BOEKBESCHOUWING,

VOOR

1849.

VADERLANDSCHE LETTEROEFENINGEN,

OF

TIJDSCHRIFT

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELIJKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRIJMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Kunsten en Wetenschappen, betrekkelijk.

EERSTE STUK.

VOOR

1849.

BOEKBESCHOUWING.

Te AMSTERDAM, bij

De Wed. R. STEMVERS.

1849.

BOEKBESCHOUWING.

Christelijk Geloof en Leven, door Dr. J. P. MYNSTER, *Bisschop van Seeland enz. III Deelen. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1846—1847. *In gr.* 8*vo. VIII en* 982 *bl. f* 8-80.

Het is ten deele met en ten deele zonder 'opzet, dat wij de aankondiging van dit belangrijk werk tot nu toe hebben uitgesteld. Reeds bij de uitgave van het eerste deel verheugden wij ons, dat het voornemen, om de bij ons hooggeschatte *Betrachtungen* van den beroemden Deenschen Bisschop in onze taal over te brengen, volvoerd was. Wij besloten destijds, met onze aankondiging te wachten tot dat de vertaling geheel zou voltooid zijn, ten einde alle noodelooze herhalingen te vermijden. Intusschen heeft dit uitstel, tot ons leedwezen, eene langer vertraging veroorzaakt, dan wij ons hadden voorgesteld. Moge onze aankondiging nu ook wat later komen: wij troosten ons met de overtuiging, dat zij een boek betreft, welks waarde niet afhangt van den tijd, waarin het in 't licht verschenen is, en dat zich daardoor ook wel den toegang tot veler huizen en harten zal hebben geopend.

Van dezen aard is toch het bovenstaande geschrift van Dr. MYNSTER. De Vertaler noemt het teregt »eene geregelde ontwikkeling van de hoofdwaarheden der Christelijke geloofs- en zedeleer, die even ver blijft van dorre redenering, als van het spelen met een vroom gevoel, maar op eene hoogst gelukkige wijze bondigheid van betoog met eene bezielde, dikwijls welsprekende taal verbindt;" of »eene praktische ontwikkeling van de waarheden der Christelijke Openbaring." Daarbij toont de Schrijver een noodzakelijk vereischte te bezitten, namelijk »op de hoogte te zijn van de latere verschijnselen op het gebied der Godgeleerdheid en Wijsbegeerte, waardoor hij in deze beschouwingen een' rijkdom van denkbeelden en zaken vereenigt, als slechts zelden in een

stichtelijk boek gevonden wordt, en die het niet alleen tot een uitnemend godsdienstig huisboek maakt voor iederen Christen, die prijs stelt op waarachtige stichting en opbouwing in de kennis van de waarheden van zijn geloof, maar tot een werk zelfs, dat ook de Godsdienstleeraar dikwijls met nut voor zich-zelven en anderen zal kunnen raadplegen."

Deze lof komt ons voor ten volle verdiend te zijn, ja, wij voor ons zouden nog meer daarop willen hechten, dat het boek door degelijkheid van inhoud, bondigheid van redenering en kracht van voorstelling zich zeer gunstig onderscheidt van de meeste geschriften, die wij tot het bij ons zoo uitgestrekte gebied der zoogenoemde stichtelijke Letterkunde gewoon zijn te rekenen. Terwijl deze meestal zekere flaauwheid, oppervlakkigheid en gebrek aan de zoo noodige bepaaldheid en juistheid van denkbeelden te kennen geven, onderscheidt het voor ons liggende werk zich door mannelijke kracht, grondigheid en vastheid. Terwijl deze doorgaans meer tot de verbeelding en het gevoel spreken, dan dat zij aan het verstand voedsel verschaffen, en eene te groote ruimte laten aan het zoo noodig bepaald en positief Christelijk geloof, toont de Schrijver van dit werk, dat hij staat op den vasten grond eener Christelijke overtuiging, en dat het Evangelie van CHRISTUS voor hem is eene Openbaring Gods, die aan den nadenkenden geest evenzeer voldoet als aan het hart, dat naar vrede met God verlangend uitziet. Wij vergelijken het daarom gaarne met het voortreffelijke werk van wijlen den Hoogleeraar G. J. MULLER, dat in onze taal is overgebragt onder den titel: *Het geloof der Christenen.* Van hier dat wij het met volle ruimte aanbevelen aan meer ontwikkelde catechesanten, die den kring van hunne godsdienstige kundigheden wenschen uit te breiden, met één woord aan alle Christenen, die hunne verpligting erkennen en er aan verlangen te voldoen, om door nadenken en onderzoek toe te nemen in de kennis der waarheid die naar de Godzaligheid is.

Het overbrengen van zulk een boek heeft zijne eigenaardige bezwaren; want bij den vasten en eenparigen gang,

dien de Schrijver in al zijne voorstellingen bewaart, is verschil van denkwijze bij den Vertaler, zelfs omtrent zaken van belang, bijna onvermijdelijk. Zal nu deze zijne wijze van beschouwing tot die van den auteur maken en hem als 't ware zijne denkbeelden leenen? De Vertaler heeft gevoeld, dat dit een vergrijp zou zijn aan het werk van den Schrijver, dat het uitvloeisel is van diens geheele wezen als Christen en als Godgeleerde. Hij heeft zich daarom slechts »zeer zelden eenige uitlating, overzetting of verandering veroorloofd en nooit dan tot bevordering van de duidelijkheid en om het werk voor den Hollandschen lezer meer geschikt te maken, nergens althans tot afbreuk van den zin. Hij laat MYNSTER spreken, ook daar, waar hij voor zich van hem verschilt, en heeft dit, waar hij meende het niet met stilzwijgen te mogen voorbijgaan, liever in eene noot te kennen gegeven, dan den Schrijver een hem vreemd gevoelen op te dringen." Gelukkig is dit laatste slechts in zeer enkele gevallen noodig geweest. Het geheele werk is in eenen zoo gematigden Christelijken geest en op een zoo positief standpunt geschreven, dat ieder protestantsch Christen onder ons, die op den vasten grond des Bijbels staat, zijne eigene overtuiging door de woorden van den Deenschen Bisschop òf uitgedrukt òf verhelderd òf bevestigd vinden zal. En mogen wij uit de degelijkheid van inhoud, uit de bezadigdheid van geest en de kracht van voorstelling tot het Deensche volkskarakter besluiten, dan meenen wij veel overeenkomst te bespeuren met het karakter van onze Natie. Men leest het boek als een oorspronkelijk Nederduitsch werk, waartoe de Vertaler grootelijks het zijne heeft bijgedragen.

Karaktertrekken uit de Heilige Schrift; een Boek voor alle Standen, door J. J. BOËSEKEN, *geb.* PELTENBURG. *Te Doesborgh, bij* A. Mongers en Zoon. 1847. *In kl.* 8*vo.* 112 *bl. f* 1-:

Ziedaar een gulden boeksken: Het goud zit niet op de snede, maar van binnen; niet op het papier, maar in de

woorden. Het is door eene vrouw voor vrouwen geschreven, maar ieder huisvader, die bij zijne vrouw en kinderen meer te huis is dan in de societeit, zal zich ontspannen, als hij er de zijnen uit voorleest.

Wij kennen de waardige vrouw niet persoonlijk, alleen weten wij uit de *Martha en Maria*, waarin zij schrijft, en waaruit zij hier enkele stukken overneemt, dat zij te 's Heerenberg woont. Haar maatschappelijke stand is ons even onbekend, maar indien haar leven de uitdrukking is van hetgeen zij schrijft, is zij gewis een zegen in haren kring.

Zij heeft dit boekje genoemd: *Karaktertrekken uit de H. Schrift* en teregt. Het bevat achttien losse stukjes uit het Oude en twaalf uit het Nieuwe Testament. De keuze uit het Nieuwe Testament is wel wat zuinig uitgevallen. Wij missen, behalve de DORKAS en PAULUS zoo ongaarne den Jonger, dien de Heer lief had. Misschien zet zij haren arbeid voort; want er ligt nog een breed veld, een ruime oogst voor hare hand.

Men verge niet van ons, dat wij eenen naamrol van de behandelde personen ophangen. De Schrijfster heeft uit ieders karakter een hoofdtrek opgenomen, en daaraan hare beschouwing vastgeknoopt. Zij treedt niet in uitleg- of oordeelkundige bijzonderheden: daarmede zou zij ligtelijk dezen of genen hebben kunnen mishagen. Zij heeft uit den Bijbel rozen gegaard en zorg gedragen, dat haar liefelijk bouquet, wie het ook in handen neme, niemand kunne kwetsen. Hare voorstelling der Bijbelsche personen is vooral aan het huiselijk leven dienstbaar gemaakt. Zij strooit heilzame lessen uit, biedt wijze raadgevingen aan, en schenkt milde vertroostingen. Stonden de perken der ruimte, waarover wij te beschikken hebben, ons niet in den weg, wij zouden dit gaarne staven met proeven uit de NAOMI en RUTH, uit dat lieve stukje over de Sunamitische vrouw, dat zoo levendig en roerend God voorstelt als een' man der weduwen, een' vader der weezen. Somtijds moesten wij wel van de Schrijfster verschillen, maar dit gold bijzaken, die aan de waarde van het werk niets veranderen. Wij voor ons zien b. v. MORDECHAI niet in zulk een aangenaam licht. Wij geloo-

ven dat MORDECHAI trotsch was, zoo als HAMAN hoogmoedig, en in wraakzucht deed hij voor zijne partij niet onder. Doch wij willen niet dat de Schrijfster ons toefluistere: gij ook al ziet distelen waar ik slechts rozen zag.

Allerwege worden, regt aangenaam en soms verrassend, versjes uit de Psalmen, Evang. Gezangen en andere dichtwerken ingevlochten.

De Schrijfster heeft haar boekje genoemd: »een boek voor alle standen" en daarmede niets te veel gezegd. Zoo wel vorm als inhoud regtvaardigen den titel. Eenvoudigheid is aan bevalligheid gepaard, duidelijkheid gaat aan de hand van levendigheid. Bovendien loopt alles kort af.

Wij verblijden ons, als wij zulke geschriften lezen van Nederlandsche vrouwen. Onze vaderen roemden op godvruchtige moeders, en wij wanhopen niet aan de toekomst van ons vaderland, zoo lang onze huismoeders het woord van den grootsten kindervriend verstaan. Als ik eene vrouw zie, die hare dochters enkel voor het toilet vormt, en van moederweelde juicht, als hare kinderen maar in de kringen der groote wereld opgang maken, verbeeld ik mij de slang nog te hooren, die les gaf in het verloren paradijs; maar, wanneer ik eene moeder, met het oog ten hemel, haar kind de handjes zie vouwen, dan is het mij, of ik den Heer-zelven nog hoor zeggen: »laat de kindertjes tot mij komen." Zulk eene moeder kweekt geene telgen aan, die vallen en verkwijnen zullen als de verzoeking vleit, of de tering zich in den wals mengt; maar bloemen, die krachtig zullen staan in den hof dezer aarde, en sieraden zullen worden van het koningrijk der Hemelen.

Geachte Schrijfster! met uw lief boekje ondersteunt gij brave huismoeders in eenen tijd, waarin zoo veel den Bijbel en al wat Bijbelsch is uit de huiskamer verdringt. Nederlandsche vrouwen! neemt dit werk der liefde in uwe handen, en laat het uwe kinderen lezen. Vormt hunnen geest en hun gemoed naar de modellen, die u hier zoo aanschouwelijk worden voorgesteld!

Het spijt ons, dat wij met eene aanklagt tegen den corrector moeten eindigen, die door verregaande slordigheid weinig achting aan de Schrijfster betoond heeft.

Nieuw statistisch-geneeskundig Jaarboekje voor het Koningrijk der Nederlanden, voor 1848. *Uitgegeven door Dr.* L. ALI COHEN, *Lid van onderscheidene Binnen- en Buitenlandsche geleerde Genootschappen en practiserend Geneesheer te Groningen. Tweede jaargang. Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn en Zoon. 1848. *In kl.* 8*vo. XII en* 647 *bl. f* 2-90.

Mogten wij bij de aankondiging van den eersten jaargang van het nieuw statistisch-geneeskundig Jaarboekje ons verheugen, dat de Redactie in zulke goede handen gevallen was, zoo doet het ons thans des te grooter genoegen, dat ook deze tweede jaargang aan de gunstige verwachting, welke de eerste bij ons opwekte, blijft voldoen. In vele opzigten is deze tweede jaargang nog vollediger dan de eerste, en de Redacteur heeft geene moeiten ontzien, om door het raadplegen van alle officiële en andere bescheiden de meestmogelijke naauwkeurigheid en volledigheid te verkrijgen. Indien, in weerwil hiervan, op enkele plaatsen eene mindere mate van naauwkeurigheid wordt opgemerkt, en wij hier en daar gewenscht hadden, méér volledige berigten aan te treffen, zoo is het voorzeker het allerminst aan den verdienstelijken Redacteur, dat wij deze onvolkomenheden moeten wijten, maar wel aan de onnaauwkeurigheid, aan de stelselloosheid en onvolledigheid, waardoor ten onzent de authentieke verslagen zich doorgaans kenmerken. De Redacteur heeft geleverd, wat hij kon leveren en hier en daar zelfs het onnaauwkeurige der officiële verslagen door teregtwijzende aanmerkingen verholpen. Daarenboven heeft hij door de wijze van mededeeling veel van het dorre en stijve weggenomen, hetwelk zoo ligtelijk den stijl van een statistisch Jaarboekje kenmerkt. Het boekje is in drie hoofdafdeelingen gesplitst: I. STATISTIEK VAN HET MEDICINAALWEZEN IN NEDERLAND (Hoofdst. I. *Wat op het geneeskundig onderwijs betrekking heeft;* Hoofdst. II. *Wat op de uitoefenaren der geneeskunde betrekking heeft;* Hoofdst. III. *Handelingen der hoogere en lagere algemeene Besturen in*

1847, *wat geneeskundige zaken betreft;* Hoofdst. IV. *Handelingen der geneeskundige Commissiën van onderzoek en toezigt;* Hoofdst. V. *Verrigtingen en prijsvragen van natuur- en geneeskundige vereenigingen enz. gedurende* 1847; Hoofdst. VI. *De geneeskundige Literatuur van ons land over* 1847.): II. EIGENLIJKE GENEESKUNDIGE STATISTIEK VAN NEDERLAND (Hoofdst. I. *Meteorologische waarnemingen over en in* 1847 *gedaan;* Hoofdst. II. *Staat van Bevolking, overzigten en vergelijkingen van en tusschen de jaren* 1847, 1846, 1845 en 1844. Aanhangsel. *Iets uit de Bevolkings-statistiek van onze Overzeesche gewesten over* 1847; Hoofdst. III. *Verdere berigten nopens krankzinnigengestichten, hospitalen, de koloniën der Maatschappij van weldadigheid, de gevangenissen, bad- en zweminrigtingen, de koepokinenting, enz.;* Hoofdst. IV. *Overzigt van de voornaamste heerschende ziekten, die in* 1847 *in ons land meer of minder hevig hebben gewoed;* Hoofdst. V. *Belangrijke gevallen van geboorte en sterfte gedurende* 1847; Hoofdst. VI. *Belangrijke geregtelijk-geneeskundige gevallen van* 1846—1847 *en van* 1847—1848.): III. ALGEMEEN WETENSCHAPPELIJK-PRACTISCHE MEDEDEELINGEN; VOORAL MET BETREKKING TOT HET JAAR 1847 EN TOT ONS VADERLAND. In deze drie hoofdafdeelingen is, voor zooverre wij kunnen nagaan, alles opgenomen, wat tot het publiek geneeskundig leven in ons vaderland betrekking heeft; het is ons onmogelijk, zulks in nadere bijzonderheden aan te toonen, zonder in eene dorre inhoudsopgave te vervallen, welke weinig belangstelling wekken kan. Veel liever verwijzen wij den lezer naar het Jaarboekje zelf, hetwelk wij als onmisbaar beschouwen voor een ieder, die geen vreemdeling wenscht te blijven in hetgeen hier te lande in het geneeskundige omgaat. Het Jaarboekje voldoet onzes inziens geheel aan zijnen titel: het geeft eene zooveel mogelijk volledige statistiek van de geneeskundige zaken in ons vaderland, en de Redacteur heeft te regt begrepen, de vorderingen van de wetenschap zelve in zijn plan niet te moeten opnemen, daar de wetenschap hare eigene jaarboeken noodig heeft. Wij

hebben dan ook geene belangrijke aanmerkingen op het plan van het werk, behalve alleen deze, dat wij bij onze meening blijven, dat in een geneeskundig Jaarboekje ook datgene behoort opgenomen te worden, wat tot de veeärtsenijkunde betrekking heeft. Wij hebben deze meening reeds in onze aankondiging van den eersten jaargang geuit; in het voorberigt van dezen tweeden jaargang beantwoordt de Redacteur deze onze aanmerking met de volgende woorden: »De reden, waarom ik het gebied der veeartsenijkunde voortdurend geheel en al uit dit werk heb uitgesloten, ligt eenvoudig in de *bepaalde* strekking van dezen arbeid." Recensent wil aan den Redacteur zijne individuële meening niet opdringen, maar hij neemt de vrijheid, hem te vragen, of het consequent gehandeld is, om, bij *geheele uitsluiting* van de veeartsenijkunde in het statistische gedeelte, de prijsvraag over de besmettelijke longziekte van het rundvee, door de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem in 1847 uitgeschreven, in haar geheel op te nemen (p. 416 sq.)? Mogt de Redacteur hierop welligt antwoorden, dat die vraag ook voor de medicina politica van belang is, dan zouden wij hem hierop te gemoet voeren, dat het juist dit ingrijpen in de medicina politica is, welke aan de veeartsenijkunde regt geeft, in een statistisch-geneeskundig Jaarboekje vermeld te worden. In de jaarboeken der geneeskundige wetenschap wordt aan haar evenzeer als aan de speciale pathologie en therapie eene plaats ingeruimd, waarvoor wij CANSTATT's en EISENMANN's *Jahresbericht* als getuige willen aanvoeren; en zij verdient die plaats allezins, wegens de diensten, welke zij heeft bewezen aan de physiologie en pathologie van het menschelijk ligchaam. In allen gevalle gelooven wij, dat in het geneeskundig Jaarboekje de vermelding van het veeartsenijkundig personeel eerder had moeten geschieden, dan de opname van de biographische aanteekening omtrent Prof. VAN LIMBURG BROUWER (p. 186), wiens verdiensten omtrent de letterkunde uitstekend geweest zijn, maar die zelf wel de allerminste aanspraak zoude gemaakt hebben, om als geneeskundige in een geneeskundig Jaarboekje van 1847

vermeld te worden. Op eene andere door Rec. gemaakte aanmerking, dat de Redacteur in den eersten jaargang wel met een enkel woord van de aetherisatie had mogen spreken, antwoordt de Heer COHEN, dat de geschiedenis der aetherisatie *niet* tot het gebied van het jaar 1846, maar van 1847 behoorde. Wij kunnen zulks niet volkomen toestemmen; immers werd de aetherisatie reeds in het begin van November 1846 in Boston verrigt; terwijl zij ook reeds op den 21 December 1846 door LISTON in Londen werd aangewend bij eene amputatie van het dijbeen. De eerste aanwending van den aether behoorde dus wel degelijk tot de geschiedenis van 1846. Daarenboven is de Redacteur ook hierin weder niet volkomen consequent geweest. Immers vinden wij in het Jaarboekje van 1846 op p. CCII de volgende woorden: »De geneeskundige faculteit der Utrechtsche Hoogeschool heeft de volgende academische prijsvraag uitgeschreven: *Ennarrentur praecipua experimenta de aethere sensus opprimendi causa inhalato, tam quae adhuc descripta sunt quam quae ad proximam usque aestatem describentur etc.*" In deze prijsvraag wordt dus op de aether-inademing als op eene bekende ontdekking gedoeld: indien derhalve de ontdekking zelve niet tot het gebied van 1846 behoort, begrijpen wij niet, hoe deze prijsvraag, die een uitvloeisel van die ontdekking was, wel tot dit gebied kon behooren.

Recensent meende aan zich-zelven verschuldigd te zijn, deze teregtwijzing in het midden te moeten brengen, daar het anders alligt den schijn zoude kunnen hebben, alsof die *weinige, zeer weinige* aanmerkingen, welke hij bij zijne aankondiging van den eersten jaargang van het Jaarboekje heeft gemaakt, uit bedilzucht zijn ontsproten. Integendeel, zij kwamen voort uit de opregte belangstelling, welke hem niet alleen het geneeskundig Jaarboekje, maar ook deszelfs verdienstelijke Redacteur en diens veelzijdige wetenschappelijke verrigtingen inboezemen, aan welke hij meende niet altoos door onverdeelden lof, maar ook hier en daar door welmeenende aanmerkingen dienstbaar te kunnen zijn.

GANGANELLI (*Paus* CLEMENS XIV) *in zijn leven en karakter, door* J. P. SPRENGER VAN EYK. *Te Arnhem, bij* Is. An. Nijhoff. 1848. *In gr.* 8*vo.* XXIII *en* 184 *bl. f* 2-40.

Wij leven in de eeuw der standbeelden. De beeldhouwkunst handhaaft den roem van vroegere verdiensten. Aan de oevers van den Donau verheft zich grootsch en stout een Walhalla, het moderne Germaansche Pantheon, met de beelden der vaderen, wier stof verdween, doch wier geest de eeuwen bezielt. Het dankbaar Weimar heeft met vorstelijke hand zijnen HERDER, SCHILLER en GÖTHE vereeuwigd. Aan de breede Schelde staat de ijzeren schim van den held, die de kleuren van Albion en Gallië voor de Hollandsche driekleur deed blozen; en de Nederlandsche stad der paleizen vertoont reeds twee standbeelden van eenen Vorst, die zoo wijselijk zweeg, doch over wien thans ieder spreekt, omdat het de mode is, terwijl men in den schouwburg dien zwijger zelfs zingende doet optreden.

Wij willen niet onderzoeken, veel minder nog beslissen, hoeveel de ijdelheid toebrengt tot deze hulde aan mannen, die boven alle ijdelheid verheven waren, maar zeker mogen daarbij ook belangstelling, eerbied en dankbaarheid niet uitgesloten worden. Om onze bewering te staven, zouden wij kunnen volstaan met te verwijzen naar de heerlijke taal, door Nederlands Guldenmond, voor drie jaren bij de onthulling van het Prinselijk standbeeld, gesproken. Wij verklaren den oorlog aan menschendienst en gunnen eenen STRAUSS met de zijnen de eeredienst van het genie, de afgoderij van den Baâl der XIX eeuw, maar vereeren van ganscher harte de uitdrukking der dankbaarheid ook door de hand der kunst.

Niet minder verdienstelijk zijn die beelden, door de pen bewerkt, welke groote mannen in hun woord en bedrijf, zoo wel in het verborgen als in het openbare leven afmaalt. Dat zijn sprekende standbeelden, welke ieder uit het volk in zijne binnenkamer plaatsen kan. Zulk een kunstwerk hebben wij daar voor ons, uitgevoerd door den Eerwaardigen SPRENGER VAN EYK, en waarmede hij toont dat zijne rust na veeljarigen arbeid geene ledigheid geworden is. GANGANELLI treedt voor ons op, de drievoudig gekroonde Kerkvoogd, die zijnen naam door eene daad vereeuwigd heeft, welke de wereld verbaasde, doch hem het graf delfde.

Juist die daad, die opheffing van de Orde der Jesuiten,

maakt de herinnering aan zijn persoon en zijne regering in deze dagen belangrijk. Wie den storm, die over het hoofd der Jesuiten in de twee laatste jaren is opgestoken, gadeslaat, vergelijkt onwillekeurig den negenden PIUS met den veertienden CLEMENS. Wij voor ons houden de vergelijking voor gewaagd; want PIUS IX heeft nog te weinig gedaan en wringt zich in te vele bogten bij de beroeringen die Italië verscheuren, om hem reeds te vergelijken met eenen man, wiens loopbaan voleindigd is en wiens leven tot het domein der geschiedenis behoort. De eerste hief de beruchte Orde op, de laatste zendt hare leden als ballingen de wijde wereld in. Beiden gaven aan den nooddwang des tijds toe: de eerste aan staatsbelang, de laatste aan de eischen van een revolutionair liberalismus, dat gelijkluidend is met ongeloof aan al wat goddelijk, waar en goed is. Wij zijn niet onverschillig bij den val der Jesuiten, maar de wezenlijke oorzaak hunner vernedering heeft ons evenmin verheugd als de val der Orleannen. Wat daarvan zij, de regering van den zoo luide toegejuichten, een tijd lang vergoden, doch nu reeds voor kanonnendwang gevlugten PIUS roept den naam van GANGANELLI weder met belangstelling in het leven.

De Heer SPRENGER VAN EYK heeft zes rustpunten gekozen. Het eerste Hoofdstuk *vermeldt* GANGANELLI'S *jeugd en jongelingsjaren, studiën en bevordering*, en loopt tot in 1740, toen hij in het collegie van St. BONAVENTURA te *Rome* werd geroepen om er als Hoogleeraar in de gewijde wetenschap op te treden.

Het tweede Hoofdstuk schetst *zijn verdienstelijk leven in het klooster der H. Apostelen te Rome.* Daar leefde hij met eene gezonde ziel in een gezond ligchaam, vreemd aan de gebreken der overige kloosterlingen, en den tijd onverdeeld toewijdende aan God en aan den omgang met zich-zelven.

De Schrijver geeft eene bloemlezing van losse gedachten uit zijne schriften, zij onderscheiden zich door waarheid en scherpzinnigheid. Wij willen er onze lezers een paar van aanbieden.

»DE VROLIJKHEID. — Zij is een balsem des levens en verhindert ons oud te worden. Met haar vertoont men altijd een frisch gelaat, in de plaats van de bleekheid welke uit de zorgen voortspruit."

»WAARDIGHEDEN EN EER. — Ik beschouw de waardigheden als eenige lettergrepen meer voor een grafschrift; en daar hij, die begraven wordt, beneden de opschriften is, die men

op zijne grafstede leest, heeft hij zeker geen reden om daarop grootsch te zijn. — Ik heb van jongs af geleerd, dat de grootste eer, die men genieten kan, is onsterfelijk te wezen, en dit heb ik gelukkig wel onthouden."

»Het menschelijk leven. — Ons leven is juist als een boek, waarvan onze kindschheid de voorrede uitmaakt, en ieder blad, dat wij omslaan, een dag is die voorbijgaat, om ons nooit weêr onder de oogen te komen. Zij alleen, die er iets van onthouden, worden schadeloos gesteld voor de snelheid die ons voortsleept en ons rimpels in het aangezigt brengt, terwijl wij gelooven de frischheid der jeugd nog te bezitten. Het leven is voor hen, die schoone daden verrigten en lang hier blijven, een werk van verscheidene deelen; maar slechts een los blad voor zulken, die niets doen dan groeijen, zooals de planten, wier bestaan slechts van korten duur is."

Met zulke gevoelens bij ongemeene bekwaamheden toegerust is het niets vreemds, dat hij in zijn akademisch onderwijs jongelingen vormde, die door verlichte denkwijze en praktische godsdienst hunnen stand en hun vaderland tot eere verstrekten.

De Schrijver spreekt met een zeker ach! van de mystieke denkbeelden over de Kerk, welke de kloosteropvoeding GANGANELLI had ingeboezemd; maar wij hadden wel gewenscht, dat hij eenen zielkundigen blik in het gemoed des kloosterburgers geworpen en ons getoond had, hoe zijne rigting, die noch het *historisch-symbolische*, noch het *wijsgeerige* afwees, zich in onmiddellijke aanschouwing der *gemoedelijke* godgeleerdheid verdiepte; dan zou klaar geworden zijn, hoe een man van dichterlijk vernuft zich in een beeldenspel der fantazie kon verliezen. Het is wel niet anders te verwachten, dan dat een monnik, die nooit de heiligheid van zijne Orde betwijfelde, ook de Christelijke godsdienst alleen bij het waslicht van *Rome* aanschouwde. Later zullen wij echter gelegenheid hebben van op te merken, dat hij zich niet door den walm van kunstlicht liet bedwelmen. Eenen Roomsch Katholijk als GANGANELLI reiken wij gaarne de broederhand der christelijke verdraagzaamheid.

Als Franciskaan ontbrak het hem aan moed, zich te verwijderen van de Scotisterij; omdat het, zooals hij zeide, een bijzonder persoon niet betaamde, moeite te doen om de leerwijze van eene Orde, van welke hij lid was, te veranderen. Echter was hij niet blind voor de dwalingen, welke de wetenschap der godgeleerdheid ontsierden. Een' geoefenden blik wierp hij op de gewijde geschiedenis, ofschoon zijne

kritiek zich ten doel stelde, de waarheid te bevestigen, niet haar te loochenen. Het is voor onzen tijd bewaard, verdelging der waarheid en historie voor eensluidend met kritiek te houden. Over zedekunde had hij gezonde begrippen, en wij stemmen hem volmondig toe, als hij zegt: »De voornaamste voorschriften der zedekunde zijn dezelfde bij alle volken, dewijl zij in onze harten zijn ingedrukt. Dezelfde hand, die het afbeeldsel harer almagt in vurige letteren aan den hemel schreef, prentte de eerste pligten in onze ziel. — Ons hart is een tafel der *tien geboden*, die door niets is kunnen verbrijzeld worden, maar wier letteren onze hartstogten zouden uitwisschen, zoo de stem van ons geweten ons onze afwijkingen niet verweet."

Zijn' invloed aanwendende om de preekmethode in den smaak van BOURDALOUË te verbeteren, was zijne grondstelling deze: »wanneer men onder het prediken alleen onderwijst, heeft men de gemoederen slechts voorbereid; wanneer men alleen de harten roert, heeft men slechts een' voorbijgaanden indruk gemaakt; maar wanneer men te gelijk stichtelijke aandoeningen en verlichting te weeg brengt, heeft men den pligt van een' prediker vervuld."

De Heer SPRENGER VAN EYK geeft eenige proeven, hoe menschkundig en liefdevol GANGANELLI op het gemoed van menschen uit verschillenden levensstand wist te werken. Zijn' brief aan de vrome dame, die eenen afgedwaalden bloedverwant niet wilde zien en vergeven, zal met genoegen gelezen worden. Het vereert den monnik, die zoo rond zich verklaarde over erfmaking aan kloosters. Of zijne Ordebroeders er even zoo over denken, durven wij niet beweren. Zoo wenschen wij ook dat ieder ter harte neme, wat hij schreef over milddadigheid, en den raad hoore, dien hij gaf aan eenen niet gelukkig gehuwden echtgenoot.

Het derde Hoofdstuk vertoont ons, in vijf artikelen, wat in het klooster der Heilige Apostelen, voor zijne verheffing, uit GANGANELLI's pen is gevloeid, en wij gelooven, dat de meeste lezers, met SPRENGER VAN EYK, 's mans kunde en smaak, gevoel en ongedwongen gemakkelijkheid van uitdrukking zullen bewonderen. Het eerste is een fraaije physionomische schets van Italie's aanzienlijkste steden. — Het tweede werpt een' karaktermatigen blik op de onderscheidene Europesche volken, inzonderheid de Italianen, waarin op eene vernuftige wijze veel waars wordt gezegd. Alleen kun-

nen wij niet onvoorwaardelijk toestemmen, dat het Christendom de Romeinen heeft doen verdwijnen. Trouwens het vernietigt de volken niet, noch lost hun bestaan op, maar vormt, veredelt en verheft ze. Buitendien, ook zonder het Christendom zou Rome zijn gevallen. Het daalde, zoodra het zijn kulminant punt had bereikt. Het viel, omdat het zich in zich-zelf oploste, en tegen den aanbruisenden volkenstroom uit het noorden geen' stoffelijken of zedelijken dam vermogt te stellen. — Vervolgens is een artikel gewijd aan den stijl en de lektuur, en waar hij over klaagt is in onze dagen nog niet veel beter. — Zijne staatkundige opmerkingen getuigen van zijn geslepen verstand en edel hart. Het slotartikel is getrokken uit eene briefwisseling met den abt GENOVESI en bepaalt zich tot overdenkingen over sterven en herleven.

Het vierde Hoofdstuk bevat eene voorstelling *van zijne trapswijze, eervolle verheffing.* Paus BENEDIKTUS, hoog met hem ingenomen, deed hem in 1745 tot Adjunct Consultor en later als gewoon Consultor, raadsheer, bij het Hof van Inquisitie te Rome aanstellen. Een man van die onbekrompen zienswijze was daar gelukkig geplaatst. Hadden overal raadsheeren als GANGANELLI in de vierschaar gezeten van dit gerigt, in Spanje en elders zou 't waarschijnlijk minder bloed hebben doen stroomen. GANGANELLI beleed openhartig: »de Inquisitie heeft den priesteren den bijnaam van vervolgers doen geven; maar behalve dat de vorsten, die haar gezag bekrachtigden, nog schuldiger waren dan zij, die er hen toe aanzetten, zag men Rome zich nimmer aan het vermaak overgeven van zijne burgers te doen verbranden, omdat zij het ware geloof niet hadden, of zich in onbetamelijke gesprekken te buiten gingen. JEZUS CHRISTUS, wel verre van uit te roeijen, die hem lasterden; bad, stervende aan het kruis, zijnen vader voor hen om vergiffenis. — Dit is zeker, dat, indien somtijds Gods dienaars moord en bloed geademd hebben, zij dit niet hebben gedaan, dan door een verschrikkelijk misbruik van de Godsdienst, die, geheel liefde, niet anders dan zachtmoedigheid en vrede predikt."

De Protestanten verdroeg hij met medelijdende liefde, hij kon hen niet haten, maar wenschte hen, als die toch met zijne kerk dezelfde grondwaarheden des Evangelies eerbiedigen, in den schoot der Moederkerk terug. Wij gelooven, dat de vrijheid, welke hij den Protestantschen leeraar toegestaan wilde hebben, en de vergunning van den kelk bij het

Avondmaal, welgemeend was van zijnen kant; maar, zonder nog te spreken van andere levensvragen waarover Roomschgezinden en Protestanten onderling verschillen, zou het hoogstgewaagd voor de laatsten zijn geweest, naar den vromen wensch van eenen edelen prelaat zich op genade over te geven. — Genoeg, GANGANELLI duldde geen ketterjagt. Hij prees zelfs menigen Protestant. De Schrijver had daarvan onderscheidene proeven kunnen bijbrengen; b. v. zijn schrijven aan den Graaf DAHN, den Deenschen Gezant te Turin: »Ik ben zoo weinig tegen de geleerden uwer Natie ingenomen, dat ik der kerke, waarover ik onder Gods bescherming gesteld ben, zeer vele BRUCKERS en MOSHEIMS toewensch. Ik ben zeer begaan met mijne onkunde in de Duitsche taal, dat ik uwen, mij zoo sterk aangeprezen, SACK en JERUSALEM niet in de grondtaal kan lezen."

Streng bleef hij met dit al vasthouden aan de stellingen zijner Kerk; maar hetgeen hem als bijgeloof toescheen vond bij hem geene verschooning. Daarvan getuigt zijn verslag over eene, bij de Inquisitie aanhangige zaak, waarin hij onder anderen zegt: »Zoodanig zijn de uitwerksels der verkeerde vroomheid, of liever der bijgeloovigheid. — Zij is het, die met eene dolheid, voor waren ijver gehouden, allen veracht, die het ongeluk hebben de geopenbaarde waarheden niet te gelooven, of het juk der ketterij dragen, zonder medelijden te hebben met hunne omstandigheden. Zij is het, die zich vermaakt met valsche wonderwerken, met verdichte legenden, en overal den wapenkreet aanheft, wanneer men ze niet gelooft. — Zij is het, die bijzondere gevoelens verwart met de leerstukken van de Godsdienst, en zonder genade elk verdoemt, die met haar over geloofszaken verschilt; die de duisternis voor het licht neemt, en vreest, dat men haar verleiden zal, wanneer men haar wil verlichten. Eindelijk: Zij is het, die zich verbeeldt een Gode welbehagelijk werk te doen, met het vervolgen van een' onnoozelen, of met het ongunstig oordeelen over den naasten."

Als Consultor werd hij tot vele werkzaamheden geroepen, de behandeling van het Kanonieke regt, het toezigt over den Index, het Kerkbestuur en het examen van Bisschoppen. De last zijner hem overstelpende bezigheden, gepaard met onaangenaamheden welke hem troffen, deden bij hem het voornemen rijpen, om zich te Assisi van alle openbare aangele-

genheden te ontslaan, maar de Voorzienigheid had hooger werkkring voor hem geopend.

De nieuw verkozen Paus CLEMENS XIII verhief hem op den 24 September 1759 tot Kardinaal. De Roode hoed had voor zijnen nederigen en bescheiden geest weinig aantrekkelijks. Zijne eenvoudige leefwijze wilde hij in geenerlei opzigt veranderen. Zeer naïf drukte hij zich uit over den gedwongen toestand, waarin hij geplaatst was. »Ik kan u zeggen," zoo schreef hij aan een' vriend, »dat ik sedert mijne bevordering een' zonderlingen strijd in mijn binnenste gevoel. De Kardinaal GANGANELLI verwijt den broeder GANGANELLI zijne al te groote eenvoudigheid, en de broeder behoudt de overhand op den Kardinaal, in weerwil van al de welvoegelijkheid, die men aan het purper verschuldigd is."

GANGANELLI spande al zijne krachten in, om den veegen Kerkstaat te behouden. Alle Roomschgezinde Vorsten waren vijandig tegen Rome gezind, en het stond geschapen, dat eene scheuring onderscheidene staten aan de gehoorzaamheid van den H. Stoel zou ontrekken. Frankrijk nam de kerkelijke goederen in Frankrijk in bezit. Bijkans geheel Italië was een vuurberg, die het Vatikaan met het lot van Pompeji bedreigde. — Daarenboven ging er van de meeste Kabinetten één kreet uit, »weg met de Jesuiten!" De tegenwoordige Kerkvoogd was braaf van hart, maar zwak van wil. Hij leefde in het gebed, maar had geene kracht tot handelen. De meeste Kardinalen sidderden op het denkbeeld, eene Orde prijs te geven, die sedert twee eeuwen de steun van den Roomschen Stoel was geweest, het geweten van Vorsten en Staatsmannen beheerscht en de opvoeding van het volk geleid had. GANGANELLI, die zich in Romes krachten niet vergiste, raadde tot handelen, om tijd, den bondgenoot der zwakken, te winnen; om toe te geven wat men niet behouden kon en onvermijdelijke omstandigheden van zelf zouden wegnemen. Zijne stem vond echter geen' weêrklank, en men zag hem liever niet in het Konsistorie.

In deze benarde dagen ging de dertiende CLEMENS den weg van alle vleesch, en Romes toekomst hing van de keuze eens opvolgers af.

Drie maanden duurde het Konklave. De vrienden der Jesuiten beefden voor de verkiezing van GANGANELLI, die zich omtrent de Kabinetten zoo handelbaar had getoond; maar de Kardinaal BERNIS, Minister des Fransehen Konings en

een doorkneed staatkundige wist op eene sluwe wijze de verheffing van den man, van wien de Vorsten alléén eene vreedzame beslechting der bestaande geschillen verwachtten, door te drijven.

Op den 4 Junij 1769 werd hij als Paus gekroond. Terwijl het volk jubelde, zuchtten de Jezuiten: »daar luidt onze doodklok!" Ook in den hoogsten rang bleef GANGANELLI nederig, vriendelijk, voorkomende, voor allen en in alles dezelfde.

Het vijfde Hoofdstuk vermeldt *de loffelijke regering van den nieuwen Paus, in een noodlottigen dood geëindigd.* De kennisgeving van zijne verheffing aan de Hooge Geestelijkheid was eene rondborstige openbaring, dat hij op het toppunt van menschelijke grootheid zijne vroegere beginselen niet verloochende.

Als wereldlijk regent behartigde hij de belangen zijns volks, door aanmoediging der middelen van bestaan, door nuttige instellingen, door verbetering van de openbare inkomsten, door goede zorgen voor de opvoeding der jeugd en door het handhaven van eene krachtige policie. Voor zijne familie was hij beter bloedverwant dan Paus. — Zijne gesloténheid verwierf hem den naam van *Silentius* (zwijger) en hij had geen andere geheimschrijveren dan zijne eigen vingers en duim.

Ten aanzien van de buitenlandsche Kabinetten nam zijne staatkunde dadelijk eene verzoenende houding aan. Portugal werd gewonnen, maar de Patriarch van Lissabon, kreeg aan de hand der Regering, een onbepaald gezag over het monnikwezen. *Spanje* ontving een' Nuntius, en de Miranda eerbiedigde de regten van het Vatikaan zooveel hij dit goedvond. Aan den wil van CHOISEUL werd menig offer gebragt; maar Rome kreeg Avignon en Venaissin terug. Parma's Vorst ontving voldoening en werd bemiddelaar bij de Bourbonsche Hoven. De vredezon ging over de kerk op, maar als een dreigende onweerswolk hing er de Jezuiten-kwestie.

De Vorsten drongen dagelijks op eene eindbeslissing aan. Zij konden de leden der Orde wel verbannen en deden het, maar de Paus alleen had het regt om de Orde zelve op te heffen. Sommigen zouden tevreden zijn geweest met eene krachtige hervorming; maar zij hadden van een' hunner Generaals den stelregel overgenomen: »*sint ut sunt, aut non sint.*" Het huis der Bourbons verklaarde zich voor eene stellige op-

heffing, en de Paus gevoelde het netelige der verwikkeling. Zijn gedrag was raadselachtig. Nu scheen hij de Jezuiten te begunstigen; dan weder kortwiekte hij hen, door hunne voorregten en invloed te besnoeijen. Hij scheen de Orde met eene vriendelijke hand magteloos te willen maken, tegen het oogenblik, waarin hij den doodelijken slag zou toebrengen.

Hij deed dat, na lang dralen, op den 21 Julij 1773 door het uitvaardigen der wijdvermaarde bulle: *Dominus ac redemptor noster*, die van vasten moed, maar evenzeer van angstige voorzigtigheid getuigt, om toch niets kwaads te zeggen van de Orde, tegen welke het doodvonnis wordt uitgesproken. Immers die bulle bevat geene regtvaardiging van de klagten, tegen de Orde ingebragt, noch eenig bewijs van misdaad door haar bedreven. Het zedelijk wezen der veroordeelde wordt in zijn geheel gelaten. Vlugtig loopt zij over de opheffing van andere Orden heen, alsof de vermelding er van pijn deed, en verklaart eindelijk: »dat de Orde der Jezuiten de voordeelen, die zij vroeger had aangebragt, niet meer aanbrengen [N. B.!] kon, en dat hij door de krachtigste redenen, (welke: de misdaden der Orde, of de magt der Vorsten?) gedrongen, naar de magt den Paus gegeven, haar voor altijd afschafte."

Dubbelzinniger kon het wel niet worden uitgedrukt. De Paus gaf aan de Kabinetten genoegen, zonder een vlek op de Orde te werpen. Nog meer: hij liet het oogenblik van het leven doorschemeren. De Orde toch was niet opgeheven, wijl zij onkatholijk of verderfelijk voor de Kerk was geworden; maar alleen omdat haar bestaan voor het tegenwoordige doelloos was. Niets derhalve kon een' volgenden Paus beletten, haar weder in het leven terug te roepen, zoo ras hem bleek, dat zij *de aanzienlijke voordeelen* weder kon opleveren, *die zij vroeger had aangebragt.*

En toch was de opheffing, zoo als ze geschiedde, eene groote en stoute daad. Sedert de vernietiging der Tempelieren had geen Paus iets dergelijks bestaan. Daarenboven steekt de veertiende CLEMENS zeer gunstig af bij zijnen vijfden naamgenoot. Hij week wel voor de magtige hand des tijds, maar diende geen eigenbaat. Geen gruwel ook heeft de opheffing der Jezuiten onderscheiden, dan alleen de dood van den Opheffer zelven. Hij kende zijne menschen, en had er een voorgevoel van. »Men verhaalt, dat de Paus, de pen neêrgelegd hebbende, met merkbare aandoening zeide: »Zie daar dan

de opheffing volbragt; zij berouwt mij niet. Ik heb haar niet besloten, dan na vooraf alles onderzocht en gewogen te hebben, en omdat ik haar ten nutte der Kerke noodzakelijk achtte. Ik heb geloofd het te moeten doen, en, ware het niet geschied, ik zou het nog doen — *ma questa suppressione mi dara la morte:* doch die vernietiging kost mij het leven."

Geheel Europa juichte den onverschrokken held van den dag toe; maar zijne vijanden zwoeren hem wrake, en het schijnt helaas uitgemaakt te zijn, dat zij woord hebben gehouden. CLEMENS, die er voor beducht was, beval zijnen kok een oog op den pot te houden, en toen hij zich in de paaschweek (*) van 1774 ongesteld gevoelde, zeide hij tot den Prelaat MACEDONIO: »wij hebben het beet." Eens gevraagd naar den aard zijner ziekte, was zijn antwoord uit den XCI *Psalm*: »het is de pestilentie, die in het duister sluipt." De Schrijver gaat de ziekte, die hem slepend folterde, totdat de dood zich op den 22 September 1774 zijner ontfermde, naauwkeurig na. Hetgeen hij aangaande de balseming van het lijk mededeelt laat bijkans geen' twijfel aan vergiftiging over.

Het zesde Hoofdstuk beschrijft de pracht van GANGANELLI's uitvaart, en geeft een beknopt overzigt van zijn karakter. Het geheel is verrijkt met een' bundel meestal zeer belangrijke aanmerkingen.

Nu wij gezegd hebben wat deze biografie bevat, zal de lezer welligt vragen, uit welke bronnen heeft de Schrijver geput? Ons bestek gedoogt niet, al die bronnen op te noemen, en wij verwijzen derhalve naar het werk-zelven; maar betuigen den Heer SPRENGER VAN EYK wèl verdienden dank voor de naauwgezetheid, met welke hij in dezen is te werk gegaan: inzonderheid voor zijn hoogst belangrijk onderzoek naar de echtheid van de *lettres intéressantes du Pape* CLEMENT XIV, door CARACCIOLI uitgegeven. Hij wikt en weegt met groote scherpzinnigheid de bedenkingen, welke tegen de echtheid van deze verzameling zijn in het midden gebragt, en de gronden die hij in haar voordeel aanvoert, komen ons voor het pleit te beslechten.

Eene andere vraag, op welke een bescheiden doch vrijmoedig antwoord niet gemist mag worden, is deze: Op welke wijze

(*) Abusivelijk zegt de Schrijver de kersweek.

heeft de Schrijver zijne taak volbragt? Eene biografie moet waarheid en leven bevatten. Er zijn levensbeschrijvingen, die veel hebben van de portretten, welke van gestorvenen genomen zijn. Die portretten lijken wel; maar het leven is er niet in. De doodstrek ligt op het gelaat, en dat deugt niet in eene levensbeschrijving.

Wij hebben dit werk met aandacht en belangstelling gelezen; overal is ons de waarheid te gemoet gekomen, in eenen eenvoudigen, netten stijl met waardigheid voorgedragen. Ook is er een oordeelkundig gebruik gemaakt van de bronnen, welke den Schrijver ter dienst stonden. Maar toch kunnen wij het ons niet verbergen, dat wij niet overal dat leven aantroffen, hetwelk naar ons gevoelen, eene levensbeschrijving moet bezielen. Het werk bevat eene nette beschouwing, maar brengt niet tot eene levendige áánschouwing. Wij stemmen toe, dat het den Schrijver aan gelegenheden ontbrak, om de feiten te vermelden, die met GANGANELLI's woord of schrift in verband stonden, maar dat neemt de leemte niet weg. Wat, b. v. GANGANELLI bl. 33 aan eenen jongen Graaf, en bl. 34, aan eene Markiezin schrijft, staat, zooals wij het daar lezen, te veel op zich-zelf. Wij ontvangen een beeld van GANGANELLI; maar het is een standbeeld, dat alleen staat.

Zoo staat ook het gedrag van GANGANELLI èn als Kardinaal èn als Paus te afgezonderd. De lezer, die met de geschiedenis van Kerk en Staat in het midden der vorige eeuw niet genoegzaam bekend is, zal moeite hebben zijne stelling tegenover de Jesuiten-Orde, en vooral tegenover Portugal, Spanje, Frankrijk en de Italiaansche Staten te begrijpen. — Men zal zeggen: SPRENGER VAN EYK heeft niet willen leveren eene geschiedenis van GANGANELLI en van zijnen tijd. »Zeer goed, doch vermits eene levensbeschrijving geen standbeeld is, dat ge geheel alleen op een plein kunt plaatsen, maar de voorstelling van een' persoon, niet slechts zooals hij er van buiten en van binnen uitziet, maar ook zooals hij werkt op anderen, en zooals anderen op hem ingrijpen, kan het niet anders, of men moet hem in den kring plaatsen waarin hij zich bewoog, en dien kring-zelven duidelijk doen uitkomen."

Deze opmerking houde de waardige grijsaard ons ten goede. Wij verheugen ons, dat zijn arbeid den toets der waarheid kan doorstaan. Het vereert het Protestantisme, dat een Pro-

testant aldus over een' Roomschen Paus kan schrijven. Mogten ook de Roomschgezinden zich daaraan spiegelen! Tegenwoordig staan Roomschen en Protestanten als vijandig tegenover malkander. Wij betreuren het. Mogten beide onder het lied *Veni Spiritus etc.* zich vereenigen tegen het ongeloof, den algemeenen vijand, die zijne hand slaat aan het heiligdom des Heeren!

Wij houden er niet van, de rol van korrektor op ons te nemen, en eene lijst van errata's op te hangen; alleen merken wij aan, dat men op bl. 111, CLEMENS voor SIXTUS en bl. 127, voor 1501, 1591 moet lezen.

Hiermede nemen wij afscheid met dankzegging voor de genoegelijke uren, welke de Schrijver ons in het aangenaam gezelschap van GANGANELLI heeft doen doorbrengen, en hopende dat onze beschouwing de verspreiding van zijnen verdienstelijken arbeid moge bevorderen.

H. J. H. S.

De Geschiedenis der Belastingen in Nederland van de vroegste tijden tot op heden, met eenen beknopten inhoud der tegenwoordig in werking zijnde belastingwetten, door Mr. P. H. ENGELS *Advocaat. Te Rotterdam, bij* H. A. Kramers 1848. *In gr.* 8*vo. XVII en* 351 *bladz. f* 2-80.

Er zijn geschriften, welker titel en onderwerp weinig aanlokkelijks hebben voor het lezend publiek, en die alleen voor beoefenaars van of belanghebbenden in het bijzonder vak, dat zij behandelen, schijnen van waarde te zijn, doch die bij eene aandachtige inzage blijken, wèl te verdienen ook buiten den kring bekend te worden, voor welken zij in het eerst uitsluitend bestemd schenen. Dit is ten volle op het werk, dat wij hier aankondigen toepasselijk. De *geschiedenis der Belastingen in Nederland*, zou men zeggen, is een onderwerp dat alleen comptabele ambtenaren kan aangaan; maar door zijne breede behandeling is het voor ons liggend tafereel de lezing overwaardig van ieder, die in den vroegeren en lateren toestand der finantiën van ons Land geen vreemdeling wil blijven.

De taak, welke zich Mr. ENGELS voorstelde, was, eene geschiedenis te leveren der Belastingen, van de grafelijke tijden tot op heden; hiertoe behoorde eene grondige studie, van

de oudste, de ongelijksoortigste en de zamengesteldste bronnen, en Ref. moet erkennen, dat van de zoo verspreide bouwstoffen een welgeordend geheel is gemaakt, hetwelk de vlijt en het doorzigt van den schrijver eer aandoet. Na eene welgeschrevene Inleiding, die het doel van het geschrift duidelijk aanwijst, geeft hij in vier afdeelingen een overzigt der staatkundige gesteldheid van deze Landen tijdens de Graven; behandelt verder de Graaflijke inkomsten, en de schattingen en lasten tijdens hun bestaan; geeft vervolgens een schets van den toestand der Nederlanden, sedert de aanvaarding der regering van PHILIPS in 1555 tot aan deszelfs vervallen verklaring in 1581; daarna, meer uitvoerig, een overzigt van de belastingen, geheven tijdens de Republiek tot op het jaar 1798, met eene korte staatkundige schets van dat tijdvak. De gemeene middelen, en verdeeling der belasting gedurende dit tijdperk, worden in bijzonderheden omschreven. Even uitvoerig wordt de staatkundige toestand der Nederlanden en die der belastingen van het jaar 1798 tot en met 1815 voorgesteld, in de beschrevene en onbeschrevene middelen; terwijl aan de staatkundige geschiedenis van dien tijd, zoo als de overgang der Bataafsche Republiek in het Koningrijk van Holland, de inlijving daarvan bij het Fransche Keizerrijk, de omwenteling van 1813 en de vereeniging met België, de noodige aandacht wordt geschonken. De laatste afdeeling wordt met een overzigt van den staatkundigen toestand der naburige Landen met betrekking tot het Koningrijk der Nederlanden geopend, en met een volledig tafereel van het hedendaagsch belastingstelsel gesloten, handelende over de belastingen in het algemeen en over de directe en indirecte belastingen en de accijnsen, en eindigende met een doelmatig besluit.

Hetgeen de Schrijver hier geleverd heeft, bestond tot nog toe niet in onze taal. Sommige onderdeelen en tijdvakken hiervan, zooals dat van onze voormalige Republiek, waren wel behandeld; maar er was nog geen volledig geschiedkundig tafereel van onze menigvuldige belastingen onder al de verschillende regeringsvormen en besturen geleverd, dat aan historische belangrijkheid dadelijke toepassing en nuttigheid paart. Men wordt hier met den aard en de strekking van het bestaande belastingstelsel bekend gemaakt, zoodat dit werk als een handboek kan aangemerkt worden, en de plaats van al die omslagtige wetten daaromtrent kan vervangen,

ten minste dienen kan tot een' gereeden wegwijzer in dit zamengesteld labyrinth.

Ref. dank zeggende aan Mr. ENGELS voor zijne duidelijke, beknopte en tevens volledige behandeling van dit moeijelijk en veelomvattend onderwerp, eindigt met de aanprijzing van dit werk, niet alleen aan alle comptabele ambtenaren, maar ook aan hen die in gewestelijk of stedelijk bestuur zijn geplaatst, aan volksvertegenwoordigers, groote kooplieden en fabrikanten, eindelijk aan alle liefhebbers en beoefenaars van de geschiedenis des vaderlands, voor welke dit werk eene hoogstbelangrijke bijdrage is, wat het staatshuishoudkundige en finantiële aangaat. Het zal eene welverdiende belooning voor den Schrijver zijn, als dit werk, waaraan hij zooveel moeite en tijd heeft besteed, in veler handen komt, en voornamelijk in die van hen, welke daarvan het doelmatigst en nuttigst gebruik tot welzijn des Vaderlands kunnen maken.

Proeve van Vergelijking tusschen Nederland, als Gemeenebest in 1743 *en Nederland als Koningrijk in* 1843, *zoo in betrekking tot deszelfs staatkundigen als zedelijken toestand, door Mr.* J. H. VAN DER SCHAAFF, *Oud Raadsheer van het Provinciaal Geregtshof van Noord-Holland. Te Amsterdam bij* Weytingh en van der Haart 1848. *In gr.* 8*vo. VIII*, 300 *bl. f* 3-:

De geschiedenis, op eene pragmatische wijze behandeld, is eene leerschool, die voor Volken en Vorsten, zoowel als voor ieder bijzonder persoon, van den heilzaamsten invloed kan zijn. Jammer maar, dat hare waarschuwende lessen zoo weinig goede gevolgen gehad hebben. Iedere poging om haar meer ingang te doen vinden moet ons welkom zijn; voornamelijk als zij gedaan wordt door tijdgenooten, die ooggetuigen waren van de belangrijke voorvallen en omwentelingen, welke gedurende meer dan zestig jaren Europa en ons vaderland geheel van gedaante deden veranderen. De Schrijver, die in 1785 in zijne studiejaren was, en dus een tachtigjarigen leeftijd moet hebben bereikt, geeft ons hier eene proeve, die van zijnen lust tot onderzoek in zijne hooge jaren en zoowel van zijne vaderlandsliefde, als nog helderen geest getuigt. Hij heeft de vruchten zijner historische kennis van de lotgevallen van onzen Staat, en zijne persoonlijke ondervin-

ding, in een tafereel zamengevat, behelzende eene vergelijking van Nederland als Gemeenebest in 1743, en als Koningrijk in 1843.

Om hierin met orde te werk te gaan, stelde hij zich de vijf volgende vragen ter beantwoording voor:

1°. Hoedanig was de staatsgesteldheid van de Republiek der zeven verëénigde gewesten in 1743; in verband beschouwd met eenige vroegere antecedenten, en hetgeen daarmit in volgende jaren voortsproot en daarmede in betrekking stond?

2°. Hoedanig was het inzonderheid in die dagen met 's lands geldmiddelen gesteld?

3°. Hoedanig was het al verder met hare strijdkrachten zoo te water als te land, gelegen?

4°. Welk onderscheid doet er zich op, ten aanzien van hare zedelijke gesteldheid, beschaving, nijverheid, godsdienstig gedrag en vordering in kunsten en wetenschappen, tusschen die dagen en het afgeloopen jaar 1843, dat wij beleefden?

5°. Wie waren zij, die toenmaals aan het roer van den staat gezeten waren, of met andere woorden die de regering van dit land uitmaakten?

Om daarna al deze vragen met betrekking tot ons tegenwoordig staatsgestel in vergelijking te brengen.

Wat het eerste punt aanbetreft, vindt men hier eene zeer duidelijke voorstelling van de oude staatsgesteldheid der voormalige Republiek van de Vereenigde Nederlanden, in al hare zamengestelde bijzonderheden, waarvan men tegenwoordig over het algemeen slechts eene flaauwe en verwarde herinnering heeft overgehouden; even als men in het tweede en derde punt eene volledige opgave ontvangt van 's Lands inkomsten en geldmiddelen, en van de inrigting en 't beheer der defensie, zoowel te land als ter zee.

De vergelijking van de zedelijke gesteldheid, beschaving, nijverheid, godsdienstigheid en vordering in kunsten en wetenschappen, tusschen den toestand daarvan in 1743 en eene eeuw later, is met eene onpartijdigheid behandeld, die den juisten blik en de onbevooroordeelde beschouwing van eenen grijsaard eer aandoet, omdat de ouderen van dagen meestal geneigd zijn de tijden hunner jeugd en die daaraan voorafgingen boven het tegenwoordige te schatten en te prijzen. Men kan niet zeggen dat de Schrijver zich aan dit zoo gewoon en natuurlijk gebrek van den ouderdom heeft schuldig

gemaakt. Om tot den tegenwoordigen toestand des vaderlands te komen geeft Mr. VAN DER SCHAAFF een vrij uitvoerig tafereel van de lotgevallen des vaderlands gedurende de laatstverloopene eeuw, waarin vele merkwaardige bijzonderheden voorkomen omtrent de patriotsche oneenigheden en het gebeurde in 1787, de omwenteling van 1795 en de gebeurtenissen die daarop volgden, tot op de herstelling van Nederland in 1813, en de vestiging van het vereenigd Koningrijk in 1815. Met kortere trekken is hetgeen sedert dien tijd tot 1843 voorviel behandeld; doch alles draagt de blijken van een' gematigden geest, en hoezeer hier en daar eenige geschiedkundige onnaauwkeurigheden ingeslopen zijn, zooals bl. 138 in de aanteekening, waar DIDO zeker door eene schrijffout eene Grieksche in plaats van eene Carthaagsche Koningin genoemd wordt; bl. 166 waar van LODEWIJK XVI gezegd wordt, in 1788 een zoogenaamd *Lit de Justice* of algemeene staatsvergadering bijeengeroepen te hebben: het was toen de *Assemblée des Notables* — een *Lit de Justice* was eene Koninklijke zitting van het Parlement. In 1789 werd de staatsvergadering der *Etats généraux* geopend, zooals vervolgens verhaald wordt. Eindelijk vindt men op bl. 254, dat het Hollandsche leger den 23 September 1830 onder aanvoering van den Prins van Oranje te Brussel binnentrok; 't moet zijn van Prins FREDERIK der Nederlanden, onder wiens bevel zulks plaats had. Doch dit zijn kleine feilen, die niets tot de waarde van het geheel en de juistheid der redeneringen en gevolgtrekkingen afdoen, en slechts tot bewijs moeten strekken van de aandacht, waarmede Ref. dit geschrift heeft gelezen. Hij beschouwt hetzelve als eene zeer leerrijke bijdrage tot de kennis van den vroegeren en tegenwoordigen toestand van ons vaderland, en vooral in onzen tijd geschikt om nader met de behoeften van het oogenblik bekend te worden; ten einde ons te wachten voor overijling, of eene gebrekkige herstelling onzer staatsinrigtingen. Ref. acht dit werk een doelmatig geschenk te zijn voor dezen tijd, en wenscht den Schrijver geluk, dat hij in zijn' hoog geklommen ouderdom, de lust en krachten mogt behouden, om zijne tijdgenooten met eene zoo degelijke vrucht van langdurige ondervinding en veelzijdige kennis te begiftigen.

De Declamatie; of de kunst van Declameren of Reciteren en van de mondelijke voordragt of uiterlijke welsprekendheid in het algemeen, door Mr. B. H. LULOFS, *Hoogleeraar enz. (ten gebruike voor Studenten en voor elk een', die in het openbaar lezen of spreken moet.) Te Groningen bij* C. M. van Bolhuis Hoitsema 1848. *In gr.* 8*vo. XIV en* 278 *bl. f* 3 - 90.

De Hooggeleerde Schrijver maakt in dit uitvoerig werk, over eene kunst door hem-zelven met geluk beoefend, en waarin hij ook anderen onderwijst, de opmerkingen wereldkundig, welke hij, gedurende eene reeks van jaren had verzameld en op het papier gebragt. Wij beginnen met er hem onzen dank voor te betuigen, al zij het ook, dat we niet altijd en in alles met hem overeenstemmen. In weerwil van de keurige, door de Hollandsche Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen met goud bekroonde Verhandeling van Mr. A. BOGAERS en van andere verdienstelijke geschriften over de uiterlijke welsprekendheid, was er bij ons nog behoefte aan een werk als dit. Door zijn' populairen stijl, helderheid van voorstelling, uitvoerigheid, en tamelijke volledigheid is het een bevattelijk en vrij komplect handboek voor allen, die in het openbaar hebben of wenschen te lezen of te spreken. Inzonderheid zal het nuttig zijn voor de werkende Leden der Kamers van Rederijkers, die, ten onwaardeerbaren voordeele van het vaderlandsche Tooneel, zich beijveren om de vergeten meesterstukken van onze vroegere tooneeldichters ten gehoore te brengen, en weder te doen achten naar verdienste.

»Declameren" zegt de Schrijver — en hij verstaat daardoor niet enkel de voordragt van verzen, maar de mondelijke voordragt in het algemeen — »Declameren is eene moeijelijke zaak, waarin het aan weinigen of liever aan niemand gegeven is overal en altijd uit te munten. Sommigen zijn te hoogdravend, te theatraal, te pedant, anderen te plat en gemeen. Sommigen missen kracht, anderen welluidendheid en zoetvloeijendheid. Sommigen zijn onverstaanbaar, anderen schreeuwen ons de ooren doof. Sommigen hebben te veel eentoonigheid, anderen eene te ongepaste afwisseling van stem, en gebrek aan eenparigheid of gelijkmatigheid. De-

zen zijn te langzaam, genen te snel. Dezen te koud en gevoelloos, bij genen is het vuur, de drift, het gevoel buitensporig, en zij gelijken, zoo als CICERO het noemt, al declamerende naar dronken lieden. Eenigen hebben geene goede stem, anderen geene goede houding, gebaren en voorkomen."

»De gebreken in onze spraakwerktuigen" zegt hij op eene andere plaats, »die het akustisch duidelijk en gearticuleerd spreken in den weg staan, zijn, bij voorbeeld, binnen'smondsheid, holmondigheid, volmondigheid en wat men wel noemt brijachtigheid van uitspraak; voorts het hakkelen, stotteren, stamelen en met de tong slaan; het brouwen, het lispen, het sissen door de tanden, het spreken door den neus en het gebrekkig uiten van sommige letteren, waartoe vooral de *l* en *r* behooren. Eindelijk zwakheid van borst, kortheid en benaauwdheid van ademhaling, heeschheid, schorheid en wat dies meer zij."

Als gebreken van de stem in het bijzonder noemt hij, elders: »schorheid, heeschheid, ruwheid of raauwheid, magerheid, scherpheid en iets snijdends, geborstens, krijschends en krassends, dofheid, holtoonigheid en kelderachtigheid van klank, of van den anderen kant te groote schelheid. Voorts onzuiverheid en valschheid, schreeuwerigheid, neuzigheid, beverigheid, stijfheid en stramheid enz."

Men ziet uit dezen, door de herinneringen die hij opwekt, niet onaardigen Catalogus van gebreken met welke Declamateurs en Redenaars te worstelen hebben, dat de Schrijver een scherp opmerker en fijn onderscheider is, en volstrekt niet dweept met de sprekers in het openbaar van onze dagen. Maar zeggende: »dat het aan *niemand* gegeven is overal (de Schrijver bedoelt hiermede waarschijnlijk *in alles*) en altijd uit te munten" plaatst hij eene belijdenis van eigen onvolkomenheid vóórop, en zijne scherpheid en fijnheid strekken om te helpen, geenszins om te bedillen. Nu beproeve ieder zich-zelven, en indien een of meer dezer gebreken zijne voordragt ontsieren, plege hij raad met dit Handboek, hetwelk hem in de meeste gevallen voorschriften of wenken aanbiedt, die, wanneer zij getrouw worden opgevolgd, hem de overwinning kunnen doen behalen; in zoo ver, namelijk, die gebreken niet onverwinlijk, of liever ongeneeslijk zijn uit hunnen aard.

In eene Inleiding van tien paragrafen (17 bladzijden) wor-

den de vragen beantwoord: wat verstaat men door Declamatie? Wat is haar stof en vorm? Hoe hangt zij zamen met de innerlijke welsprekendheid? Wat is haar doel en nut? Welke zijn hare moeijelijkheden? Welke hare vereischten? Zijn de bedenkingen tegen hare studie gegrond? In welke geschriften wordt over haar gehandeld? Welke zijn hare hoofdëigenschappen? — De drie hoofdëigenschappen, *zuiverheid*, *duidelijkheid* en *fraaiheid*, worden daarop, in even zoo vele Hoofdstukken, als op de keper beschouwd.

Het Eerste Hoofdstuk beschrijft in acht paragrafen (38 bladzijden) wat voor zuiverheid te houden zij, met betrekking tot de uitspraak der vokalen, twee en drieklanken, consonanten, scheiding der lettergrepen en van het woordaccent.

Het Tweede Hoofdstuk handelt in 25 paragrafen (51 bladzijden) over de akustische, optische en intellectuele duidelijkheid, in verband met het tempo en den toon der voordragt, en met de ademhaling, en in verband ook met het voorgedragen stuk, deszelfs geest, scheidingen en verbindingen, panzen, rede-accenten, vragen en uitroepen, parenthesen en wat dies meer zij.

Het Derde en uitvoerigste Hoofdstuk schetst in 45 paragrafen (172 bladzijden) de fraaiheid der Declamatie in hare waarheid en natuurlijkheid, welluidendheid, afwisseling, gelijkmatigheid en juistheid; deze laatste in verband met het geheel, met de deelen, met de zinsneden, met de lettergrepen en letters, en met de figuren van het voorgedragen stuk, met de hartstogten en aandoeningen die er in geschilderd worden, met de personen die er in handelen, met het *genre* waartoe 't behoort, 't zij 't behoore tot de welsprekendheid van den kansel, van de tribune, van de balie, of van den katheder, en of 't poëzie zij dan proza. Voorts wordt de declamatie ook toegelicht in verband met de zangerigheid, de maat, de enjambementen, het rijm en de verschillende soorten en onderscheiden geest der verzen, en met de plaatsen waar zij worden voorgedragen, 't zij op 't tooneel, op declamatoriën, of in vriendenkringen. Ruim twintig bladzijden van dit Hoofdstuk bevatten des Schrijvers opmerkingen omtrent de kleeding, de houding, en de gebaren des sprekers, hoofdzakelijk ten aanzien van het spel der gelaatstrekken, armen, handen, en vingeren; met aanwijzing van de gebaren welke te maken zijn, en van die welke zijn af te

keuren. Het geheel wordt besloten met eene uitgewerkte schets voor de declamatie van BORGERS gedicht aan den Rhijn.

Het is niet wel mogelijk anders, dan door zulk eene opgave van den inhoud, eenig goed denkbeeld te geven van al hetgeen hier behandeld wordt. Men behoeft die slechts in te zien, om reeds in den platten grond van het werk de hand eens ervaren meesters te onderkennen. Op elke bladzijde bevat het ook ondubbelzinnige teekenen van het gevoel en den smaak, welke den geleerden Schrijver bij zijne naauwgezette studie hebben voorgelicht. Wie zich in de moeijelijke kunst van declameren, reciteren of kunstmatig lezen wenscht te bekwamen, ja, ieder die in het openbaar heeft te spreken, leze en herleze het werk, dat vol is van nuttige regelen en diepzinnige wenken.

Het zou echter verkeerd zijn, wanneer men in alles de hier gegeven voorschriften slaafs wilde navolgen, of, met dit werk toegerust, alle overige bronnen van onderrigt meende te kunnen ontberen. Zoo hebben wij al dadelijk het eene en andere gevonden, dat niet volledig is, of niet altijd doorgaat, of waarvan wij de aanbevolen wijze van uitvoering zouden afkeuren. Op bladz. 37 bijv. is, bij den regel dat de toekomst moet worden aangewezen met den vooruitgestoken regter wijsvinger, het verleden met den achterwaarts gebogen duim, de waarschuwing gevoegd, dat men zich door woorden als *voorgeslacht* en *nakroost* niet late verschalken, om geheel verkeerde gesten te maken. Wij gelooven dat men hier hebbe te raadplegen met de betrekking in welke het voorgedragene den spreker tot beide plaatst. Bij een vers als dit:

Wij volgen 't voorgeslacht, ons nageslacht ten voorbeeld.

Zou het, naar ons gevoelen, verkeerd zijn, bij het woord *voorgeslacht* naar achter, bij 't woord *nageslacht* naar voren te wijzen.

Bij deze passage vonden we geen antwoord op onze vraag: welke de houding moet zijn der andere vingeren, bij dien voorwaarts uitgestoken wijsvinger, bij dien achterwaarts gebogen duim? — De bewegingen der vingeren hadden wel eene opzettelijke behandeling verdiend. — Dien achterwaarts gebogen duim kunnen we ook niet fraai vinden. Veel sierlijker duidt de wijsvinger van de linkerhand het verledene

aan, wanneer hij aan den gebogen, opgeheven arm naar achter wijst. Maar indien men 't doen wil met den achterwaarts gebogen duim moeten dan de vingeren gesloten of niet gesloten zijn? Op welken afstand van den schouder moet zich de hand bij die aanduiding bevinden? — Iets houterigers dan deze gest, wanneer hij digt bij 't hoofd wordt gemaakt, kunnen we ons niet denken.

Op bladz. 143 wordt in 't voorbijgaan aanbevolen, de beide armen en handen bij 't gelijktijdig vooruitsteken niet op dezelfde hoogte, en de vingers niet allen in dezelfde rigting te houden, maar den eenen wat meer, den ander wat minder te buigen. Doch is het wel 't zelfde, welke vinger meer, welke vinger minder gebogen wordt? — Is het ook niet een vaste, en zeer gewigtige regel, dat, behalve in zekere gevallen, de armen en handen nimmer gelijktijdig dezelfde beweging mogen maken, de beenen en voeten nimmer mogen zijn in den zelfden stand? — Op bladz. 130, alwaar over de houding wordt gehandeld, staat, »dat men de voeten naast elkaâr of den een' voor den anderen kan plaatsen," en wordt dit alzoo voorgesteld, alsof 't iets onverschilligs ware.

Ten aanzien van de mondelinge voordragt kunnen we ons niet gaaf vereenigen met het begrip, dat het halve vers: *en — 't schip barst in de lucht*, uit HELMERS verhaal van den heldendood van KLAASSENS, met *donderende* kracht moet worden uitgesproken. Op een declamatorium met vol orkest, als waarvan de Schrijver in de noot van bladz. 81 spreekt, en waar een forsche slag op de groote trom den spreker ondersteunde, moge dat, om der muzijk wille, eigenaardig zijn, bij eene gewone voordragt komt 't niet te pas. — De Schrijver zegt op bladz. 248, dat de Declamator zich telkens moet afvragen: »hoe zou iemand 't doen, die in het dagelijksche leven zulk een verhaal deed?" — en dat is het ware. Hoe getrouwer een Declamator de natuur en het dagelijksche leven volgt, des te beter zal hij slagen. Maar in het dagelijksche leven zal niemand in zulk een verhaal den donder van het in de lucht springen der kiel met de stem trachten na te bootsen. HELMERS zelf heeft hier ook aan geene nabootsing gedacht; hij zou anders geschreven hebben

En werpt de lont — en 't schip barst dondrend in de lucht.

of iets krachtigers. Maar zijne ziel was te vol van het zedelijk ontzettende der daad, om te hechten aan het stoffelijk ontzettende der uitbarsting. KLAASSENS en diens manschappen stonden voor zijnen geest, en het halve vers: »*en — 't schip barst in de lucht*" beteekent niet anders dan: »*en — zij zijn niet meer.* Wij gelooven ook, dat men het in de lucht springen des bodems niet zoo sterk *kan* doen uitkomen, zonder de aandacht der hoorders af te leiden, en den diepen indruk der zedelijke handeling daardoor te verminderen.

De Schrijver vindt behagen in dergelijke nabootsingen met de stem. In de noot op bladz. 11 wordt gezegd, dat hij eens, bij het reciteren van het verhaal van THÉRAMÈNE uit RACINE'S *Phèdre*, in het vers:

un effroyable cri sorti du sein des flots

een volslagen falsetgeluid heeft gebruikt bij het woord *cri*, om regt het gillende te doen gevoelen van dat *cri* — staat er, doch 't moet zijn van den schreeuw; want 't woord *cri* is wel scherp, doch evenmin gillende als 't Hollandsche woord *drie*. Wij twijfelen zeer, of iemand dat volslagen falsetgeluid bij dit eene woord zal hebben goedgekeurd, en zouden nooit iemand aanraden om 't na te volgen.

Even weinig kunnen we ons vereenigen met het begrip, dat in de Episode van ALBRECHT BEYLINK uit HELMERS *Hollandsche Natie*, bij het voordragen der wanhopige taal van BEYLINKS gade:

Erbarming, snikt ze: o God! (*zij stort op 't aangezigt*)
Erbarming, groote God! erbarming, mededoogen!
'k Verga! 'k verzink!

De woorden: »*'k verga! 'k verzink!*" *sforzando* en halfgillend moeten worden uitgeroepen. 't Zijn de laatste woorden die hare bezwijming voorafgaan, en de natuur raadplegende, meenen wij, dat ze in tegendeel, overeenkomstig den magteloos wordenden toestand der ongelukkige vrouw, zeer flaauw en afgebroken, als wegstervende zuchten, behooren te worden voorgedragen. Er is van zelf kontrast genoeg tusschen dit en het volgende: »*helaas, haar denkkracht is vervlogen*," wanneer 't gezegd wordt op den toon van diepe smart en innig medelijden. Doch al ware er dat niet, men moet in geen geval een gezocht effect voor het natuurlijke in de plaats stellen.

Ten aanzien van BORGERS gedicht aan den Rhijn zegt de Schrijver op bladz. 270, dat het schier even goed zittend als staande kan worden voorgedragen. Wij gelooven, dat men 't niet anders dan zittend goed voordragen *kan*. Het bevat een tragische alleenspraak, die met het tweede couplet begint, en bij welke het ligchaam in de rust is der afmatting. Ook hier vrage de Declamator zich af, hoe BORGER 't gedaan hebbe, eens aannemende, dat hetgeen we in zijn lied lezen werkelijk door hem zij uitgesproken, in de eenzaamheid, aan den oever des Rhijns? — Het antwoord zal zijn dat hij 't deed in diep nadenken, òf zittende, òf leunende tegen den stam van een' boom. — Men kan 't ook in den gewonen stand niet wel voordragen, zonder veel meer aan het acteren te raken, dan hier te pas komt. Met het eerste couplet is het anders gelegen. Hoe fraai dat couplet op zich-zelf moge zijn, er is geen verband in met het aandoenlijke, dat er op volgt. Al wat er in gezegd wordt van den Rhijn is te sierlijk en te ver gezocht voor een geest zoo diep onder zielesmart gebogen. BORGER schijnt plan gehad te hebben een geheel ander stuk te schrijven; maar bij het einde van dit couplet eensklaps door gevoel te zijn overmeesterd en weggesleept. Het eerste couplet heeft hij *gemaakt*, al het overige is uit zijn hart gevloeid. De Declamator kan dat schilderachtig schoone couplet niet met nadruk voordragen zonder de belangstelling der hoorders tusschen BORGER en den Rhijn te verdeelen, en wij achten 't daarom beter, wanneer hij ook dit couplet reeds zittende voordraagt, en dan hoogst eenvoudig, zonder het schilderachtige sterk te doen uitkomen, en geheel zonder gesten: dus zonder met handen en vingeren het *rollen van den Rhijn*, *'t brengen van den lentegroet*, *der Alpen top*, het *scheuren der dijken*, en *'t splitsen in koningrijken* na te bootsen of aan te wijzen. In de eenzaamheid, als 't hart spreekt, gesticuleert niemand zoo, het rustigste is hier het natuurlijkste, en een enkele opslag van den blik, eene enkele langzame wending van 't hoofd is ál wat er voegt. Op die wijze wordt dat couplet het best met de volgenden in overeenstemming gebragt, vooral wanneer men het eenigzins koel verhalende der drie eerste verzen van het tweede couplet

Ook ik heb onbewolkte dagen
Aan dezen oever doorgebragt,
En warm heeft mij het hart geslagen

Met kleine verandering tot die smartelijke verzuchting maakt, welke geheel in de natuur ligt:

Wat heb ik onbewolkte dagen
Aan dezen oever doorgebragt!
Hoe warm heeft mij het hart geslagen
Bij 't levenslot mij toegedacht!

Dit weinige is genoeg, om te doen gevoelen dat men verkeerd zou handelen met al 't geen hier geleerd wordt slaafs te volgen. Evenzeer neme ook niemand ons gevoelen aan, zonder te onderzoeken. Ieder overwege wat hem te doen sta, raadplegende met de natuur en het dagelijksche leven, die de eenigste onfeilbare gidsen zijn.

Dat wij in deze en andere opzigten niet met den Schrijver kunnen instemmen, vermindert echter niets aan onze hooge waardering van 't werk, hetwelk niet alleen belangrijk is voor leerlingen in de kunst, maar ook onschatbare lessen geeft, of weder te binnen brengt voor allen die in het openbaar hebben te spreken. Zulk eene onschatbare les vinden we daar ongezocht, bij het openslaan van 't boek, op bladz 211, waar gehandeld wordt van het verschil, dat er in de kanselwelsprekendheid is tusschen tekstverklaring en toepassing, en de raad wordt gegeven om bij de eerste den toon aan te nemen van den dagelijkschen spreektrant, die ons in het gewone leven eigen is, wanneer wij anderen iets uitleggen en regt duidelijk willen maken. »Ongelukkig" — roept de Schrijver uit — »de predikant, die hier even deftig en oratorisch blijft voortdeclameren als hij misschien begonnen is of zal eindigen!" — Wij hebben meermalen die zelfde opmerking gemaakt, en dikwijls getracht jeugdige kanselredenaren te doen begrijpen, dat hetgeen tot het verstand is gerigt niet gedeclameerd, maar als ware 't in den gewonen spreektrant *gezegd* moet worden; indien zij wenschen, dat het ook tot het verstand der hoorders ingaan daar beklijve. Hoe veel waardige leeraars, en daaronder velen met uitmuntende gaven toegerust, zijn er niet, die dat verschil tusschen de onderwijzende en de opwekkende, de verstandelijke en de gemoedelijke gedeelten hunner leerredenen voorbijzien, en altijd en in alles declamerende hunne hoorders vermoeijen zonder vrucht.

Wie er aan twijfelen mogt of hier vééljarige opmerkingen

worden medegedeeld kan er het bewijs van vinden in de aangehaalde voorbeelden, die meest allen zijn uit de oude doos, en met welke men niet meer overal zou kunnen optreden. Behalven uit »*Het vliegend schip*" van GOUVERNEUR herinneren wij ons niet er iets in gezien te hebben uit gedichten van later jaarteekening dan BORGERS *Aan den Rhijn*. Dat is wel eenigzins jammer. Ook de poëzij van later datum bevat zeer veel, dat overwaardig is bestudeerd te worden, en de Declamator kiest nu bij voorkeur dááruit. Het is echter niet waarschijnlijk dat de Schrijver, bij het onderwijs in de mondelijke voordragt, de werken van andere nog levende poëten nimmer zou openslaan, en men mag dus een vervolg wachten, waarin de regels en wenken hier gegeven toegepast worden op die dichtstukken welke tegenwoordig meer in gebruik of aan de orde zijn. Wij zeggen dat in verband met des Schrijvers aangekondigd voornemen tot het geven van eene Declamatorische Bloemlezing of Verzameling van stukken in proza en poëzij, uitgewerkt even als hier het lied aan den Rhijn van BORGER.

De druk en het papier zijn goed. Op blad. 189 wordt verwezen naar bladz. 199. Dáár zochten we te vergeefsch, maar kwamen teregt op bladz. 200. — Op bladz. 271 beveelt de Schrijver aan, om bij 't voordragen van 't vers

En stroomt de Rijn weêr langs zijn boorden.

het woord *stroomt* wat slepend uit te spreken; maar op bladz. 267 en volg. staat het gedicht in zijn geheel, doch 't woord *stroomt* is er niet in. Er staat:

En rolt de Rijn weêr langs zijn boorden.

stroomt kan er ook niet wel gezegd worden, om 't sissende met het voorafgaande *stormgeloei* en 't volgende *langs zijn*. De Schrijver zal waarschijnlijk geen vrede hebben met dat harde *rolt de Rhijn*, 't welk bovendien onjuist is; want een rivier *rolt* niet, maar *vloeit*, *stroomt*, *schiet*, *bruist* langs zijne boorden. Het is duister waarom BORGER in de vijf eerste verzen van 't gedicht elf maal de letter r deed ratelen. Als men 't naar behooren verzachten wil, zouden wij aanraden te zeggen: *En vloeit de Rhijn weêr*. Vloeijen drukt de gedachte volkomen uit: *de Rhijn was bevrozen, nu is hij weêr vloeijende*.

Andere fouten hebben we niet opgemerkt.

Wij wenschen dit zoo nuttig als uitvoerig werk in het bezit van allen die in het openbaar moeten lezen of spreken, en den geachten schrijver, bij leven en gezondheid, lust en moed om zijn' arbeid voort te zetten, en den schat onzer Letterkunde met de beloofde Declamatorische Bloemlezing te vermeerderen.

C. G. W.

JAARBOEKJES VOOR 1849.

Naar jaarlijksche gewoonte geven wij den lezer een beknopt overzigt van hetgeen tot deze rubriek behoort en dezer dagen het licht heeft gezien. Daar de wetenschap billijk den voorrang bedingt boven hetgeen tot vermaak dient, beginnen wij met het

Jaarboekje van Wetenschappen en Kunsten, bevattende: de meest belangrijke ontdekkingen en verbeteringen in het gebied der Werktuigkunde, Technologische en andere op nijverheid en landbouw toegepaste Wetenschappen; Natuurkunde, Scheikunde, Dierkunde; Kruidkunde, Delfstofkunde, Aardkunde, Weêrkunde, Sterrekunde en Statistiek; met houtsnêefiguren. Tweede Jaargang, door S. BLEEKRODE, *Math. Mag. Phil. Nat. Med. et Art. Obst. Doct., Hoogleeraar in de Natuur- en Wiskundige Wetenschappen aan de Koninklijke Academie te Delft enz. Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn en Zoon. 1848. *In post 8vo. XXXIV en 744 bl. gecartonneerd f* 5 - 40.

Even weinig als verscheidene letterkundige Jaarboekjes of zoogenaamde pracht-Almanakken, behoort deze wetenschappelijke verzameling tot de Almanakken-literatuur; daar het echter een *jaar*boekje is, nemen wij het, even als het volgende, in deze aankondiging op. Het is bestemd en ook eeniglijk geschikt voor de wetenschappelijke wereld; aan welke het een volledig verslag geeft van de ontdekkingen en uitvindingen in de wis- en natuurkundige Wetenschappen in het vorige jaar (1847) gedaan. Dit verslag is zoo ingerigt, dat het, *of* in korte woorden, alleen voor de beoefenaars van het werk verstaanbaar de mededeeling doet, of

ook slechts verwijst naar andere schriften, meest buitenlandsche Journalen. Doch de lezer, voor zoo ver hij er belang in stelt, heeft reeds door den vorigen jaargang de inrigting leeren kennen. Tevens dan ook den rijkdom. Geen gedeelte dezer in onzen tijd tot zulk eene reusachtige uitgebreidheid gebragte onderwerpen van menschelijke kennis, of er wordt eene plaats aan ingeruimd; geene ontdekkingen, geene uitvindingen (immers voor zoo ver Ref. het zich bij den dagelijks toenemenden schat kan herinneren) of zij worden vermeld. Slechts over sommige zaken hadden wij eenige meerdere uitvoerigheid verlangt, vooral in zoover het *of* de algemeene opmerkzaamheid trekt, zoo als het etheriseren; *of* van hoog belang is in het praktische leven, gelijk de aardappelenziekte. Wanneer men deze overrijke verzameling van de voortgangen der wetenschap in één enkel jaar doorloopt, dan staat men verbaasd over de vereeniging van theorie en praktijk te weeg gebragt; over de veelzijdige diensten, die de wetenschap aan allerlei fabrieken en verrigtingen in het dagelijksche leven bewijst. En niet zelden verrassen de medeelingen ook diegenen, welke anders van de natuurwetenschappen weinig werk maken — hun getal is maar al te groot. Zoo zal het b. v. ieder een fraaije ontdekking schijnen, dat er »drieërlei zonnestralen zijn: van licht, van warmte en van actinisme (scheikundige). De laatsten zijn noodig voor de ontkieming van zaden en knoppen, zoodat zij onder *geel* glas (dat het actinisme niet doorlaat) vertraagd wordt; *in het voorjaar bevatten de zonnestralen meer actinisme.* In den zomer is er meer (*groen en blaauw*) licht noodig voor de houtvorming; in den herfst is er meer warmte voor het rijpen der vruchten." — Bladz. 526 lezen wij: »Het is er verre af, dat men in *Zeeland* zich trots verheffen kan op vooruitgang der (meekrap) culture, — en dat is allezins jammer." Zoo is het inderdaad zonderling, dat de gehechtheid aan het oude, en de omstandigheid, dat de aandeelen in de meekrapfabrieken meestendeels in handen van de voornaamste boeren zijn, belemmeringen tegen het verbeteren opleveren; doch er bestaat, meenen wij, thans toch eene garancinefabriek. — Blz. 431 is in de eerste kolom (0° zenithsäfstand der zon) der dispersie van het zonlicht, in de getallen 0,750 en 0,285 eene fout ingeslopen, en het laatste zal moeten zijn: 0,185. Hier en daar vonden wij *magtig* voor *dik* (b. v. van grondlagen), hetgeen een onbehaaglijk Germanismus

is. Overigens verdient de zorg, die aan de uitvoering, en bijzonder aan de correctie besteed is, eene bijzonder loffelijke vermelding.

En nu komende tot de bellettrische Jaarboekjes, beginnen wij met:

Almanak voor het Schoone en Goede. Te Amsterdam, bij G. J. A. Beijerinck. *f* 1-80,

die zijn 29e jaar beleeft. Mejufvr. TOUSSAINT, onder wier redactie deze bevallige Almanak thans is verschenen, laat zich op bescheidene en gepaste wijze uit in het voorberigt over 't geen zij er nu aan deed en verder aan hoopt te doen; over den geest, waarin het sints lang bekende en geaccrediteerde Jaarboekje door hare bezorging zal verschijnen: liefelijke toonen zonder zoetelijke onbeduidendheden, nevens degelijke ernst, waarin de Dames eene hoogachting mogen zien, die voor te laag stellen veiligt." Zij zelve kleedt schrandere denkbeelden over het punt der vrouwelijke verstandsontwikkeling in het kleed eener novelle, van welke het tooneel in de *haute-volée* is, en toont er de fijne opmerking, die men van eene zoo begaafde Schrijfster en zoo gelukkig ontwikkelde vrouw mag wachten. De zaak die zij in *op Zuiderhoef* ter sprake brengt is zulks waardig, en behoort, bij het onnatuurlijke, overdrevene, eenzijdige der tegenwoordige opvoeding en levenswijze van vele jonge dames, tot de levensvragen voor den beschaafden stand. Een zeer lief plaatje tegenover den titel heeft op dit verhaal betrekking. Ds. VAN SCHAIK toont in het sterfbed van *Joapikkien* zijn talent van boerenwoningen schilderen, en Mr. H. J. KOENEN geeft in *eenige trekken van levenswijsheid van* den vooral als geschiedschrijver bekenden J. VON MULLER erntfeste deftigheid. Tot het poëtische gedeelte droegen verschillende meer en minder bekende dichters het hunne bij. DA COSTA schenkt steviger dan bloemzoete poëzij in eene legende uit *Palestina*, ten tijde der kruistogten. HEIJE, VAN DEN BERGH en DE GÉNESTET zulke lieve stukjes als men doorgaans van hen ontvangt: WIJSMAN en VAN ZEGGELEN zijn ook trouwe en gunstig bekende comparanten. *Lijsje* op het plaatje ziet er niet zeer bekoorlijk en eerder als eene veertigster uit. *De geestenstem* van den met lof bekenden DE BULL verraadt goeden aanleg en zuivere smaak. Mr. SCHULLER laat

eene vertaling lezen van *Servische* volksliederen; wij zien er uit, dat de poëzij onder alle hemelstreken tiert, en dat de maat van het oorspronkelijke behouden is, verontschuldigd eenigermate sommige harde uitdrukkingen. Van VAN LENNEP ontvangen wij lachverwekkende luim in een gedicht: *de vader aan zijn eenig zoontje.* Van CLAVAREAU naar gewoonte een fransch versje, ditmaal eene navolging van eene vertaling uit het Deensch, naar TEN KATE. Van den laatsten mede een paar bijdragen, waaronder CHRISTUS *in de natuur* uitmunt door zonderlinge plaatsen. Het gronddenkbeeld van het gedicht is: hoe onze Heer de natuur beschouwde en in haar verkeerde. Indien:

Heel de verte was zijn huis,
Was zijn vrijstad, was zijn tempel,
Was zijn burcht en hemeldrempel,
Was zijn stille bedekluis

moet beteekenen, dat JEZUS de vrije natuur (*heel de verte*) tot de plaats zijner stille gemeenschapsoefening met den Vader koos, is dat zeer zonderling uitgedrukt, en de naam *bedekluis* voor den tempel der natuur al even min gepast, als die van een *donker kamerkijn* lager voor Gethsemane. Verder nog een stukje van TOLLENS in zijn besten, huiselijken trant.

Aurora. Uitgegeven door Mr. J. J. D. NEPVEU *en* S. J. VAN DEN BERGH, *te 's Gravenhage, bij* K. Fuhri. *f* 4-90.

Gelijk de titel aanduidt is deze jaargang niet, als de vorige, alleen door Mr. NEPVEU bezorgd, maar mede door den met lof bekenden S. J. VAN DEN BERGH, die, ofschoon dit jaar andere Almanakken met lieve gedichtjes bedacht hebbende, aan deze zijne pleegdochter slechts een half dozijn regels geeft ten geleide van een plaatje, die enkel zeggen dat het hem niet lust, er een vers bij te leveren. De verzameling word geopend met een uitmuntend gedicht, getiteld: *de Maasstroom.* Het is vervaardigd door wijlen den jeugdigen DES AMORIE VAN DER HOEVEN, van wien ook een schoon, wijsgeerig christelijk gedicht: *geloof des harten* het *Schoone* en *Goede* versiert. Het hier geplaatste is ingezonden door TOLLENS, met eene lofspraak die het ten volle verdient, en doet betreuren,

dat de ontslapene, gelijk aan de wetenschap zoo ook aan de vaderlandsche poëzij, van welke hij een der eerste sieraden zou hebben kunnen worden, in zoo jeugdigen leeftijd is ontrukt. Waarop volgen vijf stichtelijke liedekens, onder den naam van *aquarellen*, door J. P. HEIJE; *Hagar* door SCHIMMEL, levendig zonder overkunst; *in Lentemaand* 1848, door B. PH. DE KANTER, een gespierd vers op de staatkundige gebeurtenissen. Van soortgelijken inhoud is, de *obelisk van Luxor te Parijs* door HASEBROEK, fiks aangevat en bewerkt; gesaisonneerd is mede: de *vrede van Munster in* 1648 *gesloten, in* 1848 *herdacht* door A. BEELOO; naauwelijks kan het als eene beschuldiging gelden, ver te blijven beneden een zoo grootsch onderwerp, dat wij met bevreemding nergens anders herdacht vonden. Verder: MERULA, door A. J. DEBULL, eene waardige hulde aan eenen waardigen man; LOUIZE DE COLIGNY, door DE GÉNESTET, een roerend onderwerp met smaak behandeld; *Vollendammer vrijaadje*, door TEN KATE, *d'après nature*, staat er boven en mag er boven staan, het plaatje is net en niet minder dan de: *magt der moederliefde* met een stukje van HOFDIJK, dat zeker zal innemen. TOLLENS geeft hier weder een juweel ten beste, en VAN DER POT bezingt met poëtische vlugt: *de vlugt der poëzij*. VAN LENNEP, DORBECK, RIEHM, KNEPPELHOUT en VAN ZEGGELEN, leveren insgelijks fraaije bijdragen.

In proza treffen wij van den Redacteur NEPVEU een verhaal aan: *een tweegevecht, herinneringen uit het kantonnementsleven;* indien het waar is, zoo als de Schrijver het doet voorkomen, zeer intressant en in alle gevalle vrij goed geschreven. VAN KOETSVELD geeft eene overschoone, wegslepende novelle: *ware armen;* ALBERDINGK THIJM, eene gekunstelde: *de organist van den Dom*, en eindelijk Mejufvrouw TOUSSAINT eene uitvoerige Venetiaansche vertelling: *de republiek moet gehoorzaamd worden*, die haren welverdienden roem volkomen waardig is. Er behoort een plaatje bij, gelijk een lief Maasgezicht bij het eerste der gedichten, en eene andere gravure (waarom de costumen zoo ouderwetsch?) bij de *zure druiven* van VAN ZEGGELEN. In sierlijkheid van uitvoering staat dit prachtboekje bij geen zijner voorgangers achter.

VERGEET MIJ NIET. — *Muzen-Almanak. Te Amsterdam, bij* J. H. Laarman. *f* 0-00.

Deze Almanak is versierd met het portret van den wakkeren DE KANTER, die door een paar schoone stukjes zijnen naam waardiglijk handhaaft. Dat *aan den tijd, bij het einde des jaars* staat, ook om het onderwerp goed voorop; het zijn *jamben*, die het rijm niet noodig hebben, om zich als poëzij te doen kennen. Dat bij de onthulling van het standbeeld van WILLEM I, in (de *alcaïsche*) voetmaat der ouden, beklaagt zich over de flaauwheid der natie — misschien een weinig te sterk.

Met veel genoegen vonden wij den altijd naïven BRESTER, al geeft hij ook bijna nergens iets, dan hier een *Zomerliedje* (Junij 1847.) *op een zilveren bruiloftspartij buiten*, waarin van de blijde verwachtingen diens tijds, na zooveel ontbering en kommer, aangename partij is getrokken. (Slechts in den *Almanak van Blijgeestigen* vonden wij hem terug.) ADEMA VAN SCHELTEMA levert eene nieuwe proeve van fiksche berijming der Bijbelsche poëzij in *den eersten* Klaagzang van JEREMIA. Een keurig stukje bijbelpoëzij geeft VAN DEN BERGH in JESAÏA, een kleiner in JOJAKIM. Een meisjesportret vestigt de aandacht op een welluidend gedichtje van DORBECK, van wien ook nog een tweede stukje voorkomt, hetwelk zich mede gunstig onderscheidt. *In den bouwval van Heidelberg* van H. RIEHM is verdienstelijk. ALBERDINGK THIJM'S, *drie tijdperken* begrijpen wij niet overal; zelfs betwijfelen wij, of dit gedicht door den Schrijver zelven wel begrepen wordt. — Een paar vrouwenbeeldjes behooren bij een *Albaneesch liedeke*, van een' ongenoemde. Een zeer fraai plaatje (van TETAR VAN ELVEN naar ARY SCHEFFER) staat bij een gevoelvol stuk: *weldadigheid*, dat even als *het vaderhuis*, TEN KATE tot eer verstrekt. Een ander plaatje stelt eene waarzegster voor; het onderwerp is niet nieuw, de bewerking goed, en het versje — van VAN ZEGGELEN. Nog een plaatje, hoe goed de gravure ook zij, mist alle belangrijkheid, daar het eenvoudig een paar liggende tijgers voorstelt. Doch, zoo zijn wij reeds door de plaatjes te ver in het boekje verzeild geraakt, en lang het kleine stukje van LINDEMAN op den dood van den Parijschen Aartsbisschop AFFRE voorbij, waarin het zeggen van JEZUS: *de goede herder stelt zijn leven voor de schapen*, niet zonder eenige profaniteit op den gesneuvelde wordt toegepast. VAN LENNEP, aan wien DE GÉNESTET een aardig verjaarsvers rigt, offert een klein ernstig stukje en eene luimige vertelling, die even als zijne bijdra-

gen in het *Schoone en Goede* betrekking heeft op het smokkelen. Wij hebben Mejufvr. HELDRING nog niet genoemd, die een paar parabelen en een ander klein stukje geeft; noch MENSING met eene zeer goed geteekende en zuiver geversificeerde vertelling: *St. Agnesävond;* noch WITHUYS, die ernstige *gedachten* en *jamben* geeft *bij eenen omgewaaiden ouden treurwilg;* noch WIJSMAN, die zachte *grafbloemen* nederlegt; noch WAP, noch VIEHOFF, noch BEETS, den laatsten met eene *Perzische wereldbeschouwing;* noch HOFDIJK door wien het geheel met *klagten des tijds* besloten wordt; noch VAN DER HOOP, van wien een nagelaten stukje is opgenomen. Zooveel van de poëzij; nu iets van het proza, maar korter, want er zijn, uitvoeriger doch minder stukken van in. Mejufvrouw TOUSSAINT ontmoeten wij nogmaals, met hulde aan haar talent, om altijd een nieuw voorkomen aan eene novelle te geven. LUBLINK WEDDIK geeft *parabelen;* DONKERSLOOT een klein stukje: *drie tranen;* ISINGH een *fragment van een historisch verhaal uit de eerste stadhouderlooze regering.* Fragmenten behagen ons niet zeer; wij hebben liever een geheel: hoewel goed geschreven, het staat toch achter bij het prettige *op het ijs* van verleden jaar. De *erftante* van VAN KOETSVELD zal de achting voor zijn talent niet verminderen. *De spoortrein des tijds, aan het hoofdstation; het nieuwe jaar* van SONSTRAL kon, wat den inhoud aangaat, den bundel geschiktelijk hebben geopend. Men ziet dus uit ons verslag, dat deze Almanak in alle opzigten verdient niet vergeten te worden.

Holland. Uitgegeven door Mr. J. VAN LENNEP, *te Amsterdam, bij* P. Kraaij, Junior. *f* 3-50.

Het is bij de tegenwoordige menigte pracht-Almanakken minder de vraag of aan deze nieuwe bijdrage tot de verzameling eene dadelijke behoefte bestond; genoeg, indien maar de nieuweling zich van de zijde des goeden smaaks aanbeveelt; beter nog, indien hij iets heeft, dat oorspronkelijk, hem bepaald eigen, en van het gewone afwijkend, althans zich onderscheidend is. Het eene en het andere zal men aan *Holland* wel, zonder het boekje gezien te hebben op den naam des Redacteurs af toekennen, en zich dan ook bij de nadere inzage in geenen deele bedrogen vinden. Wat is het dan, dat

hem karakteriseert? Dat het zoo volkomen aan zijnen bepaalden titel beantwoordt, dat indien het zonder eenigen titel ware in het licht verschenen, niemand zou aarzelen er den naam *Holland* op te schrijven. Ten aanzien van het uitwendige hoore men den Redacteur, die zegt: »dat het werkjen is geschreven door Hollandsche Schrijvers en op Hollandsch (geen machinaal) papier is gedrukt; dat de behandelde onderwerpen, zoo in proza, als in poëzij, allen betrekking hebben tot Holland en Hollanders; dat de teekeningen in Holland gemaakt, de plaatjens in Holland gesneden of gelithografieerd, de muzijk in Holland geschreven en de band in Holland ververvaardigd is, alles door ingezetenen, die opcenten aan de Provincie betalen, in één woord, dat ik in dezen zoo Provinciaal geweest ben, als de felste voorstander van tien gerechtshoven zou kunnen verlangen. — Ook de onderwerpen der plaatjens moesten tot dit mijn doel in verband staan. Daarom vindt men hier, behalve de gezichtjens op de Oosterdoksluis te Amsterdam en op Marken, eene afbeelding van het voormalig *Staten-Kollegie*, thands het gebouw der *Arrondissements-Regtbank*, te *Hoorn*. Het is mijn voornemen, in 't vervolg meer dergelijke afbeeldingen te geven, 't zij van publieke, 't zij van bijzondere gebouwen in deze Provincie, die zich door uiterlijke gedaante onderscheiden, of waar historische herinneringen aan verknocht zijn." — Wij zouden ons in de beoordeeling van den smaak en de niet geheel uitgedoofde nationaliteit onzer landgenooten moeten vergissen, indien wij twijfelden, of dit eene aanbeveling ware. En wat den inhoud aangaat: degelijk en smaakvol is bijna alles. Het grootste gedeelte is proza, geopend door eene *korte beschrijving der Hollandsche steden en voornamelijk van Amsterdam, opgesteld tegen het einde der vijftiende eeuw; medegedeeld door* den kundigen Archivarius der stad Amsterdam, P. SCHELTEMA. *Eene vergadering der staten van Holland in* 1672, door den Redacteur, doet regt aan de verdienste vooral van *Amsterdam* in dien benaauwden tijd omtrent het vaderland. In *den goeden raad van Docter Gerrit*, brengt Mejufvrouw TOUSSAINT, die even goed Hollandsche als Italiaansche novellen schrijft, ons in kennis met den beroemden Dr. TULP, en den minder bekenden, door zijnen namaligen naamgenoot KOEKRAAD in de schaduw gestelden achtbaren Amsterdamschen burgervader VAN BEUNINGEN, kort

na het bestand: de beschrijving der fatsoenlijke armoede is der meesterlijkste pen waardig. Ook de gedichten staan hier juist op hunne plaats. Een onuitgegeven gedicht van BILDERDIJK, den Prins der Hollandsche dichters van onzen leeftijd, voorop — een liefelijk, zangerig, vriendelijk stukje van den echt Hollandschen, met Holland éénen TOLLENS aan het slot. WITHUYS bezingt de Dokken te *Amsterdam*, afgebeeld op een fraai plaatje, en TEN KATE legt aan het visschersvrouwtje van *Marken* een liedje in den mond, zoo net als de muzijk, die er bijgevoegd is, zacht, en bekoorlijk is; vooral die hoofdgroep der kinderen in de boot. S. J. VAN DEN BERGH bezingt een heldenfeit van een *onbekende Konstapelsmaat*, een' Hollander. *Het Aansprekersoproer te Amsterdam* (1696) *naar het verhaal van een' ooggetuige*, door ALBERDINGK THIJM, schijnt geestig te moeten zijn, maar wij hebben 't er niet in kunnen vinden.

VAN LENNEP is van oordeel, dat in een Almanak volstrekt niet gemist moeten worden een *Kalender* aan 't begin, en een Kronijk aan 't slot. De eerste is zeer uitvoerig, en bevat niet alleen de gewone opgaven van eklipsen, zons- en maansstand enz. met bijzondere naauwkeurigheid; maar ook verschijnselen aan den sterrenhemel, die men hier niet zoeken zou. Door dit gedeelte des arbeids heeft de Heer STAMKART zich, zelfs voor beoefenaars der wetenschap, zeer verdienstelijk gemaakt; de Kalender is met echt Hollandsche soliditeit bewerkt. Er zijn bijgevoegd eenige houtsneden, die meestendeels betrekking hebben op historische herinneringen, en hier en daar zeer geestig zijn. Boertig zijn ook de maandelijksche voorspellingen en waarnemingen; wij doen ze 't best kennen door *Januarij* af te schrijven: »In den aanvang van dit jaar zal Holland donkere dagen beleven, waartegen men zich niet zal kunnen wapenen, dan door lamp of kaarslicht op te steken. Vele Roomschen, ja zelfs Onroomschen zullen bij den warmen Kagchel instemmen in den lof van den *Bisschop*. De Beurs van *Amsterdam* zal in deze maand *dicht* en de Beursen der Amsterdammers *open* moeten zijn. Als het hard vriest, zal er veel ijs zijn, en vele lieden die nu nog vast meenen te staan, zullen *vallen*, al is het niet glad." Eenigzins in denzelfden trant is de kronijk van 1848. Wij zeggen met den Redacteur: »de tijden zijn droevig, en de geest heeft wel eens wat opbeuring noo-

dig," en hopen, dat een ruim vertier hem en zijnen uitgever beloone voor de genomen moeite en de kosten, aan dit aangename Jaarboekje besteed, en beiden aanmoedige voor 't vervolg.

Zoo gepast de naam van dezen Almanak is, zoo ongepast is ditmaal die van den

Miniatuuralmanak te Utrecht, bij L. E. Bosch en Zoon. *f* 1-75.

die geheel heeft opgehouden, aan dien naam te beantwoorden, daar hij sedert het vorige jaar in grootte meer dan verdubbeld is, en den vorm heeft gekregen van de eerste Muzenalmanakken. De naam beteekent alzoo niets meer, en de almanak verschilt van de overigen alleen door het niet opnemen van prozastukken. Hij is opgedragen aan DA COSTA en heeft, één muzijkstukje, zes plaatjes, die zeer fraai zijn, maar waarvan twee te veel van elkander hebben, en eene menigte versjes, te veel om op te noemen.

Christelijke Volks-Almanak, VI Jaar. Te Amsterdam bij P. N. van Kampen. *f* :-60.

De Eerw. VAN VOLLENHOVEN heeft, ofschoon buitenslands, de taak der redactie voortgezet en weder met lof volbragt. Aan zijne reis in Noordelijk Europa hebben wij eene belangrijke beschrijving te danken van de Bijbelsche beelden van THORWALDSEN in de Vrouwe-kerk te *Kopenhagen*, met eene afbeelding van het uitwendige dier kerk. Twee andere steendrukjes stellen voor: *de opstanding van den Heiland*, en *de opwekking van Lazarus*, die geen van beiden goedkeuring kunnen vinden, al ware de uitvoering ook meer boven het middelmatige. Gedichtjes en proza wisselen elkander af.

De geest is dezelfde als die der vorige jaren, licht aan warmte parende, zoodat CHRISTUS, de levende Heer der gemeente, het geheel bezielt met zijnen heiligen geest. Den Kalender vonden wij met genoegen nog verrijkt met voorvallen en personen uit de kerkelijke geschiedenis. Met bede om den goddelijken zegen over het nuttige boekje prijzen wij het ernstig aan.

Nederlandsche Volks-Almanak; te Schiedam, bij H. A. M. Roelants. *f* : - 90.

Deze heeft nogmaals eenen anderen uitgever bekomen. Nopens de redactie wordt niets gemeld. Behalve eene reeks van verschillende dichtstukjes, onder welke zelfs TOLLENS welwillend het zijne afstond, vindt de vaderlandsche geschiedenis het een en ander. Daarbij is niet vergeten wat vaderlandsche zaken en belangen aangaat, zooals ons volksgezang, waarover schrandere en behartigingswaardige wenken voorkomen. De type, *een Apenspel*, verheft zich weinig boven het middelmatige, en mist het piquante, dat men in zulke stukjes begeert. De uitgever heeft meer zorg besteed aan zijn werk, dan de steendrukker aan de plaatjes, die, behalve *de buisjesdag* slechts redelijk zijn.

Almanak voor Hollandsche Blijgeestigen. Nieuwe Serie, III jaar. Te Schoonkoven, bij S. E. van Nooten *f* : - 60.

Wie in deze dagen, welke, droevig genoeg zooals wij VAN LENNEP boven hoorden zeggen, zich wil ontspannen met vrolijke scherts, die nergens de palen der betamelijkheid te buiten gaat, koope gerust dit boekje, hij zal ligtelijk met ons onder de berijmde anecdoten eenige oude bekenden (ware het dan al tot dusver in proza) aantreffen; maar dat kan niets verminderen aan het aardige. De spoorwegsrampen van ISINGH mogen wel aan het hoofd staan. De Schrijver had nog van meerdere spoorweg-anecdoten kunnen gebruik maken; maar men moet zijne stof niet uitputten. De Almanak houdt zich goed. Zoo ook de

Almanak tot gezellig onderhoud. XI jaar. Te Gorinchem, bij A. van der Mast. *f* : - 35.

waarin men juist geen stukjes van waarde zoeke; maar die ook weder voor *zijn* publiek, eene niet ongeschikte lectuur oplevert. Het tegenover den titel geplaatste steendrukje is wat.... raar.

Van de provincialen, voor zoo ver ze nog mogen bestaan, ontvingen wij nog slechts den

Frieschen Volks-Almanak, XIV jaar. Te Sneek, bij van Druten en Bleeker. *f* : - 90.

Hij geeft de afbeelding van een voormalig, en een tegenwoordig gebouw der provincie; den toren van het *St. Bonifatius* klooster te *Dokkum*, afgebroken 1552, en het provinciale geregtshof te Leeuwarden. H. BAERDT VAN SMINIA brengt zijn verhaal SIRTEMA VAN GROVESTINS eindelijk aan het slot. De bijdrage over *het geslacht* der SCOTANUSSEN door Mr. BEUCKER ANDREAE is belangrijk voor de letterkundige geschiedenis, en de levensbeschrijving van JOHANNES VAN LIGNE *Graaf* van *Aremberg* Stadhouder van *Friesland* door Mr. SIMON VAN DER AA voor de provinciale; met genoegen merkten wij in de laatste eene loffelijke onzijdigheid op. De dichtstukjes zijn — tamelijk; velen zijn in het Friesch en dat verstaat Ref. niet best.

De van ouds bekende nuttige en aangename Tijdkorter in ledige oogenblikken of Almanak voor het jaar 1849, *door* A. HEZELHOFF *XXXVIII jaar. Te Groningen, bij* A. HEZELHOFF. *f* 0 - 25.

Erlange slechts een woord van aankondiging en aanbeveling, vooral omdat de grijze verzamelaar er eene eerlijke winst in vindt, en hij op deze wijs ook reeds voor zijnen burgerlijken kring nuttig was, toen die kring nog naauwelijks iets anders had dan zedelooze en zontelooze Almanakken.

Zoo kondigen wij, ook slechts met een enkel woord aan de beide Jaarboekjes voor de jeugd, namelijk:

Almanak voor de Jeugd; door C. VAN SCHAIK. *Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. *f* 1 - 40.

die, ten minste het ons toegezondene exemplaar, zeer fraaije gekleurde steendrukplaten heeft en waarvan de inhoud regt gepast is. De Redacteur schrijft echter niet zoo aangenaam voor kinderen, als wanneer zijne pen ons in de Drentsche boerenhuizen binnenleidt. Er is iets Kinder*achtigs* in, dat veel van Kinder*lijk* verschilt. Doch voor het aan dezen Almanak verrigtte danken wij hem toch welmeenend in naam onzer kleinen.

Zijn de uwen, lezer! voor dezen Almanak nog wat jong, geef hun dan den

Almanak in Miniatuur voor Kinderen. Te Schoonhoven, bij S, E. van Nooten. *f* : - 40.

die in zijne soort ruime aanprijzing verdient.

Ref. moet verschooning vragen voor de oppervlakkigheid van zijn verslag, inzonderheid van de laatstgenoemde Jaarboekjes; maar hij mag er geene grooter ruimte voor bedingen en het valt hem moeijelijk, eenige afwisseling in het jaarlijks terugkomend aankondigen dezer boekjes te brengen; eene moeijelijkheid die grooter wordt, naar mate men die aankondiging meer uitbreidt.

De vermelding der later ingekomenen wachtte men in een volgend nommer, en ontvange des verslaggevers beste wenschen voor het tijdvak, dat door de beoordeelde Almanakken wordt aangewezen!

Inleiding in de groote huishouding der Natuur, Een leer- en leesboek, ten dienste der Nederlandsche scholen, door J. WATERMAN, *hoofd-onderwijzer te Kampen. Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer 1848. *In kl.* 8*vo. bl.* 143 *f* : - 45.

De mensch beschouwd naar ligchaam en ziel. Een belangrijk Leesboek ten dienste der Nederlandsche Jeugd, door denzelfden, bij denzelfden, 63 *bl. In kl.* 8*vo. f* : - 30.

Twee zeer nuttige boeken voor de jeugd. Beide zijn goed geschreven. De onderwerpen zijn in het werk wel wat onvolledig, maar toch duidelijk en goed voorgedragen. Wij kunnen den Heer WATERMAN den lof niet onthouden, dat hij niet tot het platte of waterachtige vervalt, hetwelk men wel eens in leerboeken voor de jeugd aantreft. In zulke boeken vooral wordt rijkdom van zaken, niet zoo zeer van woorden gevorderd. Daarin ligt ook het krachtigste, misschien zelfs eenigste middel, om duurzamen lust voor studie op te wekken en te onderhouden. En toch op zulk een duurzamen lust komt het aan. De verslagen der Staatsëxamens zijn voor hen, die hunne pennen aan de vorming van jeugdige

verstanden wijden, niet zeer bemoedigend. Uit die verslagen blijkt, dat bij de rijpe jeugd te veel oppervlakkige kennis wordt aangetroffen; een gevolg misschien van de zoogenaamde kinderlectuur die, in het algemeen, hoe zedelijk en godsdienstig de rigting moge zij, meer berekend is om op eene aangename wijze den tijd te dooden, dan wel om den geest met degelijke kennis te verrijken. In deze geschriftjes van den Heer WATERMAN is het degelijk nuttige aan het genoegelijke der lectuur gepaard. Indien wij iets hebben aan te merken, het betreft den stijl. Waartoe toch, hier en daar, die lange volzinnen, die men soms in één adem niet omvatten kan? De kundige Schrijver zie eens wat Professor GEEL van zulke volzinnen zegt, en doe er zijn voordeel mede. De bijvoeging op de titels: *Nederlandsche* jeugd, *Nederlandsche* scholen is geheel overtollig.

Het nut van den Landbouw, aanschouwelijk gemaakt voor jonge Kinderen. Een Lees- en Prentenboekje voor de Scholen. Te Haarlem, bij J. B. van Loghem, Jr. 1848. *In kl.* 8*vo.* 36 *bl. f* : - 15.

Waarlijk het wordt tijd dat er meer voor de scholen ten platten lande, over den landbouw geschreven wordt. Het veld is ruim, de bearbeiders zijn vele, de vooroordeelen der landlieden talrijk, en het is oneindig nuttiger dat de landlieden over de vruchten van den akker, over de wijze van bewerking der producten, over zaaijen en oogsten, over de veeteelt, over de huisdieren, en over de menschen, die er mede in betrekking staan, weten te spreken, dan over de zeden van *China*, over den dood van CYRUS, en over de stichting van *Rome*. Wij namen dáárom dit boekje met gunstige vooringenomenheid in handen; doch vonden ons zeer te leur gesteld. Het boekje verdient meer afkeuring dan aanprijzing om de ellendige plaatjes, *en* om het kreupelrijm, dat er onder staat, *en* om de taal, waarin het is opgesteld. Bewijzen? Daarvoor hebben we geene ruimte beschikbaar.

N°. XV, *Boekbesch.* bl. 638, r. 2 v. b. staat: *uitwendig gebruik*, lees: *inwendig gebruik*.

BOEKBESCHOUWING.

Over het wezen en het werk van den Evangeliedienaar. Naar het Hoogduitsch van Dr. CLAUS HARMS, *door* W. VERWEY, *Predikant te Winschoten. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. *In gr.* 8*vo. XII en* 348 *bl. f* 2-90.

Welk Godgeleerde kent niet CLAUS HARMS, den man die, inzonderheid sedert het jaar 1817, bij de viering van het Hervormingsfeest, zich door zijn onvermoeid en krachtig werken en strijden op het gebied der kerk en der theologische wetenschap bekend en voor altoos beroemd gemaakt heeft! Ref. is met diens *Pastoral-theologie* van den beginne af hoog ingenomen geweest; hij moet erkennen, dat hij voor zich van dat werk veel nut gehad heeft en het als een' voortreffelijken leidsman vooral aan jeugdige Evangeliedienaars in hun moeijelijke loopbaan met veel vrucht heeft aanbevolen. Meermalen is de wensch bij hem opgekomen, dat eene bevoegde hand eene overzetting of liever eene bewerking van hetzelve voor den Nederduitschen lezer mogt beproeven, en 't is alleen de groote moeijelijkheid daaraan verbonden, die hem heeft weerhouden, deze taak zelf op zich te nemen. Hij heeft zich daarom verheugd, dat de Eerw. VERWEY zich aan dezen bezwaarlijken arbeid, hem door den uitgever opgedragen, niet heeft onttrokken, maar ons CLAUS HARMS in zijne *Pastoral-theologie* heeft doen hooren, zoo als deze »tot Nederlanders zou gesproken hebben." Dit was noodig bij de overbrenging van zulk een boek.

Het oorspronkelijke toch is geheel berekend voor de Luthersche kerk-orde van het gewest, waar de Schrijver woont, Sleeswijk-Holstein, die in zoo vele opzigten verschilt van die in de Nederlandsche Protestantsche kerk. Veel moest er dus als min gepast of niet bruikbaar wegvallen, of vervangen worden door hetgeen de behoefte van den Protestantschen Evangeliedienaar hier te lande als gepast en noo-

dig vordert. Dat zulk een arbeid, waarbij nogtans de Schrijver dient te behouden 'tgeen hem eigen is, groote bezwaren medebrengt, ligt in den aard der zaak. Deze bezwaren hebben den Heer VERWEY dan ook genoodzaakt, niet alleen met eene zekere vrijheid te werk te gaan, maar de hoedanigheid van Vertaler met die van Schrijver wel eens te verwisselen, gelijk b. v. in het veertiende, vijftiende en zestiende Hoofdstuk geschied is. Echter heeft hij ook bij dit weglaten, veranderen en omzetten, behouden wat maar eenigzins te behouden was, en er voor gezorgd zijnen Schrijver niet bedektelijk dingen te laten zeggen, die hij niet bedoeld heeft en niet zou hebben kunnen zeggen; ja zelfs daar, waar hij-zelf als auteur optreedt, heeft hij van HARMS overgenomen, wat deze bruikbaars had.

Niet weinig werden deze bezwaren vergroot door hetgeen den genoemden Godgeleerde als auteur onderscheidt. Hij verdient in den waren en edelen zin des woords oorspronkelijk te heeten, waardoor hij een geheel eigenaardig merk drukt op al wat uit zijne pen voortkomt. Hij heeft een oog, dat elk onderwerp van eene zijde weet te beschouwen, die nog door niemand is opgemerkt, en zijne denkbeelden dragen daarom den stempel van nieuwheid, waardoor zij verrassen, maar tevens van waarheid, waardoor zij den nadenkenden geest boeijen en vermeesteren; zij zijn als vonken of stralen, die het gezigt in 't eerst wel verblinden, maar het daarna weldadig verlichten. De eene paradoxe stelling vervangt dikwijls de andere, en het kan den gewonen lezer toeschijnen, dat de Schrijver met studie van den betreden weg afwijkt en jagt maakt op even vreemde gedachten als zonderlinge uitdrukkingen, spreekwijzen en woorden. Stijl en taal zijn dan ook soms, ja doorgaans, niet alleen puntig en scherp, maar meermalen vreemd en barok. En toch is al dat ongewone en vreemde niets anders dan een zuiver uitvloeisel van 's mans individuëel wezen, die ter bereiking van zijn doel niet anders meent te moeten spreken en schrijven, ja, die niet anders spreken en schrijven kan. De Vertaler erkent gaarne, dat dit eigenaardige van het werk hem groote zwarigheden heeft veroorzaakt, maar betuigt

tevens, dat hij met naauwgezetheid zijne taak getracht heeft te vervullen.

Ref. heeft de moeite genomen de vertaling met het oorspronkelijke te vergelijken, en is voor zich tot de aangename slotsom gekomen, dat de Heer VERWEY een' verdienstelijken arbeid verrigt en aan het Nederlandsch godgeleerde publiek den toegang tot een hoogst nuttig werk geopend heeft, dat in de boekerij van ieder aankomend of werkelijk Evangeliedienaar niet behoorde te ontbreken.

Tijdschrift ter bevordering van Christelijken zin in Neêrland's Indië. Eerste jaargang. III. IV. Batavia, ter Drukkerij van het Bataviaasch Genootschap. 1847. *In gr.* 8*vo.* 171 *en* 192 *bl. f* 3-50.

Wij weten niet of de vertraagde ontvangst dezer beide stukken is toe te schrijven aan de minder geregelde uitgave van dit Tijdschrift te *Batavia*, of aan de vertraagde toezending der exemplaren. Hoe dit echter ook zij, wij verblijden ons, dat zij in het licht verschenen zijn, en trachten door een kort en onpartijdig verslag de waarde van den veelsoortigen inhoud te doen kennen.

Van de hand van Ds. VAN DER MEER VAN KUFFELER ontvangen wij hier een klein vervolg op zijne Verhandeling *over de Profetiën des Ouden Verbonds, in verband beschouwd met de Evangelische Geschiedenis*, en voorts het berigt, dat de Schrijver, op reis naar zijne nieuwe bestemming, verhinderd is, om vooreerst aan dat opstel voort te werken. Wij zullen er ons niet over beklagen, al ware het zelfs, dat hij zich genoodzaakt zag dezen arbeid geheel te staken. Het onderwerp is niet berekend naar zijne krachten. — Dr. BUDDINGH heeft een lezenswaardig opstel geleverd over de vraag: *hoe oud zijt gij* (*Gen.* 47: 8^{b})? waarvan de stijl welligt al te bloeijend is, en: een uitvoerig *Onderzoek naar de reden, waarom* JEZUS *verboden heeft Hem als den* CHRISTUS *openbaar te maken*, dat ons belangrijk is voorgekomen. Hij wijst aan, dat die reden niet te zoeken

is in zekere valsche schaamte, in vreeze voor de Joden, of in besluiteloosheid, maar in loffelijke voorzigtigheid, in nederigheid en bescheidenheid, in het besef van de voortreffelijkheid zijner zaak en in 't vertrouwen op hare deugdelijkheid. — Dr. VAN HOËVELL geeft ons weder een paar *Brieven over het lot, dat den Bijbel is te beurt gevallen en over hetgeen hij bewerkt heeft*, naar het Hoogduitsch; is begonnen met de voorstelling van eenige *Geloofshelden uit de eerste eeuwen van de Christelijke Kerk*, waarbij hij gebruik maakt van FR. BÖHRINGER, *die Kirche Christi und ihre Zeugen, oder die Kirchengeschichte in Biographieën;* heeft achtereenvolgens IGNATIUS, POLYCARPUS, JUSTINUS en PERPETUA geschetst, en levert een beknopt verhaal van een bezoek, door hem in 1846 afgelegd onder de *Javaansche Christenen te Soerabaija.* Wij mogen het niet ontveinzen, dat doorgaans de opstellen van zijne hand zich onderscheiden boven die zijner medearbeiders, en dat hij alzoo zijne meerderheid als Redacteur waardig handhaaft. — Van den Inspector VAN RHIJN is hier geplaatst eene *Predikatie over de gelijkenis van de Parel*, door hem kort na zijne aankomst uitgesproken in de Willems Kerk te *Batavia*, en, behalve eene en andere bladvulling, een *kort berigt van zijne bezoekreis naar onze Zendingposten.* — Van geringe beduidenis kwamen ons voor de *gedachten over de vergelijking van den dood met den slaap*, door J. SCHEUER, en die over *Opvoeding en Christendom*, door D. Maar hoogst belangrijk achten wij het *tafereel uit het leven van* ELIZABETH *de Heilige*, in eene *Voorlezing* ontworpen door Prof. HOFSTEDE DE GROOT en aan dit Tijdschrift welwillend afgestaan. Het is een waar sieraad van den bundel en verdient algemeen gelezen te worden, ook om de echt Christelijke beschouwingswijze, die er in heerscht. — Voorts trekken de *berigten omtrent de Protestantsche Kerk in Neêrland's Indië* in hooge mate onze aandacht tot zich. Ofschoon vrij onvolledig, bevatten zij toch eene groote menigte van wetenswaardige bijzonderheden. Zij heffen den sluijer op, die den toestand der Protestantsche Christen-gemeente in de Oost pleegt te bedekken, en gewagen tot onze blijd-

schap van opwekking hier en daar des geestelijken levens.

Met deze beknopte aankondiging van een Tijdschrift, zóó belangrijk en geheel éénig in zijne soort, houde men zich tevreden! Hartelijk wenschen wij, dat het zich handhave en door meer algemeene medewerking op den duur voortga den Christelijken zin in *Neêrland's Indië* krachtig te bevorderen. Daartoe moge het den Heer VAN HOËVELL bij zijn vertrek gelukt zijn, de Redactie in handen van een' bekwamen opvolger te stellen, die in werkzamen ijver zijne voetstappen drukke!

Geschiedenis der Christelijke Godsdienst en Kerk, door Dr. A. NEANDER. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* W. C. MAUVE, *Predikant te Haarlem. 1ste—3de Aflev. Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. 1848. *In gr.* 8*vo. VIII en* 288 *bl. f* 2-70.

Wat ook de beroemde NEANDER voortreffelijks geschreven hebbe, zijn hoofdwerk zal wel blijven deze Geschiedenis der Christelijke Godsdienst en Kerk, waarvan hij-zelf getuigt: »Reeds lang stond het mij als een hoofddoel van mijn leven en van mijne letteroefeningen voor den geest, in de geschiedenis der Christelijke kerk een sprekend bewijs te leveren van de goddelijke kracht des Christendoms, en haar voor te stellen als eene leerschool van Christelijke ondervinding, als eene stem der eeuwen, om allen, die hooren willen, te stichten, te leeren en te waarschuwen."

In het jaar 1825 verscheen het eerste deel er van in het licht, en tot heden arbeidt hij er nog immer aan voort. Het werk trok welras eene algemeene belangstelling en hoogschatting. Ook in ons vaderland werd er door bekwame hand eene vertaling van beproefd, doch weldra gestaakt. Of dit onzen landaard vereert, die zoo veel rijps en onrijps uit het buitenland zich laat voordienen, zullen wij niet beslissen. Zeker mag men onder het lezen van dit werk niet insluimeren; men moet er bij denken, gelijk het ook leert denken. Misschien ligt de reden der staking in de toenmalige

mindere bekendheid van het Nederlandsche publiek met den Schrijver. Die reden is sedert weggenomen; althans de Rotterdammer boekverkoopers VAN DER MEER EN VERBRUGGEN hebben den tijd geschikt geacht om eene vertaling op nieuw te ondernemen, en droegen aan den Heer MAUVE de taak op, die de Heer SPIJKER vroeger had nedergelegd.

De Heer MAUVE heeft de vertaling, met gebruikmaking van de vroegere, van meet af begonnen; 't geen onvermijdelijk was, omdat, behalve andere redenen, den Heer SPIJKER slechts de eerste druk ter dienste stond, die, voor zoo veel de eerste deelen aangaat, geheel omgewerkt en door een' beteren vervangen is.

»De uitgave," zegt hij, »zal geschieden in afleveringen van zes vellen druks, die ruim acht vellen van 't oorspronkelijke beslaan, en zoo veel mogelijk geregeld om de twee maanden in 't licht zullen komen; eene schikking, door welke men zich voor eene betrekkelijk kleine jaarlijksche geldelijke opoffering, binnen weinig tijds, in het bezit zal kunnen stellen van een werk, dat geacht mag worden voor ieder beschaafden lezer van het hoogste belang, voor ieder Godgeleerde schier onmisbaar te zijn."

De uitgevers bieden voorts den bezitteren van de twee eerste deelen der vorige uitgave aan, om die in te wisselen tegen de twee eerste afleveringen dezer nieuwe vertaling, mits zij zich voor de volgende afleveringen verbinden.

Wij wenschen vurig, dat de uitgevers en de vertaler hun doel mogen bereiken. De twee eerste afleveringen liggen thans voor ons.

De Inleiding is een heldere, breede, diepe stroom, die den godsdienstigen toestand van de Romeinsche, Grieksche en Joodsche wereld, ten tijde van de invoering en verdere uitbreiding des Christendoms, in zich opneemt. Zij wordt met een' doordringenden blik op het wezen des Christendoms geopend.

De rigting, welke het denken ginds en elders genomen heeft, ziet in het Christendom eene »Zoon van Godwording" van de menschheid, zoodat de kerkelijke geschiedenis eene

verwerkelijking van het goddelijke *uit den mensch* openbaart, en deze niet uit vervreemding van God, langs eenen van buiten gelegden weg der verlossing, tot God terugkeert, maar, steeds vooruitgaande, hem nadert uit eigen kracht. NEANDER eerbiedigt in het Christendom eene kracht van buiten den mensch gekomen, verheven boven al wat de menschelijke natuur vermag voort te brengen, en bestemd om haar met een nieuw leven te doordringen. Die kracht is geene andere dan JEZUS van Nazareth en zijne verlossing des van God vervreemden menschdoms. Aan de zijde van den mensch is het zijne overgave aan hem, de toeëigening der waarheid, door hem geopenbaard, zoo als het Christelijk geloof zich door deze drie bestanddeelen onderscheidt: aanname, opname en overgave. — De gemeenschap des goddelijken levens, daardoor te weeg gebragt, is de Kerk, welke al hare leden, door gemeenschappelijke bewustheid, verbindt tot één ligchaam. Het voortduren van dat, door het Christendom hervormd en geheiligd leven, is afhankelijk van het vasthouden aan zijn grondwezen, of datgene, wat dien invloed van den aanvang af heeft voortgebragt.

Voldingend wordt de vraag beantwoord: welk verband er tusschen het Christendom en de menschelijke natuur en rede bestaat? Uit het gegeven antwoord verklaart de Schrijver, hoe men tot het vermoeden kon vervallen, als of hetzelve niet anders ware, dan een voortbrengsel van de krachten des menschelijken geestes; alsmede hoe het mogelijk werd, dat het Christendom zich met onzuivere bestanddeelen, die er door aangetrokken werden, kon vereenigen, tot dat zijne innerlijke kracht al dat vreemde weder afwierp; en eindelijk, dat men kon wanen, dat dit verkeerde uit zijn wezen was af te leiden.

Met dezen sleutel in de hand, laat zich zoo wel de ontaarding in de Kerk van CHRISTUS, als de opgewekte zucht naar hervorming, dat is, afscheiding, abstractie van vreemdsoortige elementen, verklaren. Het was toch natuurlijk, dat het Christendom den weg naar het Westen, naar *Rome*, het middelpunt der wereld waarin het ontstond, insloeg, en dat de belijders in de eerste eeuwen zich met het eigen-

dommelijke van hunnen tijd in betrekking stelden. Hadde het Christendom den weg naar *Indië* genomen, zijn grondwezen zoude zich evenzeer hebben weten te handhaven; maar het zou andere onzuivere bestanddeelen opgenomen hebben; want op en in menschen werkende, kan het zich van wederwerking niet ontslaan. Wij willen ons echter in geene beschouwingen verdiepen, waarbuiten de Schrijver zich gehouden heeft, als zich uitsluitend bepalende bij hetgeen feitelijk geschied is. Het Christendom heeft zijnen loop naar het Westen genomen, de rigting volgende, welke de geschiedenis der verbastering van het godsdienstige in den mensch nam. Uit dat gedeelte van het Oosten, waar de wieg van MOZES stond, staken de godsbegrippen, in den vorm van natuurvergoding, over de Middellandsche zee, en werden door Grieksche denkkracht en poëzij van het ruwe gereinigd, en te *Rome* uit den kring der afgetrokken denkbeelden met het maatschappelijke leven in verband gebragt. In *Athene* beheerschte eene poëtische wijsbegeerte den priester; te *Rome* was eerst de Staat zelf, later de Keizer de opperpriester der goden.

Het is altijd een gewigtige vraag geweest, hoe het mogelijk was, dat het Christendom, hetwelk voor het oog der wereld zijn steunpunt had op een schavot, en daarom den Jood eene ergernis, den Griek eene dwaasheid was, en door de hand van tollenaren en visschers tot verstand en hart werd ingeleid, eene wereld overwinnen, den priester uit zijnen tempel verdrijven, den wijsgeer verstommen, een opgestoven gemeen beteugelen, vorsten beheerschen, en het kruis der schande tot eene heilbanier der wereld boven het overwonnen kapitool verheffen kon. NEANDER's beschouwing van den Godsdienstigen toestand der Heidensche wereld onder Romeinen en Grieken wijst den weg, om tot eene oplossing te geraken.

Hij volgt de rigting van den geest in *Athene*, de wereldschool der bespiegeling, en te *Rome*, het grondgebied der praktijk. Wij ontmoeten aan zijne hand den denkenden mensch, die, met voorbijgaan van de eischen en regten des gemoeds, den weg des verstands inslaande, het goddelijke,

dat uit de tempels der goden in het leven stroomde, beoordeelde, bestreed, ontkende, weder opnam, en eindigde met eene magtelooze verdediging tegen eene verschijning, welke zich in de verwarring, die hij had uitgelokt of vermeerderd, wierp, om, als het scheppingswoord in den nacht der voorwereld, licht te roepen in de duisternis.

NEANDER wijst ons aan, hoe spoedig de denkende geest in tweestrijd verviel met de vormen van de volksgodsdienst, en zich bezig hield met afbreken, zonder in staat te zijn op de puinen der prachtige tempelen zelfs eene kapel of stroohut voor de waarheid te stichten.

Die tweespalt tusschen de wetenschap en het volksgeloof bleef niet zonder invloed op de maatschappij, vooral op de hoogere standen, vanwaar hij tot de lagere nederdaalde; zoo als het gemeen doorgaans doet wat de grooten denken. Bij de toegenomen weelde, heerschten verbeelding en zingenot over het hart en verlaagden den geest tot haren slaaf. De wetenschap werd misbruikt om alle levenséénheid met het goddelijke op te lossen.

Magteloos waren de pogingen van sommigen, om uit de schipbreuk der Godsdienst het geloof aan een Goddelijk Wezen te redden. Eindelijk schrikte men voor den afgrond, dien men zelf roekeloos gegraven had, en poogde dien te dempen, door terugkeer tot de Godsdienst der vaderen. De Schrijver getuigt, dat zich in de Heidensche wereld het gewoon verschijnsel voordeed, namelijk: dat ongeloof, zedebederf en vernietiging van volksgeluk hand aan hand gaan; dat het smartgevoel van den druk de oorzaak er van in het verval der godsdienst aanwees. Men zag in de stelsels der wijsgeeren onderlingen strijd, die geene uitkomst dan ontkenning had; in de vaderlandsche goden, die de verlichting des tijds verworpen had, de stichters en beschermers van den Staat, in zijne vroegere welvaart; en, bij gebrek aan kennis van het Wezen, dat boven de slagen eener moordende wijsbegeerte verheven is, keerde men tot de verouderde vormen terug, en zij, die zich eerst verzet hadden tegen de onwaarheid uit den mensch, eindigden met haar te beschermen tegen de waarheid, die uit God is.

Maar juist daarom trad uit het ongeloof geen verlicht geloof, maar een wanhopig bijgeloof te voorschijn, dat met verouderde vormen, schoon dan ook naar de vermeende behoefte des tijds gewijzigd, den volslagen ondergang der zedelijkheid poogde te redden. Er werd een geloof door kunst opgewekt, dat zich evenmin als — men vergunne mij de vergelijking — de surrogaten van koloniale producten onder het Continentaal systeem van NAPOLEON, door innerlijke waarde of smakelijkheid kon staande houden. NEANDER behandelt dit punt met fijne menschenkennis, en staaft het met proeven uit de geschriften van PLUTARCHUS. Met ontroering hebben wij in de schilderij van dezen Griek het beeld van onzen tijd teruggevonden, schoon wij in de vrees niet deelen, dat het Evangelie door de magtspreuken eener wijsgeerige school, welke het geloof afwijst, verdrongen, of onder den overlast van het bijgeloof zal bedolven worden; want het bezit wat de Heidensche volksgodsdienst miste: waarheid en leven. Het bevredigt eene innerlijke behoefte, die wel onderdrukt, doch niet vernietigd kan worden: herstel van levenséénheid met God door verzoening, of verlossing van zonde. Die behoefte was in de Heidensche wereld niet levendig erkend of begrepen. Toen het Christendom dat woord uitsprak, vielen duizenden de schellen van de oogen, en de wijsbegeerte, zoo als ze verkeerdelijk aan hare roeping beantwoordde, had uitgediend.

Na deze voorstelling vestigt de Schrijver het oog op de wijsgeerige stelsels, welke bij den ernstigst gestemden den meesten bijval vonden: het Stoïcisme en het Platonisme. De Stoïcijnsche wijsbegeerte wordt in haar wezen, aard en strekking voorgesteld, en ieder zal den Schrijver toestemmen, dat mannen van een echt Romeinsch karakter hare grondstellingen in zich konden opnemen. Die wijsbegeerte sloeg eenen bemiddelenden weg in, door het volksgeloof, dat zij allegoriseerde, met hare pantheïstische wereldbeschouwing in overeenstemming te brengen. Zij voedde den mensch op, niet tot eene *ootmoedige*, maar *hooghartige* berusting, die het gevoel onderdrukte, wel bij menigeen,

zoo als vooral bij MARCUS AURELIUS, eene zekere vroomheid te weeg bragt, maar geen goddelijk leven van ware zedelijke vrijheid schiep.

De vergelijking, welke NEANDER maakt tusschen het Platonisme en het Stoïcisme valt ten voordeele van het eerste uit. Het erkende in God niet slechts een levensbeginsel, maar een zelfwerkend leven. Den mensch beschouwde het niet als een verwerkelijkt deel der godheid, maar als begiftigd met het leven dat uit God is.

PLATO was de eerste, wien het begrip van ootmoed helder voor den geest stond, niet als slaafsche vernedering, maar als vrome zin. Het persoonlijk bestaan van den mensch was bij PLATO en de zijnen geen voorbijgaande vorm, maar iets, dat voor hoogere ontwikkeling vatbaar is. Hij wierp een' blik op hooger leven, waarin de geest, van al wat hem vreemd is ontdaan, tot onbenevelde aanschouwing der waarheid zal komen.

Zijne godsdienstig wijsgeerige beschouwing rustte geheel op historischen bodem. Hij brak niet af, maar bouwde op; hij zuiverde wat hem onrein in de handen kwam. — De lezer vergeve onze fragmentarische kortheid. Wij willen ook slechts doen zien, welke goudmijn hier geopend en toegankelijk gemaakt is.

De Schrijver wijst ons nu op het ontstaan van het Eclecticisme der Platonische wijsbegeerte, »een verschijnsel, dat altijd het kenmerk van den afloop van groote ontwikkelingsperioden in de geschiedenis pleegt te zijn. Aan de grenzen van zulk een tijdvak gekomen, voelde men zich gedrongen, alles, wat nu ontvouwd voor oogen lag, nog eens in zijn geheel te overzien, even als de wandelaar, die, wanneer hij het einde van den togt nabij is, nog gaarne den blik eens op den afgelegden weg terug werpt."

NEANDER gaat de vruchtelooze pogingen der wijsgeeren na, die het juiste midden meenden te vinden in den strijd tusschen on- en bijgeloof, en als wier vertegenwoordiger hij den vromen PLUTARCHUS sprekend invoert, en besluit te regt, dat zijne beschouwing eenzijdig was, en dus doelloos, omdat hij de gebreken van de godsdienst in het verstand

alleen zocht en het hart voorbijging. Ja, zeggen wij: zoo was het en niet anders. De godsdienst was bij de oude volken stoffelijke of vergeestelijkte natuurdienst. Zij drukte slechts de eenheid des menschen met de natuur, niet met God uit. De eerste houdt het verstand bezig in den vorm der eindigheid, en laat het gemoed zonder steun; de laatste vestigt zich in het gemoed, in de bewustheid van het oneindige, en kiest het verstand als een doorgangspunt, om in den wil leven en daad te worden.

PLUTARCHUS trachtte het natuurlijke en bovennatuurlijke in de Godsdienst, de Rationalistische en Supranaturalistische rigting te vereenigen, waartoe NEANDER PLUTARCHUS' vernuftige verdediging der orakels brengt, van welke zelfs de verdediger van het Israëlitisch profetismus een gepast gebruik kan maken. De toenadering der Nieuw-Platonische wijsbegeerte tot de erkenning van de hoogste eenheid in God, waarbij hare volgelingen het aloude veelgodendom vergeestelijkten, gaf aanleiding om de dienst der beelden, zoo als die door het volk vereerd werden, in bescherming te nemen, en het Heidendom zelf te verdedigen. Deze verdediging werd scherper, toen het Christendom de bolwerken van het bijgeloof met den stormram der waarheid aanviel, en de eene hoogte na de andere bezweek. Maar de verdediging op het terrein der vergeestelijking, dat tegenover eenen geesteloozen vijand zoo kwalijk niet bedacht was, werd tegen de dienaren van het rijk des geestes onhandig uitgevoerd, zoodat zij den Christenen zelfs daarmede nieuwe wapenen toevoerde.

Het Christendom greep in op het volksleven, op de massa's. Het stelde zich niet ten doel den wijze, maar den mensch te vormen. Bij het Aristocratismus der oude wereld, dat ook in het Platonisme heerschte, werd het volk van het hoogere leven uitgesloten, en alleen vatbaar geacht voor eene godsdienst in den vorm van bijgeloof. »Het woord, dat van de werkplaats des timmermans uitging, en door visschers en tentemakers verkondigd werd, vermogt eerst dat Aristocratismus der oude wereld van den troon te stooten." Wij beamen dit volkomen, er slechts bijvoegende, dat het Chris-

tendom dit vermogt, door de massa's tot de bewustheid van het goddelijk kindschap op te voeren. Men spreekt zoo veel tegenwoordig van het émancipereń des volks; het Christendom is er mede begonnen, door allen, als kinderen van den hemelschen Vader, gelijk te stellen.

Vervolgens merkt NEANDER op, hoe het Platonisme de aanneming van het Christendom voorbereidde, door behoefte aan iets hoogers op te wekken en godsdienstige begrippen in omloop te brengen, die zich aan het Christendom konden aansluiten; maar hij toont te gelijk, hoe dat ingestort donker gevoel, door geene heldere denkbeelden bestuurd, ook menigeen aan gevaarlijke misleiding blootstelde, en voor opgewondene dweepers eene breede deur openzette. Hij staaft dit met de rol, die ALEXANDER van Abonoteichos uitvoerde, en door de optreding van APOLLONIUS van Tyane, welke in hunnen tijd hetzelfde verschijnsel opleverden als de tentoonstelling van den Trierschen rok in onze dagen, die geroepen werd om uitgediende middeleeuwsche kerkvormen te regtvaardigen.

Dit pogen belemmerde wel de bevrediging der ontwaakte behoefte aan eene uiting of openbaring des hemels-zelven, maar kon ze toch niet onderdrukken, veel minder uitroeijen. Levendig doet de Schrijver dit uitkomen in de voorstelling der romantische schilderij in de Clementinen.

De Schrijver sluit dit gedeelte zijner Inleiding met eene heldere opgave, hoe de wijsgeerige begrippen, vooral van het Platonisme, den overgang tot het Evangelium zoowel voorbereidden als tegenwerkten. »Aan de eene zijde gaf hare wijsbegeerte aan hen, die het Christendom vijandig waren, wapenen in de hand, om het te bestrijden, en aan de andere werd zij, voor velen, een overgang tot hetzelve. Maar voor dezen ontstond daarbij het gevaar, dat hunne vorige denkwijze schadelijk terugwerkte op hunne beschouwing en opvatting der Christelijke waarheid, en dat zij, zonder zelven het te weten, menig vreemd bestanddeel uit de eerste met de laatste vermengden."

Wij hebben deze beschouwing met aandacht en belangstelling gadeslagen. Den Schrijver volgende, kunnen wij

het wijsgeerig streven der oude wereld terugbrengen tot eene *geloovige*, *kritische*, *ongeloovig afbrekende*, *bemiddelend terugkeerende*, en *wanhopig verdedigende* rigting. Wij worden getuigen van den strijd, dien het verstand tegen de godsdienst der verbeelding voerde, van zijne ontwikkeling en de nederlaag die het leed, omdat het alleen stond, en den *ootmoed der kennis*, de *zelfverloochening van het geloof* van zich stootte. De wijsbegeerte, die, bij verstikkende outerwalmen, zich pijnlijk voelde aangedaan, ontstak in den nacht der dwaling en des bijgeloofs een kunstlicht, en zag haar eigen lamp voor zonlicht aan. Doch toen de dageraad der levenszon aanbrak, werd het kunstlicht mat. Wie het licht liever had dan de duisternis, begroette met blijdschap de opgaande zon; wie dweepte met zijn eigen kunstlicht, sloot de oogen voor het daglicht der waarheid; wie er het zijne bij liet branden, alsof hij de zon met eene kaars wilde bijlichten, wandelde in een valsch licht.

De tweede afdeeling behelst den godsdienstigen toestand der Israëliten, levendig en diepzinnig ontvouwd, vol waarheid en kracht. Wij bewonderen de groote mate van scherpzinnigheid, waarmede NEANDER het leven der geschiedenis in de ontwikkeling der menschelijke denkkracht opvat. Het kan niet missen, of elk beoefenaar niet slechts van de kerkelijke maar ook van de algemeene geschiedenis, vraagt naar de verhouding waarin Israël stond tot het Christendom, naar de reden, waarom het volk, dat, in weerwil van alle stormen des tijds, de openbaring Gods bewaard had, hare voltooijing vijandig in den weg trad? Het antwoord, hetwelk NEANDER geeft, is eene volledige oplossing van het vraagstuk. Het wezen en den oorsprong van de Israëlitische Godsdienst openleggende en hare rigting tegenover het Heidendom aanwijzende, beschouwt hij haar als voorbereiding tot het Christendom. Het Messias-idee is het brandpunt der Israëlitische Godsdienst. Door háár verlossing; door háár heil en verheerlijking èn van de waarheid èn van de menschheid.

NEANDER bewijst, dat de kracht van het geloof aan éénen

God daarin heerlijk uitkwam, dat het bij de schokken, welke het godsdienstig geloof der Grieken en Romeinen deden waggelen, en bij al de stormen die het boven het hoofd loeiden, onwrikbaar bleef. Hij doet opmerken, hoe ook dit geloof aan verbastering bloot stond, welker werking niet achterwege bleef, en waarvan het zich uit eigen kracht niet kon reinigen, omdat het eene *tijdelijke*, eene *voorbereidende* bestemming had, om eenmaal »plaats te maken voor de hoogere schepping op welke het wees. Wilde het zich nu, in stede van voor dat hoogere te wijken, nog langer in dezen vorm handhaven, dan overleefde het zich-zelf, en bleef het als een dood ligchaam voortbestaan." En inderdaad zoo heeft zich het Mozaïsme sedert de verschijning van den CHRISTUS vertoond. Het is eene mumie, in zich-zelf van leven beroofd; maar de antiquarisch-historische getuige van een vroeger bezield ligchaam.

De godsdienstige verbastering werd in de aardsche verwachting van den MESSIAS levendig gehouden door valsche profeten, van welke de Schrijver historische voorbeelden aanwijst.

Wáár en treffend is hetgeen aangemerkt wordt over de drie verschillende rigtingen, waarin zich de Palestynsch-Israëlitische Godsdienst openbaarde, en dat een sleutel aanbiedt, waarmede men onder alle volken, en in alle tijden, bij verval van hetgeen als goddelijke waarheid geëerbiedigd wordt, het ontstaan van godsdienstige of kerkelijke partijen kan verklaren.

In de Farizeën ziet hij de kerkelijk regtzinnigen, die, de letter slaafs vasthoudende, haar willekeurig verklaren, en die verklaring, op willekeurig gezag gelijkt, voor even verbindend als de wet-zelve houden. Uitwendig vertoon geldt bij hen boven het inwendig wezen: terwijl zij hunne gebreken onder den mantel van heiligheid verbergen.

De Sadduceën zijn de rationalisten, de radikalen der Israëliten. De Mozaïsche Godsdienst van Farizesche inmengselen willende zuiveren, braken zij den draad van de ontwikkeling der openbaring af, en verminkten de oorspronkelijke waarheid. Teruggedrongen tot de wet van MOZES, misken-

den of loochenden zij, wat tot den voortgang van het Oud-Testamentisch geloof noodzakelijk behoorde. Door den geest van ontkenning gedreven, monsterden zij alles uit, wat met hunne begrippen van maatschappelijke braafheid, hun hoogste goed, in strijd was. Zij wisten de regelen van wegredeneren meesterlijk toe te passen en behielden van MOZES-zelven alleen, wat hun niet in den weg stond.

Breeder valt de beschrijving uit der Esseën; hun ontstaan, hunne verspreiding, hunne mystieke gevoelsrigting worden naauwkeurig ontvouwd. Hoe veel licht verspreidt die beschouwing niet slechts over deze kleine, vrome sekte in Israël, maar hoe juist laat zich ook wat hier wordt opgemerkt, toepassen op het mysticisme tegenover de dorre scholastiek in de middeleeuwen; op het piëtisme dat in de vorige eeuw een slapend Farizeesch Orthodoxisme wakker schudde, en op het mysticisme dezer dagen, dat zich evenzeer in zijné licht- en schaduwzijde tegen een négatief Sadducéïsme openbaart!

Niet minder belangrijk is de voorstelling der Alexandrijnsche godgeleerdheid. In de Grieksche kolonie te Alexandrië had zij eene rigting genomen, die grootelijks verschilde van de Palestijnsche begrippen en opvattingen van het Mozaïsme. Dáár smolt de Grieksche en Joodsche geest zamen en bragt eene wijze van beschouwing voort, die op de ontwikkeling en opvatting van het Christendom een' uitgebreiden invloed had.

De uitkomsten der veroveringen van ALEXANDER den Grooten, en de daaruit voortgevloeide vermenging van westersche en oostersche begrippen en zeden, waren in Gods hand eene toenadering tot den geest van verbroedering, die eens over de volken zijne gaven zoude uitstorten en een nieuw en krachtig leven te voorschijn roepen. Het Christendom kon dit verwerkelijken. De Schrijver zet dit met breede trekken uit een.

Het sprak van zelf, dat de wijsheid en beschaving der Grieken niet zonder invloed konden blijven op de Joden, die te Alexandrië woonden en er eene Synagoge bezaten, welke minder afhankelijk van de Palestijnsche zich ontwik-

kelde. Maar daaruit kon tweederlei gevolg voortspruiten: of dat de heidensche invloed het Israëlitisch openbaringselement wegnam en den Jood in eenen Griek herschiep; of dat de Israëliet het openbaringsgeloof met Grieksche beschaving zocht in overeenstemming te brengen.

Beide gevallen lieten zich niet wachten. Het laatste werd evenwel het meest algemeen, en had in PHILO eenen bekwamen vertegenwoordiger. De Joden werden het meest door de wijsbegeerte van PLATO aangetrokken, met wien PHILO zich zóó innig verbroederde, dat de Alexandrijnsche Jood zijnen MOZES, ja het geheele Oude Testament deed Platoniseren. Niet dat hij de goddelijkheid van de Openbaring wegnam; maar hij idéaliseerde ze zoo sterk, dat het ligchaam der openbaring wegstierf. Hij erkende wel het hoog gezag van den ouden wetgever, maar vermengde het met iets vreemds, dat alleen uit zijne beschouwingswijze gezag ontleende. PHILO en zijne geestesverwanten plaatsten, bij hunne uitlegging der H. boeken, zich tusschen eene ongeloovige opvatting, die geest en letter verwierp, en eene geloovige, die zich aan den letter verslaafde. Zij poogden, het voetspoor der Platonisten drukkende, tusschen de beide uitersten een juist midden te bewaren, door geest en letter, denkbeeld en inkleeding te onderscheiden. De grondstelling, door NEANDER aangewezen, mislukte, aangezien zij, de kennis missende van den echten geest der H. Schrift, die eerst in het Christendom zich volkomen openbaarde, zich door een' vreemden geest, dien zij uit het Platonisme in de openbaring hadden ingeleid, lieten besturen.

»Aldus stelde PHILO tegen de grof zinnelijke denkwijze der Joodsche Godsdienstleeraars, die aan God eene menschelijke gedaante en menschelijke gewaarwordingen toekenden, eene eenzijdige beschouwing over, die het begrip van Hem zoo zeer vergeestelijkte, dat het, van alle wezentlijkheid beroofd, in een ijdel niets werd ontbonden. De waarheid, waarop de Oud-Testamentische leer van Gods wezen, van zijnen toorn, zijne heiligheid en straffende geregtigheid berust, werd bij die beschouwing geheel miskend, en daar-

entegen een begrip van Hem te voorschijn gebragt, dat veeleer te huis behoorde in de godsdienstleer der Brahminen en Buddhaïsten, dan in die des Ouden Verbonds. Zoo zien wij hier reeds met het Joodsche Supranaturalismus een mystiek Rationalismus in verband gebragt, en daarin het eigenlijke karakter der geopenbaarde Godsdienst meermalen wederkeeren."

Dit mystiek Rationalismus bleef niet zonder invloed op het godsdienstig leven. Vandaar, dat velen, met verloochening van alle openbaringsgeloof, het opvolgen van de wet der plegtigheden slechts aan het gemeen overlieten; schoon PHILO tegen die consequentie, welke hij-zelf onwillens in de hand had gewerkt, krachtdadig opkwam.

Egypte, Grieksch geworden, had zijne oorspronkelijkheid verloren. Wat het, vroeger, Griekenland in ruwe vormen had toegezonden, ontving het verfijnd en veredeld terug, en nu zocht het rust in bespiegeling van het verwerkte goed. Die rustige bespiegeling werd voor langen tijd Egyptes bescheiden deel, uit welks vruchten het in latere eeuw Klein-Azië en het Westen met het monnik-wezen begiftigde. Deze monniken-neiging openbaarde zich in de ascétiek der Alexandrijnsche Joden. Hoezeer PHILO zelf groote neiging had, om zich in eenzaamheid aan een beschouwend leven toe te wijden, wist hij zich tegen de uitersten te vrijwaren, waartoe minder bedachtzamen en huichelaren vervielen, die hij scherp ten toon stelt.

Uit deze rigting ontstonden de Therapeuten, die zich in eene bekoorlijke landstreek bij het meer Moeris, niet verre van Alexandrië vestigden. Hunne levenswijze wordt beschreven; hun aard en wezen met het Essenismus vergeleken.

Dewijl noch PHILO noch JOSEPHUS bepaalde berigten aangaande de Joden in Klein-Azië en andere gewesten hebben gegeven, worden deze stilzwijgend voorbijgegaan. Trouwens, dewijl de Klein-Aziatische en Europesche Joden hunne godsdienstig wetenschappelijke vorming hoofdzakelijk te Jeruzalem ontvingen, was hunne geestrigting dezelfde als die bij de Palestijnsche Joden. Elk, die de brieven van den

Apostel PAULUS inziet, kan zich daarvan oogenblikkelijk overtuigen.

Na aldus den geest der Joden met opzigt tot Godsdienst en Godgeleerdheid in zijne hoofdtrekken geschetst te hebben, gaat NEANDER hem meer bepaald in zijne betrekking tot het Christendom beschouwen. Eerst wijst hij aan wat den Jood in den weg stond, om het Christendom aan te nemen; vervolgens wat hem bij deszelfs aanneming òf tot eene verkeerde opvatting verlokte, òf tot spoedigen afval verleidde. Hij laat u zien, hoe zelfzucht den Sadduceër, bekrompen geestelijke hoogmoed den Farizeër met vijandschap tegen het Christendom vervulde; terwijl het eenzijdig ontwikkelde mysticismus der Esseën en Therapeuten, hoezeer het Christendom, dat óók zijn mystiek bestanddeel had, hen meer dan de beide andere sekten konde aantrekken, in zijne gewaande geestelijke volkomenheid struikelde tegen den ootmoed der armoede van geest, welke door het Christendom in bescherming werd genomen.

Met wijsgeerige bondigheid wordt de vraag beantwoord: op welke verschillende wijze de beide bestanddeelen der Alexandrijnsche godgeleerdheid, de mystiek-rationalistische, die aan den invloed van de Platonische wijsbegeerte op het Joodsche Theïsmus ontleend was, en de Supranaturalistische, die in de eigendommelijke denkwijze en opvoeding van het Joodsche volk was gegrond, de aanneming van het Christendom bevorderden of tegenwerkten. Hij toont namelijk, hoe, ten gevolge van Griekschе beschaving en het godsdienstig Idealismus, de verwachting van eenen *persoonlijken* MESSIAS zeer op den achtergrond was gedrongen; doch dat daarmede ook de steen des aanstoots, waarover anderen, die enkel eenen aardschen verbeidden, struikelden, uit den weg was geruimd. De Alexandrijner was toch niet vervreemd van het uitzigt op eene heerlijke godsregering, doch zij had eene eigenaardige kleur gekregen. Er waren denkbeelden in die school, die tot het Christendom opleidden, en daaraan *wezenlijkheid* konden ontleenen, door van *verstandsbegrippen* opgevoerd te worden tot dezulke, die *waar-*

heid tot inhoud hadden, »zoo als het denkbeeld van eenen tusschen beiden komenden *Logos*, door wien de wereld met God in betrekking stond, van het verhevene Priesterschap van dezen voor de zigtbare wereld, van den oorspronkelijken hemelschen mensch en van een Goddelijk leven."

Aan den anderen kant kon het mystiek rationalistische bestanddeel, dat aan geene nadere openbaring dan die het reeds bezat, doch naar eigen inzigt verwerkt had, behoefte gevoelde, zich in vijandige houding tegenover het Christendom stellen. Ook konden beide bestanddeelen het Christendom vervalschen, door een alles in zich oplossend idealismus en eene godsdienst voor gewijden en oningewijden in te voeren; of het tot een vergeestelijkt Jodendom te verlagen.

De Schrijver besluit zijne Inleiding met eene korte aanwijzing van den invloed, welken het Jodendom op de Heidensche wereld uitoefende. Wij hadden hier wel eenig berigt van den historischen gang der Joodsche verstrooijing in Klein-Azië gewacht, alsmede het een of ander over den invloed van de in het Grieksch vertaalde H. Schrift. Maar bij zoo veel rijkdom, als de Schrijver uitstort, willen wij niet klagen over hetgeen hij terug hield. Hij bepaalt zich tot de opgave van de overwinning, die het Mozaïsme, vooral onder aanvoering van Farizeën, ook soms door onwaardige kunstgrepen van goochelarij, behaalde. Hij beschrijft het kenmerkend onderscheid tusschen de beide soorten van proselyten der *geregtigheid* en der *poorte*, van welke de eersten het Christendom vijandig waren, terwijl de Apostelen bij de andere doorgaans een gunstig onthaal vonden. Natuurlijk, omdat de eersten waanden bereids alles gevonden te hebben wat te zoeken was, en de laatsten de waarheid der openbaring belijdende, zonder Joden te worden, de vatbaarheid voor hoogere ontwikkeling, die in deze openbaring zelve lag, bezaten. De aanneming des Evangelies was bij den een' afstand van een gezocht voorregt, bij den anderen voortuitgang tot een nog in wenschen liggend goed.

Het einde van deze Inleiding biedt ons een geschikt

rustpunt aan, om voor ditmaal de pen neder te leggen, met vorloopigen dank aan den Vertaler, die eene waardige en bekwame hand aan een meesterstuk geslagen heeft.

H. J. H. S.

De Kliniek der Hersenziekten, ontwikkeld uit de ziektekundige ontleedkunde. Naar het Hoogduitsch van Dr. J. DIETL, *bewerkt door Dr.* M. J. GODEFROI. *Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 1848. *In gr. 8vo. 464 bl. f 4 - 50.*

Van de drie voorname holten, waarin de ingewanden van ons ligchaam zijn bevat, is voorzeker geene voor den vorschenden blik van den geneesheer meer verborgen, dan die van den schedel. Terwijl de ziekelijke toestanden van de organen der borstholte wel niet altoos, maar toch vrij dikwijls met zekerheid door het zintuig des gehoors kunnen worden bespied; terwijl het manuaal onderzoek ons niet zelden den weg wijst, om te ontdekken, welke ingewanden der buikholte vooral lijdende zijn en ons somtijds zelfs met veel waarschijnlijkheid tot den aard van dit lijden doet doordringen; zijn wij bij de onderkenning van de ziekten der hersenen geheel tot de functionele stoornissen beperkt, en zijn wij genoodzaakt uit deze, door middel van analogie, tot den aard van het organisch lijden te besluiten. Dat onze kennis omtrent de hersenziekten derhalve nog onvolkomen zijn moet, zal ieder geneesheer beseffen, die door zijne ervaring aan het ziekbed heeft geleerd, hoe onzeker in het algemeen de teekenen zijn, welke alleen uit de functionele stoornissen worden geput en wien het niet onbekend is, dat, bij alle vorderingen, welke de zenuwphysiologie in de laatste jaren heeft gemaakt, onze kennis aangaande de verrigtingen en de waarde der verschillende deelen der hersenen-zelve nog zoo beperkt is. Er zal dan ook wel niemand zijn, die het onderzoek, door Dr. DIETL in het door ons aangekondigd geschrift in het werk gesteld, als overbodig zal beschouwen, maar ook evenzeer zal er geen wetenschappelijk geneesheer gevonden worden, die niet het moeijelijke der door hem ondernomene taak zal gevoelen. Naar het doel, hetwelk Dr. DIETL zich bij het zamenstellen van zijn werk heeft voorgesteld, was het niet ge-

noeg, om gedurende het leven der lijders naauwkeurig de ziekteverschijnselen op te merken, op welke de diagnose van de eene of andere hersenziekte was gebouwd, en deze diagnose na den dood door de lijkopening als ware het te controleren; maar hij moest ook met een kritisch oog de verschillende verschijnselen analyseren en hierdoor trachten op te sporen, welke van dezelve aan deze, welke aan gene anatomische veranderingen moeten worden toegeschreven. Dat eene zoodanige kritische beschouwing groote moeijelijkheden in heeft, volgt reeds daaruit, dat de verschillende raderen der dierlijke huishouding zoo zeer in elkander grijpen, en de verschillende organen zoo zeer op elkander werken, dat het verband tusschen oorzaak en gevolg dikwijls eerst langs eenen omweg kan gevonden worden. Met de hersenziekten is zulks meer dan met andere het geval. Daarenboven is de werkzaamheid der hersenen aan zekere wetten onderworpen, van welke enkele (zoo als die der isolering) in zekeren zin (schoon niet eens altijd) de diagnose kunnen bevorderen, maar andere daarentegen niet zelden bijna onoverkomelijke zwarigheden aan de herkenning in den weg leggen: wij noemen hier slechts de *wet der accommodatie* en de *wet der gewoonte*, waardoor ziekelijke veranderingen, wanneer zij slechts niet op eens ontstaan, dikwijls zonder merkbare uitwendige verschijnselen plaats hebben, omdat andere zenuwvezels de werkzaamheid der aangedane overnemen, en het orgaan allengs aan den ziekelijken prikkel gewent; en de wet van de *peripherische werking* en de *wet der reflexie*, waardoor de ziekteprikkel niet altoos daar wordt waargenomen, of zijne werking uitoefent, waar dezelve is aangebragt. Het gewigt dezer wetten voor de herkenning der hersenziekten wordt door den Schrijver in een inleidend Hoofdstuk (bl. 17—45) aangetoond, aan hetwelk zich het volgende (*Over de algemeene onderkenningsleer der hersenziekten*) van zelf aansluit; *prikkeling* en *torpor* zijn de vormen, waaronder iedere hersenziekte zich onvermijdelijk uiten moet; eene der menigvuldigste oorzaken der hersenprikkeling is de *hyperaemie;* daaraan tegenovergesteld is de prikkeling door *anaemie;* eene derde oorzaak van hersenprikkeling is die *door abnormale bloedsmenging;* en eene vierde de *zenuwachtige hersenprikkeling.* Al deze soorten van hersenprikkeling kunnen ook vereenigd voorkomen en door meer dan eene oorzaak worden voortgebragt. Maar dezelfde oorzaken, welke hersenprikkeling veroorzaken, kun-

nen ook hersentorpor te weeg brengen, doch gewoonlijk gaat de prikkeling aan den torpor vooraf; ook bestaat de mogelijkheid, dat enkele gedeelten der hersenen in eenen geprikkelden, andere te gelijker tijd in eenen torpiden toestand verkeeren. De kennis en onderkenning van deze hoofdvormen is voor het klinisch *handelen* in de meeste gevallen voldoende. »De wetenschap vordert eene stellige bijzondere onderkenning en van deze hangt inzonderheid de voor den praktischen geneesheer zoo gewigtige voorzegging of kennis van het beloop en den uitgang der ziekte af. De therapie is zoo streng niet in hare eischen, het minst in hersenziekten, waar zij bovendien, wat hare werkzaamheid betreft, eene zoo ondergeschikte rol speelt. Zonder derhalve de bijzondere onderkenning der hersenziekten te verwaarloozen, stellen wij ons, in die gevallen, waarin wij niet met den hoogsten graad van waarschijnlijkheid tot dezelve geraken kunnen, tevreden met eene algemeene; daar wij het er voor houden, dat zij ons bepaalde aanwijzingen ter genezing levert, en dat eene juiste algemeene onderkenning steeds nog eene hoogere wetenschappelijke waarde heeft en meer nut aanbrengt, dan eene onjuiste bijzondere onderkenning" (p. 60). Deze woorden van den Schrijver kenschetsen vrij juist den geest, waarin het bijzondere gedeelte van het werk is behandeld. Aan het pathologische gedeelte van hetzelve is bijzondere zorg besteed; maar hij, die meent, uit deze pathologische beschouwing groote aanwinsten voor de geneeskundige behandeling der hersenziekten te zullen trekken, zal zich te leur gesteld vinden; of het moest alleen die groote aanwinst zijn, dat men zich daar, waar de pathologische anatomie het onvermogen der kunst aantoont, van het bedrijvig rondtasten in den artsenijvoorraad leert onthouden. De groote mate van physiologische kennis en de niet mindere mate van scherpzinnigheid, welke de Schrijver bijna op iedere bladzijde ten toon spreidt, leiden ons wel is waar tot de ontmoedigende bekentenis: »quantum est quod nescimus!" maar wij worden er ook des te meer door doordrongen van het pligtmatige van het opvolgen van het voorschrift: »Abstine si methodum nescis." Intusschen zal toch menigeen, welligt niet ten onregte, den Schrijver van eene te groote negativiteit in zijne therapie beschuldigen; het boek is eene doorloopende commentaar op het thema: de aderlating in hersenziekten is òf onnoodig òf schadelijk. Wij

zijn het hieromtrent wel in de hoofdzaak met den Schrijver eens en gelooven, dat in zeer vele gevallen van hersenprikkeling (b. v. in scarlatina en typhus) meer kwaad, dan goed met de aderlating wordt bewerkt; maar toch aan den anderen kant gelooven wij, dat de analytische weg, welken de Schrijver bewandeld heeft, hem nu en dan tot conclusiën heeft gebragt, welke in concreto, zoo als de ziektegevallen toch meestal voorkomen, niet altoos steek houden. Het moge b. v. waar zijn, dat hersenontsteking en hersenvliesontsteking op zich-zelve niet door bloedontlastingen genezen worden, terwijl deze ziektetoestanden zelfs met anaemie gepaard kunnen gaan; het moge waar zijn, dat hyperaemie der hersenen en der hersenvliezen in de meeste gevallen van zelve door diaetetische middelen wordt opgeheven en dus de aderlating niet noodig heeft; maar de vraag wordt eenigzins anders gesteld, wanneer hyperaemie der hersenen en der hersenvliezen zamentreft met een tot ontstekingen geneigd bloed, of indien er hierbij reeds werkelijk beginnende ontsteking plaats heeft; zoude dan de bloedontlasting altoos gemist kunnen worden? De moeijelijkheid blijft hier altoos wel, de verschijnselen van hersenprikkeling, welke alsdan bestaan, behoorlijk te interpreteren, en te beslissen, of deze van de hyperaemie, of van de ontsteking afhangen; maar wij hebben hier dan ook tevens het bewijs, dat ons klinisch handelen in de meeste gevallen niet door eene bepaalde groep van verschijnselen, maar wel door het *ensemble* der verschijnselen moet geleid worden. En in zooverre gelooven wij, dat de titel van het werk van DIETL minder juist gekozen is. Eene eigenlijke *kliniek* der hersenziekten geeft hij ons niet, maar veeleer eene *kritiek* derzelve, of liever eene kritische beschouwing der verschillende verschijnselen, welke aan de onderscheidene hersenziekten worden toegeschreven. De ziektebeelden der Ouden, welke in de compendia zulk eene schoone figuur maakten, worden door den Schrijver letterlijk uitgekleed, en stuk voor stuk van hunne vederen beroofd; en de resultaten der lijkopeningen, welke dáár als een aardig versiersel waren aangehangen, worden hier als grondslag en leidraad voor de waardering der symptomen op den voorgrond gesteld. Op deze wijze worden achtereenvolgens de hyperaemie, de anaemie der hersenen, de meningitis, de encephalitis, de hydrocephaliën, de emollitie, de sclerosis en de pseudoplas-

mata der hersenen behandeld; bij elk van deze verschillende ziektetoestanden wordt eerst naauwkeurig nagegaan, welke ontleedkundige veranderingen in dezelve aanwezig zijn, en welke stoornissen in de verrigtingen afhankelijk zijn van deze veranderingen, en welke van bijkomende omstandigheden afhangen. Dit is de doorgaande geest van het aangekondigde werk, en het is hieruit duidelijk, hoe vele bouwstoffen er in hetzelve voor den denkenden geneesheer zijn verzameld, om tot een rationeel inzigt in de door hem waargenomene ziektetoestanden te geraken, en hoe vele nuttige wenken hij er in zal aantreffen, om tot de pathogenie van vele ziekten door te dringen. Wij leggen dan ook de verklaring af, dat wij het boek met belangstelling en inspanning gelezen hebben en aan den Schrijver menigen nuttigen wenk verschuldigd zijn, en dat wij het in veler handen wenschen, omdat eene beschouwing der ziekten, welke van de ziektekundige ontleedkunde uitgaat, niet genoeg op den voorgrond kan gesteld worden; maar wij blijven bij onze bewering, dat het den naam van *Kliniek der Hersenziekten* niet volkomen met regt draagt.

De vertaling, waarvoor wij Dr. GODEFROI dankzeggen, is, zoo als wij van dezen ijverigen geleerde gewend zijn, voortreffelijk.

J. MUNNICH. *Opleiding van Javaas Bevolking tot Christelijke beschaving. Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1848. *In gr.* 8*vo.* 47 *bl.* *f* : -50.

Sedert eenigen tijd komen er stemmen uit Java tot ons, om de ingezetenen van Nederland op te wekken tot deelneming in de lotgevallen der Europesche en Inlandsche bevolking op Java en andere eilanden van den Indischen Archipel. Die deelneming is, wij moeten het erkennen, tot nog toe niet zeer levendig, en wanneer wij tot aan het jaar 1816 terug denken, het jaar waarin die uitgestrekte bezittingen ten Zuidoosten van Azië weder onder Nederlandsch beheer zijn gekomen, dan moeten wij met schaamte het getuigenis afleggen, dat er vrij wat jaren zijn verloopen voor dat de belangstelling in onze Oostindische Bezittingen zich bij de Natie op eenigerhande wijze heeft geopenbaard. Naauwelijks is het twintig jaren geleden, toen Leden van de Tweede Kamer der

Staten-Generaal zich niet schaamden, de grootste onverschilligheid luide te doen worden, over het wel en het wee van eilanden, wier bevolking, aan Nederland onderworpen, die van Nederland veelmalen overtreft. Toen tien jaren later de hebzucht van den Britschen handelstand de onbillijkste eischen tegen Nederland waagde in het midden te brengen, wegens millioenen aan regten, die door den Britschen koopman op Java ten onregte zouden zijn betaald, — hoe veel mannen waren er toen onder Nederlands ingezetenen, die gezegd konden worden met het vraagstuk bekend te wezen? Van toen af is langzamerhand de belangstelling in hetgeen de Indische Archipel gewigtigs ziet gebeuren, vermeerderd; en toch, wanneer de belangen onzer Indische Bezittingen in de vergaderzaal der Tweede Kamer ter sprake komen, kan men ontwaren hoe weinige Leden der Kamer met die bronwel van Neêrlands welstand vertrouwd zijn. — Uit dien hoofde kan het niet anders dan weldadig werken, wanneer bekwame mannen, in de Indische zaken bedreven, hunne stemmen verheffen om hunne landgenooten op den toestand en de behoeften onzer Koloniën opmerkzaam te maken, of hen tot warmere deelneming aan te sporen. En gebeurt het in een' zoo sierlijken stijl en in den' zoo kernachtigen trant, als in het boekske waarvan de titel boven deze bladzijden is gesteld, dan beveelt het zich op het gunstigste in de belangstelling aan van den landgenoot, vooral wanneer het doel zoo edel is als de *Opleiding van Javaas Bevolking tot Christelijke beschaving.*

Hartelijkheid en welmeenendheid ademt het stukje, dat door den Heer MUNNICH, niet lang geleden, werd voorgedragen in »de Vriendenvereeniging MUSIS," te Batavia, en nu met eene toespraak aan zijne Landgenooten, den 1 April 1848 te Batavia geteekend, is in het licht verschenen. De belangrijkheid der behandeling zal blijken uit ons verslag, en alhoewel zijne bedoeling is de oprigting in Nederland eener *Maatschappij ter beschaving der Javanen*, zoo zal toch wel het motto door den Schrijver aan zijn werk niet te vergeefs op het voorhoofd zijn gedrukt. Het is van den onsterfelijken HERDER en luidt: »*Indessen geht die Vernunft und die ver-*»*stärkte gemeinschaftliche Thätigkeit der Menschen ihren* »*unaufhaltbaren Gang fort, und sieht's eben als ein gutes* »*Zeichen an, wenn auch das Beste nicht zu früh reifet.*"

Het geschrift vangt aan met het bevel van den Heiland aan zijne jongeren: »onderwijst alle volken, leerende hen alles

onderhouden wat ik u geboden heb," en komt daarop meermalen terug, om te betoogen, dat uit het Christendom de volksopleiding, de algemeene beschaving is voortgesproten. »Lang," zegt hij, »onbegrijpelijk lang, heeft het geduurd, voor dat de beschaafdere en Christelijke wereld zich innig overtuigd hield, dat bevordering van algemeen onderwijs pligtmatig en voor der volken bloei noodzakelijk was," »maar," heet het verder: »gelijk de groei in het rijk der natuur, zoo onmerkbaar langzaam gaat de ontwikkeling des — menschdoms voort."

Met warme liefde voor zijn' gehoortegrond, drukt MUNNICH zich uit in deze woorden: »Nederland! dierbare plek, waar de herinnering ons gedurig terugplaatst, neen, gij bleeft in het groote werk (der beschaving) niet achterlijk. De opleiding uwer jeugd breidde zich verder uit dan in andere beschaafde landen van het Westen, en aan u neemt de vreemdeling met welgevallen een voorbeeld. Staan voor uwe meergegoede burgers alle schatkameren der geleerdheid heid open — uwe *Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen* nam de verstandelijke en zedelijke toekomst van de kinderen der hutten nu sinds meer dan vijftig jaren ter harte; en zie! de vruchten zijn niet schaarsch. Alom kwam het zaad van kennis, deugd en godsdienst, door die milddadige hand gestrooid, tot eene ontwikkeling, welke de menschheid vereert en den Hemelvader welbehagelijk zijn moet."

Langs dezen weg komt MUNNICH nader aan zijn eigenlijk onderwerp: »Zal het den huisvader genoeg wezen zijn kroost te hebben bemind, verzorgd en opgekweekt, en kan hij den huurling, die hem dient en onberekenbare voordeelen schenkt, geheel veronachtzamen en vergeten? Zoudt gij hem een verstandig en liefderijk hoofd des gezins, een regtschapen staatsburger, een humaan lid der zamenleving noemen? — Dat zij verre, zeer verre van u."

»Aan de andere zijde des aardbols, in het afgelegen Oosten, bloeit eene uitgestrekte eilandengroep in den grooten Oceaan: de ware hesperidentuin der hedendaagsche geschiedenis. — Nederlanders! gij kent die gronden en hunne schatten. Uwe vaderen wezen u, vóór meer dan twee eeuwen, den weg daarheen. Hun ondernemingsgeest heeft daar uwe vanen geplant, opdat gij de plek zoudt weten, waar zich voor u een nieuwe werkkring opende. Raadpleegt uwe geschiedrollen — hier en daar met bloedige letters geschre-

ven — en dankt het aan den loop der omstandigheden, aan den volhardenden moed, of neen! aan de hooge gunst der Godheid dat gij van die eilanden nu de vreedzame bezitters zijt."

Nu wordt gehandeld over de Javanen, eene bevolking van tien millioen zielen, die door den invloed van het heidendom en de opgevolgde leer van den Islam is gesplitst geworden »in willekeurig gebiedende Heeren en blindelings gehoorzamende onderdanen." »Zoo," zegt de Schrijver," vonden hen, vóór twee en eene halve eeuw, de Europeanen." Voorts komen de volgende punten ter sprake:

1°. Hoedanig is de hedendaagsche godsdienstige gezindheid der Javanen? (bl. 13).

»De slotsom van den toestand der Javaansche godsdienst laat zich in deze korte bewoordingen zamenvatten: volslagen onkunde, valsche begrippen omtrent alle hoogere dingen, ingeworteld bijgeloof en vooroordeel, genoegzaamheid van eenige uiterlijke vormen, slaafsche gehoorzaamheid aan de priesteruitspraken, onverschilligheid omtrent het bovenzinnelijke, onderworpenheid aan een blind noodlot, waaraan zij den naam van *Allah* geven."

2°. Welke zijn de algemeene karaktertrekken der Javanen? (bl. 15).

3°. Hoedanig is de verstandelijke en industriële ontwikkeling der Javanen? (bl. 19).

Onder dit punt worden wij getroffen door de volgende opmerkingen. »Gelijk een gansch ongevormd kind zich gemakkelijker laat opkweeken dan een gemoed, reeds van valsche beginselen en vooroordeelen vervuld, in de dwaling verhard en oud geworden; zoo zal het wel niet anders met die volken gesteld zijn, welke als eenvormige, onvermurwbare rotsen het hoofd uit den stroom der eeuwen verheffen. — Nog een oogenblik mogen wij onze vergelijking met de stoffelijke wereld vasthouden. — Zaaijen en oogsten kosten den landbouwer de meeste moeite niet; maar de voorbereidende werkzaamheid aan den grond vordert de inspanning van al zijne krachten. Zoo is het opk op den breeden akker des menschdoms. Minder moeite kost het, aan de hand der beschaving hare goede beginselen van wetenschap en godsdienst uit te strooijen; maar voor dat zij zulks met uitzigt op voordeel doen kan, heeft zij de zwaarste worsteling te doorstaan tegen ingeworteld vooroordeel, overgeërfde dwaling, onverwinnelijke waanwijsheid,

halstarrigen hoogmoed, eeuwen-oude verbastering, gewettigde zedeloosheid, en welke gevolgen der afdwaling van ons geslacht al niet meer? Getuige zulks de wijsgeerig beschouwde geschiedenis der wereldbeschaving; getuigen zulks de landen en dagen onzer geboorte, waar, na zoo veel honderden jaren arbeids, nog zoo veel te beschaven overblijft; getuige zulks een aandachtige blik in ons eigen bestaan, waar ook op verre na al het onkruid nog niet is uitgeroeid, waar wel het ideaal van beschaving, doch daarom de beschaving zelve zich nog niet in hare volste schoonheid heeft ontwikkeld. Voorwaar, eerst het verre nakroost der tegenwoordige menschheid zal het gewaad der ware menschelijkheid voor altijd hebben aangetogen."

Is dit waar, en wij gelooven dat de beschouwing van den Schrijver allezins juist is, dan wanhope niemand in de pogingen tot beschaving, tot veredeling van het menschelijk geslacht; maar hij wachte zich aan den anderen kant op spoedige vruchten te rekenen; binnen korte jaren vruchten te willen afdwingen van eenen akker, waarop ze slechts na verloop van eeuwen zich in volle rijpheid geurig en smakelijk zullen ontwikkelen.

4°. Is het pligtmatig en noodzakelijk de verheffing en opleiding dezer volken te beoogen en daartoe alle middelen aan te wenden? (bl. 24).

Bij dit teedere punt — waarbij wij de zoo even ter neder geschrevene opmerkingen van den Schrijver niet uit het oog moeten verliezen en telkens ter toetse brengen — komt het ons voor, dat de Heer MUNNICH, geheel consequent, het vraagpunt in het oog vat en onwikkelt. Evenzeer is, in de verdere ontwikkeling, eene juiste uiteenzetting en gevolgtrekking van het uiterste gewigt, tot de waardering van het groote vraagstuk. Dit gedeelte zij dan vooral ter lezing en overweging aanbevolen. Ook deze ontwikkeling is doormengd met belangrijke en scherpzinnige beschouwingen.

»Gevaarlijker," heet het op bl. 26, »voor het volksgeluk dan de behoudende staatkunde, verklaren wij de stelsels van opgewondenheid en voortvarendheid, die, met hare wederpartij in gedurigen strijd komende, de wereld tot een slagveld maken, waar de rustige arbeiders onmogelijk het goede zaad durven uitstrooijen. Landgenooten! houden wij slechts voor oogen, dat alleen hij, die onvermoeid en gestadig, maar be-

daard en langzaam den weg des vooruitgangs betreden wil, het gewenschte einde bereiken kan; laten wij niet willen, onze plannen van heden reeds morgen verwezenlijkt te zien! Die den eik poot, moge zich gedurende zijn leven in het ontluikend groen verlustigen, maar eerst zijne kinderen zullen den boom reeds tot eenen reus der wouden zien worden."

5°. Wat werd er sedert de vestiging van de Europesche magt in deze gewesten aan de industriëel-verstandelijke en zedelijk-godsdienstige vorming van hunne bewoners gearbeid? (bl. 30).

De ontwikkeling van dit punt vangt MUNNICH aldus aan. »Wij rekenen ons niet tot degenen, die steeds in dichterlijke geestverrukking van den onbepaalden ijver en den onbezwalkten roem van een grooter voorgeslacht droomen; niet tot die suffende klagers en wreede miskenners van hunnen eigen dag, die de vaderen gedurig aan de oppervlakkige en ligtgeloovige wereld als zoo veel wijzer, beter en edeler dan zij-zelve, bastaardtelgen, voorspiegelen. Maar toch zouden wij uit de onbedriegelijke bladen der geschiedenis besluiten, dat die vaderen, onder zoo veel moeijelijker omstandigheden met dit volk levende, ten dezen meer verrigten wilden, dan de tijdgenoot."

Ten slotte doet de Schrijver de vraag: »Houdt men zich nu, na al het vlugtig overwogene, wel overtuigd, dat de Christelijke beschaving der tien millioen Javanen mogelijk, wenschelijk, pligtmatig en noodzakelijk is, dan ontstaat de groote vraag: op welke wijze zal men hierin te werk gaan?" (bl. 33).

Het komt ons voor, dat MUNNICH in dit laatste gedeelte zijner beschouwingen niet overal met die bezadigdheid, en, waarop hier zoo veel aankomt, met dien helderen blik, het vraagpunt behandelt, waardoor wij ons bij de behandeling der vroegere gedeelten zoo zeer hebben aangetrokken gevoeld. Wij twijfelen aan de doelmatigheid, en vooral aan de uitvoerbaarheid eener Maatschappij ter beschaving der Javanen, naar hunnen toestand, zoo als die onder het eerste vraagpunt is afgeschetst; maar wij bevelen gaarne de overweging en behartiging van dit denkbeeld, ja de geheele inhoud aan den nadenkenden landgenoot. Veel zal hij in dit boekske vinden, dat hij met genoegen herlezen en bepeinzen zal. »De aangelegenheid," wij stemmen dit den Heer MUNNICH gaarne toe," »is dit wel waardig."

Het sierlijk gedrukte geschrift heeft eenige weinige bladzijden aanteekeningen, die tot opheldering van een of ander punt strekken. Ook deze bladzijden zijn belangrijk.

Christelijke Roeping en Pligt tegenover Nationale Armoede, Onkunde en Zedeloosheid, door J. VISSER. *Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1848. *In gr.* 8*vo.* 328 *bl.* *f* 3-:

Het is voorlang reeds eene uitgemaakte zaak onder hen, die het Armenwezen bij ervaring kennen, dat de hóófdoorzaak der heerschende behoefte en van broodsgebrek gelegen is in het gemis van Christelijke beginselen. En is 't niet natuurlijk? Men ondersteunt een arme; — zoo lang gij helpt en geeft, zal het wèl zijn, maar.... houd nu eens de hand terug, en gij zult 't zien: zóódra het *belang* ophoudt, zal de arme u niet meer bezoeken, maar naar een ander gaan en ook dezen weder verlaten als hij met geven ophoudt, en zoo zal het van den één tot den ander gaan, en de oorzaak der armoede zal niet zijn weggenomen. Maar, sla nu eens eenen anderen weg in! Poog den arme het besef in te prenten, dat hij Christen zijn moet; paar met brood of geld, dat gij hem geeft, de indrukken van afhankelijkheid van God, van nietswaardigheid voor God; prent hem in dat het alles onverdiend is, wat God ons schenken wil, dat *alle* menschen zondaars zijn, en door lief en leed beide moeten verbeterd en gevormd worden, dat wij door CHRISTUS' bloed gekocht mogen bidden tot al onze zorgen en bekommeringen opdragen aan onzer aller Hemelschen Vader, die alomtegenwoordig, almagtig, wijs, alwetend, en de grootste liefde is; die wil, dat wij zullen aanvangen met als kinderen te gelooven en Hem ootmoedig te vertrouwen en te gehoorzamen! — Lezer! wie ge ook zijn moogt, spreekt het niet van zelf en leert het niet duidelijk de ervaring van *iederen* armenpatroon, dat er eerst dan een bodem komt, waarop gij arbeiden kunt? Waar die bodem, dat fundament van Christenzin ontbreekt, gij werkt er te vergeefs.

Een enkel voorbeeld heldere dit ons gevoelen op.

Algemeen klaagt men over de vroege huwelijken der armen. Nu make men (wanneer men kan) het huwelijk der behoeftigen zoo moeijelijk als mogelijk is: men zal het dan van

kwaad tot erger komen. In plaats van het familieleven, dien lieflijken band der maatschappij, wordt dan ongebondenheid aangekweekt. De ontucht, de lage hartstogt zal er te erger door worden en inkankeren. Veel liever derhalve het huwelijk der armen begunstigd; want dáár zit het euvel *niet*. Maar volg nu ook eens een' anderen weg: druk den jongeling, door al de middelen, die de Christelijke leer en het Christelijk armenwezen aan de hand geven, de verpligting op het gemoed, om éérst te trachten voor zijne ouders het brood te helpen winnen, daarna het noodige voor aanstaande vrouw en kinderen te verdienen, en eerst dan om het huwelijk te denken. Als de arme van de heiligheid dier verpligtingen doordrongen wordt, en zich bevlijtigt om die heilige pligten naar behooren te volbrengen, dan, maar ook dan-alléén zal het in dit opzigt van zelf beter worden.

Ziedaar eenigzins het standpunt aangewezen, waarop hoe langer hoe meer thans alle Schrijvers bijkans staan, beide theoristen en practici, om de hoofdoorzaak en ook het hoofdmiddel tevens tegen Armoede te doen kennen.

De Heer J. VISSER heeft alzoo, naar ons gevoelen, eene edele taak aanvaard en ten uitvoer gebragt, door eene doorwrochte proeve te leveren voor dit éénige ware beginsel. Het verblijdde ons innig, die stem te hooren opgaan en hier in vaderlandsche taal de weêrklank te vernemen van hetgeen zoowel Fransche, Duitsche, Engelsche, als andere Schrijvers éénstemmig bij *ervaring* leeren, dat de hoofdoorzaak der armoede ligt in gemis van Christelijke beginselen. Het is onze innigste overtuiging, dat, zoolang de erkentenis niet méérder veld wint bij hen die Armenbesturen, *Diaconiën* of bijzondere armenverzorgingen uitmaken, dat Christenzin *alles* als zuurdezem doordringen moet, en de waarachtige, heilige, ernstige en éénige bedoeling *deze* zijn moet, om in Christelijken zin te handelen, — zoolang alle schatten, alle millioenen ontoereikend zullen zijn, en ondanks al het brood den armen gegeven, ondanks al de armenscholen, al de werkinrigtingen, alle opbeuring, allen onderstand, welke zij ook wezen mogen, — ook geen blijvend goed ter wereld althans duurzaam daargesteld zal kunnen worden.

Hiermede is alzoo het hoofdbegrip van het aangekondigde Boekwerk eenigzins geschetst. *Hoe* de Heer VISSER zijn oogmerk, door uitvoerige aanwijzing van zaamverbonden zedelijke en stoffelijke middelen, heeft pogen te bereiken of na-

der te komen, kan ieder gewaar worden, die zich dat werk zal aanschaffen; en dat men dit doe, daartoe mogen wij hier met volle gerustheid opwekken. Wij doen dit niet, omdat wij het geheel, of de meer onbepaalde Christelijke zienswijze des Schrijvers beamen òf het *breede* der bewerking, vooral van soms *onnoodige* aanhalingen, in den tekst of de noten, onbepaald goedkeuren; maar wij doen het vooral, omdat het ons zoo aangenaam was en gewis velen met ons hoogst welkom zijn zal, ook eens opzettelijk de Christelijke *Roeping en Pligt* ten aanzien *der Armoede, Onkunde en Zedeloosheid in ons Vaderland* te zien aangewezen.

En nu, zoo als wij hopen, vervangt ons de Lezer dezer aankondiging met het lezen van het werk-zelf. Er is daarin niet alleen *geredekaveld*, maar, blijkens de inhoudsopgave achter het boek, is hier ieder hoofdpunt in zijne onderdeelen met orde en practisch behandeld. Het beginsel is overal aan de praktijk getoetst. De Schrijver binnen *Leiden* (eene stad, waar zóó veel armoede heerscht) woonachtig, en blijkens de voorrede door zijne ambtsbetrekking in staat, om, zoo het gevorderd wierd, hetgeen hij schreef met de daad veelal te bevestigen uit ervaring, de Schrijver, wij herhalen het nogmaals, toont hier geheel *te huis* te zijn in de behandelde stof.

Zullen wij er thans nog iets meer bijvoegen? Zullen wij onderscheidene onzer bedenkingen hier ter neder stellen, die ons wel eenige waarde schijnen te hebben? Neen, wij zullen er ons *hier* van onthouden. Wij voor ons hebben het altoos eene dorre taak geacht, om al zulke aanmerkingen in eene boekbeschouwing weder te geven, althans indien zij niet meer bijzonder in 't belang des Schrijvers en van het publiek zijn.

Wij besluiten dus de bloote aankondiging van dit werk met door het ter lezing, vóóral in onze dagen, en bij winteravonden aan te prijzen. De winter toch geeft dubbele stof, om zich practisch te overtuigen van het heerschend stoffelijk en zedelijk gebrek, maar geeft ook aan velen dubbelen tijd, om de middelen tot leniging ernstig en als Christen met gezetheid te overwegen. Is de Schrijver soms wat *breed* (en daarin is onze voornaamste aanmerking, wat inhoud en vorm betreft, gelegen), niemand late er zich door afschrikken: het hoog gewigt van het onderwerp is wel waard, dat men hier, om het vele goede, het enkele zwakke voorbijzie.

Onze tijd. Merkwaardige gebeurtenissen onzer dagen, op het gebied van Staatkunde, Geschiedenis, Land- en Volkenkunde, Kunsten, Wetenschappen, Nijverheid, enz. Mitsgaders Levens- en Karakterschetsen van vermaarde Tijdgenooten. Zamengesteld door eene vereeniging van Letterkundigen. Iste Deel. Te Amsterdam, bij de Gebr. Diederichs. 1848. *In gr.* 8*vo.* 338 *bl. Met Register en eene Plaat. f* 3 - :

Het werk openslaande wilden we er kennis door maken met de geschiedenis der mannen, die, op den 24 Februarij, leden werden van de voorloopige Regering in Frankrijk, en doorliepen wij het verhaal van de *Fransche Omwenteling* van 1848, waarmede dit deel wordt geopend. Op bladz. 33 vonden we eene vrij levendige beschrijving van hetgeen er bij de zamenstelling van dat voorloopig Bestuur der Republiek is omgegaan; maar geene bepaalde, duidelijke opgave van de personen, die er ten slotte deel aan erlangden. In overhaasting welligt heeft de Schrijver van dit anderzins wèl geschreven stuk, in dit opzigt te veel gerekend op de bekendheid zijner lezers met de dètails van het gebeurde, en op hun goed geheugen. Het verzuim ware eenigzins verholpen geweest, indien slechts onder de eerste proclamatie der voorloopige Regering op bladz. 35, de namen harer onderteekenaren waren opgegeven; doch ook dat is niet geschied. Nu zochten we in het register naar LEDRU-ROLLIN, naar LOUIS BLANC, vervolgens naar MARRAST, doch te vergeefs. Eindelijk zochten we er naar DE LAMARTINE, maar ook te vergeefs. Over de familie CAVAIGNAC vonden we een uitvoerig berigt. Dit laatste is hier niet misplaatst; maar het behoorde vooraf te zijn gegaan door de levens- en karakterschetsen van hen, die vóór hem invloed gehad hebben op de regeling der zaken, en op den loop der gebeurtenissen. Het tijdvak, waaraan het werk hoofdzakelijk is toegewijd, dagteekent van den 24 Februarij, en zij vooral mogen er niet onbekend in zijn, die het eerst zich als een dam stelden tegen den woedenden stroom der regeringloosheid, en aan de nieuwe Republiek, het wanschapen jong eener vermenging van allerlei blinde hartstogten en dreigende bedoelingen, zulk eene gedaante en rigting gaven, dat de zegepraal der orde binnenslands voorbereid, en de vrede met Europa behouden werden. Welke

ook de invloed van DE LAMARTINE zij geweest op de beginselen van deze schrikbarende volksbeweging, dat de verdelging van het constitutionele koningschap in Frankrijk niet de zegepraal geworden is der woestelingen, die »Opheffing van den eigendom! Plundering! Brandstichting! Moord!" op hunne banieren schrijven, is bovenal te danken aan den invloed van zijn' naam, van zijne welsprekendheid, van zijn moed, en van zijne betere bedoelingen. Het is derhalve vreemd, dat zelfs aan DE LAMARTINE en hetgeen hij gewigtigs gedaan en gesproken heeft in de eerste hagchelijke en gevaarvolle dagen na den opstand, geen afzonderlijk artikel is geschonken.

De indruk echter van die teleurstelling — aan welke trouwens in een volgend deel kan worden te gemoet gekomen — werd geheel uitgewischt, toen wij voortgingen in het werk te bladeren. Het aangename der lezing wordt zeer bevorderd door de frischheid der stukken, die, zoo als het plan medebrengt, meestal zaken en personen betreffen in welke men belang stelt, omdat zij betrekking hebben tot de tegenwoordige Dramaas der staats- en krijgstooneelen in Europa, of nieuwe ontdekkingen betreffen op het gebied van kunst of wetenschap, of, wat meer de personen aangaat, hen die achting of medelijden verwierven, of de nieuwsgierigheid opwekten. Er is onder de ruim dertig artikelen van dit eerste deel geen enkel, waaruit niet iets, zoo niet veel is te vernemen, dat men nog geheel niet of niet zoo naauwkeurig wist. De lezing is alzoo, vermits ook de stijl vloeijend en duidelijk is, aangename leering, en de tijd er aan besteed is niet verloren, gelijk het geval is bij het lezen van zoo menig ziellooze, smaak en zedebedervende roman. Daar de onderwerpen gekozen en bewerkt zijn met het opzettelijk doel om de inzigten des lezers in de vraagstukken van den dag te verhelderen, en hem voor te lichten tot een goed begrip van de gebeurtenissen, welke hij in dag- en weekbladen vermeld vindt, worden zij van zelve nuttig aan de zoogenaamde conversatie in het gezellig verkeer, die, bij gebrek aan stof om het discours levendig te houden, zoo dikwerf tot beuzelingen afdaalt, of in de doodelijkste verveling eindigt. Het lezen van zulke werken doodt den tijd niet, maar maakt hem vruchtbaar.

Het denkbeeld om dit werk uit te geven is eene inspiratie geweest van de belangstelling alleen in de Fransche volks-

beweging en hare gevolgen; doch de bijval, dien de uitgevers al dadelijk vonden, schijnt het een duurzamer bestemming te hebben doen erlangen. Vandaar, waarschijnlijk, dat men hier niet alleen een artikel vindt over *Nederlands regt op Limburg*, en een ander over *Balie*, *de Balienezen*, en de expeditiën tegen dat eiland; maar ook artikelen over G. A. P. C. Baron VAN DER CAPELLEN, oud-Gouverneur-generaal van Nederlands Oost-Indiën; den Leydschen Hoogleeraar JACOB DE GELDER; den Dordtschen Zeeschilder MARTINUS SCHOUMAN — allen in 1848 overleden — en zelfs over den als Dichter, Wijsgeer en Taalkundige beroemden oud-Hoogleeraar JOHANNES KINKER, die reeds in 1845 is ontslapen. De rigting, die het werk aldus bekomen heeft, geeft er een Nationaal belang aan, en wij juichen haar toe; maar hoe wèl geschreven het artikel ook zij, waarin hulde gebragt wordt aan de verdienste en nagedachtenis van den Hooggeachten KINKER, en hoe waard 't ons daarom op zichzelf ook moge wezen, wij hadden liever gewenscht het ergens elders te vinden. Wat moet er worden van »*Onze tijd*," als de Redactie de grenzen van het veld, waarop zij hare bloemen plukt, zoo verre uitzet; terwijl de tafel waarop die bloemen ten toon worden gesteld, de zelfde bepaalde en beperkte grootte moet behouden? — Waar het eene staat, kan het andere niet worden geplaatst. De twee deelen zullen jaarlijks weinig meer inhouden dan veertig vellen druks. Het nieuwe tijdvak, van hetwelk 24 Februarij een verjaardag zal blijven, levert overvloed van stof voor dat betrekkelijk klein bestek, en men kan dus aan de *geheele* eeuw geene onderwerpen gaan ontleenen, dan met verwaarloozing van onderwerpen uit het vruchtbare *halve gedeelte* der eeuw, dat, door verandering van zoo vele Staten in zich-zelven, en van de betrekkingen van zoo vele Staten onderling, het tijdvak uitmaakt, hetwelk de uitgevers »*Onze tijd*" noemden, en waaraan ook de Abonnenten op het werk meer bijzonder hebben gedacht. Zoo had dan ook de levensschets van KINKER beter gepast in een onzer Letterkundige tijdschriften; de plaats er hier aan ingeruimd had dan aan de geschiedenis van een der helden uit het Fransch-Republikeinsche Drama kunnen worden toegewezen.

Hetzelfde is ook van toepassing op de artikelen *de Mikroskopische dierenwereld*, *de Zonnevlekken*, *de Chemitypie*, *de Chloroforme* en dergelijken, die beter passen in het *Neder-*

landsch Magazijn en hier voor dringender zaken hadden behooren achter te staan. Men kan ze echter voor bestemd houden, om, met de artikelen over de *Overlandpost naar Oost-Indië*, *de Cholera*, SCHAMYL, of de *oorlog in den Kaukasus*, en de *oorzaken van bloei en welvaart in Noord-Amerika*, eene rubriek van Mengelingen uit te maken. Zeker geven zij groote verscheidenheid aan den Inhoud, en alles is degelijk en fiks behandeld; zoo wel het oorspronkelijke als hetgeen uit andere talen is overgenomen. — Het blijkt overigens niet duidelijk wat als vertaling, wat als oorspronkelijk voorkomt, en we zouden 't eene verbetering achten, als bij iedere vertaling voortaan de bron wierde opgegeven.

Ofschoon de ruimte aan deze stukken van gemengden inhoud geschonken aanzienlijk is, vindt men echter hier reeds zéér veel, dat regtstreeks aan het oorspronkelijke plan van het werk beantwoordt. Men ontvangt, namelijk: een niet vertaald artikel over het *Communismus* en *Socialismus*, die zoo krachtdadig hebben medegewerkt om deze Revolutie voor te bereiden, en welligt nog menig andere omkeering zullen bevorderen; eene uitvoerige schets van de gebeurtenissen dier Revolutie-zelve; eene afzonderlijke beknopte geschiedenis van de *Barrikaden;* voorts belangrijke artikelen over *België en zijne Staatkunde; de Duitsche Rijkskleuren; Oostenrijk en Hongarije;* de *Sleeswijk-Holsteinsche onafhankelijkheid;* de *Russische krijgsmagt*, en de *arbeidende klassen in Engeland*, voor welk laatste artikel men zeker liever een ander over de arbeidende klassen in Frankrijk zou ontvangen hebben. Tusschen die artikelen over zaken schakelen zich levensschetsen van CHATEAUBRIAND, *Pater* MATHEW, den Apostel der matigheid; GEORGE STEPHENSON, den uitvinder der locomotiven; *Prins* LICHNOWSKY, met den *Generaal* VON AUERSWALD, slagtoffer van den September-opstand te Frankfort; den *Baron* VON JELLACHICH; den *Rijksbestuurder van Duitschland Aartshertog* JOHANN; Koning KAREL ALBERT *van Sardinië*, en een artikel over de Familie CAVAIGNAC.

Tot eene proeve van den stijl willen we uit dit laatstgemelde artikel een klein gedeelte overnemen, en beginnen in het midden zijner proclamatie aan de nationale garde en het leger, nadat hij in de ontzettende Junij-dagen op alle punten der stad had gezegepraald. Zie bladz. 299:

»»Dezen morgen nog was uwe woede in den strijd billijk, onvermijdelijk. Zijt nu ook even groot in de rust, als gij u

in het midden des vuurs betoond hebt! Ik zie in Parijs overwinnaars en overwonnenen; doch mijn naam zij vervloekt, zoo ik dulde daar slagtoffers te aanschouwen. Het regt zal zijn loop hebben, dat het handele; dat is uwe, dat is mijne meening. Met het voornemen mijne plaats als eenvoudig burger weder onder u in te nemen, breng ik in uw midden het bewustzijn mede, alleen uit noodzakelijkheid en in deze groote worsteling der vrijheid die magt te hebben aangenomen, noodzakelijk voor het heil der Republiek, en tevens een voorbeeld aan ieder gegeven te hebben, die tot de vervulling van groote pligten geroepen wordt." " — »Deze woorden (zegt de Schrijver van het artikel) zijn de weerklank van antieke grootheid, maar er ligt nog meer in dan de geest van Romeinsche burgerdeugd: de moderne geest der menschlievendheid straalt daarin door. Zoo heeft, behalve WASHINGTON, wel nooit een dictator gesproken.

»CAVAIGNAC zal, op 15 December 1848, 46 jaren bereikt hebben. Hij maakt noch door zijne gestalte noch door zijn gelaat indruk; maar boezemt door het hoogst eenvoudige en ongedwongene van zijn persoon hoogachting in. Hij heeft de bedaarde en zekere houding eens generaals en chef; maar niet de majesteit eens Vorsten. Men ziet in hem den Imperator, maar niet den Caesar; hij verschijnt als de man van den arbeid, die hetgeen hij is door zich zelven is geworden. Van natuur heeft hij een slanke en gespierde gestalte, volkomen evenredig in al hare deelen, en een sterk sprékend gelaat. Een open voorhoofd, groote zwarte, gebiedende oogen, waarin een levendig vuur schittert, een schoone arendsneus en een welbesneden mond, eene bleeke kleur, welke echter niet die van bleeke zwakheid is, en bruin hoofdhaar en baard boezemen de meeste belangstelling in. In zijn uiterlijk, in zijn karakter, in zijne reden straalt zoowel de burger als de krijgsman door; hij is een wezenlijk mengsel van goedheid en gestrengheid, van energie en liefdadigheid, van koelheid en menschenmin. Zijne gesprekken zijn immer vloeijend, en gemeenlijk zonder datgene wat de Franschen *verve* noemen; maar toch vol geheimzinnige geestdrift, welke de toehoorders van lieverlede medesleept, en waarin soms een vuur doorstraalt, dat zich-zelven vergeet en anderen ontvlamt. De staat zijner gezondheid is beter dan men algemeen onderstelt; zijn rassche gang, zijn vlug te paard stijgen hebben niets van het zwakke en moeijelijke van een door ziekten en vermoeije-

nissen uitgeput ligchaam, zoo als men het zijne doorgaans beschrijft. Opmerkenswaardig is het, dat de Generaal CAVAIGNAC tevens de zoon is van een lid der Conventie, die wegens Koningsmoord verbannen werd, en van eene uit een oud adellijk geslacht spruitende moeder, de broeder van den radikalen republikein GODEFROY CAVAIGNAC, en de neef van den Ex-pair en Luitenant-generaal CAVAIGNAC. Door zijne geboorte, zijn stand en denkwijze behoort hij dus tot alle klassen der maatschappij en tot alle politieke kleuren. Hij is ongehuwd en niet rijk, verkeert echter in onafhankelijke geldelijke omstandigheden. Hij bewoont tegenwoordig met zijne moeder, in de straat de Varennes, Faubourg Saint-Germain, een prachtig heerenhuis: het voormalige hôtel der laatste Hertogin VAN BOURBON, dat vroeger aan Madame ADELAIDE behoorde.

»CAVAIGNAC's huisselijk leven, wanneer men een geheel aan den Staat gewijd leven aldus noemen mag, is echt republikeinsch en uiterst eenvoudig; maar vol zorgen en bovenmatige inspanning." Doch wij eindigen. Ons Extract zou te uitvoerig worden, als we er nog bij wilden voegen, wat er volgt omtrent zijne wijze van leven en handelen. Wie verlangen mogt méér van hem te vernemen schaffe het werk zich aan, hij zal er zich niet over beklagen.

De eigenlijke beoordeeling van een boekdeel als dit zou een *Herculeus labor* zijn. De druk, ofschoon helder en aangenaam voor het gezigt, is zoo compres, dat de 338 bladzijden gelijk staan met 850 gewone bladzijden in groot 8°. Zulk een inhoud en de menigte van uiteenloopende artikelen maken de beoordeeling ondoenlijk. Wij kunnen niet anders doen dan het aankondigen; doch maken geene zwarigheid het ook aan te prijzen als een zeer goedkoop en in onze dagen zeer nuttig voortbrengsel van de vaderlandsche pers.

De correctie had op enkele plaatsen beter kunnen zijn. Tegenover den titel bevindt zich eene sierlijke steendrukplaat met acht portretten, op wier sprekende gelijkenis echter, naar dat van wijlen den Hoogleeraar KINKER te oordeelen, niet te rekenen valt.

WINTERHALMPJES *van* EDUARD RINGER. *Te Heusden, bij* A. F. G. de Pinéda. 1848. *In gr.* 8*vo.* 20 *bl. f* : - 30.

Onbeschaafde proeven van jeugdige rijmoefening; zij hadden

niet gedrukt moeten worden, althans niet zonder dat een deskundige zich vooraf de moeite had getroost, om ze van de fouten tegen versificatie en stijl te zuiveren. De twintigjarige Schrijver schijnt wel eenig poëtisch gevoel te bezitten, doch zich weinig moeite te hebben gegeven om bekend te worden zelfs met de eerste regelen der kunst. Wij kunnen niemand aanraden voor zijne winterhalmpjes geld te besteden.

Vruchten mijner verbeelding, of verzameling van Dichtstukjes, door J. K. DE REGT. *Te Middelburg, bij* A. J. de Wilde. 1848. *In gr.* 8*vo.* 106 *bl.*

In de Voorrede verzoekt de Schrijver, dat men zijn werk toch niet verachte; wijl 't hem ontmoedigen zou. Maar »*La médiocrité est insupportable en poésie*" zegt LA BRUYÈRE te regt, en we vinden hier niets boven, maar véél beneden het middelmatige. Van dichterlijke verbeelding is er nergens, van dichterlijk gevoel zelden eenig spoor. Dat de onderwerpen uit het dagelijksche leven zijn genomen, kon eene verdienste wezen; maar de gedachten zijn te alledaagsch. Wat er geleverd wordt is berijmd burgerlijk proza, dat zelfs dikwijls tot platheid vervalt; waar men eenige verheffing denkt te vinden volgt dadelijk eene lamheid, die alles bederft. Dit verhelende zouden we den Schrijver misschien aanmoedigen, en dat zij verre. Het versje op bladz. 105 is wel het minst gebrekkige, en toch vol fouten. Dat enkele stukjes voldaan hebben bij 't voorlezen aan vrienden, die van poëzij nog minder begrip hebben dan de Schrijver, is mogelijk; maar 't was geene reden om ze in het licht te geven.

Wee over de aard! Toonen des tijds, door W. J. HOFDIJK. *Te Haarlem, bij* J. J. van Brederode. 1848. *In gr.* 8*vo.* 10 *bl. f* :-25.

Deze lierzang is, als zoodanig, niet onverdienstelijk; maar er zijn onderwerpen waarover vooral in lyrische poëzij niet gehandeld kan worden, zonder schade voor de prozaïsche waarheid. Van dien aard is ook het nasporen en ontwikkelen der oorzaken van de tegenwoordige volkenbeweging in Europa. Na een zwart tafereel van hare uitwerkselen te hebben opge-

hangen, zegt de Dichter, indien wij 't goed verstaan, dat zij éénlijk dáaruit voortpruit, dat der menschen kennis is geweken van den Heere. De strekking is verder, om te betoogen dat er geene redding te vinden zij dan in *'t Christelijk Heilgeloof*. Een dichterlijk denkbeeld, loffelijk wat het doel betreft; maar dat ook slechts als zoodanig waarde kan hebben.

De Heer HOFDIJK versificeert gemakkelijk, echter konden zijne woorden op vele plaatsen beter of zoetvloeijender zijn. In het eerste couplet vinden we *dreigt* STEEDS en *schudden* NOG; beiden dáár te prozaïsch. Het zwakke zevende vers: *Heuvel en gaard*, staat er om 't rijm; want de donder van den opstand schudt geene heuvels en gaarden, maar troonen en steden. Vers acht en negen zijn te hard, er had kunnen staan: *zwarte lucht* en *droeve zucht*. Hard is ook: *'t Uur der ontbarsting kwam*, waarom niet *van ontbarsting* of *der ontploffing*? Wat *een knettervlam* zij, die zoo verschrikkelijk is, weten wij niet. Ten aanzien van taal en rijm veroorlooft de Dichter zich vrijheden, die we hem, om der gevolgen wille, ontraden. Op sommige plaatsen is ook de constructie gewrongen en duister. Behoudens die aanmerkingen achten wij het gedicht allezins waardig, bij de gelegenheidstukken van den dag met lof vermeld te worden.

Blik op Europa en Nederland, April 1848. *Gedicht van Mr.* A. BOXMAN, *ten voordeele der Armen van Gorinchem. Te Gorinchem, bij* A. van der Mast. 1848. *In gr.* 8*vo.* 12 *bl. f* : - 30.

De schok der staatkundige gebeurtenissen heeft ook den dichtlust van den vaderlandschen puikzanger Mr. A. BOXMAN weder doen ontwaken. Onder den indruk van de gevoelens, die hem deden uitroepen: »*Wat vreeslijk schouwspel biedt Europe!* stortte hij in dichtmaat uit, in April ll., wat er in zijn hart en hoofd omging, bij de overweging van den toenmaligen staat der zaken in Frankrijk, Pruissen, Beijeren, Oostenrijk, Italië, Polen en Ierland; terwijl in Nederland *de zon der eendragt schijnt*, en *kroon en vrijheidshoed één zijn*, en *de zuilen van het volksheil er vast staan* door de kloekheid des Konings, onder de bescherming des Almagtigen.

Wij zouden er gaarne een paar passages uit mededeelen; doch het bestek gedoogt dat niet. Genoeg zij derhalve de

vermelding, dat deze uitboezeming in Alexandrijnen is geschreven, hier en daar stout en vol afwisseling als die van VONDEL en BILDERDIJK. Het gedicht is den maker waardig, en wie het koopt doet tevens wel aan behoeftige natuurgenooten.

Proeve van Staat- en Staathuishoudkundige Fabelen en Vertelsels, door J. J. ABBINK. *Te Amsterdam, bij* Weytingh en van der Haart. 1848. *In gr.* 8*vo.* 42 *bl.* *f* : - 65.

Het gezegde van BULWER: »MILTON *vond paarlen op den mesthoop der staatkunde*," dat we op de keerzijde van het voorberigt lezen, toont reeds aan hoe de Heer ABBINK over de staatkunde denkt. Even weinig dweept hij met personen, die, in den Staat of aan het Hof, hooge betrekkingen vervullen. De leering, uit velen zijner fabelen afgeleid, is niet berekend, om groote achting voor hen aan te kweeken, of den band te versterken, die geringen aan aanzienlijken verbindt. Zoo als die leering daar is nedergelegd, zal zij weinig goed stichten. Enkel als dichtstukjes beschouwd, zijn deze fabelen en vertelsels niet zonder verdienste; de behandeling is los en vloeijend, en hier en daar zelfs fiksch. Het ontbreekt echter ook dáárin aan geene stof tot aanmerking. Verzen zonder rust van zeventien sylben, als op bladz. 6, zijn niet leesbaar. Op die zelfde bladzijde vinden we *rijk begaafder* voor *rijker begaafd*, en ook op andere plaatsen fouten zoo van taal als van stijl. Bij den slotwensch der voorrede, dat een *meer geleerd verstand* de hand eens aan 't werk mogt slaan, moeten we vragen: welk werk? Daarentegen hangen we aan den lof, Vader CATS op bladz. 5 geschonken, met genoegen ons zegel.

WILBERFORCE RICHMOND. *Naar de Fransche vertaling, volgens de vijfde Engelsche uitgave, door Mr.* W. J. VAN H..N. *Te 's Gravenhage, bij* P. C. Dill. 1848. *In* 12*mo.* 148 *bl.* *f* : - 60.

Wij houden ons overtuigd, dat de jongeling, wiens laatste gesprekken en sterfbed ons in het grootste gedeelte van dit

boekske worden beschreven, de eeuwigheid is ingegaan in de gegronde hoop op den Heer; maar de geheele wijze van inkleeding is zoodanig, dat wij niet buiten vrees zijn voor misbruik. Wij denken hierbij aan het herhaald onderzoeken en doen onderzoeken van des lijders geloof, aan hetgeen voorkomt over ontwaren der werking van den H. Geest, enz. en zouden meenen, dat de zich half en half noemende Mr. beter gedaan hadde met eene oordeelkundige omwerking; of, zoo hij op zijn godsdienstig standpunt zich daartoe niet verstaan kon, met geheel en al deze vertaling van eene vertaling achterwege te laten. Het stukje is ook in den vorm minder behagelijk, door gedurige invlechting van onbeduidende, althans niets ter zake doende brieven.

Een Huisselijk Tafereel uit Noord-Holland, of trekken van het karakter, de zeden en gewoonten der Noord-Hollanders, door T. VAN SPALL. *Tweede verbeterde druk, te 's Hage, bij* A. Kloots en Comp. 1847. *In Post* 8*vo.* 171 *bl. f* 1-50.

De Onechte Dochter. Een verhaal uit het werkelijke leven, ter bevordering van maatschappelijk en huisselijk geluk. Tweede verbeterde druk. Door en bij den zelfden. In Post 8*vo.* 184 *bl. f* 1-50.

Dezen verbeterden herdruk van twee Volks-Romans uit de pen van eenen gunstig bekenden Schrijver behoeven wij slechts met een paar woorden aan te kondigen. Beide zijn meer geschreven voor de burgerklasse, dan voor een publiek dat hooger staat in beschaving; dit neemt het nut niet weg, dat ze kunnen stichten in hunnen kring, gelijk dan ook de herdruk zelf bewijst, dat men ze met genoegen ontvangen heeft.

Levensschets van LODEWIJK FILIPS, *benevens een volledig verslag der jongste omwenteling in Frankrijk. Naar het Engelsch van* D. W. JOBSON, *Schrijver der »Geschiedenis der Fransche Omwenteling in* 1789." *Te Amsterdam, bij* P. Kraay Junior. 1848. *In Post* 8*vo.* 126 *bl. f* :-90.

Het verslag van het gebeurde bij de Omwenteling beslaat

100 van de 126 bladzijden. En het voorafgaande? Ja, wat zullen wij er van zeggen? Men vindt er zoo wat van PHILIPPE ÉGALITÉ en een vlugtig woordje over de vroegere levensgeschiedenis van LODEWIJK PHILIPS, waarin NB.! het geheele tijdvak van zijne regering nog geene volle bladzijde beslaat. Van die zijde beteekent dus deze levensschets zoo weinig mogelijk, en zij is bovendien zoo bitter tegen den ex-koning, dat de onpartijdige haar om die reden zeker met afkeuring uit de hand legt. Het verhaal van de Februarij-omwenteling, ofschoon tot in de minste bijzonderheden van elders bekend, is al wat in dit geschriftje nog eenige waarde heeft. De vertaler had de overbrenging, de boekhandelaar de uitgave van het onbeduidende stukje gerustelijk kunnen sparen.

JOHANNES THEODORUS VAN DER KEMP, *Med. Doct. als aan de hand der Voorzienigheid, langs de donkerste wegen, opgevoed, voorbereid en bekwaam gemaakt, om als zendeling op te treden, ter uitbreiding van het Evangelie onder de Heidenen van Zuid-Afrika, voorgesteld door Mr.* D. C. VAN DER KEMP. *Met Bijlagen en Aanteekeningen. Te Amsterdam, bij* J. H. en G. van Heteren. 1848. *In gr.* 8*vo.* 56 *bl. f* :-75.

Het stukje, waarvan wij den breedvoerigen titel geheel hebben afgeschreven, is de omwerking van eene voorlezing, door Mr. VAN DER KEMP gehouden in de Amsterdamsche Afdeeling der Hollandsche Maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen. Daarmede werd voldaan aan het aanzoek van achtenswaardige mannen, en aan de begeerte, om het eerste levensperk van zijn' bloedverwant, dat »steeds uit een verkeerd oogpunt is en wordt beschouwd," in het licht te stellen. Het stukje is voorzien met het portret van den man, die, eerst ligtzinnig en ongeloovig, later, na vele en treffende beproevingen, zoo hoog met CHRISTUS en het Evangelie werd ingenomen, dat hij roeping gevoelde, om het aan de heiden te gaan prediken. Het spreekt van zelf, dat de man, die reeds lang is overleden, in zijne daden en veel meer nog in zijne beginselen, geheel buiten *onze* beoordeeling valt, waarom wij dan ook dit boekje slechts hebben aan te kondigen.

BOEKBESCHOUWING.

Dr. M. LUTHER *als Schoolhervormer en bevorderaar van Christelijk onderwijs en opvoeding, door* D. BUDDINGH, *Leeraar aan de Koninklijke Akademie te Delft. Te Delft, bij* H. Koster. 1848. *In gr.* 8*vo.* *f* :-90.

Wat zal er van mijne kinderen worden? — In het antwoord op die vraag, door elken bedachtzamen opgeworpen, ligt de toekomst van het Vaderland, ja van de menschheid. Is het wonder, dat de zaak van het onderwijs zoo veel beweging uitlokt? Het kan toch niet onverschillig zijn, welk beginsel daarbij gevolgd worde; wie er de leiding van in handen hebbe; evenmin, of de ouders hierbij lijdelijke partijen zijn, of dat aan hen de keuze ligt, om hunne kinderen naar hunne godsdienstige overtuiging te doen opleiden, niet alleen tot burger, maar ook tot mensch; niet alleen tot mensch, maar ook tot kind van den Hemelschen Vader.

De Godsdienst is het grondwezen van den mensch, en die mensch is het meeste ontwikkeld, in wien zich de levenséénheid met God met de helderste zelfbewustheid harmonisch openbaart. Gaat die stelling op, dan zal dat onderwijs, die opvoeding de beste en doelmatigste zijn, welke in het kind dit hoogere bewustzijn opwekt. Vandaar dat de Godsdienst evenmin bij het onderwijs als bij de opvoeding gemist kan worden. Het spreekt van zelf, dat bij uiteenloopende rigtingen in de opvatting van 't geen in het godsdienstige als waarheid geldt, ook de vorming van het kind eene bijzondere wijziging ontvangt. Hoe meer die rigtingen ook in het onderwijs zich vrij en onbelemmerd kunnen ontwikkelen, hoe minder aanleiding er tot botsing en verwarring zal gegeven worden.

Jaren lang is over die botsing geklaagd. Het Bataafsch Bestuur meende in het belang des volks te handelen, door het onderwijs, dat van lieverlede tot eene particuliere onderneming was afgedaald, tot een voorwerp van bijzondere

zorg der Regering te verheffen, en kondigde tot dat einde de zoo veel besproken wet van 1806 af. Wij hebben niet tot hare bestrijders, maar ook niet tot hare onbepaalde bewonderaars behoord. Zij was een kind der omstandigheden; met deze zou zij verouderen, en eindelijk tot hare vaderen gaan. Beide verschijnselen zijn niet achterwege gebleven. Men miskent de wetgevers, indien men ze beschuldigt van het godsdienstig element op de school verwoest te hebben; doch men plaatst ze te hoog, indien men beweert, dat zij een waarachtig Christendom er hebben ingevoerd. Men trachtte in praktijk te winnen wat men in theorie verloor. Men behield de Godsdienst zoo veel mogelijk, om dat men zelf niet ongodsdienstig was, maar stelde haar zoo veel noodig was ter zijde, om niemands godsdienstig gevoelen te kwetsen. Men onderwierp eigenlijk de Godsdienst aan de Souvereiniteit van den volkswil, die als haar beschermer optrad; met evenveel regt als een zoon heeft, om zich de voogdijschap over zijnen vader aan te matigen. Bij de algemeene verdraagzaamheid dier tijden, en bij de winterzon, onder welke de zucht voor het behoud van het erfgoed der vaderen verkleumde, beproefde men elks bijzondere begrippen in eene onbestemde algemeenheid op te lossen. Die poging leed schipbreuk, toen opgewekte belangstelling in het godsdienstige, helaas! tot bittere onverdraagzaamheid toe, van dit algemeene walgde, hetwelk zonder positiviteit eigenlijk in de lucht zweefde. Reeds spoedig had die algemeenheid zich-zelve verloochend, doordien de begrippen der groote meerderheid overheerschend voor den dag traden. Die zich daaraan niet wilde onderwerpen, klaagde over dwang. Dat deden de Roomschgezinden, en dat deden wie vasthielden aan de letter van de belijdenisschriften der Hervormde Kerk.

De Hooge Regering wilde er aan te gemoet komen, doch het geneesmiddel, het besluit van 2 Januarij 1842, werd in de toepassing erger dan de kwaal; want nu werd zelfs in scholen, waar enkel Protestantsche kinderen waren, de Bijbel verboden.

De tegenwoordige Regering heeft bij de herziening van

de Grondwet deze woorden uitgesproken: »De inrigting van het openbaar onderwijs wordt met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen door de wet geregeld." Er zal dus een openbaar onderwijs zijn, dat zich niet begeeft op het gebied der godsdienstige begrippen, en de inrigting van dat onderwijs zal door de Wet worden geregeld.

De Staat heeft alzoo het onderwijs niet losgelaten, maar wil ook niemand verhinderd hebben, om het op zijne wijze te geven. Of het nu beter zal worden, is eene vraag, die wij niet bevestigend durven beantwoorden. Immers de eerbied voor ieders godsdienstige begrippen, die het onderwijs verpligt zich buiten derzelver gebied te houden, zal op de vernietiging van alle Christelijk godsdienstig onderrigt uitloopen. Of zou b. v. de Israëliet zich niet gekrenkt achten bij den naam van CHRISTUS, zoo als de Christen hem vereert!?

Een vrij godsdienstig leven zal zich nu op de bijzondere scholen ontwikkelen. Uit dien hoofde is het van groot belang, in wier handen het bijzonder onderwijs zal vallen. Zoo lang de nieuwe Schoolwet nog niet bestaat, kan men slechts gissen wat de Staat zal doen. Maar wat zal de Protestantsche Kerk doen? Van haar is oorspronkelijk het schoolwezen uitgegaan. Zal zij lijdelijke aanschouweresse blijven? Het is niet waarschijnlijk. Zorge zij met niet minder zorg dan de Staat voor het kind, dat er regt op heeft! Zij rigte Scholen op, en zorge met den Staat dat niet dan wetenschappelijk en zedelijk gevormde mannen aan het hoofd harer scholen staan!

Wij deelen niet in de vrees van sommigen, dat het Ultramontanisme bij de nieuwe orde van zaken véél zal winnen. Het licht der XIXde eeuw is door menschenmagt niet uit te dooven. Zeker wordt er niet gewonnen, wanneer iemand gedwongen wordt zijne kinderen in een onderwijs te doen deelen, waarvan hij een afschuw heeft. Hij zal er niet verdraagzaam door worden; integendeel. Wij voor ons gunnen gaarne aan ieder zijne vrijheid; mits zij maar de regten van anderen niet verkorte. Ook de vrijheid van onderwijs, binnen de perken eener regtvaardige wet, zal haare eigene vruchten dragen.

Maar wij verheugen ons toch, dat waardige mannen de pen hebben opgevat, om het noodzakelijke te betoogen van een onderwijs, dat op een' godsdienstigen grondslag rust. De Heer BUDDINGH doet dit op zijne wijze. Het doel, dat hij beoogt, is loſwaardig; het middel, dat hij aanwijst, houden wij gepast. Hij beantwoordt de vraag: *welken invloed Dr.* M. LUTHER, *als Schoolhervormer en bevorderaar eener Christelijke opvoeding, gehad heeft*, door hem bij voorkeur uit zijne schriften in dit karakter voor te stellen. Voorzeker geen ongelukkige greep. LUTHER heeft met het woord, dat als een bliksem in de tempelen van het middeleeuwsch veelgodendom insloeg, de dwaling en den logen overwonnen, en door de jeugd te vormen, gezorgd, dat der waarheid de toekomst niet voor de voeten weg viele. En zoo allen, die hun leven aan CHRISTUS wijden, zijn voetspoor volgen, altoos met inachtneming van de gewijzigde behoefte des tijds, is er van de magt van on- of bijgeloof, of voor den kanker der zedeloosheid niet te vreezen; want aan het geloof en de godsvrucht behoort de toekomst. Het onderwijs is de lente van den oogst des tijds. Die wind zaait, oogst storm; die de waarheid plant, zal de vruchten der geregtigheid plukken.

De Schrijver heeft zich van geschikte bronnen bediend, en dit werd hem gemakkelijk gemaakt, daar VON RAUMER en GEDICKE hem op dit veld bereids voorgearbeid hadden.

Eene levensschets van den grooten Wittenberger gaat vooraf. Daarop volgt,in 14 Hoofdstukken, LUTHERS beschouwing over onderwijs en opvoeding, en hoe hij, ook als Schoolhervormer, beide bevorderde. LUTHER begint bij BUDDINGH met het ware begin: de huiselijke opvoeding. Hij zag dáárin den hechten grondslag van volksgeluk. Hervorm de wereld en laat het huisgezin in zijne ellende; gij hebt omgekeerd, maar niet hervormd! Wij verzoeken elken ouder, die weet waartoe zijne kinderen bestemd zijn, en ook die het nog niet weten, want zij zullen het hier leeren, de woorden van LUTHER over de huiselijke opvoeding te lezen! Wie er zich door beschaamd gevoelt, vatte den moed

op, om oor en hart voor de stemme des Hervormers te openen, die hier niet als een man des gewelds, maar als een kindervriend voor u staat.

Het geldt nog in onze dagen, wat hij van eene slechte opvoeding getuigt. Denk niet, dat LUTHER als een schoolmeester uit den ouden tijd, met plak en bullepees gewapend, zijne kinderen onder handen neemt; och neen! de man is kinderlijk voor en onder kinderen. Hij waarschuwt de ouders, ze niet als monniken op te voeden; maar tevens om ze niet door eigen losheid in woord en bedrijf ergernis te geven. Allerbelangrijkst zijn zijne opmerkingen, behartigenswaardig is de raad dien hij geeft. Ik geloof, dat het volksgeluk er bij winnen zou, indien de opvoeding in huis er naar ingerigt ware. Het onderwijs kan het goede, dat uit het huis komt, opbouwen; maar het heeft nog geen *mithridaat* uitgevonden tegen het vergif, dat in het kinderlijk gemoed door ouderlijke hand wordt gestort.

Met eene godsdienstige opvoeding wil LUTHER een godsdienstig school- en hooger onderwijs verbonden hebben. Hij verlangde eenheid in het huiselijk, school- en kerk-onderwijs. Daarvan wordt eene proeve gegeven uit een gewigtig schrift van LUTHER. VON RAUMER zeide daarvan, »welk eene hartelijke, zielverzorgende liefde spreekt in dit geschrift! Hoe ijvert hij, als een krachtige voogd, voor de zaak der jeugd bij ouders en overheid! Met hoe veel ijver bepleit hij ook de zaak der geleerdheid, vooral het beoefenen der talen, tegen ruwe, eigenbaatzuchtige *Phariseërs* aan den eenen kant, en tegen *Frères Ignorantins* aan de andere zijde." »Maar ook," voegt BUDDINGH er bij, »hoeveel behartigingswaardigs bevat dit geschrift nu nog voor onzen tijd; hoe veel opwekkends tot oprigting en uitbreiding van *Christelijke* scholen; ter bezorging van goede leerboeken en lektuur, in tegenoverstelling van de wederom meer en meer veld winnende middeleeuwsche lektuur van eenen A. MARIA DE LIGUORI en andere *prullaria* van dien stempel, over *mirakelen* en wat dies meer zij, waarmede men wederom het verstand en hart der kinderen geheel tracht te bederven."

Daarop volgt eene vermaning, om de kinderen te laten stu-

deren. Het onderwijzers-ambt stond hoog bij LUTHER aangeschreven. »Ik wenschte," zeide hij, »dat niemand tot eenen prediker gekozen wierd, alvorens hij eerst schoolmeester geweest ware. Tegenwoordig willen de jonge lieden allen al dadelijk prediker worden, en het werk der scholen vermijden. Maar als iemand heeft school gehouden, b. v. een tiental jaren, dan mag hij daar met een goed geweten van afstappen; want de arbeid is te zwaar en men acht dien gering. Er is in eene stad zooveel aan eenen schoolmeester gelegen als aan den predikant. En als ik geen prediker ware, ken ik geen' stand op aarde, dien ik liever zou wenschen. Maar men moet er niet op zien, hoe de wereld dien beloont en acht, maar hoe God dien acht, en in gindschen dag beloonen zal."

BUDDINGH legt de schoolinrigting van LUTHER bloot, en ontwikkelt hoe hij het godsdienstig onderwijs instelde, door de beoefening der H. Schrift op de scholen te bevorderen. Misschien dat men vraagt: of hij dan al wat buiten de Heilige Schrift lag van de school weerde? Verre vandaar; — maar hij heiligde elke wetenschap en kunst door de Godsdienst. LUTHER wist te goed, dat al wat wel luidt, voor de jeugd mag ontsloten worden. Daarom drong hij aan op eene algemeene natuurkennis, op de beoefening der geschiedenis, en ook op zang en muzijk. »De muzijk," zeide hij, »is eene schoone, heerlijke gave Gods..... Ik zou mijn weinigje muzijk voor nog zoo veel niet willen missen. Men moet de jeugd gestadig tot deze kunst gewennen, want zij vormt knappe, bekwame menschen. Er is geen twijfel aan, of de kiem van vele edele deugden ligt in de harten derzulken, die der muzijk zijn toegedaan: wie integendeel door haar niet getroffen worden, stel ik gelijk met steenen en blokken. Het zingen is de beste kunst en oefening. Het heeft niets te maken met de wereld: komt niet te pas voor het geregt, noch in twistzaken. Zangers zijn ook geene zwaarhoofden, maar zijn vrolijk, en drijven de zorgen op de vlugt door 't zingen."

Wij behoeven hier geen oordeel over LUTHER uit te spreken. Waarom ook zouden we de echo van drie eeuwen zijn?

Dit alleen zeggen wij, dat het in het nieuwe tijdperk, 't welk het onderwijs te gemoet gaat, niet ongepast kan gerekend worden, den muzijkalen LUTHER als toongever te volgen. Te meer nog, daar hij niet enkel sprak als theoreticus, maar als een man van praktijk. LUTHER zat niet aan zijnen lessenaar eene prijsvraag te beantwoorden, om daarvoor eene gouden medalje te ontvangen; maar hij handelde, met veelzijdige ervaring in het leven, om geluk voor tijd en eeuwigheid te stichten. De medalje daarvoor heeft hij in den hemel ontvangen; en 't zelfde heerlijk loon wenschen wij elken Nederlandschen onderwijzer toe. Het zal hem niet ontgaan, die kinderen vormt niet alleen voor de maatschappij, maar ook voor het koningrijk der hemelen.

H. J. H. S.

---

1. *Over den invloed van den sterken drank op de Cholera. Een waarschuwend woord door een' Geneesheer. Te Amsterdam, bij* H. W. Mooy. 1848. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl. f* :-30.

2. *Leefregelen ter instandhouding van de gezondheid en ter voorbehoeding van den Aziatischen Braakloop of Cholera. Welmeenende raadgevingen voor armen en rijken, door* W. J. L. VERBEEK. *Met twee Afbeeldingen. Te Wijk bij Duurstede, bij* W. F. Stamrood. 1848. *In kl.* 8*vo.* 42 *bl. f* :-30.

3. *De Aziatische Cholera, hare kenteekenen, beloop, oorzaken, voorbehoeding en behandeling. Eene handleiding voor niet geneeskundigen, om deze ziekte te leeren kennen, te voorkomen en te genezen. Naar het Hoogduitsch van Dr.* J. ENNEMOSER *en anderen, bewerkt door een practiserend Geneesheer. Te Utrecht en te Amsterdam, bij* C. *en* C. G. van der Post. 1848. *In kl.* 8*vo.* 48 *bl. f* :-60.

4. *Leiddraad ter erkenning, voorkoming en genezing der Aziatische Cholera, voor hen, die in het geheel niet, of niet spoedig genoeg eenen Geneesheer kunnen bekomen, door den Geheimen Medicinaal-raad Docter* OLLENROTH. *Naar de vijfde uitgave uit het Hoogduitsch vertaald door* P. MAZIREL, *Med. et Art. Obst. Doctor te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* Willems en Werlemann. 1848. *In gr.* 8*vo.* 23 *bl.* *f*:-30.

5. *Beknopte doch volledige Handleiding tot de ware kennis en de zekerste geneeswijze van den Aziatischen Braakloop, door* R. J. SCHOUTEN, *Med. Docter enz. te Amsterdam. Tweede Druk. Te Amsterdam, bij* J. C. Loman, Jr. 1848. *In kl.* 8*vo.* 96 *bl.* *f* 1-:

6. *Onderzoek aangaande de Cholera, en de merkwaardigste uitkomsten van de beste en doelmatigste wijze van behandeling, volgens het nieuwste standpunt der Geneeskundige Wetenschap, door* V. N. KRONZER, *Med. et Chir. Doctor enz. te Weenen. Uit het Hoogduitsch vertaald door* P. MAZIREL, *Med. et Art. Obst. Doctor te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* Willems en Werlemann. 1848. *In gr.* 8*vo.* 78 *bl.* *f* :-75.

7. *Bijdrage tot de juiste kennis, voorbehoeding en behandeling der Cholera in* 1847—1848, *door Dr.* H. L. VON GUTTZEIT, *pract. Geneesheer te Orel. Naar het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij* J. C. Loman, Jr. 1848. *In gr.* 8*vo.* 160 *bl.* *f* 1-80.

Toen vóór bijna twee jaren de geduchte Cholera voor de tweede maal uit *Asië* ons werelddeel bedreigde en in *Europeesch Rusland* voor een deel was doorgedrongen, was het te voorzien, dat zij ook ditmaal, even als zestien jaren geleden, weder in vele *Europesche* Staten en plaatsen hare verwoestingen zoude aanrigten. Versch lag het nog in het

geheugen van velen, dat zij met vasten tred, bij haren oostelijken oorsprong, toen in eene westelijke rigting, ofschoon nu en dan zuid- en noordwaarts afdwalende en soms zelfs oostwaarts teruggaande, langs stroomende rivieren en landstraten, haren togt tot ons en verder had voortgezet. De ziekte, even raadselachtig in haren aard en oorzaken, als weêrstand biedende aan alle geneeswijzen, moest daardoor in gelijke mate de aandacht wekken van elken wetenschappelijken Geneesheer, als zij vrees deed ontstaan onder de bewoners der verschillende streken, welke met deze wereldziekte werden bedreigd. Men verwondere er zich dan ook niet over, dat de geneeskundige litteratuur niet minder nu, dan bij de vorige *epidemie*, over dit onderwerp ongemeen vruchtbaar is geweest, en daarbij de Geneeskundigen van *Rusland* en *Duitschland*, inzonderheid thans, een werkzaam aandeel hebben genomen. Ook in ons vaderland heeft het in den laatsten tijd niet aan geschriften ontbroken, nu eens om het volk met eenen schat van voorbehoed- en geneesmiddelen tegen de Cholera, dan weder, ofschoon zeldzamer, om den kunstgenooten met resultaten van eigen bevinding en waarneming bekend te maken. De aan het hoofd dezes gestelde titels van werken, ons ter aankondiging of beoordeeling toegezonden, doen zien, dat, met uitzondering van N°. 5, het alle gecompileerde of vertaalde schriften over dit belangrijk onderwerp zijn. De ruimte, in dit Maandschrift voor Boekbeschouwingen opengesteld, veroorlooft ons niet, elk dier schriften in de bijzonderheden te beoordeelen, of in al hare waarde en gebreken na te gaan. Daarom zullen wij, bij het uitbrengen van ons gevoelen omtrent deze laatste aangelegenheid, alleen de belangrijkste punten van elk dezer boekwerken achtervolgens kunnen aanstippen.

N°. 1. Het opschrift van dit werkje duidt de bedoeling reeds genoegzaam aan. Een ongenoemd Geneesheer tracht het nadeel te betoogen van den sterken drank op de vatbaarheid voor en de ontwikkeling der *Aziatische* Cholera, en dringt op dadelijken afstand er van aan, eer het te laat is, en de ziekte den jeneverdrinker onverhoeds mogt overvallen.

De drangredenen hiertoe worden door eenige bewijzen ondersteund, b. v. dat staande de *Epidemie* van 1832 en 1833 in *Noord-Amerika*, *Hamburg* en hier te Lande, dronkaards bij voorkeur aan deze ziekte leden en bezweken. Wij willen, ter liefde van de goede bedoeling van den matigheidlievenden Schrijver, hier geene tegenbewijzen aanvoeren, omdat het *misbruik* maken van sterken drank in zoo vele opzigten bij den zedelijken en redelijken mensch moet worden tegengegaan, en in den lof dier bemoeijing aan de Cholera wel het aandeel mag worden geschonken, 't welk zij, in zoo vele andere omstandigheden, volgens een geestig schrijver (MIZES), reeds bij de vorige *epidemie* op de matigheid gehad heeft. En als zoodanig, namelijk, om het misbruik en niet het gebruik van den sterken drank te weren, verdient dit stukje, met warmte en een menschlievend doel geschreven, alle aanbeveling en willen wij den Schrijver niet te hard vallen, wanneer hij in de overeenkomst der verschijnselen van de Cholera en der dronkaardsziekte, gedurende het leven en na den dood, mede een' grond voor zijn betoog zoekt.

N°. 2. Deze zoogenaamde »*welmeenende raadgevingen voor armen en rijken*," welke de Heer VERBEEK zegt aan de beroemdste Geneeskundigen van *Europa* ontleend te hebben, zou hij niet door den druk hebben bekend gemaakt, indien het werkje van ENNEMOSER, 't welk onder N°. 3 zal worden aangekondigd, meer populair en duidelijk geweest ware. Het is wel jammer, dat dit laatste aan den Schrijver zoo is toegeschenen, omdat we anders een onnut en schadelijk boekje te minder in den boekhandel zouden bezitten, hetwelk alleen kan dienen om eene verkeerde voorstelling van de *Aziatische* Cholera onder niet geneeskundigen te verspreiden, tot ondoeltreffende voorbehoedmiddelen te verleiden, en de vrees voor de ziekte, in plaats van tegen te gaan, nog meer aan te wakkeren. De voorbehoedmiddelen, welke in deze raadgevingen worden aanbevolen, hebben voor het grootste gedeelte zoo veel betrekking op de Cholera, als ze op elke andere ziekte passen. Men staat verbaasd over de keurigheid, waarmede spijzen aanbevolen

of afgeraden worden. — Zoo wordt het eten van visch, zonder onderscheid, verboden, derhalve b. v. ook baars, snoek, kabeljaauw, tong, tarbot enz., wijders gevogelte met bruin vleesch; alzoo ook patrijzen, houtsnippen enz.? Is de Heer VERBEEK in de voorschriften der *diëet* wat al te streng, in andere opzigten daarentegen is hij onvoorzigtig. Zoo geeft hij b. v. den raad, om in het vertrek azijn te koken, of dien op kolen te gieten en zich met water en azijn te wasschen. Of men zich door kalmuswortel, kulilawan en kruidnagelen in den mond te nemen beveiligen kan, durft Rec. niet aannemen. — Wat de beschrijving der symptomen betreft, is de Schrijver hier zeer onvolledig gebleven. Van onderdrukte urine-afscheiding, kouden adem, koude tong wordt b. v. in het tweede tijdperk niet gesproken. Van de voorzorgen, bij choleralijken te nemen, vermelden we alleen het linnen kleed, dat ziekenoppassers daarbij, volgens VERBEEK, moeten dragen. Als staaltje van den populairen stijl, neemt Rec. maar ééne uitdrukking, bladz. 9 voorkomende, alwaar wij lezen: »van gewoonte afstand te doen, waaraan men zich gewend heeft." Genoeg, naar Rec. gelooft, om aan de strekking en inhoud van dit boekje de algeheele goedkeuring niet te schenken.

N°. 3. Dit werkje is mede aan andere Schrijvers en vooral aan ENNEMOSER ontleend. De titel duidt er genoegzaam den inhoud en de strekking van aan. De inhoud loopt over de verschijnselen der ziekte, hare oorzaken, voorbehoeding, middelen tegen de besmetting, en bij het openbaren der ziekte. Wij laten de waarde er van onaangeroerd. Alleen vergunnen we ons ééne aanmerking. De Schrijver of zamensteller deelt uit M. DE JONNES de verhouding der aangetasten tot de bevolking mede, waaruit blijkt, dat b. v. in *Rusland* 1 van de 20 inwoners, in ons Land er 1 van de 144 is aangetast geweest bij de vroegere *epidemie:* hij doet dit met oogmerk om er den invloed der landstreek uit af te leiden. Rec. schijnt deze gevolgtrekking te uitsluitend toe, daar hiertoe nog zoo vele andere oorzaken, b. v. in *Rusland* de levenswijze, behoort in aanmerking te komen. Op eene andere plaats (bladz. 12), waar over besmettelijkheid gesproken wordt, stelt de Schrijver de vraag: of de Cholera-Asia-

tica *epidemisch* of besmettelijk zij? Zoo deed ook onlangs de scheikundige G. J. MULDER, toen hij meende deze ziekte voor besmettelijk te moeten verklaren (*Ned. Lancet*, Nov. 1848). Wij laten thans de vraag over de al of niet besmettelijkheid eens onbeslist, maar we wenschen hier alleen te doen opmerken, dat die vraag niet goed gesteld is. De wetenschap heeft er geene behoefte meer aan, te weten of de *Aziatische* Cholera epidemisch of besmettelijk zij; maar of zij van eenig *miasma* afhankelijk, of *contagieus* is. Eene besmettelijke ziekte toch kan tevens epidemisch zijn.

Ten aanzien van de strekking, hierover hebben we ons bij het vorig werkje reeds verklaard. Behalve dat er in ons Land, waar aan geneeskundigen raad en hulp geen gebrek bestaat, geene behoefte is aan zulke populaire boekjes, kan het nut, dat zij aanbrengen, niet opwegen tegen het nadeel, hetwelk zij door het opwekken eener noodelooze vrees stichten kunnen. In plaats van de waarschuwing: »vrees de Cholera niet, want die het doet, wordt gewis aangetast!" ware het welligt menschkundiger den volke toe te roepen: vrees de ziekte wel, want de vrees is niet schadelijk! Hoe weinigen toch der genen, die de Cholera vreesden, zijn er door aangetast. En wie heeft het onwedersprekelijk bewijs, dat de vrees schadelijk is? Het volgende voorbeeld zou voor het tegendeel pleiten. Staande de vorige *epidemie* te *Warschau* werd die stad belegerd. Bij de vrees voor Cholera kwam nog de angst voor kanonnen en voor de wraak der vijanden. En toch nam het getal Choleralijders plotseling af, en de ziekte hield weldra geheel op. Wil men hier aan geen' specifieken angst denken, noch willen beweren, dat wel de vrees voor Cholera, maar niet die voor bommen en wapenen nadeelig werkt, dan zal men aan de noodzakelijkheid dier waarschuwingen wel weinig waarde moeten toekennen, even als aan de strekking van dit geheele boekje.

N°. 4. Deze weinige bladzijden van OLLENROTH zijn voor dezulken bestemd, die, bij het heerschen der Cholera, geheel niet of niet spoedig genoeg eenen arts kunnen raadplegen. Beschreven vindt men hier: *het beloop*, *de uitgang*, *voorbehoeding* en *geneesmiddelen tegen ligte ge-*

vallen van Cholera. De Schrijver houdt de ziekte voor epidemisch, d. i. volgens hem, hare oorzaak is in den dampkring gelegen. Vreemd is het, bladz. 7 te vernemen, dat onder anderen, van roodvonk, mazelen, tot hiertoe nog geen *contagium* is aangewezen, en deze ziekten even als de Cholera van epidemischen aard zijn! Onder de voorbehoedmiddelen worden zoo vele spijzen voor schadelijk gehouden, dat er voor den behoeftige naauwelijks eenig voedsel overschiet, dat hij zonder nadeel zou kunnen gebruiken. Gelukkig zal ieder de onschadelijkheid van eene menigte dier verboden spijzen sedert bij ondervinding hebben geleerd. Waartoe heeft de Heer MAZIREL de moeite der vertaling van dit onbeduidend stukje toch op zich genomen?

N°. 5. De Heer SCHOUTEN, Med. Doct. te *Amsterdam*, legt in dit practisch werk de resultaten neder van eene tweejarige ondervinding, opgedaan gedurende de Cholera-*epidemie* van 1832—1833, en zulks ter dienste van jonge Geneeskundigen, die nog buiten de gelegenheid waren de ziekte waar te nemen. Deze Handleiding is in twee afdeelingen gesplitst. De eerste bevat *de algemeene en bijzondere beschrijving;* de andere handelt over *de voorbehoeding en genezing der* Cholera. Beperkt binnen eene bepaalde ruimte, kunnen we, bij het doorloopen van dit boek, ons slechts tot weinige opmerkingen bepalen. Met betrekking tot de geschiedenis der ziekte, gelooft Rec. niet, dat eenige beschrijving van den Braakloop, zoo als ze ons door de Ouden is nagelaten, ook niet die van ARETAEUS CAPADOX, met de *Cholera Asiatica*, behalve *vomitus* en *diarrhae* als verschijnsel, eenige overeenkomst heeft. De Ouden maken van eene ziekte, aan haar gelijk, geene melding. En onder de latere artsen was de ziekte, die men later *Aziatische* Cholera heeft genoemd, zoo vreemd, dat toen Dr. ROBERT TYTLER te *Jessone*, in het Deltagebied, op 19 Augustus 1817, den eersten lijder daaraan zag bezwijken, hij met eene dorenappelvergiftiging meende te doen te hebben; later toen er meerdere Inlanders werden aangetast, zag hij den epidemischen oorsprong der ziekte in. De gewone Braakloop moge dan ook bij ons aan de maanden Julij tot September

gebonden zijn, de *Aziatische* heerscht in elk jaargetij, en zelfs de strengste koude heeft haar niet geheel kunnen uitdelgen. In de opsomming der ziekteverschijnselen ware eenige meerdere orde wel wenschelijk geweest. Zoo wordt er bladz. 7 gesproken van den pols, dan van de huid, om weder tot den pols terug te keeren. Op het voetspoor van anderen neemt de Schrijver drie tijdperken aan: *periodus* SPASMODICA, SYNCOPALIS *et* REACTIONIS. Aan die verdeeling hecht de Heer SCHOUTEN zoo veel waarde, dat op onderscheidene plaatsen daaraan wordt herinnerd, en aan vele geprezen middelen weinig waarde wordt gehecht, als daarbij die tijdperken en omstandigheden niet worden in het oog gehouden. Dat deze verdeeling op het wezen der ziekte berust, durft Rec. niet toegeven. Men treft hier toch, zoo als in *febris intermittens*, geene vaste *stadia* aan, welke elkander geregeld opvolgen. Voorboden en reactie zelfs kunnen ontbreken. Dat de cholera-lijken geene standvastige verschijnselen zouden opleveren, zoo als de Schrijver beweert, is aan veel tegenspraak onderhevig. *Hyperaemie* van hersenen en hare vliezen, het dikke zwarte bloed in het hart en de groote vaten, de eigene klieraandoeningen der darmen, de vernaauwing van het *colon*, vooral van het *transversum*, *hyperaemie* der nieren en de ledige blaas b. v., worden veelal in het lijk, wanneer de lijder in de ziekte-zelve is bezweken, aangetroffen. Omtrent den aard en zetel heeft de Schrijver zijne eigene meening. Oorspronkelijk zou zij in zenuwkramp der organische zenuwen, derhalve in de organen der *digestie* bestaan, en met de volgende tijdperken van zetel veranderen: van de ingewanden op het hart, van hier overgaan in eene algemeene aandoening. Hiermede strijdt hetgeen bl. 66 voorkomt, waar in de Cholera bloedsomloop en ademhaling onderdrukt worden voorgesteld, in weerwil de ziekte van de spijsverteringswerktuigen zou uitgaan. Wij achten het verder eene wetenschappelijke rigting, wanneer men de ziekteverschijnselen tot hunne *physiologische* beteekenis zoekt terug te leiden; vooral ook, om daarnaar de geneesaanwijzingen te regelen. Dit doet de Heer SCHOUTEN ook, maar naar eene *physiologie*, die nog gevoelige

en ongevoelige zamentrekkingskracht huldigt, die *spasmus* der darmen te weeg brengt, terwijl *convulsie* meer den vrijwilligen spiertoestel zou aandoen. Dit alles geschiedt, om het nut der *antispasmodica* in deze ziekte aan te toonen. De geneeskundige behandeling in de drie tijdperken heeft niets belangrijks, ofschoon die tegen de voorboden, volgens het voorberigt, wiskunstig zeker genezing zou aanbrengen. En waarin bestaat dat wondermiddel? In *ol. Menth. p. dr.* ½, *Laudan. liquid. Sydh. dr. j* met *magnesia en aq. Menth. p.!* In het tweede tijdperk wordt *ammonia*, alweder *laudanum*, ook *valeriaan*, *aether*, *phosphor* enz. aanbevolen. *Reactie* is slechts een *congestieve* toestand. Mist Rec. hier veel, wat de tegenwoordige wetenschap vordert, een praktische geest straalt echter op vele plaatsen door.

N°. 6. Hoewel de Schrijver, volgens diens voorberigt, dit werkje mede voor het beschaafde publiek bestemde, schijnt de Heer MAZIREL het meer ter dienste van jonge Geneeskundigen te hebben vertaald. Nemen wij niet alleen in aanmerking, dat dit boekje eene navolging is van hetgeen CANSTATT, in zijn *Handboek der Kliniek*, over dit onderwerp geschreven heeft, maar letten we tevens op den veelzijdigen inhoud, dan zal het ons spoedig blijken, hoe moeijelijk de Schrijver in dit nevenoogmerk zal zijn geslaagd, en wij zullen volgaarne aan de bedoeling van den Vertaler den bijval niet onthouden. Uit de mededeeling van dien inhoud zal men reeds genoegzaam kunnen afleiden, hoe weinig de hier behandelde onderwerpen voor niet geneeskundigen, waartoe we het beschaafde publiek wel mogen brengen, verstaanbaar zijn. In eene algemeene Inleiding wordt er gesproken I. over *leven*, *gezondheid*, *ziekte;* in eene bijzondere Inleiding: II. over *Malaria — smetziekten: bepaling*, *verwantschap*, *factoren van het miasma*, *wijze van werking er van.* III. *Cholera Asiatica*, *hare benamingen,* (bl. 19), *verschijnselen en tijdperken*, *uitgang*, *duur; kenmerken aan Choleralijken* (bl. 37), *herkenning der Cholera* (bl. 41), *oorzaak*, *geschiedenis*, *voorbeschiktheid* (bl. 50). IV. *Behandeling der Cholera*, *naar de vier indicatiën*, *namelijk*, *tegen diarrhoë*, *de krampen*, *gestoorden*

bloedsomloop en tegen de typhoïde reactie; voorts *de geneeswijzen naar de voornaamste methoden.* V. *Algemeene maatregelen* (bl. 71). VI. *Resultaten van het verhandelde.*— CANSTATT's Kliniek is ongetwijfeld in handen van elk' geneeskundige, zoodat we hier slechts, om de kortheid, bij enkele punten, welke opmerking verdienen, behoeven stil te staan.

Onder de specifieke ziekten, door *contagia* en *miasmata* voortgebragt, worden ook gebragt de *malaria*, onder welke met de *intermittentes*, de gele koorts enz., ook de Cholera wordt opgenomen. De oorsprong van deze laatste wordt alzoo *tellurisch-atmospherisch* gerekend te zijn, waarvan de aard alleen uit de uitwerkselen is te kennen. Waarschijnlijk hebben vele omstandigheden, als moerasgrond, hitte, rotting, electrische en vulkanische veranderingen enz. tot de ontwikkeling van dit *miasma* moeten zamenwerken, even als weder door de toetreding van andere magten er een *contagium* uit kan worden gevormd. Als *miasmatische* ziekte heeft zich de Cholera oorspronkelijk het eerst in 1817 in het *Delta*-gebied vertoont, om zich op eene eigenaardige wijze als wereldziekte te verspreiden. Met dit gevoelen, dat de Cholera van een *tellurisch miasma* en niet oorspronkelijk van een *contagium* haar ontstaan ontleent, kan Rec. zich ten volle vereenigen; ofschoon de ontwikkeling van eene smetstof, onder zekere omstandigheden, b. v. in opgehoopte vertrekken, voor mogelijk houdende. Dit gevoelen omtrent den oorsprong wordt geregtvaardigd door de wijze van ontstaan der ziekte, haren voortgang, niet van plaats tot plaats, maar bij sprongen, door den invloed van warm weder en menigvuldige regens op hare ontwikkeling, en van hare onderdrukking en vernietiging soms door stormen en strenge koude. Dat zij, oorspronkelijk althans, niet *contagieus* is, mag men daaruit besluiten, dat in vele plaatsen de eerste personen, die aangetast werden, met geene Choleralijders, of menschen uit besmette plaatsen afkomstig, in aanraking zijn geweest; dat zij, in weerwil van alle quarantaines en voorzorgen, en ondanks tegengestelde luchtstroomen, zich heeft voortgeplant, en niet zelden plaatsen en steden heeft verschoond,

welke met de aangetaste steden in het innigste verkeer stonden, en daarentegen verwijderde plaatsen door haar geteisterd werden. Men bedenke hier slechts dat de ziekte te *Amsterdam* aanwezig, *Haarlem* en de plaatsen over het *IJ* geheel heeft verschoond, inmiddels zij te *Rotterdam* en *Leiden* vele slagtoffers maakte.

Waarin die *malaria*-stof, dat *miasma* bestaat, laat de Schrijver teregt onbeslist. Velen onzer lezers zal het bekend zijn, dat elke theorie te dezen aanzien nog op eenen dwaalweg leidt, ook die van latere dagteekening. Zoo is HEIDLER (*die Epidem. Cholera. Leipzig* 1848) met eene *infusoriën*-theorie voor den dag gekomen, volgens welke die microscopische diertjes, in de lucht aanwezig, door prikkeling der darmen al die rampzalige verschijnselen der Cholera zouden verwekken. De *Haagsche* Heelmeester SCHROEVERS heeft in een Fransch werkje, te *Parijs* gedrukt (*Mémoire sur le Choléra épidémique*), haar ontstaan toegeschreven aan de ontwikkeling van *gaz acid. hydro-sulphuricum*, in vereeniging met *hydrogen. azotic.* in de dunne en dikke darmen, onder begunstiging eener *abnormale* gesteldheid van den dampkring, welk gaz door *endosmose* in het bloed zou overgaan. GOLDING BIRD heeft onlangs op het *ozon*, reeds vroeger als oorzaak der *malaria*-smetstof beschuldigd, in de dampkringslucht gewezen (*Medical Society of London*, 1848). De *Utrechtsche* Professor G. J. MULDER vraagt, of het gezwaveld waterstofgaz, dat SCHROEVERS in de darmen laat ontwikkelen, uit de grachten van *Amsterdam* ook een tegengif zij van Cholera (*Ned. Lancet*, bl. 394), als of hiermede verklaard is, waarom de ziekte tot hiertoe *Haarlem*, *Noord-Holland*, *Arnhem* en zoo vele andere plaatsen heeft verschoond, waar dit gaz niet wordt uitgewasemd. — Doch vervolgen wij het werkje van KRONZER. Diens gevoelen, even als van CANSTATT, dat dit onbekende *miasma* in het bloed opgenomen wordt en van daar op de zenuw-*centra* werkt, zal aan velen, zoo als aan Rec., het meest aannemelijk voorkomen. In hoe verre hier de *hypothese* van VIRCHOW (*Med. Reform.* 1848, N°. 15), toeneming van kleurlooze cellen en vermindering van *fibrine*-vorming, bijval verdient,

laat Rec. onbeslist. De gelijkaardigheid, welke de Cholera met de verschijnselen heeft, na inspuiting van rottende stoffen in het bloed waargenomen, maken het gevoelen van oorspronkelijke bloedvergiftiging niet onwaarschijnlijk.

Duidelijk is voorts de beschrijving der *symptomen* als voorboden, de ontwikkelde Cholera, en de reactie met de naziekten. Wij twijfelen echter aan het verschijnsel, of bij het sterven de linker polsslag vroeger ophoudt, dan de regter; omdat wij er de *pathologische* en *physiologische* oorzaak niet van bevroeden. Zoo ook aan de juistheid der berekening, dat de hoeveelheid bloeds in Choleralijken soms te naauwer nood 8—10 oncen zou bedragen.

De behandeling, naar de vroeger opgegeven vier *indicatiën*, gaat Rec. stilzwijgend voorbij. De *methodische* geneeswijze, in praktijk gebragt met oogmerk om een *specifiek* middel tegen Cholera te vinden, is vruchteloos beproefd. Van *aether*-inademingen wordt hier gewag gemaakt, geenszins echter van *chlor*, noch van het *trichlor. carbonii*, later weder door HOFFMANN in het Cholera-Hospitaal N°. 1 te *Berlijn* aangewend (*Preusz. ver. Zeitung*, N°. 40—43, 1848). Het werkje van KRONZER, waarvan de vertaling vrij wel is geslaagd, is de lezing overwaardig, inzonderheid voor hen, die CANSTATT's Kliniek niet bezitten.

N°. 7. Van al de boven opgenoemde werken over Cholera, is nog aan te kondigen dat van GUTTZEIT, hetwelk een ongenoemden Vertaler heeft gevonden, het eenige, dat op eigen waarneming van de tegenwoordige *epidemie*, en bepaaldelijk gelijk zich de ziekte van 1847—1848 te *Orel* (*Rusland*) vertoond heeft, gegrond is. De Schrijver er van, die zich vroeger en ook thans nog door menig geneeskundig opstel heeft doen kennen, bewijst een scherpzinnig opmerker, naauwkeurig waarnemer en goed Schrijver te zijn, en te betreuren is het zeker, dat dit werk, bij zoo vele verdiensten, ontsierd wordt door eene onverklaarbare vooringenomenheid van den Schrijver met het bekende *Systeem* van RADEMACHER, aan hetwelk het *therapeutisch* gedeelte bijna geheel wordt dienstbaar gemaakt. Het werk heeft eene Inleiding en acht Hoofdstukken: 1. *Beschrijving* (bl. 11—27);

2. *Aetiologie* (bl. 28—50); 3. *Leer der ziekte* (bl. 51—63); 4. *Lijkopeningen;* 5. *Betrekking tot andere ziekten* (bl. 65—69), 6. *Diagnosis;* 7. *Voorzegging* (bl. 72—76); 8. *Therapie* (bl. 77—160). In de Inleiding wordt het ontstaan en de verspreiding der *Epidemie* in *Orel* naauwkeurig beschreven; daarbij aangewezen, hoe de invallende koude, in het laatste van Nov. 1847, de ziekte deed afnemen en bijna verdwijnen, om met de lente weder terug te keeren. Merkwaardig is het, dat ook vogelen en viervoetige dieren leden en stierven; zoo als ook door den Veearts DEKKER in den Zoölogischen tuin te *Amsterdam* onlangs is waargenomen.

Als afwijkend verschijnsel maken we gewag van den gezonken pols reeds met het braken, hetwelk alzoo niet aan het verlies van bloedwei kan worden toegeschreven; voorts van een geval — even als in de *Groninger epidemie* (*Verslag van Dr.* SWAAGMAN) — waar de urine-afscheiding in de ziekte bleef voortduren.

Onder de *aetiologie* verdedigt de Schrijver het bestaan van een *tellurisch miasma*, waardoor de mensch lijdt, even als *parasiet*-diertjes op eenen zieken boomtak. Een oorspronkelijk *contagium* neemt GUTTZEIT niet aan, hoewel een *contagium* zich door bijkomende omstandigheden zou kunnen ontwikkelen. Onmenschkundig vindt hij het, den menschen, die toch maar een leven hebben te verliezen, toe te roepen: vreest de Cholera niet! Het is hem, als of men tot iemand, in het ijs vast zittende, zeide: bevries niet.

In de ziekteleer komt reeds het stelsel van RADEMACHER in aanmerking, volgens hetwelk de Cholera geen algemeen, maar een orgaan-lijden is en alzoo niet met *nitrum*, ijzer of koper kan worden genezen. Dit orgaan-middel, wordt het gevonden, zoo zal het een hersen-ruggemerg-middel zijn.

Het 4de en 5de Hoofdstuk bevat niets belangrijks. Welke ziekten, b. v. *syphilis*, de Cholera uitsluit, vindt men hier niet aangeteekend. — De voorspelling stelt den Schrijver ongunstig voor, zoo lang het orgaan-middel niet bekend zal zijn. Dit blijkt verder uit het 8ste Hoofdstuk, *therapie*,

waar de aangewende middelen uitvoerig in hunne ongenoegzaamheid worden nagegaan. De slotsom van dit onderzoek is: dat er in den aanvang geen zeker middel bestaat, dat de braking en ontlasting tot zwijgen brengt, en toch zijn hem de geneesmiddelen bekend, door Dr. SCHOUTEN als wiskunstig zeker helpende voorgesteld; — dat bij onvoldoende of ontbrekende *reactie*, kamfer, *spir. Mindereri*, champagnewijn kunnen worden beproefd; — dat, staande de reactie, de prikkelende methode niet mag worden voortgezet, en tegen *congestiën* naar het hoofd *aq. tabaci* (RADEMACHER) dienstig is. De vertaling is middelmatig, vol van Germanismen, en de stijl soms onverstaanbaar. Zoo lezen we, bl. 156: »*Men mag al deze middelen in groote giften toedienen, dewijl de grootere gevoeligheid en prikkelbaarheid der maag altijd nog blijft voortduren en veel nergens minder helpt dan hier.*" — Wat verstaat de Vertaler onder kitteling in het hart en de halsslagaderen (bl. 25 noot)? — Voorts als feilen: *opflikkerde* (voor *uitbrak* bl. 28); *goed kennis* (bl. 85); *onstrijdig* (bl. 69); *eenige druppen* (bl. 104); *den voorkeur* (bl. 154) enz. — Wanneer men het Hoogduitsch niet verstaat, late men zich daardoor echter van de lezing niet afschrikken.

Werktuigkunde voor den Apotheker, of beschrijving en afbeelding der werktuigen in de Apotheek en het Laboratorium; door Dr. F. MOHR, *Assessor Pharmaciae bij het Koninklijk Pruissisch Medicinaal Collegie te Coblenz, Apotheker en Lid van vele geleerde Genootschappen. Uit het Hoogduitsch door* A. A. G. VAN ITERSON, *Apotheker te Gouda. — Ter dienste van Apothekers, Scheikundigen, Scheikundige Fabrikanten, Geneesheeren en Medicinaal-Beambten. Met* 280 *tusschen den tekst geplaatste houtsneêfiguren. Te Gouda, bij* G. B. van Goor. 1848. *In gr.* 8*vo. X en* 320 *bl. f* 2-50.

Reeds voorlang bestond er bij de Pharmaceuten behoefte aan een werk gelijk het hier aangekondigde. Terwijl er in overvloed goede werken over het Theoretische deel van het vak

bestaan, was er geheel gebrek aan een Handboek, waarin het, voor den werkenden Apotheker zoo hoogst belangrijke werktuiglijke deel van zijne wetenschap met genoegzame duidelijkheid en uitvoerigheid beschreven wordt. Met regt mag men derhalve het denkbeeld van Dr. MOHR, om zijne kennis en ondervinding ten nutte zijner kunstbroeders dienstbaar te maken, een gelukkig denkbeeld noemen, en de wijze, waarop hij het heeft uitgevoerd, verzekert hem de opregte dankbaarheid van ieder, wien de bloei van het Pharmaceutische vak niet onverschillig is.

De Schrijver heeft zijn werk in drie Afdeelingen verdeeld. De eerste handelt in 8 Hoofdstukken over de inrigting van de verschillende lokaliteiten, die tot eene goede Apotheek behooren. De tweede bevat 32 Hoofdstukken, in welke de bijzondere werkzaamheden en toestellen beschreven worden. De derde beschrijft in 2 Hoofdstukken de recepteerkunst en het beheer der Apotheek.

Zonder nu den Schrijver op den voet te volgen, willen wij echter met een enkel woord datgene aanduiden, hetwelk ons bijzonder beviel, of waarin wij van hem meenen te moeten verschillen.

Zoo noemen wij als hoogst doelmatig en navolgenswaardig het eerste Hoofdstuk, »over de inrigting eener Apotheek," waarbij vooral het gedeelte, handelende over de toonbank, allerbelangrijkst is. Hij toch, die bij ondervinding weet, met hoe vele kleine onaangenaamheden en ongemakken men bij het werken aan eene slecht ingerigte toonbank te worstelen heeft, zal met ons den wensch uiten: »waren alle Apotheken van zoodanige toonbank voorzien!"

Niet minder belangrijk zijn de volgende Hoofdstukken dezer Afdeeling; hoewel wij niet kunnen ontveinzen, dat het nog al bezwaarlijk zal zijn, om overal de benoodigde ruimte voor eene aldus ingerigte Apotheek te vinden.

In de tweede Afdeeling kunnen wij de Hoofdstukken over den stoomtoestel, de extracten, de pers, distillatie, gas-ontwikkeling en opslorping, het filtreren, en het pulveriseren ten stelligste ter lezing aanbevelen.

Niet minder belangrijk en van algemeene toepassing is het eerste Hoofdstuk van de derde Afdeeling: de Recepteerkunst. Vele en gewigtig zijn de practische wenken en teregtwijzingen hier te vinden. Ten aanzien echter van datgene, wat de Schrijver bij saturatiën aanbeveelt, meenen wij van

hem te moeten verschillen. Het is hier de plaats niet, om over dit onderwerp, waarover reeds zoo veel geschreven en getwist is, verder uit te weiden; maar wij mogen van deze gelegenheid gebruik maken, om de belanghebbenden te doen opmerken, dat er groot verschil bestaat tusschen eene saturatie langs den ouden en langs den Mohrschen weg bereid; een verschil zoo groot, dat het de bevoegdheid van den Apotheker te boven gaat, om in dezen, zonder bepaald voorschrift, van de gebruikelijke wijze af te wijken.

Ten aanzien van het tweede Hoofdstuk dezer Afdeeling, het laatste van het geheele werk, valt op te merken, dat het, bij veel doelmatigs, veel bevat dat voor den Nederlandschen Apotheker, gebonden, zoo als hij is, door wettelijke bepalingen, minder of in het geheel niet bruikbaar is. Te wenschen ware het geweest, dat de bekwame Vertaler, die zich overigens hoogst loffelijk van zijne taak gekweten heeft, had kunnen goedvinden, om dit hoofdstuk gedeeltelijk te wijzigen naar de behoefte van ons Land. Het geheel zou daardoor veel in bruikbaarheid gewonnen hebben, vooral voor jeugdige beginners, die dikwijls verlegen staan, hoe zij het beheer eener zaak zullen aanvangen; naardien vele patronen hunne bedienden hierin geheel onkundig laten.

Wij vonden geene aanleiding tot het maken van belangrijke aanmerkingen. Behoudens hier en daar eene enkele drukfout, is de uitvoering van het werk fraai te noemen; vooral is dit van toepassing op de bijgevoegde figuren. Wij wenschen dus den uitgever een ruim debiet, opdat daardoor moge blijken, dat de belangstelling van de Nederlandsche Apothekers in de doelmatige uitoefening van hun vak levendig en werkzaam is, tot vooruitgang en volmaking.

Beschrijving van Nederlandsche Historiepenningen, ten vervolge op het werk van Mr. G. VAN LOON, *uitgegeven door de Tweede Klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten. Vijfde Stuk. Te Amsterdam, bij* Ipenbuur & van Seldam. 1848. *In folio. Inleiding 4 pag.; het werk loopt van pag.* 359 *tot en met* 455*; behalve nog twee Registers en* 7 *gegraveerde Platen. f* 8-:

De strekking van dit Vijfde Stuk ten vervolge van VAN LOON's Penningwerk weten wij niet beknopter en volledi̇ger uit één te

zetten, dan de Inleiding dit aanduidt, waarvan wij alzoo in de eerste plaats hier een overzigt zullen geven met bijvoeging echter van eenige, ons daarbij voor den geest gekomene toevoegsels.

Het tijdperk, in het vorige Vierde Stuk beschreven, eindigde met den droeven dood en de plegtige begrafenis van den algemeen geachten en vroeg gestorven Prins WILLEM IV (WILLEM KAREL HENDRIK-FRISO). Deze Vorst liet, behalve eene dochter, Prinses CAROLINA, eenen minderjarigen zoon na, die den naam van Prins WILLEM V droeg. Geboren den 8sten Maart van het Jubeljaar 1748, het Eerste Eeuwgetijde van den Munsterschen Vrede en tevens het gedenkwaardig jaar, waarin de Vrede te Aken gesloten werd, was de jeugdige WILLEM, na langgerekten wensch van het Vorstenhuis en het Nederlandsche Volk, de éénige mannelijke telg uit het Erfstadhouderlijk geslacht van ORANJE-NASSAU. (*) Gedurende de minderjarigheid van Prins WILLEM V was het Bestuur dezer Landen, nevens de Algemeene Staten, volgens vóóraf bepaalde beschikkingen, opgedragen aan Prinses ANNA, Weduwe van Prins WILLEM IV, als Vrouwe Gouvernante, en als Voogdes over de minderjarige vorstelijke kinderen. Het tijdvak, dat alzoo thans, in dit Vijfde Vervolgstuk op VAN LOON, door Medailles verklaard en geschiedkundig beschreven wordt, loopt van de aanvaarding van het Bewind door de Vrouwe Gouvernante ANNA (1751) tot en met de meerderjarigheid en de aanvaarding van het Bewind door haren zoon WILLEM V op zijnen achttienjarigen leeftijd en zijn huwelijk met eene Prinses van Pruissen (1767). In dit tijdvak worden hier echter niet enkel de Staatsgebeurtenissen door de afgebeelde en beschrevene Gedenkpenningen opgehelderd en verklaard, maar (hetgeen juist het nut, de merkwaardigheid en het eigenaardige der *Numismatiek* bewijst) ook zoodanige *minbekende*, bijzondere gebeurtenissen, door Medailles in 't licht gesteld, die zonder deze Gedenkstukken der geschiedenis, niet gekend of althans zeker niet zóó duidelijk en bepaald aan den dag zouden zijn gebragt.

(*) »Zoo vurig was de wensch en bede van alle Vaderlanderen ten tijde van het groot gaan Harer *Koninklijke Hoogheid*, de Princesse, Gemalinne van onzen Prins en *Erfstadhouder*, om een *jongen Willem*, dat, zelfs reeds vóór de geboorte, men een Kaper, in de haven te *Middelburg* uitgerust zijnde, den naam van DE JONGE WILLEM gaf. Dit het motif dier benaming geweest zijnde, heeft het de Voorzienigheid behaagt, de vervulling daar op te doen volgen." — *Europ. Mercurius* van *Maart* 1748, bl. 169.

Onder de gebeurtenissen, die meer bijzonder den Staat en het Vorstenhuis zelve betroffen, behoort in de eerste plaats de oorlog, die tusschen Engeland en Frankrijk ontstond, betreffende de Bezittingen in Amerika, en vooral de bekende *Zevenjarige Oorlog*, waarin FREDERIK II eene zoo groote rol speelde; een oorlog, die tusschen Pruissen, Oostenrijk en de Bondgenooten met zoo veel hardnekkigheid en onwisse kans gevoerd werd! Ofschoon het Gemeenebest der Verëenigde Nederlanden bij het voeren van dien krijg eene onzijdigheid (*Neutraliteit*) heeft weten te bewaren, voor welke men aan de Prinses Gouvernante ANNA nimmer een' te grooten lof kan toezwaaijen, heeft het nogtans, vooral ten aanzien van Handel en Zeevaart, als zenuw van welvaart en bloei dezer Landen, juist de meeste moeite gekost, dien Vrede hier te Lande te handhaven en heeft het niet kunnen achterblijven, dat deze Zevenjarige Oorlog toenmaals toch voor de Verëenigde Gewesten niet zonder véél invloed bleef, gelijk dit hier ook wegens de daarop door *Nederlandsche* Medailleurs vervaardigde Penningen duidelijk wordt bewezen. De houding der Prinses-Gouvernante was te meer hachelijk, daar één der oorlogvoerende partijen bij den twist, tusschen Engeland en Frankrijk ontstaan, de Vorstin in den bloede bestond, zijnde zij eene dochter van GEORGE II, Koning van Groot-Britannië. — De aanmatigingen, zoowel van den Franschen Gezant D'AFFRY, als van den Engelschen YORKE, maakten voor de Prinses de handhaving der onzijdigheid even moeijelijk, als de verwijtingen, die de Hollandsche kooplieden aan de Vorstin deden, van naar de zijde van Engeland over te hellen, haar bezwaarden. Inmiddels hebben latere gebeurtenissen, en vooral in het laatst der vorige Eeuw, het uitbreken van den Amerikaanschen oorlog, welke tusschen Engeland en de Nederlanden eene voor deze zoo verderfelijke vredebreuk berokkende, aangetoond, dat de Prinses eene vroegere uitbarsting wijselijk heeft weten te verhoeden, en dat almede de bij haar leven reeds ontluikende omwentelingszucht en burgertweespalt, waarvan de Amerikaansche oorlog de kiem en als ware 't voorspel was, gedurende het bewind van Prinses ANNA nog gelukkig bedwongen waren. De netelige toestand, waarin zich het Bewind der Vorstin gewikkeld zag, werd nog vermeerderd door de geweldenarijen, nu eens van Engelsche, dan weder van Fransche kapers tegen onze koopvaardij, waartoe konvooi van oorlogschepen noodig was, en tevens door het trekken van vreemde troepen, ook van den Koning van Pruissen, over ons grondgebied.

Het was kort daarna, in 1763, toen de Zevenjarige Oorlog in Duitschland met het sluiten van den Vrede van *St. Hubersburg* geëindigd was, dat geheel onverwacht de stremming van den Wisselhandel een' gevoeligen slag toebragt aan de eerste huizen van negotie, zoowel te Amsterdam, als elders buitenslands; eenen schok, die nog geweldiger dreigde dan de Aardbeving van Lissabon, welke acht jaren te voren, in 1755, had plaats gevonden, en waardoor hier te Lande en bijzonder te Amsterdam de Handel almede veel schade leed. Al deze, zoo even vermelde gebeurtenissen worden in dit Vijfde Stuk ten vervolge van VAN LOON herdacht of toegelicht door Gedenkpenningen, die, als ware het in een zigtbaar tafereel, deze voorvallen herinneren, en, om zoo te spreken, eene beknopte en verduidelijkte Geschiedenis van deze dagen uitmaken. Onder de verdere meer bijzondere aangelegenheden, hier voorgesteld, behoort mede hetgeen Prinses MARIA LOUIZA, weduwe van JOAN WILLEM FRISO en moeder van Prins WILLEM IV betreft. De geschiedenis dezer godvruchtige en zwaar beproefde Vorstin, door de latere Historieschrijvers weinig behandeld, ontvangt hier, door de verklaarde Medailles, ter nadere ontwikkeling en bearbeiding eenige nieuwe bijdragen. Zij overleefde eerst haren doorluchtigen Gemaal, die bij den overtogt van den Moerdijk was omgekomen, daarna haren zoon Prins WILLEM IV, en eindelijk ook nog hare schoondochter Prinses ANNA. Onder meerdere grieven had Prinses MARIA LOUIZA met Prinses ANNA ook veel leeds te verduren ter zake van de moeijelijkheden, die men het destijds voorgenomen en later, in 1760, voltrokken huwelijk van hare kleindochter Prinses CAROLINA met den Prins van NASSAUWEILBURG, een' geacht Vorst in dienst van onzen Staat, in den weg legde, en wel wegens de Luthersche Godsdienst, die de Prins beleed en oorzaak was, dat men het regt zijner nakomelingen uit dien echt op 's Lands regering betwistte; een regt, dat toch later, tot op den huidigen dag, blijkens art. 22 onzer gewijzigde Grondwet, wettig erkend is.

Behalve de Medailles op al deze gebeurtenissen, den Staat en het Vorstelijk Huis meer bijzonder en daardoor ook de geheele Natie betreffende, is mede belangrijk de reeks van Friesche Landsdag-Penningen, waarbij allerzeldzaamste, die getuigenis dragen van de groote gehechtheid aan de leden van het Vorstenhuis, bijzonder in Friesland, waar Prinses MARIA LOUIZA, Grootmoeder van WILLEM V, de laatste was van dit Vorstelijk geslacht, die

aldáár verblijf heeft gehouden. — Een ander punt onzer Vaderlandsche Geschiedenis, de Oost- en West-Indische Bezittingen, wordt almede in dit Vervolg van het Penningwerk door eenige Gedenkpenningen toegelicht, waartoe die op JACOB MOSSEL en PETRUS ALBERTUS VAN DER PARRA, Gouverneurs-generaal van Neêrlands Indiën, behooren, en de Medaille op KNÖFFEL, stichter eener plantaadje in Suriname. Ook eenige Vroedschaps-Penningen van 's Hertogenbosch, enkele Jaar-Penningen en de Muntmeesters-Penningen der Geldersche Munt te Harderwijk en der Westfriesche Munt te Medemblik worden hier vervolgd, en de Geschiedenis van ons Muntwezen daardoor opgehelderd.

Belangrijk zijn al verder de geschiedkundige mededeelingen ter gelegenheid van de Medaille ter eere van LEENDERT DE NEUFVILLE en op de geboorte van WILLEM ZEELANDUS VAN BORSSELE, eersten Edele van Zeeland. De gedachtenis van Mannen, die bijzonder, zoo hier als elders, onzen nationalen roem in geleerdheid en kunsten handhaafden, wordt hier door eenige fraaije Medailles, als gedenkteekenen der stempelkunst niet alleen, maar ook van hunnen welverdienden lof, voor de vergetelheid bewaard. Daaronder behoort vooral de Penning op onzen Landgenoot GERARD Baron VAN SWIETEN, den grootsten leerling van BOERHAVE, die de stichter werd eener Geneeskundige School te Weenen en Lijfarts was van MARIA THERESIA; voorts eene Medaille op MARTINUS HOLTZHEY, JERONIMO DE BOSCH (een' bloedverwant van den lateren, beroemden Latijnschen dichter van dien naam, Curator der Leidsche Akademie), en eindelijk die op PETRUS CURTENIUS, den welbekenden Hoogleeraar en Bedienaar van het Evangelie te Amsterdam.

Nog een ander belangrijk deel der Vaderlandsche Geschiedenis van dien tijd wordt hier door Medailles opgehelderd, de oprigting namelijk van zoo vele Genootschappen, aan Kunsten, Wetenschappen, Letteren en Menschlievendheid gewijd, als destijds inzonderheid hun aanwezen verkregen hebben. Bij die gelegenheid wordt hier een belangrijk overzigt gegeven van de Geschiedenis der Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem, van het Stolpiaansch Legaat, de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde en het Genootschap: Kunst wordt door Arbeid verkreegen, te Leiden, en eindelijk van de Maatschappij tot Redding van Drenkelingen, te Amsterdam; van alle deze worden de Eereprijzen hier medegedeeld. Ook de feestelijke gedachtenis van Liefdadige Gestich-

ten wordt hier door Medailles herinnerd en uitvoerig beschreven. Daartoe behooren de Penningen op de stichting van het Diaconie-Oude Mannen- en Vrouwen-Huis te Leeuwarden en te Utrecht, en op het Eeuwfeest van het Diaconie- en van het Aelmoezeniers-Weeshuis te Amsterdam. — Ter gelegenheid der vestiging van de Evangelische Broedergemeente in Nederland, wordt hier ook eene Medaille op den Stichter, den Graaf VON ZINZENDORF medegedeeld, die echter van geen Nederlandsch maaksel is. Wij herinneren ons nergens vroeger de geschiedenis dezer Gemeente in Nederland, behandeld te hebben gezien; zij wordt hier met eenige niet onbelangrijke trekken geschetst. Dit geldt evenzeer, en misschien nog meer, omtrent de Armenische of Perziaansche Kerk te Amsterdam, waaromtrent onder anderen eene zeer merkwaardige mededeeling wordt ingelascht van den Heer Dr. R. DOZIJ te Leiden, sedert tot Korrespondent van het Koninklijk Nederlandsch Instituut benoemd.

Men vindt alzoo in dit Vijfde Stuk zeer vele geschiedkundige bijdragen van verschillenden aard, die inderdaad nieuw en hoogstbelangrijk mogen genoemd worden, en waarop wij hierboven vooral dáárom meer onderscheidenlijk gewezen hebben, omdat men ze ligtelijk *hier* niet zoeken zou en het nogtans dáárdoor blijkt, dat dit Penningwerk inderdaad, gelijk het *nu* wordt behandeld, niet alléén voor de liefhebbers der Numismatiek, maar ook voor alle beoefenaars der Vaderlandsche Geschiedenis van wezenlijke waarde is. De Inleiding van dit gedeelte van het Penningwerk wijst daarop dan ook ten slotte. Daarin wordt te kennen gegeven, dat men zich bij dit Vijfde, even als reeds bij het vorige Vierde Stuk, niet slechts bepaald heeft tot het in duurzame gedachtenis bewaren en afbeelden der Vaderlandsche Medailles zelve, als bron der Nederlandsche Geschiedenis; maar dat men bij de beschrijving in meer geschied- en oudheidkundige bijzonderheden is getreden, dan in de eerste vervolgstukken het geval was. De Tweede Klasse vertrouwde, dat bij de weinige wetenschappelijke behandeling der Penningkunde in den laatsten tijd, door de uitgave van dit nieuwe Deel ten vervolge op VAN LOON weder eene belangrijke leemte zou zijn aangevuld, en alzoo aan de Verzamelaars en Liefhebbers van Medailles en hun, die zich op de beoefening der Vaderlandsche Historie toeleggen, dienst was gedaan. Met genoegen bespeurt men ook nog uit de Inleiding, dat Z. M. de Koning dezen arbeid, (die uit zij-

nen aard altoos vele kosten, welke door het gering aantal Penningliefhebbers moeijelijk zouden zijn te bestrijden, medebrengt,) met onbekrompenheid heeft ondersteund, en dat ook het Koninklijk Kabinet van Penningen in 's Gravenhage, onder toezigt van onzen ijverigen Rijks-Archivarius, Jhr. Mr. J. C. DE JONGE, op nieuw eene rijke bron voor de zamenstelling van dit Vijfde Stuk heeft opgeleverd. Eindelijk wordt in de Inleiding ook nog hulde gedaan aan alle Penningverzamelaars, die aan den wel geslaagden openlijken aandrang in de Dagbladen tot mededeeling van Medailles voor dit Werk met ijver beantwoord en niet geaarzeld hebben, die Medailles-zelve daartoe ten gebruike af te staan; terwijl ten slotte met lof wordt gewag gemaakt van den onvermoeiden ijver van Mr. JERONIMO DE VRIES, JZ., die aan de Klasse tot de bijeenzameling der Penningen en de zamenstelling van den tekst was toegevoegd.

Wij hebben alzoo, hoofdzakelijk de Voorrede als leiddraad volgende, den inhoud van dit Deel van het Penningwerk medegedeeld. Het zou gewis te veel ruimte van plaats vereischen, indien wij hier eenige proeven wilden geven van dien inhoud-zelven. Wij wenschen ons voor te behouden, dit welligt nader in het *Mengelwerk* van dit Maandschrift te doen, en willen ons dus thans liever bepalen tot de mededeeling van een en ander, hetwelk misschien het bewijs zal kunnen leveren, dat wij dit Werk met eenige aandacht gelezen hebben.

Over het geheel onderscheidt zich dit Vijfde Stuk door naauwkeurigheid van behandeling, ook wat den druk betreft; terwijl de gekozen kleinere letter goedkeuring verdient, en de Platen, gegraveerd door den Heer D. J. SLUYTER te Amsterdam, véél beter zijn dan van het vorige Stuk.

Onze éénige vlugtige aanmerkingen zijn alzoo de volgende, gerangschikt naar orde der bladzijden, als:

Bl. 362. Waarom is deze Medaille, N°. 327, op den Franschen Ambassadeur Markies DE BONNAC, met het jaartal 1751, niet op *dat* jaar gebragt, maar *achter* N°. 326 van 1752? De oplossing dezer vraag zal welligt zijn, dat de Medaille wel in 1751 geslagen is, maar dat de gebeurtenissen-zelve, die te dezer gelegenheid in den tekst vermeld worden, niet hooger opklimmen dan tot 1752, en dat dus, bij de beschrijving, de geschiedkundige orde vóór de orde van

het jaartal op den Penning, in dit bijzonder geval, de voorkeur verdiende.

Bl. 363. De hier beschrevene Medaille, zijnde de Prijspenning van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem, N°. 328, staat ook afgebeeld in de *Nederlandsche Jaerboeken* van het jaar 1754, bl. 1188, met eenig verschil van stempelslag.

Bl. 392. Broodlootje van de Diaconie der Gereformeerde Gemeente te Amsterdam. Hier had vermeld kunnen worden, dat men er ook nog aantreft met het jaartal 1777. — Voorts is het stukje koper bij de looden exemplaren waarschijnlijk bestemd, om het vervalschen vóór te komen, en *niet*, om ze van de *ongangbare* te onderscheiden; hetwelk ook niet denkbaar is. Er wordt verder niet duidelijk ontvouwd, wat de ingedrukte letter B beteekent? Zou het *Brood* moeten aanduiden? — Dit komt ons niet geheel onwaarschijnlijk voor.

Bl. 407. Blijkbaar is hier eene drukfout ingeslopen, daar er twéémaal *Keerzijde* staat: één van beide moet *Voorzijde* wezen.

Bl. 411. De letters J. C. R., als initialen op de Medaille ter eere van den Gouverneur-Generaal VAN DER PARRA gesteld, duiden den naam aan van den stempelsnijder J. C. ROETTIERS.

Bl. 414. Niet onbelangrijk is hier de mededeeling wegens het geslacht van JERONIMO DE BOSCH, welke Spaansche voornaam reeds aanduidt eenige bestaande betrekking met het Rijk, waarvan ons Vaderland vóór den Munsterschen Vrede afhankelijk was. Het schijnt, dat dit thans uitgestorven geslacht der DE BOSCHEN ook verwant was met het beroemde geslacht der ELZEVIERS. Immers is het Steller dezes gebleken, dat zekere SIMON ELZEVIER, »zoon van IZAAK »ELZEVIER, geboren in 1621 te Leiden, Luitenant ter zee »en naderhand koopman te Delft, in tweede huwelijk had »JEANNE MARGUERITE DE BOSCH DE WOLFSWINKEL."

Bl. 416. Bij de Medaille op het overlijden van den beroemden Medailleur MARTINUS HOLTZHEY kan tot de hier vermelde bijzonderheden nog als eene nieuwe bijdrage dienen, dat deze kunstenaar gehuwd was met JUDITH COK, op welker overlijden ten jare 1749 eene zilveren zeldzame Medaille voorkomt in den Catalogus van het onlangs geveilde Kabinet van den Heer H. WESTHOFF, JR., N°. 2838.

Bl. 434. Betreffende het hier beschreven N°. 394, op de

Inhaling van WILLEM V te Kampen, zie men ook de *Nederlandsche Jaerboeken* van 1770, bl. 1118.

Bl. 436. De hier beschrevene Medaille van de Nederlandsche Maatschappij der Letterkunde te Leiden, aan Prins WILLEM V verëerd, is het eerste gouden exemplaar geweest. Zie *Nederlandsche Jaerboeken* van 1776, bl. 1401.

Bl. 440. Hier is, bij gelegenheid van de Medaille N°. 399, zijnde de Eerepenning, die door de Maatschappij tot Redding van Drenkelingen te Amsterdam verëerd wordt, melding gemaakt, dat deze menschlievende Instelling de alleréérste was in Europa, naar welke, als Moeder-inrigting, zich alle latere en met name ook de Engelsche gevormd heeft, gelijk daarvan de bewijzen voorhanden zijn. — Kennelijk heeft men hier gedoeld op den Eerepenning, dien de Engelsche Maatschappij zelve aan de Amsterdamsche schonk, en welke uit de Verzameling van den Heer WESTHOFF, N°. 3043, in het zilver, is aangekocht door den Heer D. BLIKMAN KIKKERT te Amsterdam. De Amsterdamsche Maatschappij wordt op dien Penning van het Engelsche Genootschap-zelf, in de inscriptie, *Original Society* (de oorspronkelijke of Moeder-maatschappij) genoemd. Het schijnt dezelfde Medaille te wezen, die beschreven wordt in: »Gedenkschrift der Maatschappij tot Redding van Drenkelingen, opgerigt te Amsterdam in 1767," IIde Deel, bl. 357, als vervaardigd te Londen in 1777 (dus *tien jaren* later dan de Amsterdamsche Maatschappij ontstond), door LEWIS PINGO, voor rekening der Engelsche Maatschappij. Op de voorzijde ziet men een kindje, blazende met alle kracht op een brandhout, zeggende: *Lateat scintilla forsan* (of er misschien nog een vonkje verborgen was), en op de afsnede: *Soc. Lond. in resuscitat. intermortuorum ins.* 1774 (op de Instelling van de Londensche Maatschappij ter redding van Schijndooden; op de keerzijde: eene eiken-kroon, en rondom deze: *Hoc praemium cive servato tulit* (heeft dezen prijs behaald wegens het redden van eenen burger).

Nog moet hier worden bijgevoegd, dat het Steller dezes eens ter oore is gekomen, doch nergens bepaald bevestigd geworden, dat in plaats van de regels van BURMAN, welke nu op den Amsterdamschen Eerepenning van het Genootschap voor de Redding van Drenkelingen staan, was voorgesteld, eenvoudig het woord *Nondum!* (Nog niet!) te plaatsen; hetwelk gewis niet minder treffend, en welligt nog korter en krachtiger zoude geweest zijn dan de beide La-

tijnsche dichtregelen van BURMAN op dezen Penning, schoon ook deze zinrijk en fraai zijn.

Eindelijk schijnt er, naar den stempel van dezen Amsterdamschen Prijspenning, door MARTINUS HOLZHEY vervaardigd, nog een latere gegraveerd te zijn door GOEN en KLOUZING, Graveurs te Amsterdam, wier namen op enkele exemplaren staan uitgedrukt. Men schijnt nieuwe penningen geschroefd te hebben op den ouden stempel.

Bl. 443. De Medaille N°. 400 wordt hier beschreven als geslagen: op de Aankomst van Prins WILLEM V te Berlijn, bij gelegenheid zijner verloving met eene Prinses van Pruissen. Men zoude misschien, zoo als anderen deden, dezen Penning op eenigzins latere dagteekening moeten stellen, schoon toch in 't zelfde jaar 1767, doelende alsdan op de volbragte reis van Prins WILLEM V door de provinciën. Men zie de beschrijving van N°. 2973 van den Catalogus van het Kabinet, nagelaten door den Heer WESTHOFF.

Wij kunnen, bij deze gelegenheid, den wensch niet onderdrukken, dat dit Vijfde Stuk, tusschen hetwelk en het Vierde eene aanmerkelijke tijdruimte verloopen is, spoedig door het *Zesde* gevolgd worde, en dat aldus het lofwaardig doel der Tweede Klasse, het Penningwerk van VAN LOON tot op onzen tijd te vervolgen, bereikt worde. Doch wij vreezen, dat die wensch, hoe billijk voor de Klasse, na zóó veel moeite en opoffering, onvervuld zal blijven in de tegenwoordige omstandigheden; vooral, bijaldien het Koninklijk Nederlandsche Instituut die vermindering in zijne jaarlijksche inkomsten zal moeten ondervinden, waarmede het, helaas! schijnt bedreigd te worden. Mogt daardoor de Tweede Klasse zich genoodzaakt zien, haar zoo wél geslaagd werk te staken, de Wetenschappen zouden daarmede een gevoelig verlies lijden, want geen bijzonder persoon of boekhandelaar is, in den tegenwoordigen tijd, hier te Lande in staat, om op eigene kosten een Werk van dien aard voort te zetten, veelmin op die wijs te voltooijen. Indien echter de Klasse onverhoopt genoodzaakt wierd haar loffelijk doel en tot dusverre wél volvoerd Werk op te geven, dan zoude het éénig middel nog welligt zijn, door eene vereeniging van deelnemende Voorstanders, Liefhebbers en Verzamelaars dat doel te bereiken, 't welk ter eere van het Vaderland en ten nutte van Wetenschap en Kunst niet onvolvoerd mag blijven!

Vertoog betrekkelijk de uitgiften van Gemeentens- en Heidegronden in Noord-Braband. Eene bijdrage tot verklaring der Charters en Octrooijen, houdende zoodanige Uitgiften door of van wege de voormalige Hertogen van Braband. — Pleitrede van Mr. J. F. MAURITSZ GANDERHEYDEN, *'s Rijks-Advokaat in Noord-Braband. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 1848. *In gr. 8vo. Voorwerk bl. I—VIII. Pleitrede bl.* 1—89. *Bijlagen bl.* 1—84. *f* 1 - 80.

Door het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen werd herhaaldelijk deze prijsvraag uitgeschreven: »Waren de Hertogen van Braband *Grondheeren* der *inculte* gronden in de zoogenaamde Hertogs-dorpen in Noordbraband?" Toen de geachte Schrijver die vraag het eerst las, hield hij zich juist onledig met de behandeling der regtszaak van het Bestuur der Domeinen van den Staat tegen de Gemeente *Drunen*, waarin dit vraagpunt moest worden behandeld. Maar het Genootschap verlangde ook, zoo veel mogelijk, alle de op dit onderwerp betrekking hebbende diplomata, van de achtste tot de vijftiende eeuw, te hebben geraadpleegd en getoetst, om daaruit te doen blijken, op welken grond de Hertogen van Braband uit het Bourgondische huis *facto* de grondheerlijke regten hebben uitgeoefend. Daartoe ontbrak den Schrijver tijd en gelegenheid, terwijl hij bovendien dat onderzoek weinig vruchtbaar achtte (zie Pleitr. bl. 46); hij bepaalde zich dus tot zijn proces; maar wilde door het uitgeven van zijn pleidooi het vraagpunt toelichten, en tot de beantwoording bouwstof aanbrengen.

Men zou zich echter bedriegen, indien men, gelijk de titel kan doen vermoeden, mogt vermeenen, hier niets anders dan die ééne quaestie behandeld te vinden: neen, de lezer bekomt de geheele pleitrede, met al het feitelijke, en de daarbij behandelde niet-ontvankelijkheid, en met al de processale stukken, die tot het regt begrip van alle die punten noodig waren. Wij zullen een beknopt verslag geven van de zaak, en daarbij aantoonen, welke wijze van behandeling de Schrijver is gevolgd.

Men vindt in de Gemeente *Drunen* eenige gronden *de Sagt en Dongdellen* genaamd. Van het jaar 1646 af, bestaan de bewijzen, dat de Gemeente *Drunen* aan Koning PHILIPS II,

als Hertog van Braband, en vervolgens van den in zijne regten opgevolgden Souverein van den Lande verlof heeft gevraagd om die gronden te mogen verhuren. Desniettemin beweert de Gemeente *Drunen*, dat die gronden haar in eigendom toebehooren, en dat zij slechts verlof heeft gevraagd om die te verhuren, dewijl het eigenlijk gemeene weiden waren, die niet zonder toestemming van den Souverein aan hare bestemming mogten worden onttrokken; voor welke vergunning dan eene geringe geldsom betaald werd. Maar in het laatst der achttiende eenw hadden de Staten-Generaal zich eigendomsregt op die gronden toegeschreven, hadden eene verhooging van jaarlijksche contributie, een deel zelfs van de vruchten gevorderd, en eenige bepaalde verpligtingen opgelegd, en deze toestand had voortgeduurd tot 1819, terwijl voor het laatst aan Koning LODEWIJK vernieuwing van het Octrooi van verhuring was gevraagd. De Gemeente *Drunen*, deze feiten niet kunnende betwisten, beweert dat het beweren van eigendom namens den Souverein eene usurpatie geweest is, waartegen zij zich niet behoorlijk in die woelige tijden heeft kunnen verzetten; maar zij beroept zich op een paar oude Charters en op eenige uitdrukkingen, in de eerste Octrooijen van 1646 voorkomende, om haar gevoelen te staven. Het eerste Charter is eene bevestiging van vroegere uitgiften van gemeente of gemeene weiden door Hertog JAN *van Lotharingen*, *Braband*, *Limburg*, enz., gegeven te *Leuven* op dingsdag na Kersmis des jaars 1321. Het tweede Charter is eigenlijk een Clericaal monument. Het is een *vidimus* van *Breuder* HENDRIK, Prior van der *Donk*, buiten *Hoesden*, der orde van Cisternen, zonder dagteekening of onderteekening, en heeft betrekking tot twee daarbij afgeschreven brieven van des Hertogs Rentmeester, en de confirmatie daarop door den Hertog-zelven gegeven. Op grond van deze stukken en beweringen heeft de Gemeente *Drunen* sinds 1818 opgehouden de jaarlijksche bijdrage aan den Staat te betalen, of de vernieuwing van het Octrooi van verhuring te vragen; maar heeft zich herhaaldelijk bij requeste tot de Autoriteiten gewend, om in haar eigendomsregt te worden erkend en gehandhaafd.

Het Domein beweert, dat die oude stukken niet blijken op deze gronden betrekking te hebben, en niet bewijzen, wat men daaruit wil afleiden; dat de Octrooijen van 1646 of de volgende evenmin aanleiding geven om te onderstellen, dat de Gemeente *Drunen* eigenaresse was der bewuste gronden;

dat het vragen van Octrooi *tot verhuring* zelf daarmede niet te rijmen is; dat deze en de latere Octrooijen integendeel klaarblijkelijk toonen, dat de Souverein in den Lande slechts als eigenaar van den grond, en tegen betaling van recognitie, verlof tot verhuur dier gemeene weiden — en alleen tot beweiding, niet tot bebouwing gegeven heeft. Het Domein vordert derhalve de erkenning van het regt des Souvereins, en de handhaving van die jaarlijksche contributie, welke in de laatste tijden, met name van 1782—1818, daarvan is betaald, met vergoeding der achterstallige vruchten. Die vordering is in regten op deze drie middelen gegrond: 1°. dat de grondeigendom of directe eigendom, in tegenoverstelling van het superficiëel gebruik van alle zoogenaamde Gemeente-*inculte*-gronden, groenten en heiden, van ouds onder de namen van *woestinae*, *wariscampia vel pascua communia* bekend, moet geacht worden aan den *Souverein* toe te behooren, tot zoo lang deugdelijk blijkt, dat die in bijzonderen uitsluitenden eigendom van Corporatiën of particulieren zijn overgegaan: welke deugdelijke bewijzen voor het regt der Gemeente *Drunen* hier niet voorhanden waren; 2°. op beding of conventie, erkenning van regt, tegen wederkeerigen afstand van regt; met één woord: op den staat van zaken, zoo als die door de Octrooijen is geboren en bewaard gebleven, en eindelijk 3°. op het genot en de perceptie of *quasi-possessie;* dat is op eene verjaring door het tijdsverloop van 1782—1818 verkregen, waardoor het Domein regt zoude hebben, alleen uit dien hoofde reeds, om den toen bestaanden toestand van zaken te doen maintineren.

De wijze, waarop het Domein de Gemeente *Drunen* op den 22 Januarij 1844 heeft gedagvaard, heeft nog aanleiding gegeven tot een zonderling tusschengeschil. Bij het exploit was gedagvaard »de gemeentes-Corporatie van *Drunen* in het Canton *Waalwijk*, regtens vertegenwoordigd wordende door den Edel-Achtbaren Heere Burgemeester derzelve Gemeente, mijn exploit doende ten woonhuize van den" enz. Deze uitdrukking was blijkbaar verkeerd; want de *gemeente* wordt niet *vertegenwoordigd* door den *Burgemeester* alleen, maar door Burgemeester en Assessoren; door het *Bestuur*. Het Gemeentebestuur van *Drunen* of die van zijnen rade bemerkten de fout, en wilden zich daarvan bedienen om het Domein in zijne vordering niet ontvankelijk te doen stellen. Bij de Procureurstelling herhaalde men dus dezelfde woorden die in de

dagvaarding stonden, »dat hij zich Procureur stelt en occuperen zal voor de Gemeentes-Corporatie van *Drunen*, in het Kanton *Waalwijk*, *regtens vertegenwoordigd wordende door* den Edel-Achtbaren Heere Burgemeester derzelve Gemeente." Vervolgens droeg de Gemeente eene exceptie van niet-ontvankelijkheid tegen het Domein voor, op grond, dat het de Gemeente niet behoorlijk had gedagvaard. Nu meende men zeer slim gehandeld te hebben; maar hier heeft zich letterlijk het spreekwoord bevestigd, — en het ware te wenschen, dat meermalen zulks het loon mogt zijn der exceptie-makerij — »die een kuil voor een ander graaft, valt er zelf in." Immers de Regtbank heeft geoordeeld, dat die verkeerde bijvoeging in de *dagvaarding* niets afdeed; daar het genoeg was, dat de Gemeentes-Corporatie zelve was gedagvaard, en het Bestuur en de Gemeente weten moest hoe de Gemeente behoorde vertegenwoordigd te worden, zonder dat de tegenpartij dit had aan te wijzen: maar de Regtbank oordeelde, dat het Gemeentebestuur-zelf niet behoorlijk in regten was opgekomen, omdat alleen de *Burgemeester* als vertegenwoordiger der Gemeente Procureur gesteld had, terwijl, volgens art. 70 en 39 van het Reglement op het Bestuur ten platte lande in Noord-Braband, de gedingen, welke van wege de Gemeente, hetzij eischende of verwerende gevoerd worden, door en op naam van *Burgemeester en Assessoren* moeten gevoerd worden, op de beslissing, deswege door den Gemeente-raad, onder goedkeuring der Staten, genomen.

De Regtbank heeft derhalve beschouwd, of de Gemeente *niet* was opgetreden, heeft *verstek* verleend tegen haar, en wijders de vordering van het Domein, alleenlijk op grond dat de termijnen en formaliteiten waren in acht genomen, en dat wijders die vordering niet onregtmatig en ongegrond is voorgekomen, toegewezen. Echter heeft de Regtbank het Domein ook een gedeelte van de kosten laten dragen, omdat het met eene onbevoegdelijk vertegenwoordigde partij in regten had doorgeprocedeerd.

Ziedaar de beknopte voorstelling van de zaak, aan welker behandeling dit boekdeel gewijd is; trouwens, die behandeling is niet van omslagtigheid vrij te pleiten. De quaestie van niet-ontvankelijkheid, wegens de wijze waarop gedagvaard was, is behandeld bl. 1—12; en daartoe behooren de bijlagen bl. 13—29. De feitelijke ontwikkeling der zaak leest men bl. 13—37; en daartoe behooren de dagvaarding, als

bijlage bl. 1—12, en de overige stukken bl. 30—78, en 84. Het eigenlijke vertoog over de regtsquaestie is te lezen bl. 48—73, en de bijlagen bl. 79—83. Ten slotte vindt men de wettiging der voor het Domein genomen conclusiën, bl. 74—89.

Over de vraag-zelve willen wij ons niet verder uitlaten, om aan de eind-uitspraak des Regters niet vooruit te loopen. Alleenlijk betreuren wij nog het voeren van dergelijke omslagtige processen, die het zoowel voor den Staat als voor de Gemeenten al zoo wenschelijk ware, dat door eene goede schikking mogten worden uit den weg geruimd; terwijl thans eene menigte proceskosten gemaakt worden, en de toekomst eener gemeente, voor een goed deel harer inkomsten, op het spel staat.

Ten slotte moet Referent nog zijn leedwezen betuigen over de allerslechtste en geheel verwaarloosde correctie van de proeven dezes werks, dat daardoor soms onleesbaar is: eenige weinige zal hij aanstippen: op bl. 47 is, bij gemis van interpunctie, de plaats van Kluyt schier onverstaanbaar; bl. 50, reg. 7, staat *van*, lees *voce*; bijlagen, bl. 7, reg. 10, staat *beheerd*, lees *onbeheerd*; bl. 10, reg. 2, achter de woorden *als bij hetzelve vonnis* in te vullen de woorden *zal worden bepaald* of iets dergelijks; bl. 81, noot, *ongecamelleerd*, lees *ongecancelleerd*; bl. 82, reg. 2 v. o. *clavius*, lees *clarius*; enz.

P. HOFSTEDE DE GROOT. *Redevoering over het eigenaardige karakter der menschlievende vereenigingen van onze eeuw. Te Groningen, bij* A. L. Scholtens. 1848. *In gr.* 8*vo.* 40 *bl.* *f* : - 30.

Zelden heeft ons eene redevoering zoo geboeid als deze, niet zoo zeer door sierlijke bewoordingen en taalwendingen, of door verrassende en puntige uitdrukkingen, of door eene buitengemeen fraaije inkleeding der gedachten; maar door de menigte van lichtende punten, die wij er in hebben aangetroffen. En toch is het maar eene gelegenheids-redevoering; want zij werd uitgesproken »bij gelegenheid van het tienjarig bestaan der Vrouwen-Vereeniging te Groningen, ter bevordering van werkzaamheid onder de geringere volksklasse," zoo als op den titel is vermeld. Verder lezen wij daar, dat men achter de redevoering eenige berigten kan vinden over het tiende jaar van het bestaan dier Vereeniging.

Wij meenen te weten, dat de zoo ijverig werkzame Hoogleeraar P. HOFSTEDE DE GROOT-zelf de ontwerper dier Vrouwen-Vereeniging geweest is. Tien jaren geleden ving zij, uit gehuwde en ongehuwde Groningsche Dames bestaande, in kluften of wijken verdeeld, hare werkzaamheden aan. In de eerste weken van het jaar 1838 gaven die huisbezoekingen bijna uitsluitend aanleiding tot treurige beschouwingen. Somber was het tafereel, dat de Dames, in de zamenkomsten, van hare bevindingen hadden op te hangen, — en er waren er die zich lieten ontmoedigen. Verreweg de meesten nogtans bleven pal staan, — en weldra zagen zij hier en daar het goede zaad uitspruiten, en bij zorgvuldige koestering voordeelig opgroeijen, en zelfs vruchten dragen; — vruchten boven alles voor de edele vrouwen gezegend, die het zaad gezaaid, en de plant gekweekt en gehoed hebben.

De Vrouwen-Vereeniging heeft zich vooral ten doel gesteld, om tot orde, huiselijkheid en arbeidzaamheid aan te sporen; om, de mannen door kleine voorschotten tot het aankoopen van gereedschappen en grondstoffen in staat te stellen en aan de vrouwen gelegenheid te geven tot verdienste door breijen, naaijen, spinnen en weven en zoodanige andere werkzaamheden, tot welke zij, bij voorkeur, geschikt zijn. Ook heeft de Vereeniging eene Zondagsbewaarschool opgerigt, om de moeders in staat te stellen de Kerk of Zondagsschool te bezoeken. Zoo vernemen wij op bl. 37, dat het getal huisgezinnen, met welke de Vereeniging zich in 1847 heeft bemoeid, 346 beloopt. Weldadig en gezegend is tot hiertoe de invloed op de lagere klassen in de stad Groningen geweest.

De Redevoering, door den Hoogleeraar HOFSTEDE DE GROOT op den 8sten Maart 1848 ter feestviering van het tienjarig bestaan der Vereeniging gehouden, handelt »over het eigenaardige karakter der menschlievende vereenigingen van onze eeuw," en I. beschouwt dit karakter in zijne eigenaardigheid, II. spoort het na in zijnen oorsprong, en III. beoordeelt het in zijne waarde.

Wij vernemen uit het eerste gedeelte, dat het de Christelijke liefde is, welke, door het bijdragen van giften onder de leden der buitenlandsche gemeenten, ten behoeve der Jeruzalemsche Gemeente, aldaar de Diakonie deed ontstaan, welke vervolgens in alle Christen-Kerkgenootschappen is blij-

ven voortleven, om weduwen en weezen, om afgeleefden en kranken te verzorgen. — Toen vervolgens, in de 4de eeuw onzer jaartelling, de meerderheid der bevolking van het Romeinsche Rijk tot het Christendom overging, moest de Christelijke liefde ook op eene breedere schaal hare werkzaamheid toonen, en »nu verrezen armen-, wees-, gast-, ziekenhuizen voor het eerst op aarde, als zoo geheel nieuwe inrigtingen, dat de Classieke taal van Athene en Rome zelfs geene namen voor haar heeft. Eens ingevoerd, zijn ook *zij* van toen af in Christelijke landen niet weder verdwenen; maar onder den algemeenen naam van *Godshuizen*, gebouwen waarin hulpbehoevenden om Gods wille verzorgd worden, grootelijks vermenigvuldigd."

»Een derde vorm kwam op in de middeleeuwen: geestelijke Orden, welke alleen voor dit doel werden opgerigt, gelijk die der Barmhartige Zusters en Broeders, loffelijk door geheel de Christenheid bekend." Zoo had men de Diakoniën, de Godshuizen en de Geestelijke Orden. Sedert eene halve eeuw zijn er bij gekomen vrije Vereenigingen, als: van de Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen, Bijbel-, Zendeling-, Tractaat-Genootschappen enz.

Bij de vrije Vereenigingen komt het er vooral op aan, om door zijne persoonlijkheid op de personen te werken. »Om dit doel te bereiken, hebben zij bij weinig geld veel menschenkennis, veel levenswijsheid, veel werkzaamheid, boven al onvermoeide, vindingrijke, uit godsvrucht ontspruitende liefde noodig." — »Is," zoo gaat de Spreker met zijne diep in het gemoed grijpende taal voort, »is, met wijze liefde, vooraf geheel de stoffelijke toestand even zeer doorgrond als de geestelijke, dan moet nu door wijsheid van raad en hulpvaardigheid van daad, even zeer als door gemoedelijke en liefdevolle toespraak, een weg gevonden worden tot het hart en den geest der lijdende medemenschen. Persoonlijk moet men op hunne personen werken, opdat zij zich aan ons toevertrouwen, hun hart zoo wel als hunne ellende voor ons open leggen, en wij als vrienden hen kunnen teregt wijzen, raden, helpen, en aldus, door onze hand, hen ondersteunen; opdat zij zich-zelven uit de diepte, waarin zij verzonken liggen, opheffen, en den naam van mensch waardig worden."

Zeer vernuftig wordt vervolgens uiteen gezet, hoe, ten gevolge der omkeeringen door de groote Fransche Staats-

omwenteling voortgebragt, het volk eene vrijheid heeft verkregen, waardoor het, als uit de voogdij der onmondigheid ontslagen en mondig verklaard, nu ook op eigen beenen staan, en voor eigen voortkomen zorgen moet. Daartoe behoefden de mindere standen I. werkzaamheid voor het oogenblik, en II. spaarzaamheid voor de toekomst. »Maar hoe," zegt Professor DE GROOT, »zouden de geringere standen deze deugden op eens verkrijgen?"

Hier moet dus het volksonderwijs tusschen beide treden, maar meer nog volksopvoeding, en daarbij moet de Godsdienst worden te hulp geroepen. Die drie elementen van volksbeschaving kunnen slechts langzaam werken, slechts langzaam invloed uitoefenen.

Het volk mondig geworden zijnde, zonder te hebben geleerd mondig te kunnen zijn, kon door die drie elementen niet behoed worden voor het misbruiken zijner vrijheid. De Staat, om in de daardoor ontstane behoefte te gemoet te komen, beging eene groote verkeerdheid, door als beginsel aan te nemen, dat de Staat voor zijne burgers zorgen moet. »De onderstand, welken de arme zag, dat de Staat zich verpligtte, hem te geven, maakte hem zorgeloos, traag, ligtzinnig, dierlijk. »»Men moet mij toch onderhouden,"" was zijne gedachte, ook wel zijn woord. En nu verspilde hij de ruime verdiensten des zomers in overdadige spijs en bedwelmenden drank; want in den winter zouden de rijken, zou de Regering voor hem zorgen. Zulke uitkomsten noodzaakten den Staat, zijne bedeeling hier te beperken, elders in te trekken." — Zwaarwigtig zijn de woorden, welke de Schrijver hier laat volgen. »*Mogt zij* (*de bedeeling*) *overal voor altijd worden afgeschaft! Er is aan de toenemende armoede geen paal en perk te zetten, dan daardoor, dat de Regeringen nooit bedeelen of laten bedeelen, en de armen dus nooit kunnen meenen, regt op bedeeling te hebben.*"

Men leze en herleze dit, en hetgeen er verder ten betooge van deze stelling volgt, welke zoo diep in het wezen van en de hulpmiddelen tegen het pauperismus ingrijpt, in de Redevoering-zelve op bl. 22 en volg. Men zal op het voorbeeld van den Schotschen Predikant CHALMERS zien gewezen, die van het aandeel dat zijn Kerspel uit de armentax genoot, ten beloope van £ 400 (*f* 4800—) vrijwillig afstand deed — en in zijn doel slaagde. »Hij gaf geene aalmoezen meer aan eene steeds luijer en armer wordende menigte,

welke, hoe zedeloozer zij werd, des te meer ging eischen; maar hij verdeelde de armen bij kleine aantallen onder het persoonlijk toezigt van verstandige en ijverige menschenvrienden, die de armen gingen opzoeken in hunne woningen; die aan enkelen ondersteuning *gaven*, maar van velen geld *namen*, om het voor hen te bewaren en 't hun met rente terug te geven, als koude of ziekte het noodig zoude maken; die door toespraak, raad, aanmoediging den geest der armen zochten te verheffen; die, in één woord, in plaats van alleen de oogenblikkelijke *ellende* te verzachten, veel meer hare blijvende *bronnen* allengs stopten."

Bevat dan niet deze Gelegenheids-Redevoering eene menigte van lichtende punten, en is zij der aandachtige lezing en overweging niet allezins waardig? Zij betreft de kwaal, welke de Staten van het beschaafd Europa met zorgvolle blikken in de toekomst doet staren; zij wijst den weg om voor te komen dat de Staten van het westelijk Europa, dat Nederland en Groot-Brittanje inzonderheid, door die kwaal, het Pauperismus, niet te gronde gaan, na vooraf te hebben aangetoond, waaruit het Pauperismus zijn' oorsprong heeft genomen. Mogt gij, Lezer! aan de waarheid der stellingen, aan de juistheid der gevolgtrekkingen twijfelen — wel nu lees, overpeins en oordeel. Wij voor ons danken den Hoogleeraar voor het algemeen maken zijner Redevoering, wier strekking zoo uitmuntend is.

Het Christendom in Nederland, van deszelfs vestiging af; door den Schrijver van: HENDRIK *en* MARIA, *Het Huisgezin eener Weduwe, enz. II Deelen. Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1847. *Met gegrav. titels en vignetten. In gr.* 8*vo.* 756 *bl. f* 7-80.

Indien de titel van een boek bestemd is, om in weinig woorden een algemeen denkbeeld te geven van den hoofdinhoud, zoodat men, dien lezende, eenigermate kan nagaan, wat men er in zal aantreffen; dan is de titel van dit boek niet goed gekozen. Men kan er zich bezwaarlijk iets anders bij voorstellen, dan eene soort van Nederlandsche Kerkgeschiedenis, die begint met het begin, dat is: met de invoering van het Christendom hier te Lande, en — hoewel niet bepaaldelijk gezegd wordt tot hoe ver die geschiedenis doorloopt — wanneer

het tweede een »laatste" deel heet, is de verwachting niet onbillijk, dat zij met het einde besluite. Doch het werk geeft geheel iets anders: in drie Romantisch ingekleede verhalen eene aanschouwelijke voorstelling van de eerste prediking en vestiging van het Christendom, vooral in Friesland; van het Christendom onder KAREL *den Groote*, en van dat in de elfde eeuw. Het denkbeeld is dus, min of meer, eene navolging van VAN LENNEP's werk: *onze Voorouders*. Gelijk dit zich ten doel stelt, het Maatschappelijke leven onzer voorouders in verband tot enkele punten der geschiedenis in eenige van elkander onafhankelijke tafereelen te schetsen, zoo schetst het werk, waarover wij spreken, hun Christelijke leven. Dat denkbeeld is zeer gelukkig; jammer maar, dat de verdienstelijke Schrijver het te vroeg heeft laten varen, en met den Christen van de elfde eeuw in zijn geloof en wandel den draad laat glippen. Wij houden niet van het uitputten der onderwerpen, zoo dat er niets meer te zeggen en niets meer te denken is; maar hier hadden, dunkt ons, nog meer tafereelen behoord: de eerste sporen, de nadere ontwikkeling en eindelijke vestiging der Hervorming. Het eerste hadde zich om GEERT GROETE, het tweede om ERASMUS kunnen bewegen, en het derde had een niet lang, maar des te fikscher verhaal kunnen zijn, omdat wij van die gelukte en mislukte »Historisch-Romantische tafereelen uit den oorlog tegen Spanje," reeds halve scheepsladingen hebben. Wijders stellen wij ons voor eene schilderij, waarin de twisten met de Remonstranten aanleiding konden geven tot voorstelling van het steile dogmatismus, dat zich in de Nederlandsche Hervormde Kerk heeft ingedrongen. Wij denken er eindelijk bij aan eene geschiedenis, waarin de lotgevallen eener Roomsch-Katholijke familie ons den overgang van den toestand der leden van dat Kerkgenootschap in de vorige eeuw zouden schetsen, en dieper mag de Romantiek niet grijpen in gebeurtenissen, voor haar te jong en te versch. Of, zoo men de twee laatst aangeduide verhalen wegdenkt, althans tot aan en met de Hervorming moest het stel schilderstukken, om die uitdrukking te bezigen, zijn doorgeloopen, zou het eenigermate de houding hebben van volledigheid. De titel geeft tot die vordering eenig regt.

»Maar alzoo hadde het ligt een werk van vijf, zes deelen kunnen worden!" Wij antwoorden, vooreerst: wat schade? als het maar goed, onderhoudend, aandachtwekkend is en

blijft; — ten tweede, en dat willen wij toch ook van het boek zeggen: het behoefden, ja het moesten allen geen zoo uitvoerige verhalen zijn, als GARLAK, dat zoo vele inkortingen zou hebben kunnen ondergaan, zonder dat er de indruk een haartje door benadeeld ware. In *twee* opzigten is dit eerste deel te lang: *en* omdat het te wijdloopig is, *en* omdat het, door veel te lang te duren, tegen de regelen van éénheid, waarheid en mogelijkheid zondigt. De Schrijver, na WILLEBRORD te hebben ten tooneele gevoerd, wilde het ook BONIFACIUS doen. Daartoe springt hij in hetzelfde verhaal eene halve eeuw over, met behoud van dezelfde personen. Zoo ver gaat hij, dat hij de liefde van GRIMOALD en THEODESINDE, let wel! gedurende al dien tijd laat voortduren; zoodat men voor een oogenblik moet vergeten, dat het de liefde geworden is van een grijsaard en een oud besje. Zie, dat strijdt nu tegen alle waarschijnlijkheid, en het doet zulks te sterker, omdat de kenner der geschiedenis hier een leelijke spaak in het wiel steekt met te herinneren, dat GRIMOALD reeds in het begin der achtste eeuw te *Luik* werd omgebragt; iets waaraan men zijne gemalin THEODESINDE niet geheel onschuldig houdt. Als dus de Schrijver er over had willen heenstappen, en hij doet dit blijkens het tweede en derde verhaal, om ze alle juist niet met een passer en duimstok op dezelfde lengtemaat af te meten (eene schromelijke belemmering voor *homileten*, als men van 't eene punt eens veel meer te zeggen heeft, dan van 't andere, en dus voor de *Symmetrie* bij 't eene gaat soepen en over 't andere heenwippen), dan had hij, BONIFACIUS willende doen optreden, hem een afzonderlijk verhaal moeten gunnen, waarin uitmuntende gelegenheid ware geweest tot voorstelling van de opleiding der Christen-predikers (zie deswege eene aanduiding D. II, bl. 74), waardoor BONIFACIUS, gelijk naderhand zijn opvolger GREGORIUS, zoo veel hebben voorbereid tot de zegepraal des geloofs onder KAREL *den Groote*, die in het tweede verhaal de hoofdspil is; ofschoon op dat verhaal, als in betrekking tot »het Christendom *in Nederland*," de aanmerking past, dat het zich niet geheel op dezen bodem beweegt.

Wij zullen niet breed zijn in het toetsen van deze verhalen aan de regelen der romantische inkleeding. Zegt iemand, dat er het ware en verdichte in dooreengeworpen wordt, zoo dat men er niet meer uit zien kan, wat nu eigenlijk histo-

rische waarheid zij; wij spreken 't niet tegen, maar zeggen, dat zulke ingekleede tafereelen toch geene leerboeken zijn der geschiedenis. Ze doen hun pligt, wanneer ze een getrouw afdruksel geven van den geest des onderstelden tijds. Wil iemand er de geschiedenis door leeren? 't Zou een zonderling gekozen middel zijn, om historische kennis op te doen; niet wijzer, dan of men eenig Land naauwkeurig wilde leeren kennen uit eene reisbeschrijving in het hoekje van den haard. Wien deze verhalen uitlokken tot de vraag naar de historische waarheid in het hier gelezene, die vrage het aan ROIJAARDS of DIEST LORGION, die u met hunne *Geschiedenis der invoering van het Christendom in Nederland* ten aanzien van GARLAK best zullen te regt helpen. Dat geven van een afdruksel des tijds is niet de minste verdienste van deze boekdeelen. Zoo is het b. v. eene waarheid, wat in het eerste verhaal uitkomt, dat *vrouwen* vooral het eerst voor de zachte godsdienst van CHRISTUS, hoe onchristelijk die in de middeleeuwen ook uitzag, gewonnen werden. Doch dit neemt niet weg, dat als de Schrijver met gestrengheid de beschavende pen nog eens over zijnen arbeid had laten gaan, hier en daar nog wel het een en ander ware doorgestreken of gewijzigd. Zoo vraagt de nadenkende niet zonder twijfeling (D. I, bladz. 51) of de Friesche heidenen het denkbeeld van *scheppen* zoo maar aanstonds zullen hebben begrepen. Zoo is ook niet waarschijnlijk het woordelijk aanhalen van Bijbelplaatsen (D. I, bladz. 104) door ADALBERT, en het Christendom, dat hij daar predikt, wel wat heel zuiver; hoezeer (bladz. 122) opgemerkt wordt, dat hij „de leer van JEZUS niet kende." Zoo is het een zeer *modern* denkbeeld, wanneer een afgezant van PEPIJN zich bij RADBOUT beroept op het regt der volken (D. I, bladz. 229); WITIKIND doet het eveneens (D. II, bladz. 47). Zoo wordt (D. II, bladz. 227) in de elfde eeuw gewag gemaakt van orgels, die (*) eerst in het laatst der dertiende, of het begin der veertiende eeuw uitgevonden werden. Van mindere zorgvuldigheid in andere opzigten getuigt: dat (D. II, bladz. 196) herhaald wordt, wat (bladz. 183) reeds was gezegd, dat KAREL *de Groote* gewoon was, zich op de jagt ook door zijne dochters te doen vergezellen; dat reeds op de eerste bladzijde gezegd wordt van Engelsche

(*) POPPE, *Gesch. d. uitvind.* IV. 41. *Ned. vert.*

monniken, »zij zetteden koers naar het vaderland," waarmede Nederland *bedoeld*, maar taalkundig: *Engeland* geschreven wordt; dat (D. I, bladz. 17 en eld.) aan heidenen de uitdrukking *Christenhonden* wordt in den mond gelegd, ofschoon dit de schimpnaam in dien van Muzelmannen is; dat (D. I, bl. 87) WILLERROD met twee monnniken, en dat nog wel in het eerst door hen gedragen, *in drie dagen* van *Utrecht* te *Parijs* komt; dat POPPO zich had laten doopen (D. I, bladz. 120) »ten einde daardoor in de gunst van POPPO (moet zijn PEPIJN) te geraken;" dat het verwarring baart, de gemalin van RADBOUT juist PLECHTRUDE te noemen, vermits volgens de geschiedenis die van PEPIJN zoo heette; dat de Schrijver, eene heidensche waarzegster of profetes AUZINIA noemende, waarschijnlijk gedacht heeft aan den uit TACITUS (*) bekenden naam AURINIA, en dien daarom ook beter hadde gehouden; eene fout echter, die gemakkelijk ontstaan kan zijn uit minder duidelijk schrift van den auteur, die misschien den laatstgemelden naam geschreven heeft; even zoo moest *Nisselheim* (D. II, bladz. 93 en eld.) *Nifelheim* (nevelwoning) zijn. Doch van dergelijke kleinigheden halen wij geene meerdere aan, om den schijn te mijden, alsof wij vitten wilden op een paar goede en boven honderd doellooze Romans en verhalen lezenswaardige boekdeelen.

De stijl is goed; verkeerde *comma*-plaatsingen en het herhaalde *dezelve* en *deszelfs* zijn er juist geene sieraden van. En wij willen met den wakkeren Schrijver geene lans breken voor het Protestantisme over zijne bewering (D. I, bladz. 59) »dat deze eeredienst te weinig heeft voor het hart." Uit hetgeen er van gezegd wordt, en ook uit de tegenstelling, dat de godsdienstoefeningen der Roomsche kerk te veel hebben voor het hart, en het verstand onbevredigd laten, blijkt, dat wat hier bedoeld wordt, eigenlijk maar is de verbeelding, en eene soort van verfijnd zinnelijken indruk, ongeveer zoo als van de meeste kunstmatige muzijk.

Wij wenschen aan dit werk een gunstig vertier, en den Schrijver lust en opgewektheid, om, al heet dit *tweede* het *laatste* deel, het alzoo aangekondigde besluit van deze tafereelen, gelijk men het in de *parlementaire* taal zegt: »in nadere overweging te nemen."

(*) *Mor. Germ.* c. VIII.

JAARBOEKJES VOOR 1849.

(*Tweede Verslag.*)

Wij hebben nog een vijftal Jaarboekjes aan te kondigen, die ons te laat ter hand kwamen, om in het vorig verslag te worden opgenomen. De vermelding wordt in Maart reeds eenigzins ontijdig, voor zoo ver zij de eigenlijke *Almanakken* betreft, wij zullen ze daarom ook maar zeer kort beschouwen.

Als Jaarboekje behoort hier ook eenigzins:

NEHALENNIA. *Jaarboekje voor Zeeuwsche Geschiedenis en Letteren. Uitgegeven door* H. M. C. VAN OOSTERZEE. *Iste Deel. Te Middelburg, bij* Gebr. Abrahams. *In kl.* 8*vo.* 270 *bl. f* 1 - 60.

Dit boekje, hetwelk, naar wij hopen, indien het voortgaat zoo als het begint, eene lange reeks van vervolgdeeltjes opent, is door den kundigen Redacteur met regt aan *het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen opgedragen.* Aan *Zeeland* toch behoort het, door titel en inhoud, in de allereerste plaats toe; maar reeds bij vlugtige inzage zal men ontwaren, dat het ook voor elken Nederlander, die prijs stelt op de oudheden, kerkelijke en wereldlijke geschiedenis des vaderlands, en hetgeen met deszelfs belangen verder in verband staat, onderhoudend en leerzaam is en ook belooft te zullen blijven. Van mannen, als CALLENFELS, VAN VISVLIET, Mr. S. DE WIND, RÖMER, E. B. SWALUE, J. AB UTRECHT DRESSELHUIS, L. J. F. JANSEN te Leiden, en den Redacteur VAN OOSTERZEE, die tot dezen jaargang hebben bijgedragen, is niets te verwachten dat geene belangstelling kan inboezemen. Gewigtig voor de Zeeuwsche geschiedenis is het hier voorkomend onderzoek naar *Zeelands* aloude zuidelijke grens; het kort beredeneerd overzigt van het archief der Provincie *Zeeland;* het Iets over M. SMALLEGANGE en zijne Kronijk van *Zeeland*, door Mr. S. DE WIND geleverd; de afdruk en vertaling van het oudste Charter in bovengenoemd Archief, met de aanmerkingen daarop, door J. AB UTRECHT DRESSELHUIS, en het stuk over het Monnikenhof onder *Kattendijke*, van dezelfde hand. De beoefenaar der Kerkelijke Geschiedenis vindt stof tot leering en onderhoudende lectuur tevens, in de Kerkelijke Curiositeiten, door den Redacteur uit de handelingen des Kerkeraads

te *Brouwershaven* opgezameld, en in SWALUE's verslag van 't belangrijk geschrift van AB UTRECHT DRESSELHUIS, over *de Waalsche Gemeenten in Zeeland.* Wie prijs stelt op het Schoolwezen, zal hier gaarne met de eerste Armenschool in *Zeeland* en hare uitbreiding tot op den tegenwoordigen tijd, en met de Latijnsche Scholen te *Goes* en *Brouwershaven*, nadere kennis maken. Ook de Brief, ten jare 1818, door Mr. J. VERHEIJE VAN CITTERS aan Ds. A. UYTTENHOVEN gerigt, en de *kleine Mededeelingen*, behelzen belangrijke bijzonderheden, en de *Vragen*, met daar tusschen gevoegde antwoorden, kunnen steeds eene rijke rubriek uitmaken.

Met opzet zwegen wij nog van het artikel: *de ondergang der Nehalennia- en andere beelden te Domburg*, door den Heer JANSSEN. Dat opschrift wekt eene treurige herinnering op aan den noodlottigen brand, die, den 10 October des vorigen jaars, met de *Domburgsche* kerk, zoo vele door oudheid en beteekenis eerwaardige gedenkstukken vernielde, welke daar als heiligdommen werden bewaard, zoo dat het overgeblevene betrekkelijk weinig is. Maar des te belangrijker is daarom het Naschrift van den Heer Mr. S. DE WIND, waaruit men verneemt *wat* er van gered is. Overigens mogen van *Zeelands* oude afgodesse eenige beelden vernield zijn, haar naam zal, ook door dit Jaarboekje, bij de nakomelingschap bekend blijven. Dit zal gewis het geval zijn, als ook de volgende jaargangen zoo belangrijk zijn van inhoud, en zoo goed van typographische uitvoering als deze eerste. Het publiek helpe daartoe, door de bevordering van een ruim debiet, medewerken. — Een losse Kalender, met zorg bewerkt, wordt *gratis* bij het Jaarboekje afgeleverd.

Twee provinciale Almanakken ontvingen wij nog: de eerste is de

Groninger Volks-Almanak. XIIIde jaargang. Te Groningen, bij A. Oomkens, J.Zoon. *f* : - 75.

Voorop staat een uitvoerige kalender en reiswijzer, gelijk gewoonlijk. Het mengelwerk heeft aangename verscheidenheid, en de vorm van de meeste bijdragen dacht ons minder droog, dan vroeger wel eens van dit Jaarboekje werd opgemerkt. Voor het geschiedkundige vindt men een belangrijk historisch verhaal van het gebeurde te *Groningen*, bij de verheffing van Prins WILLEM IV tot Stadhouder in 1748, door

VOORMEULEN VAN BOEKEREN. Twee brieven uit en over dien tijd komen later voor. Ds. BOELES geeft een paar aanteekeningen uit de geschiedenis van den Munsterschen oorlog, en eene bijdrage van Mr. FEITH, over de oude Groninger Akademiepoort, gaat vergezeld van eene afbeelding, die, benevens een' eenvoudigen steen met inscriptie, en op den titel de burg *Nittersum*, het eenige plaatwerk uitmaakt. Bij het laatste behoort eene bijdrage over het geslacht CLANT. Volksgebruiken en gewoonten worden herdacht in eene beschrijving van Omlander begrafenisplegtigheden door Dr. BOELES, terwijl BEEKHUIS herinnert, hoe vóór de invoering der aardappelen in de Groninger *Burse* aan de studenten, leden dier stichting, de kost werd opgedischt, die zeer goed moet geweest zijn. Het Groninger taaleigen bekomt eene plaats in een verhaal: *de erfenis*, van BRUINSAS en in een gedichtje van V. Levenswijsheid en zedekunde geven: *geniet het leven*, door ONNEKES, en een brief van B. FRANKLIN over vroegtijdig huwen, van welken men minder behoeft te vragen, of hij zijne plaats waardig is, dan hoe hij hier verzeild komt. Eenige dichtstukjes, de meesten van matige gehalte, wisselen het prozawerk af. De

Drentsche Volks-Almanak. XIIIde jaar. Te Koevorden, bij D. H. van der Scheer. *f* : - 90.

mist, als eene bijzonderheid, ditmaal geheel en al eenig plaatwerk.

Ds. VAN SCHAICK opent het mengelwerk met *kerkelijke bijzonderheden*, zoo het heet, *over Dwingeloo en onderhoorige gehuchten*. Doch deze zullen eerst in eenen volgenden jaargang verschijnen, daar hetgeen dezen titel heeft, ditmaal eigenlijk eene schets is van de Hervormingsgeschiedenis in *Drenthe*. Het is, dunkt ons, minder doelmatig, eenen Almanak zoo gedurig met vervolgstukken te vullen. Hetgeen voor op éénmaal te lang is, behoort, hoe verdienstelijk het overigens moge zijn, in zulke jaarboekjes niet te huis. Belangrijk van inhoud, ofschoon niet zoo zeer »kost voor allerlei monden," is eene bijdrage van Mr. OLDENHUIS GRATAMA over de belastingen en den materiélen toestand van *Drenthe* in de 17de eeuw. Het *overzigt der oudheden in Drenthe*, door P., staat hier regt op zijne plaats. De *Geschiedenis van Koevorden* van de vroegste tijden af, wordt door VAN DER SCHEER ook *aangevangen*. Die haar dus vol-

ledig wil hebben, behoort de volgende jaargangen getrouw bij te houden, en om daartoe te dringen, zijn zeker zulke stukken nog zoo kwaad niet. Het vervolg van het woordenboekje van Drentsch taaleigen door LESTURGEON, is ten deele vervolg op, ten deele aanvulling en verbetering van het vroegere. Alles kunnen wij niet opnoemen. Onder de dichtstukjes zijn: een *zang* van S. J. VAN DEN BERGH, naar MILNES en navolgingen van HÖLTY, door B. PH. DE KANTER de minste niet, ook al moet men van deze en anderen vragen, waartoe zij *juist hier* eene plaats vonden? Maar dit laat zich meestal onbeantwoord vragen; ook in het

Zaanlandsch Jaarboekje. IXde jaar. Te Zaandijk, bij J. Heynis, Tsz. *f* : - 75.

waarin overigens het afzonderlijk geplaatste dichterlijke gedeelte over het geheel met zorg en smaak is uitgezocht. Van de *geschiedenis der Zaanlanden* geen vervolg meer, maar aan het slot de aankondiging van den Schrijver, dat zij uitgewerkt eerlang staat in het licht te komen. Het verhaal van *de reizen en rampen van Kommandeur* GROOT *en anderen op eene reize in het Noorden* zal door soortgelijken gevolgd worden. Voorts: geschiedkundige bijdragen, verhaaltjes, bijdragen tot de letterkundige geschiedenis enz., alles meest van plaatselijken inhoud, hetgeen, nevens een paar plaatjes, dezen jaargang op loffelijke vermelding aanspraak geeft.

Eindelijk als heksluiter de

Almanak voor Landbouwers en Veehouders. IIIde jaargang. Te Leeuwarden, bij W. Eekhoff. *f* : - 30.

van welken de twee voorafgaande jaargangen ons niet onder het oog kwamen. De voor ons liggende behelst verscheidene nuttige bijdragen, waaraan trouwens niet te twijfelen valt, wanneer men mannen als VAN DEN BOSCH en anderen hunne kennis van den praktischen landbouw aan dit nuttige boekske ziet ten offer brengen. Het is hier de plaats niet, om in bijzonderheden te treden, hoewel Ref. op het een en ander nog al bedenking zou hebben. Maar het eene oord is in ons vaderland het andere niet, en wat hier geen proef houdt, kan elders doelmatig zijn.

BOEKBESCHOUWING.

Het Leven van JEZUS, *door Dr.* J. J. VAN OOSTERZEE, *Predikant te Rotterdam. Iste Deel. 2de Stuk. Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1846. *Tweede Druk*, 1847. *f* 3-50.

Met warme belangstelling ontvingen wij het vervolg van dit merkwaardig geschrift, en reeds lang zouden wij ons verslag hebben voortgezet, waren wij hierin door verschillende omstandigheden niet belemmerd geworden. — Het is ons plan, om ook nu, even als bij onze aankondiging van het eerste stuk, meer Referent dan Recensent te zijn.

Het tweede stuk, dat wij thans aankondigen, handelt over *het verborgen leven van* JEZUS, en omvat de geschiedenis des Heeren, van zijne geboorte tot en met zijnen doop en de verzoeking in de woestijn. — Het is verdeeld in zestien Hoofdstukken, waarvan het eerste tot opschrift draagt: *de volheid des tijds.*

De geleerde Schrijver stelt zich ten doel aan te toonen, dat de eeuw van JEZUS' geboorte bij uitnemendheid geschikt was, om den Stichter van het Godsrijk te zien optreden. Daartoe levert hij u geene vervelende opsomming van meer of min bekende bijzonderheden. In een met frissche kleuren afgemaald tafereel vestigt hij uwen blik *eerst* op de Heidensche, *dan* op de Joodsche wereld en *eindelijk* op beider onderlinge betrekking in het tijdperk van AUGUSTUS. Wij zien ons geschilderd de treurige *innerlijke* gesteldheid van het Heidendom in die dagen, waarin het jammerlijkst *ongeloof*, het grofste *bijgeloof* en de diepste *zedeloosheid* heerschten; vereenigd met eene niet minder noodlottige *uitwendige* gesteldheid van velen, terwijl er geen geneesmiddel tegen al die kwalen des tijds aanwezig was. — Wij worden hier in het bijzonder gewezen op de verschillende toen bestaande Wijsgeerige Scholen, als magteloos om der menschheid herstelling aan te brengen. Alzoo moest de behoefte

en het verlangen naar eene hoogere openbaring worden opgewekt.

In hoe verre werkelijk die behoefte gevoeld, dit verlangen gekoesterd werd, en die diep gezonken Heidensche wereld vatbaar was voor de hoogere openbaring in CHRISTUS: wij hadden wel gewenscht, dat ook dit door VAN OOSTERZEE ware in het licht gesteld. Dit was te meer noodig, daar hij uitnemend in korte krachtige trekken schetst, dat de Heidensche wereld geenszins op eene hoogte stond, om het Christendom gemakkelijk aan te nemen. Treffend vooral is zijn betoog, dat de innerlijke rigting des Heidendoms met het Christendom in strijd moest geraken. »Daar eene lou»ter zinnelijke, hier eene zuiver geestelijke Godsvereering. »Daar offers en plegtigheden, hier afschaffing van allen nie»tigen praal. Daar diepe verachting van alle joodsch bij»geloof, hier de leer: de zaligheid is uit de Joden. Daar »toomelooze voldoening aan al de lusten des vleesches, hier »de eisch om het vleesch te kruisigen met al zijne begeer»lijkheden. Daar de school der Wijsbegeerte de eenige weg »tot het binnenste heiligdom der waarheid, hier boven dat »heiligdom de zinspreuk geschreven: de wijsheid dezer we»reld is dwaasheid bij God! Daar een onoverkomelijke »scheidsmuur tusschen *Grieken* en Barbaren, hier het be»ginsel: één is uw Meester en gij zijt allen Broeders! Daar »de Godsdienst gestempeld door nationaliteit, hier de leuze »van allen: ons burgerregt is in den hemel. Daar de hoog»moed hare gezellin, hier ootmoed haar schoonste sieraad. »Daar eene breede klove tusschen priesters en leeken, hier »allen geroepen, om priesters des Heeren te wezen. Daar »aardsche zegen het hoogste doel, hier eeuwige vreugde »de schitterendste kroone."

Vervolgens wordt onze blik op de *Joodsche* Natie gevestigd, op den *staatkundigen* jammer des lands, op den niet minder treurigen *zedelijken* toestand des volks, en op de *godsdienstige* gesteldheid der Joden, eerst van hare *gunstige* zijde beschouwd; waarbij VAN OOSTERZEE ons opmerkzaam maakt op het bestaan der Synagogen, op de Scholen der Rabbijnen of Schriftgeleerden, op de heerschende

zucht om Heidenen tot het Jodendom te brengen, op de menigvuldige uitbreiding en ontwikkeling der godsdienstige denkbeelden in dit tijdperk, Doch al dit licht had volgens onzen Schrijver eene treurige *schaduwzijde*. De Phariseërs worden ons voor oogen gesteld als de vertegenwoordigers der doode *orthodoxie;* de hun tegenover staande Sadduceërs, als staatkundig eene *aristocratische*, Godsdienstig eene *ultra-liberale* partij; de Esseën, als eene duistere *mystieke* rigting volgende. Na nog met een enkel woord van de Herodianen te hebben melding gemaakt (de Hellenisten of Griekschgezinde Joden gaat de Schrijver met stilzwijgen voorbij), schetst hij ons het *volk*, als onder den invloed dezer verschillende partijen aan het diepst verval ter prooi. Ook de spanning, die tusschen Joden en Samaritanen bleef heerschen, wordt vermeld als een ongunstig teeken des tijds. Daarop komt ter sprake het gronddenkbeeld, waardoor het Godsdienstig geloof dier tijden zich onderscheidde, de *verwachting van het Messiasrijk*, die thans meer dan ooit opgewekt was. Dat er inderdaad eene algemeene Messiasverwachting bestond, wordt buiten allen twijfel gesteld, en daarna onderzoek gedaan naar den *aard* dier Messiasverwachting, waaromtrent de Schrijver het niet aan belangrijke opmerkingen laat ontbreken.

Na kortelijk te hebben aangeduid, hoe hoog het Joodsche volk, zelfs in zijn diepst verval, boven de Heidensche wereld staat, wordt op *de onderlinge betrekking van beiden* in die dagen onze aandacht gevestigd. De oplossing der kleinere Staten in het groote Romeinsche wereldrijk; de eenheid van taal over de gansche beschaafde wereld; de algemeene verspreiding der Joden in verschillende streken der aarde; de gelegenheid, voor de Heidenen geopend om bekend te worden met de zuivere Godsdienstleer, in de Schriften des O. Verbonds bevat, en de deelneming van velen aan de vereering van den éénen waren God, dit alles zien wij zamenloopen, om de menschheid voor de komst van CHRISTUS rijp en geschikt te maken.

Uit dit beknopt overzigt blijkt genoegzaam de rijke inhoud van dit Hoofdstuk. — De Schrijver mag aanspraak maken

op de dankbaarheid zijner lezers, voor hetgeen hij uit den schat zijner wetenschap mededeelt, aangaande den toestand der menschheid in het tijdperk, waarin de Verlosser het tooneel dezer wereld betrad.

Zullen wij echter zeggen, wat ons op het harte ligt, wij meenen met bescheidenheid te mogen verklaren, dat wij regt hadden nog iets anders, iets meer van den Schrijver te verwachten. »Het is de taak der wetenschap (betuigt hij-zelf) »de verklaring des Apostels, dat God in *de vol-*»*heid des tijds* zijnen Zoon heeft gezonden, te regtvaardi-»gen." Daartoe wil Hij aantoonen de *vatbaarheid des menschdoms vóór* CHRISTUS' *verschijning*. Beantwoordt het tafereel, dat hij schetst, genoegzaam aan het doel, dat hij zich had voorgesteld? Is daardoor overtuigend bewezen, wat hij volgens zijne eigen' opgave bewijzen moest? — Wij zullen in geene bijzonderheden treden; dit slechts veroorloven wij ons hem-zelven in bedenking te geven, of wij de aanwijzing niet verlangen mogten, dat de menschheid, den kindschen staat ontwassen, nu genaderd was tot den tijd van rijpheid voor het hoogere leven, waartoe zij door den Verlosser moest worden opgeleid. Wij wenschten, dat VAN OOSTERZEE een' ruimeren blik had geslagen op het vóór-Christelijk tijdperk. Hij zou dan bewaard zijn gebleven voor de gewone eenzijdige beschouwing, waarbij men enkel let op het diep verval der wereld, en den trap van ontwikkeling voorbij ziet, dien zij bij de komst van JEZUS had bereikt. Hij zou er dan van zelf toe gekomen zijn, om zijne lezers te doen opmerken, hoe God in de verloopene eeuwen zoo wel bij de Heidenen als bij de Joden was werkzaam geweest, om de stichting van het Koningrijk der hemelen voor te bereiden. Zoo zou hij ons een helderder inzien gegeven hebben in de *volheid des tijds;* en de inhoud van dit Hoofdstuk zou meer in overeenstemming zijn geweest met het oogpunt, waaruit hij zich heeft voorgenomen het leven van JEZUS te beschouwen, namelijk als het leven van den *Stichter des Godsrijks.*

In het IIde Hoofdstuk behandelt VAN OOSTERZEE de

ingewikkelde tijdrekenkundige vraag betreffende *het geboortejaar* des Verlossers. Gebruik makende van de nieuwste onderzoekingen, die tot voldoende oplossing dier vraag zijn in het werk gesteld, ontvouwt hij de gronden, waarop zijn gevoelen steunt, dat JEZUS vier of vijf jaren vóór onze tijdrekening moet geboren zijn. — Niemand, der zake kundig, zal het hem ten kwade duiden, dat hij omtrent de *maand* en den *dag* van de geboorte des Heeren niet beslissend spreekt.

Het IIIde Hoofdstuk strekt ten betoog van JEZUS' afkomst uit DAVID, waarvoor eerst de meer zijdelingsche berigten worden bijgebragt, die voorkomen in de brieven en redenen der Apostelen, terwijl hij tegen de nieuwste negatieve kritiek de eigenlijke beteekenis der benaming van DAVIDS-*Zoon* handhaaft. Ook beroept hij zich op de sporen van JEZUS' afkomst uit DAVID, die wij bij MARCUS en JOANNES vinden, en op de erkentenis daarvan in de eerste eeuwen des Christendoms. — Hoogst belangrijk zijn zijne opmerkingen over de *beide geslachtregisters*, door MATTHEUS en LUCAS opgeteekend. — Na hunne uitwendige gesteldheid te hebben gadeslagen, staaft hij hunne geloofwaardigheid, en vereffent op eene voldoende wijze het verschil, dat hier tusschen MATTHEUS en LUCAS heerscht. — Naar zijne meening wordt in het eerste Evangelie de afkomst van JOZEF, door LUCAS die van LEVI *den vader van* MARIA vermeld. — Vraagt gij: welk belang JEZUS' Davidische afkomst heeft? VAN OOSTERZEE antwoordt u: »De Israëliet »zag daarin de vervulling eener hope, niet op losse gronden »gekoesterd, maar in stellige beloften Gods, door de oude »Propheten, gegrond. Gelijk de Verlosser der wereld slechts »onder Israël kon verschijnen, omdat alleen onder dit volk »de kennis des Eenen Waarachtigen leefde, zoo moest Hij, »in wien het ideaal der oude Theocratie zou worden bereikt, »een spruit zijn van den man naar Gods harte, onder wiens »schepter de Israëlitische Godsdienst den hoogsten trap van »bloei had bereikt. En nu — de Rabbi van *Nazareth* aan »Vorsten verwant: is het geene belangrijke bijdrage ter »zielkundige verklaring van dat verhevene, en in waarheid

»koninklijke, dat JEZUS woord, zijn blik, zijn daad, zijn »zwijgen zelfs ons zoo vaak doet vermoeden? — Is die »vervulling van de hoop der Propheten geen bewijs, dat »JEHOVA getrouw blijft aan het woord, vóór eeuwen ge»sproken, niettegenstaande al de menschelijke boosheid en »broosheid, ook in DAVIDS geslacht zoo dikwijls gebleken? »En is zulk eene menschelijke afkomst den Zone Gods niet »waardig, dien het geloof nog na achttien eeuwen met den »eernaam begroet: *Koning der Koningen en Heer aller »Heeren?*"

IV. *De aankondiging.* — Lezer! die niet tot den stand der Godgeleerden behoort, meent gij welligt, dat het boek, waarvan wij verslag geven, niet voor u geschreven, maar slechts voor dezulken is bestemd, wier levenstaak de beoefening der Godgeleerdheid is? — Wij kunnen u verzekeren, dat gij in eene dwaling verkeert. — VAN OOSTERZEE heeft een geschrift vervaardigd, dat, ook blijkens zijne vertrouwdheid met de literatuur, die op zijn onderwerp betrekking heeft, tot eene proeve zijner geleerdheid verstrekt, en waarvan bijna iedere bladzijde getuigt, hoe zeer hij zich bevlijtigde om aan de eischen eener wetenschappelijke levensbeschrijving van JEZUS te voldoen; maar, met geheel zijn hart Evangeliedienaar, heeft hij er zich klaarblijkelijk op toegelegd, om de resultaten zijner studie in zulk een' vorm mede te deelen, dat hij, dorheid en afgetrokkenheid zoo veel mogelijk vermijdende, zijn geschrift verstaanbaar en behagelijk make ook voor u — zoo gij tot de klasse van Neêrlands beschaafde mannen en vrouwen behoort. — Waar zich hiertoe ongezocht de gelegenheid aanbiedt, schetst hij u liefelijke tafereelen, in een' stijl — zoo als die van VAN OOSTERZEE is. — Naar het oordeel van sommigen heeft welligt daardoor zijn werk aan wetenschappelijkheid verloren. Aan dezulken willen wij dit slechts vragen: of dan degelijke wetenschappelijkheid van inhoud en echte populariteit in den vorm niet gepaard kunnen gaan? — Wat ons betreft, wij brengen den Schrijver onzen dank, dat hij gestreefd heeft in *het leven van* JEZUS een werk te leveren van veelzijdig nut voor Godgeleerden, maar tevens ingerigt naar de vatbaar-

heid en de behoefte van eenigzins ontwikkelde gemeenteleden. Wij verblijden ons, in onze taal een geschrift te bezitten, dat wij kunnen aanprijzen aan hen, die, bekend gemaakt met twijfelingen en bedenkingen tegen de geschiedkundige waarheid der Evangelische verhalen, voor zich-zelven tot zekerheid wenschen te komen, wat zij daaromtrent te denken hebben.

In het Hoofdstuk, dat ons tot deze opmerking aanleiding gaf, vindt gij eerst een verhaal van de verschijning des Engels aan MARIA, hare zamenkomst met ELIZABETH, en de Goddelijke openbaring aan JOZEF geschied, volgens *Luc.* I: 26—38, *Matth.* I: 18—25. Daarna wordt de geschiedkundige waarheid dier berigten in het licht gesteld. Vraagt gij naar de geloofwaardigheid der *bronnen*, waaruit die verhalen geput zijn, de Schrijver blijft u het antwoord niet schuldig. Verder toont hij aan, dat de wijze, waarop MATTHEUS de aankondiging der geboorte vermeldt, geenszins in onverzoenlijken *strijd* is met LUCAS' berigt, — dat het *gedrag van* MARIA *jegens haren verloofde* geene onoverkomelijke bezwaren bevat, dat er evenmin innerlijke bewijzen van verdichting zijn in hetgeen LUCAS mededeelt aangaande MARIA's *reize* naar, eerste *ontmoeting* met, en *lofzang* bij ELIZABETH. Wij kunnen ons naauwelijks weerhouden af te schrijven, wat VAN OOSTERZEE, omtrent dien lofzang vooral, zoo schoon als waar heeft aangemerkt.

De geloofwaardigheid van dit geschiedverhaal is niet zelden in verdenking gebragt wegens het *buitengewone* en *wonderdadige* dat er in voorkomt. Een steen des aanstoots zijn voor velen de *Engelverschijningen*, die zoowel aan MARIA als aan JOZEF zouden zijn ten deel gevallen; maar nog grooter bezwaar heeft men gevonden in de *buitengewone geboorte van* JEZUS. De twijfelingen, omtrent die beide punten gekopperd, worden door VAN OOSTERZEE zoo veel mogelijk opgelost; waarbij opmerking verdient, dat naar zijne meening de Engelverschijningen niet met het ligchamelijk oog werden waargenomen, maar door een hooger geestelijk orgaan, dat niet bij allen ontwikkeld is. Wilde men echter hieruit het gevolg trekken, »dat zij alleen eene

»vrucht van vrome verbeelding of opgewondenheid waren,"— dit wordt niet toegestemd. »Buiten twijfel waren de En»gelen ook *objectief* aanwezig, waar zij verschenen, en »moet er iets buiten de aanschouwers hebben plaats gehad, »waardoor op hen gewerkt werd, nadat eenmaal hunne »*receptiviteit* daartoe opgewekt was."

Misschien ligt het aan ons; maar wij moeten bekennen, dat die beschouwing van VAN OOSTERZEE ons niet volkomen helder is. Het komt ons voor, dat zij aan onbestemdheid lijdt en nader onderzoek vereischt. »Zij werden waar»genomen door een hooger geestelijk orgaan." — Welk? — »Zij waren geenszins *alleen* eene vrucht van vrome verbeel»ding of opgewondenheid." — Dan toch eenigermate. — »Er moet *iets* buiten de aanschouwers hebben plaats gehad, »waardoor op hen gewerkt werd." — Wat? — Nog geven wij den Schrijver in bedenking, of zijne theorie op alle Engelverschijningen, in de Schrift vermeld, is toe te passen?

In het betoog, 't welk strekken moet tot staving der geloofwaardigheid van het Evangelisch berigt, dat JEZUS *ontvangen is van den H. Geest, geboren uit de maagd* MARIA, treffen wij de behartigingswaardige opmerking aan: »Men »moet niet trachten *eerst* de buitengewone geboorte des Hee»ren te bewijzen, om *dan* daaruit de gevolgtrekking af te »leiden tot de verhevenheid van zijn persoon. — Slechts »wanneer deze laatste reeds bewezen is, slechts wanneer ik »de uitspraken der verhevene zelfbewustheid van JEZUS, »aangaande zijne geheel éénige betrekking tot den Vader, »voor waarheid erken, — wordt eene buitengewone geboorte »denkbaar, aannemelijk, noodzakelijk, in mijne schatting. — »Is CHRISTUS waarlijk de Zoon van God, die vóór de grond»legging der wereld heerlijkheid had bij den Vader, en »neemt het eeuwige Woord in de volheid des tijds de men»schelijke natuur aan, Hij kon dan ook slechts op eene bui»tengewone wijze intreden in de keten der menschheid. »Die eenmaal in den hemel was en vrijwillig afdaalde tot »deze nietige aarde, kon onmogelijk een levensaanvang heb»ben, als onzer één. Niet door menschelijke voortbrengings-

»kracht, — maar door een magtwoord van Goddelijk albe»stuur moest Hij het licht aanschouwen, die het leven en »licht der wereld zou zijn."

Vde Hoofdstuk. *De Geboorte.* Hier wordt eerst de geschiedkundige waarheid van het Bijbelsch verhaal gehandhaafd. — Wij stippen slechts aan, dat VAN OOSTERZEE de bekende zwarigheid omtrent de tijdsbepaling der beschrijving bij LUCAS aldus tracht op te lossen, dat hij het tweede vers als een' tusschenzin beschouwt, waarin vermeld wordt, dat de uitvoering van het bevel, 't welk Keizer AUGUSTUS, volgens het eerste vers, had gegeven, geschied of voltooid is, toen QUIRINIUS over *Syrië* Stadhouder was. — Om dien zin te verkrijgen, heeft hij slechts de verandering van een enkel toonteeken noodig (αὕτη in αὐτὴ). — De twijfeling, of onze Heer wel waarlijk te Bethlehem geboren is, geopperd door hen, die meenden, dat deze bijzonderheid verdicht zou zijn, om reeds in den aanvang van JEZUS' leven de vervulling van MICHA's Messiaansche Prophetie te vinden, wordt niet onbeantwoord gelaten. — Nu heeft de Schrijver de handen ruim, om weder één dier tafereelen te schetsen, waarvan wij vroeger spraken. — Aan het slot van dit Hoofdstuk deelt hij nog eenige opmerkingen mede in den hem eigen schitterenden stijl. Daarvan sta hier eene enkele proeve: »Ja, Hij is een Koning, maar niet van deze we»reld. Dat predikt ons iedere omstandigheid in zijne eerste »levensuren. Geen vorstelijk dak, maar eene spelonk is »zijn woning; geen dons of satijn, maar eene schamele kribbe »biedt de eerste rustplaats Hem aan. Geen stoet van tra»wanten buigt zich neder om hem eerbiedig te huldigen, »geen aardsche heraut verkondigt zijne komst, geene vreug»devuren worden op de toppen der bergen ontstoken, geen »gejuich wordt gehoord langs Jeruzalems straten. Niet om »de rustplaats van het kind, maar daarbuiten in *Ephrata's* »velden viert de hemel zijn feest, en in de stilte van den »nacht verschijnt de bewoner des lichts op de wereld. »Wat wij in geheel JEZUS leven zien, wij aanschouwen »het ook hier: de gestalte van een dienstknecht, maar »daaronder de stralen eener bovenaardsche heerlijkheid!"

Op dezelfde wijze behandelt de Schrijver in H. VI. *de eerste veertig dagen*, en in H. VII. *de komst der wijzen met hare gevolgen.* — Gij vindt daar de gebeurtenissen, *Matth.* II en *Luc.* II: 21—40 verhaald, u afgemaald en de geschiedkundige waarheid dier verhalen gehandhaafd. Ook hier gaat belangrijkheid van inhoud met schoonheid van vorm gepaard. — VAN OOSTERZEE vereenigt zich met hen, die meenen, dat de komst der wijzen *na* den veertigsten dag heeft plaats gehad. — Het hemelteeken, dat de wijzen zagen, houdt hij voor eene *nieuwe ster*, bij gelegenheid van eene hoogst merkwaardige *constellatie* verschenen. — Meerdere bijzonderheden, hier voorkomende, gaan wij met stilzwijgen voorbij; maar kunnen niet nalaten hierop opmerkzaam te maken, dat de Schrijver, zonder zijn onderwerp uit te putten, gedurig aan zijne lezers stof tot nadenken geeft. — Bij voorbeeld, wanneer hij, het behandelde verhaal uit de geschiedenis van JEZUS' kindschheid als het zinnebeeld van geheel zijn leven op aarde beschouwende, dus schrijft: »Beide, de aanvang en het midden, vertoonen ons hetzelfde »Godsbestuur, donker in schijn, onwrikbaar in gang, geregt»vaardigd aan het einde. De Vorsten der aarde woeden »tegen JEHOVA's Gezalfde, maar hunne woede is vruchte»loos. Zijn eigen vaderland hebbe Hem niet aangenomen, »een deel der Heidensche wereld biedt Hem hulde en schuil»plaats. Gelijk later elk, die zijn discipel wil worden, zoo »moeten al aanstonds zijne naaste betrekkingen naar het »vleesch, om zijns naams wille, alles verlaten. Reeds hier »heeft de verschijning van den Vredevorst het zwaard op »aarde gebragt, een zwaard, dat niet slechts schuldigen »maar ook onschuldigen velt. — Maar te midden van dit »alles is de boosheid slechts werktuig, de verachte *Nazarener* het voorwerp eener bijzondere Voorzienigheid Gods, »de schijnbare zegepraal der zonde hare diepste nederlaag, »en de weg van lijden reeds hier voor den Heer de weg tot »openbaring zijner heerlijkheid. Engelen Gods beveiligen »zijne schreden, gelijk die later, voor het oog des geloofs »slechts zigtbaar, opklimmen en nederdalen tot den zoon »des menschen. En het Godsrijk zelf, het wordt, onder

»den hevigsten tegenstand, onophoudelijk voorbereid, gelijk »ook later de stormen des tegenspoeds ISAÏ's spruit wel »schudden, maar niet ontwortelen kunnen. — Wie ook »hier weinig meer dan vrome spelingen en gezochte over»eenkomsten moge vinden, ons is deze innerlijke *overeen*»*stemming* een onmiskenbaar teeken der *waarheid*."

Is wel eens de wensch bij u opgerezen, dat gij u althans eenige voorstelling kondt maken van des Heeren uiterlijk en innerlijk leven gedurende zijne kindschheid en jeugd en de eerste jaren van zijnen mannelijken leeftijd? — Gij zult met klimmende belangstelling de *zes* volgende Hoofdstukken lezen, waarin de Schrijver licht tracht te verspreiden over dit duistere tijdperk uit het verborgen leven van JEZUS. — Het zijn moeijelijke vraagstukken, die hier ter sprake moesten komen, vraagstukken, wier oplossing, ook wegens de schaarschheid der geschiedkundige berigten, hoogst bezwaarlijk is. De belangrijke inhoud dier Hoofdstukken kan u reeds uit de inzage der *opschriften* blijken. — VIII. *Het huisgezin van Nazareth.* Hier wordt gij verplaatst op het *tooneel* en in den *kring*, waar JEZUS voorspoediglijk opwies. — IX. *De twaalfjarige* JEZUS. Wij loopen niet hoog met den aanhef (eene vergelijking van JEZUS' verschijning op aarde met den loop der zon); beter voldoet ons de ontwikkeling van het schoon verhaal van LUCAS II: 40—52. — X. *De uitwendige toestand des jongelings.* Hier wordt ons oog gevestigd op den vermoedelijken levensloop, het dagelijksch bedrijf, en den staat van welvaart of behoefte des Heeren in dit tijdperk. Zijn jeugdig leven wordt ons voorgesteld als kalm en onbelemmerd te zijn daarheen gesneld; — wonderen zal Hij toen niet hebben verrigt: — handenarbeid zal zijn dagelijksch bedrijf zijn geweest blijkens de woorden der *Nazaretheners: is deze niet de timmerman?* — Hij zal geleefd hebben op den toon wel der lagere, maar niet der dadelijk noodlijdende of arme klasse. — XI. *Inwendige vorming en ontwikkeling.* — Hoe is JEZUS geworden, wat Hij bij zijn openlijk optreden was? — 't Is één der teederste vragen, en te moeijelijker, omdat hier-

omtrent door de Evangelische geschiedschrijvers niets is opgeteekend dan het berigt van LUCAS: *Hij nam toe in wijsheid, in grootte, en in genade bij God en de menschen.* — VAN OOSTERZEE, de moeijelijkheid der beantwoording van die vraag niet ontveinzende, acht het echter beter een gebrekkig (?) dan volstrekt geen antwoord te geven. — »Drie »zaken komen in aanmerking. *Vooreerst:* langs welken »weg JEZUS geest en gemoed tot die hooge mate van voor»treffelijkheid is gevormd, die wij in zijn openlijk leven ont»dekken? — *Ten tweede:* hoe wij ons de vermoedelijke »ontwikkeling der bewustheid zijner Goddelijke natuur heb»ben voor te stellen? — En *ten derde*, hoe deze persoon»lijkheid tot het inzigt zij gekomen zijner Messiaansche »bestemming en van zijn lot op de wereld?"

Wij zouden te uitvoerig worden, zoo wij den Schrijver bij de uiteenzetting zijner denkbeelden volgen wilden. — Wij vermelden slechts, dat hij ons de ontwikkeling van JEZUS' geest en gemoed voorstelt als eene *trapsgewijze, onbelemmerde* en *middellijke*, die *hoogst voorspoedig* en *heerlijk* moet geweest zijn. — Wat het tweede vraagstuk betreft, — wij zouden voor »JEZUS bewustheid van zijne God»delijke natuur" liever *de bewustheid zijner zending door den Vader en zijner geheel éénige betrekking tot den Vader* lezen. — Deze heeft de Heer duidelijk en herhaaldelijk uitgesproken. — Waarom vergenoegt men zich niet, om in zulk eene teedere zaak zoo na mogelijk bij des Meesters eigen' uitspraken te blijven? — Kan het niet tot misverstand aanleiding geven, wanneer men spreekt van JEZUS' *Goddelijke natuur*, alsof deze in het bewustzijn des Heeren *tegen zijne rein menschelijke natuur* ware overgesteld. — Men geve ons althans eene naauwkeurige bepaling, wat wij daaronder hebben te verstaan. — Uit de ontwikkeling blijkt, dat VAN OOSTERZEE met JEZUS' bewustheid zijner *Goddelijke* (afgewisseld met *hoogere*) *natuur* wil aanduiden, de bewustheid van *voorbestaan bij*, — *zalige gemeenschap met* en *blijvende gelijkvormigheid aan God.* — Maar behoort het dan niet tot *de natuur des menschen* volgens zijn' oorspronkelijken aanleg en bestemming, — dat hij leve in ge-

meenschap met God en Hem gelijkvormig zij. — Omtrent het derde der opgegeven vraagstukken geven wij hem in bedenking, of de woorden »en van zijn lot op de wereld" niet moeten worden doorgehaald; — maar bovendien, of hij niet te veel heeft gesplitst, wat bijéén behoort. Naar ons inzien is de ontwikkeling van JEZUS' bewustheid zijner betrekking tot God als ééngeboren Zoon des Vaders en die zijner Messiaansche bestemming zoo naauw en innig verbonden, dat het niet van elkaar is af te scheiden. — Er moge voor ons tusschen het een en ander onderscheid bestaan, in de ziel van JEZUS zal het toch wel een en hetzelfde zijn geweest. En wij hebben hier slechts te doen met het onderzoek naar de ontwikkeling van het zieleleven des Verlossers.

XII. *Plan van* JEZUS *werkzaamheid.* — Op eene voortreffelijke wijze wordt dit door VAN OOSTERZEE ontvouwd. — Van het *plan* des Heeren sprekende, bedoelt hij het *oogmerk*, waartoe JEZUS optrad, het *doel*, dat Hij zich voorstelde, de *taak*, die Hij zich had uitgekozen. — Vragen wij naar den *inhoud* van zijn plan, het wordt genoemd *de stichting des Godsrijks;* een rijk, heilig in strekking; geestelijk, niet staatkundig van aard; onbeperkt van omvang. — Vervolgens wordt het oog geslagen op de *werkzaamheden*, die aan dat plan verbonden waren en waartoe de Heer zich in zijn verborgen leven zal hebben voorbereid. — Openbaring der waarheid, — strijd tegen het Phariseïsme, — lijden en dood (is dat ook eene werkzaamheid?) en door dat alles vorming en opvoeding van discipelen. — Om ons nog meer te doen uitkomen de hooge verhevenheid en heerlijkheid der taak, die Gods Zoon op aarde volbragt, vestigt VAN OOSTERZEE verder onze aandacht op de *moeijelijkheid van die taak*, hare *oorspronkelijkheid*, en op de *heerlijke vruchten*, die JEZUS' verlossingsplan reeds gedragen heeft, nog draagt en voor de toekomst belooft. — Schoon ook hier enkele aanmerkingen waren te maken, — wij geven volgaarne den billijken lof, dat hij in dit Hoofdstuk ons aanbiedt gouden appelen op zilveren schalen.

XIII. *Persoonsbeschrijving.* — Dit Hoofdstuk handelt

over de *inwendige gesteldheid* en de *uitwendige gestalte* des Heeren. — De laatstgenoemde komt het eerst ter sprake. — Het weinige, dat in de Evangeliën voorkomt, waaruit iets is af te leiden omtrent JEZUS' ligchamelijke gesteldheid, wordt aangestipt. — Hiervan ware, zoo wij wèl zien, meer te zeggen geweest; — zoo zwijgt VAN OOSTERZEE geheel van de *stem* des Heeren, waaromtrent het toch niet aan wenken ontbreekt. — Dat Hem, naar het schijnt, geene sterk sprekende gelaatstrekken eigen waren, beweert de Schrijver op grond, dat MARIA MAGDALENA Hem na zijne opstanding voor den hovenier hield, terwijl de *Emmaus*-gangers Hem waarschijnlijk als een' onbekenden Rabbi beschouwden. — Het bewijs schijnt ons uiterst zwak. — Het hier beweerde is daarenboven in strijd met hetgeen VAN OOSTERZEE-zelf verder aanmerkt omtrent het gelaat als den spiegel der ziel. — Wij kunnen ons het gelaat des Heeren niet anders voorstellen dan als bezield en vol uitdrukking, de reine spiegel zijner verhevene persoonlijkheid, zoodat, wie het eens had aanschouwd, daarvan een' onuitwischbaren indruk behield. — Overigens vereenigen wij ons geheel met het gevoelen des Schrijvers, die, na van de oude afbeeldingen des Heeren gewag te hebben gemaakt, op inwendige gronden aanneemt, dat zijne uitwendige gedaante hoogst bekoorlijk en indrukwekkend zal geweest zijn. — De vraag, of aan JEZUS een bepaald *temperament*, in den gewonen zin van het woord, zij toe te kennen, wordt ontkennend beantwoord. Bij de beschouwing van zijn *zedelijk karakter*, — voor zoo ver wij hieromtrent besluiten kunnen uit het plan, dat Hij volvoerde, — zien wij ons gewezen op de *onbeperkte liefde tot God en menschen*, die Hij in het hart moet hebben gekweekt; — (hier komt onder meerdere treffende opmerkingen ook deze voor: »Gelijk zijn heilig deel »zich tot allen uitstrekt, zoo is het ook voor den geringsten »en behoeftigsten berekend. — Geen enkelen gaat hij voor»bij," — en waar de wereld Hem zwaar op de ziel weegt, »drukt Hij kinderen aan het hart en reikt aan zwakken de handen"). — Op de *helderheid van geest*, die Hem eigen moet geweest zijn, om zulk eene taak tot de zijne te kunnen

maken; — op de *vastheid en reinheid van den wil*, die zijn plan in Hem vooronderstellen doet. — Verder wordt nog in het algemeen aangewezen, dat bij Hem, die zulk eene taak kon aanvaarden, in de verschillende krachten van zijn geest en gemoed de volmaaktste overeenstemming moet bestaan hebben; — en ten slotte: »dat zijn karakter in den »edelsten zin des woords een echt *menschelijk* karakter mogt »heeten, — dat Hij, de *Israëliet* bij uitnemendheid, echter »niets van dat bekrompene nationale vertoont, dat Hem on»geschikt zou hebben gemaakt om Verlosser ook der Hei»densche wereld te worden; — dat Hij, de *man* in zijne volle »kracht, echter ook karaktertrekken bezat, die in Hem het »hoogste ideaal van vrouwelijke volkomenheid doen aan»schouwen: dat Hij eene grootheid openbaart, die boven »allen verheven is, en echter ieders navolging uitlokt."

Slaan wij nu nog eens den blik op de zes laatste Hoofdstukken, waarvan de korte inhoud door ons werd opgegeven. — Wij vinden hier in een klein bestek zoo veel voortreffelijks en schoons vereenigd, als men wel eens vruchteloos in dikke boekdeelen zoekt. — De rijkdom der behandelde zaken getuigt, hoe goed VAN OOSTERZEE zich tot zijnen arbeid heeft voorbereid, — terwijl de wijze van behandeling ons in hem den man doet erkennen, die voor eene beschrijving van JEZUS' leven naar de behoefte van onzen tijd berekend is. — Van hem mogen wij dan ook meerder eischen, dan van een ander welligt verlangd zou kunnen worden. — Daarom veroorloven wij ons nog eene enkele aanmerking, vertrouwende, dat VAN OOSTERZEE het ons niet als eene onbescheidenheid zal aanrekenen, wanneer wij hem in bedenking geven: of de rijke stof, die in deze zes Hoofdstukken is bevat, door hem genoeg bearbeid is, zoodat wij ons een zooveel mogelijk afgewerkt beeld van JEZUS, gedurende het dertigjarig tijdperk zijner voorbereiding, zien voor oogen gesteld. — Men versta ons wel. — Uitnemende waarde hebben in onze schatting de opmerkingen en beschouwingen des Schrijvers omtrent de ontwikkelingsperiode in het leven van JEZUS; — maar wij vragen, of het niet wenschelijk en mogelijk ware, dat hij die ver-

schillende onderdeelen meer tot één geheel had zoeken te brengen. — Bedriegen wij ons niet, dan zou hij daardoor bewaard zijn gebleven voor enkele herhalingen, waartoe hij nu bij de verbrokkeling der stof vervallen moest; sommige bijzonderheden zouden dan misschien in een nog helderder licht zijn geplaatst geworden, dan nu geschieden kon; — en de voorstelling van JEZUS' uiterlijk en inwendig leven, gedurende de eerste dertig jaren van zijn aardsch bestaan, zou aan duidelijkheid en volledigheid gewonnen hebben, terwijl nu de verschillende Hoofdstukken voortreffelijke bijdragen tot zulk eene voorstelling zijn: ze zijn schoone ledematen, maar niet tot één ligchaam vereenigd, — kostbare parelen, maar niet tot één snoer zamengeregen. — De hooggeschatte Schrijver beoordeele zelf, of en in hoeverre deze wenk behartiging verdient bij een' herdruk van zijn werk.

De Messias en zijn wegbereider is het opschrift; — *de betrekking, waarin* JEZUS *tot den Dooper stond*, de inhoud van het XIVde Hoofdstuk. — VAN OOSTERZEE stelt zich hier drie vragen ter beantwoording voor: bestond die betrekking waarlijk? — Eene hoedanige was zij? — Was het goed, dat zij bestond? — Dit Hoofdstuk munt vooral uit door de juiste aanwijzing van des Doopers standpunt en werkzaamheid ten opzigte van het door JEZUS te stichten Godsrijk. — En vindt gij niet, dat VAN OOSTERZEE de eigenaardige voortreffelijkheid van JOANNES' karakter uitnemend schetst in deze weinige trekken? — »Strengheid met gema»tigdheid, ernst met wijsheid, edel zelfgevoel met onbezwe»ken zelfbeheersching verbonden, zijn de sprekende trekken »van zijn verheven karakter. Vreeselijk voor de ondeugd, »al is zij in tabberd of purper gehuld, daalt hij tot de ver»getenen af, en waar hij den hoogmoed der Phariseërs doo»delijk wondt, predikt hij liefde aan de schare, billijkheid »aan de tollenaars, tevredenheid aan de krijgslieden. Ter»wijl Hij anderen tot boete wil leiden, bewandelt Hij-zelf »zijnen weg in stille nederigheid. Het volk vermoedt, dat »Hij de Christus is, en Hij spreekt het tegen, alsof de lof »eene beleediging ware. Hij kan duizende harten winnen

»voor zich-zelven, en Hij wint ze slechts voor den Grooten »Onbekende, die na hem komt. Hoe ligtelijk hij het be»perkte standpunt, waarop hij geplaatst was, had kunnen »overschrijden, hij blijft er op staan. Zoo helder is hij zich »aangaande den aard en de grenzen zijner roeping bewust, »dat hij in teruggang zijns roems een waarachtigen voort»gang kon vinden en vrijwillig daalde, waar hij zoo gemak»kelijk kon klimmen. Hoe meer men de verzoekingen be»denkt, waaraan JOHANNES op zijn standpunt blootgesteld »was, des te dieper eerbied gevoelt men voor den man, die »niet minder streng jegens zich-zelven dan jegens anderen »was, en herhaalt het woord, door den engel niet slechts »aangaande den Heer, maar ook aangaande dezen trouwen »dienaar gesproken: *Deze zal groot zijn.*"

Ten slotte hebben wij nog onze aandacht te vestigen op de twee laatste Hoofdstukken, waarin VAN OOSTERZEE de merkwaardige gebeurtenissen beschouwt, die er met JEZUS plaats hadden vóór Hij optrad als de gezondene des Vaders: *de doop in de Jordaan* XV, en *de verzoeking in de woestijn* XVI.

Wilt gij zekerheid hebben aangaande de geschiedkundige berigten omtrent den doop des Heeren, en hetgeen daarmede gepaard ging? Zijn er in die berigten voor u duisterheden, die gij wenscht verklaard en opgehelderd te zien? Rijst de vraag bij u op: waartoe die gebeurtenissen plaats grepen, en welk belang zij hebben? — VAN OOSTERZEE wil u in dit een en ander te hulpe komen. — Leest met aandacht, wat hij geschreven heeft, en oordeelt dan zelve, of wij hem de verzekering niet mogen geven, dat zijne poging goed is gelukt.

Of hij evenzeer is geslaagd in de verklaring der geheimzinnige verzoekingsgeschiedenis? — Na een vergelijkend overzigt der verschillende verhalen bij de drie Synoptici en de toelichting van enkele bijzonderheden, beantwoordt hij de vraag: *aan welken verzoeker wij hier te denken hebben?* — Hij verwerpt zoowel de *letterlijke* als *Mythische* opvatting, en vereenigt zich evenmin met dezulken, die hier een *parabel*, *droom* of *visioen* meenen te vinden. Verder

bestrijdt hij de verklaring, volgens welke men aan een' *menschelijken verzoeker* zou te denken hebben, en het gevoelen, vooral door ULLMANN verdedigd, dat de verzoeking veroorzaakt werd door *verleidelijke gedachten, in de ziel des Heeren uit de Messiasverwachtingen der Joden ontstaan, die Hij echter door de kracht van zijnen heiligen wil terstond afgewezen, en, waar Hij deze zijne innerlijke geschiedenis later aan zijne jongeren verhaalde, naar Oosterschen trant aan den Duivel, den overste dezer wereld, heeft toegeschreven.*

VAN OOSTERZEE meent de verzoeking het best te kunnen verklaren, door aan te nemen, dat zij ontstaan is door *inwerking van den boozen Geest op de ziel des Verlossers.* — Wij brengen hulde toe aan de wijze, waarop hij zijne meening ontwikkeld en verdedigd, en van zijn standpunt de verzoekingsgeschiedenis behandeld heeft. — Ons echter komt het nog altijd voor, dat er slechts twee opvattingen zijn, waarbij men met behoud van de geschiedkundige waarheid der Evangelieberigten consequent kan blijven: de *letterlijke* of de *Symbolische*; en mogen wij ons gevoelen zeggen, de verzoekingsgeschiedenis is naar ons inzien het best te verklaren, zoo wij haar beschouwen als eene zinnebeeldige en geobjectiveerde voorstelling van hetgeen in de ziel des Heeren is omgegaan. — Wij zien nog niet, dat men iets aan de zedelijke reinheid van den Verlosser ontneemt, wanneer men aanneemt, dat Hij vóór de aanvaarding van zijn werk een' innerlijken strijd had door te staan, waarin hij de volkomenste overwinning heeft behaald. — VAN OOSTERZEE meent, dat men geen' tweestrijd in den Heer kan veronderstellen, en dat die verzoeking Hem iets vreemds is gebleven. Doch kwam de verzoeking slechts van buiten tot Hem, is zij dan wel eene wezenlijke verzoeking geweest? — Wanneer mij het aanbod wordt gedaan, om langs eenen met mijne roeping strijdigen weg tot eer en aanzien te komen, maar het vindt volstrekt geen weerklank in mijne ziel, zoodat het mij niet den minsten zelfstrijd kost, om het terstond met verachting van de hand te wijzen; dat aanbod — hoe verleidelijk ook voorgesteld — het was voor mij geene verzoeking. — Doch de

Heer wist hij ondervinding, dunkt mij, wat het is, zich-zelven te overwinnen. — Toen na de wonderdadige spijziging de opgetogen schare Hem tot Koning wilde maken, dwong Hij de jongeren scheep te gaan. — Was het niet, opdat zij den strijd, waaraan Hij zich op dit oogenblik voelde blootgesteld, Hem niet zwaarder zouden maken? — Hij ontweek alleen op den berg om te bidden. — Was het niet, dewijl Hij behoefte gevoelde in het gebed sterkte te zoeken, om aan zijne roeping getrouw te kunnen blijven? — Schrijft LUCAS niet, dat Hij, in *Gethsémané*, *in zwaren strijd* zijnde, te ernstiger bad? — Doen wij te kort aan de zedelijke grootheid van JEZUS, wanneer wij vermoeden, dat Hij uit eigen ervaring sprak, wat Hij tot zijne jongeren zeide: *de geest is wel gewillig, maar het vleesch is zwak.* — In onze schatting verkrijgt de vlekkelooze reinheid des Heeren te hoogere waarde, hoe klaarder dit ons voor oogen staat, dat Hij in de naauwste betrekking was geplaatst tot de zondige menschheid en in alle dingen is verzocht (in den vollen nadruk des woords *verzocht*) geweest *gelijk* wij, — doch zonder zonde. — Wij willen VAN OOSTERZEE nog vragen: hoe wij de inwerking van den Boozen Geest op de ziel des Verlossers, waarvan hij spreekt, ons naar zijne meening moeten denken? — Als eene middellijke of onmiddellijke? — Als eene middellijke zeker. — Maar van welke middelen heeft dan de Duivel zich bediend, om op de ziel van JEZUS te werken? — Het antwoord hierop is de Schrijver ons schuldig gebleven.

Doch welke bedenkingen men ook op zijne beschouwing hebbe, wie zal hem zijne volle toestemming niet geven, als hij schrijft: »Inderdaad, de drie verzoekingen, hier den »Heer voorgehouden, stellen ons het *beeld* voor oogen *van* »*den strijd*, *dien Hij*, *zijn geheele leven door*, *had te voe*»*ren.* In het bezit van verbazende wonderkracht, had Hij »telkens aanleiding, om voor zich-zelven een vermogen te »gebruiken, dat Hij, naar den aard zijner roeping op aarde, »slechts tot zaligheid van anderen had. — Met de sterkte »der Almagt bekleed, kreeg Hij gedurig gelegenheid, om, »waartoe zijne broeders Hem eenmaal opwekten, op eene

»of andere wijze opzien te baren, en plotseling een indruk »te weeg te brengen, dien Hij, door louter zedelijke mid- »delen, slechts langzamerhand bij weinigen opwekte. — »Levende onder menschen, wier zinnen de God dezer eeuw »had verblind, had Hij hun de hand slechts te reiken, om »een troon te bestijgen, door aardschgezindheid en valsche »vrijheidszucht Hem zoo spoedig bereid. — Daarom moes- »ten door den kamp in de woestijn de beginselen worden »bepaald, die Hem ook in het vervolg zouden besturen. »Slechts Hij, die weigerde steenen in brood te veranderen, »zou later in staat zijn, om de roepstem tegenstand te bie- »den: »kom af van het kruis en wij zullen u gelooven!"— »Slechts Hij, die liever eenzaam den tempelberg wilde ver- »laten, dan van daar voor duizenden oogen nederstorten, »kon later de zielskracht bezitten, om den Phariseër een »teeken uit den hemel, en aan HERODES eene proeve zij- »ner wonderkracht te weigeren, die Hem welligt van den »doodsweg gered had. Slechts Hij, die hier zijne knieën »niet boog, kon later de aardschgezinde schare ontvlug- »ten, als zij met geweld Hem Koning wou maken, en »zelfs PETRUS, die hem van de baan zijner roeping »wilde afleiden, met de woorden terugwijzen: »ga ach- »»ter mij, satan!"""

De taak, die wij ons hadden voorgesteld, is ten einde. — Moge dit eenvoudig verslag iets bijdragen, om het door ons aangekondigd uitnemend geschrift in zijne waarde te doen erkennen, — ons doel zal bereikt zijn. — Wij achten het hoogst wenschelijk, dat VAN OOSTERZEE's *leven van* JEZUS vele belangstellende lezers vinde. Zie! — wij beleven onrustige en zorgvolle dagen. — Wat zal ook voor ons Vaderland het einde zijn van de volksberoeringen, waardoor Europa wordt geschokt en bewogen? — Naar ons inzien dwalen zij, die Nederlands behoud en welvaart eeniglijk in nieuwe staatsinrigtingen zoeken. — Boven alles is noodig, dat het levend geloof in den nooit volprezen Verlosser, als het beginsel des hoogeren levens, bij de Nederlandsche

Christenheid worde versterkt en vermeerderd! — Daartoe kan ook strekken de echt-geloovige, maar tevens degelijk-wetenschappelijke beschrijving van JEZUS' leven, ons door Rotterdams beroemden Prediker aangeboden. — Moge het hem gegeven worden de zware taak, die hij op zich nam, gelukkig te volbrengen! — Het eerste stuk des tweeden deels is reeds verschenen.

H——m, Nov. 1848. W. V. O.

Handboek der Dierkunde, door J. VAN DER HOEVEN, *Phil. Nat. et M. D., gewoon Hoogleeraar aan de Leidsche Hoogeschool, Lid van het Kon. Nederl. Instituut, van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen, van het Keizerl. Genootschap der Natuuronderzoekers te Moskou, Corresponderend Lid van de Kon. Akademie der Wetenschappen te Turijn, van de Kon. Akademie der Geneeskunde te Parijs, enz. Tweede, verbeterde en vermeerderde uitgave. Iste Deel. 1ste en 2de Stuk. Te Amsterdam, bij* C. G. Sulpke. 1846, 1847. *In gr.* 8*vo. VIII en* 256 *bl. Met de Platen. f* 2-80. (*)

In het jaar 1826 werd Dr. J. VAN DER HOEVEN, die zich, door herhaalde bekroningen, gedurende zijne studiejaren, en door zijne beide Academische proefschriften, bij zijne dubbele promotie, in de Natuurkundige Wetenschappen en in de Geneeskunde, en ook door enkele kleine geschriften over de natuurlijke historie als een' gelukkig beoefenaar der dierkunde en vergelijkende ontleedkunde had doen kennen, tot Hoogleeraar in de dierkunde aan 's Rijks Hoogeschool te Leyden benoemd. Door deze roeping viel hem een geluk te beurt, dat vooral in ons Vaderland een zeldzaam voorregt kan genoemd worden; namelijk om zich op een jeugdigen leeftijd, in de eerste kracht der mannelijke jaren, onverdeeld aan de studie en het onderwijs eener wetenschap te kunnen wijden, die, van zijne eerste ontwikkeling af aan, zijne lie-

(*) Door herhaalde en langdurige ziekte van hem, aan wien dit werk was toegezonden, wordt dit verslag eerst nu geplaatst. Sedert zijn er nog vier stukken uitgegeven, waardoor het Iste Deel compleet is. Zoodra wij die ontvangen, zullen wij er eene aankondiging van geven.

velingsstudie geweest was. Maar was deze benoeming voor hem, zoo als hij-zelf op meer dan eene plaats in zijne werken erkentelijk vermeldt, gelukkig te noemen, zoo kon men tevens zeggen, dat zijne persoonlijke eigenschappen, zijne geheele vorming en hetgeen reeds van hem in het licht was verschenen, deze keuze der Hooge Regering ten volle regtvaardigde.

Als geleerd onderzoeker, als gelukkig waarnemer en wijsgeerig denker had hij zich vooral doen kennen door zijne dissersatie *Sceleto Piscium*, wier verdiensten, in dit zoo moeijelijk onderwerp, algemeen buitenslands waren geroemd; terwijl hij aan de genoemde eigenschappen, even als CAMPER, SCARPA, en de onlangs overledene Prof. G. SANDIFORT, eene groote vaardigheid en bedrevenheid in beeldende kunsten paarde, die bij een' natuuronderzoeker, zoo al niet als onmisbaar, toch als hoogst wenschelijk moeten beschouwd worden. Daarenboven was hij door buitenlandsche reizen met eene menigte geleerden in aanraking gekomen, en had met hen wetenschappelijke betrekkingen aangeknoopt, die hem later nuttig moesten zijn in zijne studie.

Had men groote verwachtingen van den nieuwen Hoogleeraar opgevat, de uitkomst bewees dat zij niet te hoog waren gespannen, en het moet voor Prof. VAN DER HOEVEN eene streelende zelfvoldoening zijn, wanneer hij op den afgelegden weg terug ziet.

Terwijl hij in onderscheidene werken enkele gedeelten tot onderwerp van bepaald onderzoek koos, als over de Limulussoorten (*), over de Lemuridae (†), en ook als Anthropoloog zijne Bijdragen tot de kennis van den Negerstam leverde (§), bleef hij echter de wetenschap in haren geheelen omvang beoefenen; iets dat op de tegenwoordige hoogte der dierkunde, bij de groote uitbreiding die zij in onze dagen heeft genomen, als eene bijzonderheid kan genoemd worden. Vele natuuronderzoekers toch hebben zich te vroeg of te uitsluitend een enkel deel van het geheel uitgekozen, waarop

(*) *Recherches sur l'Histoire Naturelle et l'Anatomie des Limules, par J. VAN DER HOEVEN. Avec sept planches. Leyde*, LUCHTMANS, 1838; folio.

(†) Bijdragen tot de kennis van de *Lemuridae* of *Prosimii*, met 4 platen. Leiden, 1841, folio.

(§) Bijdragen tot de Natuurlijke Geschiedenis van den Negerstam, met 4 platen. Te Leiden, bij LUCHTMANS, 1842; 4to.

hun oog zoodanig is gevestigd, dat zij niet alleen zich tot geene algemeene beschouwingen kunnen verheffen; maar zelfs van de andere deelen dikwijls onjuiste voorstellingen hebben. Deze rigting, die niet genoeg afgekeurd kan worden, is ongelukkig bij vele mannen van naam heerschende, waardoor de uitbreiding der wetenschap niet weinig belemmerd is.

Bij de veelvuldige werkzaamheden, die aan Prof. VAN DER HOEVEN, door het onderwijs, dat, gelijk 't allen bekend is die in de laatste jaren aan Leyden's Hoogeschool zich voor hunne loopbaan hebben voorbereid, zich niet alleen tot die Colleges bepaalde, die hem bij zijne benoeming waren opgedragen, gevoelde hij lust en opgewektheid om zijne kennis ook aan hen mede te deelen, die zich aan andere Wetenschappen dan aan de Geneeskunde hadden toegewijd, en menigeen, die dit leest, zal zich zijne lessen over de populaire Dierkunde en over Anthropologie met belangstelling herinneren: lessen, die door vele studenten uit andere Faculteiten werden gevolgd, waardoor hij een sprekend bewijs tegen hen heeft gegeven, die in onze dagen de Hoogescholen voor alle hooger onderwijs door Faculteitsscholen wenschten vervangen te zien; en het noodzakelijke en onmisbare van Universiteiten, waarin ieder gelegenheid vindt, om voor zich te kiezen en zich ook met die wetenschappen bekend te maken, die in geen dadelijk verband tot zijne hoofdstudie staan, in een helder daglicht gesteld heeft.

Eene der eerste werkzaamheden, welke de benoeming tot Hoogleeraar den Heer VAN DER HOEVEN oplegde, was de keuze van een Handboek, dat hem bij zijne lessen tot leidraad kon strekken. Er bestond in onze taal geen werk, dat aan den toestand der Wetenschap geëvenredigd was, en hoewel het *Règne animal* van CUVIER, dat, in eene algemeen bekende taal geschreven, door den eersten dierkundige van zijn tijd vervaardigd, in vele opzigten aan het oogmerk beantwoordde, bevatte het evenwel te weinig over de vergelijkende Ontleedkunde, daar CUVIER het als eene inleiding tot zijn groot werk over dit onderwerp beschouwde; welks voltooijing hij echter zelf niet meer mogt beleven. Daarbij was het over het geheel van te grooten omvang en toen reeds moeijelijk in den boekhandel te verkrijgen.

De Hoogleeraar ondernam dus zelf het schrijven van eene handleiding, en stelde zich daarbij vooral ten oogmerk, om tevens in de behoefte aan een Handboek over Vergelijkende

Ontleedkunde, dat in onze taal niet werd gevonden, te voorzien. Zijn onderwijs toch was hoofdzakelijk voor aanstaande geneeskundigen bestemd, en hij oordeelde het daarom, te regt, van het grootste belang, om hun een algemeen overzigt over de geheele dierlijke bewerktuiging, in al hare trappen en in haar geheel verschil van zamenstelling, te geven; daar men eerst dan, wanneer men eene algemeene kennis in dit vak heeft verkregen, tot vruchtbare resultaten voor de algemeene physiologie komt. Immers zal er naauwelijks een orgaan in onze dierlijke huishouding gevonden worden, dat men niet, in onderscheidene wijzigingen, in bijna alle klassen van dieren terug kan vinden, en het is onmogelijk zich juiste denkbeelden in de physiologie te verschaffen, wanneer men enkel de menschelijke bewerktuiging kent. Eerst dan, wanneer men de wijzigingen in den bouw heeft nagegaan, die een orgaan bij alle dierklassen aanbiedt, en zich met de wijziging bekend gemaakt heeft, die in de verrigting van dat orgaan, in betrekking tot zijnen bouw, wordt waargenomen, eerst dan, wij herhalen het opzettelijk, is men in de mogelijkheid om zich een juist denkbeeld daarvan te vormen.

Een tweede oogmerk, dat den Schrijver voor oogen stond, was, om met de studie der meest onvolkomene dieren te beginnen, en van deze tot de hooger bewerktuigde op te klimmen, terwijl de meeste dierkundigen een' tegenovergestelden weg hebben gehouden. Beide wijzen van zien hebben hare eigenaardige voordeelen, ofschoon wij met den Schrijver de voorkeur aan de eerste zouden geven, die wij voor de natuurlijkste houden, en die ook bij de kruidkundigen bijna algemeen aangenomen is. Maar de voornaamste reden tot aanprijzing zouden wij in des Schrijvers eigene woorden vinden: »Ik geloof niet, dat men, met de hoogere dieren beginnende, meer ware beoefenaars der Dierkunde winnen zal. Welke boeken kan men den jeugdigen aanvanger in handen geven, die hem méér belang zullen inboezemen, dan de onsterfelijke werken van TREMBLEY of RÉAUMUR? Welke voorwerpen kan hij meer, overal en altijd *zelf* waarnemen, dan de ongekervelde dieren van het zoet-water; waaronder de eenvoudigste diervormen voorkomen? Welk een nieuw licht gaat voor hem over de dierlijke schepping op, nadat hij eens zijne blikken op deze kleine voorwerpen gevestigd heeft? Wanneer de kunst van waarnemen zijne ernstige beoefening

vordert, zal hij dáár de school vinden, om haar te leeren; wanneer hij *deze* voorwerpen met onverschilligheid beschouwt, dan geeft hij zich niet met eigene keus en uit ware innerlijke aandrift aan de studie der Natuurlijke geschiedenis over." (Voorrede voor het IIde Deel, bl. VIII en IX.)

Wij mogen er bijvoegen, dat des Schrijvers voorbeeld waarschijnlijk krachtig heeft medegewerkt, om deze orde aan te prijzen, die thans ook in de nieuwste handboeken over vergelijkende ontleedkunde gevolgd is, onder welke het genoeg zal zijn OWEN's *Lectures* te noemen. (*)

Na zes jaren mogt het den Hoogleeraar gelukken zijn werk voltooid te zien, en eene algemeene goedkeuring op dien arbeid, zoo binnen als buitenslands, was zijne belooning. Ieder die met het werk bekend is, zal zich van het degelijke daarvan overtuigen, wanneer hij nagaat, dat een zeer groot gedeelte de duidelijkste teekenen van eigen onderzoek draagt; waartoe de schatten van 's Rijks Museum, misschien de volledigste verzameling in de wereld, den Schrijver ruimschoots in staat stelden. Daarbij was de geheele litteratuur, voor een groot gedeelte in werken van Genootschappen en Tijdschriften nedergelegd, dikwijls in min bekende talen, als b. v. de Deensche geschreven, door hem in hare geheele uitgebreidheid gereadpleegd; terwijl hij door betrekkingen, vroeger met buitenlandsche geleerden aangeknoopt, zich omtrent vele punten inlichtingen had verschaft. Is er ook in het eerste gedeelte van het werk veel, dat op gezag van anderen is overgenomen, ieder zal met den Hoogleeraar erkennen, dat dit op den jeugdigen leeftijd, dien hij bij de uitgave van het Eerste Stuk (1827) bereikte, onmogelijk anders zijn kon. Hoe verder hij echter in de bewerking vorderde, hoe meer hij zich de vergelijking der Schrijvers met de natuurzelve tot pligt maakte; terwijl hij in het geheele Tweede Deel de kenmerken der geslachten op nieuw nagegaan, en over het geheel naauwkeuriger bepaald heeft.

Leeren wij den Schrijver uit dit werk als een man van grondige geleerdheid en met een fijnen geest van waarneming bezield kennen, niet minder beveelt het zich aan door de duidelijkheid van den stijl; zoodat de lezing er van, wel verre van vermoeijend te zijn, den leerling niet alleen door

(*) R. OWEN, *Lectures on the comparative Anatomy and Physiology*. *London* 1843, 1846. Er zijn twee Deelen uitgegeven. Het eerste bevat de ongekervelde dieren; het tweede de visschen.

den rijkdom van het onderwerp boeit, maar hem tevens ongemeen bezig houdt.

Negentien jaren waren er verloopen, sinds de eerste uitgaaf van het Handboek van Prof. VAN DER HOEVEN door hem begonnen was, en de man kon niet meer goedkeuren wat de jongeling schreef. (Voorrede voor den Tweeden Druk, bl. 17.) Maar niet alleen dat de inzigten van den Schrijver bij vermeerderde kennis gewijzigd waren, de Wetenschap-zelve had, reeds onder het bewerken der eerste uitgave, door eene reeks van onderzoekingen en ontdekkingen over de geheele beschaafde wereld gedaan, eene andere gedaante verkregen. Reeds toen het Tweede Stuk van het Tweede Deel in 1833 werd uitgegeven, betuigde de Hoogleeraar zijnen wensch om het eerste gedeelte te mogen omwerken, en de gelegenheid tot eene nieuwe bewerking, die hem door den uitgever thans wordt gegeven, was derhalve de vervulling eener begeerte, die hij lang had gekoesterd. (ib. bl. VII.) Hetgeen deze tweede uitgaaf bijzonder van de éérste onderscheidt, is dat de éérste zich in de hoofdzaak bij de verdeeling van CUVIER, in het *Règne animal* gegeven, bepaalt. Sedert het jaar 1829, toen de tweede druk van het *Règne animal* verscheen, is er geen algemeen dierkundig werk in het licht gekomen, dat bij de classificatie op de nieuwere ontdekkingen van EHRENBERG, MILNE-EDWARDS en andere Schrijvers berustte. De tweede uitgave van het Handboek van Prof. VAN DER HOEVEN geeft voor het eerst een algemeen overzigt van al de nieuwe wijzigingen in de kennis der bewerktuiging van het dierenrijk, en eene classificatie die daarop gebouwd is, en in dit opzigt is de tweede uitgave zeker méér dan de eerste voor buitenlandsche geleerden belangrijk te noemen.

Het werk, althans dat gedeelte waarover wij nu spreken, is geheel omgewerkt, en alleen het algemeene plan is hetzelfde gebleven. Hoe veel arbeid daaraan verbonden was, om, vooral bij eene zoo rijke stof, die beknoptheid te kunnen bewaren, die in een Handboek gebiedend gevorderd wordt, kunnen alleen zij beseffen, die zelve een dergelijk werk over de eene of andere Wetenschap ondernomen hebben, en wij gelooven den Schrijver gaarne, wanneer hij zegt, dat hij zich dikwijls, voor het nederschrijven van enkele bladzijden, het doorlezen van geheele boekdeelen heeft getroost.

Terwijl wij den Schrijver voor deze nieuwe proeve van zijnen rusteloozen ijver, onze welmeenende dankbetuiging

aanbieden, wenschen wij met hem, dat deze nieuwe bewerking een even gunstig onthaal moge vinden, als de eerste, en bevelen die aan alle vrienden van ernstige studie en grondig onderzoek aan. Moge de Schrijver nog vele jaren der Wetenschap in ons Vaderland tot sieraad verstrekken, en zich nog lang verheugen in het nut, dat zijn onderwijs, zoo mondeling als schriftelijk gegeven, gesticht heeft, en moge het werk, waarmede wij het publiek thans nader bekend gemaakt hebben, in ruime mate bijdragen, om de studie van Dierkunde en Vergelijkende Ontleedkunde meer algemeen te verspreiden.

R. G.

Het oogenblik, een woord over het ontwerp van Grondwetsherziening; door Mr. ISAAC DA COSTA. *Te Amsterdam, bij* H. Höveker. 1848. *In gr.* 8*vo. VIII en* 24 *bl. f*: - 40.

Een vlugschrift dat, ofschoon voor een bepaald tijdstip geschreven, echter blijvende waarde heeft; en daarom is juist nu, ettelijke maanden na het oogenblik, waarvoor het bestemd was en waarop het gewerkt heeft, een overzigt welligt niet ongevallig. Toen is het bij ongeluk uit het oog geraakt; nu achten wij ons gelukkig het nog eens voor den dag te kunnen brengen.

Reeds het vóórwoord is belangrijk, omdat het meer volledig, dan daartoe in zijne poëtische opwellingen plaats was, des Schrijvers politieke overtuiging uitdrukt als »positief-Christelijk, Monarchaal-Oranje, opregt en wezenlijk liberaal." Zie, om die Confessie alleen, zou dit geschrift van blijvend nut zijn; want velen, die met den Heer DA COSTA in het positief-Christelijke verklaren overeen te stemmen, zullen in de bijgevoegde kenmerken van Monarchaal-Oranje, en vooral van opregte en wezenlijke liberaliteit aanmerkelijk van hem verschillen. Zij gelooven zeer liberaal en oranjegezind te zijn, wanneer zij vrijheid van godsdienst en onderwijs voorstaan, waarbij zij echter niet geheel van eigenbelang ontbloot zijn; — maar de overige vrijheden en regten, wier geldende kracht niet zelden aan de heerschappij van ongeloof en Revolutie wordt toegeschreven, vinden schaars bij hen goedkeuring. Niet alzoo bij den Heer DA COSTA: hij is inderdaad een liberaal man in het staatkundige, en hij kan dit ook in zijn godsdien-

stig standpunt blijven, zonder daarom een lofredenaar der Revolutie of een apostel der Volks-souvereiniteit te zijn, die hij integendeel verre verwerpt. Dit bewijst de behandeling van des Schrijvers eerste punt: *Het oogenblik, de toekomst, de pligt.* De *macht*, zegt hij daar, is niet uit het volk maar uit God; en dit is het geval zoowel in eene absolute monarchie als in de meest democratische republiek: maar men kan, en mag, en moet het volk in zijne onderscheidene afdeelingen vormen en bekwamen ook tot dat deel in de regering des lands, dat de bedeeling der tijden medebrengt, — doch alles met en door Gods woord en onder Zijn bestuur.

De tweede beschouwing is gewijd aan *Monarchie en volksvertegenwoordiging in Nederland.* Hier noemt de Schrijver de monarchij in Nederland den waarborg en grondslag van de volksvrijheid, — omdat in ons vaderland van den beginne af eene zeer naauwe verwantschap was tusschen het monarchische en populaire element, veel meer dan tusschen een van beide en het aristocratische: het gevolg van die historische beschouwing is juist, dat de Schrijver niet voor de Monarchij vreest van eene ruime deelneming der Natie aan verkiezingen en regering. Zoo verre had de eigenlijke historische school van Nederlandschen zin het, toen DA COSTA schreef, nog niet gebragt: zij zocht veel meer het populair element door een aristocratisch element te verdringen, terwijl DA COSTA in zijne derde beschouwing »*Aristocratie*" slechts eenen zedelijken invloed der aristocratie als blijvende wil erkennen, maar haar behoud »niet in een machteloos conservatisme" of »in een even ontijdige halfheid" wilde gezocht hebben! Eene les die nog wel verdient ter harte genomen te worden.

Ten vierde geeft de Schrijver van deze zijne beginselen de *Toepassing op het stelsel der ontworpene grondwet.* Zoo kon hij voorstander zijn van *regtstreeksche verkiezing* naar een niet te lagen *census* ingerigt, van *godsdienst-vrijheid*, die noch de Christelijke kerk tot staatskerk maakt, noch haar verdrukt, maar haar eene onbepaalde en allen gemeene vrijheid te genieten geeft. Daarbij verzet hij zich echter krachtig tegen den toestand, waarin de Hervormde Kerk toen verkeerde (en ook nu nog verkeert) van »onder de toezegging van vrijheid en den schijn zelfs van bevoorregt te zijn," te dulden »eene belemmering van vrijheid in- en uit-wendig, boven welke eene openbare bestrijding veel verkieslijker mag geacht worden." — Zoo kon de Schrijver ook *vrijheid van*

onderwijs voorstaan, waarvan hij noch de bezwaren noch daar tegenoverstaande belangen vreest, waar het beginsel regtvaardig is.

De Schrijver wederlegt, ten vijfde, twee bezwaren, als of die vrijheid de Catholijken in de hand zoude werken, of ook (dit was toen eene zeer gewone beschuldiging: getuige SCHIMMELPENNINCK's rapport) het ontwerp der grondwetsherziening ons tot de Republiek zoude voeren. Zeer opmerkelijk is ook in dezen tijd, wat de Schrijver omtrent beide punten aanmerkt.

Maar de Schrijver hechtte ten zesde, eenige *punten van voorbehoud* aan zijne goedkeuring: verbetering van taal en redactie; maar vooral had hij de afschaffing der Eerste Kamer en eene stellige bepaling omtrent de afschaffing der slavernij verlangd.

Eindelijk ten zevende, besluit hij met eenige wenken omtrent de *uitvoering* der herziene grondwet, waarvan wij, omdat wij nu juist in dit tijdperk verkeeren, het volgende overnemen: »Neen, waarlijk! om van die vrijheden in de praktijk genot te hebben, die de omwentelingsgeest zoo mild verkondigt en zoo karig beleeft, hebben wij hooger waarborgen noodig. Christelijke beginselen, Christelijke waarheid, en Christelijk leven! Ziedaar hetgeen éénig kan waarborgen, omdat het eenig kan scheppen en vruchtbaar maken. De zegen van een God, aangeroepen en gediend in waarheid, ziedaar hetgeen eenig, Vorst en Volk, Regering en Vertegenwoordigers, tot de vele vorderingen van een nieuwen staat van zaken onder een vernieuwde Grondwet zal kunnen bekwamen.

»Ja! veel zal er noodig zijn; en tot zeer veel verpligt men zich met het openbaar aangekondigde doel dezer herziening. Daar zal noodig zijn kennisneming, behartiging, beslissing, toepassing van vele vragen: onder veel, dat zich hier van zelve reeds aanduidde, de vraag aangaande den arbeid, aangaande de armoede, aangaande landverhuizing, in den weg bepaaldelijk van kolonisatie in de Oost, met het Evangelie aldaar niet meer ontveinsd of uitgesteld, maar in eenvoudigheid door prediking en wandel tegenover den Koran geplaatst.

»Geen ignoreeren voorts van de groote vragen, die onder de beroeringen des tijds rijp worden, kan op den duur baten, of geoorloofd blijven. Geen panische schrik voor on-

derwerpen, die, op bedaard onderzoek regt hebbende, zich niet laten terugzetten door bloote weigering van inzage of gehoor.

»Voorts, in alle de takken van algemeen bestuur, in de verhouding van de meer en minvermogende klassen tot elkander, in het stuk van belastingen, zal nu zoo immer vereenvoudiging onmiddelijke pligt worden, maar zonder schade voor veiligheid en waardigheid naar buiten, voor orde en levenskracht van binnen. Er zal moeten zijn bezuiniging, met opofferingen, des noods vele, met inspanningen, des noods moeijelijke! maar geene beknibbeling, geene bekrompenheden, geene besparingen, waarvan het batig saldo ten slotte niet dan verzwakking en achteruitgang vertoont.

»Men zal, eindelijk, in alles het oog der wetenschap moeten raadplegen, de hand der capaciteit moeten te baat nemen, zonder vooroordeel, partijdigheid of reactie.

»En ook alzoo — zal enkel wetenschap en bekwaamheid ons volk kunnen behouden, het bestaan van ons land kunnen verzekeren. Vragen wij liever of het menschelijk ligchaam denkbaar is met een wel georganiseerd hoofd, zonder een in den boezem kloppend hart? Dit harteleven nu is niet denkbaar zonder liefde, die liefde niet wezenlijk buiten het geloof, — het geloof heeft geen wortel of wezenlijkheid buiten het Woord van God."

J. W.

Iets over Arnhem, naar aanleiding van zijne begroting over 1848, *door Mr.* W. STAATS EVERS, *Lid van den Raad dier stad. Te Arnhem, bij* Is. An. Nijhoff. 1848. *In gr.* 8*vo. VIII en* 108 *bl. f* 1-:

Het ware te wenschen, dat iedere stad een Raadslid bezate als den Heer STAATS EVERS, die lust had en opgewektheid om de financiële belangen van de plaats zijner inwoning te openbaren, die de bekwaamheid en ondervinding bezat om zich daarvan op zulk eene waardige wijze te kwijten, en den burgerlijken moed om zonder aanzien des persoons wenken en inlichtingen te geven, waarvan met goed gevolg partij zoude kunnen getrokken worden.

De Heer EVERS heeft teregt bevroed, dat openbaarheid de hechtste steun is van het vertrouwen; zijn verslag, zijne mededeelingen boezemen achting in voor een plaatselijk be-

stuur, dat bepaaldelijk sedert het jaar 1825 alle onder zijn bereik liggende middelen schijnt te baat genomen te hebben, om de welvaart en den bloei der gemeente te bevorderen, het uiterlijk aanzien der stad te verfraaijen en tevens aan de gemeente-inkomsten dienstbaar te maken, en de zedelijke zoowel als de stoffelijke belangen der burgerij met zorg en ingenomenheid te behartigen.

Het is waar, de mededeelingen van den Heer EVERS zijn vooral van plaatselijk nut, gelijk de nederige titel aanwijst; maar ieder ingezeten van *Arnhem*, die prijs stelt op openbaarheid, op inzigt in de plaatselijke geschiedenis en financiën, behoort dan ook in de eerste plaats bezitter van dit werkje te zijn. Hij zal er allerlei wetenswaardige bijzonderheden vinden; b. v. omtrent de stedelijke eigendommen bl. 4 verv., bl. 23 verv. omtrent de begraafplaats, bl. 17 verv. de kazernering, bl. 36 het gymnasium, bl. 63 verv. de stads boekerij, bl. 75 de stedelijke financiën, derzelver verbetering en tegenwoordigen staat, bl. 84 verv. de stedelijke begrooting zelve over 1848, in haar geheel, bl. 93 enz. Maar ook die geen ingezeten is van *Arnhem* zal veel nut trekken uit dit boekske. De voorstanders van algemeene plaatselijke armbesturen vinden hier den werkkring uitvoerig geschetst van de *Arnhemsche* inrigting, met veel moeite en zorg, en niet zonder velerlei tegenkanting, tot stand gebragt, waaraan een goed deel van het armwezen, en wat daarmede in verband staat, als liefdadige gestichten, bank van leening, soep-uitdeeling, armen-apotheek, bewaarschool enz. is toevertrouwd. Degene, die in plaatselijke besturen werkzaam zijn, vinden hier wenken omtrent het accijnsstelsel, bl. 10, 80; omtrent het bezit van stedelijke eigendommen, bl. 22; de verbetering der policie-verordeningen, bl. 25; bezuiniging in de uitgaven van bestuur, bl. 27; bezuiniging in 't algemeen, bl. 90 verv.; algemeene regelen voor het opmaken van begrootingen, bl. 86 noot; enz. De Christenburger en menschenvriend ontvangt gepaste vermaning om wel te doen, zonder aanzien van geloofsbelijdenis, bl. 55; om liefdadige instellingen te ondersteunen, bl. 60; om het gemeenschappelijke onderwijs voor kinderen te bevorderen, bl. 68 enz. De regtsgeleerde vindt er doorloopend eene naauwkeurige opgave van alle plaatselijke verordeningen der stad. Zie bijzonder ook bl. 24. In één woord veelzijdig kan en zal het voordeel zijn dezer openbaarma-

king, waarvan wij wenschten dat het voorbeeld in *Amsterdam* en elders weldra mogt worden gevolgd.

Men verwachte hier echter geene eigenlijk gezegde kritiek. De Schrijver moge zich hier of daar eene enkele bedenking of wenk veroorloven, zijne bedoeling was blijkbaar niet om, gelijk Prof. THORBECKE, uit een staatsregtelijk oogpunt de begrooting te beschouwen, of, gelijk de Heer MONTAGNE, daarbij telkens met de van regeringswege voorgestelde regelen te rade te gaan, of, gelijk de Heer DE VRIES, de magt en bevoegdheid der plaatselijke besturen te beoordeelen, of, gelijk de Heer OLIVIER, over de policie-verordeningen in regtskundige uitwijdingen te komen. Het zijn losse aanteekeningen, bij elk artikel der begrooting, dat licht scheen te behoeven, aangestipt, soms meer, soms minder uitgewerkt; terwijl al wat wel niet dadelijk bij die artikels-gewijze behandeling te pas kwam, maar voor de ingezetenen-zelve, de geschiedenis der stad, de kennis harer inrigtingen en stichtingen, wetenswaardig was, toch bij gelegenheid van datgene, wat meest daarmede in verband stond, wordt aangevoerd. Door deze wijze van bewerking mist men wel eens eenheid en verband, doch de geachte Schrijver betuigt zelf in zijn voorberigt dit gebrek te erkennen, maar door zijne ambtelijke betrekking in het meer zorgvuldig polijsten van zijnen arbeid verhinderd te zijn.

Druk en uitvoering zijn, gelijk men die bij den Heer NIJHOFF verwachten mogt, net en smaakvol.

PETRI HOFMANNI PEERLKAMPI de Vita et Moribus R. J. SCHIMMELPENNINCKI Libellus. Hagae comitum et Amstelodami, apud *Fratres van Cleef*. MDCCCXLVIII. pag. 111. octavo.

Een regt classiek werk, waarbij men den diepen blik, welken de Schrijver in TACITUS en LIVIUS geworpen heeft, niet kan miskennen. De geheele voorstelling, het geheele plan, de uitvoering, alles ademt den *Romeinschen* geschiedkundigen geest. Men vindt hier geen voorberigt, geene verdeeling in hoofdstukken, geen rustpunt, — onvermoeid gaat de Schrijver door van het begin tot het einde. Op bl. 1 begint eene korte inleiding over den vroegeren toestand des lands, waaraan zich bl. 5 het doel des Schrijvers en terstond daarop

het begin der levensgeschiedenis vasthecht, die niet wordt afgebroken dan met het einde op bl. 111. Klassiek is het, — maar ook wel eenigzins vermoeijend.

Zie hier, welke de overgang is tot het doel van deze levensbeschrijving: »Het is schoon, met eere gekroond te worden, door geene kunstmiddelen in het geheim of in het openbaar verkregen; het is edel, op den voorgrond te staan, indien er geene reden is, waarom men het vreezen moet. Men bega echter den waren weg tot roem. Wat zij, die door blinden naijver worden bestuurd zelden magtig worden, of magtig geworden zijnde niet lang of veilig bezitten, dat zal oefening, een door de wetenschap beschaafd verstand, een eerlijk gemoed, vaderlandsliefde, aan allen die het liever in stilte verdienen dan openlijk er naar dingen, en liever verwachten dan bezitten, als van zelve schenken. Daarvan strekt RUTGER JAN SCHIMMELPENNINCK tot een schitterend voorbeeld; een man, dien ik, nog jongeling zijnde, uit de gesprekken van de kundigste mannen reeds leerde beminnen, en dien ik later, met mijn' geest volgende wat hij openlijk deed en sprak, niet opgehouden heb te bewonderen. Daarom, toen zijn zoon GERARD in de moedertaal over het leven en karakter zijns vaders heeft geschreven, kon dit niemand meer gewenscht komen dan mij, en ik heb niet geaarzeld dat werk, — maar op mijne wijze en naar mijne inzigten, — dadelijk in de *Latijnsche* taal over te brengen, opdat ik ook naar mijn vermogen den uitstekenden Nederlander vereerde, en aan den vreemdeling toonde, welk een groot man SCHIMMELPENNINCK was. De bekendheid van zoodanig werk in de *Fransche* taal geschreven, zoude zich verder uitstrekken; daar de volkeren die taal om strijd huldigen, even alsof zij nooit tot hulpmiddel voor vreemde overheersching verstrekt had. Maar de liefde voor de oude school is nog niet overal uitgestorven; en een man, wiens leven zoo zeer aan het model der oudheid beantwoordde, meende ik, moest op eene dien overeenkomstige wijze worden beschreven. Wanneer een fiere jongelingschap dit aanschouwt, wanneer hare zucht om hem te leeren kennen door diezelfde schrijfwijze welligt is opgewekt, zal zij uit een grootsch voorbeeld kunnen leeren, naar welke deugden ieder behoort te streven, met welke inborst ieder zijne fortuin moet najagen."

Wij wenschen van harte, dat dit uitmuntend en op eene onderhoudende wijze geschreven werk, zoo wel in als buiten

ons vaderland in veler handen zij, en vooral aan onze studerende jongelingschap tot een aangenaam hand- en leesboek verstrekke.

De Schrijver is bijzonder gelukkig geweest in het vertalen der onderscheidene mondgesprekken, die SCHIMMELPENNINCK met NAPOLEON, TALLEYRAND en anderen gehouden en zelf beschreven heeft: men vindt de voornaamste hier, bl. 50, 54, 57, 64 en 101, terug: in het levensberigt door den waardigen zoon des Raadpensionaris uitgegeven, zijn die D. I, bl. 255, D. II, bl. 31, 42, 48, 89 en 223 te lezen. Met SCHIMMELPENNINCK's redevoeringen heeft de Schrijver eene Liviaansche vrijheid gebruikt: hij geeft daarvan een kernachtig uittreksel meer dan eene vertaling, zie bl. 11, 14, 20, 72 verg. met de Levensbes. D. I, bl. 29, 42, 79, D. II, bl. 130: zij hebben bij die verkorting niet verloren. Ofschoon men dus grootendeels hier hetzelfde werk terugvindt, ontbreekt het echter niet aan oorspronkelijke denkbeelden. Men vindt, b. v. bl. 33, 105, aardige toespelingen op de vrijwillige leening en het belastingstelsel; op bl. 76 eene redenering over den bededag door den Raadpensionaris uitgeschreven; verg. de Levensbeschrijving D. II, bl. 141; op bl. 78 verv. eene politieke beschouwing, die blijkbaar vóór Februarij 1848 is opgesteld; op bl. 92 verv. eene beoordeeling van Koning LODEWIJK; op bl. 98 verv. een' blik op NAPOLEON; op bl. 107 iets over een te Deventer voor SCHIMMELPENNINCK op te rigten standbeeld; en ten slotte eene lofrede op SCHIMMELPENNINCK, die allerbelangrijkst is. Enkele nieuwe bijzonderheden zijn ons bij de vergelijking voorgekomen, die wij in de levensbeschrijving niet zoo uitgewerkt vonden, als bl. 69, waar de Schrijver uit het levensberigt van VERHUELL schijnt geput te hebben; zoo ook bl. 104, enz. Omtrent het gezantschap te *Aken* vinden wij hier bl. 36 verv. gelijke aanmerking als de Heer M. C. VAN HALL heeft gemaakt, dat de verdiensten van SCHIMMELPENNINCK te dien opzigte, door de *Fransche* Schrijvers zijn miskend; — maar, moge dit gedeelte ook uit dat werkje eenigzins zijn aangevuld, het boek-zelf is toch blijkbaar door Prof. PEERLKAMP reeds vroeger bewerkt en wel, naar het slot te oordeelen, reeds afgewerkt kort na de benoeming van Graaf SCHIMMELPENNINCK als gezant te *Londen*, zonder dat van zijne daarop gevolgde korte ministeriële loopbaan is melding gemaakt. Over het geheel heeft de Schrijver naar zijne bedoeling datgene wat SCHIMMELPEN-

NINCK's leven naar buiten gewerkt heeft, meer uitvoerig behandeld, dan zijne verdere lotgevallen. Hier is het de Staatsman die beschreven wordt in zijne volle waarde, maar ook alleen als zoodanig. Moge die beschrijving goed gewaardeerd worden, dan zal de Schrijver zeker dezen arbeid, waarvan hij zich zoo meesterlijk heeft gekweten, ook in zijne rust met genoegen herdenken.

Tijdschrift voor Oudheden, Statistiek, Zeden en Gewoonten, Regt, Genealogie en andere deelen der Geschiedenis van het Bisdom, de Provincie en de Stad Utrecht. Met Platen. Iste Deel. Uitgegeven door Dr. P. J. VERMEULEN, *Archivarius der Provincie Utrecht. Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1847. *In gr.* 8*vo. f* 5-80.

Dr. VERMEULEN zet met dezen Bundel de taak van den ijverigen VAN DER MONDE voort, en zijne bekende verdienste en de gelegenheid, waarin hij, als Archivarius der provincie, is, waarborgen ons, dat wij meer van hem te wachten hebben, dan wij met billijkheid van zijnen voorganger konden eischen. Deze Bundel wordt geopend met het begin eener schets der staatkundige verdiensten van EVERARD VAN WEEDE, Heer van *Dijkveld*, die met de naauwkeurigheid, onpartijdigheid en grondigheid, welke wij van den Hoogleeraar VREEDE gewoon zijn, is op het papier gebragt. Tot nu toe was de *Oratio* van PETRUS BURMANNUS, die ook meermalen ter eere van VAN WEEDE en diens vader de snaren spande en hem zijne *Dissertatio de Vectigalibus Pop. Rom.* opdroeg (*Poëm. lib. IV, Amst.* 1746, 4°. *pp.* 293, 378, 158), zijn hoofdbron; doch wij twijfelen niet of andere bronnen zullen hem toevloeijen, ten einde hij in staat gesteld worde *zelf* de vragen, bl. 15 geopperd, te kunnen beantwoorden. Alleen de hoop die beantwoord te vinden, waardoor een nieuw of helder licht over het karakter, gedrag en de betrekkingen van dezen Staatsman verspreid zal worden, verzoent ons met zijn eerste gedeelte; doch wij raden den Heer VERMEULEN aan, voortaan geene vervolg-stoffen meer op te nemen, indien hem het debiet van zijn werk niet onverschillig is. Gaf hij het nog in maandelijksche afleveringen in het licht, dan....; maar een jaar de belangstelling en nieuwsgierigheid van den lezer op de proef te stellen, is toch wat te erg. De titel van het tweede stukje: *Iets*

over de openbare verzamelingen van oudheden te Leiden en te Utrecht, bedroog ons. Wij hoopten een verslag van den inhoud der beide Musea te zullen lezen, en moesten ons vergenoegen met de oplossing der vraag: »welke verzameling »wel het meest in aanmerking zoude komen, wanneer deze »of gene vinder of eigenaar van oudheden, onbekrompen ge»noeg is, om ze aan eenige wetenschappelijke inrigting ten »geschenke te geven?" waartoe het verslag aangaande het Museum van Oudheden, in de *Staats-courant van 9 April* (1847?), aanleiding gaf. Geloochend kan het niet worden, dat het *Utrechtsch* Museum een' knappen en vooral bescheiden advokaat in den Archivarius gevonden heeft; doch vele geleerden zullen, ook na de lezing van zijn pleidooi, over de vaderlandsche Musea als over de vaderlandsche historisch-antiquarische Almanakken blijven denken. Zij zouden ze allen wel tot één willen versmelten, ten einde de blaam van *te* provinciaal, *te* egoïstisch, *te* kleingeestig, *te* snipperachtig (dat ons Hollanders reeds vóór twee eeuwen verweten werd) te zijn, geheel te kunnen afwerpen. Ware ons land drie, viermaal zoo groot, en lagen b. v. *Utrecht* en *Leyden* eenige dagreizen van elkander; ja, dan zou het er door kunnen dat elk zijn eigenaardig Museum had; maar thans..... en:

»*'t Is bet één schoon casteel dan duizend kleine hoven.*"

Heeft de Heer VERMEULEN het immer ondervonden, hoe bitter onaangenaam de teleurstelling van den reiziger is, die van stad naar stad moet trekken om het ontbrekende in het voornaamste Museum of de beroemdste Bibliotheek der eene, in het minder aanzienlijke Museum of de minder vermaarde boekverzameling der andere stad, te moeten zoeken? Hoe ziet zulk een reiziger op tegen verlies van tijd, moeite en kosten, en vergenoegt zich vaak met te *hooren*, te *lezen*, waar hij *zien* moest. Het Museum, de Bibliotheek blijft onbezocht, en de daar aanwezige kunstschat ongebruikt, vergeten. *Leyden* heeft nu eenmaal een beroemd Museum van Oudheden. Geheel de geleerde wereld kent het bij naam, Oudheidkundigen verlaten hun vaderland om het te bezoeken, er in te studeren. Aan het hoofd van hetzelve staan mannen, die met de beroemdste *Antiquarii* van vroeger en later tijd kunnen wedijveren, die het tot eene werkplaats herscheppen, waaruit de uitstekendste resultaten hunner studie op de voor-

werpen-zelve, te voorschijn treden, en die het oog en verlangen naar *Leyden* rigten. REUVENS gaf zijn *numismatisch* en *archaeologisch* Collegie in het Museum-zelf, en die thans zijne plaats bekleeden waren eens zijne leerlingen. Dat *Leyden* het punt blijve, waarnaar alle gevondene en weg te schenken oudheden stroomen; dat haar Museum daardoor nog grooteren roem verwerve, en die stad wederom door honderden bezocht worde om hier schatten uit lang vervlogene eeuwen te zien, gelijk weleer, om de SCALIGERS, HEINSIUSSEN en BOERHAVENS te hooren.

Het is ook genoegzaam gebleken, dat er in verschillende steden grootere of kleinere collecties bestonden, die langzamerhand vergeten, verwaarloosd werden en verloren gingen. Menige particuliere verzameling werd na den dood van den verzamelaar in kisten en kasten gepakt, en bleef dikwerf langer dan eene eeuw in het duister. Soms kwam zij eindelijk, gelijk die van ALKEMADE en VAN DER SCHELLING, onverwachts weder aan den dag; meermalen werd zij beroofd, verkocht aan onkundigen, of vond zij haar einde in smeltkroes, keuken, kelder of stal. — In het volgende stukje *over de oudheid der munt te Utrecht* herinnert de Heer VERMEULEN het vroeger in den *Konst en Letterb.* 1834, 2, 3 *b. volg.* medegedeelde gevoelen van den Heer D. GROEBE, dat *Utrecht* als stad geen muntregt gehad heeft, ofschoon VAN DE WATER en BURMAN, in navolging van MATTHAEUS, het aan dezelve hadden toegekend, en hetgeen daartegen door den Heer ASCH VAN WIJCK in het *Tijdschrift voor Geschiedenis enz. van Utrecht*, 1837, *bl.* 325, werd in het midden gebragt. Hij doet zelf, na de lectuur dier stukken en het Antwoord van GROEBE in hetzelfde *Tijdschrift voor* 1830, *bl.* 274 *volg.* geen uitspraak, maar laat de beslissing aan deskundigen over. De beide geleerden mogen het oneens zijn geweest, of *Utrecht* een stedelijke of bisschoppelijke munt gehad hebbe; daarin stemmen zij overeen, dat er een munt binnen die stad, in het begin der middeleeuwen, bestaan heeft, doch in 1846 gaf PERREAU, te *Brussel*, zijne *Recherches sur la ville de Maestricht et sur ses monnaies*, in het licht, waarin hij beweerde, dat het bestaan van een oud munthuis te *Utrecht* een droombeeld is, en de laatste plaats al hare munten, onder de *Frankische* heerschappij geslagen, aan *Maastricht* moet afstaan. De Heer VERMEULEN vergenoegt zich met eene vertaling van hetgeen in PERREAU's opstel ten voordeele van *Maas-*

tricht aangevoerd is, te geven, en onze muntkenners uit te noodigen de zaak te onderzoeken. — Wij juichen het voornemen van den Archivarius van harte toe, om, ofschoon dan ook fragmentarisch, belangrijke bijdragen tot de kerkelijke geschiedenis uit het aan zijne zorg toevertrouwde Archief mede te deelen, en achten zijne gedane keus allergelukkigst. Er is veel waars in zijne Inleiding der *Bijdragen tot de Geschiedenis van de gemeenten der Hervormden in de provincie vóór* 1618; doch wij gelooven, dat de wenk aan den leeraar der geschiedenis, bl. 27 gegeven, sedert de toegang tot de archieven hem geopend is, overbodig is geworden. Vóór dien tijd kon hij slechts mededeelen, hetgeen wel eens partijdig en verdraaid was te boek gesteld; thans mag hij uit eigen oogen zien, en de kerkelijke geschiedschrijvers van dezen tijd toonden genoegzaam, dat zij niet zoo zeer met de zeden en daden hunner voorouders waren ingenomen, als de vroegeren, voor wie de bronnen-zelve gesloten waren. — De Heer VERMEULEN vergenoege zich niet met afbeeldingen der zegels van de Bisschoppen van *Utrecht* te geven; maar voege er zijne opmerkingen bij. Wij herinneren ons hier de rijke verzameling van zegels en van handschriften over de zegels der Bisschoppen, die in Jan. 1848 te *Amsterdam*, in het Huis met de Hoofden, verkocht zijn.

Wij keuren de opname der paskwillen uit den tijd van LEYCESTER niet af, vooral daar zij voorafgegaan worden door een belangrijk voorwoord. Zij zijn, zoo ver wij weten, onuitgegeven; edoch wij raden den Heer VERMEULEN voortaan voorzigtigheid aan, wijl het ons gebleken is, dat de meeste paskwillen gedrukt zijn. Portefeuilles in manuscript werden, bij nader onderzoek, bevonden kort te voren uitgegeven te zijn. Ook vond ik geene reden om zoogenoemde gecastreerde edities vooral van Latijnsche verzen te geven. Die iets van het Latijn verstaat, en een paar *Classici* gelezen heeft, stoot zich gewis aan een paar regels, als wij gissen dat bl. 88 bevuild konden hebben, niet. De mededeeling der *bevolking van het platte land der provincie Utrecht in* 1632 is niet onbelangrijk; gelukkig de ontdekking van Jonkh. VAN OLDENBARNEVELD, genaamd WITTE TULLINGH in het *Manuaal* van het jaar 1642: »*Area in duplici platea, alias twystraet*, zoodat men niet meer schrijve *twy* of *twist*, of wel *twynstraat*, maar, gelijk burgemeester C. BOOTH reeds giste, *Tweestraat. De sommière memorie van de posten van de dootschulden enz.* van *Vrou*

WIJNANDA DE RUEVER bevestigt het oude komedie-rijm:

»*En as 't kyndeke is gebaert wat al gaven,*
»*Wat kostet een schats as 't dood is ende begraven.*"

In andere plaatsen waren de onkosten nog veel grooter. Zoo b. v. te *Dort* iemand met eene koets begraven werd, kostte hem die koets aan de stad alleen *f* 50—. Voor het hangen van een wapenbord in de kerk moest ook *f* 50—, voor de permissie om het huis met rouw te mogen behangen *f* 30—, om tien flambouwen te mogen gebruiken *f* 12— betaald worden, enz. enz. Ging men met eene koets ten trouw, *f* 50— extra; trouwde men buiten de stad nog *f* 50—, aan huis (behalve de koets *f* 50—), *f* 50— voor het verlof daartoe.

Na een zeer naauwkeurigen bladwijzer vindt men de *Statistieke Aanteekeningen*, die 243 bladzijden beslaan. Daar dit gedeelte afzonderlijk gepagineerd is, zou het gevoegelijk afzonderlijk kunnen worden uitgegeven, en velen, buiten *Utrecht*, niet genoodzaakt zijn, dit, voor hen geheel onbelangrijke toevoegsel, te moeten betalen. Zou het meerdere debiet, dat het werk zeker buiten *Utrecht* zou hebben, indien het zonder die laatste aanteekeningen te verkrijgen was, niet kunnen opwegen tegen het mindere debiet, dat mogelijk te *Utrecht* het eerste gedeelte zou kunnen hebben, en dat welligt al wederom vergoed zou worden door het meerdere aantal koopers van pars 2 afzonderlijk? — Zoo niet, dan bidden wij den Uitgever, om, kan het zijn, het laatste gedeelte wat compresser te laten drukken en niet te vergeten, dat de beoefenaars der geschiedenis, die wel de meeste koopers zullen zijn buiten het *Sticht*, voor 228 bladzijden, die hun alleen interesseren, nog 243 bladzijden, die hun volstrekt geen belang kunnen inboezemen, moeten betalen. Dat is toch wat erg!

Overigens laat de uitgave niet te wenschen over. Platen, papier, druk, uitvoering zijn voortreffelijk, en wij wenschen nogmaals den Heer VERMEULEN hartelijk geluk met deze zoo wèl geslaagde, en zoo algemeen toegejuichte onderneming.

De Openbaarheid in Koloniale aangelegenheden, door P. J. VETH; *ook onder den titel van Bijdragen tot de kennis van den politieken toestand van Nederlandsch Indië, door* P. J. VETH. *I. De Openbaarheid in Koloniale aangelegenheden. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1848. *In gr.* 8*vo.* 47 *bl.* *f* : - 40.

Dit stukje, zonder inleiding of voorrede, doch gedagteekend 26 Junij 1848, schijnt geschreven te zijn om het Ontwerp tot wijziging der Grondwet, zoo als het aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal werd aangeboden, te onderzoeken en te toetsen, voor zoo veel de artikelen betreft, welke het beheer der Koloniën aangaan. Uit de vergelijking dier Concept-artikelen, zegt de Hoogleeraar, blijkt reeds »dadelijk, dat met de aanneming van dit ontwerp reuzenschreden zullen gedaan worden, zoo wel in den invloed der Vertegenwoordiging op den gang der *Indische* zaken, als in de juist daardoor gebiedend vereischte openbaarheid der Koloniale aangelegenheden."

De Schrijver oordeelt, dat bij het Concept — en dus ook bij de sedert aangenomene en thans vigerende Grondwet, waarin de uitdrukkingen van art. 59 en 60 nog duidelijker in denzelfden geest zijn omschreven — twee groote beginselen zijn gehuldigd:

I. Invloed der Nationale Vertegenwoordiging op de Wetgeving der Koloniën, en

II. Openbaarheid der Koloniale aangelegenheden.

Ten aanzien van het wenschelijke van het eerstgemelde beginsel, zegt de Schrijver: »Wij zijn niet geheel van oordeel, dat alle licht en wijsheid omtrent de zaken der Koloniën alleen en uitsluitend bij *Indische* ambtenaren, of de zoodanigen die *Indië* bij *autopsie* kennen, moeten gezocht worden." — »Men moet met de *Indische* aangelegenheden wel geheel en al onbekend wezen om niet te weten, hoe dikwijls dáár de gierigheid de wijsheid heeft bedrogen. Men moet wel óf zeer in den geloove voortleven, óf zich al eene zeer ligte voorstelling maken van de verpligting die op *Nederland* rust, ter zedelijke opvoeding der bevolkingen, die ons, met de vruchten van hun zweet, den last onzer schulden helpen dragen, als men die hooge en heilige belangen

aan het personeel onzer *Indische* ambtenaren (ik ontken niet een aantal eervolle uitzonderingen) zoo veilig acht toevertrouwd." De Schrijver acht derhalve den invloed der Nationale Vertegenwoordiging noodwendig, doch, opdat die invloed met kennis van zaken kunne worden uitgeoefend, is openbaarheid noodig. Daarom zegt de Heer VETH: »Alleen in de vrijheid van drukpers, door verantwoordelijkheid der schrijvers voor logen en laster tegen misbruik gewaarborgd, ligt de zekerheid, dat de vele misbruiken, die in het *Indisch* Bestuur heerschen, zullen worden aan het licht gebragt; dat over de gewigtigste aangelegenheden en de moeijelijkste quaestiën, die het *Indisch* Bewind betreffen, door veelzijdigheid van beschouwing en wrijving van denkbeelden, zich eene juiste en verlichte openbare meening zal vormen, die aan de Regering en de vertegenwoordiging des Volks tot steun, tot aandrang, tot raadgeving en tot waarschuwing verstrekken kan."

Die vrijheid van drukpers wil de Schrijver dienstbaar doen zijn aan eene betere kennis onzer Koloniën, dewijl »zulk eene verregaande onkunde omtrent de Koloniale aangelegenheden onder schier alle standen" heerscht. »Ook in de Kamer der Vertegenwoordigers heerscht, tot nog toe, veelal schromelijke onkunde omtrent deze belangen; eene onkunde, waaraan het alleen is toe te schrijven, dat de behandeling der Koloniale zaken zich daar meest altijd om de Koloniale baten als de éénige spil bewoog, en men over de belangen van godsdienst, onderwijs en beschaving, over de wijsheid of dwalingen, de regtvaardigheid of de onregtvaardigheid van ons beheer over twintig millioen zielen, nimmer schier eene steen vernam; nimmer schier een gevoelen hoorde opperen." Ook is de Schrijver van meening, dat de Commissie tot de Grondwetsherziening niet genoegzaam op de hoogte was, om de Koloniale aangelegenheden en hare behoeften met juistheid te beoordeelen. Zoo zegt de Hoogleeraar op bl. 11, na te hebben aangehaald de woorden der Commissie: »»*Wij zijn zelfs* »»*genegen te denken*, dat aan de magt der Gouverneurs-Ge»»neraal door het Ministerie van Koloniën méér ruimte moet »»worden gelaten, dan sedert eene reeks van jaren het geval »»was,"" niet zonder scherpte: »Wij huldigen de juistheid der divinatie in deze woorden opgesloten; maar de ervaring had, gelooven wij, meer kunnen leeren en voldingend bewijzen, dat niets verderfelijker is voor de ontwikkeling der krachten

van Neêrlandsch *Indië*, dan die noodlottige *Duocratie* van den Minister van Koloniën en den Gouverneur-Generaal, die den laatsten genoegzame magt en vrijheid laat, om al het kwaad te stichten dat door gebrekkige toepassing der beginselen van het Koloniaal beheer, door de keuze van ongeschikte personen tot de gewigtigste posten, en dergelijke, over *Indië* gebragt wordt, maar hem het vermogen beneemt in die aangenomen beginselen van Koloniaal bestuur de geringste wijziging te brengen; zelfs waar die door het oogenblik dringend mogt gevorderd worden, zonder de toestemming van den op verren afstand geplaatsten en altijd van het tooneel der gebeurtenissen meer of min vervreemden Minister."

Wij kunnen den Schrijver in zijne bewijsvoering en ontwikkelingen niet volgen, vooral niet waar hij op bl. 13 de vraag oppert: »of de voorlichting der publieke opinie in het Moederland over Koloniale aangelegenheden wel zoo bepaaldelijk de medewerking eener meer onbelemmerde drukpers in de *Indische* bezittingen zelve behoeven zou; of niet de gelegenheid, die gerepatriëerde *Indische* ambtenaren en kooplieden, of de van wetenschappelijke zending teruggekeerde geleerden, bezitten, om door middel der drukpers in *Nederland* licht over de Koloniale aangelegenheden te verspreiden, gevoegd bij de mogelijkheid voor hen, die zich nog bij voortduring in *Indië* ophouden, om hunne mededeelingen en opmerkingen in handschrift naar *Europa* te zenden, en daar te doen ter perse leggen, toereikende hulpmiddelen verschaft om de Koloniale zaken van alle kanten toe te lichten?" Immers wij hebben dat vraagstuk door mannen, grondig bekend met alles wat in onze *Oostindische* Bezittingen tot de levensvragen behoort, *hooren* behandelen, en niet altijd in den geest en in de gevoelens van den Schrijver, zoo dat wij noch toestemmend noch ontkennend hier zouden wagen te beslissen. Overigens hebben wij hier slechts opmerkzaam te maken op de bekwaamheid, waarmede Prof. VETH zijne zienswijze verdedigt, en verwijzen den lezer naar het boekske zelf om des Schrijvers redeneringen te volgen, en aan eigen of anderer oordeel te toetsen of gaaf weg aan te nemen.

Bij de behandeling van dat vraagstuk worden twee punten, als eene opzettelijke behandeling behoevende, ter sprake gebragt, en ontwikkeld (bl. 17), namelijk »een kort histo-

risch en statistisch overzigt van den toestand der drukpers in *Nederlandsch Indië*, vooral wat de openbare aangelegenheden betreft, en eene toetsing der gronden, op welke eene meer onbelemmerde werking der drukpers in de Koloniën tot dus verre geweigerd is en welligt nog heden kan bestreden worden. De Heer VETH spreekt bij die gelegenheid over de Reize van Dr. W. R. VAN HOËVELL over *Java*, *Madura* en *Bali*, waarvan sedert het eerste Deel door Prof. VETH is uitgegeven, en over het Tijdschrift voor *Neêrlandsch Indië*, in 1837 te *Batavia* aangevangen door de Heeren S. A. BUDDINGH, P. MIJER, en W. R. VAN HOËVELL, dat thans, door den laatsten, te *Groningen* zal worden voortgezet. Met belangstelling zal men de lotgevallen van dat Tijdschrift op bl. 22 nagaan. Daarin verscheen, zoo als door den Schrijver op bl. 28 wordt herinnerd, de schets van het hofleven te *Solo*, welke door den Keizer niet ten onregte werd kwalijk genomen. (*)

Men ziet, een gewigtig onderwerp wordt in dit boekske behandeld, en het is niet enkel van belang voor hen, die met onze *Indische* aangelegenheden zoeken bekend te worden, deze »Openbaarheid in Koloniale aangelegenheden" te lezen; maar dit geschrift verdient bovenal de gezette overweging van de Leden der Eerste en Tweede Kamer; ten einde het verwijt aan de vroegere Vertegenwoordigers niet evenzeer op de Leden van de tegenwoordige Staten-Generaal toepasselijk zij.

(*) Dr. FRANZ JUNGHUHN, lid der Natuurkundige Commissie, heeft in dat Tijdschrift schetsen geplaatst, ontworpen op eene nieuwe reis over *Java*, voor topographische en natuurkundige navorschingen, aan het einde van het jaar 1844. In het tweede Deel van gezegd Tijdschrift, Jaargang 1845, heeft Dr. JUNGHUHN over zijn bezoek te *Solo*, onder anderen, het volgende, bl. 206, geschreven: »Morgen is hier een tijgergevecht! zoo klonk het voor eenige dagen van mond tot mond. De Keizer, van wien hier niemand zonder achting spreekt, (behalve diegenen welke hem kennen) kan geene honden meer krijgen om zijne tijgers te voeden, en nu wil hij ze laten vechten. Hoe vele onschuldige dorpsbewoners (wel te verstaan, *van het hondengeslacht*, want de kultuur en humaniteit is ook op *Solo* met rassche schreden vooruitgegaan) zijn reeds voor deze beesten doodgeslagen! Wanneer Zijne Hoogheid nog langer wacht, dan kan hij de tijgers naar de plaats van het gevecht laten *dragen*, wanneer ze intusschen niet aan de tering zijn gestorven." — Hoe de tijgergevechten op *Java*, als eene Vorstelijke vermakelijkheid, door allen met geestdrift worden bijgewoond, is bekend.

Herinneringen uit het openbare leven van ERNST MORITZ ARNDT. *Naar den derden verbeterden druk uit het Hoogduitsch vertaald. Met Portret en Fac-similé. Te Groningen, bij* M. Smit. 1848. *f* 3 - :

Meest altijd vinden de zoogenaamde *Mémoires* grooten bijval. Men leest gaarne die losse, bevallige geschriften, die zich aan de wetten, welke den historiograaf wel eens op kothurnen doen gaan, minder binden, en toch zoo veel belangrijks verhalen, en zoo diep in het leven grijpen. De uitgever heeft zeker daarop gerekend, toen hij deze herinneringen van een' man, die veel goeds en veel wonderlijks schrijft, deed vertalen en ter perse leggen.

Die *Bonnsche* Hoogleeraar plaatst zich op een theater, op een steen, ('t is beeldspraak), op de markt te *Straalsund*, van welken de aankondigingen aan het volk voorgelezen werden, en verkondigt van daar, hoe hij als *Duitsch* man en burger geleefd en gewerkt heeft. Het boek is eene *apologie* tegen opentlijke en herhaalde aanranding. Wij houden den Schrijver allezins bevoegd om te oordeelen, wat hij als *Duitsch* man en burger aan zijne eer verschuldigd is; maar of 't noodig was dit geschrift in onze taal over te brengen, mag betwijfeld worden.

De herinneringen onderscheiden zich door groote breedvoerigheid. Die uit zijne jeugd laat hij in een' grooten waterplas van 80 bladzijden rondspartelen. Wij kunnen wel begrijpen, »dat een zeer natuurlijk genoegen aan verledene dingen, die voor hem niet bloot verleden zijn, hem die breedvoerigheid van voorstelling" ingegeven hebbe, maar wij vragen met DAVUS bij TERENTIUS: wat gaat dit de wereld aan? Als zulke beschouwingen zoo breed uitvallen, begint men zich te vervelen, en slaat het boek digt in vreeze dat er niets belangrijks zij te wachten. En toch ontkennen wij niet, dat onder veel overbodigs vele belangrijke zaken behandeld worden. Zijne eerste omzwervingen zijn als die van een' dolenden ridder, waarbij het niet overal helder is, welk een rol de held speelde. Interessant zijn zijne mededeelingen uit den grooten wereldstrijd, en zijne oordeelvellingen over het Weener Congres. Hierbij toont hij zich een' *Duitscher* van het echte ras. Met bitteren haat tegen al wat *Fransch* is bezield, bloedde zijn hart bij de *intrigues* van TALLEYRAND tegen de herstelling van het oude *Duitsche* vaderland. Hoogelijk met *Pruissen* ingenomen, en klagende, dat het bij den *Weener* volken-ruil gedwongen werd, zich met eenige brokstukken van *Saksen* te vergenoegen, ijvert hij ook tegen de oprigting van het Koningrijk der *Nederlanden*. Geen *Nederlander* zeker heeft haar ooit toegejuicht; maar ARNDT zou gaarne de *vrekkige Hollanders*, zoo als hij ze in zijnen deftigen stijl noemt, en wie

hij 't niet vergeven kan, dat zij geene *Duitschers* willen zijn, in het vette land van *Pruissen* ingelijfd hebben willen zien. Met *Holland*, beweert hij, is eene groote afrekening te houden; want, let wel! de Professor in de nieuwere geschiedenis vertelt ons, dat de *Pruissen Holland* veroverd hebben. *Europa* weet, dat *Holland* zich-zelf heroverd heeft en zijne vestingen insgelijks. Alleen *Arnhem* werd door BULOW met krijgsgeweld ingenomen. Overigens zijn de *Pruissen Holland* doorgetrokken. En voor dat doortrekken, mogten zij niet eens de Maas en de Maasvestingen met het nieuwe Koningrijk deelen; terwijl de *Hollanders* op eens zoo begeerig werden, dat zij gaarne geheel *Duitschland* tot aan den Moezel mede ingeslokt zouden hebben! — Hoe komt de man er aan? Na zijne redenering ten einde toe gevolgd te hebben, komen wij tot de slotsom, dat de Schrijver minder den volkenroof afkeurt, dan wel misnoegd is, dat niet anderen er de slagtoffers van zijn geworden. Ieder beeft zijne eigene wijze van zien, en ARNDT is een *Pruis* geworden van den Rijnkant.

Aan de Hoogeschool van *Bonn* kreeg hij een' leerstoel, doch werd alras in een' politieken regtshandel gewikkeld, die hem zijn' post kostte, ofschoon met behoud van tractement. Op de tegen hem ingebragte beschuldigingen legt hij hier zijne verdediging neder.

Het werk laat zich op vele plaatsen met genoegen lezen. Hier en daar perst de wildzang zijner uitdrukkingen en platte uitvallen een' glimlach af. Op dit vreemdsoortige of bombastische wordt men ook in de voorrede alreeds vergast, uit welke wij tot eene proef van den stijl 't volgende overnemen: »Ik zelf? wat ben ik, wat ben ik niet, onder die nu sedert lang verbleekte beelden?... Een vliegend blad onder millioenen vliegende bladen, die op den oceaan der tijden voortdrijven, tot dat dezelve voor altijd wegzinken. Maar ik zie geene reden, waarom dit blad, zoo lang het nog bovendrijft, dulden zou, dat men het met vuilnis bewerpe. De zonnestraal der eer [*het vliegend, drijvend blad is nu eene zon of bevat er ten minste een*] van iederen enkelen is ook het vaderland heilig; al het overige is onverschillig. Vergeten ook de menschen spoedig, Gods liefde vergeet geen stofje in zijn heelal. Men kan van de menschheid en van hare heilige en oneindige bestemming, ook van de bestemming van elken sterveling, niet hoog genoeg denken; en toch, wanneer men zich den pelgrimstogt van den enkele op deze bedriegelijke, nevelachtige planeet, zoo als hij rondtast en tegen alle hoeken en einden aanstoot [*ergo: blindemannetje speelt?*], en zelden het regte pad vindt, in de werkelijkheid duidelijk voorstelt, dan zingt men daarover de spreuk van den ouden heidenschen PINDARUS: wat is een mensch? wat is hij niet? het droombeeld eener schaduw is de mensch."

De eenzame op de Johannes-rots. Een kust-roman van E. FLYGARE-CARLÈN, *Schrijfster van het »Fideicommis, de Overburen" enz. In het Nederduitsch overgebragt. IV Deelen. Te Nieuwe-Diep, bij* C. Bakker, Bz. 1848. *In gr.* 8*vo.* 1276 *bl. f* 12 - 25.

Een nacht aan 't Bullar-meer, regtstreeks uit het Zweedsch van E. FLYGARE-CARLÈN. *III Deelen. Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer. 1848. *In gr.* 8*vo. IV en* 1220 *bl. f* 11 - 75.

Twee romans, beide van tamelijken omvang, gevloeid uit de vruchtbare maar ook verdienstelijke pen van E. F. CARLÈN liggen ter aankondiging voor ons; beide dragen de blijken van het reeds gunstig bekende talent der Zweedsche Schrijfster, om het tooneel op hetwelk hare handelende personen zich bewegen, en het karakter van hare landgenooten, en het huiselijk en maatschappelijk leven der verschillende standen met ware en levendige kleuren voor te stellen.

De eenzame op de Johannes-rots behelst de geschiedenis van een Zweedsch gezin, hetwelk schuilplaats vindt op eene rots aan de kust der Zweedsche provincie *Bohüs* en welks ongelukkig lot eerst verzoend wordt door den zoon, dien wij aan het einde van het verhaal als een gelukkig echtgenoot verlaten. Een geheel daarvan verschillenden afloop heeft het verhaal van *Een nacht aan 't Bullar-meer.* De dweeperij, welke in Zweden onder den naam van die der *Lezers* bekend en eene soort van piëtismus is, die menigwerf begint met den geest, maar eindigt met den vleesche, die misbruikt wordt door huichelaars om vrome, maar onbedachtzame gemoederen tot het bereiken van verfoeijelijke oogmerken te misbruiken, wordt hier van hare afzigtelijkste zijde voorgesteld. Zoo de Schrijfster niet overdrijft, hetgeen wij niet gelooven, is de dweeperij in Zweden tot eene hoogte geklommen, van welke wij hier te lande, Gode zij dank! geen denkbeeld hebben. In ieder geval echter vindt de lezer hier eene doelmatige en op menschenkennis gegronde waarschuwing tegen de gevolgen van geestdrift; zelfs van geestdrift voor het goede, wanneer zij niet blijft in de breidels van het gezonde verstand, en daardoor al ligt in wilde geestdrijverij ontaart. De dweeper JUSTUS VAN CARLEBORG vermoordt zijn' broeder en één der beide te gelijker tijd door hem beminde vrouwen, en vervoert de andere tot zelfmoord: alles met het oog naar den hemel en met den naam van God op de lippen!

Beide deze romans leveren door hunne afwisselende tooneelen en levendig voorgestelde gebeurtenissen eene onderhoudende lektuur op en handhaven ook door hunne heilzame strekking den roem der begaafde Schrijfster.

De lotgevallen van MARGARETHA CATHPOLE, *een waar geschiedverhaal. Naar het Engelsch van den Eerw.* RICHARD COBBOLD, *door* C. S. ADAMA VAN SCHELTEMA, *Predikant te Hoorn. Te Amsterdam, bij* P. Kraay, Jr. 1848. *In gr.* 8*vo. VIII en* 294 *bl. f* 3-:

Dit verhaal doet zien hoe een uitnemende aanleg, wanneer de invloed van ware godsvrucht ontbreekt, niet genoeg is, om den mensch de heerschappij te verzekeren over zich-zelven en hem overwinnaar te maken van zijne driften. Het gemis van vroegtijdige indrukken van Godsdienst maakte de heldin van dit verhaal tot een slagtoffer der dwalingen, tot welke verkeerde neiging en hartstogt leiden kunnen. Het Evangelie echter bragt haar van het dwaalspoor terug, en zij werd een toonbeeld van opregt berouw en zedelijkheid, doch niet, dan langs een' weg van vernedering en zielelijden, voor welke zij hare medemenschen hoopte te beveiligen door vrijheid te geven om hare lotgevallen openbaar te maken. Immers het op den titel geplaatste »*een waar geschiedverhaal*," is geene verdichting. De eerwaardige Schrijver beroept zich op de getuigenis van zijne landgenooten in het graafschap *Suffolk*, bij welke de hier verhaalde feiten nog in geheugenis zijn. Deze waarborgen van echtheid verhoogen de waarde der vrij avontuurlijke lotgevallen die hier geboekt staan. Wij hopen, dat de lezing van dit werk moge strekken tot waarschuwing en behoeding van velen voor de paden van zonde, wroeging en smart, naar welke gebrek aan een' ernstig godsdienstigen zin als van zelf henen leidt.

JURRIEN RAAP *of de Stads-instituteur. Door den Schrijver van de »Schetsen uit de Kosterie te Kleihuizen." Te Amersfoort, bij* W. J. van Bommel van Vloten. 1848. *In gr.* 8*vo.* 216 *bl. f* 2-10.

De Schrijver zegt een schoolmeester en wel op een dorp te zijn, die zijne uren, na den dagelijkschen schooltijd, in den laatsten tijd, dat is, na de uitgave der op den titel genoemde schetsen, heeft besteed om het geziene en gehoorde van JURRIEN RAAP, Instituteur in eene voorname stad onzes Vaderlands, tot stichting en opbouwing van zielverrijkers, verstandopklaarders en hartbeschavers te boeken.

Daar de Schrijver door de duurte der levensmiddelen geene notitie heeft kunnen nemen van JOOST VAN DEN VONDELS gezegde: »Beveel het papier niet terstont al wat u in den zin schiet, maar toets uwe inbeeldingen, vonden en gedachten, of ze der penne en den dagh waardigh zijn," mogen wij de uitgave van dit boekske eigenlijk aanmerken als eene specu-

latie op de leesjeukte, die zich zelfs over prulwerken ontfermt. Mogt nu ook dit werk een prulwerk zijn, waarvan de mogelijkheid door den Schrijver niet ontkend wordt, dan troost hij zich met de gedachte, dat hij door het uitgeven bijdraagt tot ondersteuning van nering en handel, en dat vele menschen door zijn toedoen aan het werk geraken. Een auteur, die zich met zulk een' schralen lof wil tevreden stellen, heeft geene reden zich te beklagen, als wij er verre van af zijn dit werk een prulschrift te noemen. Integendeel verklaren wij, dat, naar ons gevoelen, de Schrijver alle blijken geeft, het vereischte talent te bezitten om nuttig te schrijven voor het publiek zijner keuze; hoewel hij door niets, zelfs niet door de duurte der levensmiddelen, zich moet laten verleiden om de aangehaalde gulden les van JOOST VAN DEN VONDEL te verwaarlozen. Deed hij dat, dan zou hij gevaar kunnen loopen, bij het hekelen der gebreken van het onderwijs, door overdreven zucht om aardig te zijn, tot platheid te vervallen. — Zoo als het werkje thans is, zal de oordeelkundige lezer onder het kaf vrij wat bruikbaar koorn vinden en zich niet over de lezing beklagen.

Vader en Zoon, of de Verborgenheden van Noord-Amerika; eene schets naar het leven, uit het Hoogduitsch van ROBERT SPRING. *In een Deel compleet. Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer. 1848. *In gr.* 8*vo.* 406 *bl. f* 3-75.

Nadat de *Verborgenheden van Parijs door* E. SUE zulk eenen verbazenden opgang hebben gemaakt, is het niet te verwonderen dat meer andere steden en volken de stof tot *Verborgenheden* moesten opleveren, en dat nu ook *Verborgenheden van Noord-Amerika* ten tooneele worden gevoerd. De Schrijver, een geboren Amerikaan, was in de gelegenheid door zijn verblijf in *Europa*, in *Spanje*, *Italië* en *Duitschland*, op te merken, waarin het karakter van zijne landgenooten zich onderscheidt van dat der bewoners van de Oude wereld.

Bezield door de indrukken, welke die waarnemingen op hem maakten, schildert hij de beschaafde wereld te *New-York*, in welke bij de hoogere standen dezelfde verfijnde genietingen en weelde gevonden worden als in de aanzienlijkste steden van *Europa;* den krachtigen en groothartigen *Kentuckier*, den onverbasterden zoon der wildernis; den gewetenloozen intrigant; den gelukkigen en ongelukkigen landverhuizer. Te midden der bonte en afstekende menigte van goede en kwade menschen, die hier optreden, beweegt zich het beminnelijk paar, welks lotgevallen den band uitmaken, die al de verschillende feiten aan elkander strengelt. Het werk levert eene belangrijke bijdrage tot de kennis van het Noordamerikaansche volk, heeft als roman eene zedelijke strekking, en is onderhoudend en alzoo wel geschikt om den leeslust aangenaam te voldoen.

BOEKBESCHOUWING.

Het Boek der Godsdiensten, of overzigt der verschillende Godsdienst-gezindten op den ganschen aardbol; inzonderheid die des Christendoms, van de vroegste tijden, tot op onze dagen. Vrij bewerkt naar het Engelsch van Dr. EVANS, *door* D. BROEDELET, DZ., *Predikant bij de Hervormde Gemeente te Monnickendam. Met eene voorrede van* B. T. LUBLINK WEDDIK, *Predikant bij de Evangelisch Luthersche Gemeente te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* Gebroeders Diederichs. 1848. *In gr.* 8*vo. XXIV en* 390 *bl. f* 3-60.

Dit werk, waarvan, bij de vijftiende uitgave, 150,000 exemplaren in Engeland waren verspreid, verdient ook hier algemeen te worden gelezen. De Eerwaarde LUBLINK WEDDIK introduceert de vertaling er van, met een welgeschreven voorrede, bij ons publiek. Als den Vertaler geen latere uitgaaf heeft ter dienste gestaan, is al wat na dien tijd vermeld wordt van hem-zelven. Hij heeft den oorspronkelijken titel: »*Schets der benamingen in de Christelijke wereld*" veranderd in dien, welke hier aan het hoofd is gesteld. Die titel is zeker rijker van uitdrukking, maar maakt het werk armer. Want het werk bepaalt zich schier uitsluitend tot het Christendom, en vooral tot de Engelsche kerk. Van dien kant is de geschiedenis van de kerkzeden, gewoonten, en godsdienstplegtigheden van alle oude en hedendaagsche volken, in 1792, te *Amsterdam*, bij W. HOLTROP uitgegeven, veel rijker.

De inleiding handelt over de godsdienst in het algemeen; schetst de oude manier van bewijzen dat er een God is, en spreekt van de openbaring en van hare verschillende opvattingen in rationalistische, supra-rationalistische en perfectibilische rigting. Hoofdzakelijk verwijlt EVANS bij de Deïsten uit de vorige eeuw, en beschrijft Panthéïsme, Polythé-

isme en Athéïsme. Wij weten ons niet te verklaren, hoe de Schrijver dit eene inleiding heeft kunnen noemen; want moet het gegevene strekken om de uiteenloopende rigtingen op het gebied der godsdienst te doen kennen, dan heeft hij te weinig geleverd. Het had misschien beter *voorloopige beschouwing* kunnen genoemd worden.

Daarop volgt eene opgave der vóór-Christelijke godsdiensten. Dit stuk, zoo als het hier staat, is geheel misplaatst. Immers behoorde hetgeen over het heidendom gezegd wordt tot hetgeen de Schrijver onder het Polythéïsme vroeger aangaf. Van het Jodendom geeft hij minder de geloofsleer dan wel zijne vormen van eeredienst. Of zijne voorstelling van de Joodsche denkbeelden aangaande het Messiasschap juist zij, mag betwijfeld worden. Met een' reuzenstap doorwandelt hij de geschiedenis van de laatste reformatorische bewegingen onder dit volk in Duitschland. Hoe EVANS er toe komt het Mahomedanismus onder de vóór-Christelijke godsdiensten te plaatsen, verklaren wij niet te kunnen vatten.

Van nu af houdt de Schrijver zich met de Christelijke godsdienst in al de vormen, waarin zij beleden wordt, bezig. Bij het toetsen van de bewijzen voor de waarheid van het Christendom, laat hij wetenschappelijk veel te wenschen over. Daarenboven zouden wij willen weten, van welke getuigen hij berigt heeft ontvangen, dat JEZUS de zoon was van een timmerman en te Nazareth geboren is.

Het Apostolisch Christendom stelt de Schrijver voor als eene niet geformuleerde kerk. Aan formulieren was geene behoefte, want het Christendom was leven, geene bespiegeling; meer aanschouwen dan overdenken. De gemeentelijke inrigting wordt eenvoudig beschreven. Overgaande tot het Kerkelijk Christendom, wijdt hij uit over de Trinitarissen enz. Bij de lezing zal het, ook den niet wetenschappelijk gevormden, duidelijk worden, hoe er een strijd moest ontstaan, en welke menschelijke duisternis het licht van boven overschaduwde, toen menschen wijsgeerig of onwijsgeerig wilden bepalen en uitleggen, wat de godheid voor zich-zelve gehouden heeft. De Athanasianen vervielen bijkans materiëel

tot een driegodendom,terwijl SABELLIUS,idéalistisch, slechts drie vormen in de zich openbarende godheid aanschouwde. Duidelijk en naauwkeurig wordt het begrip van het Arianisme voorgesteld, dat SABELLIUS willende verbeteren, van de Charybdis op de Scylla verviel. De Zweden uit de zesde eeuw worden tot Arianen gemaakt; het waren de Sueven. De Semiarianen treden bemiddelend op tusschen de beide uitersten, doch worden door beide afgewezen.

Van de Arianen gaat de Schrijver over tot de Socinianen, wier belijdenis, die menig kerkleeraar uit de XIXde Eeuw liever dan die van Augsburg of Dordrecht zou onderschrijven, hij beknopt ontvouwt.

Zonder een chronologisch of zakelijk verband volgt op de Socinianen het Calvinisme met eenige van zijne vertakkingen. Als de lezer de tegenstrijdige opvattingen der leer van Gods genade zoo eenvoudig naast elkander ziet geplaatst, buiten het gedrang der hartstogten waarmede zij òf geleerd òf bestreden is geworden, zal het hem niet moeijelijk vallen eene keuze te doen.

De Roomsch Katholieke Kerk voor zijnen geest roepende, verklaart EVANS de karaktertrekken dier Kerk, doch dwaalt, als hij de onderscheiding in zigtbare en onzigtbare als Katholiek wil doen gelden. BELLARMINUS toch zegt met ronde woorden, dat de Kerk van CHRISTUS eene vereeniging van menschen is, zoo zigt- en tastbaar, als de vereeniging van het *Romeinsche volk*, of het *Fransche* koningrijk, of de *Venetiaansche* Republiek. Deze onderscheiding is Protestantsch, en eerst MÖHLER heeft haar in den laatsten tijd in het Katholieke dogma zoeken op te nemen. Het kerkbestuur wordt beschreven, doch wij missen, wat wij hier ongaarne ontberen, de mededeeling der leer, zoo als die te *Trente* is vastgesteld; hetwelk niet vergoed wordt door de belijdenis der *Engelsche* geestelijken, waarmede hij zijne beschouwing opent. Het gemis dier mededeeling maakt het artikel over de Kerk van *Rome* tamelijk dor en schraal.

Zeer kort gewaagt EVANS van den strijd, door de Macedonianen over den H. Geest gevoerd. Terwijl wij lazen, dat de tweede *Oekoumenische* vergadering over het persoonlijk

bestaan des H. Geestes besliste, dachten wij aan ROBESPIERRE, die bij proclamatie besliste, dat er een God is.

Te regt merkt de Schrijver in een volgend artikel aan, dat de Pelagianen en de Semipelagianen nooit eene afgescheiden gemeente hebben uitgemaakt; trouwens de Roomsche Kerk heeft wel AUGUSTINUS als heilig gekroond en PELAGIUS ter deure uitgestooten, maar toch als ter sluik hem door eene achterdeur weder binnengelaten.

Van hier springt de Schrijver op de Monophysitische begrippen, zet vervolgens den voet in de *Grieksche* Kerk en maakt ons met het eigenaardige dier oude en eerwaardige afdeeling der Christelijke Kerk bekend. Plotseling staat de lezer weder op een ander terrein. Met eene tooverroede verschijnen de Albigenzen, Waldensen, WICKLEFF en HUSS op het tooneel. De voorstelling van deze partijen, die zich zoo krachtvol tegen de misbruiken in de Kerk verzetteden, is tamelijk schemerachtig. De overgang tot de Hervorming is wel geleidelijk, maar de Schrijver heeft verzuimd eenen blik te werpen op de godsdienstige ontwikkeling, welke haar voorbereidde. Wat hij aangaande de Hervorming mededeelt, betreft meer de uitwendige inrigting der Kerk, dan hare geloofsbelijdenis. Dit wordt echter vergoed door eene volgende vergelijking tusschen de Protestantsche en Roomsche kerkleer. De eigenaardigheden der Luthersche en Gereformeerde kerkleer geeft hij in korte trekken duidelijk op, en doet beider verschil even helder uitkomen. Van ter zijde merken wij hier weder op, dat òf de Schrijver òf de Vertaler niet zeer te huis is in de Latijnsche benamingen van volken en steden. Hij vertaalt *Tigurinos* in *Turgausche*. Het moet zijn: *Zurichers*.

Een kort overzigt geeft de Schrijver van de Protestantsche Kerk in *Frankrijk*, en valt dan als uit de wolken onder de Oud-Lutherschen in *Duitschland* neder, van waar hij zich haast naar het krijtgebergte. Wij kunnen merken, dat de Schrijver zich hier gemakkelijk beweegt; want bijna de helft van het werk handelt over de *Engelschen*. Naauwkeurig beschrijft hij de inrigting van de *Episkopale* Kerk; met haar wezen laat hij zich minder in. Menigeen die hetzij uit ware

of verdichte verhalen het karig lot van den armen vikaris beklaagde, zal verbaasd de handen ineen slaan, bij de sommen, met welke hij hier leest, dat de hooge geestelijkheid gevoed wordt, en zich ergeren aan de partijdige bedeeling van *Ierland*. In dit land van den honger trekt de Hooge Geestelijkheid jaarlijks anderhalf millioen ponden sterling.

Bij de vorstelijke hoogheid, waarop een gedeelte der Kerkelijken staat, en de halfheid der Hervorming, en den vrijheidszin des volks, is het niet te verwonderen, dat er zich eene levendige oppositie openbaarde. Zij werd door onderscheidene Parlementsäcten beperkt. De Schrijver geeft er een getrouw verslag van. De *Schotsche* Kerk en hare inrigting, zijnde de Presbyteriaansche, wordt beknopt vermeld. Zij heeft insgelijks hare oppositie, die den naam van Seceders, afgescheidenen, voert. Hetgeen men op den voorgrond zoude gewacht hebben, komt achteraan: het geschiedkundig overzigt van de hervorming der *Schotsche* Kerk. Zoo spoedig EVANS zich van de *Engelsche* Presbyterianen afmaakt, zoo veel te langer verwijlt hij onder de *Iersche*. De Independenten beslaan geen groote plaats; de Kwakers worden niet vergeten, en bij de recensie der Baptisten, maakt hij gewag van de Nederlandsche Doopsgezinden. Deze gelegenheid nemen wij waar, om de opmerking te maken, dat de Schrijver, de fracties der Anglikaansche Kerk haarklein ontledende, de menigvuldige *anen* en *isten* in Nederland en elders naauwelijks met den vinger aanroert, ja, de meeste geheel verzwijgt. Niet dat wij daar zoo veel aan verliezen, maar de volledigheid vraagt er naar. De Schrijver verdient dank voor menige bijzonderheid welke hij uit het kerkelijk leven der Methodisten mededeelt. Hij doorkruist alle vertakkingen dezer broederschap, welke in *Brittanje* zoo geheel op hare plaats is, en onder de lagere en verwilderde volksklasse zoo veel zegen heeft gesticht. Bij de verklaring van de begrippen der Universalisten is de overtuiging bij ons versterkt geworden, dat het niet raadzaam of voegzaam is, zoo lang de mensch in den geloove wandelt, den sluijer der eeuwigheid op te ligten. Door het sterke licht, dat daarachter schijnt, wordt het

oog, dat niet eens ongewapend de zon kan aanschouwen, verblind, en staart in grooter duisternis. Tegenover de begrippen van eene algeheele eindherstelling staan de Destructionisten, die eene totale verdelging der goddeloozen stellen. Naast deze barre doodgravers plaatst EVANS de Sabbatarianen, die over den Christelijken vierdag haarkloven.

Geheel onverwacht, op zijn *Engelsch*, doet onze Schrijver een uitstap naar *Hernhut*, en brengt ons in gezelschap met ZINZENDORFF en de Moravische broeders. Doch dit bezoek is maar vlugtig, vandaar dat er juist niet veel waargenomen wordt. Over de zee teruggekomen voert hij de Sandemanianen, Hutchinsonianen, de Bevers, die in de vertaling *electrieken* (geene onaardige vergissing voor *eclektrieken)* genoemd worden, en de Duikers ten tooneele. De laatsten hebben de gewoonte, waar menige gemeente jaloersch op zou kunnen worden, om, daar ieder in hunne bijeenkomsten het woord mag voeren, den *besten spreker* tot leeraar te benoemen. Hoe diep de Schrijver, voor zoo verre de *Engelsche* Kerk aangaat, tot kleinigheden afdaalt, blijkt, dat hij zelfs het plan van VAN RHEES uit *Wallis* opgeeft, die voornemens was, doch door den dood belet werd, in *Amerika* eene algemeene *Christelijke kerk* te stichten.

Onder het opschrift: Mystieken, trekken vooral de Swedenborgianen de aandacht van den auteur, ofschoon hij spaarzaam is in het geven van een verslag over den zonderlingen man-zelven. Die niet grondig bekend is met den innerlijken toestand der *Engelsche* Kerk, zal bij het lezen van dit werk wel eens vragen: komt er geen einde aan de optelling dier bijzondere kerkgemeenten? Ieder *Engelschman*, die door meer dan gewone geestdrift bezield was, stichtte eene afzonderlijke gemeente. Wij zouden ze haast kerkelijke klubsen noemen, welke zich onderling òf *dogmatisch*, òf *rituëel*, òf *disciplinair* onderscheidden. Een geheel eigenaardig standpunt kozen de *vrijdenkende* Christenen, die zich in 1799 van de kerk afscheidden, alle banden verwerpende. Uit hetgeen EVANS van hen berigt, noemen wij hen een Christelijk Sadduceïsme; want gelijk

de Sadduceën alle menschelijk gezag verwierpen, en zich aan de Schriften van MOZES aansloten, doch de vrijheid voorbehielden om ook MOZES het eene lid na het andere te ontnemen; zoo abstraheerden zij zoo veel van de openbaring des Evangelies, dat ze zelfs de onsterfelijkheid der ziel ontkenden. Het is curieus, als onze Schrijver vermeldt, dat zij, bij eene advertentie in hun zondagsblad, het voornemen aankondigden, om een openbaar onderzoek naar het bestaan van den Satan in te stellen; maar 't is wel spijtig, dat EVANS vergeten heeft ons te vertellen, hoe de duivel er afgekomen is.

Dat aan de overspannen dweepster JOANNA SOUTHCOTT geene plaats in deze beeldengallerij geweigerd wordt, is natuurlijk te verklaren. Even dwaas of waanzinnig was MUGGLETON, dien de Vertaler, zeker niet de Schrijver, 100 jaren te laat doet begraven. Hij stierf 1697 en niet, zoo als wij lezen, in 1797. Dezelfde ziekte krenkte de hersenen van IRVING, die vóór 15 jaren overleed, doch wiens waanzin te *Londen* nog in leven is.

Allervreemdst valt hier, midden onder de toonbeelden van verdwaasde Christenen, de vermelding eener heidensche sekte in *Oostindië* uit de lucht. In een noot kon het er door, maar in den tekst geeft het eene proeve van verwarring. Misschien heeft het gezelschap, waaronder EVANS zwoegde, hem het gezigt een oogenblik doen schemeren.

Zoo breedvoerig zijne opgave is van de Plymouthsbroeders, zoo compact is die over de zoo veel gerucht gemaakt hebbende Pyseisten, over wier kerkelijke rigting al te weinig wordt gezegd.

Nu zet de Schrijver zich er toe, om een overzigt te geven »van de latere ontwikkeling van verschillende gevoelens in de Roomsch-Katholieke en Protestantsche Kerken." Onderscheidene rigtingen in de Roomsche Kerk doorloopt hij, en doet het op eene leerzame en onderhoudende wijze. De toestand dier Kerk in *Frankrijk* geeft hem aanleiding, om over de *Frères Ignorantins*, een woord te zeggen en over de Theophilantropen, reeds vroeger ter sprake geweest, en de St. Simonisten. Daar deze worden vermeld, begrijpen wij

niet, dat de Vertaler, wiens hand in dit latere gedeelte duidelijk uitkomt, de Communisten en Socialisten stilzwijgend voorbijgaat. De beschrijving van de *Fransch*-Katholieke Kerk zal men niet zonder genoegen lezen.

De ervaring van de laatste 30 jaren getuigt het sprekend, dat het zoogenaamde Katholicisme veel in vastheid verloren heeft. *Rome* staat niet meer in *Duitschland* geworteld. Zijn wortel is er los en losser gegaan. Het woord van een ongenoemden, die aan Pr. KRUG schreef: »dat ik Katholiek ben, is mijne schuld niet, maar wel, dat ik dit *nog* ben," zou er door duizenden beaamd worden, indien zij hun hart uitspraken. Vandaar laat zich gereedelijk verklaren de heftige veroordeeling van den Bonnschen Hoogleeraar HERMES, die, hoe vasthoudend voor zich-zelven aan de Roomsche Kerkleer, beginselen in het leven riep, welke den Pauselijken Stoel ondermijnden. Te *Rome* is die Stoel de zitplaats van het Christendom, maar men stelt den Stoel hooger dan 't geen er op zit, wijl men zelf de Stoel is. Wat de Schrijver van den tegenwoordigen Paus in het voordeel der verdrukte Hermesianen hoopt, plaatsen wij onder de vrome wenschen. PIO NONO heeft eene toorts kunnen ontsteken, die zijn wereldlijken troon in brand deed geraken, maar hij schijnt de verhoopte man niet te zijn, om zegenvoller licht te brengen in de Kerk.

Wij kunnen niet deelen in de ingenomenheid van den Schrijver met de zoogenaamde *Duitsch-Katholieke* Kerk. Zij heeft de Roomsche Kerk gezuiverd van woelgeesten, wier verwijdering winst is, maar haar niet verbetert. Zij heeft bewogen doch niet hervormd, en integendeel den uitgang versperd voor duizenden, die reikhalzend uitzien naar ontslag van kerkelijken dwang; naar de vrijheid, niet in losbandigheid maar in CHRISTUS. Neen, RONGE was de man niet om de Kerk te hervormen. Er is geen hoop, dat eene hervorming kunne uitgaan van iemand die zelf niet hervormd is in zijn gemoed. Wind werpt neêr, ijver bouwt op. Uit de vrucht kent men den boom. Men vergelijke LUTHER met RONGE. Hoe diep zinkt de laatste! De geschiedenis van ROBERT BLUM is de geschiedenis der *Duitsch*-Katho-

lieke Kerk, wier hevige woordvoerder hij was. Zij wil niet anders dan politieke vrijzinnigheid overgebragt op godsdienstig terrein. Het is eene Kerk, waar CHRISTUS in het voorportaal staat als een weeskind, en de rede op het altaar bewierookt wordt. De afgoderij van den *Trierschen* rok is er vervangen door de vergoding van RONGE, tot wiens eere men godsdienstige banketten gaf, zoo als in *Frankrijk* staatkundige. Vandaar, dat de *Duitsche* Regeringen, de strekking van het Rongeanismus ook in het politieke bespiedende, den voortgang er van tegenwerkten, of ten minste niet begunstigden. De geschiedenis sedert de lente van het vorig jaar heeft het ongunstig vermoeden geregtvaardigd. — Het minder gunstig, ja veroordeelend berigt over CZERSKY kunnen wij niet beamen; want deze is eene hoogere schatting waardig. Bij hem ontstond de afscheiding van *Rome* uit innerlijke behoefte des gemoeds, bij RONGE uit gekrenkt eergevoel en nationalen zin. De eerste had zich gevormd naar het Evangelie, de modellen van RONGE waren VON ROTTECK, SCHILLER en GOETHE. Uit welke bron zal het water des levens vloeijen? Noemt de Schrijver CZERSKY onverdraagzaam, wij vragen, of ROBERT BLUM een anderen naam verdient, die op de vergadering van *Leipzig* er rond voor uitkwam, dat hij ieder, die in zijne zienswijze over den CHRISTUS niet deelde, voor geen Christen hield. Wij durven geene plaats meer vergen om hierin nog dieper te treden. De lezer, die de statuten en belijdenissen bij EVANS leest, moge zelf uitspraak doen.

Nu volgt eene afdeeling, welke genoemd wordt: latere ontwikkeling van het Protestantisme. Maar, wanneer het zich alzoo ontwikkelt, gelijk de Schrijver den overgang er van onder de Protestantsche lichtvrienden opgeeft, gaat het uit, als eene nachtkaars. In den arbeid van eenen ULLMANN, NEANDER, THIERSCH en anderen bespeuren wij ontwikkeling, maar bij PLANCK, WISLICENUS, en UHLICH kiemen der ontbinding. Het streven der Lichtvrienden is eene stuiptrekking van het wegstervend rationalisme. WISLICENUS heeft voor goed willen uitmaken, wat toch in de Kerk gezag heeft. Men ziet het, de mensch kan niet buiten

gezag, en wat gezag uitoefent verwerpt hij. Kerkelijke belijdenis ziet hij aan voor een slavenband, hij kiest daarvoor de H. Schrift, maar weldra is zij hem ook te lastig, hij maakt zich vrij, doch voelt zich in die vrijheid niet te huis, hij wil gezag. Wat geeft gezag in de kerk? vraagt WISLICENUS: schrift, of geest? In zijn antwoord beoordeelt hij de schrift *geesteloos*, en stelt voor het veroordeelde eenen geest in de plaats, die veel heeft van eenen Novembermist in *Londen*. UHLICH, die meer gemoedelijk is, weet eigenlijk niet, wat hij wil of niet wil. Hij is negatief noch positief. De lezer overtuige zich door hetgeen de Schrijver ons voorlegt.

Het verwondert ons, dat de Vertaler geheel gezwegen heeft van de *Tubinger* School. Van de bewegingen in de *Nederlandsche* Kerk wordt met een vlugtig woord gesproken en daarbij een wensch geuit, dien wij uit grond des harten beamen.

Het slotwoord klinkt ons liefelijk te gemoet. Men kan het niet te dikwerf lezen, niet te ernstig overdenken. Waren allen in de Kerk des Heeren zoo gezind!

Ziedaar een beknopt verslag van dit belangrijk werk gegeven. Bij ons verslag hebben wij meer dan eens gelegenheid gehad, de ordeloosheid in de plaatsing op te merken. Niets staat in onderling verband, alles los en op zich zelven. Historische ontwikkeling wordt gemist. Godsdienstrigtingen vallen niet uit de lucht, zij hebben eene genesis. Zelfs het Christendom staat niet geïsoleerd in zijne verschijning, maar heeft eenen voortijd gehad. Behoudens onze aanmerking op het onregelmatige is alles op zich zelf beknopt, duidelijk en rijk van inhoud. Men kan het boek voor een legger houden. Het naslaan is door een register gemakkelijk gemaakt. De Evangelische toon van het slotwoord weergalmt door het gansche werk. Begrippen, gevoelens, gebruiken worden onpartijdig en bescheiden blootgelegd; er wordt meer medegedeeld dan beoordeeld. Hebben wij onder het lezen menigmaal stof, om menschelijke dwaasheid en afwijkingen te betreuren, het geheel zal ons stemmen tot gematigdheid en tot het verdragen van verschillende opvattingen, en ons opwekken tot

die liefde, met welke God al zijne kinderen aanschouwt, die Hij ziet, dat, hetzij bewust of onbewust, in het wezen der zaak eens zijn, maar over het bijkomstige twisten, kampen, strijden, wij zouden haast zeggen, als kinderen krakeelen.

Het werk is compres gedrukt, waarbij de kooper wint. De correctie laat nog al iets te wenschen over. Wij hebben bereids op eenige onnaauwkeurigheden het oog laten vallen. Alleen voegen wij nog hierbij, dat bl. 311 ALEXANDER VII in plaats van DEN VI en bl. 312 LEO XI in plaats van DEN II moet gelezen worden. Doch ook dit is slechts bijzaak en ontneemt niets aan de waarde van het werk, dat wij in veler handen wenschen.

H. J. H. S.

Algemeen Stemregt behoudens Maatschappelijke orde, door Dr. W. CNOOP KOOPMANS *en Mr.* HUGO BEIJERMAN. *Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1848. *In gr. 8vo. IV en* 22 *bl. f* :-30.

Reeds is één der Schrijvers van dit vlugschrift aan zijn gezin, aan de wetenschap, aan het vaderland, aan de Kerk ontvallen. Eene kwijnende ziekte heeft hem in het begin van de maand Maart dezes jaars weggesleept. Het nuttig onderwijs, de wetenschappelijke geschriften, en het Christelijk voorbeeld van den Hoogleeraar KOOPMANS zullen echter niet met hem voorbijgaan, maar bij velen in eerbiedige gedachtenis blijven.

Van meer voorbijgaand belang daarentegen is het geschriftje, door den overledene met zijn ambtgenoot BEIJERMAN uitgegeven, tijdens de discussiën over de Grondwetsherziening. Het zal spoedig vergeten zijn, om twee redenen: vooreerst, omdat het met de volbragte Grondwetsherziening zijne altijd betrekkelijke waarde meerendeels verloren heeft, dewijl het ten doel had een geheel ander stelsel van kiesregt aan te prijzen, dan bij de Grondwet is aangenomen; ten andere, omdat het hier aangeprezen stelsel in meer dan een opzigt verwerpelijk is. Zonder het zoo kwaad te be-

doelen (vertrouwt Referent althans), was dat stelsel geheel ingerigt om eene regering van geld-aristocratie daar te stellen; want, volgens de meening der Schrijvers, moesten, onder anderen, de burgers zooveel meer stemmen uitbrengen, als zij meer schats in de schatkist offerden. Het is waar, zij geven den burgerman ook een stem, en zelfs, wanneer hij kinderen heeft, kan hij er meerdere uitbrengen; maar daar het getal kinderen bij de mindere klassen, hoe snel aangroeijende ook, toch niet evenredig opklimt met de schatten van den rijke, en een huisvader voor vele kinderen slechts weinige stemmen kan bekomen, terwijl ieder rijke, behalve voor zijne kinderen, voor elke twintig gulden belasting ook nog eene stem erlangt, stond de kans niet gelijk. Reken eens; de lijsten van kiesbevoegden voor de Eerste Kamer hebben ons namen aangewezen van mannen, die voor meer dan zesduizend gulden belasting 's jaars staan aangeschreven: zij zouden dus ieder driehonderd stemmen uitbrengen; welk een gewigt legt dat in de schaal tegen vele burgerlieden! De groote fout van de ontwerpers was echter, gelijk reeds elders is aangewezen, dat zij zich verbeeldden, langs dezen weg de strekking, om tot gedurige vermindering van *census* te komen, te kunnen tegengaan; terwijl ieder begrijpt, dat die zelfde strekking zich bij dit stelsel zeker even snel, ja nog sneller openbaren zoude, naar mate het getal der geldshalve uitgebragte stemmen meer in het oog moest vallen. Hoe spoedig zoude men kunnen beweren, dat naar gelang men meer belasting betaalde, het getal stemmen niet in gelijke progressie moest toenemen, maar in zoodanige verhouding, die de mogelijkheid overliet om aan den invloed der geld-aristocratie paal en perk te stellen!

Doch, vraagt men wellig: indien dit voorstel dan zoo veel afkeuring verdient, waarom dan nu nog over dit boekje gesproken? Vooreerst, omdat het bij de vroegere Redactie ingezonden en nog niet beoordeeld was; maar vooral, omdat bij al het zonderlinge van het voorstel, er toch iets goeds, iets leerzaams aan ten grondslag ligt, en verscheidene bijzondere punten behartiging verdienen. Het denkbeeld, ieder, zooveel mogelijk, eenig deel te geven aan de stemming; ieder meer

deel te geven naarmate hij meer belang heeft bij het behoud en het welzijn van den Staat, of zich jegens den Staat meer verdienstelijk maakt, daarin ligt iets grootsch, iets edels: mits men het belang en de verdienste niet bij ellen grondbezit of tonnen gouds afmete. — Er is nog iets goeds in het voorstel; het is: allen uit te sluiten van het stemregt, die *niet lezen en schrijven kunnen.* Waar zoo weinig beschaving bestaat, dat het aan de eerste beginselen van onderwijs ontbreekt, daar kunnen ook bezwaarlijk gezond oordeel en genoegzame zelfstandigheid worden voorondersteld. Dit laatste zoude ook, ondanks den bij de Grondwet geregelden *census*, nog in toepassing kunnen gebragt worden; daar de Kies-wet, de Provinciale en Gemeente-wet, de bijzondere vereischten voor de uitoefening van het stem- en kies-regt nog moeten regelen.

Organisatie van den arbeid, door betere inrigting van het crediet. Te Amsterdam, bij P. N. van Kampen. 1848. *In gr.* 8*vo.* 22 *bl. f* : -40.

Wij beleven een tijd, waarin men alles, ook arbeid en kapitaal, dubbel productief wil maken. Menige stoomkracht wordt tot een tweeledig doel ingerigt, om dubbel voordeel te behalen; menig een pleegt effecten te koopen en die weder te beleenen, om met het geleende geld weder andere effecten te koopen of andere zaken te drijven, ten einde dubbele interessen te erlangen; menig een koopt goederen en speculeert op de prijzen, terwijl hij ze ook al beleent, om inmiddels met het meerendeel van de waarde nieuwe winsten te bejagen; onlangs heeft men nog het denkbeeld geuit om zelfs de uitgifte van renteloos papieren-geld dienstbaar te maken aan het dekken van Staats- te kort en bezuiniging tevens. Zoo heeft de Schrijver van deze brochure verleden jaar het middel aangeprezen, alle *immobile* goederen *mobiel* te maken, ten einde met daarop van Staatswege geschoten gelden handel en nijverheid te bevorderen.

Het luidt alles zeer fraai; maar het ontbreekt niet aan

bewijzen, dat dergelijke complicatiën falikant uitloopen, en bij verstoring der natuurlijke orde van zaken plotseling eene driedubbele ruïne te weeg brengen. Men behoort dus wèl te wikken en te wegen, alvorens men zulke stellingen openbaart en ze openlijk aanprijst.

Dit gelde ook het ontwerp van dezen Schrijver, dat wellicht beter in Utopia of Icarië te huis behoort. Trouwens de ondervinding heeft er reeds uitspraak over gedaan in *Suriname*, waar het beproefd is, om tegen hypotheek op plantaadjen gelden tot uitbreiding der beplantingen en verbetering der gronden van Staatswege voor te schieten. Er komt ook te veel aan op de kunde en onomkoopbaarheid der schatters, en niet minder op de naauwgezetheid en kunde van hen, die de aanvragen om geld op Lands-hypotheek hebben toe te stemmen of te weigeren, en natuurlijker wijze worden gevleid en aangebeden door hen die in verlegenheid zijn. Van tien geld-opnemers zal het in den regel wel met zes of zeven verkeerd uitkomen. Zij nemen fonds op om hunne zaken uit te breiden; doch niet zoo gemakkelijk is het om het *debouché* of de consumtie te vermeerderen. De machines produceren in het oneindige, maar de koopers blijven vaak uit, — en na verloop van eenigen tijd is er aan geene rentebetaling, veel min aan aflossing te denken, terwijl inmiddels de verwaarborgde panden in waarde verliezen. Het *soi-disant* rentgevend papier, hetwelk de Schrijver wilde hebben uitgegeven, zou op zich zelf weldra even veel waardig zijn, als de schulderkentenissen van een aantal Fabrijkanten, die voorschotten uit het Fonds voor de Nationale Nijverheid hebben genoten; en zoo de Staat, de openbare schatkist er voor moest instaan, zoude onze financiële conditie weldra geheel reddeloos zijn.

Behalve deze algemeene aanmerking tegen het plan in zijn geheel, zoude men nog vele bedenkingen op bijzonderheden kunnen maken; gelijk het bovendien aan vele leemten en gebreken mank gaat. Doch het zal wel niet noodig zijn om het verder te ontleden: de publieke opinie heeft reeds herhaaldelijk een afkeurend oordeel geveld: onze aankondiging is slechts een woord van waarschuwing tegen financiële complicatie in het algemeen.

Handboek voor Notarissen, volgens de Nederlandsche Wetgeving, door Mr. P. MABÉ, JR., *Regter-plaatsvervanger in de Arrondissements-Regtbank, Advocaat en Notaris te Haarlem. Derde druk door den Schrijver herzien en aangevuld, met medewerking van Mr.* G. DE VRIES, AZ., *Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. Doct., Procureur bij de Arrondissements-Regtbank te Haarlem. Te Haarlem, bij* de Erven Loosjes. 1848. *In gr.* 8*vo. IV Deelen compleet. XXXIV en* 1464 *bl. Te zamen f* 14-80.

Gids bij de toepassing der Wetgeving op de Registratie, naar aanleiding van het Code van L. RONDONNEAU, *door een Oud-Hoofdambtenaar. Te Amsterdam, bij* de Gebr. Diederichs. 1848. *In gr.* 8*vo. VIII en* 308 *bl. f* 3-:

Zoo hebben wij dan thans de *derde* bewerking van het Handboek voor Notarissen, door den kundigen MABÉ, die daarbij nog de hulp van den niet minder bekwamen DE VRIES heeft ondervonden, voor ons. Wij behoeven niet te zeggen, dat door de Schrijvers voordeel is gedaan met alles wat eigene studie, bij nader overweging, hun deed inzien waarheid te zijn; met alle in verschillende tijdschriften en dagbladen gegeven wenken en aanmerkingen, die hun, na toetsing, gegrond schenen. Maar juist dit maakt het alzoo bij herhaling herziene werk meer geschikt voor aankondiging, dan eigenlijke beoordeeling. De laatste heeft tot tweemaal toe, met opzigt tot den eersten en tweeden druk, plaats gehad, en nu vinden wij de slotsom van der Schrijvers overwegingen.

Niet ligtvaardig zal hij, die van dit Handboek gebruik maakt, hier of daar eene andere beschouwing volgen, maar wij meenen elk, eer hij anders handelt, te mogen aanraden, rijpelijk het vóór en tegen te overwegen; doorgaans zal

wel ieder zich met de denkwijs der Schrijvers dadelijk kunnen vereenigen.

De drie eerste deelen behelzen de theorie van het Notarisambt en het Burgerlijk regt met de vereischten der verschillende acten en processen-verbaal. Het vierde deel bevat de formulieren met aanwijzing der verschuldigde registratieregten, voorafgegaan door eene beschouwing van de wetgeving op de registratie. Er is bij alles gelet op de achtervolgens geslagen arresten en vonnissen, benevens de geuite meeningen van verschillende regtsgeleerden. Het werk is dus inderdaad een volledig Handboek, hetwelk op alle punten verdient te worden geraadpleegd.

Voor den bezitter daarvan is echter ook zeer nuttig het tevens hier aangekondigde werk van een Oud-Hoofdambtenaar der Registratie, zijnde een *Gids* bij de toepassing dier belastingwet. Even als den Heeren MABÉ en DE VRIES, was het den Schrijver niet te doen, om slechts op te geven, wat de Administratie er nu en dan van gedacht heeft; maar om, lettende op jurisprudentie en literatuur over dat wijdloopige onderwerp, den zin des wetgevers na te sporen.

Deze moeijelijke taak nu is met oordeel en onpartijdigheid volbragt. Bij eene tweede uitgaaf zou men deze en gene drukfeilen kunnen vermijden, b. v., bl. 5, *voor de toepassing der niet wet genoeg is*, lees: *der wet niet genoeg is.* Bl. 134, *conditio in-debiti*, lees: *condictio indebiti.*

Bl. 57 en 58 is de Schrijver van gevoelen: 1°. dat geene waardéring kan gevraagd worden van bij boedelscheiding toebedeelde vaste goederen, omdat de scheiding geenszins is een *acte translatif de propriété;* dat daarentegen de waardéring wel kan gevorderd worden met opzigt tot in het *openbaar* verkochte vaste goederen, *indien bewezen kan worden, dat er ongeoorloofde middelen zijn gebezigd, om het goed beneden den prijs te verkoopen.*

Wij moeten hieromtrent het volgende opmerken. Er is verschil tusschen het Burgerlijk en het Fiskale regt. Om te weten, welk regt er op dezen of genen verkoop moet geheven worden, moet men niet vragen: wat is roerend, wat is onroerend goed volgens de omschrijving van het Burger-

lijk Wetboek; maar wat wordt als roerend, wat als onroerend goed door de wet op de registratie aangemerkt? Eveneens moet men niet vragen: wat is, naar het Burgerlijk regt, een *acte translatif de propriété?* Maar wat is eigendomsovergang in den zin der Fiskale wet?

Daartegen, zoo wij willen handelen naar den regel: *leges scire non est verba tenere, sed vim ac potestatem* moet men, zal het dubbel regt naar art. 19, als *boete*, en dus als *straf*, voor een te laag aangegeven koopprijs verschuldigd zijn, niet alleen onderzoeken, of de opgegeven prijs een achtste beneden de veilingswaarde is, maar ook, of er door den belastingschuldige te kwader trouw is gehandeld.

Te regt beweert de Schrijver, dat de Wetgever geen onderscheid maakt tusschen openbaren en onderhandschen verkoop. Maar tevens begrijpt hij de onredelijkheid, dat iemand beboet zou worden, omdat hij in eene openbare veiling, waar alles eerlijk was toegegaan, door een' zamenloop van omstandigheden eenig vast goed b. v. een vierde beneden de gewone veilingswaarde had gekocht. Hij wil dus, als er veiling is geschied, alleen waardering en bij te laag bevinding, het dubbel regt als boete, wanneer de Administratie bewijzen kan, dat er zamenspanning tot drukking van den prijs of dergelijk heeft plaats gegrepen. Maar nu dan bij verkoop uit de hand, hetzij bij Notariéle, hetzij bij onderhandsche acte? Hoe! zou de kooper dubbel regt moeten betalen, en derhalve *gestraft* worden, omdat hij, na loven en bieden, een voordeeligen koop heeft gesloten? De veilingswaarde, zoo die meer dan een achtste hooger is, zou alleen in aanmerking moeten komen, als partijen zich eene valsche opgaaf hadden veroorloofd.

Dit nu is ook vooral bij boedelscheidingen denkbaar. Om regt van overbedeeling voor te komen, kan men de waarde te laag schatten, en daar hier geen eigenlijk koopen en verkoopen plaats heeft, is de *fraude* er juist het meest blijkbaar. Wij zouden dan ook de tot zoo velerlei verschil van gevoelen aanleiding gevende woorden in art. 68 § 3 N°. 2, *pourvu qu'il en soit justifié*, opvatten, even als de Regtbank te Groningen, *mits zoo wel van den medeëigendom als van*

de deeling blijke, en dus *niet*, gelijk de Hooge Raad het wil: *mits er slechts blijke van den medeëigendom.* Dat doen blijken nu is gemakkelijk, als de scheiding geschiedt ten overstaan van een' Notaris, wiens acte geloof verdient tot inschrijving wegens valschheid; mits de acte inhoude vermelding, dat partijen de gelden, effecten en titels te zijnen overstaan hebben tot zich genomen.

Alles kan Referent dus alzoo zamentrekken: in den zin der Fiskale wet heeft er overgang van eigendom plaats, zoo dikwijls iemand gelegenheid krijgt een vast goed uitsluitend op zijnen naam te brengen, waarvan hij te voren den eigendom niet uitsluitend bezat, en dat hem door een ander Contractant geheel of ten deele wordt toegewezen: en er is geene reden tot waardering en vordering van dubbel regt als *boete*, zoo lang er geen bewijsbaar vermoeden is van kwade trouw.

Voor het overige wenscht Referent ook dezen *Gids* in veler handen, en ziet hij reikhalzend uit, zoo de registratie, en wel in 't bijzonder als hulpmiddel voor de schatkist, mogt behouden worden, naar eene nieuwe, milde en duidelijke wet.

Middelburg, 9 Maart 1849. Mr. A. F. SIFFLÉ.

Geschiedenis der achttiende eeuw en der negentiende tot op den ondergang van het Fransche keizerrijk; door F. C. SCHLOSSER, *Hoogleeraar te Heidelberg. XIde, XIIde, XIIIde en XIVde Deel. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1846, 47 *en* 48. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 1885 *bl. f* 16 - 15.

Door het late en gelijktijdige ontvangen van onderscheidene deelen van SCHLOSSER's werk hebben wij eenen geruimen tijd moeten laten voorbijgaan, zonder dat wij de aandacht onzer lezers daarop vestigden. Wij vatten nu in onze korte aankondiging de vier deelen te zamen, die in het licht zijn verschenen, nadat wij ons laatste verslag uitbragten. De gebeurtenissen, die het jaar 1848 hebben gekenmerkt, en die zeker de opmerkzaamheid hebben afgetrokken van menige wetenschappelijke onderzoeking of letterkundige onderneming, riepen als onwillekeurig de gedachten van velen tot de tijden der eerste Fransche omwenteling terug. Het gedeelte van

SCHLOSSER's werk, waarover wij thans hebben te spreken, is daarom in den tegenwoordigen tijd dubbel belangrijk, omdat wij daarin niet enkel eene optelling van feiten vinden, maar een diep doordringen in den geest des tijds, in de oorzaken der toenmalige merkwaardige gebeurtenissen; oorzaken, die ten deele ook nog in onze dagen niet hebben opgehouden te werken.

Het tijdvak dier Fransche revolutie, die gedurende een aantal jaren het middelpunt is, rondom hetwelk de geheele geschiedenis van *Europa* zich beweegt, is in de laatste jaren zoo dikwijls van verschillende kanten en met zoo onderscheidene bedoelingen behandeld, dat het den lezer van een werk, als dat van SCHLOSSER, niet te doen kan zijn, om zich met de feiten bekend te maken, maar om de wijze te leeren kennen, waarop de Heidelberger Hoogleeraar menschen en zaken beoordeelt. Dat oordeel is ook hier, gelijk in de vroegere deelen, doorgaans alles behalve malsch, en op de scherpe en bijtende wijze die hem eigen is, en waardoor zijn stijl wel eens afdaalt beneden de deftigheid, die men in dergelijke boeken gewoon is te verwachten, worden nu eens de hoofden en leiders van de Fransche omwenteling, dan weder de staatsdienaars, de Vorsten en krijgsbevelhebbers van *Engeland* en het vaste land van *Europa*, of ook zij, die in partijdigen geest naar SCHLOSSER's meening de gebeurtenissen hebben beschreven, met enkele korte, maar meer dan voldoende woorden getiteld. Onder de schrijvers over de Fransche omwenteling is er misschien geen, wien SCHLOSSER zoo onafgebroken en hevig den oorlog verklaart, als THIERS. De verdiensten van dezen geschiedschrijver liggen ook zeker op een geheel ander terrein, dan die van SCHLOSSER; maar men zou, dunkt ons, met reden kunnen vragen, of dit verschil den Hoogduitschen Schrijver wel niet eens onbillijk of althans te streng heeft doen zijn ten opzigte van den *Franschen* geschiedkundige en staatsman. Ook hier, gelijk in menig ander punt, zal de bevoegde lezer het oordeel van SCHLOSSER aan eigen onderzoek toetsen, en moge het ook zoo zijn, dat hier en daar het vonnis te streng is uitgevallen, men zal moeten erkennen dat het zich overal door opregtheid en zucht naar onpartijdigheid onderscheidt, en niet het gevolg is van deze of gene staatkundige meening.

Het zou ons tot eene uitvoerigheid leiden, die voor den omvang eener bloote aankondiging veel te groot ware, indien

wij den inhoud dezer vier deelen op den voet wilden volgen, en daarvan ook slechts een gedrongen overzigt wilden geven. Naarmate de Schrijver meer tot de geschiedenis is genaderd van de tijden, die menigeen onder ons zelf heeft beleefd, mogen wij dit ook onnoodig achten, en is een blik op den inhoud voldoende, om ons den grooten rijkdom der hier behandelde zaken voor den geest te roepen, en onze lezers, die met het werk niet bekend zijn, tot de lezing aan te sporen. Ref. wil daarom slechts met korte woorden den gang van het historisch onderzoek in deze deelen opgeven, maar wenscht wat breeder stil te staan bij het veertiende deel, waarin de Schrijver weder vervolgt, wat hij ook in vroegere deelen heeft gegeven, zijne beschouwing van den invloed der letterkunde op het maatschappelijke leven des tijds; in Refs. oogen zeker niet het minst merkwaardige of belangrijke gedeelte van het geheele werk.

Het elfde deel vangt aan met den tijd der Coalitie tegen *Frankrijks* nieuw staatsbestuur tot op den wapenstilstand van *Udine*, die den vrede van *Campo Formio* voorafging. De eerste *Fransche* Nationale Vergadering was ontbonden, en de tweede, de Wetgevende Vergadering, zou hare werkzaamheden beginnen. De eerste § van het eerste Hoofdstuk behandelt *Frankrijks* inwendige geschiedenis tot aan de oprigting van een Ministerie der Girondisten, waarin ROLAND, vooral door den invloed zijner merkwaardige en edele vrouw, eene hoofdrol speelde. De toestand van het overige *Europa* en de maatregelen, tegen *Frankrijk* beraamd, houden den Schrijver daarop bezig, en zoo gij het oogpunt wilt kennen, waaruit hij de geheele politiek van *Engeland* tegenover *Frankrijk* beschouwt, gij vindt dit in de volgende regelen duidelijk uitgedrukt: »PITT en de gansche plutocratie en aristocratie, aan wier hoofd hij sedert 1784 gekomen was, dachten er overigens, wijl zij hun voordeel veel beter verstonden, dan de Keizer en de Koning van *Pruissen*, nimmer aan, zich regtstreeks in de binnenlandsche aangelegenheden van *Frankrijk* te mengen; het was hun slechts te doen, om van iedere gelegenheid partij te trekken, om de zeemagt van *Frankrijk* en den handel van al degenen, die niet *Britten* zijn, te vernietigen. Van besmetting door vrije redenen hadden zij niets te duchten; want JOHN BULL is door vooroordeelen en trotschen hoogmoed stekeblind, gelijk allen, die den heiligen rok aanbidden en door Jezuiten geleerd worden, zulks door pa-

pismus zijn. Zoodra echter de absolute regeringen neiging betoonden, om voor geld de zaak der oude *Fransche* en *Engelsche* aristocratie en hiërarchie met de wapens voor te staan, bewoog PITT het *Engelsche* volk, om aan de vorsten en ministers te betalen, wijl, wat uitslag de oorlog op het vaste land ook immer hebben mogt, in elk geval *Engelands* heerschappij ter zee uitgebreid, en het *Engelsche* volk daardoor enger en vaster aan zijn oligarchie verbonden en door roem en zeegevechten bedwelmd worden moest." (XI. 34.) Toen het eindelijk tot eenen oorlog tegen *Frankrijk* komen zoude, hoe kon deze ooit eenen gelukkigen uitslag hebben, wanneer men leest, hoe het met de toebereidselen en plannen daartoe ging. (XI. 117): »De Hertog van *Brunswijk* was geheel en volstrekt van het stelsel van den zevenjarigen oorlog vervuld, hij keurde alleen het methodistische goed; men kon dus zeer langen tijd niet eens worden, op welk punt men eigenlijk het hoofdleger rigten wilde. Men reisde lang heen en weer, men hield conferentiën en beraadslagingen over dit en dat plan, men kon tot geen einde komen. Een plan van aanval maakte de Koning van *Pruissen* zelf; een ander de Hertog van *Brunswijk;* de Markies DE BOUILLÉ, als vertegenwoordiger der prinsen en emigranten, ontwierp een derde. Allen gingen van het beginsel uit, dat de in de slobkousen- en paradedienst vergrijsde *Pruissische* soldaten en adellijke officieren zich slechts hadden te vertoonen, om de geheele natie op de vlugt te jagen." »BISCHOFFSWERDER zeide te *Maagdenburg* tot de officieren van den generalen staf: »koopt niet te veel paarden, het gemaal zal niet lang van duur zijn. De vrijheidsdamp verstrooit zich te *Parijs* reeds, de armee der advokaten zal in *België* dra vernield worden, en tegen den herfst zijn wij weer thuis." De Hertog van *Brunswijk* zeide na de monstering tot de officieren: »Mijne heeren! niet te veel bagaadje en omslag; alles is slechts eene militaire wandeling!" "

Intusschen ging in *Frankrijk* de monarchie hare geheele ontbinding met rassche schreden te gemoet. De kabalen van het hof, de zwakheid en onopregtheid des Konings, de woede der verschillende partijen, nog verhoogd door de onzinnige manifesten der emigranten, en door de geestdrift, welke het gevaar van eenen buitenlandschen oorlog opwekte, dat alles werkte zamen tot de treurige gebeurtenissen, die *Frankrijk* in eene republiek hervormden, en het bloed

van den ongelukkigen Koning, later ook dat van zijne echtgenoote, op het schavot onder het mes der guillotine deden vergieten.

Wij gaan de geschiedenis van den oorlog en ook de inwendige geschiedenis van *Frankryk* met stilzwijgen voorbij. Wie kent niet van den eenen kant de dapperheid der *Fransche* legers, die toen den strijd aanvingen, welke hunne zegevierende wapenen in de volgende jaren van het eene einde van *Europa* naar het andere voerde? Maar wie kent ook van den anderen kant niet de verschrikkelijke tooneelen, waarvan *Frankrijk* zelf getuige was, toen het schrikbewind de nieuwe instellingen door het bloed van de besten en edelsten der Natie zocht te bevestigen? Zoo men SCHLOSSER's oordeel over deze dagen, de dagen van ROBESPIERRE, en over hunnen invloed op latere tijden wil hooren, men leze zijne (geheel eigenaardige) woorden, XI, 363: »De uitroeijing van het oude werd op deze wijze gewisselijk ten volle bereikt; doch op zulk eene wijze, dat men zich, toen men weder tot bedaren kwam, niet wist te helpen. Men wilde vervolgens het oude terugbrengen, 't geen echter niet meer het oude zijn en worden kon, en toen men het weder invoerde, over *Frankrijk* dezelfde kwalen bragt, waaraan *Duitschland* en *Engeland* lijden. De godsdienst verdween namelijk geheel; maar bijgeloof, fanatismus en Christelijk fetischismus schoten daarentegen bij het hooge en lage gepeupel onuitroeibare wortelen. De eerwaardige Gallicaansche Kerk ging onder; papistisch Jezuitismus verving hare plaats. De wapens en alle gedenkteekenen van een verleden, toen dit alles op zijne plaats was en toen zij tot het leven pasten, werden destijds met barbaarsche woede vernield; in onze tijden, waaraan zij vreemd zijn, worden zij onzinnigerwijze als belagchelijk *rococo* van beuzelachtigheid vernieuwd. De academiën, waaraan *Europa* onuitsprekelijk veel verschuldigd is, werden vernield, en later als ijdele titel-inrigtingen weder hersteld. De graven der koningen werden ontwijd en verwoest, en later met NAPOLEON's asch, door den kleinen THIERS en door den kweekeling van DUMOURIER en mevrouw DE GENLIS, comedie gespeeld, waarbij dezelfde lieden in hermelijn praalden, die eens als sansculotten om den vrijheidsboom gedanst hadden."

Het zesde tijdvak van de achttiende eeuw, dat met de oprigting van het *Fransche Directoire* aanvangt, en waarvan

de eerste afdeeling tot aan BONAPARTE's Consulaat loopt, begint in het midden van het twaalfde deel. Van nu aan wordt voor *Frankrijk's*, ja voor *Europa's* geschiedenis BONAPARTE de hoofdpersoon, wij vinden hem in *Italië* aan het hoofd der legers van de Republiek, overal de wet stellende en onder den schijn van de vrijheid aan te brengen, het ergerlijkste despotisme uitoefenende. Wij zien hem den merkwaardigen togt naar *Egypte* ondernemen, die, zoo hij aan zijn doel niet heeft beantwoord en duizenden van menschenlevens heeft gekost, »voor de wetenschap en beschaving van *Europa*, voor de bekendheid met het overoude *Egypte* en zijne kunst, voor de literatuur, vorming en hoogere krijgskunst der nieuwere *Franschen*, en voor BONAPARTE's keizerrijk van meer gewigt was, dan eenige andere gebeurtenis."

De tweede Coalitie-oorlog werd beraamd en aangevangen; de gebeurtenissen van dien krijg, waarbij de zaken van *Frankrijk* in *Italië* zeer achteruit gingen, de inwendige staat des bestuurs onder het *Directoire*, dat terstond bij zijne oprigting noch binnen *Frankrijk* noch daar buiten in achting geweest was, en de wijze, waarop dit bestuur in het Consulaat overging, maken het grootste gedeelte van den inhoud van dit twaalfde deel uit. Met dit Consulaat bereikt BONAPARTE zijne wezentlijke grootheid, en wij zeggen het SCHLOSSER gaarne na: »Van dit oogenblik af aan werd uit de Republiek eene militaire Monarchie, wat tot groot voordeel van *Frankrijk* en van geheel *Europa* zou gestrekt hebben, indien de groote geest, die de nieuwe regering schiep, op den plebejischen weg, die hem tot heldengrootheid had gevoerd, gebleven ware, en niet het oude ridderdom en den Byzantijnschen troon had hernieuwd." (XII. 475.) Men zou daar naast kunnen voegen de woorden van GUIZOT in zijn laatste werk: *de la Démocratie en France*, waarvan de zin in vele opzigten op hetzelfde nederkomt (bl. 261): »*La France démocratique doit beaucoup à l'empereur* NAPOLÉON. *Il lui a donné deux choses d'un prix immense: au dedans, l'ordre civil solidement constitué, au dehors, l'indépendance nationale fortement établie par la gloire. A-t-elle jamais eu un gouvernement qui l'ait plus rudement traitée, qui ait montré, pour les idées et les passions favorites de la démocratie, moins de complaisance? Dans l'ordre politique* NAPOLÉON *ne s'est préoccupé que de relever le pouvoir, de lui rendre les con-*

ditions de sa force et de sa grandeur. Il a vu là, pour une société démocratique comme pour toute autre, un intérêt national de premier ordre et selon lui, le premier des intérêts. Mais NAPOLÉON *était un despote. S'il a bien compris et bien servi quelques-uns des grands intérêts de la* France, *il en a profondément méconnu et blessé d'autres non moins sacrés. — Il y a des hommes très-grands, qui conviennent à certaines crises maladives et passagères, non à l'état sain et durable de la vie des peuples. Peut-être* NAPOLÉON *n'a-t-il été que l'un de ces hommes-là. Qu'il ait méconnu quelques-uns des principes vitaux de l'ordre social, quelques-uns des besoins essentiels de notre temps, personne n'en est plus convaincu que moi. Mais il a rétabli au sein de la* France *démocratique l'ordre et le pouvoir. Il a cru et prouvé qu'on pouvait servir et gouverner une société démocratique sans condescendre à tous ses penchants; c'est là sa grandeur.*"

De tweede afdeeling van het thans behandelde tijdvak loopt van de oprigting van het Consulaat tot op den vrede van *Presburg*. Duidelijk en kort wordt de nieuwe staatsinrigting uiteengezet, waarbij republikeinsche namen en vormen waren behouden, maar die inderdaad slechts een overgang was tot de Monarchie; groote verdiensten zijn in dien tijd aan BONAPARTE niet te ontzeggen. »Terstond, in dezen eersten tijd van het Consulaat," zegt SCHLOSSER, »werd het gansche deel van het administratiewezen, dat niet eigenlijk politiek was óf de onbeperkte magt der regering aanging, onder BONAPARTE's toezigt voortreffelijk geregeld, en bovenal het regtswezen en de regterlijke magt, BONAPARTE had een' MERLIN, CAMBACÉRÈS, LEBRUN, RÖDERER en anderen tot hulp, wien niemand virtuositeit [?] in hun vak betwisten kan; hij behoefde uit de ontelbare massa der sedert 1789 door de bekwaamste staatsmannen van *Frankrijk* gegevene, maar ten deele tegen elkaar inloopende wetten slechts het goede van het kwade te schiften, en *Frankrijk* bekwam eene regtspleging en een wetboek, gelijk het in geen der van ouderdom vermolmde, aan historisch regt en byzantijnsche geleerdheid sukkelende Staten mogelijk was." Het komt Ref. voor, dat hier aan de verdiensten van BONAPARTE niet volkomen regt wordt gedaan; daarin bestaat juist onzes inziens een der grootste talenten van den bekwamen regent, dat hij voor al de dingen de geschiktste mannen wist te kiezen, en hunne gaven en bekwaamheden aan zijne bedoelingen

wist dienstbaar te maken. Wie nu over NAPOLEON's verdiensten ten aanzien der wetgeving en regtspleging meer wil weten, raadplege A. J. SWART, *Desp. de* NAPOLEONTE *législatore et jurisconsulto*. De oorlogsverrigtingen tot aan den vrede van *Luneville* gaan wij met stilzwijgen voorbij, gelijk het ons ook onmogelijk is, om den inhoud der volgende hoofdstukken zelfs in paragraphen aan te stippen. Wij deelen slechts hier en daar in dit verslag eenige regelen van den oordeelkundigen en scherpzinnigen Schrijver mede, om zijne wijze van beschouwing te doen kennen van den man, die als het middelpunt is van de geheele *Europesche* geschiedenis in het begin der negentiende eeuw. Daartoe deelen wij onder anderen mede den aanvang van het tweede Hoofdstuk (XIII. 60), waar NAPOLEON onzes inziens juïst wordt geteekend. »BONAPARTE's idee, om niet de oude Monarchie met hare oude gebreken weder te herstellen, maar om onder den schijn van Republiek eene nieuwe Monarchie te scheppen, die niet op de oude grondslagen berusten, maar de sedert 1789 gemaakte, voor den nieuwen tijd geheel gepaste inrigtingen en wetten bevestigen moest, werd door iederen vriend van regtmatige vrijheid, gelijk onze toestanden die veroorloven, goedgekeurd. Men verheugde zich over dit plan van eene eindelijk eens naar de behoeften van den tijd ingerigte Monarchie; het bleek echter dadelijk, dat de Consul, om het uit te voeren, mannen van den ouden tijd gebruiken, en eene menigte der voormaals bevoorregten om zich vereenigen moest, die, even als de massa der aan het gewone hechtende *Franschen*, het oude beminden, eenvoudig wijl het het oude was. BONAPARTE voerde vandaar al spoedig het eene deel van 't oude na het ander, in weinig veranderde gedaante, weder in, en ging van lieverlede al verder terug, in stede van voorwaarts te gaan. Men zeide hem, en men mogt welligt gelijk hebben, dat hij de *Franschen* en hunne ijdelheid zonder praal en weelde, zonder hofstoet en glans, zonder hofambten, adel, staatsreligie en kerkelijke hiërarchie nimmer bevredigen zou. Dit was hem duidelijk. Vooreerst zocht hij echter het wezen onder den schijn te verbergen; hij moest alzoo, daar hij bovendien tot zijne kolossale plannen al de diplomatieke kunstenarijen van den ouden tijd, nevens al de sofisterij der revolutie noodig had, leugen en bedrog allerwege begunstigen. Hij handelde nooit opzettelijk slecht; hij was vaak gemoedelijk en vriendelijk, deed wel en bevorderde het goede, gelijk hij

het slechte haatte; doch de verachting der erbarmelijke menschen en regeringen, met wie hij te doen had, en de geniale plannen, waarvan hij bestendig zwanger ging, bragten hem op de gedachte, dat alle menschen slechts als zijne werktuigen bruikbaar waren, en dat een groot doel slechte middelen heiligde. Op deze wijze werd hij eerst afgod van alle enthusiasten, vervolgens vijand en vervolger van alle edelen."

De verdere geschiedenis van dit boekdeel dient als ter staving van dit oordeel, en omvat tevens de *Europesche* historie van dit tijdvak. Wij verdiepen ons niet in de zamenspanningen, waarmede men den val van den eersten Consul bedoelde, en die slechts op de versterking en bevestiging van zijne magt uitliepen. Zij leidden mede tot de bereiking van BONAPARTE's oogmerk — de verandering van het Consulaat in het erfelijke Keizerschap. Met bijtende scherpheid ontwikkelt SCHLOSSER hier de ellendige intrigues, die daarbij werden gebezigd, en de jammerlijke rol, die daarbij de Senaat speelde, en die men het Volk spelen deed.

Hoe rijk de verdere inhoud van het historisch gedeelte van het overige des dertienden en veertienden deels van SCHLOSSER's werk zijn moet, gevoelt ieder, die ook slechts oppervlakkig zich den rijkdom van gebeurtenissen te binnen brengt, waardoor zich de jaren van NAPOLEON's bestuur kenmerkten. Het is de geschiedenis van het militaire despotisme, dat bijna op geheel *Europa* drukte, Vorsten en Volken vernederd, geplunderd en uitgezogen, half *Europa* onder het beheer van de bloedverwanten of creaturen van den magtigen despoot, zijne broeders en zwagers tot Prinsen en Koningen verheven, zijne *antichambre* dikwijls gevuld met onderworpen of onderdanige Vorsten, de Natiën naar willekeur nu den een, dan den ander toegeworpen, duizenden en tienduizenden ter slagtbank gevoerd en opgeofferd aan de blinde heerschzucht van den man, die niet scheen te rusten, voordat hij eene wereldheerschappij zou hebben gesticht, waarvoor alle andere magten als in het niet verzonken, De geschiedenis van dezen treurigen tijd wordt in deze boekdeelen gebragt tot aan den vrede van *Tilsit*. Toen scheen NAPOLEON ten toppunt zijner glorie; hij had zijnen magtigen tegenstander op het vaste land overwonnen en, zoo het scheen, geheel aan zich verbonden. »ALEXANDER," zegt SCHLOSSER (XIV. 425), »was een soort van fantast en mysticus, die mannen en vrouwen idéaliseerde, vergoodde, dweepend vereerde en later in het slijk liet treden,

om zijne vereering op anderen over te dragen, die hij dan even spoedig weder liet varen. — ALEXANDER had zich vroeger voor den Koning van *Pruissen* als voor een vroom en eerlijk man geënthusiasmeerd; hij betoonde thans eene aan afgoderij grenzende vereering voor NAPOLEON, als held en regent."

Wij laten dit geheele gedeelte van het hoogstbelangrijke boek onaangeroerd, om opzettelijk stil te staan bij de paragraaf, waarin de Schrijver de letterkunde van dit tijdvak beschouwt, in betrekking tot de ontwikkeling van het burgerlijke leven der *Duitschers* en *Franschen*. Hij maakt eenen aanvang met de *Duitsche* literatuur.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

Geschied- en Aardrijkskundige beschrijving van den Zwijndrechtschen waard, den Riederwaard en het land van Putten over de Maas, door J. W. REGT, *Schoolonderwijzer te Groote Lindt, benevens eene kadastrale Kaart door* J. A. MARGADANT, *Landmeter-Teekenaar bij het kadaster te Rotterdam. Te Zwijndrecht, bij* J. Boden. 1848. *In gr.* 8*vo.* *f* 7-:

Reeds te lang verzuimden wij dit, in vele opzigten belangrijk werkje aan te kondigen, hetwelk, blijkens de *Naamlijst der Inteekenaren*, wel in veler handen is, doch ook buiten den omtrek van *Dordrecht* verdient gekend te worden. Na een *Algemeen overzigt* van bl. 1—28 gaat de Schrijver over tot de beschrijving van den *Zwijndrechtschen-waard*, waaraan twee Hoofdstukken zijn gewijd. In het eerste geeft hij een *Algemeen overzigt* (bl. 29—42), in het tweede de plaatsbeschrijving van *Zwijndrecht*, *Meerdervoort*, *Groote Lindt*, *Kleine Lindt*, *Heerjansdam*, *Kijfhoek*, *Heer Oudelands-ambacht*, *Hendrik-Ido-*, *Oostendam- en Sckildmanskinderen-ambacht*, *Sandelingen-ambacht*, *Rijsoord* en *Strevelshoek* (bl. 43—134). Even zoo behandelt hij den *Riederwaard*, in de *tweede afdeeling*. Eerst vindt men een *Algemeen overzigt* (bl. 135—141), vervolgens de plaatsbeschrijvingen van *Ridderkerk*, *O. en W. Barendrecht* en *Carnisse*, *O. en W. IJsselmonde*, *Katendrecht* en *Charlois* (bl. 142—224). Ook de *derde afdeeling over het land van Putten over de Maas*,

begint met een *Algemeen overzigt* (bl. 225—230) en geeft vervolgens de plaatsbeschrijving van *Pernis* en *'s Gravenambacht*, *Hoogvliet*, *Poortugal* en *Albrandswaard*, *Rhoon* en *Pendrecht* (bl. 238—272). De bronnen, welke hem tot dezen arbeid ter dienste stonden, waren, behalve de mededeelingen van burgemeesters en predikanten, de oudere werken van BOXHORN, BALEN, OUDENHOVEN, BEVERWIJCK, VAN DER EYCK, VAN LEEUWEN; voorts VAN HEUSSEN, VAN OLLEFEN, WAGENAAR, KOK enz., en de lateren van SMITS, SCHOTEL enz. Uit deze opgave ontdekt men reeds, dat de Schrijver volstrekt niet op de hoogte der literatuur van zijn onderwerp stond, en zulks wordt bij een' vlugtigen blik in het boek-zelf bevestigd. Veel is uit de vroegere schrijvers over *Zuid-Holland*, vooral uit OUDENHOVEN en VAN LEEUWEN gecompileerd; de biographische aanteekeningen zijn uit KOK en BALEN, en verwijzingen op het *Kerk. Dort* van Dr. SCHOTEL, en wanneer wij den Schrijver zoo stellig van het woud zonder genade, den *Cimbrischen* vloed hooren gewagen (bl. 11), hem over *Helium* (bl. 9) naar VAN LEEUWEN, over de bosschen (bl. 10) alleen naar OUDENHOVEN zien verwijzen, dan wenschen wij, dat hij, vooral voor zijn eerste algemeen overzigt, het in 1847 uitgegeven eerste deel van het hoogst belangrijke werk van G. ACKER STRATINGH, Med. Dr. te *Groningen*, *Aloude Staat en Geschiedenis des Vaderlands*, geraadpleegd had. Bl. 148 verwijst de Schrijver bij FLORIS VAN PALLANT nog op KOK, ofschoon de verhandeling over dien beroemden man van Dr. SCHOTEL reeds bestond; ook schijnt hij onkundig gebleven te zijn van diens bijdrage tot de geschiedenis van het klooster *Eemstein* (waarvan een platte grond onder ons berust). Aan onnaauwkeurigheden ontbreekt het niet, en de lijst der *errata* zou nog aanmerkelijk kunnen vermeerderd worden, b. v., bl. 28, SCHELLINKS voor VAN DER SCHELLING, bl. 95 CUIL voor CUYL, bl. 112 *brieve* voor *brief*, bl. 104 VAN DE WAL voor VAN DE WALL, later steeds DE WIT voor DE WITT enz. In het eerste algemeen overzigt is § V vergeten, en bl. 215 de pag. van het geciteerde werk. De letterkundige aanteekening omtrent de klokken, bl. 74, is overbodig; gelijk ook die omtrent VAN DER KEMP, met aanhaling van een kinderboekje. Uitvoerig is over dezen beroemden Zendeling geschreven in *Kerkel. Dort*, waaruit ook blijkt, dat hij niet *de neef*, gelijk de Schrijver wil, maar *de broeder* van DIDERICUS was. Ge-

lukkig is de gissing bl. 75, ten aanzien van JAN JANSEN ROMEIN. SCHELTEMA, *Staatk. Nederl.*, D. II, bl. 141, maakt niet van dit gezantschap, maar wel van een later (?) gewag. Minder gelukkig is de gissing bl. 110 ten aanzien van den *baljuw van Z. H.* Jammer dat de Heer REGT zijn werk, vóór hij het in het licht gaf, niet aan een' deskundige ter inzage heeft gegeven. Uit zijn geheele geschrift toch blijkt, dat hij niet meer dan een bekwaam en ijverig verzamelaar is, doch eigen studie mist. Hij staat ten minste niet op die hoogte, om een oordeelkundig werk over Vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde te schrijven. Doch het zij verre, dat wij den staf over zijn, in vele opzigten niet onbelangrijk, geschrift zouden breken. Er is veel nuttigs en bruikbaars in, en vooral verdient alles, wat hij omtrent het tegenwoordige aanteekende, de aandacht der lezers. Hetgeen bepaaldelijk betrekking heeft tot zijn onderwerp is goed behandeld. Hij blijve slechts binnen zijne *waarden*, en wage zich niet op het gebied der geschiedenis en literatuur, waar thans meer geëischt wordt, dan ten tijde van OUDENHOVEN, VAN LEEUWEN en KOK. Soms is hij *te* uitvoerig, b. v. bl. 162, waar hij niet slechts de pastoors en predikanten, maar zelfs de kosters, voorlezers en schoolonderwijzers vermeldt. De stijl is vrij vloeijend; de correctie laat veel te wenschen over. De uitvoering is goed. Over het algemeen verdienen Schrijver en Uitgever lof; maar vooral de naauwkeurige MARGADANT, die, door zijn *kadastrale kaart*, zelfs hooge waarde aan dit boeksken geeft.

WILLEM DE EERSTE, *Prins van Oranje. Treurspel door* JOHANNES HILMAN. *Te Amsterdam, bij* M. Westerman en Zoon. 1848. *In gr.* 8*vo.* 138 *bl.* *f* 1 - 25.

't Is altijd loffelijk eene poging te doen om het vaderlandsch tooneel te verrijken met een nieuw oorspronkelijk stuk, waarin eene belangrijke gebeurtenis uit 's Lands geschiedenis aan den tijdgenoot wordt voor oogen gesteld. In zoo verre heeft de Heer HILMAN alle aanspraak op goedkeuring. Maar als gedicht; als treurspel vooral, laat deze vrucht van zijn arbeid veel te wenschen over. 't Voornaamste gebrek ligt wel in het plan. Het is geen gelukkig denkbeeld geweest, het

bewerken van BALTHAZAR GEERAARTS door D'ASSONVILLE en GERY tot de handeling te kiezen. Zij valt voor in het tweede en vierde bedrijf, die als op zich-zelven staan. De drie handelende personen zijn vreemd aan, en buiten aanraking met het hof des Prinsen; het gevolg er van is, dat, zoo niet volstrekt éénheid van daad, althans die doorloopende schakel van verwikkeling, die draad van gebeurtenis en hartstogt ontbreekt, welke in een goed stuk al wat er gedaan en gesproken wordt zamenbindt, en een geheel vormt, waar bezwaarlijk iets bijgevoegd, veel minder iets aan gemist kunne worden. In den *Willem den Eersten* zouden des noods een paar bedrijven geheel kunnen wegvallen. Een tweede gebrek is, dat het den dichter niet heeft mogen gelukken, zich te verplaatsen in de karakters der personen, die hij opvoert, en in hunne toestanden op den tijd der gebeurtenis. Vandaar dat de stof hunner gesprekken veelal gekunsteld en gezocht is, en zij doorgaans elkander dingen verhalen, den een zoo goed als den ander bekend. Aan die zelfde reden is het ook te wijten, dat de titelrol zoo weinig beteekent, en de jonge Prins MAURITS méér belangstelling wekt dan Prins WILLEM. In de bijzonderheden afdalende, zou men nog véél méér hebben aan te merken; doch wij hebben er lust noch ruimte toe. Alleen kunnen we den Heer HILMAN zijne onnauwkeurigheden in versificatie en dictie niet kwijtschelden. 't Genie is een gave des hemels; maar 't werktuigelijke van den arbeid goed te behartigen hangt van ons-zelven af. Zachtheid van verzen, ongedwongenheid van uitdrukking, gelijkheid van stijl, zuiverheid van taal, die schoonheden van den tweeden rang, op welke, zoo als BILDERDIJK naar waarheid zegt, onze landaard gezet, kiesch en keurig is, die somwijlen het gemis van innige schoonheden doen vergeten, en ook vergoeden, en zonder welke zelfs de innige schoonheden van een dichtstuk zich in onze dagen niet kunnen doen gelden, worden hier op bijkans elke bladzijde gemist. Het is niet genoeg, dat er eenige betere plaatsen zijn, *con amore* bewerkt; de verzen, bij welke zijne Muze hem losliet — en zij zijn vele — had hij behoorlijk moeten herzien of aan geoefender kunstblik moeten onderwerpen, alvorens het stuk ter perse te geven. Wie dichter wil heeten moet toonen 't te zijn in elk woord, en niet slechts in elk woord; maar in elke sylbe.

Tot eene proeve van den stijl dier passages, welke *con amore* zijn bewerkt, ontleenen wij het volgende aan het Vde bedrijf, IIde tooneel.

WILLEM.

's Lands lot is innig (ja!) verbonden aan het mijn.
Doch wat de Heer beschikk': onze eerste zorg moet zijn,
Om 't dierst kleinood, gewetensvrijheid, hier te erlangen,
In 't dienen van den Heer, wien de aarde eens heeft ontfangen,
Tot stichting van het Rijk van eeuwge liefde en vreê.
Hij deelde ons, in zijn leer, 't gebod der liefde meê
Als 't hoogst gebod, en wil dat wij er steeds naar handelen,
Om, broederlijk gezind, zijn voetspoor na te wandelen.
Wie ons om ons Geloof verdrukt en lagen leit,
Hij handelt tegen God en Recht en Menschlijkheid.
Laat ons dan lijdzaam zijn, zelfs hun, die ons vervolgen,
Niet toonen dat we op hen weêrkeerig zijn verbolgen,
Om met een zelfden wrok hun wrok ter dienst te staan.
Eens breekt er toch een tijd van liefde en eendracht aan,
Dat geen vervolgingskreet zich ergens zal doen hooren.
Ga voor ons nageslacht nooit, wat ons trof, verloren,
Opdat het uit de ellend van ons steeds voordeel trekk',
Aan dweepers, van wat kerk dan ook, tot leering strekk'.
Dat geen gezag, geen leer van menschelijke vinding
Worde opgedrongen aan den geest, *tot zelfverblinding* (?)

LODEWIJK.

o Blijve ons kroost en stam (*volk?*) aan die beginslen trouw!

WILLEM.

Wee 't dierbaar vaderland, als 't niet gebeuren zou.

Bloemlezing uit de Parabelen van F. A. KRUMMACHER, *door Dr.* J. O. JOSSET. *Naar de laatste Hoogduitsche uitgave. Met eene voorrede van Ds.* B. TER HAAR. *Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1848. *In post* 8*vo. gecartonneerd. XVI en* 271 *bl. f* 2-25.

Het keurig nette gewaad, waarin deze bloemlezing wordt aangeboden, lokt uit tot de lezing. Niet minder de voorrede

van den Heer TER HAAR, die zoo bevoegd is over poëzij in 't algemeen, over Christelijke in het bijzonder te oordeelen. Tot het gebied van deze behooren ook de *Parabelen* van KRUMMACHER. Bij het doen der keuze heeft de verdienstelijke Vertaler, om geene verkeerde voorstellingen van de geschiedenis te geven, die weggelaten, waarin Bijbelsche personen optreden of sprekend worden ingevoerd. Ofschoon wij daardoor sommige zeer fraaije parabels missen, kunnen wij het aannemen van dezen grondregel niet afkeuren. Trouwens, de keuze onder zoo veel schoons is niet gemakkelijk. Onze aanprijzing en zegenbede volgen het lieve boekje, dat tot de zoodanigen behoort, die ieder zich wel moge aanschaffen. Gaarne gaven wij eene proeve; maar er is zoo veel aan te kondigen, dat we ons dit genoegen moeten ontzeggen.

KASPAR HAUSER, *de troonsopvolger van Baden. Naar den derden druk uit het Hoogduitsch van* F. S. SEILER, *Kon. Pruiss. Just. Act. Te 's Gravenhage, bij* A. Kloots en Comp. 1848. *In kl.* 8*vo.* 169 *bl.* *f* 1 - 10.

Uit den titel ziet men; wie KASPAR HAUSER, de raadselachtige jongeling, over wien vóór eenige jaren geheel *Europa* sprak, en die, voor een sluipmoord bezweken, op zijn graf het raadsel van zijnen tijd genoemd wordt, eigenlijk zal geweest zijn: — de troonsopvolger van *Baden*. Het boekje bevat een verhaal van listen en snoodheden, door welke, volgens den Schrijver, de wettige lijn van erfopvolging werd afgesneden, om den zoon eener misdadige betrekking tot de regering te brengen. Daar de namen van ten deele nog levende Vorsten en Vorstinnen met ronde woorden genoemd worden, durft men naauwelijks aan de waarheid der opgegeven daadzaken twijfelen; ten minste het laat zich bijna niet denken, dat het boekje, bij zoo grooten opgang, als het in *Duitschland* gemaakt heeft, niet zou zijn gelogenstraft, indien het onwaarheden behelsde. Met dat al hebben wij ook te vergeefs gezocht naar voldoende bewijzen, dat het schandaal geen laster, en de mishandelde HAUSER en het geroofde vorstelijke kind één en dezelfde persoon zij. De verklaring van een zoo verdacht persoon, als de bewuste priester, achten wij daartoe niet genoegzaam. De zoo-

genoemde bewijsstukken, bij het verhaal gevoegd, voldingen de zaak geenszins, wanneer men alleen door ontegensprekelijke bewijzen tot overtuiging is te brengen. Doch zulke te leveren is niet gemakkelijk, daar kabalen en gruwelen, als deze, natuurlijk door misdaad en list in een ondoordringbaren nacht van geheimhouding worden gehuld. Hoe 't zij, verhalen als dit, die 't hart doen bloeden en met afgrijzen vervullen, zijn niet geschikt om 't geloof te versterken aan het bestaan van zedelijkheid en menschelijkheid in sommige van de hoogste kringen der Maatschappij. Gelukkig, indien het verhaal waarheid behelst, dat monsters als deze tot de uitzonderingen behooren.

Vroeger is dit werkje, ofschoon zonder de bijvoegsels, reeds in het *feuilleton* der gewezene *Algemeene 's Gravenhaagsche Courant* opgenomen. Het zal dus aan velen reeds bekend zijn geweest.

JOHANNES ARNDT; *door den Schrijver van:* SPENER *te Dresden. Uit het Hoogduitsch, door* R. P. VERBEEK, *Predikant te Doorn. II Deelen. Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen en Zoon. 1847. *In gr.* 8*vo.* 561 *bl. f* 4-90.

Volkomen op dezelfde wijze, schoon weder met genoegzame afwisseling, zoodat de lezer niet in het minste verveeld wordt, bewerkt de vernuftige en tevens gemoedelijke Schrijver (zijn naam: WILDENHAHN is nu bekend), sommige van de voornaamste tafereelen uit het leven van den hoofdpersoon in dit werk; zoo, dat de rigting des geestes en de voortreffelijkheid des harten uitkomen van den nog niet geheel vergeten Schrijver van: *het ware Christendom:* een oud, dogmatisch-ascetisch werk, dat meer verspreid en bekend is geworden dan zijne predikatiën over den *Catechismus* van LUTHER, die vol zijn van dogmatieke scherpzinnigheid, en de hoogst voortreffelijke *overdenkingen over de Psalmen*, jaren lang een van de in Duitschland meest gezochte postillen. Voor hen, die de beide voorafgegane schriften over SPENER en GERHARDT kennen, zal het niet noodig zijn, veel te zeggen tot aanprijzing. Een fraai uitgevoerd portret versiert het werk. Men heeft het te danken aan de welwillendheid van Prof. ROIJAARDS, die het uit zijne rijke verzameling van Christelijk-belangrijke portretten afstond.

De vertaling ook van dit werk is, even als de vroegere, voortreffelijk. Het vereert den Eerw. VERBEEK, dat hij op zoodanige wijze den tijd besteedt, die hem van zijne ambtsbezigheden overschiet. Ook de uitvoering verdient lof; 1806, in plaats van 1606, bij de dagteekening van eenen brief (D. II, bladz. 272) is eene meer misstaande, dan hinderlijke drukfout.

Het Nahedal, in brieven uit Kreuznach, geschreven in 1847, *door* C. H. VAN HERWERDEN, C.H.Z., *Theol. Doct. en Predikant te Groningen. Met eene kaart* [en plaat]. *Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1848. *In gr.* 8*vo.* 328 *bl.* *f* 3 - 75.

In den vorm van twaalf brieven geeft ons hier de Eerw. VAN HERWERDEN eene, zoo ver wij kunnen oordeelen, volledige, naauwkeurige, en tevens onderhoudende en belangwekkende beschrijving van *Kreuznach*, zijne baden en de uitstapjes in en om het dal der *Nahe*, een van de liefelijkste oorden van Duitschland; waardig, in de nabuurschap te liggen van de heerlijke *Rijngau*. Een wèl uitgevoerd kaartje, dat zich evenwel voor de laatst beschrevene togtjes niet ver genoeg uitstrekt, stelt den lezer in staat, den reiziger te volgen, en de levendige, regt uitlokkende beschrijving doet er naar verlangen, zulks in wezentlijkheid te doen. Die beschrijving is niet opgepronkt met ijdele, weinig beduidende uitroepingen; het geschrevene kenmerkt evenzeer den verstandigen, als voor de schoonheden der natuur en de heerlijkheid der schepping gevoelvollen man. Zoo zijn ook de volksvertellingen met smaak verhaald, of in vloeijende dichtmaat uit het Hoogduitsch overgebragt. Het trok onze aandacht, in een paar dier verhalen, ons vroeger niet bekend, het opmerkelijke denkbeeld terug te vinden, dat eene zware schuld (vooral eene bloedschuld) van het voorregt berooft, te kunnen sterven; een denkbeeld, hetwelk ook in den wandelenden Jood AHASVEROS op den voorgrond staat, en waarvan men in vele volksverhalen de sporen aantreft. De historische herinneringen, hier en daar ingevlochten, zijn meestendeels belangrijk. Zoo is b. v. de uitweiding over den wakkeren verdediger der hervorming, FRANS VAN SICKINGEN, den vermaarden vriend van den niet minder vermaarden ULRICH VON HUTTEN, hoogst le-

zenswaardig, en men gevoelt ook zijne achting voor den Schrijver vermeerderd, wanneer hij zich bij voorkomende gelegenheid uitlaat over verschillende onderwerpen, zoo over de kerkelijke en godsdienstige aangelegenheden van land en tijd (hem natuurlijk de naaste), als over zeden, gewoonten, bronnen van bestaan, speelbanken, volksvermakelijkheden, en wat dies meer zij. Nopens de laatste vraagt hij verrassend, en wij halen dit aan, omdat de zaak aandacht verdient: — »Wanneer zal de tijd komen, dat de Staat, even als in Israël, voor het Volk vermakelijkheden verordent, die het inderdaad verheffen kunnen?" De opmerking en beschrijving verraadt den waren reiziger, die hier en daar ook nog wel een woord over andere bezochte streken weet in te vlechten; de stijl den geoefenden Schrijver. Wat wij alleen nog zouden verlangen, zou zijn eenige meerdere afwisseling in den deftigen verhaaltoon, *iets*, maar ook vooral niet meer dan *iets*, en dat nog met meerder sobrieteit, van de manier van zijnen bloedverwant Prof. LULOFS, aan wien het boek is opgedragen, in eenen brief, die tevens de plaats van een voorberigt vervult. Doch dat is eene kleinigheid, gelijk ook enkele Germanismen, zoo als *verduwing* (53) en: »de Romeinen hebben zich *nedergelaten*" (55), slechts kleine vlekjes zijn, alleen merkbaar door het fraaije kleed waarop zij liggen.

Ook de mededeelingen over de bronnen van *Kreuznach* zelf zijn volledig, en niemand, die tot herstel van zijne gezondheid of vermaakshalve de baden en omstreken van die stad bezoeken wil, mag het aanschaffen en medenemen van deze *monographie* verzuimen; hij zal dan een paar *Duitsche*, die men er aldaar gewoonlijk over neemt, zeker wel kunnen missen.

Engelsch-Indië in 1843, *naar het Fransch van den Graaf* EDOUARD DE WARREN, *Oud-Officier bij het Koninklijke Engelsch-Indische leger. II Deelen. Te Deventer, bij* A. ter Gunne. 1845. *In gr.* 8*vo. XX en* 653 *bl. f* 6-65.

De Schrijver van dit belangrijke werk is de zoon van een *Engelschman*, die vele jaren in *Frankrijk* heeft gewoond, te *Pondicherij* eene *Fransche* vrouw huwde, en na de restauratie zijnen zoon in dat rijk deed opvoeden. De jeugdige Graaf, verlangende naar het land zijner geboorte — hij had

te *Madras* het levenslicht gezien — en tevens door liefde voor *Frankrijk* aangedreven, wilde zich eene naauwkeurige kennis verschaffen van *Britsch-Indië*, ten einde haar later aan te wenden tot ontleding van de staatkunde der *Britsche* regering, en vooral tot bevordering der belangen van *Frankrijk*. Om dat doel te bereiken trad hij, op raad van den Graaf DUPUYS, Oud-Gouverneur-Generaal van *Fransch-Indië*, in *Engelsche* dienst, en beschrijft in de voor ons liggende boekdeelen zijne reizen, ontmoetingen en lotgevallen, waarna hij een overzigt geeft van den toestand der *Engelsche* bezittingen in Indië. Het dubbelhartige, om niet te zeggen verraderlijke van dit doel en het daartoe aangewende middel neemt niet gunstig voor den Schrijver in; want hoe men uit een staat- en handelkundig oogpunt ook denke over de reuzenmagt der *Britten* in *Azië*, dit is zeker, dat het openbaar maken van vele bijzonderheden, die hunne staatkunde omsluijerd hield, hoogst onvoegzaam is in den man, die, volgens zijne eigene erkentenis, onder 5000 mededingers met eene luitenantsplaats begunstigd werd, (D. I, bladz. 70). Ons ten minste heeft de gedachte daaraan, en dat hij die plaats aannam met het doel, om den spion te spelen, gedurig gehinderd; waardoor de belangstelling in, en het medegevoel bij de lotgevallen van den reiziger aanmerkelijk zijn verzwakt.

Doch afgescheiden van dat denkbeeld, is het een zeer belangrijk verhaal. Gelijk wij reeds aanduidden, bestaat het uit twee hoofd-afdeelingen, waarvan de eerste, het reisverhaal, het geheele eerste, en bijna de helft van het tweede deel omvat. Dit gedeelte behelst een schat van wetenswaardige zaken, doch had op vele plaatsen zonder schade kunnen worden ingekort. Het tweede, van statistieken aard, levert een naauwkeurig overzigt, zoo van het *Britsche* rijk in Indië in het algemeen, als van het bestuur; de administrative, financiele, regterlijke en militaire instellingen in het bijzonder, doorweven met aanmerkingen over de toekomst der beschreven bezittingen; over de uitbreiding van kennis, zedelijkheid en Godsdienst; over staatkundige betrekkingen, en wat dies meer zij, zoodat men er het onmetelijke *Engelsche* gebied in het grootste werelddeel, zoo als het in 1843 was en hoofdzakelijk nog is, veel beter uit leert kennen, dan uit vele andere daartoe vervaardigde geschriften. Dat men veel op de geloofwaardigheid van den Schrijver moet laten aankomen, bij mangel van gelegenheid tot onderzoek en vergelij-

king, spreekt wel van zelf, en ofschoon de reiziger niet van te groote ingenomenheid voor het *Engelsche* bestuur kan beschuldigd worden, hij laat niet na, regt te doen wedervaren aan de staatkundige schranderheid der bezitters.

Wij moeten het bij deze algemeene aankondiging en aanprijzing laten berusten. Door eene toevallige aanleiding, voor den lezer van geen belang, kwam het werk eerst in Junij l.l. aan Ref. in handen. Het is anders, zoo als de titel doet zien, reeds drie jaren in het licht; maar wij hebben niet willen nalaten, het alsnog aan te bevelen, omdat het van blijvende waarde is, en allezins verdient, niet in de spoedige vergetelheid te deelen, waaraan, in onzen snel bewogen tijd, zelfs goede boeken blootstaan.

Roovers en Regters, of zoo gaat het in Amerika, door F. GERSTÄCKER. *II Deelen. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1847. *Met titels en vignet in steendruk. In gr.* 8*vo.* 720 *bl. f* 6 - 80.

Eenige jaren geleden, kort na de opname van *Arkansas* in den rang der *Vereenigde Staten* van *Noord-Amerika*, werd dat berg- en boschrijke, toen nog slechts hier en daar bewoonde land zeer verontrust door de benden, die zich vooral op het stelen en wegvoeren van paarden toelegden, waardoor zij aan de pas gevestigde kolonisten veel ongerief en groote schade veroorzaakten. De ware of vermeende ongenoegzaamheid der wetten, maar vooral van de policie, tot beteugeling dezer onbeschaamde roovers, deed eene vereeniging tot stand komen van grondbezitters, die als regters handelden, de vermetelen in hunne schuilhoeken opzochten, en hen, zonder vorm van proces, aan den eersten den besten boom opknoopten. Van deze voorvallen levert dit onderhoudend geschreven werk eenige schetsen. De reeds door andere *Amerikaansche* tafereelen gunstig bekende Schrijver zegt, dat hij meer dan een der tooneelen, welke hij schildert, heeft bijgewoond, waaruit zich de levendige aanschouwelijkheid der voorstelling laat verklaren. Zij, die zulke *Noord-Amerikaansche* schetsen ter hand nemen, om te weten, »hoe het in *Amerika gaat*," zullen zich door den titel eenigzins bedrogen vinden, want niet hoe het in *Arkansas gaat*, maar hoe het er voor eenige jaren *ging*, vindt men hier voor oogen gesteld; doch met

eenige wijzigingen zal het leven in pas ontgonnen oorden ook wel elders hetzelfde zijn, en in zoo ver zal de allerwege toegenomen zucht tot landverhuizing, inzonderheid naar de *Vereenigde Staten*, die zich in den laatsten tijd ook in ons Vaderland geopenbaard heeft, de vertaling van dit werk ten onzent een welkom onthaal doen ontmoeten. De Schrijver geeft de verzekering, dat niet alleen vele voorvallen, maar ook onderscheidene personen naar het leven geteekend zijn; hij zegt dat bepaaldelijk van den Methodist: een afschuwelijken huichelaar, die het woord des levens staat te prediken met eenen dubbelen moord op het geweten, en met veel zalving over eenen dier moorden spreekt — wij zouden anders denken, dat zulk een wezen wel in de verbeelding van eenen Romanschrijver, maar niet in de werkelijke wereld bestaan kon.

Het zijn geene onzamenhangende voorvallen, ze zijn aaneengeschakeld tot een geheel, en alle gebeurtenissen loopen uit op een bepaald doel. Wij willen het verrassende niet wegnemen door ontleding van de hoofdzaak, om welke zich alles ongedwongen groepeert: den lezer zij onze verzekering genoeg, dat wij, de ontknooping genaderd, het boek niet uit de hand konden leggen. Verscheidene karakters wekken belangstelling, en onder deze niet het minst de schrandere, brave Indiaan ASSOWAUM; terwijl vrolijke figuren, zoo als de gedurig in zijne gesprekken uit- en afweidende ROBERTS en vooral de aartsleugenaar BAURENS, het akelige van sommige tooneelen aangenaam afwisselen. Zoo ook met de situatiën: nu is men met een gezelschap op de jagt; dan volgt men de paardendieven op hunnen listigen weg; elders wonen wij een drinkgelag bij ten huize van eenen goedhartigen landbezitter, of eene kiesvergadering in eene herberg, of worden bij de bezige Mistress ROBERTS binnengeleid in haar huiselijk werk, of zien de geneeskundige proeven van eenige neuswijze vrouwen op een ziek kind, of deelen met angstgevoel in de gevaren der twee meisjes in het belegerde huis van den prediker (een van de uitgewerktste tooneelen). Kortom, deze roman onderscheidt zich door oorspronkelijkheid en levendigheid gunstig van de groote menigte zijner vertaalde broeders, en heeft ook door het zeer goede der overzetting aanspraak op gunstige beoordeeling.

De beproevingen van EMILIA WIJNDHAM, *door de Schrijfster van* MONT-SOREL. *Naar het Engelsch, door* W. J. MENSING. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1848. *Met titel en vignet in steendruk. In gr.* 8*vo.* 776 *bl. f* 7-20.

ANGELA, *door de Schrijfster van* MONT-SOREL, EMILIA WIJNDHAM, *enz. Uit het Engelsch vertaald door* P. VAN OS. *II Deelen. Te Sneek, bij* van Druten en Bleeker. 1848. *Met titels enz. als voren. In gr.* 8*vo.* 713 *bl. f* 6-90.

Schuld en Boete. Uit het Engelsch van Mrs. MARSH, *Schrijfster van* MONT-SOREL, *door den Vertaler van* »OLIVIER CROMWELL." *Te Middelburg, bij* J. C. en W. Altorffer. 1848. *Met titel enz. als voren. In gr.* 8*vo.* 312 *bl. f* 3-30.

De Schrijfster van den roman MONT-SOREL, of zoo als zij zich ook noemt: *de oude*, omdat zij haar eerste tweetal verhalen heeft uitgegeven onder den titel: verhalen van twee oude lieden — Mrs. MARSH, zoo als haar eigenlijke naam later is bekend geworden, bezit in eene zeer hooge mate de gaaf van hare lezers te boeijen. Zoowel de doorgaans zeer eenvoudige conceptie van hare verhalen, als de ontwikkeling der verschillende karakters, wekt en onderhoudt de belangstelling van hen, die zulke verdichte verhalen enkel lezen, om bezig te worden gehouden, of met andere woorden: om den tijd te dooden. Maar zij bezit tevens de oneindig hoogere gaaf, om zonder uitweidingen of »vervelende zedepreken," eene hoogst zedelijke, godsdienstige strekking aan de voortbrengselen van hare pen te geven. Die strekking is ten naauwste verbonden met het verhaal zelf, zoodat men zich van het opnemen des nuttigen indruks niet kan ontslaan door eenige bladen ongelezen te laten. Zij is de geest, die het geheel doordringt, en men kan de voor ons liggende romans niet aandachtig hebben gelezen, zonder eene betere gezindheid in zich te gevoelen. Het wordt hier aanschouwelijk gemaakt, niet in drooge redeneringen of in zoetsappige exclamatiën, maar in handelingen, in personen, zoo als ze niet omzwerven in eene denkbeeldige wereld, maar zoo als men gevoelt, dat ze in het werkelijke leven *moeten* zijn, — dat eene zoogenoemde wijsgeerige zedekunde niet schraagt in

beproevingen, niet beveiligt tegen den val; — dat de ongodsdienstigheid, ook hem zelfs, die omschanst is met »zedelijke beginselen," wel tot wanhoop leidt, maar geen verheffend en herstellend berouw kweekt; en dat diezelfde godsdienstige beginselen in staat stellen, te lijden en te handelen, ook met de grootste zelfsopoffering, ook bij het scheuren van het doek, waarop de levendigste tafereelen van aardsch geluk geschilderd stonden.

Zulke boeken hebben hooge waarde. Het onophoudelijke lezen, of laat het ons liever verslinden noemen, van verdichte verhalen is een kenmerk, eigenlijk eene ziekte van onzen leeftijd. Ziet men langs den weg van deze, overal gewilde en overal verspreide, overal het meer solide verdringende lectuur, waardoor ook in het letterkundige b. v. de beste werken onzer beste dichters op den achtergrond zijn geraakt, — allerlei nietige, overspannen (tot zedelooze is het bij ons nog weinig gekomen) denkbeelden verspreid onder allerlei soort van menschen; het is bevredigend, dat men in romans als die van de begaafde *Engelsche* Schrijfster iets meer en iets beters vindt, dan, hetgeen eene begaafde vaderlandsche onlangs noemde »zoetelijke onbeduidendheden."

De overzetter van *Emilia Wijndham* schijnt niet regt begrepen te hebben (zie D. I, bladz. 56) wat de Schrijfster bedoelde met te zeggen: »elke gemeene prulschrijver (in de pen eener vrouw van opvoeding een eenigzins triviaal woord) kan eene jufvrouw CAUDLE schetsen." Kennelijk doelt zij daar op zeker boekje van DOUGLAS JERROLD, ten minste zoo als hij zich noemt, dat onder den titel van *Bedsermoenen* ook in onze taal, nevens zoo veel rijp en groen, is overgezet, en eene over 't geheel vrij laffe bespotting is van vrouwelijk baasschap.

Aan de uitgevers schenken wij den lof van goede uitvoering; aan de overzetters dien van goede vertaling.

MINA *en* BETSY. *Te Haarlem, bij* J. B. van Loghem, Jr. 1848. *Met gegrav. titel en vignet. In gr.* 8*vo. f* 2-60.

Er is voor menig Schrijver niets zoo verleidelijk, maar misschien ook niets zoo gevaarlijk, als het navolgen van den trant eens boeks, dat grooten opgang gemaakt heeft. Zoo

kon het niet missen, of de *pastorij van Mastland* zou er toe uitlokken. Wij hebben er dan ook eenige ten deele mislukte, allen ver beneden het oorspronkelijke blijvende typen, schetsen, of hoe men ze noemen wil, aan te danken of aan te wijten. Gelijk daar het leven van een dorpspredikant en zijne aanraking met menschen van verschillenden stand, aanleg en denkwijze, in en ook buiten zijne gemeente, in frissche, levendige tafereelen wordt geteekend, zoo schijnt dit, hetwelk de namen van twee vriendinnen aan het hoofd draagt, het leven der predikants*vrouw* ten platte lande vooral te willen schilderen. Geen arm onderwerp, indien het met de gave der opmerking voorgesteld, met den adem der oorspronkelijkheid bezield, met den smaak voor het zedelijk schoone behandeld wordt. Maar — het moeit ons, de dames met haar vriendelijk voorberigt te moeten te leur stellen; in dit opzigt hebben hare brieven ons minder voldaan, dan wij wenschten. Reeds de geregelde brievenwisseling nu van *Mina* aan *Betsy*, dan van *Betsy* aan *Mina*, heeft iets stijfs. En wat den inhoud aangaat: in al de brieven van de jonge predikantsvrouw zijn slechts een paar gelegenheden, bij welke zij in hare bepaalde positie uitkomt — eenigzins na den brand; meer en schoon bij de partij te haren huize; het best en belangrijkst in het huisgezin van den veldwachter. Indien er zulke episoden, als wij daar 't laatst noemden, meer in gevonden wierden, zou het werkje kunnen overvloeijen van zedelijke schoonheden en belangrijke situatiën, waarin de predikantsvrouw zich *als zoodanig* in het beminnelijke en belangrijke licht vertoonde, in hetwelk zij inderdaad nu en dan op het land geplaatst kan zijn, en een belangrijken invloed kan uitoefenen in kringen of toestanden, waar die van den man minder gepast is dan die eener fijngevoelige *vrouw;* zoo als bij ongelukkige meisjes, bij weduwen, bij sterfbedden van kinderen en elders. Men zal nu gevoelen wat wij meenen. Overigens heeft MINA bij hare visite — waar het bijeenbrengen van menschen, die »elkander niet zien" hoofdzaak is — den draad te spoedig laten glippen, elders geheel geenen draad aangevat, en alleen bij den veldwachter dien flink vastgehouden.

De breischool, zelfs de brand, blijven te zeer in het algemeen hangen. De oppassing van eenen zieken echtgenoot en de jubelpreek in de nabuurschap, verlevendigen wel eenigermate het tafereel; maar het eerste heeft weder niets met de *predikants*vrouw uitstaande, en bij de laatste is MINA lij-

delijk, d. i. wel tegenwoordig, maar weinig zelve werkzaam. Zij merkt er alleen op, en deelt dat met levendigheid en geest aan eene vriendin mede: dat is alles. Van deze zijde wekt MINA geene aesthetische sympathie: als de laatste van hare brieven gelezen is, heeft men met genoegen hare kennis gemaakt, maar ook niets er tegen, dat het boek uit is. Immers, zoo ging het ons. Het werk heeft ons eene aangename verpozing bezorgd, maar onze ziel niet ingenomen. Het gaat er mede, als met de uitvoering van een tooneelstuk, die wel niet kwaad was, maar ook de illusie niet zoodanig opvoerde, of wij hadden nog tijd genoeg, om op de kleeding der spelers te letten.

Doch BETSY bevredigt minder het gevoel voor het zedelijk schoone. Zij schijnt nevens hare vriendin geplaatst te zijn, om deze te doen uitkomen. Minder gelukkig en minder geschikt in een boek, hetwelk voor Dames bestemd is, achten wij het, haar eene soort van liefdebestrekking te zien onderhouden met iemand, ook na diens huwelijk. Het heet dan dat pligt en liefde haar eenen zwaren kamp doen strijden; tot eindelijk na een tooneel, dat meer ondersteld, dan beschreven wordt, de oogen van BETSY opengaan, en zij den afgrond bespeurt, aan den rand van welken zij heeft gestaan; waarna alles met eene verstandige liefde en een gelukkig huwelijk eindigt. Toch ligt er in deze conceptie iets onbehagelijks, en de raadgevingen en waarschuwingen van MINA zijn weder geheel die der belangstellende hartelijke vriendin, maar men zoekt te vergeefs naar het gemotiveerde in de Dominé's vrouw.

Overigens zouden wij onregtvaardig zijn, indien wij ontkenden, of zelfs verzwegen, dat de denkbeelden en wendingen geestig (eenigzins in de manier van F. BREMER) zijn, de stijl gekuischt en het geheel een zeer net boekje is. De uitgever heeft het in behagelijken vorm aangeboden, ofschoon ons het gr. 8vo formaat voor zulke soort van lectuur minder behaagt, dan een kleiner, eleganter boekje.

Gedenkschriften van den Heer YELLOWPLUSH, *voorheen bediende in vele aanzienlijke huizen. Uit het Engelsch van* W. M. THACKERAY (MICHAEL ANGELO TITMARSH). *Te Arnhem, bij* Js. AN. Nijhoff. 1848. *In gr.* 8*vo.* 204 *bl.* *f* 2-:

Gelijk alle tooneelen uit het Engelsche volksleven iets *piquants* hebben, dat aantrekt, ook al kent men het plaatselijke minder; zoo ook de twee verhalen, hier bijeengevoegd, die eerst in eene Fransche vertaling op naam van CHARLES DICKENS waren uitgegeven. De vertaler M. P. LINDO meent, dat zij als proeven van echten humor niet onbelangrijk zijn, vooral het tweede en langere. Ons heeft het eerste veel meer behaagd. Als men de Engelschen in hunne regte eigenaardigheid zien wil, moeten zij in hun land blijven, en niet op het vaste land, vooral niet in *Frankrijk* komen (met YORICK is dit iets anders). Ook is het tweede verhaal wat lang en langdradig. Het eerste heeft er ook dit boven vooruit, dat het een knoop heeft, waarop het geheel, als op een spil draait: »wat de Heer ALTAMONT eigenlijk gedurende acht uren elken dag in de *city* van *Londen* ging doen." De vertaling is goed, enkele vlekken, zoo als *iemand de* botten *stuk slaan* (51) uitgezonderd.

Godsvrucht en Beproeving, door SAMUEL WARREN, *Schrijver van: Het dagboek van een Geneesheer, en Lotwisseling, of* 10,000 *pond sterlings 's jaars. Uit het Engelsch vertaald door* C. M. HENSING. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* P. Kraay, Jr. 1848. *In gr.* 8*vo.* 359 *bl. f* 4-40.

Een regtsgeding, in hetwelk een onschuldige van eene zware misdaad beticht, of eene bezitting aan den regtmatigen eigenaar betwist wordt, doch de onschuld of het goed regt eindelijk zegepraalt, is een thema, hetwelk de *Engelsche* Romanschrijvers tegenwoordig dikwerf behandelen. In een' vorigen roman van denzelfden Schrijver: *Lotwisseling*, was zulk een regtsgeding over een aanzienlijk vermogen het onderwerp. De vertaler van den nu aangekondigden roman leverde ook in *Dina Locksley* eene overzetting in dat *genre*, en *Godsvrucht en Beproeving* is mede eene variatie op hetzelfde thema. Ofschoon dit reeds bij den aanvang der lezing den eindelijken afloop doet vermoeden, onderscheidt toch dit werk zich gunstig door eene levendige schildering van belangrijke karakters en natuurlijke schakeling van de voorvallen, die het goed te zamen hangend geheel uitmaken en eenen afloop ten gevolge hebben, welke voor des lezers belangstelling in de opgevoerde personen aangenaam is. Het

geheele werk door geeft de Schrijver blijken van zijne zucht, om een Christelijken zin aan te kweeken. Wij zijn het wel niet in alle punten eens met des Schrijvers Godsdienstige denkbeelden; maar wij doen hulde aan zijn' milden Evangelischen geest, en wenschen dat deze roman boven vele moge gekozen worden tot eene nuttige afwisseling van de minder leerzame lectuur, welke romans doorgaans opleveren.

Zelfverloochening. Naar het Engelsch van Mrs. BURREY, (BURY). *In II Deelen. Met gesteendrukte titel en vignet. Te Amsterdam, bij* J. D. Sijbrandi. 1848. *In gr.* 8*vo.* 714 *bl. f* 7-20.

Als wij den oorspronkelijken titel van dezen roman: *The devoted*, lezen, dan wordt daardoor niet duidelijk de bedoeling der Schrijfster uitgedrukt, niet zoo althans, dat het gemakkelijk valt den titel met een enkel Hollandsch woord over te brengen. De keuze van den titel in de vertaling, komt ons niet ongelukkig voor. Zij bepaalt de aandacht meer bijzonder op een der karakters in dezen roman, op eene der beide heldinnen, die, minder schitterend, door de andere ligt overschenen wordt, en wier karakter, juist door dat vergeten van zich-zelve, door dat verloochenen van eigen ik en wil, voor anderen wordt gekenmerkt.

Over het geheel is het vooral ook de teekening der karakters, waardoor deze roman zich onderscheidt. De tegenstelling der beide meisjes, — de eene de eerzuchtige vrouw naar de wereld, die aan hare zucht naar grootheid niet alleen anderen, maar ook zich-zelve, hare eigenliefde en haar wezentlijk geluk opoffert; de andere, de vrome, stille, zich-zelve verloochenende en voor anderen levende, — is inderdaad gelukkig en schoon. Ook de overige hoofdpersonen zijn goed geteekend, en zetten door het kontrasterende aan het verhaal levendigheid bij. Het eigenaardige der Engelsche romans, al te groote uitvoerigheid, wordt ook hier wel eens gevonden; maar het geheel laat zich met genoegen en belangstelling lezen. Zonder zedekunde te prediken, ligt er toch ernstige moraal ten gronde, en verkondigt het verhaal in een sprekend voorbeeld, hoe weinig waarachtig geluk de grootheid naar de wereld aanbrengt, waar die gekocht wordt met opoffering van het beste en innigste gevoel des harten; hoe het leven voor anderen, het vergeten van zich-zelven de ware rust en stil genoegen schenkt, ook waar de dierbaarste wenschen niet worden vervuld.

Wij bevelen de lezing van dezen roman aan, als een boek ter uitspanning niet alleen, maar waaruit ook voor hart en leven wezentlijk goeds is te leeren.

BOEKBESCHOUWING.

De Godsdienststelsels der Wereld en hunne betrekking tot het Christendom; beschouwd in acht Voorlezingen. Naar het Engelsch van F. D. MAURICE, *Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te Londen. Te Amsterdam, bij* A. W. Rietveld. 1847. *In gr.* 8*vo. VIII en* 283 *bl. f* 2-75.

»De hoofdzakelijke strekking van deze Voorlezingen is niet »zoo zeer, om een wijsgeerig of geschiedkundig verhaal te »leveren van de verschillende Godsdienststelsels in al hunne »verschijnselen, als wel van hunne oorspronkelijke gronden, »van hunne verbastering daarvan, van het doeleinde dat zij »beoogen, en van hunne, door hen-zelve erkende, onge»noegzaamheid en gebrekkigheid ter bereiking van hetzelve." Met deze regels, uit het voorwoord van het aangekondigde werk, is duidelijk aangegeven, wat men er in zoeken moet en vinden kan. Wijsgeerige en geschiedkundige beschouwingen over de verschillende godsdienststelsels, die thans nog bestaan en vroeger in de oudheid bestaan hebben, treft men hier niet aan, en een wetenschappelijk beschouwer, van de verschillende vormen, die de godsdienstige denkbeelden bij het menschdom, in de zich opvolgende tijdperken van hunne ontwikkeling, aangenomen hebben, zal dit boek onvoldaan uit de handen leggen. Het is vreemd aan de zoo belangrijke onderzoekingen en ontdekkingen der laatste tijden, over den aard der godsdiensten en cosmogoniën van het Oosten, door welke de sluijer, die de Brahminische en Buddhaïstische leerstellingen, en die der *Zend-avesta* bedekte, gedeeltelijk is opgeligt, ook de geest van de oude *Egyptische* godsdienstleer, met die van het Polytheïsmus van *Griekenland* en *Rome*, is opgehelderd, en de *Noordsche* Mythologie is opgeklaard.

De godsdienststelsels der wereld zijn hier enkel in hunne betrekking tot het Christendom uit een godsdienstig oog-

punt beschouwd, waardoor niet alleen de meerdere voortreffelijkheid van het Christendom, maar deszelfs goddelijkheid boven het menschelijke en gebrekkige der andere stelsels uitkomt, die slechts in zoo verre iets goeds en heilzaams bevatten, als zij min of meer iets van dit goddelijke in zich hebben. Daarom stelde zich de Hoogleeraar MAURICE voor te bewijzen, dat die stelsels, uit menschelijke opvattingen zamengesteld, alleen kunnen bevredigd worden door het Christendom; wijl het Christendom eene openbaring is van God, die voor alle menschen is bestemd, en daarom ook aan de gansche aarde moet worden medegedeeld, ten einde de levenskracht alom te verbreiden, welke de andere geloofsvormen missen, doch waaraan zij behoefte gevoelen, en die hun alléén uit deze éénige bron kan worden toegevoegd.

Eene schets van den inhoud kan den gang van dit bewijs doen kennen. In de eerste voorlezing behandelt de Schrijver, na eene toepasselijke inleiding, de Mahomedaansche godsdienst; in eene tweede de Hindosche godsdienst, en in eene derde het Buddhaïsmus; terwijl de vierde voorlezing aan eene beschouwing der vervallene *Perzische*, *Egyptische*, *Grieksche*, *Romeinsche* en *Gothische* godsdiensten is toegewijd. Dit maakt de eerste afdeeling van zijn betoog uit. — De tweede afdeeling, insgelijks van eene inleiding voorzien, handelt in de vijfde voorlezing over de Joodsche en Mahomedaansche godsdiensten, en over de betrekkingen van het Mahomedanismus tot het Christendom; terwijl de zesde en zevende voorlezingen de betrekking van de Hindosche godsdienst en die van het Buddhaïsmus tot het Christendom ten onderwerp hebben, en eindelijk de achtste voorlezing aantoont: hoe het Christendom de vervallene stelsels aangreep, en onderzoekt: of het betoog van de waarheid des Christendoms grooter was in vroegere dan in latere tijden. Een algemeen overzigt besluit het geheel.

Hoewel nu deze voorlezingen van geen wetenschappelijken aard zijn, en ook hier en daar, in de beschouwing der verschillende godsdienststelsels, niet zijn vrij te pleiten van oppervlakkigheid en éénzijdigheid, voortspruitende uit het bijzonder godsdienstig standpunt dat zich de Schrijver ge-

kozen heeft, behooren zij echter niet tot de gewone stichtelijke lektuur; maar vereischen somtijds eene tamelijke mate van algemeene kennis, om aan te vullen wat slechts kortelijk wordt aangeduid, of geheel wordt voorbijgezien; terwijl er ook een zekere graad van oplettendheid gevorderd wordt, om den gang der redenering te volgen, die niet overal even duidelijk is. Voor het overige moet Ref. hulde doen aan de verlichte en verdraagzame gevoelens, die de Schrijver, te gelijk met hoogen eerbied voor het Christendom, ten toon spreidt. Deze voorlezingen, als bijdragen tot de *apologie* van het Christendom, zijn overigens niet onbelangrijk in een tijd, waarin zoo veel zich vereenigt om den goddelijken geest, waarmede het vervuld is, te doen vergeten, hoewel het toch alleen die geest is, welke het menschdom, in den staat van spanning en overgang, waarin het verkeert, kan redden, en een gewenscht doel kan doen bereiken. Wat anders dan de Godsdienst is de steun der menschheid en der zedelijke beschaving, als de vormen der Staten gevaar loopen van te worden omgekeerd, en triomferende hartstogten de klem der wetten verlammen en de maatschappelijke orde op hare grondslagen doen wankelen!

De hoogste aangelegenheden, ter sprake gebragt door M. REVILLE, *Predikant te Dieppe. Drie godsdienstige geschriften. Uit het Fransch vertaald door* J. F. VAN BINSBERGEN, *Predikant te Schore, op Zuidbeveland. Te Amersfoort, bij* W. J. van Bommel van Vloten. 1848. *In gr.* 8*vo. V en* 129 *bl. f* 1-25.

Bij de beweging in de Protestantsche Kerk van *Frankrijk*, die zich in scheiding en scheuring dreigt op te lossen, zal dit werkje voor velen welkom zijn. Het eerste stukje is eene redevoering, uitgesproken in eene der jaarlijksche vergaderingen van het Bijbelgenootschap te *Parijs*, en behandelt de vraag: wat als regel van geloof en wandel voor Protestanten moet gelden. Op den voorgrond stelt de Schrijver gezag en vrijheid als onafscheidbare beginselen. Sedert het Con-

cilie van *Nicea* tot aan de Hervorming heerschte gezag, zonder vrijheid. De laatste, zich belemmerd voelende, hernam eindelijk hare regten; doch verwierp, op hare beurt, het gezag, en ontaardde nu in eene bandeloosheid, die zich van deugd en pligt, ja van God-zelven losmaakte: De vrijheid werd goddeloosheid. Wat heeft zij te weeg gebragt? — »Zoo ge den moed er toe hebt, lees dan eens," hier spreekt geen zwaarmoedige *Hollander*, maar een luchthartige *Franschman*, »die romans en gedichten, waarin kinderen van twintig jaren u over het leven spreken als waren zij afgeleefde grijsaards; waarin zij met eer, roem en deugd den spot drijven, met de tranen der onschuld, de zuchten der godsvrucht en de kreten der smart lagchen; — het is eene afgrijselijke letterkunde, die de lijken opgraaft, de wanhoop bezingt, en aan onze bewondering razenden voorstelt, die stervende hunnen Schepper smaadheid aandoen. Ziedaar den afgrond, waarin de rede nederstort, die van den teugel van 't geopenbaard gezag beroofd werd!"

Het Bijbelgenootschap, dat den mensch tot de H. Schrift leidt, brengt tusschen vrijheid en gezag eene verzoening tot stand, zoodat ze elkander in evenwigt houden; want de Bijbel bevredigt des menschen behoefte *en* aan gezag *en* aan vrijheid, door »het stichten van eene *éénheid*, die het denken tot rust brengt en het hart vertroost, en van eene *verscheidenheid*, die den ijver aanvuurt, het licht te voorschijn roept, en de proefsteen wordt van Christelijken ootmoed en liefde." Den grondslag der Protestantsche eenheid vindt de Schrijver daarin, dat de Protestanten allen aan het gezag van den Bijbel zijn onderworpen; dat dit gezag hun dezelfde algemeene leervormen aan de hand geeft; hun eenerlei zedeleer predikt, en hun dezelfde gebeurtenissen openbaart. Van de geloofsbelijdenissen en derzelver waardering zegt de Schrijver veel waars en behartigingwaardigs; er zou gewis minder strijd worden gevoerd, als er beter naar gehandeld wierd. Vervolgens noemt hij de leerstukken, die verschillend worden opgevat; doch waarbij de grond der eenheid niet is verloren gegaan. Naar ons gevoelen is de Schrijver in het opsommen der punten van verschil te karig geweest.

Daarop toont hij de eenheid aan op het gebied der zedekunde. Wij zijn het eens met den Vertaler, dat de Schrijver het onmogelijke onderstelt, als hij beweert, dat de Christelijke zedeleer dezelfde kracht en invloed zou behouden, al ware zij losgemaakt van het Christendom. Dit is evenmin denkkaar, als een groeijende boom zonder wortel. Het derde der opgegeven punten van eenheid is de algemeene aanneming van dezelfde feiten der openbaring; maar of alle Protestanten den Schrijver hierin zullen toevallen, mogen wij betwijfelen.

Verder wordt deze redevoering aangewend, om de overtuiging te vestigen, »dat het verschil van gevoelens, wel verre van een ramp voor de Protestanten te zijn, integendeel een krachtig middel is om hunnen ijver op te wekken, en de verborgen plannen van het Godsbestuur tot geluk der menschheid, te bevorderen en tot stand te doen komen.

Het tweede stuk is eene leerrede, voorafgegaan door een uitvoerigen, zaakrijken brief aan den Aartsbisschop van *Dublin*, behelzende de geschiedenis van het *dogma* over het *Decretum absolutum*. Hij begint met de verkeerde opvatting van PAULUS te vermelden, doch wij kunnen niet begrijpen, waarom niet ook is aangewezen hoe die misvatting zij te verhoeden.

Tegen AUGUSTINUS te velde trekkende, meent de Heer REVILLE diens begrippen over het zedelijk bederf en de voorbeschikking uit zijn vroeger, nu weder op dit punt verlevendigd, *Manicheïsmus* af te leiden. Wij laten dit voor rekening van den Schrijver. Het innerlijk leven van AUGUSTINUS had zedelijk een geheel anderen loop genomen, dan dat van PELAGIUS, die nimmer bewustheid had van een innerlijken strijd, en daarom beweerde, dat de mensch, innerlijk goed van nature, door eigen kracht tot zedelijke volmaking kon komen, en wij achten 't waarschijnlijker, dat deze begrippen hem krenkten, terwijl zijn prikkelbaar gestel hem tot uitersten deed overslaan. — Vlugtig de middeleeuwen doorloopende, ontwikkelt de Schrijver hoe het leerstuk in de Hervormde Kerk opgenomen, vastgesteld, bestreden en verdedigd is. Eindelijk komt hij op het ver-

schil van gevoelen over dit leerstuk, hetwelk thans de Protestantsche Kerk in *Frankrijk* in beweging brengt. Hij onderscheidt de *Particularisten* in *vrije*, *vreesachtige* en *staatkundige*. De Schrijver bestrijdt hen met ronde en eerlijke wapenen, *fortiter in re*, *suaviter in modo*.

Deze brief wordt gevolgd door eene leerrede »*over het bederf der menschelijke natuur*" naar aanleiding van *Rom.* III: 12, en is bestemd tot een antwoord op de vragen: »Is onze ziel ten eenemale bedorven, vóór dat zij door den hemelschen invloed van 't Christendom gezuiverd werd? — Worden wij geboren met eene bepaalde neiging ten kwade, waardoor wij vallen, zonder dat iets dien val verhinderen kan? — Bezitten wij in het geweten en in de rede, noch eenen breidel, welke onze ontvlamde driften in toom houdt, noch ook eenen leiddraad, die ons door haren neteligen doolhof kan geleiden? — ontwaren wij dan in ons binnenste hoegenaamd geene aandrift tot het ware, schoone en goede, noch ook den geringsten prikkel, om op de wegen der geregtigheid en der menschelijkheid te wandelen? — En, om mij van de *Oostersche* taal van ISAÏ's zoon te bedienen, ontdekken onze oogen, wanneer zij geheel de wereld doorloopen, geen sterveling, *die het goede doet, zelfs niet tot één toe?* — Om kort te gaan, doen dan ADAMS kinderen, te allen tijde en overal, het kwade, om het kwaad zelf?"

Men ziet dat de leerrede van polemischen aard is. Doch er wordt daarbij wel veel gevraagd, maar verzuimd het vraagstuk in geschil naauwkeurig te formuleren. De stelling, welke de Schrijver inneemt, is onbepaald; de bewijzen, die hij aanwendt, zijn zwevende, en de voorbeelden, die hij aanvoert, niet allen gelukkig gekozen. Wij dachten, dat de Heer REVILLE zou aantoonen, wat het oorspronkelijk goede en goddelijke in den mensch zij, en wat, en in hoeverre het door de zonde, door de verwijdering uit de gemeenschap met God, geleden heeft? Dat doende had hij een vasten bodem gehad, waarop hij den aard van het zedelijk bederf, het onderscheid tusschen deszelfs algeheelheid en uitgestrektheid had kunnen doen uitkomen. Het slot

der rede doet de deur digt, en toont, zoo als wel eens meer, en zelfs bij de steile opvatting der verwerpingsleer het geval is, dat de praktijk beter is dan de theorie. De mensch is zóó sterk door de zonde aangetast, dat hij hulp van boven behoeft, om te herwinnen wat hij verloren heeft. Wordt dit voor waarheid gehouden, gelijk de Schrijver rond er voor uitkomt, dan is de strijd over de mate des bederfs ligt te eindigen. Immers de herstelling ware overtollig zonder 't aanwezen van een bederf, dat zich-zelf niet kan uitwerpen, en nutteloos zonder het bestaan van iets, dat hersteld kan worden.

Het derde stukje is weder eene leerrede over de voorbeschikking, volgens *Rom.* VIII: 30, voorafgegaan van een brief des Schrijvers aan eene Christin. In deze leerrede waarschuwt de Heer REVILLE tegen het misbruik dier leer, die het noodlot der Ouden geënt heeft op den levensboom van het Christendom.

Of zulke redevoeringen op den kansel behooren, betwijfelen wij, omdat de kansel, naar ons gevoelen, geene kampplaats is. De godsdienstoefening is geen dispuut-collegie.

Onze lezers echter zullen uit dit verslag bespeurd hebben, dat hier belangrijke onderwerpen worden behandeld. De rigting des Schrijvers wordt onverbloemd uitgesproken. Nu oordeele ieder, en kieze het beste deel. En wanneer hij ook hier weder ziet hoe de menschen twisten over hetgeen God, die niet antwoordt van zijne daden, al ofte niet besloten hebbe, neme hij, in plaats van zich God te denken, magtig maar zonder liefde, of liefderijk maar zonder magt, het Evangeliewoord voor zich: »alzoo lief heeft God de wereld gehad, dat Hij zijnen eengeboren Zoon gaf, op dat allen die in hem gelooven niet verloren zouden gaan, maar het eeuwige leven hebben."

H. J. H. S.

Daar is slechts een schrede tusschen ons en den dood. Een woord van waarheid en ernst, zijne stad- en landgenooten toegesproken door J. C. SCHULTZ JACOBI, *Predi-*

kant te Rotterdam. Te Rotterdam, bij H. V. van Gogh. 1848. *In kl.* 8*vo.* 24 *bl. f* :-30. *De* 12 *Ex. f* 3-:

Een tijdig, gepast, ernstig en waar woord. Als dit stukje in den vorm van eene leerrede te *Rotterdam* is voorgedragen, toen er de Cholera zoo menig slagtoffer maakte en alle gemoederen met angst vervulde, moet het een diepen indruk hebben gemaakt. Het verdient ook thans nog een aandachtig oor en een open hart; want, ook zonder de Cholera, is er tusschen den mensch en den dood altijd maar ééne schrede. Zeker zal het niemand berouwen dit ernstig woord te lezen, hetwelk opwekt om het leven te waarderen; doch 't niet te hoog te schatten; nooit op beslissenden toon over de vervulling van plannen en wenschen te spreken; wat heden kan worden afgedaan, nimmer tot morgen uit te stellen, en altijd en bij alles te denken aan den dag des oordeels, die morgen, ja heden, reeds komen kan.

Christelijke wenken voor beschaafde vrouwen, bij en na het afleggen van hare belijdenis. Medegedeeld in een' brief aan Jonkvrouw z. *Door* s. g. JORISSEN, *Predikant te Utrecht. Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1848. *In gr.* 8*vo.* 71 *bl. f* :-70.

Het afleggen van geloofsbelijdenis, waardoor men lid wordt van eene gemeente en een verklaard onderdaan van het rijk van CHRISTUS, is eene daad van gewigt. Het is eene handeling voor het leven aan deze, voor de toekomst aan gene zijde des grafs. Hoe weinigen echter die het doen der belijdenis van dit standpunt te beschouwen! Bij een groot aantal is het bloot eene formaliteit, die tot eene goede opvoeding behoort. Menig ouder houdt het voor eene lastige verpligting, waarvan men, om niet ongodsdienstig te schijnen, zijne kinderen niet ontslaan kan. In de mindere volksklassen is het niet zelden eene speculatie op de kas der Diakonie. Ver de meeste aangenomenen, hoe ontroerd zij ook

zijn of in de eerste oogenblikken zich aanstellen, zien de aflegging van geloofsbelijdenis voor het doel, niet voor het middel; voor het einde, geenszins voor het begin hunner zedelijke verpligting aan. Vandaar dat ieder wèl doet die bijdraagt tot het verspreiden van gezonde begrippen over deze aangelegenheid, en tot het weren van verkeerde opvattingen en misbruik. Velen hebben met meerdere of mindere bekwaamheid deze taak opgevat. De *Utrechtsche* Predikant JORISSEN heeft zich meer bijzonder tot de vrouw uit den hoogeren stand bepaald, en getoond dat hij voor die taak berekend is.

Na het hoog gewigt van het afleggen van geloofsbelijdenis te hebben aangetoond, handelt de Schrijver over de verkeerde begrippen, welke, dienaangaande, in hoogere kringen heerschen, en heldert dit met voorbeelden uit het leven op, waarvan de namen verdicht zijn, doch de toestanden waarheid behelzen. De ernstige waarschuwingen en wenken aan die voorbeelden ontleend, hebben hooge waarde.

Des Schrijvers beschouwing van de vrouw in den beschaafden kring is juist, en zijne voorbeelden zullen hunne werking niet missen, omdat zij natuurlijk zijn, zonder eenige overdrijving. Wij wenschen den Heer JORISSEN, dat hij overal, waar hij zich met deze wenken aanmelde, opene harten vinde, en er voldoening voor zich-zelven en voordeel mede behale voor het koningrijk der hemelen.

Lijkrede, ter gedachtenis van HENRICUS MUNTINGH, *Emeritus-Predikant te Harich, overleden den* 19 *Julij* 1848; *gedaan den* 30 *Julij, door zijnen vriend* L. VAN GIFFEN, *Predikant te Wyckel. Te Leeuwarden, bij* W. Eckhoff, 1848. *In gr.* 8*vo.* 24 *bl.* *f* :-30.

Deze lijkrede is de vrucht van eene testamentaire beschikking. Den redenaar was door den overledene de taak opgedragen, die wij nu lezen dat door hem volbragt is. Zijn tekst is goed gekozen, en de toepassing er van op de gelegenheid

niet ongelukkig geslaagd. Het publiek verneemt er uit, dat de overledene een braaf en bekwaam man is geweest. De lijkredenaar heeft zijn' held in dat licht vertoond, waarin hij voor zijne gemeenteleden en bekenden 't voordeeligst uitkomt. Het verwondert ons niet, dat velen, die de lijkrede hoorden voordragen, haar ook wenschten te bezitten, deels uit achting voor hun ontslapen herder, deels uit erkentelijkheid voor den man, die zijn beeld hun had voorgesteld. Voor het groote publiek echter is zij van minder beteekenis, en wij kunnen, op dien grond, niet gelooven, dat zij algemeen veel belangstelling zal opwekken.

Feestrede, gehouden ter gelegenheid der inwijding van het nieuwe Kerkgebouw voor de Nederlandsche Israëlitische Gemeente te Kampen, op den $\frac{1\ Elul\ 5607}{13\ Aug.\ 1847}$, *door* J. WATERMAN, *Godsdienst-onderwijzer te Kampen, (en andere stukken) uitgegeven ten voordeele van het fonds der Nieuwe Kerk. Te Amsterdam, bij* Belinfante en de Vita. 1847. *In gr.* 8*vo.*

Dit werk is een gedenkboek van blijvende waarde voor de Joodsche Gemeente te *Kampen*. Onderscheidene stukken zijn hier bijeen gevoegd. Vooraf gaat de doelmatige feestrede van den Heer WATERMAN, in welke echter de zucht om iets fraais te leveren merkbaar is. Verdienstelijker achten wij de toespraak en het verslag van den Voorzitter der Commissie tot den bouw, den Heer P. S. STEBBE. Dit stuk is eenvoudig en helder; aangenaam van toon en inderdaad welsprekend. Dan volgt het programma van de ceremoniën bij de inwijding, en de orde der inwijding, deze laatste in 't Hebreeuwsch en Nederduitsch. Voorts, met eene inleiding van den Heer WATERMAN, de woorden, door een koor van zangers gezongen, bij het binnenleiden *van* en den zevenvoudigen omgang *met* de heilige wetsrolle. Behalve nog 't een en ander van minder aanbelang, vindt men er ten slotte ook het waardig inwijdingsgebed opgenomen.

Het geheel, vooral de poëzij, heeft een zeer gunstigen

indruk op ons gemaakt, en is wel geschikt om de belangstelling te vermeerderen in dat volk, hetwelk onze vaderen gastvrij opnamen, toen het elders verdrukt en vervolgd werd; dat volk, hetwelk, in zijne ballingschap den nagalm doet hooren van Sions profecy, en tot ruste zal komen, wanneer het zijne wetsrollen zal nederleggen aan den voet van het kruis.

Handleiding voor mijne leerlingen, tot het aanleeren hunner Christelijke Geloofsbelijdenis. Tweede, vermeerderde druk. Door H. ANNEVELD, *Onderwijzer bij de Hervormde Gemeente te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* de Erven H. van Munster en Zoon. 1849. *In kl.* 8*vo.* *f* :-25.

De Heer ANNEVELD had dit voorbereidend leerboekje oorspronkelijk voor kinderen bestemd, doch het werd ook door aankomende ledematen, en zelfs door meergeoefenden, met zooveel graagte gelezen en overdacht, dat hij er door aangemoedigd werd, om het, eenigzins vermeerderd, te laten herdrukken.

De stof van zijn onderwijs heeft hij in tweederlei vorm voorgedragen. Het eene gedeelte bevat, in 48 §§, opwekkingen; niet zeer juist aldus genoemd. Derzelver voordragt is eenvoudig, bevattelijk en zal ieder voldoen; maar de inhoud is niet rijk en mist voor ons het karakteristieke, wij zeggen niet van Kerkelijk, maar van Christelijk Evangelisch onderwijs. De voorstelling van Gods wezen, eigenschappen en werken is regt populair ingekleed, en er leeft daarin een praktische zin. Veel minder heeft ons voldaan de ontwikkeling van zonde en verzoening. Wat blijft er over, niet alleen van het Protestantismus, maar van het geheele Christendom, als men de verzoening in CHRISTUS, de regtvaardigmaking door het geloof wegneemt, of ook maar op den achtergrond schuift. De Heer ANNEVELD leert, »dat wij, elkander als leden van één gezin minzaam bejegenend, bij den Algoede op vergiffenis van zonde, of opheffing van straf

hebben te hopen. Leert PAULUS dat ook aan de gemeenten te *Rome* en te *Corinthe?*

In het tweede gedeelte, hetwelk IX Hoofdstukken bevat, wordt de Christelijke leer in vragen en antwoorden behandeld.

Het eerste Hoofdstuk betreft de godsdienst; maar de leerling zal er niet uit leeren, wat haar wezen zij. Er wordt gevraagd: »wat zijt gij aan God verschuldigd?" en geantwoord: »Hem te vereeren." Dit antwoord is voor ons geen volzin, en zoo zijn de meeste antwoorden. Maar als wij den vorm voorbijgaan, en ons tot den inhoud bepalen, wat leert ons dan de katacheet? Dat godsdienst niets meer is dan *Culte.*— Hoe het mogelijk zij God te vereeren, zonder tot Hem in betrekking, zonder met Hem in gemeenschap te zijn, wordt niet opgegeven. — »Wien leeren wij door de natuur niet kennen?" vraagt de Schrijver, en de leerling antwoordt: »JEZUS onzen Zaligmaker." De leerling kan er gerust bijvoegen: CONFUCIUS ook niet, MAHOMET ook niet, en ook niet ANNEVELD. Ware de vraag beter gesteld, dan wierd het antwoord van zelf minder berispelijk. Er wordt ook gevraagd: »verdienen de Bijbelschrijvers wel geloof?" en geantwoord: »ja, want zij bedoelden met hetgeen zij hebben geleerd geene eer of gemak, maar ons eeuwig heil." — Een zonderling *kriterium* van geloofwaardigheid; als of men zonder dit niet ongeloofwaardig zou kunnen zijn.

Het tweede Hoofdstuk betreft de leer van God. Op de vraag; »welke deugd maakt God voor ons zoo dierbaar?" wordt geantwoord: »De liefde." — Maar is de magt, die die liefde steunt, is de wijsheid, die haar toepast, minder dierbaar?

In het derde Hoofdstuk, dat over den mensch handelt, wordt gevraagd: »is de mensch niet zeer vergankelijk?" en de leerling antwoordt: »JEZUS leert, dat de ziel niet kan gedood worden."

De volgende Hoofdstukken behandelen de leer over JEZUS en het heil door Hem aangebragt, maar hebben ons het aangemerkte niet vergoed. Het laatste Hoofdstuk voldoet ons het meest, en met dat vriendelijk woord nemen wij afscheid van het boeksken.

Wat is het regt gebruik der vrijheid, naar het Evangelie, Een woord aan mijne landgenooten, bijzonder aan de jongelingschap, naar Gal. V: 13. *Door* P. HOFSTEDE DE GROOT, *Hoogleeraar te Groningen. Te Groningen, bij* C. M. van Bolhuis Hoitsema. 1848. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl. f* :-30.

Dit woord werd door den Hoogleeraar, kort na de eerste tijdingen over de Fransche omwenteling, den 5den Maart uitgesproken in de Academische godsdienstoefening. Het was toen een regt gepast en tijdig woord, dat ook thans nog verdient gelezen en behartigd te worden. Naar den tekst wordt daarin aangewezen, *eerst*, wat de vrijheid van ons, Christenen, zij; *dan*, hoe wij die niet, en *eindelijk*, hoe wij die wel moeten gebruiken. De ontwikkeling is geleidelijk, helder, hoogst eenvoudig. De toon is bij voorkeur didactisch, zonder veel verheffing. De strekking mag Christelijk heeten, ofschoon de kracht des Christendoms daarin sterker kon uitkomen. Ons zou de gave van den werkzamen man meer welkom zijn geweest, indien het gesprokene *woord* tot eene meer uitvoerige en grondige verhandeling ware uitgewerkt, waarin het denkbeeld van vrijheid van alle zijden werd in het licht gesteld. Wat met stichting wordt aangehoord, is daarom nog niet altijd voor de lezing even geschikt. En de breede aanteekening over den afval onzer voorouders van PHILIPS II, die dienen moet om eene zeer gewone tegenwerping te ontzenuwen, ofschoon opzich-zelve niet onbelangrijk, achten wij hier misplaatst.

De bekeering van PAULUS *op den weg naar Damascus. Viertal Leerredenen, uitgegeven ten behoeve van het kerke- en armefonds eener kleine Hervormde gemeente in Gelderland. Te Utrecht, bij* L. E. Bosch en Zoon. 1847. *In gr.* 8*vo.* 82 *bl. f* 1 -:

Wij prijzen het in den Eerw. KUIPÉRI, dat hij, door

de uitgave van dit viertal Leerredenen, den nood zijner gemeente, te midden eener Roomsch-Katholieke bevolking, heeft trachten te lenigen, en verblijden ons, dat een genoegzaam aantal inteekenaren hem tot die uitgave heeft in staat gesteld. Dat aantal had echter grooter kunnen zijn, daar het dat van *twee honderd* niet te bovengaat. En al komt nu onze aankondiging wat laat, toch wenschten wij wel, dat velen door haar bewogen wierden, om zich die Leerredenen, ten gevalle van het doel der uitgave, nog aan te schaffen. Ofschoon zij niet op eenigerlei wijze uitmunten, meenen wij ze te kunnen rangschikken onder de middelmatige. Men zal ze met stichting lezen. De *eerste* handelt, volgens *Hand.* IX: 1—5, over *de verschijning van* JEZUS *aan* PAULUS *op den weg naar Damascus;* de *tweede*, volgens vs. 6—9, over *de verheerlijking van den verhoogden* JEZUS; de *derde*, volgens vs. 9, over PAULUS, *drie dagen te Damascus;* de *vierde*, volgens vs. 10—19, over ANANIAS, *den dienaar des Heeren.* Dat deze indeeling en behandeling der stof niet onberispelijk is, valt in het oog. Vooral bevreemdt het ons, dat er aan deze vier Leerredenen geene *vijfde* is toegevoegd over *de eerste prediking van* PAULUS, naar aanleiding van vs. 20. Maar wij houden onze aanmerkingen liever terug, en wenschen van harte, dat de nog jeugdige Leeraar, indien hij in latere dagen nog weder mogt optreden, blijken geven moge van voortgezette oefening, bij den gunstigen aanleg, die hem onderscheidt, en den ijver, waarmede hij werkzaam is voor de goede zaak des Evangelies.

De vrijmakende kracht der waarheid. Leerrede over Joh. VIII: 31 *en* 32, *uitgesproken den* 5*den November* 1848, *voor de Remonstrantsch-Gereformeerde Gemeente te Amsterdam, door* H. HEEMSKERK, *Theol. Doct. en Pred. bij genoemde gemeente. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1848. *In gr.* 8*vo.* 37 *bl.* *f* :- 50.

Een soortgelijk onderwerp, als de Heer HEEMSKERK, hebben op denzelfden dag of omstreeks denzelfden tijd te

Amsterdam behandeld de Heeren TER HAAR en MOLL, en beide hebben ook hunne leeredenen uitgegeven. De bovengenoemde is ons echter ter afzonderlijke aankondiging toegezonden, waardoor wij geen gevaar loopen, om eene vergelijking te maken, die, hoe zij ook mogt uitvallen, altijd *nescio quid odiosi* hebben zou. Wij kunnen echter vrijmoedig verzekeren, dat wij deze rede met groot genoegen gelezen hebben. Zij munt door eenvoudigheid, gepastheid en Christelijken ernst uit. Of niet misschien hier en daar de voorstelling een weinig levendiger en de ontwikkeling van het afgetrokken onderwerp dieper en helderder had kunnen zijn, laten wij onbeslist. In het *eerste* deel worden deze drie vragen beantwoord: wat is de waarheid? wat is de ware vrijheid? hoe maakt de waarheid ons vrij? In het *tweede* deel wordt de gemeente opgewekt, om *in het woord van* JEZUS *te blijven*, en aangewezen, hoe onze belijdenis ons daartoe verpligt, onze hervorming het aandringt, onze tijd het vordert en onze zaligheid het eischt. Deze opgave van den inhoud, met 's mans eigene woorden, is verre van onberispelijk te zijn. *Eischen, vorderen, daartoe verpligten* zijn *synonyma*. *Onze hervorming*, waar de hervorming der kerk bedoeld wordt, deugt niet. En dat er van den *Munsterschen* vrede op den hervormingsdag met geen enkel woord is gewag gemaakt, bevreemdt ons, al eerbiedigen wij ook het besluit der Remonstrantsche Broederschap, om van dien vrede op dien, door de Hervormde Synode daartoe gekozen dag, de plegtige gedachtenisviering niet te vernieuwen. Hoe dit echter ook zij, de leerrede, die wij aanprijzen, verdient in onze dagen gelezen en behartigd te worden.

Onderzoek naar de reden, waarom JEZUS *verboden heeft Hem als den* CHRISTUS *openbaar te maken, door* S. A. BUDDINGH, *Theol. Doct. en Pred. te Batavia. Te Batavia, ter drukkerij van het Bataviaasch Genootschap.* 1847. 40 *bl.* *f* 1-:

Hoe oud zijt gij? Godsdienstige overdenking naar Ge-

nesis XLVII: 8^{b}*; door denzelfden. Aldaar.* 1846. 32 *bl. f* :-75.

Beide opstellen komen voor in het *Tijdschrift ter bevordering van Christelijken zin in Neêrlands Indië*, dat wij onlangs hebben aangekondigd (*Vaderl. Letteroef.* 1849, bl. 51). Afzonderlijk afgedrukt, zijn zij verkrijgbaar gesteld bij den Boekhandelaar C. BAKKER, BZ., te *Nieuwe-Diep*. De buitengewoon hooge prijs getuigt van de onkosten, aan de uitgave van eenig geschrift te *Batavia* verbonden, en zal de verspreiding in ons Vaderland, vreezen wij, in den weg staan. Wie daardoor niet wordt afgeschrikt, ontvangt voor zijne penningen eene aangename, nuttige en niet onbelangrijke lectuur. Overigens verwijzen wij onze lezers naar hetgeen wij daarover reeds t. a. pl. gezegd hebben.

De Kinderkerk. Verzameling van kinderpreken, ter aankweeking van kennis en godsvrucht onder de jeugd, door eene vereeniging van Predikanten uit de onderscheidene oorden onzes Vaderlands. Eerste Jaargang. 1848. *Te Schiedam, bij* H. A. M. Roelants. 1848. *In gr.* 8*vo.* *f* 1-20.

Het was eene gelukkige gedachte, om ook voor kinderen maandelijks eene preek uit te geven, en de onderneming schijnt ten vorigen jare aanvankelijk wèl geslaagd te zijn. Wij juichen haar van ganscher harte toe. Wel is het ons bekend, hoe veel zich tegen het houden van kinderpreken zeggen laat, en wat bezwaren er aan verbonden zijn. Maar de ondervinding, die hier de beste leermeesteresse is, getuigt op verschillende plaatsen van den zegen, dien zij verspreiden. En blijkens de twaalf opstellen, die gedrukt voor ons liggen, zijn er Predikanten genoeg in ons Vaderland, die den regten kindertoon weten aan te slaan. Allen, die hier optreden, verdienen goedkeuring en lof, ofschoon in verschillende mate. De onderwerpen, door hen behandeld, zijn meestal gepast. De behandeling-zelve wijkt doorgaans

in vorm van den eigenlijken prediktrant af. En schijnt de een tot het begrip van zeer jonge kinderen af te dalen, den ander is het blijkbaar meer te doen, om de eenigzins gevorderden meer tot zich op te heffen. Hierdoor heerscht in dezen bundel eene aangename afwisseling, die behaagt en waardoor de uitgave te beter aan haar doel beantwoordt. De namen der medearbeiders verdienen tot aanbeveling hier genoemd te worden: VAN CHARANTE, VAN KOETSVELD, VAN BALEN BLANKEN, DE WIJS, VORSTMAN, VAN DER VLIET, ROLDANUS, BRUINING, WUNDER en PARSON. Twee hunner hebben ieder twee preken geleverd, en die van BRUINING, in leven Predikant te *Schoonhoven*, is naar eene vroegere uitgave herdrukt. Zij is eene merkwaardige proeve van den ijver, die ten behoeve van het opkomend geslacht, ongeveer vijftig jaren geleden, krachtig ontwaakt is. En het strekt onzen leeftijd tot eere, dat die ijver, wel verre van verflaauwd te zijn, bij voortduring zoo goede vruchten draagt, als ons hier worden aangeboden.

Na deze opgave van ons gevoelen behoeven wij naauwelijks meer te zeggen, dat wij deze loffelijke onderneming, die voor dit jaar wordt voortgezet, allen Christelijken ouderen aanbevelen.

De teekenen der tijden, in betrekking tot het Bijbelgenootschap, als zoo vele roepstemmen tot krachtige deelneming aan de Bijbelverspreiding. Rede; gehouden voor de Utrechtsche Afdeeling van het Nederlandsche Bijbelgenootschap, bij het algemeen verslag, den 19 *October* 1847, *door* HERM. JOH. ROIJAARDS, *Mede-bestuurder dier Afdeeling. Te Utrecht, bij* C. Bielsvelt. 1847. *In gr.* 8*vo.* 36 *bl.* *f* :-35.

Door toevallige omstandigheden is deze rede van Prof. ROIJAARDS in ons tijdschrift nog onvermeld gebleven. Thans, nu er reeds meer dan een geheel jaar verstreken is, sedert zij werd uitgesproken en in het licht gezonden, behoeft zij onze aanbeveling evenmin als onze beoordeeling

meer. Wij vertrouwen, dat zij reeds haren loop voleindigd en hare werking gedaan heeft. Zeker heeft zij veel bijgedragen, waar zij gelezen werd, om de nieuwe maatregelen, door het Nederlandsche Bijbelgenootschap genomen en ingevoerd, regt te doen waarderen. Ook in andere opzigten mogt zij, wat haren belangrijken inhoud betreft, tijdig heeten en wèl gepast. Dat zij, wijzende op de teekenen der tijden, na een zoo allergewigtigst jaar, als er achter ons ligt, reeds meer of minder verouderd is, ligt in den aard der zaak. Wel verre van haar dit tot verwijt te doen strekken, prijzen wij het in haar. En in weerwil daarvan, verdient zij ook thans nog onder het oog te komen van allen, die belang stellen in de verspreiding van Gods Woord op aarde. De teekenen der tijden blijven op den duur, met opzigt tot het Bijbelgenootschap, krachtig opwekken en sporen tot getrouwen ijver aan.

De uitgave is geschied ten voordeele van de Utrechtsche Afdeeling.

Dagboek eener Reize in Egypte, door Mr. D. J. SCHERER, *met eene Kaart (voorstellende den loop van den Nijl van Nubië af tot in de Middellandsche Zee, een groot gedeelte van de Roode Zee en de Golf van Suez) en een vignet (waarop de grootsche overblijfselen van Karnak [Thebe] zijn afgebeeld). Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1848. *In gr.* 8*vo.* 264 *bl. f* 3 - 30.

Het woord *Egypte* heeft altijd een betooverend uitwerksel op de verbeelding van den beschaafden mensch. *Egypte*, die bakermat der aarts-oude beschaving; met zijne onverganke-lijke overblijfselen van bouwkunst, uit eeuwen, afgelegener dan de jaarboeken van eenige Natie reiken; met zijne hiëroglyphen en mumiën, en met eene geschiedenis van vroegere grootheid, die voor ons onderzoekend geslacht, hetwelk zelfs de rustplaatsen der dooden omwoelt, die drie duizend jaren lang in hunne windselen gewikkeld lagen, nog altijd een gesloten boek blijft. — *Egypte*, waar in onzen tijd ALI-PACHA, meer bekend onder den naam van MEHEMED-ALI leefde, de man, die in koelen bloede, met een glimlach op het gelaat,

de mamelukken deed vermoorden; en door sommige schrijvers, de verstandige, de edeldenkende, de liberale, de »*Protecteur des arts*" wordt genoemd, doch van wien ook gezegd werd: »hij is de beschermer niet van zijn volk; hij zou de laatste *para* uit hunne vereelte handen doen wringen." — *Egypte* is thans de reisweg geworden voor de versnelde gemeenschap met de *Britsche* Bezittingen in *Azia*; met de *Nederlandsche* Bezittingen in den *Indischen Archipel*; met het zoogenaamde *Hemelsche Rijk*, dat zoo vele millioenen inwoners telt; met *Nieuw-Holland*, die nieuwe wereld, waar planten en dieren en alle andere gewrochten der natuur den *Europeër* vreemd zijn: vreemder dan die, welke de wereld, door COLUMBUS ontdekt, hem kan aanbieden.

Dat *Egypte*, door *Nederlanders* zoo weinig bezocht, wordt ons ter bespiegeling en bezigtiging aangeboden door een landgenoot, die er een paar maanden heeft doorgebragt.

De Heer SCHERER vertrok den 13 November 1843 van *Rome* naar *Civita-Vecchia*, om, met de stoomboot, *Napels*, *Malta* en *Syra* aan te doen, en van daar naar *Alexandrië* te stevenen. Langs het *Mahmoudieh-kanaal* en den *Nijl*, komt hij te *Kaïro*, maakt zijne toebereidselen tot den eigenlijken *Nijl*-togt, en vertrekt met een daartoe afgehuurd afzonderlijk vaartuig in gezelschap van eenige andere *Europeërs*. De togt gaat langs de kronkelingen van den *Nijl* door *Midden-Egypte* of *Vostani*, en voorts door *Opper-Egypte* of *Saïdof* tot aan de grenzen van *Nubië*.

De laatste uren van het jaar 1843 en de eerste van het jaar 1844 bragt de Schrijver door te *Thebe*. »*Thebe*," zegt hij, »het onderwerp dat zoo lang onze ziel had vervuld; hetgeen ons, wanneer van den grooten SESOSTRIS gewaagd werd, een schitterend droombeeld van pracht en grootheid had toegeschenen, om hetwelk te zien, wij onze verwijderde woonplaatsen verlaten, en den staf des reizigers ter hand genomen hadden, *Thebe*, de *onvergelijkelijke*," zulk eene uitboezeming doet van zelf reeds begrijpen, dat er onderscheidene togten gedaan werden, om de verspreide overblijfselen van het oude *Thebe*, te *Louksor*, te *Karnak*, te *Kournah*, te *Medinet-Habou*, aan de beide oevers van den *Nijl*, te beschouwen en te bewonderen.

Overal toont de Schrijver een man van smaak te zijn. Met bevallige juistheid sprekende over hetgeen hij gezien heeft, zorgt hij tevens zijne lezers niet te vermoeijen door eene op-

somming van bouwkundige bijzonderheden, die voor de meesten hunner weinig aantrekkelijks hebben.

Om zich eenig denkbeeld te vormen van de kolossale afmetingen van vele dier overblijfselen, beschouwe men aandachtig de zuilen en den ingang van het gebouw van *Karnak* op het vignet, en men zal moeite hebben te gelooven, dat menschen, zóó klein als ze tegenover die bouwgewrochten zich vertoonen, zulk een reuzenwerk hebben kunnen ondernemen — en voltooijen. Geheel met dien reuzenbouw in overeenstemming is hetgeen wij vernemen van het beeld van RHAMSES *den grooten*, in de bouwvallen van het paleis naar hem genoemd, vroeger meer algemeen onder den naam van *Memnonium* bekend. Wij lezen bl. 129: "Ter regterzijde van die poort liggen de kolossale overblijfselen van het beeld van RHAMSES, zittende voorgesteld, welks tweede teen, tot aan den nagel, drie span lang is;" — »te oordeelen naar den teen, door mij-zelven gemeten, en welke in verhouding tot het geheele beeld staat, overtreft de grootte alle verbeelding."

Over de beelden van MEMNON zegt de Heer SCHERER, bl. 132: »Reeds lang hadden ons de kolossale beelden van MEMNON in de oogen geschemerd en aangelokt. Het vokale beeld, welks klankvermogen de oudere reizigers en schrijvers zoo zeer verdedigd, de nieuwere zoo zeer betwijfeld hebben, te zien, verschaft eene groote voldoening. Wij rigtten dan, oostelijk opgaande, onze schreden derwaarts, en aanschouwden eindelijk de ontzaggelijke kolossen, welke ver boven de vijftig voeten hoog zijn, en weinig van elkander verschillen. Beide zijn schrikkelijk vernield; doch de deelen, welke behouden zijn gebleven, getuigen van keurigen arbeid. In zittende houding voorgesteld, de handen op de kniën, terwijl de voorzijden van hunne zetels de beelden dragen van de vrouw en moeder des konings, maken zij, hoe vernield ook, door hunne reusachtige gestalte, een vreemden indruk op den aanschouwer. Een van deze was het vroeger klankgevende beeld van MEMNON; latijnsche en grieksche opschriften in proza en poëzij, welke zijne kniën bedekken, door vorsten en vorstinnen, dichters en dichteressen er op gesteld, getuigen alle voor de waarheid van die wonderbare klanken, uit het beeld zelf voortkomende bij het opgaan der zon."

Eenige regels verder lezen wij over »het ontzaggelijk paleis van AMENOPH-MEMNON, voor welks *façade* de vermelde kolossen, als waardige beelden, moeten geplaatst zijn geweest," —

»in eenen omtrek van eenige duizende vierkante voeten, bespeurt men overal sporen van gebouwen, als ware 't uit hun graf opstekende; hier de ontzaggelijke kolossen; aan het tegenovergesteld gedeelte der ruimte weder twee beelden, voorovergeworpen, doch welke kunnen dienen om de grootte van het gebouw te bepalen; verderop, ten noorden, nabij het straks beschreven *Rhamessium*, twee rood granieten kolossen, die welligt voor eene andere zijde van het gebouw gestaan hebben: kortom deze uitgestrektheid met het oog doorloopende, ontwaart men duidelijk, dat het een der grootste paleizen van het oude *Thebe* moet geweest zijn, terwijl voorzeker de pracht in overeenstemming was met de grootte, daar men wil dat achttien kolossen, van welke de kleinste hooger dan twintig voeten was, dien bouw vóór 3500 jaren versierden."

Van het paleis van RHAMSES MEIAMOUN, te *Medinet-Habou*, op den linker *Nijl*-oever, spreekt de Schrijver in dezer voege, bl. 142: »Eenigzins voorbereid, waant men iets groots te zullen zien; men treedt de poort door, en de buitensporigste verwachting is overtroffen. Hoe het oog ook aan bouwpracht gewoon zij, hier wordt het toch door het aanschouwen van den ruimen binnenhof verblind. Hetzij men de blikken ter zijde werpt op de ontzaggelijke zuilenrijen, of vóór zich staart op de pilasters met kariatiden, welke het gebouw stutten, overal spreekt de grootheid van den bouwmeester in zijne werken. Het geheel is grootsch en kolossaal, en toch is er in den bouwtrant iets bevalligs, hetwelk dat ter neder drukkende gevoel, bij het aanschouwen van iets verhevens, altijd aanwezig, bijna geheel wegneemt. De wanden der zuilengangen zijn geheel bedekt met bas-reliefs en inscriptiën, waarvan eenige nog gloeijende kleuren bezitten. Dit geeft aan het geheel een leven, hetwelk den somberen indruk bij het aanschouwen der grootheid van vervlogene eeuwen tempert. Met belangstelling en drift gaat men de wanden langs: overal zijn voorstellingen uit het leven van den veroveraar. Men aanschouwt een' veldslag, den held RHAMSES altijd vooraan op zijn' strijdwagen, — het brengen der gevangenen voor den koning — het terugkeeren van den overwinnaar in *Egypte* — het leger met al deszelfs bedrijvigheid — des konings intrede in den tempel en offeranden aan den god, en eindelijk den triomftogt. — RHAMSES MEIAMOUN verlaat het paleis op eene soort van schuit, door officie-

ren gedragen; de vorst is gezeten op een' troon, ter zijde eene sphinx en een leeuw, daarbij dienaren, officieren, soldaten en muzikanten, in één woord de geheele geschiedenis zijner krijgstogten en triomfen voorgesteld." enz. »Er is een onbegrijpelijk leven en werking in. Duidelijk ziet men het rennen der paarden, welke de karos des PHARAONS door en over de vijanden voortslepen; de verschillende bewegingen des vorsten bij het aanvallen, als ook die zijner soldaten en der vijanden in het gewoel van den strijd; het statige van den triomftogt, vergeleken bij het woeste van het gevecht: alles is juist uitgedrukt. Al deze reliefs zijn diep in de holte uitgewerkt, zoodat tijd noch menschenhanden dezelve hebben kunnen verwoesten. En toch zijn reeds dertig eeuwen sinds de stichting verloopen."

De Heer SCHERER beschrijft regt levendig, zoo dat wij in onze verbeelding met hem rondwandelen, en in zijne aanschouwing deelen. Echter is de beschrijving evenmin met kleinigheden overladen, als met nuttelooze versierselen opgesmukt.

Nog een oogenblik willen wij den bekwamen reiziger verzellen op zijne wandeling, na het paleis van RHAMSES IV te hebben verlaten. Wij zijn aan den regter oever van den *Nijl*, en hebben het paleis van *Karnak* voor ons. Veldtogten zien wij, en onder de overwonnen vorsten merken wij op REHABEAM den Koning van *Juda* (bl. 149). »Regt over de hoofdpoort staat nog eene fraaije zuil, de eenig overgeblevene van twaalf andere, die, elk zinnebeelden dragende, in den vorm van gewijde dieren, een' onbegrijpelijk trotschen zuilengang vormen, geleidende naar den ingang der groote zaal, welke men weder nadert door eene ruime poort, die eens twee kolossen tot wachters had, granieten beelden van SESOSTRIS. Thans rest er slechts één van, bijna bedolven in het zand."

»De bouwvallen, welke men elders gezien heeft, die op den tegenoverliggenden oever, eindelijk, die in de onmiddellijke nabijheid der zaal, stemmen den geest reeds tot het aanschouwen van iets grootsch, en toch staat men bij het binnentreden verplet. Ééne zaal, welke meer dan zeven-en-veertig duizend vierkante voeten oppervlakte heeft, bezet met honderd vier-en-dertig zuilen, welker twaalf kolommen in de middelrij eene schacht hebben van elf voet middellijn, terwijl de klokvormige kapiteelen van meer dan zestig voet omtrek, zoo mogelijk, een nog reusachtiger voorkomen aan

dit zuilenwoud geven. — Men gevoelt zich zeer klein. — Wanden en zuilen zijn met bas-reliefs van offeranden en hiëroglyphen overdekt, welker kleuren in de oogen schitteren; want velen hebben, na eeuwen, nog den gloed der verw behouden. Hier en daar zijn reuzenbeelden van vorsten, offers aan de goden brengende; vele zijn met zorg bewerkt; een ten minste, het beeld eens konings voorstellende, den gier met uitgespreide vleugelen boven het hoofd, trof bijzonder onze aandacht. De zoldering, welke hier en daar nog in haar geheel is, bestond uit ontzaggelijke stukken steen. Op éene plaats is een derzelve ter zijde gekanteld: het schijnt een overhangende rots. — Men kan opmeten en afteekenen; waardiglijk beschrijven kan men niet, daar men niet vergelijken kan. Wij waanden dat onze oogen en gedachten reeds aan het groote en verhevene gewend waren; *Italië* had toch reeds zijne oude en nieuwe wonderen van bouwkunst voor ons ontbuld; wij zagen echter, dat het oude *Egypte* nooit geëvenaard was geworden, en onze gedachten te klein waren voor zoo veel grootheid."

Wie zou niet, bij zoodanige beschrijving, de zucht in zijn binnenste voelen ontbranden, om die wonderen van bouwkunst, welke bereids dertig eeuwen hebben verduurd, zelf te aanschouwen en zich er bij in bewondering te verliezen! — Maar de Heer SCHERER heeft niet enkel in het verledene geleefd, en zich in den vóórtijd verdiept, om het *Egypte* van heden voorbij te zien. Integendeel. Het heden met zijne armoede en leemen hutten, aan zwijnskotten gelijk, vol afzigtelijke lompen en walgelijke morsigheid, drong zich niet zelden aan hem op.

»*Egypte* is diep gevallen!" vinden wij op bl. 124. »Dubbel schokt die gedachte, wanneer men de blikken rondom zich slaat, en den geest navorscht, welke de vorige bewoners dier oevers bezielde, zoo zeer verschillend van de thans levende." — De mannelijke bevolking, op de plaatsen door onzen reiziger bezocht, bestaat uit grijsaards, personen van gevorderden leeftijd, of kinderen, terwijl de jongelingen en die van mannelijken leeftijd voor de dienst van MEHEMED-ALI worden weggesleept. — De vrouwen, »gedrapeerd in hare mantels, de waterkruik van antieken vorm op den linkerschouder geplaatst, riepen ons die meestal statige gestalten der antieke reliefs in het gehengen, van welke zij de levende voorstelling zijn." — »De woningen zijn gewoonlijk allerarmoedigst; ge-

heele familiën zijn in één hok, of vertrek, met het vee te zamen, en voeden zich karig." — »De hooge pachten, die de landbouwers moeten opbrengen, steeds opklimmende naar gelang van meerdere welvaart, daar alle grondeigendom aan den onderkoning toekomt, brengen het tot armoede en gebrek."

Onze landgenoot greep alle gelegenheden aan, om de vreemde zeden, die hem omgaven, te leeren kennen. Ook de *Egyptische* toovenaar, van wien door velen, met groote uitvoerigheid en uitbundigen lof, wordt gesproken, werd ontboden; evenwel zegt de *Nederlandsche* reiziger met waarheidsliefde (bl. 217), »hoe men zulke goochelaarskunsten, die daarenboven nog zoo gebrekkig zijn, als waar durft opgeven, blijft onverklaarbaar."

MEHEMED-ALI heeft velerlei inrigtingen daargesteld, als één hospitaal voor 1500 bedden, en onderscheidene kleinere, waaronder met geneeskundige scholen, ook voor vrouwen; eene vee-artsenijschool; eene kavallerieschool enz. — Nog twee woorden willen wij overnemen, om den algemeenen indruk te doen kennen, welke *Kaïro* op den Schrijver heeft gemaakt. »*Kaïro* (bl. 253) onderscheidt zich van alle andere steden, dat zij een eenig beeld oplevert, hetgeen men nergens weder ontmoet. Zij toont den buitensporigsten rijkdom en de afzigtelijkste armoede, de fijnste beschaving en de grootste woestheid, en al die ligchamelijke en zedelijke contrasten ziet men daar op straat bijeen, met de scherpste lijnen tegen elkander afstekende; de weelde en het zedenbederf van *Europa* gaan met die van het *Oosten* gepaard, geen wensch behoeft onvoldaan te blijven: in één woord — *Kaïro* is eene stad der verbeelding."

Het is ons regt aangenaam, van een landgenoot eene beschrijving als deze te ontvangen; daar het een afgelegen land betreft, waarvan ons door vreemdelingen zoo veel wordt verhaald. Een beschaafd *Nederlander*, met een helder oog, gezond oordeel, en gevoel voor het verhevene, stelt ons hier *Egypte* voor op eene wijze, die den stempel der waarheid draagt. De lezing bevelen wij allen weetgierigen aan; zij zullen haar met genoegen volbrengen, en het boek wèl voldaan uit de hand leggen. Bijzonder aangenaam zal het, ook als blijk van den goeden smaak der Natie, ons zijn, wanneer de voldoening voor den Heer SCHERER groot genoeg zij, om hem aan te moedigen, ook het Dagboek van zijne Reize in

Italië en van die naar *Konstantinopel* open te slaan, om ook daaruit even belangrijke mededeelingen openbaar te maken.

De uitgever verdient allen lof. Het werk is met eene scherpe, zuivere letter, op helder wit papier, gedrukt; het vignet is fraai van bewerking, en de kaart met uitstekende zorg behandeld. Ook van dien kant laat dit Dagboek niet te wenschen over.

Gedachten over Armoede, hare Oorzaken en Voorbehoedingsmiddelen; uitgegeven ten voordeele van de noodlijdenden op Schokland, door Dr. N. B. DONKERSLOOT. *Te Tiel, bij* C. Campagne. 1849. *In gr.* 8*vo.* 98 *bl. f* :-75.

I. *Het beeld der armoede* (bl. 1—9). Wel wat geoutreerd; en het is een waar spreekwoord, dat men ook den duivel niet te zwart moet schilderen. Het overdrevene doet, bij een bezadigd lezer, tegenstrijdig effect. Evenwel is ook in deze zwarte schildering veel waarheid: doch zij mag beschouwd worden als eene inleiding tot het eigenlijk geschrift.

II. *Over de oorzaken der toenemende armoede* (bl. 9—27). 1. Overbevolking in de lagere klassen. 2. Gebrek aan werk en aan genoegzaam loon. 3. Gebrek aan spaarzaamheid. 4. Te kostbare huishouding. 5. Gebrek aan deugd en beschaving. Hetgeen de Schrijver in deze afdeeling zegt, is wel doorgaans niet nieuw, maar is duidelijk en doeltreffend ter neder gesteld, toont praktische kennis, heldere denkbeelden, warme belangstelling in de zaak, en edele gevoelens. Tot proeve en blijk neme ik alleen iets over uit N°. 1. Als oorzaak der overbevolking in de lagere klassen, geeft de Schrijver op, *het onberaden en ontijdig huwelijk.* »De jongeling toch uit den beteren stand zal hoogst zeldzaam tot een huwelijk overgaan, voordat hij eenen stand in de maatschappij verkregen en de middelen tot het onderhouden van een gezin gevonden heeft. Hij zal daar niet toe overgaan, alvorens, hetzij van den kant der bruid, hetzij van dien zijner eigene ouders, zich de eerste behoeften te hebben aangeschaft ter oprigting van een huishouden, en de middelen te hebben berekend, waarmede hij dit kan staande houden. Mist hij deze middelen, of heeft hij geene gunstige vooruitzigten, dan stelt hij zijnen lust tot huwen uit" [neen, hij stelt het huwen uit,

of, hij bedwingt zijnen lust tot huwen] »tot dat er betere tijden zullen opgedaagd zijn; terwijl hij door spaarzaamheid en vlijt, allengskens een kapitaaltje tracht te scheppen, waarmede hij den rang van echtgenoot en vader aanvaarden kan." En te regt voegt hij er bij: »Deze schroomvalligheid en voorzigtigheid tot het aangaan van een huwelijk, die de jongelingen der burger- of betere standen doorgaans aan den dag leggen, worden somtijds zoo ver gedreven, dat zij vaak voor onze lieve jufferschap in een wezenlijk onregt ontaarden. Men wikt en weegt, men cijfert en vergelijkt zoo lang, tot de kiem der hartstogt langzamerhand in de (den) wortel eener koude berekening ontaard is, en men de bevallige maagd ten prooi laat aan den onverdienden strijd, die er tusschen de stem der rede en die der natuur gevoerd wordt." — Maar hebben niet de jonge dames eenigermate aan zich-zelve (of aan hare ouders en opvoeding) te wijten, dat een verstandig jongeling of man schroomvallig is om ze ten huwelijk te vragen, of als hij dit onvoorzigtig gedaan heeft, het huwelijk aan te gaan? Hoeveel kostbaarder is niet, in de latere jaren, de eerste inrigting, *het opzetten* eener huishouding geworden, en hoe veel duurder het onderhouden eener vrouw, wier behoeften veelal meerder zijn, naarmate hare huiselijkheid en verstand van huishouden, en gestadig oplettende zuinigheid, minder is dan voorheen! — De Schrijver vervolgt: »Geheel anders handelt, met betrekking tot het huwelijk, de behoeftige. Zonder de minste zorg voor de toekomst, zonder in het bezit te zijn van eene enkele (een' enkelen) penning tot oprigting van een huishouden, zonder de pligten te hebben leeren kennen, die op de schouders van den man en vader rusten, zonder de minste ondervinding in het besturen en regelen van eigen zaken, bukt zich de behoeftige jongeling vrijwillig onder het voor hem zoo knellend huwelijksjuk, om van den eersten stond af aan, ontberingen door te staan, zich in de armen van den openbaren onderstand te werpen, en met een talrijk gezin, dat te weelderiger toeneemt, naarmate zijne ellende toeneemt, de som der armen te vergrooten" (enz.) Hetgeen de Schrijver volgen laat, over de onkuischheid en de *genoodzaakte* huwelijken, is ook voor andere beschouwing vatbaar; en hij had meer kunnen zeggen van het motief, gelegen in »het eenig genot" voor dengenen, wien alle ander levensgenot geweigerd — of wie niet door beschaving daartoe opgeleid

is. Ook had hier de vrijstelling van de krijgsdienst der gehuwde jongens kunnen gedacht zijn, die vele onberaden en ongelukkige huwelijken veroorzaakt.

III. *Over de middelen, om de armoede te verhoeden en te lenigen.* (Bl. 27–94): »Het belangrijkste punt van het werk, het practisch gedeelte van het onderwerp." »Het is niet genoeg (zegt de Schrijver te regt) aan te toonen, dat de armoede schrikbarend toeneemt, dat er kennelijke oorzaken bestaan, waaraan zij hare uitbreiding verschuldigd is, en dat er eene onvermijdelijke noodzakelijkheid bestaat, om geneesmiddelen tegen deze steeds voortwoekerende kwaal aan te brengen, maar men moet tevens den weg aanwijzen, waar langs herstelling of beterschap te verkrijgen is." Hij erkent evenwel dat, »wel verre dat dit hoogstbelangrijk punt door de denkende en menschlievende leden der maatschappij veronachtzaamd zou zijn, men steeds en bij herhaling hieraan ten ernstigste de aandacht geschonken heeft, en met voorslagen tot redding voor den dag is gekomen, die dikwijls van scherpzinnigheid en warme menschlievendheid, altijd van eenen goeden wil en het beste voornemen getuigden. Ongelukkiger wijze echter, heeft men zich doorgaans bepaald bij middelen, om het *bestaande* kwaad te herstellen of te lenigen, zonder op zoodanige maatregelen te wijzen, die het konden *voorkomen* of onmogelijk maken. Men wendde meestal eene palliative geneeskuur aan" (enz.). — Tot zulke palliativen brengt de Schrijver het verschaffen van werk voor de *bestaande* armen. — Ja ook landontginning en kolonisatie — en veelmeer nog de openbare milddadigheid, die zich in giften van geld, kleeding, voedsel, enz. uitstort. De Schrijver wil middelen tot *herstel:* welke zijn deze? 1. *Men ga de overbevolking in de lagere klassen tegen* (bl. 31—49). Hoe? Niet door middelen van bedwang; maar, zegt de Schrijver, door »te zorgen, dat de huwelijken tusschen de leden der lagere klassen dan eerst gesloten worden, wanneer dezen het vooruitzigt hebben, om in de behoeften van eene huishouding te kunnen voorzien, en de kinderen te kunnen onderhouden en opvoeden, die als de vruchten van den echt ten hunnen laste mogten komen." Maar hoe bezorgt men dit? De Schrijver zegt: »de eerste schrede tot het tegengaan van ontijdige huwelijken is de bevordering der zedelijkheid, of liever, het weren der onzedelijkheid." — »Deze zedelijke verbetering moet uitgaan (1) van den Staat, (2) van de Kerk,

(3) van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, en (4) van bijzondere personen. 1. *Eene strenge policie op verkwisting, dronkenschap en zedeloosheid is de doeltreffendste maatregel van den Staat, om de vermeerdering der armoede tegen te gaan.*— 2. *Eene nooit slapende policie van den kant der Kerk op het gedrag der leeken is een der veelvermogende middelen ter verbetering der zedelijkheid, en dien ten gevolge ter voorbehoeding tegen gebrek en armoede.* — 3. *De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen kan* (bijzonder door premiën voor late en deugdzame huwelijken) *de waarachtige weldoenster worden van de lagere klassen, en tegen de voortplanting der armoede eenen veelvermogenden dam opwerpen.* — 4. Doet deze Maatschappij dit niet — (maar waarom niet evenwel? —) »*dat er zich dan eene afzonderlijke Maatschappij oprigte ter bevordering der zedelijkheid van de lagere standen en tot voorkoming van het ontijdig en onberaden huwelijk;*" (in plaats en bij voorkeur van eene elders opgerigte Maatschappij, ter *bevordering* van het huwelijk onder de lagere standen; wier doel was het tegengaan der onzedelijkheid). De Schrijver geeft te kennen (bl. 44) dat zoodanige Maatschappij, als hij bedoelt, reeds in til is en zich binnen kort zal deploïeren; — doch roept eindelijk ook nog de zorg van *bijzondere personen* (elk voor zich en buiten Sociëteits-vereeniging) in, tot de verbetering van de zedelijkheid der lagere standen, en [het tegengaan van] het onberaden aangaan van een huwelijk. — De ontwikkeling van elk der opgenoemde punten door den Schrijver is lezenswaardig: — doch wanneer zullen de Regering (algemeene en plaatselijke) en de Staat en de Natie tot het besef komen van hare verpligting en dringend belang om eendragtig en krachtig te werken tot het *voorkomen* van de armoede? — Des Schrijvers *tweede* hoofdmiddel van redres is: »*men breide den arbeid uit, en verhooge het loon*" (bl. 49—53) »*werken om te leven, werken om het nadeel der ledigheid te ontvlieden, en loon in evenredigheid van de behoeften, zijn de krachtdadigste middelen ter vermindering van armoede en zedeloosheid.*" — o Ja! doch op deze vier bladzijden is over dit gewigtig punt niets nieuws gezegd. — 3. *Men spanne alle middelen in, om de mindere standen tot spaarzaamheid te bewegen.* Aardige voorbeelden van het nut en de gewenschte gevolgen van spaarzaamheid bij dienstboden worden hier bijgebragt, en het bevorderen daarvan aan broodheeren en vrouwen te regt op het hart gedrukt. — 4.

Men beschave den geest van de mindere standen, en veredele het hart (bl. 59–68). Men zorge voor algemeen toereikend onderwijs — voor matigheid — en zindelijkheid! — Doch hetgeen hierover ter ontwikkeling gezegd wordt, geeft ons niet meer dan de bekende lessen en spreuken. — Eindelijk 5. *De hulp, die men aanbrengt, zij krachtig, en omvatte de geheele uitgestrektheid der behoefte.* (Bl. 68–94.) Hiertoe geeft de Schrijver bl. 72–83 een ontwerp van »*armenhuizen*, op te rigten in iedere stad of gemeente van ten minste duizend zielen, en alwaar huisvesting, voeding, kleeding, *enz. enz.* [dat zal wel beteekenen: al het volstrekt noodige] ontvangen zullen, allen die onder de termen vallen van geheel gealimenteerd te worden." De bewoners, die werken kunnen, worden tot werk verpligt. Hiermede zij verbonden, een ziekenfonds, een winkel van kruidenierswaren en andere benoodigdheden, en eene spaarbank. »In andere plaatsen (bl. 77, Art. 13) kan iedere gezindheid, in zoo verre daartoe noodzakelijkheid is, voor zich-zelve een gebouw hebben; in kleinere echter kan de heerschende [lees: de talrijkste of de meestgegoede] gezindheid er slechts één stichten, waarin de anderen, tegen eene behoorlijke tegemoetkoming, gereedelijk kunnen worden opgenomen; »dewijl het hier geene »vereeniging van een' godsdienstigen aard of van een bijzon»der geloof is, maar het de standen geldt, wier lot eene »dringende verbetering behoeft." Zeer naar waarheid gezegd! Doch hieruit vloeit nog iets anders voort, waarop wij straks, met den Schrijver, terugkomen. — Bij gebrek van fonds (bij de Diakoniën of Armbesturen) om de onkosten van zoodanige inrigting te bestrijden, verwijst de Schrijver tot vijfderlei bronnen: 1. Algemeene, milde bijdragen. 2. Bijzondere giften van Maatschappijen of elders. 3. Renteloos voorschot. 4. Rijks-subsidiën. 5. Eene plaatselijke omschrijving: — geene tegen intrest opgenomen kapitalen. »Het zou echter niet genoeg zijn (zegt hij) dat men aan de verschillende Armenbesturen een dergelijk plan voorstelde en het aan hen overliet, er al of niet van gebruik te maken. Alsdan zoude men, even als altijd, te kampen hebben met verschillende meeningen, met voorliefde tot den ouden slender en tegenzin voor nieuwe instellingen, of met opzien tegen de moeite." Hij wil dus »dat de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen haren magtigen invloed uitoefene, en het Gouvernement bewege om dergelijke inrigtingen overal te

bevorderen, en daar, waar zoodanige bestaan, veranderingen voor te schrijven." Zie ook bl. 87; ja op bl. 88 roept hij die Maatschappij op, om zulke gebouwen *te stichten*. Ik durf verzekeren, 1. dat de Maatschappij als lichaam zich wel wachten zal zich met die stichting, algemeen en door het geheele land, in te laten (eene andere vraag is, wat hare leden in de resp. Departementen hieraan plaatselijk konden toebrengen). 2. Dat zij ook zoodanig *adres* aan het Gouvernement niet zal inleveren. 3. Dat zulk adres de Regering niet zou kunnen of mogen bewegen, om zulk een algemeenen maatregel bij *Besluit* voor te schrijven, en 4. dat, al nam het Gouvernement zulk een *Besluit*, dit, in den tegenwoordigen ongeregelden, verbrokkelden toestand der armenfondsen en directie op de meeste plaatsen, onuitvoerlijk zijn zou. Maar van de algemeene en eenparige *Wet* op dit armenwezen — geheel andere en betere, dan twee Ministers in den laatsten tijd van het vorig Bestuur aan de Staten-Generaal hebben voorgedragen — zullen die armenhuizen een hoofdingrediënt moeten uitmaken.

De Schrijver geeft hoop (bl. 84), dat met zulke inrigting de kosten van onderhoud en verpleging der armen niet hooger zouden komen, dan thans. Dit moge zoo zijn, alwaar men gewoon is de behoeftigen geheel te verplegen; het zou zeker niet alzoo zijn bij de gebrekkige uitdeelingen, die thans op de meeste plaatsen aan de huiszittende armen geschieden (*). Ook is het wel »eene onomstootbare waarheid, dat 1000 menschen, te zamen wonende, van dezelfde som kunnen leven als 700 of 800, in afzonderlijke huisgezinnen verdeeld:" maar het is geheel iets anders, armengestichten op te rigten, waar duizend menschen *verpleegd worden*, of, gelijk de Schrijver bl. 72 en verv. wil, *in elke gemeente* van ten minste duizend zielen (*inwoners*) een armenhuis op te rigten. — Alwaar men evenwel, ondanks al den aandrang en het betoog van den Schrijver, de oprigting van zoodanige gebouwen niet (of nog niet) kan tot stand brengen, kan men trachten twee groote middelen tot verbetering van het lot der armen aan te wenden, door 1. hen te voorzien van goedkoope en geschikte woningen, en 2. het verschaffen van goedkoop en gezond middagmaal uit eene daartoe ingerigte algemeene keuken (bl. 89—94): »*Als een mensch te wonen, en als een mensch te*

(*) Gaarne zou ik iets nader vernemen aangaande het armenhuis, waarvan de Schrijver bl. 84 spreekt.

eten, zijn twee hoofdregten, waarop de beschaafde wereldbewoner billijke aanspraak heeft; en wanneer men in deze twee voorwaarden voorziet, dan zal de armoede, in allen gevalle, voor altijd kare afzigtelijke gedaante afgelegd hebben."

Eindelijk IV. *Besluit*, bl. 94—98, waarin de Schrijver al het in dit werkje voorgedragene in het kort omvat, verdedigt, en aandringt. Ofschoon mijn verslag reeds breeder is geworden, dan ik mij voorgesteld had, kan ik toch niet nalaten eenige plaatsen uit dit gedeelte over te nemen: »Als men op de gewone wijze voortgaat, om in het onderhoud der armen te voorzien, dan zullen er jaarlijks duizenden meer verkwist worden, zonder dat men ooit het gewenschte doel zal bereiken. — — Stort men echter alle vrijwillige en verpligte bijdragen in ééne kas, en neemt slechts één bestuur de (den) last op zich, om niet alleen de uitgaven, maar ook de verdiensten der arbeidende klassen te regelen — — dan zal de hulp volkomen zijn en men niet angstig meer behoeven rond te blikken, waar de offers gebleven zijn, die men den lijdenden medemensch gebragt heeft." — »Geen levend schepsel [geen mensch in den burgerstaat] mag gebrek lijden, zoo lang er nog rijken zijn, die dit kunnen tegengaan. Overal streeft men er naar, en stort er handen vol goud voor uit, om de armoede te verzachten en te verbannen. Welnu, waarom dan niet liever in eens een krachtig middel aangepakt, dat dadelijk en grondig helpt, dan dat heir van flaauwe en tijdelijke hulp aanbrengende geneesmiddelen?" — »Welke ook de oorzaak is van het verval tot armoede, het getal is daar, en strekt de handen naar hulp en ondersteuning uit. Wij zijn verpligt, want de menschelijkheid schrijft het ons voor, deze hulp en deze ondersteuning aan te brengen, en zullen nooit genoegzaam slagen, zoo lang wij aan den slender van halve maatregelen blijven hangen. Met een bewonderenswaardig geduld, met eene onbegrijpelijke lijdzaamheid, sleept zich nog het vale prolétariaat door de rijen der meer begunstigde stervelingen heen; terwijl het de handen van den eigendom houdt, en in doffe onderwerping de smarten verdraagt. Zijne stem kon echter van de raauwe [lees: fleemende] bedelklank wel eens in de barre eischen der vertwijfeling overgaan, en men zal te laat inzien, dit dreigende monster te veel vertrouwd te hebben. Zorgen wij dat het instinkt van [zelfbehoud, en des noods] zelfhulp, dat nog in onze prolétariers ligt te sluimeren, niet opgewekt worde, maar maken wij,

door eene radicale en afdoende zorg voor het lot der lagere standen, hunne afhankelijkheid dagelijks grooter. Het is beter den proletariër *goed* te geven dan *bloed*, het is beter dat men hem *geeft*, dan dat hij *neemt*; maar het best van allen is, dat men eenen stand vernietige, die zoo grijnzend en spookachtig naar de volgende tijden uitziet. Aan middelen ontbreekt dit niet, het ontbreekt alleen aan een juist begrip der kwaal, en aan doelmatige pogingen om haar te stuiten. *Eenheid* is de *quint-essens* van alle armenbedeeling, heele en fiksche maatregelen zijn alleen in staat het kwaad te breidelen en te voorkomen, en met looden schreden zullen de Staat, de Maatschappij en hare meer bevoorregte inwoners op de baan van verlichting en beschaving voortstrompelen, zoo lang zij de armoede, in al het afgrijselijke van haar wezen en bestaan, in de vergeten hokken der ellende laten voortwoekeren."

Waar en juist en treffend gezegd! Mogten slechts onze Lands- en plaatselijke Regeringen dit beseffen en dit denkbeeld bij zich laten doordringen!

Het boekje is uitgegeven ten voordeele van de noodlijdenden op *Schokland:* doch verdient, zonder eenig opzigt dáártoe, geheel om zich-zelf gekocht en gelezen en behartigd te worden.

Leiden. H. W. TYDEMAN.

Geschiedenis der achttiende eeuw en der negentiende tot op den ondergang van het Fransche keizerrijk; door F. C. SCHLOSSER, *Hoogleeraar te Heidelberg. XIde, XIIde, XIIIde en XIVde Deel.*

(*Vervolg en slot van bl.* 215.)

SCHLOSSER's oordeel over den letterkundigen smaak in *Duitschland*, omstreeks 1787, is nog verre van gunstig. Hij erkent wel, dat het lagere en hoogere schoolwezen destijds veel was verbeterd, maar meent toch, dat er nog eene geheele revolutie noodig was. »Deze revolutie of deze nieuwe vooruitgang van het *Duitsche* verstandelijke leven werd alsnu door de nieuwe *Duitsche* filosofie bewerkt, die daarbij nogtans in het grootsche schouwspel der *Fransche* revolutie, in GÖTHE's en SCHILLER's heerlijke poëzij in gebonden en on-

gebonden stijl, en later in het woelen en jagen van de SCHLEGEL's in de romantische school een veelvermogenden steun vond." (XIV. 76.) Hij ontkent niet, dat beide de romantiek en de idéaalfilosofie uit verschillende oogpunten kunnen beschouwd worden, dat zij van den eenen kant hoogst nadeelig, van den anderen kant zeer voordeelig hebben gewerkt. Maar in den tijd, waarover hij thans spreekt, meent hij te mogen beweren, dat, de filosophische en romantische beweging in het begin onzer eeuw een vooruitgang en een nieuwe trap der nationale ontwikkeling was. SCHILLER en GÖTHE zijn thans de eerste Schrijvers, op wier werkzaamheid SCHLOSSER de aandacht bepaalt. Het is hem niet te doen, om de eigenlijke kunstwaarde der geschriften te beoordeelen, maar alleen om hunne belangrijkheid voor het maatschappelijke leven aan te wijzen. Als zoodanig hebben reeds de eerste voortbrengselen van SCHILLER, de *Roovers*, en *Kabaal en Liefde*, groot gewigt. »Zij drukken de verontwaardiging eener edele ziel, over de in die dagen algemeene onderdrukking der vrijheid en over de slaafschheid der beambten en zelfs van de regtbanken, overal met jengdige koenheid uit." »De Duitsche platheid, sentimentaliteit en ingenomenheid met den middelweg, die niet anders dan tot middelmatigheid voeren kan, was met één slag vernietigd." »De akelige voorstelling van eenen toestand, waarin de bevoorregte alles wagen kon, de burgerman alles dulden moest, maakt het stuk [*Kabaal en Liefde*] tot een, ook uit het staatkundig oogpunt, opmerkelijk verschijnsel; want voor de eerste maal wordt hier op het *Duitsche* tooneel de adel der ziel zóó hoog boven den adel der geboorte gesteld, dat de omgekeerde orde, welke in de zamenleving bestaat, zich als geheel onhoudbaar moet vertoonen." Maar vooral ook als lyrisch en filosofisch dichter had SCHILLER al dadelijk grooten invloed. »Niemand verstond beter dan SCHILLER de kunst, zegt SCHLOSSER, »om een gemoedelijk dweepend volk door filosofische verdichting tot de wereld der idéën te verheffen. — Het gansche *Duitsche* leven werd, gelijk wij uit de herinnering weten, van binnen uit, in eene levendige bewèging voor al het idéale gebragt, van welke men in den geheel op het réële en matériële gerigten vroegeren tijd, die in onze dagen schijnt terug te keeren, zelfs niet eens begrip had. Dit voeren wij overigens slechts als feit aan, en wij willen het noch laken noch prijzen, ofschoon het zeker is, dat filosofie en filosofische poëzij

in den treurigen tijd der vreemde onderdrukking aan vele edele gemoederen troost, kalmte en werkzaamheid verleenden en hen sterkten en verstaalden, om alles te wagen en alles te dulden, ten einde de kluisters te verbreken, waarin BONAPARTE's policie en hare trawanten, aan wie zich zelfs *Duitsche* Vorsten aansloten, het *Duitsche* leven geslagen hadden." Waarlijk een benijdenswaardige lof, die aldus aan de werkzaamheid van SCHILLER wordt toegezwaaid! Hoe veel begeerlijker is deze, dan die welke aan GÖTHE kan worden geschonken, en vooral de taal en den stijl betreft, die aan zijne werken de grootste verpligtingen hebben. »Luchtige en fijne scherts, ironie, een ongedwongen, onderhoudende trant, en eene daarvoor gepaste taal, waren den *Duitschers* tot dusverre onbekend; uit deze kleine stukken van GÖTHE zag men eerst, dat men zich in den kring van een beschaafd hof even goed van de *Duitsche* als van de *Fransche* taal kon bedienen." De taal had losheid en lenigheid gekregen; eenvoudigheid en ongekunsteldheid kenmerkten haar, en al kon de groote hoop deze niet naar eisch waarderen, het beste deel der Natie verheugde zich daarin. Ook dat is zeker eene groote verdienste; maar wie zou toch niet liever van zijne werkzaamheid hooren getuigen, wat SCHLOSSER, sprekende over SCHILLER's *Geschiedenis van den dertigjarigen oorlog* en van den *Afval der Nederlanden*, zegt: »Hij heeft zich van de geschiedenis bediend, om de flaauwe en bekrompen inzigten van het burgerlijke leven te veredelen, om zin voor opoffering voor de grootste weldaden des levens, voor vrijheid en godsdienst op te wekken, en eene poëtische beschouwing van werkelijke gebeurtenissen, voor de stijve juristische en rijkshistorische der *Duitsche* rijksgeschiedenissen in plaats te stellen."

Van geheel anderen aard was de poging van KLINGER, om door verhalen voor zijnen tijd nuttig te zijn. SCHLOSSER wijdt aan dezen Schrijver een zeer uitvoerig gedeelte van zijne beschouwingen, waarvan wij slechts hier en daar enkele trekken kunnen ontleenen. Zijn doel was (bl. 104) »de vrienden der menschheid opmerkzaam te maken, dat de bron der kwalen van een verweekelijkt en sofistiserend geslacht in de verkeerde rigting der civilisatie zelve haren grond had." SCHLOSSER vergelijkt hem met mevrouw DUDEVANT of GEORGE SAND. »Uit het standpunt van den denkenden beschouwer wordt het leven [in zijne werken] geschilderd, gelijk het is, en laat hij

een groot aantal nog levende of kortelings overleden personen, die de wel onderrigte lezer gemakkelijk herkent, in de vertellingen optreden." Het is de geessel der satire, dien hij met vaste hand zwaait, maar die natuurlijk ook wel eens te hard treft of ten onregte wordt aangewend. Hoe hij-zelf zijne schriften beschouwt, mogen zijne eigene bij SCHLOSSER aangehaalde woorden (bl. 200) ons leeren: »Deze geheel verschillende werken," zegt hij, »moesten mijne uit ondervinding en nadenken ontsprongen wijze van denken over de natuurlijke en gekunstelde toestanden van den mensch bevatten, diens gansche zedelijke wezen omvatten en alle gewigtige zijden daarvan aanroeren. Zamenleving, regering, religie-wetenschappen, hooge idealische zin, de zoete droomen eener andere wereld, de schemerende hoop op reiner aanzijn boven deze aarde, deze allen moesten in hunne waarde en onwaarde, in hunne rigtige toepassing, en in hun misbruik uit de opgehangen schilderingen in het licht treden, welke natuurlijk even veelzijdig worden moesten, als zij zich ons in de zedelijke wereld door hun scherp contrast duidelijk vertoonen." Dat zijne levensbeschouwing meestal somber en donker is, laat zich vooraf veronderstellen en ook gereedelijk verklaren; jammer echter, dat zijne werken door wulpsche tooneelen ontsierd worden, en dat zijne noodlotstheorie de godheid als op den achtergrond schuift, in wie hij de oplossing van de verwarring en den strijd had moeten zoeken. Heeft KLINGER nuttig gewerkt door het openleggen van de leemten en gebreken des maatschappelijken levens, nog veel heilzamer zou zijne werking geweest zijn, indien hij voor het gebrekkige iets beters had kunnen geven. Nu moet men zich in zekeren zin verheugen, dat zijne geschriften van dien aard waren, dat zij minder in den smaak van het groote publiek vielen; zoo daardoor het goede, dat zij hadden kunnen stichten, werd verminderd, de verkeerde invloed, dien zijne weelderige schrijfwijze op de zeden, en zijne noodlotsleer op het hart had kunnen hebben, was daardoor ook minder algemeen en groot.

Wij zijn bij het spreken over KLINGER onzen Schrijver reeds vooruitgeloopen, die de werkzaamheid van dezen in twee verschillende tijdperken gadeslaat en over hem zeer uitvoerig is, blijkbaar uit zekere voorliefde, misschien wel uit gelijkheid van geest en stemming ontstaande. Wij keeren thans terug en volgen SCHLOSSER waar hij spreekt over *de nieuwe Duit-*

sche transcendentaal filosofie en hare eerste uitwerkselen. Nog veel minder, dan de Schrijver-zelf, kan Rec. zich in die filosofie-zelve verdiepen, slechts met enkele woorden kan hij op SCHLOSSER's voetspoor aanduiden, welken invloed de wijsbegeerte op het leven had. REINHOLD, die eerst te *Jena* werkzaam was en later door invloed van den *Deenschen* dichter BAGGESEN naar *Kiel* werd beroepen, had wel geen eigen stelsel en volgde grootendeels KANT, zoo dat zijne wijsbegeerte de filosofie zonder naam werd genoemd; maar hij werkte zeer weldadig op de studerende jongelingschap. »Als beschaafd en welsprekend man vatte REINHOLD de zaak der *Duitsche* innerlijke revolutie van de regte zijde op; hij wilde aan de ruwheid der Universiteiten een einde maken, en voor het Volk echt beschaafde, niet bloot geleerde artsen, regters en geestelijken vormen. Zijne bemoeijing was niet vruchteloos; de *Jenasche* studenten muntten langen tijd door innerlijke beschaving boven de voorname, op stellig weten trotsche *Göttingers* uit." (Bl. 114.) Nog grooter invloed, dan REINHOLD, oefende na diens vertrek FICHTE, al kon men ook van hem nog meer, dan van den eerstgenoemde zeggen, dat de meesten hem niet verstonden. Dit had hij met REINHOLD gemeen, dat hij niet enkel voor de school werkte en schreef, maar ook voor de maatschappij en het leven poogde nuttig te zijn. Niet zonder belangstelling, meenen wij, zal men in het volgende SCHLOSSER's oordeel daarover vernemen (bl. 182): »Over het geheel heeft de verwaandheid der leerlingen, hun pralen, hunne verachting van het gezonde menschenverstand, dat buiten de school en buiten de wetenschap de hoogste waarde heeft, hunne ingebeeldheid op terminologie en op ontoegankelijke en absolute wijsheid, ook de uitvinders der systemen onder ons in eenen kwaden naam gebragt, wijl zij zich dikwijls in ondoordringbare duisternis hielden; doch dat deed FICHTE in geenen deele. Hij schreef niet alleen voor de school, maar zocht in zijne voor het groote publiek bestemde geschriften het resultaat der filosofie door krachtige taal en fraaijen stijl voor het algemeen smakelijk te maken. Hij gaf het voorbeeld, hoe men zonder valsche woordenpraal te gebruiken of zich van de schooltaal te bedienen, ter plaatse waar zij niet behoort, te gelijk filosofisch en ook populair schrijven kan. — Aan den invloed der ideaalfilosofie en van FICHTE's gedrukte redevoeringen was *Duitschland* in die treurige tijden, toen NAPOLEON's policie alle edel of nationaal

streven vervolgde, de staling der gemoederen en de verbreiding van geschriften verschuldigd, die, zonder juist politisch te zijn, toch politisch werkten. De grootste helft der mannen, die zich aan gevaar blootstelden, om voor het vaderland en voor vrije *Duitsche* wetenschap te werken, waren middellijk of onmiddellijk leden van de gemeente [?] der ideaalfilosofen." Ook SCHELLING maakte zich, gelijk SCHLOSSER uit eigene ervaring meent te moeten erkennen, »vóór dat hij zich te *Munchen* en *Berlijn* in ondoordringbare duisternis hulde, ten aanzien van de beschaving der *Duitschers* van de negentiende eeuw in hooge mate verdienstelijk.

Het zou ons veel te uitvoerig doen worden, indien wij den Schrijver verder op den voet volgden, bij zijne beschouwingen van de latere werkzaamheid van SCHILLER en GÖTHE, van de moeijelijkheden, waarmede zij ten aanzien van het publiek hadden te kampen, en van den verwonderlijken invloed, dien sommige dichtstukken van den eerstgenoemde uitoefenden; ook hier staat SCHILLER weder verre boven GÖTHE, wiens koude egoïstische natuur in zijne werken zich duidelijk openbaart. De beide SCHLEGEL's en hunne journalistiek worden vervolgens door den Schrijver behandeld; zij waren het, van wie de romantiek in *Duitschland* uitging, die later verderfelijk voor de degelijke literatuur moge geweest zijn, maar in die dagen gunstig op de letterkundige ontwikkeling werkte. Zij verzetteden zich met kracht en nadruk, met bijtende scherpheid tegen de flaauwheid en slapheid, die in de letterkunde van hunnen tijd heerschten. Maar ook hier zien wij een verschijnsel, dat meermalen is op te merken: de geniale mannen, die een nieuwen toon wilden invoeren, vervielen tot een ander gevaarlijk en hoogelijk af te keuren uiterste. De beide SCHLEGEL's, zegt SCHLOSSER zelf, »dreven in hunne jeugd door wandel en schrift met de burgerlijke moraal, als met kleingeestige bekrompenheid den spot. Zij versmaadden de moraal niet als GÖTHE, slechts bij voorkomende gelegenheid, bewimpeld en in verzen, maar openlijk en in proza." Hunne strenge critiek intusschen, hoezeer ook dikwijls de grenzen te buiten gaande, werkte toch weldadig, en verschafte mede aan SCHILLER en GÖTHE de plaats, die zij in de *Duitsche* letterkunde behoorden te bekleeden. Wij mogen niet verder uitweiden en moeten nog eenen enkelen blik slaan op SCHLOSSER's beschouwing van de *Fransche* letterkunde uit dit tijdvak.

Reeds dadelijk drukt de Schrijver uit, wat hij als de slotsom zijner onderzoekingen meent te hebben gevonden: »dat zich reeds ten tijde der Republiek eene volslagen verandering van de voor de tijdsomstandigheden niet meer passende Monarchale literatuur liet vermoeden; dat FONTANES onder BONAPARTE vergeefsche moeite deed, om de oude Academische beschaving in stand te houden; en dat zijne eigene vrienden onder zijne oogen de literatuur van de restauratie voorbereidden. De literatuur der restauratie was veelzijdig, die van het Keizerrijk eenvormig. Deze laatste was mat proza, die eerste een mengsel van *Duitsche* en *Grieksche* kwalijk begrepen poëzij en filosofie, van oude geloovigheid aan woorden en nieuwe genialiteit." (Bl. 222.)

Van de Republiek zegt SCHLOSSER, dat zij niet lang genoeg bestond, om zich eene nieuwe literatuur te kunnen vormen. Hare welsprekendheid voegde alleen voor het schrikbewind; met de terugkeerende orde keerden ook de welsprekendheid, poëzij en filosofie weder der achttiende eeuw. CONDORCET, die zijn leven voor de Republiek opofferde, bleef toch in zijnen schrijftrant de man van den vorigen tijd, van wien SCHLOSSER zegt, dat hij, voor het beginsel van vrijheid en gelijkheid op soortgelijke wijze gewerkt heeft, als de Abt BARTHÉLEMY door zijne zoetsappig geschreven reizen van den jongen ANACHARSIS in *Griekenland*, welke ons een krachteloos en flaauw met rozekleuren geschilderd beeld van de *Grieksche* Republieken geven." MARIE JOSEPH CHÉNIER was als dichter, wat CONDORCET als prozaschrijver was; er kwam met hem geen nieuwe toon, geen andere geest in de poëtische literatuur. VILLEMAIN oordeelt te regt over zijne treurspelen: »*ce sont des tragédies faites d'après les règles et sous l'inspiration de* VOLTAIRE, *un peu meilleures, je le crois que celles de* LA HARPE, *mais également dénuées de force et de nouveauté.*" Zijn *chant du départ* intusschen verzekert hem eene eerste plaats onder de Republikeinsche lyrische dichters en had zulk eene uitwerking, dat men daaraan de overwinning bij *Fleurus* toeschreef. De revolutie was het, die aan CHÉNIER als dichter beduidenis gaf; hij had door zijnen *Karel IX* tot haar ontstaan medegewerkt, door zijne liederen haar geweld vermeesterd; maar toen hij zich tegen haren stroom verzetten wilde, zonk hij als een gewoon verzenmaker in zijne nietigheid weg.

Van CHÉNIER wendt SCHLOSSER zich tot Mevrouw ROLAND,

die evenwel niet gezegd kan worden door hare geschriften op haren tijd te hebben gewerkt, omdat hare *Mémoires* en brieven eerst na haren dood het licht aanschouwden, maar die toch door hare geheele werkzaamheid te merkwaardig is, om niet door hem te worden vermeld. Van haar keert hij zich tot Mevrouw DE STAEL. Ofschoon hij hare talenten en bekwaamheden volmondig erkent, vindt zij nogtans weinig genade in zijne oogen. Zij »schreef niet voor het Volk, maar voor de groote wereld, en behoorde tot die schrijvers, die aan waarheid en natuur nooit en nergens gelooven, maar aan kunst en élégantie hooge waarde hechten. Mevrouw DE STAEL zocht het effect, Mevrouw ROLAND de natuur, voor welke de keizerstijd reeds geen zin meer had; geen wonder dat de eene in vergetelheid raakte, terwijl de andere door haren stijl en hare voorname libéraliteit in alle salons van *Europa* heerschte." Tegenover de gekunsteldheid van Madame DE STAEL plaatst SCHLOSSER de eenvoudigheid, de natuur, de vrijheid, de scherpheid van PAUL LOUIS COURIER: behoeft men te vragen, in wiens voordeel het vonnis wordt uitgesproken?

De literatuur van het Keizerrijk trekt vervolgens de aandacht van den Schrijver, die evenwel aanvangt met te herhalen, dat naar zijne meening noch de Republiek noch ook het Keizerrijk eene eigene literatuur had, maar dat de oorsprong van de literatuur der restauratie deels in de tijden der Republiek, deels onder BONAPARTE's heerschappij is te zoeken. FONTANES is de eerste, aan wien SCHLOSSER zijne opmerkzaamheid wijdt, om te doen zien, hoe deze geheel het voetspoor der oude *Fransche* Academisten volgde, en in alle opzigten een man was uit de geheel en volstrekt *Fransche* school. Onder zijne leiding was aan geen vooruitgang, aan geen wijzigen der literatuur naar de nieuwe eischen van den tijd te denken. Intusschen ontstond er toch eene oppositie tegen deze wijze van schrijven, en SCHLOSSER schrijft de verandering in de *Fransche* literatuur, die later vooral onder de restauratie zich zoo sterk openbaarde, onder anderen niet weinig toe aan den invloed van ANDRÉ CHÉNIER, door wien »het verstandige deel der *Franschen* er eenig denkbeeld van heeft bekomen, dat de taal en manier der Academische *Franschen* de Natie van natuur en waarheid verwijderd heeft, en dat de verschillende *genres* der koene en ook der romantisch-Christelijke literatuur slechts als eene revolutie in de letterkunde, als eene

poging tot terugkeeren tot de natuurlijkheid zijn aan te merken."

Nadat hij dezen Schrijver op zijne wijze heeft gekarakteriseerd, handelt hij in de laatste plaats over CHATEAUBRIAND en diens onder het Keizerrijk verschenen werken. Het zijn de *Atala*, de *René*, de *Génie du Christianisme*, de *Martyrs*, het *Itinéraire de Paris à Jérusalem*, die hier ter sprake komen. Met dergelijke geschriften, vooral met de laatsten kan de *Duitsche* Schrijver weinig op hebben, Voor hem kunnen zij het gemis aan degelijkheid niet vergoeden door sieraden van stijl, door gezwollenheid en bombast. Maar desniettemin zijn zij belangrijk om den invloed, dien zij op hunnen tijd hadden. Het *Génie du Christianisme* »werd de bijbel van de heeren en dames der salons, wien het Bijbelsche Christendom te naakt en te droog scheen." Men wilde geboeid, medegesleept, overreed, niet overtuigd zijn, gevoelen en niet handelen — het ding duurde niet lang; de kerken werden vol, de processiën al verder talrijk, alles was geroerd, maar verbeterd werd niemand." (Bl. 308.) De slotsom van SCHLOSSER's oordeel over CHATEAUBRIAND, scherp en hard, maar wij gelooven, veelzins waar en gegrond, vindt men in de laatste regels dezer belangrijke afdeeling (bl. 303): »In de zaken is hij overal veel minder uitstekend, dan in de wijze van ze voor te dragen, en dit is zoo veel te meer te betreuren, daar hij steeds ernstige onderwerpen behandelt en den schijn aanneemt, alsof hij oppervlakkigheid veracht en diep in de behandelde stoffen indringt. Zijne zeer talrijke vereerders zeggen wel, dat zijn stijl zijne werken onsterfelijk maken zal, doch zulks zal bezwaarlijk het geval zijn. Het is namelijk allezins waar, dat een boek, dat zich niet door stijl aanbeveelt, in den beginne zeer moeijelijk een publiek bekomt, doch aan den anderen kant kunnen alleen de kracht, de waarheid, de bruikbaarheid der in een werk voorgedragen gedachten, eenig boek op den duur bij de wisseling van tijd en smaak staande houden."

Wij zijn aan het einde van ons verslag gekomen. Wij konden daarin slechts hier en daar iets van het vele belangrijke aanstippen, wat hier in rijken overvloed wordt gevonden. Wij deden dat vooral ook door het mededeelen van des Schrijvers eigene woorden, waaruit de geest van zijn werk het best is te kennen, en volgden daarin, zoo wij meenen, zijn eigen

voorbeeld. Onze belangstelling in dit boek blijft dezelfde, ofschoon wij geenszins overal met den Schrijver instemmen, en wij verheugen ons, dat deze letterkundige onderneming hare voltooijing thans nabij is. Het is een werk, dat duurzaam zijne waarde behoudt.

Eerste grondbeginselen der Aardrijkskunde, of de algemeene grondbeginselen der Aardrijkskunde van Dr. L. A. SCHROEDER STEINMETZ, *verkort door* G. R. VOORMEULEN VAN BOEKEREN. *Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1848. *In kl.* 8*vo.* 224 *bl. f* : - 80.

Indien ten behoeve van de lagere klassen der Gymnasiën eene verkorting van het met lof bekende, en meermalen herdrukte onderrigt van wijlen Dr. SCHROEDER STEINMETZ noodig is, heeft de bezorger der derde uitgave van het genoemde werk zijne taak zeer goed verrigt. Altijd mishaagt ons echter het kleine schepje populaire Astronomie aan het hoofd van de geographie-boekjes voor de jeugd. Dit is noch doelmatig, noch noodzakelijk. Beter kwame het dan nog achteraan. En in een aardrijkskundig boekje moest bij de tijdrekening niet verzuimd zijn de opmerking, dat *Rusland* nog altijd de *Juliaansche* volgt en daardoor twaalf dagen ten achter is. Noode missen wij altijd in dergelijke werkjes de opgave van maten, gewigten en geldspeciën der verschillende rijken, welke toch vooral in een land van buitenlandschen handel, als het onze, voor vele klassen van menschen gemakkelijk, nuttig, ja somtijds onontbeerlijk is. En toch vindt men het in zeer weinige.

De dood des Konings. Brief van Dr. G. D. J. SCHOTEL, *Predikant te Tilburg, aan Dr.* H. P. TIMMERS VERHOEVEN, *Predikant te 's Gravenhage. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 1849. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl. f* : - 40.

Om iemand bekend te maken met en de aandacht te vestigen op deze belangrijke brochure, behoeven wij haar niet meer aan te kondigen. De *tiende* druk, die na weinige dagen reeds is noodig geworden, bewijst genoeg, hoe algemeen het verlangen geweest is naar naauwkeurige berigten, nopens de

laatste ziekte des ontslapen Konings. En het verwondert ons niet, dat men die, om vele redenen, juist uit de pen van den *Tilburgschen* Predikant SCHOTEL begeerde. Deze heeft aan dit verlangen in den vorm van eenen brief aan zijnen vriend Dr. TIMMERS VERHOEVEN voldaan, op eene wijze, die beide zijn hart en zijne pen eer aandoet. Men kan alles, wat hier omtrent de helaas! zoo noodlottige ziekte van wijlen Koning WILLEM II, en de weinige woorden door den ontslapen Vorst op zijn sterfbed gesproken, wordt medegedeeld, aanmerken als aan de beste bronnen, aan berigten van oogen oorgetuigen, ontleend. De toon is regt warm, gepast en waardig. Het dichtstuk van Ds. HASEBROEK heeft ons minder bevallen, dan wij verwacht hadden. Het is meer een ver gezocht gedicht, dan de uitstorting van een bewogen hart. Door de uitgevers is voor eene nette uitvoering gezorgd: de *vermeerderingen en verbeteringen* der latere drukken betreffen slechts kleinigheden. De voornaamste vermeerdering is het rapport der geneesheeren, ook door de dagbladen medegedeeld, hetwelk evenwel weinig anders is, dan een kort résumé van het voorafgaande boekje.

Herinnering aan CORNELIS HOUTMAN, *de*[*n*] *eerste*[*n*] *Nederlander, die den weg naar de Oost-Indiën heeft opgespoord; de Huwelijks-advertentie, en Mijne eerste optreding. Drie voorlezingen, gedaan bij het Departement Gouda, der Maatschappij: tot Nut van 't Algemeen, door* M. BRINKMAN. *Te Gouda, bij* N. Brinkman. 1848. *Voor rekening van den Schrijver. In kl. 8vo.* 52 *bl.*

De Schrijver van deze Nuts-voorlezingen bezit blijkbaar te veel verstand, om er hooge waarde aan toe te kennen. Hij komt er rond voor uit, dat ze zijn uitgegeven, ten einde iets te verdienen in dezen tijd van geringe verdiensten. De hulde aan HOUTMAN is welgepast in de geboortestad van den beroemden reiziger; welgemeend ook, maar met weinig verheffing:

Wij zien hun (hen) allereerst aan 't eiland Majo komen;
Hier werd door HOUTMAN dra versch water ingenomen,
En schoon men weinig tijds met wachten daar verspilt,
Voorziet het jagtgeweer hun (hen) nog van eenig wild.
Zij zeilen verder voort; —

Door middel van de huwelijks-advertentie, krijgt de Schrijver een allerliefst meisje tot echtgenoote — in den droom. Deze voorlezing is met rijmpjes, waaronder de advertentie-zelve, bekwamelijk gelardeerd. Des Schrijvers *eerste optreding* had plaats met eene onberijmde inleiding, en een berijmd *bezoek te Waddingsveen*, die niets bijzonders hebben.

Geschiedenis des Vaderlands voor Gymnasiën en Instituten, *door* W. A. ELBERTS. *Te Deventer*, *bij* A. J. van den Sigtenhorst. 1847. *In gr.* 8*vo.* 254 *bl.* *f* 2-40.

In hoeverre deze geschiedenis des Vaderlands aan de vereischten van een goed en geschikt leesboek voldoet, zullen zij het best kunnen beoordeelen die, met het onderwijs der jeugd belast, zich aan het hoofd van Gymnasiën, Instituten of Scholen bevinden. Wij, die in andere betrekkingen zijn geplaatst, hebben alleen te oordeelen, in hoeverre het leesboek van den Heer ELBERTS op de hoogte is van de geschiedkundige wetenschap. Maar dat doende, kunnen wij verzekeren dat de Schrijver blijken geeft vrij wel de groote voortgangen, welke de wetenschap der historie in den laatsten tijd heeft gemaakt, te hebben gevolgd. Hier en daar is hij echter van het plan, hetwelk hij zegt zich onder de behandeling ten doel gesteld te hebben, afgeweken; daar hij in stede van omtrent die punten, waar de gevoelens uiteen loopen, de bestaande gedachten over personen en daadzaken mede te deelen, op vele plaatsen zijn eigen oordeel zoodanig voorstelt als ware de zaak door ieder aldus aangenomen. Inzonderheid viel ons dit in het oog bij des Schrijvers redeneringen over de Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten bl. 35—37, over LEICESTER bl. 116 en verder; en over het gebeurde met OLDENBARNEVELD bl. 133—139.

De verdeeling van de geschiedenis des Vaderlands, zoo als de Schrijver die bladz. 2 opgeeft, komt ons voor, om hare eenvoudigheid, de beste te zijn; menigvuldige onderdeelen van tijdperken zijn meer geschikt om den leerling het onthouden moeijelijk te maken, dan om zijn geheugen te gemoet te komen. Dat de Schrijver het derde tijdvak »de strijd tegen *Spanje* met 1494 onder FILIPS DE SCHOONE" doet aanvangen, zal wel niemand goedkeuren; vermits er, toen de *Neder-*

landsche onder de *Spaansche* vorsten kwamen, nog niet gedacht kon worden over een strijd, die eerst eene halve eeuw later tegen hen zou worden gevoerd.

Bij al het goede, dat dit leerboek, ondanks het aangemerkte, bezit, mogen wij ook niet verzwijgen, dat het zich zeer aanbeveelt door beknoptheid en duidelijkheid. Wij twijfelen er dus niet aan of het zal veler goedkeuring wegdragen.

De Christelijke Feestdagen en de Lijdensgeschiedenis van onzen Heer. Behandeld voor jongelieden, door Mevr. Wed. A. B. VAN MEERTEN. *Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1848. *Met titel en vignet in steendruk. In kl.* 8*vo.* 251 *bl. f* 2-20.

Vlugtige overdenkingen uit het rijk van waarheid en zedekunde. Door MARIE LOUISE DE CHÂTELAIN. *Te Deventer, bij* M. Ballot. 1848. *In* 12*mo. f* 1-60.

Wij voegen deze twee werkjes in onze aankondiging bijeen, omdat beide van godsdienstigen inhoud, en door vrouwen geschreven zijn.

Het eerste is een omgewerkte druk van een vóór dertig jaren door de waardige Schrijfster uitgegeven boekje. Het bevat 26 overdenkingen over de Christelijke Feesten en de Lijdensgeschiedenis. De nieuwe uitgave er van zal gewis welkom zijn, vooral bij de vele vriendinnen der begaafde, nu bejaarde vrouwe, die zoo vele jaren lang, groot nut heeft gesticht; zij vinden ook in dit geschrift licht aan warmte gepaard. Het heldert menige bijzonderheid in de geschiedenis van de laatste levensuren van onzen Heer, en hetgeen de Christelijke Feesten aangaande Hem herinneren, eenvoudig en doelmatig op, en is met vele leerrijke aanmerkingen doorweven. Wij prijzen het nuttige boekske volgaarne aan.

Vlugtige Overdenkingen heeft Mej. CHÂTELAIN-zelve het vijf-en-twintigtal stukjes genoemd, dat zij aanbiedt, en meer zijn deze vlugtige en niet zeer diep gaande opstellen ook niet: slechts enkele verrassende, nog minder oorspronkelijke denkbeelden zal men er in aantreffen. Niet alleen, waar zij doelt op hare veelvuldige reizen, maar ook waar zij hare gedachtenbeelden uit, en hare meening over zaken zegt, bemerkt de met hare geschiedenis (eenigzins is Ref. zulks) bekende, den invloed op haren geest van hetgeen zij de »stormen des levens" noemt. Het boekje is wel geschikt, om anders verloren oogenblikken nuttig aan te vullen. Een godsdienstigen indruk zal het altijd achterlaten, ofschoon het meer te gevoelen, dan te denken geeft. De uitvoering is zeer net.

BOEKBESCHOUWING.

Geschiedenis der Christelijke Godsdienst en Kerk, door Dr A. NEANDER. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* W. C. MAUVE, *Predikant te Haarlem. 1ste—6de aflev. Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. 1848. *In gr.* 8vo. *VIII en* 288 *bl. f* 2-70.

(*Vervolg van bl.* 69.)

Wij hebben in het vorig artikel onze lezers met eene allerbelangrijkste Inleiding bekend gemaakt. Zij prijkt vóór het werk als een prachtige luchter vóór den ingang van een statig en groot gebouw. Wij zullen nu de vestibule binnentreden en noodigen den vriendelijken lezer heuschelijk uit ons te vergezellen, om de inrigting van dit gedeelte des gebouws en zijn ameublement te bezigtigen. Doch die bezigtiging zij niet enkel kunstbeschouwing, maar ook kennisneming voor verstand en hart; opdat wij gezamentlijk gelooven, dat het godsgebouw der Christelijke Kerk op eene rots staat, welke de poorten der helle niet zullen overweldigen.

NEANDER heeft aan de eerste afdeeling dit opschrift gegeven: »De Christelijke Kerk in de onchristelijke wereld." De opbouw dier kerk, in de heidensche wereld met vuur en zwaard tegengegaan en voltooid, zal, al ware het ook mogelijk dat zij eens in puinen stortte, een verschijnsel blijven dat eenig is. ALEXANDER *de Groote* sloopte in korten tijd een magtig rijk, maar de middelen, waarover hij beschikte, waren aan de stoutheid der onderneming geëvenredigd: bloeijende kracht greep afgeleefde zwakheid aan. Kon de uitkomst twijfelachtig zijn? MAHOMET onderwierp een groot deel van *Azië* en *Afrika* aan den koran, maar zijn bliksemend zwaard gold voor eene stemme des hemels, en zoo het niet redelijk overtuigde, het overreedde zegevierend. Het Christendom, als van een schavot de wereld in-

gaande, was hier eene ergernis, ginds eene dwaasheid, en toch joeg het binnen 60 jaren regters, landvoogden en keizers schrik aan, en, verguisd, vervolgd, vogelvrij verklaard, heeft het, enkel met het woord gewapend, binnen drie eeuwen het heidendom overwonnen. Het is gemakkelijk, met al de vermetelheid eener Romantische kritiek den grondvester dier Kerk in de graauwe nevelen eener mythen-wereld te doen ondergaan, en wat de eerste getuigen aangaande hem geschreven hebben, als onhistorisch af te wijzen; maar het feit te loochenen, dat visschers en tollenaars eene wereld, tegen haren wil, hebben omgekeerd; zie, daáraan heeft zich nog niemand gewaagd. Dit wonder der historie is boven ontkenning verheven, en het is toch niets anders dan een gevolg van het wonder des hemels: de verschijning van den CHRISTUS. Wie, die eene rivier ziet stroomen, zal er de bron van ontkennen? NEANDER bepaalt zich hier minder tot de grondvesting des Christendoms, hij zal er de uitbreiding van verklaren.

De Schrijver begint met te doen zien, wat de uitbreiding der Christelijke Kerk bevorderde en tegenwerkte. Het eigenaardig karakter der Christelijke godsdienst droeg zelf bij, om hare invoering gemakkelijk te maken, dewijl het boven uitwendige zinnelijke vormen verheven was, en juist daardoor met alle bestaande inrigtingen der maatschappij zich kon vereenigen. Zoo lang die grondtrek niet verloren gaat, hebben wij voor de oplossing van het Christendom niet te vreezen.

Daar echter die hoogere geest zich aankondigde als eene wereldhervormende kracht, geraakte hij met de van God vervreemde wereld, die van hervorming afkeerig was, in vijandelijke botsing, te meer, omdat de Heidensche godsdienst met het burgerlijk en maatschappelijk leven ten naauwste verbonden was, en de Christenen weigerden zich naar afgodische gebruiken te schikken. De waarheid transigeert niet met den logen; zij laat die beleefdheid voor de kliënten der dwaling over.

Evenzeer was de maatschappelijke stand der eerste belijders de aanneming van het Christendom in den weg. De

Griek en *Romein* was te hoog geplaatst om de waarheid uit den mond der lagere volksklasse aan te nemen.

Het bijgeloovig gemeen schrikte voor de verkondiging des Evangelies. Het stond onder de magt des bijgeloofs, dat ondersteund werd met bedriegelijke kunstgrepen, die het Christendom tegenwerkten. Wat NEANDER hiervan zegt, vindt aanstonds bewijs in de volksneiging tot Theosophische geheimen. Grooten toeloop vonden de priesters van ISIS, de zoogenaamde *Chaldeërs* en *Magiërs*. De wijsgeeren hielden het Christendom voor iets dergelijks, omdat dezelfde behoefte, welke een deel des volks naar de geheimzinnige priesters dreef, anderen in de Christelijke Kerk voerde. Gelukkig dat de goddelijke kracht, welke het Christendom bezielde, zich niet onbetuigd liet, »om hen, die door de bedriegerijen misleid waren, uit hunne bedwelming eerst weder tot zich-zelve te brengen, en voor diepere indrukken van het geestelijke vatbaar te maken."

NEANDER, die de geschiedenis van de uitbreiding der Christelijke Kerk met eenen historischen blik op feiten gadeslaat, erkent op historisch gezag, dat bovennatuurlijke werkingen, die door de nieuwe scheppende kracht des Christendoms voortgebragt werden, strekten om de vatbaarheid voor het geestelijk leven, dat uit God is, op te wekken, en met de werking van het Christendom gepaard moesten gaan, tot dat het zich geheel vereenigd had met den natuurlijken gang der menschelijke ontwikkeling. Het oordeel over deze feiten is niet afhankelijk van de kritische grondstellingen eener wijsgeerige school, die zelve de werking van het oneindige binnen de perken van het eindig verstand opsluit, als travesteerde zij het scheppingswoord: er zij duisternis, en er was duisternis. Alleen op historische gronden mag het rusten. De wijsbegeerte is bevoegd den verhaler voor hare regtbank te roepen, heeft hij zijn regt weten te handhaven, dan is haar regt verbeurd om feiten als niet geschied te veroordeelen. Niemand zal NEANDER voor wonderzuchtig houden; integendeel, als hij de opgewekte dooden, waar IRENAEUS van spreekt, voor schijndooden verklaart, verraadt hij eene zekere neiging tot transactie met een ijskoud

rationalismus. Immers wie een' schijndoode met eene kracht, welke niet in hem ligt, maar van buiten gegeven is, plotselijk gezond maakt, is mogelijk door diezelfde verkregen kracht ook in staat, een gestorvene in het leven terug te roepen. Maar in weerwil van die neiging, moet NEANDER bij den doordringenden blik, welken hij in het leven der eerste Christenen geworpen heeft, de bovennatuurlijke werkingen des Christendoms erkennen. Vooral wijdt hij zijne aandacht aan de genezing van démonische ziekten, de eigenaardige verschijnselen dier eeuwen, waarmede het bijgeloof zich voedde, dat door het Christendom uitgeworpen is, zoo als de CHRISTUS verschenen is, om de werken der duisternis te verstoren. De magt van boven paarde zich aan de zedelijke kracht, welke in den geheiligden mensch ontwikkeld werd. Daarom laat ook de Schrijver het leven der Christenen voor het Christendom getuigen; terwijl JUSTINUS en TERTULLIANUS als waardige woordvoerders optreden.

Nu volgt NEANDER het Christendom bij zijne intrede in de drie werelddeelen. »Door het onderling verkeer der volken waren de wegen gebaand, langs welke de kennis van het Evangelie verbreid moest worden. De gemakkelijke gemeenschap binnen het uitgestrekte gebied der *Romeinen*, de naauwe betrekking, door de overal verstrooide Joden met hunne broeders te *Jeruzalem* onderhouden, de wijze, waarop alle gedeelten van 't *Romeinsche* rijk met de groote hoofdstad zamenhingen, de band, die de wingewesten met hunne hoofdplaatsen, de grootere deelen des rijks met de aanzienlijkste steden verbond, eindelijk, de handel-zelf, die van oudsher niet alleen tot mededeeling van aardsche goederen heeft gestrekt, maar ook van de hoogere schatten des geestes, — dit alles moest hier medewerken tot bereiking van het hoogste doel, de opvoeding des menschdoms door het Christendom."

Hoezeer het Christendom aanvankelijk zich in de geringere volksklasse vestigde, nam het toch bij voorkeur zijn intrek in de steden. NEANDER zegt, dat de eerste predikers van het Evangelie daarom begonnen met het in de ste-

den te verkondigen, om aldaar vaste zetels te verkrijgen, van waar de verbreiding des Evangelies konde uitgaan. Wij willen dit niet tegenspreken, doch meenen ook, dat dit tevens lag in hunne volkseigendommelijkheid. De Apostelen en hunne eerste helpers waren Joden. Zij zochten, wat zeer natuurlijk was, het eerst de Joden op, en die vonden zij minder op het platte land, maar in de steden en vooral in groote steden, waar zij zich om handelsbelangen hadden nedergezet en Synagogen bezaten.

Met een behoedzaam oordeel deelt NEANDER de berigten mede aangaande de verbreiding des Christendoms. Wat onhoudbaar schijnt, wijst hij met vaste hand af. De vroegste geschiedenis der Kerk ligt in een heilig donker, even als de eerste jaren van 's menschen jeugd, waarvan geen dagboek wordt gehouden. Doch gelijk de mensch in het kind ligt, lag de grootsche bestemming van het Christendom in zijne kindschheid. Het begon als kind, wat het volwassen volbrengen zou: de wereld overwinnen. Zijn jeugd was een strijd op leven en dood. De wereld, die in het booze lag, had een Faraonisch vonnis tegen dit kind uitgesproken.

Dat het Christendom, toen het begrepen werd, zoo als de heiden, die aan zijne instellingen vasthield, het begrijpen moest, verbazing, weerzin en verachting wekte, zal niemand bevreemden. Men zag het aan, ongeveer als men tegenwoordig het Communismus beschouwt. De emancipatie der menschheid als kinderen Gods sneed in het oor als een wanklank, die orde en rust in verwarring en vernietiging van al het bestaande dreigde op te lossen, en men meende, dat men niet te vurig en te ernstig de hand kon uitstrekken, om het onkruid uit te roeijen, de dreigende plaag af te wenden. Het Christendom, in zich-zelf de grootste positiviteit, scheen der oude wereld toe als eene sloopende negativiteit, en het geloof, dat de wereld overwint, zag ze aan voor een goddeloos ongeloof, veel schroomelijker dan dat der scholen, omdat het minder het verstand overheerschte dan wel in het leven greep, en de zeden veranderde. Vandaar, dat de staatkunde het Christendom ge-

vaarlijk keurde; het volk het verachtte; de dienaren van de goden het als een pest vervloekten, en de wijsgeeren het bespotteden.

Wij moeten den Schrijver den lof geven, dat hij de oorzaken der vervolgingen tegen de belijders van JEZUS naam voortreffelijk heeft uiteengezet. Het is niet anders. *Rome* was godsdienstig, omdat de Staat, het totaal welzijn van het algemeen, voor het hoogste goed gold en godsdienst burgerdeugd was. *Rome* werd niet geregeerd door de godsdienst, maar beheerschte haar. De godspraken der priesters en wigchelaars waren de uitdrukkingen van den wil der regering. De Staat was Opperpriester en had als zoodanig de goden onder zijne voogdij. De veldheer, die de gewijde hoenders, omdat ze tegen zijnen wil niet verkozen te eten, over boord deed werpen, was in zijn regt, en de bestraffing, welke hij er voor onderging, was niet daarop gegrond, dat hij buiten zijn regt was gegaan; maar alleen hierop, dat hij het volk, hetwelk de godsdienst met andere oogen aanzag, een aanstootelijk en schadelijk voorbeeld had gegeven, door van zijn regt een ongepast gebruik te maken. Het was in den striktsten zin misbruik van magt. Op dit standpunt laat het zich ook zeer goed verklaren, dat de Keizers, opperpriesters geworden, en de beteekenis van dit woord gevoelende, zich den rang en de eer van goden lieten welgevallen. Zij konden zoo goed het een als het ander zijn. De voogd nam door het regt van den sterkste het goed van zijnen pupil in bezit en bestuurde het op eigen naam. Doch keeren wij tot NEANDER terug.

Zoo als hij de zaak ontwikkelt, verschijnt de godsdienst der *Romeinen* en te gelijk hunne verdraagzaamheid in het ware licht. De *Romeinsche* Staat, bijkans eene wereldregering geworden, gevoelde zeer juist, dat hij de overwonnen volken aan zich zoude verbinden, door hunne godsdienstvormen niet te schenden, maar te eerbiedigen. Hij naturaliseerde hunne goden, en neutraliseerde ze door hun eene plaats in het *Romeinsche* Pantheon aan te wijzen. Hij vroeg slechts wederkeerigen eerbied voor hetgeen bestond; maar liet geene nieuwe eeredienst toe, noch gunde eene toegela-

ten godsdienst van onderworpen volken het regt om veroovering op anderen te maken. De Joden werden meer dan eens betrapt op overtreding van deze staatsmaxime, en somtijds daarvoor gevoelig gekastijd. Op de Christenen werden de verbodswetten toegepast, omdat men hen als eene nieuwe soort van menschen beschouwde, wier bestaan ongeoorloofd en bij gevolg voor de veiligheid van den Staat verderfelijk was.

Nadat de oorzaken der vervolging zijn blootgelegd, geeft NEANDER een beknopt verhaal van den toestand der Christelijke Kerk, onder de afzonderlijke Keizers, tot aan den afstand van DIOCLETIAAN en het tolerantie-edikt van Keizer GALERIUS.

De vervolging, welke het Christendom in zijne wieg en bakermat zoo fel had bestookt, viel het nog bloediger ten deel in 't het *Romeinsche* Keizerrijk. Gelukkig evenwel, dat het zich, onder den schijn van eene Joodsche Sekte te zijn, diep genoeg had kunnen zetten in het gemoed, om niet onder de eerste slagen te bezwijken. Wij zijn het niet geheel eens met NEANDER, die van oordeel is, dat de eerste vervolging niet had kunnen ontstaan, indien men de Christenen slechts beschouwd had als afstammelingen van de Joden, die ook de Mozaïsche wet betrachteden en dus eene Joodsche Sekte waren. Wat hij aanvoert van den haat, dien het volk hun toedroeg, men kon dien den Christenen, ook als Joden beschouwd, toedragen, wijl de laatsten toen bij velen niet hoog in eere stonden. Zeker gaat het, dat eerst ten tijde van TRAJANUS geregtelijke vervolgingen tegen de Christenen, als verboden Collegie, als nieuwe godsdienst, werden ingesteld. Het is ons voorgekomen, dat na den val van *Jeruzalem*, en de oplossing van den Joodschen Staat, de afscheiding tusschen Christenen en Joden scherper in het oog sprong. Daar kwam nog bij de onwil der Christenen, om de Joodsche hoofdschatting aan den Kapitolijnschen JUPITER te voldoen; waaruit aan de eene zijde door hen geconstateerd werd, dat zij geene Joden waren, en waaruit aan den anderen kant door den Staat moest worden opgemaakt, dat, aangezien de Christenen de dienst

van *Romes* Goden niet waarnamen, en het Judeïsme van zich afwezen, zij eene derde soort, *genus tertium*, en dus *illiciti* waren, buiten de wet gesteld.

Het verhaal van de lotgevallen der worstelende, geprangde, onder gruwelijke verdrukking opwassende Kerk, is voor geen uittreksel vatbaar. Het getuigt van des Schrijvers kritischen blik, diepe opvatting en kiesch gevoel. Hij vermoeit of pijnigt niet met bloedige tafereelen, en toch zien wij het folterend lijden van 's Heeren bloedgetuigen. Roerend zijn de bijzonderheden, die hij geschikt achtte meer uitvoerig te beschrijven. Het zijn sprekende bewijzen van eene ontembare geestkracht, welke zich blijmoedig opofferde in de volle overtuiging, dat het Christendom eenmaal de wereld aan zijne voeten zoude zien. Die hoop, welke de Apostelen, vooral eenen PAULUS, op hunne togten had bevleugeld, was het gemeene goed der Christelijke Kerk geworden. Hare belijders wanhoopten daaraan zoo weinig, dat zij, met eene schijnbaar zekere verdelging voor oogen, zich eene zigtbare verschijning of wederkomst van CHRISTUS voorspiegelden, ter vervulling van zijn woord: »mij is gegeven alle magt in hemel en op aarde." Eerst ORIGENES sprak het helder uit, dat het Christendom uit eigen zedelijke kracht zoude triomferen over zijne vervolgende vijanden.

Drie eeuwen van strijd hebben de overwinning van waarheid en geregtigheid op logen en zonde ten gevolge gehad. *Rome*, hetwelk drie werelddeelen had overmeesterd, viel het zegevierende zwaard uit de hand tegen het weerlooze Christendom, dat alleen met het woord gewapend was, en het edikt van den afgematten wreedaard GALERIUS, dat de woede des heidendoms van staatswege magteloos verklaarde, en de regten van de Christelijke godsdienst erkende, was de preliminaire der overgave van het heidendom, die later op genade en ongenade geschiedde.

Nevens de beschrijving van den bloedigen strijd, dien de vleeschelijke arm tegen het werk Gods voerde, voegt NEANDER den aanval, waartoe zich het wetenschappelijk verstand aangordde, en werpt een vlugtigen blik op de middelen, ter verdediging aangewend. Met zijnen wijsgeerigen blik

overziet hij het terrein des gevechts, neemt de aanvallers, om zoo te spreken, van top tot teen op, beproeft hunne wapenrusting, en slaat den takt gade, waarmede de slagen worden toegebragt. Wat hij in zijne heerlijke inleiding voorspelde, wordt vervuld. De aanleiding, welke in de wijsgeerige rigting dier dagen gelegen was tot vijandige afwijzing van het Christendom, bleef niet zonder ontwikkeling; waarbij nog kwamen de zwakheden, de misvattingen, het overdrijven onder de Christenen, welke alle den wijsgeeren zoo vele zwakke punten toeschenen, om in de Christelijke veste bres te schieten, er door naar binnen te dringen, en de sterkte te overmeesteren en te sloopen. Onder de aanvallers plaatst NEANDER LUCIANUS in de voorhoede, wiens spot als ware het een trompetgeschal was, dat de aanvallers met moed vervulde. Ernstiger en niet minder kwaadaardig stormt CELSUS op het Christendom aan, maar spreidt niet anders ten toon dan magtelooze woede, onbekendheid met de vesting, die hij belaagt, en tegenspraak met zich-zelven. Als een waardiger strijder treedt PORPHYRIUS op, die van zijn Platonisch standpunt, dat zich niet geheel aan den invloed der Christelijke waarheid onttrekken kon, tegen de Christenen aanvoerde, dat de H. S. met zich-zelve in tegenspraak is, en aldus de uitbreiding van het Christendom, dat gedurig terrein won, poogde te keer te gaan. De laatste vijand, die zijn geschut verspeelde, was de Stadhouder van *Bithynië*, later van *Alexandrië*, HIËROCLES, een der bewerkers van de Diocletiaansche vervolging, waaraan hij een werkzaam aandeel nam. Zijnen aanval met het zwaard des scherpregters ondersteunde hij met de pen, terwijl hij zoogenaamde »*woorden der waarheid tot de Christenen*" rigtte. Hij bediende zich van de in zwang gekomen vergelijking tusschen CHRISTUS en APOLLONIUS van *Tyane*, en leidde daaruit de gevolgtrekking af, dat, daar deze zoo wel als CHRISTUS wonderen had verrigt, en de *Grieken* hem toch voor een bloot mensch hielden, het ongerijmd was, CHRISTUS, om dezelfde reden, voor méér dan een mensch te houden.

Dewijl NEANDER van de verdedigers en hunne schriften

later meer uitvoerig handelt, spreekt hij hier slechts over den vorm en het doel der verdedigingsgeschriften, welke tegen de vervolging uitgingen. Hun vorm en doel waren tweeledig. »Zij bevatten òf ontwikkelingen der Christelijke leer, voor alle beschaafde Heidenen bestemd, òf hadden meer betrekking tot den burgerlijken en staatkundigen toestand der Christenen, en waren aan de Keizers, of de Landvoogden en Bestuurders der wingewesten gerigt." Hij geeft de reden op, waarom de schriften in dien vorm verschenen, en waarom zij het voorgestelde doel misten. De Schrijver sluit deze afdeeling met eenen kritischen blik op de zienswijze, welke de oudste Apologeten volgden in het erkennen of verwerpen van een profetisch élément in de oude Heidensche wereld.

Wij zouden gaarne eenige aanmerkingen hier bijvoegen; maar de dwang van het bestek doet ons de pen nederleggen. Bij de volgende gelegenheid hopen wij, aan de hand van onzen vriendelijken leidsman, den lezer in de binnenvertrekken van het godsgebouw in te leiden.

H. J. H. S.

Leerstukken des geloofs; behelzende: de regtvaardigmaking door het geloof alleen; de heiligmaking door den Geest; de verheerlijking; des Heeren wederkomst praktikaal beschouwd. Door den Eerw. MOURANT BROEK, *M. A. Uit het Engelsch, door* C. M. HAFNER, *Vertaler van:* DICT. STETH, *Diepten Gods enz. Te Amsterdam, bij* J. C. Spijker, Az. 1848. *In gr.* 8*vo.* 114 *bl. f* :-75.

Uit den titel ontwaart de lezer, dat hier belangrijke onderwerpen ter sprake worden gebragt. Het eerste vertoog behandelt de leer der regtvaardigmaking. Het verklaart de uitdrukking juist; maar heldert die verklaring met een voorbeeld op, dat allerongelukkigst is gekozen. Er staat, namelijk: »Wanneer iemand voor eene regtbank gebragt wordt,

en de misdaad, waarvan men hem beschuldigde, niet tegen hem bewezen kan worden, ontslaat men hem van verdere vervolging, en wordt hij vrijgesproken." Dit zegt het tegendeel van hetgeen de Schrijver wil zeggen. De gewone dwalingen omtrent de regtvaardigmaking worden voorts aangewezen, de leer der H. Schrift regtmatig voorgesteld, en het verschil tusschen PAULUS en JAKOBUS voldoende opgelost. De Schrijver toont van een lijdelijk Christendom verwijderd te zijn, door zijne beschouwing van de goede werken, en sluit dit vertoog met de gezegende vruchten der regtvaardiging behagelijk voor te stellen. Dat alles loopt geregeld af, en de waarheid wordt er in beschouwd met een Evangelischen blik.

Het tweede stukje betreft de heiligmaking door den Geest. De verklaring van het woord is mager. Beter voldoet ons de opgave van het onderscheid tusschen regtvaardiging en heiliging. De eene is de geregtigheid van CHRISTUS, aan den mensch toegerekend, de andere is de heiligheid van den Geest, in den mensch gewerkt. De regtvaardiging is volmaakt, de heiliging onvolmaakt; de regtvaardiging is onveranderlijk, de heiliging is toenemende. — De opgave van het derde deel had naar de bewerking aldus moeten zijn: over den bewerker der heiligmaking en de middelen, die hij gebruikt. — Gepast mag de gevolgtrekking heeten, dat heiliging het voornaamste kenteeken is van regtvaardiging, en de *éénige*, genoegzame grond van zekerheid der vereeniging met CHRISTUS. Praktikaal beschrijft BROEK de uitgebreidheid der heiliging, en hare noodzakelijkheid aanbevelende, geeft hij nuttige wenken en waarschuwingen.

Wij wenschten wel, dat de Schrijver het bij deze twee vertoogen had laten berusten. Hij gaat nu over op een onzeker en gewaagd terrein, waarop niet ieder lezer hem zal kunnen volgen.

Het derde vertoog draagt tot opschrift: »*de verheerlijking.*" Het bepaalt, waarin die verheerlijking bestaat, spreekt daarna van de tweede komst des Heeren, en staaft de verwachting van een duizendjarig rijk met gezochte bewijzen en beeldsprakige uitdrukkingen. Ons bestek is te

klein, om den Schrijver op den voet te volgen, en het onderwerp is te belangrijk, om met een pennestreek te worden afgedaan. Wij willen alleen maar zeggen, dat de Schrijver ons niet heeft overtuigd. Dikwijls vat hij figuren op, als of 't feiten waren, en wat onbepaald is bepaalt hij stellig. Wij gelooven met den Schrijver, dat het rijk van CHRISTUS zal triomferen; maar heilige schroom houdt ons terug van nadere en bovenal van willekeurige bepalingen.

Eindelijk volgt een vertoog over des Heeren komst, hetwelk hoofdzakelijk van eenen praktikalen aard is. Hoezeer wij ons met den Schrijver niet in alles kunnen vereenigen, moeten wij toch de gematigdheid roemen, waarmede hij van andersdenkenden spreekt, en den liefde ademenden toon, waarin hij zijne overtuiging uitdrukt. Hij veracht niet, en veroordeelt niet; maar tracht door overtuiging te winnen.

De stijl is duidelijk en eenvoudig. Het geheel is een volksboek, dat niet opwindt, maar onderwijst en sticht, en wij bidden den welgemeenden arbeid zegen toe.

Beschouwingen aangaande de weigering van JOHANNES *den Dooper, om* JEZUS *te doopen, enz., Matth. III:* 13 15, *en zijn gezegde, Joh. I:* 29—31, *»dat hij* JEZUS *niet gekend had.« Door Mr.* B. A. VAN HOUTEN, *Regtsgeleerde te Amsterdam. (Uitgegeven voor rekening van den Schrijver, ten voordeele van de Protestantsche Vereeniging* UNITAS.) *Te Amsterdam, bij* H. W. Mooy. 1849. *In gr.* 8*vo.* 29 *bl. f* :-40.

De Schrijver heeft zich voorgesteld het verschil tusschen *Matth.* III: 13—15 en *Joh.* I: 29—31 op te lossen. Hij toont eerst, hoe oudere en latere schriftuitleggers het verschil hebben zoeken te vereffenen. Als zijn gevoelen geeft hij op, dat de uitdrukking van den Dooper: *»ik kende hem niet,«* moet worden opgevat als: *»ik kende hem niet* IN PERSOON, *toen ik mijne roeping ontving.«*

De Schrijver gevoelt zelf, dat zijne opvatting gedrukt wordt door de wijze, waarop JOHANNES JEZUS in persoon, vol-

gens zijne woorden bij den vierden Evangelist, heeft leeren kennen. Wij erkennen gaarne, dat de opvatting van den waardigen man zeer eenvoudig is, en de bewijsvoering logisch, maar van hare gegrondheid heeft hij ons niet overtuigd; het is alleronwaarschijnlijkst, dat de beide jongelingen elkander vóór hun dertigste jaar niet te *Jeruzalem* op het Paaschfeest ontmoet en reeds daar kennis gemaakt zouden hebben.

Maar hoe dit zij, het woord: »*kennen*," heeft, gelijk alles in het Evangelie van JOHANNES, eene hooge, eene diepe beteekenis. Zoo zeide JEZUS, *Joh.* XIV: 9, tot FILIPPUS: »zoo lang ben ik bij ulieden en gij KENT mij niet;" en toch kenden de jongeren Hem èn in persoon èn als Messias; doch zij misten de levendige bewustheid van het Messias zijn. Zij zagen in JEZUS den Israëlitischen *Christus*, maar niet den Hemelschen Vader in Hem. Het menschelijke was hun klaar, het goddelijke donker. Ons komt het voor, dat JOHANNES JEZUS, behalve in persoon, ook in zijne waardigheid kende; maar die waardigheid-zelve was hem niet helder, en voor hem nog gehuld in den dageraadsnevel van het Profetismus, waarvan hij-zelf de nagalm was. Eerst bij den doop van JEZUS ging de zon der levendige zelfbewustheid voor en in hem op. Het onbestemde der verwachting werd toen aanschouwing van de werkelijkheid. Aldus laat zich zijne verklaring bij JOHANNES, dat hij JEZUS *niet kende*, zoo als Hij was, zeer goed overeenbrengen met zijne aarzeling bij MATTHEUS, om Hem te doopen, dien hij als te wijs en te heilig *kende*, om zijnen doop te behoeven, en van daar ook het verschil in JOHANNES getuigenis vóór en ná den doop. Het licht des Heiligen Geestes, dat den verheven doopeling bestraalde, bestraalde ook hem, en zóó, dat hij niet alleen wist, dat JEZUS de Messias, maar: *wie* en *wat* de Messias was. Nu eerst kon de forsche man, die vroeger in den Messias een ELIA met den bijl aan den wortel verwacht had, in Hem het lam Gods aanschouwen, dat de zonde der wereld droeg.

Wij vertrouwen den geachten Schrijver hiermede een bewijs te hebben gegeven van de belangstelling, die zijn werkje

bij ons heeft opgewekt. Door wrijving van gedachten komt de waarheid aan het licht. Het boeksken een ruim debiet toewenschende, voegen wij er voor den achtbaren Schrijver den wensch nevens, dat hij, zoekende de waarheid, nader en nader tot Dien moge komen, die de waarheid-zelve is.

Over den zegen der Godsdienst, zigtbaar in den tempel. Leerrede naar aanleiding van Jesaïa LII: 10, *ter gelegenheid van het Jaarfeest der inwijding van het nieuwe Kerkgebouw voor de Israëlitische Gemeente te Kampen. Uitgesproken den* 2 *September* 1848, *door* J. WATERMAN, *Godsdienst-onderwijzer te Kampen. Te Kampen, bij* A. van Beverwijk. 1848. *In gr.* 8*vo.* 19 *bl.* *f* :-20.

Wij prijzen den ijver van den Heer WATERMAN en kunnen zonder moeite begrijpen, dat de Israëlitische Gemeente te *Kampen* zijne leerredenen op hoogen prijs stelt. Zijn voorbeeld vinde navolging onder Israël! Of echter deze leerrede, die voor ons ligt, den scherpen toets der oordeelkunde zal kunnen doorstaan, meenen wij te mogen betwijfelen. In weerwil van 't velerlei goeds, waardoor zij zich onderscheidt, komt de keuze van den tekst ons niet doelmatig voor. Het thema, daaruit afgeleid, ligt er niet in, en de verhevene woorden van den Profeet laten zich niet zonder grootspraak op de gebeurtenis toepassen, waarvan de leeraar met zijne gemeente gedachtenis viert. Dat thema is bovendien onduidelijk uitgedrukt. 's Mans bedoeling is, om te spreken *over den zegen, welken de Godsdienst ons aanbiedt, en dien wij aanvankelijk door de stichting van dit gebouw deelachtig werden*, zoo als wij lezen bl. 7. En als hij nu tracht aan te toonen, *hoe die zegen der Godsdienst merkbaar is uit onze herinnering van het verledene, uit de beschouwing van het tegenwoordige en uit onze hoop op het toekomstige*, dan blijkt het, hoeveel de ontwikkeling van zulk een onderwerp, in eenige weinige blad-

zijden, te wenschen overlaat. Alles, wat er gezegd wordt, zweeft in het algemeene en onbestemde. Gloed en kracht ontbreekt er aan. Van den echt Israëlitischen geest ontdekken wij slechts hier en daar bijkans onmerkbare sporen. En van eenig verlangen naar den Heilvorst, aan de vaderen beloofd, is niet het geringste overblijfsel te bespeuren. Daarom voegen wij aan den lof, dien wij hem gaarne geven, den wensch toe, dat de bijval, dien zijne gemeente hem schenkt, hem niet verhindere, om zijne gebreken te zien en te verbeteren, en bovenal dat hij, door getrouwe beoefening van de gewijde Schriften zijns volks, onder hoogeren zegen, streve naar eene diepere opvatting van MOZES en de Profeten, dan hij tot nog toe voorstaat. O, ware hij zoo gelukkig, van welhaast den Messias te vinden, van wien ook JESAÏA gesproken heeft!

BALTHAZAR BEKKER *in Franeker. Een Portret uit de zeventiende eeuw. Met gesteendrukten titel en vignet. Te Groningen, bij* H. R. Roelfsema. 1848. *In gr.* 8*vo.* 264 *bl.* *f* 2-90.

Zoo wij onze lezers den aard en den inhoud van dit zeer verdienstelijk boek eenigzins willen doen kennen, is het noodig, dat wij hun met des Schrijvers eigene woorden het oogpunt aanwijzen, waaruit hij het wil beschouwd en beoordeeld hebben. In zijne voorrede betuigt de Schrijver, dat hij in den dikwijls geuiten wensch deelde, om eene goede levensbeschrijving van BALTHAZAR BEKKER te zien in het licht verschijnen, en dat hij zich opgewekt had gevoeld, om zelf daartoe de hand aan het werk te slaan, en eene zoodanige biographie van den beroemden man te vervaardigen, als hem het meest geschikt voorkwam, om hem meer algemeen bekend te maken. »In den *vorm*," schrijft hij, »hebben wij ons eene groote afwijking veroorloofd van eene gewone wetenschappelijke biographie. Wij hebben de personen doorgaans sprekende en handelende ingevoerd, gelijk dat in geschiedkundige romans plaats heeft. De redenen hiervan zijn deze. Vooreerst leert de ondervinding, dat het groote publiek — en daaraan wenschten wij BEKKER bekend te maken —

geschiedkundige romans gaarne leest; terwijl het wetenschappelijke levensbeschrijvingen liggen laat. Waarom? Wij meenen om de meer levendige, aanschouwelijke voorstelling, die men in de romans aantreft, waardoor ook de verbeelding wordt bezig gehouden. Uit dien hoofde willen wij eene poging doen, niet om de geschiedenis romantisch voor te stellen, maar om haar, zoo veel mogelijk, zóó te beschrijven, als zij inderdaad heeft plaats gehad; om de personen, die er in voorkomen, te doen spreken en handelen, en hen als ware het levende weder te geven. Wij moeten bekennen, dat wij hiertoe nu en dan, vooral in het begin, eene enkele schrede gedaan hebben op het gebied der verdichting, maar durven toch verzekeren, dat wij, ook dan zelfs, de hand der geschiedenis niet hebben losgelaten. Wij meenen, dat we niemand iets hebben laten zeggen of doen, dat niet geheel met zijn karakter strookt. Uit de aanteekeningen, achter het werk gevoegd, zal de lezer kunnen zien, dat bijna alles, wat de *zaken* betreft, en ook veel wat den vorm aangaat, zuiver geschiedkundig is, en dat het overige daarmede overeenstemt. — Er is echter nog eene andere reden, waarom wij dezen vorm hebben gekozen. Ons doel was — wij kunnen het niet beter uitdrukken, dan gelijk we het op den titel genoemd hebben — een *portret* van BEKKER te leveren; eene getrouwe, wèlgelijkende afbeelding van hem, waarin men hem ziet, gelijk hij was. Daarom moesten wij hem wel voorstellen, gelijk hij inderdaad gesproken en gehandeld heeft." — Men ziet dus, wat men hier heeft te wachten. »Ons geschrift," zegt de Schrijver later, »is eene vrucht van studie, niet van verbeelding."

Zal ons oordeel billijk zijn, dan mag deze bedoeling van den Schrijver niet uit het oog worden verloren. Het is in zekeren zin een nieuw genre, en zoo wel de goede, als de in ons oog minder goede eigenschappen van dit boek zijn het gevolg van de gekozene wijze van behandeling. Gaarne kennen wij het groote verdiensten toe, en daaronder vooral ook deze, dat de Schrijver méér gegeven heeft, dan een portret van BEKKER alleen, dat hij ook eene trouwe schildering heeft geleverd van den tijd, waarin BEKKER leefde, ten opzigte van het Kerkelijke leven in ons Vaderland. De Schrijver, wiens naamletters onder de voorrede wij gaarne alduszouden aanvullen, dat wij in hem den bekwamen man wedervonden, die door een vroeger werk getoond heeft in de Kerkelijke

geschiedenis van ons Vaderland regt te huis te zijn, zal ons zeker enkele bedenkingen op zijn werk ten goede houden.

Hij-zelf geeft aanleiding, om, ofschoon niet in den gewonen vorm, toch eene biographie van BEKKER te doen verwachten, en in die hoop vindt de lezer zich wel eenigzins te leur gesteld. BEKKER staat hem dadelijk voor het oog als de geheel gevormde en ontwikkelde man; maar hoe hij dat geworden is, wàt hem gevormd heeft tot eenen man, die in zoo menig opzigt boven zijne tijdgenooten uitmuntte, daarvan vindt men hier weinig of niets. Misschien is er deswege niet veel mede te deelen, maar wij zouden toch gaarne bijeengebragt hebben gezien, wat in dit opzigt is te vinden. In de gehoudene gesprekken vinden wij wel hier en daar berigten over BEKKER's vroegeren levensloop; maar wij gelooven, dat het voor de meesten der lezers (vooral voor die, welke de Schrijver zich met name heeft voorgesteld,) nict ondienstig ware geweest, en ook ter opwekking vàn hunne belangstelling niet overtollig, zoo zij, na het eerste optreden van BEKKER als de bevrijder van JOHANNA, door eene eenvoudige voorstelling, met den man, zijn karakter en levensloop waren bekend gemaakt. De daarop volgende gesprekken, waarin een en ander hiervan wordt behandeld, zouden slechts weinig verandering of bekorting hebben behoeven te ondergaan, en de lezer, die tot dusverre met BEKKER onbekend was, zou met meer gemak en genoegen welligt, de zamenspraken hebben kunnen volgen. Er zou op die wijze misschien ook meer voldaan hebben kunnen worden aan datgene, wat de Schrijver-zelf schijnt te verlangen, als hij in de voorrede klaagt, dat wij »nog geene geschiedenis van 's mans leven bezitten, die eenigermate op volledigheid aanspraak kan maken."

De taak, die de Schrijver zich gesteld heeft, behoort geenszins onder de gemakkelijkste. De onderwerpen, welke hij daarbij dikwijls te behandelen had, zijn van dien aard, dat zij zich moeijelijk tot eene aangename en onderhoudende lectuur laten bewerken. Wij meenen daarom den geëerden Schrijver in bedenking te mogen geven, of hij niet, hier en daar, door eene te groote uitvoerigheid eenigzins noodeloos die taak zich nog moeijelijker heeft gemaakt. Bij het lezen van onderscheidene gedeelten dachten wij aan het *Leesgezelschap te Diepenbeek*, maar gevoelen, hoe veel Prof. VAN LIMBURG BROUWER vooruit had, boven den levensbeschrijver van

BEKKER; vooral hierin, dat de eerste zich op het gebied der verdichting bewoog, de laatste een geschiedkundig onderwerp behandelde. In beide werken worden theologische onderwerpen behandeld, en gesprekken gehouden, die daarop betrekking hebben. Maar in het *Leesgezelschap* beweegt de Auteur zich vrij, gaat zoo ver, als hem goeddunkt, voegt er zoo veel geestigs en luimigs bij, als zijn rijk en onuitputtelijk vernuft hem ingeeft, en weet daardoor aan het geheel eene behagelijkheid bij te zetten, door welke het boek eene groote aantrekkelijkheid verkrijgt. De Schrijver van het werk, waarover wij nu spreken, heeft zich daarentegen ten pligt gesteld, om historisch te blijven; om, schoon de vorm ook vrij zij, toch te geven, wat hij vond. Zijne personen hebben bestaan, mogen door hem niet willekeurig in een ander licht worden geplaatst, dan waarin de geschiedenis hen voorstelt, en het geestige en luimige is daardoor buiten zijn bereik gebleven. Doch zonder schade, dunkt ons, voor de getrouwheid der schildering hadden daarom sommige partijen minder breed kunnen worden uitgewerkt. Wij hebben daarbij vooral het oog op datgene, wat den strijd tegen BEKKER betreft over de wijsbegeerte van DESCARTES. Voor een groot gedeelte der lezers zijn die redeneringen te dor en afgetrokken; zij stellen er geen genoegzaam belang in, omdat de zaak-zelve hun te vreemd en buiten hunnen gezigtskring is. Het is daar vooral, dat, naar ons oordeel, de Schrijver er het minst in geslaagd is, om de moeijelijkheden van zijne taak te overwinnen, en meer dan één lezer hebben wij tot het overslaan van dat gedeelte zien besluiten. Was het ook noodig, om dit punt zoo uitvoerig te behandelen? Zou het portret van BEKKER minder juist en gelijkend zijn geweest, wanneer de Schrijver hier niet in zoo vele bijzonderheden ware getreden? Wij meenen van neen, en zouden die bekorting eene aanwinst voor het boek hebben gerekend; altijd in het oog houdende het doel, waarmede het werd geschreven, en de lezers, die de Heer L—N zich voorstelt.

Doch dit is slechts van toepassing op enkele afdeelingen. Over het geheel heeft de Schrijver zijne taak gelukkig volbragt, en boezemen de onderwerpen, die hier behandeld worden, een natuurlijk belang in. Bedriegen wij ons, of moet die belangstelling in onze dagen vooral daarvoor opgewekt zijn? De strijd over regtzinnigheid en onregtzinnigheid is zeker tegenwoordig zoo hevig als ooit, al is het ook, dat

in de laatste maanden de staatkundige gebeurtenissen eene oogenblikkelijke afleiding hebben gegeven. Daaraan had ook, afgescheiden van de uitstekende verdienste van het werk, het *Leesgezelschap te Diepenbeek* mede een deel van zijn algemeenen opgang te danken. Ook BALTHAZAR BEKKER *te Franeker* heeft daardoor een zeker *à propos*, dat wij, voor de algemeener verspreiding en waardering van dit wezentlijk belangrijke boek, niet onverschillig achten. Het verplaatst ons in dien *goeden ouden tijd*, waarvan velen in onze dagen zoo dikwijls spreken, en doet ons zien, hoe het toen met den vrede der Kerk stond geschapen. Het levert eene getrouwe schets van den geest, die de toenmalige drijvers der orthodoxie bezielde. Wij hebben reden, om den Schrijver dankbaar te zijn, dat hij zich zoo naauwkeurig aan de geschiedenis heeft gehouden, en dat hij met de duchtigste bewijzen, de geheele toedragt van zaken, die hij beschrijft, kan staven. Slaat dit boek op, gij allen, die meent, dat het in die te onregte hooggeprezene dagen in de Gereformeerde Kerk beter was, dan tegenwoordig. Ziet het hier, met welke hardnekkigheid, laagheid, ontrouw en schandelijke kunstgrepen de regtschapen, helderdenkende man werd vervolgd en gekweld, die het waagde datgene, wat hij voor waarheid hield, te verkondigen; al geschiedde dit ook op de bescheidenste en betamelijkste wijze. Het is een getrouw, naar waarheid geschetst tafereel, dat u van uwe ingenomenheid met den ouden toestand van de Kerk en het Kerkelijke leven zal kunnen terugbrengen.

Wij houden het er voor, dat de Schrijver ook in dit opzigt nut heeft gesticht voor de zaak der waarheid, en aller dank en hulde verdient.

Ondanks de gemaakte aanmerkingen zijn wij dan ook zeer met dit boek ingenomen, en hopen, dat het met algemeene belangstelling en goedkeuring zal worden ontvangen. Wij deelden onze bedenkingen vooral daarom mede, omdat wij ons met de hoop vleijen, dat de Schrijver zijne belofte zal kunnen vervullen, en ook het vervolg van BEKKER's leven op gelijke wijze zal behandelen. Wij zullen hem dan nog meer aantreffen in het licht, waarin hij door zijne werken het meest ons voor den geest staat. Aan deelneming van het publiek zal het, vertrouwen wij, niet ontbreken, en van ganscher harte wenschen wij, dat spoedig het vervolg van dezen belangrijken arbeid het licht moge zien.

Archief voor Kerkelijke Geschiedenis, inzonderheid van Nederland, verzameld door N. C. KIST *en* H. J. ROIJAARDS, *Hoogleeraren te Leiden en Utrecht. VIIIste Deel. Te Leiden, bij* S. *en* J. Luchtmans. 1848. *In gr.* 8*vo.* *f* 4-50.

Niet minder rijk dan de vorige deelen is dit deel van het Archief aan belangrijke bijdragen voor de Kerkelijke geschiedenis. Het wordt geopend met eene breede *schets van het leven en de verdiensten van* ANTONIUS WALAEUS, uit een *Vlaamsch* geslacht (zie ook *Dagboek der Gentsche Collatie, uitgegeven door* A. G. B. SCHAYES), geb. 3 October 1573, Predikant te *Koudekerke*, *Middelburg* en Hoogleeraar te *Leyden*, waar hij in 1639 stierf; een man van zeldzame geleerdheid, menschenkennis en bezadigdheid. Van zijne geleerdheid zijn proeven voorhanden, als: zijne vertaling en toelichting van het Nieuwe Testament, en zijn arbeid aan een voornaam gedeelte der Apocryphe Boeken; zijn geschrift *over het Ambt der Kerkedienaren* (waaromtrent GER. JOHSZ. VOSSIUS, die hem overigens een grooter geleerde dan de meesten zijner orde noemt, schreef: »*legi, intellexi, illud damnavi simpliciter*," en een uitgebreid oordeel velt in een brief aan HUIG DE GROOT (*Epistol. Eccles.* p. 443, 449), dien de Heer BORSIUS evenmin schijnt geraadpleegd te hebben, als dien van NIELLIUS aan EPISCOPIUS (*ibid.* p. 954), en dien van H. GROTIUS aan WALAEUS-zelven (H. GROTII *Epistolae* 1687), en inzonderheid zijne verhandelingen in de Nationale Synode te *Dordrecht*, waarvan WALAEUS lid was. (BRANDT, *Hist. der Ref.* D. III, bl. 413). Als proeve van zijne menschenkennis deelt BORSIUS het volgende mede: »Er was destijds in de Hervormde Gemeente van *Middelburg* zekere ABR. BEECKMANS, die de toediening des doops aan alle kinderen, welke hiertoe werden aangegeven, niet kon goedkeuren. Zijne bedenkingen vonden ingang, zoodat er spoedig velen waren, die zich van de Gemeente wilden afscheiden. WALAEUS trachtte hen van het ongegronde hunner meening te overtuigen, en het verkeerde van hun voornemen te doen gevoelen. Toen hij zich vleidde hierin naar wensch te zullen slagen, omdat men hem aanvankelijk het oor leende, wist hij te bewerken, dat BEECKMANS en zijn heftigste medehelper tot ouderlingen der Gemeente verkoren werden. Zij namen terstond deze betrek-

king aan. De twist was geëindigd en de scheuring verhoed. Te regt laat de Schrijver, die deze daadzaak vermeldt, hierop de aanmerking volgen, welke ook somwijlen later door de ondervinding is bevestigd: »*Non melius demulcentur sectarii qui divina semper crepant, quam si humana iis largiamur;*" hoewel ik er voor vreeze, of allen zich met het ouderlingschap zouden laten tevreden stellen."

Zijn gedrag onder de geschillen tusschen de Remonstranten en Contra-remonstranten; zijn bezadigde toon in zijne polemische schriften, doen hem als een niet minder gematigd godgeleerde kennen, dan zijn vriend en lijkredenaar POLYANDER à KERKHOVE was. Wij hadden gehoopt, dat de Heer BORSIUS eenigzins breeder den geleerden en bezadigden man in zijne betrekking tot OLDENBARNEVELD, en diens laatste levensdagen, en als lid der Synode Nationaal zoude geschetst hebben. Over het algemeen kwam ons de geheele verhandeling oppervlakkiger voor, dan hetgeen wij vroeger van dezen geleerde lazen. Een zijner hoofdbronnen was het *Vita* WALAEI, voor diens *Opera omnia*, ook onder de *Vitae selectae. Londini*, niet 1687 maar 1681, 4to. Men zegt, dat JOHANNES WALAEUS, Hoogleeraar in de geneeskunde te *Leyden*, de schrijver van dit *vita* zijn zou; doch het verdient opmerking, dat JO. GEORGIUS JOCHIUS, die het opnam onder zijne *Vitae Theologorum eruditione et scriptis insignium*, *Francofurti* 1707, met ronde woorden WILLIAM BATES voor den schrijver verklaart. Het lag niet in het plan van BORSIUS, WALAEUS in zijne betrekking tot de beroemde mannen zijner eeuw voor te stellen. Mogelijk wist hij ook niet, dat zijn voorganger in de kerkedienst te *Middelburg* soms de *Nederduitsche* poëzij beoefende, waarvan hij een proef kan lezen vóór de *Poëmata* van ADRIANUS HOFFERUS. Zoo als boven gemeld is, stierf WALAEUS in 1639. »*Academiae luctum in rever. et il.* WALAEO *doleo* schreef J. FR. GRONOVIUS aan NIC. HEINSIUS, die aan GRONOVIUS terugschreef: SPANHEMIO *ac* WALAEO *successores sine dubio indigni dabuntur* (BURMANNI *Syll. Epist.* T. III, p. 82, 117). Uit de *Geschied. der Leidsche Hoogeschool* van den Hoogleeraar SIEGENBEEK, D. I, bl. 152, blijkt niet, wie eigenlijk WALAEUS' opvolger was.

De ANTINOMIANEN *of de sekten der Verschoristen of Hebreën, Hattemisten en aanverwante Buitendijkers, geschiedkundig geschetst door* J. VAN LEEUWEN, *Pred. te Colynsplaat.*

Deze verhandeling achten wij eene der uitstekendsten van dezen bundel.

De Schrijver heeft de Kerkeraads-acta der plaatsen, waar die secten zich ophielden, geraadpleegd; de bronnen nagespoord, waaruit licht over hare duistere dogma's kon geschept worden, en met onbegrijpelijk veel moeite niet alleen die dogma's zoo helder mogelijk voorgesteld; maar een wijsgeerig overzigt gegeven van derzelver ontstaan, ontwikkeling en ontaarding. Hij meent zc, ten minste eenige derzelven, weder te vinden bij de *Müllerianen* en diergelijke secten, waarover wij den Schrijver aanbevelen het hoofdstuk te lezen getiteld: *de Broedergemeente*, bl. 53 der *Geschied- en Aardrijkskundige beschrijving van den Zwijndrechtschen waard enz.* van J. W. REGT. *Zwijndrecht* 1848. Onder het lezen der geprezene verhandeling ontstond de wensch, dat de Schrijver een lijst der literatuur van en over die secten aan het slot derzelve mogt gevoegd hebben. Daartoe behoort ook *Missive over den hemel op aarde van den Heer* P. VAN LEENHOE: *met een kleine reflexie op de zoogenaamde Hebreën, door* P. HAMER. *Dordrecht* 1704. Met betrekking tot het verblijf van G. BUITENDIJCK (bl. 139), te *Breda*, verdient nog vermeld te worden, dat, vóór dat hij aldaar *met de woon geadmitteerd werd, hij aan Burgemeesteren en Schepenen temoigneerde, dat zijne gevoelens in geenerley maniere schaadelyk maar integendeel orthodox en niet van de waare gereformeerde gevoelens afwijkende waren, en aan haar Ed. Wel Achtb. ook betuigde, dat hij geduurende zijne woninge tot Breda in ende op alles zoude obedieren, en involgen de placaten van den Lande, mitsgaders de bevelens van de heeren van de Magistraat, en hem als een goed ingezeten en orthodoxe gevoelens hebbende te zullen gedragen, en dat hij op de eerste ordre deze stad wederom zoude quiteren.* Weldra werd de Regering beter onderrigt ten aanzien zijner gevoelens, ook ontdekte dezelve dat BUITENDIJCK *op alle manieren zijn gevoelens en zielverdervende leer heymelyk begon te semineeren, en de Nederd. Hervormde Gemeente in onrust bragt, van sommige predikanten op eene insolente wijze en zeer injurieus gesproken had; weshalve zij* BUITENDIJCK *begonnen te considereren als een pernitieusen en gevaarlyken inwoner, zo ten opzigte van haare goede borgeren ende ingezeten, als voor den waeren Godsdienst, en hem ordonneerde voor den*

1 *Mei* 1726 *de stad te ruimen op zwaardere straffen.* De *Bredasche* Kerkeraad deelde dit besluit aan de Kerkeraden in de Barony mede, en daar het gerucht liep, dat hij in eene der naburige Gemeenten zijn verblijf zoude nemen, verzochten die de regeringen *voorziening te nemen, dat* BUITENDIJCK *er zich niet kon nederzetten.*

Hoogstbelangrijk is de *beschouwing der Nederduitsch-Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika (Kaap de Goede Hoop), in haren Kerkregtelijken toestand, vooral in betrekking tot Nederland,* door den Hoogleeraar HERM. JOH. ROIJAARDS, en het uitvoerig berigt van den Hoogleeraar N. C. KIST aangaande JOHN ROBINSON, *Predikant der Leidsche Brownisten-Gemeente en moederkerk der Engelsche independenten en grondlegster der Kolonie Plymouth in Noord-Amerika.* De ruimte, aan dit verslag toegestaan, gedoogt niet, dat wij een overzigt, hoe kort ook, van deze beide stukken geven. Dat van ROOIJAARDS zal aan de *Kaap,* waar men op de hoogte blijft der wetenschap en letterkunde in het oude moederland, met toejuiching ontvangen en met voldoening gelezen worden. Het jammerde ons, dat onbekendheid met onze taal welligt oorzaak zal zijn, dat het verdienstelijke werk van KIST dáár niet gekend wordt, waar het zeker met de hoogste ingenomenheid zou gelezen worden, indien het in het *Engelsch* ware overgezet. De *Stukken betreffende de St. Janskerk te Gouda, medegedeeld door Dr.* M. A. G. VORSTMAN, zijn hier regt op hunne plaats, gelijk ook de *Opheldering eener oude Inscriptie geplaatst om eene der kerkdeuren te Nederhorst, gezegd de Stichtsche Berg,* en de korte verhandeling over de *Tufsteenen doodkisten gevonden te Oostbroek bij de Bildt, in de provincie Utrecht,* door Prof. KIST. Schrander is de opmerking van dien Hoogleeraar, dat de *verbloemde namen der Nederlandsche Hervormde Gemeenten onder het kruis* (waarvan hij de meest volledige lijst mededeelt,) *ontleend zijn aan de Kerkelijke zegels, die de verschillende Gemeenten hadden aangenomen.* Wanneer zijn Hoogeerw. bij het plan, om opzettelijk over de kerkelijke zegels te handelen, blijft, willen wij hem gaarne, tot dit oogmerk, onze kleine verzameling daartoe ten gebruike afstaan. Onder de overige kleine bijdragen onderscheidden wij die van Dr. SWALUE, over *de vroegere en latere denk- en handelwijze van de Zuid-Bevelandsche Classis ten opzigte der openbare bediening des H. Woords;* de *Leer-Comoedie in Brabant. Eene Irenische proeve uit vroe-*

geren tijd, door Prof. KIST, en het *Iets over de Nederlandsche Hervormde vlugtelingen te Keulen, in* 1570—1572 *van Dr.* JANSSEN te *Leiden.*

Dr. RÖMER geeft eene *Nalezing* op zijn *opstel over de Abdij van Mariënwaard*, geplaatst in het Vde Deel; de onvermoeide, arbeidzame en omtrent onze Vaderlandsche Letterkunde zeer verdienstelijke VAN DAM VAN NOORDELOOS, te *Rotterdam*, eene andere, op sommige stukken, voorkomende in de vroegere deelen van het Archief; en Ds. SCHULTZ JACOBI een *Berigt aangaande een tweede exemplaar der Note sur la situation d'Anvers, toegelicht in het Nederl. Archief voor Kerkelijke Geschiedenis*, D. IV.

Wij bevelen op nieuw de lezing van dit Archief aan onze Vaderlandsche geschied- en letterkundigen, en wekken de beoefenaars dezer vakken op, om door hunne bijdragen het belang van hetzelve te verhoogen, en het alzoo een duurzaam bestaan te waarborgen.

P. A. VETH. *Bijdragen tot de kennis van den politieken toestand van Nederlands Indië. II. De politieke demonstratie te Batavia in Mei* 1848. *Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1848. *In gr.* 8*vo.* 60 *bl.* *f* : - 75.

Er is wel geen beschaafd *Nederlander*, die niet op de hoogte tracht te blijven van de gebeurtenissen in en buiten *Europa*, welke elkander tegenwoordig met groote snelheid opvolgen. Daardoor is ieder met het gebeurde bij de politieke demonstratie in de hoofdstad van *Neêrlands Indië* tamelijk bekend; maar bij velen bestond voorzeker de wensch, al de stukken, daartoe betrekkelijk, bijeenverzameld te zien, ten einde die in zamenhang en verband te kunnen lezen, en zich daaruit ook met de bijzonderheden van deze altijd gewigtige gebeurtenis bekend te maken. Uit dien hoofde heeft Prof. VETH — en wij zijn er hem dankbaar voor — in de tweede aflevering van zijne Bijdragen al die stukken bijeengevoegd, welke, ten deele, reeds in de couranten het licht hebben gezien, ten deele aan hem zijn medegedeeld door den Heer VAN HOËVELL, destijds Predikant te *Batavia*. Door aanteekeningen als anderzins wordt tevens de denkwijze van den Heer VETH over die Demonstratie kenbaar gemaakt. Wij zullen noch die Demonstratie noch de petitiën of adressen, welke er het

gevolg van zijn geweest, beoordeelen; maar willen eenvoudig herinneren, dat over handelingen als deze, die in het staatkundige leven regtstreeks en diep ingrijpen, en van welke al de gevolgen onmogelijk vooraf zijn te bepalen, gewoonlijk, zoo wel door hen, die er in werkzaam zijn, als door de niet altijd onpartijdige aanschouwers, geheel anders gedacht wordt op het oogenblik der handeling-zelve, dan later, wanneer de gemoederen den indruk ontvangen hebben van andere omstandigheden. De zaak voorbijgaande, bepalen wij ons tot een kort verslag van het werk.

Het stuk vangt aan met de woorden, in welke het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, in Mei van het afgeloopen jaar, den indruk heeft geschetst, dien het berigt van de gewigtige gebeurtenissen, welke in Maart daar te voren in het Vaderland hadden plaats gegrepen, te weeg bragt te *Batavia* en bepaaldelijk te *Buitenzorg*. Weinig dagen na de verschijning van het nummer van dat Tijdschrift, waarin die woorden voorkwamen, ontwikkelde zich de politieke beweging te *Batavia*, en vermits de Redacteur van het tijdschrift een der leiders van de Demonstratie is geweest, heeft de Heer VETH gemeend, het eene en andere, als schakels van dezelfde keten, aan zijne lezers niet te moeten onthouden. — Ook blijkt het, dat de Heer VAN HOËVELL-zelf den Heer VETH verzocht heeft, te willen »zorgen, dat de waarheid," betrekkelijk het gebeurde, »bekend wierde."

Het authentieke verhaal der gebeurtenissen, door Ds. VAN HOËVELL aan Prof. VETH toegezonden, volgt op bl. 8. Daarin komt onder anderen de aanspraak voor, waarmede de Heer VAN HOËVELL, op den 22 Mei 1848, de »vereeniging" in de Societeit de *Harmonie* te *Batavia* heeft geopend; het adres aan Zijne Majesteit, na die bijeenkomst opgemaakt, en de brief van geleide, bij welken dat adres, aan den Heere Gouverneur-Generaal, op den 25 Mei werd ingezonden door de Heeren W. R. VAN HOËVELL, P. MIJER, W. BOSCH, A. PRINS, P. W. MENU, J. H. UHLENBECK, RENSING, J. T. CANTER-VISSCHER en DIBBETZ. In de aanteekeningen van Prof. VETH worden eenige zaken en stukken, daartoe betrekkelijk, of er mede in verband staande, ter sprake gebragt, of opgenomen; zoo als, b. v., de brief van den Heer P. C. ARDESCH: in de noot op bl. 11 *een »dwaze en opgewonden brief"* genoemd.

Op bl. 26 blijkt, uit eenige regels van den Heer VAN HOËVELL, dat zijn voornemen toen was, het *Tijdschrift voor Neêrlands Indië* te staken, van wege ondervondene onaangenaamheden. Ook zijn nog eenige uitdrukkingen uit eenen brief van dien Heer van den 26 Mei l.l. op bl. 28 overgenomen. — Het is bekend, dat Ds. VAN HOËVELL zich thans in het Vaderland bevindt, en aldaar de uitgave van zijn Tijdschrift heeft hervat.

Eenige Bijlagen volgen op bl. 30 en volg., als:

Bijlage A. Een Besluit van den Heere Gouverneur-Generaal van den 8 December 1847, in hetwelk de motieven van een request des Heeren VAN HOËVELL, als Redacteur van het gemelde Tijdschrift, zijn opgenomen, en des Gouverneurs gevoelens deswege worden uiteengezet.

Bijlage B. Een nader besluit van den 8 Februarij 1848, over hetzelfde onderwerp, waaruit blijkt, in welker voege de Gouverneur-Generaal genoegen nam, dat aan het Tijdschrift eene andere rigting wierde gegeven.

Bijlage C. Een Besluit van den 8 Junij 1848, houdende afkeuring van de wijze, hoedanig de Redactie van het Tijdschrift. de nieuwe rigting van hetzelve heeft tot stand gebragt; onder kennisgeving, dat de Gouverneur-Generaal daarin ziet eene ter sprake brenging van 's Gouvernements aangelegenheden, en behandeling van de staatkunde van *Nederlands Indië*; met bedreiging, dat de vergunning tot uitgave van hetzelve zal worden ingetrokken of geschorst, zoo ras er andermaal tegen de bepaalde voorwaarden der uitgave mogte gehandeld worden.

Bijlage D. Adres aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal, gedagteekend *Batavia*, den 26 Junij 1848, en geteekend door Mr. P. C. ARDESCH, President van den Raad van Justitie, Mr. L. J. A. TOLLENS en Mr. H. C. A. THIEME, C.A.Z., Advokaten, over daarin vermelde bezwaren en grieven.

Het Tweede stuk der »Bijdragen tot de kennis van den politieken toestand van *Nederlands Indië*" behandelt alzoo verschillende gewigtige onderwerpen. Zij zijn allezins de aandacht en het onderzoek van bevoegde mannen waardig. Eene kalme, gezette en onpartijdige overweging moge dan ook aan den inhoud van de »Politieke Demonstratie te *Batavia* in Mei 1848" ten deele vallen, die overigens, zoo als wij reeds zeiden, eene welkome verzameling van stukken

bevat voor ieder, die met al de bijzonderheden van het gebeurde wenscht bekend te worden.

A. V. MICHIELS, *Generaal-Majoor, Civiel en Militair Gouverneur ter westkust van Sumatra. — Moet Nederlands Oost-Indië in N. O. I. autocratisch of constitutioneel geregeerd worden? Te 's Gravenhage, bij* de Erven Doorman. 1849. *In gr.* 8*vo.* 24 *bl.* *f* : - 30.

De Generaal maakt zich bij den aanvang dezer belangrijke brochure bekend als schrijver van »*Eene stem uit Oost-Indië*," toen de uitzetting van Bisschop GROOFF, hier en daar, een kreet had doen opgaan over schennis van kerkelijke en burgerlijke wetten. Hij verbergt ook zijne gevoeligheid niet tegen die Recensenten, welke dat vlugschriftje hebben veroordeeld, vooral niet tegen een' hunner, die meende, dat iemand die dertig jaren in *Indië* had doorgebragt, minder in staat ware, om over *Indiën's* politieke of huishoudelijke belangen te oordeelen. — Thans heeft de wakkere krijgsman, wiens bekwaamheid als Gouverneur van *Sumatra's Westkust* algemeen erkend wordt, de pen weder opgevat, naar aanleiding van de staatkundige Demonstratie te *Batavia*, van welke Prof. VETH in het hier voren aangekondigd IIde stuk zijner »Bijdragen" een omstandig verslag heeft geleverd. Dat de Generaal met die Demonstratie geenszins is ingenomen, blijkt zonneklaar uit de navolgende zinsneden:

»In nabootsing van de volksbewegingen, welke eene zoo verrassende omwenteling hebben te weeg gebragt in de *Europesche Staten*, stelden zich hier (te *Batavia*) ook eenige lieden voor, om aan hunne vertoogen wegens vermeende grieven klem bij te zetten, door de kracht van de publieke opinie. Maar wie moest de uitdrukking daarvan vertegenwoordigen? De semi-portugesche en andere klerken; meestal behoorende tot een verbasterd geslacht, meer naar het *Indische* dan naar het *Europesche* overhellende, werden opgeroepen ter bijwoning eener vergadering (*mock-meeting*), waarin belangen zouden worden voorgedragen, waarvan de leiders der beweging zeer wel wisten, dat zoodanige toehoorders of aanschouwers zich niet het geringste begrip konden vormen; maar klein PARIJS moest vertoond worden, *quand-même*."

Verder zegt de Schrijver: indien de *Nederlandsche* philan-

tropen, »het algemeene streven der volkeren naar de vrijheid om, ieder voor zich-zelf, den vorm van regering te mogen kiezen, het best strokende met hunnen maatschappelijken toestand en hunne ware of vermeende belangen," ook op *Indië* mogten willen toepassen, »dan is het eerste, dat wij aan de *Indische* volkeren ook overlaten, hunne eigene huishouding te regelen, en *dat wij al dadelijk huiswaarts keeren.*" — Wil men, heet het, tot zoodanige zelfverloochening niet komen, dan zal men zich moeten getroosten, »dat *Nederland*, zoo lang het maar kan, den schepter van overweldiging blijve zwaaijen, door het eenige middel, waardoor zoodanige heerschappij staande kan blijven: een krachtigen, monarchalen regeringsvorm, welke ook het beste is voor land en volk."

»Maar moet" — wordt verder gevraagd — »de autocratie zich ook uitstrekken tot de *Nederlandsche* ingezetenen in deze gewesten? Ik zeg ja; voor zoo verre betreft, het niet toelaten van eenig uiterlijk verzet in woorden of daden, waardoor, ook in het oog van den inboorling, de zedelijke kracht van het Opperbewind kan worden verzwakt. Buitendien, de meeste *Europeanen* hier te lande behooren tot den schakel van algemeen bestuur; en, zoo immer magt door eenheid verkregen moet worden, is het ongetwijfeld in de zamenstelling en gelijkmatige werking van een bestuur, daargesteld om, door eene handvol vreemdelingen, millioenen inboorlingen in bedwang te houden." — De ontwikkeling van dit denkbeeld verdient een gezet en rijp nadenken.

Daarna komt de Schrijver tot de overweging van een niet minder belangrijk punt: »het juiste begrip van de verhouding van het *Indische* Gouvernement tot den Koning en tot de *Nederlandsche* Natie." Geenszins wenscht hij den vertegenwoordiger van Koning en Natie in *Indië* aan de verantwoordelijkheid te zien onttrokken. »Aan die verantwoordelijkheid" — zegt de Generaal MICHIELS — »zoo wel in politieke als administratieve aangelegenheden, wenschte ik de meeste uitgebreidheid te zien geven, en ik kan in geenen deele toestemmen, dat meerdere publiciteit, in *Nederland* gegeven aan *Indische* zaken, nadeelig zoude kunnen zijn voor de goede werking van het *Indisch* Bestuur."

In de verdere redeneringen, waarin de Schrijver deswege treedt, laat hij zich, onder anderen, in dezer voege hooren:

»Behalve dat deze soort van geheimzinnigheid, waarmede

de *Oost-Indische* zaken voor het publiek, en zelfs voor de vertegenwoordigers van *Nederlands* volk, omsluijerd worden gehouden, door het verwekken van achterdocht, nadeelig terugwerkt op de *Indische* regering, is, naar mijn inzien, de hoofdkwaal, die aan de goede werking van die regering knaagt, de slaafsche ondergeschiktheid van dezelve aan het Ministerie van Koloniën. De oorsprong hiervan is, geloof ik, daarin te zoeken, dat, opvolgend, de Gouverneur-Generaal en Commissaris-Generaal VAN DEN BOSCH en de Gouverneur-Generaal, BAUD, het Gouvernement alhier voor het Ministerie in *Nederland* hebben verwisseld, en meester hebben willen blijven, om het beleid van zaken in *Indië* stiptelijk te doen voortgaan op het door hen aangewezen spoor." — Ten opzigte van het schadelijke van dat stelsel wordt betoogd dat »de geest, welke naar ontwikkeling of verbetering zoude willen streven, wordt gesmoord onder den druk van vormen en formulieren, terwijl aan de beschikking van den vrijen wil, of liever aan het gezond oordeel niets wordt overgelaten; zelfs dáár, waar eene tijdige afwijking van het slaafsche pad zigtbaar tot gunstige uitkomsten leiden, of soms tot behoud strekken zoude."

De Schrijver vordert, dat die slaafsche afhankelijkheid, zoo als hij het noemt, worde vervangen door meerdere vrijheid van handelen, en het volgen van eigen oordeel naar tijd en omstandigheden; maar: onder verband van »volledige verantwoording, van alle handelingen der *Indische* regering, open te leggen en te staven, waar zulks gevorderd zal worden, met de originele documenten."

Wij verbeelden ons, dat het velen zal gaan, gelijk het ons is gegaan: men zal in dit vlugschrift meer en veel anders vinden, dan men volgens den titel verwacht had. Nog andere punten worden er in behandeld of aangestipt, zoo als het muntstelsel, de openbare verkoop van een gedeelte der gouvernementsproducten in *Nederlands Indië* enz.; terwijl bovendien de hoofdpunten worden opgegeven, welke dienen in acht genomen te worden, bij het maken eener nieuwe instructie voor den Gouverneur-Generaal, en op het beleid der *Indische* Regering. Het boeksken is belangrijk in de hoogste mate, en houdt, tot het einde toe, de belangstelling levendig. Onbekrompenheid en wijsheid van inzigt spreken er uit, met warmte en nadruk. Wij bevelen het allen, die op het beleid der *Indische* aangelegenheden invloed kunnen hebben, ernstig ter overweging aan.

Dr. W. R. VAN HOËVELL. *De Emancipatie der slaven in Nederlands-Indië. Te Groningen, bij* C. M. van Bolhuis Hoitsema. 1848. *In gr.* 8*vo.* 52 *bl. f* : - 60.

Veel wordt er tegenwoordig over de Emancipatie der slaven geschreven en gesproken, doch hiermede heeft men voornamelijk de slaven in de *West-Indische* Bezittingen van *Nederland* op het oog, dewijl in de *Britsche* en ook in andere Koloniën van *Amerika* de slavenhandel is afgeschaft, en de slavenstand is opgeheven. Niet overal echter in *Amerika* is de slavernij afgeschaft. Het is bekend, dat, in de *Vereenigde Staten* van *Noord-Amerika*, de Zuidelijke Staten nog altijd Slaven-Staten genoemd worden, omdat voor den landbouw enz. aldaar steeds van slaven wordt gebruik gemaakt. In *Zuid-Amerika* heeft men in het Keizerrijk *Brazilië* èn slavernij èn slavenhandel, zoodat er, in weerwil van de belemmeringen, welke eene waakzame scheepsmagt van *Groot-Brittanje* aan de slavenschepen in den weg legt, jaarlijks, zoo als beweerd wordt, slaven worden ingevoerd, niet bij honderdtallen, maar bij duizendtallen. Eene geheel andere vraag is de slavernij en de slavenhandel in de *Britsche* en *Nederlandsche* Bezittingen in *Azië* en op de *Aziatische* Eilanden. Daar betreft het inzonderheid het tot slavernij doemen van vrijgeboren menschen door hunne vorsten, maar meer nog het rooven van vrijgeborenen door zeeroovers, om ze te scheep hier of daar heen te voeren, en als slaven te verkoopen. Dit bedrijf is het, dat zoo veel mogelijk in den *Indischen Archipel* krachtdadig wordt tegengegaan. Daar echter, waar de slavenstand een der toestanden van de maatschappij is, wordt deze billijkerwijze door de *Nederlandsche* Autoriteiten geëerbiedigd.

Deze weinige woorden hebben wij gemeend, tot beter verstand en waardering van den arbeid des Heeren VAN HOËVELL te moeten voorafzenden. — De Schrijver vangt aan met, in zijne voorrede, geteekend *Groningen*, den 4 December 1848, op te geven de aanleiding tot het opstellen van dit geschrift, dat door hem en den Heer W. POOLMAN, Lid der Factorij van de *Nederlandsche* Handelmaatschappij, te *Batavia*, op den 23 September 1847 aan den Heere Gouverneur-Generaal werd aangeboden, wijl Zijne Excellentie had te kennen gegeven, hunne »inzigten betreffende het wenschelijke der émancipatie van de slaven in de *Indische* Gewesten" te deelen. Door bijkomende omstandigheden rekenden zich de beide Heeren

verpligt, nader op eene spoedige beslissing op hunne voorstellen aan te dringen, hetgeen door hen geschiedde onder dagteekening van den 23 Februarij 1848, met te kennen geving van hunnen wensch, dat reeds aanvankelijk de openbare verkoop van slaven, door tusschenkomst der Vendukantoren, mogt verboden worden; ten einde dien verkoop op eene min stuitende wijze te doen plaats hebben. Daarop echter nog geene beschikking zijnde gevallen, toen de Schrijver, op den 14 Augustus 1846, *Java* verliet, om te repatriéren, verzocht hij den Heer POOLMAN, aan Zijne Excell. te verklaren, »dat hij zich van zijne belofte tot geheimhouding der memorie ontslagen achtte, en dat de uitgave van dat stuk een zijner eerste werkzaamheden in het vaderland zou zijn, in de hoop van aldaar weêrklank te vinden."

De Schrijver splitst zijnen arbeid in de volgende vier hoofdverdeelingen:

I. Het schetsen van den reêlen toestand der slaven in *Neêrlands-Indië*.

II. Het onderzoek of, behalve de toestand der slavenzelven, ook de staatkunde, de waardigheid en de eer onzer Natie het afschaffen der slavernij wenschelijk maken.

III. Het opsporen der redenen, die in 1825 de émancipatie der slaven, waarvan toen reeds ernstig sprake was, verhinderd hebben; het beoordeelen dier redenen en hare toetsing aan de tegenwoordige omstandigheden.

IV. Eene opgave der middelen, waardoor, met eerbiediging van het regt van eigendom, de émancipatie der slaven in *Neêrlands-Indië* zou kunnen plaats hebben.

Ziedaar den gang van het betoog, dat wij, na de verdeeling te hebben opgegeven, ons ontslagen kunnen rekenen in al zijne bijzonderheden te volgen. Wij zullen echter het een en ander aanvoeren, dat ons stoffe geeft tot aanmerking of twijfeling; ten einde den Heer VAN HOËVELL in de gelegenheid te stellen, om, door eene nadere uiteenzetting, de zaak te verduidelijken of toe te lichten.

In de eerste Afdeeling wordt onzen voorouderen een welverdiende lof toegezwaaid, en wij vernemen er uit hoe, reeds van de vroegste tijden af, het *Nederlandsch* Gouvernement in *Indië* zeer nuttige en wijze instellingen en bepalingen heeft gemaakt, om den vrijheidsroof tegen te gaan, de émancipatie der slaven te bevorderen, en het lot der lijfeigenen dragelijk te maken. Onder die maatregelen betrekt Ds. VAN HOË-

VELL de publicatie van den 4 Mei 1622, waarbij aan Christenen werd verboden slaven aan onchristenen te verkoopen; met andere bepalingen, waaronder ook, dat de slaven niet bij drinkgelagen of hazardspelen verspeeld; ook niet als redelooze dieren te koop gesteld mogten worden. — Het komt ons twijfelachtig voor, of dát tijdstip wel genoemd kan worden: »vier jaren na de vestiging van het Bestuur der *Oostindische* Compagnie te *Batavia*," zoo als wij op bl. 3 lezen, vermits KOEN niet voor het einde van Mei 1619 uit de *Molukken* kwam opdagen tot ontzet van het fort, dat eerst in Maart 1619 den naam van *Batavia* had ontvangen. — De bijzonderheden, vervat in de opgenoemde publicatie, wegens de slaven van Christenen en onchristenen, kunnen wij kwalijk overeenbrengen met het vermelde in de noot op bl. 31: »dat oorspronkelijk op *Java* nimmer de slavernij is »bekend geweest, dat zij dáár het eerst door de *Nederlanders* is ingevoerd." Wij gelooven dus aan de naauwkeurigheid dier beschuldiging te moeten twijfelen.

Op bl. 11 erkent de Schrijver: »Er zijn in *Neêrlands-Indië* volkeren, bij wie de slavernij tot de aloude inrigting der maatschappij behoort. In sommige landen van *Sumatra*, onder anderen bij de *Batta's* van *Sumatra*, op *Celebes*, op *Timor* enz., maken de slaven één van de standen uit, waarin de maatschappij verdeeld is, en die men niet weg kan nemen, zonder eene geheele omwenteling in de zamenleving te veroorzaken en den Staat te ontzenuwen." Uit dien hoofde voegt Dr. VAN HOËVELL er bij: »Het spreekt van zelf, dat wij in onze beschouwing die slaven niet op het oog hebben, maar alleen dezulken, die oorspronkelijk van elders zijn aangevoerd, in de landen onder het onmiddellijk gebied van *Nederland* behoorende, en die thans de eigendom zijn van *Europeanen*, *Chinezen*, *Arabieren* enz., ingezetenen van *Neêrlands-Indië*. Ten einde dit onderscheid zoo scherp mogelijk af te bakenen, kunnen wij de in 1819 ingevoerde registratie te baat nemen, en ons bepalen bij degenen die daarop voorkomen." Wij begrijpen dit niet; want de Schrijver zal het er toch niet voor willen gehouden hebben, dat *alle* slaven op *Java*, in 1819 en sedert op het slavenregister ingeschreven, allen zijn »dezulken, die oorspronkelijk van elders zijn aangevoerd *in* de landen onder het onmiddellijk gebied van *Nederland* behoorende." — Nergens ook wordt in de aangevoerde voorbeeelden, om te doen zien, dat de

slaven onbehoorlijk of slecht door hunne lijfheeren worden behandeld, het bewijs geleverd, dat er enkel sprake is van »dezulken, die oorspronkelijk van elders zijn aangevoerd in de landen onder het onmiddellijk gebied van *Nederland* behoorende," behalve alleen in het geval der *Burianesche* slavin, vermeld op bl. 13.

De Heer VAN HOËVELL heeft er, bij de uitgave zijner memorie, niet aan gedacht, dat ze werd uitgegeven niet te *Batavia*, zoo als oorspronkelijk het voornemen was, maar in *Nederland*, en dat wij derhalve niet bekend zijn met de »mishandelingen, die ieder met afgrijzen vervullen," zoodat de uitdrukking (op bl. 16) »wij behoeven hier geene feiten aan te halen; ze zijn in ieders gehengen," op de ingezetenen van *Nederland* in geenen deele van toepassing kan zijn.

Wanneer het inderdaad waarheid is, zoo als wij er in geenen deele aan twijfelen, dat de publicatie van den 3 Julij 1819, — de registratie der slaven binnen zeker tijdsverloop bevelende — op *Java* en *Madura* vóór het einde van December 1819, niet is gehandhaafd, hoezeer de nalatigheid daaromtrent het gevolg was van »moedwillig verzuim," zoo als op bl. 24 is vermeld; terwijl uit laakbare toegevendheid die termijn meer dan eens is verlengd geworden, — dan begrijpen wij niet hoe, aan den anderen kant, den Baron VAN DER CAPELLEN zoo groote lof kan worden toegezwaaid, wegens zijne handelingen omtrent het lot der slaven, zoo als bepaaldelijk op bl. 10 is gebeurd; — daar toch de verlengingen van den termijn van registratie, evenzeer als alle opgevolgde beschikkingen, van den Gouverneur-Generaal zijn uitgegaan. — Ook begrijpen wij in geenen deele, hoe de publicatie van 24 December 1825, op bl. 46, zoo zeer wordt afgekeurd, en hoe daarvan tevens op bl. 10 kan worden gezegd: »De publicatie van 24 December 1825, die het lot van den slavenstand tot op dit oogenblik geregeld heeft, sluit zich op eene waardige wijze aan de wetten der regering van *Neêrlands-Indië*, gedurende twee eeuwen genomen, en *zet de kroon op het bestuur* van den menschlievenden Baron VAN DER CAPELLEN."

Wij zouden te uitvoerig worden, indien wij al onze bedenkingen ter neder schreven. Evenwel moeten wij stilstaan bij het beweren van sommigen (of velen) die de émancipatie der slaven op *Java* onnoodig oordeelen, uit hoofde aldaar de slavenstand *verdwijnt*, van wege de menigvuldige in vrijheid stelling der slaven, ten gevolge van testamentaire beschik-

kingen of vertrek van *Nederlanders* naar *Europa*. Overtuigd houden wij ons, dat zoodanige edelmoedigheid veelvuldiger op *Java* gevonden wordt, dan, volgens het geschrift des Heeren VAN HOËVELL, zou mogen worden aangenomen, en wel om de eenige reden, dat de slaven eene soort van *luxe* uitmaken en *enkel* tot huiselijke diensten gebruikt worden. Wel worden de slavinnen door hare meesteressen minder opgetooid en opgesierd dan vroeger; maar toch het groote getal huisslaven geeft nog altijd aanzien, en het is eene onbetwistbare waarheid dat de blanke vrouwen, welke op *Java* zijn geboren, grootelijks aan de haar altijd omringende slavinnen zijn gehecht. Vandaar de vele vrijgevingen bij uiterste wilsbeschikking. Ook een Heer, die over zijnen lijfjongen, koetsier enz. tevreden is, zien we de slavenketen dier menschen zeer dikwijls verbreken. En toch hoe zeldzaam drukt die keten, wanneer de slaaf een *Europeër* tot meester heeft. Met de *Chinezen* is het iets anders. De slaaf en de slavin op *Java* vreezen een *Chinees* tot meester te bekomen, even als zulks in *Suriname* ten aanzien van den Jood het geval is. — Uit de »Lijst der geheven slavenbelastingen in *Neêrlands-Indië* van 1816—1842," op bl. 47 en volg., is het toe- of afnemen der slavenbevolking op *Java* en *Madura* wel op te maken; doch Ds. VAN HOËVELL heeft ook de buiten-établissementen in die lijst opgenomen. Wij gelooven dat het, althans voor 'shands, beter is zich alleen tot *Java* te bepalen. *Java* en *Madura* tot grondslag genomen wordende, levert de lijst eene slavenbelasting over 1822 van *f* 35,103,25; over 1832 van *f* 24,505,15½, en over 1842 van *f* 14,216,47½. Diezelfde uitkomst doet zich voor bij de opgaven, welke wij juist in handen hebben, waar het getal slaven op *Java* en *Madura* wordt opgegeven te hebben bedragen over 1837, 5431 koppen, en over 1845, 5111 koppen. Hoe onbeduidend is dit getal, tegenover eene bevolking van ruim tien millioen zielen!

Wij willen thans nog, ingevolge des Schrijvers vierde Afdeeling, de middelen opgeven, »waardoor, met eerbiediging van het regt van eigendom, de emancipatie der slaven in *Neêrlands-Indië* zou kunnen plaats hebben."

1°. De emancipatie na ommekomst van *vier-en-twintig jaren*, zonder schadeloostelling. — De Schrijver zegt hier ter plaatse, dat de slaven thans reeds »geschikt zijn, voor die soort van vrijheid, welke ook de overige inboorlingen van deze gewesten genieten," zoodat de lijfeigenen in weerwil

van het gebrek aan voorschriften deswege, in zedelijkheid en »in de grondbeginselen van deugd en goede zeden" sedert de laatste jaren merkelijk zijn vooruitgegaan. Maar hoe komt dat overeen met het zwarte tafereel opgehangen (bl. 18 en 19) van de behandeling, welke de slaven, zelfs van hunne *Europesche* meesters, hebben te ondergaan?

2°. Om den slavenstand »te doen ophouden, door alle kinderen, welke, na *zeker te bepalen tijdstip*, uit lijfeigenen zullen geboren worden, nu voor alsdan te verklaren: *vrijgeboren.*"

3°. »De vrijverklaring van alle, na zeker bepaald tijdstip, uit slaven geboren kinderen, *behoudens vergoeding van de uit die vrijverklaring te ontstane schade aan de eigenaars.*"

4°. »Het schoonste, het spoedigst werkende, en dus meest weldadige, menschlievende en Christelijke plan, *de dadelijke émancipatie van alle slaven zonder onderscheid, met volkomen schadeloosstelling der eigenaren.*" — Bij dit laatste punt voegt Ds. VAN HOËVELL de woorden: »Hoe schitterender de vrijverklaring wordt bewerkstelligd, des te sterker zal de indruk naar buiten, des te heerlijker de eerekroon der Natie en Regering wezen."

Wij voegen hierbij het berigt van Januarij dezes jaars van *Batavia*, per overlandpost aangebragt, dat de Heer J. TH. BIK, landeigenaar in de Residentie *Batavia*, den Resident heeft kennis gegeven, dat de kinderen, die uit zijne slaven, na den 1 Januarij 1849 zullen geboren worden, zullen zijn *vrijgeboren menschen.* Zal dat edele voorbeeld geene navolging vinden? — En zou de Gouverneur-Generaal de *Europesche* slaveneigenaren niet kunnen uitnoodigen en opwekken om dat schoone voorbeeld na te volgen?

Wenken voor Armbesturen, Armenverzorgers, en allen, die in de armenverzorging belang stellen, door K. F. W. EYMAAL, (*gewezen*) *Lid van het Armenbestuur der Nederduitsche Hervormde Gemeente te Zwolle, en* (*thans van wege de stads-Regering, zie bl. V*) *van het Bestuur der stads-armeninrigting aldaar. Te Zwolle, bij* W. E. J. Tjeenk Willink. 1849. *In gr.* 8*vo. VIII en* 138 *bl. f* 1-20.

Wij laten gaarne een verslag van dit werkje volgen op het in de vorige maand gegevene van dat des Heeren Dr. DONKERSLOOT: te meer, omdat, bij evenveel lust en liefde en

goede denkbeelden aangaande het zoo gewigtig onderwerp, de Heer RYMAAL boven den Heer DONKERSLOOT dit vooruit heeft, dat hij fungerend armverzorger, en, gelijk uit alles blijkt, een verstandig en degelijk armenverzorger is. »De hoofdtrekken (zegt hij) van mijne verkregene ervaring door kennismaking met de armen, met de middelen ter voorziening in hunne stoffelijke behoeften, en met de wijze, waarop die middelen worden en kunnen worden aangewend, bied ik het publiek bescheiden aan."

Het werkje, dat wij op den voet zullen volgen, bestaat uit tien Afdeelingen, (doch wier vijfde weêr in zes §§ gesplitst is,) en een kort slotwoord.

Eerste Afdeeling. »Weldadigheid en geven van aalmoezen." — Grootendeels het bekende tegen het geven van aalmoezen en stijven der bedelarij; goed voorgedragen, doch niet te herhalen, noch te recenseren. Alleen maken wij opmerkzaam op de juiste aanmerking des Schrijvers, bl. 8: »Vele menschen hebben het zoo ver weten te brengen, dat zij de aanzoeken om aalmoezen van volwassen personen afwijzen: tegen de aanzoeken van kinderen zijn zij echter niet bestand; en toch ook deze moeten worden afgewezen, indien men niet minder dan half werk op den weg ten goede wil doen" — en hetgeen hij verder ten betooge hiervan zegt. Maar hij zegt niet, wat toch hij, als armenverzorger, vooral moest weten en zeggen, dat het bedelen te willen verbieden of beletten aan hen, die geen uitweg hebben, dan bedelen, stelen, of verhongeren, onbillijk en onmenschelijk, ja onmogelijk is; om 't even, of de bedelaar geheel niet, of ontoereikend bedeeld wordt (*). Ik behoef mij dus niet op te houden bij het paradox betoog des Schrijvers (bl. 6), dat het geven van aalmoezen aan niet bedeelde armen nog meer is af te keuren, dan aan bedeelden.

Tweede Afdeeling. »Instellingen tot het verleenen van onderstand." Het begin is hier goed (bl. 11): »Het denkbeeld is niet ongewoon, dat er vele instellingen van weldadigheid, en in het bijzonder tot het geven van onderstand, behoeven te zijn; even als of in het groote aantal dier instel-

(*) Dit was althans nog een consequent denkbeeld in de te regt *gedecriëerde* concept-wet van December 1845, dat het bedelen uitdrukkelijk toegestaan werd aan hen, die bij alle armeninrigtingen afgewezen waren. Jammer, dat de vergunning beperkt werd alleen tot de leden derzelfde godsdienstige gezindheid, waarin de bedelaar *gedoopt* was!

lingen alle heil zoude gelegen zijn" — en bl. 14: »Wij houden het er voor, dat er slechts weinige instellingen behooren te zijn, ten einde beter eenheid van beginselen, waarvan zoo veel afhangt, te bewaren, hetgeen des te moeijelijker is, naarmate het aantal instellingen grooter is — wanneer onderscheidene instellingen van deze soort, nevens elkander bestaande, elke op zich-zelve, zonder het minste onderling verband, zonder eenheid werken. Om die reden wenschen wij, in den regel, geene andere zoodanige instellingen, dan wel ingerigte armenbesturen." — Maar wij verlaten den Schrijver — of liever, hij verlaat ons — wanneer hij op deze verstandige aanmerking plotseling volgen laat: »Het zuiver kerkelijke, of de diaconie, staat bij ons ver boven elk ander armenbestuur aangeschreven." Als redenen geeft hij op: 1. »omdat uit den aard der instelling-zelve niet slechts in stoffelijke hulp moet worden voorzien, maar gelijktijdig met de meeste gestrengheid op het zedelijke der personen moet worden acht geslagen." Maar *a*) bij den wettelijken onderstand, ofschoon zich verder uitstrekkende dan de Diaconie, kan en behoort immers te gelijk op de zedelijkheid der bedeelden gewerkt en gezien te worden; en *b*) de Schrijver-zelf, in zijne aversie van wettelijken onderstand, wil, waar de Diaconiën niet zouden toereiken, particuliere commissiën van liefdadigheid opgerigt hebben, buiten de Diaconiën; maar wier werking ook zou bestaan in het met zorg letten en werken op de zedelijkheid (bl. 16). Maar indien zulke zelfopgeworpene commissiën dat zouden kunnen doen, dan is dit niet noodzakelijk aan den diaconie-onderstand verbonden; en waarom zouden dan armbezorgers, door de Regering gekozen en aangesteld, niet evenzeer de zorg voor de zedelijkheid (en beschaving en industrie) der behoeftigen met de stoffelijke kunnen verbinden? — en zulke armbesturen alleen kunnen krachtig en eenparig werken, terwijl die particulier tezaamgetredene commissiën als in de lucht hangen, zonder kracht of steun, en slechts georganiseerde bedelarijen zijn, alleen werkende op en afhankelijk van de particuliere goedwilligheid, waarop dan de geheele last van het pauperisme blijft drukken; terwijl de hardvochtige, hoe rijk ook, zijne beurs gesloten houdt, en toeziet en welligt bespot, hoe zijn minder gegoede buurman geeft boven zijn vermogen.

Eene *tweede* reden van den Schrijver is: »wijl bij de zuivere Diaconie het godsdienstig beginsel, de Christelijke liefdadig-

heid steeds moet op den voorgrond staan: — bij het burgerlijk armbestuur staat, hoe men het ook uitlegge, in zekeren zin altijd een wettelijk beginsel van liefdadigheid (*) op den voorgrond; en dat zoodanig beginsel niet anders, dan nadeelig in de gevolgen kan werken, wordt (zegt hij) door de ondervinding droevig aangetoond."

Zoo komt de Schrijver tot »de vraag, in hoe ver er, in eene welingerigte en geordende maatschappij, *al* dan *niet* regt op onderstand bestaat." Hij zegt evenwel, »de vraag aan zijne [hare] plaats te willen laten" — en dit wil ik dan thans en hier ook doen. Dit onderwerp, waaromtrent zoo veel verwarring van denkbeelden heerscht, kan niet in het voorbijgaan behandeld worden. De Schrijver meent intusschen »dat dit beginsel, hier en daar, *facto* is aangenomen; en aldaar tot meerdere bedeeling en deze wederom tot vermeerdering van armoede geleid heeft." Doch bij een verstandig en ferm armbestuur ontken ik deze gevolgtrekking. De Schrijver zegt (bl. 16) »alle hulp aan behoeftigen verstrekt, moet eene weldaad zijn, en zulks, ook in hunne oogen, blijven. Het bewustzijn moet bij hen steeds levendig worden gehouden, dat, wat zij ontvangen, men hen [hun] dat wel wil geven, doch dat het even goed kan worden geweigerd." Het is zeker gemakkelijk en streelend voor een armbezorger, de bedeeling, die hij uitreikt, zóó te beschouwen en door de armen te doen en te zien beschouwen, als eene vrije gunst, geheel afhankelijk van zijne willekeur; doch, de arme daargelaten, ben ik overtuigd, dat de armverzorger te slechter armenverzorger wezen zal, naarmate hij-zelf meer van dat denkbeeld doordrongen is.

De wettelijke armenverzorging (d. i. die van wege de Regering gedaan of bestierd wordt) heeft groote voordeelen, boven die der Diaconiën en particuliere Commissiën. 1. Ze is alomvattend, en 2. werkt eenparig en krachtig. Het Diaconiestelsel moet op eene plaats, alwaar buiten de stedelijke armenverzorging nog vier of vijf armenbesturen van wege verschillende godsdienstige gezindheden zijn, noodzakelijk tot dat euvel leiden van ongelijke, zoo niet ook tegenstrijdige wer-

(*) *Wettelijke liefdadigheid* is een onding, een tegenstrijdig denkbeeld: men zegge eens vooral, wettelijke onderstand, bedeeling, of verzorging; doch wachte zich, bij dat »*wettelijk*," voor de verwarring van denkbeelden van *verpligten*, en, *van wege de Regering verstrekten*, onderstand en verzorging.

king, dat de Schrijver-zelf (bl. 14) zoo goed ingezien en gegispt heeft. En indien, gelijk ik met bevreemding en met droefheid bij den Schrijver (bl. 13) lees: »in de stad zijner inwoning, alwaar, vooral gedurende de laatste ¼ eeuw, het lot der armen met bijzondere belangstelling en zorg behartigd is" — eene stad bovendien, niet te groot en niet te klein van omvang, voor goede en volledige inrigtingen en overzigt, en welvarende — »het niet veel beter dan elders met de armoede gesteld is;" zoude ik durven zeggen, dat het *daar* hapert, en dat het »*oogenschijnlijk* goed onderling verband en behoorlijke houding der inrigtingen tot elkander," waarvan hij spreekt, *inderdaad niet* zoo goed en *niet* zoo behoorlijk is, als de bedoeling der kundige en verdienstelijke oprigters was en als de *schijn* is; en dat welligt de stedelijke Regering zich niet het daar toekomend *overwigt* heeft weten te verschaffen of dat te behouden.

Derde Afdeeling. »Armenverzorgerschap." — Zeer bescheiden vangt de Schrijver, zelf armenverzorger, aldus aan (bl. 23): »Het Armenverzorgerschap is eene even moeijelijke als gewigtige taak; het is bijna niet denkbaar, dat men zich er van kan kwijten, zonder feilen, en soms groote feilen te begaan." Daarom (gelijk hij te regt zegt) is het voor de geheele armenzaak van het grootste belang, dat men geschikte personen kieze voor die betrekking. Hunne vereischten in het algemeen geeft hij aldaar zeer goed op; en zegt verder (bl. 27): »de brave huisvader, de goede burger van den Staat, de degelijke man uit den middelstand, de man die niet van ondervinding is ontbloot, eenige menschenkennis heeft opgedaan, en den krachtvollen leeftijd bereikt heeft, houden wij tot eene doelmatige armenverzorging best berekend." — »De betrekking worde liefst nimmer gedwongen opgelegd: wat door dwang geschiedt, wordt veelal slecht verrigt" — en bl. 31: »het is geene kunst, *veel* uit te reiken. De ware kunst bestaat in het *spaarzaam en zoo weinig mogelijk*, ja, zoo mogelijk *niet* te doen." — Deze geheele afdeeling is lezenswaardig, en ik wil niet te scherp nagaan, wat hier of daar bij te voegen of uit te zonderen moge zijn.

Vierde Afdeeling. »Werking van het Armenbestuur." Bl. 22–51. Hij begint: »Wij zouden bij elk armenbestuur als een' regel, die niet dan in zeer bijzondere en buitengewone omstandigheden afwijking gedoogt, wenschen aangenomen te zien, *dat lieden, die vaste inkomsten of verdiensten hebben,*

of kunnen hebben, niet mogen worden bedeeld;" en weidt daar verder over uit, en herhaalt het bl. 36, doch voegt aldaar er bij: »er kunnen nogtans omstandigheden van buitengewonen aard voorkomen, welke eene afwijking van dien regel gebiedend vorderen, en eene *bijzondere* of *tijdelijke* ondersteuning dringend noodzakelijk maken" — en, ondanks zijne tegenspraak, zou ik *buiten* den regel stellen al de gevallen, waar het vast inkomen in geheel geene evenredigheid staat met de erkende volstrekte behoeften. Doch het is zijn beginsel (bl. 33): »dat het verkieslijker is, voor de behoeftige volksklasse iets te weinig, dan wel te veel te doen." Maar »*te* weinig," wanneer aan den eenen kant de volstrekte behoefte en aan den anderen kant de fondsen dáár zijn, ware toch onmenschelijk; en de Schrijver zegt, bl. 40: »wij willen geene onmenschelijkheid prediken." — Doch het is eene goede les, die hij geeft bl. 39; »Het armenbestuur vergete nimmer, dat het geene kunst is, de fondsen, die te zijner beschikking staan, te besteden: het streve er steeds naar, om zijne middelen zoo doelmatig mogelijk aan te wenden." — Ook kan ik in het algemeen toestemmen, wat hij zegt (bl. 40): »het moet een punt van onafgebrokene zorg zijn, dat nimmer personen als bedeelden worden opgenomen, tenzij het overtuigend blijke, dat zij daaraan *volstrekte behoefte* hebben en er *onmogelijk* buiten kunnen." Doch ook hier noopt de menschelijkheid niet slechts, maar ook het verstandig overleg, tot eenigzins ruime (liberale) toepassing van het beginsel. Wanneer toch aan een uit den burgerstand verarmend huisgezin, gelijk er, helaas! thans zoo vele zijn, alle ondersteuning geweigerd wordt, waarmede het welligt in stand te houden ware; wanneer men niet dulden kan dat eenig sieraad — een prentje aan den wand, een kommetje of schoteltje op de kast — overgebleven zij, maar slechts de vier naakte wanden zich moeten vertoonen; wanneer eerst de handwerksman zijn gereedschap, de vrouw de goede kleederen van het gezin heeft moeten verkoopen of verpanden, zoodat men nu niet meer onder een fatsoenlijk oog kan komen, om dienst aan te bieden — dan noem ik die armenverzorging even onverstandig als onmenschelijk.

Daarentegen stem ik den Schrijver geheel toe (bl. 41), dat men gestadig opletten moet, of de bedeeling behoefte *blijft*, dan wel ontbeerd (of verminderd) kunne worden — dat een armenbestuur zich niet door aandrang of zelfs dreigementen

van bijzondere personen moet laten bewegen, om zulken te bedeelen, die niet in de termen vallen. (*) — Hij zegt ook te regt, dat men niet bedeelen moet, die door hunne aanverwanten kunnen verzorgd worden (bl. 43). — Doch ik kan hem niet toestemmen, dat men bedeeling zou mogen weigeren aan hen, die door eigen schuld arm geworden zijn, en die »zeggen (bl. 45), dat hun na de weigering van het armenbestuur, niets anders overblijft, dan te bedelen, slecht te worden en te stelen;" hetgeen hij ook toepast op degenen, die werken kunnen en die zeggen, dat gaarne te willen, maar geen arbeid te kunnen erlangen: het »*in vago* verwijzen naar de *vele* gelegenheden, die, [N.B.] althans gedurende het gunstig saizoen, *bijna altijd* voorhanden zijn," voldoet hier evenmin, als *Zwol*, in deszelfs gunstige omstandigheden, ten regel voor alle plaatsen te willen stellen. Een armenverzorger moet het *patronaatschap* oefenen over de hem toevertrouwde armen; en men mag niet zeggen met den hardvochtigen rijke, in den Brief van JACOBUS (Kap. II: 16): »gaat henen in vrede, word warm en word verzadigd:" maar bij de goed ingerigte wettelijke armenverzorging oefent de armenverzorger-*patroon*, te gelijk de *policie* over de personen en gezinnen, wat geen Diaken, en nog veel minder een zelfopgeworpen patroon, doen kan. Dus kan ik ook geenszins met hem instemmen, wanneer hij zegt (bl. 47): »Zijn er gedurende den winter buitengewone voorzieningen noodig, men late die aan bijzondere commissiën over, en houde zoodanige commissiën, behoudens onderhandsche mededeeling van hare verrigtingen, zorgvuldig van het armenbestuur gescheiden;" aan hoedanige vrijwillige commissiën hij verder, bl. 50, ik weet niet wat al verwezen wil hebben.

Vijfde Afdeeling. »Bedeeling door het Armenbestuur." — § 1. Algemeene Aanmerkingen. Bl. 52: de armen niet op éénen tijd en plaats te laten zamenkomen, om de wekelijksche bedeeling te ontvangen! § 2. (verstrekken van) levensmiddelen en geld. § 3. Huishuur. § 4. Kleeding, ligging en dekking. § 5. Brandstoffen. § 6. Genees- en heelkundige hulp en geneesmiddelen. — *Zesde Afdeeling.* Bl. 89. Verleenen van voorschotten.

(*) Dit kan toch beter stand houden bij de wettelijke armenverzorging, dan bij Diaconiën, b. v. van kleine Gemeenten, of vooral bij particuliere Commissiën.

Zevende Afdeeling. Lossen van verpande goederen uit de bank van leening. Bl. 99. — Mijn bestek laat niet toe, den Schrijver in deze drie Afdeelingen op den voet te volgen: men vindt hier overal verstandige aanmerkingen, die van naauwgezette opmerking en praktische ervaring getuigen, en den Schrijver kenmerken als een verstandig, naauwlettend en zuinig armenverzorger; hoezeer hij ook hier, naar mijn gevoel en oordeel, veelal te bekrompen is. Ik dacht hier telkens aan het: »te veel om te sterven en te weinig om te leven."

Achtste Afdeeling. »Verzorging van oude lieden en gebrekkelijken." Bl. 109. Aanbeveling van het uitbesteden derzulken op het platte land. Zoo ook, in de *Negende Afdeeling*, bl. 113, bij de »Verzorging van Weezen;" te wier opzigt hier ook gehandeld wordt over het besteden in de koloniën van de *Maatschappij van Weldadigheid;* en aangaande beiden, over de inrigtingen van den Heer VAN FRANKENHUIZEN te [nabij] *Montfoort.* Doch ik begrijp den Schrijver niet, als hij, bl. 109, zegt: »*Weinige* bejaarde personen en gebrekkelijken, aan welke tevens eenig werk kan worden opgelegd, zal men misschien te zamen in één huis, als ééne huishouding, op eene minkostbare wijze kunnen verzorgen. Het Armenbestuur echter, dat vele zoodanige personen onder zijne behoeftigen telt, zal hen, naar het ons voorkomt, op eene even doelmatige en meer voordeelige wijze, dan in een eigen armenhuis kunnen doen verplegen." Het gewoon begrip, op berekening en ervaring gegrond, is immers, dat, bij goede inrigting en toezigt, de kosten van huisvesting en personeel, verwarming en licht en voedsel, verminderen in de omgekeerde reden van het aantal der verpleegde personen.

Tiende Afdeeling. »Voorzieningen door middel van arbeid. Bl. 126. Lezenswaardig, ook om de locale voorbeelden: over het onderwerp-zelf kan ik hier niet uitweiden.— Bl. 133. »Ten aanzien van de stads-werklieden heeft het stedelijk Bestuur van *Zwol* den wijzen maatregel genomen, om van de wekelijksche inkomsten een gedeelte te doen inhouden, ten einde gedurende den winter te worden uitgekeerd. Dit heeft te weeg gebragt, dat menigeen buiten de hulp van het armenbestuur kon blijven, en, naar wij hopen, niet slechts voor dezen winter, maar ook voor toekomende." Hij vervolgt: »Het zou hoogstwenschelijk zijn,

dat men in het algemeen, de arbeidende volksklasse er toe kon bewegen, gedurende het gunstige jaargetijde een gedeelte van het loon over te sparen. Menigeen zou er door van den armenstaat worden afgehouden." Hij vermeldt de *spaarkas*, bij de *Zwolsche* afdeeling van het Afschaffingsgenootschap opgerigt — doch alleen voor leden dier afdeeling (hoe bekrompen! men doet te weinig, door te veel te willen doen!) en hij wenscht, dat men trachte overal spaarkassen op te rigten; en dat het Gouvernement zijnen invloed mogt bezigen, om zoodanige kassen op eenvormigen voet tot stand te brengen. Ach ja! het Gouvernement heeft, bij eene circulaire, de Gemeentebesturen op het nut van zulke inrigtingen opmerkzaam gemaakt en die aanbevolen; en dit heeft op eenige weinige plaatsen effect gehad. Meer zal er wel niet in gedaan worden, voordat het eigen Ministerie van Nijverheid, Armenverzorging, en Openbaar onderwijs (en Kerkzaken) in stand is, en Kamers van fabrijken en koophandel, en daarmede verbonden *Chambres de Prudhommes*, algemeen opgerigt zijn. — Veel hapert dit inhouden van loon, om nader uit te keeren, aan den onwil of de onverschilligheid, of ook inhaligheid van fabriekanten en werkbazen: doch ik ken er, die regt vaderlijk voor hunne werklieden zorgen; hoedanige voorbeelden openbare vereerende melding verdienden.

Slotwoord. Bl. 136—138. — »De zaak van het armenwezen is van grooten omvang; ja grijpt van alle zijden in de maatschappij!" — »Het pauperisme breidt zich, met rassche schreden, meer en meer uit." — »Om het monster te bedwingen, zullen voornamelijk kunnen leiden: *Eerstens* meerdere verstandelijke ontwikkeling, zedelijke beschaving en godsdienstige vorming, in één woord verbetering en veredeling van de individuën, waaruit de maatschappij is zamengesteld, en bovenal algemeene en strenge opvolging van het gebod des Heeren: *Hebt uwe naasten lief als u-zelven.* — *Ten tweede*, opvolgende verbetering en vereenvoudiging der staatsinrigtingen, opdat die leiden tot vrije ontwikkeling van het nationaal vermogen en uitbreiding van alle takken van volksbestaan, waardoor de mogelijkheid zal worden geboren, om *steeds* de verpligting te zien volbrengen, die den mensch is opgelegd door de beschikking: *in het zweet uws aanschijns zult gij uw brood eten.*"

Ondanks mijne hier en daar gemaakte aanmerkingen, betuig ik mijnen hartelijken dank aan den verdienstelijken

Schrijver, en bevele zijn werkje aan allen, die in de armenverzorging betrokken zijn, of daarin belang stellen.

Leiden. H. W. TYDEMAN.

Dr. ROVIUS, *in en buiten praktijk, onder gezonden en kranken. Tooneelen uit het leven van den geneesheer ten platten lande, naar eene veeljarige ondervinding geschetst. Met Platen.* 2—4*de Aflevering. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1848. *In gr.* 8*vo. Het geheele werk* 311 *bl. f* 2-45.

De eerste aflevering van dit werk hebben we aangeprezen, en de tegenwoordige beantwoorden geheel aan onze verwachting. Het werk, dat nu compleet is, zal met genoegen gelezen worden. In *de bezetene* werpt de Schrijver een diepen blik in den toestand van eene krankzinnige, en de oorzaken van hare kwaal, en geeft het voorbeeld van eene geneeswijze, die op de ziel werkt, en in het behandelde geval de kwaal geneest. *Het consult* stelt de verwaandheid voor van een' geneesheer met onverdiende reputatie, die geenerlei belang stelt in de uitwerking van de middelen, die hij voorschrijft, en zijne praktijk slechts als een winstgevend bedrijf uitoefent. *Nieuwjaar*, de tijd van afrekening met de patiënten, levert stof tot de beschouwing van den toestand des geneesheers, wanneer hij zijne aanspraak op belooning voor gedane diensten wil laten gelden. *De moeijelijke positie* schetst den toestand van den arts, bij hypochondrische aanzienlijken. *Het sterfbed van den Atheïst* en *Het geestelijk ziekenbezoek* behelzen wenken, die wel verdienen door elken bedienaar van de godsdienst ter harte te worden genomen. *Neef Sloep* hangt een tafereel op van de lastige bezoeken van zich opdringende bloedverwanten, en van de heerschzucht der huishoudster van een ongehuwden kranke. *De zelfmoord* ligt niet op het gebied der geneeskunde, dan alleen in zoo ver zij ontmoetingen betreft, die de geneesheer wel eens heeft, en waarin hij niet redden of helpen kan. Kluchtig is het verhaal van 's dokters onschadelijke wraakoefening op baldadige smul- en drinkebroers, die hem wilden bespotten. *Voorgewende droefheid* is eene bijdrage tot de kennis van het menschelijke hart. In *Barmhartige*

zusters worden bejaarde vrijsters of vrouwen geschilderd, die, geen eigen werkkring hebbende, van den eenen kranke naar den anderen loopen, meer om 't gerucht, dan uit menschlievendheid, en zich ook bemoeijen met de geneeskundige behandeling, en door eigenwijsheid en kwaadsprekendheid de lastigste schepselen zijn, die er voor zieken en voor geneesheeren kunnen bestaan. *De zieke bij den ontvanger* verhaalt het bezoek bij een vertroetelden jongen, die zijn maag had overladen. *De concurrent* schildert het verdriet, dat een mededinger den geneesheer veroorzaakt. *De strijd des levens* verhaalt de jammerlijke gevolgen van het baldadig afbreken eener teedere betrekking tusschen twee verloofden. *De gevolgen van éene leugen* waarschuwt tegen eene verzoeking, in welke een eerstbeginnend geneesheer wel eens vervalt. *Het sterven* stelt eene kranke voor, die haren nabijzijnden dood met zekerheid aankondigt. Wij gelooven echter, dat er wel eene natuurlijker oplossing van te geven is, dan met HAMLET's: »Er bestaat meer tusschen hemel en aarde, dan de wijsbegeerte kan droomen." *De regtzinnige doctor* is eene bevestiging van het *Obsequium amicos, veritas odium parit*, terwijl *Twaalf jaren later* de slotsom bevat van hetgeen de Schrijver aan de ondervinding van dat tijdverloop heeft te danken.

Het werk bevat eene aangename en tevens leerzame lektuur, zoowel voor den gewonen lezer als voor geneeskundigen, en wij bevelen het aan als zoodanig.

De twee tijdperken. Een verhaal naar het Deensch van JOHAN LUDWICH HEIBERG. *Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1848. *In gr.* 8*vo.* 287 *bl.* *f* 2-90.

De personen, wier lotgevallen in het eerste tijdperk van dezen roman verhaald worden, laten zich wegslepen door de loszinnige zoogenaamde wijsbegeerte van het einde der vorige eeuw. *Fransche* zendelingen, van een bevallig uiterlijk, en aangenaam door de losheid van hunne manieren, werden uit *Frankrijk* naar *Denemarken* gezonden, om er de beginselen der *Fransche* republikeinen te verbreiden. Zij vonden er vooral onder den gegoeden middelstand een welkom onthaal. Één hunner, LUSARD genaamd, knoopte een minnehandel aan met een meisje, hetwelk door ingenomenheid met

de nieuwe gevoelens zich zoo naauw met haren vreemden minnaar verbond, dat ze, toen hij naar zijn vaderland werd teruggeroepen, in wanhoop achter bleef. Eerst jaren later, nadat beiden veel ondervonden hadden, werden zij gelukkige echtgenooten. In het *tweede tijdperk* treedt hun zoon, de jonge LUSARD, op met een ander geslacht, bestaande uit de nakomelingen der helden van het *eerste tijdperk*, die in dit tweede, hetwelk vijftig jaren later speelt, reeds tien jaren dood zijn. — Het is vooral de juiste beoordeeling der ligtzinnige gevoelens van vroegere dagen, en voorstelling der deugdzame beginselen en levenswijsheid van den jongen LUSARD, die waarde geven aan dit werk, hetwelk in onderhoudenden toon is geschreven en als lektuur van aangename en nuttige uitspanning verdient gunstig ontvangen te worden.

Taaloefeningen; een eenvoudig Schoolboekje voor het lager onderwijs. (*Ook geschikt voor huiselijk gebruik.*) *Door* R. G. RIJKENS, *Onderwijzer te Groningen. Te Groningen, bij* A. Oomkens, Jz. 1848. *In kl.* 8*vo.* 212 *bl. f* :-30.

Sedert eenigen tijd ontvingen wij van den werkzamen onderwijzer RIJKENS geene schoolboekjes meer. De aandacht des verdienstelijken mans was meer bijzonder op de bewaarscholen gevestigd, en daaraan hebben wij dan ook eene goede, aanbevelenswaardige handleiding voor het onderwijs op dezelven te danken. Intusschen is het onderwijs in de taalkunde op de lagere scholen bijzonder ter sprake gekomen. Onderscheidene onderwijzers hebben er werken voor in het licht gegeven. In bijna alle komt men terug van den wetenschappelijken weg, dien men vroeger plagt te volgen. De vruchten toch, die dat onderwijs toen voor het volk opleverde, waren onvoldoende. Na het verlaten der school ging schier alles weder verloren; van de aangeleerde taalkennis bleef geen spoor meer over. Men beproefde dáárom eenen anderen weg, maar ondervond ook weder andere nadeelen. Het redekundig ontleden verwierf de voorkeur en het bleef bij vormen, bij het van buiten leeren van bepalingen, en het aanwijzen van de deelen der periodes enz. Thans echter volgt men eenen weg, langs welken, zoo wij vertrouwen, meer voldoende uitkomsten kunnen worden bereikt. In vereeniging

namelijk met het lezen en schrijven tracht men, van den beginne af aan, den leerlingen zoo veel practische taalkennis bij te zetten, als noodig is voor het duidelijk en juist uitdrukken der denkbeelden, die onder het bereik liggen van hunne bevatting. De Heer RIJKENS heeft zich te regt aan die meer degelijke behandeling aangesloten; dit was te verwachten. Zijne denkbeelden, hier en daar, in meer dan één werk verspreid, gaven aanleiding daartoe. Het bovengenoemde werkje is daarvan mede een aangenaam bewijs. Regt practisch toch is dit boekje bewerkt, en zeer bruikbaar voor de scholen. Evenwel kunnen we een paar aanmerkingen niet onderdrukken. De Heer RIJKENS is rijk aan woorden. Dit is dikwerf goed en nuttig in de school en regt geschikt om het verstand der leerlingen alzijdig te ontwikkelen; doch al wat er te zeggen valt behoeft juist niet te worden gedrukt. Er mag en moet ook iets aan het mondeling onderwijs worden overgelaten. Dan komen hier en daar vragen voor over afgetrokkene denkbeelden, die men nog niet verwacht zoude hebben. 't Is, dunkt ons, voorbarig, om kinderen, die eerst eene opgave bekomen, om dertig namen van dingen, die zij met de oogen waarnemen, op te noemen, dadelijk daarna bezig te houden met de vragen: *Wat zijn denkbeelden? Wat is oordeelen? Wat is een voorstel?* Waarom de ontwikkeling van deze zaken niet bespaard tot later oefeningen? Eindelijk komen eenige bepalingen van de rededeelen ons voor niet geheel te voldoen. Wij keuren het goed, om eerst door voorbeelden, op het taaldeel opmerkzaam te maken, dat men wenscht te doen kennen; doch gaat men tot de bepaling over, dan is het noodig, dat die volkomen en juist zij. In weerwil van deze aanmerkingen bevelen wij het werkje ten gebruike aan.

Vaderlandsche Geschiedenis voor kinderen van acht tot elf jaren. Een leerboek voor de scholen, door P. JANSZ, *Onderwijzer te Delft. Met een Kaartje. Tweede druk. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1848. *In kl.* 8*vo.* 100 *bl.* *f* : - 30.

Wij hebben dit boekje met genoegen gelezen, en hetgeen

meer zegt: kinderen, die eenigen leeslust hebben, zullen het ook gaarne lezen. De toon is goed getroffen. Sedert dat VAN HEYNINGEN BOSCH en HULSHOFF voor kinderen schreven, en den grooten MARTINET daarin navolgden, heeft men de wetenschappen ook in een dikwijls zeer behagelijk kinderpak gestoken. Geschiedenis, Aardrijkskunde, Natuurkunde, Taalkunde, en meer vakken van onderwijs, zijn vóór en na in een kinderlijken, eenvoudigen en tevens onderhoudenden trant voorgesteld, die hare beoefening voor scholieren gemakkelijk en smakelijk maakt. Of dat voor de verdere studie nuttig, of het ook voor zulke kinderen, die bestemd worden, om eene wetenschappelijke opleiding te ontvangen, voordeelig zij, zullen wij hier niet onderzoeken. — Zeker is het, dat men de beoefening der wetenschappen *te* gemakkelijk kan maken. Het voordenken, door anderen, is niet altijd geschikt, om kinderen tot zelfdenken op te leiden.

Doch het is niet genoeg over den vorm van het werkje te spreken, ook de stof verdient onze belangstelling. Getrouwheid in de facta is een eerste, en eene goede keuze uit de gebeurtenissen, een tweede vereischte in een schoolboek over de vaderlandsche geschiedenis. — Op bl. 7 wordt de aankomst der Batavieren hier te lande niet getrouw verhaald. Ook hadden de Friezen zich toen zoo verre nog niet uitgebreid, als op dezelfde bladzijde wordt gezegd. Omtrent het medegedeelde, betreffende de Zuiderzee, moeten we vragen, of 't wel naauwkeurig zij? Hetzelfde vragen we ook omtrent het gezegde op bladz. 8: *Zij* (de Batavieren) *wisten weinig of niets van onzen lieven Heer; zij hadden ook geenen bijbel. Zulke menschen noemt men Heidenen.* Als het tot een derden druk komt, mag het eene en andere wel eens naauwkeurig worden nagezien. De keuze is over het geheel goed; doch we hadden wel eenige meerdere breedvoerigheid gewenscht ten aanzien van sommige gebeurtenissen, die bijzondere belangstelling verdienen; zoo als, bij voorbeeld, de invoering van het Christendom. De tijdrekenkundige tafel is, voor de gebruikers van dit werkje, misschien te uitgebreid. Maar dit alles vermindert niets aan het genoegen, dat we in dit voor kinderen aangenaam boeksken gevonden hebben.

BOEKBESCHOUWING.

Duitschland, Engeland en Schotland. Herinneringen van een Zwitsersch Predikant, door J. H. MERLE D'AUBIGNÉ. *Uit het Engelsch vertaald door* J. OUDIJK VAN PUTTEN. 1*ste*—3*de Aflevering. Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. 1848, 49. *In gr.* 8*vo.* 288 *bl. f* 3-75.

Er is welligt niemand onder onze lezers, die geheel onbekend is met MERLE D'AUBIGNÉ. Wie zou er zijn, die niet zijne uitmuntende geschiedenis van de Hervorming der XVIde eeuw gelezen heeft, tot wier bewerking, zoo als hij in deze herinneringen verhaalt, het voornemen bij hem ontstond, toen hij, op het derde jubelfeest van die heilige gebeurtenis, den *Wartburg* bezocht. Dezelfde geest, die zijne pen bij het bearbeiden van die geschiedenis bestuurde, leidt hem ook bij het te boek stellen van zijne reisherinneringen door *Duitschland, Engeland* en *Schotland.* Wij gelooven, dat menigeen zich, op het dogmatisch standpunt, waarop de Predikant van *Geneve* zich beweegt, niet met hem vereenigen kan, maar men zou den laatsten vonk van liefde in zijn hart moeten uitblusschen, indien men hem, innig met den Heer verbonden, en bescheiden in oordeelvelling, zoo als hij zich hier doet kennen, niet gaarne de broederhand toereikte.

Het kan niet missen, of de Schrijver moet zijne lezers gunstig stemmen. Hij leert, zonder te vermoeijen. En welk een heerlijke, wegslepende stijl! Hoe los, levendig en bevallig is alles ingekleed! Welk eene behagelijke afwisseling van zaken en tooneelen! Nu eens wandelen wij met hem in die trotsche wereldstad, die geen einde heeft, of laten van den *Stolzenfels* onze blikken weiden over den majestueusen *Rijn.* Wij bezoeken aanzienlijke Godgeleer-

den en Vorstelijke personen, of volgen hem in belangrijke Kerkelijke verzamelplaatsen.

Van het hoogste gewigt zijn de vraagstukken, welke MERLE behandelt, en hij doet het met een helder oog, onbekrompen hart, en bekwame hand. Het geldt de ontwikkeling van het Kerkelijk, geestelijk leven in *Duitschland*, *Engeland* en *Schotland*.

De *Duitsche* zaken houden hem niet zeer lang bezig. Hij beschouwt in *Duitschland*, dat, naar zijne meening, wel eene leer maar geene kerk heeft, de dubbele beweging van *ongeloof* en *geloof*, van *individualisme* en *kerk*. Gematigd is zijn oordeel over het oude en moderne rationalismus; hij volgt de ontwikkeling der consequentiën uit de rigting der HEGELSCHE school. Over de zoogenaamde lichtvrienden, die het Christendom voor kaarslicht en zich-zelven voor gazpitten houden, spreekt hij slechts met een enkel woord.

Tegenover het ongeloof stelt hij de beweging des geloofs, welke, sedert 1817, met herboren kracht zich openbaarde; hier ondersteund door de wetenschap, ginds zich vasthoudende aan symbolen. Hen, die het Christendom niet aan de luimen der wetenschap hebben onderworpen, maar de laatste aan het eerste hebben dienstbaar gemaakt, noemt hij *rationele* geloovigen. Onder dezen telt hij NEANDER, NITZITS, ULLMANN, THOLUCK en HAUDESHAGEN. Die mannen stelt hij voor als handhavers van het Christelijk geloof, maar niet omtuind door belijdenisschriften. »Zij zouden hunne eigene belijdenis wenschen op te stellen, daarbij van het beginsel uitgaande, dat eene belijdenis des geloofs de uitdrukking van Evangelische godsvrucht wezen moet, en dat zij de leerstellige bepalingen der theologie moet buitensluiten." Misschien is de tijd niet verre meer af, dat alle gescheidene Christenen, ten minste de Protestantsche, zich vereenigen in eene gemeenschappelijk uitgedrukte belijdenis, al blijven daarbij ook de uitwendige scheidsmuren staan.

De Symbolische school ziet de Schrijver vertegenwoordigd door HENGSTENBERG, die, wat men hem ook ten

laste legge, een brandende fakkel heeft geworpen in den stroo-tempel van het rationalisme.

Vervolgens de Kerkelijke school te berde brengende, uit hij zijne meening over de liturgie en de Kerkelijke vereeniging in *Pruissen*. Zoo als MERLE de invoering der zoo veel besproken liturgie voorstelt, zal ieder, die er niets meer van weet, geen zeer gunstigen dunk van haar opvatten. Hij zegt namelijk, dat de Koning ze met zijnen *aide de camp* heeft zamengesteld. De zaak is deze. Bisschop EYLERT vervaardigde het ontwerp, doch de Koning kon aan dat stuk zijnen bijval niet geven, en stak daarop zelf de handen uit de mouw. Of FREDERIK WILLEM er als Koning toe bevoegd was, willen wij niet beslissen, maar zoo als wij hem uit het verhaal, dat EYLERT er van geeft, leeren kennen, was hij er geschikt toe, en de vrome WITZLEBEN, zijn *aide de camp*, niet minder.

Uit de vereeniging der beide Protestantsche afdeelingen ontstond eene scherpe rigting, de Oud-Luthersche genoemd. Zij was EYLERT, die alles voor de vereeniging had opgezet, een doorn in het oog, en het heeft den vromen Koning eene schaduwzijde aangebragt, dat hij ze vervolgde. Zijn zoon heeft dit ongelijk hersteld. Deze partij trekt scherpe lijnen tusschen Luthersch en Gereformeerd. Vasthoudende aan de consubstantiatie, acht zij de Sacramenten der Gereformeerden voor geene sacramenten, en de Lutherschc leer *geheel* met den Bijbel gelijk stellende, houdt zij het rationalisme en de Hervormde Kerk voor omtrent dezelfde zaak. Wij erkennen met onzen reiziger, den strengen Kalvinist, dat dit magtig stijf Luthersch is; maar op hun standpunt hebben die mannen, althans in de Avondmaals-kwestie, niet geheel ongelijk.

Bij zijne beschouwing van de tweede beweging, hebben wij zijne schildering van de eerste vergadering der GUSTAAF ADOLF-verëeniging met genoegen gelezen. Wij bewonderen 's mans helderen blik, dien hij op den Kerkelijken toestand van *Duitschland* werpt. Men mag hopen, dat de tegenwoordige gebeurtenissen bijdragen, om de *Duitsche*

Kerk van de slavenboei der Vorsten te bevrijden, en de uitzigten van eenen ULLMANN te verwezentlijken.

Het spreekt van zelf, dat MERLE D'AUBIGNÉ het vraagstuk der *Duitsch*-Katholijke Kerk niet onaangeroerd kon voorbijgaan. Onze weerzin tegen die beweging, die meer politieke dan Christelijke elementen heeft, is onder het lezen van dit werk niet verminderd. Zij zijn niet Katholijk, niet Protestantsch, en ook niet Christelijk. Hunne geloofsbelijdenis van *Leipzig* is eene lijst zonder schilderij, er kan nog inkomen wat men wille: misschien de marteldood van ROBERT BLUM, of de Rongeaansche banketten. Misschien treedt de Heer-zelf toe en plaatst er zijn kruis in; als het oog der *Duitsch*-Katholijken het licht des hemels verdragen kan.

MERLE heeft *Duitschland* in beweging gezien; den strijd tusschen geloof en ongeloof, de zucht tot Kerkelijke zamenwerking aanschouwd. En de toekomst? — De toekomst behoort aan de waarheid, en de waarheid is uit God, en God is eeuwig en getrouw.

Van *Oostende* steekt de reiziger het Kanaal over en brengt *Engeland* een bezoek, dat in hem eenen gast met een scherp gewapend doch tevens vriendelijk oog ontvangt. Daarvan getuigt al aanstonds de blik, dien hij op den toestand der Anglikaansche Kerk werpt. De groote omkeering, die sedert de laatste jaren in het Parlement heeft plaats gegrepen, kan niet zonder invloed op de Kerk blijven. Deze heeft haren voormaligen steun in de regering verloren, doch MERLE oordeelt zeer juist, dat hare sterkte moet rusten in het Christelijk leven van hare leden. Anders is er ook geene! — Hij betreurt de zwakheid der Kerk, die vormelijk *Rome* nadert, terwijl zij roerloos stilzit bij de revolutie in het Parlement. Hij beklaagt de vroegere bekrompenheid der Regering in het Kerkelijke; maar is beducht, dat zij nu tot een ander uiterste vervalt. Hij kan zich niet vereenigen met de in zwang komende moderne kwalificatie van den Staat, als *atheïstisch*. Wij vereenigen ons daarin met hem. Immers

de Staat is geen afgetrokken begrip. Hij is het volk, door zijne Regering vertegenwoordigd. Het volk en de regering als de Staat kan zich onzijdig verklaren omtrent verschillende vormen van godsdienst, maar zoodra hij zich buiten het wezen zelf plaatst, is hij misplaatst. Die valsche stelling is een kanker in den boezem der Natie, en wordt hij niet uitgesneden, het volk sterft den dood der ongeregtigheid.

Het groote gebrek der Kerk en van den Staat lag, volgens MERLE, daarin, dat beide den vorm boven het wezen, het leven trokken, en hij voorspelt hun niet dan nadeel uit een bondgenootschap met *Rome*.

Met hooge ingenomenheid schildert MERLE den toestand van het *Engelsche* volk, zijne rijken en edelen, doch hij heeft ook het oog voor hunne gebreken niet gesloten. Hij ziet in den vrijen *Engelander* eenen slaaf van het fatsoen; de waarde van den mensch door zijne fortuin bepaald. Onze *Zwitser* veroordeelt echter niet met Puritanische eenzijdigheid den glans der rijkdommen; maar toont, dat derzelver genot door het Christendom kan en behoort geheiligd te worden. »Het Christendom," zegt hij, »moet overgebragt worden in elke sfeer van het menschelijk leven. — In de letterkunde en in de wetenschap, in het huiselijk en in het openbaar verkeer, in den handel, in het leger, op de vloot en in de politiek. En welligt — laat ons *Engeland* die eer geven! — welligt is er geen volk, dat zoo zeer aan die goddelijke roeping beantwoordt als de *Britsche* Natie. Van alle leven is het Christelijk leven het meest huiselijk, het meest letterkundig, het meest wetenschappelijk; want het is van alle leven het meest *humaniserend*."

Wij gelooven, dat de *Britsche* landheeren hunne aandacht mogen wijden aan de opmerkingen, hier nedergelegd, over de wijze, waarop zij hunne landgoederen verpachten. Indien ze wierden opgevolgd, duizenden handen zouden onder frissche ademhaling het brood kunnen verdienen, die nu eene toevlugt in fabrijken moeten zoeken, waar de geest, zonder opvoeding of onderwijs, in steenkolendamp verstikt.

Trouwens hoe veel roem *Engeland* behaald hebbe, in het volksonderwijs laat het nog veel te wenschen over. Met dit al stelt de Schrijver het *Engelsche* voor in een allergunstigst licht; zich onderscheidende door vroomheid en pligtbesef. Hij doet dit, behalve in veel anders, uitkomen in het heilig houden van den zondag. Tot hiertoe is dit nog *Brittanjes* roem en kroon. Nog is de zondag in *Engeland* een dag des Heeren; een dag van rust; eene weldaad voor het volk, dat onder zijne nijverheid zou bezwijken, indien de godsdienst niet een zevende gedeelte van het leven ter verademing hadde afgezonderd. De ontwijding van dien dag werpt een schandvlek van ondankbaarheid en ontzedelijking op het Christelijk, door het Christendom gevormde en opgevoede, *Europa*. De zondag is een heilgeschenk van het Christendom. 't Is een dag van zijn historisch, vormend en veredelend leven. Wie dezen dag eene andere bestemming opdringt, begaat een diefstal aan de Kerk en een manslag aan de menschheid; gevende der wereld wat Godes is, en verdierlijkende wat de Kerk vergeestelijkt; terwijl hij uitputting en vernietiging bevordert, waar zij stroomen van levend water doet vloeijen, en afgematte kracht met verhoogd leven herstelt.

De Schrijver doorloopt de verschillende openbaringsvormen van het Kerkelijk leven in *Engeland*, en hij doet het op eene aanschouwelijke wijze. Het goede erkennende, wijst hij het kwade aan. Zijn oordeel is dat der Christelijke liefde, die vergadert en niet verstrooit.

Ons bestek vergunt ons niet, den waardigen reiziger op al zijne paden te volgen. Alleen dit nog voegen wij hier bij, dat, in dezen tijd, waarin ook in ons Vaderland, de leeraren der Christelijke Godsdienst zich vereenigen, om het leven dat uit God is aan te kweeken, de wenken, die MERLE uitstrooit, niet onopgemerkt mogen blijven. Waar de Protestantsche Kerk gevestigd is, hare sterkte rust op den levenden CHRISTUS en op het woord, dat der Kerk geschonken is. Met dit woord is zij gewapend tegen elken aanval, met CHRISTUS vereenigd is zij onverwinbaar. Vormen

mogen verouderen, eindelijk wegvallen; het Christendom verliest er even weinig bij, als de man, die een ouden rok aflegt, om een nieuwen aan te trekken. Het woord des Heeren blijft in eeuwigheid.

Wij hebben ons gehaast van dit hoogst belangrijke werk eenig verslag te geven. Zoodra wij de volgende afleveringen ontvangen, zullen wij, aan MERLES hand, onze lezers op *Schotschen* grond geleiden.

H. J. H. S.

Geschiedenis van Europa na 1830, *door* KARL HEINRICH HERMES. *Uit het Hoogduitsch. Iste Deel. Te Deventer, bij* J. de Lange. 1848. *In gr.* 8*vo.* *f* 3-:

Het werk heeft een breeden titel: Geschiedenis van *Europa* na 1830. Welk een veld en welk een tijd! De Vertaler heeft een kort berigt vooraf gezonden, dat niet veel beteekent. De Schrijver-zelf heeft, noch in eene voorrede, noch in eene inleiding, rekenschap van zijn' arbeid gegeven, zijn plan aangewezen, of zijne bronnen open gelegd. Hij valt, om zoo te spreken, met de deur in huis. In werken van smaak vinden wij dit onbeleefd, bij wetenschappelijken arbeid achten wij het onvoegzaam. Wij vorderen niet, dat elk geschiedschrijver vóór zijn werk eene inleiding zette, als het meestersfuk, waarmede ROBERTSON zijnen KAREL V onsterfelijk heeft gemaakt; maar wij gelooven toch, dat bij eene stoffe, als hier behandeld wordt, wel eenige toelichting noodig is. De lezer verwacht nu te veel of te weinig, en wordt ligt te leur gesteld; waarvoor hij zich dan wreekt, door het boek eenvoudig neder te leggen. Wij hebben slechts het Eerste deel, en kunnen dus geen beslissend oordeel over het geheel uitspreken; maar zouden wel geneigd zijn, hetgeen wij hier vinden, te houden voor wijsgeerig uitgewerkte artikelen van een *Conversations-Lexicon*.

Het eerste deel loopt tot 1833 en 34. De *Fransche* geschiedenis begint er in met 1830; maar de Schrijver heeft bij de andere volken van vroeger jaren moeten uitgaan, om eenheid en ronding aan zijne voorstelling te geven.

Dit deel bevat twee hoofdstukken. Het eerste en uitgebreidste betreft de vestiging van het nieuwe koningschap in

Frankrijk; maar we vinden er geene beschrijving van de aanleiding, welke LODEWIJK FILIPS op den troon bragt. Dit is inderdaad jammer. De opening van het boek zou er in belangrijkheid door gewonnen hebben. Men zegge niet: de Julijdagen van het jaar dertig liggen nog versch in het geheugen; want het meeste van hetgeen de Schrijver te boek stelt, is evenzoo bekend. In weerwil echter van hetgeen wij er niet vonden, en van de bekendheid der gebeurtenissen van de laatste achttien jaren, zal 't niemand berouwen de uitgewerkte voorstelling van HERMES te lezen. Zij verspreidt ook licht over de gebeurtenissen van het jaar der nieuwe uitbarstingen, dat wij, zes maanden geleden, hebben vaarwel gezegd.

Het koningschap van LODEWIJK FILIPS was eene verrassing, die duizenden bedwelmde, welke geheel wat anders beoogden; waarvan de hoofdbewerkers de dupes werden; en dat zelfs de overgang werd tot eene uitkomst, die evenmin door grondwetten als door bajonetten is te weren. Het Fransche volksleven lijdt aan eene tering, de Regering leed aan dezelfde kwaal, en — het koningschap is bezweken.

Wij hebben, dit werk lezende, op nieuw den man bewonderd, ofschoon onze bewondering niet overal met hoogachting gepaard ging, die zijne heerschappij in storm en onweder te vestigen, en de bekwaamste staatsmannen in hunnen tegenstand te verlammen, of naar zijne inzigten en bedoelingen te gebruiken wist.

De geschiedenis zijner Regering loopt tot den dood van CASIMIR PÉRIER, den onbuigbaren, die meer den troon dan den Vorst beschermde; door daad en woord de leer in werking bragt: *le Roi règne, mais ne gouverne pas;* de woelingen beteugelde, de ongelukkige *Lyonnezen* met onverbiddelijke hand tuchtigde, en eindelijk, voor den geesel van het Oosten bezweken, zelfs van zijne tegenstanders ongehuichelde achting in zijn graf medenam; terwijl de Koning veelbeteekenend vroeg: of »zijn dood een geluk, of een ongeluk ware?"

Het tweede Hoofdstuk, dat het overig gedeelte van dit werk beslaat, begint met de staatkundige ontwikkeling van *Zwitserland* vóór en na de Julij-revolutie van *Parijs.* De Schrijver vat dit onderwerp goed aan en voert het waardig uit. Het is niet het levendigste, maar zeker ook niet het onbelangrijkste gedeelte van dezen Politisch-Historischen arbeid. De Heer HERMES verbergt het nergens en ook hier niet, welke

staatsvorm hem het meest toelacht; maar zijn oordeel onderscheidt zich door onpartijdigheid en bescheidene gematigdheid. Hij brengt in dit deel de *Zwitsersche* geschiedenis tot den uitslag van den strijd tusschen *Bazel* en het zoogenaamde *Bazelland*.

Wij beweren niet te veel, als wij zeggen, dat de groote wereldstrijd van *Europa* tegen NAPOLEON in eene kunstmatige restauratie werd opgelost, die billijke verwachtingen in de geboorte smoorde, en zelve de kiemen van ontbinding met zich ter wereld bragt. NAPOLEON, het kind der revolutie, groeide zijne moeder over het hoofd. Hij werd parricide en meende den onstuimigen volksgeest door zijne wereldheerschappij onder eene kroon van ijzer te verstikken; maar viel, omdat hij hetzelfde deed, wat een paard zou doen, inrennende tegen een spoortrein. Niet anders hebben ook de Regeringen van *Europa* gedaan. Van den Napoleontischen druk ontslagen, verbeeldden zij zich meester te zijn van de volken, die hunne kluisters hadden afgeschud. Het Kongres van *Weenen* deelde en verdeelde hen willekeurig, en sterkte zich met de verworven overmagt. Men zag altoos met schuwen blik naar *Frankrijk* en wapende zich daartegen, met nieuwe koningrijken als voormuren op te rigten. *Nederland* en *Sardinië* werden op schildwacht geplaatst. IJdele misrekening! Erfopvolgingen laten zich op het papier regelen; maar niet de ontwikkeling of ontaarding der volken.

Italië, dat schoone Land, met zijn helderen hemel en een klassieken grond, die met *Duitsch*, *Fransch* en *Spaansch* bloed doorweekt is, werd, met uitzondering van enkele gedeelten, de buit van het huis van HABSBURG en BOURBON; terwijl *Rome* weder de magt zag herstellen, die, zoo veel mogelijk, het geweten der wereld beheerscht.

Wie niet geheel onbekend is met de lotgevallen van dit land, zal bij het lezen van HERMES staatkundige ontwikkeling der *Italiaansche* volken, gewis erkennen, dat het tafereel, hetwelk hij ophangt, waarheid bevat. Hij prijst het zachte bestuur van *Oostenrijk* in het *Lombardisch-Venetiaansche* koningrijk, welks beginselen in *Toskanen* gevolgd werden; maar de zachte hand zelfs der *Duitschers* knelde nog. De *Italiaan* gevoelt zijne nationaliteit; doch het hapert hem aan kracht, om ze te doen gelden. Die magteloosheid vindt haren grond, deels in de versnippering van het Vaderland, welke zoo vele botsende belangen te voorschijn riep; deels

in het gebrek aan geestelijk-zedelijke opvoeding. De Koning van *Sardinië*, die in 1823 de opvoeding van zijn volk aan de Jezuiten toevertrouwde, begreep zeer goed, waarin zijn vaderlijk despotisme een hechten steun vond, toen hij in het volgende jaar ieder, die niet 1500 lire bezat, verbood lezen en schrijven te leeren, en ieder, die geen jaarlijksch inkomen had van 1500 lire, uitsloot van het hooger onderwijs.

Daarbij vergete men niet, dat de *Italiaansche* Vorsten zich geroepen waanden de middeleeuwsche kerkvormen tegen den gang der XIXde eeuw te beschermen. In het Vatikaan trad de magt, die door den Napoleontischen adelaar was overvleugeld geworden, weder ten zetel, en de eerste daad van PIUS VII was de door GANGANELLI ontbonden Pretoriaansche lijfwacht van het moderne *Rome* te herstellen. Wel trachtte de bekwame CONSALVI het pausdom met den voortgang der hedendaagsche beschaving in overeenstemming te brengen; maar niets van deszelfs eischen opgevende, moest zijn plan schipbreuk lijden. Het pausdom van GREGOOR, INNOCENTIUS en BONIFACIUS, in overeenstemming met onzen tijd, ziet er uit als een Gothische tempel met groote ruiten. 't Is misstand, die geen nut doet; maar wel weerzin inboezemt. Dit begreep men ook te *Rome* zeer juist, zoo als uit de keuze van PIUS opvolgers bleek, die de Joden op nieuw in de Ghetto kerkerden, voor de herstelde Inquisitie nieuwe gevangenissen bouwden, tot ketterjagt uitlokten, bijbelverspreiding vloekten, en tegen al wat liberaliteit ademde den ban uitspraken.

Welhaast zou het tijdstip naderen, dat *Europa*, vijf eeuwen teruggevoerd, in de schaduw van priesterlijk gezag van de stormen der laatste jaren uitrustte. Daar klonk de droeve mare over de Alpen: de Tiende KAREL, die vrome zoon der kerk, die de zonden zijner jeugd wilde boeten met *Frankrijk* in eene kweekschool van het Jezuitisme te herscheppen, is gevallen, en het verbaasde Vatikaan bekwam niet eer van zijnen schrik, voordat LODEWIJK FILIPS, de voormalige leerling van VOLTAIRE, den Heiligen Vader de verzekering kwam geven, dat niets verloren was, mits hij door den gewijden Stoel voor den Allerchristelijksten Koning erkend wierde.

En toch stond die gewijde Stoel op zijnen staatkundigen grond noch zeker noch veilig. HERMES maakt ons getuigen van de worsteling zoo wel in *Parma* en *Modena*, van welks laaghartigen Despoot hij eene zwarte beeldtenis ophangt, als

in de Legatiën, die slechts door buitenlandsche tusschenkomst kon bedwongen worden.

De Schrijver wendt zich van *Italië* naar het *Pyrenesche* Schiereiland, en schetst den staatkundigen toestand van het ongelukkige *Spanje*, van het oogenblik, waarop FERDINAND te *Cadix* ontslagen wordt, tot dat de dood hem van het schouwtooneel roept. Men zal gereedelijk toestemmen, dat de Constitutie van 1812 een droombeeld was voor het grootst gedeelte der *Spanjaarden*, die in vadsigheid en slaafsche onderwerping het ideaal van volksgeluk verwezentlijkt zagen; maar wie, die FERDINAND van zijne jeugd af kent, zal hem niet veroordeelen, die de edelste krachten van zijne onderdanen aan zijne grijzieke kleingeestigheid opofferde.

De beschouwing van *Portugal* is niet minder belangrijk. De kennismaking met Don MIGUEL boezemt afschuw in.

Het eerste deel eindigt met de staatkundige lotgevallen van het herboren *Griekenland*. De Schrijver roert het begin van den opstand niet aan, die, met uitzondering van den Oostenrijkschen *Beobachter*, *Europa* verrukte, de herstelling van het kruis op de kerk van SOPHIA beloofde, en de dagen van *Marathon* en *Salamis* in het geheugen riep. HERMES laat ons aan den avond van dien dag de worsteling der partijen zien, nadat de *Egyptenaren* op *Europeesch* gezag *Morea* hadden verlaten, en de willekeurige regering van KAPODISTRIA, die met Russische gestrengheid bandelooze mannen in het gareel der willekeur wilde slaan. Zijne bedoelingen worden geroemd, zijn dood betreurd, de wraak over zijnen moord misprezen. Het boek eindigt met de aankondiging van Koning OTTO's komst, die geroepen werd eene kroon te dragen, voor welke de *Grieken* doornen gezaaid hadden.

De lezer ziet wat hij in dit deel kan vinden. Zoodra wij het volgende ontvangen, zullen wij ons verslag voortzetten.

Karaktertrekken en historische fragmenten uit het leven van den Koning van Pruissen FREDERIK WILLEM III. *Verzameld en uitgegeven door* R. F. EYLERT. *Uit het Hoogduitsch, naar de derde, op nieuw herziene uitgave, door* A. H. VAN DER HOEVE, *Predikant te Keppel. IIIde Deel. Eerste en tweede gedeelte. Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. 1848. *In gr.* 8*vo. XIV en* 680 *bl. f* 7 - 15.

Dit *derde* deel is in twee gedeelten gesplitst; het eerste daarvan insgelijks in twee afdeelingen. De eerste afdeeling van het eerste gedeelte handelt over de zedelijke herstelling van het leger; de tweede over de ambtskleeding der geestelijken, de liturgie, de agende en de Kerkelijke vereeniging. Na een voorwoord van den Schrijver, handelt hij, in de eerste afdeeling, over den staat van het *Pruissische* leger ten jare 1806, en ten tijde van FREDERIK *den Grooten*, herinnert aan de krijgstucht door het toepassen van allerlei ligchaamspijnigingen, en geeft als voorname reden daarvoor op, de wijze van zamenstelling des legers, en hoe de burgers onder het militaire despotismus gebukt gingen. Eene uitvoerige schildering van de leefwijze en zeden van den Generaal VON WOLTERSDORFF, in eene kleine stad, waar hij den meester speelde, zet aan dit een en ander belang bij; terwijl de strengheid der strafoefeningen door voorbeelden wordt aangetoond. Vooral verdient hier opmerking eene aanranding door genoemden Generaal tegen de vrijheden en regten van de bewoners van het Kantonvrije *Altena;* doch men moet verbaasd staan, dat zoodanig stout en misdadig bestaan door den toenmaligen Koning (FREDERIK II) door de vingeren werd gezien, en alles met berisping en bedreiging afliep. Zoo wordt verder een verhaal gedaan, hoe een Overste, kommandant van een regement, eenen tot hem in geenerlei betrekking staanden geestelijke den last opdroeg, om een aantal brieven, houdende kennisgeving van het overlijden zijner echtgenoote, aan onderscheidene personen te schrijven; en de onheusche bejegeningen daarbij door dien Predikant ondervonden. Nadat nog eenige bijzonderheden over de tenue en den staart der *Pruissische* soldaten worden medegedeeld, slaat de Schrijver een blik op de verkeerde organisatie en het bederf der armee, waaraan de rampspoedige veldtogt van 1806 moet worden toegeschreven. Voornamelijk ijverde de Generaal VON SCHARNHORST, om Koning FREDERIK WILLEM III een geheel ander beginsel bij het zamenstellen van het leger te doen aannemen: en zoo is dan ook gebeurd ondanks den tegenstand van den adel, die zich uitsluitend tot den rang van officier wilde geroepen zien. FREDERIK WILLEM zocht wel reeds in 1798 den trots der officieren en hunne minachting voor de burgers te breidelen, doch eerst nadat het jaar 1806 proefondervindelijk had geleerd, dat het leger, uit een zamenraapsel van allerlei slag van volk zamengesteld, niet het minste belang bij het

behoud van den Staat konde hebben, begreep men dat slechts een leger waarlijk krachtvol en onverwinnelijk kon worden, wanneer het zamengesteld was uit landzaten. Daarna wordt de inrigting medegedeeld der kadettenscholen voor officieren, en van die scholen, welke bestemd zijn tot het vormen van bekwame onderofficieren; alsmede 's Konings welgevallen in het aanmoedigen dergenen, die de garnizoensscholen bezochten, in enkele tafereelen geschetst, en met aanmerkingen in waarheid opgeluisterd. — Wat hier geleverd wordt, zijn geene dorre mededeelingen van instellingen en van de voorschriften tot derzelver in werking brenging en in stand houding, maar uit den aard der zaak ontleende gedachten en wenken. Hoe Koning FREDERIK WILLEM III ijverde tegen het schulden maken door krijgslieden, wordt hierin een treffend verhaal medegedeeld, hetwelk echter tevens blijk draagt, hoe die Vorst ook op eene edelmoedige wijze wist te vergeven. Eene mededeeling nopens de gelukkige verstandhouding des Konings met het leger, zoo als die zich vertoonde tijdens zijnen intogt in *Berlijn*, na den geëindigden oorlog en de terugkomst uit *Parijs*, houdt almede vele belangrijke zaken in, vooral omtrent 's Konings gemoedsbestaan, ook te midden van den wapenroem zijns heldhaftigen echt nationalen legers. Eene merkwaardige bijdrage tot de kennis van het karakter en de krijgsbedrijven van den grooten BLUCHER versiert deze afdeeling.

In de tweede afdeeling van het eerste gedeelte wordt, gelijk wij reeds gezegd hebben, gehandeld over de belangen van den geestelijken stand, en over de kerkleer. Het lag in de ziel van Koning FREDERIK WILLEM III, het gelijksoortige te vereenigen en daarvan het vreemdsoortige en onvoegzame af te scheiden: en inderdaad, als men leest wat de Schrijver mededeelt omtrent de verschillende ambtskleeding, en de wijze, waarop het Avondmaal des Heeren gevierd werd, dan laat het zich gereedelijk bevroeden, dat er eene krachtige hand werd gevorderd, om dat gelijksoortige van het vreemdsoortige te scheiden; om, zóó mogelijk, een goed geheel daar te stellen. Vandaar de nieuwe organisatie der geestelijken en van de wijze, waarop de Eeredienst behoort plaats te hebben in de *Pruissische* Staten. Dat velerlei vormen, zoo als het lezen der liturgie, en de versiering der Kerk aan Protestanten vreemd mogen voorkomen, laat zich wel denken; maar het is tevens niet minder waar, dat de Eeredienst der Protestanten in *Pruissen* indrukwekkend is. 's Konings grond-

beginselen in geestelijke zaken worden hier medegedeeld, en hoe die Vorst-zelf arbeidde aan de verbetering der liturgie, omdat hij zich niet vereenigen kon met de denkbeelden van SCHLEIERMACHER. Vooral deelt de Schrijver mede, hoe de Koning in een Christelijk leeraar verlangde een regt Christelijk bestaan, waardoor hij verstond, het vereeren van CHRISTUS, als den verkondiger van eeuwige en onvoorwaardelijke waarheid, en in Hem te gelooven; — zoodat, vermits de eigenlijke bestemming van het Christelijk leeraars-ambt is, het geloof in CHRISTUS te versterken en te bevestigen, naar zijn begrip geen leeraar een Christelijk leeraar kan genoemd worden, die dat geloof niet bezit. Daarom was de Koning wel een vereerder en bevorderaar van vooruitgang; maar de vooruitgang moest een vasten, stelligen grond hebben; zonder dat was er teruggang, naar zijne meening. — Het ontwerpen der organisatie van al wat de geestelijke zaken betrof, werd door den Koning aan den Schrijver opgedragen, die niet dan schoorvoetend en na ruime tijdsbepaling besloot, dat gewigtige werk te ondernemen. De Schrijver deelt aan het slot van deze afdeeling een voorval mede, betrekkelijk de Kerkelijke ordening, waaruit blijkt, hoe men de gehechtheid aan vormen overdrijven kan; welk gezag de militaire magt zocht uit te oefenen op de waarneming van de Godsdienst; en met hoe vele bezadigdheid en standvastigheid de Schrijver onder dat alles is te werk gegaan.

Dit eerste gedeelte van het derde deel levert alzóó eene belangrijke bijdrage tot de kennis van het uitwendig bestuur des *Pruissischen* Rijks, en van de persoonlijke bemoeijingen van Koning FREDERIK WILLEM III daarmede.

Het tweede gedeelte van dit derde deel bestaat uit vier afdeelingen. De eerste dier afdeelingen betreft de Kerkelijke vereeniging (*Union*). Dit onderwerp is hoogst belangrijk, en de Schrijver kent aan den *Pruissischen* Koning zulke heldere en diepzinnige denkbeelden over deze teedere en hoogst gewigtige aangelegenheid toe, dat men meer en meer in verzoeking komt te gelooven, dat de Schrijver met eenige denkbeelden, door zijn koninklijken meester aangegeven, zijne eigene denkwijze in dier voege heeft zamengesmolten, dat het een geheel vormde, zoo welgevoegd als noodig is, om evenwel gezegd te kunnen worden van één persoon te zijn uitgegaan. Wij zeiden daar »van zijn koninklijken meester," niet omdat wij in onzen Koning eenen onbepaalden meester

erkennen, of dat wenschelijk voor het algemeen zouden achten; maar omdat de Schrijver ook in dit derde deel omtrent den Vorstelijken Persoon, wiens leven hij beschrijft, dien zelfden toon bezigt, waarin het *Pruissische* landsvaderlijke en landskinderlijke overal doorstraalt. — De Kerkelijke vereeniging, als onafscheidelijk verbonden met de liturgie en de agende, was, zegt de Schrijver, met alles wat de nu zalige Koning in dit opzigt wenschte en bedoelde, door- en ineen gewassen. Reeds toen hij, als Kroonprins, op den 20 Januarij 1813 werd bevestigd, uitte hij zijne meening over dien sectengeest, over dat zich noemen naar verschillende Kerkgenootschappen, en toen hij, in 1817, het feest der Hervorming in zijne Staten zou doen vieren, bragt hij het ontwerp dier Kerkelijke vereeniging tot stand, waarover hij zoo vaak gedacht en meermalen gesproken had. De Schrijver deelt op bladz. 289—309 een allermerkwaardigst gesprek mede, tusschen den Koning, en hem en WITZLEBEN, dat wij gaarne hier zouden afschrijven, indien het bestek van ons verslag dit toeliet. De heldere inzigten, welke dáár omtrent de wezentlijke grondslagen eener Kerkelijke vereeniging worden geopenbaard, verdienen algemeen behartigd te worden: een echt Christelijk gevoel en een opgeklaarde geest doen er zich in kennen. Hier treft men dan ook de kabinetsverordeningen aan, van den 27 September 1817, waarin de *Pruissische* Protestanten tot de vereeniging aangespoord en Lutheranen en Calvinisten, zonder onderscheid, uitgenoodigd werden, om, verbonden door een en denzelfden band, het eeuwfeest der Hervorming te vieren. De ernstige bedenkingen, welke er tegen het veranderen van iets dat godsdienst en openbare eeredienst betreft, kunnen aangevoerd worden, deelt de Schrijver mede, en hij vertoont die bedenkingen geenszins van den ligtsten kant, maar betoogt ook met nadruk het aanbevelenswaardige der tot stand brenging van eene ten deze gewenschte eenheid; mits die op breede grondslagen gevestigd worde. In geheel deze afdeeling heeft de Schrijver uitbreiding gegeven aan het medegedeelde op bladz. 289—309, 't welk als ware het een kort-begrip is van al hetgeen verder door hem wordt gezegd; ook dan, wanneer hij spreekt over de ongegrondheid van de bestrijding der Kerkelijke vereeniging, door den in *Kiel* woonachtigen CLAUS HARMS, zoo ernstig wederlegd door SCHLEIERMACHER; of wanneer hij beschrijft, wat hem deswege is voorgekomen bij

zijne verdediging der Kerkelijke vereeniging in een mondgesprek met den Hoogleeraar SCHEIBEL, uit *Breslau*. Wij vinden hier ook, hoe het feest der Hervorming is gevierd geworden, welk aandeel de Koning en ook de Schrijver had aan deszelfs regeling, en de redevoering te dier gelegenheid uitgesproken. De Schrijver deelt vervolgens mede, hoe de vereeniging vrij algemeen bijval vond en aangenomen werd; doch bestrijders vond in *Silezië*, onder de leiding van SCHEIBEL, STEFFENS en anderen, die zich onder de benaming van Oud-Lutherschen vereenigden; als ook hoe het *Piëtismus* die vereeniging schuwde. Ettelijke voorbeelden worden daarvan medegedeeld, en vooral verdienen de in het breede verhaalde voorvallen met de zusters van het Heilige Graf in *Priegnitz* bij *Witsstock* (bl. 398) en met den Luitenant N. N. te *Potsdam* (bl. 405) gelezen, herlezen en ernstig overdacht te worden. Men kan daaruit zien, hoe ver eene verkeerd gerigte liefde tot de godsdienst doet afdwalen van het hoogste voorschrift der Christelijke leer: liefde tot God en den naaste; en hoe de overdrijving in ijver voor het geloof tot liefdeloosheid en onverdraagzaamheid leidt. — Verdraagzaamheid? Maar is verdraagzaamheid niet het gevolg van of leidende tot onverschilligheid? De Schrijver beantwoordt die vraag met een beroep op het godsdienstige van 't karakter, hetwelk de Natie steeds heeft onderscheiden, nadat hij, op bl. 451, 453, over het wezen der vereeniging heeft gesproken, en wij kunnen niet anders doen, dan daarheen verwijzen. Aan het slot dezer afdeeling meldt de Schrijver nog, hoe den Koning deze Kerkelijke vereeniging ter harte ging; hoe hij er steeds ver van verwijderd was, daaromtrent iets te willen bevelen, en alle regten en vrijheden der Kerk kende, en achtte, en niets wilde opdringen. Wie kan, vraagt hij ergens (bl. 457), deze (die zoo even *in substantie* vermelde) woorden, uit het vroom gemoed van den edelen aanzienlijken Vorst gevloeid, lezen, zonder daarmede in te stemmen en het gewigt er van te gevoelen? — Niet alleen voor geestelijken, maar ook voor elken leek is deze afdeeling allezins lezens- en behartigenswaardig.

In de tweede afdeeling wordt gehandeld over het tweede huwelijk des Konings. — De Schrijver deelt mede, hoe hij, na het houden eener leerrede over het gezegde: OORDEELT NIET (*Matth.* VII: 1), bij den Koning werd geroepen, en te dier gelegenheid (November 1824) kennis bekwam van Hoogst-

deszelfs voornemen, om een tweede huwelijk aan te gaan, en de redenen vernam, hier opgegeven, waarom hij geene Koningin verlangde. Met levendig genoegen vindt men hier eene herinnering aan de voortreffelijke hoedanigheden, welke de beminde gemalinne van onzen ook buitenslands gewaardeerden Prins FREDERIK DER NEDERLANDEN, als dochter zoo dierbaar maakten aan den Koning. — Vooral het gemis van hare teedere zorgdragendheid was de oorzaak van 's Konings besluit, om eene andere levensgezellinne te kiezen, en Zijne Majesteit maakte daarop aan den Schrijver bekend, hoe hij verlangde door dezen kerkelijk in den echt te worden ingezegend met de Gravin AUGUSTE VON HARRACH. Die inzegening had in het diepst geheim plaats in de kapel op *Charlottenburg*, den 9 November 1824, en werd eerst eenige dagen later bij Proclamatie aan den volke bekend gemaakt. Zoo als het van zelf spreekt, moest dit huwelijk met eene jonge en schoone Gravin, die in eenen hoogst moeijelijken toestand geplaatst werd, ieders aandacht gaande maken, en het ontbrak dan ook niet aan afkeuring van 's Konings besluit, en aan naijverige bespiedsters van de daden der jonge echtgenoote. Heerlijk doet de Schrijver haar karakter, hare zeden, hare algeheele toewijding aan den Koning uitkomen, terwijl hij hulde toebrengt aan den tact, waarmede zij zich onthield van allen invloed op staats-aangelegenheden, of wat daarmede scheen in verband te staan. Op eene beknopte wijze schetste hij haar, uit- en inwendig, aan de echtgenoote van Vorst CONSTANTIJN van *Rusland*, toen hij de eer genoot, dit echtpaar te *Carlsbad* te ontmoeten. Het verhaal dier ontmoeting is allezins belangrijk, en levert tevens eene grondteekening op van de persoonlijkheid der Vorstin VON LOWITZ (CONSTANTIJN's gemalin), omtrent welke hij (bl. 489) getuigt: dat men inderdaad geen vrouwelijk gelaat kon aanschouwen, waarin liefelijke goedheid, innige menschlievende welwillendheid, waardige hartovermeesterende vriendelijkheid, en vrome godsdienstigheid, in gevoelige en sprekende schakeringen, helderder en weemoediger waren uitgedrukt. Met betrekking tot 's Konings jeugdige gemalinne, is het een aandoenlijk genoegen te lezen, hoe EYLERT haar voorstelt aan de legerstede van haren Koninklijken gemaal, hem verplegende als de teederste en zorgelijkste huisvrouw, toen hij het ongeluk had (14 November 1826) het been te breken. — Een verhaal van het vieren van het kroonings- en ordefeest op

18 Januarij 1827, in deze afdeeling ingevlochten, is mede belangrijk.

De derde afdeeling handelt over de neiging des Monarchs voor het schouwtooneel. De Schrijver ontveinst niet, dat die neiging des Konings veel berisping heeft gevonden; doch hij stelt alles voor in zoodanig licht, dat die, na zijne terugkomst uit *Parijs*, bijzonder kenbaar gewordene Koninklijke belangstelling in het tooneel, veeleer toejuiching verdient. Immers zijn ijver voor het tooneel kwam uit goede bronnen voort, en het bezoeken van den schouwburg was voor hem geene bloote ontspanning van veelomvattenden dagelijkschen arbeid; maar had ook de edele bedoeling ten grondslag, om het tooneel werkelijk tot eene leerschool voor het volk te verheffen. Vandaar, dat vele elders vertoonde stukken nimmer zijn opgevoerd in den schouwburg, dien hij met zijne bezoeken vereerde. Men treft hier ook aan de geheele inrigting van het tooneelwezen, zoo als dat onder 's Konings toezigt, door eenen Intendant, geregeld was. Van 's Konings bezoeken van het tooneel, achter de coulissen, meestal na den afloop der voorstellingen, wordt mede gesproken, en hoe de alsdan gegevene onderscheidingen ten goede moesten werken, ook op de zeden der tooneelisten, wordt in het licht gesteld.

In de vierde afdeeling worden een drie-en-twintigtal aneëdoten en karaktertrekken medegedeeld, alle strekkende, om den vereeuwigden Koning FREDERIK WILLEM III grondig te leeren kennen, hoogschatten en liefhebben.

Ook de Slotrede, met welke het werk geëindigd wordt, is allerlezenswaardigst. Indien de ruimte het vergunde, zouden wij er gaarne iets uit mededeelen; maar ons hiervan moetende onthouden, verwijzen wij er den lezer op, en eindigen dit verslag; — den Schrijver toewenschende, dat zijn uitmuntend werk ook hier te lande moge aangenomen worden als waarheid behelzende, zonder overdrijving. Hoe ingenomen wij met dit werk zijn, hetwelk we wenschen, dat door ieder gelezen en herlezen worde; — ten aanzien van het door hem geschetste karakterbeeld, is het ons altijd twijfelachtig, of niet zijne groote verknochtheid aan, en diepe eerbied voor den ontslapen Koning eenig deel heeft aan dat beeld, hetwelk niet slechts een hoogst voortreffelijk, edel, en buitengewoon mensch, maar een schier volmaakt, ja, hooger wezen schijnt voor te stellen.

H. V.

Het jaar 1848. *Geschiedenis van den dag, door Mr.* A. W. ENGELEN. *Eerste aflevering. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 8148. *In gr.* 8*vo.* 147 *bl. f* 1-:

Dat de Heer ENGELEN, die met eene fiksche hand de stift der historie weet te voeren, zich er toe gezet heeft, om de geschiedenis van 1848 te beschrijven, zal velen, met ons, genoegen hebben gedaan. Hij put daarbij, volgens zijne verklaring, grootendeels uit authentieke bronnen. In een mannelijken, deftigen stijl verbindt hij naauwkeurigheid met onpartijdigheid, en dat dit niet overal even gemakkelijk is geweest, wie zal het betwijfelen?

Het werk zal in *vier* afleveringen kompleet zijn. De Schrijver wil het tot een blijvend gedenkteeken doen strekken van de merkwaardige gebeurtenissen, die wij beleven, en meent, dat het ten vervolge kan dienen op alle bestaande algemeene geschiedenissen. Wij zouden het liever noemen: een *punt van overgang* — helaas! geen rustpunt! — tot eene, zullen wij zeggen: geheel nieuwe geschiedenis?

Mr. ENGELEN opent deze aflevering met eene inleidende beschouwing over *Frankrijk* en de overige Staten van *Europa* en hunne Vorsten, tot op den aanvang van het jaar 1848. Hij keert terug tot het begin dezer eeuw; een blik werpende op het herrezen *Europa*, met zijn' behaalden roem, en zijne uitzigten, die weldra door misslagen en teleurstellingen verdonkerd werden. Hij wijst de bronnen er van aan, in het zondenregister van Vorsten en Volken. Hoezeer wij niets afdingen op hetgeen door den Heer ENGELEN wordt aangevoerd, moeten wij toch opmerken, dat al de verschijnselen voortkwamen uit dieper liggende oorzaken, die wij den Schrijver gaarne hadden zien opsporen. De omwenteling van 1789 was de uitdrukking van een volksleven, uit de verwijdering van het Christelijk godsdienstig element geboren, en zoolang die verwijdering niet wordt weggenomen, zal zij, wat men haar ook door kunstmatige beschaving of door mode-godsdienst in den weg stelle, meer en meer toenemen.

De Revolutie was door NAPOLEON, bij verrassing, gestuit, en de Restauratie was insgelijks eene uitspraak van het staal, dat echter zwijgt zoo ras het in de schede wordt gestoken. *Frankrijk* begeerde in 1814 noch de Leliën, noch de ORLEANNEN. De intriguen van TALLEYRAND overvleugelden *Frankrijk*,

en misleidden *Europa* en niet het minste *Duitschland*, dat uit edelmoedigheid zijne aanspraken op de vroeger afgescheurde *Germaansche* gewesten niet deed gelden, om eenen BOURBON niet te grieven, tegen wien het de wapenen van den bevrijdingsoorlog niet had opgevat. Het *Weener* Congres, dat het gedane niet ongedaan kon maken, stelde zich schadeloos door volkenroof, even goed alsof het, in dien *Europeschen* Areopaag, NAPOLEON-zelf tot voorzitter had.

De Schrijver slaat eerst den toestand van *Frankrijk* gade. Gematigd is zijn oordeel over de Vorsten, die sedert de Restauratie de kroon droegen. De binnenlandsche toestand wordt treffend geschilderd, en de rijpwording der Natie voor de losbarsting der Februarijdagen duidelijk opengelegd.

Met dezelfde bedachtzaamheid en kalmte staat hij stil bij den toestand van *Groot-Brittanje;* korter houdt hij zich bezig met *Rusland*, *Oostenrijk* en *Pruissen*, en de overige *Europesche* gewesten. Het heeft ons echter verwonderd, dat de Schrijver het verschijnsel der lichtvrienden, en van het zoogenaamd *Duitsch* Katholicisme verzwijgt, wier aanhangers zulk een werkdadig aandeel aan de zoogenaamde wedergeboorte van het *Duitsche* vaderland genomen hebben. Ruimer is de beschouwing over *Italië* en *Zwitserland*, dat het voorspel gaf tot den *Europeschen* volkenstrijd, toen op de toppen der Alpen de wachtvuren van den burgerkrijg ontstoken werden; terwijl van het Vatikaan, eeuwen oude *type* van absolutismus, het wachtwoord der nieuwere vrijheid uitging. De voorstelling van *Nederland* onderscheidt zich gunstig door wijze gematigdheid. Niemand zal zich gekrenkt achten, en toch staat de waarheid overal in het licht. De bovendrijvende denkwijze van *vooruitgang* wordt niet door laffen wierook bedwelmd, het achteruit gedrongen beginsel van *behoud* niet gegriefd of verguisd. Inderdaad, hier heeft Mr. ENGELEN getoond te begrijpen, wat de Muze der historie van haren priester vordert.

Twee artikelen wijdt de Schrijver aan de noodlottige gebeurtenissen van *Parijs*; waarbij wij hem niet in bijzonderheden behoeven te volgen; omdat alles nog versch in het geheugen ligt. Niemand is het onbedachte koninklijke woord, en het doorgedreven antwoord der gedeputeerden vergeten, waaruit de botsing ontstond, die LODEWIJK-PHILIPS den troon kostte, en de Republiek deed ontstaan. ENGELEN bepaalt zich tot openbare feiten, doch waagt zich niet aan het opsporen van

de beginselen en beweegredenen, door welke het volk of zijne leiders bestierd werden. Hij breekt ook niet onmeêdoogend den staf over de Regering. Men moge de standvastigheid van den Koning en zijn eersten Minister als hardnekkigheid afkeuren; de eerste was in alle gevallen onschendbaar, en dat de laatste geen misdaad heeft gepleegd, is door eene daartoe ingestelde regtbank uitgemaakt. Des Schrijvers aanmerkingen over den bijval, dien alle standen aan de wordende Republiek schonken, zijn juist.

Het vierde artikel schetst de omwentelingstooneelen in *Lombardije*, tot in Maart, die zich aanvankelijk oplossen in de verdrijving der *Oostenrijkers*. Vervolgens maken wij kennis met KAREL ALBERT, en met PIUS IX. Het artikel eindigt met de voltooijing van den opstand op *Siciliën*.

Het vijfde artikel geleidt den lezer door *Duitschland*, zonder ergens lang met hem te verwijlen, of hem iets te vertoonen, dat niet reeds van elders bekend is.

Een even vlugtigen blik werpt de Schrijver op de overige Staten van *Europa*.

Ziedaar den inhoud der eerste aflevering. Waarheid is in de opmerking, dat er geen enkel groot man is opgestaan, die zijnen naam aan de stormen van 1848 kan leenen. De magt der massa's behaalde de overwinning met een schok, die de individuën opnam, bedwelmde en medevoerde, zonder dat iemand zich wist rekenschap te geven van het: waarheen?

Door toevallige omstandigheden bleef deze aankondiging tot heden *en portefeuille*. Nu we haar plaatsen, is het ons alsof zij een reeds ver verwijderd tijdvak betrof; zoo snel zijn nieuwe gebeurtenissen op nieuwe gebeurtenissen gevolgd. De menigte en het gewigt dier gebeurtenissen doen ons twijfelen, of de Schrijver wel zal kunnen blijven binnen het bestek, dat hij zich aanvankelijk heeft voorgesteld. — Aan den anderen kant hebben we ook geene verdere aflevering ter aankondiging ontvangen. Hoe 't zij, wij wenschen den Schrijver lust, om het werk ten einde toe voort te zetten, en daartoe aanmoediging in een genoegzaam debiet.

Staathuishoudkunde of beginselen van de leer des rijkdoms, door JOSEPH DROZ, *Lid der Fransche Academie. Uit het Fransch, met eene voorrede van Mr.* B. W. A. E. SLOET

TOT OLDHUIS. *Te Deventer, bij* J. de Lange. 1849. *In gr.* 8*vo. XII en* 151 *bl. f* 1 - 75.

De uitgever van deze vertaling heeft het voornemen te kennen gegeven, eenige der voornaamste buitenlandsche werken over staathuishoudkunde door vertaling meer algemeen in *Nederland* bekend te maken: deze is daarvan een eerste gevolg. Wij achten dit een aangenaam verschijnsel, vooral in eenen tijd, dat de beginselen van staathuishoudkunde elders miskend en hier te lande in het dagelijksche leven nog te weinig beoefend worden.

De Heer SLOET verzocht zijnde, deze vertaling met een voorberigt te begeleiden, voldeed daaraan gereedelijk. »De behoefte aan staathuishoudkundige kennis (zegt hij) begint ook in ons Vaderland meer gevoeld te worden; het getuigt voor het gezond verstand dezer natie; het getuigt, dat zij zich niet door den dwarrelgeest des tijds van hare ware belangen laat aftrekken." Tot aanprijzing van dit werk van DROZ zegt hij verder: »Wij kennen geene handleiding, waarin de beginselen der wetenschap duidelijker en beknopter uitéén gezet worden, dan in dit van DROZ, en dat wij daarom allen, die met de beoefening der staathuishoudkunde een aanvang wenschen te maken, (en mogt hun getal hier te lande dagelijks grooter worden!) met vertrouwen aanbevelen." Wij deelen dit gevoelen van den Heer SLOET, althans voor zoo verre het de *wetenschappelijke* beoefening der staathuishoudkunde betreft. Er zijn vele meer eenvoudige geschriften, die de beginselen of de practische waarheden der staathuishoudkunde voor het gezond verstand bloot leggen; er zijn ook andere, die dieper indringen en toch zeer onderhoudend geschreven zijn, gelijk, bij voorbeeld, het werk van Mevrouw MARCET, waarvan de geachte Hoogleeraar TYDEMAN de vertaling heeft bezorgd; maar daar vindt men niet eene even stelselmatige ontwikkeling der wetenschap als zoodanig, als in dit werk van DROZ, hetwelk daardoor bijzonder nuttig en leerzaam is: het vordert echter eenige inspanning en volharding, om het goed door te lezen; en men zal zulks, voor oefening, het best doen met de pen in de hand; aanteekenende, wat de Schrijver in ieder hoofdstuk achtervolgens ontwikkelt: gaande weg zal dan de lektuur aangenamer worden en gemakkelijker vallen. Onder dit beding maken wij ook de slotwoorden van den Heer SLOET tot de onze: »wij durven dus niet alleen onze koop-

lieden, fabrijkanten en landhuishoudkundigen, maar inzonderheid ook onzen stand van onderwijzers aanraden, om zich dit nuttige geschrift ter beoefening aan te schaffen."

De Heer DROZ zelf geeft in zijne voorrede op, wat hem tot de bearbeiding van dit werk heeft genoopt: het is juist de meer naauwkeurige en bestemde aanwijzing der grondbeginselen en derzelver rangschikking en ontwikkeling in een kort bestek. Hij raadt aan, eerst dit boek te lezen, en daarna SAY te bestuderen. De Schrijver heeft echter ook meer gedaan; hij heeft de wetenschap-zelve, die voorzeker nog niet tot volkomenheid gebragt is, weder eene aanmerkelijke schrede voorwaarts geleid; en hij is bij al zijne bescheidenheid regtvaardig genoeg jegens zich-zelven, om dit te erkennen, wanneer hij zegt: »Ik geloof iets aan de wetenschap te hebben toegebragt, waarvan ik de beginselen ga schetsen, en onder verschillende gezigtspunten kan dit werk, dat vooral voor de jeugd bestemd is, ook aan mannen in handen gegeven worden, die door hunne inspanning de staathuishoudkunde doorgrond hebben."

In die zinsnede wordt den lezer dezer boekbeschouwing tevens eene proeve der *vertaling* aangeboden. Zij zal hem wat gedwongen, en niet altijd even gelukkig voorkomen: wij zouden daarvan vele voorbeelden kunnen bijbrengen; doch waar de zin des Schrijvers duidelijk genoeg wordt wedergegeven, willen wij het zoo naauw niet nemen.

Er is een ander punt, waaraan wij meer hechten. — Het werk geeft onderscheidene belangrijke aan *Frankrijk* ontleende statistieke opgaven, die tot voorbeeld of bewijs strekken van daarin vervatte stellingen en redeneringen. Het ware wenschelijk geweest, dat de Heer SLOET zich niet enkel tot een *voorberigt* bepaald had, maar dat hij, bij wijze van aanteekening, zoo veel mogelijk alle deze voorbeelden in den eigenlijken zin verhollandscht had, door ze op ons Land over te brengen; dan zoude dit werk een dubbel nut hebben aangebragt, door met de wetenschappelijke ontwikkeling der staathuishoudkunde ook statistische kennis van het Vaderland te verspreiden.

Het is voor het overige geenszins ons voornemen, breedvoerig den inhoud van dit werk te ontleden: slechts eene beknopte opgave daarvan. De Heer DROZ verdeelt het geheele onderwerp in IV boeken. In het eerste, bl. 5—32, wordt gehandeld over het ontstaan van den rijkdom; in het tweede,

bl. 33—95, over het ontstaan en de verdeeling van den rijkdom; in het derde, bl. 96—126, over de verdeeling van den rijkdom; (*) in het vierde en laatste, bl. 127—151, over het gebruik van den rijkdom. Het is dus alles over den *rijkdom*, en waarlijk de staathuishoudkunde leert de kunst om rijk te worden en rijk te maken. Als wetenschap, stelt zij zich ten doel om den rijkdom, het vermogen, bij zijn oorsprong en ontwikkeling gade te slaan, te leeren vermeerderen, verdeelen en gebruiken en het misbruik te keeren, of, gelijk de Schrijver-zelf het uitdrukt: »de staathuishoudkunde is eene wetenschap, die zich ten doel stelt, om de welvaart zoo algemeen mogelijk te maken."..... »Deze wetenschap is derhalve van onmiskenbaar gewigt, om het lot van het menschdom te verbeteren..... De mensch, zamengesteld uit geest en ligchaam, heeft zedelijke en natuurlijke behoeften; de zedekunde is de eerste der wetenschappen, de staathuishoudkunde is de tweede."..... Het verband, waarin de Schrijver overal de staathuishoudkunde tot de zedekunde bragt, is niet eene der geringste verdiensten van zijn werk. Zoo zegt hij, in het laatste hoofdstuk ook: »als men de leer van den rijkdom beoefent, is het van belang, om nooit haar verband met de zedelijke verbetering en het geluk der menschen uit het oog te verliezen:... als de staathuishoudkunde wel begrepen wordt, zal zij altijd de bondgenoot der zedekunde zijn."

Mogten dan velen die wetenschap leeren beoefenen; dat zij voorzitte bij 'sKonings Raad; dat zij in de rijën der Volksvertegenwoordigers, waar de Heeren SLOET, VAN VOORST, VAN ZUYLEN en anderen haar waardiglijk vertegenwoordigen, steeds hare voorstanders vinde; dat zij aan de Hooge-,

(*) De verdeeling schijnt op zich-zelve vreemd, maar zij wordt door den Schrijver zeer juist opgehelderd, bl. 33, in den aanvang van het IIde Boek, waar hij als eene fout in de meeste staathuishoudkundige geschriften gispt, dat zij te lang bij het *voortbrengen* van den rijkdom stilstaan, en daaronder veel rangschikken, dat reeds tot de *verdeeling* van den rijkdom mede betrekking heeft. »Men zal," zegt de Schrijver dan, »deze ongelegenheid vermijden, als men opmerkt, dat er vraagstukken zijn, die bijzonder betrekking hebben op het *ontstaan* van den rijkdom [Boek I], en weder anderen op deszelfs verdeeling [Boek III], maar dat er ook vele zijn, die te gelijk de twee eerste gedeelten der staathuishoudkunde betreffen. Ik wijd aan deze gemengde onderwerpen het tweede boek van dit geschrift toe."

industrie-, handels- en volks-scholen met gelukkig gevolg onderwezen worde; dat zij ook in den kring van gezellig verkeer een onderwerp worde van gesprek en een kenteeken van goeden smaak; — en dat ook het werk van den Heer DROZ en deze vertaling er van aan de vervulling dier wenschen dienstbaar moge zijn!

Het Eiland Bali en de Balinezen, door den Hoogleeraar LAUTS, *met Vignet en eene Kaart. Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1848. *In gr.* 8*vo. VIII en* 285 *bl. f* 3-50.

Zeker is thans de expeditie tegen de Vorsten van *Beliling*, *Karang-Assam* en *Kalongkong*, die hunne onafhankelijkheid tegen de *Nederlandsche* wapenen trachten te verdedigen, reeds afgeloopen, en eer hetgeen we schrijven in het licht komt, zal waarschijnlijk de tijding reeds in het Vaderland ontvangen zijn, of de landing op *Bali* door eene gewenschte zegepraal is achtervolgd geworden. Zoo niet met vreeze, dan toch met eenige ongerustheid ziet ieder, die nadenkt, deze tijding te gemoet. De geleden nederlaag op *Bali* heeft den glans onzer wapenen verminderd, niet alleen, maar ook een schok gegeven aan den zedelijken invloed der *Nederlanders* in onze *Oost-Indische* bezittingen, en het is geene onverschillige zaak, of die oneere uitgewischt en die invloed geheel hersteld is, dan of er nog millioenen schats aan oorlogskosten besteed en vele menschenlevens gewaagd moeten worden, in een krijg van langen duur. Wie telt, bovendien, de familiën, die reikhalzend uitzien naar berigt, omtrent eenig bloedverwant, die zich bij de expeditie heeft bevonden. Menigeen — hoe de uitslag ook zij geweest — zal er het bewijs van moed, beleid en trouw hebben verdiend, dat later zijne borst zal versieren; maar ook menig hunner zal er slapen in de aarde van den vreemden grond. Dit alles maakt *Bali*, waarvan we vroeger niet dan in 't voorbijgaan hoorden, thans tot een punt van gewigt. Ieder wil gaarne iets weten van de volken, waarmede we te doen hebben, en van de oorzaken van 't geschil, en van de meerdere of mindere kansen, die er bestaan, om de *Balinezen* aan 't *Nederlandsch* gezag te zien onderwerpen; onverschillig, of we 't regt aan onze zijde hebben, dan niet. Een werk als dit, waarin men al wat omtrent *Bali* is te vernemen geweest, in een beknopt bestek, ordelijk en bevat-

telijk ziet voordragen, moet dus aan velen in den Lande welkom zijn.

Het werk wordt geopend met eene korte, doelmatige Inleiding, en is gesplitst in drie afdeelingen, welke te zamen vijf-en-twintig hoofdstukken bevatten. In de eerste Afdeeling: *Algemeene beschrijving*, geeft de Heer LAUTS in tien hoofdstukken, te zamen 102 bladzijden, eene uitvoerige schets van het eiland in het algemeen; van de voortbrengselen van het planten- en dierenrijk; van de bevolking, haar oorsprong en verdeeling in stammen of kasten; van de godsdienst, godsdienstige gebruiken, de lijkverbranding en het verbranden der vrouwen; van de inborst, gewoonten, vermaken, ziekten en geneeswijze; van de kleeding; van de taal, de straffen, de slavernij en den slavenhandel; van de bouwkunst in tempels, paleizen en woningen; van den landbouw en de nijverheid; van de geldsoorten, gewigten en handel.

De tweede Afdeeling: *Staatkundige beschrijving*, beschouwt in zes hoofdstukken, te zamen 47 bladzijden, de hoegrootheid der bevolking in de staatkundige verdeeling van het eiland. Wij zien daaruit onder anderen, dat er twee Vorstenverbonden als tegenover elkander staan, waardoor het niet zwaar zal kunnen vallen, het *Nederlandsch* gezag te handhaven, als 't eenmaal op *Bali* zal zijn erkend. Het eene verbond omvat de Vorsten van *Beliling*, *Karang-Assam* en *Kalongkong*, die te zamen 70,000 weerbare mannen kunnen te velde brengen; het andere verbond, indien wij 't goed begrijpen, bestaat uit de Vorsten van *Banglie*, *Djanjar*, *Badong*, *Mengawei* en *Tabanan*, die te zamen 120,000 weerbare mannen kunnen aanvoeren. De laatstgemelde Vorsten hebben geen deel genomen aan den vorigen strijd, niettegenstaande de Gouverneur-Generaal gedreigd heeft en alzoo gehouden is, indien de *Nederlandsche* wapenen triomferen, ook den Vorst van *Kalongkong* te onttroonen, dien de *Balinezen* beschouwen als hun geestelijk opperhoofd. — Vervolgens wordt elk vorstendom beschouwd in zijn afzonderlijk bestaan, en in zijne betrekkingen tot de andere rijken. De duidelijkheid er van zou nog gewonnen hebben, indien elk der Vorstendommen in een afzonderlijk hoofdstuk ware afgehandeld. Ook van de vroegere geschiedenis van elken dier Staten wordt zoo veel gezegd, als de Schrijver er van heeft kunnen vernemen. In deze opgaven hebben we nu en dan iets duisters of onnaauwkeurigs ontmoet. Zoo wordt op bl. 111 gezegd, dat

de Vorst van *Beliling*, toen hij, in het begin dezer eeuw, een inval wilde doen in het Vorstendom *Djembrana*, onder voorwendsel van er de *Boeginezen* uit te verdrijven, deswege handelde met den Radjah van *Badong;* maar *Badong* is, volgens de kaart, van *Djembrana* gescheiden door de rijken van *Mengawei* en *Tabanan*, en kon dus veel minder dan dezen tegen de vergrooting van 't *Belilingsche* gebied hebben in te brengen. — Op bladz. 115 staat, dat het Vorstendom *Djembrana* in 1818 zijne onafhankelijkheid herkreeg, onder de leiding van zijn vorigen Vorst; maar op bladz. 111 hebben we gelezen, dat de Vorst van *Djembrana*, in 1808, zijn rijk door den loozen Radjah van *Beliling* vermeesterd ziende, weldra is gestorven. Ook begrijpen we niet, hoe 't zelfde *Djembrana* onderworpen heeft kunnen zijn aan 't afgelegen *Djanjar*,, zoo als op bl. 132 gezegd wordt. Het zou ons voorkomen, alsof hier en daar de eene naam voor den anderen ware in de plaats gesteld, hetgeen ook kan liggen aan het welligt incorrecte der bronnen, uit welke de Schrijver die geschiedkundige oude berigten heeft moeten putten. Doch dit is van gering belang; men leest niet over *Bali*, om zich te verdiepen in zijne oudere geschiedenis. De hoofdzaak is, dat men 't leere kennen in zijne tegenwoordige gesteldheid, en daartoe helpt ons dit werk; vooral wanneer we, bij 't lezen der *Tweede Afdeeling* de heldere en duidelijke kaart openslaan, en er de aanwijzingen aandachtig op volgen.

In de derde Afdeeling, *verkeer met Nederland*, die uit negen hoofdstukken, te zamen 101 bladzijden, bestaat, zijn eerst de niet drokke betrekkingen met *Bali* vermeld, van 1597 tijdstip van der *Nederlanderen* eerste komst op dat eiland af, tot 1841. Tot op dien tijd zien wij de *Balinesche* Vorsten voorgesteld in het vol bezit en genot van hunne onafhankelijkheid, en door de *Nederlandsch-Indische* Regering behandeld als bondgenooten; niet als ondergeschikten. — Later hooren we spreken van hunne *ongehoorzaamheid.* Op welken grond? De *Balinees* is krijgshaftig, staat op bladz. 51, en de *Balinezen* hebben getoond, dat getuigenis te verdienen. Werden zij dan in 1841 door de wapenen verwonnen en tot een vernederenden vrede gedwongen, die hun de onafhankelijkheid kostte? — In geenen deele. Wat is er dan gebeurd, volgens de opgave van den Schrijver? — De scheepvaart ten oosten van *Java* maakte 't noodig, dat de Vorsten van *Bali* door verdragen gebonden wierden, om het strandregt en den sla-

venhandel af te schaffen, en de Gouverneur-Generaal MERKUS zond, in 1841, den Heer H. J. H. KOOPMAN als Commissaris derwaarts. Die Heer kwam, na eenigen tijd, op *Java* terug met verdragen, waarin de *Balinesche* Vorsten niet alleen de afschaffing van 't strandregt en den slavenhandel, en bovendien ook de beteugeling van den zeeroof en bescherming van den handel beloofden; neen — zoo leest men — ook *Nederlands* opperheerschappij erkenden, en — zelfs goedvonden, dat zij van hunne regeringen wierden ontzet, als zij hunne beloften niet volbragten. Aldus wordt de zaak hier voorgesteld (bladz. 182). Het een-en-twintigste hoofdstuk echter, waarin er over gehandeld wordt, beslaat maar zes bladzijden, en is zeker niet volledig. De Heer LAUTS deelt de zinsneden van erkenning uit de verdragen van 1841 mede, op welke zijne verklaring van den zin is gegrond; maar wij gelooven, dat die geene proef houdt, en dat de geachte Schrijver-zelf dit heeft gevoeld, en er daarom zoo luchtig over heen is gestapt.

» *Gewigtig was het*," zegt de Schrijver, *geheel langs den weg van minnelijke onderhandeling, zonder eenig vertoon van gewapende magt, tot dusdanige uitkomsten te geraken.*" — Wie zou 't niet dankbaar nazeggen, en den Heer KOOPMAN niet houden voor den bekwaamsten onderhandelaar van alle eeuwen, en hem niet toewenschen de grootkruisen van alle *Nederlandsche* ridderorden, indien maar Vorsten van *Bali* niet ontkenden, dat het immer of ooit hunne bedoeling zou zijn geweest, zich goedschiks aan vreemde opperheerschappij te onderwerpen.

Dat krijgshaftige Vorsten van krijgshaftige volken, die te zamen 190,000 weerbare mannen kunnen te velde brengen, en gedurende ruim twee eeuwen, naast den zetel van het *Nederlandsch-Indische* Bewind, hunne eigene zetels onafhankelijk hebben bekleed, eensklaps, op het bloot verzoek of aandringen van een gezant, die, zonder eenig vertoon van wapenmagt, is komen opdagen, hunne vrije en trotsche nekken vrijwillig zouden krommen onder het dwangjuk eener naburige vreemde magt, en dat nog wel op 't zelfde oogenblik, waarin zij de slavernij van anderen afschaffen, strijdt al te zeer tegen het gezond verstand, om het te kunnen aannemen. Maar in de medegedeelde erkenning vinden we ook niets, dat er naar zweemt. Als er geen andere titel bestaat, schijnt de oorlog met *Bali* geheel verkeerd te worden beoordeeld. — Dit neemt niet weg, dat we, 't zij hij gevoerd wordt om

veroveringen te maken, of om geleden hoon te wreken, bidden tot den Heer der Legerscharen om onze banieren te doen triomferen en ze te wijden tot banieren van beschaving en Christendom voor de bestreden volken.

Het twee-en-twintigste hoofdstuk geeft uitvoerig berigt van het gebeurde vóór en bij de verovering van *Beliling* en *Singa Radja*, door de *Nederlandsche* land- en zeemagt op 28 en 29 Junij 1846, en in het daaraanvolgende worden de voorwaarden beschreven van den alstoen afgedwongen vrede, en de nalatigheid der voor hunne onafhankelijkheid strijdende Vorsten, om de hun opgelegde bepalingen te vervullen. Niet zonder eenige bitterheid behandelt en schetst de Schrijver, in het vier-en-twintigste hoofdstuk, de expeditie van 1848 en hare dapperheid en ongeluk, met opgaaf van de namen der gesneuvelde en gekwetste officieren. Dit verslag boezemt altijd nieuwe belangstelling in. — Ten slotte stelt de Schrijver de vragen voor: waartoe roepen ons thans onze pligten als *Nederlanders* en als Christenen? Hij antwoordt: in de eerste plaats: tot overwinning; in de tweede plaats tot veredeling van de *Balinezen* door onderwijs, beschaving en Christendom. — De bijlagen, achter het werk gevoegd, zijn een Staat van handel en scheepvaart tusschen *Java* en *Bali* over 1837—1846; het Manifest aan den Radjah van *Beliling* van 7 Maart 1848; de Staat der krijgsmagt in den oorlog tegen *Beliling* van 1846, en het officiëel verslag van het gebeurde met de mislukte expeditie van 1848. Men vindt hier dus alles bijeen wat geschikt is om volledig bekend te doen worden met al wat het eiland, de vroegere en latere betrekkingen van het *Nederlandsch-Indisch* Bewind met en tot de *Balinesche* Vorsten, en de laastelijk tegen eenigen hunner afgezondene expeditiën betreft. — Alleen de vraag, of de Vorsten van *Bali* in 1841 van Bondgenooten in onderdanen zijn veranderd, wordt er niet voldoende in opgelost.

De druk is aangenaam en het boek zoo uit- als inwendig behagelijk. Wij eindigen met dankzegging aan den Schrijver voor dit uitvoerig en nuttig werk, hetwelk eene blijvende waarde heeft, en bovendien zelfs als lektuur van uitspanning aanbeveling verdient.

P.P.

Over de toekomstige regeling van het Justitie-wezen in Nederland, door Mr. L. ASSER. *In 's Gravenhage en te Am-*

sterdam, bij de Gebroeders van Cleef. 1849. *In gr.* 8*vo. VIII en* 98 *bl.* *f* : - 90.

Reeds sedert geruimen tijd werd behoefte gevoeld aan hervorming van het Justitie-wezen in *Nederland:* de laatste proeven van regterlijke organisatie en procedure in burgerlijke en strafzaken waren niet in alle opzigten gelukkig geweest. Van de eene zijde hoorde men op de afschaffing van alle of verre de meeste Provinciale Hoven aandringen, niet slechts als middel van bezuiniging; maar ook uit overweging van de moeijelijkheid, om al de regterlijke Collegiën door kundige en onafhankelijke mannen te doen bezetten. Van de andere zijde werd de behoefte aan appèl in criminele zaken aangedrongen, of de keuze, voor goede regtsbedeeling, overgelaten tusschen zoodanig appèl en de instelling der Jury. Eindelijk, om van geene andere punten te gewagen, werd van alle zijden over de kostbaarheid der procedure in burgerlijke zaken geklaagd.

Het bekende verslag der Ministers omtrent aan te wenden maatregelen van bezuiniging, behelsde ook een geraamte van nieuwe regterlijke organisatie en regeling van proces-orde. Dit stuk beloofde aan de eene zijde veel meer dan verlangd werd, en bleef aan de andere zijde verre beneden de verwachting. Het afschaffen van de instantie van cassatie in de meeste burgerlijke zaken; het brengen der appèllen in die zaken bij den Hoogen Raad; het afschaffen van allen appèl in strafzaken; het regtdoen van den kantonregter met zijn griffier in strafzaken, bij uitbreiding van zijne competentie; de schriftelijke procedure bij den Hoogen Raad — en wat niet al meer, ondervond van vele zijden ernstige en grondige tegenspraak. Van alle kanten kwamen nieuwe ontwerpen voor den dag, dikwerf niet beter voldoende dan die van het ministerie-zelf. Bij groot verschil van inzigten omtrent hetgeen moest worden afgebroken of verbeterd, voegde zich een nog oneindig grooter verschil omtrent hetgeen voor het af te brekene in de plaats moest worden gesteld.

Het ligt geenszins op onzen weg om òf de ministeriële projecten, òf de menigvuldige amendementen, of de nieuwe ontwerpen daartegen ingebragt, hier op te tellen, te beoordeelen, of daartusschen eene keuze uit te brengen. Wij hebben slechts meer bijzonder op de bovenvermelde brochure het oog te vestigen.

Aan den Heer ASSER komt den lof toe, dat hij op eene zeer grondige wijze het voorgedragen ontwerp heeft ter toetse gebragt; en dat onderscheidene verbeteringen, die hij daarin voorstelt, waarlijk ingenieus mogen genoemd worden.

Hij behandelt intusschen alleen de hoofdpunten van het verslag en beschouwt als zoodanig: »1°. de voorgestelde veranderingen omtrent de zamenstelling en de regtsmagt van den Hoogen Raad, in verband met de afschaffing van al de Provinciale Hoven; 2°. de vermindering van het getal der Arrondissements-Regtbanken, de verheffing van al de overblijvende tot *raden van Justitie*, de vermeerdering van het personeel en de uitbreiding van het grondgebied dier Collegiën, alsmede hunne regtsmagt ten criminele; 3°. de verhooging van de regtsmagt der kantonregters, zoo ten civiele als in zaken van overtreding, en het medestemmen van hunne griffiers over strafzaken; 4°. de geheele afschaffing van het appèl in correctionele en politie-zaken, alsmede het niet toelaten van hooger beroep in strafzaken."

Wij achten de beoordeeling van den Heer ASSER allerbelangrijkst, en twijfelen er niet aan, of dezelve zal van overwegenden invloed zijn op de daarstelling der nieuwe Regterlijke organisatie. In alle bijzonderheden zijn gevoelen omtrent ieder punt mede te deelen, achten wij onnoodig en onvoegzaam: men leze liever het werk-zelf, en zal zich die lektuur gewis niet beklagen, wanneer men in de zaak belang stelt.

Er is een punt, waarin vooral ons het gevoelen van den Heer ASSER toelacht, ofschoon wij niet ontveinzen willen, dat de uitvoering wel aan eenige, waarschijnlijk echter niet onoverkomelijke moeijelijkheden onderhevig zijn zal. Wij bedoelen zijn voorstel, om in belangrijke criminele zaken het appèl weder in te voeren. Hij stelt voor, deze criminele zaken in eerste instantie bij de Regtbanken te doen behandelen, en die, waarin de beklaagde niet heeft bekend; waarin feitelijke quaestiën ter beslissing overblijven; en waar het op de toepassing van zware straffen aankomt, ingeval van appèl van de zijde des veroordeelden, te verwijzen aan bijzondere regterlijke Collegiën, in elke Provincie (of, voor enkele kleinere Provinciën, in elke twee Provinciën) zamen te stellen uit leden van de gewone Regtbanken in die Provincie ressorterende, die ter beslissing van zoodanige zaken gedurende eenige weken van tijd tot tijd in de hoofdplaats

der Provincie zouden bijeenkomen. — Naar onze meening is dit voorstel uitermate geschikt om de behoefte aan Provinciale Hoven voor de beslissing van strafzaken geheel te doen vervallen, voorziet het in eene groote ergerlijke leemte, ten aanzien van volslagen gemis van appèl in criminele zaken, en is het eene billijke concessie aan de begrippen van den tijdgeest; daar het aan de voordeelen van regtspraak door kundige magistraatspersonen vele der voordeelen paart van eene regtspleging met gezworenen, zonder de daaraan verbonden nadeelen.

Volgens het plan van den Heer ASSER, zoude de bezuiniging in het budget van Justitie, bij herziening daar te stellen, weinig minder bedragen, dan waarop de Ministers hunne, zoo als zij daar liggen, niet aannemelijk geachte wijzigingen hebben geraamd. — Ook omtrent andere gewigtige onderwerpen, met het behandelde in betrekking staande, vindt men, dikwerf als ter loops, schrandere opmerkingen. De Heer ASSER is onder anderen een groot voorstander van Staatsexamina in het algemeen, en bijzonder voor de toelating tot eenige Staatsbetrekking; daarvan wacht hij groote verbetering in het personeel der Regterlijke Magistratuur. Jammer maar, dat, waar veel te verbeteren en te hervormen valt, alles zoo verbazend lang duurt.

J. W.

Het Reglement van orde en discipline voor de Advocaten, met eenige Aanteekeningen door Mr. C. L. SCHÜLLER tot Peursum, *Advocaat te Utrecht. Te Utrecht, bij* C. van der Post, Jr. 1848. *In gr.* 8*vo. VI en* 109 *bl. f* :-60.

Men zal zich herinneren, dat deze aanteekeningen geruimen tijd gediend hebben, om het sedert overleden staatkundig Tijdschrift *Politieke Bijdragen* te vullen. Niemand zal beweren, dat zij daar op hare plaats waren; maar ieder zal den Heer SCHÜLLER daarentegen dank weten, dat hij ze afzonderlijk heeft uitgegeven, en met vermeerdering en verbetering, ook voor hen, die niet in het bezit zijn der *Bijdragen*, verkrijgbaar gesteld.

Reeds vroeger, toen zij daar verspreid lagen tusschen staatkundige vertoogen, hebben wij dikwerf met groot genoegen die aanteekeningen gelezen. Zij getuigen, bij kennis en er-

varing van het behandelde onderwerp, van die edele onbekrompenheid van denkbeelden, welke den Schrijver in vele opzigten kenmerkt, en die hij hier telkens aan den dag legt. Men kan van hem soms in gevoelen verschillen; maar zal altijd den ijver, de belangstelling, die hij in zijne beschouwing der roeping van den pleitbezorger betoont, moeten toejuichen, en dikwerf aan zijne juiste opmerkingen de welverdiende hulde toebrengen. Inzonderheid is de aanteekening op art. 7 van het reglement belangrijk, waar hij over de cumulatie der betrekkingen van advocaat en procureur; over het honorarium der advocaten; het tarief en het in rekening brengen der declaratie, van den advocaat aan de verliezende partij, handelt. Wij kunnen ons niet onthouden, daarvan een klein gedeelte, het résumé van het bij die aanteekening breeder behandelde, over te nemen; hetwelk tevens tot proeve strekken kan van den veelal keurigen en levendigen stijl, waarin de aanteekeningen zijn geschreven: »Wanneer dan de proces-kosten zich bepaalden tot de betaling van procureurs en deurwaarders, mitsgaders van de noodzakelijke registratie-, zegel- en griffie-kosten, door de in het ongelijk gestelde partij, zou ik vermeenen, dat het algemeen belang grootelijks zoude worden bevorderd. Niet alleen toch zouden die kosten veel minder afschrikwekkend zijn voor den regthebbenden, om zijn regt te doen gelden; maar bovendien zoude, alleen door de afschaffing van het Tarief voor de advocaten en het overlaten van hunne vereering aan die hen inriep, hun getal van lieverlede verminderen. Het procederen voor armen tegen rijken zoude dan van eene speculatie klimmen tot eene edelmoedigheid. De vernederende geschillen en transacties tusschen advocaat en cliënt over het loon, dat gene vraagt en deze te hoog vindt, wierden ondenkbaar. De verhouding van den advocaat tot den Regter wierd edeler. Maar wat behoef ik verder uit te weiden over een denkbeeld, dat elk advocaat, die een waar begrip heeft van zijnen edelen stand, in de hoofdzaak met mij deelen zal? Nieuw zijn deze gevoelens ten minste niet. Het zijn slechts de uitdrukkingen van hetgeen in *Frankrijk* plaats greep, het classieke land eener vrije en eervolle balie."

De bedoeling van den Heer SCHÜLLER, naar zich geredelijk laat begrijpen, met het uitgeven zijner aanteekeningen, is ook de wensch, dat zij bij eene spoedige herziening van het reglement, welke bij de organisatie van het justitie-wezen

niet kan uitblijven, in aanmerking zullen worden genomen. Hij drukt dien wensch bij zijn beknopt voorberigt aldus uit: »Moge de doorbladering van dit boekske eenig nut hebben voor mijne eerstbeginnende *confrères;* en vooral de tegenwoordige Minister van Justitie tijd vinden, om ons van een Reglement van Orde te verlossen, in hetwelk zijne practicale ondervinding, die meer jaren telt dan mijn leven, nog vele leemten, gapingen en tegenstrijdigheden zal ontdekt hebben, die mijne pas tienjarige ervaring heeft overzien of onopgemerkt gelaten."

Wij deelen gaarne zijne wenschen, en bevelen de lectuur van het boeksken ook in de aandacht van confrères, die op veeljarige praktijk kunnen bogen.

Iets over het Hooger Onderwijs door Dr. D. BURGER, JR. *Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1849. *In gr.* 8*vo.* 16 *bl.f*: - 25.

Opmerkingen en Gedachten over het Hooger Onderwijs. Te Utrecht, bij C. van der Post, Jr. 1848. *In gr.* 8*vo.* 16 *bl.f*: - 20.

Menigeen is, hetzij door het Ministeriëel bezuinigings-voorstel-zelf, hetzij door de latere benoeming der Staats-Commissie, uitgelokt om over de zaken van het Hooger Onderwijs een gevoelen uit te brengen.

Onder de menigvuldige geschriften (meest vlugschriften), dit belangrijk onderwerp betreffende, verdienen voorzeker de beide aangekondigde eene eervolle vermelding. Het eerste, van den geleerden, door zijne wijsgeerige schriften bereids gunstig bekenden Dr. BURGER, omvat gelijkelijk den geheelen cirkel van het hooger onderwijs; het andere, van een ongenoemden schrijver, bepaalt zich meer tot propaedeutisch onderrigt, zonder juist daarom het overige geheel uit te sluiten. Het eerste werpt een genialen blik over den ganschen omvang van het onderwerp; het andere treedt in meerdere détails omtrent de bijzondere punten daarin behandeld. Het eerste wil radicale hervorming, en zoekt die vooral in algeheele wijziging van het Academisch onderwijs; het andere prijst eenen meer geleidelijken weg aan, en tracht door hervorming van de Gymnasiën op de verbetering van het Academisch onderrigt te werken. In beide staat *bezuiniging* geheel op den achtergrond; verbetering, voldoening aan de eischen van de wetenschap, van het practische leven, en van

den tijd, ziedaar wat zij bij eene nieuwe regeling van het Hooger Onderwijs verlangen. In vele punten stemmen de beide Schrijvers geheel overeen, in andere ontmoeten zij elkander, in sommige staan zij lijnregt tegen elkander over.

Dr. BURGER wenscht het propaedeutisch onderrigt aan de Gymnasiën verbeterd te hebben, bijzonder wat geschiedenis, natuurkunde en historia literaria van oude en nieuwe volken betreft. De ongenoemde schrijver gaat nog verder: hij zou het onderwijs op de Gymnasiën liefst uitsluitend voor hen behouden, die tot de Academiën worden opgeleid, en dat onderwijs-zelf dan in twee deelen gesplitst willen zien; waarvan het laatste te gelijk tot meer bepaalde voorbereiding zoude strekken voor het bijzondere vak, waarin zich ieder gedurende den Academischen loopbaan wenschte te bekwamen. Hoe fraai het luiden moge, achten wij dit laatste echter in verre de meeste opzigten uiterst bezwaarlijk en schier onuitvoerbaar.

Dr. BURGER wenscht op de Gymnasiën vooral het geheugen, het oordeel en den smaak geoefend te zien. Wie zou daartegen iets inbrengen? Zeker niet de ongenoemde Schrijver, die bovendien de betrekking tusschen leermeester en leerling meer innig, en de zedelijke opleiding door de onderwijzers bevorderd wenscht te hebben.

Maar, — en zie hier een groot verschilpunt! — de ongenoemde Schrijver is een tegenstander van het Staats-examen, terwijl Dr. BURGER daarvan een groot voorstander is; doch — en hierin stemmen wij geheel met hem in — hij wenscht, dat het Academisch onderwijs ook opengesteld worde voor hen, die geen Staats-examen hebben afgelegd, maar die, alvorens dit gedaan te hebben, tot geen der volgende examina mocten worden toegelaten.

De ongenoemde Schrijver wenscht zoo weinig examina als mogelijk is, en Dr. BURGER verlangt na de opening van den Academischen cursus, vóór het eindëxamen, nog slechts één.

Op eene regt humoristische wijze prijst de ongenoemde Schrijver het schrijven van dictaten aan: — dan heeft de student wat ontspanning; slechts één arm wordt moede; hij kan dan terwijl wat aan zijne ouders of andere onderwerpen denken, en hij kan het dictaat van het vorige jaar koopen, wanneer, loffelijker gewoonte van sommige Hoogleeraren, het te behandelen onderwerp slechts in twee of drie jaren wordt afgedicteerd!!

Dr. BURGER laat zich daarover niet uit; maar hij wenscht privaat-docenten bij de Academiën toegelaten te zien; waaruit hij edelen naijver wacht, ontwikkeling van den geest, bevordering van de wetenschap, eene oefenschool voor het Professoraat. Geene getuigschriften van gehouden Collegiën meer! De ongenoemde Schrijver durft zoo hoog niet vliegen; want hij spreekt nog van testimonia, in gemoede afgegeven, die het examen zouden kunnen bekorten. Wij zweven liever met Dr. BURGER in hooger sfeer.

Dr. BURGER wenscht voorts de Collegiën in de *Hollandsche* taal gegeven te hebben: wij zouden liever met den ongenoemden Schrijver onderscheiden tusschen de te behandelen onderwerpen. Voor de behandeling der *Grieksche* en *Latijnsche* schrijvers komt ons met hem het gebruik der classieke taal meer geschikt voor.

Het spreekt van zelf, dat in het stelsel van Dr. BURGER het eind-examen onmogelijk door de Professoren-zelve kan worden afgenomen; hij zou tweeërlei examen verlangen, het éène voor geleerden, het andere voor hen, die de wetenschap als *practici* willen beoefenen. Misschien zou hij zich met den ongenoemden Schrijver kunnen verstaan, die aan ieder de vrijheid wenscht gelaten te hebben om, des verkiezende, even als thans de Theologanten, met een candidaats-examen zijne Academische studiën te kunnen eindigen.

Beide willen meer voorbereiding in het Academisch onderwijs voor het practische leven; en ieder, die er ondervinding van heeft, zal wel met beiden instemmen, dat thans aan hen, die de Academie verlaten, doorgaans, bij den aanvang van hunnen maatschappelijken werkkring, de handen zeer verkeerd staan.

Zoo hebben wij de voornaamste punten, door beide Schrijvers behandeld, althans oppervlakkig nagegaan. Men ziet, dat er nog vele onderwerpen zijn, waarover zij hunne meening niet te kennen geven. Zij spreken niet over de verbeteringen, in bijzondere vakken van onderwijs daar te stellen; zij roeren de teedere snaar van de opheffing van eene of meer Hoogescholen niet aan. Wij zullen hier hun voorbeeld volgen; welligt doet zich eene andere gelegenheid op, om daarover onze meening kenbaar te maken.

Intusschen bevelen wij de lektuur van de beide aangekondigde geschriften den belangstellenden aan. Er zijn in beide boekjes, maar vooral in het tweede, vele lezenswaardige détails, die wij kortheidshalve met stilzwijgen moesten

voorbijgaan, maar die de zaakkundige met veel genoegen zal opmerken.

Practische Handleiding voor de uitspraak der Engelsche taal, door H. J. VOGIN, *Onderwijzer in de Engelsche taal, aan het Stedelijk Gymnasium, en aan het Instituut van Middelbaar onderwijs te Middelburg. Te Delft, bij* H. Koster. 1848. *In kl.* 8*vo., gecartonneerd. LVI en* 229 *bl. f* 1-50.

De Schrijver acht het niet goed, dat men, om de *Engelsche* uitspraak bevattelijk te maken, den leerling de *Engelsche* woorden voorlegge in *Nederduitsche* spelling. Hij meent, dat het schier onmogelijk is, die uitspraak met vrucht te beoefenen, wanneer men niet de letterklanken zijner moedertaal geheel laat varen, en in de *Engelsche* letter niets anders ziet dan de teekens van die klanken, welke de *Engelschman* er zelf aan hecht. Naar die grondstelling is deze handleiding bewerkt, en wij maken geene zwarigheid haar aan te prijzen. De druk is goed; doch het papier is minder dan 't behoorde te zijn in zulk een fraaijen band, die het met veel zorg bewerkte boekje in uitwendig schoon menige prachtuitgave doet overtreffen.

L'Ancien Testament et le Nouveau, avec les Livres Apocryphes, mis en vers. Livre de lecture et de traduction. Muni d'une explication des mots et des termes difficiles. A l'usage de la jeunesse Neêrlandaise, qui fréquente les Écoles Françaises. Nouvelle Édition, considérablement augmentée. Par G. SCHOUWENBERG, Instituteur. A Amsterdem, chez *S. de Grebber, Simonsz.* 1848. In 12mo., te zamen 170 bl. *f*: - 60.

Als men het boekjen inziet, doet de titel onwillekeurig denken aan de advertentiën der Holloway-pillen. Wat ophef van niets! De tamelijk gezwollen voorrede en de woordenlijst beslaan 106 bladzijden. Dat in zoo veel woorden (bladz. LXXXII, reg. 11 v. b.) gezegd wordt, wat men te *Corinthen* deed in den tempel van VENUS, kan den onderwijzer ligt in verlegenheid brengen, als de kinderen nieuwsgierig zijn. De eigenlijke berijming van het Oude en Nieuwe Testament met de Apocryphe Boeken loopt in 64 bladz., te zamen acht hon-

derd Alexandrijnsche verzen, af. Zie hier de geheele Spreuken SALOMONS:

Le sage SALOMON, *dans ses divins proverbes,*
Peint les bons, les méchans, les humbles, les superbes.

Tot een tweede staaltje volge hier de zoogenaamde berijming van den 1sten, 2den en 3den Zendbrief van JOHANNES, waarin ook (in de berijming namelijk) de Drieëenheid tot eene soort van driegodendom schijnt gemaakt te worden:

Saint JEAN *explique ici la sainte Trinité*
UN *Dieu, pour nous sauver, revêt l'humanité.*

De liefhebber van rare (niet *zeldzame*) boeken moge er zich een exemplaar van aanschaffen; maar wij kunnen niet inzien dat het werkje berekend is, om eenig nut te stichten voor de jeugd.

Contes moraux pour de jeunes Demoiselles, ou Historiettes les plus convenables aux enfans qui commencent à lire couramment; par BERQUIN, CAMPE et BLANCHARD. Nouvelle édition, augmentée d'un Vocabulaire contenant la plus grande partie des mots, qui se trouvent dans cet opuscule. A la Haye, chez *A. Kloots et Comp.* 1847. In gr. 8vo. 116 bl. *f* : - 30.

Deze bloemlezing van Fransche kinderverhalen is reeds eenigzins oud; doch wij willen haar toch niet onvermeld laten. De bloemen zijn met oordeel gekozen en geschikt. De jeugdige lezeressen, voor welke zij bestemd zijn, kunnen er niets dan goeds uit leeren. De stijl is eenvoudig en aangenaam, en de vertellingen zijn onderhoudend en kort. Wie de werken der op den titel genoemde Fransche Schrijvers niet bezit, kan er zijne kinderen, door dit onkostbare boekje, eenigzins bekend mede maken. Door de bijgevoegde *vocabulaire* is het nu geschikt om zelfs minder geoefende kinderen te worden in handen gegeven.

Fransche Spraakwendingen. Verzameling van eigenaardige en uitgezochte zegswijzen der nieuwere Fransche spreektaal, ten behoeve van Instituten en Gymnasiën, bijeengebragt

door L. BISCHOFF, *Bestuurder van het Gymnasium te Wezel. Voorzien van eene Nederduitsche vertaling. Te Zutphen, bij* A. C. E. van Someren. 1848. *In gr.* 8*vo.* 168 *bl.* *f*: -75.

Het is niet te ontkennen, dat de *Fransche* spreektaal in de laatste dertig jaren veranderingen heeft ondergaan, voornamelijk toe te schrijven aan den langdurigen vredestaat in de staatkundige, en de omwenteling in de tooneelwereld, en aan den invloed, dien het tooneel en de Conversatie in het werkelijke leven wederkeerig op elkander uitoefenen. In het nieuwere Drama, vooral in de Vaudeville, is de dagelijksche verkeering door SCRIBE, MELESVILLE, SOUVESTRE, DUMAS, en vele anderen naar het leven als geportraitteerd; maar hun smaak is niet zonder invloed gebleven op hetgeen hun minder goed, beknopt of sierlijk voorkwam, en wat zij er voor in de plaats stelden, is althans ten deele van het tooneel in het dagelijksche leven overgegaan. Wij achten het daarom een gelukkigen inval, uit het moderne Drama en de Vaudeville nieuwere spraakwendingen en uitdrukkingen bijeen te zamelen. De Heer BISCHOFF is er mede begonnen, en gaf zijnen landgenooten een proefje van zijne bezigheid. Dat proefje zal ook hier te Lande wel menigeen bevallen. Intusschen dient 't met oordeel te worden gebruikt; want, hoe vernatuurlijkt, de tooneelwereld is en blijft eene wereld van Conventie, en wie altijd en in alles wilde spreken, zoo als hij 't hier vindt, zou gevaar loopen voor een pedant te worden gehouden. — De *Hollandsche* tekst is dikwijls te stijf en te schoolsch. Het is jammer, dat de onbekende, die er dezen bijvoegde, niet beter onze eigene spreektaal heeft weten te vatten. Doch dit is van minder belang, omdat het werkje niet zoo zeer voor kinderen, als wel voor meer geoefenden is bestemd. Bij een herdruk echter dient het *Hollandsch* door een geroutineerd Schrijver goed herzien te worden.

PARLEZ-VOUS FRANÇAIS? *of Fransch-Nederduitsche Winkelgesprekken, nevens eene verzameling der meest gebruikelijke spreekwijzen en uitdrukkingen in den handel. Een Handboek voor allen, die, bij den in- en verkoop, juiste en schoone bewoordingen willen bezigen. Te Amsterdam, bij* M. H. Binger. 1848. *In kl.* 8*vo.* 154 *bl.* *f* : -75.

In den tekst is de stijl van het Hollandsch beter dan op den

titel. Schoone bewoordingen bij den in- en verkoop! — De bedoeling is: er bij spreken zoo als 't behoort. Achter het werkje zijn reductie-tafels gevoegd van *Nederlandsche*, *Fransche*, *Engelsche* en *Duitsche* muntspecieën. Kinderen hebben dáár geene behoefte aan. Er zijn ook maar weinig winkels in ons Land, waar 't Fransch spreken te pas komt, en zelfs niet belagchelijk zou wezen. Voor wie zijn deze zamenspraken dan bestemd? Voor de winkelbedienden, om met vreemden te kunnen handelen? Maar wat ieder, betreffende zijn eigen winkelvak, hier vindt, is niet genoeg. Voor *Nederlanders*, die verhuizen *naar*, of eenigen tijd zich vestigen *in* een oord, waar het Fransch de landtaal is, kan 't misschien nuttig zijn. Aan dezulken alleen kunnen wij 't aanbevelen.

Tafereelen uit het Drentsche dorpsleven door C. VAN SCHAICK. *II Deelen. Met titels en vignetten. Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. 1848. *In gr.* 8*vo.* 546 *bl. f* 5-70.

De waardige VAN SCHAICK is een uitmuntend schilder. Zijne tafereelen zijn niet alleen boeijend, maar grijpen aan. Bij fraaije passages maakten we vouwen in 't werk, onder 't lezen; maar toen 't uit was lag 't vol vouwen, en we hadden geene woorden voor den indruk, dien 't op ons gemaakt had. Zóó levendig en vol waarheid is de voorstelling der personen en toestanden; zóó diep treffend is de eenvoudige fabel uitgewerkt, die hier behandeld wordt.

KLAAS, de knappe zoon van een welgezeten kuiper te *Dwingeloo*, houdt, van al de meisjes, die hem een goed hart toedragen, het meest van het zedige TRIENTJE, de dochter van den rijken Scholtes van *Diever*. Het meisje is hem wederkeerig genegen; maar de Scholtes acht hem te gering, en wijst hem de deur. Hij zoekt troost in de verkeering met een ander meisje, JAPIKJE genaamd, die ook zijne vrouw zou zijn geworden; maar, in een ligtzinnig oogenblik, zijne genegenheid en de rust van haar leven verbeurt. Het toeval brengt hem weder met het altijd beminde TRIENTJE in betrekking; na eenigen tijd geeft de Scholtes zijne toestemming, en het huwelijk komt tot stand. De ongelukkige JAPIKJE, behalve 't verdriet, dat zij er van heeft, wordt er een voorwerp door van openbare bespotting, naar landswijze. KLAAS daarentegen is ten toppunt van geluk, en komt door den dood

van den Scholtes ook tot rijkdom. Een paar lieve kinderen bekroonen zijn echt, en eenige jaren lang is hij gelukkig in huis, en geacht bij de wereld. Maar tot zijn ongeluk raakt hij aan den drank. Zijn eigen vader komt bij hem inwonen, en verhuurt 't huis, dat hij verlaat, aan zekeren ROELOF, die er een herberg in begint. Van dezen mensch, een valschen kaartspeler en doortrapten fielt, wordt KLAAS een speelbal en eindelijk het slagtoffer. Pas twaalf jaren gehuwd zijnde sterft hij, aan de gevolgen van een val uit het rijtuig, waarmede hij, in beschonken toestand, van de herberg naar huis rijdt. — Eenvoudiger kan een verhaal wel niet zijn. Maar de Heer VAN SCHAICK verstaat de kunst van vertellen. Hij is een fijn waarnemer, en leest in de zielen met hetzelfde gemak, waarmede hij rondziet en opmerkt in het leven. Niets ontgaat zijn scherpen blik. Zoo wel de menschen als hunne zeden en gebruiken schildert hij met eene getrouwheid, die verbaast, en met eene verscheidenheid van kleuren, die opgetogen doet staan, en ook in het minste *détail* den meester doet kennen.

Het verhaal geeft van zelf aanleiding tot velerlei beschrijvingen. Voor eerst hoe de jonge lui in de *Drentsche* dorpen uit vrijen gaan, en de vrijers ontvangen. Men vindt er, vooral op bladz. 40 van 't eerste deel, een schetsje van, waarbij men niet begrijpt, hoe die nachtelijke zamenkomsten, in den donker, in harmonie kunnen blijven met de eerbaarheid. Voorts 't kermisleven; het huwelijk; de bruiloften; de boosaartige volksklucht van den dorren paal; de begrafenisssen en begrafenis-malen; den Doop; het H. Avondmaal; de viering van 't Kersfeest, en bovendien het boeren spinmaal, en eene winteravond-visite. Al die beschrijvingen zijn fiksch en frisch. Men twijfelt er niet bij, of ze naar 't leven en de natuur zijn; zoo duidelijk dragen ze den stempel der waarheid. De voorstelling der personen is niet minder gelukkig, en vol leven en afwisseling. Het is alsof men zich onder de *Drentsche* boeren verplaatst vindt. Ook de karakters, van den uiterst eenvoudigen LAMMERT af tot den hoogst doortrapten ROELOF toe, zijn rijk genuanceerd en goed volgehouden. Het is als had men in persoon een uitstapje naar *Dwingeloo* gedaan, en het oogmerk des Schrijvers, om het *Drentsche* dorpsleven meer bekend te maken, is dus bereikt.

Veel hooger nog waarderen we 't verlicht godsdienstige, zedelijke, en verstandige, dat, zonder de minste stijfheid of

gezochtheid, en zonder zich op te dringen, nu eens zelf op den voorgrond treedt, met al het beminnelijke van een bezoeker naar wien ieder verlangt; dan eens naar zich doet vragen, maar, als men goed rondziet, nabij is, doch bescheiden om een hoekje zit, zoo als een levenswijs geestelijke, of een goedhartig bedaagd man zich wel eens uit een vrolijk gezelschap wat afzondert, om niet te hinderen. — Welk eene leer, dat arme JAPIKJE, voor meisjes, die er meer dan één vrijer op nahouden! Wat wenken van gesticht, bij God te verantwoorden kwaad, voor verleidende schurken als ROELOF! Welk een spiegel voor jongelingen, hoe men ongemerkt aan den drank raakt, en voor den beslisten liefhebber van 't gedistilleerde, hoe hij er zijn leven door kan verkorten, en zijne vrouw tot weduwe, zijne kinderen tot weezen kan maken; al is hij, misschien, te bemiddeld om er door te vervallen tot gebrek en misdaad! Welk eene les voor elke goede vrome huismoeder, om niet alles te laten aankomen op enkel bidden tot God, maar ook te spreken tot den man van haar hart, als hij op slechte wegen gaat; en hem zijne veerkeerdheden voor te houden, eer het te laat is! — Wij betreuren, dat we geene ruimte hebben om iets uit het werk tot eene proeve mede te deelen. Al wilden we de fraaije plaatsen slechts opnoemen, reeds dát zou te ver leiden; want het werk krielt er van. Er zijn enkele bladzijden, bij welke men te moede wordt als bij een dichtjuweeltje van TOLLENS. Zoo is, b. v. D. II, bladz. 253, het schetsje van die arme boerenmeid uit het sterfhuis, bij de verkooping der koe, buiten welke en den »lieven Heere God" zij niemand had »waar ze vertrouwelijk meê omging." — Meesterlijk vinden we vooral het laatste tooneel in de herberg, zelfde deel, bladz. 258—261, waar de duivel-zelf, in de gedaante van ROELOF, den zwakken KLAAS nog eens opligt, en om dat te kunnen doen hem voor 't laatst opwindt, door middel van 't vloekwaardige sterke vocht — dat er de dood na volgt. En toch is er nergens iets overdreven; alles is, zoo als 't werkelijk is; God betere het! — Wij zien er maar van op, dat een »boerendominé," zoo als de Schrijver zich in 't voorberigt noemt, dat alles zoo weet, en zoo fiksch weet te schilderen.

Ééne aanmerking, die we hebben, betreft het gewestelijke dialekt, dat de Schrijver zijne personen laat behouden. Niets is natuurlijker; want hij schrijft boeren-typen.

Maar is 't noodig? en, is 't wenschelijk? — Wij gelooven neen. Noodig is 't zeker niet; want moest in den roman de taal worden gevoerd, die de helden, welke er in handelen, gesproken hebben, dan zouden ons zelfs de romans, aan de geschiedenis van *Holland* ontleend, onverstaanbaar zijn, wanneer zij speelden in de middeleeuwen, of vroeger. — Wenschelijk is 't óók niet; want het aardige is er af, als men 't dialekt niet kan naspreken, zoo als 't behoort; en om dat te kunnen, en er behagen in te vinden, moet men in de provinciën op 't land hebben gewoond, en genoeg van de boeren houden, om vrede te hebben met hunne verouderde spreekwijzen en hollen tongval, die, zoo niet barbaarsch, althans vreemd klinken voor 't beschaafd gehoor. — Boeken als deze zijn volksboeken, waardig om in alle huisgezinnen gelezen en herlezen te worden. Het ware zelfs te wenschen, dat er eene zéér goedkoope uitgaaf van kwame, voor den geringeren stand; maar juist dáárom zou 't jammer zijn, als de *algemeene* verspreiding belemmerd wierd door eene eigenaardigheid in den vorm, die 't gemak der lezing voor velen vermindert, zonder tot de schoonheid der werken van den Heer VAN SCHAICK iets bij te dragen.

Dan hebben we nog eene andere aanmerking. Er zweeft iets bovennatuurlijks over deze tafereelen. Het bovennatuurlijke behoort wel eenigzins op het platte land te huis. Waar is er de boer van echten stempel, die niet gelooft aan spoken, hekserijen en voorteekenen? — Het radicale middel om zieke koeijen te genezen (D. II, bladz. 64); de bangheid voor hondengehuil, en in 't nachtelijke uur, en 't geloof, dat 't op zekere plekken dan niet zuiver is; dit alles en nog veel meer is bij den eenvoudigen landman op zijne plaats, en wij twijfelen of zelfs onze groote steden van zulk bijgeloof nog wel geheel zijn gezuiverd. — Doch het bovennatuurlijke, waarop wij doelen, vindt zijne bron niet in het geloof der *Drentsche* dorpbewoners, maar van den Schrijver-zelven. Hij gelooft aan den invloed der Voorzienigheid op 's menschen lot, en doet KLAAS in dronkenschap tweemalen vallen op dezelfde plaats bij de *Leggeleresch*, eerst als ter waarschuwing, daarna doodelijk. Dat is schoon, en kan voedsel geven aan een heilzaam geloof; niet aan bijgeloof. Maar de droomen, welke de Schrijver toedicht aan KLAAS (D. II, bl. 196) en aan LAMMERT (D. II, bl. 145), vooral den laatsten, waarin

hij den eenvoudigen LAMMERT, wiens geestvermogens zeer beperkt zijn, doet vernemen, hoe zijn zoon zich gedraagt, en welk einde hem wacht, weten wij niet in overeenstemming te brengen met de roeping van ieder verlicht verstand om het bijgeloof tegen te gaan. De geachte Schrijver-zelf schijnt te gelooven, dat aanstaande gebeurtenissen in droomen worden geopenbaard. Misschien heeft hij iets dergelijks ondervonden; gelijk ons één merkwaardig droomgeval van nabij bekend is; doch al ware 't zoo, die gevallen zijn hoogst zeldzaam, en wij zouden altijd meenen, dat het niet goed is in een volksboek aan droomen veel waarde te hechten, en dat het werk er nog bij gewonnen zou hebben, als die droomgezigten er niet waren ingevlochten.

De groote verdiensten van deze Tafereelen hebben ons verslag doen uitdijen. Wij eindigen 't met opwekking van ieder, die prijs stelt op aangename en nuttige lektuur, om zich dit meesterwerk aan te schaffen.

C. G.

Eerste beginselen der Algemeene Geschiedenis van ons Vaderland, door Prof. L. VISSCHER. *Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1848. *In kl.* 8*vo.* 87 *bl. f* : - 40.

Dit werkje is geheel wetenschappelijk. Eene juiste en naauwkeurige verdeeling in bepaalde tijdperken, en deze weder in afdeelingen, legt den grondslag van het beknopte en zaakrijke boek. Het bevat enkel eene opnoeming van geschiedkundige daadzaken, geregeld opeenvolgend, met naauwkeurige aanduiding van den tijd, zonder toepassing, zonder eenige jagt op effect, aan schrijvers voor kinderen anders zoo eigen. — Jongen lieden, die eene wetenschappelijke opleiding zullen genieten, is dit werk zeer aan te bevelen, en onderwijzers, die van de geschiedenis eene meer dan oppervlakkige kennis hebben, zullen het op hoogen prijs leeren stellen, wanneer zij de geschiedenis naar aanleiding van dit werk verder uitbreiden. — Prof. VISSCHER ontvange voor dit geschenk aan jeugd en onderwijzers verdienden dank. Het zou voor velen eene aangename dienst te méér zijn, als de geachte Schrijver ook zijne methode bij het gebruik maken van dit werk door den druk dede kennen.

BOEKBESCHOUWING.

De God des hemels en de bergen der aarde, door J. P. HASEBROEK, *Predikant te Breda.*

Ik heffe mijne oogen op naar de bergen.
Ps. CXXI.

Bergen van het Oude Testament. Te Breda, bij Broese en Comp. 1847. *In gr.* 8*vo.* 312 *bl. f* 3-:

De Heer HASEBROEK heeft een idé uitgewerkt even stout als schoon, zoo als dit alleen kon opkomen in en teruggegeven worden door dichterlijke aanschouwing; maar ook enkel van eenen dichter, wiens geest niet verblind is door den flikkerglans eener werelddienst, die op aarde de reuzenkracht der zonde, maar geenen CHRISTUS, en in den hemel een oneindig niets ontmoet, maar geenen God, die het Al bezielt. Het genie van HASEBROEK strijkt niet als een lijkvogel op de vermoorde godsdienst neder, om er den zegetoon eener beschaafde barbaarschheid op aan te heffen; maar klapwiekt als een adelaar, van den top der bergen naar de zon van het eeuwig licht, met breede vlugt omhoog. Ja, het doet meer! Van de bergen der aarde spreidt hij de magt, wijsheid en liefde van den God des hemels ten toon. Op een twaalftal hunner ziet hij zoo vele bedrijven van het heilige treurspel: de als Gods zoon gekroonde mensch gevallen, gered, gezaligd; — treurspel dat, in het aardsche paradijs begonnen, op *Golgotha* zijne ontknooping nadert en in het paradijs daarboven heerlijk wordt opgelost.

Op deze bergen, »wrongen van die reusachtige slang, die hare schilderachtige kronkels rondom de geheele aarde slaat, en over haar de golvende slangenlijn der schoonheid trekt," beluistert hij de openbaringen Gods aan de menschen, en wat hij daar zag en hoorde, geeft hij in dit boek, door hooger geest beademd en bezield, terug. De twaalf bergen, waarvan zes in dit deel behandeld worden, allen met een

gelukkigen takt gekozen, schildert hij »als zoo vele trappen, die ons, als langs een hemelladder van Goddelijke openbaringen, naar den hemelschen Sion, den berg der voleinding en der wederoprigting aller dingen, voeren."

Wij hebben zelden een werk in handen gehad, dat wij zoo lief kregen als dit, en hetwelk de verdienste bezit, dat die liefdegloed tegen het einde niet verdoofd wordt, maar in eene heilige vlam overgaat. Liefde tot God, overgave aan den Heiland, bewondering van het werk der verlossing, leven in de openbaring Gods in en door CHRISTUS, zie dit zijn de grondtoonen, waarop het stuk gezet is. De stijl is dichterlijk, vol gloeijende beeldspraak. 't Is of een vonk van het pinkstervuur den man ontstoken heeft. Er ligt iets Apokalyptisch in den blik, dien hij op en van Gods bergen werpt. Het geheel moet de vrucht zijn des gebeds eener ziel, die weet wat het zeggen wil: barmhartigheid vermenigvuldigd met barmhartigheid.

Wij gelooven, dat ook velen onzer lezers dit werk bereids gelezen hebben, en dat ieder, bij wien hoofd en hart één zijn, met ons zal instemmen. Wij hebben de *souvenirs* van DE LAMARTINE gelezen en bewonderd. Hoe vaak stemde die man, welke den Bijbel, aan den schoot eener vrome moeder gelezen, nog niet vergeten had, ons tot heilige geestdrift; maar toch hij hield ons vast aan de aarde. Vanwaar komt het, HASEBROEK! dat gij ons boven de aarde opvoert? Dat wij niet alleen op de bergen nederzitten; maar ook boven de bergen zweven? Gij weet het, en wij weten het ook. Het is niet slechts de geest der poëzij, maar de kracht van het eeuwige, die u en den lezer beide aangrijpt.

Rijkdom en pracht treffen het oog, dat voor het schoone open staat. De geschiedenis der oudheid ligt ontrold. De topografie is aangenaam en boeijend. HASEBROEK laat de voornaamste reizigers, die het *Heilige land* bezochten, met de penseel in de hand optreden, en hangt hunne schilderijen ten toon. Hij verbindt met de tooneelen op *Ararat* en *Sinaï*, op *Moria* en *Sion*, op den *Karmel* en den *Olijfberg* en *Patmos*, gebeurtenissen, die ze gedenkwaardigheid schon-

ken, en voert de hoofdpersonen, die er handelden, op. Overal ontwikkelt hij naar zijne vurige overtuiging die heerlijke waarheid: »God geopenbaard in het vleesch. God in CHRISTUS de wereld met zich-zelven verzoenende." Hij kwetst daarbij geene andere overtuiging; maar spreekt de zijne ernstig en krachtig uit. Hij polemiseert niet, maar plooit ook niet. Zijne dichterlijke voorstelling, waarbij de verbeelding hem wel eens tot onnaauwkeurige uitdrukkingen verleidt, doet hem, althans naar ons inzien, de typische opvatting overdrijven. Zoo beweert hij: »in het *Pascha* moest de slagting van het Lam Gods; in den doorgang door de *Roode zee* de doop; in den manna-regen en het water uit den rotssteen, het brood en de wijn des Avondmaals; in de koperen slang, de verhooging van den Zoon des menschen aan het *kruis;* in het lied van MOZES na den doortogt der *Roode zee*, het lied des Lams na den ingang in het eeuwig *Kanaän*, worden voorbeduid, voorafgebeeld en vooraf bezongen. Maar welk feilbaar mensch heeft ooit een volmaakt werk geleverd? Aan den hemelschen ZEUS, door het brein van PHIDIAS geschapen, werd zelfs verweten, dat hij in zijnen tempel niet konde opstaan. Waar, gelijk hier, zoo veel schoons is, wordt het oog niet door kleine vlekken beleedigd. Zij verliezen zich voor het ongewapend oog, als de vlekken op de zon.

Wij zouden gaarne aan de hand van onzen gids »die gindsche bergen beklimmen, waar de lucht waait van ons eeuwig vaderland," doch 't prozaïsch gebrek aan ruimte kluistert ons de voeten: en toch — hier en daar een uitstap! Eerst naar de eeuwige heuvelen »den reusachtigen driehoek, die door hooge bergen, als door reuzenarmen, omhoog geheven, zich, als de gevelspits van dit gedeelte van *Azië*, boven de *Kaspische* en *Zwarte zeeën* verheft. Die driehoek heet *Armenië*."

Dáár plaatst de Schrijver het Paradijs. Wie zal het tegenspreken? »Het is, als of de Koning der natuur van gindsche bergen is afgestegen, om hier eene proef te geven, wat zijne goddelijke almagt, verbonden met zijne vaderlijke wijsheid en liefde, ten gevalle van zijn hoogst bevoorregt

schepsel vermag. Hier bezwijkt zelfs de vruchtbaarste, de stoutste verbeelding. Of wiens verbeelding is rijk, wiens hart is rein genoeg, om zich dit lustoord voor te stellen, waarin de heerlijkheid van den volmaakten hemel liefelijk is nagebootst? Wie beschrijft de mildheid en zoetheid van de altijddurende lentelucht, die hier waait, en, in het gezigt van het hoog gebergte, op welks toppen een eeuwige winter heerscht, eene eeuwige lente schept? Wie de bekoorlijkheid en frischheid van het jeugdig groen, dat zich voor de eerste maal onder het koesterend oog der zon in al zijn rijkdom ontvouwt, en den hof van Eden in eene groote loofhut herschept? Wie de gadelooze pracht van het tropisch gebloemte, dat op den grond een regenboog van kleuren schept, waaruit eene zee van balsemgeuren zacht omhoog stijgt? Wie de uitlokkende schoonheid van de gouden of purperen vruchten »groeijend goud," die door de nederhangende zwaar beladen takken den wandelaar vriendelijk schijnen te worden aangeboden? Wie vooral de bovenaardsche heerlijkheid van den levensboom, die zich in het midden van den hof, aan den oever van een der paradijsrivieren verheft? En nu verbeelde men zich bij dat alles eene Oostersche natuur, een Oosterschen plantengroei, en vooral een Oosterschen hemel. Nu verbeelde men zich al de natuurschatten van het Oosten, cederen als die van den *Libanon*, palmen als die van *Jericho*, rozen als die van *Saron*, wijnstokken als die van *Sorek*, in éénen hof vereenigd, en als uit een horen van overvloed op een uitverkoren plekje gronds uitgestort. Nu verbeelde men zich al die schatten in eenen sedert nooit geëvenaarden luister van reinheid, jeugd en kracht; alles, gelijk het nog den verschen indruk van de hand des eeuwigen Formeerders draagt! — Maar wie is tot zulk eene voorstelling bekwaam? Zelfs de Koninklijke zanger van het verloren Paradijs, schoon op vleugelen van dichterlijke geestdrift gedragen, voelt hier zijne wieken bezwijken, en roept uit:

Ik schetste u 't Paradijs, — zoo 't slechts de kunst vermogt.

Niet alleen voor het hart en het leven, zelfs voor de verbeelding en het voorstellings-vermogen van den uit

Eden verbannen mensch is het Paradijs — verloren."

Treft u niet deze voorstelling? Maar nu moet gij zien, hoe HASEBROEK dit Paradijs bevolkt, bezielt! 't Is of het hem gegund is geweest, een blik er in te werpen. Hoort hem den Koning van dit wonderland begroeten: »Zie hem aan. Wat dunkt u? Is hij waardig de bewoner, ja, de beheerscher van dit schoone Godspaleis, van het Paradijs te zijn? Zie hem, gelijk hij in volle schoonheid, bloei en kracht uit de hand des Goddelijken kunstenaars, schooner dan een godenbeeld van PHIDIAS uit de werkplaats des makers, te voorschijn komt. Zie die koningsgestalte, die zich alleen en uitsluitend omhoog rigt, te midden van de overige bezielde schepselen, die zich voor hem als schijnen neder te buigen. Zie de zalve der majesteit, die op het opgeheven voorhoofd blinkt. Zie de vonk van goddelijke geestdrift, die uit het vlammenschietend oog straalt! Zie de opgeheven hand, die slechts behoeft te wenken, en al wat op aarde leeft, gevoelt zich gedwongen om dien wenk te gehoorzamen! Hebt gij dit alles gezien? Welnu, nog hebt gij het koninklijkste in den Koning niet vereerd. Gij hebt nog zijne stem, zijne spraak niet gehoord. Zijne spraak, de koningsgave bij uitnemendheid; zij,

Koninklijkst geschenk van Hem,
Die ADAM schiep ten wereldkoning,

»Hij opene den mond! Hij spreke! Hij spreke in den storm der kracht, of in het zachte gesuizel der teederheid en liefde. Hij spreke in het donderwoord des beveis, of in den bevenden harptoon des gebeds. Hij worde schepper onder God, terwijl hij uit de innerlijke wereld, die als een chaos zich in hem beweegt, een nieuwe wereld vol orde, schoonheid en harmonie, — een wereld, zigtbaar voor het oor, gevoel- en tastbaar voor het hart, — door de enkele magt des woords te voorschijn roept. Ja, hij herscheppe zichzelven in het woord: ook hier het beeld van Hem, die zich een *verborgen God* noemt, *dien niemand gezien heeft noch zien kan*, maar wiens zigtbaar en aanschouwelijk beeld HET WOORD is."

De hand des meesters verraadt zich in de schildering van den *Ararat*, dien bergreus, die eenzaam, doch met vorstelijke majesteit zijnen schedel 16,200 voeten hoog boven den waterspiegel verheft, waarop de *Dorpatsche* Hoogleeraar FR. PARROT, in 1830, een zegevaan voor Keizer NIKOLAAS, te gelijk een gedenkteeken van menschelijken moed, die den adelaar durft nawandelen, heeft opgerigt. Het kruis der overwinning van het zwaard staat geplant in de bijkans bovenaardsche haven, waar de ark der behoudenis een rustplaats vond. Heerlijk schittert op de toppen des *Ararats* de zon in den blinkenden ijsspiegel, en schrijft daarop met vonkelend schrift: GOD IS GROOT! *Hij bedekt zich met het licht als met een kleed.* Maar nog schooner praalt het schrift, dat de geest der heilige oorkonden voor het oog des geloofs op de toppen diens bergs graveert: *God heeft geen lust in den dood des zondaars.* GOD IS LIEFDE."

Van dit bijkans onbegrensde panorama staren wij in het ronde, en laten gaarne onzen blik terugleiden naar het Paradijs. HASEBROEK zingt op zijne treurharp eene elegie op het verloren Paradijs, waar de boom was geplant, onder welks bedwelmend lommer de vorst der duisternis den mensch de zucht aanblies, om zonder, ja ondanks God te zijn, wat hij alleen in en door God kan worden. Wij volgen den mensch buiten het Paradijs, in zijne verwildering, tot dat het aardrijk zijne kolken opent en den gruwel begraaft »onder het lijkkleed der wateren, waarop met zwarte letteren geschreven stond: ZONDE-VLOED." Maar wij ademen ruimer, als HASEBROEK ons uit den mond des Barmhartigen, wiens straf zelfs geene behoudenis uitsluit, het vredewoord doet hooren, dat zijne onvergankelijke liefde en trouw met de kleuren van den regenboog verzegelt.

Bij het zonnelicht, op den *Ararat* opgegaan, dalen wij met HASEBROEK af naar het *Heilige land*, en beklimmen den *Moria*, »waar het Evangelie door de struweelen van het braambosch ruischt," en hij, die, aan de hand van een VAN DER PALM, in den geest door SALOMOOS tuinen gewandeld en in die atmosfeer den balsem van het Oosten ingedronken heeft," houdt ons aangenaam bezig met ons

het land der belofte te vertoonen, zoo schoon en zoo prachtig, dat MOZES op den *Nebo* het niet anders kan gezien hebben; terwijl hij bij zulk een algezigt welgemoed ingesluimerd moet zijn. ABRAHAMS roeping wordt in het ware licht gesteld; terwijl de auteur sprekend doet uitkomen, dat juist *Palestina* door aardrijkskundige ligging bijzonder geschikt was, om de waarheid uit God èn te bewaren èn te verspreiden. ABRAHAMS geloofsleven, zijn strijd en zijne overwinning worden met fiksche trekken afgemaald. Wie, die niet veel en velerlei over *Moriaas* offerande gelezen heeft? En toch schenkt de voorstelling van HASEBROEK nieuw en frisch genot. Hij heeft den Vader der geloovigen, den held van *Moria* in zich opgenomen, en geeft hem met den stralenkrans, dien veertig eeuwen om zijnen schedel vlochten, niet daguerreotypisch maar poëtisch terug. Dit vermag alleen een dichter alzoo te doen.

HASEBROEK dringt acht eeuwen voorwaarts — wat zijn eeuwen voor de bevleugelde fantasie? — en zijn voet rust binnen *Jeruzalems* bergvesten, die roemrijke hoofdstad van JEHOVA's rijk op aarde. Wij ontmoeten DAVID, beweenende zijnen hoogmoed, terwijl het getelde *Israël* door zijnen pestëngel dunt; ten blijke, dat cijfers geene grootheid voor God uitmaken, die het heelal niet becijfert, maar bestuurt. De verootmoedigde Koning buigt zich op ARAUNAAS dorschvloer. Zij wordt de grondslag van JEHOVAAS paleis, den tempel der aanbidding. ARAUNAAS dorschvloer en *Moria* zijn één.

Zoo verrassend deze overgang is, zoo aangenaam wordt het oog vergast door de plegtstatige, Koninklijke inwijding van den tempel. Niet minder roerend en hartaangrijpend klinkt het van den berg der overzijde *Moriaas* tempelzalen door: *het is volbragt.* Dat roept de onderaardsche donder, die den tempelberg schudt; dat roept de onzigtbare hand, die het tempelgordijn scheurt; dat roept de fakkel, die het tempelgebouw in vlammen doet opgaan; dat roept de Muezzin uit de minaret van *Sakhara*, die thans *Moriaas* top ontwijdt Somber klinkt de klaagzang op de puinen des tempels, door een onbedachtzame fakkel in vlam-

men opgegaan, »door den zoon van ABRAHAM en de *Egyptische* slavin" ontheiligd, door Christen- en *Saracenen*-bloed gedrenkt, en eindelijk tot op dezen dag door *Moslemim* beheerscht, die ABRAHAMS kroost de nadering van den hun zoo dierbaren grond met den dood der schande doen boeten.

Wij beloven onze lezers eene leerrijke wandeling, wanneer zij HASEBROEK naar en op den *Sinaï* vergezellen, »die zwarte, wilde, naakte klippen, die met steile en gekloofde wanden en ruwe spitsen opwaarts rijzen. Een zwarte lava-zee, met hemelhooge golven, op eenmaal gestold, en te midden van haar grootste verheffing in steen veranderd. — Een tafereel van verwoesting; een oord, waar de verbeelding onwillekeurig het tooneel van het laatste oordeel plaatst."

Dit somber oord der verwoesting was eens bevolkt, en voor het oog, waarin eeuwen zich afspiegelen, verdwijnen menschen en toestanden niet in het niet. De Almagtige slaat er zijnen troon op en proklameert de grondwet van zijn rijk. »Welk een tooneel! Men verbeelde zich hier geene uitgestrekte vlakte of zandwoestijn: geene ruime opene plaats. Neen, maar een golvend terrein van hoogten en diepten, van bergen en dalen. Toen men een der geestelijken, die thans het klooster nabij den *Sinaï* bewonen, vroeg: waar, naar zijne meening, de *Israëliten* gestaan hadden? strekte hij zijne handen uit, en antwoordde: »overal in de rotskloven, op de heuvelen, in de dalen, zoowel als in de vlakten." Is het niet zoo? Het schouwspel wordt er nog grootscher en schilderachtiger door. Een oprijzend amfitheater, uit zwarte steenklompen van vele honderden voeten omvangs gebouwd, en vervuld met eene bijna ontelbare schare van twee tot drie millioenen zielen, die allen het oog naar één punt gerigt hebben, en sidderend het prachtigste en heerlijkste drama verbeiden, waarvan de aarde ooit getuige was.

Aan de andere zijde de *Sinaï*, het door het onderaardsche vuur verzengde hoofd opheffende, als ware het den hemel te gemoet. Een troon van onbesneden graniet voor den

Koning des hemels, die zich voor den voetstap des Eeuwigen nederbuigt. Zie, de Koning komt! Een zwarte wolk is de wagen, waarop hij nedervaart. Donderen en bliksemen, die daarvan uitgaan, verraden de verborgen tegenwoordigheid van Hem, die in de donkerheid woont. Rondom hem klinkt het geluid eener zeer sterke bazuin, als ware het de voorbode van de eigene stem des Konings. Terwijl God aldus op den berg in vuur nedervaart, rookt de berg als een oven, en springt op als een huppelende ram. Is het wonder, dat ook het volk bewogen wordt en beeft? Is het wonder, dat het volk afwijkt en van verre staat, en MOZES vraagt: *dat God met ons niet spreke, en wij niet sterven.*"

MOZES staat naar het leven voor u: »hij is de levende Wet-zelve. Spreekt hij... dan spreekt uit hem de gansche rijkdom der wijsheid, die God in de wet heeft nedergelegd. Maar ook wanneer hij handelt, ja, in alles wat hij doet, vertoont hij den man, die de wet Gods in het binnenste draagt en haren geest in zich heeft opgenomen. Is de wet altijd ernstig, dikwijls gestreng, somtijds hard: ditzelfde karakter vinden wij in MOZES weder; een *Griekschen* Stoïcijn, een *Romeinschen* Censor, als men mij de gelijkenis [met den eersten minder dan met den laatsten] vergunt: een man van het geslacht, waaruit de CALVIJNEN en KNOXEN der Hervorming zijn voortgekomen. — Hard als het graniet van den *Sinaï*, steil als de bergwand van *Horeb*, heft zich MOZES in zijne grootsche eenzaamheid tusschen de kinderen zijns volks omhoog. Hij-zelf gelijkt aan de steenen tafelen, waarop de wet geschreven is. Zie hem aan den voet van den berg, als de gruwel van het gouden kalf zijne oogen treft. Welk een toorn in den wetgever, die de tafelen der wet, de symbolen des verbonds, met eigen hand verbreekt! Welk eene gestrengheid in den wreker, die gebiedt; *een ieder doe zijn zwaard aan zijne heupe: ga door en keere weder van poort tot poort in het leger; en een iegelijk doode zijnen broeder, en elk zijnen vriend, en elk zijnen naasten!* Is het niet, als of wij de wet-zelve hooren, die: wraak! wraak! en niet: genade! genade! roept?"

Met open oor en hart zult gij luisteren, als HASEBROEK de lotgevallen van het jeugdig *Israël* afmaalt; diepe blikken in het menschelijk hart werpt; zonde en genade; wet en Evangelie; *Sinaï* en *Golgotha* tegenover elkander stelt. Ja het wordt ons wèl in het gemoed, als de wanklank der zonde, de vloek der wet zich oplost in het vredeakkoord van *Golgotha.*

Sion is de kroon der heilige bergen. Derwaarts geleidt u onze bekwame gids, en hij treedt opgetogen de stad des grooten Konings binnen, »heilig door haar verleden, heilig door hare toekomst, heilig ook door de verwachting, die zich thans reeds voor Jood en Christen aan hare tinnen verbindt. Hij stort een rijkdom van historische herinneringen uit. Hij doolt met u om in de woestijne en treedt de voorhoven van den tabernakel »de veldtent des grooten Konings in het heilige legerkamp binnen," dien de man naar Gods harte, bij den dageraad van *Israëls* gouden eeuw, op *Sion* plaatste, waar hij zijnen zetel gevestigd had.

Het dichterlijk spel van HASEBROEK's verbeelding dartelt in al zijne weelde rondom dien grooten Koning, »een der koningsterren in het geestelijk sterrenbeeld, dat zich rondom de zon der geregtigheid schaart, en in dat beeld de plaats van den koningsgordel beslaat, die de heup des Orions aan den hemel en van den koning op aarde versiert. Hij roemt in hem den gezalfde des Heeren, den stamvader, voorlooper en het voorbeeld, wat al te sterk geallegoriseerd, van *Israëls* Messias. Welluidend klinkt ons de achtste Psalm van den koninklijken burg te gemoet. Wij gelooven wel, dat hij dien meermalen zijnen hemelschen Herder zal hebben toegezongen, als de pracht van den Oosterschen hemel zich boven zijn omlauwerd en gekroond hoofd welfde; maar dat hij dien, zoo als de Schrijver wil, als Koning zal vervaardigd hebben, wordt door den veldtoon, die er in heerscht, en DAVID in zijne jeugd eigen was, tegengesproken; 't is, in ons oor, een lied van *Bethlehems* beemden, maar dat op *Sions* burgtinnen even liefelijk klonk, als nog na meer dan vijf-en-twintig eeuwen onder CHRISTUS tempelgewelven.

Natuurlijk en vol van leven wordt de plegtige en feestelijke opvoering van de arke des verbonds op den *Sion* beschreven.

Allen, die zich de vraag voorleggen: wat er kan en behoort gedaan te worden, om de openbare en gemeenschappelijke Godsvereering te verheffen en belangwekkender te maken, bevelen wij eene aandachtige lezing van HASEBROEKS beschouwing over de *Israëlitische* feestvieringen aan. De *Israëlitische* Godsdienstinrigting kenmerkte zich door éénheid tusschen natuur en genade, tusschen aarde en hemel, tusschen het aardsch-menschelijke en het hemelsch-goddelijke. Daaraan ontbreekt het doorgaans in de Christelijke Kerk. De Christelijke feestviering wordt te veel en te ver buiten het gewone leven verdrongen. Die zich bepalen tot het zuiver hemelsche, versmaden een blik op aarde te werpen; dit is eene spanning, welke het kerkuur niet overleeft. Anderen wandelen enkel onder natuurverschijnselen om, doch verliezen den CHRISTUS, als Gods Zoon en Zaligmaker, uit het oog, en toch huwt zich ook aan den voet van het kruis natuur met genade. Er ligt harmonie tusschen de geboorte van het licht der wereld in den langen nacht der zonde, en de geboorte der zon na den kortsten der dagen; tusschen de opstanding van den Vorst des levens en het ontluiken van bloemknoppen en bladerkroonen; tusschen de wijding door het pinkstervuur des Heiligen Geestes en het zomerfeest der hooggeklommen dagvorstin. — Wat God vereent zal de mensch niet scheiden.

Diepe weemoedstoonen klinken uit het gemoed des dichterlijken Schrijvers, als hij de stad des grooten Konings, vol luister en pracht, in puinen ziet gestort; terwijl hij zijn biddend oog laat weiden over »*Israël*, thans wel vrij; maar vrij — als de vogel in de lucht, op wien ieder jager naar willekeur zijn pijl rigt;" over *Jeruzalem*, dat openligt »als de puinhoop, die aan niemand en aan allen toebehoort." De nevel des weedoms trekt echter op voor de lyrische zangen, die nog op DAVIDS graf ruischen, en het geschokt gevoel ontspant zich door naar de harptoonen van *Sions* Psalmdichter te luisteren. Onder dit zaligend gezang stijgt

HASEBROEK, en wij met hem, van die puinen, waar elken vrijdag-avond de Jood het rouwlied zingt, naar den hemelschen *Sion*, waar het Lam op den troon zit, en de scharen der vrijgekochten, spelende op hunne citers, een nieuw lied uitstorten, dat niemand zingen kan dan zij; een lied, dat zelfs een DAVID niet op zijn speeltuig zetten kon.

De schildering van den *Karmel* doet voor de overige niet onder in degelijkheid van stof, in pracht en luister van vormen. De groote profeet ELIA, »zoo min van den *Karmel* te scheiden als de echo van haren klank," geeft den auteur aanleiding over *Israëls* profetismus en profeten uit te weiden, in hunnen aard en hunne roeping tegenover de priesters, het volk en de Koningen. »In hen aanschouwen wij de vertegenwoordigers, de dragers der wet..... Al hunne woorden en daden strekken daartoe, om de wet in haar gezag te handhaven. Het is als leeft MOZES in hen voort, als blinkt de hemelglans van MOZES, die van *Sinaï* komt, op hunne aangezigten, als galmt in hunne stem een nagalm van de stem, die op *Moabs* vlakten en *Abarims* hoogten klonk. Hunne verschijning alleen heeft de uitwerking, om, als door een tooverslag, het volk aan den voet van *Sinaï* te verplaatsen, en hen te doen hooren de stemme hunnes Gods, sprekende uit de wolken op den berg Zijner heiligheid." Gelijk HOFSTEDE DE GROOT, in zijne voorlezingen, de profeten vergelijkt met de vrije pers in onze dagen, die met de wet voor oogen geene misbruiken spaart, zoo laat HASEBROEK de magt der Koningen, even als die des Senaats te *Rome* door het *veto* der Tribunen, door het *veto* dier vertegenwoordigers van God begrensd worden.

Het spreekt van zelf, dat ELIA op den *Karmel* de hoofdpersoon is. Zie het portret, dat HASEBROEK van hem schildert.... neen, het is de man zelf: »Eensklaps en plotseling, als een onweder, verschijnt hij op het tooneel der geschiedenis, gelijk hij het ook in een onweder verlaat. Maar wat meer is; zijne geheele verschijning in *Israël* is aan een onweder gelijk: een onweder, ontstaan en te voorschijn geroepen door den onheilzwangeren staat-zelven van de atmosfeer, die op *Israël* woog: een onweder in zijne schrikkelijke,

maar verhevene schoonheid, zoo als het naar de beschrijving des dichters, »de cederen breekt, de groote wateren opkomen, de woestijn van *Kades* beven en den *Libanon* als een jongen eenhoorn huppelen doet." Het is als ware de bliksem des Heeren de grondstof, waaruit ELIAAS ziel gevormd was, als ware het vuur, waarin hij ten hemel voer, zijn natuurlijk element. Hij schijnt één dier engelen, van welke wij lezen: »*Hij maakt zijne engelen geesten, zijne dienaars tot een vlammend vuur.*" In den geheelen persoon van ELIA is iets reusachtigs, iets onvergelijkbaars, dat denken doet aan eene alleenstaande pyramide in de woestijn."

Met diepe ontroering zijn wij getuigen van den grooten, eenigen kamp, geen theologisch dispuut, maar eene levenshandeling, op den *Karmel*, tusschen de priesters van BAÄL en JEHOVAAS profeet. In het licht, waarin de straf, welke de trawanten van *Sidons* zonnegod trof, gesteld wordt, vervallen alle bedenkingen tegen hare regtmatigheid en gepastheid. En inderdaad: wien het lust ELIA te veroordeelen, hij beginne met de Mozaïsche wet, de uitdrukking der hoogste staatswijsheid, te gispen, en het een misdrijf te heeten, als de wet wordt opgevolgd. Er schoot ELIA geen uitweg over. De wet sprak. Haar zwijgen op te leggen en op te schorten zou de ongerijmdheid der onzinnigheid zijn geweest in den man, die den stouten kamp, een bovennatuurlijk duel aanging, om ze, van staatswege geschonden en buiten werking gesteld, te handhaven en te wreken. Vandaar ook dat onze auteur zeer goed ziet, als hij in de Symbolische Godverschijning op den *Horeb* geene veroordeeling van des profeten gedrag op den *Karmel* vindt, maar eene milde vertroosting van zijne misplaatste moedeloosheid, de openbaring van ernst en gestrengheid zich oplossende in liefde en barmhartigheid.

De Schrijver verlaat den *Karmel* aan de hand van CHATEAUBRIAND, en werpt eenen blik vol van weemoed op dien gewijden plek, waar PYTHAGORAS de echo kwam aanbidden; waar later een profetische steen werd geplaatst, die aan VESPASIAAN de opperheerschappij der wereld be-

loofde; waar de Christenen een klooster ter vereering van MARIA, de ASTARTE der middeleeuwen, als eene parodie op het ELIAAS-offer, en de *Muzelmannen* een moskee voor den beruchtsten der valsche profeten hebben gesticht. HASEBROEK daalt den berg af, met het verblinde *Israël* te beklagen, dat op zijne paaschmalen den ELIA-beker vult voor den Profeet, dien het verwacht, en met het kruis beladen zelf uitgeworpen heeft; terwijl hij in ontgloeide taal de hoop uitspreekt, dat het woord der profecy vervuld zal worden en *Israël* voor zijnen Koning knielen zal, uitgalmende: de Heer is God! de Heer is God!

Bij eene volgende gelegenheid zullen wij HASEBROEK volgen naar de bergen van het Nieuwe Testament, waar de donder der wet zwijgt en het koesterend licht der Evangelie-Zon schittert.

H. J. H. S.

De zaak van de Formulieren van Eenigheid in de Nederlandsche Hervormde Kerk aan een kalm, naauwkeurig en onpartijdig onderzoek onderworpen, tot bevordering van den vrede en de eer dier Kerk; door J. A. M. MENSINGA, *Predikant te Sybecarspel. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1848. *In gr.* 8*vo.* 76 *bl. f* : - 75.

De zoogenaamde formulier-quaestie is onder ons niet nieuw meer, evenmin als in *Duitschland* en elders. Hoe vele malen ook behandeld, hoe onvruchtbaar ook, telkens komt zij bij vernieuwing ter sprake. Zij heeft als ware het twee aangezigten, en vandaar, dat zij zoo uiterst moeijelijk naar aller genoegen is op te lossen. Het geldt hier eigenlijk minder de Formulieren-zelve, aangemerkt als algemeene geloofsbelijdenis der kerk, dan wel het verbindend gezag der Formulieren en hunne plegtige onderteekening door de leeraars. Van het Protestantsche standpunt beschouwd, is dat gezag in ons oog volstrekt onverdragelijk en komt, consequent gedreven, het hoog gezag der Schrift te na, ja, bedreigt de Christelijke vrijheid, waarin wij staan. Maar op kerkelijk terrein valt het moeijelijker te zeggen, dat Formulieren een *hors d'oeuvre*

zouden zijn. Kan en mag eene gemeente haar geheiligd geloof uitspreken, is zij daartoe zelfs in den regel verpligt, dan kan het haar ook niet worden ten kwade geduid, dat zij wensche haar geloof gehandhaafd te zien door hare dienaren. Regtskundig, is hiertegen niet het geringste in te brengen. Deze beschouwing ondergaat echter eene niet onbelangrijke wijziging, zoodra men let op den geestelijken aard des Christendoms; dat niet in woorden bestaat, maar in kracht; dat geene overeenstemming van begrippen en vormen vordert, maar eenheid des geloofs en der liefde; en bovendien het oog vestigt op de geschiedenis, die er van getuigt, dat eene Christelijke gemeente, levende door het geloof, noodwendig voortuitgaan en zich ontwikkelen moet, ook tot een meer volmaakt geloofsbegrip. Daaraan dan is de, van eeuw tot eeuw geblekene, onhoudbaarheid en ongenoegzaamheid van formulier-gezag voornamelijk toe te schrijven. En wat men ook in deze dagen beproeve, elke nieuwe proefneming zal, na verloop van jaren, tot dezelfde uitkomst leiden.

Deze algemeene begrippen liggen bij het onderzoek, door MENSINGA omtrent de Formulieren der Nederlandsche Hervormde Kerk ingesteld, meerendeels ten grondslag. Wij wenschten echter, dat hij ze minder door geheel zijn geschrift verspreid, dan wel, eer hij tot de behandeling der bijzondere quaestie van onze dagen overging, op den helderen voorgrond geplaatst en, zooveel noodig was, krachtig bewezen had. De toepassing van zulke beginselen op onzen tegenwoordigen toestand ware dan als van zelve gevolgd, en zijn onderzoek zou aan orde en overtuigende kracht onberekenbaar gewonnen hebben. Thans gaat het, hoe veel goeds het ook bevatten moge, in den stroom der geschriften van den dag voorbij, en de resultaten, hoe aannemelijk ook, dringen in het gemoed der lezers niet diep genoeg door, om onuitroeibaar te zijn. Het komt ons voor, dat MENSINGA de zaak te ligt beeft opgevat, als ware het niet eene zware taak, om haar tot volkomene klaarheid te brengen; dat hij haar, eer hij de pen op het papier zettede, dieper had moeten doordenken en zijne verspreide gedachten beter had moeten ordenen. Zijn onderzoek is niet naauwkeurig en alles omvattend genoeg, om in den waren zin des woords kalm en onpartijdig te kunnen heeten, al heeft hij zich ook van woorden van bittere drift of hevige partijschap onthouden. Ook had hij, op geschiedkundig terrein, meer de Schrijvers moe-

ten raadplegen, die hem in dat onderzoek zijn voorgegaan, dan hij werkelijk schijnt gedaan te hebben. Wij twijfelen zelfs, of hij wel eens kennis draagt van het belangrijk stuk, vóór eenige jaren door D. C. in de »*Godgeleerde Bijdragen*" geplaatst, over den zin van het onderteekenings-formulier van 1816. Wat voorts zijne resultaten betreft; hij houdt dat formulier van onderteekening, voor zooveel de verbindtenis aan de leer der Kerk betreft, voor hoogst onbeduidend; acht de wederinvoering van het oude formulier in geenen deele wenschelijk; noemt den tegenwoordigen tijd volstrekt ongeschikt tot het opstellen eener nieuwe geloofsbelijdenis; wil ook geene formulier-onderteekening meer; wenscht enkel van de leeraren der kerk de plegtige verklaring en belofte van opregtelijk te gelooven en te zullen prediken de Christelijke leer, welke vervat is in de H. Schrift, en in hoofdsom is uitgedrukt in de twaalf artikelen onzes algemeenen Christelijken geloofs; en beantwoordt kortelijk de bedenkingen, die daartegen van verschillende kanten kunnen worden ingebragt. Zoo lang die bedenkingen, b. v. wat de artikelen aangaat van de opstanding des *vleesches* en de nederdaling ter helle, niet beter beantwoord zijn, verklaren wij ons tegen den gedanen voorslag, ofschoon wij hulde doen aan de poging, door MENSINGA beproefd, *tot bevordering van den vrede en de eer der Hervormde Kerk.*

In weerwil der gemaakte opmerkingen over de waarde van dit geschrift, bevelen wij het gaarne allen, die in de zaak der Formulieren belang stellen, ter lezing aan. Er is altijd veel uit te leeren, wat niet algemeen bekend is. De stijl is doorgaans onderhoudend, soms los genoeg.

S.

De Heere JEZUS CHRISTUS *zij met uwen geest! De genade zij met ulieden! — Leerrede van* G. H. VAN SENDEN, *Theol. Doct. en Predikant te Zwolle, bij de inwijding en bevestiging van* G. H. VAN SENDEN, JR., *tot Predikant te Kruisland, den* 18 *Februarij* 1849. *Te Zwolle, bij* J. J. Tijl. 1849. *In gr.* 8*vo.* 42 *bl.* *f* : - 30.

Deze leerrede onderscheidt zich al dadelijk door de zeldzame bijzonderheid op den titel vermeld, dat zij werd uitgesproken bij eene bevestiging en gelijktijdige inzegening, terwijl

de ingezegende en bevestigde was des Sprekers eigen zoon. In het voorberigt wordt daar met reden op gedrukt. Maar zij onderscheidt zich nog véél meer door een gloed van welsprekendheid, die zelfs in de werken van den waardigen VAN SENDEN niet altijd zóó gevonden wordt. De tekst- en titelwoorden zijn II TIMOTHEUS IV: 22. In zijne inleiding herinnert de Spreker, dat TIMOTHEUS was een bedienaar des Evangelies, en voor PAULUS een kinderlijke vriend. Voorts doet hij opmerken, dat de tekst twee afzonderlijke wenschen bevat, bij den eersten van welken PAULUS alleen aan TIMOTHEUS dacht; terwijl hij den tweeden over de gemeente, aan diens zorgen vertrouwd, uitstrekte. Stil staande bij den wensch van PAULUS aan den leeraar, stelt hij dien voor: als uitgestrekt over alle deelen der Evangelische bediening; als niet behoevende ijdel te zijn, gelijk hij niet ijdel geweest is; en als moetende, in zijne verwezenlijking, eene schoone verheffing zijn voor het leven des Christenleeraars. Het derde lid, voornamelijk aan het voortreffelijke en dierbare der Evangeliebediening gewijd, en hetwelk bladzijden bevat van 't diepst gevoel, en de verheffendste overtuiging, gaf den waardigen vader en leeraar aanleiding om tot de plegtigheid der inzegening over te gaan, aan welke de Gemeente deelnam door het zingen van den 134sten Psalm. Daarna stelde hij den tweeden wensch van PAULUS voor, als: gesproten uit een beginsel van teedere betrekking; als gepaard gaande met de heiligste verwachting; en als niet enkel wensch zijnde, maar ook bede — waarna de godsdienstoefening besloten werd met eene vurige dankzegging en gebed. — Al wat de herder en leeraar, doordrongen van het gewigt eener getrouwe ambtsbediening en van de verantwoordelijkheid daaraan verbonden, bij de inwijding eens jongen leeraars denken en gevoelen kan; wat bovendien het hart vervullen moest van zulk een' vader, die het geluk mag smaken een' beminden zoon zelf de handen op te leggen, is aldus den nieuwen leeraar ten rigtsnoer, zijner gemeente tot heil, en Gode ter eere behandeld en voorgesteld, op eene wijze den rijkbegaafden Spreker volkomen waardig. Wij gevoelden ons als bij de plegtigheid tegenwoordig, en waren niet zonder aandoening getuige van het verheven oogenblik der inzegening (bladz. 25 en 26). De waardige VAN SENDEN heeft haar, zoo als wij reeds zeiden, doen plaats hebben, met afwijking van het gewoon gebruik, in het midden der godsdienstoefening. Nadat

zij volbragt was, sprak hij het tweede gedeelte zijner leerrede uit, en bestuurde alzoo de heilige aandoening der vergadering. Wij wenschen, dat dit voorbeeld algemeen moge worden nagevolgd.

Tot proeve nemen wij eene enkele bladzijde over, en kiezen daartoe des Redenaars *apostrophe* aan zijne Ambtgenooten (bladz. 24), over de waarde der Evangeliebediening voor den leeraar-zelven:

»Medebroeders" — zegt hij — »ons is, in de Evangelische bediening, het lot van de schoonste verheffing des levens geworpen. Danken wij God er voor, die het zoo bestuurde; gedachten des vredes heeft Hij toen over ons gehad. Wie weet, in welk eene laagte van ontwikkeling onze geest, — in welk eene armoede ons hart, — in welk eene nietigheid onze inspanning anders zouden zijn verzonken? — Wie weet, waaraan wij anders zouden blootgesteld zijn geweest met goed en bloed, met ligchaam en ziel? Ja, er mogen oogenblikken zijn geweest, waarin wij ons min begunstigd achtten tegenover hoogheid van stand, of volheid van loon, — het waren die, waarin de schijn ons misleidde. Vraagt den Vorst, of hij niet dikwerf de woning des landpredikers heeft benijd; — doet onderzoek bij den hooggeplaatsten staatsman, of hij niet vaak reikhalsde naar den stillen en heerlijken werkkring, ons aangewezen. — En zien wij terug op den langeren of korteren weg onzer bediening, — welke verheffende herinneringen! Hechten zij zich aan het studeervertrek, — aan het predikgestoelte, — aan den kring der onderwijzelingen, — aan het huis, waarin wij kwamen als Engelen des vredes of der vertroosting? — Herinnert gij u nog die tranen van dank der geredden, die geenen helper hadden — die betooning van erkentenis der teregt gebragten — dien warmen handdruk der zieken — dien afscheidskus, welken stervenden drukten op onze handen, — ze brengende aan de bleeke lippen, nadat wij het laatste gebed met hen gedaan hadden? — Neen! Broeders! wij betreuren niet, dat wij deze taak des levens kozen. Wat wij betreuren is, dat wij niet altijd geheel aan den invloed van CHRISTUS ons overgegeven, dat wij aldus van de ons toegedachte schoone verheffing des levens ons dikwerf beroofd hebben. — Maar konden wij weder terugtreden in de jaren des jongelings, — niet waar, wij zouden andermaal deze heilige bediening kiezen? En wilde men ons dan iets wenschen, dat alomvattend, we-

zenlijk en heerlijk is, wij zouden zeggen: »dezen eenen wensch geef ons mede en hem uit het volle hart: *de Heer* JEZUS CHRISTUS *zij met uwen geest!*" "

Leerredenen als deze bevelen zich-zelve aan; wij achten het onnoodig iets tot aanprijzing te zeggen, maar wenschen, dat de waardige en verdienstelijke man nog vele jaren lang moge zien, hoe de zoon en naamgenoot, aan wien hij zoo groote vreugde mogt beleven, ijverig en getrouw zijn voorbeeld en voetspoor blijft navolgen, en hoe de Heer der Kerke is met zijnen geest, en de genade met hem, en met zijne gemeente.

Leerrede over den wensch van SALOMO *bij de inwijding van den Jeruzalemschen tempel, als den onzen bij de gedachtenisviering van den Munsterschen vrede, naar aanleiding van* 1 *Kon. VIII:* 57^a, *door* W. A. VAN HENGEL, *Hoogleeraar te Leyden. Te Leyden, bij* P. Engels. 1848. *In gr.* 8*vo.* 23 *bl. f* : - 30.

Het tweede Eeuwgetijde van den Munsterschen vrede, vereenigd met de gedachtenis der Kerkhervorming, gevierd den 5 *November* 1848 *door de Evangelisch-Luthersche Gemeente te Zierikzee, onder voorgang van* P. J. ANDREÆ, *Theol. Doctor en Predikant dier Gemeente. Te Zierikzee, bij* de Erven J. van de Velde Olivier. 1848. *In gr.* 8*vo.* 28 *bl. f* : - 30.

Leerrede ter herinnering aan den Munsterschen vrede 1648, *gehouden op den gedenkdag der Kerkhervorming, den* 5 *November* 1848, *door* H. TEN BRINK, HZ., *Predikant te Peperga en Blesdijke. Te Meppel, bij* H. ten Brink. 1848. *In gr.* 8*vo.* 22 *bl. f* : - 25.

Deze leeredenen, op één en denzelfden dag ten vorigen jare uitgesproken, voegen wij in onze aankondiging bijéén, ofschoon zij onderling, ook in waarde, verschillen.

De Hoogleeraar VAN HENGEL overweegt, wat de wensch van SALOMO: *de Heer, onze God, zij met ons, gelijk hij geweest is met onze vaderen!*" wanneer wij dien overnemen, veronderstelle — in zich bevatte — en van ons vordere. Die wensch

veronderstelt, dat onze vaderen gezegend zijn geweest; dat die zegen van God gekomen is; dat wij dezen God ook onzen God mogen noemen; en drukt alles uit, wat wij behoeven met opzigt tot de rust van het verward *Europa*, de welvaart van den *Nederlandschen* Staat, het heil van onze Hervormde Kerk, en den invloed van het Evangelie op ons leven; en vordert eindelijk van ons, dat wij Gods nabijheid zoeken, Gods wegen eerbiedigen, Gods wereldbestuur dienen. Uit deze opgave van het beloop der leerrede kan een ieder, die VAN HENGEL's prediktrant kent, tot den inhoud zonder moeite besluiten. De ontwikkeling is even ordelijk en geleidelijk, als de schets. Wie hier eene eigenlijk gezegde feestrede zoekt, vindt zich bedrogen. De toon verheft zich niet boven het gewone. De indruk lijdt eenigermate onder de onbestemdheid van het gekozen tekstwoord; en bijzondere gedeelten, die onze aandacht in hooge mate tot zich trokken, zijn ons niet voorgekomen. Desniettemin is het een goed en nuttig woord, door den Hoogleeraar gesproken, over welks uitgave wij ons verblijden, en waarvan wij de lezing, ook nu nog, aan allen aanbevelen.

Bij de feestviering der Luthersche Gemeente te *Zierikzee*, door Dr. ANDREÆ bestuurd, lag *Jes.* LII: 7 ten grondslag. Wij rekenen de keuze van dien tekst, ofschoon niet ongepast, geenszins onder de hoogst gelukkige. Naar aanleiding daarvan wordt eerst een blik geworpen op de verledenheid (!), die zich thans voor onzen geest vertegenwoordigt. Die verledenheid herinnert ons, zegt de Spreker, een' tijd, toen het nog geen vrede mogt heeten, een' toestand, die veelzins treurig en onzeker was; herinnert ons de wederkeering van den tijd van vrede, van burgerlijken en godsdienstigen vrede, en het daarmede als van zelf verbonden heil, en wijst ons op de bijzondere beschikkingen van den God des vredes, in de omstandigheden, welke de Kerkhervorming zoowel als den vóór twee eeuwen gesloten vrede vergezelden, op te merken. Daarna wordt de indruk overwogen, die daarbij als natuurlijk in ons te weeg gebragt moet worden, bestaande in gevoel van dankbaarheid aan God, die uit onze denk- en handelwijze blijke; gevoel van schaamte en verootmoediging, die tot verbetering van zin en wandel leide; en hoop en vertrouwen op de toekomst, waarmede eigene werkzaamheid van onzen kant gepaard ga. Deze opgave, met 's mans eigene woorden geschied, munt zeker niet uit door naauwkeurigheid van uitdrukking.

De ontwikkeling van het eerste deel lijdt een weinig aan eentoonigheid, daar er, tot driemalen toe, eerst over de Kerkhervorming en dan over den Munsterschen vrede gesproken wordt. Ook moesten, wat den stijl betreft, de volzinnen doorgaans korter zijn. Met deze aanmerkingen willen wij echter niets hebben afgedongen op den goeden geest, die deze leerrede kenmerkt, en hare veelzins nuttige strekking. Uitgegeven ten voordeele der gemeente-armen, moge zij in meer dan één opzigt zegen hebben verspreid!

De Eerw. TEN BRINK koos zich de woorden van den Apostel PAULUS, *Rom.* XIV: 16: *dat dan uw goed niet gelasterd worde!* Hij wees aan, hoe de godsdienstige voorregten, die wij door de Kerkhervorming boven onze Roomschgezinde Mede-Christenen bezitten, door ons kunnen gelasterd worden; hoe ondankbaar dit zou zijn jegens God, die ze ons schonk; schandelijk met opzigt tot de nagedachtenis onzer vrome Vaderen; en verderfelijk voor ons en onze kinderen, en besloot zijne rede met een woord van opwekking, waarin hij de middelen aan de hand gaf, om ons voor dit kwaad te wachten. De aanwijzing onzer godsdienstige voorregten had, onzes inziens, ordelijker en krachtiger kunnen geschieden, en de toepassing had uitvoeriger moeten zijn, meer aandringende op Christelijke beginselen. Wij voor ons zouden dan ook tot de uitgave niet hebben aangeraden. Leerredenen als deze, en ligtelijk betere, zullen er op den gedenkdag van den Munsterschen vrede allerwege in ons Vaderland gehouden zijn. Mogt maar de Gemeente den ontvangen indruk der feestviering allerwege in een dankbaar harte bewaren, en daartoe ook deze uitgegevene leerrede, onder hoogeren zegen, strekken!

Men zal bemerkt hebben, dat wij deze drie stukken eenigermate gerangschikt hebben, naar de betrekkelijke waarde, die wij aan ieder derzelve meenen te moeten toekennen.

Meditatie over Z. H. Paus PIUS IX. *Te 's Gravenhage, bij* A. Kloots en Comp. 1848. *In gr.* 8*vo.* 28 *bl. f* :- 40.

Dit vlugschrift, in de eerste helft des vorigen jaars verschenen, is, door de elkander snel opgevolgde gebeurtenissen des tijds, en vooral door hetgeen in de laatste maanden binnen *Rome* is voorgevallen, in letterlijken zin verouderd. Het behoudt echter in zoo verre zijne waarde, als daarin over het

toenmalig tijdstip met juistheid geoordeeld wordt, en de daarin vervatte voorspellingen tot op dezen oogenblik meerendeels door de uitkomst bevestigd zijn. Men vindt hier aangewezen, hoe zeer de tegenwoordige Paus in staatkundige beginselen en handelwijze verschilt van den vorigen; hoe groot eene omwenteling daardoor in den toestand van *Italië* en van het Pausschap is te weeg gebragt, en wat men, al is PIUS IX, ten opzigte van het godsdienstige, alles behalve vrijzinnig, daarvan toch voor de toekomst verwachten mag. Opmerkelijk is de vreeze, hier uitgesproken, »dat de volken van *Italië*, »zoolang onder geestelijke en staatkundige slavernij gezucht »hebbende, thans, van hunne boeijen ontslagen, als vrijge»maakte slavenhoopen tot losbandigheid zullen overslaan, en »dat men de bedoelingen des Pausen door eene onrijpe nood»lottige omwentelingszucht zal miskennen, tegenwerken en »verijdelen." Hoe is die vreeze reeds bewaarheid door 's Pausen vlugt naar *Gaëta!* En wat zal thans van de nieuwe verwikkelingen dezer dagen het einde zijn?

Wij zouden wenschen den bekwamen Schrijver, die zich niet genoemd heeft, hierover andermaal te hooren.

Het Paaschmaal in de eerste eeuwen der Christelijke tijdrekening. Uit het Hoogduitsch van Dr. F. W. RETTBERG, *Hoogleeraar te Marburg. Te Amsterdam, bij* J. C. Sepp en Zoon. 1848. *In gr.* 8*vo.* 50 *bl.* *f* :-50.

Dit boeksken bevat een geschiedkundig onderzoek naar den strijd over den tijd der Paaschviering in de Christelijke kerk en is, zoo 't schijnt, ontleend uit ILLGEN's *Zeitschrift für historische Theologie*. Hoe belangrijk ook op zich-zelf, had het, onzes inziens, zonder schade onvertaald kunnen blijven. Het zal dan ook, vreezen wij, weinig aftrek vinden. Aan Theologen, die het in het oorspronkelijke niet kennen mogten, bevelen wij het gaarne aan: voor andere lezers is het *supra captum*.

Bijdrage tot de ontwikkelingsgeschiedenis der geslachtsdeelen van den Mensch en de Zoogdieren, vooral met betrekking tot den uterus masculinus, *door Dr.* I. VAN DEEN. (*Met eene plaat en houtsneêfiguren.*) *Overgedrukt uit het »Nieuwe*

Archief voor Binnen- en Buitenlandsche Geneeskunde." *Te Zwolle, bij* W. E. J. Tjeenk Willink. 1847. *In gr. 8vo.* 93 *bl. f* 1 - 50.

Dit stukje behandelt een der moeijelijkste onderwerpen van de ontwikkelingsgeschiedenis. Het is bekend, dat E. H. WEBER reeds in 1841 tot de meening gekomen is, dat bij mannelijke dieren een rudiment van *uterus* voorkomt, en dat dit deel bij den mensch door den *sinus* vertegenwoordigd wordt, die tusschen de twee *ostia* der *vasa deferentia* in de *urethra* met eene opening uitkomt, welker wijdte grooter is dan die der uiteinden van de *vasa deferentia*, waarom sommige oudere ontleedkundigen, deze zijdelings gelegene openingen over het hoofd ziende, gemeend hebben, dat voor de twee afvoerende buizen slechts eene enkele gemeenschappelijke opening in de *urethra* aanwezig zoude zijn. VAN DEEN, door zijne proeven over het ruggemerg en onderzoekingen over het zenuwstelsel, binnen- en buitenslands sedert lang gunstig bekend, heeft in deze verhandeling zoo wel eenige nieuwe bijdragen tot de ontleedkundige facta in dit veld der wetenschap, als eenige nieuwe gissingen en gevoelens over de wijze om die facta te verklaren, voorgedragen. Hier en daar hadden wij wel meerdere helderheid in de voorstelling gewenscht, hoezeer de meeningen des Schrijvers vooral door de aan het slot beknoptelijk opgegeven stellingen (bl. 69—75) duidelijk genoeg overzien kunnen worden. De aard en strekking van dit Tijdschrift is minder geschikt voor eene uitvoerige beschouwing van het hier behandelde onderwerp. Wij vergenoegen ons dus met deze beknopte aankondiging. Bovenal belangrijk kwam ons voor 't geen over de verplaatsing der *vasa deferentia* van den *fundus* naar den voorrand van den primitieven *uterus* bij de ontwikkeling van het mannelijke individu en de wijze, waarop die verplaatsing geschiedt, hier in het midden is gebragt. Of de Schrijver in zijne beschouwing van den *uterus* bij de hazen en konijnen (wij bedoelen den waren, vrouwelijken *uterus*) zich niet vergist heeft, zoude een breedvoeriger onderzoek vereischen, dan waarin wij hier treden kunnen.

De houtsneêfiguren zijn beter uitgevoerd dan de gesteendrukte plaat, die geenszins tot sieraad van deze verhandeling verstrekt.

J. v. d. HOEVEN.

Handboek der vergelijkende Ontleedkunde door Prof. C. T. VON SIEBOLD *en Prof.* H. STANNIUS. *Uit het Hoogduitsch vertaald en met Platen vermeerderd door* L. C. E. E. FOCK, *M. D. Te Amersfoort, bij* W. J. van Bommel van Vloten. 1848. *Eerste Aflevering. In gr.* 8*vo.* 96 *bl. Plaat I en II. f* 1-80.

De vergelijkende ontleedkunde is eene uitgestrekte wetenschap, die langzamerhand ontstond en in haren vooruitgang met de menschelijke ontleedkunde steeds naauw verbonden was. Reeds bij de *Grieken* vinden wij haar door ARISTOTELES en GALENUS beoefend, en met het herleven der wetenschappen en beschaving, in de zestiende eeuw, zien wij de beroemdste ontleedkundigen VESALIUS, FALOPPIA, COYTER, FABRICIUS AB AQUAPENDENTE enz. het maaksel der dieren te gelijk met dat van den mensch onderzoeken. Als zelfstandige wetenschap is echter de vergelijkende ontleedkunde eerst later ontstaan. Want hoezeer van den *Napolitaanschen* ontleedkundige SEVERINUS reeds in 1645 eene *Zootomia Democritaea* het licht zag en men in COLLIN'S *System of Anatomy* (1685) eene menigte van bijdragen tot de ontleedkunde der dieren, en vooral een schat van schoone afbeeldingen bezat, kan men echter het afzonderlijk en zelfstandig bestaan van deze wetenschap eerst gevestigd rekenen tegen het einde der vorige eeuw. De man, wiens naam voor altijd met dien der vergelijkende ontleedkunde verbonden zal blijven, de groote CUVIER, begon toen zijne luisterrijke loopbaan. Hij ondernam, naar een algemeen plan, het inwendig maaksel van het geheele dierenrijk te onderzoeken, en zijne *Leçons d'Anatomie comparée*, in den aanvang dezer eeuw uitgegeven, deden voor het eerst zien wat eigenlijk deze wetenschap was, welker doel geen ander is dan eene algemeene vergelijking van elk stelsel van organen, zoo als het in verschillende dieren gewijzigd is. In denzelfden geest, hoezeer met minder oorspronkelijkheid, waren vervolgens HOME in *Engeland* en de geleerde J. F. MECKEL in *Duitschland* werkzaam. BLUMENBACH had ook door zijn beknopt handboek, 't geen evenwel meer door geleerde en geschiedkundige bijzonderheden dan door eigene onderzoekingen belangrijk was, en hetwelk tot driemaal toe herdrukt werd, tot algemeene verspreiding der jonge weten-

schap zeer veel bijgedragen. Bij deze Schrijvers moet men eindelijk nog CARUS voegen, die, zoo wel door zijn, in 1817 het eerst uitgegeven *Lehrbuch der Zootomie*, als vooral door de nog steeds voortgaande uitgave zijner kostbare platen, de uitbreiding der vergelijkende ontleedkunde krachtdadig bevorderd heeft.

Intusschen is langzamerhand eene nieuwe rigting in de physiologische en anatomische wetenschappen ontstaan, die niet zonder invloed blijven kon op de vergelijkende ontleedkunde. Het is vooral de ontwikkelingsgeschiedenis en de eerst in de laatste twintig jaren met zoo veel ijver beoefende mikroskopische ontleedkunde, welke hier in aanmerking komen. De eerste was door CUVIER in zijne vergelijkende ontleedkunde niet behandeld, de laatste bleef hem onbekend. Het was noodig, dat de nieuwere handboeken in eenen anderen geest bewerkt werden; en de werken van OWEN, WAGNER, STANNIUS en VON SIEBOLD vertegenwoordigen die nieuwe rigting der wetenschap.

Daar in ons Vaderland nog geene overzetting van een der vroeger genoemde werken over vergelijkende ontleedkunde werd uitgegeven, verheugen wij ons, dat met de vertaling van een dier Handboeken althans een begin gemaakt is. Het zou ons leed doen zoo het bij dat begin blijven moest; en toch, wanneer wij nagaan, dat er reeds zoo vele maanden sedert de uitgave van dit eerste stuk zijn voorbijgegaan, kunnen wij bijkans de vrees niet onderdrukken, dat het werk, door gemis van genoegzame ondersteuning bij ons publiek, reeds weder gestaakt zou zijn. Mogt onze aankondiging iets bijdragen om de over het geheel goed uitgevoerde vertaling van een voortreffelijk boek meer algemeen bekend te maken, en deszelfs verspreiding te bevorderen, wij zouden ons er hartelijk over verblijden. De vertaling heeft boven het oorspronkelijke werk het voordeel van de toegevoegde afbeeldingen, die uit de *Tabulae Zootomicae* van R. WAGNER ontleend zijn. De druk is goed en naauwkeurig, terwijl de uiterlijke vorm van het boek niets te wenschen overig laat. Wij willen niet beweren, dat de vertaling geheel vrij van germanismen of enkele feilen is; wanneer wij echter in dat opzigt deze vertaling met andere bij ons uitgegevene vertalingen vergelijken, dan gelooven wij, dat zij er zich op eene zeer voordeelige wijze van onderscheidt. Bijaldien de ons persoonlijk onbekende Vertaler zijn werk voortzet, zijn wij gaarne be-

reid hem de, voor het publiek onbelangrijke aanmerkingen op zijnen arbeid mede te deelen, die wij bij het doorlezen gemaakt hebben.

Het werk-zelf van VON SIEBOLD en STANNIUS behoeven wij hier niet zoo zeer te beoordeelen. Beide Schrijvers waren voor deze taak volkomen berekend en de laatstgenoemde vooral heeft in hetzelve vele eigene nasporingen medegedeeld; terwijl de eerste door zijne gelukkige waarnemingen in het gebied der mikroskopie en ontwikkelingsgeschiedenis bij de lagere dieren eenen met regt beroemden naam in de Physiologie verworven heeft. Tegen het plan van dit werk hebben wij eene bedenking, die eveneens op de tweede uitgave van R. WAGNER's Handboek toepasselijk is, deze namelijk dat door de behandeling der stof niet in de volgorde der organen, maar volgens de klassen van het dierenrijk, eigenlijk eene Zootomie in plaats van eene vergelijkende Anatomie, zoo als CUVIER die opvatte, gegeven is. Ik kan hierover niet breedvoeriger zijn, omdat ik slechts zou herhalen 't geen ik elders gezegd en door de drukpers algemeen bekend heb gemaakt (*De vera Anatomes comparatae indole* L.-B. 1848). Daardoor onderscheidt zich dit werk in plan weinig van hetgeen in mijn Handboek der Dierkunde den hoofdinhoud uitmaakt. De vergelijkende ontleedkunde behoort onzes oordeels hare verdeeling in de Ontleedkunde en niet in de Dierkunde te zoeken. Dergelijk eene wezenlijk vergelijkende ontleedkunde op het tegenwoordig standpunt der wetenschap zouden ons vooral JOH. MULLER of R. OWEN kunnen geven; de laatste volgde ondertusschen in zijne *Hunterian Lectures* hetzelfde plan, 't geen aan de nieuwe Handboeken van WAGNER en VON SIEBOLD en STANNIUS ten grondslag is gelegd. Behalve deze algemeene aanmerking zouden wij tegen de Zoologische verdeelingen van VON SIEBOLD eenige bedenkingen hebben. Zoo is b. v. de afscheiding der *Vermes* van de *Arthropoda* (p. 2.), door het daar tusschen plaatsen der *Mollusca*, onnatuurlijk. Vergelijkt men de kenmerken, die VON SIEBOLD t. a. p. van de wormen en van de gelede dieren met gelede pooten opgeeft, met elkander, dan blijft er geen onderscheid over dan het gemis of het aanwezig zijn dezer pooten; 't geen inderdaad niet voldoende kan geacht worden om eene hoofdgroep van dieren te kenschetsen.

J. v. d. HOEVEN.

1. Flora Noviomagensis sive enumeratio plantarum circa Noviomagum sponte crescentium (Plantae phanerog. et cryptog. contin.). Scripserunt P. M. E. GEVERS DEYNOOT et T. H. A. J. ABELEVEN. (*Met denzelfden titel in het Nederduitsch.*) *Te Nijmegen, bij* D. Haspels. 1848. *In kl.* 8*vo. IX en* 169 *bl. f* 1 - 50.

2. *Flora van 's Hertogenbosch of naamlijst van de planten, welke in 's Hertogenbosch en omstreken in het wild gevonden worden, met aanwijzing van derzelver groeiplaatsen, door* F. J. J. VAN HOVEN, *Officier van gezondheid der 2de Klasse. Te Heusden, bij* A. F. G. de Pinéda. 1848. *In gr.* 8*vo. VI en* 36 *bl. f* 1 - 25.

Veelal stelt zich een boekbeoordeelaar tot taak, onderzoek te doen naar de wetenschappelijke waarde van een werk, dat hem ter aankondiging wordt toegezonden, zoowel als naar het nut en de strekking van het boek. Moest deze regel ook met betrekking tot de hierboven vermelde *Floraas* worden gevolgd, dan zou het oordeel over dit eerste punt niet gunstig kunnen zijn. Wij bezitten van den welbekenden Hoogleeraar H. C. VAN HALL eene vrij volledige opgave der in ons land in het wild groeijende planten: zijne *Flora belgii septentrionalis.* Nu valt het wel niet moeijelijk, uit dit werk, voor deze of gene plaats en hare omstreken, eene bijzondere *Flora* zamen te stellen; omdat men ook daar de groeiplaatsen vrij naaauwkeurig vindt opgegeven, waarbij het ontbrekende, behalve door zoo vele plaatselijke aanwijzingen van vroegere herbaristen, door eigen onderzoek gemakkelijk kan worden aangevuld. De orde of rangschikking, welke men in de optelling der in het wild groeijende planten te volgen heeft, laat evenmin eenig bezwaar over, sedert zoo vele Schrijvers hier tot veiligen gids kunnen dienen. Ons oordeel over de beide hier aangekondigde *Floraas* van *Nijmegen* en *'s Hertogenbosch* is hiermede uitgesproken. Dat de Schrijvers er van de meesten der beschrevene planten zelve hebben aangetroffen, verhoogt de wetenschappelijke waarde van het werk niet veel meer, dan b. v. van den anatoom, die de verschillende organen en stelsels op het lijk terugvindende, gelijk ze hem in een ontleedkundig werk zijn

aangewezen, daarvan eene beschrijving levert. De *Flora* van *Nijmegen* heeft dit boven die van *'s Hertogenbosch* vooruit, dat zij veel volledíger en uitgebreider dan deze is; al neemt men ook aan, dat de omtrek der laatste plaats een geringer voorraad planten oplevert. Het is zoo, de Heer VAN HOVEN werd minder door de nasporingen van vroegere onderzoekers voorgelicht, en in zoo ver is zijn arbeid meer oorspronkelijk te heeten. In de rangschikking zijn de Schrijvers van beide naamlijsten, voor de *phanerogamen* en *vasculaire cryptogamen*, de synopsis van G. D. J. KOCH gevolgd. Wanneer beide boekjes alzoo, uit den aard der zaak, weinig tot bevordering der wetenschap kunnen toebrengen, welke kan dan hun nut en hunne strekking zijn? Wel geene andere, dan dat liefhebbers van herbariseren, zoo ze in die omstreken zich van het bestaan der beschrevene planten wenschen te overtuigen, deze werkjes tot gids voor hunne nasporingen bij de hand nemen. In dit opzigt kunnen ze worden aanbevolen. Wat de typographische waarde aangaat, onderscheidt zich N°. 2 daarenboven vrij gunstig boven N°. 1. Ten slotte mag Rec. den wensch niet onderdrukken, dat soortgelijke arbeid niet verder op andere steden onzes lands besmettelijk werken moge, en dat liever in *de Flora* van den Hoogleeraar VAN HALL, bij eene andere uitgave er van, de vruchten van later onderzoek, in de verschillende streken onzes lands, worden opgenomen.

BERNARDI FRANCISCI SUERMAN, Oratio de emendanda artis salutaris institutione Academica, legis medicae, in patria nostra ferendae, fundamento praecipuo, in auditorio Academiae Rheno-Trajectinae habita, d. XXVII Martii MDCCCXLVIII, quum Academiae regundae munus deponeret. Trajecti ad Rhenum, apud *C. van der Post, Juniorem.* 1848. 8°. maj. pag. 44. *f* : - 50.

BERNARDUS FRANCISCUS SUERMAN, *Redevoering, bij gelegenheid der overdragt van het Rectoraat der Utrechtsche Hoogeschool, den* 27 *Maart* 1848 *uitgesproken, over de verbetering van het geneeskundig hooger onderwijs, als den voornaamsten grond, waarop de in ons Vaderland in te voeren geneeskundige wetgeving behoort te rusten. Uit het*

Latijn vertaald en door Aanteekeningen toegelicht. Te Utrecht, bij C. van der Post, Jr. 1848. *In gr. 8vo. VIII en 44 bl. f* : - 60.

In de voorrede van de Hollandsche vertaling der in het Latijn gehouden redevoering geeft de Schrijver een reden op, waarom hij zoowel het een als het ander in het licht gaf. De Schrijver achtte eenige aanteekeningen noodig bij de uitgave van het Latijnsche stuk: terwijl hij daarmede bezig was, benoemde de Koning (in den zomer van 1848) eene Commissie tot de herziening der geneeskundige wetgeving. »Daarmede (zegt de Schrijver) waren de belangen van vele kunstoefenaren, van de stedelijke en landelijke heelmeesters inzonderheid, in een innig verband. Veertig jaren had ik in een aanzienlijk deel van Nederland met dezen dubbelen stand in betrekking gestaan [als lid der Provinciale geneeskundige Commissie]. Wanneer ik nu van hunne belangen sprak, hadden zij regt te vorderen, dat ik mijne aanmerkingen mededeelde, in de vaderlandsche taal, waarin zij mij konden verstaan en volgen. Maar dit voegde niet bij eene Latijnsche redevoering. Ik besloot daarom deze in het Nederduitsch over te brengen; en nu ontvangt men hier eene vrije vertaling van dezelve, met de toelichtende aanteekeningen en uitbreidingen, welke ik noodig oordeelde, tot het regt verstand van mijne denkbeelden in deze gewigtige zaak, te moeten mededeelen. Ik geef de Oratie daarenboven te gelijk in het licht, zoo als ik ze heb uitgesproken, met bijvoeging van het tweede deel, de vermelding der lotgevallen van de Hoogeschool; hetgeen in deze Nederduitsche uitgave noch behoefde, noch behoorde."

Onze lezers zijn door dit uittreksel volkomen ingelicht, wat zij in ieder der aangekondigde geschriften vinden zullen; en zien daaruit, dat hij, die belang stelt in de zaak der geneeskunde, met het aanschaffen van de vertaling zal kunnen volstaan; terwijl hij, die goed Latijn wil lezen over dit onderwerp, en de fata wil vernemen der Utrechtsche Hoogeschool, gedurende het Academiejaar van 1847—1848, waarbij eene levensschets van den »eerwaardigen DE BRUIJS, den Nestor der regtsgeleerde faculteit," en van den »wakkeren Hoogleeraar MULDER, in de kracht eens veelbelovenden levens bezweken," zich bovendien ook van de Latijnsche redevoering zal moeten voorzien.

Wenscht men vooraf het standpunt te kennen, op hetwelk de Schrijver in zijne beschouwing van de geneeskundige wetgeving en onderwijs is geplaatst: hij beklaagt zich, dat men hem en zijne ambtgenooten wel eens als *te behoudend* heeft voorgesteld. Zelf verklaart hij daaromtrent het volgende: »Bij de behandeling daarvan, stond het denkbeeld van vooruitgang als een lichtend punt voor mijn gemoed, maar ik vereenigde er mede een voorzigtig onderzoek van hetgeen de ondervinding, als te behouden noodig, scheen te hebben aangewezen. In deze belangrijke aangelegenheid, moet de vooruitgang, meende ik, de teelt zijn van de ervaring, bedachtzaam aangewend, en tevens voorgelicht door de uitbreiding der wetenschappen. Met deze mede te gaan, is de pligt van een ieder, die zich aan haar heeft toegewijd; daaruit zal van zelf de toepassing volgen op het bedrijvige leven."

De geheele redevoering met de aanteekeningen beantwoordt inderdaad aan deze beschouwing. De Schrijver is, bij voorbeeld, geen voorstander van de oprigting eener afgescheiden geneeskundige school, of van de vereeniging van al de Academiën tot éene, — maar hij wenscht het onderwijs-zelf op elke Hoogeschool uitgebreid en verbeterd te zien; hij wil alle genees- en heelkundigen onder de verpligting eener wetenschappelijke opleiding en het afleggen van een Staats-examen brengen; terwijl de Doctorale waardigheid alleen voor hen bewaard blijve, die grootere eer in het vak, op grond van meerdere vorderingen in de wetenschappen, najagen. Voorts bevat deze redevoering nog vele andere belangrijke opmerkingen omtrent zieken-verzorging, geneeskundig onderwijs en geneeskundige wetgeving, waarvan de behartiging aan Stedelijke autoriteiten, aan hen die met de Hoogeschool in betrekking staan en op de wetgeving invloed uitoefenen, ten ernstigste mag worden aanbevolen.

In het tweede gedeelte der *Latijnsche* redevoering vindt men lezenswaardige bijzonderheden omtrent het leven van de Professoren MULDER en DE BRUEIJS, met eene ten slotte bijgevoegde lijst hunner uitgegeven werken.

Oratio de academiis, origine universitatum, quam habuit ANTONIUS RUTGERS, Th. Doct. et in fac. Phil. Theor. et Litt. Hum. Prof. ord., die VIII Februarii MDCCCXLIX, quum magistratum academicum solenni ritu deponeret. — Accedit fa-

torum Academiae anno MDCCCXLVIII—MDCCCXLIX enarratio. — Lugduni-Batavorum, apud *P. Engels.* MDCCCXLIX. Oct°. maj°. pag. 28. *f*:-50.

Met de redevoering van Prof. SUERMAN staat die van Prof. RUTGERS in naauw verband. Men konde aan de laatste geen beter motto toevoegen, dan deze plaats uit de eerste: »Behoort het niet tot het kenmerk van het hooger onderwijs in ons vaderland, dat bij hetzelve van het ontstaan der Hoogescholen af, door alle derzelver lotgevallen heen, tot op onzen tijd toe, één vast en onwankelbaar beginsel heeft geheerscht: de vereeniging van alle de wetenschappen tot één geheel? Is dit onwedersprekelijke waarheid, dan zal de vernietiging van dat beginsel, het ontbinden van die *universitas scientiarum* een terugvoeren zijn tot het eenzijdig beperken van elke wetenschap binnen de grenzen, welke zij bij den tegenwoordigen stand van zaken niet meer gedoogt."

Gelijk toch, in de redevoering van Prof. SUERMAN, het denkbeeld om eene afzonderlijke geneeskundige school op te rigten, met krachtige betoogredenen, ook aan de ondoelmatigheid eener splitsing der verschillende vakken ontleend, wordt bestreden, zoo strekt de geheele redevoering van Prof. RUTGERS tot bestrijding van hetzelfde denkbeeld, in den laatsten tijd meermalen geopperd, om die splitsing der vakken van wetenschap ook tot andere dan de geneeskundige uit te breiden. Prof. RUTGERS bezigt daartoe het krachtige wapen der geschiedenis. Hij toont den oorsprong der Academiën aan, volgt dit spoor door onderscheidene landen, bewijst dat in de voormalige Academiën slechts bijzondere vakken van wetenschap werden onderwezen, dat juist het verband der wetenschappen onderling, reeds vroeger in theorie erkend, later tot de oprigting der zoogenaamde *Universiteiten*, leerscholen waar de geheele omvang der wetenschappen werd onderwezen, heeft geleid; en hij trekt daaruit dit eenvoudige betoog, dat het weder verbreken van dien band, door de oprigting van afzonderlijke geneeskundige, regtsgeleerde, theologische of literarische scholen, geen *vooruitgang*, maar *achteruitgang* zijn zoude.

Wat den titel der Oratio betreft, moeten wij echter ons deze aanmerking veroorlooven, dat het woord *universitas* niet uitsluitend van zoodanige inrigting gebezigd wordt, waar het onderwijs in alle vakken vereenigd is, maar ook

van zoodanige waar een afzonderlijke tak van wetenschap in haar geheel wordt onderwezen: zoo leest men van de *universitas juristarum Patavini Gymnasii*, enz. *Universitas* beteekent op zich zelven niet anders dan *gilde*, *gesloten geheel*, en kan dus van ieder afzonderlijk vak van onderwijs gebezigd worden: de uitdrukking *universitas scientiarum*, door Prof. SUERMAN gebezigd voor *den geheelen omvang der wetenschappen*, is gelukkiger.

Behalve de lezenswaardige geschiedkundige mededeelingen, bevat ook het verslag der *fata Academiae* belangrijke levensschetsen van de Professoren SANDIFORT en DE GELDER, en eindigt de geheele redevoering met eene uitmuntende toespraak aan de studenten, vol fijnheid van uitdrukking en zeggingskracht, en niet zonder vernuftige en toch schier onmerkbare toespeling op de in het verslag der *fata* niet vermelde, maar daarom nog niet vergeten onregelmatigheden, welke onder de Academische jeugd hadden plaats gehad.

Verslag van de verhooren, door JOHAN VAN OLDENBARNEVELT *ondergaan; in drie Afdeelingen, door* MATTHIJS SIEGENBEEK. *Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. 1849. *In gr.* 8*vo.* *VIII en* 136 *bl. f* 1 - 40.

Het is bekend, dat de bescheiden aangaande de regtspleging over OLDENBARNEVELT C. S., in de jaren 1618 en 1619, door de gedelegeerde Regters gehouden, en die in het Archief van de Staten-Generaal bewaard moesten zijn (*), daarin niet gekomen, of er uit verdwenen zijn, en dat die tot onderscheidene, veelal *hatelijke* vermoedens (zoo ook hier bladz. 1) aanleiding heeft gegeven.

Eenige jaren geleden, is het den vlijtigen Archivarius DE JONGE gelukt, van de verhooren, door OLDENBARNEVELT ondergaan, en van eene door hem uitgesproken verdedigingsrede, een afschrift voor 's Rijks-Archief te bekomen, geschreven door de hem bekende hand van den Raadpensionaris GILLES. Van deze stukken, in afschrift, nu ook

(*) De Schrijver had de stukken bij het Hof van *Holland*, of bij den Hoogen Raad bewaard willen hebben; maar hij vergist zich. Bij deze Collegiën van gewone regtspleging konden ze geene bergplaats vinden. Dit zal misschien de aanleiding zijn geweest tot het geheel verdwaald geraken.

ter Koninklijke Boekerij in *'s Hage* aanwezig, en dáár aan den Hoogleeraar ten gebruike verstrekt, met vergunning, om er voor zich kopij van te nemen, levert de altijd werkzame Schrijver »*een beknopt verslag*" in drie Afdeelingen. Eerst geeft hij, uit de *voorloopige ondervragingen* voor Regters Commissarissen, *die* vragen op, welke Hem voorkomen iets wezenlijks ten laste van den gevangene in te houden, met eene verkorte opgave van de daarop gegeven antwoorden (bladz. 3—32). — Daarna geeft hij eene schets van de *verdedigingsrede*, die door OLDENBARNEVELT, in de drie eerste zittingen van de over hem gestelde Regtbank, is uitgesproken, en die hoofdzakelijk strekte om hare *incompetentie* aan te toonen; doch ook — alzoo hij eigenlijk op die *exceptie* niet *persisteerde*, maar zich terstond op de *principale* zaak inliet — om zich jegens haar in dat licht te stellen, waarin hij wenschte beschouwd te worden (bl. 34—65). Eindelijk geeft de Heer SIEGENBEEK (blad. 67—144) ook, uit de *definitive verhooren* voor de volle Regtbank, *die* vragen op, welke Hem schijnen iets wezenlijks ten laste van OLDENBARNEVELT in te houden, met verkorte opgave van de daarop gegeven antwoorden.

Ieder gedeelte van het »beknopt verslag," zoo wel dat, in de tweede Afdeeling, der lange verdedigingsrede, als dat der voorloopige Instructie en dat der laatste Verhooren moet den Hoogleeraar veel moeite, zorg en nadenken hebben gekost. In het handschrift bevatten de voorloopige Instructie 336 vragen, van welke een veertig-tal, en de laatste verhooren, 242 vragen, van welke omstreeks 130 in *curcief* staan vermeld; zoo als zij door den Schrijver uit het handschrift, geheel of veelal maar ten deele, in de eigene woorden van het handschrift zijn overgenomen. Welk een hoofdbreken voor den Schrijver, die geen regtsgeleerde is, bij elke vraag, eer hij in gemoede tot de beslissing kwam of zij, al dan niet, iets wezenlijks ten laste van den gevangene inhield, en bij elke zinsnede van vraag en antwoord, die hij niet letterlijk overnam, maar verkortte, of zelfs maar in *substantie* vermeldde, eer hij meende zeker te zijn, de beteekenis en zamenhang goed gevat, en — verkort, met andere en minder woorden — goed omschreven te hebben! — Wij bewonderen den hoogbedaagden geleerde, die nog niet opziet tegen zulke omslagtige en zwaarwigtige ondernemingen. Het beknopt verslag kan allezins dienen tot aanvulling van hetgeen BRAND in zijne bekende *Historie der regtspleging*, uit eenige brief-

jes van OLDENBARNEVELT, en mondelinge berigten van zijnen dienaar JAN FRANCKEN, aangaande deze verhooren geschreven heeft. In zoo verre heeft dan ook het matériëel van onze geschiedenis er eenige vermeerdering door bekomen, waarvoor wij den steeds ijverigen Schrijver onzen dank toebrengen. Maar nog veel grooter dank zouden we den Hoogleeraar hebben toegebragt, indien hij aan deze stukken geheel geene moeite had besteed, en zich maar één éénig en eenvoudig doel had voorgesteld: het aanvullen der bouwstoffen, en het openen van nieuwe bronnen voor de geschiedenis, waarvan elk harer beoefenaren zelfstandig gebruik had kunnen maken; met andere woorden: indien hij, bezittende het handschrift, zijnen invloed gebezigd, en gezorgd had voor eene uitgave der Verhooren en Verdedigingsrede in hun geheel, zoo als ze zijn: onverkort, onverminkt en ongepolijst. Bij den onvoldoenden staat, waarin ze nu worden aangeboden, kan men bezwaarlijk ontkennen, dat het den waardigen Schrijver gegaan is volgens de bekende fabel, of het spreekwoord: *qui court deux lièvres n'en prend aucun.* Behalve het oogmerk om den inhoud van het handschrift méér wereldkundig te maken, had de Heer SIEGENBEEK eene bijzondere bedoeling. Deze bijzondere bedoeling, misschien wel 't hoofddoel, was: de overtuiging te versterken en uit te breiden van de onschuld van OLDENBARNEVELT, en van de boosaardige partijdigheid zijner Regters. Het werk is daartoe blijkbaar bestemd. De Hoogleeraar beroept zich, wel is waar (bladz. VI), op de overtuiging zijner lezeren aangaande zijne onpartijdigheid; maar dit kan niet anders beteekenen dan dat hij meent: niets merkwaardigs te hebben overgeslagen, en het handschrift getrouw te zijn gevolgd. Immers het geheele werk door wordt de verhoorde niet anders genoemd dan »de achtbare grijsaard; de eerlijke staatsman; de eerbiedwaardige staatsman; de doorluchtige martelaar van Staat;" terwijl de Regters niet anders dan partijdig, hatelijk, boosaardig genoemd, en voorgesteld worden als gedreven door de doodelijkste haat, en wraakzucht. Deze éénzijdigheid moet natuurlijk 't vertrouwen in het werk verminderen. Het telkens herhalen, dat opdringen van hetgeen de geachte Schrijver in de vragen en antwoorden ziet, of meent er uit af te kunnen leiden, kan zelfs niet missen voor den niet bevooroordeelden lezer hinderlijk te zijn, en de Heer SIEGENBEEK had dus veel beter gedaan met minder moeite te nemen, en eenvoudig te zorgen voor het uitgeven der stukken in hun geheel, onder behartiging alleen

van de wezenlijke belangen der onpartijdige geschiedenis.

Vraagt men of de zaak van OLDENBARNEVELT bij dit »beknopt verslag" iets kan gewonnen hebben in de beoordeeling van hen, die het gevoelen des Hoogleeraars niet zijn toegedaan? — Wat zullen wij antwoorden? — Verloren heeft die zaak er zeker niet bij; want het blijkt er uit, dat de verhoorde op vele grieven zich scherpzinnig en met nadruk heeft verdedigd. Vele andere heeft hij eenvoudig ontkend. Nog veel meerdere heeft de geachte Schrijver vermeld, welke de ondervraagde beantwoordde met: »ze zich niet te herinneren." — Bij deze laatsten kan onwillekeurig het: *no mi ricordo* van den reisgezel der *Engelsche* Koningin CAROLINA voor den geest komen. Maar evenmin als men van een gevangene vergen of verwachten mag, dat hij zich-zelven bezware, evenmin zal iemand zijne ontkentenis, of zijn: *no mi ricordo* als bewijs aannemen.

Verder zullen wij niet treden in de medegedeelde vragen en antwoorden, door den geachten Schrijver gekozen en verkort, onder den niet af te schudden invloed zijner individuële overtuiging en bedoeling. Als eenmaal het handschrift, dat gewigtig gedeelte van het vermaard geding, in zijn geheel en zuiver, zonder *Commentarie* in het licht komt, zullen alle die herhaalde, telkens terugkeerende, schijnbaar verwarde vragen, met de daarop gegeven antwoorden, niet alleen met een geschiedkundigen, maar ook met een regtskundigen blik worden beschouwd; dan zullen ervaren regtsgeleerden er mogelijk nog het eene of andere in opmerken, dat den Hoogleeraar ontging. — In het »beknopt verslag" meenen wij eene bijzonderheid op te merken, die den geachten Schrijver ontsnapt, en echter niet onbelangrijk is. Het is de verschillende houding van den »kloekzinnigen advocaat," zoo als de grijze staatsman (bladz. 104) te regt genoemd wordt, in de eerste en laatste verhooren. In de eerste verhooren beweegt hij zich vrijer; later bespeurt hij, dat de vragen berusten op verklaringen van de inmiddels gehoorde getuigen, of van de medegevangenen, en zorgt blijkbaar dezen zoo min te wederspreken, als, behoudens zijne zelfontschuldiging, mogelijk is.

De geleerde Uitgever heeft zich bij deze bearbeiding nog eene geheel andere moeite getroost, die insgelijks beter ware achterwege gelaten. Hij zegt (bladz. VI), »de eigene woorden der stukken behouden, doch zich eenige noodige be-

schaving van taal en stijl, door eene menigte van basterdwoorden ontsierd, veroorloofd te hebben." Men weet hoe de zuivere kunstleer over willekeurige restauratiën en modernisering van oude geschriften denkt. Het is al erg genoeg een CATS of HOOFT nu en dan in moderne taal en spelling te ontmoeten; maar aan den Staats- en Stadhuisstijl van die tijden, die de kleur en houding aan de gesprekken geeft, had de Heer SIEGENBEEK niet moeten tornen. Vooral daar hij, geen regtsgeleerde zijnde, hierbij met de beste trouw de zaken heeft kunnen verkeeren.

N.

Messager des Sciences Historiques et Archives des Arts en Belgique. Recueil publié par *MM.* J. DE SAINT GENOIS, Professeur-Bibliothécaire à l'Université; C. P. SERRURE, Professeur d'Histoire à l'Université; A. VAN LOKEREN, Avocat; et P. C. VAN DER MEERSCH, Avocat et Archiviste de la Flandre Orientale à Gand. Gand, Imprimerie de *Léonard Hebbelynck.* 1848. *In gr.* 8*vo.* *f* 9-:

Dit tijdschrift, welks geschiedenis wij vroeger (*) hebben vermeld, wint in belangrijkheid van inhoud, en strekt *België* tot eer. De eerste verhandeling, die wij in dezen jaargang ontmoeten, draagt tot opschrift *Château des Espagnols à Gand* en is het werk van een ongenoemde. Levendig is de schets van het oproer, dat in 1539 aanleiding gaf tot het stichten van dat kasteel. KAREL V te *Gend* gekomen, om het te dempen, koos zelf de plaats uit waar hij het wilde opgerigt hebben. De abt van *St. Bavo*, LUC MUNICH moest zijne abdij, kerk en 60 woningen, die aan de abdij behoorden, daartoe afstaan, en ook het klooster en de kerk van den Zaligmaker (*S. Sauveur*) moesten worden afgebroken. Later ontving het Kapittel van *St. Bavo* een schadevergoeding van 20,042 L.VLM., waarmede hetzelve niet tevreden was. KAREL V gaf het oppertoezigt aan *Messire* ADRIEN DE CROY, *Comte de Roeulx*, en den werklieden verlof, ook op Heilige feestdagen, alleen de zondagen en vijftien feesten uitgezonderd, te arbeiden. Den 24 April 1540 begon men de gebouwen af te breken, onder toezigt van den ingenieur DO-

(*) Zie *Vaderl. Letteroef.* 1848, N°. IX.

NARS DIBON en den 22 Mei legde KAREL V zelf den eersten steen: »*il était à cheval, tenant la pierre au moyen d'une corde, il la laissa descendre dans l'endroit où elle devait être placée. La forme de cette pierre était carrée: on y avait sculpté une croix de Bourgogne, et dans les coins de la croix le millésime de* 1540.

»*On dit que ce fût au château de Gand, qu'on fit usage* »*pour la première fois en deça des Alpes, de bastions trian-* »*gulaires. On n'en connaît pas l'inventeur; des auteurs* »*prétendent que ce fut* ZISCA, *chef des Hussites, ou bien* »ACHMET. *Bassa, qui fit fortifier Otrante en* 1480, *avec* »*les bastions qu'on y voit encore aujourd'hui. D'après* »MAFFEÏ, *dans la Verona illustrata, on doit en attribuer* »*la gloire à* SAN MICHELI: *c'est à Vérone que se trouvent* »*les bastions triangulaires que l'on regarde comme les plus* »*anciens et qui portent les dates de* 1523 *et* 1529." (*)

Gedurende de eerste dagen der beroerte onder PHILIPS II had LA TROILLET, in naam des Graven van EGMOND, het bewind over het kasteel in handen, doch onder ALVA werd Don HIERONYMO DE SALINAS gouverneur, die in 1572 door MONDRAGON werd opgevolgd. Bekend is het, dat het EGMOND en HOORNE tot gevangenis gediend heeft; dat de Staten van *Vlaanderen* het in 1576 deden belegeren door den Graaf DE ROEULX, aan wien het in October van dat jaar werd overgegeven, en dat het in Augustus 1577 aan de zijde der stad werd afgebroken, waaraan ook de beroemde ANTONIUS WALAEUS, toen nog een kind van vier jaren, zou geholpen hebben.

Nadat de Hertog van *Parma*, in September 1584, *Gend* heroverd had, begon men het kasteel te herbouwen; in 1588 was men er nog mede bezig. Na een beleg van drie dagen werd het den 12 Maart 1678 door den Gouverneur FRANCISCO DE PARDO aan de *Franschen* overgegeven: den 1 Junij 1706 verlieten de laatsten *Gend*, bij de nadering van MARLBOROUGH. De Graaf VINTIMIGLIA, Gouverneur van *Gend*, had zich in het kasteel geworpen, dat, na een beleg van vijftien dagen, zich bij verdrag overgaf, waarna de Maarschalk van HAVERSKERKE het bewind over hetzelve en de stad aanvaardde. Den 5 Julij 1708 maakte GRIMALDI zich, door list, van de stad meester en eischte het kasteel op. De Gouverneur, die aan het hoofd van 5000 man stond, had besloten, zich te ver-

(*) *Nederl. Archief voor Kerk. Gesch.* D. VIII, bl. 6, 7.

dedigen; doch liet, om de stad te sparen, op dringend verzoek van den Graaf van BERGEYN en den Magistraat, dit opzet varen en gaf het slot over, dat den 31 Januarij 1709 wederom in handen van de verbondene Mogendheden viel. Na den vrede van *Utrecht* en *Rastad* (1713 en 1714) kwam KAREL VI, Keizer van *Duitschland* in bezit van stad en kasteel; in 1745 raakte het wederom in handen der *Franschen*, doch na den vrede te *Aken* (18 October 1748) in die der *Oostenrijkers*. Den 13 November 1789 werd het slot door de *Brabandsche patriotten* aangevallen en nadat het garnizoen, sterk omtrent 3000 man, het verlaten had, in bezit genomen. Den 7 December 1790 maakten zich de generalen DE LA TOUR en BOROS, aan het hoofd van 3960 man voetvolk en twee escadrons huzaren, van stad en kasteel meester; doch in 1792 verdreven de *Franschen*, onder den Generaal DE LA BOURDONNAYE, de *Oostenrijkers*, die er kort daarna wederom meester van werden; doch het den 3 Junij daaropvolgende voor de laatste maal verlieten. Nadat NAPOLEON het eiland *Elba* verlaten had, werd het kasteel nogmaals door de *Engelschen* versterkt. Sedert is het verlaten, gedeeltelijk in een arsenaal en kruidmagazijn veranderd, gedeeltelijk gesloopt. Bij deze uitstekende verhandeling behooren drie platen, voorstellende de oude abdijkerk van St. BAVO, een poort en platte grond van het kasteel. — ALEXANDRE PINCHART geeft een keurige *Notice historique sur le Collège St. Michel à Bruxelles*, vroeger het hôtel van het adellijk geslacht WITTHEM. »*On chercherait,*" schrijft hij o. a. »*vainement aujourd'hui dans les rues de Bruxelles,* »*ces antiques demeures seigneuriales qu'habitaient les* EGMONT, »*les* NASSAU, *les* BRÉDERODE, *dont les hauts faits embellissent* »*notre histoire. A peine a-t-on conservé quelques unes de* »*ces vastes salles, où se sont formées ces conspirations pour* »*resister à la domination espagnole et plus tard pour s'oppo-* »*ser aux innovations de* JOSEPH II. *Beaucoup d'entr'elles* »*ont disparu: les murs de quelques autres sont les seuls vesti-* »*ges, que le temps a épargnés. Cependant ces hôtels élévaient* »*fièrement leurs tours, couronnées d'énormes girouettes, au* »*milieu des modestes habitations plébéiennes, et se faisaient* »*remarquer par leurs façades, sur lesquelles s'étalaient avec* »*orgueil les armoiries de leurs seigneurs. Notre système de* »*tout moderniser les a transformés et modifiés au point, qu'il* »*est impossible de reconnaître aujourd'hui ce qu'ils étaient* »*aux XVIe et XVIIe siècles.*"

Is. HYE geeft, als vervolg der *Notice sur les voyages faits en Belgique par des étrangers à différentes époques*, de »*voyage de* FRANÇOIS II *Duc de Lorraine, dans les Pays-bas Autrichiens, en* 1738 — *précédé d'une notice biographique sur la personne du Prince et d'un bref aperçu de l'état dans lequel se trouvaient les Pays-bas à l'époque de son voyage.*

In April 1738 begaf zich FRANÇOIS-ÉTIENNE, oudste zoon van LEOPOLD, Hertog van *Lorraine*, en van ELISABETH, CHARLOTTE D'ORLEANS, van *Luneville* naar *Brussel*, vertoefde 5 maanden in *België*, vertrok naar *Antwerpen* en van daar met een gevolg van zes jagten naar *Rotterdam*, bezocht '*s Hage* en keerde, na *Engeland* bezocht te hebben, in *Holland* terug; van waar hij door *Hanover*, *Wolfenbuttel* en *Pruissen* te *Weenen* terugkeerde. De tekst is door belangrijke aanteekeningen toegelicht. Op deze reis volgt: *Un mot sur l'histoire de la Belgique, suivi de notices biographiques sur ses grands hommes par* CASIMIR HENRICI. — *Essai sur la loi salique* van Mr. HENRY RAEPSAET te *Audenaarde*, en de biographie van pater DE JONGHE, Dominikaner monnik te *Gend*, 24 October 1749 in den ouderdom van 73 jaren gestorven. Deze DE JONGHE is, voornamelijk door zijn *Goudsche Geschiedenis*, ook bij ons bekend. Dit werk is getrokken uit de Kronijk van PHILIPPUS DE KEMPENARE, oorspronkelijk in het *Latijn*, door Pastoor VAN MALE in het *Vlaamsch* overgezet, en door PH. BLOMMAERT, vóór een tiental jaren, uitgegeven. De Schrijver haalt het oordeel van onzen TE WATER, »*homme plein d'érudition*" (z. *Historie der Geref. Kerke te Gent*) over het werk van DE JONGHE en zijne vervolgers, ROOTHAESE, *Pastoor te Beleese* (z. de 2e editie) en LEONARD DE SAINTE MARIE (z. de 3e editie) aan, en is het hoofdzakelijk met hem eens; toont de partijdigheid van DE JONGHE aan en zegt van ROOTHAESE: »*qu'il sut s'élever quelquefois à des vues dignes d'un historien populaire.*" LEONARD DE SAINTE-MARIE heeft slechts drie- of viermaal iets tusschen den tekst zijner voorgangers gevoegd.

Diëet- en zedekundig mengelwerk voor den beschaafden stand, door J. J. PENNINK, *Med. Chir. et Art. Obst. Doct., Lid van eenige geleerde binnen- en buitenlandsche Genootschappen, Schrijver der gezondheidsleer voor het volk; van die voor zwakken en ziekelijken; van de gedachten over*

de pligten van den Staat tot bevordering van zedelijk en stoffelijk volksgeluk. II Deelen. Te Deventer, bij M. Ballot. 1848. *In gr. 8vo. 494 bl. f* 5 - 5.

De Schrijver, die reeds vroeger, door de uitgave van andere werken, bijdragen geleverd heeft tot bevordering van zedelijke volksverlichting en stoffelijke volksverbetering, toont ook in het nu aangekondigde werk, dat de diaethetika zijne lievelingstudie is, en dat hij deze wetenschap met een gelukkig gevolg beoefent. Wilde men den arbeid van den Schrijver uit een geneeskundig wetenschappelijk gezigtspunt beschouwen en beoordeelen, dan zou men hem geen onregt doen, als men het werk oppervlakkig noemde en niet staande op de hoogte der wetenschap. Maar men zou den Schrijver in dat geval hoogst partijdig behandelen, en de eigenlijke bestemming van zijn arbeid uit het oog verliezen. Het is een volksboek en moet beoordeeld worden naar de vatbaarheid en den smaak van het volk. Door *volk* bedoelen wij hier niet het geheel onkundige gemeen, maar een beschaafd publiek, doch hetwelk uit leeken in de wetenschap bestaat. De naam *mengelwerk*, door den Schrijver aan het boek gegeven, laat hem vrijheid tot eene meer losse behandeling, en van die vrijheid maakt hij een ruim gebruik, daar het geheele eerste deel aan eene beschouwing is toegewijd van den Raadpensionaris en dichter JACOB CATS, in zijn openlijk en bijzonder leven; inzonderheid als diëet- en zedemeester en als bevorderaar van de verstandelijke en zedelijke beschaving der Nederlandsche Natie; zoodat dit deel in zeker opzigt een afzonderlijk werk uitmaakt. Bij wijze van voorlezingen handelt de Schrijver: 1. over het leven van CATS als jongeling, echtgenoot en vader, burger en staatsdienaar; 2. over CATS als volksdichter en zedeleeraar voor onze maatschappelijke zamenleving; 3. over CATS, als leer- en tuchtmeester bij de verstandelijke en zedelijke opvoeding der kinderen; 4. over CATS als vraagbaak en wegwijzer bij het vrijen en trouwen, en als zedeleeraar ter vorming van brave en gelukkige echtgenooten; 5. over CATS, zoo als hij zich als waard en gast, als diëet- en ceremoniemeester en als gelegenheidsdichter, bij familiefeesten en dischplegtigheden, vertoonde; 6. over het leven, de huishouding en de vermaken van CATS op Zorgvliet, en hetgeen hem uit zijne Autobiographie leert kennen, als een voorbeeldig diëet- en zedemeester voor ons persoonlijk leven. Het tweede deel bevat

twee hoofdstukken, die elk weder in kleinere onderdeelen gesplitst zijn. Het eerste hoofdstuk bestaat uit eene geschied- en natuurkundige beschouwing der voedingsmiddelen en van den dagelijkschen kost in burgerhuishoudingen; terwijl het tweede deel eene behandeling behelst van de Gezondheidsleer naar de spreuken der school van *Salerno* en de voorschriften van CATS en BILDERDIJK.

Daar de Schrijver den stelregel vasthoudt, dat men hem compilatie wel eens tot eene verdienste mag aanrekenen, willen wij hem niet van letterroof beschuldigen. Maar zelfs HOMERUS sluimerde wel eens, en het is dus ook den Schrijver niet ten kwade te duiden, dat men eene plaats in het werk aantreft waar hij schrijft: »Het woord *mes* wordt afgeleid van het Syrisch *kutel*," en om verstaanbaar te worden er bijvoegt, dat het Fransche woord *couteau* bedoeld wordt. Zou de Schrijver ook, sprekende van een *diamanten beker*, misschien bedoelen: een beker met diamanten bezet? Een *diamanten beker* is nog wel nergens te vinden geweest dan in de paleizen van MERLIN, ALADYN, of eenig ander toovermeester uit den wondervollen ouden tijd. Voor het overige behelst dit Mengelwerk eene menigte van wetenswaardige bijzonderheden, die men wel niet allen voor het eerst verneemt, maar die, in een wel te zamen hangend geheel, zoo oude als nieuwe heilzame waarheden voorstellen of in het leven terugroepen, en alzoo bijdragen om dit werk onder onze volksboeken eene verdienstelijke plaats te doen bekleeden.

Lotgevallen van eèn Officier in Hollandsche dienst, in het begin der XVIIIde Eeuw, door W. STORCK. *Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1848. *In gr.* 8*vo. VI en* 374 *bl. f* 3 - 60.

Hetgeen andere beoordeelaars reeds op de latere werken van den Schrijver hebben aangemerkt, is ook van toepassing op dat, hetwelk ons thans ter aankondiging gegeven is; namelijk, dat die latere werken niet beantwoorden aan de gunstige verwachtingen, welke zijne vroegere letterkundige voortbrengselen deden koesteren. Zou dan de lof, die aan den Schrijver tot aanmoediging gegeven werd, in plaats van hem tot een spoorslag te strekken, om de gewone ge-

breken van eerstelingen te vermijden, hem achteloos hebben gemaakt, en hem zich hebben ontslagen doen achten van de verpligting, om de vereischte zorg te besteden aan zijn tegenwoordigen arbeid? Of behoort hij misschien tot die beperkte verstanden, die in het middelmatige het toppunt van hunne volmaaktheid bereiken, en gelijk zijn aan ambachtsgezellen, die goed kunnen timmeren of metselen, maar nimmer geschikt zullen worden om bouwmeesters te zijn? Wij vinden althans in den aangekondigden roman inconsequente karakters, verhalen van zeer onwaarschijnlijke gebeurtenissen, zoo als onder anderen de schaking van eene schoone uit het serail van den *Turkschen* Keizer, en zinstorende fouten, bij voorbeeld: *spinrok* voor *spinrag; den Jezuit* in plaats van *de Jezuit; wie wees mij uwe woning*, in plaats van *wie wees u mijne woning;* van vrouwen gesproken wordende: *hen* en *hunne*, in plaats van *haar* en *hare*. Zoo de Schrijver iets beters kan voortbrengen, wordt het tijd, dat hij er de bewijzen van levere; doch indien hij daartoe niet bij magte is, ruste hij liever, als Schrijver van *de verrassing van Harderwijk* en van *het beleg van Steenwijk*, op zijne verworvene lauweren. K.

Drie bezoeken, of een goed woord vindt eene goede plaats. Te Leiden, bij P. Engels. 1848. *In kl.* 8*vo. VIII en* 257 *bl. f* : - 80.

Als anekdote was reeds lang in menigen kring één der hier verhaalde bezoeken bekend, namelijk dat der onverwachte verschijning van den waardigen evangeliedienaar in zekeren aanzienlijken kring en met een liefdadig oogmerk. De initiale echter, door welke hier de naam van den reeds overleden leeraar wordt aangeduid, indien de Schrijver denzelfden persoon bedoelt, zou dan eene andere moeten zijn. Volgens des Schrijvers opgave is de persoon van *domine* B. niet denkbeeldig, maar óók reeds verzameld tot zijne vaderen. De auteur heeft zich onder het schrijven telkens afgevraagd: »hoe zou de brave man zich in een dergelijk geval hebben gedragen?" Wat den goeden geest betreft, waardoor de hoofdpersoon des verhaals werd gedreven, om steeds en overal, waar zulks mogelijk was, nut te stichten, blijkt inderdaad uit het geleverde, dat de Schrijver werkzaam geweest is onder

den hem steeds bijgebleven indruk der herinnering aan den braven man, en daardoor stelt dan ook de Schrijver den evangeliedienaar, dien hij op het oog heeft, en menigen anderen, wiens bezit de Christelijke kerk tot sieraad verstrekt, op eene levendige wijze voor. Maar wij hadden wel gewenscht, dat de auteur zich onder het schrijven ook telkens hadde afgevraagd: »hoe zou die brave leeraar *gesproken* hebben in dergelijke gevallen?" Door onze vroegere bekendheid met de reeds genoemde anekdote, konden wij ons niet wederhouden van onder het lezen telkens te denken aan dien beroemden Christenleeraar, die bij zijne gemoedelijkheid en brandenden ijver voor het goede zich ook onderscheidde door oorspronkelijkheid, door eene zekere kernige naïveteit en echten humor in zijn spreken, en die juist daardoor harten wist te treffen, die ongevoelig zouden gebleven zijn voor den indruk van gemeen-plaatsen en afgesletene termen, met welke de meer breedvoerige vermaningen van andere welmeenende, maar minder door schranderheid en menschenkennis bestuurde mannen soms doorspekt zijn. Of de Schrijver ook bevoegd zou zijn om eenen waardigen Evangeliedienaar, uit het oogpunt van menschenkennis en wijsheid voor te stellen, blijkt ons uit het werkje niet genoegzaam. Maar zoo als het boekje is, kan het, en dit te getuigen is ons een genoegen, den godsdienstigen lezer nuttig en aangenaam bezig houden. Zoo vinde dan ook door onze aanprijzing, dit goede woord eene goede plaats. K.

Biographisch Handwoordenboek. Levensbeschrijvingen der meest beroemde personen, uit alle eeuwen en volken. Door G. ENGELBERTS GERRITS. *Iste Deel* AA *tot* FYT. *Te Amsterdam, bij* M. Binger. 1848. *In gr.* 8*vo. XVI en* 522 *bl. f* 4-80.

De titel belooft meer dan er gegeven wordt. Korte schetsen kunnen niet wel voor beschrijvingen doorgaan. Er ontbreekt ook veel in. Wij namen 't werk op en zochten naar ABEL, den eersten verslagene, doch vonden ABELL, Engelsch tooneelspeler. Toen zochten we VAN BORSELEN, maar te vergeefs; JAKOB FOPPENS, maar te vergeefs; AAM, maar te vergeefs — en lieten den moed zinken. Het is ons een raadsel, naar welke regelen de Schrijver 't werk heeft verzameld. 't Is

waar, volgens den titel mag men hier alleen de *beroemdste* personen verwachten; maar dat die enge grens overschreden is, bewijst elke bladzijde. Men vindt namen in menigte van menschen, die roem, of in hunnen tijd eenige bekendheid verworven hebben; doch van welke niet is vol te houden, dat ze de beroemdsten zijn. En wat baat 't werk, zoo als 't daar ligt? — Aan biographische woordenboeken is geen gebrek. Maar de uitgever vond die te omslagtig. In zekeren zin heeft hij gelijk; doch zal men, zijn beknopt uittreksel bezittende, die omslagtige werken nu kunnen ontberen? Volstrekt niet. Het oogmerk der uitgave is alzoo gemist.

De geleverde artikelen echter zijn beknopt en zaakrijk, en bij elk artikel is de bron gemeld, waaruit 't geput is. De stijl is vloeijend en aangenaam. Dit, in verband met de groote verscheidenheid van stof, maakt het werk tot een onderhoudenden en nuttigen tijdkorter in ledige oogenblikken; al heeft men er juist niet in na te slaan.

Uit- en inwendig ziet het Eerste deel er goed uit. De band is net. Elke pagina bevat twee kolommen, ieder van 62 regels; zoo compres, dat de 522 bladzijden meer bevatten dan 1100 bladzijden in gr. 8vo. Evenwel laat het werk zich gemakkelijk lezen. Het papier is goed, de letter scherp en helder, en de druk doet de Heeren ZWEESAARDT EN ZOON eer aan.

Beknopte schets der Vaderlandsche Geschiedenis in vragen en antwoorden; ten dienste der lagere scholen, door H. G. BAKKER, *Onderwijzer der stads-armenschool te Zalt-Bommel. Te Amersfoort, bij* W. J. van Bommel van Vloten. 1848. *In kl.* 8vo. 48 *bl.* *f* :-12½.

De hier gevolgde methode van onderwijs in de Vaderlandsche geschiedenis kunnen we niet goedkeuren. Geschiedenissen moeten, naar ons gevoelen, niet woordelijk gememoriseerd, maar de zaken moeten den leerling in het hoofd geprent en hij opgeleid worden, om met eigene woorden het geleerde te kunnen wedergeven. — Overigens is het noodwendig vereischte van dezen vorm, dat de vraag telkens in het antwoord herhaald worde; zóó dat het antwoord, ook zonder de vraag, een geheel uitmake, goed in acht genomen.

BOEKBESCHOUWING.

Nagelaten Leerredenen van AB^{M} DES AMORIE VAN DER HOEVEN, JR. *Voorafgegaan door eene levens- en karakterschets des ontslapenen, van de hand zijns vaders. Met portret. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1849. *In gr.* 8*vo. LXIV en* 248 *bl.* *f* 3-75.

In ABRAHAM DES AMORIE VAN DER HOEVEN, den reeds beroemden zoon en naamgenoot van eenen sedert lang beroemden Vader, werd aan de Evangeliebediening, aan het Vaderland, aan de Godgeleerde Wetenschap, onder het ondoorgrondelijk, maar altijd aanbiddelijk Godsbestuur een jeugdig man ontrukt, nopens wien te betwijfelen valt, of in zijn verscheiden het verlies voor de aarde, of de winst voor den hemel grooter geweest zij. Wie hem al of niet reeds kende uit zijne schriften, waaruit ons, nevens de grondigste studie en de edelste liberaliteit, ook de warmste godsvrucht toestroomt, — leze de voortreffelijke levens- en karakterschets, door eenen diep bedroefden Vader, zeker niet zonder groote overwinning op zich-zelven, aan het hoofd van deze leerredenen geplaatst. Zij is, als opstel, misschien het beste, wat ooit uit de pen des Hoogleeraars te voorschijn kwam; geen wonder, want het was ook hier het hart, dat de hoogste welsprekendheid ingaf. Zij heeft ons ingenomen, aangetrokken, geboeid, medegesleept, beter gemaakt. Zij heeft ons den weldadigen indruk achtergelaten van een edel voorbeeld; ons aanschouwelijk gemaakt de kracht van het Evangelie, om het »in CHRISTUS zijn" boven alles te »doen waarderen." Doch wij hebben vooral iets te zeggen van de leerredenen, die de waardige Vader ons aanbiedt als de kostelijke nalatenschap van zijnen waardigen zoon.

Ze zijn *tien* in getal: de *eerste* handelt over *het geloof*

in CHRISTUS, Tekt: LUK. XVIII: 8b; de *tweede*, over *de wekstem ten leven*, Tekst: *Eph.* V: 14; de *derde*, over *den twaalfjarigen* JEZUS *in den tempel;* de *vierde*, over *de ware kennis van God als het voorregt der reinen van hart*, Tekst MATTH. V: 8; de *vijfde*, over *de voorbeschikking*, Tekst: *Rom.* VIII: 29—31a; de *zesde*, over *Gods weg en raad met Israël*, Tekst: *Rom.* XI: 25, 26a; de *zevende*, over *het geloof des huisvaders*, Tekst: *Hand.* XVI: 31; de *achtste* heet: *Gods geboden zijn niet zwaar*, Tekst: 1 JOH. V: 3b; de *negende: de geest der Profetie*, Tekst: *Openb.* XIX: 10b; de *tiende: de mensch tegenover den dood*, Tekst: 1 SAM. XX: 3b.

Het is ons oogmerk niet, eene naauwkeurige ontleding te geven van deze veelzijdig uitmuntende stukken. Het belangrijke der onderwerpen en welgekozene der teksten valt aanstonds in het oog. Slechts een paar schijnen naar bepaalde aanleiding te zijn opgesteld; de *zesde* gedurende het loofhuttenfeest der *Israëliten*, en de *negende*, om te *Rotterdam* des morgens te worden uitgesproken, toen zijn Vader er des avonds de gedachtenis vieren zou van zijne vijf-entwintigjarige Evangeliedienst. Van haren inhoud kennis hebbende, ontraadde deze hare voordragt, en verzocht dringend de keus eener andere; waarom, zien wij minder in, nu de Hoogleeraar haar toch, en wel met deze opmerking, heeft ter perse gegeven. De keuze, zoo wordt ons berigt, kon slechts uit eenen niet grooten voorraad zijn, daar den overledene meermalen en gedurende het laatste jaar zijns levens geheel het prediken verboden was. Zij is echter »met zorg en overleg geschied, waarbij niet bloot te rade is gegaan met eigen oordeel en gevoel; maar ook met het verlangen van enkelen der vertrouwdste vrienden van den ontslapene, en de herinnering van den indruk, door de eene en andere dezer leerredenen bij sommigen zijner hoorders te weeg gebragt." De inhouds-opgave doet zien, dat de meesten van zuiver praktikalen aard zijn, en slechts enkelen zich de ontwikkeling der Christelijke waarheid ten hoofddoel stellen. Hiertoe behoort wel in de eerste plaats de *vijfde*, die een min gewoon, wij mogen er bijvoegen, een in den Remon-

strantschen leeraar eigenaardig onderwerp heeft: — de voorbeschikking. Zij echter heeft ons minder bevredigd, dan de anderen. Niet omdat wij behooren tot degenen, die wenschen zouden dat »de Evangeliedienaar zou huiveren, zulke hoog verhevene waarheden aan te roeren," en de gemeente »liever met de melk der waarheid gevoed werde, door wederom te prediken de bekeering van doode werken en het geloof in God." Integendeel, wij gelooven, dat de eigenlijke voorstelling, ontwikkeling en verdediging van de waarheid, die in CHRISTUS JEZUS is, meer op den kansel te huis behoort, dan zij er hedendaags op gebragt wordt; dat meer aan de onderwijzing der gemeente moest gedacht worden, en wij houden het voor een heiligen pligt, inzonderheid van die Predikers, die grooten invloed op de rigting hunner toehoorders hebben, en doorgaans voor een beschaafd gehoor prediken, dat zij niet te eenzijdig jagt maken op het schitterende, maar zich vooral ook beijveren, om de gemeente te doen opwassen in de *kennis* van JEZUS CHRISTUS, onzen Heer; opdat deze de stralen opvange van het helder inzien dier Leeraren in de Evangelie-waarheid; en dat dan niet, om opzettelijk iemand te kwetsen, of, bits en scherp, gevoelens aan te tasten; maar zonder polemiek, rond en ruiterlijk, ongeveinsd en kordaat. Van deze zijde heeft dus de bekwame ontslapene zeer wel gehandeld, met ook in dezen »niet achter te houden, dat hij niet zou verkondigen den ganschen raad van God;" maar het kwam ons voor, dat het stuk, ofschoon vol trekken van eenen echt Christelijk wijsgeerigen blik, als geheel die bepaaldheid van begrip en die éénheid van doel miste, welke wij in de overige stukken met zoo veel goedkeuring opmerkten. Het is meer — zien wij niet verkeerd — eene ontwikkeling, niet van *één* hoofddenkbeeld, maar van eenige denkbeeld*en* des Sprekers, naar aanleiding van PAULUS woorden, dan eene ontwikkeling van het denkbeeld des Apostels-zelven; en diens woorden zelfs ontberen eene verklaring, die hier zeer noodzakelijk was; men denke slechts aan het woord *regtvaardigen*, welks beteekenis in den *Brief aan de Romeinen* hier volstrektelijk toelichting vorderde. Eene proeve

van dat min bestemde vinden wij o. a. bladz. 120: »Hij wordt (de mensch, nadat hij tot CHRISTUS gebragt is — liever: nadat hij CHRISTUS in zich heeft opgenomen —), meer nog, dan hij te voren was, een voorwerp van Gods bijzondere bemoeijing en vaderzorg." Dit zal toch wel moeten zijn: »Het wordt hem, als ware hij, meer dan hij te voren was, een voorwerp van" enz. Men moet hier toch het *objective* niet verwarren met het *subjective*. Vaak hoort men zeggen, ook door helderdenkende mannen: »God is in CHRISTUS onze Vader *geworden*." Dit is *subjectief* waar, in zoo verre wij door of in CHRISTUS tot de aanschouwing van God als onzen Vader gebragt zijn; maar *objectief*, alsof de aanneming eener vaderlijke betrekking aan de zijde van God eerst in CHRISTUS ware ontstaan, — dit is onwaar. God is altijd Vader geweest, en heeft nooit opgehouden, het te blijven; maar de mensch, door de zonde van Hem verwijderd, had opgehouden, Zijn kind te zijn; en aldus moest het, om juist te spreken, ook voorgesteld worden.

Doch niemand vatte deze aanmerking zóó op, alsof wij de waarde van dezen voortreffelijken bundel ook maar in het minst wilden verkleinen. Het tegendeel is waar. Hoog zijn wij met deze leerredenen ingenomen, en willen er daarom nog het een en ander van zeggen. Het zijn toch eerder de rijpe vruchten van den mannelijken leeftijd, dan de bloesems der jeugd, die ons hier worden aangeboden.

De meesten dezer opstellen bevestigen min of meer »hetgeen meermalen is opgemerkt, en ook niet onnatuurlijk zijn zou, dat zijne predikwijze naar die van zijnen Vader was gevormd." Even als deze, schijnt zij vooral ingerigt op eene deftige, achtbare voordragt. De stijl, soms numereus, soms in korte, afgebrokene volzinnen, spreukachtig, huwt de grootste statigheid aan eene edele eenvoudigheid, die niet met sieraden kwistig overlaadt, maar, naarmate van het onderwerp, de aandacht van den nadenkende vraagt, of tot de bevatting van kinderen afdaalt. Van het eerste levert, onder meerderen, de *zesde* leerrede eene proeve, waar zij diepe blikken werpt in Gods zedelijke wereldregering, met

betrekking tot de *Joodsche* Natie; en over het laatste schreven wij, verbood de ruimte het ons niet, gaarne af het begin van de toepassing der *derde*, waar kinderen worden aangesproken. Overal wordt de deftige, meestal hoogst ernstige Kanselspraak bewaard, waarvan slechts ééne enkele maal, als bij vergissing, wordt afgeweken; zoo als bladz. 36, waar men leest: »ook de beste onder ons heeft zijne zwakke ure, *waarin de oogen hem beschieten*, en de handen slap hangen." Op den rand dier deftigheid is ook: »waarom maakt een enkele regel uit hunne (der Apostelen) brieven soms meer en dieper indruk op ons hart, dan *lange preken* en gerekte vertoogen?" (Bladz. 224.) Eene *voorzienige* liefde, bladz. 118 (daar wij nu toch over woorden spreken) is mede eene kleine vlek in den hoogst zuiveren stijl, en *kan* voor *mag*, bladz. 94, (aan het slot van het *eerste* punt) eene kleine, over 't hoofd geziene misstelling.

Doch — om de vermelding van weinige en kleine gebreken aanstonds te doen volgen door die van vele, en groote, en voortreffelijke eigenschappen — allergelukkigst is in de meesten de dispositie, die in eenvoudigheid, ongezochtheid en vernuft mede vaak den welsprekenden Vader herinnert. Er de bewijzen voor bij te brengen zou niet anders zijn, dan bijna al de schetsen uit te schrijven. Men vergenoege zich met enkelen, in de eigene woorden des Redenaars (want daarin is dikwijls het puntige) uitgedrukt. Het plan der eerste leerrede wordt dus opgegeven: »Wij willen de woor»den des Heeren nader met elkander overdenken. Zijn er »onder mijne hoorders, welke meenen, dat de vraag hen »niet geldt, ik ga hun het tegendeel betoogen; zijn er, die »niet regt begrijpen, wat de Heer eigenlijk vraagt, ik wil »het hun duidelijk maken; verwondert gij u, dat de Heer »juist dáárnaar vraagt, ik zal u de redenen aanwijzen; zoudt »gij eindelijk gaarne weten, wat gij voor u-zelven den Heer »zult antwoorden, ik ben bereid, u bij die zelfbeproeving »te leiden. Tot wie rigt de Heer deze vraag? Wat be»doelt Hij daarmede? Waarom juist dit gevraagd? Wat »zullen wij antwoorden? De *algemeenheid*, de *bedoeling*,

»het *gewigt*, en de beantwoording der vraag zullen ons »achtereenvolgens bezig houden." — Hoe eenvoudig, hoe wèl gemotiveerd! Zoo ook het plan der *vierde:* »*Zalig* »*zijn de reinen van hart, want zij zullen God zien.* God »te zien! De zin dezer woorden is niet uit te denken (druk»ken?)! Trachten wij op menschelijke wijs er van te spre»ken. *De reinen van harte worden toegelaten tot God — »zij leeren God kennen — zij oefenen gemeenschap met »God.* Ziedaar hun drieledig voorregt, en het plan mijner »rede. 't Is hun, hun alleen vergund tot God te gaan; de »onreine *mag* God niet zien. 't Is hun mogelijk God te »leeren kennen; de onreine *kan* God niet zien. 't Is hunne »hoogste zaligheid gemeenschap met God te oefenen; de »onreine *wil* God niet zien." Zulke schetsen verraden den meester. Wij geven nog twee. Die der *achtste:* »*Zijne* »*geboden zijn niet zwaar*, zeggen wij met den Apostel, »omdat het *Zijne, Gods* geboden zijn, de geboden van dien »God, die ons in CHRISTUS is geopenbaard. Deze is de »grond onzer overtuiging. Daarom zegt JOANNES ook, »dat het ons geloof in CHRISTUS is, 't welk de wereld over»wint. Der wereld schijnen Gods geboden zwaar, maar »dat is *schijn:* de Christen weet het beter. Want het zijn »geboden van Hem, die ons geschapen heeft naar Zijnen »beelde en tot Zijne gelijkenis; van Hem, die ons heeft lief»gehad, en Zijnen Zoon voor ons niet spaarde; van Hem »eindelijk, die *met* ons wezen wil en krachtig werkt in onze »zwakheid. Ziedaar de bewijzen, die de drogredenen der »wereld moeten wederleggen. Ik ga ze achtereenvolgens »behandelen." — Men lette nu eens op het puntige der uitdrukking: »*Onze verwantschap met God, onze weder»liefde tot God, ons vertrouwen op de hulp van God* ma»ken ons het volbrengen Zijner geboden ligt en aangenaam. »De wereld zegt: »»Gods geboden strijden tegen onze na»»tuur;" ik ontken het, want wij zijn van Gods geslachte; — »»Gods geboden zijn hatelijk;" ik ontken het wederom; »want wij volbrengen ze ter liefde van Hem; — »Gods ge»»boden gaan onze krachten te boven;" ik ontken het ten

»derdenmale; want God-zelf is met ons." Eindelijk de laatste leerrede: »Waar gij u keert of wendt, tusschen u »en den dood is maar als ééne schrede. Wat zullen wij »doen, Broeders en Zusters? Zullen wij, wetende dat hij »achter ons is, het niet *willen* weten, en huiveren van er »aan te denken? Zullen wij de oogen sluiten om hem niet »te zien, en de ooren stoppen om zijn voetstap niet te hoo»ren? Ik verwacht van u verstandiger en kloekmoediger »besluit. Den Christen past geene andere vrees, dan de »vrees des Heeren. Wij willen ons omkeeren en den ver»volger onder de oogen zien; wij willen hem afvragen, wat »hij van ons te vorderen en welke magt hij over ons heeft; »daarna willen wij te zamen raad nemen, hoe wij hem zul»len afwachten." — Was het mogelijk, een fraaijer plan fraaijer uit te drukken? De hoofdinhoud der vragen aan den dood wordt aan het slot aldus opgegeven: »Wij hebben »den geheimzinnigen vijand leeren kennen, die ons ruste»loos vervolgt. Eerst verscheen hij ons als een onbarm»hartig dwingeland, en wij klaagden over onze sterfelijk»heid; maar wij gedachten aan onze zonden, en moesten »hem als een regtvaardig wreker erkennen; en wij dachten »na over de jammerlijke gevolgen der zonden, die onze ziel »in het ligchaam te dragen heeft, en de dood werd ons een »engel der ruste, van God gezonden, en wij waren des »eeuwigen levens indachtig, ons in CHRISTUS geschonken, »maar nog met hem verborgen, en wij begroetten den dood »als den bode der zaligheid." — Even fraai is de vraag aan ons-zelven behandeld, hoe wij den dood zullen afwachten: »Verdeeld en wijd uiteenloopend zijn de meeningen »der menschen. »Ik tart den dwingeland" — zegt de een — »»heden laat ons eten en drinken, want morgen sterven »»wij!" »Ik sidder voor den wreker!" — zegt een ander — »»laat ons zijner elk oogenblik gedenken met vreeze!" — »»Ik reikhals naar den Engel der ruste!" — zegt een derde — »»laat ons hem dag en nacht verbeiden met uitgestrekt ver»»langen!" — »Ik wacht den bode des nieuwen levens »»rustig af!" — zegt de vierde — »laat ons bereid zijn,

»»wetende dat de tijd kort is!" Wij hebben den raad der »raadslieden gehoord; overleggen we dien bij ons-zelven!"— Men ziet, en uit een homiletisch gezigtspunt hebben deze schetsen hooge waarde, dat de punten van beschouwing niet slechts opgegeven, maar ook terstond duidelijk gemotiveerd worden.

Men zal ook niet het minst in de plan-opgave van de laatste leerrede hebben opgemerkt, dat de Redenaar een vernuftig gebruik weet te maken van de beeldspraak in zijnen tekst. Vooral levert ons daarvan de *tweede* leerrede, naar ons gevoel eene der — zoo niet *de* — voortreffelijkste van den bundel, hiervan eene schoone proeve. Er wordt daarin van het beeld van slapen en ontwaken telkens een gepast gebruik gemaakt, zonder dat dit ergens in overdreven en smakeloos spelen ontaardt. Hoe *piquant* (om dit woord in den besten zin te bezigen) is niet het antwoord op de »uitvlugten, met welke men zich-zelven bedriegt. *'t Is nog zoo vroeg om op te staan*, zegt de een; *ik kan »niet opstaan*, zegt een ander; *ik zie op tegen de moeiten »van den dag*, zegt de derde." Scherpzinnig en vernuftig, maar tevens belangrijk en vruchtbaar is ook in dit stuk de opmerking, dat ontwaken nog geen opstaan is. Dat schijnt zeer eenvoudig, maar hoe ligt zou men het voorbijzien!

Even vernuftig zijn de verrassende wendingen, die men hier en daar ontmoet, en van welke wij enkelen mededeelen. (Uit de *tweede* leerrede:) »Ginds sluimert een tweede; »zijn slaap is niet zoo akelig diep en vast als van den eer»sten (die enkel voor zingenot leeft) en toch welligt nog »meer gevaarlijk....." Dat zijt gij, verblinde! die rein zijt »in uwe eigene oogen, die meent het alreede gegrepen te »hebben, die er niet van wilt hooren, dat gij een zondaar »zijt; maar zegt: »wat valt er op mij aan te merken? Ik »»ben een eerlijk man, die aan elk geeft wat hem toekomt." »Die aan *elk* geeft wat hem toekomt? Dus ook aan God uw »leven, al uwe dagen, uren, oogenblikken? Aan CHRIS»TUS uw hart, geheel en onverdeeld? Aan den naaste uwe

»hulp" enz. — (Uit de *derde:*) »JEZUS voor het eerst, »en JEZUS voor het laatst op het Paaschfeest te Jeruzalem! »Welk een overeenkomst — welk een verschil! Dáár het »ochtendrood; hier de volle middagluister! Weder is hij »in den tempel te midden van de schriftgeleerden, vragende »en antwoord gevende, zoodat al de menigte zich over hem »ontzet. Zijne bewonderaars zijn in vijanden verkeerd," enz. »Van de kinderen — heet het daar in de toepassing — »wend ik mij tot de volwassenen. En ook hen... wijs ik »op het voorbeeld van den twaalfjarigen JEZUS.... dat ge »uwe navolging van den Heer aanvangt met zijne kinder- »deugden over te nemen." (Uit de *zesde:*) »Toch! merkt »er het gerigte Gods in op. Zij (de *Joden*) slaan hunne »looverhutten op...., toch stellen zij er hun hart niet op. »Zij heffen hunne spreuke en hunne klagte op, den Psalm »van den wijnstok: »Heer, gij hebt uwen wijnstok" enz. *Ps.* LXXX: 9—15. »Zoo vraagt en klaagt en smeekt gij, »kin- »deren Israëls, maar verneemt het antwoord des Heeren: »»Hoort eene andere gelijkenisse." Nu volgt de gelijkenis der wijngaardeniers, LUK. XX: 9—19. Is dat geen meesterlijke greep? — (Eindelijk uit de laatste:) »Tusschen ons »en den dood is maar als ééne schrede, — zoo dan ook »maar als ééne schrede tusschen ons en CHRISTUS!" En het verrassende slot: »CHRISTUS is voorgegaan om ons »plaats te bereiden; en als uwe plaats bereid is, dan hoort »gij achter u eene stemme: »kom!" En gij ziet om, mee- »nende dat het de dood is — maar ziet, het is de Heer! »Tusschen u en tusschen Hem is nog maar ééne schrede; »gij valt Hem in de armen..... heden nog zult gij met »Hem in het paradijs zijn! (*) Amen." — Waarlijk, wie door zulke trekken van gewijde welsprekendheid niet geroerd wordt, bij dien staan Godsdienstig gevoel en Godsdienstige smaak op eenen zeer lagen trap van ontwikkeling. Wij zouden ook bij menigte stalen kunnen bijbrengen van

(*) Deze laatste woorden benadeelen naar ons gevoel den onbeschrijfelijk sterken indruk dezer wending. *Rec.*

uitmuntenden stijl, en daartoe vooral kiezen de beschrijving van het geloof in CHRISTUS in de *eerste*, of de meesterlijke schildering van den tegenwoordigen toestand der verstrooide *Joodsche* Natie — maar wij moeten ons, hoe noode ook, daarvan onthouden. Slechts ééne aanmerking nog op de laatste leerrede, die nog voor ons ligt opengeslagen. Bladz. 237, 238 wordt ontwikkeld: »*wij* hebben onzen vijand het »wapen in handen gegeven;" met andere woorden, zoo als uit de geheele ontwikkeling blijkt, het natuurlijk sterven, en vooral het akelige licht, waarin hij zich vertoont, is een gevolg van de zonde. Maar hoe komt daarmede overeen, wat men twee bladzijden vroeger leest: »Den Zoon des menschen zelf (v') brak het angstzweet uit, toen de ure was gekomen, dat de dood hem achterhaald had en met kille hand hem aangreep." Eene kleine opmerking hadde dit ligt kunnen ophelderen.

Wij beschouwen dezen bundel met dankbaarheid, als wij zien op zoo groote gaven, als God in den opsteller gelegd, en op hetgeen deze in zijnen naauwelijks ter helfte bereikten leeftijd voor Kerk en Wetenschap gedaan heeft; en met weemoed, wat van een zoo veel beloovend licht, dat reeds nu zoo helder een glans verspreidde, nog te verwachten ware. Maar het past ons, bij het zeggen: ὃν οἱ θεοὶ φιλοῦσ' ἀποθνήσκει νέος, den vinger op den mond te leggen, dankbaar voor de eerzuil, die wij van eenen achtingwaardigen ontslapene hebben, zoo als hij zich in deze leerredenen, uitvloeisels van zijnen warmen Christuszin, heeft afgespiegeld, en zoo als het graveerstift zijne ligchamelijke — de pen des Vaders zijne verstandelijke en geestelijke afbeelding bewaard heeft. En zou de gemeente des Heeren, zou de wetenschap niet zwijgen tot Gods raad, die hem vroeg wegnam, wanneer de Vader Hem dankt, omdat hij over het graf, waarin zoo schoone verwachtingen onder gingen, zeggen kon: »De Heer heeft gegeven, de Heer heeft genomen; de naam des Heeren zij geloofd!"

Biddagspreek over Luk. XXI: 9ª, *gehouden* 18 *Junij* 1848 *in de Luthersche Kerk te Hoorn, door* C. W. STEMLER, *Predikant aldaar. Te Amsterdam, bij* C. F. Stemler. 1848. *In gr.* 8*vo.* 28 *bl. f* : - 40.

De ware eenheid der Christelijke Kerk. Leerrede over Joh. XVII: 20, 21, *door* H. J. SPIJKER, *Theol. Doct. en Predikant te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* Joh. Muller. 1848. *In gr.* 8*vo.* 48 *bl. f* : - 40.

Troostrede, over de verzekering van Gods gunst en toegenegenheid onder alles, wat ons bejegent, door W. MUURLING, *Hoogleeraar te Groningen. Uitgesproken na den dood zijner echtgenoote, in de Akademische Godsdienstoefening, den* 24 *September* 1848. *Te Groningen, bij* M. Smit. 1848. *In gr.* 8*vo.* 30 *bl. f* : - 30.

De handhaving onzer Protestantsche voorregten, bij de gedachtenisviering van den Munsterschen vrede, op den gedenkdag der Kerkhervorming, ernstig aanbevolen. Leerrede over Openb. III: 11ᵇ, *uitgesproken op den* 5 *November* 1848 *te Rotterdam, voormiddags in de Prinsenkerk, door* J. J. PRINS, *Theol. Doct. en Predikant aldaar. Te Rotterdam, bij* H. V. van Gogh. 1848. *In gr.* 8*vo.* 46 *bl. f* : - 40.

De zaligheid, die den Christen bij het sterven wacht. Leerrede over Openb. XIV: 13. *Een woord naar tijdsgelegenheid, bij het verschijnen der cholera. Uitgesproken door* J. R. WERNINK, *Predikant te Vlaardingen. Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. 1848. *In gr.* 8*vo.* 30 *bl. f* : - 40.

Oudejaarsavond, 1848. *Leerrede over Openb. XXI:* 6; *door* J. J. VAN OOSTERZEE. *Tweede druk. Te Rotterdam, bij denzelfden.* 1849. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl. f* : - 50.

Wij voegen de aankondiging bijeen van deze zes gelegenheidsleerredenen, en volgen de tijdsorde, naar welke zij zijn uitgesproken. Drie derzelve zijn uitgegeven tot weldadige

oogmerken, de eerste ten voordeele van een in de gemeente des leeraars opgerigt fonds ter besteding van oude lieden, de twee laatsten ten behoeve van de Diakoniën te *Vlaardingen* en *Rotterdam*,

I. De Eerw. STEMLER zou, op den herinneringsdag van de overwinning te *Waterloo*, naar *Rigt.* II: 10 het belang aangetoond hebben van de bestendige herinnering dier gebeurtenis, indien niet de verbazende schokken, die het jaar 1848 over *Europa* verwekt heeft, hem aanleiding hadden gegeven, om volgens den op den titel genoemden tekst zijne toehoorders te bepalen: bij de treurtooneelen, die JEZUS aan de zijnen voorhoudt — bij hetgeen hen daarmede moest verzoenen — en bij de wijze, waarop zij zich daaronder moesten gedragen. Deze punten worden niet slechts met het oog op *Jeruzalems* verwoesting, maar ook op de gebeurtenissen van onze dagen beschouwd; want nadat de Spreker in het *eerste* had gewezen: op het verband van den tekst — op de voorspelling van den Heer aan zijne jongeren — en op hetgeen ons in haar betreft (liever: op hetgeen in deze dagen gebeurt en aan het door den Heer bedoelde gelijkvormig is); toont hij in het *tweede* aan, dat »deze dingen eerst moeten geschieden" (t. w. eer de wereld haar heil en [haren] vrede in CHRISTUS vindt) wegens de invoering des Christendoms onder de menschen — ter vernietiging van het ongeloof — ter verstoring van het bijgeloof onder de Christenvolken. Het *derde* ontwikkelt, hoe wij ons daaronder moeten gedragen: »zijt niet verschrikt." Het bestaat in de beantwoording der vragen: wat bedoelde JEZUS met deze woorden (eig. welken indruk wilde JEZUS er hun mede geven)? — Aan wie roept Hij dat woord toe? — Op welke gronden kunnen wij op dat woord vertrouwen?

Veel goeds, veel waars, veel bemoedigends wordt in deze leerrede gezegd, al houdt men met ons de indeeling voor wel wat gekunsteld, en ook minder juist: daar sommige punten aanleiding geven om *alleen* van de discipelen van JEZUS, anderen om *alleen* van ons, anderen om van *beiden* te spreken. Alleen, waar men de schets tot het laatste kan leiden, schijnt ons deze manier (welke wij niet hopen, dat hare r zal verliezen) aanbevelenswaardig.

II. In zoo verre men door eene gelegenheidsleerrede eene verstaat, die op eenen bepaalden dag tot het door dien dag bepaalde doel is uitgesproken, kan het doorwerkte stuk van

den waardigen SPIJKER dezen naam niet dragen, maar in zoo verre het een woord is tot onderwijs en besturing van de gemeente naar aanleiding van de omstandigheden en verschijnselen des tijds, is het een regt gepast woord. Want wie zal het niet voegzaam rekenen, wanneer de dienaar van het Evangelie in het jaar, dat de raauwe kreten van *vrijheid, gelijkheid en broederschap* hoort weergalmen, de waarachtige éénheid aanwijze, zoo als zij in de Christelijke kerk bestaan kan en bestaan moet in Hem, die onze Heer en ons Hoofd, en het middelpunt van hare hoogste éénheid is? Wie niet, dat de helderdenkende, vrijmoedige prediker van het Evangelie aantoone, waarin dan die éénheid eigenlijk besta. SPIJKER geeft niet onduidelijk te kennen, waartegen hij waarschuwt, maar hij merkt met echte liberaliteit en Christelijke bezadigdheid op, tegen *alle* uitersten te waarschuwen, en voortreffelijk is zijne — voor den druk eenigzins meer uitgewerkte rede ingerigt. Hij zal *eerst* zich beijveren, den zin van JEZUS woorden wèl te doen verstaan, en zet dus eene fiksche, heldere tekstverklaring voorop. Hij stelt vervolgens de ware éénheid der Christelijke Kerk voor in haar *innerlijk wezen*, als gelegen in: de waarheid, de heiligheid en de liefde; en voorts in hare *hooge waarde*, die kort, haast zouden wij zeggen: in vergelijking van het overige, al te kort ontwikkeld wordt. Teregtwijzing, bemoediging en opwekking besluiten het rondborstige, zaakrijke, echt Evangelische geheel.

III. *Rom.* VIII: 38, 39: *Ik ben verzekerd, dat noch dood* enz. is de tekst dezer eenvoudige, maar blijkbaar uit het hart gevloeide leerrede. De Redenaar wijst aan: waarop de (in den tekst uitgedrukte, op den titel omschrevene) verzekering rust — welke waarde zij voor ons heeft — hoe zij verkregen kan worden. Bij het *eerste* vinden wij opgemerkt, dat de grond dezer verzekering niet ligt in ons, maar alleen in God, zoo als Hij zich als de liefde openbaart in zijnen Zoon, ook bij onze onwaardigheid; bij het tweede worden wij gewezen op het weldadige, voldoende en genoegzame van de bedoelde verzekering; bij het derde op het geloof, uit een eenvoudig en rein hart. Wie deze leerrede leest zal ongetwijfeld de hooge waarde van het Evangelie ook onder de stormen des levens leeren gevoelen en de eenvoudige prediking van hetzelve op haren regten prijs stellen, ook wanneer hij zich elders verblijdt, dat alles, wat kunst en smaak in onze

verfijnde dagen kunnen opleveren, ook ten voertuig verstrekt voor de aanprijzing van het Christendom.

IV. Altijd heeft Ref. betreurd — en het in vele opzigten voortreffelijke stuk van den begaafden *Rotterdamschen* Predikant PRINS heeft er hem niet van kunnen terugbrengen, — dat men door het vereenigen van de herdenking aan den *Munsterschen* vrede met die aan de Hervorming aanleiding gegeven heeft tot eene te eenzijdige beschouwing van den eersten, als of het daar slechts van ter zijde de zegepraal der burgerlijke — maar vooral en in de eerste plaats die der godsdienstige vrijheid gold. Doch Ref. heeft over dit onderwerp vroeger zijne meening opzettelijk ontwikkeld, en bepaalt er zich hier dus toe, te zeggen, dat de waardige PRINS regt gepast, tijdig, nuttig, vrijmoedig, verdraagzaam spreekt, wanneer hij, herinnerende, welke voorregten wij als Protestanten, ten gevolge van de gezegende Kerkhervorming bezitten, die gebeurtenis beschouwt als verlossing van allen gewetensdwang, — als herstelling van het gezag van Gods heilig Woord, — en als prediking van Gods genade in CHRISTUS als hoofdzaak van het Evangelie; wanneer hij *daarna* de gemeente bepaalt bij haren duren pligt, om die voorregten met getrouwheid te handhaven, en haar aandachtig maakt op den prijs, voor welken zij verworven zijn, met terugwijzing op den tachtigjarigen oorlog — een lichtend punt, van hetwelk een fraai gebruik wordt gemaakt; op den zegen, dien zij verspreiden; — en op de gevaren, waaraan zij zijn blootgesteld. Dit gedeelte is het speciaalste, en daardoor naar ons gevoel het schoonste, van het geheel. Eindelijk wil de Prediker, dat men die voorregten handhave, zóó, dat men kloekmoedig weêrstand biede aan de pogingen dergenen, die ze willen rooven, — dat men zelve daarvan een getrouw en dankbaar gebruik make, — en dat men dit door gepaste middelen bij anderen, zoo veel men kan, bevordere.

Wij geven gaarne ons oordeel om beter, maar het schijnt ons toe, dat het *tweede* en *derde* hoofddeel behoorden te zijn omgezet. Nadat de Redenaar zijne toehoorders heeft doen gevoelen, in welke voorregten zij zich als Protestanten te verblijden hebben, zal hij hen vermanen, om die te handhaven. Wat is dit? waarin bestaat het? wat wil hij eigenlijk, dat men doen zal? De aanwijzing daarvan gaat, onzes inziens, vooraf aan de beantwoording der vraag: maar *waarom* moeten wij dit nu doen? Eerst: wat men te doen hebbe, dan,

waarom dit behoore te geschieden; zoo zou het, dunkt ons, behooren. Eerst de pligten, daarna de drangredenen. Doch wij geven dit slechts in bedenking, en laten het naauwelijks gelden als eene aanmerking op, ten minste stellig niet als eene berisping van het schoone stuk.

V. Wanneer wij ons eene voorstelling vormen van hetgeen de Evangelieprediker eigenaardig te zeggen, te troosten, te besturen heeft ter gelegenheid van het verschijnen eener besmettelijke ziekte, dan zullen de meesten met ons denken aan het oppermagtig bestuur van God, die van zijne daden niet antwoordt, aan de hoede van zijne Voorzienigheid, die ons altijd bewaren moet en bewaren wil; die geene besmettelijke ziekte noodig heeft, om onzen levensdraad af te snijden, maar die ook magtig is te bewaren te midden van de »pestilentie, die in de donkerheid wandelt;" voorts aan de onzekerheid van de ure des doods, tusschen wien en ons slechts ééne schrede is. De Eerw. WERNINK sprak: »over de zaligheid, die den Christen bij het sterven wacht," waarvan de herinnering zeker wel geschikt is, om het uitzigt op de stervensure te verhelderen. Doch, gelijk het geheele onderwerp, zoo ook de ontwikkeling, bevat veel, dat men hier niet zou gezocht hebben, ten minste niet, wanneer men het stuk bepaaldelijk beschouwt als eene Cholera-preek. Eerst worden de tekstwoorden in het behoorlijke licht geplaatst; daarna over hunnen inhoud opzettelijk nagedacht, en hiertoe gewezen op den aard der zaligheid, den aanvang der zaligheid, en de deelgenooten der zaligheid; eindelijk besloten met opwekking tot dankbaarheid, bedachtzaamheid, en blijmoedige berusting. Moge de goede God den vreesclijken engel van verwoesting, wiens rondwaren over ons Vaderland tot deze leerrede aanleiding gaf, in Zijne genade welhaast van daar en van den geheelen aardbodem doen verdwijnen!

VI. De aanleidingen tot de beschouwde leerredenen lagen alle in de gebeurtenissen en herinneringen van het jaar 1848, »die fel geslingerde golf in den nimmer rustenden tijdstroom" (v. o. Inl.) Aan het einde van dat merkwaardige jaar, merkwaardig zoo als onze vaderen noch wij er een hebben aanschouwd, en onze nakomelingen misschien niet aanschouwen zullen — aan het einde van dat jaar werd VAN OOSTERZEE geroepen, tot de gemeente te spreken. Eene zware taak aan de eene zijde, eene benijdenswaardige aan de andere. Was ooit de verwachting hoog gespannen, het zal toen geweest

zijn; maar was ooit het hart geopend voor herinnering en Evangelische bemoediging — het was ook in die ure. De drie denkbeelden in den tekst worden ontwikkeld. »Het is geschied" — dat geeft eene treffende herinnering. Beschouwen wij het verledene in het licht der ervaring, dan geeft het eene rijke stof van herdenking; in het licht des geloofs, dan rijke stof van Gods verheerlijking; in het licht des gewetens, dan rijke stof van zelfbeproeving. »Ik ben de A en de Ω," dat is eene vertroosting voor den nietigen mensch, voor den schuldigen zondaar, voor den lijdenden en bekommerden Christen. »Ik zal den dorstigen geven uit de fontein van het water des levens om niet," die roepstem is dringend, verkwikkend en veelbelovend. Zietdaar wederom de driemaal drie punten, waarin deze oudejaarsrede is afgedeeld.

Dat zij veel voortreffelijks behelst, zal wel niemand betwijfelen, die — èn wie is dit niet? — met de schitterende gaven van den bekwamen man bekend is. Vernuftige vinding, schitterende uitdrukking, hooggestemde stijl vallen dan ook op elke bladzijde in het oog. Indien het onderwerp van het derde deel minder het middelpunt van het Evangelie, en dus ook van de Evangelieprediking ware, zou men mogen aanmerken, dat het minder bepaald in eene oudejaarsrede, vooral na de twee voorafgaande deelen behoort; en indien iemand meende, dat de Spreker in het eerste stuk des eersten deels zich te veel op het politieke terrein begeeft, en de gebeurtenissen te veel resumeert, die het jaar 1848 aan de wereldgeschiedenis levert, wij antwoorden met het buitengewoon belangrijke, dat er in was voorgevallen, en met het schitterende kleed, waarin dat *coup d'oeil rapide* gestoken is. Met dat al zouden wij zinsneden als: »Aan de boorden der *Spree* een magtige vorst, met ontblooten hoofde zich buigend voor het misvormde lijk (*de misvormde lijken*) zijner onderdanen" — liever doorgenaald zien.

Wij verblijden ons, dat de Schrijvers van deze zes leerredenen, ieder naar de mate der gaven, hem van God geschonken, de gemeente trachten op te bouwen in CHRISTUS JEZUS, het hoofd zijner duurgekochte Kerk.

De ware vrijheid, gelijkheid en broederschap. Eene roepstem aan het volk van Nederland. Te Utrecht, bij Kemink en Zoon. 1848. *In gr.* 8*vo.* 55 *bl. f* :-60,

Verhandeling over Rom. X: 2, 3, *of waarschuwing tegen onverstandigen godsdienstijver, door Christophilus. Te Amsterdam, bij* G. W. Tielkemeijer. 1848. *In gr.* 8*vo.* 47 *bl. f* : - 60.

Geschiedkundige aanwijzing van de redenen, waardoor in de Nederlandsche Hervormde Kerk sedert 1619 *tot op onzen leeftijd nieuwe scheuringen zijn voorgekomen. Een woord ook tot de Gemeente. Door* E. B. SWALUE, *Theol. Doct. en Predikant te Goes* (*thans beroepen te Amsterdam*). *Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1849. *In gr.* 8*vo.* 44 *bl. f* : - 50.

Drie vlugschriften, die hun aanzijn aan de tegenwoordige verschijnselen in de Staatkundige en Kerkelijke wereld verschuldigd zijn, die allen eenen Evangelischen geest ademen, en slechts een woord ter aanmelding vorderen.

Het eerste wijst in eenen vrij zwellenden, eenigzins hartstogtelijken stijl aan, dat de denkbeelden, uitgedrukt in de tooverwoorden van den dag: *vrijheid, gelijkheid, broederschap* (rampzaliger gedachtenis!) zich volkomen verwezenlijken in het Evangelie. Dat is meermalen gezegd; doch kan nooit te veel herhaald worden. Van het Evangelie alleen wachten wij dan ook in de toekomst eenen dageraad uit den nacht van wanorde, regeringloosheid, ongeloof en ligtzinnigheid, die de volken ten verderve schijnt te zullen slepen. Wanneer zij — dat is onze innige overtuiging, of liever, dat is ons bemoedigend geloof — eenmaal genoeg zullen zijn gelouterd in de smeltkroes van zware beproevingen; wanneer de ondervinding, misschien nog van lange en bittere jaren, hen zal hebben wijs gemaakt, om niet te wroeten in eigen ingewand ten eigen verderve; dan zal zich de invloed van het Evangelie te krachtiger openbaren, naarmate hij langer is miskend en onderdrukt. Door de, het hart reinigende en de menschheid vernieuwende kracht van het Evangelie, dat, in zijne stille werking onder het bestuur van den Heer der gemeente, ongetwijfeld eenen beteren dag voorbereidt, en zich daartoe langzaam maar zeker — zoo als de goddelijke voorzienigheid altijd gaat — ontwikkelt, zal dan die betere dag voor de menschheid opgaan. Al lage het nu ook, wel-

ligt, in het plan van de aanbiddelijke Godsregering, dat *Europa* terugzinke in nacht, zoo als het Oosten er in teruggezonken is, nadat het de morgenstralen van godsdienstige en zedelijke beschaving had opgevangen, — aan het heil der MENSCHHEID door het Evangelie twijfelt toch ons geloof niet; hoe zeer wij het niet wagen naar de mogelijke toekomst der *menschheid* te gissen, of vermetel te dringen in geheimen, die de Oneindige aan zich heeft voorbehouden. Slechts dit willen wij met een blik op de westelijke en oostelijke landen van *Noord-Amerika* herinneren, dat het ontdekken van aanzienlijke mijnen van edele metalen, en volksverhuizingen altijd belangrijke keerpunten in den loop der wereldgeschiedenis gegeven hebben.

In het *tweede* der opgegeven werkjes wordt op eene hoogst bezadigde wijze de onverstandige godsdienstijver beschouwd in haren aard, in haar wezen, en in de kenmerken, waardoor hij zich van waren en verstandigen godsdienstijver onderscheidt, — in de bronnen, waaruit hij zijnen oorsprong en zijne kracht ontleent, — in de treurige en heillooze gevolgen, die hij na zich sleept, — en in de wijsheidslessen, die zijne beschouwing aanbiedt. Het zeer zaakrijke stukje heeft veel van eene nader uitgewerkte leerrede, en zal de goedkeuring van alle bedaarden en verstandigen in den Lande ligter verwerven, dan dat het de dolle ijveraars van onderscheidene kleuren nederzetten of overtuigen zal.

Het *derde* eindelijk bevat belangrijke opmerkingen, ofschoon de stijl, zoo als in meer geschriften van dezen kundigen Schrijver, hier en daar wel eens helderheid en duidelijkheid mist. De menigte van aanhalingen en overgenomene plaatsen, ook uit de bekendste hedendaagsche geschriften, met verwijzing zelfs naar hunne beoordeelingen, die hier gevonden worden, achten wij ook noch sierlijk noch vereischt. Hetgeen tot oplossing van het bedoelde verschijnsel, onzes inziens, bijkans alleen noodig is te zeggen — dat de Nederlandsche Hervormde Kerk, misschien door de ervaring van 1618 en 1619 geleerd, verkozen heeft, de stemmen van tegenspraak en afwijking te smoren, liever dan zich aan het gevaar van nieuwe scheuring bloot te stellen, — komt welligt ook niet genoeg uit. De *brochure* bewijst echter overvloedig de belezenheid van den waardigen Schrijver.

De navolgende drie werken en geschriften kunnen wij slechts met eenvoudige aanprijzing vermelden.

Stichtelijke overdenkingen voor elken dag des jaars. Godsdienstig Dagboek, naar aanleiding der dagteksten in den Bijbelschen Almanak. Te Dordrecht, bij H. Lagerwey. *In gr. 8vo.*

De uitgave wordt ook dit jaar bij maandelijksche afleveringen voortgezet. Elke van deze bevat omstreeks 4 vel druks en kost *f* : - 25.

De Godsdienstvriend. Maandschrift, bevattende beknopte overdenkingen over verschillende Godsdienstige onderwerpen, ter bevordering van zelfkennis en godsvrucht. Bij denzelfden. In gr. 8vo.

Deze onderneming is met het begin des vorigen jaars aangevangen. Iedere maand bevat op twee vel druks drie vertoogen, van welke die, welke in de ons toegezonden stukjes voorkomen, eenen goeden geest ademen en zeer geschikt zijn om Christelijke kennis nevens Christelijk leven te bevorderen. De maandelijksche prijs is 15 Cts.; dat is zoo matig, dat niemand de verspreiding van deze nuttige vertoogen om de kostbaarheid behoeft na te laten. De Redactie had zich gerust kunnen noemen, en zeker ware dit voor den goeden dunk niet nadeelig geweest.

Godsdienstige traktaatjes voor het volk, onder de zinspreuk: „Ziet, een zaaijer ging uit om te zaaijen;" door eenige godsdienstvrienden. Te Groningen, bij M. Gaasbeek. *In kl. 8vo.*

Maandelijks komt een traktaatje uit. Een jaargang kost 50 Cts., de 25 Ex. *f* 10 - : — Dat sommigen over voorvallen en personen uit de Kerkelijke geschiedenis handelen, keuren wij bijzonder goed. Alleen de tweede jaargang kwam ons onder het oog.

De Heer JAC. MOLESCHOTT, *Privaatdocent te Heidelberg, in zijne verhouding tegenover de Geneeskundige Faculteiten in Nederland, geschetst door* P. HARTING, *Hoogleeraar in de Wis- en Natuurkundige Faculteit aan de Utrechtsche Hoogeschool. Te Utrecht, bij* van Paddenburg en Comp. 1848. *In gr.* 8*vo.* 27 *bl.* *f* :-30.

De Heer JAC. MOLESCHOTT, een op *Duitschen* bodem gevormde jeugdige geleerde, heeft, na zich eenigen tijd te *Utrecht* opgehouden te hebben, eene benoeming tot Privaatdocent aan de *Heidelbergsche* Hoogeschool aangenomen. Eerst sedert weinigen tijd aldaar gevestigd, heeft hij in een *Hoogduitsch* Tijdschrift (*Archiv für Physiologische Heilkunde, unter Mitwirkung von* W. ROSER *und* C. A. WUNDERLICH, *herausgegeben von* W. GRIESINGER, *VII Jahrg. 5tes Heft.* S. 472—479) een opstel geplaatst over de onderscheidene Hoogleeraren in de Geneeskundige Faculteit in *Nederland*, onder den titel van »*Die medicinische Lehranstalten an den Hochschulen Niederlands.*" Beantwoordt dit opstel door zijnen inhoud niet geheel aan zijn opschrift, het is daarenboven moeijelijk voor den lezer, zoo hij niets door veronderstellingen aanvult, te gissen, wat toch het eigenlijk doel van dit opstel zij. De oordeelvellingen over personen, die grootendeels ongunstig uitvallen, willen wij niet aanhalen noch toetsen. Onzes oordeels had men het stuk van den Heer MOLESCHOTT niet moeten wederleggen. De Hoogleeraar HARTING heeft hier echter anders over gedacht, en wij eerbiedigen elks overtuiging. Zijn tegenschrift is over het geheel bezadigd. Hij toont daarin aan, dat de Heer MOLESCHOTT, als wetenschappelijk persoon, op verre na niet op de hoogte staat, waarop hij met eenig regt een openlijk oordeel over de wetenschappelijke verdiensten van anderen zoude kunnen vellen; ten tweede, dat hij geschreven heeft zonder behoorlijke kennis van personen en zaken, omdat hem de gelegenheid ontbroken heeft, die kennis op te doen; en ten derde, dat de Heer MOLESCHOTT aan het eerste vereischte, aan de eenige voorwaarde, waardoor eene harde beoordeeling van nog levenden verschoonlijk wordt, onpartijdigheid namelijk, met ter zijde stelling van alle vooroordeel, geenszins voldaan heeft. Het eerste punt is het uitvoerigst behandeld. Wanneer het stuk van den Heer

MOLESCHOTT eene wederlegging noodig had, geloof ik, dat het niet wel beter beantwoord had kunnen worden; maar van die noodzakelijkheid zijn we, gelijk wij reeds te kennen gaven, niet volkomen overtuigd. Daarenboven, daar het opstel van MOLESCHOTT niet in handen is van elk, die het tegenschrift leest, had eene geheele mededeeling van dat stuk, of eene vertaling er van (het is toch ook niet zeer uitgebreid) aan het voor ons liggend boekje zeker meer volledigheid en veelligt ook meer belangrijkheid gegeven.

Recensent keurt alle twistschriften af. Ook het opstel van MOLESCHOTT keurt hij af en zou hij afkeuren al bevatte het ook niets dan waarheid. In eenen brief van HEYNE aan SOEMMERRING (uitgegeven door R. WAGNER in zijn werk over SOEMMERRING's leven en omgang) vond ik eenmaal deze, aller behartiging waardige woorden: » *Der moralische Gesichtspunkt kommt überall zuerst in Betrachtung. Es ist bald gesagt, Wahrheit muss man ungescheuet sagen. Du Narr! es gehören noch ein Paar kleine Umstände dazu! Hast* DU *den äusserlichen Beruf dazu? Bist du sicher* NÜTZEN *zu stiften? — und kein Uebel und Schaden der jenen Nützen aufwiegt? Zum Märtyrerthum für die Wahrheit sind die urgenten Fälle seltner als man denkt.*" Hoe vele personaliteiten, hoe vele twistschriften, hoe vele verdedigingen der waarheid, hoe vele zoogenoemde opruimingen van steenen, die op het veld van wijsbegeerte en wetenschap gezegd worden geworpen te zijn, zou men missen, indien deze gulden les van nooit zonder pligtbesef, en nooit zonder doel om werkelijk nut te stichten, de pen in handen te nemen, in onze dagen vooral, meer ware opgevolgd! Meer over dezen strijd te zeggen, die toch bijkans weer vergeten is, acht ik onnoodig. 't Geen in MOLESCHOTT's opstel nog het nuttigste en beste is, bestaat in zijne aanmerking over de wijze, waarop Professoraten in ons Vaderland vervuld worden. Een *concours* kunnen wij niet verlangen; maar daar nu toch alles door aanbeveling geschiedt, was het misschien best, zoo Curatoren der Hoogescholen bij elke vacature zich eene gemotiveerde voordragt van twee of drie Candidaten deden geven door de Faculteiten der Hoogescholen, en door een of ander op zich zelf staand ligchaam, b. v. het Koninklijk Instituut. Daaruit konden zij dan eene nominatie opmaken, om met overlegging dier aanbevelingen aan 's Konings keuze de benoeming daaruit te onderwerpen. Ook de inrigting van privaat-docenten keuren wij, onder

zekere beperkingen, goed. Wij hebben dat reeds dikwerf gezegd en behoeven daarover thans niet verder te handelen.

J. v. d. H.

Onderzoekende Beschouwing van het dierlijk Magnetismus, of van de al of niet bestaande Mesmerische daadzaken, door A. HOEK, *Stads Heel- en Vroedmeester te 's Gravenhage. Te 's Gravenhage en te Amsterdam, bij* de Gebroeders van Cleef. 1848. *In gr.* 8*vo.* 75 *bl. f* :-75.

De Schrijver is een voorstander van het Magnetismus; hij oefent het uit; dit zijn de »daadzaken" die uit het boekje blijken. Over de overige al of niet bestaande »*Mesmerische daadzaken*" verwachte men hier geene onderzoekende beschouwing, maar slechts een even verward opstel als de vreemde titel ons reeds voorspelt. Zoo het *mesmerismus* slechts helder denken en goed schrijven bevorderde, zouden wij er meer vertrouwen en geloof aan schenken.

J. v. d. H.

Geneeskundige opmerkingen en raadgevingen betreffende scholen, leerlingen en onderwijzers. Door J. A. RIJKENS, *Med. Chir. et Art. Obst. Doctor te Stiens. Te Amsterdam, bij J.* van der Hey en Zoon. 1848. *XVI en* 100 *bl. f* 1-20.

De Schrijver van het boven aangekondigd, wèl geschreven werkje heeft een nuttigen arbeid verrigt met de aandacht der onderwijzers en van alle zoodanigen, die met het schoolonderwijs in betrekking staan, te vestigen op de verschillende onderwerpen, welke hij zich ter behandeling heeft gekozen. Het is toch eene onmiskenbare waarheid, dat, bij de groote vorderingen, welke, in vele opzigten, vooral het lager onderwijs heeft gemaakt, de zorg voor de ontwikkeling van den geest die voor het ligchaam geheel op den achtergrond heeft gedrongen; dat men zich veeltijds bevlijtigt, het hoofd der kinderen met verschillende, niet altoos even noodzakelijke kundigheden op te vullen, terwijl men de ontwikkeling van het ligchaam als eene bijzaak schijnt te beschouwen; niet bedenkende, van hoe grooten invloed de welstand

des ligchaams op de rigtige werkzaamheid der vermogens van den geest is; en dat men over het algemeen te weinig naauwlettend is op de inrigting der lokalen, waarin onderwijs gegeven wordt: een verzuim, door hetwelk zoo dikwijls de gezondheid der schoolkinderen grootelijks wordt benadeeld. »Moet men *hier* niet klagen over gebrek aan ruimte, *daar* over vochtigheid, *ginds* over togt, *elders* over steenen vloeren, over eene gebrekkige verlichting, ondoelmatige inrigting van tafels en banken, gebrek aan beweging der kinderen; over eene ondoelmatige afwisseling van bezigheden, over het [gebrekkig] toezigt omtrent de houding en manieren der kweekelingen, over gebrek aan kennis van de noodigste gezondheidsregelen, en wat dies meer zij?" (*Voorrede*, p. VII.) De Heer RIJKENS heeft zich ten doel gesteld, in het door ons aangekondigde werkje eenige regelen voor onderwijzers en schoolopzieners aan de hand te geven, welke in dit opzigt van belang kunnen zijn. Hij was hiertoe welligt meer dan menig ander geschikt; als zoon van den door zijne schriften over paedagogische onderwerpen gunstig bekenden Groningschen schoolonderwijzer R. G. RIJKENS, kon hij, beter dan andere geneeskundigen, met de behoeften van het onderwijs, maar ook tevens met het gebrekkige van vele inrigtingen en instellingen bekend zijn; terwijl zijn stand als geneesheer hem in staat stelde, om in dezen een juist oordeel te vellen. De Heer R. G. RIJKENS heeft, in eene goedgeschrevene voorrede voor het werkje, met korte trekken geschetst, hoe veel er in dit opzigt bij ons nog te verbeteren valt, en het doel, hetwelk zijn zoon bij het schrijven voor oogen had, opgegeven. »De Schrijver van dit werkje heeft inzonderheid stilgestaan bij datgene, wat vooral de onderwijzers hebben te doen en te laten, om hunne eigene gezondheid en die hunner leerlingen te bevorderen, zonder dat hij zich echter bepaald met de gezondheidsleer heeft ingelaten; waaromtrent hij misschien naderhand eene beknopte handleiding zal zamenstellen." (*Voorrede*, p. XII.) Het werkje bestaat uit twee hoofdafdeelingen, waarvan de eerste de regelen bevat voor het verbeteren en bewaren van de gezondheid der schoolkinderen; waartoe achtereenvolgens gehandeld wordt: over het *schoolgebouw*, *de schoolbezigheden*, *de schooltucht*, *over de speeluren*, *over het naar buiten laten der kinderen*, *over ziekten*, *over voorzigtigheidsmaatregelen in het kiezen van hulponderwijzers of onderwijzeres-*

sen, over schoolfeesten en vacantiën, over onderwerpen, welke op lagere en hoogere scholen dienen behandeld te worden ter bevordering der gezondheid (de gezondheidsleer en vergiften). Het tweede deel bevat eenige regelen ter bewaring en verbetering der gezondheid des onderwijzers. In de eerste plaats beantwoordt de Schrijver de vraag, welke personen tot schoolonderwijzers dienen opgeleid te worden, en ijvert hier met regt tegen het verkeerde begrip van vele ouders, om den zwaksten hunner zonen voor den stand van onderwijzer te bestemmen. Daarna wordt achtereenvolgens het veelvuldig zitten, het te luid spreken, het toegeven aan drift enz. behandeld. In deze afdeeling wordt genoegzaam over alles gesproken, wat voor de diaetetiek van den onderwijzer van belang is; er wordt niets, zelfs niet het schijnbaar geringe overgeslagen, en men kan den Schrijver den lof geven, dat hij, in eenen onderhoudenden stijl, kort maar zakelijk, de meest verschillende onderwerpen, welke hiertoe behooren, heeft behandeld. Wij bevelen dan ook, niet minder dan het eerste, dit tweede gedeelte aan jeugdige onderwijzers ter lezing; zij zullen er op vele zaken in vinden aangedrongen, welke gewoonlijk als onbeduidend over het hoofd worden gezien en die toch allezins de aandacht verdienen. Er komen ook vele wenken in dit werkje voor, welke ook voor schoolopzieners en andere burgerlijke autoriteiten, die op de inrigting der scholen invloed uitoefenen, niet verloren moeten gaan. Indien die wenken overal wierden opgevolgd, het lot van den leerling niet alleen, maar ook dat van den onderwijzer-zelven zou eene aanmerkelijke verbetering ondergaan.

Het leven en de letterkundige verrigtingen van den Geschiedschrijver Mr. JACOBUS SCHELTEMA, *beschreven door Dr.* P. SCHELTEMA, *Archivarius der stad Amsterdam* (*enz.*) *Te Amsterdam, bij* G. Portielje. 1849. *In gr.* 8*vo. VI en* 202 *bl. f* 2-30.

Een zoo verdienstelijk Geleerde en Geschiedschrijver, wien de eer des Vaderlands — die hij als een deel zijner eigene eer beschouwde — steeds zoo na aan het hart lag; een man, zoo braaf en hupsch, en, ondanks eenige zwakheden, zoo achtingwaardig en zoo beminnelijk; een man, die in de Staatsberoe-

ringen en omwentelingen, reeds van vóór 1787 af, steeds mede verwikkeld en doorgaans in gewichtige betrekkingen werkzaam was geweest — JACOBUS SCHELTEMA verdiende voorzeker de eer eener afzonderlijke levensbeschrijving en dankbare hulde.

Hij verdient die hulde van tijdgenoot en nageslacht; maar niemand kon oprechter en warmer hem openlijk die hulde toebrengen, gelijk ook niemand beter in staat was 's mans leven en lotgevallen en letterkundige werkzaamheden te beschrijven, dan zijn geliefde bloedverwant, die zich meer dan een drietal jaren onder zijn oog en naar zijn voorbeeld gevormd had, en wien hij zelf den treurigen maar vereerenden dienst gevergd had, om tot opbeuring en ondersteuning in den moeilijken toestand van gesloopte en wegzinkende lichaams- en levenskracht, weer tot hem te komen (bl. 165). Wij hebben dus in zoo ver (en ook om andere redenen, in de Voorrede vermeld,) er zeker bij gewonnen, dat de kundige Rector H. AMERSFOORDT, te *Sneek*, die aanstonds na SCHELTEMA's overlijden de taak dezer levensbeschrijving met bereidwilligheid aanvaard had, de familie en het publiek zevend'half jaar er op heeft laten wachten, tot hij-zelf er over gestorven is (bl. 4, 5).

JACOBUS SCHELTEMA werd geboren den 14 Maart 1767, te *Franeker*, uit een fatsoenlijk, misschien zelfs zeer oud (doch niet adelijk) geslacht (bl. 9—12), en overleed te *Utrecht*, den 25 October 1835 (bl. 166). Vroeg ontwikkeld en lees- en leerlustig, werd hij reeds in 1782 student aan de Academie te *Franeker* — en beleefde alzoo daar de dagen, dat in den politieken tweespalt eene factieuse minderheid der *Friesche* steden, zich tot eene Staatsvergadering vormende, (om aldus de stem van die Provincie in de Vergadering der Staten-Generaal te paralyseren) zich zetelde te *Franeker;* terwijl zijne familie die Staatspartij aankleefde. Maar hierdoor ook zag SCHELTEMA, na de handhaving der Oude Constitutie, door *Pruissische* troupen, in 1787, »bij de onstaatkundige vervolging in *Vriesland*" (ik zeg dit gaarne met den Schrijver, en zou zelfs scherper woord gebruikt hebben) zich genoodzaakt, met velen zijner stadgenooten de Provincie te verlaten. Reeds den 4 September 1787 was hij in de Rechten gepromoveerd, en met goed vooruitzicht te *Franeker* gevestigd. Zich moetende verwijderen, koos hij, gelijk anderen die niet naar *Frankrijk* verkozen te gaan, *Steinfurt*, en begaf zich

aldaar op nieuw aan de studie, onder de leiding van den uit *Deventer* verdrevenen en nu dáár gevestigden Hoogleeraar VAN DER MARCK.

Doch in 1789 begaf hij zich naar *Amsterdam*, in den koopmanstand, en huwde, en leefde aldaar aangenaam en tamelijk rustig, tot dat in 1795 zijne partij zegevierde. »Al spoedig, na dat SCHELTEMA zich in den handel begeven had, bleek »het, dat dit bedrijf minder geschikt voor hem zou zijn; wes»halve de blijdschap groot was, toen het uitzicht op eene roe»ping, welke hem beter zou voegen, zich in 1795 opdeed." (Bl. 25.) — »Op den 6 Februarij ontvingen de *Vriezen*, die »zich te *Amsterdam* bevonden, eene uitnoodiging, om ten »spoedigste naar *Vriesland* terug te keeren; hieraan werd »onverwijld voldaan. Te *Franeker* aangekomen, bekwam hij »reeds den volgenden dag eene benoeming" (bl. 27) — en hier begint die reeks van ambten en bedieningen en commissiën, waarin SCHELTEMA, tot op zijn sterfdag toe, met slechts weinige korte tusschenpoozen, gestadig nuttig werkzaam is geweest; doch zoo, dat hij al den tijd, die hij aan de verplichte werkzaamheden kon ontwoekeren, gaf aan de letterkundige en Staatsgeschiedenis van het Vaderland, en daarmede in verband staande conversatie en correspondentie en (gelijk hijzelf het noemde) *snuffelingen*.

Zoo zien wij hem dan, in *Friesland*, en in den *Haag*, te *Campen*, en weder in den *Haag*, te *Amsterdam* en te *Zaandam*, en weder in den *Haag*, en eindelijk te *Utrecht*, werkzaam in verschillende, meest finantiëele of strafrechtkundige ambten — doch werkzamer in andere studiën, en schrijven van boeken en brochures, en ook artikelen in tijdschriften — en steeds te vergeefs hunkerende naar een letterkundig ambt, of naar eene eervolle rust, met een matig jaargeld, om zich geheel aan zijne geliefkoosde studiën — tot eer en nut van het Vaderland — te kunnen wijden.

Maar in dit levensbericht ziende hoe veel van zijne beste uren de brave man aan onbeminde ambtsbezigheden heeft moeten geven, moeten wij zoo veel te meer 's mans onvermoeide arbeidzaamheid bewonderen, waardoor de bloote naamlijst zijner werken en geschriften, door den Heer P. SCHELTEMA achter bij dit werk gevoegd, een half vel letterdruks beslaat — en een groot gedeelte des boeks, en wel datgene, naar het schijnt, wat den Heer P. SCHELTEMA meest eigen is, bestaat in de beschrijving van die werken en opstellen.

De Heer P. SCHELTEMA heeft dat Register alphabetisch ingericht, en zoo vervult het, in de daad, tevens vrij wel de plaats van een register op het boek. Doch om JACOBUS SCHELTEMA in zijn letterkundigen loop beter te kunnen nagaan en waardeeren, ware eene beknopte chronologische lijst (met verwijzing naar de bladzijden der breedere beschrijving) wel noodig geweest; waar dan uit elk tijdperk de opgestelde, doch onuitgegeven geschriften afzonderlijk mede vermeld hadden kunnen worden. Want ook deze zijn menigvuldig. — De Heer P. SCHELTEMA heeft wel eenige daarvan geplaatst in zijne dubbele verzameling »*Oud en Nieuw*," en belooft nog andere te geven in het vervolgwerk daarop (met *rococo*-titel »*Rood, Wit en Blaauw*" — waarom niet, korter en duidelijker, »*de Statenvlag?*" — te noemen) doch hij zal daartoe natuurlijk de best bewerkte en voor ons lezend publiek nog steeds belangrijke stukken nemen, en niet alles opnemen, wat in eene verzameling van »*Verspreide Lettervruchten van wijlen* Mr. JACOBUS SCHELTEMA" had kunnen gegeven worden; want dáárbij zouden dan ook te voegen, en voor onverdiende vergetelheid te bewaren zijn, zoo vele letterkundig belangrijke of geestige en luimige artikelen in maandwerken en weekbladen, als JACOBUS SCHELTEMA in zijnen besten tijd zoo gaarn leverde; omtrent welke soort van opstellen geen fatsoenlijk uitgever jaren daarna aanspraak maken zal op kopijrecht; terwijl sommige dier *éphémère* bladen spoorloos verdwenen zijn. Veel van deze soort, doch verre weg niet alles, is later door JACOBUS SCHELTEMA-zelven in zijn »*Mengelwerk*" weêr uitgegeven; maar er bleef zeker wel stof voor een paar bundels over: de voorbeeldige piëteit van Mr. A. D. MEIJER, jegens zijnen grooten Broeder Mr. J. D. MEIJER, moge den Heer P. SCHELTEMA hiertoe opwekken en aansporen!

Bij het doorlezen van dit werk bespeurt men een aanmerkelijk verschil tusschen de bibliographische narichten omtrent de aanleiding en strekking der verschillende geschriften van JACOBUS SCHELTEMA, en die gedeelten, waar zijne schillende lotgevallen en velerlei ambtsverwisselingen, en de heldere en donkere zijden van zijn openbaar en huiselijk leven, en zijne, veelal te leur gestelde, wenschen en uitzichten vermeld worden. Tot dit verschil in stijl en trant kan de stof-zelve geleid hebben — maar er is iets anders, waardoor de lezer vaak twijfelen moet, of het

de levensbeschrijver, of de overledene-zelf is, die hem bezig houdt.

Immers de Heer P. SCHELTEMA zegt aan het eind zijner *Voorrede*, »zich beijverd te hebben, om ook den schrijfstijl van wijlen JACOBUS SCHELTEMA (*deftigen* stijl, placht SCHELTEMA-zelf dien te noemen) in dit werk na te volgen." Maar vroeger had hij vermeld, dat onze SCHELTEMA-zelf eenige maanden van het najaar van 1829 besteed had, om, voldoende aan het aanzoek van vele vrienden, vooral ook van zijne waardige Echtvriendin — »wel niet, eene volledige levensbeschrijving van zich-zelven te leveren, maar echter eenige aanteekeningen over de wedervaringen zijns levens op te stellen." — »Geenszins (voegt de Heer P. SCHELTEMA er bij) met dit oogmerk, dat het opstel eenmaal, gelijk het geschreven was, zou worden uitgegeven" — maar toch, deels ter bewaring van zijne nagedachtenis bij de naaste betrekkingen; deels om bouwstoffen te leveren aan wie eenmaal, met hun goedvinden, zijn leven zou willen beschrijven. De Heer P. SCHELTEMA geeft hier en daar brokken, die hij-zelf zegt uit die aanteekeningen overgenomen te hebben — maar buitendien treft men dikwijls spraakwendingen aan, en uitdrukkingen, die of JACOBUS SCHELTEMA-zelven, of een zeer wel geslaagde imitatie van zijnen stijl en manier aanwijzen. Hoe loffelijk nu ook die welgeslaagde navolging van Dr. P. SCHELTEMA moge zijn, ik voor mij acht hem te loffelijker, naarmate hij minder van zich-zelven en meer van Mr. JACOBUS SCHELTEMA-zelven heeft opgedischt. Het geschrift van dezen zal wel niets bevat hebben, dat voor het publiek behoefde verzwegen te worden (en dit ware dan er uit te ligten geweest); denkelijk was er minder moeite besteed aan den stijl, en was deze meer die van een huisvader, te midden zijner naaste betrekkingen, die luisterend aan zijne lippen hangen, zijns levens lief en leed vertrouwelijk en ongesmukt verhalende; maar dit had niet behoeven te weêrhouden om zulk verhaal aan het SCHELTEMA genegen en hoogachtend publiek mede te deelen. Ik acht dus, dat de levensbeschrijver dat opstel zoo veel mogelijk geheel had moeten overnemen, en slechts aanvullen zoo veel als bij elke levensperiode vereischt wierd. Nu weet ook de Recensent veelal niet, of zijne critiek op den Auteur des boeks of op den overledenen-zelf vallen zou.

Eene reden te meer, om mij van bepaalde critiek te ont-

houden: enkele opmerkingen, of ook vragen, bij het doorlezen des boeks door mij aangeteekend, hoop ik eerlang nader te berde tebrengen. Misschien zeg ik dan ook nog iets op den Brief door den Heer P. SCHELTEMA aan mij gericht, in den *Alg. Kunst- en Letterbode* van dit Jaar, N°. 16, of zeg althans waarom ik het onnoodig heb geacht dien te beantwoorden. Voor ditmaal schiet mij tot het een en het ander de tijd te kort.

Leiden. H. W. TYDEMAN.

Het Historische karakter der tegenwoordige Nederlandsche Universiteiten, als waarborg voor haar voortdurend bestaan. Voorlezing, gehouden in het Leesmuseum te Utrecht, den 16 *December* 1848, *door* HERM. JOH. ROIJAARDS. *Te Utrecht, bij* C. van der Post, Jr. 1849. *In gr.* 8*vo.* 51 *bl.* *f* : - 60.

Is bezuiniging op het onderwijs, vooral door opheffing eener Hoogeschool, aan te raden? Door P. HOFSTEDE DE GROOT, *Hoogleeraar en Schoolopziener te Groningen. Te Groningen, bij* C. M. van Bolhuis Hoitsema. 1849. *In gr.* 8*vo.* 48 *bl.* *f* : - 60.

De Academie van Groningen; hare grondslagen en regten, en de gevolgen welke uit hare opheffing zouden voortvloeijen, door wijlen Mr. H. O. FEITH, *in leven Raadsheer in den Hove en Curator der Hoogeschool. Uitgegeven door zijnen zoon Mr.* H. O. FEITH, *Advocaat. Te Groningen, bij* A. L. Scholtens. 1849. *In gr.* 8*vo. VIII en* 40 *bl.* *f* : - 50.

Deze drie brochures zijn almede haren oorsprong verschuldigd aan het ministerieele plan van bezuiniging. De twijfelachtige uitdrukking, dat op de kosten der Hoogescholen *f* 70,000 zoude kunnen worden bezuinigd, *hetzij* door veranderde inrigting van het onderwijs, *of* door verdeeling der faculteiten onder dezelve, *of* door vernietiging van eene der Hoogescholen — heeft aanleiding gegeven tot bijzonder veel geschrijf. De aangekondigde boekjes hebben intusschen ook eene wetenschappelijke waarde.

Prof. ROIJAARDS toch heeft het historische karakter onzer *Nederlandsche* Universiteiten op den voorgrond gesteld, en daaruit den waarborg zoeken af te leiden voor haar voortdurend bestaan. Prof. DE GROOT bepaalt zich in zijne beschouwing niet tot de Hoogescholen, maar brengt ook de overige op onderwijs of wetenschappelijke verlichting voorgestelde bezuinigingen ter toetse: hij staat echter verreweg het langst bij de Hoogescholen stil, en bestrijdt bijzonder het denkbeeld der opheffing van eene Hoogeschool uit het oogpunt van de belangen der *schatkist*, der *studie*, der *Natie*, der *Godsdienst* en des *Rijks*. De Heer FEITH die nog meer bepaaldelijk eene *oratio pro domo* gehouden heeft, ontwikkelt eerst de regten der *Groningsche* Hoogeschool tegenover den Staat; hij toont, ten tweede, dat hare oprigting en bestaan geen anderen oorsprong heeft dan in den zuiveren volkswil, meer en sterker dan eenige andere Hoogeschool in ons Vaderland; en tracht, ten derde, de heillooze gevolgen aan te wijzen, welke voor de stad *Groningen* en hare provincie, voor *Friesland*, *Drenthe* en *Overijssel* en ook voor den Staat, en bijzonder voor de beoefening der wetenschappen in ons Vaderland uit de voorgeslagen bezuiniging (?) zoude voortvloeijen.

Prof. ROIJAARDS teekent in groote trekken den oorsprong der instellingen van Hooger Onderwijs, die hier te lande bestaan hebben. De *Nederlandsche* beschaving, zegt hij, ging uit van de *Utrechtsche* kapittelschool, die in de elfde eeuw eene hooge mate van bloei bereikte. Reeds in 1470 had de stedelijke Raad van *Utrecht* het voornemen, die school in eene Universiteit te herscheppen. Onderscheidene oorzaken werkten echter te zamen, dat zulks eerst in de zeventiende eeuw tot stand kwam. Eene andere oude instelling van hooger onderwijs werd in de dertiende eeuw gevestigd in de Cistercienser Abdij van ADUARD, op een paar uren afstands van *Groningen* gelegen. Op hetgeen de Hoogleeraar omtrent deze school en de latere oprigting der *Groningsche* Universiteit in het midden brengt, wordt hij door den Heer FEITH eenigermate teregt gewezen.

Voorts worden de inrigting van GEERT GROETE te *Deventer* en de fraterhuizen, de oorsprong der *Leidsche* Hoogeschool, als nationale belooning voor betoonden heldenmoed, herdacht: ook de oprigting der *Franeker* Academie, en der

Harderwijksche Universiteit vinden hare plaats: meer bijzonder wordt echter van de *Utrechtsche* Hoogeschool en van hare lotgevallen, hare worsteling tijdens de verovering van LODEWIJK XIV in 1672, hare vernietiging onder NAPOLEON en haar opgevolgd herstel gewag gemaakt.

De Hoogleeraar drukt er bijzonder op, dat de *Utrechtsche* Hoogeschool haren oorsprong en haar voortdurend bestaan aan den *volkswil* te danken heeft, en leidt daaruit dan ook voor het vervolg het besluit af, — waarvoor hij in de vernietiging-zelve der Hoogescholen van *Franeker* en *Harderwijk* pleitgronden vindt, — dat alleen geweld en overheersching, of gemis van ondersteuning door den volksgeest de vernietiging van eene Universiteit kan bewerken; daar hij zich overtuigd houdt dat het enkel doel om te bezuinigen zulk eenen slag niet zal toebrengen.

Wij zijn niet geneigd, om tegen de *Utrechtsche* of eenige andere Hoogeschool partij te trekken; — maar wij kunnen en mogen den Schrijver toch niet toegeven, dat het enkel bestaan eener Hoogeschool voortdurend een grond voor haar behoud, immers voor het behoud *op Landskosten* zoude opleveren. *Indien* werkelijk bezuinigd en *tevens* het onderwijs *verbeterd* konde worden door de opheffing van eenige Hoogeschool, *welke ook*, als *Rijksinstelling*, zoude men zich in gemoede daartegen niet mogen verzetten; behoudens het regt van de Stad of van het Gewest, om, in eigen belang, uit eigene vrijwillige bijdragen in de onkosten eener inrigting van Hooger Onderwijs te voorzien.

Maar het zij verre van ons met eene pennestreek te willen uitmaken, of de opheffing van eene of twee Hoogescholen in het belang van het onderwijs-zelf wenschelijk zij. Tegen deze stelling worden door Prof. HOFSTEDE DE GROOT en — in het derde gedeelte van zijn geschrift door den Heer FEITH belangrijke gronden aangevoerd, die allezins overweging verdienen, en waaronder zijn, die wij geschikt achten diepen indruk te maken. Had de Heer FEITH zijn geschrift mogen afwerken, waarin hij door zijn overlijden werd verhinderd, hij had voorzeker die gronden nog nader ontwikkeld. — Thans heeft zijn zoon zich verpligt gerekend, het werk, zoo als het daar lag, onveranderd, op sommige plaatsen welligt ongepolijst, en zeker onvoltooid uit te geven. Wij eerbiedigen zijne meening, te meer daar

het werkje van den Heer DE GROOT, ofschoon van eenigzins meer algemeene strekking, die aanvulling schier overbodig maakte.

Wat de beide eerste punten, door den Heer FEITH behandeld, aangaat, bepalen wij ons tot eene beknopte mededeeling van den inhoud van het geschrift.

Het betoog, omtrent de *regten* van *Groningen*, waarvan de Heer DE GROOT slechts ter loops en niet geheel naauwkeurig gewaagt, komt hierop neder: 1°. De geestelijke goederen, waarover de stad *Groningen* met de Ommelanden twistte, zijn, volgens eene uitspraak der Staten-Generaal van 17 Februarij 1593, in de provinciale schatkist overgebragt, met bepaling, dat de waarde daarvan zoude worden besteed tot onderhoud van scholen en educatie van de jeugd uit stad en ommeland en *binnen Groningen*. Daaruit is de Hoogeschool te *Groningen* ontstaan. In 1798 zijn al de geldmiddelen der geheele *Bataafsche* Republiek tot éénheid gebragt, geämalgameerd: dus berust nu (volgens den Heer FEITH) op den Staat de verpligting, om te *Groningen* eene Hoogeschool te onderhouden. 2°. Bij Koninklijk besluit van 5 Januarij 1846 is bepaald, dat de stad *Groningen* een nieuw Academiegebouw zou daarstellen, hetwelk verder door het Rijk ten behoeve der Hoogeschool zoude worden onderhouden: derhalve moet het Rijk voortdurend eene Hoogeschool te *Groningen* bekostigen. — Wij willen over de regtskundige waarde dier betoog-redenen niet met de schim van den Heer FEITH twisten.

Hetgeen de Heer FEITH omtrent den *oorsprong* der *Groningsche* Hoogeschool vermeldt, strekt vooral om aan te toonen, dat de Stadhouder WILLEM LODEWIJK VAN NASSAU volstrekt geen deel gehad heeft aan hare daarstelling, maar (even als, ja meer dan in *Utrecht*) de *volkswil* van de vereenigde Staten van het gewest deze inrigting heeft tot stand gebragt. Die *volkswil*, waarmede men in het staatkundige zoo weinig opheeft, en aan welke de beide Schrijvers, ROIJAARDS en FEITH, voorzeker zoo niet allen invloed ontzeggen, althans zeker geen overwegenden invloed in de staatsregering zouden willen toekennen, — die *volkswil* is hier, op wetenschappelijk terrein, eene krachtige drangreden om het behoud, gelijk de oprigting van Hoogescholen, geldig te maken. Het feit-zelf, door den Heer FEITH uitvoerig betoogd, komt ons voor boven alle bedenking bewe-

zen te zijn, door de aangehaalde bronnen, waaruit hij 't geput heeft, en wij gevoelen, hoe veel waarde elk ingezezeten van *Groningen* hechten moet aan deze geschiedkundige opheldering. Men vergeve het ons echter, dat wij haar van niet zoo veel beteekenis kunnen achten ten opzigte van het groote punt in geschil. — Het punt in geschil! Maar is er wel een punt in geschil? Wordt de *Groningsche* of *Utrechtsche* Hoogeschool met opheffing bedreigd? De Heer FEITH schrijft van de eventuële opheffing der *Groningsche* Hoogeschool als van eene *voorgeslagen bezuiniging:* — dat is wel een panische schrik! — De Heeren ROIJAARDS, DE GROOT en FEITH hebben geschreven vóór de benoeming der Commissie voor de zaak van het Hooger Onderwijs. Het is te hopen, dat thans haar rapport en het door de Regering voor te dragen wets-ontwerp zullen worden afgewacht, alvorens de wapenen tot den strijd voor het behoud van Hoogescholen worden aangegord: het mogt eens blijken een strijd tegen de windmolens te zijn.

J. MUNNICH. *Dit deden onze vaderen in de vorige eeuw aan het volksonderrigt op Ceylon; — wat staat ons, Nederlanders, thans vooral op Java te doen? Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1849. *In gr.* 8*vo.* 99 *bl.* *f* 1-:.

Onder den genoemden titel ontvangt de *Nederlandsche* lezer geenszins wat hij naar billijkheid, onzes inziens althans, kan verwachten. Het stuk is eene vertaling uit het *Engelsch*, zoo als ook op den titel is vermeld, en voorgedragen in de vrienden-vereeniging *Musis* te *Batavia*. Het is overgenomen uit het *Britsch Indisch Journal of the Ceylon-branch of the Royal Asiatic Society for* 1846, en bestaat uit twee verslagen van den Wel-Eerw. J. D. PALM.

Het eerste, voorgedragen den 6 November 1846, handelt over de opvoedingsgestichten der *Hollanders* op *Ceylon* (bl. 9—51). Wij vinden hier de opleiding tot de uitwendige kerk van CHRISTUS op *Ceylon* in de 18de Eeuw; doch de meeste opgaven bepalen zich tot de cerste helft der eeuw. De Scholarchale Commissie en hare werkzaamheden, de inlandsche scholen in de drie Districten *Colombo*, *Galle* en *Matura*, alsmede *Jaffna*, worden achtervolgens ter sprake gebragt. — Belangrijk is hetgeen volgt over het Semina-

rium en de inlandsche Normaalschool te *Colombo*. Dat Seminarium moest eigenlijk strekken, om jongelingen uit de *Singalezen* (inboorlingen van *Ceylon*), en *Tamulen* (inboorlingen van het *Malabaarsche* Schiereiland) te bekwamen tot de predikdienst, ten einde òf als Proponenten, òf, indien zij in *Nederland* huune godgeleerde studiën voltooid hadden, als Predikanten op *Ceylon* dienst te doen. Er wordt van een tijd gesproken, dat er veertig kweekelingen in het Seminarium waren, maar ook vinden wij geboekt, dat er in 1773 »groot gebrek bestond aan dienaren bij de *Hollandsche* gemeenten," uit welken hoofde er 9 *Singalezen*, 9 *Tamulen* en 9 »veelbelovende jongelingen van *Europesche* afkomst" op het Seminarium werden geplaatst; allen, om, zoo als het luidt, »hier voorbereid en dan, ter verdere bekwaming voor de dienst, naar *Holland* te worden gezonden." — Eene opgave van de handschriften, vertalingen en gedrukte boeken volgt, met eene korte vermelding van de *Hollandsche* scholen, waarna eenige statistieke tabellen van het getal der scholen en schoolkringen, in verschillende jaren, en andere zaken tot opheldering, dit gedeelte besluiten.

Het tweede verslag, voorgedragen den 6 Februarij 1847, behandelt de Kerk op *Ceylon*, en hare verhouding tot den Gouverneur, de Bewindhebbers of de Kamer van Zeventienen, de Klassis van *Walcheren* en andere, als ook tot de Konsistorie te *Batavia*.

De Heer MUNNICH gevoelde zich tot die vertaling opgewekt door de belangrijke beschouwing van Ds. SWALUE, getiteld: »De werkzaamheden onzer vaderen, ter bevordering van beschaving en Christendom, inzonderheid op *Ceylon* en *Amboina*," geplaatst in den jaargang van 1847 der »Bijdragen tot de kennis der *Nederlandsche* en vreemde Koloniën;" doch verklaart tevens in zijne inleiding, gedagteekend: *Batavia*, den 24 October 1848, dat het in geenen deele zijn doel is geweest »het opvoedingstelsel der vaderen te willen verdedigen," en zich enkel ten doel te hebben gesteld »niet om het *stelsel* en den *vorm*, maar om den *zin*, het *gemoed*, den *krachtigen wil* onzer vaderen aan het nakroost te verkondigen." Ook zal het in verband daarmede te beschouwen zijn, dat de vraag, op den titel uitgedrukt, niet door den vertaler en uitgever der verslagen van Ds. PALM is beantwoord. Wij lezen daaromtrent slechts op bl. 99:

»Wat doen de *Nederlanders* thans, midden in de eeuw der

beschaving, voor de volksontwikkeling op *Java*? Wat staat hun hier te doen? — Ziedaar twee belangrijke vragen, wier beantwoording wij voor het oogenblik bescheidenlijk aan het eigen geweten van regering en natie overlaten, vooral in dezen tijd, nu het volksbestaan op nieuwe grondslagen zal gevestigd worden, en ook dit Gewest (*Java*) eerlang daarin deelen zal."

Of de Heer MUNNICH het voorgestelde oogmerk met de uitgave dezer twee verslagen zal bereiken, durven wij niet beslissen; evenmin of het doel niet op eene andere wijze ware te bereiken geweest. — Eene aanmerking nogtans mogen wij niet terughouden; ze is namelijk deze, dat het ons is gebleken, dat de Wel-Eerw. PALM, en ook de Heer MUNNICH, niet bekend is geweest met het belangrijke werk van Professor PETRUS HOFSTEDE: »*Oost-Indische Kerkzaken.*" Gelijk PALM in de Kerkelijke aanteekeningen te *Colombo* veel gevonden heeft, dat niet bekend staat in het werk van HOFSTEDE, zoo is het ook jammer, dat diens *Oost-Indische Kerkzaken* aan den Heer PALM onbekend zijn gebleven. Het zoude ongetwijfeld tot verdere nasporingen hebben geleid, en hij had vooral uit het Vde en VIde Hoofdstuk van het IIde Deel der *Kerkzaken* menige aanvulling kunnen putten.

Chronologische Handleiding tot de beoefening der Nederlandsche Letterkunde, door W. A. ELBERTS. *Tweede, vermeerderde druk. Te Deventer, bij* A. J. van Sigtenhorst. 1848. *In 4to.* 32 *bl. f* : - 75.

De titel van dit geestige stukwerk is reeds niet onberispelijk; want Chronologisch zal elke andere geschiedenis of handleiding tot de geschiedenis van letteren of poëzij óók wel zijn; maar dat zij Tabellarisch is onderscheidt deze, en wij vatten niet, waarom de titel dan ook niet is: Tabellarische handleiding.

Dat een tweede druk er van is noodig geworden, bewijst niet alleen haar goeden aftrek; maar ook, dat wie ze gebruiken, nog geene proef gezocht hebben op de som van hare doelmatigheid. De leerling, die haar volgt, moet ten slotte iets degelijks van de Nederlandsche letterkunde weten; of de handleiding is gebrekkig. Maar als men eens aan dien leerling vraagt: wie is onze voornaamste prozaschrijver, in dit of dat

vak van wetenschap? of: wie is onze voornaamste lierdichter, heldendichter, treur- of blijspeldichter, hekel- of puntdichter? — Wat kan hij antwoorden? — »Dàt weet ik niet." Op elke vraag, altijd: »dàt weet ik niet." — Geen wonder; want niet alleen wordt hij daaromtrent niet voorgelicht, maar de meeste namen, die hij zou moeten kennen, worden niet eens *genoemd*. Zelfs HUGO DE GROOT, misschien de eenigste onzer dichters, die de geheele wereld door bekend is, schijnt den Schrijver onbekend te zijn gebleven. — Wat heeft men dan aan zulk eene handleiding?

Het denkbeeld om de geschiedenis van onze Letterkunde in Tabel te brengen is goed. De Heer ELBERTS kan er mogelijk eer en vreugde aan beleven, als hij 't goed verwezenlijkt. Maar wat in dezen, zoo 't heet, vermeerderden druk geleverd wordt, is te onvolledig en te onbekookt. Van het onbekookte een paar voorbeelden!

Bij VAN MAERLANT zegt de Schrijver, dat deze den gloed niet heeft van zijn tijdgenoot DANTE. Hoe komt dat te pas? Vergeet hij-zelf 't verschil, dat er is tusschen dichters en verzenmakers, waarvan hij bij FEITAMA spreekt? Had VAN MAERLANT verzen als DANTE geschreven, dan zou *hij* de eerste niet zijn op de Tabel. DANTE had den als dichter beroemden BRUNETTO LATINI tot leermeester; — welk beroemd dichter heeft VAN MAERLANT tot leermeester gehad? — En welke gemeenschap was, welke overeenkomst is er, met betrekking tot wetenschap en kunst, tusschen *Italië* en *Vlaanderen*, in de helft der XIIIde Eeuw? — Maar, hetgeen allen uitweg afsluit is dit. VAN MAERLANT werd geboren in 1235; DANTE in 1265. De eerste was alzoo 50 jaren oud, toen de andere 20 was. De loopbaan des eenen was bijna ten einde, toen de ander de zijne begon. In zoo verre slechts waren zij tijdgenooten. De Schrijver ziet hieruit, dat naschrijven niet genoeg is.

Van DANIËL JONCKTIJS zegt de Schrijver, dat hij niet vrij is van valsch vernuft en *antithesen*. — Maar sedert wanneer zijn *antithesen* gebreken in een dichtstuk?

De *voornaamste werken* (!!) van den grooten JOHANNES KINKER, zegt de Schrijver te zijn: Eerstelingen; *Ericia*, *of de Vestaalsche maagd* (eene *parodie*, zoo we meenen); ALMANZOR en ZEHRA; eene *vertaling* (!) van 't *Fransche* treurspel *Les Templiers*, en meerdere *kleine stukjes*. Ziedaar alles!! Is 't niet armelijk? — Onwillekeurig vraagt men: hoe 't mogelijk is?!

IMMERZEEL, zegt de Schrijver, hechtte weinig waarde aan zijne prozaschriften. Wat doet dat ter zake? — De vraag is, voor den leerling, welke waarde de Heer ELBERTS er aan hecht. Overal beslist de Schrijver apodictisch; waarom hier niet? — Met betrekking tot IMMERZEEL is 't gezegde maar ten deele waar. IMMERZEEL was er, b. v., met reden fier op, dat hij, in 1813, de steller is geweest van de meesterlijke, echt nationale, alle harten ontvlammende proclamatie aan de vloot: »de bezem op de mast!"

Aldus willende voortgaan zouden we-zelf wel 32 bladz. in 4to. kunnen vullen met aanmerkingen.

Ten aanzien van het onvolledige kunnen we kort zijn. Van àl de Schrijvers, die van A°. 1235 tot 1848, dat is in een tijdverloop van zes honderd jaren, in de onderscheidene vakken van wetenschap hebben uitgeblonken, en van àl de dichters, die in hetzelfde tijdverloop van zes eeuwen gebloeid hebben, vindt men er hier honderd en negen genoemd.

De schikking der zaken en de stijl zijn mede hier en daar gebrekkig. Het bekende Nieskruid staat bij NIERSTRASZ vermeld, als ZIJNE *voornaamste eigenschap*. Van denzelfden Dichter wordt gezegd, dat hij was *koopman* (*kantoorbediende*); wat was hij nu: kantoorbediende of koopman? — P. VAN LIMBURG BROUWER wist, zegt de Schrijver, *Grieksche* ZEDEN smakelijk te maken voor *Hollandsche* MONDEN!!

De Schrijver, volgens het voorberigt van den Heer DE GELDER, nog jong van jaren, laakt in VAN KAMPEN: de overhaasting; in BORGER: 't gebruik van meer schitterende dan ware sieraden; in VAN DER HOOP: dat hij zijne werken niet méér beschaafde, alvorens ze uit te geven. Wij herinneren hem-zelven LUC. VI: 41.

De Handleiding, zoo als zij daar ligt, is volstrekt onvoldoende en niemand aan te bevelen; maar de vorm is goed. Levert de Schrijver in dien vorm eenmaal een werk, dat om zijne volledigheid en grondigheid den naam van Handleiding tot de beoefening der Nederlandsche Letterkunde verdient: wij zullen hem danken. Zich toerustende met de noodige kennis, en dan zelf vermijdende wat hij in anderen berispt, zal 't hem niet zwaar vallen. Met dit vriendelijke woord leggen wij 't werk ter zijde.

P.P.

De Durgerdamsche Visschers. Een gedicht van J. J. L. TEN KATE. *Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. 1849. *Met gelithographiëerden titel en vignet. In gr.* 8*vo. VIII en* 47 *bl. f* : - 90.

De rijkbegaafde dichter TEN KATE zag in het gebeurde met den *Durgerdamschen* visscher KLAAS BORDING, en zijne twee zonen KLAAS en JAKOB, een treffend bewijs van tijdelijke bewaring door de Voorzienigheid; en wilde zijne krachten beproeven om 't als zoodanig aan de vergetelheid te ontrukken. Vandaar deze fraaije *Hiobade*, die we minder beoordeelen dan slechts kortelijk aankondigen, opdat zij niet te lang onvermeld blijve liggen.

Als men de rijkheid der stof vergelijkt met het klein getal bladzijden, dan ziet men al dadelijk, dat het gedicht niet zeer uitvoerig is. Wie het leest moet het doel, dat zich de dichter heeft voorgesteld, niet uit het oog verliezen. Hij zal niet geheel voldaan zijn, die hier eene uitgewerkte voorstelling verlangt van den geheelen toestand, en al de ondervindingen en gewaarwordingen der drie ongelukkigen op hun onvoorzienen ijstogt, zoo als zij daar in altijd klimmend lijden, gebrek, zieleleed en doodsgevaar, veertien dagen lang dreven op eene smeltende schots, met de doodelijke zee onder, een verbolgen dampkring rondom, en een dreigenden hemel boven hen. Maar een volledig tafereel te leveren, lag niet in het plan des dichters. Het Godsbestuur, de beproevende maar ook bewarende en reddende Magt, die zich in dezen openbaarde, wilde hij verheerlijken: dat is de hoofdzaak van zijn godvruchtig gezang; het geval-zelf komt daardoor op den tweeden grond, en hij beschrijft of schetst er niet meer van, dan noodig was tot het bereiken van zijn oogmerk.

KLAAS BORDING, de vader, verhaalt in korte maar krachtige trekken, wat er gebeurde, en wat hij heeft gevoeld en gedacht. Van zijne zonen wordt alzoo niet veel vernomen. Ook 't hoogste en diepste lijden van den verhaler-zelven blijft verzwegen. 't Is dat, wat hij geleden moet hebben als vader, bij 't magteloos aanzien der ontbering, ellende, en van 't doodsgevaar zijner kinderen. In hunne kinderen lijden regt geaarde ouders 't meest. Wij konden daarom de aanmerking niet onderdrukken, dat KLAAS BORDING in zijn verhaal

te weinig vader is. Doch, het is waar: kieschheid moet ieder terug houden, van zich-zelven te melden, wat naar eigen lof kunne zwemen. 't Verzwijgen is hier alzoo natuurlijk; maar 't verzwegene eenigzins bewijs, dat de spreker gelukkiger had kunnen gekozen worden. Er ligt ook wel iets personeel-hyperbolisch in zulk een dichterlijk en sierlijk verhaal, uit den mond van zulk een arm en onbeschaafd man.

Maar het oogmerk des dichters evenwel is volkomen bereikt. Wie 't gedicht leest, zal zich doordrongen voelen van eerbied voor 't aanbiddelijke Godsbestuur, en schoonheden, op bijkans elke bladzijde, geven het eene blijvende waarde. Zoo fraai als het boeksken is met dat helder papier in sierlijk karton, en een fiks geteekend vignet, waarop de arme zwervers zijn afgebeeld, in de handeling des gebeds, de eenigste die hen tegen wanhoop beveiligde, zoo kostbaar is de poëtische inhoud. Meer behoeven we wel niet te zeggen tot aanbeveling. Wij kunnen echter ons niet weêrhouden eene proeve te geven uit de elf *épisoden* — we schreven bijkans: snikken — waarin 't verhaal is verdeeld, en kiezen daartoe de zevende, met welke 't vignet in verband schijnt te staan:

Allengs ontwaakten wind en vloed,
De schuwe kust dook neêr:
En weldra wielden we over 't meir,
Als ging het met vergramden spoed
Een draaikolk te gemoet.
Een onophoudlijk golfgeklots
Zaagde aan den broozen rand der schots;
Soms sprong de baar er bonzende op,
En slingerde ons haar schuimend sop
In 't krimpend aangezicht;
Of stuwde 't drijfijs om ons heen,
Dat in het weemlend starrenlicht
Een drift van wilde zwanen scheen,
Luid biezende uit de wijde neb,
Met woedend wiekgeklep.
De rukvlaag zong haar ouden zang
Van nood en dood en ondergang,
En liep de snaren stormend door
Van ons gespannen hart.

De maan ging aan den trans te loor,
De graauwe lucht werd zwart.
Wáár solde ons de opgezette zee
Twee dagen rond en nogmaals twee?
Helaas, wij weten 't niet!
Vergeefs gevraagd, vergeefs gegist:
Een enkle sluijer was 't verschiet;
Een ondoordringbre mist
De lijkwaâ, die de zee ons gaf,
Ons, weldra dooden zonder graf
En lijken zonder kist!
Onze ijsschots slaakte een dof gekerm:
Wij niet — maar als een vrek zijn schat,
Zóó hielden wij elkaâr omvat —
Met sidderenden arm;
Dus zaten we, angstig, afgemat,
Gevoelloos, spraakloos, dicht bij een,
Veeleer een groep van marmersteen
Dan iets dat leven had.

In een treffenden »*Nazang des Dichters*" rigt de dichterlijke leeraar der verhevenste godsdienst, die zaligheid aan geloof verbindt, de blikken en harten der weduwe BORDING en van haren overgebleven jongsten zoon, van de graven der twee zwervers, die na hunne redding bezweken, naar de »*blijder haven*" waar zij ondervinden, dat »*visschers en tollenaren, in en door* CHRISTUS, *koningen en priesters zijn.*" — Wij namen gaarne ook een gedeelte van dien nazang over; doch het bestek gebiedt ons te eindigen. Moge het fraaije en nuttige werk vele koopers vinden, en rijke vruchten dragen in hunne harten!

Album van het Genootschap TANDEM FIT SURCULUS ARBOR, *te Delft.* 1849. *Te Delft, bij J.* de Groot. *Met twee steendrukplaten. In* 24*mo. VIII en* 160 *bl.*

Het reeds dikwerf beproefde middel om, door 't verzamelen en uitgeven van letterkundige bijdragen, eene geldelijke bijdrage te winnen, tot ondersteuning van noodlijdenden, werd in het vorige jaar aangewend ten beste van zekere klasse van behoeftigen te *Rotterdam*, en door *Tandem* nagevolgd ten

voordeele van soortgelijke behoeftigen te *Delft*. Van daar de »*Dorkas*" in de *Maasstad* en te *Delft* dit »*Album*."

In de korte voorrede van het laatstgemelde werkje vindt men de geschiedenis van *Tandem* geschetst, en daarachter eene naamlijst der Bestuurders, werkende leden, gewone leden, leden van eer, leden van verdienste, en correspondeerende leden en begiftigers van het Genootschap. — Naar die lijst oordeelende, mag men *Tandem* houden voor een der aanzienlijkste genootschappen des Lands, om de hooge verdienste der bekwame en begaafde mannen, die er op genoemd staan. Nog al vreemd is de splitsing in leden van *eer*, in leden van *verdienste*, en in leden van *correspondentie*. De laatstgemelden, ten getale van vijftien, zijn allen eerst benoemd in 1849; vermoedelijk om zeker te zijn van hunne medewerking aan 't *Album*. Men vraagt onwillekeurig, waarom de Heeren, die hier als corresponderende leden vermeld staan, niet tot leden van verdienste, of liever: waarom zij, met de leden van verdienste, niet tot leden van eer zijn benoemd? — 't Moet het Bestuur van *Tandem* nog al moeite kosten, zoo te berekenen, welke klasse van lidmaatschap ieder letterkundige moet worden aangeboden. Voor zoo ver echter de klassificatie, zoo als zij daar gedrukt staat, eene klassificatie van talent mogte voorstellen, zou ze, hier en daar, wel stoffe kunnen opleveren tot protest.

De letterkundige bijdragen zijn allen door leden van het Genootschap geleverd, en bestaan uit omstreeks vijftig veelal kleine dichtstukken, en vier opstellen in proza. Ons bestek is te beperkt voor eene beoordeeling van zoo velerlei, dat evenzeer tegen elkander afsteekt door verschil van gehalte, als door verschil van genre. Wij kunnen ook niet opgeven, wie alle de Heeren zijn, die iets geleverd hebben; wijl vele stukken slechts met enkele letters zijn geteekend. Maar men vindt hier een »*Winter-avondliedje*" van onzen grooten TOLLENS, en »*het Geloof*" van onzen vroomgevoeligen, zwaar beproefden H. H. KLIJN: dit alleen ware reeds genoeg om dit *Album* aan te bevelen. De verder genoemde schrijvers en dichters zijn de Heeren J. A. ALBERDINGK THIJM, D. J. DEN BEER POORTUGAEL, S. J. VAN DEN BERGH, D. BUDDINGH, P. J. V. DUSSEAU, J. VAN HARDERWIJK, RZ., J. P. DE KEYZER, J. C. PERK, C. VAN SCHAICK, H. J. SCHIMMEL, C. D. VIEHOFF en W. J. VAN ZEGGELEN.

Wij behoeven na deze opgave niet te zeggen, dat er veel

schoons en degelijks in dit *Album* kan worden gevonden; ofschoon de waarde grooter zou zijn geweest, indien ook een negental corresponderende leden, die terug zijn gebleven, mede waren opgetreden. Hoe 't zij, het boekje is in vele opzigten verdienstelijk en zeer onderhoudend; ernst en luim, kernige vruchten en geurige bloemen wisselen er elkander gelukkig in af, bij eenige stukjes van niet zoo besliste waarde, die echter 't voortreffelijke te beter doen uitkomen, en alzoo, gelijk de dessertbladen in eene schaal met druiven en ooft, geacht kunnen worden tot de schoonheid van het geheel te behooren. Enkele leemten, hier en daar, had de Redactie gemakkelijk kunnen verhelpen. Zoo begint b. v. 't eerste vers met »*waarтoe toch*" en een paar verzen later staat »*ter zij blijft bij*" dat niet fraai is. Doch geene ruimte hebbende om te loven, willen we ook niet laken, en geven alleen het vertrouwen te kennen, dat in den volgenden jaargang betere plaatjes zullen gevonden worden. Het zal ons aangenaam zijn te vernemen, dat de deelneming aan de verwachting beantwoordt; opdat de opbrengst van het werkje de behoeftigen, voor welke zij bestemd is, iets moge baten.

Album van dichtstukjes voor de jeugd door een kindervriend. 1849. *Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer. *In gr.* 8*vo.* 30 *bl.* *f* : - 25.

Deze onbekende kindervriend is wel geen VAN ALPHEN, maar zijn greep is fiks en zijn doel niet minder goed en zuiver. Van de vier-en-twintig stukjes, hier aangeboden, zouden we alleen N°. 21 voor kinderen iets te hoog gestemd achten; ver de meesten der overige stukjes zijn berekend en allezins geschikt om jeugdige gemoederen op te leiden tot godsvrucht, zedelijkheid en zucht om het leven nuttig te besteden. Men vindt hier geen *or de Manheim*, maar al 't blinkende echt. Dan heerscht er ook schier overal een *abandon*, dat volstrekt geene moeite verraadt, en vooral in kinderdichtjes zoo goed en aantrekkelijk is. Doch 't is dáárom te meer jammer, dat de stukjes niet ook nog gezuiverd zijn *vooreerst* van enkele hardheden, die nog stroever moeten zijn in den zang dan bij 't lezen. B. v. in N°. 1 *steeds*, en als rijmklank: *werk*; in N°. 8: *oogsttijds zegening* en *'s aardrijks sluimering*; in N°. 19, als rijmklank: *melk*; in N°. 23: *leidstar in tastbren nacht*;

in N°. 24, op 't einde van een vers: *zorg*. *Ten tweede* van enkele onnaauwkeurigheden als in N°. 7: *zij zal weêr dagen*, in plaats van: *zij zal* ER *weder dagen*; in N°. 16: *hij* WAS *te hoog gevlogen*, in plaats van: *hij* HAD; in N°. 19: *en moeder* DOET — *een spookgeschiedenis*, in plaats van: GEEFT; in N°. 23: *onze* EENIGE *tooi*, in plaats van: EDELSTE of iets dergelijks. *Ten derde*, van enkele duisterheden of, in verband met 't overige, *te* prozaïsche wendingen van stijl, als, in N°. 5: *ons* DUS *verheugd* in DEZE *vreugd*, *die* THANS *weêr*; in 't schilderachtig fraaije schommellied N°. 14, het laatste vers: *Gelukkig die — niet onberaden vaart!* — 't welk zinledig is, omdat 't bedoelde voorwerp niet zich-zelven schommelt, maar in een »*vleugelmand*" geschommeld *wordt*. De meening kan niet anders zijn dan: *gelukkig die zich goed vasthoudt!* — in N°. 17: *terwijl die looze jonker zich zweept bij woest getier*, hetgeen we niet verstaan; in 't losse maar fraaije »ten dans," N°. 18: *o Wat*, en de vier laatste verzen geheel. Al die kleine ongelijkheden en struikelblokjes had de dichter-zelf, of een bevoegd corrector zonder eenige moeite kunnen wegnemen. — Dan achten we 't ook jammer, dat deze gedichtjes zoo allereenvoudigst ter kinderwereld zijn ingezonden, met geenerlei aanbeveling van prent of titelpracht, die zoo geschikt en zelfs noodig is, om de aandacht van kinderen te trekken en te boeijen, en den lust om te lezen en het gelezene te onthouden op te wekken. Bij elk der stukjes behoort, naar ons gevoelen, een plaatje te worden gevoegd; de gedichtjes zijn het dubbel waard, vooral wanneer ze van hunne kleine gebreken gezuiverd worden; een ruim en duurzaam debiet zal dan den dichter voldoening, den uitgever voordeel bezorgen.

Tot een staaltje, van den greep en den stijl geven we een paar coupletten van het schommellied:

Wij zweven als op vleuglen
  En snellen heen en weêr;
Niets kan die vaart beteuglen;
  Wij wiegen op en neêr.
Nu zweepen wij, al gonzend
  En als de wind zoo vlug,
En tuimlen dan, al bonzend,
  En even snel terug.

Hoe zoet is ons dat dom'len
In 't zwevend ledekant;
Hoe prettig is dat schom'len
In de enge vleugelmand,
Een veêr gelijk in zwaarte
Beweegt zij zich gezwind;
Hoe schijnt het luchtgevaarte
Gedreven door den wind.

Dit weinige is voldoende, voor den kenner. — De Initialen G. H. B., onder eene voorrede, uit de hoofdstad gedagteekend, moeten wel doen denken aan een hooggeachten *Philomusus* aldaar, die door de natuur bestemd was om als dichter te schitteren; maar door den ernst van gewigtige maatschappelijke pligten aan de beoefening der kunst onttrokken werd. Is ons vermoeden gegrond, dan verheugt 't ons zeer, in dit kleine, maar beminnelijke *Album* een bewijs te bezitten, dat hij toch nu en dan zijne Muze nog binnen laat. Moge onze letterkunde nog menig nieuw blijk ontvangen van zijne poëtische uitspanningen!

P.P.

Oefeningen in het stellen van brieven, door W. PLOKKER, *Stads-onderwijzer te Brielle. Vierde, verbeterde druk. Te 's Gravenhage, bij* A. Kloots en Comp. 1848. *In kl.* 8*vo.* 61 *bl.* *f* :-30.

Een nuttig boekje, dat algemeene bekendheid verdient. Als de wenken, in de inleiding gegeven, betracht, de geleverde voorbeelden nagevolgd, en de medegedeelde regelen, bij het onderwijs in het stellen van brieven, ten grondslag gelegd worden, kan het niet missen een goeden invloed te hebben, voor lateren tijd, op de brieven, die ook menschen van minderen stand somwijlen te schrijven hebben, en die er heden ten dage, zoo wel in vorm als inhoud, doorgaans zonderling uitzien. Als er een vijfde druk van dit werkje noodig wordt, waaraan wij niet twijfelen, zal de Schrijver wèl doen, met er voorbeelden van brieven aan toe te voegen van nog eenigzins meer degelijken en belangrijken inhoud. Dit zal de waarde van het werkje nog aanmerkelijk vermeerderen.

BOEKBESCHOUWING.

De God des Hemels en de bergen der aarde. Door J. P. HASEBROEK, *Predikant te Breda (thans te Middelburg).*

» *Ik heffe mijne oogen op naar de bergen.*"
Ps. CXXI.

Bergen van het Nieuwe Testament (met een panorama van het Heilige Land). Te Breda, bij Broese en Comp. 1847. *In gr.* 8*vo.* 288 *bl. f* 3-:

(*Vervolg en slot van bl.* 382.)

Wij durven voor dit tweede gedeelte van ons verslag niet zoo veel ruimte bedingen, als voor het eerste deel is ingenomen. Ons overzigt zal zich tot enkele trekken bepalen. Verlangt de lezer daarvoor schadeloosstelling — welnu, hij-zelf zette zich dan, onder het geleide van den ervaren gids, op den berg der Zaligheden en hoore er naar den Mond der waarheid; hij wandele met hem op den *Thabor*, den berg des lichts en der bloemen, en gevoele zich dáár op zijne plaats; hij storte tranen van dankbaarheid op *Golgotha*, dat hoog-altaar der wereldverzoening; sla van den *Olijfberg* eenen blik naar den hemel, waarhenen Hij opklom, die de Zijnen plaats bereidt; luistere op den *Areopaag*, waar de wijsheid uit de aarde met een gifbeker beloond, de wijsheid uit den hemel met spotgelach begroet werd, en steke van daar over naar *Patmos* en verheerlijke den CHRISTUS, die den jonger, welken Hij lief had, de oogen opende over het Rijk, dat Hem bereid was vóór den beginne der wereld.

Maar laat ons het werk inzien! Prachtvol worden deze bergtooneelen geopend met eene pitoreske beschouwing van *Galilea*, »voor den kunstenaar een *Eden*, gelijk het voor den pelgrim een heiligdom is. Gelijk een kind aan de voeten zijner moeder, ligt *Galilea* aan den voet van de Alpenwereld des Libanons. Het landschap wordt als begrensd

door den *Hermon*, die aan den *Montblanc* der *Zwitsersche Alpen* denken doet. *Jebel Esseikh* (oudenmansberg) noemt hem de Oosterling, wiens vurige verbeelding in het bovengedeelte van den berg, geheel met sneeuw bedekt, die hier en ginds in lange strepen over zijnen rug nederdaalt, het witte hoofd en baard van een eerwaardigen Scheik meent te zien. Vandaar af ontrolt zich *Galilea* als een groen tapijt, aan de voeten van dien bergvorst uitgespreid. Daarom zeggen de *Arabische* dichters van den *Libanon*, dat hij op zijn hoofd den winter, op zijn schouder de lente, en in zijn schoot den herfst draagt, terwijl de zomer aan zijne voeten slaapt. Die zomer, dat zomerland is *Galilea*."

De berg der Zaligheden is het eerste rustpunt, vanwaar HASEBROEK een blik naar den hemel werpt; Hem begroetende, in wien de volheid der Godheid ligchamelijk woonde.

Uitmuntend is de vergelijking tusschen de wetgeving op den *Sinaï* en de Evangeliewijding op den *Kurun Hittin*. Zij geeft eene schoone getuigenis van des Schrijvers zuivere verbeelding, door hoogere aanschouwing geheiligd.

Nu geleidt hij ons naar den *Thabor*. Daar staat die berg vóór ons in de stralen zijner pracht en majesteit. De schilderijen der reizigers, die hem bezochten, zijn hier ten toon gehangen, en het geeft een waar genoegen, HASEBROEK te zien toonen, dat onze eenige VAN DER PALM, wiens voet dien berg nooit beklom, maar wiens geest er balsemluchten inademde, voor ooggetuigen niet onderdoet, wanneer hij afmaalt wat de blik van zijnen geest er aanschouwde.

Voldingend bepleit HASEBROEK de waarheid van de aloude opvatting, dat den *Thabor* de eere toekomt van den Heilige gedragen te hebben, in de ure zijner aardsche verheerlijking en hemelsche wijding tot zijn verzoenend sterven. Hij verbindt aan dit heerlijk tooneel zijne denkbeelden over de menschwording des Zone Gods, en de verlossing in zijn bloed. Wij houden het er voor, dat liefde alleen Gods liefde kan gevoelen en waarderen, en gelooven, dat het gezonde verstand zich niet met den auteur zal kunnen vereenigen, als hij beweert, dat God gestorven is. Het ligchaam sterft alleen. Doch dit neemt niet weg, dat het geheel on-

der den gloed der *Thaborische* verheerlijking is geschreven. Er is in de voorstelling leven en gang, Evangeliezin vol hooger vuur, profetisch inzigt, kracht van waarheid. HASEBROEK overziet den *Thabor* op het groote geheel van het Godsrijk. »Zaagt gij ooit eenen berg op het oogenblik, als de zon uit het oosten opkwam? Wat zaagt gij?" is zijne vraag, en hij antwoordt: »in den beginne was slechts de hoogste kruin verlicht en verguld: het ligchaam des bergs en de voet in het dal lagen nog in het donker gehuld. Maar dat licht op den top voorspelde toch reeds wat straks aan den geheelen berg geschieden zou. Nog een weinig tijds, en het licht daalde, daalde van den top al lager en lager af, en eindelijk, toen de zon aan den hemel haar hoogste punt beklommen had, baadde zich de geheele berg in gloed, en blonk tot in zijne diepste groeven en spleten van stralend vuur. Menschheid! ziedaar uw beeld! JEZUS CHRISTUS is het hoofd van den heiligen berg, van het geestelijk ligchaam der gemeente Gods. Zie! reeds schitteren om zijn kruin de eerstelingen der verheerlijking! Broeders! dat licht is ons licht; die heerlijkheid is onze heerlijkheid! Wacht slechts eene korte pooze. Daar verheft zich de Heer van de aarde en den hemel. Daar herneemt hij zijne plaats boven zonnen en sterren. Hij-zelf, de zon der geregtigheid, heeft zijn zenith bereikt. En nu, wat geschiedt? Daar daalt het licht, dat tot nu toe alleen zijn hoofd bestraalde, langzaam op het ligchaam neder. Reeds straalt het op het aangezigt der Apostelen, de stamvaders van alle gemeenten op aarde. Het straalt al lager en lager, al verder en verder. Welhaast is er geen hoek van de aarde, waarheen niet een enkele straal van dit licht komt: komt in die hope, in dien voorsmaak der heerlijkheid, die in het hart van al de verlosten woont, en die, even als bij STEFANUS, zelfs het gelaat der stervenden met eenen hemelschen glans, triomf en zaligheid bestraalt. Dit gaat zoo voort tot aan het einde der eeuwen. Dan, als het zegefeest der geheele verloste menschheid gekomen is; als alle harten, die op aarde voor CHRISTUS kloppen, heilige tempelen geworden zijn, waarin God door den Heiligen Geest woont: dan breekt de tweede ver-

heerlijkingsdag voor het rijk Gods aan. Dan wordt de heerlijkheid des Konings de heerlijkheid van al zijne onderdanen. Dan ontvangen alle geesten der volmaakt regtvaardigen een verheerlijkt ligchaam, gelijk dat, hetwelk JEZUS op *Thabor* vertoonde; dan schitteren alle vernieuwde ligchamen met den glans van zon, maan en sterren; dan vormt de geheele verheerlijkte menschheid met haar verheerlijkt Hoofd slechts één ligchaam, een onmetelijk sterrenbeeld van ontelbare zonnen om hun centrale zon; een eindelooze lichtsleep, gelijk de kern der staartster in haar gevolg voert. Dan rolt nogmaals over den berg der verheerlijking, maar die dan de geheele aarde bedekt, de stemme Gods: *Deze is mijn Zoon, mijn geliefde, in wien ik mijn welbehagen heb!* en de weergalm klinkt als in *Efrata: in menschen een welbehagen!*"

Heiligen grond betreden wij, als wij *Golgotha* naderen, de geboorteplaats van de nieuwe menschheid, gelijk *Eden* die was van de oude. Wie zal HASEBROEK weêrspreken, als hij, op de getuigenis van bevoegde reizigers, het gezag der overlevering handhaaft, welke de plaats, waar *Golgotha* stond, waar het heilige graf lag, bepaalt. De grond is niet vergaan. *Jeruzalem* met zijnen tempel en zijne paleizen ligt in puin, maar de rotsen zijn boven het geweld van oorlogen verheven. JOHANNES getuigt, dat de hof van *Arimathéa* aan *Golgotha* paalde, 't welk zeer natuurlijk is, wijl de vallende avond voor de bijzetting van het dierbaar lijk zoo weinig tijds gunde. Indien ergens dan komt ons hier de overlevering ten hoogste geloofwaardig voor in hare plaatsaanduiding. HELENA, de vrome moeder van KONSTANTIJN, deed eenen bedevaartstogt naar het Heilige Land, en men bragt haar op het spoor, waar de Heiland was geboren, gestorven en begraven. Vraagt men, op welken grond die aanwijzing rustte? De vijandschap tegen het kruis had haar gemakkelijk gemaakt, gelijk de bestrijders van den Heer nog steeds met elken aanval zijnen roem verhoogen. Men moet weten, dat de *Romeinsche* Keizer HADRIANUS in den jare 132, om de Christenen te honen en hun bijgeloof, zoo als de belijdenis van CHRISTUS toen heette, te bespotten, op

Golgotha eenen tempel voor JUPITER, en op de rots van het heilige graf een tempel voor VENUS, de ontuchtige godinne van *Pafos*, stichtte, gelijk hij te *Bethlehem* het beeld van ADONIS deed plaatsen. Doch hoe wist men, zestig jaren na de Flaviaansche verwoesting, waar *Golgotha* stond?— Het spreekt van zelf, dat de eerste belijders van JEZUS naam de merkwaardige plaatsen, welke zoo vol van dierbare herinneringen waren, in een levendig aandenken zullen bewaard hebben. Bij verwoesting en brand moge iemand de plaats niet kunnen weêrvinden, waar zijne woning stond; maar de bergen en rotsen hadden van de brandfakkels der *Romeinen* niet geleden, en niemand kon zich bedriegen in de plaats, waar het kruis heeft gestaan. De Christenen, die in *Palestina* terugbleven, deelden hunnen kinderen mede wat zij wisten. De overlevering ging over van vader op zoon, en toen er zestig jaren later die heidensche tempels werden opgerigt, waren er vaste en onbedriegelijke merkpalen gezet voor twee volgende eeuwen.

Met welbehagen rust het oog op den *Olijfberg*, terwijl de Schrijver het tooneel met schitterende kleuren versiert. Wij ademen met ruime borst de vrije berglucht in doortrokken van hemelsche geuren, die ons uit de vele woningen des vaders te gemoet ademen. Wij laten het statig kerkgebouw, dat de moeder van Keizer KONSTANTIJN hier optrok, onbezocht; want wij zijn in een tempel zonder handen gemaakt, in een Dom met het uitspansel van azuur, vol ontelbare starren gewelfd. Wij gunnen ook der overlevering dien afgedrukten voetstap des Heeren, ons oog staart Hem-zelven achterna, die van dezen berg den optogt aanving zijner intrede in het onbegrensde rijk der waarheid en des lichts, om daar gehuldigd te worden als Koning aller koningen, en de eeuwige grondwet der heelalregering niet te bezweren, maar uit te voeren; terwijl hij allen, die getrouw hem huldigen, met de kroon der geregtigheid onderscheidt.

Dichterlijk speelt HASEBROEK in zijne tegenstelling van de opvaart der arke op den *Sion*, en JEZUS hemelvaart van den *Olijfberg*, en gebruikt daartoe meesterlijk den LXVIIIsten Psalm.

't Is hier alles schoon, en toch zijn wij eenigermate teleurgesteld. Wij hadden namelijk verwacht, dat de Schrijver ons zou hebben ingeleid in het huisgezin van *Bethaniën*, in welks schoot de Heer, terwijl hij aan de hooge feesten zijns volks deel nam, zoo vele verkwikkende oogenblikken doorbragt; waar hij uitrustte van den strijd, dien hij tegen de Joodsche Grooten had moeten voeren; waar hij den hoon vergat, dien de huichelarij hem in het eigen huis zijns Vaders aandeed; waar hij veilig was tegen de strikken, welke priesterlist hem spande; waar hij zich verkwikte in den hemelschen dampkring van vriendschap en liefde. Doch waar het geleverde zoo voortreffelijk is, heeft men geen regt zich te beklagen over hetgeen is teruggehouden.

Nu verlaat de Schrijver den gewijden grond van het land der openbaringen Gods, en verplaatst ons, de *Middellandsche zee* overgestoken, in den zetel der menschelijke wijsheid, waar hij ons PAULUS op den *Areopaag* doet begroeten. Allergelukkigst komt de tegenstelling van *Jeruzalem* tegen *Athene*, de vergelijking van PAULUS met ALEXANDER DEN GROOTEN en DEMOSTHENES uit. Het is of eene *Griekse* hand het penseel van HASEBROEK bestuurt, als hij *Athene* in hare heerlijkheid schildert, en of de Geest, die PAULUS ontgloeide, hem doordringt, als hij den kruisheraut, die grooter en duurzamer overwinning dan de held van *Macedonië* behaalde, op den *Areopaag* doet uitkomen, het woord voerende tot Stoïcijnen en Epicuristen. Deze beide toch waren »éénzijdige vertegenwoordigers van een der twee beginselen, het aardsche en het hemelsch beginsel in den mensch, en daardoor, gelijk de twee wereldpolen, beide even ver verwijderd van de zon die levend maakt. Welk een gehoor voor eenen verkondiger des Evangelies: de twee hoofdzonden, hoogmoed en wereldsgezindheid, waar tusschen zich de wuftheid onverschillig en ongevoelig beweegt, terwijl boven die zonden en hare dienaars zich steenen beelden als goden en regters verheffen."

Het slot wordt waardig gekroond met een bezoek op *Patmos*. Wat wij verwachtten hebben wij dubbel gevonden. De dichterlijke gids heeft over *Patmos* eenen gloed verspreid,

gelijk de zon die uitstort over bosschen en beemden, en, waar hij gevaar liep zich in de spelingen van zijn vernuft te verliezen, eene matiging in acht genomen, die zijn verstand vereert. Zijne tegenstellingen verrassen en boeijen allerwege; aldus ook hier: »Wie aan *Chios* denkt," zegt hij, »denkt aan HOMERUS; wie aan HOMERUS denkt, denkt aan den *Ilias*. Daarentegen, wie aan *Patmos* denkt, denkt aan JOHANNES; wie aan JOHANNES denkt, denkt aan de *Apocalypse*. De *Ilias* en de *Apocalypse!*..... Wilt gij den afstand tusschen het menschelijke en goddelijke, tusschen poëzij en profetie in al zijn omvang aanschouwen. vergelijkt den *Ilias* met de *Apocalypse*. Wat is de *Ilias?* Gij weet het: het is de zegepraal van ACHILLES over de vijanden zijns volks: een zegepraal, die hem-zelven het leven kost. Wat is de Apocalypse? Gij weet het: het is de zegepraal van den Messias over de vijanden zijns rijks: een zegepraal, ook door Hem tot den prijs zijns levens gekocht. Maar nu, welk verschil tusschen beide? Welk verschil tusschen den held van HOMERUS, hoe groot, hoe magtig, hoe goddelijk ook in des *Griekschen* dichters en der *Grieken* oog; welk verschil tusschen hem en den held, die ons aldus beschreven wordt: *ik zag den hemel geopend, en ziet, een wit paard, en die op hetzelve zat was genaamd Getrouw en Waarachtig, en hij oordeelt en voert krijg in gerechtigheid. En hij was bekleed met een kleed, dat met bloed geverwd was, en zijn naam is het Woord Gods. En hij heeft op zijn dije dezen naam geschreven: Koning der Koningen en Heer der Heeren.* Welk een verschil tusschen den strijd, door ACHILLES tegen de burgers eener enkele stad gestreden, en den strijd van den Leeuw uit Judaas stam, niet alleen tegen alle vijanden Gods op aarde, maar ook tegen alle geestelijke boosheden in de lucht: ja, tegen het gansche rijk van dien Magtige, die zich als een god tegen God verheft. Welk een verschil tusschen den uitslag van beiderlei strijd! Hier PATROCLUS gewroken, HECTOR gedood, *Troje* verwoest; daar de eere Gods gehandhaafd, de duivel, de dood en het doodenrijk geworpen

in den poel des vuurs, en hemel en aarde voorbijgegaan voor het aangezigt van Hem, die op *den witten troon* zit, zonder dat er voor hen een plaatse gevonden wordt, en in hunne plaats een nieuwe hemel en eene nieuwe aarde verschenen, waarop geregtigheid woont. Welk een verschil tusschen den *Scamander*, die buiten zijne bedding treedt om ACHILLES te weêrhouden, en de teekenen aan den hemel en op de aarde, waarmede de Zoon des menschen komt! Maar welk een verschil bovenal tusschen de goden van HOMERUS, tusschen den Jupiter zelfs van HOMERUS, wanneer deze zich in den strijd mengt en door zijnen vinger de weegschaal der beslissing her- en derwaarts neigt, en den Allerhoogsten God, die daar zit op den troon, voor welken het Lam staat: die aan het Lam het boek met de zeven zegelen geeft, waarop zijn vinger vooraf den uitslag van den strijd heeft beschreven: en die van die ure aan, in heilige, maar boven alle beschrijving Godewaardige rust, de aanschouwer is van den afloop, dien hij-zelf heeft beraamd en bewerkt! Welk een verschil tusschen dien oppergod, die met zijn wenk den hemel regeert, en Hem, *die daar zit op den troon, in het aanzien den steen jaspis en sardius gelijk, en een regenboog is rondom den troon; en van den troon gaan uit bliksemen en donderslagen en stemmen: en zeven vurige lampen zijn brandende voor den troon, welke zijn de zeven geesten Gods, en voor den troon is een glazen zee, kristal gelijk.* En rondom den troon klinkt het lied van de vertegenwoordigers der gansche schepping: *Heilig, heilig, heilig is de Heere God, de Almagtige, die was en die is en die komen zal.*

De Ilias en de Apocalypse! Hoe weinig dachten de *Grieken*, die zich op de eerste verhieven, dat dit Epos, dat voor hen tevens een heilig boek en een dichterlijke godenleer was, eenmaal zoo verre in de schaduw zou worden gesteld door een geschrift uit den boezem van een volk, waarop zij als op een hoop barbaren nederzagen. En gij, HOMERUS! hoe weinig liet het zich voorzien, dat de kroon, die duizend jaren op uw hoofd geschitterd had, voor het oog eener

halve wereld haar glans verliezen zou voor een enkelen straal van die vurige tong, die het Pinksterfeest te *Jeruzalem* op het hoofd van eenen jeugdigen visscherszoon zag dalen."

En nu, lezer! werp een blik op HASEBROEKS beschouwing van de Apocalypse-zelve, en licht zal u toestroomen over het boek, dat gij wel eens als donker zult hebben ter zijde gelegd. Het is toch opmerkelijk, dat, daar de Geest-zelf zeide: verzegel niet! zelfs de grootste bijbelvrienden, en daaronder de Hervormers, de Apocalypse op den achtergrond plaatsten; en niet minder, dat, in deze dagen van Europesche beroering, aller oog, ik zou haast zeggen, onwillekeurig, zich naar *Patmos* rigt, als ging men het den Ziener vragen: komt de Heer? Wij durven geene gissingen wagen, waar de Vader, die tijd en ure zich voorbehouden heeft, alleen antwoord kan geven; maar wij luisteren naar des Heeren stem in de geschiedenis der volken, die even krachtig van zijne heerschappij getuigt, als lentezon en najaarsstorm en de donder, die door het gebergte rolt, van de Almagt des Scheppers spreken.

Thans nemen wij afscheid van onzen gids, hem dankende voor den goeden weg, waarop hij ons leidde, voor de heerlijke gezigten, die hij ons opende, voor de merkwaardigheden, die hij ons aanwees, voor den vromen zin, dien hij in ons aankweekte; en omdat wij hem volgaarne het laatste woord gunnen, wenschen wij hem geluk, dat hij bij het afscheid aldus spreken mag: »Mij aangaande, die tot hiertoe uw leidsman wezen mogt, ik leg hier zelf den staf des reizigers neder..... Mij is het op menigen berg goed geweest te zijn. Hij was mij somtijds een voorportaal des hemels, een voorsmaak van een hooger leven in de eeuwige tabernakelen op den eeuwigen berg Gods, eene voorbereiding voor de eere, wanneer ik met een mijner voorgangers op de reize des levens [THEREMIN] zeggen zal: »vaartwel, o aardsche bergen, om wier spitsen het avondrood schittert. Ik ga heen om uit den stroom des levens te drinken, en om die bergen te aanschouwen, wier top als een kroon de stad Gods draagt, welke schittert als een edelgesteente!" Het zal zoo zijn."

H. J. H. S.

De Heilige Schrift des Ouden Verbonds, volgens JEZUS *en zijne Apostelen. Eene bijdrage tot de kennis en Apologetiek des Bijbels. Door* H. F. T. FOCKENS. *Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1848. *In gr.* 8*vo. VIII en* 421 *bl. f* 4-:

Dit geschrift was oorspronkelijk bestemd, om eene, door TEYLERS Genootschap uitgeschreven, prijsvraag te beantwoorden; doch werd afgewezen, omdat de Schrijver de vraag anders had opgevat dan het Genootschap bedoelde. De beoordeelaars waren in hun goed regt, met de bekrooning op dien grond te weigeren, en de Schrijver-zelf is daarvan zoo zeer overtuigd, dat hij in de voorrede een verbeterden, meer duidelijken titel aangeeft. Met dit al willen wij den Heer FOCKENS de bevoegdheid niet ontzegd hebben, van zijnen arbeid onder de oogen van het publiek te brengen. Den lezer worde het nu overgelaten te beslissen, of het doel, dat hij zich voorstelde, is bereikt. Wij zullen trachten eenigermate den inhoud van dit werk te doen kennen.

In het eerste Hoofdstuk wordt gehandeld over de echtheid (*authentie*) en ongeschondenheid (*integriteit*) van de Heilige Schrift des Ouden Verbonds, volgens JEZUS en zijne Apostelen. In twee afdeelingen wordt dit Hoofdstuk gesplitst, waarvan de eerste bestemd is om de *authentie* der Oude Bijbelschriften, naar de aanwijzingen en onderstellingen van JEZUS en de Schrijvers van het Nieuwe Testament, te staven. Wij gelooven, dat de Heer FOCKENS in deze afdeeling te veel bewijst, en hen, die de *authentie* bestrijden, niet voor zijne overtuiging zal gewonnen hebben. Immers hij neemt de Schriften zoo als ze zijn; hij beoordeelt ze niet. Het zou ook gewaagd kunnen schijnen, op die verklaring de echtheid van Schriften te bewijzen, wier oorsprong nog geacht kan worden in het donkere te liggen. Het beroep van JEZUS (LUK. XXIV: 44) op de wet van MOZES en de Profeten en de Psalmen verliest niets van zijne kracht, al blijkt ook

de onechtheid van menig boek. Het geldt ook hier: wat te veel bewijst, bewijst niets.

FOCKENS haalt N. Testamentische getuigenissen aan omtrent de echtheid der Mozaïsche schriften, doch daardoor wordt nog niet met volkomen zekerheid uitgemaakt, dat MOZES de boeken zelf heeft geschreven, waaruit de aangehaalde plaatsen zijn ontleend.

Meer afdoende zijn de aanhalingen uit de Psalmen. Vlugtig loopt FOCKENS heen over het gevoelen der uitleggers, die een groot gedeelte van JESAJA aan eene andere hand toekennen. Ons komt het vrij natuurlijk voor, dat het bij de Schrijvers van het N. T. nooit is opgekomen aan den oorsprong van hetgeen zij aanhaalden te twijfelen. Bovendien de heerlijke orakelen van JES. XL tot aan het einde staan en vallen niet met den naam des auteurs. De Schrijver heeft ook uit andere Profetische schriften aanhalingen, die in het N. T. gevonden worden, opgezameld. Zij getuigen, onzes inziens, wel, dat in den tijd der Apostelen Heilige Schriften bestonden, 't geen we ook van elders weten; maar het bewijs, dat er uit te trekken is voor de *authentie* van het O. T., is ons niet duidelijk geworden.

In de tweede Afdeeling van dit Hoofdstuk geeft FOCKENS uit de Schriften van het N. T. eene reeks van aanhalingen, die getuigen moeten voor de ongeschondenheid der Schriften van het O. T., zoodat het daaruit blijke, dat zij zonder opzettelijke vervalsching of toevallige verminking, gedurende eene zoo lange reeks van eeuwen, tot de Christenheid zijn overgebragt.

Het tweede Hoofdstuk bevat eene aaneengeschakelde en oordeelkundige beschouwing van de leer van JEZUS en zijne Apostelen aangaande den historischen inhoud der oude bijbelschriften, of, wil men, een beredeneerd overzigt van al wat over de geschiedverhalen des Ouden Testaments in de boeken des Nieuwen Verbonds gevonden wordt. Deze geschiedkundige stof deelt hij in drie tijdperken.

Wij hebben geen lof genoeg voor de vlijt, waarmede FOCKENS is te werk gegaan in het bijeenzamelen van getuigenissen in het Nieuwe Testament over het Oude Verbond.

Met uitzondering van enkele korte tijdperken, kan men, de aangevoerde plaatsen te zamen schakelende, de Bijbelsche geschiedenis van het Oude Testament vinden. Een sprekend blijk van het feitelijk bestaan eener Israëlitische geschiedenis, zoo als die in het Oude Testament is neêrgelegd, en die geloofwaardiger wordt, naarmate de geloofwaardigheid der getuigen boven bedenking verheven is. Even volledig is de derde afdeeling, welke de uitspraken van JEZUS en zijne Apostelen over de godsdienstige en andere instellingen des Ouden Verbonds bevat. Naauwgezette aandacht verdienen de uitkomsten, welke FOCKENS uit deze beschouwing afleidt.

In het derde Hoofdstuk handelt de Auteur over de goddelijkheid van de Heilige Schrift des Ouden Verbonds, of hare Godewaardigheid, Goddelijke ingeving (*theopneutie*) en profetischen inhoud, volgens de leer des Nieuwen Testaments. Hij doet dit zoo, dat hij eerst aanvoert wat in het Nieuwe Testament over de Goddelijke waardij en verhevenheid in het gemeen aan de Heilige Schrift des Ouden Testaments door JEZUS CHRISTUS en zijne Apostelen wordt toegekend. De ontwikkeling daarvan is naauwgezet en kritisch. Vervolgens staaft de Schrijver, dat JEZUS en zijne Apostelen de goddelijke ingeving van de Schriften des Ouden Verbonds hebben erkend. Met kiesche matiging onthoudt de Heer FOCKENS zich om die ingeving, nader te omschrijven. Trouwens de Schrijvers van het Nieuw Verbond hebben ook geene dogmatisch-wijsgeerige ontleeding van die inwerking gegeven. Zij waren zelve er zich van bewust, even als een wakende weet dat hij wakker is. Het veld zou ons te breed worden, indien wij den Schrijver volgden in zijne beschouwing van de leer des Nieuwen Testaments omtrent de profetiën van den ouden dag in betrekking tot den Messias.

In het vierde Hoofdstuk deelt de Schrijver de leer van JEZUS en zijne gezanten mede, nopens het Goddelijk gezag en de volkomenheid van de openbaring des Ouden Verbonds, en besteedt daaraan zijne stalen vlijt; terwijl hij de betrekkelijke volkomenheid van de openbaring des Ouden Verbonds ter

sprake brengt en hare onvolkomenheid en ongenoegzaamheid doet uitkomen, in vergelijking met het hooger licht dat door CHRISTUS is ontstoken.

De ijverige onderzoeker besluit zijne taak met te ontwikkelen, wat de Heer en zijne Apostelen omtrent het nuttig gebruik van de Heilige Schrift des Ouden Verbonds geleerd hebben.

Het werk is verrijkt met eene breede lijst der aangehaalde en opgehelderde schriftuurplaatsen.

Wij moeten eene nadere toetsing van dezen arbeid aan Godgeleerde tijdschriften overlaten, en vergenoegen ons met den lezer te doen zien wat hier gegeven wordt. Het is een boek niet tot uitspanning maar van studie; en een legger, die met vrucht te gebruiken is. De stijl is eenvoudig, zonder eenige verheffing. De geest, die er in ademt, bezadigd, het oordeel over anderen gematigd en bescheiden. Ofschoon wij liever gezien hadden, dat de Schrijver de bedoeling van de vraag, door TEYLERS Genootschap opgegeven, had gevat, en overeenkomstig deszelfs bedoeling beantwoordt, gelooven wij toch dat hij niet vruchteloos zal gearbeid hebben.

Bijbelsch Woordenboek voor het Christelijk gezin. Uitgegeven door W. MOLL, P. J. VETH *en* F. J. DOMELA NIEUWENHUIS, *Hoogleeraren te Amsterdam. Onder medewerking van onderscheidene Nederlandsche Geleerden. Iste aflevering. Te Amsterdam en Utrecht, bij* G. J. A. Beijerinck *en* W. H. van Heyningen. 1849. *In gr.* 8*vo.* 48 *bl.* *f* : - 60.

Wij verheugen ons, het godsdienstig publiek bekend te maken met deze onderneming, die elks deelneming waardig is. Op uitnoodiging van de Heeren BEIJERINCK en VAN HEYNINGEN hebben de Hoogleeraren MOLL, VETH en DOMELA NIEUWENHUIS zich vereenigd tot uitvoering van dit belangrijke werk, onder medehulp van een veertiental mannen, wier naam alleen reeds eene aanprijzing is. Het Bijbelsch Woordenboek zal 100 à 120 vellen druks beslaan, en bij afleveringen van drie vel in het licht verschijnen.

De Schrijvers hebben hun arbeid, die wij gelooven, dat menig beoefenaar der godgeleerdheid en ook menig leeraar van het Evangelie, vooral onder dezulken, die niet bij magte zijn, zich eene uitgebreide boekverzameling aan te schaffen, hoogst welkom zal wezen, »vooral bestemd voor bijbellezers, die bij de dagelijksche lektuur der H. Schriften, tot verstand van woorden en zaken, dikwerf eenige meerdere toelichting wenschen, dan de gewone hulpmiddelen hun bieden."

De weg, dien zij voornemens zijn te volgen, leidt van zelf tot dit doel. Aldus laten de geachte Schrijvers er zich over hooren: »opdat het werk aan het doel beantwoorde, hebben wij ons, met onze medearbeiders, voorgenomen, om doorgaans geene eigenlijk wetenschappelijke onderzoekingen mede te deelen; maar slechts de belangrijkste uitkomsten van zoo vele geleerde nasporingen, als tot en in onzen tijd met gelukkigen uitslag ondernomen werden. Ons woordenboek zal echter geen uitlegkundig woordenboek zijn, dat de verklaring van den ganschen inhoud der H. Schriften bedoelt. Het zal zich bepalen tot eene betrekkelijk volledige opgave van hetgeen behoort tot de Bijbelsche geschiedenis en levensbeschrijving, de Bijbelsche aardrijkskunde, natuurkunde en natuurlijke historie, de Bijbelsche oudheden en de inleiding op de verschillende boeken der Schrift, waarbij wij eene korte ontwikkeling wenschen te voegen van de hoofdbegrippen der Bijbelsche geloofsleer, zedeleer en menschkunde, benevens eene verklaring van de vreemde woorden die in de Nederduitsche overzetting onvertaald bleven. Wij hebben ons voorgesteld, bij de bearbeiding der artikelen, tot dit alles behoorende, zulke vormen in acht te nemen, als dienstbaar kunnen zijn, om ons werk met nut en genoegen te doen gebruiken door allen, die niet geheel verstoken zijn van de beschaving, welke men bij het lezend publiek veronderstellen mag."

Ziedaar het progamma, en de eerste aflevering bewijst reeds, dat het gezegde ernstig is gemeend en uitmuntend volbragt wordt.

De eerste aflevering gaat tot de letters: Amm. Wij hebben de artikelen, die zij bevat, gelezen, en bewonderen hunne grondigheid, zoo duidelijk en eenvoudig uitgedrukt; hunne kortheid, aan volledigheid gepaard. De lezer ontvangt geen leesboek maar een leerboek. Hij vindt dikwerf reden, om verbaasd te staan over de diepe kennis, welke hier, zonder

eenigen ophef, wordt aan den dag gelegd. Wie er proeven van verlangt verwijzen wij naar de artikelen: ABRAHAM, Aardrijk, Aardbeving, Adder, Akker, Almuggimhout, Amandel, ADRAMELECH, Afgoderij, AYELETH HASSCHASCHAR, en Altaar.

Wij wenschen den ijverigen mannen, die den moed hebben gehad zulk eene veelomvattende taak te aanvaarden, lust en kracht toe, om haar waardiglijk ten einde te brengen. Moge geene onverschilligheid hunnen ijver dooven! Het is waar, het werk zal, voltooid, omstreeks vijf-en-twintig gulden kosten; maar ook welk een nuttige en heilzame letterschat, indien de volgende afleveringen aan deze eerste beantwoorden. Doch wij twijfelen daar geenszins aan, en schroomen niet de onderneming met nadruk aan te bevelen.

De Staatshuishoudkunde, door Dr. J. W. E. DE MAN, Practiserend Geneesheer enz., te Breda. Te Amersfoort, bij W. J. van Bommel van Vloten. 1849. *In gr. 8vo. VIII en* 32 *bl. f* : - 40.

Het is voor den man van het vak wel eens aardig te zien, hoe vreemd lieden uit het groot publiek, of in andere vakken kundig, er over kunnen *raisonneren*. Ik wil niet zeggen *déraisonneren*; en *vreemd* wil ik ook niet vertalen *barbaarsch*, ofschoon de Heer DE MAN-zelf, bl. 21, de verwantschap dier woorden doet opmerken. Ik wil ook den Heer DE MAN, voor wien ik in zijn vak, en als een man van bekend ferm karakter, personele achting heb, niet bejegenen gelijk dit door een jonger Recensent gedaan is, als uit wraak om dat hij ons terrein geïnvadeerd had. Maar het is gelukkig, dat de Heer DE MAN geen aanspraak maakt om, zoo als de titel kon doen vermoeden, ons een volledig stelsel van Staatshuishoudkunde te willen geven. Want het is niet te ontkennen, dat hij toont, van de wetenschap der Nationale en Staatshuishoudkunde zelfs geen begrip te hebben; en door Staatshuishoudkunde schijnt te verstaan, wat tot de Regeerkunde of het practisch Staatsbeleid behoort: zie zijne definitie, op bladz. 1. Hetgeen hij op drie bladzijden (14—17) zegt van *de Staatshuishoudkunde van Nederland in het bijzonder*, is te oppervlakkig om er bij stil te staan — en zeer barocq is zijn

Plan tot verbetering der Staatshuishoudkunde in Nederland, bl. 17 enz., door »den Koning te laten regeeren zonder Kamers en zonder Ministers en Ministeriën," maar toch met een dozijn, of meer, Staatsraadjes of Ministerietjes elk à drie personen; — doch, »daar ook dit nog maar een palliatief ware," als radicaal geneesmiddel voor te slaan, dat de Natie, met aflegging van alle fictive behoeften, terugkeere tot een toestand als die der *Spartanen* onder LYCURGUS, of als de oudste *Romeinen*, *brij-eters*, bl. 18.

Bl. 21—32 behelst, onder den naam van *Aanhangsel*, een tiental aanteekeningen op sommige plaatsen van het voorafgaande, beginnende reeds van het *motto* op den titel. Doch bij eene gezochte aanleiding, wordt in de zesde aanteekening, op ruim 8 eng gedrukte bladzijden, een kort overzigt gegeven der geheele *Kerkelijke geschiedenis*. Dit brok is vooral als een hoofdingrediënt dezer brochure te beschouwen; — doch uit achting voor den Schrijver zeggen wij hiervan niets meer.

In *Aanm.* 7 drijft hij den spot met »veel van hetgeen bij de verkiezingen tot de Staten Generaal heeft plaats gehad;" vooral met het zich-zelven Kandidaat stellen; »waarbij mij »altijd (zegt hij) zeker uithangbord ten tijde mijner jongelingschap te *Nijmegen* van eene vroedvrouw onwillekeurig voor »oogen zweefde, bestaande in eenen appelboom, waaraan in »plaats van appelen, eerstgeborene [hij wil zeggen: ter geboorte rijpe] »kindertjes hingen, met dit onderschrift: *plukt »mijn, ik zal zoet zijn.*"

En zeer waar, en thans vooral voor den Wetgever niet genoeg te behartigen, is hetgeen op de laatste bladzijde, in *aanm.* 9, voorkomt: »Dat men het *Godsdienstige* onderwijs »van *alle* openbare scholen weert en alleen aan de verschil»lende Geestelijken overlaat en deze daarin geheel vrij laat, »is volstrekt noodzakelijk, vooral in ons Land, waarin men »om de verschillende belijdenissen geen algemeen godsdienstig »onderwijs kan geven of dit zou zeer weinig beteekenen. »B. v. men kan in eene school waar Katholieken [l. Roomsch»of Pausgezinden] en Protestanten vereenigd zijn, niet eens »het allervolmaaktste gebed zonder ergernis bezigen, daar dit »bij de eersten het *Vader ons* en bij de anderen het *Onze »Vader* heet."

France, Italie, Allemagne, Pays-bas. Octobre 1848. La Haye, *chez* les Héritiers Doorman. 1848. *In gr.* 8*vo.* 20 *pag.* *f* : - 25.

Het weinige en oppervlakkige, dat over *Frankrijk* en *Italië* gezegd wordt, strekt blijkbaar slechts om den pompeusen titel eenigermate te regtvaardigen. De eigenlijke geest en strekking van het boekje is geheel Duitschgezind, en een betoog dat er voor ons *Nederland* geen heil, ja geene veiligheid en geen volksbestaan mogelijk is, ten zij door eene allernaauwste aansluiting aan of inlijving — den eigenlijken *modus quo* vinden wij niet aangewezen — in het nu tot krachtige éénheid herboren *Duitschland!* — Men ziet, dat de Schrijver te vroeg of te laat gekomen is, en dat nu, in Augustus 1849, het boekje niet meer of nog niet behoeft gelezen te worden. Of men mogt het willen lezen om eenen stijl als deze (p. 4): »*que les sociétés ne sauraient se maintenir par l'effet des seules lois humaines; qu'il leur faut des liens plus forts que ceux qui lient les hommes dans ce monde; qu'il leur en faut qui les lient dans l'éternité, qui leur fassent comprendre qu'ils possèdent une ame immortelle.*" (*Hier* bedoelt de Schrijver *hommes*, doch hij spreekt van *sociétés.*) — Of als p. 13, »*que de tout temps les peuples riverains d'une grande voie d'eau ont toujours tendu à la parcourir librement.*" — Of om historische feilen, als p. 19: »*dans notre histoire, où nous voyons que les événemens les plus glorieux datent de l'époque qui a immédiatement succédé à la fin de la longue et sanglante lutte de notre indépendance;*" terwijl de tijd van FREDERIK HENDRIK, voorafgaande aan het sluiten van den Vrede in 1648, de bloeijendste en schiterendste tijd der oude Republiek geweest is. — Of om hatelijke aantijgingen, als p. 18: »*une armée moralement et matériellement désorganisée comme se trouve la nôtre,*" — beleedigend voor de Regering (*niet* voor eenig Officier of militair in het bijzonder, die er dus geene *explicatie* over behoeven te vragen.)

Het boekje herinnerde ons onaangenaam aan eene brochure in 1848, óók met een bluf-titel, uitgegeven te *Deventer;* en aan de stellingen van ARNDT (wien men, als *Duitscher*, vergeven kan, dàt hij ons *convoiteert*); en aan den al te levendigen indruk daarvan op een anders verstandig en achtingwaar-

dig geleerde: — doch op al die voorspiegelingen is ons eenvoudig maar stellig antwoord: *wij willen niet vermoft wezen!*

Losse gedachten over 1°. *Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap.* 2°. *Uiteenloopende Gevoelens.* 3°. *Handhaving der Maatschappij.* 4°. *Niet veel praten noch voorbarig beloven, maar handelen.* 5°. *Onze bezigheden in verband met onze verstandelijke en zedelijke ontwikkeling.* 6°. *Belooningen en onderscheidingen.* 7°. *België en Holland tegenover Frankrijk; door den Gepensioneerden Majoor der Artillerie* L. FRANKAMP. — [*Motto op den titel*] »*Faites toutes les Constitutions qu'il vous plaira, on ne fait pas avec cela du bonheur pour la société.*" — *Te 's Hertogenbosch, bij* H. Palier en Zoon. 1849. *In gr.* 8*vo.* 58 *bl.* *f* : - 50.

Een vlugschrift dat veel minder geeft dan het schijnt te beloven: alle de aangewezen onderwerpen worden zéér oppervlakkig behandeld. *Losse* gedachten — dit gedeelte van den titel beantwoordt het best aan den inhoud; want verband bestaat er tusschen de behandelde onderwerpen volstrekt niet. Soms gaan die losse gedachten echter diep genoeg, zoodat men moeite heeft, de aaneenschakeling van denkbeelden te volgen. Voor het overige heerscht er een goede geest in, zoowel wat het zedekundige als staatkundige betreft: *vrijheid met orde* is de leus des Schrijvers. Bij de uitwerking van het laatste punt, waaraan de meeste uitvoerigheid is gegeven, wordt tegen de vermindering van het staande leger geijverd. Veel nieuws vonden wij in het boekje niet, maar ook de goede bedoeling verdient lof.

De vrije Fries. Mengelingen, uitgegeven door het Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde. Vde Deel, IIde Stuk. Te Leeuwarden, bij G. T. N. Suringar. 1848. *In gr.* 8*vo. bl.* 97—192. *f* : - 60.

Oude Friesche Wetten. Uitgegeven door het Friesch Genoot-

schap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde. IIde Deel, Iste Stuk. Te Leeuwarden, bij denzelfden. 1847. *In gr. 8vo. XII en* 181 *bl. f* 1 - 80.

Friesland, gelijk het thans bestaat, is niet zeer uitgebreid en de bevolking niet talrijk, als men haar met die van *Noord-* en *Zuid-Holland* vergelijkt; en terwijl de taal, die dáár gesproken wordt, met eenig verschil van tongval, tevens die van geheel het Vaderland is, beperkt zich de kennis der zoo stedelijke als landelijke oude *Friesche* taal bijna uitsluitend tot de provincie *Friesland*, zonder zelfs dáár nog algemeen te zijn.

Men zou zich dus niet moeten verwonderen, indien Genootschappen van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde, onder welken titel ook, in andere provinciën gevestigd en zich meer bezig houdende met de algemeen *Nederlandsche* taal, met *Nederlandsche* Oudheden en Historie, — bij medewerking uit bijna alle oorden van ons Rijk, veelvuldiger vruchten van haren arbeid leverden, dan eene zuiver *Friesche* instelling. En toch is het er verre af, dat het *Friesche* Genootschap eenigzins zou ten achteren zijn. De ijver der leden, aangewakkerd door zeker gevoel van nationaliteit, schijnt de werkzaamheid te verdubbelen; terwijl uit den aard der zaak hetgene geleverd wordt doorgaans zeer belangrijk is.

Het hier aangekondigde nommer van *de vrije Fries* bevat de verhandeling van den Heer A. WINKLER PRINS, RADBOUT *de Eerste*, in zijne afkeerigheid van het Christendom beschouwd als vertegenwoordiger van het *Friesche* volk. Verder eenige mededeelingen omtrent JOACHIM HOPPERUS, en de briefwisseling tusschen hem en VIGLIUS AB AYTA; met rugzigt op een gezegde van den Heer GROEN VAN PRINSTERER, in de *Archives de la Maison d'*ORANGE-NASSAU, en met vergelijking van andere berigten; door Mr. J. H. BEUCKER ANDREÆ. Voorts, eene herinnering aan ULBE AYLVA VAN BURMANIA, door den Heer J. VAN LEEUWEN; eene met afbeeldingen opgehelderde beschouwing van den bouwtrant van eenige oude kerken in *Friesland*, door den Heer EYCK TOT ZUILICHEM. Eindelijk, tot vervolg van Deel IV, bl. 378, bijdragen tot de Munt- en Penningkunde van *Friesland*, door Mr. J. DIRKS, waarbij de afbeelding van eenige mun-

ten en penningen, meerendeels uit den tijd van het bewindvoerderschap der *Saksische* Hertogen. De verhandeling over RADBOUT zal, buiten *Friesland*, wel het meeste gelezen worden uit hoofde van het algemeen belangwekkende van den inhoud. Naar ons inzien is RADBOUT op eene juiste wijze voorgesteld en uit het ware oogpunt beschouwd en beoordeeld.

Het Tweeden deels Eerste stuk der oude *Friesche* wetten, uitgegeven door gemeld Genootschap, bevat daarvan de afdeeling VI, *Jus municipale Frisonum*. De geleerde verzamelaar, Jhr. Mr. M. DE HAAN HETTEMA, levert in de voorrede (bl. I tot XII) eerst een vergelijkend overzigt der verschillende handschriften en uitgaven, met opgaaf van het eigenaardige, waardoor zich het handschrift onderscheidt, hetwelk ten deze gevolgd is en uit de laatste helft der 15de eeuw herkomstig schijnt. Het bevat, behalve het in dit stuk geleverde, nog verschillende boetregisters, wetten tegen gewelddadigheden enz., al hetwelk in het tweede stuk van dit deel zal worden opgenomen. In het derde deel zullen alle verdere oud-*Friesche* wetsbepalingen en verordeningen eene plaats erlangen, waarschijnlijk voorafgegaan door des Verzamelaars overzigt der wetgeving in *Friesland*, van de vroegste bekende tijden af, tot en met den tijd dier wetten. Wij hopen, dat Jhr. DE HAAN HETTEMA tijd en krachten moge hebben en behouden, om zijne goede voornemens in dit opzigt, tot eigen en tot aller genoegen en leering, ten uitvoer te leggen.

Middelburg, Julij 1849. Mr. A. P. SIFFLÉ.

---

1. LUTTENBERG's *Chronologische Verzameling der Wetten en Besluiten, betrekkelijk het Openbaar Bestuur in de Nederlanden, sedert de herstelde orde van zaken in* 1813, *met Aanteekeningen, aanwijzende:* 1°. *de vroegere en latere verordeningen en alzoo de betrekkingen, die tusschen de onderscheidene deelen der Wetgeving bestaan;* 2°. *de Memoriën van toelichting ten geleide van het ontwerp der Wetten, en de beraadslagingen der Staten-Generaal, en* 3°. *de arresten van het voormalig Hoog-Geregtshof, de Provinciale Geregtshoven, en den Hoogen Raad,*

voortgezet door L. N. SCHUURMAN, *Secretaris der Stad Zwolle.* 1820. *Te Zwolle, bij* W. E. J. Tjeenk Willink. 1849. *In gr.* 8*vo. VI en* 154 *bl. f* 2-30.

2. LUTTENBERG'S *Chronologische Verzameling der Wetten en Besluiten, betrekkelijk het Openbaar Bestuur in de Nederlanden, sedert de herstelde orde van zaken in* 1813, *voortgezet door* L. N. SCHUURMAN, *Secretaris der Stad Zwolle. Alphabetische inhouds-opgave* 1813—1820. *Te Zwolle, bij denzelfden.* 1849. *In gr.* 8*vo. XXXI bl. f* :-45.

De Heer SCHUURMAN heeft, door de verdere voltooijing dezer serie, eene groote dienst bewezen niet slechts aan de bezitters der vroegere deelen van dit werk, hetwelk de werkzame en kundige LUTTENBERG door zijn dood verhinderd werd voort te zetten, maar ook aan allen, die bij de behandeling van eenig onderwerp van Openbaar Bestuur de *retro-acta* wenschen na te slaan. De voortzetting is den oorspronkelijken bewerker volkomen waardig. Alleenlijk zoude Ref. vermeenen; dat het onderwerp der Kerkelijke Administratie (Besluit van 2 Julij 1820) met meerdere beknoptheid konde behandeld zijn, wanneer de Verzamelaar van de vier op vele punten geheel gelijkluidende Reglementen slechts één geheel had opgenomen, en van de drie overige alleen die artikels had afgedrukt, welke van de andere verschilden; dan zou, hetgeen nu, in twee kolommen, bl. 59 tot 115, vult, zeker op de helft kunnen zijn gebragt.

De Alphabetische Inhoud geeft aan het thans voleindigde gedeelte van dit belangrijke werk eene dadelijke bruikbaarheid: daardoor toch wordt men in de gelegenheid gesteld, om de talrijke organieke Wetten en Besluiten, die in dit eerste tijdvak na de restauratie zijn uitgevaardigd, gemakkelijker te vinden, en na te slaan wat dienaangaande later is bepaald of gewijzigd.

Wij zijn verzocht hierbij te vermelden, dat de eerste Serie 1813—1820 met de Alphabetische Inhoud thans aan de Inteekenaren *f* 15-86½ kost, maar na 15 Mei op *f* 17-50 is gebragt.

---

1. *Proeve eener geschiedenis der Armen-Bewaarscholen door* J. W. ELINK STERK. *Ten voordeele der Armen-Bewaar-*

school te Arnhem. Te Arnhem, bij J. G. Stenfert Kroese. 1849. *In gr.* 8*vo.* 35 *bl. f* : - 30.

2. *Memorie over de toepassing van Art.* 194 *der Grondwet* (*onderwijs*), *door* J. W. ELINK STERK. *Te Arnhem, bij denzelfden.* 1849. *In gr.* 8*vo.* 47 *bl. f* : - 60.

De bekwame *Arnhemsche* Docent geeft het *Nederlandsch* publiek gelegenheid, om kennis te maken met twee uitmuntende vruchten van zijne pen, waarvan het eerste inderdaad eene even leerzame als aangename lectuur oplevert voor allen die in de vorming van de vaderlandsche jeugd behagen scheppen; het andere is meer bepaaldelijk bestemd om op de nieuwe Organisatie van het Onderwijs eenen gunstigen invloed uit te oefenen; doch daarbij mag ook de overweging van het eerste niet worden versmaad.

Laat ons den inhoud van beide de werkjes afzonderlijk nagaan.

Het eerste, waarvan de uitgave tevens tot bevordering strekt van een edel doel, en dus ook daarom algemeen gekocht verdient te worden, geeft een beknopt geschiedkundig overzigt van de instelling der bewaarscholen, waarvan de eerste verwezenlijking aan den edelen OBERLIN (*) wordt toegekend. De uitbreiding en meerdere volmaking dier inrigtingen in *Frankrijk*, *Engeland*, *Italië*, *Duitschland* en elders wordt in groote trekken, maar met veel naauwkeurigheid, en met verwijzing naar de beste bronnen medegedeeld; terwijl een kort overzigt van hetgeen daaraan in ons Vaderland gedaan is, het boekske besluit.

Belangrijk is de opmerking bl. 33: »Ziet, bij elk volk hebben deze inrigtingen, hoe dan ook, toch allen een zeker karakter. Als wij ze hiernaar namen moeten geven, dan zijn het in *Engeland leerscholen*, in *Frankrijk speelscholen*, in *Italië werkscholen*, in *Duitschland verzorgingscholen.*"

(*) Bij de aanhaling van de geschriften over OBERLIN, bl. 5, misten wij ongaarne: Het nuttig leven van J. F OBERLIN, in leven predikant in *het steendal* (*Bau de la Roche*), in den *Elsas*, geschetst door Dr. C. H. SCHUBERT, Koninklijk Hofraad en Hoogleeraar enz. te *Munchen*. Naar den vijfden druk uit het Hoogduitsch. Met een voorberigt van Prof. H. W. TYDEMAN te *Leiden*. Uitgegeven te *Deventer*, bij M. BALLOT, 1839. Wij nemen deze gelegenheid te baat om onze lezers op dit allezins lezenswaardig boekje opmerkzaam te maken, en het hun ten hoogste aan te bevelen.

En welk is het karakter der *Nederlandsche*? »Ik vrees bijna," zegt de Schrijver, »dat wij zonder groote zelfstandigheid, niet slechts de deugden, maar ook de vele gebreken der *Engelsche Infant-schools* hebben overgenomen, en tot op den dag van heden behouden." — Maar de Schrijver laat zich, bl. 32, hevig uit tegen de zoogenaamde *Secte*-bewaarscholen, welke hier en daar in ons Vaderland worden opgerigt: »zoo lang zij," roept hij uit, »die CHRISTUS naam verkondigen, van welke belijdenis ook, niet begrijpen, wat het zegt, het rijk Gods te ontvangen als een kind, huiver ik en bevangt mij een somber gevoel, zoo dikwijls ik lees van nieuw opgerigte bewaarscholen." In verband daarmede staat de afkeuring (op bl. 18, volg.) van de in *Frankrijk* door den Abt DUPUCH opgerigte scholen, die eene geheel mystieke rigting hebben, welke het *Fransche* Gouvernement niet beter weet te keer te gaan, dan door de bewaarscholen, als eerste trap van opvoeding en onderwijs, onder het toezigt van den Minister van Binnenlandsche Zaken te stellen.

De Schrijver laat zich in dit eerste werkje niet uit, in hoe verre hij zulks ook hier te lande, als behoedmiddel tegen het door hem gevreesde kwaad wenschelijk acht; maar het is opmerkelijk, dat hij in zijn tweede werkje, tot welks behandeling wij thans overgaan, zijnen wensch te kennen geeft (bl. 42), dat in de nieuwe wet op het lager onderwijs eene bepaling als deze worde ingelascht: »Voor kinderen beneden de zes jaren zullen er bewaarscholen zijn, waarin de kinderen, door ligchaam en geest ontwikkelende spelen, tot het ontvangen van het lager onderwijs worden voorbereid."

Dit tweede boekje geeft veel meer dan de titel schijnt te beloven, en onderscheidt zich daardoor reeds gunstig van vele anderen. Wij deelen eerst een overzigt mede van den inhoud, en zullen daarna bij eenige bijzondere punten stilstaan.

§ 1. *Bedoeling van art.* 194 *der Grondwet*, bl. 3—8: eene uitlegging van het artikel, opgemaakt uit de gewisselde schriften en gehouden beraadslagingen: die uitlegging geldt vooral de woorden: *openbaar onderwijs*, waarvan de Schrijver eene tweeledige beteekenis aantoont.

§ 2. *Hooger, Middelbaar en Lager onderwijs, en Klassi-*

ficatie der lagere scholen volgens de thans bestaande bepalingen, bl. 8—19; waarbij de onwisheid dier verschillende uitdrukkingen, in de thans bestaande verordeningen, wordt betoogd. Dit betreft inzonderheid de uitdrukking: *middelbaar* onderwijs, waaromtrent men schier twijfelen zoude, of het hier te lande wel bestaat.

§ 3. *Voorstel eener nieuwe bepaling van Hooger, Middelbaar en Lager onderwijs; en eener meer eenvoudige Klassificatie der lagere scholen*, bl. 20—23. Volgens dit voorstel, zou het *Hooger* onderwijs de voorbereiding voor den *geleerden* stand zijn; het *Middelbaar* onderwijs, de voorbereiding voor het burgerschap aan de Universiteit; en het *Lager* onderwijs, al wat het leeren der *oude* talen voorafgaat [of daarbuiten omgaat: verg. bl. 34].

§ 4 handelt bepaaldelijk over het *Hooger onderwijs*, bl. 23—30. Hier wordt vooral op betere inrigting der propaedeutische studiën, op afscheiding van theoretisch en practicaal onderrigt, en op het doen van afzonderlijke examina vóór de uitoefening van het maatschappelijk beroep; aangedrongen.

§ 5 betreft het *Middelbaar onderwijs*, naar den wensch des Schrijvers, met een staats-examen, voor eene permanente Commissie af te leggen, eindigende: bl. 30—33.

§ 6 eindelijk behandelt het *Lager onderwijs*, bl. 34—38. Zoowel wat de onderwijzers als het onderwijs zelf betreft, wordt hier op betere Classificatie en beter Commissoriaal toezigt aangedrongen; en bl. 39—47 wordt een ONTWERP *eener* CONCEPT-*wet* [dubbele porte-brisé-deur] *op het Lager onderwijs* voorgesteld, geheel berustende op de nieuwe verdeeling en het nieuwe stelsel, door den Schrijver aangeprezen.

Hoe beknopt ook, bevat dit werkje inderdaad vele nuttige opmerkingen, welke bij de wettelijke regeling der zaak van het onderwijs wel te stade zullen kunnen komen. Het geheele organieke stelsel beveelt zich aan door eenvoudigheid en duidelijkheid, en op enkele uitzonderingen na, zoude Ref. er zich best mede kunnen vereenigen.

Om van enkele punten, waarin wij met den Schrijver niet instemmen, te gewagen, komt het b. v. ons wenschelijk voor, dat een vreemdeling, ook zonder — óf althans met een anders gewijzigd — staats-examen af te leggen, tot het verkrijgen van den Doctoralen bul worde toegelaten; en is het voorschrift des Schrijvers op bl. 20 ons dus te beperkt. Zoo

vinden wij ook de classificatie van het onderwijs »ter opleiding voor den handel- of krijgstand of in het algemeen voor elke andere betrekking in de maatschappij, die niet tot den geleerden stand kan worden gebragt," als *Lager* onderwijs (zie bl. 34) vreemd en onhoudbaar: veel liever lieten wij de militaire en industrie-scholen buiten de algemeene classificatie. Ook komt ons de groote afscheiding tusschen de theoretische en practische gedeelten van het onderwijs niet voor alle vakken even wenschelijk en doelmatig voor.

Het ontwerp voor Lager onderwijs bevat vele oordeelkundige bepalingen, als b. v. het *verpligte* schoolgaan, het pensionneren der onderwijzers, het voorgestelde omtrent de bijzondere scholen, enz. Wij vreezen echter, dat veel op den geest van bezuiniging, welken men ook op het onderwijs wil toepassen, zal afstuiten en schipbreuk lijden. Het ontwerp is bovendien op verre na niet volledig; gelijk de geheele brochure onderscheidene tot het onderwerp behoorende punten geheel onaangeroerd laat of slechts ter loops aanraakt. Dit neemt echter niet weg, dat wij het als eene belangrijke bijdrage beschouwen tot het gewigtige onderwerp der regeling van het Onderwijs. J. W.

---

1. JOH^{s}. VAN DER BURG. *Wenken aangaande Nederland's Oost-Indische Bezittingen. Kolonisatie als middel tot behoud onzer O. I. Bezittingen — tot wering van armoede en misdrijf in Nederland, — tot uitredding in het Finantie-wezen, en tot duurzame welvaart van Nederlandsch O. I. en het moederland. Te Nijmegen, bij* J. F. Thieme. 1849. *In gr.* 8*vo. V en* 148 *bl. f* 1-40.

2. *Dr.* W. R. VAN HOËVELL. *Bedenkingen tegen de mededeeling van den Minister van Koloniën aan de Tweede Kamer der Staten-Generael, omtrent den verkoop van landen op Java. Te Groningen, bij* C. M. van Bolhuis Hoitsema. 1849. *In gr.* 8*vo.* 60 *bl. f* :-60.

3. J. D. VAN HERWERDEN, *Resident op Java, met verlof in Nederland. Bedenkingen tegen de Nota van Mr.* B. W. A. E. SLOET TOT OLDHUIS, *Lid van de Tweede Kamer der Sta-*

ten-Generaal, over den verkoop van gronden op Java. Te Groningen, bij W. van Boekeren. 1849. *In gr.* 8*vo.* 92 *bl. f* : - 90.

4. *'s Rijks gronden in Indië zonder verkoop aanwendbaar tot voorziening in het te-kort van 's Lands geldmiddelen, en tot opbeuring der algemeene welvaart. Tweede druk. Te 's Gravenhage, bij* H. C. Susan, C.H.zoon. 1849. *In gr.* 8*vo.* 24 *bl. f* : - 25.

Deze vier brochures bij elkander genoemd ziende, denke niemand dat ze in ziens- en behandelingswijze overeenstemmen, of, door dezelfde middelen, hetzelfde doel zoeken te bereiken, of in zeggenskracht en redeneertrant op dezelfde leest geschoeid zijn; wij voegen ze enkel daarom bijeen, wijl ze allen in het licht zijn gekomen ten gevolge van het vraagstuk dat door den Heer SLOET TOT OLDHUIS is opgeworpen, om te voorzien in de behoefte van 's Lands Schatkist zonder bezwaar der ingezetenen, door den verkoop van gronden op *Java*. Reeds op zich-zelf beschouwd is dit vraagstuk, zoodanig voorgesteld, geschikt om de belangstelling van alle ingezetenen te wekken. Alle standen immers klagen over het drukkende der belastingen, en het moet dus een ieder toelagchen te hooren verzekeren, dat het niet alleen onnoodig is, de belastingen te verzwaren of met nieuwe te vermeerderen, maar dat er zelfs een gegrond vooruitzigt bestaat om de belastingen trapswijze te verminderen, en dat de goudmijn daartoe op *Java* is te vinden.

N°. 1 heeft eenen wegslependen stijl, maar zondigt door overdrijving en onjuistheid in de voorstelling der daadzaken, en gaat mank door gebrek aan logische redenering. Wat moet men er van denken, wanneer men reeds dadelijk stuit op gezegden als deze (bl. 1), »dat de toegang tot *Java* voor ons *Nederlanders* zoo goed als gesloten is, dat men, van deszelfs innerlijken toestand, over het algemeen, in ons Vaderland, te naauwernood eenige meerdere kennis draagt, dan van dien der binnenlanden van *Afrika*." Overdrijving en groot vertrouwen op eigen zienswijze zal het wel zijn, wanneer de Schrijver ons op bl. IV te lezen geeft: »dat ik veilig durf beweren het gevoelen vertolkt te hebben van allen

die *Java* kennen, — hun vaderland beminnen, en beider wezenlijke belangen ter harte nemen. — Indien het ook *mijn* deel is, somwijlen aan dwaling onderhevig te zijn, in bijzaken en punten van ondergeschikt belang, — ik mag mij daarentegen de verdienste toekennen van onpartijdig te zijn, en, wanneer dus door mij, nu en dan, eenige zaken wat driest (!) aangepakt mogten worden, dan is zulks hier zeker niet het gevolg van eenzijdigheid — maar veeleer van eene ondervinding, langdurig en belangrijk genoeg om mijne overtuiging *onwankelbaar* enz. te doen zijn."

Zeer somber is het tafereel dat de Schrijver van de toekomst van ons vaderland ophangt. Negen grieven worden daaromtrent als oorzaken opgesomd, waaronder de vijfde, dat »eene slecht berekende, stelsellooze *philantropie*, luiheid, ledigheid en zedeloosheid dagelijks doet toenemen," ongetwijfeld allezins behartiging verdient. Of zijn zesde bezwaar zoo algemeen zal beaamd worden, betwijfelen wij zeer, want het bewijs te leveren, dat »de meeste kapitalen die, onder anderen in de Handelmaatschappij en de Reederijen vastzitten, aan den reëelen handel en nijverheid onttrokken blijven," is iets, waartoe wij althans geene kans zouden zien. Door den Heer VAN DER BURG is het als een *axioma* ter neder gesteld dat geen bewijs behoeft, en daardoor ontslaat hij zich van eene bewijsvoering, welke, zonder drogredenen, niet zou zijn vol te houden.

Op bl. 5 beweert de Schrijver, »dat men er somtijds in slaagt om, van eene bruto opbrengst van ongeveer 100 millioen guldens aan producten, verpachtingen, in- en uitgaande regten, belastingen enz., vier of vijf millioen guldens over te houden en waarvan dus p. m. $\frac{19}{20}$ gedeelte in rook vervliegt." Het bewijs door cijfers hebben wij in de brochure overal te vergeefs gezocht, en het is derhalve eene los daarheen geworpene bewering. Uit onze eigene aanteekeningen zullen wij des Schrijvers nalatigheid aanvullen en zijne bewering toelichten. Zonder zoeken nemen wij het jaar 1844. Het totaal der ontvangsten werd geraamd op *f* 81,784,671, waarmede het totaal der uitgaven werd geacht te sluiten. Onder de ontvangsten werden begrepen de producten, naar *Europa* te verzenden, en geschat op eene waarde van *f* 32,924,770. Deze bragten echter niet meer op dan *f* 28,330,347. Als *eigenlijk goed slot* of *boni* van de Oostindische geldmiddelen over het

jaar 1844 moeten, onzes inziens, beschouwd worden de volgende posten:

Renten en aflossing aan de N. H. Maats. over 1843	*f*	2,500,000.—
Subsidie aan W. I. Koloniën	»	340,000.—
Inwisseling van *Surinaamsch* Bankpapier . .	»	600,000.—
Subsidie voor de *Kust van Guinea*	»	74,190.—
Sleepdienst op de *Waal*	»	72,072.—
Renten der O. I. Schulden	»	9,800,000.—
Beschikbaar batig slot	»	3,001,151.—
	f	16,387,413.—

Op eene ontvangst van ongeveer 82 millioen is dus ruim 16 millioen overgehouden of *een vijfde*, hetgeen vrij wat verschilt van het *een twintigste*, door den Schrijver opgegeven.

Wij hebben dit punt enkel toegelicht, om den lezer te doen zien, dat de Schrijver geen onvoorwaardelijk geloof verdient, en zijne beweringen met omzigtigheid moeten worden opgenomen. Immers zoodanige beweringen, zonder het minste bewijs, komen niet zelden in zijne Kolonisatie voor. Zoo wordt er gesproken van eene »*Europesche* bevolking bestaande uit 4 à 500 kooplieden, planters enz." en daarentegen van 500,000 *Chinezen*. Hier maakt de Schrijver zich weder aan eene schroomelijke overdrijving schuldig, want er zijn weinig meer dan 100,000 *Chinezen* op *Java*, en wanneer de *Europesche* bevolking op 5000 in plaats van 500 ware gesteld geworden, dan nog zou het cijfer beneden de waarheid zijn gebleven.

De Kolonisatie van den Heer VAN DER BURG, hoezeer hier en daar enkele behartigenswaardige wenken bevattende, behelst dus vele overdrijvingen en onbewezene facta; waarom wij gelooven, dat zijne denkbeelden bij den zaakkundigen en onderzoeklievenden lezer weinig ingang zullen vinden.

N°. 2 is in een kalmen en bezadigden geest geschreven, en dewijl in deze Bedenkingen de Nota van den Minister van Koloniën wordt onderzocht en onder acht hoofden beantwoord, ontmoeten wij overal des Ministers bewoordingen, welke bij ieder hoofdstuk worden vooropgezonden. Het is met talent geschreven, en verdient allezins behartiging bij het onderzoek der quaestie, of de landverkoop op *Java* al dan niet raadzaam zij. De behandelde punten zijn.

I. Het Cultuurstelsel op *Java*, zoo als het thans is.

Wij verbeelden ons, dat de Schrijver hier en elders beter zou gedaan hebben, in plaatse van hypothetische stellingen,

daadzaken aan te voeren, dat hem, zoo kort geleden uit *Indië* gekomen, naar ons inzien, niet moeijelijk kon zijn geweest.

Wij lezen op bl. 7: »Maar er is nog eene groote fout in den vergelijkingsstaat, dien de Minister mededeelt. Daarop komt niet voor of die uitvoer van hoofdproducten alleen betrekking heeft op de Gouvernementsproducten of ook op die der particuliere landen; in het laatste geval zouden ook de producten der particuliere landen daarop ten onregte gebragt zijn. Bij eene aanprijzing van het kultuurstelsel moeten deze toch buiten sprake blijven, want ze zijn niet het resultaat van dat stelsel maar van particuliere industrie. Zoo wordt, door den Minister als uitvoer van rijst in 1847 opgegeven 500,000 pikols; is daar ook de productie der particuliere landen onder begrepen, dan zijn ze ongetwijfeld grootendeels alleen van dezen afkomstig, en moeten ze dus bijna geheel wegvallen."

Is het redeneren in dier voege bij hypothese wel loyaal? Maar afgezonderd daarvan, zou men niet moeten veronderstellen, dat de Minister zoo wel over 1847 als over 1824, den *totalen* uitvoer heeft bedoeld? Doch wij vervolgen.

II. De groote voordeelen, die het kultuurstelsel in de toekomst belooft.

Op bl. 13 wil de Schrijver tot grondslag van berekening van den verkoop en opbrengst van gronden aannemen, de waarde en opbrengst der particuliere landen in de Provincie *Buitenzorg*. Wij betwisten de geldigheid van dien grondslag. Hetgeen waar is in de *Bataviasche* ommelanden en naburige districten tot in het *Cheribonsche* en het *Bantamsche*, is niet evenzeer van toepassing in de *Kadoe* of in *Padjietan* enz.

III. Het regt.

Hier komt het ons voor dat de Schrijver zich ten eenenmale vergist, wanneer hij 's Gouvernements regt tot den verkoop van gronden wil hebben afgeleid uit, *a*, het heffen van landrente van de bebouwde velden, *b*, de heerendiensten, *c*, de verpligte kultures (zie bl. 20). Waar toch heeft men, in *Europa*, immer dergelijke belastingen of prestatiën beschouwd als in zich sluitende het regt om den bezitters hunne landerijen te ontnemen, en dezelve aan vreemden te verkoopen? Doch wij willen op N°. 2 geene verdere aanmerkingen maken.

IV. Woeste gronden.

V. Vermeerdering van bevolking, van producten en van waarde der particuliere landen.

VI. Argumenten voor den landeigendom van *Nederlanders* uit een staatkundig oogpunt.

VII. De bevordering van Christelijke beschaving onder de *Javanen* door particulier landbezit.

VIII. Vooruitzigten.

Als verdediging en verdere uiteenzetting der denkbeelden, voorkomende in de Nota van den Heer SLOET, zijn de Bedenkingen van den Wel Eerwaarden VAN HOËVELL eene gezette lezing waardig. Dewijl VAN HOËVELL zich tot taak heeft gesteld de beantwoording van den Minister GUIL. BAUD te wederleggen, komt, als vervolg op deze stoffe, vooral in aanmerking, N°. 3. De Bedenkingen van den Heer VAN HERWERDEN tegen de Nota van den Heer SLOET. Dit geschrift kan als een verdedigingschrift van de redeneringen des Ministers worden beschouwd. N°. 2 en N°. 3 zijn genoegzaam gelijktijdig uitgekomen, hoewel, volgens de dagteekeningen, de brochure van den Heer VAN HOËVELL drie weken later ter perse is gegeven, en die Schrijver in zijne voorrede de beantwoording van des Heeren VAN HERWERDENS brochure, in zijn *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* toezegt. Sedert dat Tijdschrift te *Groningen* wordt uitgegeven, hebben wij het nog niet gezien.

N°. 3 is met bekwaamheid gesteld, en de Schrijver, die een twintigtal jaren, in onderscheidene betrekkingen, in de binnenlanden van *Java* heeft doorgebragt, is ongetwijfeld iemand, wiens beschouwingen over de al- of niet-verkoopbaarheid der gronden van niet weinig gewigt zijn.

De verkoopbaarheid van landen op *Java* wordt, door den Schrijver, op onderscheidene gronden wedersproken; gronden, gedeeltelijk geput uit zijne lokale kennis; waaruit onder anderen blijkt, dat in het *Rembangsche* een groote hinderpaal voor de uitbreiding van kultuur is, het gebrek aan water. Over *het regt tot den verkoop* geeft de Heer VAN HERWERDEN, op bl. 80 enz., in een aanhangsel, een uittreksel uit *des Osmanischen Reichs Staats-Verfassung* van den gegeleerden J. VON HAMMER.

Op bl. 43 lezen wij: »Wij willen der Natie geenszins onze beschouwingen als onfeilbaar opdringen. Ook zelfs een meer dan twintigjarig verblijf in *Indië*, eene regtstreeksche aan-

raking en een dagelijksche omgang met het volk, welks regten wij voorstaan en dat wij hebben leeren achten, en hebben lief gekregen, zou daartoe nog onvoldoende zijn" enz. — »Het geldt hier, meer dan ooit eene levensvraag voor *Nederland;* het al of niet op zich laden van den vloek eens magtigen volks; de eerbiediging van regten en beginselen, welke, ook in een wingewest, den beheerscher heilig behooren te zijn."

Wij sluiten ons verslag, voor zoo veel N°. 3 aangaat, met de volgende opmerking, voorkomende op bl. 54: »Immers niet allen, die hunne denkbeelden over *Indië* mededeelen, zijn even zeer in de gelegenheid geweest, de landen en volken die zij beschrijven, van nabij te leeren kennen; terwijl de verschillende beginselen, waar weder die zoo verschillende gevoelens de uitvloeisels van zijn, tot eene meer juiste beoordeeling, insgelijks niet uit het oog moeten verloren worden."

N°. 4. Hierin wordt noch over het stelsel van den Heer SLOET TOT OLDHUIS, noch over het Ministeriële stelsel het woord gevoerd, en toch grijpt het regtstreeks in de quaestie; want het biedt een *mezzo-termine* aan, om in het te-kort — de eigenlijke drijfveer van den Heer SLOET — te voorzien, zonder dat er reden zij voor de angstige bezorgdheid van den Minister en anderen, die in den verkoop van gronden op *Java*, op eene ruime schaal toegepast, den ondergang of het verlies van dat schoone eiland te gemoet zien. De Steller van N°. 4 zegt: »*Je ne décide point entre Carthage et Rome*," doch stelt vóór, de oprigting eener *Territoriale* of *Hypothecaire Waarborgbank*, reeds in 1843, naar het schijnt, aan het Gouvernement voorgedragen.

Even als toen, is thans het voorstel, dat de Regering voor eene waarde van 40 Millioen gulden aan onroerende goederen, gelegen in deszelfs Overzeesche Bezittingen, ten behoeve der Bank of derzelver actiehouders, bij hypotheek verbinde, »zonder zich van het eigendom, het bezit, het genot of de vruchten dier goederen te ontdoen."

Aan de Regering geve de Bank voor 20 Millioen gulden Bankäctiën, rentende 3 pCt., ten einde door het Gouvernement te zijnen behoeve in omloop te worden gebragt.

Zij behoude 10 Millioen gulden dier Actiën voor zich-zelve om *casu quo* te gebruiken.

De overige 10 Millioen gulden blijven als borgtogt in onroerende goederen, ten behoeve der renten over de 40 Millioen gulden.

De kapitalen, die zij aan particulieren verstrekt, moeten afwerpen 4½ pCt., en in deze operatiën of hypotheekverbindtenissen ziet de Schrijver groote winsten voor de Bank.

In het kort is de redenering van den Steller, dat voor de 20 Millioen gulden, welke het Gouvernement in dier voege zal genieten, eene waarde van 40 Millioen gulden op *Java* met hypotheek moet bezwaard worden; dat de Bank, rentegevende Bankäctiën uitgevende, die als Munt- of Bankpapier circuleren, en welke 3 pCt. renten afwerpen, van de geldnemers, op voldoende hypotheek, 4½ pCt. renten zou trekken. De Steller meent, dat daardoor de aankoop van onroerende goederen zal worden bevorderd; doch wij weten niet of die soort van transäctiën in ons Vaderland aanmoediging behoeft, daar we wel eens hoorden beweren, dat de koop- en huurprijzen van landerijen tegenwoordig buiten verhouding hoog worden opgedreven.

Hoe het daarmede zijn moge, wij bevelen onzen financiers dit plan ter overweging aan, en mogt, door de verwezenlijking van zoodanig ontwerp, de strijd over den verkoop van gronden op *Java* worden vereffend en uit den weg geruimd, wij zouden er den Steller van N°. 4 dankbaar voor zijn. Zoo niet, dan ware 't welligt het beste, dat eene Commissie, zamengesteld uit onpartijdige of althans vaderlandlievende en zaakkundige mannen van beproefde trouw, naar *Java* wierde gezonden, om de zaak in *loco* te onderzoeken, en van hunne bevindingen rapport te doen.

L.

De Giftbrief van Koning KAREL *aan zijn getrouwen* DIEDERIK, *het voetstuk der historie van onzen Staat, in eenige zijner deelen beschouwd en verklaard, door* J. A. ALBERDINGK THIJM. *Te Amsterdam, bij* C. L. van Langenhuysen. 1849. *In gr.* 8*vo.* 40 *bl.* *f* : - 30.

Dit stukje is een prosaïsche geschiedkundige toelichting of *examtus* tot het dichtstuk, *Holland, gegrondvest*, in 's Dichters gelijktijdig uitgegeven nieuwen bundel *Palet en Harp:*

waarbij het derhalve, *bibliographisch*, als bijlage behoort; terwijl het afzonderlijk, voor den geringen prijs, behoort gekocht te worden door den Geschiedkundige, en geplaatst bij de literatuur der oudste Hollandsche geschiedenis. Voorts is het een aangenaam blijk, hoe deze Dichter zich wenscht te scharen bij die zijner kunstgenooten, die, in den laatsten tijd, de Geschiedkunde en de Dichtkunst te samen parende, eene hoogere tevens en duurzamer, ik mocht zeggen, klassieke waarde gaven aan hunne dichtwerken. Zoo b. v. BILDERDIJK, WISELIUS, SIEGENBEEK, J. DE VRIES, D. J. en J. VAN LENNEP, STARING, DA COSTA, KOENEN, TER HAAR; Het is te wenschen dat dit meer algemeen worde.

Hoe veel er duister en onzeker is in de geschiedenis van het ontstaan en de vorming van het Graafschap *Holland*, is aan ieder beoefenaar van deszelfs geschiedenis bekend; en tevens, dat juist de oude *charters* en oudste overgebleven bescheiden allerlei moeilijkheden en bezwaren opleveren. Over de vier, die hier voornamelijk in aanmerking komen, handelt BILDERDIJK in zijne *Geschiedenis des Vaderlands*, 1e D., bl. 168—190. De meeste moeite baart de brief, die de oudste zou zijn, gegeven door KAREL *den Kale*, en die het jaartal draagt van 863. Doch het is voorlang opgemerkt en aangetoond, dat dit jaartal verkeerd is; en sedert P. SCRIVERIUS, in het begin der 17de eeuw, is dan ook die brief doorgaans toegeschreven aan KAREL *den Eenvoudige*, en het jaartal 923. Zoo ook nog, wat te verwonderen is, BILDERDIJK l. 169, 184; ofschoon HUYDECOPER reeds aangewezen en KLUIT erkend had, dat 923 onmogelijk het ware jaar kon zijn. VAN LOON had, reeds vóór HUYDECOPER, den brief gebracht tot 922; hij was door HUYDECOPER weerlegd; doch KLUIT had dit gevoelen weer opgevat, en beloofd het boven allen twijfel te stellen, in Verhandelingen die tot opheldering en staving zouden dienen zijner *Historia Critica Comitatus Holl. et Zel.* Deze staving is nooit verschenen, en nu poogt de Heer ALBERDINGK THIJM het door VAN LOON aangegeven jaartal te verdedigen tegen HUYDECOPER.

Het is mij niet mogelijk, de geëerde lezers van dit tijdschrift in en door en weer uit den doolhof te leiden, waarvan dan dat jaar 922 voor den Heer ALBERDINGK THIJM de gewenschte uitkomst is (bl. 32). De liefhebbers mogen zich-zelve daarin

wagen; ik veroorloof mij nog slechts eenige losse aanmerkingen op het boekje zoo als het daar ligt.

1°. De Heer ALBERDINGK THIJM heeft, zoo ver ik zie, niet weerlegd HUYDECOPERS *assertie*, van de valschheid van het *diploma* uit het *aanwezen* zelf van een jaargetal — waardoor dan alle poging om dat jaargetal te *emenderen* dubbel vergeefsche moeite wierd. Zie HUYDECOPER op MELIS STOKE, 1e D., bl. 215.

2°. Van 863 is de brief niet; dit zij uitgemaakt. Maar door hem op 923 of 922 te stellen, wordt hij, in plaats van de eerste, nu de *derde* van de *vier* fundamentele charters onzer geschiedenis (BILDERDIJK I, 184), en vervalt even zeer al wat de oudste Kronijkschrijvers, MAERLANT en MELIS STOKE, ons over die documenten vermelden, die zij uitdrukkelijk tot een' Koning KAREL in 863 brengen, en daaruit de oudste geschiedenis afleiden. Toen regeerde KAREL *de Kale*, maar van hem kan, naar de andere getalmerken, de brief niet zijn. — Dus blijft wel de eenvoudigste stelling die van HUYDECOPER, dat de *Egmonder* monniken dien giftbrief aangaande de Kerk van *Egmond* verdicht hebben.

3°. Is de brief niet van 863, maar van 922; dan is de titel van dit boekje te *ambitieus*, en deze brief is dan niet meer »het voetstuk der historie van onzen Staat" (lees, buitendien, »van het Graafschap van *Holland*"). De brief wordt dan geprimeerd door de beide, van 868 en van 889.

4°. De brief is buitendien dat *voetstuk* niet; want BILDERDIJK I, 174 zegt zeer te recht: »Het is eene dwaasheid, dat »men, tot onzen leeftijd toe, uit dezen brief eene instelling »van 't Graafschap van *Holland* gemaakt heeft." — Want *a*. de brief spreekt niet van *Holland*. *b*. Niet van *Graaf* of *Graafschap*. *c*. De begiftigde was reeds te voren *fidelis* ('t zij leenman, of ambtenaar) van den Koning. *d*. Het object der gifte zijn landgoederen in *vrijen* en *erfelijken* eigendom geschonken: maar de Graafschappen bleven *leenen* en waren *toen* nog niet *erfelijk*.

5°. Ja *wat* wierd er in erfëigendom geschonken? — De *Kerk van Egmond* (met al haar toebehooren en *ap-* en *dependentiën!*). — Maar kon eene Kerk geschonken worden door een wereldlijk Vorst en aan een leek? Was dat eene *res in commercio?* was het niet eene *res divini juris*, waarover alleen de Paus te beschikken had? Maakten dan hier de gever en

de begiftigde zich niet te samen schuldig aan kerkroof en vervielen in den kerkeban? — Voorzeker kon de Vorst aan zijnen *getrouwen* niet meer wegschenken dan hem-zelven toekwam. Maar hem kwam toe, als recht, onder wederkeerige plicht, de oppervoogdijschap en de hoede en bescherming der Kerk, de *advocatie*, het patronaatschap, waaraan het genot van de opbrengsten der kerkegoederen, na aftrek van de vereischte kosten voor kerk en eeredienst, verknocht was. Dit vruchtgebruik, den Koning als zoodanig toekomende, kon hij weder opdragen aan een begunstigden, ook erfelijk, waardoor deze en zijne nazaten dat patronaatschap, behoudens het heilig recht der Kerke, verkregen. Iets anders of meer kan er wel in deze gifte niet gelegen zijn, en zij schijnt mij kortbondig en juist gekenmerkt door VAN MIERIS (aangehaald bij ALB. THIJM, bl. 26): »DIEDERIK wordt *kloostergraaf* van *Egmond.*"

6°. Het is een van de wonderlijkheden van B. HUYDECOPER, als die (M. STOKE, I, 47) schrijft: »Is dees Brief echt, »zoo behelst dezelve een doorluchtig bewijs, dat de Graven »van *Holland*, van DIEDERIK den Eersten af, zich hebben »mogen schrijven *bij der genaden Gods, Grave.*" Waarin bestaat dat *bewijs*? In de fautive vertaling of uitdrukking des rijmkronijkers, die 's Vorsten vromen zegenwensch, »dat Gods gunst de gift en het gebruik er van steeds mocht vergezellen" (*Deo in omnibus propitiante*), aldus vertaalt: »*he doe ende ordinere — daarmede bij Gods genadichede.* — En al ware het eene opdracht van een *Graafschap* geweest, had nog de formule »*door de genade Gods,*" daaruit niet kunnen voortvloeijen; want dan was de Oppervorst Leenheer en *Suzerain* gebleven, en *hij alleen* behield zijn *Dei gratia*, als blijk van Oppermacht. Veel min dus hier, alwaar het, zelfs *aanm.* 5, ter zijde gesteld, slechts eene gifte van zekere goederen in patrimoniëelen eigendom betrof.

L. H. W. T.

Een brief van AMALIA SIVEKING *aan de behoeftige klasse (vrij vertaald). Ten voordeele der Vrouwen-Vereeniging te Utrecht. Te Utrecht, gedrukt bij* K. J. Gieben. 1846. *In kl.* 8vo. 29 *bl.* *f* : - 20.

Tweede brief van AMALIA WILHELMINA SIVEKING, *voorzitster der Vrouwen-Vereeniging te Hamburg, aan hare vrienden onder de armen. (Uitgegeven ten voordeele der Vrouwen-Vereeniging te Utrecht.) Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1849. *In gr.* 8*vo.* 48 *bl.* *f* : - 60.

Toen ons onlangs de *tweede brief* ter aankondiging gezonden werd, hebben wij den eersten ook nog eens opgezocht: wij waren dat keurig voorbeeld eener toespraak aan de armen nog niet vergeten, en herlazen het nu nog weder met innig genot. Welk een levendig Christelijk geloof, welk eene innige zusterlijke liefde, welk eene vurige hoop op eene eeuwige zaligheid stralen in dien eersten brief door. De voortreffelijke Christen-vriendin der armen tast de zaak van de ware zijde aan, en noemt de zonde bij haren naam. Dat maakt indruk, en dien indruk maakt zij zich ten nutte tot waarschuwing en opleiding. De brief vangt aan met eene afmaning van de zonde der *eigengeregtigheid*, dat is »die geregtigheid, waarop wij ons beroemen en trotsch zijn voor God, en welke toch niets anders is dan eene ijdele inbeelding." In een tot het hart sprekend verhaal wordt aangetoond hoe men, zonder het te vermoeden, van die zonde ligtelijk vervuld is, en hoe zij afkeerig maakt van den weg der zaligheid in CHRISTUS te bewandelen. Nadat de edele Schrijfster de armen alzoo heeft toegesproken over de betrekking waarin wij allen, armen en rijken, tot God staan, spreekt zij ook over de betrekking tusschen armen en rijken, en over de betamelijke gemoedstemming van den Christen, vooral zigtbaar in tevredenheid met zijn lot; in ootmoedig geloof en in de hope eener zalige toekomst. Twee aandoenlijke verhaaltjes dringen deze vermaning nader aan en besluiten den brief, waarin men niet weet wat het meest te bewonderen, den eenvoudigen toon, het liefderijke van de toespraak of den echten Christenzin, die er in doorstraalt. Waarlijk deze brief mogt meer gelezen, veel onder de armen verspreid en door allen betracht worden.

De tweede brief is veel uitvoeriger, grijpt dieper in de Maatschappelijke behoeften van den tijd, en ontleent daaraan ook den oorsprong. De gisting, welke sedert de Februarij-omwenteling in *Frankrijk*, ook in *Duitschland*, in de

gemoederen ontstaan, of liever uitgebarsten was, gaf aan AMALIA SIEVEKING aanleiding, eenen tweeden brief te schrijven aan hare arme vrienden. Zij verhaalt van de ongelukkige uitkomsten der nationale werkplaatsen te *Parijs*, wijst het nadeel aan van luiheid en brooddronkenheid te voeden, waarschuwt tegen de verleiders, die het volk van het werk aftrekken en tegen zijne wettige overheid opzetten, vermeldt de fabel van MENENIUS AGRIPPA, aan het menschelijke ligchaam en de zamenwerking van deszelfs meest onderscheidene deelen ontleend. Zij toont aan, dat de hersenschimmen van Socialisten en van Communisten onmogelijk zijn te verwezenlijken, en heldert zulks met voorbeelden uit het dagelijksch leven op. Hier volgt eene herinnering aan de *Fransche* omwenteling van 1789, aan de God onteerende stellingen, welke toen werden verkondigd, maar ook aan de heerschappij van NAPOLEON, waarin de vrijheidsbedwelming werd opgelost. Alleraardigst trekt zij tegen de Volks-souvereiniteit te velde, en spreekt voorts den arme moed en goed vertrouwen in, op grond, dat de vraagstukken van arbeid, arm-verzorging, vermeerdering van welvaart enz. de aandacht van bekwame staatslieden en menschenvrienden voortdurend bezig houden, en daarvan iets goeds voor het vervolg mag worden verwacht. Het geheel wordt met eene innige Christelijke toespraak besloten.

Ofschoon dus ook in dezen tweeden brief veel voortreffelijks gevonden wordt, achten wij denzelven echter minder geschikt, om in grooten getale onder *onze* armen verspreid te worden, (al ware het dat de dure prijs zulks niet reeds verhinderde), omdat er enkele onderwerpen in voorkomen, waaromtrent de denkbeelden van AMALIA SIEVEKING, naar onze meening althans, niet genoeg opgeklaard zijn; als zij b. v. de gilden en derzelver bestaan verdedigt — en daardoor monopolie, duurte enz. in de hand werkt; — of de behoeftigen aanraadt, van hunne bevoegdheid om het stemregt uit te oefenen geen gebruik te maken, — en alzoo, door de goeden terug te houden, de baan schoon veegt voor de oproerkraaijers; of zelfs als zij onderwerpen behandelt, die bij onze Nederlandsche behoeftigen nog niet aan de orde van den dag zijn, — dan zou hare toespraak niet dien goeden invloed hebben, welken wij van haren eersten brief durven verwachten.

Wie overigens van deze edele vrouw en hare *Hamburger* Vereeniging meer verlangt te kennen, leze in den *Semeur*, Tome XVII, N°. 6, 9 Février 1848, bl. 43, een stukje, getiteld: »*Les amies des pauvres à Hambourg.*" Daar wordt het laatste rapport van dien vriendinnenkring vermeld, even als al de overige door AMALIA SIEVEKING opgesteld. Wij kunnen ons niet onthouden, daarvan een paar zinsneden over te nemen:

»*Mademoiselle* SIEVEKING *blâme fortement les personnes qui répandent leurs dons sans faire une enquête approfondie sur les besoins réels des solliciteurs. On allègue le manque de temps. On a des affaires qui ne permettent pas, dit-on, d'étudier de si près la véritable position des indigents. Mais est-ce là une excuse loyale et valable? Est-elle sanctionnée au fond de la conscience? Avec une sage économie du temps, on en a toujours pour ses devoirs, toujours pour les bonnes oeuvres. La vérité vraie, c'est que l'on a moins de peine à donner de son argent que de son attention: l'un n'exige ni soin, ni sympathie; l'autre ne peut s'en passer. Si l'on croît être charitable à ce compte, on s'abuse; on ne fait, au contraire que se débarrasser avec une apparence honnête de l'obligation de la charité. Et en supposant même qu'il y ait certains cas exceptionnels où l'on ne puisse faire une enquête de ses propres yeux, ne pourrait-on du moins y employer ceux d'autrui? Il est par trop commode de jeter des dons à l'aventure, quand on devrait les distribuer avec discernement!*" — En aan het slot: »*Il est bon, assurément, qu'une mère de famille pense à l'économie.* »»*Mais qu'elle n'oublie pas, dit Madlle.* SIEVEKING, *qu'il existe une sorte d'économie dans laquelle il n'y a point de bénédiction. Parmi les reproches que l'apôtre* JACQUES *adresse aux riches injustes, on lit le suivant. Le salaire des ouvriers qui ont moissonné vos champs et dont vous les avez frustrés, crie contre vous, et les cris de ces moissonneurs sont parvenus jusqu'aux oreilles du Seigneur des armées* (Ch. 5, 4): *prenons garde, continue le rapporteur, que ces plaintes ne s'élèvent contre nous! Voulons nous économiser comme il convient, économiser de manière à être bénis, apprenons l'art si beau et si précieux de la privation! Que les mères surtout enseignent à leurs enfants, à se contenter de ce qui est modeste et simple! Que celle qui pourrait acheter une étoffe splendide en prenne une moins couteuse. — On ira plus loin par cette espèce d'économie que par l'autre*

qui consiste à pressurer l'ouvrier jusqu'au sang pour le prix de son pénible travail." "

» *Nous voulons* (zoo besluit de *Fransche* berigtgever, en zoo willen ook wij onze aankondiging afbreken) *Nous voulons laisser le lecteur sous l'impression de ces dernières parôles: Il n'en est aucun qui n'en puisse profiter.*"

Gedichten en Vertellingen. Naar het Allemannisch van J. P. HEBEL. *Te Deventer, bij* M. Ballot. 1847. *In kl.* 8*vo.* 136 *bl. f* 1 - 40.

Blijkens het voorberigt, dat ter inleiding van het boekje dient, hebben wij dit lettergeschenk aan den Heer JACOB J. DOIJER te danken. Te danken, zeggen wij met nadruk, want het is eene dankzegging waard. — HEBEL, in zijn vaderland als Dichter even geliefd als beroemd, was geheel niet, of weinig althans, bij ons bekend, tot dat ons door TOLLENS eene keurige navolging van zijn heerlijk gedicht *De Vergankelijkheid* werd gegeven. Later ontvingen wij van H. H. KLIJN de welgelukte overzettingen van een paar uitgezochte stukjes, en BRESTER, eindelijk, schonk ons de zangerige en bevallige vertolking van sommige anderen. — De Heer DOIJER maakt den beroemden *Zwaab* nu nader bij ons bekend en geeft ons een dertigtal zijner Gedichten en Vertellingen, meestal uit den Bundel: *Allemannische Gedichte für Freunde ländlicher Natur und Sitten* genomen.

Men krijgt al dadelijk, bij het doorbladeren van dit boekje, den gevoeligen, natuurlijken en naïven Dichter hartelijk lief, even als men CLAUDIUS, telkens bij het inzien zijner schriften, al liever krijgt en al meer bewondert. Die verhevene eenvoudigheid, die diepe zin bij eene zoo kinderlijke voorstelling, dat kunsteloos hartelijke en die vernuftige spelingen bij zoo veel wijsheid en ernst, dwingen ons telkens een goedkeurenden hoofdknik af, en niet zonder diepen indruk leggen wij, ook na de lezing van het geringste stukje, onzen HEBEL een oogenblik ter zijde om na te denken en te overpeinzen. Hij maakt ons hoofd helder en ons hart warm, in tegenoverstelling van zoo menigen Dichter, die ons hart koud laat en

ons hoofd doet rooken. Somwijlen (het is niet te ontkennen) betrapten wij hem op een trekje van valsch vernuft, gelijk wij dat een enkele maal zelfs bij CLAUDIUS — en ontelbare malen bij RICHTER (JEAN PAUL) aantreffen. — Dit gebrek schijnt in meer of mindere mate den humorist te moeten aankleven.

Wij zijn niet voornemens, de vroegere navolgingen van sommige in dezen Bundel voorkomende stukjes met de overzettingen van den Heer DOIJER te vergelijken. 't Is niet genoeg te zeggen, dat hij, over het algemeen, gelukkig is geslaagd. Zeldzaam stuit men op een onbevalligen en min natuurlijken regel. De *dictie* is los en gemakkelijk; somtijds wel eens wat al te los, niet vol — niet gespierd genoeg. Maar doorgaans is de zinronding duidelijk en juist, en de zegswijze zoo inheemsch en vrij van alle stijfheid, die naar den vreemde riekt, dat men meenen zou, oorspronkelijke vaderlandsche poëzij te lezen, waaraan slechts hier en daar nog eenige vastheid, de vrucht der oefening, ontbreekt. Bij zoo vele verdiensten mogen wij over geene kleine leemten struikelen.

Gaarne gaven wij hier een proefje evenzeer van den dichttrant van HEBEL als van de wijze van overzetten van DOIJER, maar wij zijn in de keuze belemmerd. Het uitmuntend stukje: *Bij een graf* zouden wij wel wenschen uit te kippen, indien het niet maar alleen eene proeve van diep gevoel en minder van de geestigheid des *Zwabischen* Dichters kon opleveren, die men, daarentegen, bij uitsluiting, in het stukje: *De Ooïjevaar* getiteld, terug vindt. Hier en daar eenige coupletten uit verschillende stukjes los te maken, kon ons niet van 't hart: men moet ze van het begin tot het einde lezen. Tegen de mededeeling van een geheel gedicht, dat de hoofdeigenschappen van HEBEL, geest en gevoel, in zich vereenigt, verzet zich de weinige ruimte, die ons overschiet. — Wij bidden onzen lezers, ons op ons woord te willen gelooven, dat het bundeltje vol is van kabinetstukjes, juweeltjes van het zuiverste water, waaraan hier en daar nog slechts een enkel puntje wat opgeslepen moet worden. — Wij prijzen dit boekje allen beminnaars van reine kunsteloos-verheven en gevoel- en geestvolle poëzij onvoorwaardelijk aan.

In het voorberigt geeft ons de Heer DOIJER een kort overzigt van het leven van HEBEL, die van ijzerërts-klover tot

Professor in de Godgeleerdheid en, wat minder zegt, tot Kommandeur eener Ridderorde verheven werd. Hij werd geboren in 1760 en stierf, niet zoo als de Heer DOIJER zegt, in 1819, maar in 1826. Te *Carlsruhe* werd een fraai ijzeren monument in den *Gothischen* stijl te zijner eere opgerigt, met inscripties, uit zijn eigen werken genomen.

Romeinsche geschiedenis, van de stichting der stad tot op de vestiging des Keizerrijks. Ter vertaling in het Latijn voor eenigzins gevorderden. Door H. M. MOLL, *Rector der Latijnsche School te Zierikzee. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1849. *In gr.* 8*vo.* 132 *bl. f* : - 90.

De studie, om de geschiedenis van eenig volk uit zijne oorspronkelijke bronnen te leeren kennen, is ten hoogste nuttig voor allen, die zich met de taal van dat volk bezig houden. Uit zijne zeden en gewoonten, instellingen en verordeningen, in de taal uitgedrukt, leert men zijn karakter kennen; en dat karakter wordt door de taal in een helder licht gesteld. Dit geldt in den volstrektsten zin voor het *Romeinsche* volk en de zoogenoemde *Latijnsche* taal. De vastheid van het karakter der *Romeinen*, hunne gehechtheid aan de oude, voorvaderlijke gewoonten en instellingen, hun afkeer om daarin zonder dringende noodzakelijkheid verandering te brengen, worden door de spreekwijzen en uitdrukkingen in hunne taal duidelijk voor oogen gesteld. Die spreekwijzen en uitdrukkingen blijven onwankelbaar, van eeuw tot eeuw dezelfden, tot dat met de wijziging der zaken ook die uitdrukkingen veranderen; maar dan weder zijn deze veranderde spreekwijzen even onveranderlijk als de oude. Wij kunnen daarom niet anders dan den Schrijver prijzen, die zich ten doel stelt, om hen, die reeds eenigzins in de *Latijnsche* taal gevorderd zijn, de geschiedenis van het *Romeinsche* volk in het *Latijn* te doen vertalen. Zien wij op de uitvoering van dit doel, dan meenen wij den Schrijver ook den hoogsten lof te mogen toezwaaijen over de wijze, waarop hij zich van zijne taak gekweten heeft. De leerlingen, die reeds met de meest algemeene regels van de vormleer en van de woordvoeging der

Latijnsche taal bekend zijn, en zulke leerlingen onderstelt de Schrijver, zullen zonder veel moeijelijkheden de meeste, in dit werkje voorkomende, volzinnen in het *Latijn* kunnen overzetten, en tevens de gelegenheid vinden om zich, bij eene *repetitie* van deze opstellen in het *Latijn*, met het meest belangrijke van de *Romeinsche* geschiedenis bekend te maken. De aan den voet van iedere bladzijde opgegevene *Latijnsche* woorden zijn juist gekozen en de zeden, gewoonten en instellingen der *Romeinen* zijn door de hun eigenaardige woorden teruggegeven. De weinige aanmerkingen, die ons bij het lezen van dit boekje zijn voorgekomen, deelen wij hier volgaarne mede, opdat de Schrijver, indien hij ze gegrond acht, er bij eene tweede oplage gebruik van kunne maken.

Bladz. 2, N°. 21, wordt opgegeven voor *eene Vestaalsche maagd kiezen*, *virginem vestalem eligere*. Deze uitdrukking is minder juist. Als er eene Vestaalsche maagd moest worden gekozen, werden er twintig meisjes, uit de voornaamste familiën (*patrimi et matrimi*) gezocht; dit heet *virgines vestales legere*. Uit deze twintig wees het lot diegene aan, welke de opperpriester (*pontifex maximus*) als *Vestaalsche maagd* moest *nemen*; dit noemde men *virginem vestalem capere*. Aldus was het voor de *lex Papia*; na die wet werd de loting zoo streng niet meer gevorderd. Men zie over de plegtigheden en formulieren, hierbij in gebruik, *Aul. Gell. Noct. Att.* lib. I, cap. 12. — Bladz. 5, regel 7, *en regelde daarna*; dit *daarna* is *postea*. Liever zouden wij willen lezen *en daarnaar* (*ex quo*) *regelde hij*; want de verdeeling der burgers in klassen hing van de schatting af. — Zelfde bladz., N°. 34, *aufero*, liever *eripio*, omdat er geweld gepleegd werd. — Bladz. 8, N°. 46, *fallo*, beter *decipio*, en N°. 49, *corripio*, beter *arripio*. — Bladz. 13, N°. 2, *proponere legem* kan alleen gezegd worden van eene wet, die voor het publiek ter lezing is opgehangen. De gewone uitdrukking is *legem ferre*. — Bladz. 16, N°. 19. Slechts de latere *Romeinsche* regtsgeleerden zouden *Romeinsche wetgeving* vertalen door *Corpus iuris Romani*; het is eene navolging der *Grieken*, die toen het woord σῶμα voor ieder geheel namen. Op deze plaats schijnt de Schrijver LIVIUS, lib. III, cap. 34 te volgen, doch daar spreekt LIVIUS alleen van *velut corpus omnis iuris Romani*. — Bladz. 20, N°. 38. *Om verschillende redenen*, wil de Schrij-

ver vertaald hebben door *pluribus de causis.* Zou het niet beter zijn *varias ob causas?* — Bladz. 24, N°. 78, wordt opgegeven *stragem facere*, doch beter zoude ook hier zijn, hetgeen opgegeven is bl. 32, N°. 36, *stragem edere.* — Bladz. 30, N°. 46, voor *adimere* zouden wij wenschen *spoliare.* — Bladz. 42, N°. 17, *sustinere* moet noodzakelijk *retinere* zijn. — Bladz. 47, N°. 28, *suadeo.* De meest gebruikelijke woorden voor *omkoopen* zijn in het goede *Latijn, corrumpere, subornare.*— Bl. 51, N°. 27, *instruere classem;* liever *ornare classem.* — Bladz. 81, N°. 13, *constitutus numerus*, beter *certus numerus.* — Bladz. 82, N°. 20, *necare se* is minder in gebruik voor *mortem sibi consciscere.* — Bladz. 83, N°. 2, *invasio* vindt men slechts bij de laatste schrijvers; de Ouden zeiden *incursio.* — Bladz. 97, N°. 10, *adsuesco*, liever *adsuefacio.* — Bladz. 99, N°. 8, *mandare.* Wanneer de Senaat iets aan den Consul opdroeg, zeide men *senatus negotium dat consuli*, zoo als ook bl. 77, N°. 43 opgegeven wordt. — Bladz. 100, N°. 9, *acquiro*, liever *potior.*

Slechts weinig drukfouten ontsieren dit boekje, als, bl. 16: *Jcilius* voor *Icilius;* bl. 47: *caecuo* voor *caecus;* bl. 54: *certiorfio* voor *certior fio;* bl. 73 is op het midden der bladzijde N°. 85 overtollig; bl. 105 is het cijfer 58 verkeerd geplaatst; dit moet twee regels later staan bij *in handen.* Eene zinstorende drukfout is, bl. 56, N°. 100, *circumiacio* voor *circumiaceo.*

Latijnsch-Nederduitsche Lijst van Naam- en Werkwoorden, ingerigt ter bevordering van de kennis der Latijnsche woorden, ten gebruike bij het onderwijs in de Latijnsche taal, door L. C. E. SCHÜSSLER, *Phil. Theor. Mag. Lit. Hum. Doctor en Leeraar aan het Stedelijk Gymnasium te Zutphen. Te Zutphen, bij* A. E. C. van Someren. 1848. *In gr. 8vo. 70 bl. f* : - 60.

Deze woordenlijst is zamengesteld voor dezulken, die het *Latijn* beginnen te leeren. Het doel van den Schrijver is — hen reeds aanvankelijk bekend te maken met de woorden, die zij spoedig bij het lezen der schrijvers zullen ontmoeten. Daardoor wordt de leerling van de moeijelijkheden

bevrijd, welke aan het gestadig opzoeken ook der meest bekende woorden verbonden zijn, en als men vroegtijdig begint met telkens een klein aantal dier woorden uit het hoofd te leeren, zal men schrijvers als EUTROPIUS, NEPOS enz. spoedig met gemak kunnen verstaan. Dit boekje kan veel tot het bereiken van zulk een doel bijdragen; want de meeste woorden, die men bij de Schrijvers ontmoet, welke ter Schole in de laagste klassen gelezen worden, vindt men hier opgegeven. Een paar aanmerkingen houde ons de Schrijver ten goede! — Dat de korte en lange klinkers met hunne teekens voorzien zijn, vinden wij goed; doch het teeken is overbodig voor den leerling, dien men nu reeds als bekend met den regel, *vocalis ante vocalem brevis est* mag onderstellen, wanneer die regel moet toegepast worden, behoudens de zeer weinige gevallen in welke hij uitzondering lijdt. — Men zou ook de opgave van het geslacht wel kunnen missen bij die naamwoorden, welker geslacht volgens zekere regelen bekend is. — De zamengestelde werkwoorden, wier beteekenis geheel of eenigzins afwijkt van die der oorspronkelijke, zoo als: *pessundo*, *venundo*, *praebeo*, *surgo* enz., hebben wij te vergeefs gezocht en ongaarne gemist.

De druk en de uitvoering van dit werkje maken het zeer geschikt voor schoolgebruik.

Woordenboekje voor Landverhuizers, enz. om het Engelsch te leeren spreken; door A. J. HILDEBRAND, *School-onderwijzer in de stad Holland, Staat Michigan, in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Te Groningen, bij* J. Oomkens, J.zoon. 1848. *In* 24*mo.* 35 *bl.* *f* : - 25.

Oost, West, t'huis best! roepen we ieder toe, die vermaning krijgt van de aanstekende ziekte der landverhuizing. Wie volstrekt 't oude tegen 't nieuwe *Holland* wil verruilen, en de taal niet kent van 't land zijner hoop, leere dit boekje uit 't hoofd, dan zal hij ten minste een duizend *Engelsche* woorden half verstaanbaar kunnen uitspreken. Zij zijn vrij wèl gekozen; maar woont die HILLEBRAND in een land van beloften? — *Honger* en *dorst* noemt hij niet; wel *appeltaart* en *wijn!* — 't Boekje is verleidelijk. Moge 't maar niemand te leur stellen!

BOEKBESCHOUWING.

Bijdragen tot bevordering van het Christelijke leven. Verzameld door M. A. AMSHOFF *en* W. MUURLING. *Jaargang* 1848. *Tweede Stukje. Te Groningen, bij* M. Smit. 1848. *In gr.* 8*vo.* 52 *bl.* *f* :-80.

Van deze *Bijdragen* is, zooveel wij weten, alleen het Eerste stukje van 1846 in de *Vaderl. Letteroefeningen* aangekondigd (*Boekbeschouwing* 1847, bl. 101.). Waaraan het mag zijn toe te schrijven, dat dit omtrent de daarop gevolgde stukjes niet is geschied, is ons onbekend gebleven. Wij vermoeden, dat zij bij den een of ander onzer medearbeiders zijn blijven liggen, en haasten ons, om, ten aanzien van bovengenoemd stukje, dat ons is toegezonden, de taak te vervullen, door de Redactie ons toevertrouwd. Het verdient, wat den inhoud aangaat, goedkeuring en lof, en beantwoordt aan het doel. Een belangrijk opstel van Prof. HOFSTEDE DE GROOT over *den invloed van* CHRISTUS *dood op de heiliging des huwelijks en des huiselijken levens*, naar *Eph.* V: 22—33, in den hem eigen trant, eenvoudig, duidelijk, onderhoudend, regt practisch, opent dit stukje. Het draagt den vorm eener leerrede en mag allen ter behartiging worden aanbevolen. Dan volgt KONRAD VON GESNER's regt Evangelische *troostbrief aan eenige in Italië om des woords wille gevangene en met den dood bedreigde broeders*, Jan. 1561, waarvan de lezing een weldadigen indruk maakt. Voorts worden hier door Ds. RUTGERS van *Groningen eenige* niet onbelangrijke *trekken* medegedeeld *uit het leven van* JAMES MEIKLE, een man, die, in weerwil van velerlei tegenspoed, eene benijdenswaardige vergenoegdheid openbaarde tot in den ouderdom, en daardoor in zijnen kring eene eere voor CHRISTUS was. Eindelijk vindt men hier nog, behalve eenige leerzame anecdoten ten bewijze *hoe* LUTHER *troostte*, een allerliefst dicht-

stukje van Ds. PARSON, getiteld: *de rijke arme*, en een ander van J. LUIKEN over *de rust des gemoeds.*

Wij zullen ons verblijden, wanneer deze *Bijdragen* voortgaan het Christelijke leven onder ons te bevorderen en daardoor tevens eenige penningen verzamelen *ten voordeele*, zoo als de titel zegt, *van de geringere volksklasse, om in derzelver geestelijke behoefte te voorzien.*

Overdenkingen over het wederzien in de eeuwigheid; door K. H. GREEVEN, *Predikant te Delfshaven. Derde, overgeziene en vermeerderde druk. Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1848. *In kl.* 8*vo.* 117 *bl. f* :-80.

Het verwondert ons in geenen deele, dat dit geschrift van den Eerw. GREEVEN eene *derde* uitgave onder ons beleeft. Het onderwerp, ofschoon veelmalen en op velerlei wijze besproken, lokt telkens bij vernieuwing aan, zoo dikwijls de dood ons van het bezit onzer dierbaren berooft. Dat onderwerp wordt hier vrij uitvoerig en volledig behandeld. *Eerst* worden de goede gronden opgegeven, waarop de hope des wederziens in de eeuwigheid rust. Daartoe moet de ontwikkeling dienen van drie waarheden, dat de godvruchtigen in de eeuwigheid eene volledige herinnering zullen bezitten, ook van de betrekkingen, in welke zij hier op aarde tot hunne vrienden stonden; dat zij elkander zullen wederzien en wedervinden met volkomene onderlinge kennis; dat zij door reine hemelsche liefde zullen verbonden zijn, niet slechts met al de verlosten in het gemeen, maar ook in het bijzonder met diegenen, die zij op aarde gekend en bemind hebben. *Daarna* worden de tegenwerpingen en bezwaren, tegen dit wèlgevestigd gevoelen ingebragt, gewogen en te ligt bevonden. Zij zijn niet minder dan twaalf in getal. *Eindelijk* wordt de invloed aangewezen, dien de hope des wederziens moet uitoefenen op onze gezindheid en onzen wandel op aarde, en wel tot onze waarschuwing, vermaning en vertroosting. De vorm is die van *overdenkingen*, waarin de Schrijver meestal gebruik maakt van den

eersten persoon in het enkelvoud. De toon is eenvoudig, hartelijk, echt Evangelisch, regt geschikt om aan den inhoud gereeden ingang te verschaffen in het door droefheid geopend gemoed. Nu en dan wordt de doorloopende rede afgewisseld door wèlgekozene dichtregelen, en in het laatste gedeelte vooral heerscht een heilige ernst, die waakt tegen het misbruik, dat de ligtzinnigheid zou kunnen maken van de blijde hope des wederziens.

Het gezegde getuigt van onze ingenomenheid met dit geschrift, waarvan wij de lezing het godsdienstig publiek vrijmoedig aanbevelen. Dit belet echter niet, dat wij daarop wel een en ander zouden hebben aan te merken. De toon mist hier en daar de kalmte van het bedachtzaam onderzoek. De vóórliefde voor het onderwerp doet wel eens bewijzen aanvoeren, die niet volkomen steek houden. De oplossing van sommige tegenwerpingen, vooral van de laatste, laat ook wel iets te wenschen over. Van herhalingen houdt de Schrijver zich niet altijd vrij. Hij is ook met de aanhaling van dichtregelen doorgaans niet spaarzaam genoeg. En zijne *overdenkingen* dienen meer, om den Christen, die de hope des wederziens vasthoudt, daarin te bevestigen, dan om den ongeloovige of twijfelmoedige daarvoor te winnen. Desniettemin meenen wij, dat hij zijne taak wèl volbragt heeft. Het publiek heeft daarover ook reeds uitspraak gedaan. Ons is niets overig, dan zegen af te bidden over deze lofwaardige poging, in dagen van droefheid door hem aangewend tot vertroosting van allen, die treuren.

Het wekt bevreemding, dat het voorberigt voor de derde uitgave gedagteekend is 27 Julij 1844, terwijl de uitgave, blijkens den titel, eerst in 1848 geschied is. Waaraan mag die vertraging zijn toe te schrijven?

De vrede der ziel en de middelen om dien te verkrijgen. Lectuur voor beschaafde Vrouwen. Naar het Hoogduitsch, door A. B. VAN MEERTEN, *geb.* SCHILPEROORT.

Te Gouda, bij G. B. van Goor. 1849. *In kl.* 8*vo.* 130 *bl.* *f* :- 90.

De naam van Mevr. VAN MEERTEN is eene aanbeveling voor dit geschrift, dat eene vijfde uitgave in zijn vaderland beleefd heeft. Zij heeft méér gedaan, dan het enkel over te brengen in onze taal, en, hier en daar, de duidelijkheid der voordragt bevorderd door vreemdsoortige woorden en woordvormen, die in het oorspronkelijke den zin verborgen, uit te werpen en meer voegzame daarvoor in de plaats te stellen. Het schijnt zelfs, dat zij zich soms nog eenige meerdere vrijheid veroorloofd heeft, en er zijn gedeelten, waarin wij hare hand duidelijk herkennen. Wij gelooven, dat het boekske daardoor in bruikbaarheid gewonnen heeft. Het munt voorts door eene vrij geleidelijke orde van behandeling en door deugdelijkheid van begrippen en gevoelens, daarin uitgedrukt, voordeelig uit. Vooral prijzen wij de diepe menschenkennis, in het bijzonder de niet gewone kennis van het vrouwelijke hart, die er allerwege in doorstraalt. Op grond daarvan wenschen wij het dan ook in veler handen en durven ons daarvan, onder Gods zegen, goede vruchten beloven. Boven menig ander geschrift bevat dit, hoe eenvoudig ook in vorm, regt gepaste *lectuur voor beschaafde vrouwen*, zoo als er op den titel staat. Eéne aanmerking mogen wij echter niet terughouden. Zij is deze, dat wij over het algemeen eenige meerdere bestemdheid van begrippen gewenscht hadden; vooral met opzigt tot het eigenlijk gezegde Christelijke element. Hoe de gemeenschap met CHRISTUS door het geloof het groote middel is, om dien begeerlijken vrede der ziel te verkrijgen en te behouden, dit had, onzes inziens, meer op den voorgrond moeten staan, meer in helder daglicht moeten geplaatst zijn. Van Hem, die onze vrede is, wordt doorgaans meer gesproken als van onzen grooten leeraar en voorganger, dan wel als van onzen Verlosser, in den meer bepaalden zin van het woord. Wij achten dit een gebrek te zijn, dat de heilzame werking van dit geschrift eenigermate verhinderen zal, en wenschen, dat

het, bij eene tweede uitgave, zoo veel mogelijk zal verholpen worden. Vreemd is, met den doorgaanden inhoud vergeleken, wat onder de *losse gedachten ter nalezing* aan het einde voorkomt op bl. 121: »De vrede Gods gaat alle ver»stand te boven. Die vrede is eene inwendige gave Gods. »Het koningrijk van God is vrede door den Heiligen Geest. »Hier op deze wereld wonen tweedragt en krijg. Sluit u »op in uw binnenste: daar vindt gij het beeld van den Vre»devorst, van JEZUS, daar begroet Hij u met den kus des »vredes. Al waart gij dan ook zoo ongeloovig geweest als »THOMAS, zoo moogt gij nog zonder schroom naderen. Legt »dan maar in den geest uwen vinger in het teeken zijner »nagelen, en legt uwe hand in zijne zijde, en even als hij, »zult gij Hem voor uwen God erkennen, en Zijn vrede zal »met u zijn." Wij twijfelen er niet aan, of deze woorden zijn aan het oorspronkelijke ontleend, maar verklaren rondborstig niet te begrijpen, hoe zij, in verband met onze boven gemaakte aanmerking, kunnen gevloeid zijn uit de pen der verstandige vrouw, die ze ons te lezen geeft.

Mijne vroegere twijfelingen, en mijne tegenwoordige overtuiging en belijdenis omtrent Godsdienst en Christendom; door A. H. ALBERT, *voorheen Pastoor der Roomsch-Katholieke Gemeente te Hillegom. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1848. *In gr.* 8*vo.* 78 *bl.* *f* :-75.

Na hetgeen de Heer ALBERT, voormalig Roomsch-Katholiek Geestelijke, over vrijheid van godsdienst en vrijheid van onderwijs geschreven heeft, had het publiek eenig regt, om van hem inlichting te vragen aangaande zijn tegenwoordig godsdienstig en Christelijk standpunt. Hij had zich ook voorbehouden, daaromtrent in eene nadere ontwikkeling te treden. En hij doet het in dit geschrift met eene openhartigheid en uitvoerigheid, die ons eerbied inboezemt. Daaruit blijkt, welk een strijd hij te strijden gehad heeft, wat het hem gekost heeft, om de Roomsche Kerk en den geestelijken

stand te verlaten en tot welke overtuiging hij thans langs zoo moeijelijken weg gekomen is. Zijne geloofsbelijdenis, aan het slot, is echt Protestantsch in beginsel, maar wijkt tevens in bijzonderheden af van die der verschillende Protestantsche Kerkgenootschappen, en verklaart ons, waaraan het is toe te schrijven, dat hij zich tot nu toe aan geen derzelve heeft aangesloten. Zij komt meest overeen met den inhoud van hetgeen, vóór eenige jaren, door een onbekende geschreven is over Evangelisch-Katholicismus en Protestantsch-Katholieke Kerk. Het verwondert ons niet, dat de Heer ALBERT, langs den weg van zijn onderzoek, op dat eenigermate onzijdig standpunt gebragt is, en wij verblijden er ons over, omdat de opregtheid zijner tegenwoordige overtuiging, die boven alle tegenspraak verheven is, daardoor te duidelijker aan het licht treedt. Maar het zou ons toch verwonderen, indien hij op den duur buiten Kerkelijke gemeenschap bleef voortleven. Zijn eigen gemoed zal hem, vertrouwen wij, tot eene keuze brengen, waardoor hij ophoudt op zich-zelven te staan. Hoe dit echter ook zij, wij reiken hem gaarne de broederhand, wenschen hem met den gedanen stap van harte geluk, en durven verwachten, dat er onder zijne vroegere geloofsgenooten en gemeente-leden zullen gevonden worden, onpartijdig genoeg, om, met dit geschrift bekend geworden, zijnen overgang uit de Roomsche Kerk, indien al niet te billijken, dan toch te eerbiedigen. Hun, en allen, die in waarheid en Christendom belang stellen, zij de lezing daarvan ernstig aanbevolen.

Catechismus over den Bijbel en de Bijbelsche en Kerkelijke Geschiedenissen. Door J. J. SWIERS, *Predikant te Havelte. Te Groningen, bij* M. Smit. 1848. *In kl.* 8*vo.* 103 *bl.* *f* :-20.

Kort begrip van hetgeen de Christen tot zaligheid te weten noodig heeft. Ten gebruike bij de Catechizatiën opgesteld door Dr. J. MEIJER, *Hervormd Predikant te*

Wolvega. Te Meppel, bij H. ten Brink. 1848. *In kl.* 8vo. 59 *bl.* *f* : - 20.

Zulk een vraagboekje schijnt er nog te moeten opgesteld worden, dat aan alle godsdienstonderwijzers evenzeer behaagt. Gedurig verschijnen er nieuwe in het licht, en elk waagt het bijkans, om van de vervaardiging voor zich-zelven de proef te nemen. Wij eerbiedigen, ook te dezen opzigte, de individuéle vrijheid van allen, en maken daarvan zelve gebruik. Maar wat de uitgave betreft, zouden wij wenschen, dat men over het algemeen daarmede minder ligtvaardig te werk ging, en het groot aantal van Catechiseerboekjes niet noodeloos vermeerderde.

Dit neemt echter niet weg, dat wij elke wèlgeslaagde poging gaarne toejuichen. De Eerw. SWIERS, die in dit vak, zoo wij meenen, reeds meer bruikbaars geleverd heeft, maakt van wege bovengenoemden *Catechismus* aanspraak op onzen lof en dank. Het boekje beantwoordt aan den titel, bevat hier en daar een weinig inleiding op de Bijbelboeken en behandelt voorts zeer uitvoerig de Bijbelsche en korter de Kerkelijke Geschiedenis. Sommige gedeelten, vooral dat *over de Hervorming en hare zegenrijke gevolgen*, hadden wij breeder gewenscht, en andere daarentegen hadden beknopter kunnen behandeld zijn. Het getal van 35 §§ komt ons ook wat groot voor, en van het geheugen der leerlingen wordt daarin wel wat veel gevergd. Maar de stof is overigens vrij gelijkmatig verdeeld en uitgewerkt; de antwoorden volgen de vragen geregeld op; de inhoud is onberispelijk, en de vorm keurig genoeg. Wij bevelen dit boekje met vrijmoedigheid aan en durven ons van het oordeelkundig gebruik, onder Gods zegen, goede vruchten beloven.

Minder zijn wij met den arbeid van Dr. MEIJER ingenomen. De hoofdverdeeling in XIV hoofdstukken, waaronder *twee de belofte des Verlossers* behandelen, is een weinig vreemd ofschoon de loop van behandeling de meest gewone is. Dat elk hoofdstuk *vijf* algemeene en *tien* bijzondere vragen bevat en dan nog altijd *zestien* onbeantwoorde, ingerigt naar

de verschillende bekwaamheid der leerlingen, geeft aan het boekje een minder behagelijk en ordelijk voorkomen. Dat de antwoorden doorgaans geen volzin uitmaken en den inhoud der vraag niet teruggeven, is een inderdaad hinderlijk gebrek. Hier en daar hadden wij ook eenige meerdere bestemdheid van uitdrukking verwacht. Zoo wordt b. v. van JESUS vóórbestaan niet gesproken, en de uitdrukking: *Zoon van God*, vonden wij aangaande Hem slechts ter loops gebezigd en nergens verklaard, dan alleen in de onbeantwoorde vraag: *waarom wordt* JEZUS *de Zoon Gods genoemd?* waarbij naar LUK. I: 35 verwezen wordt. Onnaauwkeurig is het, te zeggen, zoo als bl. 40 geschiedt, dat de Apostelen de verlossing, door JEZUS CHRISTUS aangebragt, ook wel noemen *verzoening des menschen met God* of het ontvangen van den Heiligen Geest, en te beweren, dat *geregtvaardigd te worden voor God* hetzelfde beteekent als vergeving van zonden te ontvangen. Van de Christelijke Kerk wordt verder evenmin gewag gemaakt als van den Heiligen Geest Gods. In één woord, men behoeft dit vraagboekje slechts vlugtig door te zien, om te bemerken, dat het, hoe veel goeds en bruikbaars het ook bevatten moge, bij vele anderen achterstaat, en niet geschikt is, om grooten en duurzamen opgang te maken. De tijd zal het leeren, dat wij hierin niet hebben misgezien.

Zielkunde voor Onderwijzers. Naar het Hoogduitsch. Te Gouda, bij G. B. van Goor. 1848. *In kl.* 8*vo.* 103 *bl. f* :-75.

Wij vereenigen ons gaarne met het gunstig oordeel, door den ons onbekenden vertaler, V. H. L. te *Gouda*, over dit geschrift geveld, en keuren het goed, dat hij het in onze taal heeft overbragt. Het paart aan beknoptheid en duidelijkheid een grooten rijkdom van zaken. Als eenvoudig en geregeld overzigt van den omvang der zielkunde, is het zeer geschikt, om aanleiding te geven tot verdere beoefening dier wetenschap. En wie haar meer uitvoerig beoefend heeft, kan

er gebruik van maken tot herhaling van het aangeleerde. Hiermede is echter niet gezegd, dat het boven alle aanmerkingen zou verheven zijn. Op het gebied eener wetenschap, als die der zielkunde, is dat niet te verwachten. Over het algemeen hadden wij wel gewenscht, dat de behandeling meer populair en voor den eerstbeginnende meer bevattelijk ware. Er wordt b. v. over het *geweten* zelfs met geen enkel woord gesproken. En wij vreezen, dat menig onderwijzer, indien hij de wetenschap, zoo als zij hier voorkomt, aan zijne leerlingen voordraagt, voor hen ten eenenmale onverstaanbaar zijn zal. Desniettemin prijzen wij dit boeksken Onderwijzers met vertrouwen ten gebruike aan, ook omdat de vertaling wèl geslaagd is. De Schrijver, E. A. E. CALINICH, medebestuurder eener kweekschool voor Onderwijzers te *Friedrichstadt — Dresden*, is ook door andere geschriften over het onderwijs gunstig bekend. Zijn naam moge, nevens onze aankondiging, tot aanbeveling verstrekken!

Repertorium voor buitenlandsche Theologie, uitgegeven door J. P. DE KEYSER, *Predikant te Varsseveld. Jaargang* 1849. *Eerste Stuk. Te Utrecht en Meppel, bij* W. H. van Heyningen. 1849. *In gr.* 8*vo.* *f* 2-:

Toen wij in het verleden jaar het eerste nummer van den jaargang van 1848 van dit Repertorium aankondigden, gaven wij, uit hoofde van den naam des uitgevers, onze verwachting te kennen, dat deze verzameling zoude voldoen aan de behoefte onzer wetenschappelijke godgeleerdheid, om bekend te worden gemaakt met het voornaamste van hetgeen hieromtrent door het buitenland geleverd wordt. Aan die verwachting is ten volle beantwoord door de geleverde bijdragen, die in de twee vorige deelen zijn verschenen, en Ref. ziet met genoegen, dat de onderneming zich door eene genoegzame deelneming vindt ondersteund. De tweede jaargang, waarvan wij de eerste aflevering voor ons hebben, zal, door compresser druk en een kleiner letter

der verslagen en berigten, een vierde méér dan de vorige bevatten, en de inhoud er van is niet minder belangrijk dan die der vroegere stukken. Inzonderheid maakt Ref. opmerkzaam op de hier voorkomende verhandeling van den beroemden Dr. C. ULLMANN, getiteld: Godgeleerdheid, Godgeleerden en Geestelijken in onze dagen; een stuk, dat de aandacht verdient van allen, die in een verlicht Christendom belang stellen. Ref. wenscht hartelijk, dat de uitgever en zijne medewerkers op hun loffelijk spoor met ijver mogen voortgaan, en laat, om de waarde der verzameling, door hen, die er nog niet mede zijn bekend geworden, te doen op prijs stellen, eene opgaaf volgen der voornaamste stukken, die de twee vorige deelen versieren.

De schets van den gang der nieuwere theologie, van Dr. EHRENFEUCHTER, is vol belangrijke opmerkingen en maakt eene gepaste inleiding voor het Repertorium uit.

Van nog grooter belang voor de geschiedenis der theologie en hare tegenwoordige betrekking tot de wijsbegeerte is de verhandeling van Dr. J. F. TH. WOHLFARTH: de verborgenheden der moderne speculative wijsbegeerte in het algemeen, en van het nieuwe evangelie van STRAUSS, BRUNO en EDGAR BAUER, FEUERBACH, RUGE en anderen in het bijzonder, van het standpunt der geschiedenis, der wijsbegeerte, der godsdienst, der zedekunde en van den Staat.

Voor de Kerkelijke geschiedenis der middeleeuwen is het stuk van Dr. KAREL SCHMIDT: de Katharen in het zuiden van *Frankrijk*, in de eerste helft der dertiende eeuw, eene verdienstelijke bijdrage; even als de verhandelingen van EMILE SAISSET over MICHAEL SERVETUS, betreffende zijne godsdienstige en wijsgeerige leer, en over zijn regtsgeding en dood, ons tot nog toe weinig of geheel onbekende bijzonderheden, omtrent dezen merkwaardigen man en zijnen tegenstander, den Geneefschen hervormer CALVIJN, mededeelen; zij zijn eene onmisbare bijdrage tot de geschiedenis der wijsbegeerte en der hervorming in de 16de eeuw.

De beschouwingen over de geloofsleer der Gereformeerde Kerk naar aanleiding van Dr. ALEXANDER SCHWEIZERS

Reformirte dogmatik, door Dr. SCHNECKENBURGER, zijn, uit een dogmatisch oogpunt beschouwd, van het grootste gewigt.

De roeping der Duitsche Kerk in onze dagen; Iets voor het heden en voor de toekomst, door Dr. C. ULLMANN, is, gelijk alles wat uit diens pen komt, de lezing en behartiging overwaardig.

Hier bij kunnen nog gevoegd worden: Dr. W. M. L. DE WETTE, beoordeeling van het wezen van het protestantisme uit de bronnen der hervormingseeuw, voorgesteld door Dr. DANIËL SCHENKEL.

Dr. G. BAUER, de oud-testamentische en de Grieksche voorstelling van den zondenval, bepaaldelijk met betrekking tot SCHLEIERMACHERS ontkenning eener specifieke overeenkomst tusschen Jodendom en Christendom.

Eindelijk eene verhandeling van Prof. A. EBRARD: NEBUCADNEZAR. Onderzoek naar de betrekking der Perzen tot het Babylonische rijk, vooral met het oog op het werk: *The times of* DANIEL *by* GEORGE DUKE *of Manchester*; welk stuk wij uit hoofde van nieuwe, maar geenszins nog volledig bewezen tijdrekenkundige stellingen, de aandacht der beoefenaars van de oude Oostersche en der algemeene geschiedenis aanbevelen.

Ref. eindigt zijn verslag met den wensch, dat de nieuwe jaargang de vorige in waarde en belangrijkheid van stukken en bijdragen moge evenaren, zoo niet overtreffen, en dat hij er nadere bijzonderheden van de thans zoo veel geruchtmakende *Tubinger* school in zal aantreffen.

Alles wat op een vrij onderzoek rust, moet de onbevooroordeelde Godgeleerdheid welkom zijn; de waarheid moet het doel van haar pogen wezen, en de eenzijdigste beschouwing, ja de dwaling zelfs, kan tot de nadere kennis der waarheid leiden, indien zij met eerbied voor het goddelijke en zucht tot bevordering van het zedelijke in den mensch gepaard gaat.

B.

Algemeene Geschiedenis des Vaderlands van de vroegste tijden tot op heden, door J. P. AREND. *IIde Deel. 2de en 3de Stuk. Met Platen, Kaarten en Portretten. Te Amsterdam, bij* J. F. Schleijer. 1844 *en* 1846. *Prijs per aflevering f* : - 50.

Omstandigheden buiten de schuld van Ref. hebben hem belet in eenige jaren de aankondiging van het belangrijke werk van den Heer AREND voort te zetten, en daar nu hetzelve het vroegste en minst beoefende gedeelte onzer Geschiedenis, namelijk die der Grafelijke tijden, bijna heeft afgehandeld, neemt hij op nieuw deze gelegenheid waar om hetzelve, even als te voren, allen, die belang stellen in de lotgevallen onzer voorvaderen, ten volle aan te bevelen.

Naarmate de Schrijver in zijne taak vordert, wordt het verhaal meer onderhoudend en de gebeurtenissen meer belangwekkend. Zoo als vroeger de Grafelijke heerschappij in de onderscheidene provinciën, die nu ons Vaderland uitmaken, behandeld werd door WAGENAAR en anderen, maakte het dit tijdperk onzer Geschiedenis eenigzins verward en verbazend droog voor den gewonen lezer, die geen geschiedonderzoeker en oudheidkundige was. De Heer AREND heeft in zijn verhaal het aangename en onderhoudende met de grondige studie der bronnen en de karakterschildering der tijden en personen weten te paren, die zijne geschiedenis, hoe verder hij hierin vordert, des te meer belangrijk doet zijn. Men heeft wel eens de aanmerking gemaakt, en Ref. moet zich hieronder rekenen, of de tijdvakken vóór de algemeene heerschappij van KAREL V over al de *Nederlanden*, die eigenlijk niet meer dan de inleiding tot de geschiedenis onzes Vaderlands uitmaken, niet met te groote uitvoerigheid behandeld zijn. Maar indien men in het oog houdt, dat hier voor het eerst eene Algemeene geschiedenis van de regering, niet alleen van de Grafelijke *Hollandsche*, *Henegouwsche*, *Beijersche*, *Bourgondische* en

Oostenrijksche Huizen, maar tevens van de *Stichtsche*, *Geldersche* en *Friesche* Regeringen, in verband met hunne veelvuldige betrekkingen met de zuidelijke provinciën, vooral van *Braband* en *Vlaanderen*, geleverd wordt, die van eene naauwgezette gebruikmaking der oorspronkelijke bronnen, als oude kronijkschrijvers, verzamelaars van oorspronkelijke stukken, en de oude en nieuwere schrijvers van dit deel onzer Vaderlandsche geschiedenis getuigt, wordt men door het grondige en tevens aangename en de gepaste wijze van behandeling geheel met deze schijnbaar eenigzins te groote uitvoerigheid verzoend; te meer daar die tijden in verschillende opzigten nog ophelderingen vereischten, welke de latere minder behoeven, omdat zij reeds meermalen van verschillende zijden bezien zijn. Wij moeten echter hier weder eene vroeger gemaakte bedenking herhalen, of het in de volgende tijdvakken onzer Vaderlandsche geschiedenis wel noodig zal zijn, die uitvoerigheid te blijven volhouden, daar de gebeurtenissen hier meer van algemeene bekendheid worden, en er voornamelijk slechts verschil van hare beteekenis en invloed op ons volksbestaan plaats heeft. Eene breedere behandeling zoude Ref. hier ook noodzakelijk keuren, om het werk, dat nu reeds vier lijvige boekdeelen beslaat, niet te breed te doen uitdijen, waardoor de Schrijver en Uitgever in hunne pogingen, om hunne belangrijke taak te volbrengen, zouden bemoeijelijkt worden. Het is met bescheidenheid, dat wij deze bedenking onder de aandacht van den Heer AREND brengen.

Het tweede deel, tweede stuk, bevat het vierde Boek, van de vereeniging van *Holland* met *Henegouwen*, tot die van bijna al de *Nederlanden* onder FILIPS VAN BOURGONDIË 1300 - 1433, en het derde stuk het vijfde Boek, van de vereeniging van bijna al de *Nederlanden*, onder het Huis van *Bourgondië*, tot die van al de *Nederlanden* onder Keizer KAREL V, 1433—1543. Ieder, die niet geheel vreemdeling in de Vaderlandsche geschiedenis is, weet, welke belangrijke gebeurtenissen in deze twee tijdvakken plaats hadden, die den overgang der middeleeuwen tot de nieuwere tijden uitmaken, en waarin, vooral op het laatst,

de grond werd gelegd tot die bloei en welvaart en tot dien hoogeren trap van beschaving, waarin de Noordelijke *Nederlanden* in de 17de eeuw, na eenen tachtigjarigen worstelstrijd tegen *Spanje*, zich verhieven.

Wat de platen en de portretten aanbelangt, die dit werk versieren, zij zijn vooral niet minder dan in de vroegere afleveringen, en worden uitvoeriger en getrouwer aan het costuum, dat trouwens ook in de eerste tijden en de ijzeren middeleeuwen minder bekend, en meestal conventioneel is. Onder de portretten zijn er zeer fraaije, zoo als die van JAN VAN BEIJEREN, FILIPS VAN BOURGONDIË, KAREL DE STOUTE, MAXIMILIAAN VAN OOSTENRIJK en van KAREL DE VIJFDE.

Het werk van den Heer AREND vervult eene behoefte des tijds. Door het meer algemeen bekend worden van oorspronkelijke bescheiden, die eeuwen lang onder het stof van in wanorde geraakte Archieven gelegen hadden, zijn vele gebeurtenissen der geschiedenis van de middeleeuwen en die der latere tijden in een ander licht verschenen, en vele tot nog toe onbekende bijzonderheden te voorschijn gekomen, die het oordeel over personen en zaken belangrijk gewijzigd hebben. De *onuitgegeven stukken* betrekkelijk onze Vaderlandsche geschiedenis van den Archivarius DE JONGE, de vruchten der *nasporingen* van den werkzamen Mr. VAN DEN BERGH, bevatten vele oorkonden over de Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten en oneenigheden, en verder over de gebeurtenissen der Grafelijke tijden. Zoo zijn de geschiedkundige onderzoekingen van den verdienstelijken ASCH VAN WIJK *over het handelsverkeer van Utrecht*, en de *Gedenkwaardigheden van de geschiedenis van Gelderland*, door A. NIJHOFF, van vele tot nog toe onuitgegeven officiële stukken voorzien, die door den Schrijver van het werk, dat wij aankondigen, met vrucht gebruikt zijn. Doch de oogst voor de latere tijden is nog veel beduidender. Wie is niet overtuigd van het gewigt, dat de *Archives de la maison de Nassau*, door Mr. GROEN VAN PRINSTERER met zoo veel zorg en geleerdheid uitgegeven, bezitten voor de *Nederlandsche* beroerten onder

PHILIPS DE TWEEDE, en de geschiedenis der vestiging onzer onafhankelijkheid door Prins WILLEM I.

De *Belgische* Regering heeft zich ook ten hoogste verdienstelijk gemaakt door het toegankelijk stellen van zoo vele geschiedkundige schatten, die de *Bourgondische* Bibliotheek en andere Verzamelingen in de Zuidelijke Provinciën bevatten, en hiervoor in den Heer GACHARD een bekwaam en naauwkeurig uitgever gevonden, die bezig is om de hoogst belangwekkende correspondentiën onder de regering van KAREL V en die van PHILIPS II met MARGARETHA VAN PARMA in het licht te geven; alsmede eene nieuwe *série* van brieven van WILLEM DEN I, die een onontbeerlijk *supplement* op de *Archives* van Mr. GROEN VAN PRINSTERER uitmaken. De brieven van den Kardinaaal DE GRANVELLE zijn thans geene geheimen meer, evenmin als de ontoegankelijke Archieven van *Simancas* in *Spanje*, vroeger voor het oog van schier ieder sterveling in het midden van het *Iberisch* schiereiland verborgen. Bijna alle Regeringen wedijveren, om belangrijke staatstukken voor het nageslacht open te leggen. Zelfs de bibliotheek van het Vatikaan is thans geen ondoordringbaar heiligdom zoo als vroeger.

Uit dit een en ander zien wij, wat wij van den Heer AREND in het vervolg te wachten hebben, die voorzeker zoo vele schatten niet ongebruikt zal laten liggen, en die met het onpartijdig oog, dat hij bezit, dezelve zal aanwenden, om zijn werk die volledigheid te geven, welke men thans in geschriften van eenen geschiedkundigen aard verlangt; die vrij moeten zijn van vooringenomenheid, en van de bekrompenheid, die een partijzuchtig standpunt in het Staatkundige en Godsdienstige noodwendig ten gevolge moeten hebben.

Neêrlands Heldendaden te land; van de vroegste tijden af tot in onze dagen; door J. BOSSCHA, *Hoogleeraar, vroeger aan de Koninklijke Militaire Akademie te Breda, thans aan het Athenaeum Illustre te Amsterdam. XXIXste, XXXste en XXXIste Aflevering. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1843—1848. *In gr.* 8vo. *bl.* 277—536 *en* 26 *bl. Bijlagen. Bij inteek. f* 4-20, *buiten inteek. f* 5-25.

De Hoogleeraar BOSSCHA vervolgt waardiglijk, ofschoon dan ook met vrij aanmerkelijke tusschenpoozingen, zijn even grondig als onderhoudend werk, 't welk met nog meer gretigheid blijkt ontvangen te zijn, dan Schrijver en Uitgever zich durfden voorstellen. Getuige hiervan de herdruk van het eerste deel, door het steeds toenemend debiet noodzakelijk geworden. De drie afleveringen, welke wij nu aankondigen, loopen over de jaren 1809 tot 1815, en bevatten alzoo de merkwaardige, deels donkere dagen, eerst van het wegzinkend, daarna van het herrijzend, maar eerlang weder fel aangevochten *Nederland*. Zoo geeft ons de XXIXste aflevering: *De Engelsche aanval in Zeeland verijdeld* (bl. 277—302) en *de Hollanders in Spanje* (bl. 302—382). De XXXste: *De Veldtogt naar Rusland* (bl. 383—422), en eindelijk de XXXIste: *De Nederlandsche landmagt na de herstelling van den Staat, het gevecht bij Quatre-Bras* en *den slag van Waterloo* (bl. 423—536).

De wijze, waarop deze hoogst gewigtige gebeurtenissen door den Schrijver zijn voorgesteld, verdient in allen opzigte den hoogsten lof, hetzij men op taal en stijl, op het groeperen der feiten of op derzelver echt Kritische behandeling de aandacht vestige. Overal tracht de Schrijver het aandeel, 't welk *Nederlands* krijgslieden aan de meest geroemde wapenfeiten gehad hebben, en 't welk in de geschiedenis, gelijk zij door *Franschen*, *Engelschen* en *Duitschers* beschreven is, maar al te vaak is miskend, voorbijgezien, althans op den verren achtergrond geplaatst, naar verdienste te doen uitkomen. Vooral, waar, gelijk in *Spanje*, aan de *Hollandsche* officieren en soldaten het lot te beurt viel van slechts hulptroepen in een vreemd leger te zijn, heeft de Schrijver »zich gelukkig geacht in staat te zijn gesteld om de verrigtingen der »*Hollandsche* Brigade van CHASSÉ, uit echte bescheiden, uitvoerig te boek te stellen en alzoo aan de Vaderlandsche krijgslieden de eer te geven, die hun toekomt" (bl. 304). Met warmte is dan ook dit gedeelte geschreven, en even als het volgende stuk, 't welk den togt naar *Rusland* ten onderwerp heeft, geeft het de volle overtuiging »dat ook, toen de *Nederlandsche* natie voor een tijd uit den rij der Volken was »uitgewischt, hare krijgslieden zijn blijven voortgaan den »*Hollandschen* naam eer aan te doen."

Doch bovenal vestigen wij de aandacht onzer lezers op de beschrijving van het gevecht van *Quatre-Bras* en van den slag

van *Waterloo*. — Het is maar al te waar, dat, toen SCHELTEMA zijnen (overigens fiks geschreven) *laatsten veldtogt van* NAPOLEON uitgaf, de meest belangrijke bijzonderheden van dien eeuwig gedenkwaardigen worstelstrijd nog niet opgehelderd waren. De hoofdwerken daarover, zoo in *Frankrijk* en *Engeland* als in *Duitschland*, zijn, even als het geachte werk van onzen Landgenoot VAN LOBEN SELS eerst veel later in 't licht verschenen, terwijl de talrijke Militaire Tijdschriften voortdurend eenen schat van berigten, opheldering, wederleggingen en beschouwingen hebben opgenomen. — Geen dezer bouwstoffen en hulpmiddelen is door den Schrijver veronachtzaamd, en elke bladzijde draagt blijken van de oordeelkundige wijze, waarop hij dezelve getoetst en benuttigd heeft. (Zie b. v. de aant. op bl. 444, 452, 456, 466 enz.) Niet gemakkelijk was hem die taak, en te regt zegt de Schrijver op bl. 521: »Er is nooit een veldslag geleverd, waarover zoo »vele verhalen en beschouwingen zijn in het licht gegeven. »Van de overwonnenen heeft ieder de schuld der nederlaag »van zich pogen af te werpen, en van de overwinnaars ieder »aan *zijn* moed of aan *zijn* beleid een voornaam deel der over»winning willen toegeschreven hebben. Hierdoor staat de »geschiedschrijver, die de waarheid zoekt, bijna wanhopend »voor eene menigte van strijdige berigten."

Hoe gaarne zouden wij hier, tot eene proeve van den historischen stijl en de bewerking, eenige bladzijden en daaronder dan zeker ook de zes laatste mededeelen! Doch men leze en schaffe zich liever zelf het werk aan. Welke boeken koopt dan toch de beschaafde *Nederlander*, als hij voor deze ware gedenkzuil van den moed en de volharding zijner voorvaderen, en nu ook van zijne tijdgenooten, niet eenige guldens over heeft?

Volgens het berigt op den omslag der xxxste aflevering mogen wij nu spoedig de krijgsbedrijven bij *Hasselt* en *Leuven* en op de Citadel van *Antwerpen* te gemoet zien, en daarmede de voltooijing van het geheele werk, 't welk met eenige Nalezingen en Bijvoegselen en een algemeen Register zal besloten worden.

J. VAN DER SMISSEN. *Beschouwingen over de Kolonie Suriname, in verband met een ontwerp tot de emancipatie der slaven, en bedenkingen over de beide tot verkrijging daarvan voorgedragene stelsels van Centralisatie en Quasi-ont-*

eigening. Iste Stuk. Te Amsterdam, bij C. Weddepohl. 1849. *In gr.* 8*vo.* 172 *bl. f* 1-50.

Een geschrift, over Centralisatie der suikerfabrikaadje handelende, wilde, door middel van deze, tot de slaven-emancipatie in *Suriname* komen, waarbij dan de verkoopwaarde der effecten in die Kolonie tot maatstaf der schadeloosstelling zoude genomen worden. Maar een planter en eigenaar in de Kolonie, dien maatstaf beschouwende als hoogstonbillijk en als moetende leiden tot den ondergang der eigenaren, verzocht den Heer VAN DER SMISSEN daartegen de pen op te vatten. Een ander schrijver trad intusschen op, met een stelsel, dat op nog minder aannemelijke grondslagen rustte. Nu werd de arbeid van onderzoek, ontleding, bestrijding en wijziging tot de beide voormelde ontwerpen uitgestrekt, die kortheidshalve dat van *centralisatie* en dat van *quasi-ontëigening*, 't laatste ook wel enkel q. o., in de Beschouwingen worden genoemd.

Op den 30 Augustus 1848 leverde de Schrijver een beknopt ontwerp in aan den toenmaals tijdelijken Minister van Marine en Koloniën, vroeger Gouverneur van *Suriname*, die hem aanraadde, zijne gevoelens door de drukpers openbaar te maken. Dit vereischte omwerking en uitbreiding; van daar dat het eenige maanden duurde, alvorens dit Eerste Stuk in het licht verscheen.

Met groote bescheidenheid erkent de Heer VAN DER SMISSEN (bl. 9) dat zijne »loopbaan in *Suriname* niet de planterscarrière is geweest," maar hij ontwikkelt evenwel de redenen die hem, zijns inziens, in staat hebben gesteld, om met genoegzame kennis van zaken in het strijdperk te treden; zijnde hij ook voorzien van alle opgaven en bescheiden omtrent de opbrengst eener Plantaadje in *Suriname*, sedert het jaar 1836. Het Tweede Stuk (*) zal eene bepaalde wederlegging behelzen van het stelsel van quasi-ontëigening, terwijl het tegenwoordige Eerste Stuk eigenlijk behelst:

I. Aanbeveling van de emancipatie door het toepassen van het stelsel van Centralisatie, onder opgegevene wijzigingen in dat stelsel.

II. Nadere beschouwing dier wijzigingen.

III. Berekeningen, om te vinden de inkomsten der Koloniale gronden.

(*) Het Tweede Stuk is juist verschenen en ons toegezonden.

IV. Verschil door de wijzigingen voortgebragt, in de toepassing van het stelsel van Centralisatie op de ontëigening.

V. Billijkheid dier wijzigingen, en bewijs, dat de borgtogt, van *Nederland* gevorderd, ten aanzien der ontëigening als geen bezwaar kan worden beschouwd.

VI. Betoog van de noodzakelijkheid, dat de eigenaren zich in eene maatschappij behooren te vereenigen, in het belang der Emancipatie en der Centralisatie.

VII. Eenige beschouwingen betreffende Landbouw en Staathuishoudkunde.

Met deze beknopte opgave van den inhoud moeten wij volstaan. Den Schrijver te volgen in zijne wijdloopige argumentatie en betoog om de aannemelijkheid van zijn vernuftig uitgedacht ontwerp te bewijzen, daartoe ontbreekt het ons aan ruimte. Men moet het in de Beschouwingen-zelve nagaan, om de aldaar voorgestelde gronden rijpelijk te kunnen toetsen. Moge vooral de overweging van Hoofdstuk IV (bl. 65) leiden tot billijkheid jegens de plantaadje-eigenaars; indien dan ook het ontwerp van den Schrijver uitvoerlijk bevonden wordt, zal de Heer VAN DER SMISSEN zich jegens hen en het geheele Vaderland verdienstelijk hebben gemaakt. De lezer store zich niet aan de wijdloopige behandeling of aan de menigte van aanteekeningen, want het werk is de aandachtigste lezing overwaardig; hoewel het zich gewis ter lecture meer zou aanbevelen, indien 't zoo beknopt als zaakrijk ware.

Mijne loopbaan in Indië, door G. DE SERIÈRE, *Oud-Gouverneur der Molukscbe Eilanden. Te Zwolle, bij* R. van Wijk, Anths.zoon. 1849. *In gr.* 8*vo.* 68 *en* 191 *bl. f* 2-:

Dit geschrift is door de omstandigheden van den dag in het leven geroepen; zoo als dat blijken zou uit den brief, waarmede het werk aanvangt, indien het niet ook van elders bekend ware. Die brief, gedagteekend: het Huis *De Beze*, bij *Zwolle*, 6 Februarij 1849, is gerigt »aan de Kiezers in het Hoofd-District *Hoogeveen*," en daaruit blijkt, dat het werk strekken moest om »de belagers en tegenstanders" van den Schrijver teregt te wijzen, door een »eenvoudig en daadzakelijk verhaal van een leven, dat, hoe dan ook beoordeeld, altoos en geheel zal toegewijd zijn aan de

standvastige en onvoorwaardelijke bchartiging van al datgene, wat het geluk en den voorspoed van het dierbare Vaderland en zijne schoone Koloniën kan vermeerderen."

In het Hoofd-District *Hoogeveen* had de Heer DE SERIÈRE bij de onlangsche verkiezingen een zeker aantal stemmen op zich vereenigd, en uit de openbaarmaking van zijne »loopbaan," meenen wij te mogen afleiden, dat hij zich gaarne hadde zien benoemen tot lid der Tweede Kamer van de Staten-Generaal. Hoewel reeds, op de tweede bladzijde, blijkt, dat de Heer DE SERIÈRE hier te lande Predikant was (te *Zutphen*, bij de Waalsche Gemeente) en als Predikant naar *Indië* is gegaan, wordt evenwel niet gezegd, of die hoedanigheid aan zijne verkiesbaarheid in den weg stond. De Grondwet sluit Predikanten van het Lidmaatschap der Staten-Generaal uit, doch wij weten niet, in hoe verre het oude spreekwoord: ééns burgemeester, altijd burgemeester, op predikanten toepasselijk is.

Het werk splitst zich in twee stukken, het eerste, van bl. 3 tot 68, behelst het verhaal der gebeurtenissen, het tweede, getiteld *Bijlagen*, van bl. 1—189, bevat de bescheiden of stukken, die het bewijs moeten leveren der naauwkeurigheid van het verhaal. Evenwel heeft de Schrijver onderscheidene stukken niet overgelegd, die bij de overige allezins op hunne plaats zouden zijn geweest. Waartoe den lezer te verwijzen naar de »*retro-acta*, in 's lands archiven berustende," daar het hem gemakkelijk zou zijn geweest, die stukken van dáár te bekomen?

Op bl. 3 leest men:

a, dat de Schrijver in 1821 »als Predikant voor de Hervormde Gemeente op *Java*" in *Indië* kwam;

b, dat hij »bij Ministeriëel besluit was aanbevolen," ter dienste van het lager en middelbaar onderwijs.

c, dat hij »aan die gunstige en vereerende beschikking" zijne plaatsing had te danken, »in eene hoogere klasse dan die der Predikanten voor *Indië* — die aan de toenmalige derde klasse der *Indische* Ambtenaren geassimileerd werden."

d, dat later, door den Commissaris-Generaal DU BUS DE GHISIGNIES, werd besloten, dat hij »als ambtenaar der 1ste Klasse had behooren beschouwd te worden, en, voor zoo veel noodig, daartoe werd benoemd."

Deze aanstellingen, op welke latere aanstellingen schijnen te rusten, had de Schrijver in de Bijlagen behooren op te

nemen. Wij gelooven gaarne, dat die »papieren in den ramp van *Krawang*, in 1832, door eenen brand zijn verwoest geworden," maar, vermits den Heer DE SERIÈRE daarna, op zijn verzoek, duplicaten van besluiten en resolutiën, hem betreffende (zie noot *d* op bl. 5), zijn afgegeven, ware het hem immers gemakkelijk geweest, *ook van die stukken*, duplicaten te erlangen.

De Schrijver doet het voorkomen, alsof in zijne aanbeveling, »ter dienste van het lager en middelbaar onderwijs," de voorwaarde lag opgesloten, dat hij in eene hoogere klasse moest worden geplaatst, dan die, waartoe de predikanten behoorden, doch in het stuk, dat er betrekking op heeft, vinden we daarvan geen blijk. Nadat de Schrijver reeds meer dan drie jaren in *Indië* was, werd hij benoemd tot Predikant bij de Hervormde Gemeente te *Soerabaija*, en, door den Gouverneur-Generaal, bij Resolutie van den 25 Januarij 1825 tevens tot honorair School-opziener benoemd, »met last op den Inspecteur om denzelven, bij de eerst ontstane vacatuur, als *effectief* School-opziener, onder het genot der daaraan verknochte emolumenten, aan het Gouvernement voor te dragen." (Zie Bijlage V, bl. 16—17.) Wij kunnen hierin niets anders vinden dan eene toezegging, om bij de eerste vacatuur *effectief* School-opziener te worden.

Zou het niet ook van belang zijn geweest, mede te deelen, waarom de Schrijver, in 1823 Predikant bij de Hervormde Gemeente te *Batavia*, (zie Bijlagen, bl. 14 en 15) zich in 1825 de benoeming tot Predikant te *Soerabaija* liet welgevallen? — Wij meenden, dat een Predikant van *Soerabaija* naar *Batavia* bevorderd werd; doch niet omgekeerd.

Voor hen, die met het door den Heer DE SERIÈRE in *Indië* verrigte van nabij wenschen bekend te worden, is de lezing van het werk allezins belangrijk; maar om zich een juist denkbeeld van de zaken te vormen, zullen zij, bij elke aanhaling, het aangeduide stuk in de Bijlagen dienen na te slaan en te lezen. Wij althans hebben daarvan de noodzakelijkheid ondervonden. Bij voorbeeld, op bl. 14 en 15 lazen wij: »Toen was het een tijd, waarin voor ijver en vlijt eene eervolle loopbaan werd ontsloten en gewaarborgd." — »Maar toen moest er ook eene geheele hervorming tot stand gebragt, de geheele wijze van administratie veranderd, alles nagegaan worden, wat tot herstel, vooruitgang en welvaart leiden kon."

»Mijne loopbaan was in alle die handelingen zoo verwikkeld, dat het genoegzaam ondoenlijk is van de eene te gewagen, zonder van de andere melding te moeten maken. Zoo bewijzen de besluiten van den Lieutenant-Gouverneur-Generaal, van den 23 Mei 1827, N°. 5, en dat van den 18 December 1829, N°. 19, enz. welk een belangrijk deel der werkzaamheden mij, in die algemeene strekking tot vooruitgang en ontwikkeling, werd toevertrouwd." — Toen wij de daarbij aangewezene Bijlagen nasloegen, vonden wij op bl. 36—38, dat aan den Heer DE SERIÈRE werd opgedragen, het »bijeenbrengen" eener »algemeene verzameling, onder den naam van *Statistische geschiedenis van het Eiland Java en onderhoorigheden*" en, op bl. 39—42, de benoeming eener Commissie tot geheele herziening van de thans bestaande bepalingen voor de landelijke inkomsten," bestaande uit acht Leden, waaronder de Heer DE SERIÈRE, »Adsistent-Resident van *Krawang*, Secretaris van de Hoofd-Commissie van Landbouw," die tevens met de functiën van Secretaris werd belast. — Dat lezende was onze teleurstelling groot, daar ons nimmer, ook niet uit »Mijne loopbaan" is gebleken, dat in eene dier beide gewigtige betrekkingen ooit iets belangrijks is geleverd geworden.

Wij staan hierbij stil, om den Schrijver aandachtig te maden, of het niet raadzaam ware, in een aanhangsel op zijn werk, de bestaande gapingen, omtrent hetgeen in de gemelde en andere betrekkingen belangrijks geleverd is, voldoende aan te vullen.

L.

Jhr. T. V. A. *Ridder* DE STUERS. *Gedenkschrift van den oorlog op Java van* 1825 *tot* 1830. *Uit het Fransch vertaald door* H. M. LANGE, *Lieut.-Kolonel bij het Leger in Nederlandsch Indië, Ridder van de Militaire Willemsorde 4de Klasse. Met Portretten en eene Kaart van het Oorlogstooneel op Java, van* 1825—1830, *door* H. M. LANGE. *Te Amsterdam, bij* J. Muller. *In gr.* 8*vo. XXIV en* 328 *bl. f* 4-60.

De uitgave van dit werk heeft, in meer dan een opzigt, vertraging ondervonden; eene vertraging, van welke door den uitgever geen rekenschap wordt gegeven. Het »berigt van

den Vertaler" toch, is gedagteekend: »*Batavia*, Februarij 1841," en op het titelbad staat, als jaartal der uitgave, 1847; evenwel is het boekdeel eerst in den zomer van het vorige jaar verkrijgbaar gesteld. — Wij hebben het noodig geacht, deze woorden vooraf te laten gaan, ten einde het niet zoude schijnen als of wij de aankondiging van dit belangrijk werk zoo uiterst lang hadden vertraagd. Evenwel zou zulk eene vertraging mogelijk wezen, want er komen tegenwoordig zeer vele geschriften van den dag uit, waarvan de aankondiging spoed vordert, zal niet de belangstelling zijn voorbijgegaan, nog eer het verslag is afgedrukt. En toch, hoe veel boekskens, in haast geschreven, met niet minder haast gedrukt, komen in den handel, wanneer de zaak, die er in besproken wordt, reeds voorbijgegaan, en als verouderd is. Na zoo vele vlugschriften te hebben doorgeworsteld, doet het ons goed een werk in handen te krijgen, geschreven in zoo bezadigden toon, en in zoo gekuischten stijl, over gebeurtenissen, die, ofschoon reeds eenige jaren geleden, ons tot ernstig nadenken opwekken. Van dien aard is het werk, dat den *Nederlander*, die zoo gaarne wikt en weegt, alvorens hij oordeelt en handelt, tot de bedaarde overweging roept, over oorzaken en gevolgen van daden en handelingen, die duizende menschenlevens en millioenen schats hebben gekost. Bij het geschiedboek vooral, dat wij nu behandelen, komt het te pas, te vragen: waartoe worden feiten te boek gesteld, in alle hunne omstandigheden toegelicht, en in hun verband nagespoord, wanneer het niet is om gebeurde zaken tot leering te bewaren, tot waarschuwing te doen dienen, en daaruit lessen te putten voor de toekomst. Van groot gewigt derhalve is deze vertaling van den Heer LANGE in het tegenwoordig oogenblik, nu eene levensvraag omtrent *Java* bij het publiek in behandeling is.

De eigenlijke Schrijver van dit werk, Jhr. F. V. A. Ridder DE STUERS, thans Generaal-Majoor, in den oorlog van 1825—1830 op *Java*, Adjudant van den Generaal en Chef MERKUS DE KOCK, heeft dien geheelen oorlog meêgemaakt, wellig om dat de Generaal-zelf, alhoewel, na een tienjarig verblijf in *Indië*, en den roemrijken krijgstogt naar *Palembang*, verlof hebbende ontvangen om te repatriëren, door tusschenkomende omstandigheden telkens is verhinderd ge-

worden, het opperbevel over den oorlog tegen DIEPO NEGORO aan den daartoe gedesigneerden Hoofd-Officier over te geven, en in dier voege het geluk gehad heeft dien oorlog even roemvol te eindigen als Z.Excell. dien had gevoerd. Wie was dus beter in staat om een krijgs- en geschiedkundig overzigt van den oorlog op *Java* te geven, dan juist de Heer DE STUERS! Dit geschiedde, doch dewijl evenzeer *Zuid-Nederlandsche* als *Noord-Nederlandsche* Officieren en militairen in dien oorlog hun bloed hadden vergoten, schreef de Heer DE STUERS in het Fransch, en gaf, onder den titel van *Mémoires sur la guerre de Java, de* 1825 *à* 1830, zijnen arbeid uit in het jaar 1833. Met evenveel gemak en sierlijkheid als de toenmalige Majoor DE STUERS in het Fransch schreef, met evenveel bekwaamheid toonde Z.E.G. de teekenpen te behandelen, met naar het leven te teekenen de portretten van de drie hoofdmuiters: DIEPO NEGORO, KIAYMODJO en PRAWIRO-DIRDJO gezegd SENTOT, zonder nog te gewagen van de uitvoerige kaart van het oorlogstooneel door denzelfden Heer te zamen gesteld, en tot verduidelijking bij het werk gevoegd.

Was reeds de uitgave in het Fransch een beletsel voor dit Gedenkschrift om zoo algemeen in *Nederland* gelezen te worden als het verdiende, nog grooter beletsel lag in de duurte, als vormende een fraai kwarto boekdeel, en zijnde de aanschaffing boven het bereik van de meeste officieren. Het nut eener vertaling werd dus spoedig ingezien, doch opgevolgde bezigheden hier te Lande, en daarop een andermalig vertrek naar *Indië*, lieten den Schrijver niet toe daartoe zelf de hand aan het werk te slaan. Intusschen werd door den Kolonel NAHUYS (Baron NAHUYS VAN BURGST) in 1835 uitgegeven eene *Verzameling van Officiële Rapporten betreffende den oorlog op Java, in de jaren* 1825—1830, waarin vele officiële stukken vervat waren, die, hier en daar, tot opheldering of bevestiging van het verhaal, door den Heer DE STUERS geleverd, konden dienen. De vertaling, door een oningewijde, werd hierdoor uiterst moeijelijk, zoo niet onmogelijk, en daarom vooral verdient de Luit.-Kolonel LANGE den dank van het lezend en denkend publiek, dewijl Z.W.E.G. in staat was de aanmerkingen, door den Heer NAHUYS op het werk van den Heer DE STUERS gemaakt, toe te lichten of te wederleggen, of ook, waar de laatste,

onwillekeurig of bij gebrek aan noodige bescheiden, of uit kieschheid, iets onvermeld had gelaten, (*) zulks te verbeteren. Door de aanteekeningen en bijlagen van den Heer LANGE is zijne vertaling eene wezenlijke geschiedenis geworden van den oorlog tegen DIEPO NEGORO, (zoo als die gewoonlijk wordt genoemd), gezuiverd van die onnaauwkeurigheden, waarin de oorspronkelijke Schrijver, zoo kort na de gebeurtenissen, en onder het rumoer der wapenen (zich bevindende in dienstbetrekking op *Walcheren*) zijn werk zamenstellende, noodwendig moest vervallen.

Wij zullen ons wel wachten te treden in eene beschrijving van dezen oorlog, ook aan de zijde der opstandelingen gevoerd met volharding, met hardnekkigheid, en met bekwaamheid; evenmin de verschillende tijdperken opgeven van dien oorlog, of, ingevolge den Schrijver en den Vertaler, doen uitkomen hoe eene taktiek, welke in *Europa* als geheel verkeerd zou worden uitgekreten, op *Java* als de eenige moest worden beschouwd, welke tot eene gunstige uitkomst kon leiden. — Doch, wie beeft niet terug voor de verantwoordelijkheid van hen, die tot de middellijke en onmiddellijke oorzaken van dien verderfelijken oorlog hebben aanleiding gegeven, wanneer men verneemt (zie bl. 241), dat onze verliezen in dien oorlog op 15,000 man zijn te schatten, »waarvan waarschijnlijk wel achtduizend man uit *Europa* waren aangekomen om ons leger aan te vullen." Ook de kosten van den oorlog zijn hoogst aanzienlijk geweest en kunnen op vijf millioen gulden 'sjaars, d. i. vijf-en-twintig millioen gulden over de vijf jaren worden berekend.

Wanneer men dit Gedenkschrift leest, leert men het schoone karakter van den Generaal Baron MERKUS DE KOCK hoogachten. Men ziet den werkzamen, bekwamen, fijn gevoeligen, en menschlievenden man, in verschillende toestanden van zijnen moeitevollen werkkring, zich in kalmte steeds gelijk blijven en met wijsheid den oorlog leiden. Met smart, om niet te zeggen met verontwaardiging, ziet men, uit de Bijlagen (bl. 324—326), niettegenstaande dit, hoe de Commissaris-Generaal DU BUS DE GHISIGNIES den waardigen Opperbevelhebber en Luitenant-Gouverneur-Generaal met wantrouwen behandelde, met officieren, onder den Generaal DE KOCK dienende, geheime briefwisseling hield, en, tot

(*) Zie b. v. de aanteekening op bl. 91.

verkleining van des Generaals gezag zoo wel als tot vernietiging der zoo noodzakelijke militaire *discipline*, buiten den Generaal om, deed handelen, onderhandelingen met den vijand aanknoopen, inspecties over de troepen houden, enz.

Hetgeen waarschijnlijk door den oorspronkelijken Schrijver bij de uitgave zijner *Mémoires* met opzet was nagelaten, en niet kwalijk genomen kon worden, zou bij den Vertaler voor een verzuim hebben gegolden. Met de wèlgelijkende beeldtenis van den Generaal DE KOCK heeft de Heer LANGE zijne lezers zeer verpligt. Van de portretten van DIEPO NEGORO, bij bl. 16, van KIAY-MODJO, bij bl. 19, en van PRAWIRODIRDJO, bij bl. 217, kunnen wij nogtans weinig goeds zeggen. Het ingevallen gelaat en den doordringenden blik van den hoofdmuiter, door den Heer DE STUERS met zoo veel waarheid geschilderd, missen wij hier. Ware het uitzigt van den opperpriester op bl. 19 getrouw, dan zou KIAY-MODJO minder dweeper dan huichelaar zijn geweest. — De fraaije kaart van het middengedeelte van *Java*, slechts gedeeltelijk naar die van den Heer DE STUERS bewerkt, is keurig en ook door den steenteekenaar T. ETTLING met buitengewone zorg bewerkt. — Moge de uitgever in een ruim debiet opwekking vinden om bij voortduring werken van zoo degelijken inhoud, als het Gedenkschrift van den oorlog op *Java*, in het licht te geven.

L.

Geschiedenis van Europa na 1830, *door* KARL HEINRICH HERMES. *Uit het Hoogduitsch. IIde Deel. Te Deventer, bij* J. de Lange. 1848. *In gr.* 8*vo.* 453 *bl. f* 3-:

Het eerste hoofdstuk in dit tweede deel houdt zich bezig met de hervorming in *Groot-Brittanje*, en wel bepaaldelijk met de geschiedenis van de emancipatie der Katholijken en met de *Reformbill*, den strijd die er in de beide Huizen over gevoerd is, en hare zegepraal. De behandeling is op eene groote schaal aangelegd. De noodzakelijkheid, die den Hertog VAN WELLINGTON dwong de eerste in te voeren, en de aanleiding, welke GREY vond, om de laatste door te drijven, worden goed uiteengezet. De Schrijver heeft met veel naauwkeurigheid de Parlementsdebatten over beide die aangelegenheden opgenomen. Wij zijn er hem dank voor schuldig; want die groote omkeering in het *Britsche* Staatsbestuur verdient

allezins in hare bijzonderheden gekend te worden. Wij kunnen den auteur niet in bijzonderheden volgen, doch willen ook aanmerken, dat hij, ofschoon zijne ingenomenheid met de Hervorming en hare zegepraal niet verbergende, zich blootelijk bepaalt tot het geven van verslag. Overigens deelt HERMES niets mede van *Engelands* inwendigen toestand, noch van zijne betrekkingen tot het buitenland.

Van ruimer omvang is de beschouwing, welke de Schrijver in het Tweede Hoofdstuk aan de staatkundige veranderingen in het *Scandinavische Noorden* wijdt. Hij begint met de *Deensche* Staatsinstellingen, en volgt die van de omwenteling in 1660, welke de adelregering fnuikte en de volle magt der regering in de handen des Konings legde, waarbij *Denemarken* anderhalve eeuw welvoer. De beweging, die thans in de *Deensch-Duitsche* Hertogdommen het geluk des volks, den vrede in *Duitschland* op het spel zet, vindt de lezer hier in de geboorte beschreven. Des Schrijvers oordeel is vrijzinnig, zijne voorstelling geregeld. Hij brengt de geschiedenis tot aan den dood van FREDERIK VI, die op den 3 December 1839 overleed.

Met een vlugtig woord spreekt HERMES over het staatkundig gewigt van *Zweden* in vorige tijden, en over de roeping van KAREL JAN tot den troon. Hij doet dit als resultaat van de *Zweedsche* staatsregeling in hare zamenstelling en werking uitkomen, dat de Rijksdag goed noch kwaad kan doen; maar slechts zorgt, dat de Regering desgelijks tot geen van beide in staat is. De Schrijver volgt den gang der Rijksdagen, en stelt de voorzigtigheid van KAREL JAN in het licht, die, behoudend van aard, — de republikein was, als koning, een man van den adel geworden, — elke hervorming wist voor te komen, totdat ook hij voor den tijdstroom moest wijken.

Wij hebben onder 't lezen van het opschrift, dat de grijze Vorst op de gedenksteenen zijner regering wilde geplaatst hebben, opgemerkt, dat een *Fransch* veldheer, die eens onder den invloed van de logens der Keizerlijke bulletins stond, moeijelijk het logenachtig zwetsen verleert. Boven aan, op zijne gedenkzuil namelijk, wilde hij geplaatst hebben: »de uitdelging der *buitenlandsche* schuld." Maar bij al den roem, dien hij behaald en verdiend heeft, werpt juist deze uitdelging een onuitwischbare vlek op zijne regering. Ja, de schuld is uitgedelgd, maar hoe menig buitenlandsch schuldeischer is er door beroofd en verarmd.

De mannelijke houding, waarmede de *Noorwegers* zich tegen de vereeniging met de *Zweedsche* kroon verzetteden, had de uitwerking, dat *Noorwegen* zich eene Constitutie bedong, waarbij de koninklijke magt een schaduwbeeld werd, en de klem der regering in de handen van de *Storthing* rustte. De aard en strekking der Constitutie wordt opengelegd. Wij lezen hoe sluw de Koning zich van hare zwakke punten wist te bedienen, om zijn gezag uit te breiden; doch tevens hoe krachtig de eerlijke *Noordsche* boeren hunne regten tegenover de kroon wisten te handhaven. Vrijheid en burgerregt is het eigendom van *Noorwegen*, en de weg tot misbruiken aan de zijde der regering is afgesneden door de vastheid, waarmede het volk, nog niet door weelde ontzenuwd en voor wereldgrooten op de knieën geworpen, zijne regten doet gelden.

Hermes vervolgt in het derde Hoofdstuk de geschiedenis van het *Fransche* Staatsbestuur, sedert den dood van CASIMIR PERIER tot het einde van 1839, toen GUIZOT als gezant naar *Londen* overstak. De Schrijver doorwandelt en doorkruist den doolhof der ministeriële omkeeringen, en stelt de verhouding van *Frankrijk* tegenover de groote buitenlandsche Mogendheden in het licht, terwijl hij een droevigen blik op het staatkundig volksleven werpt. Bij het aanblikken van zoo veel worsteling zal de gedachte meermalen bij den lezer opwellen: Hoe is het mogelijk, dat de Julijtroon 18 jaren heeft kunnen blijven staan? — en de verbazing, welke de schok van Februarij 1848 gaf, die hem deed vallen, zal getemperd worden door de verwondering, dat het onweder niet reeds vroeger losbarstte. De burgerkoning was niet populair.

Onze Schrijver is geen vriend van het Julij-koningschap, dat hij als eene willekeurige heerschappij doet optreden. En toch mag men den Koning dankzeggen, dat hij zoo lang, in eenen chaos van verwarring, de orde heeft gehandhaafd, en den vrede in *Europa* bewaard. Ware het ook, dat zijne staatkunde de hoogheid van zijn eigen Huis zocht, zij trachtte het volk voor een kwaad te behoeden, dat thans de wereld aan zijne ijzeren heerschappij, langs den weg van roof en bloed, zoekt te onderwerpen. De grootste vijand, die LODEWIJK FILIPS aanrandde, was geene staatkundige, maar eene maatschappelijke omwenteling. Het was minder de vraag: wie regeren, dan wel wie het regt van eigendom bezitten zou. Ongelukkig, dat LODEWIJK FILIPS zijne waarde meer als beschermer en beheerscher, dan als bondgenoot en beschermе-

ling *van het bezit* deed gelden. Dit vervreemdde de geldbezittende burgerklasse, die haren doodelijken vijand òf niet kende, òf niet telde, van den Troon. De Koning is gevallen, doch de strijd niet beslist; het terrein van het slagveld is slechts verplaatst.

Dit deel loopt tot 1839, en er is dus nog veel te wachten, ook over andere landen. De gebeurtenissen van den laatsten tijd geven aan dit werk een verhoogd belang. Vele gewigtige stukken worden hier gevonden. Wij hebben deze Geschiedenis met genoegen gelezen. De stijl is waardig en deftig, waar de Schrijver zijn oordeel uitspreekt ontmoeten wij blijken van bescheidene gematigdheid. Hij staat in de gelederen der vrijheid; doch is een vijand van bandeloosheid. Hij overvleugelt zijne lezers niet met gekunstelde redeneringen, maar laat de feiten spreken. Zoo wordt de geschiedenis wat zij behoort te zijn: eene onpartijdige vierschaar over personen en gebeurtenissen.

De Fransche Owwenteling. Een geschiedkundig tafereel; door THOMAS CARLYLE. *Naar het Engelsch en Hoogduitsch door* F. F. W. KOCH, *Theol. Cand. Met eene voorrede van* O. G. HELDRING. *In drie Deelen. Iste Deel, de Bastille. 1ste Aflevering. Te Maarsen, bij* C. van Nederhasselt. 1849. *In gr. 8vo. XII en 80 bl. f* 1-:

Dit werk, oorspronkelijk in het Engelsch geschreven, en bereids in het Hoogduitsch vertaald, is gevloeid uit de pen van een Schrijver, die in en buiten zijn vaderland gunstig bekend staat. De inhoud er van is gewigtig. Een tafereel op te hangen, eene geschiedenis te schrijven van de in zoo vele opzigten verderf en heil aangebragt hebbende omwenteling in het laatst der vorige eeuw, door welke de staatkundige en de regtstoestand en niet minder de zedelijke gesteldheid der *Fransche* Natie werd geschokt en omgekeerd, — is eene hoogst gewigtige taak. Gelukkig wie haar met talent, onpartijdigheid en grondige kennis van zaken en personen mag volbrengen! Als men een blik slaat op de beoordeelingen van NAPOLEON door WALTER SCOTT en door *Fransche* Schrijvers, welke uiteenloopende gevoelens; niet slechts over zijne staat-

kundige handelingen, maar ook over zijne krijgsbedrijven, en inborst en zeden! Hoe zal dan de man, die in *Groot-Brittannië* gevierd en met de denkbeelden zijner Natie doortrokken is, de geschiedenis malen van eene omwenteling, die op de overige gedeelten van *Europa* niet minder invloed had, dan op het land-zelf waar zij plaats greep? Men moet niet slechts een CAPEFIGUE of THIERS of MIGNET doorlezen om een helder overzigt der gebeurtenissen van het laatst der vorige eeuw te verkrijgen; men moet ook de denkwijze van vreemden daaromtrent leeren kennen: wijl de verschillende gezigtspunten noodzakelijk verscheidenheden opleveren, die juister leeren beoordeelen, wat zoo veelzijdig kan en moet beschouwd worden, eer men eerst de slotsom verkrijgt, die met grond gezegd kan worden, op waarheid te rusten.

Na het doorlezen van slechts ééne aflevering, kan nog niet worden gezegd, of de Schrijver geheel voldoet aan hetgeen men 't regt heeft van hem te verwachten. Onbekend met het oorspronkelijke, kunnen wij noch toestemmen wat de Hoogduitsche recensent zegt, noch ons zegel hechten aan de aanbevelende voorrede van den Heer HELDRING; maar moeten ons oordeel opschorten, tot dat het werk geheel zal zijn verschenen. Doch wordt ons gevraagd, wat wij gevonden hebben in die eerste aflevering, dan antwoorden wij: tafereelen, diep van zin en krachtig geteekend, maar die meer hebben van eene rij schilderstukken, dan van een doorloopend zamenhangend geheel, welks onderscheidene daadzaken en gevolgen niet behoeven geraden te worden, maar helder en levendig zijn voorgesteld. Elke beroemde Schrijver heeft iets eigenaardigs, dat hij ontleent uit zijn hoofd of hart, uit de gewoonten en zeden zijns volks, of uit zijne eigene levenswijze, en dat geijkt wordt door het *genie*. Hier wijkt zoo wel de stijl als de wijze van voorstelling geheel en al van 't eigenlijke historische af, en toch behaagt en treft ons de Schrijver door de scherpzinnigheid en eigenaardige kracht en juistheid, waarmede hij zijne wijze van zien omtrent de gebeurtenissen doet kennen. Hetgeen hij levert is minder eene geschiedenis dan wel eene beoordeeling van de zaken en personen, die de omwenteling hebben voorbereid en tot stand hielpen brengen. Van dáár dat de vreemde en schijnbaar niet te zamen hangende sprongen, welke men zegt dat de Schrijver doet, eigenlijk niet bestaan; dewijl elke beschouwing

van een bepaald tijdperk als op zich-zelve een geheel vormt.

De eerste aflevering bevat twee boeken en een gedeelte van het derde boek des Eersten deels. Het eerste deel is getiteld: *de Bastille;* van welke hier echter nog geene sprake is. In dit eerste boek, onder het opschrift: *dood van* LODEWIJK *den Vijftienden*, bl. 1 tot 28, deelt de Schrijver den oorsprong mede van den naam LODEWIJK *de Welbeminde*, aan dien Vorst gegeven, toen hij, bij den aanvang zijner regering, uit eene zware ziekte was hersteld. Als tegenhanger vindt men, aan het einde van dat boek, het tafereel van zijn sterfbed. Deze feiten geven den Schrijver gelegenheid, om den uit- en inwendigen toestand des rijks op die van elkander ver verwijderde tijdstippen te beschouwen. Zijn blik is daarbij met juistheid gevestigd, en hij toont, dat zijn oordeel gegrond is, maar de wijze van voorstelling is geheel en al vreemd. En zoo is zij ook in het *tweede boek*, *de papieren eeuw* getiteld; waarin hij het aanvaarden der regering door LODEWIJK XVI, en de toestand des lands onder MAUREPAS en NECKER behandelt. In het gedeelte des derden boeks, *het Parlement van Parijs* genaamd, hetwelk wij voor ons hebben liggen, behandelt hij den Minister van financiën CALONNE. — De voorkomende personen teekent hij als naar het leven, zoodat men die als ware het voor oogen heeft, maar dit neemt niet weg, dat het voor eenen in de geschiedenis van *Frankrijk* niet ingewijden lezer eene onmogelijkheid is, om zich, uit hetgeen hier geleverd wordt, een helder denkbeeld van den gang der gebeurtenissen te vormen. Als de Hoogduitsche verslaggever zegt: dat CARLYLE's denkbeelden als ware het geheimzinnige schaduwen in de opstijgende wolken vormen; schitterende lichtpunten, flikkerende bliksemstralen, die dien nevel weer verdeelen en eenen lichtglans werpen over verwijderde landschappen, die echter weldra weder door den wolkensluijer bedekt worden (bl. III); dan kunnen wij dat geenszins als eene verdienste van het werk beschouwen: omdat wij afkeerig zijn van al dat *nuageuse*, vooral in het vak der geschiedenis; zelfs al stelt men de geschiedenis voor in tafereelen. — Evenwel, zoo als het begin is, belooft het werk eene nuttige en onderhoudende lectuur te zullen zijn voor allen, ook voor hen, die niet gewoon zijn de geschiedenis te beoefenen.

De voorrede van den Heer HELDRING is meerendeels eene overzetting van het verslag des Hoogduitschen recensents. Het werk-zelf is goed vertaald; ofschoon wij op enkele kleinigheden stootten. Zoo begrijpen wij niet op bladz. 9, waar van *Bostons* haven gesproken wordt, de uitdrukking *zwart van thee*. Wordt er de vrijheid des handels mede bedoeld? Daarentegen zouden we niet onpartijdig zijn, als wij niet de belangwekkende beschrijving huldigden, waarmede de nagedachtenis van den weelderigen LODEWIJK *den Onvergetelijken* (XV) wordt te boek gesteld. Treffend is die beschrijving, wanneer zij doet uitkomen, hoe die Vorst zoo veel heeft toegebragt, om het verval des rijks en de te gronde rigting van den troon te bespoedigen, en hoe hij, in weelde brassende, ongevoelig bleef voor de behoeften van vijf-entwintig millioen in nood verkeerende ingezetenen zijns lands. — Wilt gij schetsen naar het leven zien van historische personen, — *historische* omdat zij op den voorgrond van het tooneel der staatsgebeurtenissen stonden, niet om hunne innerlijke waarde — leest dan hoe hij MAUREPAS heeft voorgesteld. Toetst zijn portret van MIRABEAU aan hetgeen van elders bekend is: de juistheid der teekening zal bij het originele der voorstelling behagen. En zoo heeft hij ook den abt RAYNAL, zoo BEAUMARCHAIS, zoo CALONNE met meesterlijke hand afgebeeld.

Hiermede stappen wij van dit onderwerp af, en verwijzen den lezer naar het werk-zelf, dat, zindelijk en net gedrukt en niet te hoog van prijs, wel verdient in handen van alle weetgierigen te komen, en waardig is, het onderwerp te worden van ernstige overwegingen omtrent den gang van het wereldbestuur; rijk zijnde in lessen voor regeerders en voor geregeerden. Het bestuur der financiën onder CALONNE, zoo wel als de besparingen door het afschaffen van vele hofambten onder het ministerie van NECKER, heeft den Schrijver aanleiding gegeven, om het verkeerde der door beide Ministers gevolgde stelsels, hoe uiteenloopend die ook waren, aan te toonen; terwijl dat onbezorgd voortleven op eenen door vuur ondermijnden grond zoo aanschouwelijk en waarschuwend wordt voorgesteld, dat men, inkeerende tot zich-zelven, onwillekeurig vraagt: en op welken bodem bewegen wij ons?

M. V.

HAROLD, *de laatste der Saksische Koningen. Naar het Engelsch van* EDW. LYTTON BULWER, *door* C. W. MENSING. *II Deelen Te Amsterdam en Sneek, bij* P. N. van Kampen *en* van Druten en Bleeker. 1849. *In gr.* 8*vo.* 714 *bl.* *f* 7 - 20.

Dit werk is, wat den druk betreft, fraai; wat de vertaling aangaat, meesterlijk, en wat den inhoud aanbelangt, allervoortreffelijkst.

Wij hebben zelden een historischen roman met meer onafgebroken genoegen gelezen. Alles is er in vereenigd, wat de aandacht kan boeijen en de belangstelling doen klimmen: rijkdom van onderwerp, schilderachtigheid van situatiën, wegslependheid van stijl. Wij zullen niet beproeven, de kunstige en toch zoo eenvoudige compositie te ontleden, of het geraamte er van op te geven. Evenmin zullen wij, met eene parade van kennis en geleerdheid, den historischen gang aanwijzen, noch koud en onvolledig zamentrekken, wat men met warmte en helderheid in het tafereel zelf afgemaald vindt. De Engelsche geschiedenis en vooral het belangrijk tijdstip, waarin BULWER ons terugvoert, is aan geen beschaafden lezer vreemd, en hij, wiens geheugen de herinnering der voorafgegane daden, voorvallen en toestanden behoeft, wordt in een beknopt en duidelijk geschreven overzigt door den bekwamen Vertaler te regt geholpen, en van den aanvang der vestiging eener Britsche zelfstandigheid af, tot op den tijd, die ons in deze romantische schilderij vertegenwoordigd wordt, als bij de hand voortgeleid.

Gaarne evenwel zouden wij eene proeve van de levendigheid der voorstelling — een enkel tooneel uit zoo veel treffende — eene beschrijving uit zoo veel schitterende — een karakterschets uit zoo veel juist geteekende overnemen, maar wij vreezen door uittreksels of bekortingen er den indruk aan te ontnemen, dien ze in 't verband van het zamengeweven dichtstuk op ons maken. Men moet den geheelen roman — niet slechts brokstukken er van genieten. Om onze lezers eenig denkbeeld van den stijl en de voorstelling te geven, zouden wij, bij voorbeeld, allerminst het geheele laatste Hoofdstuk van het 1ste deel moeten afschrijven, of het 3de, 6de of 7de van het 9de boek des 2den deels; of eindelijk één van zoo veel schilderachtige en uitvoerige descripties, die voor

geen inkorting of zamentrekking vatbaar zijn, zonder opoffering van althans een gedeelte van 't effect.

Ook de verschillende karakters zijn even natuurlijk geschetst als onderscheiden en uiteenloopend van aard; zij wedijveren met elkander in belangrijkheid: dat van de geestdrijfster *Hilda*, van den dweeper *Eduard*, van den geweldigen *Willem*, van den edelen *Harold*, en bovenal van de engelachtige *Edith*, van wie gezegd wordt »dat er tranen waren in den klank harer stem."

De versregels, met name het Norenlied, op bl. 42 en 43 van het 2de deel, zijn onberispelijk en goed, hetgeen in vertaalde Romans al heel zelden het geval is. Maar de Vertaler is voor zijne taak berekend en de auteur is benijdenswaardig, die een zoodanigen in handen valt. Nergens verraadt zich de overzetting; nergens leest men Engelsch in Nederduitsche woorden. Men leest deugdelijk, natuurlijk, helder en toch gespierd en zenuwvol Hollandsch. Een enkele maal — maar het is dan ook slechts eene enkele — is eene min volkomen uitdrukking den Heer MENSING ontsnapt. Bij voorbeeld Deel I, bl. 44, *boezemde zij voor zich zelve, met bewondering gemengd, geheimzinnig medelijden in*, waarvoor men zou wenschen te lezen: *geheimzinnig medelijden in, met bewondering gemengd.* Op bl. 336 leest men: *de rivier scheen letterlijk bloed te stroomen.* De rivier-zelve stroomt, maar zij stroomt niet iets anders.

Wij noemden hierboven dezen Roman een Dichtstuk, dat geschiedde niet bij overijling of zonder nadenken. Meermalen troffen ons bij de lezing de echt dichterlijke beschrijvingen, die er in voorkomen; en, het geheel overziende, houden wij ons overtuigd dat dit romantisch tafereel, in den conventionelen vorm der poëzij gekneed, een romantisch heldendicht — of hoe men het anders noemen wil — zou opleveren, niet minder dichterlijk en boeijend dan *Rodrigo de Goth.*

Er ligt ons nog iets op het hart, dat er af moet, al mogt het ook in iemands ooren min aangenaam klinken. Wij zijn hoogelijk ingenomen met onze vaderlandsche letteren, en wij huldigen vooral ook de uitmuntende proeven, die ons sedert eenigen tijd in het behaaglijk vak van den historischen Roman geleverd worden. Hoe menig naburig auteur is door onze vaderlandsche schrijvers overtroffen — wij zeggen niet, in zedelijke strekking — want het zou een geringe eer zijn, daarin een DUMAS of een SUE te overtreffen; maar wij bedoe-

len, in aesthetische waarde, in degelijkheid, in kunst en smaak. Na de lezing evenwel van een gewrocht als de *Harold* van BULWER, kunnen wij onze overtuiging niet ontveinzen, dat er voor onze vaderlandsche romandichters nog een en ander aan te leeren is.

H.

Letterkundige bijdragen tot de geschiedenis van den Tabak, de Koffij en de Thee, door Dr. G. D. J. SCHOTEL. *Te 's Gravenhage, bij* P. H. Noordendorp. 1843. *In gr.* 8vo. 213 *bl. f* 2-25.

In het testament van zekeren PETER COLUMBELL, te *Derby*, een man, die levenslang een onoverwinlijken afkeer had gehad van het »*vuil en stinkend kruid, dat men tabak noemt*," werd de volgende beschikking gevonden:

Ik prelegateer aan mijnen zoon al de meubelen, zich bevindende in mijn huis te *Derby*; maar met de uitdrukkelijke bepaling, dat hij nooit zal mogen rooken of snuiven. Indien zijne zusters ontdekken, dat hij, al ware 't maar éénmaal, deze bepaling overtreedt, zullen zij een deugdelijk bewijs daarvan overleggen aan de uitvoerders van dezen, mijn uitersten wil; en, zonder hooger beroep of exceptie, zal dan mijn genoemde zoon onherroepelijk zijn verstoken van het effect van dit prelegaat, en gehouden zijn om in den gemeenen boedel terug te geven de gemelde meubelen, of derzelver waarde, volgens den inventaris, berustende bij den Heer JOHN HOWSON.

De Eerwaarde Schrijver moge 't vergeven, als hij 't zonde acht, maar wij houden 't er voor, dat, indien hij die zoon ware geweest, 't verleidelijk kruid hem zeer spoedig al die fraaije meubelen weêr zou hebben doen verliezen; voor zulk een verklaarden liefhebber van een snuifje en twaalf en nog eens »twaalf mennisteblaadjes" zien wij hem aan, na gelezen te hebben, wat hij, omtrent de geschiedenis van den tabak (de thee en koffij willen we nog niet aanroeren) met zoo veel zorg en merkbare vóórliefde in de eerste en grootste helft van dit boek heeft bijeengebragt. Alleen de lijst van schrijvers, wier aangehaalde werken hij daartoe heeft moeten naslaan, en geheel of gedeeltelijk doorlezen, is 18 bladzijden groot.

Maar, zelf een versche pijp aanstekende, terwijl hij dit schrijft, kan Ref. zich heel goed voorstellen, dat de Eerw.

SCHOTEL, aan 't verzamelen der bouwstoffen voor dit werk, met genoegen zijn tijd en vlijt heeft ten koste gelegd. Het onderwerp is ze waardig. Wie er aan twijfelen mogt, hoore wat de dichter TOLLENS, in een boertigen twist van vroeger jaren, die den Schrijver schijnt ontgaan te zijn (wij vinden des Dichters naam niet in 't werk en ook niet op de lijst) den rooktabak en den snuiftabak van zich-zelven, maar te regt doet zeggen:

DE ROOKTABAK: Wat roemt de werkman me elken dag,
Die, zwoegend, dat zijn lenden kraken,
Mij opneemt tusschen kies en kaken
En 't hart aan mij verkwikken mag!
Waar kwamen ooit toch vrienden zamen,
Die mij niet in 't gezelschap namen!
Wat kom ik kostlijk hem te baat,
Die niet te praten weet, of die heeft uitgepraat!
Hoe help ik, in de boekencellen,
Geleerden hun geschriften stellen!
Gij, dichter, die op 't rijmwoord vloekt!
Of, Dominé, die teksten zoekt!
Getuigt het, zijt gij waarheidsvrinden,
Hoe vaak een versche pijp u 't geen gij zocht deed vinden!
Wat heulsap steekt er niet in mij!
Wat kiespijn deed ik niet bedaren!
Hoe menig drenkeling, getogen uit de baren,
Bragt ik weêr door mijn adem bij!

DE SNUIFTABAK: Hoe heeft de sterfling mij van nooden!
Een snuifje, elkander aangeboden,
Bragt honderdwerf, in oord aan oord,
Twee vrienden uit twee vreemden voort.
Wat schimpt en schrolt ge op mijn vermogen,
Gekorven booswicht! zeg het, spreek!
Hou ik hem niet de vaak uit de oogen,
Die slaap krijgt in de middagpreek?
Gaf ik niet, ik, niet honderd keeren,
Den weduwnaar, op vrijen uit,
Alleen door mij te presenteren,
Een moêgerouwde weêuw tot bruid?
Wat telt ge u bij de medicijnen,
Gij, oost en west ten vuur gedoemd!

Ben ik voor oor- en zinkingpijnen —
Voor hoofdverstopping niet beroemd?
Wat kruid wordt ooit bij zoo veel ponden
Gekocht, gebruikt door klein en groot?
Het bakkersbrood vul alle monden;
De snuif is aller neuzen brood.

Dáártegen is niets in te brengen, en 't heldert eenigzins op van waar het komt, dat het gebruik van een kruid, omstreeks 1560 voor 't eerst naar *Europa* gekomen, en 't welk den rooker in den beginne »duizeligheid, hoofdpijn, braking, en stoelgang" veroorzaakt, honderd jaren later reeds algemeen was over de geheele oppervlakte van ons werelddeel; in weerwil van zware boeten door eenige, en nog geduchter straffen door andere Regeringen op het rooken gesteld. Schach ABBAS, *de Groote*, van *Perzië*, deed een man, in zijn leger gekomen om tabak te verkoopen, met zijne koopwaar verbranden, en zette op 't rooken de straffe des doods. Hetzelfde deed de *Turksche* Keizer AMURATH IV, en liet twee *Turken*, d' een verkooper, d' ander kooper van tabak, handen en voeten afhouwen, en, zoo verminkt, ophangen en doodbloeden (doodbloeijen staat er bij vergissing, bl. 104). Ook in *Rusland* had de tabak zijne martelaren. Het vaderlijk hart van den Czaar kwam echter niet tot de straffe des doods, zonder alle middelen van waarschuwende goedheid te hebben uitgeput. Zachter dan met eene Kerkelijke vervloeking kon 't wel niet beginnen; toen deze niet hielp, deed hij wie rookten den neus afsnijden; toen ook dat niet baatte zond hij de rookers, met opgespleten neusgaten, naar *Siberië*, na hen vooraf met milde hand op knoetslagen te hebben onthaald; toen ook dat geene uitwerking deed — eerst toen kwam hij tot het uiterste. Die strengheid duurde tot dat *Engelsche* kooplieden PETER *den Grooten* de hand vulden met 15,000 £st. — toen keerde 't blaadje om, en hij-zelf wilde les geven in de edele rookkunst aan den Patriarch. Gelijk altijd, zal ook in dezen het aantal martelaren 't getal der mededingers naar de martelkroon hebben vermeerderd. Echter zal de snelle voortgang der smook- en snuifzucht wel voornamelijk een gevolg zijn geweest van de wonderdadige heel- en heulkracht, die aan de *Nicotiana*, 't geneeskruid, 't *Indische* wond- en wonderkruid, zoo als de tabak aanvankelijk heette, werd toegeschreven. — Nadat de zaden of planten van den tabak, door ROMANO PANE,

ANDREAS THEVET, of HERNANDEZ DE TOLEDO (wien de eere toekomt is onzeker) naar *Lissabon* waren overgebragt, kreeg JEAN NICOT, de toenmalige *Fransche* gezant aldaar, eenige planten er van ten geschenke, en kweekte die in zijn eigen tuin, waar zij welig opgroeiden, en zich sterk vermeerderden. Die planten waren uit *Florida* herkomstig, en de man, die er *Portugal* mede verrijkte, zal waarschijnlijk iets van de geneeskracht der bladen hebben geweten en medegedeeld; anders is 't onverklaarbaar hoe iemand op den inval kwam, ze op wonden, zelfs op kankerwonden te leggen. Volgens de overlevering had een bloedverwant van een der *pages* van NICOT een reeds ver gevorderden neuskanker; hij deed er compressen van tabaksbladen op, en genas. De kok van den gezant sneed zich in den polsader; hij deed er windselen van tabaksbladen om, en genas almede. Dat baarde opzien; het gerucht van de wonderkracht der plant ging voort als een loopend vuur, en van alle kanten stroomden lijders aan allerlei kwalen naar de hoofdstad, om genezen te worden, en aan eenigen hunner bleek op nieuw, dat het gerucht niet geheel ijdel was. — Nu was de roem van den tabak als heel- en geneesmiddel gevestigd, en NICOT zond er planten van naar *Frankrijk*, die de Koninginne-Moeder (KATHARINA DE MEDICIS) in bescherming nam. Uit *Frankrijk* ging de plant, door TORNABONA, naar *Italië*; DE SANTA CROCE bragt haar te *Rome*. Hoe zij in *Engeland*, *Duitschland*, *Hongarije*, *Rusland*, *Turkije*, *Zweden*, *Denemarken*, en overal elders in *Europa* ingevoerd en ontvangen werd; en hoe en wanneer er het rooken en snuiven in zwang is gekomen, — men leze het bij den Heer SCHOTEL, die daaromtrent al het wetenswaardige heeft verzameld, en voordraagt, gekruid en gelardeerd met eene menigte aardige en niet aardige bijzonderheden, die zijn boek zeer onderhoudend maken, in weerwil van 't schijnbaar drooge der stof. Door den tabaksdamp heen, waarvan 't de geschiedenis mag heeten, laat hij tevens een helder licht vallen op de denkwijze en zeden der Regenten en geregeerden in ons werelddeel, gedurende de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw; waardoor 't onmisbaar is, of althans het bezit onnoodig maakt van een groot aantal andere boeken, voor elken schilder, historie-, roman- of tooneelschrijver, die gesteld is op getrouwheid in de kleur en het kostuum van tijden en personaadjen.

Om niet met aanmerkingen te eindigen willen we hier zeg-

gen, dat, gelijk de zon hare vlekken heeft, ook dit werk, hier en daar, wel iets bevat, dat beter of naauwkeuriger had kunnen zijn. Op bladz. 100 lezen we, ten aanzien van 't *Zwitsersche* Kanton *Bern:* »op eene naar de tien geboden afgedeelde policie-verordening van dat jaar (1661), komt het rooken onder het gebod »gij zult niet echtbreken" voor. — Wij begrepen dat niet, maar 't naziende bevonden wij, dat er onmiddellijk achter het gebod: »gij zult niet echtbreken" in gelezen werd: »gij zult geen tabak rooken." — Op bladz. 32 staat, dat de meeste geneesheeren in *Nederland* (einde der zestiende eeuw) den tabak gevaarlijk achtten, »wijl alle gebrande dampen rook maken, en alle rook *zoet* maakt, en *zoet* in het hoofd en de hersenen niets goeds kan voortbrengen." Zou voor *zoet* hier niet *roet* moeten staan? — Bladz. 12 geeft het lieve *Fransche* versje:

Doux charme de ma solitude,
Fumante pipe, ardent fourneau,
Qui bannis mon inquiétude,
Et qui me purges le cerveau,
Tabac! dont mon ame est ravie,
Lorsqu'aussi vite qu'un éclair,
Je te vois dissiper en l'air,
Je vois l'image de ma vie.
Tu remets dans mon souvenir
Ce qu'un jour je dois devenir,
N'étant qu'une cendre allumée,
Et visiblement j'apperçois,
Quand des yeux je suis ta fumée,
Qu'il me faut finir comme toi.

Doch er wordt daar gesproken, alsof 't een geheel eigen werk ware van den *Franschen* dichter LOMBARD; maar zou 't niet eene vertaling, immers navolging zijn van het *Duitsche* gedichtje van den Baron VON CANITZ:

Du Labsal meiner stillen Ruh'
Du lieblich rauchend Pfeifchen, Du! —

Van een werk als dit mogen we niet spreken, zonder onze lezers ten minste op een paar bladzijden te vergasten, die hun eenig denkbeeld geven van 't geen hier gevonden wordt. Tot

eene proeve kiezen wij een gedeelte van bladz. 10 en 11, waar beschreven wordt hoe de Mode in *Frankrijk*, onder drie LODEWIJKEN, zich de snuifdoos ten nutte maakte.

»De *tabatière*, in allerlei vorm, behoorde tot het toilet, en was niet zelden een der kostbaarste voorwerpen van hetzelve. Zonder haar ontmoette men de schoonen niet, en gelijk vroeger met een valk, later met een papegaai, bloem, schoothond, of spiegel voor den buik, lieten zij zich toen met eene snuifdoos in de hand afbeelden. Het wèl hanteren der doos, en het bevallig aanbieden van een snuifje, achtte men een gewigtig punt der éducatie, en men berekende niet zelden het fatsoen van den man naar de wijze, waarop hij met dat speeltuig omging. Het was een aangenaam compliment in den mond der schoonen van die dagen: »nimmer zag ik iemand beter met de snuiftabakdoos omgaan dan u." — Ja, men liet zelfs »voorschriften der edele handeling van de snuiftabakdoos" drukken.

»Vat (dus luiden zij naar eene oude overzetting) de doos met de regterhand.

»Breng de doos over in de linkerhand.

»Sluit de doos.

»Open de doos.

»Bied de doos aan 't gezelschap.

»Haal de doos weêr naar u.

»Houd de doos open.

»Verzamel den snuiftabak in de doos, en sla tegen de zijde van de doos.

»Nijp den snuiftabak zeer beknopt met uwe regterhand.

»Houd den snuiftabak een wijltje tusschen de vingeren, eer gij hem aan den neus brengt.

»Breng den tabak aan den neus.

»Snuif behoorlijk met beide de neusgaten, zonder grimassen.

»Nies, kuch,.....

»Sluit de doos.

»MOLIÈRE was een der eersten, die in zijne *Comédies* deze dwaasheid zijner eeuw aan de bespotting van het publiek prijs gaf (*le Festin de Pierre*, Acte I, Scène I)."....

»Onder de regering van LODEWIJK XV bleeft (bleef) de *tabatière* haren rang onder de ornamenten der kaptafel handhaven. Dichters, schilders en beeldhouwers verkwisten (tt) er hunne gaven aan, en hoe vele voorwerpen van kunst en

smaak vindt men nog heden niet in kabinetten en op *étagères*, waarop een herderinnetje met een schaap aan een touwtje in de eene, en een allerliefst snuifdoosje met een wolfje er op in de andere hand staat afgebeeld. In dien tijd werden de werken van BAILLARD en HECQUET, gelijk vroeger die van FERRANT en BRUNET, later die van BUC'HOZ, ÉMILE MARCO DE SAINT HILAIRE over den snuiftabak gelezen." — »Aan de *Franschen* komt de eer toe der uitvinding van de geurigste snuifsoorten, als *à la Marquise*, *à la Pompadour*, en van die ontzagchelijke (*gg*) zwaar vergulde doozen van *papier maché*, waaruit men rappé snoof. Men nam die ook uit eenigzins bolronde, met een buis door een stop hermetisch geslotene doozen. De aanbieder verzocht om de hand van den snuiver, deze kneep de vingeren zamen, en nu stortte de vriendelijke gever eene kleine dosis op de bovenzijde van des aannemers hand, die dezelve aan zijn neus bragt, en oogenblikkelijk àl den wellust genoot, welke het edel kruid zijnen ingewijden schenkt. Sommigen, om versche rappé te hebben, hielden er een raspje, en een klein karotje, en een bijdoos op na. De dames prefereerden doorgaans *une prise d'Espagne* uit die lieve kleine *tabatières* met *charmante* déviezen (b. v. *mixtus odore decor*, schoonheid vermengd met reuk) er op, welke nog als rariteiten in kabinetten berusten."

De geschiedenis van den tabak in ons Vaderland beslaat vijftig bladzijden. Het juiste tijdstip der invoering is niet bekend, maar wordt gesteld omstreeks 1570. In het begin der XVIIde eeuw behoorde er het »cruydt-toback" nog in de Apotheek te huis. Echter uit een *Vlaamsch* gedichtje, van het einde der XVIde eeuw, verneemt men, dat toen reeds aldaar waren:

»Al de vroukens seer vileynich
»Tegen den toeback
»En sy achten syne deugt seer weinig,
»Gheven hem een lack.
»Sy segghen er van
»Dat daer door den man
»Verdrooghen kan. —
»Is daer iet van?"

Wie de eerste *Europesche* rooker is geweest, wordt door den Schrijver niet gezegd. In de *Allgemeine Deutsche Real*

Encyklopädie wordt die eere gegeven aan een *Engelschman* RAPHELENGI. Hij wordt er gezegd de kunst in *Virginië* te hebben geleerd. Het scheepsvolk zal hem zeker nagevolgd, en daarop aan de bewoners der havenplaatsen het voorbeeld gegeven hebben.

Van drie jaren vóór dat de *Amersfoorders* zich op het planten en telen van den tabak begonnen toe leggen (dus omstreeks 1612) lezen we, bladz. 34: geene zinnelijke (zindelijke) huismoeder gedoogde toen nog het »vileyne stinck en quylcruidt" in hare nette, opgepronkte woning, en die op een »oostertje" verlekkerd was, gebruikte het — ter sluips. *Débauchant*, dronkaart, tabakzuiger — waren woorden van dezelfde beteekenis; tabakken was geen eerlijk tijdverdrijf. Doorbrengers en ligtmissen werden, op doek en tooneel, met den hoed op een haartje, en de tabakspijp in den mond voorgesteld. In de lagere standen echter was toen het rooken reeds zeer algemeen. Toen de *Amersfoorder* teelt gelukte, werden er dagelijks »nieuwe toebackshuizen of tavernen geopend, waarin doorgaans eene vrouw »toebackster" het kruid bij bladen verkocht. De liefhebbers plaatsten zich op scabellen rondom den haard, of de tafel, in het midden der herberg, kerfden ze met hunne zakmessen, vulden de zilveren, tinnen of aarden bonkesjes, begonnen te toebacken, een soopje te doen of te drincken, en lieten ze (de bonkesjes), gelijk nog heden 't glaasje, rondgaan. Die soort van herbergen waren onder den naam van tabagien bekend. — 't Gebruik sloeg over tot misbruik: er waren er, die meer dan twintig pijpen daags dronken. »Het baatte niet (bladz. 39), dat de Generale en Provinciale Staten dit misbruik door scherpe plakaten, zware belastingen trachtten te keeren; dat de Stedelijke Besturen Keuren maakten tegen het »taback-suygen;" dat Regenten van weeshuizen en godsdienstige gestichten het op straf van uitzetting, blok of kerker verboden. Wel werd het den soldaat in het leger van MAURITS, den matroos op de vloot van PIETHEIN belet; maar het strengste Kerkelijke opzigt, de scherpste bestraffingen en bedreigingen op den kansel, voor het Consistorium, en in de woningen, kon den burger de pijp niet uit de hand wringen. Het regende schimpschriften en apologiën; de gevoelens waren verdeeld, en ieder koos partij: de een prees, de ander laakte. Van daar de menigte geschriften en verzen vóór en tegen, uit eenigen van welke laatsten brokken worden medegedeeld. STARTER vergoodde den ta-

bak, CATS was er niet tegen, maar wel POIRTERS, de *Brabandsche* CATS; en PETRUS SCRIVERIUS was de bitterste tabakhater. Intusschen (bladz. 40) bereikten de tabaksteelt en handel in de helft der XVIIde eeuw (er staat XVIde) hun gulden tijdperk. Menigten van rijk geladen schepen zeilden er onze havens mede binnen. *Gelderland*, *Zeeland*, *Overijssel*, het *Sticht* droegen roem op hunne tabaksplanterijen, die honderden brood gaven. De *Gouwenaars* overtroffen alle in- en uitlanders in het pijpenmaken, en wisten die kunst uitsluitend voor zich te bewaren. Ook 't maken van fraaije doozen, waarin men vooral te *Crommenie* uitmuntte, van kunstig besneden of keurig ingelegde pijpensleden, en andere rookgereedschappen bragt velen welvaart aan. Niets echter deed den strijd bedaren der geleerden en dichters. Ook de vrouwtjes kozen partij. De deftige matronen en soete juffertjes konden nimmer besluiten den god des rooks offerande te brengen. Zelfs bleven sommigen der laatsten er zoo afkeerig van, dat zij onder de huwelijksche voorwaarden stelden, dat haar aanstaande zich van tabak moest onthouden; maar in 't *Gooy* en in *Noord-Holland* (onder den burger- en boerenstand) vielen de vrouwtjes zoo *scrupuleus* niet; daar dampten ze, dat dat het een aard had, en niemand werd er om geblameerd. — Zelfs droegen ze vuurslagen en tondeldoozen bij zich, om niet verlegen te zijn. In het laatst der XVIIde eeuw werden aan de vrijsters, in de herbergen, door de vrijers tabak en pijpen aangeboden. Het blijkt echter niet, dat hier te Lande vrouwen van aanzien algemeen aan het rooken zijn geraakt, zelfs niet in het begin der XVIIIde eeuw, toen ook in *Duitschland* de voorname vrouwen de mode volgden, die uit *Frankrijk* en *Engeland* was overgewaaid. — Van de *Lady's* aan het hof van ELISABETH wordt zelfs gemeld, dat zij de tabakspijp medenamen naar den schouwburg, en ook naar de kerk. — Bij ons waren alleen »de boerinnen en 't cleyn volxken verweerde toebacksters." — De geestelijken waarschuwden de gemeenten ernstig tegen het »dronken makend, verderfelijk en stinkend fenijn;" de Kerkelijke ban werd over de rookers uitgesproken, of het H. Avondmaal hun ontzegd; de nieuwe lidmaten moesten beloven »voortaan geen tabak te drinken;" maar 't mogt niet baten. Menigeen schreef *Neêrlands* rampen toe aan het offeren aan dien Moloch. Dat predikanten en priesters aan 't rooken gingen, werd overal afgekeurd. Bladz. 61 geeft eene allerpotsigste historie van een predikant aan de *Zaan*,

ten huize van een gemeentelid te *Alkmaar*. Na den ganschen dag niet te hebben gerookt, klom hij des avonds met zijne twaalf blaadjes in den schoorsteen, opdat de rook en reuk in 't vertrek hem niet verraden zou. Evenwel werd hij betrapt. — Het misbruik en verkeerd gebruik nogtans moeten in die dagen ook groot zijn geweest. Kinderen van 6 of 7 jaren tabakten in fabrijken en spinnerijen (blijk van 't ellendig schoolwezen dier dagen!); ja men zag ze met bonkesjes in den mond in de tafelstoelen zitten. Daglooners lieten vrouw en kinderen verarmen, terwijl zij zich-zelven met rook verzaadden. Hier gaf de pijp aanleiding tot huiselijke oneenigheden, daar tot oproer, gelijk in 1699 te *Haarlem*. »Toeback was een huiscruys, dat velen berooid maakte, miserie voor den burgerman, oorsaak tot dagdieverij, rinkelrooijerij, en veelerlei *débauches*." Alleen onder de *Patriciërs* werd de pijp niet aangeboden. Ook in de eerste helft der XVIIIde eeuw werd, volgens VAN EFFEN, in de saletten nog niet gerookt; maar de Schrijver bevond toch uit verschillende dagboeken, dat de eerste Staatsdienaren te *'s Hage* elkander toen verzochten »op een pijp en glasie." — De pipomanie was zoo groot, dat LE FRANCQ VAN BERKHEY het rooken nationaal noemde, en de geestige, wel eens profane HOLBEIN 't er voor hield, dat er voor den *Hollander* geen hemel denkbaar is, zonder een goed aantal gestopte pijpen. — Veel is er sedert dien tijd veranderd, maar de oude lust tot rooken is gebleven. Ref. steekt hier weder eene pijp aan, en zegt op dit laatste: het is zoo. Evenwel als de burggraaf D'ARLINGCOURT vertelt (bladz. 70), dat te *Amsterdam* in den schouwburg wordt gerookt, en dat te *Amsterdam* een *Hollander* zonder pijp eene nationale onmogelijkheid is, een stad zonder huizen, een tooneel zonder acteur, een lente zonder bloemen, of, beter: een land zonder mest, kan hij niet nalaten dien verweekten hofman te antwoorden, dat er in zijn gezwollen *tirade* meer vernuft is dan waarheid, en dat hij in *Neêrlands* hoofdstad waarschijnlijk geen toegang zal hebben gevonden tot de kringen harer voorname familiën.

Gaarne zouden we nog vele andere bijzonderheden uit dit gedeelte van het werk mededeelen; maar het bestek legt ons aan band. Ware er ruimte, dan poogden we, misschien, uit de verspreide opgaven eens na te gaan, hoe groot het kapitaal wel zij, dat gerekend mag worden jaarlijks in *Europa* door de rookers en snuivers in niets te worden geconver-

teerd. De slotsom zou menigeen verbazen. Dit wordt begrijpelijk, wanneer men bedenkt, dat b. v. in *Frankrijk*, waar zeker niet het sterkst wordt gerookt, de ontvangsten der Tabaksregie, in 33 jaren, 1470 millioen francs, dat is 44½ millioen per jaar hebben bedragen. — Ontzettende som, van welke 't grootste gedeelte betaald wordt door de mindere klassen der bevolking! — Doch laat ons niet vergeten, om welke reden (bladz. 9) LODEWIJK XIV beval, dat zijne soldaten, ten krijg trekkende, zich moesten voorzien van tabaksgereedschap. »*Le ministre de la guerre*," zegt CAPEFIGUE, »*avait sans doute calculé que la pipe diminuant l'appétit, il pouvait épargner à l'état la dépense de quelques onces de pain par homme, en lui donnant pour* 3 *deniers une demi-once de tabac.*"

Wij doen hulde aan de moeite en zorgen, door den geleerden Schrijver aan het werk besteed, en breken ons verslag af, om er later op terug te komen, tot beschouwing van hetgeen hij verzamelde voor de geschiedenis van de koffij en de thee. Onze bedoeling is, dit doorwrocht en nuttig werk aan te prijzen. Als die schrijvers of kunstenaren, die op tijden, zeden, en kostuum hebben te letten, uit ons verslag begrijpen, dat dit werk in hunne boekverzameling niet mag ontbreken, mogen we vertrouwen eenigzins regt aan den Schrijver en hun eene dienst te hebben gedaan.

C. G.

Lotgevallen van een Struisveêr. Naar het Engelsch van DOUGLAS JERROLD, *Schrijver van de Bedsermoenen. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1849. *In gr.* 8*vo. VIII en* 244 *bl. f* 1-50.

Een man van geld, door DOUGLAS JERROLD. *Uit het Engelsch, door* G. FRANCKEN. *Te Amsterdam, bij* Gebr. Diederichs. 1849. *In gr.* 8*vo. VIII en* 312 *bl., met negen vignetten. f* 3-:

Gelijk een groot bosch uit verschillende boomgroepen, zoo bestaat het groote publiek uit verschillende soorten van lezers. De rustig zittende romanlezende soort is de talrijkste en grilligste. Zij heeft dagelijks van de verveling te lijden, en vordert gestadig aanvoer van nieuwe middelen van verzet.

Maar is er nog iets nieuws onder de zon? Alles gaat voort en altijd voort als in een ootje, maar als 't een tijd lang geloopen heeft komt 't van zelf weêr op 't punt van uitgang terug. Aldus ook met de vertelling, en hare gestadige verandering van vormen en kleuren. Dat vermogende middel om den tijd te dooden, is den Sultan in den Harem niet minder welkom dan den boerenjongen onder den schoorsteenmantel. Zoo was het vóór eeuwen, en zoo is het nog thans. Maar de vertelling mag niet lang wederkomen met hetzelfde gelaat en in hetzelfde pak. Men weet, wat het zeggen wil: »*toujours des perdrix!*" — Verandering, vernieuwing, ziedaar de eisch van het publiek, dat als een onsterfelijke HAROUN-AL-RASCHID dagelijks zegt: »verhaal mij een van uwe schoone vertellingen!" Om den magtigen heerscher te behagen, en zijne luisterwoede te voldoen, put het genie zich uit in vindingen. Vandaar ontwikkeling, vooruitgang; maar ook wending, verachtering. Uit de schemerachtige tooveren spookwereld klom de vertelling langs menigte van trappen op tot de meer natuurlijke kweekgronden van LAFONTAINE en WALTER SCOTT; maar de vooruitgang liep rond, en langs velerlei trappen, door 't overnatuurlijke en onnatuurlijke heen, staat ze weêr van waar ze gekomen is: op de nevelachtige dameinen van 't sprookje en tooververhaal. De muze van ANDERSEN vervult de rol van 't goelijk grootje uit 't hoekje van den haard, en voor de piquantere SCHEHERAZADE verschijnt de muze van JERROLD.

De twee aangekondigde verhalen zijn inderdaad sprookjes. Een struisveer, die ziet, waarneemt, vergelijkt, oordeelt en hare ontmoetingen beschrijft! Een koopman, die in geldgebrek den wensch uitspreekt: »*gave de hemel, dat ik van geld gemaakt ware!*" en daarop, met behoud zijner gedaante, van top tot teen in banknoten verandert, en zóó, niet meer vleesch en bloed, maar papier, enkel geldwaardig papier, voortbestaat, denkt, en werkt; doch mager en magerder wordt, naarmate hij banknoten van zijn ligchaam uitgeeft, en eindelijk, dun als een wilgenslietje in krankzinnigheid vuur vat en verbrandt. Wat zullen wij er van zeggen? — JERROLD is blijkbaar een genie, een humorist van de eerste kwaliteit. Zijne opvatting is fiks, zijne voorstelling levendig. De verhalen in hun geheel zijn geestig gesponnen, en de situatiën, die hij verzint, grenzen beurtelings aan het vreeselijke en aan

het kluchtige. Zijne karakters zijn goed volgehouden. Meestal doet hij lagchen, somwijlen grijpt hij in het hart. Kortom, hij is vindingrijk, onderhoudend, vol zetten, en kwinkslagen, en wij gelooven stellig, dat de beide geschriften ieder zullen amuseren, gelijk zij 't ons hebben gedaan.

Heeft JERROLD dan alleen bedoeld zijne lezers te amuseren? — Zou hij niet ook verstandelijke en zedelijke oogmerken hebben gehad? — Wij zullen er niet aan twijfelen. De »struisveer" en de »man van geld" zijn maar figuren. Misschien dacht hij zich onder de eerste een wezen zonder verstand en zeden; slagtoffer van voorbijgaande schoonheid; heden verleid, morgen verlaten; heden uit stof opgeheven en met pracht beklsed, morgen in bandeloosheid wegzinkende, om in slijk te eindigen. Zulk een ongelukkig schepsel teekent hij, ook nog opzettelijk, onder den naam van JESSY, met korte maar schrikbarende trekken af. — De banknootenman is de gepersonifiëerde geldzucht eens gelukkigen speculants, in de eerste periode van den niet verdienden rijkdom, onmenschelijke verkwister; in de laatste période, onmenschelijke vrek; maar altijd even ongelukkig door volstrekte ongevoeligheid voor 't geen dit leven zedelijk schoons, liefelijks en edels aanbiedt. — Als wij goed zien, komt de moraal der hoofdgedachte van 't eerstgenoemde werk bezwaarlijk aan haar adres, en ligt die van het tweede eenigzins diep, ten minste voor zulke lezers, die een zoet *far niente* verkiezen boven inspanning van den geest.

Maar vindt men hier niet een roman in den roman? — Staat de man van papier niet bijkans even scherp geïsoleerd als de struisveer? — Zijn hunne gevallen niet als afgescheiden van de gevallen hunner omgevingen? — Wie omgeven hen? — Wat gebeurt met dezen? — En wat leert men daaruit? — Waarde lezer! onze aankondiging zou zelve eene vertelling worden, als we die vragen volledig wilden beantwoorden, en dan liet ge misschien de werken ongelezen, en dat ware jammer. Ja, men vindt in het sprookje van de »struisveer": de roman van de deugdzame, vervolgde, maar ten slotte triomferende FANNY BUTLER, wier geluk aanvangt, juist als de struisveer hare loopbaan besluit op den kop van een aap; — in 't sprookje vau den »man van geld": de roman van zijne stiefkinderen, inzonderheid van den dichterlijken BASILIUS PENNIBACKER en de edele BETSY CARRAWAYS. Uit die ro-

mans is menige wenk en les op te vangen; doch JERROLD, gelijk meer schrijvers, beziet de harten der menschen wel eens door gekleurde glazen, en is niet altijd vrij van overdrijving, die 't effect verhoogt ten koste der waarheid.

Doch waarheid — wie verlangt haar onverbloemd of onverkunsteld in sprookjes? — En is het nu goed of kwaad, dat we weder tot de sprookjes zijn gekomen? Wij houden 't voor goed, omdat 't weêr kans geeft op nieuwen voornitgang naar 't meer ongekunstelde, eenvoudige en natuurlijke. — Intusschen laat JERROLD het sprookje-zelven een reuzenstap doen. Tot nog toe bewoog 't zich alleen op 't gebied van 't wonderbare, of bovennatuurlijke; maar hij verplaatst 't op 't gebied van 't *onmogelijke*. De geheele fabel van »den man van geld" valt in duigen als de banknooten, die Mr. JERICHO van zijn papieren ligchaam trekt, door de Engelsche Bank *niet* betaald worden. Welnu, 't is onmogelijk bij de Bank geregeld betaald te krijgen nooten, die zij-zelve niet heeft uitgegeven; al de overigen zijn valsch. Zou JERROLD dat niet geweten, of er niet aan gedacht hebben? — Als 't boek aan den titel beantwoordde, ware alles slechts wonderbaar; doch in 't werk is Mr. JERICHO geen man »*van geld*," maar een man van »*banknooten*." Daarin ligt 't onmogelijke.

De vertalingen lezen vloeijend en wij gelooven, dat zij getrouw zijn. Van 't genie des Schrijvers moge de straf getuigen, die hij de oorzaken van JERICHOOS onvoorzigtigen wensch — Mrs. JERICHO en hare twee voordochters — oplegt. Met den »man van geld" verkeert al wat voor zijne banknooten gekocht is eensklaps in stof. Daartoe behooren de kleêren der dames en de buitenplaats, op welke zij zich bevinden te *Maregolds* bij *Londen*. Zoodra Mr. JERICHO in brand vliegt stort het huis in, en de drie dames staan op of bij de puinhoopen, als gratiën in 't onkostbaar gewaad onzer stamouderen vóór den val. JERROLD drukt dat aardig uit: »zij stonden," zegt hij, »in kleederen van tontel".

Ware ons bestek grooter, dan gaven we, tot eene proeve, uit de lotgevallen van een struisveer, het geestig verzonnen en grappig uitgewerkte schriktafereeltje van den ouden speelkaartenmaker CRAMP, onder de behandeling van den Muggletoniaan URIAS CLOUDY en de folteringen van schoppenboer, een duivel van eigen maaksel: doch we moeten eindigen, en doen dat met de beide werken aan te bevelen.

C. G.

BOEKBESCHOUWING.

I. *Verhandeling over de echtheid van den brief van* PAULUS *aan de Efeziërs. Door* A. NIERMEIJER, *Predikant te 's Heer-Arendskerke. Bekroond bij het Haagsche Genootschap tot verdediging van de Christelijke Godsdienst. Te 's Gravenhage, bij* de Erven Thierry en Mensing. 1847. *In gr.* 8*vo.* 524 *bl.* *f* 2-90.

II. *De kritiek der Tubingsche school, inzonderheid ten aanzien van den brief aan de Efeziërs, beoordeeld door denzelfden. Met eene bijlage. — Vervolg op de voorgaande. Bij dezelfden.* 1848. *In gr.* 8*vo.* 210 *bl.* *f* 1-80.

III. *Verhandeling over de echtheid van den brief van* PAULUS *aan de Efeziërs. Door* D. HARTING, *Predikant der Doopsgezinden te Enkhuizen. Bekroond bij het Haagsche Genootschap tot verdediging van de Christelijke Godsdienst. Aldaar, bij dezelfden.* 1848. *In gr.* 8*vo.* 346 *bl.* *f* 2-60.

IV. Disputatio ad authentiam epistolae PAULI ad Ephesios probandam, quam scripsit GUILIELMUS FREDERICUS RINCK, Sacrorum antistes apud Protestantes Grenzachi in magno ducatu Badensi, et praemio argenteo dignam censuit Societas Hagana pro defendenda Religione Christiana. Ibidem, apud eosdem. 1848. 8°. maj. 90 pag. *f* 1-:

Wel mogt de mond der waarheid zeggen: »Wilt niet denken, dat ik gekomen ben om vrede te brengen op de aarde; ik ben niet gekomen om vrede te brengen, maar het zwaard." Inderdaad, het Christendom heeft eene felle worsteling uitgelokt tusschen waarheid en logen, tusschen

godsvrucht en ongeregtigheid, en zoo lang de zonde, wier god de slang is, en onder wier priesters de ingebeelde wijsheid eenen hoogepriesterlijken rang bekleedt, niet heeft uitgediend, zullen de wapenen niet worden nedergelegd. De verwachting van vrede is een hersenschim. Twee vijanden, die het op elkanders vernietiging moeten toeleggen, kunnen geene bondgenooten worden, evenmin als licht en duisternis elkander verdragen. De strijd in de oude wereld, als een voorpostengevecht tiraillerend begonnen, is met de verschijning van het Christendom een algemeene veldslag geworden. De aanval werd al spoedig gerigt, en wordt nog heden ten dage voortgezet tegen de persoonlijkheid van den CHRISTUS; tegen de waarheid, welke Hij heeft geopenbaard; en tegen de oorkonden, waarin zijn woord en bedrijf, en de leer, door Hem en zijne Apostelen verkondigd, zijn nedergelegd.

De kleingeloovige schrikt, wanneer de aanval van een nieuwen kant met frissche kracht, met al den overmoed der stoutheid ondernomen wordt, en zucht kleinmoedig en bedrukt, gelijk de jongeren, toen KAJAFAS met de zijnen over den man van *Nazareth* schenen te triomferen; doch wie gelooft, dat de poorten der helle eene Kerk, gegrondvest in het bloed des goddelijken Middelaars, niet zullen overweldigen, ziet in het verschiet den eindelijken triomf der waarheid. De ervaring van achttien eeuwen sterkt dit geloof, en de geschiedenis van onzen tijd getuigt, bij de vermetele aanranding, welke het Evangelie heeft te verduren, dat de geest van CHRISTUS bekwame talenten uitrust en met moed bezielt, om voor en in de waarheid op het kampveld te treden.

De vijanden van CHRISTUS hebben dit met zijne vrienden gemeen, dat zij den moed niet opgeven. Zoodra hunne batterijen ontmanteld worden, rigten zij, op gunstiger terrein, weder anderen op. Te vergeefs! Het donderend geschut der geregtelijke vervolging is door het woord tot zwijgen gebragt. De barrikades der spotternij zijn bezweken voor den ernst des geloofs. De slagen van het verdierlijkt materialisme hebben de kracht des geestes nieuwe sterkte

bijgezet. Te dezer dage hebben de mannen, die de boodschap des vredes tot een logen of fabel willen vernederen, zich, als een welgesloten phalanx, op het terrein der wetenschap vereenigd, en scherpen hunne wapenen op den wetsteen der kritiek. De aanval, men ontveinze het zich niet, is gevaarlijker dan ooit, nooit zoo wèl bestuurd als thans; want de vijand is bekwaam, dapper en afgerigt. Hij wil de waarheid, maar, gelijk de generalissimus in het paradijs, zonder, ja ondanks God. Doch hoe beter berekend en driester de aanval, te eervoller zal de overwinning zijn. De vijand vermeestere enkele onhoudbare, nutteloze buitenwerken, hij zal er zijn graf en de schande tot gedenksteen vinden. Zeker gaat het, dat van alle kanten verdedigers de wapenrusting aanschieten; niet minder bekwaam, en even dapper en afgerigt, die ook de waarheid in hunne banier voeren, maar de waarheid met, en in, en uit God, zoo als hij zich geopenbaard en ontdekt heeft in den CHRISTUS.

Er bestaat in het vaderland der GROTIUSSEN een genootschap, dat reeds sedert menig tiental jaren lauwerkransen uitreikt aan degenen, die het achtbaar Godsgebouw verdedigen. In den jare 1844 schreef het eene prijsvraag uit, betreffende een oordeelkundig onderzoek naar de echtheid van PAULUS' brief aan de *Efeziërs*, en misschien is het nooit zoo gelukkig en eervol geslaagd. Twee mannen, die een sieraad zijn op het grondgebied der godgeleerde wetenschap, hebben welverdiend het gouden eermetaal weggedragen; terwijl aan den Duitschen Predikant G. F. RINCK het zilveren loon is te beurt gevallen. Doch hooger, edeler loon, dat geen menschelijke hand uitreiken kan, is hun deel: de zelfbewustheid van eene heilige zaak zegevierend gediend, bij menigeen twijfel opgeheven, en de slagen eener moordende kritiek onschadelijk gemaakt te hebben.

Deze verhandelingen zijn bereids zoo algemeen bekend, de beide mededingers hebben elkander zoo toelichtend beoordeeld, en er is door anderen zoo veel over gezegd, dat wij een overtollig werk zouden doen, indien wij ons aan diepzinnige beschouwingen overgaven.

De Heer NIERMEIJER begint met het gewigt van het on-

derzoek, in de prijsstof gevraagd, te bepalen, en de gepastheid van dit onderzoek wijst hij daaruit aan, dat de echtheid des briefs is betwijfeld en bestreden, terwijl de godgeleerde wetenschap omtrent deze betwijfeling en bestrijding het noodige nog niet gedaan heeft. Vervolgens geeft hij met eene vaste hand de behandeling van het onderwerp aan.

In het eerste Hoofdstuk roept hij de getuigenis der Apostolische en Kerkvaders, der Kerk en dat van onregtzinnigen in, welke de echtheid van den brief boven bedenking verheffen.

In het tweede Hoofdstuk onderzoekt de Schrijver, of de inhoud des briefs zich historisch laat bewijzen. Hij ontwikkelt den inhoud in zijn leerstellig en zedekundig gedeelte, somt de bedenkingen tegen de echtheid op, toont het onvoldoende aan der oplossing tegen de gemaakte bedenking, bestrijdt de omloopshypothese, en de bewering, dat wij hier eigenlijk een brief aan de *Laodiceërs* in handen hebben enz., en eindigt dit gedeelte met eene proeve te geven van eene oplossing, welke de echtheid genoegzaam waarborgt. Hij wil den brief naar *Lebedos* gezonden hebben. De veronderstelling is met een gelukkig vernuft ontwikkeld, maar het is niet meer dan eene hypothese, die voor het lot, dat anderen wedervaren is, geen waarborg heeft.

Het derde Hoofdstuk bevat een hoogst keurig onderzoek naar de verhouding van dezen brief tot dien aan de *Kolossensen*, en de beteekenis daarvan voor het vraagstuk der echtheid.

Het vierde Hoofdstuk onderzoekt, of het karakter des briefs echt Paulinisch is, en lost alle bedenkingen zoo bevredigend op, dat hier, naar ons gevoelen, de echtheid van den brief zegevierend wordt bewezen.

De Heer NIERMEIJER heeft de zaak op eene breede schaal aangelegd en der bestrijding geen duim breed gronds overgelaten. Het geheel getuigt van diepe grondige geleerdheid. De Schrijver is blijkbaar met alles bekend, wat over dit punt is geschreven. Onbegrensd is de ijver, waarmede hij dat heeft verzameld, eerbiedwaardig zijn waarheidszin, die hem over geene bedenking doet henen stappen. NIER-

MEIJER is overwinnaar in het strijdperk. Het staat vast, dat DE WETTE zich niet van hem zal kunnen afmaken met de bewering, dat hij slechts magtspreuken, halve bewijzen heeft gebezigd, of, bij gebrek van gronden tot wederlegging, in beklag of nog erger is uitgevaren.

II. NIERMEIJER heeft der Godgeleerde wetenschap eene onbetaalbare dienst bewezen door het vervolg, dat hij op zijne bekroonde verhandeling in het licht gezonden heeft. In dit stuk levert hij eene bondige kritiek der *Tubinger* School. Hij geeft het standpunt aan, waarop de *Tubingers*, onder aanvoering van BAUR, staan; benevens de tegenspraak, die zij gevonden hebben. Hij verzwijgt het goede niet, dat die School onderscheidt, maar stelt het verkeerde, dat dit goede vernietigt, in een helder licht. De uitkomst wordt: dat zij eene ongerijmdheid is.

De bezwaren, welke BAUR en SCHWEGLER tegen de echtheid van den brief aan de *Efeziërs* hebben ingebragt, worden op eene goudschaal gewogen en te ligt bevonden. Even zoo worden de aanval krachtig afgewezen, en de beide *Tubinger* kampvechters tot eenen niet geheel eervollen terugtogt gedwongen. Aan het eind staat de Apologeet met de zegevaan des kruises in de roemrijke handen, en het verslag, dat hij der wereld geeft van zijn gemaakten veldtogt, zal eene roemvolle plaats blijven beslaan in de jaarboeken van den krijg, dien tegenwoordig de vorst der duisternis, met de dolken der kritiek gewapend, het rijk van waarheid en licht heeft aangedaan.

III. Niet minder belangrijk is het verdedigingsgeschrift van den met hoogen lof bekenden HARTING, schoon hij eenen korteren weg is ingeslagen, daar zijn werk de helft minder bladzijden telt dan dat van zijnen gelijk bekroonden mededinger. Hij maakt ons bekend met den aanval, door DE WETTE tegen de echtheid van den *Efezer*brief beproefd, en wijst op de, ook voor den bestrijder onverwachte hulp, welke uit *Tubingen*, dat moderne hoofdkwartier der vijanden van den historischen CHRISTUS, is komen opdagen. Vervolgens toont hij de gronden aan, op welke het geloof aan de echtheid van den *Efezer*brief rust, en ontwikkelt de

uit- en inwendige bewijzen er voor. Daarna stelt hij een beoordeelend onderzoek in, naar de waarheid van hetgeen men ter bestrijding van het kerkelijk gevoelen deswege in het midden heeft gebragt.

HARTING voert zijne taak meesterlijk uit. Terwijl hij zich tegen de onderscheidene hypothesen verzet, houdt hij vast aan de Kerkelijke opvatting van de bestemming dezes briefs. Voldingend bewijst hij, dat PAULUS werkelijk een brief als dezen aan de *Efeziërs* heeft kunnen schrijven. Hij lost de bezwaren voldoende op, die èn uit den inhoud èn uit het inwendig zamenstel van den brief-zelven tegen zijne echtheid ontleend zijn.

In een aanhangsel staat hij BAUR en SCHWEGLER mannelijk te woord, en wederlegt niet alleen, maar vernietigt zelfs wat door hen, met al den ophef van wetenschappelijke grootspraak, tegen de afkomst en bestemming van den Paulinischen *Efezer*brief is aangevoerd.

De waardige leeraar van CHRISTUS Gemeente heeft, even als zijn mededinger, den strijd roemrijk ten einde gebragt. Beide hebben zich eene eerezuil gesticht, die de vertegenwoordigers der *Tubinger* School in *Nederland* wel kunnen aanschennen, doch niet omver halen. De beide mannen hebben, onafhankelijk van elkander, ieder zijn eigen standpunt gekozen. Beide hebben geen enkelen slag gemist, geen van beide heeft zijne krachten verspild. HARTING is korter, NIERMEIJER dringt dieper in. Men zal zich daarvan overtuigen, als men bij den laatste de met staleu vlijt ontworpen en uitgevoerde vergelijking tusschen den brief aan de *Kolossensen* en dien aan de *Efeziërs* leest. Beide hebben de omloopshypothese verworpen. NIERMEIJER heeft er eene andere hypothese voor in de plaats gezet, door eene Gemeente in *Lebedos* te scheppen, die DOEDES uit elkander heeft gedreven; schoon NIERMEIJER haar met de kracht zijner pen in haar denkbeeldig regt poogt te handhaven. HARTING heeft getracht het Kerkelijk gevoelen te regtvaardigen en staat op vaster bodem. Hij heeft ten minste daarbij niet zoo veel op het spel gezet als NIERMEIJER. Doch wat daarvan zij, beide hebben zoo veel licht over dezen brief

verspreid, dat ieder, die niet vooraf naar wijsgeerige praemissen eene Christelijke Kerk construëert, en naar die constructie de schriften uit de eerste tijden van haar bestaan eene plaats aanwijst, zeer goed en onderscheidenlijk kan zien, wie hem geschreven heeft, wie hem gelezen hebben.

IV. De geleerde beoordeelaars, die twee zulke verdienstelijke kampioenen de gouden kroon opzetteden, hebben den *Latijnschen* disputant, den *Grenzacher* kerkleeraar RINCK, de zilveren eerekroon niet onwaardig toegedeeld, en het is winst voor het publiek, dat hij er niet tegen opgezien heeft zijnen naam te openbaren.

RINCK geeft de bedenkingen op, welke DE WETTE tegen dezen brief heeft ingebragt, en onderwerpt ze aan eenen strengen kritischen toets. Hij is van oordeel, en wie zal het niet met hem eens zijn, dat, wie voor de gedenkstukken des Christendoms gelukkig strijdt, de Christelijke Godsdienst-zelve verdedigt.

De getuigenissen der oude Vaderen, in het voordeel van den *Efezer*brief, haalt hij aan. Bij de overweging der inwendige bewijzen, onderzoekt hij, of de brief aan de *Efezers* voegt, en verdedigt zijne bestemming ook met het woord ἐν Ἐφέσῳ, en handhaaft vervolgens den brief, als PAULUS ten volle waardig, tegen elke bedenking, die de strekking heeft, om het Paulinische in dit geschrift te loochenen.

Deze verhandeling onderscheidt zich door verbazingwekkende beknoptheid. De Schrijver heeft zich weinig bekreund aan den vorm. Hij valt met de deur in huis en breekt even kort af. En toch heeft hij met weinig woorden veel gezegd. Ieder volzin geeft eene zaak. Zonder nog omslagtig te worden, zoude het werk driemaal uitgebreider hebben kunnen zijn. Of de volledigheid bij die overgroote beknoptheid niet geleden hebbe, laten wij in het midden. Ten minste maakt hij zich van de *Tubingers* met eenen enkelen trek af. Doch wat daarvan zij, dit durven wij voor uitgemaakt houden, dat hij, door geene hulp van onbewezen, of bezwaarlijk te bewijzen, veronderstellingen in te roepen, eenen vasten grond voor zijne verdediging onder de voeten had.

Wij eindigen onze aankondiging met den wensch, dat, zoo dikwijls de gedenkstukken der Christelijke Kerk worden aangevallen, zij altijd verdedigers mogen vinden, zoo waardig als dit drietal zich in den roemvollen strijd heeft doen kennen. Wij twijfelen er niet aan; want de Koning leeft, wiens rijk de poorten der helle niet zullen overweldigen.

H. J. H. S.

Verdediging des Christendoms; óf betoog van deszelfs waarheid en goddelijkheid, in brieven voor beschaafde lezers. Eene bekroonde prijsverhandeling, door C. H. STIRM, *Koninkl. Wurtemb. Opper-Consistoriaalraad en Hofkapelaan. Uit het Hoogduitsch vertaald door* J. BAKKER *en* P. FEENSTRA, PZ., *Predikanten bij de Hervormde en Doopsgezinde Gemeenten te Sappemeer. Tweede, herziene druk. II Deelen. Te Groningen, bij* J. B. Wolters. 1848, 1849. *XIX en* 575 *bl. f* 5-50.

Wij stemmen het den Eerwaardigen Vertalers van deze apologetische brieven gaaf toe, dat een herdruk er van een verblijdend teeken des tijds is, een aangenaam bewijs, dat de lust voor degelijke lectuur nog niet geheel is geweken. Vóór elf jaren verscheen de eerste druk, en de behoefte aan deze oplage getuigt van de achting en den bijval, waarmede het werk ook in ons Vaderland is begroet geworden. Wij zouden het noodeloos achten een verslag te geven van hetgeen bij zoo velen reeds bekend is; en hebben alleen een woord te spreken over de tweede uitgave. Nu rijst aanstonds de vraag bij ons op: mogt dit werk andermaal onveranderd verschijnen, nà al hetgeen er sedert tien jaren gebeurd is? Zoude STIRM, die tegen de moeite niet opzag, om, zelfs na de voltooijing van zijnen arbeid, van den aanval, door STRAUSS tegen het historisch element van het Christendom ondernomen, kennis te nemen, zijne oogen gesloten, zijne ooren gestopt hebben voor hetgeen sedert van

Tubingen en elders is uitgegaan? en zich gehouden hebben, als verdienden die mannen, die zoo veel beweging uitlokken, niet eens zijne opmerking. *Hollanders* ignoreren; zij verstaan die kunst meesterlijk; de *Duitschers* niet alzoo. Wij zullen niet zeggen, dat de Vertalers het oorspronkelijke werk behoefden te veranderen of om te werken. Neen, hadden de Vertalers slechts woord gehouden, zoo als zij dit in de voorrede van den eersten druk gegeven hadden. Niets ware, dunkt ons, na al hetgeen door HARTING, NIERMEIJER en anderen op dit veld voorafgearbeid is, gemakkelijker geweest, dan, vóór of na den derden brief, een aanhangsel, of hoe men 't verkoos te noemen, te plaatsen, en de bedenkingen van BAUR c. s. te woord te staan. De reden, welke de Vertalers van hunne nalatigheid in deze geven, snijdt voorwaar geen hout. De moeite, die zoo wel in ons Vaderland als in *Duitschland* door mannen van uitstekenden naam genomen is, om tegen de *Tubingers* te velde te trekken, getuigt reeds van de kracht des aanvals. Het is schrikkelijk uit de hoogte, *ex tripode* gesproken, zoo als de Heeren BAKKER en FEENSTRA zich van deze zaak afmaken. Het is zeker zeer gemakkelijk, de voortbrengselen der *Tubingsche* School voor »raauwe en onbekookte verzinselen" uit te maken, maar eer men daartoe het regt heeft, moet men niet zeggen, maar met de stukken bewijzen, dat »zij zoo lijnregt met de geschiedenis in strijd zijn, als beleedigend voor het gezond verstand." Het gaat inderdaad niet op, te vragen, zoo als men dat nog vóór een twintigtal jaren met zeker vertoon van gezag kon doen: »van zulke hersenschimmen zou men bij de vertaling van een zoo deugdelijk werk, als dat van STIRM, eenige notitie nemen?" *Ergo*, een Apologeet, die het doet, levert juist daardoor geen deugdelijk werk. Het spijt ons, dat de Vertalers er zoo over gedacht hebben. Het is hunne schuld, dat het werk van STIRM nu voor ieder, die van de *Tubinger* hersenschimmen notitie genomen heeft, verouderd zal toeschijnen.

Doch, in weerwil van deze aanmerking, durven wij iederen belijder van het Evangelie aanraden, deze popu-

laire Apologie van het Christendom in handen te nemen, en beloven hem daarvoor genoegelijke oogenblikken voor verstand en hart.

Tweetal Leerredenen, over 1 *Kor. III:* 16[a], *en Gen. XXVIII:* 17[b], *gehouden op den* 6 *Augustus en den* 24 *September* 1848, *bij gelegenheid van de toewijding der nieuwe Kerkgebouwen in de Hervormde Gemeente te Aarle-Rixtel en Helmond, door* J. TH. ENDTZ, *Predikant te Helmond c. a. (Uitgegeven ten voordeele der Helmondsche Kerk.) Te 's Hertogenbosch, bij* H. Palier en Zoon. 1849. *In gr.* 8*vo.* 67 *bl. f* 1-:

Feestrede over Openb. III: 11[b] *ter viering van het tweehonderdjarig bestaan der Hervormde Gemeente te Waalwijk, gehouden den* 5 *November* 1848 *des avonds; door* W. L. F. MOLTZER. *Met eenige historische aanteekeningen. Uitgegeven ten voordeele van het Kerkelijke fonds der Hervormde Gemeente van Waalwijk. Bij dezelfden. In gr.* 8*vo.* 56 *bl. f* :-60.

Beide deze bundeltjes, van dezelfde pers gekomen, en ten voordeele van Kerkelijke fondsen uitgegeven, verdienen bijzondere opmerking, omdat zij bij Kerkelijke feestvieringen zijn uitgesproken in dat gedeelte van ons Vaderland, waar, te midden van eene overgroote Roomsch-Katholijke bevolking, de kleine Hervormde Gemeenten niet het minst door den ijver van hare waardige leeraren worden in stand gehouden.

Den Eerw. ENDTZ viel het zeldzaam voorregt te beurt, in hetzelfde jaar de beide Kerkgebouwen in zijne gemeente, te *Aarle-Rixtel* en te *Helmond*, geheel nieuw opgebouwd, aan de aanbidding des Allerhoogsten te mogen toewijden. Bij de eerstgenoemde gelegenheid sprak hij *over het belang-*

rijke der Apostolische herinnering: weet gij niet, dat gij Gods tempel zijt? *bij de toewijding van het nieuwe Kerkgebouw*. Hij beschouwde die herinnering *eerst* als gegrond, *daarna* als belangrijk. Met betrekking tot het eerste worden deze drie punten ontwikkeld: God heeft de gemeente gesticht — God openbaart zich in dezelve tot hare volmaking — dit een en ander strekt tot verheerlijking van God. Die herinnering is *ten tweede* belangrijk, want: ook bij het bezit van het doelmatigst en sierlijkst Kerkgebouw kan de Gemeente dit vergeten en daardoor hare bestemming missen — de Gemeente moet dit onthouden en daartoe dit bedehuis wèl gebruiken — God-zelf zal dan eens dáárboven de Tempel der gemeente zijn, als zij geen bedehuis op aarde meer behoeft.

Bij de inwijding der *Helmondsche* Kerk *stelde* de Eerw. Spreker *dat bedehuis voor als woning Gods en toegang des Hemels*, na de ontwikkeling dezer punten wijzende op het *belangrijke* en *verpligtende* daarvan. Het eerste wordt aangewezen door de voorstelling: dat wij er God aanschouwen — dat God er werkt en zaligt — dat wij er ons tot verheerlijking van God vereenigen. Die herinnering is belangrijk; wij hebben, met andere woorden, er het — grootste — zekerste — duurzaamste belang bij. Zij is verpligtend: tot opregte dankbaarheid voor het bezit van dit bedehuis — tot blijvende hoogschatting van de vereeniging daar binnen — tot getrouwe beantwoording aan het doel der Godsdienstoefeningen in hetzelve. Beide stukken getuigen van eenen verlichten geest, wijze gematigdheid en warmen ijver. Slechts schijnt het ons toe, dat het voor zulke gelegenheden wel wat te uitgewerkte en daardoor min levendige verhandelingen zijn. De gezangen zijn wèl gekozen; doch zij bewijzen weder de armoede in voorraad, die de keuze moeijelijk maakt.

Eene afbeelding van de Kerk te *Helmont* versiert het boekske.

De Eerw. MOLTZER sprak, ter herinnering aan de Kerkhervorming, en aan het eeuwgetijde van den *Munsterschen* vrede, en van de stichting zijner Gemeente, over — en wekte

op tot volhardenden ijver in het bewaren van Christelijke voorregten. Dat onderwerp wordt aanstonds met toepassing op de hoorders behandeld, wanneer hun wordt herinnerd, welk eene kroon zij hebben, in het heerlijke licht, waarin zij mogen wandelen, in de kostbare vrijheid, waarop zij zich mogen beroemen, in de trouwe zorg, waarin zij zich mogen verblijden. Verder, hoe zij die kroon zouden kunnen verliezen door toedoen van anderen, of door eigen schuld. Eindelijk worden de toehoorders opgewekt, om te zorgen, dat zij die kroon behouden door standvastige trouw aan hunne belijdenis — door overvloedige beoefening der liefde — door regt gebruik hunner vrijheid. Alles is regt gepast, verstandig, hartelijk, schoon misschien de predikatie wel wat lang is. Maar dit neemt de waarde niet weg. De gezangen zijn ook hier medegedeeld, en eenige historische aanteekeningen verhoogen de waarde als blijvend gedenkstuk voor de gemeente.

JOHAN ALBRECHT BENGEL, *een waardig discipel van den Heer, geschetst in eene Voorlezing, met Bijlagen. Te Amsterdam, bij* J. C. Sepp en Zoon. 1848. *In gr.* 8*vo.* 120 *bl. f* 1 - 25.

De Eerw. SEPP, Doopsgezind Predikant te *Westzaan*, die, onder eenen opdragtsbrief aan zijnen vriend en ambtsbroeder te *Groningen*, zich als Schrijver van dit werkje bekend maakt, was reeds vóór geruimen tijd voornemens, het geschrift van BURK: *Leben und Wirken* J. A. BENGELS in onze taal over te brengen. Het omslagtige van den inhoud en de vorm van het geheel schenen hem zulks te ontraden. Hij vond BENGELS beeld daar niet zoo aanschouwelijk geteekend, als hij het wenschte. Hij heeft dus eenen anderen, en zeker niet den meest gemakkelijken weg ingeslagen, en een oorspronkelijk opstel geschreven, dat deels uit BURK is ontleend. Zoo is dan nu de vorm deze geworden, dat eene voorlezing over het leven, het karakter en de werkzaamheden van BENGEL voorafgaat, die bijna een derde van het boekje beslaat; daarna volgen zeven bijlagen, of kleine verhandelingen over BEN-

GELS vaderland — ouders — leermeesters — reizen — leerlingen — vrienden — schriften.

Of nu deze vorm zoo veel geschikter zij, om te beantwoorden aan de bedoeling van den Schrijver, en »een levendig, aanschouwelijk beeld van BENGEL" te leveren, — wij betwijfelen het zeer. Dat versnipperde, afgebroken behandelen van de bijzonderheden, als opschriften der bijlagen genoemd, belemmert de éénheid van het beeld. Ook de juistheid, want geheel het aanschouwelijke gaat er bij verloren. Wie zal het beeld van eenen geleerde voorstellen, indien zijne leermeesters, leerlingen en schriften, om niets anders te noemen, geheel afzonderlijk worden in het licht geplaatst? Men heeft nu een portret willen leveren, en wat er toe gedaan? Eene algemeene schets van het gelaat gegeven, die evenwel te zeer *schets* is, om een afgewerkt en met de noodige uitvoerigheid geteekend portret te mogen heeten, en nu voorts dat gebrekkige aangevuld, door een aantal afzonderlijke teekeningen, waarop hier het voorhoofd, daar de neus, ginds de mond, elders de kin enz. afgebeeld zijn. Den Schrijver gaf BURK geen genoegzaam aanschouwelijk beeld, en wat heeft hij nu gedaan? Het gebouw van BURK uiteen genomen, balken en bindten, met nog wat planken van elders, uiteen gelegd als tot eene verkooping van afbraak; maar nu ontbreekt ook de ééne indruk van het geheel, en het boek is geworden, wat de Schrijver had willen vermijden: eene verzameling van gegevens voor ééne levens- en karakterbeschrijving van BENGEL.

Meent evenwel niet, dat wij eenen te geringen dunk willen doen opvatten van dezen arbeid; daartoe bevat het boekje te veel goeds. Het levert nuttige bijdragen tot de kennis van eenen man, wiens leven en werkzaamheid buiten de Godgeleerde wereld niet zoo algemeen bekend zijn, als ze verdienen; en dat te meer, omdat hetgeen velen dan nog van BENGEL weten, hoofdzakelijk bestaat in hetgeen wel zijne zwakste, dikwijls aan bespotting blootgestelde zijde is: zijne Chronologische stellingen, vooral uit de *Apocalypse*, bij welke men met LÜCKE moet betreuren, dat een zoo rijk begaafde geest zoo veel arbeid en inspanning aan eene dwaling besteed heeft. Overigens verdient de kritische, exegetische en dogmatische arbeid van BENGEL nog heden ten dage de aandacht der Godgeleerden, gelijk hem dan ook, vooral in de laatste jaren, het verdiende regt is gedaan. Hij was in vele opzigten zijnen tijd vooruit, en 's mans hooge ingenomenheid met

het Evangelie, zijne beschouwing van JEZUS CHRISTUS als deszelfs middelpunt, zijn vrome zin, zijn stichtelijke wandel, verdienen altijd gekend en als voorbeeld ter navolging voorgesteld te worden; des wij ons verblijden, dat deze voortreffelijke man door dit geschrift algemeener onder ons zal bekend worden. Het gaf ons onder het lezen eene zonderlinge gewaarwording, dat deze echt Christelijke Godgeleerde, die zoo hoog met het N. T. en met den Heer en zijne Gezanten was ingenomen, gevormd was aan — de *Tubingsche* school, *quantum mutata ab illa!*

Nieuw praktisch Tijdschrift voor de geneeskunde in al haren omvang. Acht-en-twintigste jaargang. — Nieuwe reeks, verzameld en uitgegeven onder medewerking van onderscheidene vaderlandsche geneeskundigen, door Dr. L. ALI COHEN, *praktiserend Geneesheer te Groningen. Eerste jaargang.* 1849. *I—VIII. Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn en Zoon. *Prijs voor den geheelen jaargang f* 7 - 20.

Het praktisch Tijdschrift voor de geneeskunde heeft het bijzonder voorregt genoten van gedurende meer dan vijf-en-twintig jaren zich staande te houden, terwijl de meeste andere Tijdschriften in ons land, het een voor, het ander na, van het tooneel verdwenen. Heeft het dien duurzamen opgang aan deszelfs meerdere voortreffelijkheid boven de andere tijdschriften te danken? Recensent zoude de laatste zijn, die dit zoude willen beweren. Integendeel, HEIJE's *Archief*, GOBÉE's *Kliniek*, VAN DEEN's *Nieuw Archief* stonden, wat de wetenschappelijke waarde der daarin bevatte opstellen betreft, doorgaans verre boven het *Praktisch Tijdschrift*. Trouwens, de ondervinding leert, dat het niet altoos het voortreffelijkste is, wat den meesten bijval verwerft. Recensent gelooft veeleer, de zaak aldus te moeten verklaren. Het *praktisch Tijdschrift* voldeed, bij deszelfs oprigting, aan eene bestaande behoefte, en vond hierdoor ook een genoegzaam aantal lezers. De behoeften namen echter toe, naarmate de wetenschap meerdere vorderingen maakte; aan deze vermeerderde behoefte voldeed evenwel het Tijdschrift niet meer; om hieraan te blijven voldoen, zoude de Redactie jeugdiger krachten aan zich hebben moeten verbinden. Daar zulks nu niet plaats had, ontstonden

er achtereenvolgens Tijdschriften, welke men als de organen van de nieuwere rigting der geneeskunde mogt aanmerken. Daar deze latere Tijdschriften eene bepaalde rigting vertegenwoordigden, waren zij ook keuriger in de keuze der stukken; zij bepaalden zich hoofdzakelijk tot oorspronkelijke bijdragen; het gevolg hiervan was een minder geregeld verschijnen; hierdoor ontstond van zelf ook eene minder geregelde medewerking, en ook bij het publiek een zeker wantrouwen omtrent de voortduring van het bestaan der Tijdschriften. En zoo is het geschied, dat geen dezer nieuwere journalen, hoezeer in de gehalte der opstellen voortreffelijker, immer die mate van populariteit heeft kunnen verkrijgen, welke het Praktisch Tijdschrift heeft mogen behouden. Wij zouden er als medewerkende oorzaak kunnen bijvoegen, dat de smaak van het grootste gedeelte van ons geneeskundig publiek meer op datgene valt, wat eene dadelijk praktische rigting heeft, dan op het zuiver wetenschappelijke. Doch wij hebben de ondervinding van het *Nederlandsch Lancet* voor ons, om te bewijzen, dat deze laatste oorzaak slechts voor een gering gedeelte schuld heeft aan den val van verschillende degelijke journalen in ons Land. Al mag zich dit Tijdschrift nog niet in een meer dan vijf-en-twintig-jarig bestaan verheugen, het heeft toch reeds overpoosd een veel grooter aantal jaren, dan een der andere journalen, onder verschillende Redactien zich staande gehouden, terwijl het geenszins vreemd bleef aan de nieuwere rigting der geneeskunde; ja zelfs, onder hare tegenwoordige Redactie, die rigting op eene allezins voortreffelijke wijze vertegenwoordigt. De Redactie van het *Nederlandsch Lancet* heeft aan hare oudere zuster den weg aangewezen, waarop ten onzent een Tijdschrift op eene waardige wijze kan blijven voortduren; de Redactie moet naar den gang der wetenschap gewijzigd worden. Ons Land is te beperkt, om een groot aantal Tijdschriften te doen bestaan, minder misschien nog wel wegens het geringe debiet, dan wegens de onvoldoende medewerking door verdeeling der krachten. Maar daarom is het wenschelijk, dat de *bestaande* journalen naar de behoefte des tijds worden gewijzigd. Het publiek is gewend, deze maandelijks te ontvangen en te lezen, en neemt van zijne oude vrienden gaarne den nieuwen vorm der wetenschap aan; terwijl het dien van vreemden wantrouwend van zich afstoot. Het is dan ook daarom, dat wij deze nieuwe reeks van het *Practisch Tijdschrift* met vooringenomenheid ontvingen, vooral

daar wij den ondergang van een onzer beste Tijdschriften (*Kliniek*) voorzagen, en van een ander (VAN DEEN's *Archief*) slechts geringe teekenen van leven vernamen. De naam van den Redacteur, Dr. COHEN, was ons een waarborg voor de degelijkheid der stukken, terwijl de lijst van medewerkers ons op eene krachtige ondersteuning deed hopen. Wij hebben thans acht nommers voor ons; opzettelijk hebben wij met onze aankondiging eenige maanden gewacht, ten einde over de wijze, waarop de Redactie hare taak vervult, des te beter te kunnen oordeelen. Wij aarzelen geenszins te verklaren, dat zij ons in de meeste opzigten niet heeft te leur gesteld. Onder deszelfs tegenwoordigen Redacteur vertegenwoordigt het *Praktische Tijdschrift* op eene waardige wijze het praktische gedeelte der wetenschap, *de toepassing der wetenschap op de praktijk*. Men moet hier dan ook geene afgetrokkene wetenschappelijke onderzoekingen verwachten; maar hoofdzakelijk slechts datgene uit het nieuwer wetenschappelijk onderzoek, hetwelk aan het ziekbed van belang is. Het spreekt van zelf, dat niet alle Stukken even belangrijk zijn, maar van geen der acht Stukken zal men kunnen zeggen, dat deszelfs doorgaande inhoud niet aan de eischen der tegenwoordige wetenschap beantwoordt. Wij kunnen er bijvoegen, dat ook reeds velen dergenen, wier namen als medewerkers op den titel prijken, getoond hebben, niet slechts in naam, maar ook met de daad hunne medewerking te bewijzen. Het maandelijks *geregeld* uitkomen van dit Tijdschrift mag tevens ter aanbeveling strekken. Wij zullen hier geene dorre opgave van den inhoud der in het licht verschenen stukken geven, maar liever willen wij onze kunstbroeders doen opmerken, dat de woorden »in al haren omvang," welke op den titel prijken, niet geheel als eene rhetorische figuur moeten worden opgevat, daar inderdaad alles, wat tot de praktische geneeskunde behoort, (*pathologie*, *therapie*, *chirurgie*, *obstetrie*, *medicina forensis et publica*) onder de rubrieken van het *Praktisch Tijdschrift* wordt opgenomen.

Wij hopen, dat de verdienstelijke Redacteur bij voortduring op het ingeslagen spoor moge voortgaan, en dat hij bij zijne medewerkers steeds die ondersteuning moge vinden, zonder welke geen Tijdschrift het op den duur kan volhouden, ja dat ook de zoodanigen, die vroeger hunne hulp leenden aan die journalen, welke thans hebben opgehouden te bestaan, hunne pogingen met die van den Heer COHEN vereenigen,

om zijn Tijdschrift op eene waardige hoogte te houden. Dan zal het — dit vertrouwen wij — bij ons publiek aan een genoegzaam debiet niet ontbreken.

De geschiedenis der Grondwets-herziening in 1848. *Met eene vergelijkende beschouwing der Grondwetten van* 1815—1840—1848, *door Mr.* P. H. ENGELS, *Advocaat. Te Rotterdam, bij* H. A. Kramers. 1849. *In gr.* 8*vo. IV en* 128 *bl. f* 1 - 80.

De herziening der *Nederlandsche* Grondwet in 1848 is niet slechts eene gewigtige gebeurtenis ten opzigte van ons Vaderland, maar ook een belangrijk en opmerkelijk verschijnsel in de *Europesche* geschiedenis van het verloopen jaar; dat bijna in al de voornaamste Staten van ons werelddeel tooneelen vertoonde van verwarring en gewelddadige omverwerping, toen de Februarij-omwenteling in *Frankrijk* had plaats gehad. Men zag bijkans alom het Staatsgebouw geschokt en vaneen gereten en, zelfs de Maatschappelijke Instellingen met ondergang bedreigd; — terwijl tot nog toe de pogingen, die men heeft aangewend, om een beteren toestand, dan voor 1848, te vestigen, schier overal mislukt zijn. Wat moet men van de zoo hoog opgevijzelde *Duitsche* éénheid zeggen, wat van de onafhankelijkheid van *Italië*, wat van al de nieuwe Staatsregelingen, die men in *Pruissen*, *Oostenrijk* en *Napels* heeft willen vaststellen? dan dat ze òf nog niet tot stand zijn gekomen, òf de kiemen van spoedige ontbinding in zich bevatten, even als die, welke zich de *Fransche* Natie gegeven heeft. Niets blijvends — niets waaraan men zich met gerustheid houden kunne, ontmoet men er ergens.

In *Nederland* daarentegen zijn met bedaardheid en kalmte die wijzigingen aan de grondwettige Instellingen gegeven, welke de behoefte des tijds en vooruitgang van Staatkundige verlichting schenen te vorderen. Men volgde daartoe den veiligen weg van hervorming, door de Constitutie bepaald, en is tot eene uitslag gekomen, die waarborgen kan aanbieden voor het heil van den Staat, indien de grondbeginselen, welke zijn aangenomen, door goede *organieke* wetten behoorlijk in toepassing worden gebragt, en door de Regering en het Volk getrouwelijk nageleefd.

Mr. ENGELS geeft ons in deze *geschiedenis* een naauwkeurig

en onpartijdig verhaal van 't geen er bij de grondwetsherziening heeft plaats gehad; hij laat de gebeurtenissen-zelve spreken, en alleen gesteund door officiële bescheiden, geeft hij er een echt diplomatisch verslag van, waardoor zijn geschrift eene historische waarde verkrijgt, die het buiten de rij dier staatkundige brochures plaatst, welke, alleen voor het oogenblik geschikt, spoedig vergeten worden.

Men vindt hier echter nog méér dan de titel belooft: namelijk zeer gegronde opmerkingen over Staatkundig idé, over den Maatschappelijken en Staatkundigen toestand van *Nederland* en der naburige Staten, zoo als *Frankrijk*, *Duitschland*; *Engeland* en *België*, die van des Schrijvers liberale, verstandige en godsdienstige denkwijze getuigen. Zijne bespiegelingen over het Staatkundig idé mogen sommigen in de *terminologie* eenigzins vreemd voorkomen, bij eene aandachtige lezing heldert zich alles volkomen op, en men zal den Schrijver in zijne slotsommen gereedelijk toestemmen, even zoo als in zijne beschouwingen van den Maatschappelijken en Staatkundigen toestand van ons Vaderland en der voornaamste volken van *Europa*. De Schrijver toont hier een voorstander van gematigden vooruitgang, langs den geleidelijken weg der hervorming te zijn, wars van alle onrustige bewegingen, en van het overdreven geschreeuw, waardoor volksleiders de onkundige menigte opwinden, om tot hun doel te geraken. Eerbied voor het bestaande bezielt hem; maar niet zoo zéér dat hij hierin geene veranderingen zoude wenschen, die de behoeften des tijds, naar zijn inzien, vorderen. Vooral is hij doordrongen van de overtuiging, dat goede Staatsinstellingen alléén, niet voldoende zijn om het volksgeluk te vestigen, wanneer niet deugd en goede zeden, op verlichte godsdienstige overtuiging gegrond, algemeen onder de Staatsburgers heerschen. *Europa* geeft het bewijs; want uit hoofde van het gemis van een krachtig, zedelijk, godsdienstig geloof, zien wij aan de grofzinnelijke begeerten en uitsluitende zucht tot stoffelijke welvaart, zoo lang het éénige doel van het streven der volken, hen ten speelbal verstrekken, en ter prooi aan onrust, verwarring en daaruit voortspruitende ellende. Dat *Nederland* zich aan dit voorbeeld spiegele, en de ware vrijheid zoeke op den weg, waarop zij alleen te vinden is, namelijk, in den eerbied voor de wetten, ondergeschiktheid aan de overheden, en in eene echt Christelijke, godsdienstige denk- en handelwijs! Men trachte zoo veel mogelijk het gevoel voor regt

en billijkheid aan te kweeken, en de ware vrijheid zal uit de naauwe vereeniging van Regering en Volk ontstaan.

Hetgeen eindelijk aan het geschrift van Mr. ENGELS nog meer eene blijvende waarde verzekert, is de vergelijking der Grondwetten van 1815—1840 en 1848, die het zoo doelmatig besluit. Men ziet hierdoor, als met een oogopslag, de geschiedenis onzer Staatsinstellingen sedert meer dan dertig jaren ontvouwd, waardoor het een handboek wordt voor allen, die in openbare betrekkingen geplaatst, of tot de Volksvertegenwoordiging zijn geroepen. Wij wenschen het ook daarom in veler handen, en zeggen den Schrijver dank voor een werkje, dat niet alleen voldoet voor de behoefte van het oogenblik, maar ook berekend is voor die der toekomst.

De tolquestie van het Zwolsche Diep toegelicht. Regtskundig onderzoek door Mr. L. OLDENHUIS GRATAMA, *plaatsvervangend Kantonregter in het Kanton Assen, Procureur bij het Provinciaal Geregtshof van Drenthe en bij de Arrondissements-Regtbank te Assen. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1848. *In gr.* 8*vo. IV en* 67 *bl.* *f* : - 80.

De zaak, waarover deze brochure handelt, heeft reeds veel gerucht gemaakt en is bestemd om nog meer gerucht te maken. Dagbladen, maandschriften, brochures zijn er mede gevuld geworden; en de regtszalen, ja zelfs de vergaderzaal der Tweede Kamer van de Staten-Generaal, weergalmen er van.

De vraagpunten van Staatsregt, die er mede in verband staan, zijn trouwens ook hoogst gewigtig; en het materiëel belang van onderscheidene nijvere ingezetenen is er mede gemoeid.

De hoofdvraag, waarop het ter beslissing der zaak aankomt, is deze: of de Koning, onder vigeur der Grondwet van 1840, bevoegd was, bij eenvoudig Besluit, en zonder den Raad van State er op te hooren, eene tolheffing vast te stellen op een publiek vaarwater, en die tolheffing *om niet* aan een bijzonder persoon of zedelijk ligchaam af te staan; zij het ook in vergoeding van aangebragte verbeteringen aan het vaarwater, en hetzij al of niet degenen, die tot betaling van den tol verpligt worden, door die beweerde verbeteringen zijn gebaat?

Deze vraag — nog voor veelvuldige splitsing vatbaar — wordt in alle hare onderdeelen in dit werkje beantwoord, doch niet

uitgeput; en de behandeling van dit geheele onderwerp, wat eigenlijk het voornaamste moest zijn, wordt ondergeschikt gemaakt of immers achtergesteld aan een wijdloopig onderzoek naar de bevoegdheid der Regering tot het vervreemden van Staatseigendom: eene vraag, die met de eigenlijke *tolquestie*, naar het Referent voorkomt, in geen dadelijk verband staat, maar meer betrekking heeft op den afstand van gronden in de Zuiderzee; waartegen niet de *Drentsche* schippers, maar de geheele natie belang zoude hebben op te komen, indien daarbij het algemeen nut aan bijzonder voordeel ware opgeofferd.

Overigens zal weldra de Hooge Raad geroepen worden, om de groote regtsvraag te beslissen. Wij zullen ons oordeel over de beantwoording daarvan opschorten. Opmerking verdient het intusschen, dat de Regering, door de overdragt of toezegging eener wettelijke regeling der heffing van vuur- ton- en bakengelden, het loodswezen, het brievenvervoer, enz., toont, van het voormalige stelsel in dezen, hetwelk ook in de Tweede Kamer tegenstand ontmoet, terug te willen komen.

Het boekje van den Heer GRATAMA beveelt zich door grondige behandeling aan, en verdient door beoefenaars van regts- en staatswetenschappen gelezen en overwogen te worden.

Oud en Nieuw. Nasporingen en Opmerkingen ter zake van de Heemraadschappen, en wat daartoe betrekking heeft, door A. ELINK STERK, JR. *Te Utrecht, bij* C. van der Post, Jr. 1849. *In gr.* 8*vo.* 128 *bl.* *f* 1-40.

Onder het motto: »*het onderwerp trekt mij. Het is moeijelijk, maar de moeite waard*" worden in dezen bundel vereenigd aangeboden een aantal stukken, door den Schrijver ten papiere gebragt voor, en geplaatst in de »Politieke Bijdragen" van 1847 en 1848. De nasporingen en opmerkingen, die er in vervat zijn, getuigen van des Schrijvers grondige bekendheid met de behandelde onderwerpen, en komen Ref. allerbelangrijkst voor. Hij wenscht ze daarom ter kennisse te zien geraken van elken landeigenaar, die betreurt, dat bij zoo vele wisseling van tijden en zaken, bij zoo veel vooruitgang en verbetering van begrippen, bij zoo veel wijziging in de stelsels van bestuur en beheer, de wetgeving op het Dijk- en Polderbestuur in zijne gemeente, of in zijnen polder, nog

altijd op de afgesleten leest van vroegere eeuwen geschoeid blijft, en dat hij zijne aangelegenheden als grondeigenaar nog steeds en bij voortduring ziet bestuurd naar middeleeuwsche reglementen, die niet meer zijn in harmonie met de bestaande algemeene verordeningen, noch in verhouding tot de billijke wenschen der ingelanden. Als ieder landeigenaar ze kende en ter harte nam, zou hij voorzeker meer en meer doordrongen worden van de noodzakelijkheid, om, ook in den zijnen, het voorbeeld te volgen der ingelanden van *Noord-Braband*, en de nieuwe orde van zaken in het beheeren van de dijken en polders te doen ontstaan, die in dat gewest door zoo velen is toegejuicht; namelijk: de émancipatie van den landbezitter; dat is: het regt, hetwelk hem aldaar is toegekend, om, behoudens de grondwettige oppermagt van het Hooge Bestuur, en het toezigt van beambten van den Waterstaat, gezag te voeren over zijn eigen grond, over zijn eigen bezitting, over iets, dat alléén hem, en geen ander toebehoort. Dat regt werd door den Koning gehuldigd, toen Z. M. daaraan, bij besluit van den 19 Maart 1846, N°. 67, zijn zegel hechtte, en besliste, dat, waar de benoeming volgens besluit van 29 Maart 1822, Staatsblad N°. 7, geïnterpreteerd bij dat van den 7 September deszelfden jaars, Staatsblad N°. 42, aan Hoogstdezelve is voorbehouden, de landeigenaar zelf het Bestuur van zijn land zal voordragen; met volle regt, te gelijk, om elders de benoeming van hetzelve regtstreeks te doen; de aftreding van het personeel van dat bestuur periodiek te maken; hun defroyement te bepalen, naar gelang van de werkzaamheden, die er aan verbonden zijn; en te behouden of af te schaffen de bij de Dijk- en Polderbesturen, ten koste van den eigenaar, gehoudene maaltijden en gemaakte verteringen; waarvan ALKEMADE in de »Nederlandsche dischplegtigheden," kapittel XV gewaagt, en die door Mr. SIMON VAN LEEUWEN, in zijn »Batavia illustrata," D. I, Hoofdstuk 7, nog nader zijn beschreven. — Ziedaar de milde beginselen door den landeigenaar in *Noord-Braband* verkregen, en die ook aan anderen niet zullen onthouden worden, wanneer zij, langs den weg, die daartoe leiden kan, trachten het billijk regt te verkrijgen, dat aan die provincie zoo ruimschoots is toegekend. Verbetering en hervorming moet daartoe de leuze zijn van den landbezitter, die den wensch koestert alle onzekerheid bij de Heemraadschappen en Polderbesturen, even als in dat gewest, te zien weggenomen, en

daartoe beveelt Ref. vooral de lezing aan van het 11de Stuk van dit »Oud en Nieuw: — »Verdere voorslagen ter verbetering; (spaarzaamheid)." — Tot een ernstig nadenken wordt de landeigenaar gebragt, waar de Schrijver zegt: »Het gemis van een zuinig beheer is een vrij algemeen gebrek, waardoor de ingelanden direct, en de Staat indirect, groot nadeel lijden. Van welke zijde men ook de herziening der Reglementen aanvatte, zal ook daarin zeker verbetering moeten komen, zoo slechts bij eene herziening niet geduld worde, dat bijzondere bestuurders hun gezag en hun belang op den voorgrond stellen, en men steeds bedenke, dat het de ingelanden zijn, welke de associatiën vormen; wier belang dus, nevens de algemeene belangen van den Staat, steeds het zwaarste moet wegen."

Eene aanhaling uit »de Kadastrale inkomsten in *Zuid-Holland*" door den Heer VAN HOORN VAN BURGH in 1833 te *'s Hage* uitgegeven, zegt: »de inzage der rekeningen van verschillende polders heeft vele verkwistingen doen kennen, en het is alzoo eene wenschelijke zaak, dat het verkeerde in dezen worde geweerd, enz." — »Er zijn polders, die met eenvoudig en doelmatig bestuur, geene lasten behoefden te betalen, alzoo de noodzakelijkste uitgaven uit eigen middelen kunnen gevonden worden, en welke echter thans geene onaanzienlijke bijdrage moeten leveren, hetgeen derhalve overdaad mag genoemd worden."

Verder zegt de Schrijver, dat hem uit eene in 1841 aan dat onderwerp gewijde beschouwing is gebleken, dat de vaste tractementen van het personeel van het Hoogheemraadschap van *Rhijnland*, met inbegrip der presentie-gelden, zijn gebragt op *f* 40,000—, hetgeen medewerkte om hem te overtuigen, dat de gegeven wenken van spaarzaamheid toen nog niet hadden gebaat.

Overal wordt door den Schrijver, onder die rubriek, op besparing gewezen; de wenschelijkheid aangetoond van eene algemeene herziening der bij de Heemraadschappen, vooral in *Zuid-Holland* bestaande gebruiken, en tevens aangedrongen, om toch, bij de nieuwe Reglementen, aan levenslange benoemingen voor Dijk- of Polderbestuur een einde te maken.

De Schrijver deelt alzoo geheel en al de zienswijze van hen, die, met een zoo goed gevolg, de émancipatie van den landeigenaar in *Noord-Braband* hebben bewerkt. Daar

toch heeft een zuinig beheer, eene te kostbare administratie, en te hoog bezoldigd personeel vervangen; misbruik van magt en gezag kan daar niet meer worden gemaakt; achterlijkheid in de jaarlijksche verantwoording van Dijk- en Polderlasten is er niet meer mogelijk; levenslange verkiezingen of voordragten tot leden van bestuur, door het bestuur-zelf, en daaraan verbonden voorstand van familiebelangen, en benoeming van onbevoegde of ongeschikte personen, zijn daar voor mildere beginselen ter zijde gesteld.

Wanneer nu gedijkslaagden en ingelanden van die landstreken, welke ten aanzien van haar Dijk- en Polderbestuur nog op den ouden voet voortgaan, ernstig bedacht zijn, om ook in den hunne, met het oog op art. 192 der Grondwet, een zuinig en meer doelmatig beheer daargesteld te zien; dat zij dan de zoo belangrijke nasporingen en opmerkingen van den Schrijver lezen! Die lezing zal hen tevens, beter dan in dit vlugtig artikel geschieden kan, doen opmerken, hoe de Schrijver diep in de geschiedenis dier oude inrigtingen is doorgedrongen, en de wijzigingen heeft nagespoord, die zij, naar mate de behoeften der tijden dit medebragten, of plaatselijke omstandigheden zulks vorderden, hebben ondergaan, om belanghebbenden met heur oorsprong, voortgang, en tegenwoordigen toestand bekend te maken, en door dat algemeen overzigt te toonen, dat er bij meerdere openbaarheid, regelmatigheid, vereenvoudiging, en bezuiniging, regtstreeks gewigtige verbeteringen in het beheer der Heemraadschappen zijn aan te brengen; — om te doen zien, dat de Dijk- en Polderbesturen bijkans uitsluitend in het belang der landeigenaren bestaan, van dezen alleen hun aanzijn ontleenen; en — om het gewigt van eene algemeene herziening der Dijk- en Polderreglementen meer te doen uitkomen, en levendig te doen beseffen. Elk landeigenaar, die de groote behoefte aan eene herziening der wetgeving op het Dijk- en Polderbestuur, aan eene verbeterde inrigting der Water- en Heemraadschappen gevoelt, zal uit de in dit werk voorgedragen beschouwingen algemeene beginselen kunnen putten, om het voorgestelde doel te bereiken.

Ref. betuigt den zoo werkzamen als kundigen Schrijver zijnen dank, voor de medegedeelde, nu in één bundel verzamelde, nasporingen en opmerkingen, en hoopt, dat zij bevorderlijk mogen zijn aan de algemeene belangen der land-

bezitters, en bijdragen zullen tot bereiking eenmaal van het groote doel: de émancipatie der landeigenaren in *Nederland.*

G.

Ons Belastingstelsel oorzaak van Nederlands verval; met aanwijzing van middelen tot herstel. Te Delft, bij H. Koster. 1849. *In gr.* 8*vo.* 68 *bl. f* : - 75.

Bezuiniging. Een woord, naar aanleiding van het verslag door den Raad der tijdelijke Ministers aan Z. M. den Koning uitgebragt. Te Haarlem, bij de Erven F. Bohn. 1849. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl. f* : - 35.

Bezuiniging door vereenvoudiging; voorgesteld door eenige Ambtenaren. Te Amsterdam, bij de Gebroeders Diederichs. 1849. *In gr.* 8*vo.* 30 *bl. f* : - 30.

Wij vatten de aankondiging dezer drie boekjes bijeen, om dat ze allen betrekking hebben tot den algemeen erkenden ongunstigen toestand der nationale geldmiddelen, en tot de wijzen om daarin, zoo mogelijk, of zoo veel mogelijk, te voorzien.

Aankondiging, niet volledig verslag, veel min uitgewerkte beoordeeling! — Aan het voorname doel, althans der uitgevers, wordt voldaan door bij vernieuwing de aandacht des publieks op de geschriften te vestigen; en de stof is te rijk, en de geschriften zijn en te klein van omvang, en te veel onderling verschillend, om — indien wij ons er al bevoegd toe achtten — te dezer plaats er dieper in te treden.

Het eerstvermeld geschrift *neemt* aanleiding uit eenige gezegden van den Hoogl. G. J. MULDER — wien de Schr. evenwel hartelijke hoogachting betuigt en wien hij geheel niet wenscht tot een pennestrijd uit te lokken — om, in de eerste plaats, bezwaren in te brengen tegen de meeste der thans aanwezige belastingen: het Gemaal, bl. 13—17; het Geslagt, bl. 17—19; het Personeeel, bl. 21—27; de belasting op de Dienstboden, bl. 27—29; de Paarden, bl. 29, 30; de Patenten, bl. 30—33; het Gedisteleerd zelfs, bl. 33—37, en nog eenige andere bl. 37, 38. — De waarheid van het

meeste, dat hier gezegd wordt, moet toegegeven worden, en het wordt hier veelal levendig en treffend, in pittoresque tafereelen voorgedragen — maar waar is het remedie?

Dit vindt de Schrijver deels in eene evenredige belasting op het inkomen, bl. 40—52; deels door eene vermindering der ambtenaren, bezoldigingen en pensioenen, bl. 52—58. Doch over eene evenredige belasting op de inkomsten is het gemaklijk veel te spreken; maar hoe moeilijk het daarstellen is, blijkt op nieuw uit hetgeen tusschen de Regering en de Staten-Generaal thans nog dienaangaande in overweging is.

De Schrijver schijnt dit ook zelf te gevoelen; want zijn boekje komt neer op het voorstel om eene *Maatschappij* op te rigten *tot verbetering der Nederlandsche belastingwetten.* Deze moet eene prijsvraag uitschrijven over de gebreken onzer tegenwoordige belastingen, en de wijze hoe die belastingen op te heffen, en te vervangen door nieuwe. Bij het antwoord zou een volledig wetsontwerp met eene toelichtende memorie bijgevoegd moeten worden.

Dit zal dan de taak voor de Regering en de Staten-Generaal zeer gemaklijk maken — en ook de Maatschappij-zelve zal gemaklijk tot stand komen, indien slechts al de lezers van dit stukje de achteraangedrukte biljetten willen afknippen en met hunnen naam ingevuld bezorgen aan hunnen Boekverkooper: dan worden zij, tegen betaling van slechts éénen gulden, lid der Maatschappij, kunnen dan na nadere oproeping een Bestuur helpen kiezen enz. Bl. 59—64, en — hiertoe wordt de lezer met schelden en graauwen aangespoord, bl. 64.

Een Naschrift, bl. 66—68, maakt een paar aanmerkingen op het geschrift van den Hoogl. ACKERSDIJCK, *over Belastingen en Bezuiniging.*

N°. 2. — Na eene inleiding, om reden te geven van zijn schrijven, zegt de Auteur, bl. 5: »Wij stellen ons niet voor, het ministeriëel verslag van punt tot punt te doorloopen. Om niet te zeggen, dat er punten zijn, waaraan wij volkomen onze goedkeuring hechten, willen wij niet ontveinzen, dat er zijn, waarover wij niet kunnen oordeelen; en alleen over de zoodanige, over welke wij meenen, dit eenigzins te kunnen doen, willen wij ons een oordeel aanmatigen." — Hij schrijft dan, warm en sterk, tegen het behoud der beide Ministeriën van Eeredienst, en weêrlegt de redenen, daarvoor

in het Verslag bijgebragt, bl. 5—10. — Tegen de voorstellen aangaande de Regterlijke magt en Regtspleging verzet hij zich, bl. 10—14; doch geeft te kennen, met beroep op wijlen den *Tijdgenoot*, dat het Ministerie van Justitie zelf zou kunnen gemist worden. — Het sterkst bestrijdt hij, met redenen en met *sarcasme*, de voorgedragen bezuinigingen op het vak van Onderwijs en Wetenschappen, bl. 15—24.— Zoo ook, bl. 25, 26, het intrekken van de subsidiën tot aanbouw of herstel van Kerken en Pastorijen. — Hij erkent, bl. 27—30, dat de zeemagt, indien onze Natie in eenig aanzien blijven zal, niet kan verminderd worden; doch dringt aan, evenwel slechts in het algemeen, op vermindering van het budget voor Oorlog. Bij het slot, bl. 31, 32, wordt aangedrongen op het openen van nieuwe bronnen voor nationale nijverheid en welvaart.

Het stukje is lezenswaardig, ofschoon veel van het hier voorkomende ook elders gezegd is, en in vele opzigten de eerste onaangename indruk en de vrees, welke het ministeriëel programma of *bulletin* verwekte, sedert vervallen is.

N°. 3. — Eenige ambtenaren (?) willen (1) de ambtenaren en geëmploijeerden, thans in de *Ministeriëele* bureaux werkzaam, nagenoeg allen opruimen, behoudens aanspraak op pensioen of wachtgeld; (2) een minder aantal, maar die vlijtiger of krachtiger werken zouden, in hunne plaats aanstellen uit de Ambtenaren *der actieve dienst*, in de provincien; (3) aldaar de kantoren verminderen (onbekommerd over het daaruit ontstaand ongerief voor de ingezetenen) en vooral — vooral! de Arrondissements-Directeurs afdanken!

L. H. W. T.

De Banken van Leening in Nederland onderzocht, met het oog op den toestand en de vorderingen (?) dezer inrigtingen in andere landen. Door C. J. VAN HEEL, DZ., *Ambtenaar bij de Administratie der Stads-bank van Leening te 's Gravenhage. Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. 1849. *In gr.* 8*vo. XII en* 192 *bl. f* 1-80.

„In eenen tijd, waarin over toenemende armoede met daaraan verbonden hoogstongunstige gevolgen van verschillende kanten wordt geklaagd; waarin vele maatschappijen zich ver-

eenigen, om de oorzaken hiervan op te sporen en zoo veel mogelijk tegen te gaan: de eene tot wering van het misbruik van sterken drank; de andere, om door het verschaffen van werk, de vlijt; een derde, om, nevens de vlijt, de zuinigheid, door het oprigten van spaarbanken, bij de lagere volksklasse op te wekken — in zulk een tijd" (aldus is de aanhef van dit werk, bl. 1) »kan het niet onbelangrijk zijn op eene der oudste inrigtingen in onze steden — de *banken van leening* namelijk — van nabij het oog te vestigen."

In de *Voorrede* zegt de Schr.: »de zamenstelling van dit werkje is niet de vrucht van een kortstondig onderzoek of oppervlakkige beschouwing. Jaren lang had ik reeds mijne opmerkzaamheid gevestigd op sommige voorname punten, welke mij toeschenen voor verbetering vatbaar te zijn." Hij had natuurlijke aanleiding hiertoe in zijne maatschappelijke positie, en het strekt hem tot eer, gebruik te hebben gemaakt van de gelegenheid welke deze hem verschafte, om oordeelkundige opmerkingen te maken en de vrucht daarvan ten algemeenen nutte mede te deelen. En het is aangenaam, en strekt tot eer van het stedelijk Bestuur van *'s Gravenhage* en van dat der Beleenbank aldaar in het bijzonder, den Schr. bl. VIII te hooren zeggen: » Aan het Bestuur der bank van leening, waarbij ik geplaatst ben, breng ik mijnen dank voor zijne milde vrijgevigheid in de vergunning van hetgeen ik, meer bijzonder deze inrigting betreffende, der openbaarheid noodig achtte."

Wat nu den inhoud dezes werks betreft: vooraf gaan, bl. 1—13, »eenige opmerkingen omtrent den oorsprong en de ontwikkeling van banken van leening in ons Vaderland." Dit gedeelte is kort en oppervlakkig behandeld. De Schr. vermeldt wel, hoe (eene oudere) *Dordsche* Synode, in 1574, besloot de Leenbankhouders »niet tot de gemeenschap der geloovigen aan 's Heeren tafel toe te laten," en vermeldt in het voorbijgaan »het traktaatje van Professor BOXHORN *de Trapezitis, vulgo Longobardis*, B. 1640," maar zegt niets van hetgeen in diens tijd over het al of niet godsdienstig en zedelijk geoorloofde van dat bedrijf breedvoerig geredetwist is: ja, wat erger is, hij prijst wel bl. 11 en volg. de verbeterde inrigtingen bij de bank van leening in *'s Gravenhage*, en brengt daarvoor bijzonder aan wijlen den wethouder JOCHEMS bijzondere hulde, en zegt dat die verbeteringen

van dat gewigt waren, »dat zij in lateren tijd, toen de zorg der Hooge Regering zich tot deze soort van inrigtingen begon uit te strekken, als het rigtsnoer is geworden waarnaar de meeste banken van leening in dit koningrijk, min of meer, zijn ingerigt;" maar van het Koninklijk besluit van 31 Oct. 1826, dat thans de algemeene regel van al deze inrigtingen is, maakt hij slechts nu en dan gewag, (vooral om éene gewigtige bepaling daarin te bestrijden): ook spreekt hij wel van de twee bijzondere Haagsche reglementen, van 1821 en 1832 — doch, voor het algemeen schrijvende, en in 't breede handelende over de Fransche en Belgische inrigtingen, had hij, onzes erachtens, vooral en vooraf een beredeneerd verslag van dat Koninklijk Besluit en de beide Haagsche verordeningen mogen geven.

Zijn werk zelf bestaat uit twee afdeelingen. 1. *De banken van leening beschouwd in hare strekking, werking en gebreken, met aanwijzing van de middelen welke tot verbetering dezer inrigtingen noodig en uitvoerbaar mogen worden geacht.* Bl. 101—109. II. *Beredeneerd overzigt van hetgeen, met terugzigt op het behandelde, omtrent den toestand en de vorderingen* (?) *van banken van leening in andere landen is op te merken.* Bl. 110—176; waarop nog eenige *aanteekeningen* volgen bl. 177—192. De »andere landen »zijn voornamelijk *Frankrijk* en *België*. De Belgen zijn ons hier wederom vooruit, met eene kortbondige wet van Maart 1848, die hier, benevens veel omtrent hare motiven en de discussien, wordt medegedeeld, bl. 113—169; doch waarbij nu eene oordeelkundige vergelijking met het Kon. Nederl. Besluit van 1826 zeer te pas ware gekomen.

Terwijl ik mij nederzet om de Eerste afdeeling, den eigenlijk bedoelden arbeid des Schrijvers, na te gaan, en in de eerste plaats zijne denkbeelden over de bestaande leemten en het mogelijk herstel onzer inrigtingen ten deze nader op te geven, komt mij juist ter hand de *tweede editie* van het Amsterd. *Handelsblad* van maandag 3 Sept., alwaar ik dit zoo volledig gedaan vind, dat ik ze slechts zou hebben uit te schrijven; en daartoe kan ik niet besluiten. Een dagblad is wel, uit zijnen aard, *journalier* en *passager;* en een recenserend maandwerk behoort misschien zich niet op eene Dagblad-recensie te beroepen; maar *dat* verslag verdient eene gunstige uitzondering, en behoort geenszins tot die loftui-

tende en wel eens verdachte aankondigingen, bij wier lezing alle overtuiging van onpartijdigheid somtijds ten eenenmale vervalt. (*)

Het is onaangenaam voor de lezers van dit geschrift, dat de Heer v. h., in de Eerste afdeeling zijne berispingen en voorslagen ontwikkeld hebbende, daarna, bij de beschouwing der Fransche inrigtingen, en der Belgische verordeningen, telkens alweder daarover redeneert, en alzoo in herhalingen vervalt. Zoo wordt er driemaal aangedrongen, om toch de ambtenaren niet te laten boeten voor het taxeeren der panden boven de waarde (vreemde leer, nochtans); tweemaal, op de vereeniging van beleen- met spaarbanken (waarvan toch de Schr. zelf de zwarigheid erkennen moet, bl. 121) en oneindige malen op het afschaffen der inbrengsters en om die te vervangen door *hulpbanken* (wier onkosten toch zouden komen ten laste van de inrigting in het algemeen, dus ook van diegenen, die er geen gebruik van maakten.) — Met die inbrengsters schijnt de Heer v. h. niet overweg te kunnen.

Op bl. 10, en dus reeds in de historische Inleiding! — berispt de Schr. de verordening in het Kon. Besluit van 1826, dat *gestolen* goederen, door de Banken van Leening aangekocht, *kosteloos* aan de eigenaars moeten worden teruggegeven: maar het is regt *naïf*, hem met blijdschap te hooren vermelden, dat dit niet algemeen bekend is, en zijne hoop, dat het toch niet bekend moge worden!

Maar die verordening is immers algemeen regtens, *Burg. Wetb.* a. 637 — wel, later dan 1826, doch reeds van 1838, en ook te voren bestond dit regt reeds, in den C. N. a. 2280; terwijl de uitzondering bij die art. gemaakt, (al is die misschien in dat Kon. Besluit niet vermeld) thans ook den Bankhouder te goede zal komen — zoo nochtans, dat hij zich achter de Inbrengster — die hem hier anders wonder wel zou te stade komen, — niet zal kunnen verschuilen; doch wèl, zoo ver dit gaan kan, de schade, door hare onvoorzigtigheid veroorzaakt, op haar zal kunnen verhalen.

Jean bouchez, hier bl. 184, is zeker de befaamde Ligueur boucher, die na de Koning-erkenning van hendrik IV de wijk naar *België* had genomen. — Maar bl. 102 spreekt de Schr. van eene bank v. l. »te *Fresingen* en *Bavière*,"

(*) Aanmerking verdient ook, wat, in dat zelfde Dagblad, in een ander artikel volgt, over het noodzakelijke om de ingebragte panden bij de banken van leening, behoorlijk distinctif te beschrijven.

dit zal zijn, uit het Fransch, »*en Bavière*," Fresingen *in* Beyeren. — *Aant.* 5. Bl. 181, kan de Schr. niet te regt met het resultaat uit de cijfers in de quasi-statistike opgave aangaande zijn onderwerp, in het officieel Verslag over het Armenwezen; maar waarom ook die zoo nauwkeurig nageplozen?

L. H. W. T.

Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden, bijeengebragt door A. J. VAN DER AA, *onder medewerking van eenige vaderlandsche geleerden. XIIde Deel. W—Y. Te Gorinchem bij* J. Noorduyn en Zoon, 1849. *In gr.* 8*vo.* 677 *bl. Bij inteek. f* 6-50. *Buiten inteek. f* 7-:

Bij de aankondiging van dit deel kunnen wij den lof van naauwkeurigheid, meermalen aan dit belangrijke werk gegeven, ten volle herhalen. Slechts enkele kleine misstellingen en leemten merkten wij op. Tot de eersten behooren: HIERONIJMUS voor HENRICUS, Bladz. 13 reg. 32; 1148 voor 1847, Bladz. 128 reg. 3 v. o.; ook zal hiertoe ongetwijfeld behooren, dat de kerk te *Westkappel*, in het jaar 1470, 3500 roeden (13,160 ellen) meer binnenwaarts zou gebouwd zijn, hetgeen omtrent 3 uren gaans zou wezen! Bij *Warnsveld*, *Wijhe*, *Willige-Langerak*, *Winkel*, *Oudwulven* en *Milvenhorst* teekenden wij aan, dat het wapen niet wordt vermeld, zonder dat er, als te *Wehl*, staat, dat er geen is. Meestal wordt vermeld, aan wie de tegenwoordige Hervormde-vroeger Parochiekerken vóór de hervorming gewijd waren; te *Waspik* misten wij dit. Zoo mist men ook de opgave van de grootte der heerlijkheid *Werendijke*; van sommige gemeenten leest men, dat er korenmolens zijn, van anderen, b. v. *Woensel*, niet. Van Predikanten, die zich door hunne schriften hebben bekend gemaakt, wordt veelal melding gemaakt bij de standplaatsen, waar zij gestaan hebben, doch men mist het te *Woubrugge* van B. OUBOTER en vooral te *Weesp* van B. BEKKER. Wij teekenden deze kleinigheden onder het doorloopen aan, en maken van de aankondiging dezes deels gebruik, om de aandacht der bezitters van dit woordenboek te vestigen op de onlangs verspreide prospectussen van inteekening, op eenen uitvoerigen atlas van ons vaderland, welken de verzamelaar en uitgever als een bijvoegsel tot dit

uitvoerige werk zullen in het licht geven, en waarmede voldaan zal worden aan den wensch, dien wij bij de beoordeeling van een der vorige deelen hebben geuit. Wij wenschen, dat die belangrijke onderneming tot stand kome, en in naauwkeurigheid van uitvoering naar dit zorgvuldig behandelde werk gelijke.

Parijsche Spiegel, of opmerkingen over de jongste Parijsche gebeurtenissen. (*Voor rekening van den Schrijver.*) *Te 's Gravenhage, bij* A. Kloots en Comp. 1848. *In post* 8*vo.* 48 *bl.* *f* :-30.

Reeds méér dan een jaar ziet dit vlugschrift het licht; en eerst nu de aankondiging? Neen, er wordt geene aankondiging van gedaan; maar een verslag van gegeven; omdat het zoo hoogst opmerkelijk is, dat het in Maart 1848 geschrevene, met eenige onbeduidende veranderingen, als beschouwingen van dit tijdstip kan aangenomen worden. Wat in Maart 1848 waarheid was, is 't nu nog; en het toen herinnerde verdient wel in het geheugen herroepen te worden. De Schrijver heeft uit een godsdienstig staatkundig oogpunt de *Parijsche* omverwerping van het Hoog Gezag in *Frankrijk* beschouwd; en de sedert opgevolgde gebeurtenissen dáár te Lande hebben het zegel gedrukt op het toen opgemerkte. Die opmerkingen komen hierop neder, en worden uit het door den Schrijver gekozen standpunt ernstig en geleidelijk ontwikkeld; *a.* dat Constitutionele Regeringsvormen, zelfs met meer regtstreeksche verkiezingen dan hier te lande, bovendien met ontbindbaarheid der volksvertegenwoordiging, met verantwoordelijkheid niet enkel van ministers, maar ook van geheele ministeriën, geene waarborgen geven van duurzaamheid, geene behoedmiddelen tegen de geweldigste staatsomkeeringen. *b.* dat geen welzijn voor eene Natie kan bestaan zonder eerbied voor hare vrijheid. *c.* wordt het misdadige des meineeds aangetoond door de schandelijke bijna voorbeeldelooze ligtzinnigheid, waarmede in *Frankrijk* beloften en eeden zijn geschonden en vertrapt. *d.* ook, hoe de regeringen-zelve het voorbeeld moeten geven van het beleven dier pligten, die de Natie moest betrachten, en *e.* welke de rampen der ondankbaarheid zijn, en welke dwaasheid het is, dat begeeren naar omwenteling en naar eene denkbeeldige volmaaktheid. — Die opmerkingen worden met toepassing op *Nederland* toegelicht;

terwijl het geschrift eindigt met eene hoog ernstige beschouwing omtrent het vervullen onzer pligten als staatsburgers uit een godsdienstig pligtbesef; waarbij tevens een korte historische blik wordt geworpen op ons Vaderland sedert 1813. — Het is ontwijfelbaar, dat er geen krachtiger middel tot pligtsbetrachting is, dan de overtuiging, dat men daardoor medewerkt ten goede; geen duurzamer spoorslag daartoe, dan de liefde tot God. Het besef, dat men Gode welgevallig handelt door zijns naasten heil bevorderlijk te wezen, werkt weldadig naar buiten en verbetert ons-zelven. »De liefde tot zijn land is ieder aangeboren;" maar in de keuze der middelen om van die liefde ten beste des lands te doen blijken, dwaalt men veeltijds. Sedert het licht des Evangelies is opgegaan, zijn de middelen, om het welzijn des lands te bevorderen, niet ver te zoeken: men wachte zich echter, om door de kennis der middelen niet zoo ver gedreven te worden, dat men niet zou toezien hoe en door wie, en onder welke omstandigheden die middelen worden aangewend. Eenvoudige maar opgeklaarde godsdienstzin kan zeer veel toebrengen om de zedelijkheid des volks, en daardoor het volkswelzijn te bevorderen en te bestendigen; maar die godsdienstzin zij dan ook zuiver Evangelisch, zonder inmengsel van sectegeest of staatszucht. Doch, hoe het zij, dit zal wel vast staan, en daarin beâmen wij des Schrijvers gezegde: »dat de zucht naar vrijheid, gelijkheid, broederschap, vooruitgang, vernieuwing en verlichting, Communisme en Socialisme, overgaat ontaard in onzinnigheid en misdaad, als de verwezenlijking gezocht wordt buiten het Evangelie." — Wij willen dit verstaan hebben in den ruimsten zin, dat is, namelijk, in de beginselen, welke in het Evangelie voorkomen, als de hoofdsom der Christenwet: »Heb God boven alles lief; en uwen naasten als u-zelven." — De Schrijver blijkt daarbij iets meer, althans iets anders bedoeld te hebben; maar hetzij hij zijne meening deswege bepaalder uitdrukt, dan wij die zouden van oordeel zijn te kunnen deelen; dit blijkt echter ten stelligste, dat, wanneer de opmerkingen worden ter harte genomen, die de Schrijver mededeelt, de orde en het welzijn des Lands en dat der ingezetenen gelijkelijk daardoor zal worden bevorderd. En daartoe strekke dan ook dit aanbevelend verslag van het vlugschrift, dat nog heden ten dage voor Regeerders en geregeerden zoo menig nuttigen wenk bevat; mits men het *algemeen* belang niet verwarre met dat eener partij.

M. V.

Gedenkwaardigheden, betreffende het volksleven en den maatschappelijken toestand in Duitschland, van de XIIde—XVIde eeuw, en Tafereelen uit de geschiedenis van den boerenkrijg. Naar het Engelsch van PERCIJ SINNETT. *II Deelen. Te Utrecht, bij* C. van der Post Jr. 1849. *In gr.* 8*vo.* 560. *bl. f* 4-80.

Er zijn er die de middeleeuwen met kouden hoon verachten; er zijn er ook die de middeleeuwen met uitbundigen lof verheffen. Wij zeggen er eenvoudig dit van: zij waren wat ze zijn konden. Gij kunt de mannen, die door stoute kracht en den moedwilligen arm des gewelds zich eenen ridderlijken naam gemaakt hebben, niet vergelijken met hen, die in het schitterend tijdperk van *Athenes* luister en *Romes* roem zich deden gelden. Vandaar, dat men onbillijk handelt, indien men de keten der volken-ontwikkeling bij de *Germaansche* en *Slavonische* volksstammen uit het verstervend *Romeinsche* keizerrijk gaat herleiden. Men moet eigenlijk de geschiedenis der Middeleeuwen toetsen aan TACITUS beschouwing over het leven, de zeden en gebruiken der *Germanen;* dan heeft men, op een behoorlijk standpunt, een goeden kijker in de hand, om de ontwikkeling van het *Germaansch Europeesch* volksleven gade te slaan, en, als men daarbij een paar heldere oogen in het hoofd heeft, is men in staat en bevoegd eene juiste en billijke uitspraak te doen. Tevens zal het oordeel over de verbastering niet *der* Christelijke kerk, maar *in* de Christelijke kerk minder scherp, meer juist uitvallen.

De middeleeuwen, alzoo voor den geest geroepen, worden geen modèltijd, dien men als iets volmaakts terugwenscht. Zoo men ze terugvoerde, men zou er die zelfde figuur mede maken, als een man van meer dan vijftig jaren, die, om te behagen, de guitenstukken zijner jongelingschap herhaalt. De geheele wereld fluit hem uit als een dwaas, en hetzelfde applaudissement verdienen zij, die, zoowel in het maatschappelijke als in het godsdienstige, onzen tijd in die eeuwen van worstelende en soms woeste vorming willen terugdringen.

Vandaar dat de studie der middeleeuwen met al wat zij groots en edels en schrikkelijks hebben zoo onmisbaar is voor ieder, die zich bekend wil maken met de geschiedenis van *Europa*. Het tegenwoordige is immers uit den voortijd

geboren. Wij kondigen thans een werk aan, dat zich deze kennismaking ten doel stelt. Wij zullen ons niet inlaten met de juistheid van den titel te examineren, evenmin de vele onnaauwkeurige uitdrukkingen van den vertaler opsommen; wij getuigen liever van het werk zelf, dat het algemeene belangstelling verdient; het zijn, in lossen, gemakkelijken stijl, duidelijke en bevattelijke, met luim doorkruide, voorstellingen van het volksleven in kasteelen, in de vrije steden en in kloosters. Het geheel is wel wat fragmentarisch, maar misschien zal het daardoor de aandacht levendiger houden, althans de belangstelling voor insluimeren behoeden.

PERCIJ SINNETT bepaalt zich, uitgezonderd een enkele trek uit de woelingen van het kaas- en broodvolk in ons Vaderland, uitsluitend tot *Duitschland*, waar het leenstelsel zich het meest in zijne volle kracht en consequenties heeft geopenbaard. Heldere blikken heeft de Schrijver geworpen op de *Hanzesteden*, dat groote ligchaam, hetwelk door zijnen handel en rijkdommen zoo veel heeft bijgedragen tot de mondigheid des *Duitschen* volks.

Niet minder leerrijk is zijne voorstelling der Teutonische Ridders in *Pruissen*, hoewel het onderwerp bij lange na niet wordt uitgeput. Over het Veemgerigt wordt een diep stilzwijgen bewaard, eene kleine teleurstelling voor degenen, die gaarne gluren achter de schermen van bloedige geheimen.

Het tweede deel is niet minder belangrijk dan het eerste. Het bevat tafereelen, die ons hier met ergernis, ginds met weemoed, elders met afgrijzen vervullen. Het zijn tooneelen uit den verschrikkelijken boerenkrijg. Menigeen zal, wanneer hij deze tafereelen gelezen heeft, het oordeel dat hij over dezen ongelukkigen inlandschen oorlog geveld heeft, aan eene herziening onderwerpen. Zekere partij heeft de ontbranding van dezen krijg, die meer dan 100,000 menschenlevens kostte, aan de hervorming geweten, maar het is historisch uitgemaakt, dat reeds lang voor dat de monnik van *Wittenberg* het protest der XVIde eeuw aan de deuren van de slotkapel aansloeg, de stof van het oproer aan het gisten was, hier en daar uitbarstend en met moeite bedwongen, zoo als de Schrijver dit sprekend doet uitkomen, niet door de hervorming te verdedigen, maar door feiten neder te leggen.

Het is bewezen en deze tafereelen getuigen er mede van, dat LUTHER sidderde voor het oproer en alles behalve gemeene zaak met de boeren maakte. Hij en nog meer de zacht-

moedige MELANCHTON, keurde de strengheid, waarmede de overwonnenen achterhaald werden, goed.

Niemand zal ons beschuldigen, dat wij scheef zien, indien wij beweren, dat én de boerenkrijg én de hervorming eenen soortgelijken oorsprong had: *verdrukking*, *vertrapping*, *verguizing van menschelijk regt*. Men leze slechts de beruchte twaalf artikelen, waarin de boeren hunne vorderingen hadden gesteld. De toon is immers bescheiden, het gevraagde een natuurlijk regt. Maar de vraag werd door de adellijke heeren aan den beul ter beantwoording overgegeven. Men schepe de eischen van het zoo diep vertrapte landvolk niet af met die afgezaagde magtspreuk: »het volk was niet rijp om de vrijheid, die het vroeg, te genieten." Men zegge liever: de slavenhouders hadden er geen belang bij hunne ketenen te verbreken. Door het volk tot woede en razernij te sarren, en tot wanhoop te dwingen, maakte men het rijp voor het schavot: een weelderigen oogst voor allen, die, in weelde en overdaad, den zich doodhongerende niet rijp acht om een stuk brood te eten.

De arme boeren werden bespot en zij, het slagtoffer van opgewondenheid en fanatisme, wreekten zich met kloosters te plunderen, kasteelen te verwoesten, wanende in het ledigen van welgevulde wijnkelders een voorproef hunner toekomstige vrijheid te smaken. Hun Eldorado werd hunne verdelging.

Men heeft ons altijd vergast op de woeste tooneelen, waar de boeren gruwel op gruwelen stapelden, en den moord van den Graaf VON HELFENSTEIN als het *non plus ultra* van kanibalen-woede geschetst, en wie zou ook zonder scherpe afkeuring de dolle bedrijven van dien verwilderden hoop aanschouwen; doch bij het lezen dezer tafereelen zal men erkenken, dat de wraakneming van de hoogbeschaafde Duitsche Vorsten uit de XVIde eeuw niets onderdeed voor de bloeddorst van de Septembristen van het jaar drie-en-negentig.

Wij danken den Schrijver voor het heldere licht dat hij over dezen woeligen tijd geworpen heeft en wij nemen van hem afscheid, met het slot van zijn werk, dat tevens als een proef van zijnen stijl moge dienen, over te nemen.

Langen tijd duurde het, eer *Duitschlands* van bloed doorweekte velden weder met bloeijende vruchten bedekt werden, eer zijne steden en dorpen uit de asch verrezen, en de graauwe bouwvallen der kasteelen, met hunne schilderachtige vervallenheid, gelijk dit nog heden het geval is, tot opluiste-

ring strekten van de lagchende beemden, waarvan zij thans omringd zijn; de bevolking was door een verlies van ongeveer 100,000 mannen in de kracht des levens afgenomen, en duizende en tienduizende weduwen en weezen doolden rond zonder have of heul. Het is voorwaar een bedroevend tafereel; dat had dan eene poging ter herkrijging van de regten der menschheid, van den geest die haar de vrijheid boven alles dierbaar maakt, van mishandelde verdrukten tegen mishandelende verdrukkers uitgewerkt! Want hoe dikwerf ook de boerenkrijg beschouwd zij geworden als niet meer dan een oproer, ontstaan uit lage en verachtelijke drijfveeren, uit de zucht van den met zijn lot ontevreden mensch, die al de banden der menschelijke maatschappij, met zoo veel wijsheid daargesteld, wilde verbreken, die met de leus van vrijheid op de lippen, zich in de allerergste slavernij, die der zonden, onoplosbaar wilde verwikkelen, en de dwaze leus van gelijkheid bezigde, om een voorwendsel te vinden tot verontschuldiging van diefstal en moord; wij hebben het, door het onvervalschte, door de geschiedenis gestaafde tafereel, dat wij op deze bladzijden geleverd hebben, meenen aan te toonen, dat die beschouwing eenzijdig, partijdig, strijdig met de waarheid is; zonder iets te willen wegnemen van het strafbare, van het rampzalige van eenen burgerkrijg; en wie zou dit durven ondernemen, zonder met regt van het snoodste opzet beschuldigd te worden; zonder in zijne ziel deelachtig te worden aan de verschrikkelijke wanbedrijven, die er altijd uit voortspruiten, wie, het allermeest, na zelf zoo vele gruwzame tafereelen, die er de bouwstoffen van uitmaken, dat dezelve in dat geval door de ridders en edelen, niet door de boeren veroorzaakt werd; dat dus ook de eersten, niet de laatsten daaraan, en aan al deszelfs gevolgen schuldig waren; want deze waren de aanvallers, genen de aangevallenen, die tot zelfbehoud handelden. Wij hebben het met feiten en naar waarheid aangewezen, dat de arme boeren niet gelijk te stellen waren met de oproermakers van latere tijden, die, geregeerd door wijze wetten, hoewel ook hier en daar feilbaar — maar welk gebouw, door menschen opgetrokken, is volmaakt? — echter de leus van vrijheid en gelijkheid in den mond namen, en die, op zichzelve, schoone woorden verdraaiden tot woorden van verachtelijke zinneloosheid, die, in hunnen zin opgevat, al de beschaving van eeuwen dreigt te ondermijnen en te vernietigen! Zij wilden zich blijven onderwerpen aan de bestaande

overheden en magten, maar alleen verlangden zij geëerbiedigd en bejegend te worden als menschen, geschapen naar Gods beeld.

Dit alles hebben wij uit eene onpartijdige mededeeling en openlegging van daadzaken willen bewijzen, omdat ook in dit geval, gelijk in zoo vele andere, de zaak der zwakken, der overwonnenen al te dikwijls op onwaardige wijze ten hunne nadeele is uitgelegd geworden; omdat het in eene eeuw van verlichting, als die wij beleven, de wensch moet zijn van allen, om onbevooroordeeld de bronnen te leeren kennen, waaruit weleer zulk eene zee van jammer voortkwam; opdat men zich spiegele aan dat beeld van lang vervlogene jaren, diensvolgens herstelle wat nog te kort komt, en ten slotte zich verheuge in den verbeterden toestand van onze eeuw in vergelijking dier eeuw van vuistregt en lijfeigenschap; om eindelijk, verblijd door dien vooruitgang, met den Profeet van ouds uit te roepen: »Dat de hemelen zich verheugen, en dat de aarde blijdschap hebbe; dat de menschen het onder de natiën verkondigen: »de Heer regeert."

H. J. H. S.

Vier vertellingen van een Dorps-predikant. Te Amsterdam, bij de Wed. R. Stemvers. 1849. *In* 16*mo.* 84 *bl. f* : - 50.

Wij ontmoeten hier oude bekenden, die het ons genoegen doet weder terug te vinden. De verandering, die zij ondergaan hebben, is niet van zoo veel belang, dat zij de herkenning bemoeijelijkt. De Dorpspredikant weet lief en onderhoudend te vertellen. Hij maakt u niet akelig. Hij schijnt geen vriend te zijn van ijselijkheden, tweegevechten, zelfmoorden en wat er meer van dien aard de verhalen onzer beschaafde naburen interessant maakt. Uwe dochters kunnen nog laat in den avond, zonder vrees voor benaauwde droomen, naar hem zitten luisteren, want er komt zelfs geen spook in voor. Een voorgewende inbraak, die een huwelijk voorbereidt, is het ergste dat er in gevonden wordt. Wat de verteller van »*den verkeerden reiskoffer*" mededeelt, zal u de besturende hand der Voorzienigheid doen herkennen. Alleraangenaamst laten zich »*de twee advertentiën*" lezen. Het derde verhaal is fijn gesponnen, met een blijde uitkomst, en het laatste verhaal doet niet onder voor de overigen. Wij wenschen den Uitgever en Schrijver voldoening en een goed debiet. De kooper ziet zich door eene onderhoudende lectuur voor eene kleine uitgave rijkelijk schadeloos gesteld.

Leer- en Leesboek voor de Scholen, over de Grondwet van het Koningrijk der Nederlanden; door H. HEMKES, KZ., *Hoofd-onderwijzer der openbare Nederduitsche school te Voorburg. Te 's Gravenhage, bij* Gebroeders Belinfante. 1849. *In kl.* 8vo. *IV en* 92 *bl. f* : - 35.

Toevalligerwijze is de aankondiging van dit boekje, tegen den wil van de Redactie of van den Referent, geruimen tijd achterwege gebleven, terwijl zij integendeel gewenscht hadden, dadelijk na de verschijning daarop de bijzondere aandacht van het Publiek te vestigen.

Wij willen den Schrijver-zelven laten spreken over de aanleiding, het doel en de verwachte gevolgen van dit geschrift. »Ik meende (zegt hij in het beknopte voorberigt), dat het noodzakelijk was, de regten en pligten voor *Nederlanders*, in onze Wetgeving uitgedrukt, op de scholen meer aan de jeugd bekend te maken, dan tot dus verre gedaan werd. Onkunde, die vruchtbare moeder van onverschilligheid in onze staatsaangelegenheden, leidt toch tot vele dwalingen. Zij is zelfs menigmaal oorzaak van onschuldige overtreding, die echter voor den regter niet geldt, en ieder gewis tot oneer verstrekt..... Bij de bearbeiding vind ik, tot mijne zelfvoldoening, meer stof tot zedelijke, zelfs godsdienstige vorming, dan ik mij voorgesteld had. Daarbij kwam de ervaring, dat de geest der wet zich boven alle partijschappen in het godsdienstige en in het staatkundige verheft, en die zelfs, zooveel mogelijk, fnuikt..... Voldoet deze poging aan mijne niet te hoog gespannen verwachting, dan zal er een ander werkje volgen, dat het voornaamste uit onze bijzondere wetgeving bevat."

Het denkbeeld om de vaderlandsche jeugd, reeds vóór zij de lagere scholen verlaat, eenigzins met de Staatswet, waaronder wij allen leven, bekend te maken, mag eene gelukkige gedachte geheeten worden; en het doel om die bekendheid ook tot het voornaamste uit de gewone wetgeving uit te strekken, verdient mede lof en aanprijzing.

Meer behoefte evenwel is er aan een ander werkje, op eene eenigzins andere leest geschoeid, waardoor de niet wetenschappelijke Staatsburgers in het algemeen beter met hunne regten en pligten worden bekend gemaakt; en het ware te wenschen, dat de Schrijver of eenig ander van goede staatkundige denkbeelden doordrongen man in den beschaafden

volkstoon daarvoor eene goede handleiding schreef. Daarbij zal het ook vooral aankomen op het bekend maken met de organieke wetten, die uitvoering en toepassing aan de Grondwet-zelve geven moeten. Ook wanneer de Heer HEMKES eens eene nieuwe uitgave van dit boekje bewerkt, zal hij de voornaamste bepalingen uit de Kieswet, Provinciale, Gemeente-wet, de Wetten op onderwijs, armbestuur, vereeniging en vergadering, vreemdelingen, enz. (wanneer die dan zullen gereed zijn) daarin moeten opnemen; — of hij zal een tweede stukje later daaraan geheel moeten toewijden.

Wij houden ons overtuigd, dat de schooljeugd — ja zelfs volwassen menschen, die eene handleiding mogten behoeven — met genoegen dit boekje zullen lezen. Men zal daarin menige bijzonderheid aantreffen, die niet algemeen bekend is, of waarvan de herinnering althans zeer doelmatig mag geacht worden. Zoo is b. v. bl. 5 en volg. eene uitlegging gegeven der vreemde woorden die in de Grondwet voorkomen; op bl. 11 vindt men de reden medegedeeld, waarom de namen der provinciën juist in de gebruikelijke, en in geene andere orde voorkomen; op bl. 16, volg. is een uitvoerig levensberigt omtrent Koning WILLEM II ingelascht, dat na zijn overlijden nog meer waarde heeft. Vele goede lessen van vaderlandsliefde, godsdienstige verdraagzaamheid, eerbied voor de Wet en gestelde Magten, enz. vindt men overal verspreid; iets schadelijks hebben wij nergens aangetroffen: over enkele punten is de Schrijver misschien wat vlugtig heengestapt, b. v. omtrent de begrooting, bl. 51; op enkele plaatsen daarentegen is de behandeling misschien wat al te kinderlijk; b. v. wanneer de Schrijver bl. 7 bij de uitlegging van het woord *justitie* vraagt: »Zoudt gij wel gaarne in handen der justitie vervallen?"

Wij durven in gemoede de lezing van dit boekje aan velen, ook voor wie het oogenschijnlijk niet bestemd werd, aanbevelen, en hopen dat er op de scholen een vlijtig en goed gebruik van moge gemaakt worden. Dan zal de handelwijze der Nederlandsche onderwijzers gunstig afsteken bij die vreemde, waarvan onlangs vermeld werd, dat zij-zelven, in stede van hunne betrekking behoorlijk waar te nemen, eene revolutie hielpen bewerken, of zelfs door de schooljeugd petitiën tegen het ministerie lieten teekenen!

Dit boekje heeft een gansch ander, een regtmatig doel, — de bekendheid met en eerbied voor de Staatsregeling en hare grondslagen reeds aan kinderen in te prenten, als mid-

del om tot het goede op te leiden en zich voor het kwade te wachten.

Andwoord voor den beoordeelaar mijner historische brochure »De Giftbrief van Koning KAREL, *enz." in de Vaderlandsche Letteroefeningen van September, 1849; Boekb. bl. 488 en volg.*

De Hooggeleerde Heer Mr. H. W. TYDEMAN heeft eene welwillende aankondiging in de *Letteroefeningen* geschreven van mijn stukjen, getiteld: *De Giftbrief van Koning* KAREL *aan zijn getrouwen* DIEDERIK, *het voetstuk der Historie van onzen Staat*, en maakt, ter dier gelegenheid, eenige »losse aanmerkingen". Voor zoo ver die aanmerkingen strijdig zijn of schijnen met de denkbeelden, door mij in genoemde historische brochure ontwikkeld, neem ik de vrijheid daarop andermaal het oog van den lezer te vestigen. Kortheidshalve — en wijl ik eene hermelding van elders reeds aangevoerde feiten en bewijzen onnoodig reken — zal ik spreken, als hadde de lezer het historiesch debat over het Charter van Koning KAREL tot op dit oogenblik toe gevolgd.

De Heer T. geeft zes aanmerkingen.

Ad 1m. »HUYDECOPERS *assertie* van de valschheid van het *diploma*, [blijkend] uit het *aanwezen* zelf van een jaargetal, is niet weêrlegd," zegt de Hoogleeraar. HUYDECOPER heeft, intusschen, de *onmogelijkheid*, dat in dit Charter het jaar des Heeren zou aangegeven zijn, naast de andere jaarmerken, nooit bewezen; en toch op zoodanig bewijs had eene *assertie* van valschheid moeten berusten, wilde zij weêrleggens waard zijn. Daar zijn twee gevallen mogelijk: óf, dat dit in exceptioneele omstandigheden (verg. mijn *Giftbrief*, bl. 23, 28, 29) gegeven stuk in zijn origineel het jaar des Heeren hebbe gedragen; óf (en dit is het waarschijnlijkst, zie *Giftb.* bl. 32), dat eenig afschrijver van het oorpronkelijk dokument aan de andere wellicht onbegrepen getalmerken het duidelijker jaartal van 863 hebbe toegevoegd, als het jaar dat de traditie voor dat der gifte hield, en dat bekend staat als de tijd der stichting van het Graafschap van *Vlaanderen* door KAREL *den Kale*.

Ad 2m. Over het eerste gedeelte dezer aanmerking - onder N°. 3. In het tweede beweert de Heer T., dat de eenvoudigste stelling deze is — »dat de *Egmonder* monniken dien giftbrief aangaande de Kerk van *Egmond* verdicht hebben."

Behoudends allen eerbied voor den Steller zij hier gezegd, dat deze *eenvoudigste stelling* eene ongerijmde stelling is.

De »*Egmonder* monniken" hebben dien giftbrief niet *kunnen* verdichten. Al zou men nog zoo gaarne de kloosterlingen der aloude abdij van *Egmond*, waar zoo veel schatten van wetenschap en kunst vele eeuwen lang van de godvrucht, de geleerdheid, en den smaak der bewoners hebben getuigd, waar de beste bronnen voor onze geschiedenis uit zijn voortgekomen, waar MELIS STOKE in 1300, JOANNES A LEYDIS in 1500, en KLUIT in 1800 geput heeft, waar WILLEM PROCURATOR, JOANNES OLOUTIUS, JAN WEERT, HUGO BOLETUS en zoo vele anderen hebben geschreven — al zou men nog zoo gaarne de geestelijken van eene orde, die waereldberoemd is geworden, om dat zij der waereld de nieuwe beschaving, de beschaving verzusterd met het Christendom, in hare rijke boekerijen en in den werkzamen geest harer broeders heeft bewaard tot op het oogenblik, dat de maatschappij er ontvanklijk voor bleek te zijn — al zou men die mannen nóg zoo gaarne beschuldigen van het bedrog, waarvan men hen met onverantwoordelijke lichtzinnigheid (vergeef mij de uitdrukking) verdenkt: — zij hebben dien giftbrief niet *kunnen* verdichten.

En waarom niet?

Ten welken einde zou de brief vervaardigd zijn geworden? Om te bewijzen, dat KAREL *de Kale* aan DIRK I de Kerk van *Egmond* met bijbehoorende goederen geschonken had. De overlevering zegt, dat KAREL *de Kale* hier den eersten Graaf heeft aangesteld, en tot nader bewijs hiervan zou het Charter hebben moeten dienen, waarbij die Koning zijn leenman eene gift in eigendom deed. Of men in dien giftbrief-zelven de aanstelling tot Graaf zocht — al of niet — doet *hier* niet af. Genoeg, dat die brief voorondersteld wordt door de »*Egmonder* monniken" gemaakt te zijn, om eene bestaande *traditie* te steunen, of om eene *traditie* te doen geboren worden, dat *Egmond* het plekjen geweest is, dat bij het verlij als gifte gevoegd werd en derhalve, als zoodanig, eene geheel bijzondere monumentale waarde had gekregen.

Maar indien nu werkelijk zoodanige brief gemaakt had moeten worden — waar zouden de makers dan in de eerste plaats op bedacht hebben moeten zijn? — In de eerste plaats, om in dien brief alle mogelijke kenteekenen samen te brengen, dat hij voortkwam van den Vorst, aan wien men hem toeschreef. En nu, zien wij eens, heeft de brief zoodanige kenteekens?

Om der gift de hoogste belangrijkheid bij te zetten, zal de falsaris natuurlijk wel den persoon van den gever zoo hoog mogelijk hebben opgeschroefd! De gever nu was in de wieg gelegd, om eenmaal Keizer te zijn, al was hij 't nog niet in 't jaar 863. Hij dient dus met eene weidsche betiteling, die zijne macht en zijne heerlijkheid en majesteit in 't licht stelt, omringd te zijn. Het versleten adjektief »*gloriosissimus*" kan daarvoor niet gelden. En wat zien wij verder? dat die glorieuze Koning (Keizer *in futuro*) met onafhankelijkheid, met fierheid, met magnificentie handelt, gelijk in het belang der verheffing van *Egmond* als voorwerp der donatie zou zijn? Volstrekt niet! Geen woord, dat van eigen kracht en wil, getuigt. Geen woord ook over de aanzienlijkheid der *Egmonder* Kerk (die wel niet achter had kunnen blijven), of over de promotie, die, door het wegschenken aan den »getrouwe," kerk en klooster ten deel viel. Neen, van het klooster is zelfs geen sprake.

En welke bijzonderheden zijn daarentegen in den brief op te merken? — Dat de gunst voor DIEDERIK werd aangevraagd door den eerwaardigen Graaf HAGANO. Wie was die HAGANO? Vraag de Fransche Geschiedschrijvers; zij zullen u het andwoord geven, door mij in mijne brochure medegedeeld. Ondervraag daarentegen onze oudste volksoverleveringen, onze oudste Chronijkschrijvers? De kalme opteekenaar van feiten zal zwijgen — om dat hij geen gepast andwoord weet te geven; de fantaizeerende panegyrist der oudheid zal verdichten, dat die HAGANO - Graaf van *Xanten* was, en de oom van DIEDERIK, en een goed vriend van Paus JOANNES VIII (!).

Zoo onbekend was de historische HAGANO in deze streken; waar men wel, door de stralen der majesteit heen, flaauwelijk een grooten (!) Koning op den Frankischen Vorstenstoel onderscheidde — maar waar men niets van diens Konings huishoudelijke zaken wist; en daar de gunsteling HAGANO steeds handelde in naam des Konings, moet hij inderdaad als een *détail* van KAREL'S huishoudelijk organisme beschouwd worden, dat de daguerreotype der hedendaagsche kritiek eerst naauwkeurig heeft doen kennen.

Nu moet HAGANO, daar hij in den Giftbrief twee maal genoemd wordt, den zoogezegden vervaardigers van den Giftbrief echter bekend geweest zijn. Maar hoe is het dan met den listigen toeleg van een opzettelijk bedrog over-een te brengen, dat men in een Charter van KAREL *den Kale* van het

jaar 863 de weinig bekende en zonder de minste gemaaktheid aangebrachte eigenaardigheden van KAREL *den Eenvoudige*, ten jare 922, zou hebben opgenomen! Of hebben de »*Egmonder* monniken" dit wellicht gedaan, om minder argwaan wegends eene mogelijke valschheid in te boezemen aan den gene, die den brief zou gaan onderzoeken?

Zal men mogelijk zeggen, dat die monniken (NB. nacht en dag studeerende Benediktijnen!) *auraient pu se tromper de personnage;* dat zij den onbekenden (!) gunsteling van KAREL *den Eenvoudige* aan KAREL *den Kale* hadden kunnen toeschrijven? Maar de jaarmerken dan, die (met uitzondering van het vermoedelijk niet in den oorspronkelijken kodex voorkomend jaar van Chr.) alleen slaan op de regeeringsgevallen van KAREL *den Eenvoudige!*

Neen! juist de inkorrektheid van den brief, die blijkbaar van KAREL *den Eenvoudige* is, en zijne strijdigheid met de attributen van KAREL *den Kale*, zoo wel als met de algemeene overlevering, die hem met geweld aan KAREL *den Kale* wilde toekennen, is een zegevierend bewijs voor zijn echtheid. Een falsaris wacht zich wel voor zulke *errata*.

Ad 3m. De titel van mijn boekjen is »te *ambitieus*," om dat de brief, van 922 zijnde, niet meer is »het voetstuk der historie van onzen Staat. De brief wordt dan geprimeerd door de beide van 863 en 889."

Het doet mij leed, dat ik niet geslaagd ben in het levendig houden der oplettendheid van den Heer T., bij de lezing van mijn boekjen. Waarom noem ik eenigen giftbrief het voetstuk der historie van den Staat? Om dat hij het oudste dokument is, dat die Staat betrekkelijk eenige landverdeeling of landtoekenning bewaard heeft? Dat ware eene naïeviteit, waar men naauwelijks een charterfingeerenden Benediktijn van zou durven verdenken! Maar waarom dan?

Mijn boekjen geve 't andwoord! Bl. 7: »De giftbrief, waarbij »Koning KAREL" aan zijn »getrouwen DIEDERIK" zekere goederen met de Kerk tot *Egmond* in eigendom geeft, is vrij eenparig door de Hollandsche-Geschiedschrijvers van vroeger en later tijd, als de bladzijde begroet en in eere gehouden, waar de Geschiedenis van onzen Staat meê aanvangt. In dien brief wordt, voor het eerst, het erfrecht des Leenmans (*) in het

(*) Het is immers nog in niemant opgekomen de stem der *traditie* en der geschreven Geschiedenis te weêrspreken, die DIRK I, vóór of na de gifte, als Leenman eens Soevereins aanwijst! Het recht op al

Gewest, dat men later *Holland* genoemd vindt, door den Leenheer gekonstateerd; bij dien brief geschiedt eene gifte van *goederen in eigendom* aan den man, welke in de rij onzer Graven langen tijd *de Eerste* genoemd werd - *de oudste gifte*, waarvan men, met eenige zekerheid, beide jaartal en ligging van 't gegevene kan bepalen; bij dien brief wordt aan den Eerste der Vorsten, waarvan het bewijsbaar schijnt, dat hij eene erfelijke dynastie op Hollands Vorstenstoel gevestigd heeft, een eigendom geschonken in het hart van het Gewest, dat eenmaal zijn naam aan land en landaard zou weten te eigenen;" dat zijn taal aan de andere gewesten zou weten te imponeeren, en geven het teeken tot samenwerking, om aan die taal de betrekkelijk rijkste literatuur van *Europa* toe te vertrouwen; dat eigendom schijnt het vaste punt, waaromheen zich de af- en aanvloeiende volkselementen in een kring zijn gaan bewegen, welke alles in zich heeft opgenomen, dat dienstig was tot de fuzie der vloeistof, die zich eerlang zou vestigen en schieten in de duizenderlei, veelkleurige, maar kenlijk naar den zelfden typus gevormde, krystallen, die men *Hollanders* genoemd heeft.

»Met de toekenning van dien giftbrief — met de erkenning van een erflijk en betrekkelijk vermogend Stamhuis, dat zijn gezach uit geringe beginselen langzamerhand rondom zich uitbreidde — met de vestiging van den Hollandschen Staat — mag men aannemen, dat de vereeniging en wederzijdsche versterking en ontwikkeling aanvangt van individuën en geslachten, die onder gelijke invloeden begonnen te verkeeren, die door een gemeenschappelijk belang werden geleid, die door de zelfde instellingen werden bestuurd, door over-een-stemming en gewoonte aan elkander verknocht raakten en eindelijk genoemd mochten worden, wat men een Volk heet. Reeds kon er zich vroeger eene zekere Volkseenheid hebben geopenbaard: maar eerst wanneer de Staatseenheid aan een volk wordt gegeven, voelt het zich door een band omsloten, die de afbrokkeling der deelen en ver-

wat hij erflijk bezit, wordt door den Koning gekonstateerd. Indien hij nog geen Graaf was in 922, wat bezittingen zou zoo'n jonkman dan wel hebben, waarvan het voor een Koning de moeite waard was hem in het genot te bevestigen? Was hij Graaf, dan bezat hij het Leen — en wat hij bezat (»*reliquæ possessiones*") — dat wordt als erflijk voorgesteld.

smelting in andere volkslichamen verhoedt — die de vorming van een eigenaardig Volks-charakter in zekere mate waarborgt.

»De traditie heeft KAREL'S gifte steeds als het feit vastgehouden en geliefkoosd, waarbij het tooverteeken tot ontstaan werd gegeven van ons Volk en onzen Staat. De naam, dien wij nog heden aan den begiftigde toekennen, de naam van Graaf DIRK *den Eerste*, bewijst, dat men met geen vroeger DIRK onze Staatsgeschiedenis aanving, en het is ook DIRK, dien onze voorouders eeuwen lang als den eersten eigenlijk gezegden *Hollander*, geheel des zuurdeesems vrij van

»dat onscamel Vriessche diet,"

in eere hielden; al bekenden zij,

»Dat de Graefscap van Hollant es
Een stic van Vrieslant ghenomen" (*);

en al was er waarschijnlijk nog geen andere *lands*-naam voor DIRK'S leen- en eigengoed in zwang, noch ook gevolglijk voor zijn onderzaten, dan dat zelfde »stic van Vrieslant" en Friezen."

Zoo lang mij nu de ongenoegzaamheid dezer omstandigheden, om het dokument van het jaar 922 tot de eerste bladzijde der geschiedenis van onzen ordelijk georganizeerden Staat te maken, niet bewezen is — blijf ik bij mijn gevoelen, en beschouw het recht op mijn titel voldoende gestaafd.

Immers de op zich-zelven staande feiten der grondschenkingen van 868 en 889 kunnen niet eens behoorlijk met onze Staatsgeschiedenis geassimileerd worden — van het »foreest Wasda" kent men tot heden de ligging niet, en men is onbekend met de verwantschap van »GEROLF" aan de erfelijke dynastie onzer Graven, men weet niet, of hij over de Noordzeekusten wel ooit te bevelen heeft gehad: hoe kunnen zij dan iets aan de belangrijkheid des giftbriefs van KAREL *den Eenvoudige* benemen?

Doch de geëerde beoordeelaar, al kon hij mij de belangrijkheid van den brief als het oudste monument onzer staatsstichting toegeven — zou dan toch, in plaats van »Staat", »Graafschap" gelezen willen hebben. Ik mag mij die emendatie niet laten welgevallen. Dát is niet belangrijk, dat die brief het oudste monument, het voetstuk der Historie is van een Graafschap — maar dat hij het is van onzen Staat; met

(*) MELIS STOKE I, 40.

andere woorden: dit wensch ik opgemerkt en erkend te hebben, dat, met de bevestiging van het Graafschap, de Staat gesticht werd, dat het Graafschap de eerste vorm is geweest van ons Staatsleven; dat dit Staatsleven niet aanvangt in 1572 — maar in 922: omdat in 922 de kiem reeds ontsproot van hetgeen in 1572 een tweede levensperk zou ingaan. In 922 werd de eerste steen der burcht gelegd; zij groeide op tot een fier gebouw; huizen en hutten verrezen onder hare beschermende vleugels; kerken en inrichtingen der liefde en der nijverheid leenden hare dienst aan de vermeerderende gemeente; burcht en dorp werd een stad met zijn citadel; in in 1572 trok men er een stevigen muur om: maar men moet niet vergeten, dat die overgangen trapswijze hebben plaats gehad — dat de Unie van *Utrecht* zich zeer langzaam had voorbereid — dat slechts willekeur voor onzen Staat een ander punt van wording dan het jaar 922 kan aannemen. Die muur maakt toch eigenlijk de stad niet!

Maar, zegt de Heer TYDEMAN, ad 4m., »de brief is buitendien dat voetstuk niet; want BILDERDIJK I, 174, zegt zeer te recht: »Het is eene dwaasheid, dat men, tot onzen leeftijd toe, uit dezen brief eene instelling van 't Graafschap van *Holland* gemaakt heeft."

En wat zeg ik? Bl. 25: »Bij dien giftbrief, men ziet het, wordt van geen verlij (of leentoekenning) gewaagd — maar bij dien brief wordt den Graaf, waar wij onze Staats-Geschiedenis meê beginnen, vaste voet gegeven in de kern-provincie van *Noord-Nederland.* Om den Graaf groepeeren zich de latere personen, de gewesten, de feiten, de natie; ook uit hoofde, dat in dezen (*) brief allernadrukkelijkst het recht der »overige goederen" van DIEDERIK wordt gewaarborgd (†)."

Men ziet, dat het mij niet heeft mogen gelukken, de aan-

(*) In den giftbrief aan Graaf GEROLF (A°. 889) b. v. wordt met geen woord van erfgenamen gerept. En in dien aan een DIEDERIK, ten jare 868 (?), wordt van geen erflijke rechten gewaagd, buiten het bezit om der in eigendom gegeven goederen. MIERIS, I, 23, 27.

(†) Zie ook *Batavia Sacra*, I, XLIII. De Heer AREND citeert trouwens uit DEWEZ, dat onder KAREL *den Eenvoudige* ook de Graafschappen van *Vlaanderen*, *Henegouwen*, *Namen*, en *Luxemburg*, *naar rechte* erflijk verklaard werden. *Alg. Gesch. d. Vad.* II, Iste St. bl. 23.

dacht van mijn beoordeelaar gaande te houden — hoe anders, als argument tegen mij, eene stelling, die ik-zelf vasthoud, uit BILDERDIJK herhaald? Dat de *erflijkheid van het* LEEN uitdrukkelijk in het Charter wordt genoemd en gewaarborgd, heb ik niet beweerd — maar ik meen te mogen volhouden, dat onder de »*reliquas possessiones, quibus jure hereditario videtur uti,*" *zeer vermoedelijk* het erflijk leenmanschap als hoofdzaak begrepen is, daar, bij wijze van tegenstelling, van het later gegevene den »getrouwe" bovendien de *vrije* en *vervreemdbare* eigendom (niet slechts de levenslange *possessie* (*) wordt verzekerd.

Ad 5^m^. Kon een Vorst een kerk met zijn *ap- en dependentiën* wegschenken? Wij hebben boven de onmogelijkheid aangetoond, dat de brief een valsch stuk zij — zoo is hij dan echt, en als KAREL *de Eenvoudige* eene gifte gedaan heeft, dan blijkt het, dat hij ze doen konde. Maar buitendien — is het eene zoo ongehoorde zaak, dat een kerk een bijzonder eigendom zij — en moet DIRK I maar Kloostergraaf of advokaat der *Egmonder* stichting geweest zijn, om dat de kerken in den regel tot de *res divini juris* gerekend worden?

Trouwens al waren de planken der houten kerk van *Egmond* nu eens niet in de gifte begrepen geweest — daar had DIRK zoo heel veel niet bij verloren; het was KAREL te doen om hem het grondeigendom en de daaraan verbonden rechten te verzekeren, *cum mancipiis, quæsitis et inquirendis, pratis, silvis, pascuis, aquis sive aquarum decursibus.*

Maar DIEDERIK kréeg werkelijk de kerk in eigendom. Ik kan niet nalaten mijne sterke bevreemding uit te spreken, dat de Heer T. dit in twijfel trekt, ja zelfs weêrspreekt. Ik mag toch kwalijk onderstellen, dat het mijn beoordeelaar onbekend zou zijn, hoe, bij den aanvang der Regeering van elken nieuwen Graaf, de Kloostervoogden bij hem aanhielden om de bevestiging der eigendommen, vrijheden en voorrechten, die door den Voorganger aan kerk en klooster opgedragen werden. Kerk en klooster werd één gerekend, van het

(*) Het kan den Heere T. toch niet onbekend zijn, dat leengoederen en leenrechten wel degelijk tot de *possessies* gerekend werden. Zie b. v. het *Beau traicté des fiefs en Flandres*, uitgegeven te *Gent* 1839, pag. 30: Drie voorname zaken heeft de Leenheer te volbrengen, de derde is: »*Il fait mectre le vassal en la réélle et actuelle* POSSESSION *du fief.*"

oogenblik, dat de mannenabdij op een vasten voet was ingericht. Dit zie men bij JOANNES A LEYDIS, cap. XVII. »Schaamrood moeten zij worden," zegt hij, cap. VI, »die voorgeven, dat er een ander Heer van *Egmond* geweest zij dan de Grave van *Holland*," zegt de geleerde Karmeliet; en het bewijs daarvan had den Heer TYDEMAN overbekend moeten zijn. Alvorens de betrekking van DIRK I en zijn onmiddelijke opvolgers, tot het klooster van *Egmond*, te verwarren met die van BERTWOUT, welke, in de 12e eeuw, »om dat hij in 't bijzonder den Kloostervoogd bij alle gelegenheden van dienst was geweest," door den Abt met het officie van advokaat *per excellentiam* begiftigd werd (vroeger toch placht de Abt die betrekking »naar zijn welgevallen aan een zijner Leenmannen op te dragen, nu dezen afzettende, dan een ander aanstellende," (*)) alvorens dit te doen, had de Heer T. zich in cap. XXIV van JAN VAN LEYDENS *Egmond* behooren te overtuigen, dat onze eerste Graven wel. zeer zeker het klooster van *Egmond*, met al wat daaraan vast is, in eigendom bezaten, daar Graaf DIRK VI pas in het jaar 1138 een en ander in eigendom overdroeg aan den Paus, *namens zich-zelven en zijne moeder de Gravin* PETRONELLA! De Heer TYDEMAN moet zich ook uit de charters onzer Graven wel herinneren, hoe DIRK II de »kerken" te *Velsen*, te *Voorhout*, te *Sassem* en te *Noortha* aan *Egmond* geschonken heeft, en ARNOUT die van *Vlaardingen*, *Hargen* en *Selve*. *Ubi rerum testimonia adsunt etc.*

En hiermede besluit ik mijn weêrwoord. Aanmerking N°. 6 is gericht tegen HUYDECOPER — want ik heb HUYDECOPERS woorden wel meêgedeeld, maar niet als een element van mijn betoog. Overigens kan men, omtrent het recht en de eigenaardigheid des gebruiks van de formule: *Bij Gods Genade*, *Grave*, nazien het bovenaangehaald *Beau Traicté*, pag. 49.

Het heeft mij genoegen gedaan op te merken, dat mijnen beoordeelaar een exemplaar van mijn *Giftbrief* ter hand is gekomen, met ingevoegde opgave van het *erratum* op bl. 10, waar, door eene verwarring in de niet zeer nette kopij, de woorden »aan PEPIJN: *Aquitanië*," eene plaats hebben gevonden, die hun wel in mijne ongedrukte voorloopige aanteekeningen, maar niet in deze brochure toekwam: anders zou de Heer TYDEMAN deze misstelling zeker niet onopgemerkt hebben gelaten. Ik dank hem, ten slotte, oprechtlijk voor zijn doorgaands heuschen toon ten mijnen opzichte, en wenschte niets liever dan door den inhoud van zijne kritiek mij nader aan de waarheid te hebben zien brengen.

(*) JOANNES A LEYDIS.

J. A. ALBERDINGK THIJM.

BOEKBESCHOUWING.

Het proefondervindelijk Christendom. Door ATH. COQUEREL, *Predikant bij de Hervormde Gemeente te Parijs, vroeger bij de Waalsche Gemeente te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1848. *In gr.* 8*vo.* 576 *bl. f* 5-50.

In vele opzigten is het een zeer belangrijk boek, dat ter aankondiging voor ons ligt. Wanneer een man zoo algemeen en zoo gunstig bekend als COQUEREL, het den arbeid noemt van zijn gansche leven, de slotsom zijner studiën gedurende eene dertigjarige ambtsbediening; wanneer hij daarbij zegt, dat het van de wetenschappelijke zijde eene uiteenzetting is des Christendoms van het standpunt der rede en des geloofs, der wetenschap en der openbaring; dat het, naar des Schrijvers wensch en doel, de wijsbegeerte en de Christelijke Godsdienst geheel moet bevatten, zoo als hij haar begrijpt en gelooft; wanneer hij er bijvoegt, dat het een volledig stelsel uitmaakt; dat het alle vraagpunten, die het Christendom doet oprijzen, oplost; dat hij gezegd heeft alles wat hij gelooft; dat hij geen gevoel zijns harten, geen geheim zijns verstands, geene zekerheid zijns geloofs heeft achterwege gehouden; en wanneer hij eindelijk de verzekering geeft, dat alles in dit werk aaneengeschakeld is, en de gedachten één groot geheel uitmaken; — dan geeft zoodanig Schrijver regt tot groote verwachtingen, welke er niet op verminderen, als men verneemt, dat dit geschrift het uitvloeisel is en de proeve zal zijn van volkomene vrijheid des onderzoeks en van onafhankelijkheid der denkwijze.

Waarschijnlijk is de zoo hoog gestemde inleiding niet geheel onschuldig aan den indruk der teleurstelling, dien de lezing des werks ons heeft doen ondervinden. De titel doet aan iets anders denken. Hij drukt taalkundig zonder twijfel juist uit het *Christianisme expérimental;* maar dat

is, in de meening des Schrijvers, het Christendom, zoo als het zich op zijn tegenwoordig standpunt voordoet, na de verschillende wijsgeerige rigtingen doorloopen te hebben: zóó ten minste komt het ons voor, dat het predikaat zal zijn op te vatten. COQUEREL gaat van den mensch uit, gelijk dan ook zijn *eerste* boek ten titel heeft: de mensch, God en de schepping. Veel is er reeds in dit boek, dat men er niet zoeken zou; zoo als men ook in het *tweede*, waarin het heet, dat de voornaamste vraagstukken van den menschelijken geest onderzocht worden, veel ongelijksoortigs bijeen aantreft; wij zeggen slechts, dat de opschriften der §§ van dit boek zijn: ruimte, tijd, natuur, wereldvorming, bajert — Eden, val, erfzonde — Het natuurlijk kwaad — De straffen der eeuwigheid — Geboorte, leven, kindschheid, dood, opstanding — Het einde der wereld — Het gebed — Verschijnselen van den slaap — Uitwerkselen der afgetrokkenheid van geest — Geestverrukking en poëzij. Genoeg, om te doen zien, dat hier eene soort van *Anthropologie* tot grondslag der ontwikkeling van het wezen des Christendoms gelegd wordt. En het kon ook niet anders, wanneer de Schrijver het vraagstuk der verlossing zoo behandelen zou, dat hij op de manier van den Heidelbergschen Catechismus de noodzakelijkheid en de vereischten van eene verlossing en eenen verlosser *a priori* beredeneert. Het hapert daarbij evenwel aan eene heldere voorstelling, waarin eigenlijk de noodzakelijke verlossing te bestaan hebbe. En dat ligt ook in den aard der zaak, want het is onmogelijk, zich op die wijze vrij te houden van op de zonderlingste wijze de wijsgeerige denkbeelden met de voorstellingen van het Evangelie dooreen te mengen. Er zijn nog meer sporen van eene vreemde verwarring, die ons meermalen deed vragen, hoe dat onderwerp daar ter plaatse aldus behandeld kwame; ten voorbeelde noemen wij de geheele ontwikkeling van het onderscheid tusschen *monogamische* en *polygamische* — zoo als ze hier genoemd worden: *eenvrouwige* en *veelvrouwige* — volken, als zijnde de laatsten *stationair*, de eersten *mobiel* in hunne geheele wijze van denken en zijn; zonderling wordt dit in verband gebragt met het bewijs voor

de verlossingsqualiteit van JEZUS CHRISTUS, uit den tijd zijner verschijning ontleend, en wel door middel van deze twee opmerkingen: »1) het oogenblik der verlossing moest aangeduid zijn in den loop van de eeuwen der menschheid door den toestand der bewegelijke geslachten; 2) vooral naar den kant der bewegelijke volken moest zich van den beginne af de verlossing heen wenden, op straf van onbepaaldelijk onder de verdooving der stilstaande volken te blijven kwijnen." Niemand zal dit een en ander van te groote duidelijkheid beschuldigen. Datzelfde *aprioristische* redeneren verloochent zich ook in de drie volgende boeken niet, waarin de theorie en de wijze der openbaring behandeld worden, en over de toekomst des Christendoms in den tijd en buiten den tijd (*sic*) gesproken wordt. Wat het eerste betreft: wij voor ons zien weinig heil in de wijsgeerige en vooraf bepaalde omschrijving van het denkbeeld eener Goddelijke openbaring, en volgen voor ons liever den historischen weg, die tot de overtuiging brengt, dat zij werkelijk bestaat; maar al het voorafgaande had ons reeds doen zien, dat COQUEREL eenen anderen weg zou gaan; doch men had dan ook regt om te verwachten, dat het denkbeeld eener openbaring juist en wijsgeerig zou worden geformuleerd. Zoo is het niet: eene vrij omslagtige redenering brengt tot de slotsom, »dat zich in de tooneelen der Openbaring, de menschelijke bedrijvigheid niet alleen, maar ook nevens haar noodwendig de Goddelijke bedrijvigheid ontvouwt, waaruit volgt (!?) dat de Openbaring is de beschrevene Voorzienigheid." Wij vatten dit alles niet regt, maar herinnerden er ons onwillekeurig de leerrede bij van onzen Schrijver-zelven, wanneer hij tot ontwikkeling van het begrip des *geloofs* eigenlijk niets anders heeft te zeggen, dan: *la foi, c'est la foi!* Oneindig beter voldeed ons de aanhef van het *vijfde* boek, waarin wij met de grootste instemming aangewezen vonden, dat het Christendom geen onderrigt (geen zamenstel van waarheden en pligten) is, maar een levend en levenwekkend beginsel, een middel van terugkeering tot God. Uit dien hoofde verblijden wij er ons ook over, dat een zoo wijsgeerig nadenker als COQUEREL, ofschoon overtuigd van de

bestendige voortduring des Christendoms in zich zelf, echter verwacht, dat het zich van lieverlede zal bevrijden, niet alleen van de tucht (het *wettische*, om het met een geijkt woord te zeggen), het geestelijk gezag, het autoriteitsgeloof en den vorm, maar ook van de letter der openbaring en den dogmatischen vorm. Doch dit onderstelt, zou men zeggen, eene zorgvuldige onderscheiding der begrippen van Bijbel en van Evangelie, welke echter niet overal even helder doorstraalt, ja hier en daar zelfs geheel niet schijnt gemaakt te zijn; zoo als over het geheel eene sterk in het oog vallende tegenspraak bestaat tusschen de veelomvattende verzekering van den Schrijver, dat hij eene bijzondere aandacht verzoekt voor de resultaten zijner exegetische behandeling van al de aangehaalde Bijbelplaatsen, en die aanhalingen zelve, waar, zonder onderscheid van sprekers en schrijvers, zelfs oud- en nieuw-testament dooreen gehaald wordt.

Eene meer uitvoerige opgave van den inhoud achten wij minder noodig, vooral ook omdat zij òf zeer onontwikkeld moest, òf zeer onverstaanbaar zou zijn. Ook ware het in een Tijdschrift van zoo algemeene strekking als dit minder op zijne plaats. Vraagt men, of het boek ons als een geheel hebbe bevredigd? Wij moeten het ontkennen. De verzekering van den Schrijver, dat de godsdienstige letterkunde van zijn land geen werk van dezen aard kent, geldt dan ook wel niet voor het onze, en indien de vertaling ondernomen ware om te voorzien in de bestaande behoefte aan eene vrije, wijsgeerige ontwikkeling van het Christendom, zou die arbeid aan de eene zijde overbodig, aan den anderen kant onvolledig zijn geweest; het boek toch heeft ons geenen stap verder gebragt op den weg der waarheid, dan in zoover het ons bij de lezing helderder is geworden, dat eene wijsgeerige *aprioriteit*, die zich vervolgens aan den Bijbel aansluit, toch eigenlijk de weg niet is, om tot een beter inzien in het Evangelie te komen, en de waarheid, zoo als die in CHRISTUS JEZUS is, duidelijker te verstaan en beter in zich op te nemen.

De Heer COQUEREL heeft dit werk opgedragen aan zij-

nen voormaligen ambtgenoot te *Amsterdam*, den grijzen TEISSÈDRE L'ANGE; misschien omdat hij steeds erkend heeft, aan ons Vaderland veel verpligting te hebben ten aanzien van zijne vorming als wetenschappelijk Godgeleerde. Het is evenwel jammer, dat hij niet ook met onze vaderlandsche theologie is medegegaan; want wij meenen in dit geschrift veel opgemerkt te hebben, dat anders beschouwd en anders aangevat zou zijn, indien hij niet bij den tijd der uitsluitend exegetische rigting van vóór twintig, dertig jaren ware blijven stilstaan. Sedert heeft zich ook ten onzent eene wijsgeerige beschouwing en daaruit ontstane vrijere opvatting van het Christendom ontwikkeld; men heeft helderder bewustheid gekregen van het onderscheid tusschen Bijbel en Evangelie; men heeft juister leeren inzien, uit welk oogpunt bepaaldelijk de Schriften des N. V. te beschouwen zijn; men heeft naauwkeuriger leeren onderscheiden tusschen zaken en vormen, tusschen de waarheid en hare opvatting. Indien de verdienstelijke Schrijver dit hadde kunnen volgen, zou, dunkt ons, zijne rigting zich minder eenzijdig tot het subjectief-anthropologische bepaald hebben; de persoon van JEZUS CHRISTUS ware bij hem meer op den voorgrond getreden, en het standpunt ware ruim zoo Evangelisch geweest, ofschoon wij er de goede zijde volstrekt niet in miskennen der onafhankelijkheid van dogmatismus en bekrompenheid.

Overigens komt den Vertaler de lof toe, dat hij eene gansch niet gemakkelijke taak zeer goed heeft verrigt. In zulke soort van boeken is men genoodzaakt, het vloeijende van den stijl op te offeren aan het naauwkeurige der uitdrukking, opdat men niet onwillekeurig zelf spreke, in plaats van het zijnen Schrijver te laten doen. Daarom is het ook goed, dat de overzetting hier en daar het oorspronkelijke tusschen ( ) teruggeeft. De aanteekeningen zijn niet, zoo als in het *Fransch*, achteraan geplaatst, maar aan den voet der bladzijden; hetgeen wel minder fraai is op het oog, maar veel gemakkelijker in het gebruik. Eene korte inhoudsopgave, eene breeder analysis van de behan-

deling en een Alphabetisch register der behandelde zaken zijn nuttige toevoegsels. De uitgever heeft voor eene zindelijke uitvoering gezorgd.

Aanwijzing van den weg der zaligheid volgens het Evangelie. Een handboek voor hen, die zich aan de Christelijke Gemeente wenschen te verbinden, of reeds hare leden zijn; door M. A. AMSHOFF, C. P. L. RUTGERS *en Dr.* F. J. DIEST LORGION, *Predikanten te Groningen. Te Groningen, bij* M. Smit. 1848. *In gr.* 8*vo.* 178 *bl.* *f* 1-40.

Bijdragen tot de kennis van onzen Heer en Zaligmaker JEZUS CHRISTUS. *Iste Stuk, behelzende eene beschouwing van den lijdenden* CHRISTUS, *volgens* JESAJA LII: 13—LIII, *en van* JEZUS *als den borg des Nieuwen Verbonds, volgens Hebr.* VII: 22, *door* A. RUTGERS VAN DER LOEFF, *Predikant te Leyden. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 1848. *In gr.* 8*vo.* 159 *bl.* *f* 1-60.

Even als den Eerw. RUTGERS VAN DER LOEFF komt het ook ons voor, dat bij den overvloed van Christelijke lectuur voor huisgezinnen en binnenkamers, die stichting wel eenigermate op den achtergrond gesteld wordt, welke de vrucht is van het opwassen in de *kennis* van het Evangelie. Uit dien hoofde verblijdt het ons, bijdragen tot die kennis te ontvangen uit de pen van mannen, zoo bevoegd om haar te bevorderen als de Schrijvers der beide, aan het hoofd dezes opgegevene geschriften. Wij zouden ze reeds vroeger hebben aangekondigd, indien niet de verwachting, dat ook van het tweede spoedig een of meer stukken ten vervolge zouden verschijnen, tot heden ware te leur gesteld.

Het eerst genoemde werkje is bestemd tot onderwijs van

de leerlingen en tot leesboek voor leden der gemeente. De persoon van JEZUS CHRISTUS staat er geheel en al op den voorgrond, zoodat het niet alleen of zoo zeer eene dusgenoemde geloofsleer is, als veel meer eene Evangelische ontwikkeling van hetgeen de Heer was en is voor en in zijne gemeente. Daartoe worden, na eene herinnering van den aard en het gewigt der Christelijke geloofsbelijdenis, de noodzakelijkheid en de bronnen aangewezen der kennis van JEZUS CHRISTUS; gehandeld over diens persoon, verschijning, leven, verheerlijking en voortdurende werkzaamheid in de gemeente; gesproken over het geloof in Hem, en over de openbaring van God en van den mensch in zijnen persoon; ontwikkeld, wat zijn Evangelie zegt van onze verlossing in Hem, van het nieuwe leven des Christens en de middelen, om dat te bevorderen, en eindelijk over de zaligheid des Christens.

Men ziet, gelijk onze Heer het middelpunt is van het Evangelie, zoo ook in deze voorstelling van hetzelve; zoodat in de *Christologie* ook de *Theologie* en *Anthropologie* worden opgenomen. Eenvoudig en bevattelijk is zeker deze voorstelling; of zij geheel en al van eenzijdigheid zij vrij te pleiten, en of alzoo b. v. de eigenschappen en het bestuur van God niet te zijdelings en te oppervlakkig behandeld worden, — dit is eene vraag, die wij niet geheel en al ontkennend zouden beantwoorden. De rigting, die zich in dit geschrift openbaart, en die wij nu maar eens kortweg de Groningsche noemen, heeft dit eigen, dat zij alles, wat tot het Evangelie in betrekking staat, uit den persoon van CHRISTUS afleidt, en tot op zekere hoogte doet zij daaraan wel, omdat niemand het leggen van een ander fundament, dan Hem, behoort te beproeven, of hij gaat een gebouw stichten van hooi en stoppelen; maar het »eeuwige leven" is toch in de allereerste plaats »God te kennen, den éénigen waarachtige." Ja, zal men misschien zeggen: zoo als Hij zich openbaart in onzen Heer. Maar die openbaring, ofschoon de duidelijkste, de heerlijkste, is toch niet de eenige. De Allerhoogste maakt zich ook nog op andere wijzen kenbaar, in de Natuur, in hare voor ons zorgende

Voorzienigheid. De ontwikkeling daarvan behoort op zichzelve wel ongetwijfeld tot den weg tot onze zaligheid, juist omdat die zaligheid bestaat in de hoogste gemeenschap met den Oneindige. Zegt men nu, dat het moge behooren tot »den weg der zaligheid," maar niet bepaaldelijk tot dien »door het Evangelie;" — wij antwoorden: dat het Evangelie toch wel de opmerkzaamheid op de openbaringen Gods buiten hetzelve niet zal uitsluiten, en dat het alzoo eenzijdig is, te spreken van de bronnen der kennis van JEZUS CHRISTUS *alleen*. Zegt men nogmaals (Voorberigt) »Zijn er anderen, die hier iets missen en wel datgeen, wat zij voor noodzakelijk achten; wij bidden hen, in een geschrift van dezen omvang niet alles te eischen;" — ons antwoord bestaat in het wijzen op de daar volgende woorden: »slechts hoofdzaken konden medegedeeld worden." Zegt men eindelijk: »wij zijn niet vreemd van het plan, om later onderscheidene gedeelten breeder te behandelen;" wij betuigen er van geheeler harte ons verlangen naar; maar moeten dan toch zeggen, dat wij nog iets anders bedoelen, dan breeder ontwikkeling van hetgeen hier »alleen aangestipt" is, en dat de Schrijvers hunnen arbeid blijkbaar als eene in de hoofdtrekken volledige »aanwijzing van den weg der zaligheid" hebben willen geven. Het is hier volstrekt de vraag niet naar zoogenoemde *articuli fundamentales*, maar die naar het beginsel, niet dat JEZUS CHRISTUS het middelpunt is van het geheele Evangelie, want daarover zijn wij het met de waardige opstellers volkomen eens, en dat is vroeger veel te lang en te veel voorbijgezien; doch naar het beginsel, of de vraag, wat wij te weten, te gelooven en te betrachten hebben, om zalig te worden, *alleen* door een beroep op CHRISTUS en zijn Evangelie wordt beantwoord. Wij zijn van oordeel, dat het voor ons liggende geschrift van eene te onbepaalde toestemming dier vraag is uitgegaan.

Doch dit neemt niet weg, dat wij hoog met dezen gemeenschappelijken arbeid van drie voortreffelijke ambtgenooten in de Groninger gemeente zijn ingenomen. Er is eene heldere, duidelijke beschouwing in doorstralende. De

toon spreekt niet alleen tot het verstand, maar ook tot het hart, zoo als het voegt over zaken, die niet buiten de lezers omloopen, maar tot het ware leven huns geestes behooren. De kortheid vervalt nergens tot oppervlakkigheid, en de aanprijzing is overal met de aanwijzing ten naauwste verbonden. Gaat het boek, naar zijn oogmerk, minder diep dan *Het heil in* CHRISTUS van SWIERS, het sluit er zich veelal aan, en is eene uitmuntende voorbereiding tot de vruchtbare lezing van het laatste. Met één woord: wij achten het een gezegend teeken des tijds, dat, te midden van zoo oneindig vele onbeduidende schriften, ook de zoodanigen het licht zien, die onder Gods zegen (en dien wenschen wij er over) het hunne kunnen toebrengen aan de van alles en voor allen belangrijkste kennis, die van JEZUS CHRISTUS onzen Heer.

Bij uitnemendheid geldt dit ook van het stukje, dat de Eerw. RUTGERS VAN DER LOEFF gegeven heeft. De titel wijst den inhoud aan van de twee beschouwingen, uit welke het bestaat, gelijk de inleiding het oogpunt, waaruit de Schrijver de schriften des Ouden Verbonds wenscht beschouwd te hebben. Dat hij zijne ontwikkelingen aanvangt met de bekende plaats uit JESAIA, gaf ons een zeer groot genoegen. Zij behoefde eene heldere verklaring, en erlangt die hier zoo, dat niets te wenschen overschiet, en de Schrijver ongetwijfeld ieder bevredigt, wien het om waarheid te doen is, maar dien in de voorstelling van den Profeet nog vrij wat was overgebleven, dat zich moeijelijk scheen te laten vereenigen met de beschouwing van de oogmerken des lijdens van den CHRISTUS; zoo als die voorgesteld worden in de rigting, van welke, naar de algemeene bekendheid, VAN DER LOEFF een der voornaamste tolken is. En dat hij zich heeft willen verledigen, om dit gedeelte van JESAIAAS voorspellingen in het licht te stellen, verheugt ons ook daarom, dewijl sommigen het wel eens hebben doen voorkomen, alsof de Groninger school laag zag op, of althans weinig werk maakte van de Heilige Schriften des Ouden Verbonds. Ook deze op eene onjuiste voorstelling

rustende beschuldiging wordt op zulke wijze krachtig ontzenuwd.

Eene soortgelijke strekking kan de andere beschouwing hebben. Het is eigenlijk eene leerrede over *Hebr.* VII: 22, maar als zoodanig voor een gemengd gehoor veel te diep misschien, en veel te lang zeker, gelijk zij dan ook »met eenige bekorting en wijziging uitgesproken" is, en nu »in eenen vorm, alleen voor de lectuur geschikt, gegeven wordt." Bekend zijn de dogmatische spitsvondigheden, die vroeger uit de uitdrukking werden gesponnen, dat JEZUS CHRISTUS de *borg* des Nieuwen Verbonds is. Teregt begreep RUTGERS VAN DER LOEFF dat het minder te pas komt, dergelijke scholastiekerij, die met Bijbelsche woorden onbijbelsche denkbeelden uitdrukt, op den kansel te bestrijden, maar dat het daar wel te huis behoort, den echt Bijbelschen, Evangelischen zin van soortgelijke uitdrukkingen in het licht te stellen. En dit geschiedt hier op de voortreffelijkste wijze, wanneer aangetoond wordt *in welken zin*, *op wat grond* en voor wie JEZUS de borg des Nieuwen Verbonds genoemd wordt. *Borg*, wordt te regt gezegd, »is iemand, die zich persoonlijk ten onderpand stelt voor de waarheid of zekerheid eener zaak," en gemakkelijk gevoelt men nu het oogpunt, waaruit deze uitdrukking in betrekking tot onzen Heer beschouwd wordt. Zoo ziet men zonder een woord van wederlegging bestreden het geschreeuw van hen, die zulken predikers als de waardige Schrijver is, te laste leggen, dat zij zich ergeren aan uitdrukkingen des Bijbels, wanneer deze »tegen de nieuwigheidsleer aanloopen."

Met eene warme opdragt is het stukje toegewijd aan des Schrijvers voormaligen leermeester, den Hoogleeraar VAN OORDT, als »op diens zilveren bruiloftsdag uitgegeven," en levert alzoo een waardig gedenkstuk van de vriendschap der beide waardige mannen. Wij verlangen zeer naar het vervolg van deze voedzame en gezonde spijze.

Formulierboek voor de Eeredienst der Hervormden. Eene handleiding tot het doelmatig openbaar gebruik van den Heidelbergschen Catechismus en de liturgie der Hervormde Kerk, door een harer Leeraren. Te Schoonhoven, bij S. E. van Nooten. 1849. *In gr.* 8*vo.* 112 *bl. f* : - 90.

Het heeft ons moeite gekost, om tot een bepaald en regtvaardig oordeel over dit Formulierboek te geraken. Waartoe, vroegen wij bij de ontvangst, eene nieuwe uitgave van de liturgische schriften, in de Hervormde kerk in gebruik, en van den Heidelbergschen Catechismus, waarover nog bij voortduring gepredikt wordt? Elk bezit ze achter zijnen Kerkbijbel, en geen Predikant, of hij vindt ze voor zich gereed liggen op den predikstoel. Eene geleerde uitgave der formulieren in hunnen oorspronkelijken vorm moge groote nuttigheid en waarde hebben, en daaraan ontbreekt het dan ook wel niet; maar waartoe een bloote afdruk zonder meer? Wij vonden ons echter bij de inzage genoodzaakt tot eene wijziging dier vraag; want er wordt hier toch iets anders en meer gegeven dan een bloote afdruk. Den Catechismus vinden wij geheel onveranderd terug, behoudens de tegenwoordige spelling, die er in gevolgd is, en enkele woordvormen, die verouderd waren. De bovenstaande vraag blijft dus in zoo verre gelden, en wij verklaren, niet te begrijpen, waartoe zulk eene nieuwe uitgave van den Catechismus dienen moet, daar er toch wel in onze dagen geen predikant gevonden wordt, of hij zet voor *lijf: ligchaam*, en voor *creatuur: schepsel*, en voor *conscientie: geweten* in de plaats. — Maar de formulieren, bij de openbare godsdienst gebruikelijk, komen hier zoo wel in den oorspronkelijken, als in een veel verbeterden vorm voor, waarin zij meer bruikbaar zijn voor onze dagen. Dat zij, onveranderd, volkomen ongeschikt zijn voor het gebruik, wordt algemeen toegestemd en behoeft geen betoog. Het is nu slechts de vraag, of de hier aangebragte veranderingen waarlijk zoodanige verbeteringen hebben daargesteld, dat daardoor deze nieuwe uitgave geregtvaardigd wordt. En op die vraag aarzelen wij toestemmend te antwoorden. Bijkans geene veranderingen vinden wij hier, dan die algemeen in zwang gekomen zijn en waaraan de gemeenten zijn gewoon geworden. En wat dunkt u, is het nu be-

hoefte voor de leeraren der Hervormde Kerk, op den trap van ontwikkeling, waarop zij staan, om daaromtrent nog te worden voorgelicht? — Voor hen mag de uitgave tamelijk overbodig geacht worden, en voor de leden der gemeente is zij nutteloos. Hier komt bij, dat er hier en daar nog een weinig meer moest veranderd zijn, om den vorm in overeenstemming te brengen met het verlangen en de gewoonte der meerderheid. Terwijl b. v. het slot van het gebed, bij den kinderdoop, wijselijk is weggelaten, is de even betwistbare uitdrukking: *dezen eenigen God, Vader, Zoon en Heiligen Geest*, die in het formulier voorafgaat, blijven staan. Zoo vinden wij hier ook behouden, dat *de doop in de plaats der besnijdenis gekomen is*, en dat *men daarom de jonge kinderen, als erfgenamen van Gods rijk en van zijn Verbond, doopen zal* of moet. Wie durft dit nazeggen, of hij moet den kinderdoop niet slechts voor geoorloofd houden, maar volstrekt verpligtend achten. Voor *zaad* zouden wij, in de toespraak aan de ouders en doopgetuigen, het meer voegzame *kroost* verkiezen. De vragen, die aan bejaarden bij hunnen doop gedaan worden, moeten, onzes inziens, meer van alle *dogmatische* uitdrukkingen gereinigd worden, dan hier geschied is. Het Avondmaals-formulier, zoo als het hier voorkomt, laat ook nog veel te wenschen overig. Dat ons al onze zonden, *alleen ter wille van het lijden en sterven van* JEZUS CHRISTUS, vergeven zijn, en dat *zijne volkomene geregtigheid* ons als onze eigene *toegerekend* en geschonken wordt: waar staat iets dergelijks in het Evangelie? Dat men zich *een oordeel eet en drinkt*, onvoorbereid toetredende tot den gewijden disch: vloeit deze meening niet voort uit eene verkeerde opvatting van 1 *Cor.* XI? Dat JEZUS *den toorn Gods* tegen de zonde, van den beginne zijner menschwording tot het einde van zijn leven op aarde, *voor ons gedragen heeft;* hoe vatbaar is deze uitdrukking, ofschoon door het bijgevoegde *tegen de zonde* een weinig gerectifiëerd, voor schadelijk misverstand? En dan die vernuftspelingen, die daarop onmiddellijk volgen, bij de vermelding van de lijdensbijzonderheden, en wat ik meer zou kunnen noemen: is het wenschelijk, dat dit een en ander in dien vorm bewaard blijve voor een volgend geslacht? Aan de formulieren tot bevestiging van de predikanten, ouderlingen en diakenen, zoo als zij hier voorkomen, komt de lof der gepastheid toe, ofschoon de veranderingen, daarin gebragt, niet

nieuw zijn. En het trouwformulier, wij blijven aan het zoogenaamde Groningsche, dat veel gebruikt wordt, ofschoon wij het niet onverbeterlijk achten, de voorkeur geven boven de redactie van het oude, die hier wordt voorgesteld. In één woord, wij hadden meerdere verbeteringen, des noods hier en daar eenige vernieuwing van den vorm, gewenscht, zonder daarom nog de ontijdige afschaffing of geheele vernieuwing der oude liturgie te verlangen. Met de beschouwingswijze van den Schrijver, in zijne wèlgeschrevene voorrede, zijn wij het geheel eens, al zouden wij een weinig verder willen gaan, dan hij gegaan is. Maar al ware ook de uitgave geheel in overeenstemming met onzen wensch, toch zouden wij haar te onbeduidend en overbodig achten, om haar aan onze Medebroeders te durven aanprijzen. Hoe wenschelijk ook de eenparigheid in dit opzigt zijn moge, zij is niet te verkrijgen dan door meerdere eenparigheid van denkwijze, dan er, helaas! in onze dagen gevonden wordt. Elk zal zijn eigen weg blijven gaan, en elk zie toe, welk een weg hij kieze!

En wilt gij nu weten, wie de ongenoemde Schrijver van dit Formulierboek is; wij kunnen het u niet zeggen en zouden ook het zegel der geheimhouding, waaronder hij schuilt, niet mogen verbreken, al konden wij. Maar, bij de lezing van het Voorberigt, kwam het ons voor, alsof de bekwame man onwillekeurig zich-zelven verried. En dan houde hij, die bij VAN NOOTEN te *Schoonhoven* meer dan één voortreffelijk geschrift in het licht gezonden heeft, het ons ten goede, dat wij van hem iets beters verwacht hadden, dan hier geleverd is. *Sapienti sat!*

Een woord en bede omtrent de Formulieren van Eenigheid der Hervormde Kerk. Eene wekstem der Christelijke liefde in de Gemeente. Te Amsterdam, bij H. W. Mooy. 1849. *In gr.* 8*vo.* 66 *bl. f* :-60.

De ongenoemde Schrijver dezer brochure, door den zorgwekkenden toestand der Hervormde Kerk bewogen, om een woord van liefde te laten rondgaan in de gemeente, betuigt in nederigheid, dat geene hooge wetenschappelijke kennis hem daartoe aanspraak geeft, en dat evenmin zitting

in eenig hooger Kerkbestuur, of plaatsing in eene onzer meest aanzienlijke gemeenten hem daartoe kon opwekken; maar toont desniettemin op elke bladzijde van zijn geschrift, hoe zeer hem het heil der Kerk ter harte gaat en wat heldere denkbeelden hij bezit aangaande hare belangen en hetgeen tot haren vrede dient. Uitgaande van het veelbesproken 5de artikel van het ontworpen gerevideerd Algemeen Reglement, zoekt hij eerst aan te wijzen, hoe onregtmatig de aangeheven klagten zijn, alsof dat Art. ten doel had, de oude grondslagen der Kerk te ondermijnen en weg te graven. Hij doet dat op ernstigen, gemoedelijken toon, met kennis van zaken, en openbaart daarbij eene Evangelische liberaliteit, die ons achting inboezemt. Soms echter zijn zijne woorden bewegelijk genoeg, en wordt hij, door de zucht om den vrede te bevorderen, te uitvoerig in zijne redenering. En als hij daarna met eene nieuwe redactie van dat Art., dat hem niet in allen deele bevredigt, te voorschijn treedt, dan gelooven wij niet, dat het hem gelukt is, om allen, al stemmen zij overigens met zijne denkwijze in, volkomen te bevredigen. Wij althans zouden nog al zwarigheid maken, om in het Nieuwe Reglement de volgende bepaling woordelijk op te nemen: »Het hoofddoel van allen, die in eenig Kerkbestuur zit»ting hebben, moet zijn: handhaving en aanbeveling van de »belijdenis des Christelijken geloofs naar het Evangelie van »JEZUS CHRISTUS, den Zone Gods. Als zuivere keubron en »vaste regel voor die belijdenis worden de Heilige Schriften »aangenomen. Wat overeenkomstig de Heilige Schriften en »die Christelijke belijdenis in onze Hervormde Kerk is of »in het leven geroepen wordt, behoort in achting gehouden »en, zoo veel doenlijk, aangewend te worden tot de beves»tiging onder ons Genootschap van de eenparige gemeenschap »in JEZUS CHRISTUS." Het zou ons te lang ophouden, indien wij al onze aanmerkingen hierop wilden mededeelen. Genoeg, dat wij, zonder miskenning van de historische grondslagen onzer Hervormde Kerk in de aangenomen Formulieren van eenigheid, het hoog en geheel éénig gezag van Gods Woord, in de Schrift vervat, nog duidelijker op den voorgrond zouden plaatsen, en het hoofddoel van allen, die in eenig Kerkbestuur zitting hebben, zouden achten daarin gelegen te zijn, dat de gemeente opwasse in de kennisse en genade van onzen Heere JEZUS CHRISTUS. Dit neemt echter niet weg, dat wij dit boeksken met volle ruimte aanbevelen

en in aller handen wenschen, opdat het loffelijk oogmerk bereikt worde: de bevordering en herstelling van den verstoorden vrede in de Hervormde Kerk.

Mijne, meer dan zestigjarige, overdenkingen over de Christelijke godsdienstleer. Door eenen Godsdienstvriend.

Wij kennen ten deele.
PAULUS.

Te Heusden, bij A. F. G. de Pinéda. 1848. *In gr.* 8*vo.* 74 *bl.* *f* :-65.

Een veel, ligtelijk te veel belovende titel, die afdoening van gewigtige zaken laat verwachten. Bescheiden geeft de Schrijver rekenschap van de openbaarmaking zijner overdenkingen, welke hij in dialogischen vorm inkleedt. Hij vangt aan met eenige woorden te spreken over het bestaan van God, het gebruik der rede bij het boek der hoogere Openbaring. Zeer oppervlakkig. Even vlugtig loopt hij heen over de goddelijke ingeving, waarbij hij vele woorden verspilt over een punt, dat geen verstandig mensch meer betwist; terwijl hij het eigenlijk wezen der zaak over het hoofd ziet. Zoo gaat het denken zeer gemakkelijk. De Schrijver, den mensch voorstellende, zoo als hij uit Gods hand te voorschijn trad, heeft ons op nieuw overtuigd, dat het veranderen van bijbelsche in moderne uitdrukkingen niet altoos verbetering is, en dat verklaringen wel eens verduisteren. MOZES zegt eenvoudig, dat al wat geschapen was, en dus ook de mensch, goed was, vatbaar voor volmaking. De Schrijver maakt hem volmaakt. Die de leer der zoogenaamde erfzonde en hare zedelijke toerekening vasthouden, zal PHILALETHES, op den magtspreukigen weg dien hij inslaat, in hunne overtuiging niet schokken. Indien iemand, het zij behoudens onzen diepen eerbied voor de grijsheid gezegd, meer dan zestig jaren nadenkt, mag men toch verwachten, dat hij tot eenig resultaat zal zijn gekomen; doch onze auteur weet, ten aanzien des oorsprongs van het zedelijk kwaad, niet anders te zeggen, dan wat hem en zijne hoorders even onzeker laat. Zijne gedachte over de wezenlijke natuur van CHRISTUS heeft hij in bijbelschen zin nedergelegd; van de verzoening heeft hij eene gezonde opvatting uitgedrukt; doch over het wezen des geloofs schijnt hij niet diep te hebben nagedacht. Dat hij tegen de praedesti-

natie zich verzet, laat zich vooraf vermoeden. Zij is ook ons in Evangelischen zin onhoudbaar; maar of hij door zijne exegese van *Rom.* VIII: 29, 30 zijne zaak niet bederft, moge de lezer beslissen. Hij zegt: »het woord door *kennen* vertaald, beteekent *beminnen*, en *te voren verordineren* zegt eenvoudig *bepalen.* Ook is het aan u, als taalkundige, bekend, dat men die aangehaalde plaats niet behoeft te vertalen in den verledenen tijd: *hij heeft*, maar in den tegenwoordigen, (alsof er dit bij het absoluut oneindige ook wat toe deed!) en dat men dan (een overgang met een aanloop!) moet en, misschien (nu is het gevonden!) beter, kan overzetten: *die Hij bemint, deze besluit of bepaalt Hij ook, of bestemt Hij, Hij roept hen enz.*" Laat deze verklaring al opgaan, dan zijn er toch die God niet bemint, en eens aangenomen, dat *te voren verordineren* eenvoudig beteekent *bepalen*, dan bepaalt God toch wat anders voor die hij *niet bemint.* De Schrijver heeft het niet uitgemaakt wie dit zijn, Het heugt ons nog, hoe men het Paulinisch woord: JAKOB *heb ik lief gehad, maar* EZAU *gehaat*, jammerlijk bedierf met aan dit woord »*haten*" de beteekenis van »minder liefhebben" toe te dichten. Wat het gevoelen over de zaak-zelve aanbelangt, zijn wij met den Schrijver eens. Mager, als een der koeijen, die FARAO in den droom zag, is de uitlegging die van de regtvaardigmaking gegeven wordt. Had de overdenker slechts de moeite genomen de schriften der Hervormers eens te raadplegen. Hij zal die toch, hopen wij, de aandacht niet onwaardig keuren. Beter is zijne beschouwing over het gebed ons bevallen. Bij de behandeling van het *dogma* over den doop heeft de waardige man veel ingebragt tegen het formulier bij de Hervormde Kerk in gebruik. Wanneer hij evenwel het vermoeden oppert, dat niemand de woorden verstaat, »dat onze kinderen in CHRISTUS geheiligd zijn," dan zal dit ook wel het geval zijn met »in CHRISTUS te gelooven." Zonderling is de vraag: »waarom men bij den Doop en bij het Avondmaal formulieren behoeft te gebruiken?" — »De Apostelen," zegt hij, »en de eerste Christenen kenden en gebruikten geene formulieren, want," en dit antwoord is regt naïf, »want zij bezaten ze niet: en waarom wij dan?" — Zeer eenvoudig, omdat ze er zijn. Wij zijn geen onbepaalde voorstanders van formulieren, maar indien zij er niet waren, hoe wonderlijk zou het hier en daar toegaan. Er was een tijd,

waarin het woord bij MATTH. XXVIII al te veel zeide. Een bepaald formulier bewaart ten minste kerkelijke eenheid. Men kan even zoo gegrond bezwaren inbrengen tegen het gebruik van een bepaalden gezangbundel, die eene verzameling van formulieren is voor het kerkgezang. Maar laat eens aan iederen predikant de vrijheid om voor zijne gemeente gezangen te vervaardigen — hoe zou 't er mede gaan? Meer eerbied hebben wij voor de bedenking tegen de vraag in het formulier: »of de ouders instemmen met de leer, zoo als zij *hier geleerd* wordt?" Eene gemeente die dikwijls van leeraren verwisselt, weet niet wat regt in haar midden geleerd zal worden. Tot geruststelling van PHILALETHES kan worden gezegd, dat vele predikanten het woordje »hier" achterwege laten. Even zoo loopt de beschouwing van het Avondmaal meer over het gebruikelijk formulier, dan over de instelling-zelve, en hare zegenrijke bedoeling en uitwerking; welke laatsten bij hem schier tot niets schijnen teruggebragt te zijn. Volle waarheid ligt in des Schrijvers verklaring over de grondwaarheden des Christendoms, en wij wenschten, dat ieder met hem op dit punt eenstemmig dachte. Eindelijk wordt de onsterfelijkheid der ziel aangeroerd, wier vaststelling op Evangelisch terrein evenmin bewijs vraagt als het bestaan van God. Dewijl PHILALETHES vroeger getoond heeft, geloof en uitwendige belijdenis voor *Synoniem* te houden, is het wel te verwachten, dat hij met het geloof ten aanzien der zaligwording niet te doen wil hebben. Het is mogelijk, dat onze blik in de eeuwigheid zoo verre niet reikt als de zijne; maar dit geeft ons het regt hem te vragen, of er in beter land geene behoefte zal zijn aan gelooven en hopen? PAULUS zegt: »nu blijft geloof, hoop, liefde, deze drie." — Des Schrijvers overdenkingen bewegen zich niet op de hoogte van de wetenschap dezer dagen. Of hij daarbij gewonnen of verloren hebbe, laten wij in het midden.

De rust des gemoeds in CHRISTUS den Heer bidden wij den grijsaard toe. Hij beschouwe onze aanmerkingen in het licht der waarheid. Wij hebben zijne overdenkingen naar onze overtuiging getoetst en vrijmoedig onze meening uitgesproken, die 't hem vrijstaat te verwerpen. Gelukkig, dat wij het in de hoofdzaak eens zijn, en daarbij blijve het!

H. J. H. S.

Reis door Nederlands Oost-Indië, in het belang der Evan-

gelische zending, door L. J. VAN RHIJN, *Afgevaardigde van het Nederlandsche Zendelinggenootschap. Met platen en kaarten. Uitgegeven ten voordeele van dat Genootschap. 1ste—3de Aflevering. Te Rotterdam, bij* M. Wijt en Zonen, *Drukkers van het Nederlandsche Zendelinggenootschap.* 1849. *In gr.* 8*vo.* 144 *bl.* *f* 1-80.

Het Zendelinggenootschap heeft het verwijt van bekrompenheid niet treffender kunnen beschamen, dan door de uitvoering van het vóór vijf jaren genomen besluit, om door eenen afgevaardigde de Zendingsposten in onze Oostersche bezittingen te doen opnemen. De mannen, die zich geroepen achten, om mede te werken tot de bekeering der millioenen medemenschen, die nog omdolen in den nacht van bijgeloof en barbaarschheid, willen hunnen tijd en de krachten van geest en stof niet verspillen op goed geloof af, maar met kennis van zaken, met levend geworden bewustzijn te werk gaan. Wij wenschen het Genootschap geluk met het welslagen eener poging, die eene zoo schoone bladzijde levert tot de jaarboeken zijner geschiedenis. Nog staat ons het aangename uur levendig voor den geest, toen de teruggekeerde Inspector, in de buitengewone vergadering van het Genootschap, van zijne belangrijke zending rekenschap en verantwoording gaf, toen hij in het godsgebouw *Nederland* opriep om *Java*, waaraan *Nederland* zoo veel verschuldigd is, met den zegen van het Evangelie te verrijken.

Zoo velen daar tegenwoordig waren verblijdden zich met de verzekering, dat het reisverhaal van den Zendeling door den druk zou worden algemeen gemaakt. Die belofte gaat over in vervulling, en bereids zien drie afleveringen het licht, versierd met drie platen, waarvan de eerste de kerk en pastorij der Christengemeente te *Depok*, de tweede een gezigt op het meer van *Fondano*, genomen uit den nieuw aangelegden koffijtuin aldaar, en de derde een gezigt op de negorij *Fomokon*, komende van *Manado*, vertoont. De uitgave geschiedt in afleveringen van drie vellen met eene kaart of plaat, berekend tegen 60 cents per aflevering, en, daar het werk in twaalf Afleveringen kompleet zal zijn, zal het geheel op ruim zeven gulden te staan komen.

Wij twijfelen niet, of alle maar eenigzins gegoede belangstellenden in de werkzaamheid van die vrienden des Heeren, welke het bevel: »predikt het Evangelie aan alle creaturen!"

trachten te volbrengen, zullen zich dit reisverhaal aanschaffen. Aldus eene allezins gepaste nieuwsgierigheid voldoende, zullen zij tevens de stoffelijke belangen van het Genootschap bevorderen. Immers ten voordeele daarvan geschiedt de uitgave. Wij hebben van de Redactie nog slechts de eerste aflevering ontvangen, doch ook de tweede en derde in handen, en het verblijdt ons, van het gelezene een goedkeurend verslag te kunnen geven.

Het eerste hoofdstuk heeft VAN RHIJN getiteld: »de zeereis van *Rotterdam* naar *Batavia;*" de lezer mag er gerustelijk bijvoegen: »of de zending aan boord." Deze zeetogt wordt los, levendig en aanschouwelijk verhaald. Wij noemden hem eene zending aan boord; want het is treffend te lezen, wat het voorbeeld van een regtschapen man vermag, die, zonder gezag, zonder meesterschap of dwang, enkel door het woord en vrome persoonlijkheid, op het gemoed van menschen werkt, die doorgaans in verwildering leven. Wij danken den Schrijver voor zijne even ernstige als gepaste opmerkingen en wenken betreffende den zeemanstand. Het getuigt van eene jammerlijke en noodlottige verblinding, dat die stand, voor ons Vaderland onmisbaar, zedelijk zoo onverantwoordelijk wordt verwaarloosd. Menige moeder hebben wij de geneigdheid van den dartelen knaap voor het zeemansleven hooren tegengaan met dit schrikkelijk woord: »neen, naar zee niet, dan is mijn kind verloren." Men moet in eene zeehaven wonen, om getuige te zijn van tooneelen, die men niet gaarne beschrijft. Er zijn uitzonderingen; wij kennen ze. Hoe geheel anders gaat het daar aan boord; hoe knap ziet het volk er uit; hoe tevreden en opgeruimd is aller stemming! Onze reiziger klaagt over het gebrek aan godsdienst op onze Oostindievaarders. Mogten deze bladen in handen van Kapiteins geraken, zij zouden door een sprekend voorbeeld vernemen, dat de zeeman door godsvrucht regtschapen wordt en ijverig in pligtbetoon. Wij verwonderen ons met den opmerker, dat, b. v., de Handelmaatschappij, die geen schip bevracht, zonder daar een geneesheer op te plaatsen, niet meer op de zedelijke belangen let dier menschen, aan welke zoo veel wordt toevertrouwd. Aan stof om het volk godsdienstig bezig te houden ontbreekt het niet. Wij wijzen alleen op de leerredenen van VAN BALEN BLANKEN. Treurig, doch waar, is de blik van VAN RHIJN op de zedelijke verwaarloozing onzer matrozen, die door vloeken in tucht gehouden, door jenever opgewonden worden.

Het eerste werpt verachting en spot op den gezagvoerder terug; het laatste ontzenuwt den zeeman, die daarenboven door afhankelijkheid van zijnen slaapsteê-houder, zijne zelfstandigheid verliest. Evenzeer verdienen de opmerkingen betreffende de opleiding onzer jonge lieden tot gezagvoerders eene ernstige behartiging. Het is niet te ontkennen, er bestaat een vooroordeel tegen de jonge lieden, die van de kweekschool komen; maar als de praktijk het doen moet, verneder dan toch den knaap niet eerst tot schoenenpoetser, en werp hem dan toch niet daarna in een poel, waarin zijne zedelijke reinheid verstikt. Het middel, door VAN RHIJN voorgeslagen, is niet enkel théoretisch, maar praktikabel. Te regt verwijst hij naar de vorming van officieren bij 's Rijks Marine, en het moet gezegd worden, dat, sedert deze niet meer door den trechter van het schuim des volks gaan, het ruwe, althans van de uitwendige zedelijkheid, in het hooger Zeemansleven is afgeslepen. Men mag verwachten, dat mettertijd de beschaving van *boven* naar *beneden* zal werken.

Het tweede hoofdstuk loopt over de reis van *Batavia* naar *Samarang*. Schilderachtig wordt deze togt beschreven. Men houde daarbij echter steeds in het oog, dat onze reiziger niet ten doel heeft, zich met de voortbrengselen des lands en hunne kultuur bekend te maken; hij heeft geen handel- of natuuronderzoekende reis ondernomen. VAN RHIJN vergelijkt zich niet ten onregte met eenen krijgsman, die, na stille garnizoensdienst, verwaardigd wordt een veldtogt voor zijnen Heer en Koning te ondernemen, of uitgezonden is op verkenning, om eene nieuwe Provincie voor het koningrijk der hemelen te veroveren: hij is uitgegaan om in de harten te bespieden of er een open zij, door 't welk ter bekwamer tijd het woord des levens kunne ingaan, en hij is teruggekomen, zoo als hij dit openlijk uitsprak, gelijk KALEB, zijne zenders toeroepende: »laat ons optrekken en dit land innemen, want wij kunnen het overweldigen!" — terwijl zoo vele mismoedig verklaren: »wij kunnen niet optrekken tegen dit volk, want het is ons te sterk."

Alleen merken wij op, dat de onderhandeling, door VAN RHIJN met den Oosterschen Landvoogd gevoerd, al aanstonds het bewijs oplevert, dat hij in zijne moeijelijke betrekking op zijne plaats was. De beschrijving van de Christelijke gemeente te *Depok* is wèl aangebragt. Tusschen aangename

natuurschilderingen zijn hoogst belangrijke opmerkingen en wenken verspreid.

Bij nadere gelegenheid zetten wij dit verslag voort. Om het weldadig doel van het Nederlandsche Zendelinggenootschap te bevorderen, hebben wij ons gehaast de eerste afleveringen van het werk aan te kondigen.

H. J. H. S.

De geschiedenis der Kerkhervorming in tafereelen; een leesboek ter bevestiging der Protestanten in hun Christelijk geloof, bekroond door het Haagsche Genootschap tot verdediging der Christelijke Godsdienst, door B. TER HAAR, *Theol. Doct. en Predikant te Amsterdam. II Deelen. Vierde vermeerderde druk. Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. 1848. *In gr.* 8*vo. f* 6-:

De vierde druk! Zoo algemeen is dan de smaak van het *Nederlandsch* publiek niet verbasterd, als velen waanden! Zoo algemeen is de zinbegoochelende en hartverdervende lectuur der *Fransche* romans dan niet doorgedrongen, als velen klaagden; want wie kan de excentrieke voortbrengsels der laatste jaren verslinden, zonder dit werk ongelezen ter zijde te leggen? Een vierde druk! — Dan niet slechts praalt het in de bibliotheken der geleerden of ligt het op de schrijftafels der belletristen, maar 't verstrekt ook tot avond-lectuur in den gezelligen huishoudelijken kring aan den vriendelijken haard. Een vierde druk! — Dan is het niet slechts het handboek van ernstigdenkende mannen en grijsaards, maar van menschen van allerlei leeftijd, sekse en kleur. Een vierde druk! — De Protestanten hebben er eer van, dat zij dit boek op zijn waren prijs gesteld hebben. Het is een uitnemend boek; uitnemend in plan en bewerking: het oude, welbekende wordt hier in een vorm en kleed weêrgegeven, zóó dat het geheel nieuw schijnt geworden. Van al wat sedert de gebeurtenissen, in dit boek vermeld, over dezelve werd geschreven, is partij getrokken, en waar geen geschiedschrijver gesproken heeft, dringt TER HAAR-zelf tot den oorsprong der gebeurtenis door, brengt het duistere in het licht, heldert het betwijfelde op, voert nieuwe bewijzen aan. De pen van den dichter heeft zich aan dien van den geschiedschrijver gehuwd, geene waar-

heid is aan de poëzij opgeofferd; ook geen enkel offer aan den smaak der eeuw, het historisch-romantische, gebragt. Wat zullen wij voegen bij den wierook, die van alle zijden over dit meesterstuk is opgegaan? Niets minder een meesterstuk, omdat nijd en bedilzucht er een vlek op trachtten te werpen. Het venijnigst insekt knaagt aan de schoonste vruchten! Voor de tweedemaal zonderen wij ons af, om het te beschouwen, en er een verslag van te geven, met tusschenvlechting van onze opmerkingen.

In de *Voorrede* verdedigt TER HAAR zijn werk tegen den »*Katholiek*" Hij heeft dien te veel eer aangedaan, en zijne moeite is nutteloos. De Protestantsche lezer, die den »*Katholiek*" onder den toevoer van maandelijksche periodieke werken vindt, bladert hem slechts door, en glimlacht (want die zich deze moeite geeft, is doorgaans in staat hem te kunnen beoordeelen) en — slaat ook wis deze *voorrede* over. De »*Katholiek*" wordt er niet door overtuigd en zal er nieuwe stoffe in vinden voor een auto-da-fè. In de *Inleiding* beschouwt de Schrijver I. de *Hervorming* (als) *de vernieuwde opwekking van het ware levensbeginsel in het van zijn oorsprong verbasterde Christendom* (bl. 7—27). Tot bevestiging van het op bl. 14 gestelde, ten aanzien der leerredenen van dien tijd (vergel. noot (11)) dient, dat zij, volgens B. STÖR in FUSZLINS *Beitragen zur Gesch. d. Reform.* II. 225, »bestonden uit levensbijzonderheden der heiligen met ellendige platte zedelessen vermengd, indien niet zelfs uit potsen. De groote hoop der priesters predikte meesttijds van gaven, offeranden, zielmissen en van de hitte des vagevuurs." Volgens MELANCHTON (*Apolog. der Aug. Conf.*) predikten anderen, in plaats van over Bijbelsche teksten, over plaatsen uit ARISTOTELES *Ethica*. Wat de reliquiën-dienst aangaat (bl. 27), men had zelfs te *Schafhausen* den adem van den heiligen JOSEPH door NICODEMUS opgevangen (MEIJERS *Ref. Hist. v. Schafh.*). Een aflaatkramer in het *Wurtembergsche* vertoonde eene groote slagveder uit den vleugel van den aartsengel MICHAEL (SPITTLERS *Gesch. von Wurtemberg*, S. 124), en in een katholijke hofplaats was, nog in het begin dezer eeuw, in een glas te zien *de adipe S.* LAURENTII, d. i. een gedeelte van het vet van den heiligen LAURENTIUS. Men had te *St. Denis* een spijker, waarmede JEZUS aan het kruis was geklonken, een stuk been uit den arm van St. EUSTATIUS, een dito van SIMON, een schouderbeen van JOH. *den dooper*, een

zilveren vat met reliquiën van den profeet JESAÏA, een kristal met de hairen van St. MARGRIET, een zilveren vat, waarin het schurft van een melaatsche, dien JEZUS genas (*Voyage hist. de l'Europe, Paris* 1693, *in* 12*mo.*). Men vereerde een tand van CHRYSOSTOMUS, vier vingeren lang en drie breed; te *Ragusa* bij *Florence* den linkerarm van JOH. *den dooper* (ROSCOË, *Leven van* LEO X, D. I, bl. 48). BAJESSID vereerde het handvatsel der lans of speer, waarmede JEZUS in de zijde gestoken was, aan INNOCENTIUS VIII. Volgens anderen is de echte speer te *Neuremberg*. INNOCENTIUS VI vereerde haar, in 1354, aan Keizer KAREL IV, sedert welken tijd dezelve in die rijkstad onder de keizerlijke kroonsieraden bewaard wordt; volgens anderen is zij te zien in de H. Kapel te *Parijs* (ROSCOË, t. a. pl. bl. 47). In *Venetië* bewaarde men de melk van MARIA, en den rotssteen van MOZES, die water gaf. Te *Rome*... doch wij zouden een foliant kunnen vullen alleen met de namen der reliquiën. Slechts dit nog: ERASMUS klaagde in de voorrede zijner uitgave van HIERONYMUS (1516), dat men de reliquiën van de ligchamen der heiligen op een afgodische wijze bewaarde, terwijl men de reliquiën van hunnen geest, namelijk hunne boeken, veronachtzaamde.

Ook over de ongebonden levenswijs, de prachtliefde en verkwisting der geestelijkheid (*Religio peperit divitias et filia devoravit matrem*) ware veel bij te voegen. Ten aanzien van het *Ezels- en Narrenfeest* vermelden wij nog, dat M. DE TILIOT, in 1741, te *Genève* heeft uitgegeven: *Mémoires pour servir à l'Hist. de la fête de Foux, qui se faisoit autrefois dans plusieurs Églises.* Zie ook H. V. H. en H. V. R. *Bat. S.* T. I. p. 93. »GROSTHEAD, *bishop of Lincoln*, (meldt WARTON *Hist. of English Poëtry*, T. III, p. 194), *in the eleventh century orders his dean and chapter to abolish the festum asinorum, cum sit vanitate plenum et voluptatibus spurcum, which used to be annually celebrated on the feast of the circumcision.*" Tot de oude kerkelijke vertooningen behoorde ook het minder bekende »ENTERRER L'ALLELUIA" »*Dans plusieurs dioicèses de France*" (lezen wij in *l'Esprit des Journaux, Juin* 1786, *p.* 366) »*c'était en usage au XV*e *siècle d'enterrer l'alléluia, ou de fouetter l'alléluia. Ces cérémonies se pratiquoient le samedi, veille du dimanche de septuagésime. Entre none et vêpres les enfans de choeur officioient et portoient une espèce de bierre, qui réprésentoit*

l'alléluia décédé. Le cercueil étoit accompagné de croix, de torches, de l'eau bénite et de l'encens: mais il falloit, que ces enfans imitassent par des cris et des larmes la véritable douleur, en accompagnant le défunt jusqu'au cloître, ou la fosse étoit préparée pour l'inhumation. Le même jour, dans d'autres endroits, les enfans de choeur portoient à l'église une toupie, autour de laquelle étoit écrit alléluia, en belles lettres d'or; et le moment étant venu de lui donner congé, un enfant le fouet à la main faisoit aller sa toupie le long du pavé de l'église, jusqu'à ce qu'elle fut tout-à-fait dehors. Cela s'appelloit FOUETTER L'ALLELUIA." Doch keeren wij tot TER HAAR terug. In de volgende § II. der *Inleiding* beschouwt hij de *Hervorming als eene behoefte der menschheid, door velen diep gevoeld en begrepen, en uitgesproken door verschillende stemmen der geschiedenis* (*bl.* 27—38). Die behoefte bewijzen de verschillende secten in de R. C. Kerk, de stemmen der monniken en heiligen (BERNARD VAN CLAIRVAUX, BERTHOLD); van wereldlijke en geestelijke Vorsten (PHILIPS *de Schoone*, de Vorsten uit het Huis van *Hohenstaufen*, LODEWIJK XII, MAXIMILIAAN, PHILIPS VAN BOURGONDIË); van dichters (PETRARCA, NIGELLUS WIREKER, GALFRIDUS DE VINO SALVO, DANTE, BOCCACIO, WILLEM DE FIGUERRAS); van bisschoppen, kardinalen, ja zelfs van pausen, en roomschgezinde schrijvers, en met hoe vele stemmen van beroëmde mannen uit *Engeland*, *Frankrijk*, *Duitschland*, *Nederland*, ja uit *Italië* zelf was deze opgave niet te vermeerderen! Grondig lost TER HAAR ook de bedenking, zoo door Protestanten als Roomschen opgeworpen, op, of, *zoo er behoefte aan eene Hervorming bestond, het* ZULK EENE *Hervorming moest zijn, als in den geest en in de kracht van eenen* LUTHER *is doorgezet?* Eindelijk toont de Schrijver aan, III. *dat de Hervorming, het werk der eeuwen, door alles wat haar heeft voorbereid, krachtelijk bewezen* (is) *een werk van God te zijn*, en wijst den lezer op *de oorzaken, waardoor de pauselijke Hiërarchie weder van het toppunt harer magt is afgedaald;* op *vele vroegere mislukte, maar daarom niet geheel vruchtelooze pogingen ter Hervorming;* op de *verschijnselen en gebeurtenissen, die het meest den voortgang en de verspreiding des lichts bevorderd hebben; eindelijk* op *de gelukkige vereeniging van beroemde en wetenschappelijk gevormde mannen, die de eigenlijke voorgangers en wegbereiders der Hervormers geweest zijn.*

De oorzaken van het verval der pauselijke Hiërarchie zijn:

de kruistogten naar het Oosten; het bederf der geestelijkheid en bovenal de aflaat; de strijd der *Guelfen* en *Gibellynen* in *Italië*; de verplaatsing van den pauselijken zetel naar *Avignon*; de scheuring, die er in de *Latijnsche* kerk ontstond, toen *Europa* het ongehoorde verschijnsel zag, dat twee, soms drie pausen gelijktijdig op den *stoel van St.* PIETER waren gezeten, die elkander den banbliksem toewierpen en zich-zelven voor den eenig wettigen stedehouder van CHRISTUS verklaarden; de conciliën van *Pisa*, *Constanz* en *Bazel*. Tot de vroegere pogingen ter Hervorming behooren die van ARNOLD *van Brescia*, SAVONAROLA, der *Stadingers*, van CLAUDIUS *van Turin*, AGOBARD *van Lyon*, der *Waldensen*, van JOANNES WICLEF, nopens wien ROBERT CHAMBERS, *Cyclopaedia of English Literar. Edinb.* 1843 *Vol. I, p.* 35 meldt: »WICKLIFFE *was several times cited for heresy, and brought into great personal danger; but, partly through accidental circumstances, and partly through the friendship of the Duke of* LANCASTER, *he escaped every danger, and at last died in a quiet country-rectory, though not before he had been compelled to retract some of his reputed heresies.*" Omstreeks 40 jaren na zijnen dood werden, ten gevolge van een besluit van het Concilie van *Constanz*, zijne beenderen opgegraven en verbrand, en zijn asch in een beek (*brook*) geworpen. »*This brook*," schrijft FULLER, de Kerkelijke geschiedschrijver, »*hath conveyed his ashes into Avon, Avon into Severn, Severn into the narrow Seas, they into the main Ocean: and thus the ashes of* WICKLIFFE *are the emblem of his doctrine, which is now dispersed all the world over;*" — van JOANNES HUSS (verg. ook J. HUSS, *een Voorlooper der Kerkhervorm. n. h. Hd. Gron.* 1840) en zijn boezemvriend HIERONYMUS VAN PRAAG. Men verg. CHRIST. ULR. HAHN, *Geschichte der Ketzer im Mittelalter*. Tot de verschijnselen, die de Reformatie bevorderd hebben, behooren, de verovering van *Constantinopel*; (men vergelijke hier HEEREN's *Geschied. der Classische literatuur* en ROSCOË, *Leven van* LEO X); de uitvinding der boekdrukkunst (ter eere der *Sorbonne* zij gezegd, dat zij de bakermat dier kunst in *Frankrijk* was, verg. DUVERNET, *Histoire de la Sorbonne, T. I, p.* 174 *seqq.*), en de vereeniging van wetenschappelijk gevormde mannen op dit tijdstip, als JOH. TAULER; — schoon is de karakterschets van dezen man bij KÜTTNER, *Charakteren deutscher Dichter und Prosaisten, S.* 53—56: »*ein frommer schwärmerlicher*

Mann, von weicher Imagination und vollem Herzen, angeglüht vom Feuer der Andacht und Gottesliebe, ein eifriger Lehrer, ein Freund und Beförderer der mystischen Theologie'' enz. TER HAAR vermeldt bij uitnemendheid 's mans *Medullae animi*, eig. *Mark der Seele oder von der Volkommenheit aller Tugenden;* zie over dit en andere *ascetische* schriften van dien, gelijk op den titel der eerste uitgave zijner leerredenen staat, *groszgelarten in gnaden erleuchten Doctoris* JOHANNIS THAULERUS: JOH. ARND'S *Leben* TAULERI, HEUPELII *Memoria* JO. TAULERI *restaurata, andd.* Zijne *Predigten* en *Nachfolgung des armen Lebens* CHRISTI zijn in het *Neder-duitsch* vertaald. — THOMAS À KEMPIS; WESSEL GANSFORT; REUCHLIN — wiens *Opera scenica*, die zoo veel invloed op de bevordering der Reformatie hadden, wel vermeld hadden mogen worden; — ERASMUS, ten aanzien van wiens geboortejaar nog verschil is; de een noemt 28 October 1465, een ander 1466, wederom een ander 1467, gelijk TER HAAR. ERASMUS-zelf was te dien aanzien in het onzekere. Ook over de plaats van zijne geboorte is men het nog niet geheel eens. Zie *Leven van* ERASMUS in *Levensbeschrijving van beroemde mannen*, D. V, bl. 302. Zijn eigenlijke naam was GERRIT GERRITZ. Van bl. 56—80 geeft de Schrijver aanteekeningen op de *Inleiding.* Zij dienen hoofdzakelijk tot bevestiging van het in den tekst gestelde en wijden ook uit, *over het begrip eener algemeene (Katholieke) kerk; de hoogescholen in het zuiden en noorden van Europa*, tegen den *katholiek;* de stelling, *dat het bestuur der Christelijke kerk* van *Democratie* tot *Aristocratie*, van *Aristocratie* tot *Monarchie* en van *Monarchie* tot *Despotismus* is overgegaan tegen denzelfden; de *vereering der Heiligen; Annaten en Prebenden; het Ezels- en Narrenfeest; de pausen, die in bloedschande leefden*, waarbij men verg. ROSCOË, t. a. p.; *Spot- en Hekelschriften*, wier breede lijst bij NEUDECKER nog *merkelijk* kan worden uitgebreid uit JÖRDENS, GERVINUS en anderen; JULIUS II, INNOCENTIUS VIII en ALEXANDER VI, over wie men vooral ROSCOË leze; ARNOLD VAN BRESCIA en SAVONAROLA enz. Wij gaan thans over tot het werk-zelf, en wel tot de *Geschiedenis der Hervorming in Duitschland* van bl. 80—282, in vier hoofdstukken verdeeld, die wederom onderafdeelingen hebben, achter welke de aanteekeningen gevonden worden.

Het *eerste Hoofdstuk* voert ten titel: LUTHER, *de kweske-*

ling der Goddelijke Voorzienigheid, en bevat drie afdeelingen. I. LUTHER *vindt den Bijbel te Erfurt.* II. *De Augustijner monnik.* III. *De reis naar Rome* (bl. 81—105). Bl. 83. Uit het verhaal van TER HAAR zou men op kunnen maken, dat LUTHERS vader zich uit *Eisleben* naar *Mansfeld* begaf, doch zulks deed hij uit *Möhra*, een dorp tusschen *Salzungen* en *Eisenach.* Zijn ouders waren naar *Eisleben* gegaan, om markt te houden. Bl. 87, verg. met noot (5) bl. 255. Ook volgens JÖRDENS overviel het onweder LUTHER en zijn vriend ALEXIUS *auf dem Rückwege* van het ouderlijke huis. Bl. 88, LUTHER schijnt bij deze gelegenheid *een gelofte* afgelegd te hebben. Toen zijn vader hem van zijn voornemen, om monnik te worden, poogde af te brengen en schreef: »zie toe, dat uw schrikken geen duivels-bedrog is; men moet zijne ouderen om Gods wille gehoorzaam zijn en niets buiten hun weten of raad doen," antwoordde LUTHER: »dat hij zulks niet gedaan had, om des buiks wille, om zich als een lagen monnik te mesten; maar omdat hij door dien gemelden schrik een gelofte gedaan, en bijgevolg, dat hij 't gedaan had uit godvruchtigheid." Zie OUTHOFS *Leven van* LUTHER. Bl. 90, volgens den Schrijver nam LUTHER die lage diensten met gewillige onderwerping waar. JÖRDENS meldt: »*Diesz* (*cum sacco per civitatem ire etc.*) *gereichte ihm zu groszem Verdrusse, weil er dadurch vom studiren abgehalten wurde.*" De Universiteit, waarvan hij als *magister* lid was, trok zich zijner aan en zorgde, dat hij voortaan van dergelijke werkzaamheden ontslagen werd, ook werd hij, in 1507, priester en prediker in het klooster, waarover hij aan JOHAN BRAUN schreef. *Epist. T. I, num.* 1, *p.* 3, bij OUTHOF, t. a. p. Bl. 92. JÖRDENS noemt STAUPITZ *Generalvikar der Augustinerklöster in Meiszen und Thüringen und erstem Dekan der theologischen Fakultät zu Wittenberg*, en OUTHOF schrijft, dat hij vicaris generaal van 40 kloosteren aldaar was. Bl. 94, *juist*, d. i. zes jaren te voren. In 1494 had Keizer MAXIMILIANUS I, op den rijksdag te *Worms*, besloten, dat men de oefening der vrije kunsten weder herstellen en dat elk Keurvorst in zijn gebied een Academie zoude oprigten; dientengevolge stichtte Keurvorst FREDERIK III, op aanhouden van zijn broeder ERNESTUS, bisschop van *Maagdenburg*, 18 Oct. 1502, te *Wittenberg* eene hoogeschool, waaruit, gelijk MATTHEUS (*Theatr. Hist. in vita* MAXIMIL. I, pag. 705, 709) schreef: »als uit het Trojaansche paard, ontelbare bestrijders van 't Roomsche beest voortkwa-

men. Bl. 99. Ook het verblijf van HUTTEN (1509) in *Italië*, »*entschied*," zegt zijn geschiedschrijver; »*über sein ganzes künftiges Leben. Hier lernte er die tiefgesunkenen Sitten der Römer kennen, von welchen er in der Folge in seine Gedichten ein so kühnes und lebendiges Bild entwarf.*" Gedurende zijn tweede verblijf te *Rome*, »*lernte er noch mehr das unwürdige Leben des römischen Klerus kennen, und besonders schmerzlich war seinem Sinn die Geringschätzung, mit welcher er hier überall von seinem Vaterlande sprechen hörte.*" Bl. 101. De R. C. zelve bewerkten vóór de Reformatie de geschiedenis van pausin JOHANNA voor het tooneel. GERVINUS vermeldt een dergelijk drama, als ook BOUTERWEK, *Geschichte der Poesie u. Beredsamk. Th. IX, S.* 363.

Bl. 101. *Ik* enz. Verg. hier PAUW, *Leven van* LUTHER, bl. 11. Bl. 106 over JOAN DIEZ, DIEZEL, TEZEL, TETZEL verdient nageslagen te worden. MULLER, *Gesch. der Kerkhervorm.* D. I, bl. 262 volgg.

Het *tweede Hoofdstuk* heeft tot opschrift: *De strijd tegen den aflaathandel en de Roomsche Hiërarchie*, en bevat vijf afdeelingen. I. *De eerste stap.* II. *De voortgang van den strijd.* III. *Het slot Pleissenburg, te Leipzig.* IV. PHILIPPUS MELANCHTON *aan de zijde van* LUTHER. V. *De banbliksem en de houtmijt* (bl. 105—173).

Bl. 115. ROSCOË meldt, t. a. p. D. III, dat LUTHER des avonds van allerheiligen dag, 1517, de stellingen in de groote kerk te *Wittenberg openlijk voorlas.* Men vindt de stellingen ook bij PAUW, *Levensb. v.* LUTHER, H. XV. Zij herinnerden ons de XCV stellingen van CLAUS HARMS — *tot dankbaar aandenken* der XCV van Dr. M. LUTHER, *door* G. H. VAN SENDEN vertaald, *Gron.* 1818. Bl. 118. SCHULTETUS, bisschop van *Maagdenburg*, een der vrienden van LUTHER, raadde hem, van deze geheele zaak af te staan. ALBERTUS KRANTS, kanunnik te *Hamburg*, de theses lezende, zeide: »*Frater, vade in cellam et dic miserere mei*," HOTTINGERI, *Hist. Eccl. Sec. XVI, p.* 19, 20. Bl. 120. JOH. WIMPINA, lees CONRADUS WIMPINA of WYMPNA; Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te *Frankfort aan den Oder.* De Theses zijn onder den naam van TETZEL gedrukt; doch uit een werk van WIMPINA-zelven (*Anacephaleosis Sectarum Errorum, Frankfort*, 1528), en de getuigenissen van LUTHER, FRICK en anderen, blijkt het, dat TETZEL er geen deel aan had. Bl. 121. Over deze zaak breedvoeriger bij PAUW, t. a. p. H. XX. Bl.

121. Hoe ERASMUS dezen JACOB HOOGSTRATEN of HOGESTRATIUS (kettermeester, hoogleeraar in de Godgeleerdheid, prior van het Dominicaner klooster te *Keulen*), een groot licht van zijne orde, een voortreffelijk onderzoeker van geloofszaken, een weergaloos leeraar in de Godgeleerdheid kon noemen, is onbegrijpelijk. In de *Bibliotheca praedicat.* der vaders QUETIF en ECHARD vindt men een lijst der menigvuldige schriften van dien monnik. Bl. 124. De eigenlijke naam van ECK was JOHANNES MEIJER, geboren te *Eck*, in *Zwaben.* Hij was zeer ervaren in de schoolsche godgeleerdheid en wijsbegeerte, en een der vaardigste en meest gevreesde twistredenaars zijner kerk. LUTHER plagt te zeggen: »ECK loopt over de Schrift als een waterspin." Zie over hem het *Aanhangsel* op MULLERS geciteerd werk.

(*Vervolg hierna.*)

W. L. DE STURLER, *Ridder der Milit. Willemsorde en Oud-Majoor van het Indische Leger. Beschouwingen over onze Nederlandsche Oost-Indische Bezittingen, uitgegeven gedurende de jaren* 1847, 1848 *en* 1849. *Te Groningen, bij* J. Oomkens, J.zoon. 1849. *In gr.* 8*vo.* 212 *bl. f* 2-25.

Die »Beschouwingen" bestaan uit onderscheidene stukken, zoo als de titel-zelf aanduidt. Ze zijn:

I. Redevoering over de Natuurlijke voordeelen van bodem en luchtstreek op *Java*, in betrekking tot den maatschappelijken toestand der bevolking van dat eiland, uitgesproken te *Groningen* den 24 Maart 1847.

II. Vlugtige aanteekeningen op de Beschouwingen over *Nederlandsch-Indië*, door den Generaal Majoor Baron NAHUYS VAN BURGST.

III. Korte Beschouwing van eenige der voornaamste natuurlijke voortbrengselen van den *Indischen* bodem, met het oog op de plaatselijke nijverheid en de denkbeelden van Kolonisatie op *Java*, uitgesproken te *Groningen* den 24 November 1847.

IV. Voorlezing over den innerlijken rijkdom onzer *Oost-Indische* Bezittingen, in verband met den oorsprong en den aard der zedelijke en maatschappelijke gesteldheid der bevolking van die gewesten, gehouden te *Onderdendam*, den 5 Februarij en den 16 April 1848.

Uit de titels I. III en IV zien wij, dat de Majoor DE STURLER zich beijvert om zijne landgenooten bekend te maken met den overgrooten rijkdom van den bodem, in het algemeen van de *Nederlandsche* Bezittingen in *Indië*, maar meer bijzonder van *Java*. Hoe veel is er dat tot heden nog ongebruikt ligt, of waarvan niet dát gebruik wordt gemaakt, waarvoor het vatbaar is! Eene goudmijn ligt voor den *Nederlander* ter ontginning daar, in de voortbrengselen van den grond op *Java*, *Sumatra*, *Borneo* enz. meer rijk en winstgevend dan de eigenlijke goudmijnen, welke *Sumatra*, *Borneo* en *Celebes* den nijversten en kundigsten mijnwerker kunnen aanbieden. Voor hen, die met *Java* en de andere eilanden van den *Indischen* Archipel niet, of slechts oppervlakkig bekend zijn, is het om verbazing te wekken, wanneer zij gewezen worden op zoo menige voortbrengselen, waarvan, door onkunde, onverschilligheid of traagheid, voor nijverheid en handel niet die voordeelen getrokken worden, welke, bij meerdere kennis en werkzaamheid, de welvaart van den *Javaan*, zoo wel als van den *Nederlander*, moeten vermeerderen.

Geen systematisch geordend, of streng wetenschappelijk werk wordt den lezer aangeboden, en dewijl de Redevoering, de Korte Beschouwing en de Voorlezing om dezelfde spil draaijen: »de natuurlijke voortbrengselen van den *Indischen* bodem," zoo valt de Heer DE STURLER wel eens in herhaling; doch het geschiedt altijd met zoodanige wendingen, dat het voorwerp ons onder een ander gezigtspunt wordt voorgesteld. Allen, die in den bloei van *Nederland* belang stellen, is de lezing en behartiging der »Beschouwingen" aan te bevelen. Uitgestrekt is het veld, dat zich in de eilanden ten zuidoosten van *Azia* voor onze werkzaamheid in landbouw, mijnbewerking, visscherij enz. opent, en dat ons door den Schrijver, in bondige en nadrukvolle taal, wordt aangewezen.

Zij, die er een genoegen in scheppen, om de handelwijze der *Nederlanders* jegens de inlanders in onze *Oost-Indische* Bezittingen af te keuren en die der *Engelschen* daarentegen verheffen, zullen wèldoen de volgende tegenstelling in de Redevoering te lezen, ingeval zij voor overtuiging vatbaar mogen zijn. (Bl. 20): »Het laat zich gereedelijk verklaren, dat, bij eene redelijke vrijheid (op *Java*), uit de zucht naar meerder genot eene algemeene bedrijvigheid is ontstaan,

die den grondslag der volkswelvaart uitmaakt. Uit de zigtbare tevredenheid, die allerwege op *Java* heerscht, mogen wij trouwens veilig besluiten, dat de meening van kunstmatigen bloei, en van dwang, in den waren zin des woords, van allen grond ontbloot, en even ongerijmd is als het betoog, dat wij bereids alle hulpmiddelen hebben uitgeput, waarover wij konden beschikken." — Van de *Engelsche* Koloniën heet het (bl. 18): »Met een blik te werpen op de onmetelijke bezittingen in *Hindostan*, verkrijgen wij de overtuiging dat, bij het verdringen der wereldberoemde nijverheid aldaar, slechts het eigenbelang geraadpleegd is; eene nijverheid, die, nog tot de helft der voorgaande eeuw, bijna geheel *Europa* van lijnwaden voorzag en thans als verdwenen mag worden aangemerkt. Van lieverlede hebben de inboorlingen, dier weleer bloeijende gewesten, alle welvaart zien verdwijnen met den glans, waarmede de weelderige precht der magtige inlandsche Vorsten hen vroeger bestraalde, door aan dezen gewelddadig, en meestal trouwloos, alle bezittingen te ontrooven, zonder daarvoor andere vergoeding te schenken, om de smart over het verledene te lenigen, dan een honend schijngezag, dat zij verfoeijen. In dat volkrijk gebied immers zien wij millioenen menschen, die, onder drukkende belastingen, op de eerste levensbehoeften gelegd, bij den vaak zwaren arbeid, in eene schadelijke luchtstreek, in armoede zuchten, en den luister van voormalige grootheid beweenen. In sommige streken is zelfs een nijpend gebrek meermalen de oorzaak der gruwelijkste tooneelen van plundering en moord, en dat ouders, de stem der natuur versmorende, zich van hun kroost ontdoen, om, in ruil daarvoor, het karig voedsel te erlangen voor een gezin, dat zich op die wijze van bezwaren ontlast."

Het IIde stuk of de »Vlugtige Aanteekeningen" heeft eigenlijk betrekking op de »Beschouwingen over *Nederlandsch-Indië*" door den Baron NAHUYS VAN BURGST geschreven en in Maart 1847 in druk verschenen, wel niet in den handel of algemeen verkrijgbaar, maar om te »strekken ter kennisneming van Zijne Majesteit den Koning, van Hoogstdeszelfs Ministers en Staatsraden, en van eenige weinige der vrienden en bekenden" van den Heer NAHUYS. — Het schijnt, dat de Heer NAHUYS er gevoelig over is geweest, dat zijne »Beschouwingen het onderwerp zijn geworden van de openlijke kritiek van een oud-*Indisch*-militair-ambtenaar," met welk

gezegde de »Vlugtige aanteekeningen" van den Majoor DE STURLER worden bedoeld. Wij verbeelden ons, dat de Generaal daarin ongelijk heeft gehad, omdat zijne »Beschouwingen" gedrukt en zoodanig verspreid zijnde geworden, eene vrij algemeene publiciteit hadden verkregen, zoodat ook andere zaakkundigen daaruit aanleiding konden nemen om hetzelfde onderwerp te behandelen. Het voorname doel dier »Beschouwingen" was »de verkoop van gronden op *Java* aan particulieren" aan te bevelen, een onderwerp dat, door den Heer SLOET TOT OLDHUYS twee jaren later mede zijnde behandeld en aangeprezen, diens naam populair heeft gemaakt. Even als de denkbeelden van den Heer SLOET vele pennen vóór en tegen hebben in beweging gebragt, is het niet te verwonderen, dat het gevoelen van den Heer NAHUYS tot wederspraak heeft uitgelokt een verdienstelijk officier, wiens werkzame pen onze kennis van *Indië* met meer dan een stuk bereids had, en ook sedert heeft verrijkt.

De »verkoop van gronden op *Java* aan particulieren" wordt in de »vlugtige aanteekeningen" op bl. 13 aangevangen. Wij zullen ons daarmede niet inlaten, maar verwijzen den lezer tot eene aandachtige lezing dier aanteekeningen, in verband met de »Beschouwingen" van den Generaal Majoor Baron NAHUYS VAN BURGST, zoo als die zijn uitgegeven in den beginne van het jaar 1848 »gevolgd door eene nadere toelichting," alwaar de bedenkingen van den Heer DE STURLER, op bl. 167, in behandeling worden genomen.

De hooge belangrijkheid der »Beschouwingen" van den Majoor L. W. DE STURLER verzekeren aan dezelve ongetwijfeld eene gezette lezing en overweging, niet enkel bij hen, die over onze *Indische* Bezittingen door woord of daad hebben te beslissen, maar ook bij hen die, door uitbreiding van nijverheid en handel, hun eigen welvaart en tevens de welvaart van het gemeenschappelijk Vaderland wenschen te bevorderen. Eene Voorrede of Inleiding van den Schrijver, met eene inhoudsopgave, alsmede eene doorloopende pagi-nering zijn zaken, die ons bij deze uitgave wèl wenschelijk waren voorgekomen.

L.

De volksopvoeding, beschouwd als grondslag van Nederlands

toekomstige Staatsregeling, door C. L. VAN WOELDEREN. *Te Arnhem, bij* Is. An. Nijhoff. 1848. *In gr.* 8*vo. XII en* 131 *bl. f* 1-25.

De volksopvoeding en armverzorging, beschouwd als het zekere redmiddel in den finantiëlen toestand des Vaderlands, door C. L. VAN WOELDEREN. *Te Arnhem. bij* Is. An. Nijhoff. 1849. *In gr.* 8*vo. IV en* 74 *bl. f* :-90.

De gunstige wijze, waarop het hier eerst aangekondigd werkje door velen beoordeeld is geworden, heeft den Schrijver daarvan tot de uitgaaf van het tweede, hierboven mede vermelde opstel doen besluiten.

Hoewel wij ons met veel van hetgene in des Schrijvers eerste werkje voorkomt op verre na niet kunnen vereenigen, en schoon in elk geval veel, hetwelk aldaar nog als punt van discussie voorkwam, nu de wijzigingen in de Grondwet reeds lang zijn aangenomen, geen punt van overweging meer uitmaakt; meenden wij echter den koopers van het tweede werkje ook de aanschaffing van het eerste te mogen aanraden: vooreerst, omdat het met het tweede in zeker verband staat, en men alzoo de denkwijs van den Schrijver des te beter leert kennen, maar ook ten tweede, omdat veel van het daarin aangevoerde van blijvende waarde is, al ware het slechts als opgaaf van eenige punten van onderzoek; want zie hier het door den Schrijver-zelven opgegeven *besluit:*

Dat onze Wetgeving op het onderwijs herziening noodig heeft: 1°. voor den bloei en den opbouw zoo van het lager, als van het middelbaar onderwijs; 2°. omdat de beginsels, waarop zij berust, gedeeltelijk geene goede paedagogische zijn, gedeeltelijk niet, gedeeltelijk flaauw en gebrekkig worden uitgevoerd; 3°. omdat zij niet in overeenstemming is met de Grondwet [hetgeen ook thans, schoon veelal in andere opzigten, nog waarheid is]; en 4°. omdat zij ontevredenheid wekt en sommige ingezetenen in hunne dierbaarste belangen krenkt, hetgeen, zonder den bloei van het onderwijs te belemmeren, kan vermeden worden.

Aan dit vorige boekske schakelt zich nu het latere *over de volksopvoeding en armverzorging.* Hetgeen wij het meeste in dit werkje betreuren, is het gemis aan plan, of althans de opgave van het plan, hetwelk de Schrijver zich heeft voorgesteld. Bl. 1—43 zouden moeten behelzen de gedachten over

de *volksopvoeding*; maar eigenlijk behelzen zij beschouwingen van staathuishoudkunde en van wijziging of geheele verandering van belastingstelsel. Zij wijzen op de beide stelsels, het ééne van bezuiniging door de uitgaven tot de inkomsten te bekrimpen; het andere door vereenvoudiging van het staatsbeheer en verklaart zich voor het tweede. Mogelijk zou het beter zijn, de beide stelsels zamen te smelten: het staatsbeheer te vereenvoudigen en voorts zoo veel mogelijk te bezuinigen, tot de uitgaven en inkomsten in behoorlijk evenwigt geraakten; hetgeen niet zou beletten, ook naar vermeerdering van inkomsten tot het doen van nuttige uitgaven te streven. Bl. 43—74 bevatten gedachten over de Armenwet, waarbij tevens op kolonisatie ook in de Overzeesche Bezittingen wordt aangedrongen, en over 't geheel ten doel wordt gesteld, de armoede veeleer voor te komen door begunstiging van den arbeid, ontheven aan alle belemmering, door de tegenwoordige wetten veroorzaakt, dan wel het door den Schrijver te regt zoo veel mogelijk geschuwde bedeelen van ledigloopenden in de hand te werken.

Veel, zeer veel goeds komt hier telkens voor; veel echter, hetwelk in de uitvoering aan groote, dikwerf onoverkomelijke bezwaren zal onderhevig zijn. Dit echter schrikke niemand af! Alles wordt ter toetsing gegeven en kan nader worden onderzocht: b. v. het stelsel van geldleening à 3 procent, door uitreiking van muntbiljetten, tegen die rente, aan ieder die geld noodig heeft, op gebouwde of ongebouwde eigendommen, doch tot geen hooger beloop, dan van twaalfmaal het bedrag van het zuiver kadastraal inkomen, bl. 38 en 39; welk credietstelsel de Schrijver ook op *Indië*, bl. 39 en 40, wil toepassen. — Maar wáárom toch geene betere verdeeling der te behandelen stof? Wie zou de ontwikkeling van zulk een *credietstelsel* zoeken in het hoofdstuk over de *volksopvoeding*, waar het nu te vinden is? Waarom heeft de Schrijver zijn opstel niet genoemd: *Beschouwingen van staathuishoudkunde, in verband met volksopvoeding en armverzorging, tot aanwijzing der redmiddelen uit de finantiële bezwaren des vaderlands*? En waarom zoo veel onder twee hoofden begrepen, waar het moeijelijk onder te brengen is? Thans staat alles zoo zonderling onder en door elkander, dat het de bestrijding, even gelijk de verdediging, zoo wel van het geheel als van de bijzondere punten, tot eene hoogst moeijelijke bezigheid

maakt en den Schrijver, vreezen wij, in vele opzigten zal tegenwerken in 't bereiken van zijn oogmerk.

Middelburg, Augustus 1849. Mr. A. P. SIFFLÉ.

Staatshuishoudkundige drogredenen van FREDERIC BASTIAT, *door Mr.* W. R. BOER. *Tweede Verzameling. Te Utrecht, bij* C. van der Post, Jr. 1848. *In kl.* 12*mo.* 229 *bl. f* 1 - 25.

Gaven wij in het jaar 1847 een aanprijzend verslag van de eerste verzameling van BASTIATS kleine staatshuishoudkundige opstellen; het is alleen te wijten aan de omstandigheid, dat ons deze tweede reeks zoo laat in handen kwam, wanneer wij die nu eerst aankondigen.

Het heeft ons genoegen gedaan, dat het eerste gedeelte met welwillendheid en belangstelling door het publiek is ontvangen, hetwelk daardoor van vele vooroordeelen aangaande het *belasten* en *beschermen* van handel en nijverheid is kunnen nezen worden, en met vele nuttige wenken voor de Staatsoeconomie is bekend geraakt.

De kundige, met het vak vertrouwde Vertaler is daardoor aangemoedigd, om met zijne aangevangen taak met ijver voort te gaan. Hij heeft getracht de *goede*, *zuivere* en *echt* wetenschappelijke denkbeelden, die BASTIAT zoo meesterlijk in de eenvoudigste vormen weet in te kleeden, in eenen onderhoudenden stijl aan den Nederlandschen lezer weder te geven, en hierin is hij volkomen geslaagd.

De omwenteling, die in het vorige jaar *Frankrijk* en geheel *Europa* schokte, doet hem in het voorberigt van deze tweede verzameling de zeer juiste aanmerking maken, dat het den opmerkzamen beschouwer niet zal ontgaan zijn, dat verkeerde beginselen en de miskenning van ware Staatshuishoudkundige begrippen, magtige drijfveren waren van hetgeen men te *Parijs* in 1848 zag gebeuren. De leeringen van het Communisme en Socialisme zijn juist die, waartegen BASTIAT reeds vroeger is te velde getrokken. Zij hebben daar de maatschappij gedreigd geheel ten onderste boven te keeren, en zijn door den Schrijver hier beurtlings met ernst of bijtenden spot aangetast of wederlegd. Onder de leus van *vrijheid* en *broederschap* zouden zij de schandelijkste en verderfelijkste *slavernij* hebben ingevoerd. De mededinging in den arbeid moest verbroken worden, en eene kunstmatige of

liever geheel willekeurige regeling moest den natuurlijken loop der dingen vervangen. De fabrikant moest hooger loon geven, om minder arbeid te zien verrigten. De werkman, met de bestaande orde van zaken tevreden, werd genoodzaakt minder te werken, al ging zijn bedrijf daardoor ook onherstelbaar te niet. De Staat moest werkbaas in het groot worden, aan allen werk verschaffen en voor alles zorgen. De Nationale arbeid zou boven alles beschermd worden, al moest alle bijzondere nijverheid hierdoor te gronde gaan!

Men vindt in dit werkje den strijd der beginselen van de Staatshuishoudkundige denkbeelden en de Communistische begrippen, tusschen waarheid en logen, tusschen licht en duisternis, op de populairste en tevens grondigste wijs voorgedragen. De Schrijver weet zijnen toon aangenaam af te wisselen: dan eens luimig, dan eens ernstig, maakt hij van verhalen, zamenspraken en dramatische tafereelen gebruik om zijne gevoelens ingang te doen vinden. *Vrijheid* van handel en nijverheid is zijne leus; daarom toont hij, op verschillende wijzen en bij alle gelegenheden, het onregtvaardige en nadeelige der zoogenaamde beschermende en verbodswetten aan, met de industrie doodende werking van hooge in- en uitgaande regten. Te gelijk wordt het verderfelijke van eene *regeling* van den arbeid aangewezen: hij moet zich-zelven naar omstandigheden eene verschillende rigting geven; doet het de Staat, weldra is alle arbeid verlamd, en ellende, armoede, met ontevredenheid en opstand gepaard, steken het hoofd op.

BASTIAT schreef vóór de omwenteling van den 24 Februarij; hetgeen toen gebeurde, heeft aan zijne woorden het zegel der sprekendste ervaring gehecht. Het socialistisch beginsel zegepraalde, de théoriën van LOUIS BLANC zouden in de werkelijkheid treden. Het Communisme van CABET en PROUDHON zou met daadzaken aantoonen, dat de eigendom een diefstal is. De droomen van eenen St. SIMON en FOURIER zouden eindelijk hunne verwezenlijking erlangen. De wetenschappelijke Staatshuishoudkunde werd tot eene hersenschim en vijandin des volks verklaard, en de beroemde MICHEL CHEVALIER van zijnen post als Hoogleeraar in dezelve ontzet. Het *regt* op den arbeid werd plegtig afgekondigd; maar had weldra de gevolgen, die BASTIAT daarvan had voorspeld. De Nationale werkplaatsen moesten,

na millioenen schats nutteloos verzwolgen te hebben, en tot scholen van luiheid, lediggang en oproer te hebben verstrekt, in de bloedstroomen van den worstelstrijd van Junij, tusschen de behoudende beginselen der Maatschappij en die der Socialistische Republikeinen, ten onder gaan.

Alles was uit zijn verband gerukt, en nog lang zal het duren eer de goede beginselen, door THIERS in zijn geschrift *over den eigendom* op nieuw weder in het licht geplaatst, volledig zullen zegepralen; maar allen, die het met het welzijn van den Staat en der arbeidende klassen wèl meenen, hebben op nieuw hunne pogingen vereenigd, om de gezonde begrippen over de hersenschimmige en onuitvoerbare théoriën, waarvan de aanhangers eene aan dweeperij grenzende hardnekkigheid bezitten, weder de overwinning te doen behalen. Mogen die pogingen met den besten uitslag bekroond worden! Hiertoe kan het geschrift, dat wij aankondigen, ook het zijne bijdragen; waarom wij het voortdurend lezers onder alle klassen van industriëlen, handelaars en eenigzins beschaafde werklieden toewenschen, zoo wel in den vreemde als in ons Vaderland, waar de werkzame Vertaler voortgaat de latere werkjes van BASTIAT door zijne overzettingen bekend te maken.

B.

A. ZIEGLER. *Reis door de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Met vignet, plaat en Kaarten. Te Amsterdam, bij* H. Frijlink. 1849. *In gr.* 8*vo. VIII en* 296 *bl. f* 3 -:

Een sierlijk uiterlijk beveelt dit werk aan. Helder papier en eene zuivere letter veraangenamen de lezing; de gesteendrukte titel geeft een fraai gezigt op de uitgestrekte stad *Nieuw-Orleans*, langs den bogtigen oever van den *Mississippi* gelegen, en de plaat levert een gezigt op van het fraaije park en het stadhuis van *Nieuw-York*, dat in een grootschen stijl is gebouwd. De platte grond van *Nieuw-York*, met de *Hudsons-* en *Oostrivier*, benevens het daar tegenover liggende *Brooklijn*, doet namen ontmoeten, doór onze voorvaderen aan eenige stadsgedeelten gegeven. Op de kaart, die het ons gemakkelijker maakt, den reiziger op zijne togten te volgen, ontbreken echter eenige namen en spoorwegen, die wij er gaarne op zouden gezien hebben.

De reiziger, een *Duitscher*, die den 20 Mei 1846 uit *Bre-*

merhaven naar *Nieuw-York* is scheep gegaan, en ongeveer een jaar in de *Vereenigde Staten* heeft doorgebragt, is met een opmerkzamen geest begaafd, en verhaalt op onderhoudende wijze en in humoristischen trant, zonder de kieschheid of welvoegelijkheid te kwetsen, of zich in idéalistische of socialistische dweeperijen of droomerijen te verliezen.

Wie het boek in de hand neemt, zal het met genoegen lezen, eene heldere inzigt krijgen in het algemeen karakter der *Noord-Amerikanen*, en menig nuttige wenk ontvangen over de manier van reizen in hun land. Hij zal zien, dat de spreuk van BENJAMIN FRANKLIN: *help yourself* nog altijd die is van zijne landgenooten. Mogt hem de lust bekruipen om, even als ZIEGLER, dat land van werkzaamheid te gaan bezoeken, dan leert hem de reiziger dat hij, om in *Noord-Amerika* zijn geld voor een maaltijd niet weg te werpen, en niet onverzadigd van tafel te komen, zich bekwamen moet om even als zij te eten, dat wil zeggen: het opgedragene in te zwelgen. Nog minder gemakkelijk is 't, zich te moeten gewennen, op stoombooten en in logementen, aan de beet van een insect, hetwelk in ons Vaderland zeldzaam en in grooten afschuw is.

Wil men eens hooren hoe het in *Noord-Amerika* in de groote logementen toegaat? »Al de maaltijden hebben gemeenschappelijk plaats. Ten 7 of 8 uur des morgens begeeft men zich naar de gemeenschappelijke eetzaal. Hier wordt het ontbijt, bestaande uit koffij, thee, onderscheidene vleeschgeregten, visch, eijeren, *indian corn-* en *buck-wheat-cake* (koeken van maïs of boekweit), door de zwarte knechts zoo heet mogelijk rondgediend, en door de gasten verslonden. Tusschen 1 en 2 ure heeft het middagmaal, volgens Engelsch gebruik, zonder dames, plaats. De spijskaarten, die iederen dag op nieuw gedrukt worden, geven den hongerigen vreemdeling te kennen, wat hij te wachten heeft; hij kan naar welgevallen kiezen, want de geregten worden allen te gelijk op tafel gezet, en bestaan doorgaans uit slechte soep, allerlei uitmuntend gebraad, weinig groenten en ten slotte een heirleger van *pies* (taarten, pasteijen), de laatsten voor een gedeelte als dessert. Het avondeten bestaat uit thee, boter, kaas, oesters, rookvleesch, ham, ananas en meloenen." — »De kamer dient alleen om te slapen, en men vindt er niets dan een ruim en gemakkelijk bed, een waschtafeltje, een stoel of wat, en een grooten spuwbak. Tot alle andere bezigheden heeft men bijzondere lokalen, zoo als één om te schrijven, één spreekver-

trek" enz. — »De *table d'hôte* in de *Vereenigde Staten*, behalve misschien in enkele hôtels van den eersten rang, levert voor onderhoud en gezelligheid volstrekt geen veld op, dewijl het bij de *Amerikanen* gebruikelijke snel-eten en niet kaauwen der spijzen den vreemdeling noodzaakt, al zijne opmerkzaamheid op de bevrediging van zijne maag te vestigen, en te wedijveren met zijne Amerikaansche tafelburen, die uit het eten eene bezigheid, en wel eene niet zeer aangename maken. Ook is het bovenmatig kruiden der spijzen, inzonderheid met peper en suiker, geenszins geschikt, den eetlust te prikkelen, of een grondig spijsonderzoek wenschelijk te maken."

De Heer ZIEGLER doorkruist de *Unie* in verschillende rigtingen, bezoekt *Philadelphia*, *Baltimore*, *Washington*, *Boston*, de fabriekstad *Lowelle*, de akademiestad *Cambridge*, *Albany*, *Buffalo*, het meer *Erie*, de watervallen van den *Niagara*, *Staat Michigan*, *Staat Wisconsin*, *Cincinnati* met de uitgebreide varkensslagterij, *Nieuw-Orleans* met hare slavenmarkten enz. Geestige aanmerkingen, en juiste beschouwingen wisselen met zijne reisavonturen af; zoodat het werk onderhoudend is en ons tevens bekend maakt met de zeden en gewoonten der *Amerikanen*, zoo wel als met de lotgevallen der landverhuizers, welke laatste veelal op geene uitlokkende wijze worden afgeschilderd.

Over het geheel is eene partijdige vooringenomenheid met den *Yankee* hier en daar in het reisverhaal doorstralende. — Na b. v. iets te hebben vernomen van hen die alleen van de jagt leven, waarbij zij met allerlei ontberingen en verdrietelijkheden hebben te kampen; menschen, bij wie alleen de liefhebberij en hartstogt voor de jagt, somwijlen ook de neiging tot ongebondenheid en volkomen vrijheid, de keuze van dit beroep kan verklaren, »daar de jagt anders eene ondankbare en alles behalve voordeelige kostwinning is," wordt iets verder van de *squatters* van het westen gesproken en deze genoemd: *half horse and half alligator* (half paard en half krokodil). Eene beschrijving dier *squatters* volgt op bl. 223 en 224, doch ze is veel te gunstig. Wij stemmen toe, dat deze Nimrods, *squatters* of *backwoodsmen*, zoo als ze elders genoemd worden, »zeer veel bijdragen om nederzettingen in het westen van *Noord-Amerika* gemakkelijk te maken," maar niet zelden strekken zij de *Europesche* landverhuizers tot

een grooten overlast en maken zich bij dezen door hunne daden gevreesd.

In weerwil dier vooringenomenheid moeten wij bekennen dat er plaatsen zijn, waar onze *Duitsche* reiziger ook de keerzijde van den penning zijnen lezers te aanschouwen geeft. Zoo erkent hij, onder anderen, dat de laatste bloedige krijg van 1835 tegen de *Indianen* van *Florida* »niet geschikt is om een gunstig licht op de *Amerikanen* te werpen." »Na den afstand van *Florida* door *Spanje*, sloot de *Amerikaansche* regering met de *Seminolen* en *Florida-Indianen* in 1823 een verdrag," — heet het op bl. 192, — »volgens hetwelk zij, na verloop van 20 jaren, derhalve in 1843, het land zouden verlaten en westelijk trekken. De *Amerikaansche* regering verbond zich daarentegen, om hun de nu ingenomen landstreek van vijf millioen *acres* in *Florida* te verzekeren, hun schavergoeding in geld te bezorgen, en ook te beschermen, wanneer men hun in hunne regten mogt willen te kort doen. Het duurde niet lang, of dit laatste gebeurde: ongestraft werd door slaven en runderdieren den *Seminolen* groote schade berokkend. Hierdoor kwam het van onaangename woorden tot dadelijkheden, en van deze tot bloedige wraak. De *Indianen*, met hun groot-opperhoofd MIC-IKOPAH smeekten om bescherming, verkregen die niet, maar ontvingen integendeel last om nog vóór den afloop van den in het tractaat bepaalden tijd, het land te verlaten. Na vele vruchtelooze onderhandelingen brak de hevige oorlog uit. Deze werd verscheiden jaren met groote verbittering voortgezet. Verraad en schurkerij, zoo als onder anderen bij de gevangenneming van het opperhoofd ASSEOLA, hadden plaats, tot eindelijk, na vele bloedige verliezen, de *Seminolen* moesten onderdoen."

Over het *Pensylvanische* en *Auburnsche* gevangenstelsel, over de fabriekarbeidsters, die, van het platte land gekomen, te gelijk eene beschaafde opvoeding erlangen, door zedelijkheid en gezondheid zich onderscheiden, en na eenige jaren weder naar hare ouders terugkeeren, om brave huismoeders te worden; over de *Locofocoos* en de *whigs*, en over zoo menige andere wetenswaardige zaken, verwijzen wij den lezer naar het werk-zelf. — Over des Schrijvers stijl en over de ongedwongen vertaling, — want, hoewel 't niet op den titel vermeld is, houden wij de »Reis door de *Ver-*

eenigde Staten" voor eene vertaling — heeft de lezer reeds kunnen oordeelen. Wij willen echter daarvan ten slotte nog eene kleine proeve geven, waaruit tevens de zorgeloosheid, ja de roekeloosheid der *Amerikanen*, bij het vervoer van reizigers met hunne stoombooten, kan blijken.

»Nergens op de wereld (bladz. 231) kan men goedkooper reizen, maar ook nergens schielijker in de lucht vliegen of verdrinken, dan op de stoombooten der westelijke rivieren van *Noord-Amerika*. Wanneer men op den afstand van *Galena* tot *St. Louis*, die 457 mijlen bedraagt, voor de plaats, met eten en bed, gewoonlijk vijf dollars betaalt, zal iedereen dit zeer goedkoop moeten vinden. Daar echter, toen wij er ons bevonden, de waterstand van den *Mississipi* zeer laag was, en daardoor onder de stoombooten slechts geringe concurrentie kon plaats hebben (er loopen gewoonlijk 400 stoombooten op den *Missisipi*) zoo betaalden wij elf dollars, doch hadden daarvoor ook het pleizier van zeven dagen op het water te drijven, en dikwijls met den grond en de rotsen kennis te maken. De jaarlijks in groot aantal te gronde gaande of door het springen van den stoomketel in de lucht vliegende stoombooten op den *Missisipi*, waarbij dikwijls honderden van menschen eenen ellendigen dood sterven, leveren een toereikend bewijs van de onverantwoordelijke ligtzinnigheid der *Amerikanen*. — Wel had ik veel over de ongelukken op den *Missisipi* gelezen, maar ik hield het verhaalde meestal voor zeer overdreven; datgene echter wat ik met eigene oogen zag, of van geloofwaardige menschen hoorde, overtuigde mij van de waarheid dier beschrijvingen. Men kan zich geen denkbeeld maken van de zorgeloosheid en onverschilligheid, waarmede, door de *Amerikanen*, een schip bestuurd wordt. Bijna schijnt het, alsof die zorgeloosheid, en evenzoo de reiswoede, door de dagelijks plaats hebbende ongelukken nog meer wordt aangevuurd."

Aan lezers zal het deze Reis wel niet ontbreken.

L.

Historische Arabesken. Verhalen van C. VON WACHSMANN *en* C. DE LA NOUE, *verzameld door* C. M. MENSING. *II Deelen. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1848. *In gr.* 8*vo.* 557 *bl. f* 5 - 70.

Het eerste deel dezer verzameling bestaat in vier verhalen:

een man uit het volk, een wèlgeschreven verhaal uit de eerste *Fransche* omwenteling; *de Sicilianen*, niet kwaad, maar in een verouderden trant, vol bloed, liefde, wraak en dolken; *de valei in den Kaukasus*, eigenlijk twee, weinig zamenhangende gedeelten, waarvan het eerste, het verhaal van eene vervolging, levendig is geschreven; en: *een rendez-vous*, grootendeels een tooneel uit het leven eens beruchten *Engelschen* straatroovers, voortreffelijk van aanleg en uitwerking, en wat het spannen der nieuwsgierigheid vooral aangaat, verreweg het fraaist van allen. Het tweede deel bevat slechts twee verhalen, beide aan de geschiedenis vastgeknoopt, het eerste van *Frankrijk*, het andere van *Groot-Brittanje*: JAQUES COEUR en *de bruid van* DOUGLAS heeten zij naar de hoofdpersonen; een overmoedig man en eene afschuwelijke vrouw. Als verhalen laten ook deze zich met genoegen lezen, zoodat wij de beide deelen, die misschien door nog meerderen zullen gevolgd worden, ook van de zijde der vertaling en uitvoering met alle vrijmoedigheid aanprijzen.

O.

Tafereelen uit den tijd van CHRISTIAAN II, *Koning van Denemarken. Door* CARL BERNHARD. *Uit het Deensch vertaald door* D. INGES. *III Deelen. Met Portret. Te Amsterdam, bij* Weytingh en van der Haart. 1849. *In gr.* 8*vo.* 951 *bl. f* 9-:

De rampspoedige Vorst, uit wiens tijd en regering deze tafereelen zijn getrokken, is ook in ons Vaderland geen onbekend persoon. Hij was een welberaden, dapper en verstandig man. Zijne zucht om de burgerij te verheffen zou hem den naam van vrijzinnig waardig maken, zoo hij niet dien goeden dunk door zijne wankelmoedigheid, wraakzucht, doldriftigheid en bloeddorst had uitgewischt. De *Zweden* althans zullen het *Stokholmer* bloedbad van 1520 niet vergeten. Ten einde den onmatigen invloed der hoogere geestelijkheid te fnuiken begunstigde hij de hervorming, en om zijn rijk, dat hij door willekeurige verguizing van den adel verloren had, te herwinnen, verzaakte hij haar weder. Hij was gehuwd met ELIZABETH, († 1516) de zuster van Keizer KAREL V, doch reeds vroeger had hij zijn hart verpand aan een *Hollandsch* meisje, DUVEKE, DYVEKE of DUIFJE genaamd,

eene dochter van SIGBRIET, welke den Koning beheerschte, en bij de *Deensche* grooten, die den door haar bij den Koning opgewekten burgerzin verafschuwden, onder den naam van het *Hollandsche* appelenwijf bekend stond. Uit zijn land verdreven, bezocht hij *Noord-Holland* en hield deerlijk huis te *Alkmaar*. Hij dwong de *Hollanders* om de volle huwelijksgift zijner gemalin, ter waarde van 50,000 gulden te voldoen, en verkreeg daarenboven, op goede beloften, twaalf schepen. Met dezen buit ging hij van *Medemblik* uit, om zijn rijk te heroveren; doch de aanslag mislukte, en hij verkwijnde, als staatsgevangene, zijn overig leven op een kasteel.

In de eerste jaren zijner regering plaatst de Heer BERNHARD deze tafereelen. Zij schetsen den omgang aan het hof, het leven en streven des adels en der geestelijkheid; de boosheid van monniken wordt niet vergeten; eene waarzegster kon niet ontbreken, en kroegtooneelen evenmin. Sommige personen uit den burgerstand spelen eene ondergeschikte, doch geene onbeduidende, rol; bovenal steekt de invloed van Vrouw SIGBRIET allerwege uit. Het portret van den Koning versiert het werk.

Wij beloven den lezer eene onderhoudende lektuur; hij late zich slechts door het begin niet afschrikken. De karakters zijn natuurlijk geteekend en goed volgehouden. Den Schrijver komt de lof toe van met kieschheid zijne pen bedwongen te hebben. Waar een *Franschman* den vollen dag zou hebben gegeven, laat hij bescheiden het gordijn vallen. Den inhoud en gang der geschiedenis te melden, ware ondienst doen aan de nieuwsgierigheid der lezers. Daar wij met het oorspronkelijke onbekend zijn, kunnen wij over de meerdere of mindere getrouwheid der vertaling niet oordeelen. Wij eindigen met hun, die geene vreemdelingen zijn in de geschiedenis van dezen rampspoedigen Vorst de lezing dezer tafereelen aan te raden, omdat zij de reden van en de aanleiding tot zijne treurige lotgevallen in een helder licht stellen. S.

FRIDOLIJN SCHWERTBERGER. *Eene schets uit het huiselijk en gezellig leven eener Zuid-Duitsche stad. Door* C. SPINDLER. *III Deelen. Te Deventer, bij* A. ter Gunne. *In gr.* 8*vo.* 825 *bl.* *f* 8-:

LUCRETIA TORNABUONI, *Historisch-Romantisch verhaal uit den tijd van* COSMO DE MEDICIS. *Naar het Hoogduitsch van* H. VON BIRSING. *II Deelen. Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen en Zoon. 1848. *In gr.* 8*vo.* 723 *bl. f* 6-40.

HUGH DALTON, *de vrijbuiter onder* CROMWELLS *regering, door Mistress* S. C. HALL, *Schrijfster van Marianne, de Withemden enz. II Deelen. Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. 1848. *In gr.* 8*vo.* 688 *bl. f* 6-90.

CONINGSBIJ, *of het jonge Engeland. Uit het Engelsch van* B. D'ISRAËLI, *Schrijver van Sybil, Vivian Grey, Henrietta Temple, Contarini Fleming, enz. II Deelen. Te Deventer, bij* M. Ballot. 1849. *In gr.* 8*vo.* 604 *bl. f* 6-:

De Hertogin. Door EUGÈNE SUE, *vertaald door* J. M. CALISCH. *III Deelen. Te Amsterdam, bij* M. H. Binger. 1848. *In gr.* 8*vo. f* 7-20.

Wij kunnen slechts weinig regelen aan dit vijftal vertaalde Romans besteden, maar vergenoegen ons liever met eene korte aankondiging, dan dat wij wachten naar grooter plaatsruimte; te meer, omdat er een paar bij zijn, van welke zij door toevallige omstandigheden is achterwege gebleven.

In FRIDOLIJN SCHWERTBERGER toont eene sints lang met lof bekende pen op nieuw hare bekwaamheid in het voorstellen van verschillende situatiën en karakters, doch tevens ook, dat SPINDLER, zich in den nieuweren tijd verplaatsende, dat piquante niet heeft, hetwelk hij in zijne tafereelen uit de middeleeuwen weet te leggen. Met dat al is het eigenaardige van menschen en familiën in eene kleine stad goed afgezien, en het verhaal laat zich met genoegen lezen.

Het kostuum des tijds van COSMO DE MEDICIS is door VON BIRSING zeer goed in het oog gehouden. Mogen wezens, als de afschuwelijke Kardinaal slechts in de verbeelding van den Romanschrijver bestaan! Het langdradige van het begin des verhaals wordt door het spannen van de belangstelling in het vervolg rijkelijk vergoed.

De vrijbuiter *Hugh Dalton* is een wèlgeslaagd verhaal van eene bekwame Schrijfster. Dat zij in het levendig voorstellen van de gebeurtenissen diens tijds ver bij den eenigen en onnavolgbaren WALTER SCOTT achterstaat, mag haar naauwelijks als een gebrek worden aangerekend. De bekwaamheid, die zij op hare wijze toont in het schilderen van tijden en personen, herinnert aan haren fraaijen roman, *de Withemden.*

CONINGSBIJ laat zich insgelijks met genoegen lezen. Wij hebben echter noch in dezen, noch in de andere Romans van dezen nieuwen nieuwen Schrijver iets kenmerkend-oorspronkelijks gevonden.

Eindelijk: *de Hertogin* is de eerste van het bekende door SUE op het touw gezette zevental: *les sept péchés capitaux*, zijnde: *de hoogmoed.* Het ontbreekt er niet in aan proeven van het rijke vernuft des bekenden veelschrijvers. De roman zal ook in het oorspronkelijke wel reeds algemeen bij onze landgenooten zijn bekend geworden.

Aan de vertalers en uitgevers van dit vijftal mogen wij den hun toekomenden lof niet onthouden. Voor het korte van dit verslag vragen wij verschooning: ditmaal hadden wij er geene grootere ruimte voor.

O.

Aanschouwelijk onderwijs. — Handboekje voor bewaar- en lagere scholen, ter vorming van verstand en hart; volgens den geest van PESTALOZZI *en* NIEUWALD, *met muzijkplaatjes en afbeeldingen. Door* R. G. RIJKENS, *Onderwijzer te Groningen. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1847. *In post* 8*vo. f* 2-80.

Dit werk is ons tamelijk laat toegezonden. Het had op eene spoediger aankondiging dubbele aanspraak. Evenwel is zij nog geenszins overbodig; want de aandacht blijft nog altijd op de bewaarscholen gevestigd. — Sedert eenige jaren hebben verschillende partijen elkander heur gebied betwist, en het is misschien ook daardoor, dat de belangstelling levendig blijft. Onderscheidene philantropen hebben van die stemming gebruik gemaakt, om zulke scholen tot stand te brengen. — Deze scholen bestaan nog *buiten* de wet; alleen

het Koninklijk besluit van 27 Mei 1830 en de verschillende Verordeningen betreffende de vaccine maken er melding van.

De Heer RIJKENS is allezins bevoegd om ook voor en over die scholen te schrijven. Men behoeft hem slechts een paar malen in zijne school, en inzonderheid in de laagste klasse te zien werken, om overtuigd te zijn, dat hij de kunst verstaat en een méér dan gewonen aanleg heeft, om kinderen te boeijen, te vormen, te ontwikkelen en zich bij hen bemind te maken.

En dat zijn de eigenschappen, welke ieder Onderwijzer of Onderwijzeres moet bezitten, om te slagen. Die geschiktheid en aanleg, en zijne ongemeene bekwaamheid blijken ook weder uit dit werk. Zij zijn trouwens reeds van vroeger bekend, en schier overal, waar van het oprigten eener bewaarschool sprake is, begint men met zich zijn vroeger geschrift: *de bewaarschool* (*) aan te schaffen. Evenzoo kunnen de Onderwijzeressen, in zulke scholen, zich niet te spoedig met dit Handboekje bekend maken. Zij zullen er uit knnnen leeren, *hoe* en *wat* er eigenlijk gedaan moet worden. Zoo de aanschaffing, voor eigen rekening, moeijelijk valt, hopen wij, dat de bestuurders dier scholen het haar kosteloos in handen mogen geven. Wij zouden 't bestek overschrijden, indien we bij 't bijzondere en eigenaardige bleven stilstaan, dat hier voorkomt, en willen dáárom alleen maar zeggen, dat de titel niet overdrijft, wanneer hij meldt, dat het werk in den geest van PESTALOZZI en NIEUWALD, (waarom NIEUWALD niet vooraan geplaatst?) die starren van de eerste grootte, geschreven is.

Niet minder belangrijk is 't werkje voor de Onderwijzers van de Lagere scholen, die wij aansporen, om 't inzonderheid op de Onderwijzers-gezelschappen tot een onderwerp te maken van overweging en gesprek. Zij zullen er hoogst nuttige wenken in vinden. De bewaarscholen behooren ten platte lande nog veelal onder de *pia vota*. In dorpen en gehuchten is de laagste klasse der school zoo veel als de bewaarschool, en het gebrek van de meeste scholen zit juist in die laagste klasse. Het opzeggen, dat onafgebroken opzeggen, is er nog veelal in zwang, en bederft den grondslag van het onderwijs;

(*) Insgelijks bij G. T. N. SURINGAR, te *Leeuwarden*.

de ontwikkeling en vorming der kinderen worden er door tegengewerkt. Leest dit Handboekje, Onderwijzers! en maakt werk van die laagste klasse uwer school! Legt ge daar goede grondslagen, dan zult ge u gemak en voordeel verzekeren. — Hoofdonderwijzers! vergeet die klasse niet; verlaat u niet te zeer op uwe ondermeesters; werkt ook gij-zelven dáár in den geest van dit Handboekje, en uwe scholen zullen welhaast bloeijen! En gij, Moeders! die belang stelt in de eerste vorming uwer lievelingen en geene gelegenheid hebt om van eene goede bewaarschool gebruik te maken, schaft u dit Handboek aan; gij kunt er met vrucht de ontwikkeling en vorming van uw kroost naar regelen!

Wij beschouwen dit werk in vele opzigten als een meesterstuk.

Een woord op de Antikritiek van den Heer ALBERDINGK THIJM, *in* N°. XIII *van dit Tijdschrift.*

De Heer A. T. had bij een der dichtstukken in zijnen bundel *Palet en Harp* eene breede geschiedkundige toelichting of *excursus* (*) geschreven en afzonderlijk uitgegeven, (40 bladz.). Om een verslag van dit stukje voor dit Tijdschrift gevraagd zijnde, had ik, in N°. XI, bl. 488 en v., den staat der behandelde quæstie en het gevoelen van den Heer A. T. kortelijk opgegeven, en op *twee* bladzijden druks, in een zestal aanmerkingen, eenige bedenkingen geopperd, zoo wel aangaande het oude Charter-zelf, als over hetgeen de Heer A. T. er uit wilde afleiden.

Tegen deze twee bladzijden gaf de Heer A. T., in N°. XIII, bl. 588—596, eene Antikritiek van ruim negen bladzijden; deels tot weêrlegging mijner aanmerkingen, deels tot nader aandrang van zijn gevoelen. Hij spreekt aldaar (bl. 588): »als hadde de lezer het historisch debat over het Charter van Koning KAREL tot op dat oogenblik toe gevolgd." Dit zoude ik even zeer moeten eischen van de lezers eener beantwoording dier antikritiek, wanneer ik deze op den voet wilde

(*) In mijne recensie, N°. XI, bl. 488, staat, door een wonderlijke drukfout, *examtus!!*

nagaan en opgeven, welke mijner aanmerkingen ik, na des Hn. A. T. antwoord, kon laten vallen (of *dahin gestellt seyn lassen*) — of wáár ik achtte dat de Heer A. T. mij verkeerd begrepen, of niet genoegzaam wederlegd had, of uit zijn eenmaal geëpouseerd Charter was blijven afleiden, wat het in geen geval behelsde.

Maar hiertoe zou ik dan ook die redeneeringen zelve des Hn. A. T. moeten vermelden — en alzoo zou mijne beantwoording welligt dubbel zoo groot worden als de zijne (de evenredigheid van 9 tot 2 is nog veel sterker) — en dan zou de Heer A. T. recht hebben tot eene *dupliek*, die alweêr naar evenredigheid uitgebreider zou kunnen worden dan mijne repliek. (*)

En indien dan al de Redactie van dit Tijdschrift ons daartoe telkens de plaats wilde inruimen, zouden zeker van de vijftig lezers niet wel één telkens de betrekkelijke maandnummers kunnen of willen bijeenbrengen en voorts de quæstie oordeelkundig nagaan.

Dus neme ik de vrijheid, den Heer A. T. en de genen die belang stellen in het Charter in quæstie, en wat door den Heer A. T. daarover geschreven is, te verwijzen tot hetgeen ik bezig ben te bearbeiden ter aanvulling mijner Bijvoegselen tot BILDERDIJKS *Geschiedenis des Vaderlands*. Voor zijne dupliek zal (b. v.) het verdienstelijk Oudheid- en Geschiedkundig Tijdschrift van den Heer I. A. NIJHOFF een geschikt terrein opleveren.

Inmiddels verlang ik mij met den Heer A. T. te verstendigen en aan hem aan te sluiten over een ander onderwerp, dat mij, en denkelijk ook hem, veel nader aan het harte gaat dan die oude Giftbrief van Koning KAREL *de Eenvoudige: — het instandhouden der Nederlandsche monumenten!*

L. 23 October, 1849. H. W. TYDEMAN.

(*) *Reglement van de Staten van* Overijssel *op de verbetering van de Regtsplegingen*, 14 April 1719, art. 13: »dat de schrifturen niet groter mogen zijn, als d' aenspraek tien bladen, het antwoord vijftien bladen, 't replyc vijfentwintig bladen, 't duplyc vijfendertig bladen, het triplyc vijftig bladen, en het quadruplyc seventig bladen."

BOEKBESCHOUWING.

De vereeniging der Protestanten in Nederland, en enkele stappen daartoe. Een bescheiden woord tot al zijne geloofsbroeders, door F. KOPPIUS, *Predikant der Hervormde Gemeente te Ham en Fransum. Te Groningen, bij* C. M. van Bolhuis Hoitsema. *In gr.* 8*vo.* 43 *bl. f* :-50.

> *Wie vrij en ongedwongen en in milden geest zijn gevoelen zeggen zal: die moet, noch in woorden, noch in zaken te angstvallig zijn, en ook iets rekenen op de redelijkheid en het gezond verstand zijner lezers.*"
>
> Voorrede IV.

» Zij (de recensenten) zullen beseffen, dat ongunstige oordeelvellingen, zoo zij die maken, niet bloot dit klein geschrift treffen; maar, helaas, ligt ook de groote en hartelijk gewenschte zaak, *verbroedering en daarna vereeniging der Protestanten in Nederland:* en zullen zij alzoo de zaak sparen; om het even wat zij dan ook over mijn boekje zeggen." — Met deze woorden, die eene halve *captatio benevolentiae* behelzen, eindigt de Schrijver zijne voorrede van deze brochure. Wij echter zullen ons in dit verslag geheel houden aan des Schrijvers woorden, die wij als motto boven deze aankondiging plaatsten. Geheel overeenkomstig den geest des tijds en vrij van allen formulierdwang, treedt dit werkje in de wereld. Het behandelt een gewigtig onderwerp, waarover reeds dikwerf veel, *pro* en *contra*, in gesprekken en geschriften is in het midden gebragt. Geenszins echter betwisten wij aan den man, die zestien jaren waardiglijk het Evangelie verkondigde, het regt, om in dezen zijne stem te doen hooren, en gaarne maken wij, door een uitvoerig verslag, de Protestanten van verschillende

Kerkgenootschappen opmerkzaam op dit in vele opzigten belangrijk geschrift.

Na bij wijze van inleiding gezegd te hebben, dat het opmerkelijk is, dat er tot dusverre vruchteloos beproefd is eene vereeniging van verschillende Protestantsche Genootschappen te bewerkstelligen, stelt de Schrijver de vraag voor: *of het wel wenschelijk is, dat de Protestanten zich vereénigen?* Vijf bezwaren, die tegen zoodanige vereeniging steeds zijn te berde gebragt, worden kortelijk medegedeeld. Geen dezer bezwaren echter heeft voor den Schrijver veel gewigt; op ruim éene bladzijde (!) worden allen door hem wederlegd. Dat zij echter niet zoo gering zijn te achten, doet de opgave spoedig zien. Immers tegen zoodanige vereeniging werd steeds aangevoerd, dat zij de wrijving van denkbeelden zou doen ophouden, die er thans is, door het bestaan van verschillende Kerkgenootschappen. Vervolgens, dat het *goede*, hetwelk in kleinere Kerkgenootschappen ontegenzeggelijk bestaat, en thans ook op de grootere Kerkgenootschappen eenen weldadigen invloed uitoefent, zoude verdwijnen. Een derde bezwaar was steeds de vrees voor nog ergere scheuring. De vierde tegenbedenking, welke de Schrijver mededeelt, is die, dat de vereeniging der Protestanten zou strijden tegen den wil des Alregeerders. Eindelijk wordt het materiëel bezwaar der financiële geniën wederlegd. Maar de Schrijver heeft te kort stilgestaan bij deze niet onbelangrijke aanmerkingen. Ook te veel *ex tripode* en te stout is het gezegde bij het vierde punt: »de meening, dat de verééniging der Protestanten tegen den wil des Alregeerders wezen zou; (,) is niets meer, dan een opgeraapt verzinsel" (!) Weinig strookt dat beweerde ook met de meer Evangelische taal, die er onmiddellijk op volgt: »Evenzeer toch als het verschijnen van Kerkgenootschappen op de wereld, evenzeer is ook het verdwijnen van dezelve een uitvloeisel van het Godsbestuur." — Vervolgens gaat de Schrijver over met uitvoerig te betoogen, wat eene vereeniging der Protestanten vóór zich heeft. Hij begint met aan te toonen, dat *het vereenigen der Protestanten zeer in den geest des tijds ligt.* Dat zou op

zich-zelven weinig beteekenen, wanneer de geest des tijds hierin niet juist oordeelde; in velerlei toch moet de Christen zich over dien geest des tijds bedroeven. Voor zoo ver echter die tijdgeest verdraagzaamheid en reinen Evangeliezin predikt, mogen wij ons bij veranderingen en hervormingen door hem laten leiden; en inderdaad doet hij zulks. Verbroedering toch zien wij tusschen de verschillende loten van denzelfden eerbiedwaardigen stam der Hervorming. Verdwenen is de haat tusschen Remonstranten en Contra-remonstranten; in broederlijke liefde leven zij onderling en met de Lutherschen en de volgelingen van MENNO SIMONS; geene ergernis ontstaat er meer, wanneer de leeraren dier verschillende secten elkander behulpzaam zijn in hunne bediening, en voor elkander de godsdienstoefeningen leiden; broederlijk worden zij ook toegelaten op de vereenigingen der Gereformeerde Predikanten. Wij merken dat aan als een verblijdend verschijnsel des tijds, als eene heerlijke vrucht des Evangelies. Een meer betwistbaar punt noemen wij hetgeen vervolgens door den Eerw. KOPPIUS tot aanprijzing dier vereeniging wordt bijgebragt; te weten: dat zoodanige vereeniging evenzeer heilzaam naar binnen als naar buiten zoude werken. De Schrijver beweert, dat de spanning, die er, niettegenstaande de wederzijdsche vriendschap, blijft bestaan, zoude ophouden: — eene spanning, die nadeelig werkt op het godsdienstig onderwijs, op het zendelingwezen, op verzorging der armen, op den dagelijkschen omgang, op het aanknoopen van familieverbindtenissen, op de zielzorg der leeraren. »Ware die spanning weggenomen, dan zoude in alle deze opzigten en in meerdere, de weldadige invloed daarvan worden ondervonden; ja dit niet alleen, maar men zoude zich ook onderling als leden van dat groote gezin gevoelen, hetwelk sedert de Hervorming in de Roomsche Kerk slechts éénen gemeenschappelijken vijand had, en hetwelk alleen door onderling misverstand belet werd in elkanderen broeders te zien, die slechts één geestelijk belang hebben, één geloof, éénen Heer, éénen Doop, éénen God en Vader van allen. De broederlijke liefde zoude terugkeeren, en met dezelve die zegen van om-

hoog, welken de Heer dáár gebiedt, wáár liefde woont." Hoe, zoude slechts dan de broederlijke liefde wederkeeren, wanneer er vereeniging plaats had van de verschillende afdeelingen der Hervormden? En zoude die vereeniging zoo noodzakelijk liefde uitwerken? Neen, die liefde zal niet algemeen zijn vóór dat de regte, ware Evangeliezin aller binnenste vervult; vóór dat het Evangelie voor allen tot rigtsnoer wordt van leven en wandel; vóór dat het bevel des Zaligmakers: *alles zooveel gij wilt dat u de menschen doen, doet gij hun ook alzoo*, in allen deele door een ieder wordt opgevolgd. Dan toch zal er, ook zonder vereeniging, liefde zijn, en, bij verschil van meening, verdraagzaamheid; daartoe behoeft men slechts éénheid in het noodige en kan een ieder voor zich vrijheid in het twijfelachtige behouden. Niet door andere wetten, andere vormen en vereenigingen zal men de zoo lang gewenschte liefde in de maatschappij doen geboren worden; neen, eerst wekke men de liefde, dan volgt al het goede en elke nuttige verandering en verbetering van zelven. Dat zoodanige vereeniging der Protestanten zoo heilzaam naar buiten zoude werken, kunnen wij evenmin onvoorwaardelijk toestemmen. Ja de, voor den liberaal en helderdenkende niets beteekenende, beschuldiging van verdeeldheid, die wij steeds moeten hooren van de leden der Roomsche en Grieksche Kerk, zoude ophouden; maar andere en nieuwe grieven zouden spoedig in het midden worden gebragt. Of zou zoodanige vereeniging kunnen strekken om velen tot onze denkwijze over te halen? Wij gelooven het tegendeel. Immers gelijk de heidenen, die een veelgodendom huldigden en afbeeldingen van de godheden hadden, welke zij aanbaden, zoo zeer gehecht werden door de Christelijke godsdienst, omdat naast den eenigen waren God hulde werd gebragt aan zoo vele heiligen, en zij ook in de Christelijke Kerk afbeeldingen vonden van die heiligen, welke zij als halve goden beschouwden, zoo kan evenmin een roomsche zich op eenmaal ontdoen van alles wat in de Roomsche Kerk wordt geleerd. Liever gaat hij over tot een Kerkgenootschap, waarin hij nog iets terugvindt in bestuur of leer van hetgene was bij de

gemeente, welke hij verliet. Daarom zal hij zich liever aansluiten bij een Kerkgenootschap als dat der Lutherschen, waar hij nog eenige uiterlijke vertooning vindt in de eeredienst (b. v. in het kerkgezang, waarvan de Lutherschen, naar het voorbeeld van hunnen muzijkalen Kerkhervormer, meer werk maken dan de Gereformeerden); waar bij den gedachtenismaaltijd van den dood des Heilands nog een mystieke nymbus de plegtigheid omgeeft; — hoewel de leer der *transubstantiatie* te ongerijmd vindende, is echter de verheven eenvoud, welke de viering van het H. Avondmaal bij de navolgers van ZWINGLI en CALVIJN kenmerkt, te hoog voor hem: meer boeit hem LUTHERS *consubstantiatie*. Indien aanleiding en ruimte het toelieten, zouden wij nog meer kunnen bijbrengen om aan te toonen, dat eene vereeniging van Protestanten niet zoo heilzaam zou werken, als men wel oppervlakkig zou zeggen. Omtrent het *stoffelijk* voordeel, hetwelk de Schrijver veronderstelt, dat zoodanige vereeniging zoude opleveren, vooral in eenen tijd van strijd met de Roomschen, zoude ook nog al iets in het midden te brengen zijn. Dat de vereeniging der Protestanten den Roomschen de hoop niet zou doen ontzinken, om allen nog eenmaal onder het juk van den Paus te brengen, is den Protestanten vrij onverschillig; want de proselytenmakerij zou er niet te minder, misschien nog sterker door worden, en de haat, dien de echte ultramontaan den protestant toedraagt, zoude niet verminderen; eerder vermeerderen. Laat ons echter den Schrijver verder volgen. Na aldus de voordeelen dier algemeene vereeniging te hebben opgesomd, stelt hij zich de vraag ter beantwoordiging: »Hoe zal nu zulk eene vereeniging worden daargesteld? en zoude er, onder de tegenwoordige omstandigheden, niet veel in den weg staan, hetwelk dezelve bemoeijelijkte, zoo niet ondoenlijk maakte?" — Inderdaad, hoe ingenomen de Heer KOPPIUS ook zij met het denkbeeld van vereeniging der Gereformeerden met Doopsgezinden (liever Mennoniten) en Lutherschen, gevoelt hij toch hoe moeijelijk een zoodanige zamenvoeging zoude wezen; hij hoort reeds de vele klagten, welke de leden der afzonderlijke secten zouden aanhef-

fen; evenwel rekent hij het niet onmogelijk, wanneer slechts de *modus quo* goed zij. Die wijze doet hij ons spoedig kennen, zeggende: »Opmerkelijk is het, dat de blijde ervaring, die men in de laatste vijf-en-twintig jaren in de vergaderingen van Bijbelgenootschap, Zendelinggenootschap en Inrigtingen van weldadigheid had, nog niemand op den inval gebragt heeft, om er de wijze uit te leeren, waarop, wel is waar, langzaam, maar toch zeker, en met nagenoeg eenparig verlangen van alle Kerkgenootschappen, die vereeniging zoude worden daargesteld."— De Schrijver maakt ons opmerkzaam op die vergaderingen: hoe daar leden van verschillende Protestantsche Kerkgenootschappen broederlijk zijn vereenigd, om de belangen dier verschillende Inrigtingen te behartigen; en wil, dat, naar het voorbeeld dier vergaderingen, ook zaakgelastigden benoemd worden door elk Kerkgenootschap tot eene Commissie om, uit naam van alle afdeelingen, de vereeniging der Protestanten in *Nederland* tot stand te brengen. Intusschen ziet de Schrijver voorbij, dat er een groot onderscheid is tusschen het behartigen van de uitwendige belangen der Kerk (zoo als Bijbel- en Zendelinggenootschappen), en de inwendige belangen, te weten: de kerkleer. Helaas! de tijd is nog niet geboren, dat men zich in liefde zoude vereenigen; oude veten zouden herleven, geheelde wonden weder opengereten worden, en nieuwe geschillen zouden ontstaan. Hoe zou dit ook anders kunnen? Immers het voorstel van den Heer KOPPIUS is niet om uitsluitend liberale wetenschappelijke mannen ter vergadering te zenden, die het keurslijf van oude formulieren en geloofsbelijdenissen hebben verbroken; neen: »ook behoefde de naauwgezette en angstvallige gehechtheid van zoo vele oude en brave lieden" (de Schrijver vergete niet, dat die naauwgezetheid en angstvalligheid ook gevonden wordt bij mannen in de kracht hunner jaren, die wetenschappelijk gevormd zijn!) »in ieder Kerkgenootschap aan hunne herkomstige zoogenaamde *regtzinnige* kerkleer, geene bezorgdheid tegen onze voorstellingen te verwekken; naardemaal ieder Kerkgenootschap, des verkiezende, juist de meest *orthodoxe* godgeleerden die het bezat, daartoe afvaardigen kon;

om toch wel zorg te dragen, dat er op de bijzondere gevoelens van hetzelve geenerlei inbreuk gemaakt werd." — Zou de Schrijver dan waarlijk gelooven, dat in eene vergadering van *orthodoxe* godgeleerden uit de verschillende Kerkgenootschappen der Hervormden, niet spoedig eene verwarring zoude ontstaan als die bij den torenbouw te *Babel;* ja, dat die vergadering niet spoedig gelijken zoude aan eenen *Poolschen* landdag? Dat die vrees niet ongegrond is, leert ons een blik op de menschen, op de geschiedenis, op den geest des tijds. Velen zouden zoodanige gelegenheid aangrijpen en misbruiken, om minder edele bedoelingen te bereiken; de geschiedenis hangt menig treurig tafereel op van dergelijke vergaderingen! En de geest des tijds? Brengt deze niet mede, dat er alom onderlinge bijeenkomsten zouden ontstaan? Door eenen geest van oppositie gedreven, zouden velen zich reeds *a priori* aankanten tegen de besluiten, en hoe velen in onze Kerk wachten mogelijk slechts op een gunstig oogenblik, om als stichters van nieuwe secten op te treden! Zij, die belast waren om de gewenschte vereeniging tot stand te brengen, zouden een eersten maatregel moeten nemen: het gezamenlijk vervaardigen en het gezamenlijk aannemen en gebruiken eener zelfde Bijbelvertaling. Voorwaar eene heerlijke schrede tot verbroedering; wij gelooven echter, dat b. v. de oud-Lutherschen niet zoo spoedig de vertaling van hunnen Hervormer zouden verruilen tegen eene andere. Hoe zou men het maken met die woorden en verzen, welke thans, op het standpunt der godgeleerde wetenschap, door de historische en exegetische kritiek worden verworpen? Groote moeijelijkheid zal het reeds baren, wanneer in de Gereformeerde Kerk eene zoo noodzakelijke nieuwe Bijbelvertaling wordt ingevoerd, hoe zou men dan voldoen kunnen aan den eisch van zoo vele verschillende Kerkgenootschappen? Elke ketter heeft zijn letter: welke ach's en wee's zouden dan worden aangeheven, wanneer de wetenschap die letter eens afkeurde! Vervolgens keurt de Schrijver, om het doel te bereiken, noodig: »het gezamenlijk doen vervaardigen en het gezamenlijk aannemen en gebruiken van eenen zelfden bundel Chris-

telijke Kerkgezangen; alsof dat aannemen en gebruiken zoo spoedig te doen ware! Welk een vooroordeel bestaat er nog tegen onze Evangelische gezangen; hoe velen zijn er, die ze nog niet willen zingen; wier redenering steeds is: de gezangen zijn gemaakt door menschen, de menschen zijn boos, alles dus wat de menschen vervaardigen is boos; *ergo:* ook de gezangen; en zulke booze liederen kunnen God niet behagen! Alleen de psalmen van »DAVID, die een man naar Gods harte" was, kunnen bij velen stichting wekken, en dan willen velen zelfs thans nog niet de nieuwe berijming van 1773 gebruiken. Wij kennen gemeenten, waar de meesten nog de oude berijming zingen, terwijl de anderen de nieuwe aanheffen. Welke jammerklagten zouden er worden gehoord, wanneer, naar het voorstel van KOPPIUS, vele godsdienstige gelegenheidsgedichten van het Oude Verbond niet wierden opgenomen in den nieuwen bundel. De eenvoudige leden der gemeente worden zelfs geërgerd, wanneer de predikant bij het zingen van *Ps.* LXV: 1 verzoekt te zingen: »*De lofzang klinkt uit* CHRISTUS *zalen*," in plaats van uit »*Sions zalen*," dan wordt er reeds gezegd: de Dominé verdraait de psalmen! Voor het overige deelt de Heer KOPPIUS vele juiste aanmerkingen mede, omtrent onze psalmen en gezangen. — Het voorstel om in het leerstuk van den Doop allen te bevredigen door de kinderen op den leeftijd van 8—12 jaren te doopen, rekenen wij niet gelukkig. Voor het doopen van pasgeboren kinderen en van hen die tot de jaren des onderscheids zijn gekomen, valt veel te zeggen; maar niet vóór den leeftijd van 8—12 jaren. Waarom zou men echter hierin niet ieders gevoelen kunnen eerbiedigen, daar de kinderdoop nergens in den Bijbel geleerd wordt? Ook de moeijelijkheid omtrent de geschilpunten over den eed en het zwaard redeneert de Schrijver weg: voor den echten Mennoniet nogtans zouden de aangevoerde gronden niet voldoende zijn. — Als derde middel van verboedering wordt opgegeven: dat zich ieder Kerkgenootschap welhaast ontsloeg van het herkomstig, menschelijk en genootschappelijk gezag zijner geloofsleuzen. Dat dit wenschelijk ware erkennen wij gaarne; ja,

wij bedroeven er ons over, dat de geloofsbelijdenissen, die werken van menschen zijn, nog door velen, gelijk, ja zelfs hooger gesteld worden, dan het Boek der Boeken; de gehechtheid echter der leeken aan die belijdenisschriften kennende, oordeelen wij de gemeenten nog niet rijp tot zoodanig een stap. — Aan het slot dezer brochure worden nog eenige andere middelen ter vereeniging aangewezen, b. v.: één organisatie voor de verschillende Kerkgenootschappen; verandering van den tijd om het Kersfeest te vieren; gemeenschappelijk armwezen; algemeen protestantsch vraagboekje, enz. De Schrijver meent, dat al die opgegeven stappen tot *verbroedering* eenmaal *vereeniging* ten gevolge zullen hebben. Aan het einde van het werkje staan eenige niet onbelangrijke aanteekeningen. De stijl is over het algemeen vloeijend en duidelijk; taal en spelling zuiver. Een paar drukfouten stippen wij ter loops aan, b. v. pag. 23, *zweeren* (zweren), pag. 27, *belooven* (beloven). De aanhalingen van teksten zijn niet zeer naauwkeurig; pag. 13 staat *Hebr.* XI: 18, moet zijn *Hebr.* X: 18. Minder juist zijn ook, op pag. 13, medegedeeld de woorden *Gal.* IV: 10, 11, en, op pag. 24, MICHA 4: 3. Ook stuitten wij op eenige ruwe uitdrukkingen, die steeds den beschaafden lezer hinderen; vooral in een werkje dat bevorderlijk moet zijn tot vereeniging van andersdenkenden; b. v., pag. 12: dat het zingen van eenige psalmen grenst aan *onzinnigheid* en *razernij; onzin, opgeraapt verzinsel* en andere, die te hard zijn en bij vele eenvoudigen ergernis moeten verwekken. Voor het overige laat het werkje zich met genoegen lezen, omdat de Schrijver zoo geheel uit overtuiging spreekt. De Schrijver laat zich geheel wegslepen door het aanlokkelijke, dat het denkbeeld heeft eener vereeniging van alle Protestanten in *Nederland;* door de voorstelling der vervulling van de profetie des Heeren: »Het zal worden één kudde, één herder. Dat die tijd eens onder de leiding van den Heer der Kerk komen zal gelooven wij, maar tevens dat die tijd nog niet is aangebroken. Wegens nog zoo vele uiteenloopende gevoelens rekenen wij voor het tegenwoordige eene vereeniging onraadzaam en onmogelijk. Door

ontwikkeling van wetenschap en regt evangelischen zin, die zich niet alleen openbaart in woorden, maar inzonderheid in het huiselijk en maatschappelijk leven, zullen eens ongemerkt de scheidsmuren tusschen de verschillende afdeelingen onzer kerk wegvallen. Met het oog op de verschillende Kerkgenootschappen eindigen wij deze aankondiging met de woorden van LESSING, in zijn overheerlijk drama: NATHAN *der Weise* III, 7, alwaar NATHAN de zoo bekende fabel der drie ringen aldus besluit: *Es eifre jeder seiner unbestochnen von Vorurtheilen freien Liebe nach! Es strebe von euch jeder um die Wette, die Kraft des Steins in seinem Ring an Tag zu legen! Komme dieser Kraft mit Sanftmuth, mit herzlicher Verträglichkeit, mit Wohlthun, mit innigster Ergebenheid in Gott, zu Hülf! Und wenn sich dann der Steine Kräfte bei euern Kindes-Kindeskindern äuszern: so lad'ich über tausend tausend Jahre, sie wiederum vor diesen Stuhl. Da wird ein weisrer Mann auf diesem Stuhle sitsen, als ich; und sprechen.* (*)

(*) Dat het bestaan van verschillende Kerkgenootschappen, als leden van hetzelfde ligchaam, waarvan CHRISTUS het Hoofd is, niet strijdt tegen de leer van den Zaligmaker en de ontwikkeling dier leer in de Paulinische brieven, wordt uitvoerig en zeer wetenschappelijk aangetoond in de voortreffelijke Dissertatie van Dr. W. R. VAN HOËVELL, *Dissertatio Historico-Theologica, qua Irenaei dogma de Ecclesiae unitate exponitur et comparatur cum ideis et notionibus paulo post ipsum et ante ipsum obviis. Gron.* MDCCCXXXVI; inzonderheid pag. 124—140. V.

De oorsprong, geschiedenis en aard van het regt van verkiezing van Predikanten, dat door Floreenpligtigen in Friesland wordt uitgeoefend, eene bijdrage tot de Kerkelijke geschiedenis in Friesland, door J. H. REDDINGIUS, GZ., *Theol. Doct. en Predikant te Franeker. Te Sneek, bij* van Druten en Bleeker. 1849. *In gr. 8vo.* 53 *bl. f* :-50.

In een tijd van wetenschappelijk onderzoek, hoedanigen wij

thans beleven, baart het eene billijke bevreemding, dat er nog zoo vele zaken, inrigtingen en gebruiken zijn, wier oorsprong, ontwikkeling en geschiedenis nog in het duister liggen. Veel is er, dat tot dusverre aan de aandacht der geletterden ontglipte; veel ook, welks onderzoek slechts hun mogelijk is, die locale en provinciale kennis bezitten, en daarenboven toegang hebben tot oude archieven, en bij eene grondige historische kennis ook gemeenzaam zijn met het taaleigen van verschillende plaatsen. Daarom juichen wij alle pogingen toe van hen, die licht in de duisternis trachten te scheppen, die aan de hand der historie ons voeren naar de bron en oorzaak der dingen. Inzonderheid is *Friesland*, wat deszelfs oude geschiedenis en landtaal aangaat, voor velen eene *terra incognita*. Zoo bleef, onder anderen, met betrekking tot de Kerkelijke geschiedenis in *Friesland*, te lang de vraag onbeantwoord: »welke is de oorsprong, geschiedenis en aard van het regt van verkiezing van predikanten, dat door Floreenpligtigen in *Friesland* wordt uitgeoefend?" Volkomen waar toch is hetgene Dr. REDDINGIUS schrijft in de voorrede tot deze brochure: »Wel is er veel geleverd, wat dit onderwerp betreft, door den Hoogleeraar A. YPEY, zoo wel in zijne *Geschiedenis van de Nederlandsche Hervormde Kerk*, die hij met den Heer DERMOUT uitgaf, als in zijne *Geschiedenis van het Patronaat-regt*. Noch in het eene, noch in het andere werk heeft hij echter dit onderwerp volledig willen behandelen; ofschoon hij naar de gewoonte, door den grooten schat van wetenschap, waarover hij te beschikken had, hem eigen, ook daarover veel meer leverde dan men verwachten mogt. En in het werk van Dr. LORGION, *de Nederduitsche Hervormde Kerk in Friesland, sedert hare vestiging tot het jaar* 1795, werd er alleenlijk over gehandeld op bl. 114—118. Wat de eerste helft der zeventiende eeuw aangaat, heeft hij er zich bepaaldelijk bij opgehouden, doch overigens er zich niet over uitgelaten." — Het werk dus, door den geleerden Schrijver ondernomen, was geenszins overtollig, maar strekt veeleer om eene leemte in de Kerkelijke geschiedenis aan te vullen. Hoe die taak is volbragt, zal een kort overzigt ons spoedig doen zien. In vier hoofdstukken is het belangrijke onderwerp behandeld. Het eerste heeft tot opschrift: *De Floreenpligtigen in Friesland.* In dit hoofdstuk wordt de oorsprong der Floreenpligtigen en de beteekenis van het woord ontwikkeld. De zonen van den

hebzuchtigen ALBERT, Hertog van *Saksen* en Stadhouder van *Holland*, aan wien de *Friezen*, door nood gedrongen, de heerschappij hadden opgedragen, volgden in den jare 1500 den op het onverwachtst overleden vader op. Slechts korten tijd had, na den dood des Hertogs, diens jongste zoon HENDRIK het bewind in handen; spoedig was hij het bestuur moede over het toen zoo woelige volk. Zijn oudere broeder GEORG nam de teugels van het bewind op; gestreng was hij in zijn bestuur en hebzuchtig gelijk zijn vader. Bij alle de schattingen en opbrengsten, die hij vorderde, voerde hij ook nog ten jare 1510 eene grondbelasting in. »Eene gouden munt liet hij slaan, waarop zijne beeldtenis preikte (prijkte), ter waarde van één gulden en veertig cents, die men *floreen* noemde; deze werd de standaard, om haar zoo eens te noemen, van de grondschatting, die den naam van floreenrente ontving. De huurwaarde van al de landerijen liet hij opnemen en berekenen naar florenen. Op elke floreen werd dan maandelijks eene schatting gelegd." — — — »Zij, die de floreenschatting moesten opbrengen, kregen den naam van *Floreenpligtigen*. Dat floreenstelsel is nog de grondslag van de heffing der gelden, die tot onderhoud der dijken en tot andere einden worden vereischt. En zij, die ze opbrengen, voeren nog dien naam van *Floreenpligtigen*." Na dit ontwikkeld en gezegd te hebben, dat die Floreenpligtigen nog bij oude gemeenten te platten lande het regt uitoefenen om predikanten te benoemen, eindigt de Schrijver dit eerste hoofdstuk met de opmerking: dat, in eenige gemeenten van latere dagteekening, de verkiezing van predikanten op eene andere wijze plaats heeft. Intusschen behoorden die laatste mededeelingen niet in het eerste hoofdstuk, hetwelk handelt over *de Floreenpligtigen in Friesland;* beter had de Schrijver ze geplaatst in het *Tweede* Hoofdstuk, welks opschrift is: *Oorsprong van het regt van verkiezing van predikanten, dat zij uitoefenen.* Dien oorsprong leidt de Schrijver, onzes inziens zeer juist, reeds af van den tijd van KAREL *den Grooten*, dus vóór 814, toen die magtige Keizer van het westen stierf. Immers werden in andere streken de bedehuizen meest gesticht door rijke bezitters van landhoeven. In *Friesland*, waar de afscheiding tusschen de bezitters van landhoeven en de overige grondbezitters niet zoo sterk was, werden kerken en pastorijen ook door gemeenschappelijke bijdragen tot stand gebragt. Zij, die er toe bijdroegen om

kerken te stichten, verkregen daardoor het regt, een stem uit te brengen in het verkiezen van priesters. Dat dit werkelijk het geval was, staaft de Heer REDDINGIUS met eenige aanhalingen uit oude oirkonden. Gaarne echter hadden wij hier bijgevoegd gezien, welken regtstreekschen of zijdelingschen invloed de bisschoppen uitoefenden op die verkiezingen, en in hoeverre de *Friezen* zich daarin lieten leiden; voorzeker zullen er toen ook daardoor wel botsingen zijn ontstaan, welker mededeeling waarschijnlijk niet onbelangrijk zoude zijn. In het *Derde* Hoofdstuk wordt medegedeeld de *geschiedenis van het regt van verkiezing van predikanten, dat door de Floreenpligtigen in Friesland wordt uitgeoefend.* Belangrijk is dit Hoofdstuk, vooral wat het historische betreft. De Schrijver bewijst in deze Afdeeling, dat het regt van verkiezing der priesters, onder verschillende Regeringen, bleef in handen van de personen, die tot de stichting der kerk hadden bijgedragen, of van éénen persoon, wanneer die alleen, uit eigen fondsen, het kerkgebouw had laten oprigten. Zoo werden zij in hunne voorregten bevestigd, in 1457, door Keizer FREDERIK III, in 1470 door den Hertog KAREL van *Bourgondië*. Zelfs de heerschzuchtige ALBERT en zijne zonen durfden die regten niet verkorten. De nog zoo jeugdige maar schrandere KAREL V, die de liefde der *Friezen* voor hunne oude regten kende, liet hun óók het regt om priesters te verkiezen behouden. Ja, zelfs de jaarlijksche collatie van zes beneficiën, die in 1498 aan ALBERT van *Saksen* was toegestaan, werd door KAREL-zelven tot drie beperkt, zich daarenboven verbindende, zonder eenige willekeur daarin te zullen handelen. Zelfs de willekeurig handelende FILIPS II gaf door de landvoogdes (MARGARETHA van *Parma*) de verzekering te kennen, dat zijn inzigt geenszins was, de geregtigheden, eigendommen, voorregten, vrijdommen, gewoonten en oude gebruiken der *Friezen* te benadeelen. Dit geschiedde in eenen brief van 1 Aug. 1564 toen de landvoogdes het plan van den Koning aan de Staten van *Friesland* mededeelde, om eenen bisschoppelijken stoel te *Leeuwarden* te plaatsen. Hierop laat de Schrijver volgen: »Wat de bedoeling echter van den Paus met de aanstelling van eenen bisschop geweest zij, zij was al zeer ongunstig. PAULUS IV verlangde vuriglijk de vernietiging van het *Friesche* patronaatregt; dat eischte hij voor de nieuwe bisschoppen." Intusschen de Paus, die tijdens het schrijven van dien brief leefde (1564), was niet

PAULUS IV maar PIUS IV. Immers de fanatieke PAULUS IV was reeds, na eene vierjarige regering, den 18 Aug. 1559 in hoogen ouderdom gestorven en opgevolgd door PIUS IV, die van 1559—1565 de driedubbele kroon droeg. Toen, in 1580, de openbare godsdienstoefening der Roomsch-Katholieken in *Friesland* verboden werd, en de ingezetenen werden opgeroepen tot het verkiezen van bekwame gereformeerde predikanten, drongen de *Friezen* nog op de handhaving hunner oude regten aan, die hun weder bij besluit der Staten van *Friesland*, in 1616, werden toegekend. Wel werd het regt van verkiezing van predikanten aan meerderen verleend dan oorspronkelijk; doch het bleef toch uitsluitend in handen der grondbezitters; en na eenige geschillen werd dit bevestigd, bij resolutie van 14 Maart 1645, in deze woorden: *dat niemand in de verkiesinge van een predicant ten platten lande in de stemminge sal mogen worden toegelaten, dan diegene, welke naar older gewoonte en 's Lants resolutien besitten een schotschietende huys ofte* stelle *en hebben ploechgangen, schoon hij in het dorp, daar de verkiesinge geschiet ofte valt, niet en sy woonachtig, soo nochtans, dat hy sy een Ledemaet van de gemeinte, ofte ten minste een liefhebber van de ware gereformeerde gemeinte ofte religie.* Honderd-en-vijftig jaren bleef het Reglement van kracht; met de slooping echter van het oud-*Nederlandsch* Staatsgebouw, in 1795, werd ook aan de grondbezitters in *Friesland* willekeurig hun oud regt ontnomen. Het beginsel van vrijheid en gelijkheid drong ook door tot in de kerkeraadsvergaderingen, en van toen af aan werd de verkiezing van predikanten aan mansledematen opgedragen; hetwelk niet zelden tot ergerlijke tooneelen aanleiding gaf. In 1803 en 1804 werd door het Departementaal bestuur van *Friesland*, en door de Synode, gehouden te *Heereveen*, op nieuw het regt van verkiezing van predikanten aan hen toegekend, van welke de kerkelijke goederen en fondsen voortkwamen. Aan elk werd, naar gelang van zijne bezittingen en van de lasten, die hij moest opbrengen, een zeker aantal stemmen gegeven. Die bepalingen werden nagenoeg geheel goedgekeurd in 1805, en bevestigd in 1816 en 1823, ja, ook nog evenzoo bekrachtigd bij Koninklijk besluit van 14 September 1833, N°. 102. Na dit betrekkelijk vrij groot hoofdstuk besluit de Schrijver zijn onderzoek met Hoofdstuk IV: *Aard van het regt van verkiezing van predikanten, dat de Floreenpligtigen uitoefenen.* In de inleiding tot dit Hoofdstuk ijvert de Schrijver zeer tegen

subjectieve opvatting, bij welke geene geschiedenis tot basis ligt; en geen man van echte wetenschappelijke studie zal de waarheid, ook door Dr. REDDINGIUS uitgesproken, betwisten, dat de historie de fakkel is om ons voor te lichten bij het onderzoek van oude instellingen. Aldus door de geschiedenis voorgelicht, meent de Schrijver het regt, dat door de Floreenpligtigen wordt uitgeoefend, te moeten brengen tot het patronaatregt: dat de stichters van kerken enz. van zelf beschouwd werden en ook zich-zelven beschouwden als patronen. Het regt, hetwelk de Floreenpligtigen uitoefenden, werd dan ook dikwerf, vooral bij overdragten van heerschappij, patronaatregt genoemd. Dit regt was hun niet, gelijk elders, door bisschoppen gegeven, maar door den landsheer-zelven, door KAREL *den Grooten;* en na hem werd hun dat voorregt gestadig vergund, niet door den bisschop maar door de Hertogen die het land bestuurden. In latere jaren heeft de Kerk-zelve de Floreenpligtigen in hun regt gehandhaafd. Toen de kerk het regt van beroeping van predikanten opdroeg aan de kerkeraden, behielden echter de eigenaars van Floreenpligtige vastigheden het regt van verkiezing of benoeming. In de paar laatste bladzijden betoogt de Schrijver, dat de Floreenpligtigen het regt van verkiezing van predikanten uitoefenen, krachtens eene *overeenkomst*, door hen aangegaan *onder eenen bezwarenden titel*, en zegt, dat daarop van toepassing is art. 1350 van het Burg. Wetboek; dat het eene overeenkomst is tusschen de kerk en de Floreenpligtigen, welke overeenkomst dan ook niet zoude kunnen ophouden zonder toestemming van beide partijen. Dat echter de kerk zich bij het uitvaardigen van algemeene wetten en bepalingen, betrekkelijk het beroepen van predikanten, door die overeenkomst zoude laten binden, betwijfelen wij zeer; wij gelooven veeleer, dat, na verloop van eenige jaren, alle foedale regten en privilegiën der Floreenpligtigen reeds tot de geschiedenis zullen behooren.

De Schrijver heeft dezen in vele opzigten moeijelijken arbeid op eene waardige wijze volbragt; hier en daar was het ons al te beknopt; door meerdere uitbreiding en mededeeling van oude besluiten, zoude het boekje meer blijvende waarde hebben. Gaarne hadden wij echter ook eene beschouwing er bij gezien, in hoeverre het regt, dat de Floreenpligtigen uitoefenen, voordeelig, in hoeverre nadeelig werkt voor de kerk in *Friesland;* de geschiedenis van vroegeren en lateren tijd

zoude hem er voorzeker zeer in te hulp komen, en misschien in deze dagen menigen nuttigen wenk geven bij de behandeling van het nieuwe Reglement.

Taal en stijl zijn zoo als wij die bij zulk een onderwerp wenschen. Enkele fouten zijn er ingeslopen, b. v. bl. 12: Hoewel in de vergaderingen — — des hertogs hulpe — — werd aangenomen, echter moest hij," voor: »moest hij echter;" pag. 13: »preikte" voor »prijkte." Minder juist en aangenaam klinken ook uitdrukkingen als deze (pag. 46): »wie ook wane of zich gedrage alsof hij wane."

Wij lazen dit werkje, dat met regt *eene bijdrage tot de Kerkelijke geschiedenis in Friesland* mag genoemd worden, met groot genoegen, en wenschen spoedig een tweeden druk noodzakelijk, aan welken dan de verlangde uitgebreidheid door den Schrijver zal kunnen gegeven worden, dien wij daartoe allezins bevoegd rekenen.

Het ware te wenschen, dat mannen van wetenschap in het algemeen meer en meer het eigenaardige van hun gewest of woonplaats in een helder historisch daglicht plaatsten, en de predikanten in het bijzonder meer licht verspreidden over nog duistere kerkelijke aangelegenheden, waartoe plaatselijke kennis en belangrijke archieven hen in staat stellen.

De opvoeding des menschdoms door God ter voorbereiding voor de komst van CHRISTUS, *geschetst door* L. S. P. MEYBOOM, *Theol. Doct. en Pred. te Nijmegen. Ten gebruike bij de Kerkelijke geschiedenis van* LEIPOLDT. *Te Groningen, bij* M. Smit. 1848. *In gr.* 8*vo.* 310 *bl. f* 1 - 80.

Het wekt in den eersten opslag bevreemding, dat, na de uitgave van HOFSTEDE DE GROOT's *voorlezingen over de opvoeding des menschdoms door God*, een van 's mans leerlingen de pen heeft opgevat, om datzelfde onderwerp op zijne wijze te behandelen. Maar die bevreemding wijkt, als wij uit de opdragt van zijn geschrift vernemen, dat hij reeds vóór eenige jaren, onkundig van het voornemen zijns leermeesters, met den arbeid en zelfs met den druk begonnen was, en nu, na lange aarzeling, ook daarom van zijn plan niet heeft afgezien, omdat het met de geheele rigting zijner studiën in den naauwsten zamenhang stond. Het schijnt, dat hij, even

als de Hoogleeraar, over dat belangrijk onderwerp eerst in *Nijmegen* voorlezingen gehouden heeft, ofschoon thans, bij de uitgave, die vorm weinig meer te herkennen is. En vooral bestemde hij zijn opstel, zoo als ook de titel aanwijst, ter dienste dergenen, die gebruik maken van LEIPOLDT's *Kerkelijke geschiedenis*. Hieruit vloeide als van zelf voort, dat het in andere handen komt, dan het meer kostbare werk des Hoogleeraars.

Hoe dit echter ook zij, wij hebben thans den arbeid van Dr. MEYBOOM, die voor ons ligt, aan te kondigen, en uit die aankondiging zal blijken, dat hij geheel zijnen eigen weg gegaan is, en een in vele opzigten oorspronkelijk en verdienstelijk werk geleverd heeft. Het is, na eene vrij uitvoerige *inleiding*, die de vroegste geschiedenis des menschdoms bevat, in *vier afdeelingen* gesplitst. In de *Eerste* wordt aangewezen, dat de hemelsche Vader zijne menschenkinderen op aarde leerde begrijpen, dat er één algemeen Godsrijk kan bestaan, doordien Hij in hun midden één algemeen rijk onder *Rome*, en een Godsrijk onder *Israël* liet ontstaan; in het *Tweede*, dat Hij bij hen de vermogens van ligchaam en geest ontwikkelde, en allengs op verschillende plaatsen verschillende elementen van geestelijk leven te voorschijn bragt; in het *Derde*, dat Hij hen leerde gevoelen, dat de enkele spranken van leven niet genoeg zijn tot hunne zaligheid; en, *eindelijk*, dat Hij de elementen van geestelijk leven, bij de onderscheidene volken aanwezig, dooréénmengde, en daardoor de voorbereiding des menschdoms voor het Evangelie voltooide. Al wie nu deze opgave van den hoofdinhoud met een geoefend oog overziet, bemerkt ligtelijk, wat al bijzonderheden hier ter sprake komen en hoe zij, onderling in betrekking geplaatst, te zamen één geheel uitmaken. De vinding van het plan is dan ook onberispelijk en getuigt van een echt wijsgeerigen blik. Alleen valt het op te merken, dat eenige herhaling, hier en daar, niet wel te vermijden was; te meer daar er telkens afzonderlijk van de Oosterlingen, waarop het oude *Israël* nog weder eene uitzondering maakt, van de *Grieken* en van de *Romeinen* gesproken wordt. Wij laten gaarne in het midden, of er, bij eenige wijziging in het plan, mogelijkheid bestond, dit te voorkomen. Maar zeker is het, dat overigens de uitvoering verre boven onzen lof verheven is. Beurtelings hebben wij in elk hoofdstuk 's mans belezenheid en veelomvattende wetenschap evenzeer bewonderd, als

de groote gemakkelijkheid, waarmede hij zich in elk gedeelte der oude geschiedenis beweegt. Om het even of hij handelt over de oude *Aziatische* volken, of over de *Egyptenaren*, of over de *Grieken* en *Romeinen*, altijd deelt hij ons een zeldzamen schat van kennis mede en wijst verrassende oogpunten aan, die een helder licht doen opgaan over hunnen toestand en den graad van ontwikkeling, dien zij bereikt hadden. Soms echter is hij, wij mogen het niet ontveinzen, al te kwistig met zijne geschiedkundige mededeelingen, en verliest het doel van zijn geschrift in zoo verre uit het oog, als het bijkans een handboek wordt der oude geschiedenis. Soms ook schijnt hij ons toe, de spranken van licht en leven, die hij hier en daar opmerkt, hooger te schatten, dan zij verdienen zouden. Maar wat er misschien, ten gevolge van hooge ingenomenheid, eenzijdigs zijn mogt in de *Tweede* Afd., dat vindt in de *Derde* zijn tegenwigt. Hij doet dáár het gebrekkige en onvoldoende van hetgeen de oude wereld aan beschaving en geestelijk leven bezat, zóó scherp en krachtig uitkomen, dat wij weder met zijne voorafgaande beschouwingen, waar zij ons een weinig overdreven mogten zijn voorgekomen, verzoend worden. En als hij dan ten laatste den invloed van het Oosten op de Joden in en na de ballingschap, en van de Joden op het Oosten in korte trekken afschetst, en aanwijst, hoe de *Oostersche* beschaving met de *Grieksche* werd vermengd en de *Grieksch-Oostersche* zamensmolt met de *Romeinsche*, dan zien wij, in aanbidding weggezonken van Gods wonderbare wegen met het menschdom, de vatbaarheid voor het Evangelie allengs ontwikkeld, de behoefte daaraan allerwege opgewekt en zóó den weg gebaand voor den Gezegende, die gekomen is in den naam des Heeren.

Het is ons niet te doen, om op bovenstaande lofspraak iets af te dingen. De rijkdom van zaken, hier behandeld, is inderdaad buitengewoon, en bij die behandeling ligt blijkbaar gestrenge wijsgeerige beoefening der geschiedenis ten grondslag. Maar onvoorwaardelijk kan daarom toch onze lofspraak niet zijn. Behalve hetgeen wij reeds ter loops hebben aangestipt, valt er op den vorm een en ander aan te merken, dat wij niet verzwijgen mogen. De stijl verheft zich niet boven het zeer middelmatige en gaat doorgaans vrij eentoonig voort van het begin tot aan het einde. Ook waar er verheffing is, wordt hij door gebreken ontsierd. Hij

schijnt te lijden onder den zwaarwigtigen inhoud en door de groote zorg, daaraan besteed, eenigermate verwaarloosd te zijn. Er ligt over het geheel eene sterk *Germaansche* kleur, en talrooze *Germanismen* in woorden en periodenbouw verstoren het genoegen der lezing. Wij onthouden ons eene breede lijst er van ten toon te hangen. Wil men enkele proeven? Er wordt, b. v. bl. 13, gesproken van *de gloeihitte der vlammen*, bl. 20, van vreeze voor *verraad en overvalling*, bl. 21, van eene *voorvaderlijke zede*, bl. 82, van *Achter-Indiën*, bl. 129, 163, van hetgeen *voorheerschend* was in het Oosten, bl. 156, van het *derde* gebod van MOZES, dat der sabbathviering, bl. 263, van *opdwingen* en heerschzucht, die *onbandiger* wordt. En dit zijn maar kleine proeven van zonden, tegen de taal. Zij zijn er veel grover en heur getal is groot. Wij behoeven niet te zeggen, hoe deze en andere gebreken van den vorm het gebruik van dit geschrift, vooral onder de meergevorderde kweekelingen der gemeente, in den weg staan. Het is daarvoor ook te weinig eenvoudig, te wijsgeerig, te afgetrokken soms, en niet onderhoudend genoeg. Het onderstelt véél méér ontwikkeling en vatbaarheid bij wie het gebruiken zullen, dan LEIPOLDT's echt populaire kerkgeschiedenis. Het is een te geleerd geschrift, ook in wijze van inkleeding en uitdrukking, om in alle handen te komen. In zoo verre staat het bij DE GROOT's *voorlezingen* ver achter; terwijl het die in rijkdom en diepte van beschouwing waardig op zijde streeft. — En wanneer iemand nu vragen mogt, of wij ook op den inhoud iets hebben aan te merken, dan zouden wij verlegen staan. Hoofdaanmerkingen hebben wij niet. Met de beschouwingen van den geleerden Schrijver kunnen wij ons over het algemeen, even als met zijne denkwijze, in zoo ver zij hier aan het licht treedt, best vereenigen, maar dalen wij tot bijzonderheden af, ja, dan worden de punten van verschil *legio* in aantal, en het zou ons niet moeijelijk vallen, met de enkele opgave daarvan geheele bladen schrifts te vullen. Dit kan trouwens niet wel anders, en komt uit den rijkdom van behandelde zaken als van zelf voort. Zoo zouden wij, b. v. bl. 17, niet gezegd hebben, dat het stil en statig opstijgen van den rook der ontstokene offers voor een bewijs gehouden werd, dat God ze aannam; en, werd de rook door den wind verwaaid, dat dit een teeken was, dat Hij de gave weigerde. Wij zouden,

bl. 24, niet van HENOCH's dood gesproken, en, bl. 25, aan den zondvloed niet zulk eene verandering in de gesteldheid van lucht en aarde hebben toegeschreven, dat der menschen leven daardoor aanzienlijk werd verkort. Wij zouden, bl. 30—34, ons over den zondvloed, zijne oorzaken en gevolgen waarschijnlijk gansch anders hebben uitgelaten en zeker niet beweerd hebben — 't geen dan ook in de opdragt als ongerijmd wordt teruggenomen — dat door de geweldige verplaatsing der wateren ook het zwaartepunt der aarde veranderd werd, zoodat zij, in plaats van regtstandig tegenover de zon te staan, dien ten gevolge eene hellende rigting zou verkregen hebben. Wij zouden — 't is misschien eene kleinigheid, maar in een leerboek altijd berispelijk — in de geschiedenis van MOZES, bl. 55, niet van een der *Joden* zonen gesproken, en van den tabernakel onder *Israël* eene minder vreemde uitlegging gegeven hebben, dan bl. 154 voorkomt, waar er een beeld in gezien wordt van 't groot heelal. Wij zouden ons, bl. 162, onthouden hebben van de minstens hoogst onvoorzigtige en zeker ook ongegronde bewering, dat de voorspellingen der oude Profeten meestal loopen over dingen, die elk wijs en godvruchtig Israëliet even goed had kunnen voorspellen. Wij zouden evenmin, bl. 232, hebben beweerd, dat Gods éénheid tijdens de Sinaïtische wetgeving nog onbekend was, en dat JEHOVA in de Wet wordt voorgesteld als de magtigste, niet als de éénige God, en dat zelfs DAVID nog niet verheven was boven deze gebrekkige denkwijze. Doch waar vonden wij het einde, als wij wilden voortgaan? Zeker is het, dat wij, geroepen om een dergelijk werk te schrijven, in weerwil van 't een en ander, dat wij berispen, niet ligt zoo veel goeds en uitstekends zouden hebben geleverd. En daarom brengen wij, aan het einde, Dr. MEYBOOM van harte dank toe voor zijn hoogst belangrijken arbeid, dien wij op prijs stellen, en vragen hem om verschooning, dat wij, ofschoon in menig opzigt onzer minderheid bewust, het gewaagd hebben, zijn arbeid aan onze onpartijdige kritiek te onderwerpen.

Kerkelijke Rede ter gedachtenis van Z. M. WILLEM II, *Koning der Nederlanden, door* G. RUITENSCHILD, *Theol. Doct. en Pred. te 's Gravenhage. Te 's Gravenhage en te Amsterdam, bij* de Gebroeders van Cleef. 1849. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl.* *f*: - 40.

Eene openbare Godsdienstoefening, na de inhuldiging van Z. M. den Koning WILLEM III, *in de tegenwoordigheid van het Vorstelijk huis gehouden te Amsterdam in de Wester kerk, den* 13 *Mei* 1849, *en bestuurd door* D. H. WILDSCHUT, *Kommandeur der Orde van den Nederl. Leeuw, Theol. Doct. en Pred. aldaar. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1849. *In gr.* 8*vo.* 30 *bl.* *f* : - 40.

Wij noemen het eene zware taak, die de Eerw. RUITENSCHILD te vervullen had, geroepen zijnde, om in de plaats van den Hofprediker op te treden. Nog heugen ons de lijkredenen op den vorigen Koning, WILLEM I, en vroeger op zijne gemalin door DERMOUT uitgesproken. Zij zijn meesterstukken van welsprekendheid, die hem tot onvergankelijke eer verstrekken. Hadden wij geen regt, om zoo veel uitstekends, wat even daarom zeldzaam is, van zijnen plaatsvervanger te verwachten, wij hadden toch met de gansche natie iets beters gewenscht, dan hij bij het graf en later ter gedachtenis van WILLEM II gesproken heeft. Er is daarin veel goeds, wij ontkennen het niet, meer zelfs dan men er in gevonden heeft; maar de vreemde, gedrongen stijl, de daardoor veroorzaakte duisterheid der rede en vooral de onbewimpelde zaligspreking van den ontslapen Vorst, waaromtrent beter het stilzwijgen ware bewaard, ontsieren zijne toespraken en kwetsen zelfs eenigermate het Christelijk gevoel. Of en in hoe verre de beweende Koning bereid was tot den gewigtigen overstap, dien hij, even als elk ander, doen moest, laat zich niet beslissen. Gevaarlijk is het, den indruk eener lijkrede afhankelijk te maken van eene stoute uitspraak dienaangaande. En van eenen Evangeliedienaar, die zijne roeping kent, had men mogen verwachten, dat hij zich daarvan onthouden of daaromtrent de meest mogelijke kieschheid en voorzigtigheid in acht genomen zou hebben. Gunstig steekt hierbij de toespraak, door den Eerw. WILDSCHUT, na de inhuldiging van den nieuwen Koning gehouden, af. Als hij uitweidt over den gestorven Koning, wiens verscheiden oorzaak was van de troonsbeklimming zijns opvolgers, doet hij in weinige woorden regtmatige hulde aan zijne nagedachtenis, en voegt daaraan bescheidenlijk den wensch toe: » *Zacht ruste zijn stof bij dat zijner Vaderen in het graf, en zalig leve hij-zelf bij God in den hemel!*" Dien wensch heeft zeker

elk, die tegenwoordig was, hem nagezegd. Ook in andere opzigten, vooral door eenvoudigheid, waardigheid en gepasten ernst, munt zijne rede boven de eerstgenoemde uit, ofschoon zij niet halen kan bij DERMOUT's onvergelijkelijke gaven. Wij verblijden ons, dat er bij die plegtige gelegenheid, in de hoofdstad, zoo regt Christelijk gesproken is. Het verwondert ons niet, dat de indruk dier openbare Godsdienstoefening op allen, die haar bijwoonden, en vooral op den jeugdigen Vorst-zelven zoo bij uitnemendheid gunstig is geweest. Het verstrekt hem tot eere, dat hij den voorganger zijne tevredenheid en dank op ondubbelzinnige wijze heeft betuigd. En instemmende met de wenschen, te dier ure over hem uitgeboezemd, bidden wij den God onzer vaderen, dat zijne gansche regering bewijzen moge tot in lengte van dagen, hoe zeer het hem ernst was, bij hare aanvaarding, vurig te smeeken om wijsheid en kracht uit de hoogte.

De godsdienst het wezen van den mensch. Brief aan Dr. J. J. VAN OOSTERZEE *van* A. DES AMORIE VAN DER HOEVEN, JR., *Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. et Theol. Doct., Predikant te Utrecht. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1848. *In gr.* 8*vo.* 102 *bl.* *f* 1-:

Bij de afzonderlijke uitgave dezer voortreffelijke verhandeling zegt de waardige Vader des ontslapenen: »Deze verhandeling werd opgenomen in de *jaarboeken voor wetenschappelijke theologie*, D. V, St. 2. De jeugdige Schrijver had zich voorbehouden, die later afzonderlijk uit te geven. Na de opmerkingen en oordeelvellingen der geleerden over zijn betoog gehoord en overwogen te hebben, wenschte hij het omgewerkt, vermeerderd en verbeterd in het licht te zenden. Zijn vroegtijdige dood heeft hem in de volvoering van dit plan verhinderd. Het is met zijne voorkennis en goedkeuring, dat dit opstel thans onveranderd aan het Algemeen wordt medegedeeld."

En meer behoeven wij ook niet te zeggen ter aankondiging van dit bekende en algemeen gewaardeerde stuk eens jongen mans, van wien, bij langer leven, wetenschap en kerk nog zoo veel hadden mogen hopen.

Het geloof in JEZUS CHRISTUS *ons licht, onze kracht en onze rust, ook in dezen zorgvollen tijd. Door* L. G. PAREAU, *Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te Groningen. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1848. *In gr.* 8*vo.* 95 *bl.* *f* : - 90.

De Engelenzang op het Kersfeest van het jaar 1848. *Feestrede over* LUC. II: 13, 14; *door* J. F. ASMA. *Uitgegeven ten voordeele van het gezelschap* DORCAS *te Schiedam. Te Schiedam, bij* H. A. M. Roelants. 1849. *In gr.* 8*vo.* 25 *bl.* *f* : - 50.

Naar aanleiding van en met een oog op de verschijnselen des tijds, dien wij beleven, heeft de Hoogl. PAREAU drie leerredenen uitgesproken en uitgegeven; éene — zoo drukt hij zich uit — over ons leven voor de wereld; éene over ons leven voor ons-zelven; en éene over ons leven in betrekking tot God, als den grond tevens van al ons leven voor ons-zelven en voor anderen. De eerste handelt over *de noodzakelijke vereeniging van het geloof en de liefde*, tekst MATTH. V: 48; de tweede beschouwt *het geloof als het vermogen om Gods heerlijkheid te zien*, tekst JOH. XI: 40; de derde ontwikkelt, dat JEZUS *leven met God door het geloof ook het onze* is, tekst JOH. XVI: 32^{b}. Er is nog bijgevoegd eene leerrede, of, beter, eene toespraak bij *het Christelijk gebed voor Nederland*; uitgesproken in de avond-godsdienstoefening den 18 Junij 1848. In al deze stukken vindt men het onderwijs en de opwekking der Gemeente verstandig, echt Christelijk-wijsgeerig verbonden aan een opmerkzaam, bedachtzaam letten op de teekenen van onzen fel bewogen tijd. Niemand zal daarom deze leerredenen uit de hand leggen, zonder zich geleerd en gesticht te gevoelen, ook zonder als verblind te zijn door den glans eener schitterende welsprekendheid.

Dat waas eener ongemaakte eenvoudigheid ligt ook over de leerrede, die de Eerw. ASMA verleden jaar op het Kersfeest over den Engelenzang gehouden heeft. De »hoofdgedachte" is: »God verheerlijkt zich door CHRISTUS in het heil der menschen, tegenover de ellende, die in eene zondige wereld is." Zij wordt uit den Engelenzang in betrekking tot dezen tijd ontwikkeld met een blik op het verledene, het

tegenwoordige, en het toekomende. De gansche houding van het stuk heeft iets puntigs, iets oorspronkelijks. Het verzoek tot de uitgave doet eer aan hen, die het vroegen, en de weldadige bestemming, die er bij de inwilliging aan gegeven werd, doet eer aan den bescheiden, maar voor zijne taak allezins berekenden opsteller.

Voorbereidend onderrigt in bewijsgronden voor de Christelijke Godsdienst, uit het Engelsch door G. J. D. v. H. *Ingerigt ten gebruike voor alle Christenen. Te Amsterdam, bij* J. H. en G. van Heteren. 1848. *Voor rekening van den Vertaler. In kl.* 8*vo.* 100 *bl. f* :-60.

Ten gebruike voor alle Christenen is wat sterk gesproken. Het boekske bevat wel vele goede aanmerkingen, maar is in het geheel niet op de hoogte van den tegenwoordigen tijd, die geheel nieuwe wapenen van aanval tegen het Christendom heeft zien smeden, en dus geheel nieuwe verdedigingsmiddelen vordert. Eene opzettelijke beoordeeling zou geheel en al buiten evenredigheid moeten staan tot den omvang van het boekje. Zij is ook onnoodig, wijl het genoeg is te zeggen, dat het ons toeschijnt overtollig of ontoereikend te zijn tot verdediging van het Christendom tegen zijne bestrijders; maar zeer geschikt om gelezen te worden door hen, die zich oefenen, om eene grondige belijdenis des geloofs af te leggen. Daartoe bevelen wij het aan.

Bijbel voor de Israëlitische jeugd. Door S. J. MULDER, *Doctor in de wijsbegeerte, en Inspecteur der Godsdienstige Israëlitische Scholen. VIIIste—XIIde Stuk. Te Leyden, bij* D. du Mortier en Zoon. 5606 (1846)—5609 (1849). *In kl.* 8*vo.* 1139 *bl. f* 7-20.

Wij hebben reeds vroeger over dezen nuttigen en in verscheidene opzigten verdienstelijken arbeid ons oordeel gezegd, en behoeven zulks bij de aankondiging van dit half dozijn stukjes niet te herhalen. De Bijbelsche geschiedenis loopt er in door tot in de verrigtingen van den Profeet ELISA. Te gelijk met de hier aangekondigde, blijft ook de andere uit-

gave van dit werk het licht zien, die de helft minder kost. Wij meenen, met deze aankondiging vooreerst weder te kunnen volstaan.

Huishoudelijk Handboekje voor mond- en tandziekte, bevattende eenige wenken en middelen ter voorkoming en genezing dezer ziekte, door F. M. H. COHEN, *Tandmeester bij het Instituut voor doofstommen te Groningen. Te Groningen, bij* J. Oomkens, J.zoon. 1849. *In kl.* 8*vo.* 84 *bl.* *f* : - 50.

Dit boekje is niet voor geleerden bestemd. Inhoud en stijl kunnen op die strekking ook geen aanspraak maken. De raadgevingen en wenken zijn nu ook wel niet geschikt, om in het huishouden te worden toegepast, maar om door de leeken van elk gezin, groot en klein, te worden opgevolgd. Zie hier den inhoud, XV hoofdstukken uitmakende: Over het doorkomen der eerste tanden en over de zoogenaamde bijtertjes bl. 7; — Over het wegnemen van het tandvliesje en het recept om het vliesje of kapsel te doen verdwijnen, bl. 13; — Over de aangestoken melktanden en kiezen; over de tweede of blijvende tanden enz. bl. 17; — Over scheefstaande tanden bl. 26; — Over het uittrekken en afsnijden der tanden, bl. 29; — Over de bloeding na het tandentrekken, bl. 36; — Over mond-, tand- en kiespijn enz. bl. 39; — Over scheurbuik en zoogenaamden kalk, bl. 44; — Over den onaangenamen reuk uit mond en tanden, bl. 48; — Over tandpoeders en mondspoelingen, bl. 51; — Over goede en slechte tandpoeders enz., bl. 53; — Over het plomberen of vullen van holle kiezen, bl. 59; — Over het los worden der tanden, bl. 64; — Over den mond en de tanden in het algemeen, bl. 68; — Over kunsttanden, gebitten, bl. 72; — Slotwoord, bl. 81. Men zal hieruit opmerken, dat de raadgeving soms over onderwerpen loopt, die zonder eenen tandmeester niet wel zijn te genezen of behandeld kunnen worden. Maar juist door die omstandigheden aan te wijzen, rijst het boekje in waarde. De Schrijver loopt niet hooger met zijne kunst, dan zij verdient, en mag, vreemd als hij is van alle kwakzalverij, op vertrouwen en een goed debiet van dit werkje aanspraak maken.

De inwendige ziekteprocessen en derzelver geneeswijzen naar het tegenwoordig physiologisch, pathologisch en therapeutisch standpunt, ontworpen door ANTON MICHAEL HORNUNG, *Doctor, Hoogleeraar in de geneeskunde enz. te Salzburg. Uit het Hoogduitsch vertaald door* M. H. HERTZVELD, *Med. Doctor te Zwolle. Iste Deel, behalve de voorrede,* 210 *bl.; IIde Deel, met een voorberigt van Dr.* G. J. POOL, 268 *bl. Te Amsterdam, bij* C. G. Sulpke. 1848 *en* 1849. *In gr.* 8*vo. Te zamen f* 5 - 50.

Wanneer op zich-zelf het vertalen van geneeskundige werken vooral niet algemeen kan worden goedgekeurd, zijn er toch omstandigheden, die het soms wenschelijk, ja noodzakelijk maken. Inzonderheid is dit het geval, wanneer er door gemis aan oorspronkelijke werken in de behoefte van eenen of anderen tak der geneeskunde niet genoeg wordt voorzien. Dan wordt bij ons te lande door eene vertaalde uitgave een werk meer algemeen onder de geneeskundigen verspreid, dan zulks met het oorspronkelijke werk, niet alleen van *Engelschen* en *Franschen*, maar ook van *Duitschen* oorsprong, het geval kan zijn. De (thans overleden) Heer HERTZVELD, Med. Dr. te *Zwolle*, verrigtte daarom een goed werk met de overzetting van het hier aangekondigde *Compendium van* HORNUNG *over pathologie en therapie.* Aan zoodanig handboek werd nog behoefte gevoeld, ook door hen, die in de gelegenheid waren de speciële pathologie en therapie op uitgebreider schaal te hooren dicteren, en aan het ziekbed verklaren, of zich met de studie van uitvoeriger werken over die vakken in den laatsten tijd onledig te houden. HORNUNG leert hier deze beide vakken op eene bondige en verstaanbare wijze, zoodat het boek voor allen tot herinnering en overzigt en voor studenten, welke den cursus over pathologie en therapie aanvangen, tot leering kan verstrekken. De ziekteprocessen worden door den Schrijver in twee Hoofdklassen, die van het animale en van het planten- of vegetatieve leven, behandeld. Onder de eerste *hoofdafdeeling* brengt hij de *ziekteprocessen van het dierlijk- en zieleleven, van het gevoel, van het beweegvermogen en van de zenuwen van den bloedsomloop.* De tweede hoofdafdeeling bevat *de ziekteprocessen der bloedvorming, in de afscheidingen, der*

voeding en der ziekelijke afscheidingen. In elk dezer bijzondere afdeelingen worden voorts de afzonderlijke ziekten opgenomen en daarbij de volgende orde in de beschrijving in acht genomen. 1 Bepaling; 2 diagnosis; 3 oorzaken; 4 ziektebeschrijving; 5 voorzegging, en 6 therapie. Uit deze opgave blijkt reeds, dat de Schrijver meer *neuro-* dan *humoraalpatholoog* is, waartoe trouwens de tegenwoordige wetenschap gereede aanleiding geeft. Immers hebben de onderzoekingen, door de organische schei- en natuurkunde ten behoeve der pathologie in het werk gesteld, omtrent de leer der dyskousiën nog geene bouwstoffen mogen opleveren, die als grondslagen voor de pathologie konden dienen; geheel anders is dit met de zenuwleer het geval, die aan de experimenteele physiologie menige ontdekking is verschuldigd. Bij de beschrijving en voorstelling der verschillende ziekteprocessen en hunne wijze van behandeling schijnt HORNUNG bij voorkeur te hebben getracht op de hoogte der wetenschap te blijven, zoodanig, dat hij daar, waar het noodig was, bij gemis van wetenschappelijk licht, bouwstoffen uit de empirische school te ontleenen, die allen toch, zoo veel het kon, in den smeltkroes der positieve methode gezuiverd heeft en den stempel der wetenschap heeft doen dragen. In een voorberigt voor het tweede deel is dit door den *Amsterdamschen* geneesheer G. J. POOL, die na het overlijden van den nog jeugdigen HERTZVELD de omwerking heeft voortgezet, meer uitvoerig aangetoond. Het boek is werkelijk, gelijk de titel luidt, naar het wetenschappelijk standpunt ontworpen, en Ref. mag er dan ook niet aan twijfelen, of dit werk, dat in den eigenlijken zin een *Handboek* mag heeten, zal door iederen *Nederlandschen* arts als zoodanig worden geraadpleegd. Zij zullen zich, bij de geringe kosten, hierover niet beklagen, maar een schat van wetenschap en practische kennis daarbij verzamelen.

Het leven en karakter van CAREL HENDRIK *Graaf* VERHUELL, *uit nagelaten aanteekeningen en andere authentieke stukken beschreven door* Q. M. R. VERHUELL. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1848. *In gr.* 8*vo. XXVIII en* 660 *bl. f* 9-40.

Lof en dank verdienen allen, die, hetzij door toelichting van bepaalde, door hen beleefde historische feiten, hetzij

door eigene levensbeschrijving, of die van naastbestaanden en bijzonder bekenden, onze wetenschap vermeerderen, ons oordeel scherpen, en bijdragen leveren voor de regte waardeering der geschiedenis van onzen leeftijd, sinds meer dan de helft der laatste halve eeuw.

Uit dit oogpunt beschouwd is het leven en karakter van CAREL HENDRIK Graaf VERHUELL, door zijnen neef beschreven, bijzonder gewigtig te noemen.

Wij zouden er reeds vroeger eene aankondiging van hebben geplaatst, maar wilden eerst het laatste deel afwachten van het verdienstelijk werk over de geschiedenis van ons zeewezen van den volijverigen Archivarius J. C. DE JONGE.

Nu is ons, na een gezet en onpartijdig oordeel, gebleken, dat de neef een' belangrijken liefdepligt aan zijn verdienstelijken oom heeft bewezen; dat die oom een der merkwaardigste mannen is geweest van onzen tijd; door en door bekwaam en kundig, en, naar zijn inzigt, gevoelen en overtuiging, ook naar behooren handelende; — maar velen zullen evenwel blijven meenen, dat hij, na de omwenteling in 1795, en tijdens de overheersching der *Franschen* hier te lande, te veel gehandeld heeft naar eigen beginselen. Hij was en bleef Oranjeman, ook na het vertrek van den Prins; — hij was en bleef *Franschman* ook gedurende en na de overheersching; — hij was en bleef het eene en het andere niet uit partijzucht, maar uit innige overtuiging. Ofschoon onder een ander bewind levende, bevorderde hij den terugkeer des Prinsen, ook tijdens de landing der *Engelschen* in ons Vaderland. Later, bij den afstand van den Prins, oordeelde hij, dat zich geheel te werpen in de armen der *Franschen*, bij eigen onvermogen nog het nuttigste was voor het vaderland, tot behoud van de weinige welvaart, die ons overbleef; en dat er niets verderfelijkers ware, dan den *Franschen* Keizer zijdelings of regtstreeks, bedekt of onbedekt, tegen te staan. Ook na het afwerpen van het *Fransche* juk oordeelde hij, zonder door den Keizer-zelven daarvan ontslagen te zijn, niet te mogen afwijken van den eed, die hem als krijgsman aan den *Franschen* beheerscher verbond — al ware het ten nadeele van een herkregen Vaderland.

Niets is wel gewaagder dan een ander, in zijne beginselen en daden, naar ònze beginselen en daden te willen beoordeelen. Het moet de vraag niet zijn, hoe wij, naar ònze

beginselen zouden gehandeld hebben; maar of hij, VERHUELL, naar de zijne vast en krachtig handelde. Wij gelooven hierop voor den Heer VERHUELL bevestigend te kunnen en te mogen antwoorden. Eene andere vraag is het: of hij dan te huis behoorde als staatsman, krijgsman, zeeman, in de bepaalde gesteltenis en stemming van hen, die hij diende, niet in overdragtigen, gedwongen en lijdelijken toestand, ofschoon met ongeduldig begeeren en snakken naar vrijheid, en het losmaken van knellende banden. — Het is een allermoeijelijkst vraagstuk: in hoe verre men in dergelijke omstandigheden, ik zeg niet met eed en pligt mag transigéren; maar tijden, omstandigheden, leiding van Hooger hand, en hoogere belangen in aanmerking mag nemen? — Wij zijn verre van het gedrag van den Graaf VERHUELL te veroordeelen, maar in zijne plaats zouden wij liever ons aan de dienst, op het laatst vooral, onttrokken hebben, dan te blijven dienen, welgemeend naar eigen persoonlijk inzigt en overtuiging, maar niet in den geest en naar den wensch van het bovendrijvend gevoel van landgenooten, die een ander belang voor oogen hadden, of het bestaand belang anders inzagen. Doch wij herhalen het, dat wie hier den Graaf VERHUELL naar eigene beginselen wilde beoordeelen, naar ons gevoelen niet zoude oordeelen met billijkheid.

Dit werk is, met het leven van SCHIMMELPENNINCK, en dat van WISELIUS; met het stukje over ROËLLS verblijf met Koning LODEWIJK te *Parijs;* met het werk van P. SCHELTEMA over zijn oom JACOBUS, en met andere dergelijke werken eene uitmuntende bijdrage tot de kennis van den gewigtigen tijd door ons beleefd, en maar al te dikwerf zoo oppervlakkig beoordeeld door hen, die hem noch beleefd hebben noch kennen. Zulke werken zijn allezins gewigtig voor hen, die zaken beoordeelen willen in hare waarheid en wezen.

Er blijft echter op dit veld der geschiedenis nog veel te doen. Van genoegzaam alle Raadpensionarissen missen wij goede, uitvoerige levensbeschrijvingen, in verband met hunnen tijd, en met de voorvallen gedurende hun bewind. Het ware te wenschen, dat ook in die leemten welhaast voldoende voorzien mogte worden. Wie zou niet verlangen zulke te bezitten van eenen HEINSIUS, SLINGELANDT en VAN DE SPIEGEL! Wie wenscht ook niet de bij herhaling door de Tweede Klasse van het Koninklijk Nederlandsche

Instituut uitgeschreven prijsvraag over OLDENBARNEVELD grondig beantwoord te zien! Wie zou niet wenschen de handelingen van JAN DE WITT in een waar en helder licht te zien voorgesteld? En wie verlangt ook niet een FALCK, ROËLL en andere dergelijke voorname mannen in dien geest, en in dat verband beter te kennen uit hunne nagelaten stukken? — Waarom die langer achtergehouden?

Maar aldus voortgaande zouden wij van het werk over den Graaf VERHUELL geheel afraken. Wij hadden er veel uit opgeteekend en ons voorgenomen mede te deelen, hoe wij de berigten, aangaande VERHUELL, hier voorkomende, getoetst hadden aan hetgeen wegens hem en het zijne vermeld is door den Heer Mr. J. C. DE JONGE in het laatste deel van zijne geschiedenis van ons zeewezen; maar moesten dit voornemen laten varen, als leidende tot al te groote uitvoerigheid. Nu gelooven wij te kunnen volstaan met te verklaren, dat wij, na een gezet onderzoek, instemmen met het oordeel van den Heer DE JONGE over den Graaf VERHUELL en diens verrigtingen, en kortheidshalve naar zijne meergemelde geschiedenis verwijzen, die in alle handen is. Den Schrijver van dit »Leven en Karakter" brengen wij dank toe voor zijne gewigtige dienst aan de geschiedenis bewezen; terwijl wij zijn werk den ruimen aftrek toewenschen, dien het verdient.

J. VAN DER SMISSEN. *Beschouwingen over de Kolonie Suriname, in verband met een ontwerp tot émancipatie der slaven, en bedenkingen over de beide ter verkrijging daarvan voorgestelde stelsels van Centralisatie en Quasi-onteigening. IIde Stuk. Te Amsterdam, bij* C. Weddepohl. 1849. *In gr.* 8*vo.* 300 *bl. f* 2-75.

Dit tweede stuk der »Beschouwingen" heeft bepaaldelijk ten doel de wederlegging van het geschrift tot het verkrijgen der Émancipatie, gegrond op eene quasi-ontëigening der Koloniale bezittingen of plantagiën. Het behelst verder des Schrijvers gedachten omtrent slavernij en slavenhandel, ontwikkelt de uitkomsten, waartoe de afschaffing van dien handel tot dusverre geleid heeft, en leidt daaruit de verdere gevolgen af. Na de diepte en uitgestrektheid der wonde ge-

peild te hebben, deelt de Heer VAN DER SMISSEN eenige middelen mede, welke naar zijn inzien, dienstbaar kunnen zijn tot herstel van de welvaart der Kolonie.

De Schrijver verdeelt dezen belangrijken arbeid onder de volgende hoofden:

I. Oorzaken, die tot het verval der Kolonie hebben bijgedragen.

II. Gedachten over de slavernij.

III. Welke moeten de vermoedelijke gevolgen zijn van het afschaffen van den slavenhandel?

IV. Het koloniaal stelsel van administratie.

V. De arbeid, de arbeidsuren, belooning en straf.

VI. Wederlegging der beschuldiging, dat zich de planter door woekerwinst, ten koste van den arbeider of slaaf, verrijkte.

VII. Wederlegging van de tegen den kolonist ingebragte beschuldiging, dat hij niets deed, om den slaaf zedelijk en redelijk te beschaven.

VIII. De beschuldiging van zedeloosheid bij den slaaf en bij den kolonist onderzocht.

IX. Algemeene beschouwing van het stelsel van quasi-ontëigening en waarom het aannemen daarvan den ondergang der Kolonie ten gevolge zou hebben.

X. Over het invoeren van ploeg en bemesting: of en in hoeverre dit voor de Kolonie mogelijk en nuttig kan zijn.

XI. Over de mogelijke middelen tot herstel van den bloei der Kolonie.

a. door vermeerdering van arbeiders, door aanvoer uit *Afrika* op wederzijds billijke grondslagen;

b. door *Europesche* Kolonisatie, met opgave van de grondslagen, waarop ze rusten moet;

c. door verbeteringen in den landbouw en het invoeren van nieuwe of uitbreiden van bestaande cultures.

De Schrijver geeft vele belangrijke ontwikkelingen, met grondige redeneringen of het aanvoeren van daadzaken gestaafd, die, overeenkomstig het gewigt van het onderwerp, in een waardigen en bezadigden toon zijn gesteld. Eene gezette lezing en overweging zijn de »Beschouwingen" allezins waardig, en wij hopen, dat de vruchten der nasporingen en onderzoekingen van den Heer VAN DER SMISSEN mogen leiden tot behoud der Kolonie *Suriname*, tot herstel van haren bloei, en tot welzijn van de plantaadje-eigenaren,

en van *Nederland* dat, sedert derdehalve eeuw, meerdere of mindere voordeelen uit de Koloniën in *Amerika* heeft getrokken.

Wij meenen hier nog te moeten bijvoegen, dat de Schrijver onder de voorname oorzaken van verval meent te moeten opnemen :

1°. het misbruik dat de kolonist, vooral in vroegere tijden, van zijne regten heeft gemaakt, door zich schuldig te maken aan onregtvaardigheid en wreedheid, waarvan slavenopstand en de gevolgen van dien als de uitvloeisels zijn te beschouwen ;

2°. de zee-oorlogen die, op zoo verschillende wijze, noodlottige gevolgen voor de kolonie hebben na zich gesleept ;

3°. de verminderde opbrengst der koffij, aan welke oorzaken ook die moet worden toegeschreven ;

4°. de verkeerde beschouwing van de koloniale belangen in het Moederland.

Een door het geheele stuk heerschend denkbeeld is de trapsgewijze maar langzame ontwikkeling van den onbeschaafden natuurmensch tot verhoogde vatbaarheid en ontvankelijkheid voor beschaving en Christendom. Daaromtrent drukt VAN DER SMISSEN, op bl. 38, zijne overtuiging uit, dat hij »de slavernij acht te zijn eene der eerste schreden, waartoe bij de ontwikkeling van het denkvermogen, de mensch door de natuur-zelve gebragt wordt ; eene schrede, bestemd om den ruwen natuurmensch den eersten pligt welligt, onderwerping aan eene maatschappelijke orde, welke dan ook, te leeren ; een eerste, maar hoogst onvolmaakte vorm van regering, die echter wordt verzacht en verbeterd, naar gelang de verstandelijke beschaving van den meester of regeerder hooger ontwikkeld is, en die noodwendig wederkeerig leidt tot eene meer redelijke verstandsontwikkeling, ook van den slaaf. Daardoor wordt ook deze voor hooger en meer redelijk onderwijs vatbaar ; daardoor verkrijgt hij niet slechts aanspraak op hooger maatschappelijken rang, maar wordt ook de behoefte geboren, om een meer met zijne gevorderde beschaving overeenkomstig stelsel van beheer voor hem in te stellen ; ja wordt, mijns inziens, het voortdurend bestaan der slavernij, in hare vroegere vormen onmogelijk."

Wil men datzelfde denkbeeld in andere bewoordingen ingekleed, men leze op bl. 191 : »Men kan den mensch, op

de lagere trappen van redelijke beschaving geplaatst, slechts van schrede tot schrede voor hooger vorming opleiden; maar nooit kan de mensch, die nog veel meer aan den hartstogt dan aan de rede gehoorzaamt, onderworpen worden aan eene zedewet, die gegeven is voor wezens op hooger trappen van redelijke en zedelijke beschaving, zonder hem onder verpligtingen te leggen, die men weet, dat hij noch kan begrijpen, noch zal naleven."

Men ziet het, de »Beschouwingen" van den Heer VAN DER SMISSEN leveren voor velen stoffe tot overweging en bepeinzing op.

Het Hollandsch Schilder- en Letterkundig Album. Verzameling van oorspronkelijke steenteekeningen en gemengde lektuur in proza en poëzij der voornaamste schilders en letterkundigen in Nederland. Uitgegeven en gelithographiëerd ter Kon. steendrukkerij van C. W. MIELING, *te 's Hage.* 1848. *f* 0-00.

De eerste jaargang dezer Verzameling, in 1847, onder den titel *De Hollandsche Schilderschool*, in groot folio uitgegeven, bevatte alleen teekeningen en schetsen van de beroemdste schilders in *Nederland*, door hen-zelven op steen geteekend. Dezen tweeden, in minder groot formaat, schonk de Heer MIELING een letterkundig mengelwerk, en daarom den naam van *Het Hollandsche schilder- en letterkundig Album.* Eerst onlangs werd ons, ten gevolge der verandering van Redactie en van medewerkers, die het lang onder zich gehouden hadden, dit Album ter aankondiging gezonden. Wij volgen stiptelijk onzen last, en treden, daar het reeds een derden jaargang, doch in kwarto formaat, is ingegaan, in geene beoordeeling, die echter allergunstigst zou geweest zijn. Platen en Mengelwerk wedijveren met elkander om den palm der kunst. Velen der uitstekendste talenten vereenigden zich, om beiden tot een hoogen trap van volkomenheid te brengen. Alle Muzen hebben hare taak waardiglijk vervuld, en naauwelijks durven wij beslissen, wie der gezusters de eerekroon verdient. Eenvoudig schoon is het *Dochtertje*

van JAÏRUS van onzen TOLLENS, naïf VAN ZEGGELENS *Bloode Piet.* HOFDIJKS *Minstreelzang*, DORBECKS *Troubadour van Oranje* en ook VAN DEN BERGHS *Weesmeisjen* zijn uitmuntende kabinetstukjes. Boeijend is wederom VAN LENNEP in zijne *Twee pistoolschoten* 1672. Wij bewonderen fijnen kunstsmaak in MENSINGAAS *Drie koningen*, in BEYNENS *Raphaël* en *Salvator Rosa*, en LUBLINK WEDDIKS *Guido Reni;* diep gevoel in TER HAAR bij zijn *Borromeesche eilanden op het Lago Maggiore*, in BEYNEN, bij zijn *Blik op Italië.* Wij herkennen VAN OOSTERZEES keurige stift in zijn *Zuiderkerk van Rotterdam;* doch den palm geven wij in het proza aan BOSDIJK, wiens *Gewigtig tijdperk uit het leven van een groot man*, voor ons een juweel van het eerste water is. VAN SENDENS *Overzigt van* MEIJERS *Heemskerk* wekt ons verlangen naar het dichtstuk-zelf op. De *Catharina* is zijner waardig, en de *Oude hoofdpoort te Rotterdam*, door G. VAN REYN, verdient in dit Album een plaats, ofschoon het stukje meer tot de strengere geschied- en oudheidkunde behoort.

Wij mogen niet ontkennen, dat in eenige der genoemde stukken vlekken gezien worden; doch zij nemen den indruk van het geheel niet weg: ofschoon wij het niet eens zijn met hen, die meenen, »dat kleine vlekken een goed werk even min ontsieren als een sproetje het blanke gelaat eener schoone." Wij mogen bij de keurige platen van dezen jaargang niet blijven stil staan. Zij zijn waardige pendanten der verhalen en dichtstukjes, waartoe zij behooren, en niemand zal de illustratiën van ROCHUSSEN, VERBURGH, CHIMAER VAN OUDENDORP, WEISSENBRUCH, D'ARNAUD GERKENS, maar vooral van L. T. VAN WIJNGAERDE zonder kunstgenot aanschouwen. Den derden jaargang, indien hij ons wordt toegezonden, hopen wij meer kritisch te kunnen beschouwen.

Duitschland, Engeland en Schotland. Herinneringen van een Zwitsersch predikant, door J. H. MERLE D'AUBIGNÉ. *Uit het Engelsch vertaald door* J. OUDIJK VAN PUTTEN. *Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. 1849. *In gr.* 8*vo. XVI en* 512 *bl. f* 3 - 75.

Wij noodigen thans onze lezers uit om, aan de hand van

MERLE D'AUBIGNÉ, *Schotland* een bezoek te geven. Was de togt door *Duitschland* vlugtig en snel, kortstondig het verblijf in *Engeland*, zoo veel te langer houdt hij zich met de *Schotten* bezig, op den klassieken grond der hervorming, het vaderland van MARIA STUART en KNOX. »Kennelijk," zegt de Vertaler, »is het zijn (des Schrijvers) doel geweest, van het merkwaardig ontstaan der vrije Kerk van *Schotland* een uitgewerkt tafereel te leveren, en die gebeurtenis, ook in hare voorbereiding en gevolgen, in het ware, historische licht te plaatsen; en daartoe heeft hij het noodig geacht, tot aan de dagen der Hervorming, tot KNOX en WELSH, tot MARIA STUART en JACOBUS, op te klimmen.

In een tijd waarin het groote vraagstuk der wederkeerige betrekking van Kerk en Staat alom, en ook onder ons, zoo zeer ter sprake komt, moet het zijne groote nuttigheid hebben, met bedaarden ernst kennis te nemen van hetgeen de geschiedenis daaromtrent leert; en dankbaar mogen wij daarom den Heer MERLE D'AUBIGNÉ wezen, dat hij ons juist die bladen uit het groote geschiedboek der menschheid als ten spiegel voorhield, die op *Schotlands* kerk, op *Schotlands* lijden en strijden in den edelsten kamp betrekking hebben.

MERLE begint met eene schilderachtige beschrijving van zijne aankomst in *Schotland* en vooral van *Edinburg*. Alleen heeft ons zijne ingenomenheid met het plan der vrije Schotsche Kerk om een gedenkteeken voor KNOX op te rigten en het ingewikkeld verwijt, *Genève* voor de voeten geworpen, dat het dit voor KALVIJN nog niet heeft gedaan, eenigermate bevreemd. Het Kalvinisme toch, dat uit de Kerk der middeleeuwen de beelden weerde, houdt van geene beeldendienst. De kerk moest aan de wereld ook maar de standbeelden overlaten! Of de heiligen in de kerk staan of op straat is hetzelfde. De Protestantsche Kerk beware het beeld van den gekruisigden; maar alleen in het hart.

Het karakter der *Schotten* is door den hoogbegaafden reiziger bestudeerd, en hij geeft het in sprekende trekken terug. Hij roemt bovenal »hunne verkleefdheid aan de gezonde leer" geene doode orthodoxie, die het leven des geloofs mist, maar »eene leer, die leven kweekt, die leidt tot vernieuwing des gemoeds, tot heiliging, tot gemeenschap met God, en tot goede werken." En geen wonder, want de *Schotten* hebben

den grondslag niet verlaten, waarop de Kerk van CHRISTUS rust, zonder welken zij in puinen stort. Zoo als MERLE kerk en leer kombineert, is er een verzoeningspunt aangewezen tusschen het Katholicisme, dat van het beginsel uitgaat: »waar de ware kerk is, is de ware leer," en het Protestantisme, dat, op even houdbaren grond, de stelling vooruitzet: »waar de ware leer is, is de ware kerk."

Wij meenen, dat ieder MERLES oordeel over de *Schotsche* godsdienstoefening zal toestemmen. Wat hij zegt van het *Schotsch* kerkgezang, zonder begeleiding van het orgel, is ons bewezen op waarheid gegrond te zijn, toen wij in den zomer van het vorige jaar, te *Zwolle* eenen regt aangenamen middag in een lieven familie-kring van Doopsgezinden doorbrengende, de gulle betuiging hoorden afleggen: »wij zouden wel hartelijk bedanken voor een orgel; want dan ging ons gezang verloren." Geheel in kontrast met de *Engelsche* kerk is de geheele vrijheid van liturgie, die wij, waar de prediker door den geest en het leven des Evangelies bezield is, een wezenlijk voorregt noemen; doch, vermits dat niet overal het geval is, niet onbepaald als een voorbeeld ter navolging kan aangeprezen worden.

Het is bekend, dat de *Schotsche* Kerk zich, sedert 1843, in twee elkander vijandige afdeelingen gesplitst heeft: de Staats- en de Vrije Kerk. MERLES oordeel over beiden onderscheidt zich gunstig door onpartijdigheid en gematigdheid. Hij heeft de Algemeene Vergadering van beide bijgewoond, en wat hij zag en hoorde alleraangenaamst beschreven: de eerste in al de praal, die van den troon op haar afstraalt; de laatste in haar vuur en edele geestdrift, ontvonkt vooral door de toespraak van CHALMERS, die dit merkwaardig woord uitsprak: »ik zeg, gelijk ik doe, met de hand op het hart, dat ik onder de groote meerderheid der Evangelische Dissenters in dit land inderdaad geene verschilpunten ken, die ik niet beschouw als bloot zoo vele stroopoppen, en dat het mij de grootste blijdschap wezen zou, zoo deze vreemde Heeren (MERLE D'AUBIGNÉ, MONOD en KUNZE uit *Berlijn*) hier er in slagen mogten, om die zich zoo verschillend noemende mede-Christenen er toe te brengen, dat zij te zamen kwamen en overlegden om, hoe eer hoe beter, van al die stroopoppen een vuurtje te stoken!" Het ware te wenschen, dat vele drijvers dit woord ter harte namen! Bij zulk een vuurtje zou

menige drift bekoelen. Het is jammer, dat doorgaans de minderheid zich aan verdraagzaamheid, de meerderheid zich aan onverdraagzaamheid huwt. Zou dit ook daar van daan komen, dat men van anderen vraagt, wat men zelf niet wil geven?

In het Vierde Hoofdstuk wordt het *Schotsche* vraagstuk: de zuiverheid der Kerk, en hare vereeniging met, hare afhankelijkheid van den Staat behandeld. Een man als MERLE, die zulke heldere blikken in de geschiedenis der Kerk geworpen, en haar levensbeginsel in zich opgenomen heeft, is voorzeker bevoegd dit vraagstuk ter toets te brengen en een woord mede te spreken. Het is te bejammeren, dat de Kerk het woord van haren Heer: „mijn rijk is niet van deze wereld," vergeten heeft, of althans niet in staat is geweest te handhaven. Toen zij geloofde, dat de CHRISTUS in den Paus beligchaamd was, verviel zij van kwaad tot erger, door zelve zich het regt en de magt van den Staat toe te eigenen, en als, ik zal niet zeggen, geestelijke, neen, maar stoffelijke voogdesse van Koningen en Keizers op te treden. Het is daarom ook te betreuren, dat de Hervorming, welke dit monster eene doodelijke wonde toebragt, weldra en van nieuws, zij het ook door omstandigheden gedrongen, even als in de tijden van KONSTANTIJN, in de landsregering een zeker Episcopaat begon te eerbiedigen. Zoo gaat het nog in de Staatskerk van *Schotland*. De troon van den Koninklijken Kommissaris staat boven het gestoelte der Kerk. De Vrije Kerk wil dit anders. In *Nederland* is ook, gelukkig zonder scheuring, de dageraad eener nieuwere vrijheid aangebroken. Niemand toch zal het ontkennen, dat Koning WILLEM I zoo al geen bisschop, dan toch opper-onderling-president der Hervormde Kerk was. De tegenwoordige Regering laat, uit welbegrepen liberaliteit, dit valsche standpunt varen, en tot haren lof verdient het gezegd te worden, dat dit meer aan haar, dan aan den wil van hoog geplaatste Kerkelijke personen is te danken, die in deze afhankelijkheid de bestendiging van hunne grootheid en invloed zochten en vonden.

In *Schotland* zijn twee partijen, die sedert 1843 ieder een gesloten geheel vormen. De Vrije Kerk wordt door den naam van *Evangelische*, de Staatskerk door dien van *gematigde* onderscheiden. MERLE erkent de dogmatische éénheid aan beide zijden; alleen wijken ze van elkander af op het punt

der leer aangaande de Kerk in betrekking tot den Staat. Zeer juist lost de Schrijver op, hoe in *Schotland* eene vrije kerk, die zich van het geestelijk oppergezag van den Staat loswrong, kon in het leven treden, uit de vergelijking van het ontstaan der Hervorming in *Engeland*, daar zij van den troon uitging, met die in *Schotland*, waar zij in het volk haren oorsprong had.

MERLE geeft de 23 stellingen op, alle op uitspraken der Heilige Schrift gegrond, waarmede de *Schotsche* Kerk bewijst, dat CHRISTUS het eenig Hoofd is, en dat de Staat het niet kan zijn. Het is echter niet zoo zeer het leerstuk-zelf, als wel de toepassing er van, die tot de scheuring heeft aanleiding gegeven: de niet tusschenkomst, (zijnde het opdringen van leeraars aan gemeenten, die ze niet wilden ontvangen,) en de afhankelijkheid, die de autonomie der Kerk tot een hersenschim verlaagt.

MERLE D'AUBIGNÉ vergelijkt het *Schotsch* beginsel met dat wat elders wordt voorgestaan: »scheiding van Kerk en Staat." Het laatste is negatief, het *Schotsche* positief. Het eerbiedigt in CHRISTUS alleen oppermagt, en op dien grond verklaart het in het zuiver geestelijke zich onafhankelijk van aardsche magt. Voortreffelijk wordt dit bepleit, en wij gelooven niet, dat er met grond iets tegen ingebragt kan worden, tenzij het stoffelijk regt van den sterksten een regtsprincipe worde.

De worsteling tusschen Kerk en Staat heeft zich nergens met meer kracht geopenbaard dan in *Schotland*. »Naauwlijks had de Kerk in de eeuw der Hervorming haar aanzijn bekomen, of de Staat begon haar den oorlog aan te doen. *Strijd op leven en dood*, of anders *diepe slaap*, — ziedaar in twee woorden de geschiedenis van de *Schotsche* kerk..... Daarbij valt op te merken, dat, terwijl de Kerk van *Schotland* in dien kamp altijd alléén staat — alleen met haar goddelijk Hoofd — de Staat bestendig een bondgenoot heeft.

Die bondgenoot is in de onderscheidene tijdperken der worsteling telkens een ander.

In de zestiende eeuw was die bondgenoot van den Staat, tegen de Kerk van *Schotland:* het Pausdom.

In de zeventiende eeuw was die bondgenoot: het Prelaatschap; niet een Evangelisch Episcopaat, maar de half-roomsche schepping van LAUD.

In de achttiende eeuw en in den aanvang der negentiende

was die bondgenoot: het Patronaat; dat wil zeggen, het regt der landheeren, der kroon of der hoven, om naar willekeur leeraars der gemeente te benoemen.

Hieruit volgde:

Gedurende de zestiende eeuw, een strijd even hatelijk als misdadig;

Gedurende de zevèntiende eeuw, een strijd, die geweldig was en wreed;

Gedurende de achttiende eeuw, een strijd, die ontzenuwend en doodelijk was."

Wie stemt niet toe, dat hier gelukkige grepen worden gedaan! Van nu af betreedt de scherpziende reiziger den historischen bodem. Alles vereenigt zich in deze herinneringen om de aandacht te boeijen: de tafereelen, hunne aanschouwelijke voorstelling, de blikken op en in het innerlijke leven geworpen, de waarheid, die alles bezielt. MERLE begint met het begin; dat is: met de vestiging der Hervorming, welke, door haar orgaan, JOHN KNOX, den *Schotschen* rotsman, de onafhankelijkheid der *Schotsche* Kerk van Staatsgezag proklameerde; zoodat de strijd haren wortel heeft in de verwerping van het pauselijk juk, gelijk de Hervorming haren wortel in het Evangelie-zelf. Wij merken hierbij nog op, hoe verrassend het gezigtspunt is, waaruit de Schrijver den dood van RIZZIO beschouwt. Zoo moet men zien om in wereldgebeurtenissen de onzigtbaar ingrijpende hand der Voorzienigheid op te merken.

Bij de botsing, die weldra tusschen de Kerk en de tusschen-regering, na den val van MARIA STUART, ontstond, verschijnt de Staat in geen voordeelig licht; terwijl hij, op eene wederregtelijke wijze, de inkomsten der Kerk zich toeeigende. Koning JAKOBUS sloeg denzelfden weg in en wenschte daarenboven het verloren terrein te herwinnen. MERLE vervult ons met eerbied voor de Algemeene Vergadering en inzonderheid voor haren woordvoerder MELVILLE, die den moed had de heilige regten der Kerk tegenover den Troon te handhaven en het geluk ze, voor het oogenblik althans, te doen zegevieren; want twee jaren later dreef de Koning op zijn gezag, tegen den algemeenen volkszin, de beruchte »*black-acts*" door, waarbij den Koning een oppergezag in de Kerk werd opgedragen: dat tien jaren daarna door eene parlementsacte weder voor nul en van geener waarde werd ver-

klaard. De Schrijver sluit dit Hoofdstuk met de kordate ontmoeting van ANDREAS MELVILLE met den Koning. Wij zijn het met den Schrijver eens, dat de taal van den onderdaan te scherp was. Doch wij hooren nog liever een te sterk woord van moed en goede trouw, dan laffe vleijerij, waarbij de zaak, die men geroepen is voor te staan, wordt verraden.

Wij vinden het zoo geheel onnatuurlijk niet, dat de Koningen, toen zij zich onmiddellijk door God, zonder eenigen wil of stem van het volk, op den troon verheven achteden, zich ook bevoegd hielden, hoog gezag in de Kerk te voeren, en ook dáár geene volkskeuze konden eerbiedigen, die mettertijd twijfeling kon doen ontstaan aan den onmiddellijken oorsprong van het Koningschap. Niemand was van dit idé zoo innig doordrongen als JAKOBUS, en het haperde hem niet aan list en sluwheid, om den vrijheidsgeest der *Schotsche* Kerk te fnuiken. Men zal daarvan overtuigd worden bij het lezen van het Zesde Hoofdstuk, dat de geschiedenis der worsteling met de maatregelen, die JAKOBUS koos, doet aanvangen, welke smart en rouw over de Kerk uitgoten.

De ongelukkige en trouwlooze KAREL I, die meer verstand en vaster wil had dan zijn vader, doch minder opregtheid, en die ook daarin van hem verschilt, dat hij een driftig *Arminiaan* was, die nog liever een Pausgezinde (zijne vrouw was Roomsch) zag, dan een Puritein — deze man trachtte door list en geweld de grondslagen der *Schotsche* Kerk te vernietigen; doch de moed der verdrukten behaalde de overwinning. Hoog ingenomen met zijne *Schotten* ontwijkt MERLE zeer voorzigtig het staatkundig terrein, waarop het niet altijd even eerlijk toeging. Men denke slechts aan het verkoopen van den ongelukkigen KAREL, die weerloos bij hen bescherming zocht. Wij veroordeelen die daad, als door niets te verontschuldigen; maar de trouwlooze STUART, die er aanleiding toe gaf, is er voor aansprakelijk. De rampzalige heeft tegenover de feestzaal van zijn eigen paleis voor zijne misdrijven met zijn hoofd geboet.

Vol verontwaardiging zal men het met gloeijende verwen afgemaalde tafereel lezen, dat MERLE ophangt van de verdrukking, welke de *Schotten* te lijden hadden van de handlangers van den tweeden KAREL en van den dwaas, die zijne drie kroonen voor eene mis verkocht. Er zijn er, die de *Schotten* voor geestdrijvers hebben aangezien, en ook MERLE

werpt een sluijer over de uitersten, waartoe opgewonden geestdrift zoo ligt overslaat; maar toch was de tegenstand lijdelijk, en de standvastigheid, welke aan menschen, die geene bepaalde godsdienstige overtuiging hebben, als dweeperij toeschijnt, is met eere gekroond, toen de blijde dag der verlossing aanbrak en de onvergetelijke WILLEM VAN ORANJE het geween in gejuich deed verkeeren.

Het achtste Hoofdstuk behandelt de worsteling van *Schotland* in de vorige en deze eeuw tot 1843. De overwinning van het Protestantisme had *Schotland* gered van wreede onderdrukking. Bij de acte van Unie (16 Januarij 1707) werd de vrije Presbyteriaansche inrigting van het kerkbestuur gewaarborgd; doch reeds in het vijfde jaar daarna geschonden door de wederinvoering van het Patronaatregt, dat de *Schotsche* Kerk aan de bescheidenheid van het Episkopalisme prijs gaf, en zijdelings onder het gezag der kroon terugbragt. Men zal ontwaren, dat het drijven der vroegere Regering niet vruchteloos was geweest, door dat er mannen in kerkelijke bediening waren geplaatst, die, uit het vroegere radikaal van hunne aanstelling meer rekkelijk, de overheersching van den Staat gewillig droegen. Zij kregen den naam van gemodereerden, en hun voornaamste orgaan was de wijdvermaarde WILLIAM ROBERTSON. Hard is het oordeel, dat MERLE over het inwendig leven van dezen man velt. Het is nog erger dan verketteren. Wij houden er niet van. Vroeg men ons: wiens beschrijving over de Hervorming der XVIde eeuw wij de voorkeur geven? wij zouden niet aarzelen de palm aan MERLE boven ROBERTSON toe te wijzen. In MERLES geschiedenis is leven, warmte, aanschouwelijkheid. ROBERTSON heeft een marmeren standbeeld geleverd; het bezit juistheid in omtrek en houding, maar het is ijskoud. De beeldhouwkunst mist het vermogen om leven in het oog te brengen; — maar is de beeldhouwer daarom zelf koud en levenloos?

Een belangrijk licht verspreidt de Schrijver over de jongste gebeurtenissen. De bron genaderd, waaruit ze ontsprongen, volgt hij den stroom op den voet. Dit verhaal maakt zijn werk onmisbaar voor elken beoefenaar van Kerkelijke geschiedenis en Kerkregt. Het houdt allen Regeringen een spiegel voor, waarin zij kunnen zien, hoe ver haar arm gaat en gaan mag, en dat zij, moge hij ook met het zwaard

of besluiten gewapend zijn, te kort schiet en magteloos neêrvalt, zoodra de stem van het geweten zich doet gelden. Dit is, op den 18 Mei 1843, te *Edinburg* gebleken. De *Britsche* Regering en het Parlement begrepen de *Schotten* niet. Zij begrepen zich-zelven zeer goed. De afscheiding is er een gevolg van geweest, en het verhaal, dat MERLE van de beide Algemeene Vergaderingen gaf, getuigt meer dan redenering, aan welken kant gemeenlijk leven bloeit. De glorie van de Kroon werpt in de Kerk geen straal van geestelijk leven.

Wij hebben dit werk met uitstekend genoegen gelezen, en bewonderen den man, die, waar een ander zou vervelen, de aandacht blijft boeijen, en merkwaardige voorvallen en uitkomsten zoo aanschouwelijk en toch eenvoudig teruggeeft. Wij danken den Vertaler, die dit werk zoo voortreffelijk in onze taal heeft overgebragt en den uitgevers voor de schoone uitvoering tegen zulk eenen onbeduidenden prijs. Alleen voegen wij hier nog bij, dat dit werk verrijkt is met eene bijdrage tot de Kerkelijke geschiedenis der negentiende eeuw, bevattende de wijze, op welke de vaderlijke Regering van *Rusland*, dat paradijs, waar de knoet in het midden van den hof staat, de Protestanten in de *Oostzee-gewesten* in den stal der *Grieksche* Kerk drijft.

H. J. H. S.

De Graven KÖNIGSMARK. *Historische schetsen uit de zeventiende en achttiende eeuw. Door den Zweedschen Schrijver* W. F. PALMBLAD. *II Deelen. Te Deventer, bij* M. Ballot. 1849. *In gr.* 8*vo.* 650 *bl. f* 6-40.

Wie zich anderhalve eeuw terugdenkt en dan in de binnenkamers der Vorsten treedt, kan zich wel verbeelden zijne opwachting te maken in eene antichambre van het Hoofd der duisternis, en loopt gevaar van te stikken in een pestwalm van zonde en ongeregtigheid. Zoo zal het althans den lezer gaan, die met PALMBLAD de hoven van ERNST AUGUST (eerst Vorst-Bisschop van *Osnabrug*, daarna Hertog en eindelijk Keurvorst van *Hanover*); van *Engeland*, *Frankrijk* en *Spanje* bezoekt. De Schrijver, die historische feiten in het kleed

der verdichting opvoert, heeft tot helden gekozen, de twee kleinzonen van den bekenden Maarschalk KÖNIGSMARK, wier zuster AURORA als moeder van den beruchten Maarschalk van *Saksen* mede nog bij sommigen bekend staat. Hij laat die twee jongelingen rondzwerven eerst te *Celle* bij den niets beteekenenden GEORGE WILLEM, een speelbal van den laaghartigen BERNSTORFF; daarna in *Engeland*, waar een van hen, naauw bevriend met den zedeloozen Koning, in een avontuur verwikkeld werd, dat hem bijkans het hoofd kostte. Gelijke avonturen worden ook te *Versailles* en te *Madrid* ontmoet. Eindelijk wordt aan het ontuchtig hof van *Hanover* een *intrigue* gesponnen en ontknoopt, die de stammoeder der latere *Britsche* Koningen, de ongelukkige Prinses DOROTHEA SOPHIA in een dubbelzinnig licht plaatst en GEORGE I met schande overdekt.

Deze historieschetsen, niet onder verdichte namen bemanteld, zijn allerbelangwekkendst, in heur levendigen onderhoudenden stijl. De eene boeit nog sterker dan de andere. PALMBLAD schildert geene idéën, maar het leven, zoo als het zich in feiten openbaarde. Het kleed is poëtisch, het wezen behoort aan den tijd, die gelukkig tot de domeinen der historie mag gerekend worden.

De indruk, welken deze schetsen maken, is niet vleijend voor de Vorsten en hovelingen der vorige eeuw. Wij hebben geen enkel karakter, uitgenomen dat van Hertog WILLEM aangetroffen, dat beminnelijk is, of hoogachting verdient. PALMBLAD geeft ze allen aan de verachting prijs, die zij verdienen.

Het werk is uit het *Zweedsch* vertaald en wèlgeslaagd. Of er behoefte aan is, om in zulk een vuile hoflucht rond te doolen, zullen wij niet beslissen. Zeker kan het geen nadeel aanbrengen, dat, daar tegenwoordig zoo veel over zedelijke ontaarding geklaagd wordt, ook de binnenkamers en slaapsaletten van het voorgeslacht eens geopend worden. Elke blik daarin doet die klagt bedaren. Met zulk een oog wenschen wij, dat het boek beschouwd worde; dan zal men geene voorgeslachten meer benijden, die voor schandelijke Vorsten knielden als voor engelen des lichts; voor onverlaten, die beweerden Gods stedehouders te zijn, terwijl zij in hunne paleizen kweekscholen aanlegden, waar de Satan-zelf gevaar

liep te druipen door 't examen, dat er werd afgenomen. Het is nog wel niet alles goud, wat er aan de hoven blinkt; maar, gruwelen, als die van den zoogenaamden goeden ouden tijd, zal men er niet meer ontmoeten. Wij zijn dankbaar voor dien vooruitgang, al hebben ook de majesteitsregten er een weinig bij geleden.

De tachtigjarige oorlog der Nederlanders tegen de Spaansche overheersching. Naar de beste hulpbronnen bewerkt door OTTO VON CORVIN WIERSBITZKY. *Uit het Hoogduitsch. IVde en Vde Deel. Met oorspronkelijke Platen en Portretten. Te Amsterdam, bij* M. H. Binger. 1846—1848. *In gr.* 8vo. *Te zamen* 1232 *bl.*

Dit gedeelte van WIERSBITZKYS werk is, wat stijl, taal en behandeling van zaken betreft aan de vroegere deelen gelijk. Men vindt ook hier weder blijken, dat de Schrijver tracht zijne geschiedenis in alle deelen zoo naauwkeurig en volledig te maken, als de bestaande bronnen 't veroorloven.

Daar wij den lezer met geene drooge opgave van den inhoud willen lastig vallen, zij het genoeg hier te melden, dat in deze twee deelen de gebeurtenissen behandeld worden, die plaats hebben gehad tusschen den dood van Prins WILLEM I, in 1584, en het sluiten des twaalfjarigen bestands, in 1609.

Hadden wij op de vorige deelen nog al het eene en andere aan te merken; op de tegenwoordige hebben wij geene nalezingen te geven. Wij eindigen dus met den wensch, dat dit gedenkstuk van der vaderen grootheid welhaast voltooid moge zijn, en dat de Vertaler en Uitgever verdiende belooning mogen vinden in eene algemeene goedkeuring.

De platen en portretten versieren het werk, doch de laatstgemelden hadden, zoo wij meenen, naar betere afbeeldingen gemaakt kunnen worden.

BOEKBESCHOUWING.

De leer der Hervormde Kerk in hare grondbeginselen, uit de bronnen voorgesteld en beoordeeld door J. H. SCHOLTEN, *Hoogleeraar te Leyden. Te Leyden, bij* P. Engels. 1848. *In gr.* 8*vo. XXXV en* 300 *bl.* *f* 3-50.

Het verdienstelijke werk van den Hoogleeraar SCHOLTEN, waarin hij zijne historisch-dogmatische onderzoekingen naar het wezen en de beginselen der Hervormde kerkleer heeft openbaar gemaakt, mag eene meer uitvoerige en grondige beoordeeling verwachten, dan er in dit Tijdschrift aan te beurt kan vallen. Onzes ondanks, moeten wij ons met eene vlugtige inhoudsopgave en enkele daaraan toegevoegde opmerkingen vergenoegen. De waarde van zijnen arbeid, onpartijdig geschat, moge daaruit blijkbaar worden, gelijk wij hem, vóór alle dingen, onzen dank toebrengen voor hetgeen hij ons uit den schat zijner geleerdheid en studiën in behagelijken vorm geleverd heeft.

Men verlangt in onze dagen, meer dan te voren, de kerkleer te kennen; maar loopt daarbij gevaar, om haar wezen en geest met de letter van vroegere geloofsvormen te verwarren en daardoor de oude gereformeerde belijdenis te miskennen. In zulk een stand van zaken is het, volgens den Schrijver, méér dan tijd, de schatten van het voorvaderlijk geloof naauwkeurig in oogenschouw te nemen, en tot den geest en de beginselen door te dringen, die de Hervormde kerkleer kenmerken, opdat de kostelijke schat, dien de vaderen ons nalieten, niet wegens de aarden vaten, waarin zij ons werd overgeleverd, miskend; maar evenmin ook het aarden vat voor den schat-zelven gehouden worde. Langs dien weg zal het blijken, dat het geheel iets anders is, de letter der belijdenisschriften met angstvalligheid te huldigen, iets anders den geest en de beginselen der Gere-

formeerde Kerk van harte te zijn toegedaan, en op den Evangelischen grondslag, door onze vaderen gelegd, met ijver voort te bouwen. Met zulke woorden beveelt de Hoogleeraar, in zijne *voorrede*, zijn onderzoek aan en plaatst ons daardoor op het regte standpunt der beoordeeling. Maar wanneer hij dan, terstond daarop, het grootste gedeelte dier *voorrede* gaat gebruiken, om uitvoerig en tot in bijzonderheden, met beroep op de geschriften van GROEN VAN PRINSTERER, DA COSTA, CAPADOSE, BEETS en anderen, aan te wijzen, dat menigeen in onze dagen, die waant Gereformeerd te zijn en zich harde oordeelvellingen over de regtzinnigheid zijner medechristenen veroorlooft, zelf op de schaal der kerkelijke regtzinnigheid gewogen, te ligt bevonden wordt; dan kunnen wij den wensch niet onderdrukken, dat dit gedeelte achterwege gebleven ware. Aan het hoofd van een wetenschappelijk werk is zulk eene aanwijzing, onzes inziens, misplaatst. De lijst van kerkelijke afwijkingen, hoe uitvoerig ook, had, om volledig te zijn, nog met vele artikelen moeten vermeerderd worden. En waartoe zulk eene, wel niet kwaad gemeende, maar toch altijd hatelijke en verbitterende verketting, die wij gewoon zijn in anderen af te keuren? Waartoe vooral bij de uitgave van een geschrift, dat de strekking heeft, om het vulgaire kerkelijke standpunt als onhoudbaar ten toon te stellen en aan te wijzen, hoe zij in duizend en duizend moeijelijkheden zich wikkelen, die er zich bevooroordeeld op plaatsen?

De *Inleiding* begint, § 1, met de voorstelling van *den aard van het onderzoek* naar het wezen en karakter der Hervormde kerkleer. Hier wordt naauwkeurig onderscheid gemaakt tusschen leerstukken en grondbeginselen, en de noodzakelijkheid aangewezen, om de eersten aan de laatsten te toetsen. Die grondbeginselen zijn uit den aard der zaak tweeledig, *formèle* en *materiële*, en betreffen *of* de vraag: hoe komt de mensch tot waarheid? *of* die: wèlke de waarheid zij? — *De tijdigheid* van dit onderzoek valt in het oog, als wij, § 2, gewezen worden op de tweeledige rigting van het Protestantisme in de XVIde eeuw, op den lateren strijd tusschen rationalisme en supranaturalisme, en

op het hoogere standpunt der wetenschap in onzen tijd, dat zonder het verkeerde, inconsequente en onwetenschappelijke in de kerkelijke belijdenis te sparen, de beginselen der kerkleer onderscheidt van de onwetenschappelijke vormen, waarin zij vroeger werden uitgesproken. In dat standpunt ligt, volgens den Schrijver, de grond der ware verzoening tusschen de Kerk en de wetenschap. — *De belangrijkheid* van dat onderzoek, in betrekking beschouwd tot de Nederlandsche Hervormde Kerk van onze dagen, blijkt, § 3, uit hare veranderde betrekking tot hare formulieren van eenigheid. Die betrekking, zoodanig als zij thans is, wordt afgeleid uit de verklaring der Synode van 1841, waarbij de zin van het onderteekeningsformulier in dier voege is bepaald geworden, »dat men de leer is toegedaan, die »in haren aard en geest het wezen en de hoofdzaak uit»maakt van de belijdenis der Hervormde Kerk." In deze verklaring is het regt en de verpligting der wetenschap uitgesproken, om de grondbeginselen der kerkelijke leer te onderzoeken, en de Kerk in staat te stellen om, zich bewust geworden van hetgeen zij is en zijn moet, met bezadigdheid en grondigheid het eigenaardig karakter uit te spreken, dat haar als Gereformeerde, Protestantsche en Christelijke Kerk, kenmerkend onderscheidt. Belangrijk is de ontwikkeling van dit een en ander. Aan de kerk wordt het regt van belijdenis toegekend: waartegen, zoo als dat hier geschiedt, nog al iets is in te brengen. En wat hier overigens over de formulierquæstie voorkomt, munt wel door getrouwheid van opgave uit; maar wij twijfelen toch, of niet aan de verklaring van 1841 te veel authentiek gezag wordt toegeschreven. Volkomen stemmen wij de onbevoegdheid der Synode toe, om meer in bijzonderheden te treden; en, al ware zij daartoe ook bevoegd geweest, onze leeftijd is ongeschikt voor zulk eene uitspraak, als haar werd afgevergd. Maar of nu herziening der formulieren, met vasthouding aan de beginselen der kerkleer, reeds dringende behoefte is, zouden wij ongaarne toestemmend beantwoorden. En wanneer men zich eerst van die beginselen volkomen bewust moet zijn geworden, waartoe men niet geraken

kan, tenzij de wetenschap daarover uitspraak zal hebben gedaan, dan vreezen wij, dat de bevrediging dier behoefte verschoven wordt — *ad calendas Græcas!* — Als bronnen, waaruit die beginselen moeten worden afgeleid, komen (§ 4) in aanmerking: 1°. de belijdenisschriften der Gereformeerde kerken, hier en elders; 2°. de schriften der *Zwitsersche* Hervormers (ZWINGLI, KALVIJN, OECOLAMPADIUS en BEZA); 3°. de dogmatische schriften van de beroemdste godgeleerden der XVIIde en XVIIIde eeuw.

Zoo komt de Schrijver *allereerst* tot de formele grondbeginselen, die hier, ten getale van *tien*, ontwikkeld zijn.

§ 1. *De H. Schrift de eenige kenbron en toetssteen der Christelijke waarheid.* Dit beginsel, tegenover de Roomsche kerk, met afwijking van het gezag der overleveringen, erkend, ook op de *Dordsche* Synode gevolgd, legt aan de Kerk de voortdurende verpligting op, om al wat onschriftmatig is, uit hare belijdenis te weren. Het wordt gewijzigd door

§ 2. *Schriftmatigheid van de onderscheiding der begrippen, H. Schrift* en *Woord Gods.* Hier wordt al aanstonds het leerstuk aangaande de Schrift aan de Schrift getoetst. Er is in de symbolische Theologie tweederlei gebruik van de uitdrukking: *Woord Gods.* De bijbelsche beteekenis dier uitdrukking wordt in het licht gesteld, en de onderscheiding van onze dagen tusschen *Woord Gods* en *H. Schrift* goedgekeurd. Wij stemmen daarmede onvoorwaardelijk in; maar begrijpen niet volkomen, met welk regt aan hen, die genoemde onderscheiding verwerpen en haar eene uitvinding van het rationalisme noemen, kan worden te laste gelegd, behalve gebrekkige schriftkennis, dat zij den geest en de beginselen der Hervormde kerk miskennen. Wij begrijpen dat niet, of — alles wat slechts schriftmatig is, al vindt men ook het tegenovergestelde in de formulieren van eenigheid, is even daarom reeds gereformeerd.

§ 3. *De erkenning van Gods woord, in de Schrift, als waarheid, door de getuigenis des H. Geestes.* Met bijzondere voorliefde en groote uitvoerigheid wordt dit beginsel hier behandeld, deels omdat het in onze dagen veelzins werd voorbijgezien, deels omdat het — des Schrijvers stokpaardje is.

De ontwikkeling is historisch, en zijne denkwijze op dit punt is reeds van elders bekend. Het autoriteitsgeloof wordt krachtig bestreden en aan dat, op de getuigenis des Geestes, wordt alleen zedelijke waarde toegekend. Maar als nu de kerkelijke leer daaromtrent beoordeeld wordt, dan wordt *vooreerst* die getuigenis beperkt binnen de grenzen der godsdienstige waarheid, in Gods Woord vervat, *ten anderen* alle onmiddellijke, bovennatuurlijke werkzaamheid Gods uitgesloten, en *eindelijk* de getuigenis des H. Geestes opgevat als de getuigenis der menschelijke natuur-zelve, die, door het Christendom tot hare oorspronkelijke bestemming opgevoed, vrij en zelfstandig het woord van CHRISTUS en zijne openbaring erkent als goddelijke waarheid. Als resultaat der historische ontwikkeling wordt, daarmede overeenkomstig, opgegeven: de Schrift is *de toetssteen* voor de *Christelijkheid*, maar niet voor de *waarheid* onzer godsdienstige overtuiging, welke laatste in den mensch-zelven en in de verwantschap van den menschelijken geest met God haren grond heeft. Ongaarne zouden wij dit resultaat, hoe veel waars het ook bevatten moge, onvoorwaardelijk overnemen. Het is te onbepaald voor de toepassing en te eenzijdig, subjectief opgevat. Het hangt ook zamen met de denkwijze van den Schrijver over het leerstuk des H. Geestes, die wij niet volledig kennen. Wij achten dit onderwerp, hoeveel daarover ook reeds moge geschreven zijn, een nader onderzoek overwaardig.

§ 4. *Het regt der wetenschappelijke kritiek, behoudens de erkenning der waarheid van Gods Woord in de Schrift.* Voorwaar, een hoogst belangrijk vraagpunt, vooral voor onze kritische dagen. Merkwaardig is de vrijheid, door LUTHER en anderen te dezen opzigte omtrent de Schrift gebruikt, waarvan hier vele proeven worden aangevoerd. En als ons de vreeze bekruipt, dat die vrijheid, ruim geschonken, ontaarden kan in losbandigheid, dan brengt de Schrijver een en ander tot geruststelling bij, wat ons — gul gezegd — meer omtrent hem-zelven gerust stelt, dan wel in het algemeen omtrent allen. De voorbeelden, helaas, zijn niet verre te zoeken, dat men, onder den titel van we-

tenschappelijke kritiek, bestrijdt en ondermijnt en afbreekt, wat tot het wezen des Christendoms behoort. Daarom hadden wij gewenscht, dat het onmisbaar voorbehoud, waaronder die vrijheid zonder schade kan worden toegestaan, meer positief ware uitéengezet, dan hier geschied is. De Gereformeerde Kerk vertrouwt de wetenschappelijke kritiek aan geene andere handen toe, dan die het woord Gods in de Schrift geloovig hebben aangenomen.

§ 5. *De natuurlijke Godskennis.* Dit beginsel wordt dus omschreven, dat de Hervormde Kerk, tegenover de Roomsche en tegenover het Socianisme het regt der natuurlijke godgeleerdheid erkent. Van die godskennis is de rede het orgaan of vermogen, en de natuur, in haren ganschen omvang, de bron, waaruit zij geput wordt. De ontwikkeling hiervan is uiterst belangrijk, getuigt van grondige wijsgeerige studie, en bevat eene verrassende lofspraak op de redelijkheid en helderheid der Gereformeerde Theologie. Met dit beginsel hangt ten naauwste zamen

§ 6. *De natuurlijke Godskennis, des menschen oorspronkelijke bestemming.* De schijnbaar onbeduidende quæstie, of de ware Godskennis in den staat der regtheid als *donum naturale* of *supernaturale, superadditum* beschouwd moet worden, treedt hier in al haar gewigt op, en wij doen van heeler harte hulde aan de bekwaamheid, in hare behandeling ten toon gespreid.

§ 7. *De natuurlijke Godskennis belemmerd door de zonde.* De behandeling van dit beginsel, hoe goed overigens ook, komt ons voor, niet geheel te beantwoorden aan het opschrift. Wij vinden hier meer, tegenover de Luthersche Kerk, aangewezen, dat de rede slechts belemmerd en niet vernietigd is door de zonde, dan wel, dat die belemmering metterdaad bestaat en hoedanig zij is. De slotsom is, dat *de Gereformeerde Theologie, gebouwd op de erkenning, dat de godsdienst in het wezen der menschelijke natuur haren grond heeft, in de* Christelijke *Godsdienst de uitdrukking ziet der hoogste* redelijke *Godsdienst; maar terwijl zij erkent, dat de ware godskennis en godsdienst slechts wortelen kunnen in het binnenste van hem, wiens*

zielsoog van de zinnelijke dingen is afgekeerd, strekt zij, van hare eigene ongenoegzaamheid overtuigd, de hand naar CHRISTUS *uit, om door Hem te worden opgevoed en gevormd tot de godsdienst, die, op de kennis van God, den eenigen waarachtigen, gebouwd, alleen den naam van redelijk dragen mag. In één woord, de Hervormde Theologie is in beginsel en aard* rationeel, *maar niet* rationalistisch. Dit standpunt wordt voorts nog getoetst aan de H. Schrift, en geregtvaardigd voor de regtbank van de wijsgeerig psychische anthropologie. Er is hier veel gezegd, dat behartiging verdient in onze dagen.

§ 8. *Het O. Testament de godsdienst van het uiterlijk gezag*, en wel in dezen zin: *zoo lang de mensch onvermogend is, om met zelfstandigheid en vrijheid de waarheid te erkennen, moet hij op gezag gelooven. Het standpunt des O. T., dat aan die behoefte beantwoordde gedurende den staat der onmondigheid des menschen, is dat, waarop de mensch staan blijft, tot hij door* CHRISTUS *van de wet is vrij gemaakt.* Opmerking verdient het, dat dit beginsel alleen door beroep op KALVIJN wordt gestaafd.

§ 9. *Het O. Testament, de kiem, de voorbereiding en de aankondiging der godsdienst van het N. Testament.* Hiermede, zegt de Schrijver, verzet zich de Hervormde kerk zoo wel tegen het misverstand, waarbij het onderscheiden karakter der oude en nieuwe bedeeling uit het oog verloren wordt, als tegen de *Marcionitische*, *Antinomiaansche* en *Socinische* miskenning van het O. T.

§ 10. *Het N. Verbond, de godsdienst der vrijheid en zelfstandigheid.* Deze grondstelling, zoo als zij hier ontwikkeld is, uitvoerig te beoordeelen, ware uitspraak te doen over des Schrijvers gansche beschouwingswijze van het Christendom. Op Gereformeerden bodem wijkt hij, vooral waar het *Christi sacerdotium* geldt, niet weinig af van de Gereformeerde theologen. Ofschoon wij hem de vrijheid daartoe niet betwisten, komen wij tot de meening, dat dit beginsel, zoo als het hier ontwikkeld is, bijkans meer tot de *materiële* behoort, dan tot de *formele.*

En hiermede staan wij aan het einde van ons verslag.

Zelden verschijnt er een werk in het licht, zóó echt wetenschappelijk als dit. Het is éénig in onze taal, ofschoon door SCHWEIZER en anderen de weg gebaand was. Het plaatst veel, wat tot de Gereformeerde kerkleer behoort en allengs vergeten was, in helder daglicht en heeft voor onze dagen groote verdiensten. Vooral zal het op de beoordeeling van kerkelijke regtzinnigheid een grooten en, zoo wij hopen, gunstigen invloed oefenen. Tegenspraak heeft het, zoo veel wij weten, nog niet gevonden, ofschoon het aan de stof daartoe niet ontbreekt. Één vreeze bekruipt ons, dat het ligtelijk kan medewerken, om aan het zoogenaamde kerkelijk standpunt te hooge waarde te doen toekennen. Niet allen hebben des Schrijvers onafhankelijkheid. Hoe dit zij, wij zien begeerig naar het *Tweede Deel* uit, waarin wij de ontwikkeling verwachten van de *materiële* grondbeginselen der Hervormde Kerk, en wenschen den bekwamen Hoogleeraar zegen op zijnen arbeid.

Tafereelen uit de geschiedenis van de stichting en vestiging der Christelijke Kerk; door A. G. BRUINSES. *Te Groningen, bij* C. M. van Bolhuis Hoitsema. 1849. *In gr.* 8*vo. II en* 414 *bl. f* 3-75.

De beoefening der kerkelijke geschiedenis is in den laatsten tijd met ijver doorgezet. Velen is zij, als ware het, eene liefhebberij-studie geworden. Reuzenstappen heeft de wetenschap voorwaarts op dit gebied gedaan; ja zelfs, hoe vijandig aan het grondwezen des Christendoms de rigting der *Tubingsche* school zich openbare, het kan niet missen, of uit de wrijving der gedachten, uit het wetenschappelijk onderzoek, waartoe zij aanleiding geeft, zullen geldige resultaten ontspringen, en zal een nieuw en helder licht over de wording, ontwikkeling en vestiging der Christelijke kerk ontstaan. En voorwaar onder de wonderen der wereldgebeurtenissen bekleeden de drie eerste eeuwen der Christelijke Kerk eene wondervolle plaats. Het is zeer natuurlijk te verklaren, dat ieder, die de verschijnselen, welke zich

in de Kerk geopenbaard hebben, haren strijd, hare worsteling, ontaarding en verheffing, haren invloed op het leven en lot van volken en Staten gadeslaat, van zelf zich als getrokken voelt naar den tijd harer wording, »dien tijd van geestdrift, moed en leven, door heiligen geest bezield." De Heer BRUINSES heeft, zoo als bekend is, van tijd tot tijd, ook in den »CHRISTOPHILUS," enkele schetsen van personen uit het eerste tijdvak der Christelijke Kerk geleverd. »Later," zegt hij, »voelde ik den lust bij mij opkomen, om mijne ledige oogenblikken te wijden aan de verzameling van eenen geheelen bundel van dergelijke tafereelen. Maar bij dieper nadenken bevindende, dat eene reeks van zulke op zich-zelf staande schetsen geen goed geheel zoude kunnen vormen, besloot ik den draad der geschienis te volgen. De voorafgaande beschouwing van den toestand der wereld, op het tijdstip van 's Heeren verschijning in het vleesch, achtte ik noodzakelijk, om de regte verhouding aan te wijzen, waarin het Christendom tot haar stond, gelijk ik het tevens noodig oordeelde, om in eene afzonderlijke, later volgende afdeeling, de Christelijke Kerk der drie eerste eeuwen te beschouwen." — Wij zullen zien, wat de Schrijver ons geleverd heeft. Vooraf weten wij reeds, dat wij geen wetenschappelijken arbeid, zoo als van NEANDER, hebben te wachten, maar veel meer eene volkslectuur voor den beschaafden stand; eene tafereelmatige voorstelling, méér aanschouwelijk, dan wijsgeerig redenerend; ongeveer in den trant van TER HAARS geschiedenis der Hervorming.

Zoo als de Schrijver belooft, gaat eene Inleiding vooraf, betreffende den godsdienstigen toestand der wereld, ten tijde van JEZUS geboorte. Eerst beschouwt hij dien der Joden in al de fractiën der Godsdienstig-zedelijke rigtingen in en buiten *Palestina* en der *Grieken* en *Romeinen*. In een kort bestek wordt veel gezegd, en met fiksche trekken de godsdienstige en zedelijke toestand der oude wereld naar het leven afgemaald. Geen nieuwe gedachte heeft ons hierin verrast; maar het algemeen bekende wordt getrouwelijk teruggegeven.

De eerste afdeeling schildert de verschijning en openbaring van den CHRISTUS, en werpt een behagelijk licht op de Apostelen; terwijl de overlevering, met kiesche hand aangewend, over het geheel een levendigen tint werpt. Minder is ons de voorstelling van JUDAS bevallen. Wij dachten, dat het niet meer in een denkend hoofd konde opkomen, die onmenschkundige *arrière-pensée* bij JUDAS te veronderstellen. Van dit karakter had in een werk als dit beter partij kunnen getrokken worden: indien BRUINSES hem eens voorgesteld had als een mislukte STEFANUS of PAULUS, of ook als een type der Kerk, in haar stoffelijk streven CHRISTUS verradende, zich-zelve badende in heerschzucht en gouddorst, en langs dien weg in de armen van zelfmoord vallende.

In de tweede afdeeling schildert BRUINSES de stichting der Christelijke Kerk op den Pinksterdag en den toestand der *Jeruzalemsche* kerk. PAULUS leven en bedrijf, de prediking van het Evangelie buiten *Jeruzalem* en aan de heidenen trekken billijkerwijze zijne aandacht. Populair is zijne voorstelling van den staat der eerste gemeente in de heidenwereld, waartoe hij de stof aan PAULUS brieven ontleent. Daar het tegenwoordig ook bij den niet wetenschappelijk gevormde de gewoonte wordt, over eene Petrinische, Jakobitische, Paulinische en Johanneïsche rigting te spreken, zou de Schrijver zijne lezers gewisselijk geene ondienst bewezen hebben, indien hij, niet het verschil, maar de verscheidenheid van opvatting bij die vier Apostelen had doen uitkomen. De voorstelling van hunne persoonlijkheid geeft er bouwstof toe. Zeer gepast is ons de beschrijving van *Jeruzalems* val en ondergang voorgekomen. Het is een treurig, doch naar het leven geschetst tafereel, en staat vooral op zijne plaats in het licht dat de schilder aanbrengt: de feitelijke opheffing der oude bedeeling, die, in het bliksemvuur van den *Sinaï* geopend, in de vlammen des tempels zich oplostte. Alleen zouden wij BRUINSES hier wel willen vragen, waar toch de Schrijver van den brief aan de *Hebreën* leert, dat de eenige en eeuwige Hoogepriester, JEZUS CHRISTUS, de offeranden der aardbewo-

ners — geene bokken of stieren, maar Gode gewijde gedachten, gezindheden en gedragingen, — door zijnen geest den Oneindige opdraagt? Naar ons gevoelen is er geen woord in, dat tot die voorstelling aanleiding geeft. — De rampen van het rampzalig volk, dat zijn noodlot op de belijders van 's Heeren naam wreedaardig verhaalde, worden nagegaan tot op den bloedigen ondergang van BAR-CHOCHBA (den sterren-zoon) later, uit spijt en vertwijfeling, BAR-COCHSCHA (den leugen-zoon) geheeten.

De derde Afdeeling beschouwt den toestand en het lot der Christenen onder de Heidenen tot aan de zegepraal der Kerk, onder de regering van KONSTANTIJN *den Grooten*. Eene beschouwing van de oorzaken der vervolging, waaraan de Christenen waren blootgesteld, kon niet voegzaam achterwege blijven. De Schrijver geeft ze, zonder er juist diep in te dringen. Hij heeft wèlgedaan met de voordeelige zijde te doen uitkomen, welke de vervolging had op de bewaring der zuiverheid van het Christendom.

Wij hebben de mededeeling van de overlevering aangaande het lot der Apostelen niet berispelijk gevonden, maar dat BRUINSES de overlevering van PILATUS berigt aan den Senaat, aangaande de regtspleging van JEZUS, en die over het voornemen van Keizer TIBERIUS vooral, om den gekruisten Godmensch onder de goden te plaatsen, voetstoots aanneemt, geeft haar een aanzien van waarheid, die hij, ze daarvoor houdende, verpligt was historisch te staven. Dat niet doende, speelt hij een gevaarlijk spel, door *sage* en *historie* op ééne lijn te plaatsen.

Schilderachtig zijn de tafereelen over de vervolging onder de *Romeinsche* keizers, die het eerst met de Christenen in aanraking kwamen. Menig lezer, die zelf de schriften der Ouden, of de wetenschappelijke werken over de kerkelijke geschiedenis niet in handen krijgt, zal zich verheugen, hier de klassieke briefwisseling tusschen den *Bythinischen* landvoogd en Keizer TRAJANUS te lezen. Wij billijken het oordeel, dat de Schrijver over de beide hooggeplaatste personen velt, doch merken daarbij te gelijk op, dat wij tevens in hunne maatschappelijke staatkundige stelling de

bron der vervolging ontmoeten. Wij verwijzen onze lezers naar de aankondiging van NEANDERS geschiedenis. Daaruit laat zich verklaren, dat doorgaans de braafste keizers het scherpst de Christenen vervolgden, omdat zij van hun standpunt in het Christendom eene démoralisatie van het *Romeinsche* staats- en volksleven voorzagen; terwijl de onverlaten, die het keizerlijk purper bezoedelden, door hunne eigen onzedelijkheid zich weinig bekreunden over den godsdienstigen volkszin.

Boeijend is de beschrijving van IGNATIUS lotgevallen en zijn laatsten strijd. Alleen kunnen wij ons niet met BRUINSES vereenigen, die, bij den warmen lof, dien hij den vromen bisschop toezwaait, hem niet vrij kan pleiten van dweeperij, omdat hij weigerde op den raad zijner vrienden te ontvlugten, en hunne goede diensten, te *Rome*, bij den keizer, die zij hem aanboden, van de hand wees. Wij weten van SOCRATES, dat ook hij den dood boven de vlugt verkoos. Maar buitendien, wat zou de vlugt hem gebaat hebben? Voor zijne gemeente te *Antiochië* was hij toch verloren. Hij had den dood niet gezocht. Toen hij er toe geroepen werd, wilde hij niet terugdeinzen, en zijn geloof vlocht om dien dood een stralenkrans. Daartoe behoort voorzeker geestdrift; maar het is daarom nog geene dweeperij.

Niet tot de minsten der tafereelen behoort ook dat, hetwelk ons de lotgevallen van JUSTINUS den martelaar voorstelt. Vernuftig is de aanmerking over den haat, dien de bekeerde wijsgeer bij de mannen van zijnen stand opwekte. Ja, zoo is het: de wijsbegeerte buiten het licht der eeuwige waarheid ging in het geloof aan CHRISTUS onder; doch haar verlies werd door wijgeeren gewroken; daar een wijsgeer hem aanklaagde, een wijsgeer hem veroordeelde, en een wijsgeer op den troon de strafwetten tegen de wijsheid des hemels uitvaardigde. Zoo is het gebleven. De wijsheid van den dag veroordeelt die der eeuwigheid, doch de schijnbare overwinning van heden gaat morgen verloren. De toekomst is het erfdeel der waarheid.

Wij durven van de Redactie de ruimte niet vergen, die wij zouden behoeven, om den Schrijver verder op den voet

te volgen. Wij zeggen dus alleenlijk nog, dat de verhalen steeds in belangrijkheid toenemen, ofschoon den lezer menigmaal de haren te berge rijzen bij de verschrikkingen, welke de heidensche wreedheid en moordlust over de weerlooze Christenen uitstorteden. Men zal echter frisschen adem scheppen, als de boosheid onder haar eigen werk den doodsnik geeft, en het ter dood gedoemde Christendom het leven behoudt, en het hoofd verheft, zegevierende over de bitterheid der wereld.

BRUINSES heeft het op den titel gezegd: hij geeft tafereelen uit de geschiedenis, en niet de geschiedenis-zelve. Vandaar, dat hij zich onthoudt het innerlijk organisme der Kerk in oogenschouw te nemen, of te dringen in de ontwikkeling van het Christelijk leerbegrip, het onderling kerkelijke verkeer en het ontstaan van inrigtingen en gebruiken. Dit is een gemis, maar geen verlies; want de Schrijver heeft het niet beloofd. Wat hij gegeven heeft, doet hem eere aan. Hij heeft zijne taak wèl afgewerkt. De stijl is levendig, ernstig en waardig. Het heeft ons echter verwonderd, dat hij zoo ingenomen is met het wanklankige »dezelve" en »deszelfs." Aan de correctie is te wijten, dat op de laatste bladzijden KONSTANTIJN, meer dan eens, KONSTANTIUS genoemd wordt. Wij wenschen, dat het debiet den Schrijver uitlokke zijne taak voort te zetten. In de zoo dikwerf miskende, althans slecht gekende middeleeuwen zal het hem niet aan stof ontbreken, en het werk van MILLNER, dat hem niet vreemd is, zal hem wel eenige dienst kunnen bewijzen.

H. J. H. S.

Dissertatio Theologica, Pauli anthropologiam exhibens, quam publico omnium examini submittit D. H. H. TIJSSEN, Leovardia-Frisius S. S. Ministerii Candidatus. Groningae, apud *J. B. Wolters*, Bibliopilam. 1847.

Dit Akademisch proefschrift behandelt een onderwerp van het uiterst gewigt: de *Paulinische Anthropologie*. Ieder zal

het den jongeling gaarne toegeven, dat hij tegen de taak opzag, doch gelezen hebbende hoe hij die aangevat en volbragt heeft, prijzen wij zeer in hem, dat hij voor de bezwaren niet terugdeinsde. Hij drukt zich hierover even openhartig als bescheiden in de voorrede uit.

De Dissertatie bevat, in drie deelen, tien hoofdstukken, voorafgegaan door een voorbereidend onderzoek, waarin hij den aard en het wezen der *Anthropologie* opgeeft, en kortelijk aanduidt, wat wij onder die van PAULUS te verstaan hebben. Vervolgens geleidt hij ons naar de bronnen, waaruit de *Paulinische* menschkunde is opgeweld, en wijst daarbij, met een kritischen blik, op zijne brieven en op den strijd over hunne echtheid. Evenzoo maakt hij opmerkzaam op hetgeen van hem in de Handelingen der Apostelen is bewaard geworden.

Vervolgens bepaalt hij den aard der *Paulinische Anthropologie*, uit eene breedvoerige vergelijking van des Apostels gezegden en redevoeringen, in de Handelingen der Apostelen, met de hoofdgedachten in zijne brieven uitgedrukt. Deze vergelijking brengt hem tot het besluit, dat de *Anthropologie* van PAULUS *volstrekt godsdienstig is.*

Dit hebbende vastgesteld, handelt hij eerst over des menschen natuur, om aan te toonen, welke verwantschap er tusschen den mensch en God besta, en dat uit die verwantschap inderdaad eene vereeniging kan geboren worden. Vervolgens vorscht hij de reden na, waarom deze vereeniging geen betere vorderingen heeft gemaakt, en handelt daarop over den mensch in zonde. Eindelijk doet hij zien, waardoor, onder het Godsbestuur, de zonde wordt verwijderd, en hoe de mensch, door de innige betrekking tot God, die hieruit ontstaat, tot zijne hoogste volmaking wordt opgevoerd. Aldus wordt in deze Afdeeling de volmaakte vereeniging van den mensch met CHRISTUS en door dezen met God behandeld. De bronnen, die de Apostel, naar de voorstelling van TIJSSEN, gebruikte, zijn: 1°. het Oude Verbond, als bijzondere openbaring van God; 2°. waarneming der menschelijke natuur; 3°. waarneming der geschiedenis van het menschelijk geslacht; 4°. de openbaring in CHRISTUS gegeven, en 5°. zijne eigen ervaring.

In het eerste Hoofdstuk komt de veel besproken *Trichotomie*, de verdeeling van den mensch in ligchaam, ziel en geest, ter sprake; bij den Apostel geen verdeeling, maar eene be-

schouwing der verschillende zijden van den mensch; terwijl hij een onderscheid maakt tusschen ligchaam en vleesch. TIJSSEN spreidt daarbij groote naauwkeurigheid, een diep inzigt en juisten uitlegkundigen takt ten toon; waarvan ook het tweede Hoofdstuk vereerende proeven geeft, alwaar de Schrijver des menschen bijzondere vermogens en zijne aandoeningen van het vleesch, en dier verband en vereeniging in een helder licht plaatst.

In het derde Hoofdstuk verklaart hij, hoe de mensch, zoo heerlijk van aanleg en vermogens, kan ontwikkeld worden, en doet dit uitkomen in de hulp der openbaring, en van de natuur der dingen, zoo als PAULUS daarvan in zijn schrijven vooral aan de *Romeinen* gewaagt. Met zegevierende kracht beweert hij tegen SCHEKKENBURGER, dat de Apostel niet bij PHILO ter schole is geweest, maar zijne begrippen uit het Oude Verbond geput heeft.

In het Tweede Deel behandelt de Schrijver de zonde. Waarom de mensch zondigen kan, laat hij PAULUS verklaren uit de vrije ontwikkeling van den mensch, die het vermogen bezit te kiezen tusschen goed en kwaad. De prikkel tot zonde vindt hij op het *Paulinische* standpunt in het vleesch, in zedelijken zin genomen. Haar oorsprong wordt van de eerste overtreding afgeleid.

In het vijfde, zesde en zevende Hoofdstuk ontwikkelt TIJSSEN den aard der zonde; haren invloed op des menschen natuur, vermogens en lot; hoe de mensch ervaren kan, van God te zijn afgeweken; hoe God zijne gezindheid openbaart, en hoe het menschelijk geslacht voor de verschijning van den CHRISTUS werd voorbereid.

Het Derde Deel handelt over den mensch vereenigd met CHRISTUS. — In het achtste Hoofdstuk wordt aangewezen, welke plaats CHRISTUS in het menschelijk geslacht bekleedt; terwijl in het negende ontwikkeld wordt, hoe God door CHRISTUS de verlossing van de zonde verleent, en hoe de mensch zich die verlossing kan toeëigenen, en aldus aan de menschelijke natuur en aanleg beantwoorden. Eindelijk betoogt de Schrijver den voortgang der menschelijke natuur, door CHRISTUS bewerkt, met de vordering van ons geslacht, door de ontwikkeling van het geestelijk leven.

Wij hebben den inhoud van dit Akademisch proefschrift vlugtiglijk opgegeven. Aan Godgeleerde tijdschriften blijve het overgelaten de wetenschappelijke waarde er van te toetsen.

Wij voor ons wenschen den jeugdigen Godgeleerde geluk, die zijne loopbaan heeft geopend, en wel niet sluiten zal, met dezen veel omvattenden, wèl doorwrochten arbeid, die allerwegen blijken geeft van noeste vlijt, diepe studie, helder inzigt en een gezond oordeel. Het werk had wel met een register van opgehelderde en verklaarde plaatsen verrijkt mogen worden. De Schrijver heeft doen zien, hoe loffelijk hij zijn tijd aan de Hooge School heeft doorgebragt. Aldus onderscheide zich ook zijn dienstwerk in de Gemeente des Heeren; dan zal hij niet te vergeefs staan op den post, dien de hemelsche Zender hem heeft aangewezen, en verder aanwijzen zal.

Lief en Leed in de Evangeliebediening. Te Leeuwarden, bij G. T. N. Suringar. 1849. *In kl.* 8*vo.* 183 *bl. f* 1-80.

De Pastorie van Mastland heeft vele pennen op dezelfde baan gelokt, om den grooten bijval, dien dit meesterstuk van den tegenwoordig *'s Gravenhaagschen* leeraar heeft verworven. Jammer, dat men den dichter niet, te gelijk met het *genre*, ook de kunst heeft afgekeken! Maar de poëzij is niet af te zien. Zij ontvangt haar leven uit eigen bron, en die levensstroom vormt zich eene eigene bedding.

Wij hebben al weder een soortgelijk werk voor ons. De auteur bekent gul dat, vermits er in de laatste jaren over den Evangeliedienaar, het aangename en onaangename, dat hem in zijne betrekking wedervaart, en de wijze, waarop hij die waarneemt, reeds zoo veel is geschreven, het vreemd mag schijnen, dat hij er nog iets wil bijvoegen. Hij vleit zich echter, dat de inhoud de uitgave zal regtvaardigen, dewijl hij daardoor het leeraarambt nog meer wenscht te doen kennen en waardeeren.

In acht hoofdstukken heeft de ongenoemde Schrijver zijne mededeelingen gesplitst. Hij begint met eene herinnering aan zijne eerste Evangelie-prediking. Wij dachten er bij aan de eerste preek van den Schrijver der »*kerkklokstoonen*," welker lezing menige traan zal hebben uitgelokt. Bij onzen kandidaat vinden wij geestdrift op effekt berekend; doch missen, wat de prediking van den jongen STRAUSS heiligde. Echter bevat dit hoofdstuk opmerkingen vol waarheid, die den jongen ambtsbroeder voorhouden, hoe en langs welken

weg hij op den leerstoel het schoolstof kan en moet afschudden. Wij gelooven nogtans, dat wie God en den Heiland en zijne gemeente heeft leeren kennen, ook zelf zal te weten komen wat en hoe hij prediken moet.

Vervolgens geeft de Schrijver in verscheidene practische proeven den indruk en de vrucht op, die hij in de gelegenheid kwam waar te nemen; wat hem te leur stelde en waar hij doel trof bij herderlijke toespraak en opzigt; zijne ervaring aan het ziekbed en bij de begrafenis. Hij doorloopt eenen Katechetischen cursus en wijst op blijken van ontvankelijkheid en van het tegendeel; van leerbegeerte en van onverschilligheid of verkeerden zin in het jeugdig gemoed. Een menschkundigen blik werpt hij op het armenwezen en de armen, en besluit met de wèlgelukte voorstelling eener vergadering van een leesgezelschap.

Het geheel draagt een romantisch kleed, en wij hebben zeer veel goeds aangetroffen. Menig voorbeeld zal ook niet vruchteloos staan opgeteekend. En toch heeft het geheel ons minder voldaan dan wij gewenscht hadden. Doorgaans is de voorstelling te koel: er wordt een organisch leven gemist. Evenzeer ontbreekt het aan innig Christelijk bewustzijn. Het sterfbed van een kind is roerend geteekend; maar wij hadden den leeraar aan het ziekbed zoo gaarne nader aan het kruis van CHRISTUS ontmoet. Die afgemeten aanspraak bij het graf kan op de studeerkamer worden geschreven, maar niet alzoo worden uitgesproken. Bij het graf studeert men niet, maar leeft men in CHRISTUS. De bezoeken bij de gemeente-leden, om kweekelingen voor het godsdienstig onderwijs te winnen, zijn wèlgeslaagd. Wij zijn het niet den Schrijver eens in al wat hij zegt van den aard, het wezen en doel der godsdienstige opleiding van de jeugd; maar toch zijn de proeven van zijn onderwijs ons te arm voorgekomen. Zulk een onderwijs brengt het kind niet genoeg tot CHRISTUS. Als wij ons niet bedriegen, moet het kind op de katechisatie zóó gevormd worden, dat het later, bij zijne eerste Avondmaalviering, reeds kunne zeggen: CHRISTUS leeft in mij. Waar dat niet geschiedt, waar de leeraar dat leven, dat hooger Christelijk bewustzijn niet opwekt, zal het ledematen-boek voller worden; maar hij brengt doode leden in de Kerk des Heeren. Het is ook jammer, dat de Schrijver geen levendiger combinatie in zijne voorbeelden heeft gebragt. Zij staan nu los fragmentarisch, op zich-

zelven goed geklassificeerd, maar als skeletten in het kabinet van een ontleedkundige. Hij zal dat moeten toestemmen, wanneer hij het eerste en laatste, eenigermate ook het zesde hoofdstuk, met de vijf anderen vergelijkt. De eerstgemelde hebben eene afgeronde eenheid, die de overige missen.

De Schrijver houde ons deze welgemeende aanmerkingen ten goede en make zich die ten nutte, daar hij, bij het sluiten der vergadering van het leesgezelschap, zijnen lezers wederzien belooft.

Verhandeling over de vereischten van natuurkundige afbeeldingen, door H. SCHLEGEL. *Eene door* TEYLERS *tweede Genootschap in het jaar* 1847 *bekroonde Prijsvraag. Met tien meest gekleurde platen. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1849. *In 4to.* 86 *bl. f* 3-:

De prijsvraag door TEYLERS tweede genootschap opgegeven: »welke vereischten moet eene natuurkundige teekening [beter eene afteekening van een voorwerp der natuur] hebben, om zoo wel den natuurkundige als den kunstkenner te voldoen," was gelukkig gekozen. Eene beantwoording op die vraag kon vooral tweeërlei doel treffen: zij kon namelijk, vooreerst, een maatstaf ter beoordeeling van de bestaande afbeeldingen aan de hand geven; ten andere eene aanwijzing bevatten van de voorname regels, welke den kunstenaar besturen moeten, die dergelijke afbeeldingen vervaardigen zal. Het Genootschap zag zich in staat gesteld een voldoend antwoord op deze vraag te bekroonen. De Heer H. SCHLEGEL, Conservator aan 's Rijks Museum van Natuurlijke geschiedenis, die zelf aan zijne wetenschappelijke nasporingen de beoefening der teekenkunst paart, was juist geschikt om deze vraag te beantwoorden, en wij gelooven, dat niemand deze verhandeling raadplegen zal, zonder er nut uit te trekken. De behandeling vangt aan met een onderzoek naar het doel van afbeeldingen der natuurlijke voorwerpen, in vergelijking met het doel des kunstenaars bij een kunstwerk, dat niet aan een wetenschappelijk oogmerk dienstig is. Hierop volgen algemeene aanmerkingen over het vervaardigen van »natuurkundige afbeeldingen" (dat wij deze benaming minder goed keuren, hebben wij

reeds boven aangeduid). Een derde hoofdstuk handelt over het schetsen van natuurkundige afbeeldingen, waarbij de vraag: of hierin de wijze der schilders (naar de regelen der perspectief) of der bouwkunstenaars (naar de afmeting of op een denkbeeldig oneindigen afstand) gevolgd moet worden, ter sprake komt. Overgaande tot eene bijzondere beschouwing van de vereischten bij afbeeldingen van zoogdieren, van vogels, van amphibiën en visschen, van ongewervelde dieren, van ontleedkundige voorwerpen, van planten en van fossilen, eindelijk van afteekeningen onder het mikroskoop, geeft de Schrijver over al deze punten vele belangrijke wenken. Het geheel wordt eindelijk door eene korte opgaaf der voornaamste regelen, uit het voorafgaande afgeleid, besloten. Bij elke bijzondere klasse van afbeeldingen worden tevens de voornaamste, vooral de nieuwere plaatwerken aangehaald en over het geheel, zoo het ons voorkomt, juist beoordeeld. Echter verwonderde het ons, dat sommige namen waren voorbijgegaan, die eenen voornamen rang innemen, zoo als b. v. STURM bij de ongewervelde dieren, die gedurende eene halve eeuw, in het vervaardigen van afbeeldingen van insekten, vooral van kevers, heeft uitgemunt; LISTER onder de oudere en SOWERBY en REEVE onder de nieuweren, bij de schelpen en horens. Bij de ontleedkundige afbeeldingen is de Schrijver vooral onvolledig, daar hij, b. v. noch van de schoone afbeeldingen van SOEMMERRING naar teekeningen van KOOCK, noch van den uitmuntenden ontleedkundigen Atlas van ARNOLD, noch van zoo vele werken van de *Italiaansche* Anatomen eenige melding maakt. Ook zouden wij met hem de afbeeldingen van STRAUS-DURCHHEIM niet zoo onbepaald durven prijzen, evenmin als die der *Akalephen* van EHRENBERG. Dit zijn echter aanmerkingen van ondergeschikt belang. De afbeeldingen, die de Schrijver bij deze verhandeling gevoegd heeft, zijn proeven van zijn eigen talent, en verdienen zeker over het geheel als wèlgelukt geprezen te worden; hoezeer de tweede afbeelding, eene gekleurde voorstelling van den *kukang* van *Java*, aan den kunstkenner waarschijnlijk niet voldoen zal en althans als voorbeeld eener teekening van zoogdieren minder goed gekozen is.

Bij het menigvuldig gebruik, dat thans van afbeeldingen der natuurlijke voorwerpen in zoölogische werken gemaakt wordt, is het mij dikwerf voorgekomen, dat men éène zaak

wat te veel uit het oog verliest. Het is alsof men van de veronderstelling uitging, dat alle beoefenaars der natuurlijke geschiedenis over groote schatten beschikken konden, of dat men deze werken alleen tot groote bibliotheken wenschte beperkt te zien. Tot onderscheiding, tot herkenning (tot het détermineren) behoeft men zulke keurige en prachtige platen niet. Naauwkeurigheid van teekening, natuurlijkheid van kleur (dáár, waar gekleurde afbeeldingen noodig zijn), en voorts, voor de kennis der *détails*, afzonderlijke afbeeldingen in omtrek, dit is vaak alles wat de natuurkenner verlangt. Geven zijne afbeeldingen meer, dan moeten zij als werken van *luxe* beschouwd worden, en dienen dan alleen tot voldoening des kunstenaars of tot verlustiging van den rijken bezitter, die ze als plaatwerken in zijne bibliotheek plaatsen kan.

L. J. v. d. H.

Beschouwingen over de Emancipatie der slaven in Nederl. (Oost-) Indië, zoodanig als die is voorgesteld in de verhandeling van Dr. W. R. VAN HOËVELL, — *door een ingezeten van Java. Te Nieuwe-Diep, bij* C. Bakker, Bz. 1849. *In gr.* 8*vo.* 36 *bl.* *f* : - 40.

In N°. VII van den vorigen jaargang hebben, wij bl. 306 en volg., verslag gegeven van de Memorie over de »Emancipatie der slaven in *Neêrlands-Indië*, welke Ds. VAN HOËVELL zich gehaast heeft, dadelijk na zijne terugkomst van *Java* in het licht te zenden. Thans hebben wij voor ons de Beschouwingen van een ingezeten van *Java*, welk geschrift door die memorie is uitgelokt. Heeft Dr. VAN HOËVELL zijn arbeid gedagteekend: »*Groningen*, 4 December 1848," de Schrijver der Beschouwingen dagteekent zijn stuk: *Batavia*, 15 April 1849." Is door ons in het opgemeld verslag hier en daar op het vlugtige en tegenstrijdige gewezen, voorkomende in de memorie van VAN HOËVELL, nog meer geschiedt zulks in het geschrift dat van *Batavia* naar herwaarts ter uitgave schijnt te zijn gezonden.

Met eene gematigdheid van uitdrukking, die vrij is van alle declamatie of zucht om op de verbeelding der lezers te werken, of om door schilderachtige tafereelen indruk te maken, — vereenigt de Schrijver eene beknoptheid van voorstelling en

bondigheid van betoogtrant, die de aandacht bezig houdt en de belangstelling wekt, ook van diegenen, welke met het onderwerp minder gemeenzaam bekend zijn. In eene korte Voorrede verklaart hij, zijnen arbeid te willen beschouwd hebben, »als eene onmisbare toelichting tot de Verhandeling van den Heer VAN HOËVELL." Ook worden, op verschillende plaatsen, de wenschen van VAN HOËVELL beaamd, terwijl zijne gronden en ontwikkelingen worden afgekeurd en bestreden of het onhoudbare van dezelve uiteen gezet.

De »ingezeten van *Java*" vraagt, ingevalle de Heeren VAN HOËVELL en POOLMAN, de stellers dier memorie, overtuigd zijn, dat de slavenstand, in *Neêrlandsch-Indië, een gruwel is*, »waarom zij dan zoo lang hebben getoefd met die weldadige uitboezeming van hunne gevoelens? De Heer VAN HOËVELL kwam reeds in 1838 als Leeraar en Prediker der Christelijke Godsdienst op *Java*, terwijl zijn vriend W. POOLMAN reeds sedert 1828 daar was gevestigd. Was hun medelijdend gevoel zoo diep geplaatst, dat het tien jaren noodig had om tot uitbarsting te komen? Behoefden zij een zoodanig getal jaren, om *die* zeer oppervlakkige kennis, die zij van den slavenstand op *Java* hebben, te verkrijgen?" — De Schrijver der »Beschouwingen" brengt zelfs de uitgave der Memorie in verband met het gebeurde in Mei 1848, en zegt, bl. 11: »had de Heer VAN HOËVELL zich niet op eene onbedachtzame wijze aan het hoofd gesteld der zoogenaamde politieke demonstratie op *Batavia*, in Mei 1848, dan was hij thans nog Predikant aldaar, en de vermaarde verhandeling was, tot nu toe, niet in het licht gekomen."

Na deze en andere bedenkingen als Inleiding te hebben voorop gezonden, begint de Schrijver zijne taak: »de toelichting der Memorie van de Heeren VAN HOËVELL en POOLMAN," met eene scherpe aanmerking. »De groote fout," zoo lezen wij op bl. 13, »waaraan die Heeren zich hebben schuldig gemaakt, en die dan ook de voornaamste oorzaak is der onjuistheden, die in hunne verhandeling zoo vaak worden aangetroffen, is, dat zij eene zaak hebben beschouwd, waarvan zij geene genoegzame kennis hadden." Hoe weinig vleijend voor Dr. VAN HOËVELL dit oordeel moge wezen, het wordt echter in meer dan eene bijzonderheid gestaafd. — De »ingezeten van *Java*" laat zich, ten einde aan te toonen de onjuistheid van het gezegde, dat de algemeene geest, onder de ingezetenen van *Nederl.-Indië*, eene geheele émancipatie der slaven verlangt, onder anderen in dezer voege hooren:

»Wanneer men vermeent, dat het grootste aantal der slaven in deze Kolonie (wij bedoelen er uitsluitend diegenen mede, die bij de Christelijke bevolking dienstbaar zijn) zich bevindt in het bezit van de eigenlijke *Europeanen*, die alhier tot den hoogsten, meest beschaafden stand behooren, dan vergist men zich: — de zoogenaamde Oudgasten, tot dien hoogen stand behoorende, zijn op lange na niet meer zoo menigvuldig als in vroegere jaren; bij dezen vindt men nog, voor zoo veel zij aanwezig zijn gebleven, familiën slaven, die, van ouder tot kind, in hunne huizen zijn geboren en groot gebragt; doch zeldzaam zal men in de huisgezinnen, die zich in latere jaren op *Java* hebben gevestigd, en die verreweg de overhand hebben boven de evengemelde Oudgasten, slaven aantreffen; maar daarentegen is het juist onder de minder bemiddelde, zoogenaamde Inlandsche kinderen, dat de meeste slavenhouders worden aangetroffen, en ik zoude bijna durven beweren, dat onder deze van de tien huisgezinnen, minstens acht, een of meer slaven bezitten. Voor deze menschen is de slaaf een gedeelte van hun vermogen, een ware steun tot hun eigen onderhoud; niet alleen dat de in hunne dienst zijnde slaven, voor de kosten van voeding, kleeding en een gering maandgeld, alle huiselijke diensten veel goedkooper verrigten, dan zulks van vrije bedienden verwacht zoude kunnen worden; maar vaak dienen diezelfde slaven tot een gedeëltelijk middel van bestaan voor hunne weinig vermogende eigenaren; door, zoo als niet alleen op *Batavia*, maar nog veel meer op andere hoofdplaatsen van *Java* geschiedt, hen aan meer vermogenden te verhuren tegen een hoog loon, waarvan de meester of de meesteres een ruim aandeel voor zich-zelven genieten. — Is het nu niet ongerijmd te willen beweren, dat deze menschen, die ongetwijfeld een aanzienlijk gedeelte van de ingezetenen der Kolonie uitmaken, naar eene geheele Emancipatie der slaven zullen verlangen?"

Ingevolge de vier punten, welke de stellers der Memorie zich ter beantwoording hadden voorgesteld, gaat ook de »Ingezeten van *Java*" in zijne toelichtingen hunne redeneringen na, en beweert niet zelden, dat hetgeen in de Memorie als regel is voorgesteld, slechts als uitzondering gelden kan. Uit de ontwikkelingen der Memorie-zelve wordt dit, op meer dan eene plaats, bewezen. Men herleze de Memorie en vergelijke ze met de Beschouwingen, en voor den onpartijdigen en nadenkenden lezer zal de waarheid gemakkelijk te vinden wezen.

Bij het onderzoek van het Tweede Hoofddeel der Memorie worden zeer juiste aanmerkingen in het midden gebragt omtrent den invloed, door de slavernij op de zeerooverij in den *Indischen Archipel* uitgeoefend. Ook wij zijn overtuigd, dat (zie bl. 22) »zoo lang de geroofde menschen op honderde plaatsen buiten ons gebied, als slaven kunnen worden verhandeld, de afschaffing der slavernij in *Nederl.-Indië* een slechts zeer geringen invloed op de zeerooverij zal kunnen hebben."

Op bl. 24 behandelt de Schrijver het vierde vraagpunt, de opgave namelijk, door de Heeren VAN HOËVELL en POOLMAN, der »middelen waardoor, met eerbiediging van het regt van eigendom, de Emancipatie der slaven in *Nederl.-Indië* zoude kunnen plaats hebben." — Ofschoon wij gaarne erkennen, dat de »Ingezeten van *Java*," in dit gedeelte bepaaldelijk, niet van scherpte in zijne redeneringen is vrij te pleiten, zoo is er evenwel veel dat behartiging verdient. De dadelijke en onvoorwaardelijke vrijverklaring der slaven op *Java*, zonder dat eenige voorzorgen in hun belang worden genomen, kan niet anders dan noodlottige gevolgen voor velen onder hen hebben, zal *hier* tot luiheid verleiden en tot misdaad doen overslaan, en *daar* tot ellende en misschien tot den hongerdood voeren.

De bezadigde *Nederlander* verloochene ook hier zijn karakter niet: hij leze, vergelijke en besluite niet ligtvaardiglijk!

Achter de schermen. Een verhaal uit den laatsten tijd. Door J. F. BOSDIJK, *Schrijver van »Het beleg van Haarlem" en »Hoe men 't verst komt." Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen en Zoon. 1849. *In gr.* 8*vo.* 319 *bl. f* 3-:

Terwijl het publiek als overstroomd wordt met vertalingen van geel en groen, rijpe en onrijpe vruchten van vreemden bodem, moet elke poging om dien invloed van buiten tegen te gaan, door den regtgeaarden *Nederlander* worden toegejuichd. Immers met de uitheemsche letterkunde worden ook vreemde denkbeelden en zeden, die hoogst verderfelijk kunnen worden, onder het volk gebragt. Intusschen zijn geene geleerde, zedekundige of godsdienstige vertoogen geschikt tot een bolwerk om dien stroom te stuiten, die in zijnen wilden vaart het oude *Nederlandsche* karakter, de oud-vaderlandsche zeden wegvoert. De toevoer van buiten kan alleen ge-

weerd worden door degelijke voortbrengselen van onze eigen letterkunde. Inzonderheid moet dat gezegd worden van de romantische litteratuur, die van dag tot dag meer gezocht wordt. Onberekenbaar groot is de invloed van die lectuur op het volkskarakter. Romans worden gelezen door menschen van alle standen, van elken leeftijd. Jongelieden vooral vormen zich gaarne naar een romanheld of heldin; in hunne denkbeelden laten zij zich ligtelijk door zulk een gefingeerde persoon leiden, in leven en handelwijze kiezen zij die veelal tot gids. Een heilige pligt rust daarom op onze vaderlandsche belletristen om niet te karig te zijn met de voortbrengselen hunner pen, maar integendeel den geest van ons publiek te vormen, te leiden, te verbeteren, te veredelen. Zij kunnen dat doen door historische tafereelen of door schetsen uit het maatschappelijk en huiselijk leven. Veel zijn wij in dit opzigt verpligt aan onzen voortreffelijken VAN LENNEP, aan den Schrijver van *het Slot Loevestein* en *de Schaapherder*, aan de rijkbegaafde Schrijfster TOUSSAINT, aan de zachte pen van Jufvr. HASEBROEK, aan den lieven schrijftrant van MARIA HENRIETTE L...., veel echter ook aan BOSDIJK. Deze laatste is weder, door het voor ons liggende werk *achter de schermen*, op den voorgrond getreden. Het is een verhaal *uit den laatsten tijd*, dat voornamelijk betrekking heeft op den windhandel in effecten, welks rampzalige gevolgen, in het onvergetelijke jaar 1848, op nieuw, tot zoo veler ongeluk, zijn aan het licht gekomen. Te gelijk met den schandelijken speculatiegeest schetst hij ook den woekergeest, die beiden helaas! onzen ouden, soliden, braven koopmansgeest verdringen. De Schrijver doet het door te grijpen in het dagelijksch leven, door den lezer te leiden in de woningen en vriendenkringen van aanzienlijke speculanten. BOSDIJK toont ook weder in dit werk, den conversatietoon zeer goed te vatten, en dien natuurlijk en boeijend na te volgen. De *intrigue* echter is al te romantisch en wel eens een weinig stuitend voor het gevoel, zoo als, b. v. de mededeeling van LANNOI. Mogen onze Schrijvers toch niet vergeten, dat het doel van hun schrijven zijn moet niet alleen te vermaken, maar ook reine, hartverheffende gewaarwordingen op te wekken, en dat dit niet beter geschieden kan dan door den lezers in gekuischte taal waren zieleadel te schetsen. Verheffing van stijl en treffende beelden vinden wij in dezen roman niet, maar de stijl is vloei-

jend, zuiver Hollandsch en vrij van platheden. Zinstorende drukfouten zijn er niet vele; enkele echter, b. v. bl. 50, reg. 6 v. o.: »en op zijn aangezigt de uitdrukking te lezen," — »ik staat kom niet bij u," voor »op zijn aangezigt de uitdrukking te lezen staat," — »ik kom niet bij u." Papier en druk zijn goed. Het titelvignet doet de lithographie van MIELING eer aan. Niettegenstaande het paar medegedeelde aanmerkingen bevelen wij dezen roman gerustelijk aan, en twijfelen niet of het publiek zal dit verhaal, na lezing, zeer voldaan uit de hand leggen.

†—.

De kinderen in het woud. Een verhaal voor de jeugd. Naar het Engelsch van Kapitein MARRYAT. *II Deeltjes, met platen. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1848. *In kl.* 8*vo.* 532 *bl. f* 3 - 60.

Dit werkje laat zich met genoegen en onafgebroken belangstelling lezen. Kapitein MARRYAT is een regt onderhoudend verteller: men weet dat sedert lang. Zijn natuurlijke en eenvoudige verhaaltrant maakt hem bij uitnemendheid geschikt tot het opstellen van werkjes voor de jeugd: hij heeft dat door dit lieve boekje bewezen.

Het verhaal is noch ingewikkeld noch onwaarschijnlijk. Het is uit de *Engelsche* geschiedenis, tijdens CROMWELL, genomen, en geeft, als zoodanig, zelfs een oppervlakkig overzigt van dit belangrijk tijdperk. Hoezeer het boekje opzettelijk voor de jeugd geschreven werd, het is dat toch niet bij uitsluiting. Ofschoon nergens de vatbaarheid van eenigzins ontwikkelde kinderen te boven gaande, is niet te min de lectuur ook voor beschaafde en bejaarder lezers onderhoudend en boeijend. Hoezeer de schrijfstijl uitvoerig en zelfs eenigermate omslagtig moge schijnen, nadert hij echter nergens de grenzen der verveling. Integendeel: men legt met moeite het boekje ter zijde en neemt het telkens met nieuwen lust en verlangen weder op. Het deed ons leed, dat wij de beide deeltjes ten einde gelezen hadden. Gaarne zouden wij nog wat langer bij die belangrijke kinderen, ook toen zij reeds menschen geworden waren, hebben vertoefd.

De vertaling is onberispelijk. Wij durven dit werkje ruimschoots aanbevelen. De moeders kunnen het veilig aan hare ontluikende dochters in handen geven.

Uit het leven. Schetsen en beelden, ontworpen door A. G. BRUINSES. *Te Groningen, bij* C. M. van Bolhuis Hoitsema. 1848. *In kl.* 8*vo.* 204 *bl. f* 1 - 50.

Deze schetsen zijn niet zonder talent geschreven. Er is gevoel, waarheid, menschenkennis en levenswijsheid in. De

stijl is zuiver, vol en vloeijend en zonder opschik van nieuwerwetsche of, wil men, ouderwetsche woordvoegingen en phrasen, waarmede sommige Auteurs thans hun werk illustreren. Men leest goed, deugdelijk *Hollandsch*, zoo als men het thans spreekt en verstaat.

Van de vijf schetsen of beelden, die ons hier aangeboden worden, is het eerste, *In den zomer op het land*, op verre na het minste niet. De teekening is bevallig en natuurlijk, vol gevoel en zonder overdrijving. De beschrijving van den huwelijksdag der verliefden is plastisch en schilderachtig.

Ook het tweede stukje, *Jan ballast*, heeft veel verdienste, ofschoon het beneden het eerste staat. In den aanvang vooral waagt zich de Schrijver op een terrein, dat niet het zijne is. Hij pooght hier meer geestig dan gevoelig, meer grappig dan roerend te zijn, en daarin ligt minder zijne sterkte.

Het derde stukje, *Oude Jacob*, is weer regt in zijn trant: fiks geteekend, indrukmakend en goed volgehouden.

Het vierde schetsje, *jeugdige liefde*, komt ons te overdreven en te romantisch voor, ofschoon er alweder veel waarheid in de schildering zijn moge, maar vooral het laatste tafereeltje, *de Alleenloopers* getiteld, is te fantastisch en te onwaarschijnlijk om voor eene »*Schets uit het leven*" te kunnen doorgaan.

Wij dingen echter niets af op den lof, waarmede wij aangevangen zijn. De Auteur weet de pen te voeren. Hij is duidelijk zonder oppervlakkigheid en zinrijk zonder duisterheid; hij vertelt onderhoudend en leerzaam en drukt zich, zonder gemaaktheid, met een hem eigen gemak en bevalligheid uit.

Ware Recensent de Redacteur van een onzer pracht-almanakken, hij klampte zeker den Heer A. G. BRUINSES aan boord. Alle deze opstellen zouden sieraden in onze fraaije Jaarboekjes zijn.

ANTIKRITIEK.

Hoe men in Parijs over den voortgang der beschaving, na de Revolutie van 1848, *denkt.*

Dat mijne *brochure*, over de vraag: of wij eene nieuwe barbaarschheid te gemoet gaan? aan velen mishagen moest, was te voorzien, en dat men er in onze, de nieuwe begrippen huldigende Tijdschriften óf over zwijgen óf over schimpen zou, kon ik evenzeer verwachten. De goede trouw is juist geen kenmerk van onze jeugdige Recensenten, anders had men NIEBUHR daar gelaten, wiens woorden in allen geval niet meer dan de aanleiding tot mijn stuk gegeven hadden, en liever onderzocht of ik onregt had met de bewering: dat beschaving zekere welvaart vordert, dat zij met rust en orde in de maatschappij verbonden is, dat zij op zedelijkheid

en Godsdienst gegrondvest is; of, zoo ik daarin al regt had: dat de welvaart en de orde en de zedelijkheid, wel ver van sedert de Revolutie van 1848 teruggegaan te zijn, in 1848 en 1849 in *Europa* waren toegenomen. Een dezer twee zaken wacht ik nog af, dat men bewijzen zal. Overigens ben ik zoo vrij van te meenen, dat 1848 met 1830 en LOUIS PHILIPPE met LAMARTINE in naauwer verband staan dan de eerste *Fransche* omwenteling met de bewegingen in het oude *Rome*, door de partij der GRACCHEN verwekt. Ik meende dat dit zaken waren, die zoo klaar zijn, dat ze geen betoog behoeven. Maar juist daarom zal ik wel niet kunnen overtuigen (*Quand il s'agit de prouver des choses si claires, on est sur de ne point convaincre*, zeide reeds MONTESQUIEU), en de reden is duidelijk, men *wil* niet overtuigd wezen en verdraait daarom de waarheid, wier krachtig tweesnijdend zwaard men vreest.

Hoe men intusschen in *Parijs*-zelve over deze zaak denkt, kan men uit duizend teekenen des tijds, uit dagbladen zoo wel als uit den loop der gebeurtenissen, uit het oordeel van reizigers en uit het eigen beschamend vonnis der *Parijzenaars* over zich-zelven en over hunne Natie, genoegzaam zien. Ik wil mij niet op particuliere correspondentie beroepen, maar kan hier volstaan met de aanhaling van WEIL's Voorrede (onderteekend *Paris*, Sept. 1849) voor de tweede uitgave van het werk: »*Die öffentliche und wissenschaftliche Institute zu Paris. Stuttgart.* 8vo.: »*Niemand*, die den loop der gebeurtenissen in *Frankrijk* in 't algemeen en vooral in *Parijs* sedert het begin van 1848 naauwkeurig heeft waargenomen, kan ontkennen, dat het geweldige rad des tijds menige schoone bloem verpletterd en geknakt heeft. Het is geene rethorische formule, als wij zeggen, dat de beschaving sedert het einde van 1847 in *Parijs* eene groote schrede achterwaarts gedaan heeft, dat de wetenschap van het standpunt, waarop zij vóór de Februarij-omwenteling stond, is teruggegaan enz." De geheele voorrede verdiende overgeschreven te worden.

L. J. v. d. H.

TRIVIALITEIT.

HERODOTUS zegt (Boek I, cap. 29): »En in die dagen kwamen bij CRESUS verscheidene geleerden uit *Griekenland*, en ook SOLON, een *Atheensch* man, die voor de *Atheners*, op hun bevel, wetten gemaakt had."

Toen ik vóór vele jaren deze woorden voor het eerst las, was ik zeer verwonderd. Ik had verwacht te zullen lezen: »En in die dagen kwamen bij Z. M. CRESUS verscheidene geleerden uit *Griekenland*, en ook de Weledelgestrenge Heer SOLON, Meester in de beide regten, Wetgever van *Athene*, Ridder van den *Griekschen* leeuw, enz. enz." Weldra begon ik evenwel te merken, dat diezelfde gemeenzame toon

bij de *Grieksche* schrijvers zeer gewoon was, en dat b. v. DEMOSTHENES de Soevereine volksvergadering niet met den naam van: Edelmogende Heeren! maar met dien van: Mannen van *Athene!* aansprak. Daarentegen las ik bij CICERO telkens van *viri clarissimi*, van een *ordo sanctissimus*, *gravissimus*, enz. Ik zag, dat hij de Senatoren altijd met den deftigen naam van: *Patres Conscripti!* betitelde, en het *Romeinsche* volk nooit: *viri Romani!* maar altijd met een stadhuiswoord: *Quirites!* noemde. Toen ik eens hierover nadacht, en mij-zelven vroeg: van waar dit onderscheid? herinnerde ik mij de inleiding op CICEROOS IIIde boek, *de Finibus*. Daar komt CICERO in eene bibliotheek en vindt er CATO zitten. Deze staat op, als CICERO binnen komt. Nu volgen er vele pligtplegingen en er ontstaat een geleerd dispuut, dat onder vele complimenten begonnen wordt. Zoo iets had ik in PLATOOS en XENOPHONS dialogen nimmer aanschouwd, het trof mij, en gaf mij tevens aan de hand, hoe ik de mij voorgestelde vraag moest beantwoorden. Ik dacht: CICERO en CATO spreken daar met elkander als Leden van het Hoogerhuis, als groote Heeren, als Aristocraten; maar SOCRATES was slechts een *Atheensch* man, en zijne vrienden waren ook slechts *Atheensche* mannen, zij waren slechts eenvoudige burgers, zij waren Democraten. Dit verklaarde mij dat geheele onderscheid in den toon van schrijven en spreken, 't welk ik in het eerst niet had kunnen begrijpen; en ik zeide bij mij-zelven: in CICEROOS werken heerscht de toon der groote wereld; de redevoeringen van DEMOSTHENES en de *Socratische* dialogen zijn in den burgerlijken trant geschreven.

Deze opmerking heeft bij het vertalen van PLATO mijne pen bestuurd. Wanneer ik CICERO vertaalde, zou ik naar deftige uitdrukkingen zoeken, en geene woorden bezigen, die niet in een preek van VAN DER PALM mogten gebruikt worden; maar bij het vertalen van PLATO heb ik mijn toon met opzet lager gestemd. Daardoor ben ik *triviaal* geworden, zeggen mijne beoordeelaars. Wanneer ik triviaalder geworden ben, dan SOCRATES en die andere mannen van *Athene* in hunne gesprekken waren, dan verdien ik afkeuring; maar wanneer ik niets geschreven heb, wat die personen, wanneer zij *Hollandsch* spraken, niet gerust zouden hebben durven zeggen, dan zie ik niet, wat ik misdreven heb. Vooral in gemeenzame gesprekken vind ik zulk een deftigen, onnatuurlijken toon, als daarin dikwijls wordt aangeslagen, geheel verkeerd; en ik geloof, dat vooral om dien toon de gesprekken door velen altijd met eenig vooroordeel er tegen ter hand genomen worden. Dit heb ik zoeken te verhelpen. Of het mij gelukt is, kan ik-zelf niet beoordeelen; maar, dat het beginsel, 't welk ik in het oog had, waar is, daarvan houd ik mij ten volle overtuigd.

D. BURGER, JR.

REGISTER

VAN DE

BOEKBESCHOUWING.

A.

Aa, (*A. J. van der*) Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden. XIIde Deel. W—Y. Gorinch. bij *J. Noorduyn en Zoon.* Bl. 578

Abbink, (*J. J.*) Proeve van Staat- en Staathuishoudkundige Fabelen en Vertelsels. Amst. bij *Weytingh en van der Haart.* 90

Alberdingk Thijm, (*J. A.*) De Giftbrief van Koning *Karel* aan zijn getrouwen *Diederik.* Amst. bij *C. L. van Langenhuysen.* 488

Albert, (*A. H.*) Mijne vroegere twijfelingen. Amst. bij *J. van der Hey en Zoon.* 505

Album van het Genootschap TANDEM FIT SURCULUS ARBOR, te Delft. 1849. Delft, bij *J. de Groot.* 452

Album van dichtstukjes voor de jeugd door een kindervriend. Amst. bij *J. M. E. Meijer.* 454

Album. (Het Hollandsch Schilder- en Letterkundig) 's Hage, bij *C. W. Mieling.* 677

Almanak. (Christel. Volks-) VIde Jaar. Amst. bij *P. N. van Kampen.* 44

——— (Miniatuur-) Utr. bij *L. E. Bosch en Zoon.* 44

——— voor Hollandsche Blijgeestigen. Nieuwe serie. IIIde Jaar. Schoonh. bij *S. E. van Nooten.* 45

——— tot gezellig onderhoud. XIde Jaar. Gorinch. bij *A. van der Mast.* 45

——— (Nederl. Volks-) Schied. bij *H. A. M. Roelants.* 45

——— voor het Schoone en Goede. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck.* 37

——— in Miniatuur voor Kinderen. Schoonh. bij *S. E. van Nooten.* 47

——— (Friesche Volks-) XVIde Jaarg. Sneek, bij *van Druten en Bleeker.* 46

Almanak. (Groninger Volks-) XIIIde Jaar. Gron. bij *A. Oomkens, J.Zoon.* 138

——— (Drentsche Volks-) XIIIde Jaar. Koevord. bij *D. H. van der Scheer.* 139

——— voor Landbouwers en Veehouders. IIIde Jaarg. Leeuw. bij *W. Eekhoff.* 140

Amshoff (*M. A.*) en *W. Muurling*, Bijdragen tot bevordering van het Christelijke leven. Jaargang 1848. IIde Stukje. Gron. bij *M. Smit.* 501

———, *C. P. L. Rutgers* en Dr. *E. J. Diest Lorgion*, Aanwijzing van den weg der zaligheid volgens het Evangelie. Gron. bij *M. Smit.* 602

Ancien (*L'*) *Testament et le Nouveau. Amst. chez* S. de Grebber, Simonsz. 361

Andreæ, (*P. J.*) Het tweede Eeuwgetijde van den Munsterschen vrede. Zierikz. bij *de Erven J. van de Velde Olivier.* 387

Anneveld, (*H.*) Handleiding voor mijne leerlingen. Amst. bij *de Erven H. van Munster en Zoon.* 243

Arend, (*J. P.*) Algemeene Geschiedenis des Vaderlands. IIde D. 2de en 3de Stuk. Amst. bij *J. F. Schleijer.* 512

Arndt. (*E. M.*) (Herinneringen uit het openbare leven van) Gron. bij *M. Smit.* 184

Arndt. (*J.*) II Deelen. Utr. bij *J. G. van Terveen en Zoon.* 221

Asma, (*J. F.*) De Engelenzang op het Kersfeest. Schied. bij *H. A. M. Roelants.* 667

Asser, (*L.*) Over de toekomstige regeling van het Justitiewezen. 's Hage en Amst bij *de Gebroeders van Cleef.* 353

Aurora, Jaarb. voor 1849. 'sHage, bij *K. Fuhri.* 39

B.

Bastiat. (*F.*) (Staatshuishoudkundige drogredenen van) IIde Verzameling. Utr. bij *C. van der Post, Jr.* 631

Bekeering (De) van *Paulus* op den weg naar Damascus. Utr. bij *L. E. Bosch en Zoon.* 245

Bekker (*B.*) in Franeker. Gron. bij *H. R. Roelfsema.* 291

Belastingstelsel enz. (Ons) Delft, bij *H. Koster.* 572

Bengel, (*J. A.*) een waardig discipel van den Heer. Amst. bij *J. C. Sepp en Zoon.* 560

Bernhard, (*C.*) Tafereelen uit den tijd van *Christiaan II.* III Deelen. Amst. bij *Weytingh en van der Haart.* 638

Berquin, Campe *et* Blanchard, *Contes moraux pour de jeunes Demoiselles. Nouvelle éditon. Haye, chez* A. Kloots et Comp. 362

Bezuiniging door vereenvoudiging. Amst. bij *de Gebroeders Diederichs.* 572

Bezuiniging enz. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 572

Boëseken, (*J. J.*) Karaktertrekken uit de Heilige Schrift. Doesb. bij *A. Mongers en Zoon.* 3

Bosdijk, (*J. F.*) Achter de schermen. Utr. bij *J. G. van Terveen en Zoon.* 711

Bosscha, (*J.*) Neêrlands Heldendaden te land. XXIXste, XXXste en XXXIste Aflev. Leeuw. bij *G. T. N. Suringar.* 515

Boxman, (*A.*) Blik op Europa en Nederland. Gorinch. bij *A. van der Mast.* 89

Brink, Hz., (*H. ten*) Leerrede ter herinnering aan den Munsterschen vrede. Meppel, bij *H. ten Brink.* 387

Brinkman, (*M.*) Herinnering aan *Cornelis Houtman.* Gouda, bij *N. Brinkman.* 274

Brock, (*M.*) Leerstukken des geloofs. Amst. bij *J. C. Spijker.* 286

Bruinses, (*A. G.*) Tafereelen uit de geschiedenis van de stichting en vestiging der Christelijke Kerk. Gron. bij *M. van Bolhuis Hoitsema.* 696

——————— Uit het leven. Gron. bij denzelfde. 713

Birsing, (*H. von*) *Lucretia Tornabuoni.* II Deelen. Utr. bij *J. G. van Terveen en Zoon.* 640

Bischoff, (*L.*) Fransche Spraakwendingen. Zutph. bij *A. C. E. van Someren.* 362

Bleekrode, (*S.*) Jaarboekje van Wetenschappen en Kunsten. Gorinch. bij *J. Noorduyn en Zoon.* 35

Buddingh, (*D.*) Dr. *M. Luther* als Schoolhervormer. Delft, bij *H. Koster.* 93

Buddingh, (*S. A.*) Onderzoek enz. Batavia, ter drukkerij van het Bataviaasch Genootschap. 247

——————— Hoe oud zijt gij? Aldaar. 247

Bulwer, (*E. L.*) *Harold*, de laatste der Saksische Koningen. Amst. en Sneek, bij *P. N. van Kampen* en *van Druten en Bleeker.* 533

Burg, (*J. van der*) Wenken aangaande Nederlands O. I. Bezittingen. Nijm. bij *J. F. Thieme.* 481

Burger, *Jr.*, (*D.*) Iets over het Hooger Onderwijs. Amst. bij *P. N. van Kampen.* 358

Burrey, Zelfverloochening. II D. Amst. bij *J. D. Sijbrandi.* 232

C.

Carlijle, (*T.*) De Fransche Omwenteling. Iste Afl. Maarsen, bij *C. van Nederhasselt.* 529

Châtelain, (*M. L. de*) Vlugtige overdenkingen. Devent. bij *M. Ballot.* 275

Christendom (Het) in Nederland. II Deelen. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck.* 235

Cobbold, (*R.*) De lotgevallen van *Margaretha Cathpole.* Amst. bij *P. Kraay*, *Jr.* 187

Cohen, (*L. A.*) Nieuw statistisch-geneeskundig Jaarboekje voor 1848. IIde jaarg. Gorinch. bij *J. Noorduyn en Zoon.* 6

———— Nieuw praktisch Tijdschrift voor de geneeskunde. Iste jaarg. I—VIII. Gorinch. bij dezelfden. 562

Cohen, (*F. M. H.*) Huishoudelijk Handboekje enz. Gron. bij *J. Oomkens*, *J.zoon.* 669

Coquerel, (*A.*) Het proefondervindelijk Christendom. Amst. *J. van der Hey en Zoon.* 598

Corvin Wiersbitzky, (*O. von*) De tachtigjarige oorlog enz. IVde en Vde D. Amst. bij *M. H. Binger.* 688

Costa, (*I. da*) Het oogenblik, enz. Amst. bij *H. Höveker.* 167

D.

Dagboek. (Godsd.) Dordr. bij *H. Lagerwey.* 431

Deen, (*I. van*) Bijdrage enz. Zwolle, bij *W. E. J. Tjeenk Willink.* 390

Donkersloot, (*N. B.*) Gedachten over Armoede, enz. Tiel, bij *C. Campagne.* 257

Drie bezoeken, enz. Leid. bij *P. Engels.* 410

Droz, (*J.*) Staathuishoudkunde. Devent. bij *J. de Lange.* 345

E.

Elberts, (*W. A.*) Geschiedenis des Vaderlands. Devent. bij *A. J. van den Sigtenhorst.* 275

Elberts, (*W. A.*) Chronologische Handleiding. Devent. bij *A. J. van den Sigtenhorst.* 447
Elink Sterk, (*J. W.*) Proeve eener geschiedenis der Armen-Bewaarscholen. Arnh. bij *I. A. Nijhoff.* 477
———————— Memorie over de toepassing van Art. 194. Arnh. bij denzelfde. 478
Elink Sterk, Jr., (*A.*) Oud en Nieuw. Utr. bij *C. van der Post, Jr.* 568
Endtz, (*J. Th.*) Tweetal Leerredenen. 's Bosch. bij *H. Palier en Zoon.* 558
Engelberts Gerrits, (*G.*) Biographisch Handwoordenboek. Iste D. AA—FYT. Amst. bij *M. H. Binger.* 411
Engelen, (*A. W.*) Het jaar 1848. Iste Aflev. Gron. bij *W. van Boekeren.* 343
Engels, (*P. H.*) De Geschiedenis der Belastingen. Rott. bij *H. A. Kramers.* 21
———————— De geschiedenis der Grondwets-herziening. in 1848. Rott. bij denzelfde. 565
Ennemoser, (*J.*) De Aziatische Cholera. Utr. en Amst. bij *C.* en *C. G. van der Post.* 99
Evans, Het Boek der Godsdiensten. Amst. bij *Gebroeders Diederichs.* 189
Eylert, (*R. F.*) Karaktertrekken enz. IIIde D. Iste en 2de ged. Amst. bij *ten Brink en de Vries.* 335
Eymaal, (*K. F. W.*) Wenken voor Armbesturen, enz. Zwolle, bij *W. E. J. Tjeenk Willink.* 311

F.

Feith, (*H. O.*) De Academie van Groningen. Gron. bij *A. L. Scholtens.* 441
Flygare-Carlèn, (*E.*) De eenzame op de Johannes-rots. Nieuwe-Diep, bij *C. Bakker, Bz.* 186
———————— Een nacht aan 't Bullar-meer. III Deelen. Amst. bij *J. M. E. Meijer.* 186
Fockens, (*H. F. T.*) De Heilige Schrift des Ouden Verbonds. Amst. bij *J. van der Hey en Zoon.* 466
Formulierboek voor de Eeredienst der Hervormden. Schoonh. bij *S. E. van Nooten.* 607
France, Italie, Allemagne, Pays-bas. Haye, chez les Héritiers Doorman. 473
Frankamp, (*L.*) Losse gedachten. 's Bosch, bij *H. Palier en Zoon.* 174
Fries. (De vrije) Vde D. IIde Stuk. Leeuw. bij *G. T. N. Suringar.* 174

Friesche Wetten. (Oude) Leeuw. bij *G. T. N. Suringar.* 174

G.

Ganderheyden, (*J. F. M.*) Vertoog. 's Bosch, bij *Gebr. Muller.* 124
Genois, (J. de Saint) *Messager etc. Gand, chez* L. Hebbelynck. 404
Gerstäcker, (*F.*) Roovers en Regters. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 225
Gevers Deynoot (P. M. E.) *et* T. H. A. J. Abeleven, *Flora Noviomagensis. Nov. apud* D. Haspels. 395
Giffen, (*L. van*) Lijkrede. Leeuw. bij W. Eekhoff. 241
Godefroi, (*M.*) De Kliniek der Hersenziekten. 's Bosch, bij *Gebr. Muller.* 69
Godsdienstige traktaatjes voor het volk. Gron. bij *M. Gaasbeek.* 431
Godsdienstvriend. (De) Dordr. bij *H. Lagerwey.* 431
Gratama, (*L. O.*) De tolquestie van het Zwolsche Diep toegelicht. Amst. bij *P. N. van Kampen.* 567
Greeven, (*K. H.*) Overdenkingen over het wederzien in de eeuwigheid. Utr. bij *Kemink en Zoon.* 502
Gronden ('s Rijks) in Indië enz. 's Hage, bij *H. C. Susan, C.H.zoon.* 482
Groot, (*P. Hofstede de*) Redevoering. Gron. bij *A. L. Scholtens.* 128
———————— Wat is het regt gebruik der vrijheid. Gron. bij *C. M. van Bolhuis Hoitsema.* 245
———————— Is bezuiniging op het onderwijs, vooral door opheffing eener Hoogeschool, aan te raden? Gron. bij denzelfde. 441
Guttzeit, (*H. L. von*) Bijdrage tot de juiste kennis der Cholera. Amst. bij *J. C. Loman.* 100

H.

Haar, (*B. ter*) De geschiedenis der Kerkhervorming. II Deelen. Amst. bij *ten Brink en de Vries.* 617
Hall, (*S. C.*) *Hugh Dalton.* II Deelen. Haarl. bij *A. C. Kruseman.* 640
Harting, (*P.*) *Jac. Moleschot* geschetst. Utr. bij *van Paddenburg en Comp.* 432
Harting, (*D.*) Verhandeling over de echtheid van den brief van *Paulus* aan de Efeziërs. 's Hage, bij *de Erven Thierry en Mensing.* 549

Harting, (*D.*) De kritiek der Tubingsche School. 's Hage, bij *de Erven Thierry en Mensing.* 549
Harms, (*C.*) Over het wezen en het werk van den Evangeliedienaar. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 49
Hasebroek, (*J. P.*) De God des hemels en de bergen der aarde. Bergen van het Oude Testament. Breda, bij *Broese en Comp.* 369

Bergen van het Nieuwe Testament. Breda, bij dezelfden. 457
Hazelhoff, (*A.*) De van ouds bekende nuttige en aangename Tijdkorter. XXXVIIIste jaar. Gron. bij *A. Hazelhoff.* 49
Hebel, (*J. P.*) Gedichten en Vertellingen. Devent. bij *M. Ballot.* 495
Heel, Dz., (*C. J. van*) De Banken van Leening. Haarl. bij *A. C. Kruseman.* 574
Heemskerk, (*H.*) De vrijmakende kracht der waarheid. Amst. bij *P. N. van Kampen.* 246
Heiberg, (*J. L.*) De twee tijdperken. Schoonh. bij *S. E. van Nooten.* 321
Hemkes, Kz., (*H.*) Leer- en Leesboek voor de Scholen, over de Grondwet. 's Hage, bij *Gebr. Belinfante.* 586
Hengel, (*W. A. van*) Leerrede over den wensch van *Salomo.* Leyd. bij *P. Engels.* 387
Hermes, (*K. H.*) Geschiedenis van Europa na 1830. Iste D. Dev. bij *J. de Lange.* 331
——— IIde D. Dev. bij denzelfde. 526
Herwerden, C.H.z., (*C. H. van*) Het Nahedal. Gron. bij *W. van Boekeren.* 222
Herwerden, (*J. D. van*) Bedenkingen. Gron. bij denzelfde. 481
Hildebrand, (*A. J.*) Woordenboekje voor Landverhuizers. Gron. bij *J. Oomkens, Jz.* 500
Hilman, (*J.*) *Willem de Eerste.* Treurspel. Amst. bij *M. Westerman en Zoon.* 217
Hoek, (*A.*) Onderzoekende Beschouwing van het dierlijk Magnetismus, enz. 's Hage en Amst. bij *de Gebroeders van Cleef.* 434
Hoëvell, (*W. R. van*) De Emancipatie der slaven in Nederl.-Indië. Gron. bij *C. M. van Bolhuis Hoitsema.* 306
——— Bedenkingen enz. Gron. bij denzelfde. 481
——— Beschouwingen over de Emancipatie der slaven. Nieuwe-Diep, bij *C. Bakker, Bz.* 708
Hoeven, (*J. van der*) Handboek der Dierkunde. Tweede uitgave. Iste D. Iste en 2de Stuk. Amst. bij *C. G. Sulpke.* 161

Hoeven, Jr., (*Ab^m. des Amorie van der*) Nagelaten Leerredenen. Leeuw. bij *G. T. N. Suringar.* 413
——————————— De Godsdienst het wezen van den mensch. Leeuw. bij denzelfde. 666
Hofdijk, (*W. J.*) Wee over de aard! Haarl. bij *J. J. van Brederode.* 88
Holland. Uitgegeven door Mr. *J. van Lennep.* Amst. bij *P. Kraay, Jr.* 41
Hornung, (*A. M.*) De inwendige ziekteprocessen. II Dln. Amst. bij *C. G. Sulpke.* 670
Houten, (*B. A. van*) Beschouwingen enz. Amst. bij *H. W. Mooy.* 288
Hoven, (*F. J. J. van*) Flora van 'sHertogenbosch. Heusd. bij *A. F. G. de Pinéda.* 395

I.

Israëli, (*B. d'*) *Coningsbij.* II Deelen. Dev. bij *M. Ballot.* 640

J.

Jaarboekje. (Zaanlandsch) IXde jaar. Zaandijk, bij *J. Heynis, Tsz.* 140
Jansz, (*P.*) Vaderlandsche Geschiedenis. Schoonh. bij *S. E. van Nooten.* 323
Jerrold, (*D.*) Lotgevallen van een Struisveêr. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 545
——————— Een man van geld. Amst. bij *Gebroeders Diederichs.* 545
Jobson, (*D. W.*) Levensschets van *Lodewijk Filips.* Amst. bij *P. Kraay, Jr.* 91
Jorissen, (*S. G.*) Christelijke wenken. Utr. bij *Kemink en Zoon.* 240
Josset, (*J. O.*) Bloemlezing uit de Parabelen van *F. A. Krummacher.* Amst. bij *J. C. van Kesteren.* 219

K.

Kate, (*J. J. L. ten*) De Durgerdamsche Visschers. Haarl. bij *A. C. Kruseman.* 450

Kemp, (*D. C. van der*) *Johannes Theodorus van der Kemp.* Amst. bij *J. H. en G. van Heteren.* 90
Keijser, (*J. P. de*) Repertorium voor buitenlandsche Theologie. Jaarg. 1849. Iste Stuk. Utr. en Meppel, bij *W. H. van Heyningen.* 509
Kinderkerk. (De) Eerste jaarg. Schied. bij *H. A. M. Roelants.* 248
Kist (*N. C.*) en *H. J. Rooijaards*, Archief voor Kerkelijke Geschiedenis. VIIIste D. Leid. bij *S. en J. Luchtmans.* 296
Koopmans (*W. Cnoop*) en *H. Beijerman*, Algemeen Stemregt. Amst. bij *P. N. van Kampen.* 199
Koppius, (*F.*) De vereeniging der Protestanten in Nederland. Gron. bij *C. M. van Bolhuis Hoitsema.* 645
Kronzer, (*V. N.*) Onderzoek aangaande de Cholera. Amst. bij *Willems en Werlemann.* 100

L.

Lauts, Het Eiland Bali en de Balinezen. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck.* 349
Lief en Leed in de Evangeliebediening. Leeuw. bij *G. T. N. Suringar.* 604
Loeff, (*R. van der*) Bijdragen tot de kennis van onzen Heer en Zaligmaker *Jezus Christus.* Iste Stuk. 's Bosch, bij *Gebr. Muller.* 602
Loon, (*G. van*) Beschrijving van Nederlandsche Historiepenningen. Vde Stuk. Amst. bij *Ipenbuur en van Seldam.* 114
Lulofs, (*B. H.*) De Declamatie. Gron. bij *C. M. van Bolhuis Hoitsema.* 26

M.

Mabé, *Jr.*, (*P.*) Handboek voor Notarissen. Haarl. bij *de Erven Loosjes.* 203
Man, (*J. W. E. de*) De Staatshuishoudkunde. Amersf. bij *W. J. van Bommel van Vloten.* 471
Marryat, De kinderen in het woud. II D. Gron. bij *W. van Boekeren.* 713
Marsh, (*M.*) De beproevingen van *Emilia Wijndham.* II Deelen. Amst. bij *P. N. van Kampen.* 227

Marsh, (*M.*) *Angela.* II Dln. Sneek, bij *van Druten en Bleeker.* 227
——— Schuld en Boete. Middelb. bij *J. C. en W. Altorffer.* 227
Maurice, (*F. D.*) De Godsdienststelsels der Wereld. Amst. bij *A. W. Rietveld.* 233
Meditatie over Z. H. Paus *Pius IX.* 's Hage, bij *A. Kloots en Comp.* 389
Meerten, (*A. B. van*) De Christelijke Feestdagen. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck.* 276
——— De vrede der ziel. Gouda, bij *G. B. van Goor.* 503
Meijer, (*M.*) Kort begrip. Meppel, bij *H. ten Brink.* 506
Mensing, (*C. M.*) Historische Arabesken. II Dln. Leeuw. bij *G. T. N. Suringar.* 637
Mensinga, (*J. A. M.*) De zaak van de Formulieren van Eenigheid. Amst. bij *J. van der Hey en Zoon.* 382
Merle d'Aubigné (*J. H.*) Duitschland, Engeland en Schotland. 1ste—3de Aflev. Rott. bij *van der Meer en Verbruggen.* 325

4de—5de Aflev. Rott. bij dezelfden. 678
Meyboom, (*L. S. P.*) De opvoeding des menschdoms door God. Gron. bij *M. Smit.* 660
Michiels, (*A. V.*) Moet Nederlands Oost-Indië autocratisch of constitutioneel geregeerd worden? 's Hage, bij *de Erven Doorman.* 303
Mina en *Betsy*, Haarl. bij *J. B. van Logchem, Jr.* 228
Mohr, (*F.*) Werktuigkunde voor den Apotheker. Gouda, bij *G. B. van Goor.* 112
Moll, (*W.*) *P. J. Veth* en *F. J. Domela Nieuwenhuis*, Bijbelsch Woordenboek voor het Christelijk gezin. Iste Aflev. Amst. en Utr. bij *G. J. A. Beijerinck* en *W. H. van Heyningen.* 469
Moll, (*H. M.*) Romeinsche geschiedenis. Amst. bij *P. N. van Kampen.* 479
Moltzer, (*W. L. F.*) Feestrede. 's Bosch, bij *H. Palier en Zoon.* 558
Mulder, (*S. J.*) Bijbel voor de Israëlitische jeugd. VIIIste—XIIIde Stuk. Leyd. bij *D. du Mortier en Zoon.* 668
Munnich, (*J.*) Opleiding van Javaas Bevolking. Utr. bij *Kemink en Zoon.* 73
——— Dit deden onze vaderen enz. Utr. bij dezelfden. 445
Muurling, (*W.*) Troostrede. Gron. bij *M. Smit.* 423

Mynster, (*J. P.*) Christelijk Geloof en Leven. III Deelen. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 1

N.

Neander, (*A.*) Geschiedenis der Christelijke Godsdienst en Kerk. 1ste—3de Aflev. Rott. bij *van der Meer en Verbruggen.* 53

3de—6de Aflev. Rott. bij dezelfden. 277
Nehalennia. Jaarboekje voor Zeeuwsche Geschiedenis en Letteren. Middelb. bij *Gebr. Abrahams.* 137
Niermeijer, (*A.*) Verhandeling over de echtheid van den brief van *Paulus* aan de Efeziërs. 's Hage, bij *de Erven Thierry en Mensing.* 549
Nut (Het) van den Landbouw. Haarl. bij *J. B. van Logchem, Jr.* 48

O.

Ollenroth, Leiddraad ter erkenning, voorkoming en genezing der Aziatische Cholera. Amst. bij *Willems* en *Werlemann.* 100
Oosterzee, (*J. J. van*) Het Leven van *Jezus.* Iste D. 2de Stuk. Utr. bij *Kemink en Zoon.* 141
——— Oudejaarsavond, 1848. Rott. bij *van der Meer en Verbruggen.* 423
Opmerkingen en Gedachten over het Hooger Onderwijs. Utr. bij *C. van der Post, Jr.* 358
Organisatie van den arbeid. Amst. bij *P. N. van Kampen.* 201
Over den invloed van den sterken drank op de Cholera. Amst. bij *H. W. Mooy.* 99
Overdenkingen. (Mijne, meer dan zestigjarige,) Heusd. bij *A. F. G. de Pinéda.* 611

P.

Palmblad, (*W. F.*) De Graven *Königsmark.* II Dln. Dev. bij *M. Ballot.* 686
Pareau, (*L. G.*) Het geloof in *Jezus Christus.* Leeuw. bij *G. T. N. Suringar.* 667
Parlez-vous français? Amst. bij *M. H. Binger.* 363
Parijsche Spiegel. 's Hag. bij *A. Kloots en Comp.* 579
Peerlkampi, (P. Hofmanni) *de Vita et Moribus* Schimmelpennincki. *Hagae et Amstelod. apud* Fratr. van Cleef. 172

Pennink, (*J. J.*) Diëet- en zedekundig mengelwerk. II Dln. Dev. bij *M. Ballot.* 407
Plokker, (*W.*) Oefeningen in het stellen van brieven. 's Hage, bij *A. Kloots en Comp.* 456
Prins, (*J. J.*) Leerrede over *Openb.* III: 11b. Rott. bij *H. V. van Gogh.* 423

R.

Raap. (*Jurrien*) Amersf. bij *W. J. van Bommel van Vloten.* 187
Reddingius, (*J. H.*) De oorsprong van verkiezing van Predikanten. Sneek, bij *van Druten en Bleeker.* 654
Regt, (*J. K. de*) Vruchten mijner verbeelding. Middelb. bij *A. J. de Wilde.* 88
———————— Geschied- en Aardrijkskundige beschrijving van den Zwijndrechtschen waard. Zwijndr. bij *J. Boden.* 215
Rettberg, (*F. W.*) Het Paaschmaal enz. Amst. bij *J. C. Sepp en Zoon.* 390
Reville, (*M.*) De hoogste aangelegenheden ter sprake gebragt. Amersf. bij *W. J. van Bommel van Vloten.* 235
Rhijn, (*L. J. van*) Reis door Nederlands Oost-Indië. 1ste—3de Aflev. Rott. bij *M. Wijt en Zonen.* 613
Ringer, (*E.*) Winterhalmpjes. Heusd. bij *A. F. G. de Pinéda.* 87
Rinck, (G. F.) *Disputatio. Hagae, apud* Thierry et Mensing. 549
Rondonneau, (*L.*) Gids bij de toepassing der Wetgeving op de Registratie. Amst. bij *de Gebr. Diederichs.* 203
Rovius (Dr.) in en buiten praktijk. 2—4de Aflev. Schoonh. bij *S. E. van Nooten.* 320
Roijaards, (*H. J.*) De teekenen der tijden. Utr. bij *C. Bielevelt.* 249
———————— Het Historische karakter der tegenwoordige Nederl. Universiteiten. Utr. bij *C. van der Post, Jr.* 441
Ruitenschild, (*G.*) Kerkelijke Rede ter gedachtenis van Z. M. *Willem II.* 's Hage en Amst. bij *de Gebr. van Cleef.* 664
Rutgers, (A.) *Oratio de academiis, origine universitatum. Lugd.-Batav. apud* P. Engels. 398
Rijkens, (*R. G.*) Taaloefeningen. Gron. bij *A. Oomkens, Jz.* 322
———————— Aanschouwelijk onderwijs. Leeuw. bij *G. T. N. Suringar.* 641
Rijkens, (*J. A.*) Geneeskundige opmerkingen en raadgevingen. Amst. bij *J. van der Hey en Zoon.* 434

S.

Schaaff, (*J. H. van der*) Proeve van Vergelijking. Amst. bij *Weytingh en van der Haart.* 23

Schaick, (*C. van*) Tafereelen uit het Drentsche dorpsleven. II Deelen. Haarl. bij *A. C. Kruseman.* 364
Scheltema, (*P.*) Het leven en de verrigtingen van *Jacobus Scheltema*, Amst. bij *G. Portielje.* 436
Scherer, (*D. J.*) Dagboek eener Reize in Egypte. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck.* 250
Schlegel, (*H.*) Verhandeling enz. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 706
Schlosser, (*F. C.*) Geschiedenis der achttiende eeuw. XIde, XIIde, XIIIde en XIVde D. Gron. bij *W. van Boekeren.* 206

(Vervolg en slot van bl. 215.) 264
Scholten, (*J. H.*) De leer der Hervormde Kerk. Leyd. bij *P. Engels.* 689
Schotel, (*G. D. J.*) De dood des Konings. 's Bosch, bij *Gebr. Muller.* 273
——— Letterkundige bijdragen tot de geschiedenis van den Tabak, de Koffij en de Thee. 's Hage, bij *P. H. Noordendorp.* 535
Schouten, (*R. J.*) Beknopte Handleiding enz. Amst. bij *J. C. Loman, Jr.* 100
Schüller tot Peursum, (*C. L.*) Het Reglement van orde en discipline voor de Advocaten. Utr. bij *C. van der Post, Jr.* 356
Schultz Jacobi, (*J. C.*) Daar is slechts eene schrede tusschen ons en den dood. Rott. bij *H. V. van Gogh.* 239
Schüssler, (*L. C. E.*) Latijnsch-Nederduitsche Lijst enz. Zutph. bij *A. E. C. van Someren.* 499
Schuurman, (*L. N.*) *Luttenberg's* Chronologische Verzameling der Wetten en Besluiten. Zwolle, bij *W. E. J. Tjeenk Willink.* 476

Alph. inh.-opgave 1813—1820. Zwolle, bij denzelfde. 477
Seiler, (*F. S.*) *Kaspar Hauser.* 's Hage, bij *A. Kloots en Comp.* 220
Senden, (*G. H. van*) Leerrede. Zwolle, bij *J. J. Tijl.* 384
Serière. (*G. de*) Mijne loopbaan in Indië. Zwolle, bij *R. van Wijk, Anths.zoon.* 519
Siebold, (*C. T. von*) en *H. Stannius*, Handboek der vergelijkende Ontleedkunde. Iste Aflev. Amersf. bij *W. J. van Bommel van Vloten.* 392
Siegenbeek, (*M.*) Verslag van de verhooren, van *J. van Oldenbarneveld.* Haarl. bij *A. C. Kruseman.* 400
Sinnett, (*P.*) Gedenkwaardigheden, enz. II Dln. Utr. bij *C. van der Post, Jr.* 581

Siveking. (*A. W.*) (Een brief van) Utr. bij *K. J. Gieben.* 491
——————— (Tweede brief van) Utr. bij *Kemink en Zoon.* 492
Smissen, (*J. van der*) Beschouwingen over de Kolonie Suriname. Iste Stuk. Amst. bij *C. Weddepohl.* 517

IIde Stuk. Amst. bij denzelfde. 674
Spall, (*T. van*) Een Huisselijk Tafereel uit Noord-Holland. 's Hage, bij *A. Kloots en Comp.* 91
——————— De Onechte Dochter. 's Hage, bij dezelfden. 91
Spindler, (*C.*) *Fridolijn Schwertberger.* III Dln. Dev. bij *A. ter Gunne.* 639
Sprenger van Eyk, (*J. P.*) *Ganganelli.* Arnh. bij *Is. An. Nijhoff.* 10
Spring, (*R.*) Vader en Zoon. Amst. bij *J. M. E. Meijer.* 188
Spijker, (*H. J.*) De ware eenheid der Christelijke Kerk. Amst. bij *J. Muller.* 423
Staats Evers, (*W.*) Iets over Arnhem. Arnh. bij *Is. An. Nijhoff.* 170
Steinmetz, (*L. A. Schroeder*) Eerste grondbeginselen der Aardrijkskunde. Gron. bij *W. van Boekeren.* 273
Stemler, (*C. W.*) Biddagspreek over *Luk.* XXI: 9ª. Amst. bij *C. F. Stemler.* 423
Stirm, (*C. H.*) Verdediging des Christendoms. II Dln. Gron. bij *J. B. Wolters.* 556
Storck, (*W.*) Lotgevallen van een Officier. Gron. bij *W. van Boekeren.* 409
Stuers, (*F. V. A. de*) Gedenkschrift van den oorlog op Java. Amst. bij *J. Muller.* 522
Sturler, (*W. L. de*) Beschouwingen over onze Nederlandsche Oost-Indische Bezittingen. Gron. bij *J. Oomkens, J.zoon.* 625
Sue, (*E.*) De Hertogin. III Dln. Amst. bij *M. H. Binger.* 640
Suerman, (B. F.) *Oratio. Traj. ad Rhen. apud* C. van der Post, Jun. 396
——————— Redevoering. Bij denzelfde. 396
Swalue, (*E. B.*) Geschiedkundige aanwijzing. Amst. bij *P. N. van Kampen.* 429
Swiers, (*J. J.*) Catechismus over den Bijbel. Gron. bij *M. Smit.* 506

T.

Thackeray, (*W. M.*) Gedenkschriften van *Yellowplush.* Arnh. bij *Is. An. Nijhoff.* 230

Tijd. (Onze) Iste D. Amst. bij *de Gebr. Diederichs.* 82
Tijdschrift ter bevordering van Christelijken zin in Neêrlands Indië. Eerste jaarg. III. IV. Batav. ter Drukkerij van het Bataviaasch Genootschap. 51
Tijdschrift voor Oudheden, enz. Iste D. Utr. bij *Kemink en Zoon.* 175
Tijssen, (D. H. H.) *Dissertatio Theologica. Gron. apud* J. B. Wolters. 701

V.

Verbeek, (*W. J. L.*) Leefregelen enz. Wijk bij Duurst. bij *W. F. Stamrood.* 99
Verhandeling over *Rom.* X: 2, 3. Amst. bij *G. W. Tielkemeijer.* 429
Vergeet mij niet. Amst. bij *J. H. Laarman.* 39
Verhuell, (*Q. M. R.*) Het leven en karakter van *C. H.* Graaf *Verhuell.* II Dln. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck.* 671
Vertellingen (Vier) van een Dorps-predikant. Amst. bij *de Wed. R. Stemvers.* 585
Veth, (*P. J.*) De Openbaarheid in Koloniale aangelegenheden. Amst. bij *P. N. van Kampen.* 180
——— Bijdragen tot de kennis van den politieken toestand van Nederlands Indië. I. Amst. bij denzelfde. 300
Visser, (*J.*) Christelijke Roeping en Pligt. Amst. bij denzelfde. 79
Visser, (*L.*) Eerste beginselen der Algemeene Geschiedenis van ons Vaderland. Utr. bij *Kemink en Zoon.* 368
Vogin, (*H. J.*) Practische Handleiding. Delft, bij *H. Koster.* 361
Voorbereidend onderrigt. Amst. bij *J. H. en G. van Heteren.* 668
Vrijheid, (De ware) gelijkheid en broederschap. Utr. bij *Kemink en Zoon.* 428

W.

Warren, (*E.*) Engelsch-Indië in 1843. II Dln. Dev. bij *A. ter Gunne.* 223
Warren, (*S.*) Godsvrucht en Beproeving. II Dln. Amst. bij *P. Kraay, Jr.* 231

Waterman, (*I.*) Inleiding in de groote huishouding der Natuur. Amst. bij *J. M. E. Meijer*. 47

———————— De mensch beschouwd naar ligchaam en ziel. Amst. bij denzelfde. 47

———————— Feestrede. Amst. bij *Belinfante en de Vita*. 243

———————— Over den zegen der Godsdienst. Kampen, bij *A. van Beverwijk*. 290

Wernink, (*J. R.*) De zaligheid, die den Christen bij het sterven wacht. Rott. bij *van der Meer en Verbruggen*. 423

Wilberforce Richmond. 'sHage, bij *P. C. Dill*. 90

Wildschut, (*D. H.*) Eene openbare Godsdienstoefening. Amst. bij *J. van der Hey en Zoon*. 665

Woelderen, (*C. L. van*) De volksopvoeding. Arnh. bij *Is. An. Nijhoff*. 628

———————— ———————— en armverzorging. Arnh. bij denzelfde. 629

Woord (Een) en bede omtrent de Formulieren van Eenigheid der Herv. Kerk. Amst. bij *H. W. Mooy*. 609

Z.

Ziegler, (*A.*) Reis door de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Amst. bij *H. Frijlink*. 633

Zielkunde voor Onderwijzers. Gouda, bij *G. B. van Goor*. 508

Andwoord voor den beoordeelaar mijner historische brochure: »De Giftbrief van Koning *Karel*," enz. Door *J. Alberdingk Thijm*. 588

Een woord op de Antikritiek van den Heer *Alberdingh Thijm*. Door *H. W. Tydeman*. 643

Hoe men in Parijs over den voortgang der beschaving, na de Revolutie van 1848, denkt. Door *J. v. d. Hoeven*. 714

Trivialiteit. Door *D. Burger, Jr.* 715

MENGELWERK,

VOOR

1849.

VADERLANDSCHE LETTEROEFENINGEN,

OF

TIJDSCHRIFT

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELIJKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRIJMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Kunsten en Wetenschappen, betrekkelijk.

TWEEDE STUK.

VOOR

1849.

MENGELWERK.

Te AMSTERDAM, bij

De Wed. R. STEMVERS.

1849.

INHOUD

VAN HET

MENGELWERK.

CONSTANTIJN HUYGENS. Voorlezing. Bl. 1

Bali en *de Helder*, of den XI en XII October 1848. Door J. H. SONSTRAL. 20

De dolle *Brit*. 34

De Wieg des Konings van *Rome*. 46

De Smart. 47

Een wenk voor Schilders. 47

Elk in zijn vak. 48

Schaak en Mat. 48

Oogentroost. 48

Snippers. 48

I N H O U D.

Een paar Wenken over Armenverzorging. 49

HANS JÖRGLE. Eene *Tyroolsche* overlevering. 61

De Speler. 79

De Brand eener Stoomboot. 90

Het Communisme in oude dagen. 93

Twee Helden van het Keizerrijk. 94

't Was toch regt. 95

Daar is niets tegen te zeggen. 95

Volkomen herstelling. 96

Uit den vreemde. 96

Eene dwaling van M. DE TALLEYRAND. 96

De juiste middelweg verdedigd en aangeprezen van een natuurkundig standpunt. 97

Het Handelsverkeer langs de *Noord-Amerikaansche Prairies.* 117

De Zwarte Dame. Vrij, naar het Engelsch. 129

Uitspanningen van beroemde Personen. 137

Uit den vreemde. 140

Het Koffijhuis te *Suratte*, eene vertelling van BERNARDIN DE SAINT-PIERRE. Voorlezing van Mr. A. F. SIFFLÉ. 141

Het Handelsverkeer langs de *Noord-Amerikaansche Prairies.* (*Vervolg en slot van bl.* 129.) 145

INHOUD.

Merkwaardig voorbeeld van het scherp Instinct der *Indianen.* Een tafereel uit *Suriname.* 165

Gevaarlijke Luchtreizen. 172

Elegie op den Dood eens Jongelings. Naar het Hoogduitsch van SCHILLER. 181

Puntdichten, door W. SCHEPERS. 184

Kalifornia, door den Hoogleeraar G. LAUTS. 185

Herinneringen uit mijne Kinderjaren. 206

De wederkeerige betrekking tusschen ORANJE en *Nederland.* Door J. H. SONSTRAL. 223

De Koning stierf! De Koning leef! Door C. G. WITHUYS. *Dichtstuk.* 231

Kalifornia, door den Hoogleeraar G. LAUTS. (*Vervolg en slot van bl.* 206.) 237

Een togt in de woestijn *Sahara.* 254

Een paar bijzonderheden, betreffende NAPOLEON. 269

De Kiesvergadering der Cijfers. 278

Paardentrouw. 280

ADELSTAN en ROOSJE. *Dichtstukje.* 282

Over de waarde en het aanzien der Dichtkunst. Voorlezing. 285

Een togt in de woestijn *Sahara.* (*Vervolg en slot van bl.* 269.) 309

Scherpzinnigheid van AUGUST LAFONTAINE. 328

Treffende Antwoorden. 328

INHOUD.

Ridder WOLFERT VAN BORSELEN VAN TER VEERE, de laatste van dien naam. Anno 1468—1487. — Eene bijdrage tot de Geschiedenis des Vaderlands, door Mr. MARINUS VERBRUGGE. 329

Parijs in den winter van 1802 op 1803. 349

Iets over de *Georgische* Vrouwen. 367

Twee bladzijden uit een Dagboek. 370

Het prisma der aanbidding. Door C. G. WITHUYS. *Dichtstuk.* 374

Begrafenis van een President Burgemeester te *Dordrecht* in de XVIIIde Eeuw. Medegedeeld door G. D. J. SCHOTEL, *Theol. Doct. en Pred.* te *Tilburg.* 377

Nog iets uit mijne Kinderjaren. (*Vervolg van bl.* 223.) 383

De Sub-Conrector. 396

Aandenken aan het vijf-en-twintig-jarig bestaan van het *Nederlandsch* Genootschap: *Tot zedelijke verbetering der gevangenen;* opgerigt 12 November 1823. Herdacht 10 Mei 1849. Door W. H. WARNSINCK, BZ. *Dichtstuk.* 418

CATALANI verduisterd. 421

Puntdichten, door W. SCHEPERS. 424

Over de belangrijkheid der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, in de toekomst, welke wij tegengaan. Redevoering, in het Departement *Groningen* der Maatschappij, den 8 November 1848 uitgesproken door P. HOFSTEDE DE GROOT. 425

Kalabrië en de *Kalabrezen.* 444

De *Niagara.* 463

I N H O U D.

Geschiedkundige kleinigheden. 469

Een drietal van 1793. Door J. VAN DER STOK. *Dichtstukje.* 470

De *Feniciërs.* Redevoering, door G. H. VAN SENDEN. 473

EUGENIA. 497

MARCOPOLI. 517

Bladvullingen. 520

KALIDASAS' Ring van CAKUNTALA. Eene Voorlezing van Dr. S. KEYZER. 521

De Staatkundige Landverhuizing naar *Engeland.* 542

Bladvulling. 564

Over de opvoeding en vorming van het Meisje, vooral in den minderen stand. Door M. D. VAN OTTERLOO. 569

Blaauwbaard, de *Chinees.* 585

Shah AGA-MAHOMED. 605

Eene gelijkenis van SIMON VAN NANTUA. 609

Oogstlied. 612

Over het belang der Letteren in onrustige tijden. Door Dr. H. C. MICHAËLIS. 613

Nog iets over de Werken van M^r. W^m. BILDERDIJK. 632

Zee-verhalen. 649

De Kunst beschouwd als een element van Volksbeschaving. Eene Voorlezing, door J. WARNSINCK. Gehouden ter Algemeene Vergadering van het Schilderkundig Genootschap te *Rotterdam*, bij gelegenheid der Prijsuitdeeling, op Zaturdag den 29 September 1849. 657

I N H O U D.

AGNES en MAURITS. 678

Een acht voor een negen. 692

FREDERIK DE GROOTE. Gedachten bij eene afbeelding van de Koninklijke Grafkapel te *Potsdam.* Door C. G. WITHUYS. *Dichtstuk.* 703

Over de Luchtvaartkunde. Naar het *Engelsch* van den luchtreiziger MONCK MASON ESQ. 705

Zee-verhalen. (*Vervolg en slot van bl.* 656.) 721

De Schijndoode. Door L. VAN HOOGEVEEN STERCK. 727

Menschlievendheid. Voorgedragen bij de inwijding van het Departement *Neuzen,* der Maaatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen;* den 11 Januarij 1849. Door C. J. SNIJDERS. *Dichtstuk.* 733

MENGELWERK.

CONSTANTIJN HUYGENS.

Voorgelezen in de Afdeeling der Hollandsche Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen te *Rotterdam*.

Geëerde Hoorders!

Het is dikwijls gezegd en de ondervinding der tijden heeft het meermalen bewezen, dat de natuur nu eens karig, dan weder kwistig is in het uitdeelen van hare nimmer te koopen gaven en geschenken; dat zij nu eens al de edelgesteenten van haar onuitputbaar trezoor vrekkig wegsluit en verbergt, dan weder al hare schatten, van welken aard ook, milddadig uitstort en ronddeelt onder hare benijdenswaardige gunstelingen. — Alle beschaafde volken van den aardbodem staan genoegzaam beurtelings deze gunst en deze ongunst ten doel. — De zeventiende eeuw was voor *Nederland* het tijdperk van een gouden oogst, door de onbekrompen hand der milddadige natuur over onzen akker uitgestort. Redenaars, schilders, dichters, groote mannen in alle vakken van wetenschap en kunst, zoo wel als staatsmannen, veldheeren en zeehelden, wedijverden om strijd in de luisterrijke loopbaan des roems, en de lauwer der overwinning bekroonde allen, in spijt van den overmoed en den waan van vreemdelingen en geburen.

Dan, hoe gunstig zoodanige tijdvakken den roem eens geheelen volks, de glorie eens geheelen lands vestigen, zulk eene kwistende hoeveelheid van uitmuntende gaven te gelijk is nogtans den luister van elks afzonderlijke waarde nadeelig. Waar de verdiensten elkander onderling verdringen, verminderen zij in rang en aanzien, naarmate zij algemeener schitteren, niet ongelijk aan eenen prachtigen starrenhemel, waarvan het flaauwste lichtje de hoogste verbazing des aanschouwers verdient, doch onbewonderd flik-

kert en wegsmelt in den gloed des vlammenden geheels. — Zoodanig verloren zich, met betrekking tot de dichtkunst (waarop ik hoofdzakelijk doel), een aantal kloekzinnige geesten in den bruisenden stroom der onuitputbare bron, uit welke zoo vele dichters der zeventiende eeuwe schepten, en een CAMPHUYSEN, HUYGENS, DE DECKER, BRANDT, ANTONIDES en anderen, waarvan de minste de dichterlijke eer der achttiende eeuw zou hebben kunnen ophouden, verdrongen elkander door elks bijzondere voortreffelijkheid, of werden overschenen door de schittering van zonnen als HOOFT en VONDEL, bij welke niets te vergelijken is. — Zoo was voorzeker de voortreffelijke POOT, die de achttiende eeuw tot luister verstrekte, en wien zijn roem zoo min als zijn verdienste mag worden betwist, verloren geraakt en vergeten, wanneer hem de zeventiende eeuw onder hare dichters geteld had, terwijl hij thans, als éénling van zijnen tijd, vele anderen in glorie overschijnt, die voorzeker naast of boven hem zouden zijn te waarderen.

Doch, Mijne Hoorders! het gezegde geldt slechts in zoo verre, als het ten opzigte van het algemeen, niet ten opzigte van bevoegde kenners en beoefenaars wordt opgenomen. Want gelijk een sterrekundige de *Uranus* en de *Saturnus* gade slaat en bewondert, zonder de *Jupiter* en de *Mars* te vergeten, zoo ook schat en huldigt de dichtkundige eenen HUYGENS, DE DECKER, ANTONIDES en anderen, in al hunne waarde, hoe zeer ook een HOOFT en een VONDEL hen mogen overschitteren.

Onder de te weinig gewaardeerde en uitblinkende dichters der zeventiende eeuw behoort de uitmuntende CONSTANTIJN HUYGENS in de eerste plaats genoemd te worden, een man, wiens hooge eerrang zijne geringe vermaardheid te zeldzamer moet doen voorkomen. Ofschoon geheimschrijver van drie achtereenvolgende Nassausche Vorsten — ofschoon eerste raad en rekenmeester des Prinsen van *Oranje*, onttrokken hem zijne waardigheden niet aan de dienst der bevallige Muzen — ofschoon Ridder en Heere van *Zuylichem*, *Zeelhem*, enz., schaamde hij zich niet, bij deze eeretitelen dien van dichter te dragen, en de vriend niet slechts van den

Drossaart HOOFT en den Raadpensionaris CATS, maar ook van den burgerlijken VONDEL te zijn. In bijna alle, zoo doode als levende talen ervaren, vergenoegde hij zich niet slechts in de Nederduitsche dichtkunst uit te munten, maar bespeelde hij ook de Latijnsche, Italiaansche en Fransche lier. Genoegzaam in alle wetenschappen bedreven, verrijkte hij zijne gedichten met een schat van nuttigheid, die rijkelijk het gebrek aan eene doorloopende zoetvloeijendheid vergoedt, welke men wel eens in zijne ineengedrongen en zinrijke verzen mist. Niet eene werktuigelijke versificatie, maar pit en merg, zout en kracht, zijn de kenmerken zijner gespierde en zenuwrijke gedichten. Niet de rampzalige rijmeltrant der broddelaars van alle eeuwen, maar de oorspronkelijkheid van den onafhankelijken dichtgeest is de kenschets zijner voortreffelijke gezangen. — HUYGENS, welligt, is het geschiktste tegenbeeld, dat men in staat is te vinden, van het prozaïsch aantal verzenschrijvers der achttiende eeuw; van eenen FEITAMA, DE MARRE, ASSCHENBERGH, PATER, NOMSZ en zoo vele anderen, die door onbevoegde regters nog somtijds dwazelijk als hoogst voortreffelijke sieraden van den Nederduitschen zangberg worden geschat, maar door hunne *Abrahams*, *Gideons*, *Davids*, *Mozessen* en dergelijken, den slaaplust, in plaats van de verrukking, in de ziel hunner lezers uitstorten. Neen, men vindt bij eenen HUYGENS den eentoonigen en lusteloozen stroom hunner weeke en matvloeijende verzen niet, maar den rijkdom onzer tale, de weelde der dichtkunst en de spelingen van den onverslaafden geest. — HUYGENS, in één woord, is een dier zeldzame dichters, die eenen gewonen en oppervlakkigen lezer weinig behagen, maar den geoefenden en oplettenden onderzoeker een onuitputtelijken schat aanbieden, in sierlijke vindingen, treffende wendingen, verrassende denkbeelden, en in eene eigenaardige wijze van zeggen en zien, in elk stuk, genoegzaam in elken regel.

Zoodanig een dichter, Mijne Hoorders! zult gij met genoegen eenigzins nader leeren kennen, waartoe ik geen middel geschikter acht, dan het voordragen van eenige gedeelten uit

zijne talrijke verzen, die hij met al de nederigheid, welke de onafscheidbare gezellin is van ware verdiensten, den eenvoudigen naam van *Korenbloemen* heeft gegeven, ofschoon er zoo vele onverwelkbare rozen onder gevonden worden. — Intusschen bevind ik mij hier in eene moeijelijkheid, waaruit ik naauwelijks mijzelven, op eene geschikte wijze, zal weten te redden; want ik sta te midden van een te kwistigen overvloed, van een te overdadigen rijkdom. Vergeeft het mij dan, bid ik u, als ik met eene onzekere hand te gretig rondtaste, de eerste bloemen van den rijkgestoffeerden hof aangrijpe en plukke, en welligt de fraaiste, onopgemerkt, voorbijga, door het aantal en de verscheidenheid van zoo velen verblind en verleid.

Doch, wat ik ook kiezen moge, tot eene slechte keuze ontbreekt mij hier de gelegenheid voorzeker. — Nergens toch slaat men HUYGENS op, of eene hem alleen eigene geestigheid dwingt ons tot bewondering. En hoe zeer roept hij naar waarheid in zijn *Daghwerck* van zichzelven uit: (*)

Mooglijk of de nijd zal lijden
Dat zich, ver van deze tijden,
(Men beleeft die gunsten niet)
Iemand half genoegd geliet,
Half gedwongen vond te zeggen:
Waar mag nu die dichter leggen,
Die zoo noô 't vertreden pad
Van 't gemeen gerijm betrad;
Die zoo walgde van de woorden,
Die men maar in 't oor en hoorden,
Van het flaauw en laauw geluid
Van een al te gladde fluit?
Ster (†), ontschuldig mijn vermeten:
'k Ben onzoenelijk gebeten
Tegen 't lamme, laffe lijm
Van den dagelijkschen Rijm,
En besta het leed te wreken.
Rijmen is wat meer dan spreken,

(*) De Schrijver van dit Opstel heeft het onnoodig geacht, de verouderde spelling van HUYGENS te volgen.

(†) Aldus noemde HUYGENS zijne gade.

Spreken min dan zeggen. Zie,
Dichten staat voor alle drie.
Maar, daar meent er wit te raken,
En zij zeggen of zij spraken
En hun dichten is gezeid.
Hoofden, verre van bescheid!
't Oude woord kan 't wederleggen:
't Is er niet te doen met zeggen:
Keur van woorden, pit van zin,
Driemaal dubbel binnen in,
Klare letter, duister denken,
Min' dan hersenen kan krenken,
Meer dan hersenen onttoom';
't Rijm voorwind, 't gerijmde in stroom:
Zulke zijn haar eigenschappen,
Die ik zoeke te onderstappen — —

En waarlijk hij vond daartoe het schaars betreden spoor! Hoe verre dan zijn wij er van af, het vonnis te onderschrijven, dat hij een weinig verder over zichzelven velt:

Neemt mij voor een houten hand,
Die den reizer op een kruisweg
't Kortste toepad naar zijn huis zegg':
Neemt mijn feilen voor een wrak,
Dat een ander mijde op 't vlak;
Feilen is ook onderwijzen,
En nog is hij wat te prijzen,
Die zich als een leêge ton
Voor een baak ten beste gonn'.

Bij de hooge kunstverdiensten van HUYGENS mag ook de zedelijke strekking van vele zijner gedichten vooral niet voorbijgezien worden. Hooren wij hoe hij in zijn geestig Hekeldicht, *'t Kostelick Mal* getiteld, den wereldling aanspreekt, die zich in valschen ootmoed naar de nederige godsdienstoefening, in zijne trotsche koets, heeft laten heenrijden.

Ei! kan 't geen schaamte meer, laat reden u verstommen;
Hier zit gij voor 't gerecht, daar digtbedachte mommen
Doorluchte glazen zijn, daar eene Alwetenheid
Ziet dat men niet en hoort, hoort dat men niet en zeit.

Daar gij die klagten zendt, staat voor de school geschreven:
Leent daar de nooddruft maant, houdt nimmer op van geven
Zoo lang er eischers zijn; ontgrendelt hand en hart;
Mij stikt der armen dorst, mij steekt hun hongersmart,
Ik sidder van hun kou, mij doen hun wonden bloeijen,
Ik ben de vreemdeling, ik hinke naar hun boeijen,
Ik druip van hunnen traan, mij maakt hun steenen mat;
Die hen de deure wijst, keert mij het schouderblad;
Die hen het oore stopt, heeft zoo van mij te wachten.
Leent, laaft, zalft, huist, verlost, breekt zuchten, lindert klagten;
Ik spreke voor de schuld, ik borge voor 't gelag,
Voor 't dubbel woekerloon op weinig jaren dag.
Wel op, berouwe ziel, laat dat berouw eens blaken;
Ga, jaag een milde schaar door al 't verschimmeld laken,
Daar uwe kist van barst; ontlast u van 't verrott',
Verzorg geen tafels meer noch voor muis noch voor mot;
Uw broeder vast er naar: hebt gij vier nieuwe rokken,
Het paar behoort hem toe: bezwaren u de brokken
Van lekkren overvloed, verschoon uw zwakke maag;
Een uitgehongerde, die mogelijk van daag
Van u gehandgift wordt, zal 't overschot vertieren
En leven van uw kruim. Bedroeven u de gieren,
Die, om uw koortzig bed, den laatsten ademtogt
Van uw verrotte long van avond uitgekrocht
Verlangen wel zoo lief als uitgesteld tot mergen,
En achter uw gordijn één vrolijk oog verbergen,
Daar 't ander over u weemoedig hangt en druipt;
En met een scheven zwier uw kisten overluipt:
Ontkommer uw gemoed, gun hoeffelijker erven
Den onbespieden schat van uw geruster sterven;
Schudt pak en ballast uit; gij, die op vliegen staat!
Geef dat onhoudbaar is; gaar schatten daar gij gaat,
En spreek dan opwaarts aan met ongeveinsde vonken:
Kroon, Heer, uw eigen werk; schenk, Heer, ik heb geschonken.

Tot de voortreffelijkste dichtstukken van HUYGENS behoort vooral ook zijn gedicht op *Hofwyck*, een lusthof, door hemzelven gesticht nabij het dorp *Voorburg*, aan den *Vliet*, en nog heden aldaar aanwezig. Met een vlugtig oog dit uitnemend werk doorloopende, bepalen wij, uit het keurig geheel, onze aandacht tot de volgende rede, die de dichter aan zijne Elzenboomen rigt:

Heilzamen Elzentak, wie zou u kunnen derven?
Gij doet ons vreugd en baat in leven en in sterven;
Uw leven strekt voor muur met een en voor tapijt:
Uw leven geeft ons warmte en koelte, naar den tijd,
En altijd luwe warmte en altijd stil verkoelen;
Uw doode beenderen verkwikken ons gevoelen,
Als ijs en sneeuw 't verdooft; het is een meerder goed,
Gestorven, goed te doen, dan menig mensche doet.
Maar branden is te wreed voor zulk een dienst van leven:
Daar is een minder pijn, die u nieuw leven geven
Of 't oude lengen kan: gij leent uw lieven romp,
Daar schip en goed aan hangt, tot booren van een pomp,
Van kokers onder aard, daar wateren door sluizen,
Spijt Romes metselwerk en Brussels looden buizen;
Daar klinkert en arduin en koper moet vergaan,
Daar stadig lappen is en nieuw verboeten aan,
Daar overleeft uw lijf en daar ontsterft uw sterven,
En daar gerieft gij kind, kindskinderen en erven. —
In 't water stond uw wieg, uw doodkist ligt in 't vocht;
Daar duikt gij en ontgaat de schennis van de locht.
Onsterfelijker lof verdienen nog uw stoven;
Onsterfelijker pen dan deze mag ze loven:
Mijne uitspraak schiet te kort, wanneer ik oversla,
Wat winst is door verlies, wat voordeel is door scha.
De ondankbren eikenstam en laat maar eens zich houwen,
U kan ik honderdmaal behouwen en behouwen:
Behouwen? dat's niet al, gij levert goed voor kwaad,
Gij voedt die u verdoet, gij zegent die u slaat;
En, die de vreugd wil zien van dikwijls nieuwe telgen,
En neem' niet als de moeit' van wreed zijn en verdelgen;
't Onthoofden geeft de winst: waar is dat nog gehoord?
Meer kinders dienen mij, hoe meer ik ouders moord.

Kunstig en keurig is inzonderheid ook HUYGENS *Oogentroost*, aan eene bejaarde maagd over de verduistering van haar eene oog toegezongen, waarin hij, haar ter vertroosting, met eene onuitputtelijke geestigheid afmaalt en beschrijft, hoe blind wij allen, in onze onderscheiden betrekkingen zijn. — Hij schetst er met altijd afwisselende kleuren, de blindheid van den gierige, van den kwistige, van den vrolijke, van den treurige, van den bezige, van

den luiaard, van de jonge lieden, van de grijzen; van de schilders, van de dichters en van eene menigte anderen. — Hooren wij, tot een enkel staaltje, hoe blind de prachtigen zijn:

De prachtigen zijn blind: zij zien maar door fluweelen,
Die dik en duister zijn; zij kunnen 't lijf niet deelen
Van 't uiterlijk gewaad; zij keuren haar en ons
Naar zijde en wollen web; de tijk, en niet de dons,
Maakt haar het bedde waard'; de lijst, en niet de doeken,
De schoone schilderij; de band, en niet de boeken,
Maakt haar den schrijver goed; het huis, en niet de man;
De kap, en niet het hoofd, is dat haar kittlen kan.

Bevallig en zoetvloeijend, dat zeldzaam is bij een ineengedrongen stijl, is zijn uitmuntend gedicht op het *Haagsche Voorhout*, waarin hij, met altijd nieuwe en altijd bekoorelijke verwen, de jaargetijden, zoo wel als de onderscheiden perken van den dag, in losse trekken, schildert. Laat ons opslaan hoe hij den middag en vervolgens den avondstond beschrijft:

Maar de vroegtijd is verloopen,
Naar ik 't aan mijn praten peil,
En de zonne schier verkropen
Op de kant van 't Zuider-steil.
Daar begint de straat te leêgen
Van het morgenstonds gewoel,
Daar ontvolkeren de wegen,
Daar is alle man in 't koel.

Mij en zult gij niet verjagen,
Felle straalder van omhoog,
Snelle meter onzer dagen,
Jarenpasser, rondomoog,
Dampentrekker, zomerbrenger,
Dagverlenger, vruchtenbaat,
Beestenbijter, velverzenger,
Blondbederver, jufferhaat!

Wolkendrijver, nachtverjager,
Maanverrasser, starrendief,
Schaduwsplijter, fakkeldrager,
Diefbeklapper, brilgerief,

Linnenbleeker, tuitenkroller,
Albekijker, nimmerblind,
Stofberoerder, hemelroller,
Morgenwekker, reizers vrind!

Laat uw vlammen elders blaken,
Over 't onbeboomde vlak;
Mij en zullen zij niet raken
Door 't gesloten lindendak.
Hier beroep ik 't bitste bijten
Van uw meer als dollen Hond,
Maar hij zou zijn tanden slijten,
Eer hij wat te vatten vond.

Ja, vergader al de dompen,
Daar het vochtig veen af zweet;
Laat ze zamen nederplompen
In een digte droppelspeet,
Nog en ben ik niet verlegen,
Nog en schrik ik niet voor 't nat,
Koel in hitte, droog in regen,
Zit men onder 't lindenblad.

Wat en had ik niet te spreken
Van de zoete Zephirzucht,
Die door 't loome loof komt breken
Met een ruischende genucht,
Met een flaauwe zomerzoelte?
Och, wat heb ik dik' gezeid:
Zit ik in een groene koelte,
Of een koele groenigheid?

Koele Cloris, wreede marmer,
(Hoorde ik onlangs, hier omtrend,
Zuchten een doorschoten kermer,
In zijn weelderige elend.)
Koele Cloris, al mijn hopen,
Die mij mijn getrouwigheid
Zoo veel hooger doet bekoopen
Als zij boven de uwe leit!

Heeft u 't zweeterige bangen
Van den doffen zomerbrand

Nu zoo dikmaals doen verlangen
  Naar den digten lindenpand;
Hebt gij zijn gewenschten lommer
  Nu zoo menigmaal gebruikt,
En den laffen middag kommer
  Hier zoo menigmaal ontduikt,

Zonder immer te overwegen
  In uw overaardsch verstand,
Hoe hem 't hartepak moet wegen,
  Die gestadelijk en brandt;
Die de stralen niet moet dragen
  Eener zonne, ver omhoog,
Maar van beî de flikkerslagen
  Van uw een en ander oog?

Een en ander oog, de toortsen
  Van mijn blindgehokte jeugd,
Vonk en voedsel van mijn koortsen,
  Mijn verschrikken en mijn vreugd;
Oogen, die mij doet bezwijken,
  Onder 't hitzig straalvenijn!
Zult gij, Cloris, nooit doen kijken
  Hoe ik smeltende verdwijn?

Zal zij nimmermeer ontdekken
  Door uw gittige kristal,
Dat mij eene zucht kan trekken
  Uit het bitter ongeval
Van mijn altijd versche wonden?
  Cloris brandt al wat zij ziet,
Ondoorgrondelijke gronden!
  Dat ze brandt en ziet ze niet. —

't Liep hoe langs hoe meer aan 't mallen
  Met den bloed zijn kindertaal:
Dan reeds de avond is aan 't vallen,
  't Waar' te lange na-verhaal.
Vrijers, wilt gij dieper delven,
  Daar ik willens blijve stom,
Daalt een ieder in u zelven,
  Dat, en erger gaat er om.

Daauw en donker zijn aan 't zakken,
Zon en hoenderen te kooi,
Alle gevels, alle takken,
Alle meisjes even mooi,
Alle kaakjes even blozig,
Alle oogjes even gaauw,
Alle lipjes even rozig,
Alle mondjes even naauw.

Niet minder geestig en fraai is het volgend gedeelte van dit bevallig gedicht. — Met eene hem altoos eigene aardigheid schildert de dichter vervolgens, hoe een schoone avond de minnarijen begunstigt. Hieruit, zegt hij eindelijk,

Hieruit groeit het jeugdig krielen
Naar de linden duisterheid;
Hieruit kittelen de hielen
Met als 't klokje Negen zeit.

Willen wij hooren wat er omgaat? Huygens zal het ons zeggen.

Lindenblaatjes, luistervinken
Van zoo menig apenklucht,
Van zoo menig traan verdrinken,
Van zoo menig zotten zucht!
Helpt mij tuigen, wat een kermen,
Wat een stommelend gelaat,
Wat een blindeling omarmen
Onder u niet om en gaat.

Trijntje, zei daar laatstmaal eenen,
Bij mijn eer, ik heb je lief,
Van de kruin af tot de teenen
Sta ik onder jou belief;
Laat me draven, doe me loopen,
Heet me stappen als een tel,
Doe me schenken, heet me koopen,
Zie wat ik je weigren zel.

Dirkje, hoorde ik straks een ander,
Zal 't dan nimmer wezen, kind?

Smakje staâg een oog op Sander
En mijn woordjes in den wind?
Staat zijn mutsje zoo veel trotscher,
Zoo veel vlugger als het mijn,
Hangt mijn rokje zoo veel schotscher,
Zoo veel loomer als het zijn? —

Weêr een ander van ter zijën:
Nu, mijn troostje! stoor je niet;
Liever als ik Griet zou vrijen,
Liever als ik jou verliet,
Lag ik levendig bedolven,
Waar ik tegenwoordig treê,
Liever in de groene golven
Van de Schevelinger zee! —

Weêr een ander: Wel, Agnietje,
Wel, mijn hartje, wel, mijn long!
Hoe beviel je 't leste liedje,
Dat ik gister avond zong?
Heer! wat stond ik nat bedropen
Voor je deurtje, in dat weêr,
Daar jij digtjes laagt gekropen
In de lodderige veêr. —

Nog een ander van 't gebroedsel,
Dat of pen of degen voert:
Mijn *soulas*, mijn vreugdevoedsel!
Ah, *quitteert* U.E. *la court?*
Zult ge u eeuwig *absenteeren?*
('k Schat de meid naar Leyden voer)
Wilt mijn *flames obligeeren*
Met een *expedit retour*. —

En nog een van zulke veêren:
Wel, *bizarre* van *humeur!*
Zult gij mij *sans fin traineeren*
Met *idéën* van *faveur?*
Neen, *revesche*, neen, *volage!*
Dus en mag 't niet langer zijn;
Mepriseert gij mijn *servage*,
Autant fais-je ton dédain.

Zijt gij begeerig, in tegenoverstelling van deze steedsche minnarij, eene boerenvrijaadje bij te wonen? Ik steek nog slechts eens, ter loops, uit het *Voorhout* naar den *Hofwyck* over; ik zet er mij in een priëeltje aan den rijweg neder, en ga u vertellen wat ik er hoor.

Daar hoor ik, wat nog meer? of wat en hoor ik niet?
Den kermisboer zijn geld, den vrijer zijn verdriet
Beweenen aan de meid, die niet en schijnt te hooren.
Mooi meisje, zie rondom: de boomen hebben ooren.
Ik heb het Voorburgs bier zien zieden in uw borst,
En over 't minnevuur een andren nieuwen dorst
Ontsteken in uw hart; ik heb u Kees zien douwen,
Zien foolen mond aan mond; ik heb den besten bouwen,
Den nieuwen schorteldoek zien wringen tot een slet,
En heb je 't Klaas verboôn, Kees heb je 't niet belet.
Trijn, zeit hij, Trouwe Trijn, wat heit het te beduiên?
De kolen aan den haard, de middagzon in 't Zuiên,
Zijn koeler dan de sneeuw, bij 't vier daar ik in brand;
Kom, zoetert, eens voor al, waar is je regter hand?
Kom, nobele kersow, 't is bij men ziel ter eeren,
En om de werld in echt met zulk goed te vermeêren
As jou mooi bakkes is. Wat duivel schort er an?
Men vaartje zag het graag, je moertje weet er van;
Je noom, Klaas Gerritse, zeit menigmaal: Wel, Keesje,
Hoe maak je 't met men nicht? gaat an; het wildste beesje
Wordt metter tijd etemd; de knijnen worden mak;
Het nachtegaaltje neemt zen kooitje voor een tak.
Hou jij maar voet bij stek: de meisjes mogen zuur zien,
Dat zel wel overgaan; je zelt nog zulken tuur zien!
Trijn zal iens mit een wip ontdooijen, dat gaat vast.
Zoo voer ik mit men Pleun: wat had ik ze op epast,
Eer 't jawoord schuiven wou! dan wou ze, maar zen zou niet:
Die molen liep rondom; dan zou ze, maar zen wou niet:
In 't einde kwam 't er toe, als ik er 't minst om docht;
Zoo binnen we entelik as lijm an ien erocht.
Maar, as je weet, het lok en heit niet willen dienen:
Dat vleis van onze vleis en bien van onze bienen
Liep speulen bij den weg, en 't is mit Pleun edaan;
Want die niet meer en mag, die moet wel stille staan,
Dan dat waait jou in 't zeil; nou heb ik wol noch webben,
Noch land noch weuningen, Trijn moet al 't hoopje hebben,

En 't wordt je zaam egund: gaat an slechts wat je meugt,
Je vrijt niet min als 't puik van Delfland en zen jeugd.
Nou mogt je mienen, kind, nou mogt je grouwen, hartje,
Dat ik je goedje vrij, wangt dat is 't oude partje
Van 't volk te landword, ja wel degelijk in steê:
Maar bij kris en bij kras (en daar 's gien jokken meê)
Je deed me gien spuls regt, wou jij me dat op tijgen:
Bij gurke! 't moet er uit, al mogt ik 't beter zwijgen:
Ik breng u ook wat toe, dat weet me t' Hongslaarsdijk,
Te 's Gravezaê in 't zand, te Watering in 't slijk;
En of er wat an schort, onze Anne Jans, me meutje,
En doet er meê wat toe; en Gerrit oom, 't oud reutje,
Heit maar ien speulkind t' huis, zoo komt het al op mijn:
't Is zoet te deelen waar twee handen meester zijn.
Neen, liefste! 't aardsche goed en hoef ik niet te soken;
Jou, hemelsche persoon, jou mondje, zoet besproken,
Jou kaakjes as ien roos, jou oogjes as ien get,
Jou borsjes, mit verlof, daar ik men pink op zet,
(Stil, zei ze, schaam je niet? Kees, hou je handen voor je;
Nou, Kees! hoe sta je zoo?) wel nou dan, troosje, hoor je,
Die hebben mijn jong hart ontstoken en beklemd,
Ja, 't zal niet overgaan al stond je naakt in 't hemd."
Kees voelde dat de boom te met begon te kraken,
Met nog een houw twee drie kon hij ter aarde raken;
Daar hakte hij op aan of 't in den snoeitijd waar',
En, naar ik merken kon, er werd van twee een paar.
De een regter hand kwam voor en de ander liet zich vangen,
En als een lijsterbeij zoo zag Trijn om haar wangen;
Al gaande, zag ik wel, zoo viel er veel te doen,
En, naar 't van verre klonk, zoo was 't een vrouwen zoen. —
Nu, huisjes, zoet vertrek, gij zijt niet komen drijven,
Waar gij zoo vierkant staat; 't heeft al van zware schijven
Mijn lichte beurs ontlast, te worden zoo gij zijt:
Maar, voor een zulken deun scheld ik u alles kwijt.
Mij dacht, Kees Adam was en Trijn mogt Eva wezen,
En 't paradijs hier naast. Zoo vrijden ze voordezen
De goê lui van dien tijd, toen waarheid, onbevlekt,
Met rok noch onderkeurs noch hemd en was gedekt,
Maar ging in stad gekleed gelijk nu bij de boeren.
En, als ik 't overweeg, zij weten ze uittevoeren,
De zoete vrijerij, met aardiger bestier,
Dan wij met al ons hoofsch *gelarm* en *gesoupir;*

Wij schamen ons moêrstaal, als 't gelden zal met minnen;
Verliefd wordt *amoureux*, en van gevallen zinnen
Niet min als, *sens ravis*, bekoorlijkheên, *attraits*,
Gewonnen gunst, *faveur*, en nimmermeer, *jamais*,
Bruine oogen, *beaux éclairs*, *beaux soleils*, en *beaux astres*,
Misnoegen, *désespoir*, blaauw-scheenen-zeer, *désastres*;
Als of het vrijspel zelf niet kaps genoeg en waar',
Wij doen er bellen toe, en halen, 'k weet niet waar,
Waar meê de zottigheid ter deege uit mag klinken.
Als ik een vrijster waar', de vrijer zou mij stinken,
Die uit den lande liep om tolken van zijn hart.

Zoodanig straalt in het geheele gedicht, en overal elders in zijne werken, waar zulks pas geeft, het vaderlandsch karakter, zoo wel als de vaderlandsche dichttrant van HUYGENS door. Men wane echter niet, dat zijn zinrijk vernuft zich ook niet somtijds in den zangerigen stijl uitte, die te dikwijls dwazelijk aan onze taal en dichtkunst is betwist. — Kan men wel iets zoetvloeijender en bevalliger verlangen dan zijn overgeestig dichtstukje aan TESSELSCHADE VISSCHER, bij hare ondertrouw, gerigt, waarin de dichter zijne onzekerheid, om haar feest al of niet bij te wonen, op de volgende overaardige wijze schildert:

Tesselschade,
Die uw gade
Niet te spade,
Niet te vroeg,
Hebt gevonden,
En verbonden
Van de wonden,
Die hij droeg!

Wees te vreden
Met de reden,
Die mij heden
Zeggen doet:
Bruilofts lusten,
Laat mij rusten,
Daar ik rust en
Rusten moet.

Stuursche buijen,
Die zich ruijen
Tegen 't Zuiên,
  Tegen 't West,
Hoor ik schreeuwen,
Door het sneeuwen:
Zomerspreeuwen,
  Houdt uw nest.

Zwakke leden,
Moê geleden,
Moê gestreden
  Tegen 't mes
En de slagen
Van de plagen,
Doen mij klagen,
  Dit 's mijn les.

Hadden zon en
Lucht begonnen
Weer te gonnen
  't Zoet gelach
Van de hagen,
En te tragen
't Wintrig jagen
  Van den dag,

'k Waar geschapen
Uw beslapen
Te begapen,
  En uw feest,
En het pronken
Van uw lonken,
Tot ontvonken
  Van mijn geest.

Maar 't benijden
Dezer tijden
Moet ik lijden
  Met geduld;
't Zijn geen treeken
Om te wreken,

Woord te breken
Zonder schuld.

Och, hoe vlieg ik!..
Hoe bedrieg ik,
Hoe belieg ik
Mijn gemoed!
'k Wil er wezen,
Alle vreezen
Zijn gerezen
Uit mijn bloed!

Zwakheid, lijden,
Wintertijden,
Die ik mijdden,
Staat van kant!
Weg, vervaren
Voor het baren
Van de baren,
'k Wil van land!

Ga ik? sta ik?
Neen ik, ja ik;
Immers ga ik?
Neen ik nog;
Ja ik, meen ik;
Weêr versteen ik;
Ga ik? neen ik,
Ja ik toch.

Nog zou ik u uit des dichters *Zedeprenten*, uit zijne *Bijbelstoffe*, uit zijne *Godsdienst* en zelfs uit zijn *Kluchtspel* de zinrijkste proeven kunnen aanhalen; nog zou ik u menig klein meesterstukje, en daaronder het vernuftig Bijschrift op het Amsterdamsch Stadhuis, kunnen voorleggen, ware het niet dat het tijd werd ten einde te spoeden, na alvorens iets van des dichters *Sneldichten* gezegd te hebben, die, behalve omtrent vijfhonderd vertaalden, meer dan elfhonderd oorspronkelijken in getal zijn. HUYGENS is, zonder tegenspraak, in deze dichtsoort, de rijkste en geestigste van al de Nederduitsche poëten. Ik zal u, tot proeven

daarvan, de volgende ernstige en boertige stukjes, die mij het eerst in den zin schieten, aanhalen.

ZONDAARS TROOST.

Valt gij? dat's niet met allen,
Wees daar niet in begaan:
't En is geen schand' te vallen,
't Is schand' niet op te staan.

OUDERS TROOST.

Gaat het u, vaders, met uw kindren niet naar wenschen,
Denkt dat gij menschen zijt en vaders zijt van menschen.

De volgenden zijn van een luchtiger aard.

OPREGT BEDROG.

Jeroen, de logenaar,
Zegt, hij liegt, en 't is waar:
Ziet hoe Jeroen bedriegt,
Hij zegt waar, en hij liegt.

OP SLECHTE UITLEGGINGEN VAN GELEERDE TEKSTEN.

Het werk van dezen mallen prater
Is een zeer goed en slecht gerecht:
De spijs is goed, de saus is slecht;
't Is regt een visjen uit het water.

Eindelijk herinner ik mij nog het volgende:

OP PIETERS DICHTEN.

Schrijft Pieter altemet een vers,
't Is dubbel waard in 't licht te komen,
Wordt maar mijn zeggen wel genomen:
Ik meen in 't vuur of in de kers.

En hiermede, geachte Hoorders! meen ik u heden een oppervlakkig denkbeeld van de dichterlijke verdienste van HUYGENS te hebben gegeven, hetwelk mij waarlijk meer eene aangename dan moeijelijke taak geweest is. Intusschen zoudt gij èn den dichter èn mijne schets zelve verkeerdelijk beoordeelen, indien gij mogt veronderstellen dat ik de fraaiste gedeelten zijner dichtstukken tot het geven mijner proeven uitgekozen heb, zoo als doorgaans met aanhalingen het geval is. Waarlijk, neen! de aangehaalde verzen behagen mij, in tegenoverstelling van HUYGENS gewo-

nelijken dichttrant, veeltijds het minste, doch ik heb geenszins naar zijne fraaiste, maar veeleer naar zijn gemakkelijkste en minstgespierde verzen moeten zoeken, omdat zijn zinrijke en zamengedrongen stijl meestal te ingewikkeld is om bij eene vlugtige voorlezing genoegzaan en naar vereischte te worden verstaan, waartoe eene ingespannen, eenzame en aandachtige nalezing wordt gevorderd. Gij dan, Mijne Hoorders, die liefhebbers der vaderlandsche letterkunde zijt, en u, uitgelokt door deze proeve, voelt opgewekt, om onzen dichter van naderbij en naar waarde te leeren kennen, u beveel ik zoodanige oplettende lezing aan, met de volste overtuiging, dat gij u van den daaraan gewijden tijd, en de inspanning, daartoe meer dan bij eenig ander Nederduitsch dichter gevorderd, niet zult hebben te beklagen. Het is hier, waar gij voedsel voor den geest en het hart, waar gij uitspanning en leering beide in rijken overvloed zult aantreffen; het is hier, waar zich nut met vermaak, en de zinnelijkste speling met den zedelijksten ernst vereenigen; het is hier, waar men de wijsheid in den feestdos der bevalligheden ontmoet, en waar de Gratiën gewapend zijn met de speer van *Minerva*. Het is hier... dan genoeg: ik verlies mij in den onuitputtelijken lof. Maken wij veeleer de woorden van den uitmuntenden JEREMIAS DE DECKER tot de onzen en besluiten wij met zijne uitspraak deze te flaauwe schetse:

Die HUYGENS gulden pen, gespitst op rijm en vaars,
Pen, daar ooit alle pen de kroon voor heeft gestreken,
Meer lofs te geven droomt met hoog van haar te spreken,
Is, dunkt mij, 't lot wel waard' des Griekschen redenaars,
Die, Herkles prijzende met veel verwaand gebaars,
Werd van den stoel gebonsd en van gehoor versteken,
En mag, met dubbel regt, bij zulken zijn verleken,
Die 't zonlicht maalt met kool of toelicht met een kaars.
Een werk zoo nodeloos wil ik dan laten leggen,
En niet een woord tot prijs van HUYGENS langer zeggen.
Gebrekkelijke waar dient met wat tooi's verbloemd.
Men mag eens anders dicht blanketten en verlichten
Met woordrijk lofgesprek; maar die van HUYGENS dichten
Verwonderende zwijgt, heeft hoogst van hem geroemd.

BALI EN DE HELDER,

OF

DEN XI EN XII OCTOBER 1848.

Door

J. H. SONSTRAL.

I.

»*Bali* en *de Helder*," dezen titel geef ik aan dit stukje, omdat, terwijl ik dit schrijf, het woord »*Bali*" op aller tong zweeft, de kinderen zelfs uit de school komen met den kreet op de lippen: »*Bali!* naar *Bali!*" en, omdat ik, aan *den Helder* wonende, de eerste uitrusting naar dat eiland, hetwelk een roestvlek op den Nederlandschen degen geworpen heeft, heb zien uitzeilen.

Men heeft ons volk dikwijls flaauwheid verweten, en 't is waar; als er niets te doen valt, zit de *Hollander* op zijn gemak. Terwijl elders de man van zaken en zelfs de arbeider met een groot dagblad of met een blaauwboekje in de hand politiseert, vergetende den arbeid welke de tafel dekt; of als een dolleman de bloedvlag des oproers op barrikaden plant, en de Regering, die voor brood zorgt, omver werpt, om zonder werken te eten en te drinken, of zonder de Regering van honger te sterven, leest de *Hollander* enkel voor zijn pleisier de krant en arbeidt op zijnen winkel of werf, tot dat het schofttijd is, en eet dan liever genoegelijk met vrouw en kroost, dan dat hij zich 't hoofd op hol laat brengen door eene politiek, welke het brood van tafel houdt. Als er staatkundige denkbeelden worden bepraat, verroert hij geen' vinger, en wordt hij gedwongen eene petitie mede te teekenen, hij laat met weerzin zijn' naam er onder zetten door den geleerden man, die hem het gezegeld, net beschreven blad voorhoudt, gevuld met bezwaren, waarvan hij niets gevoelt, of met wenschen, wier vervulling hem geen' cent in den zak zal brengen. Maar als er wat te doen komt, ja, dan is hij klaar, dan zijn woord, wil en daad bij hem één. Dat bleek in den worstelstrijd tegen het magtige *Spanje;* daarvan wist de verwaten LODEWIJK te spreken, wiens almagt voor de standvastigheid van *Amsterdam* zwichtte; daarvan getuigt de kracht-

volle opstand tegen NAPOLEON, toen de ontwaakte leeuw den adelaar vertrapte. Wien is de geestdrift uit het ongelukkig jaar 1830 vergeten, en de veldtogt van tien dagen, die *Hollands* eer zoo roemrijk wrook en zoo bange naweeën achterliet? — Bij de zoogenaamde monsterwet mompelden enkelen van tegenstand, maar de natie, groot en klein, kwam met 127 millioen als in de hand, om den tegenstand te voorkomen, en haar opofferende geest bezwoer met goud de hydra der ontevredenheid.

Die te vlugtig zijn om door te denken, of zich vervelen als zij eenen blik op de toekomst werpen, vermaken zich met den bezadigde te bespotten, die, zoo als men zegt, de kat uit den boom kijkt. Terwijl de staatkundige beroering allerwege vuur en vlammen heeft ontstoken, en bloedige offers brengt op de altaren van den Moloch der revolutie, heeft de *Hollander* bedaard, met een pijp of sigaar in den mond, zijne grondwettige instellingen zien wijzigen en veranderen. Hij zag de mannen van het behoud hunne portefeuilles sluiten, maar niemand die er aan dacht hen te beleedigen. Het nieuwe Ministerie werd met kalmte begroet en zijn werk rondborstig maar bescheiden beoordeeld. Dat werk, hetwelk eene gewigtige bladzijde in de geschiedenis van ons vaderland zal beslaan, is met goed gevolg ten einde gebragt. De Tweede Kamer heeft, even als de Eerste, met den moed van eenen CATO van *Utika* zijn' eigen dood besloten; maar de *Nederlander* ontsteekt geene vreugdevuren, nu het oude voorbijgegaan en alles nieuw is. Hij wacht de uitkomst af, en die uitkomst zal zijn oordeel formuleren. Hij is te solide, om luchtkasteelen te betrekken, en de kasteelen, die het janhagel te *Parijs* en te *Frankfort*, te *Berlijn* en te *Weenen* heeft opgetrokken, zijn niet steviger dan dezen.

De *Hollander* gelooft nog, dat volksgeluk zonder stoffelijke en zedelijke welvaart ondenkbaar is, en hij zoekt minder zijn heil in holklinkende theoriën dan in vruchtdragende praktijk. Leven en handelen is eene Hollandsche gedachte, die wij van onze vaderen als een erfgoed ontvangen hebben.

II.

Toen de Munstersche Vrede aan *Nederland* een eervollen rang in het Europesche Statenverbond had verzekerd, spreidde het eene kracht ten toon, die eerbied inboezemde en ontzag

wekte. De *Hollander* was opgewassen tot een' waterleeuw, en zijne vlag ontplooide zich op alle zeeën. In het bevrozen Noorden zocht hij, door de ijsbergen heen, eene waterbaan te openen; boven de palmboomen in het morgenland wapperde zijn onbesmette driekleur, en gewesten en kapen en zeestraten in de nieuwe wereld ontvingen Hollandsche en Zeeuwsche namen.

Spanje verkracht de onschendbare regten van het geweten, en de *Hollander*, zijne kluisters verbrekende, sticht, onder het blaken van het oorlogsvuur, met den vijand op het veld en den vijand voor de geprangde vesten, eene kweekschool voor verlichting en vrijheid des geestes. De wrokkende tiran sluit zijne havens voor de kinderen der *Noordzee*, die de rijkdommen zijner Koloniën op hunne markten aanvoeren, en zij dringen door naar het Oosten; de *Indische* Archipel wordt de goudmijn van *Nederland*.

De faam verkondigt nog den roem van OLIVIER VAN NOORD, van HEEMSKERK, PIETERSZ. KOEN, HOUTMAN, LE MAIRE en SCHOUTEN, en de nakomeling vergeeft gaarne aan eenen PLANCIUS zijne zucht tot kerkelijke haarkloverijen, voor de vorming dier waterleeuwen, welke het vaderland aan hem verpligt is.

't Is *Java*, de kroon van *Nederland*, dat met *Sumatra*, *Borneo* en de andere eilanden van den *Indischen* Archipel ruim twee eeuwen zijne vruchten en specerijen, als uit een' hoorn des overvloeds, *Holland* in den schoot heeft gestort. Die eilandengroep, met zijne vijfëntwintig millioenen inwoners, waarvan de helft onder Nederlandsch gezag; met zijne sago- en kokospalmen, met zijne pisang-, banaan- en waringaboomen, met zijne rijst-, suiker- en koffijvelden, heeft in de laatste jaren den Staat voor bankbreuk bewaard, en nieuwe bronnen van welvaart voor handel en scheepsbouw geopend.

III.

Tegenover eene reeks van teleurstellingen, welke de Regering van den Eersten WILLEM vergalden, staat als eene lichtzijde de bevestiging en uitbreiding der Nederlandsche magt op *Java*, schitterende door de Palembangsche expeditie en den uitslag van den strijd tegen DIEPO NEGORO. Dat bevestigd en uitgebreid gezag moet gehandhaafd, mag tot geenen prijs opgegeven worden.

Of dit gezag op gronden van regt steunt? Die vraag willen wij niet ontijdig opwerpen; want, om de waarheid te zeggen, wij hebben evenveel regt, over de *Javanen* te heerschen, als zij om over ons den meester te spelen. Wat hier voor regt doorgaat, steunt op de magt der overwinning, op de kracht der beschaving, en de verloren vrijheid kan eerst dan herkregen worden, wanneer het evenwigt tusschen overheerschten en beheerschers in verstandelijk en zedelijk opzigt is hersteld. De vrijheid van den Oosterling ware voor het tegenwoordige een verpletterende ramp voor *Nederland*, en kan alleen worden verdaagd door despotieke overheersching met vrijzinnige bescherming en opvoeding te verwisselen.

Hoe 't echter daarmede zij, de Oost-Indische bezittingen zijn met *Nederland* innig verbonden. Dat *Batavia*, in het oude *Jakatra* gesticht, verlevendigt groote herinneringen aan genoten zegen en gemaakte schuld, die *Holland* moet afdoen, alvorens het zijne vlag in *Indië*, met eere, als aan zijne roeping voldaan hebbende, mag strijken. Die vlag, welke de voorvaderen zelfs tegen overmagt wisten te beschermen, mag niet door schande worden bezoedeld; en toch is zij roekeloos aangerand door een klein eiland, dat sedert een Nederlandsch belang heeft verkregen. De algemeene aandacht dáárop gevestigd, heeft het Laboansche vraagstuk naar den achtergrond verdrongen. Voor *Brittanje* te wijken, kan *Nederland* met geene schande overdekken; maar in *Oostindië* aan *Balinezen* den rug te laten zien, zou het laatste vernietigen, wat *Nederland* uit de rijke erfenis zijner vaderen nog heeft overgehouden.

IV.

Het eiland *Bali*, door eene zeeëngte van *Java* gescheiden, bevat eene oppervlakte van 94 vierkante mijlen, is in zeven of acht koningrijken verdeeld, met eene bevolking van 179,000 weerbare mannen.

De grond is bergachtig en vulkanisch, met rivieren doorsneden. Moerassen en meren, ook in het hoog gebergte, bevorderen de vruchtbaarheid. Van de voortbrengselen, welke de weelderige grond oplevert, staat de indigo boven aan, benevens kokosnoten, oranjeappelen, gember en muskaat. De rijst, die tweemalen in het jaar kan binnengehaald wor-

den, doet voor die op *Java* niet onder. De koffijplant werpt rijke vruchten af. De zwaluwnestjes leveren aan den handel een winstgevend artikel. Wild gedierte bewoont het eiland niet; maar zoo veel te meer ossen, buffels en geiten worden er gevonden. Ook paarden zijn er, hoewel klein van stuk; doch de inwoners zijn er schuw voor. De wateren wemelen van smakelijken visch. Het gebergte bevat zeer veel tin in zijnen schoot; sommigen willen dat er ook goud zou zijn te vinden.

De bevolking van *Bali* is een mengsel van verschillende stammen. Een groot deel is afkomstig van *Javanen*, welke, de overheersching van den Islam op *Java* ontwijkende, hier eene vrijplaats zochten. Aan de kusten wonen *Chinezen*, *Boeginezen*, *Wadjorezen* en *Maleijers*, die van den handel bestaan.

De Godsdienst van het grootst gedeelte der inwoners is de oud-Javaansche. Zoowel hunne taal als hunne spelen hebben mede een Javaansch karakter. De veelwijverij is er in zwang, en het lot der vrouw niet benijdenswaardig. Bij de aanzienlijken en vooral bij de Vorsten heerscht nog de afschuwelijke gewoonte, dat de vrouwen, ter eere van den gestorven man, zich aan den vuurdood wijden. Men is zeer verslaafd aan het amfioenschuiven. Ook sterke drank is er overal welkom.

De *Balinees* is dapper en oorlogzuchtiger dan de *Javaan*, alleen tegen een' aanval van ruiterij is hij niet bestand. Slaafs onderworpen aan zijne Vorsten, is hij voor zijns gelijken gedienstig; verraad kent hij niet. Een vreemdeling kan allerwege rondtrekken, zonder vrees van beroofd of uitgeschud te worden. De regtspleging is willekeurig en wreed.

De vrouwen zijn er zachtzinnig van aard en slavinnen van de vadzigheid des mans. Als zij in kindsche jaren weezen worden, vervallen zij aan den Radja in eigendom, die ze naar willekeur verhuurt of verkoopt, welke eer onze dames aan hare Oostersche zusters niet zullen benijden. Huwbaar zijnde, worden zij door de jongelingen straffeloos weggeroofd, dat, volgens BILDERDIJK, bij ons in bijzondere gevallen er door kan. In den gehuwden staat zijn zij gedoemd den zwaarsten huiselijken en veldarbeid te verrigten.

Die vloekwaardige dwingelandij over het andere geslacht stelde de Radja's in de gelegenheid om een aanzienlijk getal vrouwen, meisjes en ook aankomende jongens als slaven aan vreemdelingen te verkoopen.

Toen de *Hollanders*, ten gevolge van de afschaffing der slavernij, het vervoer dier ongelukkige schepsels moesten te keer gaan en beletten, wierven zij, tot schavergoeding, Balinesche jongelingen als inlandsche soldaten aan. Daardoor werd de goede verstandhouding met de Vorsten bewaard, welke evenwel al meer en meer werd afgebroken door de zeerooverij en het plunderen van gestrande schepen, waaraan de *Balinezen* zich schuldig maken.

Na al te lang deze vijandelijkheden geduld te hebben, werd er in 1846 eene expeditie henen gezonden. Zij tuchtigde den Radja van *Beliling*, doch in plaats van een krachtig gebruik te maken van de roemvol behaalde overwinning, stond men zelfs den overwonnenen toe, de opgelegde schatting in tien jaren te voldoen. De *Balinees* hield dat uitstel voor eene kwijtschelding, en de voldoening bleef achter. Deze en meer andere beleedigingen zouden dit jaar gewroken worden, en de Generaal VAN DER WIJK werd met 3000 man afgezonden, om tegen de Radja's van *Beliling* en *Karang Assam*, die zich met den Vorst van *Klongkong* verbonden hadden, en eene in den Europeschen wapenhandel niet onervaren krijgsmagt van 64,000 man in het veld konden brengen, de eer van het Nederlandsch-Oostersch gezag te handhaven. Kon de uitkomst twijfelachtig zijn? De *Singapore-press* voorspelde haar; alleen die ze zien moesten zagen haar niet!

V.

Terwijl, onder het loeijen van den staatsorkaan, die het grootst gedeelte van *Europa* schudt, in *Nederland* alles in bewegelijke rust is; de *Limburgers*, die geene *Belgen* hebben mogen zijn, voor *Duitschers* willen spelen, de grondwet, als met engelsche ziekte behebd, onder orthopaedische behandeling is, en de schatkist al lediger wordt, klinkt de dubbele mare door het land: niet alleen, dat de vrijheidskoorts ook is doorgedrongen en zich dreigend heeft vertoond te *Batavia*, waar het woord des landvoogds alleen voor wet mogt gelden; maar ook dat de *Balinezen* de expeditie, uitgezonden om hunnen niet te verduren overmoed tot rede te brengen, na eene driedaagsche bloedige worsteling van hun eiland hebben verdreven.

Het eene wekte verbazing, het andere droefheid en verontwaardiging, en ieder gaf zijn gemoed lucht, met de on-

derneming, zoo als zij geschied is, te wraken. Men verwenschte de laatdunkendheid, welke het ontzag voor de Nederlandsche wapenen had op het spel gezet, en betreurde den dood van zoo vele officieren en militairen, onbedacht ter slagtbank gevoerd. Wij voor ons weenen mede over de verslagenen, wier overschot in het afgelegen graf niet met onderlijke tranen mag worden besproeid; maar willen geen hard oordeel uitspreken. De Hooge Regering heeft met wijze en bedachtzame matiging het hare doen verstaan, en met loffelijken spoed een besluit genomen en aanvankelijk reeds in werking gebragt, dat harer waardig is en der Natie vertrouwen inboezemt.

Zij deelt in de overtuiging, dat het nog geenszins aan magt of wil ontbreekt, om de Koloniën ter hulp te snellen, wanneer hare veiligheid door in- of uitwendig gevaar mogt worden bedreigd, en dat er, zoo de nood het vordert, weldra nieuwe blijken zullen worden gegeven, dat *Nederland* nog schepen en dappere mannen heeft, om onze eigendommen te beschermen, en de eer van Neêrlands vlag en wapenen te handhaven in die verre gewesten, waarvan het bezit door de dapperheid onzer voorvaderen verworven is. Sterk in die overtuiging, werd tot eene krachtvolle uitrusting besloten, niet om te veroveren, maar om zeerooverij te beteugelen, den handel te beschermen, en het nut en de rust der Volken te bevestigen, wier belangen met het Moederland onafscheidelijk verbonden zijn.

VI.

Op den 28 Augustus keerde het Exercitie-Eskader uit de *Noordzee* op de ree van *Texel* terug, en men rekende er stellig op, in het *Nieuwe Diep* te overwinteren en menig genoegelijken avond door te brengen in *Tivoli*, waar de Harmonie hare leden ten dans roept, en het Departement van 't Nut zijne opgeruimde en levendige bijeenkomsten houdt. De gehuwde officieren huurden kamers; vrouwen en kinderen kwamen over, om zich een' geheelen winter lang in het bijzijn van den dierbaren echtgenoot, den geliefden vader te verheugen. Niet weinige der ingezetenen van *den Helder* rekenden op de voordeelen, welke de tegenwoordigheid van oorlogschepen weder zoude aanbrengen.

De Helder is inderdaad eene gelukkige plaats. Rijkdom-

men zijn er wel niet, maar eigenlijk broodsgebrek kent men er ook niet. Niemand behoeft er van honger te sterven. Armen zijn er zeker, maar de meesten hebben hun dagelijksch brood.

De Helder, of zoo gij liever wilt het *Nieuwe Diep*, is eene schepping van dezen tijd, zoo als zoo velen de regering van den Eersten WILLEM kenmerken, en die haar eigen taal nog zullen spreken, als de stem der miskenning reeds lang is verstomd. Binnen twintig jaren zijn er zes kerken gebouwd, en honderden huizen als uit den grond verrezen. Waar vóór 30 jaren schepen ankerden, prijkt thans het vorstelijk paveljoen. Ziet dat grootsche hospitaal, de Marinier-kazerne, en het prachtig Loodskantoor, dat door zijne smaakvolle bouworde den vreemdeling aangenaam verrast. Welke majestueuze dokken, wat kolossale sluis-, haven- en vuurwerken!

Het getal der inwoners is tot tienduizend geklommen, eene zamenvloeijing van allerlei natiën en landaard. Behalve de oude inwoners van *de Helder*, zijn de meesten vreemdelingen. Menig oude zeerob is hier blijven hangen, en heeft er zijn anker onder de vlag van *Schiedam* uitgeworpen. Anderen zoeken er een bestaan, dat zij elders niet konden vinden. Menig ondernemend jongeling zag zich hier eene gelukkige loopbaan geopend. Allen zijn vol hoop, en velen doen goede zaken.

Boomgewas en wandeldreven kent men hier niet; doch dit gemis wordt vergoed door dat mastbosch in de haven, hetwelk, van zijn bladerkroon ontdaan, met vlaggen van alle volken prijkt. *De Helder* is de drempel van 't magtig *Amsterdam*, en die drempel zou het huis-zelf wel willen worden. Tot nog toe echter moet het zich vergenoegen met het eenvoudig inzamelen der voordeelen, welke de rijkdommen, die hier langs en door gaan, afwerpen. Welligt dat de volgende eeuw *den Helder* onder Neêrlands koopsteden eene voorname plaats aanwijst. Wie zal den stroom des tijds keeren?

De Marine van het Rijk is niet de minste bron van welvaart. Het etablissement Willemsoord stuwt leven en gezondheid door de aderen, en men ziet niets liever dan het *Nieuwe Diep* bezet met oorlogschepen. Het telkens terugkeerend kwartaal is een gouden regen, die wel eerst in vuile handen valt, doch door dezelve als door een trechter onder alle klassen zich uitstort. Weggeworpen geld is alleen voor hem verloren, die het niet kan vasthouden; wie het opraapt vermenigvuldigt het. En toch schijnt er aan dat gond en zilver wel iets van

des zeemans losheid te kleven; want over het algemeen passagiert het geld hier meer, dan dat het wel in de beurs geconsigneerd blijft.

VII.

..... Doch wij willen de *Helderschen* niet onbescheiden in de kas gluren; wij gaan een bezoek brengen op de *Sambre*. Ieder is blijde, dat de vervelende kruistogt is geëindigd, en schept zich eenen winter, zoo als de fantazy hem dien het liefst voorspiegelt. Daar komt de Kommandant met eene Ministeriële Resolutie: naar *Bali* is de roeping van de *Sambre*, de *Prins van Oranje* en de *Boreas*. Gij hadt die lange gezigten eens moeten zien! Het uitzigt op het gezellig verkeer in den schoot eener geliefde familie is als een zeepbel uiteen gespat. De besproken apartementen worden afgezegd, vrouw en kinderen kunnen te huis blijven: een pas gehuwd officier mag naauwelijks het zoet van de zes wittebroodsweken smaken. En toch verloochent zich de Nederlandsche zeeman niet, bij die onwelkome verrassing. De donkere wolk trekt op voor pligtbesef. Niemand die aan wal zou willen blijven, terwijl de eer en het vaderland hem elders roepen. Hij bazuint dit niet uit met Franschen wind, maar handelt kloek en kordaat. Hij verbergt en bedwingt de stille smart, die zijne menschelijkheid vereert, en wie is menschelijker dan de zeeman? wie volbrengt zijnen pligt met meer naauwgezetheid en trouw?

VIII.

Zijt gij wel eens op reis gegaan? Dwaze vraag, waar de geheele wereld reist en trekt! Nu dan kent gij ook de drokte en inspanning, welke de toebereidselen tot eene reize veroorzaken. Wat beweging en gewoel bij het gereedmaken of herstellen van honderd kleinigheden; bij het inpakken van koffers en dozen. Menigeen loopt er de deur om uit, doch heeft dan ook kans het eene of andere te vergeten, dat hem op reis onmisbaar of aangenaam is. Maar dan moest ge de beweging eens zien, wanneer een drietal oorlogschepen, met vliegende haast, voor eene Oostindische reis worden uitgerust. Honderden handen zijn gestadig in de weer. Alles woelt en wielt door elkander; de een lacht, de ander vloekt; er

is geen tijd om traag te wezen. De heeren op de bureaux blazen van de jagt, die er van boven af wordt gemaakt, en elke post brengt de pennen op nieuw in beweging. Het werkvolk is overal op zijn' post, en janmaat gehoorzaamt op de schelle fluit. De officieren, die aan boord zijn, want zoovelen er gemist kunnen worden, gaan nog even de hunnen een laatst bezoek brengen, zwoegen zich af met echte zeemansbedrijvigheid.

Des avonds is het kermis aan het *Nieuwe Diep*. Janmaat moet zijn hart nog eens ophalen, en de nieuw aangeworvenen, die zich hun handgeld tegen 25 pro-cent korting hebben laten voorschieten, haasten zich het overgeblevene aan den man te helpen. 't Is immers maar hand- en geen zakgeld! Oostinje geeft meer! En nu gaat hij vechten, en hij zal maken dat hij een lint op de borst krijgt; dan loopt hij, bij behouden tehuiskomst, wel honderdmaal op een' dag van het hoofd naar de brug heen en weêr; want dan moeten de schildwachts ook voor hem aanslaan, zoo goed als voor den besten officier. *Bali* is hem een tooverwoord! 't Is alsof hij een Eldorado gaat vermeesteren. Arme zeeman, zorgelooze zwalker op het schuim der baren! gij bewijst uw vaderland onvergeldbare diensten; waarom verwoest gij uw eigen ligchaam en ziel? waarom berooft ge zelf u van eene eer, waarvoor niet een schildwacht op kommando aanslaat, maar voor welke ieder burger vrijwillig en dankbaar den hoed afneemt?

Binnen weinig dagen liggen de fregatten de *Sambre* en de *Prins van Oranje*, benevens de korvet de *Boreas*, opgetuigd en welbemand in het *Nieuwe Diep*, en de zeilorder laat zich niet wachten.

Ik kan mij zoo levendig voorstellen, hoe deze uitrusting een waar genoegen moet zijn voor den waardigen Minister van Marine en Koloniën, die, bij al het moeijelijke, dat aan zijne portefeuilles verbonden is, thans mag hopen zijne betrekking tot de beide Ministeriën door eene expeditie gedenkwaardig te maken, die het vaderland herstellen zal in zijn geschonden gezag.

De 12 October was tot den zeildag bestemd. Het werd aan *den Helder* bekend en stille ontroering greep alle nadenkenden aan.

Vandaar, dat ook het plaatselijk Bestuur, op voorstel van den Burgemeester, bij deze treffende gelegenheid, door eene

openlijke manifestatie, aan den dag wilde leggen, hoe *de Helder* zich innig verbonden gevoelt met de Marine, erkentelijk is voor de welvaart die zij er aanbrengt, en er prijs op stelt om tusschen de Marine en de Burgerij vriendschap en welwillendheid aan te kweeken en te bestendigen. De naauwgezetheid verbood dit te doen ten koste van de gemeente, en de leden van den Gemeenteraad volbragten wat het hart hun ten algemeenen beste ingaf, grootmoedig uit eigen middelen.

Met eenige andere ingezetenen vereenigd besloten zij aan de Officieren van de Marine op den avond van den 11 October een collation aan te bieden, en benoemden de Heeren J. L. CRAP HELLINGMAN, J. SCHOON en Doctor J. P. SMID tot Commissarissen, om het feest te besturen. Die keuze was eene profecy van orde en gelukkigen afloop.

De uitnoodiging, met hartelijkheid gedaan, werd met zeemansrondheid ontvangen en aangenomen, en men koesterde ook spoedig gegronde hoop, dat Z. K. H. Prins HENDRIK, wiens komst aan het *Nieuwe Diep* was aangekondigd, het feest met zijne tegenwoordigheid zou vereeren.

IX.

Na een' dag vol drokte en inspanning, zooals die eenen belangrijken zeildag altijd voorafgaat, viel de gedenkwaardige avond. In *Tivoli* was de feestzaal met vlaggen en bloemen eenvoudig doch smaakvol versierd.

De Commissarissen ontvingen ten acht ure de dischgenooten. Kort daarna deed de Prins, die zich aan boord van de *Prins van Oranje* bevond, verzoeken, dat men niet op hem mogte wachten. Ten 9 ure zette men zich derhalve aan tafel; maar een uur later werd de komst van den Prins aangekondigd, en meteen stond Z. K. H. gul en rond, zooals de leden van het Vorstenhuis altijd zijn, in het midden der feestelingen, vergezeld door zijn' Adjudant en de Kapiteins ter zee VAN DER PLAAT en BOURICIUS. De Vorst werd door eene Commissie naar de voor hem bestemde eereplaats geleid. — Het huis van Oranje toonde zich in hoogheid en vernedering, in vreugde en smart, in het vaderland en in ballingschap, altijd en in alle betrekkingen eene eereplaats waardig. Wie met deszelfs leden in aanraking komt, wordt met achting, eerbied en liefde vervuld. Dat ondervonden ook de feestgenooten op dit plegtig afscheidsmaal.

De Prins zit aan tafel, de vreugde is volkomen. Inderdaad een uitgelezen kring. De disch telt achtendertig aanzittenden. Ieder is welgeplaatst; want allen zijn blijmoedig. 't Is ook een broederfeest, waarbij men zich verbindt het vaderland lief te hebben en te dienen met alle krachten. Elders, waar de tuimelgeest der verwarring, als een helsche demon, hoofden en harten verwildert, mogen burger en militair elkander vloeken en den dood dreigen, in *Holland* zitten beiden als broeders aan den zelfden disch. De burger plengt den eerewijn voor den krijgsman, en deze ziet er zijn' hoogsten roem in, de burgerkroon te verdienen.

Zal ik de tafel beschrijven, zoo als zij gedekt is en smaakvol prijkt met al wat de tong aangenaam kan zijn en de zinnen streelt? — Maar men eet niet terwijl men leest, en ik heb geen' lust iemand te doen watertanden. — Wie deze beschrijving inziet neme hier liever zijn glas en drinke op het welzijn onzer Marine! —

Uit bevoegden mond weet ik, dat er geen gebrek is geweest aan het bruisend vocht van Champagnes wijnstok en evenmin aan welsprekende, bezielde en warme toasten en wenschen. Wat maakt spoediger en meer welsprekend dan een overvloedige vriendendisch? Geen Rhetorische Professor werkt zoo gunstig en vlug op de spraakorganen zijner leerlingen als een degelijk glas Bourgogne of Champagne, dat zelfs gemoedelijk maakt en een' vriendelijken lach plooit op de kaken van den stugsten man. Maaltijden hebben vijanden verzoend; zelfs de *Bedouin* voelt bij een gemeenschappelijk stuk brood zijne aangeboren roofzucht bezworen.

De Burgemeester vat het eerst het woord, brengende den doorluchtigen Gast een' welkomsgroet, en daarop een toast aan den Koning, die als jongeling *Waterloos* velden met zijn bloed besprengde; bij *Hasselt* en *Leuven* als Legerhoofd de geschonden eer van *Holland* wreekte, als Koning zijne schatten op het outer des vaderlands offerde, en in de jongste met onweêr bezwangerde maanden door zijne wijsheid de staatsstormen van onze haardsteden wist af te leiden.

De Heer CRAP HELLINGMAN plengt den beker ter eere van de Moeder des Vaderlands.

Den doorluchtigen Erfgenaam des troons wordt hulde gebragt door den Heer SCHOON, en aan Prins FREDERIK door den eersten Commissaris.

Met juichende geestdrift worden die heildronken ontvan-

gen, afgewisseld door de muzijk van het stoomschip de *Cykloop*.

Prins HENDRIK neemt vervolgens het woord en bedankt minzaam voor de toasten aan het Koninklijk Huis en hemzelven, en stelt een feestdronk in ter eere van *Helders* ingezetenen.

Daarna roept Dr. SMID het vaarwel toe aan de vertrekkende officieren en schepelingen, op welke de hoop des Vaderlands rust.

Vol van de hoop, die mannen als verwinnaren weder te zien, brengt de Burgemeester een toast aan de Zeemagt, waarvoor Z. K. H. dank zegt en te gelijk der Landmagt eenen vreugdebeker wijdt.

De kommandant van de *Sambre* brengt, in naam der vertrekkenden, dank voor de heilbeden hem en zijnen spitsbroederen toegebragt, en beveelt zich en de zijnen in het minzaam aandenken van *Helders* ingezetenen.

De gasten worden begroet door den Heer BEETS, en de Kapitein ter zee VAN DER PLAAT, daarvoor dankende, betuigt zijne vreugde over de bestaande harmonie tusschen de burgers en de Marine, van welke het feest een zoo welsprekend getuigenis geeft.

Behoef ik wel te zeggen, dat bij zulk eene stemming niemand vergeten wordt vooral ook niet het schoone geslacht?! Springt er soms eene toast voor zijne beurt over de lippen, hij wordt met des te voller beker op zijne plaats gebragt.

Zoo vloden de uren heen, onder plegtige feestdronken en aangename gesprekken, aan welke de edele Koningszoon regt levendig deel nam. Zoo hartelijk als de Vorst zich toonde, werd hem ook, toen hij, na middernacht het voornemen tot vertrekken openbaarde, door den eersten Commissaris de afscheidsgroet gebragt. De Prins heeft gewis ook van *den Helder* het aangenaam besef medegenomen, dat *Hollanders* zich hoogst gelukkig gevoelen, als een spruit van Oranje in hun midden is.

Na het vertrek van den Koninklijken Gast verwijderden zich het eerst die liefst niet laat te huis komen. Wie vergaten naar den klok te zien, of wel wilden, dat er aan de vreugde geen einde kwam, bleven tot vijf ure. Men noemt hen, die het laatst heengaan, wel eens plakkers; maar het plakken baat tot niets, want het genot zelf neemt zijn afscheid zoo ras 't verzadigd is, en daarmede is het uit. Ge-

lukkig wie, na een' dapperen veldtogt tegen de Champagne te hebben bijgewoond, niet bevindt zelf krijgsgevangen te zijn genomen door den lagchenden wijngod!

X.

Op den jubelvollen avond volgde een hoogsternstige dag. Reeds vroegtijdig werd alles tot het vertrek gereed gemaakt. Prins HENDRIK bezocht in het middaguur de drie zeilreeliggende bodems. Met een levendig hoerah werd hij ontvangen. Hartelijk was het afscheid, dat de Koningszoon, als in naam van het geheele Vaderland, den schepelingen bragt. Tranen blonken in het vorstelijk oog, en hij verliet zijne spitsbroeders met een geroerd gemoed. Ten twee ure vertrok hij naar de residentie.

Het was ongeveer drie ure, en de zeilen werden in top gehaald, de ankers opgewonden, de kabels losgemaakt. Voor elken bodem plaatste zich een stoomboot en deze sleepten ze de haven en het gat uit. Allergunstigst was de wind, die uit het Noord-oosten blies.

Met majesteit gleden de *Prins van Oranje*, de *Sambre* en de *Boreas* onder het donderen van salutschoten *den Helder* voorbij. Voorwaar een plegtig gezigt. Wel stak het af bij hetgeen onze vaderen mogten aanschouwen, toen gelijktijdig 65 oorlogschepen, 500 fluiten, 60 pinken en 10 branders de Nederlandsche havens uitzeilden, om het magtige *Brittanje* uit geestelijke en stoffelijke slavernij te verlossen. Doch moge het bezit ingekrompen zijn, het overschot rijst er om in waarde.

Wat *Holland* nog kostbaars heeft ging daar heen, nagestaard door een groot deel van *Helders* ingezetenen. De geheele dijk was met aanschouwers bezaaid. Stil en ernstig zag men onze zeekasteelen de wateren doorklieven. Deze had er een' broeder, gene een' echtgenoot, een derde een kind, de meesten er vrienden of bekenden op.

Wat er omging in het gemoed der menigte? De plegtige rust, waarin ieder stond, getuigde het genoeg. Het was geen gewone togt. Hooge roeping is het eskader opgelegd: de eer van *Nederland*, het belang van den handel, het behoud misschien van onze Oost-indische bezittingen is het aanvertrouwd.

Wanneer zullen die schepelingen, die daar, zwijgend

op het dek en op de kampanje staande, voorbijvaren, en zoo ernstig zijn als de golven die hen dragen, terugkeeren? Zal hunne tehuiskomst een triomftogt zijn? zullen zij met het lint van eer gesierd, door dichters bezongen, door maagden met bloemen bestrooid worden? Of zullen ze eenmaal met verbeten wrok, in stilte wedergekeerd, den blik ontwijken, die noode den overwonneling ziet? Zal niemand hunner in bloedigen strijd op het veld van eer den laatsten adem uitblazen, of in hospitalen aan bekomene wonden verkwijnen? Wie zou zich vermeten deze vragen te beantwoorden? En toch hielden ze mij bezig, terwijl ik, een beminde zuigeling, het aanvallig kind van den eersten geneesheer van de *Sambre*, liefkozende, haren vader en de overigen zag uitzeilen. De tijd zal het antwoord niet terughouden. Gods raad zal geschieden.

Bij het afdalen van den zeedijk kwam mij een vriend te gemoet, die tot mij zeide: »ik heb God gebeden om zegen over de bestemming van dezen gewigtigen togt." Of allen, die deze kleine vloot met hunne oogen begeleidden, gebeden hebben, weet ik niet, behoef ik niet te weten; maar vol in het gemoed, met mijne kinderen aan de hand, huiswaarts keerende, bad *ik*: »God onzer vaderen! zegen die mannen! behoed mijn dierbaar Vaderland!"

18 October 1848.

DE DOLLE BRIT.

1.

Op de bovenbrug te *Zurich* stond een jonge *Brit*. Het was een nacht, liefelijk door de maan beschenen. In tooverachtigen nevelglans, onder haar bleek schemerlicht rimpelend, lag het meer voor hem uitgebreid; zwart en zwijgend verhief zich de stoomboot met haren schoorsteen aan de nabijgelegen landingsplaats. Geen geruisch, geen tred was op de kade der eerbare, slaperige Zwitserstad meer verneembaar.

De *Brit*, eene rijzige, slanke gestalte, leunde op den rand der brug en staarde langen tijd voor zich heen, op het verwarde tooneel van het in halfdonker gedompelde landschap en op de zilveren schittering van het kabbelende water. Zijn oor waande klanken uit het afgelegen vaderland te vernemen, en uit de half in damp en nevel gehulde omtrekken der

voorwerpen stegen de gedaanten van beminde personen, wier bijzijn hij thans missen moest, voor hem op.

Hij droomde zich terug in de ruime zalen en gangen van het vaderlijke slot, die hij als knaap in vrolijke luidruchtigheid met zijne zoogzuster EVELINE doorkruist had — hij herdacht die schoone, gulden vakantiedagen, waarin hij, voor eene poos van den prangenden schooldwang vrij, uit *Eton* naar huis keerde, en EVELINE, met van blijdschap schitterende oogen, hem dankte voor de medegebragte geschenken, welke hij voor zijn heimelijk bespaard zakgeld voor haar gekocht had — hij zag, weder met haar onder een' der honderdjarige eikenboomen van het park of aan den vriendelijken haard gezeten, hoe zij hem liefkozend de haren van het voorhoofd wegstreek, en met haar aanminnig gezigtje, van lokken omgolfd, met vreugde overgoten, aandachtig naar zijne vertellingen van ALEXANDER's heldentogten luisterde — hij zag, hoe zij, boven aan het venster van haar kamertje staande, hem nog langen tijd met haren zakdoek het afscheid toewenkte — dit alles zag hij, het hart zwol hem van vurig verlangen, en een diepgeslaakte zucht welde op uit zijne borst.

HARRY was de eenige zoon en erfgenaam van een' der rijkste lords uit *oud-Engeland.* Aan zijnen vader was in de laatste helft des levens eene dier fabelachtig groote erfenissen te beurt gevallen, zoo als ze bijna nergens dan in het *Brittenland* voorkomen. Derhalve voelde hij toen dubbel de verpligting om zijnen stam voort te planten en huwde met de dochter eener aanzienlijke familie, eene dame niet schoon, beminnelijk of rijk, maar naar de strengste regelen van het *high life* gevormd. De eenige vrucht van dit huwelijk was een zoon.

Met dwaze apenliefde door zijne onverstandige moeder opgevoed, op wier eigenzinnigheid alle voorstellen van haren gemaal schipbreuk leden, was HARRY, nagenoeg in volkomen ongebondenheid, als een wilde boschplant opgewassen, en gewoon het geheele ouderlijke huis op zijne wenken te doen vliegen. Aldus had zich vroegtijdig bij hem eene onbuigzaamheid van karakter ontwikkeld, die hem al zijne kinderlijke luimen hardnekkig deed volhouden en weldra tot eenen kleinen gevreesden dwingeland van het huisgezin maakte. Het eigenzinnige knaapje stampte van woede en sloeg zelfs de dienstboden, wanneer zij niet elk oogenblik gereed stonden om zijnen wil te doen.

Mylady zag intusschen de aristocratische baldadigheden van haren zoon met welgevallen aan, en streelde hem goedkeurend de wangen, wanneer hij zich als een ongetemd veulen eens regt aan zijne drift had overgegeven.

Slechts één wezen had een' verzachtenden invloed op het stugge gemoed van den jongen HARRY. Dit wezen was de kleine EVELINE, zijne zoogzuster, de dochter van den ouden kamerdienaar. Haar smeeken werkte op hem als met tooverkracht, en bragt hem steeds tot bezadigdheid terug. Daarom had men hem dan ook dit kind tot een gedurige speelgenoot gegeven.

Eindelijk zag de oude Lord toch in, dat het op deze wijs niet langer gaan kon. Op zekeren dag vermande hij zich en zette zijn' wil door, om den jongen wildzang onder krachtiger bestuur te brengen. HARRY werd op de kostschool te *Eton* besteed.

Zijne stugge trotschheid ontbrandde in toomelooze woede, toen hij zich hier, binnen de grijze muren van het somber Collegie, aan eene strenge schooltucht onderwerpen moest. Met innerlijke verbittering en een verstokt gemoed gehoorzaamde hij, om daardoor straffen te ontgaan, die hem in zijne oogen vernederd zouden hebben. Te midden zijner talrijke schoolmakkers gevoelde hij zich zoo eenzaam als op een onbewoond eiland. Onophoudelijk droomde hij van eene geheime zamenzwering der overigen tegen hem, en ondanks al de moeite, welke zijne opvoeders zich gaven, om zijnen aard te verzachten, verhardde zich zijn gemoed in somberen trots tot nog grooter zelfstandigheid, even als eene jonge den, die met dubbele kracht in de spleten van eenen rotsgrond wortelt.

Het eenige liefelijke beeld, dat steeds troostend hem voor de oogen zweefde, was EVELINE, en de vakantiedagen vormden kortstondige zonneblikken in de duisternis van dit vreugdelooze leven. Zijn hart ging open, zoodra hij van verre de torens van het vaderlijk verblijf in het oog kreeg, doch hij verheugde zich eeniglijk in de gedachte aan het bijeenzijn met EVELINE, met welke al de gevoelens van zijn hart als ineengegroeid waren, gelijk hij met haar aan ééne borst gevoed was.

Jaar na jaar verliep. HARRY kwam op de hoogeschool te *Oxford;* nogtans bleef zijne betrekking tot zijne zoogzuster steeds dezelfde, zijne gehechtheid aan haar was zelfs nog hartstogtelijker geworden. Oppervlakkig scheen hij wel is waar thans koel en meer bedaard — een besneeuwde vuurberg

gelijk alle *Britten*, bij welken, hoe geweldige hartstogten ook in hunne borst mogen koken, de inwendige gloed niet ligt naar buiten opbruist.

Voor Mylady's hoogadelijk gevoel begon evenwel deze neiging van haren zoon voor de dochter van een' kamerdienaar bedenkelijk te worden, en zij verbood hem den omgang met EVELINE; dit echter, gelijk ligt te voorzien was, blies de vlam slechts nog sterker aan. De kinderlijke genegenheid voor haar was allengs van ernstiger aard geworden, en HARRY had besloten EVELINE nimmermeer op te geven. Niet dan met tegenzin onderwierp hij zich aan het besluit van den Lord, om hem de pligtmatige reis naar het vaste land — *his continental tour* — te doen ondernemen, ten einde vervolgens in de fashionable kringen der Nobility ingevoerd te worden.

HARRY moest zich losrukken, doch het hart scheen hem in de borst van een te zullen springen, toen hij den afscheid wenkenden doek van het geliefde meisje niet langer zien kon, en een beklemmende angst maakte zich van geheel zijn gemoed meester.

Hij kwam te *Parijs*. Hier verloor hij zich in den draaikolk van het schitterend en rustelooze leven, dat er gevoerd wordt; aan de zoo menigvuldige verlokkingen bood hij niet lang tegenstand, maar zijn hart bleef aan EVELINE behooren; zijne gedachten waren steeds bij haar.

Van *Parijs* ging HARRY naar *Zwitserland*, om over de sneeuw der *Alpen* in de geurige vlakten van het zonnige *Italië* af te dalen, *Rome* en *Napels* te zien, en dan weder naar de plaats te snellen, waar zijne EVELINE hem verbeidde. Op deze reis nu troffen wij onzen held in het Zwitsersche *Athene* aan.

Stil en in zich-zelven gekeerd wendde HARRY zijne schreden weder naar zijn logement. Op zijne tafel lag een brief, met een zwart cachet: het was eene kennisgeving van het plotseling overlijden van Zijne Edelheid Lord C. HARRY's oogen bleven droog. Hij dacht niet aan het verlies zijns vaders; hij dacht evenmin aan de hooge waardigheden en onmetelijke schatten, welke daárdoor op hem overgingen. Hij dacht slechts aan EVELINE: nu kon zich niemand meer vijandelijk tusschen hen plaatsen.

2.

HARRY's hart sloeg heftig, toen zijne reiskoets door de eerwaardig grijze poort van het vaderlijke slot naar binnen rolde,

en de oude welbekende leeuwen, die het familiewapen daarboven vasthielden, schenen, bij het bleeke maanlicht, hem een kwaadspellend welkom toe te knikken. In vliegende haast ijlde hij de breede trappen op. Hij vond de weduwe, zijne moeder, in het zwarte rouwgewaad met een' witten kostbaren shawl bij wijze van een' tulband om het hoofd gewonden, hetgeen aan het geelkleurige, smalle en magere gelaat een bijna spookachtig voorkomen gaf; zij was omgeven van gasten. Men scheen hem niet zoo spoedig verwacht te hebben. De aanwezigheid der vreemden maakte het wederzien voor onzen vriend min of meer pijnlijk. De Lady wel is waar overstelpte hem met vragen naar zijn' welstand, verhaalde hem, hoe liefdevol zijn vader in zijne laatste oogenblikken aan hem gedacht had, en hoe vervolgens zijn Hoogedele van de ijdelheden dezer wereld gescheiden was; doch HARRY luisterde naar dit alles slechts met halve oplettendheid.

Eindelijk werd hem eene jonge dame uit het gezelschap voorgesteld, die, zoo als men zeide, der Lady de laatst doorleefde treurige dagen met kinderlijke zorg en deelneming verligt had. De jonge dame neeg diep met blozende wangen en beantwoordde dezen lof met nedergeslagen oogen en ontwijkende antwoorden, die onzen vriend onbeschrijfelijk gek voorkwamen. HARRY had reeds te veel ondervinding opgedaan, om niet te doorzien wat met dit alles bedoeld werd; hij wendde voor van de reis vermoeid te zijn, en zich daarmede verontschuldigende verliet hij weldra het gezelschap.

Thans wist HARRY niet, hoe hij snel genoeg naar den ouden kamerdienaar, naar EVELINE vernemen zou. Maar onder al de bedienden zag hij slechts vreemde aangezigten, geheel het personeel was veranderd geworden, en niemand wist iets van den ouden kamerdienaar en diens dochter.

Wat HARRY nu leed gaat alle beschrijving te boven; als door een' boozen geest gejaagd zwierf hij door de hooge en ruime zalen, eens de getuigen van zijn thans verloren geluk. Alles scheen er hem nu zoo eenzaam en uitgestorven. Met bevend ongeduld telde hij de minuten, tot dat de dag zou aanbreken. Hij had vastelijk besloten, zijne moeder onder de oogen te treden en haar zonder omwegen te vragen, wat er van zijne beminde geworden was.

Het gebeurde, en de lange magere dame geraakte in zigtbare verlegenheid. Den moed, om zoo onverbloemd voor zijne liefde uit te komen, had zij bij haren zoon niet ver-

wacht. Zij herstelde zich echter, nam een streng gelaat aan, en antwoordde op een' koelen toon: »Mylord, ik begrijp niet, hoe gij het wagen durft, uwe moeder zoo onbedeesd van de dwaze, onvoegzame neiging uwer vroege jeugd te spreken; van eene neiging, die uwer zoo geheel onwaardig is."

»Of deze neiging mijner waardig is of niet, dit, Mylady, zult gij wel zoo goed zijn, aan mijne beslissing over te laten," hernam HARRY met van toorn bevende lippen en vlammende oogen. »Thans echter, Mylady, verzoek ik u mij te antwoorden. Waar is zij, waar is EVELINE?"

Mylady's dunne neuspunt sidderde; zij verzamelde al hare trotschheid en antwoordde: »Mylord, ik verzoek u, niet te vergeten, dat ik u beveel, van dit onwaardig, zoo ver beneden ons geplaatste schepsel in mijne tegenwoordigheid voortaan nimmermeer te gewagen. Het schijnt dat u buitenslands de deugdzame en eerlievende gevoelens van Engelsche dames geheel vreemd zijn geworden, en gij er de achting hebt leeren vergeten, welke gij uwen eigen stand verschuldigd zijt. Ik acht mij geenszins gehouden, u rekenschap van het lot der dochter van mijnen kamerdienaar te geven. Doch weet, dat mijn gevoel voor eer en deugd mij niet veroorloofd heeft, het meisje aan de verleiding van een hooger gestelden prijs te geven, en dat ik haar daarom een' braven eerlijken man verschaft heb, wiens regtmatige Christelijke echtgenoote zij is. Aan u, Mylord, geef ik bij deze te kennen, dat het de wensch van uwen stervenden vader was, u eens als gemaal der jonge dame, welke gij gisteren hebt leeren kennen, uw geluk te doen vinden."

HARRY antwoordde niets. Een honende lach speelde om zijne bleeke, krampachtig zaamgeperste lippen; hij zag de Lady met een' langen, doordringenden blik aan, die de trotsche hardvochtige vrouw deed sidderen. Vervolgens boog hij zich en ging — om zijne moeder in dit leven nimmer weder te zien.

3.

In het enge kamertje eener eenzaam gelegene pachterswoning van het graafschap *Devonshire* zat eene jonge vrouw aan den haard, waarop een helder vuur brandde. Het vertrekje was armoedig gemeubeld, maar overal was de stille

reinheidminnende zorg eener vrouwelijke hand zigtbaar, en een beminnelijk waas van goeden smaak lag over alles uitgebreid.

De vrouw, die, met een bijbel voor zich op de tafel, onbeweeglijk met gevouwen handen op haren stoel zat, als verloren in weemoedige gepeinzen, was niets minder dan gelukkig. In het algemeen scheen zij in deze omgeving niet te behooren. Haar blanke en teergevormde handen, hare houding, haar geheele voorkomen, lieten eer eene dame uit de groote wereld vermoeden, dan de huisvrouw van een' Devonshirer boer. Het door kommer vermagerde aangezigt, van geelblonde lokken half omsluijerd, had die geestachtige doorschijnende bleekheid, dien zachten matten glans, die aan teringachtigen in het laatste tijdperk hunner ziekte schijnt eigen te zijn, en hun iets zoo aandoenlijks en tevens aanlokkelijks bijzet. Hare oogen waren met blaauwachtige kringen omgeven en lagen diep in hunne kassen. Men zag het duidelijk, de ruwe hand des ongeluks had deze teedere bloem reeds vroeg geknakt; dit oog, wilde het nog naar geluk uitzien, was gedwongen zich achterwaarts te wenden, en zou misschien weldra zich voor altijd sluiten.

Lang bleef de jonge vrouw aldus in gedachten verzonken. Plotseling werd er van buiten aan de glasruiten geklopt. Zij zag niet op; misschien had zij het kloppen niet gehoord, misschien ook dacht zij dat de wind een takje van den voor het huis staanden boom tegen het venster slingerde. Ten tweeden maal klopte men en harder dan te voren; ook nu sloeg zij er geen acht op. Ten derden en oogenblikkelijk ten vierden maal werd geklopt. Nu hief zij het neergebogen hoofd in de hoogte.

»Eveline!" roept eene stem van buiten; hevig schrikt de jonge vrouw, en met een' zielverscheurenden gil zinkt zij bewusteloos op haren stoel terug. Het venster wordt met geweld opengestooten; een man springt in de kamer.

»Zoo heb ik u dan eindelijk gevonden, ziel van mijn leven!" riep harry, want deze was het, juichend en snikkend door elkander, terwijl hij de in zwijm liggende met zijne kussen poogde te wekken. Toen echter zijne pogingen hiertoe vruchteloos bleven, trad hij weder aan het venster en klapte in de handen. Verscheiden gedaanten vertoonden zich dadelijk rondom het huis; op een' hun gegeven wenk stegen zij in de kamer; met de uiterste zorg werd eveline van haren stoel

geheven en in eene gereed staande kales gedragen; de koetsier legde de zweep over de paarden, en pijlsnel vlogen deze daarheen.

EVELINE verviel in eene gevaarlijke koorts. Zij herkende den vriend niet, die schreijende aan hare bedsponde knielde en hare hand met kussen overdekte. IJlend zwierven hare blikken in het rond; op alle vragen antwoordde zij met een' stuiptrekkenden lach; menigmaal riep zij om HARRY op eenen toon, die hem door de ziel sneed. De bekwaamste doctoren werden te hulp geroepen, doch het duurde verscheiden dagen, eer zij tot haar volle bewustzijn terugkeerde.

Nu vernam HARRY alles. Kort na zijn vertrek uit het ouderlijke huis was een jonge pachterszoon, JOHN HOBBS, opgedaagd, en had om EVELINE's hand aangehouden. Natuurlijk poogde zij dit haar hinderlijk aanzoek zoo veel mogelijk te ontwijken, en dit gelukte haar ook tot op het overlijden van haren vader, die zijnen heer eenige weken in het graf was voorafgegaan. Nu echter werd de ruwe aandrang van haren boerschen vrijer gedurig sterker, en Mylady, die misschien wel JOHN door het uitzigt op een' aanzienlijken bruidschat het eerst tot zijn huwelijksontwerp had aangemoedigd, ondersteunde hem met haar volle gezag. Zij ontbood EVELINE voor zich, en gaf haar met harde woorden haren wil te kennen. Het arme kind wist in dien verlaten, troosteloozen toestand geen' anderen raad, dan aan HARRY te schrijven.

Niet lang daarna ontving zij een' brief, waarin de man dien zij beminde haar voor oogen hield, welk eene onoverkomelijke klove hen van een scheidde, en haar beklaagde, indien zij misschien eene dwaze hoop gekoesterd had. In liefderijke bewoordingen werd voorts het arme meisje er in vermaand, zich niet langer door dwaze hartstogtelijkheid te laten bewegen, om voor eene kinderachtige neiging het toekomstig geluk van haar leven op het spel te zetten, maar integendeel hare hand aan een' welgezeten braaf jongman te gunnen, die voornemens was haar gelukkig te maken. Wat hem betrof, ofschoon van haar verwijderd, zou hij steeds belang stellen in hare welvaart. De brief eindigde met zeer genadige verzekeringen van voortdurende vriendschap.

HARRY's handschrift was allerkunstigst nagemaakt, en het offer van deze arglistigheid, welker indruk men nog met on-

derscheiden geruchten van een huwelijk des jongen Lords versterkte, liet nu zonder eigen wil alles, wat men verlangde, met zich gebeuren.

De gansche wereld was voor haar als in het graf gezonken. Uit die donkere dagen herinnerde zij zich niets dan dat zij, in het wit gekleed, door vele menschen verzeld, naar de kerk gevoerd was — dat zij er een antwoord had gegeven, gevolgd door een' vreeselijken gil; hare beenen hadden haar begeven, alles was in wild gedrang voor hare oogen beginnen te draaijen; de oude predikant in zijn zwart ambtsgewaad en met zijne witte haren scheen haar een bode der vernietiging; de wezenstrekken der naast hem staande Lady vertrokken zich tot een' afgrijselijken lach, en de krankzinnigheid greep reeds met ijskoude vingeren in hare beangste ziel. Sedert dat oogenblik had zij aanhoudend als in beklemmende droomen geleefd.

Allengskens scheen EVELINE nu weder eenigzins te bekomen; hare oogen kregen een' helderder glans, en hare wangen werden weder door een' zachten blos gekleurd. Doch helaas! dit was niet dan het laatste tijdperk harer ziekte, het opflikkeren der uitgaande levensvlam. Met te ruwe hand was haar teeder gestel door het verdriet aangegrepen geworden. HARRY bragt haar naar *Nizza*. Hier doorleefden zij nog dagen van een weemoedig geluk. Liefdevol poogde hij zijne diepe zielesmart voor haar verborgen te houden, en vleide haar met eene hoop, welke hij zelf reeds lang had opgegeven.

Zoo zaten zij eens, in elkanders armen gesloten, op het balkon van het huis. De avond zonk zacht en stil neder. EVELINE leunde met haar hoofd aan de borst van haren beminde. De laatste schittering der achter het gebergte ondergaande zon verhelderde hare gelaatstrekken en omgaf haar als met den trillenden goudgloed van een' heiligen glans. HARRY speelde met hare lokken en hield zwijgend het oog op de statige bergen gerigt, welker toppen eindelijk alleen nog met een rozenkleurig schijnsel overgoten bleven; onuitsprekelijk bange weemoedigheid had hem bevangen; het was hem, alsof geheel hun vorig leven met zijne oudste herinneringen en zoetste klanken nog eenmaal hem voorbij wilde trekken, om dan voor altijd afscheid te nemen. Innig aangedaan wendt hij nu het oog naar de geliefde vrouw, die in zijne armen ligt; zij schijnt ingesluimerd, en een lachje van zalig gevoel

speelt om hare lippen. Hij wil haar door een kus doen ontwaken — maar EVELINE was voor geen ontwaken op deze aarde meer bestemd. Zacht, als het avondrood, dat aan den hemel verbleekte, was zij in eene betere wereld overgegaan, haar leven had opgehouden als een welluidende klank, die in de lucht wegsterft.

4.

»Wie mag toch wel die lange bleeke *Engelschman*, daar met dien grijzen paletot zijn?" zeide eene jonge dame uit *Noord-Duitschland*, die met de stoomboot over het heerlijke Waldstätter meer voer. »Daar even is hij geheel alleen, met een' geweldigen Alpenstok in de hand en met stof bedekt, bij het *Schwert* te *Wesen* aan boord gekomen. Geheel zijn uiterlijke schijnt zinsverbijstering aan te duiden; zijn oog gloeit zoo somber in het vermagerde, scherp geteekende aangezigt, dat men er regt angstig bij wordt."

»*Ma foi*, Freule, dat is eene *impayable* aanmerking," hernam de fat die haar vergezelde, nadat hij den vreemdeling oplettend door zijn lorgnet begluurd had. »Verbeeld u eens, diezelfde raadselachtige figuur heb ik reeds verleden zomer, toen ik de baden der *Pyreneën* bezocht, aldaar ontmoet. Ook daar wekte die *Engelschman* algemeen opzien, en maakte zich door zijn zonderling voorkomen, zijne schuwe en sombere *manière d'être* interessant. De overige badgasten noemden hem niet anders dan den *dollen Brit*, en een oude Heer, een man, die overal heenreisde, vertelde mij, dat hij onder dien naam ook in het gansche *Berner Oberland* en te *Chamouny* aan den *Mont-blanc* bekend is; hij moet aldaar bij de gidsen eene soort van beroemdheid verworven hebben; zij wisten velerlei trekken van de alle gevaar verachtende stoutheid van dezen miltzuchtigen *Brit* te verhalen. Het was in het oog loopend, hoe de aanwezige Engelsche familiën allen omgang met hem schenen te vermijden, ja zij trokken zich bijna met openbaar éclat van hem terug. Hij van zijnen kant scheen ook in geenen deele hun gezelschap te zoeken; nu, dit is iets dat bij dit wonderlijke volk nog al dikwijls voorkomt. Misschien heeft die Mijnheer de *Brit* wel de een of andere gruweldaad op zijne ziel, en jaagt hem zijn ontrust geweten als een' nieuwen AHASVERUS de wereld rond. Ten minste schijnt hij, even als die Joodsche Wandelaar, overal en nergens te zijn."

»Dat is toch iets regt eigenaardigs," zei de dame, den man in den grijzen paletot op nieuw en met verdubbelde belangstelling aanziende.

De vreemdeling, die door zijne rijzige gestalte en zijne houding ontegenzeggelijk zich bij den eersten blik als een' zoon van *oud-Engeland* deed kennen, zonder daarom iets te hebben van de langbeenige stijfheid en hoogmoedig schuwe ingebeeldheid van zoo vele Britsche trekvogels, scheen van dit, tamelijk luid gehouden gesprek niets te hebben gehoord. Zonder deelneming voor zijne omgeving, die uit een veelpratenden, dikhoofdigen kapucijner en voorts uit ettelijke touristen bestond, beschouwde hij slechts de steil uit het water oprijzende rotsen, langs wier granietwanden de witte nevelwolken als spookachtige reuzengestalten heenslopen, en van welker kruinen, in bijna onafzienbare hoogte, hier en daar eenige kleine, van de overige wereld geheel afgescheiden huisjes steelsgewijs uit het donker der dennen naar beneden gluurden.

De dame nam met haren geleider den weg naar het oude *Chur*, om van daar langs de *Via mala* en den pas over den *Splugen* naar de vlakten van *Lombardije* af te dalen; want het was in den tijd, dat gewoonlijk de noordsche ganzen naar *Italiëns* blaauwen hemel trekken. Ook de geheimzinnige *Brit* reed op den postwagen mede naar die stad. Zwijgend en in zich-zelven gekeerd had hij zich in eenen hoek van het rijtuig gedrukt; slechts nu en dan het hoofd voorwaarts buigende, om iets van het landtooneel te zien: een stuk van een' berg, of eene rotspartij, een' wit schuimenden waterval, of eene dier kleine, wilde en als zilver glinsterende beeken, die, uit de steenen te voorschijn brekende, zich met een' vrolijken sprong in het groenende bergdal werpen, en door den wind bewogen het voorkomen hebben van wapperende paardestaarten.

Zoo gingen zij door *Sargans*, *Ragatz* en het middeneeuwsche sombere *Chur*, zonder dat het reisgezelschap omtrent den niemand toesprekenden, door allen voor krankzinnig gehouden *Brit* iets meer te weten kwam dan te voren. Inderdaad moest hij al een zeer zonderling verschijnsel wezen, want hij sleepte zelfs geenen Murray met zich.

Toen echter de conducteur in het zoogenaamde Bodemhuis, het posthuis tevens en logement van het hoog gelegen, armelijke dorp *Splugen*, waar de twee groote rijwegen, die over de Alpenpassen van den *Splugenberg* en den *San Ber-*

dino naar het beloofde land *Italië* afleiden, zamenloopen, het gezelschap tot verder reizen aandreef, om des avonds nog bij tijds *Chiavenna* te kunnen bereiken, verklaarde de grijze man, tot aller verbazing, dat hij voornemens was hier te blijven.

De conducteur bromde binnensmonds iets van gekke beefsteakëters, besteeg zijn rolkas en was weldra uit het gezigt verdwenen. Nu verzocht de *Brit* den gedienstigen, hem met onderdanige buigingen ontvangenden kastelein, om hem eenen gids naar den ettelijke uren van daar gelegen Rijnwoud-gletscher te willen verschaffen, waar de riviergod van den magtigen stroom in zijn kristallen ijspaleis zetelt.

»Goede Hemel, Signor," riep de waard, »dat is eene volstrekte onmogelijkheid; het is nog veel te vroeg in het jaar, niemand kan zich in dit saizoen op de gletschers wagen."

»Wat geef ik om al de saizoenen!" hernam de ander. »Ik vraag u, of gij mij een' gids verschaffen kunt, of niet."

»Het doet mij in de ziel leed, Signor — maar, gelijk ik zeide, het is volstrekt ondoenlijk. Wij zijn eerst in het laatst van Mei, en er heen te willen gaan zou, om de vele lawinen, die juist nu van de bergen storten, zoo goed zijn als den dood vlak in den mond te willen loopen."

»Heel goed," zei de *Engelschman* droogjes; »dan zal ik den weg alleen wel vinden. Gij zult wel zoo vriendelijk zijn, mijn goed, dat ik hierheen geadresseerd heb en dat morgen moet aankomen, te ontvangen en voor mij te bewaren."

De waard voerde nog een vloed van allerlei redenen aan, om den *Engelschman* van zijn halsbrekend voornemen af te brengen; want inderdaad is het slechts ver in den zomer mogelijk, in dit gebied van altijddurende sneeuw en ijs door te dringen, en ook dan kan men den togt in dit overal met ijsvelden omringde, ijzingwekkende oord zonder een ervaren geleider niet ondernemen. Al zijne moeite was echter vergeefs. De dolle *Brit*, die zich als Lord HARRY C.... in het vreemdenboek van het Bodemhuis had ingeschreven, bleef stijf en' sterk op zijn halsbrekend voornemen staan.

Den volgenden morgen zag men den *Engelschman* inderdaad, zijnen met ijzer beslagen bergstaf in de hand en een' zak met proviand om den hals, te voet op weg gaan. De kastelein uit het Bodemhuis had hem nogmaals met allen aandrang voorgehouden, dat hij een dolvermetel waagstuk ondernam en zijn doodshemd aanhad. Het hoofd met bekommering schuddende zag hij hem na, toen hij desniettemin vertrok. Even

zoo gaapten hem al de inwoners van het laatste Duitsch sprekende dorpje *Hinterrhein* aan, verwonderd over het vreemde verschijnsel eens reizenden voetgangers in dezen tijd van het jaar. Doch onze *Brit* liet zich door dit alles niet terughouden. Zonder gids sloeg hij den weg naar de beroemde Rijnbron in, die door eene eenzame bergwoestijn voert, waar de ondergang van al wat leven ontvangen heeft, de algemeene dood der wereld, in zijne schrikwekkende, alverstijvende majesteit zijn zetel en werkplaats schijnt te hebben, om vandaar zich steeds verder en verder in de valleijen uit te breiden — een oord, waar de akelige, stilte van het graf slechts door het heesch gekrijsch der steenarenden afgebroken wordt, en waar men niets ziet, dan vaneengescheurde rotshorens, ijswoestijnen en onafzienbare gletschers.

Tegen den avond van dien zelfden dag hoorden de bewoners van *Hinterrhein* den doffen weergalm van een' geweldigen, in de verte rollenden lawinendonder. De *Brit*, die naar den Rijngletscher getogen was, kwam niet terug, en niemand wist hoe het hem op zijnen gevaarlijken togt gegaan was; zijn goed kwam, gelijk hij aangekondigd had, werkelijk des anderendaags te *Splugen* aan. Uit menschenliefde, maar vooral uit hoop op eene goede belooning poogden eenigen der ingezetenen zijn spoor te volgen; maar opkomende stormen, die het gevaar nog vermeerderden, deden hen reeds aan den ingang der bergwoestijn den moed verliezen.

Toen met het eind van Junij de Bergamasker *Schäfler* — Italiaansche schaapherders, die om dezen tijd met hunne kudden uit het Sevina- en het Bremba-dal van de zuidelijke hellingen der *Alpen* herwaarts komen, om op de armelijke weiden aan den rand der gletschers voedsel voor hun vee te zoeken — hunne daar gelegene hutjes weder opzochten, vonden zij tusschen de overblijfselen eener lawine een half verweerden hoed, en aandachtig baden deze onbeschaafde kinderen der natuur een *de profundis* voor de ziel des vreemdelings, die hier waarschijnlijk om het leven gekomen was. Men zegt dat later de kastelein te *Splugen* den hoed voor dien des krankzinnigen *Engelschmans* herkend heeft. Van dien ongelukkige zelven, die blijkbaar, zonder regtstreeks de handen aan zijn leven te willen slaan, zijnen dood gezocht had, is sedert niets meer vernomen.

DE WIEG DES KONINGS VAN ROME.

In eene kunstverzameling te *Parijs* wordt de wieg bewaard, welke *Frankrijks* hoofdstad aan Keizerin MARIE LOUISE ten geschenke heeft aangeboden, bij de geboorte des Konings van *Rome*. De wieg is van verguld zilver met parelmoêr ingelegd. Van binnen is zij bekleed met fluweel. De gordijnen van Brusselsche kant zijn met gouden honigbijen bezaaid, en met wit atlas

gevoerd. Haar vorm is een langwerpig, afgerond vierkant, rustende wederzijds op twee hoornen van overvloed, die elkander kruisen en gedragen worden door twee geniën, waarvan de eene het regt, de ander de kracht verbeeldt. De zijden vertoonen twee nimfen: de *Seine*, die hare armen naar den godentelg uitstrekt, en de *Tiber*, die zich in de aanschouwing van het nieuwe gestarnte verheugt. Boven de wieg aan het hoofdeinde prijkt de godin van den roem, in hare handen eene kroon heffende, boven welke eene ster zweeft — beeld van het genie des mans, die over *Frankrijk* heerschte. Van het voeteneinde blikt een jonge adelaar naar die ster omhoog, en schijnt met uitgespreide vleugels eene poging te doen om haar nabij te komen.

Het gezigt van dat kostbaar en kunstig offer van bewondering en vleijerij boezemt medelijden in, als men bedenkt, wat er geworden is van het vergoodde gezin, waaraan het is opgedragen. Die ster verdween, die jonge adelaar verging. De vader stierf vergeten, balling op eene rots; de zoon en de moeder stierven vergeten, in het midden der groote wereld. Allen beschaamden zij hunne vleijers, en overleefden hunne grootheid, en wat er van hen over blijft is eene handvol stof, en de holle naklank hunner geschiedenis, die van eeuw tot eeuw, als een echo van rots tot rots, voortgalmt: alles is ijdelheid!

DE SMART.

Eens, toen FREDERIK *de Groote* hoorde, dat een prins dien hij zeer liefhad, overleden was, ontroerde hij zoodanig, dat het stuk, waarin hij las, aan zijne bevende handen ontviel. Treurig zwijgende ging hij in de kamer op en neêr, terwijl hem tranen langs de wangen vloeiden. De Officier, die hem deze tijding gebragt had, gaf in vele woorden zijne deelneming te kennen; maar met zachten ernst sprak de Koning: »Ik dank u; doch laat mij over aan mij-zelven. Gij hebt de smart op de tong, mijn vriend! maar ik heb ze in mijn hart."

EEN WENK VOOR SCHILDERS.

In de kamer van een geleerde hingen twee portretten van beroemde Hoogleeraren. Een vriend, die ze beschouwde, vond het jammer dat ze niet waren afgebeeld ten voeten uit. — »Och," antwoordde de geleerde, »dat is goed voor ruiters of dansmeesters, die verdienste in hunne sporen of voeten hebben; maar bij menschen als deze zit ze enkel in 't hoofd."

ELK IN ZIJN VAK.

Op eene Duitsche oude prent staan de volgende sprekende figuren: een koning, een geestelijke, een soldaat, een burgemeester, een doctor, een boer, een kastelein, een muzijkant, een meisje, een *Griek*, en een duiveltje. De koning zegt: ik *regeer* u allen; de geestelijke: ik *leer* u allen; de soldaat: ik *bescherm* u allen; de burgemeester: ik *bestuur* u allen; de doctor: ik *help* u allen; de boer: ik *voed* u allen; de kastelein: ik *verkwik* u allen; de muzijkant: ik *verheug* u allen; het meisje: ik *verleid* u allen; de *Griek*: ik *bedrieg* u allen; terwijl het duiveltje roept: pas op, of ik *haal* u allen!

SCHAAK EN MAT.

Een jonge juffer gaf haren verloofde zijn afscheid. »Als u dat ernst is," riep hij uit, »zal ik uwe brieven openbaar maken. — »»Doe wat ge wilt"" — was haar antwoord — »»er is niets in mijne brieven waarover ik mij heb te schamen, dan alleen over 't adres."""

OOGENTROOST.

De oogarts JÜNKE gaf een' lijder, die een ongeneeslijk gebrek aan het eene oog had, den zonderlingen troost: helpen kan ik noch iemand u; maar, goede man! wees tevreden: twéé is maar overdaad."

SNIPPERS.

I.

WEDERKEERIGE BELEEFDHEID.

Zijn voet glipte uit, en Janmaat ARIE
Viel, krek! op 't dek van boven neer.
Zijn Admiraal riep: »deed ge u zeer!?"
Maar door die eer verrast, kreunde ARIE:
»»Contrarie, Ameraal! contrarie!""

II.

VERSCHIL.

Twee pijlen heeft de minnegod
Op zijnen boog tot treffen vaardig;
Met de eene maakt hij zotten aardig,
Met de andre maakt hij wijzen zot.

W.

MENGELWERK.

EEN PAAR WENKEN OVER ARMENVERZORGING.

I.

OVER HET LEENEN VAN GELD MET OF ZONDER PAND, BIJZONDER DOOR VERËENIGINGEN AAN BEHOEFTIGEN.

Onder de menigvuldige stoffen, in dezen belangrijken tijd nopens de armoede behandeld, hebben wij ons altoos verwonderd, zoo weinig het pandleenen aangeroerd te hebben gevonden, hetwelk toch eene allergewigtigste plaats in het armenwezen bekleedt. De Schrijver van het volgende stukje heeft het daarom niet zonder belang geacht, deze zaak op eene gemeenzame, populaire, wijze, als eene kleine proeve over dit onderwerp, hier te behandelen. Hij heeft gemeend den Lezer eerst op het zedelijk standpunt te moeten brengen, waaruit de Christen den pligt van den arme te leenen beschouwen moet, om daarna de beste wijze, waarop men hierin te werk kan gaan, beknoptelijk aan te toonen. Mogt hij zijn doel eenigzins bereikt hebben of anderen tot nadere ontwikkeling van het tot dusverre weinig behandeld onderwerp hebben aangespoord, het zou hem grootelijks verheugen.

»*Geeft dengenen, die iets van u bidt, en keert u niet af van dengenen die van u leenen wil.*" Wordt dit woord van den Zaligmaker (*Matth.* V: 42) doorgaans wel genoeg behartigd?— Van het *geven* willen wij hier niet spreken, ieder wil nog wel zijn' evenmensch, die hem daarom bidt, een aalmoes reiken, en ook wel met liefde en verstand en in stilte iets geven; maar leenen? keert u niet af van dengenen, die van u *leenen* wil! Wordt *dat* wel genoeg behartigd? Hoe menigeen wil nog wel eens iets om-niet geven; maar leenen, neen, daar heeft hij veel tegen. Waarom dit? kan 't ook wezen, omdat men zich bij 't geven wel eens van 't overvloedige, en dus

zonder moeite en opoffering ontdoet, en men dus niet als die *arme Weduwe* handelt, welke *twee kleine penningen* in de offerkist des tempels wierp: *van haar gebrek, al wat zij had, haren ganschen leeftogt.* (*Marc.* XII: 41—44)? Als men iemand iets leent, beklemt ons vaak de vrees, of wij 't geleende later wel zullen terugontvangen. Indien dit dan de reden is, zoo ligt het verschil tusschen het gemakkelijker geven dan leenen, in de meerdere opoffering, welke het leenen doorgaans kost. De zelfzucht, het *ik* doet ons vaak de hand afkeeren van dengenen, die van ons leenen wil, terwijl wij diezelfde hand liever, ja soms zelfs mildelijk openen willen, om wat te geven. — Moest het wel zoo wezen? — Neen. Immers bewijst ons het Bijbelwoord, zooeven aan 't hoofd van dit opstel ter neêr geschreven, het tegendeel met onfeilbaar, heilig gezag. Wie nadere bevestiging verlangt, leze hetgeen *Deutern.* XV: 8. staat ('t is alsof de Heiland ter voorschreevene plaatse van *Mattheus* daarop gedoeld heeft). »Wanneer er onder u een arme zal »zijn, zoo zult gij uw harte niet verstijven noch uwe hand »toesluiten voor uwen broeder, die arm is; maar gij zult »hem uwe hand mildelijk opdoen: en zult hem rijkelijk »*leenen*, genoeg voor het ontbrekende, dat hij behoeft." Men leze dat geheele Hoofdstuk eens verder uit, om te vernemen, hoe en wat men den armen geven en leenen moet, en niet zonder veel belangstelling zal men daar ontwaren, wat vóór duizende jaren, geboekt is over armoede en weldadigheid, en dat meer onwankelbare waarheid en wijsheid bevat, dan die men uit menig Handboek of Geschrift over 't Armenwezen in onzen tijd zal kunnen putten! Oud en Nieuw Verbond stemmen hier dus geheel zamen, om ons op een vaak verzuimden en toch zoo dringend voorgeschreven pligt het oog te doen vestigen! Ja, een ander Evangelist, *Lucas*, drukt zich nog sterker uit in zijn Evang. V: 35: »Hebt uwe vijanden lief en doet goed »*en leent zonder iets weder te hopen:*" met de belofte: en »uw loon zal groot zijn en gij zult kinderen des Allerhoogsten zijn:" en met deze beweegreden: »want Hij is goedertieren over de ondankbaren en boozen." »*Leent zonder iets weder te hopen*," ziet men 't hier niet klaar en helder:

de opoffering bij 't leenen moet volkomen zijn; men moet zich zelfs de *hoop* kunnen ontzeggen, om het geleende terug te ontvangen! (*) Wij herinneren ons eene plaats in den *Vicar of Wakefield* van GOLDSMITH; een Roman, die, wat menschenkennis en levenswijsheid aangaat, nog zonder weêrga is in leerrijke, geestige, vernuftige voorstelling, maar welken men toch ook al, even als alle Romans, met zekere omzigtigheid lezen moet. Daar spreekt de predikant van Wakefield van het weldoen aan armen. Zelden, zegt hij, ging er een behoeftig medemensch ongetroost van mij weg; mijne bloedverwanten, of zij, die den graad van zeer verwijderde verwantschap slechts eenigzins konden uitrekenen, maakten het mij soms wel wat buitengemeen lastig; ik heb, om mij van hen te ontdoen, nog geen beter middel gevonden, dan om hun een paardenzadel of eenig ander voorwerp ter leen te geven; dan wist ik zeker, dat zij het nooit terugbragten en zich toch ook niet weder durfden aanmelden, zonder die teruggave; zoo was ik op ééns van die lastige bezoeken mijner verwijderde familie-relatien voor 't vervolg bevrijd. — Het is geestig uitgedacht en inderdaad uit het dagelijksche leven gegrepen, maar zóó bedoelen wij hier het geven en leenen toch niet. Als men niet van harte leent en als 't noodig is, nog eens weder en wederom wil leenen; zoo men niet leent *zonder iets weder te hopen*, dan heeft het leenen geene waarde.

Maar hoe zal men dan pand of geld leenen? — Wij willen hierover thans in eene nadere beschouwing treden.

Het is een fraai en zinrijk vers, dat boven de poort van den Lombard of de Groote Stads Bank van Leening te *Amsterdam* staat; men schrijft het doorgaans aan VONDEL toe, omdat deze Dichter, op zijne hooge jaren, als Bewaarder en Zoeker aldaar een ambt bekleedde, maar het blijkt uit WAGENAAR, dat het een vers is van BALTHAZAR HUYDECOPER (†). Men heeft dikmaals opgemerkt, hoe

(*) Wel lezenswaardig is ook een Vertoog van VAN DER PALM in zijnen *Salomo* over dit onderwerp.

(†) Misschien eene vertaling van 't Latijnsche vers, dat voor den Lombard te *Rotterdam* te lezen staat.

menig voorbijganger dat vers, in gulden letters boven de poort van den Amsterdamschen Lombard geplaatst, stond te lezen. Mogten er meerdere zulke krachtige verzen ook in onzen tijd voor de gevels der huizen staan, in plaats van de opgesmukte versiersels, die thans zoo vele publieke gebouwen tot misstand zijn! Het vers luidt aldus:

Hebt gij noch geld, noch goed? ga deze deur voorbij.
Hebt gij het laatste en mist gij 't eerste? kom bij mij:
Geef pand, ik geef u geld, waarom zoude ik u borgen?
Of is het niet genoeg, dat gij van 't mijne teert?
Maar eischt ge uw pand terug; zoo dient ge in tijds te zorgen,
Dat mij mijn hoofdsom met de renten wederkeert.
Zoo help ik u en mij; en toon, aan de onderzoekers
Van mijn geheimen, 't graf des eervergeten woekers.

Ziedaar dan het doel van het pandleenen: het weren van woeker. Dat moet ook het hoofddoel van ons leenen zijn in onzen bijzonderen kring, gelijk ook, in 't algemeen, van die weldadige en openbare Inrigtingen, die geld op pand leenen. Het is wel jammer, dat het zoo al van lieverlede in onbruik is geraakt, dat men een sommetje afzonderde, om daaruit den behoeftige in staat te stellen, in den winter bijv. een stuk kleêren, een warmen jas of doek of dergelijke te lossen (*). Voortijds moeten er zelfs wel eens Legaten zijn gemaakt door liefddadige landgenooten, om dat doel in 't groot te bevorderen. Een spoor daarvan treft men nog aan in het Kon. Besluit van 31 Oct. 1826, betreffende de Banken van Leening, art. 15, waar immers gesproken wordt

(*) Zoo las men ook in de Amsterdamsche Courant van 20 Dec. 1844, dat het Bestuur van de Bank van Leening te *Parijs* in dien winter den weldadigen maatregel had genomen ten behoeve van de armen dier stad, om 800,000 fr. af te zonderen, ten einde gedurende de drie eerste maanden van 1845 aan de armen, naar gelang hunner behoeften, leeningen zonder intrest te doen. Het hoogste cijfer van het geleende zou 20 fr., het laagste 3 fr. zijn. Deze maatregel zou zich alleen uitstrekken tot zoodanige behoeftigen, die voorzien waren van een bewijs van onvermogen en goed gedrag, door de betrokkene autoriteit afgegeven.

van »fondsen aan de Banken van Leening *vermaakt*" (of gelegateerd).

Maar het is niet slechts de vraag, hoe men leenen moet in 't groot, om velen te gelijk in ruimer omvang te helpen; zien wij liever eens, hoe men dit ook het best in 't klein kan doen. Wij vinden omtrent het geldschieten op panden van behoeftigen eenige zeer belangrijke wenken in het 14de *Verslag* (1846) *der Vereeniging tot Armen- en Ziekenverpleging te Hamburg*, medegedeeld door AMALIE WILHELMINA SIEVEKING, als Hoofdbestuurderesse.

De opmerkingen dezer voortreffelijke Armenbezoeksters zijn uit ervaring ontleend en daarom van groot gewigt. De waarschuwingen daarin vervat tegen het ligtvaardig leenen, als strekkende tot schade van de behoeftigen-zelve, ontnemen niets aan het beginsel van geld- of pandleening als Christenpligt, door ons hierboven ontwikkeld en aangedrongen, maar strekken slechts, om bij de uitoefening van het leenen met verstand en omzigtigheid te werk te gaan, hetwelk een pligt, ja een dure pligt is, evenzéér als het verzuim daarvan te laken is.

De beroemde Armenverzorgster AMALIE SIEVEKING dan, vangt aan met in haar belangrijk Jaar-berigt, te wijzen op de nadeelen, die er dikwerf, voor den patroon en de armen beide, in het onoordeelkundig voorschieten van geld op pand, of het geld leenen in 't algemeen, gelegen zijn. Nogtans erkent zij, dat men er zich, met beradenheid te werk gaande, ook niet geheel aan mag onttrekken; het is immers beter, dat de armenvriend zijne eigene tusschenkomst verleene door den armen te borgen, dan dat de armen soms gevaar loopen door baatzuchtigen bedrogen te worden (*), of in handen van gierigaards te

(*) Er is een tijd geweest, dat in de Nederlanden zelfs de Bank van Leening-houders, in eenen zóó kwaden reuk stonden, dat men op sommige plaatsen hun het gebruik des H. Avondmaals meende te moeten ontzeggen. Schoon wij overtuigd zijn, dat dit beroep in handen van particulieren tot vele misbruiken aanleiding zou kunnen geven, is dat beroep echter op zich-zelf ongetwijfeld een betamelijk beroep, en heeft welligt zijne eigenaardige aanbeveling.

vallen. Sommige armen ontdoen zich van hemd, bed of ander noodig huisraad, om eens kermis te houden: aan zoodanige leene de menschenvriend niet. Er zijn ook verstandige armen, die liever den tijd van gebrek uitharden en het uiterste geduld oefenen, dan dat zij hun goed zouden beleenen: dat is prijsselijk en toont vertrouwen op den Almagtige! Beleent een oppassend arm mensch iets van zijn kleêren of andere bezitting, dan bedenke zijn patroon, dat dit voor dien arme eene zaak van *gewigt* is: het is een zaak voor den arme van veel méér gewigt, dan een onverschillig mensch uit eenen meer gegoeden stand vaak beseffen kan. Het beste zal wezen, dát men in dergelijke gevallen, wanneer er geld op pand wordt ter léen gevraagd, eerst trachte eene gelegenheid op te sporen, om zoodanigen behoeftige den weg te wijzen, om liever zelf iets te kunnen *verdienen*. Ziet men daartoe geen kans, en bestaat het aangeboden pand in iets, dat de arme ontberen kan, dan rade men hem liever aan, het te verkoopen; kan men 't voorwerp voor andere armen bezigen, (wij stellen hier, dat de arme lid eener armenvereeniging is), dan kan de Armeninrigting het voorwerp van hem overnemen, op tauxatie van een bevoegd persoon, die zich daartoe kosteloos wel zal doen vinden. Geldt 't daarëntegen een voorwerp, waar de arme bezwaarlijk afstand van kan doen, of dat hem geheel onöntbeerlijk is, dan verleene men hem een renteloos voorschot, en neme het kleedingstuk of ander voorwerp in bewaring tot aan de lossing toe. Bij eene *Vereeniging voor armen* zal men op die wijze veel nut kunnen stichten. Er bestaan voorzeker grootere zwarigheden, hoe zulks door *particulieren* zal geschieden, maar onoverkomelijk zijn die bezwaren toch niet.

Zooveel over het leenen op pand. Het leenen van gelden zonder pand dient met nog meer omzigtigheid en slechts spaarzaam te geschieden, daar men anders met geldelijke voorschotten doorgaans meer nadeel dan voordeel doet. De ondervinding, de groote leermeesteres in 't armenwezen, toont, dat er doorgaans uit zoodanige voorschotten van lieverlede eene onaangename stelling geboren wordt,

die men den geldleener tegen den geldschieter allengs en onwillekeurig zal zien aannemen: de band van liefde, welks *bevestiging* het schoone doel van alle weldadigheid uitmaakt tusschen den rijke en den arme, zal er ligt door verbroken worden. Men zie slechts, hoe het doorgaans toegaat. De arme heeft nog te veel eergevoel, om een aalmoes te vragen, en is echter in groote geldverlegenheid: wegens ziekte is hij zijn huur schuldig; maar, denkt hij bij zichzelven, zoo hij nu slechts zijn' huisheer betalen kan, dan zal hij dit spoedig weêr te boven komen; in andere tijden behoeft hij geld, om zich leder, hout of ander materiaal voor de uitoefening van zijn ambacht aan te schaffen en vormt zich vaak zeer overdrevene verwachtingen van de toekomst. Hij bezigt nu al zijne welsprekendheid, (welligt ook te goeder trouw) om de winsten, die hij zich hiervan belooft, breed uit te meten bij zijnen armenpatroon. Deze laat zich overreden en schiet hem een sommetje geld voor. De arme bedankt hem wel, maar erkent toch zijne verpligting niet zóó zeer, als men denken zou, omdat hij meent het geleende te zijner tijd toch terug te zullen geven. Nu komt de termijn van aflossing. Het gewenschte voordeel is den leener tegengevallen; er zijn nieuwe rampen inmiddels tusschen beide gekomen, die hij niet voorzag: zijn kind is doodelijk krank geworden. Was er nu in 't geheel geen geld bij hem voorhanden geweest, dan had men, door nood gedrongen, de toevlugt genomen tot den stadsdoctor en de goedkoopere wijze van begraven; maar nu er nog eenige weinige guldens over zijn van 't *geleende* geld, nu liever 't fatsoen opgehouden en een' eigen doctor en eene deftige begrafenis de voorkeur gegeven! Dat het sommetje geld, hetwelk reeds afzonderd lag tot aflossing van de schuld, hem eigenlijk niet meer toebehoort, daarop wordt niet gezien, en, denkt men, het kan toch ook spoedig weêr ingewonnen worden! Dat valt nu weêr tegen: zoo wordt dan de schuld alreeds een zware last. De armenpatroon, die de geldschieter was, begint nu te manen; want ieder menschenvriend heeft toch ook voor uitgaven van weldadigen aard zeker bestek gevormd en stelt zich zekere grenzen, binnen welke

hij zijne giften beperken moet: zoo bestemde men ook hier de voorgeschoten som *niet* tot geschenk en er wordt dus op afdoening aangedrongen. Den arme schijnt dit eene onbillijkheid: »zijn rijke patroon heeft 't geld toch niet noodig! »of hij 't geld wat vroeger of later bekomt, schaadt hem »immers niet!" Want, dat alles in de wereld betrekkelijk is en dat er voor den meer gegoede toch ook grenzen bestaan voor zijne liefddadige uitgaven, dat ziet de arme zelden in;— hij bedenkt niet, dat er, behalve door hem, misschien nog door honderd andere behoeftigen aanspraak gemaakt wordt op de milddadigheid van zijnen patroon. Van zijnen kant vaart nu weder die patroon dikwerf te heftig tegen zijnen schuldenaar uit. Er *kunnen* toch gevallen zijn, waarin de teruggave onmogelijk en de wanbetaling het gevolg is van onvoorziene teleurstellingen. En wij spraken nu nog niet eens van *onwillige* schuldenaars, of die het er van den aanvang af op gezet hebben, *om* niet terug te betalen. Doch genoeg, om te bewijzen, dat er, zoo als wij boven aanvoerden, dikmaals eene zeer ongunstige stelling tusschen armen en rijken door 't leenen van geld, als 't ligtvaardig geschiedt, ten nadeele van den arme èn zijnen patroon plaats vindt, en dat alles een naauw toezigt eischt. Bij eene armen-inrigting ga'men dus niet ligt tot geldleenen over, maar volge daarbij liefst dezen regel: zijn er weinig waarborgen voor de teruggave, dan stelle de Verëeniging voor behoeftigen zich borg bij de publieke Inrigting tot het geven van voorschotten, indien er die, zooals dit te *Hamburg* plaats vindt, bestaat, en anders bij den particulier, die 't voorschot verleenen wil. Het bestuur der Verëeniging moet in die gevallen zich liever *personeel* aansprakelijk stellen, dan voor de teruggave de haar toevertrouwde gelden harer contribuanten daarvoor eenigzins prijs te geven, en de Inrigting te verbinden. Kan men echter bij de behoeftigen-zelve eenen waarborg voor de teruggave vinden, zoo schiete men geld uit de *Kas der Verëeniging* voor. Die waarborgen bestaan, òf door de bekende regtschapenheid, spaarzaamheid en vlijt der behoeftige lieden, aan welke men 't voorschot verleent; òf wel wanneer het duidelijk blijkt, dat het geleende

geld tot voortzetting van het beroep van den behoeftige dienen kan, en dat het alzoo zijne inkomsten kan doen vermeerderen; òf men vindt dien waarborg in de bekwaamheid, om bijv. schoenen door den behoeftigen leener te laten maken, die men wederom voor andere armen kan bezigen; òf dat zij anderen armen hunne dienst als ziekenoppasters, nachtwaaksters, bij de wasch enz. zullen kunnen leenen, waarbij men zich dan toch altoos door inhouding van 't loon de teruggave van 't geleende verzekeren kan. De arme moet er dan ook vóóruit van verwittigd worden, dat hij het geleende nimmer als *geschonken* geld zal hebben aan te merken, dat de geldelijke middelen der Armen-vereeniging dit niet toelaten en dat de terugvordering dus wel onvermijdelijk geschieden moet. Men wijke dan ook hiervan niet af, en zoo zal er zelden verlies geleden worden. Kan het niet anders, dan worde er bijv. gedreigd: als de arme een paar schoenen verlangt: »gij kunt ze bekomen, mits gij »eerst een zeker gedeelte van uwe schuld afdoet." Aangenaam is zulk dreigen en dringen wel niet, maar het is *pligt;* omdat de zedelijkheid der armen-zelve het vordert. Het is daarom het best, zoo min mogelijk gelden aan armen te leenen, hoezeer het wederom, in vele andere gevallen, een dure Christenpligt is; in gevallen namelijk, waarin men zich werkelijk overtuigd heeft, dat het *nuttig* kan zijn. Hiertoe behoort men met oordeel en omzigtigheid een onderzoek in 't werk te stellen, of wel, zich den raad en de meerdere ervaring van anderen ten nutte te maken.

Ziedaar dan iets van hetgeen Armen-inrigtingen en bijzondere personen hebben in acht te nemen bij het leenen van geld met of zonder pand. Het zijn slechts enkele voorbeelden in schetsachtige trekken, maar wij hechten er aan, omdat zij uit de ervaring zijn geput. Is het leenen aan den éénen kant dure Christenpligt, het eischt van den anderen kant misschien nog méér omzigtigheid dan het louter geven van geld. In eenen tijd van veel armoede, van veel gebrek, ga men met te meer toezigt en echter onbekrompen hierbij te werk: het armenwezen kent naauwelijks eenige vaste re-

gels, het is, alsof ons wordt opgelegd, die regels eerst dan voor ons-zelven te leeren kennen, wanneer wij, door eigen inspanning en het uitoefenen van den verheven pligt der weldadigheid, die regels zullen kunnen opzamelen uit ervaring.

II.

OVER DE BEGRAFENIS-KOSTEN.

Er zijn eenige vastgewortelde vooroordeelen, aan welker uitroeijing men bijkans zoude wanhopen, zoo oud, zoo diep, zoo algemeen, zoo hardnekkig zijn zij schier overal en bij ieder gevestigd. Daaronder behoort, om slechts iets te noemen, b. v. het aanzitten van 13 personen aan een gastmaal; een vooroordeel, dat echter nog steeds onder *alle christelijke* Gezindten veelzins wordt opgemerkt. Daaronder behoort niet minder de verkwisting bij 't ter aarde bestellen onzer nabestaanden. Bij aanzienlijken zoo wel als bij behoeftigen strekt die verkwisting gewis niet tot eer der overledenen, men moet ze er toch boven verheven achten, evenzeer als *harte-rouw* over die afgestorvenen eene *echte* hulde is. Het voorbeeld der aanzienlijken werkt ongunstig of gunstig op de lagere standen, naarmate dat gegeven voorbeeld goed of verkeerd is. Het is daarom, dat Schrijver dezes hier, inzonderheid ten dienste van den winter-armenonderstand, zieken-, diaconie-, particuliere- en algemeene liefdebedeeling, eenen wenk wil geven, uit eigene ervaring geput. Doch het zoude welligt te aanmatigend wezen, hier alléén op eigen ondervinding zich te beroepen; men kan hier dan nog stelliger eene edele vrouw doen spreken, eene practisch gevormde Dorcas, gedurende meer dan 18 jaren aan 't hoofd staande eener Armenstichting, die zoo wel hier, als in *Zweden*, in *Zwitserland*, *Duitschland*, *Frankrijk* en *Engeland* weêrklank vond.

In het 14de Jaarlijksch Berigt van de reeds bovengenoemde AMALIE SIEVEKING in 1846 nopens de werkzaamheden der Vrouwen-vereeniging te *Hamburg*, tot verpleging van Armen en Zieken, waarvan die waardige vrouw

het voorzitterschap bekleedt, komt onder menigvuldige andere schoone opmerkingen, als zoo vele gestrooide paarlen, ook een ernstige wenk en klagte voor, over de onnoodige en zwaar drukkende kosten, die men aldaar, zelfs onder den meest-behoeftigen stand, aan de Begrafenissen besteedt. Zij laat zich daaromtrent nagenoeg aldus hooren.

Niets speelt eene grootere rol onder de vooroordeelen bij de armenklasse, dan de begrafenis, en wel bepaaldelijk de doodkist met een plat of met een bol deksel! Het mag inderdaad een psychologisch raadsel heeten, hoe groot en onoverkomelijk, zelfs bij anders regtschapen armen, de afschuw is, die zij hebben van zulk een plat deksel hunner laatste woning! — — Het is naauwelijks te gelooven, welke zware opofferingen zij zich getroosten, om die enge behuizing te ontgaan, en om, zoo als zij 't heeten, *fatsoenlijk* onder de aarde te komen. Nog vóór korten tijd was ik bij eenen vader, die zijne éénigste dochter verloren had en in diepe droefheid als verzonken was, en echter, alléén dáárdoor reeds half-getroost scheen, dat de begrafenis zoo netjes, zoo fatsoenlijk was, en dat er een kruis op het kerkhof bij het graf zou geplaatst worden! Te vergeefs merkte ik aan, dat het toch eigenlijk de hoofdzaak was, of zijn kind geloovig en zalig was gestorven; hij ontkende dat ook wel niet, maar scheen te meenen, dat *dit* iets was, dat van zelf sprak, en dat immers voor vast mogt verondersteld en aangenomen worden; — op de begrafenis alléén kwam hij gestadig terug en op de statie, de deftigheid, die daarbij was in acht genomen. Bij de meeste armen zal men 't inderdaad ontwaren, dat zij als 't ware de ziel van den afgestorvene gedurig verwarren met het stoffelijk kleed, dat hem omhulde. Dit althans mag men, geloof ik, gerust aannemen, dat, wanneer het meerderdeel der behoeftigen slechts *evenzéér* bekommerd ware over het lot hunner onsterfelijke ziel na hun verscheiden, als de zorg groot is, die zij hebben voor wat hun sterfelijk hulsel na hun overlijden wedervaren zal, er dán een groote aanwinst kon geschieden voor godsvrucht en zedelijkheid.

Maar zou er ook ten dezen, even als bij andere vooroor-

deelen en gebreken der armen, niet een beter voorbeeld kunnen gegeven worden door den meer gegoeden stand? Ik geloof niet, dat de dwaasheid in de kosten van begraven ergens ter wereld hooger wordt opgevoerd dan te *Hamburg*, en aan menigeen buitenslands zal 't gewis ongelooflijk voorkomen, dat er nog vóór weinige jaren door de weduwe van een aanzienlijk persoon, die zijn gezin nogtans zéér weinig naliet, om geen ergernis te geven of aanstoot tegen het plaatselijk gebruik en 'tgeen vroeger bij de familie in zwang was, eene som van boven de 4600 gulden aan begrafeniskosten besteed is! Waarom volgen wij hierin toch niet het voorbeeld der Israëlitische Gemeente te *Hamburg*, bij welke het wettelijk is bepaald, dat rijken en armen zonder verschil in de begrafenis ter aarde moeten besteld worden? Doch ook in verscheidene Christelijke Staten zijn er reeds beperkende voorschriften van dien aard gemaakt; b. v. te *Frankfort* aan den *Main*, alwaar, zoo men mij wel onderrigt heeft, 70 gulden als maximum van begrafeniskosten is vastgesteld. Ook vernoemt men, dat een gemoedelijk armenvriend te *Hamburg* het plan reeds vóór ettelijke jaren gevormd heeft, om eene Vereeniging met eenige medeburgers op te rigten, om door onderlinge maatregelen het dwaze geldverspillen bij begrafenissen zoo veel mogelijk tegen te gaan. (*) Hartelijk mag men hopen, dat dit tot stand kome, en alzoo ook hier

(*) Ik verklaar mij hier gaarne opentlijk een warm bevorderaar van de goedkoopere en betere wijze van begraven, te *Amsterdam* beproefd en waarvan de hoop bestond, dat men had kunen volharden; maar ik acht tevens, dat het middel, door AMALIE SIEVEKING hier aan de hand gegeven, daarmede gepaard gaande, zeer veel tot het eindelijk zegevieren over het te lang ingekankerd kwaad zoude toebrengen. — Leeringen wekken: voorbeelden trekken: — geldt vooral van 't geen meer bemiddelden of hooger in de maatschappij geplaatsten in 't aanzien van mindervermogenden doen! De Roomsch-Catholijken in de Hoofdstad hebben eene goedkoopere, welslagende wijze van begraven weten in te voeren, al mogen er ook nog verbeteringen in te brengen zijn: — mogten de Protestanten dat voorbeeld op hunne wijze en naar hunne inzigten eenmaal volgen! Enkele begrafenisbussen, onder goed bestuur, doen reeds nu veel nut.

de verbetering van boven naar beneden afdale, en dat, even als overbodige pronk en verkwisting in kleederdragt en in andere opzigten, bij dienstbaren heerschende, door de hoogere standen wegens het voorbeeld, dat zij geven, vééldeels veroorzaakt en bevorderd wordt; — zoo ook hier het kostbaar begraven geweerd worde door vóórgang van eenvoudiger, gelijkmatiger en min kostbare gebruiken van wege de gegoede klasse; het is eene zaak, die, gelijk reeds boven gezegd is, zich ook uit een zedelijk oogpunt krachtig aanbeveelt.

In het later verschenen 15de Jaarberigt der Hamburgsche Armen- en Kranken-Vrouwen-Verëeniging, in Mei 1847, komt de edele Presidente AMALIE WILHELMINA SIEVEKING, welker opmerkingen uit ervaring en langdurige oefening geput zijn, al wederom tegen hetzelfde onverklaarbare en hardnekkige vooroordeel op, en waarschuwt zij krachtig tegen het bevorderen daarvan door het schenken van giften aan de armen tot dat einde. Zij zegt, dat het een onttrekken is aan de levenden, van datgeen, hetwelk hun veelëer toekomt dan aan hunne afgestorvene nabestaanden: dat er toch zonder eenige moeite van stadswege eene goede begrafenis te verkrijgen is, en dat het eene dwaasheid is, den hoogmoed en een kwalijk begrepen *fatsoen* bij de behoeftigen te sterken in oogenblikken, die, bij het staren op 't stoffelijk overschot der dooden, hen zóó zeer van het vergankelijke dienden af te trekken en tot het onvergankelijke, geestelijke en eeuwige te verheffen!

HANS JÖRGLE.

Eene Tyroolsche overlevering.

Welk een heerlijke weg van Landeck naar Meran; de schoonste en stoutste van al de Tyroolsche bergpassen! De pas is zoo eng, dat zij slechts eene sleuf schijnt door de rivier gevormd; wederzijds honderden voeten hoog staan de rotsen, hier loodregt, dáár zelfs overhangende. Meer dan eens gaat men over de rivier langs houten bruggen, hoogst merkwaardig om het kunstige van haren bouw.

Bij de tweede dezer bruggen, de Pontlatzer brug genaamd, wordt de engte ruimer en krijgt men het Kaunser dal en de ijsbergen van den Gebatsch in het gezigt. Het is eene heerlijke vallei, bezaaid met torens en dorpen; de Inn stuuwt er hare snelle wateren door, die hier nog onstuimig zijn door het steile afstroomen van de Finstermünz. Boven de Pontlatzer brug, op eene kleine bergvlakte, ligt een dorpje, zoo die naam niet te stout klinkt voor een kleine groep van boerenwoningen. Het gehucht heet de Kletscher naar een' bergstroom, die het dorpje in twee deelen scheidt en beide deelen gelijkelijk met schuim en spattende druppels besproeit, tot dat hij, na velerlei sprongen, zich in de Inn verliest. Over dag is het dorpje vol leven en gewoel; bij het gedruisch van den stroom voegt zich dan het geluid van een goed getal houtzaagmolens. Maar nog liefelijker is het schouwspel bij avond, als alles kalm en stil is, en men enkel het ruischende water hoort, en geen voetstap, geene stem verneemt, dan van den dorpsnachtwacht, die zijne ronde doet en zijn eentoonig lied zingt. Ziet, hoe hij daar voortstapt, door zijnen hond gevolgd, die er even slaperig uitziet als zijn meester. Hij staat stil voor gindsche hut; het is die van den *Vorsteher* of schout van het dorp. Zelfs hier heeft de magtige zijne voorregten, en de man van aanzien moet vernemen, hoe het weder, en hoe laat het is, indien welligt de zorgen van zijn bestuur hem wakker houden. Nu is het lied uit, en de nachtwacht gaat langs een brug van ééne plank, die over den stroom ligt. Langzaam klimt hij eenige steenen trappen af, glibberig van het spattende schuim, en langs een houten rasterwerk volgt hij het smalle pad aan den rand van de rots, die hier loodregt oprijst boven de vallei van de Inn. Dáár is eene kleine hut, zeer armoedig en nederig, de armoedigste van het geheele dorp, en toch voor de deur van deze kleine woning blijft de nachtwacht het geheele jaar door elken nacht ten twaalf ure staan, en als hij het uur heeft afgeroepen, zegt hij: »HANS JÖRGLE, goeden nacht! — Rust zacht, HANS JÖRGLE!"

Wie is deze HANS JÖRGLE, wien aldus eene zachte rust wordt toegewenscht? Zoo gij het wilt weten, leest dan het volgende.

Omstreeks veertig jaren geleden kwam in de Kletscher eene arme weduwe wonen met een knaap van negen jaren. Zij vertelde niet veel van hare geschiedenis, en gaf als reden op van haren voorkeur voor deze eenzame en afgelegene plek,

dat zij die als kind gekend had, toen haar grootvader daar had gewoond, en dat zij, dikwijls met haren kleinen HANS gesproken hebbende over de gelukkige dagen, daar gesleten, eindelijk besloten had, om op die geliefde plek hare dagen in rust te gaan eindigen.

De grootvader, van wien zij sprak, was wèl bekend en zeer geacht geweest in het dorp, zoodat de weduwe vriendelijk onder de dorpelingen werd ontvangen. Zij leefde ten deele van een zeer klein pensioen; want haar man was grenadier geweest van de Oostenrijksche Keizerlijke garde en viel op de velden van Austerlitz. Maar zij was ook vlug met de naald en muntte in alles uit, wat de mode op het dorp vorderde; daardoor wist zij zich een bestaan te verschaffen, wel in armoede, maar ook met tevredenheid.

De kleine HANS JÖRGLE kon door arbeid niets tot de verdiensten van zijne moeder toebrengen; want hij was kreupel door een' val in zijne jeugd; maar zijn zachte aard won hem de liefde van het geheele dorp. Ouden en jongen zagen hem gaarne; want hoe jong hij ware, HANS had vele boeken gelezen en wist veel te vertellen van de *Zweden* in den dertigjarigen oorlog en van de lange oorlogen tusschen FREDERIK van *Pruissen* en de *Oostenrijkers*. Deze aangename gave, gevoegd bij het medelijden met zijne gebrekkigheid, maakte hem een' lieveling van allen.

HANS was rijzig en tenger, en ware hij niet kreupel geweest, men zou zijn ligchaamsbouw hebben bewonderd, zoo als men ook nu nog verbaasd stond over zijne vlugheid. Zijn gelaat was aangenaam; hij had een hoog voorhoofd, en zijne donkerblaauwe oogen lagen diep; hunne uitdrukking was die van groote zwaarmoedigheid: gevolg van een hart, hetwelk met zijne gebrekkigheid in strijd was, en van een' geest, te fijn gestemd voor hen, met wie hij dagelijks omging, en boven die allen verre verheven. Die doorgaande droevige stemming weerhield hem echter niet, om in de spelen der dorpsjeugd te deelen, en ook daar was hij welkom, in weerwil van zonderlinge vlagen van verstrooidheid, die hem vaak te midden van het spel alles deden vergeten en dan eensklaps deden spreken van eenige treffende heldendaad, of van de dappere bedrijven der *Oostenrijkers* en hunne gedenkwaardige veldslagen tegen de *Turken*. Dan hield het spel op; de kinderen vormden eenen kring, en zijne vertellingen duurden soms tot dat de zon reeds lang was ondergegaan.

De lezer zal hebben opgemerkt, dat de letterkundige schat van HANS enkel den krijg betrof. Zoo was het ook. Gevechten en belegeringen, veldtogten en marschen waren zoo uitsluitend zijne liefhebberij, dat hij in geene andere soort van lectuur belang stelde. Dat moge vreemd schijnen bij iemand, zoo jong, en wiens karakter daarbij de zachtheid zelve was; zijne gebrekkigheid reeds moest, zou men zeggen, zijne gedachten hebben afgekeerd van dingen, waarin hij-zelf nooit deel zou kunnen nemen; maar hoe weinig vermogen hebben stoffelijke zaken over eene levendige verbeelding. De verhalen van zijnen vader, als deze bij den haard zat, en zijne vroegste lessen in het lezen hadden den eersten stoot gegeven, die door de tijdsomstandigheden nog versterkt werd.

Het was in den tijd, toen *Tyrol*, door de onderdrukking van *Beijeren* beleedigd en vertrapt, in het heiligste gevoel aan wraak begon te denken. De kortstondige voorspoed van de *Oostenrijkers* aan de *Donau* bezielde de dappere bergbewoners en vervulde hen met de hoop op vrijheid. Reeds toonden zich de voorteekenen van het broeijende onweêr. Waar eene groep landlieden bijeen was, duidden hun zacht gefluister, hunne gramme blikken, hunne gebalde vuisten een of ander ernstig voornemen aan. In het geheim werden er missen in de kapellen gelezen voor de bevrijding van het vaderland; de oude legenden des lands werden in het geheugen geroepen: men vernam van geluiden en gezigten, die eene spoedige beroering voorspelden. Het gerucht had gesproken van zamenkomsten tusschen den Aartshertog JAN van *Oostenrijk* en de Tyroolsche hoofden en niet nagelaten de hulp te vergrooten, die door de Keizerlijke Regering in geval van nood was aangeboden. De oude geest was in het land ontwaakt en wachtte slechts op het sein tot den strijd.

Hoe afgelegen het kleine dorp ware, het nieuws van den aanstaanden krijg drong ook derwaarts door. De kleine HANS was de schakel, die het met de wereld der lagere vallei verbond; dagelijks daalde hij ondanks zijne kreupelheid het steile pad af, dat naar de Pontlatzer brug leidde, en bragt tegen het vallen van den avond de laatste geruchten van den dag mede. Hoe onbepaald en onzeker zij ook waren, men vernam ze met gretigheid. Somtijds kondigde zijn berigt enkel het zamenkomen aan der landlieden in eene bergvallei, somtijds de aankomst van eenen bode met

geheime dépêches uit *Weenen*. Nu eens was HOFER den vorigen nacht door Maltz gekomen, dan had men Beijersche troepen ter versterking te Landeck zien verschijnen. Deze eenvoudige berigten zouden weinig hebben beteekend, als HANS er niet ware geweest, om ze toe te lichten, het ontbrekende door schrandere gissingen aan te vullen en redenen en oorzaak voor alles op te zoeken. Hij had zijne eigene theorie van den oorlog, waar en hoe de vijand moest worden ontmoet, op welké wijze deze en gene bergpassen moesten worden verdedigd, en hoe, in geval van nederlaag, de verstrooide troepen zich weder moesten vereenigen; krijgskundige beschouwingen, die ingevingen schenen voor de eenvoudige lieden, welke er naar luisterden.

Dagelijks werden de tijdingen van HANS belangrijker, en op zekeren avond keerde hij naar de Kletscher terug met een verzegeld briefje voor den pastoor — eene omstandigheid die de gespannenste nieuwsgierigheid in het dorp opwekte. Zij bleef niet lang onbevredigd; want de oude priester verscheen weldra op het kleine plein voor des *Vorstehers* huis en kondigde aan, dat er elken avond bij zonsondergang eene mis in de kapel zou worden gelezen en een gebed opgezonden voor allen, die »God, den Keizer en het vaderland lief hadden." HANS werd van alle kanten gedrongen; de een vroeg hem, wat er omging in de vallei, de ander verlangde te weten, of de *Oostenrijkers* waren geslagen, en de mis voor de gesneuvelden zou zijn. HANS wist minder dan gewoonlijk; hij kon alleen zeggen, dat hij groote troepen landlieden den berg naar Landeck had zien beklimmen, gewapend met zagen en bijlen, terwijl anderen vaatjes buskruid droegen.

Hoe schilderachtig was het schouwspel, dat het heiligdom opleverde! De zon ging onder, en hare gulden stralen mengden zich met het roode licht der waskaarsen en gaven veelkleurige tinten aan de draperiën van het altaar en zijne blinkende sieraden. De knielende gestalten der landlieden, in het bonte gewaad, dat den smaak der *Tyrolers* kenmerkt, de mannen gebronsd door zon en weder, met zwarte baarden en ernstige, maar bevallige gezigten; de vrouwen blanker, maar niet minder ernstig van uitdrukking des gelaats; de priester met sneeuwwitte haren, in een eenvoudig wit koorkleed met eene blaauwe sjerp daarover — de *Beijerschen* hadden de kapellen zelfs van de staatsiekleederen der geestelijk-

heid beroofd; — de banieren van het kleine corps vrijwilligers van den berg, die boven de hoofden wapperden, alles te zamen vormde een eenvoudig en weinig schitterend, maar toch statig en indrukwekkend tafereel. Toen de mis geëindigd was, sprak de pastoor eenige weinige woorden over den toestand des vaderlands, eerst woorden van onbestemde, onzekere beteekenis, maar al voortgaande, toen hij warmer werd, duidelijker en ernstiger. Hij zeide hun, dat de »Wolven" — ieder weet, dat de *Franschen* hiermede werden bedoeld — »zich gereed maakten, om de kudden te verwoesten en de dorpen af te loopen, gelijk zij reeds tweemalen te voren hadden gedaan; dat de *Beijerschen*, die hunne vrienden moesten zijn, zich bij hunne bitterste vijanden zouden voegen; dat, ofschoon de goede FRANZERL — zoo noemden zij altijd gemeenzaam den Keizer — hun hartelijk genegen was, hij hen toch weinig kon helpen." »De *Tyroler* alleen moet *Tyrol* redden," riep hij uit. »Is dat niet mogelijk, dan zij God ons genadig! Want wij hebben geene genade te wachten van onze vijanden!"

Wel menig stout en vaderlandlievend hart treurde over deze zaken, doch niemand voelde ze met heviger smart, dan de kleine HANS JÖRGLE. De *Franschen*, die zijn vaderland vertrapten, hadden zijnen vader gedood, en nu kwamen zij vuur en zwaard brengen in deze eenzame valleijen, waar zijne moeder, de verlatene weduwe, hare laatste jaren in vrede hoopte te slijten. O, ware hij een man geweest, om aan de zijde van zijnen vader te staan in den dag des gevechts, of mogt hij nu maar hopen op den tijd, als hij sterk van leden zou zijn, gelijk hij moedig van hart was! Een stroom van tranen brak doorgaans zulke uitroepingen af, die hij in het vuur van zijne geestdrift niet kon nalaten luide uit te spreken.

Zoo lang de winter duurde, de sneeuw hoog op de wegen lag, en de bruggen om het drijfijs waren weggenomen, waren de bezwaren van eenen veldtogt onoverkomelijk; maar toen de lente kwam, en de groote wegen begaanbaar waren, werd het gerucht weder levendig dat de vijand eenen slag in den zin had: de groote vrage was, door welken bergpas hij zou binnendringen. Er waren uit *Weenen* ingenieurs gezonden, om de onderscheidene passen te onderzoeken en de beste wijze van verdediging aan de hand te doen. Ongelukkiglijk werd hun raad gegeven in volslagene onbekendheid met de middelen van hen, die het werk zouden moeten uit-

voeren. Als zij spraken van Landeck te versterken, van hier een retranchement en daar een lunet te maken, dan klonk dat als eene vreemde taal in de ooren der arme gemsjagers, wier eenig begrip van verdediging zich bepaalde tot het bezetten van eenige rots en tot het wisse schot van hunne buksen. Teleurgesteld derhalve in de hoop op bijstand, namen zij hun toevlugt tot hunne eigene hulpmiddelen en vormden een plan, dat volkomen geschikt was voor de omstandigheden en even zeer berekend voor hunne krachten. Heb ik wel noodig te spreken van hetgene aan ieder lezer bekend is, namelijk van de ruwe toebereidselen der *Tyrolers*, om hunne bergpassen te verdedigen door boomstammen en rotsbrokken, zóó geschikt, dat zij, op het eerste teeken, van de kruinen en glooijing der bergen in de valleijen konden geworpen worden? De bergpas, waarover ik spreek, was hiertoe bij uitstek geschikt, niet alleen om zijne engte en om de steilte der rotsen, maar ook omdat de boomen groot en zwaar waren, en de rotsen op vele plaatsen zoo verweerd door de werking der stroomen, dat men met weinig moeite groote stukken kon losmaken. Eens in beweging gebragt, rolden deze van de steile wanden af, verpletterden alles, maakten nieuwe brokken los en stortten met een donderend geweld, luider dan dat van het geschut, in de diepte neder. Hoe eenvoudig deze verdediging moge schijnen, men behoeft het land slechts ééns gezien te hebben, om te begrijpen, hoe onwederstaanbaar zij moesten zijn; er was geen ontkomen mogelijk. De weg, in zijne geheele lengte blootgesteld, lag open voor het gezigt; daar beneden bruiste een schuimende bergstroom; naar boven verhieven zich bergen en rotsen, die de geoefendste jager niet kon beklimmen, en zoo bij toeval een klein voetpad naar eene berghut of een gehucht leidde: een handvol Tyroler scherpschutters zou het tegen een geheel leger hebben kunnen verdedigen.

Alles was vroeg in het jaar geregeld, en de opstand moest uitbreken een week of tien dagen vóór den tijd, dat de *Beijerschen* versterking zouden brengen aan de onderscheidene garnizoenen; eene beweging, die, zoo als men wist, in het voorjaar zou plaats hebben. Door middel van seinvuren op de bergtoppen zou het teeken worden gegeven aan hen, die de bergstreken bewoonden; terwijl voor de valleibewoners, vooral voor die van het Inndal, de hoofdlinie van operatie, het sein zou bestaan in zaagsel, op de oppervlakte van den

stroom geworpen. Eene maand of nog iets meer moest er verloopen, voor dat de toebereidselen geheel zouden gemaakt zijn. Welk een tijd van spanning en angst voor den vurigen HANS!

Eene kleine afdeeling Beijersche infanterie, bij de Pontlatzer brug geposteerd, maakte het ongeraden, zich zoo dikwijls als vroeger in de vallei te wagen. Een herhaald komen en gaan zou argwaan hebben gewekt, en de ruimte tusschen achterdocht en krijgsraad en executie is doorgaans maar klein. HANS kon niet anders meer doen, dan op den rand der rots zitten om vlijtig te turen op het enge dal naar Landeck, of te staren op het uitgestrekte Kaunserdal.

Het godsdienstig gevoel is boven alles levendig en krachtig in des Tyrolers hart, en hoe gespannen ieder ook ware op de aanstaande gebeurtenissen, het Paaschfeest, dat tusschen beide kwam, verjoeg alle andere gedachten, dan die op dit plegtige feest betrekking hadden. Niemand sprak een woord, dat op hunne meer wereldsche bekommernissen toepasselijk was. De dorpskapel was van den vroegen morgen tot laat in den avond vol; uit iedere hut klonk het geluid des gebeds, en naauwelijks was er tijd, om elkander te groeten, in den ijver om deze of gene godsdienstige verrigting niet af te breken. Ik weet niet, of HANS JÖRGLE even innig vervuld was van dat vroom gevoel, als zijne naburen; ik kan alleen zeggen, dat hij zich even streng, als de anderen, onthield van eenige toespeling op den naderenden strijd en door geen enkel onbedacht woord toonde, dat zijne gedachten van het heilige onderwerp afdwaalden. Een zeer naauwkeurig opmerker zou misschien hebben kunnen bespeuren, dat de oogen van den knaap, als zij in den gebede omhoog waren geslagen, langer rustten op de plek, waar de gestreepte banieren der Tyroolsche dapperheid hingen; of dat eene uitdrukking van woeste opgewondenheid op zijn gelaat was te lezen, wanneer de onderscheidene groepen, vóór dat zij de kerk binnentraden, hunne zwaarden en buksen in het portaal aflegden; ieder gekletter van wapenen scheen door het hart van HANS te trillen.

Nadat de godsdienstige verrigtingen waren afgeloopen, kwam Paaschmaandag met al de vrolijke feestvieringen, waaraan de dorpelingen dezen dag toewijden. Het was de dag, waarop de verspreide leden der familie bijeen kwamen, waarop oude en trouwe vrienden hunne vriendschap vernieuwden,

waarop twistenden zich met elkander verzoenden. Kleinkinderen bragten bezoeken aan hunne grootvaders en grootmoeders met ruikers lentebloemen, en zeiden de eenvoudige verzen van eenen dorpszang op, om den morgen te begroeten; in ieder deurportaal hingen kransen en festoenen; minnaars beklommen de houten gallerijen der huizen, om in het venster hunner geliefden eene roos of een Alpenbloempje achter te laten, dat zij eenige duizende voeten hoog op de rotsen hadden geplukt. Vrome zielen gaven den pastoor en de kapelzelve kleine geschenken. Het vee werd in statelijken optogt door het dorp rondgevoerd met festoenen om den kop en frissche bloemen aan de horens, terwijl de dorpelingen een Tyroler lied zongen over de naderende genoegens van den zomer, als zij hunne sombere stallen zouden verlaten en vrij en frank over de bergen omzwerven. Overal heerschte vreugde, op het vrolijke gelaat, in de schitterende oogen, in de hartelijke omhelzingen en in de welbekende zegenbede: »God groete u!" In de kleine hutten met hulsttakken en wilde bloemen versierd, in de kapel, waar bij ieder altaar de waslichten flikkerden als vrome offers van het eenvoudige hart, in de bevende stemmen der grijsheid en in de luidruchtige pret der jonkheid, overal was vreugde. Het was ook de tijd van geschenken. Welke tooneelen van genot en genoegen waren er, wanneer een pas aangekomene uit de vallei voor de bewonderende oogen des gezins een of ander klein kunstwerk uitstalde: boerenwoningen, die uit elkander konden worden genomen en het inwendige der huishouding vertoonden; zaagmolens, die inderdaad schenen te werken; poppen van allerlei soort in Tyroolsch kostuum; notenkrakers; looden soldaatjes van allerlei wapenen, alles kwam voor den dag uit de zakken van het wambuis, uit den gordelriem van gekleurd leder, uit den bol van den hoed en uit honderd andere hoeken.

In ééne hut werd deze feestvreugde niet genoten. De moeder van HANS, sedert eenigen tijd zwak van gezondheid, kon niet, gelijk vroeger, in beider onderhoud voorzien. Te hooghartig om hare armoede in het dorp te belijden, poogde zij uitwendig den vroegeren schijn op te houden.

»HANSERL, mijn beste," zeide de arme weduwe, en in hare oogen zwommen tranen, en hare tong stamelde, »gij hebt geen van de genoegens gesmaakt van dezen vrolijken dag.

Neem deze twaalf kreutzers en koop u iets in het dorp. Er zijn wel aardige dingen, die niet meer kosten."

HANSERL gaf geen antwoord; zijne gedachten dwaalden verre af. »Lieve HANS, hoort gij mij? Ik zeg, gij kunt u een boog en pijlen koopen; daar hebt gij lang naar gewenscht. Maar breng niet weder boeken mede van gevechten, kind!" voegde zij er met gevoel bij; »strijd en oorlog zijn ons duur te staan gekomen. Had uw vader den Keizer niet gediend, dan ware hij niet gevallen te *Elchingen*."

»Ik weet het wel," zei de knaap, en zijne oogen schitterden. »Hij zou dan niet bij de ammunitiewagens hebben gestaan, toen de Fransche dragonders aanrukten, en hun niet hebben toegeroepen: »Halt! Dit zijn kruidwagens! Een stap nader, en ik steek er den brand in!" Hoe vlug keerden zij om en vloden. Vader redde het park; deed hij niet, moeder?"

»Ja," snikte de weduwe, »en hij viel onder de muren van de citadel, toen de laatste kruidwagen de poort binnenreed."

»Leve Keizer FRANS!" zei de knaap met woeste geestdrift. »Hij heeft menigen dapperen krijgsman een roemrijk graf doen vinden. Zonder dit" — en hij sloeg met geweld op zijn kreupel been, »zou ik ook in staat geweest zijn hem te dienen. Zonder dit..." Een vloed van tranen smoorde zijne stem; hij verborg zijn gelaat in zijne handen en snikte hevig.

De arme moeder deed al wat zij kon, om haren zoon te troosten. Zij beriep zich op zijne vroomheid, die hem onderwerping moest leeren onder eene bezoeking hem van God toegezonden. Zij riep zijne liefde tot haar-zelve in, want ware het niet om zijne hulpeloosheid, dan zou hij haar te eeniger tijd als soldaat hebben moeten verlaten. »De conscriptie is tegenwoordig zoo streng, HANSERL! dat ze éénige zonen, zoo wel als de rest, mede nemen — ja, zelfs als zij pas dertien jaren oud zijn. Zij nemen ze weg en laten de moeders kinderloos. Maar u kunnen zij niet nemen, HANS!"

»Neen, dat kunnen zij niet!" riep de knaap en zijne droefheid barstte op nieuw los. »De kreupelen en de lammen moeten niet enkel weenen over hunne gebrekkigheid, maar zich ook onteerd voelen bij anderen?"

De weduwe zag, dat haar troost eene geheel verkeerde uitwerking had, en poogde op verschillende wijzen hare fout te herstellen. Eindelijk gaf HANS aan haar verzoek gehoor

en verliet de hut met de twaalf kreutzers in de hand, om zich een Paaschgeschenk te koopen. Hij handelde niet uit gebrek aan liefde voor zijne moeder, en het was ook geene ondankbaarheid, die hem, toen hij de hut had verlaten, het geschenk, en de twaalf kreutzers, ja het geheele feest deed vergeten. Één diep gevoel had al het andere verdrongen. Hij slenterde voort en kwam eindelijk aan de kleine vooruitstekende rotspunt, vanwaar hij doorgaans het Kaunserdal overzag. Daar ging hij zitten en wachtte tot dat de donkerheid viel en alles voor zijn oog verborg.

Toen hij huiswaarts keerde, was ieder venster van het dorp verlicht, en vrolijke geluiden van landelijke muzijk vervulden de lucht. HANS herinnerde zich eensklaps, dat het Paaschavond was, de blijde tijd van huiselijke feesten, en hij dacht aan zijne moeder die alleen zat. Een gevoel van zelfverwijt maakte zich van hem meester, en hij spoedde zich naar de hut terug. De naaste weg lag door het dorp, en derwaarts rigtte hij zijne schreden. De avond was donker, ofschoon de sterren schenen; geen van de dorpelingen was op straat. In des *Vorstehers* huis waren de dorpsmuzijkanten bijeen, en daar hoorde men eenen dans spelen begeleid door het getrappel der voeten en het geluid van vrolijke stemmen. Wat verder was de woning van een rijken boer. HANS keek door de half geslotene luiken, en daar zat het gezin aan eene wel gevulde tafel met verscheidene flesschen wijn er op. Daarop volgde de woning van den pastoor; daar zat een vergenoegde kring rondom den kagchel, terwijl de oude geestelijke iets uit een vermakelijk boek voorlas. In elke hut vond hij een of ander tafercel van huiselijk geluk. Hij alleen was arm en treurig; in de hut zijner moeder was alles donkerheid en kommer en een half onderdrukte zucht van smart het eenige geluid. De laatste en ook de armste hut van het dorp behoorde aan eenen boer, die gediend had onder Keizer JOZEF; hij was oud, en belast met een groot gezin van kleinkinderen, wier ouders beide overleden waren, kon hij door hard werken naauwelijks het noodige verdienen. »Hier," dacht HANS, terwijl hij naar binnenkeek, »hier zijn de menschen even zoo arm, als wij; maar ik hoop, dat zij gelukkiger zijn." Zoo scheen het ook. Zij zaten allen op den vloer van de hut, met grootvader op een laag bankje in hun midden, terwijl hij hun de évolutiën van het groote leger te *Pres-*

burg voordeed. De oude had slechts een twintigtal houten soldaatjes, om de onderscheidene wapenen aan te duiden; ieder soldaatje moest een geheel korps voorstellen, terwijl notendoppen de veldstukken en mortieren verbeeldden: de kop van zijne meerschuimen pijp was de citadel van *Presburg*. Wat zou HANS niet hebben gegeven, om te midden van die groep al de évolutiën te zien, waarvan vele nu voor zijn gezigt waren verborgen, en dan zijne eigene denkbeelden van taktiek te opperen. Hoe lang hij daar zou zijn gebleven, is niet te bepalen, maar eene kleine omstandigheid stoorde hem. — Klein en onbeduidend was het voorval, en toch moest dat het keerpunt van zijn noodlot worden.

Het gebeurde, dat een van de kleine soldaten door eenig toeval niet wilde blijven staan, en een kleine knaap, wiens zwarte oogen en door de zon verbrande wangen getuigden van eenen ongeduldigen aard, brak bij zijne wilde pogingen, om hem op te zetten, een van de beenen, waarop het houten mannetje moest rusten. »Och, nutteloos vod!" riep hij driftig uit, »nu kunt ge Keizer noch Koning meer dienen; want nu zijt ge even zoo kreupel, als HANS JÖRGLE." En zoo sprekende deed hij het kleine venster open en wierp het soldaatje naar buiten.

»Schaam u, KAREL!" sprak de oude man, »hij zou nog voor vele dingen te gebruiken zijn. De beste spion, dien wij ooit hadden op de Turksche grenzen, was zoo lam, dat het scheen, alsof hij in het geheel niet loopen kon. En kent gij het Tyroolsche spreekwoord niet: God heeft zijn plan met ieder man? Veracht dus nooit een gebrekkige. Misschien maakt juist dát gebrek hem voor iets veel grooters geschikt."

Hoe gloeide HANS bij die woorden! Zijne droefheid over de woorden van het kind was nu in dankbaarheid verkeerd; hij raapte het kleine soldaatje, zijn eigen treurig beeld, haastig op, en stak het in zijne borst.

HANSERL's moeder sliep reeds, toen hij de hut bereikte; stil sloop hij naar zijn bed, legde zich in zijne kleederen neder, om haar niet wakker te maken, en dacht met een dankbaar hart aan die gezegende woorden! Hoe verlangde hij den geheelen nacht wakker te blijven, om na te denken: wát wel iemand als hij nog zou kunnen doen! Maar de slaap, die dikwijls niet komt, als men naar hem verlangt, overviel hem, en met het kleine houten beeldje in de hand

sluimerde hij in. Toen de eerste vermoeidheid geweken was, droomde HANS van alles wat hij gezien had. Verwarde beelden van de onderscheidene voorwerpen gingen voorbij zijne ziel, in die wanorde, welke het eigenaardige der droomen is. Het tooneel in het huis van den schout vermengde zich met de herinnering van de Pontlatzer brug, waar hij tot aan het vallen van den avond den Beijerschen schildwacht had gadegeslagen. Hij was in de verre landen, waarvan hij eenmaal had gelezen, nu in de ruime vlakten van de Beneden-Donau, dan in de enge passen van de Styrische Alpen, alles bevolkt met soldaten op marsch of in bivouac, de tenten opbrekende of om de nachtvuren zittende. Hij hoorde het aanroepen der schildwachten, het horengeschal, het getrappel van eene rijdende patrouille. Eensklaps keerden zijne gedachten weder terug naar zijn eigen Tyroler land. Het was hem als stond hij op de rotspunt en zag neder in de vallei, die nu vol beweging en onrust was. De bewoners van het kleine dorp aan den ingang van het Kaunser dal, maakten zich angstig gereed om hunne woningen te verlaten en de vallei hooger in te vlugten. Van tijd tot tijd reed een ruiter naar hen toe, en het was duidelijk, dat hij treurige tijdingen bragt. HANS zag naar de brug, en daar tot zijne verbazing zag hij de zelfde soldaten, waarmede de oude man had gemanoeuvreerd. Zij hadden, zoo het scheen, eenen langen marsch gemaakt, en nu de ransels afgelegd en de wapenen weggezet en verkwikten zich met wijn uit het wachthuis.

Het eerste denkbeeld van HANS was, om zijne moeder te gaan vertellen, wat hij zag. En nu stond hij op en keek in haar bed, maar zij sliep zoo gerust, dat hij het niet van zich verkrijgen kon, om haar wakker te maken. »Wat beduidt het?" dacht hij. »Is het ons volk? Of komen de wolven op ons af?" En nu was het, als of hij hoorde kloppen aan de deur van de hut; hij opende die voorzigtig en wie stond er voor? wie anders dan het weggeworpen houten soldaatje?

»Kom voort, HANS!" zeide hij vriendelijk. »Er is geen tijd te verliezen. De wolven zijn nabij." Nu legde hij den vinger op zijn mond ten teeken van omzigtigheid en trok HANS buiten de deur. Naauwelijks waren zij buiten, of hij hervatte: »Gij zijt gebrekkig en kreupel, als ik, HANS JÖRGLE. Wij zouden slecht passen in het front van het leger, maar denk aan het Tyroler spreekwoord: *God heeft zijn plan met ieder man!* Wie weet, of wij toch het vaderland niet

kunnen dienen? Wij moeten voort, HANSERL! naar den top van de Kaiserfels, waar de takkebosschen gereed liggen voor het seinvuur. De Beijerschen hebben het ontdekt, en hebben een piket uitgezonden om ze weg te nemen, terwijl hunne troepen met geforceerde marschen het Inndal intrekken. Gij kent al de paden, HANS! wijs dus den weg, mijn moedige knaap! en ik zal mijn best doen u te volgen. Wij moeten het sein ontsteken. Als het opvlamt, zal het boven het Kaunserdal worden beantwoord, men zal het te Finstermünz zien en dan te *Nauders*. *Maltz* zal het dan ontsteken, en geheel *Tyrol* zal wakker worden. Op berg en in dal zal de krijgszang klinken, en dan.... laat de wolven op hunne hoede zijn!"

HANS verliet inderdaad de hut, snelde de houten brug over en begon den steilen berg te beklimmen, met eene vlugheid, die geene sporen vertoonde van zijne gebrekkigheid. Het was hem, alsof de kreupele soldaat hem gedurig aanspoorde, terwijl die zelf langzamerhand zijnen tred vertraagde en eindelijk uitriep: »Ik kan niet meer, HANS! Gij moet alleen verder gaan! Jongen, aan u is de roem! — ik ben oud en afgeleefd! Haast u en red het vaderland! De tonteldoos en de vodden vindt gij in den hollen pijnboom naast de takkebosschen. Zij zijn met werk omwoeld en zullen dadelijk vlam vatten. Vaarwel, en God zij met u!"

Was HANS nog in den slaap? Of deed de opgewondene verbeelding hem nog voortdurend in eenen soortgelijken toestand verkeeren, zóó dat hij al het voorafgegane als werkelijkheid geloofde? Hij vloog over den weg. Het pad voerde over verscheidene bergstroomen, die HANS met éénen sprong over snelde. Ik kan niet het duizendste deel verhalen van de moeijelijkheden en gevaren van dien nachtelijken togt: op éene plek loopt het pad langs den rand van een afgrond, elfhonderd voet diep, en neemt aan het einde zulk eenen korten draai, dat er een ijzeren haak in de rots is bevestigd, waaraan de reiziger zich moet vasthouden. Verderop moet een steile ijsvlakte worden overgegaan, en eindelijk moet men den bergstroom van de *Kletscher* oversteken met behulp van een' boomstam, welks bast nat en glibberig is en waarop naauwelijks de vaste voet van den bergbewoner kan staande blijven. Eindelijk kreeg hij een groot donker voorwerp, dat afstak tegen den helderen hemel, in het oog, het was de stapel hout bestemd tot het seinvuur.

Naarmate hij naderde, werd zijne drift grooter, iedere minuut scheen hem een jaar, elke verkeerde stap was hem als de verijdeling van zijn doel, en wanneer door de een of andere wending van den weg de houtstapel een oogenblik uit zijn gezigt verdween, dan bonsde zijn hart zoo geweldig, dat hij naauwelijks adem kon halen. Eindelijk bereikte hij den top — de woeste bergspits van de Kaiserfels. De sneeuw lag hoog en de wind was koud en snijdend. HANS bekreunde zich daaraan niet; zijne geheele ziel was op één voorwerp gerigt; lijden, marteling, de dood was hem welkom, als hij zijn doel maar bereikte. Een digte nevel lag op het land naar de zijde, van waar hij gekomen was; maar naar den kant van Landeck was de lucht helder, en HANS zag in die rigting naar beneden, zoo goed de duisternis hem dat toeliet, maar alles scheen rustig, niets bewoog er of toonde de gedreigde nadering. HANS kwam tot zich-zelven. »Zoo ik mij bedrogen had!" dacht hij, »zoo het loutere inbeelding ware! zoo een valsch alarm den opstand ontijdig deed uitbarsten!"

Dat waren martelende twijfelingen, en terwijl hij nog daarover nadacht, stond hij, zonder doel, te staren in de diepte onder hem, toen hij eensklaps, reeds digt bij hem, ofschoon nog wel tachtig ellen lager, twee gedaanten uit de schaduw van een dennen kreupelhout zag te voorschijn komen en de steilte opklimmen. Zij werden door twee anderen gevolgd, en nu verscheen er een lange sleep, en allen begonnen de hoogte te bestijgen. Hunne wapenen kletterden, er kon geen twijfel meer aan zijn: het was de vijand.

Met éénen sprong greep hij de tonteldoos en sloeg vuur; het hout met teer bestreken, vatte terstond, en eer eene minuut verloopen was, steeg een heldere kolom van vlammen ten hemel op. HANS, niets aan het toeval willende overlaten, greep een brandend hout en raakte hier en daar de takkebosschen aan, totdat de geheele hoop in ligterlaaijen gloed stond. Naauwelijks hadden de voorsten den kruin van de laatste hoogte bereikt, of zij schoten met eenen kreet van woede en wraakzucht toe. Het was te laat; het sein was reeds gezien en een glinsterend punt op de *Gebatsch* toonde, dat daar weldra een tweede vuur zou vlammen. HANS had slechts den tijd om zich om te keeren en te vlugten, terwijl de soldaten de hoogte bestegen. Een brandende vonk evenwel was aan zijn buis blijven zitten, en daarop gemikt vlogen vier

kogels hem achterna. Het was op het oogenblik toen hij zich had omgekeerd, om nog eenen laatsten blik op de houtmijt te werpen. Hij viel; maar spoedig weder opstaande, vervolgde hij zijne vlugt. Zijne zending was slechts half volbragt, indien het dorp niet van het dreigende gevaar werd verwittigd. Al de moeijelijkheden van den togt moest hij nu wakend trotseren, en met de smart van eene vreeselijke wond, want — de kogel had hem onder de linkerborst getroffen. Half razende van pijn en overspanning, sprong hij van klip tot klip, vloog over de bergstroomen, en waggelde eindelijk, meer dan hij liep, de dorpstraat in, en viel neder voor de deur van den Schout.

Het geheele dorp was reeds op de been, het seinvuur had elk te wapen geroepen, maar niemand kon zeggen, door wien het was ontstoken, of van welken kant de vijand was te wachten. Zij drongen nu rondom den armen knaap, die ter naauwernood eenige onverstaanbare klanken kon uitbrengen.

»Hebt gij het gedaan?" riep de Schout, »aan uwe dwaze inbeeldingen hebben wij dezen schrik te danken, die ons land bittere tranen kan kosten."

»De kreupele soldaat zeide mij, dat zij kwamen," stamelde HANS.

»Wat kreupele soldaat! Hij is krankzinnig!" riep een oude boer. »In het geheele dorp is er geen."

»Ja, ja," herhaalde HANS, »ze wierpen hem gisteren avond het venster uit, omdat hij kreupel was, even als ik; maar hij zeide mij, dat ze kwamen, en ik had slechts den tijd, om de Kaiserfels te bereiken, bijna tegelijk met hen."

»Ellendige dwaas!" zei de Schout streng. Zie, daar is het sein van Pfunds, en geheel Tyrol zal op de been zijn! Zoo uw leven iets waard was, zoudt gij er om sterven."

»Dat zal ik!" zeide HANS snikkende, »De kogel zit hier nog." En hij deed zijn buis open en toonde aan hunnen ontstelden blik zijne borst in bloed zwemmende. Deze vreeselijke getuigenis der waarheid verdreef elken twijfel aan zijn verhaal; hoe verschrikkelijk ook de tijdingen waren, de betere natuur der arme dorpelingen overwon hunne vrees, en in de smart over het lot van den knaap verloren zich alle andere gedachten. Zij droegen hem naar de hut zijner moeder, terwijl de Schout naast hem ging, en HANS in afgebroken woorden het gebeurde verhaalde. Hoe vreemd en onzamenhangend zijn verhaal van den kreupelen soldaat schijnen

moest, zijne wond was eene daadzaak die niet kon worden geloochend, en de toehoorders zagen elkander aan, en wisten het vreemde geval niet te verklaren. De bittere droefheid der moeder, toen zij haren uitgeputten, bloedenden zoon aanschouwde, verdreef voor een oogenblik alle andere gedachten; want nadat HANS te bed was gebragt, viel hij in zwijm; maar eensklaps bekomende, deed hij eene poging om zich op te rigten en riep de hoofden van de dorpelingen rondom zich en zeide: »Zij komen van de Kaiserfels; spoedig zullen zij hier zijn en het dorp in brand steken, zoo gij de bruggen over de Kletscher niet wegkapt en de bergpas niet sluit bij de Witte Punt. Zet tirailleurs uit langs den bergrug en stelt eene wacht bij het voetpad van de Pontlatzer brug!"

Indien deze woorden de bevelen waren geweest van eenen stervenden generaal die aan het hoofd van een leger stond, zij hadden niet met vaster vertrouwen kunnen worden aangehoord, noch stipter kunnen worden gehoorzaamd. De Schout gaf oogenblikkelijk de noodige orders. De woorden van HANS waren voor de bijgeloovige dorpelingen goddelijke ingevingen. En velen verzekerden reeds stout weg, dat de kreupele soldaat ST. MAARTEN-zelf was geweest, hun beschermheilige, voor wiens altaar spoedig een aantal biddenden lag geknield.

De dorpsheelmeester erkende weldra, dat de wond meer bekwaamheid vorderde dan hij bezat, maar gaf de hoop niet op.

HANS glimlachte flaauw en fluisterde: »Het zij zoo! Het spreekwoord is waar: God heeft zijn plan met ieder man!" Van uitputting viel hij in slaap.

Terwijl hij sluimerde werden de tijdingen, die hij zoo zonderling had aangebragt, volkomen bevestigd. De scherpschutters van het dorp hadden reeds schoten gewisseld met de Beijersche troepen op de bergen en deze teruggedreven. De wacht bij de Pontlatzer brug trok terug naar Landeck met drie veldstukken, die eerst den vorigen dag waren verschenen. Ieder oogenblik kwamen er berigten van het aanrukken van afgelegene bezettingen, die zich in het open veld verzamelden. Het was uit alles blijkbaar, dat men iets geweldigs had bedoeld, en dat dit enkel verijdeld was door de onverklaarbare tusschenkomst van HANS JÖRGLE. De Tyrolers moesten wel inzien, dat hun tijd was gekomen en zij nu of nooit hunnen slag moesten slaan. Dat voelden de aanvoerders ook, en van dorp tot dorp vlogen boden met stukjes papier

met de eenvoudige woorden: »Het is tijd!" terwijl eene plank den stroom afdreef met een vlaggestok, waaraan een wimpel wapperde; een teeken, dat met wilde kreeten van geestdrift werd begroet: *Tyrol* was in beweging. »Voor God, den Keizer en het Vaderland!" weerklonk van elken berg en uit ieder dal.

Het wilde gejuich der marcherende landlieden wekte HANS JÖRGLE weder uit zijnen slaap, die, hoewel door de pijn onrustig, toch eenige uren had geduurd. Hij glimlachte en maakte een gebaar, alsof hij stilte verlangde, om de bezielende toonen duidelijker te hooren, en lag toen een geruimen tijd als in een stil gepeins. De Schout overreedde met groote moeite de arme weduwe om een oogenblik den gekwetste te verlaten, terwijl hij hem eene vraag wilde doen. De bedroefde moeder vertrok, en de oude man ging op hare plaats zitten. Na een poos zwijgens, kuste hij de hand van den knaap en zeide met ontroering: »Gij zult ons weldra verlaten HANS!"

HANS glimlachte, terwijl zijne naar boven geslagen blikken hoop en vertrouwen schenen uit te drukken.

»Gij hebt gelijk, HANS!" hernam de Schout, »uw loon wacht u! Maar laat ook hier, mijn kind! in uw eigen dankbaar dorp, uwe Vaderlandsliefde en zelfopoffering eene daad zijn, die in de geheugenis onzer kinderen blijft, opdat zij er uit leeren, hoe iemand als zij, en nog hulpeloozer en zwakker, het vaderland dienen kan. Zeg, HANS JÖRGLE! zal het uwe laatste oogenblikken verzachten, als gij bedenkt, dat onze dankbaarheid een gedenkteeken voor u in het dorp zal oprigten met den naam van uwen vader, die te *Elchingen* viel, boven den uwen? De dorpelingen hebben mij verzocht u dat te vragen."

»Mijne moeder! — Mijne arme moeder!" mompelde HANS.

»Zij zal nooit gebrek lijden, HANS JÖRGLE! In het beste huis van het dorp zal het niet beter zijn dan in het hare. Maar mijne vraag, HANS! — de tijd dringt!"

HANS zweeg en lag een poos met gesloten oogen. Daarop leide hij zijne hand op die van den ouden man en sprak met eene heldere stem, maar die langzamerhand zwakker werd:

»Laten ze geen gedenkteeken oprigten voor iemand, zoo arm en gering als ik ben. Ik heb geene daden gedaan roemrijk genoeg voor zegeteekenen op den helderen dag. Maar laat de nachtwacht hier te middernacht komen, in het zelfde

uur, waarin ik mijn' gezegenden droom heb gehad, en laat hij mij een goeden nacht wenschen! Zij die slapen, zullen genoeglijker droomen; en die waken, zullen, als zij hem hooren roepen, denken aan HANS JÖRGLE!"

En zoo geschiedde het.

DE SPELER.

Terug! Men dobbelt hier in 't groot!
In deez', der hel gewijden hoek,
Toeft den verliezer schande en dood;
Den winner schande en vloek.

»Een oogenblik later en de trein zou vertrokken zijn, en ik had hem vruchteloos kunnen nakijken!" zeide ik tot mijzelven en drukte mij, ademloos van het loopen, in den hoek van een der rijtuigen van den ochtend-trein van *Versailles* naar *Parijs*. Drie andere passagiers en een hond waren in dien wagen mijn geheele reisgezelschap, en weldra was ik bezig hen oplettend waar te nemen.

Het is mij eene oude gewoonte, dat ik, op reis, mijne togtgenooten gadesla, en naar deze physionomische studiën in gedachten eene geschiedenis of avontuur zamenstel, van welke zij de voornaamste handelende personen zijn. Op die wijze kan men zich het best den tijd korten, en ook in 't vervelendst gezelschap nog verstrooijing vinden.

Tegen mij over zat een forsch gebouwd, doch bleek jong mensch, naar de laatste mode, maar eenigzins slordig gekleed, en zoo in de lectuur van een boek verdiept, dat hij er, zelfs bij mijn binnentreden, de oogen te naauwernood van ophief. In een' hoek van het rijtuig zat, in den genoegelijken toestand tusschen waken en slapen, een bejaard heer. Zijn bleek gezigt was vol rimpels, zijn haar grijs en dun, en de zware, digte wenkbraauwen verborgen bijna zijne doffe, diep liggende oogen, die hij van tijd tot tijd op den lezenden jongen man rigtte.

»Zoo, zoo!" dacht ik, »dat is vermoedelijk de een of ander strenge oom, die met een jongen, ligtzinnigen neef naar de stad gaat."

Vervolgens wendde ik mijne aandacht naar den tegenovergestelden hoek. Daar zat eene jonge dame, mede bleek van kleur en niet schoon, maar innemend. Hare kleeding was

eenvoudig doch rijk, en blijkbaar uit de handen van een' der voornaamste dameskleedermakers gekomen. Men zag 't haar aan, dat zij tot de hoogere standen behoorde. Hare groote blaauwe oogen waren vol geest en verstand, haar mond vriendelijk en lieftallig. In de kleine, fijn gevormde hand hield zij een fraai reukfleschje, waarvan zij dikwijls gebruik maakte.

Tegen haar over lag op de bank een Engelsch kwartelhondje van uitnemende schoonheid, dat van tijd tot tijd met zijne meesteres de vriendelijkste blikken wisselde. De dame scheen ziekelijk, want zij legde menigmaal de hand op het hart, hetgeen mij deed bemerken, dat zij een kostbaren juweelen brasselet aan den arm droeg.

Deze personen nu vormden mijn reisgezelschap. De vermeende oom zat stil, nu eens slapende, dan eens gedachteloos in het rond ziende; de ligtzinnige neef las onafgebroken voort; de dame zuchtte dikwijls; de kleine hond snurkte, en ik zwelgde in het vol genot van eenen wakenden droom, en spon uit mijne waarnemingen allerlei grappige historiën, in welke de personen, die mij omgaven, de hoofdrollen vervulden. Dit spel mijner verbeelding werd door de aankomst op de plaats onzer bestemming maar al te ras gestoord. De trein hield stil, maar de jonge man bleef lezen, de dame zuchtte weder en legde hare hand op haar hart, de oude heer drukte zich nog dieper in zijnen hoek, en geen van allen scheen het eerst te willen opstaan.

Derhalve, zelf opstaande, nam ik, met eene vlugtige buiging, afscheid van mijne reisgenooten, stapte uit het rijtuig en zag mij kort daarop in het bezit van een vertrek in een *hôtel-garni*.

Na mijn middagmaal gebruikt te hebben ging ik naar den schouwburg en van daar, op aandrang van een' vriend, naar een der geheime speelbanken. Tot mijne verbazing herkende ik hier, in den bezitter van deze speelhel, den zelfden ouden heer, met wien ik des morgens had gereisd, en wien ik in verbeelding de hoedanigheid van een braven, verstandigen oom had toegelegd.

Er was slechts weinig gezelschap en het spel nog niet begonnen; de *croupiers* echter zaten reeds op hunne hooge stoelen ter wederzijde van de tafel, met die geslepen onverschilligheid, welke men steeds bij dit slag van menschen waarneemt. De bejaarde heer zat aan het eene einde der

tafel en hield met zenuwachtige opgewondenheid, eene massief gouden snuifdoos in de hand geklemd, terwijl zijne blikken onophoudelijk tusschen de hoopen gouds, die vóór hem lagen, en de deur der kamer heen en weder gingen. Weldra ging die deur open, en in het vertrek trad — mijn andere reisgenoot, de jonge man, dien ik voor den neef van den ouden heer had gehouden. Ofschoon er ook nu nog maar weinig menschen waren, begon echter dadelijk het spel: — *rouge et noir.* Nu hielden alle gesprekken op, en men hoorde niets meer dan de eentoonige woorden der *croupiers*, en het gerinkel van het goud, dat met de zwarte harkjes door de winners werd naar zich toe gehaald.

Zelf speelde ik niet, en daar ik van al de aanwezigen slechts mijne twee reisgenooten kende, was mijne geheele oplettendheid tot deze beiden beperkt, en hun gedrag deed dezelve al hooger en hooger stijgen. De jonge man verloor aanzienlijke sommen gelds; hij legde de eene rol voor, de andere na op de groene tafel, en zag ze telkenmale de prooi der *croupiers* worden. Het bloed steeg hem in de bleeke wangen, en diepe zuchten wrongen zich van tijd tot tijd onwillekeurig uit zijne borst. Ik weet niet, wat mij eene zoo pijnlijke belangstelling voor dien jongman inboezemde; maar met het omslaan der kaarten was het mij steeds als of mij een dolk door het hart ging; want zoo hardnekkig een tegenspoed en zulk eene hardnekkige speelwoede daartegenover waren mij nog nimmer voorgekomen. Ook de overige spelers schenen mijne gewaarwordingen te deelen, en het duurde niet lang, of mijn jonge reisgenoot was de eenige, die nog speelde, terwijl alle de anderen zich vergenoegden met toe te zien.

Tegen één ure des nachts vertrok hij, gelijk ik niet zonder reden vermoedde, zonder een enkelen Napoleon meer in zijn bezit te hebben. Ik volgde hem op den voet en trad met den vriend, die mij naar de speelzaal gebragt had, in een koffijhuis.

»Gij schijnt getroffen te zijn door de tooneelen, die ge dezen avond gezien hebt," zeide mijn vriend; »en het verwondert mij des te meer, dat gij-zelf niet speelt, daar gij de belangstelling niet kunt verbergen, die het spel u inboezemt. Zoudt gij inderdaad niet ook eens willen pointeren?"

»Volstrekt niet," was mijn antwoord, »ik zal nimmer spe-

len. Zeker, ik wil niet ontkennen, dat het spel, en vooral zulk een hazardspel steeds mijne belangstelling opwekt; maar zij is slechts eene physionomische en psychologische, en nu vooral wekte het mijne deelneming, omdat zoowel de bankhouder, als het jonge mensch dat zoo veel verloren heeft, heden morgen op den spoorweg mijne zwijgende reisgenooten waren, en ik hen toen voor oom en neef gehouden heb."

»De jonge man, van wien gij spreekt," hernam mijn vriend, »is een Overste in Russische dienst. Het is de Graaf Z., die door zijne veelvuldige verliezen in het spel eene droevige vermaardheid heeft gekregen. Gij weet, welke ontzettende rijkdommen een groot gedeelte van den Russischen adel bezit; ook deze Graaf moet eens zeer rijk geweest zijn, doch thans kan hij waarschijnlijk niet veel meer het zijne noemen. Hij komt nu laatstelijk van *Napels*, waar hij zoo ontzettend veel verloren moet hebben, dat ik de som niet waag te noemen. Hij is een hartstogtelijk, bijna krankzinnig speler, dien zelfs het onafgebrokenst verlies en onveranderlijkst ongeluk in het spel van zijne dolheid niet hebben kunnen genezen. — Den bankhouder ken ik niet. Dezen avond zag ik er hem voor het eerst; maar men zegt dat hij een *Spanjaard* is, die de bank voor eene aanzienlijke som gepacht heeft. Doch zie, daar komt juist Monsieur CLÉMENT, de eigenaar der speelzaal, binnen; ik zal u aan hem voorstellen, dan kunt gij van hem misschien iets naders omtrent den bankhouder vernemen."

Na de gebruikelijke begroetingen nam de Heer CLÉMENT aan ons tafeltje plaats, en nu vernam ik van hem, dat de vermeende *Spanjaard* een verbannen *Pool* was, een gewezen officier, en naar men vermoedde, een man van voornamen huize, hoewel hij zich onder den bescheiden titel van Kapitein CARLO verborg. Hij leefde te *Versailles* zeer eenvoudig, doch was bekend zeer rijk te zijn. Met verbazing had de Heer CLÉMENT een paar dagen geleden vernomen, dat hij voorstellen had gedaan, om de bank gedurende een korten tijd voor zijne rekening te houden. Daar zijne aanbiedingen hoogst voordeelig waren, had men gaarne zijn bod aangenomen, en nu liep de bank, met ingang van dien dag, eenige dagen lang voor zijne rekening en risico.

Eerst tegen drie ure des morgens gingen wij van elkander; doch de slaap ontvlood mijne oogleden, en ik wierp mij in mijn bed om en om, zonder te kunnen insluimeren.

Mijn kamer was klein, de hitte drukkend en mijn buurman in de kamer daarnaast, van welke slechts een dunne tusschenmuur mij scheidde, was, naar het scheen, nog rusteloozer dan ik. Onophoudelijk stapte hij in zijn vertrek heen en weder, en somwijlen hoorde ik hem uit het diepste der borst zuchten, alsof ligchamelijk of zielslijden hem folterde. Vermoedelijk waren de werking van den eenigzins ruim gebruikten wijn, eene koortsachtige opgewondenheid, en mijn natuurlijke afkeer om mij in zaken te mengen, die mij niet aangaan, oorzaak, dat ik niet opstond en mijn bijstand, zoo die baten kon, aanbood, of ten minste schelde om den wakenden knecht mijne waarnemingen mede te deelen.

Eindelijk sliep ik in, en ontwaakte, gelijk men denken kan, eerst laat op den volgenden dag, dof van geest en moede van ligchaam. Eene zonderlinge zwaarmoedigheid en angstige beklemming drukten mij, en verlieten mij zelfs op de straat niet; ofschoon het mijn eerste bezoek in de hoofdstad en ik vol nieuwsgierigheid en geestdrift derwaarts gekomen was, om hare wonderen en genietingen te leeren kennen. Het drukkend gevoel, dat mij benaauwde, ontnam aan de mij omringende voorwerpen en nieuwe tooneelen al hunne bekoorlijkheid, en dreef mij reeds vroeg naar mijn hôtel terug. Ik deed mijn middagmaal van een' naburigen restaurateur komen, gebruikte 't eenzaam op mijne kamer, en bleef vervolgens bij eenig dessert en een cigaar of wat, zitten mijmeren. Eer ik er aan dacht sliep ik in, en toen ik weêr wakker werd was het donker.

Door eene reet in de tusschendeur viel een schijnsel van licht uit de aangrenzende kamer in de mijne, en een gesprek, dat er tusschen een' man en eene vrouw gevoerd werd, boeide mijne aandacht en nieuwsgierigheid. Men zal met reden zeggen, dat het onkiesch van mij was er naar te luisteren; doch tot mijne ontschuldiging moge strekken, dat ik meermalen gedruisch maakte, om mijne buren te doen weten, dat men ook hen kon hooren. Toen dat echter niet baatte gaf ik het op, en hoorde onwillekeurig, wat er gebeurde.

De stem des mans was in het eerst zacht en vleijend. De vrouw schreide blijkbaar, en het weinige, dat ze zeide, was zoo kort en afgebroken en door een krampachtig snikken gestoord, dat ik 't aanvankelijk niet verstaan kon. Einde-

lijk antwoordde zij nog slechts in hartbrekende zuchten, waarop de man uit den zachten, overredenden toon in een gramstorigen en ruwen overging, die haar blijkbaar beleedigde en nieuwe kracht deed vinden; zoodat ik nu hen beiden van woord tot woord verstond.

»Goed, Mevrouw!" zeide hij, »die hardnekkigheid zal u berouwen. Hebt gij het er op toegelegd, mij, zonder redding en hoop, in het verderf te storten, zoo weet, dat ge niet mij alleen, maar ook u-zelve ongelukkig maakt. Mijn voorgevoel zegt mij, dat het geluk mij heden gunstig zijn zal; wilt ge mij uwe diamanten niet geven, dan berooft ge mij van de eenigste middelen, om alles terug te winnen wat ik door vroeger tegenspoeden verloor."

»Zeg liever, wat uwe dwaasheid en halstarrige inbeelding u gekost heeft!" riep de dame. »Mijne diamanten zijn nog het eenige, dat wij bezitten, en zullen te naauwernood toereikende zijn, om de kosten van onze huisreis te betalen, en deze stad van ondeugd en ellende te kunnen verlaten, waar met elk uur de armoede ons nader komt. Ik bezweer u, PAUL! bij al wat heilig is, laat de vreeselijke lessen, die het lot u zoo lang gegeven heeft, u genoeg zijn! Geef uwe ijdele en noodlottige verwachtingen op, ruk u los van den heilloozen hartstogt, die u verblindt, en keer tot uwe vrouw terug, die, ondanks al het onheil dat gij haar berokkend hebt, u nog altijd bemint, en zich nimmer over het verlies van haar vermogen, hetwelk de speeltafel verzwolgen heeft, beklagen zal, zoo gij thans nog slechts naar haren raad wilt luisteren!"

»Madame," riep de man, met eene van woede bijna klanklooze stem, »ik verlang niets anders dan uwe juweelen: uwe verwijtingen en beschimpingen moogt gij voor u-zelve houden. Ik ben uw gemaal en heb het regt, om over al wat gij bezit naar mijn welgevallen te beschikken!"

»Houd op, PAUL!" riep de dame; »is het niet genoeg, dat gij mij al mijne goederen, het geheel vermogen van mijn armen verbannen vader hebt doen verliezen? Zoudt gij mij ook nog van deze onbeduidende brasselet, die de beeldtenis mijner geliefde moeder bevat, berooven? Neen," ging zij voort, na eene tusschenpoos, waarin zij niet spreken kon door hare tranen, »neen, dit eenige, dierbare overschot van mijn vermogen zal ik des noods met mijn leven beschermen. Het beeld mijner zalige moeder zal ik nimmer afstaan, en de diamanten, die het omgeven, zullen niet anders verkocht wor-

den, dan om u en mij ten minste nog eenigen tijd voor den honger en de schande te behoeden, die we, o mijn God! met elken dag te gemoet gaan!"

Een ontzettende lach, die mij nog heden, nu ik dit schrijf, door de ziel dreunt, was het eenige antwoord. Daarop werd de deur met een ruk geopend en met zulk een geweld weder toegeslagen, dat het licht er van uitging; alles in de andere kamer werd nu doodstil.

Na eenigen tijd hoorde ik de diepgeschokte vrouw op de knieën vallen, eene wijl snikken, en toen in eene vreemde taal met innigheid bidden, waarop weder de diepste stilte volgde.

Ten elf ure des avonds trad ik ten tweeden male in de speelzaal en vond er, even als den vorigen avond, Kapitein CARLO aan de speeltafel. Met een blik, die mij angstig voorkwam, zag hij gestadig naar de deur, als verwachtte hij iemand. De Russische Officier was er nog niet. Kort na mij echter, trad ook hij binnen. Eenigzins beschonken, zoo als 't scheen, plaatste hij zich aan de tafel en staarde met gretige oogen naar het goud der *croupiers*. Kapitein CARLO beschouwde hem met innige deelneming; maar de *Rus* had voor niets anders oogen, dan voor het spel en het goud.

»*Faites votre jeu! — Le jeu est fait!*" zeide de *croupier* en wilde juist de kaarten schudden, toen de *Rus* met eene woeste stem riep: »Honderd Napoleons op de roode!"

De *croupier* hield op en zag den Overste aan; doch daar deze geen geld op tafel legde, antwoordde hij koel: »Vergeef mij, Mijnheer! het geld moet worden ingezet!"

De Overste werd beurtelings bleek als een doode en rood als vuur, en kon van verbolgenheid naauwelijks woorden vinden.

»Hoe durft gij 't wagen, zóó met mij te spreken?" riep hij eindelijk uit, en wilde heengaan; maar zich omkeerende voegde hij er op zachter toon bij: »Nadat ik gisteren eene zoo aanmerkelijke som aan uwe bank verloren heb, kon ik niet verwachten, dat ge mij, nu ik toevallig mijne beurs heb vergeten, zulk een onbeduidend crediet zoudt weigeren." — Dit gezegd hebbende vertrok hij.

In geheel het gedrag van den man en vooral in den toon, waarop hij deze woorden sprak, lag iets, dat ook bij de overige gasten den lust voor het spel scheen uit te dooven.

De een voor, de ander na, verliet de zaal, en weldra was ik de eenige vreemde, die nog achterbleef.

Kapitein CARLO zat verstrooid, en gaf op eenige vragen, die hem gedaan werden, verkeerd bescheid, zoodat zijne gedachten blijkbaar elders waren.

Daar er meer dan een half uur verloopen was, zonder dat er nieuwe gasten waren gekomen, en ik niet speelde, begonnen de *croupiers* hunne kassen en gereedschap in te pakken, en ik tastte reeds naar mijn' hoed, toen de deur plotseling weder openging, en de Overste andermaal binnentrad. Maar welk eene verandering had er in hem plaats gevonden! Hoe zag hij er uit! Zijn gelaat was bleek en woest, zijne lippen waren wit als krijt, zijn haar hing hem wild en ontordend om het hoofd; zijn regterhand stak in zijnen boezem; hij beefde als een riet, en zijn doffe, glasachtige blik rolde schuw en angstig in het rond. Met inspanning deed hij eene poging om zich te bezadigen, vorderde Champagnewijn en sloeg glas op glas naar binnen, zoo snel als de knecht het kon inschenken.

De drank scheen hem eenigzins tot bedaren te brengen, en de *croupier* schudde de kaarten op nieuw, om den Overste omtrent zijn voornemen te polsen.

»Nog eenmaal rood!" sprak de *Rus*, trok de hand uit zijne borst en legde eene brasselet van hooge waarde op de tafel. »Zij is honderdduizend francs waard!" vervolgde hij, zich tot den *croupier* wendende; »waar is thans uw moed, gij kostelijke heer! die mij een half uur geleden honderd Napoleons weigerde te borgen? Zijt ge misschien voor den uitslag bevreesd, of kunt ge mijn' inzet niet dekken?"

Kapitein CARLO opende, bedaard en zonder een woord te spreken, eene voor hem staande kleine cassette, nam er banknoten uit tot de waarde van honderdduizend francs, en legde die met groote onverschilligheid naast de brasselet.

Het spel begon.

De *croupier* riep: »Zwart wint!"

De Overste had dus alweder verloren, en de kostbare brasselet was een eigendom der bank.

Het bloed stolde mij in de aderen, toen ik in het juweel den armband der jonge dame herkende, die mijne reisgenoote op den spoorweg was geweest. Alles draaide voor mijne oogen, ik moest mij aan de tafel vasthouden om niet neder te zijgen,

en wilde mijn hoed grijpen, om buiten de zaal frissche lucht te zoeken, toen de stem van Kapitein CARLO mij weder als aan mijne plaats vastnagelde.

»Heer Overste," zeide hij tegen den *Rus*, »ik weet, gij zijt op dit oogenblik schaars van geld voorzien. Wilt gij over dit zakboekje met banknoten beschikken, dan kunnen wij morgen wel met elkander afrekenen?"

Wat mag dien ouden mensch toch bewegen, dacht ik, zulk een pijnlijk tooneel nog te verlengen?

Het gedane aanbod, dat mij zoo raadselachtig voorkwam, werd aangenomen; — het spel begon op nieuw, en ik behoef naauwelijks te zeggen, met welken uitslag: — in weinig minuten tijds had de *Rus* weder alles verloren.

»Laat ons nu *quitte ou double* spelen!" riep hij, als in een' aanval van de uiterste wanhoop. Maar nu schudde de bankhouder weigerend het hoofd.

»Neen," sprak hij, »verder speel ik niet! De som, die gij mij schuldig zijt, gaat uw vermogen reeds ver te boven. Ondertusschen, op éene enkele wijze wil ik nog met u spelen. Ik wil er het dubbel tegen stellen van de geleende som, wanneer gij thans uwe gemalin inzet."

Op deze woorden gaf de Overste een schreeuw, zoo ijselijk zoo hart- en oorverscheurend, als er ooit een in krankzinnigheid kan zijn geslaakt. — Nooit zal ik dien kreet vergeten! — Hij kromp weg in zijnen stoel, het haar rees hem te berge, koud zweet stond in groote druppelen op zijn voorhoofd, en geheel zijn forsch gebouwd ligchaam sidderde. Toen hij wilde opstaan, viel hij als verlamd weder in zijn stoel terug. Een oogenblik daarna greep hij echter met beide handen en met bovenmenschelijke inspanning de tafel, rigtte zich op, en waggelde de kamer uit.

Ik was te ontsteld, om met bedaardheid den indruk gade te slaan, dien dit alles op Kapitein CARLO maakte. Maar zoo ras de Overste vertrokken was, rees deze van zijne zitplaats op, en riep, zonder te bedenken dat ik hem hoorde, tot mijne uiterste verbazing met diepe aandoening uit: »Ongelukkige JULIA! Mijn arm kind! Hij bemint haar dus nog steeds, en alles is nog niet verloren! Hare eer is hem nog heilig — hij kan nog gered worden!"

Dit zeggende werd hij mij gewaar, en vervolgde met bevende stem: »Ik heb de innige deelneming bemerkt, Mijnheer! die gij dezen ongelukkigen man geschonken hebt. Gij hebt nu

zelf gezien, dat nog niet elke goede vonk bij hem is uitgedoofd. Nog bemint hij zijne vrouw, en siddert bij de gedachte, haren naam in de schandelijkheden van een spelersleven te verwikkelen. Neen! neen! verloren is hij nog niet. Hij kan nog altijd geluk en rijkdom vinden! De avonden van gisteren en heden hebben hem gered!"

»Ik ben, Mijnheer!" ging hij, zacht tot mij alleen sprekende, voort, »u eenige opheldering schuldig, zonder welke hetgeen hier geschied is, en ook mijn karakter en gedrag voor u een raadsel zouden blijven. Weet dan, dat deze ongelukkige speler de echtgenoot is mijner eenige dochter, van welke, gelijk ook van mijn dierbaar vaderland, eene lange ballingschap mij gescheiden houdt. Die ballingschap en de vervolging, aan welke ik blootgesteld bleef, dwongen mij, zelfs voor háár geheim te houden, dat en waar en onder welken naam ik nog leef. Vóór mijne vlugt is het mij gelukt een aanzienlijk gedeelte van mijn vermogen in veiligheid te brengen, en in mijne ballingschap heb ik dat door spaarzaamheid, matigheid en vlijt nog aanmerkelijk vermeerderd. Eindelijk gelukte het aan de tusschenkomst mijner vrienden, of misschien aan de voorspraak, welke mijn geld mij verschafte, de vergiffenis van den grootmoedigen Keizer te verwerven, en met een voorgevoel van nameloos geluk keerde ik naar mijn vaderland terug, om, na veeljarige scheiding, mijne dochter weder aan mijn hart te kunnen drukken. Tot mijn onuitsprekelijke smart vernam ik bij mijne terugkomst, dat zij met een man gehuwd was, die door toomelooze speelwoede reeds het verschrikkelijkste leed over hem-zelven en mijn ongelukkig kind gebragt had. Niemand kende hun tegenwoordig verblijf, noch wist wat er van hen was geworden. Het gelukte mij eindelijk hun spoor te ontdekken, en 't geen ik daarbij vernam, gaf mij de overtuiging, dat mijne tusschenkomst van geene vrucht zou zijn, zoo lang hij niet al wat hij bezat verspeeld zou hebben. — Ik deed nu door een vertrouwd dienaar hem volgen en gadeslaan, en mij van alles onderrigten. Zóó vernam ik, dat en wanneer hij te *Parijs* zou komen, en kon hier in tijds de maatregelen nemen, die ik beraamd had tot zijn behoud. Hij had mij nimmer gezien en kent mij dus niet. Op den spoorwagen, waar ik mijne dochter voor het eerst wederzag, bleek 't mij dat de jaren en het uitgestane leed mij ook voor haar geheel onkenbaar hebben gemaakt. Het overige weet gij, Mijnheer! — Mijne arme dochter! wat

moet zij geleden hebben! Die brasselet bevat de beeldtenis mijner teêrgeliefde vrouw, van welke zij als erfstuk op haar is overgegaan. Ik ken mijne JULIA genoeg, om te weten, dat zij dit kleinood niet dan op het uiterste heeft afgegeven. Welk een vermogen moet de liefde voor den ongelukkige op hare ziel hebben gehad, dat zij dien laatsten dierbaren schat aan hem heeft opgeofferd! Maar gelukkig, dat ook hij haar nog bemint! Thans is er nog niets verloren; want ik ben rijk genoeg om hunne verwoeste fortuin te herstellen, en er is geen twijfel aan, zijne armoede en de schok, dien ik hem heb toegebragt, zullen eindelijk hem het spel doen verfoeijen. »O," riep de oude man, met tranen in de oogen uit, »O, dat het reeds morgen ware; dat ik reeds tot mijne dochter konde gaan, om mij bekend te maken, haar aan mijn hart te drukken, haar de rust, een verloren echtgenoot, en 't verloren geluk terug te geven, en de sporen zelfs uit te wisschen van den kommer, dien zij geleden, en ook aan haren vader berokkend heeft!"

Gedreven door een angstig voorgevoel, zeide ik den Kapitein, hoe toevallig ik vernomen had, zijne kinderen tot buren te hebben, en spoorde hem aan, met mij te gaan en de ontmoeting niet uit te stellen tot morgen. — Met vreugde bewilligde de oude man hierin, en een huurkoets bragt ons in weinig oogenblikken aan het hôtel-garni.

»Is de Graaf Z. te huis?" vroeg Kapitein CARLO haastig aan den portier.

»Wat belieft u?" vroeg deze verwonderd.

»Wij wenschen te weten," zeide ik, begrijpende dat de Overste hier onder een vreemden naam woonde, »of de gemaal der dame, die naast mijne kamer woont, te huis is."

»Hij is uitgegaan," was het antwoord.

»Sedert wanneer?"

»Hij kwam ten elf ure te huis en ging kort daarna weder uit," hernam de portier. »Sedert heb ik hem niet zien terugkomen."

»Laat ons naar boven gaan," zeide ik tot den ouden heer. »De Gravin zal dan zeker nog zitten te wachten!" Het ongeduld gaf vleugelen aan de schreden des grijsaards; ik had moeite hem met het licht te volgen.

Weldra stonden wij voor de kamerdeur en Kapitein CARLO klopte aan; doch alles bleef stil. Wij klopten andermaal en

harder; doch hoorden niets dan het afwisselend blaffen en huilen van een' kleinen hond.

De deur was gesloten. Ik vloog naar beneden en hoorde met schrik, dat de Gravin niet was uitgegaan. Er moest dus iets noodlottigs plaats hebben. Onze beweging bragt ook andere bewoners van het hôtel op de been. Een hunner ging uit om een smid te halen. Daar het nacht was, duurde het lang eer deze kwam, en de angst des vaders was hartverscheurend. Eindelijk werd de deur geopend en hij vloog naar binnen.

De kamer was ledig; doch de kleine hond scheen het ledekant te willen verdedigen. Sidderend opende de oude man het behangsel en.... Maar hier valt mij de pen uit de hand!.... Daar lag zijne dochter; doch van 't leven — beroofd.

Buiten kennis stortte de vader neder op het lijk zijner dochter.

Arme vader! Daarvoor was hij in het leven gespaart! — Daarvoor had hij zijn vermogen behouden!....

Den dag nadat het stoffelijk overschot der Gravin op het kerkhof van *Montmartre* was ter aarde besteld, bragt de policie den afschuwelijken speler en moordenaar op.

Hij had zijn verstand verloren. In een gesticht voor krankzinnigen bewaakt hem de geregtigheid der wet, die zijne herstelling verbeidt, om hem te kunnen vonnissen. De vader der ongelukkige Gravin is, na eene gevaarlijke ziekte, met den dood in het hart naar zijn vaderland teruggekeerd.

Welk eene nieuwe, vreeselijke waarschuwing voor elken speler! Hoe veel vernield menschengeluk! Welk eene ijselijke misdaad, op het oogenblik-zelf, dat de redding nabij was! O, dat zich ieder aan dit voorbeeld mogte spiegelen en de eerste neiging tot het spel te keer gaan, éér zij tot eenen hartstogt aangroeit, die alle gevoel en verstand uitdelgt en Goddelijke noch menschelijke wetten ontziet!

DE BRAND EENER STOOMBOOT (*).

De Feniks, een der schoonste stoombooten, die te *Platts-*

(*) In mijne aanteekeningen zoekende vind ik dit verhaal,

burg gebouwd zijn, bevoer het Meer van *Champlain*, in *Canada*, en werd in September 1819 een prooi der vlammen. De Kapitein, ziek geworden zijnde, had het bestuur der boot aan zijn een-en-twintigjarigen zoon toevertrouwd. Met ruim veertig passagiers aan boord naar *St. John* stevenende, werd deze plotseling, met tegenwind, door een geweldigen orkaan overvallen. Het schoone vaartuig stond den storm door, en snelde voorwaarts, tot dat het, omstreeks ten een ure in den nacht, het breedste gedeelte van het meer had bereikt. Een onvoorzigtige, die zijn avondmaal uit de provisiekast had gehaald, liet er eene brandende kaars op eene plank staan, waardoor nog eene andere, er vlak boven hangende, insgelijks in vlam geraakte.

De passagiers waren in slaap, of lagen ten minsten in hunne kooijen, toen iemand die aan het stoomwerktuig stond, in een anders duisteren hoek van het schip een ongewoon licht bespeurde. Tot die plek genaderd zijnde, hoorde hij het geknap van vuur, en vond de deur van de provisiekast gelijk aan een muur van gloeijende houtskool. Naauwelijks had hij tijds genoeg zich om te keeren, of hij zag zich van vlammen omringd. Door dezelve heen stuivende, trachtte hij, door eene binnenwaarts opengaande deur, in het vertrek der dames te komen; doch zij was gesloten, en het gebrul van den storm scheen zijn geroep en zijne vuistslagen te verdooven. Toen naar het dek vliegende, verwittigde hij den Kapitein van hunnen toestand, en spoedde daarop naar de kajuit der vrouwen terug. Nog vóór hij beneden kwam, was het vuur reeds door de binnendeur gedrongen, en stonden de gordijnen van een der kooijen in vlam.

De jonge Kapitein wekte inmiddels zijn volk, benevens de mannelijke passagiers, en beval den loods naar het naaste eiland te sturen. Daarop al zijne manschappen om zich heen

hetwelk aanleiding gaf tot het schrijven van het dichtstuk: *de Meineed.* Het geval is te edel om vergeten te worden, en ik bied het derhalve aan, om bewaard te kunnen blijven in het Mengelwerk van de *Vaderlandsche Letteroefeningen;* altijd betreurende, dat Miss. WRIGHT, aan wier reize ik 't ontleende, verzuimd heeft den naam des jongen helds op te geven.

C. G. W.

verzamelende, stelde hij hun voor, dat er geene mogelijkheid was om allen, die zich aan boord bevonden, in de booten te bergen, en vroeg hen: *of zij genegen waren de passagiers alleen te redden, en zelve met hem hun lot af te wachten?* Allen beantwoordden dit met *ja*, en haastten zich, om de booten uit te zetten. Terwijl zij hiermede bezig waren, barsten de vlammen door het dek heen, en wikkelden den loods, den mast en den schoorsteen in een ware vuurkolom. De man die aan het roer stond verliet hetzelve echter niet, vóór dat al zijne ledematen verschroeid, en de kleederen aan zijn lijf half verteerd waren. De ontzettende hitte rondom den ketel, zette het vaartuig eene verdubbelde snelheid bij. Het schip vloog vooruit, zoodat men hopen mogt, spoedig den wal in het gezigt te zullen krijgen. De Kapitein en het volk hielden de gillende vrouwen en kinderen in hunne armen gekneld, en de booten waren te water, toen plotseling het roer afbrak, het schip, door den wind weder omkeerde en al draaijende terugsnelde. Niemand kon het werktuig naderen, om het te doen stilstaan; deszelfs woede echter verteerde zich-zelve, en liet het brandende wrak aan wind en golven ter prooi. Met onbeschrijfelijken angst begaven zich nu de schier naakte passagiers in de booten, en ontvingen de vrouwen en kinderen uit de handen van den Kapitein en zijne manschappen, die, hoewel de vlammen reeds over hunne hoofden sloegen, allen aanzoek, om zich mede in de reeds overladen booten te begeven, standvastig weigerden, en de ranke vaartuigen van het vuur wegstieten, dat hen dreigde aan te tasten. Spoedig verdwenen zij nu uit het gezigt. Toen het aan boord niet meer was uit te houden, wierp zich man voor man met eenig stuk houts waarop hij drijven kon in het water. De Kapitein bleef op den rand van het gloeijende en knetterende wrak staan, tot hij den laatsten van zijn volk, van eene spaak voorzien, zag in het water springen; toen eene tafel die op het dek stond in het meer werpende, sprong ook hij in de golven, en riep de manschappen toe: zich zoo veel mogelijk nabij het schip te houden. Hij-zelf deed dat, vooronderstellende, dat het licht van den brand 't sein zou wezen voor de booten, indien zij terug konden keeren. Deze echter hadden anderhalf uur ver door hooggaande baren te roeijen, tegen den wind op, en worstelden lang eer zij eenen oever bereikten. Zoodra zij echter hunne bijkans

naakte lading op de kust van teiland, dat ze bereikt hadden, en 't welk niet bewoond was, hadden ontscheept, keerden zij, in weerwil van de duisternis en den stroom, dadelijk terug, om de verdrinkende helden op te zoeken.

Terwijl zij tegen de woedende hoofdstoffen kampten, en te vergeefs naar het schijnsel van den brand uitzagen, die nu was uitgedoofd, brak de dageraad aan. Eene zwarte plek vertoonde zich eindelijk op de kruin eener golf, en nader bij komende, zagen zij eene breede plank, en een man op dezelve uitgestrekt. Die breede plank was het blad der tafel, die man was de jonge Kapitein. De jeugdige held was geheel bewusteloos; doch zijne edele ziel had haar aardsche omhulsel nog niet verlaten. Hij keerde in het leven, en, na eenige dagen gezond in den schoot zijner familie terug. Nog een ander dezer grootmoedige lieden werd laat in den morgen gevonden en mede in het leven teruggebragt, na acht uren lang op het water te hebben gedreven. Al de overigen vonden het loon hunner zelfopoffering bij God.

De burgers van *Bordentown* spoedden zich met spijs en kleederen naar de ongelukkige schipbreukelingen op het eiland, herbergden hen in hunne huizen en verzorgden hen met de liefderijkste deelneming.

HET COMMUNISME IN OUDE DAGEN.

JOHN BALL, een Engelsch priester der veertiende eeuw, leerde, dat het onderscheid van rang en de ongelijke verdeeling der bezittingen strijdig zijn met de oorspronkelijke, natuurlijke, goddelijke inrigting der dingen. De hooge geestelijkheid, de adel en de rijken waren de voorwerpen van zijnen haat. De Regering deed hem grijpen en in de gevangenis werpen; maar de boeren van het omgelegen land en het gemeene volk dreigden *Londen* te plunderen. Allen die hunne rekening vonden bij zijne leer, stroomden derwaarts, braken de gevangenis open, en verlosten hunnen Apostel. De Aartsbisschop van *Canterbury*, de Kanselier en de Groot-Thesaurier werden bij die gelegenheid vermoord. Eindelijk werd de woeste hoop bedwongen; de Regering kreeg weder de overhand, en BALL werd te *Coventry* gevat en ter dood veroordeeld, in 1381.

TWEE HELDEN VAN HET KEIZERRIJK.

Het is nog geene acht dagen geleden (zegt een Fransch Schrijver), dat ik, 't Hôtel der Invaliden bezoekende, hen gezien heb. Om hen henen groepeerde zich het drama van verminking, waarin het doffe gestommel en geklots van armkrukken en houten beenen het geklikklak der klingen en het gebons der geweerkolven vervangt. Elke ridderorde is hier met een stuk van 't ligchaam betaald, ieder lintje van eer bedekt twintig wonden, en onder die blaauwe rokken staat de geheele geschiedenis van NAPOLEON met kogels beschreven.

Wat vreemd gezelschap onder die fragmenten van menschen, meest allen gekleindeeld door schroot, en die men zou aanzien voor 't overschot eens maaltijds van menschenëters!

In de warme stralen der zon, die door 't venster scheen, zaten de twee, die ik bedoel, tegenover elkander. De eene is blind, de ander is zonder armen. De blinde hield een deel der *Victoires et Conquêtes* op zijnen schoot, waaruit de ander hem voorlas van den veldslag bij welken hij 't gezigt heeft verloren. Aan den avond van een heeten dag werd hij uitgezet op een der uiterste voorposten. De koude nacht kwam; doch men kwam niet om hem af te lossen, en hij viel in slaap. Toen bij 't krieken van den dag 't gebulder der kanonnen, die vroeger wakker waren dan hij, hem deed ontwaken, was hij blind, en — »dat was gelukkig!" zegt hij; want eenige uren later werd zijn regement terug gedrongen, en hij had dus de smart niet, die schande te zien. — Daarna kwam de beurt aan 't gevecht, waarin de ander zijne twee armen heeft verloren. Dat was in *Spanje*. Den eenen dag, dien van den intogt des legers te *Madrid*, klonk hij nog en dronk Spaanschen wijn op den triomf des adelaars; den dag daarna lagen zijne twee armen in den Spaanschen grond, en werd hij door vier Chirurgijns, als een mumie, in pluksel en winsels gepakt.

Zóó helpen die twee halve soldaten elkander, die met hun beiden tenaauwernood één heel mensch uitmaken, en toch niet minder opgeruimd zijn dan de heele menschen. De blinde sloeg de bladen om op kommando, en ik zag met genoegen, dat hij een volle snuifdoos had, waaruit hij den

man zonder armen een snuifje gaf, zoodikwijls die ophield met lezen.

'T WAS TOCH REGT.

Een voornaam jong Engelschman, dien wij BRUMMEL zullen noemen, zeide tot een der Prinsen, die tamelijk zwaar was: »ik neem aan Uwe Hoogheid te dragen van Hyde-Park naar den Tower, op mijne schouderen, zonder rusten en altijd in den draf." — »»Ik wed neen,"" sprak de Prins. »Ik wed om twee duizend pond," hernam BRUMMEL. »»Aangenomen. Wanneer?"" zeî de Prins. »Morgen middag, ten twaalf ure," antwoordde BRUMMEL. »»Het uur is gek,"" sprak de Prins, »»want de weg zal vol zijn; maar 't is mijn geluk, dat ge 't niet lang zult uithouden.""

Op den bepaalden tijd waren beide met hunne getuigen op de bestemde plaats.

»Het paard is gereed," sprak BRUMMEL, »als Uwe Hoogheid óók zoo goed beliefde te zijn zich gereed te maken!"— »»Ik ben gereed."" sprak de Prins. »Niet volkomen," antwoordde BRUMMEL, »Uwe Hoogheid moet haren rok uitdoen." — »»Waarom?"" vroeg de Prins. »Ik heb gewed" zeî BRUMMEL, »Uwe Hoogheid te dragen, maar niet hare kleederen." — »»Goed,"" sprak de Prins, »»daar ligt mijn rok."" — »Ja, maar uwe laarzen!" zeî BRUMMEL. »»Nu, ziedaar mijne laarzen ook,"" sprak de Prins. »Dan uw vest!" zeî BRUMMEL. »»Ziedaar het vest ook,"" sprak de Prins. »En uwe *cravate!*" vervolgde BRUMMEL. »»Nu, in 's Hemels naam! ziedaar dan ook mijne *cravate!*"" riep de Prins. »Vervolgens uw borstrok, en uwe kousen, en uw.....!" ging BRUMMEL voort. — De Prins was genoodzaakt de weddingschap gewonnen te geven, en BRUMMEL ontving de twee duizend pond.

DAAR WAS NIETS TEGEN TE ZEGGEN.

Een voornaam acteur, groot liefhebber van de jagt, vervolgde eens het wild op onvrijen grond. De boschwachter van den eigenaar, trad op hem toe en vroeg hem barsch: »Met welk regt jaagt gij hier?" — De acteur bezag hem van

't hoofd tot de voeten, en zeide toen met al de majesteit en nadruk van MAHOMET in het treurspel van dien naam:

»»'t Regt, dat een sterke geest, die voor geen weêrstand beeft,
»»Op 't wankelmoedig volk en zwakke zielen heeft.""

»O, neem niet kwalijk!" sprak de boschwachter bedremmeld, »dat wist ik niet." — »»Dat geloof ik gaarne."" hernam de acteur, en vervolgde toen ongehinderd zijne jagt.

VOLKOMEN HERSTELLING.

»JAN! in geene acht dagen zijt ge bij mijn doodzieken vriend geweest, om te vragen hoe hij vaart!" — »»Ik ben er van middag geweest, Mijnheer."" — »Zóó? En hoe vaart hij?" — »»Volkomen beter, Mijnheer."" — »Volkomen beter?" — »»Ja; want mijnheer was uit."" — »Nu reeds uit?" — »»Ja, Mijnheer. Mijnheer was juist van daag uit, om zich te laten begraven.""

UIT DEN VREEMDE.

I.

ECHTE CHRISTENZIN.

Bemin uw' vijand! — Zegt de Schrift;
Die spreuk is TAPS in 't hart gegrifd.
Hij slaat zijn vierden snaps naar binnen.
»TAPS!" roept men »TAPS, hij doet u kwaad!"
»»Ik weet wel"" zegt hij »»doch er staat:
»»Dat ik mijn vijand moet beminnen!""

II.

'T KWAAD DER VERLICHTING.

»Die overbevolking is vreemd."
Zei er een;
Maar een lagcher zei: »»neen,
Het komt: wijl de tijd de courage beneemt
Aan JOOSJE, om op aarde te dwalen:
Kwam deze zijn zieltjes nog halen,
Dan kregen we *ruimte* te veel.

W.

EENE DWALING VAN M. DE TALLEYRAND.

»Wat doet toch" zeide iemand »DE TALLEYRAND andere menschen zoo minachten?" — »»Zijne zelfkennis."" antwoordde CARNOT.

MENGELWERK.

DE JUISTE MIDDELWEG VERDEDIGD EN AANGEPREZEN VAN EEN NATUURKUNDIG STANDPUNT.

Bij alle merkwaardige gebeurtenissen, zelfs bij de meest onvoorziene in de woeligste en stormachtigste tijden, wanneer het eene wonder het andere verdringt, de eene verandering de andere te voorschijn roept, biedt zich de gelegenheid aan, om het oude spreekwoord, dat er niets nieuws onder de zon gevonden wordt, te toetsen, en ook bewaarheid te vinden. De opmerkzame naspoorder, de ijverige geschiedknndige zal met eenige moeite altijd in vroegere gebeurtenissen, zoo niet volmaakte overeenkomst, dan toch groote gelijkvormigheid, alleen gewijzigd door tijdsomstandigheden, door den graad van ontwikkeling, enz. kunnen vinden met hetgeen tegenwoordig zijne belangstelling opwekt. De wijsgeer zal zich nimmer laten verleiden, tot bovenmatige verwondering over hetgeen een noodzakelijk gevolg is van eene menigte zamenloopende oorzaken, die vroeger, in andere verhoudingen, soortgelijke gevolgen hebben na zich gesleept.

Een voorbeeld van eenen gedurig wederkeerenden toestand, doch die altijd nieuw schijnt, daar hij telkens door verschillend gegroepeerde oorzaken wordt te weeg gebragt, vinden wij in het overal en altijd wederkeeren tot den juisten middelweg, hoe ver men ook tijdelijk daarvan afgedwaald mogte zijn. Onverschillig welk gebied wij betreden, of wij eenigen tak van wetenschap nagaan, dan wel geschiedenis of staatkunde bestuderen, steeds zullen wij zien, dat, hoe eenzijdig ook de rigting der eerste dikwijls was, hoe avontuurlijk de wegen somtijds waren, waar langs men meende tot waarheid, tot volksgeluk, tot vastheid van staatsregeling te zullen geraken, deze afwijkingen immer tot één zelfde

resultaat leidden.... tot het terugkeeren op den zoo dikwerf ten onregte miskenden en verworpen middelweg. Ook thans zullen wij weder de proef kunnen nemen van de waarheid dezer stelling, wanneer, na de algemeene botsing van wijduiteenloopende théoriën en eenzijdige voorstellen tot verbetering der Sociale verhoudingen, het evenwigt zal hersteld zijn, en men ongevoelig weder tot den waren middelweg zal zijn teruggekeerd. Doch wij willen de gebeurtenissen niet vooruitloopen!

Niet zonder belang is het intusschen, de oorzaken op te sporen, waardoor deze uitkomst immer wordt voortgebragt, en de noodzakelijkheid er van te betoogen tegen hen, die, in strijd met ondervinding en rede, al hun best doen, om buitensporige stellingen te verdedigen en eenzijdige rigtingen te doen huldigen. Volgens ons oordeel vindt men eene volledige en duidelijke oplossing dezer vragen in de volgende bladzijden, getrokken uit de bij ons te weinig bekende »*Blicke ins Leben*" van den natuurkundige BURDACH, welke boven zoo vele voortbrengselen der Duitsche litteratuur wel eene vertaling hadden verdiend. De weinige voorbeelden, door welke de Schrijver zijne verdediging van den juisten middelweg (*) heeft opgehelderd, zijn volkomen voldoende, en het was dus niet noodig, er de in 't oog springende toepassing op den tegenwoordigen tijd uit af te leiden: ieder zal zich dadelijk genoegzame voorbeelden op het gebied van staatkunde, kerkelijke en wetenschappelijke aangelegenheden kunnen voor den geest roepen, waarop BURDACH's uitspraak van volkomene toepassing is. Wij laten dus zonder verdere voorafspraak BURDACH's woorden volgen; niet twijfelende, of ieder zal de juistheid zijner redeneringen en

(*) Het was onmogelijk, in de Hollandsche taal, de Duitsche uitdrukking »*die rechte Mitte*" overal met eene zelfde uitdrukking te vertalen; stijfheid en onduidelijkheid zouden er het gevolg van zijn geweest. Al naar de zin zulks vorderde, zijn zij dus wedergegeven door de woorden: *juiste middelweg*, *het juiste midden*, enz.

het gepaste zijner gevolgtrekkingen op den regten prijs stellen.

„*Medium tenuere beati*," beteekent volgens eene aan onzen tijd passende verklaring: de zaligen hielden den middelweg, of liever: zij hielden eenigzins op het midden aan;— de zaligen, d. i. de afgestorvenen, in 't algemeen aldus diegenen, welke den tegenwoordigen tijd niet toebehooren. Volkomen juist! Wie niet begrijpt, dat men, het midden van een gebied bereikt hebbende, eerst den halven weg heeft afgelegd, die heeft geen aandeel aan het bewustzijn van onzen tijd, die is een doode onder de levenden! Overal immers is het klaarblijkelijk, dat het midden slechts iets halfs is! Tusschen gezondheid en ziekte ligt de ziekelijkheid in het midden, die toch voorzeker niets goeds in zich heeft; ja, in hare plaats kiezen wij liever moedig de ziekte, die ten minste karakter heeft, eenen bepaalden loop neemt, en, hetzij in genezing of althans in den dood een einde neemt, terwijl de ziekelijkheid, die alle levensgenot bederft en onze vrije werkzaamheid bij elke schrede belemmert, zich in het oneindige kan uitstrekken. Gelijk dus hier de middelweg erger is dan de twee tegenovergestelde toestanden, zoo is het ook tusschen het goede en kwade. Hoe verachtelijk is niet die zwakkelijke draling, welke het goede gaarne zou willen, maar niet de kracht heeft om het ten uitvoer te brengen; die wel verlangen heeft naar geregtigheid, maar voor de vordering van deze terugbeeft! Neen, wij moeten ons voor de uitersten verklaren in den kamp voor het goede en regtvaardige, en schatten den koenen strijder, bij welken men weet, hoe men het met hem heeft, hooger dan den twijfelaar: een MARAT is ons liever dan een CASIMIR PÉRIER. En welk eenen afschuw verdient dan niet des te meer die onzalige middelweg tusschen waarheid en onwaarheid, waar men te angstig is, om de eerste in hare gansche naaktheid open te leggen, en haar, ten einde de zwakken te sparen, met den mantel omhuld laat, die voor-

oordeel en bijgeloof haar hebben omgeworpen. Weg dus met den middelweg! Zijne verdedigers zijn de afgeleefde overblijfselen van een langvervlogen tijd. De leus van den tegenwoordigen kan slechts het uiterste zijn. De toestand der wetenschap stemt er mede overeen. Want, zoo als bekend is, heeft de wijsbegeerte in onzen tijd haar hoogste toppunt bereikt; wel weten wij niet naauwkeurig, of ze reeds door HEGEL, of eerst onlangs (*) door SCHELLING is *volmaakt* geworden, hoezeer volgens de nieuwste berigten de laatste haar inderdaad ten einde moet gebragt hebben: maar zooveel staat vast, dat zij haren uitersten grens heeft bereikt, en — RUGE heeft het gezegd — »de wetenschap zelve is een uiterste, want tot haar komt men ten laatste."

Aldus zouden wij ongeveer spreken, als wij van ons wilden doen zeggen, dat ook wij op de hoogte van den tijd staan. Ja, wij zouden er op durven rekenen, dat zelfs diegenen, welke met schrik uit hunne laagte naar deze duizelende hoogte opzien, met ons tevreden zouden zijn; want over het algemeen en op deugdelijke gronden overtuigd, dat de zoogenoemde juiste middelweg in niets deugt, zouden zij het dankbaar opnemen, dat wij hun door onze woorden nieuwe en voor iedereen duidelijke bewijzen geleverd hadden, hoe gevaarlijk voor hunne doeleinden het verheffen daarvan is. Wij willen intusschen dergelijken bijval geheel ter zijde stellen, ons liever tot de zaak zelve wenden, en, hoe kleingeestig dit ook moge schijnen, eerstelijk ons aan de woordopvatting houden, en dan de aangevoerde voorbeelden omtrent de verwerpelijkheid van den middelweg ophelderen, om eindelijk tot algemeene resultaten over ons onderwerp te geraken.

Het midden beteekent oorspronkelijk eene ruimteverhouding, en wij kunnen het voor niets anders verklaren, dan voor dat punt aan een ligchaam, hetwelk van deszelfs beide eindpunten of tegenoverstaande grensvlakten even ver verwijderd is. Het drukt derhalve de gelijkmatige betrekking

(*) Men houde in het oog, dat dit in 1842 werd uitgegeven. *Vert.*

tot de volstrektelijk tegenover elkander staande deelen uit: want de twee eindpunten of grensvlakten zijn elkander lijnregt tegenovergesteld, en naar de tegenoverliggende luchtstreken toegewend. Door deze gelijkmatige betrekking nu moet het geheele ligchaam in deze rigtingen twee helften vormen, die, in de vooronderstelling, dat de verdeeling der massa aan den omvang beantwoordt, elkander in evenwigt houden, zoodra het midden op een vast steunpunt rust.

Hieruit volgt dus, dat wij bij dingen, die geene ligchamelijke natuur bezitten, het midden slechts te zoeken hebben in datgene, hetwelk dadelijke, elkander geheel uitsluitende tegenstrijdigheden verbindt en zich van beide even ver verwijderd houdt, zoodat het, afwerende het overwegen van elke afzonderlijke kracht, ze niet opheft, maar beiden vereenigt, en slechts de gezamenlijke werking doet te voorschijn treden. Zoo is reeds bij het in evenwigt rustende ligchaam de zwaarte der beide helften niet onwerkzaam, maar slechts in het midden zamengevat; en nog veel minder worden in het leven, hetwelk van geene rust weet en geheel werkzaamheid is, de tegenstrijdigheden vernietigd, maar veeleer door het midden beheerscht, getemperd en behoorlijk beteugeld, zoodat eene harmonische werkzaamheid tot stand komt.

In eenen uitgestrekteren zin des woords wordt wel is waar alles zonder onderscheid in 't midden gelegen genoemd, wat maar ergens tusschen beiden ligt; wij zullen echter volgens het aangegevene begrip deze uitgestrektere en onjuistere beteekenis behoorlijk van de eigenlijke en meer bestemde onderscheiden.

1. Eerstelijk is het duidelijk, dat een *quantitatief* verschil volstrekt geene werkelijke tegenstelling vormt: ieder getal is middengetal tusschen een volgens de rij ergens vóór hetzelve en een achter hetzelve geplaatst getal, maar toch niet het eigenlijke midden, daar deze afwijkende getallen slechts door een meer of minder verschillen, zonder als *tegenstelling* tegenover elkander te staan; wie dus in eenen strijd over twee getallen zich voor het daartusschen liggende verklaart, heeft wel een in 't midden liggend, maar daarom

nog niet het juiste midden getroffen. Slechts voor een bestemd onderwerp laten zich uiterste verhoudingen der hoeveelheid denken, waarbij het daartusschen liggende de maat der eigenschappen aan de natuur des onderwerps beantwoordende uitdrukt; ongeveer gelijk de tred van den mensch met betrekking tot snelheid, noch met het vliegen der vogelen, noch met het kruipen van den worm gelijkstaat.

2. Verder is de bloote *ontkenning* geene stellige tegenstelling tegenover het werkelijke, daar zij dit eenvoudig opheft, zonder iets anders in deszelfs plaats te stellen. Hierdoor ligt dan ook tusschen beide geen waar midden, maar slechts eene onvolkomenheid, welke niet zelden erger is dan het volstrekte gebrek, gelijk b. v. de halfblinde meer aan vergissingen onderworpen en in het onderkennen meer verhinderd pleegt te zijn dan de volslagen blinde.

3. Zoo staan eindelijk ook de graden van *volkomenheid* niet als tegenstellingen tegenover elkander. Hier komen wij terug op de vroeger aangevoerde voorbeelden der gezondheid, zedelijkheid en kennis, in welke het midden heette zich te vertoonen als iets halfs, terwijl het inderdaad slechts tusschen de tegenovergestelde abnormiteiten, gebreken en dwalingen bevat is; niet als voor de eene helft uit het eene, voor de andere uit het andere uiterste tezamengesteld, maar als boven dezelve staande en hunne éénzijdigheid opheffende.

Wat eerstelijk *gezondheid* en *ziekte* aangaat, zoo schijnen zij bij den eersten opslag allezins elkander uitsluitende tegenstellingen te zijn; doch bij nader onderzoek blijkt het, dat zij werkelijk slechts betrekkelijk van elkander verschillen.

De gezondheid is die toestand des levens, in welken hetzelve aan zijne bepaling beantwoordt, en zij uit zich dus door vrije eigenwerkzaamheid en eigenonderhoud. Deze eigenschappen intusschen komen in volkomene mate slechts aan het wereld-al toe; dit alleen draagt den grond van zijne werkzaamheid volstandig in zich, en heeft niets buiten zich, waardoor het zoude bestuurd worden; eveneens onderhoudt het zich door de in hetzelve wonende krachten tot in alle

eeuwigheid, bij voortdurende wisseling der vormen in de afzonderlijke deelen. Het organische leven, als afbeeldsel van dit algemeene leven, vertoont dezelfde karaktertrekken, maar slechts binnen zekere perken, niet onbedingd, maar slechts vergeleken met het anorganische bestaan: het behoeft uitwendige inwerkingen, en is slechts onder deze voorwaarde zelfstandig werkzaam; het onderhoudt zich door werkzaamheid, heeft echter slechts eene bepaalde mate van kracht tot wederstand tegen vijandelijke inwerkingen, en eenen bepaalden tijd van bestaan. Derhalve kan reeds de algemeene bepaling des levens in zijnen ganschen omvang nooit in organische wezens verwerkelijkt worden, eene volstrekte gezondheid derhalve in het eindige nergens gevonden worden.

Iedere plant- en diersoort is eene bijzondere uiting van het organische leven, en kan dus deszelfs algemeene bepaling van dit laatste niet geheel in zich bevatten; aan iedere ligt een bepaalde typus ten grond, en is een met dezen overeenkomstige, eigenaardige levensvorm toegedeeld, welks verwerkelijking bij haar de gezondheid grondvest, bij eene andere organismen-soort daarentegen ziekte wordt, daar zij met den typus van deze in strijd is. Zoo is er geene misvorming bij den mensch, welke niet bij eene of andere diersoort als normale vorm te vinden is, en zekere verhoudingen der levenswerkzaamheid, welke, als ze bij den mensch voorkomen, het leven storen, zijn bij zekere dieren wezenlijke levensvereischten, zoodat van dit standpunt ieder onzer ziekelijke toestanden als een terugblijven op eenen lageren trap van het organische leven, of als een achteruitgang in de dierenwereld beschouwd kan worden.

Voor elke diersoort eindelijk bestaat de gezondheid daarin, dat de tot het leven benoodigde Momenten (werkzaamheid en organen) aan de Norma, d. i. de uit den typus der soort voortvloeijende regels van het Individu, beantwoorden. Volkomen gezond zou derhalve een mensch slechts dan zijn, wanneer hij de bepaling der menschelijkheid volstandig verwerkelijkte, en alle aan deze toekomende ligchamelijke en geestelijke eigenschappen en krachten in de

hoogst mogelijke ontwikkeling en meest vrije werkzaamheid in zich vereenigde. Dit is echter eene onmogelijkheid, daar alle Individualiteit hierop berust, dat de algemeene typus op bijzondere wijze, derhalve binnen zekere grenzen uitgedrukt is, het Individu derhalve de aan zijne soort toekomende eigenschappen slechts in bepaalde mate en verhouding bezit. In de werkelijkheid komt diensvolgens slechts eene betrekkelijke gezondheid voor, die met het gestel, d. i. met de van het Individu onafscheidelijke eigenaardige wijziging den algemeenen regel zamenhangt, en zoo lang bestaat, als het Individu in de door zijn gestel gegevene mate en op de aan hetzelve toekomende wijze tot eigenwerkzaamheid en zelfonderhoud in staat is.

Gelijk er nu geene absolute gezondheid bestaanbaar is, evenzoo weinig is eene absolute ziekte denkbaar, d. i. een toestand, in welken het leven in volmaakte tegenspraak met zijne bepaling zou verkeeren. Want het leven kan nooit, zonder vernietiging, geheel met zich-zelf in tegenspraak komen, d. i. zijn wezenlijk karakter van eigenwerkzaamheid en zelfonderhoud geheel opgeven, en dit wordt in ziekten wel beneveld, doch niet opgeheven: het hart klopt, de longen ademen, de klieren scheiden af, slechts niet met het noodige gemak en met den noodigen zamenhang. Alle ziekelijke verschijnselen behooren tot het leven, en zijn van de gezonde niet absoluut, maar slechts in zooverre verschillend, als zij op eenen tijd of in eene mate, aan een deel of in een individu voorkomen, waar zij niet behoorlijk in zamenhang zijn met het overige organisme. Eenige voorbeelden zullen genoeg zijn om dit op te helderen.

Wat op den eenen tijd normaal is, is op eenen anderen afwijkend. Opdat de kiem van een nieuw individu tot leven opgewekt worde, moet de plaats zijner ontwikkeling in eenen ontstekingachtigen toestand geraken; opdat dezelve uit hare verblijfplaats te voorschijn trede, moet zij aanzwellen en gelijk eene rijpe zweer bersten; opdat zij zich op de plaats, welke haar de tot verdere ontwikkeling noodige stoffen zal aanbieden, vasthechte, moeten, door ontstekingach-

tige uitzweeting, vliezen en met bloedvaten doortrokkene ligchamen zich vormen, hoedanige bij ontstekingen der ingewanden ontstaan; opdat de geboorte mogelijk worde, moeten bloedingen en heftige krampen optreden; opdat de jonggeborene zijne levenskracht niet binnen kort uitputte, moet hij in de bewusteloosheid van den slaap terugvallen; opdat hij zich tot een vrij, zelfstandig leven ontwikkele, moeten die organen, welke hem gedurende het vruchtleven onontbeerlijk waren, afsterven en vernietigd worden; en in later tijdsverloop treden dergelijke verschijnselen op bepaalde tijden als noodwendig op, zal de gezondheid blijven bestaan. Derhalve behooren ontsteking, bersting, vorming van vliezige stoffen, bloeding, kramp, bewusteloosheid, afsterven over het algemeen tot de levensverschijnselen, en zijn als zoodanige niet absoluut, maar slechts wanneer zij ten ontijde optreden, abnorm, op den regten tijd daarentegen, normaal. Zoo heeft ieder levenstijdperk zijnen typus: eene overijling in den gang der ontwikkeling is niet minder abnorm, dan een achterblijven op eenen noodzakelijken lageren trap; toestanden en verschijnselen, welke bij den volwassene met de gezondheid overeenkomen, zijn bij het kind van ziekelijken aard, en omgekeerd.

Alle normale verschijnselen worden ook daardoor abnorm, dat zij eene zekere *maat* overschrijden of die niet bereiken; de regel is echter niet streng vastgesteld, maar heeft eene zekere breedte, die naar beide zijden in abnormiteit uitloopt. Gelijk de reuzengrootte en dwerggestalte eerst dan tot werkelijke abnormiteiten worden, wanneer door haar de vrijheid en harmonie der levensuitingen gestoord worden, en gelijk zij met den middelbaren wasdom door trappen eene voortloopende rij vormen, zoo gaat ook in ieder ander opzigt de normale en abnorme hoeveelheid allengs en zonder scherpe grenslijnen in elkander over. Eene beduidende vermeerdering of vermindering der bloedvorming, der afscheidingen, van den omvang der organen, of van eenige eigenschap der vloeibare of vaste deelen, is ontegensprekelijk ziekelijk; maar het punt, waar het ge-

zonde ophoudt en het ziekelijke aanvangt, laat zich niet juist bepalen.

Het normale wordt verder abnorm, wanneer het op eene verkeerde *plaats* geschiedt. De ziekelijke verbeening van weeke deelen is van de gezonde beenvorming in niets anders verschillend, dan dat zij in deelen plaats grijpt, die volgens hunne bestemming zacht moesten blijven; eene afzetting van zandachtige concrementen is in de pijnappelklier normaal, aan andere oorden abnorm; de galstof, die, uit het bloed in de lever afgescheiden en in het darmkanaal gevoerd, door inwerking op de vertering de gezondheid onderhoudt, stoort dezelve, wanneer zij in de plaats daarvan in het bloed en weefsel van andere organen opgehoopt is; de lucht, die in de longen tot onderhouding des levens onontbeerlijk is, doodt, wanneer zij in het hart dringt.

Dezelfde verhouding van levenswerkzaamheden eindelijk, welke bij het eene *individu* met zijn gestel overeenstemt, en een wezenlijk deel zijner gezondheid uitmaakt, is, wanneer zij zich bij een ander individu voordoet, ziekelijk. Iemand van een phlegmatisch gestel, b. v., is op zijne manier even gezond als iemand van een bloedrijk gestel, en het is een ziekelijke toestand, wanneer het aantal polsslagen, de temperatuur der huid, de levendigheid van het oog, de ontvankelijkheid voor indrukken, de vlugheid der voorstellingen, de snelheid der bewegingen, bij het eene temperament zóó wordt, als bij het andere tot de gezondheid behoort. Op dezelfde wijze worden de verhoudingen, welke aan het eene geslacht wezenlijk toekomen, bij het andere abnorm, en eene levenswijze, welke voor het eene individu door gewoonte noodzakelijk is geworden, wordt voor het andere verderfelijk. Tusschen gezondheid en ziekte heeft ondertusschen niet alleen met betrekking tot de verschijnselen, maar ook tot de werkingen een betrekkelijk onderscheid plaats. Hier vertoont zich namelijk de ziekte algemeen genomen als eene beperking des levens: enkele uitingen der eigenwerkzaamheid kunnen niet met behoorlijke gemakkelijkheid plaats grijpen, zijn gestoord of geheel

verlamd; ook de zelfbehouding wordt aangegrepen en de dood veroorzaakt. Maar draagt dan niet het leven overal, waar het verschijnt, den stempel der beperktheid? Het wisselt steeds zijne rigtingen, en verwerkelijkt op ieder gegeven oogenblik slechts een gedeelte van zijne bepaling: denkkracht, bewegingskracht, vormkracht kunnen niet gelijktijdig met al de energie, waarvoor zij vatbaar zijn, zich uiten, maar, terwijl de eene hare volle werking ontwikkelt, moeten de overigen terugtreden, en na iedere werkzaamheid volgt noodzakelijk een tijd van rust. Anders nu is het, wèl beschouwd, ook niet in ziekten, hoewel de beperking eenen hoogeren graad bereikt; want nimmer liggen alle levenswerkzaamheden gelijkvormig daar neder: terwijl de eene verlamd is, duren de overige voort, en terwijl er eenige verzwakt of vertraagd zijn, hebben andere met vermeerderde kracht of snelheid plaats. En gelijk het leven nimmer in zijn geheel, maar altijd slechts gedeeltelijk werkzaam is, zoo is het ook, met betrekking tot zijnen duur, beperkt: op zijnen tijd wordt het onvermijdelijk uitgeblüscht, en de dood is niet vreemd aan de gezondheid. De eigenaardigheid der ziekte bestaat dus niet daarin, dat zij doodt, maar dat zij vroeger doodt, dan anders het geval zoude zijn; derhalve loopt ook hier het onderscheid slechts op een meer of minder uit.

Wanneer nu individuële gezondheid en ziekte geene elkander uitsluitende tegenspraken daarstellen, zoo is de tusschen hen inliggende ziekelijkheid wel is waar iets in 't midden liggende, maar niet het juiste midden. Het laatste zal gevolgelijk ergens anders te zoeken zijn.

Alle eindige werkzaamheid treedt te voorschijn als niet eigenmagtig, maar wordt voorwaardelijk daargesteld door verschillende tegenstrijdigheden; elk organisme moet deze, om eigenwerkzaam te kunnen zijn, noodzakelijk in zich sluiten; zij wekken elkander wederzijds op, en brengen hierdoor de onafgebrokene volgreeks van levenswerkzaamheden voort. Positief en negatief elektrische stoffen staan in gedurige werkzaamheid tegenover elkander; de werkzaamheid van hersenen en zenuwuiteinden, van hart en

haarvaten hangen wederzijds van elkander af; het bloed onderhoudt door zijne prikkeling de zenuwen, en de zenuw verlevendigt het bloed; de afscheiding veroorzaakt eenen nieuwen toevoer, en deze eene nieuwe afscheiding; de opname van koolstofhoudend voedsel roept de opname van zuurstofhoudende lucht, en deze wederom gene te voorschijn, enz. Nu bestaat er voor iedere diersoort eene normale verhouding dezer tegenstrijdigheden, welke echter niet tot een streng en onveranderlijk getal is beperkt, maar veeleer eene zekere breedte heeft en eenige speelruimte toelaat, zoodat het leven van ieder individu zoowel de in zijn gestel gegrondveste, als ook sommige van uitwendige omstandigheden afhangende wijzigingen van den algemeenen regel verdraagt. Wanneer deze wijziging eene bepaalde mate te boven gaat, waar zij met het vrije bestaan des levens onvereenigbaar wordt, wanneer dus de tegenstrijdigheden niet meer in de verhouding, welke harmonische levenswerkzaamheid veroorzaakt, elkander opwekken, maar de eene of andere overwegend wordt of ter neder ligt, dan ontstaat ziekte. Zoo is dan iedere abnormiteit eene met den vrijen voortgang van het leven onvereenigbare afwijking van den regel naar de eene rigting, en heeft hare tegenstelling in eene andere abnormiteit, welke eene afdwaling naar de tegenovergestelde rigting is. De vormkracht is òf te werkzaam òf te zwak, in den eenen vorm of het eene orgaan; er heeft volbloedigheid of bloedsarmoede plaats; het bloed is aan zuurstof of aan koolstof, aan vaste of aan vloeibare bestanddeelen, aan zouten of aan proteïne, aan vezelstof of aan eiwitstof te rijk of te arm; tegenover de te groote gevoeligheid staat gevoelloosheid, tegenover slapeloosheid slaapzucht, tegenover krampachtige zamentrekkingen verlamming en verslapping. Derhalve komen slechts in de ziekelijke afwijkingen van den normalen toestand tegenstrijdigheden voor, die elkander geheel uitsluiten, en slechts tusschen deze kan het ware midden gelegen zijn. Dit zal dus in eenen toestand zijn te zoeken, waar de verschillende tot het leven behoorende tegenstrijdigheden in die mate werkzaam zijn, dat zij elkander tot eene harmonische zamenwer-

king opwekken. Zulk een toestand is echter geene andere dan de gezondheid, en daar deze, als de volle overeenstemming met den uit de bepaling der menschheid ontstanen regel, in het individu nooit in haren geheelen omvang kan verwerkelijkt worden, zoo is ook het ware midden voor onzen levenstoestand een ideaal, slechts binnen de grenzen van ons gestel te bereiken.

Als tweede voorbeeld, dat voor de verwerpelijkheid van den middelweg wordt aangevoerd, dient de tegenstelling van het *goede* en het *kwade*. Hiermede is het intusschen niet anders gesteld, dan met de gezondheid en ziekte.

Om met het zinnelijke te beginnen, zoo hebben wij te bedenken, dat er, algemeen gesproken, in de *buitenwereld* niets bestaat, dat slechtweg en onder alle omstandigheden een kwaad of voor altijd eene weldaad zou zijn, maar dat het nu eens het eene, dan weder het andere wordt, al naardat de verhoudingen verschillende zijn. Slechts daar, waar eene natuurkracht als een uiterste te voorschijn treedt, niet beteugeld door de aan haar tegenovergestelde, werkt zij verderfelijk. Terwijl nu hier hitte of koude, overstrooming of dorheid vijandig heerscht, doet zich op eenen anderen tijd of plaats eene middelmatige temperatuur of vochtigheidsgraad weldadig voor alle leven voor; de bliksemstraal, welke hier schroeit, verbreidt ginds vruchtbaarheid; hetzelfde voortdurende verbrandingsproces in het binnenste van onzen planeet, dat aardbevingen en vulcanische uitbarstingen veroorzaakt, verwarmt ook den aardbodem, geeft aan de atmospheer het tot voeding der planten noodige koolstofzuur, en doet heilzame bronnen te voorschijn treden. Slechts een verkeerd inzigt in de natuur heeft zich de schepping van een eigen boosaardig principe of absoluut kwaad gedroomd, en daardoor het door zijne tegennatuurlijkheid onoplosbare vraagstuk uitgevonden, hoe het scheppende eeuwige verstand met zich-zelven in zulk eenen strijd had kunnen geraken. De natuur is geen dood mechanisme met eenvormigen gang der raderen, maar een levendig geheel van menigvuldige krachten, welker onvermoeide werkzaamheid, in altijd nieuwe verhoudingen te zamen treffend en zich

veelvuldig kruisend, onder voortdurende wisseling der verschijnselen ook gedeeltelijke storingen van het evenwigt, en, met betrekking op enkele verhoudingen, disharmonieën in het leven roept, die echter nooit met betrekking tot het geheel optreden, daar zij hier elkander opwegen en zich in de harmonie oplossen.

Zoo is nu ook, wat het rijk der *zedelijkheid* aangaat, het absoluut goede of kwade slechts in de gedachte, niet in de werkelijkheid voorhanden. In des menschen ziel ontwikkelt zich niets, waarvan de kiem niet oorspronkelijk in haar bevat was. De verschillende natuurlijke drijfveren van het menschelijke handelen zijn de gemeenzame wortel van het goede en het kwade. Worden zij door de heerschappij van het verstand behoorlijk geregeld, wordt alzoo aan iedere het haar toekomende regt ingeruimd en de noodige beperking gezet, zoo ontstaat daaruit de zedelijkheid; want juist het verstand is het omvattende, de alle bijzonderheden in zich bevattende eenheid. Het zedelijke kwaad daarentegen berust op disharmonie, op de overmagt van enkele rigtingen en het terugdringen van andere; het is een ziekelijk uitwas, dat van de gezonde aandrift uitgaat, maar tot eene met het geheel niet overeenstemmende wangestalte voortwoekert: de gulzigheid wortelt in de natuurlijke aandrift tot voeding; de hebzucht in het streven naar zelfstandigheid; de wraakzucht in den zin voor geregtigheid, en zoo bestaat er geen misdrijf, welks oorsprong niet zou af te leiden zijn van met de natuur bestaande gevoelens, en op zich-zelve loffelijke strevingen. Daar de mensch noch zuiver verstandswezen, noch ook geheel en al van zinnelijke natuur is, zoo is ook geen individu absoluut goed of absoluut slecht. Het gebod der zedelijkheid is te innig met het menschelijke hart verbonden, dan dat het zijne magt over het individu geheel en voor altijd zou kunnen verliezen: ook bij den meest misdadige doet het zich nog gelden, hetzij in enkele opzigten, hetzij op enkele tijdstippen; zoodat b. v. de roover zijne trouw jegens zijnen vriend tot zelfopoffering opvoert, of somwijlen medelijden en grootmoedigheid betoont. Evenzoo weinig echter is ook de mensch bij al zijn streven naar volkomen-

heid in staat, zich van elke, zelfs de kleinste zwakheid los te maken, en op iederen tijd geheel vrij van gebreken te blijven. Door zijne individualiteit is hem eene eigene verhouding van aandriften en neigingen, als ook eene eigene hoeveelheid wilskracht gegeven, en door de gunst of ongunstigheid der omstandigheden zijn deze verder ontwikkeld geworden; met de van het leven onafscheidelijke wisseling verandert zich ook zijne stemming, en met haar te gelijk zijne ontvankelijkheid voor de uitwendige indrukken, de rigting zijner neigingen, en zijne heerschappij over dezelve.

Goed en kwaad staan derhalve in de werkelijkheid niet, zoo als in het begrip, zóó tegenover elkander, dat het eene het andere slechtweg uitsluit, en daarom is tusschen hen ook niet het ware midden te zoeken. De vermenging van beide, waarbij het eene of het andere, in een of ander opzigt, nu of dan het overwigt heeft, is veeleer de in 't midden liggende weifeling, welke het erfdeel der individualiteit en harer beperktheid uitmaakt.

De zedelijke vrijheid wordt bedongen door de mogelijkheid, om tegenovergestelde rigtingen in te slaan, en bestaat daarin, dat het redenerende verstand de keuze tusschen beide bestemme. Heeft nu eene rigting op zich-zelve het overwigt, zoodat zij zich met kracht geldend maakt, zoo wordt eene dergelijke keuze onmogelijk, en er treedt onvrijheid in den vorm van een zedelijk gebrek op. Ieder dusdanig gebrek moet noodzakelijk in een ander zijne tegenstelling vinden, dat op het bovendrijven eener geheel tegenovergestelde rigting berust; de vrijheid echter bestaat daarin, dat het verstand beide naar hare wezenlijke waarde, naar hare beduiding voor het algemeene leven schatte en dienvolgens besluite. Het zedelijk goede is derhalve niet de werkelijke tegenstelling van een gebrek, maar het midden tusschen twee elkander tegenovergestelde gebreken. Zoo staan b. v. lafhartigheid en vermetelheid lijnregt tegenover elkander, en geene van beide vormt eene ware tegenstelling tegenover den in het midden liggenden moed; want waar het verstand zulks gebiedt, vermijdt de moedige het

gevaar, gelijk de lafhartige, of zoekt het gevaar in den strijd met overmagt, gelijk de vermetele. De wreedheid is niet het tegenovergestelde van de geregtigheid, maar van de weekhartigheid, en tusschen beide gebreken staat de geregtigheid, welke in hare strengheid den schijn der wreedheid, en in hare zachtheid dien der weekhartigheid aanneemt, en toch geen van beide, maar iets hoogers is. Op dezelfde wijze staat tusschen hoogmoed en demoed de achting voor zichzelven, tusschen halstarrigheid en wankelmoedigheid de vastheid van karakter, tusschen karigheid en verspilling huishoudelijkheid, enz. Het juiste midden op het gebied der zedelijkheid is derhalve overal het ideaal des goeden.

Werpen wij eindelijk eenen blik op het veld der kennis, hetwelk een derde bewijs tegen het juiste midden moest opleveren, zoo treden wel is waar in schijn waarheid en dwaling, weten en niet weten als strenge tegenhangers op; in werkelijkheid vinden wij ze echter geenszins zoo afgescheiden. Ten eerste is het der menschheid volstrekt onmogelijk een alomvattend, voleindigd weten te bereiken. Want met betrekking tot zijnen omvang is het volgens tijd en ruimte beperkt: de voorvallen der vroegste tijden, de toestanden vóór en bij de vorming der aarde, het ontstaan van den mensch enz. blijven even donker als de toekomst, en over den kern van onze planeet zijn, even als over de nadere gesteldheid van andere hemelligchamen, bloot vermoedens mogelijk. Maar even zoo beperkt, als de omvang, is ook de diepte van het menschelijke weten: hebben wij al een inzigt in het wezen van eenig verschijnsel verkregen, zoo blijft toch de kennis van den aard en de wijze, waarop het plaats grijpt, gebrekkig; hoe het verkeer tusschen het ideale en het materiële tot stand wordt gebragt, hoe b. v. de zenuwvezelen voorstellingen te voorschijn roepen en door den wil opgewekt worden, ligt buiten de grenzen onzer kennis.

En waar vinden wij het individu, dat nimmer en in geen punt zou gedwaald hebben? — Ieder tijdperk is geneigd, om den trap, waarop de wetenschap in hetzelve geklommen is, voor het toppunt van volmaking te houden. Rigt men

echter, om door te nabij gelegene lichtverschijnselen niet verblind te worden, zijnen blik op le vroegere leerstelsels, die op hunnen tijd evenzeer voor het hoogste gegolden hebben, zoo overtuigt men zich, dat ook de scheppingen der verhevenste geesten nog iets te wenschen overig lieten: een nog zoo hoog geprezen leerstelsel vertoonde hier en daar leemten, en gaf tot een nieuw leerstelsel aanleiding, dat deze leemten aanvulde, doch in de plaats daarvan in andere opzigten weder dergelijke bezat, zoodat de wetenschap bij al haren vooruitgang, door het wisselen van tegenovergestelde standpunten, eenen waggelenden gang aannam. Wat ondertusschen de geschiedenis der wetenschap van tweeduizend jaren leert, datzelfde geldt nog voor onze dagen. In de zuiverste gedachtenreeks mengt zich dikwijls iets verkeerds, daar, wegens het individuële standpunt, het een of ander wezenlijks wordt over het hoofd gezien. Nu eens wordt datgene, wat in het algemeen waar is, op bijzonderheden toegepast, waar het onwaar is; daar de voor verschillende spheren geldige natuurwetten elkander doorkruisen, zoodat geene van haar in alle omstandigheden zich in hare gansche reinheid ontwikkelt, of, met andere woorden: daar geen regel zonder uitzonderingen is. Dan weder wordt datgene, wat slechts voor eene bijzonderheid geldig is, op het geheel, dat de blik niet kan omvatten, overgebragt, waar het niet geldt. Van den anderen kant is ook geene dwaling van alle waarheid ontbloot. Er bestaat geene ook nog zoo avontuurlijke en ongerijmde leer, aan welke niet het een of andere ware ten grondslag ligt, of ten minste er bijgemengd is, en haar karakter bestaat slechts daarin, dat zij eenzijdig is, zoodat eene lijnregt tegenovergestelde opvatting tegenover haar staat. Het juiste midden echter is het ideaal der waarheid, welke het onderwerp van alle zijden, in het geheel zoowel als in de bijzonderheden opvat.

4. Nu bestaan er eindelijk tegenovergestelde *rigtingen*, die in de bepaling van het leven te zamen gevat zijn, en iedere van welke, als een wezenlijk bestanddeel er van, haar eigen regt handhaaft, zoodat zij naar gelang der omstandigheden in hare werkzaamheid afwisselen, en een overeenstemmend

geheel vormen, zonder zich in eene hermaphroditische nietigheid op te lossen. Deze verhouding zal echter wegens hare uitgebreidheid den inhoud eener bijzondere beschouwing uitmaken; hier laten wij nog eenige algemeene opmerkingen over het juiste midden volgen.

Idée en werkelijkheid zijn geene elkander uitsluitende tegenstellingen; de werkelijkheid is veeleer nimmer zonder idealen grondslag; ja, zij is niets anders, dan een ideaal in den vorm der beperktheid. Het normale, goede en ware is de ideale grondslag en voortdurende steun van het menschelijke bestaan, zoodat het nooit geheel in hem kan verdwijnen en ten onder gaan; maar het kan zich ook niet in zijne volle reinheid verwerkelijken, daar de volkomenheid slechts aan het geheel toekomt, de werkelijkheid echter in bijzonderheden, derhalve in het beperkte bestaat. Onze levenstoestand dobbert dus tusschen het normale en abnormale, gelijk onze zedelijkheid tusschen het goede en het gebrekkige, en onze kennis tusschen het ware en het valsche. Het ideale is altijd hetzelfde, want het is de uitdrukking van het oneindige; slechts aan het eindige, beperkte en onvolkomene komt het karakter der afwisseling toe. De typus van het geslacht is een éénige, maar de afwijkingen van denzelven gaan naar verschillende kanten uiteen; de zedelijkheid wijst immer op eenen bepaalden weg, maar de afdwalingen van denzelven loopen naar tegenovergestelde rigtingen; en overal bestaat er slechts één waarheid, maar veelvuldige dwalingen.

De grondvorm der meervoudigheid is de tweevoudigheid, en de algemeene typus van het bestaande is de polariteit: als het uiteenwijken van het eenvoudige zijn, naar tegenovergestelde vormen van bestaan. Al het eindige bestaat slechts onder de voorwaarde van iets anders, tegenovergestelds, want hierin vindt het zijne beperking, waardoor het werkelijk wordt. Zoo wordt dan ook alle werkzaamheid bedongen door het te zamen treffen van tegenovergestelde krachten, en slechts door de vereeniging derzelve in één organisme, kan dit eigenwerkzaam optreden. Deze tegenstellingen in wederzijdsche verbinding, aanprikkeling en wis-

selwerking zijn de grondstoffen van het geestelijke zoo als van het ligchamelijke leven. Staan zij zoodanig in verhouding tot elkander, dat iedere grondstof op de haar toekomende wijze werkzaam is, en daarbij, door de haar tegenovergestelde, binnen de regte palen wordt gehouden, gematigd en te gelijk volmaakt, zoo ontstaat hieruit de harmonie, d. i. in de veelheid wordt de eenheid, uit welke zij uitgegaan is, te voorschijn gebragt; met andere woorden: de idée wordt verwerkelijkt. Overschrijdt daarentegen eene afzonderlijke rigting hare grenzen, zoodat zij door hare tegenstelling niet wordt opgewogen, dan ontaardt zij in eenzijdigheid; daar zij hare tegenstelling niet meer aanprikkelt en matigt, maar geheel uitsluit, stoort zij het evenwigt, en hoe verder zij zich hiervan verwijdert, hoe scherper zij als uiterste te voorschijn treedt, des te grooter is de verwijdering van de idée.

Gelijk zich in de ziekte de normaliteit nog tracht te handhaven, zoo handhaaft zich ook bij de psychische uitersten het verdrongene tegenoverliggende uiterste, ten minste op enkele punten. Alle zinnelijkheid af te werpen, om alleen in het bovenzinnelijke te leven; of met het bovenzinnelijke te breken, om zich geheel aan zinnelijkheid over te geven; of zich van alle ondervinding los te rukken voor een zuiver denken; of alle gedachten af te weren om des te ongestoorder de verschijnselen te kunnen waarnemen, zijn dwalingen, welke onvolkomene proefnemingen blijven, en eerst bij volslagen geestverbijstering worden doorgezet.

Gelijk de normale tegenstrijdigheden elkander wederkeerig aanprikkelen, zoo roept ook het eene uiterste het andere te voorschijn, en zij dienen elkander wederkeerig. De Herostraat, die zijne fakkel in het heiligdom der godsdienst werpt, zou niet zoo ligt aanhangers en bewonderaars vinden, waren er geene hierophanten, die de rede lasteren, en de misgeboorten van menschelijke drogredenen voor goddelijke waarheid uitgeven; wanneer men de muren van het heiligdom, om ze voor het vuur des ongeloofs te beschutten, met beelden des bijgeloofs bekleedt, maakt men ze het gemakkelijkst toegankelijk voor de vlammen. Zoo reiken

despotisme en anarchie, stabilismus en omwenteling elkander de handen; een waanzinnig streven, om de bijl aan den wortel te leggen, wordt slechts door het kortzigtige egoïsme mogelijk, dat den boom des volkslevens zoo besnoeit, dat hij noch bloesems noch vruchten kan dragen. Deze wederzijdsche verhouding is een moment der eeuwige wereldorde. Gelijk niet alleen de kroonen, maar ook de talenten door Gods genade worden uitgedeeld, zoo zijn niet alleen de verkondigers der waarheid, maar ook de leeraren van dwalingen van God gezonden; wijl de strijd van tegenovergestelde dwaalbegrippen daarhenen wijst, waar de waarheid te zoeken is. Ook zij behooren tot de organen der menschheid; want deze breidt haren geleidden bouw, gelijk over de oppervlakte van de aarde, zoo ook over alle tijden van haar bestaan uit. Zij schrijdt in hare ontwikkeling voort, doch niet langs den kortsten weg, maar in spiraallijnen, gelijk het leven van het individu, dat, om tot ware rijpheid te geraken, door periodische stilstanden immer weder iets nader bij den vorigen toestand wordt gevoerd. Zoo zijn dan ook de partijgangers van achteruitgang een noodzakelijk element in de geschiedenis van het menschelijk geslacht; maar hunne pogingen, om den wijzer van het werelduurwerk achteruit te zetten, konden nergens ingang vinden, wanneer niet anderen in den tegenovergestelden waan van het beginnen van een duizendjarig rijk dweepten. Diegenen, welke den volkeren de met hunnen vormingstrap overeenkomende regten misgunden, waren inderdaad genoodzaakt, de demagogie uit te vinden, wanneer niet tot hun geluk deze zich-zelve instelde. De verschillende partijen erkennen de wederzijdsche diensten, die ze elkander bewijzen, terwijl het bestrijden van het juiste midden hun gemeenzaam doel uitmaakt; is dit eerst bereikt, dan hoopt iedere partij hare tegenstrijdster gemakkelijk te overwinnen: de fanatieke Dogmatici maken met de Atheïsten gemeene zaak tegen de Rationalisten, en de Absolutisten staan de Radicalen bij, om eenen op de overeenstemming der verstandswetten met de leerstellingen der ondervinding gesteunden toestand af te weren. En daar het gezonde verstand

de uitersten zoo ongerijmd vindt, dat het geneigd is hunne verdediging geenszins voor goeden ernst, maar voor huichelarij of ironie te houden, zoo meent men somwijlen in den halstarrigen absolutist eenen schalk te erkennen, die met den radicaal in een geheim verbond staat, daar hij hem duidelijk in de hand werkt; en menig eenen ijverigen vrijheidsvoorvechter verdenkt men, dat hij door de vrienden der slavernij wordt bezoldigd, daar hij aanleiding geeft, diegenen, welke bestaand onregt bekampen, te beschuldigen van eenen zin om het bestaande zonder onderscheid omver te werpen. Beiden doet men onregt aan met dergelijke veronderstellingen: beide afdwalingen behooren tot de momenten in den gang der ontwikkeling, en deze gang is geen toevallige, maar in de bepaling der menschheid gegrondvest. De tegenwoordigheid moge dan duister, ja, de naaste toekomst nog duisterder schijnen; wij weten, dat de idée nooit in de volle reinheid wordt verwerkelijkt, maar ook nimmer geheel het onderspit delft, en dat ieder tijdperk van het menschelijk geslacht, gelijk iedere levenstijd van het individu, bij al de stormen van tegenovergestelde krachten zijn regt handhaaft. De uitersten berusten op de tegenstrijdigheden, die aan alle leven wezenlijk toekomen; zij treden bij de onvolkomenheid van al het werkelijke onvermijdelijk op, en zijn noodwendig, daar zij de leemten der eenzijdigheid doen kennen. Gevaarlijk is het, het eene uiterste door het andere te willen bestrijden; de wijsheid houdt zich van beide verwijderd, en betreedt den juisten middelweg; deze intusschen is het ideaal. En zoo geldt ons nog in zijne oude beteekenis: *medium tenuere beati.*

HET HANDELSVERKEER LANGS DE NOORD-AMERIKAANSCHE PRAIRIES.

Bij de, altijd in zuidwestelijke rigting voortgaande uitbreiding der reeds zoo overgroote Noord-Amerikaansche Bondsrepubliek, moet de kennis der ruime grasvlakten, door de Kanadasche *Franschen* oorspronkelijk met den naam van *Prairies* bestempeld, en eene groote oppervlakte gronds, vooral aan gene zijde van den *Missisippi*, bedekkende, al meer en

meer in belang toenemen. Reeds vóór de bezitneming van *Texas* had over deze onafzienbare velden een aanmerkelijk handelsbedrijf plaats, dat eenigermate op dezelfde manier, als dat over de Afrikaansche zandwoestijnen, karavaansgewijs gedreven wordt. Eene levendige schildering van dit verkeer wordt gegeven in een te *Nieuw-York* in het licht gekomen werk: *Commerce of the Prairies, or the journal of a Santa Fe trader, during eight expeditions through the great Western Prairies.* Wij willen uit dit geschrift het volgende mededeelen:

Tusschen den 30sten en den 44sten graad noorder breedte en den 104den en 108sten van lengte ligt, in eene uitgestrektheid van ongeveer honderd-zeventig uren gaans bij eene breedte van veertig, een der nog minst bekende en minst bezochte gewesten van onzen aardbol, *Nieuw Mexico.* De ligging dezer landstreek op de kaart nagaande, op eene breedte, die zoo gunstig een klimaat schijnt te beloven, en ziende hoe zij van alomme door bedrijvige en welvarende Staten omringd wordt, zou men genegen zijn te onderstellen, dat zij door arbeid verrijkt, door beschaving met een alles opwekkend leven bezield moet zijn. Ten noorden en oosten wordt dit gewest door de *Vereenigde Staten*, ten zuiden door *Texas*, ten westen door *Opper-Kalifornië* begrensd; maar aan drie kanten wordt het door ketens van bergen en onbebouwde vlakten omgeven, aan de vierde door eene woestijn van groote uitgestrektheid, die van alle bevaarbare rivieren ontbloot is.

De *Rio del Norte*, die een groot gedeelte van het dus omsloten gewest doorstroomt, heeft gedurende twee derde deelen van het jaar een' zoo lagen waterstand, dat hij te naauwer nood door de kanoos der *Indianen* gebruikt kan worden.

Deze oude bezitting van *Spanje*, van alle middelen van gemeenschap met de haar omringende landen verstoken, afgezonderd liggende in den boezem van het onmetelijke Noord-Amerikaansche werelddeel, even als een eiland te midden der golven van den Oceaan, geniet echter sommige der onwaardeerbaarste giften van de Natuur. »Nergens," zegt de Heer GREGG, die haar negen jaren lang bewoond, en herhaalde malen in hare volle uitgestrektheid doorreisd heeft, »nergens op den aardbodem misschien is de dampkring zuiverder en gelijkmatiger. In den zomer lijdt men er geene overmatige hitte en in den winter ondervindt men geene plotselinge veranderingen van temperatuur. De Heer HUMBOLDT heeft zich

grootelijks vergist, toen hij zeide dat de *Rio del Norte* soms met eene zoo dikke ijskorst overdekt was, dat men er met paarden en rijtuigen over rijden kon; nimmer is er ijs op die rivier gezien."

De Heer PIKE, schrijver van eene in het begin dezer eeuw in het licht gekomen reis door *Nieuw Mexico*, zegt, dat dit land vrij is van nevelen en vochtigheid, en dat het er meestal niet meer dan eenmaal in het jaar regent, ja somwijlen in het geheel niet.

De grond van *Nieuw Mexico* is overal bezet met vrucht-, met katoenboomen, met korenvelden, en met tabaks-plantingen. In de vallei van de *Rio del Norte* vindt men ook wijngaarden, waarvoor echter weinig zorg gedragen wordt. Bij het begin des winters dekt men ze slechts met wat aarde, om ze tegen de koude te beschermen; in het voorjaar snoeit men ze, en dit is alles. Blijkbaar zou men op dezen grond rijke oogsten kunnen winnen, maar de bewoners weten dien niet te bebouwen. Hunne aangeboren vadzigheid hindert bij hen allen vooruitgang, en misschien, zegt de Heer GREGG, is er op geheel den aardbol geene onmiddelbaar aan het gebied der beschaving grenzende landstreek, waar alle denkbeelden van kunst en wetenschap zoo achterlijk zijn als in deze. Wie slechts lezen en schrijven geleerd heeft, gaat er voor uiterst kundig door. Het lager onderwijs reikt niet eens zoo ver, dat het de eerste regelen der cijferkunst omvat.

Deze onkundige, werkelooze bevolking vermeerdert zeer langzaam. Zij bedraagt, wanneer men de Wilden niet mederekent, niet boven de zeventig duizend zielen. *Santa Fé*, de hoofdstad der provincie, telt naauwelijks zes duizend inwoners.

Niet veel langer dan veertig jaren geleden is men eerst begonnen eene geregelde gemeenschap, over de uitgestrekte en onbewoonde prairie-wildernissen tusschen die hoofdstad en de Vereenigde Staten, te onderhouden. Het was een Fransche creool, LALANDE geheeten, die het eerst deze gevaarlijke onderneming heeft durven wagen. Vervolgens noopte het verslag van Majoor PIKE, dien de Regering te *Washington* met een onderzoek belast had, verscheiden Amerikaansche kooplieden, om eene handelsspeculatie naar die van alle voortbrengselen der kunstvlijt verstoken oorden te ondernemen. Maar deze poging mislukte geheel en al, en de ondernemers hadden geen lust om haar te hervatten.

In 1822 vormde zich eene nieuwe handelskaravaan, onder

bestuur van Kapitein BECKNELL, die vroeger de *Prairies* reeds bezocht had. BECKNELL ging in de maand Junij met een dertigtal manspersonen en onderscheidene koopgoederen ter waarde van 50,000 dollars op weg. Onversaagd waagde hij zich dwars door deze onbegrensde vlakten, zonder anderen gids dan een kompas en de sterren.

Weldra ondervond hij een schrikbarend gebrek aan water; nergens bronnen, geen regen; onder zich eene dorre vlakte; boven zich een' wolkeloozen hemel. De ongelukkige reizigers zagen zich tot het uiterste gebragt van hunne honden te moeten dooden, en de ooren hunner muilezels te moeten opensnijden, om hunne lippen met het daaruit loopende bloed te bevochtigen. Doch dit noodlottige hulpmiddel had geene andere uitwerking, dan hunnen dorst nog sterker aan te prikkelen en hun verhemelte te verschroeijen. Deze arme lieden, door den ondragelijksten dorst gefolterd, liepen met eene soort van razernij overal in het rond, vruchteloos naar eenige druppels dauw of naar eenig verfrisschend plantgewas zoekende. Elk oogenblik misleidde een noodlottig gezigtsbedrog hunne blikken, en deed hun onverdiend de straf van TANTALUS lijden. De damptrilling, die wreede begoocheling der woestijn, vertoonde hun nu eens eene kabbelende rivier, dan weder een glinsterend meer. Met woeste vreugde renden zij op dit ijdel schijnbeeld toe, en vonden niet anders dan dezelfde zwijgende wildernis, hetzelfde dorre zand. Niet meer hopende de oevers van den *Cimarron* te kunnen bereiken, besloten zij naar de rivier *Arkansas*, van welke zij zich onvoorzigtig verwijderd hadden, terug te keeren; maar ook daartoe hadden zij een' langen weg af te leggen. Toen zij op het punt waren van door krachteloosheid te bezwijken, ontmoetten zij, als door een wonderwerk, eenen buffel en hadden het geluk hem te dooden. Met driftige haast openden zij hem den buik en dronken gretiglijk de kleine hoeveelheid waters, die zij nog in hem vonden. Deze onvoorziene hulp gaf aan de minst afgematten krachts genoeg om de rivier te bereiken, en vervolgens aan hunne geheel uitgeputte reisgezellen hulp toe te brengen. Na dien verschrikkelijken overtogt bereikte de karavaan eindelijk het doel, waarheen zij bestemd was, de stad *Santa Fé*.

Bij de gevaren van dien langen togt over woeste en drooge vlakten, moest men weldra nog een ander tellen. De *Indianen* hadden de eerste karavanen niet bemerkt, of althans niet

ontrust, maar grepen die aan, welke in 1824 gevormd werden; roofden de koopwaren, en bragten verscheiden reizigers om hals. De bevreesd gewordene kooplieden wendden zich om bijstand tot de Amerikaansche Regering, en deze gaf hun een militair geleide, om hen te beschermen.

Tegenwoordig is het handelsverkeer tusschen de *Vereenigde Staten* en *Nieuw-Mexico* op eenen vrij geregelden voet gebragt. De karavanen komen zaam te *Independence*, eene plaats ongeveer twaalf mijlen van de bezittingen der *Indianen* en weinig mijlen van den *Missouri* gelegen. Zij bestaan uit een zeker aantal opzettelijk tot dien togt gebouwde wagens. Elke wagen wordt door acht of tien muilezels getrokken, en draagt eenen last van vijfduizend pond. De manschap heeft, hoofd voor hoofd, een' voorraad van vijftig ponden beschuit, tien ponden koffij, en twintig ponden suiker. De buffels, die men onderweg kan dooden, moeten aanvullen wat er nog verder aan proviand vereischt wordt. Verscheiden personen, die voor hun vermaak reizen, voegen zich gewoonlijk bij de karavanen; ook komen er soms ziekelijken bij, welken hun geneesheer een' togt door de *Prairies* heeft aanbevolen. Inderdaad heeft men opgemerkt, dat die reis een uitmuntend geneesmiddel is voor verscheiden slepende kwalen, zoo als leverziekten, kwade spijsvertering en dergelijke.

Eenmaal op weg zijnde, is men weldra de onaangenaamheden van de vele toebereidselen en het langdurig wachten vergeten. De voerman, zoodra hij zijn zweep mag laten klappen, voelt zich als bezield; de muilezels-zelvè steken lustig de ooren op, als ademden zij reeds de frissche woestijnlucht in. Een gevoel van onderlinge welwillendheid en eendragt maakt zich spoedig van aller gemoederen meester. Vrolijk gezang, scherts en kwinkslagen loopen van rij tot rij, en terwijl men in zulk eene aangename stemming voorttrekt, verdwijnt het fraaije dorp *Independence* uit het gezigt.

»Den 15den Mei 1831," zegt de Heer GREGG, »waren wij met onze wagens, die kappen van ossenhuiden hadden, op weg, en den 26sten kwamen wij te *Council-grove* aan, waar een ander konvooi zich bij ons moest voegen.

Council-grove, ongeveer honderdvijftig mijlen verder dan *Independence*, ligt aan den oever eener rivier, die vruchtbare akkers en liefelijke valleijen, door bosschen van eiken-, noten-, olm- en esschenboomen overschaduwd, besproeit. Al-

len, die dit heerlijk oord doorreisd hebben, haken naar den dag, waarop het, van de Indiaansche heerschappij bevrijd, door eene nijvere bevolking bebouwd zal worden. In 1825 hadden Commissarissen van de Amerikaansche Regering, die belast waren eenen weg tusschen de grenzen van den Staat *Missouri* en *Santa-Fé* af te bakenen, hier ter plaats eene zamenkomst met de hoofden van eenige stammen der *Osages*, die, tegen een geschenk van 800 dollars, zich verbonden de karavanen niet meer te ontrusten. Van daar komt de naam van *Council-grove*, dien men aan dit romantisch oord gegeven heeft. Deze concept-weg, die op sommige punten met palen afgebakend is, blijft tot nog toe volstrekt nutteloos voor de reizigers, die bij voortduring het oude spoor der wagens volgen. Doch wij-zelve deden regt aan dien naam van *Council-grove*, daar wij er onzen grooten raad tot benoeming van onze karavane-hoofden hielden. Men zal zich misschien niet kunnen verbeelden, dat de dolle verkiezingsdrift en partijzucht tot zelfs in deze woeste streken heerschen. Evenwel hebben wij er de onrust van moeten doorstaan. In onze kleine maatschappij hadden wij lieden, tuk op eer en onderscheiding, en verschillen van meening streden en woelden er even driftig, als of wij ons midden op een Staatstooneel bevonden. Eindelijk, na lange debatten, werd iemand, die geen deel hoegenaamd aan den strijd genomen had, maar zedigelijk op den achtergrond was gebleven, en in het geheel naar geen ambt had gestaan, tot Kapitein der karavaan benoemd. De Kapitein regelt den dagmarsch en bepaalt de legerplaats voor den nacht. Het overige zijner magt, daar geene constitutie het omschrijft, is vrij onbepaald. Menigmaal is hij te dien aanzien genoodzaakt, al wat den schijn van bevel heeft te laten varen, en in de plaats daarvan een nederig verzoek aan zijne onderhoorigen te rigten.

Dit eerste punt beslist zijnde, moest ons nomadisch legioen geregeld worden. De karavaan had honderd wagens bij zich, die eene lading ter gezamentlijke waarde van 200,000 dollars voerden. Wij hadden daarenboven een dozijn kleine rijtuigjes en tot onze verdediging (behalve de handwapenen) twee stukjes kanon. Onze troep bestond uit tweehonderd weerbare mannen, in staat om te marcheren en wachtdienst te doen.

Menschen en rijtuigen, alles werd in vier kompagniën ver-

deeld. Aan het hoofd van elke kompagnie werd een Luitenant gesteld, die den last had, alle kloven en holle wegen in het oog te houden, de beste doorgangen uit te zoeken, en het vormen van elke legerplaats te besturen. Elken nacht stelden wij acht hoofdwachten zaam, die schildwachten moesten uitzetten, en op vaste tijden van den nacht doen aflossen. Het was aan geen lid der karavaan geoorloofd, zich in deze dienst te doen vervangen; de *dandy's* zoo wel als de voerlieden, ieder moest tot de algemeene veiligheid persoonlijk het zijne bijdragen. De zieken zelfs moesten ten minste bewijs geven van goeden wil.

Een schilder zou stof tot opmerkelijke tafereelen in geheel het voorkomen van ons reisgezelschap, en in de verscheidenheid onzer kostumen gevonden hebben. Hier de koopman der *City* met zijn' ruimen overrok van bombazijn, rondom vol gapende zakken; daar de jager met zijne geheel uit leder bestaande kleeding; de landman met zijn groote blaauwe wambuis; de voerman met zijn ligte wollen pak. Om het contrast dezer zoo uiteenloopende, hier, in één gezelschap, vereenigde kleederdragten en physionomiën te voltooijen, hadden wij eenige Spaansche vrouwen bij ons, tot eene in 1829 gebannen familie behoorende, en die thans ten gevolge van eene amnestie terugkeerden.

Den 27sten Mei, alle hoofdpunten geregeld zijnde, gaven de aanvoerders het sein om op te breken. Oogenblikkelijk weergalmde het bosch van het vreugdegeschal der muilezeldrijvers, die hunne werkeloosheid reeds lang moede waren. Ieder liep naar zijn voorspan, wedijverde in vlijt met zijnen buurman, en verkondigde weldra zegevierend dat hij gereed was. Middelerwijl was het rumoer bijna niet te beschrijven geweest: schelden en razen van voerlieden, die hier en daar ontvlugte muilezels nazetten, geklingel van bellen en klokjes, gerammel van kettingen en wagentuigen. Menigmaal ontstond er een lange worstelstrijd tusschen een' reusachtigen wagenmenner en een koppig muildier, dat door geen dreigen of slaan van de plaats te brengen was, plat op den grond ging liggen en zich voortslepen en met zijn halster pijnigen liet, tot dat zijn luim van rebellie voorbij was.

Eindelijk is al het tegensporrelen overwonnen, de wagens zijn bespannen, de zwepen klappen, de muilezels trekken, de assen kraken, de stem der aanvoerders klinkt boven het ge-

gons uit van de gesprekken der reizigers, en de lange wagentrein slingert door de onbewoonde vlakte.

Plotseling verschijnt in die stille eentoonige ruimte eene kudde buffels, door het gedruisch der naderende karavaan uit hare rust opgejaagd. Oogenblikkelijk drukt al wie een paard onder zich heeft, zijn dier de sporen in de zijde; de jager spant de hanen van zijn geweer, tot zelfs de voerman laat het leizeel van zijn gespan varen, om mede de gehoopte jagtbuit na te loopen. De een voert een lans, de ander een boog en eenige pijlen. Een dozijn buffels sneuvelt, overal ontbranden keukenvuren, en ieder smult weldra met gastronomischen wellust aan het versche vleesch, waarvan hij soms weken lang verstoken is geweest.

De karavaan komt op den oever der kleine *Arkansas*-rivier aan, waar zij door een zeker getal harer leden voorafgegaan is, die er een brug over slaan. Van tijd tot tijd wekt het verschijnen van een' troep *Indianen* alarm onder de reismaatschappij: men snelt te wapen, schaart zich in slagorde; de oorzaak van den schrik gaat voorbij, en men hervat den togt. Op zekeren dag echter zien de reizigers tegenover zich een' geduchten troep zamenscholen; hij bestaat uit meer dan drieduizend personen, waarvan ten minste duizend oorlogslieden zijn. De vaste houding van het Amerikaansche reisgezelschap en de meerderheid zijner verdedigingsmiddelen verijdelen echter ook nu de zeker niet zeer vriendschappelijke oogmerken van den wilden stam, en na onderscheiden niet veel goeds belovende wendingen getroosten de Indische opperhoofden zich, den vredeskalumet te komen rooken.

Des anderendaags weder een nieuw alarm; den daarop volgenden en verdere dagen nogmaals. Groote hoopen vrouwen en kinderen, verward dooreen woelende, naderen de karavaan, omgeven van gewapenden, die met boog en pijlen in de hand rondom het gezelschap komen zwerven, en het oogenblik schijnen te bespieden om te rooven of aan te vallen. Somwijlen houdt men hen door vertoon van moed en slagvaardigheid in bedwang; op andere tijden betaalt men hun eene kleine schatting. Maar die gedurige bestokingen houden deze maatschappij van vreedzame Amerikaansche handelaars op onaangename wijs in onrust, vertragen haren voortgang bij dag, storen haren slaap des nachts, en geven haar eene nutteloze vermeerdering van vermoeijenis. Het reisgezelschap,

waartoe de Heer GREGG behoorde, herinnerde zich bij deze gelegenheid de menigvuldige voorvallen van verraad en gewelddadigheid, waarvan dit kwalijk beruchte oord het tooneel geweest was. Ten overvloede verneemt het onderweg van een' Mexikaanschen jager, dat een officier der Vereenigde Staten, die met eenige anderen door deze zelfde *Prairies* op reis was, kort geleden door een' troep *Indianen* is vermoord, terwijl hij bezig was een overblijfsel van water in het bed van een opgedroogd riviertje na te sporen. Zoodanige herinneringen en verhalen onderhouden eene folterende bezorgdheid in aller gemoederen.

Evenwel zie, daar hebben de verdurende en volhardende reizigers den *Cimarron* bereikt, trekken dien over, en vervolgen stoutmoedigljk hunnen weg over de grenzenlooze *Prairies*, dwars door de vijandige stammen der *Comanches* en *Arrapahoes*. Zij zijn nu de grootste hinderpalen te boven; zij naderen hun doel. Nog tweehonderd mijlen van *Santa-Fé* kunnen sommigen hunner hun ongeduld niet langer bedwingen, galopperen vooruit en gaan in de hoofdstad van *Nieuw-Mexico* de komst der koopgoederen aankondigen. De karavaan blijft langzaam, moeijelijk en onder het bezigen van eene menigte behoedmiddelen voorttrekken. Twintig uren gaans van de Mexikaansche stad ontmoet zij een escorte, dat de Gouverneur haar te gemoet zendt; eindelijk is zij aan het doel harer reis, de zoo vurig verlangde plaats, waar het loon van alle vermoeijenissen en gevaren haar verbeidt. Haar intogt te *Santa-Fé* is een waar volksfeest. Allerwege in de stad hoort men de groote, de heilrijke tijding verkondigen: *Los Americanos, los carros, la entrada de la caravana;* en gepeupel, ambachtslieden, welgestelde burgers, alles snelt het wandelend handelsleger te gemoet. Voor sommigen der stedelingen is die aankomst eene gelegenheid van winstbejag, voor anderen de hoop op nieuwe stof voor een kleed, een nieuwmodisch stuk huisraad, eenige boeken misschien; voor allen het hunne nieuwsgierigheid prikkelend gezigt der hedendaagsche kunstvlijt, in een land waar de meeste voortbrengselen dier kunstvlijt nog de werken schijnen eener onbegrijpelijke tooverkracht.

De vrachtwagens worden naar het tolkantoor gevoerd, waar, van al de waren, welke zij met zoo veel moeite hebben aangebragt, een regt van niet minder dan honderd percent geheven wordt. Terwijl de beambten nog met deze

langdurige verrigting bezig zijn, hebben de kooplieden, door tusschenkomst van Spaansche tolken, hunne handelsverrigtingen begonnen, en de muilezeldrijvers gaan op de markt den Fandango dansen met de Mexikaansche meisjes. Zij zijn als dronken van vreugde. De karavaan is eene wildernis van zevenhonderd vijfënzeventig Engelsche mijlen lengte doorgetogen, en heeft twee maanden lang geene menschenwoning gezien. Na zulk een' togt mag men wel de naauwe straatjes van *Santa-Fé* met verrukking beschouwen, welks huizen, zegt de Heer PIKE, van verre naar die flottiljes van platboomde schuiten gelijken, welke in het voor- en najaar den *Ohio* komen afzakken.

De geschiedenis van *Santa-Fé* klimt niet tot de overoude tijden op. In 1550 nog maakt HERRERA slechts zeer ter loops van *Nieuw-Mexico* gewag, welks hoofdstad *Santa-Fé* geworden is. In 1595 leverde een *Spanjaard*, Don JUAN DE ONATE, aan den Onderkoning van *Mexico* een verzoekschrift in, om verlof en bijstand te erlangen tot het aanleggen eener volkplanting op de oevers van de *Rio del Norte*. Vandaar dagteekent waarschijnlijk de eerste vestiging der *Spanjaarden* in dit gewest; ofschoon het, volgens eenige geschiedschrijvers, reeds in het jaar 1583 door zendelingen bezocht en deelswijs in bezit genomen was.

ONATE verkreeg van de Regering eene bende van tweehonderd soldaten, wapenen, akkergereedschap, paarden, schapen en proviand voor een jaar. Na daarmede de eerste grondslagen zijner kolonie gelegd te hebben, verlangde hij zes geestelijken met een compleet assortiment van boeken, priestergewaad en kerksieraden. Daarenboven vroeg hij den eigendom van dertig vierkante uren gronds voor hem en zijne familie, den titel van Markies, den rang van Kapiteingeneraal, eene jaarwedde van 8,000 dukaten, en de ontheffing van alle belasting op de bewerking der mijnen. De onsterfelijke CHRISTOPHORUS COLUMBUS, die al de schatten eener nieuwe wereld aan *Spanje* ten geschenke gaf, had zoo veel niet verlangd.

Evenwel ONATE verkreeg niet alles, wat hij in zijn veelvragend rekest begeerd had. Desniettemin ging hij ijverig aan het werk, en de kolonie maakte onder zijn bestuur zeer snelle voortgangen. Zij onderwierp verscheiden wilde volkstammen, bemagtigde eene uitgestrekte ruimte gronds, stichtte dorpen en steden, die, naar de bouwvallen te oordeelen, welke

daarvan nog gezien worden, aanmerkelijk moeten geweest zijn. Zij ontdekte ook mijnen van groote waarde, die echter sedert door de *Indianen* verstopt en zoodanig verborgen zijn, dat men ze niet heeft kunnen wedervinden.

Deze *Indianen* waren door de *Spanjaarden* aan eenen slavenarbeid onderworpen, die hun ondragelijk was. Een hunner, een man van zielskracht en welsprekendheid, die beweerde erfgenaam van MONTEZUMA's keizergezag te zijn, vuurde hunne verbittering aan, dreef hunnen wrok tot woede, en wikkelde hen in eene zamenzwering, welker doel was, de *Spanjaarden* allen op éénen dag om hals te brengen. Ondanks al de voorzorgen, door de *Indianen* genomen, om dit onderwerp met het diepst geheim te omsluijeren, werd het ontdekt, edoch te laat dan dat de Gouverneur de uitbarsting konde voorkomen. Hij had slechts den tijd om zich binnen *Santa-Fé* te verschansen, en al de inwoners uit den omtrek tot zich te roepen. De voorsteden werden ontruimd, de straten versperd, en alle manspersonen grepen de wapenen op. Deze verdedigingstoebereidselen schrikten de opstandelingen niet af, die in grooten getale bijeengeschoold waren. Na het omliggend land verwoest te hebben, rukten zij op de stad aan, luidkeels roepende, dat de God der Christenen gestorven was, maar dat de zon, de God der *Indianen*, nimmer stierf.

Santa-Fé werd belegerd. Negen dagen lang verdedigden de inwoners zich moedigljk; maar onophoudelijk groeide het getal der *Indianen* aan. Zij leidden den loop der beken af, en veroorzaakten daardoor in de stad een volstrekt gebrek aan water. Tot zulk eene engte gebragt, deed de toenmalige Gouverneur OTERMIN een wanhopigen uitval, hieuw op de *Indianen* in en doodde ze bij honderden; maar de kring, waarmede zij de stad omsloten hielden, herstelde zich oogenblikkelijk, en OTERMIN, de onmogelijkheid inziende, om zulk eene overmagt langer te weêrstaan, verliet de stad. Het gelukte hem een der gewesten van *Oud-Mexico* te bereiken, waar de bevolking, welke hij met zich gevoerd had, eene nieuwe stad stichtte, die thans den naam van *Paso del Norte* draagt.

Hij werd in zijn bevel door DIEGO DE VARGAS vervangen, die ondernam het land te heroveren. Deze oorlog, in 1688 begonnen, eindigde eerst, als een andere Trojaansche krijg, tien jaren daarna.

De op nieuw in slavernij gebragte *Indianen* werden thans

menschelijker dan vroeger behandeld. Elk *Pueblo* of dorp, werd met twee uren gronds begiftigd, en kreeg verlof zichzelf te besturen. Sedert dien tijd heeft men hen ook geen komplot zien smeden, als dat waarvan wij zoo even gesproken hebben; doch zoo vaak er een opstand in de Mexikaansche provinciën is uitgebarsten, hebben zij voor de misnoegden partij gekozen.

Bijna de geheele bevolking des lands leeft in steden of dorpen besloten; eenzaam staande huizen zouden te zeer voor de plunderingen der Wilden bloot liggen. De voornaamste dorpen worden in de vallei van den *Rio del Norte* gevonden, die zich ruim honderd mijlen ten noorden en zuiden van *Santa-Fé* uitbreidt. Dit rivierdal is het liefelijkst en vruchtbaarst gedeelte des lands. Het koren brengt er een' honderdvoudigen oogst op, en zoo de herfstkoude niet te vroeg en te streng invalt, worden er van denzelfden grond nog eene menigte andere voortbrengselen ingezameld.

De eerste volkplanter, die zich, nadat het land door de *Indianen* hernomen was, in deze vallei kwam nederzetten, was een *Spanjaard*, PAULO geheeten. Hij won de bescherming van een stamhoofd der *Comanches*, door hem zijne dochter, die destijds nog slechts een lieftallig kind was, ten huwelijk te beloven. Toen nu, eenige jaren later, het meisje weigerde dit verdrag gestand te doen, werd PAULO's huis verwoest en al de bewoners om het leven gebragt, behalve de weêrspannige bruid, welke men gevangen nam. Naderhand leverden haar de *Comanches* aan eenen stam der *Pawnies*; vervolgens werd zij door een *Franschman* van *St. Louis* gekocht. Verscheiden aanzienlijke gezinnen dier stad zijn van deze schoone Spanjole afkomstig, en vele lieden te *St. Louis* herinneren zich nog, door haar-zelve hare wonderlijke lotgevallen te hebben hooren vertellen.

Kunsten en Letteren zijn in *Nieuw-Mexico* bijna geheel onbekend. Het lager onderwijs is er, gelijk wij gezegd hebben, binnen de engste grenzen beperkt; ja zoodanig beperkt, dat eene vrouw, die in staat is eenige weinige regels aan haren man te schrijven, als een wonder beschouwd wordt. Eenige jaren geleden bragt eene Amerikaansche karavaan eene drukpers naar *Santa-Fé*. Iets dergelijks hadden de inwoners der stad nog nimmer gezien. Een schrandere *Mexikaan* raadde het gebruik, dat hij er van maken kon. Drie weken lang bezigde hij dit werktuig om een dagblad in het

licht te geven, met hulp waarvan hij zich tot lid van het Congres deed verkiezen. Dit groote doel bereikt zijnde, liet hij zijn blad sterven, en bemoeide zich niet meer met de drukpers, die thans nog alleen dient om katechismussen en gebedenboekjes te drukken.

Doch heeft de studie alsnog de aandacht der *Nieuw-Mexikanen* niet bezig gehouden, zoo heeft nogtans de mode, die albeheerschende gebiedster, hen eenigzins aan haar gezag onderworpen. Allen die in *Nieuw-Mexiko* op het voorkomen van fatsoen en fortuin aanspraak maken, volgen stiptelijk, dat is te zeggen, na een jaar twee of drie tusschentijds, den grilligen loop der Europesche modes. Doch de vrouwen maken daarin eene groote verandering. In plaats van den satijnen hoed, of de gazen muts, dragen zij op het hoofd den *rebozo*, een' wijden shawl van zijde of katoen, welks plooijen zij met bevalligen smaak weten te leggen. De heeren (*caballeros*), getrouwer dan de dames aan de voorouderlijke kleederdragt, verzetten zich beter tegen die vreemde nieuwigheden, en behouden dan in ongeschondenheid het oorspronkelijke volkskostuum: den *sombrero* met breeden rand, versierd met een' band van klatergoud; het met passementwerk bezette buis, met de glinsterende knoopen; de *calzoneras*, eene wonderlijke soort van pantalon, open aan de buitenzij, van de heup tot aan den hiel, geborduurd en geschakeerd met allerlei bonte kleuren, ook beladen met knoopen van metaal. Een kostbare gordel, lange lederen, mede met borduurwerk overdekte laarzen, stijgbeugels van kunstig gesneden hout, en een met zilveren platen bezet zadel, voltooijen het schilderachtig vertoon dezer ouderwetsche uitrusting.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

DE ZWARTE DAME.

Vrij, naar het Engelsch.

De menschen vinden er over het algemeen weinig zwarigheid in, met geestverschijningen den draak te steken; maar ik hecht er gewigt aan, en zoo dat eene deugd ware, zou ik ze aan mijne overgrootmoeder hebben te danken.

Mijne overgrootmoeder was uit het kanton Bern. Toen zij

negentig jaren in dit tranendal geleefd had, was haar geheugen met betrekking tot »het lang verledene," nog even zoo frisch, als toen zij nog maar vijftig telde. Zij zag er nagenoeg uit alsof ze daar even uit eenig overouderwetsch behangsel was komen stappen; maar toch had ze nog veel sympathie voor het tegenwoordige. Geraakte zij eens in vuur, dan werd hare taal een zonderling mengelmoes van Fransch, dat echter niet in *Parijs* te huis behoorde, met Duitsch en Schotsch gekruid, zoo poëtisch als voor vreemden onverstaanbaar. »De bergen loopen," zoo als zij zeide, »in haar land zoo regt en hoog op, dat zij in den hemel zien en de engelen hooren spreken." Van *Engelands* schoonheid had zij nooit een duidelijk begrip; zij sprak met minachting over de vlakte van het eiland, vond dat de bergen er maar oneffenheden van den grond waren, en zeide, dat de landbouw er heel goedkoop was, wijl het land er zich-zelf bebouwde, en de menschen er geene hand hadden uit te steken. Haar grootste vermaak was allerlei deunen in haar *patois* te zingen, en historietjes, inzonderheid van spoken te vertellen; maar de matrone zou een verhaal van dien stempel niet voor de tweede maal aan een' ongeloovige hebben gedaan. »Om zulke dingen," zeide zij, »moest niet gelagchen worden." Ik herinner mij nog, dat vooral één van die vertellingen de belangstelling harer jeugdige toehoorders opwekte; zeker omdat het werkelijke met het romaneske er zoo aardig in zamensmolt: maar geen ander is in staat, het zóó te verhalen als zij. De oude dame vereenigde veel schilderachtigs in zich: hare sierlijke galons, en zware, massief gouden oorringen, het fatsoen van haar echt zijden kleed, en stevige schoengespen gaven haar veel karakteristieks. Daarbij drukte op haar donkerbruin, gerimpeld gelaat elke rimpel iets eigenaardigs uit. Onder hare zware wenkbraauwen, die diepdenkendheid verrieden, tintelden ook een paar zeer heldere blaauwe oogen; — oogen, die zelfs nog helder waren, toen reeds de tijd hare oogharen wit als sneeuw had gemaakt. Al die eigenaardigheden gaven aan hare woorden een uitmuntend effect.

»In mijne jeugd," aldus verhaalde zij ons, »sleet ik menig genoegelijk en gelukkig uur met AMELIE DE ROHEAN, in het kasteel van haar' oom. Hij was een schoon en groot man, maar streng en geheimzinnig, baatzuchtig en koel: een man met een hart vol trots en een hoofd vol waan.

»Het kasteel lag te midden der Alpen, en niet eenzaam.

Men had er het oog op nog andere woningen, sommige zeer nabij, maar van den burg afgescheiden door een' hollen weg, door welken het gansche jaar eene snelle rivier schuimend heenstroomde. Gij hebt geen denkbeeld wat in dat land bergstroomen eigenlijk zijn; de uwe zijn maar nietige dwergjes, doch de onze zijn ontzaggelijke reuzen. Die, welke ik bedoel, sneed de vallei in tweeën; hier en daar zag men eene rots, rondom welke die bergstroom dartelde of golvend bruiste, al naar het saizoen was. In twee van deze holle wegen waren die rotsen zeer veel waard, omdat zij als steenen beeren dienden voor de bruggen: de eenige middelen van gemeenschap met onze buren aan den overkant.

»*Monsieur*, zoo als wij den Graaf altijd noemden, was, gelijk ik zeide, een streng, geheimzinnig, opvliegend man. Alle mannen zijn eigenzinnig, lieve jonge dames!" zeide zij, »maar *Monsieur* was de eigenzinnigste van allen. Alle mannen zijn baatzuchtig; maar hij was de baatzuchtigste van allen. Alle mannen zijn dwingelanden....." Hier werd de matrone door hare bloedverwanten altijd in de rede gevallen met: »o, goede Grootmama!" en »o foei, lieve Grootmama!" en dan hield zij een weinig op, en koelde zich met haren waaijer af; daarna ging zij dan toch weêr voort: »ja, lieve kinderen, ieder schepsel is naar zijn' aard. Alle mannen zijn dwingelanden, en ik moet bekennen te gelooven, dat een *Zwitser*, wiens overgeërfde trotschheid bijna even oud is als de schepping zijner bergen, min of meer *regt* heeft om tiranniek te zijn, en mijne bedoeling was niet, hem daarom te laken. AMELIE en ik stonden altijd op wanneer hij de kamer binnentrad, en nooit gingen wij weêr zitten voordat wij er toe uitgenoodigd werden. Nimmer gaf hij ons een minzaam woord, noch wierp een' vriendelijken blik op eene van ons beiden, en nooit spraken wij tenzij we door hem werden aangesproken.

»Maar als gij met AMELIE alleen waart, lieve grootmama?"

»o Ge kunt wel denken, dat wij dan snapten en schertsten, maar het kon toch altijd door den beugel; want immer gevoelden wij *Monsieurs* invloed, zelfs wanneer hij niet tegenwoordig was. Dikwijls zeide AMELIE: »Eene poging om hem lief te hebben valt hard; want hij *wil* het niet!" Nu was er in heel de wereld geen meisje zoo lief en schoon als AMELIE. Nog zie ik haar in de kleedkamer voor den rijk gebeeldhouwden spiegel, met het bevallig, weelderig golvende haar, en

die zoo fraai gebogen wenkbraauwen. Een brokaat zijden kleed, een erfstuk van hare grootmoeder, omsloot hare ranke bekoorlijke gestalte, terwijl haar halskraag en armbanden niet weinig bijdroegen om haar schoon te doen uitkomen. Zij was de beminnelijkste van alle schepsels, en haar goedheid evenaarde hare beminnelijkheid; het komt mij voor als waren wij nog gisteren bij elkander, zoo levendig zie ik haar nog voor mij. En later heb ik haar ook als vrouw van hooge jaren gezien; doch mij scheen zij nimmer oud toe. Mijne lieve, dierbare AMELIE!" — Negentig jaren hadden de springfonteinen der tranen van mijne overgrootmoeder nog niet doen opdroogen, en nooit sprak zij over AMELIE zonder er eenigen te vergieten. — »*Monsieur* was bijzonder trotsch op zijne nicht, omdat zij als een deel van zijne persoon was; zij verhoogde zijn gewigt, droeg bij tot zijne genoegens, en was in alles onmisbaar voor hem geworden, en de eenige zonnestraal van vreugde in zijn huis."

»Maar toch niet de *eenige* zonnestraal, Grootmama!" merkte eene onzer aan, »ook gij waart er een."

»Waar AMELIE zich bevond, was ik niets — niets dan hare schaduw! De braafste en edelste van het land zou er zich over verheugd hebben, voor haar te zijn wat ik was, en menigeen had zijn leven gegeven voor een van de glimlachjes, die zij haren oom schonk, maar die nooit zijn hart troffen. *Monsieur* wilde niet gedoogen, dat de menschen op eene andere wijze gelukkig waren dan *hij* dat was. Hij was nimmer gehuwd geweest, en verklaarde dat ook AMELIE nimmer zou huwen. Hij zeide, dat zij ruim zoo veel genoegen als hij had: zij bezat een kasteel met eene ophaalbrug, een bosch om in te jagen, honden en paarden, bedienden en lijfeigenen, juweelen, goud en prachtige kleederen, eene guitar en eene harp, een papegaai — en eene vriendin. En welk een' oom! Hij meende, dat er in heel *Europa* zoo geen tweeden te vinden was! AMELIE lachte meer dan eens over dezen Catalogus van voorregten, dat is, zij lachte wanneer haar oom de kamer verlaten had; in zijne tegenwoordigheid zou zij het nooit hebben gedaan. Maar ten laatste bleef de lach achterwege, en in de plaats daarvan kwamen zuchten en tranen. *Monsieur* had veel op zijne verantwoording. Wel was het AMELIE niet verboden edele buren te zien, wanneer deze plegtstatig een bezoek op het kasteel bragten, en zij ontmoette ook menigen valkenier en jager; maar nooit was het haar vergund, iemand

bij zich te noodigen, of eene uitnoodiging aan te nemen. *Monsieur* verbeeldde zich, dat hij, door haar de lippen te sluiten, ook haar hart sloot, en aan zijne wijze van handelen met haar meende hij het te moeten dank weten, dat AMELIE tegen alle weekheid bestand was; want zij gevoelde volstrekt geene vrees om in de nabijheid van de kapel-ruïne van het kasteel te wandelen, ofschoon hij-zelf, in den donker, er zich ongaarne ophield. Die plek was aan den familie-geest gewijd; een geest, die sedert eeuwen, zoo als men zeide, reeds in of nabij de kapel had gehuisd. Die geest behoorde tot de soort van dezulken, die niet verschijnen dan om tusschen beide te komen als er iets goeds of kwaads op het kasteel zou plaats hebben. Vóór den dood van den laatsten eigenaar, had men de Zwarte Vrouw, zoo werd zij genoemd, over de brug zien zweven; ook was zij dikwijls op een der torens van het kasteel gezien, en er werd veel van haar verhaald, waarbij men in deze eeuw van ongeloof glimlagchend de schouders zou ophalen.

»Maar, Grootmama!" vroeg mijne nicht, »weet gij niet, waarom uwe vriendin zich zoo onverschrokken op het grondgebied van den geest durfde wagen?"

»Zoo ver ben ik nog niet gekomen," was het antwoord, »en gij matigt u meer aan dan u past, vragende naar hetgeen ik goed vond nog te verzwijgen. AMELIE gevoelde niet de minste vrees; ook toonde de Zwarte Vrouw niets tegen haar te hebben; want mijne vriendin bleef ongehinderd in en rondom de ruïne wandelen, en stoorde zich aan maanlicht noch duisternis. De landlieden verklaarden onbewimpeld, dat zij zeker over een kruis was henen gestapt, of uit een' ravenschedel had gedronken, of in het midden van den zomer negen maal rondom den Tooverspiegel had gewandeld. Zij moest dit alles, zoo niet méér, gedaan hebben, om veilig te zijn, en buiten kijf had haar de Zwarte Vrouw ook in zekere geheimenissen ingewijd; want somtijds hoorden zij het gefluister van stemmen, en zagen de schaduwen van twee personen bij de oude kapel, wanneer »*Mamselle*" de brug alleen was overgegaan. *Monsieur* beroemde zich over dien moed zijner nicht, en als er gasten bij hem op het kasteel waren, zond hij haar meer dan eens tegen middernacht naar buiten, om hem een' tak van eenen boom te halen, die naast het altaar van de oude kapel stond; ook voldeed zij steeds gewil-

lig aan dat verzoek, ofschoon zij niet altijd zoo spoedig terug keerde als hij het wel wenschte.

»Maar bij al die onverschrokkenheid had AMELIE toch weinig kalmte. Zij werd bleek, en niet zelden hare peluw met tranen bevochtigd; de muziek liet zij varen; in de jagt vond zij geen genoegen meer, en haar gems, die de gewone zorg en oppassing miste, ontvlood naar het gebergte. Zelfs vermeed ze mij, hare vriendin, die gaarne voor haar gestorven ware; zij liet mij alleen, gaf geen antwoord op mijne vragen, en sloeg mijne gebeden in den wind. Op zekeren morgen, toen zij de oogen hield gevestigd op een boek, waarin zij niet las, en ik mij met borduren bezig hield, terwijl zij tranen wegwischte, die over hare wangen vloeiden, en tranen ook mijne oogen verduisterden, hoorde ik in de lange galerij den zwaren voetstap van *Monsieur* nader komen. Laarzen kraken doorgaans, lieve Dames! maar de laarzen van *Monsieur* weêrgalmden toen als een onweêr.

»Sta mij bij! sta mij bij!" riep AMELIE op wanhopigen toon. Maar eer ik kon antwoorden rukte haar oom de deur open en stond voor ons. Hij hield een' open brief in de hand: zijne oogen schoten stralen, en woede deed hem zoodanig sidderen, dat het kabinet met Sineesch porselein er van trilde.

»»Kent gij CHARLES LE MAITRE?"" vroeg hij.

AMELIE antwoordde »ja."

»»Hoe hebt gij kennis gemaakt met den zoon van mijn' doodvijand?" "

Geen antwoord volgde. De vraag werd herhaald. Toen zeide AMELIE, dat zij hem ontmoet had in den bouwval van de kapel. Nu wierp zij zich voor de voeten van haar' oom en omvatte zijne kniën; de liefde maakte haar welsprekend. Zij verhaalde hem, hoe innig CHARLES de lang bestaande vete betreurde, hoe ernstig, hoe trouw en goed hij was. Zóó laag boog zij zich neder, dat hare tressen den grond raakten, en op zedigen maar tevens vasten toon verklaarde zij, dien jongeling te beminnen, en liever alle schatten der wereld ten offer te willen brengen, dan van hem af te zien.

Monsieur scheen van gramschap te stikken: hij greep haar bij den arm en stiet haar onstuimig van zich; verweet haar zelfs het brood, dat zij bij hem gegeten had, en bezoedelde de gedachtenis harer moeder met woorden van schimp. Maar

ofschoon AMELIE een teeder en liefdevol karakter bezat, de fiere geest van haar aloud geslacht ontwaakte thans in hare borst; plotseling rees zij op en stond in hare volle, rijzige gestalte voor den man der verschrikking.

»»Waandet gij mij zwak, omdat ik voor u boog?"" vroeg zij, »»en gedachteloos, omdat ik alles geduldig droeg? Gij hebt mij gevoed, maar mijn hart verwaarloosd; gij schonkt mij liefde noch teederheid, noch boezemdet mij medegevoel in. Gij toondet mij aan uwe vrienden zoo als gij hun uwe paarden toont. Hadt gij door minzaamheid de kiem der liefde in mijn' boezem gekweekt; waart gij een teeder vader voor mij geweest, dan zou ik voor u een kind geweest zijn. Ik herinner mij geen oogenblik, waarin uw voetstap mij niet deed sidderen; maar dit zal van nu af aan niet meer zoo zijn. Hoe gaarne zou ik u bemind en vertrouwd hebben; maar ik wachtte mij wel u te doen zien dat ik een hart heb; opdat gij het niet zoudt grieven en versmaden. Helaas, wie liefde verwacht, zonder liefde te schenken, en op vertrouwen hoopt, terwijl hij wantrouw betoont, ziet de dagen der jeugd in te leur stellingen voorbijgaan, en betreurt ze te vergeefs in den vreugdeloozen, somberen ouderdom.""

Het tooneel eindigde dáármede, dat *Monsieur* in hevigen toorn uitbarstte, en AMELIE bewusteloos naar hare kamer werd gebragt.

Er woedde dien nacht een geweldige storm, vergezeld van donder, hagel en regen, dat het kasteel er van schudde. *Monsieur* lag nadenkend op zijne legerstede, en kon te naauwer nood gelooven, dat AMELIE zoo stout had gesproken. Hoe koel hij ware, toch had hij zeer goed zijn gezond verstand, en de waarheid harer woorden had hem getroffen. Maar evenwel was hij hardnekkig en ongevoelig gebleven; had AMELIE in hare kamer doen opsluiten en haren minnaar doen grijpen, toen die weder op de gewone plaats verscheen. Bij tusschenpozen verlichtte de bliksem zijne donkere kamer. Behoef ik u wel te verzekeren, dat ik, terwijl mijne lieve AMELIE opgesloten en de vriend van haar hart gevangen zat, geene rust of duur konde hebben in mijne kamer. Lang zat ik daar te peinzen en te schreijen, maar tegen middernacht kon ik het in mijne kamer niet uithouden, en het is daaraan toe te schrijven, dat ik u zoo goed vertellen kan, wat er gebeurd is in de kamer van *Monsieur*. Eensklaps, terwijl een hevige slag van den donder het kasteel op nieuw deed schudden, trad eene zwarte gedaante in zijne kamer, zij bleef staan aan het voeteneinde van zijn ledekant, akelig beschenen door den bliksem, die gedurende eenige sekonden onafgebroken hare gestalte verlichtte. Eene poos stond zij daar als versteend, ofschoon de bewoner van het kasteel haar luid, maar niet zonder schrik, afvroeg: van waar zij kwam en wat zij wilde? Ten laatste zeide zij hem: »ik ben de Zwarte Vrouw, en kom hier om ongelukken te verhoeden. Verneem

van mij, dat gij moet toestemmen in den echt van uwe nicht; want uw gezag en vermogen zijn niet groot genoeg tot het beletten der verbindtenis tusschen AMELIE en CHARLES, die *ik* besloten heb." — Zoo sprak zij en hare stem klonk als de nachtwind door het geboomte, hol en schril, met een' nadruk, die wel geschikt was om het bloed in de aderen te doen stollen van iemand die meer verwaandheid dan moed bezat. Toen *Monsieur* andermaal een' blik waagde, was zij verdwenen. Nu nam het onweêr nog in kracht en woede toe, en de beweging van *Monsieur* hield gelijken tred met het geweld der hoofdstoffen. De honden hieven mede een oorverdoovend geblaf aan, en de eigenaar van het kasteel vloog zijne mer uit, riep de bedienden te vergeefs met eene daverende stem, en stampte en raasde als een bezetene. — Ten laatste stoof hij naar den grooten trap, en nu weêrklonk het geluid der alarmklok, te midden van donderslagen en het bruisend geklots der bergstroomen. Op dit rumoer snelden de bedienden aan. Hij gebood hen, CHARLES in zijne tegenwoordigheid te brengen. De knechten echter, aan wier bewaking de jongeling was toevertrouwd, durfden de kamer, waarin de stem des geduchten meesters weêrgalmde, niet binnentreden; want toen zij den gevangene zochten, vonden zij de ijzeren deur open en — CHARLES aan zijn kerker ontvlugt. *Monsieur* bedaarde een weinig bij het besef, dat hij al zijne geestkracht ontwikkelen moest. Hij deed zijne knechten opzitten, en beklom zelf zijn edel ros, in weêrwil van den storm, en de verbolgenheid der elementen. Ofschoon het kasteel als een espenblad trilde, joeg hij voort; maar hoe krachtig en moedig zijn paard ware, hij kon 't evenwel na eene poos niet verder krijgen. Wat er op dien togt eigenlijk gebeurd is, heb ik nimmer goed kunnen vernemen. Zoo veel is zeker, dat *Monsieur*, toen eindelijk zijn paard weder naar hem luisterde, aan den oever des bergstrooms gekomen, waar hij den jongeling dacht te bereiken, getuige was hoe hij, als door een wonder over den woedenden stroom geholpen, aan den overkant neder knielde, en dankbaar de handen ophief tot God, voor zijne redding uit het dubbele gevaar. Nooit zag ik eene zulke verandering als aan den burgheer toen hij de poort van het kasteel weêr binnenreed: zijne wangen waren wit als albast, zijne oogen dof, zijne pluim hing geknakt over zijne schouderen, zijn tred was wankelend, en op zwakken, bijkans schroomvalligen toon verzocht hij mij, om een' roemer wijn. Toen ik hem dien had aangeboden, dankte hij voor het eerst van zijn leven mij minzaam, en in de vervoering van zijne dankbaarheid tikte hij mij zelfs vriendelijk op den schouder. Den volgenden morgen zond hij om den geestelijke, en sprak er lang mede, en had het verder zeer drok. Een paar dagen later deed hij AMELIE bij zich komen, en kuste haar, en zeide haar, dat hij een' echtgenoot voor haar gekozen had. AMELIE weende en bad; maar te vergeefs:

het huwelijk moest dadelijk worden voltrokken. Van schrik en ontroering viel mijne lieve vriendinne in zwijm, en van dien toestand maakte *Monsieur* gebruik, om haar naar de kapel te doen dragen, en daar, naast het altaar, stond de bruidegom, die niemand anders was dan CHARLES LE MAITRE.

»Zij leefden jaren lang gelukkig met elkander, en toen *Monsieur*, schoon nog altijd zonderling, in ieder opzigt een veel beter man was geworden, stierf hij geheel onverwacht.

»Het gerucht wilde, dat de Zwarte Vrouw nogmaals was verschenen, om hem zijnen dood aan te kondigen; maar, lieve kinderen en kleinkinderen! ik heb wel eenige reden om te gelooven, dat de Zwarte Vrouw hem nooit anders verschenen is, dan in dien verschrikkelijken nacht, waarin zij het bevel uitsprak om de twee gelieven te vereenigen."

Mijne overgrootmoeder verhaalde dit geval met zoo veel gemoedelijkheid, dat er aan de waarheid niet viel te twijfelen, en dit is de reden waarom ik er nimmer den draak mede steek, als er van geestverschijningen gesproken wordt.

UITSPANNINGEN VAN BEROEMDE PERSONEN.

De Kardinaal DE RICHELIEU, die zoo werkzaam was, dat hij zelfs de gedachte aan rust niet kon dulden, verachtte elke uitspanning, die niet beantwoordde aan de levendigheid van zijn genie, aan de stoutheid van zijn' wil. Als zijn geest moede werd, zocht hij nieuwe veerkracht in sterke beweging van het ligchaam; in stede van 't hoofd, vervulden dan doorgaans de beenen zijne behoefte aan bezigheid. Met een' vertrouwden kamerdienaar ging hij naar den tuin, waar, in een afgelegen hoek, een stuk muur stond van tamelijke hoogte. Daar gekomen wierpen meester en knecht hunne bovenkleederen af, en nu kwam 't er op aan, wie van beide, met den kortsten loop, het verst over dien muur kon springen, en wie 't het langste uithield. — Het behoeft wel niet gezegd te worden, dat de Kardinaal ongaarne aanschouwers had bij deze kunst, wier beoefening voor allen, behalve voor zijn' mededinger een geheim moest blijven; — wie het ongeluk had er hem in te verrassen, kon zich verzekerd houden, van zijn gestrengheid alles te vreezen te hebben.

Een zijner bijzondere gunstelingen, de Ridder DE GRAMMONT, die 't voorregt genoot, zonder pligtpleging bij hem te kunnen in- en uitgaan, had eens in eene dringende aangelegenheid zijn' raad of bijstand noodig, en zocht hem te vergeefs in zijne kamers. Hoorende dat de Kardinaal in den tuin was om een luchtje te scheppen, ging hij ook dáár hem zoeken; maar stond niet weinig verbaasd, toen hij 't gestrenge hoofd van Staat en Kerk eindelijk herkende in een der half ontkleede muurspringers, die hij ongemerkt genaderd was, en op een' afstand voor een paar knechts had gehouden. Tot zijn geluk was de Ridder een doorkneed hoveling. Zonder de min-

ste verwondering of ontroering te laten blijken, toen de Kardinaal hem in 't oog kreeg en een' grammen blik op hem sloeg, riep hij hem toe: »ik durf wedden, Mijnheer de Kardinaal! dat ge 't tegen mij niet uithoudt," wierp, zonder 't antwoord af te wachten, zijn degen, mantel en andere bovenkleederen insgelijks op 't gras, zette zich in postuur, nam een loopje, en deed een' sprong over den muur, dat de Kardinaal »Bravo! Bravo!" riep, en hem dadelijk navolgde. Nu werd het spel door de drie mededingers voortgezet, als of er niets buitengewoons ware voorgevallen.

Van dat oogenblik af was de gunst, in welke de Ridder stond, schier onbepaald. Zonder die tegenwoordigheid van geest ware hij verloren geweest. Zich te verwonderen en den Kardinaal belagchelijk te vinden was hetzelfde; hem na te volgen was méér dan toejuiching; maar de toejuiching had den Ridder kunnen opbreken, als 't vertrouwen op zijne gave in de edele springkunst hem had te leur gesteld.

Ook de Kardinaal-Minister DU PERRON was een meester in die kunst. Deze sprong over breedten van twee-en-twintig voet.

De liefhebbers van het tegenwoordig platburgerlijke kegelspel hebben alle reden om trotsch te zijn op sommigen hunner voorgangers. Onder anderen waren BOILEAU, MALHERBES en de Maarschalk CATINAT er meesters in. Als BOILEAU den bal wierp, was 't volstrekt niet vreemd de negen kegels te zien tuimelen. »Erken 't maar," riep hij eens zijne speelmakkers toe, »dat ik onnavolgbaar ben als dichter en als kegelaar!" — Naderhand zeî ook MALHERBES 't zelfde. De dichterlijke schrijnwerker BILLAULT schijnt mede een baas te zijn geweest, want hij graauwde den Muzen toe:

Ik keer tot beter dingen weêr,
Uw vleijen kan mijn hart niet winnen. —
'k Wacht van de negen kegels meer
Dan van de negen Zanggodinnen.

Van den Maarschalk CATINAT is een fraai gezegde over het kegelspel bewaard gebleven. Aan een feestmaal in zijne tent, na het behalen van eene belangrijke overwinning, zeide een der gasten: »Ik beroem er mij op een groot legerhoofd te kennen, zoo eenvoudig van zeden, en zoo gewoon te overwinnen, dat hij, na eene zegepraal, in de kegelbaan zijne partij speelt met de kalmte van een rustig burger, die zich van 't dagelijksch werk verpoost."—»»Ik zou hem grooter vinden,"" antwoordde CATINAT, »»als hij 't zelfde deed, na een nederlaag."""

De held bewees later, dat hij die grootheid bezat. In ongenade gevallen kegelde hij op zijn landgoed dagelijks, even kalm en opgeruimd als hij 't vroeger deed in den glans zijner triomfen.

GUSTAAF ADOLF van *Zweden* speelde dikwerf blindemannetje met zijne generaals.

De geleerde ARNAUD D'ANDILLY stelde al zijn genoegen in den tuinbouw. Als hij acht uren daags besteed had aan de vorming zijner leerlingen, vloog hij naar zijn' tuin om den overigen tijd te wijden aan de vorming zijner vruchtboomen. Aan zijn genie is *Frankrijk* PASCAL en RACINE, althans ten deele verpligt, en de wereld heeft er de uitvinding aan te danken der kunst om vruchtboomen aan schuttingen en latwerk te leiden.

Op *St. Helena* zocht ook NAPOLEON verstrooijing en kracht in tuin- en akkerbouw; doch 't was niet uit neiging: Dr. ANTOMARCHI deed hem de spade opvatten. Toen hij haar voor de eerste maal hanteerde, wierp hij ze spoedig weg, zeggende: »dat werk is voor mij te vermoeijend." Maar toen hij een der omstanders zag glimlagchen, liet hij er dadelijk op volgen: »gij lacht? Over mijne zachte handen niet waar? — Nu, heb maar geduld. Met mijn ledematen heb ik altijd gedaan wat ik verkoos, en ook mijn handen zullen wel gedwee worden." — Van toen af spitte hij dagelijks, en eindigde met er smaak in te vinden. Evenwel bij ARNAUD D'ANDILLY was 't natuurlijke neiging; bij hem was 't kracht van wil.

CATHARINA de Tweede vermaakte zich met ivoor te draaijen. Na hare gunstelingen binnenslands met geschenken van haar eigen maaksel overladen te hebben, zond zij ook aan VOLTAIRE een snuifdoos door haar-zelve gedraaid. VOLTAIRE zette bij dat meer zeldzame dan fraaije geschenk groote oogen op, en lachte hartelijk; maar was te vernuftig om 't niet op eene wijze zijner waardig te erkennen. Na eenige lessen van zijne nicht Mme. DENYS gehad, zich vlijtig geoefend, en een tijd lang kordaat doorgewerkt te hebben, zond hij aan de keizerlijke draaister, onder geleide van een' geestigen brief, een paar zijden kousen, door hem-zelven gebreid.

Dit paar kousen reisde vervolgens in *Europa* van hof tot hof; ieder wilde het zien, en de oude fabel van HERKULES spinnende aan de voeten van OMPHALE kwam er overal bij ter sprake. De vijanden van VOLTAIRE echter zeiden, dat in 't breijen ook 't eenige middel voor den PROTEUS van *Ferney* lag, om gedoogd te worden aan de voeten van eene vorstin.

Toen J. J. ROUSSEAU zag, dat hij de pen niet voeren kon, zonder al de gekroonde hoofden van *Europa* tegen zich te verbitteren, zwoer hij het schrijven af, en ging — veters maken. »Daar men niet wil hebben," sprak hij, »dat ik man blijve, »moet ik wel iets vrouwelijks bij der hand nemen." — De dames betwistten elkander het geluk een' veter te bezitten door den Wijsgeer gemaakt, en slechts weinige konden ze bekomen. Eene bruid verzocht er hem een, om dien te dragen bij de inzegening van haren echt. ROUSSEAU zond hem haar toe, maar voegde er bij: »Ontvang, Mejufvrouw! het klein geschenk, dat ge mij verzocht hebt. Is de veter thans voor u te lang; ik hoop, dat hij spoedig geheel noodig zij.

Draag in voorspoed dit zinnebeeld van de zachtheid, teederheid en trouw met welke gij uw' gelukkigen echtgenoot aan u verbinden zult, en bedenk, dat het dragen eens veters van de zelfde hand die over de pligten der moeder schreef, ook de gelofte insluit, om die heilige pligten met naauwgezetheid te vervullen.''

UIT DEN VREEMDE.

I.

VOORUITGANG.

Toen 'k nog mijn zwarten baard zou krijgen
Moest ik, als de ouden spraken, zwijgen;
Zoo had mijn vader 't mij geleerd.
Maar nu mijn baard en haar verbleeken
Moet 'k zwijgen als de jongen spreken:
Zoo is de wereld omgekeerd.
Ik ben in jaren toegenomen,
Maar tot het spreken niet gekomen.

II.

LIJKDICHT OP TWEE ACTEURS.

Zij werden schraal en schraler
En bleeker steeds van kleur;
Sleep was een slecht betaler,
En slap een slecht acteur.
Zij stierven beî geduldig
En wachten 's Heeren gunst;
Maar bleven beide ons schuldig:
De een geld, en de ander kunst.

III.

HARMONIE.

Wat zijn zij eensgezind!
Vraag man, en vrouw, en kind!...
Ik weet hun antwoord wel....
Vraag man, en vrouw, en kind,
Hoe elk het huuwlijk vindt? —
Het antwoord is: *een hel.*

IV.

DE KRITIEK.

Max riep: »o Vrouwen! wat gelaat!
»Wat bruin en blond, om blanke slapen!
»De vrouw is 't schoonst van al 't geschapen!'' —
»»Gij meent,'''' hernam zijn kameraad:
»»Het schoonst, voor u en andre knapen,
»»Van al wat in haar soort bestaat.''''

W.

MENGELWERK.

HET KOFFIJHUIS VAN SURATTE,

EENE VERTELLING VAN BERNARDIN DE SAINT-PIERRE,

MET EENIGE OPMERKINGEN MEDEGEDEELD

door

Mr. A. F. SIFFLÉ. (*)

Mijne Heeren en Dames!
Veel geachte Hoorders en Hoorderessen!

Wie uwer kent niet den *Paul et Virginie* van BERNARDIN DE SAINT-PIERRE? Maar dezelfde beminnelijke, ofschoon in zijne gevoelens een weinig dweepende Schrijver heeft, behalve zijne wijsgeerige natuur- en staatkundige werken, nog meer verhalen in het licht gegeven, die, hoewel minder algemeen bekend dan de *Paul et Virginie*, evenwel niet minder aandacht verdienen.

Zoo schetst hij ons, in *de Indiaansche hut (la Chaumière Indienne)*, een' Engelsch' geleerde, die door een Wetenschappelijk Genootschap over land naar *Indië* was gezonden, om onderweg en in het oord zijner bestemming, van de beroemdste geleerden bij alle volken en secten, welke hij mogt bezoeken, op eene menigte vragen van allerlei aard antwoord te verkrijgen.

Met dezelfde vragen, voor ieder hunner in een groot boek opgeteekend, waren negentien andere geleerden naar verschillende landstreken, tot hetzelfde doel vertrokken. Men hoopte, door aldus het over geheel den aardbol verspreide licht te verzamelen, tot beter kennis der Waarheid te geraken.

(*) Voorgedragen in de Vergadering van het Middelburgsch Departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, den 8sten November 1848.

Onze naar *Indië* reizende geleerde had echter, bij de vermaardste mannen van onderscheidene landaarden en godsdiensten, zoo veel verschillende antwoorden op slechts sommigen dier vragen gehoord, dat hij spoedig bemerkte, hoe al die onderzoekingen, in plaats van eindelijk de waarheid in het licht te stellen, tot niet anders zouden strekken, dan tot vermeerdering der onzekerheid en tot verwarring der denkbeelden.

Hij besloot dus aan het opperhoofd der Braminen, zijnde de Caste der geleerden en godsdienstleiders in *Hindostan*, voor zijnen zetel te *Jagernat*, in stede van de menigte hem opgegevene vragen, slechts drie te doen van zijn eigene vinding, doch waar men te *Londen* volstrekt niet aan gedacht had.

Deze waren:

Vooreerst: door welk middel kan men de Waarheid leeren kennen?

Ten tweede: wáár moet men haar zoeken?

Ten derde: moet men haar aan alle menschen mededeelen?

Zeer onvoldaan verliet onze Engelsche geleerde het opperhoofd der Braminen, en bij de beschrijving van hetgeen hem bij dezen ontmoette, worden de heerschzucht en schijnheiligheid der Indische priester-Caste niet weinig ten toon gesteld.

Maar een onweêr komt op, en de *Engelschman* vindt, in een groot bosch, schuilplaats bij een' man, wiens hut door zijn gevolg, om zich voor verontreiniging te wachten, niet wordt binnengetreden; want, vermits de man met vrouw en kind, op dezelfde mat als zijn hond, was gezeten, hadden de Indische bedienden des reizigers dadelijk bemerkt, dat de bewoner een Paria was; dien zij aanduidden als een mensch zonder godsdienstig geloof en leefregel, en behoorende tot de verachtste en van alle voorregten der maatschappij uitgeslotene Caste in *Hindostan*.

De geleerde werd door den Paria met groote gastvrijheid ontvangen, en vernam van hem, dat zijne gade de jonge weduwe van een' oud' Bramin was geweest, die haren man

op den brandstapel, welke zijn lijk zou verteren, levende zou zijn gevolgd, zoo de Paria niet, in een door bloemenspraak aangeknoopten minnehandel, haar in tijds tot de vlugt naar dit veilig en vergeten oord had overgehaald.

De geleerde stelt eindelijk den Paria zijne drie vragen voor, op welke het Opperhoofd der Braminen antwoorden gegeven had, die stuitende waren voor het zedelijk gevoel. De Paria betuigde vooraf, alléén door het ongeluk te zijn onderwezen; maar opregt aan een' God te gelooven, dien hij in den tempel der natuur, als zijne wijduitgestrekte Pagode of heiligdom aanbad; terwijl hij verder verklaarde, zijn eigen geluk te zoeken in anderen bij te staan, en te zorgen voor zijne vrouw en zijn kind, ja zelfs voor zijn hond en zijne kat. De drie vragen beantwoordde hij aldus:

Op de *eerste:* men moet de waarheid zoeken met een eenvoudig hart.

Op de *tweede:* men vindt haar in de natuur.

Op de *derde:* men moet haar slechts mededeelen aan regtschapen menschen.

Deze drie stellingen herhaalde de geleerde steeds, wanneer men, toen hij in Europa was terug gekomen, hem afvroeg, wat hij wel allernuttigst op zijne verre reizen geleerd had. Echter voegde hij, gedachtig aan den Paria en diens gezin, er dit ééne nog bij: men is slechts gelukkig met eene goede vrouw.

Hoe gaarne zoude ik u, geachte Hoorders en Hoorderessen! geheel deze vertelling, in al hare bijzonderheden, hebben medegedeeld! De lotgevallen van den Paria, en de wijze, waarop hij met de jonge Bramine-weduwe in kennis raakt; hoe hij met haar henenvlugt en in het woud zich vestigt; hoe hij tot godsdienstige overtuiging komt: — dit alles zoudt ge zeker met evenveel belangstelling, als eenig verhaal van ZSCHOKKE, hebben aangehoord. Doch ik zou dat niet hebben kunnen doen, zonder, lang verwijlende bij het eene, te kort te doen aan het andere; of ik zou den mij gestelden tijd verre hebben overschreden. Dáárom verzoek ik liever, met uwe aandacht vereerd te worden, als ik, tot proeve van den schrijftrant en den geest van BERNARDIN DE SAINT-

PIERRE, u mijne vertaling voordraag van zijne kortere, hier volgende vertelling:

Het Koffijhuis van Suratte.

Er was te *Suratte*, eene zeehaven in het toen nog aan de *Britten* niet geheel onderworpene *Hindostan*, een koffijhuis, waar zich vele vreemdelingen des namiddags verzamelden.

Eens kwam er een Perzisch wetgeleerde, die geheel zijn leven lang over de godgeleerdheid geschreven had, en geëindigd was met zelf niet meer aan een' God te gelooven. »Wat is God?" zeide hij: »Van wáár komt Hij? Wie heeft »Hem geschapen? — Indien Hij een ligchaam ware, zou »men Hem zien; indien Hij een geest ware, zou Hij ver»standig en regtvaardig zijn; Hij zou niet toelaten, dat er »ongelukkigen zijn op de aarde. Ik-zelf, na zóó veel voor »Zijne dienst te hebben gearbeid, zou Opperpriester te *Ispa»han* moeten zijn, en niet genoodzaakt zijn geworden uit »*Perzië* te vlugten, na alle moeite te hebben gedaan, om »mijne medemenschen te verlichten. Er is derhalve geen »God."

Zoo had die geleerde, wien zijne eerzucht op het dwaalspoor had gebragt, door te veel na te denken over de Eeuwige Rede, die het heelal tot aanzijn roept en bestuurt, het gebruik zijner eigene rede verloren; en nu geloofde hij niet, dat zijn eigen verstand, maar veeleer dat het verstand, waardoor alles geregeld wordt verdwenen was.

Hij had tot slaaf een' bijna naakten *Neger*, dien hij daar buiten, vóór de deur van het koffijhuis, zich had laten nederleggen. Hij-zelf had, in de zaal, zich nedergevlijd op eene sopha, en nam een kop *coquenar* of opiumvocht. Toen die drank hem naar het hoofd begon te vliegen, wendde hij zich tot dezen slaaf, die daar nog, druk bezig met de hem kwellende vliegen gedurig weg te jagen, op een' steen in den zonneschijn zat. »Ellendige zwarte!" riep de wetgeleerde: »gelooft *gij*, dat er een God is?"

»Wie kan er aan twijfelen?" antwoordde de *Neger;* haalde

uit het stuk doek, dat als een schort om zijne lendenen geslagen was, een afzigtig houten beeldje te voorschijn en sprak: »Ziedáár den God, die mij beschermd heeft, sedert ik in de wereld ben. Hij is gesneden uit den boom van mijn land, die *fetiche* of heilig is."

De lieden in het koffijhuis waren niet minder verbaasd over het antwoord van den slaaf, dan over de vraag van zijnen meester.

Nu zeide een Bramin, terwijl hij de schouders ophaalde, tot den *Neger:* »Arme dwaas! waant gij dan God in uwen gordel te dragen? — Weet, dat er geen andere God is dan Brama, die de wereld geschapen heeft, en wiens tempels aan de oevers van den *Ganges* zijn. De Braminen alleen zijn zijne priesters, en het is door zijne bijzondere bescherming, dat zij sedert 120,000 jaren bestaan; in weerwil van al de omwentelingen van *Indië*."

Aanstonds nam daarop een Joodsche koopman het woord, en riep uit: »Hoe kunnen de Braminen gelooven, dat God slechts tempelen heeft in *Indië*, en dat Hij slechts bestaat ten voordeele hunner eigene Caste! — Er is geen andere God dan die van ABRAHAM, en deze heeft geen ander uitverkoren volk, dan dat van Israël. Hij houdt het in stand, schoon het verstrooid is over geheel den aardbodem; maar zal het ééns weder te *Jeruzalem* verzamelen, om het oppergezag over de volken er aan te schenken, zoo ras Hij zijnen tempel weêr zal hebben doen oprigten, een' tempel die eens het wonder was van 't heelal!"

Bij de laatste woorden stortte de Israëliet eenige tranen. Op nieuw wilde hij spreken, toen een *Italiaan* in geestelijk gewaad hem gramstorig toevoegde: »Gij beschuldigt God van onregtvaardigheid, als gij zegt, dat Hij slechts het volk van Israël bemint. Hij heeft het, sedert meer dan zeventien eeuwen verworpen, gelijk gij juist uit deszelfs verstrooijing kunt bemerken. Thans daartegen roept Hij alle menschen tot de Roomsch-Katholieke Kerk, buiten welke er geene zaligheid is.

Een Protestansch leeraar, van de Deensche Zending te *Tranquebar*, verbleekte daarop en antwoordde den Room-

schen zendeling: »Hoe kunt gij de zaligheid der menschen beperken tot uw eigen, met plegtigheden overladen, Kerkgenootschap? Verneem, dat niemand zal behouden worden, dan zij, die overeenkomstig het Evangelie God in geest en waarheid aanbidden, volgens de zuivere leer van JEZUS,"

Doch nu zeide een *Turk*, die zijne pijp zat te rooken en een voornaam tolbeambte te *Suratte* was, tot de beide Christenen op deftigen toon: »Eerwaarde Vaders! hoe kunt gij de kennis van God tot *uwe* kerken bepalen? De wet van JEZUS, gelijk ze, van louter geestelijke strekking, oorspronkelijk was gegeven, is afgeschaft sedert de verschijning van MOHAMMED, dien Leidsman in alle waarheid, die zoo wel de zinnelijke als de geestelijke behoeften bevredigt, en wiens komst door dien JEZUS-zelven, door Hem, het levende woord van God, is aangekondigd en beloofd. Uwe godsdienst bestaat dan ook bijna niet meer in de bloeijendste rijken van *Azië*. De onze heeft in het schoonste deel van *Europa* haren zetel reeds gevestigd. Zij heerscht in de beste streken van *Afrika*. Zij zit op den troon van den grooten Mogol, en verspreidt zich tot in *China*, dat land des lichts. Gij-zelve besluit tot de verwerping der Joden uit hunne vernedering; erkent dan ook de zending van den Profeet aan zijne overwinningen! — Neen! Niemand zal behouden worden dan de vrienden van MOHAMMED en OMAR; want, wat de secte van ALI aangaat, dat zijn ongeloovigen!"

Nu begon toch de Perzische wetgeleerde, wiens landgenooten de godsdienst van MOHAMMED naar de opvatting van ALI belijden, een weinig te glimlagchen; maar tevens ontstond er groote twist in het koffijhuis, door dat er zoo vele vreemdelingen van verschillende eerdiensten tegenwoordig waren, onder welken zich nog bevonden Abyssinische Christenen; Kopten; vereerders van den Groot-Lama, als levend toonbeeld der eeuwige afspiegeling van God in den menschelijken geest; Ismaëlitische Arabieren, en zelfs eenige Parsis, of aanbidders van het Opperwezen onder het zinnebeeld van het eeuwige, dat is, van het bestendig aangehouden wordende vuur. Allen zaten thans te redetwisten over de natuur

van God en zijne dienst, en elk hunner beweerde, dat de ware Godsdienst slechts die van den aanhang was, waar hijzelf toe behoorde.

Er was ook een geletterd *Chinees*, volgeling van CONFUCIUS, die, tot eigen onderrigt, zich op reis had begeven. Hij zat daar in een' hoek van het koffijhuis, dronk zijne thee, luisterde naar alles en sprak geen woord. De Turksche tolbeambte wendde zich tot hem, en riep met een sterke stem: »Goede *Chinees*, die het stilzwijgen bewaart! gij weet, dat menige godsdienst in *China* is doorgedrongen. Kooplieden van uw land, die hier mijne hulp benoodigd hadden, hebben mij verzekerd, de godsdienst van MOHAMMED voor de beste te houden. Doe, even als zij, hulde aan de waarheid: wat denkt gij van God en de leer van zijnen Profeet?"

Nu ontstond er eene groote stilte in het koffijhuis. De volgeling van CONFUCIUS trok de handen uit de wijde mouwen van zijn' langen tabbaard, kruiste die over zijne borst, bleef eenige oogenblikken in gepeins verzonken, en sprak eindelijk met eene zachte, doch vaste stem:

»Mijne Heeren! indien ge mij vergunt het te zeggen: het is de *eerzucht* alleen, die in alle dingen de menschen verhindert met elkander het ééns te worden: en, indien gij geduld genoeg hebt om mij aan te hooren, zal ik u een voorbeeld mededeelen, 't welk mij nog versch in het geheugen ligt.

Toen ik uit *China* naar *Suratte* vertrekken wilde, begaf ik mij aan boord van een Engelsch schip, dat eene reis om de wereld gedaan had. Onderweg wierpen wij het anker aan de oostkust van *Sumatra*. Tegen den middag waren wij, met een aantal lieden van de bemanning, aan wal gegaan en zaten aan het strand, digt bij een klein dorp, in de schaduw van kokosboomen, onder welker lommer nog andere personen, uit onderscheidene landen, zich hadden nedergevlijd.

Er kwam een blinde, die het gezigt verloren had door te sterk in de zon te staren. Zijne eerzucht had hem zoo dwaas gemaakt, dat hij den aard en de werking van dat hemelligchaam had willen doorgronden en het daarvan uit-

gaande licht had willen opvangen. Tot alle middelen van gezigt- en scheikunde, zelfs tot de ingebeelde kunst der geestenbezweerders, had hij zijne toevlugt genomen, om toch éénen zonnestraal in eene flesch te kunnen opsluiten. Alles was vergeefs, en nu riep hij uit: »Het licht der zon is geen vloeibaar ligchaam, want het kan door den wind niet in beweging worden gebragt; het is geen vast ligchaam, want men kan er geene stukken van afsnijden; het is geen vuur, want het wordt in het water niet uitgebluscht; het is geen geest, want het is zigtbaar, en toch is het geen ligchaam, want men kan het niet grijpen; het is niet ééns eene bewegende kracht: want zelfs de kleinste en bewegelijkste ligchaampjes worden er niet door geschokt of geschommeld. Het is dus eigenlijk niets!"

Alzoo, door op de zon te staren en over haar licht te peinzen, had hij het gebruik zijner oogen, en wat erger is, van zijne rede verloren. Hij geloofde nu niet, dat zijn eigen gezigtvermogen, maar veeleer, dat de zon niet meer bestond in 't heelal.

Hij had tot gids eenen *Neger*, die, na zijnen meester onder een' kokosboom te hebben doen nederzitten, één der afgevallene noten opraapte, een lampje maakte uit de schaal, eene pit uit den bolster, en uit het binnenste wat olie drukte, waar hij dat lampje van zijn eigene vinding meê vulde.

Terwijl de *Neger* zich alzoo bezig hield, sprak de blinde al zuchtende: »Er is derhalve geen licht meer in de wereld!" »»Dat van de zon is er toch,"" antwoordde de zwarte. »Wat is de zon?" hernam de blindeman. »»Daar weet ik niets van,"" zeide de *Afrikaan:* »»dan alleen, dat haar opgaan het begin, en haar ondergaan het einde van mijn arbeid is. Ook boezemt haar licht mij minder belangstelling in, dan dat van mijn lampje, hetwelk 't mij mogelijk maakt in mijne donkere hut te zien; terwijl ik zonder dat lichtje, gedurende den nacht, ook u niet ter dienste zou kunnen staan?"" Nu hief hij zijn kokosnoten lampje in de hoogte en riep: »»Wat *mij* betreft, ziedáár mijne *zon!*""

Op dit oogenblik begon een dorpeling, die op krukken

ging, te lagchen, en, geloovende, dat de blindeman een blindgeborene was, sprak hij tot hem: »Weet, dat de zon een vuurbol is, die elken dag uit zee opkomt, en elken avond ten westen, in het gebergte van *Sumatra* nederdaalt. Dat zoudt gij-zelf zien, indien gij niet van uw gezigt waart verstoken."

Een visscher nam daarop het woord, en voerde den kreupele te gemoet: »Men ziet wel, dat gij nooit uw dorp verlaten hebt. Indien gij beenen hadt en het eiland *Sumatra* hadt rondgereisd, zoudt gij weten, dat de zon in deszelfs bergen geenszins schuil gaat, maar elken morgen uit zee opkomt, om er elken avond, tot verfrissching, weder in neêr te zinken. Dat zie ik iederen dag, bij mijne vaart langs de kusten."

Een bewoner van het schiereiland van *Indië* zeide toen tot den visscher: »Hoe kan iemand, die slechts het gewone menschenverstand bezit, toch gelooven, dat de zon een vuurbol is, en dat zij iederen dag uit de zee verrijst, en daarin weder terugzinkt, zonder hare vlammen te zien uitgebluscht? — Leert dan van mij, dat de zon eene godheid van mijn land is; dat zij elken dag den hemel op eenen wagen doorloopt, maar eene wending maakt om den berg *Merkuwa;* dat, wanneer zij verduistering ondergaat, de slangen RAGON en KETON haar zoeken in te zwelgen, en zij van dien aanval alleen verlost wordt door de gebeden der *Indianen* aan de oevers van den *Ganges.* Het is wel bespottelijke eigenwaan, als een inwoner van *Sumatra* gelooft, dat de zon slechts binnen den gezigteinder van zijn eiland hare glansen laat schijnen. Dat is eene gedachte, die slechts op kan komen in het brein van iemand, die nooit anders, dan in eene kano heeft gevaren!"

Een *Laskaar*, bevelvoerder op een koopvaardijschip, hetwelk ten anker lag, nam toen het woord op en zeide: »Het is nog veel bespottelijker eigenwaan, te gelooven, dat de zon aan *Indië*, boven al de landen des aardbols, de voorkeur geeft. Ik heb gereisd in de *Roode zee*, langs de kusten van *Arabië*, voorbij *Madagaskar*, naar de *Molukkse* en de *Philippijnsche* eilanden. De zon verlicht al deze landstreken,

zoo wel als *Indië*. Zij wendt haren wagen niet om, bij zekeren berg; maar ze gaat op in de eilanden van *Japan*, die men dáárom *Jepon* of *Gepuen* noemt, dat is, de geboorteplaats der zon: en verre in het westen gaat zij ter ruste, achter de Britsche eilanden. Ik ben ook daar wel zeker van: want in mijne kindschheid heb ik het mijnen grootvader hooren zeggen, die gereisd had tot aan het uiterste der zee."

Hij wilde nog meer hierbij voegen, toen een Engelsch matroos van onze bemanning hem in de rede viel, met de woorden: »Er is nergens een land, waar men den loop der zon beter kent, dan in *Oud-Engeland*. Verneemt derhalve, dat zij nergens opgaat of nederdaalt. Onophoudelijk doet zij de reis rondom de wereld, en daar ben ik wel zeker van, want wij hebben die reis insgelijks gedaan en haar overal gevonden."

Nu nam hij een' zijner hoorders een suikerrietje uit de hand, trok er in het rond een' cirkel mede, en zocht hun den loop der zon, van den eenen keerkring tot den anderen, te verklaren; doch, daar hij het tot geen goed einde wist te brengen, nam hij den stuurman van zijn schip tot getuige van al wat hij wilde bewijzen.

Die stuurman was een man van verstand, die geheel den redetwist had aangehoord, zonder zich ergens in te mengen; maar, toen hij zag, dat al de hoorders het stilzwijgen bewaarden om naar hem te luisteren, nam hij eindelijk het woord op en sprak:

»Elk uwer misleidt de anderen en wordt er door misleid. De zon draait niet rondom de aarde, maar de aarde draait rondom de zon, en wentelt zich-zelve dagelijks eenmaal om hare eigen as. Zoo biedt zij haar, in vierëntwintig uren, de *Japansche*, de *Philippijnsche*, de *Molukkse* eilanden, *Sumatra*, *Afrika*, *Europa's* vaste land, *Engeland* en al de overige gewesten, ter beschijning aan. — De zon zendt hare stralen niet uit, alleenlijk ten behoeve van een gebergte, een eiland, een' gezigteinder, eene zee, zelfs niet alleen ten voordeele van den aardbol; maar ze prijkt in het midden van een stelsel van werelden, en bestraalt van dáár, te gelijk met onze aarde, onderscheiden

andere planeten, die insgelijks om hare assen wentelen, en om het alleskoesterende hemelligchaam rondloopen, en waarvan sommige veel grooter en van de zon veel verder verwijderd zijn, dan de door ons bewoonde bol."

Aldus sprak, tot groote verwondering zijner hoorders, de stuurman, die de zoogenaamde reis om de wereld had medegemaakt en de sterrekunde had beoefend.

»Het gaat," zeide nu de volgeling van CONFUCIUS, »eveneens met de Godheid als 't met de zon gaat. Iedereen gelooft de kennis van Hem alléén te bezitten, en bepaalt Hem in zijne weldadige werking tot zijn eigen heiligdom, of ten minste tot zijn eigen vaderland. Ieder volk gelooft Hem op te sluiten in zijne tempels, Hem, wien het heelal niet kan bevatten.

Intusschen: is er wel één tempel te vergelijken met dien, welken God-zelf heeft gesticht, om alle stervelingen tot dezelfde geloofsgemeenschap te veréénigen? — Alle tempelen der wereld zijn slechts vervaardigd in navolging van dien der Natuur. In de meesten vindt men badkuipen en wijwaterbakken, zuilen, gewelven, waskaarsen of lampen, standbeelden, opschriften, wetboeken, offeranden, altaren en priesters. Maar in welken tempel is er een wijwaterbak, zoo uitgebreid als de zee, die in geen schelp of vat is besloten? Zulke schoone kolommen, als de boomen van het woud of van den met vruchten beladen boomgaard? Een gewelf, zoo verheven als het uitspansel? Een licht, zoo schitterend als de zon? — Wáár zal men standbeelden zien, zoo belangwekkend, als een aantal gevoelige wezens, die elkander beminnen en in geregelde taal onderling hunne gedachten wisselen? — Wáár zijn opschriften, zoo verstaanbaar en hartverheffend van inhoud, als de weldaden-zelve der Natuur? — Wáár is een wetboek zoo algemeen, als de wet van ons gemoed, gebiedende de liefde tot God, gegrond op onze dankbaarheid, en de liefde tot onze medemenschen, in hare uitoefening geregeld naar hetgeen wij billijk achten jegens ons-zelven? — Wáár biedt men offers aan, zuiverder dan die van onzen lof, ter eere van Hem, die ons alles

geschonken heeft, en die van onze liefde, voor degenen met welke wij weder alles moeten deelen? — Eindelijk: is er wel een altaar, zóó heilig, als het hart van den brave? Een altaar, welks priester de dankbaarheid, en welks opperpriester het eeuwig, in ons allen meer of min zich afspiegelend, Ideaal der Menschheid is?

Aldus, hoe verder de mensch, in zijne voorstelling, de magt des Eeuwigen uitbreidt, hoe meer hij ook in de kennis van den Oneindige zal dóórdringen; en, hoe meer toegevendheid hij jegens zijne natuurgenooten uitoefent, hoe beter hij de goedheid des Allerhoogsten zal navolgen.

Dat dan hij, die genot heeft van het licht, hetwelk God door geheel de schepping verspreid heeft, den bijgeloovige niet verachte, die er slechts een enkel straaltje van aanschouwt in zijn nietigen afgod; — dat men zelfs den godloochenaar eer beklage, dan verfoeije, daar deze van den glans des hemels geheel is verstoken; en ook ieder, die zich op zijn beter inzigt kwame te verheffen, vreezen moet, dat het hem gaan zal, gelijk 't ging met den wijsgeer, die zich het licht der zon wilde toeëigenen, maar blind werd door haren glans, en toen zelfs genoodzaakt was de toevlugt te nemen tot het lampje van den negerslaaf!"

Alzóó sprak de leerling van CONFUCIUS, en al de lieden in het koffijhuis, die geredetwist hadden over de voortreffelijkheid hunner geloofsbegrippen, bewaarden het diepste stilzwijgen.

En nu, geachte Hoorders en Hoorderessen! wat leeren wij uit deze vertelling? — Maken ook wij ons wel niet eens schuldig aan de poging, om te willen begrijpen hetgene wij nooit zullen kunnen begrijpen? — stellen ook wij, even als de man, die aan het bestaan der zon niet meer geloofde toen hij blind geworden was van haar aan te staren, ons niet in gevaar, om, tot straf voor al te vermetele onderzoekingen, ons geloof aan het verhevene en eeuwige te verliezen? — Meten ook wij de volmaaktheid van het Opperwezen niet dikwerf af naar de bekrompenheid onzer eigene

begrippen? — Zijn ook wij niet somtijds geneigd, om de zaligheid aan andersdenkenden te ontzeggen, en althans op hen, hetzij als bijgeloovigen, hetzij als ongeloovigen, bespottend of verachtend neêr te zien?

Er zijn mogelijk weinig zulke verlichte mannen en diepzinnige denkers onder de geletterde *Chinezen*, al zijn ze dan ook volgelingen van CONFUCIUS, als die wijsgeerige *Chinees* in het medegedeelde verhaal; doch BERNARDIN DE SAINT-PIERRE voert bij voorkeur slechts dáárom hem ten tooneele, dewijl inderdaad een welonderrigt en zelfdenkend discipel van dien Chinéschen wijsgeer uit ververvlogen eeuwen, op soortgelijke wijze zou *kunnen* redekavelen, en hij, tot het bedoelde oogmerk, een' spreker moest doen optreden, die in de verhandelde godsdienstgeschillen onzijdig was.

Doch het moet ons onverschillig zijn, wie ons de waarheid zegt, een *Aziaat* of een *Européër*. Dáárop alleen komt het aan, of de voorgedragene lessen heilzaam zijn; en dat zijn ze, wanneer, gelijk hier, elk van vooroordeelen vrijgemaakt verstand er de deugdelijkheid van erkent, en elks gemoed die uitspraken des onbevooroordeelden verstands onwillekeurig bekrachtigt.

Late dan algemeene, tevens echt Christelijke menschenliefde, een einde maken niet aan alle verschil van gevoelen, maar aan alle partijschap ter zake van de vereering des Oneindigen!

Gij vooral, beminnelijke helft van het menschelijk geslacht, die ook in deze zaal door een aantal sieraden van uwe kunne vertegenwoordigd zijt, ga ons, die door het redetwisten ligter worden weggesleept, immer vóór in verdraagzaamheid en weldadigheid jegens al onze natuurgenooten, in zoo ver zij behoefte hebben aan de welwillendheid van anderen! En wij allen, wie we zijn, dat wij meer en meer mogen leeren, de waarheid te betrachten in liefde!

HET HANDELSVERKEER LANGS DE NOORD-AMERIKAANSCHE PRAIRIES.

(*Vervolg en slot van bl.* 129.)

De *Nieuw-Mexikanen* zijn over het algemeen van eene gestalte beneden de middelbare, maar sterk en wèl geëvenredigd van ligchaam. Ten gevolge der aanhoudende vermenging van het Spaansche met het inlandsche ras, vindt men hier troniën van allerlei soort van kleur, van de volkomenste Europesche blankheid tot de donkerst mogelijke tint. Vele vrouwen munten uit door fijnheid van gelaatstrekken, en kleinheid van voeten. De bewoonsters der dorpen hebben de afzigtelijke gewoonte van zich het aangezigt met het sap eener plant, *alegria* genaamd, te besmeeren, dat zoo rood is als bloed. Het is echter niet, gelijk sommige reizigers beweerd hebben, om zich een' jeugdiger blos te geven, maar om het aangezigt tegen het schroeijen der zonnestralen te beschutten. Zoodra zij op een bal of ander feest verschijnen moeten, wasschen zij deze verf af, en vertoonen zich dan in al hare natuurlijke schoonheid.

De Heer GREGG hangt eene vrij droevige schilderij op van het zedelijk karakter de *Nieuw-Mexikanen;* hij beschuldigt hen van dweepzucht, lafhartigheid en verscheiden andere zeer laakbare gebreken; maar daarentegen doet hij volgaarne regt aan hunne liefdadigheid en vergedrevene beleefdheid. »Legt gij ergens een bezoek af," zegt hij, »dan komt de heer des huizes u steeds te gemoet met de woorden: *Esta Vd.* (*) *en su casa, y pueda mandar* (UEdele is ten uwent en hebt slechts te bevelen.) Schijnt ge met genoegen eenig voorwerp te beschouwen, dan zal hij, wien het toekomt, u zeggen: *Tómelo Vd. senor; es suyo* (Neem het, Mijnheer; het is het uwe.) »Neemt gij afscheid van een' *Spanjaard*," zegt een Engelsche schrijver, »zoo wees indachtig, bij het verlaten der kamer eene buiging te maken, aan het boveneind van den trap eene tweede, en na eenige treden afgeklommen te zijn eene derde. De *Spanjaard* wacht van u dien derden groet, en beantwoordt dien met de uitgezochtste hoffelijkheid. Hij volgt u met het oog tot aan den voet van de stoep, en zendt gij

(*) De schrijfwijze van het woord *Usted*, dat de verkorting is van *vestra merced*, letterlijk: uwe genade.

hem van daar nog een vierde blijk uwer beleefdheid, zoo wees verzekerd, dat gij bij hem voor den welopgevoedsten man der wereld zult doorgaan. Evenzoo is het te *Mexico*, waar men zijne begroeting in het voorvertrek, aan de deur, en tot op straat herhaalt."

Alvorens de Mexikaansche republiek het stelsel van centraliteit had aangenomen, vormde *Nieuw-Mexico* een op zichzelf staand gewest; thans wordt het door eenen Gouverneur bestuurd, dien de President voor een tijdvak van tien jaren benoemt; en door eene departementale Junta, eene soort van gewestelijken Staatsraad, welks zeer beperkte magt naar die van een Collegie van *Aldermen* in *Engeland* gelijkt. Het regt wordt door Alcades geoefend, die met de achtbaarheid van hun ambt letterlijk een spel drijven, en zich schaamteloos door den hoogsten bieder laten omkoopen. Daar van hunne uitspraken geen ander beroep is dan naar het geregtshof te *Chihuahua*, verzekert de moeijelijkheid om daarheen te geraken hun bijna altijd de vrije oefening hunner onkunde, winzucht en schandelijke regtsverkooping.

Midden onder deze van Spaanschen oorsprong afstammende bevolking is de inlandsche gemengd: de overwonnen, met of tegen dank gedoopte en tot het Christendom bekeerde *Indianen*. Men onderscheidt hunne gemeenten met den naam van *Pueblos*. Na den laatsten oorlog werden hun, gelijk wij reeds gezegd hebben, een of twee uren gronds rondom hunne dorpen overgelaten; de veroveraars behielden het overige land voor zich.

Deze *Indianen* zijn de beste akkerlieden der landstreek. De schoonste vruchten, die men op de markten ziet, komen van hunne velden; de fraaiste paarden uit hunne stallen. Zij onderscheiden zich daarenboven, onder het vreemde ras, dat hen in dienstbaarheid gebragt heeft, door de eerlijkheid van hun karakter, door hunne brave gevoelens, en door de hun tot gewoonte gewordene matigheid.

»Een groot aantal van hen," zegt de Heer GREGG, »beweert af te stammen van MONTEZUMA. Tijdens de vermeestering van hun land vormden zij eenen magtigen volkstam; zij hadden een honderdtal dorpen gebouwd. Thans bewonen zij er niet meer dan twintig, die hier en daar verstrooid liggen.

Naar het onderscheid hunner tongvallen verdeelt men hen in vier hoofdstammen. Hun gezamentlijk getal bedraagt thans niet meer dan 9,000 of 10,000 zielen. Eene menigte dier In-

diaansche gezinnen zijn in den oorlog van 1680 om het leven gekomen; andere zijn in onderscheidene binnenlandsche worstelingen te niet gegaan.

Ofschoon zij vrij getrouwelijk de gebruiken der Christelijke Godsdienst waarnemen, hebben zij hunne oude bijgeloovigheden niet geheel laten varen, en meer dan eene volks-sage onderhoudt bij hen eene daaraan verbondene hoop. Zie hier bij voorbeeld eene, die zich van eeuw tot eeuw in de *Pueblos* heeft voortgeplant, en op sommige plaatsen nog eene menigte slagtoffers maakt. Zij verhalen, dat MONTEZUMA, een heilig vuur ontstoken hebbende, hunne voorouders geboden heeft, het te onderhouden tot dat hij zou terugkomen en hen van het juk der *Spanjaarden* verlossen. De bewaring van dit heilige vuur werd aan de krijgslieden toevertrouwd. »Ik ben," zegt de Heer GREGG, »op verscheiden dorpen, in onderaardsche gewelven geweest, waar dit vuur, op een klein altaar geplaatst, altoosdurend onder eene laag van asch ligt te smeulen. Daar MONTEZUMA voorts aangekondigd heeft, dat hij met de zon terug zal keeren, klimmen vele *Indianen* telkens, bij het aanbreken van den dageraad, boven op hunne huizen, in de hoop hunnen vereerden beheerscher tevens met den vorst van den dag te zien verschijnen. Zij kunnen het denkbeeld hunner wedergeboorte niet opgeven, of, zeggen zij, het heilig vuur moest door eenig noodlottig toeval komen uit te gaan. Eertijds losten zij, die belast waren dit heilig vuur te onderhouden, elkander om de twee dagen af, en bragten daarbij tweemaal vier-en-twintig uren zonder eten, drinken en slapen door. Velen hunner, door zoo streng een vasten uitgeput en bijna verstikt door het koolstof-gaz, dat zich in de beperkte ruimte, waar zij wacht hielden, ontwikkelde, werden het slagtoffer hunner vrome zelfopoffering. Hunne lijken, zegt het volk, werden dan in het hol van een gedrogtelijke slang gebragt, die er zich mede voedde.

Hoezeer voorts de *Pueblos* naar den uiterlijken schijn aan dezelfde wijs van bestuur onderworpen zijn als de *Mexikanen*, hebben zij inderdaad een groot gedeelte hunner oude vormen van regering behouden. Elke *Pueblo* is onder het gezag van eenen Cacique of *Gobernadorcillo* (kleinen gouverneur) geplaatst, die uit de oudsten van het dorp gekozen en door den Gouverneur van het departement benoemd wordt. Is er eenige zaak van algemeen belang te behandelen, dan roept de Cacique de voornaamste bewoners der plaats in een onderaardsch

hol bijeen, draagt het onderwerp aan hen voor, en men besluit bij meerderheid van stemmen. Geen *Mexikaan* mag bij deze raadplegingen tegenwoordig zijn, en niemand dan zij, die er deel aan genomen hebben, kent er het geheim van. Deze raad is met de zorg belast, om voor de handhaving van orde en rust te waken. Ontdekt hij eenige ongeoorloofde betrekking tusschen een' jongman en een meisje, dan doet hij hen voor zich verschijnen, en gelast hen met elkander te trouwen. Kan dit huwelijk om de eene of andere reden geene plaats hebben, dan verbiedt hij hen, elkander weder te zien. Van daar komt het, dat de vrouwen der *Pueblos* over het algemeen voorbeeldig van gedrag zijn.

Dezelfde raad kiest den bevelhebber der krijgslieden. Ofschoon dit geslacht van landbouwers heden ten dage niet veel smaak in vechten heeft, is het nogtans vrij dapper en wel bekend met de Indiaansche krijgslisten. »Men heeft mij verhaald," zegt de Heer GREGG, »dat, wanneer de *Pueblos* van eenen krijgstogt terugkeeren, zij, alvorens zich weder in den boezem hunner huisgezinnen te begeven, in den raad zamenkomen, en er somwijlen twee dagen achtereen met dansen en met het bezingen hunner oorlogsdaden doorbrengen. In sommige dier krijgsmansfeesten nemen ze dan de zonderlingste maskers aan. De een hecht zich elandshorens op het hoofd, een ander kalkoensvederen, en elk hunner bootst het gebulk of het geschreeuw van het dier na, waarvan hij het onderscheidingsteeken gekozen heeft.

Hunne huizen zijn minder ruim dan die der *Mexikanen*, doch daarentegen regelmatiger gebouwd. Meestal hebben zij twee verdiepingen en somtijds meer. Maar de overvallen, waaraan zij bloot staan, noodzaken hen eene zonderlinge voorzorg te nemen. De benedenverdieping heeft geenerlei gemeenschap naar buiten. Met eene ladder klimt men naar de hoogere verdieping, en daalt uit dezelve door een binnenluik naar de benedenvertrekken af. Wanneer eenmaal de ladder ingehaald is, kan geen lastig bezoeker in huis komen. Er bestaat zelfs een dorp, dat op nog veel wonderlijker wijs is ingerigt; het is namelijk zaamgesteld uit gebouwen, die ter wederzijde eener kloof staan, en onderling gemeenschap hebben door middel van eene brug. Beneden breidt dit gebouw zich over eene ruimte gronds uit van 400 voet lengte op 150 breedte; naar mate het oprijst, vermindert deze breedte, en zoo vormt het eene pyramide van 70 voeten hoog. Deze py-

ramide is echter niet, als die van *Egypte*, bestemd om mummiën te bewaren; zij verdeelt zich in zeven of acht verdiepingen en bevat tot driehonderd personen, die in staat zijn, boven van deze soort van vesting zich tegen heirlegers van wilden te verdedigen.

Eertijds waren de dorpen op de toppen van bijna ontoegankelijke rotsen gebouwd. Het *Pueblo de San Felice*, dat thans verlaten is, lag als een arendsnest op de punt eener steilte van vele honderd voeten hoog. Het *Pueblo d'Aronca* beslaat den top van een' naauwelijks beklimbaren berg. De bewoners daarvan kunnen hunne huizen niet anders bereiken dan met behulp van eene ladder of door middel van eenige, van plaats tot plaats, in de rots gehouwene kerven.

Tijdens de verovering vervaardigden eene menigte *Pueblos* allerlei soort van stoffen. Het verlies hunner vrijheid schijnt hen ook hunne kunstvlijt te hebben doen verliezen. Thans bereiden zij niets anders meer dan grove wollen of katoenen weefsels, en aarden vaatwerk. Overigens leven zij in de diepste onkunde. Onder hen wordt geen enkele school, geen enkel boek gevonden, en slechts weinige kinderen leeren Spaansch spreken.

Al die *Indianen* in *Nieuw-Mexico*, welke niet in de *Pueblos* ingelijfd zijn, en de Christelijke Godsdienst niet belijden, worden in de klasse der wilden gerangschikt; ofschoon velen hunner zich met goeden uitslag op nijverheid en akkerbouw toeleggen.

De voornaamsten dier stammen zijn die der *Navajoes*, der *Apaches*, der *Yutas*, der *Caignas* en der *Comanches*.

De volkstam der *Navajoes*, die uit ongeveer 10,000 zielen bestaat, bewoont aan de oevers van den *Rio Colorado*, 150 tot 200 mijlen ten westen van *Santa-Fé*, de landstreek, welke de geschiedschrijvers als het oorspronkelijke vaderland der *Aztèques* beschouwen. Hij legert zich onder soorten van *wigwams*, gelijk aan die der *Pawnies*; maar is sedert onheugelijke tijden wegens zijne bekwaamheid in fabriekwerk bekend. Hij vervaardigt katoenen stoffen, voert, met vederen en haar van dieren, kunstig verzonnen borduurwerk uit, en weeft eene soort van mantels, bekend onder den naam van *Saraje navajo*, welker zamenstel zoodanig is, dat zij zoo ondoordringbaar voor den regen zijn als een stuk was. Die mantels kosten te *Mexico* tot 150 guldens het stuk.

De *Navajoes* kweeken ook, niettegenstaande hun' oorlog-

zuchtigen en tot een avontuurlijk leven genegen aard, granen en moeskruiden. Twintig jaren geleden werden zij door Kolonel VIZCARRA krachtdadig aangetast, verwonnen, en tot onderwerping gebragt; maar naauwelijks had die officier *Nieuw-Mexico* verlaten, of het ontembare volkje nam de wapenen weder op en verwoestte het land als te voren. Jaar op jaar trekken zij te velde en plunderen en vernielen al wat hun voorkomt. Met de lente verzoeken zij van den Gouverneur van *Santa-Fé* een vredesverdrag, dat hun nooit geweigerd wordt. Dit verdrag verschaft hun de gelegenheid, om hetgeen zij buit gemaakt hebben te verkoopen, en hunne veldvruchten in te zamelen. Hebben zij hunnen oogst binnen, dan beginnen zij hunne plundertogten op nieuw, alsof er aan geen vrede gedacht was.

De stam der *Apaches* is de talrijkste en krijgshaftigste van al de wilde volkstammen in *Nieuw-Mexico*. Hij verdeelt zich in verscheidene horden, en beslaat eene bijna onmetelijke uitgestrektheid gronds. De provincie *Chihuahua* is het gewone tooneel zijner verwoestende invallen. Niet een eenig dorp van dit eertijds zoo bloeijend gebied is aan de roofzucht dezer stroopers ontkomen. De Regering-zelve schijnt in hare lafhartige zwakheid hunne stoutheid te begunstigen. Terwijl zij sommige distrikten des lands aan hunne verschrikkelijke verwoestingen onderwerpen, verwerven zij in eenig ander distrikt een vrijgeleide, onder bescherming van 't welke zij al het gestolene te koop veilen. »In 1840," zegt de Heer GREGG, »woonde ik het vertrek bij van een' troep kooplieden, die oorlogsbehoeften en vaten sterken drank naar de *Apaches* gingen brengen, om daartegen huisraad, muilezels en ander vee in te ruilen, welk alles deze Wilden aan de *Mexikanen* in de zuidelijke deelen des lands ontroofd hadden. Die handel werd niet alleen geduld, maar aangemoedigd. De voornaamste ambtenaren en de Gouverneur-zelf hadden er hun voordeel bij."

De *Apaches* hebben hunne plunderingen zoo dikwerf en onder zoo vele wreedheden herhaald, dat zij eene menigte hoevenaars gedwongen hebben hunne bezittingen te verlaten, en dat de ruime uitgestrektheid lands tusschen *Nieuw-Mexico* en de oevers van den *Durango* thans geheel ontvolkt is. Jaarlijks verhaalt echter het weekblad van *Chihuahua* in brommende taal, hoe eene kompagnie dragonders tegen *los Barbaros* is opgerukt, hoe zij hen met bewonderenswaardige krijgshaftigheid heeft nagejaagd, en hoe de togt daarmede geëin-

digd is, dat men hen niet heeft kunnen bereiken. »Er bestaat op aarde," zegt de Heer GREGG, »geen dapperder volk dan dat van *Chihuahua*, op het papier. Toen men in die stad berigt kreeg van de expeditie der *Franschen* tegen *Mexico*, eene expeditie in welke SANTE ANNA een been verloor, gaf *el Noticioso*, het dappere nieuwsblad, hetwelk met zoo veel heldenmoed van de *Barbaros* spreekt, een artikel in het licht, waarin gezegd werd, dat op het slagveld één *Mexikaan* vier *Franschen* waard was. Achter dit vaderlandlievend artikel kwam een volkslied, waarin telkens het volgende couplet voorkwam:

Chihuahuenses, la patria gloriosa
Otro lumbre a su lustre ha anadido,
Pues la invicta la Galia indomable
Al valor Mexicano ha cedido. (*)

Om de oogen en oplettendheid van zijn publiek te beter te treffen, had de schrijver dier helden-ode de woorden: *invicta la Galia indomable* onderst boven doen drukken; ten einde, door een onder de zinnen vallend beeld, de omverstooting, den val der Fransche glorie aan te duiden." Dit is een klein, stoffelijk kunststukje, dat wij allen aanbevelen, die geen genoegzaam vertrouwen in de kracht van hun geschrijf, of in de vlugheid van het begrip hunner lezers stellen. Wanneer men er thans bij voorbeeld van de monarchale regering spreken wil en dan die twee woorden met omgekeerde letters drukt, is het voor den botsten geest volkomen blijkbaar, dat men die orde van zaken wil voorstellen als eene orde waarin alles volkomen het onderste boven is gekeerd.

Maar keeren wij tot onze wilde stammen terug, die ten minste hunnen wilden staat erkennen, en zich niet laten voorstaan, door *alles*, wat rondom hen is, onderst boven te keeren, de hoogste wetten der beschaving in uitvoering te brengen en het uiterste toppunt der menschelijke wijsheid te bereiken.

De *Yutas*, die een getal van tienduizend personen uitmaken, zijn over het grondgebied verspreid, dat zich tusschen

(*) Burgers van *Chihuahua*, het roemrijke vaderland heeft een nieuwen glans bij zijne glorie gevoegd; daar het onverwinnelijke, het ontembare *Frankrijk* voor den moed der *Mexikanen* heeft moeten wijken.

de noordelijke grenzen van *Nieuw-Mexico* en den *Rio Colorado* uitstrekt. Den winter brengen zij in de valleijen door, en des zomers gaan zij op de buffeljagt. Ofschoon zij betrekkingen van vrede met de regering van *Nieuw-Mexico* onderhouden, dwingen zij echter de kooplieden of jagers die hen ontmoeten eene schatting af, en doen hen somwijlen wreede mishandelingen aan.

Van al de wilde volkstammen, die de aan *Nieuw-Mexico* grenzende landstreken onveilig maken, is de driftigste en geduchtste die der *Comanches*. Hij-zelf geeft zich den titel van Koning der *Prairies*, en beschouwt de overige stammen slechts als zijne vassalen. Voorzigtiger dan deze en al de overige, die hem omringen, heeft hij het gevaarlijk gebruik van sterken drank vermeden, en weert alle soort van geestrijk vocht van zich af. Die strenge onthouding brengt niet weinig toe, om zijne meerderheid in magt en aanzien te handhaven.

De *Comanches* splitsen zich in eene menigte kleine Clans, die allen onder het bestuur van een afzonderlijk opperhoofd geplaatst zijn. Wordt dit hoofd oud of gebrekkelijk van ligchaam, dan behoudt hij voor zich slechts de oefening van het burgerlijk gezag, en geeft aan dien zijner zonen, die door dapperheid het meest heeft uitgemunt, het militaire bevelhebberschap over. Later geraakt dan die zoon tot de volheid der oppermagt. Met het besturend vereenigt hij ook het regterlijk gezag.

In dezen stam beschikt de man onbeperkt over zijne vrouw en zijne kinderen. Maakt zij zich aan overspel schuldig, dan mag hij haar straffeloos dooden. Meestal vergenoegt hij zich, met haar genadiglijk neus en ooren af te snijden, en daarna uit zijne woning te jagen. Haar gemis valt hem te ligter, daar hij, krachtens zijne polygamische gewoonten, steeds de gemaal van verscheiden vrouwen is. Roemruchtige krijgslieden, hoofden van Clans hebben er acht of tien te gelijk, een half dozijn meer, dan de Koran aan zijne volgelingen toestaat. Het huwelijk wordt hier gansch niet aangeknoopt door honigzoete eeden van liefde, of een paar nietige presenten. De minnaar onder de *Comanches* verlangt een plegtiger vereenigingspand, en zie hier hoe hij daarbij te werk gaat. Zoo ras hij meent, op de goede gezindheid van haar, die hij bemint, te mogen rekenen, slagt hij een zijner paarden, snijdt het dier het hart uit, en spijkert dat aan de deur van zijne

beminde vast. Het meisje doet het haar aangeboden hart braden en snijdt het in twee stukken, van welke zij haren minnaar het eene geeft en het andere zelve opeet. Dit wonderlijke maal wordt de vereenigingsband van het huwelijk. Bij gebrek van een paardenhart, mag men ook dat van een' buffel of van eenig ander dier nemen; maar om dit laatste offer te kiezen, moet een *Comanche* òf zeer arm òf zeer gierig wezen. Over het algemeen zijn de *Indianen* der *Prairies* vlugge ruiters; doch geen der stammen evenaart in de rijdkunst de *Comanches*. Zij besturen hun paard met eene behendigheid en vastheid, welke slechts bij die der *Arabieren* vergeleken kunnen worden. In het gevecht ontduiken zij plotseling de slagen van hunnen vijand; vervolgens, zijnen aanren te leur gesteld hebbende, schieten zij met verbazingwekkende juistheid hunne pijlen op hem af. Zij doen gedurig invallen in de Mexikaansche provinciën, van *Chihuahua* af tot aan de kust, voeren muilezels en paarden weg, vermoorden de mannen, schaken de vrouwen en brengen deze als gevangenen onder hunne tenten. Verscheiden dier geroofde dames worden somwijlen zeer gehecht aan hare meesters, krijgen smaak in het wilde leven, en zijn dan vaak de bitterste en geduchtste vijanden der *Mexikanen*.

Telken male als zij eenen rooftogt ondernemen zullen, brengen zij eenige dagen in luidruchtige ligchaamsoefeningen en gedruischvolle zamenkomsten door. Vervolgens verschijnt in hun midden een stoet jonge meisjes, die de heldhaftige bedrijven hunner voorouders, en de later door hunne broederen behaalde zegepralen bezingen. Door deze roemrijke herinneringen ontvlamd, scharen zij zich rondom hunne opperhoofden, en trekken landwaarts in.

Zijn zij in hunne onderneming naar wensch geslaagd, dan houden zij, bij hunne terugkomst, halt op eenigen afstand van het kamp. Een hunner gaat derwaarts, om hunne aankomst te verkondigen. Eene der aanzienlijkste oude vrouwen van het dorp gaat hen met eene lange lans te gemoet, waaraan zij de buit gemaakte *scalps* of haarvellen vasthechten. Met deze aldus versierde lans keert de vrouw onder het aanheffen van den oorlogzang terug. Alsdan komen al de overige vrouwen uit de *wigwams* te voorschijn, en beginnen te dansen. De duur dezer dansen is aan de grootte van het behaalde voordeel geëvenredigd. Brengt de oorlogsbende gevangenen met zich, dan beschouwt elk het als een' gods-

dienstpligt, hun in hun ongeluk smaad aan te doen: de oude lieden overladen hen met honende verwijten; de kinderen kwellen en bijten hen als honden; vervolgens worden de arme gevangenen aan deze of gene familie geleverd, die hen tot den hardsten arbeid bestemd.

Is de togt mislukt, dan keeren de krijgslieden zwijgende, en een voor een, met hangende hoofden in het dorp terug. Verscheiden dagen lang slaan zij zich de leden bont en blaauw, leggen zich allerlei ontberingen op, om zich wegens hun slecht geluk te straffen, en somwijlen brengen zij in een aanval van woede hunne oude gevangenen om hals.

De Heer GREGG spreekt ook nog van de *Osages*, de *Pawnies* en verschillende stammen, van welke COOPER'S romans, de *Astoria* van WASHINGTON IRVING, en verscheiden andere boeken eene te levendige schildering geven, dan dat wij zouden wagen, hen op nieuw te schetsen.

Na een eerste verblijf te *Santa-Fé* gaat de Schrijver van dit boek over het handelsverkeer door de *Prairies*, weder naar de Vereenigde Staten op weg, vergezeld door een deel zijner karavane, die, als prijs der medegebragte lading, buffelhuiden, balen wol, stofgoud, en baren zilver terug brengt en daar te boven eene kudde ezels en muilezels medevoert. *Nieuw-Mexico* kan den Amerikaanschen kooplieden geene andere waren aanbieden, en daarenboven zouden zij geene zware lading kunnen medenemen. Het naderen van den winter dwingt hen, met allen spoed terug te keeren, en ditmaal trekken zij in dertig of veertig dagen de wildernis door, die hen van *Independence* scheidt.

Deze wildernis, die aan den eenen kant tot naar het *Rotsgebergte*, en aan den anderen tot naar *Texas* voortloopt, is in hare grootste uitgestrektheid zoo effen als een meer, en slechts hier en daar met eenige verheffing van grond doorsneden, of door rivieren bevochtigd, van welke eene eenige, de *Missouri*, volkomen bevaarbaar is. De oevers dier rivieren evenwel zijn met een' weelderigen en vrolijken plantengroei versierd. Men ontmoet er vruchtboomen, den majestueuzen eik, en het harde maar buigzame hout dat men bogenhout noemt. Geurige bloemtapijten bedekken den grond dezer frissche Oases gedurende een deel des jaars.

Verder op echter ziet men niets anders meer dan dorre, zanderige, van boomen en water ontbloote vlakten, die slechts op sommige tijden des jaars in groene weilanden verkeeren.

Daar grazen alsdan, bij kudden van honderden, de zware buffels met hunne dikke nekken, en forsche zwarte horens, onder bossen van lang haar verborgen; als ook het wilde paard, fier, geweldig als het paard van JOB. Daar hoort men des avonds, in de stilte der wildernis, het heesch gekrijsch van den schakal, het gehuil der grijze wolven, en het gebrom der beeren. Onder de dieren, die de *Prairies* bevolken, moet men ook nog de bloeddorstige hyena tellen, de vlugge antilope, den bighorn, beroemd om zijn smakelijk vleesch, de gehorende hagedis, die volstrekt geen drank behoeft en maanden lang zonder voedsel kan blijven, voorts den hond der *Prairies*. In zekere streken dier vlakten is deze laatste diersoort bij duizenden te vinden. Wanneer zij hunne onderaardsche holen graven, werpen zij, in verscheiden evenwijdige lijnen, aardhoopen op, die aan hunne woningen het voorkomen geven van een legerkamp in miniatuur, uit een ontelbaar getal kleine soldaten-tenten bestaande.

»Nadert men," zegt de Heer GREGG, »een hunner dorpen, dan ziet men de burgers van deze hondenmaatschappij door hunne legerstraten zwerven, bij troepen van de eene woning naar de andere gaan, hier sommigen het malsche gras afknabbelen, daar anderen zich, als om raad te houden, op het marktplein verzamelen, anderen, eindelijk, in diep gepeins als zoo vele wijsgeeren voor den ingang hunner woningen zitten. Ziet echter een hunner eene karavaan aankomen, dan geeft hij door een akelig gehuil het sein van gevaar, en geheel de kolonie werpt zich ijlings in hare onderaardsche mijngangen, die zoo diep in den grond voortloopen, dat men met graven tot het einde er van niet kan doordringen."

De onverschrokken Heer GREGG had in deze zonderlinge soort van reizen zulk een smaak gekregen, dat hij herhaalde malen den togt heeft medegemaakt. Hij had aan al de eerste naar *Santa-Fé* vertrokken karavanen van eenig aanbelang deel genomen, en van jaar tot jaar heeft hij dit avontuurlijk handelsverkeer over de *Prairies* zien toenemen. In 1824 hadden, bij eene eerste reis, honderd man zes-en-twintig wagens naar *Nieuw-Mexico* geleid. In 1832 was het getal der wagens reeds meer dan verdubbeld. In 1839 telde men er honderd-en-dertig, begeleid door twee-honderd-vijftig man. In 1843 bestond de koopkaravaan uit twee-honderd-dertig rijtuigen en twee-honderd-vijftig man; zij voerde koopwaren voor eene waarde van 450,000 dollars mede.

O geldđorst! Hoeveel heldenmoed zet ge bij! Van hoe vele stoute en gevaarvolle ondernemingen zijt gij de drijfveer!

MERKWAARDIG VOORBEELD VAN HET SCHERP INSTINCT DER INDIANEN. (*)

(Een tafereel uit *Suriname.*)

Het instinct (de Schrijver bedoelt er het vermogen der zintuigen mede) is bij de *Indianen* in zeer hooge mate ontwikkeld. Het navolgend, merkwaardig geval, voor de waarheid van hetwelke wij kunnen instaan, geeft er een voorbeeld van.

In een afgelegen, eenzaam gedeelte der Kolonie, leefde een oude planter, die, moede van zaken en zorgen, zich daar had nedergezet, om er het overige zijner dagen in rust te slijten, levende van hetgeen hij in zijne bedrijvige en moeitevolle loopbaan had overgegaard. Het huis, dat hij bewoonde, was zoo gemakkelijk ingerigt als bekoorlijk gelegen, en geen jager kwam er langs, die niet wenschte er eigenaar van te zijn. Het lag aan den oever eener kreek, en zijn roode dak kwam vriendelijk uit tegen het digte groen van een bosch, hetwelk een wijd veld opende voor de jagt, die er de planter dagelijks, met nooit vermoeide liefhebberij in uitoefende. De galerij of warande langs de voorzijde der woning beschutte haar tegen het vinnig stralen der zon; een omheind stuk grond voorzag keuken en kelder rijkelijk met groenten en vruchten, en een stal met eenige hoornbeesten leverde melk en boter overvloedig op.

Het personeel der bedienden bestond enkel uit de Missie, welke de huishouding waarnam, en twee *Negers* voor het hardere werk op de tuin- en teelgronden.

Zoo leefde die planter, zonder meer te verlangen dan hij bezat, of zich over iets te bekommeren. Het gerucht der Kolonie drong tot hem niet door, en zelfs de prachtigste tentboot zou de zucht om de stad te bezoeken in hem niet hebben opgewekt.

Hij was gelukkig.

Dat geluk werd hem met het leven gewelddadig ontrukt.

Op den dag waarop dit gebeurde had hij reeds vroeg zijn

(*) Afstammelingen der volken, die dit gedeelte van *Amerika* bewoonden, toen het door de *Europeanen* werd ontdekt.

geweer opgevat, doch ditmaal niet om te jagen, maar om het woud te doorkruisen, en de boomstammen uit te kiezen, die hij noodig had tot den voorgenomen bouw eener bergplaats. De twee *Negers* zouden hem vergezellen. Toen hij gereed stond om te vertrekken, en aan de Missie zeide, dat hij vóór zonsondergang zou terug komen, riep deze uit:

— Masra! in 's hemels naam, ga niet!

— En waarom niet? — vroeg de planter.

— Masra! ik weet het niet; maar ik geloof, dat het niet goed is.

— Wordt ge dwaas? Wat zou mij kunnen overkomen?

— Masra! ik kan het niet zeggen; maar ik ben zoo benaauwd, alsof ons heden een groot ongeluk boven 't hoofd hing.

De planter haalde ongeloovig de schouderen op.

— Geloof mij, Masra! ga heden niet, want het is of een inwendige stem mij zegt, dat ge niet terug zult komen.

— Ken ik het woud dan niet door en door, in al zijne wegen en schuilhoeken?

— Masra! al wat ik doen kan is u bidden om niet uit te gaan.

— Ben ik dan niet op ieder gevaar voorbereid, en voldoende gewapend om elken vijand het hoofd te bieden?

— Als ge wel wilt doen, Masra! zult ge heden u niet aan gevaren blootstellen. Blijf te huis; ik bid er u om!

De planter aarzelde een oogenblik, en scheen bereid te zijn om de geheimzinnige waarschuwing, die hem gegeven werd, op te volgen; maar, hetzij zijn verstand zich verzette tegen al wat naar bijgeloof zweemde, hetzij hij geen vrees aan den dag wilde leggen in het bijzijn der *Negers* — iets waarvoor een meester zich wachten moet — hij volhardde niet te min in zijn voornemen, trad naar buiten, en begaf zich in het woud, voorafgegaan door een' der *Negers* en gevolgd door den anderen; beiden waren, behalve met een geweer, ook met eene bijl gewapend.

De dag ging voor de Missie voorbij in een onverklaarbaar gevoel van angst, dat haar gestadig naar de deur en het venster dreef om uit te zien of de meester niet terug kwam. Maar hij kwam niet terug. Naarmate de dag vorderde werd die angst grooter. Bij elk gerucht, dat zij buiten hoorde, bij elke beweging in het geboomte, sprong zij op, en riep uit: »God zij dank! daar is hij terug!" maar een oogenblik later begreep zij dan zich bedrogen te hebben, en dat het gerucht

slechts veroorzaakt was door den een' of anderen vogel, die in het loof kwam rusten, of er uit nederstreek, om aan den boord der kreek zijn dorst te lesschen.

Reeds ging de zon onder en zij wachtte nog altijd te vergeefs; maar week nu niet meer van de deur, en hield hare oogen onafgewend op het woud gevestigd.

Eindelijk zag zij de twee *Negers* terugkomen van denzelfden weg, dien zij des morgens met den planter waren opgegaan. Een kreet van vreugde ontsnapte haar, toen zij hunne gestalten het eerst ontdekte; maar hoe ontstelde zij op nieuw, toen zij zag dat de meester niet bij hen was: »Ach!" riep zij uit, »wat ik vreesde is gebeurd! Mijn voorgevoel heeft mij niet bedrogen!"

Weldra waren de *Negers* het huis nabij; doch slechts een hunner droeg nog de bijl, die hij des morgens had medegenomen.

— Waar is de Masra? — vroeg zij, hun te gemoet gaande.

— De Masra moet reeds lang te huis zijn, zeide een der *Negers*.

— Hij heeft ons drie uur geleden verlaten, en is hij nog niet te huis? riep de andere.

— Het is vreemd! sprak de eerste.

— Verdwaald kan hij niet zijn, voegde de tweede er bij; want al de paden en wegen zijn hem bekend.

Beide toonden zoo veel verbaasdheid, en schenen zoo innig te deelen in de smart der Missie, dat zij geen het minste vermoeden tegen hen opvatte. Zij spraken zelfs van terug te willen gaan in het woud, om er den meester te zoeken, hoewel de zon reeds aan de kimmen was.

— Wij moeten weten, wat er van hem is geworden, zei de eene.

— Wij moeten al de paden van het bosch doorzoeken, zei de andere.

— Wij zullen hem gewis vinden, riep de eerste.

— Als hij maar niet is verslonden door een boa! riep de tweede.

Bij deze woorden wrong de Missie de handen, en trok zich de haren uit. »Hij is dood! Dood! Nu wil ik ook maar sterven!" kermde zij, en de kreten van hare wanhoop klonken en weêrklonken verre door de eenzame streek.

Het toeval of liever de Voorzienigheid wilde, dat juist nu de bewoner van eene andere huizing met drie *Negers*, en een

Indiaan, allen gewapend, in de nabijheid was. Het weegeklag der Missie hoorende, kwam hij er op af, om er de reden van te onderzoeken.

— Waarom jammert gij zoo luide? — vroeg de planter.

— De Masra is dood! De Masra is dood! riep zij uit, snikkende en als smeltende in tranen.

— Waar is hij dan?

— In het bosch. Hij ging er dezen ochtend heen, in weerwil van mijn bidden om te huis te blijven; want ik had er een voorgevoel van. Maar hij heeft mij niet willen hooren, en nu is hij dood! dood!

— Ging hij alleen naar het bosch?

— Hij ging er heen met de twee, die ge daar ziet; maar zij zeggen, dat hij reeds drie uren geleden hen verlaten heeft.

— Ja, Masra deed ons het hout vellen, dat hij had uitgekozen, sprak de eene *Neger*.

— En hij ging van ons af toen hij ons had gezegd, wat we doen moesten, voegde de andere er bij.

Die antwoorden waren den planter niet voldoende. Met het doorzigt van een lijfstraffelijk regter, dat zich als van zelf in meesters ontwikkelt, die gewoon zijn in hunne slaven vijanden te zien, sprak hij:

— Toont mij uwe bijlen.

De eene *Neger* vertoonde de zijne, en de planter bezag haar naauwkeurig, of hij er geen spoor van gepleegde misdaad aan ontdekken kon; maar hij vond niets, dat zijn onstaan vermoeden bevestigde.

— En waar is de andere bijl? vroeg hij.

— De mijne, Masra! heb ik gebroken, antwoordde de tweede *Neger*, met schijnbare gerustheid.

Dat antwoord, in weerwil van de kalmte met welke het was uitgesproken, deed den planter een licht opgaan.

— Welnu — sprak hij — wij willen de stukken er van opzoeken, en gij zult ons wijzen, waar ze te vinden zijn.

Daarop zich tot zijn gevolg wendende, zeide hij eensklaps:

— Neemt die twee gevangen!

Meteen waren beiden ontwapend en gebonden, om hen 't ontvlugten te beletten. Zoo volgden zij den planter naar het bosch. Toen zij er in waren, en op een punt kwamen waar zich het pad verdeelde, vroeg hij elk hunner afzonderlijk:

— Welken weg zijt ge dezen morgen opgegaan?

— Hier heen, Masra! antwoordde de eene, en wees op het pad regts.

— Hier heen, Masra! sprak de andere, en wees op het pad links.

— Gij liegt, sprak de planter. Gij hebt uwen meester vermoord.

De *Negers* sidderden; want niet denkende iemand anders dan de Missie te ontmoeten, die welligt door hen bestemd was om insgelijks vermoord te worden, hadden zij verzuimd zich te verstaan over de antwoorden en middelen, door welke zij, bij een mogelijk verhoor, het vermoeden van misdadigheid konden afweren.

— Gij zegt, dat ge dien, en gij, dat ge dezen weg met uwen meester opgingt. Uit uwe dadelijke gevangenneming en tegenspraak ziet ge, dat er een God is, en dat de misdaad zich niet zoo ligt laat begraven, als het ligchaam van hem, dien gij het leven benaamt. Zegt mij nu, waar de bijl en het lijk zijn te vinden!

Maar de *Negers* stonden als vernietigd, en bewaarden thans een hardnekkig stilzwijgen. Toen zij steviger dan te voren aan elkander, en met de handen op den rug waren gebonden, ging de planter met hen het bosch in.

— Op welken grond?

— Laat mij begaan en volg mij! had de *Indiaan* tegen hem gezegd, en daar hij het wonderdadig zinvermogen der *Indianen* kende, was hem dit genoeg geweest, om zich met vertrouwen aan de leiding van dien man over te geven.

De nieuwe gids stond eene wijl, zoekende naar het spoor dat men volgen moest, en den weg vragende, maar aan wat? — Aan ettelijke grasjes, nog niet geheel weder opgerigt, nadat zij door een voetstap werden nedergebogen; aan de draden eener klimplant in het voorbijgaan gescheurd; aan een takje of blad door aanraking uit zijn ongedwongen stand verplaatst. Toen hij eindelijk gevonden had wat hij zocht, sprak hij:

— Hier zijn ze doorgegaan; nu voorwaarts!

En hij trad voort, en de overigen volgden hem zwijgend.

Zijn gang had inderdaad iets bovennatuurlijks, bij 't welk alle begrip, ook van het opgeklaardste verstand, stil stond. Hij trad wel is waar langzaam, maar vast en rustig voort, met zijn scherpen, geoefenden blik alles, zelfs het geringste teeken opmerkende, dat het onlangsche aanwezen eener menschelijke gestalte hem, als voet voor voet, moest verraden.

Zoo ging hij, en wrong zich nu en dan door het digtste plant- en struikgewas, en door kreupelhout heen, dat al het voorkomen had nog nimmer te zijn aangeroerd. Soms hield hij plotseling op en riep de anderen toe:

— Wacht een oogenblik!

Maar spoedig liet hij er dan op volgen:

— Ha, 't is hier heen!

En dan hervatte hij zijn wandeling, alsof hij eensklaps den brozen draad had wedergevonden, die hem een oogenblik was ontglipt, en in dezen uitgestrekten donkeren doolhof tot een geleide verstrekte. Nu eens ging hij regts, dan weder links, somwijlen zelfs beschreef zijn voet als ware het een kring, die hem niet verder bragt; maar altijd toch stapte hij langzaam doch rustig voort, alsof een onzigtbaar kompas zijne schreden regelde.

Inmiddels was de zon gedaald, en de avondnevelen begonnen zich uit te spreiden over het bosch, welks indrukmakende, schrikbarende nachtelijke raadselen nog vermeerderd worden door de vreemde geluiden, die er in opgaan, naar mate het licht van den dag er meer uit verdwijnt. Alom hoorde men 't gegrijns der apen, die verwonderd waren zoo laat in hunne eenzaamheid te worden ontrust; het gekrijsch der papegaaijen, schier ingeslapen doch met schrik wakker wordende door 't gerucht der mannen, die onder hen voorbijgaan; het geschuifel der slangen door en rondom de struiken en 't geboomte op den onzekeren weg; het gemurmel der kreken, wier eentoonig geruisch voortklinkt als eene klagt zonder einde, onder uitdrukking eener smart, die door niets te verzachten is. Maar men naderde intusschen al meer de gezochte plek, getrouwelijk den *Indiaan* volgende, wiens onbedriegbare blik immer het pad navorschte, dat de twee moordenaars betreden hadden, na hunne misdaad te hebben volbragt. Men zou gezegd hebben, dat die man opzettelijk door de Voorzienigheid ware verwekt geworden om eene misdaad aan het licht te brengen, welke zonder hem misschien altijd zou zijn omsluijerd gebleven in de windselen van een ondoordringbaar geheim.

Naarmate de *Indiaan* dieper in den doolhof van het woud voortschreed, hadden de beide *Negers* alle gerustheid en koelbloedigheid verloren. Meer dan eens waren zij op het punt den gruwel door hen gepleegd te belijden; inziende, dat zij verloren waren, en geen kans meer hadden op de vlugt, of

om vrij te blijven van de straf die hen verbeidde. Meer dan eens wenschten zij zich 't hoofd tegen een' der boomstammen te kunnen verbrijzelen, om spoediger en zachter te kunnen sterven dan op den brandstapel, die voor hen zou worden gebouwd. Maar somwijlen schenen zij ook weder toe te geven aan een bedriegelijke hoop, en dan zagen ze weder eene poos onverschrokken in het ronde. Doch men hield hen zoo scherp in het oog, en zoo gestadig in bedwang, dat elke poging, hetzij om te ontkomen, hetzij om zich van het leven te berooven, moeijelijk, zoo niet onmogelijk was uit te voeren.

Eensklaps stond de *Indiaan* stil en zeide:

— Halt! Hier nabij moet de Masra zijn gedood.

Dit gezegd hebbende stond hij geheel onbewegelijk; maar zijne oogen rolden in hunne kassen, en schenen den grond te willen doorboren. Toen hij eene poos in die als versteende houding gestaan had, scheen hem een gevoel aan te grijpen, dat hem van top tot teen deed sidderen; zijne blikken werden star en fonkelden alsof een geest, voor hem alleen zigtbaar, aan hem verschenen ware. Met zaamgetrokken wenkbraauwen en ingespannen aandacht scheen hij te luisteren naar eene voor hem alleen verneembare stem. Dat oogenblik was vreeselijk en plegtig. Eindelijk kwam hij weder tot zich-zelven, wendde zich om, en zag de *Negers* aan, en toen afgaande op eene plek in het kreupelhout, achter hetwelk zich, zoo als later bleek, een hoop van bijeengebragte takken en bladeren bevond, zeide hij:

— Hier hebt gij het ligchaam begraven.

De *Negers* vielen op hunne knieën; zij waren verlamd en vernietigd door hetgeen zij zagen en hoorden.

Volgens de aanwijzing des *Indiaans* werden de takken en bladeren weggeruimd en de aarde opgedolven. Spoedig daarna was het lijk des planters ontbloot, welks schedel men bevond gekloofd te zijn met een snijdend werktuig. De verloren bijl werd er nevens gevonden, en aan de wonde-zelve bleek het, dat zij met die bijl was toegebragt. Deze daadzaak werd ook door de schuldigen bevestigd, die hunne misdaad beleden en ze tot in de minste bijzonderheden bekend maakten.

Het lijk gevonden en de moord erkend zijnde, werden de twee *Negers* aan het geregt overgeleverd. Uit de verhooren bleek vervolgens, dat een der booswichten, veertien dagen

te voren, door den planter met den stok was gedreigd, en dat beide, van dat oogenblik af, uit wraakzucht besloten hadden hem van kant te maken.

De moordenaars werden veroordeeld om levend te worden verbrand, en ondergingen hunne straf met eene standvastigheid, die heldenmoed zou zijn geweest, wanneer zij niet ontsproten ware uit de diepe minachting van het leven, welke door het meerderdeel dier slaven gekoesterd wordt, wier bestaan op de aarde ook niet veel anders is dan een keten van arbeid, ellende en smart.

GEVAARLIJKE LUCHTREIZEN.

I.

De luchtreiziger KIRSCH had te *Nantes* eene groote opstijging aangekondigd, en eene ontzagchelijke menigte menschen verdrongen elkander in en nabij de wandelplaats, waar de toebereidselen tot de afreize werden gemaakt. De bol was gevuld, en alles bijna gereed, toen een touw brak waarmede hij aan een sterken paal was bevestigd. Een tweede touw, waarmede hij aan een anderen dergelijken paal verbonden was, brak nu ingelijks, en de bol begon langzaam voort te zweven en te rijzen; het schuitje, dat nog maar aan éénen kant vastgemaakt was, en de reddingslijn met het anker, die er uit nederhingen, achter zich voortslepende. Een tijd lang sleepte dat anker over den grond, maar op het oogenblik dat de bol hoog genoeg gerezen was, om het geheel op te heffen, haakt dat anker in den broek van een twaalfjarigen knaap, GUÉRIN genaamd, scheurt dien open van beneden tot aan den band, en blijft, vermits de band sterk was, dáár zitten. Aldus vastgehaakt aan den bol wordt nu ook de knaap, die nog geene gedachte heeft aan de gevaarlijke luchtreis, welke voor hem aanstaande is, een gedeelte wegs voortgesleept, eer zijne voeten den grond verlaten.

Tot zijn geluk — hierin door het instinct geleid — grijpt hij met de beide handen het ankertouw vast, als wilde hij nu voorbedachtelijk zich tot de reize gereed maken, en door deze houding zich van gemak en veiligheid verzekeren. Naauwelijks heeft hij zich aldus vastgeklemd, of de grond ontzinkt zijne voeten, en tot schrik van de vergaderde menigte

stijgt hij op, en wordt door den bol, aan welken hij hangt, tot eene ontzettende hoogte in de lucht opgeheven.

Een doodelijke afloop van dat geval moest allen wel onvermijdelijk schijnen; maar als door een wonder van de bewarende Voorzienigheid daalt de bol niet verre van de stad op een stuk land neder, en de knaap keert gezond en onbeschadigd, uit deze verschrikkelijke beproeving van kinderlijken moed, naar zijne moeder terug, die nog niets vernomen had van hetgeen er met hem was voorgevallen.

Van den schrik bekomen vertelde hij ongekunsteld, wat er in hem gedurende die ontzettende luchtvaart was omgegaan.

Zijn eerste werk, zoo ras hij, van de aarde opgeheven, eenig begrip kreeg van zijn' toestand en het gevaar dat hij liep, was geweest te bidden voor zijn kleine zusje, voor zijne moeder, en toen ook voor zich-zelven. Daarop schreeuwde hij om hulp, 't welk natuurlijk door niemand werd gehoord; doch van duizeling of bezwijming had hij zelfs geene vermaning gehad. Toen hij eindelijk eens naar beneden zag, begreep hij zijn' toestand volkomen. De menschen waren in zijn oog niet grooter dan mieren, doch hij zag duidelijk hoe de menigte zich bewoog, en den bol in zijne rigting volgde.

Van vreeze voor den dood, dien hij zoo nabij was, had hij niet geweten; maar hij was zeer bang geweest op het dak van een huis of in de *Loire* te vallen. Aan den val in het water had hij den voorkeur gegeven, berekenende daar grooter kans te hebben, om behouden te blijven. Van lieverleê werden al de huizen der stad zoo klein als een vinger, zeide hij, en de geheele stad zoo klein als een hand.

Allengs bemerkte hij, dat de bol begon te klateren, slapper van spanning werd, en lager en lager zonk. Nu begon hij weder nieuwen moed te scheppen. Maar in het nederdalen draaide het ankertouw eenige malen snellijk rond, zoodat hij al de voorwerpen beneden zich insgelijks zag draaijen en wemelen; doch ook nu had hij van geene duizeling geweten.

Eindelijk, reeds nabij de aarde zijnde, was hij weder bevreesd geworden; niet wetende hoe hij zou nederkomen. Daar zag hij eensklaps verschillende menschen staan in de nabijheid van eene hooischuur. »Helpt, vrienden! helpt mij!" riep hij hun toe. »Ik ben verloren!" — En toen hoorde hij

weder menschelijke stemmen, en uit alle monden het troostrijke antwoord: »»Wees gerust! Gij zijt gered!"''

Twee mannen sprongen ijlings toe, en een hunner ving hem op in zijne armen. De jonge GUÉRIN verzocht dadelijk bij een' bloedverwant gebragt te worden, die in de nabijheid woonde.

Zijne gezondheid had niets geleden. Alleen in den eersten nacht, na die opstijging, was zijn slaap onrustig. Hij droomde gestadig, nog aan den bol te hangen en door de lucht te zweven.

II.

Ter gelegenheid eener opstijging van *Cheltenham*, in 1822, bij welke de Heer GREEN vergezeld werd door den Heer GRIFFITHS, had de een of andere boosaardige snaak den vond, om al de touwen, waaraan het schuitje hing, ten deele door te snijden. Er was niets van te merken geweest, zoo lang men niet van den grond rees, maar zoodra de bol den ganschen last had op te heffen, braken de touwen plotseling, beneden den haakhoepel, af, echter niet voordat de reizigers nog den tijd hadden gehad om dien hoepel vast te grijpen en zich alzoo, dáaraan hangende, eene hagchelijke en hoogst moeijelijke veiligheid te verschaffen. Van zijn ballast, die uit het gekantelde schuitje ter aarde stortte, eensklaps ontdaan, rees de bol met schrikbarende snelheid, zoodat hij, eer nog de Heer GREEN de koord der klep kon vatten, die door den eersten schok van het ongeval buiten zijn bereik was geraakt, reeds tot eene hoogte van meer dan tien-duizend voet was gestegen. De toestand der reizigers in die omstandigheid laat zich gemakkelijker denken dan beschrijven. Met wanhopige inspanning aan den hoepel en zijne haken geklemd, en niet durvende eenig gedeelte van het gewigt hunner ligchamen op den rand van het nog aan een enkel touw onder hunne voeten hangend schuitje te laten rusten, uit vrees van ook dit enkele nog houdende touw te doen breken, en alzoo van het eenig nog overgebleven tegenwigt des bols beroofd te worden, konden zij niet anders dan zich aan Gods genade overgeven, en slechts trachten hunnen greep vast te houden, tot dat de uitputting van het gaz de loopbaan des bols zoude bepaald hebben. Tot overmaat van de ijselijkheden van hunnen toestand, begon het netwerk, scheef getrokken door de averegtsche en ongelijke

plaatsing van hunnen last, aan het boveneinde te breken, van maze tot maze bezwijkende, met eene opvolging van slagen als pistoolschoten, terwijl de bol door de aldus te weeg gebragte opening drong, en, zwellende naar gelang hij buiten de scheur kwam, de zonderlinge vertooning maakte van een' grooten zandlooper, dobberende in de hoogere luchtstreken. Nadat zij een' geruimen tijd in dien toestand hadden doorgebragt, elk oogenblik verwachtende ter aarde te storten door de geheele ontsnapping van den bol, begonnen zij eindelijk langzaam te dalen. Toen zij op minder dan een honderd voet hoogte van den grond genaderd waren, gebeurde ten laatsten wat zij voorzien hadden: de bol, met een' vreeselijken slag door de opening van het netwerk dringende, raakte plotseling los, en zij vielen ter aarde in een' toestand, waarvan zij niet dan bezwaarlijk en na een geruim tijdverloop, door gelukkig toegekomen hulp, werden bijgebragt. Noch de dader van dezen snooden trek, noch het er mede beoogde doel is immer ontdekt geworden, ofschoon onverwijld eene belooning van honderd pond sterling voor de aangifte werd uitgeloofd.

III.

De Hertog DE CHARTRES, naderhand Hertog van ORLÉANS, algemeener bekend als de ongelukkige ÉGALITÉ, en vader van den laatstvorigen Koning der Franschen LOUIS PHILIPPE, steeg den 15 Julij 1784, van het park van *St. Cloud* in een' luchtbol op, met de Heeren CHARLES, ROBERT, en nog een vierden, wiens naam onzeker is. Op deze vaart werd groot gevaar geloopen door de toevallige verplaatsing van zekeren toestel, in het ligchaam des bols aangebragt, om deszelfs evenwigt te regelen, door middel van eene verdikking van dampkringslucht. Het gevolg er van was, dat de klep belemmerd werd, en de reizigers genoodzaakt waren insnijdingen in de zijden stof te maken om het barsten van den bol te beletten, en hunne nederdaling te kunnen bewerkstelligen.

IV.

Op den 19 Januarij 1785 volbragt Mr. CROSBIE, een heer van grooten huize en aanzienlijke betrekkingen in *Ierland*, zijne eerste luchtreis met een' bol van eigen maaksel, waarmede hij, door ongenoegzaam gewigt van ballast, zoo snel

opvoer, dat hij in minder dan vierdehalve minuut uit aller gezigt was. De klep geopend hebbende, begon hij echter spoedig daarna zijne nederdaling, en volbragt die juist in tijds toen hij op het punt was over de zee gedreven te worden.

Tegen den 12 Mei van hetzelfde jaar had hij eene herhaling van zijne proefneming aangekondigd; maar nu geen genoegzame hoeveelheid gaz kunnende bekomen, en zeer zwaarlijvig zijnde, had hij niet zoodra den grond verlaten, of hij viel met veel geweld weder ter aarde, tot merkelijken schrik van de aanschouwers. Een student, negentien jaren oud, bood aan in zijne plaats op te stijgen. De Heer CROSBIE er in bewilligd hebbende, sprong hij in het schuitje, en steeg dadelijk op, en bereikte snel eene aanmerkelijke hoogte. Door den wind naar het *Iersche* kanaal gedreven wordende, was hij al spoedig genoodzaakt neder te dalen, en had juist den tijd om zijne daling te bewerkstelligen eer hij de kust genaakte. Zoo ras hij weder op vasten bodem stond, hief de menigte hem op, en droeg hem in een' waren triomftogt op hare schouderen naar de stad terug. Kort daarna werd hij, wegens zijne stoutheid, door den Lord Lieutenant (onderkoning) tot Baronet verheven, en alzoo bevorderd van Mr. tot Sir RICHARD MAGUIRE, zoo als zijn naam was.

Maar de Heer CROSBIE gaf daarom zijn' smaak in het bezoeken van hoogere luchtgewesten nog niet op. Op den 19 Junij deszelfden jaars deed hij, onder betere voorzorgen, een' laatsten togt, met plan om het *Iersche* kanaal over te steken. De verheffing, tot welke hij bij deze gelegenheid oprees, schijnt aanmerkelijk geweest te zijn, ofschoon hij, bij gemis van een' barometer, geene middelen had om de hoogte, die hij bereikte, naauwkeurig te bepalen. De koude was ondertusschen zoo vinnig, dat zijne inkt geheel bevroor, en de kwik tot in den voet des thermometers zonk. Nadat hij eenigen tijd over de zee gedreven had, sloeg de wind om naar het zuiden. De luchtbol zweefde kort daarna n een' digten drom van wolken, werd daardoor met vocht beladen, daalde snellijk, en stortte welras in de zee. In dien gevaarlijken toestand bleef hij ettelijke uren vóór den wind afdrijven, tot hij van eenige schepen werd opgemerkt, waarvan een hem inhaalde en met zijn' bol behouden aan wal bragt.

V.

Minder gelukkig was het lot van den Lieutenant der Brit-

sche Marine, HARRIS, die te *Londen* opsteeg met eene jonge dame, Miss STOCKS geheeten. Zijn ongeluk was een gevolg van de onvoorzigtigheid zich verbeteringen te willen aanmatigen in eene kunst, die hij niet genoegzaam verstond. Onder de veranderingen, welke hij goedvond in de zamenstelling des luchtbols te maken, was ook de verwijding der klep, met oogmerk om de uitlozing van het gaz te bespoedigen, wanneer de reize volbragt zoude zijn. Daar het gebruik van eene zoo groote opening in de lucht gevaarlijk kon wezen, was er, in ééne van hare luiken of deuren, eene andere klep aangebragt van de gewone grootte, en tot de gewone dienst bestemd. Door deze inrigting werden twee klepkoorden noodig: een, namelijk, voor elke der beide afzonderlijke openingen.

Met een' aldus ingerigten luchtbol steeg hij op. Vóór zijn vertrek werd hij bedacht op de mogelijkheid, dat hij zich in die twee koorden zou kunnen vergissen, en knoopte dat, hetwelk met de grootere opening gemeenschap had, aan den kant van het schuitje stevig vast. Die noodlottige onberadenheid kostte hem het leven. Zoodra de ongelukkige reiziger, na een' geruimen tijd in de lucht te hebben doorgebragt, om neder te dalen, de kleinere opening tot uitlozing van gaz had opengezet, won, door het verminderen van den inhoud, de toestel van den bol in lengte aan wat hij in omtrek verloor, en nu viel eene trekking ten bedrage van het gansche gewigt van het schuitje op het gespannen, stevig bevestigde koord, dat verbonden was met de groote opening boven aan den bol. De gevolgen er van behoeven niet te worden gemeld: de groote klep ging open, het gaz stroomde er uit, de bol daalde met vreeselijke snelheid en was, terwijl de oorzaak tevens met de uitwerking toenam, lang, eer hij de aarde bereikte, van bijkans al zijn gaz beroofd.

In weinig sekonden stortten de beide reizigers op den grond neder, waar men kort daarna hen vond, als ware het onder een grafteeken van zijden stof en netwerk. De Heer HARRIS was op de plaats vermorzeld. Zijne reisgenoote, Miss STOCKS, bleef in het leven gespaard. De ontsteltenis, die haar bevangen had, toen zij aan de snelheid van den val bespeurde, den dood voor oogen te hebben, had haar doen bezwijmen, en zij was bij het nederkomen waarschijnlijk voorover op den Heer HARRIS gevallen. Het was echter als had de Voorzienigheid nog een tweede middel tot haar behoud verordend. Een zware boomtak, de eenige uit den omtrek die deze dienst bewijzen

kon, zich horizontaal uitstrekkende, had het schuitje in den val onderschept, en de hevigheid van den schok daardoor aanmerkelijk gematigd. Deze moedige dame was zoo innig overtuigd, dat het ongeval eeniglijk was te wijten aan de onervarenheid van haren reisgenoot, die er het slagtoffer van geworden was, dat zij naderhand den Heer GREEN nog op drie achtereenvolgende luchtreizen heeft vergezeld.

VI.

Hoe gevaarlijk het is, in de luchtvaart nieuwe proefnemingen te onderstaan, was ook, vóór den ongelukkigen HARRIS, reeds gebleken aan M. FRANÇOIS PILÂTRE DE ROSIER, een man van stoutmoedigen, ondernemenden aard, gloeijende geestdrift, en uitgebreide wetenschappelijke kennis. Hij verkreeg zijne vermaardheid het eerst door zijne proefnemingen tot herstel van schijndoode drenkelingen. Op den 21 November 1783 deelde hij in de groote luchtreis, te *Parijs* ondernomen in tegenwoordigheid van het Fransche Hof. Van toen af wijdde hij zich geheel aan de beoefening en verbetering der luchtvaartkunde. Op den 15 Junij 1785 steeg hij met een jong heer, ROMAIN genaamd, te *Boulogne sur mer* op, om het kanaal naar *Engeland* over te steken. Ongelukkig waren de middelen, die hij bezigde, om den goeden uitslag der onderneming te verzekeren, oorzaak van hare mislukking, en tevens van zijn' dood. Ten einde de onbestendigheden te overwinnen, die aan alle luchtreizen, onder de gewone omstandigheden, verbonden zijn, en het vermogen te verkrijgen, om het gewigt van den toestel naar wel- gevallen te vermeerderen of te verminderen, zonder verspilling van gaz of ballast, wilde hij de beide systema's van MONTGOLFIER en CHARLES vereenigen, en had hij aan den luchtbol met waterstofgaz, die het voornaamste gedeelte van het gewigt moest dragen, een' kleinen vuurluchtbol gehecht, door welks verhitting of verkoeling hij dacht de zwaarte naar eisch van omstandigheden te kunnen veranderen. De theorie was juist, maar hij faalde in hare toepassing. Zoo veel is zeker, dat de geheele toestel, toen zij op eene aanmerkelijke hoogte gekomen waren, eensklaps ontvlamde. Men vond de misvormde lijken der reisgenooten op de rotsen langs de kust tusschen *Calais* en *Boulogne*, alwaar hun een gedenkteeken is opgerigt.

VII.

Op dezelfde wijze, doch door andere oorzaken, kwam Signor OLIVARI om het leven. Hij steeg te *Orleans* op, den 25 November 1802, met eene *Montgolfière* of vuur-luchtbol, geheel van papier zamengesteld, en slechts aaneengehouden door ettelijke banden of stroken van lijnwaad. Zijn schuitje op de wijze van eenvoudig mandenwerk vervaardigd, en onmiddellijk onder het fornuis hangende, was met een' goeden voorraad van brandstof beladen, en werd, benevens den geheelen toestel, op eene aanmerkelijke hoogte, de prooi van het vernielende vuur. De ongelukkige, maar ook ligtzinnige OLIVARI stortte neder op omtrent eene Fransche mijl afstands van de plaats waar hij was opgegaan.

VIII.

De Graaf ZAMBECCARI, een Edelman van *Bologna*, boezemvriend van den vermaarden VON KOTZEBUE, en een der beroemdste luchtreizigers, verloor insgelijks het leven door het vuur; doch zijn ramp was een gevolg van toevallige gebeurtenissen. Zijne eene reize had plaats te *Londen*, op den 23 Maart 1785, in gezelschap van den Admiraal Sir EDWARD VERNON. Tweemalen achtereenvolgens, in de jaren 1803 en 1804 waagde hij zich met zijn' luchtbol boven de *Adriatische* zee, daar vijf en zeven uren vertoevende; de eerste maal in gevaar van te bevriezen door de koude van het jaargetijde, waarin hij zijne proefneming deed, en de tweede maal in gevaar van te verbranden, door het in brand geraken van den bol, ten gevolge van eene geweldige verplaatsing van het vuur bij eene vergeefsche poging om neder te dalen.

Op den 21 September 1812 steeg hij te *Bologna* op met Signor BONACA. De reize was voorspoedig; maar bij het nederdalen haakte het grijpanker ongelukkig vast in de takken van een' boom, de schok deed het vuur uit het fornuis vallen, en een oogenblik daarna stond de geheele toestel in brand. ZAMBECCARI viel op de plaats dood; doch BONACA, ofschoon deerlijk gekwetst, bragt er het leven af.

IX.

Nog heden wijst men te *Parijs* in den *Faubourg Montmartre* de stoep aan van het huis N°. 16 in de *Rue de Pro-*

vence, als de plaats waar Madame BLANCHARD op den 7 Julij 1819 nederstortte, toen haar luchtbol in brand was geraakt. Zij had de dwaasheid gehad aan te kondigen, dat op zekere hoogte een kunstvuurwerk zou worden afgestoken als eene bijdrage tot de nachtelijke vermakelijkheden in de tuinen van *Tivoli*. Toen zij de bepaalde hoogte had bereikt, zag men inderdaad het vuurwerk, maar op hetzelfde oogenblik ook den brandenden bol; waarschijnlijk waren ettelijke vonken voldoende geweest om hem in vlam te zetten.

X.

Als een slagtoffer van verregaande vermetelheid viel de Fransche luchtreiziger M. MOSMENT, die gewoon was op te stijgen niet in een schuitje, maar staande op een plat vlak, zonder borstwering. Zoo steeg hij voor het laatst te *Rijssel* op, den 7 April 1806. Tien minuten na zijne afreize zag men eene parachute dalen, en onmidellijk daarop een ander niet te onderscheiden voorwerp. De vrees, dat hij-zelf was nedergestort, bleek eerlang gegrond te zijn, toen men zijn overschot vond in een der grachten van de stads wallen, bijkans begraven in het zand. Men onderstelt, dat de slingering van den bol, bij het afwerpen der parachute, hem uit zijn evenwigt zal hebben gebragt, en dat het gemis der borstwering hem niet toeliet zich te herstellen.

Eene verzameling van ongelukken, als deze, is niet geschikt om van de luchtvaart groote verwachtingen te doen koesteren; doch wij mogen ook niet verzwijgen, dat zij, even als op de spoorwegen, zeldzaam voorkomende uitzonderingen zijn. Volgens het uitvoerige *Engelsche* werk, waaraan wij de bovenstaande gevallen ten deele ontleenen, waren er, toen het ettelijke jaren geleden verscheen, nog maar tien zulke ongelukken gebeurd. Daarentegen bedroeg het getal der luchtreizigers reeds 496, en waren meer dan 1000 reizen volbragt, van welke er 558 gedaan waren door leden van de familie GREEN. Onder dit laatste getal waren 270 reizen begrepen, in welke de Heer CHARLES GREEN was opgestegen. Het aantal van rampspoedige uitkomsten is dus betrekkelijk zéér gering, en wordt nog minder wanneer men in aanmerking neemt, dat slechts drie of vier derzelve niet aan de gevaarlijke of gebrekkige inrigting van den bol, of aan de onvoorzigtigheid of roekeloosheid van den reiziger, maar aan toevalligheden van de vaart-zelve waren toe te schrijven.

ELEGIE

OP DEN DOOD EENS JONGELINGS.

(Naar het Hoogduitsch van SCHILLER.)

Hartbeklemmend, als het buldrend schokken
Van een windvlaag, dreunt het klaaggeluid
Van dat huis, door 't hol gebom der klokken;
Want men draagt een dierbren doode er uit.
't Was een jongling nog niet rijp tot sterven;
Nog gerust op 't vuur van zijn gelaat,
Op zijn kracht, op de eer, die hij zou erven;
Maar geveld in 's levens dageraad! —
't Is een zoon, de hoogmoed zijner moeder;
Dat getuigt haar bittre tranenvloed!
't Is mijn vriend, mijn boezemvriend, mijn Broeder!
Kom, o kom, wie mensch heet! volg den stoet!

Zijt zoo trotsch niet, duizendjaarge wouden!
Eiken, die voor wind noch onweêr beeft!
Bergen, die den sterrenkoepel houden!
Zonnen, die 't onpeilbaar ruim doorzweeft!
Grijsaards, met de sneeuw des tijds beladen,
Die uw roem nog te verdubbelen denkt!
Helden, die, waar u de glorie wenkt,
Lauwren plukt, op heuvelen van daden! —
Als de worm den bloesem reeds doorkerft,
Wie dan nog waant zich bevrijd te sneven;
Wie durft bouwen op den duur van 't leven;
Wie durft hopen — als de jongling sterft!?

Lieflijk vloeiden, onder spel en kozen
Zijne dagen oevers langs van rozen,
En de wereld was zijn hart zoo zoet.
Hoe bekoorlijk, hoe betoovrend maalde
't Heden hem de toekomst af; hoe straalde
's Levens paradijs hem te gemoet! —
Toen de moedertrouw reeds hooploos schreide,
Reeds het rijk der schimmen hem verbeidde,
Reeds de dood zijn vreeslijk wapen hief,
Aard en hemel reeds zijn blik ontvlogen;

Toen nog wendde hij van 't graf zijne oogen....
o Den stervende is deze aarde lief!

Stil en donker is het rijk der dooden,
Diep de slaap van hen, die 't graf omsluit;
Broeder! ach, de rust, u dáár geboden,
Roeit de vrucht van al uw hopen uit!
Worde uw aardbed door de zon beschenen,
Niet tot u dringt hare koestring door;
Waait het zuiden door de bloemen henen,
Zijn gelispel streelt niet meer uw oor;
Liefde zal geen hemel u bereiden:
Nimmer biedt ge uw bruid den trouwkus aan,
Nimmer, schoon we een zee van tranen schreiden!....
Eeuwig zijn uwe oogen digt gegaan.

Maar toch, heil u! — Zalig is 't te slapen! —
Wat is 't rustig in dat kleine graf!
Is er ziel- noch zinnelust te rapen,
't Weert ook zorg en alle kwalen af.
Laat nu vrij de wangunst u belagen,
Of de zonde in haar besmettend spel;
Farizeeuwsche fijnheid u beklagen;
Vrome woede u wijden aan de hel;
Duivlenzin in englenmaskers treden;
Huichlend onregt, onder sluipgelach,
Woord en wet verdraaijen en verkneden
De eeuwen door, tot aan den jongsten dag.

Vrij moog' nu het snel geluksrad wentlen!
Leî Fortuin den dwaas op de eerebaan;
Doe zij hier vermolmde troonen kentlen;
Ginds een volk in harde kluisters slaan! —
Heil, o heil u! In uw stille woning
Laat u al die wilde wisling koel! —
Van die kluchtig droevige vertooning;
Van dat kakelbont tooneelgewoel;
Van dat zielloos ijvervol gewemel;
Van die martlende onrust in de rust,
Broeder! — van dien duivlenvollen hemel,
Blijft gij in uw doodslaap onbewust.

Vaar dan wel, gij, mijner ziel zoo waarde! —
  Slaap in vreê, gezegend en beweend!
Sluimer zacht aan 't hart der moederaarde,
  Sluimer, tot de morgen ons hereent!
Tot, op 's werelds vol gezaaiden akker,
  Gods heraut, met schel bazuingeschal,
Wie er slapen in hun graven wakker
  En voor 't oog des Heeren roepen zal!
Tot JEHOVAH onvergankelijk leven
  Aan hun vorm van eedler stof verbindt,
En den reine een zetel wordt gegeven
  Waar de bron der waarheid zich bevindt!

Zij het dáár niet, waar de wijzen 't stellen,
  Noch in 't paradijsloof des gemeens,
Noch den hemel, dien poëten spellen;
  Zeker toch bereiken wij haar eens!
Dat geen waan den pelgrim heeft bedrogen;
  Dat er ginds nog een gedachte zij;
Dat de deugd leidt over starrenbogen,
  Zaal'ge! gij, weet reeds het van nabij!
't Floers dier raadslen zag uw geest reeds dalen;
  Waarheid is 't, die ge in verrukking ziet:
Waarheid is 't, die myriaden stralen,
  Van den troon des Grooten Vaders schiet!

Gaat dan, gaat in vrede, sombre dragers!
  Zij der aard zijn overschot gebragt!
Troost u, moeder! Droogt uw tranen, klagers!
  Dekt zijn graf, en druk de zerk hem zacht!
Zou ons, God! uw raadsbesluit bedroeven!?
  Wie kan 't diep van uwen weg doorzien,
God des lichts, ook in de duistre groeven!
  Driemaal Heilge, wien we onze offers biên! —
Aarde moge in aarde zich ontbinden;
  Als een vlinder uit zijn leêge pop,
Stijgt de geest. Zijn stof waaije op de winden;
  Maar zijn liefde, als de Uwe, houdt niet op.

PUNTDICHTEN,
door
W. SCHEPERS.

BIJ DE VERKIEZING VAN DEN PRESIDENT DER FRANSCHE REPUBLIEK.

Drie namen: ORLEANS, BOURBON, NAPOLEON,
Zich beurtlings heffende aan den trans,
Bestralen Frankrijk met hun' glans:
Zoo rijst met elken dag voor de aarde een nieuwe zon.

PARIJS EN CALIFORNIË.

Aan Fransche plunderzucht, in dolle woede aan 't blaken,
Die gansch Euroop dreigt arm te maken,
Strekt Californië, waar 't goud voor 't rapen ligt,
Ter goeder uur tot tegenwigt.

HET COMMUNISMUS.

Zoo de liefde tot den naaste bij den mensch niet moog versterken,
Liefde tot het goed des naasten laat zich des te klaarder merken.

VOX POPULI VOX DEI.

Spilt god SILEEN den brandewijn
Met stroomen niet in onze dagen?
Wie kan dan nog onzeker vragen,
Of wel de stem des volks de stem eens gods zou zijn?

STAATSVERBETERAARS.

Is op gesprekken en geschriften staat te maken,
Geen eeuw was rijk als de onze in mannen van verstand,
Ervaren in bestuur; — wel niet van eigen zaken,
Neen, in bestuur van stad en land.

PERPETUUM MOBILE.

Hoorde elk sinds lang niet LOUWS bedrijvigheid verkonden?
Noch dag noch nacht gunt zijn bemoeiziek hoofd zich rust:
Zoodat, wierd niet in 't graf zijn levenslamp gebluscht,
Thans de eeuwigdurende beweging waar' gevonden.

Heerenveen, 1849.

MENGELWERK.

KALIFORNIA,

door den

Hoogleeraar G. LAUTS.

I.

GESCHIEDKUNDIGE BIJZONDERHEDEN

Ruim drie eeuwen is het geleden, dat aanvankelijk in *Spanje* het geruchte verspreid werd van *El Dorado* of *het Goudland*, hetwelk in de binnenlanden van *Zuid-Amerika* was gevonden: een land, waar de straten met goud geplaveid, de daken met goud gedekt waren. FRANCESCO DE ORELLANA, die van *Quito* tot op de Oostkust van *Amerika* was doorgedrongen, sierde het wonderbaar verhaal zijner hachelijke en moeitevolle togten op met het buitensporigste verslag, dat zijne verbeelding hem van *El Dorado* kon voorspiegelen. In dien zelfden tijd werd het eigenlijke *Goudland* ontdekt, doch drie eeuwen verliepen voordat het als een goudland bekend werd. CORTEZ, de veroveraar van *Mexiko*, was reeds Markies van *Guaxaka*, toen de rustelooze en onderneemzieke man, in 1536, de kust van *Kalifornia* ontdekte, en vrij diep in den zeeboezem doordrong, nog heden door de *Spanjaarden*, te zijner gedachtenis, de *Zee van* CORTEZ genaamd. Weinige jaren later bezochten zijne landgenooten die kust langs den Oceaan tot nog hoogere breedte, en zagen er bergen, wier kruinen met sneeuw bedekt waren. Het ontbrak er echter aan die beschaving, welke zij in *Mexiko* vonden, en aan goud, waarvan de inboorlingen geen kennis hadden en waarnaar de *Spanjaard* zoo gierig dorstte. Deze kusten werden alzoo voor beschaafder en rijker streken verwaarloosd en weldra vergeten. Het goud, door den *Europeaan* zoo vurig begeerd, bleef er drie eeuwen onaangeroerd liggen.

Was de Westelijke kust van *Noord-Amerika* reeds in 1542 door den *Spanjaard* CABRILLO bezocht, te onregt was het dat FRANCIS DRAKE in 1588 den naam van *Nieuw-Albion* wilde geven aan de geheele uitgestrektheid der kust, van de *Drake's baai* af tot den 45° noorderbreedte; zijnde de kust tot daartoe door hem langs gevaren. De *Spanjaarden* verdeelden die landstreek weldra I. *Oud-Kalifornia* of het eigenlijke *Kalifornia*, dat ten Oosten door de *Zee van* CORTEZ of de *Vermiljoen zee* wordt bespoeld, tot waar in het Noorden de rivier *Colorado* zich in dien zeeboezem ontlast. — II. Langs den Oceaan begint de kust van *Nieuw-Kalifornia* aan de *Allerheiligen-baai* (*Todos Santos*) op 32° N. B., en strekt zich uit tot aan *Kaap Mendocino* op 40° 19', volgens sommigen tot *Kaap Sint-Joris*, nagenoeg twee graden noordelijker gelegen. Er zijn er, die, van het *Spaansche* gebied, de noordelijke oevers en de schoone baaijen langs die zijde van de *Sint-Franciscus baai* willen uitsluiten.

Reeds in den aanvang der 17de Eeuw werd door de *Nederlandsche* aardrijkskundigen JODOCUS HONDIUS en WILLEM JANSZ., meest bekend onder den naam van WILLEM JANSZ. BLAEU, het eigenlijke *Kalifornia* als een schiereiland voorgesteld. Elders meende men dat zij dwaalden, en de eene aardrijkskundige volgde den ander na, met *Kalifornia* als een eiland af te beelden, tot dat, in het midden der 18de Eeuw, ten gevolge van naauwkeuriger opname dier kusten, op de *Spaansche* kaarten het eigenlijke of *Oud-Kalifornia* als een schiereiland werd nedergelegd. Zoo bleek het, dat de berigten van HONDIUS en BLAEU goed waren geweest.

Nadat FRANCISCUS DE ULLOA, in 1587, *Oud-Kalifornia* had bezocht, de bevolking had leeren kennen als bestaande uit onbeschaafde, maar vreedzame menschen, en daarvan naar *Spanje* verslag had gezonden, kwamen er spoedig Jezuiten om het bekeeringswerk dier heidenen aan te vangen. Als echte boden des vredes kwamen zij zonder gewapende manschappen daarheen, verzamelden de inlanders, die, laag van voorhoofd, met platte aangezigten en breede neusvleugels, voor weinig beschaving vatbaar

schenen, rondom zich; gewenden hen aan eenigen landbouw, en deden hen smaak krijgen in betere woningen, dan zij tot daartoe hadden gehad. Op last, uit *Madrid* in *Mexiko* ontvangen, werden de Jezuiten in de 17de Eeuw uit het *Kaliforniasche* schiereiland verdreven, en door de Dominikanen vervangen. Later kwamen ook de Franciskanen, wier zendelingsposten zich tot *Nieuw-Kalifornia* bepaalden, alwaar zij sedert het midden der 18de Eeuw hunnen arbeid uitbreidden. Edoch zij bleven in de nabijheid der kusten, zich daarvan maar weinige mijlen verwijderende; zoodat de *Spaansche* heerschappij slechts in naam zich vijf-en-twintig of dertig mijlen ver, tot aan het *Sneeuwgebergte*, uitstrekt.

Het *Spaansch* Gouvernement, geen andere bedoeling hebbendende dan den inlanders het Christendom en de beschaving te leeren kennen, hield er geen krijgsvolk of oefende er geen gezag uit, dan voor zoo ver de bescherming der geestelijke vaders zulks noodig maakte. De krijgsmagt, over geheel *Kalifornia* verspreid, beliep ongetwijfeld geen 400 koppen, allen ruiters, en in het werpen van den strik (*lasso*) bedreven. Eigenlijk was dus de heerschappij in handen der monniken, en de betrekkingen tusschen hen en de militaire kommandanten waren niet altijd van vriendschappelijken aard. De geestelijke zendelingen, jaarlijks door het *Spaansch* Gouvernement daarheen gezonden en bezoldigd, moesten zich tot een verblijf van tien jaren verbinden; wilden zij, na dat tijdverloop, de *Missiën* weder verlaten, dan waren zij toch even arm bij hun vertrek als bij hunne komst. Niet weinigen bleven er ook na den verpligten tijd, zelfs tot het einde hunner dagen.

De Zendelingsposten behoorden tot de Militaire distrikten of *Presidio's*, waar de Militaire Kommandant met 40 of 50 ruiters zijn verblijf hield. Hier was een fort met eenige stukken geschut, kommandants-woning, kazernes, woningen voor de gehuwden, en pakhuizen tot het opslaan en bewaren der goederen, welke uit *Mexiko* ter zee van *Akapulko*, later van *San Blas*, in het gebied van *Xalisko*, ten behoeve der *Missiën* werden aangevoerd, of die van de *Missiën*,

ter verscheping naar *Mexiko*, werden bijeengebragt. — Nabij het *Presidio* bevindt zich meestal een gehucht of dorp van *Spaansche* bastaard-afstammelingen uit *Mexiko*, of kinderen door de krijgslieden bij *Indiaansche* vrouwen in of buiten echt verwekt.

Op eene halve mijl afstands of verder van het *Presidio* bevond zich eene *Missie* met drie, vier of vijf Paters, hebbende zelden meerdan zes soldaten bij zich, om hen, wanneer zij het land intogen, te vergezellen, ter bescherming tegen de vrije *Indianen*, en tegen het wild gedierte. Zonder een geleide van ten minste twee soldaten mogten zij zich nimmer van de *Missie* verwijderen. Dat krijgsvolk diende ook om runderen of herten ten behoeve van de keuken op te vangen. Naar de keuze der monniken, behoorden nog vier of vijf Zendelingsposten onder hetzelfde *Presidio*, op zoodanigen afstand, dat gemakkelijk hulp gevraagd en verleend konde worden.

De *Missiën* zijn gewoonlijk volgender wijze ingerigt. Eene kerk of kapel met sakristy, soms versierd met fraaije en kostbare kerksieraden en schilderstukken; voorts eene ruime woning voor de geestelijken, uit onderscheidene vertrekken en eene zaal bestaande. Daaraan sluitende eene groote plaats, rondom bebouwd met kleine huisjes, werkvertrekken, keuken enz. Hier houden zich de ongehuwde *Indiaansche* vrouwen op, bezig onder anderen met het zuiveren, spinnen en weven van de wol der schapen, wier kudden, tot ééne Zendelingspost behoorende, wel eens tien-duizend stuks bedragen. De wol is fijn, doch de weefgetouwen zijn slecht. Er worden wollen stoffen tot kleeding voor de *Indianen* vervaardigd, daar ieder man met een wollen hemd of pij gekleed is; ook worden er wollen dekens gemaakt, en de veel naar een deken gelijkende *Poncho* of wollen mantel, met strepen van levendige kleuren, die vooral op de westkust van *Zuid-Amerika* veel gedragen, en even gemakkelijk bij warmte als bij koude geacht wordt. — Slechts met bepaald verlof mogen de ongehuwde vrouwen over dag uitgaan; er is dus weinig omgang tusschen dezen en de mannen. Dit klooster, indien men het eens zoo noemen

wil, verlaten zij echter, wanneer zij huwen, waartegen zelden beletselen in den weg worden gelegd. — Het dorp of *las Rancherias* ligt op korten afstand, en bestaat uit eenige straten of rijen huizen, waar elk huisgezin afzonderlijk woont. In die woningen is het doorgaans zeer morsig; zij zijn veelal van huisraad ontbloot, en van zandsteen of gedroogde kleisteen gébouwd. — Hoenders, duiven, vruchtboomen enz. mag ieder huisgezin voor zich-zelf houden; overigens ontvangen allen hunne spijs úit de algemeene keuken. Driemaal daags wordt de klok geluid, en dan laat ieder gezin zoo veel portiën halen als er hoofden zijn. Het voedsel bestaat uit eene lijvige soep (*atole*) van moesgroenten, peulvruchten of dergelijke, en waarbij het vleesch geenszins vergeten wordt. Nog ontvangen zij meel, of brood, maïs enz., zoodat er voor gezond voedsel in ruimte gezorgd wordt. — Daarentegen moeten zij de landerijen, tot de *Missie* behoorende, bebouwen, voornamelijk met tarwe, garst, rogge, maïs, aardappelen en peulvruchten, ook zorg dragen voor den moestuin met aspergie, salade, groenten, rammenas enz. en voor den boomgaard, alles onder toezigt der Paters of der soldaten, die inlandsche opzigters onder zich hebben.

Gelijk ze driemaal daags door de klok ter maaltijd worden geroepen, zoo worden ze ook driemaal daags ter kerk genoodigd. Het onderwijs, dat zij genieten, is zeer gering. Zoodra zij gedoopt zijn, behooren ze aan den Zendingspost, en mogen zich van daar, zonder verlof, niet verwijderen. Zij worden echter met zachtheid behandeld en tot hunne nationale spelen en dansen door de Paters aangemoedigd. Zoekt een gedoopte inlander van de *Missie* te ontsnappen, dan wordt hij door de ruiters nagezet en meest altijd opgevangen en teruggebragt. Voor die zucht naar vrijheid moeten ze met een ijzer aan het eene been boeten. Ten einde echter hierin te gemoet te komen, wordt hun een- of tweemaal 's jaars vergund, den stam, waartoe zij behooren, te bezoeken. Zelden blijft er een achter, dewijl ze weten door de soldaten teruggehaald te zullen worden.

De meeste Zendelingsposten bestaan uit 600 tot 1200, doch

enkele uit meer dan 2000 inboorlingen. Volgens de *Russische* reizigers is de sterfte onder deze *Neophyten* zeer groot, in weerwil van de goede voeding en de zorgeloosheid waarin zij leven kunnen. Komt dat van het gebrek aan vrijheid, of van den arbeid, waaraan zij, hoewel die niet te zwaar is, ongewoon zijn? Men beweert zelfs dat de sterfte onder de Christen-inlanders zoo groot is, dat jaarlijks een Pater, vergezeld van twee of drie ruiters, onder de naburige horden, op het aanwerven van *Neophyten* uitgaat, en hun getal wel eens met geweld vermeerdert.

Behalve met het scheren der schapen, en het bezorgen van den landbouw en den tuinarbeid, houdt men zich in de *Missie* ook bezig met boterbereiding, smeersmelterij, zeepziederij, leerlooijerij enz. Nadat in de behoeften van allen is voorzien, wordt het overige in de pakhuizen bewaard, om bij gelegenheid naar het *Presidio* te worden afgevoerd. Zoo verkrijgt men tarwe, maïs, garst, boonen en erwten, boter, talk, zeep, huiden, wol, zout en andere voortbrengselen van het Land tot uitvoer. Daarvan ontvangen de Militairen het noodige tegen vergoeding, en het overige gaat voor rekening der *Missiën* naar den Pater Guardiaan, of een ander geestelijk Opperhoofd te *Mexiko*. De eerwaarde Vaders ontvangen langs denzelfden weg de onmisbare *Europesche* en andere benoodigheden, als chokolade, thee, suiker, specerijen, wijn, ijzeren gereedschappen, geweren, buskruid enz. Is er verder nog geldswaarde voor de *Missie* te goed, dan wordt die aan kerkversierselen besteed.

Men wil dat er, ten gevolge der gedurige aanwerving van *Neophyten* voor de Zendelingsposten, vijandschap tusschen de vrije *Indianen* en de Paters Franciskanen is ontstaan; de meeste stammen hebben zich meer in het binnenland terug getrokken, en van de andere was het steeds te vreezen dat zij, hun kans schoon ziende, den een' of anderen Zendelingspost overvallen zouden, om de gebouwen in brand te steken en de *Spanjaarden* te vermoorden.

De vrije *Indianen* vooral zijn traag, morsig en afkeerig van allen landbouw. Zij eten veelal hetgeen zij vinden,

en bemoeijen zich een weinig met de jagt op elanden, herten enz. Von Kotzebue meent dat de vrije inlanders vrolijker zijn dan de gedoopten. Velen zijn beneden de vijf voet en zien er krachteloos uit. Roodhuiden kunnen ze niet genoemd worden, daar ze donkerbruin van kleur zijn; misschien gedeeltelijk doordien zij zich de huid met kleiaarde, houtskool enz. besmeeren. Zij hebben lang, stroef zwart haar. Die, welke in de nabijheid der *Sierra Nevada* wonen, worden gezegd welgemaakt te zijn, en een minder dom en leelijk uitzigt te hebben, dan de horden die in de nabijheid der kust omzwerven.

Zoo bleef *Kalifornia* aan *Spanje* jaarlijks eene aanzienlijke som gelds kosten, zonder eenige andere bewustheid dan dat het Christendom en de beschaving er onbeduidende vorderingen maakten. De vrijheidsoorlog ontbrandde in *Mexiko*, en de toevoer van monniken uit *Spanje* naar *Kalifornia* hield op of had althans met groote bezwaren te worstelen. Ook het krijgsvolk bleef zonder bezolding. Deze omstandigheden, gevoegd bij de gebeurtenissen en beroeringen, waarvan de naburige gewesten het tooneel waren, deden de inlanders der *Presidio's* tot onrustige bewegingen overslaan. Nogtans bragt het weinige krijgsvolk hen gemakkelijk tot rede. Maar het krijgsvolk gevoelde nu, dat het de beschermer was der geestelijken, maakte zich meester van het gezag en verklaarde zich onafhankelijk. De *Spanjaarden* en hunne afstammelingen sloten zich aan de nieuwe meesters aan. Die geringe bevolking dwong weldra de aanvoerders, onder welke niemand bekwaam genoeg was zich als opperhoofd te doen gelden, om zich aan de vereeniging der *Mexikaansche* Staten aan te sluiten, en hare lotgevallen te deelen. De beide *Kalifornia's* werden bij die Unie ingelijfd, zonder het voorregt te genieten leden van den Bond te zijn. Zij wonnen er echter bij, dat het vroegere verbod van handelsverkeer met vreemden in eene algemeene vrijheid voor schepen van alle natiën veranderd werd.

Reeds sedert den aanvang der tegenwoordige eeuw was het bezit der *Kaliforniasche* kusten aan twee Mogendheden als eene wenschelijke zaak voorgekomen: de *Noord-Amerikaan-*

sche Unie en *Rusland*. Eigenlijk was het niet *Rusland* zelf, maar waren het de beambten der *Russische* Pelterij-maatschappij, die, in de *Aleutische* eilanden en op de Noordwestelijke kusten van *Amerika* handel drijvende, en er posten hebbende voor de jagt, gaarne die posten met granen en anderen voorraad uit de *Kaliforniasche* havens zouden voorzien. Daarbij kwam dat de *Russen*, die een geweldige jagt maakten op de zee-otters, toen deze dieren bij de meer noordelijk gelegene handelplaatsen zeldzamer werden, naar de kusten van *West-Kaledonië* en van het *Oregon*-gebied kwamen afzakken. Zoo bezochten zij mede de noordelijke kuststreek van *Nieuw-Kalifornia*, waar zij in 1812, naar het heet »met toestemming der inboorlingen," op de hoogte van 38° 33′ N. B. een fort bouwden, en zich tegen den wil der *Spanjaarden* staande hielden. — De *Amerikaansche* en ook de *Engelsche* walvischvangers, na in de zee ten oosten van *Japan* maanden te hebben rondgezwalkt, wendden niet zelden den steven naar *Kalifornia*, of ze daar potvisch of spermaceti-visch mogten vinden, en herstelling voor de manschap van hunne scorbut- en andere zeekwalen, en uitrusting van hunne vermoeijenissen. Vóór dien bloeijenden tak der *Amerikaansche* scheepvaart rees de *Kaliforniasche* kust steeds hooger in waarde, zoodat, om andere zeevarende natiën de loef af te steken, en bij meer westelijke uitbreiding van het gebied der Unie, zich van goede havens aan den grooten Oceaan te verzekeren, die kusten in bezit werden genomen.

II.

BESCHRIJVING.

Uitgestrekt zijn deze kusten, wanneer men van *Kaap Sint-Lukas* op 22° 44′ N. B. tot aan *Kaap Mendocino* op 40° 19′ N. B. de geheele lengte aanneemt. Een groot verschil moet daaruit ontstaan van luchtgesteldheid en voortbrengselen. Dit wordt echter aanmerkelijk gewijzigd door het gebergte, dat in de rigting van het noorden naar het zuiden die landstreek doorloopt. Het eindigt in *Kaap Sint-*

Lukas, een hoog voorgebergte, dat in zee uitsteekt. Noordelijk vereenigt zich die bergketen met de hoogere gebergten, het *Nevada*- of *Sneeuw*- en het *Rotsgebergte*. Het laatste rigt zich noordoostelijk, terwijl het eerste meer westelijk, hoogstens tot op twintig mijlen van den Oceaan, zijne lagere met bosch gekroonde of hoogere kale of met sneeuw bedekte toppen voor den zeevaarder doet te voorschijn treden. Langs de uitgestrekte kusten ontmoet men in het Zuiden de *Tierras Calientes* of heete landen, verder op de *Tierras Templadas*, gematigde landen, en hooger op de *Tierras Frias*, koude landen. Men verlieze evenwel niet uit het oog, dat men in *Noord-Amerika*, bij dezelfde breedte als in *Europa*, grootere koude en hitte heeft te verduren, zoo wel op de oostkust en binnenslands als op de westkust, hoezeer het verschil op de oostkust verreweg het aanzienlijkst is.

OUD- OF NEDER-KALIFORNIA.

Het strekt zich uit aan de Westzijde tot iets hooger dan 34° zoodat het eene kustenstreek heeft van 160 mijlen (20 in eene graad) en eene breedte van 15 tot 20 mijlen. Door zeevaarders wordt het minder bezocht dan *Nieuw-Kalifornia*, dewijl de dorheid van den grond er den aanbouw van granen en andere leeftogt minder doet gedijen. Het gebergte bestaat meestal uit kale rotsen. Men wil dat er onder zijn van ongeveer 5000 voet hoogte; ook zouden er twee of drie vulkanen worden gevonden.

Rivieren heeft men er niet, want de *Colorado*, die zich in het Noorden van de *Vermiljoenzee* ontlast, kan niet tot *Kalifornia* gerekend worden. Op 150 mijlen afstands van hare monding ontspringt ze uit het gebergte, neemt uit de beide bergketenen, tusschen welke zij zich zuidwaarts kronkelt, onderscheidene rivieren in zich op, verandert meer dan eens van naam, en verrijkt zich op weinige mijlen van den Zeeboezem met de wateren van de *Martelaars-rivier*, welke, westelijk van de *Colorado* haren loop hebbende, kan gezegd worden *Nieuw-Kalifornia* te besproeijen. Er zijn in *Oud-Kalifornia* slechts beekjes uit het gebergte afda-

lende, welke eenige poelen en moerassen vormen; weinige bereiken op de Oost- of Westkust de wateren der zee.

De dorre en steenachtige bodem levert onderscheidene kaktus-soorten, waaronder met eetbare vrucht als de *pita-jagas*, en de *fakkeldistel*, die tot 40 voet hoog groeit en mede eene eetbare vrucht geeft. Op de meer vruchtbare plekken groeijen onderscheidene boomsoorten, en op de oases worden maïs, peulvruchten en aardappelen geteeld. De olijfboom en de wijngaard, door de *Spanjaarden* ingevoerd, tieren er wel. — Men vindt er eene soort van damhert, en een dierensoort tot het geslacht der elanden behoorende, met een breede hoornenvlugt. Geiten zijn er niet schaarsch; maar paarden zijn er zeldzaam, en evenzoo runderen; doch minder zeldzaam is er de beer. Er zijn sprinkhanen, schorpioenen en ander schadelijk gedierte; onder verscheidene soorten van slangen, de zoo gevaarlijke ratelslang, die ook in andere steenachtige deelen van *Noord-Amerika* veel gevonden wordt. Eenden en andere watervogels zijn hier vele. De zee levert overvloed van visch; de spermaceti- en andere walvischsoorten, vertoonen zich in de nabijheid der kusten. Die rijkdommen zijn er tot nog toe van geen nut geweest, en de banken van fraaije pareloesters, met paarlen van het eerste water, worden, bij gebrek van aanmoediging, niet bevischt.

De inboorlingen zijn uiterst vadsig en morsig, en zeer bekrompen van geestvermogens. Hun voedsel is dikwerf walgelijk. Sedert de onafhankelijkverklaring, is den gedoopten de vrijheid geschonken, doch hunne traagheid heeft op vele plaatsen tot oorzaak of voorwendsel gediend, om hen weder tot gedwongen arbeid op de landerijen van de *Missiën* te noodzaken. Sommigen brengen de bevolking op 9000 zielen; anderen begrooten het getal op nog geene 6000. Het getal *Spaansche* afstammelingen is onbeduidend.

Oud-Kalifornia wordt in vier *Presidio's* of Distrikten verdeeld; gezamentlijk hebben ze 19 *Missiën* of Zendelingsposten. Het is waarschijnlijk, dat de meesten thans zonder geestelijken zijn.

Loretto is de hoofdplaats, gelegen op de Oostkust, aan

eene opene haven, gedeeltelijk door het eiland *Carmen* gedekt. Behalve het van steenen gebouwde fort, de kerk en zendelingswoning, bestaat het uit eenige ellendige hutten en teelgronden. Er zouden in de nabijheid zilvermijnen gevonden zijn.

Sint-Rosalia ligt noordelijker aan de ruime *Malego-baai*, die naar het noorden open is, mede aan de Oostkust; zij is van nog minder beteekenis dan *Loretto*.

In de *Vermiljoenzee* heeft men, van het Noorden beginnende, de eilanden *Ignatius*, *Sint-Angelo*, ook *Sint-Ines* genoemd, *Tiburon*, *Sint-Francisco*, *Tortuga*, *Lobos*, *Carmen* of *Carmel*, *Sint-Joseph*, *Heilige-Geest-Eiland* of *de Spiritu Santo*, en *Cerralbo;* — op de Westkust, ook van het Noorden beginnende, *Cenizas*, *Guadeloupe*, *San-Benito*, *Codero* of *Cerras*, en *Sint-Margaretha*.

NIEUW- OF OPPER-KALIFORNIA.

Dit strekt zich uit tot aan *Kaap Mendocino*, op 40° 19′ N. B., en heeft dus eene lengte van 120 mijlen. De breedte is niet op te geven, dewijl de *Spaansche* militaire en Zendelingsposten zich niet verre van de zeekust hebben verwijderd, en het binnenland door vrije *Indianen* wordt bewoond. Die vrije inboorlingen kunnen in een groot aantal stammen verdeeld worden, waarvan er in de nabijheid van elk *Presidio*, en verder op, steeds verscheidene op korten afstand van elkander gevonden worden. Gewoonlijk spreken eenige, die in elkanders nabijheid wonen, dezelfde taal. Gelooft men de berigten, dan zijn er, tot op drie of vier dagreizen afstands van de kust, in *Nieuw-Kalifornia* welligt een honderdtal stammen, wier talen of tongvallen wel op twintig zijn te rekenen.

Langs en in de nabijheid van de kust vindt men serpentijn, kalkspath, zand- en leisteen en andere steensoorten, die zich hier en daar in scherpe en fantastisch gevormde punten verheffen. Op korten afstand van de kust beginnen zachtglooijende en groenende heuvelen, om dieper landwaarts in over te gaan in hooge rotsgevaarten en kale of met sneeuw bedekte bergen. In de *Sierra Nevada* of

Sneeuwgebergte moeten ook vulkanische kegels worden aangetroffen.

Een aantal rivieren, uit het gebergte afstroomende, bewatert deze landstreek, vooral het noordelijk gedeelte. De *Sint-Filips-rivier*, die uit het hoog in het gebergte gelegen *Tegujo-* of *Tejugo*-meer ontspringt en zich in de haven van *Monterey* ontlast. Voorts de *Jesus-Maria-rivier* en de *Sint-Joachims-rivier*, welke beide, zich vereenigende, tot een' breeden, diepen stroom worden, om zich met de *San-Sacramento* te zamen te voegen, en alsdan, na een' kronkelenden loop van meer dan twintig mijlen lengte, een ruim waterbekken van ongeveer anderhalve mijl breedte als hoofdstroom hebbende, en tal van smalle geulen en armen vormende, in de baai van *San Francisco* hare wateren uit te gieten. De *Sacramento*, die op merkelijken afstand uit het Noorden aanstroomt, moet uit een meer ontspringen. Er zijn andere meren in het hooge gebergte, als het *Timpanagos-meer*, ten Noorden van het *Tejugo-meer;* terwijl meer Oostwaarts zoute meren zijn aan te treffen, en een derzelve omringd is door eene vlakte, alwaar, in den zomer, veel zout kan geraapt worden.

De vruchtbaarheid van *Nieuw-Kalifornia* is oneindig grooter dan die van *Oud-Kalifornia*, hoewel de veelvuldige rivieren op vele plaatsen moerassen en poelen vormen. In den zomer voeren de noordwestewinden een' koudeu luchtstroom aan, vrij dikwijls verzeld van vochtige dampen, die den wasdom der planten niet weinig benadeelen. De vruchtboomen tieren uit dien hoofde slecht in de nabijheid der kust, beter meer binnenslands, waar ook wijnbergen zijn aangelegd, die lekkere druiven en smakelijken wijn leveren. Verschillende moes- en tuingronden worden er gekweekt, de rammenas verkrijgt eene aanzienlijke grootte; — tarwe en garst, die aan de *Missiën* veel verbouwd worden, geven er van tien- tot dertigvoud; erwten en boonen geven ruimeren oogst, nog beter de aardappelen, en de maïs of het Turksche koren geeft er niet zelden honderdvoudige vrucht. — De landstreek is rijk aan viervoetig gedierte. Runderen, die er zich sterk vermenigvuldigen, vinden smake-

lijk voedsel in de schoone weiden, en het vleesch is voortreffelijk. Er zijn veel paarden en schapen. Daar deze en de runderen vrij rondzwerven, worden ze, wanneer men ze noodig heeft, met den strik (*lasso*) gevangen. Op die wijze vangt men ook de geheel in het wild levende dieren. Als wild heeft men elanden en herten, hazen en konijnen. Vossen, wolven van meer dan eene soort, ook witte wolven; bruine en aschgraauwe spitsmuilige beeren zijn er veelvuldig. Het stinkdier of de stinkkat is er niet vreemd, maar de tijger behoort er tot de zeldzamer diersoorten. Sprinkhanen, slangen en dergelijk schadelijk gedierte vindt men hier veel minder dan in *Oud-Kalifornia*. Gevogelte is er veel en velerlei; behalve gieren en soortgelijke roofvogels, zijn er spechten, kraanvogels, ook fraai gekleurde kleine vogels en daaronder, zoo men meent, de kolibri. Voorts patrijzen, pluvieren, duiven, hoenders, eenden, en ganzen in het najaar bij aanzienlijke vlugten. Ook de witte en grijze zich met visch voedende pellikaan is er veelvuldig. De rivieren, poelen, havens en baaijen bieden visch in overvloed: onder anderen voortreffelijke zalm en steur; doch de *Spanjaarden* en de inboorlingen maken zoo weinig werk van de visscherij, dat de Paus aan de Franciskanen en hunne kudden steeds vergund heeft, op de vastendagen vleesch te nuttigen. Walvisschen geraken soms in de baaijen op het droog; robben, zeekalveren en zeeleeuwen, die door de inboorlingen gegeten worden, vindt men op de kusten. De zee-otter, die zich te voren, ook nog in de eerste twintig jaren dezer eeuw, bij scholen van duizenden aan deze kusten vertoonde, schijnt door de *Russen* en *Aleuten* weggevangen of te zeer verontrust en verjaagd te zijn.

De inboorlingen zijn, even als in *Oud-Kalifornia*, traag en morsig; de onafhankelijke stammen hebben kleine, naauwelijks vier voet hooge, rond ineengevlochtene hutten, wier oprigting weinig moeite vordert, en die zij bij het verlaten der landstreek meestal verbranden. De groote menigte stammen of horden, ten Westen van het *Sneeuwgebergte*, leven veelal in onderlinge vijandschap. Men vindt aan den voet van het hooge gebergte stammen, minder leelijk

van trekken en rijziger van gestalte dan nader bij de kust. In den winter dragen zij elandshuiden, die zij daartoe weten te bereiden, of mantels en hoofdbedekkingen kunstig van vederen gemaakt. Het getal der onafhankelijke inboorlingen is, zelfs bij gissing, niet op te geven. De gedoopten kunnen welligt op 20,000, doch gewis niet hooger, worden begroot. De *Spanjaarden* en hunne afstammelingen, of die van gemengd ras, welke zich, naar men verzekert, sterk vermenigvuldigen, bedroegen, bij den aanvang van het jaar 1848, 6000 à 7000 zielen.

Het gewest wordt in 4 *Presidio's* of Distrikten, en in vijf-en-twintig tot dertig Zendelingsposten of *Missiën* verdeeld. Leeren wij het kennen zoo veel de schaarschheid der berigten toelaat, en vangen wij aan van het Zuiden.

Sint-Diego. (32° 42'.) Men acht deze de oudste Zendelingspost van *Nieuw-Kalifornia.* Zij ligt in eene onvruchtbare landstreek, die een treurig aanzien heeft; doch aan eene goede haven, de baai van *Loma* geheeten. De *Coronados*-eilandjes liggen op eenigen afstand voor die baai, waarachter voor groote schepen eene goede ankerplaats is. — Vroeger werd deze haven dikwijls bezocht door de van *Manilla* komende galjoenen.

Sint-Juan de Compistano, aan het kanaal van *Sint-Barbara*, dat door onderscheidene eilandjes, welke vóór de kust liggen, gevormd wordt. Het eiland *Sint-Catarina* dekt de haven. Aan de *Missie* van *Sint-Jan* meent men dat het zwaarste en smakelijkste rundvee wordt gevonden.

Sint-Barbara, mede aan het kanaal van *Sint-Barbara.* Dit *Presidio* ligt aan eene bogt, welke in het Zuiden gedekt is door het eiland *Santa-Cruz*, en de kleinere eilandjes *Sint-Miguel* en *Sint-Rosa.* In die bogt was vroeger de parelvisscherij, die thans geheel verlaten is. — Van *Sint-Barbara*, op vier of vijf mijlen binnenslands, is de grond zeer vruchtbaar; doch men heeft gebrek aan rivieren of beken.

Monterey. De baai heeft ten Noorden den *Nieuwjaarshoek*, en ten Zuiden de *Cipressenkaap*, met eene wijdte van 8 mijl en eene diepte van 6 mijl. Hoewel er goede ankergrond is,

vooral achter den zuidhoek, waar ook het fort gevonden wordt, ligt echter de baai te zeer open voor de veelvuldig heerschende weste- en noordwestewinden, die er zwaren golfslag en mist aanbrengen. De landstreek vertoont zich hier overigens vruchtbaar, ofschoon in de nabijheid van het fort de grond zanderig is, en er geen zuiver drinkwater wordt gevonden, dan in de regenbakken van het fort. In het Noordoosten en in het Zuidoosten vindt men op weinige mijlen afstands de *Sint-Filips-* en de *Carmelrivier*, welke men gelooft, die zich op 7 of 8 mijl ver met elkander vereenigen en uit het *Sneeuwgebergte* afkomen. Het fort, uit een vierkant bestaande, heeft op elken hoek een blokhuis, en buitendien twee batterijen. De kerk, het woonhuis van den Gouverneur van *Noord-Kalifornia*, later van dien van de beide *Kalifornia's*, en de andere gebouwen, vertoonen meer uitgebreidheid en grooter welvaart dan elders in deze streken. Het Spaansche dorp is niet onaanzienlijk.

Sint-Karel, veelal *San Carlos de Monterey* genaamd, ligt twee mijlen Zuidoost van het *Presidio*, en is een der aanzienlijkste Zendelingsposten. Deze post ligt in een bergachtige streek, die fraaije gezigtspunten oplevert aan de rivier *Carmel*. De kerk is met onderscheidene schilderijen versierd. Het zendelingshuis en de onderscheidene pakhuizen der Paters, allen van steen gebouwd, liggen daar tegenover, en het *Indiaansche* dorp een steenworp verder. De opzigters, welke de Franciskanen uit de *Indianen*-zelven kiezen, en die met het vonnissen en toedienen der straffen aan hunne landgenooten belast zijn, voeren den weidschen naam van *Cacikes*.

Sint-Clara, in het Noordoosten van *Monterey*, in 1777 gesticht, op omtrent 8 mijlen afstands, ligt in eene vruchtbare, wel bewaterde landstreek, en heeft door een' zeearm gemeenschap met de baai van *Sint-Francisco*. De gebouwen hebben een' grooten omvang; de bevolking van *Indianen* is er aanzienlijk; de tuinen en landerijen zijn in een' goeden staat en wel onderhouden; de paarden, runderen en schapen van deze *Missie* zijn groot in getal. — Ook het Spaansche dorp of *Pueblo*, tot deze *Missie* behoorende, ziet

er zeer welvarend uit. Het ligt in eene bekoorlijke streek, en de steenen huizen zijn omringd van boomgaarden met perziken, abrikozen, appelen en andere ooftsoorten; ook wijngaarden langs heiningen geleid. Hoenders en duiven verlevendigen het geheel, dat door eene gezonde en tevreden bevolking bewoond wordt.

Sint-Franciscus. Dit *Presidio* (37° 48′) ligt achter den Zuidhoek of *Dennenkaap* van de zeer ruime *Sint-Franciscusbaai.* Een fort, *Sint-Joachim* genaamd, op eene hooge uitstekende landpunt aan de zuidzijde van den naauwen ingang, verdedigt het inkomen der baai. Overigens zijn de gebouwen alhier van weinig beteekenis. Die van de *Missiën* van *Sint-Franciscus*, op eene mijl afstands van het *Presidio*, doen zich beter voor. De landstreek heeft een dor en kaal voorkomen; rotspunten verheffen zich uit een' zandigen bodem, en de heuvelen zijn met onaanzienlijk kreupelhout of struikgewas bedekt. Het *Presidio* en de *Missie* liggen beide op een' landtong. Deze plek geeft den bezoeker, van wege de nevels en koude zeewinden, geen hoog denkbeeld van de vruchtbaarheid, welke dieper in de baai met der daad gevonden wordt.

Sint-Joseph, een paar mijlen verder oostwaards aan eene andere zeebogt gelegen, werd in 1797 gesticht. Hier bloeit alles bijzonder welig, dewijl, even als met *Sint-Clara* het geval is, de ligging zeer gelukkig is gekozen. De wijn, die hier gebouwd wordt, komt de Malaga nabij. De groenten en granen gedijen voortreffelijk. In de nabijheid zijn, uit hoofde van de daartoe geschikte kleiaarde, steenbakkerijen aangelegd. Brand- en timmerhout is hier niet overvloedig.

Hyearba-buena, alzoo genoemd naar een welriekend kruid dat veel op den oever van deze bogt wordt gevonden. Men vindt hier eene zeer veilige ankerplaats, overvloed van voortreffelijk water en brandhout. Ten gevolge van het veelvuldig ankeren der schepen alhier, is er sedert de laatste twintig jaren het tegenwoordige vlek ontstaan.

Aan de noordzijde van *Baai Sint-Franciscus* zijn, ongeveer dertig jaren geleden, nog twee Zendelingsposten aangelegd, *San Francisco Solona* aan eene bogt, drie mijl van

zee, en *Sint-Gabriël* aan een' boezem verder oostwaards, een paar mijlen van de plaats, waar de rivier van het *Heilige Sakrament* zich in de baai stort. Deze beide *Missiën* zijn zeer wel geslaagd, dewijl hier, even als bij *Sint-Clara* en *Sint-Joseph*, eene vruchtbare landstreek is gekozen, waar eensdeels geen gebrek aan water en anderdeels de grond niet moerassig is.

De *Baai van Sint-Franciscus* is zoo uitgestrekt, dat zij de grootste vloten kan bergen. Men berekent haren omvang op 30 mijlen, welke uitgestrektheid door eenige eilanden in twee waterkommen, eene noordelijke en eene zuidelijke, wordt verdeeld. Beide zijn bovendien met verscheidene eilandjes als omzoomd, en hebben armen of bogten, die vrij diep in het land indringen. In dier voege is er niet alleen ruimte voor duizende schepen, maar leveren vooral de inhammen langs den noordelijken oever uitstekende gemakken aan, wijl er diepte genoeg is voor de grootste schepen om digt aan den wal ten anker te komen, en de schepen er ook, door de nabijheid en overvloed van het schoonste timmerhout, alle noodige herstellingen kunnen ondergaan. — In het zuiden van de zuidelijke kom liggen *Sint-Franciscus*, *Sint-Clara* en *Sint-Joseph*, en aan de noordelijke oevers van de noorder haven *Sint-Franciscus*, *Solona*, *Sint-Gabriël*, en het sedert opgekomen vlek *Hierba-bene*.

Groote verscheidenheid van gezigten levert de baai op. Naar den zeekant heeft men kale rotsen en scherphoekige klippen, of lossen zandgrond, waaruit punten van zandsteen of leisteen te voorschijn komen, en bruin verweerde heuvelklingen, of armelijk zich voordoend struikgewas, terwijl wit stuifzand den ruiter in de oogen waait, of de koude vochtige nevel hem noodzaakt zich in zijnen mantel (*poncho*) te wikkelen. Meer naar binnen ontwaart men kleine groepen van den deugdzamen stekelbladerigen eik, of donkere bosschen van den pijn- of dennenboom. Hier, eene vlakte bedekt met moerasplanten, op den vochtigen bodem, waar eenden, ganzen en andere watervogelen tot de jagt uitlokken. Doch meer oostwaards, buiten het bereik der zee-

winden: welk eene heerlijke groeikracht ontwikkelt zich daar! Prachtige bosschen, met zwaar geboomte, van 100 tot 150 voet hoog; welige landouwen, met kudden van horenvee, niet honderden maar duizenden sterk; even zoo talrijke menigten van schapen of geiten, en groote troepen van paarden, zoo sierlijk en trotsch in hunne vrijheid. Ginds rent eene vervolgde school van snelvoetige herten, of het oog rust met welgevallen op het vlug en fraai gebouwde elanddier; den kop, met breed getakte hoorns versierd, nu links dan regts wendende, en toch, in weerwil van zijne waakzaamheid, door den jager verschalkt, die door het lange gras, in een elandshuid gedoken, waarvan hij den gehoornden kop opsteekt, de kudde langzaam nadert. In het blaauwend oosten, golvende heuvelen, opgevolgd door bergen, en al hoogere en hoogere bergtoppen, tot eindelijk het schitterende wit van kruinen, met sneeuw en ijs bedekt, de zonnestralen terugkaatst. Ziedaar de tafereelen, welke de *Sint-Franciscusbaai* aanbiedt. — Daar wordt het gehoor getroffen door het verwijderde, maar door de echo zoo menigmaal herhaalde kanongebulder van de batterij *Sint-Joachim*, die van hare steile rots nederziet op het schip, dat met bevriende vlag het vaarwater, van naauwelijks een kanonschotswijdte, binnenzeilt, en onder het fort bijdraait. Naderbij streelen den beschouwer dier baai, zoo eenig in haar onderscheiden schoon, de zilveren toonen der klokken van *Sint-Clara*, welke den vromen roomsch-katholijken Christen tot het gebed roepen. Is het eene gelukkige bevolking, welke die oevers bewoont? Prijst zij haren Schepper voor de goede gaven haar genadiglijk verleend? De natuur ten minste heeft die landstreek bedeeld met alles, wat de stoffelijke mensch noodig heeft om gelukkig te wezen. — Eenmaal welligt, eenmaal, God geve het, zal een gelukkig en welvarend volk, met dankbaarheid voor het almagtig en goedertieren Opperwezen vervuld, zich verheugen in het genot der weldaden, hier zoo rijkelijk uitgestrooid. — Thans? Ja, op de wijdstrekkende wateren van de *Sint-Franciscusbaai* deinen een aantal bodems van onderscheidene natiën; maar die

bodems zijn zonder bemanning. Met een onverzadelijken dorst zijn die mannen, doof voor pligt en eed, landwaarts ingevlogen; — het is de gouddorst; die dorst, welke zoo vele duizenden tot misdrijf en verderf voert!

Te midden van bevallige eilandjes, waar velerlei zeevogels, en de grijze en witte pellikanen, het vaartuig omzwieren, en de witkoppige adelaar boven het hoofd van den schepeling zich door de lucht beweegt, terwijl hij zijne prooi bespiedt, gaat men, door roeiriem en zeil geholpen, oostwaards aan. De bergen wijken achterwaards, het land opent zich, een moeras is vóór u; doch kronkelende geulen hebben diepte genoeg om het vaartuig een' doortogt te geven. Ten laatste komt men, ruim tien mijlen van het *Presidio* van *Sint-Franciscus* verwijderd, aan de monding eener rivier met hooge, steile, schaars bewassen oevers. Dit is de monding van de *San Sacramento*. Eene halve mijl is de rivier breed, en hare diepte is van onderscheidene vademen, doch er ligt eene bank in de monding, met twee tot vier voet water. Aan den oostkant heeft het vaarwater genoegzame diepte voor zeeschepen van middelmatige grootte. Op den linkeroever werd de uitloop door VON KOTZEBUE bevonden te liggen op 38° 2′ 4″ N. B. en 122° 4′ O. L. Den stroom opvarende, verandert het tooneel onophoudelijk: hier steile, daar vlakkere oevers; ook eilanden met schoon en trotsch geboomte begroeid; de bedding zich versmallende, of zich verbreedende tot eene mijl en meer, ja zelfs tot breede watervlakten, die zich voordoen als meren, van verscheidene mijlen in omtrek, maar omgeven van heerlijke landouwen. Omtrent acht mijlen ver den stroom opgevaren zijnde, komt men aan de plaats waar twee rivieren zich vereenigen, om dien prachtigen stroom te vormen. Ten westen van een' lagen bergrug, komt uit het noorden aanstroomen de *San Sacramento*, die, aan de westzijde door hooge en heuvelachtige oevers bepaald, aan de oostzijde eene menigte armen vormt, die tallooze eilandjes en moerassige gronden omvatten. Die rivier neemt, in haren loop, kleinere rivieren en beken in zich op; doch hoe ver noordwaards haar

oorsprong is te zoeken, is nog onbekend. Volgens zeggen van inlanders zou ze uit een meer voortkomen. — Uit het Oosten komt de *Sint-Joachim-rivier* uit de *Sierra Nevada*, welke van het punt der zamenvloeijing ongeveer dertien mijlen verwijderd is. Tot aan het gebergte heeft men een vlak land voor zich, veel met boomgewas bezet, en moerassige plekken. Riviertakken en beken kronkelen, vereenigen en scheiden weder van elkander, door die uitgestrekte vlakte, welke een vruchtbaar aanzien heeft. Veel herten, elanden en beeren schijnen zich in die vlakte op te houden; ook ganzen, eenden en andere watervogels.

Meer in het zuidoosten van de baai moeten nog andere rivieren zich in de baai werpen, doch bijzonderheden zijn deswege nog niet bekend.

Sir Francis Drake's baai. Wanneer men het voorgebergte der koningen, *de los Reyes*, voorbij is, omtrent vier mijlen benoorden den ingang der *Sint-Franciscusbaai*, ligt de haven, waar deze beroemde *Britsche* zeeman het anker heeft laten vallen. Zij ligt tegen het Zuiden open. Eene rivier ontlast zich in die haven, doch ze is door eene bank gesloten, waarop een zware branding staat, zoodat de sloep gevaar loopt, die, om versch water te bekomen, trachten moet daar te landen.

Bodega-Baai, door de *Russen* genoemd *Romanzows haven* of *Port Romanzow*, is weinig meer dan eene bogt, eigenlijk slechts geschikt voor kleine schepen. Rondom bergachtig, komt eene ondiepe rivier, zich tusschen de steile rotsen heen wringende, haren kleinen waterstroom met de wateren van den Oceaan vermengen. Deze, door de *Russen Slavianka* genoemd, vloeit met vele kronkelingen, eene lengte van 5 tot 8 mijlen uitmakende, zoo wel als de rivier, welke zich in *Drake's baai* ontlast, uit de *Sacramento-rivier*, waarvan zij een der veelvuldige armen schijnt te wezen. In het jaar 1812 is aan den oever eene batterij aangelegd, even als eene mijl meer binnenwaarts, op eene rots, het *Fort Ross* is aangelegd, beide gebouwd door de *Russische* Pelterij-maatschappij, die haar hoofdkantoor te

Peter-en-Pauls-haven heeft. Deze, hare betrekkingen steeds verder oostwaarts uitbreidende, en ontwarende, dat van *Mexiko* jaarlijks duizende ottervellen in *China* werden aangebragt, gevoelde zich te meer naijverig op dien handel, wijl de zee-otters in de *Aleutische* en verdere noordoostelijke eilanden zigtbaar verminderden. Zij koos derhalve deze baai nagenoeg 10 mijlen Zuidwaards van *Kaap Mendocino* uit, en bouwde dit fort op 38° 33′ N. B., zonder de vergunning van het *Spaansch* bewind te vragen. Hoewel *Spanje* nog veel hooger noordwaards op den eigendom dier kusten aanspraak maakte, stoorde zij er zich evenmin aan, als de *Engelschen* hadden gedaan, toen zij bezit namen van het *Quadra-Eiland*, dat genoemd is naar den *Spanjaard* DELLA BODEGA Y QUADRA door wien die kust was opgenomen. De *Russen* handhaafden zich in het *Fort Ross*, en de *Spanjaarden* eindigden met die bezitneming te dulden.

De sterkte bestaat uit zware balken, met twee torens, van eenige stukken geschut voorzien. Ook de gebouwen, woningen en pakhuizen zijn alle blokhuizen. De bevolking bestaat uit een klein getal *Russen* en de overigen zijn *Aleuten*, die onder de naburige inlandsche stammen vrouwen genomen hebben, waardoor het geheel omtrent 400 zielen bedraagt. — Met hunne kleine lederen vaartuigen (*Baidaren*) gaan de *Aleuten*, met groote onverschrokkenheid en behendigheid, uit op de vangst van zee-otters, pellikanen, steur, zalm enz. — Aan de andere zijde is er land- en tuinbouw, die omstreeks het fort niet wèl slaagt van wege de schrale zeewinden, doch meer binnenslands zeer gunstig staat. Tarwe en garst geven goeden oogst, aardappelen een zeer voordeeligen, kalebassen, rammenassen enz. tieren er insgelijks welig.

Bovendien wordt er allerlei arbeid van smederij en timmerwerk vervaardigd. Er is eene scheepstimmerwerf, de eenigste in geheel *Kalifornia*, en hooger op aan de rivier, waar het verval van het water dit veroorlooft, een' door het water bewogen houtzaagmolen.

Dewijl reeds twintig jaren geleden de zee-otters uit deze

streken nagenoeg verdwenen waren, vond de *Russische* Pelterij-maatschappij geen voordeel meer in het verder aanhouden van dien handelspost. Het schijnt dat zij die gebouwen heeft overgedaan, aan een' *Zwitser* (SUTTER), welligt een harer ambtenaren, die aan het *Fort Ross* den naam van *Sutterfort* heeft gegeven, en aan de landstreek den naam van *Helvetia*. Eene nieuwe houtzagerij, welke onder zijn opzigt op 5 of 6 mijl van het fort, aan de uitvloeijing van de *Slavianka* uit de *Sacramento*, in 1847 is aangelegd, schijnt de aanleiding te hebben geleverd tot het vinden van stofgoud in het rivierzand, terwijl nu de berigten, schier dag aan dag, van aanzienlijker hoeveelheid stofgoud, en ook van goud in korrels en klompen gewagen.

(Het vervolg en slot hierna.)

HERINNERINGEN UIT MIJNE KINDERJAREN.

DE KINDERSCHOOL.

I. HET SCHOOLLOKAAL.

Vóór ruim zestig jaren werd de kinderschool, binnen Amstels vesten, den stadgenoot aangeduid door middel van een geschilderd bord, boven of nevens de huisdeur geplaatst, waarop de woorden: *School en Braaijen*, of ook wel, bij forme van uitzondering: *School voor de jeugt* te lezen waren, en waaruit men, om dit in het voorbijgaan op te merken, reeds bespeurt, hoe weinig er, in dien *goeden, ouden* tijd, aan taalkennis gedacht werd. Maar in die dagen had ook nog niemand van Professor SIEGENBEEK of vader BILDERDIJK gehoord.

In de *Jordaan* en verdere min aanzienlijke buurten waren, doorgaans en in den regel, de vóórkelders, onder de woonhuizen, tot kweekplaatsen voor het nuttig onderwijs ingerigt. Hier of daar, en dat was een *School en braaijen, par excellence,* werd de school voor de lieve jeugd in de zijkamer van een klein woonhuis gehouden; maar *mijne* school won het van de twee genoemde localiteiten in menig opzigt!

Verbeeldt u, mijne Lezers! de huizenrij der Rozengracht, en een gang, eerst *onder-* en vervolgens *tusschen* twee huizen

doorloopende, en met het reeds genoemde bord versierd, zal u in 't oog vallen! Aan het einde van dien gang bevindt zich eene, ter halverwege, met vensterruiten voorziene deur, toegang verleenende naar eene binnenplaats. Op die binnenplaats, tegenover de beglaasde deur, staan drie woningen. In N°. 1 woont de eerzame Mr. PIETER HEBERT en zijne wettige huisvrouw; de man bekleedt de hooge waardigheid van stads-wapenschilder; maar, zie daar ook al wat ik u van hem te zeggen weet. In N°. 2 woont JAN MINDORP, met zijne vrouw, twee dochters, ANTJE en ANNEMIETJE, en eene bejaarde zuster. De man is timmermansknecht, en de zuster vervult de aanzienlijke betrekking van Schoolmatres. In N°. 3 bevindt zich de school, uit N°. 2 toegankelijk, door eene communicatiedeur.

Het schoolvertrek is tamelijk groot en ruim, met eene hooge verdieping, en voorzien van een' wijden, ouderwetschen schoorsteenmantel, waarin ik mij evenwel niet herinner ooit rook of vonken te hebben zien opstijgen. In den regterhoek der kamer is eene bedstede, waarin niemand slapen kan; want op de onderlagen staan en liggen vaatjes, dozen, manden en allerlei rommelgoed. Aan den muur, tegenover den schoorsteen is een kapstok met knoppen, om de hoeden en doeken der scholieren eene plaats te geven. Tevens dient hij tot eene plaatse van *reclusie en tuchtiging* voor stoute kinderen, die, door de schoolmatres, gecondemneerd zijn, om *»onder den kapstok te staan."* Onder deze plaats van *orde* en *schande* bevindt zich een, in eene kinderschool onmisbaar meubelstuk, destijds (mogelijk wel nog) onder den naam van stilletje bekend. Tegenover de ramen zijn lage zitbanken geplaatst, en digt bij een der lichtramen bevindt zich de zetel der schoolmatres; eene soort van toonbank, en ook zóó geheeten. Tot het voorkomen van togt, staat, nevens de huisdeur, een schot, het werk van Mr. MINDORP, zamengesteld uit planken met verschillende figuren beschilderd en verguld; fragmenten van de eene of andere afbraak. Vóór dit schot, en onder de twee vensterramen, bevinden zich insgelijks zitbanken.

Op de vermelde binnenplaats is een waschhok, tevens tot berging van potten en pannen geschikt, en de mond van een' regenbak, door een' grooten lindeboom overschaduwd. Wanneer de Schoolmatres jarig is, mogen de kleintjes zich hier vermaken: paardjespelen enz.

II. DE SCHOOLMATRES.

Zij is eene reeds bejaarde vrouw, door de kinderen, met betamenden eerbied, ANTJEMEU geheeten. Geen der scholieren dacht er aan, om te vragen of zij eene bedaagde vrijster, dan wel eene weduwe was? Zij was de zuster van *Oome* MINDORP, of liever van diens vrouw, die den naam van MIETJEMEU droeg, en met die kennis hielden wij ons tevreden. ANTJEMEU was niet groot, gezet van statuur, breed geheupt en eenigzins kwalijk gaande, zonder mank te zijn. Veelal had zij de roos in 't aangezigt en droeg ze, dien ten gevolge, een' kiespijndoek. Meesterlijk wist zij de schoolorde te bewaren: *primo*, door hare stem, bij het uitspreken der woorden: »MIETJE HUISMAN! wil jij reis wat »stil wezen." — »JAN POPPE! wil jij wel reis van die bank »afgaan." — »LIENTJE DEDEKE! je mag NAATJE BOUWER »zoo niet stompen." — »HEIN DE VRIES! jij mag geen scheve »gezigten trekken." *Secundo:* door bedreigingen: »wacht! »mot ik dáár reis met de mattenstok tusschen beide kom»men?" — »JAN GESTEMA! als jij je les niet kent, dan ga »je, zóó waar als ik leef, onder de kapstok!" — »MIETJE »JANSEN! als je dat drenzen niet laat, dan zal ANTJEMEU »de billen reis opzoeken!" — »GERRIT BALCKE! zie jij die »gard wel?" enz. Een en ander werkte doorgaans krachtig; want zelden kwamen gard of mattenstok in *actieve* dienst, en de tentoonstelling onder den kapstok gebeurde niet dikwerf. Het heugt mij echter, dat ik, een paar malen, die *infamerende* straf heb ondergaan, wegens gepleegde wanbedrijven. Één daarvan herinner ik mij nog. Door den hiervoren omschreven gang kwamen soms straatjongens naar achteren; openden de glazen deur en riepen of schreeuwden dan, zoo luid mogelijk: »Een poppen-s...tschooltje! een poppen-s...tschooltje!" MIETJEMEU kwam dan doorgaans, met een bezemsteel of luiwagen gewapend, voor den dag, en dadelijk kozen de schreeuwers het hazenpad. Nu had ik die woorden zóó aardig gevonden, dat ik die een en andermaal herhaalde. Dit kwam ter ooren van ANTJEMEU, en, nu was er geen bidden voor, ik moest, *nolens volens*, onder den kapstok, mij-zelven tot *tuchtiging* en anderen ten *exempel;* want ANTJEMEU was vrij crimineel.

ANTJEMEU kon, overigens, met goed regt, zeggen:

Straf is mijn hand, maar lieflijk mijn gemoed.

en zij gaf daarvan een bewijs, in het uitreiken van zoogenaamde wafeltjes, die, om de teedere kindermaagjes niet te bezwaren, grootendeels uit water en meel waren zamengesteld. Zij strekten tot belooning wanneer men *zoet geweest* was en *braaf geleerd* had.

III. HET SCHOOLONDERWIJS.

Dat *braaf leeren* liep over de volgende schijven:

1°. Een zoogenaamd ABC-boek met het beeld van een' grooten haan voor den titel, voorzien met het dichterlijk, hoewel niet Vondeliaansch, onderschrift:

> Gelijk de wakkre haan tot kraaijen is genegen,
> Zoo laat, o jonge jeugd, tot leeren u bewegen.

Het heugt mij, dat ik tegen de waarheid van dat onderschrift zeer onregtzinnige bedenkingen had. De haan kraaide, meende ik, om te kraaijen en voor zijn pleisier; maar het leeren kwam mij *niet pleisierig* en *zeer vervelend* voor. Verbeeld u, Lezer! ANTJEMEU, bezig met onderkousen te breijen, en een der breipennen op de letters gerigt en van de eene op de andere zich bewegende, onder het eentoonig, sleepend en langdradig uitspreken der letters! Hoe blijde was ik telkens, aan het *u — ve — dubbelduwe — ikse — ijje — zeddet* — gekomen te wezen! Later begon het vrolijke *a. b. ab — e. b. eb — i. b. ib — o. b. ob — u. b. ub*, afgewisseld door het *amusante: b. a. ba — b. e. be — b. i. bi — b. o. bo — b. u. bu* enz.

2°. Kwamen, voor de lezende *jonge* jeugd, als uitspannings-lektuur, *de spreuken* SALOMONS ter toonbank; gedrukt met oud-Duitsche letters! Ook hier zweefde de koperen breinaald over woorden en regels, en die lektuur had voor niemand onzer iets behagelijks; wat wij, zoo het heeten moest, lazen, begrepen wij niet. Maar wanneer de dienstmaagd ons uit de school kwam afhalen en ANTJEMEU dan getuigde: »o, »Hij begint nou al *braaf* te leeren, en hij kan al *pront* in *de »spreuke* SALOMONS lezen," dan dachten wij, dat er geen mooijer boek in de wereld was!

3°. Moesten wij in de school ook wat goeds en nuttigs, uit het hoofd, leeren opzeggen! De boekskens, waaruit dit geheugenwerk werd ontleend, waren: *de vragen van* BORSIUS

en *den Heidelbergschen Catechismus.* De belooning, voor het goed vragen opzeggen, bestond in het uitreiken van prenten. Nog zie ik: *den Jan den Wasscher en zijn wijf; de geschiedenis van Urbanus en Isabel; de historie van Tetje Roen,* en dergelijke uitmuntende prentwerken. Het

Jan die zit hier op zijn hakken,
En hij laat zijn kindje k....n. en
Tetje Roen kookt paardevijgen,
Om daar drankjes van te krijgen.

kwam veel spoediger in het geheugen van het kleine goedje, dan de soms lange antwoorden uit den *Heidelberger;* maar hoe wonderlijk haspelden zich de denkbeelden, aan die onkiesche uitdrukkingen verbonden, dooreen met de geleerde Catechismusles! Ik geloof echter niet, dat de goede ANTJEMEU ooit daarover, één oogenblik, heeft nagedacht.

Er was wel weinig attentie, bij kinderen van 5 tot 8 jaren, met al dat van buiten leeren. Maar onze goede, oude luidjes wisten best wat zij deden, en hadden overal raad voor. Wij leerden, namelijk, onzen vader BORSIUS, in *chorus,* van buiten! De Matres vroeg, b. v. »waarom werd de toren van »*Babel* gebouwd?" en dan herhaalde het kinderkoor: »om »en naaaam te maaaake!" Daar kwam het ligchaam bij in eene voorwaardsche en achterwaardsche, wiegelende beweging, en zoo werd het antwoord zingenderwijze, met een' langen nagalm, uitgesproken: 't was als eene lading in vijf tempo's.

Ziedaar eene schets van het onderwijs op de Matressenschooltjes vóór ruim zestig jaren!

De vroegste indrukken ons, in de dagen der kindschheid, gegeven, werken krachtig op gevoel en verbeelding, en de sporen, die zij trekken worden niet zoo ras uitgewischt. Immers jaren waren verloopen toen nog de namen van *Hanenboek, Spreuken* SALOMONS, BORSIUS, *Heidelberschen Catechismus* bij mij in onmiddellijk verband stonden met de blinkende punt van een *breipen* — een *kiespijndoek* — een *mattenstokje* — *eene gard* — en *een kapstok;* en nog, na zestig winters, zie ik geen schoolprent (sedert van ander allooi en veel verbeterd) of het is mij als had ik zóó, zóó, mijne vragen opgezegd! Moest ik nu zeggen, of al die *souvenirs* bijzonder aangenaam zijn, dan zou ik liegen, bij het afleggen van een toestemmend getuigenis; en vraagt iemand mij: of de

opvoeding en opleiding der *jonge* jeugd, door het beschreven schoolonderrigt, in dien *goeden*, *ouden* tijd, doel heeft getroffen? ik moet er *neen* op antwoorden — in spijt van de Heeren en Dames, die met dat oude en orthodoxe onderwijs zoo verbazend hoog wegloopen. Ja, het kleine hoofd werd met klanken gevuld; maar het verstand werd niet ontwikkeld, het oordeel niet gescherpt, de kennis niet vermeerderd, en, wat het ergste was, in stede van, door welwillendheid en liefde, op het hart te werken, werd dat hart in gedurige vrees gehouden; eene vrees, die slechts temporair door een wafeltje of schoolprent kon worden weggenomen, maar door het: »Dat zel der strakkies mooi uitzien, as ik de vragen ga overhoren!" telkens weder terugkeerde, en het jeugdig hartje angstig kloppen deed.

Maar wat ik mij met vreugde herinner, zijn

IV. DE SCHOOLVERMAKEN.

Zij waren schaarsch, ik beken het; maar daarom des te hooger geschat. Wanneer er *oorlogje gespeeld* werd (zeker eene woordverbastering van *oorlof*), waren wij vol vreugde en verwachting. Wij kregen een slap aftreksel van *sokkelaat*, met kleine zoute krakelingen en mogten in de school of op de bewuste binnenplaats spelen. Er werd gedanst, gesprongen, rondgevlogen, gezongen en geschreeuwd. De banken werden als paarden, als koetsen, als arresleden aangezien en gebezigd; maar wij speelden ook huishoudentje, diefje, en wat niet al; tot blindemannetje incluis. Twee spelen behaagden mij het meest: paardje spelen, waarbij gevlogen en geslagen kon worden; maar nog liever speelde ik met een of ander aardig meisje, met een lief gezigtje, huishoudentje: wij waren dan man en vrouw, en een paar makkers waren onze kinderen.

't Is zonderling, hoe het begrip van liefde, onschuldig en rein, en zonder dat nog eenige hartstogt, als zoodanig, in 't spel komt, het jeugdig hart kan vervullen, en — ik aarzel niet het hier neder te schrijven — zalig kan maken! Het is opmerkenswaardig, hoe het kind, op een' leeftijd van vijf tot zeven jaren, niets wetende of vermoedende van de eigenlijke betrekking, die door den echten staat wordt daargesteld, in zijne kinderlijke, reine en onschuldige verbeelding, een leven van liefde en wederkeerige gehechtheid

kan droomen, dat hem de aarde tot een paradijs doet worden. Nog herinner ik mij — zestigjarige — dat huishoudentje spelen. Het vervulde mij, dagen achtereen, met de zoetste gewaarwordingen, en ik droomde er des nachts van. Neen, wat ook deze of die, streng regtzinnige pilaarbijter, moge zeggen en klagen, dat de mensch van nature geneigd is God en den naaste te haten: 't is logentaal, die hij spreekt, misduiding, die hij tot grondtoon zijner klagt maakt. Het spelende kind zal hem beschamen, waar hij het speelmakkertje, als zijn kleine vrouwtje, met liefde omhelst, en andere speelnootjes, als aangenomen kinderen, aan het hart drukt. De Vader der Liefde heeft dat zoet en zalig gevoel in de borst van den mensch geplant; het kind gevoelt zich door liefde gelukkig, en geen Catechismus of Formulierboek zal hem dat gevoel ontnemen!

Zooals ik gezegd heb, er stond op de binnenplaats een lindenboom. Die lindenboom is mij een onvergetelijk *souvenir*, en geen statig woud heeft mij, in later jaren, aangenamer herinneringen geschonken!

Nog zie ik mij-zelven, gezeten op den rand van den regenbaksmond, onder dien boom geplaatst; het oog omhoog gevestigd en in gedachten verzonken, wanneer het licht der zon op de bladeren speelde en eene mengeling van licht en bruin deed ontstaan. Hoe verkwikkend, zacht en aangenaam waren mij die licht- en donkergroene tinten; hoe streelend de geuren der lindenbloesems! Maar die boom wekte bij mij ook weemoedige gedachten, en bragt mijne jeugdige, dichterlijke verbeelding in werking. Ik hoorde dan dat eentoonig gegons der bijen, op de geuren der lindenbloesems afkomende, ik zag hen zweven en dansen in het licht der zonne of onder het doorschijnend groen der bladeren. O! wat hadden die bijen het gelukkig! — dacht ik dan — zij konden naar lust en genoegen, daar, hoog boven mij, dartelen en zich vermaken! Zij kenden geen ANTJEMEU, geen *Hanenboek*, geen *vragen van* BORSIUS, geen *mattenstokje*, *gard* of *kapstok; zij* behoefden niet ter school te gaan, noch zich met een vervelend geleer te kwellen! Lezer! dan kwamen er wel eens tranen in de oogen van den poëtischen dreumis, en welden er zuchten op in de borst van den zesjarigen philosooph! En toch bleef die boom mij dierbaar; want die weemoedige gedachten hadden iets zoets voor mij, omdat zij gedachten van vrijheid in mij deden ontwaken. Verder, had

ik zoo veel opgevangen, dat ik er eene soort van begrip van had, dat *zoete* kinderen eens in den hemel zouden komen, en ik stelde mij dan een' hemel voor, met een bosch van bloeijende lindenboomen, en de zoete kinderen, als engelen, zwevende tuschen het groen der bladeren en van allen schooldwang bevrijd. — Lagche wie wil over zulke ongerijmde denkbeelden; denkbeelden van een kind; maar een kind stelt zich met weinig tevreden, en men mag het wel, met VAN HAREN, toeroepen:

.... *'s werelds grootheid schenkt aan ons 't genoegen niet,*
Dat u door uwen houten wagen
En door uw kaartenhuis geschiedt.

En handelen of droomen wij volwassenen wijzer? — Gave God dat het zoo ware!

V. BESLUIT.

Voor eenige weken bewandelde ik de Rozengracht. Aan den bewusten schoolgang genaderd, gevoelde ik dat ruim zestig jaren waren weggevloden, en zag ik dat het bord, met de beteekenisvolle woorden: *School en Braaijen*, mede verdwenen was. Ik kon den lust niet weêrstaan, den ouden, bekenden, vroeger zoo ruimen, thans zoo smallen gang binnen te gaan. Ik kwam aan het einde en op de binnenplaats, weleer een *veld van* MARS, thans in mijn oog een bekrompen binnenplaatsje. De drie woningen waren ledig, en N°. 3, het oude schoolgebouw, deerlijk vervallen en in onbewoonbaren staat. Het oude waschhok stond er nog, en zoo ook de mond van den regenwaterbak; maar de boom... de lieve lindenboom, het droombeeld mijner kindsche dagen, was bij den grond afgezaagd. Ja, spot vrij, Lezers! een traan welde op in mijne oogen en het werd mij wonderlijk te moede. Had dan dáár vrouw HEBERT, die ons meest knorrig aankeek, vermits wij, *Christenkinderen*, vaak een *Heidensch leven* konden maken, gewoond? Had ik haar respectabelen echtgenoot, met zijn kort, wit gepoederd pruikje en rok met eeuwige panden en blikken opslagen, uit die deur menigwerf zien komen? En *Oome* MINDORP en MIETJEMEU, en de nooit te vergeten ANTJEMEU, en ANTJE en ANNEMIETJE? ach! zij waren gevallen, als de HECTORS en ANDROMACHÉS van vroegere tijden! En de mattenstok, de

gard en de kapstok? Hare plaatsen werden ledig gevonden! Zóó gaat de heerlijkheid dezer wereld voorbij!

Hoe! was dit dan de plaats, waar ik eenmal den grond had leeren leggen van alle kennis, wetenschap en geleerdheid? waar ik dit alles, en nog veel meer, had geput, uit het oude *Hanenboek*, de *Spreuken van* SALOMO, den *Heidelberger* en vader BORSIUS? Het viel mij moeijelijk dat te gelooven en toch ik bedroog mij niet!

Wat had ik niet willen geven, des noods opofferen, om al wat mij omgaf te kunnen terugbrengen tot den staat, waarin ik alles, voor ruim zestig jaren, gekend had, en dan daarbij, ware het ook slechts voor een paar uren, mijzelven en al mijne oude medescholieren in kinderen te herscheppen, zoo als wij hier eenmaal te zamen geleefd hadden! 't Was een dwaze wensch; gewis, niet verstandiger dan mijne dichterlijke droomen van bijen en engelen en zoete kinderen, onder den lindenboom! Maar, zeg het mij, Lezer! bouwt *gij* dan nooit luchtkasteelen?

Voor zestig jaren had ik op deze plek veel verdriet gehad, maar ook menige onvermengde vreugde genoten. Het gaat mij thans in de wereld, en, bij het stappen naar den eindpaal, evenzoo; maar de genoegens van rijper jaren, neen, zij halen niet in reinheid, in onschuld, in volheid, bij de genoegens van

dat dierbaar perk van drie tot zeven jaren,
Als alles lacht, als alles speelt.

Gelukkige kindschheid! zij ook het pad, dat gij gaat, soms met uwe traantjes doorweekt; de rozen, die gij kweekt, tellen doorgaans weinig doornen. Waarom blijft de reine, onvermengde, onschuldige en zaligende vreugde, die gij te smaken geeft, ons niet bij in het leven? Het is, omdat wij, als knapen, jongelingen, mannen en grijsaards, de kinderschoenen uittrekken en zoo weinig, helaas! kinderlijk gezind zijn! En is het niet de wil van den Vader in de hemelen, dat wij *zijne* kinderen zijn zullen, en, *als* de kinderen, in Zijn rijk, het rijk der liefde, des vredes, der vreugde en der zaligheid, zullen ingaan? 't Is wel waardig daar eens over na te denken; zij het ook naar aanleiding van onze herinneringen uit den kinderlijken leeftijd en de kinderschool!

DE FRANSCHE SCHOOL.

Haast zal men u door strenge meesters leeren
Wat taal DEMOSTHENES *verkondde in* PALLAS *stad,*
En CICERO, *voor 's waerelds heeren,*
Toen Rome nog de kroon op had.

Deze regels waren mij, op achtjarigen leeftijd, onbekend, en hunne voorspelling kon mij alzoo niet bekommeren. De *strenge meesters* waren anders wel geschikt geweest, om mij, reeds eenigzins boven het mattenstokje, de roede en den kapstok van ANTJEMEU verheven geraakt, bij vernieuwing voor al wat *school* heette vrees aan te jagen!

Maar VAN HAREN was mij niet beter bekend dan de Keizer van *China;* en toch had ik tegen de *Fransche school* mijne eigendommelijke bezwaren: zij waren *negatief* en *positief.*

1°. *Negatief.* — Bij ANTJEMEU had ik, door tusschenkomst van MIETJEMEU, een boekje met prentjes leeren kennen, getiteld: *de Fransche tirannije in* 1672, en van daar had ik een verschrikkelijken hekel aan al wat den naam van *Fransch* droeg.

2°. Beviel mij mijn *Fransche Monsjieu* niet met al. De man was kort en dik, had een wipneus, en droeg een gepoederde staartparuik. Hij was kippig; met groote, uitpuilende, in de oogkassen als drijvende oogappels voorzien, en bij de eerste *rencontre*, die ik met den *strengen meester* had, aan het huis mijner ouders, beviel het mij niet te hooren: »Te jonge heer moet mar opbassen, tan zal 't wel kaan!" Men hoort, hoe hij Franschman was.

Ik wist van het oppassen bij ANTJEMEU, die, wanneer zij de roos had, wel eens zeggen kon: »Kinderen! jelui maakt me wervelziek! men hoofd loopt om!" en dacht: »Die *monsjieu*, met zijn fransche staartpruik, zal ons op de ribben komen!" Maar, als kind, moest ik mij in mijn noodlot schikken. Het kon niet anders!

Dat *moeten* was echter niet gemakkelijk, en had wel iets van de gelatenheid van een' armen zondaar, die naar den kerker wordt gebragt. Het Fransch, van de menschen, die, in 1672, *Bodegraven* en *Zwammerdam* uitgemoord, uitgeplonderd en uitgebrand hadden, wilde er bij mij evenmin in, als de gepoederde staartparuik en de zwemmende drijfoogen van *Monsieur* VON ZIEGLER.

Het een en 't ander was even dwaas van mij; maar

ouders denken vaak zoo weinig om hetgeen er in de zielen van achtjarige kinderen *kan* omgaan! Wat er in *mijn* binnenste omging dorst ik niet te kennen geven, en mijne ouders dachten niet aan het spel mijner inbeelding. Ik beschouwde mij-zelven daarom als een halven martelaar. Mijn kinderlijke hoogmoed had eene geweldige nederlaag geleden. Ik had, op het eerste denkbeeld, naar de *Fransche* school te gaan, op ANTJEMEU, die geen woord fransch verstond, en op de medescholieren der Matressenschool, laag neêrgezien; maar nu aan dat *Fransch* en de *staartpruik* denkende, had ik wel, levenslang, op het poppen-s.... tschooltje wenschen te blijven. Ik zag mijn lieven lindenboom nog eens aan en versmolt in tranen; want nu stond ik aan een *Franschman*, een *Heiden*, een *Turk* overgeleverd te worden! Ik had al wat ik bezat kunnen geven, om een zoon van *Oome* MINDORP te wezen! Maar mijn lot was beslist en voerde mij naar

II. DE FRANSCHE SCHOOL.

Deze werd op eene vóór- en achterkamer van een huis in de Reestraat gehouden. Vóór zaten de meisjes, achter de jongens. 't Waren vertrekken met witte muren, twee schoorsteenen en eene kast voor schoolbehoeften. In de voorkamer stond eene soort van toonbank, *à la* ANTJEMEU, voor *Mamsel* VON ZIEGLER. Bij ons, achter, twee lessenaars, voor *Monsieur* en den schrijfmeester GERRIT GORP, een ouden, stijven, grommigen, stijlkaperigen *Fries*, dien ik schier nooit in een goed humeur gezien heb, en die de gewoonte had ons, over zijn bril, met een paar grijze oogen, heel nijdig in 't vizier te kijken.

Monsieur VON ZIEGLER viel mij nog al mede, naar de schrikbeelden, die ik mij van een nazaat der moordbranders van *Bodegraven* en *Zwammerdam* gevormd had. Maar de goede man had veel hinder van hoofdpijn, en dan was hij alles behalve prettig. Vooruit zag ik reeds wat ons boven het hoofd hing, wanneer de staartpruik over het voorhoofd naar beneden werd getrokken! Hij zat dan zelden rustig achter zijn lessenaar; maar wandelde, met een mattenstok' of plak onder den linkerarm, tusschen de schooltafels en banken. Ieder wist dan, hoe laat het was; want hij, die met zijn nevenman praatte, niets uitvoerde, *Hollandsch* sprak, leêg of niet regt zat, kreeg een streek over de ribben, die niet malsch was!

Alles ter handhaving van de heilzame schoolorde. Wie de les niet kende, zijn werk niet af, zijne sommen niet in orde had, kreeg, van twee tot zes plakken, en wie in oppositie kwam werd, onder den schoorsteen gezet, en, met een touw, om den hals, aan welks einden twee armbussen hingen, of somtijds ook wel met eene muts met ezelsooren, ten toon gesteld.

III. HET ONDERWIJS

bestond in het onderrigt in lezen, schrijven en rekenen, de *Fransche* taal, aardrijkskunde en geschiedenis. Voor 't *Fransch* was *Monsjeu* VON ZIEGLER de *premier;* voor 't *Hollandsch* en het schrijven Meester GORP. Lieve hemel! wat konden wij dien brommerigen *Fries* ongenadig plagen! Ware hij geen brombaard geweest, wij zouden hem geen strootje in den weg gelegd hebben. Maar zijn hand (hij kon ons onmedoogend in de ooren knijpen) was tegen allen, en de hand van allen was tegen hem. Knijpen konden wij *hem* wel niet; doch het kostte weinig moeite om hem kwaad te maken en te tergen. Dat was zeker niet goed; maar nog minder goed was 't van hem, zich veertig jongens tot vijanden te maken, door zijn slecht humeur. De man schreef mooi, doch wist van de regelen der taal even weinig als ANTJEMEU; en nu waren wij er achter gekomen, dat hij een doodvijand van de *Franschen* was, en dat was genoeg, om ons tot toonschriften steeds de namen *Parijs*, *Lyon*, *Bordeaux*, enz. te doen kiezen. Dan spoog hij vuur en vlam; scheldende en razende op de *Franschen* en de *Fransche* Revolutie van 1791—1794. Wij verontschuldigden ons met te zeggen, dat wij de exempels volgden, en daartegen kon meester GORP niets inbrengen; maar hij weigerde toch, om vóór het geschreven woord een hoofdletter te trekken. *Monsjeu* VON ZIEGLER, de schrijfboeken naziende, zag dit gemis, en dan verhaalden wij de zaak onder verzwarende omstandigheden. Dat gaf dan gehaspel en gekibbel, tusschen de twee Schoolmonarchen, waarover wij niet weinig vreugde hadden.

Het onderwijs van Meester GORP, in de *Hollandsche* taal, bestond er voornamelijk in, ons eenige namen van *Grieken*, *Romeinen*, *Perzen*, *Meden* enz. te doen spellen of lezen. Waarlijk geen pleizierige of groot nut aanbrengende oefening!

Het onderwijs in de *Fransche* taal bestond in van buiten

leeren en het maken van Declinatie's, Conjugatie's en Thema's. Wie er bij in gebreke bleef werd, naar conniventie van zaken, met twee, vier, somtijds met zes plakken gerecompenseerd. — Heerlijke methode, om den kinderen het schoolonderwijs te veraangenamen.

Twee omstandigheden maakten het mij bescheiden deel in de plakken dragelijk. *Primo:* ik maakte groote vorderingen in de schrijfkunst; *Secundo:* een gelukkig geheugen hielp mij in het leeren der lessen. Maar het cijferen was en bleef mij een steen des aanstoots. Vermoedelijk alleen omdat wij geen onderrigt kregen in de eerste en eenvoudigste beginselen. Het maken van sommen op de lei ging doorgaans goed; want er bestond een geheim verbond, ten gevolge waarvan de vlugsten in het rekenen de minder vaardigen hielpen en in de hand werkten. Maar woensdag en zaturdag had er een rekenkundige *Cursus*, voor een zwart bord, plaats, en dat was eene taak, die menigeen, van angst, het zweet deed uitbreken.

Er moest dan geäddeerd, gesubstraheerd en gedivideerd worden. Wee! driemaal wee! den leerling, die niet van zessen klaar was; vooral wanneer de naar en over het voorhoofd geschoven pruik hoofdpijn aankondigde! De brekebeen, in vader VAN LINZ of vader BARTJENS, werd dan gewoonlijk bij de nekharen gepakt en niet zoetelijk met den neus tegen het bord aangewreven, met de onderrigting: »drie en zieven is tien, jongetjelief!" of »vijf en zieven is »twalef, jongetjelief!" of wel: »driemaal zieven is einen»twintig, jongetjelief!" of »zieven maal zieven is negenen»viertig, jongetjelief! — et dè, dè, dè, dè, dè!" — Dit: »et dè, dè, dè, dè, dè!" was een vloekterm of stopvoegsel achter zulk een volzin; wat het beteekenen moest ben ik nooit te weten gekomen.

Men ziet, dat er, op de school, eene soort van schrikbewind heerschte. Leerden wij dáárom? Deden wij onzen pligt? Verre van daar! Het ontbrak ons aan kracht tot verzet; maar wij namen de list te baat: iets, dat te gemakkelijker viel, wijl er geen geregelde schoolorde bestond. Wie goed schreef talmde, zoo lang mogelijk, met schrijven, om de gehate lei niet in handen te nemen. Wie de les goed in 't hoofd had, veinsde die niet te kennen, om het schrijfboek te ontgaan. Wie vlug rekende, cijferde drie korten en drie langen, over ééne som, om de les in de geographie mis te loopen, en zóó

wist ieder zich te vrijwaren voor hetgeen hem het minst aangenaam was.

IV. HET SCHOOLLEVEN.

Met woorden niet, maar met daden, verklaarden wij de leer van vader VAN ALPHEN voor onaannemelijk; waar hij een kind doet zeggen:

Mijn spelen is leeren, mijn leeren is spelen.

want wij vonden het leeren alles behalve vermakelijk, en mogten wij niet praten, dan fluisterden wij, of hielden eene schriftelijke conversatie. Ik weet mij niet te herinneren, dat dit ooit aangebragt of verklapt is. Wij waren elkander trouw, in lief en leed, als ware dat plegtig bezworen. Tweemalen wisten wij ons van de gevreesde plak meester te maken, en tweemalen dreef dit Inquisitiewerktuig in de Keizersgracht; maar de namen van hen, die aan dit heldenfeit hadden deelgenomen, werden nimmer verraden.

Vooral namen wij de meisjes in onze bescherming of mededoogen op. *Madam* VON ZIEGLER was niet karig met *soufletten*. Wij zagen en hoorden dit, hoewel in twee lokalen vaneen gescheiden; en daar wij 't niet konden verhinderen, poogden we, bij 't verlaten der school, de zoo wij meenden verongelijkte en mishandelde te troosten en op te beuren. Het zoekmaken der plak was eigenlijk òòk wraakoefening, wegens de *soufletten*, aan een paar meisjes uitgedeeld. Wij konden *Madam* geen kwaad doen, dáárom moest de plak van *Monsjeu* het misgelden.

Ondanks de afscheiding, kwam er alzoo eene intimiteit tusschen de jongens en meisjes tot stand. Ik geloof dat het raadzaam is op scholen te waken, dat zulk eene vertrouwelijkheid geene plaats vinde, hoewel ik geen voorbeeld kan opnoemen, waarin zij een ongelukkig gevolg gehad heeft. Maar het gevoel van medelijden, wekt, in het jeugdig gemoed, aandoeningen en gevoelens op, die zeer gemakkelijk hartstogten en driften kunnen doen ontwaken, wier sluimering de verstandige opvoeder, zoo veel mogelijk, tracht te verlengen.

Scholieren zijn doorgaans aan elkander gehecht door den algemeenen band van makkerschap; maar ik geloof niet, dat er ééne school bestaat, die niet ook hare DAVIDS en JONA-

THANS, hare ORESTESSEN en PYLADESSEN kan aanwijzen. Zóó hechtte ik mij, bij voorkeur, aan éénen, en hij wederkeerig aan mij. Het was de zoon van een' Predikant. In denken, gevoelen en gezind zijn overeenkomende, waren wij ook eensgezind in het kiezen van een meisje, boven alle de overigen uitverkoren. Die keuze was op een zusterpaar gevallen, en de beide meisjes waren ons wederkeerig hartelijk genegen; waarvan menig kinderlijk geschenk, b. v. een appel, eenig bespaard stuk lekkers, of iets dergelijks, de bewijzen opleverde. Wij spraken elkander steeds, bij het uitgaan der school en onder het naar huis wandelen. Des avonds, als het donker was, (over dag waagden wij deze vrijheden niet) gaven wij elkander, niet zelden, een afscheidskus; een kus in onschuld des harten, maar die toch het gevoel deed ontstaan van een geheimzinnig iets, hetwelk eene zoete warmte door de borst deed stroomen, en dat bij het geven van een kus aan moeder of zuster niet werd gevoeld.

Ik vermeld dit om opvoeders alle waakzaamheid aan te bevelen. Er zijn temperamenten in welke de natuur zich vroegtijdiger dan bij anderen ontwikkelt. Die ontwikkeling is doorgaans wel onbestemd en als met raadselen omgeven; doch er is weinig noodig, om in die donkerheid een licht te doen opgaan; en wanneer dat licht aan eene onreine vlam ontstoken is, zijn de gevolgen er van dikwerf niet te berekenen.

Wat open veld verschijnt daar voor onze oogen!
O jongeling! hoe werkt uw geest, hoe kookt uw bloed!
De driften, in het hart gevlogen,
Ontsteken een ondoofbren gloed.

Ja, goot gij dan de onafgepeilde stroomen
Des oceaans daar op, gij bluschte 't vuur niet uit:
Hoe zal de rede het betomen,
Zij, die hare oogen pas ontsluit!

Gelijk Aurore, in 't oosten doorgeblonken,
Ja, nog veel schooner staat de wellust in haar praal.
Haar adem is de pest; haar lonken
Verdelgen als de blixemstraal.

Men zegge niet, dat VAN HAREN deze regels uitsluitend

voor den jongeling, heeft gedicht. Waarlijk, men vindt ook *knapen* en *meisjes*, op welke zij evenzeer toepasselijk zijn.

De knapen-leeftijd is een overgangsperk, van de kindsche dagen tot de jaren der jongelingschap. Op de school bij ANTJE-MEU waren nu en dan kleine verdeeldheden, kibbelarijen en twisten, die soms tot feitelijkheden oversloegen; maar de kapstok was een uitmuntende vredestichter, en het magtwoord der Matres: »Kom! wil jelui malkander nou wel ereis heel gaauw afzoenen!" maakte een einde aan elken strijd. In de *Fransche* school waren de verdeeldheden, kibbelarijen en twisten minder luidruchtig, maar langer van duur en heviger van aard, en het afzoenen kwam nooit in aanmerking. Dat was, trouwens, voor jonge heeren, die op eene *Fransche* school gingen, veel te kinderachtig. Het:

Laat ons dezen twist beslechten,
Door eens moedig zaam te vechten!

was meer aan de orde; omdat het mannelijker scheen, en wie niet gezind was, om klappen te geven en te ontvangen, heette *een laffe jongen!* Viel er onderling geen strijd te voeren, dan verklaarde men den oorlog aan het buitenland. Zoo voerden wij, langer dan twee jaren, een verdelgingsoorlog met de jongens, die bij *Monsjeu* GERAUD, op de Prinsengracht, ter schole gingen. En waarom? De zaak was, in de oogen der beide krijgvoerende partijen, hoogst gewigtig: zij betrof de eer onzer wederzijdsche *Monsjeus!* Op *ons* schoolbord stond *Ecole Française*, op dat van GERAUD stond *Ecole Françoise.* Dit verschil van spelling gaf aanleiding tot schimp- en scheldwoorden en vervolgens tot handdadigheden. De Westermarkt was meestal het slagveld, en, vielen er geene dooden, zonder geblesseerden liep de schermutseling of veldslag niet af. In het eerste jaar hadden wij meestal de overhand; maar in het tweede jaar hadden twee onzer dapperste veteranen de school verlaten, en toen behaalden de *Geraudisten* over de *Zieglerianen* de overwinning, en eindigde het *Combat*, *faute de Combattants.*

V. BESLUIT.

Indien ik nu een verslag moest geven van mijne kundigheden bij het verlaten der school — op twaalfjarigen leeftijd,

toen ik volleerd heette, zou ik de volgende ontmoedigende opgave moeten leveren:

Schrijven. Voor een knaap van dien leeftijd, zeer goed.

Lezen. 't *Hollandsch* goed. 't *Fransch:* zoo goed, dat 't niets te wenschen overliet voor *Monsjeu* VON ZIEGLER.

Taalkennis. Van de regelen en gronden der moedertaal niets; wijl ze niet waren onderwezen. Met het Fransch was 't *iets* beter; maar van eigenlijke kennis geen zweem.

Cijferen. Machinaal goed; doch wat buiten de gebruikte rekenboeken omliep *abracadabra.* — Kon het anders, daar men verzuimde de eerste beginselen der rekenkunde bevattelijk te maken?

Aardrijkskunde. Eigenlijk: 't te huis zijn op de landkaart, niet zonder verdienste.

Geschiedenis. Uitmuntende boven allen, door vlugheid van geheugen.

Men ziet hoe veel den volleerden nog ontbrak! Zóó ging het met ons allen. Onbevattelijken en tragen werden, met te pronk staan en plakken, tot machinaal werken en leeren aangedreven; maar hoe men, met vrucht naar vaste, eenvoudige beginselen, arbeiden en studeren kon, werd nooit aan het verstand gebragt.

Evenwel heeft mijn vierjarig verblijf op de *Fransche* school mij toch vele aangename herinneringen achtergelaten, en nooit ga ik het voormalig schoolgebouw voorbij, of ik denk aan de vervlogene dagen; aan *Monsjeu* VON ZIEGLER en aan mijne schoolmakkers, die, voor het grootste gedeelte, niet meer in leven zijn. Een hunner, die niet tot mijne bijzondere vrienden behoorde, dwingt mij nog wel eens, wanneer ik hem toevallig ontmoet, een' glimlach af, bij de herinnering aan zijne benaauwde gezigten, als hij met de plak in aanraking kwam. Nog ken ik er één, met wien ik vertrouwelijker was, maar dien ik toch mede uit het oog verloor, omdat zijn levensweg elders heenliep. Met dezen sprak ik nog dikwerf over onze kluchten, grappen, en kleine guitenstreken, maar dan verblijdde het ons, dat onze kinderen een doeltreffender onderrigt genoten, dan ons, vóór nu zestig jaren, mogt te beurt vallen. Kwam er destijds iets goeds van, het was bij toeval; omdat men later zich-zelven oefende door het uiteenzetten en rangschikken der massa van kennis, die men wel op de school had opgedaan; maar die, verward en onordelijk als zij was, geene gunstige resultaten kon heb-

ben, en ze daarom ook voor weinigen heeft opgeleverd. Aan de liefdesgeschiedenissen van den Predikantszoon en mij, denk ik nog met genoegen. Hij rust, reeds eenige jaren, in het graf, en de twee zusters zijn mede dáár, vanwaar niemand wederkeert. Beide die meisjes zijn, hoewel niet met ons, gehuwd geweest, en het heeft mij altijd verheugd te vernemen, dat haar levenslot voorspoedig heeft mogen wezen.

W^K.

DE WEDERKEERIGE BETREKKING TUSSCHEN ORANJE EN NEDERLAND.

Door

J. H. SONSTRAL.

I.

Een dag van rouw is voor *Nederland* aangebroken. Onverwacht klonk uit *Tilburg* de ontrustende mare door het land: de Koning is ziek! Angstige bekommering drong in alle harten. Daar komt op eens de noodlottige tijding: de Koning is dood! Sprakelooze smart, diepe verslagenheid hebben allen aangegrepen. Nog kan men het niet gelooven; nog geeft ieder toe aan eene geliefde hoop, en vraagt: of het waar zij? — Doch het is maar al te waar. Ja, de Koning, de held, die zoo dikwerf den dood op het slagveld braveerde, is op het krankbed gestorven. In weinig dagen nam eene bedriegelijke kwaal, nog in de kracht der jaren, hem weg. Aan zijne vaste hand ontviel eensklaps de schepter, en de onverbiddelijke engel der voleinding riep hem op, om te verschijnen voor den Regter der werelden. Vrede zij zijner assche, zegen zijner gedachtenis! Hier beneden heeft hij zijn naam ridderlijk gedragen. Op de velden van *Waterloo* vloeide zijn bloed. Bij *Hasselt* en *Leuven* handhaafde hij de eer van zijn Huis en Volk. In de raadzaal gaf hij der Natie, wat hare staatkundige behoeften vorderden. Zoo volbragt hij zijne taak, en bezegelde zijn ijver voor de rust en het welzijn des vaderlands. Helaas! nu de nieuwe grondwettige Instellingen, die hij der Natie schonk, naauwelijks zijn in het leven getreden, roept de Almagt hem van het staatstooneel. Maar wie zou der Voorzie-

nigheid het *waarom* durven afvragen. God antwoordt niet van Zijne daden; maar wij weten het bij ervaring: Hij voert alles heerlijk uit. Daarom zien wij ook thans weder de toekomst rustig te gemoet. Wij hebben een' Vader in de Hemelen, die zijn beschermende hand over *Nederland* houdt uitgestrekt, en het vertrouwen vervult ons, dat, onder den Goddelijken zegen, de jeugdige Troonopvolger zal voortzetten, wat Zijn koninklijke en heldhaftige Vader hem als erftaak heeft nagelaten. Zoo zal de eenheid tusschen ORANJE en *Nederland*, van Vader op Zoon, worden vernieuwd en bevestigd.

Mogen andere meer bevoegde handen den koninklijken afgestorvene een' waardigen myrtekrans vlechten! — Wij vestigen liever een bemoedigenden blik op de wederkeerige betrekking tusschen ORANJE en *Nederland*, die door beproevingen noch rampen ooit werd verbroken, en ook thans, te midden van de onzekerheid der tijden, een rijke bron is van vertroosting voor het bedroefde Volk, en van opbeuring en gerustheid voor den Doorluchtigen Erfgenaam des troons.

Nederland heeft, boven vele volken van *Europa*, het onschatbaar voorregt, dat zijn Vorstelijk Huis en Volk door wederkeerige verpligtingen onderling verbonden zijn. Bij de meeste Volken regeren de Vorsten *par droit de conquête ou par droit de naissance*. Zij kunnen weg gedacht worden, zonder dat het volksbestaan er onder lijde. Maar denk ORANJE weg, en *Nederland* bestaat niet zoo, als het zich ontwikkeld heeft; denk *Nederland* weg, en ORANJE heeft zijne beteekenis verloren. Die historische gedachte, geput uit schitterende herinneringen, heeft een diepen zin voor de toekomst. Zij ontsteekt licht, en verspreidt warmte, en boezemt de geruststellende verwachting in, dat zoo lang *Nederland* met ORANJE vereenigd blijft, uit de wederkeerige verpligting wederkeerige diensten van liefde en dankbaarheid zullen voortspruiten, die het behoud en het heil van beiden waarborgen.

Die wederkeerige verpligting is geene uitkomst der redenering, maar een zuiver historisch feit. Het is bekend, tot welk een' luister de Zuidelijke gewesten waren opgeklommen onder de regering van het *Bourgondische* Huis; en wij weten, dat de Noordelijke gewesten toen, eerst den morgenstond van hunne welvaart zagen aanbreken. Wat beteekenden de beide steden aan de *Maas* en het *IJ* tegenover *Antwerpen*, *Gent* en *Brugge*, toen de *Vijfde* KAREL de zeventien *Nederlandsche* gewesten aaneen snoerde onder zijnen roemrijken schepter?

Wat echter is het lot van het Zuidelijk *Nederland* geworden, en welke toekomst is het Noordelijk gedeelte te gemoet gegaan? — Zie daar ginds, een gebogen, vernederd volk. Het heeft zijne onafhankelijkheid, zijne vrijheid, zijnen rijkdom, zelfs zijne letterkunde, bijkans zijne taal verloren. De ontwikkeling zijner vrije geestkracht is vernietigd, en de fiere *Belg* buigt den trotschen nek onder het slavenjuk van priesterheerschappij. Zijn land is een wingewest, door vreemde hand bestuurd, door den vreemdeling uitgemergeld, en dat, met den dag verarmende, alleen door vreemde magt voor vernietiging bewaard kon blijven. Maar zie hier een volk, dat den moed had om de regten van het geweten en zijner staatsinstellingen te handhaven. Het deinsde niet terug voor galgen en brandstapels, en het boog zich niet voor het zwaard van overmagtige legerdrommen; maar het weêrstond zijne tirannen, en werd vrij, gelukkig en groot. Uit de zee zijns geplengden bloeds ging de zon op van zijn roem, en zijn lijden zelfs was de ontwikkeling van een glans, die de vroegere heerlijkheid deed tanen van *België*, 't welk het, toen 't later tot weerloosheid was gedoemd, beschermde in zijne nietigheid.

Dit hebben wij, naast God en den moed onzer vaderen, aan het Huis van ORANJE-NASSAU te danken. Zonder de wijsheid, voorzigtigheid en vastheid van Vader WILLEM ware de *Spaansche* boei, die het geweten prangde, niet geslaakt. Het bloed van dat Huis, zoo dikwijls op den vaderlandschen grond geplengd, is het cement van het gebouw onzer *Nederlandsche* vrijheid. ORANJE was het middelpunt, eerst van het verzet tegen ALBA en zijne scherpregters, later van den opstand tegen *Spanje*-zelf. Van ORANJE ging alle licht, kracht en vertrouwen uit. Zonder hem ware de opstand, als oproer gedempt, een nutteloos bloedvergieten geweest, en *Nederland*, even als *België*, eene doode provincie van *Kastilië* geworden.

II.

Is het te verwonderen, dat er weifeling en botsing ontstond in gewesten, slechts door een' voorloopigen band — niets anders was de Unie van *Utrecht* — aaneen gehecht, toen de Prins gevallen was, die hem geweven had, en de magt des wraakgierigen vijands, door PARMA geleid, het verlorene poogde te herwinnen? — Maar het was MAURITS, die de eenheid terugvoerde, en bij *Nieuwpoorts* duinen, met het zegevierend

staal, de preliminairen dicteerde der erkentenis van ons Vaderland, als vrijen Staat. FREDERIK HENDRIK voerde *Hollands* glorizon, die reeds het Oosten en Westen bescheen, tot hare middaghoogte, en liet de *Munstersche* erkenning van het Gemeenebest der *Vereenigde Nederlanden* als de eerste beschikking van zijn testament achter.

Familietrots en Aristokratie, helaas, op ORANJES duurgekochten roem naijverig, planteden hun gezag op het graf van den vroeg gestorven WILLEM II. Wat was het gevolg er van? De Republiek werd door het overmoedig *Gallië* in het hart aangetast, en de lelie-standerd in het gezigt van *Amstels* torens geplant. Het land, door partijschappen verscheurd, scheen aan de kannibalen-woede van een getergd gemeen te zijn prijs gegeven. Wie was de reddende engel, toen het veeg Gemeenebest verloren scheen? toen onze wijdvermaarde staatsmannen sidderden? toen de zoon van HUIG DE GROOT, ter Staatsvergadering, onteerende toegevendheid aanraadde, en zelfs de onwrikbare DE WITT bijkans tot wanhoop oversloeg? Het was WILLEM III. De jongeling van twee-en-twintig jaren, steunende op den God zijner vaderen en de standvastigheid van *Amsterdam*, bezwoer den storm. Zijn geestkracht redde het benarde Vaderland, bezielde *Europa*, beteugelde den overmoed van den verwaten halfgod der XVIIde eeuw, en uit het bijkans verplette *Nederland* stond ORANJE op als beschermengel van het zuchtend *Albion*, als redder van het bedreigd staatkundig evenwigt van *Europa*.

De dood van den roemrijken *Derden* WILLEM was voor de familie-regering, die erfsmet onzer voormalige Republiek, op nieuw een sein om zich op het kussen te plaatsen; maar zij vond ook weder haar graf in den volkszin, die de bloeien levenwekkende zon hooger schat dan den bleeken glans der maan. ORANJE trad op, de dolle baren der hartstogten vlijden zich neêr, strijdige belangen werden opgelost, en de minzame, vrijzinnige *Vierde* WILLEM werd de lust, de roem, de kroon van *Nederland*.

III.

Had *Nederland* gedeeld in de beweging der XVIde eeuw, het bleef, helaas, ook niet lijdelijk bij den schok, die tegen het einde der XVIIIde eeuw *Europa* op zijne grondvesten deed beven.

Het jaar 1789 kwam, en de bastille viel, om voor de guillottine plaats te ruimen. De zwijmelkelk der vrijheid, met koningsbloed gevuld, werd rondgezonden uit de stad des ongeloofs, waar dierlijkheid onder het masker van uitwendige beschaving den toon gaf, en de *Nederlander*, ontvankelijk voor al wat vrijheid ademt, en door welvaart weelderig geworden, nam hem blijmoedig in de hand, en juichte in zijne bedwelming eene Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap toe, wier priesters de moordbijl hanteerden.

Wij hebben de gevolgen dier dwaasheid ondervonden! — Tegenwoordig, nu klagt en weeldegenot hand aan hand gaan, tracht onberadenheid de herinneringen van onze vernedering en schande in vergetelheid te dompelen; doch het zwarte blad in onze geschiedenis wordt er niet blanker door. Neen! wij vergeten den dag niet, toen *Holland* ophield te bestaan, en berooving, armoede, ellende en slavernij, onze veiligheid, welvaart en vrijheid vervingen. Maar, Gode zij dank! de beproeving was nuttig en heeft haar doel niet gemist! Toen, op 't woord der Almagt, sneeuwjagt en vorst de legerdrommen van den *Westerschen* NEBUKADNEZAR versloegen, klonk het gerucht der verlossing van de *Moskowa* tot den *Rijn*, en de wedergeboorte van *Europa* werd in drie bloedige dagen op de velden van *Leipzig* beslist. Ook *Nederland* verstond de stem des tijds, schudde zijne kluisters af, verdreef de Satrapen van den overweldiger, en onder het klapwieken van NAPOLEON's vlugtenden adelaar werden de *Hollandsche* kleuren ontrold. Maar dat de opstand alzoo plaats greep, en die eervolle en roemrijke uitkomst had, was het de vrucht niet van de hereeniging des Volks met ORANJE? Zonder ORANJE ware het staatkundig gebouw ongetwijfeld opgetrokken naar de regelen van zijn voormaligen gebrekkigen stijl, of naar théoriën, misschien voor den landaard niet geschikt. Thans loste het verouderde zich in het nieuwere gelukkig op. Nu werd ORANJE weder het middelpunt in hetwelk alle stralen van hoop, bedoeling en handeling zich vereenigden. Het geheele volk zag naar hem, als zoodanig, uit, gelijk weleer de stam van Juda naar DAVIDS Huis. Zoo verdwenen alle sporen zelfs van oude partijschappen. Met ORANJES gezag herleefden het leven en de glorie der vaderen, en ieder gevoelde zich sterk in de zekerheid, dat onder zijne banier vergoeding was voor al het geledene.

Ware de zoon onzer WILLEMS niet aan het hoofd geko-

men van den herboren Staat, wat zou de zoo heilige als gewaagde opstand gebaat hebben? Hoe weifelend werd op het Congres van *Praag* over het toekomstig lot van *Nederland* gesproken? Had ons Vaderland zonder ORANJE gestaan, het *Weener* Congres zou er over beschikt hebben, gelijk het beschikte over *Italië*, *Polen*, *Saksen*, *België* en de *Rijnprovinciën*. Indien men ons een onafhankelijk bestaan hadde gegund, wij zouden het te danken hebben gehad aan de goedheid van vreemden. Nu deden wij onze regten gelden. *Nederland*, gevestigd alvorens er beschikking van buiten konde komen, en met den *Eersten* WILLEM vereenigd, boezemde den *Europeschen* Areopaag zoo veel eerbied in, dat het verrijkt werd met een aanzienlijk grondgebied. Heilloos geschenk wel is waar, doch 't welk, in dat tijdsgewricht, ons Vaderland tot een der schoonste Koningrijken van *Europa* verhief.

Het noodlottig jaar dertig heeft een' horen van bitterheid over *Nederland* uitgegoten; maar zijne nadeelige uitkomsten zijn niet te wijten alleen en uitsluitend aan hem, die er het meeste bij leed. De geschiedenis zal eerst dan in onpartijdigheid over hem oordeelen, als de nagalm van ondervonden nadeel zich in de diepte der tijden verliest.

De storm van 1830, die, uit den chaos der barrikaden, een' burgertroon deed oprijzen voor een burgerkoning, wiens vader op het hoogaltaar der Broederschap zijn hoofd verloor, was eene zomerkoelte bij den Februarij-orkaan van 1848, die geheel *Europa* op zijne grondvesten schokte. De Koning van het stadhuis vlugt voor het stadhuis, als voor een' SATURNUS, die zijne kinderen verslindt, en stort neder van den hoogen zetel, die hem eensklaps ontzinkt, gelijk weleer de kolossus van *Rhodus*. *Italië* staat op om zijn verloren roem te heroveren, doch bezwijkt tegenover het kuras der *Germanen*. *Rome* gevoelt een' polsslag van de aloude republiek; maar in de hitte der koorts verdrijft het zijnen Opperheer, dien het als PIO NONO vergoodde. *Duitschland* door de godloochening eener ongeloovige verstandsleer en communistische droomen bedwelmd, dwingt te *Berlijn* eene koninklijke familie, de lijken van vagebonden met rouwmisbaar te begroeten, terwijl het in *Weenen* een zwakken Keizer bij herhaling doet vlieden, tot dat het zwaard het oproer breidelt en den geest der hel bezweert.

En *Nederland*? Het is behoed gebleven. Waardoor? Door

zijne vereeniging met ORANJE. Wie zal ontkennen, dat er ook in ons Vaderland brandstoffen aanwezig waren, meer dan genoeg, om een' tempel van vrede, eendragt en volksgeluk in vlammen te doen vergaan? Daar ratelde over de Elizesche velden aan de *Seine*-boorden de ontzettende donder van het streven der menigte naar verbetering van Maatschappelijke Instellingen, en in *Nederland*, gelijk op zoo vele punten van *Europa*, werd de schok gevoeld. Maar ORANJE stelde zich nu hier aan het hoofd der beweging, de beroering der hartstogten werd in hare geboorte verstikt, en de hervorming onzer Staatsinstellingen werd ingeleid, voortgezet en ten einde gebragt met eene kalmte, die de wereld verbaasde. Ook na den orkaan van 1848 staat *Nederland* met ORANJE eendragtig en gerust; weenende, wel is waar, om den Koning, dien het verloor, maar zijne gedachtenis zegenende.

IV.

Zoo veel is *Nederland* aan het Koninklijk Huis van ORANJE-NASSAU verpligt. En welke verpligting heeft dat huis wederkeerig aan ons gemeenschappelijk Vaderland? Wij zullen maar enkele punten er van aanstippen. Door de diensten, aan *Nederland* bewezen, is het Vorstelijk Huis tot dat verheven standpunt geklommen, waarop het nu bijkans drie eeuwen met onverwelkte glorie heeft geschitterd.

WILLEM I, vroegtijdig aan het Hof van Keizer KAREL V gekomen, opende zich door veelzijdige bekwaamheden eene glansrijke loopbaan. Doch, hoe veel luister hem te *Brussel* omstraalde, zijn' *Europeschen* naam en de grootheid van zijn geslacht, heeft hij aan de moeite- maar ook eervolle betrekking te danken, waarin de *Nederlandsche* opstand tegen *Spanje* hem plaatste. BALTHASAR GERARDS, de heilig verklaarde moordenaar, schoot wel te *Delft Hollands* grafelijken hoed van het hoofd zijns geslachts, maar het Huis van ORANJE-NASSAU was te vereenzelvigd met het *Nederlandsch* belang, om niet, ook zonder den titel van Souverein, den hoogsten invloed uit te oefenen op den algemeenen gang der zaken. Het geslacht der NASSAUS behaalde in *Nederland* een *Europeschen* roem. MAURITS was de leermeester der helden, die in de XVIIde eeuw door krijgsbedrijf hebben uitgemunt. De zoon en kleinzoon van FREDERIK HENDRIK, den stedenwinnaar, verzwagerden zich met het aloude ko-

ningshuis der STUARTS, terwijl zijne dochter de stammoeder werd der *Pruissische* koningen.

Waaraan was WILLEM III verschuldigd, dat hij het listig bedreigde *Engeland* aan de ingrijpende en heroverende magt van het *Vatikaan* onttrok? Aan de ijverige medewerking van *Nederland*, 't welk hem eene reddende vloot medegaf. *Nederland* heeft hem de kroon van *Brittanje* doen winnen. *Nederland*, nog meer dan *Engeland*, heeft hem ondersteund, om den invloed en de overmagt van het zegevierend *Frankrijk* te knotten.

Zal ik spreken van de tegenwoordige eeuw? — Ligt, dat de Doorluchtige balling, bij de nieuwe staatkundige inrigting van *Europa* in 1815, eenige schadeloosstelling had verworven; maar de algemeene terugroeping van het Huis van ORANJE in *Nederland* heeft een koninklijke kroon in de plaatse gesteld van den eerekrans, dien het dankbaar volk bestemd had voor het beminde hoofd van een vorstengeslacht, welks naam één is met dien van ons Vaderland.

V.

Geen land welligt in *Europa*, waar zulk eene wederkeerige betrekking tusschen vorsten en onderdanen bestaat, als in *Nederland* tusschen ORANJE en volk. Geen wonder ook, dat beiden er evenzeer onder leden, wanneer die vereeniging verbroken werd. *Engelands* grootheid en magt is toegenomen sedert den val der ongelukkige STUARTS. De verwijdering van het geslacht der WASA's heeft *Zweden* niet ten val gebragt, en *Frankrijks* magt is door de verbanning van Keizerlijke en Koninklijke dynastiën niet verminderd. Maar was *Nederland* gelukkig, als ORANJE van het roer der staatshulk werd verwijderd gehouden? De geschiedenis geeft een bedroevend antwoord. Moge dan de band van vereeniging, in de bange dagen van *Europesche* volksberoering bij vernieuwing gelegd, nooit weder los worden gemaakt! Dat elke poging daartoe in het niet verga! Ook de dood des Konings bevestige veeleer dien heiligen band! Op den Erfgenaam des troons, die met kinderlijken weemoed tranen plengt op het vaderlijke graf, drage het volk al den eerbied en de liefde over, die het koesterde voor den beminden WILLEM II! Aldus wordt diens gezegende nagedachtenis op het waardigst vereerd. En Hem, dien wij als WIL-

LEM III begroeten en huldigen, geve de Koning der Koningen wijsheid en kracht, om zich al dien eerbied en liefde waardig te toonen! Mogen Koning en Volk, voortaan, gelijk tot dusverre, één zijn in wederkeerige gehechtheid en verpligting; door ijver en opoffering, is 't noodig, voor elkanders geluk! — Eendragt make beiden sterk en onwrikbaar!

De vereenigde inspanning van Vorst en Volk deed ons Vaderland tallooze beproevingen en rampen te boven komen. Sterk in die zedelijke kracht mogen wij de onzekere toekomst met gerustheid te gemoet gaan, terwijl elders driften koken, troonen wankelen, burgerbloed stroomt. *Nederland* en ORANJE, in het weldadig zonnelicht van geordende vrijheid, blijven elkander hoû en trouw, en de vrucht zal zijn: BESTENDIG VOLKSGELUK!

Helder, 19 Maart 1849.

DE KONING STIERF!

DE KONING LEEF!

Von dem Dome,
Schwer und bang,
Tönt die Glocke
Grabgesang.

SCHILLER.

De Koning is niet meer! — God nam hem weg. — Gezwegen,
o Treurend volk! — Wat zijn wij? — Stof.
Een perk is ons gesteld. De dood treft allerwegen:
Den werkman, in zijn hut, op 't schamel stroo gelegen,
Den Vorst, op 't purper, in zijn hof.

Des Heeren weg en wil zijn heilig. Wie zal wraken,
Dat we allen schrijden naar het graf?
Of is 't ontslapen óók geen slapen, om te ontwaken
Waar wij, verlosten, vrij van zinlijkheid, genaken
Hem-zelven, die ons 't aanzijn gaf?

Gelukkig, wie zóó slaapt! — Al plooiden om zijn leden
Zich hier fluweel en hermelijn;
Al zag hij — vorst en held — gevierd en aangebeden,
Zich hier met waardigheid en majesteit bekleeden,
Zijn deel kon nimmer beter zijn.

Doch, tranen mogen wij aan zijn gedachtnis wijden.
De Godheid wraakt die tranen niet.
Zij eeren hem te regt; want hij was groot in 't strijden
Als veldheer; groot als mensch, door vorstlijk medelijden;
En waardig 't Hoogste Rijksgebied.

Wie sprak, wie zag hem ooit, al waar' hij 't laagst geboren,
En mogt niet uit zijn gullen mond —
Te needrig om de zucht van 't minzaam hart te smoren —
Een lieflijk vriendenwoord, een vriendlijk groeten hooren,
Dat aan ORANJE hem verbond?

Spits vrij de pen, en poog zijn inborst af te malen!....
Geen beter schets dan op 't gelaat
Der armen, die elkaâr »hoe goed hij was" verhalen,
Terwijl ze om zijn paleis, hun milde broodschuur, dwalen;
Die, mooglijk, niet weêr opengaat!

Wat is 't aandoenlijk schoon: bij 't scheiden uit dit leven,
Door arm en rijk om 't zeerst beschreid! —
Wat beelden moesten hem in 't uiterste uur omzweven! —
Geen kussen zachter, om den laatsten snik te geven,
Dan 't kussen van weldadigheid.

o Zeg niet: hij stierf jong! Ja, hij is vroeg gestorven;
Doch wáár mag de ouder zijn, die méér
Den armen schonk dan hij, uit altijd volle korven? —
Of zich, door heldendeugd méér glorie heeft verworven,
In 't bloedig worstelperk der eer?

Langs doornen liep zijn jeugd, op lauwren mag hij slapen,
Zoo schoon als éénig stervling won:
Een zon van roem ging op, toen hij verscheen in 't wapen;
Reeds schittrend van genie, in 't levensperk der knapen;
Volleerd, toen hij zijn loop begon.

Als jongling werd hij 't schild en 't zwaard der Nederlanden,
Neen, van Euroop. — Bij *Quatre-bras*
Gaf de Almagt hem alleen Europaas lot in handen:
Toen was 't gered. — De dank van alle waereldstranden
Klinkt, op der eeuwen stroom, hem na.

En Nederland? — Het dronk den bittren lijdensbeker
Des opstands; doch der knapen bloem
Trad rustig in zijn spoor; van de overwinning zeker,
En dankt den held — Europaas redder, Neêrlands wreeker —
Tien dagen strijds, tien eeuwen roem.

Verwinnaar kwam hij weêr! niet op een zegewagen,
Omstuuwd van schittrend krijgsvertoon,
Of 't hoofd gelauwerd, na zoo veel gewonnen slagen:
Eenvoudig, needrig; maar door 't dankbaar Volk gedragen. —
Wat was dat groot! Wat was dat schoon!

Neen, zeg niet: hij stierf jong! — In 't groots door hem bedreven,
Zijn trouw voor 't Land, zijn dienst aan de aard,
Is stoffe om méér dan één kortstondig menschenleven
Met schitterend gebloemt van daden vol te weven:
Elk hunner was een leven waard.

Wat hij als Kroonprins dacht, vervulde hij als Koning.
Een digt gordijn is voor 't verschiet!
Hoe zal de ontknooping zijn der Fransche treurvertooning,
Die Staten wanklen doet, en, onder schimp en honing,
Monarchen uit hun erf verstiet!?

Doch wát ons toef; Hij-zelf, met niets dan 't heil voor oogen
Des Volks, bood nieuwe vrijheên aan.
Vervulle God zijn hoop: 's Lands welzijn te verhoogen!
Gansch Neêrland zal op hem dan ook als Schepper bogen
Van 't nieuw, dán béter, volksbestaan.

Die schepping was beslist — haar vrucht blijft hem verborgen;
God nam hem weg: zijn taak was af.
Wie na hem kome, moog voor haar voltooijing zorgen!
Zijn lange nacht ving aan; hij wacht den jongsten morgen
In de enge kluis van 't Vorstlijk graf.

Daar heb zijne assche vreê! — Maar, Hoorder der gebeden!
Hoor ons bij d' ingang van zijn nacht!
Ontvang hem in genâ, die wèl deed hier beneden! —
Bekroon zijn werk met heil, en zegen aller eeden
Van dankbre trouw aan zijn Geslacht!

Dan zal ons Vaderland — wát nieuwe Staatsorkanen
Uw wijsheid in Europa duld' —
Eendragtig, vrij, zich 't spoor tot ruimer welvaart banen,
En 't doel des Konings, wien wij 't offer onzer tranen
En beden wijden, zijn vervuld.

II.

Wien Neêrlandsch bloed in de aders vloeit,
Van vreemde smetten vrij,
Wiens hart voor Land en Koning gloeit,
Verheff' den zang als wij!

TOLLENS.

De Koning zij beweend; ORANJE is ons gebleven!
Hem roept de wet, hem wacht de kroon;
Hij nam die aan; hij wijdt aan 't Rijksbewind zijn leven:
Wij willen, dankbaar, hem met liefde en trouw omgeven!
Hij leve, TWEEDEN WILLEMS zoon!

Gegroet, Doorluchte telg van zoo véél groote vaadren!
Was 't u een smart, dat ge op de baan
Van 't heldenhuis, welks bloed gij bruisen voelt in de aadren,
Nog niets voor 't Land vermogt? (*) — Gij ziet het tijdvak naadren
Waarin die wensch kan zijn voldaan!

Oranje draagt zijn volk in 't harte. — 't Bang verleden
Meldt, hoe hij, in den leeningsnood,
Die offers vroeg, zijn gansch vermogen deed besteden
Tot stijving van den schat, die 't Vaderland, tot heden
Voor stranden veilig, redding bood. (†)

Had ooit dat Vaderland zijn bloed gevergd, in stede
Van mooglijk nog herstelbaar goed,
Hij had zijn bloed geplengd. Maar zeeg'nend hield de vrede
Het zwaard geboeid. — Riep weêr een krijg het uit de schede;
Wie zou niet reek'nen op zijn moed!

Hij zal, op 's vaders spoor, het dapper leger leiden,
Waar de eer het eischt. In 't Kabinet
's Lands vrijheid — van 't geluk des troons niet af te scheiden! —
In hecht cement van orde, een duurzaam erf bereiden,
Op 't fundament der nieuwe wet.

(*) Een jaar geleden werd ons dit treffend gezegde van den Prins medegedeeld door een Lid van de Tweede Kamer, die 't had aangehoord. — Tot een ander Lid dier Kamer had de Prins vroeger reeds gezegd: »*ik kan u niet aanzien zonder te denken, hoe véél gij voor 't Vaderland gedaan hebt, en mij te bedroeven, dat* IK *nog geene gelegenheid had, er* IETS *voor te doen.*"

(†) »*Zijn gansch vermogen:*" alles wat vatbaar was om spoedig en zonder nadeel voor anderen, te worden omgezet. Wij weten deze daadzaak overigens van nabij. De brief, waarin zij ons gemeld werd, is een aandoenlijk gedenkschrift van 's Prinsen edele denk- en handelwijze.

Daartoe bestrale kracht en wijsheid hem van boven!
Dat zijn regering heilrijk zij!
Een spiegel blijve ons Hof, voor andre vorstenhoven!
Wij mogen dat geluk ons van zijn deugd beloven.
In dat vertrouwen roemen wij.

Klep, holle doodklok! Dat de klagende eerbetooning
Van uw metaal door 't luchtruim beef! —
Weldra meldt ons 't geschut het plegtig feest der krooning,
En treurig maar vol hoop weêrklinkt in elke woning:
De Koning stierf! — De Koning leef!

MENGELWERK.

KALIFORNIA,

door den

Hoogleeraar G. LAUTS.

(*Vervolg en slot van bl.* 206.)

III.

GOUDZOEKING EN GOUDWASSCHING.

Toen, door de onafhankelijk-verklaring van *Kalifornia*, de band, welke het aan *Spanje* heehtte, was losgescheurd, bestond er geene verhindering meer voor vreemde schepen, om de zoo wèl gelegene havens dier kust te bezoeken. Was tot daartoe, nu en dan, de manschap eener boot, van *Amerikaansche* of *Russische* schepen naar land gekomen, door den bevelhebber van een *Presidio*, om van zijn ijver te doen blijken, gevangen gemaakt; aan den anderen kant was ook meermalen de gemeenschap met de kust, door den Gouverneur-zelf, oogluikend toegelaten. Sedert de vrij-verklaring, vermeerderde het getal schepen dat jaarlijks die kusten bezocht. De *Russen* hadden niet te vergeefs de groote voordeelen, welke de *Sint-Franciscusbaai* den zeeman aanbiedt, leeren kennen. Zij kwamen er granen laden voor de *Aleutische Eilanden* en voor *Kamschatka*. De *Noord-Amerikaansche* walvischvangers bezochten bij voorkeur de havens van *Sint-Diego* en van *Monterey*, en er ontwikkelde zich, door deze of andere *Amerikaansche* schepen, een uitvoer van runder- en elandshuiden en van smeer of talk. Het schijnt, dat tevens uit het noorden, door het *Oregon*-gebied, een handel ontstond van de zijde der agenten van de *Hudsons*-pelterij-Compagnie tot aan de baai van *Bodega*.

Groot was evenwel die handel niet, wanneer men de uit-

gestrektheid der kusten in aanmerking neemt; gaat men echter na, de traagheid der inboorlingen, en het gering getal *Spaansche* afstammelingen, dan verandert het oogpunt, waaruit die scheepvaart beschouwd moet worden. Men komt alsdan tot de overtuiging, dat de snelle vermenigvuldiging der *Spanjaarden*, en de aangroei der bevolking door landverhuizing, den landbouw steeds moet doen toenemen, en de voortbrengselen voor den handel moet vermeerderen. De scheepvaart, daaruit gevolgd, zou er toe hebben bijgedragen, om *Kalifornia*, tegen het einde der 19de Eeuw, tot eenen bloeijenden toestand te brengen, in geval die ontwikkeling trapsgewijs ware voortgegaan. Immers langzamerhand waren reeds uit het *Oregon*-gebied, door den meer zachten hemel van *Neder-Kalifornia* uitgelokt, landverhuizers zich aldaar komen vestigen; SUTTER had, in zijn *Helvetia*, *Duitschers* en *Zwitsers* als kolonisten weten te krijgen, en ook *Indianen* aan zich verbonden. Bovendien waren in de fraaije landstreek, zuidoostelijk van *San Carlos de Monterey*, *Duitsche* huisgezinnen zich komen nederzetten, niet enkel van landbouwers, maar ook van handwerkslieden, aan welke *Kalifornia* boven alles dringende behoefte had.

Maar in *Kalifornia* heeft eene ontdekking plaats gegrepen, die alle banden van pligt heeft opgelost. Het woord *goud* heeft al zijne bewoners bedwelmd. Men verlaat huis en hof, vrouw en gezin, verdraagt alle ontberingen en braveert brandende zonnehitte zoo wel als moerassige uitwasemingen, in de verblindende hoop van binnen eenige weken rijk te zullen worden. Aldus heeft de geldzucht, »de geldduivel," zoo als ergens gezegd wordt, alle menschen ingenomen. En er wordt inderdaad goud gevonden in steeds toenemende hoeveelheid, zoo dat de buitensporigste verwachtingen zelfs verwezentlijkt, ja, overtroffen worden door de uitkomst.

De stichter van *Helvetia*, JOHAN AUGUST SUTTER, is er, volgens het gerucht, de ontdekker van. Even zoo hadde, eenige jaren vroeger, de *Russische*-pelterij-Maatschappij de ontdekking kunnen doen. — Hoe geheel anders zou het

er mede zijn gegaan, indien de ontdekking gedaan ware, terwijl nog de havens van *Kalifornia* aan *Spanje* onderhoorig, voor de schepen van andere natiën gesloten waren? — Onder de *Russen* was aan de *Slavianka*-rivier een zaagmolen aangelegd, die door het water werd gedreven. Het toenemend getal landverhuizers in *Kalifornia* vermeerderde de vraag naar planken tot vloering, dekking en inwendige beschieting der woningen, opgetrokken van boomstammen of in de zon gedroogde klei-steenen, die bij voorkeur tot het bouwen van huizen worden gebruikt. Dien ten gevolge schijnt SUTTER in het najaar van 1847, naar het ontwerp en onder de leiding van zekeren MARSHALL, een zaagmolen te hebben aangelegd ter plaatse waar de *Slavianka*- uit de *Sacramento*-rivier westwaards afvloeit. In het rivierzand, dat zich bij dien molen ophoopte, werd eene menigte geel en glinsterend zand opgemerkt — en het was — *stofgoud.* Die ontdekking dagteekent hoogst waarschijnlijk uit de eerste weken van 1848. MARSHALL deelde zijne ontdekking aan SUTTER mede, en beide zochten haar te hunnen voordeele geheim te houden; doch dit mogt hun niet gelukken. In het begin van April werd het in de omstreken ruchtbaar, dat het rivierzand van de *Sacramento* stofgoud inhield. *Spanjaarden* en landverhuizers gingen aan het zuiveren van dat zand, en vonden er werkelijk goud in. Zij namen daarop *Indianen* in hunne dienst om de goudwassching te bewerkstelligen; maar deze bedongen van dag tot dag hooger loon, en er waren ook onder hen die, voor eigen rekening, op andere plekken aan het zoeken en zuiveren gingen. Waar men het ook aan een der spruiten of armen van de *Sacramento* beproefde: overal slaagde men boven verwachting. Zoo verspreidde zich het gerucht verder en verder, en binnen korten tijd kwamen goudzoekers aanstroomen uit de *Mexikaansche* Unie, uit het *Oregon*-gebied, en uit de *Noord-Amerikaansche Staten.*

De goudwassching ving op de eenvoudigste, maar ook gebrekkigste wijze aan. De *Indianen* schepten het zand in fijne, digt gevlochtene biezen manden, goten er water op, roerden het om, dat de ligtere stoffen afliepen, wierpen het

zware overblijfsel op eene mat of huid, zochten de steentjes er uit, lieten het overige droogen, en roerden 't, als het geheel droog was geworden, al blazende om, zoo lang tot dat ze een vrij zuiver stofgoud over hielden. — De *Spanjaarden* en landverhuizers gebruiken veelal een toestel, die het werk spoediger doet voortgaan, zijnde eene soort van boven elkander geplaatste zeven: in de bovenste zeef blijven de steentjes liggen, maar het zware goudhoudende zand valt er door op de lager geplaatste zeef, die echter de ligtere aarddeelen weder doorlaat. — Men gevoelt nogtans, dat de eene, zoo wel als de andere, eene zeer langzame wijze van werken is, en dat er ook veel goud bij verloren gaat, hetwelk met de aarde wordt weggespoeld.

In de *Vereenigde Staten* verspreidde zich de mare der rijke goudmijnen van *Kalifornia*, in den zomer van 1848, met veel grootere snelheid dan men zich zou kunnen voorstellen, wanneer men niet wist dat dit land, ver boven andere landen, met dagbladen is overstroomd, en dat er zich een ieder met het lezen van dagbladen bezig houdt. De berigten hadden echter zoo veel van het buitengewone, van het fabelachtige zelfs, dat de meesten weigerden er aan te gelooven. Men hield ze voor louter verdichtselen. Uit dien hoofde was ook de Gouverneur, door de *Vereenigde Staten* in *Kalifornia* geplaatst, er op bedacht om, op de plaats-zelve een onderzoek in te stellen, en hij ging in Junij 1848 van *Monterey* naar de noordelijke streken op weg. Te *Sint-Franciscus* was genoegzaam de geheele bevolking, vooral de mannelijke, reeds naar de goudgronden getrokken. De baai overgestoken zijnde, vond hij het te *Solona* en te *Bodega* even zoo. Verlaten woningen, in het wild gelaten bouwgronden, het vee, in plaats van op de weiden, op de graanvelden grazende — overal een toestand, alsof de landstreek plotseling van zijne bewoners ware ontbloot. Te *Suttersfort* ondervond de Gouverneur, welken invloed het goud had op de dagloonen en betalingen. Een paar ambachtslieden slechts waren door overdreven loon te bewegen geweest, om aan hun werk te blijven. Zij kregen

tien Rijksdaalders (*) daags. Kooplieden, die aan de goudzoekers hunne waren kwamen slijten, betaalden 100 Rx. in de maand voor eene kleine kamer; voor een klein huisje werd 500 Rx. 's maands aan huur gegeven.

Ongeveer acht mijlen ten oosten van *Suttersfort* ontmoette de Gouverneur de eerste goudwasschingen, en nog acht mijlen verder kwam hij aan de houtzagerij van MARSHALL. Hier waren menschen die dagelijks van ééne once tot drie oncen stofgoud (†) zuiverden. Te dezer plaatse aan de *Sacramento* verheffen zich de bergen reeds tot 1000 voet hoog. Men heeft er geulen en spleten in het gebergte, die slechts in den winter water aanvoeren, doch in den zomer droog zijn; daar worden stukken gevonden van drie en vier oncen zwaar. In eene dergelijke spleet was binnen weinig dagen, door twee *Amerikanen*, eene waarde van 17,000 Rx. bijeengegaard. Een ander had er binnen drie weken tijds 20,000 Rx. verzameld. Iemand, die een zeker aantal *Indianen* in zijne dienst had, verkreeg in eene week veertien pond zuiver stofgoud. Eenige menschen, met vijftig *Indianen* in hunne dienst, hadden in twee maanden tijds 273 pond zuiver goud gewonnen, in weerwil van de ontzettend hooge daghuren die zij betaalden. Zie daar den aard der berigten, welke de Gouverneur aan den Secretaris van Staat van Oorlog te *Washington* inzond. Toen dit buitengewoon verslag in de *Vereenigde Staten* in het najaar van 1848 bekend werd, maakte zich de gouddorst van duizende gemoederen meester.

Hoezeer bij alle menschen de zucht om te verkrijgen op den voorgrond staat, zoo treft men echter in *Amerika* eene bijzondere soort van lieden aan, die zich alles getroosten om tot vermogen te geraken. Geen arbeid is hun te zwaar, geene ontbering is hun onmogelijk. Deze geharde en ondernemende menschen dringen steeds voorwaarts, dieper het westen in.

(*) Dewijl de *Amerikaansche* dollar met onzen rijksdaalder (Rx.) genoegzaam gelijk staat, gebruik ik bij voorkeur dat woord.

(†) De once stofgoud schat men te *Monterey* op *f* 40. Een ½ Ned. pond goud kan berekend worden op *f* 750.

Met buks en bijl gewapend, hebben zij zich te midden der wilde stammen geworpen, en zijn geëindigd met de roodhuiden uit hun vaderlijk erfdeel te verdringen. Zij hebben de bossehen gekapt of afgebrand, den bodem ontgonnen, van boomstammen zich hutten gebouwd. Zich in *Texas* genesteld hebbende, zijn zij vervolgens tegen de *Mexikaansche* Unie in opstand gekomen. Na de *Noord-Amerikaansche* Staten tegen de *Mexikaansche* in oorlog te hebben gewikkeld, hebben zij de hulpbenden geleverd, die door hunne dapperheid *Mexiko* tot den vrede hebben gedwongen. Bij hunne gehardheid tegen alle ongemakken en ontberingen, zijn zij gewetenloos genoeg om den eenzaam wonenden landverhuizer te berooven, zijn vee te dooden, en zijn zwaar geboomte te kappen en, tot vlotten gemaakt, weg te voeren. Niemand wage het hen te weêrstaan, want zij schroomen niet, zich door een kogel te wreken. Die mannen, onder den algemeenen naam van *backwoodsmen* of *squatters* bekend, en een schrik van de Westelijke Staten en van de westelijke grenzen der *Noord-Amerikaansche* Unie, zijn, in en na den afgeloopen zomer, in groote menigte naar *Kalifornia* getogen. Duizenden hunner vindt men thans, ten westen van de *Sierra Nevada*, met goudzoeken bezig. — Geene natie van Westelijk *Europa* levert mannen op, zoo uitstekend geschikt voor de goudgraverij, want bij onvermoeidheid in den arbeid, aangevuurd door het metaal dat zij opdelven of vergaderen, verduren zij ontberingen van gemak en voedsel, van welke de West-*Europeërs* zich geen denkbeeld kunnen vormen. Onder eenige zaamgevlochten boomtakken, brengen zij, gewikkeld in een wollen deken, den nacht door, hebbende de bloote aarde tot bed. Met herte-, eland- of ander vleesch, door hen in de open lucht gebraden, zonder eenige andere spijze of toebereiding, vergenoegen zij zich. Terwijl een *Europeër*, onder zoodanige levenswijze, moet bezwijken, gaan zij rustig voort, slechts hun eenig doel vervolgende, om goud te verzamelen. Zij zijn daarbij vlug van bevatting, en verzuimen geene kans op voordeel. Kunnen *Engelschen*, kunnen *Franschen*, *Duitschers* of *Nederlanders*, met zulke menschen wedijveren, om door goudwassching

of goudgraving schatten te verzamelen? Wij twijfelen er aan. — Wel is de landstreek, ten noorden van de *Sint-Franciscusbaai*, ten oosten door het *Sneeuwgebergte*, en ten westen door den Oceaan bepaald, vrij uitgestrekt; maar het getal der *Backwoodsmen* is duizenden sterk, en de geheele streek is in een staat van volslagen wetteloosheid. Roof en moord worden door blanken en *Indianen* straffeloos gepleegd, en wat was ooit meer geschikt om booze driften gaande te maken, dan de zucht naar goud; dan het gezigt van *goud!* Aan vele onreine driften wordt, in die streken, op de ongebondenste en meest schaamtelooze wijze hot gevierd, en weldra zal de kreet der misdaden, ongestraft in dat land gepleegd, door *Europa* weergalmen.

Geen wonder dat alles tot hooge, zelfs buitensporige prijzen verkocht wordt. Wat beteekent éene once stofgoud, waar het zoo overvloedig is!? Een katoenen hemd wordt met de waarde van 6 Rx. betaald; eene flesch sterken drank met 20 tot 30 Rx.; voor schoenen, een strooijen hoed of andere benoodigdheden worden even zulke prijzen besteed. Wie goud heeft, en iets te koop vindt, dat hem aanstaat, betaalt wat er geëischt wordt. De *Indianen* besteden hunne winsten in kleederen tot opschik of in sterken drank; de anderen gaan zich bij voorkeur in den laatsten te buiten.

Het krijgsvolk, dat te *Monterey* of te *Sint-Franciscus* zich bevond, heeft niet lang aan de verzoeking weerstand kunnen bieden. Al de soldaten zijn weggeloopen om door goudwassching rijk te worden, en men verzekert, dat onderscheidene officieren hunne manschappen gevolgd zijn. De manschappen der schepen, daar of te *Bodega* aangekomen, hebben evenzeer hunne bodems verlaten, om naar het gouddistrict te snellen. Met stofgoud beladen, zijn vele schepelingen aan boord terug gekomen, en daardoor zijn eenige bodems weder in staat geraakt om naar *Mazatlan* of *Panama* te vertrekken. — De bevelhebber van een *Amerikaansch* oorlogschip, te *Sint-Franciscus* aangekomen, moest zich haasten het anker weder te ligten, wilde hij niet uit gebrek aan manschap genoodzaakt zijn met de hem toevertrouwde kiel daar te blijven. Ook is er reeds een

voorstel aan den President der Republiek gedaan, om de soldaten en het scheepsvolk, naar de *Kaliforniasche* kusten bestemd, door eene aanzienlijke verhooging der maandgelden, van het goudzoeken af te houden.

Sedert den aanvang van December, waren, in vier of vijf weken tijds, uit de oostelijke havens der Unie, meer dan zestig schepen naar *Kalifornia* onder zeil gegaan. Nog waren er vele bodems, die tot de reis rondom *Kaap Hoorn* naar het Goudland werden in gereedheid gebragt, zoo dat de scheepsvrachten te *Nieuw-York* en in de andere havens stijgende waren. Ook naar *Chagres* was de vaart zeer drok geworden, zoo van *Nieuw-York* als van *Nieuw-Orleans*.

De officiële berigten, naar *Washington* tot in December des afgeloopen jaars verzonden, overtreffen alles wat men tot daartoe omtrent het gouddistrict van *Kalifornia* gedroomd had. Het goud werd menigvuldiger, naarmate men verder en dieper in het *Sneeuwgebergte* doordrong. Men vond er niet alleen stofgoud, of schilfers, of korrels, zoo als in het rivierzand; maar, in de kloven en spleten der rotsen, vond men geheele stukjes en stukken gouds, somwijlen ook met andere bestanddeelen vermengd. Het waren stukken, een pond, ja tien pond, en zelfs, naar men zegt, hoe ongeloofelijk 't schijne, tot vier-en-twintig pond wegende. Niet slechts aan de westerhelling van de *Sierra Nevada* vertoonde zich het goud in dier voege. Wij mogen wel zeggen vertoonde, want de arbeid kon niet of naauwelijks goudgraven genoemd worden; aan mijngroeven of gangen behoeft men er niet te denken. Het goud wordt aan of even onder de oppervlakte der aardkorst gevonden; en men graaft veelal op twee of drie voet. Ook aan de oosterhelling van de bergketen moet overvloed van goud wezen, en in het slijk der *Sint-Joachims-rivier* moet het voorhanden zijn. Hoe ver oostwaards zal zich die goudbedding uitstrekken? Men weet het niet!

Wien zou, op zoodanige berigten, als hij in of nabij zulk een Land is, het hoofd niet duizelen! Wie zou er niet door de goudkoorts worden aangetast! Men verhaalt van zeke-

ren kapitein TAYLOR, die voor 70,000 Rx. gegaard moet hebben. — Is het te verwonderen dat in de *Vereenigde Staten*, waar ieder, zonder onderscheid, den geldgod aanbidt, uit de fatsoenlijke standen, jonge mannen, en mannen van rijperen leeftijd, zich opmaken, om eene bedevaart naar het Goudland te doen. Officieren en magistraten verlaten hunne posten om naast ellendelingen uit alle gedeelten van *Amerika* — want ook *Valparaiso* en andere westelijke havens van *Zuid-Amerika* hebben hunne geluksridders daarheen gezonden — den grond om te woelen, en zich misschien daarna het verworven goud door booswichten weder te zien ontrooven. — Hoe menig hunner zal, als een andere TANTALUS, te midden van den rijkdom, in onvoldane of teleurgestelde gouddorst omkomen!

Doch die overvloed van goud is nog niet alles. Tusschen *Sint-Franciscus* en *Monterey* zijn, volgens de berigten, ook kwikzilvermijnen ontdekt. Een *Engelschman*, ALEXANDER FORBES, moet aldaar, in een tak van het *Sneeuwgebergte*, zoodanige mijn hebben ontgonnen, met behulp van mijnwerkers uit *Mexiko*. Zijne ovens, in werking zijnde, kunnen dagelijks eene groote hoeveelheid zuiver kwikzilver leveren. In Julij 1848 had FORBES er een voorraad van 2500,½ Ned. ponden bijeen. Met toespeling op de *Spaansche* mijnen had hij de zijne *Nieuw-Almaden* genoemd. (*) — Ook nabij de *Joachims-rivier* moeten zich kwikzilvermijnen bevinden. — Wat daarvan zij, is echter nog onzeker. *Kalifornia* is nu eenmaal het wonderland; de algemeene aandacht is gespannen om er wat van te vernemen, zoo dat het wel niet twijfelachtig is, of velen zullen de algemeene nieuwsgierigheid — voor geestige schrijvers almede eene goudmijn — door verhalen, van allerlei aard, half gegrond en half verzonnen, trachten te bevredigen. Men wachte zich dus wel, aan alles wat er verhaald wordt een onbepaald geloof te schenken.

(*) De *Spaansche* mijnen in *La Mancha* leveren jaarlijks ongeveer 20,000 centenaars kwikzilver.

IV.

KAN NEDERLAND VAN DE ONTDEKKING IN KALIFORNIA VOORDEELEN PLUKKEN?

Eer wij ons wagen aan de beantwoording dezer vraag, moeten wij onderzoeken, welken invloed de goudontdekking op *Kalifornia*, en welken zij op *Europa* kan en moet uitoefenen? — Als men het oog slaat op *Nieuw-Kalifornia*, heeft men een gebied voor zich, hetwelk omstreeks 200 mijlen van het noorden naar het zuiden, en van den Oceaan naar het oosten tot aan het gebergte, dat het stroomgebied der groote rivier van *Mexiko* begrenst, omstreeks 180 mijlen beslaat. Dat gebied bevatte, tot op het tijdstip der goudontdekking, welligt in alles eene bevolking van 150,000 zielen. Duizenden stroomen er thans heen, uit de verschillende deelen van *Noord-Amerika*, van de westkust van *Zuid-Amerika*, en uit *Groot-Brittanje*. De goudzoekers zullen vooral uit die streken komen, en hun getal zal legio zijn. De meesten, wel is waar, gaan er heen met het doel om goud te verzamelen en dan naar hun vaderland terug te keeren; doch het is niet te min, wanneer het goud er werkelijk zoo overvloedig is als het gerucht zegt, wel te vermoeden, dat het aantal der zoekenden zich nog langen tijd zal vernieuwen, en dat velen hunner in het schoone land zullen achterblijven. Zoo als het er thans gaat, is de aarde geheel aan zich-zelve overgelaten, en de kudden van runderen en schapen verwilderen. Er is behoefte aan alles: aan voedsel, aan kleeding en wat niet al. In die behoefte moet voorzien worden. Het noodige moet van buiten komen, hetzij van nabij of van verre. Daar het product, waarmede men er de benoodigdheden betaalt, algemeen gangbaar is, zal het aan geen toevoer ontbreken. Maar in den tegenwoordigen staat van wetteloosheid is de ontwikkeling van nijverheid of landbouw, die uit de behoefte als natuurlijk zou moeten voortvloeijen, onmogelijk. Het bewind te *Washington* begrijpt reeds de onvermijdelijke noodzakelijkheid, om krachtdadige maatregelen te nemen, ten einde

aan die regeringloosheid, aan dien staat van woestheid, aan die miskenning van alle pligten der maatschappij in *Kalifornia* paal en perk te stellen. Dit moet gebeuren. Dan zal onder hen, die er heen gingen enkel om goud te rapen, zich van lieverlede ook, bij de behoefte, de zucht tot het uitoefenen van handwerken en landbouw ontwikkelen; de goudzoekers zullen meerdere gemakken erlangen, en velen zullen het spreekwoord: *ubi bene, ibi patria*, op *Kalifornia* toepassen. Menigerlei benoodigdheden zullen er dan bij voortduring kunnen gesleten worden. Uit *China* zal men thee, suiker, confituren en aardewerk aanvoeren, van *Manilla* sigaren en rijst, uit den *Indischen Archipel* koffij, suiker en specerijen. Zoo zullen de voortbrengselen uit *Europa* en *Azia*, in de *Kaliforniasche* havens regtstreeks aangebragt, elkander ontmoeten. De bevolking zal er vermeerderen en toenemen; maar ook het vertier zal in omvang winnen en de welvaart zal ontluiken. De westkust van *Noord-Amerika* zal met steden en dorpen overdekt worden, en de wildernissen zullen voor bebouwde landstreken plaats maken.

Het voortbrengsel van *Kalifornia* is goud, eene algemeen gewilde koopwaar. Als handels-product heeft het zijne waarde, en geene andere koopwaar laat zich zoo gemakkelijk vervoeren. Hoe groot toch is de waarde van éene teerling-el gouds! — De handelswaarde van het goud wordt bepaald door het gebruik dat er van wordt gemaakt, voor versierselen, huisraad en andere zaken; ook als middel van ruil en vertegenwoordiging van waarde. Nu meent men dat *Amerika* sedert de ontdekking, tot hiertoe, dooreengenomen, jaarlijks 15,000 Ned. ponden goud heeft geleverd. — In deze eeuw zijn de goudmijnen in het *Ural-* en *Altaïsche* gebergte ontdekt; deze leveren nu al eenige jaren het dubbeld van dat gewigt. (*) — Heeft niet die meerdere productie invloed op de waarde der delfstof uitgeoefend? Die invloed evenwel is tot heden gering; maar hierbij moet niet uit het oog worden verloren, dat het *Russische* Gouvernement zijn goud in de

(*) Men wil dat de waarde van het goud dier mijnen in het afgeloopen jaar tot ongeveer vijftig millioen guldens zou bedragen.

kelders van *Peterhof* wegbergt, en slechts van tijd tot tijd er zoo veel van in den wereldhandel overbrengt als het geschikt oordeelt voor de behoefte, zonder de markt te overvoeren. Met het goud van *Kalifornia* zal het geheel anders gaan. Zoo traag als het goud, uit de *Russische* mijnen, in den wereldhandel gebragt wordt, zoo snel zal het *Kaliforniasche* er in wegvloeijen, want het komt in handen van menschen, die er zich zoo spoedig mogelijk van zullen ontdoen, om er zich allerlei genietingen voor aan te schaffen. Wij gelooven, reeds nu gerustelijk te mogen aannemen, dat het goud, uit *Amerika* komende, tot eene vijfvoudige hoeveelheid zal klimmen, en dus tot 75,000 Ned. ponden zal toenemen. Ware goud de eenige metaalwaarde, dan komt het ons voor, dat die snelle vermeerdering als eene ramp zou zijn aan te merken. Doch men heeft daartoe ook het zilver, en de opbrengst der zilvermijnen zal jaarlijks op ten minste 600,000 Ned. ponden zijn te schatten. De metaalwaarde der voortbrengselen van landbouw en nijverheid zal derhalve niet zoo veel vermeerderen als de vermeerderde goudproductie zou kunnen doen vreezen. Doch reeds nu zijn in *Kalifornia* de zilveren muntspeciën in waarde gestegen, en het is, uit dien hoofde, te verwachten, dat elders in *Amerika* en in *Europa*, hoewel in geringere verhouding, het goud tegenover het zilver in waarde verminderen zal. Het eerste gevolg der *Kaliforniasche* goudraping zal wezen, dat er eene meerdere hoeveelheid van die delfstof in den wereldhandel geraakt, waaruit eene vermindering der waarde van het goud moet ontstaan. Dat zal de uitkomst zijn in al die landen van *Europa*, waar het goud niet, of althans niet uitsluitend, tot standerd der muntwaarde is aangenomen. Die vermindering van waarde kan zich evenwel slechts langzaam doen gevoelen.

Bij eene gebeurtenis, zoo geheel eenig in de wereldgeschiedenis, moet men het eene onmogelijkheid achten, te voorspellen *wat eigenlijk* gebeuren zal. Wie toch kan weten, wanneer de gemakkelijke goudwasschingen en goudrapingen een einde zullen nemen? Gaat men echter na, dat — zoo als wij meenen te mogen gissen — de goudwassching

in de *Sacramento* en de haar toevloeijende spruiten, tot nu toe op ongeveer 20 mijlen van hare vereeniging met de *Sint-Joachims-rivier* kan plaats hebben, dat derhalve eene lengte van nagenoeg 30 mijlen nog niet onderzocht is, dat de laatste 20 mijlen van hare bedding, tot aan hare uitwatering in de *Sint-Franciscusbaai*, eene diepte hebben van 12 tot 20 vadem, met eene breedte van een vierde tot meer dan eene halve mijl, dan moet men veronderstellen, dat die bedding van goud bevattend slib, om de moeijelijkheid der bewerking, nog jaren lang onaangeroerd zal blijven. Zal de bank, die in hare monding ligt, en, bij 12 à 15 vadem (naarmate van het saizoen) diepte aan binnenzijde, bij 3 à 5 vadem aan de buitenzijde, slechts van twee tot vier voet water heeft, bij eene uitgestrektheid van eene halve mijl, niet veel stofgoud bevatten? — Maar het gebergte-zelf, waar het goud, in stukjes van een once en zwaarder, als voor de hand ligt: tot hoe verre strekt zich dat uit? Wie kan het bepalen? Wanneer zal derhalve het keerpunt dáár zijn, dat het gouddistrict te eng wordt voor de fortuinzoekers? Evenmin is het tijdstip op te geven, wanneer de markt te *Bodega*, te *Suttersfort*, te *Sint-Franciscus* en te *Hyearba-buena* van benoodigdheden en koopwaren zal overvoerd wezen? Dáár kan ongetwijfeld, evenzeer als overal elders, de markt overvoerd worden. Zou men echter van wege die mogelijkheid geene handelsondernemingen naar zoodanige plaatsen moeten wagen, maar de handen in den schoot leggen? Dan zou immers alle handel moeten ophouden.

Wij zijn uit dien hoofde van oordeel, dat de *Nederlander* van de goudontdekking in *Kalifornia* zeer wezentlijke voordeelen kan trekken. — Wat de goudgraverij aangaat: wij raden onze landgenooten ernstig af, zich daaraan te wagen. De *Yankees* in het algemeen, de *Backwoodsmen* in het bijzonder, kunnen de ongemakken en ontberingen, aan die goudgraving verbonden, veel ligter doorstaan dan de *Nederlanders*, die zoo spoedig, in de hun geheel vreemde luchtstreek, door gebrek aan het noodige zouden worden uitgeput, en door koortsen zouden worden weggeraapt. Bovendien zouden er de *Nederlanders* altijd in geringen getale zijn, tegen-

over de Engelsch en Spaansch sprekende *Amerikanen*. Zullen die *Amerikanen* niet dien grond als hun eigendom beschouwen, en zullen zij de vreemde indringers dulden? Van hoe vele kanten zou de *Nederlander* niet bloot staan aan belaging, plundering en moord, wanneer hij in zijne goudwassching of goudgraving mogt geslaagd zijn. — Zelfs bij de gunstigste uitkomst is zoodanig onderwinden voor een *Nederlander* allerhachelijkst.

Iets geheel anders is het voor hem, die zou wenschen als handwerksman daarheen te gaan. Het is te berekenen dat de timmerman, de zadelmaker, de smid, de schoen- en kleermaker er bezigheden en ruime verdiensten zullen vinden, mits zij zich niet tot goudgraverij laten verleiden. Misschien kunnen er eenige weinige heelmeesters en artsen ook een ruim bestaan hebben, ingevalle zij van eene kleine apotheek zijn voorzien, en in staat om hunne geneesmiddelen zelf gereed te maken.

Naar ons gevoelen lokken de havens van *Kalifornia* vooral den *Nederlander* ten handel uit. Hij zal in dat geval de havens van *Zuid-Amerika: Valparaiso*, *Arika*, *Arequipa*, *Kallao*, *Guayaquil* enz., thans door hem zoo schaars bezocht, beter leeren kennen, en van de handelsvoordeelen, welke zij aanbieden, gebruik kunnen maken. Hij zal van *Sint-Franciscus* of van *Monterey*, naar tijd en gelegenheid, den Oceaan kunnen oversteken, om van *Manilla* sigaren, van *Menado* koffij, kakao en specerijen te halen; zoo kan hij die nieuwe vrijhaven van *Celebes*, met de westkust van *Amerika* in betrekking brengen, en wederkeerig handelsverkeer tusschen den *Indischen Archipel* en *Amerika* openen. Men zou zelfs, van *Nederland* uit, langs de *Kaap de Goede Hoop*, over *Batavia* en *Menado*, een togt door den *Stillen Oceaan* naar de *Sint-Franciscusbaai* kunnen ondernemen. Zie daar eenige wenken. Zij zijn niets meer dan wenken en kunnen niets meer zijn.

De opnoeming van eenige handelsvoorwerpen, in *Kalifornia* gewild, zal hier waarschijnlijk niet geheel te onpas wezen. Menigerlei soort van leeftogt, als tarwemeel, en maïsmeel in vaatjes, rijst, erwten, boonen, gerookt vleesch

en spek behooren tot de onmisbaarste behoeften der goudgravers; doch wij zullen het daarvoor mogen houden, dat zij er van kunnen voorzien worden uit de *Noord-Amerikaansche* Unie en uit de westelijke havens van *Zuid-Amerika*. Uit *Europa* zullen aangebragt kunnen worden velerlei ijzerwaren en ijzeren gereedschappen, spaden, houweelen, messen en dergelijke. IJzeren ketels van verschillende grootte, (koperen ketels zijn er niet gewild). Toestellen voor goudwassching en goudzuivering, die het gemakkelijkst te behandelen en te vervoeren zijn, verdienen de voorkeur. Keukengereedschap, glazen, borden en dergelijke. Velerlei soorten van bereid leder en lederwerk, als: paardetuigen en zadels, vooral schoenen en laarzen. Manshoeden, en allerlei kleedingstukken van wol en katoen; wollen dekens, en de vierkante wollen mantel (*poncho*) met levendige kleuren in dwarsstrepen, en in het midden eene opening om het hoofd door te steken. Fijne en grove zak- en halsdoeken; katoenen hemden; mouselinen shawls of écharpes, smal en lang; effen en gestikte mouselinen, sitsen, vooral in levendige, tegen elkander afstekende kleuren; bontgekleurde zijden linten; stroohoeden; zijden schoenen en kousen voor vrouwen. Geweren en buskruid, grof linnen, zeildoek, bombazijn; wijnen, sterke dranken, ook zoete likeuren. Nog zou het aan te bevelen zijn, mede te nemen, houten raamwerk tot het opzetten van kleine houten huizen, met goedgeschaafde planken, in dier voege, dat zoodanige woningen gemakkelijk in elkander gezet, bevloerd, en van een houten dak voorzien kunnen worden. De wijze van bereiding van dat houtwerk, voor zoodanige reis, leze men in de Memorie van den Heer L. A. VAN MEERTEN, voorkomende in het XIIde Deel van het *Tijdschrift ter bevordering van Nijverheid*, Stuk II, uitgegeven in het jaar 1848.

In de eerste dagen van het tegenwoordige jaar werd het, door de tijdingen van de helft van December te voren, van *Nieuw-York* aangebragt, buiten allen twijfel gesteld, dat in *Kalifornia* het goud in grooten overvloed werd gevonden. In *Nederland* maakte aanvankelijk het *Algemeen Handelsblad* van den 10 Januarij de Natie opmerkzaam op deze ge-

beurtenis, en weldra werd er gesproken van het oprigten eener Maatschappij van handel op *Kalifornia* te *Amsterdam*, alsmede te *Zwolle;* er werd aangekondigd, dat schepen tot dien handel in de vaart zouden worden gebragt te *Amsterdam*, te *Rotterdam* en ook elders. Mannen boden zich aan als super-carga's en anderzins, om eene reis naar *Kalifornia* te ondernemen. — Wat is van dat alles tot op dezen oogenblik geworden? Wat zal er verder van worden? — Wij laten dat over aan den handelsgeest en de ondernemingzucht onzer landgenooten, die met den handel zijn vertrouwd; maar wij houden ons overtuigd, dat zoodanige ondernemingen, met oordeel geleid en bestierd, ten voordeele der ondernemers en tot bevordering der welvaart van de Natie zullen uitloopen.

15 Februarij 1849.

BIJVOEGSEL.

REISWEG NAAR KALIFORNIA.

De reis te scheep uit *Nederland* naar *Kalifornia* is gewis langwijlig, want men moet *Kaap Hoorn* omstevenen; doch hoe langwijlig die reis ook zijn moge, ze heeft minder moeiten en bezwaren in, levert minder gevaar van teleurstellingen, en voor den koopman met zijne balen en kisten zal ze wel de eenig mogelijke of althans raadzame reisweg wezen. Het komt ons voor dat men, voor zoodanige reis 150 dagen stellende, geen reden zal hebben, over den langen duur der vaart te klagen. — Veel spoediger kan zeker, langs een anderen weg, de reis gedaan worden, mits men geen grooten nasleep van kisten en koffers met zich voere. — Men begeve zich van hier over *Rotterdam* met de stoomboot naar *Londen*, van daar per spoorweg naar *Liverpool*, en voorts met de stoomboot naar *Nieuw-York*. Die reis kan in drie weken tijd worden afgelegd. Van *Nieuw-York* neemt men scheepsgelegenheid naar *Chagres*, dat, een jaar geleden, een ellendig plaatsje was, met 1000 zielen, aan de

oostzijde der landëngte van *Panama*. Niet onwaarschijnlijk is er reeds eene stoomboot aangelegd van *Nieuw-York* naar *Chagres*, en zal de overtogt van de landëngte meer gemakken aanbieden dan drie maanden geleden. De landreis van *Chagres* naar *Panama*, is niet zonder moeijelijkheden, doch tegenwoordig veilig. (*) Dat er van *Panama* bereids stoombooten in de vaart zijn gebragt, gelooven wij niet; maar te *Panama* scheep gaande, bezoekt men de havens van *Realejo*, *Akapulko* en *Mazatlan*, om, na *Sint-Diego* te hebben aangedaan, *Sint-Franciscus* of *Bodega*, het doel der reize, te bereiken. Wij meenen dat die reis, binnen twee maanden tijds, voor eene som van 400 tot 450 Rx. kan worden gedaan. — De reisweg zou merkelijk verkort kunnen worden, wanneer men van *Nieuw-York* ging naar *Vera-Cruz*, eene fraaije stad met veel handel; doch de landtogt van daar naar *Akapulko* is moeijelijk en gevaarlijk, en schijnt uit dien hoofde de reizigers af te schrikken. — Van *Nieuw-York* kan men ook met spoorwegen en stoombooten, langs de *Potowmak* en den *Ohio*, naar *Sint-Louis* reizen, of over het meer *Erie* naar de *Maumeebaai* of *Sandusky*, van daar langs den spoorweg naar *Cincinnati*, en verder op den *Ohio* naar *Sint-Louis*. Van die volkrijke stad naar *Nieuw-Orleans* afgezakt, heeft men eene zeer korte reis naar *Vera-Cruz*.

Er is nog een geheel andere reisweg. — Men zou van *Nieuw-York*, of liever van *Sint-Louis*, eene goedkoopere, maar moeijelijker en langduriger reis maken, wanneer men, de *Missouri* tot aan de *Platte-rivier*, of zoo ver mogelijk, met eene stoomboot opgevaren zijnde, verder op of langs de

(*) Er moeten twee of meer ontwerpen in overweging zijn, tot het aanleggen van spoorwegen over de landëngte. Ook zijn er vier of vijf ontwerpen geweest om de beide zeeën door kanalen te vereenigen. Een dier ontwerpen was voorgesteld aan Koning WILLEM I, en de Generaal der genie VAN GORCUM zou met de uitvoering zijn belast geworden. De *Belgische* omwenteling was oorzaak, dat een zoo grootsch ontwerp zonder uitvoering bleef.

Platte-rivier de reis westwaards vervolgt, tot aan het *Rotsgebergte*, om, langs een der passen van die keten, de bronnen van de *Platte-rivier*, de *Arkansas*, en de groote *Mexikaansche* rivier, noordelijk voorbij te trekken, het meer van *Timpanagos* te bereiken, en zoo door een der kloven van het *Sneeuwgebergte* in *Kalifornia* door te dringen. Daar omstreeks en aan de oostzijde van het gouddistrict zijn waarschijnlijk nog geene of weinig goudzoekers; maar zoo lang men de westerhelling van dat gebergte niet bereikt heeft, is men verre van alle aanvoeren die ter zee naar *Kalifornia* komen.

EEN TOGT IN DE WOESTIJN SAHARA.

Men had ons gezegd, dat de *Bekr-el-whachasch*, eene bijzondere soort van Antilope, zich onthield in de oase van den Goudvloed. Kapitein BRETON had aangenomen, een exemplaar van dat zeldzaam voorkomend dier aan eenen verzamelaar te *Parijs* te bezorgen, en wij hadden besloten hem op zijnen togt door de woestijn te vergezellen. Het duurde niet lang of wij gingen op weg, en kwamen den 1sten Mei 1844 te *Sidi-Heymah*, een *daskerah* of dorp aan de grens der woestijn *Sahara*, de grootste van al de *Afrikaansche* woestijnen. Den volgenden morgen ten vier ure zeiden wij de fraaije omgevingen van dit dorp vaarwel, om de woestijn in te gaan; weinig vermoedende dat onze pleiziertogt zoo bedroevend zou afloopen, en dat zoo weinigen van ons terug zouden keeren. Het gezelschap bestond uit acht personen: kapitein BRETON, een veteraan uit de school van NAPOLEON, bijna zestig jaren oud, een man van groote koelbloedigheid; zijne nicht JENNY, een moedig, allerbeminnelijkst meisje van achttien jaren, dat gebeden en gesmeekt had om mede te mogen gaan; zijn pupil GIBRAC, twee-en-twintig jaren oud, ligtzinnig maar in gezelschap aangenaam, altijd zingende en grappen makende; de luitenants der jagers EVELIN en FABRE, de eerste opgewonden en 25 jaren, de tweede bedaard en 26 jaren oud; doch beide met 't zelfde vuur hun hof makende bij JENNY. Voorts uit mijn persoon, die mede nog niet oud ben en toen kapitein was bij het *Légion des Etrangers*. Onze gidsen waren twee Mahomedanen, AKBAR een *Abyssiniër*, en JUSSUF

een *Berber*, lieden die elkander een doodelijken haat toedroegen. AKBAR was terughoudend en trotsch, JUSSUF was dit ook tegen AKBAR, maar voor de overigen gewillig en zelfs, bij het kruipende af, gedwee. Beide hadden het geluk gehad JENNY het leven te redden, JUSSUF toen zij eens door drie *Arabieren* opgeligt, en AKBAR toen zij later door eene hyena aangevallen werd. Deze daad van den *Abyssiniër* had JUSSUF zoo woedend gemaakt, dat hij hem met ontblooten yataghan aanviel. Het was minnenijd, die hem daartoe dreef, want deze was in een karakter als het zijne sterker dan liefde of dankbaarheid. In het geheim toch beminde JUSSUF de schoone JENNY met razende drift. Een paar malen had ik hem toevallig verrast, terwijl hij, als aanbiddend, verzonken zat in de aanschouwing van het beminnelijke meisje, en onwillekeurig hem daarna gadeslaande, vond ik dat hij drieërlei soort van blikken had, een voor AKBAR, een voor JENNY en een voor ons, welke laatste mij het minst beviel. Wij waren allen goed opgezeten, doch JENNY bereed eenen dromedaris, op welken hare fraaije gestalte in het blaauwe rijdkleed met den breed geranden hoed nog te meer uitkwam. GIBRAC, die altijd, om zich-zelven en anderen te vermaken, iets vreemds deed, zat op een' Barbarijschen snelvoetigen ezel, dien hij, zijn eigen naam en het geluid van het dier ineensmeltende, GIBRAILLE noemde. Het beest was eigenlijk medegenomen om onzen leeftogt te dragen, maar GIBRAC verkoos het boven zijn paard, dat nu in de plaats van graauwtje den voorraad van eetwaren dragen moest. Op den kop van GIBRAILLE zat een aap, dien GIBRAC van eene oude vrouw, eene soort van *Arabische* waarzegster, in wier huis hij geslapen had, ten geschenke had gekregen, met de niet aangename voorspelling: dat wij ons ongeluk te gemoet gingen, maar dat die aap zijnen bezitter het leven kon redden. Deze voorspelling, als men de scherpzinnigheid der *Arabieren* in aanmerking neemt, was waarschijnlijk gegrond op den door deze vrouw bemerkten haat der twee gidsen, en op het fijner waarnemingsvermogen van het dierlijk instinkt, waardoor de aap zijnen bezitter, indien men verdwaalde, misschien den kortsten weg zou kunnen doen vinden naar eene oase of begroeide plek.

Ik reed naast Kapitein BRETON en ons gesprek kwam van zelf op de vraag, of wij ons wel volkomen op de gidsen konden verlaten. Bij die gelegenheid zeide ik hem, wat ik meende

opgemerkt te hebben, en verklaarde geen groot vertrouwen in JUSSUF te stellen. Maar BRETON hield AKBAR voor een' nijdigen knaap, die niet te doorgronden was, en verdedigde daarentegen JUSSUF, den dienstvaardigen, gedweeën JUSSUF; mij verzekerende, dat, indien wij ons bedrogen vonden, het verraad van niemand anders zou komen dan van AKBAR.

Onder deze en soortgelijke gesprekken waren wij al dieper en dieper in de woestijn geraakt. De zonnestralen, door het heete zand teruggekaatst, werden, tegen den middag, al meer en meer brandend. Evenwel tot nog toe was de zandvlakte niet geheel van plantengroei ontbloot. Nu en dan ontmoetten wij boschjes van gummiboomen of heggen van nopalstruiken, of ook wel een enkelen, kommerlijk groeijenden agoul. Wij zagen ook hier en daar steenhoopen, die aan de karavanen tot wegwijzers dienen, daar elke Mahomedaan het als godsdienstpligt beschouwt, deze bakens, die niet, als de zandheuvels, door den wind verstuiven, door het bijwerpen van steenen te vergrooten. Op andere tijden vonden wij waterbakken, welker warm en ziltig vocht echter slechts in den uitersten dorst drinkbaar gevonden kon worden. Eindelijk bereikten wij eene plaats, waar de weg zich in tweeën scheen te deelen; eene omstandigheid, die den hevigsten twist tusschen onze twee leidslieden deed uitbersten. Het geschil werd met al de onstuimigheid gevoerd, welke de landaard en wederkeerige haat bij hen te weeg bragten. AKBAR's oogen schoten vuurstralen, maar met ernst en deftigheid bragt hij de beschuldiging in, dat JUSSUF ons op eenen dwaalweg poogde te leiden. Deze toonde zich in zijne woorden niet minder grimmig en verbolgen, riep ALLAH tot getuige zijner trouw en opregtheid, overlaadde AKBAR met scheldwoorden en beweerde, dat deze verrader ons naar de oase der Vernieling voeren zou, waar wilde *Bedouinen* huisden, die gewoon waren de karavanen der woestijn te plunderen. Deze aanklagt dreef AKBAR het bloed in het gezigt en deed het gloeijen als een koperen masker. JUSSUF daarentegen was bleek en beefde daarbij van woede. Nadat wij eene wijl naar beider woordwisseling geluisterd hadden viel Kapitein BRETON den toornigen AKBAR in de rede:

»Waarom beschuldigt gij JUSSUF, dat hij ons op eenen dwaalweg wil leiden en van gebrek in de woestijn doen omkomen?" vroeg hij. »Zelfs aannemende, dat de weg, dien hij ons wil doen inslaan, de ware niet is en ons van de

oase der Goudrivier afvoert, waarom wilt gij dan niet liever gelooven, dat JUSSUF zich vergist? Welke reden zou hij kunnen hebben, om ons te doen verdwalen? Tot nog toe zijn we altijd over zijnen ijver en trouw voldaan geweest."

Nu keerde de *Abyssiniër* zich naar BRETON en zeide met meer bedaardheid: »De zon brandt heet en ALLAH is regtvaardig! Over berg en dal, door bosch en stroom volgt de slang de gazelle, die onbezorgd voor haar heen huppelt. Zij sluipt haar na, tot dat zij haar des avonds, op eene eenzame plaats, verwijderd van hare gezellen, overvallen kan. Waarom grijpt de slang de gazelle niet openlijk en van voren aan? Juist omdat zij eene slang is. — De zon brandt heet en ALLAH is regtvaardig — de slang bemint de gazelle."

De oostersche gelijkenis, die AKBAR gebezigd had, trof Kapitein BRETON, terwijl tevens de scherpzinnigheid des *Abyssiniërs* mij verbaasde. JUSSUF's vermetele en dwaze liefde was hem dus mede niet ontsnapt. BRETON wendde zich nu tot den *Berber*, maar JUSSUF hield zijn doorborenden blik zonder verlegenheid uit. »Mijn broeder," zeide hij, »heeft eene behendige tong; hij zou ons gaarne het hoofd naar de schim eener slang doen wenden, terwijl een troep roofdieren der woestijn van voren op ons aandringt!" Toen zich weder naar den *Abyssiniër* wendende en met de hand wijzende in de rigting, naar welke AKBAR ons leiden wilde, vroeg hij: »kan mijn broeder mij ook zeggen, waarheen die weg voert?"

»Bij ALLAH, deze weg voert naar de oase van den Goudvloed!" hernam AKBAR.

»Mijn broeder spreekt de waarheid!" zei de *Berber*, »maar in den name Gods, aan welke oase komt de reiziger, eer hij die van den Goudvloed bereikt?"

»Aan de oase der Vernieling," gaf AKBAR ten antwoord; »maar dit verblijf van de zonen des roofs kan vermeden worden, wanneer men links af in de bergen keert en door de engte trekt!"

JUSSUF kruiste met waardigheid zijne armen op de borst, schudde langzaam het hoofd, zag den *Abyssiniër* strak in het oog en zei toen: »Mijn broeder weet wel, dat die bergpas bezet is. Mijn broeder heeft immers de zonen des roofs van onze komst verwittigd."

Bij deze onverwachte aanklagt sprong AKBAR, als door een elektrieken schok getroffen, hoog op in zijne stijgbeugels, en drong met opgeheven yataghan op JUSSUF in. Niet dan met de uiterste inspanning vermogten wij de twee vijanden te scheiden; doch terwijl AKBAR woedende pogingen deed, om zich aan onze armen en vuisten te ontwringen, ging de andere bedaard voort: »Mijn broeder kan wel mij, maar niet de waarheid dooden. Mijn broeder is boos, omdat ik weet dat hij den roofdieren der woestijn berigt heeft doen toekomen; mijn broeder zou gaarne den buit met hen deelen!"

Onze toestand was inderdaad belemmerend, want wij moesten, zonder middelen van onderscheiding, tusschen twee doodvijanden kiezen, die elkander weêrkeerig van verraderlijke oogmerken beschuldigden. Tot nog toe had AKBAR zich even trouw als JUSSUF getoond; maar hij was barsch, ruw, zwijgend, trotsch en ontembaar van aard. Bedoelde hij verraad, dan moest het juist zulk een verraad zijn, als JUSSUF hem te last legde, en inderdaad waren hinderlagen van dien aard, door de gidsen aan de karavanen bereid, niet zeldzaam.

Hoewel het besef daarvan BRETON in zijne vooringenomenheid voor JUSSUF wederom versterkte, kon ik AKBAR tot zoodanig iets niet in staat houden. Als ware het uit instinkt koos ik zijne partij. »JUSSUF," zeide ik, »van twee dingen een: òf gij waart reeds vroeger met AKBAR's oogmerken en zijne zamenspanning bekend, òf gij verzint die op dit oogenblik. Hebt gij geweten, dat men zich tegen ons bij den bergpas in hinderlaag heeft gelegd, waarom hebt gij ons daarvan niet reeds te *Sidi-Heymah* verwittigd? Daar hadden wij berigten kunnen inwinnen, onderzoek naar de waarheid kunnen doen, en voorzorgen kunnen nemen."

»Ik heb dit niet gedaan," hernam JUSSUF bedaard en niet onbehendig, »omdat ik nog altijd hoopte, dat mijn broeder van zijn voornemen zou afzien, en als dat niet gebeurde, gij-lieden, alsdan, mijne Heeren, die mijn trouw reeds zoo lang beproefd hebt, naar mijne waarschuwing zoudt luisteren."

Andermaal wilde AKBAR met de sabel in de vuist op zijnen listigen tegenstander indringen, doch hij werd door ons weêrhouden; eindelijk riep hij als in wanhoop: »Verstaan de *Franken* dan de taal der waarheid niet? Kan men hen zoo ligtelijk bedriegen!?"

GIBRAC maakte aan den strijd een einde door ons op zijne gewone grappige wijze voor te slaan, rondom een nabij gele-

gen waterbak, onder de schaduw van eenige halfverdorde dadelpalmen, een ochtendmaal te houden, dat ons misschien het verstand tot het nemen van een heilzaam besluit zou openen. Algemeen stemden wij in den voorslag, en na nog een klein ongelukje, waarbij GIBRAC onder onzen van het lastpaard vallenden voorraad eetwaren als begraven raakte, werd het ontbijt onder vrolijke scherts genoten. Nadat ieder zich regt te goed gedaan had, zei GIBRAC in zijne door duchtige teugen nog verhoogde opgewektheid, dat hij den schrandersten van ons, zijnen ezel, tot gids wilde maken. Hij zette zijn aapje weder op den kop van het dier, bragt het aan den tweesprong, leidde het ettelijke malen in eenen kring rond, gaf het een' ligten slag op de schoften en riep: »Ga ons voor, mijn zoon GIBRAILLE, naar de oase van den Goudstroom!" Graauwtje scheen in de reis geen regten lust te hebben, want hij schudde een paar maal de ooren, keerde zich om, en rende zoo snel hij kon naar den rand van het waterbekken terug. Nu werd GIBRAC ongeduldig, sprong in den zadel en dreef het beest voorwaarts, dat lang tegensporrelde, maar eindelijk, als door eene tusschen komende oorzaak gedreven, van voornemen veranderde en spoorslags met hem de woestijn inrende.

Wij lachten er hartelijk om; maar weldra had dit lagchen een einde. In de rigting, waarin GIBRAC verdwenen was, viel een snaphaanschot — nog een — nog een — door andere gevolgd, totdat wij er zes geteld hadden. Wij vlogen van den grond op, grepen onze geladene geweren, sprongen te paard, en EVELIN en FABRE tot bescherming van JENNY, die men mede op haren dromedaris geheven had, achterlatende, galoppeerden wij, door AKBAR en JUSSUF gevolgd, GIBRAC achterna de wildernis in.

Wij reden en reden, nergens was een vijand te zien. Eindelijk bereikten wij een groep donkere rotsblokken, die BRETON met de pistool in de hand begon te doorzoeken. AKBAR schudde het hoofd: »De zonen des roofs," zeide hij, »hebben vlugge paarden en wachten hunne tegenpartij niet af." — »Waar moeten wij hen dan zoeken?" vroeg ik AKBAR, maar eer deze nog kon antwoorden, verhief GIBRAILLE, achter ons, zijne stem. Kapitein BRETON schrikte. »Zij zijn achter de rotsen omgereden!" riep hij, »laat ons terugsnellen, want nu zijn JENNY en onze pakkaadje in gevaar." Inderdaad vielen op dit oogenblik reeds weder eenige snaphaanschoten, die een gevecht schenen aan te duiden. Oogetwij-

feld verdedigden EVELIN en FABRE het meisje en ons goed. Wij spoorden onze paarden met kracht, en de dieren vlogen, maar nog altijd te langzaam voor ons ongeduld. De ongelijke grond verborg het tooneel van den nieuwen strijd voor onze oogen. Eindelijk reden wij eenen kleinen heuvel op, vanwaar het zich eensklaps aan ons gezigt vertoonde. Digt bij ons joeg GIBRAC, zoo hard hij kon, op zijnen ezel door de vlakte; vóór hem uit renden zes *Bedouinen* op Arabische paarden; vóór de *Arabieren* lag het boschje, waar wij halt gehouden hadden, en aan gene zijde van hetzelve zagen wij JENNY op haren dromedaris. EVELIN en FABRE waren bij haar op hunne paarden: de *Bedouinen* vervolgden JENNY, en GIBRAC op zijne beurt vervolgde de *Bedouinen*.

»Voort! voort!" riep de Kapitein. Het was een allerzonderlingst maar angstig tijdstip. Voorop JENNY, achter haar EVELIN en FABRE, dan de zes *Bedouinen*, dan GIBRAC op zijn ezel, en eindelijk wij; allen in ééne lijn: eene rooverjagt onder den Afrikaanschen hemel. Om JENNY's vlugt te dekken, hadden EVELIN en FABRE het veld moeten ruimen, en onze pakkaadje en proviand prijs moeten geven. Toen de *Bedouinen* het boschje bereikt hadden, vielen zij terstond op het achtergelatene aan; drie hunner sprongen van de paarden en begonnen het gevondene haastig op te laden. Dit was GIBRAC van de gevoeligste zijde aantasten: het denkbeeld, dat de wijnzakken en mondkost geroofd werden, maakte hem woedend; hij drukte zijn dier de sporen in het lijf, en het vlugge Afrikaansche graauwtje rende trots het beste paard voorwaarts. In een oogenblik was hij bij de pakkaadje, waar, onder verscheiden wetenschappelijke werktuigen, thermometer, barometer, sextant enz., ook een zware ijzeren scheplepel gevonden werd, dien wij medegenomen hadden, om in de oase der Goudrivier, uit eene mineraalbron, die gezegd werd daar aanwezig te zijn, water te scheppen, tot een scheikundig onderzoek. Een toeval, misschien eene luim van GIBRAC, die bovenmenschelijk sterk en een groot schermer en *bâtonniste* was, deed hem, toen hij de pakkaadje bereikt had, in plaats van sabel of snaphaan, dezen lepel grijpen, die in zijne hand een geduchte strijdkolf werd. Den lepel met de snelheid des bliksems zwaaijende, viel hij de drie plunderaars op het lijf, die verbaasd en verschrikt het veld ruimden. GIBRAC vervolgde hen nog een eind weegs, keerde daarop naar den waterkom terug, nam in der haast een goeden teug

uit een der zakken met ciderwijn, en zette toen de vervolging voort der drie andere *Arabieren*.

Deze waren JENNY gedurig nader gekomen, en een hunner kogels had haren dromedaris aan den voet gekwetst, zoodat hij hinkte en niet meer zoo snel kon gaan als te voren. FABRE en EVELIN verdedigden het aan hunne bescherming vertrouwde meisje heldhaftig; zij dekten JENNY als met hunne ligchamen; doch het oogenblik was nabij, waarin zij overweldigd zouden worden. In dit gevaar nam FABRE JENNY van den gekwetsten dromedaris op zijn paard over, en EVELIN stortte met de sabel in de vuist de nazettende roovers te gemoet; doch hij was niet bezadigd genoeg. Wel kwetste hij in den eersten aanren een der *Arabieren*, doch terwijl deze nu vlood, schoten de twee anderen hem voorbij, en toen hij onvoorzigtig zijne wijkende tegenpartij nazette, werd hij van achteren aangetast, en begreep te laat, dat het vlieden van den eersten slechts eene krijgslist geweest was. Nog bragt hij een zijner aanvallers een houw in den arm toe, maar ontving er op hetzelfde oogenblik een in het hoofd, en was op het punt van te bezwijken toen GIBRAC, den zwaren lepel zwaaijende, juist van pas op de drie *Arabieren* instormde, en door een geweldigen slag een hunner van het paard deed storten. De twee anderen echter grepen hem woedend aan, en waarschijnlijk ware het, ondanks zijn geducht, maar tot aanval meer dan tot verdediging geschikte wapen, met hem gedaan geweest, zoo niet wij nu gekomen waren. Naauwelijks zagen de *Bedouinen* ons, of zij namen de vlugt; Kapitein BRETON drukte zijne pistool op hen los, doch waarschijnlijk was de kogel verloren.

Spoedig waren nu ook JENNY en hare twee dappere verdedigers weder bij ons. BRETON omarmde haar, die doodsbleek was geworden van schrik, met aandoening. Angstig was haar oog op EVELIN gevestigd, wiens hoofdwond sterk bloedde. GIBRAC reikte het kleine aapje, dat zich gedurende dit voorval met handen en tanden aan GIBRAILLES manen had weten vast te houden, aan haar over, toen zij weder op den dromedaris gestegen was, en weldra gelukte het dit aardige diertje, niet grooter dan een eekhoren, door zijne potsen, den glimlach op het gelaat van het verschrikte meisje terug te brengen.

Nadat wij elkander weêrkeerig geluk gewenscht en geprezen hadden, ontstond de vraag, wat wij nu verder be-

hoorden te doen. Onze met schuim bedekte paarden waggelden van vermoeidheid, en wij-zelven, weinig minder afgemat, voelden dringende behoefte aan rust. Het was nu volle middag, en de zon, die haar hoogste toppunt bereikt had, schoot gloeijende stralen op ons af. De lucht was zoo heet, dat wij te naauwer nood adem konden halen; het zweet liep ons uit alle poren, en het gloeijende fijne stuifzand, dat de tred onzer paarden opjoeg, verzwaarde onze ademhaling en verwekte alom eene pijnlijke jenkte. Het schitterende zonnelicht en de weêrkaatsing er van op den grond verblindden ons gezigt, en wijd noch zijd was eenige schaduw te vinden. Reeds had de Kapitein AKBAR en JUSSUF beide naar een rustpunt gevraagd, maar AKBAR had geantwoord: »Eer wij de oase van den Goudvloed zouden bereiken, kon mijn paard driemaal bezweken zijn." JUSSUF, die inderdaad de woestijn nog naauwkeuriger dan zijn landgenoot scheen te kennen, bezag den hemel en de vlakte zorgvuldig, nam toen een handvol zand van den grond, en nadat hij het oplettend onderzocht had, sprak hij: »Niet ver van hier moet in de rotsen het hol zijn, dat de pelgrims gewoonlijk tot rustplaats dient." Dit was een woord van redding. Tien minuten rijdens bragten ons bij de rotsen, in welke wij ook welhaast de aangeduide spelonk gevonden hadden.

Met wellust ademden onze verdroogde longen de vochtige koelte, waarmede dit berghol vervuld was, en reeds maakten wij ons gereed er eene siëste te houden, toen ons uit den diepsten achtergrond, waar alles volkomen donker was, een aanhoudend dof gezucht in de ooren klonk, zoodat wij verschrikt weder opsprongen en sprakeloos elkander aanstaarden. Het hol, waarin wij ons bevonden, was groot, maar juist daardoor te duisterder, wijl het geen ander licht ontving dan door den ingang, die weinig grooter was dan eene huisdeur; zoodat wij moeite gehad hadden onze paarden en vooral JENNY's dromedaris naar binnen te brengen. GIBRAC had juist een zijner liedjes aangeheven, dat waarschijnlijk ons en hem-zelven in slaap gewiegd zou hebben, toen ons het zonderling geluid verschrikte. Wij waren op steenblokken gaan zitten, waarmede de grond overdekt was, en onze dieren hadden zich langs de wanden nedergevlijd. Van onze twee gidsen was JUSSUF slechts bij ons, want AKBAR hadden wij uitgezonden, om het overschot onzer

pakkaadje bij de waterkom te gaan halen. Naauwelijks had JUSSUF, die zich nabij den ingang had nedergezet, het ons onbegrijpelijk geluid gehoord, of hij vloog het hol uit en nam ijlings de vlugt. BRETON wilde hem nasnellen, maar hij was reeds uit het gezigt verdwenen. »Wij zijn niet alleen," zei de Kapitein, tot ons terugkomende; »er moet nog iemand in dit hol zijn. Laat ons licht maken en zien wat het is. Waar zijn onze geweren?" GIBRAC reikte ons de snaphanen toe, terwijl de Kapitein eenige bladen uit het teekenboek van FABRE scheurde, ze tot eene soort van kleine flambouw ineen draaide en aanstak. Nu konden wij een deel van het wijde en hooge berghol overzien, maar de achtergrond bleef nog altijd donker. BRETON loste een pistool, waarvan het geluid, door de kronkelingen der spelonk voortloopende, ons deed bevroeden dat zij zich verre moesten uitstrekken. Met het schot was in de lucht een wonderlijk ruischen ontstaan, dat ons gedurig nader kwam, en plotseling fladderde een zwerm groote vleêrmuizen ons om het hoofd, van welke er eene, met de vlerken in ons licht slaande, het uitbluschte. Ondertusschen was het zachte gesteun, dat ons te voren verschrikt had, nog van tijd tot tijd blijven voortduren. »Dit steunen," sprak BRETON, »komt blijkbaar niet van de weerlooze dieren, die wij verjaagd hebben. Wat mag het zijn?" Plotseling hoorden wij de stem van GIBRAC uit een zijgang van het hol, die lagchend om hulp riep. »Mensch, wat gebeurt u, waar steekt ge?" riep de Kapitein. »Ik zit, als DANIËL, in de leeuwenkuil," was het antwoord. Tastend en struikelend, in den donker voortstrompelende, bereikten wij eindelijk een diepen hoek van het hol, in welken eenig daglicht door eene enge rotsspleet binnen drong. Hier vonden wij GIBRAC, spelende met een dier, 't welk in gedaante en grootte naar eene gewone huiskat geleek, terwijl een tweede dergelijk dier angstig zat ineen gedoken. Rondom was de grond met afgeknaagde beenderen overdekt. De jonge dieren waren geelachtig van kleur met donkere vlekken, en beide fraai en welgedaan. »Groote God!" dacht ik, »wij zijn in het hol eens panthers geraakt!" en op hetzelfde oogenblik klonk ook aan den ingang der spelonk de stem van JUSSUF, die ons met angst toeriep: »een panther! een panther!" EVELIN en FABRE, die achter ons kwamen, snelden op dit geroep naar de plaats waar wij onze geweren hadden nedergelegd, en

ik vloog met Kapitein BRETON naar den mond van het hol. Inderdaad zagen wij op eenen afstand een panther van ontzettende grootte, die waarschijnlijk JUSSUF in het oog gekregen en teruggedreven had, over de zandvlakte aankomen; terwijl hij met zijnen staart zich de lendenen zweepte. »EVELIN! FABRE!" riep ik uit, »de geweren! de geweren!" Zij zochten er reeds naar, doch vonden ze niet. »Het is te laat," sprak de Kapitein met een donderende stem, »laat de geweren blijven; wij kunnen niet meer schieten, wij kunnen ons nog maar afsluiten! Helpt dit rotsblok voor den ingang plaatsen; daarna kunnen wij dan de geweren zoeken!" GIBRAC, FABRE, EVELIN, ook JUSSUF kwamen ons ter hulp, en met vereenigde kracht poogden wij een ontzaggelijk groot stuk rotssteen, dat nabij den ingang lag, in de opening te wentelen. Inmiddels was de panther gedurig nader gekomen. Toen hij ons allen zag, scheen hij te verschrikken, staakte zijn loop en stiet een dreigend gebrul uit, dat ons eene koude rilling door de leden joeg. Dit verwijl was ons behoud. Door doodsangst gedreven pakten wij den steen nog eenmaal met de kracht der wanhoop aan, en kregen dien gelukkig voor den ingang van het hol. Op hetzelfde oogenblik deed de panther, die zijn besluit genomen had, een geweldigen sprong, viel met al zijne zwaarte tegen het steenblok aan, en deed het eenigzins terugschieten — nog een oogenblik, en hij zou in het hol zijn geweest; doch allen drukten wij onze schouders nogmaals tegen den steen, en duwden dien zoo vast wij konden in de spleet der opening. Brullend van woede week de panther eenige schreden achterwaarts, staarde ons een poos met gloeijende blikken aan, wendde zich toen om, als begreep hij het nuttelooze van eenen nieuwen aanren, en ging met dof gebrul langzaam de woestijn weder in.

»Nu is er tijd de geweren te zoeken!" riep de Kapitein, toen hij het roofdier zag weggaan. De steen, welken wij voor den ingang gewenteld hadden, stopte dien niet geheel; boven aan bleef er eene opening, door welke wij de bewegingen van onzen vijand konden gadeslaan. Ieder beijverde zich de geweren te zoeken. De hartstogtelijke EVELIN stiet zich aan al de in het rond liggende steenklompen en uitte bij elken stoot eene verwensching. FABRE zocht stil en bedaard. BRETON sprak ons allen moed in. Wij zochten en zochten, doch konden, in het nu nog donkerder hol, de

plaats maar niet wedervinden, waar wij de snaphanen hadden nedergelegd. Inmiddels keerde het gevaar, dat ons bedreigd had, spoedig terug. De panther, hetzij de gedachte aan zijne welpen hem er toe dreef, of dat hij zich slechts had verwijderd, om zijne krachten te herstellen, verscheen na weinig oogenblikken op nieuw voor de grot. Met verdubbelde woede en nog akeliger gebrul dan te voren, poogde hij zich eenen weg in het hol te banen; het steenblok waggelde bij elken zijner sprongen, en het schel gejank der jongen, die zijn gebrul beantwoordden, scheen hem gedurig nog sterker aan te prikkelen. Eindelijk week de steen op nieuw voor een met grooter kracht en juister aanleg gedanen sprong; maar meteen riep JENNY, die op handen en voeten over den glibberigen grond van het hol had rondgezocht: »hier zijn de geweren!" Al tastende naderde ik haar en nam de snaphanen aan. — De panther bereidde zich juist tot een nieuwen sprong. Hij stond weder naar ons toegewend, rekte zijne spieren en klaauwen uit, en boog zich neder om met al zijne kracht den bijna gelukten sprong te herhalen. Maar nu staken ook wij onze jagtroeren en buksen door de opening. »Op de oogen gemikt," riep de Kapitein; »een wel gerigte kogel schaft ons het gedrogt van den hals!"

Langzaam, den blik vast op ons gerigt, kroop de panther nader; al de geweertrompen waren op zijn kop aangelegd. Op 't kommando van den Kapitein haalden wij gelijktijdig over; maar slechts twee schoten gingen af. De panther was getroffen, doch niet gedood. Met een ontzettenden schreeuw stoof hij ter zijde, beschreef een halven kring, en rende toen woedend op ons aan. Ditmaal was de stoot zoo hevig, dat GIBRAC er door op den grond werd geworpen. Met een vloek sprong hij weder op, en zijne geweldige ligchaamskracht met de onze vereenigende, hielp hij den steen weder op zijne plaats brengen. Nu week de panther terug, en wij bemerkten toen dat een onzer kogels hem in den nek getroffen had; de andere had een zijner klaauwen doorboord.

Van het oogenblik van rust, dat wij nu hadden, gebruik makende, onderzochten wij de geweren, en bevonden, dat het kruid nat was geworden. Hoe, konden wij ons niet verklaren; doch het was nat. Wij trokken de vochtige schoten af, en zochten onze kruidhorens en kogeltasschen, om versch

te laden. Toen wij den steen zouden aangrijpen, hadden wij die af- en nedergelegd: ik wist naauwkeurig wáár, doch het zoeken hielp niet: zij waren verdwenen. Iemand had ze weg genomen; maar wie? Intusschen verzamelden wij het vochtige kruid zorgvuldig in een jagtbeker. Toen BRETON hoorde, dat de kogeltasschen en kruidhorens weg waren, werd hij moedeloos; want de gekwetste panther brulde van pijn aan den ingang, maar uit de verte antwoordde hem een ander gebrul, en de Kapitein wees ons zwijgend naar buiten. Daar naderde een tweede panther; het wijfje van den gekwetsten, en nu stonden wij tegenover de twee grimmige dieren, genoegzaam weerloos. GIBRAC, die ook thans zijne opgeruimdheid nog niet geheel verloor, hief op dat gezigt een eenigzins toepasselijk *couplet* aan. »Ja, zing gij maar!" sprak de Kapitein, »uw lied zal het doodlied wel zijn!" — Dit zeggende, sloot hij JENNY met diepe smart in zijne armen. »Kapitein!" riep ik hem toe, »geene zwakheid! Moed gehouden! Alles is nog niet verloren; wij hebben onze sabels en dolken nog!" — »En onze nagels," hernam hij spottend, »en bovendien hebt gijlieden ook nog tanden, die ik oude reeds kwijt ben!" — Zich echter vermannende, voegde hij er bij: »maar gij hebt gelijk; geene zwakheid! Wij hebben onze sabels. In den val, waarin we zijn, kunnen we niet blijven, om er te sterven van honger, dorst en vermoeijenis. JENNY moet ergens geborgen worden; dan zullen wij een uitval doen, en de ondieren met het blank geweer aangrijpen." — »Regt zoo," sprak EVELIN, »want een kerker als deze is erger dan de dood!"

Die gedachte, door de wanhoop ingegeven, kon echter geen ander uitzigt aanbieden, dan op een spoediger einde. Sabels en dolken toch waren geene gelukkige wapen in een strijd met twee zoo vlugge als vreeselijk sterke dieren. Maar de panthers toonden volstrekt geen lust, om het hol, waarin hunne jongen waren, te verlaten, en nu wij onze kogels en 't kruid hadden verloren, waren wij geheel in hunne magt. Er scheen alzoo geen andere keuze over te blijven. Daarenboven waren wij nu nog tamelijk in het bezit van onze krachten; doch konden er niet op rekenen lang in staat te zullen zijn om het steenblok tegen de aanvallen der panthers staande te houden. Beter ware het dus inderdaad om het overschot van onze krachten tot den aanval te gebruiken, dan te wachten tot dat ze niet meer toereikend zou-

den zijn ter verdediging. — Aan AKBAR dachten wij niet, en indien ook al BRETON zich zijner herinnerd had, zou hij toch van hem geene redding hebben verwacht.

Wij spraken derhalve over hetgeen JENNY zou kunnen doen, terwijl wij den uitval zouden beproeven, toen eensklaps een schrikbarend brullen, vol smart en woede, ons in de ooren klonk. Het pantherwijfje had een paar malen de ronde om het mannetje gemaakt, dat verzwakt en pijnlijk zijn gekwetste klaauw zat te lekken, en ook sterk bloedde uit zijne wonde in den nek. Nu, begrepen hebbende, naar 't scheen, wat er gebeurd ware, kwam zij woedend op het hol af. Haar aanval op den steen was zoo hevig, dat hij weder van zijne plaats bewoog, en de ingang zonder twijfel ware open geraakt, indien we niet met bovenmenschelijke inspanning hadden stand gehouden. Het monster week daarop terug, als om te overleggen wat verder geschieden kon, en nu raadpleegden ook wij, of het niet goed ware oogenblikkelijk uit te vallen; doch GIBRAC verzette zich er tegen. De bedachtzame FABRE deed ook opmerken, dat het misschien niet ondoenlijk ware ons vochtige buskruid te drogen; vermits wij tondel en vuurslagen bij ons droegen. Dit gezegde deed op nieuws eene schemering van hoop ontstaan, en de voorsteller sloeg vuur, om de uitvoering van zijn denkbeeld te beproeven.

Buiten de grot vereenigden zich nu de beide panthers. De komst van het wijfje scheen het mannelijke dier met nieuwe kracht te hebben bezield, en zijne smarten te doen vergeten. Hunne gestadige aanvallen matteden onze krachten af; maar tot ons geluk verminderden ook die van den mannelijken panther merkbaar. Zijne inspanning deed het bloed uit de beide wonden des te sterker vloeijen, zoo dat het zand er overal nat van werd. Ook zijne aanvallen werden zeldzamer en zwakker; na elken sprong moest hij gaan liggen en uitrusten. Het wijfje, daarentegen, werd ál woedender, zeker door de gedachte aan hare jongen, waarschijnlijk ook door een duister besef van den toestand van haren man. Na vele vergeefsche pogingen om den steen te verwikken, week zij een pistoolschot van den ingang terug, legde zich daar neder als een loerende kat, en bleef eene wijl in die houding ons aanzien; toen kroop zij nader en nader, en eer wij er op verdacht waren, deed zij een nieuwen hevigen sprong. Ditmaal was het hare bedoeling

niet om den steen te verwijderen; maar om, door de opening, die boven den steen was, naar binnen te komen. De sprong was zoo wèl berekend, dat inderdaad haar kop en voorpooten, over den steen henen, ons binnen het hol aangrijnsden; terwijl zij, bevindende dat de opening te klein was om er zich geheel door te wringen, alle krachten inspande, om den steen te verschuiven. Haar gloeijende adem brandde ons in het aangezigt, haar vreeselijke klaauwen waren slechts twee duim boven onze hoofden, en wij hadden geene sabel op de zijde, geen dolk in den gordel. Angstig riepen wij om wapenen; doch niemand bragt die, en niemand onzer durfde den steen loslaten. JUSSUF hadden we reeds in een geheel uur niet gezien, en ook JENNY liet niets van zich vernemen. Het gevaar werd met elke sekonde grooter; de panther wrong zijne borst verder en verder in de opening. In dit beslissend oogenblik had ik het geluk een steen te grijpen, en dien, met kracht, zoo hevig tegen zijn kop te werpen, dat hij met pijnlijk gebrul terug deinsde, en op hetzelfde oogenblik viel digt achter ons een schot. Regt in den kop getroffen zonk nu de panther geheel terug, en plofte neder op het zand; nog eenmaal sprong hij, zieltoogend en stuiptrekkend overeinde, maar tuimelde op nieuw terug, en slaakte een akelig geluid, dat ons door merg en been drong, en stierf.

Met gevoelens die zich niet laten beschrijven, zagen wij om naar den behendigen schutter, die ons gered had. Het was AKBAR. De grot had nog een' anderen hem bekenden ingang, en door dezen was hij naar binnen gekomen, om ons te verlossen. In zijne blijdschap riep BRETON dadelijk om JENNY; maar JENNY antwoordde niet. — »De *Franken* herkennen de waarheid niet aan hare taal" — sprak AKBAR — »AKBAR heeft den Scheïk der *Franken* gezegd, dat de slang de gazelle beminde; maar de Scheïk der *Franken* heeft AKBAR terug gestooten en hem gehaat; hij heeft het oor geleend aan het biezen en sissen der slang; nu heeft de slang de gazelle omwonden. Scheïk der *Franken!* JUSSUF heeft de argelooze JENNY geschaakt!" — »JENNY! JENNY!" riep en kermde de radelooze BRETON; doch er kwam geen antwoord. AKBAR had waarheid gesproken. Terwijl wij met den panther worstelden, had JUSSUF, door den tweeden ook hem bekenden, maar voor ons bedekt gehouden uitgang, de dromedaris naar buiten geleid en JENNY, hetzij door list, hetzij met geweld, weggevoerd, en onze blanke wapenen en het buskruid en de

kogeltasschen verstopt of medegenomen, zoodat wij van alles beroofd waren in het midden der onveilige, dorre woestijn.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

EEN PAAR BIJZONDERHEDEN, BETREFFENDE NAPOLEON.

De nachten onder den keerkring zijn majestueus. In het onmetelijk hemelveld schitteren er ontelbare vaste sterren met eenen luister, van welke de bewoner der gematigde luchtstreken geen denkbeeld heeft. Als eene koninginne van het uitspansel verrijst er de maan met hooger pracht. De heldere stralen der planeten wedijveren met de stralen van dien nachtelijken zonnespiegel, en het geheel wekt, onafgebroken, denkbeelden op, die de ziel in verrukking brengen. Ieder, hoe ongevoelig ook, die de statige tooneelen aanschouwt, welke de onmetelijke ruimte er vertoont, moet, onwillekeurig, met den Koninklijken Profeet in geestdrift uitroepen: »De hemelen vertellen Gods eer!"

Napoleon gaf zich op *St. Helena* gaarne aan de beschouwing dier hemelwonderen over. De geheimzinnige band tusschen den geest des menschen en den geest van Dien, die 't heelal bestuurt, moest bij hem sterker en volkomener zijn. Hij was een gevallen en gevangen Keizer; de vlaag des tegenspoeds had zijn schepter verbrijzeld, en hem-zelven op eene rots geworpen, waar zijn gezigteinder een vergeten graf was in de aarde der ballingschap.

Gedurende zijn verblijf te *Briars* was het hem, in slapelooze nachten, een genoegen, de kleine kamer van zijn paveljoen te verlaten, en te wandelen over de rotsen, niet ver van den tuin van den Heer balcomb. Met zijn zwaren, vasten tred, de handen op den rug gevouwen, kruiste hij dan over die rotsketen, om op de hoogste harer spitsen te verpoozen en van daar een blik te werpen op den oceaan, de schepen der reede, den onafzienbaren hemel, en de sterren aan het firmament. De kalmte van den gevangen held vormde een scherp kontrast met de ontzagwekkende vloot en de menigte van krijgslieden, welke vereenigd waren om hem te bewaken. In het midden dier stille maar grootsche natuur, herdacht hij zijn vervlogen geluk; maar wat hem omgaf, beschouwde hij zonder ontroering, zonder gramschap, zonder

verontwaardiging. Hij was ook geen MARIUS, op de puinhoopen van *Carthago*, geen DIOCLETIANUS in de tuinen van *Salone;* hij was meer: hij was de mededinger van CESAR, van ALEXANDER; — NAPOLEON op den kruisheuvel zijner glorie.

Eens, aan den arm van een zijner getrouwen, den blik latende weiden over de reede van *St. Helena*, trof het geluid van eene klok zijn gehoor. Het klonk op een der koopvaardijschepen, om de manschap te roepen tot het ochtendgebed. Dat geluid wekte aangename herinneringen in hem op, eene heilige huivering greep hem aan, en op zijn gelaat, door de eerste stralen der morgenzon beschenen, lag de uitdrukking van een innig genoegen; de zachte glimlach, door 't herdenken van een zoet verleden opgewekt.

— Het was mij daar, als of ik de klok van *Malmaison* nog hoorde." sprak de Keizer op een onbeschrijfelijken toon. »Ja, het is dezelfde klank als van die arme klok van *Reuil*.... hij doet mij goed."

Met de aandacht eener moeder, die de ademhaling van haar sluimerend kind beluistert, bleef hij nu luisteren tot dat de laatste toonen van het klokgeklepel, flaauwer en flaauwer, in de verte wegstierven.

— Ik heb," zeide hij toen tot zijn vriend en lotgenoot, »in veldslagen gekommandeerd, waar meer dan vijftien honderd stukken geschut werkten. Die ontzettende losbarstingen hebben óók hare poëzij, en toch heeft dat rumoer nooit eenigen indruk op mij gemaakt, terwijl het geluid eener klok altijd een onverklaarbaar gevoel in mij opwekt. Zoo ras ik het hoor, schijnen alle bittere gewaarwordingen op de vlugt te gaan. Als ik ooit gramschap of wraakzucht had gevoeld, zou het luiden eener klok mij tot kalmte en verzoening hebben gebragt. De kerkklok zou voor mij zijn geweest, wat DAVID'S harpe was voor SAUL: zij zou mijn toorn hebben gestild.

»Als Consul, was het mijn hoogste geluk, dat ik, de zorgen der regering een wijl vergetende, tegen den avond te *Malmaison* geheel alleen in het park kon wandelen. Dan liet ik JOSEPHINE de *honneurs* van het *diner* waarnemen, en snelde naar de eenzaamste lanen. Het was dan ongeveer acht ure in den avond, en de gebarsten kerkklok van *Reuil* luidde het *Angelus*. Dan verliet ik de laan, waar ik mij bevond, om in de digte schaduw van een boschje, tegen een

boom geleund, die muzijk te genieten, die veel harmonieuzer voor mij was, dan de muzijk van mijne kapel. Als de klok ophield, zette ik mijne wandeling voort; maar altijd aangedaan en niet zelden met tranen in de oogen. Nu mogen zielkundigen verklaren wat er dan in mij omging, en de oorzaken van het verschijnsel nasporen. Ik, voor mij, geloof, dat de indrukken van herinneringen aan de kindschheid, of genoegens van het ouderlijke huis, altijd een onweêrstaanbaren invloed hebben, zelfs op hen, die het minst aan zwakheden onderhevig zijn."

Op zekeren tijd sprak NAPOLEON over de schatten, welke hij gedurende de twee veldtogten in *Italië* in zijne magt had gekregen; — schatten, die hij, even als TURENNE weleer, zich nimmer had willen toeëigenen. Hij gewaagde toen van twee feiten, die de verdienste hebben niet algemeen bekend te zijn.

Daags na den intogt der *Franschen* in *Milaan* deed de Tresorier HALLER in al de openbare gebouwen dier hoofdstad een naauwkeurig onderzoek, om eenige spierkracht te geven aan de geldmiddelen van BONAPARTE, die met niet meer dan tweeduizend *Louis d'or* uit *Parijs* was vertrokken. Allereerst doorzocht HALLER de vermaarde kapel van den heiligen KAREL BORROMEUS, onder het schip der *Milaansche* hoofdkerk. De buit was groot. Achter in de kapel in eene lijkkist van doorschijnend kristal rustte het overschot van den beschermheilige. De versierselen en gewijde vazen dier kapel waren van louter goud. Alleen de hostiekast, versierd met een onix van groote waarde en met briljanten omzet, werd op vijftig duizend kroonen geschat. HALLER deed aan de regering van *Milaan* het voorstel om hem, naar evenredigheid van de waarde, eene som in geld te verstrekken. De regering aarzelde, doch ondervond weldra, dat de Tresorier onverbiddelijk was, en besloot derhalve om de voorwerpen uit de kapel door onpartijdigen, van weêrzijde gekozen, te doen waarderen. De kapel werd op twee millioen geschat, die, half in baar geld, half in staven, in BONAPARTE's partikuliere kas gestort werden.

BONAPARTE was niet in die onderhandeling ingewijd, doch kreeg er nu kennis van. Hij deed den Tresorier bij zich komen en haalde hem, om zich van zijne eigene woorden te bedienen, duchtig door. Vervolgens beval hij hem, zonder naar iets te luisteren, die twee millioen onverwijld in de legerkas te storten, tegen een behoorlijk gesteld bewijs; hetgeen

dan ook, niet zonder zuchten en tegenstreven, geschiedde. NAPOLEON wilde nooit eenig ander geld in zijne eigene kas gedoogen dan dat van de octrooijen en tollen: elk ongewoon middel om zich te verrijken, of van verkregen oorlogsregten partij te trekken, kwam hem onzedelijk en gevaarlijk voor. Van zijne veldtogten in *Italië* trok hij, voor zijn eigen persoon, weinig of niets. »En toch," zeide hij, »had ik, zonder het leger of de Republiek te kort te doen, mij acht of tien millioen kunnen toeëigenen. Het Bewind vroeg mij nooit om rekening. Ik heb naar de openbare schatkist te *Parijs* meer dan vijf-en-twintig millioen overgemaakt, en bovendien, gedurende al den tijd van mijn Opperkommando, aan mijn leger voeding, kleeding en soldij verschaft. Vóór mij had men nog nimmer gezien, dat een leger het vaderland van geld voorzag, en 't daarenboven nog verrijkte met gewrochten van kunst, en wonderen van vroeger en later genie."

Het verhaal van het tweede geval kwam hierop neder:

»Na de inneming van *Mantua* maakte MARMONT zich meester van de vermaarde Lieve-Vrouw van *Loretto*, en deed ze naar mijn hoofdkwartier brengen. Het was een klein beeld van donkerkleurig hout, en drie voet hoog. MARMONT had het doen ontkleeden, en mij in drie wèl gesloten koffers de talrijke tooisels en kostbare sieraden van het beeld doen toekomen, dat bij elk plegtig feest met andere kleederen en andere juweelen werd versierd. Ik bewaarde de koffers en zond het beeld aan het *Directoire*.

»Op den dag, toen het te *Parijs* aankwam, gaf BARRAS een groot *diner* aan zijne Collega's, aan Leden van den Raad en aan verscheidene generaals. Bij het nageregt werd het beeld op de tafel gezet en de gastheer zeî lagchende:

— BONAPARTE heeft ons de pop gezonden, maar zorg gedragen, de kleêren te behouden."

»De heeren vermaakten zich vervolgens te mijnen koste: maar intusschen kon men bemerken, dat zij mij reeds begonnen te vreezen.

— Ik ken BONAPARTE," hernam BARRAS, »hij wil wat hij wil. Misschien zal hij te eeniger tijd, naar het voorbeeld van CROMWELL, ons toeroepen: »Gij zijt geen *Directoire* meer; verwijdert u! De Hemel heeft andere werktuigen gekozen!" Dan zal hij ons met zijne troepen verdrijven, de poorten van het *Luxembourg* sluiten, en de sleutels er van op

het kasteel der *Tuilerien* brengen, om ze aan een' Senaat van Behoud te overhandigen, die niet eens zich-zelven zal weten te behouden."

»BARRAS," voegde NAPOLEON er bij, »zinspeelde toen op den achttienden *Brumaire*. Misschien deed de aanblik der Lieve-Vrouw van *Loretto* hem aldus profeteren. In allen gevalle was die maaltijd voor het *Directoire* een feest van BELZAZAR. Het zonderlinge er van was, dat zijn val niet, even als bij dien *Babylonischen* vorst, door eene onzigtbare hand op den muur werd geschreven, maar verkondigd werd door het opperhoofd, door BARRAS-zelven, die sterker dan de anderen geloofde aan de duurzaamheid van zijne magt en van het *Directoriaal* gezag.

»Wat er van zij," ging de Keizer voort, »ik heb altijd een onverwinbaren afkeer gehad van het berooven en uitplunderen van plaatsen, aan deze of gene eeredienst gewijd: maar de voorschriften, welke mij het *Directoire*, bij het opperbevel over het leger van *Italie*, gegeven had, waren stellig. Alom moesten de kerken en kapellen ontbloot worden van hare rijkdommen en van de voorwerpen, die aan bijgeloof en verblinding voedsel gaven. Ik heb die voorschriften nooit naar de letter opgevolgd, en zelfs wel eens geheel in den wind geslagen, als het klem aan mijne overwinningen, en veerkracht aan mijne handelingen kon geven. Van mijn tweeden veldtogt in *Italië* af, ook later in *Egypte*, ontsloeg ik mij van elken dwang tot kerkroof en beeldstormerij. Te *Venetië*, te *Bologna*, te *Pisa*, te *Verona* en te *Florence* liet ik alles wat de bewoners sedert eeuwen geëerbiedigd hadden, onaangeroerd. Even zoo te *Alexandrië* en te *Cairo*. In die twee steden waren aanzienlijke Moskeeën met onmetelijke rijkdommen; maar nimmer heb ik gedoogd, dat men er de hand naar uitstak. Ook legden de Sheïks en de Imans eene wezentlijke verkleefdheid jegens mij aan den dag, en aan die vriendschap heb ik welligt mijn behoud te danken; want zij hield den arm der moordenaars tegen, die mij uit fanatisme naar het leven zouden hebben gestaan. Ongelukkiglijk volgde KLEBER die staatkundige handelwijze niet na. Hij dreef den spot met het Mahometisme en de Muzelmansche priesters; maar werd vermoord door een jongen dweeper, die, òm hem te vermoorden, honderd mijlen aflegde, en ongetwijfeld, vóór de uitvoering van zijne misdaad, de priesters met zijn voornemen had bekend gemaakt. Het was de JACQUES CLEMENT van het

Islamisme, en, even als JACQUES CLEMENT, werd de jonge MAHOMET, voor zijn afschuwelijk bedrijf, gezegend en heilig verklaard."

Na deze uitweiding kwam NAPOLEON weder op de Lieve-Vrouw van *Loretto* terug.

— Toen ik," zeide hij, »in 1805 in *Milaan* vertoefde, om er mij tot Koning van *Italië* te laten kroonen, was de eerste bede der bewoners van *Loretto*, dat ik hun de heilige Maagd zou terug geven, die sedert eeuwen het geluk en den roem hunner kerk had uitgemaakt. Overal liet ik onderzoek doen naar het beeld; doch alle nasporingen waren vruchteloos. Eindelijk deed ik de twee voormalige leden van het *Directoire*, BARRAS en MOULINS, inlichtingen vragen. Zij antwoordden, dat het beeld in het *Luxembourg* was gebragt, maar dat zij er verder niets van wisten. Men vond het er niet. Nu gaf ik bevel aan den policie-prefect DUBOIS om er naar te doen zoeken, en na twee maanden berigtte mij deze, dat hij het vermeende wonderdadige beeld had terug gevonden.

»Een *fiacre*-voerman had zijne vrouw verloren, en wilde een gedenksteen op haar graf plaatsen. Om die reden ging hij naar een steenhouwer op de *boulevard St. Antoine*, en deze liet hem eenige in voorraad gemaakte grafsteenen zien. Op eens wordt de koetsier in een hoek van de werkplaats het zwarte beeld gewaar. De kleur verwondert hem, en naar huis gaande, verzuimt hij niet te vertellen wat hij vermoedt. De policie was er weldra van onderrigt. Oogenblikkelijk werd er ook kennis van gegeven aan den Minister van Binnenlandsche zaken. Deze zond eene Commissie naar den steenhouwer, bestaande onder anderen uit den bouwkundige LENOIR, toen Bestuurder van het Museum van Monumenten, en den Aide-de-Camp MARMONT, die bij het wegnemen der Madona was tegenwoordig geweest. Men herkende het beeld, en werd het eens over den koop. De eigenaar, die er zes duizend francs voor vroeg, moest den volgenden morgen aan het Ministerie komen om die som te ontvangen.

»Hij verzuimde natuurlijk niet, er op het bepaalde uur te zijn; doch in plaats van den kassier vond hij er den Directeur van Policie, die hem vroeg, hoe hij aan het beeld was gekomen, en verlangde dat hij dit uit zijne boeken zou bewijzen. De koopman zeide, dat hij 't, even als de meeste

voorwerpen in zijn magazijn, van onbekende menschen gekocht had.

— Maar het beeld der Lieve-Vrouw van *Loretto*," sprak de Directeur van Policie, »behoort niet onder de voorwerpen, die, sedert de omwenteling, in den handel hebben kunnen gebragt worden. Het beeld bevond zich in het paleis van het *Luxembourg*, hetwelk toen door het Uitvoerend Bewind werd bewoond."

De steenhouwer zweeg.

— Daar gij niet wilt antwoorden," hernam DUBOIS, »moet ik u voorloopig doen gevangen nemen als bezitter van een ontvreemd eigendom van den Staat."

»Toen hij echter aan de schel trok om eenige policie-dienaren te doen binnen komen, noemde de koopman den naam des mans, die hem het beeld had verkocht en den prijs, dien hij er voor betaald had. DUBOIS wist nu genoeg, en de steenhouwer werd schadeloos gesteld. Dien zelfden avond kwam de Minister van Binnenlandsche zaken mij verhalen wat hij vernomen had; maar het *Directoire* had reeds zoo veel op zijne rekening, dat ik aan deze zaak geen gevolg wilde doen geven.

»Ik beval toen om het beeld dadelijk weder naar *Loretto* te brengen; maar beschonk het vooraf met een nieuw uitzet van drie stellen kleederen, een van satijn met goud, een van wit fluweel, en een van purper. Tevens gaf ik den juwelier der kroon eene hoeveelheid edelgesteenten voor een diadeem, zoo als 't er vroeger een gedragen had; in één woord, ik verzuimde niets om aan het beeld den glans van rijkdom te hergeven, die het zoo lang vermaard en beroemd had gemaakt. De terugkomst er van te *Loretto* werd plegtig gevierd, en men sloeg bij die gelegenheid eene medalje te mijner eere, die aan de eene zijde het beeld der Madona, aan de andere mijn afbeeldsel droeg. Deze handelwijze, uit louter staatkunde, deed mij al de stemmen van *Italië* verwerven, en ik ontving gedichten en lierzangen van al de *Italiaansche* poëten en Academiën. Onder anderen kreeg ik een vierregelig gedicht van den abt CASTI, die mijn degen vergeleek bij de lans van ACHILLES, welke de geslagen wonden weêr genas. De dichter bedoelde er mede, dat de nieuwe Koning van *Italië* er behagen in vond, die onvermijdelijke rampen van den oorlog te herstellen, welke de jonge Opperbevelheb-

ber van het *Italiaansche* leger niet geheel had kunnen verhoeden. Dezen lof, dien ik meende te verdienen, blijft altijd levendig in mijn geheugen bewaard. Er is niets dat zoo diep en duurzaam in de ziel dringt, als eene fraaije gedachte, uitgedrukt in fraaije verzen."

Zoo lang het schip met de klok in de haven van *St. Helena* voor anker lag, verzuimde de Keizer nooit, zich naar de rots te begeven, waar hij het geluid, dat hem zoo aangenaam was, hooren kon. Bij voorkeur koos hij daartoe het invallen van den avond.

— Wij gaan op de jagt der toonen," zeide hij tot LAS CASAS.

Die jagt der toonen was voor hem een terugkeer tot het verledene, tot zijne familie, tot zijn vaderland.

Naauwelijks zweeg de klok, of NAPOLEON gaf zich weder aan zijne herinneringen over, en drukte die in een zoo vloeijenden stijl, met zulk een zwier van beelden, en zulk eene stoutheid van vergelijkingen uit, dat men hem een der beste oorspronkelijke schrijvers had kunnen noemen, wanneer hij niet een held ware geweest zonder wedergade.

Zijn dierbare klok van *Malmaison*, zoo als hij haar noemde, kreeg meermalen, doch ongedwongen aandeel, in het gesprek.

— Toen ik Keizer was," zeide NAPOLEON, »verzocht mij de pastoor van *Reuil* eenige gelden, om twee klokken voor de kerk aan te koopen, wijl de Republiek de vroegere had gesmolten."

— Op ééne voorwaarde stem ik er in toe," was mijn antwoord, »gij zult namelijk de oude, gespleten klok, die er nog is, in den toren laten.... Zij is eene oude vriendin van mij."

»De goede pastoor zette groote oogen op, en begreep niets van mijne liefde voor 't afgekeurde voorwerp; doch ik bleef er bij, en hij gehoorzaamde, in weerwil van vele aanmerkingen op de wanklank, die er uit twee nieuwe en eene gespletene klok zou voortkomen. Hij begreep niet, dat er tusschen mij en dat onbehouwen stuk metaal eene geheimzinnige sympathie kon bestaan. En toch was dat zoo. Mijne zucht, mijne liefde voor de klok maakte een gedeelte van mijne familie, van mijn aanwezen uit. — Ook," voegde hij er met nadruk bij, »doet ze mij nog heden aan eenige dier geluk-

kige oogenblikken denken, welke zoo zeldzaam zijn in het leven van hen, die geroepen worden om te regeren, maar die toch zoo veel bekoorlijks hebben in al de omstandigheden van het leven.

»Die klok van *Reuil* of *Malmaison* — want dit komt op hetzelfde uit — was de spil van mijn tijdverdrijf. In het kasteel had men misschien vijf-en-twintig pendules; en toch bestonden zij niet voor mij. Ik regelde mij alleen naar het geluid mijner oude gescheurde klok. Als ik haar des morgens bij het krieken van den dag hoorde, stond ik op, als ware ik nog te *Brienne* geweest, bij mijn goede vaders de Franciscaner monniken. Des middags sprak ze mij andermaal toe, en gaf mij het sein om naar *Parijs* te vertrekken en er in den Raad van State voor te zitten. Des avonds ten acht ure kondigde zij mij de rust aan, dat gelukkige uur van uitspanning en huiselijk genoegen. Nooit heb ik haar zwijgend gevonden als zij die twee groote verdeelingen van het menschelijk leven — arbeid en rust — moest aankondigen."

Toen sloeg NAPOLEON de blikken naar de ondergaande zon en sprak:

— Hoe gaarne zou ik er tien jaren van mijn leven voor willen missen, om die klok nog eens te hooren; mijne kastanjelaan nog eens te zien, en op de *Seine* nog eens een blik te werpen!.... Die klokketoonen, dat liefelijke lommer, die kalme vloed.... is het vaderland, het schoone *Frankrijk!*.... Wie weet, of wij het immer wederzien!"

Bij de laatste woorden boog NAPOLEON het hoofd en scheen diep na te denken; doch na een kort stilzwijgen, hetwelk niemand zijner vrienden durfde afbreken, hief hij het hoofd weêr op, en sprak met zijn gewone helderheid:

»Ziet eens aan, mijne heeren! welk een onmetelijken afstand heeft het geluid eener klok ons doen afleggen!... In minder dan een uur gingen wij van *Malmaison* naar *Milaan*, van *Milaan* naar *Egypte*, en vervolgens van *Brienne* naar.... ja, waarheen? Doch in die reis lag ten minste dit goede, dat wij er een oogenblik door vergaten te staan — op *St. Helena.*"

En somber herhaalde de echo 's Keizers laatste woord: »*St. Helena!*"

DE KIESVERGADERING DER CIJFERS.

In de oude *Amoenitates Arithmeticae*, een werk dat schaars meer in eenige boekerij zal worden aangetroffen, vindt men onder eene menigte rekenkunstige voorstellen, raadsels, anecdota, enz. ook het volgende droomverhaal, dat de schrijver voorgeeft, uit de lang verloren geschriften van eenen ouden *Arabischen* sterrekundige, aan de beroemde Hoogeschool te *Samarkand*, getrokken te hebben. Wij laten dit op zijne plaats, doch vonden den inhoud niet zonder nuttige wenken voor het tegenwoordig tijdsgewricht, en nemen daarom de vrijheid, dien zonder verdere commentariën, doch eenigzins verkort, aan onze lezers mede te deelen.

» Vermoeid van peinzen over afgetrokkene en ingewikkelde vraagstukken, was ik," zegt de vermaarde TOGRUL IBN ORCHAN, » ingesluimerd in eene der studeercellen nabij de groote Moskee, waarmede de groote TIMUR KHAN, (de profeet zegene zijnen baard!) de wijzen aan zijn verheven hof begiftigd heeft.— Lang duurde die slaap, en het was eerst toen hij zijne looden vleugelen allengskens begon op te heffen, en de graauwe nevel der wezenloosheid aanving voor de terugkeerende geesten des levens te wijken, — dat mij een droom of liever een gezigt overviel, waarin de grillige gestalten van nachtelijk zinbedrog met de beelden der werkelijkheid schenen ineen te vloeijen, en dat ik gemeend heb als profétisch te moeten opteekenen; ongewis of het, in verband met de laatst waargenomen teekenen des hemels, invloed zal hebben op de welvaart des *Mongoolschen* rijks, dan of ver verwijderde tijden en wijdafgelegen volkeren daardoor worden bedreigd. Ik zag namelijk de getalmerken, die voortbrengsels der nooit volprezene wijsheid onzer *Arabische* voorvaderen, met leven en spraak begaafd, en in de gehoorzaal der Arithmetische leeraren bijeen gekomen, ter verkiezing van eene uit haar midden, tot een ambt, waarvan het mij ondoenlijk was, eenig begrip te vormen. Elke van haar was ijverig bezig de eigenschappen op te sommen, die zij boven andere meende te bezitten en waardoor zij hare aanspraak op het ambt trachtte geldig te maken: alle waren er behalve de nul, die ik niet vernam.

1 sprak met eenvoudigen ernst over haren overouden oorsprong en hare moederlijke betrekking tot alle; — 2 kende geene hoogere eer dan het eerste meervoud te wezen; — 3

hield eene duistere rede over hare geheimvolle beteekenis en kabbalistische krachten; — 4 deed zich gelden als het eerste kwadraat; — 8 als onder allen de eenige cubus; — 5 prees zich met luider stemme aan, als het juiste midden en kort begrip van het gansche zustertal; *virtus in medio*, was haar devies; — 6 sprak van den invloed van talrijke vrienden, en van hare verwantschap met 2 en 3; — 7 noemde zich heilig en wees op de 7 dagen der week, op de 7 planeten, en op de 7 hemelen; — »wie is als ik!" riep 9, »wie boogt op zoo lang een staart en op eene zoo hooge waarde!"

Onder het behagelijk gemurmel van eigen lof mengelden zich schelle kreten van tegenspraak: — aan 1 en 2 werd hare geringe waardij voorgeworpen; — 3 werd om haren hoekigen vorm bespot, en wegens hare kabbalistische aanspraken verguisd; — 4, 6 en 8 moesten zich schepsels van anderen hooren noemen, daarbij ongeschikt voor tiendeelige stelsels en alzoo vijandinnen van wetenschappelijken vooruitgang; — de heiligheid van 7 werd eene laatdunkende aanmatiging geheeten en hare betrekking tot planeten en sferen meer dan problematiek verklaard; — 9 hoe trotsch ook op haren langen sleep, was even zoo wel uit 1 gesproten als al de anderen, en had hare hooge waardij slechts aan eene willekeurige schikking te danken; — aan 5 wier scherpe stem bij het opperen der aanmerkingen boven alle had uitgeklonken, werd geene berisping gespaard: — »aanmatigend was het, zich een kort »begrip van heel het cijfertal te noemen, terwijl haar juist »alles ontbrak wat de anderen onderscheidde; — niet oud als »1 verdroeg zij zich met 2 noch 3, was vierkant noch teerling, »mogt zich op staart noch groote waarde verheffen, was niet »mystiek en niet heilig ook, en wou ze aanvoeren dat de »mensch vijf vingers had, welnu, zoo vele hadden er de »apen ook; middelmatig was ze inderdaad, doch dat was bui»ten haar toedoen en genoeg tegen haren zin."

Heviger werd intusschen het rumoer, geene der mededingsters wilde voor hare zusteren wijken, en een gewenschte uitslag scheen onmogelijk; toen eene van haar, het was de 5, door hare plaatsing begunstigd, het hoogste woord behield, en, aan eigen verkiezing wanhopende, de 0 als aller keuze waardig voorstelde; — de 0, die, van eigen nulliteit bewust, zich tot nog toe zedig achter af had gehouden. »Waarom," riep zij uit, »onze stemmen niet aan 0 geschonken? »Die is toch, zoo als velen willen, nog ruim zoo oud als 1; —

»wordt er op de hoeken en bogten van 3 gesmaald, op 0 past »dat verwijt althans niet; die daarbij niet minder geheimzinnig »en heilig mag heeten, dan 3 en 7 voorgeven te zijn; — wor»den 4 en 9 als kwadraten en 8 als cubus geroemd — welnu »0 is wortel, vierkant en teerling te gelijk; — dacht men dat »4, 6, 8 en 9 te uitsluitend verknocht zullen zijn aan hare »verwanten 2, 3 en 4; met 0 is daarvoor geene vrees, die »geen gezin, maar behoefte heeft zich aan alle te hechten; »wist men van 0 al niets positiefs goeds te zeggen, kwaad was »er evenmin van haar vernomen, en wat de onbeduidendheid »betrof, waarover gemompeld werd, die zou verdwijnen zoo»dra 0 maar hare plaats wist in te nemen; — wat haar, 5, »aanging: zij was bereid hare wel gefundeerde aanspraken »op te offeren en hare stem aan 0 te schenken."

Op nieuw ontstond er op deze taal een verward gewoel en gemor onder de getalmerken, doch eer zij tot de eindstemming gekomen waren, waarvan ik den uitslag met gespannen aandacht verbeidde, riep de Muëzzin van het naaste Minaret de geloovigen tot het gebed en mij uit den slaap.

G.

PAARDENTROUW.

In het 7de *Fransche* huzaren-regement diende, tijdens het Keizerrijk, een oude trompetter, die in vele veldslagen en gevechten dapper geblazen en gestreden had. Overal waar het op moed en snelheid aankwam, waren hij en zijn paard vooraan, en gehéel de armee kende den wakkeren met het kruis van 't legioen van eer versierden RAMONT, en ook zijn wit strijdros, van hetwelk de trompetter beweerde, dat het reeds lang de orde verdiend had ruim zoo goed als hij. RAMONT had dit paard, dat hem wel tienmaal het leven had gered, zoo lief, als de eene broeder den ander behoorde lief te hebben. Al waren zijne vermoeijenissen ook nog zoo zwaar geweest, hij zorgde altijd het eerst voor zijnen viervoetigen vriend, leed zelf geduldig honger, als zijn paard maar te eten had, en in den digtsten kogelregen zag men hem eens, op den buik kruipend, water halen, opdat zijn goed beest geen dorst zou lijden. Het paard beantwoordde deze liefde op alle hem mogelijke wijzen; doch, helaas! eindelijk sloeg het uur, waarop ruiter en ros voor altijd van el-

kander werden gescheiden. In een bloedig gevecht aan den *Donau*, in het jaar 1809, sneuvelde RAMONT; een geweerkogel doorboorde hem het hart. Hij stortte neder, het regement rende voorbij en over hem heen, maar zijn paard bleef bij hem, wachtende dat zijn meester, die in zoo vele gevechten aan den dood was ontsnapt, ook nu zou opstaan en weder in den zadel zou stijgen. Doch te vergeefs; de goede RAMONT bewoog geen lid. Van tijd tot tijd werd het dier ongeduldig, en boog den kop naar hem neder, en besnuffelde hem met wijd opgesperde neusgaten, en poogde hem door aanraking te wekken. Toen op deze wijs ettelijke uren verloopen waren, kwamen er soldaten, die RAMONT herkenden en zijn lijk poogden op te heffen. Dit echter wilde het trouwe dier volstrekt niet gedoogen; het geraakte in woede en verdedigde zijnen meester met hoeven en tanden, en liet niemand weder bij hem komen. Een der huzaren, die een' hoefslag ontvangen had, wilde zich met een' sabelhouw wreeken, toen juist de Keizer voorbij kwam. Hij bemerkte het gewoel, reed er op aan, vroeg naar de oorzaak, en toen hij met een' ernstigen blik het paard beschouwd had, dat met hangenden kop over zijnen gesneuvelden meester gebogen stond, beval hij 't met rust te laten. Niet ver van daar stond een *Fransche* post, en deze kreeg order om het dier in het oog te houden en den volgenden morgen te berigten, wat er van geworden was.

Generaal BERTHIER overhandigde hierop des anderen daags aan den Keizer het volgende rapport: »Het paard heeft den geheelen nacht bij zijnen meester doorgebragt. Met zonsopgang zag men 't herhaalde malen het lijk omwentelen en beruiken. Waarschijnlijk kreeg het toen de overtuiging, dat zijn meester dood was, want, eensklaps stiet het een dof gehinnik uit, rende naar den *Donau*, en sprong er in, en verdronk."

»Ik zou wel willen weten," riep NAPOLEON, toen hij 't rapport met verbazing gelezen had, met aandoening uit, »of zij, die den dieren niets van hetgeen men ziel noemt willen toekennen, nu nog zouden durven beweren, dat zij bloote werktuigen zijn, zonder denkkracht of gevoel. Ware dit paard werkelijk eene bloote machine geweest, dan zou 't geval ons nog verwonderlijker moeten voorkomen en dubbelen eerbied moeten inboezemen voor den grooten Werkmeester."

ADELSTAN EN ROOSJE.

De meimaand, met haar bloemgespan,
Verscheen en boeide elks oog,
Toen Ridder VEIT VAN ADELSTAN
De koningstad ontvloog.
Van 't schittrend hofgewemel ver
En ver van spel en dans,
Verruilde hij zijn staf en ster
Voor herderstaf en krans.

Het groene bosch, de klaverwei
Gaf hem meer zoet genot,
Dan 't bed van dons, met zijden sprei,
In 't koninklijke slot.
Hij dartelde, om der heuvlen voet,
Weêr lustig als weleer,
Gaf ieder meisje een lach en groet
En kreeg er menig weêr.

Daar kwam, van onder 't rietendak,
De schoonste herderin.
Hij zag de maagd; haar bloei ontstak
Zijn hart in wufte min.
Al spoedig werden zij vertrouwd;
Geen wonder ook, voorwaar:
Hij was beminlijk, welgebouwd,
En ROOSJE om de achttien jaar.

Hij vleide en sprak: »mijn dierste schat!
»Ik min u trouw en teêr." —
Tot loon kreeg hij een kus of wat,
En later — nog iets meer.
o Korte vreugd! — Naar hoofsch gebruik
Werd toen zijn hart weêr koud;
Toen kwam hij, aan den hazelstruik,
Niet meer bij ROOSJE in 't woud.

Het land en 't arme meisje moé
Besteeg hij koel zijn paard,
En vloog weêr naar de hofstad toe,
En naar zijn gulden haard.
Daar, zwevende van bal naar bal,
Dacht hij aan beek noch bosch,
Waar hij, bij filomeelgeschal,
Met ROOSJE vrijde op 't mos.

Lief ROOSJE zat in 't weidegroen
Toen ADELSTAN ontweek;
Zag ros en ruiter henen spoên,
En werd als sneeuw zoo bleek.

„O ADELSTAN! uw eed! uw bloed!" —
Hij hield zich doof, en vloog,
En trok zijn rijkgepluimden hoed
Zich dieper over 't oog.

Bezwijmend bij haar herderstaf
Viel zij ter aard van schrik;
Terwijl hij 't ros de sporen gaf
En weg stoof uit haar blik. —
Zij kwijnde, en wist niet hoe zij 't had;
Verborg zich bang en schril,
En kreet haar boezem dor en nat,
Haar wangen bleek en kil.

Voor haar geen ruste, geen geneugt,
Geen koelte of avondrood;
Het leven is haar zonder vreugd;
Zij wenscht en wacht den dood.
Een klagend grafgevogelt zweeft
Rondom haar dak bij nacht.
Helaas, het lieve ROOSJE sneeft! —
De graver delft en wacht.

Hoor! Hoor! — De doodklok schalt en bomt!
Een zwart gehuikte schaar
Omringt de kist; de koster komt
En plaatst haar op de baar;
De vrome priester leest een mis,
Opdat er zaligheid
De boetling, die gevallen is,
Hier boven zij bereid.

De deernis plant een houten kruis
En rozen bij haar graf;
Op 't zand der versch gedolven kluis
Valt menig traandrup af,
En 't maanlicht, dat de wolken breekt,
Schijnt op de groeve neêr,
Alsof het van vergeving spreekt
En leven bij den Heer.

Maar hoor ook, hoe 't den ridder gaat! —
Op 't mollig dons gestrekt
Der koets, behangen met brokaâd,
Wordt hij des nachts gewekt.
Is 't droom of waan..... een bevend licht
Vervult het slaapsalet;
Een bleeke schim, met star gezigt,
Staat treurig voor het bed!

Hij siddert: »ROOSJE!" — Ja, zij is't,
Die tot zijn straf verschijnt!
Waar is heur lach? — ze is uitgewischt!
Haar schoonheid? — ze is verkwijnd! —
Zij wenkt, en heft haar lijkwaâ op
Met diep gekreun van smart,
En zet haar kouden vingertop
Verstijvend op zijn hart.

Driewerf herhaalt ze 't streng gebaar;
De zondaar krimpt ineen,
Te berge stijgt zijn lokkig haar,
De dood waart om hem heen. —
En telkens, wen de hofklok slaat
In 't uur van middernacht,
Verschijnt zij, in haar lijkgewaad,
Met de eigen blik en klagt. —

Doch, wáár de ridder ging of stond
Het schrikbeeld bleef hem bij;
Zijn geest die nergens ruste vond
Zag 't immer aan zijn zij. —
Der boozen onverbidbre straf,
De wroeging, dreef en riep
Hem naar het kerkhof, naar het graf,
Waar 't arme ROOSJE sliep.

Daar zat hij zwijgend, weêr en weêr,
Onzeker in 't besluit;
Toen klonk een stem, toen zonk hij neêr
En blies den adem uit. —
In wanhoop had zijn dorre hand
Een tweeden moord volbragt;
Geen maneglans, geen sterrenbrand
Bescheen dien schrikbren nacht.

Zijn graf ligt eenzaam, vóór den muur
Des kerkhofs. Wie het ziet
Gaat schuw voorbij; — in 't avonduur
Maakt hij een kruis, en vliedt. —
Men zegt: hij spookt. — De vrome waan
Des volks, doet, eeuwen voort,
Hem 's nachts, op elken kruisweg staan,
In vuur, en 't hart doorboord.

Vrij naar HÖLTY. A. O.

MENGELWERK.

OVER DE WAARDE EN HET AANZIEN DER DICHTKUNST.

(Voorgelezen in eene Letterkundige Maatschappij.)

Niets inderdaad is verschoonlijker dan dat elk bijzonder beminnaar van deze of gene wetenschap, van deze of gene kunst, haar aanmerkt en waardeert als zijdelings of regtstreeks strekkende ten voordeele, ten vereischte eener beschaafde Maatschappij. — De schilder, de toonkunstenaar, de dichter en vele andere, achten, zoo wel als de wiskundige, de bouwkunstenaar, de natuurkenner en vele andere, hunne onderscheiden oefening en studie als geestverheffend en veredelend niet alleen, maar ook als noodzakelijk en onontbeerlijk bij beschaafde en maatschappelijk levende volkeren. Het is geenszins mijn oogmerk u heden te betoogen in hoe verre elk hunner in het gelijk staat; veel minder in hoe verre alle wetenschappen, alle kunsten zich onderling naderen en vereenigen; — hoe zij als uitvloeisels van eenen zelfden verschillend gewijzigden geest kunnen en moeten worden beschouwd, en als zoo vele gedeelten van een eenig harmonisch geheel, elkanderen wederzijds steunen en verheffen, en even nuttig, even noodzakelijk, even onontbeerlijk, ten aanzien van het geheel, kunnen en moeten geschat worden. Neen, M. H.! eene taak, zoo schoon als verre boven mijne krachten, zij een ander uwer vertrouwd, en moge het gezegde alleenlijk strekken om de keuze mijner tegenwoordige stoffe vooraf te regtvaardigen, indien het anders aan mij, beminnaar en beoefenaar der dichtkunst, door iemand uwer zou kunnen misduid worden, dat haar vermogen, haar aanzien en haar lof het onderwerp van mijne tegenwoordige voordragt zullen uitmaken.

En waarlijk, geene der schoone kunsten verdient meerderen lof en heeft billijker aanspraak op onze verdediging,

dan zij, die meest en smadelijkst ten doel stond aan den laster des vooroordeels en de minachting der dikhuidige MIDASSEN van alle eeuwen. Zij toch was het, wie het ongevoel harer miskenners voor eene zinnelijke speling van het vernuft, voor eene ijdelklankige uitstorting der vervoering, maar zonder doel, zonder loffelijke strekking, verklaarde; — zij, die de kenmerken van haren adel onuitwischbaar met zich voert; die de erkenners en vereerders van hare waarde tot in den diepsten nacht der aloudheid telt, en de bewijzen van haar vermogen bij alle volkeren der aarde heeft nagelaten. En is het wonder, M. H.! dat zij, die zoo zeer, en als bij uitsluiting, eene aandoenlijke ziel in hare beoefenaars vordert, en haar vermogen op het onverstokt gevoel harer vereerders doet gelden; — is het wonder, dat zij den zegenrijken invloed van hare hoogere ingeving aan het ongevoel van woeste en verharde gemoederen ontzegt? Van daar voorzeker, dat men als eenen stelregel heeft durven bepalen, dat nimmer een booswicht een dichter kan zijn, hetgeen in zoo verre onwedersprekelijk waar is, als namelijk de boosheid een gevolg is der ongevoeligheid. — Laat eenen NERO half *Rome*, in zijne gruwzame kunstdrift, der vlammen prijs geven, om zich den brand van *Troje* te vertegenwoordigen en zijn barbaarschen dichtlust zingensstof te verschaffen, zijne kruipende toonen nen zijn koud en kunnen zich niet verwarmen aan de vlammen, die zijne wreedheid ontsteekt. Dat hij duizende offers ter slagtbank heenvoere, de dichtkunst ontvlugt zijner dwingelandij, en het volk, voor hetwelk hij zijnen schorren zangtoon aanheft, bespot en belacht hem in het hart, terwijl hunne omgekochte toejuichingen hem verrukken. — Dat de dwingeland van *Syracuse* duizende kunstgrepen inspanne om zijn bespottelijken kunstroem te verheffen, verachting alleen is de waardige vrucht zijner zinnelooze hoop. Vergeefs zendt hij zijn schitterend gezantschap naar de Olympische spelen; hij voere er offers, ter eere van JUPITER, henen en bespanne de kostbare wagens met zijne moedigste rossen, gereed in den wedloop mede te dingen; niets geeft waarde aan zijne kruipende verzen, die hij er waagt

te doen voorlezen, te midden der tentoonspreiding van de uitmuntendste gaven der doorluchtigste *Grieken*. Het verontwaardigd volk, dat openlijk tegen hem uitbarst, plundert zijne omvergerukte tenten. En als zijne wagens, buiten het renperk gestooten, zich onderling verbrijzelen, en als de storm zijne vorstelijke schepen, die den prachtigen sleep aanvoerden, op het *Italiaansche* strand smijt, roept men te *Syracuse* schimpende uit, dat alleen der slechte verzen van DIONYSIUS het ongeluk zijner paarden en zijner vaartuigen is te wijten. Vergeefs klimt zijne spijt tot zinnelooze razernij: er schiet hem in zijne woede geen andere heul over dan de troost der dwingelanden: bannen en moorden.

Eens gaf hij PHILOXENUS een dichtstuk van zijn maaksel ter naziening over: de dichter haalde het van voren tot achteren door en werd tot de steengroeve veroordeeld. Den volgenden dag echter deed hem de dwingeland er weder uithalen, beval hem aan zijnen vorstelijken disch neder te zitten en las hem eenige nieuwe regels van zijnen kunstarbeid voor. »Welnu!" riep de tiran, »wat is uw oordeel hierover?" De dichter antwoordde hem niet, wendde zich naar den schildwacht en riep dezen toe: »Breng mij naar mijne steengroeve weder."

Neen, nimmer is eene kunst, zoo schoon, zoo goddelijk als de dichtkunst, het eigendom van een boosaardig gemoed, en, is zij in staat de edelste gewaarwordingen te doen ontstaan, slechts edele zielen kunnen haar omvatten; slechts zij kunnen het heilig vuur, dat haar ontgloeit, uitstorten in de ziel harer hoorders. Aan haar alleen behoort het tooverwapen eener kunst, die beurtelings het hart, beurtelings den geest vermeestert en ontgloeit, en al de aandoeningen, al de opwellingen van het gevoel en der verrukking, naar willekeur opwekt en doet werken — eener kunst, die den hartstogt en de geestdrift, menschendeugd en vaderlandsliefde, beurtelings doet ontwaken en het ruwste zintuig verteedert en ontvlamt door haar heilige toonen.

Reeds de vroegste tijden dragen kenmerken van dien verheven invloed der wegslepende poëzij. Het waren de dichters, die het eerst de onbeschaafde *Grieken* in goddelijke

en menschelijke wetten verlichtten en onderwezen; die hen het eerst uit holen en groeven, uit bosschen en velden tot zich troonden; die hen in engere kringen vereenigden en hen vatbaar maakten voor beoefening van maatschappelijke deugd. ORPHEUS en AMPHION staan aan het hoofd van deze. Spoedig echter werd het onvoldoende, zich tot maatschappijen verbonden, en wetten en instellingen omtrent het gezellig leven te hebben ontvangen. Welhaast ook moest men zijne opgeworpen sterkten, zijne aangelegde steden tegen den aanval van wrevelige nageburen verdedigen en zijne regten gestand doen door wapenen en moed. Men moest met ijver zijnen staat verrijken, met kracht zijne welvaart beschermen, en door ontzag voor de goden zich overtuigen van hunnen bijstand in oorlog en in vrede. Het waren de dichters, die zulks leerden. Aan het hoofd van hen staan HOMERUS en HESIODUS. Zij waren het, wier betooverende toonen een heilig vuur in de harten hunner landgenooten ontgloeiden; zij waren het, die hun eerbied inscherpten voor hunne goden, die hen aanspoorden tot arbeid en vlijt, die hen hunne steden deden verfraaijen, hunne akkers deden beploegen en hen met liefde bezielden voor de lucht, die zij inademden, voor den grond, dien zij bebouwden. Zij, eindelijk, waren het, die hen hunne regten deden beschermen en den rokeloozen aanvaller hunner gewettigde eigendommen deden keeren en verslaan. Dus ook overtuigd van den invloed der dichtkunst op de zeden der volkeren en den moed der helden, tooiden reeds de vroegste wetgevers en leeraren hunne wijze instellingen, hunne vaderlijke voorschriften in het minnelijk kleed der poëzij. LYCURGUS bediende zich van de zangen van THALES, om de gemoederen der *Lacedemoniërs* tot gehoorzaamheid en eensgezindheid te bewegen, en SOLON schreef zijne wetten in verzen. (*)

De erkenning van de nuttigheid der dichtkunst en de hulde, door de vroegste volkeren haar eerbiedig bewezen,

(*) De wijze ANAXAGORAS beschouwde inzonderheid ook de dichtkunst van zulk een belang, dat hij zich naar *Athene* begaf om in dezelve te worden onderwezen.

zijn algemeen. In de inleiding tot den Koran leest men, dat zoo dikwijls in een der *Arabische* stammen een dichter was opgestaan, al de andere stammen er een gezantschap henen zonden, ten einde het bevoorregt geslacht geluk te wenschen met den zegen, dien God het had verleend. Haar oorsprong verliest zich in de duisternis der fabeleeuwen. PHILO stelt deze, in zijn verdichtsel, bijna met de schepping der wereld gelijk. »Wanneer God," zegt hij, »alles geschapen had, vroeg hij den mensch, wat er mogt ontbreken?" »Niets," antwoordde deze, »dan een lofprijzer uwer goddelijke werken," en de dichter verscheen. Zekerder intusschen is het, dat de oudheid der dichtkunst verder te zoeken is dan die van eenige menschelijke schriften, en dat er gezangen aanwezig waren voordat er eenige ongebonden stijl bestond. — Deze gang was dan ook die der natuur, welke eerder aan het gevoel eene plaats gaf, dan aan de redenering. — Zulk eene hooge oudheid, voorzeker, zulk eene verborgen en geheimzinnige afkomst, droeg billijk mede tot den diepen eerbied, dien de dichtkunst het kindsche geslacht des bekenden menschdoms afdwong. Ook de *Grieken* beschouwden hunne vroegste dichters als wezens van bovenmenschelijke nature, als telgen van goden en godinnen, als afgezanten des hemels. Zij waren het, die de tooverspraak der poëzij de taal der goden noemden, en eene kunst, zoo heilig in haren oorsprong als nuttig in hare lessen, boven al wat schoon, wat verheven was, vereerden.

Te regt, M. H.! viel haar een zoodanige lof, een zoo onverdeelde eerbied ten deele; te regt bewees men haar eene goddelijke eer, haar, wier uitwerkselen het menschelijk vermogen zoo dikwerf overtroffen, wier inspraak de ziel zoo dikwijls, als door eene goddelijke aanblazing, vermeesterde, en aan de kluisters van eigen zwakheid, van eigen onmagt ontrukte. Getuigen zoo vele wonderen van vroeger en later eeuwen! Getuige zelfs onze vaderlandsche dichtkunst, in hare kindschheid; wier onweêrstaanbare herinnering mij het perk eener afgemeten volgorde willens doet overschrijden. Het waren de Rederijkers, wier onvolkomen kunstkracht den bittersten haat tegen den dwang der PHILIPSEN

en der ALVAAS in de harten van alle regtaardige *Nederlanders* ontstaken; het waren zij, wier scherpe hekeltoon den *Spaanschen* beulen dieper wonden sloeg dan het wraakzwaard onzer onvergeetbare helden. »Om u de waarde der dichtkunst te bewijzen," roept onze Drossaart HOOFT zijnen tijdgenooten in bijna dezelfde woorden toe. »Om u de waarde der dichtkunst te bewijzen, daag ik het getuigenisse van u allen, die zelf beleefd hebt en ondervonden, welke dienst de *Hollandsche* poëzij, toen zij nog maar op 't ontknoopen der tonge en in het haperen van hare kindschheid was, dezen vaderlande, in 't verstoten van de tirannij en in 't schichten der vrijheid, heeft bewezen. — En alzoo (roept hij verder uit) de verlossinge eens geheelen volks uit slavernij, de edelste en blinkendste daad naast de zonne is, zoude mij deze eene proeve in stede van vele anderen genoeg mogen zijn, en onnoodig te verhalen, dat die oude, naamhaftige helden, HERCULES, THESEUS en andere, zoo wel als diegene, die hunnen lof hebben nageijverd, de grootmoedigheid, voorzigtigheid en burgerlijke wetenschap uit geen andere springbron, dan uit die der poëzij hebben ingezogen." (*) — En, mogen wij met de uitspraak diens doorluchtigen Schrijvers instemmen, mogen wij met hem vaststellen, dat de heldenmoed der oudheid spoorslag en prikkel van de almagt der dichtkunst ontleende, wie onzer zal weigeren haren invloed op het hart onzer vaderlandsche helden te erkennen? Wie onzer zal in eenen DOUZA beurtelings den held, beurtelings den dichter bewonderen, zonder het vuur van den *Latijnschen* zanger in den moed van den vaderlandschen krijgsman te hervinden? Hij toch was het, de roemruchtige JAN VAN DER DOES, de onverschrokken bevelhebber in het afgestreden en uitgehongerd *Leiden*, de krijgsman, die de heirvaart van het razend en wraakdorstig *Spanje* op de muren der geteisterde vesting afstuit-

(*) TIMOTHEUS moedigde door zijne gezangen ALEXANDER *den Grooten* tot heldendaden aan, en de *Lacedemoniërs* offerden aan de Muzen, eer zij ten strijde togen. — Gewijde en ongewijde Schrijvers gewagen van het vermogen der dichtkunst ter opwekking van dapperheid en moed.

te; die hongersnood en pest in de uitgestorven wijken verduurde en verwon; hij toch was het, wiens *Romeinsche* lier geen minder lauweren behaalde dan zijn vaderlandsche degen; hij was het, wiens krachten gerugsteund werden door de inblazing van zijnen dichterlijken geest; hij was het, hij, de dichter, die de eer des vaderlands in het ontzette *Leiden* redde en de hopelooze stad aan den roofklaauw der *Spanjaarden* ontwrong.

Hier roep ik voor mijnen geest de heldentijden terug, waarin de strijdbare Bard, met jeugdigen gloed op het verouderd gelaat, de rijen der krijgshaftige *Batavieren* doorijlende, zijne zangen in hunne harten doet weergalmen; waarin zijne krachtgegeven stem hunne zinnen vermeestert, hunne zielen vervoert, hun snelvloeijend bloed in hunne aderen doet koken, en de zekere overwinning aan hunne opgegrepen wapenen verpandt. — Met schrik ziet hij ginds voor de zaamgedrongen benden der vijanden de drommen zijner spitsbroederen wijken. IJlings vliegt hij er heen. »Staat!" roept hij hun toe, »de schimmen uwer vooroud-eren waren om u rond. Uw voet drukt het overschot uwer vaderen, die zich waagden voor uwen roem en stierven voor uw leven. Hun ongewroken asch, die gij betreedt, schreeuwt op om wraak tot hunne zonen!" En eensklaps galmt hij het schrikverhaal dier slagting in mannelijke verzen uit. Hij ontperst tranen aan de oogen der krijgeren en ontvlamt hun getroffen ziel in onbedwingbare drift. Brandend vliegen zij hunnen vijand in de lenden; zij ontscheuren de onwisse zege aan zijne moordende vuist en wreken en drenken met zijn bloed de dierbare assche hunner vaderen. Zoo ook ontvonkte CALLINUS het verdoofde vuur der *Ephesers*.

Rijk voorzeker zijn de geschiedenissen der oudheid in schitterende voorbeelden van zulk eèn verheven aard. — Wie onzer herdenkt hier den heldenzanger van *Lacedemon*, den vurigen TYRTEUS niet? *Sparta* vroeg, overeenkomstig de *Delphische* godspraak, een opperhoofd van de *Atheners*, om het bevel te voeren in den *Messenischen* krijg. *Athene*, huiverig om hare mededingster te helpen vergrooten en verheffen, stelde haar TYRTEUS voor, gebrekkig van

gestalte, arm van vermogen, en alleen bedeeld met eene brandende kunstdrift, welke door de *Atheners* voor krankzinnigheid werd gehouden. Doch TYRTEUS bedroog hunne afgunst op eene waardige wijze. Ten bijstand geroepen van een volk, hetwelk hem aannam als zijnen burger, gevoelde hij zijnen geest zich verheffen en wijdde hij zich geheel zijner grootsche bestemming toe. Sidderend stonden de *Spartanen* op het gezigt der *Messeniërs*, die hen kortelings hadden overwonnen; met schrik herdachten zij aan ARISTOMENES, die heenvloog door hunne benden en den dood in hunne drommen verspreidde. Reeds waanden zij zich op nieuw verslagen vóór den aanval was bevolen, en dachten reeds aan de vlugt vóór de strijd was begonnen. Maar TYRTEUS verscheen. De moed vonkelt uit zijne oogen, en het vuur van het vlammend hart leent kracht aan zijne boeijende stem. Hij dondert zijne heldenverzen den verbijsterden krijgsman in het oor. Hij schetst hem met vlammende verwen het beeld van den held, die zijnen vijand heeft verwonnen; het vreugdegejuich, de lofgezangen, die zijne wapenpraal omringen; den eerbied, dien zijn bijzijn verwekt; den zegen, die zijnen ouderdom kroont en den roem, die hem navolgt in het graf. — Hij vertoont hem het treffend tafereel van den jeugdigen krijger, voor zijn vaderland gesneuveld; de gewijde plegtigheden, die zijne uitvaart vergezellen; het rouwmisbaar eens ganschen volks, bij het zien zijner lijksponde; de tranen van grijsaards, kinderen en vrouwen, weenende en knielende om zijn graf en de onsterfelijke eer zijner geheiligde nagedachtenis. Eindelijk aller ziel vermeesterd ziende, vliegt hij hen voor, scheurt hij hen ten strijd en galmt tegen hen uit:

Zijt rustig: JUPITER heeft de oogen niet geloken;
Nog zijt ge ALCIDES bloed, zijn onverwonnen bloed.
Komt! moedig met het schild ter heirspitse ingebroken!
't Getal ontzette u niet noch breidle uw heldenmoed.
Komt! in een dood gerukt, den luister onzer dagen;
't Verachtlijk licht gehaat, dat ons deez' dag verwijt!
Gij kent den dollen MARS en zijn geduchte slagen,
Gij, 't krijschend stormgeweld en 't schokken van den strijd.—

Welaan dan, dat men fier den vijand af durv' wachten,
Daar hem uw spijt, uw wraak, uit de oogen tegenblikt!
Ons wapen kan zijn schok, zijn felsten schok verachten:
Men zette 't ligchaam schrap, sta pal en onverwrikt.
Hij is de roem, de steun, van stad en volk te gader,
Die moedig in den drang der legerspitse streeft;
Die, strijdend, bloed en ziel uit boezem stort en ader,
En van 't verachtlijk vliên besef noch denkbeeld heeft.
Geen afgunst durft zijn eer, geen nijd zijn regt begrimmen:
En grijze en jeugd om strijd biedt hem de plaats van eer.
Mijn vrienden! om dien top van glorie op te klimmen,
Staat ons d' onfeilbren weg te banen door 't geweer! (*)

Geen godspraak werkt krachtiger op den geest, dan de toonen des vurigen dichters, aan het hoofd zijner benden. Wraakdorstend hijgen zij naar den strijd; met tijgerwoede vliegen zij hunne weêrpartij in het aangezigt en verdolen zich in zijne gelederen.

Hoe! zou de vijand zegepralen?
Zou SPARTE 't hoofd hier onderhalen,
Gebreideld door uitheemschen dwang?
Neen, neen! TYRTEUS komt: hij doet elks hart ontgloeijen;
Elk stuift naar MAVORS veld: *Messene* ligt in boeijen,
Gebliksemd door des dichters zang. (†)

Niet minder schitterend, voorzeker, was het uitwerksel van SOLONS blakend dichtvuur op het hart der wankelmoedige *Atheners*. — De *Megareërs*, *Nisea* aangetast en die van *Athene* uit *Salamis* verdreven hebbende, versterkten zich krachtig en maakten zich onverwinnelijk binnen den omtrek van het eiland. Vergeefs beproefden de *Atheners* de herovering er van; vergeefs spanden zij list en krachten zamen om den vijand te verzwakken, die onkwetsbaar hunne slagen ontdook en hen met bloedige wonden bedekte. Zoo vele helden sneuvelden in de vruchtelooze onderneming; zoo vele burgers werden de offers van hunnen krachteloozen

(*) Zamengetrokken uit TYRTEUS' Krijgsgezangen van BILDERDIJK.

(†) HELMERS, de Dichter.

moed, dat eindelijk de *Atheners*, voor altoos aan eenig goed gevolg wanhopende, en verslagen over het onherstelbaar geleden verlies, eene wet besloten te maken, waarbij het doen van eenig voorstel tot herovering van *Salamis* voor halsmisdaad werd gerekend. Diep ging SOLON dit schandelijk besluit ter harte: hij schaamde zich over de lafheid van *Athene* en bloosde om den roem, die haren vijand bekroonde. Eene edele drift maakte zich meester van zijnen geest; hij schetst de gevoelens van zijne verontwaardigde ziel in zijne klagende verzen, en, vol van de godheid, die hem aandrijft en spoort, ijlt hij ten spreekgestoelte op, verzamelt het aangesnelde volk om zich heen en boeit de aandacht der toegevloeide schare aan den treffenden toon zijner treurende zangen. De menigte siddert en bloost: zij schrikt zich te herkennen in het smadelijk tafereel, door SOLON hun vertoond; hare ziel hangt aan zijne lippen en klimt in vervoering met de rijzende klanken des dichters. »Te wapen! Te wapen!" gilt alles eensklaps uit. Men vliegt, in vlammende drift, den heldenzanger na, men verdrijft en vernielt de *Megareërs* en herovert *Salamis* voor het zegepralend *Athene*.

Menigvuldig ook, M. H.! waren de wonderen der dichtkunst in vele andere, ongelijksoortige gevallen. De optelling van alle zoodanige was welligt even pijnlijk voor uwe aandacht als moeijelijk voor mijne nasporing. Zoo, bij voorbeeld, zou ik, uit vele anderen, u kunnen herinneren, hoe de lijst der schepen, onder AGAMEMNON tegen *Troje* uitgerust, in het tweede boek van HOMERUS voorkomende, een hevig geschil tusschen de laatstgenoemde volkeren van *Salamis* en *Athene* besliste. — Hoe de *Lacedemoniërs*, die geene dichters bezaten, de zangers hunner nageburen dikwerf ten bijstand riepen, als oorlog, pest, oproer; of andere algemeene en openbare rampen hunnen staat bedreigden. Hoe zij eenmaal den beruchten TERPANDER van *Lesbos* ontboden, die de ontstane tweespalt onder hunne burgers door den bevalligen gang zijner zachtvloeijende verzen stilde. — Hoe een POLYKRATES, de overheerscher van *Samos*, den zangerigen ANAKREON tot zijn vertrouwdsten raadsman verkoos. — Hoe de grijze SOPHOCLES, met het opstellen

van een zijner treurspelen bezig, en minder acht op het bestier zijner goederen schijnende te slaan, door zijne zonen bij den regter werd aangeklaagd als mijmerende van ouderdom en onmagtig tot verdere beheering zijner huiselijke zaken; hoe de grijsaard, op deze beschuldiging stilzwijgende, alleen zijn treurspel opensloeg, en den regters een gedeelte van hetzelve voorlezende, zijn ontaarde zonen beschaamde en de volle kracht van zijne verstandelijke vermogens deed schitteren. — Hoe de *Atheensche* gevangenen te *Syracuse* hunne vrijheid weder verwierven door het opzeggen van eenige verzen uit hunnen treurspeldichter EURIPIDES. — En eindelijk, zou ik u kunnen betoogen, welk een verbazenden invloed de *Grieksche* tooneeldichtkunde, vooral onder het bewind van PERICLES, op het staatsbestuur en de zeden des beschaafdsten volks van gansch *Griekenland* oefende.

Luisterrijk ook erkenden de volken der oudheid de dienst en den invloed dier bezielende gezangen. De *Atheners*-zelf rigtten den *Thebaanschen* PINDARUS een koperen standbeeld op, met een vorstelijken hoofdband gesierd. Al de *Grieksche* steden overlaadden hem met eene zoodanige eer, dat zij hem hare offergaven met hare goden lieten deelen. Hij bloeide ten tijde der onderneming van XERXES, en zijne vurige verzen ontgloeiden het hart der aangevallen *Grieken*. De overwinningen, door hen op de *Perzen* behaald, bezielden het speeltuig des dichters, en zijne schitterende beelden, zijn krachtige toon en de donder zijner stem, ontvlamden beurtelings de zucht ter vereering en belooning der dapperheid en ontstaken in vorsten en in burgers, in overheden en onderdanen, een zelfden dorst naar roem, eene zelfde kracht tot grootsche en schitterende daden. Eenmaal de *Grieken* in de velden van *Olympia* bijeen ziende, riep hij opentlijk den aanschouwers toe: »Ziet daar die worstelaars, die, om eenige olijfbladeren in uw bijzijn te verwerven, zich aan de ruwste oefeningen, met blijdschap, onderwerpen: wat zouden wij dan niet doen, zoo de eer onzer wapenen, de redding van 't vaderland, afhankelijk ware van onzen moed?" PINDARUS prees, vrijmoedig, doorluchtige

vorsten en geringe burgers, niet op den rang, maar op den verwinnaar lettende. Zijne verzen verwierven de bewondering van tijdgenoot en nakomeling; zijne zangen verwekken eene heilige vervoering in elk vaderlandlievend hart, en CORINNA-zelve, zijne mededingster, deed regt aan de meerderheid van zijnen schitterenden dichtgeest.

Zoo heilig zelfs was zijne nagedachtenis aan het vernielend zwaard der verwoesting, dat de schrik zijner eeuw en der menschheid, de veroveraar ALEXANDER, die meer dan honderd jaren na den dood diens dichters leefde, een doorluchtig blijk der hoogachting naliet, waarmeê vorsten en volkeren der oudheid de dichtkunst en hare beoefenaars vereerden. — In het woeden zijner gramschap, sprak de overweldiger verderf en dood over het wederspannige *Thebe*, de geboorteplaats van PINDARUS, uit. Hij zwoer het ten gronde toe te zullen vernielen, al deszelfs burgers met dood of slavernij te zullen straffen, en hij volbragt zijnen gruwzamen eed. Eensklaps echter beval hij, in de dronkenschap der plondering, in de hitte van den moord weêrhouden, dat men de woonplaats van PINDARUS zou ontzien; dat men de nakomelingen van PINDARUS zou sparen. Zie daar de zegepraal der dichtkunst! De overwinnaar der wereld wederhoudt de vaart van zijnen zegewagen, niet om den dichter, niet om zijne gezangen te redden, maar om het overblijfsel diergenen te behouden, die uit zijn bloed waren gesproten, maar om den steenklomp zijner verouderde woning te ontzien.

Zoodanig ook was de eerbied, door dienzelfden ALEXANDER den grootsten dichter van alle volkeren, van alle eeuwen toegedragen, dat hij liever zijne nachtrust dan zijnen HOMERUS van onder zijn hoofdpeluw zou hebben gemist. Zoo ook wist hij in den koninklijken koffer van DARIUS, het rijkste kleinood van al den *Perziaanschen* roof, rijker nog van maaksel dan van goud en Oostersch gesteente, geen kostbaarder schat dan de gezangen van HOMERUS te bergen. Toen HIERO *de Tweede* het beroemde schip had doen vervaardigen, hetgeen een drijvend paleis geleek, als bevattende tempels, tuinen en waterleidingen, liet hij het kost-

baarst vertrek met een vloer van mozaïk beleggen, waarin de geheele Ilias op het kunstigst was afgebeeld. »Gelukkige ACHILLES!" riep ALEXANDER eenmaal uit, met wangunst op zijn heldengraf nederziende, »Gelukkige ACHILLES, dat gij HOMERUS tot verkondiger van uwen lof hebt gevonden!" En op eenen anderen tijd eenen renbode ziende toesnellen, uit wiens oogen de blijdschap te lezen was, riep hij hem als in vervoering toe: »Welnu, wat tijding brengt ge? Is HOMERUS verrezen?" — Een zelfden geest voorzeker bezielde de zeven steden van *Griekenland*, die, na den dood des dichters, wedijverden om de eere van hem het aanzijn te hebben gegeven en onderling streden om het bezit van zijn zielloos geraamte. (*)

Geen minder blijk der onbeperkte achting, door zoo vele onderscheiden volkeren der oudheid hunnen dichters bewezen, is de wet, bij welke de *Atheners* niet alleen bepaalden dat er koperen beelden ter eere van ESCHILUS, SOPHOCLES en EURIPIDES zouden worden opgerigt, maar waarbij tevens werd vastgesteld, dat hunne treurspelen zouden worden afgeschreven en naast de belangrijkste gedenkstukken hunner stad zouden worden geplaatst; dat het geenen tooneelspelers zou vrijstaan deze kunststukken te vertoonen, maar dat de geheimschrijvers der stad die opentlijk der menigte zouden voorlezen. — Zoo heilig zelfs hielden de ouden de dichtkunst, dat zij haar dikwijls als eene godheid raadpleegden, en den eersten regel, die hun als antwoord op hunne vragen, bij het opslaan van eenen dichter, voorkwam, als het goddelijk antwoord beschouwden. BRUTUS, de beruchte tegenstander van JULIUS CESAR, begeerig zijnde de uitkomst van den aanstaanden veldslag tegen ANTONIUS en CESAR OCTAVIANUS te weten, sloeg HO-

(*) Zoo ook twistten de *Franschen* en *Italianen* onderling om de eer van CLAUDIUS CLAUDIANUS hunnen landgenoot te noemen. — Hij was *Latijnsch* dichter, en zijn standbeeld werd te *Rome* op de markt van TRAJANUS opgerigt.

Tusschen de volkeren van *Catana* en *Himera* barstte bijna een oorlog uit, om de eer van het lijk des dichters STESICHORUS te begraven.

MERUS op, en het eerste vers, waar hij het oog op vestigde, was de regel, waarmeê de stervende PATROCLUS den vijandigen HECTOR aanspreekt:

»Het noodlot heeft mij door LATONAAS zoon geveld."

BRUTUS twijfelde niet aan de zekerheid der voorzegginge: zij werd bewaarheid: hij werd verwonnen en viel.

De geschiedenis der *Romeinen*, waarheen wij ons, als van zelf, geleid zien, levert geen minder bewijzen op van den diepen eerbied, door de mededingers der *Grieken* hunnen vaderlandschen dichters bewezen. Onder een aantal voorbeelden schittert voorzeker het eerbewijs uit, aan den onsterfelijken MARO gegeven. Ja, het *Romeinsche* volk werd zoodanig ontroerd en van verrukking bevangen, toen het eenmaal, in het bijzijn des dichters, de gezangen van VIRGILIUS openlijk van het tooneel hoorde uitspreken, dat de geheele vergadering, eene vereeniging van vijftigduizend menschen, als door eene zelfde goddelijke kracht gedreven, allen te gelijk, allen te zamen, ter eere des dichters van hunne zitplaatsen oprezen, niet anders dan gelijk zij de tegenwoordigheid hunnes Keizers, de hoogste overheid van den aardbodem, gewoon waren te begroeten. Dezelfde *Romeinen* hebben de beeldtenis van hunnen dichter, met lauweren gekroond, op hunne geldmunten geslagen, als stond hij in éénen rang met de vorsten des rijks. Al wat voortreffelijks, al wat doorluchtigst in *Rome* bestond, vereerde hem met hunne gunst, en wedijverde, als in strijd, om hem luisterrijker te verheffen, om hem milder te beschenken. OCTAVIA, 's Keizers zuster, hem eenmaal den lof en den ontijdigen dood van haren zoon MARCELLUS hoorende verheffen, werd zoodanig verteederd en door de klanken des dichters verrukt, dat zij ijlings beval, hem elken versregel vorstelijk en met goud te vergelden, zoodanig, dat hare gifte voor ruim twintig regels meer dan twintig duizend guldens van onze munt beliep. (*) VIRGILIUS, van geringe en

(*) CHERILUS, een *Grieksch* dichter, vervaardigde een heldendicht op de overwinning door de *Atheners* tegen XERXES bevochten, waarin zij een zoo groot behagen schiepen, dat zij hem uit de gemeene schatkist voor elken regel een stuk gouds schon

minvermogende ouders geboren, liet alzoo weinig minder dan een miljoen schats aan zijne erven. — AUGUSTUS, zijn vermogendste en milddadigste weldoener, vereerde den dichter in zulk eene mate, dat hij diens geboortedag, telken jare, met grootscher statelijkheid deed vieren, en uit dien hoofde den vijftienden van Wijnmaand tot eenen heiligen dag verhief. Ja, sommigen beweren, dat de Keizer-zelf, tegen de uitspraak der wetten, die den uitersten wille van de afgestorvenen eerbiedigen, de gezangen des dichters heeft doen sparen, welke door hem-zelven, op zijn sterfbed, uit oorzaak hunner onvolkomenheid, ten vure waren gedoemd; zijnde het, naar 't gevoelen van AUGUSTUS, verschoonlijker den last des dooden te overtreden, dan zoo veel voortreffelijks en den arbeid van zoo vele dagen en nachten op één oogenblik te vernielen. — Zoo hoogen trap van eer had ook POMPONIUS SECUNDUS, ten tijde van Keizer CLAUDIUS, door zijne gedichten bereikt, dat TACITUS bij dezelve

---

ken, en bevel gaven, dat dit gedicht, jaarlijks, op dezelfde wijze als de werken van HOMERUS, in 't openbaar, zou worden opgezegd. Deze CHERILUS stierf aan het hof van den *Macedonischen* Koning ARCHELAUS, die hem in eene bijzondere achting hield.

OPPIANUS, die onder SEVERUS en CARACALLA te *Rome* leefde, werd door den Keizer voor elken versregel met een stuk gouds betaald, waardoor zijne gedichten den naam van gouden verzen verkregen. Zijn vaderland, *Cilicië*, heeft voor hem een heerlijk standbeeld doen oprigten.

HIERONIMUS FRACASTORIUS, van *Verona*, was een uitmuntend dichter bij een voortreffelijk geneesheer, wijsgeer en starrekundige. Paus PAULUS droeg hem zulk eene hooge achting toe, dat hij hem alle maanden eene wedde van zestig ducaten schonk. Nadat de *Italiaansche* oorlogen de Hoogeschool van *Padua* hadden verwoest, vervoegde hij zich bij LIVIANO, veldheer der *Venetianen*, die hem op de Hoogeschool van *Forli* plaatste, te gelijk met de uitmuntende dichters NAUGERIUS en COTTA. In het Benedictijner klooster van *Veronâ* ziet men zijne beeldtenis in koper, nevens die van NAUGERIUS.

SENNAZARIUS, een vleijend puntdicht ter eere van *Venetiën* vervaardigd hebbende, werd door den Raad der stad met zoo veel honderd zechinen vereerd als zijn puntdicht regels bevatte.

de eer der zegepraal niet wil gelijken, die den dichter werd waardig gekeurd om zijne overwinning op een der *Germanische* volkeren. — CORNELIUS NEPOS rekent het CATO tot eenen gelijken roem, den dichter QUINTUS ÉNNIUS uit *Sardiniën* naar *Rome* te hebben medegevoerd, als het behalen van zijnen schitterenden triomf over het eiland-zelf. Dezen ENNIUS werd, naar de getuigenis van LIVIUS, de eere waardig gekeurd, dat zijn beeld van marmer, in het praalgraf van SCIPIO, naast het beeld van dien doorluchtigen held, werd opgerigt.

De latere *Romeinen*, de *Italianen* namelijk, gaven mede een doorluchtig bewijs van hunne hulde aan de dichterlijke verdienste van een hunner grootste zangers, den teederen PETRARCHA; aan hem, die als een schitterend gestarnte in den nacht der middeleeuwen pronkte; die niet enkel als dichter roemruchtig, maar ook als scheidsman der neteligste geschillen, als eerste staatsman van zijnen tijd, tot wien zich Keizers, Koningen en Pausen om raad vervoegden, en als wijsgeer en geleerde, met de zeldzaamste kundigheden verrijkt, het wonder was zijner eeuwe. — Hem was het, wien als dichter eene zoo hooge eere wedervoer, als wij nergens elders in de geheele oudheid aantreffen. Hij was het, niet de staatsman, niet de gunsteling der grootste monarchen van zijnen tijd, niet de behartiger van *Romes* dierste belangen, maar de dichter, de zanger van LAURA was het, die op eenen zegewagen door *Romes* juichende straten rondgevoerd, het Kapitool werd opgedragen en door den Raad dier stad, het beeld der oude vergadering van halve goden, de lauwerkroon, voor het oog van eene ontelbare menigte, op het hoofd gedrukt werd. (*)

(*) Later ontmoeten wij van dergelijke hulde nog andere voorbeelden. Onder anderen:

P. FAUSTUS ANDRELIUS, van *Forli* in *Italiën* geboortig; hij was Hoogleeraar in de dichtkunst te *Parijs* en werd, als zoodanig, door LODEWIJK den Twaalfden gekroond.

NICODEMUS FRISCHLINUS, een *Wurtemberger* van geboorte. Een-en-twintig jaren oud zijnde, werd hij Hoogleeraar op de Hoogeschool te *Tubingen*. Keizer RUDOLPHUS kroonde

Dan, M. H.! vestigen wij niet slechts den blik op het vaderland van HOMERUS en op de wieg van MARO. Ook van elders stijgt ons de wierook, ter eere der dichtkunst, tegen. De *Egyptische* Koningen smeekten met geschenken en beloften den *Griekschen* blijspeldichter MENANDER, dien getrouwen schilder der menschelijke natuur, hunne rijken met zijne inwoning, van hunne hoven met zijne gaven te vereeren. (*) Geen kostbaarder parel wisten

---

hem, met eigen hand, op de vergadering van *Regensburg*, met eenen lauwerkrans.

Men wil, dat ook reeds LUCANUS, die, onder NERO, te *Rome* leefde, op den *Pompejaanschen* schouwburg met lauweren gekroond werd.

(*) LUDOVICUS ANDREAS RESENDIUS, te *Evora* geboren, beroemd dichter, redenaar, godgeleerde en oudheidkenner, werd door EMANUËL, Koning van *Portugal*, tot opvoeder zijner kinderen verkozen, na door den Paus, op voorbede van dien Vorst, uit de kloosterorde der Dominicanen ontslagen te zijn geworden.

LEVINUS TORRENTIUS, te *Gent* in *Vlaanderen* geboren, was, een voornaam geleerde, en een uitmuntend dichter. Hij bekleedde verscheiden gezantschappen in naam van PHILIPPUS *den Tweede*. Naderhand werd hij Bisschop van *Antwerpen* en eindelijk Aartsbisschop van *Munster*.

NICOLAUS REUSNEURUS, in *Silezië* geboren, was een geleerd man en inzonderheid een begaafd dichter. Hij werd Hoogleeraar aan de schole te *Lavingen*. De Keurvorst van *Saksen* gebruikte hem dikwijls in zeer gewigtige zaken. Onder anderen is hij met de gezanten van *Saksen* en die van verscheiden Vorsten op den *Poolschen* Rijksdag tegenwoordig geweest, om hulp tegen de *Turken* te verwerven.

PAULUS MELISSUS, geboren te *Melrichstad* in *Frankenland*, was een voornaam dichter van zijnen tijd. Aan het Hof van Keizer MAXIMILIANUS *den Tweede* had hij het opzigt over twee-en-veertig edelknapen. In *Italië* werd hij Paltzgraaf, *Roomsch* burger en ridder.

GEORGIUS BERSMANNUS, te *Anneberg* in *Meissen* geboren, was een begaafd *Latijnsch* dichter. Te *Leipzig* werd hij meester in de vrije kunsten, naderhand Hoogleeraar in de dichtkunst aldaar. Het Formulier van Eendragt niet willende onderteekenen, werd hij met andere Hoogleeraren genoodzaakt zijn ambt neder te leggen; hetwelk hem echter niet nadeelig was, alzoo hij, kort

zij aan *Griekenland* te ontwoekeren; met geenen hooger luister wisten zij hunne troonen te verrijken. De woeste *Geeten*-zelf, een der onbeschaafdste geslachten, zagen den verbannen *Romein*, den verjaagden OVIDIUS, die eene schuilplaats zocht in hun midden, met eenen zoo hoogen eerbied, en als een zoo zeldzaam wezen aan, dat zij zijne nagedachtenis met eene prachtige grafstede poogden te vereeuwigen. (*) De oude *Noordsche* volkeren bewezen meermalen hunnen Skalden eene ongewoone eer. Meestal plaatsten zij, als een eeretitel, deze hunne dichterlijke benaming bij hunnen geslachtnaam. — Bij alle plegtige gelegenheden bekleedden zij een der eerste rangen tusschen de hovelingen, en niet zelden werden zij tot onderhandelaars boven de laatsten verkoren. Hunne Koningen, aan wier hoven zij gezocht waren en gezien, ondernamen nimmer eenen belangrijken togt zonder hen met zich te voeren. Vóór het aangaan van den slag klonken hunne bemoedigende liederen door de gewapende rijen, en een dier Vorsten, zijne dichters tot ooggetuigen van den veldslag begeerende, ten einde zij daaraan stoffe voor hunne gezangen zouden ontleenen, maar tevens hunne dierbare hoofden aan de kansen des gevechts wil-

---

daarna, door den Vorst van *Anhalt*, tot bestierder der schole van *Serbst* werd beroepen.

DOMINICUS BAUDIUS, van *Rijssel* in *Vlaanderen*, was redenaar en uitmuntend dichter. Hij werd Hoogleeraar in de welsprekendheid te *Leyden*. In gemeenschap met den afgezant van HENRIK *den Vierde*, trok hij eenmaal van *Frankrijk* naar *Engeland*.

VITUS BERENGIUS, te *Wyburg* geboren, wordt voor een uitmuntend *Deensch* dichter gehouden. TYCHO BRAHÉ koos hem tot onderwijzer voor zijnen zoon. Eindelijk werd hij Hoogleeraar te *Koppenhagen*, en bekleedde aanzienlijke eerambten aan het Hof.

FERDINAND VAN FURSTENBERG werd om zijne geleerdheid en dichterlijken geest Bisschop van *Paderborn* en eindelijk van *Munster*.

(*) BOËTHIUS bekleedde, onder den *Gotthischen* Koning THEODORIK, de eerste ambten van Staat. Hij was bij dien Vorst in zulk eene hooge achting, dat deze des dichters beide zonen, hoewel zij nog kinderen waren, tot Burgemeesters van *Rome* verhief.

lende onttrekken, getroostte zich in den strijd het gemis van een aantal zijner kloekste krijgslieden, die hij een dak en eene borstwering van hunne schilden deed vormen, ter bedekking en bewaring van hun geheiligd leven. — Schitterende geschenken waren meestal de belooning voor de gezangen dier dichters. — Men verhaalt, dat een der Vorsten van het *Noordrijk* de straf voor eenen gepleegden moord kwijtschold, toen hij, in verzen, om genade werd gebeden. (*) Men verhaalt zelfs, dat een der dichters van dien tijd, voor het vervaardigen van een kunsteloos grafschrift op eenen *Deenschen* Koning, het *Deensche* rijk tot zijne vergelding verkreeg, en door het gansche volk, op den zetel van den overleden Vorst, als wettig werd gehuldigd. — Een gelijksoortig voorval ontmoeten wij bij de *Scythen*, die den dichter THAMYRIS uit *Thracië*, om zijne kunst, tot hunnen Koning verhieven.

Ook onze tijden en ook ons Vaderland, M. H.! om zoo vele anderen te verzwijgen, leveren bewijzen op, tot welk eenen eerbied de dichtkunst voor hare beoefenaars alle eeuwen, alle volkeren weet te verpligten. Niet slechts de *Grieken* waren het, die eenen LINUS, (†) eenen OPPIANUS, eenen CHERILUS en anderen (§) met de uitblinkend-

(*) STESICHORUS, eenen opstand tegen PHALARIS berokkend hebbende, werd door den dwingeland gevangen genomen, die voornam hem een ellendigen dood te doen sterven, doch zijne voortreffelijke gaven ontdekkende, hem niet alleen zijne vrijheid wederschonk, maar hem zelfs tot zijnen vertrouwdsten vriend aannam.

De *Grieksche* dichter OPPIANUS was te *Rome* zoodanig geacht, dat zijns vaders ballingschap, om zijne kunst, werd herroepen.

(†) De *Grieken* hadden eene zoo groote achting voor LINUS, den eersten beoefenaar hunner dichtkunst, dat zij een standbeeld en een altaar voor hem op den berg *Helicon* deden opregten en jaarlijksche lijkdiensten pleegden.

(§) De *Grieksche* dichter SIMONIDES stond in gunst bij PAUSANIAS, THEMISTOCLES en den *Syracusischen* Vorst HIËRO; bij welken laatsten hij een groot gedeelte van zijn leven heeft doorgebragt en gestorven is.

Tot een uitstekend blijk van de waarde, waarin de *Grieken* hunne dichters hielden, strekt de wet, waarbij zij, toen de *Atheen-*

ste eer overladden; niet slechts de *Latijnen*, die eenen HORATIUS, (*) eenen PROPERTIUS, (†) een CATULLUS (§) en anderen (**) de schatting hunner hulde betaalden; niet slechts de *Italianen*, die eenen ARIOSTO, (††) eenen GUA-

---

sche blijspeldichter EUPOLIS in den oorlog was omgekomen, onherroepelijk vaststelden, dat geen hunner dichters, in 't vervolg, de wapenen zou mogen dragen.

(*) HORATIUS werd door AUGUSTUS en MECENAS met weldaden overladen.

(†) PROPERTIUS stond in hooge achting en gunst bij MECENAS en CORNELIUS GALLUS.

(§) CATULLUS stond mede, ten tijde van JULIUS CESAR, te *Rome* in zeer hooge achting.

(**) De blijspeldichter TERENTIUS werd als slaaf binnen *Rome* verkocht, maar bekwam welhaast zijne vrijheid door zijne dichterlijke gaven.

PUBLIUS SYRUS, insgelijks slaaf binnen *Rome*, werd om zijnen vaardigen dichtgeest mede de vrijheid geschonken.

DECIUS LABERIUS werd, om zijne geestige kluchtspelen, door JULIUS CESAR tot den *Romeinschen* ridderstand verheven, en door denzelven en door diens opvolger, AUGUSTUS, met verscheiden aanzienlijke geschenken begiftigd.

CORNELIUS GALLUS, *Romeinsch* ridder en dichter, werd door Keizer AUGUSTUS, tot Landvoogd over *Egypte* verheven.

SILIUS ITALICUS, *Latijnsch* dichter, was onder de regering van NERO Burgemeester van *Rome*. LUCANUS (zie noot (*) bl. 300—301) werd door dien dwingeland met het priester- en schatmeesterschap begiftigd.

PUBLIUS PAPINIUS LATIUS werd door Keizer DOMITIANUS uitstekend geacht.

MARTIALIS ondervond eene menigte weldaden van onderscheiden *Romeinsche* Keizers, inzonderheid ook van DOMITIANUS.

TERENTIANUS MAURUS, *Latijnsch* dichter, was Landvoogd van *Siëne* in *Egypte*, ten tijde van Keizer TRAJANUS.

AUSONIUS, *Latijnsch* dichter, van *Bourdeaux* in *Frankrijk* geboortig, werd door Keizer VALENTINIANUS tot leermeester van zijnen zoon benoemd en bekleedde naderhand het Burgemeesterschap binnen *Rome*.

(††) LUDOVICUS ARIOSTO, van behoeftige ouders geboren, vond eenen steun in de vriendschap van ALPHONSUS, Hertog van *Ferrara*, die hem een huis met een aangenamen tuin schonk.

RINI, (*) eenen TASSO (†) en anderen (§) met roem en rang beloonden; niet slechts de *Franschen*, die eenen

(*) JOHANNES BAPTISTA GUARINI was te *Ferrara* Hoogleeraar in de zedekunde en geheimschrijver van ALPHONSUS *den Tweeden*, die hem verscheiden malen als afgezant, niet alleen aan de *Italiaansche*, maar ook aan de *Duitsche* hoven zond.

(†) TORQUATUS TASSO werd, almede door Hertog ALPHONSUS, naar *Ferrara* genoodigd, die hem aan zijn Hof ontving en in staat stelde om onafhankelijk te leven.

(§) JOHANNES BAPTISTA MARINUS, van *Napels*, was mede een beroemd *Italiaansch* dichter. Langen tijd leefde hij aan het Hof van KAREL, Hertog van *Savoije*, die hem tot ridder sloeg en met vele andere teekenen van achting vereerde. Het *Fransche* Hof betoonde hem later vele gunsten en gaf hem aanzienlijke geschenken.

HUGO DE ST. CESAIRE, monnik en dichter, was zeer gezien aan het Hof van den *Napelschen* Vorst LODEWIJK *den Tweede*.

Onderscheiden *Italiaansche* en *Latijnsche* dichters waren in *Italië*, inzonderheid aan de hoven der Pausen, in bijzonder aanzien.

HERMELAUS BARBARUS, dichter en geleerde van zijnen tijd, werd als gezant van *Venetië* aan Keizer FERDINAND gezonden. De Paus benoemde hem tot Patriarch van *Aquileja*.

BALTHASAR CASTILLIO of GASTIGLIONI, een *Mantuaan*, wordt van sommigen voor een dichter gehouden, die zijnen medeburger VIRGILIUS zeer nabij komt. Hij schreef *Latijnsche* en *Italiaansche* verzen, die zeer geroemd worden. Verscheiden Pausen gebruikten hem in zaken van belang. In het laatst van zijn leven zond CLEMENS *de Zevende* hem als afgezant naar *Spanje* aan Keizer KAREL *den Vijfde*.

JOHANNES CASA, een *Florentijner*, beroemd dichter en redeneerkundige, is wegens zijne zonderlinge geleerdheid zeer geacht geweest bij Paus PAULUS *den Derde* en MARCELLUS *den Tweede*, die hem tot Aartsbisschop van *Benevento* hebben benoemd, gelijk PAULUS *de Vierde* hem in verscheiden gezantschappen heeft gezonden.

MARIUS HIERONYMUS VIDA, van *Cremona*, is een uitmuntend *Latijnsch* dichter geweest. Hij was Bisschop van *Albe*, in het *Montferrat*, welke waardigheid hem door Paus CLEMENS *den Achtste* was opgedragen.

HIERONYMUS en JAN BAPTIST AMALTHEÆUS, gebroeders, waren, als dichters, in groot aanzien. JAN BAPTIST heeft het grootste gedeelte van zijn leven te *Rome* doorgebragt, en stond in hooge gunst bij drie achtereenvolgende Pausen.

SCARRON, (*) eenen MOLIÈRE, eenen PIERRE CORNEILLE en anderen met jaarwedden en gunsten begiftigden; (†) niet slechts de *Britten*, die voor eenen GOMER (§) voor eenen MILTON standbeelden oprigtten, (**) maar ook wij, M. H.! waren het, die uitheemsche, zoo wel als vaderlandsche dichters vereerden; gelijk ook onze dichters niet slechts in hun vaderland, maar ook door uitheemsche Vorsten beloond en belauwerd werden. Niet slechts een JANUS SE-

---

SIDRONIUS HOSSCHIUS, een *Nederlandsch* Jezuit, te *Marken*, niet verre van *Iperen*, was om zijne *Latijnsche* gedichten in hooge achting bij Paus ALEXANDER *den Zevende*. Dezelfde Paus nam den *Latijnschen* dichter NATALIS RONDINIUS, een Romein van geboorte, ten blijke van zijne hoogachting, aan zijn Hof.

(*) SCARRON werd door den Koning van *Frankrijk* en den Kardinaal DE RICHELIEU met jaarwedden begiftigd; gelijk ook MOLIÈRE, PIERRE CORNEILLE en zelfs COTIN, die aan de vinnige scherts van BOILEAU ten doel stond, door LODEWIJK *den Veertiende* met jaarlijksche inkomsten werden beschonken.

(†) JOHANNES AURATUS, een bevallig dichter, geboortig van *Limoges*, werd tot leermeester der kinderen des Konings van *Frankrijk* verkozen.

PHILIPPUS van *Vitri* of *Victrai*, *Fransch* dichter, werd tot Bisschop van *Meaux* verkozen. Op verzoek der *Fransche* Koningin, heeft hij de herscheppingen van OVIDIUS in zijne taal overgebragt.

(§) JAN GOMER, *Engelsch* dichter en geschiedschrijver, die in de veertiende of vijftiende eeuw leefde, was zoo geacht, dat men, na zijnen dood, een standbeeld, met een gouden keten gesierd, voor hem heeft opgerigt. MILTON wedervoer eene gelijke eere.

(**) ANDRIES AMMONIUS, *Latijnsch* dichter, te *Lucca* geboren, werd geheimschrijver van HENDRIK *den Achtste*, Koning van *Engeland*.

GREGORIUS BUCHANANUS, een boerenzoon uit *Schotland*, is een beroemd dichter en geschiedschrijver geweest. Door den rijkdom van zijnen dichterlijken geest inzonderheid beroemd geworden, werd hij tot onderwijzer van den Koninklijken *Schotschen* Prins JACOBUS gekozen. In *Italië*, werwaards hij zich later begaf, vertrouwde hem een voornaam veldoverste de letterkundige opvoeding van zijnen zoon. Koning JACOBUS, dien hij, in zijne jeugd, had onderwezen, bezorgde hem, weder in *Schotland* gekeerd, een gerusten ouderdom.

CUNDUS, (*) een HEINSIUS, (†) die in ons Vaderland de *Latijnsche* lier bespeelden, waarvan de eerste in *Spanje*, de laatste in *Zweden*, met waardigheden en eereteekenen werd vergolden, maar ook zoodanige onzer dichters, die hunne miskende moedertale voor geene vreemde ruilden, die het speeltuig van *Nederduitsche* zangen deden klinken, en den lof van hun plekje gronds boven de toejuiching van *Grieken* en *Latijnen* waardeerden; ook zij waren het, die in hun vaderland met waardigheden vereerd en buiten hetzelve met eereteekenen overladen werden. Behoef ik u den doorluchtigen Drossaart HOOFT te herinneren, die door den Koning van *Frankrijk*, LODEWIJK *den Dertiende*, tot ridder van St. MICHIEL werd verheven? — Zal ik den raadpensionaris CATS aan uw geheugen herroepen, die, als afgezant aan het *Engelsche* hof, door den *Britschen* Koning met de ridderorde van St. JORIS werd omhangen? — Zal ik u te binnen brengen, hoe de Heer van *Zuilichem*, de ridder HUYGENS, het Prinsdom *Oranje*, uit handen van den *Franschen* Koning, voor WILLEM *den Derde* ontving? of welke andere waardigheid, door onze dichters bekleed, welke eerbewijzen, hun bij zoo vele gelegenheden toegebragt, zal ik uitkiezen en u herhalen? — Nog de jongstverloopen eeuw levert ons een waardig blijk van de welverdiende hulde, door uitheemsche Vorsten ook aan onze vaderlandsche dichtkunst bewezen, in de luisterrijke vereering, door de schutsvorstin der kunsten, van den *Russischen*

Windsor draagt getuigenis van de hulde, die de Prins VAN WALLIS aan THOMSON, den dichter der jaargetijden, toebragt.

(*) JANUS SECUNDUS, een *Hagenaar* van geboorte, was een der bevalligste *Latijnsche* dichters van zijnen tijd. Hij werd in *Spanje* geheimschrijver van den Aartsbisschop van *Toledo;* naderhand kreeg hij, in *Holland* terug gekeerd, het ambt van geheimschrijver des Bisschops van *Utrecht*, GEORGE VAN EGMOND.

(†) NICOLAUS HEINSIUS van *Leyden*, was een uitmuntend *Latijnsch* dichter. CHRISTINA, Koningin van *Zweden*, door zijne gedichten verrukt, noodigde hem naar *Stokholm*, waar hij met vele blijken van eer en achting ontvangen werd.

troon, onzer adellijke dichteresse DE LANNOY geschonken.— Nog de aanvang der tegenwoordige eeuw droeg getuige, hoe wij-zelve de dichterlijke verdienste van vreemden wisten te erkennen, toen het Staatsbestuur van ons voormalig Gemeenebest eenen gouden eerepenning aan den *Franschen* dichter ESMENARD deed uitreiken, als eene erkentenis voor den billijken lof in zijn dichtstuk: »de scheepvaart," den *Hollanderen* toegezwaaid, wegens hunne zucht voor den zeebouw en de heldendaden van hunne DE RUITERS; eene vereering des te grooter inderdaad, naarmate de vaderlandsche dichtkunst, in onze dagen, die onzer nageburen, in het algemeen, en die der *Franschen*, in het bijzonder, verre overtreft. (*)

En zietdaar, geëerde Hoorders! voor zóó veel mijne taak voleindigd, als dezelve strekte om met een oppervlakkig oog in de geschiedenissen der volkeren, het aanzien en de waarde der dichtkunst na te sporen en, als ter vlugt, de eerbewijzen op te tellen, haar door beschaafde en onbeschaafde geslachten, sinds alle tijden, tot op onze dagen, eenparig en onverdeeld, toegebragt. — Eene afzonderlijke redevoering toch zal het vereischen, en ik zal daartoe welligt eene volgende gelegenheid aangrijpen, om als met den vinger aan te wijzen, welk eenen onmiddellijken invloed de dichtkunst, sinds alle eeuwen, op de geestbeschaving der onderscheiden volkeren heeft geoefend, en u met zoo vele voorbeelden aan te toonen, dat de roem van bijna alle landen, in groote mannen van allerlei aard, dán het meest heeft uitgeschitterd, als er de dichtkunst het weligste bloeide; om eindelijk met een bespiegelenden blik in het verhandelde te dringen, en de zedelijke waarde der dichtkunst uit haar zinnelijk vermogen af te leiden en te doen kennen.

1810.

(*) Men gelieve hierbij in aanmerking te nemen, dat deze voorlezing vóór bijna veertig jaren geschreven werd.

EEN TOGT IN DE WOESTIJN SAHARA.

(*Vervolg en slot van bl.* 269.)

»AKBAR heeft trouw beloofd, en AKBAR is trouw aan zijne belofte," hernam de *Abyssiniër*, den Kapitein meêdoogend aanziende, »Scheïk der *Franken*, volg mij! — Al ware JUSSUF zoo fijn als het gif zijner tong, wij zullen hem vinden. De woestijn is groot; maar ALLAH is regtvaardig en AKBAR is trouw."

Als verlamd van schrik hoorden wij AKBAR aan. Aan terugkeeren was nu niet te denken; wij moesten de woestijn dieper in, om JUSSUF te zoeken en JENNY te redden. Onze paarden had de verrader, om ons op te houden en voor zichzelven tijd te winnen, naar buiten gedreven; alleen GIBRAILLE lag nog in de grot. Na lang zoeken vonden wij een der sabels terug, de anderen waren verdwenen; doch wij hadden onze buksen en geweren, en AKBAR was in het bezit gebleven van zijne kogels en kruid. De *Abyssiniër* vermoedde, dat JUSSUF den weg zou zijn ingeslagen naar eene vruchtbare plek, de Oase van den rookenden berg genaamd, waar zijn stam zich doorgaans onthield, en die plek was, naar gissing, veertien dagreizen van ons verwijderd. Toen wij onzen voorraad opnamen bevonden wij, dat AKBAR, van hetgeen we hadden medegenomen, niets meer gevonden had. De *Bedouinen* waren teruggekomen naar de plaats waar 't op den grond verspreid lag, en hadden alles geroofd. AKBAR had in zijn kemelharen zak eenige drooge vijgen, dadels en andere vruchten, en een weinig rijst en kouskoussou, die men in *Algerië* gewoonlijk op reis medeneemt. De Kapitein en ik hadden in onze veldflesschen nog eenigen brandewijn. Dit was alles. Er was alzoo geene mogelijkheid, om een langen togt te doen; maar wij konden JENNY niet aan haar lot overlaten, en moesten, om geen tijd te verliezen, dadelijk op weg.

Toen wij op het punt stonden om AKBAR naar den tweeden uitgang te volgen, zagen wij EVELIN door den ouden uitgang naar buiten storten. Het verlies van JENNY had hem wanhopend gemaakt, en hij zocht den dood. Zijn buks als hefboom gebruikende, was het hem, terwijl wij raadpleegden, gelukt den steen te verplaatsen, die dezen uitgang af-

sloot, en in blinde razernij vloog hij nu op den, tot zijn geluk, door bloedverlies verzwakten, misschien reeds bedwelmden panther aan. Wij snelden hem ter hulpe. Toen wij buiten kwamen lag hij ter aarde; de panther had in een slecht berekenden sprong hem nedergeworpen, doch was over hem heen gestoven. De strijd, die nu plaats had, was spoedig beslist. Wij laadden ijlings onze buksen en een paar welgerigte schoten gaven het roofdier den dood. De forsche ligchamen beschouwende der monsters, die ons in krachten ver te boven gingen, maar als slagtoffers van de liefde voor hunne jongen gevallen waren, door de middelen van verdelging, welke verstand en oordeel den mensch in handen geven, konden wij eene opwelling van medelijden niet onderdrukken; doch we verheugden ons niettemin van hen ontslagen te zijn. Aan hunne welpen werd niet meer gedacht. Waarschijnlijk waren zij uit de grot ontvlugt, of zij hielden zich daar verborgen; althans wij kregen ze niet weder te zien.

Terwijl wij nu poogden de verstrooide paarden terug te vinden, bleef de Kapitein bij EVELIN, wiens toestand al dadelijk bekommering baarde. Bewusteloos door den schok van zijnen val, was hij blijven liggen, en zijne wond bloedde hevig. Toen de panther gedood was, hadden wij hem opgeheven, en het was ons gelukt, hem weder bij te doen komen; doch met wilde blikken zag hij nog steeds in het rond, niet anders roepende dan »JENNY! JENNY!" en met de hand woetende in zijne borst, die te benaauwd scheen om adem te kunnen scheppen.

Omstreeks ten drie ure in den namiddag hadden we, na veel moeite en inspanning, de paarden weder in ons bezit. Van des morgens ten vier ure af, toen wij van *Sidi Heymah* waren vertrokken, hadden we geen half uur rust gehad. Onze vermoeijenis was zoo groot, dat wij naauwelijks konden staande blijven, en ook de dieren waren nog sterk vermoeid. Evenwel zaten wij op, elkander moed insprekende. De verraderlijke JUSSUF had JENNY ontvoerd op den dromedaris, die aan den voet gekwetst was, en alzoo niet spoedig voort kon. Wij geloofden op dien grond aan de mogelijkheid van hem te achterhalen, en dáárin lag onze hoop; voor zoo ver iemand onzer toen hope had.

Met AKBAR aan de spitse togen wij op weg. De zon verbrandde ons, de weêrkaatsing van hare gloeijende stralen verblindde ons, het fijne stuifzand, dat door neus, mond en

ooren naar binnen drong, benam ons den adem. Hier en daar een nopalstruik, een halfverzengde dadel, of een verschroeid perkje van gomhout, was weldra al wat wij zagen. Nergens vernamen wij eenig spoor van den roover, dien wij vervolgden. AKBAR's scherpzinnigheid en zijn haat tegen den *Berber* waren onze eenige waarborgen, dat wij niet trokken in eene verkeerde, misschien geheel tegenovergestelde rigting. Daarop vertrouwende volgden wij den gids in een treurig zwijgen. GIBRAC beproefde een paar malen te zingen; doch het wilde hem niet meer gelukken. Wij staarden vooruit, gedachteloos, of liever gedrukt door het alle andere gedachten verdringende, maar bedekt gehouden voorgevoel der gevaren en ellenden, die wij te gemoet gingen. EVELIN alleen zag rusteloos om en om; maar zijne oogen rolden zoo wild en vreemd in hunne kassen, dat zij ieder ontzetting aanjoegen. Helaas! het bleek welras, dat zijn geest niet bestand was geweest tegen de vereenigde schokken van ligchaamskwelling en zielelijden.

Ruim een uur hadden wij voortgereden, toen EVELIN eensklaps zijn paard de sporen gaf, en onder het geroep van »JUSSUF! JUSSUF! Ellendige! Sta, of ik leg u neder!" op een zijwaarts liggend boschje gomhout aanrende, en met den wedergevonden sabel, die de zijne was, op het hout inhieuw, dat er de takken afstoven. Toen wij bij hem kwamen riep hij juichend uit: »hij heeft zijn loon! hij is dood! JENNY is weder vrij!" en stortte toen met een schatergelach, dat ons deed ijzen, buiten kennis, van zijn paard ter aarde.

»De zon brandt" — sprak AKBAR met diep medelijden — »en de gazelle is vlug; maar de gedachte des mans, die haar lief heeft, is brandender dan de zon, en zijn verstand is vlugtiger dan de hoef der gazelle! ALLAH is God!"

Er was geen twijfel meer aan; wij hadden onzen togt te volbrengen in het gezelschap van een krankzinnige.

»EVELIN! mijn vriend!" — sprak de Kapitein, toen hij weder tot zich-zelven was gekomen — »wij zullen JENNY spoedig wedervinden! Maar gij zijt niet wel! zit neder! wij zullen hier een weinig rusten!" — Op deze en dergelijke goede woorden zag EVELIN hem verwonderd aan, en zijn blik werd eenigzins kalmer; doch welhaast zuchtte hij weder »JENNY!" en verviel weêr in dezelfde verwarring van geest.

— Is de rigting, die wij volgen," vroeg de Kapitein aan AKBAR, »wel inderdaad die, in welke JUSSUF is henengegaan?"

— De slang is listig," sprak AKBAR, »doch de zoon der tenten weet haar spoor te volgen."

Bij deze woorden steeg hij af en deed ons een paar, voor onze minder geoefende blikken niet meer zigtbare kenteekenen in het zand opmerken, van de hoeven eens paards en van een dromedaris. Dit stelde ons gerust, en beurde den zinkenden moed weder eenigzins op.

Na eenige verpozing toogen wij verder. Eindelijk viel de avond. De zon ging aan onze regterzijde onder, en aan de linkerzijde werd het meer en meer duister; eene matte schemering omgaf ons. Welhaast kon AKBAR niets meer onderscheiden van de flaauwe kenteekenen, die hij volgde, en wij moesten besluiten om halt te houden.

Het scheen echter, dat de natuur en het lot zich vereenigd hadden, om ons te verderven.

Naauwelijks hadden wij ons nedergestrekt, of eene zwarte wolk uit het oosten vloog met een zonderling gedruisch over onze hoofden, en verdonkerde eene wijl in het westen den laatsten gloed van de ondergaande zon.

»ALLAH is groot!" zeide AKBAR, »het zijn sprinkhanen der woestijn. Niemand weet van waar zij komen; noch hoe zich hun aantal vermeerdert."

Dit zeggende wendde hij zich op nieuw naar het oosten; maar kromp ineen, en wees, met blikken, die den doodelijken schrik van zijn gemoed vertolkten, naar eene andere wolk, die op de aarde scheen te rusten, en pijlsnel op ons afkwam, onder een luider en luider gedruisch als een geschal van naderende trompetten.

»Wij zijn verloren!" riep hij uit, »de *simoum!* de *simoum!* Ter aarde! Ter aarde!" en met een zijn mantel om en over 't hoofd slaande, wierp hij zich voorover op den grond.

Op hetzelfde oogenblik greep de angst des doods onze paarden en den ezel aan. Wij hadden hen aan eenige nopalstruiken gebonden; maar zij rukten die uit den grond, en de paarden stoven uit elkander. — »Wie hen volgt is des doods!" riep AKBAR; doch GIBRAC had, tot zijn ongeluk, den ezel, aan welken hij zeer gehecht was, gegrepen, en wierp zich, om hem te bedwingen, in den zadel. Dáár bereikte ons, loeijend en stormend, de alles medeslepende, alles verstikkende hoos der woestijn; dáár kwam de opgeheven bodem, vloeibaar als de oppervlakte eener dolle zee, golvende op ons aan;

dáár ging een vliegend en ondoorzigtbaar muurwerk van wielend stuifzand over ons henen, en, onze zielen aan God bevelende, lagen wij, die ons mede ter aarde hadden geworpen, begraven onder eene dikke bedding van brandend, lucht en adem benemend zand.

Met de snelheid van den orkaan ging het verschijnsel voort, dat slechts weinig sekonden duurde. Het verflaauwend geloei verkondigde ons dat de hoos voorbij was, en de angst der benaauwdheid verdubbelde onze krachten. Ten halve gestikt kwamen wij van onder het zand, dat ons voeten hoog bedekt had, te voorschijn, behalve EVELIN. Eene verhevenheid duidde de plaats aan, waar hij lag, en wij haasteden ons hem te ontgraven. Er was geene beweging meer in hem, en wij achtten hem reeds van zijn lijden ontslagen. Ook duurde het lang eer hij weder blijken van leven gaf; doch onze pogingen, om hem als uit den doode weder op te wekken, hadden ten laatste het gewenschte gevolg. — Helaas, het waar' beter geweest, als hij toen ware ontslapen! Doch, wij willen de gebeurtenissen niet vooruit loopen! — Onze brandewijn, hoe klein de voorraad ook ware, werd niet gespaard; maar met liefde besteed, om de levensgeesten des ongelukkigen te versterken. Eindelijk keerde hij in het leven terug, en zijn eerste woord was »JENNY!" — Doch, wat er ook met en rondom hem gebeurde, zijn geest bleef in denzelfden ijlenden staat. Naauwelijks waren zijne krachten eenigzins terug gekomen, of hij rees op, en riep uit: »JENNY! Daár is zij! Daar is zij!" en liep voort, grijpende naar eene schim, die zijne verbeelding hem deed aanschouwen. Gelukkiglijk deed zijne zwakte hem nederstorten eer hij honderd schreden gedaan had; want niemand onzer ware in staat geweest hem te volgen, of had dit in den nacht kunnen doen zonder gevaar van te verdwalen, en dan, geheel verlaten, met hem om te komen. Met moeite droegen wij hem naar onze legerplaats terug, en maakten ons nu meester van alles, wat in zijne hand gevaarlijk kon worden. Van tijd tot tijd hadden zich verschijnselen van woede bij hem geopenbaard, die ons ontrust hadden voor de gevolgen. Zonder twijfel had de werking der brandende zon op zijn gewond hoofd veel bijgedragen, om zijn toestand te verërgeren. Eerst na middernacht bespeurden we aan zijne meer geregelde ademhaling, dat hij sliep; maar die slaap was onrustig, en schier zonder tusschenpoozen sprak hij,

in verwarde klanken, over JENNY en over JUSSUF, den ellendige.

Het stille en verhevene der wilde natuur verzachtte eenigermate ons lijden. Er lag vertroosting in het kalme van den nacht, en in het licht der maan, wier zachte glans het bleeke zand bescheen; maar zij ging vroeg onder, en toen de diepe duisternis den geest nog meer in zich-zelven beperkte, werd mijn hart week, en welden er tranen op in mijne oogen. Het was voor mij, noch voor eenen onzer, hoewel niemand die gedachte wilde uitspreken, twijfelachtig: ieder voorzag, dat wij allen, of ten minste eenigen van ons, dezen ongelukkigen togt met het leven zouden bekoopen. JENNY kon reeds als verloren, GIBRAC reeds als dood worden beschouwd. Ik had wel geene ouders, broeders of zusters meer, ook geene beminde, zelfs geen boezemvriend, en er was dus niemand, wien mijn dood bijzonder zou smarten; maar ik was soldaat en naar *Algerië* gekomen, om *carrière* te maken, of te vallen in den strijd. Mijn leven was de hooge inzet geweest in eene loterij vol nieten, doch waarin ook de gelukkige roem en rang kon winnen; maar nimmer had ik aan de mogelijkheid gedacht, dat leven te verbeuren voor niets. Zelfs mijne verlatenheid op de wereld drukte, bij de gedachte aan vroegere dagen, zwaar op mijn hart, en zonder den dood te schroomen weende ik in stilte en zuchtte bij mij-zelven: »Waarom niet door een kogel of den jatagan der *Arabieren!*"

Vóór het krieken van den dag trokken wij reeds verder; maar de *simoum* had elk spoor van hoeven, dat wij tot nu gevolgd waren, geheel uitgewischt. Onze zekerheid, dat wij de rigting volgden, die JUSSUF had ingeslagen, was dus geheel vervallen, en toch sprak niemand van terugkeeren; zoo schandelijk gevoelde ieder, dat het zijn zou, niet liever te sterven, dan de redding van JENNY onbeproefd te laten. Het was trouwens ook in den hemel beslist, dat wij den roover vinden en voor zijne misdaad straffen zouden. De eeuwige regtvaardigheid had bepaald, dat hij de vrucht van zijn verraad niet zoude plukken, en bezielde AKBAR met hoogere inzigten. Op de vraag des Kapiteins: »hoe nu verder?" had de *Abyssiniër* met profetische waardigheid den arm uitgestrekt en de rigting aangewezen, die wij volgden, er bijvoegende: ALLAH is God! ALLAH is regtvaardig!" — Die rigting was dezelfde, welke de *simoum* gevolgd was.

Na drie of vier lange en moeijelijke uren, daar wij nu te voet waren, en de voet bij elke schrede in het mulle zand schier evenveel terug gleed als hij voorwaarts ging, terwijl het zweet uit alle poren gudste en het opstuivende zand onzen adem belemmerde, zagen wij in de verte eene keten van rotsen, die niet geheel van plantengroei was ontbloot. Nader komende begonnen eenige dadelboomen zigtbaar te worden, die ons verkwikking voorspelden, en nieuwen moed deden scheppen. Eindelijk hadden we den voet dier rotsen bereikt, en de afgematsten vlijden er zich neder in de schaduw, terwijl de sterksten AKBAR volgden, om dadels te verzamelen. Toen zij hiermede bezig waren, klonk niet verre van hen af eene menschelijke stem — het was de stem van GIBRAC, die door den *simoum* opgenomen en daarhenen gevoerd was, zonder dat hij wist te zeggen hoe. Wat er in ons, bij dat wederzien, omging, is niet te beschrijven; vooral niet, dewijl hij zich hier reeds ter dood bereidde, zonder in staat te zijn iets tot zijn behoud te doen. Wij vonden hem, namelijk, liggende en buiten magte om op te staan. GIBRAILLE lag onverzeerd niet verre van hem af; maar hij-zelf door het ontzaggelijk natuurverschijnsel te midden dier rotsen geworpen, had in zijnen val de beide voeten ontwricht, die nu sterk waren opgezwollen. Ook de dorst dien hij geleden had, was onuitstaanbaar. Hij deed moeite om zich goed te houden, en ook nu nog een opgeruimd gelaat te vertoonen; doch het was duidelijk, dat hij hevige pijnen verduurde. Gelukkig was de plek, waar hij zich bevond, tamelijk koel. GIBRAILLE had er bovendien velerlei eetbaars gevonden, en was alzoo versterkt en verkwikt. Wij namen dus het dier, dat zich gewillig liet grijpen, bij den toom, en plaatsten GIBRAC op zijnen rug, om hem naar de plaats te voeren, die wij gekozen hadden, om uit te rusten.

Toen wij GIBRAC in den zadel hieven, stiet zijn getrouwe ezel, waarschijnlijk van blijdschap, een kreet uit, en wie beschrijft onze verbazing, toen wij op hetzelfde oogenblik het kleine aapje vernamen, dat op het geroep van GIBRAILLE scheen af te komen. Het wedervinden van GIBRAC had ook de vermoeidsten zelfs rondom hem verzameld, zoodat wij allen bijeen waren, en het was als of dezelfde ingeving eensklaps in al de geesten hetzelfde licht deed opgaan. Met eene meer dan menschelijke inspanning vlogen wij naar boven, om de hoogten te bereiken, van waar wij den omtrek zouden

kunnen overzien. JENNY! JENNY!" riepen allen, en toen wij boven kwamen hoorden wij van verre kreeten, die ons het sein gaven, waar wij het beminde meisje hadden te zoeken. Den roover tot straf, waren onze buksen uit AKBAR'S kruidhoren en kogeltasch geladen, en die buksen vergezelden ons. Vreugde en zucht om de geroofde te bevrijden gaven ons vleugelen. Eenige schreden gedaan hebbende zagen wij den dromedaris liggen, dood of op het punt om den adem uit te blazen. Nader en nader kwamen wij het geluid der stemmen, tot dat we, eindelijk, op eenen kleinen afstand, JUSSUF vóór ons zagen, die het weêrstrevende meisje met geweld voortsleurde, om zijn paard te bereiken, dat niet verre van daar aan eenige struiken voedsel vond. Zonder aarzelen schoten BRETON en FABRE gelijktijdig af. Een kreet van schrik ontsnapte de overigen, uit vreeze, dat JENNY-zelve welligt getroffen wierde; maar hooger magt had haar beveiligd en de kogels bestuurd, die beide den verrader hadden getroffen. Zich doodelijk gewond voelende liet hij JENNY los, en wankelde; maar had nog krachts genoeg om ook zijne buks op ons af te trekken. Toen viel hij en stierf.

Zoo ras JENNY zich vrij gevoelde ijlde zij ons te gemoet, en wierp zich, uitbarstende in tranen, met een gil aan het hart van BRETON. De voorspelling, dat de aap zijnen bezitter het leven kon redden, was nu, ofschoon op eene meer wonderdadige wijze, vervuld, en onwillekeurig knielden wij allen en dankten God, voor het onzigtbaar geleide, dat onze schreden had bestuurd, en ons weder allen had te zamengevoegd, eer wij 't hadden kunnen hopen of verwachten. Maar de vreugde had eene droevige uitwerking op de ontstelde hersenen van EVELIN. In vervoering omhelsde hij meermalen het dierbaar voorwerp zijner liefde, dat hij als verloren had beschouwd, en danste en sprong van geluk, onder een afwisselend gelach en geschreeuw, dat onze harten verscheurde, en vooral JENNY trof, die nu vernam in welk een toestand hij verkeerde. Eensklaps rukte hij 't verband van zijne wonde af, dat een stroom van bloed langs zijn gelaat nedervloeide, en huppelde aldus in het rond, terwijl de zon hare verzengende stralen wierp op zijn ontbloote kruin, en in de diepte der gapende wonde.

Dit jammerlijk tooneel bragt ons weder tot het vol besef der ellende van onzen toestand. EVELIN werd gegrepen en door JENNY met behulp van haren oom op nieuw ver-

bonden, zoo goed 't geschieden kon. Terwijl dit gebeurde wendde ik mij tot AKBAR, die zwijgend, in zijn mantel gewikkeld, op eenigen afstand nederzat, en geenerlei deel nam aan onze vreugde, noch ook aan de poging om EVELIN te bedwingen.

— »Zijt gij niet wel, AKBAR?" vroeg ik hem.

— »ALLAH is God," antwoordde hij, »en AKBAR voelt geene smart, nu gij gelukkig zijt."

Dit zeggende wilde hij opstaan; doch zonk magteloos weêr neder.

— »Mijn God!" riep ik uit. »Zijt gij gewond AKBAR!"

— »Het oog der slang is vast," zeide hij, »en hare schichten treffen zeker; maar de zoon der tenten voelt geene smart. AKBAR is getrouw. Weest gelukkig!"

Op dat oogenblik naderde BRETON en riep hem toe: »AKBAR! aan u zijn wij alles verpligt! Wij zullen u levenslang danken en beloonen."

— »De zoon der tenten," was zijn antwoord, »heeft geene behoefte meer. ALLAH is God, en AKBAR heeft de belooning reeds in zijn hart."

Toen het bekend werd, dat de trouwe *Abyssiniër* gewond was, beijverde zich elk om hem bewijzen te geven van de dankbaarheid, met welke zijn gedrag alle harten vervulde. Zijne kleederen open makende, om hem te verbinden, zagen wij de treurige waarheid voor ons. JUSSUF had goed getroffen. De kogel had zijn gehaten tegenstander, nabij het hart, in de borst geraakt, en alles kondigde aan, dat de brave man slechts weinig oogenblikken meer had te leven.

— »Ik zie," sprak hij, met afgebroken stem, »den engel AZRAËL in de nevelen des doods." — Een glimlach speelde om zijne verkleurende lippen, toen hij dat zeide; doch meer en meer kromp hij ineen, en zijne kracht verminderde merkbaar. Als vernietigd stonden wij rondom hem, den eenigen wien de weg bekend was, om weder uit de woestijn te geraken.

— »Schep moed, AKBAR!" sprak BRETON. »Laat ons teruggaan! Wij zullen u op de handen dragen, onzen redder! onzen vriend!"

Doch de *Abyssiniër* schudde flaauw met het hoofd. Toen strekte hij den arm uit, en stamelde angstig en met moeite: »Dezen weg! dezen weg! AKBAR is trouw! ALLAH!"...

Bij dat woord viel het hoofd op zijne borst en hij was niet meer.

Daar lag hij nu zonder leven, aan wien 't behoud van ons aller leven hing. En hij was ons dierbaar geworden. Zijn geheele gedrag bewees het ons, dat in hem eene fiere, maar groote ziel had gehuisd; grooter dan we konden vermoeden te zullen aantreffen in een *Arabier* van zoo geringen stand. De bedaardheid, waarmede hij de doodelijke wonde ontvangen, verzwegen, en zich in zijnen mantel gewikkeld had, om haar bedekt te houden, dwong ons bewondering af. Wij beweenden hem als of hij 't dierbaarste lid ware geweest van onze maagschap, en moesten al ons vertrouwen op de Voorzienigheid te hulp roepen, om niet tot wanhoop te vervallen, bij 't lijk van onzen eenigen leidsman in de woestijn.

Met aandoening dolven wij een diepen kuil in het zand, en plaatsten zijn overschot er in. Toen de kuil weder gevuld was spraken wij een gebed uit, en wenschten zijn stoffelijk deel de eeuwige ruste, zijner onstoffelijke ziele het eeuwige loon, dat hij aan ons verdiend had, bij God.

Inmiddels was het FABRE gelukt, om het paard van JUSSUF op te vangen. Ook kwamen wij in het bezit van des verraders kemelharen zak, waarin wij een klein gedeelte levensmiddelen en onze kogeltasschen en kruidhorens wedervonden. Na eenige versterking te hebben gebruikt, hetgeen GIBRAC vooral te stade kwam, die sinds den vorigen avond niets had genoten, vulden wij onze veldflesschen met water, en namen de weinige dadels mede, die nog overig waren. Daarna hielpen wij GIBRAC op den ezel, en JENNY te paard. De lieve maagd wilde volstrekt het paard aan EVELIN hebben toegewezen; maar de vriendelijke twist daarover eindigde hiermede, dat het paard bij afwisseling door JENNY en EVELIN zou bereden worden. In het voorbijgaan nog een blik op het graf van AKBAR werpende, riepen wij den slapenden getrouwe ons »goeden nacht!" en laatst »vaarwel!" toe, en trokken voort in de rigting, die hij ons, stervende, had aangewezen.

Ten aanzien van JENNY's ontvoering vernamen wij nu, dat zij in de grot, eene duizeling gevoelende, van JUSSUF een fieschje had gekregen met zekeren geurigen geest. Naauwelijks was dit aan haren neus gebragt of zij had alle bewustheid verloren. Hoe lang de bedwelming geduurd had, wist zij niet; maar bekomende zat of lag zij, wel bevestigd, op de dromedaris, en bevond zich op weg. JUSSUF zeide, dat hij, op last van BRETON, haar naar *Sidi Heymah* terugbragt; de

overigen zouden volgen, als de panthers waren afgemaakt. In den beginne had JENNY geen kwaad vermoed; doch bij nadenken kwam 't haar verdacht voor, en zij wilde stand houden, om haren oom te wachten. Dit vond tegenstand en vermeerderde haren argwaan. Toen zij weigerde verder te trekken, wilde JUSSUF haar dwingen; doch de verrader had verzuimd zich meester te maken van haren dolk, en zij dreigde hem of zich-zelve te doorsteken, indien hij niet werkelijk den weg naar *Sidi Heymah* insloeg. Na langen tegenstand had hij eindelijk eene andere rigting genomen, die hen, tegen den avond, de rotsketen deed bereiken. Daar had de *simoum* ook hen overvallen; doch zij waren door de rotsen beschut. Alleen de dromedaris was er, tot haar en ons geluk het slagtoffer van geworden; immers toen de dag aanbrak lag hij zieltogende, op eenigen afstand. Uit vreeze van ontwapend te worden, had JENNY den nacht doorwaakt, en ook des morgens, als door ingeving, geweigerd verder te trekken. Nog altijd had JUSSUF intusschen staande gehouden, dat hij handelde op last van BRETON; doch toen het geschreeuw van den ezel onze nabijheid aankondigde had hij het masker afgeworpen. Het overige is reeds bekend.

Ik behoef wel niet te zeggen, dat ons die togt, zoo gedrukt als we waren door de opeenstapeling van rampen, en de onzekerheid der uitkomst, alle nog overige krachten benam. De hitte was onverdragelijker en pijnlijker dan te voren, daar we nu te voet gingen, en de ligchaamsbeweging sterker was. Het gloeijende zand stoof en drong in onze laarzen, en gaf blaren aan de voeten, die bovendien bij elken stap op den vlotten grond weder terug gleden, zoodat we spoed makende nog slechts langzaam vorderden, en ook dikwerf moesten blijven staan, om dezen of genen, die niet meer voort kon, gelegenheid te geven, om adem te scheppen. Zoo gingen wij treurig verder, niet wetende, of we wel ooit het einde der woestijn zouden bereiken.

Op eens riep GIBRAC: »Steenhoopen! steenhoopen!" — Inderdaad zagen wij, op zijne aanwijzing, eenigzins zijwaarts, een kleinen hoop steenen, en, toen wij oplettend rondzagen, op eenigen afstand weder zulk een steenhoop, en verder nog meerdere. Zij behoorden dus werkelijk tot dezulken, die de reizigers door de woestijn, in het verloop der jaren, als mijlpalen van een bezochten weg hebben zamengebragt. Wij moesten alzoo eene soort van gebaanden weg hebben bereikt;

een geluk als dat van den schipbreukeling, die, na langen tijd in een open bootje op de holle zee gedwaald te hebben, eindelijk land ontdekt. De vreugde over deze ontdekking was zoo groot, dat zelfs EVELIN er eenige verstandige woorden over zeide, en GIBRAC, bij al de pijnen, die het rijden zijne al dikker en dikker zwellende beenen veroorzaakte, een wijl zijne opgeruimdheid terugvond, en een vrolijk lied aanhief. Zoo togen wij verder.

Inderdaad echter hadden wij geene reden tot opgeruimdheid. Wij waren nu op een bezochten weg; maar wisten niet, of we den grens der woestijn te gemoet gingen: het was zeer mogelijk, dat we den grens onze ruggen hadden toegekeerd, en op weg waren naar het hart der woestijn. Ik sprak van die mogelijkheid tot Kapitein BRETON; doch hij-zelf had er, zoo 't scheen, nog niet aan gedacht, want mijn gezegde deed hem ontroeren. Des te grooter was de vreugde, toen JENNY eensklaps uitriep: »een *Arabier!* een *Arabier!*"

Ziende naar het punt, op hetwelk hare oogen gevestigd waren, zagen wij waarlijk eene menschelijke gedaante uit de verte opkomen. In de eerste vreugde wilden wij allen hem te gemoet snellen; doch BRETON hield ons terug. »Het kan een roover zijn, of een verspieder van roovers;" sprak hij, »nemen wij ons in acht!" — Doch de *Arabier* kwam zelf ons te gemoet. Naderbij gekomen zagen we, dat hij zeer armelijk in de kleêren stak, niet anders aan of om hebbende, dan een vuilen, versleten *Chaïk*. Verder droeg hij een kemelharen zak, en waterkruik. Ons bereikt hebbende bleef hij staan, en bragt ons, zijne armen over de borst kruisende, den gewonen groet: »Vrede zij met u!"

— »Vrede zij met u!" antwoordde hem BRETON in 't *Arabisch*. »Uw woord is goed; maar wij zijn verdwaald; onze gidsen zijn dood. Als ook uw hart goed is, zoo help ons teregt! Waar komen wij langs den weg, dien wij volgen?"

— »In de Oase der jagers," was het antwoord.

— »En hoe ver zijn wij nog van daar?"

— »Veertien dagreizen."

In weerwil van de ontzettende hitte greep eene ijskoude rilling ons aan, toen wij nu met zekerheid hoorden, hoe deerlijk wij ons in den weg hadden vergist.

— »En waar brengt ons de weg, als wij omkeeren?"

— »In de Oase van den Goudvloed."

— »Wel, wel!" riep GIBRAC met bitterheid uit, »wat zullen we dan op die Antilopen los gaan!"

— »Hoe ver is de Oase van den Goudvloed van hier?" vroeg BRETON.

— »Eene dagreize." sprak de *Arabier*, en deed nu als of hij zijn weg wilde vervolgen.

— »En waarheen gaat gij, vrome pelgrim?" hernam BRETON.

— »Ik trek naar de Oase van den Goudvloed."

— »Welnu, wees dan onze gids. Wij zullen u rijkelijk beloonen."

— »ABU AIBU heeft de gelofte van armoede gedaan," antwoordde de vrome man; »maar hij helpt gaarne, wie de booze geesten vervolgen."

Wij keerden derhalve, onder het geleide van den *Arabier*, op onze schreden terug; God dankende, dat wij weder een gids hadden, en in de opgeruimdheid des harten ons zelfs eenigzins vermakende met de beperktheid van zijn verstand, en het bespottelijk bijgeloof, waarvan hij blijken gaf in zijne gesprekken.

Tegen den avond hadden we, na een ingespannen marsch, een boschje nopalstruiken bereikt. Wij besloten aldaar den nacht door te brengen. Het paard en den ezel aan de struiken gebonden hebbende, schikten wij ons bij elkander op den grond, en spraken nog lang over het gebeurde der twee afgeloopen droevige dagen. Doch de ontzettende vermoeijenis aan den eenen kant, en de gerustheid omtrent het naderen van uitkomst aan de andere zijde, deed den een' na den ander' insluimeren. Eindelijk sliepen wij allen, en onze slaap was diep.

In 't holle van den nacht werden wij allen gewekt door een geschreeuw van den ezel. Dikke duisternis omgaf ons; maar wij hoorden het geluid der hoefslagen van een wegrennend paard. — »God zij ons genadig!" riep BRETON dadelijk uit. »ABU gaat met het paard door!" en schoot eene pistool af in de rigting van het geluid. Wij grepen naar onze buksen; doch zij waren weg. Aan vervolgen was niet te denken; wij moesten ons 't verlies getroosten. De onvoorzigtigheid, dat niemand onzer was blijven waken, waarin we elkander hadden kunnen aflossen, deed ons den gids verliezen met het paard, en al wat wij verder nog hadden bezeten. Toen de dag aanbrak bevonden wij, dat de gaauw-

dief ons niets had overgelaten: onze veldflesschen, buksen, kruidhorens en kogeltasschen; alles, alles was weg.

De Kapitein poogde alweder ons op te beuren. »Het verlies," sprak hij »is groot, en de smart over de slechtheid der menschen en onze eigene achteloosheid is regtmatig; doch wij moeten niet vergeten, dat de dienst, welke ABU bewezen heeft, door ons op den regten weg te helpen, meer waard is, dan alles te zamen, wat hij ons heeft ontroofd. Wij zullen nu, eer de avond valt, de Oase van den Goudvloed hebben bereikt. Daar vinden wij reizigers en hulp, of wij rusten er uit, en herstellen ons, en wachten tot er eene karavane komt. Als we eenmaal dáár zijn, dan zijn wij behouden."

Maar de stem van BRETON klonk nu inderdaad in eene woestijn. De opeenstapeling van onze rampen, en de te leur stelling van ons vertrouwen in ABU hadden alle hoop in onze harten, alle kracht in onze geesten vernietigd. En wie kon verzekeren, dat wij werkelijk op den goeden weg waren? Wij hielden ons nu veeleer overtuigd, dat ABU ons den goeden weg had doen verlaten, om ons dieper en dieper in de woestijn te voeren, ten einde zeker te zijn van onzen dood, en veilig tegen alle vervolging. Deze gedachten vervulden mij en gewis ieder onzer. Met elken moeijelijken stap, die onze weigerende voeten deden in het wegglijdende zand, terwijl wij 't geloof omdroegen, dat we vooruitkomende meer en meer van het doel verwijderd raakten, werd de last van het leven al zwaarder en ondragelijker. Immers zoo was 't bij mij gesteld. De smart over het hulp- en weerloos omkomen in de woestijn, had plaats gemaakt voor het begrip, dat die wijze van sterven niet meer was te verhoeden of af te wenden. De onlijdbare werking door brandende zonnestralen op onze hoofden en krachtelooze ligchamen, de honger, de ontzettende dorst, de ondragelijke terugkaatsing van het schelle hemellicht op het witte zand, de verschroeijende stof, die wij met elken toog inademden, dit alles, gevoegd bij het lijden der ziel, had bij mij eene verdooving doen ontstaan, die alle nadenken belette, en mij geheel onverschillig maakte voor hetgeen er nog gebeuren kon. Veel liever dan mij verdere inspanning te getroosten, hadde ik mij nedergezet, om op de plek, waar ik mij bevond, te sterven, en toch hadden FABER en ik nog het minst te klagen. Veel erger dan de onze, was de toestand van EVELIN, GIBRAC, de teedere JENNY, en zelfs van BRETON, die de gewone gezellinnen van een geklommen

leven, stramheid en zwaarlijvigheid, in zijn nadeel had, en bovendien door het schot van JUSSUF, dat AKBAR den dood gaf, eene schampwonde aan den arm had gekregen. Buiten het algemeene leed werden FABRE en ik door niets anders gekweld, dan door de pijnlijke blaren aan onze voeten. — Toen wij een paar uren op weg waren kon GIBRAC de smarten, die hij leed, niet langer verduren. Wij tornden zijne laarzen open, en dit gaf hem eenige verligting. Maar zijne beenen waren tot aan de knieën toe hevig gezwollen, hij klaagde over het bonzen in zijn hoofd, en men behoefde ook zijne in deze hitte ijskoude, en toch met zweet bedekte handen slechts te voelen, om overtuigd te worden, dat zijne krachten gesloopt werden door eene woedende koorts. Ook het aanzien van GIBRAILLE-zelf, op welken hij gezeten was, boezemde deernis in. De drooge tong ver uit den bek latende hangen, zwoegende en hijgende van afmatting en gebrek, worstelde het arme, gewillige dier, met zijn beklagenswaardigen ruiter, door de brandende zandzee langzaam voort; terwijl we van oogenblik tot oogenblik dachten, dat hij zou nederstorten. Dit laatste deed eindelijk JENNY; zij kon niet verder, hare krachten waren geheel uitgeput, en zij zonk eensklaps neder. EVELIN was tot dus verre tamelijk bedaard geweest, en had met ons, veelal zwijgend, den togt voortgezet; maar bij het nederzinken van JENNY keerde zijne razernij terug. Wat echter de toespraak zelfs van BRETON niet op haar vermogt, bragt het schouwspel te weeg van de uitwerking harer moedeloosheid op den ongelukkige, die haar zoo zeer beminde. Zij deed op nieuw eene poging om zich te herstellen. Ik had nog een handvol gebrande koffijboonen bij mij, en verdeelde die tusschen haar en GIBRAC. Het kaauwen dier boonen verkwikte beiden eenigermate, en na een uur rustens gingen we weêr verder.

Doch het was daarboven beslist, dat alle mogelijke rampen ons zouden treffen; ten verderve van hen, wier einde bepaald was, en voor de anderen, die behouden bleven, ten bewijze van de bijzondere bescherming des Almagtigen.

Door eene inspanning, die de volslagenste uitputting ten gevolge had, naderden wij, tegen den middag, eene keten van rotsen, bij welke, zoo wij vertrouwden, de Oase van den Goudvloed, of ten minste eene andere begroeide plek zou gevonden worden. Eindelijk lag die keten nog slechts een half uur gaans van ons af. Naarmate wij ons verder sleepten

en nader kwamen, begonnen de teekenen duidelijker te worden, dat wij ons niet hadden bedrogen. Op welligt maar vijf of zes honderd passen van de keten af, lag, tusschen ons en de rotsen, eenigzins zijwaarts, een boschje, en nu en dan hoorden we, met onbeschrijfelijken wellust, het gonzen van eenig insekt, dat, op ons afgekomen of verdwaald, om en over onze hoofden vloog, en ons verkondigde, dat er bloemen in de nabijheid waren, op welke het aasde. De felle honger en nog feller dorst deden ons hopen, in dat boschje iets eetbaars, mogelijk ook wel reeds water te vinden, en wij sleepten onze afgematte leden, naar die in onze verbeelding laafnis biedende plek. GIBRAC reed voorop, naast hem gingen EVELIN en JENNY. BRETON, FABRE en ik volgden. Zoo bereikten we ten laatsten dat verlokkende boschje, uit hetwelk inderdaad een aantal bloemen ons tegenlachten. Doch meteen zakt GIBRAILLE tot aan de borst toe in den grond. Denkende, dat de ezel valt, schiet ieder toe; maar op hetzelfde oogenblik roept BRETON: »vlugt! vlugt! hij stapte in een wespennest!" en terwijl 't gezegd wordt staan wij allen, in een dikker en dikker wordende wolk van wespen, die ons aanvallen, en al de bloote deelen onzer ligchamen met martelende steken bedekken. Wij vloden zoo veel wij vermogten, om het giftig gedierte te ontkomen, welks angel in heete gewesten veel dieper kwetst en oneindig pijnlijker is, dan onder een koelen hemel; maar wij vorderden slechts langzaam, en zij verlieten ons niet zonder hunnen verwoesten bouw verschrikkelijk gewroken te hebben. Elk onzer vloekte, en verwenschte den dag zijner geboorte; JENNY kermde en gilde; het tooneel was afgrijselijk. En naauwelijks waren wij van de wespen bevrijd, of GIBRAILLE stortte werkelijk neder, om niet weêr op te staan, en deed den ongelukkigen GIBRAC zoo hard ter aarde storten, dat de pijn hem deed brullen. Doch hij viel niet alleen. Bij allen waren de krachten geheel uitgeput. De pijn der ontvangene steken was ondragelijk, en binnen tien minuten waren al de aangezigten en handen zoodanig gezwollen, dat ieder een gedrogtelijk voorkomen kreeg, en niemand onzer meer was te herkennen. Geen van ons had het vermogen meer om zich weder op te heffen. Ieder wenschte en bad om den dood.

Toen wij een geruimen tijd aldus gelegen hadden, hoorden we de stem van BRETON, wiens kracht van ziel ons nog eenmaal tot eene uiterste inspanning opwekte. »Om Gods wil!"

riep hij uit, »herstelt u! Moed verloren, alles verloren! Wij zijn de uitkomst nabij! Nog maar twee of drie honderd schreden van ons af, ligt de Oase! Daar zijn wij behouden! Komt, mijne vrienden! komt!" — Maar niemand verroerde zich, niemand antwoordde, niemand had lust om een stap verder te doen. Wat mij betreft, ook ik wilde hier sterven; maar een gevoel van diep medelijden met JENNY, wier deerniswaardige toestand nog het eenige was, waaraan ik dacht, en de hartroerende klagten van BRETON over haar, deden de verdooving en met deze de onverschilligheid wijken, waarin ik verzonken lag. Met onbeschrijfelijke moeite rees ik op, en ging — neen, waggelde met BRETON op de rotsketen af.

Daar gekomen, en — de Hemel weet hoe, en in hoe veel tijd — eene hoogte bereikt hebbende, van waar wij een uitzigt kregen op de vlakte aan gindschen kant, lag werkelijk eene Oase voor ons. Haar aanblik deed weder eene flaauwe hoop in mijn hart ontstaan; doch onze rampen waren nog niet ten einde, en hetgeen wij hier zagen gebeuren, zal nimmer uit mijn geheugen en verbeelding, die 't mij nog gestadig weder voorspiegelen, worden uitgewischt.

Terwijl we, op de rots gezeten, spraken over hetgeen ons te doen stond, hoorden we kreten naderen, en zagen EVELIN, met vlugheid, als in de beste dagen zijner kracht, op de rotsen afkomen, door FABRE gevolgd, die te vergeefs hem terug riep en bad om stil te staan. Eerst later, na mijne uitredding, vernamen wij van JENNY, die 't zich flaauwelijk herinnerde, wat er eigenlijk was omgegaan. IJlende in de hitte der koorts, of volslagen zinneloos, was EVELIN, alsof hem niets deerde, opgerezen; niet anders roepende dan: »Welk een paradijs! Wat is het hier heerlijk! Hoort die nachtegalen!" Onder zulke uitroepen, beurtelings snikkende en schaterende, had hij zijn verband weder afgerukt, en gedanst en gesprongen, altijd juichende over de fraaiheid van het oord, en het bekoorlijke van bloemen en frissche watervallen, die hij in verbeelding aanschouwde. FABRE, door den schrik over het gedrag van zijn ongelukkigen vriend, en de angstkreten van JENNY als met een nieuw leven bezield, was mede opgerezen, en had gepoogd EVELIN met zachte woorden te bezadigen, en hem tevens te vatten, doch de zinnelooze was hem lagehend ontvloden. — Wij zagen hem weldra de rotsen bereiken en op eenigen afstand, met bovennatuurlijke vlugheid de hoogten beklimmen, door FABRE met moeite gevolgd; tot dat hij op een punt gekomen was, alwaar de rotswand

loodregt naar onder liep, in eene diepte van zand; maar die, zoo als wij naderhand bevonden, vol lag met groote en kleinere steenklompen, in het verloop der eeuwen waarschijnlijk van den top af, daar nedergestort. Op dat punt hield de razende stand en wachtte FABRE in. Begrijpende, dat er iets ongewoons gebeurde, en voorziende dat er een nieuw ongeluk kon plaats hebben, zonder bij magte te zijn, om het punt, waar EVELIN stond, spoedig te bereiken, riepen wij FABRE toe: ons te wachten! Doch 't zij hij ons geroep niet hoorde, 't zij de onverklaarbare magt, die de Ouden het noodlot noemden, hem onwederstaanbaar den dood te gemoet voerde, FABRE klom hooger en hooger tot hij EVELIN genaderd was. Daar zagen wij hem zijne armen uitstrekken en de ongelukkige vrienden elkander aangrijpen, en worstelen op den kant der rots. Onze haren rezen te berge, en het voorgevoel dat ons deed sidderen was vervuld. De worsteling duurde maar één oogenblik: beide wankelden — en het punt, waar zij gestaan hadden, was ledig! — Alles vergetende, de Oase, ons eigen leed, het lijden der overige togtgenooten, en door de smart onzer zielen voor de smarten des ligchaams gevoelloos, snelden wij, met den uitroep: »o Mijn' God! mijn God!" niet meer klimmende, maar afdalende, naar de diepte, waar de ongelukkigen waren nedergekomen. Wij vonden hen eindelijk; doch hunne zielen waren ontvloden. Met verbrijzelde hoofden lagen zij daar, elkander vasthoudende in den dood, gelijk zij, doch in een anderen zin, waren verbonden geweest in hun leven. Wij hadden de krachten niet om hen een graf te delven, of zelfs maar met zand te bedekken, en ontvloden de plaats met gevoelens, die onmogelijk in woorden zijn af te schilderen. Na onze uitredding echter, hebben wij den pligt der vriendschap aan hun overschot vervuld, en met een nopalstruik de plaats gekenmerkt, waar het vergeten graf ligt, dat hunne assche tot den dag der opstanding bewaart.

Tegen den avond — hoe, weet ik-zelf niet meer — kwamen we bij GIBRAC en JENNY terug, zonder iets anders mede te brengen, dan het berigt, dat inderdaad eene Oase in de nabijheid was, alwaar — dit konden we, helaas! in waarheid zeggen! — FABRE en EVELIN reeds gebleven waren. GIBRAILLE was, toen wij terugkwamen, reeds dood. In den nacht, die nu volgde, blies ook GIBRAC den adem uit. Vóór zijn verscheiden ontwaakte zijn geheugen nog eenmaal, en in het ijlen der koorts, die zijn leven sloopte, zong hij verward, doch onafgebroken, de liederen, met wier geestige voordragt hij ons zoo menig levensuur had veraangenaamd. Eindelijk zweeg hij stil en ik dacht, dat hij insluimerde. Hij sluimerde ook waarlijk in, doch om aan deze zijde des grafs niet weder te ontwaken. Wat verder gebeurde, is mij onbekend. Met de koude hand van GIBRAC in de mijne, lag ik mede bewusteloos. Alleen herinner ik mij, doch als uit een droom, het zingen van GIBRAC, en het licht der sterren, en een laatsten blik op JENNY, waarbij ik dacht: »U zij dank, o God! dat

haar lijden een einde heeft! Ontvang ook mij in genade, om CHRISTUS' wil!" — Daarna werd alles donker.

Toen ik bijkwam of wakker werd lag ik op een bed van tapijten en zachte kussens, in eene open tent, onder het lommer van hooge palmboomen. Kapitein BRETON, een officier en een *Neger*, zaten op eenigen afstand. In bedwelming rondziende riep ik uit: »waar ben ik?" en kreeg ten antwoord: »onder vrienden, in de Oase van den Goudvloed. Maar vraag nu niet. Drink van dezen drank en geef u rust!" — Toen ik gedronken had, en rond zag, aanschouwde ik JENNY, op een bed als het mijne, naar het scheen nog slapende. Buiten de tent zag ik een vuur, waaraan gekookt werd, en *Europeanen*, *Bedouinen* en *Negers* af en aan gaan, onder een groot geraas van paarden, kameelen, schapen en ander gedierte. Doch welhaast sliep ik weder in, en toen ik ten tweeden male ontwaakte, was ik als herboren, en trad naar buiten. Ik kon mijne aandoening niet onderdrukken; maar weende van vreugde. Onder een groep palmboomen zaten JENNY, BRETON en een aantal *Franken* op tapijten. Het waren allen Officieren, die met den Kolonel BARBARA, van uit *Wurglah*, door *Biled-ul-scherid*, insgelijks eenen togt, om hier te jagen, ondernomen hadden. Zij hadden juist op den avond, toen wij alle hoop verloren waanden, de Oase bereikt. BRETON was er, met het krieken van den dag, meer kruipende dan gaande, nog eenmaal hengetogen, om, voor JENNY en mij, ware het mogelijk, water en vruchten te vinden, en had hen aangetroffen, die er de Voorzienigheid tot ons behoud had henengeleid.

Elke mijner gedachten was een dank aan God, en wij gevoelden ons allen nameloos gelukkig, hoewel de smart over den dood onzer vrienden ons dikwerf tranen deed storten. Door onze nieuwe vrienden verpleegd, en opgekweekt, genazen onze wonden weldra, en herkregen wij onze vorige gedaanten, terwijl de krachten allengskens wederkeerden; doch eene sombere zwaarmoedigheid bleef nog lang ons bij.

In Julij kregen BRETON en ik, op verzoek, voor een jaar verlof, en ik vergezelde hem en zijne nicht naar *Europa*. Te *Abbeville*, zijne geboorteplaats, vertoefden wij eenige weken; doch gingen toen de kust langs naar *Bayonne*. Te *Viguior*, eene lieve badplaats, alwaar wij het najaar sleten, kregen we onze krachten weder volkomen terug, en ontwikkelde de dagelijksche verkeering eene liefde, die haren grondslag vond in hetgeen wij te zamen hadden geleden. Zoo werd die ongelukkige togt de oorzaak van het geluk mijns volgenden levens. JENNY is thans mijne beminde vrouw. Zij is mij op nieuw naar *Afrika* gevolgd; doch in de woestijn van *Sahara* wagen wij ons niet weder.

(*Fragment uit het verhaal van* HEINRICH LAMPRECHTS, *Kapitein bij het Légion des Etrangers in Algérië.*)

SCHERPZINNIGHEID VAN AUGUST LAFONTAINE.

LAFONTAINE was gewoon des morgens een gebraden appel te eten. Eens liet hij dien, om te bekoelen, op zijne tafel staan, terwijl hij eene poos uit de kamer ging. Terstond daarna trad een zijner vrienden binnen, zag den smakelijken appel, en at dien op. LAFONTAINE, den appel verdwenen ziende, begreep terstond wat er gebeurd was. Met drift vroeg hij: »Wie heeft den appel opgegeten, die dáár op het bord lag?" — »»Ik niet,"" sprak de ander. — »Dank zij den hemel!" riep LAFONTAINE. — »»Waarom zegt gij: dank zij den hemel?"" vroeg zijn vriend, eenigzins ongerust. — »Wel," zei LAFONTAINE, »omdat hij vergiftigd is; ik heb er arsenicum in gedaan voor de ratten." — »»Arsenicum!"" schreeuwde zijn vriend, »»dan ben ik verloren! Een tegengif! Een tegengif!"" — »Neen, beste vriend!" hernam LAFONTAINE," wees niet ongerust. Ik wilde maar weten waar mijn appel gebleven is."

TREFFENDE ANTWOORDEN.

»De *Tscherkessen*," zegt BODENSTEDT, »scheppen er behagen in, hunne redenen met bloem- en beeldrijke uitdrukkingen te doorvlechten, en hunne antwoorden zijn niet zelden welsprekend en vol snedigheid en vernuft. Om ITAMSAD-BEI, den voorganger van SCHAMIJL, tot onderwerping te bewegen, schreef hem de Generaal ROSEN: »Alle tegenstand is vergeefsch; mijne troepen zijn talloos als het zand der zee." — »»Het zij zoo!"" was het antwoord: »»mijne troepen zijn talloos als de golven, die het zand wegspoelen.""

Nog treffender antwoorden gaf later SCHAMIJL, toen de *Russische* opperbevelhebber hem dreigde met den dood van zijn gevangen zoon, indien hij zich niet overgaf. — »Dood hem." antwoordde SCHAMIJL. En toen een der *Russen* daarop vroeg: »»Gaat het leven van uwen zoon u dan niet ter harte?"" antwoordde hij kort af: »minder dan het lot van mijn volk."

Dit herinnert ons het gebeurde met den Generaal NUGENT. Op *Treviso* aanrukkende, schreef hem het bevelvoerende opperhoofd der Insurgenten, dat zijne dochter, de echtgenoote van Graaf D'ORSAY, aldaar gevangen zat, en haar hoofd aan hem zou worden toegezonden, indien hij de stad durfde beschieten. »Dat mijne dochter in uwe magt is," antwoordde NUGENT, »doet niets ter zake. Ik zal mijn pligt doen. Maar indien gij uwe bedreiging volbrengt, dan — zoo waarachtig als ik NUGENT heet! — zal geene ziel in *Treviso* het leven er afbrengen, en van de stad geen steen op den anderen blijven."

Zulke antwoorden zijn de beroemdste helden der oudheid waardig.

MENGELWERK.

RIDDER WOLFERT VAN BORSELEN VAN TER VEERE,

DE LAATSTE VAN DIEN NAAM.

ANNO 1468—1487.

EENE BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS DES VADERLANDS, (*)

DOOR

Mr. MARINUS VERBRUGGE, (†)
Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw.

Zoo vaak wij met onze gedachten in het verledene terugkeeren en ons de daden der vaderen voor den geest roepen, ten einde er de oorzaken of drijfveren van op te sporen, geeft die herinnering menig genot te smaken, en ook menigen wenk, die niet veronachtzaamd mag worden. Nu eens is het een bepaald onderzoek naar wetenswaardige bijzonderheden, hetwelk ons de slotsom eener koele overdenking oplevert; dan weder is het de indruk eener aanschouwing van gedenkteekenen van vroegeren tijd, dat ons noopt met onze gedachten tot eenen lang vervlogen tijdkring in te keeren; — maar genotvol en leerrijk zal die toewijding

(*) Medegedeeld in de vergadering van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, te *Middelburg*, op den 5 April 1848.

(†) Wij plaatsen deze geschiedkundige bijdrage met genoegen; doch willen niet geacht worden, er eene volkomen overeenstemming met de inzigten van den geëerden Schrijver door aan den dag te leggen. De gevoelens over de partijen niet alleen, die ter sprake komen, maar ook over dezen Heer WOLFERT loopen ver uit elkander, en wij gelooven, dat het nog lang zal duren, eer *die* onpartijdigheid algemeen zal zijn, welke tot eene geheel juiste en onberispelijke beoordeeling der eene zoo wel als van den anderen vereischt wordt. Maar elke welgeschrevene bijdrage tot opheldering van de geschiedenis des Vaderlands is ons aangenaam, en wij vragen niet naar het individuëel inzigt des Schrijvers, wanneer hij zich noemt, en wij-zelven daardoor, in ons geheel blijven, in weerwil der plaatsing.

DE RED.

van eenige oogenblikken onzes levens aan de nagedachtenis onzer vaderen vooral dan zijn, wanneer hoofd en hart gelijkelijk daartoe gedreven worden, wanneer wij gevoel en rede beide tot onze geleidsters hebben.

Er is een tijd geweest, — en moge hij nimmer terugkeeren! — waarin ons Vaderland herhaaldelijk het tooneel is geweest van binnenlandsche beroerten; waarin de bewoners van dezen zoo gezegenden bodem steeds vijandelijk tegenover elkander stonden, altijd gereed tot bloedvergieten en verwoesten; — waarin de onderscheidene kleuren en leuzen, en de schampere namen der partijgangers konden doen gelooven, dat het vreemden waren, die onder de inboorlingen de jammeren des oorlogs hadden gebragt en onderhielden; — waarin de partijhaat bij de geslachten werd erfelijk gemaakt, zoo wel bij aanzienlijken als bij geringeren; — een tijd, waarin het gemeene Vaderland deszelfs ondergang nabij was, en overal met het bloed der ingezetenen gedrenkt, en bij nacht door de vlammen van geplunderd wordende steden of aan vernieling prijs gegevene sloten verlicht werd. — De Hoeksche en Kabeljaauwsche twist heeft een einde genomen onder MAXIMILIAAN VAN OOSTENRIJK, nadat hij gedurende meer dan honderd-vijftig jaren had gewoed, en tot driemalen toe met ongekende hevigheid uitbrak en opblaakte. De geschiedschrijvers zeggen het, *zij nam een einde;* maar als men de roerselen van der menschen daden betracht; als men niet enkel blijft hangen aan hetgeen hen oogenschijnlijk deed handelen, dan rijst er wel eens twijfel bij ons op, of *dezelfde* beginselen, welke hunne daden bestierden, niet nog ten huidigen dage onder ons hervonden worden, hoewel zij zich, bij veranderden godsdienstigen en staatkundigen toestand, slechts *gewijzigd* openbaren kunnen.

In alle woelige tijdperken ziet men groote mannen opstaan, die door hunne heldendaden de onsterfelijkheid aan hunnen naam weten te verbinden, en als aanvoerders hunner partij uitblinken, door onvermoeibare pogingen om de belangen hunner aanhangers voor te staan; — maar zeldzamer ziet men te midden van dergelijke hartstogtelijke be-

drijven de zoodanigen geacht of gevierd, die weêrstand bieden aan den vernielenden stroom, door dammen en dijken er tegen op te werpen, en die moeds genoeg hebben om met rustigheid de uitspattingen van verderf aanbrengende driften ernstig te bedwingen; zelfs ten koste van eer en aanzien, en met opoffering van eigen voordeel. Wanneer de tijdgenoot dan onbillijk is; de naneef behoort het niet te zijn, ja, mag het niet wezen. De roem van een waarlijk groot man moge eene wijle verdonkerd worden, weldra moet hij des te heerlijker zich vertoonen.

Dergelijke gedachten hielden mij bezig toen ik voor de eerste maal het nu zoo nederige *Veere* bezocht, en van het voormalig trotsche kasteel *Sandenburg* niets meer ontwaarde dan de plek, waar het gestaan heeft, benevens eenige steenen, van welke nu, voor een gedeelte althans, eene hoeve aldaar is gebouwd. Zoo dikwerf ik vervolgens mij wederom daarhenen begaf, en het eerwaardig stadhuis betrad, en er eene voorhandene oude schilderij van de nu verdwenen vorstelijke woning beschouwde, herdacht ik den vorigen luister van het overoud geslacht der BORSELEN, en kwamen mij de voornaamste lotgevallen dier Heeren van *Ter Veere* voor den geest.

Heer WOLFERT VAN BORSELEN VAN TER VEERE, de laatste van dien naam uit dezen tak der BORSELEN, onderscheidde zich luisterrijk in het tijdperk, waarin hij leefde. Bij de laatste stuiptrekkingen der Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten, heeft de partijgeest hem noch de rust noch de eere gegund, die hij in zoo ruime mate verdiende; maar voor den eerlijken en onpartijdigen onderzoeker der geschiedenis blijft hij niet te min een edel en verdienstelijk man, wiens leven niet nutteloos is voorbijgegaan.

Gunt mij, W. T.! dat ik hem in enkele tafereelen voorstelle, zóó als hij bestond! Mogen u die schetsen door geene meesterlijke hand worden geleverd; wat zij moeten beduiden, is evenwel gewigtig genoeg en der overdenking allezins waardig. En mag mij, ondanks de gebreken, die er in zullen opgemerkt worden, uwe welwillende aandacht ten

deele vallen, dan zal ik mijn arbeid ruimschoots beloond achten. — Is de bijval der toehoorderen niet de kroone des redenaars?

Op een helderen middag van de maand November 1468 zat Heer WOLFERT VAN BORSELEN, in diep gepeins verzonken, voor een der vensterramen, die het kasteel *Sandenburg* uitzigt gaven op de zee. Het in de schaduw van dat kasteel gelegen, toen allengs in bloei toenemende, en heden ten dage zoo vervallene, *Veere* weergalmde nog van het gejoel eener menigte van burgers en krijgslieden; maar ofschoon het feest ook in het verblijf van den Heer van *Veere* was gevierd geworden, Heer WOLFERT had zich na den maaltijd aan het gewoel onttrokken. Het was hem eene behoefte in de eenzaamheid te zijn. Vol van den indruk der kerkelijke plegtigheden, welke hij had moeten bijwonen, nu zijn vader, Heer HENDRIK IV VAN BORSELEN, aan de Hooge Geestelijkheid van Onze-lieve-vrouwe-kerk gifte gedaan had van het hoofd van den H. PERPETUUS, en van onderscheidene kostbare kerksieraden, die hem, ter belooning van zijne uitstekende dapperheid, in het beleg van *Dinant* betoond, door KAREL DEN STOUTEN waren vereerd, (*) — Vol van dien indruk hoorde hij nog uit de verte de blijde jubeltoonen der feestvierende menigte; maar de hartelijkheid, waarmede zijn roemrijke vader, en hij-zelf, was ingehaald, zoo door de voornaamsten van den Lande, als door zijne eigene landzaten, had hem nog meer goed gedaan, dan de te zijner eere ingestelde feestdronk in de ouderlijke woning. Met welk eene wakkerheid en onbedwingbare geestkracht had de tot het uiterste gedrevene bevolking van het, aan den zoom der Maas, tegen steile rotsen gelegene, en als daar tusschen in geklemde *Dinant*, de herhaalde aanvallen van het leger van den Hertog van CHAROLOIS afgeslagen, en langdurig het weinig geduld van dien

(*) Zie Oudheden en gestichten in *Zeeland*, Iste Deel, bl. 208; voorts DE LA RUE, Staatkundig en Heldhaftig *Zeeland*, bl. 137, en ERMERINS, Zeeuwsche Oudheden, de Heeren VAN BORSELEN, bl. 75.

Vorst geweld aangedaan, tot dat het ten laatste bezwijken moest! Nog deed het herdenken van die hardnekkige en bloedige verdediging, met al de jammeren, welke zij in haar gevolg had, hem, in kalmer uur, terugschrikken.

Gelooft niet, W. T.! dat die met staal bekleede mannen, omdat zij op het slagveld wonderen van dapperheid verrigt hadden, hun gevoel hadden afgelegd! Wie den in het open veld bij *Dinant*, voor het front des legers door KAREL DEN STOUTEN tot ridder geslagen edelen WOLFERT (*) had gezien; toen hij zijne moeder JOHANNA VAN HALEWIJN bij zijne wederkomst in de armen viel, zou dit althans van hem niet kunnen veronderstellen.

Dáár op *Sandenburg*, in dat woonvertrek, waar hem ieder voorwerp aan het verledene herinnerde, zag men hem meermalen dan eens staren in de zee, dan weêr, geheel in zich-zelven gekeerd, den strakken blik op 't een of ander huisraad gevestigd houden. Aldus in diepe gedachten verzonken, liet hij ook nu zijn oog weiden over den spiegel der zee, en herdacht met een dankbaar hart, hoe God hem had bijgestaan in de menigvuldige gevaren van den jongsten strijd, en wat al eere en voordeel hem, die naauwelijks acht-en-dertig jaren telde, bij het leven zijns vaders, reeds mogt te beurt vallen. Hij had een ruim uitzigt in de toekomst, die nog grooter eer en voordeel kon aanbrengen, en hem nuttig zou kunnen doen zijn aan zijnen Leenheer, en aan zijne eigene onderzaten. Maar wie durft zich plannen maken voor het toekomende, wanneer bittere smart voortdurend aan het harte knaagt? Met welke, juist niet geheel andere, maar ziel en ligchaam meer aangrijpende gevoelens, had hij in het jaar 1444, nog een jongeling zijnde, voor datzelfde venster gestaan, en gedurig uitgezien of LODEWIJK VAN SCHENGEN, destijds scheepskapitein, onder zijns vaders bevel, hem de beminnelijke MARIA STUART, dochter van Koning JACOBUS I van *Schotland*, nog niet toevoerde. (†)

(*) ERMERINS, l.l. bl. 94.

(†) BOXHORN, Zeeuwsche Chronijk, IIde Deel, bl. 214. Bij geene andere geschiedschrijvers wordt van deze MARIA VAN SCHOTLAND melding gemaakt. In HUBNER's genealogische tabellen

In haar, die aan hem bij verdrag verloofd was, zou hij de eerbare maagd leeren kennen, welke, bestemd om, in meer volwassen leeftijd (vermoedelijk in 1450), zijne gemalin te worden, in het ouderlijke huis verder zou worden opgekweekt. Nog waande hij die oorlogsvloot met de *Schotsche* en *Borselensche* kleuren versierd, den mond der Schelde te zien naderen. Nooit zou hij den dag vergeten, waarop hij haar zijne gade noemen mogt, die later voor de armen zich eene zoo weldadige moeder betoonde; want hij had in haar dien schat gevonden, welken hij gehoopt had in haar te zullen vinden, en dien de dood alleen hem ontrooven kon.

---

wordt alleen gesproken van drie dochters, namelijk: MARGARETHA, gehuwd met den dertienjarigen Dauphin van *Frankrijk* (LODEWIJK XI), welke reeds in 1445 overleed; ISABEAU, welke Koning KAREL VAN FRANKRIJK, na het overlijden harer moeder, uithuwelijkte aan FRANS Hertog *van Bretagne*, en die gehuwd werd door den Aartshertog SIGISMUND *van Oostenrijk*. (Zie *Histoire d'Angleterre, d'Écosse et d'Irlande par* ANDRÉ DU CHESNE, *Historiographe de France. Edit. revue par* DU VERDIER, *Paris* 1666. *Première partie, Chap.* 10, *folio* 872, *en Chap.* 13, *fol.* 884.)

Dat echter Heer WOLFERT VAN BORSELEN werkelijk gehuwd is geweest met eene dochter van Koning JACOBUS I van *Schotland*, blijkt uit eene koperen gegraveerde medaille of penningplaat, voorhanden in het kabinet van Jonkheer C. A. RETHAAN MACARÉ, door wiens welwillendheid ik mij in staat gesteld zie, daarvan mede te deelen de navolgende »Beschrijving van zekere koperen »gegraveerde medailje of penningplaat, waarop voorkomt het ver»eenigde wapen van VAN BORSELEN GRANDPRÉ en van *Schot»land.* Het schild gedeeld (*parti*), hebbende aan de regterzijde »het wapen van VAN BORSELEN en GRANDPRÉ, gedeeld in vier »deelen als: 1 en 4 BORSELEN, de zilveren balk of fasce op »een veld van sabel. 2 en 3 GRANDPRÉ, veld van azuur, be»laden met drie gouden korenschoven 2 en 1. — En aan de lin»kerzijde het koninklijke wapen van *Schotland*, zijnde veld van »goud, beladen met een klimmende leeuw van keel, besloten in »een boord van goud met leliën van keel (*bordure fleuronnée*). »Het geheele schild is omvat door een bloemenrand. — Men zie »het wapen van BORSELEN GRANDPRÉ bij TE WATER, Hoog»adellijk *Zeeland*, bl. 32, en dat van *Schotland* bij DE ROUCK, »Nederl. Heraut. p. 42."

En zoude niet voor zijnen geest dat onvergetelijk oogenblik oprijzen; toen de, nu drie jaren geleden ontslapene, geliefde hem bij zijnen behouden terugkeer uit *Rome*, in 1451, haar kind aanbood, hetwelk de toen achttienjarige Graaf VAN CHAROLOIS (KAREL DE STOUTE) ten doop gehouden en met zijnen naam beschonken had? (*)

Het graafschap van *Bochène*, hem als huwelijksgift door MARIA *van Schotland* aangebragt, en tot zijnen dood toe door hem behouden, mogt hem hebben doen rijzen in aanzien, de deugden der beminnelijke vrouw, die zijne levensgezellin was geweest, gedurende bijna vijftien jaren, hadden in zijn oog veel meerder waarde, — en hoe gaarne bekleedde haar zijn teeder beminnend hart met al die voortreffelijke hoedanigheden, welke de leer zijner kerk aan de gezegendste onder de vrouwen toeschrijft, en waarmede het gevoel zoo gaarne instemt! Als hij in de Onze-Lieve-Vrouwe-kerk te *Veere*, in eenzaamheid, bij haar praalgraf, voor het heerlijk altaarstuk, lag nedergeknield, waarop de Heilige Moedermaagd was afgebeeld, en dáár voor de ziel der vrome afgestorvene bad, dan waande hij dikwerf, door vervoering van zinnen, in die beeldtenis de gelaatstrekken zijner nu zalige MARIA te hervinden. (†) — Hij wist toen nog niet, welke andere, niet minder treffende smarten hem zouden aangrijpen op zijnen verderen weg. — Dáár lag nu die grenzenlooze zee voor hem, die zee, waarop zijn vader weldra onsterfelijken roem zou behalen, en hij-zelf als Luitenant en Kapitein-Generaal ten volgenden jare reeds het gezag over verscheidene oorlogsbodems voeren zou, en de bloem der *Zeeuwsche* Edelen zou voorgaan in den strijd voor de eer des Lands; en de belangen van den Graaf zou helpen handhaven. (§)

Doch niet altijd bleven zijne gedachten bij het verledene bepaald: aangelegenheden, niet minder belangrijk, dan die des harten, vorderden zijne bezorgdheid. Altijd strijdende

(*) ERMERINS, l.l. bl. 67.

(†) K. Oudheden van *Zeeland*, Iste Deel, bl. 209 en 213.

(§) BOXHORN, bl. 238. — MARIA stierf, »zeer subietelijk," op den 20 Maart 1465. — ERMERINS, l.l. bl. 97.

naast zijnen dapperen vader, had hij niet slechts de kansen van den oorlog te land en ter zee leeren kennen; maar de onverschrokkenheid diens vaders en de onophoudelijke strijdlust van KAREL DEN STOUTEN moesten hem ook bedacht doen zijn, dat de gelegenheid, om in gevaren roem te verwerven, nog in lange niet zoude ontbreken, en dat het ook een dure pligt was, om, met zijnen vader, of, zonder dezen, doch met diens goedvinden, voor eigen have en goed zorg te dragen. Altijd toch berokkende de geslepen LODEWIJK XI den doldriftigen KAREL DEN STOUTEN velerlei moeijelijkheden in zijne landen, en wikkelde hij dezen Vorst in uitputtende en vernielende oorlogen. Waren er, sedert zijn huwelijk met MARIA *van Schotland*, verscheidene kooplieden uit *Brugge* over *Middelburg* gekomen, die zich te *Veere* gevestigd hadden; het was pligtmatig niet alleen, om aan den ontluikenden koophandel middelen van vervoer door het bouwen van schepen te bezorgen; maar ook om te waken, dat *Veere* bleve eene veilige woonplaats voor de ingezetenen en eene tegen overval gedekte stapelplaats van koopwaren. (*) Welligt heeft zijn schrander brein reeds toen het plan gevormd of de noodzakelijkheid voorzien, om de muren van *Veere* aan de landzijde te vernieuwen, en de sedert genoemde *Warwijksche* poort te bouwen, hetwelk in 1471, dat is drie jaren later, geschiedde. (†) — Heer HENDRIK IV VAN BORSELEN bekwam, wel is waar, voor zijne betoonde diensten in den Luikschen krijg vergoeding, door de begiftiging met *Vlissingen*, *Westkapelle* en *Domburg*, hoewel zij plaats had tegen eene voor die dagen niet onaanzienlijke somme gelds; maar deze beleening of verkooping, zoo als zij heette, bleek later slechts geschied te zijn *voor het leven* van Heer WOLFERTS vader. (§) — Nadat hij gedurende eenigen tijd over dit alles in stille gepeinzen was verzonken geweest, stond hij van voor het vensterraam op, toen de avondklok van het kasteel de huisge-

(*) Kerkelijke Oudheden en Gestichten in *Zeeland*, Iste Deel, bl. 213. ERMERINS, l.l. bl. 66.

(†) Tegenw. Staat van *Zeeland*, Xde Deel, bl. 137.

(§) DE LA RUE, l.l. bl. 137. BOXHORN, bl. 287.

nooten weder bijeenriep, en begaf zich tot zijne ouders, die in genoegelijke zamensprekingen de laatste uren van den zoo plegtigen als vermoeijenden dag snel deden voorbijgaan.

Meent niet, W. T.! dat ik u Heer WOLFERT hier voorstelle met hoedanigheden bekleed, die niet van zijnen tijd zouden zijn; de oude geschiedschrijvers zijn dáár, om niet alleen van zijne dapperheid, maar ook van zijn goede inborst en wèl ontwikkelde verstandelijke vermogens getuigenis af te leggen!

De schijnbare binnenlandsche rust, waarin de *Nederlanlanders* onder de strenge regering van KAREL DEN STOUTEN verbleven, ten gevolge van de onophoudelijke oorlogen, die de bedrijvigheid van dien Vorst en zijner landzaten steeds hadden bezig gehouden; dreigde, na den ongelukkigen veldslag tegen de *Zwitsers* bij *Nancy*, weldra een einde te zullen nemen. De kroon ging over op de nog jeugdige Gravin MARIA, die, rijk aan deugden en erflanden, door *Frankrijks* Koning voor zijn zevenjarigen zoon; door Keizer FREDERIK voor den zijnen ter vrouwe begeerd werd. Het hart der Vorstin sprak echter te luide voor den Keizerszoon, dan dat de mannelijk schoone MAXIMILIAAN, hoe arm ook aan geld en goed, niet hare hand zou hebben verworven, — en hoe bevallig wist zij die keuze van haar hart, onder den schijn van getrouwheid aan het door haren vader zaliger aan FREDERIK gegeven woord, te bemantelen! (*) Doch het Land, waarover zij den schepter zwaaijen zou, verwachtte vergoeding van haar voor de onheilen en den druk, die de harde regering haars vaders den landzaten van allen rang en stand, zoo Edelen als Steden, had doen ondervinden. — Binnenlandsche vrede, opheffing van allen onbetamelijken naijver tusschen de Edelen en de Steden, verzoening van de zoolang nu eens verdrukte dan weer verdrukkende partijhoofden en hunne aanhangers, waren noodig tot het welgelukken eener krachtige poging, om ver-

(*) SCRIVERIUS, Beschrijving van *Holland*.

goeding voor het verledene, waarborgen voor de toekomst te erlangen.

Het was dan ook niet enkel *Holland*, dat de Edelen der onderscheidene partijen zich te *Haarlem* op den 28 Januarij 1477 verzoenen, en later te *Leyden*, op den 4 Februarij van dat jaar, en laatstelijk te *'s Gravenhage*, op den 11 dier maand, beraadslagen en bepalen zag, wat zij als de regten en privilegiën dezer Landen meenden te moeten doen erkennen door de Lands-vorstin; (*) — ook *Zeeland* zag zijne Edelen zich bij hen aansluiten, en Heer WOLFERT VAN BORSELEN — sedert 1474, bij zijns vaders overlijden, *Heer van ter Veere* en getreden in alle diens mannelijke leenen — die met blijdschap de verzoening der partijhoofden en de oogenschijnlijke beëindiging der Hoeksche en Kabeljaauwsche factiën had helpen tot stand brengen, ging de ter dagvaard geroepene Edelen naar *Gent* vooruit, om de Landsvorstinne gunstig te stemmen voor het aan haar te doen verzoek. (†) Omgeven, gelijk zij was, door vreemde raadslieden, was het voor deze Landen van het uiterste belang, dat een vertrouwd en gemoedelijk man haar 's Lands behoeften en wenschen verklaarde; opdat zij niet, door vreemden raad opgezet, gehoor gave aan de inblazingen van hen, die haar zouden trachten over te halen om te regeren eigenmagtig, alleen met ruggespraak harer raadslieden, en zonder acht te slaan op hetgeen bij elke huldiging des Vorsten aan de Landzaten was ingewilligd geworden. Dat WOLFERTS tegenwoordigheid te regt als hoogst noodig kón worden beschouwd, heeft de ondervinding later doen blijken; of heeft niet de invloed des Heeren *van Imbercourt* en WILLEM HUGONET gewerkt op MARIA's handelingen, toen zij vertrouwelijk schreef aan Koning LODEWIJK XI, *hoe* zij voornemens was te regeren, en Heer WOLFERT met de verdere leden van het gezantschap verlegen liet staan, toen de Koning hem den eigenhandigen brief toonde, waarin gevoelens en plannen werden bloot gelegd, die in strijd waren,

(*) GOUTHOEVEN, Chronijk van *Holland*, fol. 508. HERMSKERK, Bat. Arcadia, bl. 225.

(†) WAGENAAR, Vaderl. Hist., IVde Deel, bl. 166.

èn met hetgeen Heer WOLFERT van de Lands-vorstin openbaarlijk had vernomen, èn met het waar belang van 's Lands ingezetenen? (*)

Het is hier de plaatse niet, om u in al hare pracht en waardigheid de vereeniging te beschrijven van Edelen, welke, tijdens de vasten van 1477, te *Gent*, zich ten hove bij de Gravin MARIA deed aanmelden. Voldoende is het, wanneer ik u herinner, dat een EGMOND, een WASSENAAR, een VAN SEVENBERGEN, een VAN IJSSELSTEYN, de voornaamsten der Edelen waren, die bij de Vorstin werden toegelaten, om het verzoek der landzaten voor haren zetel te brengen. (†) Bemoedigend was het dáár, onder de Edelen, die de Vorstin omgaven, den stedehouder LODEWIJK VAN GRUITHUYSEN, te zien, tegen wien men geene andere grieve had, dan dat hij uit den vreemde was; en den Edelen WOLFERT VAN BORSELEN *van ter Veere*, wiens aanhankelijkheid aan haren vorstelijken vader zoo heerlijk had uitgeblonken in het langdurig beleg voor *Neuss*, zoodat hij beroemd was wegens de aldaar bedreven schitterende wapenfeiten; door de Chronijkschrijvers als wonderen van dapperheid geroemd. — Dáár droeg men aan de Landsgravin de in schrift gebragte en ordelijk voorgestelde regten en privilegiën voor, waarop de landzaten de inhuldiging der Vorstin hoopten gegrond te mogen zien; en op den 14 van Lentemaand 1477 werd het Groot-Privilegie door Vrouw MARIA bekrachtigd, geteekend en bezegeld; dat Privilegie niet ten onregte door den Hoogleeraar TROTZ de eerste grondwet der *Nederlanders* genoemd. (§)

Het is waar, dat kort daarna MAXIMILIAAN het heeft willen doen voorkomen, als of die erkenning van de regten der Edelen en der overige landzaten, en die bevestiging van de privilegiën der Steden aan eene minderjarige Vorstin

(*) WAGENAAR, l.l. bl. 171. BILDERDIJK, Geschiedenis des Vaderlands, IVde Deel, bl. 221.

(†) GOUTHOEVEN, l.l. fol. 508.

(§) TROTZ, Verklaring van de Grondwetten der *Nederlanden*, bl. 8 in nota.

zouden zijn afgedwongen geweest, en daarom niet moesten nageleefd worden; doch Gravin MARIA ontwaarde alras, welke treurige gevolgen het kon hebben, anders te handelen, dan beloofd was; toen zij te *Gent* gedwongen werd den val van hare geheime raadslieden IMBERCOURT en HUGONET aan te zien, die aldaar werden om hals gebragt. Te regt hebben GROTIUS en anderen, zóó ook TROTZ, (*) aangetoond, dat de Gravin wel degelijk aan die grondwet was gehouden, en de niet inachtneming van erkende regten en privilegiën, door MAXIMILIAAN, als eene schennis van trouw en eed moet aangemerkt worden, vermits hij derzelver handhaving bezworen had. Heeft BILDERDIJK dan niet zich-zelven vergeten, als hij, in zijnen afkeer van de beginselen der Hoeksche partij, van den Hoogleeraar CRAS zegt, dat deze »*de onbeschaamdheid*" heeft gehad, het Groot-Privilegie door een zijner leerlingen te laten verdedigen? (†)

Hartelijk was de verzoening geweest tusschen Hoekschen en Kabeljaauwschen; zij hadden wederzijds beloofd elkander niet weder van het kussen te zullen dringen, maar, bij gelijken last, ook een gelijk aandeel in de eereposten te willen verwaarborgen, en nu, bij het Groot-Privilegie, MARIA VAN BOURGONDIË beloofd had, om naar oude herkomsten geene vreemdelingen meer met ambten te bekleeden, zag men met gespannen verwachting de keuze der Vorstin te gemoet, omdat LODEWIJK VAN GRUITHUYSEN als Stadhouder van *Holland* en *Zeeland* zou moeten aftreden. WOLFERT VAN BORSELEN *van Ter Veere* werd tot die hooge waardigheid geroepen, en ofschoon vele *Hollandsche* Edelen daardoor te leur gesteld waren, berustte men toch aanvankelijk in die keuze.

Verwondert er u niet over, W. T.! dat die keuze niet toegejuicht werd. Ik heb de verzoening der partijschappen

(*) TROTZ, l.l. In de Commentariën op art. 56, pag. 265 seq.

(†) BILDERDIJK, Geschiedenis des Vaderlands, IVde Deel, bl. 218.

hier boven, met BILDERDIJK (*) »hartelijk" genoemd; (†) doch de uitmonstering van de voorname Hoeksche Edelen, BREDERODE en MONTFOORT uit het gezantschap aan MARIA, en zulks onder nietige voorwendsels; (§) en de naijver op Heer WOLFERT, omdat men hem voor eenen Hoekschgezinde wilde doen doorgaan, daar hij geen ijveraar of partijganger was, bewijzen, dat die verzoening der factiën niet zóó hartelijk geweest is, als het wel scheen; (**) en de uitgebroken onlusten te *Hoorn* en te *Gouda*, omdat de dáár op het kussen zittende Regenten geene behoorlijke rekening en verantwoording konden of wilden doen, of wel omdat zij niet naar den smaak der andersgezinden waren, zetten aan dit gevoelen eenig gewigt bij.

Maar Heer WOLFERT bood waarborgen aan, welke velen niet konden aanbieden. Zoo te land als ter zee; in den *Warwikschen* zee-oorlog, waar hij, onder het opperbevel zijns wakkeren vaders, de zege had helpen bevechten; en in 1472, toen hij de onlusten te *Zierikzee* hielp stillen, en in de Rhijnlanden, waar zijne dapperheid zoo heerlijk uitblonk, had hij getoond, welk een aan zijnen Graaf getrouw ridder hij was. Toen hij te *Brugge*, in 1478, door MAXIMILIAAN tot Ridder van het Gulden Vlies verheven werd, en deze eere toen aan geen der andere Edelen in de *Nederlanden*, behalve aan JAN VAN EGMOND, ten deel viel; (††) — heeft men daarin eene erkentenis gezien van

(*) BILDERDIJK, l.l., IVde Deel, bl. 218.

(†) Dit is niet geheel juist. BILDERDIJK, l.l., zegt, dat de Kabeljaauwschen zich hartelijk verzoenden met de Hoekschen; de hartelijkheid der Hoekschen laat hij onbeslist, ofschoon hij er toch reeds bijvoegt, dat *hun* geest in alles boven dreef.

RED.

(§) GOUTHOEVEN, l.l. fol. 509. Zie over REINOUD VAN BREDERODE, *de Fakkel*, 14de jaargang.

(**) BILDERDIJK, l.l., bl. 224, zegt, met andere woorden, hetzelfde, maar van de Hoekschen. De schuld lag natuurlijk aan de *beide* partijen.

RED.

(††) BILDERDIJK, l.l. bl. 228. ERMERINS, l.l. bl. 101 BOXHORN, l.l. bl. 295.

zijne groote verdienste en onbetwistbare aanspraken op het vertrouwen en de onderscheiding van zijnen Vorst; terwijl JAN VAN EGMOND vermoedelijk dáárom door den Hertog vereerd werd, dewijl hij *de leider* was *der Kabeljaauwsche factie*, die, wel is waar, hare vaan nog niet had opgestoken, maar toch, naar ouder gewoonte, zich wederom meester zocht te maken van des Vorsten gunst. — Wanneer wij ons dien toenmaligen maatschappelijken toestand terugdenken, en ons voorstellen, hoe de aanzienlijksten en oudsten der Edelen elkander onderling den invloed op het landsbestuur waren benijdende; terwijl deze steun zochten bij 's Lands Graaf, gene bij de allengs in magt toenemende steden, die, òf voor geld òf ter belooning voor trouw en hulpbetoon, zich regten en privilegiën zagen toegekend; — hoe die steden-zelve, naar de stemming der Edelen, die er invloed uitoefenden, deze of gene partij waren toegedaan, en zelve tegenover elkander stonden; — hoe van den eenen kant de Kabeljaauwsche factie, te gelijk met de magt des Graven, den krachtigen invloed der Edelen op het beleid der Regering zocht te doen gelden, terwijl de Hoeksche partij streed om dien invloed te matigen; — dan zullen wij moeten erkennen, dat de Raadsheer VAN HEEMSKERK in zijne *Batavische Arcadia* slechts in eenen zeer bepaalden en geheel betrekkelijken zin kan gezegd hebben: »*dat de Hoeksche partij steeds voor de vrijheid gestreden heeft.*" (*)

Het Stadhouderschap, aan Heer WOLFERT door Gravin MARIA toevertrouwd, bleef geene drie jaren aan hem opgedragen. Eene door Kabeljaauwschgezind gepeupel uitgevoerde plundering van het Hof te *'s Hage*, alwaar Heer WOLFERT als Stadhouder zijnen zetel had, door eene krachtige beteugeling in den smaak dier tijden gestraft, dwong hem niet slechts om zijnen zetel naar *Rotterdam* over te brengen, maar gaf aan 's mans vijanden het middel aan de hand, om hem bij MAXIMILIAAN het vertrouwen te doen

(*) HEEMSKERK, Batavische Arcadia. Uitgave in 8vo. van 1751, bl. 274.

verliezen. Op het laatst van het jaar 1480 werd het stadhouderschap door hem *nedergelegd;* moest men de Kabeljaauwschgezinde schrijvers gelooven, dan werd hij *daarvan ontheven.* (*)

En nu keerde Heer WOLFERT terug naar zijn geliefd *Sandenburg* en tot zijne *Veerenaars*, die hem als mensch hoogachteden zoo als zij hem als Heer eerbiedigden en gehoorzaamden. Maar welk een verschil tusschen dat jaar 1468, waarin wij hem op dat kasteel *Sandenburg* bespied hebben, en nu! Toen was de rouw in zijne woning, en buiten pakten dikke wolken zamen aan den staatkundigen horizont; maar de lucht was nog grootendeels helder; en nu, was er vreugde binnenshuis, maar de fakkel der tweedragt werd in het land rondgezwaaid. Heer WOLFERT had vier jaren lang zijne hem zoo plotseling ontvallene MARIA *van Schotland* betreurd, toen hij, in Junij 1469, in tweede huwelijk trad met CHARLOTTE DE BOURBON, Hertogin van *Montpensier.* (†) Hij had haar onderscheiden, tijdens zijn vader als Groot-Admiraal van *Frankrijk* zich daar te lande ophield. — Toen hij zijne gemalin te *Veere* inleidde, juichten de ingezetenen, hopende, dat de jonge vrouw hunnen in zijn mannelijken leeftijd zoo zwaar beproefden Heer het leven zou weten te veraangenamen, door het verlorene te herstellen; vooral nu een hulpbehoevend kind de zorgen eener teedere moeder bij de eerste opleiding zoo zeer behoefde. Heeft het aan CHARLOTTE DE BOURBON mogen gelukken, om aan den man van haar hart, aan den vader harer kinderen een ongestoord geluk te schenken, en steeds met zachte hand de rimpels der zorgen van zijn voorhoofd weg te strijken? — Wat Heer WOLFERT gevoelde, toen hij zijnen vierjarigen LODEWIJK den eersten steen liet leggen van het thans nog aanwezig stadhuis te *Veere*, ten jare 1475, laat zich niet beschrijven; (§) — en mogt zijne echt

(*) BILDERDIJK, l.l. bl. 233. WAGENAAR, l.l. bl. 191. HEEMSKERK, l.l. bl. 236. Tegenw. Staat van *Zeeland*, I l. bl. 145. BOXHORN, l.l. bl. 299, en ERMERINS, l.l. bl. 102. SCRIVERIUS, l.l. bl. 463.

(†) DE LA RUE, l.l. p. 139.

(§) ERMERINS, l.l. bl. 97.

gezegend worden met de geboorte van nog drie dochters, waarvan de oudste, ANNA, in geestrijkheid en bevalligheid hare zusters overtrof; het kon hem nooit het verlies vergoeden van dien LODEWIJK, die hem in nog teederder leeftijd ontviel, dan zijn KAREL, dat eenigste pand der echtelijke liefde zijner altijd onvergetelijke MARIA.

Doch waar dwaal ik heen? Wat beweegt mij u te onderhouden met voorstellingen van geluk, als zoude in eene omgekeerde rede dáár nu blijdschap zijn, waar vroeger de rouw heerschte! — Dat echtelijk geluk, waarvan ik zoo even gewaagde, was reeds verwoest, toen Heer WOLFERT in 1480 op zijn kasteel *Sandenburg* terugkeerde. Toen hij, op 29 Julij 1479, uit *Rotterdam* schreef, dat men zijne dochter ANNA uit *Veere* naar zijne toenmalige verblijfplaats zoude geleiden, om haar bij zich in veiligheid te weten, was die dochter alreeds zijn troost over het verlies, dat hem ten vorigen jare (1478) had getroffen, in het overlijden zijner tweede echtgenoote. (*) Wie zou het ooit hebben voorzien dat de gematigde, van alle partijzucht afkeerige Stadhouder van *Holland* en *Zeeland*, wiens bestuur door onpartijdigheid gekenmerkt werd, zou verpligt worden, eensklaps dat *Rotterdam* te verlaten, te midden van den maaltijd, om er niet weder in te komen? Neen, die aankomst op dat vorstelijk verblijf zijner vaderen was niet zóó, als wij het hem gaarne zouden hebben toegewenscht. Hij bleef wel altijd de vermogende Edelman, voorzeker de eerste Edele van *Zeeland*, wien de Graafschappen van *Grandpré* en *Bochène*, en de voornaamste Heerlijkheden op het eiland *Walcheren* toebehoorden; maar het verdriet van zijne goede bedoelingen miskend te zien; de smart van te moeten bezwijken voor de kabalen van hen, die hem vijandig waren, omdat hij bezworene regten wilde handhaven en door allen wilde doen eerbiedigen; en het somber uitzigt in 's Lands toekomst, dat, met die gezindheid van MAXIMILIAAN — in wien de Lands Gravin natuurlijk het volste vertrouwen

(*) Tegenw. Staat, l.l. bl. 1. BOXHORN, l.l. bl. 295. — CHARLOTTE VAN BOURBON stierf 14 Maart 1478. ERMERINS, l.l. bl. 159 en 101.

stelde — 's Lands vrijheden geheel en al zouden worden te niet gedaan; — dit alles drukte hem neder. — En welke hand zou hem worden toegereikt, die hem uit dien staat van neerslagtigheid konde oprigten en aan zich-zelven wedergeven? Het was de hand eener vrouw. De geschiedenis heeft haren naam verzwegen; maar hoogst waarschijnlijk was het wel die zijner dochter ANNA, bij welke in te keeren, voor eenen DESIDERIUS ERASMUS een gunst was, van wege hare schranderheid en wetenschappelijke kennis, verhoogd door beminnenswaardige vrouwelijke zachtmoedigheid. (*)

Die zucht tot overheersching der landzaten door MAXIMILIAAN moet u niet vreemd toeschijnen. — Behalve dat, onder allerlei vormen en onder allerlei regeringen, elke magt zich zoekt uit te breiden, of zich van zelve, ten gevolge van onvoorziene omstandigheden, uitbreidt, moest aan MAXIMILIAAN VAN OOSTENRIJK de vrijheidsgeest der *Nederlanders* als iets ongewoons schijnen. Handel en zeevaart, en daardoor gedurig verkeer met allerlei volken, en een ingeboren zucht naar redelijke vrijheid hadden den regtstoestand doen ontstaan, tot welken die Vorst het Land *geregtigd* vond, toen hij den trouwring stak aan den hartvinger der Erfgravinne MARIA. Had hij echter daarvan geene overtuiging gehad, *hoe* zou hij dan het Groot-Privilegie hebben kunnen bezweren?

Het vuur der tweedragt, dat zoo lang onder de assche had gesmeuld, sloeg alom in laaije vlammen uit, toen Heer WOLFERT, als Stadhouder van *Holland* en *Zeeland*, in strijd met de bepalingen van het Groot-Privilegie, vervangen werd door JOOST VAN LALAING, een vreemdeling. De oude leuzen en kleederdragten kwamen weder te voorschijn; doch, zoo als het was te voorzien, de zwakste partij, die der Hoekschen, delfde het onderspit. MAXIMILIAAN, door eenige Kabeljaauwschgezinde Edelen en Steden ondersteund met honderdduizend Philipsschilden van dertig

(*) BOXHORN, l.l. bl. 350.

grooten ééns, en de toezegging van tachtig-duizend Philipsschilden van dezelfde waarde, gedurende nog acht jaren, telken jare op te brengen; kwam ten volgenden jare in het Land, en verzette met kracht van wapenen de wet in al die steden, waar de Hoekschgezinden nog in het bewind waren. — Maar zou alleen de zucht om de teugels van het stedelijk gezag in handen te hebben, of om in de nabijheid der Landsgravin dagelijks te kunnen verkeeren, Edelen en Steden hebben gedreven tot het opvatten der wapenen? Wij moeten ons niet vergissen; noch met de denkbeelden van den tegenwoordigen tijd de gebeurtenissen van vóór vier eeuwen beoordeelen! Zeker was het niet dáárom alleen, hoewel ook toen, gelijk te allen tijde, het eigenbelang eene sterke drijfveer tot handelen geweest zal zijn. Ook was het niet meer alleen om de bekleeding eens vreemdelings met de hoogste waardigheid in den Lande, dat de oorlogswoede alles blaakte en vernielde, en steden en sloten bestormde, en dat burgers, ingezetenen van dezelfde stad, ja, bloedverwanten en magen elkander meêdoogenloos bestreden en om het leven bragten — een gewigtiger, in dat tijdsgewricht vooral hoogst belangrijk vraagstuk moest worden beslecht. Het gold namelijk de regtmatigheid der aanspraak van MAXIMILIAAN VAN OOSTENRIJK op de voogdij over zijnen, in kinderlijken leeftijd, tot de regering geroepen zoon PHILIPS.

Algemeene rouw heerschte in al de *Nederlandsche* gewesten bij het onverwacht afsterven van MARIA VAN BOURGONDIË. Zij werd om hare goede hoedanigheden alomme bemind; het eenigzins opvliegende van haren aard, werd getemperd en vergoed door de haar eigene zachtaardigheid, die telkenreize spoedig hare regten hernam. De eerste regeringsdaden der Vorstin hadden alle de gewesten aan haar verbonden, en zoo de *Vlamingen* 't haar strengelijk hebben doen berouwen, dat zij, gehoor gevende aan de vreemdelingen in haren Raad, eene met 's Lands regten strijdige, bedekte staatkunde had willen voeren; die misstap werd haar persoonlijk met aangerekend. Maar nu, na haar overlijden, MAXIMILIAAN VAN OOSTENRIJK zich de voogdij

over den minderjarigen Vorst aanmatigde, en dus daadwerkelijk *zelf* wilde regeren, werd de burgerkrijg algemeen, en onder den naam van den onervaren en jeugdigen Jonker FRANS VAN BREDERODE, werd Ridder JAN VAN NAALDWIJK (*) de ziel der laatste Hoeksche onderneming, om 's Lands regten in veiligheid te stellen; terwijl PHILIPS VAN CLEEF, als voorstander van de regten der *Vlamingen*, te *Sluis* zich manhaftig onderscheidde.

In den daardoor ontstanen bajert van verwarring, kon Heer WOLFERT VAN BORSELEN zich niet vrijwaren van overlast. In 1482 werd hij gekozen tot medevoogd over den minderjarigen PHILIPS; voorzeker een niet gering blijk van het vertrouwen en de achting, waarmede hij bekleed bleef, ondanks zijne verwijdering uit het bestuur der landsaangelegenheden. Maar die keuze was een doorn in het oog van MAXIMILIAAN, en ofschoon hij binnen *Veere*, in 1480, door den slotvoogd PAULUS, bastaardbroeder van Heer WOLFERT VAN BORSELEN, op diens last, met verschuldigden eerbied was ontvangen, kwam echter de Heer VAN PAMELEN, in 1485, met een duizendtal *Duitsche* knechten binnen *Veere*, en hield de veste voor MAXIMILIAAN bezet, ten koste van Heer WOLFERT, die zijne wapenen niet keeren wilde tegen het in den naam van zijn wettigen Vorst uitgeoefend gezag. (†) Deze smaad nogtans was te grievender voor een man, die nooit het zwaard getrokken had om partijgangers te ondersteunen; die slechts de orde en het regt had geschraagd, uit besef van pligt niet minder dan uit waarachtige verknochtheid aan zijne wettige Vorsten. Hij wilde niet, dat zijn eenvoudig maar veelbeteekenend wapenschild, hetwelk hij, na het uitsterven van den oudsten tak, zonder breuke voerde, — *een zilveren balk op een zwart veld* — in den avond zijns levens met het bloed van landzaten zoude worden bevlekt. Had zijne banier in buitenlandschen krijg overal vooraan gewapperd, hare onbevlektheid moest hem schragen onder de rampen

(*) *De Fakkel*, latere bijdragen te *Deventer* 1843; bl. 69—110.

(†) ERMERINS, l.l. bl. 108—110. BILDERDIJK, II. bl. 240. WAGENAAR, IVde Deel, bl. 208.

des levens, die hem nu zijne dierbare woonstede te eng deden worden. Hij week uit, en toog naar *Gent*, alwaar hij, van verdriet verteerd, op den 29 April 1487 (volgens anderen iets vroeger) het leven liet; zijne menigte erfgoederen nalatende aan zijne dochter ANNA, die sedert zes jaren gehuwd was met PHILIPS VAN BOURGONDIË, Heer van *Beijeren*. Zijn stoffelijk overschot werd door zijne hem waardige kinderen en hem hoogschattende Edelen en onderzaten op het kasteel *Sandenburg* in de kapel bijgezet. Al is zijn praalgraf niet meer in wezen; edele hoedanigheden hebben zijnen naam eene betere bewaarplaats dan in marmer gegeven; want in de harten van alle braven zal hij in zegening blijven, om zijne voortreffelijke inborst en om zijn loffelijk leven als mensch, en als krijgs- en als staatsman.

In dezen WOLFERT VAN BORSELEN stierf de laatste mannelijke telg van dien tak van dit aloud geslacht, en hierdoor kwam de Heerlijkheid van *Veere* in andere handen. Door minzaamheid had hij de liefde der *Veerenaars* verworven; door godsdienstigheid hunne achting verdiend; door wakkerheid in het oorlogsveld de goedkeuring zijns Vorsten behaald; door gematigde staatkunde aanspraak op ieders achting verkregen. — En heeft hij niet te min zijn ijver en zijne krachten niet aan zijnen Vorst en aan zijne landzaten tot het einde toe *kunnen* blijven toewijden: — de hitte der tweedragt alleen heeft dit belet.

Met den toenmaligen maatschappelijken toestand zijn ook de oorzaken van die partijschappen verdwenen. Heden ten dage zijn de beginselen van dien tijd niet meer van toepassing, en zouden de destijds gebezigde middelen, om ze voor te staan, in strijd zijn met orde en wet. — Maar dit kunnen wij er toch uit leeren: dat het pligtmatig is te waken tegen het ontstaan en voeden van staatkundigen haat, die zoo bezwaarlijk te verzoenen is; — bedacht te zijn op het breidelen van de hartstogten der menigte, ten einde het Land niet alom in vlam gerake; — de overtuiging te vestigen, dat vrede, orde en welvaart alleen dáár

bestaan kunnen, waar de wetten en instellingen beantwoorden aan de regten en behoeften des volks, en waar die wetten en instellingen door het Bestuur worden geëerbiedigd en getrouwelijk nagekomen. Ik eindig met een gezegde van onzen *Zeeuwschen* oudheidkenner ERMERINS: WAAR 'T REGT IN STAAL BESTAAT, DAAR MOET DE VRIJHEID ZWICHTEN. (*)

(*) ERMERINS, bl. 105 en 115. Bijvoegsels en nalezingen op WAGENAAR's Vad. Hist., IVde Deel, bl. 60.

PARIJS IN DEN WINTER VAN 1802 OP 1803.

Daar zoo vele *Fransche* schrijvers en staatslieden, DE LAMARTINE, LOUIS BLANC, THIERS en anderen, de algemeene aandacht op de gebeurtenissen der vroegere *Fransche* omwenteling en hare onmiddellijke gevolgen gevestigd hebben, is het misschien niet onaangenaam ook te vernemen, hoe een *Duitsch* staatsman het beeld ontwerpt van den toestand, en inzonderheid van de zamenleving der hoogere standen, te *Parijs*, op het tijdstip toen BONAPARTE begonnen was den bajert dier omwenteling op te ruimen. Hij schildert meer bepaaldelijk de *Fransche* hoofdstad in den winter van 1802 op 1803.

»Sedert den 18 Brumaire," zegt hij, »en vooral sedert het traktaat van *Luneville*, dat een einde maakte aan de vreeselijke worsteling, die aan *Frankrijk*, ondanks zijne zegepralen, zulke diepe wonden geslagen had, waren de dingen te *Parijs* begonnen een ander aanzien te bekomen. Het was, wel is waar, nog altijd *la ville de boue et de fange*, gelijk ROUSSEAU het noemt, en op den eersten blik zou men zich hebben kunnen verbeelden, dat het sedert den intogt van Koning HENDRIK IV nog nimmer geschrobt of gewit was geworden; zoo vuil waren de straten en zoo vervallen de huizen. Meer dan één bouwval riep nog de dagen der vernieling in het geheugen terug; doch men achtte de beproevingen thans te boven te zijn en gaf zich over aan de zoetste hoop. Elk dacht er aan, om de sporen uit te wisschen van een ongelukstijd, dien men zich vleide dat nimmer zou terugkeeren. Vol blijdschap knoopte men de oude betrekkingen met het buitenland weder aan, en met innig welbehagen zagen de *Parijzenaars*

de talrijke vreemdelingen, na eene zoo lange afwezigheid, hun weder toestroomen. De nijverheid ontwaakte uit hare veeljarige sluimering; kortom, de *Fransche* hoofdstad was weder, gelijk voorheen, de getrouwe nabootsing van een door elkander woelenden mierendrom.

Reeds begonnen de geest van het gezellig verkeer, de wijze en toon van leven, den invloed van den veranderden staat der zaken te gevoelen. De paraden en de plegtige audientiën op de Tuileriën schenen het voorspel eener nieuwe hofhouding te zijn. De republikeinsche gewoonten maakten plaats voor de praal der Consulaire regering. De salons der Consuls CAMBACERÈS en LEBRUN lokten eene menigte staatzuchtigen aan, die zich bevlijtigden aan de nieuwe orde van zaken deel te erlangen. In de *Cercles* bij den Consul LEBRUN, dien gewezen Secretaris van den Kanselier MAUPROU, vond men reeds iets dat de oude gebruiken herinnerde: bij hem het eerst bemerkte men eene zekere *étiquette*; *fauteuils* en stoelen stonden in verschillende rijen afgescheiden; er scheen zich een begin van afzondering in het verkeer der verschillende standen te vormen; de echtgenooten der generaals verwijderden zich in het oog loopend van de vrouwen der leveranciers en der makelaars. Allengs kwam het onderscheid der rangen weder op. De Eerste Consul begunstigde op allerlei wijzen dezen terugkeer tot monarchale inrigtingen; hij poogde de ruwe en zedelooze revolutie-mannen uit zijne omgeving te verwijderen; zijne gemalin mogt met geene personen van twijfelachtigen goeden naam omgang houden, en moest in haar openbaar gedrag de uiterste omzigtigheid en terughouding ten toon spreiden."

De schrijver gaat nu voort met aan te toonen, hoe wèlberekend deze staatkunde van NAPOLEON was voor de toenmalige stemming der gemoederen, en verklaart, dat hij reeds destijds geen oogenblik twijfelde, of de held van den 18 Brumaire streefde naar het hoogste toppunt van magt, en zou het bereiken. Verfijning van levensgenot in spijsbereiding, kleeding, meubilering hield met deze verandering gelijken tred; overal begon de herlevende weelde zich te vertoonen; alleenlijk, zegt hij, duurde het lang, eer men in *Frankrijk* weder fraaije paarden zag, daar de revolutie en de oorlog het ras er van bijna verdelgd hadden. Hoe het bij deze veranderingen in de voornaamste huizen van het tijdvak te *Parijs* begon toe te gaan, schildert onze schrijver op de volgende wijze:

»Hetgeen men, buiten en behalve de schouwburgen, gewoon is de vermaken der groote en voorname wereld te noemen, gezelschapskringen, *routs*, bals, *diners d'apparat*, dit alles werd onder het Consulaat weder ingevoerd. Op dagen van groote receptie noodigde de Eerste Consul een tamelijk aantal vreemden aan zijne tafel. Vóór de receptie had er eene militaire parade op het plein der Tuileriën plaats. Het diplomatieke ligchaam en de buitenlanders, die zich in het gevolg daarvan bevonden, moesten dikwerf uren lang wachten, eer zij in de audientiezaal binnengeleid werden. De maaltijden bij den Eersten Consul duurden nimmer langer dan driekwartier uurs en eindigden gewoonlijk met een Concert, waarin overheerlijke *Italiaansche* muzijk gehoord werd.

De beroemdste diners gaf de Tweede Consul CAMBACERÈS; zij stonden onder het bestuur van zekeren Heer D'AIGREFEUILLE, een edelman van het oude slag, en vriend van den heer des huizes; hij was een der eerste autoriteiten in het vak der gastronomie. CAMBACERÈS vergenoegde zich gaarne met in den tweeden rang te schitteren, en streefde slechts daarnaar, zich in de nieuwe staatsinrigting, die vooruit gezien werd, eene hooge standplaats te verzekeren; daarom was hij dan ook den aanstaanden Keizer met hart en ziel toegedaan, en deze had nimmer reden om berouw te gevoelen over het vertrouwen, dat hij in hem stelde. Jegens alle vreemdelingen, welke hem voorgesteld werden, was CAMBACERÈS in den hoogsten graad beleefd en dienstvaardig.

»De Heer DE TALLEYRAND leefde als een groot heer en zag zeer veel menschen. Zijne keuken was een voorbeeld der lekkerste en fijnste spijsbereiding. Des avonds echter was de geestige Diplomaat voor het gezelschap als verloren; want zijn dagwerk besloot hij onveranderlijk met eene partij whist, die geen einde wilde nemen. Hij speelde hoog, vijf louizen het fiche, zonder de *paris*. Madame DE TALLEYRAND, eene goede vrouw maar van weinig geest of kunde, vertoonde nog eenige overblijfselen van schoonheid; maar bragt noch tot den glans noch tot de aangenaamheid van het huis iets bij. Nimmer heeft men te weten kunnen komen, wat dan toch eigenlijk den gewezen bisschop bewogen kon hebben, deze verbindtenis aan te gaan. Naar men zegt, had hij alvorens het vermogen der schoone vrouw doorgebragt; maar ik voor mij geloof, dat dit voor hem geen genoegzame be-

weegreden zou geweest zijn om haar te huwen. Toen een zijner vertrouwde vrienden hem eens weder over dit onderwerp eene vraag deed, en hem daarbij zijne verbazing te kennen gaf, dat hij aan eene zoo onbeduidende persone zijne hand had kunnen geven, antwoordde TALLEYRAND: »Als ik er eene nog onbeduidender had kunnen vinden, zou mijne keus op deze gevallen zijn." Door een brève van 29 Junij 1802 had de Paus den Heer DE TALLEYRAND van allen kerkban ontheven, en hem ook gemagtigd wereldlijke kleeding te dragen.

»Ook MURAT, die destijds gouverneur van *Parijs* was, hield zijn huis op een grooten voet. Zijne gemalin, de zuster van NAPOLEON, later Koningin CAROLINE, beviel, hoezeer in de groote wereld nog niet regt te huis, algemeen door haar vernuft en den lieftalligen toon, die nimmer trotschheid verried; men roemde ook hare goedhartigheid. Haar gemaal, een echte huzaar, van de soort die men in *Frankrijk bons diables* noemt, sprak slechts over jagt en paarden. Jegens vreemden was hij zeer beleefd.

»De overige generaals legden niet veel ten behoeve van het gezellig verkeer te koste. MOREAU leefde bijna altijd op zijn kasteel *Grosbois*, waar hij zich, dit moet men zeggen, gaarne door gasten zou hebben zien opzoeken; maar hij pruilde steeds tegen den Eersten Consul, ondanks de *avances*, welke deze hem dikwerf deed. Zijne jaloezij werd gedurig aangezet door de kunstgrepen zijner schoonmoeder, Madame HULOT. Men moest zich dus voor een te naauwen omgang met hem hoeden. Overigens pruilde MOREAU met zekere gemaaktheid; nimmer b. v. verscheen hij in uniform. BERNADOTTE was iemand van hetzelfde slag, doch voorzigtiger, en zorgde wel zich niet bloot te stellen. Ook was hij met de familie van den Eersten Consul verzwagerd, daar zijne vrouw de zuster van Madame JOSEPH BONAPARTE was.

»Van de Nabobs der *Chaussée d'Antin* hield alleen de Heer RECAMIER open huis in het groot. De bals, die hij 's maandags gaf, werden door alle *élégants*, inlanders en buitenlanders, drok bezocht.

»De buitenlanders-zelven, eindelijk, droegen volstrekt niets tot verlevendiging van het gezellig verkeer bij. Enkele dames ontvingen bijzondere bekenden, zoo als b. v. de Prinses DOLGORUKI, de destijds uitnemend schoone Gravin ZAMOISKA, de Hertogin VAN RIARIO; doch dit was ook alles. De ge-

zanten bepaalden zich er toe, met lange tusschenpoozen een stijf diner of een langwijlige *rout* te geven. De vrouw van den *Pruissischen* Gezant LUCCHESINI had eenen kleinen gezelschapskring om zich verzameld; daar zij zich bevlijtigde, de veertig levensjaren, die zij reeds lang achter den rug had, te verbergen, legde zij zich na den eten te bedde, om vervolgens, weder goed uitgerust en met een frisscher kleur in het gezelschap te kunnen verschijnen. Zij was vol geestdrift voor *Parijs* en vreesde niets zoo zeer, dan dat haar gemaal van daar teruggeroepen konde worden. Madame DE STAEL zeide van hem: dat hij iemand was, wiens uitstekende talenten in dienst stonden van een uitstekend buigzaam karakter.

»De voorbeelden van den goeden toon waren zeldzaam geworden; het zoogenaamde goede gezelschap was geëmigreerd, en het weinige daarvan, 't welk teruggekeerd was, hield zich met andere dingen bezig, dan met de zorg om *salon* te houden. In de eerste plaats toch moest men er aan denken, zich weder bestaan en stand in de wereld te verschaffen, alvorens men tot de oude gewoonten van het *intérieur* terug kon keeren. Wat men *esprit de conversation* noemde, was in de staatsgeschillen verloren gegaan. In klubs, aan wachtvuren vormt zich de taal niet tot de fijnheid en sierlijkheid, waarvoor zij vatbaar is. Slechts van het nieuwe hof kon de herstelling van het oude gezelschappelijk verkeer uitgaan, en NAPOLEON hield zich ernstig daarmede bezig. Hij was doordrongen van het besef, van hoe veel gewigt hoog beschaafde manieren bij een volk waren, dat voormaals het grootst gedeelte van zijnen roem aan deze fijne manieren had te danken gehad. Zijne gemalin begreep dit evenzeer, en ondersteunde hem met eene medewerking, die al zijne wenschen vervulde. Tevens had hij zijnen hofstoet uit personen zaamgesteld, die tot dit oogmerk bijzonder geschikt, en met de overleveringen van het oude hof naauwkeurig bekend waren, zoo als SÉGUR, CAULAINCOURT, Madame DE LA ROCHEFOUCAULD, RÉMUSAT en anderen, die voor wezentlijke autoriteiten in dit stuk konden gelden. In alle gevallen nogtans mogt de wedergeboorte van den goeden gezelschapstoon niet overhaast worden; voornamelijk moest zij van de vrouwen uitgaan, en de opvoeding van die, welke juist nu in de groote wereld traden, was in dit opzigt niet met genoegzame zorg bestuurd geworden. Het Instituut van Madame CAMPAN, dat de bijzondere bescherming van den Eersten Consul genoot,

bewees hierin zeer wezentlijke diensten. Het was het begin eener nieuwe beschaving.

»De belangrijkste conversatie vond men ontegenzeggelijk in het *salon* van Madame DE STAEL. Het vertoonde een zonderling mengelmoes van emigranten, leden der oppositie en beroemde personen uit den revolutietijd; doch men ontmoette aldaar ook tevens mannen als de Graaf LOUIS DE NARBONNE, de Graaf DE SABRAN, de Hertog M. DE MONTMORENCY, de Ridder DE BOUFFLERS, en anderen, gelijk de Heeren RÖDERER, BENJAMIN CONSTANT, RÉGNAULT DE ST. JEAN D'ANGELY, ANDRIEUX, CHÉNIER, DUCIS en LUCIEN BONAPARTE. Bijna alle meeningen hadden hier hare vertegenwoordigers, en men moet erkennen, dat weinig vrouwen van vernuft er zich zoo goed op verstaan hebben, al deze ongelijkslachtige elementen in eendragt te houden, als Madame DE STAEL. Hetgeen deze geestrijke vrouw in het ongeluk gebragt heeft, was die beruchte redevoering, welke, in het jaar 1802, BENJAMIN CONSTANT in het Tribunaat gehouden heeft, en waarin hij waagde tegen het ontluiken eener nieuwe dwingelandij te waarschuwen. Deze redevoering bewerkte de ontbinding van het Tribunaat. Men beschuldigde Madame DE STAEL, haren vriend er toe aangespoord te hebben, en van nu af aan was hare verbanning besloten. Vruchteloos poogde RÉGNAULT DE ST. JEAN D'ANGELY haar te verdedigen, en vertoonde aan zijnen Heer, hoe zijne magt veel te goed was gegrondvest, dan dat een *salon*, gelijk dat van Madame DE STAEL, hem behoorde te ontrusten. NAPOLEON antwoordde: »Het is geen *salon*, het is eene klub." (*)

»De merkwaardigste bouwval van het voormalig gezelschapsverkeer was Madame DE HOUDETOT; destijds reeds zeventig jaren oud, maar nog in volle frischheid van geest voor jeugdige herinneringen. Bij haar verzamelde zich alles wat onder het Consulaat tot het goede gezelschap behoorde. Hare goedhartigheid, maar ook hare behoefte aan liefde waren een spreekwoord geworden; zij-zelve maakte verzen op deze hare

(*) Men weet, hoe ongelukkig deze beroemde dochter van NECKER zich gevoelde, dat zij *Parijs* moest verlaten. Zij schreef uit *Duitschland* aan den Graaf LOUIS DE NARBONNE: »*Europa* is eene wijde woestenij, waar men slechts nu en dan een mensch ontmoet; *Frankrijk* is het beloofde land, en de stad, welke gij bewoont, het aardsche paradijs. GRESSET had gelijk: »te *Parijs* leeft men als mensch, overal elders als plant."

heerschende neiging. — Nog een andere, zeer achtingwaardige naam rijst in mijn geheugen op; het is die van de voortreffelijke Madame DE CUSTINE, niet minder belang verdienend door haar ongeluk, dan door waren heldenmoed en edele hoedanigheden van hart en geest. Onder het schrikbewind muntte zij door onverschrokkenheid, vooral bij het proces van haren schoonvader, uit. Toen het aan hare pogingen, aan hare tranen niet had mogen gelukken, hem te redden, had zij den moed, openlijk den rouw over hem aan te nemen; in weerwil der bedreiging daartegen, in de wetten van dien tijd vervat, die in het floers der rouwbetooning een teeken zagen van weêrspannigheid tegen het Bewind. — Madame DE CUSTINE moest in hare jeugd schoon zijn geweest; nimmer zal ik de uitdrukking van zachtmoedigheid en onderwerping vergeten, die over haar gelaat lag uitgespreid. Hare gesprekken waren van den aangenaamsten aard. Ik had gehoopt haar nog, als ware het voor het laatst, aan het bad van *Bex* in *Zwitserland* te zien, werwaarts zij zich in den zomer van 1826 begeven had, in de hoop dat de lucht der *Alpen* hare verflaauwende krachten weder eenigzins zou herstellen. Doch toen ik in de eerste dagen van Junij derwaarts kwam, had zij juist haar leven geëindigd.

»Er begonnen zich nieuwe coteriën te vormen. Die bij Madame DE SOUZA was verre weg de belangrijkste. Madame DE LA RUE, de dochter van den bekenden BEAUMARCHAIS, zag vele vreemdelingen aan haar huis. Later vereenigde het *salon* van Madame DE VAUDEMONT al wat uitstekend was. De buitenlanders vonden er het gulst onthaal, en maakten er met veel gemak nuttige en aangename kennissen. Het was het meest kosmopolitische *salon*, dat men zich verbeelden kan. Madame DE VAUDEMONT, uit eene oude *Nederlandsche* familie, was de gemalin van den Prins VAN LOTHARINGEN-VAUDEMONT, een generaal in *Oostenrijksche* dienst, van wien de Prins VAN LIGNE zeide: »*qu'il était plus veau que démon.*" Zijne gemalin was goed, beminnelijk, dienstvaardig en eene vijandin van alle partijdigheid. Ieder droeg haar liefde en achting toe en bevond zich gaarne in hare nabijheid. DE TALLEYRAND hield veel van haar; dertig jaren lang onderhield hij met haar eene drukke briefwisseling. Zij stierf in 1832, in zeer hoogen ouderdom.

»Voor het oogenblik schitterden, onder de dames van dien tijd, de vrouwen der generaals in den eersten rang. Meestal

waren zij jong en schoon, daarbij ook belangwekkend door de verscheidenheid van haren landaard. Zij vormden eene soort van mozaïk, bijeengebragt uit alle landen en gewesten, waar de *Fransche* legers hunne lauweren geplukt hadden. Generaal MENOU had van de oevers des *Nijls* eene jonge *Egyptische* medegebragt; Generaal JUNOT had de dochter van eenen *Grieksehen* Prins gehuwd, wier afkomst hij van de COMNENEN afleidde, en die zich later als Hertogin VAN ABRANTES eenen naam gemaakt heeft; Generaal DUROC had zijne hand aan de jonge en lieftallige dochter van den Markies VAN HERVAS gegeven. Anderen hadden hunne gemalinnen uit *Duitschland*, uit *Italië*, van *Malta* enz. medegebragt. Onder de geborene *Françaises*, die zich in dezen kring deden onderscheiden, behooren de vrouwen van MOREAU en van MACDONALD genoemd te worden. De laatste, eene jonge dame van de grootste verdiensten, was vroeger eene freule DE MONTHOLON, en daarna weduwe van den Generaal JOUBERT, die in het jaar 1799 bij den veldslag van *Novi* gesneuveld was.

» Doch alle deze vrouwen werden overtroffen door de hoogberoemde schoonheid van den dag, Madame RECAMIER, de gade van den bankier, die in zaken, welke hij met de Regering gedaan had, een groot vermogen had verworven, en thans een der Nabobs van de *Chaussée* D'ANTIN was. Het waren juist niet de trekken van het aangezigt, die de schoonheid van Madame RECAMIER uitmaakten, maar de frischheid er van: het doorschijnende inkarnaat, dat in den dampkring van *Parijs* zoo zelden en dan nog slechts kortstondig gevonden wordt. Hare bescheidenheid in houding en manieren, hare weinige spraakzaamheid, hare koele hoffelijkheid lieten destijds de vrouw vol geest en vernuft niet raden, die zich later in den gezelschapskring bij Madame DE STAEL deed opmerken, en die, toen zij reeds ver voorbij den tijd harer jeugd was, nog in staat geweest is, mannen als CHATEAUBRIAND en BALLANCHE in geestdrift te brengen. Weldra nogtans ontdekte men, dat haar gedrag eene bestudeerde rol was, en dat zij, hetgeen haar was opgegeven, met zorg vervulde. Haar man, die haar vader had kunnen zijn, scheen haar alleen genomen te hebben, om de *honneurs* van zijn huis op te houden, en er regt veel menschen heen te lokken. Hetgeen haar nog meer onderscheidde was de sierlijke, maar tevens kostbare eenvoudigheid harer kleeding, die zeer afstak tegen de bonte pronkzucht, welke in den tooi van andere dames door-

straalde. Madame RECAMIER droeg niets dan ligte, door frischheid schitterende kleederen van het fijnste luchtigste en witste *Indische* neteldoek, en geene andere kleinooden, dan twee of drie snoeren uitgelezen parelen. Deze eenvoudigheid, die ontegenzeggelijk van haren fijnen smaak getuigde, kwam, naar men zeide, haren man jaarlijks op honderdduizend francs te staan. Haar bed was met eene kleine kanten sprei versierd, welke men op dertigduizend francs schatte. De overige huisinrigting was op diezelfde leest geschoeid. — Een jaar daarna was het huis RECAMIER uit de handelswereld verdwenen.

»De innemendste vrouw uit dien tijd was, in mijne oogen, nog steeds Madame TALLIEN; die Madame TALLIEN, van welke men zoo veel kwaads gesproken en die meer goed gedaan heeft, dan menige heilige. Zij was van geboorte eene Gravin CABARRUS; haar vader had het plan tot de St. Karlos-bank te *Madrid* ontworpen, en was met zijne nog zeer jonge dochter naar *Parijs* gekomen. Met haar zestiende jaar werd zij de gemalin van den Markies FONTENAY, die in korten tijd zijn vermogen verteerd had, en emigreerde, na in eene scheiding bewilligd te hebben. De bloeijende TERESA bleef in *Frankrijk*, waar hare jeugd en schoonheid, hare verhitte begrippen en de omwenteling voor haar zoo vele gevaarlijke klippen werden.

»Men heeft haar de VENUS der revolutie genoemd, en inderdaad was zij een klein meesterstuk der natuur. Sedert moeder EVA had er misschien nog geene zoo verleidelijke vrouw bestaan; geene harer zusteren verstond zoo innemend te glimlagchen als zij. Alles bewonderde hare welgevormde leest, haar schoonen arm, de lieftalligheid harer bewegingen. Aan niets kon de geringste onvolkomenheid bespeurd worden, dan aan haren neus; doch deze kleine onregelmatigheid werd te naauwer nood bemerkt bij den verblindenden glans harer oogen, die zoo vele veroveringen gemaakt hadden. — Maar hare beroemdheid grondde zich op nog geheel andere voortreffelijkheden dan die, welke een schoon gelaat verleent: op eene alles overtreffende goedheid van hart; op een gevoel van menschlievendheid, dat geene opofferingen ontziet; op de menigte ongelukkigen eindelijk, welke zij aan den dood ontrukt had. De Markies DE PAROY, wiens vader door haar gered was geworden, zeide van haar:

»Ik ben getuige geweest van het goede, dat zij gedaan heeft, maar ook tevens getuige van hetgeen zij leed, niet al het goede te *kunnen* doen, wat zij wilde." Nimmer heeft het menschelijke hart eene grootere lofspraak ontvangen.

»Madame TALLIEN heeft zich eene plaats in de geschiedenis verworven. De gedrogten uit de Conventie, met name de beruchte COLLOT D'HERBOIS, beschuldigden haar, dat zij door de kracht harer bekoorlijkheden den gang der revolutie gestuit had. Inderdaad was het ophouden der proscriptiën te *Bordeaux* en het levensbehoud van vele reeds voor het schavot bestemde menschen de prijs harer gunstbewijzen jegens den Proconsul der republiek, die naar gemelde stad gezonden was, om er het laatste overschot der Girondijnen te verdelgen. De schoone TERESA had met de Girondijnen in verband gestaan. Na hunnen val wilde zij zich naar haren vader in *Spanje* begeven. Te *Bordeaux* werd zij, als verdacht, in den kerker geworpen. Nu vormde zij het ontwerp om TALLIEN, dien zij reeds uit *Parijs* kende, voor haar lot en voor dat van verscheiden anderen, die met haar in denzelfden kerker zuchteden, te winnen. Hare eerste zamenkomst met hem verschafte haar reeds eene volledige overwinning, waarvan zij met evenveel bekwaamheid als moed gebruik maakte. Men verhaalde, dat elke harer blikken den verschrikkelijken inquisiteur eene genadeverleening ontwrong. Mij dunkt, dat de menschheid over zulk een gedrag niet behoeft te blozen.

»Madame TALLIEN droeg ook vermogend bij tot den uitslag van den 9 Thermidor, die aan de bloedige overheersching van ROBESPIERRE een eind maakte. Toen zij naar *Parijs* teruggekomen was, nam men haar andermaal gevangen, ondanks de stappen, welke de destijds nog magtige TALLIEN te haren behoeve gedaan had. Alstoen beproefde zij eene omwenteling op hare manier. Den 7 Thermidor schreef zij aan TALLIEN, »dat zij van ROBESPIERRE's val gedroomd had, maar dat de jammerlijke bloohartigheid van TALLIEN er schuld aan was, dat zij in *Frankrijk* niemand meer vinden zou, om haren droom tot waarheid te maken." Deze krachtige taal mistte niet de vereischte werking te doen. Op den 9 Thermidor bestijgt TALLIEN, die nog steeds door eenen alvermogenden hartstogt voor de schoone gevangene bezield was, het spreekgestoelte, beschuldigt van daar opentlijk den dwingeland,

en bewerkt diens val. Tot belooning ontvangt hij de hand der vrouw, die hij aanbad: den 28 December 1794 werd zij zijne gade. Reeds door deze daad alleen zou Madame TALLIEN met evenveel regt een nationaal gedenkteeken verdiend hebben als die beroemde JOHANNA maagdelijker gedachtenis. Deze deed den moed van een zwakken koning herleven, de andere ontwapende de woede van alvermogend gewordene schrikgedrogten. (*)

»Zelfs op het lot van den man, die, kort na den hier verhaalden ommekeer, met zulk een voorbeeldeloozen luister begon te schitteren, bleef Madame TALLIEN niet zonder invloed. Men verhaalde dat, kort na de belegering van *Toulon*, een jong mensch zich aan haar liet voorstellen. Die hem binnenleidde was een harer vertrouwde bedienden en heette BATTISTE. Het jonge mensch verklaarde, dat hij van alles ontbloot was, en wees haar, als bewijs, zijn rok, door welken de ellebogen naar buiten zagen. »Burger TALLIEN" moet hij haar gezegd hebben, »heeft thans over alles te gebieden; dat hij toch zoo goed wilde zijn, mij laken van het maximum te doen uitreiken!" Eenige dagen daarna moet BATTISTE den verzoeker, wien zij hare hulp had toegezegd, een stuk laken gebragt hebben, en deze aldus verhoorde verzoeker was niemand anders dan de toekomstige Generaal BONAPARTE.

»Zoo men al genegen mogt zijn deze anecdote in twijfel te trekken, dit ten minste is zeker, dat de jonge BONAPARTE middel vond, om in het *salon* van Madame TALLIEN toegang te erlangen, dat hij daar BARRAS ontmoette, en Madame BEAUHARNAIS leerde kennen, die destijds de vertrouwde vriendin der schoone gastvrouw was. Deze vriendschap dagteekende nog uit den kerker, waar zij, tijdens het schrikbewind, te zamen gevangen gezeten hadden. Sedert dien tijd waren zij bijna onafscheidelijk geworden; men zag ze altijd bij elkander en altijd op gelijke wijs gekleed. Toen BONAPARTE Consul geworden was, handelde hij niet zeer grootmoedig jegens zijne schoone beschermster. Er was hem, gedurende den krijgstogt in *Egypte*, zoo als men zegt, een vloo in het oor gezet, en velerlei geschreven over den vertrouwden omgang zijner gemalin met Madame TALLIEN. Het

(*) Of de vergelijking van Madame TALLIEN met AGNES SOREL niet nog iets juister geweest zou zijn dan met JEANNE D'ARC, laten wij aan de beslissing van den lezer over.

eerste wat hij, bij zijne terugkomst, van JOSEPHINE vorderde, was, dat zij met hare vriendin zou breken. De poorten der Tuileriën bleven voor de vrouw gesloten, van welke een eenige blik toereikend geweest was, om aan den gang der revolutie eene geheel andere rigting te geven. Ik geloof intusschen, dat de kleine *écarts* der schoone Dame den Eersten Consul slechts een voorwendsel tot zijne strengheid geleverd hebben. De tegenwoordigheid eener zoo beroemde persone als Madame TALLIEN, welker invloed op schoonheid en geest gegrond was, hinderde hem, en deed hem misschien vreezen, dat zij, eenmaal ten hove toegelaten, aldaar in vele dingen een lastig overwigt zou kunnen erlangen. Hij plaatste bij zijne gemalin eene dame, wier zeden haar tot een toonbeeld maakten van geregelde levenswijze, en die even uitstekend was in kundigheden als in gedrag, te weten Madame DE RÉMUSAT, geboren DE VERGENNES, kleindochter des Ministers van dien naam onder LODEWIJK XVI. Over het algemeen was NAPOLEON, toen hij aan het gezag was gekomen, er op gesteld, zich met oude namen te omringen, en in het geval, waarvan wij spreken, kon hij inderdaad geene gelukkiger keuze doen. De gesprekken met Madame DE RÉMUSAT vormden voor NAPOLEON, zoo wel als voor TALLEYRAND, het meest geliefkoosde onderhoud.

»Madame TALLIEN gedroeg zich tegenover de nieuwe regering zoodanig, dat ook niet het ligtste verwijt haar treffen kon. Hare grondstellingen, zoo wel als haar smaak, waren niets minder dan anti-monarchaal. Hare betrekkingen met de voorstanders der Republiek waren slechts toevallig geweest; men had haar zelfs verdacht gehouden, tijdens den 13 Vendémiaire, aan de woelingen ten behoeve eener Monarchie niet vreemd gebleven te zijn. Onder het *Directoire* was haar *salon* de verzamelplaats van alles, wat eenigen invloed bezat. De schoone vrouw oefende een groot vermogen uit op BARRAS en bediende zich van hem om voor dezen en genen gunsten te erlangen, hetgeen haar den bijnaam van *Notre Dame de bon secours* verwierf. Generaal VALENCE, wiens vrouw zij gered had, bragt dit woord in zwang. Sedert den 18 Brumaire echter nam zij eene volstrekte onzijdigheid in acht. Bij mijne aankomst te *Parijs* had zij zich van TALLIEN formeel doen scheiden, nadat zij reeds lang met hem niet meer had zamengewoond.

Men kan wel denken, dat zij de eerste gelegenheid hiertoe had aangegrepen, daar zij hem geene eigenlijke liefde toedroeg. Onder het *Directoire* had daarenboven TALLIEN reeds allen invloed verloren, en hij zag zich eindelijk genoodzaakt, eenen ondergeschikten post bij het Contrôle van *Egypte* aan te nemen. (*)

»Nog altijd ontving zij gezelschap, maar zonder eenige praal. Haar verklaarde minnaar was destijds de Heer GAUDIN, later Hertog van *Gaëta*. In het jaar 1805 huwde zij den Graaf CARAMAN, die naderhand bij erfenis den titel van Prins van *Chimay* verkreeg, en van dien tijd af was haar gedrag onberispelijk. Deze echtvereeniging werd echter kerkelijk niet erkend, dan na den dood van den Heer DE FONTENAY, haren eersten gemaal; de met TALLIEN aangegane verbindtenis was nooit kerkelijk ingezegend geworden, en dus door scheiding ontbindbaar.

»Welk oordeel men over het levensgedrag dezer vrouw ook moge vellen, zij verdient vele verontschuldiging, omdat zij gewigtige diensten bewezen, veel ongeluks afgewend en steeds geijverd heeft in wèl te doen. De ter dood bestemden, welke zij aan het schavot heeft ontrukt, zullen gewis van den hemel genade voor haar hebben afgesmeekt. Met een goed geweten kon zij zeggen: »Nooit heb ik eene traan doen vergieten, nooit haat toegedragen, nooit den wensch gekoesterd mij te wreken." Deze woorden sprak zij tot haren zoon EDUARD, toen die haar zeide, dat men *Mémoires* over haar wilde uitgeven. De Heer DELATOUCHE heeft haar in zijnen roman wezenlijk mishandeld. — Zij stierf in 1835 aan eene leverziekte, en had tot aan het eind hares levens een groot gedeelte van hare schoonheid weten te behouden.

»De Eerste Consul deelde den tijd, dien de staatszaken hem overlieten, tusschen *Malmaison* en *St. Cloud*. Te *Malmaison* zocht hij van zijne afmattende werkzaamheden verademing, tusschen de bedden van bloemen en zeldzame gewassen, welke zijne beminnenswaardige gemalin aldaar tot voorwerpen van hare zorg en liefhebberij gemaakt had; te *St. Cloud* overpeinsde hij de stappen tot zijne aanstaande

(*) Toen hij later hoorde, dat zijne vrouw den Prins DE CHIMAY zou huwen, zeide hij: »Laat zij doen wat zij wil, de naam TALLIEN zal haar toch bijblijven, al is zij dan ook nu *Princesse de Chimère* geworden."

keizermagt. Zoo even had men DAVID's schilderstuk van den overtogt over den *St. Bernard* ten toon gesteld; het kon als een titelvignet beschouwd worden van de groote geschiedenis, welke hij, die de hoofdfiguur dezer afbeelding uitmaakte, bestemd was eerlang te ontrollen. DAVID schilderde dit stuk driemalen; de drie tafereelen waren door niets onderscheiden dan door de kleur van het paard, dat den nieuwen CAESAR droeg. Het eerste, dat BONAPARTE zelf behield, vertoonde een bruin paard. De eene kopie ontving de Koning van *Spanje*, de andere kwam naar *Milaan*.

Te *St. Cloud* hield de Eerste Consul ook het eerste groote *lever*, waarop de vreemde dames ontvangen moesten worden. Dit schouwspel, want het was er een, had op een zeer regenachtigen dag der maand Februarij plaats. Het was tegen het middaguur aangezegd, en ieder haastte zich, om er ten bepaalde tijde te zijn. Het doorluchtige paar verscheen echter eerst ten vijf ure.

Nooit zal ik het ongemak van dien dag vergeten. Ieder was *en grande tenue:* de groot-ambtenaren, Ministers, Staatsraden, droegen een nieuw kostuum met verscheiden borduursels in zijde; — alle dames waren kostbaar getooid. De Gezanten en vreemde Ministers waren, ondanks het slechte weder, in hunne prachtigste ekwipaadjen verschenen. Alleen de *Oostenrijksche* Ambassadeur maakte hierop eene uitzondering; hij kwam in een oud, leelijk rijtuig, door twee ellendige knollen getrokken. Zijn geborduurde rok, zonder kraag, was nog, naar hetgeen vrolijke spotters beweerden, uit den tijd, toen hij, kort na het huwelijk van MARIE ANTOINETTE, Keizer JOSEPH naar *Frankrijk* begeleid had. Dit belette nogtans niet, dat de oude Diplomaat te *Parijs* zeer gezien en bemind was.

»Ik had tijd genoeg om de galerij van *St. Cloud* te leeren kennen, die destijds juist niet rijk aan meesterstukken was. Aller aandacht was op de boven vermelde schilderij van DAVID gevestigd. Men had de oplettendheid chocolade, madera en soortgelijke ververschingen te doen voordienen, en ik kan verzekeren, dat het buiten deze voorzorg niet zonder flaauwten zou zijn afgeloopen.

De receptie-zaal lag ter regterzijde van de galerij. De dames spoedden zich post te vatten, uit vrees geene plaats te zullen vinden. De ongeduldigste en die zich vóór alle an-

deren in het oog wilde doen vallen, was Prinses D., die zich in het hoofd had gezet, dat zij de aandacht van den Eersten Consul had getrokken. Zij vertoonde nog eenige overblijfsels van schoonheid, en schitterde met behulp harer diamanten als eene zon. Ik was nieuwsgierig de ontwikkeling dezer zonderlinge krankzinnigheid te zien, en plaatste mij naast haar. Eindelijk verkondigt de *huissier* de nadering der doorluchtige personen; de dubbele deuren openden zich, en reeds bemerk ik, dat mijne Prinses zenuwachtig aangedaan begon te worden. De Eerste Consul droeg de groene uniform der *guides* te paard; zijne gemalin een kleed van witte, zeer dikke zijden stof. Zij begon haren rondgang links van de deur, door welke zij binnengetreden was; haar gemaal volgde haar op een kleinen afstand. Zeer tevreden scheen hij over den schitterenden kring, die de zaal vervulde; over de verzameling van al wat beroemd en voornaam was, die zich bijna verdrong, om hem hulde te brengen en eenen blik van hem te ontvangen. Madame JOSÉPHINE was in eenige verlegenheid, om verpligtende uitdrukkingen voor elk der aanwezigen te vinden; daar zij de meesten niet kende en hunne namen voor het eerst uit den mond van den *préfet du palais*, die haar volgde, vernam. De hartkloppingen der *Russische* Prinses werden sterker, hoe nader de man, die het voorwerp harer vereering was, ons kwam. Aan hare regterhand stond eene *Italiaansche* dame, zeer bescheiden in hare houding en tooi, van middelbare grootte, en van middelbare schoonheid; maar met gelaatstrekken vol verstand en geest. Voor deze dame bleef de Eerste Consul staan; zeer genadig sprak hij, ten minste wel vijf minuten lang, met haar; vervolgens ging hij zwijgend bij Madame D. voorbij, vergenoegde zich met eene koele buiging van den hals, en verwaardigde zich daarbij te naauwer nood haar aan te zien. Dit was voor eene zoo hoog gespannen eigenliefde te veel; de goede vrouw was niet sterk genoeg, om eene zoo grievende teleurstelling te verdragen; zij verloor alle *contenance*, en hare knieën knikten. Gelukkigerwijs spoedde het tooneel ten einde. Bij het afklimmen van den grooten trap moest de Prinses zich laten ondersteunen; zij verzocht den Heer DE TALLEYRAND, die in de nabijheid was, haar de dienst te willen bewijzen, voor haar verlof te vragen, om in eene der zalen van het *rez de chaussée* eenigzins op haar verhaal te komen, alvorens naar *Parijs* terug te kee-

ren. Er ontbrak niet veel aan, of dit avontuur zou haar op het ziekbed geworpen hebben.

»Terwijl ik hier deze anecdote van Prinses D., die, op hare kleine ijdelheden na, eene beminnelijke en voortreffelijke dame was, verhaal, herinner ik mij eene andere *Russin*, die omstreeks denzelfden tijd mede in iets zeer belagchelijks verviel. Zij had in hare jeugd bij de *Petersburger orgies tant soit peu* eene rol gespeeld. Eerefreule bij Keizerin KATHARINA zijnde, moet zij zelfs, naar luid van MASSON's *Mémoires russes*, die in 1801 het licht gezien hebben, wegens eenige onvoegzaamheden ernstig zijn bestraft geworden. Te *Parijs* beving haar de lust, om, voor de buitenlanders en de nieuwe *fashionables*, *salon* te houden. De hemel mag weten, hoe zij op het denkbeeld verviel, om met de gemalin van den Eersten Consul in eene vertrouwelijke betrekking te willen treden. Na vele vruchtelooze pogingen gelukte het haar, eindelijk, op zekeren dag, toegang in de kleine appartementen der Tuileriën te erlangen. Zij was nu de echtgenoot van een Senaatslid, was ver *sur le retour*, en zonder eenig spoor van schoonheid; doch het ontbrak haar niet aan eene zekere lieftalligheid en aan een zweem van vernuft. Beide deze eigenschappen werden met alle kracht te werk gesteld, om van haar, naar wier vriendschap zij trachtte, eene goedgunstige ontvangst te verwerven. Aan haar geheel gedrag zou men haar voor eene *Russische* bespiedster hebben kunnen houden. Madame BONAPARTE leed dien dag onder eene verkoudheid, die haar dwong, veelvuldig gebruik van haren zakdoek te maken. Nu gebeurde het, dat deze doek haar ontviel. De *Russin* raapte dien snel van den grond op. Madame BONAPARTE wil haar den doek weder afnemen en verontschuldigt zich daarbij in de wellevendste uitdrukkingen over hare onbehendigheid; doch wat zij doet of niet, haren doek krijgt zij niet weder. Men drukt dien aan het hart; men bidt, dien te mogen behouden; men smeekt, dit stukje batist, als eene dierbare gedachtenis van dit gelukkig oogenblik, te mogen bewaren. Vruchteloos wordt het aanzoek afgewezen; de verzoekster volhardt, en draagt haren vochtigen buit, zorgvuldig in haren boezem verborgen, met zich naar huis. Men kan wel begrijpen, dat ook deze dwaasheid rijke stof tot lagchen opleverde. — Met de arme Madame ***, wier *salon* ik van tijd tot tijd bezocht, uit hoofde van zekere personen, die men er aantrof, liep het zeer slecht af. Een

paar jaren na deze zakdoek-historie werd zij uit *Parijs* verdreven, omdat zij te haren huize een *tripot* hield. De hazardspelpachters, zich grondende op hun uitsluitend voorregt, hadden eene klagt tegen haar ingebragt. — Hare *soupers* waren mede bekend als de slechtste van geheel *Parijs*. Gewoonlijk begonnen zij met eene zoo dikke soep van rijst, dat aan deze alleen ook de sterkste eetlust reeds genoeg had.

De familie van den Eersten Consul leefde, zijn zwager MURAT uitgezonderd, die Gouverneur van *Parijs* was, zonder opzien te verwekken. Zijne moeder, eene achtingwaardige vrouw, op wier smaak en gewoonten de fortuin van haren zoon niet den geringsten invloed had, vertoonde zich aan het nieuwe hof niet. JOSEF, de oudste broeder, was met de geheime policie belast. LUCIEN was zoo even uit *Spanje* teruggekomen, werwaarts hij met eene zending was afgevaardigd geweest, en van waar hij de eerste fraaije schilderstukken der *Spaansche* school, die men in *Frankrijk* te zien kreeg, had medegebragt. Destijds gold hij voor eenen bewonderaar van Madame RECAMIER. Ontegenzeggelijk had hij op den dag van den 10 Brumaire zijnen broeder gewigtige diensten gedaan; maar zijne grondbeginselen smaakten nog te zeer naar het Republikeinsche stelsel, en naar de school van SIEIJES, om met de inzigten van den aanstaanden Keizer bijzonder te strooken. LOUIS BONAPARTE was ter gelegenheid der troonsbestijging van Keizer ALEXANDER naar *Rusland* gezonden geworden. Hij was een voortreffelijk jong mensch, met uitmuntende gaven van hart en hoofd, vrij van alle trotschheid, aan de studie toegedaan, en van al de gebroeders misschien de meest geschikte om een volk gelukkig te maken. Echter droeg hij reeds toen de kiemen der ziekte in zich, die hem geheel zijn leven door heeft gefolterd. Des Consuls oudste zuster ELISA, die in vroeger tijd een onverstandig huwelijk gesloten had, verscheen niet in gezelschap. Overigens was zij de geestigste der drie zusters, ofschoon het ook de overige niet aan vernuft ontbrak. CAROLINE, MURATS gemalin, bezat ontegenzeggelijk de beste manieren, en beviel daardoor algemeen. PAULINE, *la beauté de la famille*, had kort te voren haren gemaal, den Generaal LECLERC, voor *St. Domingo* verloren. Zij was eenigzins eigenzinnig, maar toch NAPOLEONS lieveling. Even-

wel hield hij haar voor ligtzinnig en onbedachtzaam; ook daarom niet in staat met achtbaarheid eenen troon te kunnen bekleeden. Zij moest zich derhalve met het groote vermogen van Prins BORGHESE vergenoegen, die, geloof ik, van al hare aanbidders de minst begunstigde was.

»Des Consuls eigene gemalin was van geene staatkundige beduidenis; alleen aan haren hoogen stand had zij de opmerkzaamheid, die men haar bewees, te danken. Deze negatieve hoedanigheden bevestigden haar waarschijnlijk in de gunst van haren gemaal, die eene vrouw, welke door haren geest schitterde en zich in zaken van staat mengde, zeker ongaarne naast zich zou hebben gezien."

De schrijver, die over het algemeen zich niet zeer gunstig voor JOSEPHINE toont, spreekt hier in harde uitdrukkingen over hare spilzucht. Hij beweert, dat zij reeds in het eerste jaar van het Consulaat voor twaalfmaal honderdduizend francs schulden gemaakt had, en dat DE TALLEYRAND en OUVRARD de zaak in orde gebragt en het te kort gedekt hebben. In later tijd waren hare schulden weder tot tien millioen aangegroeid.

»Het eenigste bruidsgeschenk van BONAPARTE aan zijne gade," zegt hij verder, »was een zeer eenvoudig halssieraad: eene van hair gevlochtene keten, die tot slot een gouden schild had, waarop in émail de woorden stonden: *au destin* (aan het noodlot). — Als NAPOLEON in later tijd van zijne beide gemalinnen sprak, was hij gewoon te zeggen: »de eerste vroeg nooit om geld, maar overal had zij schulden; de andere aarzelde nimmer om geld te vragen, wanneer zij 't niet meer had, 't welk nogtans niet dikwijls gebeurde. Nooit dacht zij er aan iets te koopen, dat zij niet betalen kon." — De *secrétaire des commandemens* van Keizerin JOSÉPHINE was de ongelukkigste mensch, die er leefde. Onophoudelijk zag hij zich bedreigd: òf hij liep gevaar, bij zijne gebiedster in ongenade te vallen, wanneer hij geene toereikende middelen tot hare dolle verkwistingen wist te verschaffen; òf hij moest, wanneer het hem niet gelukte de schuldeischers tot zwijgen te brengen, den toorn van zijnen heer verduren, en ieder weet, welken schrik NAPOLEONS gramschap inboezemde. — Madame JOSÉPHINE schreide ligt, en om de onbeduidendste reden; maar, zoo ras Madame GERMOND, toenmaals de beroemdste kleedermaakster, of DUPLAN, de bekwaamste kapper, haar het een of

ander nieuw uitgedachte tooisel aanboden, of haar een nieuw stel juweelen gebragt werd, vergat zij alles wat haar een oogenblik te voren nog diep had bedroefd. BOURIENNE beweerde, dat haar leven zeer kort zou voorkomen, als men er den tijd van aftrok, dien zij met schreijen en met in den spiegel kijken had doorgebragt. Doch Madame BONAPARTE had ook andere, zéér achtingwaardige eigenschappen. Zij was met de trouwste liefde aan haren echtgenoot gehecht; evenwel nog méér aan zijnen roem dan aan zijnen persoon. Zij was de teederste moeder, zeer bezorgd voor hare verwanten, en over hare grenzenlooze weldadigheid is maar ééne stem.

»De Eerste Consul, die in den vroegsten tijd van zijn echtverbond zijne gade werkelijk beminde, koesterde eene gelijke genegenheid voor hare kinderen. Haar zoon, EUGÈNE BEAUHARNAIS, was in den tijd, waarvan ik spreek, officier bij de *guides* der Consulaire garde. Hare dochter, HORTENSE, die door al te groote liefde harer moeder bedorven, maar toch met de uiterste zorg door Madame CAMPAN opgevoed en onderwezen was, trachtte naar eenen troon. LOUIS BONAPARTE was voor haar bestemd; doch nimmer zijn twee menschen minder voor elkander gepast geweest. Op den dag hunner bruiloft was reeds hunne scheiding voorbereid."

In den verderen loop zijner schildering van het tijdstip gaat onze Schrijver over tot het vermelden der staatkundige gebeurtenissen, die de verbreking van het traktaat van *Amiens* voorafgingen en vergezelden. In dit overzigt van zaken, genoegzaam algemeen bekend, zullen wij hem niet volgen.

IETS OVER DE GEORGISCHE VROUWEN.

In *Europa* — zegt een *Duitsch* reiziger — stelt men zich, onder eene *Georgische*, gewoonlijk eene vrouw voor van rijzige, slanke, schoone, verlokkende gestalte; met een overvloed van zwart, golvend haar, lang genoeg om de harten van al wat man heet er mede te verstrikken; met een open, edel voorhoofd, en met een paar oogen, die alle verborgenheden der zinnen- en zielenlust in hunne donkere raadselachtige tooverkringen besloten houden. Haar gang, denkt men, is wellust. Vreugde gaat haar vooraf en bewondering

volgt haar. De bloemen, die zij vertreedt, zien stervende, nog trillend van lust, naar haar op, en zenden hare geuren der schoone vrouw als offers van zoete verrukking na. Met zulke denkbeelden komt de vreemdeling gewoonlijk naar *Georgië* en — vindt zich deerlijk te leur gesteld. De reizigers, die met zoo hoog gespannen verwachtingen het door geschiedenis en volksverhalen als met een *nimbus* omgeven land betreden, blijven òf hardnekkiglijk hunne opgevatte meening vast houden, òf zij slaan tot het ander uiterste over en vinden alles morsig, leelijk, walgelijk, zelfs om van te beven. De waarheid ligt in het midden. Het *Georgische* volk is, over het algemeen genomen, een van de schoonste volken der aarde. Rijzige, forsche mansgestalten; slanke, schoon gebouwde vrouwen, met regelmatige, niet zelden edele gelaatstrekken en groote fraaigeteekende oogen, ontmoet men er overal, en in grooter menigte dan bij andere volken; de *Tscherkessen*, *Armeniërs* en *Grieken* misschien uitgezonderd. Maar, ofschoon ik een groot vereerder van de vrouwen ben, moet ik hier toch onvoorwaardelijk den schoonheidsprijs aan de andere sekse toekennen. Met dit oordeel stemmen al die bewoners van *Georgië*-zelf in, die tot de beschaafde klasse behooren, en oog, smaak en onpartijdigheid bezitten. Ik moet er nog bijvoegen, dat die hoogere schoonheid, waarin hart, geest en gemoed, uit oog en gelaat, als uit eenen spiegel terugstralen, aan den geheelen *Kaukasus*, bij de vrouwen evenmin als bij de mannen, te vinden is. Ik heb schier alles gezien, wat *Georgië* aan vrouwen schoons bevat, maar geen aangezigt is mij voorgekomen, dat mij geheel voldaan heeft; niettegenstaande de bevallige kleederdragt der bewoonsters van dit land veel bijdraagt, om hare bekoorlijkheden te verhoogen. (*) Aan het gelaat ontbreekt geheel en al die edeler, zielvoller uitdrukking, welke aan dat der *Europesche* schoonen zulk eene eigenaardige tooverkracht bijzet. Deze laatsten kunnen nog liefde wekken en harten winnen, zelfs wanneer haar bloeitijd reeds lang verstreken is; doch bij eene *Georgische* is met den bloei der jeugd alles voorbij. Het oog, dat, ondanks zijn schijnbaar vuur, niets dan rust en trage wellust teekende, wordt dan mat van uitdrukking; de reeds op zich-

(*) Het hoofdtooisel echter, dat het reeds van nature zeer lage voorhoofd der *Georgische* vrouwen nog ten halve bedekt, moet hiervan worden uitgezonderd.

zelve de schoonheidsgrens een weinig te buiten gaande neus, begint zich, door het vroegtijdig invallen der wangen, in zulk eene onnatuurlijke grootte te vertoonen, dat er velen zijn, die gelooven, dat zij met de jaren in omvang toeneemt; en de boezem, die hier te land geene zeer verborgen rol speelt, krijgt al zeer vroeg een ontdaan en verkwijnd voorkomen. — Voegt men nu hier nog bij de in *Georgië*, bij jong en oud, algemeen heerschende gewoonte, om wit en rood blanketsel op te leggen, dan begrijpt men ligt, dat die verschijnselen, in verband met deze en andere in het oog loopende toilet-kunsten, geen zéér gunstigen invloed op de meening van den beschouwer kunnen uitoefenen. De *Georgiërs* zijn, gelijk ik reeds gezegd heb, in het algemeen een schoon volk; maar in *enkele* schoonheden wordt het zeker door elk beschaafd land overtroffen. Het is niet tegen te spreken, dat men de hoogste schoonheid slechts kan aantreffen onder een volk, dat op eenen hoogen trap van beschaving staat. De drie schoonste vrouwen, welke ik in mijn geheele leven gezien heb, waren twee *Russische* en eene *Duitsche*.

Hetzelfde onderscheid, dat zich in het persoonlijk voorkomen van eene *Georgische*, vergeleken met eene *Europesche* vrouw vertoont, heerscht ook in haar toilet. Eene *Europesche* wint aan bekoorlijkheid, hoe nader men haar leert kennen; het aanvankelijk minst treffende gezigt kan ons ten laatste betooveren, door de stille welsprekendheid van het oog, door de fijne uitdrukking van den mond, en door het spel der gelaatstrekken; even gelijk hare eenvoudige kleeding ons steeds meer bevalt, naar mate wij er de bijzonderheden naauwkeuriger van beschouwen, en overal smaak en netheid ontdekken. Bij eene *Georgische* is dit alles anders. Alles verblindt bij den eersten opslag en verliest bij nader onderzoek. Het beschilderde gezigt en de schilderachtige kleeding — alles is op effekt berekend, en inderdaad kan men zich niets bekoorlijkers voorstellen, dan eene *Georgische*, op eenigen afstand gezien. Bijzonder grootsch is de indruk, wanneer men bij plegtige gelegenheden, de bewoneressen van *Tiflis* bij honderden verzameld ziet. Met langzamen, statigen tred treden zij dan voort, de eene in den korten, door zijne schitterende kleuren het oog verblindende *sarafan*, de andere omsluijerd met de lange, witte, geheel het lijf bevallig omslingerende *tschadra*, welke zij zoo kunstig weten te dragen, dat bij de schoonen de fijne leest en slanke gestalte daardoor

naauwkeurig afgeteekend worden, terwijl bij de leelijken al wat het oog beleedigt er door bedekt wordt. Haar hoofdtooisel, naar eene kroon gelijkende, geeft haar het voorkomen van koninginnen; de kleine voeten schijnen, in de, door wijde pantalons van roode zijden stof overgolfde, hooge en sierlijke pantoffels, nog kleiner dan ze zijn, en de algemeen aangeborene bevalligheid in gang en houding maakt de begoocheling volkomen. Alleenlijk behoort men, gelijk hierboven reeds is aangemerkt, het oogverblindend tooneel een weinig uit de verte te zien.

TWEE BLADZIJDEN UIT EEN DAGBOEK.

(Naar 't Hoogduitsch.)

Eenigen tijd geleden had te *Mainau* het geval plaats, dat kort na elkander verscheiden kinderen, in de eerste maanden van hun leven, kwamen te overlijden. In zeker godvruchtig huisgezin werd veel over die sterfgevallen, over de magteloosheid der toegediende geneesmiddelen, over de liefheid der gestorven kinderen en over de droefenis hunner ouders gesproken. »Wat of er nu wel van deze kinderen worden mag?" vroeg eens, toen het gesprek weder op dit onderwerp kwam, de jonge EDUARD, een zoon uit dit gezin. »Het leven op de aarde," zeide hij, »is immers eene voorbereiding tot het leven hier namaals; en vader zei onlangs nog, toen van den zelfmoord gesproken werd, dat de mensch eene vrucht is, die eerst dán geplukt wordt, wanneer zij rijp is. Dit is van oude lieden zeker volkomen waar; maar, wat moet men denken van de kinderen, die zoo onrijp afvallen? Hoe kan de korte tijd van hun leven eene voorbereiding tot de eeuwigheid zijn, daar zij zelfs nog niet het gebruik hunner zinnen, laat staan van hun verstand gehad hebben? Het is iets, dat ik in het geheel niet begrijp."

— »Dat is waar ook!" viel MATHILDE hem hier in de rede; »Ik heb er nog nimmer aan gedacht; maar ik geloof, dat EDUARD gelijk heeft. Men kan er niets van begrijpen. Wat denkt *gij* wel, moederlief, dat er van de kinderen wordt, die zoo jong sterven?"

— »Ik weet het niet, kind!" antwoordde de moeder; »maar ik geloof vast, dat God voor hen zorgt, even als voor

ons allen, en dat, wanneer Hij hen van deze aarde wegneemt, Hij daar zeker zijne vaderlijke oogmerken mede zal hebben."

— »Dat is wel zoo, moederlief!" hernam MATHILDE »ik geloof dat gaarne; maar geheel en al stelt het mij toch niet tevreden. Ik zou er gaarne iets meer van weten. Grootvader zou het ons zeker wel kunnen zeggen." voegde zij, zich tot hem wendende, op verzoekenden toon er bij.

— »Lief kind," gaf de grootvader ten antwoord, »ik weet er niets méér van dan uwe moeder."

— »Maar ik wel!" viel MARIANNE schalkachtig glimlagchend hem in de rede.

— »Gij!" riepen de andere kinderen, half spottend. — »En hoe is die wijsheid u aangewaaid?" voegde EDUARD er bij.

— »Ik heb ze van de laatste kermis medegebragt," — gaf het vrolijke meisje kortswijlend ten antwoord — »Toen ik bij tante in de stad was, en het zoo verschrikkelijk regende, dat men geen voet buiten de deur kon zetten en zelfs het hoofd niet uit het venster durfde steken om eens op straat te kijken, snuffelde ik overal rond naar het een of ander, om den tijd te verdrijven. Daar viel mij een boek in het oog, in zwart marokijn, en verguld op sneê, dat veel naar een gezangboek geleek. Het was echter geen gezangboek, maar er stonden toch heerlijke mooije dingen in, en wat er mij het meest in beviel was een hoofdstuk met het opschrift: »*Hoe het met de kinderen in den hemel gaat.*" Daaruit ben ik alles te weten gekomen, en daar ik zoo veel tijd had, zette ik mij neder, en schreef hetgeen mij het belangrijkst voorkwam in mijn dagboek."

— »Dat moet ik ook lezen!" riep MATHILDE.

— »Laat ons allen het eens hooren!" sprak de moeder.

En MARIANNE haalde haar dagboek en las er het volgende uit voor:

»Sommigen zijn van gevoelen, dat alleen die kinderen in den hemel komen, welke gedoopt en door den doop in het geloof der kerk ingewijd zijn. Dit gevoelen heeft geenen grond. Want de doop is niet datgene, wat den mensch het geloof of den hemel geeft; maar hij is slechts een teeken, dat wie in de gemeenschap der kerk geboren is, de middelen der wedergeboorte bezit. Men mag er dus niet aan twijfelen, of ieder kind, dat sterft, het moge gedoopt zijn of niet, en uit vrome of uit niet vrome ouders geboren zijn, den Heere

welgevallig is en naar Gods voorschrift door de engelen opgevoed wordt."

— »Dat is schoon! zeer schoon!" riep EDUARD uit, »als we maar wisten, of het zéker zoo is"

— »O het is zeker en gewis zóó," antwoordde MARIANNE. »Hoor maar verder! Het boek weet alles."

»De engelen vormen het kind tot goede gevoelens, en door deze tot erkentenis der waarheid; en wanneer het tot verstand en wijsheid gekomen is, wordt het in hoogeren hemel ingeleid en zelf een engel.

»Allen, die als kinderen sterven, komen in de andere wereld óók als kinderen, met hetzelfde kinderlijk gemoed; dezelfde onschuld in onwetendheid, dezelfde teêrheid in alles, en moeten als jonge planten, eerst opwassen om naderhand engelen te kunnen zijn. Want de gestorven kinderen zijn niet terstond engelen; maar slechts op den weg om engelen te worden, daar ieder, bij zijne intrede in de andere wereld, zich in denzelfden staat bevindt, waarin hij de aarde verlaten heeft. — Evenwel is de toestand der kinderen dadelijk hierin beter, dat hij de toestand is der onschuld, en dat het booze nog niet, door hunne vrije inwilliging, wortel heeft kunnen schieten in hunne harten; zoodat zij voor al het hemelsche goede vatbaarder zijn. Want onschuld is de eigenlijke zetel der waarheid, des geloofs en der volheid van liefde.

»Zoodra nu de kinderen van den doode zijn opgestaan, hetgeen onmiddellijk na hun verscheiden gebeurt, worden zij aan zoodanige vrouwelijke engelen toevertrouwd, die, gedurende haar leven hier op aarde, bijzondere teederheid voor kinderen gekoesterd, en ook God bij uitnemendheid lief gehad hebben. Deze, vervuld van die moederlijke teederheid, nemen de gestorvene kinderen als hare eigene aan, en elke dier vrouwelijke engelen neemt er zoo velen onder hare hoede, als hare liefde behoeft.

— »Och," riep MATHILDE, »dat is goed! Dan zullen die arme kinderen toch niet zonder moeder zijn! Wel is waar, het is hunne eigene moeder niet.... maar die hebben zij ook naauwelijks gekend. O, wat is dat vertroostend en schoon! — Hoe dikwijls heeft het mij diep bedroefd, wanneer ik dacht: die goede kleinen hebben misschien wel al het heerlijke, dat er in den hemel is; maar eene moeder hebben zij er toch niet! Hun dood zal mij nu veel minder smarten."

MARIANNE las voort:

»Nu zullen wij nog kortelijk zeggen, *hoe* de kinderen in den hemel worden opgevoed. Eerst leeren zij er spreken. In den beginne geven zij hunne aandoeningen slechts door een gemoedelijk stamelen te kennen, dat, naarmate de ziel denkbeelden ontvangt, allengskens duidelijker wordt. De verheugende hemelsche voorwerpen, die hen omgeven, maken zich meester van hunne neigingen, die allen uit onschuld voortkomen, en daar deze voorwerpen van geestelijken aard zijn, zoo dienen die neigingen hun daartoe, dat zij hen zulke hemelsche dingen in zich doen opnemen, welke den geest openen en er de vatbaarheid van uitbreiden.

»Na de voleinding van hun eerste levensperk komen zij in eenen anderen hemel, waar zij op nieuw door engelen onderwezen, en tot een hoogeren trap van kennis en volkomenheid gebragt worden. In den aanvang worden zij, door middel van treffende gelijkenissen en zinnebeelden, naar hunne vatbaarheid onderwezen, en alzoo van lieverlede nader en nader tot de wijsheid gebragt, welker wezen goedheid is.

»Het ware eene dwaling, te gelooven, dat vroeg gestorven kinderen onder de engelen altijd kinderen zouden blijven. In verstand en wijsheid genoegzaam gevorderd zijnde, worden zij engelen, en verschijnen dan niet meer als kinderen, maar als volwassenen. Dat bloeiperk huns aanzijns bereikt hebbende verouderen zij niet meer.

»De zetel van alle hemelsche, van alle goede dingen is onschuld. Daar de kinderen van deze aarde zijn weggenomen in hunne onschuld, ontwaakt in hen spoediger en zekerder, dan in de levenden op deze wereld, reine liefde voor waarheid en hetgeen goed is. En onder de leiding van hunne verhevene, reine en goede leermeesters komen zij veel spoediger tot wijsheid, dan op de aarde mogelijk is, zelfs bij de beste opvoeding."

— »Och, mijn hemel!" riep MATHILDE, »wie zou dan niet wenschen te sterven als kind, eer men iets kwaads bedreven, en dus reden heeft om te vreezen voor den dood! Maar van waar, lieve grootvader, zou de man, die het schreef, dit alles hebben?"

— »Ongetwijfeld uit zijn hart," sprak de oude man. »Het zijn de wenschen van een liefdevol gemoed, en wij mogen vertrouwen, dat de Goddelijke goedheid die hoop niet beschamen, maar op deze of dergelijke wijze vervullen zal."

HET PRISMA DER AANBIDDING. (*)

Elk looft en bidt den Heer in andre vorm en woorden;
Des Hoogsten dienst verschilt in alle wereldoorden,
En toch de Wet is één, voor ieder die Hem vreest:
„*Bemin uw naasten als u-zelven; God het meest.*"
o, Dat die liefdewet, in 't reedlijk hart geschreven,
Begrepen wierd door elk, die waarheid zoekt en leven!

Eens bragt het blind geval een kleine menschenschaar
Van onderscheiden land en kerken bij elkaâr.
Allengskens kwam 't geloof, door elk van hen beleden,
Ter sprake, en werd alras een bron van strijdigheden:
Elk prees het zijne, en vond des andren valsch. De haat
Deed zich reeds merken in den gloed van elks gelaat;
Toen vroeg een hunner stilte, en vrijheid om te spreken.
De man had 's werelds rond, in alle wereldstreken,
Doorkruist; als reiziger de sneeuw van 't noordsche strand,
Het zuider bloemtapeet, en 't stuivende oosterzand
Betreên; en overal beschouwde hij de menschen;
Niet slechts in steden, of aan drok bezochte grenzen,
Maar ook in veld en woud. Als ALLAH, BRAHMA, TIEN,
JEHOVA, GOD, had hij den Schepper eeren zien;
Doch nergens, waar zijn voet hem immer had gedragen,
Ontmoette hij een spoor van Godlijk onbehagen.
Alom gaf niet alleen de zonne licht en gloed,
En de aard gebloemte en vrucht, die 't leven streelt en voedt;
Maar ook de aanbidding van het Hoogst en Eenig Wezen —
Hoe 't wierd genoemd, hoe 't ook gediend wierde of geprezen —
Stortte overal in 't vroom en niet bedorven hart
De zelfde rust in vreugd, de zelfde kracht in smart,
En, of hem middaglijn of pooltrans overwelfde,
De mensch — hoe de eerdienst waar' — was overal de zelfde.
Hij vond alom besef van diepe afhanklijkheid;
Geloof aan Hooger steun, die veiligt en geleidt;

(*) Van onderscheidene kanten aangezocht, om aan dit Dichtstukje meer bekendheid te geven, doe ik zulks, in de hoop, dat het velen aangenaam moge zijn. — Het is welligt niet overbodig te herinneren, dat het licht, onder zekere voorwaarden, vallende op een prisma van driehoekig glas, een beeld doet verschijnen met al de kleuren van den regenboog, rood, oranje, geel, groen, blaauw, violet en purper, en dat de stralen van dit gekleurde beeld, tot een brandpunt vereenigd, weder wit zijn.

Als naam van den Geometrischen hoekpilaar, is 't woord prisma Onzijdig; ook als naam van 't Optische werktuig hoorde ik 't doorgaans zoo gebruiken, en gebruik 't zelf als Onzijdig, op dien dubbelen grond; hoewel 't, streng bezien, in den laatsten zin welligt Mannelijk zou moeten zijn. W.

Bij allerhande zwak en ondeugd, drift en zonde,
Gehechtheid aan den kring van eigen dak en sponde;
Behoefte aan liefde, die den levenskelk verzoet;
Ontzag voor oudren; trouw en zorg voor eigen bloed;
Gevoel voor vriendschap; zucht naar orde; moed tot strijden
Voor 't algemeen belang; voor 't lijden medelijden, —
En, boven alles, hulde aan d' Ongekende — aan God;
Met uitzigt, over 't graf, op straffe, of beter lot. —
Die reiziger nog forsch, hoewel reeds wit van grijsheid,
Door vreeze Gods en rijpe ervaring vol van wijsheid,
En wereldburger door zijn zwerven, vroeg het woord:
De twist bedaarde, elk zweeg, en 't bleef hem ongestoord.

»De strijd door u gevoerd is edel, is verheven,"
Dus sprak hij, »elk van u wil 't méést HEM eere geven,
Die Is en Was en Blijft. Indien ge elkander laakt,
Geschiedt het slechts uit drift, voor de eer van God, dien 't raakt. —
Maar toont die zelfde drift, waardóór ge u liet verwinnen,
U niet, dat ge *allen* God bemint, met ziel en zinnen!?
Wat twist gij dan? Waartoe gedreigd met blik en stem,
Die, door uw twist zelfs, toont bevriend te zijn in Hem?
Belijdt gij 't allen niet: God, liefdrijk en regtvaardig,
Is eeuwig, éénig, dank, prijs, eer, aanbidding waardig!?
Erkent gij 't allen niet, dat God een Vader is,
Die leven wekt uit dood, en heil uit droefenis!?"

»»Ja,"" riepen allen, »»ja! God, liefdrijk en regtvaardig,
Is eeuwig, éénig, dank, prijs, eer, aanbidding waardig!
Ja, wij erkennen 't, ja, dat God een Vader is,
Die leven wekt uit dood, en heil uit droefenis!" "

»Dus zijt ge in Hem bevriend, verbroederd," sprak de wijze.
»Gij allen hebt Hem lief. Hoe elk van u Hem prijze
En Hem aanbidde; 't zij geknield of neêrgestrekt;
Naar 't Oost of 't West gekeerd; ontbloot, of 't hoofd gedekt;
Of onder welken naam hij Hem in ootmoed nader:
Hij komt als minnend kind tot een beminnend Vader.
En — dat hij zóó Hem naakt; niet ànders — wordt bepaald
Door 't licht, dat uit God-zelf in zijne ziele daalt.
Uw ONDERSCHEID is dus Gods eigen welbehagen!
Ja. — Als HIJ éénheid wil, dan zal die ÉÉNHEID dagen;
Tot dàn is elke wijs van dienen, die 't gemoed
Des kinds bevredigt, Hem, den Hemelvader zoet."

Daarop een prisma van driehoekig glas aan allen
Vertoonend, en er 't licht der zon op doende vallen,
Vervolgde hij: »Aanschouwt die kleuren! Ziet, wat beeld
Van 't licht des geestes hier het stoflijk zonlicht teelt!
Al 't schoon des regenboogs zien wij onze oogen streelen.
Waarom niet ééne kleur? Waaróm, van wáár zoo vélen?

Dat rood, oranje, geel, licht-groen, blaauw, violet
En purper — spreekt, van waar? — Van boven; naar de wet
En 't willen van God-zelf.—Waartoe?—Om, door 't verscheiden'
Van schoon, die harmonie van schoonheid te bereiden. —
Nu smale 't rood op 't geel, of roepe 't groen: "*Aan mij*
Behoort de hulde! Ik ben het schoonst van allen!" — Wij,
Die hooger staan; heur zien in dat harmonische ééne;
Zien ze allen even schoon, en 't schoonst van allen — géène.
Aldus staat de Almagt hoog op d' eeuwgen troon, en staart
Op 't kleurrijk prisma der aanbidding van deze aard. —
Zijn Godlijk licht bescheen 't, en vèle Kerken kwamen,
En staan; maar smelten voor Zijn blik harmonisch zamen.
Welke ook in trotschheid roeme: "*Aan mij behoort de kroon!*" "
Zij is voor Hem niet meer dan de andren: — deel van 't schoon
Eens regenboogs van hulde, en dank, en minbetooning,
Om aller schepslen God en aller sfeeren Koning.

En vraagt ge: wáárom hier of daar *die* kerk en niet
Eene andere? — Vraag het rood, of 't geel, of 't groen! — Gij ziet,
Elk heeft haar vaste plaats: God heeft haar die verordend;
Waarom? — 't Is Hem bekend, Die elke wereld, wordend,
De baan doet kennen, die ze, in 't onbegrensd heelal,
Verlichtende of verlicht, alle eeuwen volgen zal.
Vraag 't elke kleur, wáárom zij dáár zich toont! — Dit weten
Wij enkel, dat zij nooit haar standplaats zal vergeten,
Tot mooglijk God eenmaal haar andre wetten stelt,
Of alles, op Zijn wenk, tot ééne kleur versmelt. —
Want — en dit bovenal moge u vóór goed bevrinden! —
Als we al die kleuren in het brandpunt zamenbinden
Van 't brandglas, vormen zij maar ééne kleur; 't is: *wit*.

Bidt! gij, godvruchtigen van alle kleuren! bidt!
Uw beden vloeijen zaâm in 't brandpunt van de heemlen!
Waar 't hallel klinkt van hen, die 's Heeren troon omweemlen,
Dáár, zaamgevloten, zijn ze één zelfde zilverklank
Van reinheid en gevoel des harten; toon van dank
In de algeméène taal dier reine en eedle zielen,
Die — wát heur kerkleer zij — in eenvoud nederknielen,
En lezen in het schrift van zon en starrenschijn,
Dat God een Vader is, en menschen Broedren zijn."

't Was of der schare, die verbaasd stond en bewogen,
Allengs een blinddoek was van voor den geest getogen.
De wijze zweeg een wijl, toen bad hij overluid,
En stortte 't zacht gemoed voor d' Aller-Vader uit;
En allen baden mede, en boden, bij het »Amen!"
Elkaâr de broederhand, met liefdevolle namen.

1848. C. G. WITHUYS.

MENGELWERK.

BEGRAFENIS VAN EEN PRESIDENT BURGEMEESTER TE DORDRECHT IN DE XVIIIDE EEUW.

MEDEGEDEELD DOOR

G. D. J. SCHOTEL,
Theol. Doct., te Tilburg.

Tot de gebruiken, die nog in de vorige eeuwe te *Dordrecht* werden in acht genomen, behoorde de plegtige ter aarde bestelling van een *presiderenden Burgemeester*, die ten tijde zijner bediening overleden was. Zoo stierf, 1 November 1728, Mr. JACOB VAN DER DUSSEN, Heer van *Oost-Barendrecht*, te *Dordrecht*, werwaarts hij zich den 20 October van zijne hofstede *Zuydervelt*, in *Delftland*, bij het dorp *Watering*, waar hij eenige weken ziek geweest was, had laten vervoeren.

Weinig is ons van dezen VAN DER DUSSEN bekend. Hij was de zoon van Mr. NICOLAAS VAN DER DUSSEN, en LIDIA VAN BEVEREN, en werd den 14 Maart 1671 te *Dordrecht* geboren. Na zijne studiën volbragt te hebben, bezocht hij *Engeland*, *Duitschland* en *Italië*, en.....

» Van daar te rug gekeert, zag hem, vernoegt en bly,
» Oud Dordrecht aan het hoofd van haar wethoudery,
» Dus wierd hem nieuwe stof verschaft om blyk te geven
» Van zijn verlichten geest, door 't reyzen meer bedreven.
» Waarna ten derdemaal de rechtbank hem den last
» Van 't schepenampt heeft op de schouderen gepast;
» Tot eindelyk s' Mans verdienste en deugd is opgetreden
» Den allerhoogsten trap der burgerwaardigheden." (*)

Waarschijnlijk zou dus de naam van Burgemeester VAN DER DUSSEN vergeten zijn, indien hij niet juist gedurende

(*) Woorden van JOH. VAN BRAAM.

zijn praesidium van drie maanden gestorven ware. De Beschrijving zijner lijkstaatsie is te *Dordrecht* bij JOH. VAN BRAAM, met een gedicht van den drukker en twee *carmina* van kweekelingen der *Latijnsche* school, uitgegeven, en daar zij tot de *libri rarissimi* behoort, willen wij haar, door het volgende uittreksel, wederom voor eenigen tijd aan de vergetelheid ontrukken.

Tilb. s.

»Den 9 November 1728" (wij volgen stijl en spelling van den onbekenden autheur) »waaren des morgens ten 10 uuren de 32 Gilden der stadt *Dordrecht* vergadert in de St. Joris Doelen, om zich in behoorlijke order d'een na d'ander te rangeeren en te schikken.

Eerst zag men de arme weeskinderen, als hebbende zijn Ed. geweest derzelver Bezorger en Buytenvader, in 't rood gekleed, paar aan paar, in deze order:

Voor af ging een Lijkbidder, daarna volgden de Meysjens, de kleynste voor uyt, hebbende in haare Rouw-halsneusdoeken swarte floersche lintjes, en toen de Jongens, onder opzigt van den Binnevader en Binnemoeder, beyde in rouwgewaad.

Hier na volgden de 32 Gilden, alle in den rouw, met rouwmantels omhangen, in deze order:

Voor af ging JAN VERVOORT, als algemeene Dienaar van de voorsz. Gilden, in den rouw, hebbende in de hand een doorne stokje, onder met zilver beslagen en boven bestrikt met swart en wit lint.

Toen de XXXII Gilden na hunnen rang, te weten de

Vleeshouwers.
Houtkoopers.
Wantsnijders.
Makelaars.
Groote schippers.
Groote koopmans, en onderhoorigen.
't Gild van den Einde, gezeid Tappers en onderhoorigen.
Rietdijkers, gezeid kleine schippers en onderhoorigen.
Schiptimmerluiden.
Heeren van St. Jan, gezeid kleermakers.
Bakkers.
Droogscheerders.
Chirurgijns.
Huistimmerlieden en Wagenmaakers.
Kuipers, Grootwerkluiden en Hoepmaakers.
Schrijnwerkers en onderhoorigen.

Metzelaars.
Coopmans of Kramers en onderhoorigen.
Viskoopers.
Appelkoopers.
Mandemaakers en Hordemaakers.
Verwers.
Schoenmaakers.
Oude-kleerkoopers.
Bontwerkers.
Smeden, en Koperslagers.
Goudsmeden.
't Gild van de vijf Neringen, zijnde Glazemaakers en onderhoorigen.
Lindewevers.
Hoedemaakers.

Gaande van de voorsz. Gilden, de Dekens en Achtmannen voor af, paar aan paar, gevolgt van hun Gildebroeders, na gebruykelyke order.

Voor yder Gilde, wierden, door derzelver Gildeknechts, gedragen de schilden en wapens, die zy op de lykstatien voeren, aan swarte stokken gehecht met swart en wit lint; zommige Gilden hadden Vaanen en Baanderrollen, daar in hunne Blazoenen uytgebeeld stonden.

Volgende onmiddelyk daarna uit de St. Joris Doelen de Schutterye van den Edelen voetboog, daar de overleden Schutmeester van was.

Door den knecht van de voornoemde Schutterye wiert voor uyt gedragen de voetboog, verciert met swarte en witte zyde strikken; daar aan volgde haare paarsche en roode fluweele schutters kappe, gevoert met paarsch en rood armozyn, cierlijk met goud, zilver en groen geborduurt, gestrengelt met swarte en witte linten aan een swarte stok, zynde de gedagte kappe ten wederzyde van 't hooft beladen met de afbeelding van den voornoemden voetboog, ten deele goud en ten deele groen met acht geborduurde pijlen, vier aan vier kruyswys over den anderen; staande ten wederzyde van gemelde kappen, nevens den voorsz. voetboog, een afgehouden boom, verbeeldende de zinspreuk, welke de Hooggebooren Furst en Heere MAURITZ, wijlen Prince van *Oranje*, voerde (na 't vermoorden van zynen Heer Vader, WILLEM DE XI, anders DEN I, uyt den Huyze van *Orange*, te *Delft* verraderlyk doorschoten door BALTHAZAR GERARDS een *Bourgonjon*, den tienden van Hooymaand in den jaare 1584) te weten, *Tandem fit surculus arbor*, dat is, *met 'er tyd werd het spruytje een boom*,

hebbende 't onderste der bovengenoemde kappe gesplete slippen, zoo als die de Graven van *Holland* eertyds voerden.

Hier op volgden de Dekenen, Lieutenants, Wimpeldrager en de vier Kavels van de gemelde Schutterye, alle in den rouw.

In die voornoemde order gingen deze allen door 't *Steegoversloot*, na de *Beurs*, en zoo voorts na de *Visbrugge*, de voornoemde *Visbrugge* over, alwaar 't Burgermeesterlyke lyk voor 't sterfhuys op de doodbaare stond. Waarvan de Rouwpelle, ten hoofd- en voeten-eynde, was beladen met groene takken, als mede met des overledens volle wapen, en op de kist behangen met deszelfs acht stamdeelen, als:

VAN DER DUSSEN,	VAN BEVEREN,
VAN DER HOEFF,	DE WITT,
VAN HOGENHOEK,	VAN BARENDRECHT,
VAN ADRICHEM,	VAN DEN CORPUT,

voor welke doodbare zich geplaatst hadden de Schout, Predikant, Secretaris, en die van den Gerechte van *Oost-Barendrecht*, vooruitgegaan werdende door hunnen Bode, dragende het wapen der voornoemde Heerlijkheid, alle in den rouw. Staande de lyfdienaar van den overleden, met zyns Heeren Hooftwapen middelerwyl geplaatst voor 't lyk, tusschen de lykbidders in, en de bloedverwanten en naaste vrienden agter 't zelve, daar de voorgemelde weeskinderen en de 32 Gilden, in vooriger order, voorby passeerden, de *Wynstraat* uyt tot aan den *Boom*, den *Boom* over, de *Voorstraat* langs tot aan de *Visbrug*, de *Visbrug* over, voorby 't *Raadhuys*, de *Groote Kerk* in.

De Edele Groot Achtbaare Heeren van den Oud-Raad, Thesauriers en Goede luyden van den Achten, daags te vooren door gedrukte biljetten geconvoceert zynde op 't Raadhuys, om deze zoo plegtige begraafenisse by te woonen, wierden in dien tusschentyd door de Stadtsboden met Stadtswapenbussen, gestrikt aan swarte en witte linten op de borst, van 't Raadhuys afgehaalt en geleyd na 't sterfhuys, in gebruykelijke order, yder na zyn Ed. rang, paar aan paar, welke eer men te *Dordrecht* alle overleden

Regenten ten dage van hunne begraafenisse gewoon is aan te doen.

Zoo ras alle de Gildens 't lyk gepasseert waren, en die van den Gerechte van *Oost-Barendrecht* zich voor hetzelve geplaatst hadden, volgde des overledens lyfdienaar, dragende zyns Heeren Hooft-wapen, tusschen de lykbidders in, onmiddelyk agter die van den voorsz. Gerechte, onder 't luyden van de klokken van de *Groote kerk* en 't *Raadhuys*.

Ondertusschen waren de Ed. Groot Achtb. Heeren Burgemeesteren aan 't hoofd van den Oud-Raad achter 't voornoemde lyk genadert, waar uyt d'Ed. Groot Achtb. Heeren MATTHEUS ONDERWATER, *heeren* PIETERSZ, Burgemeester van 't Gerecht, Mr. BALTHAZAR REPELAER, *heeren* ANTHONISZ., Mr. JOHAN GEVAERDS, *heeren* OCKKERSZ. en ADRIAAN BRAATS JACOBSZ. als oudste Schepenen zich aan de vier hoeken van het lyk begaven, en de slippen van de rouwpelle ophieven, hebbende d'Ed. Groot Achtb. Heer Mr. DIRK HUBERT STOOP, *heeren* NIKOLAASZ., als Hoofd-Schout, aan 't hoofd van d'Ed. Groot Achtb. Heeren van den Gerechte, om lichaamelyke onpasselykheid, niet konnen verschynen, om deze lykstacie by te woonen, wordende de voornoemde Heeren ondersteunt door andere persoonen, die daar toe gestelt waaren alle in den rouw.

Achter 't Burgemeesterlyke lyk quamen eerst drie Hellebaardiers, in den rouw met hunne slepende en met rouw omwonden Hellebaarden onder de armen, waarvan zij de *fasces* ter aarde hielden.

Daar agter zag men de Kamerbewaarders, mede in den rouw, dragende vierkante letterhoute Bodélstokken, boven met swarte en witte linten bestrikt, elk met drie zilvere knoppe, en daarenboven nog op twee plaatsen met zilver beslagen; staande op de bovenknoppen een Leeuw, houdende het wapen der stadt *Dordrecht*.

Daar aan volgde:

De Heer Pensionaris.

De Heeren Secretarissen.

Daar aan d' Ed. Groot Achtbaare Heeren Burgemeesteren en die van den Oud-Raad, als mede de Goede luyden van den Achten, alle staatelyk in den rouw.

Vervolgens de Burger-krygsraad, de Provoosten vooruytgaande, dragende swarte ebbenhoute Cornels staven, bestrikt met swarte en witte linten, boven en onder beslagen met silver; leggende op 't bovenplaat twee Musketten, kruyswys over den anderen, met het byschrift *Krygsraad.*

Daar aan volgde de Majoor van den Krygsraad.

En zoo vervolgens de Lieutenants, Vaandragers en Sergeanten van de elf Burgervaandelen met hun zydgeweer, alle in den rouw: vermits de elf jongste Heeren van den Oud-Raad, als zynde de Burger-Capiteynen, zich onder de Heeren van den Oud-Raad geplaatst hadden.

Een weynig ruymte tusschen beyden, volgden de Bloedverwanten en de naaste Vrienden van den overleden Heer Presiderende Burgemeester.

Daar na de Heeren Veertigen.

De Heeren Predikanten van de *Duytsche*, *Fransche* en *Engelsche* Kerken.

De Heeren Ouderlingen en Diakenen van gemelde Kerken.

De Heeren Koopluyden van den *Engelschen* stapel.

De Heeren *Doctores juris et medicinae.*

De Heeren Procureurs en die van de Praktyk.

De Heeren Koopluyden van den *Ryn*, *Maas* en *Waal.*

En een menigte andere aanzienlyke Luyden, alle in den Rouw.

't Voorsz. lyk in diervoegen genadert zynde voor 't Raadhuys, wiert voor hetzelve, een oogenblik tyds, ter ruste nedergezet, volgens de oude gebruykelyke eer, die men alle overleden Regenten in *Dordrecht* ter Begraaffenisse aandoet, als werdende daar mede te kennen gegeven, dat de overledenen van de zeer aanzienlyke bedieningen, die haar Ed. bezeten hebben, nu rusten. Kort daarna wierd 't Lyk met de Doodbaar weder opgeheven, ende door de Deur aan de *Oostzyde* van de *Groote Kerk* ingedragen; en traden de

genen, die 't lyk voorafgegaan waren, middelerwyl in de voorsz. Order de Deur van dezelve Kerk aan de *Noordzyde* by den Koster uyt. De Bloedverwanten en de naaste vrienden middelerwyl 't lyk in de kerk genaderd zynde, wiert hetzelve in de St. APOLLONIEN Capelle bygezet; waarna de Bloedverwanten en naaste vrienden de voorsz. kerkdeur, by de Koster, mede uytgingen, nadat de Ed. Groot Achtbaare Heeren van den Oud-Raad, en de Burger-Krygsraad, zich na de naaste vrienden ingeschikt hadden en vervoegden zich, langs 't kerkhof in de Wynstraat, voorby 't sterfhuys van den overleden Heer Burgemeester, en scheydden aldaar van den anderen des namiddags omtrent twee uuren.

Op welke zeer aanzienlyke en ongemeene voortreffelyke Begraaffenisse wierden getelt by de drie duysent menschen, die ter Lykstatie medegingen; daarenboven krioelde de stadt uytermaaten van de genen, die gekomen waren uyt de nabuurige steden en dorpen, om deze zoo plegtige en staatelyke uytvaart te zien, zynde het terzelven dage, na den tyd, redelyk schoon weder geweest."

NOG IETS UIT MIJNE KINDERJAREN.

(*Vervolg van bl.* 223.)

De Lezer of Lezeres, die zich de moeite getroost heeft, om eenige aandacht te vestigen op de *herinneringen*, die mij, uit de dagen mijner jeugd, zijn bijgebleven, zullen wel van zelve begrijpen, dat mij ook menige herinnering uit dat tijdperk is bijgebleven, die niet tot de matressenschool of de *École Française* behoort. Ook daarvan wensch ik het een en ander mede te deelen. Welligt kan dit, voor ouders en opvoeders, nuttig wezen, en mogelijk vinden zij, hier en daar, een wenk, die hunne nadere beschouwing niet onwaardig is.

Ik begin, zonder verdere inleiding, met

HET OUDERLIJK HUIS.

Mijne vroegste herinneringen nemen dáár een aanvang. Van al mijne broeders en zusters was mij slechts één broeder overgebleven; maar deze was ruim tien jaren ouder dan ik, en ik

stond derhalve genoegzaam alléén. De moederlijke zorg omvatte mij met de teederste liefde, en daarom was ik altijd gaarne te huis. Ik kon mij niet begrijpen, dat het elders op de wereld beter kon wezen, en wanneer ik hoorde, dat A. of B. in het huwelijk zouden treden en het ouderlijk huis verlaten, dan wist ik niet, hoe zij ooit tevreden en gelukkig konden zijn. Mijne Moeder had een doorgaans sukkelend leven, en dit hechtte mij, door een gevoel van medelijden, des te vaster aan haar. Uithuizig te zijn of uitspanningen te nemen gedoogde haar toestand niet, en wij waren alzoo gedurig bij elkander. Zij was eene zachtaardige, goede en vrome vrouw, en ik stelde mij haar voor als een ideaal van volkomenheid. Wat *zij* zeide was mij als een Evangelie, en ik herinner mij niet, haar ooit willens of wetens ongehoorzaam geweest te zijn. Daar ik des bewust was, en van haar, meer dan eens, had gehoord, dat gehoorzame kinderen van Onzen Lieven Heer bemind werden en, bij hun sterven, in den hemel zouden komen; zoo was ik niet het minst bevreesd voor den dood, toen ik, op mijn achtste jaar, door de kinderziekte werd aangetast en, gedurende eenige dagen, in eenen gevaarvollen toestand verkeerde. Mijn kinderlijk vertrouwen op eene zalige standverwisseling ontsproot echter meer uit een onbestemd gevoel, dat dit zóó wezen zou, dan uit eene opgeklaarde kennis. Maar genoeg, ik was niet vervaard voor den Koning der verschrikking.

Veel meer vreesde ik hem, wanneer mijne lieve Moeder aan haar leger was gebonden, en toen zij mij, op mijn elfde levensjaar, verliet, was ik ontroostbaar. Ik had alles willen geven, indien ik de dierbare in het leven had kunnen terugroepen, en hoewel ik het aan niemand zeggen dorst, vond ik het regt hard van God, die mij mijne Moeder had ontnomen. In die droevige dagen had ik aan de liefde Gods kunnen twijfelen, indien mijn hooggespannen kinderlijk gevoel mij de zekerheid niet had geschonken, dat mijne dierbare Moeder (aan *de wijze hoe* dacht ik niet) in den hemel was overgegaan.

Door mijne *huiselijke* opvoeding was ik dan ook zeer aan het ouderlijk huis gehecht, en nergens was ik liever dan daar. Mijn tijd besteedde ik met het kleuren van prenten, het bouwen van kaartenhuizen, het knippen van allerlei voorwerpen, en andere spelen. Toen ik vlug lezen kon, sloop ik naar de boekenkast mijns Vaders en, onder de daar aan-

wezige werken, was al wat historiëel was mijne liefste gading. Boeken met platen waren boven anderen in trek.

In de school stond ik eerst onder bedwang van mattenstok en kapstok, later onder die van de plak, en die schooldwang verdroot mij te meer, omdat ik in het ouderlijk huis geen anderen prikkel dan die der liefde kende. Is het wonder, dat ik des morgens met looden schoenen naar school drentelde, maar des avonds, vrolijk gestemd, huiswaarts vloog?

Maar al dat aangename had ook eene donkere zijde. De gedurige ongesteldheden mijner Moeder gaven aanleiding, dat ik, van tijd tot tijd, aan het opzigt eener dienstbode werd overgelaten. Mijn afkeer van schooldwang bragt ik ook op dit intermediair huiselijk toezigt over, en dat gaf wel eens aanleiding tot botsing. De dienstmaagd, aan wie ik was toevertrouwd, kon en mogt wel de straffende hand niet naar mij uitstrekken, wanneer ik weigerde haar te gehoorzamen; maar zij bezat een ander middel om den weêrspanneling aan zich te onderwerpen en wel een verderfelijk middel: zij wist mij *bang* te maken.

In de jeugd ontwikkelt zich het gevoelvermogen spoediger dan het kenvermogen, en uit hetgeen ik vroeger verhaalde is bereids gebleken, dat mijn gevoel bijzonder was opgewekt. In een zoogenaamd Bijbelsch prentenboek had ik, ja, de afbeeldingen van engelen, maar ook die van *duivelen* gezien. In den Bijbel-zelf had ik van een *spooksel* en van een *geest* gelezen, en, wat dáár geschreven stond kon toch niet liegen! Door dit een en ander was mijne verbeelding opgewekt, en er was alzoo weinig noodig, om daaraan eene bijgeloovige rigting te geven. Wat de booze dienstmaagd er mede gemeend moge hebben weet ik niet te verklaren; maar zij dreigde mij met zekeren, door haar zoo genoemden, *Scharmoes*, met een doodshoofd, die, met een rooden mantel om, den zoldertrap zou afkomen, wanneer ik haar niet gehoorzaamde. Wel werd de vreeselijke bedreiging nooit vervuld; maar de angst er voor deed menigwerf het zweet op mijn voorhoofd staan en liet bij mij zulke diepe sporen achter, dat ik niet dan op zekeren leeftijd de vrees voor spoken en verschijningen geheel heb kunnen te boven komen. Maar laat ik mij wenden naar

HET HUIS VAN MIJN GROOTVADER.

Nergens was ik liever dan daar, behalve in de ouderlijke

woning; want de geliefde kleinzoon mogt bij den goeden ouden man een potje breken.

Achter zijne woning bevond zich een tuin, dien wij niet hadden, en in dien tuin stonden bloemen en vruchtboomen, die, in de lente, heerlijk bloeiden en, in den herfst, menige lekkere peer te smullen gaven. Bij Grootvader in de kamer hingen twee kooijen met kanarievogels, en ook deze hadden wij in ons huis niet. Was er meer noodig om mij naar den zaturdag of zondag te doen verlangen? Ja, want nu eens werden er oubliën, dan eens wafelen, dan weêr poffertjes gebakken, en ik mogt dan, op een paar stoven gezeten, blijven kijken, hoe de oude dienstmaagd hare kunst uitvoerde. Er was meer: er vlogen op bloem en heester bontgekleurde kapellen, en er liepen, mij ten gevalle, twee kievieten of kemphanen in den tuin! Ik maakte schuitjes van papier en liet die in eene watertobbe varen en zeilen; ik speelde met een tol of hoepel op de plaats, of zette, bij Grootvader, mijne looden soldaatjes op. Had ik mijne vragen opgezegd, dan kreeg ik een nieuw, mooi dubbeltje tot belooning, en 's avonds altijd de boodschap meê: »dat ik heel zoet en gehoorzaam geweest was." — Vraagt men nu nog, waarom ik gaarne naar Grootvader ging? De goede, oude man deed al wat hij kon, om mij genoegen te geven.

's Winters, wanneer er sneeuw lag, bombardeerde ik de beeldjes in den tuin met sneeuwballen, of maakte een sneeuwpop, zoo groot ik maar kon. Bij de lange namiddagen en avonden zat ik in boeken met prenten te kijken; maar het liefst van allen bladerde ik in het zoogenaamde »*Martelaarsboek*." 't Is waar, ik rilde bij al die akelige verhalen en prentverbeeldingen, en toch werd ik, als door eene ontzigtbare magt gedreven, die verhalen te lezen, die prentverbeeldingen aan te staren. Mijn gevoel werd daardoor geprikkeld en mijne verbeelding ontvonkt. Ik zweefde, met mijne gedachten, rond in die akelige tijden der vervolging — en, in mijne kinderlijke droomen, waande ik, dat ook ik, even als die vrome mannen, om des geloofswille (destijds voor mij niet meer dan een klank zonder beteekenis) den dood zou hebben kunnen ondergaan! Mijn oude, goede Grootvader vermoedde niets van al die poëtische overleggingen, die het hart en het hoofd van het acht- of negenjarig knaapje vervulden; want ik liet er niets van blijken: ik dacht, ik gevoelde en zweeg.

In het ouderlijk huis hield alles een stillen en geregelden

gang; maar nog stiller was het in de woning mijns Grootvaders, die, sedert lang weduwenaar, met eene bejaarde dienstmaagd huis hield. Op tachtigjarigen leeftijd waren hem slechts weinige oude vrienden overgebleven; en, werd hij door dezen, nu en dan, bezocht, dan luisterde ik, met alle inspanning, naar hunne ernstige gesprekken. Mijn Grootvader was hoog bejaard en toch zoo goed, en deze ervaring wekte het gevoel in mij op, dat zijne oude vrienden goed waren, even als hij; en van daar mijn eerbied voor grijze haren, en mijne gehechtheid aan menschen van rijper leeftijd.

Op deze wijze kreeg mijn karakter, reeds vroegtijdig, eene ernstige plooi, die zich aan mijne kinderlijke vermaken mededeelde. Van daar was ik, reeds als kind, een vriend der

SCHOONE NATUUR.

Mijn vader had vele vrienden en daaronder menigeen, die, gelijk men dit noemt, een tuin had, buiten eene der Stads poorten gelegen. Meestal vergezelde ik mijnen Vader bij de bezoeken, die hij, gedurende de zomermaanden, bij zulke buitenvrienden aflegde, en zulk een uitgang was mij, boven alles, lief en waard. Natuurlijk kon ik, als kind, aan gesprekken over Kerk en Staat, handel en beurs geen deel nemen, en dan klonk de vraag: »Wil de jongeheer niet eens in den tuin gaan?" als engelentaal in mijne ooren. Ik ging, maar men zag mij niet spoedig weder. Boomen en struiken, planten en gewassen, hoenders en eenden, vogels en vlinders waren de voorwerpen mijner aanschouwing. Kon de lindeboom, op de plaats der Matressenschool, mij een rein genoegen schenken; hier kon ik volop genieten; hier vond ik meer! Een veld met grazende runderen — een gezigt in de verte, of wel een zeilschip, in de *Kostverloren vaart*, alles trok mijne aandacht, en vooral was de stille rust der Natuur mij bekoorlijk. Mijne verbeelding ontwaakte; ik dacht aan de heerlijkheid van het paradijs, en aan het paradijs hier boven. Ik hield alleenspraken over hetgeen ik zag en gevoelde en improviseerde dichtstukken zonder maat of rijm. Bij Grootvader had ik wel eens in »SLUITERS *buitenleven*" gebladerd, en nu verbeeldde ik mij een andere SLUITER te zijn geworden. Noem dit alles kinderachtig, noem het dweeperij, noem het hoe gij verkiest, lieve Lezer!

ik wil het u gaarne toestemmen; maar sta mij tevens toe u te zeggen, dat ik mijzelven afmaalde zoo als ik *was;* niet zoo als ik had *kunnen* wezen of *behooren* te zijn; en denk, ter mijne verschooning, aan mijne gebrekkige kennis, mijn nog ongeoefend verstand en feilend oordeel; maar bovenal aan mijn opgewonden gevoel en hoog gespannen verbeelding!

En wanneer dan, na het ondergaan der zon, de sterren zich begonnen te vertoonen, of de maan aan de kimmen verrees, dan dacht ik aan den hemel. Ik had eens in den Bijbel het woord van JEZUS gelezen: »In het huis mijns vaders zijn vele woningen" en hoe weinig was er nu noodig, om in elke tintelende ster zulk eene woning te aanschouwen? Ik erken, die hemelsche begrippen waren alles behalve geestelijk; zij liepen meest over paradijsachtige voorstellingen uit Bijbelsche prentenboeken; maar ik dacht mij die in schooner vormen en uitgebreider en grootscher, dan den tuin waarin ik omdoolde; boven alles streelde mij het denkbeeld van vrijheid en het bevrijd wezen van onheilen, ziekte en dood. Ware ik schilder, ik zou de plekjes kunnen schetsen, waar ik de gelukkigste uren mijner kindsche jaren sleet en mij, in de toekomst, zalig droomde; want, wat waren mijne bespiegelingen anders, dan droomen eener jeugdige, vurige verbeeldingskracht? Zulke achtermiddagen en avondstonden stelden mij schadeloos voor menig uur, waarin de schooldwang mij beknelde, en vaak dacht ik aan die onvergetelijke genietingen, wanneer ik op de school eene vervelende taak te verrigten had.

Wat kunnen kinderen zich niet in het hoofd halen? Onder die tuinbespiegelingen, en te midden van het rein genot, dat ik daarbij smaakte, dacht ik vaak aan hen, die dat genot moesten missen: aan dienstboden en behoeftige menschen, die altijd in de bedompte stad en in ellendige verblijven moesten vertoeven, en ik voelde dan een innig medelijden met hen in mijn binnenste oprijzen. Niet bekend met de wijsheid Gods, in het onderscheidenlijk toedeelen van aardsche goederen, beschouwde ik hun ongelukkig lot als hard en weinig overeenkomstig met de Goddelijke liefde. In de theorie werd ik een Communist in 't klein, die wel alle menschen gelijk had willen maken, en wien vaak een traan in 't oog kwam, wanneer hij inzag dit niet te kunnen bewerken.

Eens maakte ik, met mijn Vader, een uitstapje naar *Haar-*

lem, en zag, voor de eerste maal mijns levens, *den Hout*. Ik verbeeldde mij in het paradijs verplaatst te wezen. Des avonds, met de trekschuit, naar huis keerende, zat ik, in stilte, te peinzen, hoe gelukkig die *Haarlemmers* waren en hoe ongelukkig de *Amsterdammers*, die zulk een heerlijk bosch niet konden bezoeken. Had in die dagen mijn Vader mij zijn voornemen te kennen gegeven, om met er woon naar *Haarlem* zich te begeven; gewis dan ware mijn hoogste wensch, voor dit leven, vervuld geweest!

Op mijne wijze alzoo de Natuur genietende beschouwde of liever bespiegelde ik ook

DE MENSCHEN.

In het ouderlijk huis en bij mijnen Grootvader zag ik niets dan *goede* voorbeelden, en dat gaf mij een *goeden* dunk van de menschen; maar, nu en dan, hoorde ik ook van *slechte* menschen gewagen, en van dezen kreeg ik een onverwinnelijken afkeer. Dat er op den akker des harten, ook van den besten mensch, het onkruid tusschen de tarwe kan opschieten, en dat hij, die het kwade doet, tevens vatbaar kan wezen voor goede indrukken, hieraan dacht ik, als kind, niet. Ik verbeeldde mij dat de menschen, óf *volkomen goed*, óf *geheel slecht* waren; de goeden had ik *lief* — de slechten *haatte* ik, zonder er op te letten, dat ik zelf den eenen dag gehoorzaam en den anderen ongehoorzaam was. Voor bejaarde lieden had ik eerbied; want zij wisten over alle dingen mede te praten, en waren dus veel wijzer dan ik. Maar die eerbied was te groot, en daardoor beschouwde ik hen te verre boven mij verheven, om naar mijne kinderachtige voorstellingen te luisteren en mijne vragen te beantwoorden. Ik had eens van mijne goede Moeder de orakelspreuk gehoord: »Daar vragen geene kinderen naar!" en, daar het mij aan eene opgave ontbrak van zaken waarnaar een kind *al* of *niet* vragen mogt, koos ik de partij, om mijne gedachten voor mijzelven te houden. Tevens wist ik niet, of de vraag, die mij op de lippen zweefde, ook belagchelijk wezen kon; en, om uitgelagchen te worden, waren mijne gedachten, meende ik, te ernstig. Ik zweeg derhalve, en troostte mij met het denkbeeld, dat, ware ik eens groot geworden, alles anders en beter worden zou!

Het eenig middel dat mij, bij den nederigen dunk van mij-

zelven, overschoot, was de toevlugt tot de boekenkast mijns Vaders te nemen. Die boeken zouden mij de inzage niet weigeren en mij noch minder uitlagchen. Historie, aardrijkskunde en reisbeschrijvingen, waren mijne lievelingslektuur, en leverden mij stoffe genoeg, om mijn gevoel en verbeelding te streelen. Op deze wijze vormde ik mij eene bonte schilderij van de wereld en de menschen, waaraan voorzeker veel ontbrak, maar die echter mijnen weetlust bevredigde.

Eenmaal de menschen in *twee* afdeelingen, *goeden* en *kwaden*, scherp genoeg, gesplitst hebbende, nam ik mij stellig voor, mij bij de goeden te houden. Het zou mij dan, verbeeldde ik mij, op de wereld altijd welgaan en de bozen zouden mij geene schade kunnen toebrengen. Aan de rampen des levens dacht ik niet; maar welk kind zal daarover ook denken?

Ik had alle goede menschen lief, alle bozen haatte ik. Tot dien haat bragt niet weinig mede het zien van schavotstraffen; want mijn vader vond het goed mij die te doen aanschouwen, om mij eenen heilzamen afschrik voor het kwade in te boezemen. Intusschen dacht ik weinig aan het *kwaad*, dat die ongelukkigen hadden bedreven, vermits het mij onbekend was; maar des te meer overmeesterde mij het denkbeeld *hoe slecht* die menschen wel zijn moesten, die daar zóó vreeselijk getuchtigd werden! Ik gevoelde voor *hen* den diepsten afkeer, oneindig meer dan voor *het misdrijf*, waaraan zij schuldig stonden.

Zoo éénzijdig, partijdig en bevooroordeeld waren mijne denkbeelden over de menschen. Gezonde en juiste begrippen ontbraken mij en ik liet mij door mijn gevoel en verbeelding beheerschen. Zou het niet de meeste kinderen van mijnen leeftijd destijds beter gesteld zijn geweest? Of was niet altijd de onkunde de moeder der dwaling?

En zoo kom ik, als van zelf, van mijne zedelijke begrippen op mijne

GODSDIENSTIGE DENKBEELDEN.

De lezer herinnert zich de *Spreuken Salomons*, de vragen van BORSIUS en den *Heidelberger* van de Matressenschool. Voor kinderen was dit geene behagelijke lektuur en reeds de oude druk stond hen tegen. Ik zag daarom dan ook godsdienstige voorstellingen in geen aanminnig licht. Zij mogten

aan oude lieden behagen, maar hadden voor mij weinig aanvalligs. En toch, mijne Ouders stelden op de Godsdienst hoogen prijs, en hoe kon ik anders dan mij naar hen voegen en schikken? Van dáár zat ik, bij Grootvader, zoo gaarne in het *Martelaarsboek* te bladeren, en later raakte ik in kennis met BUNJAN's *Christens reize naar de eeuwigheid.* Dit laatste boek verstond ik; want het schonk voedsel aan mijn gevoel en verbeelding door het zinnelijke der inkleeding. Ik vond er mij in eene andere wereld verplaatst en vergat al wat mij omringde. Hoe jong nog, ik was een dweeper geworden!

Eene vrome dienstmaagd mijner ouders had een oud boekje, getiteld: JEZUS *en de ziel*, met eene menigte plaatjes. Ik kon mij er stomp op zitten kijken, en een *Ilias* van mystieke denkbeelden en voorstellingen spookte mij door hoofd en hart! Wat al verwarde en spoorbijstere begrippen vormde ik mij van God en de menschen; wel geschikt om het jeugdig brein tot waanzin te vervoeren!

Intusschen ontbrak het mij niet aan Godsdienstig onderwijs, en de man, die mij dit toediende, was daarvoor allezins bekwaam en geschikt. Maar dat onderwijs was mij te dogmatisch en daarom te droog, om er een welbehagen in te vinden. Gevoel en verbeelding vorderden voedsel, en de schrale kost van het Kerkelijk leerstelsel was hiertoe ontoereikende. Ik las in den Bijbel; maar het liefst van allen in het *Hooglied* en de *Openbaring van* JOANNES!

En dan, die Bijbelsche prentenboeken! de prentenboeken van die dagen! tot welke ongerijmde begrippen voerden zij den levendigen knaap? Die zinnelijke voorstellingen van den Onzigtbare — die afbeeldingen van den Zaligmaker — Die Heilige Geest, met uitgespreide duivenvleugelen — Die engelen in duivelengedaanten — hoe onuitwischbaar planten zij zich in het jeugdige hoofd en hart, strijdig met eene Godsdienst, die in geest en waarheid behoort te bestaan zal zij goede vruchten voortbrengen!

Ik ging mede ter kerk; maar, wanneer de Prediker geen onderwerp uit de gewijde geschiedenis behandelde schonk ik weinig opmerkzaamheid aan zijne redenen. Mijne gedachten zweefden dan buiten het kerkgebouw; mijne levendige verbeelding schiep zichzelve allerlei tooneelen, waarop mijn rustelooze geest zijnen aandacht vestigde. Ik dacht aan het Onderlijk huis; aan dat van mijnen Grootvader; aan den tuin

dien ik daags te voren bezocht had; aan de school en wat daar, gedurende de verloopen week, was voorgevallen; aan mijne kinderspelen en phantasiën; maar niet aan de mij, geen belang inboezemende, predikatie waarvan ik zoo weinig begreep en waaraan zoo veel, voor gevoel en verbeelding, ontbrak. Werd er een historiesch onderwerp behandeld, dan luisterde ik aandachtig; maar wanneer het, mij reeds genoeg bekende: »Schikken wij ons nu ter toepassing!" uit den mond des Leeraars gehoord werd, dan begon ik aan iets anders te denken en zat alleen werktuigelijk in het huis des Heeren.

Dat ik, in mijnen kinderlijken eenvoud en onkunde, kerkgaan, zingen, bidden, aalmoesen geven, bijbellezen en het houden van een stichtelijk gesprek voor Godsdienst hield en geen denkbeeld had van de Godsdienst des harten, zal wel niemand bevreemden. Mijne gebrekkige kennis desaangaande kon later worden aangevuld; maar het was schade voor mij, dat het ledige, dat in mijn binnenste werd gevonden, werd ingenomen door leerstellige begrippen en buitensporige denkbeelden, die mij, óf van buitenaf werden aangevoerd, óf in mijne onbestuurde verbeelding, als van zelve, ontsproten.

In rijpere jaren heeft het mij eenen zwaren strijd gekost, al die overdrevene en mystieke voorstellingen uit geest en hart te verbannen; maar thans is het mij zeer begrijpelijk, hoe weinig er noodig is, om het kinderlijk gemoed met allerlei dwaze begrippen te vervullen, wanneer men de snaren des gevoels in beweging brengt en door zinnelijke hulpmiddelen de verbeelding weet te ontvonken.

Ik herhaal het hier nogmaals: ouders weten vaak zoo weinig, wat er in de ziel van het kind of van den knaap omgaat. Het is daarom meest gepast, wanneer de ouders er niet zoo zeer op bedacht zijn, om *hunne* gedachten in het hart der kinderen over te brengen, dan wel dat zij zich de moeite geven om *hetgeen daar schuilen mogt* te ontdekken, te louteren en te volmaken. Ik zeg: »de moeite geven," want het is geene gemakkelijke taak. In die kleine harten schuilt meer, dan ouders vaak vermoeden of gissen!

Ik zou, over dit onderwerp alléén, eene verhandeling kunnen schrijven, verlevendigd met aanhalingen uit de dagen mijner kindschheid, die thans door kever en kruidworm zijn opgegeten, en die ik alléén zou kunnen terugwenschen,

om ze verstandiger en beter door te brengen! Maar die dagen zijn, voor altijd, daarheen!

Wat ik, in die dagen, eigenlijk was, wist ik niet! Moet ik er *nu* iets van zeggen, dan was ik een godsdienstige dweeper, maar geen huichelaar. Ik was een kind, en, Goddank! ik ben een kind gebleven, alleen daarin van anderen verschillende, dat ik mij allerlei idealen schiep; maar al mijne scheppingen in mijn binnenste bewaarde.

DE TOEKOMST.

De denkbeelden van het toekomstige worden reeds vroegtijdig bij het kind gewekt door allerlei kleinigheden, en het schijnbaar onbeduidend: »daar is hij nog te klein voor," doet haken naar den tijd, waarin hij grooter zal wezen. Wanneer ik jarig was werd ik gewogen en gemeten; maar nooit zonder er bij te denken, hoe veel ik, op een volgend jaar, in lengte en gewigt zou zijn toegenomen! Op de Matressenschool dacht ik aan mijne promotie naar de Fransche, en, dáár geplaatst, aan den dag, waarop ik *van* school zou gaan. Maar er waren ook vragers en vraagsters naar hetgeen ik eenmaal worden zou, en vaak dacht, of liever phantaseerde ik daarover, en die phantasiën waren vreemdsoortig genoeg.

Ik was, zoo als ik reeds gezegd heb, een vriend van historische boeken; maar waarin is de geschiedenis der volken wel rijker, dan in het vermelden van gedurige twisten en oorlogen? — En met hoe vele veldslagen, overwinningen en helden had ik niet al kennis gemaakt? Daarenboven waren mijne kindsche dagen, dagen van onrust en krijg. De omwenteling in *Frankrijk* was daar, en, met de Courant in de hand, volgde ik, op de landkaart, de bewegingen der legermagten, die elkander bestreden. Werd ons leger of dat onzer bondgenooten teruggedrongen en geslagen, dan zeide ik daarvan wel niets; maar, in alle stilte, beraamde ik, voor de kaart van ons vaderland gezeten, allerlei plannen van defensie. Werden deze en die vestingen goed bezet en kloek verdedigd, dan, begreep ik, zouden de *Franschen* ons land nimmer kunnen veroveren. Wat ik van de Veldtogten van ALEXANDER, SCIPIO, CESAR en de heldendaden van MAURITS en FREDERIK HENDRIK wist, paste ik toe op mijne krijgstaktiek, en — ware ik slechts

groot geweest — ik zou niets minder dan generaal hebben willen worden! Dat, bij dit alles, gevoel en verbeelding eene hoofdrol speelden, zal ik wel niet behoeven te zeggen.

Maar bij al die overhelling tot krijgskundige bespiegelingen, kon de mystieke rigting van mijnen geest niet zonder invloed blijven, en meer dan eens werd de lust bij mij gewekt om predikant te worden. Ook hier had ik weder mijne eigene denkbeelden. Ik stelde mij voor, altijd geschiedkundige teksten te behandelen; mij inbeeldende, dat dan niet slechts menschen van jaren, maar vooral ook kinderen mij gaarne zouden hooren. Verder wilde ik, zoo als ik dat in de Evangeliën gelezen had, even als de Heer, aan de huizen het woord Gods verkondigen, en in het open veld toespraken houden, hetwelk, dacht mij, aangenamer en opwekkelijker wezen zou, dan die bijeenkomsten in oude en bedompte kerkgebouwen. Tevens vond ik het magtig stijf altijd een tekst te moeten kiezen, iets hetwelk de Zaligmaker en de Apostelen niet hadden gedaan; en ik stelde mij voor, om, behalve bij de behandeling van historische onderwerpen, mij van dien tekstendwang te ontslaan. Ik nam mij verder voor, geene vraagboekjes of Catechismus te gebruiken, omdat ik daarvan niets in den Bijbel vond, en even weinig waarde hechtte ik aan geloofsbelijdenissen, waarnaar de Zaligmaker en zijne Apostelen niet gevraagd hadden. Ook begreep ik niet, wat men aan die geschriften had, bij het bezit van den Bijbel.

Men ziet hieruit, dat ik, nopens een en ander, mijne eigene denkbeelden had; denkbeelden, die, nu of dan, bij het Godsdienstig onderwijs, wel eens ter sprake kwamen, ofschoon ik de bron, waaruit die denkbeelden bij mij ontstaan waren, niet noemde. Omtrent het laatstgenoemde gaf mijn onderwijzer mij te kennen, dat ik daarbij gevoelens koesterde, strijdig met de kerkleer. Wel werd ik, door dit veroordeelend vonnis, tot zwijgen gebragt; maar niet van dwaling overtuigd, en het bleef mij onverklaarbaar, dat de uitspraken des Bijbels, die dan toch Gods woord bevatte, ondergeschikt werden gemaakt aan vraagboekjes en geloofsbelijdenissen. Intusschen nam ik mij, in de opgewondenheid mijner denkbeelden, voor, om, eenmaal predikant geworden zijnde, mijne eigene overtuiging te volgen.

Maar ik ben geen predikant geworden en nog veel minder generaal! De Voorzienigheid had het anders beschikt.

Nog eene bijzonderheid heb ik te vermelden, uit die lang-vervlogene dagen, als eene bijdrage van hoeveel belang het mag geacht worden, om de lektuur van den knaap wel te leiden.

Ik wil niets te kort doen aan den roem, dien WALTER SCOTT zich verwierf, door het schrijven van geschiedkundige romans; maar, voor omtrent zestig jaren, leerde ik reeds een dergelijk geschrift kennen. Het was toen reeds een oud boeksken, in eene hoornen band, getiteld: *de hui-dendaagsche krijgsroman;* waarin de geschiedenis van den dertigjarigen oorlog, op eene romantische wijze, werd voor-gesteld. Van gelijksoortigen inhoud was een ander werkje, dat mij in handen kwam en mij in het Oosten, in de Rijken van *Ava* en *Pegu*, verplaatste; het was »*de Asiatische* BA-NISE" getiteld. Beide die geschriften gaven aan mijn gevoel en verbeelding eene poëtische rigting, bij de beschouwing en overpeinzing van hetgeen mij omringde, en van de toe-komst die ik te gemoet trad, en gedurig bragt ik het wer-kelijke leven met eene denkbeeldige wereld in verband. Regt genoegelijk vond ik het een romanschrijver te wezen, en ik herinner mij menige mislukte proefneming, waarbij ik poogde de historische waarheid aan eene verdichting te ver-binden, die de verbeelding mij voorspiegelde. In later leef-tijd is de voorliefde voor het historisch-romantische mij be-stendig bijgebleven, en nog zweeft mijn geest, nu en dan, gaarne om in het fabelland der verdichting.

Maar wat ik hier nederschreef is niet verdicht; het is eene vlugtige schets van het goede en verkeerde, dat ik, in kin-derlijken leeftijd, ondervond, bedacht en bedreef; een ge-trouw verslag van mijne gevoelens en gewaarwordingen, van mijne misvattingen en dwalingen. Mijn gedrag op de school en in huis gaf geene redenen tot klagen; ik was ingetogen en ernstig gestemd; maakte weinig beweging en zat meest met den neus in de boeken. Mijne innerlijke gedachten liet ik niet luid worden, en daardoor ontweek ik berisping en teregtwijzing; gelukkig gevoelde ik mij, dat men mij stil mijnen weg liet gaan; want ik hield het er voor, dat ande-ren, mijne Ouders zelfs, mij niet begrepen, en ik gevoelde er geene behoefte aan om begrepen te worden. Ik was te-vreden met mijn lot, en stuitte ik vaak op de geringheid mij-ner kennis; ik was gereed mij te troosten met de gedachte, dat ik, tot jongeling en man opgewassen, wel wijzer zou worden!

Maar gelukkig, dat de liefde voor het schoone der Natuur mij bestendig bij bleef, en toen mij de *Catechismus der Natuur van* MARTINET in handen kwam, was zij mij meer waard dan duizend *Heidelbergers!* Nu zag ik eene nieuwe wereld voor mij — eene wereld vol wonderen! Nu werden mijne kennis uitgebreid, mijne denkbeelden gelouterd, mijn geloof in God versterkt, mijne dankbaarheid vermeerderd, en mijne hoop en vertrouwen vestigden zich op dien wijzen, goeden en almagtigen Vader met kinderlijke liefde.

NASCHRIFT.

Ik gaf het vorenstaande, zoo als ik gezegd heb, in de vooronderstelling, dat het welligt, voor ouders en opvoeders, nuttig zou kunnen wezen, en dat zij, hier en daar, een wenk zouden mogen vinden, hunner nadere beschouwing niet onwaardig.

Het ontbreekt niet aan opvoedingstheoriën, maar de ervaring is, bij die alle, wel de beste leermeesteresse, en op rijper leeftijd is men wel het best in staat, om te beoordeelen, wat er aan eigen opleiding ontbrak, en op wat wijze dat gebrekkige zou hebben kunnen verbeterd worden.

Dit een en ander mede te deelen kan voor anderen een hand aan den weg wezen; want de ondervinding gaat boven de leer. Ik voor mij kan, voor 't minst, verzekeren, dat het terugzigt op mijne kinderjaren mij menig nutte les heeft geschonken, en dat ik daardoor, nu en dan, in de gelegenheid gesteld werd, ook voor anderen, nuttig te zijn. Waarlijk, er valt in de kleine kinderwereld meer op te merken, dan men doorgaans wel meent!

W[r].

DE SUB-CONRECTOR.

Er zijn weinig menschen, die niet gaarne de eene of andere, maar altijd dezelfde voor hen belangrijke historie vertellen, en op nieuws vertellen, omdat zij er eene rol in spelen; of ook wel, omdat zij zich inbeelden regt aangename vertellers te zijn. Dit zelfde geldt ook van enkele gedachten, opmerkingen en spraakwendingen. Hebben de gedachten zich eenmaal aan een zekeren gang gewend, dan vormt die eene soort van glijbaan, langs welke zij gemakkelijk voortschuiven.

Om die reden kan men van menschen, die niet bijzonder op zich-zelven letten, bij iedere wending van het gesprek, met tamelijke zekerheid voorspellen, aan welken eindpaal zij zullen uitkomen. Ik heb er gekend, bij welken 't eene of 't andere woord altijd deze of gene bepaalde herinnering opwekte, en die dan even zeker telken male met dezelfde aanmerking, dezelfde aanhaling, of hetzelfde vertelsel bij de hand waren. Ten deele waren dat zeer verstandige, zeer kundige lieden, maar die niet geleerd hadden, over zich-zelven te waken, of te zwak waren om het aanloksel der gewoonte te wederstaan. Ook in dit geval, gelijk in duizend anderen, is de mensch een speelbal van zijne ijdelheid, die hem tot daden verleidt, welke tegen zijn eigen oogmerk aandruischen.

Op eene reize, die ik met eenige vrienden deed, stapte ik af bij een braven, kundigen man van onderwijs, met wien ik sinds vele jaren in betrekking stond. Hem-zelven vond ik niet te huis, maar wel zijne vrouw. Naauwelijks hadden wij de gewone groeten gewisseld, of zij vroeg mij met een verheugd gezigt: »Maar weet ge reeds, welk een geluk ons dezer dagen is te beurt gevallen?" — »Neen; doch vertel 't mij eens, opdat ik er mij óók in verheuge!" — »Nu dan, verleden zondagmorgen waren wij, mijn man en ik, eene wandeling in den hoftuin gaan doen. Terwijl wij daar, in onze zondagskleederen, vlak bij de deur van het nieuwe lustslot stonden, waarin niemand zonder bepaald verlof een voet mag zetten, kwam juist Hare Hoogheid de Prinses naar buiten. Wij bogen ons, zoo als natuurlijk is, hoogsteerbiedig en hadden het geluk, dat Hare Hoogheid ons zag. Misschien had zij wel van mijn man hooren spreken; althans zij bleef staan, knikte ons minzaam toe en vroeg mijnen man, of wij het nieuwe gebouw al van binnen gezien hadden. Wij gaven ten antwoord, dat ons dit geluk nog niet was te beurt gevallen — »Welnu, dan moet gij er eens ingaan en u alles goed laten aanwijzen," sprak de Prinses, en gaf daarbij tevens een wenk aan een van hare bedienden. Deze leidde ons nu het geheele slot, onder en boven, door, en zoo hebben wij al het fraaije en kostelijke, dat het bevat, te zien gekregen. Toen wij dat alles gezien hadden, wilde mijn man den lakkei een halven gulden in de hand drukken; maar hij weigerde volstrekt dien te ontvangen, en toen mijn man er op aandrong, zeide hij, dat

Hare Hoogheid hem dit kwalijk zou nemen; derhalve konden wij er niets aan doen. — Wat zegt ge wel van zoo veel goedheid en eer?"

Gelijk natuurlijk was, nam ik in het geluk der brave vrouw hartelijk deel, en getrooste mij gaarne, van tijd tot tijd, nog eenige bijvoegsels en aanvullingen van het verhaal aan te hooren. Kort daarna kwam haar man uit de school terug. Zijn gelaat was nog opgeruimder dan gewoonlijk, en hoe vriendschappelijk hij mij vroeger ook ontvangen had, ditmaal was zijn ontvangst warmer dan ooit. Met de vrienden, die mij verzeld hadden, hield hij zich niet langer op dan de wellevendheid vorderde, en liet hen daarna aan zijne vrouw over; doch mij ter zijde nemende, sprak ook hij: »Weet gij reeds, welk een geluk wij dezer dagen gehad hebben?" — »Gij meent, die ontmoeting met de Prinses?" hernam ik. — »Zoo!" sprak hij, »heeft mijn SABIENTJE 't u al verteld? Nu dan wil ik het u toch ook eens vertellen." En daarop werd de gewigtige gebeurtenis mij ten tweeden male, en nagenoeg in dezelfde woorden, opgedischt.

Sedert dien tijd heb ik deze brave menschen nimmer bezocht, of ik heb dezelfde geschiedenis — dat lichtpunt in hun gelukkig maar eenvormig leven — nu eens in haar geheel, dan weder stuksgewijs, of in zinspelingen daarop, hooren vermelden. Somwijlen kwam ik hun geheimen wensch, wanneer ik dien bemerkte, te hulp; maar ook buitendien wist de goede man het gesprek altijd zoo te wenden en te keeren, dat hij, hier of daar, aanleiding kreeg om op dat hem onvergetelijk geval terug te komen, en eerst nadat hem dit gelukt was, kregen zijne gesprekken weder den natuurlijken ongedwongen loop. Zulke prikkelingen eener onschuldige en goedhartige ijdelheid zijn als die van de kleine splintertjes, die wel eens tusschen vel en vleesch komen, en dan geen eigenlijke pijn doen, maar toch ook geene rust laten eer men ze gevonden en uitgetrokken heeft.

Eens, toen ik den wakkeren man weder bezocht, vond ik hem anders, dan gewoonlijk. Altijd zag ik hem wèl te moede en opgeruimd, in die onverstoorbare zielrust, welke geheel het aangezigt tot spiegel heeft, maar vooral op het effene voorhoofd, in het helder oog, en om de vriendelijk lagchende lippen zetelt. Op het gelaat der menschen, die haar omdragen, staat hunne geheele ziel geprent, en door hunne oogen heen ziet men tot in de diepste diepte hunner

harten, waar alles óók even zonnig en zalig is. Ik zei hem daarom ook op zekeren tijd, dat hij mij het volmaakte beeld leverde van dien ongestoorden gelukstaat, dien EPIKURUS aan de Godheid toekent; maar tevens ook eene wederlegging van het gevoelen, dat de goden, om die rust onveranderd te genieten, zich over niets, dat buiten hen is, bekommeren. De brave man had inderdaad zijne bezigheden ook volop, zoo goed als eenig ander. Vooreerst was hij Sub-conrector en hield zijne klasse, naar pligt en geweten, in de best mogelijke orde. Voorts was hem de berekening, invordering en het beheer der schoolgelden opgedragen, waardoor hij het niet zelden te kwaad kreeg met den Cantor, een opvliegend man, die beter met zijne muzijknoten dan met cijfers te regt kon. — Eindelijk bezorgde hij ook nog de redactie van een Advertentie-blaadje, waarin hij tevens den inwoneren van het stadje, eenmaal 's weeks, het nieuwste nieuws te lezen gaf, en op de inrigting van welk blaadje hij zich niet weinig liet voorstaan. Doch ondanks die menigvuldige bezigheden was het bij hem altijd zonneschijn. Hierom vond hij ook zulk een behagen in mijnen inval, dat hij dien tot de stof zijner eerstvolgende schoolrede nam, om den goeden EPIKURUS eens duchtig de waarheid te zeggen; grondig aantoonende, dat, gelijk een geleerde zijn onderwijs, en nog vele andere dingen daarnevens, met ongestoorde blijmoedigheid kan waarnemen, ja door het ingespannen werken eerst regt blijmoedig wordt — waarbij hij niet onduidelijk op zich-zelven wees — aldus ook de Godheid zeer wel het heelal besturen kan, zonder de minste storing van hare gelukzaligheid.

Ondanks zulk eene gelukkige gemoedstemming vond ik dan, op zekeren dag, mijnen steeds welgeluimden vriend geheel mismoedig, en het kostte hem zigtbaar moeite, om ook maar den schijn van opgeruimdheid aan te nemen. Zoo veel de bescheidenheid 't veroorloofde, vorschte ik naar de reden van zijne neerslagtigheid; maar al wat ik hem ontlokken kon, was de erkenning, dat er iets was hetwelk hem ontrustte; doch 't geen hij toch hoopte weldra meester te zijn. Na verloop van eenigen tijd vernam ik de zaak; doch niet van hem.

Hij had een ouderen broeder; een hoevenaar, die in alle dingen het tegenovergestelde van hem was. Van kindsbeen af had deze broeder hem veel verdriet aangedaan, en hem

ook door allerlei streken het grootst gedeelte van zijn vaderlijk erfdeel ontfutseld. Bij den besten wil kon men met dien hatelijken mensch geen vrede houden; want wie inschikkelijk was hield hij voor een onnoozelen hals, dien hij dáárom het regt had te drukken en te plukken. Te midden van de beste verstandhouding overviel hij zijnen broeder met een proces, waarbij deze alweder gestadig de hand tot verzoening bood, en ten slotte, behalve de schade, ook nog den spot had te dragen. Sedert eene reeks van jaren was die broeder elders woonachtig en hadden zij niets van elkander gehoord, en de oeconoom oefende zijne twistzucht op buren uit, daar hij zijne familie niet meer kon bereiken. Dit duurde, zoo lang als het duren kon; maar plotseling ziet de Sub-conrector uit de dagbladen, dat zijn broeder failliet is. Terstond komt zijn goed hart weder in beweging. Met allen spoed wint hij berigten in, en verneemt met schrik, dat zijn broeder gevaar loopt, met zijn gezin aan den bedelstaf te geraken. Die tijding had hij juist ontvangen, toen ik hem in zulk een onrust vond.

Lang onder zorgen gedrukt te gaan, daar was de goede Sub-conrector de man niet naar. Kon het niet anders, dan tastte hij moedig in de doornen en drukte de stekels plat; hij achtte in dat geval de pijn niet, als hij er door in staat geraakte, om rustig zijnen weg te vervolgen. Zoo deed hij ook nu. Iemand in den nood te laten, dat kon hij niet. Ditmaal was de noodlijdende bovendien zijn broeder, en dat woord alleen belette reeds het opkomen van ieder voorwendsel, waarmede hij zich anders in het oog der wereld had kunnen verontschuldigen. Hij had kunnen zeggen: mijn broeder heeft het niet aan mij verdiend; meer dan eens heeft hij van mijne goedheid misbruik gemaakt; ik ben niets minder dan rijk — moet ik mij dan geheel uitkleeden? of: ik word oud en moet eenen penning sparen tegen den tijd, dat ik hulpeloos zal zijn. Dit en nog veel meer had hij kunnen zeggen; maar hij zeide het niet, en besloot integendeel, om, zonder zich lang te beraden, zijnen broeder te helpen.

Eenige der bedenkingen, welke hij tegen zijn besluit had kunnen maken en niet gemaakt had, opperde zijne vrouw; ofschoon met de uiterste bescheidenheid. »Ik zal niets tegen uw verlangen inbrengen," sprak zij. »Wat gij geven wilt is het uwe; gij kunt er over beschikken naar uw welgevallen; maar bedenk, dat wij óók wel eens in nood kunnen ge-

raken, en wie zal ons dan helpen?" — De Sub-conrector antwoordde niets; maar terwijl hij met het aangezigt naar het venster gekeerd stond, hief hij zijnen arm op en wees naar den hemel. — »Ik weet wel," antwoordde de vrouw op dit beteekenisvolle gebaar, »ik weet wel, dat men altijd op God vertrouwen moet; maar God doet geene wonderen meer. Wordt gij ouder en kunt gij, misschien, uw ambt niet meer waarnemen; of, als ik dood ben, en gij misschien hulpeloos op het ziekbed ligt, en mogelijk aan alles gebrek lijdt, en dan in uwen nood denkt: ik had het beter kunnen hebben — waarmede zult gij u dan troosten?" — Bij deze vraag legde de Sub-conrector de hand op zijne borst, en zag weder op ten hemel, en zeide alleen: »Met mijne goede bedoeling, SABINE!" — Tranen schoten de goede vrouw in de oogen, en zij sprak met eene ontroerde stem: »Nu, vòlg uw hart dan! Ik weet immers ook, dat 't geen gij wilt, altijd het beste is."

Toen eerst werd het den braven man weêr lugtig om het hart, toen hij vrouwlief op zijne zijde had gekregen, en hij kwam nu ook dadelijk met zijn operatie-plan voor den dag. »Ik wil nòg eens met broeder HENDRIK deelen," sprak hij: »Gods Woord vordert immers nog méér dan dat, want er staat geschreven: »En zoo iemand met u regten wil en uwen rok nemen, laat hem ook den mantel." En heet het niet ook: »Gaat heen, verkoopt wat gij hebt en geeft het den armen; zoo zult gij eenen schat hebben in den hemel?"

En gelijk hij sprak zoo deed hij ook. Hij bezat eenen tuin, zijne eenige uitspanning en vreugd, en dien hij-zelf had aangelegd; hij had er eene boomkweekerij in, en eene voortreffelijke bloemisterij en warmoezierderij. Hij noemde dien tuin zijn Elysium, en niet ligt ging er, zelfs in den winter, een dag voorbij, waarop hij dit zijn lievelingsplekje niet bezocht. Van dezen tuin nu — voor niemand zou hij het hebben kunnen doen, dan voor zijnen broeder — verkocht hij de grootste helft aan een rijken buurman, die er hem lang om had aangezocht, en behield voor zich alleen het bloemperk en een daarin gelegen koepeltje. »Groenten en fruit," zeide hij, »kunnen wij immers voortaan op de markt koopen; daar is keus genoeg. Ook werd mij het werk allengskens te zwaar. En wanneer buurman zijn schutting of heg niet al te hoog optrekt, houden wij nog altijd het uitzigt op mijn' ouden grond." Zoo troostte hij zich en poogde

zich zijn offer ligt te maken. Ook werd hij weder regt blijde, zoo ras het geld weg was, en hij zich het geval geheel uit het hoofd kon zetten.

Niet lang leed het echter, of hij had groote reden, om zich over de uitvoering van zijn liefderijk besluit te verheugen. Hij had het geld aan den Predikant der plaats gezonden, waar zijns broeders goedje lag, en hem verzocht, de zaak op de best mogelijke wijs te vereffenen; doch te verzwijgen van wien het geld gekomen was. Ook hierin handelde hij naar de leer van het Evangelie: »Laat uwe linkerhand niet weten, wat uwe regter doet!" — Toen nu het geld aangekomen was, begaf de Predikant zich terstond naar den tot armoede vervallen man, dien hij bezig vond met een geweer in orde te brengen, alsof hij op de jagt wilde gaan. Hij zeide hem, dat een ver van daar wonende vriend, die niet genoemd wilde zijn, medelijden met zijnen toestand gevoeld en geld gezonden had — hier noemde hij de som — om den verkoop zijner landerijen te verhoeden; dat hij, Predikant, dit geld in handen had, en er over beschikt kon worden, zoodra met de schuldeischers eene schikking zou getroffen zijn.

Op deze woorden van den geestelijke viel den man het geweer uit de dand, en bleek en ontsteld stond hij daar, zonder een woord te kunnen uitbrengen. Eerst toen de Predikant zijn blijde boodschap andermaal herhaalde, sprongen hem tranen uit de oogen, en rukte hij zich de muts van het hoofd, en wrong zijne handen, en gedroeg zich als iemand, niet die uit den nood gered, maar wien een groot ongeluk overkomen is. Eindelijk riep hij met bevende lippen uit: »Dat komt van niemand anders dan van mijn broeder DANIËL! Ja mijn broeder is het, die weder vurige kolen op mijn hoofd legt! — Domine!" ging hij na eene korte tusschenpoos voort, »dit oogenblik maakt mij tot een ander mensch! — Ik zal u alles belijden. — Ziet gij daar dat geweer? Zoo even heb ik het geladen, en hier liggen vier kogels, die ik er juist op wilde zetten. — Morgen moest mijn goed verkocht worden. Ik wilde den dag niet beleven, waarop ik mijn huis als bedelaar zou moeten verlaten. — En daar zendt nu God mij redding door eene hand, van welke ik het niet verdiend heb! — o God! God! wat ben ik een verachtelijk, strafbaar mensch, in vergelijking met mijn goeden broeder!"

Dit en nog veel meer sprak de diepgeschokte man, in dit uur van wroeging en berouw, en de predikant zond van alles

aan den Sub-conrector een omstandig berigt. Toen deze den brief las, overtoog zich zijn geheele gelaat met den schoonen blos van het bewustzijn eener goede daad, en toen hij aan de plaats kwam, waar van den voorgenomen zelfmoord gesproken werd, kwamen zijne oogen vol tranen. — Vervolgens gaf hij den brief aan zijne vrouw, en toen ook deze hem gelezen had zeide hij: »Welnu, moeder! is het niet goed geweest? Mij dunkt, wij zullen nu, in ons tuintje, nog eens zoo tevreden zijn!" — »God zij dank, dat alles zoo geschikt is!" gaf de vrouw ten antwoord. »Geen oogenblik rust zouden we meer gehad hebben, als het ongeluk gebeurd was. Doch ik heb het ook dadelijk wel gezegd, dat 't geen gij wilt altijd het beste is."

Met een blik van goedhartigheid, dien ik vruchteloos zou willen beschrijven, lachte de Sub-conrector zijn vrouwtje toe. »Morgen, kindlief!" — dat woord bezigde hij alleen in oogenblikken van 't hoogste zielsgenoegen — »morgen middag moeten wij niet verzuimen, eene wandeling in den hoftuin te doen! Het is juist een jaar geleden, dat de Prinses daar met ons gesproken heeft."

Toen ik de laatste maal naar B. kwam, vond ik mijn goeden vriend zeer veranderd; wel niet ziek, maar door ouderdom verzwakt. Mijn bezoek scheen hem te verblijden. Toen ik hem naar zijne gezondheid vroeg, antwoordde hij: »Het gaat, God dank! regt goed; maar ik ben moede, levensmoede; doch de nacht is niet ver meer af, en dan kan ik uitrusten." — »Gij hebt," zeide ik, »zoo veel en zoo lang voor het vaderland gearbeid, dat het geen wonder is, wanneer gij u vermoeid gevoelt." — »Ik heb getracht," hernam hij met groote vriendelijkheid, »zoo veel te doen, als mijne zwakke krachten toelieten; waar ik te kort geschoten ben, moge God het mijner zwakheid in genade vergeven. Voor het weinige dàt ik gedaan heb werd ik rijkelijk beloond."

En nu verhaalde hij mij, dat hij zijn ambt zoo lang had waargenomen, als hem mogelijk geweest was; doch eindelijk, bemerkende, dat zijne krachten te veel afnamen en zijn geheugen verdween, en daarom vreezende het aanzien van den onderwijzerstand en de wetenschap-zelve te benadeelen, had hij zijn ontslag verzocht en van het weinige, dat hij bespaard had, willen leven. Doch toen had hem zijn allergenadigste

Vorst en heer niet alleen de helft van zijne tot nu toe genotene bezoldiging levenslang toegelegd; maar hem ook, daarenboven, hetgeen billijkerwijs nog grootere vreugde en dankbaarheid in hem verwekt had, een brief doen toekomen, waarin zijne geringe verdiensten in de allergenadigste uitdrukkingen geroemd, en hem de titel en rang van Conrector met vrijdom van belastingen verleend werden. — »Kindlief," zeide hij tot zijne vrouw, »geef ons toch 's Vorsten brief eens even hier. Het zal onzen ouden vriend genoegen doen dien te lezen, en hij zal het niet voor eene ijdele roemzucht houden, dat ik de genade van mijnen Heer dankbaar erken."

Terwijl ik nu den brief met oplettendheid las, hingen de blikken van den goeden Conrector, die tegenover mij zat, vast aan de mijnen, en hij volgde ze van regel tot regel. — »Hier komt nu het voornaamste," zeide hij en wees met den vinger op het midden van het papier. — Ik las toen de loffelijke woorden van den brief met luider stemme, en herhaalde sommigen er van met nadruk. Hartverheugend was het hierbij, te zien, hoe de verouderde trekken des grijsaards weder opleefden, en hoe zijne geheele ziel hem op het rustige aangezigt blonk. — En toen nu het slot en de handteekening kwam: »En blijven wij u in genade hartelijk genegen. August," nam hij de muts van zijn grijze hoofd, en sprak, met eene van genoegen trillende stem, de woorden na: »En blijven wij u in genade hartelijk genegen."

Nu werd de Conrector gedurig vrolijker en begon van de genoegens te spreken, die hij ook thans nog in zijnen ouderdom genoot: vooreerst dat zijne zintuigen hem nog zoo goed dienden, ofschoon hij, om de waarheid te zeggen, iets minder helder zien kon dan voor dertig jaren; vervolgens, dat hem de bijstand en omgang zijner goede vrouw nog gegund was; eindelijk, dat hij zoo veel dankbaarheid en liefde van zijne voormalige leerlingen ondervond. »Zij laten het mij aan niets ontbreken," zeide hij; »ja, somwijlen moet ik de àl te groote blijken hunner genegenheid van de hand wijzen. Verkoos ik het, dan zou ik dagelijks over tafel mijn glaasje wijn kunnen drinken, zonder dat het mij iets behoefde te kosten; maar waarom zou ik in mijnen ouderdom aan overdaad toegeven, daar ik het in mijne jeugd niet gedaan heb? Daarom, alleen op zon- en feestdagen een glaasje — op de andere dagen niet."

Ik liet nu eenige stralen uit den schoonen hemel der jeugd in zijne herinnering vallen, en zij misten hunne werking niet. »In mijne kindschheid," zeide hij, »heb ik het wel hard gehad, gelijk dat met weezen menigmaal het geval is, en niet zelden lagen er op mijn schamel brood meer tranen dan zoutkorrels. Ondertusschen ook dát is voorbij gegaan, en heeft almede gediend om mij tevreden te maken; althans neergedrukt heeft het opgelegde juk mij niet. En is hetgeen ik toen missen moest mij naderhand niet rijkelijk vergoed? Heeft de goede God mij niet bijna meer geluk en eer geschonken, dan ik in staat was te dragen? Vooreerst ben ik immers, bij het Kandidaats-examen, onder tien anderen, die toch ook wat geleerd hadden, *primo loco* gepreconiseerd. En dat droeg ook reeds terstond zijne vruchten; want nog geen jaar was voorbijgegaan, toen ik, zonder daarom verzocht te hebben, »wegens roemrijk proefexamen" zoo stond er in het Hertogelijk rescript, tot *Quintus* bij de School benoemd werd, met eene bezoldiging van honderd en vijftig daalders; hetgeen destijds geene kleinigheid was. Zoodra ik nu een ambt had, dacht ik ook aan eene goede vrouw, en op den eersten verjaardag van mijne aanstelling trouwden wij, mijne SABINE en ik. Of dat nu goed is uitgekomen — hoewel God ons niet met kinderen gezegend heeft — moge mijn oudje, mijne SABINE, u zeggen! Mij ten minste," voegde hij er lachend bij, »heeft het tot den huidigen dag nog nimmer berouwd. — Ik was destijds even goed voor den kansel als voor de school berekend, en het heeft slechts aan mij gestaan eene goede predikants-plaats te bekomen. Maar ik dacht, preeken kunt gij, als *Quintus*, ook, en als onderwijzer hebt gij meer vrijheid. Redelijke vrijheid toch heeft altijd een ijverigen vereerder in mij gehad. In de school ben ik dan ook van den eenen eeretrap tot den anderen opgeklommen; ik heb van mijne scholieren vreugde in volle mate mogen beleven, en velen van hen zijn thans in betrekkingen geplaatst welker bekleeding een man van braafheid en kunde vordert. In zulke gevallen heeft de leermeester geen klein genoegen bij de gedachte: die verdienstelijke man zou nooit zoo hoog gestegen zijn, wanneer hij niet op de school een zoo goeden grond had gelegd."

»Het is niet onmogelijk," ging hij voort, »dat, door den een of ander dier verdienstelijke mannen, onze genadige Prinses iets van mij gehoord heeft. Ten minste ik zou mij

niet wel op eene andere wijze kunnen verklaren, hoe het kwam, dat zij mij op zekeren zondag, toen ik met mijne vrouw in den hoftuin was gaan wandelen, aansprak. Ik stond digt bij den ingang van het nieuwe lustslot, om haar regt van nabij te kunnen zien. Zij kwam met hare hofdames en edellieden naar buiten, en er stonden nog vele lieden rondom ons, die ook Hare Hoogheid zien wilden. Toen wij nu allen hoogsteerbiedig voor haar bogen, bleef zij staan, en zeide, mij minzaam toelagchende:" Heer Sub-conrector, hebt gij het nieuwe slot al eens van binnen gezien? Ga er eens in, en laat u alles goed aanwijzen!" — Niemand zal mij van overmatige ijdelheid beschuldigen; maar ik kan niet ontkennen, dat zoo veel genade mij bijkans bedwelmde. Van dien tijd af heb ik het ook voor een pligt gehouden, de doorluchtige Prinses jaarlijks, op haren geboortedag, in een *Latijnsch Carmen* geluk te wenschen, dat ik dan telken male in persoon naar het paleis heb gebragt. Misschien, dat deze kleine oplettendheid óók tot de genadige gevoelens heeft bijgedragen, welke mij zoo gunstiglijk in den Vorstelijken brief zijn te kennen gegeven."

Nadat de brave man op deze wijze, met meer dan gewone blijmoedigheid, den feestkalender zijner glorie-dagen doorbladerd, elke vreugdebloem, die voor hem in den loop zijns levens ontloken was, met aandoenlijke dankbaarheid als ware het nog eenmaal geplukt en aan zijn hart gedrukt had, sluimerde hij eindelijk van vermoeidheid in, en lang nog kon ik mij van de zielrust ademende gestalte des onschuldigen en door zijne onschuld zoo blijgeestigen mans niet losscheuren; een man, die in zijn beperkten staat hier beneden reeds zoo gelukkig was, dat een volgende staat, menschelijker wijs beschouwd, bezwaarlijk nog iets tot zijn geluk kon toebrengen. Toen hij nu vast in slaap was, riep mij zijne vrouw ter zijde en sprak: »Het treft uitmuntend dat gij van daag gekomen zijt. Wij hebben een klein plannetje. Het is namelijk van daag juist vijftig jaar geleden, dat mijn man bij de school werd aangesteld. Vroeger heeft hij dikwijls genoeg hiervan gesproken; maar tegenwoordig schijnt hij dat vergeten te hebben, en opdat hij het zich niet zou herinneren, heb ik den almanak weggestopt. Tegen den middag bereiden wij hem eene verrassing. De kinderen van zijn' overleden broeder, die kort geleden zich hier hebben nedergezet en hunnen oom als een vader vereeren — nu hij heeft

ook altijd regt vaderlijk met hen gehandeld! — hebben een grooten feestkoek en wijn gezonden, en ik heb óók iets klaar gemaakt, en een paar buren ten eten verzocht. Nu moet gij óók, als oude en trouwe vriend, deel aan het feest nemen! Wie weet of het niet voor de laatste maal is. Wij zijn zeker allen sterfelijke menschen; maar mijn goede man is in korten tijd zéér vervallen. Zoo vrolijk en levendig als heden had ik hem in lang niet gezien."

Daar ik altijd een vriend was van familie-feesten, en door bezigheden niet verhinderd werd, nam ik de uitnoodiging met blijdschap aan, en verheugde mij reeds bij voorraad over de aangename verrassing, die onzen braven Conrector te wachten stond. Zijn slaap duurde juist zoo lang, dat de naaste kamer, onbemerkt, voor het feest kon worden in orde gebragt, waar ik trouw medehielp en ook een toast stelde, dien ik den eerbiedwaardigen grijsaard wilde toebrengen. Toen het twaalf ure sloeg, was alles gereed, en daar de hangklok met haar schellen koekkoek hem toen deed ontwaken, opende zich ook de deur tegenover welke hij zat, en de genoodigde vrienden traden, paar aan paar, binnen, en plaatsten zich in een halven kring voor hem. Daarna trad een hunner vooruit en deed eene aanspraak, vol liefde en dankbare gelukwenschen, welke door den verbaasden grijsaard, die in den beginne alles voor een' droom hield, op eene wijs beantwoord werd, duidelijk getuigende, dat hij vroeger op kansel en katheder zijne plaats met eere had vervuld. Nadat hij gesproken had, namen twee der aanwezigen hem in hun midden, en geleidden hem in de versierde kamer naar een stoel van eer, boven welken een krans van eiken en lauwertakken was opgehangen. Het was een hartverheugend gezigt. De tafel met het hagelwitte damast, waarin de droom van aartsvader JAKOB kunstrijk geweven was; de bloemguirlanden rondom de soupterrine, de bekranste wijnflesschen, maar bovenal de aandoening op het edel gelaat van mijn ouden vriend, die met een onbeschrijfelijk gevoel ieder de hand gaf, ieder dankte, en eerst bij het tafelgebed, toen hij het hoofd ontblooten wilde, met schrik ontdekte, dat hij zijn slaapmuts nog op had.

Toen wij aan het nageregt zouden beginnen, bemerkte ik, dat het buiten eenigzins levendig werd, en de gasten iets schenen te wachten. Het duurde ook niet lang, of het gedruisch vermeerderde, de deur ging open, en vier kna-

pen en even zoo vele meisjes kwamen sierlijk gekleed binnen, met een' grooten feestkoek, waarop vijftig bloemen prijkten, en de naam en voornamen van den vereerden grijsaard voluit te lezen stonden. Dit pronkstuk in het midden der tafel gezet zijnde, overhandigde de oudste der knapen den feesteling een sierlijk geschreven gedicht, in gulden omslag, en toen de Conrector het opende, haalden de acht kinderen gelijktijdig een blad muzijk te voorschijn, en hieven zij eenstemmig de woorden aan van het overhandigde lied. Dat lied bezong den lof van eenen vlijtigen arbeider in den Wijnberg des Heeren, en ieder kouplet eindigde met een toepasselijk refrain, om in koor herhaald te worden. Bij het refrain zong ieder mede, en de bedeesde kinderen zongen dan ook vrijmoediger, en zelfs de kanarievogel zong mede in het woonvertrek. Den goeden man biggelden tranen van aandoening langs de wangen, en toen, na den afloop van het gezang, een der neven opstond, en wij allen met hem oprezen, en hij den oom, die hem tot vader had gestrekt, den hoogverdienstelijken onderwijzer en trouwen dienaar van den Staat en der Kerk, een drievoudig: vivat! toebragt en allen met de glazen klonken, toen stond hij ook op, en ontblootte zijn met eere en in godsvrucht grijs geworden hoofd, en de oogen ten Hemel heffende, riep hij uit: »Hoe dank ik u, o mijn God! dat gij mij zoo veel vreugde laat beleven! o, Laat nu ook, wanneer 't U behaagt, uwen dienaar henen gaan in vrede!"

Toen volgde toast op toast. De in de oude talen zoo bedreven man beantwoordde den mijnen dadelijk met een *Latijnsch distichon*, waar hij, na eene korte poos, nog een tweede bij voegde, op »oude vriendschap en ouden wijn." Toen ik hem mijne verwondering over die kunstvaardigheid betuigde, zeide hij, niet zonder eenig zelfbehagen: »vroeger ging mij dat vlotter af; doch de hoef van mijn oud geworden Pegasus slaat nog maar zwakjes tegen de rots, en daarom geeft mij de hengstebron ook slechts druppels. Maar mijn bruiloft had ge eens moeten bijwonen! — Heden over een jaar zal dat ook eene halve eeuw zijn geleden — toen werd door mij en den Predikant van *Langenwiesen*, een door en door geleerd man, over tafel letterlijk een poëtische veldslag vertoond. Wij vuurden met Latijnsche verzen op elkander, dat het een aard had, en de Speciaal, die er geene maken kon, ons met de Apostelen op het Pinksterfeest vergeleek. Gij zult het u zeker nog wel herinneren SABIENTJE?" voegde hij er bij, zich naar zijne vrouw wendende.

»Zou ik niet?" gaf zij ten antwoord. »Gij beiden hebt het toen zoo drok gemaakt, dat niemand aan het woord kon komen, en geen mensch verstond er een jota van. Maar het was toch knap en al de gasten wenschten mij geluk, dat ik zulk een geleerd man gekregen had."

»Zij hadden," zei de Conrector, terwijl hij er schertsend eene kluchtig fiere houding bij aannam, »ook wel mogen zeggen: en zulk een dapper man; want door dapperheid heb ik toch eigenlijk u veroverd."

De vrouw knikte hem lagchend toe, en de vrolijke grijsaard vervolgde: »Daar ik er op gezinspeeld heb, moet ik het geval dan ook maar vertellen; want het past nog al bij den dag van heden, waarop de vijftig merkwaardigste jaren van mijn leven als ten grave gaan, en ik er als *panegyrist* de lijkrede over uitspreek. Toen ik nog Kandidaat was predikte ik van tijd tot tijd te *Langenwiesen*, waar mijne vrouw geboren is, en zag daar de dochter van den wakkeren schoolmeester der plaats — twee jaren voor zijn zalig uiteinde kreeg hij nog den titel van Cantor. — Naar 't algemeen gevoelen was zij het mooiste meisje van het dorp, maar voor mij was zij 't schoonste van den geheelen aardbodem. Als ik predikte, en zij tegenover den kansel zat, en zoo eerbaar voor zich keek, en de togt met de blaauwe linten van haar sierlijk huifje speelde, en haar diskant schooner en helderder klonk dan eenige andere — werd ik soms wonderlijk te moede, en moest ik al mijne aandacht inspannen, om niet in de war te raken. Nu ging ik juist op den dag, dat ik mijn beroep aan de school gekregen had, naar *Langenwiesen*, om er des anderendaags te prediken. Velerlei speelde mij door het hoofd: de ontvangen aanstelling, mijne preek, mijn aanstaande huishouding, en vooral mijn schoon SABIENTJE, dat ik aan het hoofd er van dacht te plaatsen. Terwijl ik zoo in diepe gedachten voortga en te naauwer nood op den heerlijken avond let, die zich kalm en vriendelijk over *Langenwiesen* uitbreidt, hoor ik plotseling naast mij in de weide een angstgeroep van vrouwen, en opziende word ik een woedenden stier gewaar, die brullend en razend over de weide holt, waar een meisje, dat ik dadelijk voor mijne uitverkorene herken, en eene vrouw met twee kinderen op den arm, door eene breede sloot in de vlugt belet, voor den aanval van het dier blootstaan. Allen riepen om hulp, en SABINE zette zich in postuur

met een hooiriek om den aanrennenden bul af te weren. Doch wat kon dit baten? — De haren rezen mij te berge; maar zonder aarzelen spring ik over op het veld, loop den stier te gemoet en breng hem, met mijnen dikken knuppelstok, een zoo zwaren slag tusschen de horens toe, dat de stok in spaanders vliegt, en de stier, zijnen kop schuddende, omkeert. Nu overweldigde mij de drift. Ik ruk SABIENTJE de hooihark uit de hand en vervolg het dier, gedurig er op los slaande, tot dat het hard genoeg liep, om aan geen terugkeeren te denken. Maar nu keer ik weder en breng het verschrikte meisje de hark terug, haar tevens verschooning vragende voor mijne onbeleefdheid; want in de haast had ik haar nog niet eens gegroet. Dien avond kwam zij mij nu nog veel schooner voor dan anders; òf de schrik haar zoo goed stond, òf dat het was, omdat de avondzon haar bescheen, wil ik onbeslist laten; maar veel vriendelijker was zij jegens mij dan ooit te voren, en van dat uur af kon ik merken dat ze mij genegen was. In het voorbijgaan bragt ik nog dienzelfden avond haren vader een bezoek, vertelde hem het geval en ook mijne eervolle aanstelling, en dat ik er nu op denken moest mij eene hulpe des levens te kiezen. Verder kwam ik dien avond met mijn plan niet voor den dag; maar na acht weken was de zaak geklonken en tien maanden daarna hielden wij bruiloft. Zoo kan ik dan ook wel zeggen dat ik, om mij eens eene heidensche vergelijking te veroorloven, als een tweede HERCULES mijne DEÏANIRA aan eenen stier heb afgewonnen."

Na dit verhaal ledigde elk zijn glas op de heldhaftigheid van onzen wakkeren vriend, en zijne vrouw erkende schertsend, dat zij te voren bij haren man zoo veel stoutmoedigheid niet verwacht had, en hem van toen af met geheel andere oogen had aangezien. Want een man die durft," voegde zij er bij, »heeft bij ons vrouwen altijd iets voor."

Terwijl wij allen door elkander spraken, en elk voor zijne scherts of ernst gehoor poogde te erlangen, en niemand den ander verstond, en de opgewekte grijsaard slechts naar een oogenblik van stilte wachtte, om nog eenige, al waren het dan ook minder schitterende bewijzen van zijnen moed bekend te maken, gebeurde er iets dat het feest eigenlijk de kroon opzette.

Te midden van het gedruisch dat wij maakten, ging de deur open, en een bejaard man in rijk gegalloneerde leverij

werd binnengelaten; achter hem zagen wij een digt gedrang van kinderen en dienstboden uit de buurt, die de deur en de ruimte voor de deur geheel vervulden. De bediende van den Vorst — want dit bleek hij te zijn — die met de beide handen een zilveren beker voor zich uit droeg, trad, met gepaste statigheid, voor den Conrector, en berigtte hem, dat Hare Hoogheid de Prinses, van zijn jubilé gehoord hebbende, hem eene gedachtenis aanbood; met den wensch, dat hij er nog lang gezondheid en levenskracht uit drinken mogt. — Daarbij overhandigde hij den zilveren, inwendig vergulden bokaal, op welken de naam des feestelings met een vereerend bijschrift, en ook de naam der vorstelijke geefster gegraveerd waren. Tevens werd eene mand binnen gebragt, die een dozijn flesschen Hochheimer uit den vorstelijken kelder bevatte. De Conrector was door dit onvoorziene eerbewijs zoo zeer van zijn stuk gebragt, dat hem zijne gewone welbespraaktheid, voor het oogenblik, verliet, en hij, met een hoogen blos op het aangezigt, slechts eenige woorden van onverdiende genade en eeuwigdurende dankbaarheid kon uitstamelen. Den beker zette hij voor zich, nam dien op, en las de opschriften; maar men kon 't hem aanzien, dat hem iets ontrustte. Eindelijk stond hij op en wenkte zijne vrouw, om hem te volgen. Na een korte wijl, zijne huiskleeding met den zwarten ambtsrok en zijne muts met de gepoederde paruik verwisseld hebbende, kwam hij terug, en toen hij zijne plaats weder innam, zag ieder, dat hij zijn gewone tegenwoordigheid van geest weder bezat. Hij deed nu eene flesch van den kostelijken Hochheimer opentrekken, schonk er iets van in den beker, en stelde een dronk in ter eere van zijnen allergenadigsten Vorst, van geheel diens Hooge familie, en inzonderheid van zijne verhevene weldoenster. Vervolgens ledigde hij den beker en allen, ook de Vorstelijke bediende, volgden zijn voorbeeld. Dat deze bode van eene zoo aanzienlijke en beminde personaadje, als ware hij haar vertegenwoordiger geweest, met onderscheiding behandeld werd, spreekt van zelf. Toevallig was deze man dezelfde, die op den altijd gedenkwaardigen zondag den Conrector, op den wenk der Prinses, door het slot had geleid, en het drinkgeld geweigerd had; en die omstandigheid gaf den goeden grijsaard eene onweerstaanbare gelegenheid, om het

gezelschap dat onvergetelijke voorval met welsprekende uitvoerigheid nog eens te verhalen.

Nadat de bediende, door den Conrector met duizend dankzeggingen voor Hare Hoogheid, en door de vrouw Conrectorin met koek en fruit, voor zijne kinderen, rijkelijk beladen, zijn afscheid genomen had, zagen wij, dat de krachten den ouden man begaven, en wij drongen nu bij hem aan, dat hij weder zijne gemakkelijke huiskleeding aantrekken, en van al zijne vermoeijenissen uitrusten zou. Eer hij echter aan ons verlangen voldeed, nam hij den beker nog eenmaal in de hand, hief dien op, en zeide plegtig: »Dit kleinood moet, van nu af aan, altijd in de familie blijven en voorterven van kind op kind, tot eene eeuwige gedachtenis van dezen vreugderijken dag. Eene grooter eere toch, denk ik, kan wel geen sterfelijk mensch ooit te beurt vallen."

Den volgenden morgen met zijne vrouw aan het ontbijt zittende en de gebeurtenissen van den vorigen dag dankbaar herdenkende, zeide hij: »Er is mij dezen nacht iets voor den geest gekomen, dat mij drukt en van het hart af moet, om mijne rekening te kunnen sluiten, en ik geloof er nu juist gelegenheid toe te hebben. Ik meen de zaak met den Cantor. Gij weet nog wel, dat we bij de laatste zamenkomst in onmin zijn gescheiden, en sedert dien tijd hebben wij elkander niet weder gezien. Het is waar, de man was grof, en hij heeft het mij dikwijls zuur genoeg gemaakt, en door zijne oploopendheid kon eigenlijk niemand met hem overweg. Maar ik denk toch, dat hij het zoo kwaad niet gemeend heeft. Nu is hij ziek, naar ik hoor, en zal er waarschijnlijk niet van opkomen, en ook ik kan elken dag uit dit tijdelijke worden weggeroepen. Moeten wij nu onverzoend deze wereld verlaten? Zie, dat viel mij dezen nacht, toen ik het: »Onze Vader" bad en aan de zesde bede kwam, zwaar op het hart, zoodat ik niet weder kon inslapen. Het is wel waar, naar menschelijk inzigt behoef *ik* niet de eerste te zijn, die een stap ter verzoening doet; maar voor God zijn wij toch allen gelijk, en niemand moet kunnen zeggen, dat ik, uit hoogmoed op mijn rang, een Christenpligt verzuimd, en mijnen schuldenaren niet vergeven heb. Zie hier nu wat ik gedacht heb — en ik geloof, dat gij het

ook goed zult vinden. Wij moesten naar zijn toestand laten vragen, en zenden hem een proefje van den feestkoek, en eene flesch van den vorstelijken Hochheimer, en laten hem daarbij verzoeken, om op de gezondheid van zijn ouden Collega — hij hoort zich gaarne zoo noemen — een glaasje van dien wijn te drinken, en doen er bij weten, dat ik, wanneer zijn toestand dit veroorlooft, hem gaarne eens een bezoek zou brengen."

De vrouw stemde in alles toe, behalve in het bezoek; want men kon niet weten, welke ziekte de Cantor had. Doch de Conrector was er niet af te brengen, en de vrouw moest toegeven. Nu werd de dienstmaagd goed onderrigt, en de Conrector scherpte haar in en nogmaals in: »toch heel vriendelijk te zijn, en den Cantor ook als uit haar eigen te zeggen, hoe leed het haren heer gedaan had te hooren, dat zijn heer Collega ziek was." — De Conrector had rust noch duur tot dat het meisje met de boodschap weg was; maar toen werd hij bang, dat de wonderlijke man zijne welgemeende poging misschien verkeerd zou uitleggen, en die gedachte kwelde hem zeer. Hij liep aanhoudend in de kamer op en neder, keek meer dan eens uit het venster, en liet herhaalde malen zijne pijp uitgaan. Eindelijk zag hij de meid terugkomen; — toen ging hij haar te gemoet, en deed de deur wagewijd open en vroeg haar van verre reeds, »wat de Cantor gezegd had?"

Maar alles was naar wensch uitgevallen. »Nadat ik," sprak het meisje: »het medegebragte met de boodschap en den groet had afgegeven, deed de heer Cantor mij binnentreden. Hij wilde overeind komen, maar had er de kracht niet toe. Zijne vrouw moest hem helpen, en, zoo lang hij zat, in den rug ondersteunen. De man is zeer afgevallen en ziet er reeds uit als een doode. Alleen zijne zwarte oogen schitteren nog als kolen vuur onder zijne dikke wenkbraauwen, en dat is bijna het eenige, waaraan men hem nog herkennen kan. Ik herhaalde nu den groet zooals de heer Conrector mij bevolen heeft, en zeide nog eenmaal alles zoo als het mij is voorgezegd, en ik kon zien, dat het den zieken man veel genoegen deed, want hij zag zijne vrouw aan en knikte haar toe. — Toen ik mijne boodschap gedaan had, sprak hij — maar het viel hem zwaar, en verscheidene malen moest hij rusten om adem te scheppen: »Grooten, hartelijken dank aan mijnen heer Collega," zeide hij, »dat hij in zijn geluk

aan mij, armen zieken man, gedacht heeft, en mij eene zoo aangename verkwikking doet toekomen, en zoo veel deelneming betoont. Zeg den Heer Conrector, dat ik hem met den dag van gisteren opregtelijk geluk wensch, en God bid, dat hij nog vele blijde dagen moge beleven. Hij verdient dat en doet niet als anderen, die zich aan hunne oude ambtgenooten in het minst niet laten gelegen liggen. Met mij zal het niet lang meer duren. Zeg dat aan uwen heer, meisje, zeg hem, dat het spoedig met mij gedaan zal zijn. Wil hij mij dus de eer doen, mij nog eens te bezoeken, dan moet hij dat niet lang uitstellen."

Terwijl de dienstmaagd het antwoord van den Cantor mededeelde, werd het gelaat van den goeden Conrector meer en meer helder en opgeruimd, totdat zij aan het slot kwam. Toen veranderde het weder; want de gedachte aan den nabijzijnden dood van een ouden Collega sneed hem door het hart, alsof er van een ouden vriend gesproken was, en zachte weemoedigheid beefde om zijne lippen en in de hoeken van zijnen mond; »zie, kindlief," zeide hij, »die gedachte, die ik gehad heb, is toch waarlijk als regelregt uit den Hemel tot mij gekomen! Maak nu maar dat ik terstond in de kleederen kom. Want men kan niet weten, wanneer God de Heer over iemand beschikken zal."

De oude man had nu geene rust voordat hij gekleed was, en toen ging hij zoo snel den trap af, alsof er eene groote erfenis meê ware te winnen. De arme Cantor had echter niets in de wereld dan een zestal kinderen en tamelijk veel schulden. De Conrectorin zag haren man na, en toen hij eene halve straat ver was, zond zij hem de meid achterop; want om zich te laten leiden of ondersteunen, daartoe had zij hem nog niet kunnen overhalen.

Onderweg bedacht de Conrector eene kleine aanspraak; maar de ongeduldige dankbaarheid van den zieke liet er hem geen tijd toe. Zoo ras hij de kamer binnentrad strekte de Cantor zijne armen naar hem uit, greep de hem toegereikte hand met zijne beide handen aan, en zeide, eer nog de ander tot adem kon komen, met eene haastige, koortsachtige stem: »Heer Conrector! gij handelt aan mij als een regt braaf man! Geen ander zou gedaan hebben wat gij doet! God zegene u er voor!" — Bij het gezigt van de deerlijk vervallen gedaante des vroeger zoo krachtvollen mans werd de Conrector zoo week om het hart, dat het hem moeite

kostte zijne tranen te weerhouden. Hij zeide, niet geweten te hebben, dat zijn Heer Collega zoo ziek was; want dan zou hij hem reeds vroeger hebben bezocht. En dat het hem innig leed was, hem in dien toestand te vinden; maar dat hij de hoop nog niet opgaf, dat zijn sterk gestel de overhand zou behouden.

De zieke Cantor weerde dien troost met eene beweging der hand van zich af en zeide: »De dood blaast ten aftogt, en dat mijn leven niet met een wanklank eindigt, Heer Collega! heb ik alleen aan u te danken. Och, wanneer men van zijn sterfbed in het graf nederziet, is het geheel iets anders, dan wanneer iemand als ik op het koor staat en de gemeente beneden hem aanschouwt. In de laatste oogenblikken komt het leven ons geheel anders voor, dan wanneer wij nog aan het graf niet denken. Men zou dan zoo gaarne vele dingen ongedaan willen maken — als 't maar mogelijk ware. Menigmaal, ik weet het, heb ik mij jegens u niet gedragen, zoo als 't behoorde. — Wil het mij vergeven! — Maar gij hebt het mij reeds vergeven, anders hadt gij mijne kwade handelwijze niet zóó vergolden."

Terwijl de zieke dus sprak, hield hij de hand des Conrectors vast, en zag met fonkelende blikken op diens bewogen, edel gelaat. Gaarne zou hij met zijne trekken de geheele dankbaarheid hebben uitgedrukt, waarvan zijn hart doordrongen was, maar hij vermogt dit niet meer; slechts de hand des dikwerf verongelijkten mans kon hij nog drukken. Als de dood de laatste banden doet breken, aan welke het leven hangt, zijn de teederder vezeldraden reeds verscheurd, die de bewegingen des gemoeds op het gezigt overbragten, en is het gelaat reeds onbewegelijk, als de oppervlakte van ijs boven een bevrozen stroom, die het leven onzigtbaar maakt, dat nog woelt in zijne diepte. Maar voor den Conrector was geene pathonomische uitdrukking noodig; de vervallen gedaante en nog meer de vervallen trots van den vroeger zoo hoogmoedigen en driftigen man spraken luide genoeg, en innig aangedaan zocht hij naar de vriendelijkste woorden om hem te troosten. Al wat hij zeide, openbaarde zijn voor hatelijke gevoelens niet vatbaar gemoed, hetwelk door beleedigingen wel een oogenblik vertoornd en bedroefd kon worden, maar niet in staat was tot blijvenden haat of wrok, en elk dier milde troostwoorden vlocide verkwikkend in de borst des kranken, die thans slechts ééne smart onder-

vond: dit betere gevoel niet vroeger gekend te hebben. Voor zijne dankbaarheid vond de verzwakkende zieke eindelijk ook geene woorden meer. Slechts dit zeide hij nog: »Gij hebt mij den moeijelijken weg ligter gemaakt. God vergelde het u! Hij schenke u daarvoor, als de ure komt, een zacht en zalig einde."

Aldus gingen deze menschen, die nooit vrienden waren geweest, nu vriendschappelijk van elkander, en de dood, die anders alles scheidt, vereenigde hen. De Cantor stierf den volgenden dag. Van des Conrectors wijn had hij maar éèns kunnen proeven; doch in het uiterste zeide hij nog tot zijne vrouw: »Als ik dood ben, zeg dan aan den Conrector, dat ik stervende nog met dankbaarheid aan hem heb gedacht."

De winter kwam, en de levenskracht van den goeden Conrector nam zigtbaar af. Toch beleefde hij nog de eerste dagen der bloeimaand, en toen hij de zon over de daken zag schijnen beving hem de lust, om nog eenmaal zijn tuintje te bezoeken, Daar die togt langzaam ging, en hij dikwijls moest blijven staan om uit te rusten, kwamen heinde en ver de ingezetenen uit hunne huizen om hem te groeten; want velen hunner hadden bij hem school gegaan, of hem hunne kinderen toevertrouwd, en die kinderen waren ook mannen geworden, en er was niemand, of hij hield zijn ouden, trouwen, vromen leermeester in eere. Aan ieder gaf hij de hand en vroeg hem, hoe het met zijne zaken en met zijne betrekkingen ging; en menigeen vergezelde hem tot aan het einde der straat, of verzocht hem, in zijn huis wat te rusten, of, als hij weder eens buiten kwam, hem in zijnen tuin te bezoeken. Op die wijze werd de laatste wandeling des ouden mans als ware het een triomftogt. — In zijnen tuin gekomen, deed hij zich een stoel op een zonnig plekje zetten, en zat dáár onder eenen appelboom, dien hij, dertig jaren geleden, op zijnen verjaardag geplant had, en die hem nu met zijne roode en witte bloesembladen dankbaar bestrooide. Een der zonen van zijnen broeder had de bezorging van den tuin op zich genomen, toen de Conrector zelf er niet meer voor zorgen kon. Deze neef had hem nu ook naar buiten geleid en wees hem aan, hoe welig alles groeide en gedijde; en de oude man verheugde zich, bij elken stap en bij elken blik, over de net gehouden paden, de fraai ingerigte bloembedden,

en de pracht van tulpen, die hij er zag. Alle zijne oude herinneringen werden op dit geliefde plekje weder levendig, en ik twijfel of onze éérste vader wel met zaliger blikken zijn Eden, dan de grijze Conrector zijn tuintje, heeft aanschouwd. — »Zie eens, neef!" zeide hij, »dit alles was vroeger eene woestenij; doornen en distelen groeiden er, en anders niets. Ik heb hier menigen druppel zweets laten vallen; maar nu is het ook een klein paradijs, dat een mensch tot in de ziel verheugen kan. Menigeen zal er nog zijne vreugde aan hebben, als ik oude reeds lang tot stof ben wedergekeerd. Dat is zoo mijn dagelijksch werk geweest levenslang; in de school het onkruid des kinderlijken gemoeds uit te roeijen, opdat het goede zaad mogte opschieten, en in mijn tuin even zoo te harken, te planten en te wieden. o Zoete Inst! Thans kan ik niets meer doen; maar het goede van vroegeren arbeid gedijdt nog, zoo dat alles groeit en bloeit heilzame vruchten draagt."

Nadat hij dit gezegd had, werd hij stil en scheen in diep gepeins te verzinken; doch wat hij dacht kon men wel nagaan uit de rigting van zijne blikken, die zich van de bloemen des gronds tot de bloesems der boomen, en van deze tot den wolkenloozen hemel verhieven. Al fluisterend tot zichzelven sprak hij: »Hoe schoon heeft God de wereld gemaakt! Men zou zich kunnen bedroeven, haar te moeten verlaten, wanneer het daar gindsch niet nog schooner ware."

Eenige uren lang verkwikte zich de grijsaard in den warmen zonneschijn, en in het vrolijk gezigt der herlevende Natuur. Toen plukte hij eene witte hijacinth voor zijne SABINE, die hem wegens een ongemak aan haren voet niet had kunnen vergezellen. »Och, het was er zoo mooi!" zeide hij, weder te huis gekomen; »hoe jammer dat *gij* niet bij mij waart! Het was juist een dag als die, toen de Prinses met ons sprak — God moge het haar toch altijd wèl doen gaan! — Mijn oud hart was even zoo blijde, als het toen is geweest. Nu, God zij ook voor dezen, schoonen dag innig gedankt!" Tegen den avond was hij vroeger moede dan gewoonlijk, en liet zich tijdig te bed brengen. — »Laat het nachtlicht branden, kindlief!" sprak hij; »men kan niet weten; er kon mij iets overkomen." — »Gevoelt ge u dan niet wèl, mijn lieve?" vroeg zijne vrouw. — »Wèl, volkomen wèl," antwoordde de oude man; »maar, uiterst vermoeid en afgemat. — Lees mij iets stichtelijks voor; mijn geliefkoosd gezang: *Na eene*

proef van weinig dagen; dan zal ik geruster insluimeren."

De vrouw begon te lezen; van tijd tot tijd herhaalde hij eenige woorden uit het gezang — zachter — gedurig zachter — eindelijk zweeg hij. — Zij legde hare bril op het boek en ging naar hem zien. — Zijne handen waren gevouwen; zijne oogen gesloten; zijn adem stond stil. — »Lieve!" vroeg ze zachtkens, »lieve! hoe is het met u?" — Hij antwoordde niet. — Zijn geest zweefde reeds ver boven zijne nog vriendelijk glimlagchende stofgedaante, en de engel des doods droeg zijne laatste vrome gedachten voor den troon des Ontfermers.

(*Uit het Hoogduitsch.*)

AANDENKEN

AAN HET

VIJF-EN-TWINTIG-JARIG BESTAAN

VAN HET

NEDERLANDSCH GENOOTSCHAP:

Tot zedelijke verbetering der gevangenen;

OPGERIGT 12 NOVEMBER, 1823.

HERDACHT 10 MEI, 1849.

Ziet gij die kerkerpoort?
Daar achter rijst een schrikverblijf,
De strafplaats voor het wanbedrijf,
Een dieprampzalig oord.
Wie eens daar binnen gaat
Hij zegge, als aan de poort der hel,
Met DANTE's woord: »de hoop vaarwel!"
Voor hem is heul noch raad;
Hij geve een scheidbrief aan 't genot,
Dat hem de wereld bood;
Ja, bij het kampen met zijn lot,
Verzaak' hij de eer, de deugd en God
En kies verderf en dood!

Wat toeft gij, wandelaar?
Ontwijk die nare kerkerpoort!
Maar hoe! gij zet uw schreden voort;
Wat zoekt gij dan toch dáár?

't Geluk?.... 't heeft hier geen troon.
De Hoop?.... Zij vindt hier veld noch beemd.
De Liefde?.... Ze is hier eeuwig vreemd.
't Geloof?.... 't kiest hier geen woon.
Spreek, wandlaar! spreek! wat zoekt gij hier
In 't oord van rouw en smart?
Vertwijfling zwaait hier haar banier
En wanhoop knaagt, gelijk een gier,
Aan 't afgefolterd hart. —

»Sinds vijfentwintig jaar
»Trad ik die poort kloekmoedig in;
»Aan menschenliefde en Christenzin
»Valt nooit een taak te zwaar.
»De Heer is voorgegaan;
»Hij sloeg op de afgedwaalden acht;
»Ontfermend zag Hij 't zwak geslacht
»En de arme zondaars aan.
»Hij zocht hen op met taai geduld,
»En wie ooit tot Hem vlood,
»Het hart met waar berouw vervuld,
»Dien sprak Hij vrij van zonde en schuld,
»Al was die schuld ook groot.

»En daarom leidt mijn pad,
»Mijn weg, sinds vijfentwintig jaar,
»Ten kerker heen. Ik zoek dan dáár
»Het spoor dat Hij betrad. —
»'k Erken, de kerkerlucht
»Verstikt, zoo vaak, het goede zaad;
»Maar al te dikwijls teelt het kwaad
»Een onheilzwangre vrucht.
»En toch mijn arbeid bleef mij dier,
»Blonk me ook een traan in 't oog:
»Want soms schoot, tusschen riet en wier,
»Als loon op 't werk, door Gods bestier,
»Een vruchtbre halm omhoog.

»Ik ga hier telkens heen
»En doe wat mij de Heer gebiedt;
»Ik staar dan op den zondaar niet,
»Ik zie den mensch alleen:

»Den mensch, die, week hij af
»Van God en deugd, van pligt en eer,
»Een schepsel blijft, voor wien de Heer,
»Op 't kruis, zijn leven gaf:
»Den mensch, wien, hoe verlokt door 't kwaad,
»Bij 't geen hij doet en denkt,
»Wanneer hij 't booze pad verlaat,
»Het huis des Vaders openstaat,
»Waar hem Gods liefde wenkt." —

Ziet; Broeders! in dit beeld
Het uwe, trek voor trek gemaald!
Den weg, dien ge U hebt afgepaald!
De taak U toebedeeld!
Na vijfentwintig jaar,
Die Gij in droeve kerkers sleet,
Tot troost, tot raad en hulp gereed,
Dankt Gij d' Alzegenaar.
Hij schonk U wijsheid, moed en kracht,
Voor 't werk U toevertrouwd;
Hij schiep het licht uit duistren nacht,
En wat in zwakheid werd volbragt,
Heeft Hij in gunst aanschouwd.

Ja, lof en dank en roem en prijs te gader,
Zij Hem gebragt, die 't werk der liefde loont!
Die, rein als 't licht, zich als een teeder vader,
Vergevend voor verdoolde kindren toont;
Wiens goedheid al wat op zijn wereld ademt,
De ondankbren zelfs, met trouwe liefde omvademt.

Niet ons, niet ons, Zijn naam alléén zij de eere!
Hem brengen wij, dit uur, ons nedrig lied.
De tijd snell' voort, het wisslend lot verkeere,
Zijn trouw staat vast, Zijn goedheid wankelt niet.
Hij blijft de bron van onze kracht en sterkte;
Van Hem is 't heil, dat onze hand bewerkte.

Waar zijn zij, die den loop met ons begonnen,
Die Broeders, één met ons van zin en geest?
Zij zijn verreisd, hun taak was afgesponnen,
Zij vieren thans, in hooger werkkring, feest;

Van daar zien ze ons, in mist en neveldampen,
Met dwaling, trots, en driest vooroordeel kampen.

Zóó, NIERSTRASZ! ziet ook Gij, van 's hemels kusten,
Op 't liefdewerk, door U met vreugd volbragt.
Heil U, Gij moogt thans van uw' arbeid rusten;
Uw voorbeeld spore ons aan en schenke ons kracht!
Kort was de vreugd, die Gij der menschheid baarde;
Maar Gij waart goed — welligt te goed voor de aarde. (*)

Gewis dit feest wordt dáár, in hooger kringen,
Met hooger vreugde en reiner dank herdacht.
't Wekt blijdschap, waar de serafs 't loflied zingen,
Als 't dolend schaap ter kooi wordt weêrgebragt.
Gelukkig wij, als we in de vreugde deelen,
Die 't rein gevoel der kindren Gods kan streelen.

Dit feestuur zal ons onvergeetlijk wezen,
De vreugd, die 't brengt, wordt onvermengd gesmaakt,
Als 't vuur, dat ons bezielt, nog lang na dezen,
De borst ontvonkt en aller harten blaakt.
Komt, Broeders! komt! weêr hand aan 't werk geslagen!
De liefde Gods zal onze krachten schragen.

Ziet Gij daar niet die starren, hoog verheven?
't Zijn gidsen, waar het pad der aarde ook loop';
Zacht stralen ze op den donkren weg van 't leven;
Haar namen zijn: Geloof en Liefde en Hoop.
Op haar den blik, waar onze voet moog' dolen;
Getrouw volhardt en 't einde aan God bevolen!

W. H. WARNSINCK, BZ.

(*) JOHANNES LEONARDUS NIERSTRASZ, JUNIOR, een der Medeoprigters van het Genootschap, ontsliep, op den 2den Augustus, 1828, in eenen leeftijd van twee en dertig jaren.

CATALANI VERDUISTERD.

Het berigt, dat de beroemde Mad. CATALANI van het tooneel der wereld, op hetwelk zij, als zangeresse zonder wedergade, zooveel lauweren verworven heeft, is afgetreden, riep het volgende niet onaardige verhaal in ons geheugen terug. Wij deelen het mede, zonder te kunnen zeggen

aan welken Schrijver 't ontleend is, en 't zou ons niet baten, al beriepen we ons, gelijk hij 't deed, tot bevestiging der waarheid op den Commissieraad VON ROSTOCK. Immers het adres van dien Heer is ons niet bekend, en er zijn sedert den Europeschen bevrijdingsoorlog zoo vele jaren verloopen, dat 't niemand zou behoeven te verwonderen, indien ook hij den weg van allen vleesche reeds ware opgegaan. Wij raden alzoo den lezer geene moeite te doen, om 't na te vragen, maar 't eenvoudig als werkelijk gebeurd aan te nemen.

De oude Veldmaarschalk BLUCHER had nooit eenig muzijkaal onderrigt genoten; maar was toch, op zijne wijze, een groot liefhebber van den zang. Hij had zijne lievelingsstukjes, die hem, zoo dikwijls hij ze hoorde, in geestdrift bragten, en dan gaf hij zijn ongemeen behagen ook op *zijne* wijze te kennen, door zijne knevels te strijken, zijne muts scheef te zetten, stout rond te zien, en, waar hij rooken mogt, den tabaksrook in dikker wolken uit te blazen.

Wie zijne lijfstukjes gekomponeerd had, wist hij niet zeker te zeggen; echter waren er niet weinige onder van MOZART, inzonderheid uit *de Tooverfluit.*

Nu dan: te *Parijs* of te *Aken*, op een feest, door alle de Hooge Bondgenooten bijgewoond, liet de Signora CATALANI zich hooren.

Signora ANGELIKA was destijds eene niet minder schoone vrouw, dan groote zangeres; geen wonder derhalve, dat zij Prinsen, Monarchen zelfs, tot bewonderaars had. De galante, voor vrouwelijke schoonheid zoo gevoelige Keizer ALEXANDER stond aan het hoofd der CATALANI-enthusiasten. Maar Signora ANGELICA was eene grillige Dame, en niet de mannelijk schoone ALEXANDER, maar de oude Maarschalk *Voorwaarts* was de verklaarde lieveling, aan wien zij oplettendheden bewees, zoo als geen ander zich beroemen kon, van haar ondervonden te hebben.

Madame CATALANI zong eenigen harer geliefdste stukken. Dat zij van haar luisterrijk auditorium ongemeenen lof verwierf, spreekt van zelf. Nevens haar groote »*God save the King*" waarvan ze stijf en sterk geloofde, dat niemand anders dan HÄNDEL de komponist kon zijn, droeg zij variatiën voor op PAPAGENOOS »*Klinge Glöckchen klinge!*" en Maarschalk *Voorwaarts* was er verrukt over. Hij zeide haar dit, en verzocht haar nog meer *van Papageno* te zingen.

CATALANI werd door dit verzoek in niet geringe verlegenheid gebragt en moest aan den ouden held belijden, dat zij *van Papageno* niets anders kende dan dit:

»Nu dan kan *ik* het u *leeren*," hernam BLÜCHER; »*ik* kan alles zingen.".

»Wat hoor ik?" riep Keizer ALEXANDER uit, »kan BLÜCHER óók zingen? Wel dan moet hij ons op zijne kunst eens vergasten."

»Waarom zou ik niet!" hernam BLÜCHER, zette zich in postuur, en zong dadelijk met zijne barsche stem en Pruisisch dialekt, jammerlijk valsch:

Der Vogelfänger bin ich ja,
Stets lustig, heissa hopsasa!

De goede Keizer FRANS hoorde den ouden *Voorwaarts* met blijkbare aandoening; de ernstige Koning van *Pruissen* glimlachte; maar ALEXANDER lachte van ganscher harte en gaf het teeken om den zanger met handgeklap te beloonen. Maarschalk *Voorwaarts*, door het daverend applaudissement, dat nu volgde, aangemoedigd, dreunde daarop voort:

»*Ein Mädchen oder Weibchen*
Wünscht PAPAGENO *sich!*"

en

Vivat BACCHUS, BACCHUS *lebe!*
BACCHUS *ist ein braver Mann!*"

en eindelijk zelfs, op de wijze van den *Dessauer Marsch*:

Jung'n Kochsalat,
Jung'n Kochsalat.
Un jrüne Petersillje,
Un jrüne Petersillje
Mit harte Eier drin!

Dit laatste nommer verwierf letterlijk een razenden bijval. CATALANI zelve juichte den ruwen zanger toe, en zeî naderhand dikwerf, lagchende: »tegen den ouden BLÜCHER kon ik niet zingen. Hij heeft de *Franschen* geklopt, doch mij niet minder. Men heeft hem veel sterker geapplaudisseerd dan mij!"

PUNTDICHTEN door W. SCHEPERS.

1.

OP EEN VEELSPREKER.

Wordt HERCULES te regt gerekend bij de goden,
Die leeuw en monster heeft geveld, —
Vriend JASPER is nog grooter held,
Die met zijn tong den tijd, wien niets weêrstaat, kan dooden.

2.

VOORNEMENS.

Van pligt en goede werken spreken,
Meer rigtte WOP niet uit, van zijne jeugd af aan;
Want schoon hem lust bekroop zelf hand aan 't werk te slaan,
't Was toen zijn leeftijd was verstreken.

3.

SPREKEN EN HANDELEN.

In groote plannen te beramen,
Moet ieder zich voor JOCHEM schamen;
Doch komt de uitvoering op hem aan,
De kleinste blijven ongedaan.

4.

REGTMATIGE VREES.

Is een verwoede vijand meest,
Van alle teisterende plagen,
In staat ontzetting aan te jagen, —
Te regt dan zijn in onze dagen
De volken voor zich-zelv' bevreesd.

5.

DE FRANKFORTER DUITSCHE CONSTITUTIE.

Slaat Duitschland, door den volkswil sterk,
In onze dagen hand aan 't werk,
Om voor *Zijn* volkeren één Staatsgebouw te stichten: —
Toch stond, in wereldburgerschap
De aloudheid op veel hooger trap,
Die Babels toren voor heel 't menschdom op woû rigten?

6.

HET DAGBLAD.

Het is de spiegel, waarvan de oudheid faablend spreekt;
De tijdgeest ziet er zich naar 't leven in gemaald,
Terwijl het zengend vuur, dat uit zijn brandpunt straalt,
Euroop in lichter-laaije ontsteekt.

Heerenveen, 1849.

MENGELWERK.

OVER DE BELANGRIJKHEID DER MAATSCHAPPIJ:

TOT NUT VAN 'T ALGEMEEN,

IN DE TOEKOMST, WELKE WIJ TEGENGAAN.

REDEVOERING,

IN HET DEPARTEMENT GRONINGEN DER MAATSCHAPPIJ,

DEN 8 NOVEMBER 1848

UITGESPROKEN

DOOR

P. HOFSTEDE DE GROOT.

Zeer geachte Vergadering!

Toen wij de laatste maal eene openlijke bijeenkomst van onze Afdeeling der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen* hielden, was in *Frankrijk* de omwenteling begonnen, welke als een electrieke schok vele steden en volken heeft doen opspringen en voorthollen, zonder dat daaraan ook nu nog stilstand en einde is gekomen, of deze in de eerste tijden ook maar vooruit zijn te zien. Ook ons Vaderland is medegesleept in de algemeene beweging, waaruit eene nieuwe Grondwet is geboren, van welker invoering velen groot heil, velen groote ellende, allen eenen nieuwen toestand van ons volksbestaan verwachten. Welke dier zienswijzen gegrond zij, voegt ons niet in deze vergadering te onderzoeken; maar dit voegt ons hier, na te denken, welke de betrekking onzer Maatschappij tot het *Nederlandsche* volk zal blijven of worden, wanneer dit volk eene nieuwe orde van zaken intreedt; dit voegt ons hier te overwegen, of onze Maatschappij alsdan ook misschien overbodig zal zijn, of gewijzigd zal moeten worden, of wel blijven zal die zij is, en voortaan nog meer belangstelling zal verdienen, nog

meer goeds zal kunnen tot stand brengen, dan nu reeds het geval is.

Teleurgesteld in onze verwachting, van een ander, hoogst begaafd, Spreker nu voor ons te zullen zien optreden, heeft het Bestuur mij opgedragen, deze eerste spreekbeurt te vervullen. Ik wensch die taak te volbrengen door u voor te stellen, welke beschouwing onzer Maatschappij door de staatkundige gebeurtenissen der laatste maanden bij mij is opgewekt; welke, mijns inziens, nu hare grootsche roeping is; welke onze verpligting, om haar die roeping te doen vervullen.

Schenkt mij dan uwe toegevende en belangstellende aandacht, als ik tot u spreek *over de belangrijkheid der Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen, in de toekomst, welke wij tegengaan.* Moge u mijn onderwerp ook daarom te gepaster voorkomen, dewijl wij deze vergadering tevens wijden aan de feestvierende herdenking der oprigting onzer Maatschappij-zelve, welke in November 1784 plaats had.

Verleen ook gij, Geachte Vrouwenschaar! mij een welwillend gehoor. Ik was eerst onzeker, of ik in uwe tegenwoordigheid wel dit onderwerp zou behandelen; doch juist ook door u wilde ik toch zoo gaarne onze Maatschappij uit het regte oogpunt doen beschouwen; opdat gij door uwe echtgenooten en zonen, en ook door uwe eigene werkzaamheden, gelijk gij doet, haar moogt blijven ondersteunen.

Zullen wij de belangrijkheid onzer Maatschappij in de toekomst, welke wij tegengaan, eenigzins naar waarde beoordeelen, dan moeten wij die toekomst, voor zoo verre zij ons duidelijk voor oogen ligt, eerst zelve een weinig nader beschouwen.

Doen wij dit, dan zien wij, dat we in haar buiten twijfel veel meer staatkundig en kerkelijk leven hebben te verwachten, dan tot dus verre in ons Land werd gevonden. Staatkundig leven was er vroeger bij ons weinig, wel Kerkelijk; ja het Kerkelijk leven is eigenlijk de kern en het middelpunt van ons volksleven. Vóór de Hervorming was de Roomsch-

Catholieke Kerk, na de zestiende eeuw de Hervormde, de Staats-kerk, of, gelijk in de laatste jaren, de Kerk van verreweg de meerderheid der Natie. Kerk en Staat zijn nu gescheiden. De Kerk, of liever de Kerkgenootschappen, zijn nu geheel zelfstandig geworden; de voogdij des Staats, die hen wel eens willekeurig leidde, is opgehouden. Maar daarmede ook de dusver bestaande *eenheid* van *Nederland*, als één zedelijk geheel; te meer, daar nu ook het Schoolwezen door de Regering is losgelaten.

Het regt van vereeniging, nu door de Grondwet aan ons gewaarborgd, zal vele Staatkundige en Godsdienstige Maatschappijen laten ontstaan. De regtstreeksche verkiezingen, voor Gemeentebesturen en Provinciale- en Generale-Staten, zullen allerlei zamenkomsten, zoo niet noodig maken, toch veroorzaken; de vrijheid van godsdienst en onderwijs is zoo sterk begeerd, ten einde allerlei godsdienstoefeningen te kunnen houden en allerlei scholen te openen, en velerlei onbelemmerde vergaderingen voor kerkelijke en schoolbelangen te kunnen aanvangen, dat vele en velerlei vereenigingen, scholen en bijeenkomsten wel uit haar moeten voortvloeijen.

Of dit alles goed zij of niet, laat ik nu geheel in het midden. Maar dit is zeker, niemand uwer zal het betwijfelen, dat, indien er geene andere beginselen van zamenleving en vereeniging onder de *Nederlanders* bestaan, dan al deze regten, juist zij, welke regten van *vereeniging*, om over Staat, Kerk en School te handelen, worden genoemd, zullen zijn kiemen van *verdeeling*. Zamenkomen zullen hier de voorstanders van het nieuwe en nieuwste, ginds de handhavers van het oude, elders die van het juiste midden in het staatkundige; — zamenkomen aan de eene plaats de vrienden van dezen, aan de andere die van genen Candidaat voor Plaatselijke Besturen en Staten; — zamenkomen hier de aanhangers van deze, daar die van gene godsdienstbelijdenis; — zamenkomen en scholen openen, somtijds in naast elkander staande gebouwen, de voorstanders van geheel strijdige wijzen van volksopvoeding. Of dit over het geheel vóór- dan nadeelig zal zijn, moet nu de toekomst

leeren; maar dit dienen wij dan toch wel vooraf te vragen: wat zal *Nederland vereenigd* houden als één geheel, tegenover al die *verdeelingen*, welke men *vereenigingen* noemt? Waardoor zullen wij ons ééne Natie blijven gevoelen, niettegenstaande al de verschillen in Staatkunde, Godsdienst en Schoolwezen, welke reeds bestaan, en nu zoo krachtdadig zullen kunnen toenemen? Wat zal ons, bij al dit scheiden in Staat en Kerkgenootschap, nog als burgers, als menschen, als Christenen bijeen houden, zoo dat wij niet dagelijks vijandig tegen elkander botsen?

Er is het eene en andere op te noemen, 't welk ons allen te zamen kan en moet en zal blijven vereenigen. Daartoe breng ik b. v. de noodzakelijkheid van dagelijksch verkeer onder elkander, wegens ons bedrijf. Wij kunnen ons niet meer, gelijk vóór twintig eeuwen, afscheiden, en ieder zijn plekje gronds bebouwen, om van de opbrengst ons te voeden en te kleeden. Landbouwers, daglooners en allerlei handwerkers moeten er zijn voor de burgerij, om haar spijze, kleeding en woning te verschaffen, en zij behoeven de burgerij: eene menigte van zulken, die hun het hunne afkoopen, en hen iets laten verdienen. Winkels zonder tal zijn er noodig, kooplieden bij menigte, om ons het noodwendige en aangename, uit andere steden, landen, werelddeelen aangebragt, ten gebruike aan te bieden. Onderwijzers behoeven wij in allerlei vakken van wetenschap; geneesheeren, om voor onze gezondheid; regtsgeleerden, om voor onze geldzaken; godsdienst-predikers, om voor onze geestelijke belangen ons ter zijde te staan. Wij behoeven regters, om de misdaden te straffen; overheden, om het Land te besturen; in één woord: tot de ruwheid en barbaarschheid der *Bataviëren* willen wij niet terugkeeren; en, willen wij dit niet, dan hebben we elkander noodig, van wege ons bedrijf, en komen de meeste burgers, ook van de meest verschillende staatkundige en kerkelijke zienswijze, in dagelijksche verkeering onderling, waaruit eene zekere vereeniging van ons allen noodwendig voortvloeit.

Maar ik vraag u, Mijne Hoorders! *welk* eene vereeniging?.... Eene, op onverbiddelijke noodzakelijkheid, om

te blijven leven, op stoffelijk bestaan, op eigenbelang, ja veelal op zelfzucht gegrond. 't Is eene vereeniging, als die der bevers, der mieren en der bijën, welke óók eene soort van Staat vormen, waarin elk zijn eigen werk doet, dewijl hun instinct hun leert, dat zij anders niet kunnen bestaan. Zal de *Nederlandsche* Natie — ik durf het bijna niet vragen en moet het toch — zal onze Natie, zullen wij, aan een grooten bijënzwerm gelijk worden?.....

Neen, er is een edeler band, die ons omstrengelt, zegt gij. Ziet die vereenigingen voor schilder-, bouw-, beeldhouwkunst, voor gezang en muziek, voor geschiedenis, oudheidkunde en allerlei wetenschap: Kunst en Wetenschap vereenigen het *Nederlandsche* volk, bij alle verschil van Staatkunde, Godsdienst en Schoolwezen! Wie zal ontkennen, dat deze band liefelijk is en edel, en velen innig zamensnoert? Maar *velen* zijn nog niet de *Natie*. Hoe vele inwoners dezer stad, neen, hoe weinige, ligt te tellen, zijn daardoor verbonden uit de vele duizende zielen, die hier leven? En onze stad telt toch meer vrienden van kunst en wetenschap, dan het platte land van dit gewest, en onze Provincie zeker niet minder, dan de andere deelen van ons Rijk. Bovendien omvat de band, door kunst en wetenschap gevlochten, hoe rein en schoon en verheven die ook zij, nog niet eens alle krachten harer beoefenaren en vrienden. Als menschen behoeven wij meer dan de voldoening, welke de kunst aan smaak en gevoel, en de wetenschap aan oordeel en verstand biedt. Wij behoeven ook voldoening voor gemoed, geest en leven, en die schenken ons Kunst en Wetenschap, op zichzelve en alleen genomen, geenszins.

Zullen wij bij al de verdeeling, welke de naaste toekomst noodwendig aanbrengt, niet eene naast-elkanderzetting van allerlei staatkundige en godsdienstige partijen in één Land onder één bestuur worden, maar werkelijk één Natie blijven, dan behoeven wij een edeler band, dan de noodwendigheid van ons burgerlijk Bedrijf oplevert, en een vaster en algemeener dan die de beoefening van Kunst en Wetenschap aanbiedt.

Doch waar die band te vinden? In de Christelijke Kerk?

Ja, in haar wordt de mensch geheel en al mensch; zij werkt op al onze krachten te gelijk; zij verfijnt den smaak, verlicht den geest, veredelt het hart, bevredigt het gemoed. Zij is eene godsdienst voor alle standen; voor den meest ontwikkelde niet te laag, voor den eenvoudigste niet te hoog. — Maar, helaas, zij is bij ons verdeeld in vele, ook scherp afgescheidene, deelen! Of zullen wij deze deelen laten varen, en de kracht onzer godsdienst zoeken in den geest des Christendoms? Goed, maar hoe zal die geest een ligchaam bekomen? Hoe een ware band worden, om allen werkelijk te omstrengelen?

Dit is de vraag, welke ik mij dikwijls heb gedaan, zonder dat ik er vooreerst een beter antwoord op weet te geven, dan dit: de geest des Christendoms kan een band, om ons allen te omvatten, vinden in onze Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen.*

Ik zeg, vooreerst; want welke nieuwe middelen van Christelijke verbroedering er nog kunnen ontstaan, is onzeker; mij ten minste onbekend. Doch is onze Maatschappij voor het oogenblik de eenige en voor altijd, ook onder andere vereenigingen, een geschikte band, om het *Nederlandsche* volk als ééne *Natie* te omstrengelen, groot, zeer groot is dan hare belangrijkheid in de toekomst, welke wij te gemoet gaan.

Vergunt mij, u in eenige hoofdtrekken voor oogen te stellen, waarom ik zoo hoog van onze Maatschappij denke.

Ik doe dit, vooreerst om 't geen zij *niet is.* Zij is, ja eene Maatschappij, eene vereeniging, maar die het vooraan in hare wetten heeft geschreven, »dat zij zich niet zal mengen in Godsdienstige of Staatkundige geschillen."

Van de werking onzer nieuwe Grondwet wensch ik de beste uitkomsten voor het dierbare Vaderland; maar dat de vereenigingen, welke zij toelaat, meest alle van Staatkundigen en Godsdienstigen aard zullen worden, en dus, voor een groot deel, aan Staatkundige en Kerkelijke geschillen voedsel geven, kan niemand betwijfelen. En hierover is dan ook geen onderscheid van meening; alleen is men onzeker, of deze ruimte, aan de vrijheid der burgers, ieder

op zich-zelven, gegeven, het algemeene welzijn der burgers en des Staats zal bevorderen of benadeelen. Maar is het te verwachten, dat de nu ontstaande vereenigingen veelal aan de behandeling van Staatkundige en Kerkelijke strijdvragen zullen gewijd worden: van hoe veel belang is het dan, dat er reeds ééne Maatschappij bestaat, en wel eene zeer uitgebreide, die hare duizende leden door alle steden en vele dorpen en in alle standen verbreid heeft, welke Staatkundige en Kerkelijke geschillen uitsluit, en zich toch met ware, edele, hooge belangen bezig houdt; met belangen, voor welke ieder regtgeaard burger zijn hart warm voelt kloppen? Want van Staatkundige bespiegelingen en Kerkelijke leerbegrippen alleen kan de mensch toch niet leven, de Staat niet bestaan. Moge men den grootst mogelijken prijs er op stellen, om in staatkundige en kerkelijke inrigting de ruime vrijheid te genieten, welke onze herziene Grondwet ons geeft: dat er meer is, wat wij behoeven, zal niemand ontkennen. En behoeven wij dit, wij moeten het ook kunnen vinden. En Gode zij dank! wij kunnen het!

Laten er kerkgebouwen en kloosters in *Nederland* verrijzen van allerlei aard, staatkundige clubsen van velerlei kleur, scholen van de verschillendste rigting: — er is toch reeds ééne, zeer vele menschen en zeer vele belangen omvattende, Maatschappij, waarin wij ons, trots al die verschillen, zullen blijven vereenigen, om, met terzijdestelling van al wat verdeelen kan, ons bezig te houden met vele en groote en hoogst gewigtige zaken, wier behartiging ons zal verbinden en verbroederen, en als ééne *Natie* zamen houden.

Want, is onze Maatschappij hiertoe reeds geschikt door 't geen zij *niet* is: geene Staatkundige of Kerkelijke vereeniging; hare geschiktheid hiertoe is nog veel grooter, door 't geen zij *wel* is, door het *doel*, 't welk zij beoogt, door de *middelen*, waardoor zij dit doel wil bereiken, en door den *geest*, waarin zij hiertoe werkzaam is. Volgt mij, terwijl

ik u deze drie stukken voor oogen stelle en late beoor deelen.

Haar doel is: *verspreiding van algemeen volksgeluk.*

Wierd onze Maatschappij nu pas opgerigt, men zou dit doel kunnen wantrouwen. Die *algemeen volksgeluk* wil verspreiden, moet bijzonder het geluk der geringere standen bevorderen; want deze ontberen het meeste. En waarin wordt de bevordering van het geluk dezer standen tegenwoordig nog genoegzaam alleen in andere landen, maar weldra misschien ook door velen in ons Vaderland, gezocht? In de uitbreiding hunner staatkundige regten, in de voorspiegeling van onmogelijke verwachtingen, in de opruijing tot het doen van onredelijke eischen, in het roepen om vrijheid, gelijkheid en broederschap, zóó verstaan, dat vooral ook vrijheid van misdaad, gelijkheid van bezittingen, en broederschap van goede en slechte menschen wordt bedoeld. Doch wij weten het, niet in zulke zaken stelt onze Maatschappij het algemeen volksgeluk; in geheel andere, in tegenovergestelde. Onze vereeniging is wel bij voorkeur voor de geringere standen werkzaam, voor dienstboden, armen, verlegenen en allerlei ellendigen, wier lot door geen afzonderlijk Genootschap wordt ter harte genomen: maar zij acht, naar het begin harer wetten, de verspreiding van algemeen volksgeluk, ook onder dezulken, gelegen te zijn in de bevordering van godsvrucht, goede zeden en nuttige kundigheden.

Godsvrucht, en wel Christelijke godsvrucht, noemt zij het eerste, en zij toont het in de boeken, die zij uitgeeft, in de scholen, welke zij opent, in de redevoeringen en toespraken, welke tot hare leden worden gerigt, dat het haar bovenal ernst is, met de bevordering van ware godsdienstigheid.

Maar zij wenscht geene godsvrucht, welke zich alleen in klagten en zuchten, of in vaste vormen, of gelijkte woorden openbaart. Zij wenscht, dat de Christen, bij het zeggen: *Heere, Heere*, ook voege het doen van den wil des Vaders,

die in de hemelen is. Daarom noemt zij dadelijk, naast de godsvrucht, de bevordering van *goede zeden*. En dat het haar ook hiermede ernst is, blijkt niet alleen uit hare boeken, scholen en toespraken; maar tevens uit de velerlei middelen, welke zij aanwendt, om kwade gewoonten tegen te gaan, als: het gebruik van sterke dranken, de deelneming in loterijen, de bedriegerijen van den woeker; voorts, om goede instellingen te bevorderen, als: spaarkassen, spaarbanken, zieken- en begrafenis-bussen, ten einde vlijt en spaarzaamheid aan te moedigen, en de edele eerzucht, om zich zonder vreemde hulp staande te houden, aan te vuren; eindelijk blijkt deze ernstige belangstelling in goede zeden, in de erkenning en ook, voor zoo ver mogelijk, belooning van hulpvaardigheid, menschlievendheid en edelmoedigheid, of van zulke verrigtingen van deugd en menschenliefde, waarbij men met groote opofferingen, en zelfs met levensgevaar, anderen te hulpe komt, of wel hen van een gewissen dood redt.

Nuttige kundigheden wenscht onze Maatschappij voorts te verspreiden, over landbouw, nijverheid, handel, volkshuishoudkunde, ja over allerlei bedrijf en allerlei ons omringende zaken. Scholen rigt zij daartoe op; schoolboeken en volksgeschriften geeft zij daarvoor uit; volksvoorlezingen houdt zij er over. Maar ook over hoogere aangelegenheden zoekt zij nuttige kennis voort te planten. Eene volksmeet-, volksbouw-, volksnatuurkunde heeft zij uitgegeven; aardrijkskunde, algemeene, vaderlandsche en bijbelsche geschiedenis, en velerlei ander goeds en schoons en verhevens heeft zij, op die wijze, zoeken voor te stellen, dat het groote, ook min beschaafde, publiek het kan vatten en er voordeel uit trekken.

Dit alles is haar doel, overeenkomstig hare wetten; doch, als eene moeder, wordt zij met de jaren zorgvuldiger, en denkt, gaande weg, aan al meer belangrijke zaken, welke in hare wetten nog niet zijn geschreven. Ja, 't geen niet met alle moeders plaats heeft, nu zij reeds over de zestig jaren is, wordt zij er bijzonder op bedacht, om hare kinderen het leven vrolijk en aangenaam te maken.

Nu moedigt zij ook gymnastische oefeningen aan, opdat de ziel, door in een gezond en sterk ligchaam te wonen, te gezonder en sterker worde. Nu schept zij genoegen in wel zedig, maar ook vrolijk en opwekkend gezang; nu denkt zij er ernstig aan, vooral ook door gymnastiek en volksgezang, regt aangename volksvermaken in te voeren.

Zietdaar, Geëerde Vergadering! het *doel* onzer Maatschappij. Zij wenscht algemeen volksgeluk te verspreiden, maar acht volksgeluk alleen dáár aanwezig, waar Christelijke godsvrucht, ware deugd, verlichte kennis is; en waar deze is, dáár meent zij, is van zelf ook gezang en vrolijkheid.

Na u het *doel*, 't welk de Maatschappij beoogt, te hebben voorgesteld, moet ik u de middelen herinneren, waardoor zij dit doel tracht te bereiken.

Wel heb ik vele dier middelen reeds met een enkel woord genoemd, toen ik over het doel sprak; doch nu moet ik ze *als middelen* meer naauwkeurig nagaan.

Als eerste middel wordt in de wetten opgenoemd: gestadige zorg voor de *opvoeding en het onderwijs* der jeugd, ook na het verlaten der school. Allerlei scholen heeft zij daartoe opgerigt, en ook op allerlei andere, die zij niet had opgerigt, ten goede zoeken te werken, vooral ook door raadgeving, welke zij, 't zij ongevraagd, 't zij daartoe verzocht, mededeelde aan 's Lands Regering; zoo dat zelfs de geheele schoolwetgeving, waaronder wij nu nog leven, hoofdzakelijk als een werk onzer Maatschappij moet worden beschouwd.

Ziet echter eens in de berigten onzer Maatschappij, hoe velerlei scholen, door haar nu nog geheel of gedeeltelijk worden onderhouden: bewaar-, armen-, tusschen-, departements-, herhaling-, zondag-scholen; voorts, die aan schoone of nuttige kunsten gewijd zijn: zang-, muziek-, teekenscholen, ook gymnastische en werk-scholen; allen voorzien van doelmatige leerboeken, prenten en kaarten. Zij is het, die hier, door de school kosteloos open te stellen, dáár, door,

bovendien, kleedingstukken of voedsel in den winter aan te bieden, de armste naar deze scholen lokt. Zij is het, die niet alleen onderwijs, maar ook opvoeding der jeugd wil; opvoeding tot deugd en godsvrucht; en die dus ook, na het verlaten der school, de hand der kinderen niet los wil laten; maar, door een doelmatig patronaat te bevorderen, het oog op haar wil houden, ten einde het goede, in de school geplant, niet door de stormen der wereld vernield worde.

Een tweede middel, om haar doel te bereiken, vindt de Maatschappij in de bezorging of uitgave van *geschriften* voor volwassenen. Hoe velerlei die zijn, heb ik straks reeds opgenoemd. Nu voeg ik er nog bij, dat zij door die geschriften, bovenal, ook een vaderlandschen zin in onze Natie zoekt op te wekken, en dus naast de bijbelsche, vooral de vaderlandsche geschiedenis behandelt, naast de Christelijke, vooral de Nederlandsche deugden aanprijst. Nog merk ik op, dat onze Maatschappij ook vele geschriften, welke zij niet zelve uitgeeft, aan volwassenen bezorgt, in hare leesbibliotheken, die, van allerlei doelmatige boeken voor het volk voorzien, in een groot deel harer Departementen zijn gevestigd en velerlei nut doen. Voorts verdient het nog vermelding, dat zij nu ook volkstractaatjes uitgeeft, van welke zeer vele regt geschikt zijn voor zulken, die de uitgebreidere werken niet lezen.

Een derde middel is, de erkenning door openlijke vermelding, geldelijke belooning, medaille of getuigschrift, van zoodanige daden van hulpvaardigheid, menschlievendheid, edelmoedigheid en andere *deugden*, welke op algemeene achting of onderscheiding aanspraak hebben, en in ons waterrijk Vaderland vooral bestaan in het redden van menschenlevens uit water en ijs. Dit middel is evenwel te bekend, en door mij ook reeds te duidelijk aangewezen, dan dat het noodig zou zijn, er nu meer over te zeggen.

Het vierde en laatste middel is, de tot stand brenging of ondersteuning van *algemeen nuttige inrigtingen*. Ook daarvan heb ik reeds eenige genoemd: spaarkassen, waarin enkele stuivers; spaarbanken, waarin vele guldens kunnen

worden belegd; zieken- en begrafenis-bussen, waardoor de werkman, in tijden van nood, zich kan redden, zonder tot de armkassen de toevlugt te nemen; het geven van voorschotten op pensioen-acten, zoodat de schandelijke woeker, hierin dikwijls gepleegd, wordt afgesneden. Maar er is nog veel meer te noemen: het oprigten van vereenigingen voor dienstboden, om dezen gewigtigen stand te verbeteren en te helpen; het verschaffen van spijze in dure tijden voor minder geld aan de armen; het openen van werkplaatsen voor hen, die geen arbeid weten te vinden; het aankoopen van bunders grond, die bij eenige roeden aan vlijtige daglooners in huur worden uitgedaan.

Nog meer ware hierbij te voegen; doch ik heb niets willen noemen, dan 't geen ik, in de berigten van het laatste jaar, uitdrukkelijk vermeld vond, als nu bestaande. Evenwel, dit spreekt van zelf, dat niet al deze middelen, aan alle oorden, worden in 't werk gesteld; aan vele is dit ook niet noodig; voor mijn oogmerk is het voldoende, dat zij ten minste hier en daar worden gevonden.

Waarlijk, veel verschillen al deze middelen van die, welke men, ten deele ook in ons Land, wil beproeven, maar nog veel meer buitenslands, tegenwoordig doorgaans aanwendt, om algemeen volksgeluk, gelijk men meent, te verspreiden!

Wel wil men ook elders nu over 't geheel opvoeding en onderwijs voorstaan; maar liefst zulk eene opvoeding, die het volk zijne hooge voortreffelijkheid doet gevoelen, zulk een onderwijs, dat elk zijne regten leert kennen. Wel wil men lectuur aan het volk in handen geven, maar vooral zulke dagbladen en vlugschriften, waarin de Regering en de hooge standen worden beoordeeld, gegispt, bespot, verguisd; waarin elke edele daad wordt betwijfeld of beklad; ieder groot man gesmaad en vertreden wordt; maar het volk wordt geprezen, gevleid, vergood, en alle ellende des volks aan de onderdrukking der rijken toegeschreven.

Wel wil men eenige daden erkennen en vereeren, als groot en lofwaardig, namelijk die van den oproermaker, welke zijnen Koning verjaagt; die van den krijgsman, welke zijnen eed schendt; die van het volk, 't welk zijne geduchte

wraak aan vermeende landverraders, door moord en doodslag, doet gevoelen; die van barricaden-helden, welke ook de zelf-gekozene volksvertegenwoordigers willen dwingen, om hunne luimen te volbrengen, en daartoe de brandfakkel in de huizen slingeren, de straten met bloed bedekken, zelfs kerken met moord vervullen.

Wel wil men algemeen nuttig geachte inrigtingen ondersteunen of oprigten; maar ze zijn nu allen van eenerlei aard, 't zijn godsdienstige en vooral staatkundige vereenigingen. Het heilig regt van vereeniging wordt in de grondwetten geschreven; clubsen worden nu geboren, zonder tal; en, als men daarin zamenkomt, en veelal onder welgevulde glazen, beslist, wie in de Regering of vertegenwoordiging zitting zal erlangen, en voorts welke belastingen moeten afgeschaft worden, opdat het vrij verklaarde volk waarlijk vrij worde, dan, verbeeldt men zich, zal het goed zijn; dan, in huis, in Kerk, in Staat — een hemel op aarde.

Die iets van *Frankrijk*, *Italië* en vooral van *Duitschland's* tegenwoordigen toestand heeft gezien, 't zij met eigene oogen, 't zij uit naauwkeurige berigten, zal mij toestemmen, dat men, over 't geheel, aldaar door zulke middelen, algemeen volksgeluk wil verspreiden; en dat er ook in *Nederland* zijn, zelfs in hooge betrekkingen, die 't volk op de wijze dier landen vrij en gelukkig wenschen te maken, kunnen wij in onze eigene nieuwsbladen lezen.

Welk is dan nu het eigenlijk onderscheid tusschen de middelen, die onze Maatschappij en die de volksleiders van onze dagen, vooral elders, aanwenden, om algemeen geluk te bevorderen? Mij dunkt, wij kunnen het hierin zamenvatten: onze Maatschappij wil de menschen gelukkig maken, door hen *innerlijk* te verbeteren, door alles aan te wenden, wat hen deugdzaam en godvruchtig en wijs kan maken; de volksleiders, door hen *uiterlijk* in een anderen toestand over te brengen, door hen in eigen hart en huis vreemd te maken, maar in den Staat hun regten en bezittingen te geven of te beloven, welke hun evenzeer ten verderve als ten voordeele kunnen verstrekken.

Hoe groot het verschil zij tusschen deze middelen, door onze Maatschappij en de omwentelingszucht onzer eeuw aangewend, het is evenwel zeer natuurlijk, dat het verschil bestaat, indien wij ook nog onzen blik vestigen op den geest, waarin onze Maatschappij werkzaam is.

Die *geest* is met één woord te kenmerken: het is de *Christelijke*.

Dezen geest toont zij in al hare geschriften en daden, bovenal in de opleiding der jeugd, gelijk zij die behartigt. In hare eigene scholen is het Christendom hoofdzaak; onder de boeken voor allerlei scholen, door haar uitgegeven, handelen vele over de Bijbelsche geschiedenis, over die van JOZEF, van JEZUS, van de Apostelen; Christelijke deugden zijn het, die zij overal aanprijst, en zij doet het uit Christelijke beginselen.

Ja, daarom heeft zij zulk een doel en bezigt zij zulke middelen, omdat zij *overeenkomstig de beginselen der Christelijke godsdienst* in alles wil werkzaam zijn, omdat zij geheel en al eene Christelijke Maatschappij is. Vandaar die prijsstelling op goede zeden, want in deze moet zich de Christelijke godsvrucht openbaren. Vandaar die zucht, om licht te verspreiden; want de stichter van onze godsdienst was het licht der wereld. Vandaar dat streven, om de *menschen* beter te maken, als wanneer de *tijden* van zelve beter zullen worden, overeenkomstig dat woord des Heeren, dat wij inwendig vernieuwd moeten worden, en eerst het Godsrijk zoeken, waarna ons alle andere dingen, als van zelf, zullen worden toegeworpen. Vandaar die velerlei nuttige instellingen, welke zij oprigt of ondersteunt, en die nederdaling der hoogere standen tot de lagere, even gelijk onze Heer, die, daar Hij rijk was, arm leefde, om ons te verrijken; die, daar Hij in den hemel was, zich ontdeed van zijne Goddelijke majesteit, om, als sterveling, stervelingen gelukkig te maken.

Het is het eigenaardige, maar ook de roem en eere, en ook de levenskracht onzer Maatschappij, dat zij eene Christelijke is.

Maar is dit van zoo veel belang, en wordt dit karakter

haar door velen ontstreden, gelijk gedurende haar geheele leven meermalen, zoo niet altijd, heeft plaats gehad; zijn er ook nu, die, om haar aan den heerschenden geest der eeuw meer gelijkvormig te maken, haar dat illiberale kleed, dat verouderde Christendom willen afnemen, dan is het noodig, dezen Christelijken *geest* onzer Maatschappij nog eenigzins nader te kenschetsen.

Christelijk is onze Maatschappij; maar daarom niet Hervormd, Doopsgezind, Luthersch, zelfs niet Protestantsch; Roomsche en Grieksche Christenen kunnen er even goed deel in nemen, als die van alle afdeelingen der Evangelische Kerk. Dit scheen bij hare oprigting velen onmogelijk, en schijnt het nog enkelen. Want er zijn altijd menschen, die geen Christendom kennen, dan in den bepaalden vorm dier leerstellingen en plegtigheden, waarin zij het in hunne jeugd aannamen. Zoo zijn er ook menschen, die geene taal kennen, dan hunne moederspraak, geene medemenschen dan blanken; en er zijn toch veelsoortige talen, veelkleurige menschen op aarde, en ook veelvuldige Christenen. Of zal men zeggen, dat onze Maatschappij onchristelijk en zelfs antichristelijk is, dewijl zij algemeen-Christelijk is? Dan moet men ook zeggen, dat onmenschelijk en tegenmenschelijk is, wat algemeen menschelijk is, b. v. twee voeten en armen te bezitten, twee oogen en ooren, een gevoelig hart en de rede, eene sprank van het Goddelijke licht.

Of zal men hen hooren, die beweren, dat er onmogelijk een algemeen Christendom kan zijn, dewijl er geene Christenen zijn, dan die tot eene bepaalde Christelijke Kerk behooren? Dat ware dus zoo veel te zeggen, als dat er geene algemeene *Nederlandsche* Natie kan zijn, dewijl er geene *Nederlanders* zijn, dan die in eene zekere stad of een bepaald dorp wonen! Moge het ook al noodig zijn, dat men nu Roomsch of Onroomsch, Hervormd of Luthersch zij, allen, die Christenen heeten, dragen dezen naam, omdat zij in JEZUS CHRISTUS gelooven, als Gods Zoon, Hem meer en meer zoeken te kennen, en in Hem God-zelven, wiens volmaaktste beeld Hij is; Hem meer en meer zoeken te volgen, en zoo door Hem volmaakt te worden, gelijk de

Vader in de hemelen volmaakt is: dit — in welke vormen, leerstellingen, plegtigheden, vermaningen, uitgedrukt — dit erkennen alle Christenen. JEZUS CHRISTUS is hun allen het fondament der Kerk; vereeniging met Hem door geloof, hoop en liefde, hun aller streven. Er is dus een algemeen Christendom mogelijk; het bestaat werkelijk; ware er geen ander bewijs, de inrigtingen, geschriften en bijeenkomsten onzer Maatschappij-zelve zouden het onwedersprekelijk aantoonen.

Deze algemeen Christelijke geest onzer Maatschappij is echter niet alleen mogelijk; maar ook noodzakelijk, zal zij bloeijen en eene weldaad voor *Nederland* blijven en meer en meer worden. Zoo men haar Christelijk beginsel wil aantasten, zal men haar wonden in haren wortel; spoedig zal zij kwijnen en sterven. Dit zal geschieden, vooreerst reeds daarom, dewijl onze Natie, Gode zij dank! eene Christelijke Natie is, die voor de kinderen des Ouden Verbonds, elders verdreven, hier wel liefdevol eene schuilplaats opende, en hun zelfs wel gelijke burgerregten toelegde; maar altijd onder het stilzwijgend voorbehoud, dat zij, hun hunne godsdienst latende, hare eigene geenszins wilde verloochenen. Dit gevoel, dat zij eene Christelijke Natie is, wortelt diep in de harten der *Nederlanders;* te vergeefs zal men het willen voorbijzien of uitroeijen; eene Maatschappij, die algemeen volksgeluk wil, zonder den Zaligmaker aller volken te erkennen, maakt bij haar geenen opgang.

Maar is dit volksgevoelen misschien een schadelijk vooroordeel, hoe eer hoe liever te bestrijden? Neen, M. H.! het gevoel onzer Natie, dat zij eene Christelijke is, rust op een vasten en wissen grond; op dezen, dat er geen volksgeluk mogelijk is, zonder godsvrucht en goede zeden, en dat deze geenen steun hebben, voor onze tijden sterk en algemeen genoeg, dan in het Christendom. Of zullen wij, in plaats van Christenen te blijven, uit de heldere waarheid des Bijbels in de schemering van den Talmud gaan dwalen? Of wel Heidenen worden, en verkiezen in nachtelijke duisternis rond te tasten, boven het wandelen in het licht? Het is onmogelijk!

Neen, maar onze godsdienst, zeggen de stelselmakers, zal de algemeene natuurlijke zijn. M. H.! Ik meen deze te kennen en haar hoog te achten; ik onderwijs haar jaar op jaar met het grootste genoegen; maar ik zeg tevens, het is eene godsdienst voor de studeer- en collegiekamer, niet voor het volk; eene godsdienst van afgetrokkene redekaveling, niet der geschiedkundige aanschouwing. En deze duidelijke, in het leven aanschouwelijke, geschiedkundige godsdienst behoeft de over en overgroote menigte: deze geeft ons God dan ook in zijnen Zoon; zullen wij wijzer zijn dan God, en Gods gifte verwerpen?

Neen, zeggen anderen, niet verwerpen; maar aan de Kerk overlaten; hier, in eene burgerlijke Maatschappij, gelijk deze, moest eigenlijk van deugd en goede zeden alleen sprake zijn, dan kon zelfs Jood en Heiden hier broederlijk met ons zamenkomen. Aan de Kerk overlaten — ja, dit kon men willen, en dit ware ook misschien mogelijk, zoo er maar ééne Kerk in *Nederland* bestond. Maar nu er vele Kerkgenootschappen zijn, kan elk wel in zijne eigene Gezindte leering en stichting ontvangen, maar algemeen volksgeluk, geluk onder *geheel* het volk in *Nederland* niet verspreid worden, dan door eene Christelijke Maatschappij, die de ook door Kerkgenootschappen verdeelde Natie weder als ééne omvat en zamenstrengelt. En deze, zal zij deugd willen zonder godsvrucht? Wat is die deugd? Zij is vrucht zonder boom, waaraan zij groeit; zij is huis zonder grondslag, waarop het rust; zij is een eisch van zelfverloochening en strijd, zonder grond, zonder regel, zonder doel; — zij is eene hersenschim!

Neen, neen; wilt gij het Christendom uit onze Maatschappij weg nemen, neemt dan ook hare bedoeling weg, de verspreiding van algemeen volksgeluk! Die bedoeling bestond nooit vóór JEZUS CHRISTUS, en kan niet zonder zijnen geest bestaan. Neemt dan weg hare middelen: de nederdalende liefde der meer gegoeden en verlichten, om de minder bevoorregten te ondersteunen, te onderwijzen, te veredelen; zij ware niet onder de zon, indien Gods Zoon haar uit hoogere kringen niet had overgeplant ons in het

harte. Neemt het Christendom weg uit deze Maatschappij, en gij neemt haar-zelve weg uit ons midden.

Maar deze geest, waarin onze Maatschappij werkt, is niet die, welke vooreerst, hand over hand, in *Europa* schijnt te zullen toenemen. In *Frankrijk*, *Spanje*, *Italië*, zelfs in *Duitschland*, heerschen ongeloof, vijandschap tegen het Christendom, ja tegen alle godsdienst. Een dam tegen dezen stortvloed, die vandaar ook ons land dreigt te verwoesten, leggen wij alleen door vereende krachten, door de zamenwerking van allerlei Christenen, gelijk in éene Maatschappij, als deze, waarin wij niet uit gewoonte, niet van ambtswege, niet om dwingend gezag: maar uit volle, reine en eenvoudige overtuiging verklaren, als Christenen het heil des volks te willen bevorderen; dewijl er zonder CHRISTUS geen waarachtig volksgeluk is te vinden.

Zóó blijve dan de geest onzer Maatschappij, die hij is, eene Christelijke!

Wat ik u wilde voorhouden, heb ik ten einde gebragt. Ik heb u het *doel*, 't welk onze Maatschappij beoogt, de *middelen*, welke zij bezigt, om dat te bereiken, en den *geest*, waarin zij dit doet, voor oogen zoeken te stellen; ten einde gij-zelve moogt zien, van hoe groot eene waarde zij voor ons is, juist ook in de toekomst, welke wij in *Nederland* tegengaan.

Zulk eene toekomst van omwentelingen en partijschappen, als waarin wij nu zijn, gingen onze ouders tegen, toen zij deze Maatschappij oprigtten. De voorteekenen van groote omkeeringen lieten zich zien; het volksgeluk werd in verkeerde zaken, en door verkeerde middelen gezocht; het Christendom werd òf alleen door ieder in zijn Kerkgenootschap gezien, òf als verouderd en overtollig veracht en verworpen. Toen vereenigden zich eenige wakkere man-

nen, om op andere grondslagen, dan die de tijdgeest, als de ware, uitbazuinde, eene Maatschappij tot algemeen volksgeluk op te rigten. Geene Staatkundige of Kerkelijke twisten zouden in haar mogen behandeld worden, maar zij zou toch zijn, juist ook daardoor zijn, eene zorgende vriendin voor den Staat, eene trouwe dochter der Christelijke Kerk. Zij is geworden, wat die edelen wenschten, ja veel meer dan dit. Zij is opgegroeid en is voortgegaan van kracht tot kracht; uit CHRISTUS geest zich lavende en voor den Staat werkende, heeft zij alle stormen doorgestaan. Grondwet op grondwet is in *Nederland* gegeven; de hare is genoegzaam onveranderd gebleven. Oude Kerkgenootschappen zijn verdwenen, nieuwe ontstaan; vroegere leerstukken der Christelijke Kerk zijn verworpen en andere zienswijzen opgekomen: hare werken ademen nog denzelfden geest, als vóór vier-en-zestig jaren.

Wat zij daardoor heeft gedaan, om nevens andere middelen, door God daartoe gebruikt, de *Nederlandsche* Natie bij hare zelfstandigheid, deugd en godsvrucht te bewaren, is moeijelijk te schatten, en Hem alleen bekend, die alle dingen doorziet. Maar zeker is het, dat zij daartoe veel heeft bijgedragen; zeker, dat zij dit zal blijven doen, indien de *Nederlandsche* Natie haar blijft hoogachten en haar voor verbastering bewaart, en vele, ja alle welgezinde burgers, als hare leden toetreden. Want wij gaan soortgelijke dagen te gemoet, als die vóór ruim zestig jaren voor *Nederland* aanbraken. Geen heil alsdan voor ons volk, dan in welgemeende verbroedering; geene verbroedering, dan door een algemeen Christendom; geen algemeen Christendom, dan 't welk zich bepaalt tot de voornaamste bestanddeelen des Christelijken levens, de practische, welke, juist omdat zij de voornaamste zijn, ook algemeen bij alle Kerkgenootschappen zijn aangenomen. Maar ook geen algemeen Christendom, dan 't welk stellig en open die groote en hoofdbestanddeelen des Christelijken levens, zonder vrees voor de magt dezer eeuw, erkent en uitspreekt.

M. H.! Blijven wij dan onze Maatschappij getrouw; hand-

haven wij haar, zoo als zij oorspronkelijk is! Houden wij haar niet voor eene afgeleefde grootmoeder, die, wil zij nog in de zamenleving mededoen, zich naar den smaak dezer dagen moet kleeden. Achten wij haar als eene echt *Nederlandsche* vrouw, die zich wel moederlijk onzer Natie aanneemt, en zich daartoe naar de behoefte der tijden verjongt; maar zonder haar eigenlijk wezen en karakter te willen of te kunnen afleggen. Bezoeken wij dan nu deze vergaderingen; winnen wij leden voor onze Maatschappij; ondersteunen wij hare inrigtingen! En, hoe ons Staatkunde en Kerkgenootschap verdeele, gevoelen wij hier, dat wij toch één zijn, één *als Christelijke Natie!*

KALABRIË EN DE KALABREZEN.

De groote meerderheid der stad *Napels* boven al de verdere steden van het Koningrijk; in hare bevolking met 400,000 inwoners, terwijl de naastbijkomende steden *Lecce* en *Foggia* elk slechts 25,000 ingezetenen tellen; als hoofd- en eerste handelstad, die vijf zesde gedeelten van het verkeer des lands bezit; als middelpunt, waar alle hoogere geregtshoven en inrigtingen van onderwijs benevens de eenige hoogeschool des lands gevestigd zijn; en als verblijfplaats van vele duizenden rijke buitenlanders, heeft ten gevolge, dat de vreemdeling, die in al de overige *Italiaansche* Staten, behalve de hoofdsteden, nog vele andere voorname plaatsen vindt, welke hem tot het doen van binnenlandsche togten uitnoodigen — van *Napels*, buiten de provincie van dien naam, zelden iets meer leert kennen, dan het naast daaraan grenzende gedeelte der provincie *Salerno*. Al het overige blijft hem gesloten, ten gevolge van de natuurlijke, door de kunst slechts ten deele weggenomen ontoegankelijkheid des lands en de hier en daar nog volkomene wildheid der bewoners. Daardoor blijven de *Abruzzen*, *Kalabrië* en *Apulië*, aan den eenen kant, den buitenlander volstrekt onbekend; terwijl, ten anderen, deze provinciën het onderrigt ontberen, dat vreemdelingen door hun bezoek aanbrengen, en op het bewegelijke volk krachtiger zou werken, dan boeken of dagbladen, bij den gebrekkigen toestand van het volksonderwijs, kunnen doen. Deze oorzaak brengt, tusschen de

naar Fransche wijs beschaafde hoofdstad en haren omtrek, zoo ver deze door vreemden bezocht en bewoond wordt, en de halfwilde provinciën, een aanmerkelijk verschil te weeg, hetwelk bij den vroegeren vorm van staatsbestuur naauwelijks in aanmerking behoefde genomen te worden; doch na het verleenen der Constitutie van het hoogste gewigt is. Tot opheldering van het door ons gezegde willen wij hier eene korte schets geven van de natuurlijke gesteldheid van het Koningrijk *Napels*, en van zijne voornaamste land- en waterwegen.

In het algemeen draagt dit Koningrijk vooral het kenmerk van een digt bezet bergland, welks allengskens vlakker wordende glooijing door de haar omspoelende zee overal eene spoedige begrenzing erlangt, en weinig ruimte aan effen land behoudt. In zijne geheele lengte wordt het rijk, van het noordwesten naar het zuidoosten, door de *Appenijnen* doorsneden, die, terstond na hunne binnenkomst uit den *Kerkelijken Staat*, de woeste rotsgewesten der *Abruzzen* vormen, en, verder, door hunne beide hoofdketens, op het land den stempel drukken van zijn eigenaardig voorkomen. Na beider splitsing in den omtrek van *Venosa* trekt de eene, in oostelijke rigting, naar *Otranto*, om, aan het voorgebergte *Leuca*, zich in de *Middellandsche zee* te verliezen; terwijl de andere, zuidwaarts voortloopende, deels in de uiterste landspits bij *Kaap Spartivento* (de windverdeeler) aan zee eindigt, deels, in zuidelijke en westelijke strekking, onder de zee doorgaande, zijne voortzetting over geheel *Sicilië* uitbreidt. In de *Abruzzen* verheffen de *Appenijnen* hunne hoogste toppen, tot den over de sneeuwlinie alleen opstijgenden *Gran sasso d'Italia*, tot den *Monte Amaro*, den *Velino* en andere. De oostwaarts daaraan grenzende provincie *Apulie* heeft hare ruwste en hoogste woudgebergten in de streek, waar zij onmiddelbaar met *Abruzzo* zamenhangt, met name het gebergte *Gargano*, dat drie en een halve vierkante mijl gronds bedekt, en in den *Monte Calvo* tot 4800 voeten oprijst. Vervolgens helt de grond naar de *Apulische* vlakte, en behoudt langs de *Adriatische zee* dit meer effen voorkomen, ook in het land van *Bari* en van *Otranto*, doordien hier de bergruggen zich meer van de oostkust verwijderen. In het westen des Koningrijks ontmoet men de vruchtbaarste vlakte, *Campagna felice*, in de *Terra di lavoro* (land des akkerbouws) tusschen *Capua* en

Napels; een oord door de uitnemende gezegendheid van luchtstreek en grond reeds van de vroegste tijden der oudheid beroemd. Ten zuiden van *Napels*, waar ook het eerst de alleen staande *Vesuvius*, thans nog 3036 voet hoog, zich opdoet, stijgt vervolgens weder in eene onafgebroken keten het steile gebergte, tusschen het aan deze en aan gene zijde gelegene Prinsdom (*Principato citeriore*, d. i. *Salerno*, en *Principato olteriore*, d. i. *Benevento*), ruwer opwaarts, met zijne hoogste bergtoppen in den *Monte Paflagone* en *Serino*. Verder worden de bergen, met den *Monte Spina* (stekelberg), nog woester en hooger in de *Kalabrische* provinciën, en doen, als hunne hoogste spitsen in het Zuidelijk *Italië*, den *Monte d'Oro* (goudberg), *Monte Campizzo*, eenige toppen van het *Sila-woud* bij *Cosenza*, den *Monte Arenoso* (zandberg), *Monte Cappari* en *Aspro* (ruwen berg) uitsteken.

De ruimste vlakte in geheel het land is die van *Apulië* (*tavoliere di Puglia*), die in hare grootste breedte 8½ Duitsche mijlen beslaat, en met eene zachte helling naar de *Adriatische zee* afloopt. De talrijke riviertjes en beken, die haar doorstroomen en des zomers uitdroogen, zijn 's winters rijk aan water. Alsdan dekt zich de boomlooze en in het andere jaargetijde door de zonnehitte verschroeide grond met een digt bekleedsel van welig gras, en dan komen ook, sedert onheugelijke tijden, de herders van het gebergte met hun vee in de vlakte. Door deze bijzondere gesteldheid van den grond is een eigenaardig, zeer onvoordeelig stelsel van landbedrijf ontstaan, en langs de geheele *Napolitaansche* kuststreek aan de *Adriatische zee* in zwang gekomen.

Reeds ten tijde van der *Romeinen* Republiek en Keizerrijk had men het regt van beweiding dezer vlakte tot een middel van staatsinkomst gemaakt; zoo was het ook onder de *Noormannen* (1130—1198) en onder het huis van *Anjou* (1268—1442), toen de opbrengst voor het gebruik dezer weiden vastgesteld werd, gebleven; tot dat onder de Vorsten uit het huis van *Arragon* de zaak verder uitgewerkt en geregeld werd, doordien er een koninklijk beheer van het weideland ingesteld, en de herders daarentegen als tot een genootschap of gilde vereenigd werden, om afgevaardigden te benoemen, ten einde met de Koninklijke beambten te handelen. Onder de drukkende heerschappij der *Spaansche* Onderkoningen werden de weidegelden verdubbeld, en uit de halfnomadische veehoeders kwamen toen de talrijke rooverbenden te voor-

schijn, die tot op den jongstverleden tijd onafgebroken *Onder-Italië* hebben onveilig gemaakt. Uit hoofde der vermeerderde bevolking wilde reeds KAREL III de *Apulische* vlakte verdeelen en tot den akkerbouw geschikt doen maken; doch eerst JOSEF BONAPARTE bragt dit ontwerp in het jaar 1806 ten uitvoer. De restauratie in 1815 verhinderde het voortzetten dezer verbeteringen, ontnam den nieuwen bezitters hun eigendom geheel, of legde hun ten minste de oude lasten weder op. De daardoor verwekte ontevredenheid droeg niet weinig tot den opstand van 1820 bij. Het aan de Regering toebehoorend gebied der vlakte, 74 vierkante *miglien* in omvang, levert eene zuivere inkomst van slechts achtmaal honderd duizend guldens. Daar het *Apulische* stelsel vooral de schapenteelt begunstigt, is de hoeveelheid van het overige vee er naar evenredigheid zeer gering.

Het gebrek aan binnenlandsche waterwegen wordt, voor het verkeer van den sterkbevolkten staat, vergoed door de gunstige ligging aan zee, met eene lang uitgestrekte kust, die genoegzame havens en eene ontelbare menigte inhammen heeft, welke ten minste aan kustvaarders veilige schuilplaatsen verschaffen. Ten gevolge van de bergachtige gesteldheid des lands hebben de rivieren een korten, voor de scheepvaart te steilen loop, en zij lijden daarenboven, in het heete jaargetijde, aan schaarschheid van water, en niet zelden aan volstrekte uitdrooging. In eene korte uitgestrektheid zijn, aan de westkust, de uit de *Abruzzen* ontspringende en in de golf van *Gaëta* uitwaterende rivieren *Garigliano* en *Volturno* bevaarbaar. Nog onbeduidender zijn de rivieren der oostkust. De binnenlandsche gemeenschap door rijwegen is, ondanks hetgeen tot hare uitbreiding in de laatste tijden geschied is, in de meer afgelegene deelen des Koningrijks, b. v. in *Kalabrië*, zeer onvolkomen. Van *Napels* loopen de volgende drie liniën van rijwegen uit:

1°. De weg naar *Rome* over *Capua*, en van laatstgemelde stad, in drieën gesplitst, *a.* over *Molo di Gaëta*, *Itri* en *Fondi* naar *Terracina*; *b.* door het dal van den *Garigliano*, over *St. Germano*, *Ceprano*, *Frosinone* naar *Rome*; *c.* de weg door *Abruzzo* naar *Aquila*, *Pescara* en de kust der *Adriatische zee*.

2°. De weg naar *Apulië*, over *Avellino* naar *Foggia*, waar hij zich mede in drieën deelt: *a.* in den weg naar

Manfredonia; *b.* in den noordelijken kustweg van de *Adriatische zee* over *St. Severo*, *Termoli* enz.; *c.* in den zuidelijken kustweg naar *Barletta* en *Bari*.

3°. De weg naar *Kalabrië*, over *Salerno* naar *Eboli*, die aan gene zijde der zamenvloeijing van den *Negro* en de *Sela* zich splitst in *a.* den weg door het *Diano*-dal naar *Cosenza* en *Reggio*, *b.* den in 1779 aangelegden weg over *Potenza* en *Tarente* naar *Brindisi*, *Galipoli* en *Otranto*. — De spoorwegen, die van de hoofdstad uitgaan (naar *Caserta*, *Castellamare*, *Nocera*) zijn kort en bereiken de afgelegene provinciën niet.

Neemt men nu deze gebrekkige gemeenschap in aanmerking; werpt men daarbij eenen blik op de landkaart, die de ontoegankelijke woudgebergten en wonderlijk dooreen slingerende dalen, vooral in *Achter-Kalabrië* vertoont, en bedenkt men, dat reeds in de oudheid in deze gebergten verschillende volkstammen gezeten waren: *Samniten*, *Picentijners*, *Lucaniërs*, *Bruttiërs* enz., terwijl de kusten aan *Grieken*, *Romeinen*, *Byzantijners* en *Saracenen* onderhoorig waren, dan zal men zich er niet over verwonderen, dat eerst in den Franschen tijd (sedert 1799 en 1807) de *Napolitaansche*, door de vierhonderdjarige heerschappij der vreemden in alle opzigten verwaarloosde provinciën, hare staatkundige denkwijs, in strijd met die der hoofdstad, zelfstandig hebben pogen te doen gelden; wel is waar slechts volgens den wil en de leiding harer geestelijke aanvoerders.

In elke provincie moeten wel een Gymnasium of Lyceum en nog eenige burgerscholen bestaan, in welke ook onderwijs in den landbouw gegeven wordt; maar eene eigenlijke school van landbedrijf wordt slechts te *Cosenza* gevonden, en nog in 1834 waren er dertig der grootere steden van het Koningrijk, die in het geheel geene scholen bezaten. (*) Ook met opzigt tot inrigtingen van weldadigheid zijn de provinciën zoo zeer bij de hoofdstad ten achteren, dat, terwijl de inrigtingen der stad *Napels* 3,200,000 fl. aan jaarlijksche inkomsten genieten, *Abruzzo* er slechts 42,862 en *Kalabrië* slechts 29,486 heeft. In het vervolg dezer schets geven wij

(*) HUGI vond, in 1841, in *Kalabrië* steden van 16 tot 20 duizend inwoners, zonder eene eenige lagere school. Te *Moliterno*, 't welk 8000 inwoners telt, had MURAT een schoolhuis doen bouwen; doch 't werd, na zijnen val, door het graauw, aangevoerd door de geestelijkheid, vernield.

opzettelijk trekken uit tafereelen, die tot drie verschillende tientallen van jaren behooren: WESTPHAL 1825, BAUMANN 1837, en HUGI 1841, ten einde men uit de overeenstemming daarvan moge opmaken, hoe onveranderd de toestand der provinciën in dit tijdvak gebleven is.

De herbergen leveren een nimmer bedriegenden maatstaf op, voor den trap van beschaving eens lands. Onder eene *Kalabrische* Locanda of Taverna, gelijk die meestal afgezonderd aan de groote wegen staan, verbeelde men zich niet anders dan eene Oostersche caravanserai: vier hooge muren met een dak er over. In den eenen of anderen hoek dier ruimte is eene wijde deur, door welke de muilezeldrijvers, met hunne dieren, naar binnen trekken. Is men er in, dan wordt de pakkaadje afgeladen en op elkander geworpen. In een anderen hoek brandt een groot vuur, waar boven, aan een langen ketting, een morsige ketel hangt, in welke alles gekookt wordt, wat men niet op de kolen wil gebraden hebben. Daar naast staat een tafel, en soms ook eene lange, uiterst smalle bank. In de nabijheid van den haard zijn de muren met roet, en aan den kant waar het vee staat, met mest bedekt. Aldus zijn keuken en eetzaal, slaapkamer en veestal in eene en dezelfde ruimte vereenigd. Zij dient voor den waard en voor de gasten, en als het slapenstijd is legt ieder zich neder waar hij verkiest; op de pakkaadje, of op den vloer. Hunne eetwaren brengen de ezeldrijvers gewoonlijk zelven mede: wijn, in een vaatje; in een morsigen zak, visch, of varkens- of kalfsribben, die op de gloeijende kolen, of, waar de hospes bijzonder goed ingerigt is, op een rooster gebraden worden; en eindelijk maccaroni en brood. De waard kan meestal niet anders leveren dan brandhout, en leeft zelf van hetgeen zijne gasten medebrengen; wanneer men onder zulke omstandigheden nog van gasten spreken kan. Bij het eten gebruikt ieder zijne vingers; van messen en vorken weet men in zulk een logement niets, en evenmin van lepels, daar er geen lepelkost voorkomt. Bij het drinken houdt ieder den mond onder het spondgat van het vaatje, dat van hand tot hand in het rond gaat, en laat er uitloopen zoo lang het smaakt. (*)

Te *Montemuro*, in de provincie *Basilicata*, eene stad be-

(*) BAUMANN, *Fussreise durch Italien und Sicilien. Luzern* 1839. I. 126. HUGI, im Ausland 1812. N°. 56. S. 222.

volkt met 10,000 menschen en 30,000 varkens, wilde BUGI niet in de gemeenschappelijke, achttien voet breede legerstede, met drieëntwintig bedgenooten gaan slapen. De kastelein maakte hem toen zijn bed op een staketsel boven de ligplaats der zwijnen. De morsigheid die er heerscht bevestigt ook WESTPHAL (*): »Het volk is onbeschrijfelijk morsig, vooral de vrouwen, welker linnen, waar het te voorschijn komt, doorgaans zwart en vol gaten is; waarschijnlijk dragen zij het maanden achtereen, zonder wasschen. Van de vuilheid bij eten en drinken kan men zich geen denkbeeld maken: de soep, die op de borden, zelfs van kinderen, overblijft, wordt zonder bedenken weder in den pot gedaan; zoo ook het klein gesneden vleesch met de saus. De flesschen worden nimmer gespoeld, en evenwel zet ieder ze aan den mond. Borden, door honden afgelikt, worden zonder eenige reiniging weder gebruikt, of, op zijn hoogst, afgeveegd met een vuilen vaatdoek."

In een land, waar de magt der geestelijkheid zonder tegenspraak is, als in de *Napolitaansche* gewesten, die tot nog toe hun verstandelijk voedsel bijna uitsluitend van hunne gewetensvoogden ontvingen, geven de kerkelijken zich weinig moeite, om door deftigheid en ingetogenheid de achting van het volk te winnen. BAUMANN, zelf een katholijk, verhaalt er eenige trekken van. »Terwijl de kasteleinesse," zegt hij, »eene maaltijd van inktvisschen (*sepia's*) voor mij gereed maakte (te *Castelnuovo*), was een bejaard man bezig, op de kolen eenige *champignons* te braden, die hij vervolgens met vijf of zes kinderen deelde, en hield, naast hem, een dikke geestelijke zulk een drok gesprek met eene flesch brandewijn, dat hij, bij het opstaan, waggelde en zwaaide, en een der arme kleinen bijkans plat drukte. Die oude man, zijne *champignons* met hongerige kinderen deelende, en naast hem die gemeste pater, met veel zelfbehagen pooijende, onder onbetamelijken scherts, leverde een tooneel op om bij te schreijen." — Later zag hij, bij eene vechtpartij tusschen twee mannen, onder den hoop der toeschouwers, een paar jonge geestelijken staan, die, wel verre van de vechtenden te bevredigen en te verzoenen, integendeel van genoegen grinnikten als een der strijders den ander eene bloedige wond toe-

(*) JULIUS' TOMMASINI's (een pseudonym) *Spatziergang durch Kalabrien und Apulien im Jahr* 1825. *Constanz* 1828. (*Altona* bei AUE.)

bragt. »In het algemeen," zegt BAUMANN, »is de *Kalabrezische* geestelijkheid de bedorvenste, die er zijn kan.

Volgens HUGI (*) maakt de geestelijkheid op vele plaatsen een zevende gedeelte uit der mannelijke bevolking. De talrijke kloosters, namelijk, bieden de beste verzorging aan voor de jongere zonen; daar het vermogen op den oudsten overgaat, de akkerbouw en ambachten slechts aan weinigen werk geven, en ook de krijgsdienst, door het in soldij nemen van vreemde troepen, geen voldoend uitzigt aanbiedt. De kinderen voor den geestelijken stand bestemd worden vroegtijdig in kloosters of seminariën besteed, en terstond in het gewaad van hun toekomstig beroep gestoken. Zoo ziet men dan Kapucijners en Dominikanen, die naauwelijks nog loopen kunnen.

Het door de geestelijkheid tegen de *Franschen* uit den tijd der *Napoleoniden* aangekweekte fanatismus is nog altijd in kracht. HUGI, bij *Montemuro* met het opsporen van versteeningen bezig, niet op het *Ave Maria* gelet hebbende, werd door het volk, onder het geschreeuw van »Ketter! Franschman!" tot in zijn logement vervolgd, met steenen geworpen en met stokken geslagen, en daarna met gebondene handen voor den regter gesleept; die, gelukkig een man van verstand, den vreemdeling losliet, na hem den raad gegeven te hebben, zich in het vervolg meer naar de zeden van het land te voegen. Doch zelfs naderhand kon HUGI zich niet op straat vertoonen, zonder met steenworpen en verwenschingen begroet te worden.

De onkunde zelfs der nog meest beschaafde *Kalabrezen*, is ongeloofelijk groot; doch men wijte dit niet aan het volk, maar aan de regering. Het ontbreekt den *Kalabriër* niet aan verstand, en ook niet aan goeden wil om te leeren, indien hem daartoe de gelegenheid wordt verschaft. Doch, van waar kunnen licht en leering uitgaan, wanneer de regering, gelijk dat in *Achter-Kalabrië* het geval is, de opbrengst der ingetrokken goederen van de afgeschafte kloosters weder aan den opbouw van andere kloosters en kerken verspilt; terwijl het land er sinds lang te veel heeft. De scholen zijn in een jammerlijken staat. Een groot gedeelte des volks, vooral de vrouwen, zelfs uit de voornamere standen, kunnen lezen noch schrijven. Ook heerscht er onder

(*) *Reise-notizen aus Calabrien*, Ausland 1842. Februar und März.

de *Kalabrezen* geen waar godsdienstig gevoel. Zij volbrengen de overgroote menigte kerkpligten zonder de minste gemoedsaandoening en zijn bijgeloovig tot in den hoogsten graad. De roover draagt de reliquiën van heiligen op de borst en roept dezen om bijstand aan, in de uitoefening van zijn moorddadig handwerk. Uit onkunde en bijgeloof beschouwen zij ook de vreemdelingen, die natuurlijke zeldzaamheden komen opsporen, als verdachte lieden. Hunne vragen, altijd dezelfde, zijn zoo wonderlijk, dat het niet mogelijk is hun daarop eenig begrip van de wetenschap te geven, en antwoordt men niet naar hunne bevatting, dan versterkt hen dit in 't geloof, dat de natuurvorscher een toovenaar is.

WESTPHAL ontmoette, op zijnen weg, een uit *Salerno*, dus uit eene beschaafde landstreek, geboortigen luitenant, die van BOCACCIO, den grootsten proza-schrijver in zijne eigene moedertaal, nooit iets gehoord had, en weten wilde, of de auteur van het *Decameron*, dat WESTPHAL hem leende, nog in leven was. Een ander luitenant gaf hem mede een opmerkelijk bewijs van de onkunde der beschaafdere klassen. Deze zeide hem, luitenant te zijn van de vierde klasse, en omtrent die rangordening: dat de officieren der eerste klasse volle, die der tweede halve soldij trokken, doch beide in aktieve dienst waren; dat aan de derde klasse 't genot was verbonden van een vierde der soldij, met verlof om de uniform te dragen; maar dat dit laatste niet vrij stond aan de luitenants der vierde klasse. Het kwam hem hard voor, krijgsman te zijn, en zich niet als zoodanig te mogen kleeden. Hij wenschte derhalve bij rekwest aan den Koning te verzoeken, om hem in de derde klasse te plaatsen, zonder soldij des noods. Maar — nu verzocht hij WESTPHAL, dat rekwest te doen overhandigen, door den *Pruissischen* gezant; op een dozijn piasters voor den gezantschapssecretaris zou het hem niet aankomen.

Wie in *Italië* gereisd heeft, weet, bij ervaring, dat eene der voornaamste werkzaamheden van den *Italiaanschen* beambte de pasknevelarij is. Boven alle andere is zij voornamelijk in de *Napolitaansche* provinciën te huis, omdat men daar de slechtste ambtenaren plaatst, en omdat zij er minder onder opzigt staan, maar ook omdat er veel minder vreemde reizigers komen, en roovers en staatsmisdadigers, vooral in *Kalabrië*, er bijna nooit ontbreken.

WESTPHAL en BAUMANN hadden dikwerf met barsche, be-

schonkene, of in het lezen onervarene beambten te doen, die den pas niet als goed wilden erkennen; maar door bedaardheid en vastheid gelukte 't toch meestal hen eindelijk tot rede te brengen; somwijlen echter gelukte dit niet en dan moesten zij zich getroosten naar de gevangenis te wandelen.

Westphal werd te *Tarente* des nachts door de gendarmen in zijn logement overvallen, en naar zijnen pas gevraagd. Nadat hij den korporaal had tevreden gesteld, werd hij ten tweeden male uit zijn bed gehaald, en nu voor den luitenant gebragt. Hij dreigde zich over die behandeling te *Napels* te zullen beklagen; doch de luitenant dreef er den spot mede. Op grond van een beweerd gebrek in het signalement werd de reiziger gevangen gezet, om, vijf dagen daarna, met de gewone gelegenheid naar *Lecce* vervoerd te worden. De aanbieding des reizigers, om, met achterlating van horologie en geld, dadelijk naar *Lecce* te gaan, werd van de hand gewezen. De cipier sloot hem in een akelig hok op bij eenige struikroovers, en niet dan tegen een goed geschenk in geld kreeg hij een beter verblijf, en vernam nu, dat de »gewone gelegenheid" (*corrispondenza ordinaria*) een gendarme was, die wekelijks de gevangenen, aan elkander gesloten, transporteerde. Slechts op dringend verzoek verkreeg hij eene »buitengewone gelegenheid," dat wil zeggen een duur betaald rijtuig naar *Manduria*, waar hij, niet zoo veel bij zich hebbende, als men eischte, gedwongen was den nacht over te blijven. Te *Manduria* moest hij andermaal voor eene betere gevangenis betalen, en al de gendarmen op zijne gezondheid laten drinken. Te *Campi* werd dit alles herhaald; doch daar dronken niet alleen de gendarmen, maar aten en dronken behalve dezen een aantal ongenoodigde gasten, vrouwen en kinderen, voor rekening van den gevangene. Den tweeden avond te *Lecce* aangekomen, kon hij er den Intendant niet dadelijk spreken; maar werd op nieuw in de gevangenis gebragt. Bij het verhoor bleek nu, dat de beambten te *Tarente* van eenen pas volstrekt geen gewag hadden gemaakt. Westphal werd op vrije voeten gesteld, over het gebeurde protocol opgemaakt, en dit protocol ging naar *Napels* ten fine van onderzoek. Hij-zelf echter kreeg nu een dwangpas, dien hij overal moest laten viseren en die hem belette van zijnen weg af te wijken, b. v. *Cannae* te gaan zien. Te *Napels* bleven zelfs de nadrukkelijkste vertoogen van den *Pruissischen* gezant, om voldoening, zonder antwoord.

BAUMANN zag bij *Castrovillari* in *Voor-Kalabrië* onder zwaren regen zich door den beambte, die van dronken boeren met geweren omgeven was, aangehouden, zijne pakkaadje op de ruwste wijs doorwoeld, en, toen hij zijnen pas vertoond had, vrijgelaten; doch terstond teruggeroepen, en ondanks eene tweede doorlezing van zijnen pas, verdacht verklaard, en doornat en hongerig in een naauw hok opgesloten. Eerst in den nacht kreeg hij eenig voedsel, dat bijna niet eetbaar was. Den volgenden morgen werd hij, onder geleide van al het gespuis der plaats, dat onophoudelijk schreeuwde: »zij hebben een *Franschman* gevangen!" voor den regter, dat is voor denzelfden man gebragt, die hem zoo mishandeld had, en nu, alsof er niets gebeurd ware, vroeg, wie hij was, en hem vervolgens zeide, dat hij gevangen moest blijven, tot dat hij van *Napels* zou vernemen, hoedanig met hem te handelen. Ten gelukke voor den reiziger was de nieuwsgierige menigte mede naar binnen gedrongen, en in zijne wanhoop keerde BAUMANN zich tot deze lieden, en schilderde hun de ellende, die hij in den afgeloopen nacht had uitgestaan, en beriep zich op hun menschelijk gevoel. Een algemeen gemor verhief zich daarop, en deed den zoogenaamden regter besluiten, hem zonder verdere kwelling in vrijheid te stellen. Zijn te *Castrovillari* gedaan beklag had slechts de uitwerking, dat de hoogere beambte aldaar zijne schouders eens optrok en zeide: »Het spijt me; maar wat zal men er tegen doen? Het is ruw volkje, Mijnheer! 't Zijn lieden zonder eenige beschaving!"

HUGI werd bij zijne aankomst te *Moliterno* in het *Principato citra* door moedwillige knapen als verdacht gevat, en met dengeen die hem vergezelde, onder het geroep: »Wij hebben *Franschen* beet!" met slagen en stompen naar het huis van den regter gedreven, die HUGI's bediende, omdat hij over zulk eene behandeling klaagde, eigenhandig nogmaals afklopte, en toen beval, de vreemdelingen in de gevangenis te brengen. HUGI's aanbevelingsbrieven van de regering beschermden hem echter voor verdere mishandeling.

De kennis, welke deze beambten van de staatshuishoudkunde hebben, is niet grooter dan hunne overige begaafdheden. In den omtrek van *Cosenza* is reeds onder Keizer JUSTINIANUS de zijdeteelt ingevoerd; later werd zij er door

Koning ROGIER aangemoedigd en verbeterd. Van zijnen heirtogt naar *Griekenland* terugkeerende bragt hij deskundigen met zich, en weldra won *Kalabrië* alleen meer zijde, dan geheel het overige van *Italië* te zamen. In de zestiende eeuw schatte men de waarde op drie tonnen gouds jaarlijks. KAREL DE VIJFDE legde het eerst eene, doch slechts geringe belasting op dit voortbrengsel: vijf gran op het pond. In de zeventiende eeuw moest men reeds 36 gran per pond betalen, en toen bedroeg de winst voor de staatskas ruim 260,000 ducati. De hoeveelheid der gewonnen zijde schatte men op 3,000,000 ponden 's jaars, die, na aftrek van alle kosten, het land ongeveer 3,000,000 ducati opbragten. Door de gedurig klimmende belastingen begon de zijdeteelt weder te verflaauwen; maar nog vóór 70 jaren zond *Kalabrië* jaarlijks 800,000 ponden ruwe zijde naar *Napels*, om die van daar verder te doen verzenden. De regten beliepen destijds 42½ gran per pond, zoodat de schatkist er 340,000 ducati van trok. De zijde, door elkander genomen, op 20 carlin het pond berekenende, bleven er voor *Kalabrië* nog 1,600,000 ducati over. Toen de belastingen nog hooger gedreven werden, kwam de zijdeteelt ook meer in verval, en zij is thans rondom *Cosenza*, gelijk in geheel *Neder-Italië*, bijna te niet gegaan. De moerbeziënboomen, die nog aanwezig zijn, worden op de vreeselijkste wijs veronachtzaamd, en op de vraag: waarom men er geene nieuwe aanplant? antwoorden de boeren overal: »Wij willen ons-zelven geene nieuwe lasten opleggen." — De zekerste en kortste weg, om ook het heerlijkste land te bederven, is, de belastingen gedurig te verhoogen en de beschaving en verlichting van den menschelijken geest gedurig lager neder te drukken.

In geen beteren toestand is de landbouw, ten gevolge van de overdrevene belastingen, die den eigenaar dwingen ook overdrevene pachtsommen te vorderen. Aan de werkelijke bearbeiders behoort het land meestal slechts in pacht, en vele pachters kennen zelfs hunnen landheer niet, maar alleen den rentmeester.

Even als in *Sicilië* weet men in *Kalabrië* naauwelijks wat een dorp is. Er zijn slechts enkele boerderijen en voorts steden, binnen welke, tot beveiliging tegen de invallen van barbaren en zeeroovers, de bevolking zich heeft zaamgedrongen. Zulk een toestand kan niet anders dan hoogst nadeelig zijn voor het landbedrijf, en toch zal niemand zich

den lagen trap kunnen verbeelden, waartoe het werkelijk vervallen is. Heeft de landbezitter of pachter slechts een of twee uren wegs af te leggen, om op zijnen akker te komen, dan rijdt hij met zijn volk dagelijks welgewapend op ezels daarheen, om het veld te bewerken; is de afstand grooter, dan vereenigen zich verscheiden landbezitters of pachters, om er eenigen tijd te blijven. De karavaan bouwt dan op het land eenige hutten van takken en struiken, om zich tegen de zon te beschutten, want van regens en onweders weet men in dit jaargetijde niet. Als de oogsttijd gekomen is, wordt het graan afgesneden, in schoven op ezels vervoerd, en onder den blooten hemel opeengestapeld. Telken male heeft iedere ezel, wanneer de afstand van den akker ook maar een paar honderd schreden bedraagt, nevens het graan ook nog den boer of den knecht te dragen. De gemakkelijkheid en langzaamheid, waarmede het werk verrigt wordt, gaat alle denkbeeld te boven. Is eindelijk het graan op hoopen gebragt, dan begint het dorschen door ossen of ezels op den akker-zelf; elk paar dieren sleept aan een lang touw eenen steen achter zich voort, om het graan weder op te schudden, en de werklieden helpen met vorkvormige olijftakken datgene doen, wat er nog verder vereischt wordt. Op deze wijze duurt het werk maanden lang. Vervolgens wordt het veld met een olijftak, waaraan een weêrhaak vast is, in plaats van met een ploeg opgereten en op nieuw bezaaid, en daarna steekt de karavaan hare hutten in brand, en trekt zij met het gewonnen graan tot den volgenden oogsttijd naar huis.

Van weiden weet men in *Kalabrië* volstrekt niets. Gelijk de ontelbare zwijnen hun voedsel uit het straatvuil der stad moeten opzoeken, zoo zijn ook de overige huisdieren genoodzaakt, het geheele jaar door zich te voeden met hetgeen zij in den omtrek vinden kunnen. Te naauwer nood worden zij des nachts onder dak, dat is in de kamer waar de menschen huizen, geduld. Graanbouw is door geheel *Kalabrië* het heerschende bedrijf en in de slijkerige, naar spelonken gelijkende steden *Selice*, *Montemuro*, enz. de eenige kostwinning. Aan tuinbouw, boomkweekerij, of den teelt van eenig ander gewas denkt men er niet. Op andere plaatsen, zoo als om *Acri*, *Monteleone* en, in het algemeen, waar in de woningen zich een betere geest vertoont, worden meloenen, moeskruiden en hennep gekweekt. Langs beide de zeekusten kent men slechts olijfboomen, of ook, doch minder talrijk, moerbeziën-

boomen. Binnen 's lands is alles kaal en slechts hier en daar met kastanjebosschen bedekt.

Eerst bij *Reggio* vindt men zuidelijke vruchten; inzonderheid de soorten, welke de kostbare oliëteiten leveren. De duurste er van is de cedrat-olie, die uit eene zeldzame soort van groote citroenen getrokken wordt, en vervolgens de bergamot-olie, welke men verkrijgt door de schillen der bergamot-oranje in eene spons te persen en deze, wanneer zij vol sap is, uit te drukken. De cedrat-olie kost op de plaats-zelve, waar zij bereid wordt, $7\frac{1}{5}$ fl.; de bergamot-olie half zoo veel; de oliën uit gewone oranje- of sina's-appelen en citroenen slechts een zesde deel ($1\frac{1}{5}$ fl.). De aanfokking van rundvee, om zuivel te winnen, ontmoet hinderpalen in de geringe hoeveelheid melk, welke het inlandsche ras levert; terwijl buitenlandsche soorten er of in het geheel niet aarden of allengs verbasteren, en voorts in het gebrek aan weilanden en de al te groote droogte der zomers. Boter heeft men er in het geheel niet. De aan den zeekant gemaakte, in darmen bewaarde kaas is zeer slecht. Zoo ellendig als de hier boven beschrevene ploeg, is al het overige akkergereedschap, en even zoo slecht zijn de middelen van vervoer. Niet alleen rijden de inwoners des lands, waarheen zij zich ooit begeven, steeds op ezels, maar ook alle vrachten worden op lastdieren vervoerd. In de binnendeelen der provincie heeft men moeite, den inwoneren ook slechts het begrip van een wagenrad te geven; zelfs de geleerde patergardiaan der Kapucijners te *Acri* in *Basilicata* verklaarde HUGI onbewimpeld voor waanzinnig of voor eenen grootspreker, toen deze hem van boerenwagens, van de manier van dorschen en van geheel het landbedrijf in andere gewesten sprak. Slechts aan den grooten weg, die dwars door het land loopt, zag HUGI eene inrigting, die min of meer naar eene kar geleek. Men neemt daartoe twee olijfboomtakken, die van voren in een scherpen hoek aan elkander gebonden worden; aan de achtereinden wordt dan een derde tak, dwars over de twee andere met touwen vastgemaakt om tot as te dienen; aan die as steekt men, als wielen, twee uit een kastanje-stam gezaagde schijven, en het rijtuig is gereed. HUGI zag eene karavaan van honderd zulke wagens, elk met den voerman en twee zakken koren beladen en door een paar ossen getrokken; de togt gaat zeer langzaam, want daar de gaten in de

rolwielen aanmerkelijk grooter zijn, dan de as dik is, slingert de wagen heen en weder, en daar de as niet gesmeerd is, moet veel wrijving overwonnen worden; ook wordt van tien ure des morgens tot vier ure des namiddags om de groote hitte gerust. Op deze wijs leggen zij dagelijks te naauwer nood vijf uren wegs af, en evenwel reizen de boeren aldus niet zelden dertig uren ver, om twee zakken koren te verkoopen.

Wegens het slechte schoolonderwijs en het schaarsche verkeer met buitenlanders, hebben de inwoners, vooral in de zuidelijkste deelen van *Kalabrië*, noch van *Duitschers* (*) noch van *Zwitsers*, ondanks er troepen van de laatste natie te *Napels* in garnizoen zijn en de *Oostenrijkers* nog geene dertig jaren geleden het land bezet hielden, sedert 1821 iets gehoord. Van andere Natiën kennen zij geene dan de *Fransche* en de *Engelsche*. Daar ze in het begin dezer eeuw door de *Franschen* hard getuchtigd zijn geworden, toonen zij dikwerf zekere schuwheid tegen elken vreemdeling, en houden hardnekkig ieder, wien zij het niet terstond kunnen aanzien dat hij een *Engelschman* is, voor eenen *Franschman*, die het land bespieden of zelfs wel reeds kwartier voor de soldaten bestellen komt. Niet minder heeft de reiziger met de taal te worstelen, al spreekt hij ook zeer vloeijend Italiaansch. De *Kalabrees* spreekt niets dan zijne provincietaal, en deze wijkt zoo zeer van de schrijftaal af, dat zelfs de *Napolitaan* hem moeijelijk verstaat. Ook WESTPHAL werd te *Pizzo*, het graf van MURAT, terwijl hij rustig op de straten eene wandeling deed, door mans en vrouwen, die hem beschimpten en zich met trotschheid roovers noemden, als *Fransche* hond (*can francese*) vervolgd, en ten minste in woorden met den dood bedreigd.

Alle buitenlanders klagen over de lastige en onbescheidene nieuwsgierigheid der inwoners, iets dat natuurlijk uit de weinige gemeenschap van het gewest met andere landen ontstaat. De reiziger zal echter wèl doen, om, zoo ver de onverstaanbaarheid hunner spraak dat veroorlooft, hetgeen gevraagd wordt te beantwoorden. Gewoonlijk luidt het be-

(*) De Schrijver ontmoette eens, terwijl hij bezig was een toertje te paard in den omtrek van *Palermo* te doen, een wèlgekleeden man, die zich bij het gezelschap voegde, en nadat hij van een der heeren, zelf een *Siciliaan*, vernomen had, dat de Schrijver een *Tedesco* (een *Duitscher*) was, vroeg, of *Duitschland* óók aan den Koning van *Napels* behoorde?

gin: *De dore siete, lore Signuri?* (van waar komen de heeren?) Vervolgens komen de vragen naar naam en stand, naar het doel der reis, en bij de twee voetreizigers BAUMANN en WESTPHAL de met verwondering gepaarde vraag: waarom zij te voet gingen? Het reizen te voet wordt voor een teeken van groote armoede gehouden, daar zij niet begrijpen, dat men, met eene wetenschappelijke bedoeling reizende, naauwkeurige kennis van eenig land kon wenschen te verkrijgen. Over het algemeen is reizen, zelfs op gemakkelijke wijs, voor de *Kalabrezen* volstrekt geen vermaak; slechts de drang van beroeps- of andere bezigheden kan hen er toe drijven, niet de zucht om te weten hoe het aan gene zijde hunner bergen uitziet. Daar geheel de handel des lands hierin bestaat, de ruwe voortbrengselen, graan, olie en zijde naar de steden aan de kust: *Reggio*, *Pizzo*, *Amantea*, te brengen, van waar schepen uit de hoofdstad of uit *Sicilië*, die verder vervoeren, zoo is ook van dien kant de aanleiding tot reizen gering. Evenwel hebben vreemdelingen, inzonderheid dezulken, van welken de *Kalabrezen* bemerken kunnen, dat het ketters zijn, het voordeel, in verdenking van geheime wetenschap te staan, en, als heksenmeesters, gelukkige lotto-nummers te kunnen aangeven. Menigmaal wordt het verzoek om zulk eene mededeeling aan vreemdelingen gedaan, en eene arme vrouw, die WESTPHAL's hulp daartoe inriep, verklaarde, slechts iets te willen winnen, om de zielen harer verwanten uit het vagevuur te redden.

Niet alleen uit toorn en wraakzucht worden in *Kalabrië* menigmaal moorden gepleegd; maar ook burgers uit de steden drijven uit loutere liefhebberij het roovers handwerk. Zoo werd in 1825 aan eene *Engelsche* familie, die *Paestum* bezocht, door burgers uit *Eboli* roof en moord gepleegd. Bij *Rotonda* in *Voor-Kalabrië* vond WESTPHAL de afgeslagen hoofden van vijf burgers op pennen gezet; welke lieden in 1822, onder aanvoering van een acht-en-zestig-jarigen kabinetwerkersbaas, en in gezelschap van eenige andere goede vrienden, zich verlustigd hadden met den Koninklijken post aan te vallen, en daaraan eenen roof van vierduizend piasters te begaan. Verscheiden weken daarna, toen de daders ontdekt waren, vond men het geld nog onverminderd en zelfs vier piasters meer er bij; een bewijs, dat de bedrijvers niet in behoefte verkeerden. Waar zulke daden zonder nood of

hartstogt bedreven worden, moet het nog veel erger toegaan, wanneer wraakzucht in het spel komt. Alsdan moordt de *Kalabrees*, zonder eenigen toorn, met de grootste koelbloedigheid. WESTPHAL verhaalt het volgende: »In een kleine stad van het gebergte ontvangt de eenigzins strenge regter des avonds op straat een steek met een mes, die hem slechts ligtelijk wondt; maar toch dwingt het bed houden. Na eenige dagen komen twee manspersonen, volgens landsgebruik gewapend, in huis, met verzoek om den regter te spreken, en zijne vrouw, die beide kent, vindt geene reden om hen niet in de kamer te brengen van haren man. Een der twee blijft buiten de deur staan, maar de ander treedt naar het bed en — schiet den zieke dood. De vrouw, ofschoon hoog zwanger, heeft kracht en moed genoeg om den moordenaar van achteren te omvatten en om hulp te schreeuwen. Daarop verschijnt de tweede, die voor de deur gebleven was, en in plaats van eenvoudig zijnen makker te bevrijden, schiet hij ook de vrouw dood. Beide de moordenaars ontkwamen door de vlugt."

Deels oorzaak, deels gevolg dezer onveiligheid is het algemeen gewapend zijn van het volk. Van *Eboli* af, door geheel *Kalabrië*, *Monteleone* en *Reggio*, eenige vlakke, sterker bevolkte streken uitgezonderd, zal men zelden een ongewapenden *Kalabrees* ontmoeten.

Als de boer met zijn volk op ezels naar den akker rijdt ontbreekt de snaphaan nooit, die dwars vóór den man op den rug des ezels ligt. HUGI ontmoette, op den grooten weg, elk uur van den dag, hoopen gewapende knapen, die zeiden voor de veiligheid van dien weg te moeten zorg dragen, en den reiziger hun geleide opdrongen; wel te verstaan tegen behoorlijke betaling.

Daarom ook misschien is er hun veel aan gelegen, den weg als uiterst onveilig af te schilderen; onophoudelijk vertellen zij van roof en moord, en van hunnen bewezen moed: tevens dreigende, wanneer hun geene extra-fooi gegeven wordt, den reiziger te zullen verlaten. Dat er intusschen werkelijk op de veiligheid des lands niet te roemen valt, bewijzen de maatregelen, welke de beambten nemen. — Zoo werd bij *Antonietta*, niet verre van *Cosenza*, tijdens HUGI's reis door die streek, het bosch op eenen marktdag door soldaten bezet, en toch waagden 't de inwoners van *Acri*, *Bisignano* enz. slechts

in eene digt geslotene, gewapende karavaan van meer dan 150 man naar de markt te gaan. Zelfs de koninklijke posterij van *Napels* naar *Kalabrië* is, voorbij *Eboli* en verder, op militairen voet ingerigt. Te *Eboli* blijft de postwagen achter, de reizigers krijgen rijpaarden, de pakkaadje wordt op lastpaarden geladen, en gewapende ruiters openen en sluiten den trein: ondanks deze voorzorgen is alles meermalen geheel uitgeplunderd geworden. Zulke postkaravanen vertrekken gewoonlijk om de veertien dagen, en slechts wanneer de nood het vereischt, bij korter tusschenpoozen.

Kalabrië kweekt over het algemeen een krachtig slag van menschen, onder welke schoon gevormde mannen en vrouwen niet zeldzaam zijn. De kleederdragt der inwoners is bijna overal dezelfde. Bij de vrouwen bestaat zij uit blaauwe en roode stoffen; in *Basilicata* nogtans uit bruine of zwarte, die om de heupen vastgebonden worden. De armen en het bovenlijf bedekt eene soort van keurs, dat van voren niet digt is, maar onder en boven den boezem vastgeregen wordt; de mouwen zijn niet aan het lijf genaaid, maar met veters los aan het keurs gehecht; zoo dat er eene breede gaping blijft, door welke men het hemd kan zien, dat hier dan ook gewoonlijk iets fijner is dan elders. Het hoofd wordt met een witten, somwijlen van franjes voorzienen doek bedekt, die tot een vierkant gevouwen is en langs den nek afhangt. Geheel deze kleedingswijs geeft aan het ligchaam iets stijfs, wijl zij alle teekening der vormen wegneemt, en herinnert niet zelden, vooral wanneer de rok wat naauw is, aan het Egyptische beeldhouwwerk. De mannen dragen lakensche wambuizen en korte broeken, bruine kousen, en zwarte hoog oploopende slobkousen; in plaats van welke de armere lieden den voet met sandalen uit ongetouwd leder bekleeden, en het been met lappen laken omwikkelen. Het hoofd bedekken zij met eene lange wollen muts van blaauwe, roode of bruine kleur, en daarover dragen zij den, door de mode ook elders in eer gebragten *Kalabrezischen* spitshoed, die in zijne oorspronkelijke gedaante bijna regt nederhangende randen heeft; zoodat het geheel daardoor het voorkomen van een kort, op het hoofd gestulpt suikerbrood verkrijgt. Zwarte of gekleurde linten van fluweel omringen dezen hoed beneden, boven en in het midden, en bevestigen daaraan, bij ondernemende jonge pochhanzen, eene hanenveder.

In het koudere jaargetijde komt bij deze kleedingstukken nog de lange mantel met de kleine kraag, gelijk men hem in geheel het benedendeel van *Italië* ontmoet, en dien, hoe gehavend hij ook moge zijn, de *Italiaan* met zulk eenen zwier weet om te slaan, dat hij daarin een goede figuur maakt. Ondanks deze gelijkheid van dragt, meent HUGI echter in *Kalabrië* twee bevolkingen van verschillenden oorsprong te mogen aannemen. Hij zegt: »De geschiedenis meldt ons, dat *Sybaris* door de inwoners van *Crotone* gansch en al is vernield geworden. Enkele hoopen der vlugtende *Sybariten* stichteden nu in het binnenste des lands (in *Basilicata*) op steile rotsen de bijna ontoegangelijke bergsteden *Rossano*, *Acri*, *Bisignano*, *Castiglione* en andere. Alle deze plaatsen hebben geregelde huizen, in afzonderlijke kamers en twee of drie verdiepingen verdeeld, hetgeen elders in *Kalabrië* het geval niet is. Niet alleen zijn er menschen en vee zorgvuldig van elkander afgescheiden; maar er zijn ook afzonderlijke voorraadkamers aangelegd. De inwoners hebben er behoorlijke stookplaatsen, keuken- en huisraad, en afzonderlijke slaapplaatsen, kortom er vertoont zich daar, vergeleken met het overige van *Kalabrië*, een Sybaritische geest. Vervolgens werd het vernielde *Sybaris*, onder den naam van *Thurii* door *Grieken* herbouwd; onder de latere *Romeinen* heette het *Copide* en werd nogmaals vernield door de *Barbaren*. Wederom vloden de inwoners in het gebergte en werden er de grondleggers dier hooggelegene plaatsen, waar de, vooral in het zuidelijke *Kalabrië* heerschende *Grieksche* bouwtrant niet te miskennen is. De inwoners van het insgelijks vernielde *Crotone* (nu *Coltone* in *Achter-Kalabrië*) moeten zich naar het noorden gewend en de spelonkachtige plaatsen *Craco*, *Montemuro* en *Selice* gesticht hebben.

In het westen des lands heerscht *Romeinsche* in het oosten meer *Grieksche* bouwkunst. Naar den zeekant liggen de stadjes in vruchtbare streken; in het binnenland op steile rotskruinen. In de woeste, zoo onvriendelijke, morsige, in spelonken wonende bevolking meent HUGI overblijfselen der oorspronkelijke bewoners van het land, in de zindelijker, beleefder, in behoorlijke huizen gezetene kust- en vlaktenbewoners de nakomelingen der *Grieksche* en *Romeinsche* kolonisten te vinden.

Alle de bovenstaande daadzaken maken het antwoord ge-

makkelijk op de vraag: of men van zulk een volk werkelijk een strijd voor Constitutionele of andere vrijheid verwachten kan; wanneer men er niet de vrijheid om te rooven en bevrijding van alle belastingen onder verstaan wil hebben.

DE NIAGARA.

Eenige dagen geleden vond men in de dagbladen het ontzettend berigt, dat onlangs eene jonge Dame, Miss DE FORREST van *Buffalo* in dezen waterval is nedergestort en verdronken, met zekeren Heer CH. C. ADDINGTON, die er in gesprongen is, om haar te redden. Dit bragt ons eene zoo fraaije als uitvoerige beschrijving van den *Niagara* te binnen, uit het *Engelsch* vertaald, en waarvan de plaatsing in dit Tijdschrift, zoo wij vertrouwen, den lezer aangenaam zal zijn.

In het dorp *Leweston* — zegt de Schrijfster — hoorde ik des nachts, toen alles stil was, voor het eerst, het doffe geluid van den waterval. Het venster geopend hebbende klonk de holle, schorre donder mij duidelijk, door de stilte van den nacht te gemoet; bij tusschenpoozen zwol zijn toon dieper en voller, en ik hield mijn adem in, om beter te luisteren. Het waren plegtige oogenblikken.

Toen de dag aanbrak stegen wij in een kleinen wagen. De zon rees met ongemeenen luister op en een zacht koeltje verfrischte de lucht. Een aangename weg van zeven mijlen (*Engelsche*), den bergketen opgaande, dien we den vorigen avond gezien hadden, bragt ons bij den waterval. Omstreeks half weg stapten wij uit het rijtuig, om van eene breede rotsvlakte, en op den rand eens afgronds staande, de omstreken te overzien, door welke de stroom henenkronkelt. Van hier aanschouwd, beslaat de blaauwe oppervlakte van het meer *Ontario* een derde gedeelte van den gezigteinder. Het fort *Niagara* zagen we op de eene en het fort *George* op de andere kust, aan den mond der rivier. De kronkelende oevers, fraai met geboomte gezoomd, vertoonen nu eens den majestueusen vloed aan het oog en houden dien dan weder verborgen. Nimmer zal ik den indruk vergeten, toen ik, nederziende, voor het eerst den diepen, zich langzaam en statig voorstuwenden stroom, helder als

kristal en groen als de oceaan, aanschouwde, welke, met norsche waardigheid van geluid en beweging, langs hare rotsige oevers voortwentelde, en in stille verhevenheid alles te boven ging, wat ik ooit had gezien. Men gevoelt terstond, dat het geene rivier maar eene opgesloten zee is; want dat zijn inderdaad de meren van deze gewesten. De snelheid der wateren na den val, tot dat zij bij *Queenston* buiten de rotskloof komen, en over eene ruwe, schuinsche bedding vloeijen, moet natuurlijk groot zijn; doch uit hoofde van hunne verbazende diepte, bewegen zij zich met eene schijnbare statigheid, dringen zich zwaar op-een gepakt voorwaarts, en maken een dof geluid, alsof zij onder hun eigen gewigt steunden. Ik kan onmogelijk een genoegzaam denkbeeld geven van de grootschheid van dit tooneel. Wij staarden op de golven, dat ons de oogen schemerden, en indien de gids ons niet gewekt had door een steen naar beneden te werpen, weet ik niet, wanneer we uit onze droomen zouden zijn ontwaakt.

Eene mijl verder hadden wij het eerste, doch zeer onvolledige gezigt van den waterval, op welken de tegenoverstaande zon een oogenblik flikkerde, als op een zilveren scherm, dat tusschen hemel en aarde hing. Hij verdween op nieuw achter het woud; behalve de blanke wolk, die hoog in de lucht opsteeg, en de plek van waar de donder kwam aanduidde. Met toenemend ongeduld spoedden wij ons thans vooruit, en een paar mijlen verder bereikten wij eene kleine herberg, alwaar wij ons rijtuig verlieten, en in allerijl den weg insloegen, dien men ons aanwees.

Door stoutheid aan schranderheid gepaard is, van den oever op welken wij ons bevonden, eene brug geworpen naar een eilandje en van daar naar het groote eiland, hetwelk den waterval in twee ongelijke deelen scheidt. Dit eiland is ongeveer 1000, en de geheele waterval omstreeks 5500 voet breed. Van de benedenzijde des grooten eilands hadden wij slechts gedeeltelijke en onvolkomen gezigten op den vallenden stroom; doch van de andere zijde leverde de bovenrivier een heerlijk tafereel op. Niets kondigt hier de vreeselijke beweging aan, die er zoo spoedig moet plaats grijpen; den donder hoort men wel achter zich, terwijl de wateren aan de beide zijden nederstorten, doch vooruit komt de ontzagchelijk breede rivier tusschen lage en langzaam glooijende

oevers door, traag en statig afzakken. Terugkeerende staarden wij van de bruggen de snelle vloeden nogmaals aan. Het donker groene, als met zilver gekuifde water schoot, met de snelheid des bliksems, onder onze voeten voort, tot dat, aan den rand genaderd, de breede golven een oogenblik schenen stil te staan, alsof zij hare krachten voor den vreeselijken val verzamelden. — Te voren ging de reiziger, wanneer 't hem daartoe niet aan moed ontbrak, naar het eiland, in eene welbemande boot. Men zorgde dan tusschen de twee stroomen te blijven, die zich aan de beide zijden des grooten eilands vormen, en een smalle rustige strook waters overlaten, die zelfs, als in tegenstelling met deze stroomen, welke regts en links naar den val snellen, met evenveel spoed schijnt terug te gaan.

Den trap afgaande, die naar den voet van den kleineren val geleidt, werden we verblind, en ademloos teruggedreven, alzoo de wind zeer hevig was, en ons regt in het aangezigt blies. Een jong heer, die zich onvoorzigtelijk eenige stappen verder waagde, werd op zijn rug geworpen, en de gesteldheid van den grond deed mij vreezen, dat hij zich zwaar bezeerd zoude hebben. Met een paar ligte wonden echter ontkwam hij, op handen en voeten, aan den woedenden storm. Een hoek van de rots, waar hij minder steil afliep en met kreupelhout bedekt was, omgaande, om weder adem te scheppen, en het water uit onze kleederen en hairen te wringen, zagen we, boven ons, een gedeelte van den top des eilands, dat den waterval zoo bevallig in tweeën splitst, over boomen heen, gelijk de besneeuwde kruin van een *Alp*, als tusschen hemel en aarde hangen. Het schitterende wit des vallenden waters leverde een heerlijke tegenstelling op, in de hoogte met het blaauw des hemels, en omlaag met het zomergroen, dat altijd frisch en glansrijk blijft, door het sproeisel, hetwelk onophoudelijk op hetzelve nedervalt. De wind, die, gedurende omtrent een uur, zeer hevig woei en met de river naar beneden stortte, wierp geheele buijen van dit sproeisel van de bovenste oppervlakte der watervals neder. De zon, op deze groote droppels, en somtijds op gevederde stroompjes, die, in de zonderlingste vormen van het groote ligchaam worden afgescheiden, hare stralen werpende, herschiep die in zilverachtige sterren, terwijl zich tevens de prachtigste regenboog

aan ons oog vertoonde. De groote afscheiding des watervals werd hier aan ons gezigt onttrokken, door de dikke wolken van damp, die de wind, met eene schrikbarende woede, dwars over de wijde kom, naar ons toedreef; ofschoon er ook weder oogenblikken waren, in welke een draaijende rukwind deze wolken van-een scheidde, en de geweldige kolommen onthulde, die meer gelijk waren aan vaste zuilen van bewegend smaragd, dan aan levend water. Ons hier aan den rand dezer bruisende zee, en onder eene brandende zon nederzettende, genoten wij een volmaakt dampbad, alzoo de heete stralen van het hemelvuur in het eene oogenblik onze kleederen droogden, terwijl zij in het andere, door een enkelen rukwind, door en door nat werden gemaakt. De wind eindelijk eenigzins bedaard zijnde, en de veerman den overtogt durvende ondernemen, staken wij, in eene kleine boot, naar de *Canadasche* kust over. De gespierde arm van een enkelen roeijer trotseerde den vreeselijken stroom even beneden de kom der watervallen, en nog binnen de dwarling door dezelve veroorzaakt; terwijl de stormende noordwestenwind de wateren op dit oogenblik weder geweldiger deed woeden. Door de kolommen van damp verblind, die met zoo veel kracht op ons werden aangedreven, misten wij het panoramisch gezigt van den waterval, dat zich, op kalmer tijden, of met andere winden, hier vertoont. De vertoornde wateren, gepaard met de in gramschap ontstokene winden, voerden ons verder benedenwaarts dan wij wenschten; want slechts weinig roeden verder zou onze boot in eene branding zijn geraakt, waaruit geene tien armen als die van haren tot ons geluk ervaren bestuurder, ons hadden kunnen redden.

Twee derden van eene mijl beneden den waterval aan wal gestapt, kropen wij door, over, en onder groote brokken rots, die nu en dan allen verderen voortgang schenen te verbieden, en tusschen welke wij onzen gids dikwijls uit het gezigt verloren, tot wij aan den trap kwamen langs welken men den *Canadaschen* oever beklimt. Van hier gingen wij op een ruw pad, langs losse steenklompen weder afwaarts naar de spelonk, door den vooruitstekenden rand gevormd, over welken de wateren nederstorten, en die onder den naam van de *Tafelrots* bekend is.

De duisternis van deze groote spelonk, de wervelwind,

die er eeuwig in heerscht, het verdoovend gebrul, de gapende afgrond van kokende wateren, de vallende kolommen, die boven het hoofd hangen, alles treft niet alleen de zinnen maar dringt ook diep in het hart. In de eerste oogenblikken is de verhevenheid des tooneels inderdaad verschrikkelijk. Deze plek intusschen, ongetwijfeld zeer schoon, is niet langer als veilig te beschouwen. Een stuk van de *Tafelrots* kwam, in het afgeloopen jaar mede naar beneden storten en in het nu overgeschoten gedeelte is eene vreeselijke scheur, die zich tot den top toe uitstrekt, zoodat de zoldering van deze duistere spelonk zich van de rotsen schijnt af te zonderen, en, op welke wijze zij nog moge vastzitten, zij geeft klaarblijkelijk aan de drukking van het water toe. Men kan deze spleet, en de ontzettende stukken steen, die met een schok, welken de naburige bewoners voor eene aardbeving hielden, naar beneden zijn gekomen, niet aanschouwen, zonder te beven voor de verschrikkelijke mogelijkheid, dat de reiziger door rotsklompen nog gedrogtelijker dan die, welke aan zijne voeten liggen, kan worden verpletterd.

Die spelonk, aldus door het overhangen der rots gevormd, breidt zich eenige voeten achter het vallende water uit, en indien er de ademhaling mogelijk ware, zou het zeer gemakkelijk zijn zich kort achter de nederstortende vloeistof te plaatsen. Ik heb menschen gesproken, die zeiden dit gedaan te hebben, doch, wat mij betreft, toen ik dit duistere hol tot op weinig voetstappen na genaderd was, bevond ik mij reeds in de noodzakelijkheid, om eenige schreden terug te gaan, ten einde adem te scheppen. Het is waar, ik ben niet met de best mogelijke longen gezegend; doch zij moeten wel onbegrijpelijk sterk zijn van hen, die den wind en het schuim kunnen wederstaan, welke hier met zoo veel geweld uit den afgrond oprijzen. Het is ondertusschen ook mogelijk, dat de onlangs plaats gehad hebbende breuk dezen gang aanmerkelijk vernaauwd, en daardoor de kracht van den storm vermeerderd heeft, die er den indringer verbeidt.

Op deze plek, achter de *Tafelrots*, gevoelt men de hoogte en het gewigt des watervals meer dan op eenige andere. Hij gelijkt naar een nederstortenden oceaan, en welk een onvermogend wezen is niet de mensch, te midden van deze eeuwige werkingen der reusachtige natuur! — De wind was

nu minder fel, woei van ons af, en gaf ons alzoo gelegenheid, om zijn spel met den damp te aanschouwen, zonder daardoor verblind te worden. Uit de wijde kom, waarin de wateren van eene hoogte van 140 voet nedervallen, verhieven zich witte wolken van damp, gelijk aan die, welke zich somwijlen des zomeravonds, aan den horizont vertoonen, en deze schoten vervolgens als puntige kegels omhoog. Door den wind aangevat stegen zij op in den vorm van gedraaide zuilen, waarna de bevende wasem op nieuw hare kracht hernam, en zich hoog in de lucht verhief, tot dat zij, zich oplossende in den wijden dampkring, een zilveren sluijer over het zachte hemelblaauw scheen uit te spreiden. In het midden van den val, waar het water de meeste kracht heeft, is hij van boven tot beneden van een donker groen, en op vele andere plaatsen bereikt hij de diepte als in kolommen van dezelfde kleur, tot dat hij de witte schuim ontmoet, die in de wijde kom woelt. Zonder het verdoovend gebulder, de duisternis en den woedenden wervelwind, waarin wij stonden, zou ik mij deze dikke glazige ligchamen hebben kunnen voorstellen als de muren van 't eene of andere tooverpaleis — levend smaragd in zilver gedreven. Nimmer voorzeker stelde de natuur zulk eene vereeniging van zoo veel schoonheid met zoo veel schrikwekkende verhevenheid daar. Ook mag ik niet onvermeld laten den heerlijken regenboog, boven de, door het eiland gevormde afscheiding des watervals. In de helft dezer zilveren gordijn van levend water strekte zich een breede gordel uit van scharlaken en gloeijend goud, waarin de regenboog zijne verwen liet vallen, en dien hij zich ten voetstuk scheen gevormd te hebben. Strijdig met alle andere groote natuurtooneelen, welke ik aanschouwd heb, ziet men den *Niagara* op het voordeeligste onder eene sterke en vlak op hem schijnende zon; de kleuren, alsdan door den wasem aangenomen, spreiden de meeste verhevenheid en luister ten toon, en van de schoonheid dezer kleuren is het niet mogelijd eenig denkbeeld te geven. De duisternis der spelonk behoeft de hulp der avondschemering niet, en de vreeselijke grootheid van het geheel verliest door de duidelijkheid, waarmede men haar aanschouwt, niets van haren indruk.

Wij hebben den *Niagara* verschillende malen bezocht, en gezien bij de opkomende, de middag- en de ondergaande zon, en ook bij het bleeke licht der maan. Dan vooral is de rand van de *Tafelrots* niet zonder huivering te naderen. De too-

verkleuren zijn dan allen verdwenen, behalve de regenboog, die als een schim van zijne vroegere gedaante, nog altijd over den duisteren afgrond zweeft. De zachte stralen der nachtvorstin dringen flaauw door den digten wasem, die de lucht vervult; zij schemeren over de oppervlakte des waters, en ontdekken slechts de bovenste helft der kolommen aan het oog, die alsdan zwart zijn als ebbenhout, en nederstorten in eene door stormen bewogen zee van wolken, wier uitgestrektheid mede onzigtbaar is. Het zijn de in den Chaos strijdende elementen, en de sidderende sterveling staat op den rand.

GESCHIEDKUNDIGE KLEINIGHEDEN.

De *Deensche* gezant beklaagde zich bij den koning-stadhouder WILLEM III over een *Engelsch* Schrijver, die een werk had uitgegeven, waarin de regering van *Denemarken* scherp werd gegispt. — »Wat kan ik er aan doen?" vroeg de Koning. »»Sire!"" sprak de gezant, »»als uwe Majesteit zich bij den Koning mijnen Meester, over zulk eene grieve beklaagde, zond hij u het hoofd des beleedigers."" — »Dat kan noch wil ik," antwoordde de Koning verstoord. »Maar," voegde hij er bij, »als ge volstrekt zijn hoofd wilt hebben, zal ik 't hem vóór zijn werk doen plaatsen."

A la lanterne! schreeuwde het *Parijsche* gepeupel in de eerste revolutiedagen, toen 't den welsprekenden Abt MAURY ontmoette, en sleurde hem voort. Eensklaps keerde hij zich om, en vroeg op een kluchtigen toon: »Gelooft ge waarlijk, Vrienden! dat ge beter zien zult, als ge mij voor lantaarn gebruikt?" — Een algemeen gelach beantwoordde den lagchenden vrager, en hij was gered.

De Maarschalk SOULT, te *Londen*, voor een toast bedankende, begon aldus: *J'éprouve une profonde impression en répondant au toast que vient de porter M. le Président.* — Een der gasten was niet zeer in het Fransch bedreven. Gevraagd, wat de Maarschalk zeide, antwoordde hij: »ik weet het niet regt; maar ik hoor wel, dat hij onzen *wijn en porter approuveert.*"

Op een verzoek, om een particulier kabinet van schilderijen te bezigtigen, ontving WALTER SCOTT van de Dame van den huize dit hoogst beleefde antwoord: »Het doet mij leed, dat ik heden de schilderijen niet kan laten zien, wijl juist gisteren avond mijn gemaal is overleden; hetgeen ik te meer betreur, omdat het mij van het genoegen berooft Sir WALTER SCOTT en Miss EDGEWORTH bij mij te ontvangen."

In het vallen van den avond zat een Prins DE LIGNE met zijne tante voor een open venster. De hooghartige vrouw berispte hem, om zijne gemeenzaamheid met den zoon uit een minder beroemd huis. Te midden van haar gesprek kwam de maan op. Dadelijk deed de Prins het venster digt en liet de gordijnen vallen. »Waartoe dat, neef!" riep de Prinses. »Maak de gordijnen weêr open! Ik zie graag de maan in de kamer schijnen." — »»Dat gaat niet, lieve tante!"" antwoordde de Prins. »»De maan heeft maar vier kwartieren. Zij mag volstrekt niet bij u worden toegelaten."""

Eenige wijzen uit de *Bedouinen*, die van melk en suiker in de koffij geen denkbeeld hebben, spraken over Lady ESTHER STANHOPE. De een beweêrde, dat zij gek was, en beriep zich op hare grillen; de ander hield staande, dat zulk een goede vrouw niet krankzinnig *kon* zijn; maar de oudste hunner, een ongemeen wijs en ervaren man, met een langen baard, maakte een einde aan het verschil. »Ik verzeker u," sprak hij, »de Lady is krankzinnig; ge behoeft er niet aan te twijfelen: zij doet suiker in hare koffij." — Dit besliste.

»Sar!" zeide een *Italiaan* in gebroken *Engelsch* tot een echten zoon van *Nieuw Engeland*. »Sar! *Amerika* heeft 't schoone niet van *Italië!* — Sar! wij hebben den *Vesuvius*, die den hemel verzengt!" — »»Mannetje!""" sprak de *Yankee*, »»wij hebben de *Niagara*, die uwen *Vesuvius* in vijf tellens uitdooft."""

EEN DRIETAL VAN 1793. (*)

Wanneer ge van *de Willemstad*
Naar *den Moerdijk* vertrekt,
Sta bij de tweede sluis dan stil,

(*) In den *Militairen Spectator* van December 1848 is door mij een uitvoerig verhaal geleverd van deze daad. — Een harer volbrengers, de 75jarige J. SONNEVELDT, is nog te *Willemstad* in leven.

Die aan den polder van *den Hil* (*)
Tot waterlozing strekt.

Die sluis kwam in der Franschen magt
Bij 't welbekend beleg;
Toen tapten zij het water af,
Dat als een schild de vest omgaf;
Bij elken vloed bleef 't weg.

»Ik kwam te laat in dit bevel,"
Zucht de eedle BOETZELAAR,
»Bij d' aftogt moest — het is verzuimd —
De deur dier sluis zijn weggeruimd.
»Wat schade! welk gevaar!"

Daar treedt een drietal jonge maats
Kloekmoedig voor den held;
Zij denken — wakkre timmerliên —
Die deur kan nog geligt, misschien,
En — 't plan wordt vastgesteld.

Op *'t Hollandsch diep* valt d' avond neêr;
Elk vierde van een uur
Klinkt van de wallen: »*alles wel!*" —
De dijk langs van den *Ruigenhel*
Gloeit legervuur aan vuur.

Daar sluipt in 't donker uit de vest
Een platgeboômde boot,
Die met het drietal is bemand,
En voortglijdt langs den oeverkant
Met wilgenrijs bepoot.

Zij naadren zacht de kil der sluis,
In stadig lijfsgevaar;
Hoe ligt wordt, schoon de duisternis
De dappren tot een mantel is,
Een vijand hen gewaar!

En mooglijk waakt er op die sluis
Een Fransche wacht of post;
Vaarwel dan alles, buiten de eer! —

(*) Den *Hilschen*, *Ruigenhilschen* of *Helschen* polder, waarin de *Willemstad* gelegen is.

Een kogelregen van 't geweer,
Wordt dan op hen gelost.

Nogtans het waagstuk wordt bestaan;
De moed bedwingt den schroom; —
Maar als hen de overwinning wacht,
De reis terug, hoe die volbragt,
Bij 't keeren *tegen* stroom? —

Een kopwilg buigt zich over 't nat;
Een lijn slaan ze om den stam,
En vieren haar, terwijl de schuit
Weêr voortdrijft, tot de deur haar stuit:
Der waatren houten dam.

Men sjort, gedekt door 't welf der sluis,
Het stevig vaartuig vast;
En houdt het in geschikten stand,
En grijpt de zaag, en rept de hand,
In 't duister, op den tast.

En her aan her wordt uitgezaagd,
De hefboom aangevat,
En nu — hoezee! — de deur geligt;
Zij rijst, en kantelt door haar wigt,
En plast en zinkt in 't nat.

Palmt in de lijn! Terug met spoed!
Ook riemen uit! Roeit vlug!
De vijand werd u thans gewaar.....
Doch neen — geweken is 't gevaar:
De stad ziet hen terug.

Daar rijst de zon; — al wat ze ontdekt
Is water; — nergens droog.
De vloed stroomt in, door 't open heen,
En, hoe de deur der sluis verdween,
Was 't Fransch gespuis te hoog.

Deze eedle daad bleef onvermeld,
't Geschiedboek kent haar niet;
Dies klinkt de naam van SONNEVELDT
En SLIKBOER, (laaggenaamden held!)
En SCHIPPERS in dit lied.

Wat schittert, trekt de menigte aan,
En wat de faam trompet. —
Te vaak vergeten, onbekend,
Blijft stille deugd! — Zij dan, in 't end,
Een kroon haar opgezet!

J. VAN DER STOK.

MENGELWERK.

DE FENICIËRS.

REDEVOERING,

DOOR

G. H. VAN SENDEN.

Mijne Heeren!

Bij herhaling hebben wij ons reeds overtuigd, dat het land eenen grooten invloed uitoefent op het volk, dat hetzelve bewoont; en meermalen zijn wij verbaasd geweest over de ophelderingen, welke eene naauwkeurige aardrijkskundige beschouwing ons verleende ten opzigte van het karakter en de lotgevallen eener natie. — Dit hulpmiddel moeten wij ook thans weder inroepen, M. H.! nu voor onzen geest, — die reeds verzadigd is door tooneelen van oorlog en geweld, — een volk zal treden, dat, onder begunstiging van den vrede, tot eenen hoogen rang zich verhief. Behoef ik te zeggen, dat ik de *Feniciërs* bedoel, die de kooplieden en zeevaarders der oude wereld zijn geweest, maar die dit geworden zijn onder den invloed van het land, hetwelk zij bewoonden?

Aan de oostkust der Middellandsche zee, welke van het noorden naar het zuiden, met eene kleine helling ten westen, afkronkelt, waren de oude *Feniciërs* gevestigd. Hunne woonsteden besloegen geenszins deze geheele kust; want het zuidelijk gedeelte van haar behoorde tot *Palestina*, en het noordelijke tot *Syrië*. Alleen het midden van de bogtige strandlijn, ten naastenbij het derde gedeelte daarvan uitmakende, vormde het eigenlijk *Fenicië*. De breedte, die dit grondgebied had, verschilde zeer met de lengte van hetzelve; want terwijl de lengte omtrent dertig geographische mijlen bedroeg, had het slechts eenige uren breedte. Een

der hooge en meest beroemde gebergten van *Azië*, de Libanon, was de oostelijke grens van dit land. Aan de afhellingen van dezen, die de vaste muur van *Azië* tegen de zee vormt, lag *Fenicië;* het was dus eene lange en smalle streep van bergachtig kustenland. Het is van belang, zoowel het gebergte, als de kust, de beide natuurgrenzen, tusschen welke *Fenicië* besloten is, meer van nabij te beschouwen, en dat land zelf nader te leeren kennen.

Wanneer men, komende uit de Middellandsche zee, de kust van *Fenicië* tot op eenigen afstand nadert, dan wordt men verrast door hoog boven zich de kruin van den Libanon in de lucht te zien, wiens zijden en voeten bedekt liggen met het luchtige kleed van eenen nevel, dien de hitte doet opstijgen, — en die kruin dus te aanschouwen als eene vergulde wolk, zwevende in het helder blaauw van den Aziatischen hemel. Van meer nabij gezien, is de indruk, dien de Libanon verwekt, nog treffender. — Een Fransch reiziger, die, door dichterlijk en godsdienstig gevoel bestuurd, vóór eenige jaren den Libanon bezocht, beschrijft denzelven aldus: »De bergen van den Libanon," zegt hij, »heffen zich niet in eens omhoog. Zij beginnen als buitengemeen groote heuvelen, gelijk aan ontzaggelijke klompen; de één rond, de andere bijna vierkant. Een weinig gewas dekt de toppen dier heuvelen. De vakken dezer heuvelen schitteren als goud; het zijn muren van geelachtigen biksteen, door aardbevingen gebrijzeld, en waarvan elk stuk het licht weêrkaatst en neêrschiet. Boven deze eerste bergjes worden de trappen van den Libanon breeder; er zijn platten van een of twee mijlen; oneffen, uitgeholde, gegroefde, door stortregens omgewoelde platten, diepe stroombedden, duistere kolken, waarin de blik zich verliest. Na die platten, beginnen de hooge bergen zich weder bijna loodregt omhoog te heffen. Intusschen ziet men de zwarte plekken der ceders en dennen, die hen stofferen. — — Op de scherpste spits dezer tweede keten, vormen eenige, naar het schijnt, reusachtige boomen, enkele haren op eenen kalen schedel. Men onderscheidt van hier hunne oneffen en getande toppen, die naar schietgaten gelijken, op de kruin eener

citadel. Achter deze tweede keten verheft zich eindelijk de ware Libanon. Men kan niet onderscheiden of zijne wanden steil of hellend zijn, kaal of met gewas bedekt; — de afstand is te groot. Zijne zijden vloeijen met het doorschijnende der lucht, met de lucht-zelve zamen; waarvan zij een deel schijnen uit te maken. Men ziet niet, dan de omringende weerkaatsing van het zonnelicht, dat hen omgeeft, en hunne gloeijende kruinen, die met purperen morgenwolken ineenvloeijen, en als ongenaakbare eilanden in de golven des uitspansels zweven." — — Deze beschrijving, M. H.! welke van een standpunt aan de kust is genomen, lokt met groot vermogen uit, den berg-zelven te beklimmen; hem op zijne hoogte te beschouwen, en het gezigt te genieten, hetwelk daar zich aanbiedt. De zoo even bedoelde reiziger stond niet ver van het hoogste punt van den Libanon; het is dat, hetwelk, onder den naam van *Jebel Sanin* thans bekend, zich 10,000 voeten boven den zeespiegel verheft. »Vóór ons," zoo zegt hij, »ontrollen zich de bergen, trapswijze naar de zee afloopende, de een zwart, de ander door het licht getroffen. Zij gelijken eenen waterval, maar van heuvelen; en verbergen hunne voeten òf in de groenende randen van de olijfbosschen in de vlakten van *Zidon*, òf in de biksteenkleurige nevelen langs de oevers van *Bairut*. Hier en daar wordt de kleur van de zijden dezer bergen en de verschillende lijnen van hunnen onmetelijken afhellenden gezigteinder gebroken en afgesneden door kruinen van ceders, dennen- of pijnboomen met breede toppen; en talrijke vlekken schitteren aan hunnen voet of op hunne hoogten. De zee besluit dezen gezigteinder. Men volgt met het oog, als op eene groote kaart of op een uitgestoken plan, de uitsnijdingen, de uittandingen, de golvingen der kusten, kapen en voorbergen der baaijen van zijnen oever, van den *Karmel* af tot aan Kaap *Batroun*, in eene uitgestrektheid van vijftig mijlen. De lucht is zoo zuiver, dat men zich verbeeldt, in weinig uren dalens op die punten te zijn, welke men echter slechts in drie of vier dagreizen kan bereiken. Op die afstanden smelt de zee, bij den eersten blik, zoodanig met het uitspansel, — dat er aan

den gezigteinder op rust, — zamen, dat men aanvankelijk de twee elementen niet kan onderscheiden, en de aarde in eenen onmetelijken en dubbelen oceaan schijnt te dobberen. — — Eene ligte en min of meer vergulde nevel zweeft aan het einde der baren en scheidt hemel en water. Bij pozen maakten zich ligte mistdampen, door de morgenkoelten aan de zijden der bergen opgejaagd, als witte pluimen, los, welke een vogel in den wind schudt, en werden over de zee gevoerd, of vervlogen in de stralen der zon, die op ons begonnen te branden. Wij verlieten ongaarne dit luisterrijk tooneel, en vingen aan, langs een pad af te dalen, zoo als ik er nog nooit gevaarlijker in de Alpen gezien heb. De helling is bijna steil regt, het pad slechts twee voet breed; peillooze afgronden omgeven het aan den eenen kant, rotsmuren aan de andere zijde; de baan van het pad is bestraat met rollende rotssteenen of steenbrokken, die zoodanig glad zijn geworden door de regens, het hoefijzer der paarden en den voet der kameelen, dat deze dieren genoodzaakt zijn, om zorgvuldig naar eene plek te zoeken, waar zij stappen kunnen. Dewijl zij dit altijd op dezelfde plaats doen, hebben zij eindelijk den steen uitgegroefd in holten, waar hun voet eenige duimen diep ingaat, en het is alleen aan deze holten, die het hoefijzer van het paard een steunpunt aanbieden, te danken, dat dit dier zich kan staande houden. Van tijd tot tijd vindt men ook in de rots uitgehouwen trappen van twee voet hoog, of afgeronde granietblokken, die onoverkomelijk zouden zijn, zoo men ze niet konde omgaan in tusschenruimten, te naauwer nood zoo breed, als de beenen van een paard. Zoodanig zijn bijna al de wegen in dit gedeelte van den Libanon. — Na anderhalf uur gedaald te hebben, begonnen wij het binnenste van de pas te zien, welke wij door en langs moesten. Een stroom klaterde in hare diepten, nog verhuld door den nevel zijner wateren en de kruinen van noten- en broodboomen, plantanen en populieren van *Perzië*, die op de achterste glooijingen van den uitgegroefden weg groeiden. Schoone watersprongen kwamen regts van het pad uit de rotsgrotten, die met een tapijt van duizend onbekende klimoppen zijn belegd, of

uit den schoot der met herfstbloemen bezaaide grasperkzoden."

Aldus is het Kalkgebergte de Libanon, hetwelk in deszelfs westelijke afhelling de oostelijke grens van *Fenicië* uitmaakt; de westelijke grens wordt door de Middellandsche zee gevormd. — Zij draagt veelbeteekenend dien naam van hare ligging; want midden tusschen drie groote landen, die wij werelddeelen noemen, is zij gelegen, tusschen *Europa*, *Afrika* en *Azië*. — Door eene smalle zeeëngte heeft zij met den Atlantischen oceaan gemeenschap, van welken zij eigenlijk eene groote golf uitmaakt. Ten zuiden bespoelt haar water de geheele noordkust van *Afrika*, ten noorden de zuidkust van *Europa;* welk werelddeel zij van *Azië* scheidt door den Archipelagus en de *Zwarte zee*, die door een kanaal verbonden zijn. Het gedeelte van *Azië*, hetwelk aan hare golven is gelegen, is kleiner dan dat van de beide andere deelen der oude wereld, want, behalve *Natolië*, wordt alleen de kustenlijn, van welke *Fenicië* het middelste gedeelte uitmaakt, door haar water bespoeld; maar juist aan die kust gaf zij eene opmerkelijke vorming. Immers, terwijl de kust van den *Karmel* af tot aan den hoek van *Egypte* toe weinig kronkelt, terwijl die ook van den *Eleutherus* af tot aan de bogt van *Klein-Azië* weinig inhammen heeft, loopt de Fenicische kust met meer of min belangrijke voorgebergten in de golven. De westelijke en noordelijke zijden van deze uitspringende landpunten zijn steil; zij dalen met scherpen val in het water af; — doch de oostelijke en zuidelijke zijden hangen met de voorste trappen van den Libanon zamen, en verheffen zich dus zachtkens langs eene kleine helling. — Zoo vormen zij eene rij van baaijen en inhammen, die tegen de winden, welke uit het oosten waaijen gedekt, die ook tegen de stormen uit het zuiden beschermd zijn, en voor den golfslag uit die rigting volkomen beschutten; terwijl zij daarenboven tegen storm en waterslag uit de beide andere hemelstreken, niet geheel onbeschermd laten. Uit deze opmerking vloeit reeds voort, dat de streep lands, tusschen de zee en het gebergte besloten, niet overal dezelfde breedte hebben kan. Immers waar de

zee met hare golven de bergen nadert, daar moet het land smaller zijn, dan waar de kust uitspringt; waar de voeten der bergen vooruit treden, moet minder ruimte overblijven, dan waar zij verder achterwaarts gevestigd staan.

Inderdaad vinden wij het ook aldus geschapen. Met de baai van *Acco* begint ten zuiden *Fenicië*. De *Kison*, uit de groote vlakte van *Palestina* komende en steeds gevoed wordende door de wateren die van den *Karmel* afdalen, vloeit in deze Golf, die daarenboven ook nog het riviertje de *Belus* opneemt. Deze golf, eenen omtrek van drie geographische mijlen hebbende, is eene der schoonste inhammen van het kustenland. De bergen palen hier niet aan den zeeoever; zij houden zich oostelijk van dien op den afstand van twee uren; — doch men is nog niet verre boven die baai gevorderd, of men ziet ruwe en steile bergketenen de zee naken en eindelijk zelfs in de zee staan; zoodat er niet meer dan eene zes voeten breede streep overblijft, waarin menschenhanden eenen weg hebben uitgehouwen. Het is, M. H.! het *Witte Voorgebergte;* het zijn de laatste westelijke takken, welke de *Antilibanon* hier tot in de zee uitschiet. — Wat verder ten noorden opklimmende, wijken de bergen terug; wij ontmoeten eene baai, met een voor haar gelegen eilandje, dat later met den vasten wal werd verbonden. — Eene rivier, de meest belangrijke van het geheele kustenland, moet vervolgens doorwaad worden; het is de *Kasmy*, die, uit het Libanondal voortvloeijende, hier in de zee valt. — Eene andere Golf ontmoeten wij een paar uren verder. Zij dringt in eene vlakte van een uur breed, die door naburige bergen beperkt wordt. — Langs de golvende kust voortgaande, stuiten wij op den *Tamyras*, een riviertje, dat in den regentijd met groote kracht zwelt; wij zien vervolgens het gebergte weder de kust nader komen, tot dat het eindelijk den wandelaar slechts een ruw en smal pad overlaat. — Doch weldra verbreedt zich dit, om plaats te maken voor eene woestijn, uit rood zand bestaande, hetwelk de wind in zijne dwarrelingen tot golven doet kronkelen. Eene nieuwe en wijd indringende baai, die door vruchtbaar veld omzoomd is en in welke een bergstroom

zijn water ontlast, volgt hierop; doch de bergen dringen weder nader in de kust, de kust in de bergen, — en een stroom, verscheurend van aard, die daarom door de Ouden *Lykos* (wolf) werd geheeten, worstelt zich door steile en hooge rotsen. Een weg van zes voeten breedte is langs de kust gebeiteld; hij leidt weldra in een bekoorlijk dal, hetwelk ten noorden door eene bergketen, die tot in de zee springt en daarenboven ruw en breed is, wordt besloten. Noordelijk van dit gebergte, dat pas ruimte toelaat om langs de kust te komen, vloeit het riviertje *Ádonis;* het is merkwaardig, om dat op zekere tijden van het jaar zijn water rood is; niet, zooals de overlevering wil, omdat de jeugdige en schoone ADONIS aldaar op de jagt door een wild zwijn is gewond, maar omdat eene roode aarde in den Libanon, door de rivier losgescheurd, het water kleurt, zijne bestanddeelen met hetzelve vermengende. Wat noordelijker wordt door een vooruitdringend voorgebergte eene andere Golf van den Libanon gevormd. — De *Grieken* noemden dat voorgebergte *Theuprosopon.* Men heeft een uur noodig, om over hetzelve te klimmen. Terwijl hier geene tusschenruimte is, wordt die verderop gevonden; de bergen trekken zich landwaarts in, en volgen de buiging van de kust. — Rivieren dalen van die hoogten af, of komen, reeds eenigzins gevoed in den boezem der bergen, uit dezelve voort. Een zoodanige stroom is de *Eleutherus*, de aanzienlijkste in het noordelijk gedeelte van het Fenicisch grondgebied. Hij doorsnijdt eene vlakte van zes uren lang, bij de Ouden onder den naam *Marsyas* bekend. Haar einde is ook het einde van *Fenicië.* Een eiland, digt bij de kust liggende, behoorde nog mede aan het grondgebied van dit kustenland.

Wanneer wij, met het thans opgemerkte omtrent de ligging en gesteldheid van *Fenicië* voor oogen, vragen, »welken gang van ontwikkeling de menschen, die zich aldaar vestigen, zullen inslaan?" dan behoeven wij niet lang in het onzekere te blijven. Immers herders kunnen zij niet worden; want *Fenicië* heeft geene uitgestrekte velden, geene waterrijke vlakten, hoedanige de Nomade behoeft. Landbouwers kunnen die bewoners evenmin worden, want geenen

bodem voor den ploeg, geen enkelen vruchtbaren graanakker ontmoeten wij daar. Tot eene krijgshaftige natie kunnen zij, die zich daar vestigen, nimmer zich ontwikkelen, want het grondgebied is te klein, om heirlegers voort te brengen, talrijk genoeg ten einde den strijd te wagen tegen de honderdduizenden van *Azië's* uitgestrekte rijken. — Maar is het land klein, de zee is groot; die zee, — in het hart der oude wereld gelegen, — bespoelt niet alleen dit kustenland, zij strekt ook hare armen tot in dat land uit; het is, M. H.! als wilde zij den bewoner noodigen, om op haar te zoeken wat hem elders onthouden is. Het land leunt aan de bergen; maar ziet, die bergen zijn bedekt met bosschen, zware en hooge cederen, prachtige dennen ruischen op den Libanon, onuitputtelijk in kracht is die bergrug om het edelste hout voort te brengen. — Hier vindt men bouwstof, altijd zich vernieuwende bouwstof voor schepen en masten; hier is die, zoo als bijna nergens aan de geheele kust der Middellandsche zee. — De nood dringt, — de gelegenheid biedt zich aan, — de gunst lokt; — ja, de bewoner dezer rotskust zal, wanneer hij niet ten eenenmale onopmerkend, niet volstrekt ontbloot bleef van ondernemingsgeest en niet zonder allen aanleg voor kunst werd geboren, een *zeevaarder*, een *koopman*, kunnen worden, hij zal het moeten worden.

Indien wij, M. H.! een berigt, hetwelk HERODOTUS uit eene Fenicische volksoverlevering geput en geboekt heeft, mogen gelooven, dan waren zij, die het eerst in deze streken zich vestigden, reeds eenigzins bekend met de scheepvaart. Hij zegt, »de *Feniciërs*, gelijk zij-zelve verhalen, woonden eens aan de *Erythraeïsche* zee; maar, van daar verhuisd zijnde, hebben zij zich aan de Syrische kust gevestigd." Daar echter deze benaming nu eens door de Ouden aan het water tusschen *Egypte* en *Arabië*, dan weder aan de zee tusschen *Arabië* en *Indië* gegeven wordt, is het onzeker, waar wij den stamzetel der voorvaderen van dit volk moeten zoeken. Verwonderen behoeft het ons dan ook niet, hoe het toch kwam, dat zij, verdrongen wordende, eindelijk daar zich vestigen konden. Immers geen volk wilde

hun dat smalle kustenland betwisten. Ook bevreemden moet het ons niet, dat zij zich daar vestigen wilden. Immers, het bood hun eene schoone gelegenheid, het voorvaderlijk beroep uit te oefenen. — Intusschen moeten wij geenszins denken, dat deze aankomelingen dadelijk groote zeevaarders waren; het verhaal van HERODOTUS geeft niet den minsten grond, dit te vermoeden. Denkelijk waren zij eerst visschers, hoedanige er van ouds aan de kusten, die van de *Perzische Golf* tot den *Indus* zich uitstrekken, leefden, en bleven zij dit ook een tijd lang. — Maar, die visschers werden allengskens zeevaarders; en terwijl hunne vloten de kust bedekten, rezen er ook rijke en groote steden aan de oevers.

Reeds in zeer oude tijden zal eene gunstige leiding deze visschers naar de kust van *Syrië* gebragt hebben. Het is waar, met grond moeten wij de mededeelingen der priesters van *Tyrus* in twijfel trekken, toen zij aan HERODOTUS verhaalden, dat hunne stad reeds 2300 jaren te voren was gesticht; doch er zijn andere bewijzen, die voor den hoogen ouderdom van het *Fenicische* volk pleiten. Zij hechten zich aan ZIDON, dien eene Bijbelsche oorkonde den eerstgeboren zoon van KANAÄN noemt; (*) zij brengt aldus den oorsprong dezer stad tot kort na de tijden van NOACH terug. In den aartsvaderlijken zegen van den stervenden JAKOB over zijne zonen, komt *Zidon* voor, en de Fenicische kust als bedekt met schepen; want daar staat: ZEBULON *zal aan het strand der zeeën wonen, aan het scheeprijk strand en zijne grenspaal zal tot Zidon strekken.* (†) Ten tijde van JOZUA wordt van *Zidon* gewaagd, als groote stad; en in de dagen der Rigteren verschijnt zij, als verdrukkende. (§) — Uit dit een en ander is reeds af te leiden, dat *Zidon* de oudste stad was van *Fenicië*. Zij lag aan de straks beschrevene kust bijna in het midden, in de door de naburige bergen ingeslotene vlakte, die niet meer dan ééne mijl breed is. — Een der reeds genoemde zeeboezems bood eene natuurlijke

(*) *Gen.* X: 15.
(†) *Gen.* XLIX: 13.
(§) *Rigt.* X: 12.

haven, van welke een gedeelte tot eene kunstmatige werd gevormd, door middel van zware wallen en muren, die denzelven afsloten. — Gelijk *Zidon* de moeder der Fenicische steden, zoo was *Tyrus* de oudste dochter. HOMERUS noemt *Tyrus* nog niet, van *Zidon* alleen gewaagt hij; maar het moet reeds ten tijde van den Griekschen Bard bestaan hebben, zelfs reeds vóór *Troje's* ondergang. Immers volgens eene mededeeling, uit Tyrische bronnen herkomstig, door den Joodschen Geschiedschrijver JOZEFUS gegeven, is *Tyrus* door *Sidoniërs*, die uit hunne vaderstad verdreven werden, 240 jaren vóór SALOMO's tempel gegrond. Zij bouwden eene sterkte op eene rots aan de zee; van daar de oorspronkelijke naam der stad *Zor* of *Tor*, waaruit naderhand *Tyrus*, hetwelk *rots* beteekent. Op deze van natuur reeds vaste, en nu door kunst bevestigde plaats, konden zij zich tegen den vijand verdedigen en van haar de schepen op de reede beschermen. — Allengskens breidden zich de woningen verder uit en ook een eiland, hetwelk noordelijk van daar in zee lag, werd door *Tyriërs* bebouwd; het maakte als ware het een gedeelte der stad uit. Later werd de landstad verlaten en het kleine eiland moest de geheele bevolking opnemen, die, ten einde er woning te vinden, hoog de huizen optrok, verdieping op verdieping stapelende. Muren van 150 voeten hoog, dikke in gips gelegde steenbrokken omringden deze eilandstad, welke eene zuidelijke haven had, die gesloten konde worden, en eene noordelijke, die door eenen naauwen ingang de schepen toeliet. — Terwijl *Tyrus* gedeeltelijk op den vasten wal, gedeeltelijk op een eiland stond, was *Aradus* geheel eiland. Maar zoo groot het eiland, zoo groot was ook eens de stad. »Daar deze omtrek slechts een half uur besloeg, bouwde men," zegt een oud schrijver, »huizen op huizen;" met andere woorden, de platte daken van twee belendende huizen gebruikte men als grondslag, om er een derde, kleiner huis op te stichten, hetwelk dan als een toren op dezelve zich verhief. — Behalve aan gebrek van oppervlakte, leed ook *Aradus* aan gebrek aan water. Daar het hemelwater, hoe zorgvuldig ook opgevangen, niet toereikend was om de bevolking te drenken, had

men op de tegenoverliggende kust veel zorg voor de *Slangenbron* besteed; daar men echter, wanneer de kust zich in vijandelijke magt bevond, daarover niet konde beschikken, had men een ander hulpmiddel ter hand, om in den tijd van nood zich te redden. De *Aradiërs* hadden namelijk ontdekt, dat op zekere plaats, tusschen het eiland en de kust, zoet water uit den bodem der zee opborrelde. Op deze onderzeesche bron lieten zij eene klok met eene buis afdalen, en pompten dan daaruit door een kunstig toestel; aldus het zoete water, uit de diepten van het zoute, onvermengd brengende naar boven. Een breede en dikke muur van groote en symmetrisch zamengevoegde steenen omsloot het eiland. Op dien muur braken zich de schuimende baren, aan haar stiet elke vijand den kop. — *Aradus* moet zeer oud zijn, want het komt reeds op de volkentafel in *Genesis* (*) voor, waar deszelfs bewoners *Arvadieten* heeten, want *Aradus* heet in de oude taal *Arvad*. — Gelijk *Tyrus*, zoo was ook *Aradus* door vlugtelingen uit *Zidon* gegrond. Zij was de tweede dochter van deze moederstad. Terwijl echter *Tyrus* zich reeds vijf uren ten zuiden van *Zidon* had nedergezet, had *Aradus* hare zetelplaats eerst tegenover het uiterst noordelijk punt van het Fenicisch grondgebied gekozen.

Zidon, *Tyrus* en *Aradus* werden gezamenlijk de grondleggers van eene nieuwe stad, die zij veelbeteekenend den naam *Tripolis* of *Driestad* gaven. Zij bouwden haar eenige uren ten zuiden van *Aradus*, niet ver beneden den mond van den *Eleutherus*. Intusschen verdient het opmerking, dat elke der drie moedersteden een derde gedeelte der stad stichtte, en dit met eenen afzonderlijken muur omgaf; hoewel toch deze drie steden zoodanig verbonden waren, dat zij slechts één geheel uitmaakten. — Elke moederstad gaf ook aan háár derde gedeelte de bewoners. Eene zonderlinge stichting voorzeker; doch die zeer doelmatig was, wanneer men in het oog houdt, dat deze stad bestemd werd om tot verzamelplaats te dienen van de afgevaardigden der drie genoemde steden, welke hier over hare hooge belangen raad-

(*) X: 18.

pleegden. De haven van *Tripolis* was veilig en ruim; een vooruitspringende landtong beschermde de vloten van deze stad. De omtrek is bevallig en rijk aan schoonheden der natuur.

Behalve deze vier voorname steden verdienen nog *Byblus* en *Berytus* onderscheiding. Zij lagen niet ver van elkander, tusschen *Zidon* en *Tripolis* in het midden. — *Byblus*, de noordelijkste van beide, wordt in den Bijbel *Gebal* genoemd. Reeds in het Boek Jozua wordt *Gebal* vermeld; en later komt het meermalen voor. (*) Hare muren hadden ½ uur in den omtrek, en de stad lag van de landzijde in een halfrond van lusthoven. — Acht uren zuidelijker was, aan het eind van een groenend half-eiland, *Berytus* gebouwd; waarop de weelderige groei van *Azië* zorgvuldig gekweekt werd. — Deze zes steden zijn de voornaamste geweest van het oude *Fenicië;* maar zij waren niet de eenige. Nog andere verhieven zich met hare muren uit de golven der Middellandsche zee en blonken met hare hooge gebouwen in dien grooten waterspiegel. *Simyra* en *Orthosias*, tusschen *Aradus* en *Tripolis* gelegen, zijn minder bekend; *Sarephta* of *Sarphat* — tusschen *Zidon* en *Tyrus* — heeft meer vermaardheid verkregen; en *Acco* of *Ptolomaïs* mag als de zuidelijkste stad dezer kust van *Azië* met onderscheiding genoemd worden.

Zoo naauwkeurig onze kennis is van de plaatselijke ligging dezer oud-Fenicische steden, die meestal nog als steden of in overblijfselen van hetgeen zij eens waren, bestaan,— zoo onvolledig is ons weten omtrent de regering, de godsdienst en lotgevallen van hare bewoners. Immers het werk van SANCHUNIATON, die 1200 jaren vóór CHRISTUS leefde, is verloren gegaan; hetgeen te meer te betreuren is, omdat hij, naar men wil, uit tempelarchieven en jaarboeken van den Staat geput heeft. — Hetzelfde lot heeft de historische werken van PHILO uit *Byblus* en DIUS getroffen, die SANCHUNIATON en soortgelijke bronnen als hij gebruikt hebben. Slechts enkele fragmenten bleven gered, en uit deze, alsmede uit verstrooide berigten, welke wij in

(*) *Jos.* XIII: 5. 1 *Kon.* V: 18. *Ezech.* XXVII: 9.

het O. T., bij JOZEFUS, en bij eenige *Grieksche* en *Romeinsche* schrijvers aantreffen, moeten wij de historie van dit belangrijk volk der oudheid opmaken, en daaruit leeren kennen wat hun staat en hunne godsdienst was.

Als volkomen zeker kunnen wij op den voorgrond de stelling plaatsen, elke Fenicische stad had haren eigenen Koning. De Bijbel vermeldt meer dan éénen Koning van *Tyrus;* hij gewaagt ook van eenen Koning van *Tyrus* en eenen Koning van *Zidon.* (*) *Grieksche* schrijvers daarenboven bevestigen dit niet alleen, maar spreken ook van eenen Koning van *Aradus* en *Byblus.* De koninklijke waardigheid was erfelijk, ook dit zien wij uit den Bijbel, — maar die erfelijkheid werd evenzeer als de magt bepaald. Elke stad toch had hare vertegenwoordigers; zij moesten er tegen waken, dat de Monarchie noch door opvolging noch door misbruik in Despotismus ontaarde. Daardoor toch zoude de ziel van *Fenicië*, het beginsel van het geheele staatsleven, de handel verwoest zijn geworden, die, gelijk de ondervinding leert, onder den druk kwijnt, doch, onder den vrijheidsboom nedergezet, leeft en zich sterkt. — Intusschen, deze kleine stedestaten waren onderling verbonden. — Niet alleen de ligging op dezelfde kust, ook hetzelfde belang moest tot eene vereeniging raden. Natuurlijk stond die stad, welke de rijkste en magtigste was, bij de vergaderingen, die de verbondenen hielden, aan het hoofd. Zij oefende grooteren invloed uit, of stond er naar dien te verkrijgen. Doch hoe zeer ook deze of gene trachtte zich boven de andere te doen gelden, zoo bleef toch *Fenicië* steeds een federative Staat; het is nooit een koningrijk geworden. Aldus hebben wij hier het opmerkelijk verschijnsel van een bestuur, hetwelk tusschen de republikeinsche Staten van *Griekenland* en de onbepaalde Despotie van *Azië* schoon en treffend in het midden staat.

Gelijk overal waar priesters zijn, deze, door het gewigt, hetwelk zij van het godsdienstig geloof der regenten en onderdanen ontleenen, invloed op het bestuur uitoefenen, zoo ook in den Fenicischen stedenstaat. Deze toch had priesters,

(*) *Jer.* XXVII: 3.

omdat de godsdienst des lands eene afgodische was. — De oude *Feniciër* vereerde de groote lichten van den dag en den nacht. De zon aanbad hij onder den naam *Baäl* of *Adonis;* de maan onder dien van *Baältis*, (Heer en Heerscheres,) terwijl hij de aarde mede als gemalin van den zonnekoning, en aldus als moeder der menschen, onder den naam *Astarte*, diende. Evenmin als elders, bleef het ook hier bij zuivere Astrolatrie. Krachten der natuur werden verzinlijkt, verpersoonlijkt; en voor elken tak des bedrijvenden levens eene beschermende godheid gesteld, die de menschelijke vlijt zegende. De Fenicische visscher aanbad *Derketo*, de schipper de *Pataëci*, en in deze, die zeven in getal zijn, (naar veler gissing de zeven planeten,) naar het mij voorkomt den grooten Wagen, dat blinkend zevengestarnte. De Tyrische Herkules, het beeld van eenen ondernemingsgeest vol kracht en moed, werd allengskens ook door de andere steden aangenomen; en nu als ware het de verbondsgod van den Staat. De vereeringswijze van deze voorwerpen was ruw zinnelijk; bloed, menschenbloed werd er geplengd op de altaren en in de tempels van *Fenicië*, die tevens de tooneelen waren van uitspattenden wellust. — De Fenicische priesters kennen wij uit de geschiedenis van IZEBEL; en uit die van DIDO leeren wij eenen hoofdpriester kennen, die een behuwdbroeder des Konings was.

Doch ik begin reeds van geschiedkundige daadzaken te spreken en van de berigten te melden, die ons de veranderingen, welke in en met den Fenicischen Staat plaats hadden, verhalen. — Het voornaamste feit in de oude Fenicische historie is de verheffing van *Tyrus* boven *Zidon*. — Eeuwen lang had *Zidon* haren moederlijken invloed uitgeoefend en als hoofd der steden gestaan, toen *Tyrus* haar dezen invloed ontrukte. Of *Zidon* door te veel krachtverspilling zich ontzenuwde, of door inwendige onlusten, hoedanige daar inderdaad plaats hadden, zich verzwakte; of het jeugdige leven van *Tyrus*, het geluk, hetwelk den ondernemingsgeest bekroonde, en de naijver, die tot geestdriftige inspanningen opwond, de oorzaken waren, is onzeker. Althans, omtrent het jaar 1000 vóór onze jaartelling, staat

de dochter boven de moeder, en de kroon, die op het hoofd van HIRAM prijkt, straalt verre boven haar, die de gebieders van de andere steden aan de kust dragen. — Het verdient opgemerkt te worden, dat deze Koning verbonden sloot met DAVID en SALOMO. Deze omstandigheid leert ons de staatkunde der *Feniciërs* kennen. — In de tijden der Rigteren, toen de Israëliet bij den nabuur geene vrees verwekte, leenden *Feniciës* stedevorsten mede de hand aan de verdrukking; maar thans, nu een overwinnaar aan het hoofd staat, nu een zoon op de wapenen, die den vader tot de zegepraal geleid hadden, rust, — werven zij om de gunst der magtige Alleenheerschers van ABRAHAMS zonen; nu weten zij bijna niet, hoe zij die aan zich verpligten, hoe zij zich hun welgevallig maken zullen. De Libanon moet zijne cederen, de kunstvereeniging van *Tyrus* de eerste geniën geven, ten einde paleis en tempel op *Jeruzalems* bergen rijzen. Natuurlijk, de handelstaat zoekt den vrede; de olijftak van denzelven kan niet te duur worden gekocht. — Ik zou, M. H.! uwe aandacht misbruiken, indien ik u de namen der zes opvolgers van HIRAM wilde mededeelen, die JOZEFUS heeft bewaard; want niets meer dan hunne namen vermeldt hij, alleen met de bijvoeging, dat een ieder hunner twaalf jaren geregeerd heeft. — Eenige opmerking verdient ITHOBAL of ETH-BAËL, de vader der reeds genoemde IZEBEL, alsmede MATGENUS, de kleinzoon van dezen. Immers de laatstgenoemde was de vader van DIDO en AMNA, twee vrouwen, van welke vooral de eerstgenoemde door de lier van VIRGILIUS vereeuwigd is geworden. Want wie onzer ook zou niet weten van den moord, aan DIDOS gemaal, SICHAEUS, gepleegd door den eigenen broeder van DIDO, PYGMALION, ten gevolge waarvan de heldhaftige weduw, *Tyrus* verlatende, *Carthago* bouwde? — Meer dan anderhalve eeuw verloopen er, omtrent welke de historie een diep stilzwijgen bewaart; en eerst omtrent de zevende eeuw vóór CHRISTUS gewaagt zij weder van *Fenicië*. Zij verhaalt van eenen afval op *Cyprus*, die van het hoogste gewigt werd door de gevolgen. — Immers de opstandelin-

gen, die bukken moesten voor Fenicische overmagt, riepen eene vreemde mogendheid te hulp. Het was die van SALMANASSAR, den magtigen Alleenheerscher van *Assyrië;* dien, uitgaande op verovering en buit, de rijke dochters aan de zee bovenal bekoorden. — Intusschen, wie ook bezweek van de kustensteden, niet *Tyrus;* en toen zelfs *Zidon* en *Acco* en andere den veroveraar uit het oosten met eene vloot ondersteunen moesten, verstrooiden twaalf Tyrische schepen de vijfmaal sterkeren, die voor SALMANASSAR streden, en vijf jaren lang trotseerde de *Tyriër Aziës* vereenigde magt; die week eindelijk, met schande de belegering opheffende, terug van de muren, en van de door zeekasteelen gedekte versterking der dapperen. — Eene eeuw lang genoot *Tyrus* de vruchten der volhardende worsteling. Toen kwam op nieuw een geweldige uit het oosten opdagen. — Het was NEBUCADNEZAR, die, reeds den Farao van *Egypte* verslagen en geheel *Azië* aan zich onderdanig gemaakt hebbende, *Fenicië* overwinnen wilde. — Toen was het *Tyrus* weder, hetwelk het hoofd bood en dertien jaren streed met den verschrikkelijken NEBUCADNEZAR. Te vergeefs werd de zeestad van de landzijde ingesloten en bestookt; — en toen eindelijk de dapperen stonden te bezwijken, lieten zij de puinhoopen der landstad over aan den overweldiger, zich terugtrekkende op de eilandstad, waar zij veilig waren achter hunne golven, tegen de ruiters en benden van *Babylonië.* — Intusschen schijnen zij later aan eenen billijken vrede de voorkeur te hebben gegeven boven den voortdurenden oorlog. Niet alleen de andere steden van *Fenicië*, ook *Tyrus* schijnt het gezag te hebben geëerbiedigd van de steeds dreigende magt. Het was *Fenicië* genoeg, wanneer slechts de handel vrij bleef en bescherming genoot; daarvoor offerde het gaarne alles op en ontzag geene millioenen. — Zoo bleef ook de staatkunde van dit volk, toen nu de *Perzen* in de plaats van de *Babyloniërs* traden. Liever onderwierpen zij zich aan de noodzakelijkheid, om vloten, op bevel van DARIUS en XERXES, tegen de *Grieken* uit te rusten, dan tegen *Perziës* wereldmonarchie te strijden. Doch zij ontzagen die reuzenmagt niet. Lang reeds gedrukt en van

eigendommelijke vrijheden beroofd door de opvolgers van XERXES, sloten zij zich aan bij de ontevredene *Egypters; Zidon*, de moeder, als eensklaps uit de asch herboren, stelt zich aan het hoofd; het slaat de benden van twee ARTAXERXESSEN, van MNEMON en OCHUS. Grieksch verraad baant eindelijk den weg door *Zidons* poorten; maar de *Feniciër*, ziende, dat hij verkocht was geworden, besloot toen, zich onder de asch van zijne stad te begraven. OCHUS vond niet *Zidon* met schatten en bewoners, slechts verschroeide lijken en gesmolten metalen onder rookende puinhoopen vond hij. — De ondergang van *Zidon* werd de verheffing van *Tyrus*, en de stad op het eiland verschijnt weder aan het hoofd van het Fenicisch verbond, voorgaande onder de trawanten van *Perzië*, als hoedanige de stedemaagden op de kust verschijnen. — Intusschen een andere veroveraar naakt. Niet uit *Azië*, — uit *Europa* zal hij komen; en *Fenicië* zal hij niet in *Fenicië*, — aan den *Nijl* zal hij het overwinnen.

Ik heb, M. H.! u den *Feniciër* leeren kennen door *Fenicië* en in *Fenicië;* maar willen wij hem in zijne grootheid aanschouwen, dan moeten wij hem gadeslaan op het water, dat zijn element, — op het schip, dat zijne woning is.

Het Fenicische schip verschilt veel van het onze. Het is niet langwerpig, maar rond en gebomd; het is dit, ten einde het zoo veel mogelijk ruimte hebbe om veel lading te kunnen bergen en dragen. De mast staat in het midden; het heeft vier roeren; zoo kan het, zonder te wenden, van koers veranderen. — Op snelle vaart heeft men deze schepen niet gebouwd; daartoe zijn de krijgschepen ingerigt, die eenen langwerpigen vorm hebben. Op het Fenicische schip is één zeil of er zijn meer, naar gelang van zijne grootte; — doch, behalve het zeil, gebruikt men riemen om het vaartuig voort te bewegen. Op roeibanken zitten zij, die de riemen vooruit in het water slaan, diep door hetzelve halen en dan opheffen, om ze telkens op nieuw in zee het neergebogen halfrond te laten beschrijven. Het zijn niet slechts een paar riemen, die aldus aan weerszijde van het vaartuig zich bewegen; neen, tien of meer riemen spreidt

een schip, van elk boord, uit. En dit zijn slechts de middelmatige schepen; de grooteren hebben twee, — de grootsten zelfs drie roeibanken boven elkander. Het valt gemakkelijk te begrijpen, dat wanneer al deze riemen in werking zijn, wanneer zij met regelmatigen slag onafgebroken in de zee slaan, zij eene ontzaggelijke hoeveelheid water vatten en het vaartuig eenen loop geven, die vast en snel is. Deze opmerking is van groot belang. Immers men heeft duizendmaal gevraagd en men herhaalt die vraag nog dagelijks, hoe het toch mogelijk was, dat de *Feniciër*, zonder gedurig zijn schip te verbrijzelen, langs de rotsige klippen, langs de in branding ziedende kusten konde varen, — hoe hij tegen de sterke stroomen opwerken en verhinderen konde, dat hij niet door het geweld van dezelve werd medegesleept? En inderdaad, die bedenking is van belang; zij is het te meer, wanneer men in aanmerking neemt, dat de *Feniciër* meestal langs de kusten moest varen, en het laveren niet kende. — Intusschen vervalt de zwarigheid, M. H.! mijns bedunkens geheel, wanneer men de voortstuwende kracht der riemen in aanmerking neemt. Zij toch kan, bij een welbezet drieriemig schip, eenigzins vergeleken worden met de kracht van de raderen eener stoomboot.

De Ouden kenden het kompas niet; hoe veel de *Feniciër* ook ontdekte en uitvond, de eigendommelijke rigting der magneetnaald naar de polen bleef hem verborgen. Wie zal zijn gids zijn, wanneer hij, daar op de zee verslagen, of, het ruime sop ingestevend, niets dan eene oneindige lucht boven zich, niets dan eene onmetelijke watervlakte rondom zich ziet? De hemellichten zijn het. Hij heeft, het oog naar boven geslagen, den geregelden gang der zon opgemerkt; zij wijst hem over dag de hemelstreken aan; — bij nacht zijn het de starren; en onder deze is het vooral de groote Wagen. Op het meest blinkend achterste wiel van dit gestarnte zeilde de *Feniciër;* hij gaf aan die star den naam *Dobé* of *Dobibe*, dat is raadgeefster; een naam, welken die ééne uit het groote zevental, nog Fenicische herinneringen wekkende, draagt. — Daarenboven de zeeman van de Syrische kust verzamelde allengskens, door ervaring,

veel kennis; niet alleen ten opzigte van de meer of min geregelde afwisseling der winden, maar ook met betrekking tot het plaatselijke. Hij had zijne zeekaarten, — hij kende de klippen, die dreigend zich verhieven, — hij wist ook, wie en waar er zich verraderlijk onder het water verscholen. Niet onbekend was het hem, waar de banken lagen, hoe de stroomen liepen; — rijker werd hij in die ervaring met elk jaar; een groote schat was het, die van het eene geslacht overging op het andere. Eindelijk, de *Feniciër* was beraden en kloekmoedig in gevaren. Aan de zee gewonnen en geboren, was het golfgeklots zijn wiegzang, het kurken schip het speelgoed zijner kinderjaren geweest, en wat hij, opwassende, zag en hoorde, het waren schepen; het ideaal, hetwelk voor zijnen jeugdigen geest zweefde, het was dat van zeeman. — Zij, die daar achter zijne bergen wonen, mogen hun geluk zoeken onder de lommer van het geboomte, hij veracht hen; een man, die storm en golven niet trotseert, die verre kusten niet aanschouwd heeft, die is geen man, — die heeft in zijn oog volstrekt geene waarde. De *Feniciër* is zeeman geboren — hij leeft op het water — en hij wil even gaarne in den schoot der golven, als in dien der aarde zijne laatste rustplaats vinden.

Wij kennen, M. H.! het Fenicische schip en hem die het bestuurt; dat wij de bodems volgen, die daar van de Aziatische kust in zee steken.

De Middellandsche zee breidt zich uit als het water der oude *Feniciërs*. Het naastbijgelegen eiland is *Cyprus*. Wij mogen vooronderstellen, dat zij dit vroeger dan andere bezocht en zich daar gevestigd hebben; want de vaart naar *Cyprus* was gemakkelijk, het eiland rijk aan bouwstof voor schepen en zeer geschikt om te strekken tot stapelplaats van koopgoederen. *Cyprus* werd, zoo al niet door *Feniciërs* bevolkt, dan toch door hen beheerd, — het was eene Fenicische provincie. — Van daar ging de vaart naar *Creta*, hetwelk in eene regte lijn ten westen van *Cyprus* is gelegen. Ten noorden van dit groote eiland opent zich de *Egaeïsche zee*, en *Creta* voert als ware het de rij aan der ontelbare eilanden, die den Archipelagus bedekken. De

Feniciërs stevenden door dezelve; aldus stuurden zij den *Thracischen Bosphorus* in, waar zij bergen vonden, edel metaal bevattende. Zij wisten het uit te delven, door mijnwerken daar aan te leggen. — Zoo kwamen zij in de *Zwarte zee*, welker kusten zij bevoeren. Intusschen hebben zij later, toen het jongere volk der Hellenen zich daar vestigde en zich ook op de scheepvaart toelegde, deze streken minder bezocht; maar de sporen van hun verblijf aldaar waren in latere tijden kennelijk: zij zijn er nog gedeeltelijk voorhanden. — Inderdaad, zonder groote opoffering konden zij dezen inham der Middellandsche zee aan de *Grieken* overlaten, gelijk zij *Italië* overlieten aan de *Romeinen;* want verder in het westen lag beter land, en zouden zij dan om het andere met krijgshaftige inboorlingen strijden? Dit was niet zoo zeer *Sicilië*, waar zij steden stichteden; dit waren niet zoo zeer de *Balearische eilanden;* neen, het was *Tartessus*, hetwelk de *Feniciër* de parel van zijne kroon konde noemen. *Tartessus* of *Tharsis* lag in het zuidelijk *Spanje*. Eens had dat land uitnemende delfstoffen. Hoe verrast stond de *Feniciër*, toen hij het eerst in het verre Westen een land ontdekte, welks bewoners zilver en goud in overvloed hadden, zonder de waarde van dat metaal te kennen; hoe opgetogen was hij, toen hij vond, dat de bodem-zelf eene onuitputtelijke menigte goud en zilver besloot, en dat, om het zilver te verkrijgen, geringe moeite vereischt werd, dat het goud te delven wel meerdere inspanning vroeg, maar ook een loon bood ver boven den arbeid. — Dadelijk vestigden zich hier deze zeelieden. Door ruilhandel met de inwoners, — door mijnwerken, die zij door slaven lieten bearbeiden, ontvingen zij, behalve goud en zilver, ook lood en ijzer. Daarenboven was het land uitnemend vruchtbaar; en zoo stroomden er, even als later uit *Spanje* naar *Mexico* en *Peru*, — vele *Feniciërs* naar *Tartessus* en vestigden aldaar hunne verblijven.

Wij hebben de vaart der *Feniciërs* langs de noordelijke zijde der Middellandsche zee beschouwd, volgen wij hen nu ook op hunnen zeeweg langs de zuidzijde, van *Fenicië* langs *Palestina* en *Egypte* naar de Libysche kust. Daar

lagen *Klein* en *Groot Leptis*, steden die zij gebouwd en bevolkt hadden en met welke zij voortdurend handel dreven; verder ten westen lagen *Tysdrus* en *Adrymétum* van gelijken oorsprong en van dezelfde bestemming; daar vond men ook *Carthago* en *Utica*. *Utica* was de oudste dezer koloniesteden op de noordkust van *Afrika*. Zij waren ontstaan door den wil van het moederland. Ten einde zich van de overbevolking te ontdoen scheepte het een gedeelte van zijne bewoners, vooral uit den lageren stand, af en vestigde hen op zulke plaatsen, waar de Fenicische schepen gewoonlijk ankerden, waar zij ook korter of langer vertoefden, hetzij dan om verversehingen in te nemen, hetzij om te koopen of te verkoopen. Doch niet alle ontvingen aldus haar aanzijn. *Carthago* althans was ontstaan door misnoegde uitgewekenen, gelijk vroeger *Tyrus* en *Aradus*. Intusschen de aanleiding tot de verwijdering werd spoedig vergeten en vergeven; op nieuw strengelde men den familieband. Ook zulke koloniën behielden den staatsvorm, de wetten en godsdienst van de moeder, terwijl de andere dochters afhankelijk van haar bleven.

Zoo kent gij de voornaamste plaatsen, op welke de *Feniciërs* in de Middellandsche zee voeren, handel drijvende; — maar het einde van deze zee was niet het perk van hunne togten. Tusschen de rotsen, waardoor *Afrika* en *Europa* tot op eenen kleinen afstand elkander naderen, — slechts eene verbinding van de Middellandsche zee met den Atlantischen oceaan toelatende, — scheepten de *Feniciërs* door; en eensklaps zagen zij daar een nieuw, onmetelijk waterveld voor hunne oogen zich uitbreiden. — Zij wachteden zich wel, in eene regte lijn van uit deze straat in de open zee naar het westen te stevenen; liever bleven zij de kusten houden, en, langs dezelve varende, zich zoo wel naar het noorden als naar het zuiden wenden. — Den eersten weg inslaande vonden zij, even buiten de zuilen van HERKULES, een eilandje digt aan de vaste kust. Zij stichtten er *Gades*, naar men wil eene eeuw na *Trojes* ondergang, dus omtrent het jaar 1100 vóór onze jaartelling. — Van daar voortzeilende, omvoeren zij de westkust van *Spanje*,

waar zij tin vonden en mijnen ontgonnen om het op te diepen; zoodat de Profeet EZECHIËL (*), tot *Tyrus* sprekende, konde zeggen: »*Tharsis dreef koophandel met u, van wege de veelheid van allerlei goed; met zilver, ijzer, tin en lood handelden zij op uwe markten.*" — Zij gingen verder. De felle stroomen van de *Golf van Biscaja* konden hen niet terug houden om de ontdekkingsreizen voort te zetten; en daar zij eindelijk eene kust bereikten, waar zij barnsteen vonden, is het waarschijnlijk, dat zij het Kanaal doorgekomen, langs onze stranden gevaren en door de *Noordzee* naar de *Oostzee* zijn doorgedrongen, aan welker kusten deze steen, dien men toen tegen goud opwoog, gevonden wordt.

Uit de Zuilen van HERKULES stevenden de *Feniciërs* ook naar het zuiden; zij bezochten daar de eilanden, in de *Atlantische zee* gelegen. Met zekerheid is wel niet te bepalen, welke die geweest zijn, maar met hooge waarschijnlijkheid mag men aannemen, dat het de *insulæ fortunatæ* der Ouden waren, de *Canarische* eilanden.

Intusschen de *Feniciër*, hoe groote waterplassen aldus ook reeds bevarende, konde niet rusten, zoodra hem de gelegenheid werd geopend, om door hem nog onbezochte wateren te doorklieven, en zoo zijne zucht tot ontdekking en koophandel te bevredigen. Een bewijs daarvan geeft de vaart der *Feniciërs* op de *Roode zee*. Zoo lang de kusten van deze zee bezeten werden door volken, die zelve zeevaarders waren of in vijandelijke betrekking tot de *Feniciërs* stonden, was het onmogelijk, de vlag van *Zidon* en *Tyrus* op dat water te brengen. — Maar naauwelijks zijn de Edomieten door de magt van DAVID en SALOMO overwonnen,— ter naauwer nood zijn hunne steden *Elath* en *Ezion-Geber*, de Golf van *Akaba* gelegen, in het bezit der Joden, of de *Feniciërs*, met de Israëliten verbonden en bevriend, bouwen daar schepen en beginnen met de Joden de vaart op *Ofir*. — Ik zal, M. H.! u niet vermoeijen met breede en geleerde onderzoekingen omtrent de ligging van *Ophir;* ik geloof toch dat de meeste waarschijnlijkheid voor het gevoe-

(*) XXVII: 12.

len van hen pleit, die daaronder geene bepaalde plaats, maar in het algemeen de landen verstaan, die ten zuiden van de *Arabische* Golf zijn gelegen, alles wat toen buiten de straat van *Bab-el-Mandeb* lag. Hoe ver zij gegaan zijn, is niet juist te bepalen. De jaarboeken der Israëliten laten ons dit gissen, wanneer zij van de langdurigheid der reis en de voorwerpen die zij terugbragten, aldus spreken: (*) »*En zij kwamen tot Ophir en haalden van daar goud;* (†) *want de Koning* (SALOMO) *had in zee schepen van Tarsis* (d. i. groote schepen) *met de schepen* HIRAMS, *deze schepen van Tarsis kwamen in, eenmaal in drie jaren, brengende goud, zilver, elpenbeen, en apen en paauwen.*

De belangrijkste togt echter, dien de oude *Feniciërs* ondernomen en volbragt hebben, is die geweest, waarbij zij om de zuidspits van *Afrika* voeren. FARAO NECHO, zijn plan, om den *Nijl* met de *Roode zee* door een kanaal te vereenigen, opgegeven hebbende, had hun gelast, dit te beproeven. Zij gingen uit de *Roode zee* op reis en keerden in het derde jaar door de zuilen van HERKULES terug. — HERODOTUS verhaalt dit, zoo als hij het uit den mond der Egyptische Priesters gehoord had; doch opmerkelijk is het, hij sluit zijn berigt aldus: »ook verhaalden zij (deze *Feniciërs*) iets, hetwelk ik zeker niet geloof, maar hetwelk een ander gelooven mag, dat, als zij *Afrika* omvoeren, zij de zon aan de regterhand zouden gehad hebben." — Juist deze reden van twijfeling bij den vader der ongewijde Historie, bevestigt de waarheid van het oude verhaal; zij is een bewijs, dat de *Feniciërs* inderdaad onder den Equator doorgekomen zijn, van welk oogenblik aan zij natuurlijk de zon in het noorden moesten hebben. — Dat deze ontdekkingsreis geene verdere gevolgen, zelfs niet voor de aardrijkskunde had, is wel in den eersten opslag vreemd. Maar men geloofde het verhaal niet, men hield het voor een sprookje; de onmiddellijk volgende omstandigheden waren zoo wel voor *Fenicië* als *Egypte* ongunstig, want beide landen moesten met den geweldigen NEBUCADNEZAR, om hun bestaan, jaren

(*) 1 *Kon.* IX: 26.
(†) X: 22.

lang strijden. Het was van zelf, dat zij aldus lust en kracht verloren, om de groote vaart te herhalen. Eerst 2000 jaren later zoude die togt hervat, eerst door het beschaafd Europa *Afrikaas* zuidspits van de andere zijde omscheept worden.

De zeevaart der *Feniciërs* bedoelde geenszins verovering, zij was handelvaart. Intusschen alle handel bestaat uit ruiling; daarom moest de *Feniciër* voorwerpen hebben, die hij uitvoerde, ten einde daarvoor met winst andere te verkrijgen. Hoe verkreeg hij zoodanige? — Om deze vraag te beantwoorden, moeten wij een paar blikken slaan op den landhandel en de kunst der *Feniciërs*. — De landhandel werd door middel van karavanen gedreven, deels in eene zuidelijke, deels in eene oostelijke, deels in eene noordelijke rigting. — Langs de kust door het gebied der Filistijnen reisden zij naar *Arabië* en *Egypte*, en in het laatstgenoemde land hadden zij, later zelfs te *Memphis*, eene factorij. Aldus trokken zij de voortbrengsels uit het binnenste van *Afrika* en *Gelukkig Arabië*, en voorzagen die landen met datgene, waaraan dezelve behoefte hadden. — Naar het oosten waren door *Fenicië* handelsbetrekkingen aangeknoopt met *Palestina*, dat zijne korenschuur was, — met *Damascus*, met *Babylon*. Aldus bereikte het die stad, welke toen de stapelplaats was van *Indiës* weelderige produkten en kostbaarheden. — Noordelijk onderhield het betrekkingen van koophandel met *Armenië* en de landen aan den *Kaukasus;* de handel daar was niet alleen een handel om metalen en edele paarden te koopen, ook om menschen magtig te worden.

Het kon niet anders, M. H.! de steden, die aldus het middelpunt van den wereldhandel uitmaakten, — waar zich, als op de markt van den aardbol, al wat de aarde uitnemends voortbrengt opeenstapelde, moesten ontwikkelingsplaatsen worden van kunst en wetenschap. De scheepbouw en de koophandel hadden reeds den geest op het spoor der ontwikkeling gebragt. De koopman moet schrijven en rekenen; zoo verwondere het ons niet, dat de schrijf- en rekenkunst vrij algemeen bij de Ouden als Fenicische uit-

vinding gelden; althans de kunst om met letters te schrijven. De zeevaarder moet schepen bouwen en ten dien einde zich oefenen in de werktuigkunde en andere wetenschappen. Het toeval was daarenboven den *Feniciërs* gunstig; want, naar men wil, werd door hen zoo wel het glas uitgevonden, als de purperkleur ontdekt. De uitvinding van het glas is van onberekenbaar gewigt te rekenen voor den *Feniciër*, die met ruwe natuurvolken handelde, welke het heldere, doorschijnende en blinkende glas gaarne inruilden voor goud en edele produkten. Het purper was van niet minder belang; want door middel van hetzelve wist de *Zidoniër* en *Tyriër* aan zijn weefsel eene kleur te geven, die de natuur aan geene stof oorspronkelijk heeft verleend. — Van nu aan ontwikkelden zich de weverijen door de verwerijen, gelijk deze door gene, tot meerdere, tot de hoogste volkomenheid. Fijner rag was er niet dan het Fenicische weefsel; — en op geen wol of zijde zag men dien glans, zag men die speling ook der kleuren van het rood in het zwart, van het gloeijend rood in het violetblaauw, als op de in *Zidon* verwerkte.

Fenicië was een klein land, maar kweekte een groot volk. Grooter is geen volk geworden op den weg van vrede. Het heeft eeuwen lang de bewondering der oude wereld gewekt, eerbiedwekkend zal het ook in ons aandenken leven.

Ik heb gezegd.

EUGENIA.

Onder de vrouwen, die ik in mijne jeugd gekend heb, mogt er eene wel DOLORES worden genoemd, want haar leven is een onafgebroken keten van smart en lijden geweest; haar ware naam echter is EUGENIA. Nog altijd staat mij hare gestalte levendig voor den geest, en als ik eene NIOBE moest afbeelden, zou ik geene andere tot model nemen. Toen ik haar leerde kennen was de lente harer jeugd reeds voorbij; maar het regelmatige van hare trekken, hare rijzige en fijne leest, en de edele houding, die haar in het ongeluk waren bijgebleven, bevestigden de getuigenis van allen, die haar

vroeger gekend hadden, dat zij in haren bloeitijd eene JUNO was geweest, door de Gratiën getooid. Thans gaf de uitstekende blankheid van haar vel, dat, door geen rood verlevendigd, met de witte lelie in reinheid van kleur wedijverde, haar een geestachtig, bovenaardsch voorkomen, en met die kleur stemde het stille ernstige harer trekken, de donkerheid harer oogen en hare fraai gewelfde, fijne en scherpe wenkbraauwen volkomen overeen. Gelijk haar gang en al hare bewegingen ligt en zwevend, maar afgemeten en bedaard waren, zoo was ook haar spreken zacht en als fluisterend, gelijk doorgaans de klanken zijn van eene gewonde borst en de zuchten van een hart, dat gebroken is. Wie de geschiedenis harer ongelukken niet kenden, of haar slechts zelden of in gezelschap van anderen zagen, konden denken, dat een door ziekte verzwakt gestel haar tot die zigtbare matiging in al haar handelen verpligtte, of dat zij haar lijden beheerschte door de wetten der zamenleving; maar bij een langeren omgang zag men, hoe de diepe smart, die zij gewoonlijk in haren boezem terugdrong, zich onwillekeurig op haar gelaat openbaarde, en niet alleen zich in den toon harer welluidende stem verried, maar meer nog in de rigting harer gedachten en in enkele uitdrukkingen, die haar onwillekeurig ontsnapten. Vrolijker gedachten en beelden ontweek zij wel niet, doch deze traden, ik weet niet hoe, uit het binnenste harer ziel te voorschijn als in eenen nevel gehuld, die den glans verminderde, doch ook het bekoorlijke er van onbeschrijfelijk verhoogde. Misschien was de bekendheid met hare lotgevallen niet zonder invloed op den indruk, dien men er door ontving; want, daar het onmogelijk was, die weder te vergeten, wanneer men het verhaal er van eenmaal had gehoord, gingen hare vrolijke gedachten, als ware het door de middenstof eener weemoedige deelneming, die niet kon missen, bij de schitterende stralen van haar vernuft, toch ook de regenboogskleuren te zien der wolken van droefheid, die haar hart omringden. Schreijen zag men haar nooit. Gelijk de rozen hare wangen, zoo hadden ook de tranen hare oogen verlaten, toen zij haren laatsten zoon ten grave zag dragen. Als voor de vreugden der wereld en des levens zoo scheen zij ook voor het lijden ongenaakbaar te zijn. Doch gestorven was daarom het gevoel bij haar in geenen deele; zij had het opgesloten in de binnenste diepten van haar hart en bedwong het hier met eene kracht, die, zonder den bijstand der gods-

dienst, onbegrijpelijk zou zijn geweest. Met dien bijstand bleef zij zich tot het einde gelijk. Een voor een scheurde de smart al de vezelen en draden hares levens van elkander; haar hart bloedde weg uit duizend wonden; doch haar geest stond ongebogen en schitterend, ernstig en groot als een seraf, te midden van de wegstervende natuur.

EUGENIA was de eenige dochter eens rijken bankiers, die haar met de teederste liefde beminde, en zijn genoegen vond in zich met haar bezig te houden; doch te naauwer nood had zij haar negende jaar bereikt, toen zij dien liefdevollen vader verloor. Voor dit verlies vond zij in hare moeder geene vergoeding. Jong, schoon, rijk en vol behaagzucht, meende deze des te meer regt te hebben om het leven te genieten, daar de ernst van haren man tot nog toe hare dwaze neigingen in toom had gehouden. Derhalve waren naauwelijks de rouwmaanden voorbij, of zij stortte zich onbedwongen in de zee van vermaken, welke *Parijs* kan aanbieden. De vorming harer dochter had zij aan eene gemoedelijke en vrome opvoedster toevertrouwd, en terwijl zij achtte hiermede volkomen aan hare moederpligten voldaan te hebben, vergat zij weldra in hare ligtzinnige bedwelming te bedenken, wat zij aan hare dochter en aan haar eigen goeden naam verschuldigd was. Genoeg is het te zeggen, dat zij in verbindtenissen verstrikt geraakte, die hare ijdelheid vleiden door de oogen der wereld op haar te vestigen, doch haar deze vermaardheid met de achting harer vrienden en met een gedeelte van haar vermogen deden bekoopen. Tot haar geluk was *Parijs* ook het land der vergetelheid. Verandering van woning en omgang kan er voor ieder eene nieuwe loopbaan en nieuwe aanspraken openen, en menigmaal zijn de dwaasheden, in de voorstad *St. Germain* begaan, aan de voorstad *St. Antoine* zoo vreemd, alsof zij tot een ander werelddeel behoorden. De ligtzinnige vrouw ging derhalve voor eenigen tijd naar het land, en toen zij naar de stad terugkeerde, scheen zij met de gemaakte ondervinding haar voordeel te willen doen. EUGENIA had nu haar vijftiende jaar bereikt en verscheen aan de zijde van hare moeder, vol van eene zoo bescheidene als uitstekende bevalligheid, die alle oogen tot haar trok en alom wenschen wekte zonder hoop te geven. De meesten, die haar naderden, weken spoedig terug, misschien van een later tijdvak meer gunst verwachtende; doch een jong *Maltheser* ridder zette zijne aanzoeken met de volharding der liefde

voort. Ernstig van aard gelijk zij, streng van zeden, uitmuntend in gestalte en geest, vol kundigheden, gloeijende voor al wat goed en edel was, trok die jongeling weldra hare oplettendheid; en daar zij elkander dikwerf zagen, ontstond er, zonder woorden of verklaring, tusschen hen eene wederkeerige neiging, die van zijnen kant weldra tot den gloeijendsten hartstogt ontvlamde. EUGENIA zou zich gelukkig hebben geacht, aan zijne zijde haar leven te mogen doorbrengen; maar hij was arm, en zijn lot hing van den wil eens ooms af, die geen gevoel had voor de liefde van zijnen neef. Het onderscheid van stand, door geene schitterende fortuin aan den kant der geliefde opgewogen — want EUGENIAAS middelen waren door de dwaasheden harer moeder aanmerkelijk verminderd — was een onoverkomelijke hinderpaal voor dien oom, die ook de bedenkelijke reputatie der moeder, van welke hij kennis bekomen had, deed gelden, en zelfs te baat nam om ook op de zeden der dochter eene schaduw van verdenking te werpen. Wat de ridder tot verdediging aanvoerde, werd afgewezen; met den lof harer deugden en voortreffelijke hoedanigheden werd de spot gedreven, en toen hij eindelijk verzekerde, zonder EUGENIA niet te kunnen leven, werd hem verklaard, dat hij, in zijn opzet volhardende, om eene zoo ongepaste verbindtenis aan te gaan, niet langer als een lid der familie zoude worden beschouwd. De ongelukkige kende EUGENIAAS gevoelens over dit punt; hij wist dat zij nimmer bewilligen zou, zich in eene familie te dringen, die haar terug stiet. Slechts ééne hoop bleef hem over; het was die, van onder andere hemelstreken onafhankelijkheid te verwerven. *Oostindië* bood hem dat uitzigt aan. Hij ging scheep; het vaartuig, aan welks boord hij zich bevond, verongelukte, en daar er eenige jaren verliepen, zonder dat er tijding van hem ontvangen werd, twijfelde niemand, of hij had in de golven zijn graf gevonden.

Na het vertrek van haren vriend gaf EUGENIA zich aan diepe treurigheid over, en had het in hare magt gestaan, dan had ze aan zijne gedachtenis alle denkbeeld eener andere verbindtenis opgeofferd. Doch de hemel had anders over haar besloten en haar tot nieuwe beproevingen bestemd. Hare opvoedster, die tot nog toe, als eene ware vriendin, haar leed gedeeld had, was gestorven; en hare moeder, op nieuw vergetende hare pligten en vroegere ondervinding, had zich eenen speler in de armen geworpen, die door zijne gestalte

en de behendigheid, aan dat slag van lieden eigen, hare genegenheid gewonnen had. Met diep zieleleed, zoo als welgeaarde kinderen dat bij de misstappen hunner ouders gevoelen, zag EUGENIA deze nieuwe verkeerdheden. Vruchteloos poogde de moeder haar hieromtrent te misleiden; geheel ander gezelschap vulde thans het huis, en het was onmogelijk in deze avonturiers, de vrienden van den nieuwen gunsteling, het lage en gemeene te miskennen, dat door het uiterlijk vernis hunner manieren niet bedekt werd. Zoo veel zij vermogt onttrok EUGENIA zich aan dit gezelschap, doch zij kon zich niet ontveinzen, welk eene kreuk haar goede naam er door lijden moest. Maar het toeval bragt ook een kolonel der genie in haar huis, die een onafhankelijk, hoezeer beperkt vermogen bezat. Hij zag EUGENIA, en ofschoon hij een ernstig man van reeds bedaarden leeftijd was, van dat oogenblik af had hij geen anderen wensch en doel, dan haar zijne gade te noemen. Noch door gestalte noch door verstandelijke vorming onderscheidde hij zich boven anderen, maar zijne zeden waren vlekkeloos en zijne gevoelens die van een eerlijk man. EUGENIA schonk hem hare hand. Aan het echtaltaar nam zij het vast besluit, alle gedachten aan den ongelukkigen vriend, dien zij bemind had, te verbannen en aan den braven man, dien zij, in hare treurige omstandigheden, als haren redder beschouwen en vereeren moest, haar leven en al hare pligten toe te wijden. Dien eed deed zij met onkreukbare trouw gestand. Oplettend op de minste wenschen van haren echtgenoot, bescheiden, vriendelijk en voorkomend, scheen het als of zij den afstand niet bemerkte, die haren geest van den zijnen scheidde, en zelfs bij de uitstekendste zielsvermogens zou hij zich nog geëerd hebben gevoeld door de achting, welke zij hem overal, zoo wel in het verborgen huiselijke, als in het openbare leven betoonde. De kolonel besefte en gevoelde dat alles, en beantwoordde er aan met al de teederheid, tot welke hij in staat was; maar zijne liefde was niet bij magte eene mismoedigheid af te wenden, die hem, als eene telkens wederkeerende kwaal, van tijd tot tijd overviel. Zijne jeugd was niet gelukkig geweest. Zijne geboorte had zijner moeder het leven gekost; een vriend, dien hij teeder beminde, was, bij eenen met hem ondernomen wedstrijd in het zwemmen, aan zijne zijde verdronken; en op den dag-zelven, toen hij in dienst trad, werd zijn vader door een te sterk geladen stuk geschut doodelijk gekwetst. Deze en

nog andere voorvallen hadden in hem den grond tot eene zwaarmoedigheid gelegd, die met de jaren vermeerderde. Gedurende de aanvallen dier gemoedsgesteldheid sprak hij niet, maar was afgetrokken stil, en getuigde alles wat hij deed of zeide van eene ontevredenheid met zich-zelven, die somtijds nog méér toenam, naarmate EUGENIA, om hem op te beuren, al de aanvalligheid van haren geest ontwikkelde. Met aandoenlijke dankbaarheid erkende hij dan hare goedheid, zoo als hij ze noemde; maar nimmer kon zij hem in zulke tijdperken van de gedachte bevrijden, dat hare pogingen slechts de uitwerking waren van *verschoonend medelijden*.

Eenige jaren verliepen eer EUGENIA moeder werd. Eindelijk schonk zij haren man eenen zoon en eenen tweeden in het volgende jaar. Deze gebeurtenissen verschaften den nu hoogst verheugden vader eene lange en ongestoorde opgeruimdheid. De wederzijdsche liefde voor deze kinderen was een gevoel, waarin beide elkander met gelijke deelneming ontmoeteden, en de rustelooze zorg, met welke EUGENIA zich aan de oppassing en opvoeding dezer lievelingen toewijdde, scheen hem een zoo onwedersprekelijk blijk van liefde jegens hem-zelven, dat hij zich langen tijd, tot zijne eigene verbazing, van zijn mistrouwen en mismoedigheid bevrijd gevoelde.

Het geluk der echtgenooten zou nu misschien volkomen geweest zijn, ware het niet door EUGENIAAS moeder gestoord geworden. Sedert deze ongelukkige vrouw zich van de tegenwoordigheid harer dochter, die voor haar een stilzwijgend verwijt geweest was, ontheven zag, kende zij geene terughouding meer. Geheel overgegeven aan den wil des mans, die zonder liefde of deugd haar hart gewonnen had, zag zij in korten tijd het overschot van haar vermogen verdwenen. Tot nog toe was het spel in haar huis slechts een middel van verlustiging geweest; nu moest het een middel van geldwinning worden. Daar nu hier, gelijk, helaas, in zoo vele huizen der Fransche hoofdstad, onder den schijn van welvoegelijkheid, en de voorzitting eener vrouw uit de groote wereld, de onbezonnen en onervarene jongelingschap geplunderd werd, maakten eenige zulke voorvallen de oplettendheid der policie gaande, en zoo gebeurde het, op zekeren nacht, dat de beambten der policie in dit huis binnendrongen en het geheele gezelschap naar de gevangenis bragten. Daar vond EUGENIAAS moeder den eindpaal harer dwaasheden. Zij stierf wei-

nige dagen na hare gevangenneming, en het was niet onwaarschijnlijk, dat zij haar leven door vergif had verkort.

Door deze jammervolle gebeurtenis werd de rust van EUGENIA voor langen tijd gestoord. Is het reeds zielbedroevend, hen niet te kunnen achten, die men zoo gaarne zijne achting en liefde zoude schenken, hoe diep moest dan niet een zoo teêrgevoelig en braaf hart gegriefd worden door de daden en het einde eener moeder, in welke zich misdaad en zelfmoord vereenigden? Van nabij was haar ook reeds bekend, hoe de wereld gewoon is te oordeelen, welk eene rigting haar oordeel meestal neemt, en welke willekeurige zamenknoopingen zij zich veroorlooft; doch al had zij-zelve genoegzame kracht van geest bezeten, om de onregtvaardigheid te verachten der wereld, die de schande der ouderen op de kinderen overdraagt; haar man, dien dit ongelukkige voorval in de oude zwaarmoedigheid terugwierp, bezat die geestkracht niet. Hem ontbrak de troost, die zijne gade opbeurde; doch zij — aan God haar verdriet ten offer brengende en in Diens wil berustende — gebruikte evenwel, en somtijds met vrucht die kracht, welke zij uit het gebed ontleende, om haren man te vervrolijken, en de droefgeestigheid van zijn voorhoofd en uit zijn gemoed te verdrijven.

Eenige maanden na den dood harer moeder bragt EUGENIA eene dochter ter wereld, die beloofde het evenbeeld der moeder te zullen worden. De vreugde der ouders was groot; maar EUGENIA, door het verdriet verzwakt, kwijnde maanden lang eer zij hare krachten wederkreeg. Eindelijk echter herstelde zij volkomen, en haar man, die zich reeds aan de wanhoop had overgegeven, begon weder adem te scheppen, toen er nieuwe voorvallen gebeurden, door welke de rust van het huis voor altijd werd verwoest.

Het was in de vasten. EUGENIA had met haren man een concert bijgewoond, en keerde in den nacht terug. Zij waren even binnen hunne deur getreden, toen een kreet van de straat hen deed ontstellen, en op hetzelfde oogenblik een welgekleed man met bestorven en verwilderd gezigt de deur invloog en aan EUGENIAAS voeten neêrstortte. Zijne kleederen waren met bloed bevlekt, en daar hij bewegingloos nederlag, deed de kolonel hem naar binnen dragen en een bekwamen wondheeler roepen. Het leven keerde terug. De wond was niet doodelijk, maar toch gevaarlijk genoeg om de diepste stilte en rust te vorderen, en zoo gebeurde het dat de gekwetste

eerst na eenige dagen verlof bekwam, om den heer des huizes voor zijne liefderijke opneming en de zorg en oppassing, welke hij genoot, mondeling te danken.

Gedurende dien tijd had EUGENIA zich in eenen toestand van folterende gemoedsonrust bevonden. Het gezigt van den gekwetste had sluimerende herinneringen in hare ziel gewekt; zijne gelaatstrekken kwamen haar bekend voor, en toen zij hierover nadacht trad plotseling het beeld van den *Malthezer* ridder, dien zij als dood betreurd had, haar voor de oogen. Hij was het ook inderdaad. Bij het vergaan van zijn schip door een gelukkig toeval gered, had hij jaren lang met inspanning van alle krachten gearbeid, om zich een onafhankelijk bestaan te verschaffen. Maar hetgeen de eene dag hem aanbragt, ontroofde hem de volgende; en alles wat hij in een tijdverloop van acht jaren gewonnen had, was de treurige ondervinding, dat het geluk aan geene wet of berekening is onderworpen, maar zijne gunsten uitdeelt naar de grilligheid zijner luimen. Eindelijk, het vruchteloos zwerven in vreemde landen moede, keert hij naar zijn vaderland terug, en verneemt dat zijn oom zonder testament gestorven is, en twee verre bloedverwanten zich in bezit van een vermogen gesteld hebben, hetwelk hem alleen toekomt. De tijding zijner terugkomst bereikte de hoofdstad vroeger dan hij-zelf en werd zijnen neven bekend, die zich nu in gevaar bevonden, uit hetgeen zij in bezit genomen hadden verdreven te worden. Zij kochten eenige booswichten om, die zoo getrouw hunnen last volvoerden, dat hij alleen aan het toeval, in een huis te kunnen vlugten, zijn leven te danken had.

EUGENIAAS aandoening werd door haren man niet opgemerkt; hij was verheugd dienst te hebben kunnen bewijzen aan een krijgsman, die er zoo dankbaar voor was, en vernam welhaast uit den mond des openhartigen lijders den geheelen zamenhang zijner lotgevallen, zijne avonturen ter zee en te land, zijne oorlogsbedrijven, wonden, gevangenschap en zoo dikwerf verijdelde hoop. Van mededeeling tot mededeeling klom de gekwetste op tot de eerste oorzaak, die hem zijn vaderland had doen verlaten, sprak van zijne liefde en schetste met al het vuur van een eersten hartstogt het beeld van zijne EUGENIA. Het hooren van dien naam trof den overste; de schildering van gelaat en inborst stemde met den naam overeen, en hij kon reeds niet meer twijfelen, dat hij in zijnen gast een medeminnaar gered had, toen deze hem

vroeg of hij ook misschien EUGENIA BELLOI gekend of ooit iets van hare lotgevallen vernomen had. — Pijnlijk glimlagchend antwoordde de Kolonel, dat deze EUGENIA zijne vrouw was.

Dit antwoord deed den zieke verstommen. Eerst na eene lange tusschenpoos riep hij uit: »Heeft dan het lot mij slechts daarom naar het vaderland teruggevoerd, om de maat van mijn lijden vol te meten!" Zich weder tot den kolonel wendende, sprak hij: »Vergeef die uitbarsting van een gevoel, welks ongepastheid niemand méér beseft, dan ik-zelf. Ik heb tegen mijne liefde gekampt; maar zij heeft mij over de zeeën vervolgd, en in doodsgevaren van allerlei aard heb ik slechts één troost gehad: de gedachte aan die engel, die mij onafgebroken voor de ziel zweefde en licht bragt in den nacht mijns levens. Haar beeld ging vóór mij uit in het gevecht; het heeft mij den kerker in een tempel verkeerd, en toen ik de kust van het vaderland weder betrad, knielde ik neder op het zand en kuschte den grond, die haar draagt. Al mijne gedachten waren bij haar, en in die gedachten leefde eene stille hoop. Het toeval drijft mij in dit huis, mijn bloed stroomt aan hare voeten en ik herken haar niet. Zij leeft in mijne nabijheid en zendt mij hulp en oppassing en geen innerlijk zielsgevoel zegt het mij! Zoo blind zijn wij; zoo donker is alles in het leven der menschen!"

De Kolonel trad op en neder. Zijn hart was in eene geweldige beweging. De toestand was geheel vreemd en ongewoon. Het medelijden, dat hij voor den zieke gevoelde, zijne welwillendheid jegens hem, was evenwel niet in staat de opwellingen des minnenijds volkomen in hem te bedwingen.

»Alles in mijn leven," ging de zieke voort, »is zonderling en grillig geweest. Van alle hoop beroofd, ging ik naar zee, niet vragende of gevaar en dood mij bedreigden. De zee zwolg mij in met anderen, die schitterende uitzigten in het leven hadden; maar deze werden eene prooi des doods, en mij wierpen de baren op het strand. Ik stort mij in den oorlog; zijne woede rukt duizenden rondom mij weg, en ik, die den dood als eene weldaad zoek, ga onbeschadigd midden door het vuur en de zwaarden der vijanden. Een toeval brengt mij in hunne magt, een ander toeval geeft mij de vrijheid weder; en daar mij de vreemde hemel niets dan onbestendigheid aanbiedt, keer ik naar het vaderland terug, arm en hulpeloos, gelijk ik 't verlaten had. Eindelijk lacht de hoop

mij aan; maar op hetzelfde oogenblik dat ik, met een gunstiger lot voor oogen, den Hemel dank voor mijn behoud, val ik in de handen van sluipmoordenaars, die echter hunne misdaad slechts ten halve mogten volbrengen, opdat mijn leven aan nieuwe avonturen zoude blootstaan. Terwijl mijn hart van dankbaarheid overvloeit voor het goede, dat een edele wapenbroeder mij bewijst, stoot ik mijnen weldoener onwetend een dolk in de borst; daar ik mij aan onbedwingbare liefde voor zijne gemalin schuldig belijde, en mij ook van het eenigste geluk beroof, waar ik jaren lang naar getracht heb: de vrouw weder te zien, na welke ik geene andere meer heb kunnen beminnen."

De Kolonel, die aanhoudend had op en nedergegaan, trad nu naar het bed, vatte den lijder bij de hand en zeide: »Gij zult EUGENIA zien, zoodra de dokter het u veroorlooft. Ik eer het vertrouwen van een regtschapen man, wiens brave denkwijs mij voor alles borg staat. Tracht, zoo het mogelijk is, uwe gemoedsbeweging meester te worden. Getroost u hetgeen niet te veranderen is; maar reken steeds op mijne deelneming en op mijne volkomen bereidvaardigheid tot alles, wat een braaf man verlangen en een braaf man verleenen kan."

De zieke drukte den Kolonel dankbaar de hand; doch het gesprek had zijne koorts zigtbaar vermeerderd, en de geneesheer vond het noodig hem de diepste rust aan te bevelen. De Kolonel verwijderde zich. Ook zijn hart was hevig aangedaan, en in zijne opgewondenheid deelde hij zijner vrouw alles mede, wat tusschen hem en den Ridder was voorgevallen.

EUGENIA vernam dus, dat zij zich in haar vermoeden niet had bedrogen. Innig aangedaan over de openhartigheid van haren man, viel zij hem schreijende om den hals, dankte hem voor zijn vertrouwen, en erkende hem voorgevoel, waaraan zij echter geen geloof geschonken had. Hare vroegere betrekking tot den Ridder verheelde zij niet. Zij kwam er voor uit dat zij hem bemind en geacht had, dat zij het destijds als een geluk beschouwd zou hebben, aan zijne zijde te mogen leven; maar dat dit Gods wil niet geweest was, ongetwijfeld om haar door de hand van den man, aan wien zij thans behoorde, nog gelukkiger te maken.

Inderdaad was de avond, waarop dit gesprek voorviel, een der gelukkigsten. EUGENIA gevoelde zich zeer verligt door de mededeeling van dit haar eenigste geheim, hetwelk haar

thans ondragelijk zou zijn geworden, nu de onschuldige blijdschap, haren als dood betreurden vriend levend en in hare nabijheid te weten, haar hart onwillekeurig deed kloppen. Evenzeer als zij zich over het vertrouwen van haren man verheugde, even zoo was deze verrukt over de opregtheid, waarmede zij hem de geheimste bewegingen van haar schuldeloos hart onthulde. Hij verhaalde haar alles, wat de zieke hem van zijne lotgevallen had medegedeeld; het eenige, wat hij daarbij verzweeg of verzachtte, waren de hartstogtelijke uitboezemingen zijner liefde voor haar. Doch hiertoe bewoog hem geenszins de jaloezij, maar de kieschheid en de vrees — eene uitwerking van het wantrouwen tegen hem-zelven — dat de smart van EUGENIA daardoor te sterk zou worden opgewekt. Kon hij zijne vrouw wel laken, wanneer zij dezen man beminnenswaardig vond; hij-zelf vond hem immers zoo; en indien hem-zelven het verhaal van des gekwetsten weerwaardigheden zoo zeer had ingenomen, wat was er dan van EUGENIA te verwachten, die hem in den bloei zijner jeugd gezien, en hem de trouwste en teederste liefde ingeboezemd en toegedragen had?

Er verliepen eenige dagen zonder dat de koorts verminderde; integendeel werd zij gevoed door de onrust, die zich van den zieke had meester gemaakt. Over de oorzaak dier gemoedsbeweging zweeg hij; maar men kon zien, dat hij de bezoeken van den Kolonel steeds met ongeduld verwachtte, en dat diens verschijnen een zonnestraal voor den lijder was, die zich dan oogenblikkelijk beter gevoelde, en wiens blikken met de uitdrukking van een smachtend verlangen, aan de lippen zijns gastheers hingen. Blijkbaar hoopte hij iets van EUGENIA te hooren; doch haar naam werd niet genoemd. Op zekeren dag verklaarde de geneesheer, dat hij weinig hoop had, den zieke te redden, wiens gemoed hem voorkwam nog dieper gewond te zijn dan zijne borst. De Kolonel schrikte. Hij had zich omtrent de vermindering der krachten van den gekwetste, het meer en meer vervallen van zijn voorkomen, het toenemen der koorts, en den korter wordenden adem pogen te misleiden; want met elken dag groeide zijne genegenheid jegens hem aan, en meer dan eens betuigde hij, dat de dood van een broeder hem minder smartelijk treffen zou. Toen hij, na die verklaring van den arts, naar hem toesnelde en hem nog bleeker en afgematter vond dan den vorigen avond, vroeg hij, of er iets was dat hem ontrustte, of dat hij

uit den weg geruimd wenschte te zien. Hierop antwoordde de zieke, dat hij in het bezit van het hem toekomend vermogen wenschte te geraken, en derhalve verzocht, hem een eerlijken advokaat te bezorgen, aan wien hij zijne papieren zou kunnen toevertrouwen. De Kolonel verwonderde zich, dat die gedachte juist nu bij zijnen gast opkwam, doch verblijdde zich er over, dewijl hij er uit afleidde, dat hij de hoop op herstel nog niet had opgegeven. Hij noemde dus eenen man, van wiens raad hij-zelf zich bediende, en beloofde dezen regtsgeleerde terstond van zijnen wensch te onderrigten.

Toen deze zaak was afgehandeld, leide de gekwetste zijne hand op de handen van zijnen vriend, en zag hem met vorschende, maar schroomvallige blikken aan. »Er drukt nog iets anders op uw hart," sprak de Kolonel, »schenk mij uw vertrouwen! Als de vrede uwer ziel van mij afhangt, waarlijk het zal niet aan mij liggen, wanneer ge dien vrede niet wedervindt."

»Gij spreekt als een vriend," antwoordde de zieke. »Ja, ik heb nog een anderen, een veel grooteren wensch — een wensch, dien slechts een edel vriend voor eenen stervende vervullen kan, want vruchteloos zou ik mij willen bedriegen: — de banden des levens laten los."

Meer zeide hij niet. De Kolonel herhaalde zijne beden en beloften met nog méér innigheid en de oogen vol tranen; want het voorgevoel van zijn lijdenden vriend scheen hem maar al te gegrond.

Bij deze betuigingen, die geen twijfel aan hare opregtheid overlieten, helderde het gelaat van den zieke op; zijne oogen werden levendiger, een ligte blos kleurde zijne bleeke wangen, alleen de lippen bleven bloedeloos en bleek als voorheen. »Zoo worde hij dan geuit," sprak hij, »die vurige wensch, die reeds zoo dikwijls naar mijne lippen opwelde, doch telkens door schroom in mijne zieke borst gesmoord werd. Zoudt gij aan EUGENIA kunnen veroorloven — zou EUGENIA kunnen besluiten, een ongelukkige te zien, die slechts dezen eenigen wensch op aarde nog overig heeft? Gij hebt reden mij mijne bede te weigeren, en ik zal uwen wil eeren, zelfs wanneer....."

»Twijfel geen oogenblik aan mijne bereidwilligheid," viel de Kolonel hem in de rede. »Onlangs zeide ik u immers reeds, dat gij mijne vrouw zien zoudt. Mijn woord trek ik niet in; maar ik vrees, dat uw gemoed te hevig bewogen is, en dat

deze zamenkomst uwen toestand zou kunnen verergeren."

»o Mijn vriend!" riep de zieke uit, terwijl hij eene poging deed om zich op te rigten, »zoo ge den toestand van mijn hart kendet en wist, hoe nog slechts deze eenige hoop het doet leven, gij zoudt die bezorgdheid laten varen. Ik schroom niet mijn binnenste voor u open te leggen — het koestert toch geen laakbaren wensch — ware ik slecht geweest, dan zouden EUGENIAAS deugden, en haar beeld, dat ik in 't hart draag, mij gereinigd hebben. Zoo als ik mij thans gevoel, heb ik slechts van blijdschap te sterven, of — van smart, wanneer uwe bezorgdheid de vervulling van mijnen wensch te lang uitstelt. En hoe gelukkig zou ik zijn, als overmaat van vreugde mij doodde, en de laatste klank, die mijn verarmd, wegstervend leven vernam, het troostrijk geluid van hare stem mogt wezen!"

Nu bedacht zich de Kolonel niet langer, maar geleidde EUGENIA aan de legerstede van zijnen vriend. Dit gedaan hebbende verwijderde hij zich; want hij wilde niet dat ook het geringste vermoeden van jaloezij dien stervenden vriend zoude krenken.

Toen EUGENIA met waggelenden tred de kamer inkwam, bleek en neerslagtig — want bekommering over haren echtgenoot en den lijder ontnam haar slaap en zielerust — strekte hij beide zijne armen tot haar uit, rigtte zich een weinig op, en zocht naar woorden, om zijnen dank voor dit laatste bewijs van goedheid uit te drukken. Maar hij vond er geene; en in het pijnlijk gevoel zijner onmagt bedekte hij zijn vervallen gelaat met zijne handen. Vervolgens zag hij haar met blikken vol innige erkentelijkheid aan en opende de lippen; doch haar naam was het eenige, dat hij kon uitbrengen. — »Dit is een treurig wederzien," sprak EUGENIA; »maar schep moed. De dokter heeft hoop — uwe vrienden hopen (zij wendde dit slechts voor, om hem op te beuren). Als hartgrondige wenschen en innige deelneming uwe wonden kunnen heelen, dan zullen wij ons binnen kort in uwe genezing hebben te verheugen."

De blikken van den zieke hingen aan EUGENIA, terwijl zij sprak. Elke klank, elke buiging harer stem scheen hem te verrukken; zijne doffe oogen kregen weder glans, en zijn pols sloeg sterker. »o EUGENIA," riep hij uit, »uwe woorden gieten nieuw leven in mijne aderen! Sterf ik, dan zal toch een verblijdend bewustzijn mij vergezellen in het graf! —

o EUGENIA," vervolgde hij na een oogenblik zwijgens, »hoe kan ik u, hoe uwen edelen gemaal voor de weldaad danken, die ik van u ontvang! — De toestand, waarin ik ben, vergunt mij, mijne gevoelens niet verborgen te houden; op den rand van het graf is het geoorloofd zijn hart te openen. Ik heb u bemind, EUGENIA, gelijk men een vrouwelijke engel beminnen kan. Noodlottige omstandigheden dreven mij uit uwe nabijheid, maar deze vrome en heilige liefde verliet mij nooit. Zij was mijn eenigste hoop; mijn eenigst geluk. Zij hield mij staande, toen alles dreigde mij neder te vellen; en reikt thans nog mij de hand, en verlicht mij den donkeren weg, naar het rijk des doods. Zoudt gij u wel over een gevoel kunnen belgen, EUGENIA! dat een stervende zaligt, en heden uit de diepte van mijn hart te voorschijn treedt, waarin ik het voor u verborgen hield? Voltooi uwe weldaad, door te zeggen, dat gij niet vergramd op mij zijt!"

Die taal verraste EUGENIA, doch de zuiverheid van haar hart verhief haar boven alle veinzerij. Zij verborg het niet, hoe diep zij bewogen was. »Ik zou mij-zelve laken," sprak ze, »als ik in staat ware toornig te zijn over het vertrouwen, waarmede een edel man zijn gevoel voor mij open legt, nu hij denkt, de rekening met het leven te hebben afgesloten. Dat vertrouwen is mij borg voor de reinheid van zijn gevoel, en ik heb dus geene reden te blozen, dat dit gevoel betrekking heeft op mij. Mijn echtgenoot is van onze vroegere vriendschap onderrigt; hij weet het, dat ik u zeer geacht heb; dat ik voor u méér genegenheid heb gevoeld, dan voor eenig anderen jongeling; en hij-zelf is van achting en welwillendheid jegens u zóó vervuld, dat hij, ver van mijne gevoelens te laken, die billijkt. Zoo beantwoord ik uwe opregtheid met wederkeerige opregtheid. Mijn zuiver hart geeft er mij regt toe, gelijk ook mijne overtuiging van uwe edelaardige bedoeling. Als ik u weder zal zien, hoop ik u minder ziek en bedaarder te vinden. Voor het tegenwoordige zeg ik u: vaarwel, mijn vriend! tot uwe genezing hebt gij niets zoo zeer noodig als rust."

Daar EUGENIA bij deze woorden opstond, greep de zieke hare hand, als of hij haar terug wilde houden, doch liet haar terstond weder los. »Zoo mag ik dan hopen, u weder te zullen zien?" riep hij haar na. — »Zonder twijfel," antwoordde EUGENIA, »wanneer gij rustig zijt." — »Ik zal rustig wezen, sprak de zieke; »ach, binnen weinige dagen ben ik het voor altijd."

Toen EUGENIA van haar bezoek terugkwam, viel zij haren man om den hals en gaf zich over aan hare smart, zonder vrees hem daardoor te belgen of te beleedigen. Even zoo deelde zij hem ook alles mede, wat zij tot den zieke gesproken, en wat hij haar geantwoord had. »Ik heb hem nog een bezoek beloofd," voegde zij er bij; »maar ik vrees, dat wij hem niet dikwijls zullen wederzien."

Die vrees echter scheen zich niet te zullen verwezenlijken. Zigtbaar had de vreugd den zieke versterkt. Hij genoot weder eenigen slaap; en als hij waakte, scheen hij in genoegelijke droomen verdiept. Stil zag hij voor zich heen en bewoog slechts nu en dan de lippen, alsof hij met iemand sprak. Met hulp van den Kolonel maakte hij den ontboden regtsgeleerde met zijne belangen bekend, en stelde hem de noodige papieren ter hand. Na hem een zakboekje gegeven te hebben, waarin hij eenige regels geschreven had, verzocht hij hem geen tijd te verliezen. Zoo bragt hij nog eenige dagen door. Men begon meer hoop te voeden; zelfs EUGENIA, die hem nog eenige malen onder het geleide van haren man bezocht, gaf er aan toe. Doch te vergeefs. De al te zeer geschokte krachten, die, door de vreugde van het wederzien slechts eenigermate waren verlevendigd, zonken welhaast dieper en dieper weg. Negen dagen na EUGENIAAS eerste bezoek ontsliep hij zachtelijk in de armen des Kolonels. — EUGENIAAS naam was het laatste woord dat hij uitte.

EUGENIA beschreide zijn verlies als dat van eenen vriend; doch haar echtgenoot was troosteloos. In de laatste dagen had hij den zieke niet meer verlaten, en zijne genegenheid was in dezelfde mate toegenomen als het gevaar. Geene andere gedachte had hij meer dan de wensch zijner redding. Doch de kunst bezat de middelen niet om dien wensch te vervullen. »Hij is van *hartzeer* gestorven," sprak de Kolonel, »en dat is welligt mijne schuld, daar ik het vervullen van zijn eenigen wensch te lang vertraagd heb! Ja zeker is dit mijne schuld! Hoe blijkbaar had hem de vreugd van het eerste wederzien versterkt! — Doch het was te laat! Hij zou gered zijn geweest, als ik mijne bedenkelijkheid vroeger had weten te overwinnen!"

Dit denkbeeld liet den bekommerden man geene rust, en wat EUGENIA ook mogt doen om hem te troosten, altijd keerde dezelfde gedachte in hem terug. Op den dag der begrafenis meldde hem de advokaat, dat hij door den overledene tot erf-

genaam zijner regten was benoemd, en deze tijding, en het doorlezen van des gestorvenen nagelaten papieren, die vol waren van de teederste herinneringen aan EUGENIA, en van de ondubbelzinnigste bewijzen van het reinste en edelste hart, vermeerderden nog de smart van den diepbedroefden man en verkeerden haar allengs in eene duurzame zwaarmoedigheid. Dat scheen echter zijne liefde voor EUGENIA nog te verdubbelen. Het was alsof hij zeide: »Die edele man, dien de liefde voor haar gedood heeft, zou haar gelukkiger gemaakt hebben, dan ik het vermag. Zij is een slagtoffer van mijn kwaad noodlot geworden, en toch laat zij niet af van trouwe jegens mij. Wat kan ik doen, om zoo veel liefde te beloonen?"

Ach, EUGENIA verlangde niets van hem, dan dat hij blijmoedig zoude zijn; maar dien wensch te vervullen, lag buiten het bereik van zijne magt! Als zij hem met hunne kinderen omringde, of van hun vlijtig en vrolijk leeren vertelde, dan reikte hij haar met een zwaarmoedigen glimlach de hand en zeide: »dat is uw werk, gij, trouwe moeder! o, Mogt ge in onze kinderen het geluk en de vreugde vinden, die ik u niet geven kan!"

Op eenen avond, toen zijn hart minder gedrukt scheen, en EUGENIA met blijdschap gadesloeg, hoe hij de kinderen, het eene na het andere, op den schoot nam, met hen sprak en zich over hun kinderlijk gesnap verheugde, gebeurde het, dat hun dochtertje KLOTILDE, een zeer levendig kind, en nog meer dan de twee anderen de lieveling haars vaders, door eene te wilde beweging aan zijne armen ontglipte, op den grond viel en zich aan het voorhoofd kwetste. De wond scheen van geene beduidenis; maar het kind weende zeer, sliep vervolgens op den arm der moeder in en werd naar bed gebragt. Des nachts kreeg zij koorts en ijlde, en — drie dagen later lag het lieve kind in het kistjen.

Beide de ouders hadden het bed van hunne lieveling geen oogenblik verlaten. EUGENIA was diep bedroefd, doch haar man was in wanhoop. Hij weet al weder aan zich-zelven, aan zijne onoplettendheid, het sterven van dat kind, en morde tegen zijn lot, dat hem, zoo als hij zeide, veroordeeld had om dood en ongeluk rondom zich te verspreiden, en juist aan hen, die hij het meest beminde, als een vernielende vampyr, de vreugden des levens te ontnemen. Dit denkbeeld zette zich nu vast in zijnen geest. Dagen lang zat hij er over te

mijmeren. Met wreede zelfpijniging rakelde hij elke omstandigheid zijns levens op, die aan dezen waan voedsel kon geven. Als daardoor alles rondom hem al meer verduisterde, en hij zich-zelven als de eenige bron van al die duisternis beschouwde, smeekte hij zelfs EUGENIA en zijne kinderen, met de teederste woorden, om hem te verlaten, en zijn geweten niet met nog meer door hem veroorzaakt kwaad te belasten. Allengskens werd dit een blijvende toestand. Alles wat de liefde kan verzinnen, al wat vrouwelijke volharding vermag, werd door EUGENIA beproefd, om zijnen waan te bestrijden en de hersenschimmen, die hem benaauwden, door vrolijker beelden te vervangen; doch haar pogen was vruchteloos. En wanneer zij hem bij zijne liefde bezwoer, zich aan geene gedachten over te geven, die geen zweem van waarheid behelsden; maar hem en haar, en hunne kinderen ongelukkig maakten, won zij er niets mede; maar versterkte den waan, dat het zijne bestemming was, op elke wijze, door liefde of haat, waarheid of dwaling, al wat hem omgaf rampzalig te maken.

Die hopelooze toestand, met allerlei inspanningen verbonden, werkte nadeelig op EUGENIAAS gezondheid. Zij werd ziekelijk, en hoe zorgvuldig zij het verval harer krachten voor hem verbergen wilde, hij bemerkte het toch met die scherpzinnigheid, welke hem alles deed ontdekken, wat zijne inbeelding versterken kon. »Gij wordt ziek," sprak hij op zekeren dag, »dat komt van het verdriet, dat ik u aandoe. Mijn ongeluks-ster zal u dooden; dan zal de beurt aan onze kinderen komen, en 't laatst van allen zal ik in het graf zinken, beladen met al het ongeluk dat ik rondom mij veroorzaakt heb. En toch, o Hemel! mijne schuld is het niet! Ik bemin u allen meer dan mij-zelven; maar zoo treurig is mijn lot, dat ik het oogenblik moet zegenen, 't welk mij van u scheiden en u van den vijandigen invloed van mijn gesternte bevrijden zal. Misschien wordt mijn vurige wensch reeds spoedig vervuld, en als hij vervuld is, EUGENIA! moge dan vreugde uw deel worden en u de liefde beloonen, die gij zoo lang aan eenen ongelukkigen hebt verspild."

EUGENIA zonk aan de borst van den zoo zwaar gedrukten man, en zwoer hem met de heiligste verzekeringen, dat zij geen ander geluk begeerde dan zijn leven en den vrede zijner ziel. De kinderen drongen zich om hunnen vader henen; hij sloot hen in zijne armen, kuste hen beurtelings en bezwoer

hen, in alles hunne moeder gehoorzaam te zijn! — Dit was het afscheid dat hij van de zijnen nam. Omstreeks middernacht hoorde EUGENIA een dof gesteun. Zij snelde naar de legerstede van haren man, en vond hem badende in zijn bloed. Strak staarden zijne oogen haar aan. Zij vatte zijne hand, zacht drukte hij die en stierf. Uit liefde tot haar had hij, in zijnen waanzin, een eind aan zijn leven gemaakt.

Langen tijd leed nu EUGENIA aan de gevolgen van den schrik en van hare smart. Zij bezweek er echter niet onder. Moederlijke liefde noopte, het besef van moederpligt gebood haar zich op te beuren. Uitsluitend wijdde zij zich toe aan de opvoeding harer zonen. Krachtig groeiden beide op, boven vele jonge lieden uitmuntende door hunne gestalte, hunne goede zeden en hunne edele denkwijs. De oudste geleek het meest naar zijnen vader: stil als deze, in zich-zelven gekeerd en slechts op ernstige dingen bedacht. De jongste was in voorkomen en zachtheid van aard het evenbeeld zijner moeder. De oudere der twee broeders had zich aan de krijgsdienst gewijd; de jongere studeerde in de regten; beide genoten de goedkeuring van allen die over hen gesteld waren; maar datgene, waarnaar zij, meer dan naar eenig ander loon, gedurig streefden, was de bijval en tevredenheid van hunne moeder.

Doch, helaas! het geluk, dat EUGENIA door hare kinderen genoot, geleek naar eene kalmte op zee, die menigmaal de voorbode is der geweldigste stormen. De revolutie barstte uit, die alle betrekkingen het onderste boven zou keeren en in de plaats van oude, verderfelijke misbruiken eene nieuwe orde van zaken zou invoeren. Het eerste morgenrood van dit gedenkwaardig tijdperk, de glorierijke dagen, waarmede het begon, en de hoop, die het deed ontstaan, maakten zich van EUGENIA'S zonen meester, gelijk zij geheel het volk, ja geheel *Europa* vermeesterd hadden. Ook EUGENIA-zelve sloot haren boezem voor deze gevoelens niet; maar noch het juichen van het vreugdedronken volk, noch de gesprekken vol geestdrift van hare zonen konden het treurig voorgevoel verdrijven, dat in het diepst van haar gemoed opwelde. Spoedig werd dit voorgevoel bewaarheid. *Frankrijk* splitste zich in partijen, en deze partijen verscheurden elkander onderling. Tweedragt woedde in alle oorden des rijks; drong in de afgelegenste hoeken en doorsneed de oudste en heiligste

banden van vriendschap en van bloed. Ook EUGENIAAS zonen greep zij aan. De oudste, die bij het korps der genie diende, door den band der eer met mannen vereenigd, die het goede wilden, maar alleen op den weg der revolutie, verdedigde de strenge maatregelen van zijne partij; terwijl de zachte aard van den jongsten elke daad van geweld verafschuwde, en zelfs voor de strenge gedaante van wettelijke geregtigheid terugbeefde. Menigmaal ontbrandde tusschen hen beide over grondbeginselen en derzelver toepassing een hevige twist; doch bijna altijd gelukte het de bekommerde moeder, den vrede te herstellen, doordien zij de liefde te hulp riep, die ook partijdrift niet vermogend geweest was, in deze edele gemoederen te verstikken.

Ongelukkig vervolgden de gebeurtenissen onwederstaanbaar haren vreeselijken loop. De 10 Augustus en de 2 September bezoedelden *Frankrijk* met schuldeloos bloed; de oorlog barstte uit, en op eenen en denzelfden dag zag EUGENIA zich door beide hare zonen verlaten. De oudste volgde met het leger de driekleurige vaan; de jongste week heimelijk uit het Land, om zich met eenen gelijkdenkenden vriend bij hen te voegen, die beloofden, met het lelie-teeken, regt en orde, in *Frankrijk* terug te zullen brengen.

Ik zal niet ondernemen, EUGENIAAS aandoeningen in haren zoo verlaten toestand te schilderen. De eenzaamheid zou zij verdragen hebben, wanneer de noodzakelijkheid haar daartoe veroordeeld had; ook het lot harer kinderen zou zij in Gods hand hebben gelegd, wanneer pligt hen had geroepen; maar dat broeders als vijanden tegenover elkander zouden staan, dit kon zij niet voor eene goddelijke beschikking houden. Van toen af waren hare dagen door vreeselijke voorgevoelens verdonkerd, hare nachten van slaap beroofd of door folterende droomen beangst. Zij scheen slechts te leven om de bittere levenskelk tot den ondersten droesem ledig te drinken.

Er zijn omstandigheden, waarin hetgeen men anders voor het grootste ongeluk zou houden, als eene weldaad ontvangen moet worden, gelijk men zich aan eene verminking, die langdurige ligchaamspijnen eindigt, en het leven redden moet, met gelatenheid onderwerpt. Zoo vernam EUGENIA de tijding van den dood haars oudsten zoons, die in den veldslag bij *Jemappe*, strijdende, gesneuveld was, met heete tra-

nen; maar ook met stille onderwerping aan de leiding der Voorzienigheid. Doch, terwijl zij nog om den gesneuvelde treurde, greep haar de ijzeren vuist der dwingelandij aan. Als de rijke moeder van eenen emigrant werd zij in de gevangenis geworpen, welker grendelen, zeldzame gevallen uitgezonderd, niet anders geopend werden dan door de hand des beuls. Toen de jongere zoon dit vernam, snelde hij terug, om het leven zijner moeder met gevaar van zijn eigen leven te redden, en verscheen voor de overheid en verwierf hare loslating. Zijne verschijning had doen gelooven, dat de tegen hem ingebragte beschuldiging ongegrond was geweest; doch weinig dagen later, werd hij op nieuw ter verantwoording geroepen, en nu erkende hij fier de wapenen tegen de Republiek gevoerd te hebben, en zijn hoofd viel onder de bijl. EUGENIA smeekte om zijn lijk en verkreeg het. Van dat oogenblik overtoog de kleur des doods haar gelaat, en nimmer keerde een zweem van blos op hare wangen terug. Geen traan bevochtigde hare oogen; maar stil, met bevende lippen, bad zij naast den ontslapene, die haar in zijn leven slechts eenmaal verdriet gedaan had, en daarvoor in den dood was gegaan. Nu was het ook met haren moed ten einde. Het tegenwoordige had niets meer, dat haar vreugde verschaffen kon, en wanneer hare blikken op het verledene vielen, zag zij zich enkel door graftooneelen omringd, en door schrikgestalten, die zelfs het weemoedige van den rouw over hare dierbaren in ijzing deden verkeeren. Zij zag weinig menschen en onderhield den gezelligen omgang nog slechts met enkele vrienden uit vroegeren tijd. Het overschot van haar vermogen besteedde zij tot oogmerken van liefdadigheid, en meer dan een der slagtoffers, door het schrikbewind vervolgd, heeft zij, met gevaar van haar eigen leven, verborgen, en van middelen om te vlugten voorzien. Zoo duurde haar in ziekelijkheid voortgesleept leven nog eenige jaren voort, tot dat over *Frankrijk* het nieuwe gesternte opging, dat aan de omwenteling perk stelde. Langzaam stierf zij weg, zonder klagen of morren, in stille onderwerping. Sinds lang had niemand een zweem van vreugde aan haar gezien, maar den engel des doods ontving zij met een lagchend gelaat, en toen haar het doodskleed was aangedaan, keerde ook de verdwenen blos op hare wangen terug.

MARCOPOLI.

Sultan ACHMED III was een voortreffelijk en goedertierend Vorst; zoo goedertierend en uitmuntend als 't een *Ottomanischen* Keizer mogelijk is. Maar hoewel zijn genie en 't genie zijner Raden en Ministers onuitputtelijk waren in 't uitvinden van nieuwe vermaken en verstrooijingen; toch gebeurde 't wel eens, dat hij zich verveelde. Zoo had hij, bij voorbeeld, aan duizenden nachtegalen, lijsters, vinken en kanarievogels les doen geven in de edele zangkunst. Dagelijks vermaakte hij zich met zijne talrijke vrouwen en slavinnen in een gedeelte zijner tuinen, alwaar, verborgen achter 't welriekend loof van geurig bloemhout, die kunstige zangers in gouden kooijen en tralievluchten bijeen waren. Hun eeuwigdurend Concert verhoogde 't weelderig genoegen in het lommer van dat aardsche paradijs; doch op den duur waren zelfs uitspanningen als deze niet voldoende, om den geest des jeugdigen beheerschers tegen zijn boosaardigen en volhardenden vijand — de verveling — te beschermen. Zijn Vizier MOHAMMED deed dan al het mogelijke, om hem, door luimige verhalen en geestige scherts in eene betere stemming te brengen; maar dikwerf baatte dit niet, en bleef de matte blik des Sultans beneveld, en verzwaarden zelfs de rimpels op zijn slaperig gelaat. Dan verviel ook de Vizier in zwaarmoedigheid, wetende wat gevaar het somwijlen inhadt een *Turkschen* Keizer niet aan het lagchen te kunnen brengen. De verveling aan het *Ottomanische* hof was niet enkel eene doodelijke, maar ook eene doodende kwaal.

Eens was de Sultan ongemeen zwaarmoedig. Hij wandelde rond om zich te verzetten, en bleef staan op een terras, 't welk zijne tuinen bestreek. Daar mijmerde hij een tijd lang; doch op eenigen afstand een *Griekschen* slaaf ziende werken, wendde hij zich eensklaps om naar zijnen Vizier, en sprak tot dezen:

»MOHAMMED! breng mij het hoofd van dien slaaf."

Hoewel met dien last volstrekt niet ingenomen, aarzelde MOHAMMED toch niet te gehoorzamen. ACHMED volgde hem met onverschillige blikken toen hij luchtig de trappen van het terras afgaande, zich naar den slaaf begaf. De afstand was te groot, dan dat de Sultan zich mengen konde in hetgeen er vervolgens gebeurde. Toen de Vizier den *Griek*,

een welgemaakt en sterk jong mensch, bereikt had, sprak hij:

»Uw naam?"

»MARCOPOLI."

»Uw geboorteland?"

»*Morea.*"

»Wend uwe oogen naar dat terras! — kent ge dien, die ons gadeslaat?"

»Het is de Sultan."

»Ik kom tot u, met Zijn bevel."

»Wat beveelt hij?"

»Dat ik u het hoofd afhouwe."

»Wat misdeed ik?"

»Slaaf! gij vergeet, dat onze verheven meester geene rekenschap schuldig is van zijne daden. De Sultan verveelt zich, en het behaagt hem een hoofd te zien vallen, om zich te verstrooijen. Zwijg derhalve en buk: ACHMED beveelt het u."

Dit zeggende trok MOHAMMED zijn sabel uit de schede; maar eer de geheele kling in de zon schitterde, had MARCOPOLI met de snelheid van den bliksem, den Vizier aangegrepen, ter aarde geworpen, en ontwapend. Koelbloedig sprak nu hij:

»Gij deed dwaas, u met zulk eene boodschap te belasten, MOHAMMED! want gij ziet, dat de rollen veranderd zijn. Een beul en een slagtoffer zijn hier; maar nu zwaai *ik* den sabel, en het is aan u om te bukken."

MOHAMMED wilde vlugten, doch MARCOPOLI drukte hem weder ter aarde, en den sabel opheffende riep hij uit:

»Zeg het leven vaarwel, onwaardige dienaar van een misleidden Vorst! Uwe oogen zullen den ondergang der zon niet aanschouwen!"

Deze woorden waren de laatsten voor MOHAMMED. De slaaf sloeg hem met éénen slag het hoofd af, en, dit bloedend hoofd onder den arm nemende, wandelde hij bedaard naar het terras, vanwaar de Sultan met de uiterste verbazing het gebeurde had aanschouwd.

»Licht der lichten! Verheven opperhoofd der geloovigen!" sprak MARCOPOLI, zijn bloedig zegeteeken aan de voeten des Sultans nederleggende, »ik buig mij voor u, als slaaf; niet als misdadiger. Door te handelen, gelijk ik deed, heb ik u eene dienst bewezen."

»Denkt gij, ellendige moordenaar!" riep de Sultan uit, »zulk een verfoeijelijk misdrijf te kunnen ontschuldigen?"

»Niets zal gemakkelijker zijn," antwoordde MARCOPOLI, »indien gij u verwaardigt naar mij te hooren."

»Spreek; doch haast u!"

»Uwe Hoogheid wilde, om zich te verstrooijen, eenen man zien sterven; ik heb haar dit schouwspel verschaft, en nieuwe belangwekkende bijzonderheden: de verrassing der daad, en het gewigt der ontknooping er bij gevoegd. — Gij hebt een hoofd geëischt, hier is het, en in de plaats van 't hoofd eens slaafs, dat te gering van waarde is, om u bezig te houden, ligt daar het hoofd van een Vizier, dat uwe verveling een geruimen tijd voor de ontroering doet wijken. Voor het overige kan Uwe Hoogheid mij doen sterven; maar ik zal ten minste een half uur levens gewonnen hebben, en de gelegenheid, om u een goeden raad te geven."

»Een goeden raad?"

»Bedenk, dat een Vizier niet te lang zijn post moet behouden; wie hem te lang behoudt eindigt altijd met gevaarlijk te worden. Aan dat gevoelen heb ik MOHAMMED opgeofferd. Gelukkig zoo mijne daad u nuttig is. Eenmaal zult gij erkennen, dat ik wèl deed."

De woorden van MARCOPOLI troffen ACHMED.

»Indien gij wèl deed, moet ge niet gestraft worden." sprak de Sultan. »Eene week is mij voldoende om uwe daad naar waarde te beoordeelen. Keer naar uw werk terug. Als het tijd is zal ik u doen komen om straf of belooning te ontvangen."

De papieren van MOHAMMED werden dadelijk onderzocht, en het bleek daaruit, dat hij, omgekocht door de vijanden van het *Ottomanische* Rijk, in een verraderlijk plan was betrokken, om den Staat te benadeelen.

MARCOPOLI werd in den Divan geroepen, en ACHMED stelde hem er voor als een man aan wien het behoud des Rijks was te danken. Hij werd dadelijk tot Aga der Janitsaren benoemd, klom snel van rang tot rang, en werd eindelijk tot Groot-Vizier verheven. Toen hij twee jaren lang dien post had bekleed, en uitstekende bekwaamheden aan den dag gelegd, bood hij eensklaps den Sultan zijn ontslag aan, zeggende:

»Hetgeen waar is voor allen, is het ook voor mij. Herinner u mijne woorden: een Vizier moet niet te lang zijn post behouden. Ik heb twee jaren gediend; het is genoeg. Ik treed af, uit eerbied voor een regel, dien Uwe Hoogheid wèl zal doen, als een onveranderlijk grondbeginsel aan te nemen."

Met groote eere en waardigheden bekleed, verliet MARCO-

POLI het hof, en vestigde zich in een aangenaam maar afgelegen gewest. Indien ACHMED naderhand zijne Viziers somwijlen langer dan twee jaren behield, hij ontzag ten minste, na dit geval, in de oogenblikken van verveling, de hoofden van zijne slaven.

BLADVULLINGEN.

Een reiziger uit een logement gaande vond de rekening, van den eerzamen kastelein zoo geweldig hoog, dat hij voornam zich te wreken. Bij zijn vertrek zeide hij tot den logementhouder: »ik zal uwe behandeling nimmer vergeten," en bewees dat. Hij trok de halve wereld door; doch waar hij aankwam overal was 't zijn eerste werk aan dien kastelein een brief te zenden van den volgenden, altijd denzelfden inhoud: »Nimmer, mijn vriend! zal ik 't heerlijke onthaal ten uwen huize vergeten." — De logementhouder werd wanhopend over de briefporten; want zelfs uit *China* wist hem de hardnekkige wreker zijne brieven te doen toekomen.

Een *Ier* bood in den winter een bankier te *Dublin* een wissel ter discomptering aan. De bankier weigerde, omdat de wissel nog veertien dagen moest loopen. »Och, Sir! doe het maar," bad de onnoozele man, »de dagen zijn immers zoo kort."

»Ik erken ronduit, dat ik om den broode schrijf," zeide een auteur. »Ik dacht, dat ge om boter en kaas schreeft," sprak een ander, »want uwe werken zijn in alle komenijen."

De abt DE MAROLLES schreef 133,124 versregels, waaronder maar twee of drie goede. »Mijne verzen kosten mij niets." zeide hij eens tegen LINIÈRE. »Dan kosten ze u, wat zij waard zijn." was het antwoord.

De Bisschoppen van *Londen* en *Norwich* waren niet op den besten voet met elkander. »Ik heb mijne eigen opinie omtrent den Bisschop van *Norwich*," zeide eens die van *Londen*. Toen de andere dat hoorde verhalen, sprak hij: »Zoo? — Ik heb volstrekt geene opinie van den Bisschop van *Londen*."

MENGELWERK.

KALIDASAS' RING VAN ÇAKUNTALA. (*)

EENE VOORLEZING,

VAN

Dr. *S. KEYZER.*

Met dankbaarheid ontving het beschaafde *Europa*, in het jaar 1789, uit de handen van Sir WILLIAM JONES, eene vertaling van het *Indische* drama, den ring van ÇAKUNTALA. Men werd niet alleen verrast door het bestaan van dramatische poëzij bij een *Oostersch* volk, maar men was zelfs opgetogen door de hooge mate van voortreffelijkheid, welke dit drama, naar het gevoelen van alle bevoegde beoordeelaren, onderscheidt. Ik heb dat *Indische* tooneelstuk tot het onderwerp van deze voorlezing gekozen; doch eer ik met deszelfs beschouwing aanvange, moet ik eenige opmerkingen vooraf laten gaan.

De dramatische voortbrengselen van den nieuweren tijd, hoewel gekenmerkt door de eigenaardigheden van ieder volk, stammen allen af van het classieke drama, en hoewel bij den eersten oogopslag het verschil tusschen de stukken van SHAKESPEARE, LOPE DE VEGA, RACINE, en de zangen aan BACCHUS gewijd, en de alleenspraken van THESPIS, onberekenbaar groot schijnt te zijn, verdwijnt toch dit verschil van lieverlede, wanneer men aandachtig de ruwe en overdrevene stukken der middeleeuwen beschouwt. Ontegenzeggelijk ziet men daarin den overgang tusschen de

(*) De dichter noemde dit stuk *Abignânaçakuntalam*. Dit woord is een bijvoegelijk naamwoord en moet eigenlijk met het woord *nâṭakan*, *tooneelstuk*, worden aangevuld. Het beteekent: *het tooneelspel, bevattende Çakuntala met het herkenningsteeken.*. Daar dit herkenningsteeken een ring was, noemt men het stuk gewoonlijk: *de ring van Çakuntala.*

tooneelwerken van den ouden en die van den nieuweren tijd. Maar hoe men anders ook over de verdiensten of gebreken van het *Indische* drama moge denken, dit zal men moeten erkennen, dat het geheel oorspronkelijk en aan geen ander volk ontleend is. *Europa* bezat geene dramatische literatuur vóór de veertiende of vijftiende eeuw, toen het *Indische* drama reeds zeer in verval was. De literatuur der Mohammedanen was steeds vreemd aan dramatische schriften, en de Muzelmannen konden dus bij hunne komst in *Indië* niet mededeelen, hetgeen zij-zelve niet bezaten. Onder *Perzen*, *Arabieren* of *Aegyptenaren* vindt men geen spoor van dramatische poëzij; zoodat het volk in *Indië*, wanneer 't iets heeft overgenomen, dit aan niemand anders heeft kunnen ontleenen dan aan de *Grieken* of aan de *Chinezen*. De *Indische* schouwspeldichters echter slaan weinig acht op éénheid van tijd en plaats, en indien men door éénheid van handeling verstaat, op zich-zelven staande gebeurtenissen, die bepaald moeten medewerken tot de ontknooping van het stuk, dan is bij hen eene gelijke verwaarloozing ook van dien regel op te merken. Men zal echter zien, dat zij niet verstoken zijn van systematische en in het oog springende regels, welke evenzeer afwijken van de bovenmatige bandeloosheid in het *Chinesche* drama, als van den strengen eenvoud in de *Grieksche* tragedie.

Eene eigendommelijkheid onderscheidt het *Indische* schouwspel van dat van elk ander volk. Er bestaat geen voldoende reden om te twijfelen of eens het *Sanskrit* eene taal was, die in sommige deelen van *Indië* werd gesproken; doch het is niet waarschijnlijk, dat het ooit eene volkstaal is geweest, door een geheel land gebruikt; en zeker hield het reeds op eene levende taal te zijn in een zoo ver verwijderden tijd, dat wij er thans nog niets met zekerheid van kunnen bepalen. Desniettemin is het grootste gedeelte van elk tooneelstuk in het *Sanskrit* geschreven, en toch kan geen der stukken, die ons bekend zijn, op een hoogen ouderdom roemen, en zelfs zijn velen er van in vergelijking zeer jong. (*)

(*) Volgens de zeer waarschijnlijke gissingen der geleerden moet

Zij moeten derhalve onverstaanbaar zijn gebleven voor een gedeelte van het publiek, en nooit kunnen ze gerigt zijn geweest tot de geringere standen of Kasten, en eenigen invloed hebben gehad op hunne hartstogten of op hunnen smaak. Dit eigendommelijke echter, waardoor het *Indische* drama van dat van alle andere volken verschilt, is in volmaakte overeenstemming met de gesteldheid der *Indische* zamenleving, door welke de hoogste takken van letterkunde, even als de hoogste staatsambten, voor de bevoorregte Kasten van krijgslieden en priesters bewaard bleven. Zelfs onder deze konden slechts weinigen de uitdrukkingen der spelers volgen, om ze in haar vol gewigt te gevoelen, en de uitwerking der *Indische* stukken op de gemoederen kan dus niet bovenmate groot zijn geweest. In sommige opzigten, wel is waar, werd dit vergoed door de algemeene bekendheid der meeste geschiedenissen, de heiligheid der voorstelling en de Sanskrittaal, die algemeene belangstelling inboezemden.

Behalve dat het *Indische* drama alleen geschikt was voor geletterden en beschaafden, verschilt het ook nog van het hedendaagsche, door de zeldzame uitvoering der stukken; want deze schijnt alleen bij publieke en plegtige gelegenheden te hebben plaats gehad. (*) Dit hebben zij gemeen met de tooneelvoorstellingen der *Grieken*, die voornamelijk plaats hadden bij de feesten van BACCHUS, in de lente en in den herfst; ook bij hen, even als in *Indië*, werd een stuk nooit twee malen opgevoerd, immers niet in denzelfden vorm: of het moest, bij uitzondering, een stuk zijn, dat ongemeen veel bijval had ingeoogst, en dan op een anderen tijd en op eene andere plaats ten tweedenmale vertoond werd. Daar nu de *Indische* stukken voor bijzondere gelegenheden bewaard bleven, valt het ons gemakkelijk te begrijpen, waarom zij

KALIDASAS, de dichter van ons stuk, geleefd hebben in of nabij de eerste eeuw vóór de geboorte van CHRISTUS.

(*) De heilige dagen van de maan, de krooning des Konings, de volksvergadering, de heilige en feestdagen, de huwelijken, de ontmoeting van vrienden, de bezitneming van eene stad, of zelfs van een huis, en de geboorte van een zoon.

zoo veel grooter zijn, dan die van andere volken, (*) en waarom zij zoo weinig in getal zijn. Wel is waar aan de opvoering der *Indische* schouwspelen werden, niet als aan die der *Chinezen*, tien dagen besteed, maar sommigen bestaan toch uit tien bedrijven, welker opvoering ten minste vijf of zes uren vorderde. Het getal der stukken is betrekkelijk gering: sommigen zijn zonder twijfel verloren gegaan, anderen zijn schaarsch geworden, doch waarschijnlijk klimt hun getal niet hooger dan zestig. In dit gevoelen worden wij versterkt door de eenparige verklaring der *Indische* schrijvers, die aan ieder der beide groote meesters in de kunst, BAVABUTI en KALIDASAS, niet meer dan drie stukken toeschrijven: een verrassend kontrast met de drie-honderd-vijf-en-zestig stukken van ANTIPHANES, of de tweeduizend van LOPE DE VEGA.

Volkomen gelijk aan de geschiedenis der menschheid, is die van elke wetenschap in het bijzonder. Eerst wordt alles en daaronder veel, dat later als nietsbeduidend en onbruikbaar erkend wordt, verzameld en opgehoopt, en voor de magt van den tijd in bewaring genomen; later volgt er een oordeelkundig onderzoek, dat alles zijne plaats en waarde aanwijst. Aldus ging het ook met de kennis der Sanskritletterkunde. Naauwelijks had men ontdekt dat er eene Sanskrittaal bestond, wier letterkunde rijk in voortbrengselen was, of men sloeg de handen aan het werk, en daaronder voornamelijk de *Engelschen*, om al wat men uit de menigvuldige overblijfselen van het oud *Indische* volk redden kon, te verzamelen. Menige belangrijke vondst viel die gelukkigen ten deel. Ontelbaar was het aantal der epische, met HOMERUS in gevoel en eenvoud wedijverende verzen van den *Mahabarata* en *Râmâjana;* ontelbaar de wijsgeerige bespiegelingen over den mensch en de Godheid in de werken der oude Brahmanen; onnoemelijk het aantal leerrijke fabelen overal verspreid. Gedurende een geruimen tijd deed men niets dan verzamelen en bekend maken; doch toen ontbrak het ook niet, hoewel er nog veel onbekends

(*) De *Griek* had aan het bijwonen der opvoering van één stuk niet genoeg, maar zag er somtijds vier achter elkander spelen.

aan het licht kon gebragt worden, aan een ziftend onderzoek, dat het bewaarde louterde en zijn gehalte bepaalde. Dit alles is ook van toepassing op ons drama, den ring van ÇAKUNTALA. Dit stuk werd het eerst, zoo als wij reeds opmerkten, bekend gemaakt door Sir WILLIAM JONES, die het in het *Latijn* en vervolgens in het *Engelsch* vertaalde. (*) Beide deze vertalingen worden in de *Bodlejaansche* bibliotheek te *Oxford* bewaard; de *Engelsche* vertaling evenwel is alleen in het licht verschenen. Daarop volgden vertalingen van dit stuk uit het *Engelsch* in schier alle talen van *Europa*, want ieder beschaafd volk wenschte dit eene plaats in zijne literatuur in te ruimen. Doch de tekst van het origineel verscheen eerst in het jaar 1830, door den onvermoeiden ijver en de standvastige volharding van den Heer CHEZY. Later ontdekten BROCKHAUS en WESTERGAARD, tijdens hun verblijf te *Londen* en te *Oxford*, dat er, nevens de *Bengaalsche* recensie, waarin het eenig toen bekende handschrift van CHEZY geschreven was, ook nog een *Devanâgarî* recensie bestond; en de resultaten van eene vergelijking der beide recensiën heeft Dr. OTTO BOEHTLINGK, te *Petersburg*, in zijne uitgave van de *Cakuntala*, 1842, gegeven; zoodat wij thans dit drama in een vorm bezitten, die, naar alle waarschijnlijkheid, geene *groote* veranderingen meer zal ondergaan.

Laten wij thans ons drama beschouwen uit de twee gegevene gezigtspunten; ten eerste, deszelfs voortreffelijkheid wegens oorspronkelijkheid, en ten tweede, de gevolgen, die noodzakelijk dááruit voortvloeijen, dat het stuk alleen voor de beschaafden in de twee eerste klassen der *Indische* zamenleving, die der krijgslieden en priesters, verstaanbaar was.

Over de oorspronkelijkheid van een literarisch voortbrengsel moet men tweeledig oordeelen; namelijk, in verband met de vinding en in verband met de bewerking der stoffe.

(*) Deze vertaling had de Heer JONES vervaardigd in zijne tuinen aan den oever van de *Ganges*, en voleindigd den 17 Augustus 1788.

De mythische geschiedenis van den Koning DUSJANTAS en het kluismeisje ÇAKUNTALA wordt in het groote *Indische* heldendicht, de *Mahâbarata*, met 596 eenvoudige, echt Homerische verzen beschreven. Zou dit voldoende reden geven om KALIDASAS van plagiaat te beschuldigen, of laat ik liever zeggen, hem den roem van oorspronkelijkheid te weigeren? Niemand uwer, houd ik mij overtuigd, velt zulk een vonnis. Want wie toch weigert te erkennen, dat de voornaamste *Grieksche* treurspeldichters oorspronkelijk zijn, niettegenstaande zij de onderwerpen hunner stukken ontleenen aan de geschiedenis van den door HOMERUS bezongen krijg, of aan die van het geslacht der LABDACIDEN? Daarom ook worden de *Romeinen* niet afgewezen, omdat zij hunne *onderwerpen* van de *Grieken* hebben overgenomen? Niet dáárom wordt de roem van oorspronkelijkheid aan eenig nieuweren dichter onthouden, omdat hij zijne stoffe kiest uit Bijbelsche, *Grieksche*, *Romeinsche* of vaderlandsche geschiedenis? Wat eenmaal door den menschelijken geest is voortgebragt, wordt eene zaak, waarvan het gebruik aan ieder vrij staat; mits hij haar niet wedergeve in haren eigen vorm, maar onderwerpe aan *zijn* eigen doel, en met de gaven van zijn vernuft en verbeeldingskracht versiere. Dit heeft ook KALIDASAS gedaan; en de bewerking der gevonden stoffe wordt als van zelve het middel, dat ons in staat zal stellen om een juist oordeel op te maken. Laten wij dus het stuk ontleden, immers van naderbij beschouwen.

DUŠJANTAS, een Koning van *Indië*, geboren uit het geslacht van den beroemden PURU, vervolgt op de jagt eene gazelle. De wagenmenner spreekt hem aan en schildert hem, zoo als een *Griek* zijn god APOLLO zoude schilderen, het vlugten van het wild, de snelheid van den wagen, de heiligheid der landstreek en stelt, in weinige trekken, de plaats en de handeling duidelijk voor oogen. De Koning, op het punt om de vervolgde gazel te dooden, legt reeds den pijl op den boog, maar eene stem uit een nabijgelegen kluis: »zij mag niet gedood worden, zij mag niet gedood worden!" weêrhoudt hem. Op eene edele wijze gehoor-

zaamt de Vorst, en doet den wagen stilstaan. Op de bede van den kluizenaar, die hem het leven der gazelle had afgesmeekt, stijgt hij van den wagen en legt zijne koninklijke wapenrusting af; daar hij bemerkt, zich op eene gewijde plaats te bevinden. Hij begeeft zich naar de kluis onder een gelukkig en zelfs wonderbaar voorgevoel. Nu verschijnt ÇAKUNTALA, op eene wijze, die haar de toegenegenheid der hoorders voorbereidt, welke haar, gedurende het geheele stuk tot bescherming zal dienen. Zij verschijnt met hare twee gezellinnen, ANASUJA en PRIJAMVADA, en de Koning is opgetogen. Zij verzorgt bloemen en jonge boomen, niet op het bevel van haren vader, maar uit eene zusterlijke neiging. Gedurende deze handeling, onder welke de twee gezellinnen voorteekenen van een naderend geluk waarnemen, vliegt eene gonzende bij van eene malikabloem op haar aangezigt af, en houdt niet op haar te kwellen. De Koning ziet hetgeen er omgaat, verscholen achter een boom, en wordt door liefde voor ÇAKUNTALA bevangen; doch één gedachte weerhoudt hem: zij is de dochter van een priester, en dus boven het bereik van den edeldenkenden Vorst, naar de voorschriften van de godsdienst der *Indiërs*. Op ÇAKUNTALAAS roep om hulp, snelt de Koning toe, en verneemt in een zeer eenvoudig gesprek, dat zij niet de dochter van een priester, maar van een Koning is. Aldus is zijn wensch vervuld, hij geeft zijn stand door zijn ring te kennen; doch een luid geschreeuw over de nabijheid van een woedenden olifant breekt het gesprek af, en hij blijft verdrietig alleen. Eenige dagen later beluistert hij een gesprek van ÇAKUNTALA met hare vriendinnen, en verneemt daaruit, dat ook zij genegenheid koestert voor hem, en nu acht hij zich de gelukkigste van alle stervelingen. De dichter heeft, in dit gedeelte der handeling, alle symptomen der liefde, nu eens in breede, dan weder in vlugtige trekken geschetst. Van de eerste ontmoeting af tot dat de Koning met ÇAKUNTALA, op de wijze der *Gandârven*, alleen door wederzijdsche toestemming, zonder bloed- of aanverwanten te hebben gehoord, is in het huwelijk getreden, wordt alles, wat in de liefde verheven of alledaagsch, teeder of ruw,

streelend of ontrustend voorkomt, koninklijk en jonkvrouwelijk voorgesteld. De *Widusâkas*, de hofnar in het *Indische* drama, vervult hier, even als in de stukken van SHAKESPEARE, op eene geestige wijze zijne rol, daar hij door allerlei aardigheden en invallen 's Konings droevige gemoedsgesteldheid opvrolijkt, of zijne verliefdheid te meer doet uitkomen. Ook vervullen de beide gezellinnen van ÇAKUNTALA rollen, die ons doen gevoelen hoe teeder 's dichters hart voor vriendschap sloeg. Nu komt de knoop, waarin het geheele stuk ligt. De Koning keert met verlof der kluizenaars, die zijne hulp inroepen tegen booze geesten, die hunne offeranden storen, naar zijne hofstad terug, en geeft aan ÇAKUNTALA den Koninklijken ring, met zijn naam voorzien, tot een teeken, om het gebeurde in zijn geheugen terug te roepen, indien hij haar niet na een zeer korten tijd doet afhalen. Na het vertrek van den Koning zit ÇAKUNTALA, aan den geliefde denkende, in hare hut, en bemerkt den grooten, wijzen DURVÂSAS niet, die als gast tot haar inkeert. Volgens de *Indische* godsdienst is het verzuim der pligten van gastvriendschap jegens heilige personen eene hoofdzonde; en hij vloekt haar met de volgende woorden: »Hij, aan wien alleen gij denkt, daar ge »niet opmerkt dat ik, een boetedoener, genaderd ben, zal, »hoewel aan u herinnerd, uwer niet weêr gedenken, zoo »als een beschonkene zich niet meer het vroeger gesprokene »herinnert." ÇAKUNTALAAS twee vriendinnen, bezig met bloemen te zoeken, hooren dien vloek en ijlen den heiligen man na, om zoo niet geheele opheffing, dan toch verzachting van dien vloek te verwerven. Hij evenwel *kon* zijne woorden niet weder herroepen, doch verzekert, dat de vloek zal ophouden bij het aanschouwen van een herkenningsteeken. KÂÇYAPAS, de opvoeder van ÇAKUNTALA, is van eene verre reis, die hij ondernomen had, om eene godspraak te raadplegen over een ongeluk dat zijne voedsterlinge dreigde, teruggekeerd. Hij verneemt bij eene offerande, wat er in zijne afwezigheid gebeurd is, en wijl men vreeze koestert, daar de Koning niets van zich doet hooren, vermaant hij ÇAKUNTALA, op grond van een gunstig voorteeken, dat

hem bij die offerande is voorgekomen, om zelve tot den Koning te gaan, en hem de hoop op de geboorte van een zoon mede te deelen. Treffend en hartroerend is het tooneel van ÇAKUNTALAAS afscheid van haren vader, van de hinde, die zij met zoo veel zorg heeft opgevoed, van de boomen, die zij met eene zusterlijke liefde heeft opgekweekt, van de geheele, haar omringende natuur.

Daarna vinden we den Koning in zijn paleis, te midden zijner vrouwen, in eene treurige gemoedstemming, terwijl de aankomst van ÇAKUNTALA, door hare moeder en anderen begeleid, wordt aangekondigd. En nu volgt een tooneel, dat ieder medesleept en diep medelijden voor ÇAKUNTALA inboezemt. De Koning is geheel in onwetendheid gedompeld van hetgeen tusschen hem en haar is voorgevallen, maar toont ten volle zijn edel hart. Door eenen dienaar op de schoonheid van ÇAKUNTALA opmerkzaam gemaakt, antwoordt hij: »zij behoore aan wien het ook zij, »eens anderen vrouw mag men niet aanschouwen." ÇAKUNTALA ondergaat de diepste vernedering, die eene vrouwelijke ziel kan ondergaan; zij wordt versmaad, veracht en verstooten, op eene wijze, die ons met innig mededoogen voor haar vervult, zonder nogtans eenigen afkeer voor den edeldenkenden Vorst in te boezemen. Men ziet hier de heilige onschuld der jeugdige gade schitteren in haren vollen glans, tegenover den echtgenoot, door vergetelheid verblind en handelende naar innige overtuiging. De eene wil hare regten handhaven, de andere zich geene zonde laten opdringen, door eene vrouw in zijn huis op te nemen, die hij meent niet de zijne te wezen, en daarom te moeten verwijderen, ja met geweld verdrijven. De vloek, over ÇAKUNTALA uitgesproken, heeft zijn doel bereikt.

Doch slaan wij den gang van het stuk verder gade!

ÇAKUNTALA heeft op reis den koninklijken ring bij het overtrekken eener rivier verloren, en een arme visscher heeft dien gevonden in den buik van een visch. Hij biedt dien te koop aan, doch wordt verdacht en door geregtsdienaren in verzekerde bewaring genomen. Zoo komt de ring weêr

tot den Koning, wien, bij het aanschouwen van dat herkenningsteeken, de nevel van vergetelheid dadelijk van den geest wegvalt, en die zich nu al wat er gebeurd is weder levendig kan herinneren. Zijne vertwijfeling grenst aan wanhoop, en zijn eenig genoegen vindt hij nu in het aanschouwen van ÇAKUNTALAAS afbeeldsel en van eenige harer versierselen, in zijn bezit gebleven. Niet alleen om 't verlies van zijn geluk, dat hij als met voeten heeft vertreden, maar ook, en wij vinden daarin zijn edel karakter terug, om het gepleegde onregt, is hij vol rouwe. Eenige verstrooijing vindt hij door een bevel van den god INDRAS, die zijne hulp inroept bij den strijd, dien hij met de mindere goden te voeren heeft: een *Griek*, zoo als Professor HAMAKER zeide, zou dit uitdrukken door: JUPITER riep de hulp van HERCULES in bij den krijg met de *Titanen*. Nadat hij zich roemvol van zijn pligt heeft gekweten en allen overwonnen heeft, die tegen hem over stonden, vinden wij Koning DUŠJANTAS in het laatste bedrijf op zijne terugreis. Nu is de ontknooping nabij. ÇAKUNTALA is dadelijk, na hare verstooting, door hare moeder, eene godin, in het rijk des hemels opgenomen, en heeft dáár, op een eiland, (de *Indianen* stellen zich hun hemel vervuld met eilanden voor,) een zoon ter wereld gebragt, dien zij bij de kluizenaars op het eiland achterlaat, om voor zijne opvoeding te zorgen. Op dit eiland komt de Koning en vindt er het spelende kind, dat een jongen leeuw vasthoudt. De opvoeders kunnen het dier niet uit zijne hand redden; doch op één blik van den Vorst laat hij het los. Nu volgt de herkenning, eerst van het kind en vervolgens van ÇAKUNTALA, en allen knielen neder en danken de goden voor deze onverwachte uitkomst en den gelukkigen afloop van het noodlottig geval.

Ziet daar, M. H.! u in korte trekken den gang en de ontknooping van het drama voorgesteld. Er zijn toestanden en oplossingen in, met welke ons verstand zich niet kan vereenigen; maar zij houden op hinderlijk te zijn bij de bedenking, dat wij een stuk beschouwen, geschreven onder

den invloed van de *Indische* godenleer, en 't welk alleen bestemd was voor het *Indische* volk, dat de ongerijmdheden dier leer als heilige waarheden betracht. De lezing van het stuk is daarentegen in volle mate bevredigend en verheffend voor het gevoel, dat overstelpt en weggesleept wordt door de taal in den hemel gesproken, en den gloed van waarachtig genie, die het geheele stuk vervult, en waarmede het tooneel als omtogen is.

Wie zoude, na deze opgave van het beloop der stof, nog kunnen twijfelen aan de oorspronkelijkheid in hare behandeling? Maar bovendien vindt men wel bij geen ander volk een stuk, waarin iedere trek, iedere zinsnede, ja ieder woord, medewerkt als in dit, om den knoop toe te halen en daarna weder los te maken. Waar elders vindt men zulke karakters weder vereenigd? Geen enkele der personen boezemt ontzetting, geene enkele handeling schrik of afgrijzen in: alles werkt mede om te doen gevoelen, dat de handelende personen inderdaad menschen zijn, en dat de deugd is van alle tijden en van alle hemelstreken. Al wat wij hooren is waar en eenvoudig; al wat wij zien, als ontsprongen aan de goddelijke natuur. Het zoude voorzeker ook de moeite rijk beloonen, dit stuk te toetsen aan de regelen voor het treurspel, door ARISTOTELES gegeven, of te vergelijken met de stukken van SHAKESPEARE; doch dit zoude, ieder op zich-zelve, stoffe zijn voor eene afzonderlijke verhandeling: ons zoude het te verre afleiden. Voor het tegenwoordige willen wij liever eene kleine proeve tot staving van het gezegde aanvoeren. Onder de menigte van tooneelen in dit stuk, die daartoe kunnen dienen, kies ik dat (*), waarin ÇAKUNTALA door den Koning wordt verstooten en uit zijn huis verdreven. Nergens voorzeker vindt men zulk eene vereeniging van strijdige hartstogten, zulke schoone uitdrukkingen, zulke verhevene gedachten en beelden. ÇAKUNTALA, door hare moeder GAUTAMI en twee priesters, ÇÂRNGARAVA en ÇÂRADVATA, begeleid, staan voor den Koning, nevens wien de huispriester en een kamerling zijn opgetreden.

(*) Uit het vijfde bedrijf.

Koning (ÇAKUNTALA *gezien hebbende*). Maar die jonkvrouw daar? Wie toch kan deze gesluijerde zijn, wier schoone gestalte niet duidelijk te voorschijn komt? Te midden dier kluizenaars schijnt zij een jonge tak tusschen verdorde bladeren.

Kamerling. o Vorst! De nieuwsgierigheid wekt vermoedens bij mij op: doch geen passende valt mij in. Hare gestalte intusschen schijnt bevallig te zijn.

Koning. Zij behoore aan wien het ook zij: eens anderen vrouw mag men niet aanschouwen.

ÇAKUNTALA (*de hand op het hart leggende, ter zijde*). Mijn hart! waarom beeft gij zoo? Stel u de liefde van uwen echtgenoot voor, en wees sterk!

Huispriester. Hier zijn de, volgens de heilige voorschriften, geëerde kluizenaars. Een onder hen heeft den last van den leeraar: hem moge de Vorst hooren!

Koning. Ik luister.

De priesters (*met opgeheven handen*). Wees overwinnaar, o Koning!

Koning. Ik groet u allen.

De priesters. Verkrijg hetgeen gij wenscht!

Koning. Verrigten de kluizenaars zonder stoornis hunne godsdienstige plegtigheden?

De priesters. Van waar zoude eene stoornis voor de heilige plegtigheden komen, daar gij de vromen beschermt? Hoe kan er duisternis ontstaan, wanneer de zon brandt?

Koning. De naam van *koning* (*) is mij inderdaad vol beteekenis. Is de heilige KÂÇYAPAS tot heil der wereld gelukkig?

De priesters. Volmaakte menschen hebben het geluk in hunne handen.

Koning. Wat beveelt de heilige?

ÇÂRNGARAVA. Dat de heer zich, na wederzijdsche overeenkomst, met mijne dochter in het huwelijk heeft begeven, keur ik voor beiden met vreugde goed. Waarom?

(*) Het *Sanskrit* woord *râǵan*, dat koning beteekent, wordt afgeleid van het werkwoord *râǵ*, beschermen, even als het *Latijnsche* woord *rex* van het werkwoord *regere*.

Daar men u den eersten noemt onder de waardigen, en ÇAKUNTALA de deugd zelve is, zoo is BRAHMA, die man en vrouw, met voortreffelijkheid begaafd, vereenigd heeft, voor het eerst berisping ontkomen; daarom neem thans de gezegende aan, opdat zij gemeenschappelijk met u de pligten vervulle!

GAUTAMI. Eerwaarde! ik wenschte iets te zeggen: vroeger had ik geene gelegenheid tot spreken. Vraagt gij waarom?

Gij sloegt geen acht op de huispriesters. Zij vroeg niet hare bloedverwanten. Daar gij gemeenschappelijk hebt gehandeld, waarom zoude ik het een of ander inbrengen?

ÇAKUNTALA (*ter zijde*). Wat zal toch mijn echtgenoot zeggen?

Koning. Waarop zinspeelt gij?

ÇAKUNTALA (*ter zijde*). Datgeen, waarop zijne rede zinspeelt is voorzeker vuur.

ÇÂRNGARAVA. Hoe kan men toch zoo vragen? Gij kent immers den loop der dingen te goed. De wereld beoordeelt ook eene deugdzame vrouw valsch, wanneer zij alleen in het huis harer bloedverwanten woont. Daarom zien hare vrienden de vrouw het liefst bij haren echtgenoot, ook zelfs dán, wanneer zij hem niet aangenaam is.

Koning. Heb ik mij dan eens met deze jonkvrouw in het huwelijk begeven?

ÇAKUNTALA (*ter neêr geslagen, ter zijde*). Mijn hart, uwe zorg was niet ongegrond.

ÇÂRNGARAVA. Kan berouw over eene volbragte handeling tot pligtverzaking brengen?

Koning. Van waar deze beleedigende vraag?

ÇÂRNGARAVA. Zulke veranderingen van zin vindt men gewoonlijk in een hoogen graad bij menschen, die zich door hunne magt laten bedwelmen.

Koning. Ik ben streng gegispt geworden.

GAUTAMI. Mijn kind! leg een oogenblik uwe schaamte af! Ik wil uwen sluijer opheffen, dan zal uw echtgenoot u herkennen (*zij doet dit*).

Koning (ÇAKUNTALA *aangezien hebbende, ter zijde*). Wanneer ik denken moet of ik mij met deze, aldus tot mij

gebragte gestalte van ongerepte schoonheid, in het huwelijk begaf, kan ik haar, evenmin als, bij het aanbreken van den dag, de bij den jasmyn met dauw in zijn kelk, genieten noch verlaten. (*Hij bedenkt zich.*)

Kamerling. Welk eene pligtsbetrachting bij een Vorst! Wie anders zoude dralen, wanneer hij zulk eene, door het geluk tot hem gekomene gestalte aanschouwde?

ÇÂRNGARAVA. o Koning! waarom zit gij daar zoo stil?

Koning. o Kluizenaars! hoewel ik nadenk, kan ik mij toch niet een huwelijk, met deze jonkvrouw gesloten, herinneren. Hoe zal ik dus, twijfelende of ik de echtgenoot van deze zwangere ben, iets antwoorden?

ÇAKUNTALA (*ter zijde*). De Koning twijfelt aan de verbindtenis: hoe kan ik nu hope koesteren?

ÇÂRNGARAVA. Niet alzoo! Moet misschien de wijze door ü ook nog beschimpt worden, omdat hij u verwijt zijne dochter te hebben aangeraakt; moet hij, die u zijn vervreemd goed aanbiedt, als een roover worden begiftigd?

ÇÂRADVATA. o ÇÂRNGARAVA! houd nu op! — o ÇAKUNTALA! wij hebben gezegd al wat wij te zeggen hadden. Aldus heeft de heer gesproken — geef hem een overtuigend antwoord!

ÇAKUNTALA (*ter zijde*). Is zulk eene liefde veranderd, waartoe dan de herinnering? — Thans ben ik slechts te beklagen, daarvan ben ik overtuigd! (*luid*). Mijn echtgenoot! (*zij spreekt dit woord slechts ten halve uit.*) Daar ons huwelijk in twijfel wordt getrokken, zoo is dit niet het woord om u aan te spreken. o Zoon van PURU! het is niet billijk, dat gij een meisje, dat van nature zoo openhartig is, nadat gij het eenmaal in de kluis door uwe beloften bedrogen hebt, met zulke woorden verstoot.

Koning. Stil! dat is zonde! — Waarom tracht gij mijn geslacht te beschimpen en mij-zelven ter neder te storten? — Zoo maakt ook de stroom, die zijne oevers met zich sleept, het heldere water troebel en werpt te gelijk den op den oever staanden boom op den grond.

ÇAKUNTALA. Welaan! indien gij werkelijk slechts daarom zoo handelt, omdat gij denkt dat ik eens anderen vrouw ben, zoo wil ik u den twijfel door een herkennings-teeken ontnemen.

Koning. Een onvergelijkelijke inval!

ÇAKUNTALA (*tastende naar den ring aan haren vinger*). Wee! Wee! Mijn vinger is van den ring beroofd (*zij ziet* GAUTAMI *verschrikt aan*).

GAUTAMI. De ring is u waarschijnlijk in de *Çakrâvatâra* ontvallen, toen gij uwen eerbied aan het water van den *Çakîtîrtha* betuigdet.

Koning (*lagchende*). Hier geldt volkomen het spreekwoord »de natuur der vrouw is verslagen."

ÇAKUNTALA. Hier heeft het noodlot zijne magt getoond. Ik zal u iets anders zeggen.

Koning. Thans is het oogenblik tot hooren gekomen.

ÇAKUNTALA. Hieldt gij niet eens, in het loof der *navamâlikâs*, water in een lotusvat in uwe hand?

Koning. Wij zullen hooren.

ÇAKUNTALA. Op dat oogenblik kwam de door mij als kind aangenomene gazelle, *Dîrghâpango* genaamd, nader. Gij spraakt met medelijden: »drink dat eerst," en loktet haar met het water. Zij kwam echter niet bij uwe hand, daar zij u niet kende. Later, toen ik het water aannam, greep zij moed. Daarop zeidet gij lagchend: iedereen vertrouwt slechts zijne bekenden: gij beiden zijt woudbewoonsters."

Koning. Met zulke en dergelijke onware zoete woorden plegen vrouwen, wanneer zij eene daad weêr goed willen maken, wellustelingen tot zich te trekken.

GAUTAMI. o Magtige! aldus moogt gij niet spreken: dit in de kluis opgevoede meisje kent het bedrog niet.

Koning. o Oude kluizenaarsvrouw! — Vrouwenlist, die niet geleerd kan worden, merkt men reeds bij het wijfje van het dier op: hoe veel te meer bij de met vernuft begaafde vrouwe? De wijfjes van den koekoek, laten, zoo als men weet, hare jongen, eer zij vliegen kunnen, door andere vogels opvoeden.

CAKUNTALA (*vertoornd*). Eerlooze! Gij oordeelt volgens uw eigen hart. Wie zoude wel anders handelen gelijk gij, die, gehuld in het kleed der deugd, eene met gras overdekte bron gelijkt?

Koning (*ter zijde*). Haar toorn, die mij doet twijfelen, is naar den schijn niet gemaakt. Want zoo is het: toen ik, wreed van zin, daar ik, mij niets herinnerde, de haar in het geheim geschonken toeneiging niet erkennen wilde, viel zij van zich-zelve, met bovenmate roode oogen en zeer vergramd, terwijl zij de gekromde wenkbraauwen zamentrok, gelijk aan den boog van den liefdegod.

(*luid.*) o Schoone! DUŠJANTAS handelwijze wordt geroemd, doch ik merk het niet.

CAKUNTALA. Goed! dus ben ik nu, daar ik mij, in vertrouwen op het geslacht van PURU, overgaf aan de handen van dezen, in zijn mond honig, doch in zijn hart gif dragenden man, eene uit eigen aandrift handelende geworden!

(*Zij bedekt haar gelaat met den zoom van haar kleed en weent.*)

ÇÂRNGARAVA. Zoo brandt eene zelf bedrevene, niet vermedene ligtzinnige handeling. — Daarom moet men, ten minste wanneer men heimelijk eene verbindtenis aangaat, eerst goed om zich heen zien. Vriendschap met menschen, wier hart men niet kent, keert dikwijls in vijandschap.

Koning. o Gij, waarom overstelpt gij mij, alleen op uwe meesteresse daar vertrouwend, met opeengehoopte beschimpingen?

CÂRNGARAVA (*honend*). Gij hoordet het antwoord van de in den strijd overwonnene. — Het woord van een meisje, dat van hare geboorte geene valschheid kende, heeft geen gewigt: zij, die anderen te bedriegen als eene wetenschap beoefenen, moeten inderdaad geloofwaardig zijn.

Koning. o Gij waarheidsprekend man! dit hebben wij toegestemd: wat zal ons deel zijn indien wij haar bedrogen hebben?

ÇÂRNGARAVA. Val.

Koning. Dat de *Puruwiden* naar hun val streven, kan men toch niet gelooven.

Câradvata. o Çârngarava! waartoe nog te antwoorden? De last van den leeraar is volbragt. Laat ons terugkeeren!

(*Tot den Koning.*) Zij is uwe vrouw! verstoot haar of neem haar aan! Het staat immers vast, dat de heerschappij over de vrouw onbegrensd is.

Wanneer dichters zulke tooneelen aldus schilderen, rekenen wij elke lofspraak niet alleen overbodig, maar zelfs schadelijk aan de wezenlijke waarde van het stuk.

Om ons echter ten volle van KALIDASAS' oorspronkelijkheid te overtuigen, moeten wij eenige denkbeelden als proeven aanhalen, die wij te vergeefs niet alleen bij éenig ander *Indisch* dichter, maar ook bij de dichters van elk ander volk zouden zoeken. De twee laatste verzen van het eerste bedrijf bevatten een beeld, dat, als het bekend ware geweest, zeker reeds in meer dan één roman of dichtwerk zou te lezen staan. Door 't geroep om hulp, wegens de nabijheid van een woedenden olifant, schrikken ÇAKUNTALA en hare gezellinnen; zij breken het gesprek af en vlugten. De Koning blijft daarop onthutst alleen, en zich nu ook met trage schreden verwijderende, zegt hij: »Mijn ligchaam gaat voor»waarts, doch het onbevredigd hart ijlt weder terug, als »het zijden vaandel van een standaard, die tegen den wind »gedragen wordt."

ÇAKUNTALA is ziek, zoo als zij voorwendt, door de hitte van den dag: hare gezellinnen zijn met haar alleen en koesteren en verplegen haar, hoewel zij reeds bemerkt hebben, dat de oorzaak van ÇAKUNTALAAS onpasselijkheid niet in de hitte van den dag, maar in de liefde voor den Koning te zoeken is. Zij dwingen haar tot eene bekentenis. Na die vernomen te hebben, roept eene van beiden uit: »geluk, »vriendin! Uw hartstogt is gepast. Werwaarts anders »stroomt eene groote rivier dan naar den oceaan?"

Na het vertrek van ÇAKUNTALA naar haren echtgenoot, is haar vader KÂÇYAPAS in eene zeer treurige gemoedsgesteldheid; doch hij schept weêr moed bij deze gedachte: »Eene dochter is toch een goed, dat ons niet in eigendom

»behoort. Nu ik haar den echtgenoot heb toegezonden, is »mij het hart verligt geworden, alsof ik een mij toever»trouwd pand had wedergegeven."

De Koning is in zijn paleis en hoort het gezang zijner vrouwen, doch is bovenmate bedroefd, want hij weet: »dat »ook de gelukkige mensch, wanneer hij iets schoons ziet, »of zoete toonen hoort, een hevig verlangen gevoelt. Dit »komt zeker daar van daan, dat hij zich in den geest, uit »zijn vorig leven, hartstogtelijke gebeurtenissen herinnert, »die in zijn gemoed bleven vastgehecht, zonder dat hij er »vroeger iets van geweten hebbe."

De komst van ÇAKUNTALA is den Koning bekend gemaakt, zonder dat hij weet, wie zij is. Hij is verdiept in bezigheden en zegt: »iedereen is verheugd, wanneer hij het »verlangde verkrijgt; erlangen echter koningen hun wensch, »dan volgt er maar smart. Het verkrijgen van het gewensch»te stilt slechts het verlangen: het behouden van het ver»kregene veroorzaakt zorg. De heerschappij is gelijk een »zonnescherm dat men met zijne hand vasthoudt: het kan »geene groote vermoeidheid verdrijven, en geene nieuwe »vermoeijenis veroorzaken." — Daarop zegt een zijner kamerlingen: »Niet gedachtig aan uw eigen genoegen, hebt gij »dagelijks verdriet om der menschen wille: doch dit is uw »lot! Immers de boom verduurt in zijn top de meest bran»dende hitte en verzacht met zijne schaduw den gloed van »hen, die zich onder zijne beschutting hebben gesteld."

Nog een paar beelden, ten slotte, uit de zamenspraak van ÇAKUNTALAAS begeleiders bij hun komst in het paleis van den Koning! — Daar zien zij allen in genoegen leven: doch zij-zelven zijn droevig gestemd. Een van hen zegt: »Ik beschouw de hier aan vreugde overgegevene menschen, »als hij die gewasschen is, den gezalfde, als de reine den »onreine, als de ontwaakte den slapende, als de vrij rond»wandelende den gebondene." — Een ander zegt tot den huispriester, die hem op den Koning wees, nadat deze den regterstoel had verlaten. »De boomen krommen zich, als »de vruchten er aan komen; de wolken dalen, als er op »nieuw water bijkomt: edele menschen worden door het

»geluk niet overmoedig." — Het stuk is zoo rijk aan nieuwe, voortreffelijke beelden, dat wij de grenzen onzer verhandeling verre zouden overschrijden, indien wij ze allen; ware het ook maar vlugtig, wilden doorloopen. Deze proeven mogen voldoende zijn, om ons te overtuigen, dat KALIDASAS een oorspronkelijk dichter is.

Gaan wij thans over tot de beschouwing der gevolgen, die noodzakelijk er uit voortvloeijen, dat de *Indische* stukken, voornamelijk dit stuk, alleen voor de beschaafden onder de beide eerste Klassen der *Indische* zamenleving verstaanbaar waren. Het eerste gevolg is natuurlijk, dat de dichter en dus ook zijn dichtstuk, beschaafd zijn. Dit blijkt ons voornamelijk uit de karakters van de beide hoofdpersonen: den edelen Vorst DUŚJANTAS en de onschuldige maagd ÇAKUNTALA. Slaan wij derhalve hunne handelingen nog een oogenblik gade. Den Koning stelt de dichter niet voor als een *Oostersch* Despoot, alleen handelende naar de ingeving van zijn wil; maar als een verstandig, zachtaardig, regtschapen Vorst, die voor niets ter wereld eenig onregt zou willen doen en steeds in pligtsbetrachting zijn hoogste heil vindt. Daardoor liggen al zijne daden als in een verheven gloed, en waar hij schijnt te dwalen, is dit alleen toe te schrijven aan eene Hoogere Magt, aan welke hij onderworpen is, en het maakt niet de minste inbreuk op zijn karakter. ÇAKUNTALA is eene schoone bloem en een toonbeeld van onschuld. Overal waar zij verschijnt, krijgt alles eene liefelijke tint, en daardoor wint zij de harten harer hoorders; daarin ligt hare verdediging, wanneer ze schijnt te ligt op eens Vorsten woord te hebben gebouwd; daarom neemt men haar in bescherming, wanneer zij door allen verstooten wordt; daarop rust het mededoogen, waarmede zij ieder vervult. Naar deze hoofdtrekken zijn alle handelingen der personen afgemeten. De Koning ziet ÇAKUNTALA voor het eerst, verscholen achter een boom, terwijl zij bezig is met bloemen en jonge boomen te verzorgen, en wordt met liefde voor haar vervuld; doch hij vermant zich: zijn edel gevoel doet zich hooren; een kluismeisje is den Koning, volgens de *Indische* wetten en de *Indische* godsdienst,

verboden: hij, een *Oostersch* Vorst, die alles naar zijn oppermagtigen wil kan beslissen, staat wel een oogenblik in beraad; doch zijne betere natuur triomfeert. Na het eerste gesprek is ook ÇAKUNTALA den Vorst genegen. Doch hoe worden nu beider gevoelens aan het licht gebragt? De Koning beschermt de offerhanden der kluizenaars, en hoort daar bij toeval een gesprek tusschen ÇAKUNTALA en hare beide vriendinnen, waaruit hij verneemt, dat ook zij genegenheid voor hem koestert. Daarop komt hij te voorschijn, en maakt zich aan haar bekend. Hoe schoon, hoe fijn begaafd heeft de dichter den knoop van het drama ingekleed? Wij twijfelen of dit wel op eene andere wijze had kunnen geschieden, zonder des Konings gedrag afschuwelijk, of ÇAKUNTALAAS lot onmogelijk te maken. DURVÂSAS' vloek heeft den Koning de zinnen beneveld, alles voor hem in vergetelheid gedompeld, en zijn gevoel met een waas omtogen. Daarin is het fijn gevoel en de hooge beschaafdheid des dichters niet te miskennen, dat hij toont, hoe menige edele daad somwijlen door eene hoogere magt wordt belemmerd, om haar later des te luisterrijker in een helder licht te stellen. Dit zien wij nog meer bij de ontknooping. De ring is teruggevonden, de nevel van 's Konings gemoed is geweken; maar hoe, door wien en door wiens invloed vindt hij zijne gade en zijn zoon terug — de goden alleén konden deze wonderen te weeg brengen.

Een tweede gevolg, dat wij uit het gestelde kunnen afleiden, is wel zeker, dat de dichter, rekenende op zijne hoorders, niet al zijne verhevene gedachten heeft behoeven uit te werken; maar slechts noodig had, die als met den vinger aan te wijzen. Hiertoe mogen een paar voorbeelden dienen. Moet ÇAKUNTALA, toen zij op de wijze der *Gandârven* met den Koning in het huwelijk trad, bij zichzelven niet hebben gedacht: »ware het niet beter de komst »van mijn vader af te wachten?" — Zal ook niet aan ÇAKUNTALA, bij het verschrikkelijk tooneel van hare verstooting, waar de Koning haar en zijn kind de grootst mogelijke schande aandoet, vreesselijk in de ooren hebben geklonken de volgende les: »Vertrouw op geen verliefden Koning,

»al is hij ook de edele DUŠJANTAS! Door de betoovering »des tijds en der verwijdering, onder de kooren der prij»zende zangers, en in het gewoel van het hofleven, verlie»zen Koningen hun geheugen!" — Vol dergelijke leeringen is het geheele stuk, maar de dichter legt die evenwel niemand in den mond, omdat hij tot menschen spreekt, voor welke hij niet noodig heeft dit alles te verklaren.

Een derde en noodzakelijk gevolg van het gezegde is, dat het stuk voldoet aan de vereischten van eene gekruidde uitdrukking, zoo als ARISTOTELES dit noemt. De kleuren van dit drama, in juistheid en kracht van zeggen, in het treffende der vergelijkingen en in rijkdom van beelden, zijn zoo prachtig en schoon, als het klimaat van *Indië* alleen met zijne natuurrijkdommen die kon voortbrengen, en zoo als de *Sanskrittaal* alleen die kan inkleeden. — Zelfs *Griekenland* schijnt ons bij vergelijking arm te zijn.

Wij hebben, M. H.! de *Çakuntala* in hare oorspronkelijkheid en beschaafdheid beschouwd, en beamen, zonder aarzelen, het oordeel van GOETHE:

Willst du die Blüthe des frühen, die Früchte des späteren Jahres,
Willst du was reizt und entzückt, willst du was sättigt und nährt,
Willst du den Himmel, die Erde, mit einem Namen begreifen,
Nenn' ich, SAKONTALA, dich, und so ist alles gesagt.

Maar, mogte iemand vragen: dient deze voorlezing enkel om ons te doen berusten in het oordeel van GOETHE? of om de *Çakuntala* aan te prijzen? — Ik zou op het eerste neen moeten antwoorden, en op het andere, dat wij brieven hebben van HERDER, over de *Çakuntala*, die onze aanprijzing overbodig maken. Maar welligt zal men zeggen: gij wildet de *Çakuntala* meer algemeen bekend maken? Ook dat niet, M. H.! want Professor HAMAKER schreef reeds eene voorlezing over de *Çakuntala*. Wat is dan uwe bedoeling geweest? Ik antwoord: het geeft een zeker genoegen, als men niet behoeft af te wijken van de meeningen van geleerde mannen en zelfs nieuwe bewijzen vindt voor hetgeen door hen is gezegd. Het oordeel van GOETHE, HERDER, HAMAKER (toen hij 't stuk gelezen heeft, was hij de *Sanskrittaal* nog niet meester), is gegrond op de

Engelsche vertaling van JONES; maar ruim eene halve eeuw heeft zich de wetenschap met de *Çakuntala* bezig gehouden en haar eene geheel andere gedaante gegeven. Nadat dus de *Çakuntala* gedurende eene halve eeuw de aanvallen der wetenschap heeft verdragen en afgeweerd, en uit den smeltkroes der kritiek schooner dan vroeger, en als gelouterd is te voorschijn gekomen: mogt de bekendheid met het gedicht in zijne oorspronkelijke taal wel het regt geven, om het oordeel dier mannen thans openlijk te herhalen, en daartoe koos ik deze gelegenheid. Vraagt mij iemand, waarom ik juist de gekozene gezigtspunten genomen heb, dan is mijn antwoord eenvoudig het volgende. Indien men in eenig dichtstuk vordert, dat er het gevoel niet koud bij blijve, en het verstand er in bevredigd worde, dan is dit inzonderheid het geval met een dramatisch gedicht, en door KALIDASAS' oorspronkelijkheid wordt het verstand bevredigd, en door zijne beschaafdheid het gevoel veredeld en verhoogd.

DE STAATKUNDIGE LANDVERHUIZING NAAR ENGELAND.

De kleine kolonie van staatkundige uitgewekenen te *Londen* vertoonde in den zomer van 1848, eene wonderlijke vereeniging van namen. Elke revolutionaire schipbreuk had er meer of minder rijke wrakken aan het strand geworpen: Absolutismus, Constitutionele monarchie, Socialismus, al de overwonnen scholen en partijen hadden er gelijktijdig hunne vertegenwoordigers. Te bezig met het puin van heden, om aan dat van gisteren te denken, vraagt men weinig naar den staat der ballingen aan gene zijde van het *Kanaal;* en toch het is de moeite wel waard, hen op die laatste pleisterplaats gade te slaan, vanwaar sommigen hunner misschien reeds morgen de bergtoppen der geschiedenis zullen bestijgen, terwijl anderen wegzinken in den stroom der vergetelheid.

Claremont staat natuurlijk boven aan onder de plaatsen, die in dat opzigt de aandacht tot zich trekken. De gevallen koninklijke familie, die nu laatstelijk dit verblijf verlaten heeft, om zich naar *Richmond* te begeven, leefde er zeer

ingetogen. Zonder zich binnen een ceremoniëel te sluiten, dat nimmer naar haren smaak is geweest, ontving zij niet dan met zekere terughouding de *Franschen*, wier namen haar aan de *Tuileriën* niet waren bekend geworden; want zij had tweeërlei te vreezen, òf de lastige huldebetooningen van ijdele nieuwsgierigheid, òf 't belangzoekend indringen van gevaarlijke projektenmakers. De huishouding te *Claremont* was op den eenvoudigsten voet ingerigt. Men hield er te naauwer nood vijf of zes bedienden; LODEWIJK-FILIPS had zelfs de kales, die hij bij zijne komst in *Engeland* gehuurd had, niet willen aanhouden. Elken zondag ging de familie in de minst bezochte Katholijke kapel de mis hooren, en begaf zich in een fiakker daarheen. Het middagmaal, waarbij de strengste spaarzaamheid heerschte, werd gezamenlijk gebruikt. Even als bij de burgerlieden te *Londen* dronk men er over tafel bier; de wijn was er eene zaak van weelde, die slechts somtijds bij het nageregt werd gebruikt. Al het overige was daarmede in overeenstemming. De prinsessen gingen in gemeene stoffen gekleed; zij droegen noch zijde, noch kant, noch kleinooden. Eene vereerende kieschheid, de wensch om de *Britsche* gastvrijheid, die ruimschoots in al wat de koninklijke verwonnelingen mogten noodig hebben, had willen voorzien, niet te zeer tot last te zijn, was de drijfveer dier spaarzaamheid, tot welke, wat men er ook van gezegd hebbe, niet de minste zucht om opgang te maken medewerkte. Verre van daar! De verbannen familie stelde er eene soort van eer in, zich van klagten te onthouden, die de kwaadwilligen misschien als een harer onwaardig beroep op het medelijden der Republiek hadden kunnen aanmerken. Op hare regtvaardigheid alleen, niet op haar mededoogen, maakte zij aanspraak. Het plaatsen in een dagblad, van een brief, waarin de Prins DE JOINVILLE, aan een zijner krijgsmakkers, van de geldverlegenheid sprak, die te *Claremont* heerschte, wekte in hooge mate het misnoegen op van LODEWIJK-FILIPS, MARIE-AMÉLIE en den Hertog VAN NEMOURS.

Kleine uitstapjes naar binnenslands of naar de zeekust uitgezonderd, was de levenswijs der ballingen zoo eentoonig mogelijk. De vischvangst was te *Claremont* het eenigst tijdverdrijf der Prinsen, die er zich ook geheele dagen mede bezig hielden. Hunne moeder, Koningin MARIE-AMÉLIE, voegde zich menigmaal bij hen, wanneer zij niet leed door ziekelijkheid, die weldra haar gewone toestand werd. De

vader verdeelde zijne drukkende werkeloosheid tusschen het lezen der *Fransche*, *Engelsche* en *Duitsche* dagbladen, en de verveling van het niets doen. De slag, die zijne staatkundige uitzigten zoo geweldig schokte, heeft nog pijnlijker gewerkt op zijne gewoonten, door hem de stof en den drang te ontnemen dier tot in het kleine gaande werkzaamheid, welke hem tot den minst rustigen van alle grond- en geldbezitters, en den grootsten papierbekladder van alle vorsten maakte. Ook is hij uiterst neerslagtig en zeer verouderd. KAREL X zweeg in zijne ballingschap over de gebeurtenissen; LODEWIJK-FILIPS daarentegen schept er behagen in daarover te spreken, en spreekt er ook menigmaal van met eene opmerkelijke onbevangenheid van geest. Door eene neiging, die eigen is aan het menschelijk hart, en, in zijn geval, ook van meer dan eenen kant geregtvaardigd wordt, ziet hij in elke der misrekeningen, wanorden, en rampen, die de omwenteling heeft doen geboren worden, eene verdediging van zijne staatkunde. »Had ik niet gelijk, toen ik hervorming weigerde?" is de aanmerking, die hij gedurig maakt. En inderdaad, te lang gewacht hebbende met toe te geven, was het hem beter ten einde toe weêrstand te bieden.

LODEWIJK-FILIPS helt sterk over om te gelooven, dat het monarchaal beginsel in *Frankrijk* heeft uitgediend. Hij acht geen enkelen speler sterk genoeg, om de partij, die hij verloren heeft, weder op te vatten. Met een voorkomen van ongeduld, soms wel van spotternij, hoort hij alle daarmeê strijdige meeningen aan, en daar de geest van tegenspraak er bijkomt, brengt de oude Koning somtijds aardige naklanken uit 1792 aan den dag. *Frankrijk*, met zijne dweeperij voor de gelijkheid, had, volgens hem, duizend redenen om een republikeinschen regeringsvorm te verlangen, terwijl het om duizend andere goede redenen de republikeinen vreesde. In Februarij had *Frankrijk* ongelijk met te wanen, dat dit slag van lieden reeds uitgestorven en de monarchie van 1830, waarachter het zich tegen de nablijvers van 93 verschanst had, niet meer een onmisbaar bolwerk was. Het gros des volks was overigens ditmaal zoo wèl onderwezen en geordend, dat de nieuwe regeringsvorm zich regelmatig had kunnen vestigen, het had daartoe aanvankelijk slechts eene verstandige en eerlijke rigting noodig gehad. LODEWIJK-FILIPS gelooft, dat hij 't die rigting had kunnen geven. »Als 1830 tot 1848 had kunnen uitgesteld blijven," zeide hij, »zou

de Republiek mij tot haren president hebben gekozen." Het sterkste bewijs, dat de monarchie in de gemoederen weinig wortel geschoten had, is, naar zijn oordeel, dat zij ditmaal gevallen is, zonder den wettelijken weg verlaten te hebben, en juist omdat zij, tot haar einde toe, op die baan is gebleven. De Koning dringt steeds met eene soort van vasthoudendheid op dit laatste punt aan. Men ziet duidelijk, dat daarin, volgens hem, de verdediging zijner nederlaag is gelegen, en dat dit als ware het de poort van eer is, door welke hij aan de blaam der geschiedenis denkt te ontkomen.

De republikeinsche strekking van het land niet ontkennende, meent LODEWIJK-FILIPS nogtans, dat zij niet tot eene omwenteling zou zijn gekomen, zonder de onverwachte rigting, welke het op den *boulevard des Capucines* geloste pistoolschot aan de Februarij-beweging gaf. Ook spreekt hij den naam van den welbekenden aanlegger dier moordlist nooit uit, dan onder bijvoeging van een schandwoord, waarvan in zijn mond het gemeene de kracht nog verhoogt. Volgens den ouden Koning bewijzen het uur, en de plaats der terging — beide zoodanig berekend, dat vrouwen en kinderen onder het uitgelokte vuur der soldaten moesten vallen, — de kar, die zoo juist van pas kwam om er de dooden op te laden, en 't geheele vertoon der bij fakkellicht rondgevoerde lijken, dat men met opzet dit afschuwelijk tooneelspel had voorbereid, waarvan alle de uitwerkselen met wreede schranderheid overdacht waren. Hij houdt zich overtuigd, dat wanneer dit ongelukkig tusschengeval de Nationale Garde niet had verbijsterd en verlamd, de Republiek, ofschoon in de denkbeelden tot rijpheid gekomen, nog een geruimen tijd had kunnen zien voorbijgaan, eer zij zich in de staatsinstellingen verwezenlijkte. De regeringsvorm van 1830 verzadigde, meent hij, den dorst naar vrijheid en gelijkheid zoo overvloedig, dat het genot der zaak nog lang het gemis van het woord had kunnen doen verdragen. Is dit zelfbegoocheling? Daar gedane zaken geen keer hebben, zouden wij wenschen, het te kunnen gelooven; maar men moet wel erkennen, dat tot heden toe het woord niet veel bij de zaak gevoegd heeft. De veroverde staatkundige vrijheid heeft niet veel anders gediend, dan om den staat van beleg weder in eere te brengen. Ten aanzien der gelijkheid, is de wijs van handelen zeker veel veranderd, doch

daarmede is men noch veel noch snel vooruitgegaan. Welk een ontzettenden spoed de Februarij-regering gemaakt heeft, om hen, die iets bezaten, te verarmen, de Julij-regering maakte er geen minderen om hen, die weinig bezaten, te verrijken. Van 1830 tot 1847, dit mag niet vergeten worden, waren de staatsinkomsten, ondanks het afschaffen of verminderen van verscheiden takken der indirecte belastingen, met bijna 40 percent vermeerderd, eene vermeerdering, die in geenerhande merkbare verhouding met die der bevolking staat, en dus noodwendig een daarmede overeenkomenden vooruitgang in het verbruik — dat is in de welvaart der belastingschuldigen; en in de voortbrenging — dat is in hun vermogen aanduidt. Nu is het niet moeijelijk te begrijpen, dat die verbazend sterke vooruitgang voornamelijk bij de mindere volksklassen plaats had. In de eerste plaats toch, met opzigt tot het verbruik, is het blijkbaar, dat de rijke of ook slechts de gegoede volksklassen een maximum van behoeften hebben, hetwelk zij, nog rijker of gegoeder wordende, weinig of niet te boven gaan; zoodat zij, bij voorbeeld, in den eenen of den anderen toestand steeds nagenoeg dezelfde hoeveelheid wijn, koffij, laken en linnen koopen. De ontzettende ontwikkeling, die zich van 1830 tot 1847 in het verbruik geopenbaard heeft, bepaalt zich derhalve bijna geheel tot de werkende klasse. Gedurende dit tijdperk is alzoo de klasse der arbeidslieden op den weg van welvaart sneller vooruitgegaan dan de rijke of gegoede klassen, die bijna op dezelfde hoogte bleven. Wat van den anderen kant de voortbrenging betreft — dien thermometer van het inkomen der bijzondere personen — hebben wel is waar de rijke of gegoede klassen eene merkbare beweging voorwaarts gemaakt; doch ook hier is vergelijkender wijs het voordeel aan de zijde der mindere klassen. De voortbrenging toch laat, op weinige uitzonderingen na, minder winst aan den kapitalist, die er de beweegkracht, dan aan den arbeidsman, die er het werktuig van is. Onderstellen wij eens, dat een kapitalist aan eenen landbouwer 100 francs voorschiet, en dat deze ze gebruikt om eenen akker met vlas te bezaaijen; dan zal die oorspronkelijke waarde van honderd francs, in den loop des jaars, door hervorming van het te veld gestaan hebbende vlas in geweven linnen, met eene andere waarde van 1000 tot 1200 francs zijn vermeerderd, die onder de gedaante van werkloon zich

over de veertig of vijftig arbeidslieden zal hebben verdeeld, die tot deze hervorming hebben bijgedragen. Bij slot van rekening zal de kapitalist, die zijne 100 francs geleend heeft, uit de geheele verrigting slechts een interest van 3 of 4 francs getrokken hebben, terwijl elk der werklieden, de een door den ander gerekend, er een loon van 24 of 25 francs uit zal hebben verkregen. Soortgelijke voorbeelden zou ik tot in het oneindige kunnen aanvoeren. Verschaft nu de voortbrenging meerdere winst aan den werkman dan aan den kapitalist, zoo is dit blijkbaar even zoo ten aanzien der vermeerdering van voortbrenging. Met betrekking tot het inkomen, even als tot de welvaart; in gekapitaliseerde gegoedheid, evenzeer als in uitgegeven gegoedheid, hebben dus de lagere klassen, onder de vorige regering, meer verworven dan de hoogere. Hetgeen hieruit volgt, springt in het oog. Zal niet, hoe groot de afstand ook zij, dien de rijke den arme vooruit is, die ruimte vroeger of later doorloopen zijn, zoodra het is uitgemaakt, dat de laatste met grooter schreden voorwaarts gaat dan de eerste? Voerde dus een regeringstelsel, dat zulke uitkomsten te weeg bragt, niet regtstreeks tot gelijkheid?

De statistiek der aanslagen in de grondbelasting, die het getal der eigenaars niet aangeeft, maar getrouwelijk de dobberingen van den eigendom aanduidt, levert ons een opmerkelijk corollarium van deze te zeer onopgemerkt geblevene wet van den stoffelijken vooruitgang. Van 1835 tot 1842, dat is in een tijdvak van zeven jaren, is het getal der aanslagen in de grondbelasting vermeerderd in eene rede, die naar de grootte dier aanslagen verschilt tusschen de 5 pCt. en 22 pCt. Natuurlijk hebben de eigendommen eene strekking om zich te verdeelen, naarmate de bevolking vermeerdert; maar de bevolking vermeerdert, in een tijdvak van zeven jaren, slechts met ongeveer 3 pCt. Dit overgroot verschil kan dus niet anders uitgelegd worden, dan door een snelle overgaan van het proletariaat tot die rangen, welke grondeigendom en vaste goederen bezitten. Had deze beweging door eenig toeval kunnen voortduren, dan zou de 20ste eeuw in *Frankrijk* nog slechts eigenaars en niet een eenigen geheel behoeftige hebben aanschouwd. God wil zeker zulk een overmatigen vooruitgang niet, en oorlogen, hongersnooden, republieken komen meer van pas, dan men wel denkt, om de te driftig vooruitstrevende menschheid tot de noodwendige ongelijk-

heid, die de Voorzienigheid gewild heeft, terug te brengen. Werkelijk gaan ook de arbeidende klassen, die in tijdperken van welvaart sneller vooruitgaan dan de rijke, in tijden van crisis sneller achteruit. Wanneer de stoffelijke werkzaamheid stilstaat, houdt de kapitalist alleen op rijker te worden of tast hoogstens zijn kapitaal aan; maar de verstandige en vlijtige werkman, die op het punt stond om eigenaar te worden, verteert wat hij bespaard had en vervalt in schulden. Is de storm voorbij, dan is ook de afstand, die beide van een scheidt, merkelijk vergroot; want de eerste, die een onbezwaard, hoezeer verminderd kapitaal, in handen heeft, begint terstond weder zijn vermogen te vermeerderen, terwijl de ander tot eenen soms zeer langen stilstand veroordeeld is, door de noodzakelijkheid, om tot afdoening zijner schulden te arbeiden, alvorens weder iets te kunnen opleggen.

Lodewijk-Filips, hoe partijdig hij in de vraag ook moge wezen, heeft dus eenigermate regt, wanneer hij beweert, dat zijne regering eene breede baan voor de denkbeelden van gelijkheid opende. Die regering, welke men zoo dikwerf beschuldigd heeft, dat zij eene geldäristocratie op de puinhoopen der adelsäristocratie wilde stichten, democratiseerde werkelijk den rijkdom, en bewerkte, zonder gewelddadigheid, zonder een eenig belang te krenken, integendeel ze alle begunstigende, eene omwenteling in den stand der dingen, niet minder diep doortastend, dan de verandering, welke die van 89 in de wetten had te weeg gebragt. En het was niet alleen als daadzaak, dat de regeringswijs van 1830 aan de bedoelingen dier radicalen, welke te goeder trouw waren, voldeed; maar ook hunne stoutste, hunne buitensporigste theoriën gingen door hare werking dagelijks in toepassing over, in hare handen een praktikaal, eerlijk en weldadig kenmerk aannemende. Terwijl zij het persoonlijk initiatief eerbiedigde en zelfs aanmoedigde, verwezenlijkte zij in zeer ruime mate het eerste grondbeginsel van het Socialismus, de tusschenkomst van den Staat. Onder de Julij-regering matigde de Staat zich geenszins het regt aan, om den kapitalist, ten behoeve van den nietsbezitter, te plunderen; maar hij schonk dezen laatste kapitaal door de instelling der spaarkassen, die bewonderenswaardige kapitalisering van den deelsgewijzen arbeid. Hij vorderde den rijken geene duizend millioen af, om ze onder de werklieden te verdeelen; maar hij wierp aan deze, onder de gedaante van publieke werken, tweeduizend millioenen toe, die nog an-

dere duizenden van millioenen uit de kassen der maatschappijen, der departementen en der gemeenten te voorschijn deden komen. Hij proclameerde geen regt op arbeid en op onderstand, maar, dat nog beter is, hij gaf arbeid, en hij zou onderstand gegeven hebben, door het oprigten eener pensioen-kas voor de werklieden, toen de omwenteling deze grootsche en vreedzame toepassing van het Socialismus eerst verbasterd en daarna verlamd heeft. Kortom, de monarchij van 1830, beginselen en uitkomsten, welke de Februarij-mannen onvereenigbaar hebben weten te maken, met elkander verbindende, heeft zeven jaren lang de organisatie van den arbeid zonder despotismus, de gelijkheid zonder uitplundering en de broederschap zonder snaphaanschoten verwezenlijkt. Welken vooruitgang onthield zij dan toch? Een eenigen, en daardoor juist is zij gevallen: de hervorming van het verkiezingstelsel. Maar was de dorst naar staatkundige regten bij het gros des volks dan zoo hevig als men heeft voorgegeven? In dat geval, dunkt mij, zou het zich dankbaar en vol geestdrift voor de revolutie hebben moeten toonen, maar het is daarentegen begonnen met weêrstand, om vervolgens over te gaan in onverschilligheid. Gebeurde daarenboven de hervorming van het verkiezingstelsel onder de oude regering niet dagelijks met de daad? De bovengemelde vermeerdering van het getal der aanslagen, in een tijdvak van zeven jaren, heeft tusschen de 10 en 22 pCt. bedragen, ten aanzien der aanslagen boven de 50 francs; dat is te zeggen, ten aanzien der kathegoriën, die met de onderscheiden trappen van het kiezerschap overeenkomen. Door den invloed van dien vooruitgang, die zich tot al de overige takken van den eigendom uitstrekte, is de lijst alleen der parlementaire kiezers, in vijftien jaren tijds, met zeven-en-zeventig duizend nieuwe namen vermeerderd, een cijfer vijf duizend namen grooter dan de vermeerdering, door de hervorming in 1831, die den kies-census met een derde verminderd had, te weeg gebragt. Was het dan een zeer beperkend regeringstelsel, dat zonder gekunstelde vergrooting, enkel door de werking zijner veerkrachtigheid, zoo wijd eene ruimte voor de ontwikkeling van het staatkundig leven opende? De groote, de eenige misslag der Julij-monarchij is geweest, dat zij door noodeloozen wederstand al de verdienste van eenen vooruitgang heeft laten verloren gaan, die, inderdaad, door haar-zelve plaats had. Nuttig of niet had de hervorming van het verkiezingstelsel het

gevaarlijke voorregt, dat zij aan al de oppositiën tot eene gemeenschappelijke vaan verstrekte. Moest dit niet eene veelbeteekenende waarschuwing voor de revolutie-regering geweest zijn? Zij had des te minder behooren te aarzelen, zich van dit wapen, dat men tegen haar keerde, meester te maken, daar zij het zonder gevaar had kunnen doen. De ondervinding had haar geleerd, dat de trapsgewijze optreding der het kiesregt ontberende kathegoriën, in den rang der kiezers, de behoudende meerderheid vergrootte, in plaats van haar te verminderen. Hoe dieper zij in de volksmassen, waar de partijen beweerden dat haar heimelijke verbittering wachtte, doordrong, des te sterker was zij geworden. Zal men nu voor de duizendste maal zeggen, dat deze meerderheid eene door kunst voortgebragte, dat zij de vrucht van omkooping was? Ware deze beschuldiging in den mond van hen, die haar inbragten, immer opregt geweest, dan zou men over zulk eene onverstandige verblinding moeten blozen. Het getal der parlementaire kiezers, die zelven slechts een onbeduidend deel van het kiezersligchaam waren, bedroeg tweemaal-honderd-en-veertig-duizend, van welke twee derden, dus honderd-zestig-duizend, voor de behoudende staatkunde stemden. Wat was nu wel voor elke wetgeving het getal der op te rigten ambten, der bevorderingen, die naar welgevallen verleend konden worden, der voorregten, welke men in het bepalen der rigting van gemeenschapswegen kon toekennen, der gunsten van allerlei aard, die meer of min van de regering konden afhangen? Breng ze, zoo gij wilt, op tien duizend, een getal dat alle grenzen van het mogelijke te boven gaat. Om tien-duizend kiezers te winnen, zou dan de regering genoodzaakt geweest zijn, er telkenmale meer dan tweemaal honderd-duizend af te wijzen en te belgen; de behoudende meerderheid zou derhalve al gedurig hebben moeten verminderen in plaats van te vermeerderen; ten ware men zou willen onderstellen, dat meer dan honderd-duizend verkochte, maar nog niet betaalde conscientiën welwillend er in toegestemd hebben, vijftien jaren lang de administratieve omkoopers crediet te geven.... Doch al verder, zal men, gelijk insgelijks geschied is, om van het toenemen der behoudende meerderheid reden te geven, zeggen, dat de onafhankelijke kiezers, moede en vol weerzin, zich gedurig meer van deelneming aan de verkiezingen onthielden en dus telkens ruimer veld aan de omgekochte kiezers overlieten?

Hier, zoo als overal elders, kunnen cijfers antwoorden. De verhouding der stemmenden tot de ingeschrevenen, die in 1831 slechts 75 pCt. was, is trapsgewijs in eene aanhoudende progressie, welke slechts eene eenige maal, in 1842, heeft stil gestaan, omdat toen de stemmingstijd met den veldärbeid van den oogst zamenviel, gestegen tot 83 pCt., hetwelk de verhouding van 1846 was. De toeneming der meerderheid hield dus gelijken tred met den ijver en niet met de afmatting der partijen. Uit welk een oogpunt men de uitkomsten der verkiezingen gedurende de zeventien laatstverloopene jaren beschouwen moge, de Julij-regering had meer redenen om de hervorming van het stelsel aan te nemen, dan er voor te vreezen.

Lodewijk-filips verdedigt zijn weêrstand tegen eene hervorming, welke de deur voor eene onbeperkte verlaging van den kies-census opengesteld zou hebben, met de houding der legitimisten. Volgens hem hadden de legitimisten zich nimmer als overwonnen beschouwd. Zoo zij als op zich-zelve staande partij wel niet te vreezen waren, zij waren het nog als mogelijk bestanddeel eener Coalitie; als in staat om, op een gegeven oogenblik, aan de republikeinen, die reeds de arbeidende klassen in hun belang hadden, het toevoegsel der landbouwende klasse aan te brengen, die zij door een geveinsd liberalismus blinddoekten, en van den anderen kant tegen de gevaren van zulk een verbond konden gerust stellen door den aard hunner belangen, die meer dan eenige andere tot behoud van het eigensdomsregt strekten. Ziedaar waarom de gewezen Koning dacht, dat men nog langen tijd den invloed op de verkiezingen tot den middelstand beperken moest, welks meerderheid evenzeer afkeerig was van de legitimisten als van de republikeinen. Hij verwijt deze klasse, dat zij hare rol niet begrepen heeft. »Het heeft mij niet mogen gelukken," zeide hij, »van den burgerstand eene staatspartij te maken."

Droevig bezorgd is lodewijk-filips voor de toekomst zijner zonen. Komt hij eenmaal op dit onderwerp, dan zet hij, met eene zekere bitterheid de militaire diensten, die zij bewezen hebben, en hunne onverantwoordelijkheid voor de daden van zijn bewind, tegenover het decreet, dat hen tot eene soort van burgerlijken dood heeft verwezen. Kort na de maand Junij waren er bij het toenmalig hoofd van het uitvoerend bewind stappen gedaan, om de uitlevering van der prinsen

goederen te verwerven: »Het kan geen kwaad," zou, zegt men, het antwoord geweest zijn, »dat de Prinsen arm zijn, zoo als ieder het hier is; het is zelfs goed, dat zij het nog iets meer zijn." — Die woorden, toen zij aan den gebannen Koning werden overgebragt, gaven van zijnen kant aanleiding tot menige schampere uitdrukking, waarin het verwijt van ondankbaarheid dikwijls voorkwam. Van al de uit *Afrika* gekomen generaals, welke de Junij-gebeurtenissen op het staatstooneel gebragt hebben, was het hoofd van het uitvoerend bewind (de Generaal CAVAIGNAC), volgens LODEWIJK-FILIPS, het minst voor die opperste rol berekend. Hij kende hem slechts krijgsbegaafdheden van den tweeden rang toe en weinig geschiktheid voor een staatsman. De Heeren BÉDEAU en CHANGARNIER, deze laatste vooral, dien hij met groote kennis van staatsbestuur begaafd acht, kwamen hem voor, veel beter geschikt te zijn om den toestand te beheerschen.

Wat de leden der provisionele regering betrof, deze vond LODEWIJK-FILIPS meestal beneden alle kritiek. Zelfs den Heer DE LAMARTINE bewees hij in zijn oordeel geene genade. De welsprekende nietigheden van den beroemden dichter waren inderdaad ook niet geschikt, om hem veel achting te verwerven in den geest des ouden Konings, wiens klassiek positivismus reeds verscheiden jaren geleden omtrent hem dit pittoresk gevoelen geuit had: »Ik wist reeds dat de Heer DE LAMARTINE vrij middelmatige verzen maakte, maar ik had niet gedacht dat hij zoo weinig beduidend was in het stuk van staatkunde!" — De oratorische wonderlijkheden van den Heer CAUSSINIÈRE, de herbergs-herinneringen van den Heer FLOCON en de »hof-bulletins" van den Heer MARRAST hebben meer dan eens het voorregt gehad, de rimpels van het voorhoofd van LODEWIJK-FILIPS te verdrijven. Zelfs het vrouwelijk gedeelte der provisionele regering stond, in dien zin, te *Claremont* in niet geringe gunst, en de bekende uitroep van eene der groote dames van 1848, toen zij voor de eerste maal met verrukten blik de mollige kussens van een koninklijk rijtuig begroette: »zie zoo, nu zijn wij prinses!" is zelfs voor den zwaarmoedigen ernst van MARIE-AMÉLIE te erg geweest.

Tegenspraak verdraagt LODEWIJK-FILIPS ongaarne; maar hun, met welke hij spreekt, valt een eerbiedig berusten nog al ligt, want is het onderwerp hem naar den zin, dan neemt hij volgaarne den last van het spreken geheel

op zich alleen. In zulk een geval denkt hij eer overluid, dan dat hij praat. Zijn spreken, steeds vloeijend en juist, heeft echter een zekere tint van oudemans-breedvoerigheid aangenomen. De jaren des ouden Konings, de plotselinge verandering in zijne levensgewoonten, het inslaan des onweders, dat hem zoo eensklaps uit zijne tot op het laatste oogenblik misleide gerustheid deed wakker schrikken; dit alles heeft de krachtige springveren van dat zoo veel omvattend en zoo uitnemend praktisch verstand een weinig ontspannen, zonder ze te verslappen.

Het voorkomen der Gravin VAN NEUILLY is dat van gelatene berusting; eene berusting, waarin iets doorstraalt, dat zachtmoedig tevens en trotsch is, als ware het een gemengde wederglans van godvruchtige nederigheid en gekwetste fierheid. Te *Claremont* even als aan de *Tuileriën* scheen de staatkunde datgene te zijn, waarmede MARIE-AMÉLIES geest zich het minste bezig hield; zij wilde slechts Koningin zijn door weldadigheid. Evenwel kon men uit enkele, niet geheel bedwongene uitberstingen van dit zoo ernstig gemoed afleiden, dat, zoo MARIE-AMÉLIE *Frankrijk* bestuurd had, het koningschap niet gevallen zou zijn zonder ten minste het zwaard getrokken te hebben. Het bekend worden der correspondentiën, welke de eerbied van sommigen, de nieuwsgierigheid van anderen bij het plunderen der *Tuileriën* gered heeft, zal misschien te eeniger tijd een belangrijk licht werpen op deze weinig opgemerkte zijde van het karakter der Koningin. Het is ons veroorloofd geweest verscheiden brieven te lezen, door haar aan den Prins VAN JOINVILLE, destijds op eenen togt afwezig, geschreven, en in welke zij, tusschen beide gezegd, den jongen zeeman over zijne traagheid beknorde, en hem noopte de studiezucht en vlijt van zijnen broeder, den Hertog VAN AUMALE, ten voorbeeld te nemen. Te midden van de aandoenlijke beuzelkout der moederlijke teederheid, straalden hier en daar korte beoordeelingen door, welke men zou hebben kunnen wanen, aan een mannelijk genie ontsnapt te zijn; denkbeelden van zonderlinge kracht en bondigheid, die voor oog en oor, als ware het, gematérialiseerd werden door de vaste en stoute schrifttrekken dier zestigjarige hand, en door de karige beknoptheid der uitdrukking.

Onder al de leden der familie ORLEANS is de Hertog VAN NEMOURS wel de kalmste. De soort van eenzame verlatenheid, waarin hij leefde, op de trappen zelven van den troon,

het bewustzijn der onbillijke partijdigheid, die hem in den geest der menigte zoo verre achter zijne broeders stelde, hadden hem als ware het op de droefenissen der ballingschap voorbereid. Misschien heeft zijne gelatenheid eene nog dieper liggende bron. Zoo ik niet vreesde, eene zeer teedere, bijna aan het oog ontsnappende tint van het karakter des gewezen vermoedelijken regents te overdrijven, zou ik bijna zeggen, dat hij de legitimist der familie is. De Hertog VAN NEMOURS, dit is eene daadzaak die door allen, welke hem gekend hebben, bevestigd wordt, zou in den grond zijner ziel liever een Algemeen Stedehouder des rijks dan eenen Koning der *Franschen* tot vader gehad hebben, en op een toon van bijgeloovige overtuiging voorspelde hij den val van een gezag, op het welzand van het revolutionnaire regt gegrond. Vandaar misschien de sporen van koelheid, die men hem verweet, en de meer onbaatzuchtige dan versmadende onverschilligheid, waarmede hij verzuimde naar de volksgunst te dingen. Deze bijgedachte, die den Hertog VAN NEMOURS vervolgde, heeft overigens nimmer aan zijne opregte verknochtheid als prins en als zoon te kort gedaan, en LODEWIJK-FILIPS heeft steeds in hem een onbegrensd vertrouwen gesteld. Had misschien de oude Vorst den kleinen karaktertrek, waarvan ik zoo even gesproken heb, doorzien, en was het ook daarop, dat hij in vaderlijke welwillendheid zinspeelde, toen hij, nog niet lang geleden, aan een lid der oude meerderheid zeide: »NEMOURS was, van al mijne zonen, mijnen armen ORLEANS niet uitgezonderd, de bekwaamste tot het bestuur van eenen Staat; *maar hij had een Aartshertog geboren moeten zijn.*" In zijne hoedanigheid van oudsten zoon had de Hertog VAN NEMOURS thans de teugels van het beheer der kleine kolonie te *Claremont* opgevat.

De Prins VAN JOINVILLE en de Hertog VAN AUMALE, die de publieke meening als hare gunstelingen behandelde, hebben veel meer te betreuren. Zij hadden echter, zonder al te groote aandoening te laten blijken, en als eene ligt begrijpelijke revolutionnaire noodwendigheid, het verbanningsdecreet vernomen, dat de provisionele regering tegen hen uitgevaardigd had. Daarentegen heeft de onvoorwaardelijke bekrachtiging, door de Nationale Vergadering aan dat decreet gegeven, hen diep bedroefd. Zij hadden, zoo al niet tot hunne terugroeping, dan toch tot eene verzachting van den maatregel, die hen trof, gerekend op de groote en zoo sterke

réactie, die zich in de kiescollegiën tegen de uitsluitende en gewelddadige staatkunde der republikeinen van den vorigen dag had opgedaan. Deze eerste indruk, door den Hertog VAN AUMALE allengskens te boven gekomen, is bij den Prins VAN JOINVILLE in eene soort van ligt tot drift overslaand heimwee ontaard, welks oorzaak in het karakter van den jongen admiraal en in zijnen ziekelijken toestand moet gezocht worden. De Hertog VAN AUMALE weet in en met zichzelven te leven; maar de Prins VAN JOINVILLE heeft het uitwendige leven noodig. De eerste zou in alle standen en omstandigheden een man van studie en van het innig zielsverkeer wezen; de ander is de man van schitterende avonturen; en — die zelfde dorst naar uiterlijken luister, naar luidruchtige en glorierijke bedrijven, die bij het handelen helden kan maken, maakt ook, helaas! in werkeloosheid moedelooze zielen. De Prins VAN JOINVILLE poogt aan deze zedelijke onbehagelijkheid te ontkomen door duizende ontwerpen, die tot niet anders strekken dan om haar duidelijker te verraden. Beurtelings heeft hij er aan gedacht, om te trachten in de zeedienst der Vereenigde Staten te treden; om een uitgestrekt landbedrijf in *Amerika* te vestigen; om eene visscherij in *Schotland* te pachten. Eenigen tijd geleden schenen de Hertogen VAN NEMOURS en VAN AUMALE genegen om aan dit laatste ontwerp deel te nemen.

De Heeren GUIZOT, DUCHÂTEL en DUMON, de drie voornaamste Ministers van het bewind van 29 October, die hun verblijf aan de overzijde van het *Kanaal* gevestigd hebben, legden dezen zomer drie of vier bezoeken 's maands te *Claremont* af. De Heer GUIZOT bewoont, wanneer hij te *Londen* is, in de half-landelijke eenzaamheid der voorstad *Brompton* een bescheiden huisje, waar hij al den tijd, dien hij aan zeer uitgebreide betrekkingen ontrooven kan, aan de studie toewijdt. Op dit oogenblik is hij bezig bij zijne Geschiedenis der *Engelsche* omwentelingen nog twee boekdeelen te voegen, uitsluitend handelende over het republikeinsche tijdperk en over CROMWELL; verhandelingen, die ons treffende uitweidingen beloven over de gebeurtenissen van den dag. Twee andere deelen zullen later het werk van den Heer GUIZOT voltooijen. Maar hij bepaalt er zich niet toe, om de Februarij-revolutie slechts ter gelegenheid van iets anders te behandelen: een werk van hem over de *Democratie* in *Frankrijk* is van 't hoogste belang. De gewezen president van

den raad verdraagt de verdrietelijkheden der ballingschap met eene opgeruimdheid, die niet moeijelijk te begrijpen valt. *Engeland* toch is voor hem, wat letterkunde en godsdienst betreft, als ware het een vaderland; al wilde hij dit vergeten, dan zouden de blijken van eerbiedige hoogachting, waarmede de eerste staatslieden en geleerden van dat, in zijne nationale eigenliefde zoo uitsluitend met zich-zelf ingenomen en op alle buitenlandsch talent zoo naijverige land hem omgeven, dit elken dag aan zijne herinnering opdringen. — De regtmatige trotschheid van den Heer GUIZOT, die zeven jaren lang zijn kracht en bijna zijn genie als Minister heeft uitgemaakt, is overigens ruim genoeg, om hem voor de smert eener nederlaag te dekken. Men schrijft hem het woord toe: »Wij zijn afgetreden, en 's anderen daags was er eene revolutie." — In deze uitdrukking ligt geheel de man, en dit is ook werkelijk zijn staatkundig denkbeeld. LODEWIJK-FILIPS ziet bijna de geheele omwenteling in het geloste pistoolschot voor het *hôtel des Capucines*. Naar het gevoelen van den Heer GUIZOT was de omwenteling daar, op het oogenblik toen de Kroon tegenover het oproer kapituleerde; want van dat oogenblik af kreeg het oproer als ware het een wettig bestaan, en het land moest dengene verlaten, die zelf het land verliet. De Heer GUIZOT is daarenboven overtuigd, dat de omwenteling geene reden had om de grondslagen van het bestuur te veranderen; het bewijs daarvan is, dat zij geheel van initiatief, van alle eigen denkbeeld, zoo ten goede als ten kwade, ontbloot was — parodiërende, wanneer zij vernielen wilde, de thans doellooze hartstogten van 93; en vervolgens, schroomvallig en onbehendig, wanneer zij iets wilde opbouwen, de binnen- en buitenlandsche staatkunde der gevallen regering trachtende na te bootsen. Vooral was het in de buitenlandsche staatkunde, dat de Heer GUIZOT zulk een ongelukkige en onverstandige nabootsing meende te zien. — »De omwenteling heeft zich moeten getroosten," zeî de gewezen minister zakelijk, »met de Julij-regering te erkennen, dat, alles wel overdacht, vrede de beste voorwaarde was tot behoud van rust binnenslands en van invloed naar buiten; maar zij heeft dit stelsel »ten eenemale bedorven;" door het tot een eigendom der hartstogten te maken, waaraan zij hare geboorte te danken had. Het *Frankrijk* van de maand Julij »plantte de vrijheid in de wereld voort door middel der regeringen" en hierin slaagde het dagelijks, in *Spanje*, in *Duitschland*,

in *Italië*. Het *Frankrijk* der maand Februarij daarentegen heeft de vrijheid willen grondvesten door middel der volken, en wat is er nu gebeurd? De regeringen, ziende hoe wij zonder haar, en tegen haar, op hare eigene onderdanen werkten, hebben zich stilzwijgend tegen ons vereenigd. De volken, weinig gerust omtrent de buitenlandsche bedoelingen eener omwenteling, die van binnen de strekkingen der oude deed herleven, hebben onze roeping slechts ten halve beantwoord: onze denkbeelden van wanorde aannemende, maar niet ons bondgenootschap, en *Polen* en *Italië*, tot wier beschermers wij ons opgeworpen hadden, dragen reeds den last dier dubbele vijandschap. *Frankrijks* werking, die nog onlangs overal orde en vrijheid aanbragt, openbaart zich tegenwoordig niet anders dan als die van een onheil aanbrengend gesternte. Tegenwoordig zijn er, dank zij ons toedoen, in *Europa* niet anders meer dan »verzwakte regeringen, volken in regeringloosheid gedompeld, en onderdrukte nationaliteiten." Is dit tafereel wel te sterk gekleurd? Heeft niet, sedert Februarij, elke dag een nieuwe wond van onzen buitenlandschen toestand blootgelegd, onder de lappen van den purpermantel, waarmede LAMARTINE dien omwikkeld had? »*Frankrijk*," riep in zijne hoogdravende taal de schitterende dichter uit, toen hij voor de tweede maal verkondigde, dat de traktaten van 1815 hadden opgehouden te bestaan, »*Frankrijk* heeft zijne staatzucht ontwapend, maar niet zijne denkbeelden!" En *Frankrijk*, nog onder de bekoring zijner verwachtingen, heeft de uitdrukking eener edelaardige gedachte gezien, in hetgeen niets anders was dan de droevige belijdenis van eene staatkunde die van kunstmiddelen leefde. Juichte men toen niet in een dubbelen misslag? — Zekerlijk, thans te laken is gemakkelijker, dan vroeger te besturen. *Frankrijk* was in de magt eener geweldädemende partij, die van niets anders droomde dan geheel *Europa* in vlam te zetten. Het doel van den Heer DE LAMARTINE was: het vertrouwen dier partij te winnen, om haar des te beter te kunnen beteugelen; van dáár die officiële aanmoedigingen der revolutionnaire propaganda; en: voor de Mogendheden die aanmoediging te bewimpelen; vandáár het ongevergd afzien van alle denkbeeld van verovering. Doch hetgeen den man regtvaardigt, regtvaardigt de uitkomst niet. De nood, waaruit dit compromis voortkwam, heeft opgehouden; maar de nood, dien het veroorzaakt heeft, blijft, en het zou onvoorzigtig zijn, dien nood voorbij te zien, nu een

nieuwe staatkundige tijdkring zich opent. — Wat heeft men te weeg gebragt, met de staatzucht te ontwapenen? — Men heeft er den *Franschen* invloed mede ontwapend. — De traktaten van 1815 gaven *Frankrijk*, na 1830, door den val der magt, die ze aangenomen had, eene soort van territoriale schuldvordering op zijne naburen: die schuldvordering heeft men ongevergd verscheurd. Vorsten en volken, de laatsten met verwachting, de eersten met bevreesdheid, zagen onafgebroken naar het zwaard, dat *Frankrijk* over *Europa* opgeheven hield; maar dat zwaard is nu zonder voorwaarde of vergoeding in de schede gestoken. De Vorsten waren *Frankrijk* vroeger dankbaar, dat het den teugel niet vierde aan zijne gewapende staatzucht, en betaalden 't zijne belangeloosheid met bewilligingen, zoo binnen- als buitenslands. De volken, of zij absolutismus van binnen of onderdrukking van buiten te weêrstaan hadden, zochten steun in zijne, hunne nationale fierheid niet meer kwetsende propaganda, of verschansten zich achter de regten, die het bij 't eerste kanonschot van het Heilig Verbond kon doen gelden. *Europa* deed geen stap zonder den stoffelijken en zedelijken band te gevoelen, die zijn lot aan de denkwijs en wil van *Frankrijk* verbond — en die band is zonder eenige noodzakelijkheid verbroken. Is dat nog wel alles? Heeft nu *Frankrijk*, terwijl 't *Europa* naar welgevallen de staatkundige kaart van 1815 liet verschikken en vernoemen, ten minste bedongen dat de waarborgen behouden blijven, die de oude rangschikking der nationaliteiten 't verschafte? Verre van daar. *Duitschland*, welks verbrokkeling voor *Frankrijk* eene veiligheid was, dreigt nog steeds, op zijn oostelijken flank met al het gewigt zijner vijf-en-veertig millioen menschen te drukken, en — het heeft de eenheidszucht in *Duitschland* aangemoedigd! Met welk regt daarenboven zou het er tegen geprotesteerd hebben? Het erkende immers de traktaten van 1815 niet meer. Met welk regt zou het eene vergoeding gevorderd hebben voor het verplaatsen van het oude evenwigtspunt? Het had immers »zijne staatzucht ontwapend," en al had het dit vergeten, men zou het zich, te gelegener tijd, wel herinnerd hebben. Nu blijven nog *Frankrijks* denkbeelden over. Deze hebben luidruchtig genoeg hunnen omtogt door *Europa* gedaan; maar wat heeft *Frankrijk* er bij gewonnen, dat het overal revolutie gezaaid heeft? Verantwoordelijkheid zonder eer en voordeel, doch veelligt niet

zonder gevaar. Heeft *Frankrijk* misschien zijne propaganda versterkt, door haar van alle bijdenkbeelden van verovering of gewapende tusschenkomst te ontdoen? Ik twijfel er zeer aan. Gehaat bij de vorsten, omdat zij hen benadeelde; verdacht bij de onderdanen, omdat zij niet konden gelooven aan belangeloosheid bij zoo veel geweld; belagchelijk of trouwloos in de oogen der onderdrukte nationaliteiten, omdat zij niets kon voortbrengen, heeft die propaganda onverzoenlijke vijanden en niet eenen enkelen vriend aan *Frankrijk* bezorgd. Daar het, na Februarij, van vriendschappelijke onderhandeling met de Monarchiën afzag, had 't consequent moeten zijn. Van twee dingen één: 't had volstrekt niets moeten doen; dit zou voor het tegenwoordige den vrede verzekerd hebben, zonder voor de toekomst de handen te binden, of: 't had bij de verspreiding van gedachten ook daden moeten voegen; — het moest zijne denkbeelden ontwapenen, te gelijk met zijne staatzucht, of 't moest aan het gewapende denkbeeld de ondersteuning geven van de gewapende staatzucht. De provisionele regering was tot het eerste niet vrij genoeg, tot het laatste te zwak, dit is wel niet te ontkennen; maar men ontkenne dan ook niet aan den anderen kant die staatkunde, die, als tusschen twee takken vastloopende, niet vermijden kon, te gelijker tijd aan het buitenland bewilligingen te doen en toch *Frankryk* er mede in onmin te brengen; en die *Frankrijk* ontwapende, terwijl zij 't allerwege met haat omgaf — zulk eene staatkunde was achteruitgang en verval. De Februarij-omwenteling wantrouwde, met reden, de vorsten; het kon haar belang zijn, hunne vijandigheid onschadelijk te maken, door hun te huis werk te geven; dit zij zoo; maar was het ook geene reden te meer om het bezit te bewaren van alle bestaande voordeelen? Misschien zouden de vorsten getracht hebben, in schikking te komen, wanneer zij in 't beroep op de revolutionnaire denkbeelden eene hulpmagt van territoriale aanspraken gezien hadden! Van het oogenblik af, daarentegen, dat *Frankrijk* verklaarde, voor zich-zelven niets te verlangen, was het in hunne schatting niets meer dan een stelselmatig oproerzaaijer, die wanorde wenschte om den wil van wanorde. De provisionele bestuurders hadden het niet beter kunnen aanleggen, indien zij bedoeld hadden een strijd op leven en dood tusschen de *Europesche* Monarchijën en de Februarij-republiek te doen ontstaan. Bij de volken is de uitwerking

dier tweeslachtige houding, waarin terging en onmagt, grootspraak en vrees schenen door te stralen, nog verderfelijker voor *Frankrijks* veiligheid en invloed geweest. Zie *België* b. v., zijn innigsten bondgenoot! Met de eene hand heeft *Frankrijk* alle regt er op laten varen, terwijl 't met de andere opstand in zijne grenslanden stookte; nu wordt het er door gevreesd; maar niet gacht. Zie *Duitschland!* De omwenteling is er dadelijk overgegaan in het denkbeeld van éénheid, en voor *Duitschland* is de éénheid wapening aan den *Rijn*, behoud van het statu-quo in *Posen*, en verovering van *Italië*. Zie eindelijk *Italië*-zelf en *Polen!* Worden zij verwonnen, dan zullen zij *Frankrijk* de aanmoediging verwijten, die 't hun gegeven heeft; maar blijven zij overwinnaars, dan zullen zij 't geen dank weten voor eene zege, die 't geen snaphaanschot gekost zal hebben. De denkbeelden, die 't over *Europa* ontketend heeft, zonder het zegel er op te drukken van trouw of magt, zullen vergolden worden, door *België* met wantrouwen, door *Italië* en *Polen* met verachting, door *Rusland* en *Duitschland* misschien met kanonkogels. Nimmer, in een woord, zijn treuriger tegenstrijdigheden te zamen gekoppeld. *Frankrijk* drukt op geheel *Europa*, en nooit is het door geheel *Europa* meer verlaten geweest. Het heeft een duurgekochten vrede, met al de lasten en gevaren van den krijg. Kortom, zijn toestand is die van 1792 zonder grondaanwinst, maar niet zonder Coalitie. Dit denkbeeld van eene aanstaande Coalitie was nog onlangs aan gene zijde van het *Kanaal* vrij algemeen, en de Heer GUIZOT was geenszins onder hen, die er het minst geloof aan sloeg. Één ding mag 't kranke *Frankrijk* tot geruststelling strekken: dat *Europa* tegenwoordig nog erger krank is. Het gros des volks in *Frankrijk* heeft, als uit instinkt, de hartstogten teruggestooten, die men het uit hooger oorden poogde in te boezemen; zijne gematigde partijen herstellen zich als van zelven; zijne buitenlandsche staatkunde, in de handen der oude meerderheden terugkeerende, verliest meer en meer dien dubbelen stempel van onmagt en toorn, welken eene minderheid daaraan had opgedrukt. Terwijl *Europa* het jaar 93 parodiëert, neigt *Frankrijk* blijkbaar om 1830 weder te beginnen, en om, als vroeger, tegenover absolutismus en demagogie buitenslands, van binnen orde zonder gewelddadigheid, naar buiten vrede zonder zwakheid te vertegenwoordigen. Als ik zulke strekkingen

zich van zelven en als bij inblazing uit de regeringloosheid van Februarij zie ontwikkelen, komt het mij voor, dat de Heer nogmaals geneigd is om het oude spreekwoord van *Gallië* te regtvaardigen, en zich op nieuw *Frankrijk* genegen te toonen.

Onder de staatkundige schipbreukelingen van 1848 is het de Vorst VAN METTERNICH, die te *Londen* het meeste figuur maakte. Zijn hotel in *Eaton-square* is den geheelen zomer een bedevaarts-oord der mode geweest voor al het meest hoogadelijke en uitsluitende van het *Britsche high life*. De Vorst gaf geene feesten, »want," zeide hij los weg, »ik heb hier slechts mijn reis-huis." Zijn zoogenaamd *reis-huis* bestond uit een heirleger van bedienden. Inderdaad heeft de ballingschap voor hem veel van eene reize voor vermaak. In *Frankrijk* vergeet men hem wat al te zeer: in *Engeland* zoo wel als te *Weenen* blijft de Heer VAN METTERNICH de meest invloed hebbende en ijverigst geraadpleegde Staatsman der Monarchale staatkunde. Uit het diepst zijner afzondering bestuurt hij het hof van *Oostenrijk*, dat zonder zijne goedkeuring niets onderneemt; hij is de raadsman van den Czaar, met wien hij eene drukke briefwisseling onderhoudt; door tusschenkomst des Hertogs VAN WELLINGTON leidt hij de Tories en oefent zelfs eenen vermogenden invloed uit op de Whigs door middel van Lord PALMERSTON, die hem dikwerf bezoekt. Om dit alles houdt de Vorst VAN METTERNICH zich ook op eene zekere hoogte. De bezoeken, die men bij hem aflegt, beantwoordt hij niet, en hij gaat van deze strenge, zoo geheel *Duitsche étiquette* niet af dan ten aanzien van zijnen vriend, den Hertog VAN WELLINGTON. Met vrij goede gratie buigt de *Engelsche* Pairie haren trots naar die *Duitsch*-vorstelijke manieren; de nieuwsgierigheid draagt hier trouwens een weinig toe bij. Ieder zou zoo gaarne een woord, eene erkentenis van de Sphinx der absolutistische diplomatie opvangen, en hoopt hierop des te meer, daar de Sphinx, naar mate zij ouder werd, min of meer praatziek geworden is. De Heer VAN METTERNICH zet zich reeds gaarne als ware het neder om door de geschiedenis geportretteerd te worden. Ofschoon nog steeds een ontzettenden invloed op de werkdadige staatkunde uitoefenende, beoordeelt hij haar bijna met de onpartijdigheid van een afgetreden acteur, en versmaadt zelfs niet oningewijden inzigt in het geheim

der Coulissen te geven. Eens vroeg men hem, hoe hij er toch in geslaagd ware, ook de bekwaamste staatslieden de loef af te winnen: »Door altijd de waarheid te spreken," antwoordde hij. Zoo dat woord al niet vleijend is voor de Diplomatie, het is dat misschien toch wat al te zeer voor den ouden Diplomaat. Trouwens op deze verklaring is maar één ding aan te merken. De Heer VAN METTERNICH droeg inderdaad zorg, bijna altijd de waarheid te zeggen; alleenlijk zeide hij nooit de geheele waarheid, en verschafte zich aldus den roem der opregtheid, te gelijk met het voordeel der staatslist. Dit stelsel van mentale restrictiën bezigde hij bij voorkeur jegens de zaakgelastigden van zekere kleine *Duitsche* Regeringen, wier zucht om zich met alles te bemoeijen hij in de groote *Europesche* verwikkelingen vreesde, en die hij toch aan zich wilde verbonden houden, door het voorkomen te bewaren, alsof hij in niets handelde zonder hen.

Wat den Vorst VAN METTERNICH het meest gediend heeft, is zijn bijna wonderdadig geheugen. De onbeduidendste woorden van den man, wiens bedoelingen hij doorzien wil, prenten en rangschikken zich in zijnen geest, en werpen later een onverwacht licht op uitdrukkingen van ernstiger aard, waarvan hij belang heeft de ware strekking te doorgronden. De Vorst heeft in zijn kabinet ontzettend groote liassen van eigenhandig door hem geschreven papieren, die niets anders zijn, dan woordelijke opteekeningen der gesprekken, van welke hij gedurende veertig jaren nota genomen heeft. Welk eene rijke, onuitputbare mijn voor levensbeschrijvers! Het uitgebreidste dier schriften is het relaas eener Conferentie van zeven uren, welke hij te *Parijs* heeft gehad met NAPOLEON. Met kwalijk ontveinsde zelfvoldoening verhaalt de Vorst een der voorvallen van deze zamenkomst. Het gesprek, dat zeer kalm begonnen was, kreeg van de zijde des Keizers weldra den toon van eene steeds klimmende verbolgenheid, die, door de eerbiedige maar hardnekkige koelbloedigheid van den Diplomaat, eindelijk tot den hoogsten trap van gramschap werd gedreven. In het oogenblik zijner hevigste driftvervoering werpt NAPOLEON met geweld zijnen hoed op den grond, voor de voeten van den Heer VAN METTERNICH, die er koel het oog op slaat, en niet bukt om hem op te rapen. Het is voor ieder, die hem dit hoort vertellen, duidelijk, dat de *Duitsche* Staatsman minder waardeert, de magt van NAPOLEON te hebben doen

buigen, dan wel vroeger niet zelf voor de ijdelheid des Keizers gebogen te hebben.

Men heeft dikwerf de Heeren DE TALLEYRAND en VAN METTERNICH met elkander vergeleken. Beiden hebben liefhebberij en vaardigheid in kwinkslagen, en verstaan de kunst, om, zonder te kwetsen, met alle laatdunkende theoriën en hoogdravende gevoelens den draak te steken; doch met dit verschil, dat in de *bon-mots* van den eersten geestigheid, en in die van den laatsten gezond verstand den boventoon heeft. Overigens is er weinig overeenkomst in beider denkbeelden. De Heer DE TALLEYRAND was een twijfelaar; de Heer VAN METTERNICH is een man van vast geloof; waar de eerste slechts op menschen en zaken zag, ziet de ander, vóór alles, op beginselen. De *Fransche* Diplomaat spande zich-zelven gaarne vóór de zaak, met plan om te wisselen als zij niet langer kon dienen; de *Oostenrijksche* wist ook op zij te gaan, om de zaak voorbij te laten, wetende, dat hij, vroeger of later, wel weder zijne plaats zou vinden. Het verschil der middelstof, waarin zij werkten, heeft veel tot dit onderscheid van taktiek toegebragt. De Heer DE TALLEYRAND heeft onder drie regeringsvormen gediend, waarvan elk zijne verschillende noodwendigheden had; terwijl de Heer VAN METTERNICH, door de tot een spreekwoord geworden onbeweeglijkheid van *Oostenrijk* voor alle binnenlandsche verandering beschermd, veertig jaren lang, tegenover al de staatkundige omwentelingen van *Europa*, een en hetzelfde belang heeft kunnen vertegenwoordigen. De een hing van de gelegenheid af, de ander had den tijd tot medestander. De ontzettende en plotselinge schok, die den Heer VAN METTERNICH in ballingschap wierp, heeft zijn geduldig optimismus niet verzwakt. »Wanneer het beginsel valsch is," zegt hij, »dan is noodwendig de toepassing ongerijmd en onmagtig," en daar, volgens hem, in het staatsbestuur geen ander beginsel waar is, dan dat van het wettig gezag, ontkent hij, dat revolutionnaire beweging levenskracht en duur kan hebben. Als men hem de wet van vooruitgang tegenwerpt, glimlacht hij met een voorkomen van volstrekt ongeloof. »De vooruitgang in staatkunde," zegt hij, »loopt in eenen kring rond; hoe meer men vordert, des te nader komt men aan het punt, vanwaar men is uitgegaan." Volgens hem is de republiek van Februarij bestemd om, onder de algemeene verkleining

van menschen en zaken, den cirkel der oude te doorloopen; voor hem is 1848 niet anders dan 1793, maar met een omgekeerde lorgnet bezien; en daar hij in de verte een 1814 meent te onderscheiden, wacht hij met genoegen de komst af van den BONAPARTE der jongste revolutie, die in DE LAMARTINE reeds haren MIRABEAU, in LEDRU-ROLLIN haren DANTON, in MARRAST haren PÉTHION, en in PROUDHON haren BABOEUF versleten heeft. De beweging, die *Frankrijk* en *Europa* onderst boven keert, is, volgens den *Oostenrijkschen* Diplomaat, eene onvermijdelijke, laatste schommeling der Maatschappij, die, door het constitutionnele stelsel in hare vaart gestuit, de revolutionnaire proefneming ten einde toe voortzet, om vervolgens, en ditmaal vast en blijvend, tot het leerstelsel van het gezag terug te keeren. Hierin steunt hij, buiten zijn weten, een gevoelen van DE MAISTRE, die, in nog onuitgegevene brieven, onder de restauratie geschreven, herhaalde malen op het denkbeeld terugkomt, dat de eerste revolutie slechts de hoogere volksklassen heeft gekastijd, en eene nieuwe staatsomkeering de tuchtiging en de ontgoocheling tot het gemeen zou uitstrekken, hetwelk tot nog toe het eenige geweest was, dat uit de vroegere beroeringen voordeel getrokken had. De Heer VAN METTERNICH gelooft, dat de boetedoening ditmaal zoowel de vorsten als de volken treft. De laatsten zullen er den geest van oproerigheid, maar de eersten dien van zwakke toegeeflijkheid bij afleggen; geleerd hebbende, wat het kost een deel zijner regten op te geven.

(*Revue des deux Mondes.*)

BLADVULLING.

In den gruwelvollen tijd, toen de dienst der rede in *Frankrijk* algemeen was, hield de Procureur van den stedelijken raad van *Parijs*, CHAUMETTE, eene godslasterlijke redevoering, waarin hij, met de oogen ten hemel geslagen, uitriep: »Indien Gij bestaat, waarom zend Ge dan niet uwen bliksem, om mij te vernietigen!"

Eenige weken later werd hij naar de guillottine gesleept. Toen hij onder het mes lag riep eene zware stem uit het volk: »CHAUMETTE! daar is de bliksem des Allerhoogsten!"

MENGELWERK.

OVER DE OPVOEDING EN VORMING VAN HET MEISJE, VOORAL IN DEN MINDEREN STAND.

DOOR

M. D. VAN OTTERLOO.

Wat moet de jongen worden? — Eene gewigtige vraag, vooral voor u, Vaders en Moeders! die zonen onder uwe kinderen telt. Gewigtig, omdat het antwoord, 't welk gij er op geeft, over de bestemming en het lot, over het geluk of het ongeluk dier zonen beslist. Wie telt de zuchten en tranen door deze vraag zoo menigeen afgeperst? Wie de slapelooze nachten, in welke zij gedurig als een schrikbeeld te voorschijn treedt, altijd met méér nadruk en drang een antwoord eischende? Moeijelijk moge het zijn, dat antwoord te geven; gij, Vaders en Moeders! gij moet het geven. Heil u, zoo het blijkt in overeenstemming te zijn met den aanleg en het karakter, de neiging en geschiktheid van hem, dien het geldt. Te roekeloos wordt soms daar over heen gestapt; noch het een, noch het andere komt bij velen in aanmerking; — de jongen wordt niet, wat hij worden kan, maar wat Vader en Moeder meenen, dat hij worden moet. Dit doet menigeen zijne bestemming missen; dit is oorzaak, dat er zoo velen zijn, die zich niet op hunne plaats gevoelen; die hun dagelijksch werk verrigten wijl zij moeten, alleen om den broode; — niet met lust en liefde, om er in uit te munten en er in nuttig te zijn.

Wat moet het meisje worden? — Gemakkelijker schijnt deze vraag te beantwoorden; maar zij is toch niet minder gewigtig, en het kost ook niet minder moeite en zorgen, altijd in overeenstemming en naar den eisch van het antwoord te handelen. Evenwel zijn er velen, die het gewigt dezer vraag niet beseffen; die meenen, dat het niet noodig zij zoo veel werk van de meisjes te maken. — Ongelukkige

dwaling, die zoo vaak de noodlottigste gevolgen heeft. Die dwaling te helpen bestrijden is het doel van deze vlugtige beschouwingen en opmerkingen.

I.

Alles, wat in Gods schepping leeft, heeft eene bestemming; het bezit krachten en vermogens om daaraan te beantwoorden. Van alle op de aarde levende wezens is de mensch het voortreffelijkste. Hij bezit schoone en heerlijke vermogens, en is op de aarde geplaatst om aan zijne eigene en anderer volmaking te arbeiden. Hij is zich deze, zijne roeping bewust, en alzoo verantwoordelijk voor zijne daden en handelingen.

Onder twee zeer verschillende vormen vertoont zich de menschelijke natuur. Onderscheiden in ligchaamsbouw, aanleg, karakter en vermogens staan man en vrouw dáár, als het pronkstuk der schepping. Als mensch is beider bestemming één, als man en vrouw is zij zeer verschillende.

Sterk en krachtig naar ligchaam en geest voert in den man het verstand de heerschappij; hij leeft en werkt zoo wel voor de toekomst als voor het tegenwoordige. Zijne roeping is het, zich bezig te houden met alles wat nadenken, inspanning, moed, kracht en volharding eischt.

Zacht en teeder van aard leeft de vrouw onder den invloed van het gevoel; — méér dan de man laat zij zich besturen door den indruk van het oogenblik, zij redeneert minder, maar gevoelt des te levendiger, des te inniger. Dit maakt haar juist geschikt voor de groote opofferingen aan hare roeping verbonden. Die roeping is: geheel voor anderen te leven, altijd voor anderen te zorgen. Dit doet zij als meisje voor hare broeders, als vrouw voor haren echtgenoot, als moeder voor hare kinderen. — Zij is geschapen om lief te hebben; lief te hebben zonder eigenbaat, met onbezweken trouw en voortdurende warmte; — ook zelfs dán, wanneer hare liefde niet wordt beantwoord. — Zij moest »*eene hulpe zijn tegenover den man.*" In voorspoed is zij zijne dienares, in nood en lijden zijn steun, in leven en sterven zijne trouwe en vriendelijke geleidster.

Beperkt binnen den huiselijken kring, zijn hare werkzaamheden minder schitterend, maar niet minder gewigtig dan die des mans. Rijk of arm, gehuwd of ongehuwd kan en moet de vrouw het huiselijke leven veraangenamen en veredelen, heiligen en volmaken. Groot en verheven is die roeping, vooral in een tijd als de onze. Verbazende en ongedachte gebeurtenissen hebben alle maatschappelijke toestanden en betrekkingen wankelend en onzeker gemaakt; — alles verkondigt het luide, dat er zich eene nieuwe orde van zaken zal vestigen. Er zijn er, die van deze nieuwe orde heil en zegen verwachten, die gelooven, dat alles beter zal gaan dan het nu gaat. Ons is het niet gegeven te beslissen of die hoop al dan niet zal verwezenlijkt worden; — maar dit weten wij, dit is zeker, dat er vooruitgang noch verbetering is te denken of te hopen, als niet de vrouw het volle gewigt harer roeping beseft, als zij niet, in welken stand ook geplaatst, èn vermogen, èn wil bezit om haar te vervullen. — Het huiselijke leven legt den grond voor de denkwijzen en zeden, die Staten en Maatschappijen doen bloeijen of instorten. Overwegend en onmiskenbaar is dáár de invloed der vrouw op gevoelen en denken, op willen en handelen; — onberekenbaar blijft haar doen en laten op alle wisselingen en veranderingen, welke zich langzamerhand voorbereiden en ontwikkelen.

In ieder huisgezin, aanzienlijk of gering, moet de man het uitwendige, de vrouw het inwendige beheeren en besturen. — Al zijn zorgen en zwoegen voor de uitwendige welvaart zal weinig of niet baten, zoo niet het inwendige op de regte wijze wordt behartigd, zoo niet de vrouw met verstand en overleg te werk gaat, zoo zij niet ordelijk, spaarzaam en ijverig is. Wordt menig huisgezin door uithuizigheid van den man, door zijne grove verteringen, door zijn misbruik van sterken drank met eenen wissen ondergang bedreigd; er zijn er ook, die door de slordigheid, pronkzucht of noodelooze uitgaven der vrouw in eenen staat van kwijning verkeeren. Niet zelden herstelt de vrouw op eene haar geheel eigene wijze, 't geen de man bedorven heeft; —

door orde, zuinigheid en onvermoeiden ijver weert zij dikwijls den gevreesden slag af. Hoogst zelden, ja bijna nimmer kan de man aanvullen, wat der vrouw ontbreekt, noch de gevolgen van hare misslagen of van haar wangedrag voorkomen en verhoeden. — Hij kan en moet het noodige verwerven; zij moet het behouden en nuttig besteden.

Niet alleen de stoffelijke, ook de zedelijke welvaart des huizes hangt grootendeels van de vrouw af. Uit haren aard zedelijker en ingetogener dan de man is zij ook vromer en godsdienstiger. Zij heeft aanleg en takt om bij allen, die haar omringen, gevoel voor godsdienst en deugd op te wekken en levendig te houden. Ongemerkt weet zij in haar huisgezin het goede te bevorderen, met zachtmoedigheid en ernst het verkeerde tegen te gaan. Is zij-zelve goed opgevoed, zijn al hare krachten en vermogens behoorlijk ontwikkeld en gevormd, dan leeft zij als in eene reinere en zuiverder lucht; dan durft zich de ondeugd niet ongedekt in hare tegenwoordigheid vertoonen. Maar dan ook is haar invloed hoogst weldadig, dan kweekt en voedt zij, door les en voorbeeld, door woord en daad, die goede zeden, welke èn huisgezin èn Staat op den duur doen bloeijen en gelukkig maken. Zwaar en menigvuldig zijn de pligten, welke op de vrouw rusten. Hare deugden bouwen het huis op, hare ondeugden breken het af. Haar voorbeeld werkt terug op alle leden der familie: hare deugden zijn voor allen, wat licht en warmte voor de plant zijn; — hare ondeugden zijn als een vergif, dat langzaam maar zeker werkt, het schaadt allen, die er mede in aanraking komen. — De meeste ondeugden en ongeregeldheden der mannen hebben hare oorzaak in de slechte opvoeding, welke zij van hunne moeders ontvingen, of in de driften en hartstogten, welke andere vrouwen in jeugdigen leeftijd hebben opgewekt en gaande gemaakt. Geene wetten, geene instellingen kunnen op den duur het goede bewerken of in stand houden, zoo niet de vrouw in den huiselijken kring deugd en goede zeden voorstaat en in beoefening brengt. Vooral in de lagere standen; — want dáár mag met alle regt de zedelijkheid

der vrouw de zedelijkheid der familie heeten; — méér nog dan in de hoogere is dáár de geheele huishouding aan hare leiding overgelaten.

Eene verstandige, werkzame, godsdienstige vrouw is de ziel van het huisgezin. Kenden en vervulden alle vrouwen dáár hare pligten, dan zou er heil te wachten zijn van goede wetten en nuttige instellingen; — dan zou veel van hetgeen, waarover wij nu klagen, gaande weg verdwijnen of beter worden. Wij hebben eene nieuwe grondwet; — men belooft er zich gouden bergen van voor de welvaart en den bloei van Land en Volk. Maar zal zij aan die verwachting beantwoorden, zoo lang het meerendeel der middelstanden, door ijdele gloriezucht gedreven, de leefwijze en pracht der groote wereld naäapt? Zoo lang men wil schitteren en grooter schijnen dan men inderdaad is; zoo lang hier zedeloosheid, dáár losbandigheid, elders dronkenschap alle huiselijkheid den bodem inslaan, en den weldadigen invloed van het familie-leven vernietigen? Neen, zoo lang dit voortduurt is alle hoop op verbetering een vrome wensch. Zij is alleen te wachten van een terugkeeren tot het oude; — niet tot den ouden vorm van bestuur, maar tot de oude *Nederlandsche* deugden. Arbeidzaam, nederig, huiselijk, spaarzaam en godsdienstig staat ons volk dáár, als het Koningen de wet voorschrijft en schat bij schat verzamelt. Vrouwen! plaatst deze deugden weder op den altaar des huisgezins, en het nageslacht zal uwe gedachtenis zegenen!

De hoogste, de eigenlijke roeping der vrouw is moeder te zijn. — Nimmer vertoont zij zich grooter en edeler dan wanneer zij zich dien naam waardig maakt. Van het oogenblik dat zij moeder heet, leeft zij alleen voor haar kind. Zij gevoelt in zich eene kracht, welke zij vroeger niet kende. Haar kind is haar lust en leven; — haar arm is zijn wieg; hare borst zijn peluw; — des avonds doet haar lied den kleine inslapen; des morgens wachten hem, bij zijn ontwaken, hare liefkozingen; — haar bijzijn is zijn lust en leven; haar schoot zijn hemel. — Zij is de geleigeest van zijne onnoozelheid; de beschermengel van zijne onschuld. Hare zachtheid, hare teederheid en bovenal hare innige, belangelooze liefde ver-

zekeren haar eenen overwegenden invloed op de vorming van gemoed en karakter; hare wijze van doen, haar voorbeeld, hare lessen maken eenen blijvenden en nimmer uit te wisschen indruk. Met alle regt kon daarom NAPOLEON zeggen: »*de toekomst van het kind is het werk der moeder.*" Hij, de man, die in alles op eigen kracht steunde, dankte het der zijne, dat hij zulk eene verbazende hoogte had kunnen bereiken. — Menig voorbeeld kent de geschiedenis, 't welk den invloed der moeder, zelfs op de onbuigzaamste karakters bewijst. Ziet daar dien trotschen en hooghartigen Patriciër van het oude *Rome*, CAJUS MARCUS CORIOLANUS. Hij is uit zijne vaderstad verbannen: in een tijd van hongersnood wilde hij uit al zijne magt eene uitdeeling van koren onder het volk verhinderen. Hij zoekt en vindt eene schuilplaats bij de *Volscers* en overreedt dezen, den oorlog met *Rome* te hervatten. Dapper en ervaren krijgsman, als hij is, wordt hem het opperbevel over het leger opgedragen. Hij stelt zich aan het hoofd der vijandelijke benden; zijn togt naar *Rome* is een zegetogt; — weldra staat hij dreigende in de nabijheid der beangste stad. Een aanzienlijk gezantschap uit den Raad biedt hem de volledigste voldoening aan, smeekt hem de stad te sparen; — trotsch en weigerend is zijn antwoord. Eene schaar van priesters, omhangen met alle teekenen van hunne waardigheid, doet hem dezelfde bede; — ook zij worden smadelijk afgewezen. Schrik en vertwijfeling verspreiden zich nu door de stad; — alles is in angst en vreeze. Alleen eenige aanzienlijke vrouwen houden moed; — zij begeven zich naar VETURIA, de moeder, en VOLUMNIA, de vrouw van CORIOLANUS; zij bewegen dezen, zich met haar naar de legerplaats te begeven en eene laatste poging te wagen. — Met beklemde harten ziet het volk de vrouwenschaar de stad verlaten: zij nadert de legerplaats; VETURIA, de moeder, spreekt tot haren zoon, en CORIOLANUS, de trotsche, onbuigzame CORIOLANUS, verandert eensklaps in een gehoorzaam kind; — hij trekt met zijn leger af, en *Rome* is behouden.

De eerste verstandelijke en zedelijke opvoeding, het eerste

onderwijs behoort uitsluitend der moeder; — zij alleen kan beide op de regte wijze ter harte nemen en doen plaats hebben. Beter dan iemand anders weet zij de vermogens des geestes uit den slaap der bewusteloosheid te wekken, en ze daardoor geschikt te maken en voor te bereiden tot verdere ontwikkeling en vorming. Geen vreemde kan in de eerste jaren voor het kind zijn, wat de moeder is. — Wij juichen het toe, dat moeders, die om den broode de opvoeding harer kinderen moeten verwaarloozen; die, om eene kleine daghuur te verdienen, die kinderen aan zich-zelven of aan een gebrekkig opzigt moeten overlaten, gaande weg, in steden en aanzienlijke dorpen, meerdere gelegenheid vinden, om die kinderen naar bewaarscholen te zenden; — maar wij kunnen noch mogen het een verblijdend verschijnsel noemen, dat die bewaarscholen geheel van hare eerste bestemming ontaarden, en ook hare deuren openstellen voor kinderen van rijken en gegoeden, voor kinderen van moeders, die hare kinderen zelve konden opvoeden, als zij het wilden; — van moeders, die niet noodig hebben door zwaren handenarbeid een stuk broods te verdienen, maar die te zeer aan gemak en uithuizigheid verkleefd zijn, om zich met de zorg harer kinderen te belasten. — Dezen zijn harer roeping ontrouw; hare handelwijze ondermijnt het familie-leven, en verzwakt den liefdeband, welke de leden van hetzelfde gezin moet vereenen. En toch — treurig is het; maar het moet gezegd worden; — ook kinderen van moeders uit den meer gegoeden stand hebben in onzen onhuiselijken tijd behoefte aan eene zedelijke toevlugtsplaats; — in huis vinden zij die bijna niet meer; — daarom zende men hen dan ook, in 's Hemels naam, naar de bewaarschool (liever speelschool) waar zij althans kinderen mogen zijn; waar zij zich meer op hun gemak zullen gevoelen, dan in de kamer hunner moeder, of onder het opzigt eener *Bonne suisse*, kindermeid of hoe ze ook mogen heeten, die in de mode zijnde plaatsvervangsters der moederlijke zorgen. Menigmaal toch geven dezen door onhandigheid en onkunde een onherstelbaren knak aan de vrije ontwikkeling des geestes; en wat wel het ergste van allen is: — zij moeten, om niet

weggejaagd te worden, zich naar luimen en grillen schikken, en verzekeren daardoor aan de schadelijkste hartstogten en driften eene onbeperkte heerschappij. Beter dan nog de bewaarschool, die misschien naderhand eenen weldadigen invloed oefent op het inwendige leven van het huisgezin!

Gelukkig het kind, 't welk zijne eerste levensjaren doorbrengt onder de leiding eener verstandige en liefdevolle moeder. Gelukkig; — omdat hare zuivere, warme liefde zijn hart reeds vroeg voor liefde opent. Liefde is de grondslag van deugd en zedelijkheid, het beginsel en de voedster van alle godsdienstigheid, de kiem, uit welke later al het goede kan voortkomen. — Bij het kind openbaart zij zich in eene vriendelijke welwillendheid jegens allen, die het naderen. Woord en daad der moeder zijn daarbij de beste en onfeilbaarste leermeesters, de eenige slagboomen, welke der baatzucht den toegang tot het kinderlijk hart kunnen afsluiten. — Het goede zaad, dat zij dáár, aan haren schoot, uitstrooit, valt in een nog week en ontvangbaar gemoed; — het schiet wortel, groeit met het kind op, en wordt vroeger of later de stam, uit welken het goede te voorschijn komt. — Onkruid moge de opwassende plant bedekken, de hitte en stormen des levens haar verzengen of knakken; — de wortel blijft leven, hij behoudt zijne groeikracht. Jaren lang moge hij zijn als verstorven, geheel onverwacht drijft hij zijn levendmakend sap door hart en aderen, en bewerkt daardoor een terugkeer tot het goede, waar dat goede voor altijd scheen verloren te zijn.

Zalig hij, die van zijne moeder leert liefde betrachten en deugd beoefenen; — spelende leert hij zijnen pligt kennen en het goede beminnen. En wat wel het meeste zegt: zijn gemoed wordt reeds vroeg geopend voor die gevoelens van godsdienst en deugd, welke voor een ieder de rigtsnoer van gedrag en wandel moeten zijn. — Godsdienst en zedelijkheid zijn de hoeksteenen van het geluk van Staten en Maatschappijën; beider hechtste steun is, dat het opkomend geslacht in de huisgezinnen worde opgevoed in de vreeze Gods. Die vreeze Gods, zij kan, zij moet, zij zal in de woningen

der rijken, in de hutten der armen worden gevonden, wanneer alle vrouwen, zonder onderscheid van rang en stand, harer roeping getrouw zijn.

II.

Moeiten noch kosten worden er ontzien om den jongen op te leiden voor het een of ander beroep of handwerk; om hem voor te bereiden voor zijne toekomstige bestemming; — minder werk wordt er in het algemeen gemaakt van de meisjes. »Waartoe," zegt men, »zou het dienen, zoo veel geld te besteden en zoo veel moeite te doen aan onze meisjes? — Als zij maar vlug zijn met alle huiswerk, dan komen zij al ligt tot een huwelijk, en dan..... hebben zij een man, en zijn bezorgd." Een man, ja; maar gij, die zoo redeneert, weet gij niet, dat zij méér voor dien man moeten zijn, dan enkel huishoudster? — dat zij méér moeten kennen en kunnen dan de wasch bezorgen en kinderen baren? — Groot en vele zijn de verpligtingen van haar, die eens vrouw en moeder zal heeten; — dit zeiden wij reeds, en nu vragen wij: wat kunnen, wat mogen en moeten wij vorderen in meisjes, om met grond te hopen, dat zij eens goede vrouwen en moeders zullen zijn? Niet te hoog zullen wij onze eischen stellen, maar slechts verlangen, dat op den leeftijd van 16 of 18 jaren verstand en oordeel behoorlijk zijn ontwikkeld, dat het hart zal openstaan voor alles wat rein is en wèl luidt, dat het gevoel zich zal verheffen bij 't geen goed, en edel, en schoon is. — Zacht, en bescheiden, en zedig zal het meisje zijn; minzaam en vriendelijk jegens ieder; — Vader en Moeder zal zij liefhebben en eeren; haar eenig streven zal zijn: geschikt te worden voor hare bestemming; — geen werk zal haar daarvoor te gering, geen arbeid te moeijelijk zijn. Een vrome en godsdienstige zin zal haar doen en laten besturen; zij zal geleerd hebben op God te vertrouwen, in Hem te gelooven, Hem te vreezen, op Hem al hare hope te zetten; die godsdienstige zin zal haar gemoed eene warmte schenken, welke haar geheele leven koestert en bezielt. Niet te hoog zijn deze eischen; — geen onbereik-

baar idéaal is het, dat wij ons voorstellen; — immers gij en ik, wij hebben ze gekend onder haar, die nu vrouwen en moeders zijn, die er aan beantwoordden; — wij kennen ze nog, onder haar, die eenmaal, hopen wij, die eernamen zullen dragen. Groot evenwel is ook het aantal van haar, die er nog min of meer van verwijderd zijn; — dit is ten allen tijde zoo geweest en zal ook nog lang, ja nog zeer lang, zoo blijven.

Sommige meisjes van zestien en meer jaren zijn, naar verstand en oordeel, te weinig ontwikkeld; — naar het ligchaam zijn zij volwassen, naar den geest verkeeren zij in een staat van onmondigheid. In het algemeen wordt er ook zeer weinig werk gemaakt van het leeren bij de meisjes. In den minderen burgerstand gaan zij school tot het tiende of elfde, hoogstens tot het twaalfde jaar; — ja, het is zelfs, hier en daar, reeds zoo verre gekomen, dat die weinigen, welke op haar vijftiende of zestiende jaar nog geregeld de school bezoeken, worden bespot en beschimpt. Op dien leeftijd zijn zij naar het heerschende gevoelen der school ontwassen; zij moeten dan naaijen en breijen, de huishouding mede waarnemen, theevisites afleggen en koffij gaan drinken! Het naaijen en breijen en in de huishouding te helpen zijn, op zich-zelven, voor het meisje kostelijke dingen; — maar verkeerd is het, dat daaraan de ontwikkeling en vorming van verstand en oordeel wordt opgeofferd; — men moest het eene doen en het andere niet nalaten. Niet om veel en velerlei te leeren, willen wij de meisjes langer in de school houden dan nu geschiedt, maar alleen om, zoo wel in het verstandelijke als in het zedelijke, haar te gewennen en in staat te stellen: alles helder in te zien, over alles juist te oordeelen en bij alles onbevooroordeeld te denken. Een helder inzien, een juist oordeel, een onbevooroordeeld denken is voor ieder, in welken stand ook geplaatst, noodig. Ja, al beschouwt men het leven ook alleen van zijne practische zijde, dan nog is het eene zoo wel als het andere onmisbaar.

Het twaalfjarige meisje moge goed kunnen schrijven, en lezen, en rekenen; — misschien weet zij ook van historie

en geographie; — maar haar denkvermogen is niet genoeg ontwikkeld om verdere oefening te kunnen ontberen; te meer daar zij zich in huis meestal moet bezig houden met dingen, welke weinig of geene inspanning van het denkvermogen vorderen; — waardoor het dan ook bij velen tot levenslange werkeloosheid wordt gedoemd of aan vreemden dwang blijft onderworpen. — Zoo lang 't geen van haar gevorderd wordt, niet van den gewonen regel afwijkt, zoo lang, de eene week na de andere, hetzelfde werk altijd in gelijke orde terugkeert, gaat alles goed; maar bij de minste afwijking, bij de minste stoornis, en vooral dan, wanneer zij genoodzaakt is, uit zich-zelve, zelfstandig te handelen, dan blijkt het dadelijk, dat jaren en omstandigheden dingen van haar vorderen, tot welke zij niet in staat is. — Menigvuldig zijn de omstandigheden, in welke de vrouw zoo goed als de man moet kunnen oordeelen en besluiten; — evenmin als hij, kan zij haar werk verrigten, zonder daarbij te denken. — Wat toch is eene voorname oorzaak van achteruitgang en verarming van vele huisgezinnen? Is het niet, dat en man, en vrouw, niet altijd goed nadachten, bij en over hetgeen zij moesten doen of nalaten? omdat zij maar gedachteloos voortleefden en zonder nadenken ontvingen en uitgaven? Een zegen zou het daarom voor Land en Volk zijn, indien de meisjes in het algemeen de scholen langer bezochten; dan zou er hope zijn, dat zij van alles, wat zij moeten weten en kunnen, meer duidelijke en bepaalde begrippen verkregen; dan zou welligt een einde komen aan menige verkeerdheid, die nu als een kanker aan onze nationale welvaart knaagt. — Vooral met de lagere standen is het in dit opzigt treurig gesteld. De daglooner, de handwerksman is genoodzaakt den geheelen dag buiten 's huis door te brengen; de kinderen zijn alzoo geheel voor rekening van de moeder, maar ook deze heeft haar werk, dan binnen, dan buiten; — onmogelijk is het haar, zich veel met de kinderen op te houden. Reeds vroeg moeten de meisjes moeder helpen; — aan schoolgaan kan niet gedacht worden; — al wilde men het ook, men kan het schoolgeld niet betalen. En, zeggen de meesten, wat nut en voordeel

zou het ook aanbrengen, dat lezen en schrijven? Voor de jongens is het nog iets, het kan te pas komen, als zij soldaat moeten worden; maar de meisjes!..... »Ik heb óók, zonder dat, een man gekregen," zegt de moeder. Zoo wordt er gedacht en gesproken, en de meisjes blijven in huis, en tevens verstoken van alle zedelijke en verstandelijke opleiding. — Reeds vroeg moeten de meesten de ouderlijke woning verlaten; zij moeten wat verdienen; zij worden bij meer gegoeden geplaatst, hetzij ter oppassing van kinderen, hetzij ter verrigting van huiselijk werk. Ruw en onbeschaafd als zij zijn, hebben de meesten hiervoor geene geschiktheid. Sommigen, met eenen goeden aanleg begaafd, ontwikkelen zich voordeelig, en vallen zij, de eerste jaren, in goede handen, dan worden zij later ijverige en trouwe dienstboden; maar dat het getal van dezen klein, ja zeer klein is, blijkt overvloedig uit de klagt, die men allerwege hoort over de onzedelijkheid, en ruwheid, en ontrouw van de dienstbaren.

Verreweg de meesten bezitten evenwel weinig of geene geschiktheid, om in eene geregelde huishouding werkzaam te zijn. Wat er ook bij dezen ter verbetering wordt aangewend, — alles stuit af op haren onwil en het volslagen gebrek aan eenige ontwikkeling. Gewoonlijk verwisselen zij de eene dienst voor de andere, tot dat zij eindelijk genoodzaakt zijn hare diensten aan te bieden aan min gegoeden, ruw en onbeschaafd als zij-zelven, of om de straten af te loopen en daar van aalmoezen te leven. — Zoo treden zij den leeftijd in, in welken de driften ontwaken; noch door onderwijs, noch door voorbeeld hebben zij die indrukken ontvangen, welke haar kunnen beveiligen tegen de inblazingen der verleiding, tegen 't gevaar der verzoeking, tegen misdaad of val. — Hoe velen, helaas, worden dan de slagtoffers van gewetenlooze verleiders, en hollen daarna voort op eenen weg van schande en eerloosheid, die — ja, God alleen weet het, hoe rampzalig voor haar zal eindigen.

Uit opgaven, wier naauwkeurigheid ik niet betwijfelen mag, is mij gebleken, dat het getal der jeugdige veroordeelden van het vrouwelijk geslacht, in de laatste jaren, is vervierdubbeld. Voorwaar een treurig verschijnsel; maar ook eene drangrede

te meer, om toch te zorgen voor eene betere opleiding der meisjes uit de lagere en geringste standen.

Gaarne zien wij dochters in de huishouding werkzaam. Het hart gaat ons open als wij ze daar ontmoeten met sleutelbos of stoffer gewapend, als zij helpen aan de wasch of de slagt, aan de groote of kleine schoonmaak, of hoe al die huiselijke bezigheden ook heeten. Wij zien het liever dan dat altijddurend bezig zijn met de naald of breinaald, of aan het borduurraam. Het huiswerk is beter en nuttiger dan die fraaije en kunstige handwerken; meestal schadelijk voor de gezondheid van ligchaam en ziel. — De vrouw is niet geschapen om stil te zitten; — dat zitten komt haar niet zelden op eenig ongemak, en haren man dikwerf op Doctersrekeningen te staan. — Wij spreken niet van de verkeerdheden, op welke de verbeelding onder dat werktuigelijke zitten vervalt, noch van de gedachtelooze verstrooidheid en vergeetachtigheid, die 't kan ten gevolge hebben; maar ten sterkste moeten wij aanraden om het meisje alom in de huishouding, ook in keuken en kelder, te leeren doen en te laten doen, wat er te doen zij. Als meisje moet zij dáár leeren, hare eigene huishouding te besturen in later tijd. De dweepende minnaar moge dat te gering achten voor zijne geliefde: als man zal hij de moeder danken voor alles wat de dochter kan, en weet. Echter moet dat werkzaam deel geven aan het huisbestier niet te vroeg geschieden, wijl zoo ligt gemoed en karakter een verkeerden plooi aannemen en ijdelheid gevoed wordt, inzonderheid wanneer in jeugdige jaren dienstboden onder hare bevelen worden gesteld. Dan zou ook de zucht om in alles den uitersten penning te bejagen welligt de overhand krijgen, en gierigheid voor spaarzaamheid in de plaats kunnen treden. Erg genoeg, dat bij den man het materiële zoo geheel op den voorgrond staat, dat hij dáárom zoo dikwerf koud blijft bij 't edele en goede; bij al wat geen voordeel geeft, en zijn hart en lippen doorgaans de spreuk huldigen: »Eet er eens van! Eet eens van mededoogen en deugd!" — Zulke begrippen, spoedig tot beginselen gegroeid, moeten het meisje vreemd blijven. — Vinden zij in haar gemoed geen ingang, dan is de hoop niet

ijdel, dat er nog altijd mannen zullen zijn, wier hart voor de zachtere gevoelens van menschelijkheid niet gesloten zal blijven.

Zacht, bescheiden en zedig moet het meisje zijn. En, toch zijn er zoo velen, zelfs van jonge jaren, die bij elke tegenspraak opvliegen, die zich niet ontzien in 't bijzijn van bedaagdere vrienden of vreemden, van vader en moeder zelfs een waanwijs oordeel te vellen, of eene meening, tegen beter weten aan, staande te houden. Hoe velen derzulken volgen in alles haar eigen zin en wil, zonder te hooren naar den moederlijken raad of gevoelig te zijn voor de moederlijke berisping; want de moeder was vroeger zoo toegevend, zoo voorkomend, en nu stelt de dochter zich nevens, ja tegenover haar, niet slechts op gelijken maar op hoogeren voet, en schroomt zelfs niet haar doen of laten te gispen en te veroordeelen. — Beklagenswaardige man, die zulk eene tot vrouwe neemt; hij zal het ervaren, dat haar krachtige wil, op welken hij niet rekende, in den bruidschat is begrepen! In de lagere standen, helaas! worden maar al te dikwerf zedigheid en zedelijkheid te vergeefs in het meisje gezocht. — Meisjes zijn teedere bloemen. Wat ruw, wat niet braaf, wat niet zedelijk is, moet in hare nabijheid worden verzwegen, en altijd ver van haar verwijderd blijven. Hoe vaak wordt dat vergeten! — Men denkt er niet aan, of weet het zelve niet, dat de blos der schaamte geen licht verdraagt; — zij keert eene poos zwakker en zwakker terug, dan gaat zij voor altijd, en in haar de krone der schoonheid verloren.

Ook de kleeding vordert de moederlijke oplettendheid. Dat het meisje gaarne met eenige sierlijkheid en smaak gekleed zij, is niet af te keuren. Integendeel, eene zekere mate van behaagzucht is der vrouwe aangeboren. Die zucht om te behagen moet niet onderdrukt, maar bewaakt en geleid worden. Zij heeft de zindelijkheid en netheid in haar gevolg, die de vrouw geschikt maken voor al die kleine, in der mannen oog vaak nietig schijnende zorgen en schikkingen, die, inderdaad, zoo oneindig veel toebrengen, om de huishouding uitwendig in genoegen voor 't gezin, en aan-

zien voor vreemden te verhoogen, en inwendig aan stipte orde en vaste regelen te onderwerpen. Waar die behaagzucht ontbreekt; waar 't meisje door achteloosheid in kleeding zich voor 't oordeel der wereld onverschillig toont, moet zij worden opgewekt en aangevuurd. Zonder dat loopt het kind gevaar te vervallen, en te verzinken in slordigheid en slonzigheid, die verkwistende pesten des levens, die 't aangename van 't huiselijke verkeer verwoesten, en tot armoede brengen, terwijl zindelijkheid en zuinigheid de welvaart vermeerderen. Als maar gezorgd wordt, dat die nuttige behaagzucht dienbaar blijve en nooit meesteresse worde; vooral niet tot overdrijving vervalle. Daarom is het ook noodig, dat het meisje vroegtijdig gewend worde de tering naar de nering te zetten. Gewoonte is eene tweede natuur. — Haar, die van jongs af gewoon is geweest, zich op te schikken, zal het later eene overwinning moeten kosten, dien opschik om der huishouding wille na te laten. Niet zelden moet die opschik kleine gebreken bedekken, zoo wel als den glans van natuurlijke schoonheid vermeerderen. De huisvrouw en moeder echter zal dien opschik gaarne ontberen, wanneer zij als meisje heeft geleerd, dat goede smaak, evenzeer als wezenlijke schoonheid, geen schitterende tooi noodig heeft, en dat ook de éénige schoonheid die blijft, en die in het huiselijke leven vooral waarde behoudt, haren zetel heeft, niet in de trekken des gelaats, of de vormen der gestalte, maar in den geest en in het gemoed. Als die beide schoon zijn, heeft de huisvrouw en moeder, om te behagen, om onderscheiding en eer te verwerven bij de wereld, gelijk zij liefde en achting geniet in haar huis, den geleenden glans niet noodig van kwikken en strikken, van zilver en goud. De moeder zorge dus, dat in hare dochteren de zucht om te behagen niet ontbreke; maar ook, dat zij niet wasse tot ijdele praalzucht en pronkerij. Verstandig geleid, zal die behaagzucht de middelen om te behagen leeren onderscheiden in hunne waarde; dan zal, wat anders een bron zou zijn van ijdelheid, eene deugd en bron van velerlei zoets en goeds voor het leven worden. In rijke noch bonte gewaden ligt het betooverende van den goeden smaak, die door een-

voudigheid schittert, gelijk ook de eenvoudige schoonheid der ziel voor de vrouwe een duurzaam middel is om te behagen, nadat de schoonheid der trekken en der gestalte reeds lang vervlogen is. — Daarom ga dan ook de zorg voor het inwendige die voor het uitwendige te boven; daarom zorge vader en moeder beide, en boven alles, dat het meisje godsdienstig zij!

Het is met de gedaante der vrouw als met het paarlemoer: de schelp zij blinkend en gekleurd of ruw en graauw; — de parel heeft de hoogste waarde — en die parel is het hart. Dat hart moet wèl gevormd zijn; — het moet gloeijen voor godsdienst en deugd. — Het meisje leere de godsdienst beschouwen niet enkel als een breidel voor de zinnelijkheid; ook niet als een speeltuig, dat nu en dan schoone en welluidende toonen kan voortbrengen; maar als de ziel en den adem van het leven, als de oorzaak en het doel van al hare daden, als den eenigen grondslag van alle geluk. In eenvoudigheid des harten moet zij God leeren dienen, eeren, liefhebben en gehoorzamen. Godsdienst en zedelijkheid vinden bij het meisje een hechteren steun in haar inwendig gevoel, dan in fijn gesponnen redeneringen; — zij vraagt niet naar vele bewijzen, maar gelooft; — de kerk, die zij in haar hart opbouwt, wordt niet vernaauwd en verduisterd door de menigte der pilaren. — Vroegtijdig worde daarom die bijzondere, zoo beminnelijke aanleg voor het godsdienstig gevoel in haar gemoed opgewekt en versterkt; — later moet en kan een meer beredeneerd, meer tot haar verstand gerigt onderwijs in de godsdienst, haar geloof op onwankelbare grondslagen vestigen, haar gevoel tegen overdrijving beveiligen.

Hiermede eindig ik deze vlugtige beschouwingen en opmerkingen. Vol gebreken en hoogst onvolledig is mijn arbeid; maar het is mij genoeg de aandacht bij vernieuwing gevestigd te hebben op eene aangelegenheid van zoo groot gewigt. — Wij hopen allen op betere en meer rustige tijden; — maar zullen die komen, dan moeten godsdienst-

zin en liefde tot het goede algemeener worden. Zonder godsdienst, zonder deugd is en blijft de mensch rampzalig; — de wijsheid van alle eeuwen is niet bij magte hem gelukkig en tevreden te maken. De geschiedenis van onzen tijd leert het duidelijk, wat de gevolgen zijn, als deze grondzuilen van het menschelijk geluk wegzinken, en bij het volk in minachting komen. — Ware het mogelijk in alle huisgezinnen eerbied voor al wat heilig is terug te brengen, en de godsdienst als het waardigste te doen beschouwen; — dan zouden eenmaal onze kinderen juichen over het goede tot stand gebragt in onzen tijd. Grondwetten en wetten alleen kunnen geen heil aanbrengen; — dit is enkel te wachten, wanneer de godsdienst in alle huisgezinnen troont, en vandaar licht en warmte in het leven verspreidt.

Valburg.

BLAAUWBAARD, DE CHINEES.

Hebt ge nooit iets gehoord van de schoone SLO-SLI? — De dochter van den geleerden POO-POO? — Zij was slanker dan de bamboes en lieflijker dan de rijst. Hare voeten waren niet langer dan een vinger; als zij ging, waggelde zij bij elke schrede met betooverende sierlijkheid, en om op de been te blijven had zij den steun noodig van een stevig riet, of de hulp eener dienstmaagd. Zoo groot was de glans harer bekoorlijkheden, dat ze zich niet vertoonen kon zonder alle oogen tot zich te trekken, even als een strootje, door een goochelaar van *Sanghi* in evenwigt gehouden op de punt zijner neus. Hare wenkbraauwen waren gebogen als de staartvederen van den bekenden vogel des vloeds. Hare oogen waren klein en langwerpig, als twee helften van een doorgesneden amandel, en het hair der schoone was fijn, als het rag der spinnen van *Chen-si*.

Ontelbaar groot was de menigte bewonderaars, die de betooverende SLO-SLI aan haren vader ten huwelijk vroegen. POO-POO kon te kust en te keur een schoonzoon kiezen, onder de geleerden, onder de kooplieden, onder de krijgslieden, onder de ambtenaren. Maar hij was een ongemeen wijs man, en een onvergelijkelijk groot menschenvriend, die zonder op-

houden studeerde, om de oorzaken na te vorschen van 's menschen geluk en ongeluk. Hij had zich vastelijk voorgenomen, dat het huwelijk zijner dochter niet anders zou gesloten worden, dan naar die regelen, welke zijne onfeilbare wetenschap hem had geopenbaard. Omtrent het geluk der echtverbindtenissen had hij eene hoogst verlichte *théorie* ontdekt; bitter betreurende, die eerst gevonden te hebben, nadat zijn eigen huwelijk reeds was voltrokken. Dat zijne vrouw spoedig daarna was overleden, had echter zijne smart over het late der ontdekking aanmerkelijk verligt. Evenwel zijne schoone dochter — dat wilde POO-POO — moest alle de heilrijke vruchten genieten der ontdekking, die voor hem-zelven was te loor gegaan. In één woord: hij wilde, dat SLO-SLI zelve haren echtgenoot zoude kiezen. Die leere van vrouwelijke vrijheid had wel eene reuke van ketterij in een land als *China*, waar sinds duizenden van jaren, bij het sluiten van huwelijken, nimmer de smaak der schoonen was geraadpleegd geworden; maar de ketterij van POO-POO vond eene krachtige verdediging in de bekoorlijkheden zijner aangebeden dochter.

Reeds twee groot-Mandarijnen, HANG en TANG, en de zeehandelaar TING hadden hunne aanzoeken met rijke geschenken ondersteund. De geleerde en welsprekende TUNG, van 't Collegie van *Hasan*, zond hem tien boekdeelen met zedespreuken van eigen vinding, aan de schoonheid der bloeijende SLO-SLI opgedragen. De wijze POO-POO ontving àl het gezondene met vreugde, en om niemand te beleedigen behield hij de geschenken, en wees enkel de aanzoeken van de hand. Even zoo handelde hij, ten aanzien van eene menigte fabriekanten, grondbezitters, kunstenaren, officieren en beambten, die in de nabijheid van zijn huis woonden, en dus gelegenheid hadden de schoone te zien en door haar gezien te worden. SLO-SLI had tegen HANG en TANG, en TING, en TUNG, dat ze hen niet kende; de overigen, die zij kende, hadden allerlei gebreken: de een was zoo groot, de ander zoo klein; deze zoo mager, die zoo dik; TIN-TIN had zoo'n zachte, DIN-DUNG had zoo'n zware stem; SWING at aardappelen, die zij niet kon uitstaan, SWANG hield niet van knoflook, haar liefste gewas. — Het grootste gebrek was, dat 't moeilijk viel aan SLO-SLI te behagen.

Hier moeten we een oogenblik stil staan, om eene opmerking te maken! — De stortbui van geschenken, die een tijd lang op den wijzen POO-POO nederstroomde, droeg aanmerkelijk

veel bij, om hem in zijne hoogst verlichte *théorie* te versterken. Hij wreef zich in de handen, en juichte zich-zelven toe, om zijn winstgevend doorzigt; zijn gelukkig voorbeeld deed hem zelfs eene menigte navolgers vinden, onder die *Chinezen*, welke óók dochters hadden uit te huwelijken. Doch van lieverleê begonnen de aanbidders zich niet meer zoo voorbarig te toonen, waardoor de geschenken minder en minder werden. De trouwlustigen begonnen te berekenen, dat eene gelegenheid af te wachten, in welke SLO-SLI hare gevoelens konde openbaren, goedkooper uitkwam, dan het aanzoekgeschenk vooruit te zenden. Een man zoo ervaren als POO-POO moest, het kon niet anders, door zulk een verschijnsel worden ontrust.

De stad, in welke de wijze zich onthield, bevatte óok de woning van een *Chinees* van edelen bloede, die er groote eer in stelde tot het Keizerlijk geslacht in familiebetrekking te staan. Inderdaad stamde hij af van een Keizer, die, pas honderd en vijftig jaren geleden, den troon van het hemelsche rijk had bekleed. De regerende Keizer van *China* werpt een straal van genegenheid en mildheid op alle zijne bloedverwanten, de *Wangs*, wier aantal, volgens eene naauwkeurige telling, ruim tienduizend bedraagt. Naarmate de graad hunner verwantschap minder of meer verwijderd is, ontvangen zij jaarlijks een grooter of geringer inkomen. De naaste verwanten ontvangen tot zestig duizend *taëls*. Het jaargeld wordt van graad tot graad kleiner, tot aan de minsten der erfgenamen van *den gelen gordel*, die maar drie *taëls* ontvangen en twee zakken rijst. Bovendien bekostigt de Keizer hunne echtverbindtenissen, en, indien ze weduwnaren worden, de begrafenissen hunner vrouwen. Voor elk dier plegtigheden zijn aan de leden der klasse, tot welke HO-FI behoorde, honderd en twintig *taëls* toegelegd, en zij ontvangen die zoo dikwerf zij zich in den echt begeven, en zoo dikwerf zij hunne wederhelften verliezen door den dood.

Ho-fi aldus, ofschoon in tamelijk verren graad, bloedverwant des Keizers van het hemelsche rijk, achtte het ver beneden de waardigheid van zijn verheven persoon, eenigerlei handel of bedrijf uit te oefenen. Daar echter zijne bezittingen niet evenaarden aan zijne ijdelheid en eerzucht, nam hij, van tijd tot tijd, zonderlinge middelen te baat, om, zoo als de westerlingen zeggen, zout voor zijne soep, en soep voor zijn zout te krijgen.

Dikwerf had HO-FI over de groote bekoorlijkheden van SLO-SLI hooren uitweiden; maar dezelfden, die hare schoonheid tot de wolken verhieven, beklaagden zich ook bitterlijk over de grillen van haar ongemakkelijk humeur. Er verliep geen dag, waarop men niet hoorde van een te leur gestelden minnaar. Doch HO-FI was een dier menschen, die, van het besef hunner waarde doordrongen, voor hindernissen niet terugdeinzen, en zich nimmer laten weêrhouden door de vrees voor eene weigering.

Hoewel nog jong, was hij reeds zes malen gehuwd geweest, en telkens, door dit of dat ongelukkig toeval, had hij, weinig weken na de bruiloft, zijne vrouw verloren. Zes maal vrolijke bruidegom en zes maal weduwnaar, had hij twaalf maal geregeld de honderd en twintig *taëls* ontvangen, die zijn hemelsche achterneef voor die plegtigheden had vastgesteld. Het getal zeven wordt algemeen voor bijzonder gelukkig gehouden, en daar HO-FI aan zijne dierbare zes eerste vrouwen niets meer had voor het gezellig leven, wijl zij allen vereenigd lagen in het stille graf, was het zijn vurigst verlangen, om, ten zevenden male, over zijn hart en hand te beschikken.

HO-FI had veel in zijn voordeel, dat hem reeds in de zes vroegere huwelijksaanzoeken bijzonder was te baat gekomen. Hij was 't geen de *Chinezen* een schoone man noemen. Zijne nagels, die hij steeds liet groeijen, waren anderhalf duim lang. Zijn kaal geschoren hoofd vertoonde geen zweem van haar, buiten zijn gewone kruinvlecht, die zwart en zwaar was, en tot over de buiging der knie afdaalde. Daarbij was hem eene onverzettelijke aanmatiging, en die doortastende volharding eigen, die telkens terugkomt, nooit moede wordt, en voor welke *neen* geen antwoord is. Voeg er bij, buigzaamheid van geest, die zich naar alle karakters schikt, en behendigheid, om dadelijk der menschen zwakste zijde te doorgronden, en van dien kant hen aan te tasten. Eindelijk, de naam van zijn hemelschen bloedverwant, ter snede aangehaald, en — de Keizerlijke kleur van zijn *gelen gordel*, die de begoocheling voltooijen.

Zijn besluit genomen hebbende, ging HO-FI tot de uitvoering over. Hij begon met gelegenheid te zoeken, om de gunst van den wijzen POO-POO te winnen, en de fortuin was hem gunstig. Eens, toen de geleerde man op de markt stond, en een spotprijs bood voor een half speenvarken,

knoopte HO-FI een gesprek met hem aan, en een paar aardige zetten, die den koopman deden lagchen, bewogen dezen, om den koop toe te slaan. POO-POO was er van in de wolken. Nu zette HO-FI de kennismaking voort. — Dat vleesch was zijne lievelingspijze; van 't eene smakelijke geregt kwam hij op 't andere, en zoo, als van zelf, op de Chinesche jufferschap, en van deze op de betooverend schoone SLO-SLI, dochter van den geleerden POO-POO. Met de hoogste bewondering sprak hij van dien beroemden, weêrgaloozen wijsgeer, en betreurde, dat hij 't geluk niet had hem anders dan bij geruchte te kennen. POO-POO was de nedrigheid in persoon, maar welk wijsgeer bleef ooit ongevoelig voor lof? Wien zou 't niet, zoo goed als hem, gestreeld en verrukt hebben, zich te hooren prijzen, terwijl hij meende geheel onbekend te zijn, en geen reden te hebben om de opregtheid der hulde te betwijfelen? HO-FI had reeds eene hooge plaats verworven in de achting des goedgeloovigen wijsgeers.

Het spreekt wel van zelf, dat POO-POO geene moeite deed, om 't gesprek eene andere wending te geven. Integendeel, hij polste zijn nieuwen vriend over de door hem uitgevonden *théorie* van huwelijksluiten, en nu had HO-FI geene woorden genoeg voor hare voortreffelijkheid. Hij beklaagde de arme, onwetende *Chinezen*, die, in hunne botheid of dwaasheid, ongevoelig bleven voor die alles overtreffende *théorie*. — »Wat mij betreft" riep hij uit, terwijl zijn ondervrager met wellust elk zijner woorden in hart en geheugen bewaarde, »wat mij betreft, als ge mij vraagt: wie is de grootste van alle oude en nieuwere wijsgeeren? — dan is mijn antwoord: POO-POO. Als ge mij vraagt: wie heeft de *théorie* uitgevonden, die 't heilrijkst is voor het menschdom? — dan is mijn antwoord: POO-POO. Als ge mij vraagt: welk woord beteekent hetzelfde als wijsbegeerte? — dan is mijn antwoord: POO-POO. De tijd is nabij, waarin die naam alleen alle geschillen zal eindigen; dan zullen die twee verhevene sylben alle bewijzen vervangen, en de plaats bekleeden van 't hoogste gezag.

Het was, zonder twijfel, voor de zedigheid des wijzen mans, ten hoogsten pijnlijk, zich aldus in het aangezigt te hooren prijzen; maar 't verhinderde hem niet zich eindelijk aan den tot geestdrift opgewonden vereerder bekend te maken. Hij liet ook geen rust, zijn, bewonderaar moest zijn

gast zijn. Ho-fi hoorde hem dien middag zijne *théorie* ontleden, en ontleedde zelf met smaaken genoegen des wijzen mans halve speenvarken.

Aldus in de gunst des vaders gedrongen, zocht ho-fi gelegenheid, om ook die der dochter te winnen. Hij openbaarde zijne gevoelens voor haar aan poo-poo, en deze bepaalde een dag, op welken hij haar zou kunnen ontmoeten.

Die dag brak aan. Ho-fi kwam, zag, en overwon. Zijne kleeding was keurig, smaakvol, rijk. Geene kleuren had hij aan dan dezulke, die hij wist slo-sli te behagen. Zijn japon van karmozijn roode taf met prachtige bloemen bestikt, en zijn gordel waren zoo fraai, dat de vrouw van een Lord er mede had kunnen schitteren. Zijn muts, uit den voornaamsten modewinkel van *Peking* afkomstig, en de kraag van zijn gala-kostuum waren beide van hooge waarde. Zijn lange zwarte haarlok was met de uiterste zorg gestrengeld, en slingerde vol gratie op zijn gebloemden rug. Een snoer paarlen omringde zijn hals; zijn reukdoos was met de kostbaarste en liefelijkste geuren gevuld, en zijn geoefende hand bewoog met kunstmatige bevalligheid een rijken waaijer.

Dat galant uiterlijke maakte een allergunstigsten indruk op slo-sli, die zelve alles over had voor een goed toilet. Zij droeg gewoonlijk een blaauw of groen opperkleed van de kostbaarste zijde, over een vest van karmozijnen bloemtaf, en hare pantalons waren altijd naar den laatsten smaak. Voor pijpen van allerlei sierlijke vormen besteedde zij jaarlijks eene aanzienlijke som, en zij droeg er roem op, den fijnsten smaak te hebben in het keuren van edel tabaksoorten.

Ho-fi, geslepen als hij was, verzuimde niets om zijn triomf te verzekeren. Hij bedwelmde de grillige schoone door een gestadigen wierook van kiesche vleijerij. Een gouden tabaksdoos en een zeldzamen kamerhond bragt hij, als geschenken zijner verknochtheid, aan hare voeten. Toen bood hij zijn minnend hart haar aan, en, bij dat hart, zijne hand als onderpand en zegel van eeuwige, eeuwige trouw. — Slo-sli was verrast en verrukt, de vleijerij, de doos, den hond, het hart; de hand — alles, alles werd met vreugde en ontroering aangenomen.

Het huwelijk werd spoedig daarop voltrokken, en ten zevenden male ontving ho-fi de huwelijksgift toegelegd, aan elken *Wang* zijner klasse, door zijn grootmoedigen achterneef, den Keizer van het hemelsche rijk.

Poo-poo was er, niet zonder reden, van opgetogen, de verlichte *théorie*, die hij had uitgevonden, in praktijk te zien gebragt, en door haar een schoonzoon te hebben gevonden naar zijn hart; een man die evenveel hield van wijsbegeerte en van speenvarkens.

Veertien dagen gingen voor de gelukkige echtelingen als een zoete droom voorbij. Een jeugdig paar in het genot des eersten zamenlevens let niet op de vleugelen van den tijd. De beide echtgenooten hadden geen andere zucht dan elkander te behagen. Somwijlen ontstonden er kleine twisten, maar het was enkel aan de tafel, waar ieder de lekkerste beetjes uitzocht en aan zich-zelve ontzeide, om die te zien nuttigen door het eenig, eeuwig beminde voorwerp zijner teederheid.

Ho-fi was zoodanig aan zijne dierbare slo-sli gehecht, dat hij, onmogelijk, ware 't ook maar een uur, hare zijde konde verlaten. Evenwel, op zekeren morgen, helaas, dwong hem eene zaak van 't uiterste aanbelang, die geen uitstel gedoogde tot een kortstondig afzijn. Het scheiden was zielverscheurend. Onder het plengen van zilte tranen liet hij zijne jeugdige gade een paar uren alleen. — Uit de stad teruggekomen haalde hij uit eene zijden beurs, die bij den *Chinees* den zak vervangt, een klein, zeer klein pakje thee te voorschijn.

— »Liefste lieve!" sprak hij, met innige teederheid, »ik heb in de stad een vriend, die uitmunt in het kweeken en verbeteren der planten; een wonderman, die bananen plukt van zijne oranjeboomen, en aalbeziestekken in ananassen weet te veranderen. Een jong theeboompje is nu 't voorwerp van zijne onafgebroken zorgen; met eigen handen heeft hij 't geplant, dagelijks begoten, gezuiverd en gesnoeid; in één woord hij heeft niets verzuimd, om 't te maken tot een meesterstuk van kweekerij, en een pronkstuk van zijnen hof. Die fraaije heester heeft nog maar twee oncen thee voortgebragt; het eene is den Keizer, mijn hemelschen neef, ten geschenke aangeboden; van het andere heeft hij dit kostbare proefje aan mij geschonken voor mijne dierbare slo-sli, den lust mijner oogen, en de weelde van mijn hart. — Schitterende ster in den nacht mijns levens! Liefelijke dochter van den wijzen poo-poo! indien ge mij lief hebt, zet dan die thee en drink haar ter eere van mijnen vriend, en tot verheuging van uwen beminnenden ho-fi!"

— »Hoe, mijn lieve!" antwoordde SLO-SLI, hem een kus gevende, »zou ik de zeldzame vrucht eener zoo kostbare plant alleen voor mij behouden!? — Nooit, nooit, mijn lieve! Zij is voor u; voor u alleen: gij alleen zult haar gebruiken! — Aardig," ging zij voort, de thee met aandacht beschouwende »aardig, wat ge mij er van vertelt! Maar nog aardiger, dat deze thee volmaakt gelijk is aan onze gewone tafelthee; behalve, dat er eene witte stof op ligt. Wat is die witte stof, mijn lieve?!"

— »Dierbare SLO!" antwoordde de teedere echtgenoot, »dat is een dons, eeniglijk eigen aan de bladeren van dien éénigen boom, en juist het bijzondere, dat aan deze thee zulk eene hooge waarde geeft. Gij alleen, niemand dan gij moet haar drinken, mijne lieve! Het is voor u alleen, dat ik er om gebeden; voor u alleen, dat ik dit kleine kostbare proefje er van gekregen heb. Als gij ze niet drinkt, zoudt ge weinig prijs moeten stellen op de geschenken mijner liefde.

Aldus SLO-SLI op de teederste wijze beknorrende, nam de zorgvuldige man een porseleinen watervaas op, en goot in een sierlijken trekpot het kokende nat op de bladeren, wier zeldzame hoedanigheden hij zoo welsprekend verhief. Na een paar minuten schonk hij een kopje van de fijnste gebakken aarde ten boordevol, en bood het zijner geliefde wederhelft aan, met de innigste, overredendste hartelijkheid. SLO-SLI wilde volstrekt, dat hij-zelf 't zou ledigen; maar hij sloeg dat volstandig af, en nu ontstond er als gewoonlijk tusschen de minnende echtgenooten een allerbekoorlijkste twist; daar elk hunner 't geurig aftreksel dier kostbare thee door den ander wilde genoten hebben.

Eerst weigerde SLO-SLI ten stelligsten aan haren dierbaren HO-FI toe te geven; van lieverlede echter aan het wankelen gebragt, wilde zij er van proeven, mits hij 't overige uitdronk; eindelijk zelfs wilde zij treden in eene deeling: ieder van beiden zou de helft er van nemen; zoo genoten zij dan elk dezelfde hoeveemeid van den geurigen drank. Dit laatste voorstel was inderdaad aannemelijk; maar HO-FI beminde zijne jonge gade te zeer; hij wilde volstrekt, dat zijne lieve SLO-SLI alleen het geheele kopje zoude behouden. Die liefdetwist werd allengs een weinig heviger; een toon van ongeduld en toorn begon aan de zijde van HO-FI dien van teederheid en scherts eenigermate te vervangen. Toen dat gebeurde nam SLO-SLI het kopje op, trad er mede naar een

der openstaande vensters, en goot het uit, zeggende, »dat die thee noch door zijne, noch door hare lippen zou worden aangeroerd, wijl zij de oorzaak was geweest van de verdeeldheid tusschen twee minnenden, voor eeuwig aan elkander gehecht."

Dat dunne wolkje aan den helderen hemel der teederhartige echtelingen liet welhaast geen spoor meer achter, en zij gebruikten hunne thee weder met elkander in liefde, onder scherts en zoete kozerij. — Eens, toen zij zich weder hadden nedergezet, voor dat belangrijk gedeelte hunner dagelijksche bezigheid, proefde HO-FI, die 't eerste kopje had geledigd, dat de thee niet zoo goed smaakte als gewoonlijk, en in zijn argeloos misnoegen eene *Chinesche* verwensching niet weêrhoudende, wenschte hij luide, dat de wortel verdrogen mogt van den boom, aan welken zulk een bogt van thee was gegroeid.

— »Wat zegt ge daar!?" riep SLO-SLI spotachtig uit. »Die thee niet goed van smaak? — Na zoo veel zorgen als uw vriend er aan heeft ten koste gelegd! — Eene verwensching voor al zijn planten, begieten, zuiveren en snoeijen! Gij zijt ondankbaar, mijn lieve!"

HO-FI zette het kopje, dat hij weder had opgenomen, ijlings neder en werd bleek.

— »Wat meent ge daarmede?!" vroeg hij.

— »Ik heb 't u immers gezegd, lieve HO!" ging SLO-SLI lagchende voort, »en ik had 't ook in mij-zelve gezworen, dat de thee, die ge van uwen vriend hebt medegebragt, zou genoten worden door u alleen. Toen ge dacht, dat ik haar op de straat wierp, goot ik haar in een beker, die buiten 't venster stond. Die zelfde thee hebt gij nu gedronken, en het doet mij leed, dat zij niet naar uwen smaak is."

Bij die opheldering werd HO-FI zoo wit als een doode; zijn wezen plooide zich tot eene grimas, die zijne dierbare SLO-SLI verschrikt deed opvliegen; zijn mond ging wagewijd open, om het gedronkene weder uit te laten; zijn geheele persoon was een beeld van hevigen angst. Zoo bleef hij een oogenblik als versteend staan; toen gaf de schrik hem zijne beweging terug, en hij schreeuwde uit alle magt om »water! water!"

— »Wat deert u?" vroeg SLO-SLI.

— »Ik ben vergeven! vergeven!" riep HO-FI, gillende.

— »Vergeven!?" vroeg SLO-SLI. »Was die thee vergif-

tigd? — Het witte goed, dat ik er op zag liggen, was dat vergif!?"

— »He! Hola! He!" schreeuwde HO-FI naar buiten." Ik sta in vuur! Ik verbrand! In den naam van Fo! He! Hola! Spoedt u! Roept hulp! Brengt pappen, klismaas, braakpoeders! Hola! Ho!"

Ieder schoot toe, om HO-FI te helpen, die afgrijzelijke gezigten trok, en als een bezetene rond liep. De dokter kwam — en bezorgde hem lucht. Afgemat door de inspanning en 't geweld hem aangedaan, om zijne maag te ontlasten en de werking van het vergif te vernietigen, viel hij in een diepen slaap. — Toen hij weder ontwaakte, en zich herinnerde wat er gebeurd was, en wat hij gesproken had, poogde hij den indruk zijner woorden weder uit te wisschen. »In de thee van zijnen vriend," zeide hij, »was een wonderbare, vlugge en krachtige geest, veel sterker in uitwerking, dan hij 't zich had kunnen voorstellen. Die thee had zijn verstand bedwelmd, erger dan hij 't ooit had ondervonden zelfs van ouden rijstwijn. In zijne verbijstering had hij zich vèrbeeld, dat zijne vrouw, zijne SLO-SLI hem had willen vergeven. Dwaze droom! IJdele vrees! — HO-FI en SLO-SLI elkander naar 't leven staan! Afgrijzelijk denkbeeld! Wist hij dan niet, dat hij 't leven was van haar leven, gelijk zij dat was van het zijne! — Maar hij zou dadelijk schrijven aan den vriend, die hem deze thee had geschonken; hij zou hem zijne onvoorzigtigheid met nadruk onder het oog brengen; hij zou hem zeggen, dat als zijn hemelsche neef, de Keizer, 't ongeluk had een kopje van die thee te gebruiken, zeer zeker de inzender levendig geëmpaleerd zoude worden voor de deur van zijn huis."

De toon van goede trouw, waarmede deze opheldering gegeven werden, stelde SLO-SLI gerust; zoodat hare opgeruimdheid wederkeerde, naarmate haar echtvriend beter werd. HO-FI had het te danken aan zijn gezond gestel, dat hij ontsnapte aan de werking van 't vergif, en aan de behandeling van drie *Chinesche* dokters.

Helaas! het was echter maar al te waar: de thee was vergiftigd geweest. De edele neef van den zoon des hemels, door zijn Keizerlijken bloedverwant zoo rijk beschonken voor elke bruiloft, en voor elke begrafenis, leefde in de innige overtuiging, dat hij niet te dikwijls zich die mildheid van zijn hemelschen achterneef ten nutte konde maken. Ruste

dan niet op hem de heilige pligt om aan de milde bedoeling des Keizers naar zijn beste vermogen te beantwoorden? De edele HO-FI was ook geen vergiftiger uit blinde ingenomenheid met het vergif; elke andere wijze van dooden, of beter, elk ander middel om zijn levensplan te verwezenlijken, was hem even zoo lief. Hij dacht aan niets anders, dan om zich de gunst van zijn grootmoedigen bloedverwant waardig te toonen, door er dikwijls gebruik van te maken.

Het geval had eenig opzien gebaard in de stad. Men had er elkander de vermoedens in het oor gefluisterd, tot welke het gebeurde aanleiding gaf. De wijze POO-POO had er gemakkelijk iets van kunnen vernemen; maar die groote wijsgeer was te zeer verdiept in de diepten der wetenschap, om belang te stellen in hetgeen er gebeurde op de onbeduidende oppervlakte van onze nietige planeet. Dat het huwelijk zijner dochter was gesloten naar de beginsels en regelen der verlichte *théorie*, die hij had uitgevonden, was genoeg voor zijne gerustheid. Hoe kon hij ook eenen man wantrouwen, die regt had den *gelen gordel* te dragen, en hem-zelven hield voor den grootsten wijsgeer van alle tijden en natiën?!

Er waren, bovendien, ook geene bewijzen. De *Chinezen*, hoe ervaren in menigerlei kunst, stonden bij de Westersche volken nog ten achteren in de toepassing der scheikundige wetenschap. Zij dachten er nog niet aan, het walgelijk overschot van beenderen, pezen en vleesch van een reeds half vergaan menschelijk ligchaam in een ketel te werpen, en te koken, en de sappen er van te ontleden, en er het millioenste deeltje in te herkennen van iets, dat naauwelijks iets mogt heeten, maar toch voldoende is, om de misdaad te bewijzen, en den misdadiger te overtuigen.

HO-FI had de aangename voldoening te zien, dat elke zweem van kwaad vermoeden bij SLO-SLI geheel was uitgewischt. Toen hij volkomen hersteld was van den schok, waaraan hij, tegen zijne berekening, had blootgestaan, begon de behoefte, om spoedig weduwnaar te worden, op nieuw te ontwaken in zijn edel hart. Zijne krankte had hem zware kosten veroorzaakt; reden te meer om ernstig bedacht te zijn op het herstel zijner zaken. Dit bragt hem tot een gezet nadenken over andere geschikte middelen, om zijne zevende gade, op eene voor hem-zelven veiliger wijze in het gezelschap te brengen der zes eerste vrouwen van hare jaren, die zoo rustig bij elkander lagen. Hij herinnerde zich in een wereldberoemd

Chineesch treurspel iets gezien te hebben, dat hem bijzonder wèl kon te stade komen. Kort daarop werd hij bezitter van een ontzettend grooten bloedhond, en sloot dien op in eene loods aan het afgelegenste gedeelte van zijnen tuin. Nu kocht hij stoffen als die, welke SLO-SLI gewoonlijk droeg, bekleedde er een pop mede van hare grootte en gestalte, en leerde het dier dáárop aanvallen en die verscheuren. In de pop vond het vleesch en ander voedsel naar zijnen smaak. Zoo werd het monster in korten tijd volkomen afgerigt, om zijn verschrikkelijke taak goed te vervullen. Toen HO-FI zeker was van zijne zaak hield hij op, den hond eten en drinken te geven. In dien rampzaligen staat liet hij het dier dagen lang aan de werking over van het volslagenst gebrek. De woedende honger, de nog woedender dorst, en de hitte der loods deden hunne gewone uitwerking op het misbruikte schepsel; de brasem rondom zijn muil, en de appels zijner oogen, in bloed zwemmende, verkondigden de ontzettende kwaal, die hem verteerde en dol maakte. HO-FI nam den toestand van het dier, door gemaakte reten en gaten in de wanden der loods, oplettend waar, en toen hij meende aan 't gevolg van zijn opzet niet meer te moeten twijfelen, wendde hij voor, dat eene zaak van het hoogste gewigt hem dwong, zijne dierbare SLO-SLI een paar dagen te verlaten. Onder liefdebetuigingen en beloften van spoedige wederkomst, deelde hij haar in vertrouwen mede, dat zich in de loods aan het eind van den tuin iets bevond, waarop hij grooten prijs stelde, en beval haar aan te zorgen, dat niemand in zijne afwezigheid daar binnen ging. Hij vertrouwde, dat ook zij-zelve dit kleine geheim niet zou navorschen. Hierop vertrok hij met een luchtigen tred, en een opgeruimd hart. »Het zal nu mijne schuld niet zijn," sprak hij in zich-zelven. »Fo is mijn getuige, dat ik 't haar verboden heb in de loods te gaan."

SLO-SLI bleef alleen. Toen zij hare nagelen had geverwd; toen het rooken uit haar lange pijp, en het kaauwen van betel haar begon te vervelen, zweefde die raadselachtige loods voor haren geest, en dacht zij aan het geheim 't welk HO-FI plan scheen te hebben ook voor háár bedekt te houden.

Wat kon 't zijn, dat haar echtgenoot daar verborgen hield? — Een nieuw stuk meubel? — Een zeldzame plant? — Van het oogenblik af des verbods moest 't wel iets fraais, iets buitengemeens schijnen. — Zij durfde er wel om wedden, dat het verborgene iets aardigs of kostbaars was, waarmede HO-FI haar

wilde verrassen. — Zou ze wachten, tot hij terug kwam? — Maar zij stierf bijkans van verveling en ongeduld. — Zou ze dan zijn verbod overtreden? — Maar hij had eigenlijk háár niets verboden. — Ho-fi had enkel een wensch uitgesproken; een hoop, die zij vrijheid had te vervullen, of te leur te stellen. — Welnu, ditmaal zou die hoop eens niet worden vervuld! Zij zou gaan zien, met eigen oogen zien, of er iets van dat verborgene te ontdekken was, en indien ho-fi haar ondervroeg, liever dan hare zwakheid te belijden, zou zij jokken.

Ho-fi had te veel vrouwen gehad, om ze niet te kennen.

Waggelend op hare voetjes van een vinger lang, ging slo-sli naar buiten. De galerij doorgaande kwam zij de plek voorbij, waar, aan een metalen ring, een raaf hing, met witten hals. Dat dier was een bijzondere lieveling van ho-fi; na zijn gelen gordel, die hem zoo veel voorregt gaf, had hij niets lievers op de wereld, dan dien makken vogel. Hij had hem met liefde groot gebragt, en in zijn bijgeloof hield hij 't er voor, dat zijn geluk aan het leven en 't bezit van dat dier was verbonden. Slo-sli deelde dat gevoelen, in zekere mate. Ook zij vond er behagen in, dikwerf den raaf te bezoeken, dan sprak ze tot hem als tot een vertrouwden vriend; te meer behagen daarin scheppende, wijl zij dan 't woord alleen had, en niemand haar tegensprak. In het voorbijgaan maakte zij den vogel los, die zich nu vertrouwelijk op haren schouder plaatste.

Tot de loods genaderd, zag zij met genoegen, doch niet zonder bevreemding, dat ho-fi den sleutel in de deur had laten steken. — Waarschijnlijk, dacht ze, heeft hij dien vergeten in de drokten van het vertrek. — Maar de nieuwsgierigheid en vrees van gezien te worden deden haar spoed maken. Zij opende de deur en trad binnen. Daar stond zij eensklaps tegenover den hond. Het uitgehongerde monster zag haar, en sprong op in den hoek, waar hij lag uitgestrekt, en schoot in woedende dolheid op haar aan, den blik in vuur, den muil open. — Slo-sli, door Hooger Magt beschermd, sprong op zijde, greep met de snelheid der gedachte den raaf, die op haren schouder zat, en duwde dien in den muil des honds. Het oogenblik, waarin hij den armen vogel doodde was kort, maar lang genoeg voor haar, om te ontkomen, de deur digt te trekken, en het slot om te draaijen. In weerwil der tegenwoordigheid van geest, haar van nature eigen, kwam slo-sli meer dood dan levend in hare kamer weder.

Zij gevoelde aan een groot gevaar te zijn ontkomen; maar kende het niet in zijne volle uitgestrektheid.

Ho-fi kwam spoediger terug, dan hij verwacht konde worden. Zijne vrouw vindende op hare gewone plaats, kon hij zijne verwondering niet onderdrukken. Hij gaf er behendig een glimp aan van vreugde, maar slo-sli had haar reeds opgemerkt. IJlings ging hij naar de loods en vond haar gesloten; doch eenige veren, hier en daar verspreid, kwamen hem voor aan zijnen raaf te behooren. Glurende door de reten van het houtwerk, onderscheidde hij ook nog andere overblijfselen van zijn beminden vogel. In groote ontroering keerde hij terug, om slo-sli te ondervragen; maar de dochter van den wijzen poo-poo hield zich gesloten: — Zij wist niet waar de vogel kon zijn. Misschien zat hij in een hoek van het huis, of van den hof verscholen. Zij-zelve was hare kamer niet uit geweest, en zij had niemand door den tuin den weg naar de loods zien opgaan.

Ho-fi moest zich die antwoorden laten welgevallen en zijne vermoedens voor zich houden; maar hij was ontroostbaar. Dit geval scheen hem een voorteeken te zijn van groote ongelukken. Zijn raaf was dood, en slo-sli leefde nog! Dit beteekende waarschijnlijk, dat hij geene vrouwen meer zoude verliezen.

De edele *Chinees* echter was van nature te volhardend, om niet nog eenige proefnemingen te wagen. Hij zette zich tot nieuwe overpeinzingen. — Afziende van zijn plan met den hond, dien hij van kant maakte, besloot hij andere middelen te bezigen tegen eene vrouw, die zoo taai van leven was.

Op zekeren avond zat slo-sli, zwijgend en nadenkende, in de schemering op haar balkon. Hare teedere vingeren waren bezig geweest met een fijn borduursel, doch lagen nu in werkelooze rust op het bespannen raam, terwijl haar geest dacht aan het gebeurde met de thee en te vergeefs zocht naar redenen, waarom de nabijheid van zulk een gevaarlijken hond voor haar was verborgen gehouden. Haar gemoed was ontrust; zij kon eenigen wantrouw niet overwinnen; het karakter van haren man joeg haar vrees aan. Op dat oogenblik naderde haar ho-fi met een gelaat, waaraan zijne geslepenheid eene uitdrukking gaf van de teederste bekommering.

— »Bij den duim van con-fu-see!" riep hij uit, »lieve slo! gij zijt bleek en koud; uwe gezondheid is niet zoo als ze behoort. Wat deert u, beminde dochter van den wijzen

POO-POO? Zeg mij, wat u scheelt! Uw gelaat is betrokken, of neerslagtig. Gij zijt blijkbaar onder den invloed eener nadeelige ster van den nacht. Draag betere zorg voor uwe gezondheid! Wat zit ge hier nog buiten? Ga spoedig in uwe kamer, lieve! en begeef u ter rust! Weet ge wel, hoe laat het reeds is, leven van mijn leven! De avondkoelte en kille dauw kunnen u schadelijk zijn. Ga ter ruste en slaap! Maar uwe vriendelijke oogen staan geheel verzwakt; houd dan geen licht aan, dat zoo schadelijk is voor uw bekoorlijk gezigt! Gij moet het niet ontsteken, of ge moet het weder uitdoen eer ge u nederlegt; opdat de schittering van het wit en geel uwen blik niet geheel bederve. — Ga, mijne welbeminde! ik laat u alleen. Morgen, als ge niet beter zijt, zal ik den dokter ontbieden, om u de pols te voelen, en te zeggen, naar den stand der planeten, wat u dienstig zij. Maar ik hoop, dat wij hem niet zullen noodig hebben. Goeden nacht, mijne lieve! Goeden nacht!"

SLO-SLI was aanvankelijk verwonderd over die teedere bezorgheid van haren man; maar toen hij haar verliet en »goeden nacht" wenschte, meende zij op zijn buigzaam gelaat een flaauwen boosaardigen grimlach te onderscheiden. — Het vergif en de opgesloten hond kwamen nu nog levendiger voor hare verbeelding; zij gaf er allerlei uitleggingen aan, en zoo de vreeselijke waarheid al niet voor haar verscheen in het licht van een vollen dag, men mag gelooven, dat zij er toch genoeg van zag, om haar te herkennen. Ofschoon niet kunnende raden, welk soort van gevaar haar nu weder bedreigde, zij nam zich voor, op hare hoede te zijn. Wij hebben 't reeds gezegd en gezien, dat de zevende vrouw van HO-PI eene groote mate van tegenwoordigheid van geest en koelbloedigheid van de natuur had ontvangen. Zij verliet het balkon, stak eene lamp aan, maar luisterde aandachtig aan de deur van hare slaapkamer, eer zij die binnentrad.

Toen zij hoorde, dat er geen teeken van eenig leven was, schroomde zij niet de kamer te openen, en er in te gaan. Binnengetreden doorzocht zij alle hoeken der kamer; doch ontdekte niets, en toch, aan haar hart gevoelde zij 't: er moest een vijand zijn in de nabijheid. Zij verplaatste de tafel en alle stoelen, onderzocht den schoorsteen, en zelfs de ovenbuis onder haar ledekant. — Het gebruik in *China* brengt mede, dat de slaapplaatsen van onder verwarmd worden. — Maar nergens was iets te ontdekken; en toch hield SLO-SLI

zich overtuigd, dat HO-FI haar eenen strik had gespannen. Eensklaps vloog haar eene dwaze gedachte door het hoofd. »Zou hij, uit louter jok, misschien, naalden in mijn bed hebben gelegd?" dacht zij. Dat wilde ze onderzoeken, en sloeg de dekens op, maar liet ze voorzigtig weder vallen. Een doodelijke schrik had haar aangegrepen, en zij had ook niet de kracht om een kreet, die haar ontsnapte, te weêrhouden. Hare eerste beweging was om te vlugten, doch hare voeten, klein als die eens kinds, en door den schrik verlamd, weigerden haar te dragen. Ontroerd, bevend, naauwelijks adem halende zonk zij neder op een stoel, en dacht na, haar bed goed in het oog houdende, wat te doen.

Wat was er dan onder die dekens? — Toen zij ze ophief had SLO-SLI den driehoekigen kop en de flikkerende oogen gezien van een zwarten adder. Zij wist, dat de beet dezer dieren doodelijk is. Echter was ze niet zoo hevig ontsteld als eene *Europesche* dame 't zou geweest zijn, in hare plaats. Het gezigt van zulk een dier, waarvan de *Chinesche* koks een overheerlijke ragout weten te maken, en eene addersoep koken, die de liefhebbers van goeden sier doet watertanden, was haar niet nieuw. Hetgeen SLO-SLI deed sidderen was het gevaar, waaruit goede geniussen haar nogmaals hadden gered. Zij verbeeldde zich, onwillekeurig, dat het slijmerig ligchaam der kleine slang over het hare henen kronkelde, en zijn beet te gevoelen, die den dood kon geven. Deze inbeelding deed haar huiveren van top tot teen.

Intusschen kon HO-FI elk oogenblik terugkomen; de tijd was dringend; er moest een besluit worden genomen.

Hare gedachten verzamelende riep zij eene jonge dienstmaagd, die aan haar gehecht was. Aan deze vertrouwde zij het geval, en haar het zwijgen opleggende, deed zij dat meisje eene rat halen. De *Chinezen* hebben steeds een goed aantal van deze dieren voor hunne tafels in voorraad, gelijk wij, *Europeanen*, er de konijnen voor nahouden. Aan een der pooten van dat dier bond SLO-SLI een steen, opdat het niet konde vlugten, en deed het toen in een porseleinen vaas met niet wijden hals. Onderzocht hebbende waar de zwarte adder zich bevond, schoof zij voorzigtig de vaas onder de dekens, in dier voege, dat de mond van den hals voor den kop kwam te liggen van het kruipende ondier. Eene poos luisterde zij met angst en ongeduld; toen hoorde zij een zacht schuiven, en daarop een schellen kreet van de rat, waaruit zij opmaakte,

dat de adder zich mede in de vaas bevond. Toen de dekens opslaande, hief zij de vaas overeinde, en sloot den hals met eene prop, daartoe reeds gereed gemaakt.

Deze gevangenneming volbragt zijnde, gaf SLO-SLI aan de dienstmaagd hare bevelen voor het overige, en wachtte nu bedaard de terugkomst af van haren onwaardigen echtgenoot.

HO-FI liet langen tijd op zich wachten; het begon reeds nacht te worden, toen hij te huis kwam. SLO-SLI wachtte hem, op den drempel van hare kamer. Toen hij haar zag deinsde hij van verbazing en onwil terug.

— »Lieve!" sprak hij, zijn gelaat plooijende, en de stem buigende voor het teederst gevoel. »Waarom niet ter rust gegaan, zoo als ik 't u heb aangeraden? Wat stelt ge u bloot aan de koele lucht van den nacht? Wilt ge dan volstrekt u niet ontzien voor uwen echtgenoot, die buiten u niets ter wereld bemint?"

— »Dat FO u zegene, mijn lieve!" sprak SLO-SLI, »voor al die zorgen voor uwe gade! Ik dacht in mij-zelve, het bed zal u niet dienstig zijn, en ik was ook bevreesd voor de duivelen, de draken, en de toovenaars. Waar hebt ge zoo lang vertoefd?"

— »Ik heb," hernam de verraderlijke HO-FI, »een dokter geraadpleegd over uwe ongesteldheid. Hij heeft mij gelast u vooral het bed te doen houden, om u te onttrekken aan den kwaden invloed der planeten. Ook wil hij, dat ik te middernacht kruiden zoeke, uit welke hij een heilzamen drank voor u zal bereiden. Ik ga daartoe nogmaals uit. Vlij u dan neder, mijne lieve! zonder te aarzelen. Dierbare dochter van den wijzen POO-POO! ik bid u, wees gehoorzaam aan den wil des geneesheers, in uw belang, maar vooral in het mijne!"

SLO-SLI beloofde plegtig aan de dringende eischen zijner liefde te zullen voldoen; doch wilde óók haren HO-FI niet laten vertrekken om kruiden te zoeken in den kouden nacht, zonder dat hij alvorens van eene heerlijke soep gegeten had. Zij had die doen gereed maken, om zich te beveiligen tegen den invloed des avondnevels, in welken zij onvoorzigtig was blijven zitten. Wetende, dat haar dierbare HO-FI verkwikt en versterkt was, zou zij te spoediger insluimeren. HO-FI had niets tegen dat voorstel in te brengen. Vertrouwende op de belofte zijner gade, plaatste hij zich voor eene kleine tafel, wachtende op de heerlijke soep, die hem was aange-

boden. SLO-SLI zette zich tegen hem over; tusschen hen beide, op het midden der tafel, stond eene sierlijke lamp.

Toen zij gezeten waren trad de vertrouwde dienstbode binnen met eene gesloten terrine, die zij voor den edelen neef van den zoon des hemels nederzette. Met echt *Chinesche* gretigheid strekte HO-FI zijne hand naar de terrine uit, en vatte het deksel aan, om haar te openen; doch op hetzelfde oogenblik wierp SLO-SLI, als bij ongeluk, de lamp omver, dat zij uitging, en toen oprijzende, deed zij ook de kleine tafel kantelen, waardoor de edele HO-FI de terrine met haren inhoud op zijnen schoot kreeg. Hij greep toe, om de vallende voorwerpen te weerhouden; maar slaakte tevens een luiden gil van afgrijzen en smart.

Zijne gade had ongelukkig vergeten de adder, van welke zulk eene heerlijke soep wordt bereid, te doen kleindeelen en koken; het doodelijke dier was hem dus levend in de terrine voorgezet.

De slang kronkelde zich rondom den pols van HO-FI, en liet zijne prooi niet los. Als een zinnelooze liep de laffe moordenaar door het donker vertrek, schreeuwende om hulp, en pogende zich van zijnen vijand te ontslaan. Op zijne kreeten en verwenschingen schoten bedienden en buren toe. De adder werd gedood, en HO-FI zocht en riep woedend zijne vrouw; maar zij had zich de duisternis en de verwarring ten nutte gemaakt, om de gezamenlijke woning te ontvlugten.

In weerwil van dadelijke hulp liep HO-FI gevaar aan de gevolgen der wonde te sterven. Het vergif maakte ontrustende vorderingen. Tot zijn geluk echter werd ook de hulp ingeroepen van een barbier, die gehoord had, dat het beste ware de wonde te wrijven met het wapen zelf, waarmede zij was toegebragt. De vermorzelde kop des adders werd vervolgens op de kwetsuur bevestigd. Het overige gedeelte, in moten gesneden, werd nu inderdaad gebruikt voor eene overheerlijke soep, om den lijder te bezadigen en op te kweken. Eene hoogere Magt had besloten, dat hij zijne straffe niet zoude ontgaan.

Wat was er inmiddels van SLO-SLI geworden? — De schrik had haar kracht gegeven, om te gaan; en de smart te verduren, welke deze ongewone beweging haar op den langen weg veroorzaakte. Na eene ontzettende inspanning bereikte zij de woning van haren vader. De wijze POO-POO sliep niet; maar vorschte, onder gewoonte, naar de oorzaken van der

menschen geluk en ongeluk; naar de uitwerksels van natuurlijke sympathiën en antipathiën, en naar de gelukkige uitkomsten welke eene snel naderende toekomst zoude aanschouwen van de algemeene toepassing der verlichte *théorie*, die hij had uitgevonden. Inzonderheid dankte hij FO, stralen van goddelijke wijsheid in zijnen geest gestort, en hem vergund te hebben, in het huwelijk zijner dochter, aan de bewoners van het hemelsche rijk eene les en een voorbeeld te geven.

Harde en haastige slagen op de deur deden hem uit zijne heilzame droomen ontwaken, en te gelijker tijd hoorde hij de klagende stem zijner dochter, die hem aanriep bij zijnen naam. Men verbeelde zich de verbazing en smart van den geleerden POO-POO! Was het wel mogelijk! Zulke helsche aanslagen tegen de bekoorlijke SLO-SLI, en dat door een schoonzoon, die even als hij een beminnaar was van de wijsbegeerte en van de speenvarkens; één zijner vurigste bewonderaars, om niet te zeggen, een zijner leerlingen. — Maar hij zou zich tot den Keizer wenden; hij, POO-POO, zoude vragen om regt, en HO-FI zou aan zijn gelen gordel worden opgehangen.

Wat, op deze aarde, is geduchter dan de toorn eens wijsgeers, eenmaal in drift ontstoken! De wijze POO-POO voelde zich beleedigd als vader van de bekoorlijke SLO-SLI, en als vader van de verlichte *théorie* zijner vinding, die nu gevaar liep weder te verdwijnen in den naeht. — HO-FI, daarentegen, was gerust op de voorregten zijner geboorte, die hem onttrokken aan den arm der gewone regtbank. Hoe kon hij vermoeden, dat POO-POO zijne aanklagt voor den hemelschen troon-zelven had nedergelegd. Hij voelde zich derhalve hoogst onaangenaam verrast, toen er eensklaps Keizerlijke Commissarissen uit *Peking* kwamen opdagen, en dadelijk begonnen met de Instructie der zaak.

POO-POO, SLO-SLI, de jonge dienstbode, de ouders der zes eerste gemalinnen van den edelen HO-FI en eene menigte andere getuigen verschenen voor de buitengewone Regtbank. De menigvuldige verklaringen, en het gedane onderzoek, lieten geen twijfel meer over. De *Wang* werd overtuigd zijne zes eerste vrouwen te hebben vermoord, en drie afgrijzelijke pogingen te hebben gedaan, om ook de zevende van kant te maken. In het vonnis werd, met groote naauwkeurigheid, het totaal vermeld der sommen, die hij, als *Wang* van den

gelen gordel, bij gelegenheid zijner vermenigvuldigde betrekkingen als bruidegom en weduwnaar, van de grootmoedigheid zijns hemelschen bloedverwants had getrokken. Met evenveel scherpzinnigheid werd er bij aangemerkt, dat hij, zulks doende, niet alleen gebruik, maar zelfs misbruik gemaakt had, van zijn regt om weduwnaar te worden.

De uitspraak der Commissarissen ging naar *Peking*. Een paar weken later vaardigde de Keizer van *China*, zoon des hemels, vader van het hemelsche rijk, Koning der Koningen, de volgende proclamatie uit aan de drie honderd zestig millioen *Chinezen* die zijn volk uitmaken.

» *Peking*, de 6de maand, 14de dag van het 58ste jaar der regering van HO-HO.

De wet is ook toepasselijk op de familie des Keizers; wie zou haar anders getrouwelijk willen naleven!

Aan het doordringend oog van HO-HO ontsnapt de misdaad niet. HO-HO volgt de deugden van HA-HA zijnen vader; om een goed voorbeeld na te laten aan zijnen zoon HE-HE.

Het is ter kennisse van HO-HO gekomen, dat een zekere geelgordel, genaamd HO-VI, in weerwil van het zoo menigwerf geopenbaard Keizerlijk verlangen, dat alle ingezetenen van het hemelsche rijk in eendragt en vrede met elkander zullen verkeeren, verraderlijk zes vrouwen van het leven beroofd, en de schatkist grootelijks benadeeld heeft. Langen tijd heeft hij de vrucht zijner misdaden ongestraft genoten; maar eindelijk is de waarheid aan den dag gekomen: de kogel heeft de eijerschaal vergruisd; de kat kan hare jongen niet meer verbergen; de papegaai heeft gerucht.... De onverlaat schame zich over zijn staart, en zijnen gordel!

Naar de regelen van een goed regt moet de straf overeenkomen met het wanbedrijf. De genoemde HO-FI heeft, tot het volvoeren zijner misdaden, vergif, een hond en een adder gebruikt. Dat hij dan ook door adders worde gedood, en zijn vergiftigd hart aan de honden voorgeworpen. Zijn ligchaam moet tot dat einde in kleine stukjes worden gesneden. Met hem zullen zijne tien naaste bloedverwanten worden ter dood gebragt; doch vermits 't betaamt genade aan regt te paren, zullen dezen goedgunstig worden gewurgd. Alle hunne goederen worden verbeurd verklaard ten profijte van de keizerlijke schatkist. Aan den wijsgeer POO-POO zullen honderd stokslagen worden toegeteld, en een jaar lang zal hij den houten halsband dragen tot belooning voor zijne

nieuwigheden; inzonderheid voor eene zoogenaamde verlichte *théorie*; die hij heeft uitgevonden. Wijders zullen de geelgordels gedurende drie jaren noch geld noch rijst meer ontvangen; ten einde de schatkist aldus voor haar geledene verliezen worde schadeloos gesteld. Eindelijk zal de Mandarijn van *Haug*, die deze misdaden niet heeft weten te verhoeden, tot straf voor zijne nalatigheid worden opgehangen."

Hiermede is de geschiedenis van den gruwzamen HO-FI ten einde. Met grooten weerzin onderging hij zijne straf, en de wijsheid en regtvaardigheid des Keizers werd, geheel *China* door, bezongen en gevierd. De wijze POO-POO onderwierp zich met gelatenheid aan zijn hard lot, zonder de hoop te laten varen, dat de waarde der verlichte *théorie*, die hij had uitgevonden, later algemeen zou worden erkend. De bekoorlijke SLO-SLI werd alom bewonderd om hare tegenwoordigheid van geest en betoonden moed. In een tweeden, minder onrustigen echt vergat zij den wreeden achterneef des beheerschers van het hemelsche rijk, en al de gevaren aan welke eene verbindtenis met den gelen gordel haar hadden blootgesteld.

(*Vrij naar het Engelsch.*)

SHAH AGA-MAHOMED.

Eens was deze Aziatische despoot ter jagt. Naast hem reed zijn vizier HAUGI-IBRAHIM, die nog heden in *Perzië* om zijne diepzinnige staatkunde wordt vereerd. Op dezen volgde een gebogchelde dwerg, de barbier en gunsteling van den dwingeland; daarna een zeer schoon jongeling, FATEH-ALI neef van den Shah, en door hem tot zijn' opvolger benoemd. AGA-MAHOMED beminde dien jongeling, in zoo ver een tiran zijn opvolger kan beminnen; maar vooral was hij zijne nicht de schoone AMIMA, zuster van FATEH-ALI, zeer genegen. Zijn voornemen was, na de jagtpartij van dezen dag bij haar te vertoeven. »FATEH-ALI!" zeide hij tot zijnen neef, »ik heb bevolen, dat men de tenten van den harem in de nabijheid van *Firouzabad* zal opslaan; daar zal AMIMA ons heden avond ontvangen."

Men legde een lang eind wegs af, zonder eenig oponthoud, en drong ten laatsten door in het gebergte van *Mazandran*, welks steile kruinen zich tot eene verbazende hoogte ver-

heffen. Op eens hoorde men een schellen en langen kreet: *Gour Kur!* (de wilde ezel!), die van rots tot rots werd teruggekaatst; en inderdaad men zag een drietal dezer schoone, in den vrijen natuurstaat levende dieren, die vreedzaam graasden in eene diepe vallei, oogenschijnelijk zonder zich in het minst om de aanvallers, die hen omringden, te bekommeren. De opperste der jagers snelde dadelijk ademloos naar de plek, waar de Shah zich bevond, om dezen naar de plaats te geleiden, vanwaar men de ezels moest opjagen, opdat het wild in zijne vlugt de verschillende koppels honden, van afstand tot afstand in het gebergte geplaatst, zoude ontmoeten; zonder welke voorzorg men niet mogt hopen deze ontembare wezens af te matten.

Het gelukte den opperjager, met geduldige behendigheid, de wilde ezels naar de windzijde te doen keeren, waarna hij, nog op een afstand van twee à drie honderd roeden, twee der sterkste en vlugste honden los liet. De ezels hoorden niet zoodra het jagtgerucht, of zij staken de ooren op, en alsof zij zich van hunne snelheid wilden verzekeren, deden zij eenige sprongen vooruit, stonden weder stil, sprongen nogmaals vooruit, en keerden zich tegen de honden, die zij, alsom hen te tarten, tot op weinige roeden afstands lieten naderen, en dan weder met eene ongelooflijke snelheid verdwenen. Toen zij tusschen hen en de jagers eene aanzienlijke ruimte hadden gelaten, schenen zij hunne vervolgers te bespotten, en bleven weder vreedzaam grazen.

Toen had men gelegenheid om de onversaagdheid der *Perzische* ruiters te bewonderen; geene hoogte, geene helling, hoe steil ook, konden hen wederhouden, en alle hinderpalen te boven komende volgden zij de speurhonden met een onbeschrijvelijken moed. Onder de eersten zag men den Koning-zelven, met vonkelende blikken, in de eene hand zijn geweer houdende en met de andere zijn ros besturende, met de vlugheid en geoefendheid van een bergbewoner. Na hem kwam de jeugdige prins zijn neef, die niet minder vermetel alle gevaren trotseerde, slechts betreurende, dat hij zijnen oom niet voorbij kon rennen. Ook hij hield het geweer in de hand, want reeds hadden de wilde ezels de bergspitsen bestegen, zoodat er meer kans was, om hen met kogels, dan met de werpspiets te treffen. Een geruimen tijd had de jagt geduurd, en nog gaven zij geen teeken van vermoeijing; zij hadden de honden tot op de steile kruinen gelokt, waar slechts drie of vier jagers hen durfden volgen.

Eindelijk, toen men reeds alle vervolging meende te moeten opgeven, zag men een der onvermoeide dieren op den uitersten overhangenden rand eener onbeklimbare rots. In dit oogenblik knalde een geweerschot, maar het dier bleef onbewegelijk. Eene sekonde daarna viel een tweede schot, en de ezel, voor zijne fierheid gestraft, viel doodelijk getroffen van rots tot rots, bijna voor de voeten van den Shah. Uit duizende monden daverde een kreet van toejuiching, duizendmaal door de echoos van het gebergte herhaald. Beter echter ware het hem geweest, die zich de algemeene bewondering had verworven, dit noodlottig schot niet te hebben gelost; want naauwlijks werd de juichtoon van de menigte niet meer gehoord, of de Shah riep met eene, voor die hem kenden, onheilspellende stem: »Wie is de vermetele, die heeft durven schieten?"

FATEH-ALI, met een nederig gebukt hoofd, en zijn geweer naauwlijks in de bevende handen kunnende houden, bekende door zijn stilzwijgen, dat hij de schuldige was. De jongeling ontving terstond het bevel, om zich te verwijderen; te begeven naar de plaats, alwaar men des avonds zoude bijeenkomen, en daar de bevelen van zijn oom af te wachten.

De toorn van den despoot benam hem al het genoegen van de jagt. Aan spijt en haat ter prooi, had hij welligt zijn neef aan zijne luim opgeofferd, indien hij een anderen bloedverwant had gehad, om zijne Dynastie te bestendigen.

Toen de Shah des avonds in het kamp aankwam, was zijne gramschap eenigzins bedaard; doch eensklaps in de nabijheid van zijn paviljoen eenige geweerschoten hoorende, vroeg hij: »wat dit beteekende?"

Men kon hem niet verheelen, dat FATEH-ALI zich met eenigen zijner officieren in het schijfschieten oefende. De jonge prins, in de ligtzinnigheid zijner jaren, had reeds den misstap en den beleedigden oom vergeten. MAHOMED deed hem voor zich ontbieden.

Het was reeds avond, en men had flambouwen aangestoken, toen FATEH-ALI het paviljoen binnentrad. Daar zag hij zijnen oom in een duisteren hoek gezeten, met vurig schitterende oogen hem aanstarende, gelijk een vergiftige slang, gereed om hare prooi te bespringen. »FATEH-ALI!" zeide MAHOMED bars, »nader." — Bevend voldeed de jongeling aan dit bevel. — »Gij zijt jong en ligtzinnig; maar hoe jong en ligtzinnig ook, behoort gij te weten, dat, zoo gij eenmaal

hem beleedigt, dien uw pligt eischt te eerbiedigen, gij ook ik staat zijt tot daden, die aan muiterij grenzen; zoo zij dien naam niet reeds verdienen, en mij, uw heer en meester, de verpligting zouden opleggen, om u voor uwen euvelmoed te straffen."

»Ik ben uw slaaf, mijn oom! en buk voor u in het stof." antwoordde FATEH-ALI. »Dezen morgen heeft het jagtvermaak mij de betamelijkheid uit het oog doen verliezen. Indien ik geweten had, dat ik u mishaagde, had ik mij liever den vinger afgesneden, dan dit verwenschte schot te lossen. Genade! Genade!""

»Dat is zeer wel; maar gij zult heden naar het gewest *Shiraz* vertrekken; echter vóór dat wij scheiden, heb ik u iets gewigtigs mede te deelen. Wees op alles bereid: de Koning is ernstig."

Hierop nam hij een klein, gesloten koffertje, dat hij met eene zonderlinge geheimzinnige gelaatsuitdrukking bezag. Vervolgens opende hij 't, en haalde er een pakjen uit met een zijden doek omwonden.

FATEH-ALI waande, dat eenig kostbaar edelgesteente voor zijn oog zou schitteren. Zijn ongeduld klom ten top, toen hij, nadat verschillende omslagen reeds afgenomen waren, nog niets gewaar werd. Welligt was het een rijk gebonden Koran, dien zijn oom hem, vóór zijn vertrek, wilde ter hand stellen. Hij wist, hoezeer de Shah, voor het oog der wereld, een ijverig geloovig aanbidder van den profeet wilde schijnen. Maar neen, het pakje was daarvoor niet lijvig genoeg. Misschien was het de *jika*, een kleinood, dat men op het hoofd draagt, zinnebeeld der Koninklijke magt, hetwelk de Shah hem ter hand zou stellen, nu hij den Vorst in zijn gouvernement van *Shiraz* zou vertegenwoordigen.

MAHOMED wachtte eenige oogenblikken, alvorens den laatsten omslag los te maken. Eindelijk ontblootte hij het voorwerp, met eene snelle beweging der hand; doch, welke waren niet 's prinsen verbazing en afgrijzen, toen hij, in plaats van een kostbaar geschenk, een ouden doek met bloed bevlekt aanschouwde.

»Ziet gij dezen doek?" vroeg de Monarch, hem die, met huiveringwekkende bedaardheid, voorhoudende; terwijl zijne gelaatstrekken eene duivelachtige uitdrukking aannamen.

FATEH-ALI, doodsbleek, als aan den grond genageld, gaf geen antwoord.

»Spreekt dit bloed niet?" vervolgde zijn oom, op een steeds gestrengen dreigenden toon.

De jongeling sprak niet.

»Spreek!" zeide de Despoot. »Kent gij dit bloed?"

»Neen," antwoordde de jongeling, met toenemenden angst.

»Het is het bloed uws vaders!"

FATEH-ALI sidderde, en zijne haren rezen ten berge. »Mijn vader!?"

»Ja," hernam de Vorst, »uws vaders, die mijn broeder was. Hij was, even als gij, innemend, maar ligtzinnig. Ik sloeg hem gade, hij werd heerschzuchtig en oproerig..... ik beval zijn dood. — Thans weet gij alles!.... Gij kent mij. Herinner u deze les! Gij kunt u verwijderen; maar morgen, met het krieken van den dag, zijt gij op weg naar *Shiraz*."

EENE GELIJKENIS VAN SIMON VAN NANTUA.

Een zeker man was eens op het platte dak van zijn huis geklommen, dat zeer hoog was, en van daar blikte hij naar beneden.

En hij zag een ander man, die op den grond beneden hem stond, aan den ingang van eene steengroeve.

En terwijl hij op dien man staarde, blies de wind om hem heen, en het geruisch daarvan in zijne ooren verdoofde zijne zinnen en maakte hem ligt van hoofd.

En hij sprak bij zich-zelven: »Ik, die hier sta, ben grooter, dan dat schepsel daar beneden; hetwelk er zoo nietig uitziet."

En hij sprak dus, gelijk alle menschen spreken, die, met hunne verheven standplaats ingenomen, altoos vergeten, om die dank te weten aan het voetstuk, waarop zij zijn geplaatst.

Terwijl hij nu alzoo met minachting op den man, beneden hem, nederzag, voelde hij eensklaps iets op zijn hoofd vallen; hij hief zijne oogen op en zag ter zijde van zijn huis een toren, die nog veel hooger was. En zie, daar stond ook een, op den toren!

En dezen man, die den anderen, welke op het dak beneden hem stond, een geruimen tijd had beschouwd, was

het in den zin gekomen, om hem op eene verachtelijke wijze te behandelen, en daarom had hij hem een steentje op zijn hoofd geworpen.

Maar de man op het dak werd gramstorig en sprak: »o, Kon ik dien toren eens bereiken!" — En hij bedreigde den man, die boven hem stond. Maar zijne bedreigingen waren magteloos, en de man op den toren belachte en bespotte zijne pogingen.

Terwijl deze zich alzoo vermaakte, voelde hij zelf iets op zijn hoofd vallen, en toen hij zijne oogen ophief, zag hij boven hem een luchtbal statig voortdrijven, en er bevond zich een man in het bootje van dien luchtbal.

En deze man, die den anderen op den toren beneden hem had opgemerkt, meende, dat hij dien met minachting moest behandelen, en hij vermaakte zich met zakken vol zand en gruis op zijn hoofd uit te storten.

Maar de man op den toren werd op zijne beurt ook gramstorig en sprak: »o, Kon ik eens dat bootje bereiken!" — En hij bedreigde, met woedende gebaren, den man uit den luchtbal; maar ook zijne bedreigingen waren magteloos.

Intusschen had de man, die bij de steengroeve stond, zijne oogen ook naar boven geslagen, en den man op het dak, en dien op den toren, en in het bootje opgemerkt!

En hij sprak: »o, Wat is het toch gelukkig zoo hoog verheven te zijn! Wat moet men niet kunnen zien in de verte, en ruim en vrij adem halen! Indien ik ten minste maar op het dak ware, zou ik de vrije lucht kunnen genieten en de warmte zou mij niet zoo benaauwen, als hier beneden.

Terwijl hij deze woorden sprak, hoorde hij eene stem uit de steengroeve opkomen; het was de stem van een mijngraver.

»Ach," sprak deze man, »welk een ongelukkig lot is het toch, zijn leven *onder de aarde* door te brengen, en daar zijn zweet te plengen, te midden van eene bedorven en vochtige lucht, bij het droevig schijnsel eener walmende lamp, terwijl anderen zich daarboven bevinden, op bloemen en kruiden wandelen, en ademen in het zonnelicht.

En deze woorden vervulden den man, die op de aarde, boven hem stond, met innig medelijden en hij dacht: »Deze man is nog lager en nog beklagenswaardiger dan ik!"

Terwijl dit alles gebeurde, hadden de wolken zich opgehoopt aan het zwerk, en er barstte een hevig onweder uit.

De donder rolde vreeselijk langs de hemelen en de bliksemstralen doorkliefden de wolken.

De luchtbal werd ontzettend heen en weder geslingerd in de lucht, en de man in het bootje wierp geen zand meer uit, en vermaakte zich ook niet meer met den man beneden hem; want hij wenschte wel, dat hij zich niet zoo hoog bevond, en hij had gaarne zijne plaats tegen eene lagere willen verwisselen.

Maar terwijl hij nuttelooze verzuchtingen slaakte en zijn angst lucht gaf in ijdele kreten, sloeg de bliksem in den luchtbal; weldra stond hij in volle vlam, en de man in het bootje viel naar beneden, en zijn ligchaam werd verpletterd.

Eenige oogenblikken daarna sloeg ook het onweder in den toren en de man, die zich daarop bevond, werd door den bliksem doodgeslagen.

Ook had de bliksem eenige steenen van den toren losgerukt, en een derzelve viel op het dak, en de man, die daarop was, werd zoodanig getroffen, dat zijn arm brak.

De man, die op de aarde stond, had alleen het vocht te verduren van de regenstroomen, die de wolken uitstortten.

En de man, in de steengroeve, had niet eens bemerkt, dat er boven hem een onweder had gewoed, en toen het oogenblik was gekomen, waarop hij mogt rusten van zijn werk, beklaagde hij zich niet meer; maar zong een vrolijk lied.

Toen de man op de aarde dit hoorde, boog hij zich over de diepte heen, en riep den mijnwerker toe en verhaalde hem, wat er geschied was.

En hij voegde er bij: »Beklaag u toch niet, dat ge zoo laag zijt geplaatst; want hij, die het hoogste was verheven, bevond zich ook het digtst bij het onweder; hij werd het eerst en het hevigst getroffen. De slag was nog doodelijk op den toren, en hij was ook nog hevig genoeg om den man op het dak te kwetsen. Ik-zelf heb er ook mijn klein deel van gehad, omdat ik mij een weinig hooger dan gij bevond. Gij beklaagdet u, terwijl de anderen zich overmoedig beroemden; thans hebt gij redenen om te zingen, daar het onweêr, dat hen heeft getroffen, noch uw werk noch uwe rust heeft afgebroken. Ik zal voortaan óók zingen en mij niet meer beklagen, daar slechts de regen mij getroffen heeft, die ik in de zon kan doen opdroogen."

Deze toespraak bragt den man in de groeve tot nadenken en hij sprak bij zich-zelven: »Laat ik mij toch met mijn

nederig lot vergenoegen; want de grootheid dezer wereld wordt tot een duren prijs verkregen, en zorg, gevaar en tegenspoed is de munt, waarmede men haar betaalt. En toch zou men zelfs nog niet eens, tot dien prijs, hoog genoeg kunnen stijgen, om niet een wezen te ontmoeten, dat zich nog hooger verheft. God alleen geniet ongedeerd zijne grootheid en Hij ziet niemand boven zich verheven en zal ook nimmer nederstorten uit de hemelen.

OOGSTLIED.

Hoe lieflijk is het veld getooid
In 's voorjaars schoon saizoen;
Als Flora bonte bloemen strooit,
Op 't pas verjeugdigd groen!

Maar schooner is des najaars kleed:
Het goudgeel korenveld,
Dat voor zijn arbeid, zorg en zweet,
Den landman schaadloos stelt!

Elk halmpje biedt hem honderdvoud
De korlen, die zijn hand
Den vruchtbren schoot had aanvertrouwd
Van 't omgeploegde land.

Nu laten wij door 't golvend graan,
Dat rijp is wijd en zijd,
Den scherpen sikkel rustloos gaan;
En danken God om strijd.

Hoogopgestapeld laden wij
Het voer, van rijkdom zwaar;
De schovenbindster gaat er bij,
De maaijer juicht met haar.

Veracht, o wereldgrooten niet!
Den nijvren boerenstand;
Hij voedt, hoe smadend ge op hem ziet,
Den Koning, u, en 't land!

Ziet, Volk en Vorst! den sikkelglans
Bij dien van 't oorlogzwaard
En zegt dan: is onze arenkrans
Niet ruim een lauwer waard!?

Vrij naar 't Hoogduitsch. A. v. W.

MENGELWERK.

OVER HET BELANG DER LETTEREN IN ONRUSTIGE TIJDEN.

DOOR

Dr. *H. C. MICHAËLIS.*

Onder de belangrijke gezegden, waardoor de *Romeinsche* tooneeldichter TERENTIUS zich bijzonder aanbeveelt, en die onvergetelijk in het geheugen blijven, is dit wel een der merkwaardigsten: »*Ik ben een mensch, en niets van hetgeen den mensch aangaat reken ik mij vreemd;*" want 't geen men in dergelijke spreuken zoo gaarne vereenigd ziet, wordt hier te zamen gevonden: eenvoudigheid van uiterlijken vorm, bij diepdoordringenden zedelijken zin. Wat toch is natuurlijker, dan bij den mensch te gewagen van het menschelijke? En wat is tevens eene voor den weldenkenden, door godsdienst gevormden mensch krachtiger en kernachtiger aanmaning tot het goede, dan het beroep op zijne eigene, menschelijk gezinde natuur? Hoe eenvoudig zijn niet die woorden des dichters, en toch welk een edel beeld rijst er in onzen geest van hem op, wiens levensgeschiedenis men in die woorden mag te zamen vatten: »hij was mensch, en niets, wat den mensch betrof, rekende hij zich vreemd."

Kunnen dus die woorden voor den mensch in het bijzonder van grooten en weldadigen invloed zijn; ook voor de maatschappij is hunne toepassing allergewigtigst. Dat denkbeeld toch, algemeen geworden, zal de verschillende standen naauwer verbinden. Eendragt zal er heerschen; want grooten en geringen zullen het levendigst belang stellen in elkanders welzijn. De meer gegoede zal in die woorden de edelste beweegreden zien om den behoeftigen medemensch zijne helpende hand te reiken; hij, die uitmunt door kennis of kunst, zal daarin gedurige aanleiding vinden om van zijne talenten mildelijk mede te deelen aan allen, en die

niet uitsluitend aan hen te gunnen, die ingewijd zijn in de geheimen zijner wetenschap.

Wij erkennen het, menschelijke zwakheid en kortzigtigheid zullen de uitvoering van die aanmaning voor den mensch in het bijzonder, dikwijls zeer beperken en bezwaren; maar wat éénen mensch vaak moeijelijk, soms onmogelijk wordt, dat kunnen wij toch in ruimere mate vragen van die menschen vereenigd, welke zich aan oefeningen hebben toegewijd, wier bedoeling het is, den mensch te beschaven en te veredelen; namelijk: van de beoefenaars der fraaije Kunsten en Letteren. — Als er vrede heerscht onder een volk, zal niemand den beschavenden invloed van Letteren en Kunsten ontkennen; zij zijn dan een zuiver sieraad voor den troon des Vorsten, een edel genot voor den beschaafden burger, de meest passende werkkring voor de rijk begaafden van geest. Maar als oorlogen en beroeringen de aarde teisteren, zullen de schuwe Muzen dan niet aan die verwarring ontwijken; zoodat hare liefelijke stemmen niet gehoord worden onder de bewogen volken, hare blijde gedaanten, die opwekten tot edele vreugde, er aan geene plaatse worden gezien?

Deze meening moge voorstanders vinden, die oordeelen, dat de bloei der Kunsten en Letteren in vrede nuttig en noodig, in onrustige en oorlogzuchtige dagen noodeloos is: wij kunnen haar, met het oog op die woorden van TERENTIUS, geenszins goedkeuren. — Zijn die oefeningen niet méér dan een roemruchtig sieraad; voorwaar zij zijn dan de onbeschrijfelijke inspanning van zoo vele edele vernuften onwaardig, en onwaardig de kosten die een Staat aan haar opoffert. Neen, te edel zijn zij, om alleen betrekking te hebben op menschelijke genoegens, maar zich vreemd te rekenen 't menschelijk lijden. Hare oefeningen mogen door het wapengedruisch worden gestoord; haar invloed, daarentegen, op het stillen der hartstogten en het stuiten van gebreken, wordt dan eerst regt levendig bevonden: zij zijn aan de geneeskunst gelijk, wier kracht juist door kwalen gekend wordt.

Ik achtte het vooral in onze dagen niet ongepast, u dit uit

de geschiedenis, bijzonder omtrent de letterkunde, te bevestigen, en meende daarvoor het beste bewijs te vinden in de lotgevallen van *Athene* gedurende den fellen oorlog, welken die stad zeven-en-twintig jaren lang tegen het naijverige *Sparta* en de meeste daarmede verbondene *Grieksche* Staten uithield, en dien wij, naar de woonplaats dier bondgenooten, onder den naam van *Peloponnesischen* oorlog kennen. — In dien oorlog toch is *Athene* regt ongelukkig geworden. Wij willen dus eerst het oog op die *uitwendige* omstandigheden vestigen: en dat ongeluk van *Athene* zal, vlei ik mij, de aandacht niet onwaardig zijn; want bewondering van de grootsche volharding dier ééne stad, en bevreemding over het diep zedelijk verval dier beschaafdste natie, zullen ons beurtelings vervullen. En als wij dan daarna op het *inwendig* leven van *Athene* letten, zal het ons duidelijk worden, hoe veel *het blijspel* en *het treurspel*, die óók tot de Letteren behooren, zich toen aan het schoone maar ongelukkige *Athene* lieten gelegen zijn; terwijl ons, uit den omgang van SOCRATES, wiens werkkring zich grootendeels tot de tijden van dien oorlog bepaalde, de edele pogingen der wijsbegeerte voor de *Atheensche* burgers van die dagen van beproeving overtuigend zullen blijken. — Leent mij daartoe, G. H.! uwe aandacht.

Moeijelijk is het voorzeker van dien oorlog-zelven eene levendige voorstelling te geven. Wij bezitten daarvan wel is waar een uitstekenden verhaler in den *Griekschen* Schrijver THUCYDIDES, die hem bijgewoond en beschreven heeft in eenen stijl, die een voorbeeld geeft van echte historische kunst; maar om er bij te gevoelen wat hij gevoelde, zou men beleefd moeten hebben wat hij beleefde. De gebeurtenissen van den oorlog beschreef hij, tot leering zijner landgenooten, met kalmen en koelen waarheidszin, maar zijn eigen gevoel deed hij niet uitkomen; want hij was te edel om te willen schitteren met de ellende zijns vaderlands. — Hoort dan, wat wij omtrent *Athenes* ongeluk, naar aanleiding vooral van zijne geschiedboeken, u kunnen mededeelen, en mogt er levendigheid aan de voorstelling ontbreken, wijt het dan niet aan den geschiedschrijver, maar veeleer aan den spreker!

Het was ongeveer eene halve eeuw geleden, dat de *Perzische* Monarch de pijlen zijner tallooze legerbenden op de schilden der *Grieksche* helden had zien afstuiten, en duizenden der zijnen neêrstorten voor hun lans en zwaard; dat hij getuige was van de schande zijner vloten, en zelf, in smadelijke vlugt, veiligheid op een gering vaartuig moest zoeken. De *Atheners* hadden wel het grootste aandeel aan dat alles. Hunne vloten en vlootvoogd beslisten de zege, en als een offer voor *Griekenlands* vrijheid zagen zij tweemalen hunne stad in vlammen opgaan, door de vijanden ontstoken. Was het dan vreemd, dat de *Atheners* later hunne stad en haven met muren omringden? — dat zij ter zee hun gezag deden gelden en hunnen handel uitbreidden? dat vele *Grieksche* eilanden een verbond zochten met dien magtigen en moedigen Staat, en onder toezigt van *Athene* gelden bijeenbragten, om allerwege de *Perzen* te weren? Gewisselijk niet; — maar geen wonder dan ook, dat die aanwas der *Atheensche* magt de bondgenooten onder de heerschappij van *Athene* bragt, en dat vervolgens een steeds klimmend misnoegen en altijd vuriger streven naar vrijheid bij dezen ontstonden, die hen, magteloos om zelve het juk af te schudden, deden uitzien naar een bevrijder magtiger dan zij. Zij vonden die hulp in het dappere en geharde *Sparta*. De *Spartanen* van *Dorischen* stam en dus door hunne afkomst alreeds van strengen en stroeven aard, en geheel het tegenovergestelde van den vrolijken, vrijen *Ionischen* stam, met zijnen hoofdstaat *Athene*, hadden vol argwaan dat bemuren van *Athene* gezien, en immer toenemende vijandschap en nijd over *Athenes* wasdom en rijkdommen gekoesterd. Onder *Spartaas* bondgenooten deelde vooral het handeldrijvende *Korinthe*, als eerste zeemogendheid na *Athene*, in die afgunst en altijd toenemenden haat. De kleinere Staten, in magt tamelijk gelijk, maar door partijzucht verdeeld en door naijver vijandig, verlangden naar een vredebreuk om zich aan *Sparta* of *Athene* aan te sluiten, en met zulk een bondgenoot eigen wraakzucht te koelen. Onder zulke omstandigheden kon de strijd tusschen de beide hoofdstaten worden vertraagd, maar niet vermeden; — die strijd, waarin *Grie-*

kenland, als een brandende vulkaan, uit eigen borst telkens nieuw oorlogsvuur zou opwerpen, en door deszelfs vlammen zelf als verteerd zoude worden. Was dan, om die redenen van den krijg, niet *Athene* vooral ongelukkig? — die stad, op welke boven allen de last en het lijden des oorlogs zou drukken; terwijl toch de oorzaken van den strijd in de grondslagen van alle de *Grieksche* Staten als onkruid waren vastgeworteld? Was *Athene* niet des te meer ongelukkig, daar ook de aanleiding tot den oorlog buiten haar gegeven werd? De burgers eener afgelegene plaats, *Epidamnus*, nabij *Illyrië*, geraken in strijd met den adel, en zoeken hulp bij eene naburige plaats, *Corcyra*, die haar uit afgunst weigert: zij wenden zich daarop tot *Korinthe*, dat, naijverig op den handel van *Corcyra*, eene vloot zendt. Deze komt in gevecht met de *Corcyraeërs*, maar moet met schade wijken. Dubbele haat wapent *Korinthe* met geduchtere magt. *Corcyra*, nu alleen te zwak, vraagt onderstand aan *Athene*. Daar bereiden de naijver en mededinging met *Korinthe* aan dat verzoek een gunstig gehoor; maar huiverig verleent *Athene* die hulp, als voorzag zij het vreeselijk leed dat er uit zoude volgen. Slechts tien harer schepen hebben deel aan eenen tweeden grooten scheepsstrijd tusschen de *Corcyraeërs* en die van *Korinthe:* en mengen zelfs zich niet in het gevecht eer de nood der *Corcyraeërs* hen dringt. — Doch reden genoeg voor het ijverzuchtige *Korinthe*, om *Athene* van verraad te beschuldigen bij *Sparta*, als het hoofd der *Peloponnesische* bondgenooten; reden genoeg voor het ergdenkende *Sparta*, om, na 't mislukken van kwalijk gemeende pogingen tot verzoening, de meeste Staten van *Griekenland* ten strijde te voeren tot onderdrukking van dat *Athene*, hetwelk meermalen tegen vreemde geweldenaars het beste bolwerk was van *Griekenlands* vrijheid!

Toen de gezant van *Sparta* met die vruchtelooze vredesvoorstellen den *Attischen* bodem verliet, zeide hij: »Deze dag zal voor de *Grieken* het begin zijn van groote rampen:" — en die voorspelling zou hare bevestiging vooral voor *Athene* niet missen. De aanleiding tot den oorlog toonde het ons reeds, en deszelfs voortgang zal het ons nog duidelijker lee-

ren. Zoo lang de schrandere PERICLES *Athene* bestuurde, die, in het vooruitzigt des oorlogs schatten opgestapeld, en een deugdelijk plan van oorlogen gevormd had, was men gelukkig in den strijd, en in gegrond uitzigt op de overwinning. Men riep de landbewoners binnen de sterke muren der stad, en wachtte dáár gerust de vereenigde *Peloponnesiërs* af, die meer gehard voor den strijd dan geoefend tot een beleg, na het verwoesten der landerijen, uit gebrek aan levensmiddelen moesten aftrekken, terwijl inmiddels de vloot van *Athene* op de kust van *Peloponnesus* de aangerigte schade dubbel verhaalde. Het tweede jaar bleef het plan des oorlogs hetzelfde en de kans voor *Athene* even gelukkig; maar toch was haar onheil besloten. Een ander, een ijselijker vijand, eene pestziekte, brak uit in de digt bevolkte en belegerde stad. En wat al rampen verzelden die ziekte! Hier joeg vrees de naaste betrekkingen zelfs uit de huizen, zoodat de lijders hulpeloos stierven; ginds werd hulpvaardigheid voor anderen met eigen verderf geboet. Op de wegen, in de tempelen, bij de bronnen, overal lagen velen boven en bij elkander te worstelen met den dood. Geen acht sloeg men meer op de wetten der begrafenis; het sieraad van goede zeden werd vertrapt; den teugel van zelfbeheersching wierp men van zich, en holde voort in de dartelheid, om, na kort genot, als blindelings in den afgrond der ziekte neder te storten. Men stoorde zich niet langer aan goden, die de godvruchtigen en goddeloozen evenzeer kwelden, noch ontzag de wetten, die voor misdadigen minder snel waren dan de verwoestende pest. — Zoo ongelukkig was *Athene!* Vooral ongelukkig, omdat ook de vastberaden PERICLES eerlang door de ziekte werd weggerukt. En nu, welk een nieuwe ramp! *Athenes* volksregering werd de prooi van eenen baatzuchtigen, listigen leider, een man van geringe geboorte, CLEON genaamd. Met vleijende of hartstogtelijke redenen bedwelmde en bedroog hij het volk. Dáár toont zijne eerste handeling alreeds zijnen aard. *Mitylene*, *Athenes* bondgenoot, was afgevallen, maar door wapenen tot overgave gebragt. »Men straffe niet slechts de schuldigen," roept CLEON luide, »maar

doe de weerbaren sterven en make alle weerloozen slaaf!"— Reeds vindt hij gehoor en het vonnis kracht, toen zachter volkszin en bezadigder raadgevers dien gruwel nog afwenden. Hier zou hij den goeden naam der *Atheners* geschaad hebben, straks verhinderde hij het geluk des vaderlands. Men werd te *Athene* wars van een oorlog, die groote schade gaf aan den handel en weinig voordeel op de vijanden. Ook *Sparta* werd afgemat, vooral toen een deel harer burgers door eene *Atheensche* vloot streng en zonder hoop op uitkomst werd belegerd gehouden. Zijn trots afleggende bood *Sparta*-zelve aan *Athene* den vrede. Vergeefs! want CLEON had woelingen noodig om niet in zijne oude nietigheid terug te zinken. »Als de belegerde *Spartanen* beter werden aangetast," zeide hij, »zou men een veel gunstiger vrede kunnen sluiten." — Het volk geeft aan zijne raadgeving gehoor, en kiest hem-zelven tot veldheer over dien togt. Tegen de verwachting van alle verstandigen is het geluk hem gunstig. Door blinde vermetelheid neemt hij de plaats in en de belegerde *Spartanen* gevangen.

Alduș wordt hij sterker in zijn gezag, stouter in zijne plannen: maar in het tiende jaar van den oorlog sneuvelt hij in een gevecht met de *Spartanen*, wier veldheer, niet minder woelziek dan hij, insgelijks het leven verliest. Nu wordt de hoop op vrede weder levendig en ook inderdaad verwezenlijkt, maar voor een groot gedeelte slechts in schijn; want gedurende bijna zeven jaren mogen *Athene* en *Sparta* elkander niet regtstreeks bevechten; slechts door zich met de twisten der bondgenooten te bemoeijen en dezen bij te staan, blijven zij elkander benadeelen.

Waren de *Atheners* nu van CLEON bevrijd, een jongeling vertoonde zich onder hen, die het vuur des oorlogs meer dan immer zou aanblazen; die jongeling was ALCIBIADES. — Met een innemend en bevallig uiterlijk, en groote gave van overreden bedeeld, daarbij op eene kwistige en ridderlijke wijze van zijn groot fortuin gebruik makende, ligtelijk overal de eerste behalve in braafheid, baldadig en uitgelaten in gedrag en gesprekken, vermetel en in moedwil niemand ontziende, lokte hij allen op zijne zijde: de jongen door een

aanstekelijk voorbeeld; de ouden door zijn reeds gevreesden invloed. Met groote talenten voor krijgs- en staatkunde begaafd, deed hij zijne vaderstad het meeste kwaad, die haar 't meest had kunnen bevoordeelen. Hij begeerde vóór alles den strijd, en in zijn onmatige roemzucht bragt hij het volk tot onmetelijke plannen van oorlog, om het daarna uit ligtzinnigheid, in zijne eigenliefde gekrenkt, alleen te laten en zelfs tot onheil van *Athene* met *Sparta* te heulen. Het ongeluk van *Athene* gaf alweder gereede aanleiding tot een uitgebreideren oorlog. Op *Sicilië*, den zetel van vele volkplantingen der *Grieken*, was de stad *Egesta* in twist geraakt met eenen naburigen Staat, en daardoor in oorlog met *Syracuse*. Zij zocht hulp te *Athene* en vond daar krachtigen steun bij ALCIBIADES. Hij ijverde voor haar bij het volk. »Men moest," zeide hij, »*Syracuse*, die volkplanting van het gehate *Korinthe*, dien telg van *Dorischen* stam, niet ongestraft, en vooral zulk eene gelegenheid niet ongebruikt laten, om eene geduchte mededingster in den handel te fnuiken; dan kon men geheel *Sicilië* bemagtigen, vandaar oversteken en *Karthago* bestrijden, en zoo eene wereldheerschappij tot stand brengen. Deze loszinnige redenen werden gehoord en gevolgd in weerwil van de bezadigde bedenkingen van den veldheer NICIAS. Zij beiden worden met LAMACHUS tot aanvoerders van den togt benoemd; doch bij den aanvang reeds trof een nieuwe ramp het ongelukkig *Athene*. Vóór het afzeilen der vloot werden door jonge lieden, in nachtelijken moedwil, de beelden der goden verminkt. Het volk zag dáárin ook eene aanranding zijner vrijheid, en wierp wien het verdacht in de gevangenis. Ook ALCIBIADES werd in verdenking gebragt, maar zijne vijanden hielden, beducht voor zijn invloed, de aanklagt terug tot na zijn vertrek. In zijne afwezigheid betigten ook andere beschuldigden hem van dat misdrijf, en het volk roept hem terug om zich te verantwoorden, of veeleer om hem te dooden. Hij vlugt en begeeft zich naar *Sparta*. Aldus verloor *Athene* den vermetelen ontwerper, maar ook vertrouwdsten uitvoerder van den krijgstogt. Wij zullen niet melden hoe *Athene*, in drie jaren strijds, *Syracuse* be-

naauwde of zelve benard werd door de benden en de vloot dier stad, met *Peloponnesische* legers en schepen verbonden. Moeijelijker steeds werd de toestand der *Atheners*, geringer hunne kracht. Eindelijk willen zij een laatsten zeeslag wagen; niet meer om *Syracuse* te vernederen, maar zich een vrijen aftogt te verwerven uit de gesloten haven. Twee honderd schepen leveren dien strijd. Van beide zijden wedijverde alles, om, in het besturen der schepen of bestrijden des vijands, den meesten roem te behalen. In de enge ruimte klampen kiel na kiel elkander aan boord; twee en meer stooten en horten opeen; stuurlieden wenden hier en ginds heen om 't gevaar te vlieden, of anderen te vervolgen. Groot is het geraas der slaande schepen. Aan boord verstaat men de bevelen der stuurlieden niet meer, hoewel door zucht naar redding of roem verdubbeld. Aan land zijn de beide legers, dien beslissenden zeestrijd aanschouwende, getuigen van het wisselen der kansen, en heffen nu triomfkreten dan angstgeschrei aan, naarmate zij hunne partij zien winnen of wijken. Eindelijk behalen die van *Syracuse* de zege. De *Atheners*, van schepen ontbloot en van 't vaderland gescheiden, willen te land de bevriende plaatsen op *Sicilië* bereiken. Veertig duizend hunner ondernemen dien togt, aan vlugtelingen gelijk. Onbegraven moeten zij hunne gesneuvelde wapenbroeders achterlaten. Droevig gezigt, maar nog droeviger te zien, die gewond en te zwak voor den togt, met smeken en klagen elken bekende aanroepen, om hen mede te voeren, die zich vastklemden aan de wegtrekkende wapenbroeders, hen volgden tot de krachten hen begaven, en dan stervend nederzonken. Toch werd dit alles dragelijk door hun angst voor de toekomst. En met reden vervulde angst hunne harten; want ingesloten door de vervolgende vijanden moesten allen zich overgeven: de hoofden om gedood, de soldaten om in slavernij gevoerd te worden. — Met die beschrijving eindigt THUCYDIDES het voorlaatste zijner geschiedboeken. Zijn geest-zelf schijnt daar de uitputting van *Athenes* magt te gevoelen, en zijn laatste boek vooral draagt er de kenteekenen van. Ook wij willen u niet vermoeijen met den slependen afloop des oorlogs.

Maar het tafereel van *Athenes* ongeluk zou te onvolkomen zijn, wanneer wij verzwegen dat *Athene*, andermaal geholpen door den veranderlijken ALCIBIADES, daarna, zelve hem van zich stootend, door staatkundige woelingen geschokt, met een afval des legers bedreigd, ten slotte hare vloten vernietigd en hare muren onder trompetgeschal door *Sparta* verbrijzelen zag; en dat het vrije volk, weleer te fier om de willekeur te dulden van éénen HIPPIAS, eindigde met te bukken voor dertig tirannen.

Wij hebben vlugtig de worsteling van *Athene* gedurende zeven-en-twintig jaren beschouwd. Daarbij zal het u niet ontgaan zijn, hoe veel vaste wil en zelfvertrouwen eene stad, die met haar klein grondgebied ten hoogste vijf maal honderd duizend bewoners en daarvan slechts een vijfde deel als burgers telde, bezielen moest, om, met weinige bondgenooten, bijna geheel het verbondene *Griekenland* te kunnen weêrstaan. Maar vooral blijkt die volharding uit de opofferingen, die het haar kostte, als zij vloten uitzond en onderhield van honderd en meer dan twee honderd schepen; uit den mannelijken moed, waarmede eene vloot van twintig harer schepen zeven-en-veertig vijandelijke bodems verwachtte en overwon; en uit het koen besluit der *Atheners* om, terwijl zij-zelve door de *Peloponnesiërs* op hun grondgebied werden bestookt en bemoeijelijkt, toch voort te gaan om *Syracuse*, eene stad niet minder dan *Athene*, en door diezelfde vijanden bijgestaan, hevig en hardnekkig te belegeren. Hoe bij het moedig dragen van alle die lasten en al dat lijden grootheid van geest en goede gezindheid voor het vaderland werden ontwikkeld, drukte PERICLES in eene lofrede op gesneuvelde strijders aldus uit: »Wij *Atheners* zullen door tijdgenoot en nakomeling worden bewonderd: wij behoeven geen HOMERUS tot onzen lof, noch een ander dichter van opgesierde verhalen; want de waarheid zou hunne voorstelling nog altijd te boven gaan. Door onzen moed hebben wij alle zeeën en landen gedwongen ons toegang te geven, en daar overal onvergankelijke gedenkteekenen van onze schoone daden gesticht."

Maar bij die bewondering van moed en volharding voegt

zich een pijnlijk gevoel over de toen in *Athene* steeds meer veldwinnende gebreken. Wij spraken reeds van dien verderfelijken invloed van volksleiders, die, om eigen voordeel te behalen, of eigen wraak te voldoen, zich niet stoorden aan het leed van tallooze *Grieken*.

Maar de ligtzinnigheid, en begeerte naar lof, waardoor het volk zich aan hunne vleitaal blindelings overgaf, en zijne onmatige zucht naar volksvergaderingen en regtszittingen — omdat ieder burger, die ze bijwoonde, een wel is waar klein maar toch bepaald daggeld ontving — moeten als even verderfelijk worden gegispt.

Het is vooral treurig te zien, hoe het volk in die vergaderingen, door hunne leiders opgewonden, tot de ergste wreedheden werd verleid, die, aan de *Mityleners* gedreigd, aan anderen bedreven werden. Ja, hoe ver kon die beschaafde Natie door de ellende van den oorlog zich somtijds van alle menschelijkheid verwijderen, die eene bende gehuurde *Thraciërs*, uit geldgebrek, naár hun land: *terugzond?* neen *uitzond*, als woeste dieren, tegen steden van *Griekenland;* — en dat onder geleide van een *Athener!* — zoodat zij steden plunderden, ja tempels vernielden, mannen en vrouwen vermoordden zonder onderscheid van jaren of rang; zelfs eene school openbraken en er de kinderen in ombragten, en in hunne baldadige bloeddorst ook de dieren niet spaarden! — Hoe, bij dit alles, het zedelijk en godsdienstig gevoel werd geschokt; hoe, bij het vermeerderen der rampen, de vaderlandsliefde bij velen verkoelde, bij enkelen tot verraad oversloeg zal wel geene ontwikkeling behoeven. — Welk edelaardige *Griek*, die er nog gevonden werd, kon dat kwaad zijns vaderlands vreemd voor zich rekenen!? Hadden te *Athene*, dien zetel der kunsten, de edelste harer beoefenaars wel vreemd kunnen blijven aan de rampen hunner stad? — Wij willen dit nog kortelijk nagaan, en, volgens ons medegedeeld plan, aantoonen, dat de drie bovengenoemde takken van letterkunde: het blijspel, het treurspel en de wijsbegeerte, zich de onheilen en ondeugden in *Athene* alzoo aantrokken, dat het blijspel het kwaad *vertoonde*, het treurspel deszelfs invloed *verzachtte*, de wijsbegeerte, eindelijk,

dat kwaad naar vermogen *herstelde*. — Na te hebben aangemerkt, dat de *Peloponnesische* oorlog, de eerste en laatste jaren uitgezonderd, ver genoeg van de stad *Athene* gevoerd werd, om daar binnen de noodige rust te laten, voor het kweeken van kunst en wetensehap, gaan wij over tot het blijspel.

Al aanstonds kunnen wij u, G. H.! van deszelfs bloei in die dagen hierdoor overtuigen, dat bijna alle de stukken van den grootsten blijspeldichter ARISTOPHANES, juist in dien oorlog zijn ten tooneele gevoerd. Hoe groot zijne belangstelling was in het wel of wee zijns vaderlands, valt dadelijk in het oog, als wij bedenken, hoe hij een zijner stukken geheel inrigt om een geduchten volksleider bespottelijk te maken, of om de overmatige zucht naar volksvergaderingen te hekelen, en hoe hij in andere stukken de ellenden schildert van den oorlog en de zegeningen der goede voorvaderlijke tijden. En wanneer men daarbij let op dat diep gevoel van vaderlandsliefde, die hoogachting voor oude zeden, dien afschuw van toenemende ondeugden, welke onbewimpeld worden ten toon gesteld, dan moet men hem hoogachten, en zal men behoedzaam worden in het oordeel over zijne voor ons wel eens aanstootelijke middelen, waardoor hij zeker de aandacht der *Atheners* het best kon boeijen. Een enkel voorbeeld van zulk eene duidelijke voorstelling der openbare ondeugden zal hier wel niet ongepast voorkomen.

Wij kiezen het stuk getiteld de »*Wespen*." Het draagt dien naam, omdat een koor van *Atheners* onder de gedaante van die insekten daarin voorkomt, hetgeen doelt, volgens hunne eigene verklaring, eensdeels op den *scherpen* moed, waardoor de oude *Atheners* met schild en lans de *Perzen* hadden verdreven, die hunne stad met vuur kwamen aantasten, anderdeels op den stekeligen aard, waarmede de *Atheners* van die dagen regt spraken, en, ten derden, te kennen gaf, hoe onder de *Atheensche* burgers ook hommels werden gevonden, die werkeloos genoten, wat nijvere bijen te zamen bragten. De hoofdpersoon is een oud man, die zoo verzot is op regtszitting en volksvergadering, dat zijn zoon

hem opsluiten en door twee slaven bewaken doet. Veel zorg werd daartoe vereischt; want nu eens tracht hij, even als de rook, den schoorsteen uit te gaan, dan weder veinst hij een ezel te willen verkoopen, en tracht, onder deszelfs ligchaam zich vasthoudende, even als ULYSSES onder den ram bij den Cycloop, zijne bewakers te ontsnappen. Nu komt het koor *Atheensche* wespen, niet begrijpende waar hun ambtgenoot blijft, den ouden man naar de vergadering roepen, waarbij het vol toespelingen is op het gebrek, dat men toen leed; terwijl een gesprek met hunne kinderen aantoont, hoe vele der noodigste behoeften uit dat rigterloon van ieder moesten betaald worden. Zij manen nu den ouden man aan om uit die gevangenis te sluipen, gelijk hij eens bij zeker beleg, na gepleegden roof, langs een muur was weggegleden. — Geene vleijende herinnering voorwaar aan de laagheid van enkele van 's dichters landgenooten! — Het koor zal hem nu in vrijheid helpen, maar de zoon ontdekt het. Te vergeefs roept de oude man alle aangeklaagden te hulp, die dit jaar voor hem zullen te regt staan, om hem door die dienst te winnen; hij moet blijven. Hierdoor geraakt de zoon aan 't redetwisten met het koor, en verklaart zijn vader te weêrhouden, om hem zoo te onttrekken aan de *slavernij* der volksleiders. Dat kan de grijsaard niet begrijpen, dat hij, het volk wetgevende en regtsprekende *slaaf* zoude zijn. Hij wil daarover wel een twistgeding met zijn zoon aangaan, en zijn leven verpanden dat hij het winnen zal. Het koor zou regter zijn. En nu begint hij, naar *Atheensche* wijze, eene redevoering over de oppermagt des volks: — »Allen, zelfs de grootsten beven voor hem, als hij regter is: zij klagen dan over hunne armoede, vervrolijken hem met fabeltjes van AESOPUS of andere aardigheden, en brengen vrouwen en kinderen mede, om zijn medelijden te wekken; — niemand komt bij hem vrij, zoo hij niet van de gave, waardoor hij uitmunt, blijken gaf. Wij storen ons, zegt hij, aan geen uitersten wil, maar vonnissen naar eigen willekeur en zijn onverantwoordelijk. CLEON en anderen bedienen ons als slaven, weren de vliegen af, en wasschen ons de schoeizolen. En kom ik te huis, dan vleit en ver-

kwikt mij mijne vrouw en dochter, om het regterloon dat ik medebreng. Wij zijn, roept hij verrukt uit, JUPITER gelijk; want even als hij den hemel, zoo doen wij de geregtszaal als door den donder daveren." — Nu zal de zoon spreken, en begint, met toespeling op die laatste woorden, hem niet alleen als *zijn vader* maar ook als *zoon van Saturnus te groeten.* »Noem mij geen *vader*," roept de oude man verstoord uit, »maar noem mij *slaaf*, zoo als gij straks gezegd hebt: maar wee u, als gij mij niet overtuigt dat ik slaaf ben!" — De zoon gaat nu eens na, hoe veel de inkomsten van *Athene* wel zijn, en berekent dan met zijn vader, welk klein deel daarvan het volk als loon voor de zitting in regtbank en volksvergadering kreeg. Nu volgt natuurlijk de vraag, waar het meerdere bleef? Het hooge woord moet er, hoewel met weêrzin, dan uit, dat die volksleiders dat genieten, en zoo volgt daaruit, dat *deze* overheerschen, en niet het volk: dat *deze* de steden der bondgenooten bevreesd maken, zoodat die *hunne* gunst met geschenken winnen, maar het volk niets tellen. Dat genieten zij en hunne gunstelingen; gij een gering rigterloon, omdat gij vele veldtogten gedaan, en steden gewonnen hebt, en dan nog wel, als gij op uwen tijd past; terwijl hunne verwanten in hoogere posten meer en dat altijd kunnen innen. Gij, die heerscht over veertig eilanden, wordt, met wat olie en meel, schraal in het leven, maar met rijke beloften in goed humeur gehouden; terwijl ieder der u onderdanige steden slechts twintig *Attische* familiën behoefde te onderhouden om u allen ruim te verzorgen. Dat gaat het koor door het hart, en het erkent den zoon als overwinnaar. De oude man zal dan nu te huis blijven, en, tot zijn troost, dáár, op zijn gemak, over huiselijke zaken regt spreken. Ik behoef u niet te zeggen, hoe bespottelijk de tooneelen daaromtrent worden, vooral wanneer zelfs de huisdieren om roof te regt moeten staan. — Waren de gebreken der ouderen tot nog toe gehekeld, ook die der jongeren bleven niet ongemoeid. De zoon overreedt nu zijn vader om deel te nemen aan zijne jeugdige partijen. Daartoe moet hij de voorvaderlijke kleeding afleggen en op *Perzische* wijze gekleed

gaan, hoewel hij er onder dreigt te bezwijken; en een *Spartaansch* schoeisel aandoen, hoeveel weerzin hij ook had om dien vijandigen bodem te betreden. Verder onderrigt hij den vader, welke gesprekken en gezangen hij moet aanheffen, en hoe zijne houding aan tafel moet zijn; waarbij het verval der zeden duidelijk blijkt, en tevens hoe hij in onmatigheid en moedwil het algemeene voorbeeld moet volgen. Na veel tegenspraak wordt die raad opgevolgd: en opdat de dichter waarschuwend toone, hoe het met *Athene* zou gaan als de bezadigde, aan oude zeden gehechte burgers aan die nieuwere levenswijze zich overgaven, eindigt hij zijn stuk met een tooneel van de grappigste en ergerlijkste dwaasheden, waartoe de raad van den zoon den eenvoudigen vader bragt. — Wij vertrouwen, dat dit eene voorbeeld genoeg zal zijn om te doen inzien, hoe het blijspel de gebreken dier dagen bestreed.

Ofschoon het hoofddoel van het treurspel op den heldentijd en niet op die dagen betrekking had, zoo was toch ook deze kunst zeer geschikt en had blijkbaar de strekking om door enkele wenken den invloed van die onheilen en ondeugden te verzachten. Hoe had die kunst anders juist in dezen tijd zóó kunnen bloeijen, dat bijna alle stukken van den grooten SOPHOCLES en ook die van EURIPIDES tot het tijdperk van den *Peloponnesischen* oorlog kunnen gebragt worden. En hoe zij konden medewerken tot het stuiten van de voorbeelden van ondeugd, en tot troost in dat veelvuldig lijden, is reeds duidelijk bij eene vlugtige herinnering: hoe eerbied voor goden en orakels daarin wordt aangeprezen; hoe beminnelijk ons echte menschelijkheid toestraalt uit de *Antigone* van SOPHOCLES; hoe vreeselijk een onbedachtzame toorn door THESEUS wordt geboet in den *Hippolytus* van EURIPIDES; hoe de vervolgde afstammelingen van HERCULES bij dienzelfden dichter troost en steun zoeken in de godsdienst; hoe allerwege tevredenheid met nederigen staat, en wisselvalligheid van al het menschelijke wordt geleerd; en hoe, bij vele andere deugden, eindelijk de moed der *Atheners* wordt staande gehouden door de verheerlijking der voorvaderlijke dapperheid en door

de verzekering van de trouw en toegenegenheid der goden voor hunnen Staat. Uit een der beroemdste stukken van SOPHOCLES, de *Oedipus te Colone*, waarin wij de meeste dier eigenschappen uitstekend vereenigd rekenden, willen wij u dit nader ophelderen. De hoofdpersoon is de ongelukkige Koning OEDIPUS, nadat hij zich uit smart over zijne rampen van de oogen beroofd had, en door CREON, den regent van *Thebe*, uit zijn rijk verdreven was. Zijne beide zonen hadden dat zonder tegenstand of vergelding toegelaten, zelfs had de oudste zich later dáár in het bezit der regering gesteld. Anders was het met zijne dochters. ANTIGONE, de eene, treedt het eerst met haren blinden vader ten tooneele en leidt hem op het grondgebied van *Colone* in *Attica*. Een koor *Atheners* ontmoet hen en wil OEDIPUS weren van die plaats als heilig en toegewijd aan de wraakgodinnen. — Welk eene gelegenheid, M. H.! om het geschokte gevoel en den geschonden eerbied voor de goden te handhaven! OEDIPUS erkent daarin echter de bevestiging van een orakel, dat hem juist bij die godinnen rust van lijden beloofde: dus ook belangstelling en eerbied voor orakels worden hier ernstig geleerd — OEDIPUS wenscht daarom in hare nabijheid zijne dagen te eindigen. De *Atheners* huiveren om dit toe te staan, vernemende wie hij is, hoewel gesmeekt door ANTIGONE: »o Zachtzinnige gastvrienden!" zegt zij, »daar gij mijn ouden vader niet hebt willen aanhooren bij de vermelding zijner onschuldig begane daden, hebt dan toch medelijden met mij ellendige, die alleen voor mijnen vader smeek, die u niet onbeschaamd aanzie, maar als een kind zijne ouders. Dat hij ontferming bij u vinde! Op u steunen wij ongelukkigen als op eene godheid! Welaan, wenk ons die onverwachte gunst toe! Bij wat u lief is, smeek ik het u, bij uw kind, vrouw, huis, bij uwe huisgoden: waar gij ook heen ziet, nergens is een mensch, die het lot kan ontgaan, waarheen de goden hem voeren." Wat menschelijke taal in die onmenschelijke dagen! De *Atheners* wachten nu ter beslissing hun Koning THESEUS af, die het den ongelukkige vergunt. »Al ben ik afwezig," zegt hij, »ik weet zeker, mijn naam zal ge-

noeg zijn, om u te beschermen." — Schoone gelegenheid, G. H.! om de geprezen menschelijkheid en gastvrijheid des *Atheners* te doen uitkomen! Maar nóg een orakel bestond er: dat namelijk het volk, hetwelk het graf of ligchaam van OEDIPUS in bezit kreeg, overwinnaar en gelukkig zou zijn. Daarom komt nu de *Thebaansche* regent CREON, om OEDIPUS en zijne dochter met geweld mede te voeren; reeds had hij bij, vruchteloozen wederstand van het koor, die euveldaad aan de dochters volbragt, toen THESEUS te hulp snelt, de dochters aan den vader terug geeft en CREON smadelijk afwijst. In diep gevoel van erkentelijkheid zegt nu OEDIPUS: »o Beschermer! verwonder u niet, dat ik zoo lang toeve bij het aanspreken en omhelzen mijner dochters, Ik weet, dit ik dat genoegen over haar alleen door u geniet; want gij hebt haar gered, geen ander der stervelingen. De goden geven dan ook u en uw land al wat ik u wensch; want bij u alleen vind ik godsvrucht en inschikkelijkheid, en afkeer van logentaal." — Zijn jongste zoon, door den broeder van den troon verstoken en verbannen, had in dezen tijd een leger verzameld, om zijn broeder en medeburgers van *Thebe* te bestrijden. Door dat laatste orakel, even als CREON, gelokt, komt hij nu zijnen vader smeken om zich bij zijne legerscharen te voegen, en door zijne tegenwoordigheid daaraan de overwinning te verzekeren. De oude man vindt dus gelegenheid om zijn hart uit te storten in verontwaardiging, en om over zijne ontaarde zonen den vloek uit te spreken, die in den burgeroorlog al te ras zijne bevestiging vond. Wat was geschikter om tot eerbied voor ouders te dringen? Treffend en schoon is daarbij het streven van ANTIGONE, om hem van dien oorlog tegen vaderland en broeder af te brengen: »Wend," zegt zij, »uw leger zoo ras mogelijk van *Thebe* af, en bederf niet u-zelven en uwe stad!" — »»Het is mij onmogelijk,"" hervat hij, »»want hoe kan ik, eenmaal gevlugt, hetzelfde leger weder daarheen voeren."" — »Maar waartoe dan ook weder u te vertoornen?" vraagt ANTIGONE; »wat winst brengt het u aan, als uw vaderland verwoest ligt?" — »»Vlugten is schandelijk!"" roept hij uit, »»en als oudste door mijn broeder

beschimpt te worden."" — »Let dan op," zegt ANTIGONE, »hoe die voorspelling van beider dood naar hare bevestiging snelt!" — Vergeefs, hij volhardt, en snelt met blinde woede in 't gevaar, den wissen dood te gemoet. »»Weerhoud mij niet,"" roept hij uit, »»deze mijn weg zal ongelukkig en kwaad zijn door 's vaders vloek en 't vervolgen der furiën! JUPITER bane u 't pad, zoo gij in den dood den laatsten pligt aan mij wilt plegen; want levend zult gij mij niet weder ontmoeten."" — Wie kon dit meer treffen dan de *Atheners*, schuldig aan zoo veel bloed hunner stamgenooten! — OEDIPUS is dan nu gerust in *Attica* en belooft den *Atheners*, indien zij het orakel omtrent zijn einde nakomen, dat hunne stad onoverwinnelijk zal zijn. Waarlijk, dat kon hun nationaal gevoel streelen bij al de bedreigingen en droefenis van den oorlog; vooral daar het einde van dit stuk de vervulling dier belofte verzekert, daar OEDIPUS nu het leven eindigt en innig betreurd wordt door zijne dochters.

Hiermede hopen wij genoegzaam ook de weldadige werking des treurspels tot verzachting der volksrampen te hebben aangewezen. Maar wij noemden u in de laatste plaats de wijsbegeerte, als, naar vermogen, dat kwaad herstellende, en spraken een naam uit, wiens vermelding alleen den gunstigsten indruk bij u zal hebben te weeg gebragt. — Neen, wij moeten hier niet pogen om de werkzaamheid van SOKRATES te schetsen, die alleen uit de schriften zijner leerlingen, welke hem kenden en kenschetsten, duidelijk begrepen, en als levend aanschouwd wordt. — SOCRATES, die zijne wijsheid niet hield gesloten binnen de leerschool, maar daarmede dagelijks onder het vrije volk verkeerde, en toonde, dat hij niets van het menschelijke zich vreemd rekende; — die, met de scherpe geestigheid der komedie, den eigenwaan van belangzoekende Sophisten en ijdele jongelingen ontmaskerde, en bespotte; maar ook hen, die deze weldadige scherts ernstig en tot eigen nut opnamen, tot kennisse bragt van hen-zelven, hunne kennis aangaande de goden verhelderde, en aldus grondslagen legde van betere zeden; — die het heil van den

Staat door alle middelen, maar vooral hierdoor behartigde, dat hij tot overtuiging bragt van het gewigt der hooge betrekkingen in het Staats- en Krijgsbestuur, en die jongelingen, welke niet van aanleg waren verstoken, deed inzien hoe veel zij nog in kennis te kort kwamen; — die, begaan met medeburgers, door het lot des krijgs met vele arme verwanten belast, hen leerde beseffen hoe 't eerlijk handenwerk van ieder, hoewel daaraan ongewoon, den nood van allen het best zoude lenigen; — die, bij nederlagen, de algemeene moedeloosheid weerde door te bewijzen, dat alleen het verval der voorouderlijke zeden *Athenes* kracht gebogen had, maar dat ook de terugkeer tot die zeden deze kracht weêr zou opheffen; — SOCRATES, in één woord, die, gelijk hij gezegd wordt de wijsbegeerte van den hemel te hebben geroepen om onder de menschen te wonen, aldus ook zelf als een geschenk des hemels te beschouwen was.

Zouden wij nog naar meer bewijzen behoeven om te zien van den invloed der letterkunde en wijsbegeerte op zulke rampzalige tijden, als die van *Athene?* — En, vraagt gij welligt, welke waren de nuttige gevolgen er van? — Ons kortzigtig verstand, te zwak om de zaken-zelve te schatten, ziet steeds om naar derzelver weldadige uitwerkselen, alsof niet de schoonste en edelste bedrijven daarvan dikwerf bleven verstoken: — jammerlijke oorzaak van vele onredelijke miskenning! — Maar hier evenwel zijn de gevolgen voorhanden. Hoe had de teedere plant der beschaving in *Atticaas* grond kunnen geworteld blijven, terwijl er zulk een stortvloed van kwaad alles met zich sleepte, wanneer zij geen steun en beschutting gevonden had in de letterkunde en wijsbegeerte. Nu werd het goede en schoone voor een tijd overstelpt, maar nimmer geheel verstikt. Een tijdvak van meerdere rust deed *Athenes* beschaving herleven, de welsprekendheid kwam er tot ongekenden, onovertroffen bloei, en werd voor DEMOSTHENES het geduchtste wapen tegen *Atticaas* listigsten vijand, PHILIPPUS van *Macedonië*. — De roem der letteren en kunsten redde later vele *Atheners* het leven, toen de grimmige SYLLA, verstoord over den langen tegenstand der stad, en, na haar

veroverd te hebben, overstroomd met het bloed harer burgers, verklaarde de nog in leven zijnde te willen sparen om des ouden roems wille hunner lang gestorvene vaderen. — Zij, eindelijk, waren het ook die, toen *Griekenland* door de *Romeinen* verwonnen en van vrijheid beroofd was, *Athene* bij uitzondering met den titel van *vrijen Staat* deden prijken.

Gij dan, die wetenschap, letteren of kunst beoefent en er uwe dagen door veredelt, verwaarloost haar ook niet als uw gemoed door de worsteling der hartstogten, uw leven door rampen ontrust wordt; want zij zullen alsdan uwe zeden zuiveren en de wonden uwer ziele verzachten! — Maar vergeet ook niet bij hare beoefening, dat gij als mensch aan de menschelijke Maatschappije toebehoort, gij zult er dan den bloei uws vaderlands mede verhoogen, en die voldoening er van inoogsten, welke nieuwe lust en nieuw leven geeft aan uwe oefeningen. En mogten voor uw vaderland dagen komen van gevaar, dan zult gij, terwijl het zwaard der strijders uitwendig gevaar afwendt, inwendig strijd voeren, om het opgekomen leed te verzachten, het ontstane kwaad uit te wisschen, en, hoe de kans der wapenen zich wenden moge, medewerken tot eenen roem duurzamer dan van de schitterendste gevechten en ook van deugdelijker gevolgen.

NOG IETS OVER DE WERKEN

VAN

Mr. WM. BILDERDIJK.

De *Lijst der Werken* van BILDERDIJK en zijne Echtgenoote, door den Heer GLINDERMAN in het jaar 1833 uitgegeven, is van vele nalezingen en teregtwijzingen gevolgd geworden. Allereerst, meenen wij, heeft de Heer BODEL NIJENHUIS den arbeid des Heeren GLINDERMAN in oogschouw genomen en daaraan eenige verbeteringen toegevoegd. Vervolgens heeft de Heer DE JAGER zijne opmerkingen in 't licht gegeven. Daarop zijn de nasporingen en toevoegsels van den Heer MEES gevolgd, en eindelijk heeft de Heer PAN al dat gezamelijke

werk nagegaan en ons de mededeeling zijner bevindingen niet onthouden.

Men is echter daarmede niet ten einde. Integendeel: er is aan dat alles hier en daar iets toe te voegen, en sommige opmerkingen zijn nog in 't midden te brengen. De Heer PAN, die alle zijne voorgangers nagaat en teregtwijst, maakt ons een overzigt van het geheel gemakkelijk, en, den leidraad van zijne *Aanteekeningen*, in den *Konst- en Letterbode* van dit jaar geplaatst, meerendeels volgende, gaan wij ook onze rectificatiën, aanmerkingen en vermeerderingen op zoo veel onderzoeks en zoo vele nasporingen mededeelen.

§ 1. *Nagelaten Dichtwerken* van Jkvr. DE LANNOY. Wij weten niet, waarom deze Bundel bij eene verzameling der Werken van BILDERDIJK gevoegd wordt. De dichtregelen, die men er van zijne hand in vindt, zijn later in een zijner boekdeelen opgenomen. Men zou met evenveel regt alle andere Verzamelingen, Tijdschriften en Mengelwerken, waarin hier of daar een stukje van hem is geplaatst geweest, bij zijne Werken kunnen rangschikken en alzoo het overgroot aantal welligt nog kunnen verdubbelen. — Na aftrek van hetgeen men elders van hem terugvindt, heeft deze Bundel niets met zijne Werken gemeen. Wie prijs mogt stellen op een afdrukje van den Titel en de Grafnaald, mag die in een portefeuille bewaren, maar het boek-zelf behoort tot de Werken van DE LANNOY — niet tot die van BILDERDIJK.

§ 2. *Deukalion en Pyrrha.* De Heer PAN bevestigt wat door den Heer BODEL wegens een vroegeren druk gezegd is, maar geen van beide spreekt van de herkomst van dit stukje. Het is eene vertaling uit het *Fransch* van DE SAINT FOIX, niet van *l'Oracle*, gelijk de Heer LE JEUNE onlangs ten onregte beweerd heeft, maar van een der twee stukjes, beide *Deucalion en Pirrha* genaamd, waarvan het eene in proza, het andere in lyrische versmaat is. (Zie *Oeuvres de Théâtre de Mr.* DE SAINT FOIX. *Paris* 1763.) 't Is van het proza-opstel dat BILDERDIJK de berijmde en zeer getrouwe navolging vervaardigd heeft. De Heer PAN schijnt dat niet te hebben geweten, en van daar dan ook, dat er geen melding van gemaakt wordt in zijne belangrijke *Aanwijzing der Oude en Nieuwere Dichters, door* BILDERDIJK *overgebragt of nagevolgd*, eene *Aanwijzing*, die wel eens als eene fijne satire tegen de

oorspronkelijkheid van BILDERDIJKS dichtgeest is beschouwd geworden. (*) De Heer DA COSTA dwaalt insgelijks als hij in zijn *Overzicht van het Leven en de Werken van* BILDERDIJK zegt, dat hij de *Deukalion en Pyrrha* in 1785 leverde. Het stukje is tien jaren vroeger gedagteekend. Ook zouden wij het gevoelen van dien Heer niet durven onderschrijven als hij het »eene even schoone als geestig bewerkte proeve van een tooneelstuk" noemt. 't Is, dunkt ons, rijker aan *Fransch* vernuft dan aan gevoel en waarheid. — Even gelijk de mythologische *Pyrrha* bij DE SAINT FOIX *Madame* genoemd wordt, zoo wordt zij ook bij BILDERDIJK *Mevrouw* geheeten.

§ 3. *De Geuzen.* Men mag op goeden grond vaststellen, dat FEITH een voornaam aandeel aan het beschaven en polijsten van dit Dichtstuk gehad heeft. BILDERDIJK, die hem in 't voorberigt een onbepaalden en uitbundigen lof toezwaait, erkent dat dit Gedicht misschien zijn luisterrijkste verbeteringen aan hem verschuldigd is, en zegt met zoo vele woorden dat, had zijn vriend FEITH hem de hand niet geboden, hij welligt in zijn arbeid zou bezweken zijn. De Heer VAN HALL heeft zijne verwondering te kennen gegeven daarover, dat BILDERDIJK, die vroeger met zoo veel lofs van FEITH gewaagd had, hem, na zijnen dood, zoo diep heeft kunnen vernederen. De verwondering des Heeren VAN HALL zou nog gestegen zijn, indien hij zich had herinnerd, dat BILDERDIJK genoegzaam gelijktijdig met het toezwaaijen van dien lof, een scherpe persiflage tegen FEITH in *den Post van den Helicon* geplaatst heeft. Overigens bevestigen DE VRIES, WITSEN GEYSBEEK, VAN KAMPEN, VAN HALL en wie al verder over deze zaak de pen gevoerd hebben, de medewerking van FEITH aan de herziening en beschaving van het Dichtstuk van VAN HAREN. Alleen de Heer DA COSTA maakt er geen melding van. De aanteekening van den Heer GLINDERMAN zou kunnen doen gelooven, dat de *Opheldernde bijvoegsels* het werk der beide correctors waren, doch zij zijn van de hand van BILDERDIJK alleen.

§ 4. *Elius.* De Heer PAN zegt, bij de vermelding van deze overschoone Romance, dat daarvan op den Catalogus van

(*) Ook, onder anderen, is CLOTILDE DE SURVILLE, van wie BILDERDIJK meer dan een stukje gevolgd heeft, door den Heer PAN onvermeld gebleven.

FRASER een vroegere uitgave voorkomt, en roemt, bij die gelegenheid, deze collectie inzonderheid om de zeldzame stukken en handschriften, die zij bevat. Zonder de waarde dier verzameling te willen verkleinen, moeten wij opmerken, dat de Catalogus van IMMERZEEL, en vooral die van WISELIUS, zeldzaamheden inhoudt, die men bij FRASER mist, en dat men, om zich een volledigen BILDERDIJK te verzamelen, ook deze beide Catalogussen raadplegen moet. Wat de autographen betreft, elke daarvan kan natuurlijk slechts éénen bezitter hebben, doch er is geen keurig verzamelaar van BILDERDIJKS Werken, die niet althans het een of ander handschrift van hem heeft. Van dezen zijn zeker wel het belangrijkst de eerste opstellen in klad, waaruit men tevens zien kan, dat ook BILDERDIJK niet altoos zijne verzen als door ingeving en uitstorting nederschreef, maar dat ook bij hem het verzenmaken wel eens het werk van »hersendwingen" geweest is. Aan den anderen kant mag te dezer plaatse aangemerkt worden, dat de Verzamelaars zich niet mogen laten misleiden door de opgaven en de omschrijvingen van dezen of genen Catalogus, dewijl de meesten der daarop voorkomende zoogenaamde zeldzaamheden niets anders zijn dan aparte afdrukken van opstellen of gedichten, die in de Bundels teruggevonden worden. Deze aanmerking slaat, onder anderen, ook op den Catalogus van FRASER. Wie zich met éénen druk te vrede houdt, kan, zonder schade, de meesten dier zeldzaamheden ontberen.

§ 5. *Het Buitenleven.* Bij dit naar het *Fransch* van DELILLE gevolgd Dichtstuk, mag wel aangeteekend worden, dat het brokstukken bevat, zoo uitmuntend van dichterlijke dictie, en proeven van taalkneding, zoo meesterlijk, als men vroeger nog niet in zulk eene mate bij BILDERDIJK — laat ons zeggen, bij niemand onzer vaderlandsche dichters aangetroffen had. Dit Dichtstuk-alléén zou BILDERDIJK den rang van onovertroffen — misschien onovertreffbaar Versificateur mogen verzekeren. — Eene tweede bijzonderheid, der vermelding waardig, is, dat de oorspronkelijke Auteur in de aanteekeningen op dit Dichtstuk door zijnen Navolger op de smadelijkste wijze is verguisd geworden.

§ 6. *Poëzij.* De Heer PAN teekent aan, dat in het 2de deel van deze Verzameling een stuk van een onbekende is

opgenomen, *het Geluk* getiteld, hetwelk door BILDERDIJK bijzonder geprezen wordt. Men mag zich daarbij herinneren, dat BILDERDIJK wel eens meer minbekende en minbeteekenende Auteurs hoogelijk verhief, terwijl hij beroemde en gelauwerde mededingers met minachting en bitterheid vernederde.

§ 7. *Vaderlandsche Oranjezucht.* Wij meenen te mogen verzekeren, dat er geen vervolging van de uitgevers dezes Bundels door de *Fransche* politie heeft plaats gehad. Het is niets dan een voorgeven — een vertelling, om belangstelling op te wekken. Even zoo heeft men verspreid, dat LOOTS en HELMERS onder de *Fransche* overheersching zouden bemoeilijkt geweest zijn, om het een of ander hunner gedichten. 't Is evenzeer onwaar. Van vroeger uitgegeven Werken werd geen notitie genomen en nieuwe boeken verschenen niet, dan na approbatie van de censuur. Vandaar, onder anderen, de doorgehaalde en weggebleven regels in *de Hollandsche Natie*, die later weêr zijn ingevoegd, gelijk ook het achtergebleven slot van het fraaije Dichtstuk, *Afscheid* getiteld, in BILDERDIJKS *Winterbloemen*, hetwelk men later in *Hollands Verlossing* terugvindt.

Bij de *Vaderlandsche Oranjezucht* behoort de geheime lezing van het Gedicht *Aan Nederland*, voorkomende op bl. 171. Men heeft er afzonderlijke afdrukken van, waarop de beide lezingen tegenover elkander geplaatst zijn.

§ 8. *Lijkgedachtenis van* WILLEM DEN VIJFDE. Op dit stuk is minder toepasselijk wat wij bij § 1 ten aanzien der *Nagelaten Gedichten* van DE LANNOY hebben gezegd. Ofschoon alleen LE FRANCQ VAN BERKHEY op den titel als auteur vermeld wordt, heeft nogtans BILDERDIJK het geheele stuk beschaafd en verbeterd en de meestal ruwe en slordige verzen van BERKHEY ronder en gespierder gemaakt. Behalve dat, is het boekje niet slechts met een voorberigt en met verzen doorvlochten aanteekeningen, maar ook met een inleidend Dichtstuk van BILDERDIJK, dat elders niet voorkomt, verrijkt. — Evenzoo behooren, om de belangrijkheid der Aanteekeningen, zijne uitgaven van HOOFT, HUYGENS en ANTONIDES bij eene kompleete verzameling zijner Werken.

§ 9. *Napoleon. Ode.* Bij dit Gedicht wordt door de liefhebbers bewaard de *Ode* van WITSEN GEYSBEEK, *Bonaparte* getiteld, in 't zelfde aantal coupletten (na aftrek der twee later bijgevoegde) en op dezelfde rijmklanken als de *Ode* van BILDERDIJK vervaardigd. Het is een bijtend tegenstuk, waarin de zanger van NAPOLEON evenmin als zijn held gespaard wordt. Nog behoort hierbij de (*quasi*) *Eerredding van Mr. WM. BILDERDIJK*, door denzelfden Schrijver en op hetzelfde Dichtstuk betrekking hebbende. — 't Mag hier verder als eene bijzonderheid aangeteekend worden, dat in den Catalogus van WISELIUS bij dit en alle de andere verzen, door BILDERDIJK zoo aan NAPOLEON als aan Koning LODEWIJK geadresseerd, het woord »zoogenaamd" is toegevoegd. Bij voorbeeld: *Aan den* (zoogenaamden) *Keizer; den* (zoogenaamden) *Koning*, enz.

§ 10. *De ziekte der Geleerden.* De Heer PAN herinnert, dat dit werk aanleiding gegeven heeft tot eene *Oordeelkundige beschouwing van sommige daarin behandelde onderwerpen* door Dr. G. SWARTENDIJK STIERLING. Het verdient evenzeer vermelding, dat door den Heer J. DAVID, te *Leuven*, eene uitgave van dit Dichtstuk ter perse gelegd is, met Aanteekeningen en Ophelderingen verrijkt, waarvan reeds een gedeelte in 't licht is verschenen. — Vroeger heeft de Heer DAVID insgelijks van de *Geestenwareld* en *Het waarachtig goed*, beide in de *Affodillen* te vinden, eene uitgave met Inleiding, Analyse en Aanteekeningen bezorgd.

§ 11. *De Mensch.* Naar POPE. Bij dit Gedicht is weder vermeldenswaardig, dat de Navolger den oorspronkelijken Dichter in de Aanteekeningen op dit werk diep vernederd heeft, en niet slechts zijne dichterlijke verdiensten maar ook zijn karakter en zijne zedelijkheid heeft aangerand. Nog erger dan de Auteur van *l'Homme des champs* is die van de *Essay on Man* er afgekomen. De laatste heeft echter een moedige kampioen gevonden in den Schrijver van het werk: *Verdeediging van* POPE *tegen de hatelijke aantijgingen van* BILDERDIJK, van hetwelk de Heer F. VAN TEUTEM als auteur bekend staat. — 't Zou belangrijk kunnen zijn, om, gelijk de Heer PAN eene Lijst heeft opgemaakt van alle de uitheemsche Dichters, die door BILDERDIJK zijn nagevolgd, zoo ook eene Lijst op te maken van alle de groote

en beroemde mannen, die door hem aangerand en verguisd geworden zijn.

§ 12. *Treurspelen.* Men weet dat de Tooneelstukken van BILDERDIJK, voor zoo verre zij zijn opgevoerd, weinig bijval gevonden hebben, hetgeen echter niets tegen hunne waarde bewijst. Maar wij wenschten hier weder, als eene bijzonderheid, het volgende aan te teekenen. Bij de verschijning van het eerste deel, dat met den *Willem van Holland* geopend wordt, bevonden wij ons, in onze jeugd, bij eene réunie van Dichters en Geleerden, waarin, gelijk andere pas in 't licht verschenen letterwerken, ook de *Willem van Holland* ter sprake kwam. Er werden daaruit eenige passages voorgelezen en toegejuicht, onder anderen ook de *Triomfzang* ter eere van den Graaf, waarvan het eerste couplet is luidende:

Hef, Holland! hef het moedig hoofd,
Van nieuwen glans omschenen,
(Een glans die allen luister dooft!)
Door damp en nevels henen!
Verhef het tot een hooger trans,
En laat van de opgestoken lans
d' Ontzachtbren liebaart waaien,
Daar de arend, in zijn steilste vlucht,
Hem welkom heet in 't blaauw der lucht
Bij 't schittrend bliksemzwaaien!

Een der aanwezigen echter, een man van gevestigden naam en nog met roem onder ons bekend, deze regels analyserende, beweerde, dat zij niets dan een aan BILDERDIJK ongewonen en brommenden onzin inhielden, en dat »*de leeuw, aan de opgestoken lans, door den arend, in 't blaauw der lucht, bij 't schittrend bliksemzwaaijen, welkom geheeten,*" niets dan hyperbolische bombast was. Deze opmerking was ons levendig bijgebleven, en men oordeele alzoo hoe verrast en verwonderd wij waren, toen wij juist deze regels door den Heer DA COSTA onder de schoonste strophen gerangschikt vonden, die welligt immer aan BILDERDIJK ontvloeiden.

§ 13. *Verslag der Commissie enz.* De Heer GLINDERMAN betrekt tot de Werken van BILDERDIJK een *Verslag over*

de Bastaardwoorden, bij het Instituut uitgebragt en mede door BILDERDIJK geteekend. De Heer BODEL voegt er een dergelijk *Rapport over de werkzaamheden in het vak der Dichtkunst* en een ander *over de Voorlezingen* bij. De Heer MEES vermeerdert die stukken met een *Verslag over een algemeen Hollandsch Woordenboek*, dat ook door den Heer PAN genoemd wordt, en beide Heeren vermelden, daarenboven, een *Rapport over de Dea Nehalennia*, eene door BILDERDIJK ingeleverde Verhandeling. Maar als men alle Rapporten en stukken, door BILDERDIJK, als Lid van het Instituut, medegeteekend of uitgebragt, en de Rapporten van anderen over door hem ingeleverde verhandelingen bij zijne Werken wil opnemen, dan zijn ze met alle de opgenoemden op verre na niet kompleet. Er zou vrij wat aan toe te voegen zijn, en vooral zou men niet mogen missen het *Proces-verbaal der vereenigde zitting van het Instituut op* 31 *Maart* 1814, waarbij BILDERDIJK, als Voorzitter der Tweede Klasse, een Aanspraak aan den tegenwoordig zijnden Souvereinen Vorst rigtte, en evenmin het *Proces-verbaal van de Negende Algemeene Vergadering in Augustus* 1816, waarbij het Algemeen Secretariaat door hem werd waargenomen. Ook zou men zijn *Système de Perspective*, zijn project van een monument voor NAPOLEON op den berg *Cenis* — dat van een prijsmedalje, en wat niet al meer, alles regtstreeks of zijdelings op het Instituut betrekking hebbende, niet mogen vergeten.

§ 14. *De ondergang der eerste wareld.* Men kent de fraaije en belangrijke uitgave van den Heer DA COSTA, onder den titel van *Bilderdijks Epos* enz. Men heeft wel eens aangemerkt, dat de Heer DA COSTA te opzettelijk gepoogd heeft, alle kleine détails en nuancen tot ongewone schoonheden te verheffen, en elke klanknabootsing, of de welluidende terugkeer van voorletters, als bijzondere voortreffelijkheden te doen opmerken; terwijl men soortgelijke schoonheden toch bij iederen Dichter van eenigen rang in menigte ontmoet. Somtijds schijnt hem deze zucht wel eens tot overdrijving te hebben verlokt en hem schatten te hebben doen vinden, die alleen in zijne opvatting bestonden. Als een voorbeeld uit velen, hebben wij meermaal den volgenden regel, die op bl. 183 voorkomt, hooren aanhalen:

Hij voelde de Almacht slaan, en, in die slagen, straffen.

De Heer DA COSTA teekent daarbij aan: »De klanken *sl* en *str* drukken hier klanknabootsend den zweepslag der conscientie uit!"

§ 15. *Krekelzangen.* Vooral sommige in deze Bundels voorkomende stukken gaven aan diegenen aanstoot, die in godsdienstige of staatkundige begrippen van BILDERDIJK verschilden. Hij, van zijnen kant, werd door tegenspraak te meer verbitterd. Het was regt bedroevend, een zoo uitstekend en boven allen lof verheven Dichter wapenen tegen zich te zien opdringen aan hen, die gewoon waren, hem te bewonderen en toe te juichen. Zijn blijvende hoogachters en vereerders betreurden het diep, dat hij zich meer en meer bloot gaf in den nooit beslisten strijd van meeningen en opiniën. Van vele tegen hem gerigte pijlen worden bij de verzamelaars zijner Werken vooral twee poëtische brochures bewaard, die, ten gevolge der *Krekelzangen* en andere soortgelijken, in 't licht verschenen. Het zijn de *Opgerakelde Navonkeling* en de *Rotsgalmendo Rekelzang*, titels, alle zinspelende op die van zijne elkander opvolgende Bundels. Men zou wel zeer eenzijdig moeten zijn, om aan deze stukjes vernuft en geest te ontzeggen.

§ 16. *De bezwaren tegen den geest der Eeuw van Mr.* I. DA COSTA *toegelicht.* Bij dit geschrift mag onder anderen wel gevoegd worden: *Iets aangaande deze Toelichtingen. Leiden* 1823. Het is eene even belangrijke als warm geschrevene wederlegging.

§ 17. *Spreuken.* Men mag wel bij de bijzonderheid stilstaan, dat, met BILDERDIJKS toestemming, de klein papieren exemplaren van dit Bundeltje, ten gerieve van het algemeen, volgens de spelling van Professor SIEGENBEEK zijn gedrukt geworden.

§ 18. *Heldinnenbrieven van* PIETER VAN SCHELLE. Op dit boekje is ten volle van toepassing, wat wij § 1, ten aanzien der *Nagelaten Gedichten van* DE LANNOY, hebben aangeteekend. BILDERDIJK heeft er geen ander aandeel aan gehad, dan het schrijven van een weinigbeduidend voorberigt en misschien het nazien der drukproeven. Wijders is op den lof, door hem aan den Dichter dezer *Heldinnenbrieven* gegeven, insgelijks van toepassing wat wij § 6 van zijne

zucht tot prijzen en verheffen van 't middelmatige hebben gezegd.

§ 19. *Nederlandsche Spraakleer.* Behalve de scherpzinnige *Beoordeeling* van Mr. J. KINKER, mogen hierbij gevoegd worden de *Taalkundige bedenkingen* van Professor SIEGENBEEK; het *Kort begrip onzer Taal* door OLIVIER SCHILPEROORT; het *Iets over de Spraakleer* door G. BRUINING, en meer anderen, alle op dit werk betrekking hebbende.

§ 20. *Avondschemering.* Bij de vermelding van dezen Bundel mag wel als eene curieusiteit aangeteekend worden, dat BILDERDIJK daarin, op bl. 78, van zijne pen zegt:

»Nooit heeft zij zich gedoopt in gal."

Zelfs WAP riep daarbij uit: »Hoe is 't mogelijk?!"

§ 21. *Brieven.* Zoo min de uitvoerige *Beoordeeling* der *Brieven* van Mr. J. KINKER, door den Heer PAN vermeld, als de *Dichterlijke brief aan* LE FRANCQ VAN BERKHEY, door den Heer MEES aangewezen, mag bij eene volledige collectie ontbreken.

§ 22. *Geschiedenis des Vaderlands.* Het algemeen gevoelen over de waarde en onwaarde van dit werk, als Geschiedenis beschouwd, is, evenzeer als het oordeel van den Heer GROEN VAN PRINSTERER deswegens, genoegzaam bekend. Het werkje van Professor SIEGENBEEK, getiteld: *De eer van* WAGENAAR *als Historieschrijver en die van* JACOBA VAN BEIJEREN *verdedigd*, mag er bij geraadpleegd en aan toegevoegd worden. Men ziet met verlangen eerstdaags het 13de of laatste deel te gemoet, waarbij men nog veel wetenswaardigs uit de pen van Professor TYDEMAN mag verwachten. Zeer onlangs nog zijn wij door hem in 't *Muzen-Album* met een Fragment over het Treurspel uit BILDERDIJKS nalatenschap beschonken geworden.

§ 23. *Nalezingen.* Deze Bundels bevatten eene zeer slordige verzameling, waaruit méér dan een stukje is weggelaten, dat het opnemen was waard geweest, en waarin méér dan een stukje is opgenomen, dat reeds in voegere bundels voorkomt.

§ 24. *Redevoeringen des Oudvaders Chrysostomus.* Er schijnt reeds een vroegere druk dezes Werks te zijn aangevangen geweest, die echter geen voortgang gehad heeft. Het eerste afgedrukte blad, waarop geen tweede gevolgd is, is in ons bezit.

§ 25. *Mengelingen en Fragmenten.* Bij dezen Bundel behoort men de oplossing of verklaring van den brief in beeldschrift te bezitten.

§ 26. *Dichterlijke Uitspanningen.* Dit boekje is van zeer geringe waarde en draagt niets tot den roem van BILDERDIJK bij.

§ 27. *Over de Sebastianisten in Portugal.* Dit stukje is eene vertaling uit het *Portugeesch* van J. AZ. DI MACEDO.

§ 28. *Prijsverzen.* Niet *alle* de Prijsverzen komen, met ingedrukte vignetten, op den Catalogus van FRASER voor, zoo als de Heer PAN aanteekent. Zij bestaan er niet *alle* zoodanig. Het zijn alleen de drie, die door het Genootschap *Kunst wordt door arbeid verkregen* zijn bekroond. — Het vierde, dat door het Genootschap *Kunstliefde spaart geen vlijt* bekroond is, komt alleen in de Werken van dat Genootschap voor, waaruit het door de liefhebbers losgemaakt wordt. 't Zelfde geschiedt met het *Onderzoek van Cupido verloren*, de *Beoordeeling van den Herderszang* en enkele elders opgenomen stukjes, die zich daartoe leenen.

§ 29. *De Post van den Helicon.* De zoogenaamde parodie van *Edward*, waarvan de Heer MEES melding maakt, en die ook door BILDERDIJK-zelf in zijne *Brieven* aangehaald wordt, heeft eene Voor- en Narede en is een bittere satire op zijn kunst- en hartvriend FEITH, zoo als hij hem elders noemt. Vergelijk § 3.

§ 30. *Kleine Dichterlijke Handschriften.* Wij zouden niet zoo stellig als de Heeren DE JAGER, MEES en PAN durven verzekeren, dat het stukje *Naar Anakreon* en dat *Aan een schoon en behaagziek meisje*, in de 19de schakeering voorkomende en B. geteekend, aan BILDERDIJK behooren. Integendeel, wij gelooven, dat de Heer GLINDERMAN onvoor-

zigtig gehandeld heeft, met deze stukjes in zijn *Alphabetisch Register* op te nemen, en dat de Uitgevers van den tweeden druk der *Handschriften* wèl gedaan hebben met ze niet aan BILDERDIJK toe te eigenen. Waarom zou BILDERDIJK deze twee stukjes-alleen uit den ouden druk der *Handschriften* niet in zijne *Verspreide Gedichten* overgenomen hebben? Omdat ze van weinige waarde zijn? Maar dat hebben zij met vele anderen, die opgenomen zijn, gemeen. — Bij een kompleet stel overdrukjes van zijne verzen uit de eerste uitgave der *Handschriften* komen zij almede niet voor. Daarenboven schreef BILDERDIJK niet *Meisje* (zoo als er staat) maar *Meisjen*, en niet *Naar*, maar *Na* ANAKREON— *Na* BOËTIUS, enz. Er zijn meer Dichters, wier naam met een B begint.

§ 31. *De Recensent ook der Recensenten.* Niet alleen de overzetting van den *Eneas* door VAN WINTER (gelijk de Heer PAN opteekent), maar ook zijne *Lierzangen* van HORATIUS zijn door BILDERDIJK in dit Tijdschrift beoordeeld. Het Verslag van den *Eneas* wijst zulks op bl. 600 aan. Men vindt de beoordeeling van de *Lierzangen* eenige nommers vroeger.

§ 32. *Feestzang.* (In de *Mnemosyne.*) Deze *Feestzang* komt oorspronkelijk voor in de *Gedichten op het huwelijk van den Heer* BODEL NIJENHUIS, waarin ook het vers te vinden is, bij die gelegenheid door Mevr. BILDERDIJK vervaardigd en later in hare *Nieuwe Gedichten* opgenomen.

§ 33. *Nederlandsche Muzen-Almanak.* Bij de aanwijzing der stukjes, die uit den *Muzen-Almanak* niet elders zijn opgenomen, heeft de Heer PAN overgeslagen: *Beroepen*, voorkomende in den Jaargang van 1821, bl. 87. Ook de Heer GLINDERMAN heeft verzuimd, dit stukje op te teekenen.

§ 34. *Werken der Maatschappij van Taal- en Letterkunde te Brugge.* Bij de vermelding van deze Bundels, heeft de Heer PAN een kleinen misslag begaan. Het daarin voorkomend stukje: *Aan de Maatschappij* enz., is later geplaatst in de *Oprakeling*, bl. 138, en dat *Bij het zenden mijner Spraakleer*, in de *Nieuwe Oprakeling*, bl. 112. De Heer DE JAGER is ten dien aanzien eenigzins naauwkeuriger geweest.

Ook is het niet juist, als de Heer PAN weinig regels lager zegt, dat de latere overzetting van het stukje van BOËTIUS (waarvan de vroegere in het Jaarboekje *Holland* voorkomt) in de *Dichterlijke Handschriften* is opgenomen geweest. Men vindt die alleen in de *Verspreide Gedichten.*

§ 35. *Keur van Nederlandsche Letteren.* Van het 13de stukje des 2den jaargangs, bevattende Gedichten van BILDERDIJK en zijne gade, bestaan enkele afdrukken op schrijfpapier, in gr. 8vo., ter plaatsing bij zijne overige bundels. Deze aparte afdrukken hebben alleen een *Franschen* titel. Op den Catalogus van FRASER komt mede een zoodanig exemplaar voor.

§ 36. *Catalogus.* In den Catalogus der Bibliotheek van BILDERDIJK komt onder N°. 1095 een stukje voor, getiteld: *Op de zinnebeeldige teekening van den invloed der Dichtkunst.* Dit stukje is ons onbekend, tenzij er eene overgroote misstelling hebbe plaats gehad en men lezen moet: *van den oorsprong der Schilderkunst.*

§ 37. *Latijnsche verzen van* VAN KOTEN. Deze stukjes, den Heer PAN slechts bij naam bekend, zijn vier in getal, alle aan en op *Lycoris.* Men vindt de overzetting van allen door BILDERDIJK, van twee door VAN HALL en van twee door WISELIUS er nevens gedrukt. Het boekje of blaadje heeft alleen een *Franschen* titel, waarop men leest: *Pavcaqvae legat ipsa Lycoris.*

§ 38. *Kunst- en Letterblad. Gent en Antwerpen.* De daarin voorkomende Brief aan Professor KESTELOOT is dezelfde, die door den Heer PAN in den *Konst- en Letterbode* gevonden is. Men heeft er ook aparte *Belgische* afdrukjes van. De Brief aan SERRURE, door den Heer MEES genoemd, vangt aan met een bitteren uitval op het Instituut. De Heer SERRURE-zelf noemt hem »spijtig," waarom dan ook dit geschrift niet in de *Brieven* bij MESSCHERT is opgenomen geworden. De overige Brieven aan WAP zijn van geen het minste algemeen belang en welligt alleen gedrukt, omdat de ontvanger er meê wilde prijken, gelijk ook het geval geweest zal zijn met het boekje, ten titel voerende: *Briefwisseling over Godgeleerde onderwerpen tusschen Mr.* W^M. BIL-

DERDIJK *en* JAN J. F. WAP; een correspondentie, waaraan BILDERDIJK zeer weinig deel gehad heeft. De dichtstukjes, in het *Kunst- en Letterblad* voorkomende, zijn, behalve *Op een Jacobaas kannetjen* (ook in de *Braga* opgenomen) *Saffo*, *Volksregeering*, *Aan* WAP en *Op twee eenoogige kinderen*.

§ 39. *Tassoos Verlost Jeruzalem.* Het heeft geen de minste waarschijnlijkheid, dat BILDERDIJK de hand in de berijming van NOMSZ, die trouwens zijn slordigst werk niet is, zou gehad hebben. Deze berijming, waarvan slechts twee zangen verschenen zijn, is naar een *Fransche* proza-overzetting gevolgd. Later is er een Berigt van eene nieuwe uitgave door BILDERDIJK en WISELIUS in 't licht gegeven, dat echter geen gevolg gehad heeft.

§ 40. *Verhandeling van* ARISTOTELES *over de Dichtkunst.* (Niet *over het Tooneel der Ouden*, gelijk de Heer PAN er verkeerdelijk bijvoegt: de Schrijver daarvan is CURTIUS.) Deze Verhandeling werd altijd voor het werk van BILDERDIJK gehouden en daaraan eene plaats bij zijne bundels ingeruimd. Ook in de naauwkeurige *Boekenlijst* bij VAN CLEEF wordt zij als zoodanig opgegeven. De overeenkomst van de spelling met die van den *Edipus*, *Koning van Thebe*, bijna gelijktijdig in 't licht gegeven, is, hoezeer in enkele opzigten verschillend, nogtans in 't oog loopend. De Heer BODEL, die er ook iets van weten kan, bevestigt het algemeen gevoelen. BILDERDIJK echter *schijnt* het tegen te spreken, en de Heer PAN acht daarmede de zaak afgedaan. Maar de tegenspraak van BILDERDIJK is niet meer dan *schijnbaar*. Wel spreekt hij van eene vertaling, waarin hij de hand *niet* gehad heeft, maar hij zegt op verre na niet uitdrukkelijk, dat dit *deze* is. In den Catalogus van WISELIUS, die een ijverig en keurig verzamelaar was, vinden wij een eigenhandige Quitantie van BILDERDIJK, voor het overdoen van een exemplaar zijner tot 1813 uitgegeven Werken, en bij die rijke verzameling mist men *de Verhandeling van* ARISTOTELES niet.

§ 41. *Het Orakel.* In den Catalogus van FRASER vindt men (zoo als ook door den Heer PAN is opgemerkt) het handschrift van dit stukje. Het is eene navolging van *l'Oracle*, *Comédie par De Saint Foix.* (*Théâtre I.*) De Heer LE JEUNE heeft kennelijk dit stukje met de *Deucalion et Pirrha* verward. Vergelijk § 2. Beide deze kleinigheden zijn vroeger

ook door N. W. OP DEN HOOFF vertaald. Zie *Naemrol van* VAN DER MARCK en *Catalogus van de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde.*

Ten aanzien der afzonderlijke Werken van Mevrouw BILDERDIJK is nog het volgende aan te teekenen:

§ 42. *Rodrigo de Goth.* Bij deze voortreffelijke overzetting wordt bewaard: *Beschouwing van Rodrigo de Goth. Breda,* 1830.

§ 43. *Gedichten voor Kinderen.* Bij dit lieve Bundeltje mag wel aan de *Verhandeling van den Heer* K. SIJBRANDI *over vrouwe* BILDERDIJK *als Kinderdichteresse beschouwd* een bewaarplaatsje gegeven worden. Er bestaan van deze *Kindergedichtjes* eenige afdrukken in gr. 8vo, ten koste van een liefhebber en ten dienste van de verzamelaars vervaardigd.

§ 44. *Zangstuk op den veldslag van Waterloo, door de Maetschappij van Fraeie Konsten en Letterkunde te Gent bekroond.* Bij dit meer uitvoerig *Zangstuk* behoort de zamengetrokken verkorting, zoo als die ten prijsstoffe is uitgeschreven, om op muziek gezet te worden.

Tot zoo verre onze aanmerkingen en toevoegsels op de *Aanteekeningen van Mr.* J. PAN en zijne voorgangers. Het heeft onze bibliomanische ijdelheid gestreeld, dat wij bij geen van allen iets aangewezen gevonden hebben, dat ons onbekend en niet in ons bezit was. Er blijft ons nu nog over aan te stippen, wat geheel onvermeld en onaangewezen is gebleven.

Daartoe behoort, vooreerst, een Dichtbundeltje, in 1780, in kl. 8vo. gedrukt, 80 bladz. groot, en zonder naam van Auteur en Uitgever. Dit boekje is niet alleen bij BILDERDIJKS tijdgenooten als een werkje van zijne hand bekend, maar ook aan ieder deskundige, bij de eerste inzage, als zoodanig herkenbaar. Wij houden den titel er van terug, die den inhoud verraden zou, welke echter eene gereede verschooning vindt in de jeugd des Dichters.

Indien men (gelijk doorgaans geschiedt) ook de bekende proza-vertalingen van BILDERDIJK bij zijne Werken voegt, mag men daarbij niet vergeten dat *Van den invloed der betrekkingen tusschen Brandenburg en de Vereenigde Nederlanden.* Uit het *Fransch. Rotterdam,* 1789, en *de Leerreden over de natuur der gezonde leer van* A. GERARD. Uit het *Engelsch. Amst.* 1826.

Van de kleinere Dichtstukjes, op losse blaadjes gedrukt, schijnen er ook sommigen aan den Heer PAN geheel onbekend te zijn gebleven, als bij voorbeeld: *Op den dood der schandelijke Koningin van Groot-Brittaniën; Rondedans in futuro*, met alle de coupletten; *Virgilius, 2de Herderszang, getrouwelijk overgezet*, en meer anderen. Minder vreemd is het, dat vele slechts in handschrift bestaande en nooit gedrukte stukjes hem niet bekend zijn geworden. Wij bezitten er ruim een veertigtal, waarbij enkele in 't *Latijn*, *Fransch*, *Italiaansch*, Hoogduitsch, *Engelsch* en in 't overoud *Hollandsch*. Sommige er van strekken den Auteur niet tot eer.

Gelijk men wijders de Werken van BILDERDIJKS tweede gade aan de zijnen toevoegt, zoo geeft men ook een Dichtstuk van zijne eerste echtgenoote, R. C. WORSTHOVEN, daarbij eene plaats: het is *Lazarus opwekking, Ode*, door haar aan hem opgedragen en door hem met een geëtsten titel en vignetten versierd. Men vindt het portret der Dichteresse bij den eersten druk van *Ibn Doreid*, zoo als dat zijner tweede gade — niet, gelijk de Heer DA COSTA meent, in den *Muzen-Almanak* — maar in dien *Voor het Schoone en Goede*.

Behalve een Brief en een Gedichtje van BILDERDIJKS dochter LOUIZE SEBILLE, waarvan eenige afdrukjes bestaan, doch die beide in de *Gedenkzuil voor* W. BILDERDIJK teruggevonden worden, bewaren keurige liefhebbers ook de Werken van BILDERDIJKS vader. Men heeft van hem, zoo veel ons bekend is, *Tomyris, Treurspel; Het valsch vooroordeel, Blijspel*, beide naar het *Fransch* en een *Dichtstuk op het Burgemeesterschap van* STRAALMAN.

Nog behooren bij de reeds in den loop van ons overzigt aangehaalde geschriften, op BILDERDIJKS Werken betrekking hebbende, daaraan onder anderen toegevoegd te worden: *Alphabetische Lijst van Woorden en Spreekwijzen, taalkundig opgehelderd*, en *Proeve over den invloed van* BILDERDIJKS *Dichtwerken*, beide door den Heer DE JAGER, alsmede de Beoordeeling des Heeren DE WAL van de *Aanwijzing der Oude en Nieuwe Dichters, door* BILDERDIJK *nagevolgd*. Verder: het *Encomium* van Professor H. BOSSCHA en menigvuldige andere kleine Geschriften en Gedichten aan en op BILDERDIJK. Vervolgens, de portretten, indien men zich met het eenige goede, namelijk dat, 't welk men bij de *Gedenkzuil* vindt, niet tevreden stelt; en eindelijk de Gedenkpenning, ter zijner eere geslagen.

De Heer PAN drukt aan het slot zijner *Aanteekeningen* den wensch uit, dat men nog eens weder al die verstrooide Gedichten en Geschriften tot bundels verzamelen en aan BILDERDIJKS Werken toevoegen mogt. Maar er bevinden zich bij die Gedichten zoo weinige, die het herdrukken waard zijn, en bij de Handschriften, vooral, zoo vele, die vereerde en vereerenswaardige namen schandvlekken! En wat de Geschriften betreft, wie, inderdaad, zou eenige waarde kunnen hechten aan brieven, zoo onbeduidend, als die aan WAP en andere dergelijke opstellen? De Heer PAN bedriegt zich, als hij zegt, dat men met de meerdere verspreiding er van alle beoefenaars onzer letterkunde zou verpligten. Men zou, zoo al voortgaande, de vertaling der *Fransche* Wetboeken weêr aan 't licht kunnen brengen, en eindelijk ook aan 't opzamelen van oude pleitmemoriën kunnen gaan denken.

Wij voor ons deelen den wensch van den Heer PAN niet. Wij gunnen het den Bibliomanen, waarbij wij ons-zelven rangschikken, rond te snuffelen, op te vangen en als zeldzaamheden te bewaren, wat zij maar grabbelen kunnen, tot zelfs raadsels en charaden inkluis; maar wij zouden de hand niet willen leenen aan het verder verspreiden van onbeduidendheden, die alleen den wigtigen stapel boekdeelen, maar niet de kunsteere van BILDERDIJK zouden kunnen vermeerderen.

Het is toch waarlijk niet aan dat verbazend aantal bundels, dat BILDERDIJK zijnen roem heeft te danken, maar wel aan zoo veel heerlijks en uitmuntends als men er in vindt. Hooger nog zou die roem zijn geklommen en blijvender de waarde dier Werken zijn, indien zij alleen het voortreffelijkst en volkomenst en niet tevens zoo veel mindersoortigs inhielden. Niet het vermeerderen van zijn anderhalf honderd boekdeelen, maar, zoo het mogelijk ware, het inkrimpen er van tot een vijf en-twintigtal, dat alleen zijn meesterstukken inhield, zou zijnen naroem kunnen doen stijgen.

Na dit gemoedelijke woord, willen wij met een geschenkje aan onze medebroeders-bibliomanen besluiten, en hun de allereerste versregelen mededeelen, die BILDERDIJK zich herinnerde gemaakt te hebben. Zij zijn van nog vroegeren tijd dan de *Beschouwing der tafereelen van* JOSEPHS *leven* en door ons-zelven uit zijnen mond opgeteekend. Zijne moeder beval den tien- of twaalfjarigen knaap, een adres te voegen bij de waschmand, die ter verzending naar den linnenbleeker buiten *Haarlem* gereed stond. Hij deed het, en schreef er binnen in:

Hier is de wasch:
Leg hem in 't gras,
Zend hem ons weêr;
'k Zeg u niets meer.

ZEE-VERHALEN.

I. DE HOEST.

Reeds twaalf dagen lag het fregat *Circé* op de reede van *Oran* ten anker. Het net gebouwde vaartuig, door eene zachte en gelijkmatige deining gewiegd, schommelde te midden der donkerkleurige tonnen en boeijen, in afwachting van het bevel om zich tot den terugkeer naar *Frankrijk* zeilklaar te maken. Doch wie, bij het ter reede komen, dit waarlijk fraaije fregat, destijds zoo fier als een sierlijke zwaan, schitterend in de stralen der *Afrikaansche* zon, bewonderd mogt hebben, hij zou moeite hebben gehad, 't in zijn tegenwoordigen toestand te herkennen. De schoonste vrouw, zegt men, moet niet ongetooid gezien worden, en de *Circé*, het coquette juffertje, zoo als haar oude kommandant HAROL gewoon was haar te noemen, had sedert lang vergeten haar toilet te maken. Slap hingen de touwen langs de masten, als in wanorde geraakte haarlokken; de zeilen, ten halve vastgemaakt, leverden volkomen het beeld van een slordig gedragen vrouwenkleed, en het doffe en stofferige houtwerk kon met den gekreukten, van kleur en frischheid beroofden handschoen eener dame na een lang gerekt nachtbal vergeleken worden. Maar wat was dan toch wel de oorzaak eener zulke verandering? De lieftallige *Circé*, tot nog toe het voorwerp der bewondering van zoo vele aanbidders, was zij dan waarlijk reeds bestemd om de schande der verlatenheid te ondergaan? Moest zij bereids onder die afgeleefde zeenymfen geteld worden, die, in den hoek eener haven vertuid, als kost- of ziekenschip het oogenblik harer slooping verbeiden? Dank zij den Hemel, nog moest dit het lot der *Circé* niet zijn, en deze weinige dagen van veronachtzaming zouden weldra uitgewischt worden uit hare loopbaan, die glansrijker dan ooit stond heropend te worden. *Circé* was nog altijd hetgeen zij geweest was, maar nu sedert twaalf dagen bevond haar verzorger, haar vorst, haar bewonderaar, haar hartstogtelijke minnaar, in een woord de kommandant HAROL zich met zijnen staf

aan wal; het grootste deel der bemanning was met verlof afwezig, en er was slechts een luitenant met weinige matrozen aan boord gebleven. Eindelijk echter kwam de zeilorder. Op het eerste, door den bevelhebber gegeven sein was ieder matroos op zijn post, de zeilen spreidden zich uit, alles werd gereed gemaakt om de schouwing te ondergaan, die het vertrek voorspelt; leven, beweging, vrolijk gezang begonnen als voren aan boord, en met hare heldere kleur hernam de *Circé* hare vroegere lieftalligheid.

»Hoe laat morgen anker òp, luitenant?" vroeg een jonge adelborst, die met verrukking het oogenblik zag komen, dat hij aan den overkant zijne oude moeder weder omhelzen en allen, die hem lief hadden, hervinden zou.

»Ten vier ure komen de depêches van den Maarschalk-Gouverneur; om vijf ure ligten wij het anker," antwoordde de officier kort af.

»Dan, het anker ligten, en de kommandant is nog aan wal?"

»Waarschijnlijk, heertje, wacht hij uwe bevelen om aan boord te komen."

Dit harde antwoord op eene, misschien wat onbescheiden, maar toch natuurlijke vraag, joeg den jongeling het bloed in de wangen. Hij wilde op zijne beurt antwoorden, maar toen hij daartoe het hoofd weder ophief, was de luitenant reeds ver van hem verwijderd. De arme jongen herinnerde zich nu dat hij in zeedienst, en alle aanmerking hem verboden was; derhalve smoorde hij dezen laatsten kreet van menschenvrijheid, die hij elken dag leerde beteugelen, en ging in zijn hangmat de vergetelheid zoeken dier gulden droomen, die hij een voor een in het kielwater van zijn schip had zien wegspoelen. Intusschen was zijne aanmerking niet zonder grond geweest, en zij had misschien juist daardoor het barsche antwoord van den luitenant uitgelokt. Inderdaad was het van den kant eens ouden zeerobs, als HAROL, die nergens beter op zijn beenen stond, dan op de planken van zijn dek, iets ongewoons en bevreemdends, dat hij zich zoo lang aan land bleef ophouden. De reden daarvan was, dat HAROL, aan tafel en omgeven door een vrolijken vriendenkring, eene soort van feest hield, ter viering der reis, welke zijne laatste zijn moest. Hij was namelijk voornemens, afscheid van het krijgsmansleven te nemen, een werkelooze *pekin* te worden, of, zoo als hij het somwijlen in zijne krachtige zeemanstaal uitdrukte: »de oude zeerob stond een katvisch der *Seine* te wor-

den." Na vijf-en-veertig jaren met eer gediend te hebben, was Kolonel HAROL evenwel niet op pensioen gesteld; men riep hem naar *Parijs*, om er zich van zijne veeljarige ondervinding, bij de groote vraag over de uitrustingen, welke men toen beraamde, te bedienen. HAROL, die allezins het regt verworven had, om iets te verlangen en te verkrijgen, had het bevelhebberschip, dat hij stond te verlaten, voor zijnen neef verzocht, en op den avond, waarvan wij spreken, was hij nog aan wal met zijnen staf, aan welken hij eene soort van afscheidsmaal gegeven had, verklarende, dat hij niet verder dan tot aan de *Fransche* kust het commando wilde voeren, en het dan aan zijn neef FREDERIK zou overdragen.

Het was elf ure; reeds lang was het maal ten einde; de half gevuld blijvende punch-glazen, het gloeijen der aangezigten, het glinsteren der oogen waren zoo vele teekenen, dat men alles zijnen eisch gegeven had; men was tot de tabakspijpen gevorderd, en elk gaf er zich met zoo veel ijver aan over, dat menschen en tafelgereedschap in den digten walm, die het vertrek vervulde, bezwaarlijk meer waren te onderscheiden, en niemand van buiten kon inkomen, zonder gevaar te loopen van te stikken. De gesprekken waren luid en levendig, men was er mede op het gebied der staatkunde geraakt en hield met drift de bij de zeelieden zoo geliefde stelling vol, dat de zeemagt boven de landmagt den voorrang verdient.

»Al wat ge daar voor den dag brengt," zei eindelijk kommandant HAROL, terwijl hij zich eene nieuwe pijp stopte, »is louter schuim en spatwater; gij stort u in de staatkunde als een pas van stapel geloopen sloepje, dat onze *Circé*, de beste zeilster van geheel de Middellandsche zee, de loef zou willen afsteken. Maar, bruinvisschen, al maken zij nog zoo'n geweld met staart en vinnen, zijn dáárom toch geene walvisschen. Ik hoor u daar een uur lang zulk een lading zotheden uitkramen, dat er een driedekker onder zinken zou. Houdt voor den dien en dien eindelijk eens op! Om van zeelieden te spreken, moet men ze kennen, en gij, zoetwater-meeuwen, kent ze nog maar uit boeken. Wie vol zou willen houden, dat een zeeman niet honderdmaal meer waard is dan een landrot, zou even zoo gek zijn, als wie een trapgans boven een zwaan wilde stellen. Kommandant HAROL kan u met de stukken bewijzen, dat er een even groot verschil is tusschen een zeeman en den hooghartigsten aller *pekins* als tusschen een honderd-en-twintiger en een barkas. — Kom aan, de

punschkommen nog eens gevuld; maar nu met rum, en dan onzen tabaksproviand vernieuwd. Wij hebben, eer we naar boord moeten, nog een nurtje tijd," voegde hij er bij, op zijn horologie ziende. »Ik begin de historie, die ik u verhalen wil; vóór middernacht is zij uit!"

»De dag was heet geweest; van onze twaalf schepen waren er nog maar zeven over, maar wij hadden acht Engelschen in den grond geboord."

»De donker deed onze bulderaars den mond houden en gaf gelegenheid om 't overgebleven volkje eens na te tellen; — waarachtig veel tijd was dáártoe niet noodig."

»Ik was luitenant op den *Eolus* en kreeg last om appèl te houden. Van tweehonderd-veertig, die wij 's morgens gemonsterd hadden, gaven er twee-en-dertig antwoord, en zelfs die twee-en-dertig waren niet allen onaangesneden. Allen evenwel waren hongerig als haaijen, en geen wonder, want wij hadden vergeten te ontbijten, en het was nu reeds acht ure des avonds. Er werd dus mondkost uitgedeeld met een dubbel rantsoen van wijn en brandewijn, en nadat de kaken een uur lang duchtig waren geroerd geworden, snurkten allen aan boord van den *Eolus*, dat het een aard had; behalve natuurlijk zij die de wacht hadden, en dan de arme drommels, waarvan hier of daar een roudhout was weggeschoten.

»Evenwel nog één ander sliep niet, en hij had er ook lust noch reden toe: het was de eerste luitenant MARCEL, die gedurende het gevecht kapitein *ad interim* geworden was en dus voor het oogenblik den *Eolus* kommandeerde; een man, zoo dapper en braaf, als de zee er weinig op haren rug draagt, en dat is veel gezegd, maar ook niet meer dan hij verdiende. Kom, een brandend glaasje rum op zijne gedachtenis!"

Toen de oude HAROL een reuzenglas punsch geledigd, zijn grijze knevels afgeveegd en zijn uitgegane pijp weder ontstoken had, ging hij voort:

»Omstreeks elf ure deed kommandant MARCEL mij roepen; oogenblikkelijk gehoorzaamde ik het bevel. Ik vond hem voor eene tafel zitten, die vol papieren lag en daarnaast eene gereed gemaakte flesch om ze er in te steken. Hij zat met de handen stijf tegen het hoofd gedrukt, in diepe gepeinzen, die blijkbaar niets minder dan vrolijk waren, en over zijn voorhoofd liep een rimpel, zoo breed als de voorsteven van een zeilend schip er een in het water maakt. Toen hij mij

hoorde hief hij het hoofd op en zeide:

»Wel, luitenant HAROL, wat denkt gij wel van onzen *Eolus*?"

»Ik denk, kommandant! — zeî ik — dat hij zich nobel gehouden heeft, en dat de *Engelschen* nu weten, wat het zeggen wil, als hij de volle laag geeft."

»Dat zegt ge wèl, dappere kameraad! maar hebt gij ons goede scheepje wel eens van boven tot beneden onderzocht?"

»Neen, kommandant."

»Wel nu, hoe lang denkt ge, dat het nog wel kan aanloopen, eer wij zinken?"

»Wat zegt gij daar, kommandant?"

»Ik zeg, wat ik met oogen gezien heb: op dit oogenblik staat er vier voet water in het hol; ieder kwartier rijst het een duim; maak uwe rekening."

»Maar de pompen?"

»Ja, de pompen zouden ons nog kunnen redden, indien gij een paar honderd sterke, onvermoeide armen hadt, om ze aan den gang te houden; maar wat kan men met tweeën-dertig man uitrigten, allen afgemat, en waarvan er twaalf nog daarenboven gekwetst zijn. Buitendien zouden wij toch morgen gevangenen der *Engelschen* wezen. Wij hebben ons met de vloot niet weêr kunnen vereenigen; nu liggen wij midden onder de vijanden, en de duisternis alleen behoedt ons nog. Het schroot heeft onze zeilen aan flarden gescheurd, ons rondhout is aan spaanders, en door meer dan twintig lekken dringt het water binnen. Zie, terwijl ik tot u spreek, zijn wij den dood weder een kwartier uurs nader gekomen."

»En waartoe hebt gij besloten, kommandant? wat beveelt gij?"

»In de eerste plaats, dat wij liever moeten sterven, dan de *Engelsche* pontons te gaan bevolken!"

»Bravo!"

»Vervolgens, dat wij alles moeten beproeven om te verhoeden, dat de vijand zich beroeme, ons in den grond geschoten te hebben; ga op dek en kommandeer: overal! doch zonder de trom te roeren."

»Ik ga!"

»Zet dan de groote boot uit. Terstond ben ik bij u."

In vijf minuten was al het volk op de been en rondom mij verzameld. Één er van was iets achterlijk, maar buiten zijne schuld. Het was een knap jong mensch, een adelborst, de

zoon van den oudsten matroos op den *Eolus*. In het gevecht had een opstuitende kogel hem aan de beide beenen gekwetst; toch kwam hij op handen en knieën aankruipen. Op dit oogenblik verscheen ook kommandant MARCEL. Hij zag er nu geheel anders uit, dan ik hem beneden gezien had. Zijn oog straalde als de Aldebaran; zijn voorhoofd was glad en effen als een spiksplinter nieuwe mast. Men zou gezegd hebben, dat hij ons eenige blijde tijding kwam brengen. — Kinderen! sprak hij, de dag is heerlijk geweest, en ik verzeker u, er zal hier en daar van u gesproken worden; maar wij kunnen iets doen, om hem nog beter te besluiten, ik zal u zeggen, wat. De *Eolus*, die ons zoo lang gedragen heeft, kan nog slechts een klein half uurtje het hoofd boven water houden. Was 't niet zoo stikdonker, gij zoudt zelve kunnen zien, dat, zoo wij niet mede naar den kelder willen gaan, wij ons haasten moeten afscheid te nemen. De sloep is te water; wij hebben nog tijd er in te gaan; dus van dien kant is er geen gevaar. Maar, de *Engelschen* moeten niet kunnen zeggen, dat zij den *Eolus* in den grond geboord hebben; integendeel moet men eenmaal roemen kunnen, dat, liever dan zich over te geven, het brave schip in de lucht gesprongen is. Begrijpt gij nu niet reeds de part, welke wij den vijand willen spelen, die ons dacht op te snappen als de haaijen onze arme kameraden, die zij óók niet gekregen hebben!"

»Onder de verzamelden ontstond eene beweging; de kommandant vervolgde:

»Ik heb voor alles gezorgd; binnen vijf minuten de sloep van het schip, binnen tien minuten het vuur in de kruidkamer! Maar wie zal er den brand in steken? Dat moet oogenblikkelijk beslist worden; tijd van bedenken hebben wij niet."

»Veel opschudding volgde op dit vreemde voorstel; men sprak van te loten, van het den oudsten man op te dragen, van door een lont of een loopend vuurtje het schip te doen springen.

»Het laatste middel vond men te onzeker, aan het eerste wilde niemand gaarne aan.

»Mannen!" riep de kommandant, »wij moeten voortmaken! — Wil niemand uwer, dan zal *ik* blijven, om de eer van het schip te redden; doch dáármede is 't nog niet afgedaan, wij moeten een ander schip hebben, en de *Engelschen* moeten 't ons leveren."

»Terwijl de kommandant op deze wijs tot de zwijgende man-

schap sprak, had een hartverscheurend tooneel plaats tusschen den ouden matroos PIERRE en zijn zoon, den adelborst.

»Vader!" sprak de knaap, »gij weet dat ik, het ga hoe 't ga, sterven moet! — wel nu, laat mijn dood dan roemrijk en nuttig worden! Straks waart gij trotsch, dat gij mij hoordet prijzen; gij zult het nog meer zijn, als men u later de hand drukt en zegt: gij zijt PIERRE GROSNOIS, de vader van dien adelborst op den *Eolus;* dat was een regt dappere jongen!"

»En uwe moeder?" stamelde de oude PIERRE, terwijl hij door 't snikken bijna niet spreken kon.

»Mijne moeder? Om haar te troosten zult gij zeggen, dat ik stervende aan haar gedacht heb, en haar het eerekruis brengen, dat mij beloofd is." — Vervolgens zich tot den Kommandant wendende, zeide hij: »Kommandant! doe het volk in de boot gaan; ik neem de kruidkamer voor mijne rekening."

»Dit plegtig door den jongen knaap gegeven bevel werd zoo vlug door allen opgevolgd, alsof het van den kommandant-zelven gekomen was. Allen trokken JOSEPH voorbij, hem de hand drukkende, ten teeken van hunne dankbaarheid, bewondering en van hun afscheid voor eeuwig. Dertig man waren reeds in de boot; op het dek stond nog alleen PIERRE, die zijnen zoon aan zijn hart hield geklemd.

»Vertrek dan toch, vader!" zeide deze, hem van zich stootende.

»Neen; ik kan niet! — Ik blijf bij u!"

»Zijt ge dwaas, vader! — Wat zou er worden van moeder, die u wacht, voor wie gij noodig zijt, en die van hartzeer zou sterven!"

»Zij sterft toch, als zij u niet wederziet!"

»Kom, kom, vader! moed gevat! Breng onze vrienden niet in gevaar! Maak mijne hulp niet nutteloos!"

»Laat ons dan zamen sterven; de manschappen zullen ook zonder mij zich wel redden."

»Gij vergeet wat de kommandant bevolen heeft."

»Ik vergeet alles, om bij u te blijven."

»Het is onmogelijk."

»En ik wil het!"

»Onder dit worstelen waren PIERRE en zijn zoon bijna buiten het reeds diep gezonken schip en als boven de boot geraakt, toen, in eene laatste poging, waartoe hij al zijne krachten inspande, de adelborst zijn vader opnam en in de boot wierp.

»Vaarwel!" riep hij hem toe; »leef voor moeder!"

»Het volgende oogenblik waren zij reeds ver van den *Eolus.* Alles was nu in duisternis en stilte gehuld.

»In de boot durfde niemand ademhalen; alle oogen boorden door het donkere van den nacht; allen luisterden; men kon het kloppen der harten hooren.

»Plotseling schoot in de verte een vuurzuil naar den hemel,

door een donderend geraas gevolgd; daarop was alles weder stikdonker, en de stilte des doods heerschte als te voren op de zee. De *Eolus* was niet meer.

»Bij de uitbersting had één man tot in zijn gebeente gesidderd, maar geen kreet geslaakt. De arme vader was 't, die, zijne krachten niet vertrouwende, zich met eenen zakdoek den mond had gestopt. Deze voorzorg was 't behoud der sloep; want men was op dat oogenblik geene tien vadem meer van de *Britsche* brik *the City of London*.

»Vrienden!" zeî de kommandant fluisterend, »ik heb u gezegd, dat wij voor onzen *Eolus* een ander schip moesten hebben — ziedaar eene brik, die ons goed te pas zal komen; er is niet anders meer noodig, dan dat wij haar nemen. Luistert wel! — Tien man, voorzien van de enterhaken, die ik u deed medenemen, dringen door de geschutpoorten binnen; tien klouteren bij de kabels op; de overigen blijven in de boot.

»Men gehoorzaamde oogenblikkelijk, alle toebereidselen werden met drift, maar tevens met orde en in diepe stilte gemaakt, want het minste gerucht, het ligtste bonzen kon hen in het verderf storten. Een eenig man nam aan de heldhaftige manoeuvre geen deel, het was de ongelukkige PIERRE: uitgestrekt op den bodem der sloep scheen hij ter prooi aan een geweldige smart; maar niemand naderde hem, zoo eerbiedigde elk zijn gevoel. Hij werd op dat oogenblik door eene zonderlinge, hem overmeesterende aandoening gefolterd. Op het oogenblik dat de adelborst zijne heldhaftige zelfopoffering volbragt, had hij een uit hart en borst gestegen angstkreet met geweld teruggehouden; doch dáárdoor eene prikkeling verwekt, die in een hevig hoesten dreigde uit te barsten. De moedige matroos worstelde met alle kracht tegen dien aanval; zijn gelaat zwol op, alsof het barsten zoude; hij drukte en plette zijne borst tegen het kromhout der sloep; sissend drong zijn adem door den dikken doek, dien zijn hand met krampachtige inspanning op zijne bloedende lippen drukte. Een oogenblik bezweek zijn moed, hij gaf toe, het geluid van dien hoest, voor zoo veel dappere kameraden noodlottig, zou uitbersten, toen de gedachte aan zijn zoon, aan zijn dan nutteloozen heldendood, hem den moed en de kracht gaf der wanhoop.

»Maar kinderen!" riep KAROL uit, op zijn horologie ziende, het is middernacht geslagen, ik moet naar boord!

»Och! wij bidden u, kommandant!" riepen alle aanwezigen uit éénen mond, »nog één woord, één éénig! Wat werd er van PIERRE?"

»PIERRE lag een oogenblik later in de boot op zijn rug; een mes stak diep in zijne borst: — ook hij had zich-zelven opgeofferd."

»En de anderen?"

»Dat verhaal ik u morgen."

(*Het vervolg en slot hierna.*)

MENGELWERK.

DE KUNST BESCHOUWD ALS EEN ELEMENT VAN VOLKSBESCHAVING.

EENE VOORLEZING,

DOOR

J. WARNSINCK.

GEHOUDEN TER ALGEMEENE VERGADERING VAN HET SCHILDERKUNDIG GENOOTSCHAP TE ROTTERDAM, BIJ GELEGENHEID DER PRIJS-UITDEELING, OP ZATURDAG DEN 29 SEPTEMBER 1849.

Toen ik door het geachte Bestuur van het Schilderkundig Genootschap te dezer stede werd vereerd met het aanzoek, om, ter gelegenheid der plegtigheid, welke ons op dit oogenblik alhier bijeen doet zijn, eene op de kunst toepasselijke redevoering te houden, ontstond er bij mij, hoe streelend voor mijn gevoel die onderscheiding ook zijn mogt, een tweestrijd, of ik daaraan al of niet zou durven voldoen.

De omstandigheid, dat ik noch redenaar, noch letterkundige ben, en het letterkundig gedeelte van mijnen gewonen arbeid zich meer bepaalt tot de louter prozaïsche werkzaamheden, aan de *praktische* beoefening der bouwkunst eigen; zoo mede de overtuiging, dat vele bekwame mannen reeds *vóór* mij, bij soortgelijke gelegenheden, het woord voerden, en andere niet minder begaafde sprekers ongetwijfeld ook *na* mij zullen optreden, deden mij huiverig zijn de gevraagde taak te aanvaarden. — Van de andere zijde achtte ik mij eenigzins verpligt door een gevoel van erkentelijkheid aan een genootschap, waarbij mij-zelven vroeger de eer eener bekrooning mogt te beurt vallen, en werd ik daarenboven overgehaald door de bewustheid van het nuttige, dat ook nu en dan meer praktische beoefenaars van eenig kunstvak hunne denkbeelden omtrent de kunst mededeelen, opdat deze, van verschillende zijden beschouwd, in haar juiste licht worde gekend en beoordeeld.

De laatste redenen hebben bij mij ten slotte de overhand behouden; mogt de uitslag doen zien, dat ik beter gedaan hadde de eerste te doen gelden, dan verzoek ik u, geëerde Hoorders! bij uwe beoordeeling, mijne goede bedoelingen, waaraan mijne krachten niet geëvenredigd waren, voor het minst in eenige aanmerking te willen nemen; vooraf zij het mij vergund, in ieder geval, uwe gewenschte en zoo noodige toegeeflijkheid in te roepen bij de voordragt der beschouwingen, waartoe ik thans zal overgaan, en die ten onderwerp hebben:

De kunst als een element van volksbeschaving, en de meest gepaste middelen, die haar daartoe kunnen dienstbaar maken.

Over het wezen der kunst is veel gedacht en te boek gesteld, en talrijk zijn de omschrijvingen van datgeen, wat men eigenlijk door *kunst* of bepaaldelijk door *schoone kunst* te verstaan hebbe. — In weinige bewoordingen kan men haar echter noemen de bekwaamheid van den menschelijken geest, om de denkbeelden of begrippen van het schoone, in den daartoe meest eigenaardigen uiterlijken vorm, zinnelijk te verwezenlijken. — Naarmate van den aard der denkbeelden en begrippen van het kunstschoone, en de daarmede overeenkomende vormen der inkleeding, ontstaan er eigendommelijke verscheidenheden, zoo wel in de wijze van voorstelling, als in de middelen, die ter verwezenlijking dier denkbeelden dienstbaar zijn. — Het zijn deze verscheidenheden, die de kunst als in afzonderlijke vakken afdeelen, welke echter alle te zamen een zamenhangend geheel of systeem uitmaken, en waarin de idé van het schoone eene eigenaardige, haar meest passende uitdrukking vindt. — De idé wordt in eenen realen, zinnelijken vorm daargesteld, door middel van de *bouw-*, *beeldhouw-* en *schilderkunst*, of wel, door het meer ideale element van het geluid, verwezenlijkt in toonen en woorden, zoo als in de *muzijk*, de *dichtkunst* en de *welsprekendheid*. Hierdoor verdeelen zich de kunsten in *reale* en *ideale;* de eerste, ook doorgaans *beeldende kunsten* genoemd, zijn meer bepaaldelijk het onderwerp der tegenwoordige beschouwing.

In zijne *Allgemeine Aesthetik* zegt HINKEL: »De daden en handelingen der enkele personen, even als van een geheel volk, worden overal, in iederen tijd, en in al zijne betrekkingen en verhoudingen, in het kerkelijk, maatschappelijk en gezellig leven, doordrongen en geleid door een gemeenschappelijk idé: dit is het religieuse idé of de godsdienst. Zoo noemt men de wereld in welke wij leven, de Christelijke wereld, omdat het gronddenkbeeld des Christendoms, of de Christelijke godsdienst, den innerlijken, geestelijken grondslag van ons volksleven uitmaakt, en alle betrekkingen of verhoudingen van dat leven een evenbeeld van dat idé zijn. Dit idé is eigenlijk eene bepaalde beschouwing van de wereld in zijn geheel, en van de verhouding van den mensch, het aardsche, gebrekkige, en van het onvolkomen aardsche leven, tot het Opperwezen, het volkomen en goddelijke leven. Het is een denkbeeld dat, hetzij ten gevolge eener onmiddellijke, hetzij door eene middellijke openbaring, bij de geestelijke ontwikkeling der menschen in hun bewustzijn ontwaakt. — Heeft zich eenmaal zoodanig eene bepaalde godsdienstige beschouwing in hunnen geest gevestigd, dan wordt zij ook tot de heerschende magt onder hen, en vormt datgeen, wat men den algemeenen volksgeest kan noemen. Zij is dan als het begrip van het oneindige of absolute-ware, goede, regtvaardige en volkomene of schoone, het hoogste geestelijke beginsel, de algemeen erkende waarheid, naar welke de menschen hun leven regelen en bestemmen, zoodat de godsdienst-zelve, en al hare ondergeschikte verhoudingen des levens in het maatschappelijk of gezellig verkeer, gewoonten, zeden en regtspraak den eigendommelijken stempel van dat denkbeeld dragen. — Naar dit idé wordt bepaald, wat *waar* of *valsch*, *goed* en *slecht*, *billijk* en *onbillijk*, *schoon* of *leelijk* zij.

Alles wat de mensch als een deel van dien gemeenschappelijken geest werd, wat hij gevoelt en werkt, is het gevolg van dit bepaalde denkbeeld en de uiting van de, in hem werkende magt. Het is ook tevens daardoor de oorzaak der *kunst*. Zoodra dit idé in den mensch ontwaakt, zoekt hij, ook daardoor aangedreven, het leven en het idé-zelf in al

de verschijnselen en uitingen te begrijpen. — Dit is echter eerst dan het geval, wanneer het hem gelukt, dit denkbeeld zelf en de verschijnselen des levens, die den stempel daarvan dragen, in eenen voegzamen uiterlijken vorm zoodanig in te kleeden, dat een ieder, die dien vorm of dit teeken beschouwt, daarin het verwezenlijkte idé herkent en begrijpt. — Dit denkbeeld, in dit teeken verwezenlijkt, heet *kunstwerk*, en de bekwaamheid, het idé in den meest gepasten uiterlijken vorm, door de verbeelding of phantasie, uit te drukken en daar te stellen, heet *kunst*. — Zoo hebben de *Grieken*, die algemeene begrippen en denkbeelden personifiëerden, de idéën van schoonheid en kracht in hunne beelden van de Mediceïsche *Venus* en den Farnesischen *Herkules* zoo volkomen daargesteld en verzinnelijkt, dat wij nog daarin diezelfde denkbeelden duidelijk verwezenlijkt zien."

Bij een *kunstwerk*, in de hoogere beteekenis des woords, wordt dus de zinnelijk waarneembare daarstelling van een schoonheidsbegrip, in den meest voegzamen vorm, vereischt, en, hoe verhevener dat begrip of dat idé is, en hoe grooter de moeijelijkheden waren, om het voor anderen verstaanbaar uit te drukken, des te verhevener mag ook het kunstwerk genoemd worden. Tot de daarstelling daarvan wordt datgeen vereischt, wat men gewoon is *genie* te noemen.

Al wat verder niet regtstreeks eenig idé ten grondslag heeft, kan dus in den eigenlijken zin geen kunstwerk genoemd worden. Zoo het volgens zijne innerlijke waarde van weinig beteekenis is, en er alleen tot de daarstelling daarvan eene bijzondere vaardigheid gevorderd wordt, dan valt het onder het gebied der bloote *kunsttechniek*, welke door oefening kan aangeleerd en verkregen worden, en slechts datgene vereischt, wat men doorgaans *talent* noemt.

De *kunst* is in zooverre onderscheiden van de *natuur*, dat de eerste het werk van menschen, de laatste dat van het Opperwezen is; doch het is, dunkt ons, eene verkeerde meening, de kunst tegenover de natuur, en, nog veel meer, haar boven deze te willen stellen. — De kunst veredelt wel

de natuur, maar zij kan nimmer iets anders geven, dan hetgeen de natuur reeds in zich bevat. De natuur of de ons omringende wereld, is de zinnelijk waarneembare daarstelling van de goddelijke idéën; God is de hoogste magt, en zijne heerlijkheid bestaat in de vereeniging en onmetelijke volheid zijner idéën, wier schepper Hij-zelf en in zich-zelven is. Deze idéën zijn oneindig, omdat God-zelf oneindig is.

Wij echter bevinden ons te midden van eindige wezens, op eene aarde, die een onmerkbaar gedeelte van het heelal uitmaakt; en het is ons ook slechts vergund, een betrekkelijk gering aantal dier denkbeelden, uit de ons omringende natuur, te leeren kennen, daar de hier beneden waarneembare, tot de oneindige menigte dier idéën in dezelfde verhouding staan, als onze kleine aarde tot het oneindige heelal. — Vele dier idéën zijn ook niet onmiddellijk waarneembaar daargesteld, maar zijn als waren het eigenschappen van andere onmiddellijk daargestelde en waarneembare denkbeelden. Zoo zijn schoonheid, harmonie, regelmatigheid en andere soortgelijke begrippen, voor den mensch niet zinnelijk waarneembaar aanwezig, maar de daarmede overeenstemmende denkbeelden worden bij ons opgewekt, bij het zien van een schoon menschbeeld, het gadeslaan der algemeene wereld-orde, het beschouwen van een symmetrisch sneeuwfiguur; omdat er wel schoone menschen, eene wereldorde vol van harmonie, sneeuwfiguren van eene hoogst regelmatige gedaante gevonden worden, maar wij op deze aarde geene zelfstandige schoonheid, harmonie of regelmatigheid aantreffen.

Tot het waarnemen en opmerken van deze en meer andere eigenschappen der ons omringende natuurvoortbrengselen, of, met andere woorden, der niet onmiddellijk door de zintuigen te kennen idéën, behoort eene zekere mate van opmerkzaamheid en fijngevoeligheid, die niet de eigenschap van ieder mensch is; en om deze idéën onder zinnelijke vormen aan anderen mede te deelen en verstaanbaar te maken, daartoe wordt eene bijzondere begaafdheid en kunstvaardigheid vereischt, welke nog minder de eigendom van

iedereen is. — Het een en ander behoort tot de roeping van den waren kunstenaar en is datgeen, wat van hem gevorderd wordt.

De idéën, die hij aan anderen zal kenbaar maken, kunnen echter nimmer oorspronkelijk zijn; hij kan alleen zijne idéën uit de natuur of de beschouwing der algemeene verschijnselen, die zich voordoen, afleiden; en, hetzij deze hem aangeboren zijn, of wel dat hij door eigen opmerking haar later verkregen hebbe, zij zijn steeds van den Schepper der wereld afkomstig, van wien alle idéën oorspronkelijk moeten uitgaan; want het is duidelijk, dat het schepsel niet meer vermag dan de Schepper, en dat, zoo men wilde beweren, dat de mensch oorspronkelijke denkbeelden konde vormen, die niet van God afkomstig waren, alsdan aan den mensch iets zoude toekomen, wat niet in God aanwezig ware, hetgeen blijkbaar eene ongerijmdheid is.

»Wanneer wij ons God als wijs, eeuwig en alwetend voorstellen, dan volgt daaruit," zegt HINKEL in zijne *Aesthetik*, »dat in het heelal alles op zijne regte plaats en volkomen datgeen is, wat het naar Gods bedoelingen zijn moet; en dat God niet, als wij, de dingen naast en na elkander ziet, maar zijne geheel voltooide schepping met één blik beschouwt. Want voldeed in zijne schepping niet alles aan zijne bedoeling, zoo ware zij onvolkomen en niet wijs ingerigt; en overzag God niet het heelal, het verledene, het tegenwoordige en het toekomstige met éénen blik, zoo ware zijn weten onvolkomen, voor ontwikkeling en verrijking vatbaar, en Hij-zelf alzoo niet eeuwig en alwetend." — »Vergelijken wij," dus zegt HINKEL verder, »de geheele wereld met een groot op zich-zelf geheel voltooid mosaik tafereel of eene groote schilderij, dan kunnen wij zeggen: dat even als in deze schilderij elke enkele trek en stip op de behoorlijke plaats en zoodanig uitgedrukt is, als dit met het denkbeeld overeenkomt, zoodat al het enkelvoudige onderling in verband staat en een harmonisch geheel, een wezenlijk kunstwerk vormt; evenzoo is ook, in de wereld, iedere gestalte derzelve op hare geschikte plaats, een wezenlijk bestanddeel van het geheel, en volkomen datgeen,

wat zij naar de alwijze bedoelingen Gods zijn moet, zoodat het enkelvoudige, even als het zamengestelde, aan deszelfs bedoeling en begrip, het reale aan het ideale, het verschijnsel aan het denkbeeld geheel beantwoordt, en alzoo schoon is. En even als wij deze schilderij met éénen blik overzien, zonder de enkele trekken en stippen volgens hunne bijzondere beteekenis en plaatsing op zich-zelven te onderscheiden; zoo beschouwt God ook niet de enkele gestalten der wereld buiten haren noodwendigen zamenhang met het geheel. Veeleer overziet Hij de gansche wereld in ééns, als het afschijnsel van zijn eigen beeld, waarnaar Hij die schiep, en vindt zich-zelven terug in haren glans. Of wil men de wereld als een levend bewogen, zich voor onze oogen ontwikkelend geheel, met eene groote schoone symphonie vergelijken, dan kan men zeggen: even als wij deze symphonie, wanneer zij een volkomen kunstwerk is, niet alleen in haar geheel, maar ook tot in hare bijzondere deelen voor schoon houden, en ieder accoord, ja iedere enkele toon aan hare eigene bedoeling en aan die van het geheel vinden te beantwoorden, zoo is dit ook wederom met opzigt tot de wereld en hare gestalten het geval; en even als wij in dit muzijkstuk niet eenen toon van den anderen afgezonderd in ons gemoed opnemen: niet naast eenen enkelen trommelslag een enkel trompetgeschal: niet hier een dissonant, daar een harmonisch accoord, maar de toonen zoo in hunnen zamenhang vernemen, dat wij bestendig alleen den indruk van het schoone hebben; even zoo beschouwt God de wereld en hare gestalten, niet de eene van de andere afgezonderd, zoo als zij aan ons verschijnen, maar alle in haren noodwendigen zamenhang, zoodat Hem alle verschijnselen als de wezenlijke deelen des geheels in dien zamenhang, hunne wederzijdsche oplossing en ineensmelting, met één woord, als aan hunne, of de in het geheel te verwezenlijken bedoeling, ten volle beantwoordend, en dus volkomen schoon toeschijnen."

Dit voor de wereld in haar geheel bestaande, of oneindig schoone, is echter voor den mensch onbereikbaar; omdat, zoo als wij zagen, hij het geheel niet overzien, de

groote wereld-symphonie niet op eens vernemen kan; maar naast de enkele schoone accoorden ook elken dissonant op zich-zelven en onopgelost waarneemt. Wij beschouwen in de wereld, zoo als zij zich aan ons voordoet, enkele gestalten, die aan hunne bedoeling of het ideaal beantwoorden, andere die daaraan niet schijnen te voldoen, daar wij ze niet in overeenstemming met het oneindige weten te brengen. Gene noemen wij *schoon*, deze *wanstaltig;* doch even als men, met KRAUSE, mag veronderstellen, dat in de zedelijke wereld het *kwaad* geen bestaan heeft op zich-zelf, als een eenvoudig element of bestanddeel; maar dat het nergens anders in bestaat, dan in eene verkeerde combinatie van elementen, die op zich-zelven goed zijn, en er alzoo geen eigenlijk beginsel van het kwaad in het heelal aanwezig is; evenzeer kan men aannemen, dat in de natuur het *leelijke* of *wanstaltige* geen eigen bestaan heeft, maar door eene valsche beschouwing of eene verkeerde vereeniging van bestanddeelen, die op zich-zelven schoon zijn, voor ons veroorzaakt wordt. — Wij vinden ook op aarde niet het volmaakt schoone, omdat ieder voorwerp slechts een afgezonderd deel van het geheel vormt, en geen schepsel het volkomen schoone geheel kan voorstellen, daar zij alle eindig, vergankelijk en alzoo onvolkomen zijn. Zoo zal men geen volmaakt schoon mensch aantreffen, maar men kan aannemen, dat alle menschen te zamen het goddelijk ideaal der menschheid daarstellen, dat welligt alleen door CHRISTUS op aarde is verwezenlijkt.

Het is de verheven roeping van den kunstenaar, dit eindig aardsche schoone te zuiveren en als ware het van het toevallig onvolkomene, minder schoone, af te scheiden, en zoo gelouterd aan het algemeen terug te geven; zoo als weleer van ZEUXIS verhaald werd, die, om eene schoone *Helena* voor de stad *Croton* te kunnen schilderen, vijf der schoonste meisjes uitzocht en naar hare vormen één ideaal van schoonheid daarstelde; welk zinnelijk voorbeeld het beginsel doet kennen, hoedanig de kunstenaar in eenen geestelijken zin van het onvolkomen zinnelijk schoone, tot

het volkomen oneindig schoone, zich moet pogen op te heffen.

Uit de natuur echter kan de kunstenaar alleen *vorm* en *stof* ontleenen; geene gedaante is voor den mensch denkbaar, waarvan hem het voorbeeld niet door de natuur wordt verschaft, en hoe fantastiesch enkele voortbrengselen van oude of nieuwe kunst mogen wezen, de bestanddeelen daarvan zullen steeds in de natuur aanwezig gevonden worden. Bij eene aandachtige beschouwing, zal men zelfs bevinden, dat de onderdeelen der bouwkunstige zamenstellingen, die wel op het eerste aanzien het minst uit de natuur ontleend zullen schijnen, echter steeds tot vormen van de organische wereld kunnen worden teruggebragt. — Het komt er echter voornamelijk op aan, de vormen der natuur met overleg, en als ware het wijsgeerig toe te passen, want dit is het wat eigenlijk in een kunstwerk gevorderd wordt. De natuur moet door den kunstenaar *gevolgd*, maar niet *nagebootst* worden. — Wanneer men, om dit met een voorbeeld op te helderen, het Grieksche, Korintische kapiteel, volgens het verhaal van VITRUVIUS, wil afleiden uit de toevallige omwoeling van eenen acanthusplant om eenen korf, die met een steen gedekt was, of, met een Duitsch dichter, het denkbeeld van eene, in middeleeuwschen, dusgenoemden Gothischen stijl gebouwde kerk, van eene laan met zware boomen, waarvan de takken als ware het een gewelf vormen, dan verongelijkt men de kunst: afgescheiden nog, dat de laatste veronderstelling reeds door de geschiedkundige ontwikkeling der middeleeuwsche kunst wordt gelogenstraft; want er bestaat geen het minste verband tusschen een bloemkorf en een kolomkapiteel, of tusschen een boschlaan en eene kerk, en de kunstenaar, die tot een soortgelijk denkbeeld mogt zijn gekomen, zoude het wezen der kunst miskend hebben, door de natuur toe te passen of na te bootsen bij voorwerpen, die geheel andere bedoelingen te vervullen hadden dan die, waarvan de vormen werden nagebootst. — Doch wanneer men aannam, dat het Etrurische gewelf eene navolging ware van eenige door de natuur gevormde grot; de *echinus* van het Grieksch-Dorische kapiteel naar het bo-

vendeel van eenigen bloemstengel, dat de bloem tot steun en dragt verstrekt, gevormd ware; of, met MOLLER, het denkbeeld van het beginsel van den ranken spitsbogenstijl afleidde uit de, door de natuur gevolgde zamenstelling der ranke koornstengels, die alleen door de verdeeling van op geregelden afstand zich herhalende vaste knoopen, in staat zijn zich-zelven en daarenboven de zware aren te dragen, dan zoude dit eene wijsgeerige toepassing en navolging der natuur zijn, omdat een gewelf en een grot in dezelfde omstandigheden verkeeren, omdat het Grieksche kapiteel en het bovendeel van een bloemkelk beide iets te ondersteunen hebben, omdat een ranke middeleeuwsche kolom en een koornstengel beide hunnen last, zonder bijkomende middelen, niet konden dragen.

Door den waren kunstenaar moet de natuur in al hare geheimenissen bestudeerd, en hare wetten wijsgeerig nagevolgd en met smaak toegepast worden. Te regt zegt daarom BOSSUET: »er is zoo veel kunst in de natuur aanwezig, dat de eigenlijke kunst slechts daarin bestaat, om haar wel te doorgronden en na te volgen: hoe meer men hare geheimenissen indringt, hoe rijker men haar aan verborgen combinatiën vinden zal, die alles met orde regelen, en het zekere bewijs opleveren van een wel doorwrocht werk en van eene onbegrijpelijke kunstvaardigheid."

Wij hebben in korte trekken pogen te schetsen het wezen der *kunst*, en hoedanig hare behandeling zijn moet. Thans dient gezegd te worden, welke hare bedoeling of hare *bestemming* behoort te wezen.

De mensch is op deze aarde, als zijne eerste leerschool, geplaatst, te midden van eene wereld of natuur, welke, zoo als wij opmerkten, de zinnelijke waarneembare daarstelling van eenige van Gods oneindige idéën, of een gedeelte van zijne schepping is. Het doel en streven van den mensch, zal hij hier op aarde reeds aan zijne bestemming beantwoorden, behoort te zijn het zoo veel mogelijk onderzoeken en doorgronden dier idéën, om daardoor tot ware deugd, kennis en beschaving te geraken, omdat in de goddelijke idéën, al

wat goed, waar en schoon is, ligt opgesloten. — De *Godsdienst*, de *wetenschap* en de *kunst* zijn de daartoe leidende middelen.

De godsdienst zal hem tot deugd en zedelijkheid opwekken; de wetenschap kan hem kennis en verstand geven; de kunst zal zijn gevoel verfijnen en veredelen. Alles te zamen genomen leidt tot datgeen, wat men in het algemeen beschaving noemt; en zoo het van één individu, die aanspraak op ware beschaving wil maken, gevorderd wordt, dat hij een deugdzaam hart, een helder hoofd en een fijn gevoel hebbe, evenzoo moet een geheel volk, wil het den naam van eene *beschaafde* natie waardig wezen, deugdzaam in zijne zeden, verstandig in zijne werken en edel in zijne daden zijn. Deze drie vereischten behooren tot de ware beschaving, geen kan gemist worden, of de beschaving is onvolkomen. — Die fijnheid van gevoel, die edelheid van gemoed, wordt hoofdzakelijk door de opwekking van het schoonheidsgevoel verkregen; en de opwekking van dat gevoel door de kunst: het is als zoodanig, dat wij de kunst als een element of bestanddeel der volksbeschaving beschouwen.

Het schoonheidsgevoel leidt tot het goede en edele, omdat het schoone tot het gebied van het goede en edele behoort.

Niet alle menschen echter zijn uit zich-zelven vatbaar voor het schoone, zonder tusschenkomst van andere, die het schoonheidsgevoel in hen weten op te wekken, even als alle menschen niet even geschikt zijn, om door eigen onderzoeking tot kennis, door eigen streven tot deugd te geraken, en ook daartoe door andere, meer bevoegden, moeten worden opgewekt. De natuur en de Openbaring zijn wel voor een ieder toegankelijk, maar niet iedereen heeft de vatbaarheid om de geheimenissen en wetten daarvan te onderzoeken en zich eigen te maken, en echter deze alleen kunnen leiden tot de opvoeding en beschaving des menschdoms.

Het zijn de meer vatbaren, de meer begaafden in een of ander opzigt, die hunne medemenschen moeten behulpzaam zijn om datgene te verkrijgen, wat zij uit eigen aandrift niet kunnen erlangen, of om in hen op te wekken die goede en

edele beginselen, waartoe zij uit zich-zelven niet worden aangespoord. Het is het vereischte en de band in de maatschappij, dat een ieder zijn eigendommelijk vermogen aanwende tot nut en leering van anderen, opdat de afzonderlijke begaafdheden en vermogens, zoo veel mogelijk, eigendom van allen worden. Het is de roeping van den geestelijke zijne evenmenschen de beginselen van het goede; van den geleerde hen die van het ware; en van den kunstenaar hen die van het schoone te leeren kennen en bij hen op te wekken.

»Welk eene opvoedende kracht in de schoone kunst gelegen zij," zegt de Hoogleeraar HOFSTEDE DE GROOT (in zijn voortreffelijk werk over de geschiedenis van de opvoeding des menschdoms), »behoef ik wel niet te ontwikkelen. God-zelf is de groote kunstenaar, die elk voorjaar zijnen grooten tempel als vernieuwt; den bodem met een frisch tapijt van gras en bloemen bedekt; de wanden met jong boomenloof, het geheel met nieuwe vogelen en vee stoffeert; God-zelf is de groote bouwmeester, die ons elken morgen het vrolijkste vaderhuis, vol duizend levende wezens, doet aanschouwen; die ons elken avond het verhevenste gewelf van eene oneindige ruimte, vol millioenen werelden doet bewonderen. En zou dan niet de kunst, die hem poogt na te streven, eene door Hem in ons gelegde kracht zijn, dienende, gelijk alles wat Hij ons geeft, ter onzer ontwikkeling en heiliging, vervrolijking en volmaking."

Daar de kunst door zinnelijke middelen werkt, zoo is zij bijzonder geschikt, om op de weinig ontwikkelde menschen haren invloed uit te oefenen; deze verkeeren in eenen staat gelijk aan dien der kindschheid of der jeugd, en men weet, dat de jeugd het meest vatbaar is voor zinnelijke indrukken, omdat het opnemen van meer verstandelijke en zedelijke begrippen eene grootere mate van ontwikkeling vereischt, dan aan de jeugd eigen is.

Doch ook daardoor is de kunst het meest geschikt, om door die zinnelijke indrukken de nog onbeschaafde en ruwe menschen vatbaar voor meer verheven denkbeelden en begrippen te maken, en tot hoogere gevoelens op te leiden. Daartoe moet de kunst de idéën van het oneindig schoone

pogen op te sporen, te doorgronden en zich eigen te maken, om ze door middel van zinnelijke vormen in de gedaante van het eindig schoone weder te geven, te verduidelijken en verstaanbaar te maken. Zoo kunnen de monumentale bouwkunst, de hoogere beeldhouwkunst, de historiële schilderkunst, de idéën van orde, regelmaat, harmonie, moed en sterkte, liefde en schoonheid uitdrukken en verzinnelijken, om den beschouwer van hare voortbrengselen tot ordelijkheid, regelmatigheid, heldenmoed en vaderlandsliefde op te wekken en aan te sporen.

De ondervinding en de geschiedenis leeren, dat niet alle volken evenzeer en in gelijke mate met zedelijkheid, kennis en goeden smaak of kunstzin zijn begiftigd geweest, of zich daarop hebben toegelegd; ook thans is dit niet het geval, en wij vinden natiën, bij welke de eene dezer eigenschappen meer, de andere minder ontwikkeld is. En de verschillende combinatiën, die hieruit ontstaan, geven aanleiding tot hetgeen men den volkszin, of het heerschend volkskarakter, noemt. Het zijn steeds verschillende te zamen werkende omstandigheden, die daarvan de oorzaak zijn; doch het moet het streven van alle welgezinden zijn, het evenwigt ten deze, zoo veel het kan, te herstellen, ten einde eene natie de voordeelen eener ware beschaving te doen genieten. De eene goede hoedanigheid sluit de andere niet uit: een volk dat godsdienstig is, behoeft zijn kunstzin niet te veronachtzamen, of eene natie, die door kennis uitmunt, mag daarom haren godsdienstigen zin niet verwaarloozen; zoo een volk waarlijk beschaafd wil heeten, dan behooren er al de drie genoemde hoedanigheden, gelijkmatig ontwikkeld, en in een harmoniesch verband aanwezig, te worden bevonden.

Hadden de *Italianen* evenveel kennis als kunstzin, hun land zou niet ten prooi aan priesterdwang en armoede zijn; hadden de *Franschen* evenveel godsdienstzin als kennis, zij zouden aan *Europa* de tooneelen bespaard hebben, die hen de aanspraak op de beschaafdste natie van dit werelddeel hebben doen verbeuren.

Wat onze eigen natie betreft, zoo men al mag beweren, dat zij in zedelijkheid en kennis voor weinige harer naburen

behoeft onder te doen; het kan niet ontkend worden, dat de kunst bij haar niet in gelijke mate ontwikkeld is. De beeldende kunst, in de verhevene beteekenis des woords, is in *Nederland* nooit regt te huis geweest, en eigenlijke *kunstzin* wordt bij ons weinig of niet gevonden. Vele zijn de oorzaken, die daartoe hebben medegewerkt en ook nu nog hunnen nadeeligen invloed uitoefenen; doch die hier te ontvouwen en aan te toonen, zou mij thans te verre leiden.

Welligt zal men mij toevoegen, dat onze oude schilderschool veel verdienstelijks leverde en zelfs wereldberoemd werd, en dat het getal kunstliefhebbers en verzamelaars onder ons niet gering mag genoemd worden. Wij beamen dit ten volle, doch merken er bij op, dat onze schilderschool zich hoofdzakelijk bij het min verheven, zoogenoemde *genre vak* bepaalde, en hoogstzeldzaam zich tot het echt historiële en ideale verhief; en dat, zoo het bij ons nimmer aan warme voorstanders en bevorderaars der kunst hebbe ontbroken, die kunst toch nimmer tot het *volksleven* is ingedrongen, of een integrerend deel er van uitmaakte.

De weinige algemeene belangstelling in echt kunstmatige ondernemingen, de geringe sympathie voor de daarstelling van monumentale kunstwerken, de flaauwe aanmoediging van het hooge historiële schildervak, zijn, dunkt mij, genoegzame bewijzen voor deze stelling.

De *ruwe geaardheid* van onze geringere volksklasse, een algemeen verschijnsel bij de noordelijke in vergelijking van de zuidelijke volken, bij welke de kunstzin doorgaans meer ontwikkeld is, mag, voor een groot deel, aan het gemis van genoegzaam ontwikkeld schoonheidsgevoel worden toegeschreven.

Het ware eene schoone taak voor de Regering des Lands, bij het *Nederlandsche* volk het schoonheidsgevoel op te wekken en den kunstzin te ontwikkelen; doch, andere zorgen en voor de volbrenging van die taak ongunstige omstandigheden maken dit hoogst moeijelijk, althans minder gemakkelijk. — Enkele individuën kunnen ook, met den besten wil, de edelste bedoelingen en de aanwending van

alle onder hun bereik staande middelen, ten deze, uit den aard der zaak, weinig algemeen nut stichten, omdat hunne krachten te zwak voor het geheel zijn en hunne middelen niet ver genoeg kunnen reiken.

Zoo als wij echter in de natuur zien, dat vele geringe krachten, te zamen werkende, een groot geheel kunnen daarstellen, evenzeer kunnen ook in de zedelijke wereld vele individuële vermogens eene belangrijke zaak tot stand brengen, die voor elk afzonderlijk onuitvoerbaar, ja zelfs onmogelijk is. In het maatschappelijk leven zijn het de genootschappen en maatschappijen, die zich ten doel stellen, datgene te bewerken, wat voor enkele personen alleen niet doenlijk is, en daar ik de eer geniet mij te bevinden in den boezem van een genootschap, dat op dezen oogenblik de bewijzen levert van zijne goede bedoelingen, in het belang der kunst, zoo zij het mij vergund in zijn midden nog kortelijk de middelen te ontvouwen, die, naar mijn bescheiden oordeel, kunnen worden aangewend, om kunstzin bij het volk op te wekken.

Tot hiertoe heeft men zich hoofdzakelijk meer bepaald om de *kunstenaars*, dan wel om de *kunst* bevorderlijk te zijn, dat is, men heeft zich meer beijverd kunstenaars te vormen en aan te moedigen, dan wel kunstzin in het algemeen op te wekken en aan te kweeken.

Wij voor ons zijn van meening, dat eene omgekeerde rigting meer verkieslijk ware en het beoogde doel beter zoude bereiken. Men mag zich overtuigd houden, dat, overeenkomstig de algemeene wereld-orde, tusschen de bestaande scheppende krachten en de aanwezige behoeften een doorgaand evenwigt bestaat. Door de voortbrengende krachten alleen te ontwikkelen, zonder de behoeften uit te breiden, ontstaat datgeen, wat men in het dagelijksch leven overproductie noemt. Die overproductie is een werk van menschen, maar niet van het Opperwezen, want de natuur leert ons, dat, zoodra door bijzondere omstandigheid eene orde van wezens tijdelijk de overhand boven anderen schijnt te verkrijgen, er onmiddellijk eene genoegzame ontwikkeling van

andere wezens plaats heeft, om het verbroken evenwigt te herstellen en de algemeene wereldharmonie staande te houden.

Zoo er nu bij eenig volk gebrek aan kunstzin bestaat, waartoe zal het leiden, dat men kunstenaars aankweeke? Tot niets: — evenmin als het een land zou baten zeehelden te bezitten, wanneer het door zijne geographische ligging buiten staat ware, om van hunne talenten en moed partij te trekken. — Daarentegen heeft de ondervinding geleerd, dat het in bloeijende tijdvakken van kunst, nimmer aan bekwame kunstenaars heeft ontbroken. Voor het *Parthenon* vond PERIKLES een IKTINUS en KALLICRATES om het te bouwen, en een PHIDIAS om het te versieren; AGRIPPA ontbrak het aan geen bouwmeester om het Romeinsche *Pantheon* daar te stellen, en BRAMANTE en MICHEL-ANGELO werden gevonden, toen het den bouw van de *St. Pieterskerk* gold; — in *Londen* was er een WREN, toen de *Paulskerk* aldaar moest gesticht worden, en zelfs in *Nederland*, anders niet rijk aan groote bouwmeesters, ontbrak het aan geen VAN CAMPEN, toen tot de daarstelling van het Amsterdamsche *raadhuis* besloten was. — Zoo men den kunstzin ontwikkelt, zullen er, als ware het van zelve, mannen opstaan, om dien zin te bevredigen; en, aangezien er, zelfs buiten tusschenkomst van bijzondere genootschappen, gelegenheid bestaat tot het opleiden en vormen van geschikte en bekwame kunstenaars, zoo mag het, in het algemeen, voor hoogst wenschelijk en nuttig geacht worden, dat zoodanige genootschappen meer een meer tot opwekking van den algemeenen kunstzin bij het volk werkzaam zijn, om daardoor de kunst, en door haar de volksbeschaving te bevorderen.

Tot de daartoe leidende middelen achten wij hoofdzakelijk geschikt:

1°. Het houden van openlijke populaire *voorlezingen over de geschiedenis en de theorie der kunst*, of zoogenaamde *aesthetica;* ten einde de denkbeelden en beginselen van het schoone meer algemeen bekend te maken en te verspreiden. Zoodanige voorlezingen dienden een zamen-

hangend geheel, of een doorgaanden cursus uit te maken, om de wetenschappelijke beschouwingen over de kunst van lieverlede te ontwikkelen, en zoo doende meer verstaanbaar voor een ieder te maken. — Afzonderlijke lezingen over een bepaald onderwerp missen veelal haar doel. Zij staan te veel op zich-zelven, in geen genoegzaam verband met het geheel, waaruit het onderwerp genomen is; het zijn slechts enkele akkoorden van de groote symphonie, die doorgaans alleen voor oningewijde hoorders verstaanbaar zijn.

2°. *Kunsttentoonstellingen* en *kunstverlotingen*, reeds veel in gebruik, kunnen mede hoogst nuttig werken. De laatsten sporen menigeen, toevalligerwijze, tot kunstliefde aan, die er anders welligt nimmer de aandrift toe gevoeld zoude hebben; doch uit den aard der zake kunnen zij niet op het algemeen werken. Daartoe zijn de tentoonstellingen van kunstwerken meer geschikt; doch zullen zij, in dit opzigt, geheel aan dit doel beantwoorden, dan dienen zij ook voor de geringere volksklassen meer toegankelijk te wezen, en deze, zoo al niet geheel vrij, dan toch voor eene zeer geringe som ter bezigtiging der kunstwerken te worden toegelaten. In *Rome*, *Florence*, *Parijs* en meer andere steden zijn de publieke kunstverzamelingen op bepaalde dagen voor ieder vrij toegankelijk, de burgerklasse maakt daarvan gaarne gebruik en oefent, zoo doende, van zelf haar gevoel voor het schoone. Het onlangs hier ter stede geopend Museum, is ten deze reeds een verblijdend verschijnsel. Over het algemeen mag het evenwel nuttig geacht worden, dat men bij de, ter bezigtiging te stellen voorwerpen, minder op de hoeveelheid dan wel op de hoedanigheid der kunstwerken lette. Slechts het wezenlijk schoone kan werkelijk nut stichten, en één goed historiesch tafereel of monumentaal beeldhouwwerk zal meer invloed uitoefenen, dan vele min beduidende *genre*-stukjes, binnenhuisjes, portretten en dergelijken.

3°. Een krachtig middel tot bevordering van goeden smaak, is, in de hand der genootschappen, het zoo veel

mogelijk te keer gaan der mode. De ware kunst heeft welligt geene grootere vijandin dan de mode, omdat de mode niet door de beginselen van het goede en schoone wordt geleid, maar alleen een gevolg is van luim, en zich-zelve onbewuste grilligheid. Ware *Frankrijk*, door deszelfs minder wijsgeerigen zin, niet de toongeefster der mode, de Fransche natie zou, bij hare niet te ontkennen kunstvaardigheid, en gevoel voor het schoone, de kunst zeker verder en tot een meer eigendommelijk karakter gebragt hebben, dan werkelijk het geval is geweest. — Ook thans lijdt de kunst onder het juk der mode. De sedert kort in *Frankrijk* weder opgedolven *rococo-stijl*, die ook tot ons overkwam, onder de valsche benaming van *renaissance-stijl*, doch eene, door de Fransche wuftheid, tijdens het begin der vorige eeuw veroorzaakte geheele verbastering van dien stijl is, moet op alles toegepast worden, en onderdrukt, door zijne, op het eerste aanzien soms schilderachtige, doch doorgaans ziellooze voortbrengselen, de ontwikkeling van het wezenlijk schoone. Hübsch noemt haar »een voorbijtrekkend carnavalspook, dat zijn publiek, hetwelk den bouwstijl op den bij meubels en porceleinwerk in omloop gebragten industriesmaak, wenscht gebaseerd te hebben, op het onverwachtst, door iets allernieuwst, dat welligt bereids onder weg is, weder zal verliezen." — Gelukkig is die stijl bij ons nog niet op werken van eenig aanbelang toegepast, doch men wake; want er zijn verschijnselen die het kunnen doen vreezen.

Voor genootschappen, die de kunst willen bevorderen, en door mannen van smaak geleid worden, is het alzoo eene wenschelijke zorg, zoo veel mogelijk, bij voorkomende gelegenheden, tegen de verbastering der kunst, door den, onder de vleugelen der mode aangevoerden wansmaak, met alle bereikbare middelen te waken, en zijnen nadeeligen invloed te keer te gaan.

4°. Eene andere zorg voor zoodanige instellingen mag vooral geacht worden de bevordering van het *historiële schildervak*, de *hoogere beeldhouwhunst* en de *monumen-*

tale architectuur. Uit den aard der zaak valt deze laatste minder onder het bereik van bijzondere genootschappen; in enkele gevallen echter is eenige bemoeijing denkbaar. De beide eerste kunstvakken behooren nogtans vooral niet uit het oog verloren te worden, want *zij* zijn het, waardoor de kunstenaar zinnelijk op het gevoel van het algemeen werken en het tot zedelijke, schoone en edele idéën leiden kan. — Zoo het doel van de *Grieksche kunst* ware het eindige en zinnelijke te vergoden; voor de *Christelijke kunst* daarentegen moet het een edeler streven zijn het Goddelijke en oneindige te verzinnelijken. Het eerste echter is voor den zinnelijken mensch eene ligtere taak dan het laatste; daarom zijn ook de *Grieksche* kunstwerken nog niet overtroffen; hunne idealen waren bereikbaar, die der nieuwere kunst niet ten volle: de *Grieken* konden daarom wel een volmaakt *Apollobeeld* daarstellen, doch het is den Christelijken kunstenaar nog niet gelukt een volmaakt *Christusbeeld* te verwezenlijken. — De roeping van den kunstenaar blijft echter het ideaal zoo na mogelijk te bereiken, en de kunstbevorderende genootschappen mogen hem hiertoe wel zoo veel doenlijk de gelegenheid verschaffen; vooral daar, waar de hooge regeringen daarin belemmerd en de enkele individuën daartoe onmagtig zijn.

Het is eene treurige waarheid, dat bij alle openbare en monumentale bouwwerken, die het meest geschikt zijn om gelegenheid tot kunstontwikkeling te geven, de spaarzaamheid zich bijna altoos tegen de kunstmatige versiering en voltooijing verzet, en dat, zoo men al gelden genoeg beschikbaar heeft, om een zoodanig werk tot stand te brengen, doorgaans de middelen ontbreken om het door werken van schilder- en beeldhouwkunst op eene voegzame wijze op te luisteren en tot een harmoniesch geheel of een volkomen kunstwerk te maken. — Onze kerken zijn naakt, onze openbare gebouwen zijn arm aan gepaste plastiesche versieringen, en de monumentale schilderwerken in *fresko* of *encaustisch* zijn bij ons te eenenmale onbekend. Evenwel zijn deze bijzonder geschikt, om bij het algemeen kunstzin

op te wekken. — Zou het niet eene schoone taak voor de kunstminnende genootschappen zijn, om door hunne middelen en door hunnen invloed, datgene te bewerken, wat thans hier te lande onuitvoerbaar schijnt? Zouden zij door hunne middelen en hunnen invloed, wanneer eenig openbaar gesticht was daargesteld, waarvoor geene gelden ter waardige versiering met toepasselijk beeldhouw- of schilderwerk verder beschikbaar waren, niet, in het belang der kunst, althans gedeeltelijk, daarvoor de verlangde versieringen, in sommige gevallen kunnen doen daarstellen? Wanneer het den bouw van een raadhuis gold, zou men hetzelve van lieverlede met bustes of beelden van groote mannen kunnen opsieren, of met toepasselijke *bas-reliefs*, om de bewoners der stad, waartoe dat gebouw behoorde, tot burgerdeugd op te wekken. Zoo eenige stad eens eene waardige openbare begraafplaats deed bouwen, dat is eene met galerijen omslotene ruimte, maar geen onbeduidend Engelsch plantsoen, met eene sloot of een hek afgeperkt, dan konden de wanden van die galerijen van lieverlede met toepasselijke *al fresko* of *encaustiesch* geschilderde tafereelen worden opgeluisterd, gelijksoortig aan die, waarmede ORCAGNA en DA VOLTERRA de *Campo Santo* te *Pisa*, en nu onlangs VON CORNELIUS de *Friedhofshalle* te *Berlijn* versierden. Was ergens een museum, een schouwburg, een concertzaal of eenig ander aan kunst of wetenschap toegewijd gebouw daargesteld, dan kon, door zinnebeeldige figuren of tafereelen, ook het volk, wien de toegang daartoe niet geheel openstaat, ten minste eenig kunstgenot verschaft worden, om niet van gedenkteekenen of andere voorwerpen te gewagen.

Dergelijke werken konden het onderwerp van openlijke wedstrijden uitmaken, waardoor vooral de jeugdige kunstenaars aangespoord en de kunst-zelve bevorderd zoude worden; terwijl bij de gewoonlijk gevolgde prijsuitschrijvingen wel de kunstenaar aangemoedigd, maar de kunst-zelve minder bevorderd wordt.

Ik hoor mij tegenroepen, dat van weinige genootschappen

de geldelijke inkomsten toereikend zullen zijn, om dergelijke ondernemingen te volbrengen, en ik heb mij-zelven die opmerking bereids gemaakt. — Ik meen echter daarop te mogen antwoorden, dat men in deze niet alles op eens behoeft ten uitvoer te brengen, maar van lieverlede, naar mate de middelen het zouden gedogen, zoodanige kunstwerken konde daarstellen, en dat, zoo men al het vele of groote niet kan verkrijgen, het weinige daarom niet verloren is. Wanneer men van de verschillende kunstbevorderende genootschappen alle inkomsten bijeentrok, die nu aan verlotingen, tentoonstellingen, prijsvragen, enz. besteed worden, dan houde ik mij overtuigd, dat men eene vrij aanzienlijke som zou verkrijgen, waarmede veel goeds en schoons ware tot stand te brengen; terwijl die gelden nu als ware het versmelten, zonder dat de kunst in het algemeen er veel bij wint: vereende krachten zouden ongetwijfeld in deze wel iets kunnen uitvoeren.

Bescheidenlijk vermeen ik met deze beschouwingen te hebben doen zien:

Dat de kunst, in de verheven beteekenis des woords een bestanddeel is van ware volksbeschaving;

Dat zij echter hier te lande niet genoegzaam in het volksleven is doorgedrongen;

Dat zij daarom de belangstelling en bevordering bij bijzondere kunstminnende genootschappen allezins waardig is;

Dat er eenige middelen kunnen gevonden worden, om daartoe dienstbaar te zijn.

Mogt ik tot het eerste u, geëerde Hoorders! de overtuiging geschonken hebben, en mogt het laatste uwe overweging niet geheel onwaardig bevonden zijn, dan zal ik mijne geringe pogingen, in het belang der schoone kunsten aangewend, ruimschoots beloond achten.

AGNES EN MAURITS.

(*Niet vertaald.*)

— En gij hebt mij, gisteren, bij 't uitgaan van de kerk, niet willen zien?

— Niet *willen* zien? Mevrouw! ik vraag u om verschooning! Waart gij óók daar?

— Nu, ik duid het niet euvel, beste meid! want gij hadt het bijzonder drok met uw neef H.

AGNES begon meer of min te kleuren; maar spoedig hernam zij:

— Dat weet ik mij niet te herinneren.

— Ik wèl. Doch ge behoeft er u niet over te bekommeren. Ik ben ook eens jong geweest. En, daarenboven, uw neef H. is genoeg en daarbij gunstig bekend. Ge zoudt wel slechter partij kunnen kiezen.

AGNES kleurde andermaal en zeide:

— Ik weet niet wat gij bedoelt, Mevrouw!

— Hieraan twijfel ik, mijne goede AGNES! maar denk niet, dat ik, uws ondanks, u een geheim wil ontlokken. Als de maan vol is schijnt zij overal! Laat ons daarom van dit onderwerp afstappen! Ik dacht alleen, dat uwe oude vriendin bij u eene uitzondering zou gemaakt hebben.

— Lieve Mevrouw! ik heb geen geheim, dat ik voor u zou willen verbergen, en het zou mij leed doen, wanneer gij mij van onopregtheid kondt verdenken.

In den toon, waarop deze woorden werden uitgesproken, lag iets treurigs, en de oude Mevrouw B. begon te vermoeden, dat zij, aan hare nieuwsgierigheid toegevende, welligt te ver was gegaan. Zij had te veel verstand en was ook te goedhartig, om hare jonge vriendin eenige smart te veroorzaken en zij hervatte daarom:

— Ik heb u reeds gezegd, mijne lieve AGNES! dat ik van dit onderwerp wilde afstappen, en het verdenken uwer opregtheid komt niet bij mij op; maar ik ben nog niet te oud, om jonge meisjes niet een weinig te plagen. Dat hadt gij moeten bedenken! En nu, laat ons van wat anders spreken! Hebt gij, binnen kort, tijding van uw broeder KAREL gehad?

Nu liep het gesprek over broeder KAREL, die onlangs in *Amsterdam* op een handelskantoor geplaatst was: een gesprek, waarvan de vermelding den lezer geen belang kan inboezemen.

AGNES was de tweede dochter van een ouderpaar, dat weinig voorspoed in de wereld genoot. De Heer H. was winkelier; maar zijne zaken stonden niet bijzonder voordeelig, en om die te verbeteren ontbrak het hem, voor een deel aan kennis, voor een ander deel aan opgewektheid. Over de toekomst scheen hij zich weinig te bekommeren. Aan klagten, over gebrek aan debiet ontbrak het niet; doch daarbij bleef het, zonder dat er iets gedaan werd, om het langzaam achteruitteren te voorkomen, of de huishouding op een min kostbaren voet in te rigten. Vrouw en kinderen schenen van dit alles onkundig, met uitzondering van AGNES, die verder dan moeder, broeder en zusters scheen te zien en wel bespeurde dat de geldelijke aangelegenheden der familie zich niet in gunstigen staat bevonden. Den waren stand van zaken kende zij echter niet.

De broeder van den Heer H. kende dien toestand beter. Deze was een geheel ander man dan zijn broeder. IJverig, werkzaam en ondernemend, bestuurde hij eene fabriek, die hem aanzienlijke voordeelen aanbragt. Hij was, zoo als men dat noemt, van onder op, met een klein kapitaal begonnen en had zijne zaken, van jaar tot jaar, uitgebreid. Algemeen stond hij als een vermogend man bekend; hij wist dit, en het streelde zijne eigenliefde. Aanvankelijk met leedwezen, later met weerzin zag hij den min gunstigen toestand zijns broeders, en dit gaf, nu en dan, wel eens aanleiding tot gesprekken en aanmerkingen van weinig vriendschappelijken aard. Eindelijk zag broeder JACOB zich gedrongen, broeder GERARD om eenige klinkende hulpbetooning aan te spreken; het geld werd voorgeschoten; maar het had vrij wat moeite in het zoo ver te brengen, en het gevolg er van was, dat de broeders, zonder in openbaren strijd met elkander te leven, meer en meer van elkander verwijderd raakten. Beider karakters verschilden dan ook te zeer, dan dat er eene naauwe, echt broederlijke betrekking tusschen hen bestaan kon.

Zoo weinig vriendschappelijk stonden de zaken, toen de echtgenoot van GERARD ten grave daalde. Dit sterfgeval

bragt de wederzijdsche familiën weder eenigzins nader bij-en tot elkander, en het gevolg daarvan was, dat AGNES in het huis van haren oom werd opgenomen, ten einde de zorg voor de huishouding op zich te nemen. Zij had thans haar achttiende jaar bereikt.

AGNES had geene reden, om zich over deze standverwisseling te beklagen. De achteruitgang der zaken en, nu en dan, tijdelijke geldschaarste gaven, in de ouderlijke woning, niet zelden, aanleiding tot huiselijke onaangenaamheden, die het schrander en gevoelig meisje met droefheid vervulden. Hiervan werd zij nu ontheven, en dit was reeds een groot voorregt voor haar; doch daarenboven wist zij het, door verstandig beleid, met haren oom bijzonder wel te vinden, en, wat aan het huiselijk verkeer van een achttienjarig meisje, met een weduwenaar van over de vijftig ontbreken mogt, werd ruim vergoed door den dagelijkschen omgang met haren neef MAURITS.

MAURITS was de eenige zoon van den Heer H. Ruim drie jaren jonger dan AGNES, schrander, levendig van aard, gevoelig en opgeruimd, was hare komst, na den dood van eene doorgaans sukkelende moeder, hem bijzonder welkom, en vond hij in haren omgang een groot welgevallen. Bloedverwanten, en, van kindsbeen af aan, met elkander bekend, heerschte er tusschen de jonge lieden de meest ongedwongen vertrouwelijkheid; een vreemde zou hem en haar voor broeder en zuster hebben kunnen houden.

Ondanks het opgeruimd en levendig karakter van MAURITS, had hij tevens eene zekere mate van ernst over zich, en dit deed hem rijper van jaren schijnen, dan hij werkelijk was; de vrolijkheid van AGNES gaf haar een jeugdiger voorkomen: het verschil van ruim drie jaren viel daarbij schier geheel weg.

De Heer H. was dikwerf uithuizig en de jonge lieden vermaakten zich dan met elkander. Kleine plagerijen liepen soms op eene stoeipartij uit, of was men ernstiger gestemd, dan las MAURITS aan AGNES iets voor, terwijl zij zat te arbeiden. In de keus der lektuur bestond altijd de grootste overeenstemming, gelijk in alles wat men dacht, sprak, of deed.

Was het wonder, dat de jonge lieden, op deze wijze met en voor elkander levende, meer en meer aan elkander verbonden raakten? Of daarbij, door hem en door haar, niet wel eens aan eene andere verbindtenis gedacht werd, durven

wij niet ontkennen; maar zeker is het, dat er geen woord van gerept werd. Bij háár lag maagdelijke kieschheid hier gewis ten grondslag. Wat MAURITS betreft: zijn zwijgen valt uit zijnen nog jeugdigen leeftijd gemakkelijk te verklaren.

Zóó leefden zij ruim twee jaren genoegelijk te zamen, toen de Heer H. andermaal in het huwelijk trad en de goede AGNES, ten gevolge daarvan, naar het ouderlijk huis terugkeerde.

MAURITS gevoelde, in hooge mate, het verlies zijner jeugdige bloedverwante en een ledig in huis en hart, dat door zijne tweede moeder niet aangevuld kon worden. En AGNES? Ook haar kwam het ouderlijk verblijf geheel anders voor dan weleer, en, zelfs in het gezelschap van ouders en zusters, voelde zij zich eenzaam en verlaten.

MAURITS was nu ruim twee jaren ouder geworden en begon den leeftijd te naderen, waarop de meeste jonge lieden aan een huwelijk beginnen te denken. Ook hij deed dit; maar telkens, wanneer hij er aan dacht, stond AGNES voor het oog zijner verbeelding. Met haar beeld verbonden zich een aantal blijde herinneringen van gesmaakte genoegens in den huiselijken, gezelligen omgang, en bij kon haar bevallig gelaat niet van dat alles verwijderen. AGNES ondervond nagenoeg iets gelijksoortigs, en, wanneer MAURITS het huis harer ouders bezocht, voelde zij zich regt opgeruimd en gelukkig.

Waren de beide jonge lieden elkander vroeger geheel vreemd, of, met andere woorden, geene bloedverwanten geweest, dan hadden de bezoeken van MAURITS en de vriendelijkheid van AGNES, op zijn verschijnen, bij ouders en zusters, eenig nadenken kunnen wekken; maar er lag niets vreemds in, dat de neef het gezin van zijnen oom bezocht en de nicht zich niet afkeerig betoonde van eenen bloedverwant, met wien zij, twee jaren, onder één dak had doorgebragt. Menig onderhoud, en vooral de toon, waarop het gevoerd werd, kon wel het vermoeden wekken, dat er eene nauwere betrekking tusschen die twee jonge lieden bestond; maar de familie bemerkte dit niet, of hield zich alsof dit geene bijzondere opmerking verdiende: zeker is het echter, dat niemand er een woord van repte.

Inmiddels gingen de zaken met broeder JACOB niet vooruit, en broeder GERARD moest andermaal de beurs openen.

Dit geschiedde evenwel niet dan met groote moeite, en eene nog grootere verwijdering der broeders was het gevolg er van. Die verwijdering trof MAURITS diep. Wel moest hij toestemmen, dat de ontevredenheid zijns vaders niet geheel van grond ontbloot was; doch er waren zoo vele harde woorden gevallen, en zelfs AGNES was daar niet van verschoond gebleven! MAURITS vond dit onbillijk en onregtvaardig, en, daar hij het niet wagen dorst zijn vader tegen te spreken, bewaarde hij den spijt daarover in zijn binnenste. Het voorgeschoten geld, dacht hij, zou toch wel, te avond of morgen, worden teruggegeven; of, viel er eenige schade op, ja, al ware het geld als verloren te beschouwen, dan was zijn vader een te vermogend man, dan dat hem dit verlies aanmerkelijk zou hebben kunnen benadeelen!

Deze overwegingen deden MAURITS zijnen oom en diens familie met een oog van medelijden beschouwen, en dit medelijden verminderde niet, door de hardheid en ongevoeligheid, waarmede zijn vader zich, bij elke gelegenheid, over zijn ongelukkigen broeder uitliet. Hierin iets te veranderen, vermogt hij niet; maar hij vatte het voornemen op, om, door een vriendschappelijk verkeer aan het huis van zijnen oom, te vergoeden wat het gedrag zijns vaders te wenschen overliet.

Het medelijden strekt vaak zijne hand uit, om de deur voor de liefde te openen; en het was MAURITS, die de waarheid dezer opmerking in zijn binnenste begon te gevoelen. Ook AGNES was met de huiselijke omstandigheden harer ouders bekend; ook zij droeg kennis van den stuitenden weêrzin, waarmede haar oom de bewuste hulp verleend had; ook zij was gevoelig voor de belangstelling van haren neef, al werd er over geen geldelijk voorschot gesproken; en zou dan die neef haar gevoelig hart niet dierbaar geworden zijn? Zijn medelijden en hare dankbaarheid moesten elkander wel, op den weg der liefde, ontmoeten, al kwam ook dit woord niet over de lippen van hem of van haar!

MAURITS was in de fabriek zijns vaders werkzaam, en er was alle reden om te vermoeden, dat hij dien vader, te eenigen tijde, zou opvolgen. Vóór zijne vestiging viel er aan geen huwelijk te denken, en MAURITS vergenoegde zich derhalve, zijne AGNES in stilte te beminnen; in de

blijde hoop, dat de tijd hem eenmaal, tot het bereiken van zijnen zoetsten wensch, behulpzaam wezen mogt.

Zoo vlogen weder een paar jaren voorbij, zonder dat het tot eene wederkeerige verklaring was gekomen. Hij beschouwde die als niets anders dan een bloote formaliteit, en zij scheen die niet noodzakelijk te achten, bij de stilzwijgende betrekking, die, zoo langdurig, tusschen haar en hem had bestaan. Eene bepaalde verklaring kon hem noch haar gelukkig maken: zij gevoelden elkanders hart te bezitten, en geen woord was er noodig, om dat gevoel te versterken en te volmaken.

Gedurig waren zij in elkanders gezelschap, en wanneer de zondag daar was, ontmoetteden zij elkander in de kerk. Hij vergezelde haar dan veelal, wanneer zij huiswaarts keerde, en dat gaf wel eens aanleiding tot gesprekken met bekende vriendinnen, gelijksoortig aan die, waarmede dat verhaal eenen aanvang nam.

Vader H. begon, nu en dan, in de tegenwoordigheid van zijnen zoon, over zijn aanstaand afzien van de zaken te spreken, en gaf daarbij, niet onduidelijk, te kennen, dat het wenschelijk ware, wanneer MAURITS eens aan eene echtvereeniging mogt beginnen te denken! Had zijn zoon zijne gevoelens over deze aangelegenheid openhartig durven mededeelen, dan zou hij te verstaan hebben gegeven, dat zijne keuze bereids gevestigd was; maar, de gevoelens zijns vaders kennende, begreep deze te moeten veinzen en daarbij tevens te zeggen, dat hij in het huwelijk, voor als nog, geene genoegens kon vinden.

Welk een verdriet heeft die veinzerij en onwaarachtige betuiging hem, in later tijd, doen ondervinden!...

MAURITS werd, nevens zijne ouders, bij de familie V. E. op een *souper* verzocht. Hij vond daar den Heer P. met zijne echtgenoote en dochter; en tevens ook allen grond tot het vermoeden, dat dit gezelschap niet toevallig was bijeengekomen. Hij meende dat uit deze en die kleine bijzonderheid te mogen opmaken, en werd van de gegrondheid zijner opmerkingen overtuigd, toen zijn vader, een paar dagen later, na, in het breede, te hebben uitgeweid in den lof van mejufvrouw P. onbewimpeld te verstaan gaf, hoe gaarne

hij dát meisje, als zijne aanstaande schoondochter, zou begroeten!

MAURITS was te scherpzinnig, om het gemaakte plan niet geheel te doorgronden en, uit dien hoofde, op de aanspraak zijns vaders voorbereid. Bedaard, maar te gelijk ernstig, gaf hij te kennen, dat hij aan geen huwelijk dacht en niet de minste aandacht op mejufvrouw P. had gevestigd. Dit antwoord behaagde zijnen vader in geenen deele, en nu, hetzij dit toevallig of opzettelijk geschiedde, weidde deze uit over huwelijken, waarbij men zich, beneden zijnen stand, aan kale en niets bezittende familiën prijs gaf. MAURITS vermoedde, dat dit gezegde eene bepaalde bedoeling had, en, zich niet willende blootgeven, bleef hij bij hetgeen hij gezegd had, er nu alléén, met inwendige verontwaardiging, die hij echter zorgvuldig wist te verbergen, bijvoegende, dat hij niets voor die mejufvrouw P. gevoelde en dat zij hem geheel onverschillig was.

— Dien strijd heb ik voor *u* gestreden, AGNES! zeide hij, toen hij alléén op zijne kamer gekomen was. Maar hoe vast ook besloten, om zich niet aan eenigen dwang te onderwerpen, hield zijn geweten hem voor, dat hij strijdig met zijne kinderlijke pligten zou handelen, door het aangaan eener echtverbindtenis, tegen den wensch zijns vaders, dien hij lief had, en aan wien hij zich ook ten hoogste verpligt gevoelde.

Dit gevoel van kinderlijke onderwerping bragt hem tot het besluit, om het voorgevallene in zijnen boezem te begraven en aan AGNES daarvan niets te doen blijken. De openbaring daarvan kon niet anders, dan haar bedroeven, zonder eenig nut of voordeel, en hij had het meisje te lief, om hare zielrust aan de luimen zijns vaders prijs te geven. Daarenboven, het woord *liefde* was door *hem* of *haar* nimmer uitgesproken, en wat zou de mededeeling van het voorgevallene anders wezen, dan eene stellige liefdesverklaring; naar zijne meening, geheel ontijdig in de tegenwoordige gesteldheid van zaken.

AGNES bleef alzoo geheel onkundig van het gebeurde; maar, tot hare smart, vernam zij, nu en dan, van hare moeder en zusters, zekere gezegden en toespelingen, die op eene meer naauwe betrekking, dan die van neef en nicht, schenen te doelen. Zij meende, dat het geheim harer liefde al-

léén aan haar-zelve bekend was, en nu werd zij, door die toespelingen en wenken, verontrust. Even als MAURITS nam ook zij de toevlugt niet tot eene openhartige mededeeling; maar ook, even als hij, bragt zij zich daardoor in eene valsche stelling. Zij begon op hare gedragingen, woorden en houding te letten, en die, haar ongewone, gedwongenheid baarde haar moeite en pijn. Zij ving aan, eene onverschilligheid te veinzen, die geheel in strijd was met hare innerlijke gewaarwordingen, in de hoop van alzoo moeder en zusters tot andere gedachten te brengen; maar dat kostte haar groote moeite en opoffering.

MAURITS had, na het bewuste onderhoud met zijnen vader, gemeend, de bezoeken bij de familie eenigermate te moeten beperken; want hij begreep, nu meer dan ooit, van het doel zijner wenschen verwijderd te zijn. Dit wegblijven ontging AGNES niet, schoon zij er niets van liet blijken, en het was haar, in zeker opzigt, niet onaangenaam, omdat het haar in staat stelde de aangenomen rol van onverschillige, des te gemakkelijker, te kunnen vervullen. Die schijnbare onverschilligheid bleef bij MAURITS niet onopgemerkt, en — den schijn voor het wezen nemende — begon er twijfel, omtrent AGNES gezindheid, te zijnen aanzien, bij hem op te komen, en hij vreesde, dat het gebouw zijner liefde blijken zou op een zandgrond te staan.

De gelieven begonnen zich ongelukkig te gevoelen, en waar lag de grond daarvan anders, dan in gebrek aan openhartigheid? Ware het tot eene verklaring gekomen, dan hadden beiden mogen treuren over de balsturigheid van het lot; maar zij zouden, van elkander, den moed en de krachten ontleend hebben, om dat lot, met geduld en in liefde, te dragen. Thans stonden beiden alléén in het strijdperk, en zij voelden zich daarbij diep ongelukkig.

Maanden waren verloopen en MAURITS was zijnen vader in de zaken opgevolgd. Vader GERARD begon nu andermaal met zijn zoon over een huwelijk te spreken. Er schijnt, op wat wijze weten wij niet, den ouden heer iets ter oore te zijn gekomen van de neiging zijns zoons voor AGNES; want hij verklaarde nu stellig, dat hij een huwelijk met háár nooit zou toestaan! Wat daartegen ook door MAURITS

werd ingebragt, alles was vruchteloos: de vader bleef onverzettelijk.

MAURITS bezat eene ruime mate van godsdienstig gevoel, en het goddelijk gebod: »eer uwen vader en uwe moeder," was hem altijd heilig geweest. Aan zijne vrome beginselen getrouw, was het hem onmogelijk zijnen vader regtstreeks ongehoorzaam te worden, ware het ook ten koste van zijne liefste neigingen: — ongelukkig worden, ja, dat kon hij! maar AGNES huwen, tegen den verklaarden wil zijns vaders, dat vermogt hij niet!

»Dan beminde hij haar ook niet innig en vurig!" zegt iemand welligt. Gij, die zoo mogt spreken, beoordeel den ongelukkige niet al te gestreng! Ja, hij beminde AGNES; hij zou zijn leven voor haar hebben kunnen afstaan; maar niet den eerbied, dien hij gevoelde aan zijnen vader schuldig te wezen! Zijn hart, zijn geweten, zijn vreeze voor God kwamen hier tegen op.

»Dat was wel een streng begrip van pligtsbetrachting!" zegt mogelijk een ander. Maar neen. De overgave van MAURITS, aan den wil zijns vaders, was niet zoo geheel vlekkeloos! Hij onderwierp zich, ja, en toch verbande hij de liefde voor AGNES niet uit zijn hart. En wat lag er in dat hart verborgen? Nevens die liefde, ook het denkbeeld, dat de dood zijnen reeds bejaarden vader zou kunnen wegnemen, en was hij dan niet vrij? Zijne onderwerping, of — zoo gij wilt — het verzaken zijner liefde, bestond meer schijnbaar dan wezenlijk. Hij wilde zijnen vader, bij diens leven, geen verdriet aandoen; maar deze zou toch, na zijn afsterven, niet meer kunnen gebieden! Van dien aard waren zijne overdenkingen. Hij gehoorzaamde — maar zijne liefde wortelde des te vaster in zijn verbroken hart. Zij wies op, onder de stormen!

Onder die omstandigheden besloot hij, nog stelliger dan ooit te voren, om het zwijgen te bewaren. Hij gevoelde zich ongelukkig; maar eene verklaring van zijnen kant moest zijne AGNES niet in dat ongeluk doen deelen!

De arme MAURITS! — Hij wist niet, dat ook zij een bitteren beker te drinken had.

De bezoeken, die hij der familie bragt, werden al minder en minder, en zij begon dit aan eene verkoeling zijner liefde voor haar toe te schrijven. Maar van noodlottiger invloed

waren de gesprekken van moeder en zusters over MAURITS, die nu — zóó heette het — »in de zaken zijns vaders opgevolgd, een te groot heer was geworden, om winkeldoende bloedverwanten te komen zien!" — Wel zocht AGNES, aanvankelijk, deze ergerlijke vermoedens te wederspreken; maar de afgeschoten pijlen waren te scherp, om haar gevoelig hart niet te doorwonden. De gedachte aan de mogelijkheid van iets dergelijks begon ingang te vinden — en weinig was er noodig, om dat mogelijke ook voor waarschijnlijk te doen houden.

De moeder van AGNES, eene ligtgeraakte vrouw, was onverstandig genoeg, om aan MAURITS, bij een zijner schaarscher gewordene bezoeken, haar vermoeden, onder bedekte woorden, te kennen te geven. Ware AGNES daarbij tegenwoordig geweest, dan had hij, om haren wille, bedaard kunnen blijven, bij zulk eene onbillijke verdenking; maar nu gaf hij aan zijne verontwaardiging lucht en er werden woorden gewisseld, die beter gezwegen waren geweest. Wel kwam oom JACOB verzoenend tusschen beide; maar MAURITS gevoelde zich, onverdiend, beleedigd en gegriefd, en besloot om, voor eerst, niet weder terug te komen. Hij vreesde de herhaling van zulke tooneelen, in de tegenwoordigheid van háár, voor wie hij zoo veel geleden had en nog bereid was te verduren!

Het voorgevallene werd, door moeder ELISABETH, aan AGNES, veranderd, vermeerderd en niet weinig vervalscht, voorgesteld, en daarbij begon het eergevoel van het meisje te ontwaken: — »Was MAURITS in staat, om van de hoogte, waartoe hij verheven was, op zijne minder bevoorregte bloedverwanten laag neder te zien; dan had zij hem nooit gekend en zich in zijn karakter bedrogen!" Dat hij zich nimmer had verklaard, had haar vroeger geene bekommering gebaard; doch thans rees de vraag bij haar op: »zou ik hem te onbemiddeld, te gering zijn?" En toen nu MAURITS geruimen tijd wegbleef, begon het gissen in vermoeden, het vermoeden in zekerheid te veranderen.

»Had zij hem dan niet, sedert jaren" — dacht zij — »met onveranderde genegenheid lief gehad? En nu — zou hij haar minachten en verwaarloozen, omdat zij, met hare hand en hart, hem geene schatten kon aanbieden? Had hij dat dan niet geweten? En — daar hij 't geweten had, vanwaar dan die onverklaarbare onverschilligheid? Zéker uit

gemis van liefde voor haar! Van daar dan ook dat zwijgen. Ja, hij had, sedert jaren, slechts een spel willen drijven met haar arm hart! En was hij zóó laag gezonken, dan behoorde zij ook kracht genoeg te bezitten, om te toonen, dat hij haar onverschillig geworden was!"

Ach! waarom konden de beide gelieven elkanders overleggingen niet raden? Waarom elkanders alleenspraken niet beluisteren? Hoe veel ware dan anders en beter geweest!

Toen MAURITS de familie eens weder bezocht, heerschte er eene vreemde stijfheid aan weêrskanten. — Maagdelijke kieschheid en een gevoel van eigenwaarde maakten háár stil en afgetrokken, en bij hém ontbrak de opgeruimdheid, die hem anders altijd eigen was. Zij miskenden elkander en speelden beiden eene onnatuurlijke rol. Zóó bedroog de een den ander, zonder te willen bedriegen, en wederzijds scheidde men onvoldaan en met eene wonde in het hart.

De bezoeken van MAURITS werden hoe langer hoe zeldzamer. AGNES sprak daarvan geen woord in den huiselijken kring.

Maar zij dacht er daarom te sterker aan. Aanvankelijk verstoord over het gedrag van haren neef, waarin zij bewijzen van minachting meende te zien, had zij zich staande weten te houden. Maar die verstoordheid begon allengs te wijken, en eene hartelijke droefheid trad daarvoor in de plaats. Zij begon zich ongelukkig te gevoelen: te ongelukkiger, omdat maagdelijke kieschheid haar gebood, de bron van haar verdriet in hare borst te verbergen; zij werd krank van hart, en dat haar niet sterk gestel daaronder lijden moest, spreekt wel van zelve. Had zij MAURITS uit haar hart kunnen verbannen, het ware voor haar gelukkig geweest; maar dàt was haar onmogelijk, hoe zeer zij hem ook miskennen mogt.

MAURITS zag duidelijk, dat haar gedrag te zijnen aanzien veranderd was, en ofschoon hem dit pijnigde en griefde, meende hij toch, dat het welligt voor beiden goed ware, elkander op zekeren afstand te beschouwen. Mogt de tijd eens komen, dat hij zijn gevoel kon openbaren, dan, dacht hij, ware hij ook tot het geven van *elke* opheldering in staat. Thans zouden die opheldering*en* zijnen en haren donkeren levensweg, zoo hij meende, slechts nog donkerder maken! Háár inwendig zielenlijden was hem onbekend, en het zijne?.... maar had hij dan geen moed, geene kracht, om den last daarvan alléén te dragen? En mogt hij de helft daarvan op hare schouders laden? Dat wilde hij niet.

Wederom waren weken en maanden verloopen, en het lijden, dat AGNES drukte, werd steeds zwaarder en ondragelijker. Moeder en zusters waren in het geheim van haar hart niet ingewijd, en hare afgetrokkenheid en afnemende opgeruimdheid werden aan wispelturigheid toegeschreven. Menig onaangenaam huiselijk tooneel vloeide hieruit voort, en was geenszins geschikt om haren toestand te verbeteren. Meer en meer voelde zij zich ongesteld en hield dikwerf hare kamer.

Nu en dan ontving zij een bezoek van MAURITS; maar onbekend met den wezenlijken aard van hare kwaal, vond deze het nu meer dan ooit ongeraden iets te zeggen, dat haar gevoel bewegen, hare zenuwen schokken kon. Zij, integendeel, kon zich niet voorstellen, dat hij niet inzag, wat haar deerde. Het wederzijdsch vertrouwen ontbrak; de een verdacht den ander van gebrek aan liefde, en toch... beider harten waren er mede vervuld!

Eindelijk sprak de Dokter een ontzettend woord uit: een woord, dat het afnemen harer krachten en hare toenemende verzwakking verklaarbaar maakte. Zij hoorde dat woord met berusting; — want sedert lang had zij leeren inzien, dat een leven, zonder beantwoorde liefde, haar ongelukkig moest maken. Met gelatenheid en Christelijke onderwerping zag zij het einde harer dagen te gemoet. Het geheim harer liefde zou zij met zich in het graf nemen! Dit stond bij haar vast.

MAURITS was getuige van dit alles, en eene diepe, innige smart vervulde zijn binnenste. »Waarom heb ik mijn hart niet voor haar blootgelegd?" — vroeg hij gedurig. — »Zij had dan mogen wanhopen, even als ik; maar wij hadden elkander kunnen troosten en ondersteunen! Onze liefde had, voor een meêdoogenloozen vader verborgen mogen blijven; wij zouden er niet ongelukkiger om zijn geweest! Maar alles wat had kùnnen wezen is nu voorbij, voor eeuwig! Zij heeft aan mijne, aan hàre, aan ònze liefde moeten wanhopen door mijn stilzwijgen, en ik ben de oorzaak van haren dood!" — Zóó dacht, zóó sprak de ongelukkige; te ongelukkiger, omdat hij elke redding als onmogelijk beschouwde!

Of zou hij nu, daar zij gereed was de reis te ondernemen naar het onbekende land, en hare ziel vervuld werd met de gedachte aan de heerlijkheid van het huis des Vaders hier

boven, haar bepalen bij de genietingen eener liefde, zoo als eene rampspoedige wereld die geven kan? — Dat denkbeeld was hem onverdragelijk! — Hij had kunnen dwalen en mistasten; maar de Vader der liefde zou zijne dwalingen vergeven, en zij — zij zou eens — dàn *alles* wetende — hem vrijspreken van misdrijf en schuld; want hij bleef haar liefhebben, met eene onuitsprekelijke liefde.

Hoe veel het hem kosten mogt, hij bezocht de lijdende AGNES op haar ziek- en sterfbed, en de gedwongenheid, die er, sedert den laatsten tijd, in het verkeer had plaats gevonden, was door de vroegere gemeenzaamheid vervangen, wanneer ook al de vroegere opgeruimdheid niet kon terugkeeren. Haar gelaten te gemoet zien van den dood bewoog hem tot tranen, en hij sprak dan van wederzien en van eene hereeniging voor eeuwig, op eene wijze en onder bewoordingen, die haar goed deden aan het bezwijkende hart! Zij blikten elkander daarbij in de oogen, zoo als zij dit te voren nimmer hadden gedaan, en hunne zielen verstonden elkander; maar zij spraken geen woord van eene liefde, die niet meer tot deze wereld behooren kon.

In het einde was haar strijd volstreden, haar loop geëindigd, haar geloof behouden: — AGNES was niet meer. MAURITS was ontroostbaar; maar, gelukkig voor hem, schreef men zijne droefheid alléén toe aan de betrekking van bloedverwantschap en aan beider gemeenzaam verkeer, toen zij bij haren oom GERARD inwoonde. Van eene naauwere betrekking repte niemand, althans niet in zijne tegenwoordigheid, en dit deed hem wèl aan het hart; wijl iedere toespeling er op, door hem, voor eene ingewikkelde beschuldiging moest gehouden worden.

Maar op den duur kon hij zijne smart niet alléén meer dragen. Altijd toch trof hem het verwijt, dat hij AGNES tot de vertrouwde van zijne overleggingen en gevoelens had behooren te maken; dat haar zielelijden door zijn stilzwijgen was veroorzaakt, en dat hij de noodlottige gevolgen daarvan had kunnen en moeten berekenen! Hij stortte zijne geheele ziel, voor een zijner weinige, jeugdige vrienden uit, die, zich eene gezellinne op den levensweg verkozen hebbende, in staat was hem geheel te begrijpen. Aan mij schonk hij zijn vertrouwen, en ik heb mij dat niet onwaardig betoond. Zoo lang hij leefde heb ik de geschiedenis van AGNES en

MAURITS als een geheim bewaard; maar zijn dood heeft het geheim opgeheven, en daaraan is dit verhaal zijn oorsprong verschuldigd.

Dit verhaal? — Neen, het oorspronkelijk opstel behelsde alleen de mededeelingen, die ik van MAURITS had ontvangen en zijne vermoedens, nopens het geheim van AGNES hart. Maar, wat gebeurde er? — Het volgende moge dat doen zien. — Ik ben dit opstel met een gesprek begonnen, en zal 't ook met een gesprek besluiten.

— Ge hebt nu, sedert lang, niets geschreven vriend K.! Hebt ge niet weder iets onderhanden genomen? vroeg Mevrouw G.

— Gisteren avond voltooide ik een klein, onbeduidend opstel; een *souvenir* van vóór vijftig jaren; maar 't heeft niet veel te beteekenen.

— En zou men u dat klein, onbeduidend *souvenir*, dat niet veel te beteekenen heeft, ook eens mogen hooren voorlezen?

— o Ja; wanneer gij er op gesteld zijt, Mevrouw! u een goed kwartier te vervelen.

— Zeer gaarne, vriend K.!

Het opstel werd gelezen.

— Dat is eene treurige geschiedenis; maar zij had volledíger kunnen zijn, indien mijnheer, gelijk hij vroeger wel eens deed, mij vooraf zijn plan had medegedeeld.

— Gij kent dus die geschiedenis? Dat kon ik niet vermoeden. Gij hebt alzoo MAURITS gekend?

— Van aanzien, ja; maar veel méér ook niet. AGNES kende ik des te beter. Zij was eerst eene speelgenoote mijner jeugd en later mijne boezemvriendin. Ik had uw verhaal, wat hààr betreft, geheel kunnen aanvullen.

»AGNES kwam dikwerf aan het huis van mijne schoonmoeder, die mij het eerst op de betrekking aandachtig maakte, welke tusschen de jonge lieden scheen te bestaan, en tevens zeide: er bij AGNES naar te hebben gevorscht; maar dat deze van niets weten wilde.

»Ik besloot nu mijn tijd af te wachten. Die tijd was spoedig daar. AGNES was eene der eersten aan welke ik mijn *engagement* met A. bekend maakte; doch die aangename mededeeling deed haar tranen storten. Ik hield mij, alsof ik

dat niet bemerkte. Ware ik aan het vorschen gegaan, welligt had ook ik niets vernomen; maar ik zeide alléén: »nu moest gij mijn voorbeeld maar spoedig volgen, beste AGNES!"

»Toen volgde, onder tranen, eene openhartige belijdenis van hare liefde. Van dat oogenblik af, was ik hare vertrouwde, hare éénigst vertrouwde, tot aan den dood. Ik ken hare geschiedenis volkomen, en kon dus met reden zeggen, dat ik uw verhaal had kunnen aanvullen.

»Gij moet dan weten, vriend K.!" ....

Nu hoorde ik een verhaal, waarbij niet MAURITS, maar de arme AGNES op den voorgrond stond. Ik luisterde aandachtig, en toen het geëindigd was, besloot ik mijn oorspronkelijk opstel te vernietigen en een nieuw te maken, en dat mijnen lezers aan te bieden, onder den titel van AGNES en MAURITS.

EEN ACHT VOOR EEN NEGEN.

In den liefelijk belommerden, van bloemengeur doortrokken tuin van *Charenton*, zat in een hoek een man neêrgehurkt, om steenen en slijk te verzamelen.

»Mijnheer!" vroeg ik hem, »zoudt gij mij kunnen zeggen, waar ik hier eenen zieke, den Heer LEGRAND, vinden kan?"

»Mijnheer, stoor mij niet".... was het antwoord, »ik heb mijne handen vol. Zoo even heb ik een diamant-mijn ontdekt; maar, ik bid u, zeg er niemand iets van: de Regering zou mij ontëigenen."

Ik liet den armen krankzinnige zijn bedrijf voortzetten en wendde mij tot een wachter van het gesticht van *Charenton*, dien ik aan het zilveren borduursel op zijn buisje herkende.

»De Heer LEGRAND?" zeide hij; »gij wilt den Heer LEGRAND bezoeken? Weet gij wel, dat het niet gemakkelijk is."

»Ik begrijp het, zijne ziekte...."

»Is erg. Hij vervalt soms in vlagen van geweldige razernij.... evenwel, als gij er op staat hem te zien, en geduld hebt naar hem te luisteren;.... hij praat gaarne en veel....."

»Ik zal hem niet in de rede vallen," riep ik uit; »breng mij slechts bij hem."

De wachter geleidde mij toen naar het binnenste van het krankzinnigen-gesticht. Hoe voelde ik mijn hart beklemd!...

De verstandeloosheid der zielskranken, die in den tuin wandelen, heeft niets afzigtelijks; misschien zelfs gevoelen zij zich gelukkig, terwijl zij in den zonneschijn, of aan den voet van bloeijende rozenboomen goudmijnen zoeken; maar bij de bleeke en vale aangezigten, die achter traliën zich moeten inspannen om een blik naar den hemel te kunnen slaan, bij die woeste kruinen met loshangend haar, bij die tegen de traliën of muren gekneusde voorhoofden, bidt men God voor de arme lijders om de rust van het graf.

De wachter stond stil voor een hok, boven hetwelk in witte letters te lezen stond:

Woedend dollen. N°. 21.

Driemaal draaide hij den sleutel in een slot om, schoof twee grendels weg, en wij traden binnen.

Op een bed lag een man met vlammende oogen en akelig schuim op den mond; hij scheen uit een benaauwden droom te ontwaken, want angstzweet lag in groote droppels op zijn voorhoofd.

»LEGRAND," zei de oppasser, »hier is een heer, die u komt bezoeken."

»Ook een landsman," voegde ik er bij; »want ik behoor bij u te huis."

»Te *Douai?*" vroeg LEGRAND; »wel hoe maakt men het te *Douai?* Zijn er de feesten nog altijd zoo fraai. Het is lang geleden, dat ik er de nationale muzijk niet gehoord heb."

»In het Noorder-departement denkt men thans meer aan het buitenlandsch geschut, dan aan binnenlandsche vreugde. — Daarenboven hebben onze legers een groot gedeelte der jongelingschap weggenomen."

»Is dat zoo?" sprak LEGRAND. »Helaas! ik leef niet meer; gij ziet het! — Voor deze aarde ben ik dood; men heeft mij uit de rijen der levenden weggeschrapt. Ach, zoo gij mijne geschiedenis kendet! — Zoo gij den moed hadt er naar te luisteren!"....

»Indien het verhalen uwer ongelukken uw lijden kan verligten, zal ik er met deelneming naar luisteren. Ik verlangde u te zien, niet uit nieuwsgierigheid, maar om van uwen toestand verslag te kunnen doen aan uwe talrijke vrienden."

»Welnu," hernam LEGRAND, »ik zal mijn verhaal begin-

nen; maar laat mij u eerst de oorzaak mijner ongelukken doen zien!"

Dit zeggende kreeg hij, van onder zijn hoofdkussen, een koopmans-journaal, sloeg het open en wees met den vinger op de volgende aanteekening:

8 *Floréal. Van den Heer* ARDENAIX *ontvangen twaalf dozijn oorringen.*

»Zie," sprak hij, »deze acht eens aan: zij is veranderd; ik heb haar van een negen gemaakt, die ik er gezet had... Kunt gij gelooven, dat die verandering een braven man het leven heeft gekost?"

»Is 't mogelijk!"

»Ja, die verandering heeft een onschuldige het hoofd op het schavot doen verliezen.

»Toen ik die ontvangst aanteekende, was ik juwelier in het *Palais-royal*, en dacht niet, dat deze boeking de oorzaak zou worden van den dood eens vriends. Denzelfden dag had ik den ganschen ochtend met dien vriend, den Heer LESURQUES, doorgebragt; maar er gebeurde toen een verschrikkelijk geval.

»Zekere Heer DUROCHAT, een mensch van slechten wandel, nam plaats in het rijtuig van den postbode van *Parijs* naar *Lyon*.

»Toen de postbode afreed, vertrokken ook vier mannen te paard van *Parijs* in de rigting van den Lyonschen straatweg. Hunne namen waren VIDAL, DUBOIS, ROUSSY en COURRIOL. Zekere BERNARD had hun de paarden verhuurd; hij was dus medepligtig aan den stouten aanslag die nu plaats vond, ofschoon hij er geen werkdadig deel aan nam. DUROCHAT, die in het rijtuig had plaats genomen, moest den postbode bezig houden.

»Heeft u nooit de vrees bekropen, als ge zoo alleen reist?" vroeg hij.

»Vrees bekropen? waarom dat?"

»Wel, gij hebt dikwijls geld of geldswaarde bij u, soms wel goud; als nu eens struikroovers!..."

»Breng mij zulke gedachten niet in het hoofd," hernam de postbode; »in mijne droomen ben ik al twintig malen onderweg vermoord, en hoewel ik niet van de bangsten ben, maakt mij dat toch nu en dan ongerust."

Naauwelijks had de postbode dit gezegd of men hoorde een fluitje. Het was negen ure des avonds en stikdonker; het

rijtuig was niet ver van *Lieur-saint....* Plotseling sprongen de vier kerels te voorschijn, en grepen het paard van den postkar, en den postbode-zelven, en mishandelden dezen.

»DUROCHAT, die tot het komplot behoorde, riep nu uit:

»Geen bloed, voor den duivel! Dat is tegen de afspraak! Wij moeten het geld hebben; maar niet moorden!"

»Een der anderen, ROUSSY, zijn medestander ziende aarzelen, rukte hem-zelven uit het rijtuig, wierp hem op den grond, en hield er hem vast. Intusschen hadden de overigen den postillon, die (naar *Fransch* gebruik) te paard zat, van zijn paard doen tuimelen. De man verdedigde zich als een leeuw, en de worsteling bragt verder tot den moord. Eerst werd hem een hand afgehouwen, daarna met een sabelslag de schedel gekloofd. Toen hij dood was wierpen de booswichten zijn lijk midden op den weg. De postbode, een man van minder kracht, werd nu insgelijks en zonder veel tegenstand om het leven gebragt. Na het volbrengen dier afgrijselijke misdaad, voerden de roovers het rijtuig van den grooten weg af; sneden het postvalies open, namen al wat hun van waarde voorkwam er uit, en keerden met DUROCHAT naar *Parijs* terug. Het is opmerkelijk, dat deze laatste, die geen paard had, en nu het paard van den post besteeg, niet dan met moeite het dier de wisselplaats voorbij kon brengen van *Villeneuve Saint Georges;* waar het hardnekkig wilde blijven, en ook gestald zou geweest zijn, indien het zijn meester niet had verloren.

»Dit zelfde paard, naderhand door den moordenaar ROUSSY bereden, werd op den *boulevard Mont Parnasse Parijs* te verlaten; waar het later door een policie-agent is opgevangen.

»Op de plaats van den moord vond men, behalve de lijken, een grijze overjas met blaauwen zelfkant, een sabel, op welke spreuken stonden; aan de eene zijde: *de eer roept mij;* op de andere: *tot steun mijns vaderlands.* Voorts een tweede sabel, en twee sabelscheden, en de schede van een mes, benevens een verzilverde spoor met kettingjes. Dit laatste voorwerp was van een noodlottig belang.

»De gendarmes, wier bijstand het plaatselijk bewind dadelijk inriep, gaven te kennen, dat den vorigen dag op den weg vier manspersonen waren gezien, die veeleer een toertje schenen te doen, dan te reizen. Zij hadden het middagmaal genomen te *Montgéron*, in de herberg van jufvrouw

EVRARD. In het estaminet van *Châtelain* en later te *Lieur-saint* hadden ze koffij gedronken.

»Ten gevolge van deze en verdere berigten, werden, als verdacht, in hechtenis genomen:

»COURRIOL, gezegd ETIENNE, die met eene bijzit ten huize van zekeren RICHARD woonde, en de vier paarden in den stal van BERNARD had teruggebragt;

»De gemelde RICHARD;

»Zekere Heer GOLIER, een beambte bij de militaire transporten, en

»Zekere Heer GUESNO, dien men bij GOLIER had ontmoet.

»De instructie der zaak, aan den Heer DAUBANTON, vrederegter der sectie van den *Pont-neuf*, opgedragen, was spoedig ten einde, en ten gevolge van het voorloopig onderzoek werden de Heeren GOLIER en GUESNO op vrije voeten gesteld.

»Maar hier begint eene reeks van zoo vreeselijke ongelukken en noodlottig zamenloopende omstandigheden, dat men later naauwelijks aan de waarheid er van zal kunnen gelooven. Echter, God weet het, niets is zoo waarachtig als dit ontzettend geval.

»GUESNO, die ontslagen was en zich ook niets te verwijten had, ontmoette mijnen vriend LESURQUES, dien hij te *Douai* had gekend.

»Waar gaat gij heen?" vroeg hem LESURQUES.

»Naar den regter. Ik ben ontboden om mijne papieren te halen, die nog in handen van het geregt zijn. Gij zoudt mij verpligten, indien gij er met mij henen gingt, om, als 't noodig ware, voor mij in te staan."

»LESURQUES had achting voor GUESNO, dien hij zelfs, te *Douai*, andere gewigtiger diensten had bewezen, en nam het voorstel aan.

»Beide gingen naar den regter. In de voorzaal moesten zij eene poos wachten. Daar bevonden zich twee vrouwen, beide dienstboden, die opgeroepen waren om te getuigen in de zaak van den gepleegden moord.

»Zij droegen de bijnamen van LA SANTON en LA GROSSE TÊTE; de eerste was dienstmeid in de herberg, waar de moordenaars gegeten hadden, de andere schoonmaakster in het estaminet, waar zij hunne koffij hadden gebruikt.

»Hemelsche Vader!" riepen beiden uit, zoo ras zij LESURQUES in de kamer zagen treden.

»Wat moeten wij doen?" fluisterde GROSSE TÊTE hare gezellin toe.

»Als men een moordenaar kent," vroeg deze wederkeerig, »en zijn naam, of zijne woonplaats voor de justitie verborgen houdt, zou men dan niet misdoen en er voor gestraft kunnen worden?"

»Ik weet het niet, sprak GROSSE TÊTE.

»Maar ik weet het wel;" zeide LESURQUES, die achter haar stond, »wie den moordenaar kent en hem niet aangeeft, verzaakt zijn pligt, en verdient zelf gestraft te worden."

»Ik doe dan, wat gij-zelf verlangt," riep GROSSE TÊTE uit, en vervolgens te midden der menigte, die op haren uitroep aandachtig werd, zeide zij, haren vinger op den schouder van LESURQUES plaatsende, met bedaardheid en op den toon der overtuiging:

»Ik herken dien man; hij en geen ander is de moordenaar!"

Toen de arme LEGRAND aan dat gedeelte van zijn verhaal was gekomen, barstte hij plotseling in een vloed van tranen uit. Door 't hevige zijner aandoening verschrikt riep ik den oppasser en vroeg hem, of zijn toestand niets ontrustends had.

»Vrees niets, tranen geven hem verligting," antwoordde de wachter; »als 't hem gebeuren mag zijne geschiedenis te verhalen, is hij weder dagen lang bedaard."

Allengs werd de verhaler zijne droefheid meester; hij vatte mijne hand en zeide:

»Kunt gij het gelooven: LESURQUES, op wien niet de geringste smet kleefde; die met eer in het regement *Auvergne* gediend had; die in zijn distrikt tot ambtenaar benoemd was; die tienduizend francs rente bezat; die algemeen door ieder werd geacht — de brave LESURQUES werd in de gevangenis geworpen als moordenaar van den *Lyonschen* postbode.

»Ik, zijn boezemvriend, met wien hij den ochtend van den dag toen de misdaad was begaan, had doorgebragt, beklaagde toen nog slechts het kortstondig verlies zijner vrijheid; want ik twijfelde niet, of hij zou, rein als sneeuw, uit de beschuldiging te voorschijn treden; immers reeds mijne getuigenis alleen moest genoeg zijn, om de regters ten volle van zijne onschuld te overtuigen; maar tot aller verbazing werden de volgende getuigenissen afgelegd:

»GROSSE TÊTE, de dienstmeid van den herbergier te *Montgeron*, verklaarde onder eede, dat zij LESURQUES bij hare

meesteres, gedurende het maal, dat de moordenaars er gehouden hadden, zijne spoor had zien herstellen.

»LAURENT CHARBAULT, een landbouwer, die gelijktijdig met de moordenaars en in dezelfde zaal te *Montgeron* zijn middagmaal had gebruikt, verklaarde mede, dat LESURQUES met hen had aangezeten.

»SANTON, de schoonmaakster uit het koffijhuis, hield insgelijks staande LESURQUES te herkennen.

»Een nog vreeselijker bezwaar deed zich tegen den beschuldigde op: men had te zijnen huize eene spoor gevonden, volkomen gelijk aan die, welke op de plaats van den moord was opgeraapt.

»Ondervraagd zijnde, antwoordde LESURQUES, dat hij zijne sporen reeds lang had bezeten, en niet wist, of er eene van was weggeraakt, daar hij ze in vele jaren niet had gebruikt. Hij voegde er bij, dat hij RICHARD, in deze zaak betrokken, niet anders gekend had, dan gedurende zijnen leertijd te *Douai*, en hem sedert uit het oog had verloren. Eindelijk betuigde hij, op den dag, toen de moord gepleegd werd, zich ook te mijnen huize te hebben bevonden.

»Toen, o God! werd ik voor de regtbank geroepen, en men vroeg mij, of ik dien ochtend met den beschuldigde had doorgebragt.

»Ik zweer het!" antwoordde ik zonder aarzelen, »Hij heeft mij geen oogenblik verlaten; eerst ten twee ure is hij uit mijn huis gegaan; het is hem dus niet mogelijk geweest zich naar de plaats van den moord te begeven."

»LESURQUES stond op en zeide:

»Den 8sten Floréal, den dag der misdaad, heb ik den ochtend tot twee ure bij den juwelier LEGRAND doorgebragt, gelijk hij zoo even verklaard heeft. Vandaar ben ik, na het middagmaal te hebben gebruikt, op den *boulevard* gaan wandelen, en heb vervolgens met den Heer GUESNO, dien ik ontmoette, in het koffijhuis van de *Italiaansche* opera een glas likeur gebruikt."

»Nu wendde zich de president der regtbank tot mij en zeide:

»Mijnheer LEGRAND, gij verzekert op uwe eer, dat gij den beschuldigde bij u ontvangen en tot twee ure gehouden hebt! Uwe getuigenis kan den beschuldigde redden; maar vergeet niet, dat zij daarom van het hoogste gewigt is. Bedenk u terdeeg: is het wel den 8sten geweest?"

»Ik stel er mijn leven voor te pand."

»Waardoor herinnert gij het u zoo stellig?"

»Door eene omstandigheid, van welke de Regtbank het gewigt zal beseffen. Op den dag toen de beschuldigde bij mij was, heb ik eene ontvangst van oorringen op mijn boek ingeschreven. Dus kan mijn journaal bewijzen, dat het geheugen mij niet bedriegt."

»Als dat zoo is," hernam de president, »dat men het journaal van den Heer LEGRAND dan hale: het kan een bewijs zijn van de onschuld des gevangenen."

»Een deurwaarder bragt welras het journaal. — Welk een oogenblik in mijn leven! — De president sloeg het boek open. — Maar, o verbazing! o verslagenheid! Men zag dadelijk dat er aan de dagteekening was veranderd: van een 9 was er een 8 in gemaakt!.... De verandering was merkbaar gedaan en viel ook terstond in het oog.

»Nu ging er een licht in mij op! Ik herinnerde mij, doch te laat, dat ik, bij het boeken, door vergissing in den dag, begonnen was de 9de te schrijven, maar dat ik 't, mijne dwaling bemerkende, terstond in den 8sten had veranderd — het wezenlijk getal van den dag.

»Bij die ontdekking ging er een kreet tegen mij op van verontwaardiging; ik werd als valsche getuige in hechtenis genomen en in de gevangenis geworpen."

Dit zeggende bedekte LEGRAND zijn gelaat en schreide jammerlijk. Ik-zelf kon mijne tranen niet weêrhouden. De voor valsch gehouden getuigenis van dien man, zijne door verandering van het cijfer herstelde vergissing in den datum had ontzettende gevolgen gehad. Ik begreep de ontknooping reeds van het ijselijk geval.

LESURQUES werd ter dood veroordeeld. Op het schavot, zeide LEGRAND, riep hij uit: »Ik heb nimmer iets misdadigs bedreven en sterf zonder wroeging of vrees. Maar het lot van mijne arme vrouw en kinderen verscheurt mij het hart!"

»COURRIOL en BERNARD, mede ter dood veroordeeld, verklaarden, dat LESURQUES hun onbekend was en niet hij, maar DUBOIS de moorden had bedreven. — Doch LESURQUES was rijk, en de regters dachten dat hij zijne medepligtigen had omgekocht.

»Door eenig nader onderzoek, bij den afzender der oorrin-

gen; door het verleenen van eenig uitstel, in een maand, in een week zelfs, had hunne verklaring bevestigd kunnen worden; ook kon, misschien, DUBOIS in handen van het geregt vallen en alzoo het leven van den onschuldigen LESURQUES behouden blijven. Evenzeer had men moeten bedenken, dat eene met zulk een oogmerk gemaakte verandering van datum niet zoo lomp zou zijn.

»Die overwegingen waren zoo natuurlijk, dat men niet begrijpt, waarom het wetgevend ligchaam het uitstel niet verlengde; maar de gemoederen waren opgewonden; de Raad van Vijfhonderd bekrachtigde het vonnis, en den ongelukkige bleef niets anders over, dan zich tot het ondergaan van zijn lot voor te bereiden.

»Hoe hartverscheurend waren de laatste oogenblikken van dien armen man, en hoe vreeselijk was de toestand van zijn gezin, toen het vernam dat alle hoop was vervlogen!

»Daags vóór zijn dood sneed hij-zelf zijne haren af, om die aan zijne vrouw en kinderen te zenden. Kort vóór zijne laatste stonde hield hij zich nog bezig met het regelen zijner zaken, en het opmaken van een staat van zijn vermogen. Men las er onder anderen in: »Acht louisen schuldig aan den Burger LEGRAND, die zoo veel heeft toegebragt om mij geregtelijk te doen vermoorden; maar van harte schenk ik hem, gelijk ook aan mijne beulen, vergiffenis."

»Aan zijne echtgenoot schreef hij: »Als gij dezen brief leest, zal ik hier niet meer zijn: een moordend staal zal dan de draad reeds hebben afgesneden van dat leven, hetwelk ik u met zoo veel vreugde heb toegewijd. Maar niemand kan zijn noodlot ontgaan, en het was over mij besloten, dat ik aldus zoude sterven. Met moed en standvastigheid verdraag ik mijn lot, en ik hoop en bid, dat gij mijn voorbeeld zult volgen. Uw leven behoort niet aan u, maar geheel aan onze kinderen en aan de nagedachtenis van den man, die u dierbaar is. Dit is de eenigste wensch, dien ik thans nog koester.

»Ik zeg u voor altijd vaarwel. Mijn laatste zucht zal voor u zijn en voor onze arme lievelingen."

»Aan eenige vrienden schreef hij: »De waarheid heeft geen geloof kunnen vinden; ik sterf dus als een slagtoffer van dwaling. Mag ik hope voeden, dat gij mijner gade en kinderen dezelfde vriendschap zult bewijzen, die gij mij steeds hebt betoond, en hen zult bijstaan in hunne omstandigheden. Ontvangt allen mijn laatst vaarwel!"

»Op het punt staande om de *Conciergerie* te verlaten, schreef hij aan DUBOIS, in wiens plaats hij ter dood ging, en bad zijne regters om dien brief in de dagbladen te doen plaatsen:

»»Gij, in wiens plaats ik sterf, wees met het offer van mijn leven tevreden. Moet gij ooit voor den regter verschijnen, herinner u dan mijne drie, onder schande gebukt gaande kinderen en hunne troostelooze moeder, en verleng het lijden niet, dat hun een noodlottige gelijkenis veroorzaakt heeft.""

»Hij verlangde in witte kleederen ter straf te gaan, stapte met kalmte in het noodlottige rijtuig en nam plaats naast COURRIOL, die, steeds aan zijn geweten getrouw blijvende, den ganschen weg over, tot aan den voet van het schavot, niet ophield te roepen: »Ik ben schuldig; maar LESURQUES is het niet!"

»Eindelijk toch was het laatste oogenblik daar. De ongelukkige beklom het schavot met vasten tred, schonk zijnen regters nogmaals vergiffenis, en ging toen — de eeuwigheid in, vol vertrouwen op den eenigen Regter, die aan geene dwaling onderworpen is.

»Een jaar daarna werd DUROCHAT gegrepen, en ter dood gebragt; ook hij verklaarde, dat LESURQUES onschuldig was en DUBOIS de moordenaar.

»DUBOIS-zelf viel eerst drie jaren later in handen van het geregt, en bekende niet, maar werd overtuigd de moordenaar te zijn. Nu bleek ook, hoe het mogelijk was geweest, LESURQUES voor hem te houden. Hij was van dezelfde lengte en leest als deze, en geleek hem op de verbazendste wijs, zoo van aangezigt als in manieren en ook door 't geluid en den toon zijner stem. Hetgeen de regters nog deed aarzelen, was dit, dat DUBOIS bruine haren had, en de getuigen uit éénen mond verklaarden, dat de persoon, die in de herberg te *Montgeron* zijne spoor hersteld had, blond was.

»Maar deze moeijelijkheid werd spoedig uit den weg geruimd; want DUBOIS erkende eene blonde pruik gedragen te hebben.

»Na DUBOIS kreeg men ook nog ROUSSY, die mede deel aan den moord had gehad. DUBOIS stierf zonder zijne schuld

of LESURQUES onschuld te willen belijden, ondanks de getuigenissen van SANTON en GROSSE TÊTE, en der overige getuigen die hem volkomen herkenden, zoo ras hem eene blonde pruik werd opgezet. Doch ROUSSY, toen hij het schavot zou beklimmen, verzocht nog eenmaal den voorzitter van het crimineel geregtshof te mogen spreken en legde, in diens handen, onder eede, nogmaals de verklaring af, dat LESURQUES vreemd was aan hen, en onschuldig aan de gepleegde moorden, en dat, ofschoon diens gelijkenis met NUBOIS groot was, hij getuige echter voor God en zijn geweten met gerustheid verklaren *kon*, en tot zuivering der onschuld verklaren *moest:* LESURQUES nimmer gezien, veel minder nog gekend te hebben."

»De tijd bragt aldus bewijzen aan; maar het was te laat. Niet de in zijne woning gevonden spoor, die de voornaamste grond was van zijne veroordeeling; niet de getuigenissen der lieden, die meenden hem te herkennen: — ik alleen was zijn beul. De 9, op mijn journaal, in een 8 veranderd, veroorzaakte den schandelijken dood van den deugdzaamsten mensch en van den teêrhartigsten vader en vriend."

Hier zweeg LEGRAND en verviel in eene diepe zwaarmoedigheid.... De oppasser gaf mij nu een stillen wenk, en wij verlieten onopgemerkt het hok.

»Sinds wanneer heeft hij het verstand verloren?" vroeg ik onder het heengaan.

»Van het oogenblik af, dat LESURQUES het leven verloor," antwoordde de man.

Met een verscheurd hart verliet ik *Charenton*. Het vreeselijke voorbeeld der feilbaarheid van menschelijke uitspraken had mij diep getroffen. Meer dan LESURQUES beklaagde ik LEGRAND, die eene in haar beginsel zoo nietige vergissing boette met het verlies zijner rede.

Thans heeft het lijden diens ongelukkigen een einde genomen. God heeft het goedhartige wezen, dat voor eene enkele pennefout zulk eene ontzettende straf had te dragen, in zijne genade, rust doen vinden in den schoot van het graf. — Moge zijne assche daar rusten in vrede!

FREDERIK DE GROOTE.

Gedachten bij eene afbeelding van de Koninklijke Grafkapel te Potsdam. (*)

Aan het stargewelf der glorie schittert, boven allen, één:
't Is de groote FREDRIK — éénig noemt hem Pruissen niet alleen.
Welk een drietal hem omgeve, (†) *Zijn* gedachtnis boeit het oog,
Waar zij uit de kim der tijden vorstlijk oprijst aan den boog:
Ze is de Sirius, de onmeetbare, in een zee van zonneglans,
Die Orions gordelsterren overschittert aan den trans.

Strenge Muze der historie! weeg niet elke zijner daân!
Vorsch niet nà de duisterheden in zijn raadselvol bestaan!
Toont hij — voor zijn vrienden teeder, doch, gevoelloos, met een wenk
Scheidend wat de min vercende — zich een wreede beul voor TRENK,
Of, een leeuw voor eigen regten, maar voor 't regt der Volken doof,
Tijger tegen 't weerloos Polen, die zijn welpen voedt met roof;
Treed niet in 't gerigt des Heeren! — Wie aanschouwt den grond Zijns plans
Als Hij Volken geeft en Staten in de magt eens enklen mans.

Vol van raadslen was hij: — blakend voor geleerdheid, kunst en smaak,
Maar voor liefde en vadervreugde dood, als voor het zinvermaak;
Vriend des vredes, maar der helden éérste, in voor- en tegenspoed:
In beleid het grootst als veldheer, als soldaat de grootste in moed;
Dwingland, maar zijn volken roepend tot de vrijheid van den geest,
En de boei der drukpers brekend, voor wier almagt hij niet vreest;
't Licht van onbedwongen rede kweekend in zijn rijksgebied,
Maar LOYOLAAS Orde een toevlugt, toen haar Rome zelfs verliet;

(*) De afbeelding dier kapel, boven wier ingang de predikstoel wordt gezien, bevindt zich in het fraaije Loterij-Album van het maandwerk »*de Tijd*" en daardoor in veler handen. Ik schreef dit vers, op verzoek des geachten uitgevers van dat tijdschrift, ter dienste van het Album; maar het was te uitvoerig geworden. Er kon dus in het Album slechts een fragment van worden geplaatst, en het is daarom dat het nu hier verschijnt in zijn geheel.

(†) In het Album: VOLTAIRE, NAPOLEON, en CHATEAUBRIAND.

W.

Waarheid zoekend, als het edelst, dat den stouten geest bekoort,
Maar dier Hoogsten Tolk versmadend: CHRISTUS, in Gods Heilig Woord.

Echter was hij éénig. — Dreigend vestigde Oostenrijk zijn blik
Op den Rijksbond. Wie zou 't keeren? — Pruissens groote FRITS sprak: » ik."—
Klein was Pruissen, maar de degen van zijn Koning gaf het groei,
Zijn beleid gaf landbouw, handel, nijverheid en kunsten bloei.
't Onweêr kwam van alle zijden; 't zevenjarig wee begon,
Tegen hem stond gantsch Europa: — FREDRIK streed en overwon.
Andermaal zag Weenens heerschzucht dreigend naar vergrooting rond,
Maar nu vond de Duitsche vrijheid rust in FREDRIKS Statenbond.
Nevens Oostenrijk, daar stond zij, als gewrocht door tooverdwang,
FREDRIKS schepping: 't nietig Pruissen — Mogendheid van d' eersten rang;
Middelring der Staten-ketens van Europaas Oost en West;
Kern van licht; gebouw voor eeuwen in der Duitschen aard gevest.

Hoog in jaren look hij de oogen — de àarde rouwde bij zijn dood —
Pruissens volken werden weezen, toen hij de aadlaarsblikken sloot.

Wáárom hem, den Koning, wijsgeer, dichter, staatsman, veldheer, held,
Die een plek voor zijn gebeente koos in 't onbedekte veld;
Pruissens schepper, Pruissens vader, om wiens schepter, legerstaf,
Lier en urne, lauwren groenen — wáárom hèm, géén eigen graf? —
Wáárom bij de stof zijns vaders, in een duistre grafkapel,
't Overschot bewaard des Éengen; strijdig met zijn jongst bevel? —

Boven d' ingang dier kapelle, stevig als een marmerrots
Met haar wanden en haar zuilen, is daar niet een leerstoel Gods?
Roept er niet de stem der wachters: »IJdelheid der ijdelheên!
»Al wat de aarde heeft is ijdel — Gods genade blijft alleen!?"

Waarheid zocht hij!? — Dierbre waarheid, die zijn geest verborgen was,
Troostvol klinkt ge in 't Huis des Heeren, boven 's grooten Konings asch! —
Eeuwigheid, die hij ontkende, hopend blikken we in uw schoot! —
Uw genade, o God! is eindloos, en, in CHRISTUS, eindloos groot!

C. G. WITHUYS.

MENGELWERK.

OVER DE LUCHTVAARTKUNDE.

(Naar het *Engelsch* van den luchtreiziger MONCK MASON ESQ. (*))

Van de eerste ontdekking af der eigenschappen en krachten van den luchtbol, tot de jongste jaren — reeds een tijdverloop van meer dan eene halve eeuw — bleven veelerlei, zoo 't scheen onoverkomelijke, beletselen den voortgang der kunst stremmen, en de pogingen verlammen van allen, die haar aan de leiding van den menschelijken wil onderworpen en tot maatschappelijk nut aanwendbaar wilden maken. De voornaamste van deze beletselen bestonden in de ongewisheid en de kosten van de bewerking der uitzetting door middel van waterstofgaz, de van de kunstbeoefening onafscheidelijk geachte gevaren, de tot nog toe ondervondene teleurstelling van alle pogingen om aan de niet te besturen massa eene rigting te geven, en de door alle vroegere luchtvaarders ervaren onmogelijkheid van eenen genoegzamen tijd in de lucht te verwijlen, om met zekerheid een genoegzamen afstand te bereiken.

Tot wegneming van die beletselen, en om het luchtvaartuig tot eene meer gewisse uitkomst te brengen, was het onmisbaar vereischte eene uitgebreide mate van werkdadige ervaring, gepaard met een vernuft, bekwaam om daarvan naar eisch partij te trekken, en het zoude mijnerzijds onbillijk gehandeld zijn, bleve ik in gebreke te verklaren, dat

(*) Wij vernemen hier te Lande zoo weinig van de luchtvaart, die elders hare vooruitgaande beweging op het gebied der wetenschap onafgebroken voortzet, dat het ons, toen wij dit werk in bezit kregen, niet onbelangrijk voorkwam er nu en dan een gedeelte van mede te deelen; te meer daar het beperkt debiet van den Nederduitschen boekhandel eene vertaalde uitgave van het geheele werk niet gedoogt. DE RED.

het de vereeniging van die beide hoedanigheden in den Heer CHARLES GREEN is, waaraan wij de algeheelheid der uitkomsten te danken hebben van alles, wat nuttig is in de praktijk, of nieuw in de theorie, van deze allerverrukkelijkste en allerverhevenste van alle ondermaansche verlustigingen.

Het was aan hem, en aan zijne ontdekking van de geschiktheid van het steenkolengaz tot het doel der uitzetting, dat wij de wegruiming verschuldigd zijn van dat eerste der opgenoemde practicale beletselen, hetwelk tot dus verre met looden hand de pogingen der meest onvermoeiden en meest ervarenen had ter neder gedrukt, en, waarlijk, scheen raadzaam te maken van de ontkiemende wetenschap bij haren eersten aanleg af te zien.

Tot den tijd van deze ontdekking toe, was de uitzettingspraktijk zoodanig, dat de kostbaarheid alleen geëvenaard werd door de feilbaarheid er van. Twee, en somwijlen drie, dagen van angstvallige zorg werden besteed tot de ijdele pogingen, om eene genoegzame hoeveelheid waterstofgaz te verkrijgen ter vulling van den luchtbol, uit welken het, ten gevolge van deszelfs eigenaardige verwantschappen, schier even spoedig als het werd voortgebragt bleef ontsnappen, terwijl gedurende al dien tijd de verschillende toevalligheden van wind en weder, de onvermijdelijke onvolkomenheden van een grooten en omslagtigen toestel, en bovenal de tot die bewerking vereischte overgroote kosten moesten ondergaan en geleden worden, met het eenige oogmerk en het eenig doel van den bol ettelijke uren hulpeloos in de lucht te doen hangen. Onder zulke hindernissen was alle uitzigt van vordering in de kunst spoedig verdwenen, en het was alleen door des Heeren GREENS te regter tijd bedachte vinding, dat de kunst voor een ontijdig afsterven bewaard bleef. De luchtvaartkunde was in slaap gezonken, toen zij, door deze ontdekking opgewekt, tot verdubbelde werkzaamheid ontwaakte, en, in de handen van deskundigen, datgene tot een voordeelgevend beroep deed worden, wat te voren altijd slechts eene zaak van twijfel, getob, en deernis was geweest.

Door het aanwenden der middelen, welke de luchtvaarder ten gevolge van die ontdekking in zijn bereik heeft, is de moeijelijke arbeid van twee en drie dagen het werk geworden van zoo vele uren, en is datgene, wat voormaals niet te volbrengen was, dan met eene uitgave van twee of drie honderd ponden sterling, thans verkrijgbaar tot allergeringste, niet noemenswaardige, kosten; — ten ware bij bijzondere omstandigheden, wanneer er soms geene keuze mogt zijn, en eene enkele onredelijke handelsvereeniging van de uitsluitende gelegenheid tot het leveren der brandstof een onmedoogend misbruik mogt maken. Ten bewijze daarvan zal het genoeg zijn aan te halen, dat, van meer dan twee honderd opstijgingen, tot dus verre door den Heer GREEN op dezen voet bewerkstelligd, een groot gedeelte geschied zijn *zonder eenige kosten hoegenaamd voor de uitzetting van den bol*, vermits de onderscheidene handelscompagnieën hem den vereischten voorraad van gaz *om niet* aanboden. Mogt dit iemand buitensporig of ongeloofelijk schijnen, zoo dient in aanmerking genomen, dat in een land waar overvloed aan steenkolen is, gelijk in *Engeland*, de bewerking der overhaling, waardoor men het gaz verkrijgt, de waarde der daartoe gebruikte brandstof geenszins vermindert, maar die integendeel zoo zeer verhoogt, dat het overblijfsel (de *coke*) eene verkoopwaarde behoudt, genoegzaam om èn den oorspronkelijken aankoop der steenkolen, èn het arbeidsloon voor de bewerking te dekken. De slijtaadje der machinerie, mitsgaders de interest van het tot de oprigting derzelve besteede kapitaal, kunnen derhalve gezegd worden tegenwoordig de eenige kosten uit te maken voor de vroeger zoo dure uitzetting van den luchtbol.

Doch ongerekend de hieruit ontspruitende voordeelen van de aanwending van het steenkolengaz, bij voorkeur boven het waterstofgaz, zijn er andere van zeer groot gewigt, waarvan één inzonderheid melding verdient. Ik bedoel de vatbaarheid van het eerste, om zich veel gemakkelijker dan het waterstofgaz binnen den luchtbol te laten houden, terwijl het laatstgenoemde, welligt om de meerdere ijlheid van deszelfs bestanddeeltjes en de sterkere verwant-

schap van deze met den omringenden dampkring, die eigenschap mist. In eenen bol, die genoegzaam digt is, om den inhoud van steenkolengaz gedurende zes maanden in hoedanigheid en hoeveelheid onveranderd te behouden, zal eene gelijke hoeveelheid waterstofgaz niet langer dan zoo vele weken in dezelfde zuiverheid bewaard blijven. Het ware overbodig uit te weiden over het onschatbare voordeel, dat deze eigenschap aan de luchtvaart verschaft. Te meer valt dit in het oog, wanneer wij uitzien naar den toekomstigen toestand der kunst, en de waarschijnlijke aanwending daarvan tot reizen van langen duur, bij de moeijelijkheid, ja onmogelijkheid in de meeste gevallen, om een voorraad van die vervliegbare waar te verkrijgen of te bewaren.

Wat het naastvolgende der vermelde hindernissen betreft, die welligt in het algemeen gevoelen eene afkeerigheid van de aanwending der luchtvaart tot bestemmingen van openbare nuttigheid zoude hebben doen voortduren, — ik meen het gevaar, dat men gemeenlijk aan de beoefening der kunst verknocht acht; — zullen slechts weinige woorden noodig zijn, om het ijdele van die vrees aan te toonen. Tweehonderd acht-en-twintig opstijgingen, (*) in alle jaargetijden ondernomen, zonder een enkel voorbeeld van noodlottige gevolgen, of zelfs maar van eenige daarmede gepaarde verdrietelijke ongelegenheid, — ten ware door kwaadwilligheid veroorzaakt, — behooren tot eene genoegzaamheid te verstrekken, dat er zeer weinig gevaar is bij de praktijk der luchtvaartkunde, onder het bestuur van een bedreven leidsman, en met den bijstand van die verbeteringen, tot welke zijne ondervinding hem aanleiding heeft gegeven. Het is niet uit het broddelwerk van voor de zaak niet berekende lieden, dat zich eenig oordeel laat vormen over dit en andere onderwerpen van practicalen aard; en ik aarzel niet te zeggen, dat het vervoer, door middel van den luchtbol — behoudens dat het geschiede met die bekwaamheid, zonder welke niemand tot de verwachting geregtigd is van te zullen slagen, en met inachtneming van die voorzorgen, welke

(*) Het getal der opstijgingen van den Heer GREEN toen dit geschreven werd; — sedert nog aanmerkelijk vermeerderd.

de ondervinding geleerd heeft noodig te zijn, — evenmin aan buitengemeene gevaren blootgesteld is als eenig ander tot dus verre gebruikelijk vervoermiddel.

Aan menigeen, bevroed ik, zal deze verklaring niet vrij van overdrijving toeschijnen, en wie zich meer houden wil aan zijne eigene overtuiging, dan aan den wezenlijken aard en de omstandigheden der kunst, kan er ligt toe overhellen, om zich te verbeelden, dat ik in het gegeven overzigt zoo wel de moeijelijkheden als de gevaren, aan de praktijk verknocht, op verre na te gering gesteld heb. Alvorens, echter, tot zulk een stellig besluit te komen, zou men wèl doen, te onderzoeken in hoe verre die eigene overtuiging op werkelijke voorvallen steunt, en hoe veel daarvan te wijten kan zijn aan bijkomende indrukken, ten eenenmale buiten zamenhang met de wezenlijke waarde van de zaak. Wij weten allen, tot welk eene mate louter de ongewoonheid van eenig bedrijf geschikt is om beduchtheid te verwekken, wegens de veiligheid er van; het is niet opzigtelijk de luchtvaart alleen, dat de oude spreuk: *omne ignotum pro terribili* zich door de bevooroordeelde uitspraak, zelfs van de diepdenkendste mannen, heeft bewaarheid.

Tot deze indrukken heeft gewis de invloed van het voorbeeld grootelijks bijgedragen. Zoo veel sterker hecht zich de geest aan al wat een zweem heeft van vreeselijkheid en jammer, dan aan hetgeen zich alleen van eene schitterende en voorspoedige zijde voordoet, dat de mare van een enkel noodlottig ongeval genoeg is, om eene gansche reeks van met den besten uitslag bekroonde ondernemingen met de blaam van gevaarlijkheid te bestempelen. Met opzigt tot het onderwerpelijk vraagstuk is dit bij uitnemendheid onverschoonlijk, vermits er slechts eene zeer vlugtige beschouwing van den aard der zaak toe vereischt wordt, om de ongegrondheid te doen beseffen van de redenen, waarop zulk eene meening gevestigd is. — Wat behoeft er meer gezegd, dan dat van *ruim duizend* opstijgingen, die tot dus verre hebben plaats gehad, slechts *acht* van een noodlottigen afloop geweest zijn. Uit dit getal ontstonden vijf der ongevallen door het gebruik van vuur, hetzij als werkmiddel tot

de opstijging, zoo als naar de oorspronkelijke uitzettingswijze van de *Montgolfière* of vuur-luchtbol; hetzij door toevallige aanraking met den bol in den vorm van kunstvuurwerken, zoo als in het geval van wijlen Madame BLANCHARD. Eigenlijk zijn er dus slechts drie noodlottige mislukkingen te tellen, als den voortgang gekenmerkt hebbende van eene kunst, die nog eerst in hare kindschheid was; en van deze is er niet één gebeurd tenzij onder omstandigheden, buiten de beperking der hierboven opgegevene voorwaarden.

Een ander beletsel, tot dus verre het meest vermogend, om alle aanwending der luchtvaart tot maatschappelijk nut te verijdelen, is het gemis van middelen om den bol in eene gegevene rigting te besturen. Alzoo nogtans eene opzettelijke behandeling van die vraag eene breedvoerige uitweiding zou vereischen, en die overigens niet behoorde tot het oogmerk, waartoe onze jongste togt werd ondernomen, zal ik dit stuk voor dit oogenblik onaangeroerd laten, om dadelijk over te gaan tot de beschouwing van de middelen, met welke het den Heer GREEN gelukt is den luchtvaarder in staat te stellen om het vermogen van zijnen bol (*) onverminderd te behouden gedurende de gansche reis, tot welke uitgestrektheid hij die ook hebbe te ondernemen. Ten einde deze ontdekking, waarvan het onderzoek meer bepaaldelijk bij onzen onlangschen togt ten doel gesteld was, ten volle op hare waarde te kunnen schatten, zal het noodig zijn eenig denkbeeld te hebben van de moeijelijkheden, die te overwinnen waren, en van den te berekenen invloed der daartoe aangewende middelen ter verdere bevordering der luchtvaartkunde.

(*) Het *vermogen* van den bol, in de kunsttaal der luchtvaartkunde, beteekent het bedrag der middelen, waardoor hij in den dampkring wordt opgehouden. De mate van dit vermogen kan uitgedrukt worden door de som, hetzij van het bevatte gaz, hetzij van den daardoor op te heffen last. Naardien echter de eerste, naar gelang der meerdere of mindere zuiverheid, van eene veranderlijke waarde is, wordt gemeenlijk daartoe de laatste gekozen, en het getal ponden gewigts, noodig om den bol op de oppervlakte der aarde in evenwigt te houden, als benaming gebruikt voor het werkelijk bedrag van deszelfs vermogen.

Wanneer een bol oprijst om den dampkring te doorkruisen, is, ongerekend de verliezen, door onvolkomenheid van deszelfs inrigting te veroorzaken, eene aanhoudende verspilling der hulpmiddelen in gaz en ballast een onvermijdelijk gevolg der gesteldheid-zelve. Hij heeft niet zoodra de aarde verlaten, of hij is al dadelijk onderworpen aan den invloed van menigerlei omstandigheden, die de strekking hebben om eene verandering in zijne zwaarte te weeg te brengen, en het vermogen, waardoor hij wordt opgehouden, al naar dat het geval zich toedraagt, te vermeerderen of te verminderen. De inslorping of uitdamping van vocht naar evenredigheid der uitgebreidheid, de afwisselende verhitting en verkoeling van het bevatte gaz door de verwijdering of tusschenkomst van wolken tusschen den bol en den invloed der zonnestralen, mitsgaders andere min bekende, doch niet minder vermogende aandoeningen, werken gezamenlijk zoo zeer tot stoornis van het evenwigt, voor het behoud waarvan de luchtvaarder allervoornamelijkst te zorgen heeft, dat er naauwelijks een oogenblik voorbijgaat, zonder dat hij zich in de weer heeft te stellen, hetzij om de daling van den bol te matigen door het uitwerpen van ballast, hetzij om de rijzing te bedwingen door eene geëvenredigde uitlating van gaz. Het behoeft naauwelijks gezegd, dat op die wijze het gansche vermogen der machine, hoe groot ook hare afmetingen zijn mogen, allengs moet uitgeput worden, en de loopbaan vroeger of later moet eindigen met te gehoorzamen aan de wetten der aardsche zwaartekracht.

Het is echter voornamelijk omstreeks de beide hoofdpunten, waarin zich het etmaal in dag en nacht verdeelt, dat die veranderingen plaats grijpen, waarvan de gevolgen het meest hinderlijk zijn voor de bestendiging der luchtreis. Bij het genaken van den nacht, brengt eene ophooping van vocht, dat naar gelang der grootte van den bol een gewigt van twee tot drie honderd ponden kan bedragen, tot de onvermijdelijke noodzakelijkheid om den bol, ten einde dien dezelfde gesteldheid in de lucht te doen behouden, van een gelijk bedrag aan ballast te ontdoen. Naar gelang de ochtend aanbreekt, en de zonnestralen beginnen door te drin-

gen, verdampt allengs al dit vocht, en bij gebrek van het middel om het gewigt daarvan, dat zoo lange een gedeelte van den eigenen voorraad vervangen heeft, te herstellen, verkrijgt de bol eene overmaat van opstijgend vermogen, waarvan hij òf moet bevrijd worden door het openen der klep, òf zich-zelf bevrijdt door de snelle verheffing, waartoe hij door de toevallige ontlasting van zoo veel gewigts noodwendig bepaald werd. (*) Een volgende dag en volgende nacht brengen bij herhaling dezelfde verschijnselen voort. Maar nu schijnen geene middelen meer voorhanden, om in de toenemende behoefte te voorzien; het gaz, dat den bol het vermogen gaf om de van buiten aankomende zwaarte te dragen, is reeds verspreid, en de ballast, waarvan de uitwerping het evenwigt kon herstellen, is door de verspilling van den vorigen nacht te loor gegaan. In deze tweeledige ongelegenheid, is er geen ander derde, dan dat de bol, gehoorzamende aan den drang van zijn vermeerderd overwigt, allengs ter aarde gedrukt wordt. Ziedaar de ruwe, maar juiste, schets van hetgeen met elken bol onder de gewone omstandigheden der luchtvaart moet gebeuren, en waardoor tot dus verre de duur van alle dergelijke togten binnen de enge grenzen van zes-en-dertig uren is moeten bepaald blijven.

De wezenlijke oorzaak van dit nadeel alzoo gelegen zijnde in het *aanhoudend* verlies van het ééne gedeelte der hulpmiddelen, tot tegenwerking van de gevolgen van een *tijdelijk* gemis aan betrekkelijk vermogen van het andere gedeelte, zoo volgt daaruit van zelf, dat zich het natuurlijke tegenmiddel aanwijst in de beschikking over *het eene of andere*

(*) Bijaldien het niet regt duidelijk ware, hoe de loutere verandering van hoogte die uitwerking kan hebben, mag het dienstig zijn aan te merken, dat, terwijl de drukking van den dampkring op den bol afneemt naar dat hij zich tot in eene ijlere luchtstreek verheft, het bevatte gaz zich naar evenredigheid uitbreidt, en, alle de welligt te voren ledige ruimte opvullende, zich begint te ontlasten door den hals des bols, (die te allen tijde voorbedachtelijk open wordt gelaten,) terwijl het overigens ten deele, en tot tijd en wijlen dat deze ontlasting plaats grijpt, door de klep geloosd wordt.

gedeelte der hulpmiddelen; (*) in dier voege, dat de luchtvaarder in staat zij het verspilde te herstellen, zoodra de omstandigheden ophouden, die het noodig maakten er zich van te ontdoen. De wijze, hoe dit te bewerkstelligen, is naar de vernuftige vinding van den Heer GREEN als volgt.

Men voorziet zich daartoe van een kabeltouw, ter lengte van duizend voet of meer, naar dat men zich al of niet eene hoogere verheffing voorstelt, en van eenen omvang, geëvenredigd met het gewigt, waartegen men heeft te voorzien. Zoodra de bol de aarde genoegzaam heeft verlaten, en de omstandigheden het raadzaam doen achten, wordt dit kabeltouw door middel van een rolblok van het schuitje afgelaten, zoodat het, door eene katrol gaande, die aan den haak daarboven bevestigd is, vrij in de lucht blijft hangen. Gebeurt er nu eenige verandering, waardoor de betrekkelijke zwaarte des bols vermeerderd wordt, en hij alzoo begint te dalen, zoo komt het benedeneinde van den kabel allengs op den grond te rusten, en dit, dezelfde werking doende als het uitwerpen van zoo veel ballast, vermindert bij aanhoudendheid het gewigt omlaag, in regtstreeksche verhouding tot de van boven vermeerderde zwaarte, tot dat die laatste haar *maximum* bereikt heeft, en, de evenredige verligting door middel van het eerste bewerkt zijnde, de

(*) Terwijl het gaz slechts wordt uitgelaten in het geval van gebrek aan ballast, en men zich van den ballast slechts ontdoet tot vergoeding van een ontstaan gemis van gaz, is het klaar, dat eene doelmatige bepaling van de verspilling van *een van beide* de noodwendigheid tot het verspillen van *beide* moet wegnemen. Op welke van beide hulpmiddelen, dus, het gaz of den ballast, het tegenmiddel toegepast worde, is, bespiegelenderwijze gesproken, onverschilllig, voor zoo verre *alleen de uitwerking* betreft, die op beiderlei wijze dezelfde is: namelijk het behouden van het oorspronkelijk evenwigt, waarvan afhangt dat de bol bij aanhoudendheid in zijne baan blijve. Naardien ondertusschen de toepassing van het tegenmiddel op het gaz moeijelijk scheen, en inderdaad lang als niet op eenigerlei wijze, met practicale nuttigheid bestaanbaar, uitvoerlijk geacht werd, begreep de Heer GREEN er zich toe te moeten bepalen, om het voorgestelde doel door het middel van den ballast te bereiken.

bol weerhouden wordt van verdere daling, en òf blijft voortgaan op de hoogte, waartoe hij door deze afwisselende verzwaring en verligting bepaald is, òf, wederom rijzende, onder den invloed der eerstvoorkomende daartoe strekkende verandering, allengs met het gansche vorige gewigt belast wordt, en eindelijk de aarde verlaat in denzelfden toestand opzigtelijk de hulpmiddelen van gaz en ballast, waarin hij zich bevond alvorens de omstandigheden plaats hadden, die het vroegere evenwigt verstoorden.

De waarde van dit tegenmiddel, of, om het eenvoudiger uit te drukken, het bedrag van de verligting, door middel van het stuurtouw aan den bol verschaft, is te vinden in het verschil van de kracht, genoegzaam om een gegeven gewigt te dragen, of vereischt om den tegenstand te overwinnen, wanneer het over den grond gesleept wordt. Wanneer, gelijk in het geval van het kabeltouw, de gedaante van het ligchaam geen eigen beletsel tegen de voortbeweging oplevert, is dit verschil zeer aanmerkelijk, gelijk de Heer GREEN dit door proeven bewees, toen hij het eerst op het denkbeeld was gekomen, om zich van zulk een touw te bedienen. Een touw van honderd en vijftig voet lengte, en een-en-vijftig ponden gewigt, met kracht over de oneffen oppervlakte van den grond gesleept, wees eenen tegenstand aan, gelijk met slechts veertien ponden gewigts, en nogtans reeds op die kleine schaal een verschil opleverende van omtrent drie vierde der gansche zwaarte; een bedrag, dat aanmerkelijk vermeerderd wordt bij de aanwending daarvan tot eenen luchtbol, waarbij men, een kabel gebruikende van grooter afmetingen, een veel grooter gewigt kan verkrijgen bij gelijken of slechts weinig vermeerderden tegenstand. (*) Voor al de oogmerken der luchtvaart, komt die tegenstand inderdaad weinig of niet in aanmerking, en zoude, ware die ook grooter

(*) Bij eene bepaalde lengte van het touw, zal de tegenwerking in regtstreeksche verhouding zijn tot het gewigt, en omgekeerd. In het geval van de aanwending tot eenen luchtbol, is het gewigt de gegeven hoeveelheid; de tegenwerking zal dus in verhouding zijn tot de lengte, die dit gewigt uitmaakt, en gevolgelijk in het voordeel zijn van het zwaarste, als tevens het kortste.

dan werkelijk het geval is, naauwelijks kunnen gezegd worden eenige bedenkelijkheid te geven tegen het gebruik, of iets af te doen van de waarde der uitvinding, vergeleken met de onschatbare voordeelen, welke het anderzins kan verschaffen; inzonderheid wanneer men in het oog houdt, dat in allen gevalle de uitwerking van dien tegenstand op zich-zelve slechts eene geringe vertraging is in den loop des bols, gepaard met eene even geringe vermindering der verheffing, in welke hij anders zou gehad hebben voort te gaan.

De lengte van het tot dit oogmerk te gebruiken kabeltouw, (boven hetgeen daarvan vereischt wordt, om de begeerde verligting te bewerkstelligen,) hangt ten eenenmale af van de verheffing, op welke de omstandigheden het den luchtvaarder verkieslijk maken zijnen togt te doen. Voor zoo verre het alleen veiligheidshalve bedoeld wordt, zal de lengte van duizend voet, zoo als het bedrag was, waarvan wij voorzien waren, gewis genoegzaam zijn, om hem buiten het bereik te stellen van eenige plotseling ontstaande ongelegenheid; maar geenszins voldoende om hem te vergunnen de voordeelen, voor welke het kabeltouw bepaaldelijk bedoeld is, te vereenigen met die, welke hem eene hoogere verheffing te gelijker tijd zou kunnen verschaffen. (*) De

(*) De beperkte lengte van ons stuurtouw was oorzaak van vele dobberingen bij onzen jongsten togt, die, zonder deze opheldering, misschien zouden schijnen in strijd te zijn met hetgeen reeds gezegd is van het bijzondere nut er van, om het evenwigt van den bol te behouden. Het ware van de zaak is, dat eene lengte van duizend voet, zoo als wij daarvan voorzien waren, veel te gering is voor algemeen gebruik, en inzonderheid ongenoegzaam tot eene nachtreis over landen, waarvan de gesteldheid ons slechts onvolkomen bekend was. Een paar malen werden wij alzoo, bij nacht, door het schijnbaar voorkomen van den grond misleid, terwijl de boven de oppervlakte hangende dampen zich nu eens als heuvelen dan weder als afgronden vertoonden, en vonden wij ons genoopt om eene hoogere verheffing te nemen dan die, waartoe de lengte van ons kabeltouw ons hadde moeten bepalen. Bij die gelegenheden waren wij verpligt om ballast uit te werpen, om datgene te bewerkstelligen, wat wij anders door eene verdere vie-

omstandigheden, waardoor zulk eene hoogere verheffing voor hem verkieslijk wordt, kunnen ontstaan hetzij uit de bijzondere gesteldheid van den grond, over welken hij te varen heeft, of wel uit zijn verlangen om zich te bedienen van de onderscheidene luchtstroomen, die, zoo men weet, op verschillende hoogten in den dampkring bestaan. Tot dat wij in staat zullen zijn de waarschijnlijke grenzen van die omstandigheden aan te wijzen, zal het onmogelijk zijn met juistheid te bepalen, tot in hoe verre het niet raadzaam zou kunnen zijn de middelen te bezitten, om de verheffing van den bol te vermeerderen, zonder ten eenenmale de gemeenschap met den grond te verlaten, welke het kabeltouw doet onderhouden. Ondertusschen dient men te weten, dat de mogelijke uitbreiding van die middelen alleen begrensd is door de grootte van den bol, en het bedrag van het gewigt, dat hij dienvolgens kan dragen. Met een luchtbol, bij voorbeeld, van de grootte van dien, welken wij bij de jongste gelegenheid gebruikten, indien men al de gewone ballast, om het touw, er aan hadde opgeofferd, zoude het te naauwer nood mogelijk geweest zijn een kabeltouw van meer dan vijftien duizend voet lengte mede te voeren en te gebruiken; doch het hadde het dubbele van die lengte mogen hebben, ware de bol maar, zelfs minder dan een vierde van zijnen diameter grooter geweest.

Wat de tegenwerpingen betreft, welke men mogt kunnen maken op grond van de waarschijnlijkheid, dat het stuurtouw zou blijven haken of anderzins gestremd worden in het slepen over de aarde, vergewiste zich de Heer GREEN omtrent de ijdelheid van die bedenkingen door verscheidene nachtreizen, door hem opzettelijk tot dit onderzoek ondernomen, hetwelk hij verder tot volkomen klaarheid bragt bij den jongsten togt, die insgelijks voornamelijk ten doel had daaromtrent zekerheid te verkrijgen. Het is er zoo mede gelegen, dat het stuurtouw in zijnen voortgang over de aarde

---

ring van ons touw hadden kunnen doen, en aldus werden wij onderworpen aan de afwisselingen, die het bestendig kenmerk zijn van alle luchtreizen op de gewone wijze gedaan.

weinig of geen oponthoud ontmoet, hoedanig ook de gesteldheid van den grond zijn moge. Boomen, huizen, rivieren, bergen, dalen, afgronden, en vlakten werden alle door hetzelve met gelijke veiligheid en onverschillig overloopen. De eenige bespeurlijke verandering, door die afwisseling te weeg gebragt, bestond in eene ligte trilling van het schuitje, wanneer het juist over een oneffen grond liep, en somwijlen een iets sterkeren schok, wanneer het voor een oogenblik door eenig hooger uitstekend voorwerp werd opgehouden. Zelfs zoude dit laatste door eene geringe verbetering van de zamenstelling te vermijden zijn geweest, zoo als die te dier tijd werd opgegeven, en ongetwijfeld voor het vervolg zal in acht genomen worden.

Doch, waarlijk, zelfs wanneer die bedenkingen in derzelver uiterste uitgestrektheid nopens het gebruik van het stuurtouw konden gelden, zoude daaruit nog niets ten nadeele daarvan af te leiden zijn, doordien eenige hindernis van den bedoelden aard, zoo die al gebeurde, van geene hoegenaamde ernstige gevolgen zoude zijn, noch zelfs eenige ongelegenheid zoude veroorzaken, die niet gemakkelijk en spoedig te verhelpen ware. In de eerste plaats, naardien, door de beschrevene inrigting, het kabeltouw over de katrol loopt, die aan den hoepelring is gehecht, zoo zoude àl de trekking van hetzelve, in het geval dat het ergens vast raakte, op het laatstgenoemde gedeelte der machine werken, en de loodregte plaatsing van het schuitje te allen tijde behouden blijven. Ten tweede, mogt er zulk eene stremming gebeuren, en het benedeneinde van het stuurtouw door eenig toeval in zijnen voortgang gestuit worden, zoo ware niets eenvoudiger dan door middel van de daartoe ingerigte bewerktuiging den bol op het de stuiting veroorzakende voorwerp af te winden, en hetzij het kabeltouw daarvan los te maken of hetzelve maar in eens weg af te kappen, zoo nabij het beletsel als het naar den aard der verhindering mogelijk zou zijn tot hetzelve te naderen. In allen gevalle ware het ergste, dat er van komen kon, het verlies van eenig gedeelte van het touw, grooter of kleiner, naar de om-

standigheden onder welke de stremming mogt plaats hebben. (*)

Het gezegde zal, zoo ik hoop, tot eene genoegzame verklaring verstrekken van den aard en de werking dezer zoo eenvoudige uitvinding, voor zoo ver hare eigenschap betreft van den luchtvaarder in staat te stellen om het evenwigt, en daarmede het vermogen van den bol te behouden tegen de onderscheidene zamentreffende omstandigheden, die bij aanhoudendheid de strekking hebben om het te verzwakken. In hoe verre dit besparingsmiddel dienstig kan zijn om den togt des luchtreizigers te verlengen, is eene vraag die ten eenenmale afhangt van de gesteldheid van den bol-

(*) Om alle in het vervolg welligt op te werpen aanspraak op de eer der vroegste uitvinding in dit opzigt te voorkomen, zij hier aangestipt, dat de Heer GREEN reeds verscheidene jaren geleden op dit denkbeeld kwam, en de uitvoerlijkheid er van door genomene proeven besliste, in al welken tijd hij de bestendige gewoonte had van op de aanwijzingen te letten, tot welke het, zoo als nader zal gezien worden, in sommige moeijelijke gelegenheden kan dienstig zijn.

Omtrent dertien jaren geleden gaf eene toevalligheid, in verband met het gebruik van het stuurtouw (destijds nog een geheim,) aanleiding tot eene zonderlinge meening onder de eenvoudige bewoners van zekere afgelegen streek van het Graafschap *Lincoln*, waarvan, als in zeker opzigt betrekking hebbende tot het onderwerpelijke vraagstuk, met een woord mag gewaagd worden. Een arbeider in de moerassen, die juist op een schoonen ochtend zeer vroeg te velde was, in het oogenblik dat de Heer GREEN, na zijne opstijging van den vorigen avond, uit de tuinen van den Vauxhall te *Londen*, hem over het hoofd dreef, zag het stuurtouw over den grond slepen, en poogde zich daarvan meester te maken, zonder eenig denkbeeld te hebben van de kracht, waardoor het werd voortgetrokken. Zoodra was echter niet zijne hand er mede in aanraking gekomen, of hij liet af, eenen uitroep doende, die sedert in het geheugen bewaard is door de nog in die streken in zwang gebleven vertelling van de snelle vaart des luchtbols, die zoodanig was, zegt men, dat een over den rand van het schuitje hangend touw *gloeijend heet* was geworden, zonder twijfel ten gevolge van de door die verbazende snelheid zoo fel gewordene wrijving in het doorklieven der lucht!

zelven. Wanneer die in de meeste volkomenheid is, gelijk bij den onzen in het bijzonder het geval was, heb ik weinig twijfel, of men zoude, zonder andere aftrekking van de theorie, dan bij alle praktijk als gebeurlijk te wachten moet zijn, het vermogen van den bol genoegzaam onverminderd kunnen bewaren, om dien gedurende het grootste gedeelte des jaars in de vaart te houden.

Dit is nogtans het eenige voordeel niet, waartoe de aanwending van deze vernuftige vinding aanleiding heeft gegeven. Er is nog tweederlei te vermelden, van naauwelijks minder belang. Ik bedoel de kennis, welke de luchtvaarder daardoor kan verkrijgen, zoo wel opzigtelijk de juiste rigting van zijne vaart, als met betrekking tot den afstand, waarop hij zich bij de oppervlakte der aarde bevindt; (*) wanneer, ten gevolge der nachtelijke duisternis, bij mistig weder of benevelde lucht, of bij gemis van eenige kennelijke verscheidenheid van den grond, (even als bij de scheepvaart over eene onafgebroken oppervlakte der zee,) die kennis op geene andere wijze te bekomen zoude zijn. Tot verduidelijking van de wijze, hoe de aanwijzing daartoe verkregen wordt, dient gezegd, dat, alzoo de voortgang van het stuurtouw in zekere mate opgehouden wordt door deszelfs beweging over de vaster oppervlakte der aarde, terwijl die van den bol even vrijelijk als voorheen beheerscht wordt door de voortdrijvende kracht van den wind, de bol dienvolgens in zijnen voortgang altijd het touw vooruit moet zijn. Eene vergelijkende afpassing, derhalve, van de betrekkelijke stelling van beide voorwerpen, moet ten allen tijde de juiste rigting van den loop aanwijzen, terwijl met gelijke zekerheid eene schatting te maken is van de door den bol bereikte hoogte, door het waarnemen van den hoek tusschen

(*) Hierbij is aan te merken, dat de aanwijzingen van den barometer enkel dienen om de verheffing van den luchtbol te doen kennen in vergelijking met eenigen gegeven stand, gemeenlijk het waterpas der zee; omtrent den onmiddellijken afstand van de oppervlakte van den onderliggenden grond geeft de barometer geene hoegenaamde onderrigting.

de lijn van het stuurtouw, en de loodlijn, vallende van het punt van aanraking van het touw met den hoepelring. Naar evenredigheid dat die hoek den regten hoek naderbij komt, is daaruit onfeilbaar tot eene vermindering van de verheffing des bols te besluiten; en omgekeerd, zal de meerdere afwijking van den regten hoek bevonden worden juist overeen te komen met de toeneming van deszelfs afstand van de aarde. Het uiterste van die afwijking is het loodregt hangen van het touw, en in dat geval zal de verheffing der machine op eenen afstand van de aarde zijn, grooter dan het bedrag der lengte van het stuurtouw, of van het te dier tijd daarvan gebruikte gedeelte.

De voornaamste eigenschap van deze ontdekking is ondertusschen, dat zij den luchtvaarder een gansch ander aanzigt geeft omtrent de gevaarlijkheid der zee, en hem alzoo den tot dus verre beperkten kring van zijne togten met gerustheid doet uitbreiden. De oceaan is, bij de aanwending van dit veiligheidsmiddel, niet langer de geduchte vijand des luchtreizigers, maar wordt eensklaps zijn grootste vriend, en verschaft hem, in plaats van zijnen voortgang te stuiten, zekerder en krachtdadiger voordeelen, dan zelfs de aarde, met al hare onderstelde veiligheid, hem kan opleveren. Ontdaan van den schroom van zijne vaart aan de zee te moeten staken, ziet hij in haar thans slechts eene uitgestrekte vlakte, bereid om hem te ontslaan van de hindernissen, die anderzins zijnen togt zouden kunnen belemmeren; de oceaan is voor hem thans slechts een ruimer veld ter aanwending van de middelen, hem door de kunst aan de hand gegeven, om over de belemmeringen der natuur te zegevieren. Zoodanigerwijze is de Atlantische zee voor hem slechts eene breede gracht, welke hij in drie etmalen zou kunnen overtrekken. De omvang van den aardbol zelfs ligt niet buiten de grenzen zijner verwachtingen; de mogelijkheid doet zich voor hem op, om, door de passaatwinden voortgestuwd, de reis om de wereld in vijftien etmalen te volbrengen. Wie kan nu zijner baan eene grens bepalen?

ZEE-VERHALEN.

II. BRUTUS.

(*Vervolg en slot van bl.* 656.)

Sedert den vorigen dag snelde de *Circé* met volle zeilen naar *Frankrijks* kust, aanvankelijk was zij door tegenwind opgehouden, maar nu kon zij partij trekken van haar slanken bouw, en liep tien knoopen in het uur.

Het weêr was deinzig; een digte nevel, die het fregat omgaf, had den donker reeds aangebragt, en den Kapitein gedwongen de nachtwacht te vervroegen. In de kajuit dronk hij met de overige officieren zijne koffij, toen een luitenant hem zijne belofte herinnerde, om te vertellen, hoe 't verder met den matroos PIERRE en met Kapitein MARCEL was afgeloopen.

»Voor den drommel!" hernam de kommandant, »PIERRES historie is immers uit, daar ik u gezegd heb, dat men hem op zijn rug in de sloep vond liggen, met een mes tot aan het lemmer in zijne borst. Alleen kan ik er nog bijvoegen, dat men later eenige met bloed geteekende strepen opmerkte. Het moesten letters verbeelden. De arme kerel had, tot een laatste aanbeveling, met zijn bloed de woorden geschreven: *mijn vrou!* Al het volk, met Kapitein MARCEL aan het hoofd, zwoer die laatste bede van hunnen stervenden kameraad te zullen vervullen, en men kwam overeen, dat steeds van alle betalingen eenig geld afgehouden zou worden ten behoeve van PIERRES weduwe... zie daar hebt gij 't nu!"... en, zijne aandoening verbergende, sloeg de oude HAROL een met kirschwasser goed aangezet kop koffij naar binnen.

»Maar," hernam een ander officier, »gij zegt ons niet, Kommandant! wat er van Kapitein MARCEL en zijn overig volk geworden is."

»Zoo, gij wilt mij dan nog aan de praat houden, kinderen? Ik wilde u eene les geven, en nu vraagt ge mij eene vertelling! Kom aan, ik zal u dat genoegen doen: gij zult ze beide hebben. TOM doe eens eene lekkere kom punch gereed maken! Wat sterk! hoort ge? — Ik heb u dan gezegd, dat er niemand was, dan een oude zeerob als ik, die met grond over de vraag nopens de meerderheid van zeevolk

boven landvolk kon beslissen. Daardoor heb ik mij inderdaad verbonden, u iets van den moed, de pligtsbetrachting en de zelfopoffering te verhalen, die ik ken, en die, als de gelegenheid het medebrengt, van den zeeman een held maken. Gij hebt reeds gezien, hoe PIERRE en zijn zoon niet aarzelden zich op te offeren, de een aan de eer van zijn schip, de ander aan het behoud zijner kameraden; nu weest gerust, gij zult ook nog met anderen kennis maken.

»Wij hebben den dapperen MARCEL verlaten op het oogenblik dat hij bevel gaf, de *City of London* te enteren. Dat bevel was bijna zoo snel uitgevoerd als gegeven, en, verrast, in het holst van den nacht, in wanorde, het natuurlijk gevolg der vermoeijenis van een, den ganschen dag door, geleverd gevecht, werd de manschap der *Engelsche* brik, deels in den slaap, deels wakker maar weerloos, door onze verbitterde landslieden afgemaakt. Vervolgens, zonder een oogenblik te verliezen, en ondanks den slechten staat van het tuig, ging men onder zeil en kwam behouden uit de *Engelsche* vloot.

»'s Anderen daags had de brik 't vlak voor het lapje, en liep N. N. O. om zich bij het *Fransche* eskader te voegen. Kapitein MARCEL was een man, zoo onverzettelijk aan de krijgstucht gehecht, dat hij zich-zelven het eerst en dubbel gestraft zou hebben, als hij er ooit tegen gezondigd had. Deze strengheid dreef hij, vooral tegen zich-zelven en de zijnen, tot het laatste uiterste. Dus, b. v. had hij zijn eigen zoon THEOBALD zeven jaren lang in de minste rangen laten kwijnen: een knappe borst, die hoewel met den eersten prijs uit de school van *Brest* gekomen, het toch als een gunst had moeten beschouwen, dat hij als jongen op het schip van zijn vader geplaatst werd. — Waarachtig, ik geloof dat hij er meer slagen gehad heeft, dan ponden beschuit! — Ik wil daarom niet zeggen, dat MARCEL zijn kind niet lief had: integendeel, ik geloof, dat hij eene innige genegenheid voor hem koesterde; maar hij maakte zich en de zijnen tot de slaven eener regelmaat, die hij somwijlen drukkend, ja ondragelijk deed worden. In weerwil van hem, en spijt de vrees dat men hem beschuldigen mogt zijn zoon begunstigd te hebben, eene beschuldiging trouwens, waarvoor tot nog toe geen schijn zou geweest zijn, was THEOBALD allengs opgeklommen. Geen wonder daar hij dapper was en geleerder meteen dan menig professor in de zeevaartkunde. THEOBALD was

dan zoo zachtkens al hooger en hooger gestegen, en toen men de *City of London* veroverde, was hij tweede luitenant. In die betrekking had hij zich door al de manschap doen beminnen; ieder zou voor hem met vreugde het leven hebben gelaten.

»Kommandant MARCEL daarentegen, die, even als de cachelot, hoe ouder des te harder werd, had de kunst verstaan, om zich bij al het volk gehaat te maken, en reeds menigmaal, als luitenant THEOBALD er niet geweest ware, zou zijne strengheid tot rebellie hebben geleid; maar alles, zelfs de onderwerping van den zeeman, heeft zijne grenzen, en zoo gebeurde het op zekeren dag, dat de geheele ekwipaadje van de *City of London* tot openbaren opstand kwam. De aanleiding er toe was al naar men 't neemt eene zaak van gewigt of een nietige beuzeling. Men had bevonden, dat op de brik, toen zij nog aan de *Engelschen* behoorde, het gebruik bestond, om het volk des zondags een dubbel rantsoen wijn en nog daarenboven een rantsoen brandewijn te geven. Nu had Kommandant MARCEL, om het volk voor het nemen van den *Engelschman* te beloonen, aanvankelijk bepaald, dat dit gebruik zou blijven stand houden, en ook werkelijk een tijd lang die dubbele uitdeeling doen geschieden. Dat gebruik was niet goed; maar hij had nu eenmaal gezegd, dat het zou voortduren, en het volk beschouwde 't als een verkregen regt. Het rumoer was dus niet gering, toen de Kommandant eensklaps het rantsoen brandewijn afschafte, en den wijn weder tot de oude hoeveelheid verminderde. Werp een brandende cigaar in een vat met kruid, en gij hebt eene uitbarsting; geef de minste reden tot klagten aan een ekwipaadje, die misnoegd is, en gij hebt opstand.

»Dit laatste gebeurde hier, terwijl de Kommandant zijn *siësta* hield — dit was het eenigste uur, waarin hij met gerustheid sliep, en 't verhoden was hem te storen. Het volk smeedde een aanslag tegen hem en ging dadelijk over om dien uit te voeren. Met eenparige stemmen werd THEOBALD tot kommandant der *City of London* benoemd; men teekende eene akte, waarbij hem regt van leven en dood gegeven werd over allen, die aan boord waren, en ieder hem blinde getrouwheid zwoer. THEOBALD was braaf en beminde zijn vader, ondanks de hardheid, waarmede deze hem behandelde; maar hij was verontwaardigd, gelijk hij zeide, als in een kooi te worden opgesloten, uit grilligheid, uit jaloezij, en zijne ge-

wetensbezwaren weken voor eene redenering, die geen steek hield. Mijn vader, zeide hij, was kommandant van den *Eolus;* maar het laatste uur van zijn kommando sloeg te gelijk met het laatste uur van dat schip, en op den nieuwen, vreemden bodem had de manschap regt, haren bevelhebber te kiezen. Deze dwaze overweging verblindde THEOBALD, terwijl hij op het dek heen en weder stapte, want hij had eenige minuten gevraagd, alvorens zijn woord te geven.

»Gedurende dien tijd waren de opstandelingen verder en verder gegaan, en dat, zoo als men in revolutie-tijd doorgaans gaat, met den stormmarsch. — Zij hadden besloten den kommandant, den eersten luitenant en den opperstuurman te vermoorden; de twee laatsten, omdat zij gewoon waren den kommandant te verdedigen.

»Dat alles was vastgesteld, toen THEOBALD tot hen kwam om zijne toestemming te geven. Toen, de akte onderteekenende, zag hij niet, dat hij zijne handteekening zette onder het doodvonnis van zijnen vader. Dit bemerkende was het te laat: zijn naam stond reeds op het noodlottig papier, dat hij niet weder in handen kon krijgen.

»Welk een tooneel volgde nu, toen de zoon, tegen zijn zin vadermoorder, de verdediger diens vaders wilde worden tegen de razenden, die zijn leven eischten; maar, de hoofden van matrozen te verzetten, is te willen laveren met een schip dat in het zand zit. THEOBALD praatte in den wind, even alsof hij bij stormweder, om het volk te nopen zijn pligt te doen, hun uit de mars een liedje had voorgezongen. Toen hij eindelijk zag, dat zijne pogingen vruchteloos waren, dat hij dit ruwe volk te vergeefs wilde doen inzien, hoe de daad, die zij bedrijven wilden, gruwelijk en misdadig was; toen hij hun, te vergeefs, herinnerd had, hoe zijn vader, ondanks zijne hardheid, steeds getoond had hun aller vriend, hun weldoener te zijn, riep hij uit: gij wilt dan niet luisteren! Gij wilt blindelings de misdaad te gemoet gaan, als een schip zonder roer de klippen; welnu, ik heb gezworen uw geheim te bewaren, en meineedig zal ik niet worden; maar boven alles behoor ik aan mijnen vader, en hem zal ik verdedigen tot den dood! Komt nu, zoo gij wilt; maar uwe messen moeten door mijn hart gaan, om hem te bereiken! Ziedaar mijn laatsten eed, dien ik houden zal, zoo goed als den eersten.

»Met deze woorden vloog hij zijnen vader te gemoet, die

den trap opkwam, om op de kampagne zijn pijp te rooken. Naauwelijks was hij er, en THEOBALD naast hem, of de eerste luitenant, bleeker dan gewoonlijk, verzocht hem een oogenblik te spreken.

»Spreek." zei de kommandant.

»Kommandant, ik kom van voren."

»Zoo!"

»Ik had er mij verscholen."

»Welnu!"

»Het volk is in opstand."

»Wat?"

»Zij hebben een akte geteekend, onder eede"....

»De groote mast worde, bij dit en dat, mijn voetbank, als ik niet dadelijk"....

»Gij zijt ter dood veroordeeld, gij, de stuurman en ik!"

»Ik zal hun leeren, dat zij mij gedenken zullen! — Doe het volk op het dek komen, luitenant! en gij — met een brandende lont in de kruidkamer; hoort ge den knal van mijn pistool, dan den brand er in! Vervloekt! willen ze dansen, zij zullen dansen; maar de muzijkanten betalen zij meê!"

»De luitenant maakte geen aanmerking hoegenaamd; hij groette den kommandant, zoo bedaard alsof hij dien maar een paar oogenblikken verliet, gaf zijne orders en verdween in het luik.

Bij die ontdekking had THEOBALD bleek en sprakeloos gestaan, even onbewegelijk alsof hij uit het hout van het schip was gebeeldhouwd. In zijn gepeins verdiept en enkel bezig met zijn ontwerp, dacht MARCEL niet aan zijn zoon en bemerkte diens verlegenheid niet.

»Intusschen kwam, in goede orde, maar met een stoutmoedig voorkomen, het volk, op het dek. Zij begrepen wel, dat hun plan ontdekt was, maar stonden vaster dan ooit in het besluit om het uit te voeren, en hadden gezworen vreeselijke wraak te nemen aan THEOBALD, dien zij voor den verrader hielden.

»Toen zij den kommandant zagen, die, met de pistolen in de hand, hen verachtelijk aanzag, als een hoop volks, beter niet waard dan voor de haaijen geworpen te worden, en zijn zoon naast hem zagen staan, veranderden hunne vermoedens in zekerheid, en verminderde zelfs hun haat te-

gen den vader, om er al het gewigt van over te brengen op den zoon.

»Zijt gij daar, bende van booswichten!" riep de kommandant met de volle kracht zijner stem, die zoo sterk was, dat ze, als hij zijne handen te hulp nam, somtijds verder reikte dan de scheepsroeper, »ik heb daar wat fraais gehoord, lafhartige bandieten als gij zijt! Gij wildet met vuur spelen? goed, wij zullen ons warmen! Op dit oogenblik staat de luitenant in de kruidkamer; hij heeft mijn last, en zal dien prompt uitvoeren: als iemand uwer een stap doet, los ik deze pistool en op dit sein gaan wij allen naar den kant van de maan, om te zien of het daar beter is! Het zal de tweede maal zijn, dat ik mijn schip doe springen; maar nu zal het gezelschap grooter wezen dan den eersten keer!"

»Onder die aanspraak had hij van eene zijner pistolen den haan gespannen. Op zulk een tegenstand niet voorbereid, deinsden de matrozen, stom van verbazing en schrik, stilzwijgend terug.

»Lamme zeekalven," hervatte de kommandant; »het schijnt, dat ge eenigzins begint te voelen wat beven is. Hoort toe, gij rekels, ik had half en half het denkbeeld, u een voor een, zoo veel gij daar zijt, in zee te werpen, om u de voeten te wasschen; maar ik heb bedacht, dat er handen noodig zijn om mijn schip tot naar *Saint Pierre* te brengen, en dus besloten uwe rekening tot aldáár open te houden; maar toch moet ik reeds nu de drie namen kennen, die aan 't hoofd staan uwer akte. De eerste zal dadelijk doodgeschoten, de tweede aan de regtbank te *Saint Pierre* overgeleverd, en de derde gestraft worden met drie honderd slagen en drie maanden water en brood. Wie zijn zij?"

»Nog zwegen allen.

»Zult gij spreken kanailles, anders brand ik los, en ge vaart allen naar den duivel."

»Op die nadrukkelijke uitnoodiging trad een man voor, die, zoo het scheen, de meening der overigen had ingewonnen.

»Kommandant," sprak hij, zijn hoed afnemende, »het volk van de *City of London* is een oogenblik op den dool-weg geraakt, het heeft berouw en vraagt vergiffenis."

»De drie namen!" brulde de kapitein, zijne pistool opheffende, alsof hij wilde losbranden.

»De drie namen... hier zijn ze."

»Eerst de bovenste! wie is de bovenste?"

»De bovenste is de tweede luitenant."

»Wie?" riep MARCEL uit, bleek als een doode."

»De tweede luitenant. Uw zoon."

»Mijn zoon?!"

»Vader!" riep deze, op de knieën zijgende voor den kommandant, die, verplet, met de handen zijn gelaat bedekkende, naast hem stond — »vader!"

»Noem mij Kommandant, mijnheer!" hernam MARCEL; »uw degen!"

»Den degen uit de bevende handen zijns zoons ontvangen hebbende, brak hij het wapen, en wierp de stukken in zee.

»Luitenant! bereid u ter dood! Ik geef u twee uren om aan uwe oude moeder te schrijven. Breng hem weg! Over twee uren worde het vonnis voltrokken."

»Welnu, kinderen," zeî Kapitein HAROL, »zoudt gij zulke voorbeelden van zelfopoffering ter wille van eer en krijgstucht ook te lande vinden? Ik zet het u! En evenwel het kostte wat; want in twee uren tijds werden de haren van den Kommandant MARCEL, die te voren zoo zwart waren als mijn degenkoppel, zoo wit als dat tafellaken. Geloof mij, 't is hard om de rol te vervullen van BRUTUS."

DE SCHIJNDOODE.

Ofschoon ik niet behoor tot die somberen van geest, die in staat zouden zijn bij de wieg eens bloeijenden zuigelings een klaaglied aan te heffen, en in plaats van het »welkom in dit leven!" van den goeden VAN ALPHEN, het »alle menschen moeten sterven" huwen zouden aan den eersten kreet eens pasgeboren lievelings, is het mij toch een stil genot te verwijlen op de rustplaats der dooden, en daar het aandenken te vernieuwen aan vroeg gestorven vrienden en bekenden.

Vandaar, dat mijne avondwandelingen mij dikwerf naar dien plegtigen oord heenvoeren, en ik vaak, zonder het gewaar te worden, mij van den straatweg, waaraan mijne landelijke woning gelegen is, afgeweken en in de hooge populierlaan bevind, die naar de begraafplaats onzer gemeente leidt.

Dikwijls, wanneer de gebreken des ouderdoms het hem niet beletten, deel ik ook mijne avond-overdenkingen met onzen

braven geestelijken, een man grijs geworden onder noesten arbeid in den wijngaard des Heeren. Geen wonder, dat zich tusschen ons eene vriendschap ontwikkeld heeft, die maar ééne bitterheid kent: — de vrees voor eene welligt spoedige scheiding.

Gelijk mijn eerwaarde vriend den avond zijns levens wijdt aan de geestelijke behoeften onzer gemeente, zoo besteed ik, als geneesheer, mijne zorg aan haar ligchamelijk belang, en niet zelden komen wij ook dáárdoor in zeer naauwe aanraking met elkander, en deelen wij dikwerf ook gelijkelijk in de bijzondere omstandigheden onzer dorpelingen.

Dit was ook het geval met eene diep ongelukkige, die nu en dan de eenzaamheid van het kerkhof op eene akelige wijze kwam storen. Onze ofschoon uiteenloopende werkkringen, ook hier vereenigd, gaven ons de droevige oplossing van een vreeselijk raadsel.

Vóór omtrent achttien jaren vestigde zich in onze gemeente een gezin, dat ons toescheen tot den gegoeden stand behoord te hebben, en, zoo als later bleek, door eene opeenstapeling van rampen, buiten eigen schuld, tot eerlijke armoede was vervallen.

Dat gezin bestond uit den man van gemiddelde jaren en eene jeugdige, zwangere vrouw.

De ongelukkige man droeg de kiem eener doodelijke kwaal met zich om, ontstaan door zieleleed en hevige zenuwschokken in zijn worstelen met het ongeluk.

Welligt zou de vadervreugde den lijder weldadig zijn geweest, en zijne ziels- en ligchaamskrachten hebben opgewekt; maar de ongelukkige had, door de vreeselijke spanning, waarin zijn wanhopige toestand hen bragt, toen de eerste teekenen der zwangerschap van zijne echtgenoote zich vertoonden, een hevige uitbarsting van zijne kwaal te weêrstaan, en bezweek onder haar geweld weinige uren slechts vóór dat de jonge vrouw, nu als weduwe, moeder werd.

Zoo waren dood en jeugdig leven in hetzelfde kleine huis bijeen.

De verweduwde moeder besproeide haar kind met tranen, en haar geklag klonk hartbrekend door 't armoedig vertrek, waarin de eerste kreten der jonggeborene, en het laatste reutelen des stervenden vaders bijna gelijktijdig waren gehoord!

Algemeen was de deernis met de jonge vrouw en haar kind. Onze gemeente nam een werkdadig deel in hare ramp en be-

hoefte. Mijn eerwaarde vriend troostte en bemoedigde haar met het vermogen der godsdienst, en terwijl veler weldadigheid, door den beminden leeraar opgewekt, haar niets liet ontbreken, verzorgde ik haar geneeskundig en had ook het geluk haar een wel niet ruim maar voldoend onderhoud te verschaffen, toen zij hersteld en tot vrouwelijke bezigheden weder in staat was.

Hoewel het doorgestane leed en de blijvende droefgeestigheid hare zenuwen gevoelig schokten, liet echter de tijd zijn heelenden balsem in de wonde harer ziel druppelen, en in stille onderwerping wijdde zij alle hare zorg met naauwgezetheid aan het eenige, dat haar op aarde dierbaar was: de opvoeding en ontwikkeling van hare CORNELIA. In den vollen zin des woords was dat kind al hare vreugde, en hoe meer het ligchamelijk en verstandelijk opwies, hoe inniger zij zich aan hare lieveling en de vervulling harer pligten hechtte. Daar het meisje een zamenstel scheen van zeldzame schoonheid en even zeldzame bekwaamheden en deugden, ontgloeide de vurigste dankbaarheid het teedere moederlijke hart.

Maar toen het meisje haar zeventiende jaar te gemoet ging, werd de wolkelooze hemel van haar eenvoudig en stil geluk met dreigende wolken bedekt: CORNELIA werd doodelijk krank.

Hoe dikwerf was ik, aan hare legerstede, getuige van de smart en wanhoop der troostelooze moeder. Nu eens wrong zij radeloos de handen en scheen de vertwijfeling nabij. Dan weder knielde zij bij het ziekbed en smeekte den Hemel om het behoud van hare lieveling. De toestand harer ziel, de angstige bezorgdheid, die het moederhart folterde, het onverpoosd waken gedurende lange dagen en trage nachten, waarin zij zich door niemand wilde laten vervangen, matteden haar geheel af en schokten haar gestel zoodanig, dat bij mij ernstige bekommering ontstond voor eene hevige zenuwziekte. Raad noch vermaning vermogten iets op haar.

Inmiddels was CORNELIA eene gevaarvolle crisis genaderd.

Om de verdubbelde zorg en waakzaamheid, die hare oppassing vereischte en om de zwakke vrouw behoedzaam voor te bereiden voor een slag, die haar-zelve anders doodelijk zou kunnen wezen, meende ik haar niet onkundig te mogen laten van het gevaar, waarin haar kind zich bevond.

Schijnbaar kalm hoorde zij mij aanvankelijk aan, maar toen zij de volle waarheid vernam en door hare vrees aanvulde,

kende hare smart geene palen. Een onverduurbare angst martelde haar, en zij hield nu den dood harer dochter voor eene besliste zaak; wàt moeite ik mij ook gaf om het overdrevene en ongegronde van haren angst te bestrijden.

— »Och, dokter! gij hebt mij, te gelijk met mijn kind, den dood aangekondigd!"... was al wat zij kon uitbrengen. Een hevig kermen brak hare woorden af. Hierop verviel zij in een sprakeloos mijmeren; ongevoelig voor alle toespraak.

Daar mijne tegenwoordigheid op andere plaatsen gevorderd werd, moest ik de droeve alleen laten. Trouwens wat had mijn langer verblijf kunnen uitrigten! — De vrouw was voor alle rede doof.

Tegen den middag, na den beslissenden nacht, kwam ik terug van een kraambed, van hetwelk ik mij niet vroeger had kunnen verwijderen, en haastte mijn u naar de kranke CORNELIA.

Groote God!... hoe zou ik mijne ontsteltenis kunnen beschrijven!

De crisis was gelukkig voorbij; maar gevoel- en bewusteloos lag het zwakke meisje op haar leger, bijna verstikt... onder het lijk van hare moeder.

Met hulp van ingeroepen buren verlosten wij de zieke van haren ontzettenden last, en ik diende haar gepaste geneesmiddelen toe, terwijl ik aan eene geschikte vrouw opdroeg haar op te passen. De doode deden mijn eerwaarde vriend en ik in stilte begraven.

De inspanning der kunst werd geholpen door de jeugdige krachten der natuur. Allengs begon een blos van nieuw leven weder op de wangen van CORNELIA te ontluiken. Maar, helaas, met hare geestvermogens was het anders. Hoe meer hare krachten toenamen, des te duidelijker sporen deden zich op van volslagen verstandsverbijstering.

Zij was het dan ook, die, korten tijd daarna, des avonds het kerkhof bezocht, en te gelijk diepe deernis en afgrijzen bij ons opwekte.

Met een driftigen tred en woeste en zonderlinge gebaren, vonkelende oogen en hangende hairen, naderde zij, veelal kermend, de plek, waar hare moeder begraven was, en die aangeduid werd door een eenvoudig houten kruis.

In wanhoop wierp zij zich daar op de zoden neder, scheurde het gras van den wortel en wierp het rondom zich, terwijl zij met hare nagels den grond poogde op te krabben. De

akelige kreten, die zij daarbij slaakte, waren onverstaanbaar, en dikwerf zelfs barstte zij uit in een luid gelach tegen het kruis, of sprong en danste zij rondom hetzelve.

Ten slotte gingen gewoonlijk hare wanhoop of woeste vreugde over in een diep gepeins. Lang stond of zat zij dan beweegloos; maar eensklaps snelde zij angstig weg, gedurig roepende: »gij verplet,... gij vermoordt mij!... laat af!... laat af!"...

Natuurlijk bleef het gebeurde bij den dood der moeder van CORNELIA, even als de ongesteldheid van haren geest, een raadsel. Gelukkig voor haar, die toestand duurde niet lang.

Weinige maanden slechts waren er verloopen en ik stond weder voor haar krankbed. Een langzaam verval van levenskrachten zou haar ten grave slepen. Hoe meer haar einde mij zeker en nabij begon te schijnen, hoe meer de helderheid van haar verstand terugkeerde en eindelijk was hare kankzinnigheid bij tusschenpoozen geheel geweken. Dan bleek zij een levendig besef te hebben van alles wat haar bejegend was, en drukte dat in geregelde denkbeelden uit.

Toen verdubbelde de zorgvuldige geestelijke zijne bezoeken. Van tijd tot tijd vond hij CORNELIA zóó, dat hij zich goed met haar onderhouden kon. En in een dier heldere oogenblikken verhaalde zij het navolgende.

»Ik was zeer krank, zoo als gij weet. Eens op een avond had moeder een veelbeteekenend onderhoud met den dokter. Maar beiden spraken zoo zacht, dat ik niets van hun fluisteren kon opvangen.

Toen hij vertrok, deed moeder hem uitgeleide en kwam, luid snikkende, in de kamer terug. Zij omhelsde mij teeder en sprak met bewogen stem: »»CORNELIA, laat ons God bidden! Hij is de Heer van leven en dood!... Bidden wij om uw behoud!... om uw herstel!" "... hernam ze, toen zij den indruk ontwaarde, dien haar gezegde op mij maakte.

Ik poogde mijne handen te vouwen en aandachtig te luisteren naar het gebed dat moeder toen uitsprak, en dat dikwerf door haar snikken werd afgebroken.

Ondertusschen beving mij een gevoel, dat ik niet kan beschrijven. Het was mij, alsof ik in eene onmetelijke ruimte werd overgebragt, waarin ik boven de aarde zweefde, zonder te weten door welk vermogen ik gedragen werd. De gedachte, dat ik zou vallen en vermorzeld op de aarde nederkomen, deed mij van angst sidderen. Ik hoorde nu eens een vervaarlijk ruischen, als van een hevigen orkaan, dan weder een akelig gehuil, en eindelijk eene liefelijke muziek;

dat alles mengde zich verward dooreen. Nu werd het mij of een zware steen op mijne borst werd gewenteld, die met een pletterend gewigt op mij drukte. Te vergeefs hijgde ik naar lucht, en ofschoon ik meende dat een monster mij in de keel greep om mij te worgen, had ik toch het vermogen niet het af te weren. Allerlei gedrogten vertoonden zich met verbazende snelheid voor mijne oogen; ik ijsde; ik rilde.

»Eindelijk bekwam ik uit dien vreeselijken toestand. Een onlijdelijke dorst verschroeide mijn gehemelte. Toen verviel ik in eene volslagen magteloosheid. Het was mij niet mogelijk mij te bewegen, of om lafenis of hulp te vragen. Tong en ledematen schenen verlamd. Evenwel zag ik alles wat mij omgaf en al wat er gebeurde. Ik had ook 't volkomen gebruik van mijne geestvermogens; ik kon mij niet verroeren, veel minder opheffen, maar ik kon hooren, zien, denken. Mijne ziel werkte voort in een ligchaam, dat reeds verstijfd scheen door den dood.

»Op het hooren van een zacht gerucht, meende ik bij het flaauwe schijnsel der lamp voor mijn bed eene gedaante te zien. Toen zij zich ophief, herkende ik mijne moeder.

»Met oogen brandende van het schreijen stond zij voor mij, en bezag en betastte mij, en klemde mij toen zoo onstuimig in hare armen, dat zij mij hevige pijn veroorzaakte. Ik moest dit verduren, want ik kon mij noch door geluiden, noch door gebaren doen verstaan. Zij beproefde mijne oogen te bewegen, die strak op één punt gevestigd bleven, en toen zij mijn arm ophief, en deze, los gelaten, weder naast mij neder viel, hief zij een akelig klaaggeschrei aan. Wanhopend wrong zij de handen en rukte zich de hairen uit het hoofd. Zij nam mijn dekkleed weg, betastte nogmaals alle mijne leden en boog toen haar hoofd op mijn ligchaam en jammerde: — »»koud!... verstijfd!... dood!... groote God!... ja, zij is dood!... o mij, rampzalige!" "...

»Lang had zij in stomme smart als wezenloos bij mij gezeten, toen haar eene plotselinge gedachte eensklaps een besluit scheen in te geven.

»Zij rigtte zich op, en ging naast mij liggen, en deed haren gloeijenden adem nu over mijn mond, dan over mijn hart gaan. Zoo prangde zij mij lang aan hare borst om mij te verwarmen. Maar ziende, dat alles vruchteloos bleef en ik geen teeken van leven gaf, kermde zij weder: »»dood!... dood!" "...

»Zij ging op nieuw naast mij liggen. Ik dacht, dat zij sluimerde; maar voelde, dat zij koud werd als ijs. Nu onderstelde ik, dat zij in onmagt was gevallen, maar hoorde weldra een schor geluid, dat mij ontzette: het was gelijk aan het reutelen van stervenden. Op mijn aangezigt voelde ik een kil vocht, dat uit hare lippen vloeide. Toen grepen hevige zenuwtrekkingen haar aan, met zoo groote benaauwdheden, dat zij zich meermalen oprigtte, doch ook gedurig weder met al hare zwaarte op mij nederkwam.

»Eindelijk werd het woelen minder; de afmatting scheen tot rust te brengen; het geluid werd flaauwer en flaauwer en zweeg eindelijk geheel. Nog eens hief zij zich op en stortte weêr neder, en bij de laatste poging om mij te omarmen, ging een koude adem over mijn aangezigt.... en, o God!.. ik begreep het: mijne moeder was dood! — Dat *ik* geen blijk van leven meer geven kon, kostte *haar* het leven, en ik, ongelukkige, lag bedolven onder haar ijskoud lijk."

Het beklagenswaardige meisje liet, na dit verhaal, afgemat het hoofd in de peluw zinken. Snel was de overgang van die laatste heldere oogenblikken tot een nieuwen aanval van krankzinnigheid. Zij had daarna geene geregelde gedachten meer, dan weinige oogenblikken vóór haren dood. Onder de marteling van eene zoo ijselijke herinnering kon zij niet blijven leven, en weinige maanden later rustte zij naast hare moeder in het graf.

De Heer, aan wien onze woonplaats als heerlijkheid toebehoort, wilde een steen op haar graf doen plaatsen, waarop een lelie moest worden uitgehouwen, wier kelk, van een worm doorknaagd, bij den stengel nederhing. Hij vergat het. Mijn eerwaarde vriend en ik schonken ook hàar graf een eenvoudig houten kruis... en harer nagedachtenis een stillen traan en eene duurzame plaats in onze herinnering.

L. VAN HOOGEVEEN STERCK.

MENSCHLIEVENDHEID.

VOORGEDRAGEN BIJ DE INWIJDING VAN HET DEPARTEMENT NEUZEN, DER MAATSCHAPPIJ TOT NUT VAN 'T ALGEMEEN; DEN 11 JANUARIJ 1849.

Kent ge een magt, die 't hart veroveren,
Leven schenken kan en gloed?
Die, uit de ijskoû van 't gemoed,
Vuur kan wekken; vlammen tooveren?

Kent ge eene aandrift, die de ziel
Door het schoonst genot doet blaken,
En een zaalger heil doet smaken
Dan haar ooit ten deele viel?

Kent ge een engelrein bedoelen
Dat naar eere vraagt noch loon;
En, bij 's werelds lach of hoon,
Troost in eigen borst doet voelen?
Kent ge een wakk'ren, milden zin,
Die het domm'lig, zelfziek leven
Opwekt, aanvuurt, vrucht doet geven?....
Kent gij de eedle menschenmin?

Ze is een gift, die, uit den hoogen,
Zeeg'nend in ons innigst viel;
Magtige inspraak, die de ziel
Wegsleept door het zoetst vermogen;
Koesterende hemelvlam,
Die voor broedren 't hart doet gloeijen;
Kracht, die vreugde en vreê doet bloeijen,
En uit God haar oorsprong nam.

Gij, die zelf nooit regt gevoeld hebt
Wat al smarten de armoê draagt;
Dooh, waar de onspoed heeft geklaagd,
Steeds haar troost en hulp bedoeld hebt!
Heil u! dat ge in liefde dacht
Aan zoo velen, die daar dwalen;
Wie geen lichtvonk mag bestralen
In den donk'ren lijdensnacht!

Op het feestmaal van dit leven
Moet hun rij daar, verre, staan!
Duizend gasten zitten aan;
Maar geen plaats werd hun gegeven, —
Hoort! zij smeeken: óók een deel!
Hen liet óók de Gastheer nooden!
Wordt dan niets hun aangeboden? —
En die blijden, dáár, zoo véél?

o! Die schaam'len niet vergeten!
Biddend staan zij om ons heen.

Ook voor hen een plaats, — hoe kleen! —
Gij en ik zijn neêrgezeten —
Laat hen deelen in het zoet,
Dat we, aan 's levens feestdisch, smaken!
Zou de groote Gever 't wraken? —
Hij, voor allen mild en goed? —

Neen, Hij wraakt het niet! Zijn liefde,
Scheps'len van den zelfden God!
Schonk niet doelloos u genot,
Waar ze uw broed'ren smart'lijk griefde.
Hij, de Vader, daar omhoog,
Is ook Vader voor die armen:
Hen ook zegent Zijn erbarmen
En bewaakt Zijn Alziend oog!

Hoe veel rampen hen bestrijden; —
Drukk' hen zorg en smart het meest;
Doe hen de armoê van den geest,
Bij 't gebrek des ligchaams, lijden; —
o! Zijn hand heeft troost bereid!.....
Op hun donker pad door 't leven,
Welk een nacht hen moge omgeven,
Straalt uw glans, menschlievendheid!

Ja! gij helpt hunn' smarten dragen,
Gij, die godsvrucht kweekt en deugd!
Die voor elk de hoogste vreugd —
't Heerlijk licht der ziel — doet dagen!
Al wat waar is, goed en schoon,
Lief'lijk, rein en wel luidt, leert gij;
Voorspoed volgt u, de armoê weert gij,
En Gods zegen wordt uw loon!

Ons roept óók haar taak! — De Stichting
Die ons opnam in haar rij;
Neêrlands Eerste Maatschappij,
Wil beschaving, kweekt verlichting;
Werkt tot nut van 't algemeen,
En verspreidt, in leer en voorbeeld,
Hoe versmaad soms en veroordeeld,
Vreugd en zegen om zich heen.

Is Haar doel ook ónze leuze?
Gloeit, in óns ook, ziel en zin
Door opregte menschenmin?
Juicht ons hart ze toe, die keuze? —
IJver dan en lust betoond!
Moeite, zorg en krachtvol streven
Dan aan de eedle taak gegeven,
Die zich-zelve eens rijk beloont!

Leent, aan de omgeploegde voren,
Niet de zaaijer 't kost'lijk graan?
Rijke rente lacht hem aan,
Heerlijke oogst van welig koren. —
Waagt de hand'laar niet zijn vracht
Moedig op de woeste baren,
Wijl, aan 't einde der gevaren,
Ruime, blijde winst hem wacht? —

Zóó bereikt ons rustig streven
Eenmaal zeker 't edelst loon.
Is ons doel niet goed en schoon?
Zou de Heer geen zegen geven? —
Als we godsvrucht, kennis, vlijt,
Welvaart om ons heen zien bloeijen,
Zal ons 't reinst genot ontgloeijen,
En ons hart voelt zaligheid.

Streven wè, één in wensch en pogen,
Allen sterk in 't reinst gevoel,
Broeders! naar dat heilig doel!
Heerlijk blinkt het voor onze oogen!
Nooit gewanhoopt aan de Magt
Die ons helpen zal en schragen;
Weg, met ieder twijf'lend vragen!.....
Waar de wil leeft, heerscht de kracht!

Neuzen,
December 1848.

C. J. SNIJDERS.